BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
13 E
5

Digitized by Google

Caietanus in Pentateuchum.

REVERENDISSIMI DOMINI D. THOMAE DE VIO CAIETANI, CARDINALIS ſancti Xyſti: in pentateuchum MOSIS iuxta ſenſum quem dicunt literalem commentarii.

S.tæ Mariæ de Scala Urbis

CARMELITANI SCALZI DI S. MARIA DELLA SCALA

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ROMAE APVD ANTONIVM BLADVM Aſulanum, Anno domini M. D. XXXI. Cum gratia & priuilegio CLEMEN. VII. Pont. Max.

Digitized by Google

AD CLEMENTEM .VII. PONT. MAXIMVM:

Thomas de Vio Caietanus, Cardinalis ſancti Xyſti.

QVOTIDIANA *de diuinis coram beatitudine tua diſputatio (prouocans etiam uiros doctos ad ſacrarum ſtudia literarum) meretur ut quicquid circa diuinorum librorum declarationem eduitur, illi dicetur. Par enim eſt ut qui plus temporis alendo animo quàm cor*[illegible]*ndis, noſtrorum quoq; ſtudiorum fructus tibi uendices: eo magis quòd & non ded*[illegible]*ra qualiacunq; ſunt legere, & amplum temporis ſpatium ad dictandum mihi largiri. Commentaria itaq; ſuper quinq; Moſi libros, iuxta germanum duntaxat ſenſum nuperrime à me ſcripta, beatitudini tuæ dicaui, illius ſubijciens cenſuræ uniuerſa. Suſcipere itaq; dignare exiguum ſerui munuſculum, & ſolita me gratia proſequi.*

Fœlix uale.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS ſancti Xyſti, in quinq; libros Moſi iuxta ſenſum literalem commentarii. & primum in GENESIM.

In principio creauit deus celum ⁊ terram. Scripturus ſuper quinq; libros moſi iuxta ſenſum literalem nouumq; ſcripturæ ſenſum quandoq; illaturus ſub ſanctæ matris eccleſiæ ac apoſtolicæ ſedis cenſura, rogo lectores omnes ne præcipites deteſtentur aliquid: ſed librent omnia apud ſacram ſcripturam, apud chriſtianæ fidei ueritatem, apud catholicæ eccleſiæ documẽta ac mores. Et ſi quando occurrerit nouus ſenſus textui conſonus nec a ſacra ſcriptura nec ab eccleſiæ doctrina diſſonus (quanuis a torrẽte doctorum ſacrorum alienus) æquos ſe præbeant cenſores. Meminerint ius ſuũ unicuiq; tribuere. ſolis ſacræ ſcripturæ autoribus reſeruata eſt autoritas hæc, ut ideo credamus ſic eſſe quia ipſi ita ſcripſerunt: alios autẽ inquit auguſtinus ita lego ut quantalibet ſanctitate doctrinaq; præpolleant, non ideo credam ſic eſſe quia ipſi ita ſcripſerunt. Nullus itaq; deteſtetur nouum ſacræ ſcripturæ ſenſum ex hoc ꝙ diſſonat a priſcis doctoribus: ſed ſcrutetur perſpicacius textum ac contextum ſcripturæ. & ſi quadrare inuenerit, laudet deum: qui non alligauit expoſitionem ſcripturarum ſacrarũ priſcorum doctorum ſenſibus, ſed ſcripturæ ipſi integræ ſub catholicæ eccleſiæ cẽſura: alioquin ſpes nobis ac poſteris tolleretur exponendi ſcripturã ſacram, niſi transferendo (ut aiunt) de libro in quinternum. Ego iam ſenex non nouitatis ſed ueritatis ſolius amore allectus, opus hoc aggredior in holocauſtum omnipotenti deo ad accẽdendum aliorum mentes erga ſacras ſcripturas. Det dominus ieſus chriſtus ut aſſequar intentum. Intendo autem iuxta hebraicã ueritatem textum exponere, ubi diuerſa occurret ſententia in uulgata æditione & in hebraico textu. nam ipſius moſi textus non interpres eius exponendus eſt. non enim interpretis græci aut latini, ſed ipſius tantum hebræi textus autoritas eſt quam complecti cogimur & complectimur fideles omnes.

IGITVR in hac prima enſiciatione differt quo ad duas dictiones uulgata æditio a textu hebræo. nam hebraice numeri pluralis ſunt tam deus ꝗ̃ cœlum. Ita ꝙ textus hebræus habet. In principio creauit elohim celos ⁊ terram. Et manifeſte diſcordat in numero nominatiuus cum uerbo. nam elohim pluralis numeri eſt. & eſt nomen non proprium deo ſed commune deo & creaturis: quemadmodum ſapiens, bonus, iuſtus, & alia eiuſmodi nomina. & communi ſignificatione ſignificat iudices. In quæſtionẽ tamen uertitur an careat ſingulari. Quidam putant elohim eſſe plurale nominis el. ſed hi facile refellũtur, ex eo ꝙ plurale el cõſtat eſſe elim. Alii putant elohim eſſe plurale nominis eloha. & ſi eloha eſſet dictio hebraica uerum dicerent: ſed aiunt eloha non eſſe hebraicam dictionem, ſed uel chaldaicam uel iuxta chaldaicam formationem hebraicis inſertam. ¶ Quid horũ uerum ſit neſcio: utpote hebrææ linguæ expers. Duabus tamen coniecturis ducor ad opinandum ꝙ elohim caret ſingulari. Prima eſt ꝙ moſes frequentiſſime nominans deũ elohim (inchoando præſertim doctrinã creationis mundi) maximam dediſſet occaſionem iſraelitis exiſtimandi plures deos. Si enim elohim habet in hebræo ſingulare, utendo moſes non ſingulari ſed plurali/ manifeſte ſignificaſſet pluralitatem iudicum. Et propterea ex hoc ipſo ꝙ utitur plurali nominãdo deum, colligitur ꝙ caret ſingulari. Altera (quæ maxime urget) eſt ꝙ expreſſe moſes manifeſtat ſe uti plurali pro ſingulari, adiungendo uerbum ſingularis numeri creauit. Hæc enim adiectio cõuincit ꝙ pro ſingulari utitur plurali: quod oportet ſæpe fieri in uſu nominum carẽtium ſingulari. Dixi cogit: quia nõ eſt hic locus myſterio trinitatis diuinarum perſonarum. tum quia falſo perſonæ diuinæ dicuntur iudices, quemadmodũ falſo dicuntur dii, domini &c. ut patet in ſymbolo athanaſii. tum quia ſi uere dicerentur iudices, dicendum conſequenter fuiſſet in plurali numero creauerũt: quemadmodum quia pater & filius uere dicuntur ſpirantes, dicitur conſequenter ꝙ pater & filius ſpirant ſpiritum ſanctum. Stat enim uera hæc & propria locutio cũ unitate eſſentiæ diuinæ/ cũ unitate principii formalis ſpirãdi/ cũ unitate numerali ſpirationis actiuæ. nã pater & filius ſunt unum principium ſpiritus ſancti, & una eademq; omnino ſpiratione ſpirant ſpiritum ſanctum. Simili itaq; forma dicendum fuiſſet iudices creauerunt, nõ obſtãte ꝙ fuiſſent unum principium creaturæ, una & eadem omnino eſſentia eorum atq; actione creãdi exiſtente. Non igitur propter myſterium perſonarum diuinarum. ſed propter rem ſingularem cui appropriatur nomen elohim moſes iungit nomen elohim cum uerbo creauit, nulla interueniente grammaticæ incongruitate: eo ꝙ eſt conſtructio de ſignificato non inuſitata apud uiros doctos. Quocirca hanc amplectendo traditionem ſuſcipimus elohim nomen ſic plurale ꝙ caret ſingulari. & propterea

quandoq; inuenitur cum uerbo ſingularis numeri & quandoq; cum uerbo pluralis numeri, ut ex uerbo diſcernendum ſit quando pro uno & quãdo pro multis ſupponit. In toto itaq; hoc capitulo & frequentiſsime poſtea moſes utitur elohim pro uno, uidelicet deo. Ex actione enim apparet ꝙ appropriate ad deum utitur hoc nomine: & ſignificat deum quatenus iudicem. Crediderim ego fuiſſe tunc frequenti uſu peruulgatũ nomen elohim abſolute tanq̃ appropriatum deo, ſicut nomen domini: tanq̃ ipſe ſolus ſit ſimpliciter & abſolute dominus/ſimpliciter & abſolute iudex. Et propterea moſes conſcius uſus non metuit populo a tali nomine: quin potius eum quẽ elohim (id eſt iudicem) uocitabãt/docet eſſe illũ qui creauit cęlos & terram. Signum autem ꝙ conſueuerit populus uti nomine elohim ad deum iudicem nominãdum eſt: ꝙ in hodiernum uſq; diem hebræi loco nominis tetragrammaton (quod creditur propriiſsimum eſſe deo) utuntur nomine adonai. quod eſt plurale, & ſignificat domini mei. Nec eſt incredibile uſum iſtum ortũ ex cõſuetudine alloquẽdi principes & uenerabiles perſonas in numero plurali. In cuius ſignũ moſes pluries alloquitur deũ dicendo adonai: hoc eſt domini mei. & certũ eſt inueniri ſingulare/ adoni: hoc eſt domine mi. Quandocunq; itaq; in textu elohim appropriatur deo/ exponemus iudicem ſingulariter: quia pro uno ponitur deo ſub ratione iudicis.

¶ Quare autẽ moſes in hoc exordio appellauerit deum elohim, in promptu cauſa eſt duplex. altera ut unus atq; idem deus credatur creator mundi & iudex uniuerſorum: ne crederent philoſophis tradẽtibus ꝙ ſupremus [illegible]rum opifex non eſt iudex humanarum actionum. percutit ſiquidem moſes philoſophos omnes deſcribendo iudicem omnium creaſſe cęlos, terram & omnia quæ in eis ſunt. Altera ut creatio cęlorum & terræ & eorum quæ in eis ſunt / intelligatũ actio dei iudicis ſecundũ iuſtitiam diſtributiuam: ne putaretur deum creaſſe res ſecundũ eſſe earum tantũ & non ſm diuerſos illarũ gradus atq; ordines res ipſas creãdo diſtribuiſſe. ad hũc ſiquidem errorem tollẽdum deſcribitur ꝙ deus quatenus iudex ſecundũ iuſtitiæ diſtributiuæ rationẽ creauit omnes res ſic ꝙ creando diſtribuit ſingulas res ſuauiſsime, ſuis quaſq; locis gradibus ac ordinibus deputando: ut clare ſonat litera totius huius principii. ¶ Quicquid autẽ ſit de ratione qua moſes numero plurali nominauit deum, conſtat ex adiuncto uerbo numeri ſingularis (creauit) unum deum creatorem ſignificaſſe. nam ad moderationem nominis elohim appoſitum eſt creauit/nõ creauerunt: ut ex ipſo uerbo intelligatur unum eſſe qui creauit. Celos. Quia apud hebræos cęlorum nomen caret ſingulari numero, ideo interpres tranſtulit cęlum. poterat tamen ad uerbum transferri cęlos: quoniam materia de qua eſt ſermo non cogit ad interpretandum de uno cęlo. Hæc de litera.

¶ Senſus autẽ literalis eſt ꝙ in principio temporis (quod principiũ conſtat eſſe inſtãs initium temporis) in illo inquam tanq̃ in menſura actionis ſignificatæ per uerbũ creauit/creauit deus cęlos & terrã. creatio enim actio eſt inſtãtanea. Nec hinc nouicie intelligas ꝙ creatio cęlorum & terræ præſupponit initiũ temporis: ſed intellige ꝙ creator creãdo cęlos & terram, ſimul concreauit temporis initium/menſuram ipſius creationis. ita ꝙ effecit menſuram & menſuratam actionẽ ſimul: ſic ꝙ actio menſuraretur illo tẽporis initio quod ſimul effectũ eſt. Et quia initiũ tẽporis eſt ſm naturæ ordinẽ ſimul cum initio motus primi mobilis/& initium motus primi mobilis eſt etiã ſm naturã ſimul cum initio motus ſolis quod naturali ordine eſt ſole exiſtente in principio arietis (quia inde incipit ſm naturæ ordinem moueri etiã ſm negantes motũ cęli incępiſſe. tradunt enim ideo uere dici inde incipere motum ſm naturam, quia ſi incępiſſet incępiſſet inde) ideo quũ dicitur in principio / formaliter quidẽ ſignificatur principiũ temporis, materialiter uero ſignificatur principiũ primi motus cęleſtis & principium motus ſolis. Creauit. hoc eſt effecit non ex aliqua materia præexiſtente. hoc enim appellatur facere ex nihilo: quod ſignificat creare ut uſurpatum eſt a theologis. Quod ideo dico, quia dictio interpretata creauit/non arctatur ad ſignificandum facere non ex aliqua materia: ſed ſignificatum eius commune eſt ad multa faciendi genera. Quocirca nos non ex ui ſignificationis hebraici uerbi, ſed ex natura actionis ſignificatæ in tali materia (uidelicet efficere cęlos & terram) exponimus creauit: hoc eſt non ex aliqua præſuppoſita materia effecit. Impoſsibile ſiquidem eſt aliter intelligi a ſapientibus, qui ſciunt ꝙ hæc non poſſunt aliter effici. tum quia primoprima mundi elementa ſecundũ ſe tota non poſſunt aliter effici. tum quia cęleſtia corpora non poſſunt aliter effici: quum ſint ingenerabilia & incorruptibilia ſecundũ ſe tota & ſingulas partes. Celos & terram. Sapientiſsime moſes uniuerſum compræhẽdit ex duabus præcipuis illius partibus: corpore ſcilicet ſimplici circulariter mobili & centro circa quod oportet illud moueri/cęlo & terra. hæ ſiquidem duæ naturæ ſunt etiam a philoſophis deſcriptæ præcipuæ uniuerſi partes ſubſtãtiales: uſq; adeo ut quærentibus quare totũ uniuerſum corporeum nõ conſtat ex natura cęleſti/reddant rationem quia natura cęleſtis eſt circulariter mobilis: ac per hoc oportet habere immobile centrum (non mathematicum ſed naturale) circa quod moueatur. et propterea

ex hoc ꝙ cęli ſunt/oportet ꝙ terra ſit. & ideo moſes prius nominat creationem cęlorum & poſtea terre. Et in his duobus(ſcilicet cęlis & terra)comprahendit concomitanter reliqua corpora ſimplicia & ſpiritus angelicos: ut ipſemet manifeſtat explicando diſpoſitiones in quibus cęli & terra creati ſunt: ut infra patebit. Et philoſophi quidem ex eo ꝙ eſt terra / probant eſſe reliqua tria corpora ſimplicia. exiſtente enim in rerum natura uno contrariorum(uidelicet terra) corpore ſimplici quod mouetur ad medium , oportet eſſe alterum extremum contrariorum quod mouetur a medio. & hoc extremum appellamus ignem. Exiſtentibus uero extremis contrariis in rerum natura/oportet quoq; in rerum natura eſſe media quæ mouentur ad media loca/quæ appellamus aerem & aquam. ex his ſiquidem quinq; corporibus ſimplicibus (cęlo & uocatis elementis quattuor)conſtituitur prima ſubſtantialis perfectio uniuerſi. mixta ſiquidem omnia ſpectant ad ſecundam uniuerſi perfectionem. Ex eo uero ꝙ cęlum mouetur circulariter/probant ſpirituales ſubſtãtias mouentes cęlos : ut hinc pateat q̄ ſapiétiſsime moſes inchoauerit creationem mundi dicendo in principio creatos cęlos & terram. in his ſiquidem duobus apparet comprahẽdi integrũ uniuerſum ſecundũ primariam vniuerſi perfectionem : quia his duobus explicatis tanq̄ præcipuis partibus, reliquæ uniuerſi partes ſpectantes ad primam uniuerſi perfectionem/implicite & concomitanter ſunt comprahenſæ. Prætereo rationẽ ex parte figuræ ſphæricæ. mũdus enim ex eo ꝙ eſt ſphæricus, deſcribitur aptiſsime primo creatus in circunferentia & centro/cęlo & terra : utpote primis ſphæræ principiis. Cum his tamen ſpeculationibus intellige ſecundũ literæ ſonum explicata omnia corpora ſimplicia/hebræo populo: eo ꝙ cęlorũ nomine intelligũt omnia ſuperiora corpora: uidelicet corpora cęleſtia/ & ſphæras ignis & aeris. terram autẽ coopertam aquis explicite ſtatim ſubiungit nominãdo abyſſum.

Terra autem erat inanis ⁊ vacua. Iuxta hebræum habetur. Et terra fuit inanis ⁊ vacua. ſubintelligendo in dictione inanis funditus. Caremus enim latino nomine uno ſignificante funditus inane. Apud hebræos ſiquidem utraq; dictio nomen eſt uacuitatis : & ideo bene interpretatæ ſunt inanis & uacua. uerum apud illos prima dictio ſonat plus q̄ ſecunda. nam ſonat uacuitatem funditus : ſecunda autem puram uacuitatem . & eſt ſenſus ꝙ terra in principio temporis fuit creata uacua intus & uacua extra. Veriſsime & perfecte deſcribitur diſpoſitio terræ in qua fuit tunc quando creata eſt. nam pro tunc fuit purum elementum: ac per hoc intus uacua omni ſemine uegetabilium & omni uena mineralium, & extra omni herba ac uirgulto/& reliquis quæ ſub aquis ſunt modo ſuper terram. nam omnia quæ intus uel extra continentur in terra ſunt mixta . puris autem exiſtentibus elementis, conſtat & intus & extra uacua eſſe mixtis. Nec ſuperflue adiunxit moſes uacuitatem uacuitati funditus : quoniam ex primo nomine explicatur ꝙ erat totaliter uacua ex ſeipſa : ex ſecundo autem ꝙ nec a deo in aliqua ſui parte plena fuit, ſed ꝙ & ex ſe funditus uacua & actualiter fuit uacua. Hæc eſt diſpoſitio terræ in ſeipſa : diſpoſitio autem eiuſdem relatiue ad elementum aquæ ſubiungitur.

Et tenebræ erãt ſuper faciem abyſſi. Iuxta hebræũ habetur. Et obſcuritas ſuper facies abyſſi. Quia latini caremus ſingulari nominis tenebræ / ideo interpres tranſtulit pluraliter tenebræ. Et quia dictio interpretata facies caret ſingulari apud hebræos , ideo in textu hebræo habetur facies in numero plurali. Nec inuenitur ibidem aliquod uerbum : ſed uerbum fuit ante poſitum ſeruit utriq; particulæ : præcedenti ſcilicet & huic. Abyſsi nomen quanuis græcum quia tamen uſurpatum eſt a latinis & hebraicæ dictioni conſonat, libenter accepimus . Hæc quo ad literam. ¶ Senſus autem eſt ꝙ ſuper non aliquam faciem (puta unius hemiſphærii) ſed ſuper facies omnes abyſsi(hoc eſt elementi aquæ ualde profundæ) tunc fuit obſcuritas. Et appellatur elementum aquæ abyſſus, ne intelligeres terram opertam paruæ altitudinis aquis: ueluti in diluuio poſtea legitur/aquas quindecim tantum cubitorum fuiſſe ſuper montes. nam elementum aquæ eſt ſecundũ ſe tam grande ut linea ducta a ſuperficie terræ ad circunferentiam aquæ ſit longe maior q̄ linea ducta a centro terræ ad ſuperficiem terræ: quia elementum quanto ſuperius tanto grandius ſecundũ omnes dimenſiones . ad ſignificandum itaq; immenſam aquæ profunditatem dicitur abyſſus. ¶ Per obſcuritatem autem intellige duo : & ipſam negationem luminis & conditionem ſubiecti(abyſsi ſcilicet)ꝙ erat perſpicuum. obſcuritas enim eſt negatio luminis in diaphano. ¶ Apte quoq; elementi aquæ diſpoſitio in qua creatũ fuit deſcribitur ex profunditate diaphaneitate & obſcuritate circumquaq;. omnes enim has conditiones ſibi ſecundũ ſe uendicat . Nec ab re deſcribitur habens facies, ſed ad inſinuandum differentiam inter aquam & terram : penes hoc ꝙ terra in nulla ſui parte habuit tunc faciem (utpote omni ex parte ſub aquis) ſed facies aquæ fuerunt tunc facies abyſsi operientis undiq; terram. ¶ Cum his dictis de abyſſo applicata ad elemẽtum aquæ/perſpicacius intellige abyſsi nomine uniuerſam molem corporum ſimplicium diaphanorum. Ita ꝙ deſcripta diſpoſitione in qua creata fuit terra/deſcribitur conditio communis omnibus corporibus ſimpli-

tibus quæ ſimul cum terra creata ſunt. commune autẽ eſt omnibus diaphanis/eſſe quantũ ex ſe eſt obſcura: hoc eſt nõ habere lumen quo actualiter tranſpareãt. nã hoc habẽt ex lumine quod eſt cõſtitutiuum diaphani in actu. Eſt itaq; ſenſus literalis ꝙ fuerũt creata omnia corpora diaphana (cœleſtia ſcilicet corpora & tria elementa, ignis/aer & aqua) obſcura. hæc enim omnia abyſſi nomine ſignificãtur. cõſtat enim ex his altitudo nõ opaca immẽſa: non ꝙ infinita ſit, ſed quia ut abſq; terminis maxima cõſiderata ſpectat ad perfectionem huius diei. Meminit autẽ faciecrum propter facies diuerſorum hemiſphæriorũ: ut intelligamus ubiq; obſcuritatẽ fuiſſe. Et ſpiritus domini ferebatur ſuper aquas. Iuxta hebræum dictio interpretata domini/eſt illamet dictio (ſcilicet elohim) in plurali numero. Dictio interpretata ferebatur/nõ eſt uerbum ſed participium præſentis temporis actiuum: & interpretatur commouens ſiue cubans more auium cubantium ſuper pullos ſuos / ſeu uolans. Ter enim in tota biblia hæc dictio inuenitur: hic & in cantico moſi deutero. 32. ubi litera noſtra habet/& ſuper eos uolitans. & ab aliis interpretatur cubauit. & demum hiere. 23. ubi litera noſtra habet/contremuerunt omnia oſſa mea. & ſignificatur paſsiue/commota ſunt omnia oſſa mea. Ex iſtis ſiquidem locis poſterioribus tanq̃ clarioribus eliciunt interpretes ꝙ hoc in loco ſignificatur commouens aut cubans aut uolans. ſufflatio autem ex chaldaica prodiit officina. Mihi uero quadrare uidetur ꝙ ſignificetur uolans: eo ꝙ in ſacra ſcriptura uolatione deſcribitur pluries motus cœli: ut patet in pſal. 18. equitauit ſuper cherub & uolauit ſuper alas ſpiritus. & in pſal. 104. ponens denſitates equitatum ſuum ambulãs ſuper alas ſpiritus. utrobiq; enim angeli (quũ ſpiritum alatũ deſcribit) & uolatus explicite in primo meminit. Deficit quoq; in uulgata æditione facies. Ita ꝙ litera iuxta hebræum eſt. Et ſpiritus elohim commouens (ſeu uolans ſeu cubãs) ſuper facies aquarum. Et eſt ſingularis numeri ſpiritus. Hæc de litera. Senſus autem eſt, ꝙ angelicus ſpiritus miniſter dei iudicis ſm formam iuſtitiæ diſtributiuæ diſtribuentis omnia mouebat cœlum motu uelociſsimo. Quod enim ſit ſermo de ſpiritu angelico ſeu ſubſtãtia ſpirituali, habetur tum ex autoritate dauidis. nam in præfato pſalmo. 104. laudando deum inchoat ab opere creationis. Et in illius pſalmi principio quum dixiſſet de deo/ambulans ſuper alas ſpiritus (proculdubio angelici) ſtatim ſubiungit/faciens angelos ſuos ſpiritus: aperte inſinuans ſpiritũ dei in principio creationis commemoratũ a moſe eſſe ſpiritualẽ ſubſtantiã cui deus dedit officiũ nuncii. Tum ex ipſa ſerie rerum creatarum. dixerat enim cœlos & terrã creatos, & deſcripſerat in qua diſpoſitione creata fuit terra: ſupererat ut deſcriberet in qua conditione creatum eſt cœlum, uidelicet in motu. nam ſecundũ ueritatem cœlum in principio temporis creatum eſt ſecundũ initium motus. initium ſiquidem temporis reſpondet initio motus. Et deſcribendo ſpiritum motorem cœli/manifeſtat ꝙ motus cœli non eſt quemadmodum motus grauium & leuium, ſed eſt a ſubſtantia ſpirituali quam conſtat eſſe motorem a propoſito. & apponendo elohim aperit ſpiritum illum ſubiici deo diſtribuenti omnia. Siue autem intelligatur commouens ſiue uolans / idem eſt ſenſus: niſi ꝙ uelocitas ſumma inter motus uitales exprimitur per metaphoram uolationis. Si autem legitur cubãs/uita ipſius cœleſtis motus inſinuatur, ex hoc ꝙ fouetur a ſpiritu. eſt enim primus motus uelut uita omniũ corporalium: & hoc habet a ſpirituali ſubſtãtia. Quod autẽ dicitur ſuper facies aquarum/manifeſte ſignificat ſupremum cœlum quod in opere ſecũdi diei appellatur aquæ ſuper cœlos. motor ſiquidẽ cœli in circũferentia eſt cœli/non in cẽtro, & in circulo illius maximo quẽ æquinoctialẽ uocamus: quia ibi apparet & eſt motus uelociſsimus. Cum his quoq; perſpicacius intellige ſpiritus nomine nõ unicũ tantũ ſpiritũ, ſed hebræo more uniuerſam multitudinẽ ſpirituũ mouẽtium cœlos/ſpiritũ nominat. Super facies aquarum. hoc eſt cœlorũ: qui propter perſpicuitatẽ abſq; luce pro tunc appellãtur aquæ. & in ſingulorum circunferẽtiis ſpiritus mouẽtes ſunt: & propterea a moſe definiuntur ſuper facies aquarum.

Dixitq; deus/fiat lux: & facta eſt lux. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim/erit lux: & fuit lux. Dicere diuinum eſt proculdubio intellectuale. nec eſt dicere prophetãdo ꝙ erit lux, ſed eſt dicere practicum: hoc eſt diffinitiuum ac imperatiuum ut ſit lux. Et ſignificat deum produxiſſe creaturas nõ per modum agentis naturalis (ut ſol illuminat & ignis calefacit) ſed per modum agẽtis a propoſito: ut artifex intelligendo & uolẽdo efficit artificialia. Ita ꝙ poſtq̃ moſes deſcripſit ꝙ deus ipſe creauit cœlos & terrã/deſcribit modũ quo creauit, uidelicet dicendo. dicere ſiquidem actio eſt intellectualis. Nec alia creatione effecit lucem q̃ illamet qua fecit cœlos: quoniã lux proprietas quædam eſt conſequens cœleſte corpus, eademq; generatione generatẽ qua generatur cœlum. ut ſi iunxeris hæc duo (& ꝙ deus creauit cœlos/& ꝙ dixit erit lux) perſpicias deũ imperaſſe dicendo/& executũ fuiſſe creãdo cœlos cum luce. Meminit autẽ prius executionis q̃ imperii, ut facilius manuduceremur ex tam excellẽti executione ad credendum imperium. Prius quoq; cœlorũ oportuit meminiſſe q̃ lucis: quia ipſe rerum ordo exigit ſubſtantiam qualitati præſupponi. Motus etiã cœli prius quidẽ deſcriptus eſt q̃ lux, ſed aliter. nam mo-

Digitized by Google

tus commemoratur acceſſorie, lux autē uelut per ſe intēta. nam de luce ſcribitur dixit deus erit
lux: de motu autē nihil ſimile dicitur. Prius uero exprimitur motus. tum quia eſt diſpoſitio to-
tius cęli, lux autē partium eſt. tum quia motus ad lucem ferēdam ordinatur ut finē. Et quanuis
diuinum dicere mēſuretur æternitate carēte præterito & futuro, humano tamen more loquen
do deſcribitur uerbo præteriti tēporis & eſſe lucis uerbo futuri tēporis, ad ſignificandū ꝙ deus
ab æterno dixit / nō ſit coæterna lux ſed erit in principio temporis lux. per hoc enim uerbum
futuri temporis erit / inſinuauit moſes ꝙ de principio temporis intēderat dicendo in principio
creauit &c. Nec oportet quærere menſurā menſurantē dictū erit: quia illud erit nō habebat eſſe
niſi in dicere diuino. quanuis nos imaginario tēpore mēſuremus mundum futurū anteq̄ eſſet:
quum ſm rem nihil fuerit futurū relatiue ad æternitatē: qm̄ æternitati nihil eſt aut fuit futurū.
Et quemadmodū dicēdo dixit deus / declaratur deus agens a propoſito, & dicēdo erit lux / exclu
ditur coæternitas lucis ad deum: ita dicēdo & fuit lux / ſignificatur efficacia diuini dicere / ꝙ fuit
in rerum natura lux imperata: fuit autem in principio temporis pro quo fore imperata eſt.
Et vidit deus lucē ꝙ eſſet bona. Hebræa litera habet elohim: & caret uerbo eſſet. Conſidera
ordinē. Ad ſimilitudinē artificis primo creat cęlos. deīde q̄ſi informes cęlos (utpote obſcuros)
formādo imperat eſſe lucem formā diaphanorum. tertio uidēdo (nō ex relatione percipiēdo)
utilitatē appetibilitatē ac bonitatē lucis a ſe factæ / illā approbat. ſicut enī ex hoc ꝙ artifex uidet
opus a ſe factū eſſe bonū / ipſius iudicio decernitur bonū, ita multo magis ex hoc ꝙ deus uidit
ab æterno lucē in principio tēporis factā & eſſe & fore bonā / ipſius dei iudicio habemus lucis
bonitatē: & unde reiiciamus ſtultitias dogmatizātiū ꝙ creaturæ ſenſibiles nō ſunt ſm ſe bonæ.
¶ Et bene nota ꝙ nō eſt ſermo in ſpecie de ſole / luna aut ſtellis, ſed de luce: nō alia a luce ſolis
lunæ & ſtellarū, ſed aliter ſignificata ac nominata. Quemadmodū enim cęlū deſcribiť prius na
tura obſcurū poſterius natura formatū luce, ita prius natura deſcribiť facta lux cęleſtis & poſte
rius natura diſtincta in ſolē / lunā & ſtellas: qa & prius natura eſt cęleſtis lux ut ſic q̄ ſit ipſamet
ut diſtincta in ſolē / lunā & ſtellas. Et diuiſit lucē a tenebris. Iuxta hebræū habeť. Et diuiſit
elohim inter lucē & inter obſcuritatē. appellauitq̧ lucē diē & tenebras noctē. Iuxta hebræū ha
beť. et vocauit elohim luci diē & obſcuritati vocauit noctē. Clarū eſt noctē eſſe ſpeciē obſcu
ritatis. omnis enim nox eſt obſcuritas, ſed nō omnis obſcuritas eſt nox: & propterea ex hoc ipſo
ꝙ obſcuritas diuiſa a luce definiť ad noctem (dicēdo & uocauit obſcuritati noctē) manifeſte ha
betur ꝙ dicēdo diuiſit inter lucē & inter obſcuritatē non eſt ſermo de diuiſione quiditatiua / ſed
de diuiſione locali: hoc eſt ſm diuerſitatē hemiſphæriorū. Et eſt ſenſus ꝙ deus nō fecit lucē illu
minantē ſimul utrunq̧ hemiſphæriū. ſi enī lux cęleſtis ſimul illuminaret utrunq̧ hemiſphæriū
(puta ſi eſſent multi ſoles fixi in diuerſis hemiſphæriis) nulla eſſet nox: quia nullus relinquereť
locus umbræ terræ. nā umbra terræ totius uocatur nox. ſed deus fecit lucem tantā in tali loco
& in tanta diſtātia a terra ut terræ umbræ locus relinqueretur. & hoc eſt deū diuiſiſſe inter lucē
& inter obſcuritatē: hoc eſt inter diem & noctem. Ex hoc quoq̧ ꝙ lux ad diem & obſcuritas ad
noctem definiť, habetur & ꝙ ſermo eſt de luce cęleſti / cuius ex interpoſita terra umbra eſt nox:
& ꝙ de illa luce non ſm ſeipſam ſed ſm diffuſum lumen in elemētari ſphæra eſt ſermo. nā dies
non uocatur ipſa cęleſtis lux ſed effectus eius in his inferioribus: quæ inferiora extēdi conſtat
uſq̧ ad orbē lunarē. niſi enim umbra terræ pertingeret uſq̧ ad lunā nō appareret eclipſis lunæ.
Ita ꝙ quū dicitur in litera & uocauit luci diem, nō eſt ſenſus ꝙ lux de qua dictū eſt erit lux / uo
cata ſit dies: ſed ꝙ lux de qua dictū eſt / & diuiſit inter lucē uocata eſt dies. Et uere ſic eſt: nā nulla
lux uocať dies niſi cui ſuccedit obſcuritas quæ uocatur nox. Et diciť deū uocaſſe luci diē & ſi'ta,
pro quāto effecit cognoſcendo lucē proprie nominabilē diem: & ſic de ſimilibus. Et ſcripſit hæc
moſes, ut manifeſtaret ꝙ deus eſt autor nō ſolū rerum naturaliū / ſed etiā artificialiū qualia ſunt
nomina: & ꝙ deus ſingularia ſenſibilia & priuationes (de quarū numero eſt obſcuritas) intime
& nominatim nouit: utpote propria illis nomina uocās. ¶ Factumq̧ eſt veſpere & mane dies
vnus. Iuxta hebræū habetur. Et fuit veſpera & fuit mane dies vnus. Si lux fuiſſet fixa, cōſe
quēter fuiſſet fixus ac perennis dies in uno hemiſphærio / & iugis nox in altero hemiſphærio:
nec unq̄ fuiſſet ueſpera terminās diē artificialē. Vnde ex hoc effectu ꝙ fuit ueſpa terminās diem
artificialem / & fuit mane terminās noctē, manifeſte ſignificatur ꝙ lux facta eſt in motu. ex con
tinuo enī lucis motu circa terrā fit ueſpa & fit mane. Et ſi lux fuiſſet creata in pūcto medii cęli,
fuiſſet quidē ueſpa & fuiſſet mane, ſed nō fuiſſet dies unus / ſed dimidius ſeu mutilus: qm̄ non
fuiſſet dies naturalis integer quū fuit mane. Vnde ex hoc ꝙ ex ueſpa & mane cōſtitui diciť dies
unus (proculdubio naturalis) manifeſtať ꝙ lux creata eſt in pūcto oriētis. ſic enī uerificatur ꝙ
fuit ueſpera & fuit mane dies unus, nō dimidius / nō aliqua ex parte mutilus. Et qm̄ prius deſcri
biť ueſpera terminus diei artificialis & deinde mane terminus noctis, manifeſtať ꝙ primū diem
artificialē nulla præceſſit nox. Quod etiā cōuincitur ex hoc ꝙ anteq̄ eſſet lux / nulla poteſt eſſe

aut intelligi umbra terræ quæ eſt nox. Et ſi perſpicacius conſideratum fuerit, apparebit hinc haberi ꝙ illudmet inſtans quod fuit principium temporis menſurans creationem cęlorum ac terræ fuit inſtans initium diei primi artificialis: alioquin creatio cęlorum & terræ in ſtatu obſcuritatis præceſsiſſet tempore indeterminato omnem diem. quod non ſolum eſt abſurdum ſed falſum: utpote contra textum ipſius geneſis cap. 2. ubi dicitur / iſtæ ſunt generationes cęlorum & terræ quando creata ſunt in die quo fecit deus cęlos & terram. Vbi clare explicatur quando creati ſunt cęli & terra fuiſſe diem: ut abſq; omni hæſitatione intelligamus in principio temporis eodemq; ipſomet principio diei artificialis / deum creaſſe cęlos & terram / & concreaſſe lucem. Et ſi his adiunxeris ꝙ primus dies non æquiuoce fuit dies (immo ipſe meruit uocari dies ab ipſo deo) percipies ꝙ lux ſecundũ ſuum lumen hic diffuſum appellata dies fuit lux cęleſtis illamet quæ reliquos conſtituit dies. ob cuius intelligentiam moſes reliquos dies eiſdem præciſe terminis deſcribit: uidelicet & fuit ueſpera & fuit mane dies ſecundus / & ſic deinceps. Quocirca non deſcribitur dies unus naturalis ut menſura operationum diuinarum (creauit / dixit / uidit) nec ut menſura rerum factarum (cęli / terræ ac lucis) ſed ut menſura integræ circulationis primi mobilis (conſtat enim illam perfici uigintiquattuor horis) & ut effectus lucis circulariter motæ motu primi mobilis. Lux enim cęleſtis una circulatione huiuſmodi efficit uiciſsitudinem diei ac noctis in utroq; hemiſphærio. Itaq; reducendo effectus in proprias cauſas / ueſpera & mane (hoc eſt uiciſsitudo diei ac noctis in utroq; hemiſphærio) eſt proprius effectus lucis circulariter latæ motu primi mobilis: ipſe uero dies naturalis conſtans ex uigintiquattuor horis eſt effectus ipſius motus primi mobilis / propriaq; integræ circulationis illius menſura. Et eſt literalis ſenſus ꝙ a principio in quo creauit deus cęlos & terram / numerando fuit ueſpera & fuit mane dies unus. Et ſi hæc omnia iunxeris antedictis & traditis ſecundũ naturæ ordinem a philoſophis (uidelicet ꝙ motus diurnus naturaliter incipit ſole exiſtente in principio arietis) perpendes ꝙ mundus creatus deſcribitur in principio ueris / dicendo in principio creauit deus cęlos & terram. Vnum nanq; atq; idem eſt initium & temporis & motus primi mobilis & motus ſolis ſecundũ naturæ ordinem: qui in prima rerum conditione eſt præcipue conſiderandus. ¶ Et ſunt hæc omnia deſcripta a moſe in primo die ad ſignificandum ea quæ ſpectant ad primam uniuerſi perfectionem. Ita ꝙ uniuerſum perfectum motu primo & luce circulariter lata illo motu / cum ſuis propriis ac communiſsimis effectibus die ac nocte integrantibus diem naturalem, eſt materia accommodata a moſe primo diei. Dico autem accommodata: quoniam ad literam moſes loquitur de diebus naturalibus ſenſibilibus: alioquin non inde inferret quemq; diem naturalem ſeptimum ſanctificatum ac deo dicandum. immo ad hoc moſes uniuerſitatem dierum ſummauit ad ſeptem repetendos perenniter / ut ſeptimus quiſq; ſanctus haberetur ex quiete diuina in illo ab operibus ſex dierum. nam ſecundũ ueritatem unus tantum erat repetendus dies: quum conſtet ſecundũ diem non niſi repetitionem primi eſſe / ſicut ſecunda circulatio primi mobilis eſt repetitio primæ: ſed moſes propter ſanctificationem ſeptimi cuiuſq; diei collegit dies ad ſeptem potiusq̃ alium numerum. ¶ Nec propterea finxit opera ſex dierum: ſed accommodauit ſex ordinate ſe habentibus perfectionibus uniuerſi ſex dies, ad ſignificandum ꝙ res uniuerſi ſunt a deo diſpoſitæ ordinate & conſequenter ſe habentes inter ſeipſas / quemadmodum ſex dies naturales. Ita ꝙ inter dies & opera eſt ſimilitudo proportionalis: ut ſicut ſecundus dies conſequenter ſe habet ad primum & tertius ad ſecundum, & ſic uſq; ad ſeptimum, ita effectæ ſex perfectiones conſequenter ſe habent inter ſeſe uſq; ad conſummationem omnium requiſitorum ad omnimodam perfectionem uniuerſi in eſſe naturæ. Quia itaq; effecta a deo in ſex diſtributa gradus ſe habent inter ſe acſi facti fuiſſent ſinguli gradus ſingulis diebus & ſeptimo die quieuiſſet opifex perfectis omnibus, ideo abſq; fictione moſes effecta a deo omnia in primo inſtanti quo creauit cęlos & terram / diſtributa in ſex perfectionum gradus conſequenter ſe habentes / accommodauit ſex diebus naturalibus & quietem diei ſeptimo. Nec ſomnio hæc: quoniam omnia fuiſſe creata ſimul non ſolum eccĩ 18. legitur (qui uiuit in æternum / creauit omnia ſimul) ſed moſes ipſe teſtatur in hoc libro cap. 2. iſtæ ſunt gerationes cęlorum & terræ in die qua fecit deus cęlos & terram & omne uirgultum agri omnemq; herbam &c̃. ubi clare explicat uegetabilia quæ ſunt opus tertiæ diei facta eſſe in die qua fecit deus cęlos & terram. Simile eſt autem iudicium de operibus reliquorum dierum.

Dixit quoq; deus, fiat firmamentum in medio aquarum ⁊ diuidat aquas ab aquis. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim, erit extenſio inter aquas / ⁊ erit diuidens inter aquas ab aquis. Nomine extenſionis appellari in hoc textu omnia corpora ſimplicia ſita inter primum mobile & elementum aquæ / non ſolum hinc & inde explicatæ aquæ manifeſtant, ſed etiam in opere tam quartæ q̃ quintæ diei aperitur. nam quarta die luminaria locantur

in extenſione, & quinta die aues uolant in extenſione. Quemadmodũ itaq; tertio die aquæ elemẽtum deſcribitur per modũ cõgregationis cedere terræ ut appareat, ita in hoc ſecũdo deſcribitur per modũ extenſionis corporũ ſimplicium/occupari ſitũ uniuerſum inter primũ mobile & elementũ aquæ. ita ꝙ mũdus quatenus perfectus ſm ſitum mediũ inter primũ mobile & elementũ aquæ eſt materia ſecũdi diei. hæc enim perfectio cõſequens eſt ad perfectionẽ primam qua mũdus perfectus eſt primo motu & luce. Et quia extẽſio ſupponit rẽ quantã quæ extẽditur, inſtruimur ex ipſa extẽſionis ratione ſubſtãtiam quidẽ quantã quantitate interminata iſtorum corporum ſimplicium ſicut & omnium eſſe corporũ ſimplicium ſpectare ad opus primæ diei (propter quod uniuerſitas diaphanorum corporũ uocata eſt a moſe primo die abyſſus/hoc eſt profunditas immenſa) extenſionem autem iſtorum ad certos terminos/eſſe opus ſecũdæ diei.

¶ Fieri autem extenſionem contingit multis modis. Ferrum enim extenditur malleo: aqua congelata extenditur rarefactione: infans extẽditur motu augmenti: cortinæ extẽduntur ſola expanſione. In ſacra ſcriptura hoc ultimo modo inuenit hic textus expoſitus a dauide in pſal. 104. extendens cęlos ut cortinam. quanuis uulgata æditio habeat ſicut pellem. Quocirca dauidem ſequendo/ſimpliciſsimam extenſionem quæ pura extẽſio eſt quæue decet ſimplicia corpora intelligimus. quaſi ipſæ ſubſtãtiæ quantæ quaſi quantitate interminata horum corporum ſecundũ ſe/ſint uelut cortinæ complicitæ, & ipſæmet extenſæ ſint uelut cortinæ explicatæ ſeu expanſæ. huc enim tendit dauidis interpretatio: & huic ſenſui quadrat illorum ſententia qui dictionem interpretatã extenſio interpretandam cenſent expanſio. Sicut enim cortinæ complicitæ latet certa quantitas latitudinis & longitudinis, ita ſubſtantiæ quanti interminati latet quantitas terminata: & quemadmodum cortinæ quantitas certa expanſione panditur, ita ſubſtantia quanta extenſione ad certos terminos perficitur. Neceſſariam autem eſſe huiuſmodi extenſionem ad uniuerſi perfectionem / patet ex eo ꝙ ſicut oportet inferiorem mundum ſuperioribus lationibus continuari ut omnis inde huc influxus deriuetur, ita oportet cęleſtes lationes continuari primæ ut illinc omnium uita deriuetur. Alterum quoq; officium textus adiungit. nam non tantũ dicit erit extenſio inter aquas ſupremas & infimas (qua exercetur dictum officium continuãdi infima ſupremo & ecõuerſo) ſed adiungit/& erit diuidens inter aquas infimas ab aquis ſupremis, ſignificando alterũ officium. Iſta nanq; corpora media/uere media deſcribuntur/non ſolum ſitu quo terminos ſortiuntur penes aquas ſupremas & aquas infimas ut ſuis terminis ſitualiter diuidant inter utraſq; aquas, ſed conditionibus. quatenus enim mouentur ſola motu raptus/ſequendo primum mobile, diuidũt ab aquis infimis: quæ non mouentur circulariter ad motum primi mobilis. elementorum enim ſola: ſphæræ ignis & aeris mouentur circulariter ad motum primi mobilis. & propterea moſes has duas ſphæras ex parte cęlorum ſupputat: & ſub extenſionis nomine compræhendit, & cęlos appellat. quatenus uero mouentur motibus propriis diuerſis, diuidunt ab aquis ſupremis. Appellatur autem primum mobile aqua eo ꝙ eſt naturæ pure perſpicuæ ſicut aqua. & appellatur aquæ in numero plurali / quia dictio hebraica ſignificans aquã caret ſingulari. Et fecit deus firmamentum: diuiſitq; aquas que erant ſub firmamento ab iis que erant ſuper firmamentum. Iuxta hebræum habetur. Et fecit elohim extenſionem: & diuiſit inter aquas que ſub extenſione & inter aquas que ſuper extenſionem. Abſq; uerbo ſubſtantiuo loquitur: & deſcribitur executio. Prius deſcripſit æternum conceptum ſimul & præceptum dicendo & dixit (non in ſecundo die ſed ab æterno) erit/in tempore, extenſio & erit diuidens &c̃. modo deſcribit executionem tanq̃ ſecundo die factam / non per miniſtros dei ſed per ipſum deum. & propterea ſignificanter dicit & fecit deus. Nec ſolum feciſſe ſed diuiſiſſe deſcribitur, ut intelligamus deum per ſeipſum conſtituiſſe terminos corporum ſimplicium non ſolum extremorum ſed mediorum. Et factũ eſt ita. Iuxta hebræum habetur. Et fuit ita. Impedimentum obſtanſq; nullum ualuiſſe deſcribitur, ad differentiam actionum agentium multorum / ſiue naturalium ſiue a propoſito. quæ ex parte ſui faciunt, ſed ipſorum facere impeditur: & propterea quanuis fecerint, non tamen efficitur ꝙ ſit in effectu ita ut agens intendebat & conatum eſt facere. Ad ſignificandum itaq; ꝙ diuinum facere nullum pertulit impediens/dicitur & fuit ita. Uocauitq; deus firmamentum celum. Iuxta hebræum habetur. Et vocauit elohim extenſioni cęlos. Nota hæc quattuor: dixit/fecit/fuit/uocauit. nam dixit ad differẽtiam agentium naturalium: fecit ad differentiam agentis per alium: fuit ad differentiã actionum quæ impediuntur: uocauit nominando proprio nomine, ad differẽtiam agentium a propoſito/neſciẽtium quandoq; perfecte id quod fecerũt & neſcientium effecta propriis nominibus uocare. Hinc habes apud hebræos appellari cęlos etiam ſphæras ignis & aeris. Et factum eſt veſpere & mane dies ſecundus. Iuxta hebræum habetur. Et fuit veſpera & fuit mane dies ſecundus. quod expone ut ſupra.

Dixit vero deus, congregentur aque que ſub celo ſunt in locum vnum ⁊ appareat arida. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim, congregabuntur aque ſub celis ad locũ vnum ⁊ videbitur ſiccum. Congregatio aquarum nõ ſignificat purum localem motum (elementum ſiquidem aquæ non erat diſperſum per partes a ſeinuicem ſeparatas, quemadmodũ multitudo militum diſperſa congreganda eſt: ſed integrum elementum ex omnibus ſuis partibus continuum ac ſphæricum erat in ſuo naturali loco) ſed ſignificat motum alterationis quo aquæ condenſatæ ſunt & ex raris factæ ſunt denſæ: ac per hoc per modum cõgregationis occupauerunt minorem locum relinquentes multas ſui loci partes. quas occuparunt partim aer mixtus qui penes nos eſt, & partim eleuatæ quædam partes terræ. Tacet ſiquidẽ moſes eã quæ comitata eſt eleuationem partium terræ in qua eleuatione facti ſunt montes. ex his ſiquidem duabus cauſis effecta eſt cõgregatio aquarũ ita ut appareat terra pro uegetabilibus & animalibus terreſtribus. Et quanuis moſes non explicet iſtas cauſas, explicãdo tamen utrunq; effectum (uidelicet congregationem aquarũ & apparitionem terræ, immo cõgregationem aquarum ad hoc ut appareat terra manifeſtando. poterant ſiquidem condenſari aquæ abſq; apparitione terræ: puta ſi ſphærice fuiſſent denſatæ ſingulæ partes in propriis quibus erant locis) inſinuat implicite horum ordinatorum effectuum cauſas prædictas. Nec propterea intelligas prius tempore fuiſſe cauſas q̃ effectus: ſed quemadmodum prius natura abyſſi obſcuritas præceſſit lucem in primo die, ita alteratio aquarum & terræ præceſſit congregatas aquas non tempore ſed natura. Nec interceſſerũt motus alterationũ & locales, ſed deus fecit effectus motuũ ſine ipſis motibus mediis. Et quemadmodũ dicimus ꝙ deus eſt æternus quia eſt immutabilis (nõ ſignificando ꝙ æternitas diuina ſit res cauſata a ſua immutabilitate, quum conſtet in deo nihil eſſe cauſatum: ſed ſignificando ꝙ ſi æternitas cauſaretur, cauſaretur ab immutabilitate) ita in propoſito dicitur congregationem aquarum & apparitionem terræ eſſe propter condenſationem aquæ & eleuationem terræ, quia ſi cauſarentur naturaliter cauſarentur ab huiuſmodi alterationibus aquæ & terræ. ¶ Si quis autẽ dubitat terram apparẽtem eſſe ſuperiorem aquis, non tam eget ratione q̃ applicatione ad ſenſum, quo ad oculum uidemus aquæ motũ ſemper in decliuiorem eſſe locum. hinc enim manifeſtũ eſt ꝙ ſi terra apparens eſſet inferior mari, aqua maris ad ipſam (utpote decliuiorem) moueretur / ac operiret illam. ¶ Deſcribitur itaq; tum elementi aquæ condenſatio per congregationem: tum terræ eleuatio per apparitionem ſicci ex congregatione aquarum. ¶ Quod autem dicitur ad locũ unum, non ſignificat aquas ex diuerſis locis in unum cõfluere: ſed ſignificat ꝙ condenſatio illarum cum terræ eleuatione non abſtulit ab aquis unitatem loci. Et oportuit hoc explicari, ne putares ꝙ aquæ cõgregatæ fuerint ad diuerſos ſinus, & propterea apparuerit ſiccum. Nec unitati loci aquarum diuerſitas quæ apparet aquarum in locis diuerſis obſtat. Succutanea nanq; flumina teſtãtur ſuccutaneos eſſe meatus cõtinuatiuos apparentium lacuum & marium: & naturali rationi conſentaneum eſt, ut uni elemento aquæ unus locus reſpondeat non uiolentus ſed naturalis circa terram. Et factum eſt ita. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit ita. expone ut ſupra. Aduerte primo ꝙ moſes alterationis motum / in tertium uſq; diem diſtulit. nihil enim alterationis conſiderãdum cẽſuit in uniuerſo ut eſt materia primorum duorum dierũ: ſed in hoc tertio uniuerſum conſiderat ſecundũ id perfectionis quod ex elementis infimis alteratis habet. ¶ Aduerte ſecundo ꝙ moſes ſapientiſſimus deſcribendo deum facientem uniuerſum, modo loquitur more humano diſtinguendo inter diuinum dicere & diuinum facere, prius dicendo dixit deus & poſtea fecit deus: modo loquitur ſecundũ ipſius dei excellentiam, dicendo dixit deus & fuit ita. ut intelligamus ꝙ diuinum dicere eſt tam eminẽtis efficaciæ ut habeat in ſe & quod eſt dicere & quod eſt facere. Et vocauit deus aridam terram, cõgregationeſq; aquarũ appellauit maria. Iuxta hebræũ habetur. Et vocauit elohim ſicco terrã ⁊ congregationi aquarum vocauit maria. Aduerte ꝙ ſiccũ eſt res nominata & terra eſt nomen: ut textus hebræus teſtatur habens in datiuo ſicco & terram in accuſatiuo. ſicut etiam in primo die habet & uocauit luci diem & obſcuritati noctem: & ſimiliter in ſecũdo & uocauit extẽſioni cęlos. Nec legendum eſt congregationes, ſed congregationem aquarum: ut unitas aquarum ſignificetur. Et hinc apud hebræos etiam lacus uocantur maria.

Et vidit deus ꝙ eſſet bonum. Iuxta hebræum habetur. Et vidit elohim ꝙ bonum. Et refertur ad opus tam ſecundi diei q̃ commemoratum in hoc tertio. Diſtulit autẽ moſes iudicium diuinum de bonitate utriuſq; operis, eo ꝙ utilitas proueniens ex expanſione cęlorum conſiderata in ſecundo die / non eſt nobis manifeſta uſq; ad apparitionem terræ ex condenſatis aquis: quemadmodũ in opere primi diei nihil dicitur de bonitate cęlorum & terræ uſq; ad factam lucem / quia bonitas illius creationis per lucem nobis manifeſta eſt. Et ait. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim. Expone ut ſupra. Germinet terra herbam virentem ⁊ facientem ſemen: ⁊ lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus ſuum, cuius ſemen in ſemetipſo ſit ſuper

Digitized by Google

terram. Iuxta hebræũ habetur. Herbabit terra germen/herbam ſeminificãtem ſemen: lignum
fructus faciens fructum generi ſuo cuius ſemen eius in ipſo ſuper terram. Recolendum eſt in
primo die deſcriptam fuiſſe terrã inanem funditus & uacuã: ut intelligamus terræ inanitatem
funditus/modo tolli implendo ipſam ſeminariis uirtutibus ad producendũ uegetabilia. Quæ
diſtinguit in duos ordines: uidelicet in hærbã ſeminificãtem & in lignũ fructiferum. ſub qui-
bus compræhẽdũtur omnia uegetabilia. Et tacuit moſes uirtutes minerales inditas terræ, eo ꝙ
productio mineralium eſt occulta ſicut & gemmarum. ¶ Nec mireris ſcribi ſeminificantem
ſemen/& ſimiliter lignum fructus faciens fructum. idiomati ſiquidem hebræo tribuendum eſt
hoc. gaudet enim idioma illud quaſi cõduplicatione: ueniẽdo ueniet/faciendo faciet & hmõi.
¶ Vbi aduerte ꝙ uirtus productiua uegetabilium deſcribitur pulchro ordine ſuccedentiũ ſta
tuum. nam dicendo hærbabit/modus producẽdi manifeſtatur. per modum ſiquidẽ hærbæ pro
ducũtur tam ipſæ hærbæ q̃ arbores. hærbaſcunt ſiquidem omnia uegetabilia quum e terra pul
lulant. Et dictio hebraica prima nõ proprie ſignificat hærbam quæ diſtinguitur cõtra arbores/
ſed uniuerſa uegetabilia uiridia. & propterea dicitur germen tanq̃ genericum nomen. Quum
uero in textu ſubiungitur hærbam/alia dictio eſt ſignificãs hærbam quæ diſtinguitur cõtra ar-
borem. moſes enim primo dicit quod commune eſt hærbis & arboribus: deinde appoſitiue ſin
gillatim quod eſt hærbarum & quod eſt arborum. Et factum eſt ita. Iuxta hebræũ habetur.
Et fuit ita. ſcilicet ꝙ terra habuit uires productiuas naturaliter uegetabiliũ. Expone ut ſupra.
Et protulit terra herbã virẽtem & facientẽ ſemen iuxta genus ſuum: lignumq; faciens fructum
& habens vnumquodq; ſementem ſecundũ ſpeciem ſuam. Iuxta hebræũ habetur. Et protulit
terra germen herbam ſeminificantem ſemen generi ſuo: & lignum faciens fructum cuius ſemen
eius in ipſo generi ſuo. Nõ explicatur per hæc uerba id quod ſignificatur per illa uerba & fuit
ita: quoniã illa uerba & fuit ita/ſignificãt terrã ex interna uacuitate mutatã eſſe in plenitudinem
uirtutum internarum ad producẽdum uegetabilia: hæc autem uerba & protulit terra &c̃. ſigni
ficant ex terra ablatam externam uacuitatem. ita ꝙ exterius plena eſt terra uegetabilibus. Nec
ſolũ ſignificatur terræ plenitudo exterior ſed etiã modus plenitudinis dicẽdo & protulit terra.
manifeſte enim per hoc ſignificatur ꝙ ipſa terra generauit uegetabilia: ut intelligamus ꝙ deus
nõ produxit immediate uegetabilia ſed mediãte terra. non tñ in tempore/ſed uirtute diuina in
eodẽ inſtãti ſuſcepit terra uirtutẽ productiuã & productionẽ cũ effectu producto. ita ꝙ quicq̃d
uegetabiliũ produxiſſet naturaliter terra in ſpatio unius anni ſeu multorũ annorum (ut diuerſa
uegetabilia exigũt ad ſui perfectionẽ) produxit tũc terra uirtute diuina in inſtãti. credimus enĩ
omnia producta eſſe in ſtatu perfecto: ſicut cõſtat hominẽ productũ nõ infantẽ ſed perfectum.
& in paradiſo terreſtri cõſtat fuiſſe arbores cũ fructibus a principio. in cuius ſignũ nõ deſcribitᷣ
hærbauit terra ſed protulit terra. ¶ Aduerte hic q̃ cõſequenter ac gradatim perfectiones uni-
uerſi moſes deſcribit. Poſt alterationem ſiquidem elemẽtorum aquæ & terræ ad generationem
imperfectorum mixtorũ procedit aſcendendo uſq; ad primũ gradũ uiuentiũ. Ita ꝙ uniuerſum
ſm perfectionẽ quam habet ex motibus alterationis generationis & augmẽti uſq; ad infimum
gradũ uiuentiũ incluſiue/materia eſt tertii diei. Et vidit deus ꝙ eſſet bonũ. Iuxta hebræũ ha
betur. Et vidit elohim ꝙ bonũ. Expone ut ſupra. Et factũ eſt veſpere & mane dies tertius.
Iuxta hebræũ habetur. Et fuit veſpera & fuit mane dies tertius. Intellige ut ſupra.

Dixit autem deus. fiant luminaria in firmamento celi & diuidant diem ac noctem. Iuxta
hebræum habetur. Et dixit elohim. erit luminaria in extenſione celorum ad diuidendum
inter diem & inter noctem. In ſingulari numero legendum eſt erit/luminaria in plurali nume
ro. ſubauditur enim lux primo die creata. Et eſt ſenſus/lux erit luminaria. Ita ꝙ diſtinctio lucis
in luminaria ad literam deſcribitur. In primo enim die conſideratur ipſa lux ſm ſe/non conſi-
derata diuiſione ſeu diffuſione ipſius in ſolem lunam & ſtellas. Dico autem diuiſione uel diffu-
ſione, quia incertum nobis eſt an ſtellæ ſint ex ſe lucentes an recipiant lumen a ſole. in quarto
autem die eadem lux conſideratur ut diſtincta in plura luminaria & ſtellas. ¶ Occurrit autem
hic aduerſus moſen quæſtio: eo ꝙ præpoſterum definierit ordinem operũ tertii diei & quarti.
nam opera tertii diei præſupponunt opus quarti & non econuerſo. diſtinctio ſiquidem lumi-
narium & ſtellarum prior eſt ſm naturæ ordinem q̃ condenſatio aquarum & eleuatio terræ &
uniuerſa congeries uegetabilium: quũ hæc dependeant ab aſtris & nõ econuerſo. ¶ Solutio eſt
ꝙ diſtinctio lucis in aſtra/poteſt conſiderari dupliciter. uel quatenus eſt in aſtra abſolute/uel
quatenus eſt in aſtra ſm officia ... textu expreſſa. Et diſtinctio quidẽ lucis in aſtra abſolute/pri
or naturæ ordine eſt cõdenſatione aquarũ & apparitione terræ cunctiſq; uegetabilibus: quoniã
diſtinctio per ſe & incorruptibiliũ partium uniuerſi (quales ſunt aſtra) prior naturaliter omni
alteratione eſt. Diſtinctio uero lucis in aſtra relatiue ad hæc officia/poſterior eſt naturæ ordine
cauſis operum tertii diei. quod eſt dictum ꝙ etiã ſi non eſſet diſtinctio lucis in aſtra relatiue ad

hæc officia/ſaluæ eſſent cauſæ ſufficientes ad opera tertii diei:hoc eſt ꝙ cęleſtia corpora ut pri
ueniunt diſtinctionem horum officiorum ſufficiunt ad cauſandum quicquid deſcriptum & fa
ctum in tertio die eſt. & propterea moſes nõ uiolauit naturæ ordinẽ in operibus horũ dierum.
Verum tamen eſt ꝙ diſtinctionẽ lucis in aſtra abſolute/ſilentio præteriuit,ne impedimentum
futuris cautelis apponeret . ſciebat enim ſe mandaturum deute. 4. ne forte eleuatis oculis ad
cęlum uideas ſolem & lunam & omnia aſtra cęli,& errore deceptus adores ea & colas quæ cre
auit dominus deus tuus in miniſterium cunctis gentibus quæ ſub cęlo ſunt.ob hanc ſiquidem
rationẽ meminit moſes ſolius diſtinctionis lucis in aſtra quatenus ſunt officioſa nobis. Et pro
pter hoc ſignificanter abſq; nota coniunctionis in textu dicitur erit luminaria in extenſione cę
lorum ad diuidendũ inter diem & inter noctem &c̃. & non dicitur erit luminaria in extenſione
cęlorum & diuidãt:ut uulgata æditio habet.clare enim textus ipſe ſignificat deum dixiſſe ꝙ erit
lux in luminaria ad officium diuidendi & reliqua ſubiuncta officia.Appellatione luminarium
intellige aſtra omnia: uidelicet ſolem & lunam & ſtellas. ¶ Adiungitur autem in extenſione
cęlorum/ad differentiam primi mobilis quod appellatum eſt aquæ ſuper extenſionem.In pri
mo enim mobili nullum decretum eſt aſtrorum,ſed in cęlis ſub eo / qui extenſio ſiue expan
ſio cęlorum appellantur. Officium uero quod primo explicatur ad diuidendum inter diem &
inter noctem/non eſt illudmet officium quod primo die fecit deus per lucem:quoniam ibi eſt
ſermo de diuiſione ſituali ſm uiciſſitudines inter diem & noctem/ut ibi declaratũ eſt:hic autẽ
eſt ſermo de diuiſione ſecundũ lumen inter diem & inter noctem . Multũ enim differt lumen
nocturnum a lumine diurno:& uidemus lumen nocturnum eſſe a ſtellis & luna,lumen autem
diurnum a ſole . & propterea moſes diſtinctioni luminarium attribuit hanc diuiſionem inter
diem & inter noctẽ in quarto die : quæ diuiſio non cadebat ſub cõſideratione primi diei/in qua
lux abſq; diuiſione cõſiderabatur. Et ſint in ſigna τ tempora τ annos. Iuxta hebræũ habetur.
Et erunt ad ſigna/ad tempora/ad dies τ annos. Ecce officia multa aſtrorum.& decernuntur
futura in ſigna,tum deſcripta in zodiaco,tum innumerabiliũ effectuũ/corporaliũ tamen & ab
his depẽdentium.In tempora uero quatenus ſunt in opportunitates temporũ collatas ſeu cõfe
rendas ab aſtris. innumeras ſiquidem commoditates temporum conferũt aſtra,ſed nos nõ no
uimus ſeu diſcernimus qñ ſunt.In dies autẽ/obſeruandos a medicis/nautis/agricolis & hmõi.
In annos demũ ,lunares ſolares/martiales/ſaturninos & magnos. Vt luceant in firmamento
celi τ illuminent terram. Iuxta hebræũ habetur. Et erunt luminaria in extenſione celorum ad
illuminandum ſuper terram. Locus decretus aſtris ad antedicta officia/repetitur ad hoc etiam
officium, uidelicet illuminandum ſuper terram.Lux facta in primo die non illuminabat ſuper
terram ſed ſuper aquas:quoniã terra cooperta undiq; erat immẽſa magnitudine aquarum:offi
ciũ uero aſtrorũ quarto die deſcribitur illuminare ſuper terrã , quæ iã tertio die fuerat detecta.
Et factum eſt ita. Iuxta hebræum habetur. Et fuit ita. Expone ut ſupra. Fecitq; deus duo
luminaria magna:luminare maius vt preeſſet diei,τ luminare minus vt preeſſet nocti,τ ſtellas.
Iuxta hebræũ habetur. Et fecit elohim duo luminaria grandia : luminare grande in poteſtatem
diei,τ luminare paruum in poteſtatem noctis, τ ſtellas. Non eſt ſenſus ꝙ poſtq̃ fuit ita ſicut di
xit deus ꝙ fecerit deus duo luminaria(facere enim præcedit eſſe)ſed eſt ſenſus ꝙ fuiſſe ita ut di
xit deus effectũ eſt hoc modo:uidelicet ꝙ fecit deus duo luminaria.ita ꝙ prius deſcribitur ter
minus & fuit ita/& poſtea deſcribitur modus quo factum eſt ꝙ fuit ita. deſcribitur autem mo
dus excludendo agentia media/dicendo & fecit elohim ,ad differentiã modi deſcripti in tertio
die/& produxit terra.¶ Et quũ prænominaſſet luminaria abſq; certo numero/modo numerũ
binariũ determinat luminariũ grandium/ſubiũgendo & ſtellas:ad inſinuandũ ꝙ appellatione
luminariũ compræhendebãtur aſtra omnia.¶ Quod autẽ dicit duo grandia/ſm apparentiam
loquitur.nam alterum luminare(hoc eſt luna)grande eſt ſm apparentiam relatiue ad ſtellas/
quũ ſm ueritatem longe minus ſit ſtellis.terra ſiquidem ſupputatur centeſimaoctogeſima para
uere grandis luminaris quod eſt ſol:luna uero uigeſimaoctaua pars terræ ſupputatur:quælibet
autẽ ſtellarum fixarũ uiſu notabiliũ maior terra dicitur. Vnde patet q̃ paruum luminare ſm ue
ritatem ſit luna:quæ quia propinquiſſima eſt nobis/apparet maior qualibet ſtella. Vnde & mo
ſes ad inſinuandum ꝙ ſm apparentiã dixerat duo luminaria grandia/ſtatim diſtinguit inter ea,
unum appellando luminare grande & alterum luminare paruum:ut intelligamus ꝙ ſm rem
eſt paruum.¶ Quod autẽ dicitur in poteſtatem diei & in poteſtatem noctis, officia ſignifican
tur potentiarũ ſolis in die/& lunæ in nocte.maxime enim apparet potentia ſolis in die/& ſimi
liter maxime apparet potentia lunæ in nocte:ſtellarum autẽ potentiis quanuis nõ magis diem
q̃ noctem moſes aſſignet (quia nec apparet earum potentias plus efficere die q̃ nocte aut econ
uerſo)ſm tamen apparentiã directiuã nocti adiũguntur. Et poſuit eas in firmamento celi vt
lucerẽt ſuper terrã/τ preeſſent diei ac nocti/τ diuiderẽt lucẽ ac tenebras. Iuxta hebræũ habet.

Et dedit

Et dedit ipſa elohim in extenſione celorum ad illuminandum ſuper terram ⁊ ad præſidendum in die ⁊ in nocte, ⁊ ad diuidendum inter lucem ⁊ inter obſcuritatem. Deſcripſerat dictũ a deo non ſolum ꝙ erunt luminaria ſed ubi erunt: uidelicet ꝙ erũt in extenſione cęlorũ. & propterea quũ declaraſſet executionẽ primi dicti (dicendo & fecit deus &c̃.) modo declarat executionem ſecundi dicti explicando locũ in quo poſuit deus aſtra, dicendo & dedit ipſa deus in extenſione cęlorũ: & ſubiungit tria officia eorundem in illo loco, hoc eſt in extenſione cęlorum. Et repetit hæc officia relatiue ad aſtra iam locata, ad ſignificandum ꝙ hæc officia executioni mandantur ab aſtris nõ quomõlibet ſed locatis in cęlis citra ſupremũ. Et explicauit hoc ut intelligeremus ꝙ aſtra ſunt data expanſis cęlis ut hæc officia exerceant ſm motus cęlorũ. hoc enim ſignificare uidetur, dicendo & dedit ipſa in extenſione cęlorum. ¶ Nec intelligas aſtra data ut locata in loco proprie/ſed quaſi. Sunt enim in cęlis ut pars eſt in toto: quæ quaſi eſt ut locatum in loco. Et officia quidem hæc iam declarata ſunt nec noua egent expoſitione, ſed excitatione ut reſpectiue intelligãtur: uidelicet ad præſidendum in die & in nocte, præſidentiã diei attribuendo aſtro ſolis/& præſidentiã noctis attribuẽdo aſtro lunæ & ſtellis quo ad directionem noſtrorũ operũ.

Et vidit deus ꝙ eſſet bonum. Iuxta hebræũ habetur. Et vidit elohim ꝙ bonum. Expone ut ſupra. Et factũ eſt veſpere ⁊ mane dies quartus. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit veſpera ⁊ fuit mane dies quartus. Quod intellige ut ſupra. Ex quibus apparet ꝙ materia quarti diei eſt uniuerſum quatenus perfectũ aſtris ad tot officia mutationũ tum ſignificãdo tũ efficiẽdo.

Dixit etiam deus. producant aque reptile anime viuentis ⁊ volatile ſuper terram in firmamento celi. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim. reptilificabunt aque reptile anime viue, ⁊ volatile volabit ſuper terram ſuper facies extenſionis celorum. Diximus reptilificare quemadmodũ dicimus animalificare & ouificare. Oportuit autem nouum uerbũ effingere ut hebræum uerbum exprimeretur. Nec ſignificat purum efficere reptile: ſed ſignificat efficere in multitudine. & apte productionem piſciũ appellauit reptilificare, eo ꝙ in magna multitudine piſcis producitur: ut innumerabilitas ouorum piſcis teſtatur. Et ſignificatur per reptilificabũt/decreta ab æterno uirtus danda in initio temporis aquis ad producẽdum piſcẽ in multitudine. ¶ Et quum legis reptilificabunt reptile, memento hebraici idiomatis/quemadmodũ ſuperius dictum eſt ſeminificare ſemen. Et ſignificauit piſces a repẽdo (hoc eſt a naturali motu progreſſiuo piſcium) ad differentiam tum gradientium tum uolãtium. Et dixit animæ uiuæ uulgo ſermonẽ conformando. uulgus enim nõ exiſtimat uiuere niſi ea quæ ſentiunt. Propter hoc enim nomen animæ uiuæ non attribuit ſuperius uegetabilibus/ſed reſeruauit animalibus. ex ſenſu ſiquidem & motu locali manifeſtatur anima uiua uitalibus motibus manifeſtis. ad differentiã ſiquidẽ uegetatiuæ animæ dixit animæ uiuæ, tanq̃ uegetabilia uiuãt nõ per animã ſed uiriditatẽ. ¶ Ex eo autẽ ꝙ ſubdit & uolatile uolabit/excluditur ſenſus uulgatæ æditionis, ſonãtis ꝙ aquis datum eſt producere etiã uolatile. Tacet enim hic moſes productiuum uolatilium/quod inferius in. 2. cap. explicabit. motum tantũ cum loco hic explicat. motum quidẽ progreſſiuum naturalem dicendo uolabit: locum autẽ motus dicendo ſuper terram ſuper facies extenſionis cęlorum: hoc eſt non multum longe a terra ſuper facies aeris. ut ex ipſo celſiori loco ſignificatam intelligamus perfectiorem naturã eſſe generis uolatilium genere piſcium. Et hic clare apparet quod ſuperius diximus/appellatione extenſionis cęlorum compræhendi a moſe non ſolum orbes in quibus ſunt aſtra ſed orbes ignis & aeris. Superficies itaq; aeris prope terram deſcribitur naturalis locus uolationis. in cuius ſignum tempore diluuii/ noe ſaluauit uolatilia in arca.

¶ Iunxit autẽ moſes piſcibus uolatilia/nõ ratione productiui unius (quum oppoſitũ inferius explicetur) ſed ideo ſub uno eodemq; die cõpræhendit quia tam piſces q̃ uolatilia ex uniuerſo ſuo genere ſunt animalia imperfecta. Quod ex eo manifeſte patet ꝙ nec piſcis aliquis nec uolatile aliquod animalificat in ſeipſo ſed tantũ ouificat. Dixi autẽ ex uniuerſo ſuo genere/ad differentiam animaliũ terreſtrium quorũ aliquibus tantum conuenit non animalificare in ſeipſo. ¶ Inchoauit autẽ a piſcibus & aſcendit ad uolatilia/ quia piſces ſunt imperfectiores auibus. Quod manifeſte patet ex eo ꝙ piſces habent minus diſtincta membra. Creauitq; deus cete grandia, ⁊ omnem animam viuentem atq; motabilem quam produxerant aque in ſpecies ſuas: ⁊ omne volatile ſecũdũ genus ſuũ. Iuxta hebræũ habetur. Et creauit elohim dracones grãdes ⁊ omnem animam viuam que repens/quam reptilificauerũt aque generibus ſuis: ⁊ omne volatile ale generi ſuo. Prius deſcripſit uirtutem decretam ab æterno aquis ad producendũ piſces/& decretum ꝙ uolatile uolet ſuper aerem prope terram: modo deſcribit creationẽ utrorumq;. ¶ Vbi perſpicaciter aduerte ꝙ non abſolute dicit ꝙ deus creauit hæc (quemadmodũ abſolute dixerat ꝙ creauit cęlos & terram) ſed adiungit quam reptilificauerũt aquæ: ad ſignificãdum ꝙ nõ creauit ex nihilo/ſed illa met deus creauit quæ aquæ reptilificauerũt. itaq; ſimul creauit illa deus/& aquæ reptilificauerunt illa: ut intelligamus ꝙ deus effecit illa mediãtibus aquis eodem

modo quo expoſuimus terrã produxiſſe tunc ligna fructifera. Vtitur autẽ uerbo creationis ea (ut reor) ratione, quia anima uiua in hunc diẽ reſeruata eſt anima ſenſitiua: cognoſcere autem & ſcipſum mouere, diuinũ quiddã eſt uniuerſæ naturæ uires excedens. ad huiuſmodi ſiquidem eminentiam ſignificandam dixit moſes creauit. tanꝗ non ex inferioribus elementis ſed ex celſiori diuina participatione corruptibilia hæc habeant animam uiuam: hoc eſt qua cognoſcunt & ſeipſa mouent. In cuius rationis ſignum/non dicit moſes & omne reptile animæ uiuæ, ſed dicit & omnem animã uiuam. Et meminit in primis draconum grandium/ad tollendum errorem exiſtimantium huiuſmodi animalia non eſſe producta ex intentione diuina, ſed uelut ex neceſſitate materiæ. ¶ Mutila autẽ oratione accipe dictũ quæ repẽs. ſubauditur enim uerbum ſubſtantiuum eſt. Et ad differẽtiam animaliũ repẽtium in terra/adiungitur quam reptiliſicauerunt aquæ generibus ſuis. Quod autẽ dictum eſt de piſcibus ꝙ creati ſunt mediãtibus aquis, proportionaliter intellige de uolatilibus: quæ creata ſunt mediante eorum productiuo naturali. quod quia occultius eſt/tacitum eſt a moſe, explicandum inferius ſub ratione tantũ principii materialis. Et dicit uolatile alæ/ad exprimendum naturalia organa ad uolandum: hoc eſt motum progreſsiuum. ut ex ipſa diſtinctione organorum ad motum localem/etiã ſignificetur maior perfectio uolatilium ꝗ aquaticorum animaliũ. piſces enim organa ad motum localem ualde indiſtincta habẽt. ¶ Et vidit deus ꝙ eſſet bonum. Iuxta hebræũ habet. Et vidit elohim ꝙ bonum. Expone ut ſupra. Benedixitq; eis dicens. creſcite & multiplicamini & replete aquas maris: auesq; multiplicentur ſuper terram. Iuxta hebræum habetur. Et benedixit ipſa elohim dicendo. fructificate & multiplicate & implete aquas in maribus, & uolatile multiplicabit in terra. Nouum genus rerũ deſcribi manifeſtat reſeruata benedictio. hactenus ſiquidem non eſt benedictionis mentio facta. Et uere nouũ genus rerum eſt quod diuerſitate ſexuũ/quod coniunctione ſeminũ ex cõmixtione maris & fœminæ gaudet. & propterea uis ipſa ſic generatiuæ referenda applicandaq; ad actionem ob cõſeruationem ſpeciei per huiuſmodi benedictionem ſignificatur. benedicere enim dei eſt benefacere. & propterea ſignificanter explicatur ꝙ benedixit dicendo. diuinũ ſiquidẽ dicere tã efficax eſt ut ſit benefacere. Et dicẽdo fructificate/inſinuat ꝙ perfecta ſunt creata. fructificatio enim actio eſt perfectorum animalium. Et ne numerus fructus paruus intelligeretur/adiungitur & multiplicate. & ne arctitudo loci obſtaret/ſubditur & implete aquas in maribus. Volatilibus autem decernitur terra in multiplicatione, quia in terra ſeu in iis quæ in terra ſunt nidificãt aues & multiplicãtur. Et factum eſt veſpere & mane dies quintus. Iuxta hebræũ habet. Et fuit veſpera & fuit mane dies quintus. Intellige ut ſupra.

Dixit quoq; deus. producat terra animam viuentem in genere ſuo: iumenta & reptilia & beſtias terre ſm ſpecies ſuas. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim. producet terra animam viuam generi ſuo: iumentum & reptile & beſtiam terre generi ſuo. Dicendo producet terra/ſignificat decretam eſſe terræ uim productiuã terreſtrium animalium. Dico autem uim productiuam/& nõ tantũ materialem: quoniam de principio tantũ materiali nõ uerificatur ꝙ producat. nunꝗ enim lignum producet lectulum / nunꝗ lana producet indumentum. Vnde non eſt uertendum in dubium ſignificari decretã eſſe terræ uim productiuam iumentorum/beſtiarum &c̃. Modus autem quo hoc uerificari poteſt/duplex aſsignatur. Alter eſt ut terra afflata cœleſti influxu habeat uim productiuã iſtorum, quemadmodum habet uim productiuam multorum animalium imperfectorum. exiſtimarunt enim quidam philoſophi tali modo poſſe produci quæcunq; animalia perfecta. Et hunc ſenſum ſonare uidetur prima fronte textus iſte/dicendo producet terra. ¶ Obſtant autem huic ſenſui duo. alterum eſt/ꝙ non eſt certum hoc modo poſſe generari omnia hæc animalia perfecta. alterum eſt ꝙ quanuis ſub uirtute productiua decreta terræ comprahendãtur etiam uires terreſtres quæ raro contingunt, per ſe tamen primo continentur productiuæ uires terreſtres quas frequenter terra exercet: immo ad hoc moſes deſcribit prius uirtutes productiuas herbarum decretas terræ/& uirtutes productiuas iumentorum & beſtiarum decretas terræ, ut ſignificet uires naturales quibus hæc elemẽta naturaliter uſura ſunt ad productionem horum. quanuis deus prima uice ſuppleuerit efficiendo prima indiuidua in eſſe perfecto: primas herbas/primas arbores/primos piſces / primas beſtias &c̃. Vnde quemadmodum quum decretum fuit germinabit terra germen &c̃. uires terreſtres naturales ad producendum uegetabilia quas terra cõtinue exercet ſignificãtur. ita quum dictum eſt reptiliſicabunt aquæ & proportionaliter modo dicitur producet terra/uires aquaticæ productiuæ piſcium quas frequenti uſu exercent aquæ producendo piſces & uires terreſtres productiuæ iumentorũ & beſtiarum quas frequenti uſu exercet terra ſignificãtur. mixta ſiquidem terreſtria ſignificantur appellatione terræ/ & mixta aquatica appellatione aquarum. Ita ꝙ ſemina productiua terreſtrium animalium ſignificantur. perinde ac dictum fuiſſet/producent terreſtria mixta iumentum & beſtias &c. quod quotidie uidemus fieri. Et ſimile proportiona-

Digitized by Google

liter Intellige de aquis in die quinta. Et hic ſenſus nullū habet obſtaculum. Et ſignificāter dicit
animam uiuam/ad inſinuandū ꝙ anima ſenſitiua producitur uirtute mixtionis naturalis:ac per
hoc eſt anima corruptibilis ſm totum genus ſuum. Et factum eſt ita. Iuxta hebræū habetur.
Et fuit ita. uidelicet ꝙ terra habuit uires productiuas omnium animalium terreſtrium.
Et fecit deus beſtias terre iuxta ſpecies ſuas iumēta ⁊ omne reptile terre in genere ſuo. Iuxta
hebræum habetur. Et fecit elohim beſtiam terre generi ſuo: ⁊ iumentum generi ſuo/⁊ omne
reptile terre generi ſuo. Prima indiuidua animaliū terreſtriū facta eſſe a deo (non producta a
uiribus terreſtribus)deſcribūtur. naturæ enī ordo habet ut perfecta ſint priora imperfectis/ut
animalia ſint priora ſuis ſeminibus.¶ Arctat aūt tam beſtias q̄ reptilia adiiciēdo terræ:ad diffe
rentiam beſtiarū aquaticarum/& ſimiliter reptiliū aquaticorum. Quam arctationem nō opor
tuit adiungere iumentis:quia nullum aquaticum animal eſt noſtrum iumentum. ¶ Et uidit
deus ꝙ eſſet bonū. Iuxta hebræū habet. Et uidit elohim ꝙ bonū. Expone ut ſupra. Aduer
te ꝙ ex induſtria moſes omittit benedictionē animaliū irrationalium terreſtrium/ad inſinuan
dum ꝙ nō aſſumpſit prouinciam ſingula ſingillatim explanādi: ſed multa omittit ex induſtria
quæ tamen ex manifeſtatis percipi a ſapientibus poſſunt. Et ait. Iuxta hebræum habetur.
Et dixit elohim. faciamus hominē ad imaginē ⁊ ſimilitudinem noſtram. Iuxta hebræū habet.
Faciemus hominem ad imaginem noſtri ſicut ſimilitudinem noſtri. Noua res dicta a deo deſcri
bitur/faciemus. hactenus ſiquidem deſcriptum eſt/dixit deus/erit lux/erit extenſio/erit lumi
naria/cōgregabūtur/germinabit & producet:modo deſcribit ꝙ dixit deus faciemus hominē.
¶ Et eſt duplex nouitas. Altera qua ſignificat ſe facturum. altera qua numero plurali hoc ſigni
ficat/non dicēdo faciam ſed faciemus. Et ratio quidem primæ nouitatis in promptu eſt creatio
hominis ſm animam intellectiuam. In reliquis enim a deo dictis nihil ſignificatum eſt per mo
dum creationis efficiendum:ut patet diſcurrendo per ſingulos dies. nam primo die dictum eſt
erit lux, quæ per modum conſequentis proprietatis fit. ſecundo autē erit extenſio, quæ manife
ſte præſupponit rem quantam:quarto autē die erit luminaria, ſubintelligendo ꝙ lux erit lumi
naria. reliquorū autē dierum dicta manifeſte a modo creationis diſtant. Ad inſinuandum itaqꝫ
decreuiſſe deum ab æterno ꝙ hominem faciet ipſe per ſeipſum creando intellectiuam animam
hominis ex nihilo/deſcribitur ꝙ dixit deus faciemus hominem.¶ Numero autē plurali dicit
faciemus/ad inſinuādum myſterium pluralitatis diuinarum perſonarum. Ad quod etiā magis
explicandum non dicit faciemus ad imaginem mei & ſicut ſimilitudinem mei/ſed dicit ad ima
ginem noſtri ſeu noſtram ſicut ſimilitudinem noſtri ſiue noſtram. huiuſmodi enim pronomen
pluralitatem perſonarū manifeſte ſonat:quemadmodū & uerbum faciemus. Et ſi hæc duo iun
xeris, perſpicies ſignificari hoc textu ꝙ eædem perſonæ ſunt facturæ hominem ad quarum ima
ginem fiet homo, ut hinc clare appareat ꝙ hic ſermo non poteſt eſſe dei ad angelos:quoniā an
geli non ſunt decreti ſimul cum deo ad faciendū hominem : quia a ſolo deo creatur homo ſm
animam intellectiuam, ratione cuius dictum eſt faciemus hominē ad imaginem noſtri. homo
enim ſm animā intellectiuam eſt ad imaginem dei, eo ꝙ ſupremus gradus rerum eſt ordo in
tellectualium rerū. in hoc enim ordine eſt deus ſm propriā ipſius naturam. & propterea anima
intellectiua in eodē exiſtens ordine/ad imaginē dei eſt & dicitur, ad differētiam omniū rerum
ſenſibilium & imaginabilium, quarum nulla aſcendit in ordinem rerum intellectualium. Ad ſi
gnificandum itaqꝫ ꝙ homo ſm animam repræſentat deum tanq̄ res eiuſdem ordinis (uidelicet
gradus intellectualis)dicitur faciemus hominem ad imaginem noſtri. & ne erraremus intelli
gendo ꝙ homo ſm animam eſſet ad imaginem dei ſic ꝙ eſſet deo ſimilis ſimilitudine ſpecifica
aut generica/ſubiunctum eſt ſicut ſimilitudinem noſtri:aperte ſignificando ꝙ faciemus homi
nem ad imaginem noſtri non ſimilem nobis ſed uelut ſimilem nobis. ut per aduerbium ſimili
tudinis ſicut explicetur elongatio ab ipſa ſimilitudine dei. Et eſt utrunqꝫ uerum. nam anima in
tellectiua præſtat uniuerſo ſenſibilium rerum ordini / in hoc ꝙ eſt intellectualis ordinis cuius
eſt ipſa diuina eſſentia/& propter hoc eſt ad imaginem dei: & quia nec etiam generica eſt ſimi
litudo animæ ad deum/ideo dicitur ſicut ſimilitudinem noſtri. Et præſit piſcibus maris ⁊ vo
latilibus celi ⁊ beſtiis vniuerſeqꝫ terre, omniqꝫ reptili quod mouetur in terra. Iuxta hebræum
habetur. Et ſubiugabunt in piſce maris ⁊ in volatili celorum ⁊ in iumento / ⁊ in tota terra ⁊ in
omni reptili quod repens ſuper terram. Ecce effectus hominis ſm ꝙ eſt ad imaginem dei:effe
ctus inquam relatiue ad alia animalia. Et dicit in numero plurali ſubiugabunt/ad ſignificādum
ꝙ non homo unus ſed multitudo hominum ſubiugabit animalia. Nec minus caute loquitur
moſes adiungendo præpoſitionem in/dicēdo in piſce maris & in uolatili &c̄. ſignificatur enim
manifeſte per hoc ꝙ etiam multitudo hominum non ſubiugabit omnes piſces maris & omnia
uolatilia & omnia reliqua animantia. ſed ꝙ ſubiugabit indeterminate in genere piſcium & uo
latilium & ſic de aliis. nullum ſiquidem exemptum animal determinatur quin poſſit ſubiugari

ab homine: ſicut & nulla pars terræ ab eius ſubiectione eximitur. Nec prætereas hinc haberi
conſentaneũ eſſe ſacræ ſcripturæ ut omnes terræ quartæ habitẽtur ab homine. dicẽdo enim &
in tota ſeu omni terra/nullam terræ quartã excipit a ſubactione humana: immo omnes ſubii-
ciendas eſſe homini decernitur quemadmodũ omne animal. Et creauit deus hominẽ ad ima
ginem & ſimilitudinem ſuam: ad imaginem dei creauit illum: maſculum & feminam creauit eos.
Iuxta hebræũ habetur. Et creauit elohim hominẽ ad imaginem ſuã: ad imaginẽ elohim creauit
eum: maſculum & feminam creauit eos. Executio decretæ ab æterno efficientiæ deſcribitur in
numero ſingulari. non enim dicitur & creauerunt/ſed & creauit. Repetit autẽ moſes ꝙ ad ima
ginem dei creauit eum/tum ad tollendum ſenſum eorum qui intellexiſſent ꝙ ad imaginem an
gelorũ creatus fuiſſet homo. tum ad arctius imprimendũ hominibus tanti magnitudinẽ benefi
cii ꝙ ad imaginẽ dei creatus eſt homo. ¶ Quod autẽ ſubdit maſculũ & fęminam creauit eos/
dñs ieſus in euangelio dignatus eſt aperire ſcriptũ eſſe ad ſignificandum inſtitutionem cõiugii
in ſpecie humana a deo in principio creationis. nuſꝗ enim in productionibus reliquorum ani
malium mẽtio facta eſt maris & fęminæ, ſed reſeruata eſt diſtinctio ſexus explicanda in ſpecie
humana: quia in ſola ſpecie humana inſtituit deus commixtionẽ maris & fęminæ per modum
coniugii. in hoc enim præſtat homo cæteris animãtibus/ꝙ in reliquis animalibus mas & fęmi
na iunguntur ad generandũ ex appetitu ſenſitiuo: in ſpecie autẽ humana mas & fęmina coire
debent ex appetitu rationali. Propter hoc enim ſcriptura appoſuit creationẽ maris & fęminæ
immediate creationi hominis ad imaginẽ dei/ut intelligeremus uſum maris & fęminæ in ſpe-
cie humana debere eſſe ſm id ꝙ ſumus ad imaginem dei: hoc eſt ſm rectæ rationis ordinem
(quod eſt eſſe per modũ coniugii) & non ſm appetitũ ſenſitiuum/ut reliqua animalia coeunt.
¶ Aduerte hic prudens lector mulierẽ creatã eſſe ſexto die. hoc enim clare textus dicit. In quo
& modũ loquendi nõ prætereas. nam quũ de creatione ad imaginem dei ſermo habetur, ſingu
lari numero dicitur hominẽ/& repetẽdo dicit pronomen eũ, quũ uero diuerſitas ſexus creat/
plurali numero dicitur eos: ea proculdubio ratione quia imago dei cõmunis eſt cuiq; homini,
ſexus autẽ diſcernit inter eos. Benedixitq; illis deus & ait: creſcite & multiplicamini, & replete
terram & ſubiicite eam: & dominamini piſcibus maris & volatilibus celi & vniuerſis animãtibus
que mouentur ſuper terram. Iuxta hebræũ habetur. Et benedixit eos elohim, & dixit ad eos
elohim: fructificate & multiplicate/& implete terrã & acquirite eã: & ſubiugate in piſce maris &
in volatili celorũ & in omni beſtia que repens ſuper terrã. Quia mas & fęmina humanæ ſpe-
ciei rationales ſunt. ideo deſcribit moſes deum eos primum allocutum/& dixit ad eos deus:
quod nunꝗ relatiue ad alia animalia deſcriptũ eſt. Et dicendo in numero plurali ad eos &c. ma
nifeſtat ꝙ iam creata erat mulier hoc ſexto die, quando data eſt benedictio hæc iuxta planum
literæ contextũ. ¶ Et ſimiliter dicitur ad ſolos homines acquirite eam (ſcilicet terrã/proculdu
bio ad fructũ & habitationẽ) quia ſolus homo terrã & colit ad fructũ & in habitacula ædificat.
Reliqua expone ut ſupra: intelligẽdo tamen in ultima particula (& in omni beſtia quæ repens
ſuper terram) ſubintelligẽdum eſſe aduerbium etiã. eſt enim ſenſus & in omni beſtia etiã quæ
repens eſt ſuper terram: comprehendit enim utrunq; beſtiarum genus/& reptantium & gra-
dientium. ſerpentes enim in genere ſunt beſtiarum reptantium.
¶ Dixitq; deus. ecce dedi vobis omnem herbam afferentem ſemen ſuper terram, & vniuerſa
ligna que habent in ſemetipſis ſementẽ generis ſui vt ſint vobis in eſcã & cunctis animantibus
terre omniq; volucri celi & vniuerſis que mouentur in terra & in quibus eſt anima viuens vt ha
beant ad veſcendũ. Iuxta hebræũ habetur ſic. Et dixit elohim. ecce dedi vobis omnẽ herbam
ſeminificantẽ ſemen que ſuper faciem totius terre: & omne lignũ cuius in ipſo fructus, lignum
ſeminificans ſemen vobis erit ad eſcã. & omni beſtie terre & omni volatili celorũ & omni reptãti
ſuper terrã cuius in ipſo anima viua/omnis viriditas herbe ad eſcam. Poſtꝗ deſcripta eſt pro-
ductio rerũ omniũ/& prouiſum cõſeruationi ſpecierũ animaliũ corruptibiliũ per uirtutẽ ge
neratiuam, ſupererat ut prouideretur cõſeruationi animaliũ in indiuiduis per alimentũ. & hæc
prouiſio modo deſcribitur. ¶ In qua tres ſunt difficultates. prima circa literã: duæ circa rem.
¶ Circa literã quidem, eo ꝙ non apparet cõſtructio ecce dedi uobis omnem hærbam/ad quid
dederit. Solutio eſt ꝙ illa particula ad eſcã/ſeruit utriq; uerbo: uidelicet dedi & erit. ¶ Secunda
eſt circa rẽ. quia ſolæ hærbæ dicũtur datæ in cibũ aliis animalibus. Solutio eſt uel ꝙ locutio eſt
accumulatiua: & eſt ſenſus & omni beſtiæ terræ & omni uolatili & omni reptãti ſuper terram/
nõ ſolũ genus lignorũ ſed omnis uiriditas hærbæ erit ad comedendũ. uel hæc ultima prouiſio
refertur ad ſola animalia reptãtia ſuper terrã. Et ſic oportet cõſtruere literã ſic. & omne lignum
cuius in ipſo fructus/lignum ſeminificans ſemen uobis erit ad eſcam & omni beſtiæ terræ &
omni uolatili cęlorum. Et hic fiat punctus. deinde ſubiũgatur alia oratio/& omni reptanti ſuper
terrã cuius in ipſo anima uiua omnis uiriditas hærbæ ad eſcã, ſupple erit. ¶ Circa rem quoq;

Digitized by Google

difficilis quæſtio eſt de animalibus carniuoris & uolucribus multis quopacto uerificetur ꝙ eis ſit prouiſum de alimento fructuum ſeminum & hærbarũ ut in textu dicitur. Solutio eſt ꝙ nullum animal eſt quod non poſſit uiuere ex his: ut teſtatur prouiſio facta a noe pro uictu animalium omnium in arca tempore diluuii. Tacuit autẽ moſes prouiſionẽ qua etiam prouiſum eſt a deo huiuſmodi animalibus ut ueſcantur carnibus, eo ꝙ huiuſmodi appetitus competit iſtis animalibus non ſecundũ naturam cõmunem illis & reliquis animalibus: & ipſe deſcribebat prouiſionem cõmunem. quocirca relatiue ad cõmunem rationem animantiũ/appetitus ueſcendi carnibus tanq̃ ex neceſſitate materiæ cõſurgens inuenitur. & propterea merito tacitus eſt. Quod aũt repetitur lignũ/ad utrunq; lignorũ genus comprahendendum ſpectat. apparent enĩ ligna fructifera & ligna non fructifera ſed ſeminificãtia. Nec intelligas omne lignum omnem q; hærbam fuiſſe olim bonam ad ueſcendum/& modo non: ſed ſm diſtributionem accommodam intellige omne lignum & omnem hærbam in genere habilium ad eſcam: quemadmodum dicimus cœlum continet omnia corpora/intelligendo in genere contentorum. **Et factum eſt ita.** Iuxta hebræum habetur. **Et fuit ita.** proculdubio ut dixit deus.

¶ **Viditq; deus cuncta que fecerat: et erant valde bona.** Iuxta hebræum habetur. **Et vidit elohim omne illud quod fecit: et ecce bonum valde.** Iudicium diuinum circa totum uniuerſum deſcribit. & quũ ſingulæ res factæ uiſæ fuerint a deo bonæ ipſum uniuerſum non bonũ ſed bonum ualde uiſum deſcribitur a deo. Et apponitur aduerbium ecce/ad demonſtrandum non futuram non expectandam ſed præſentem haberi bonitatem ſummam ipſius uniuerſi. Et ſignificatur per hoc ꝙ uniuerſum eſt ita bonum ꝙ nihil ei deficit/ꝙ nihil habet ſuperflui/ꝙ nullam deſiderat additionem. **Et factum eſt veſpere ⁊ mane dies ſextus.** Iuxta hebræum habetur. **Et fuit veſpera et fuit mane dies ſextus.** Expone ut ſupra.

CAPVT SECVNDVM.

IGitur perfecti ſunt celi et terra ⁊ omnis ornatus eorum. Iuxta hebræũ habetur. **Et fuerunt finiti celi ⁊ terra ⁊ omnes eorum exercitus.** Deſcriptis operibus ſex dierum/ac per hoc producta uniuerſitate rerum omnium, redit moſes ad id unde inchoauerat: cœlos ſcilicet & terrã/quum dixit in principio creauit elohim cœlos & terrã. & ſummat oĩa ſex dierũ opera ſpectare ad perfectionẽ cœlorum & terræ: ita ꝙ per hæc oĩa opera nihil aliud factũ eſt niſi ꝙ cœli & terra & eorũ (cœlorũ ſcilicet & terræ) cũcti exercitus finiti ſunt/complementũ ſuũ acceperũt. ¶ Appellat autẽ omnia a luce uſq; ad hominẽ incluſiue producta exercitus cœlorũ & terræ, eo ꝙ tam cœleſtia q̃ aerea q̃ aquatica q̃ terreſtria uegetabilia q̃ terreſtria animãtia uſq; ad hoĩem incluſiue ſunt gradatim ordinata inter ſeſe ad ſimilitudinẽ exercituũ. Ita ꝙ aſtra ſunt ſic condita & ordinate diſpoſita/quemadmodũ ſi eſſent exercitus corporũ cœleſtiũ. & ſimiliter uolatilia ſunt a deo ſic diſpoſita ordinate ut conſtituant uelut exercitũ inferiorũ cœlorum/hoc eſt aeris. & ſimiliter piſces ſunt inter ſe ſic ordinate diſpoſiti a deo ut cõſtituant uelut exercitum aquarũ. & ſimiliter hærbæ/uirgulta & arbores ſic a deo ordinata ſunt gradatim ut cõſtituant uelut exercitũ uegetabiliũ terræ. & demũ animalia terreſtria ſunt ſic diſpoſita ut conſtituant alterũ exercitũ terræ. Et propter tantam diuerſitatem exercituũ dixit in plurali numero & omnes exercitus eorũ: ad ſignificandum ꝙ uniuerſum quod eſt ualde bonũ/eſt unum ordine conſtante ex multis exercitibus ſuarũ partium: hoc eſt ex ordinatiſſimis gradibus in ſingulis partibus integratur ſummus ordo unius uniuerſi. Intendit ſiquidẽ ex ordinibus ſm ſingulas uniuerſi partes inſinuare ipſum uniuerſum eſſe ordinatiſſimum: utpote quod ex ualde ordinatis integratur. propter huiuſmodi enim ordinẽ metaphora exercitus uſus eſt. ordo ſiquidẽ multitudinis magnæ & multitudinis graduũ maxime apparet in exercitu. Ex hoc aũt ordine apparet ratio quare deus ſub nomine iudicis deſcriptus ſit creator cœlorũ & terræ & reliquorũ. relucet ſiquidem in tot exercitibus opus iuſtitiæ diſtributiuæ. **Compleuitq; deus die ſeptimo opus ſuum quod fecerat.** Iuxta hebræum habetur. **Et finiuit elohim in die ſeptimo opus ſuum quod fecit.** Nõ aduerſatur cõplemento uniuerſi facto in die ſexto hæc ſententia ꝙ finitũ eſt opus die ſeptimo. Dupliciter enim finiſſe deũ opus ſuũ deſcribitur. primo actione poſitiua/qua perfecte formauit uniuerſum tanq̃ ſupremam manũ apponẽdo. & huiuſmodi finitio ſpectat ad diem ſextum: in quo ſcriptũ eſt/& uidit deus omne quod fecit & ecce bonũ ualde. Secũdo per negationẽ ab ulteriori operatione. & hoc modo deſcribitur ſeptimo die finiſſe deum opus ſuum. Et ne intelligeretur deum finiſſe opus ſuum quod poterat facere/adiungitur opus ſuũ quod fecit. nunq̃ enim deus finit opus quod poteſt facere: ſed finit opus quod facit, ita perfecte faciendo illud ut nihil deſit/ut nihil ſuperflui habeat/ut nihil addẽdũ ſit. & cũ hoc poteſt ſemper aliud & aliud opus facere. **Et requieuit die ſeptimo ab vniuerſo opere quod fecerat.** Iuxta hebræũ habetur. **Et requieuit die ſeptimo ab omni opere ſuo quod fecit.** Explicatur modus quo finiuit deus uniuerſum

Digitized by Google

die ſeptimo/dicendo & requieuit in die ſeptimo.requies enim ab opere ceſſatio eſt ab operãdo. Vnde nõ dicit & reqeuit abſolute, ſed adiũgit ab omni ope ſuo:apte ſignificãdo ꝙ nõ reqeuit ſimpliciter & abſolute,ſed reqeuit ab uniuerſi efficientia. Nec etiã dicitur ꝙ requieuit ab omni opere ſuo abſolute,ſed adiungit quod fecit:ne errares intelligẽdo ꝙ deus ceſſando ab uniuerſo ceſſauerit ab operãdo.ad hunc enim erroneũ ſenſum excludendũ adiungitur quod fecit.Ceſſauit ſiquidẽ deus ab efficiendo nouas creaturas,non aũt ceſſauit ab operãdo/tum actione cõſeruatiua/tũ actione gubernatiua:iuxta uerbũ dñi in euãgelio/pater meus uſq; modo operatur. Et benedixit diei ſeptimo,τ ſanctificauit illũ:quia in ipſo ceſſauerat ab omni ope ſuo quod creauit deus vt faceret. Iuxta hebræũ habet. Et benedixit elohim diẽ ſeptimũ τ ſanctificauit ipſũ: quia in ipſo requieuit ab oĩ opere ſuo quod creauit elohim ad faciẽdũ. Benedictio diei ſeptimæ dicationem ſeptimi diei ad diuinum cultum / ſanctificatio uero exemptionem ſeu mũdiciam eiuſdem diei ab operibus ſeruilibus ſignificat: & ratio redditur ceſſatio diuina ab opere condendi nouas creaturas. nullã enim creaturã poſtea creauit quæ in prima uniuerſi creatione nõ præfuerit aliquo modo. Quocirca & ipſa ſanctificatio diei ſeptimi præceſſerat in creatiõe uniuerſi: qñquidem uniuerſa propter ſemetipſum creauit altiſſimus. Nec propterea mũdus obligatus eſt ad ſanctificãdũ ſabbatũ:quia (ut prius dictũ eſt) accõmodatio eſt quantũ ad diem ſpectat ſeptimum,innixa ueritati inditæ a deo naturali rationi ſanctificationis alicuius partis temporis ad diuinũ cultum pro beneficiis diuinis recolẽdis. Moſes enĩ quẽadmodũ deſcripſit perfectiones naturales uniuerſi a deo creati graduatim/proportionaliter ad ſex dierum ſucceſſus,ita proportionaliter ad diẽ ſeptimum diem cõpleti iam uniuerſi deſcribit ualde cõſequenter diuinum præceptũ humanumq; debitũ ad recolẽda diuina bñficia in aliqua tẽpis parte, deſcribendo ſeptimum diẽ ſanctificatum & bñdictum. par enĩ eſt ut poſt accepta bñficia agnoſcamus benefactorem quãdoq;/imo ſtatim. Quod aũt dicit ad faciendũ/finẽ ſignificat cuiuſlibet creaturæ.unaquæq; ſiquidẽ creata eſt propter propriũ opus ut finem proximũ. Ac ſi aptius dixiſſet ꝙ cuncta quæ creauit deus/nõ creauit ut eſſent ocioſa,ſed ad opera propria facienda. Et docte dixit:eo ꝙ etiam ſm philoſophos unumquodq; eſt propter ſuũ opus. Et apte meminit hoc in loco moſes huius finis cuiuſlibet creaturæ: ne putaretur ceſſante deo ab opere quod fecit/indictã eſſe aliis creaturis ceſſationẽ ab operibus propriis. Nec ſanctificatio ſabbati tollit ab hoĩe operationem propriam propter quam factus eſt prout eſt ad dei imaginem. mentis enim operatio maxime exercenda inſtituitur in die ſabbati/ex hoc ꝙ dies ille dicatus eſt diuino cultui.

Iſte ſunt generationes celi τ terre quãdo create ſunt in die quo fecit deus celũ τ terrã τ omne virgultũ agri. Iuxta hebræũ habetur. Iſte generationes celorũ τ terre in eſſe creatos ipſos in die facere iehouah elohim terrã τ celos τ omne virgultũ agri. Aliud quodammodo initiũ facit moſes productionis mũdi/ad reddendũ rationẽ multorũ difficiliũ circa antedicta:diſcurrendo partes uniuerſi & quaſi ſupplẽdo omiſſa. Et inchoat a primis uniuerſi partibus:cœlis ſcꝫ & terra. circa productionem enĩ cœlorũ & terræ quattuor difficultates ſoluit. ¶ Prima eſt de modo quo generati ſunt cœli & terra. cõis ſiquidẽ philoſophorum traditio habebat quia ex nihilo nihil fit/ex immenſo chaos generatos eſſe cœlos & terrã. Cõtra hoc directe moſes dicit ꝙ generationes cœlorũ & terræ ſunt iſtæ:uidelicet in eſſe creatos ipſos: hoc eſt nõ ſunt generati ex chaos ſed ꝑ creationẽ. Et dicit generationes in numero plñli propter pluralitatẽ productorũ. ¶ Secũda difficultas eſt circa tẽpus productionis cœlorũ & terræ. Et hæc etiã ex ipſo moſi textu foucbat. nã ante deſcriptã productionẽ lucis ſine qua nec intelligi poteſt tam dies ꝗ nox/deſcripſerat creationẽ cœlorum & terræ. propter quod cõſueuit dici ꝙ creatio cœlorũ & terræ fuit ante oẽm diem. Hanc difficultatem ſoluendo adiungit in die.ut intelligamus (prout ſuperius declaratũ fuit) ꝙ in initio diei primi creati ſunt cœli & terra. ¶ Tertia difficultas eſt circa productorẽ cœlorũ & terræ/an ipſe deus ꝑ ſeipſum creauerit cœlos & terrã an mediantibus cauſis ſecũdis. Et hæc etiã difficultas foucbat ex textu moſi:ex eo ꝙ producentẽ cœlos & terrã & reliq uniuerſi noĩauerat non noĩe proprio ipſi deo/ſed noĩe cõi deo & aliis potẽtibus. Hactenus enĩ ſemꝑ uſus eſt noĩe elohim:& quod magis urgebat qa hactenus ſemꝑ ſignificauit producẽtẽ in numero plurali. Hãc difficultatẽ ſoluẽdo ſubiũgit facere iehouah elohim ipſos. Vbi quo ad cõgruitatẽ orõnis ſubaudit̃ repeti præpoſitionẽ in poſitã añ infinitiuũ eſſe:pinde ac dictũ fuerit in facere iehouah elohim terrã & cœlos. Quo ad ſenſũ uero ſcito ꝙ dictio elohim eſt illa met quę toties reperita eſt. dictio aũt iehouah eſt dictio ꝗttuor literarũ. appellata græce nomen dñi tetragrãmaton. Et eſt uelut nomẽ ſingulariſſime propriũ ipſi deo:quod ab hebræis dr̃ nomen ineffabile. & ſcribit̃ apud ipſos ꝗttuor literis,ſed latinis literis oportet uti pluribus. Et manifeſtat per hoc ꝙ productor cœlorũ & terræ ac totius uniuerſi eſt ipſe deus ꝗ ſolus eſt deus/ꝗ ſolus eſt ipſe fons eſſendi. aiunt enĩ nomen tetragrãmaton ab eſſe deductũ & ſignificare illũ qui ita eſt ꝙ eſt primũ eſſendi principiũ:tanꝗ eſſe ſit ipſius ſolius ut propriũ & reliqua oĩa ab ipſo eſſe mẽdicẽt. Et per hæc noĩa ſimul iũcta moſes explicat ꝙ unus atq; idẽ eſt fons eſſendi & iudex uniuerſorũ.

contra philoſophantes:quod implicite diximus in principio contineri. Per hoc autẽ ꝙ præpo-
nit terrã cœlis/inſinuat terrã eſſe aliud principium ſphæricæ motus. immobilitas enim ſphæræ
ſm locum totius/ex immobilitate centri eſt. Vnde ꝙ cœlum moueatur ſm omnes ſui partes
habet in circũferentia:ꝙ autem ſemper in eodem loco maneat ſm ſe totũ habet ex centro qđ
eſt terra oĩno immobilis.& propter primũ præpoſuit prius cœlos terræ:propter ſecũdũ præ-
ponit nunc terrã cœlis.⁋ Quarta difficultas eſt circa ordinẽ temporis inter primas uniuerſi
partes(cœlos & terrã)& ſecundarias partes/hoc eſt mixta.& hæc difficultas fomentum habe
bat ex deſcriptione ipſius moſi in ſucceſſu dierũ deſcribẽdo huiuſmodi productiones. Ad hãc enĩ
difficultatem directe ſoluendã/ſubiungit & omne uirgultũ agri &c. Manifeſtat ſiquidem per
hoc ſimul tempore creata eſſe mixta uniuerſa & cœlos & terrã:dũ idem omnino tempus pro
ductionis utrorunq; deſcribit dicendo in die facere iehouah elohim terra & cœlos & omne
uirgultum &c.Idem eſt enim iudiciũ quo ad ſimultatem temporis cũ creatione cœlorum &
terræ de productis tertio die & aliis diebus. anteq̃ꝫ oriretur in terra omne uirgultũ agri & omnis
herba priuſq̃ꝫ germinaret. Iuxta hebræũ habet. ante erit in terra,ꝛ omnem herbã agri ante florebit.
Ad clarius explicandũ ꝙ ſimul fecit deus cœlos & terram & arbores & hærbas,explicat fuiſſe
aliter productionẽ arborum & hærbarũ a deo relatiue ad productionem arborũ & hærbarum
naturalem ex terra:dicendo deum feciſſe uirgulta & hærbas anteq̃ naturali productione arbo
res & hærbæ eſſent in terra.Breuiſſimo autem loquendi modo deſcribit hoc/utens uerbis fu
turi temporis ſignificantibus perfectos terminos productionũ.Et utitur uerbis nominaliter/
ea ratione ut ſimul deſcribat tempus medium neceſſarium in productiõe naturali inter eſſe
terræ & eſſe hærbas ac uirgulta.& eſt ſenſus ante erit/hoe eſt ante eſſe futurũ uirgultorum in
terra.eſſe enim uirgultorum relatiue ad terrã naturaliter producentẽ eſt eſſe futurum/eſt eſſe
poſt tẽpus medium menſurans productionem.Et ſimiliter eſt ſenſus.& omnem hærbam agri
ante florebit/hoc eſt ante futurã floritionẽ.quemadmodũ enim ſtatus perfectus uirgultorum ſi
gnificatus eſt per eſſe uirgultũ/ad differentiã ſtatus eorũdem hærbaſcentiũ,ita ſtatus perfectus
hærbarũ ſignificatur per floritionem.hærbæ enim tũc perfectæ ſunt/quũ florent.Et hinc quoq;
habetur ꝙ deus fecit arbores & hærbas in ſtatu perfecto:quẽadmodum & hominẽ. Non enim
pluerat dominus deus ſuper terram,ꝛ homo non erat qui operaretur terram:ſed fons aſcende-
bat ꝛ terra irrigans uniuerſam ſuperficiem terre. Iuxta hebræũ habetur. Quia non fecit plue
re iehouah elohim ſuper terram,ꝛ homo nõ ad ſeruiendum terre:ꝛ uapor ſaliet de terra et ada-
quabit totas facies terre. Probat ꝙ ante naturalẽ productionem arborũ & hærbarũ deus fecit
ipſas.probat aũt hoc excludẽdo oẽs cauſas extriſecas cõcurrẽtes cũ terra ad naturalẽ productio
nẽ arborũ & plantarũ.excludit enĩ primo pluuiã,qa tũc deus adhuc nõ fecerat pluere. Deinde
excludit culturã quæ exercet ab hoĩe circa terrã:qa tũc homo nõ(ſupple erat)ad ſeruiendũ ter
ræ.Laborẽ humanũ colẽdo terrã appellat ſeruitiũ exhibitũ terræ,qa uere ſeruitur terræ ad pro-
priũ bonũ ipſius terræ.iam enĩ dictũ eſt ꝙ uegetabilia cõſtituũt exercitũ terræ.Et quãuis homo
nõ ea ratione colat ut ſeruiat terræ ſed ut ſeruiat ſibiipſi homini,ipſa tñ cultura ex proprio ge-
nere ſeruit terræ.Demũ excludit aquas fontiũ & fluminũ ac rorem.Et oportuit has etiã cauſas
excludere/propter terras quæ nõ irrigãt pluuiis ſed rore & fontibus ſeu fluminibus ad produ
cendũ arbores & hærbas.Et hæc oĩa excludit dicẽdo & uapor ſaliet.ſub uapore nanq; cõprahẽ
dit rorẽ & aquas fontiũ ac fluminũ:qm nõ ſunt niſi uapores aſcendẽtes de terra cõdẽſati a frigo
re &c.Et ſignificat excluſio nõ per negationẽ pñti(qualiter ſignificata eſt excluſio pluuiæ & ho
minis)ſed per futurã eorũ generationẽ.ex hoc enĩ ꝙ roris & fontiũ naturalis gñatio erat tunc
futura/manifeſte excludunt a cõcurſu cũ terra tũc ad producendũ naturaliter arbores & hær-
bas.⁋ Qnũ itaq; legis & uapor ſaliet de terra,futurũ ſaliet memẽto referri ad qñ deus produ-
xit cœlos & terrã & omne uirgultũ &c.Et quadrat uerbũ ſaliet e terra/ad ſignificãdũ naturalem
generationẽ roris fontium ac fluminum:quoniam aſcendentes uapores e terra fiunt rores &
aquæ fontium.& earum effectus ad propoſitum optime deſcribitur etiam in futurum adaqua
bit totas facies terræ: ſubaudi quæ non adaquat pluuiis.⁋ Quod autẽ dicit iehouah elohim/
intellige ut prius dictũ eſt:& ſimiliter in ſequentibus intellige.nam eædem dictiones repetũtur
(uidelicet nomẽ quattor literarũ & elohim)ad ſignificandũ ꝙ primũ eſſendi principiũ cenſor
uniuerſorũ eſt cauſa pluuiæ:& nõ ſicut aliq putauerunt longe eſt a cauſando hæc inferiora.

Formauit igitur dñs deus hoĩem de limo terre ꝛ inſpirauit i faciẽ eius ſpiraculũ uite:ꝛ factus
eſt hõ in aĩam uiuẽtẽ. Iuxta hebræũ habet. ꝛ formauit iehouah elohim hoĩeꝫ puluerẽ de terra
ꝛ inſpirauit in nares eius ſpm̃ uitarũ:ꝛ fuit hõ in aĩam uite. Declaratis difficultatibus circa ge
nerationes cœlorũ & terræ(primarũ uniuerſi partiũ)declarat modo difficultates circa produ-
ctionẽ hoĩs:in quo uniuerſum genus uitæ continet.⁋ Prima difficultas eſt circa corpus hoĩs:
quo pacto homo ſm animã eſt ad imaginẽ dei factus(hoc eſt habẽs aĩam intellectiuã)& tñ ha-
bens corpus terreſtre.Hãc ſoluẽdo difficultatẽ/dicit ꝙ quãuis corpus hoĩs ſit ſumptũ ex terra,

Digitized by Google

formatum inde eſt ex puluere terræ. Et dicit de puluere terræ ad differentiam tam uaporis qui
eleuatur ex aquis q̄ fumi qui eleuatur ex igne. grauitas enī corporis humani teſtatur illud eſſe
terreſtre: uerum nō ex terreſtri groſſo ſed ex terreſtri ſubtiliſſimo/ſignificato nomine pulueris.
ſignificatur enim per hoc ꝙ terra redacta in ſupremā ſubtilitatē ad quā poteſt perduci/eſt illa
ex qua conſtat corpus humanū. Quod manifeſtat tum perfectiſſimus in homine tactus/tum
ſtatura recta ſolius hominis. Nam ſubtiliſſimum terræ/optime commiſcetur reliquis elemētis
ad conſtituendum uere medium, quale oportet organum perfectiſſimi tactus eſſe: ut quātum
natura patitur diſcernat differentias omnes tāgibilium. & ſimiliter ſubtiliſſimum terræ prima
cauſa ex parte materiæ eſt ꝙ homo ſit rectæ ſtaturæ: quantūcunq; enim calor moueret ſurſum,
ſi terreſtre groſſum moueretur ſurſum/ſtatura recta aut nō eſſet aut cū diſcrimine eſſet. Et pro
pterea moſes ſapientiſſimus hominem ex puluere terræ formatū deſcripſit: ut hinc haberetur
ꝙ corpus hominis eſt reductum ad æqualitatem remotiſſimā a contrariis/qualem exigit terra
ſubtiliſſima optime mixta: ac per hoc eſt conſonū animæ ad imaginē dei. & ſimiliter haberetur
ex hac eadē materiali cauſa differentia corporis humani a corporibus reliquorum animātium
quo ad rectitudinem ſtaturæ cōſurgentem ex ſubtiliſſima terra commixta tanq̄ ex materia: ut
hinc etiā ipſa eleuatio capitis/congruum manifeſtaret corpus rationali animæ. cerebrum enī
non niſi eleuatum idoneum eſt ad ſpiritualia phantaſmata miniſtrandum intellectuali animæ.
¶ Literam autē cōſtrue ſic. & formauit deus puluerem de terra hominem: hoc eſt in hominē.
¶ Secunda difficultas circa productionē hoīs eſt/unde homo habet uitā ſenſitiuā ac uegetati-
uam ſi eius aīa eſt intellectualis ordinis ad imaginē dei. Hanc difficultatē ſoluēdo/dicit ꝙ deus
inſpirauit in nares hominis ſpiritum uitarū. ſignificatur enim per hoc ꝙ deus nō dedit homini
aliam animā, ſcō eidem animæ ab extrinſeco datæ dedit inſtrumentū omnium uitarum/ſed ꝙ
ab extrinſeco dedit ſpiritū uitarum: hoc eſt dedit ſpiritualem ſubſtantiam quæ etiam eſſet uita-
rum omnium/quæ eſſet ſic ſpiritus ꝙ etiā eſſet ratio omnium uitarum/quæ uteretur ut inſtru
mento ſpiritu uitarū omnium. Dicendo ſiquidē inſpirauit ſeu ſufflauit/collationem ab extrin-
ſeco ſignificat ad differentiam cæterorū animalium quorū principium ſpirandi ortum eſt ex ui
ribus naturaliū principiorū. in homine uero ipſa intellectiua anima ad imaginē dei/eſt illa met
quæ eſt principium ſpirādi. & quoniā ipſa de foris uenit, propterea uocabulo inſpirationis ſeu
ſufflationis diuinæ uſus eſt. ¶ Et ſcito ꝙ triplex in homine ſpiritus ſubordinatus qui ſpiritus
uitarum omniū dici poteſt/inuenitur. Primus ſm naturæ ordinem eſt anima intellectiua: quæ
quia ſpiritualis ordinis ſubſtātia eſt/appellatur ſpiritus. & quia eſt uirtualiter ſenſitiua & uege-
tatiua/eſt ſpiritus uitarum: utpote dans homini omnes uitas: uidelicet rationalē/ſenſitiuam &
uegetatiuam. Secundus eſt cōmune inſtrumentum animæ ad omnium uitarum opera exercē-
da. qui ſpiritus uocatur, & diſtinguitur in naturalem uitalem & animalem: & propterea ſpiritus
uitarum appellatur. Tertius eſt ſpiratus & reſpiratus aer. qui ſpiritus uitarum eſt quatenus fo-
uet omnes uitas in homine: ut experientia teſtatur. Hic ultimus ſecundū naturæ ordinem ſub
ordinatur naturaliter ſecundo: utpote medio immo inſtrumento quo aīa omnia animæ opera
in corpore exercet. & ſecūdus clare ſubordinatur primo: nec ſolū ſubordinat̄ utriq; ut effectus
cauſæ ſed etiā eſt manifeſtior nobis utroq;. & perſpicacius cōſideratus/ut nominatus eſt a moſe
eſt proprius effectus animæ intellectiuæ. Nominauit enim ſpiritū uitarum: perſpicuū autem
eſt proprium eſſe reſpirationi humanæ eſſe ſpiritum uitarum non harum ſed omnium ex hoc
ꝙ eſt ab anima intellectiua, quæ ſola inter animas eſt ſpiritus uitarū: quia ſola eſt ſpiritualis or-
dinis ſubſtantia dans omnes uitas. Quocirca moſes formaliter pinxit reſpirationem ut pēdet
ab anima intellectiua. Et ab hoc ultimo ſpiritu uitarum ut ſic/ſignificauit animā ad imaginem
dei factam datam eſſe ab extrinſeco dicendo & inſpirauit in nares eius ſpiritum uitarum.
propriam nanq; cauſam ſpiritus uitarum (quæ propria cauſa uocatur etiam & eſt ſpiritus ui
tarum) docet ab effectu proprio inſpiratā (hoc eſt ab extra datam) eſſe a deo ita ꝙ ſit ſpiritus ui
tarum omnium. ¶ Meminit autem naſi/eo ꝙ naſus eſt extrinſecum organum purum reſpi-
rationis & inſpirationis. Cuius duo ſunt ſigna. Alterum eſt ꝙ naſus factus eſt patulus/os au-
tem clauditur. unde dormiendo clauſo ore/inſpiratio & reſpiratio fit ſufficienter per naſum.
Alterum eſt ꝙ aer in ore inquinatur ex uaporibus qui eleuantur ex ſtomacho (ut patet in iis
qui ſunt fœtidi anhelitus) aer autem per naſum reſpiratur abſq; inquinatione/ad pulmonem
tendens. Deſcribendo itaq; ꝙ homo habet uitā uegetatiuam ac ſenſitiuam per ſpiritum col-
latum ab extrinſeco, ſapientiſſime ſignificauit ꝙ anima ad imaginē dei ab extrinſeco data eſt
illa per quā homo habet oēs uitas/ex hoc ipſo ꝙ eſt illa quæ utitur ſpiritu omniū uitarū: quī
ſpiritu uiuificantur oēs partes corporis. ¶ Tertia difficultas eſt an in hoīe ſint plures animæ
an una tm̄. huius enim ſolutio implicite tm̄ inchoata eſt in ſolutione præcedētis difficultatis.
Et propterea manifeſte explicādo ſolutionē huius quæſtionis ſubiūgit/& fuit homo in animā
uitæ. dicēdo in animā/manifeſte excludit pluralitatem animarum. & ſimiliter dicendo uitæ in

Digitized by Google

numero ſingulari/manifeſte reducit multitudinem uitarũ in homine in unã uitam:ut intelligamus ſm rei ueritatẽ in homine eſſe unam tantũ animã quæ eſt ad imaginem dei, & unam tantũ uitam quæ eſt eſſe uiuentis (uiuere enim uiuentibus eſt eſſe) ſed ex hac una anima & hac una uita eſſentiali prodire multitudinem uitarũ (hoc eſt potentiarũ & operationũ uitalium) tam ad uitam uegetabilem q̃ ad uitam ſenſitiuã/internam & externam &c. ¶ Signũ autẽ ꝙ uires uegetatiuæ in habẽtibus animam ſenſitiuã ſint ipſius animæ ſenſitiuæ & nõ ſint in eis duæ animæ/ eſt ꝙ uires uegetatiuæ efficiunt organa ſenſuum. hoc enim opus excedit omnẽ uim animæ uegetatiuæ/& teſtatur uires uegetatiuas eſſe animæ ſenſitiuæ:ac ꝓ hoc agere in uirtute ipſius. & propterea philoſophi dicũt ꝙ uegetatiuũ eſt in ſenſitiuo ſicut trigonum in tetragono. Signum autem ꝙ in homine uires ſenſitiuæ non ſint animæ ſenſitiuæ ſed animæ rationalis/eſt in parte quidẽ perceptiua ꝙ ſupremæ ſenſitiuarũ uiriũ rationales ſunt. reminiſcitur enim ſolus homo: & ſimiliter ſyllogiſtico exemplo de ſingulari ſenſibili in aliud ſingulare ſenſibile ſola cogitatiua hominis utit. In parte uero appetitiua/ꝙ appetitus ſenſitiuus rationalis quoq; eſt:ut teſtantur uirtutes morales qbus moderatur:temperãtia ſcilicet & fortitudo. ſunt enĩ habitus rationales: qñ conſiſtũt in medietate determinata ratione. ¶ Et oportuit explicari a moſe & ex præcedentibus inferri ꝙ fuit homo in animã uitæ (hoc eſt in animã conferẽtem eſſe uitale) ne erraretur putando ꝙ anima ad imaginẽ dei (utpote intellectualis) uteretur ſpiritu uitali in homine tanq̃ motor & non tanq̃ anima. ad hunc enim errorẽ excludendũ ſubiũgit & fuit homo in animam uitæ. Et eũ hoc intellige cũ paulo dictũ hoc eſſe ad differentiã uitæ ſpiritualis. anima ſiquidem hominis eſt ſpiritus & eſt uitarũ. Homo autẽ q̃diu indiget alimẽto ad uiuendũ habet animam uitæ:hoc eſt ducit uitã animalem/uitã quæ fouetur operibus animæ uegetatiuæ. In ſtatu uero ultimo (æternitatis ſcilicet) homo uiuet uita ſpirituali:hoc eſt ſine indigentia alimẽti/ſine operibus animæ uegetatiuæ/ſolis utens operibus ſpiritus etiã in corpore:ut paulus docet. Ad differentiã itaq; ſpiritualis uitæ qualem expectamus poſt reſurrectionẽ futuram, dicitur ꝙ quãuis anima hominis ſit eſſentialiter ſpũs/attñ homo fuit in animã uitæ:hoe eſt in animã ſeruãtẽ uitã hominis propriis officiis animæ quatenus aĩa eſt, ſumẽdo digerẽdo ac cõuertendo alimẽtum.

P Lantauerat autẽ dominus paradiſum voluptatis a principio:in quo poſuit hominẽ quẽ formauerat. Iuxta hebræũ habetur. Et plãtauit iehouah elohim hortũ in heden ab ante, ⁊ poſuit ibi hominẽ formauit. Explicatis difficultatibus circa productionẽ hoĩs/inchoat modo difficultates circa uitã hominis. Quarũ prima eſt an homo a principio uitã duxerit ſubiectam tot miſeriis quot nunc ſubiicitur. Hanc enim quæſtionẽ ſoluendo manifeſtat primũ ſtatũ uitæ hominis/tam quo ad corpus q̃ quo ad animã:patefaciẽs ſimul a quo & quo pacto huiuſmodi primum uitæ ſtatũ habuerit homo. & propterea a ſtatũ uitæ corporalis incipiens inchoat a loco/ dicẽdo ꝙ deus plãtauit:ad ſignificandũ ꝙ nõ humana opera ſed diuina factus eſt hortus ille. Et deſcribitur deus utroq; ſimul prædicto nomine, ut fons eſſendi idemq; iudex omniũ, etiã horum infimorũ artifex manifeſtetur:ut nulla ratione aliũ deũ crederet populus. ¶ Quod aũt dicitur in heden/certum ſignificat locũ in quo deus plãtauit hortũ illum. Vbi ne fallaris aduerte ꝙ heden hebraica dictio/quandoq; eſt nomen loci quãdoq; eſt nomen delitii. Eſſe autẽ hic nomen certi loci (a delitiis forte nominati) teſtatur ipſe contextus literæ, paulo poſt habens & fluuius egrediens de heden ad irrigandum hortum/& inde diuidetur in quattuor capita &c. certo ſiquidẽ certius eſt/eſſe locũ certũ unde egreditur fluuius qui poſtea diuiditur in quattuor capita. ¶ Et quanuis iſte contextus locupletiſſimus teſtis ſit ꝙ heden eſt hic nomen certi loci, teſtimonium quoq; habetur ad idem ex cap. 4. ubi dicitur/egreſſusq; cain a facie domini habitauit in terra nod ad orientalem plagã heden. ubi manifeſtiſſime patet heden eſſe nomen certi loci. ¶ Nec tamen locus iſte eſt ille cuius meminit ezechiel 27. cap. dicẽdo charan & channeh & heden negociatores tui. Nã apud ezechielem nomen certæ ciuitatis ſeu patriæ eſt/forte etiam a delitiis denominatæ. ſæpe enim cõtingit eodẽ nomine plura nominari loca. Quod autẽ non idem locus ſit nominatus apud ezechielem & hic/ipſa ſacra ſcriptura teſtatur:deſcribendo locum hunc inacceſſibilem ex cuſtodia cherubinorum & gladii uerſatilis, illius uero negociatores cũ tyro commerciũ exercere. Ipſe quoq; modus loquendi quo utitur hic moſes (dicendo & plantauit hortũ in heden) porrigit eundẽ ſenſum. Vnde deſcripto loco delitiarũ/ſecundo apte deſcribit & tempus qñ plãtatus eſt hortus dicẽdo ab ante:hoc eſt nõ plãtauit tũc facto homine ſed ab ante. quod hiero. optime interpretatus eſt a principio: qñ ſcilicet creauit cælos & terram & omne uirgultum &c. Et quãta cura fuerit deo ut homo duceret uitã corporalẽ in loco delitioſo (ac per hoc temperati aeris) manifeſtaẽ ex eo ꝙ collocauit ibidẽ hominẽ quem formauit.

Produxitq; dominus deus de humo omne lignũ pulchrum viſu ⁊ ad veſcẽdum ſuaue: lignum etiã vite in medio paradiſi/lignumq; ſcientie boni ⁊ mali. Iuxta hebræũ habetur. Et fecit florere iehouah elohim de terra omne lignũ deſiderabile aſpectui ⁊ bonũ ad comedendũ: ⁊ lignum

vitarum in intus horti ⁊ lignum ſciendi bonum ⁊ malum. Plenitudinē horti manifeſtat ex arboribus delectātibus ſenſum uiſus & conſonis ad ſenſum alimenti: & præter has ex arboribus tum uitæ tum ſciendi bonum & malum. Et arborem quidem uitæ intelligere conſueuimus arborem illam cuius fructus eſus præbebat homini ne ætas ſenilis ipſum diſſolueret: hoc eſt ne ſenectutis defectus incurreret. Propterea enim appellata eſt arbor uitarum, quia uitas omnes (uegetationis ſenſationis & rationis) ſeruabat. Arbor autem ſciēdi bonum & malum quanuis uarias ſortita ſit expoſitiones, ſi quis in textu pcęperit omnes has arbores productas eſſe e terra (ac per hoc naturales tantum uires habere) ſimulq; primum hominem in ætate perfecta creatum/ac per hoc plene uſum liberi arbitrii habentem (quod conuincitur ex eo ꝙ ſuſcępit a deo poſitiuam legem ut non comederet de fructu huius arboris. lex enim poſitiua cum pęna præcipue mortis non datur carentibus uſu liberi arbitrii) perſpiciet uerum nō eſſe ꝙ hæc arbor uim habuerit accelerandi ſeu præbendi uſum liberi arbitrii / & propterea eſſe appellatam arborem ſciendi bonum & malum: ſed appellatam eſſe arborem ſciendi bonum & malum ab annexa lege poſitiua, ꝙ ſi homo ex illa ederet ſciret experiendo differentiam inter bonum & malum. Ita ꝙ inter arbores iſta ſola appellata eſt ante peccatū arbor ſcientiæ boni & mali, quia ipſi ſoli inter arbores annexa eſt lex prohibens illius eſum ſub pęna mali quod eſt mors. Significanter autem dico inter arbores: quia experientia boni & mali nō erat arctata ad eſum huius arboris. immo multo peius annexa erat tranſgreſſioni iuris naturalis, quanto peius eſt peccare contra ius naturale q̃ contra ius poſitiuum. non uocatur itaq; arbor ſcientiæ boni & mali ab efficacia naturali, ſed ab efficacia annexæ ſibi legis diuinæ poſitiuæ. Quocirca per ſcire bonū & malū, non intelligitur intellectuale ſeu rationale diſcernere inter bonum & malum. hanc enim cognitionē hominem habuiſſe anteq̃ guſtaret ex hac arbore/conſtat ex ipſa lege ſuſcępta a deo. in ipſa enim diſcernitur manifeſte inter bonum morale obediendi deo & malum culpæ inobedientiæ. rurſus in ipſa diſcernitur inter malum pęnæ mortis pro inobedientia incurrendæ & euaſionem mortis obediendo conſequendam. ſed eſt ſermo de ſcire experimento. Ex eſu ſiquidem illius arboris euenit ut homo experiendo diſcerneret inter bonum & malum pęnæ: ut patet ex eo ꝙ prima notitia deſcribitur ꝙ experti ſunt malum nuditatis. Vnde bonum & malum quanuis ſint communia ad bonum & malum culpæ/ & bonum & malum pęnæ, directe tamen ſermo hic eſt de bono & malo pęnæ: ut euentus ipſe teſtatur. nā poſt malum culpæ admiſſum aperti oculi deſcribūtur ad malum pęnæ. ☞ Et deſcribit perfectum ſtatum arborum a florere, alludens ad communem loquendi uſum quo res in ſtatu perfecto florere dicimus. ☞ Quod autem dicit in intus horti/ad differentiam extremarum partium eiuſdem horti dicit: ut intelligeremus arborem uitarum in interioribus partibus ipſius horti ſitam fuiſſe.

¶ Et fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradiſum: qui ⁊ inde diuiditur in quattuor capita. Iuxta hebræum habetur. Et fluuius exiens de heden ad irrigandum hortum: ⁊ inde diuidetur ⁊ erit ad quattuor capita. Hic clare apparet (ut diximus) ꝙ heden utitur moſes hic ut eſt nomen certi loci, non ſolum amęni ratione aeris fouentis omnes arbores pulcherrimas & optimas/ ſed etiam ratione aquæ abundāter irrigantis locum horti. Et deſcribitur fluuius in horto quidē unus/ poſt exitū autē ab horto diuiſus. & ad hoc ſignificandū utitur uerbo futuri tēporis diuidetur & erit ad quattuor capita. Neq; enim tantū interuenit prioritas ſm locum ſed etiā prioritas ſm tempus inter unitatē & diuiſionē fluuii. nam ſecundū locū motum neceſſe eſt intercedere, quo prius aqua mouetur unico alueo & ſucceſſiuo motu deſcendit ad loca in quibus diuiditur. Et quoniā hoc cōmune eſt omni fluuio qui diuiditur, crediderim ego moſen uſum his futuris ad inſinuandū ꝙ fluuius ille nō ſtatim poſt egreſſum ex horto diuidiť, ſed multū intercedit tēporis ac loci ſpatiū quouſq; motus eius perueniat ad diuiſionē. Quo fit ut ſi etiā innoteſcerēt loca horū quattuor capitū/ adhuc inquirēdus remaneret locus qui dicitur paradiſus terreſtris. Nomen vni phiſon: ipſe qui circuit omnē terrā euilath. vbi naſcitur aurū, ⁊ aurū terre illius optimū eſt: ibiq; inuenitur bdelliū ⁊ lapis onychinus. Iuxta hebræū habeť. Nomen vni piſon. ipſe qui circuiēs totā terrā chauilah: ꝙ ibi aurū, ⁊ aurū terre illius bonum: ibi bdelliū ⁊ lapis onychinus. Fluuius iſte intelligiť ganges: terra aūt chauilah intelligiť india. Et ex induſtria moſes reddit rationē noīs terræ, ut ſciremus ꝙ nec a nepote cham nec a nepote heber noīata eſt chauilah/ ſed a partu: quia parit tot precioſiſſima, uidelicet aurū optimū & tot genera lapidū precioſorū. Bdelliū aūt dictio eſt ex hebræo ducta/ uez bedolach. nec eſt certū quid ſignificet. alii enī carbūculū/ alii ſmaragdū/ alii lapillos precioſos paruos ac rotūdos ex aqs prodeūtes/ alii cryſtallū. Quanuis plinius gummā eſſe ſcribat diſtillantē ex arbore eiuſdē nois, & inde cōgeleſcere lapideq; fieri. Similiter ambiguū eſt de ſubiūcto lapide/ iuxta hebręū appellato ſoham. nā alii lapidē onychinū/ alii ſmaragdū/ alii ſardonicū. & ut unico uerbo dicať noīa propria lapidū/ auiū ac locorū incerta ualde ſunt apud ipſos hebræos. periſſe enī notitiā eorū aiunt,

Digitized by Google

Et nomen fluuii ſecundi gion: ipſe eſt qui circuit omnem terram ethiopie. Iuxta hebræũ habeť. Et nomen fluuii ſecundi ghichon: ipſe qui circuiens totã terram chus. Iſte fluuius intelligitur nilus: terra autẽ chus intelligitur æthiopia nominata a chus filio cham. Nomen vero fluuii tertii tigris: ipſe vadit cõtra aſſyrios. Iuxta hebræum habetur. Nomen fluuii tertii chiddeckel ipſe qui vadens ante aſſur. Fluuius iſte intelligitur tigris. cuius curſus deſcribitur ad anteriorem partem aſſyriæ. Creditur autẽ anteriorem partem ſignificaſſe partem orientalem, eo ꝙ tradunt fluuium hunc per orientalem plagam aſſyriæ tranſire. Fluuius autem quartus ipſe eſt euphrates. Iuxta hebræũ habetur. Fluuius quartus ipſe perath. Fluuius hic euphrates intelligitur. cuius curſum moſes nõ deſcribit/eo ꝙ conterminus erat terræ promiſsionis: ac per hoc notiſsimus populo iſrael. ¶ Aduerte prudẽs lector ꝙ ex hoc ipſo ꝙ iſta quattuor flumina deſcribuntur oriri a flumine irrigante hortum, cogimur intelligere hortum qui paradiſus terreſtris conſueuit appellari/eſſe certũ locum corporeum in terra. nã hæc flumina nõ ſpiritualia ſed corporea ſunt, & corporea etiã illorum origo manifeſte inde deſcribitur. Sed magna ex deſcripta origine iſtorum fluminum quæſtio ingeritur/quo pacto uerificari poteſt origo horum fluminum ex illo uno innominato fluuio qui egreditur ex heden: quũ duorum poſtremorum origines inueniri dicãtur in monte tauro/multum inter ſe diſtãtes: primorum uero fluminum quamuis origines non uſquequaꝗ certæ uideantur, alter tamen ab aquilone & altera meridie fluere uidetur. ¶ Verum non eſſe hoc impoſsibile quod moſes deſcribit/ex aliis fluuiis deprahenditur: qui ſub terra abſorpti poſt longa etiam marium ſpatia emergentes apparent. Vbi autem ſit heden/incertum eſt: ex hoc tamen ꝙ fluuius inde egredi dicitur/mons uidetur eſſe. naturalis enim generatio fluminum in montibus apparet.

Tulit ergo dominus deus hominem: & poſuit eum in paradiſo voluptatis/vt operaretur & cuſtodiret illum. Iuxta hebræũ habetur. Et tulit iehouah elohim hominẽ: & poſuit ipſum in horto heden ad ſeruiendum ei & cuſtodiendum ipſum. Dicendo & tulit/manifeſtat hominem nõ eſſe creatum in horto: ſed extra hortum & inde latum & poſitum in horto affluẽti delitiis aeris/aquarũ & arborũ fructiferarum. ut ex loco intelligeremus peculiarem curã diuinam de fęlici uita corporali hominis: & primo eſſendi principio incumbere curam etiã harum ſingularium commoditatum hominis, necnon ad diſtributionis ordinem ſpectare ꝙ homo ſit locatus in paradiſo terreſtri. ambo enim hæc/duo illa dei nomina ingerunt. ¶ Quod autẽ dicit ad ſeruiendum ei & cuſtodiẽdum ipſum, quum hæ pronomina in textu hebræo ſint fęminini generis (ac per hoc nec referãt deũ nec hominẽ) manifeſtũ eſt ꝙ referunt hortũ. Vniuerſam q; agriculturam duobus officiis moſes comprahendit. altero ad bonum procurandum: altero ad ſeruandum a malo. Officia quæq; opportuna ad bonum arborum/ſignificantur dicendo ad ſeruiendum ei: officia uero quæcunq; exercere oportet ad cuſtodiẽdum a malis eaſdem arbores/ſignificantur dicẽdo & ad cuſtodiendum ipſum. utroq; enim genere officiorum egere hortos/experiẽtia cõtinua teſtatur. Et per hoc deſcribitur ꝙ prima ars indicta homini fuit agricultura. Et merito prima: quoniã erat neceſſaria ad uictum ipſius hominis etiã in illo ſtatu innocentiæ: & naturali ordine primũ occurrit agricultura ꝗ̃ cura ouium & quæcunq; alia ars. Vnde etiã de noe poſt diluuiũ dicitur ꝙ uacauit agriculturæ geñ. 9. Præcepitq; ei dicens. ex omni ligno paradiſi comede, de ligno autem ſcientie boni & mali ne comedas. Iuxta hebræum habetur. Et precepit iehouah elohim ſuper homine dicendo. de omni ligno horti comedendo comedes, & de ligno ſciendi bonũ & malum nõ comedes. Deſcripta uita hominis quo ad corpus & exercitia corporalia, proſequiť deſcribẽdo uitã hominis quo ad animã: hoc eſt relatiue ad uitã æternam. Et ante omnia deſcribitur deum tuliſſe legem poſitiuam ſuper uiuere ipſius hominis. legem autẽ poſitiuã dico quæ eſt iuſti nõ quia iuſtum in ſe eſt ſed quia lege poſitum. Huiuſmodi ſiquidẽ legem deus ſanciuit circa uiuere humanũ. nam comedere uel non comedere ex fructu illius arboris/nihil referebat ad iuſtum/ad bonum uel malum morale ſublata ratione iſtius legis: ſed lege condita ueſci ex fructu illius arboris redditũ eſt malum moraliter/& non ueſci bonum moraliter. Et in ſanctione huiuſmodi legis perpẽdere oportet ꝙ homo tunc habuit fidem diuinæ prouidẽtiæ: ꝙ uidelicet deus curam habet de ſingularibus actibus hominis/ꝙ eſt ultor malorũ moraliter operũ. niſi enim hæc crediidiſſet/uana fuiſſet ſuſceptio legis huius poſitiuæ. ¶ Nec ab re deſcribitur homo in primo ſtatu ſubiectus legi poſitiuæ a deo promulgatæ, ſed ad inſinuandũ ex eo ꝙ homo ſubiectus eſt a deo legi ſupra rationem naturalem ipſum eſſe ordinatum ad fęlicitatem ſupra uires naturæ/ut finis correſpondeat medio: & ad inſinuandum ꝙ homo in omni ſtatu indiguit & indiget lege ſupernaturali ad hoc ut perueniat ad fęlicitatem ſupernaturalem, ad quam a deo ordinatus per hoc intelligitur. Simile quid credimus accidiſſe angelis. credimus enim eis impoſitã fuiſſe legem fidei ſupernaturaliũ credendorum & ſupernaturalis fęlicitatis ſperandæ. ¶ Quo autẽ ſermonis genere uſus fuerit deus promulgãdo hanc

legem/incertum eſt.rationi conſentaneum eſt ꝙ ſicut de credendis ac ſperãdis inſtruxit intellectuali reuelatione, ita legem hanc de agẽdis dedit intellectualiter. Et huius poſitiuæ legis lator deſcribitur fons eſſendi & iudicandi, ut nõ ſolum naturaliũ ſed etiã legum poſitiuarum actor manifeſtetur ſummus omnium opifex ac cenſor: & non ſolum circa credenda ſed etiam circa actiones exteriores ſm ſe indifferentes prouidẽtiam legis ſuæ extendere credatur. ⁋ Et cautus eſto prudens lector ꝙ non dicitur ſuper uiro/ſed ſuper homine, compræhendente uirũ & mulierem. & ſimiliter alloquitur deus hominem nõ uirum duntaxat/dicendo nõ comedes & alia ſubiũcta uerba **In quacunqꝫ enim die comederis ex eo/morte morieris.** Iuxta hebræũ habet. **Quia in die comedere tui de ipſo/moriendo morieris.** Pęna mortis adiicitur comedenti ex arbore illa. Et eſſe ſermonem de morte corporis/teſtatur paulus apoſtolus ad roma. 5. dicendo per unum hominem peccatũ intrauit in mundum & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſiit. Conſtat ſiquidem ꝙ de morte corporis paulus loquitur. ⁋ Nec intelligitur ꝙ in die comeſtionis actualiter moreretũ/ſed ꝙ neceſsitatẽ moriẽdi incurreret. Et hoc forte ſignificatur hebræo idiomate/moriendo morieris. tanq̃ diceret ſtatum mortalitatis incurrendo morieris. quemadmodum dictum eſt comedendo comedes tanq̃ dictum fuerit utendo alimento comedes, ad differentiam ſtatus quo non eſſet uſurus alimento. credimus enim ex hoc textu hominem ſi non peccaſſet ſeruandũ fuiſſe a deo abſqꝫ incurſu mortis/& ad hoc officium datum lignum uitæ. ⁋ Et bene nota ꝙ nõ dicimus hominem ante peccatũ fuiſſe immortalem (quoniam mors naturalis eſt homini ex neceſsitate materiæ) ſed dicimus ꝙ fuiſſet ſeruandus a morte diuino dono, quo homo priuatus eſt merito peccati inobedientiæ. & propterea mors quæ homini abſolute erat naturalis/effecta eſt etiam pęna peccati primi hominis. ita ꝙ nunc mors eſt nobis & naturalis & pęna peccati.

Dixit quoqꝫ dominus deus. non eſt bonum hominem eſſe ſolum, faciamus ei adiutorium ſimile ſibi. Iuxta hebræum habetur. **Et dixit iehouah elohim. non bonũ eſſe adam ſolum ipſum, faciam ei auxilium contra ipſum.** In textu hebræo hactenus adam fuit nomen hominis: hic autem incipit eſſe nomen uiri. utrunqꝫ enim ſignificat. Nam adam ex propria ſignificatione ſignificat hominem: ex appropriatione autẽ ſignificat primum uirum creatum. De primo enim uiro dicitur ꝙ non eſt bonum eſſe ſolum ipſum: ita ꝙ ſolitudo negatur bona. Et in promptu eſt ratio, quia nõ eſt utilis ad conſeruationem ſpeciei. Significanter autẽ non dicitur malum eſſe hominem eſſe ſolum/ſed dicitur non bonum: quia uirum cęlibem uitam ducere non eſt malum, ſed eſt inutile ad cõſeruationem ſpeciei. ⁋ Eſt autem progreſſus literæ ualde ordinatus. nam tractãdo difficultates circa uitam hominis, & declarata uita hominis (tum quo ad corpus/tũ quo ad corporalem exercitationem, tum quo ad legem fidei & moris: in qua manifeſtata eſt cõceſſa facultas uiuendi abſqꝫ morte) conſequẽs erat ut manifeſtaretur quomodo homo incidit in mortem & has miſerias quas experimur. Et quoniã modus iſte fuit per mulierem, ideo oportuit moſen hoc in loco reddere rationem productionis mulieris. ⁋ Vbi diligentius aduerte moſen ſtudium adhibere ad monſtrandum ꝙ mulier non eſt producta ex primæua dei intentione: ſed quia non potuit fieri ſecus ad propagandã & ſeruandam ſpeciem humanam ſm naturæ ordinem. Ad hanc ſiquidem neceſsitatem oſtendendam/primum affert ꝙ iudicauit deus nõ eſſe bonũ uirũ eſſe ſolum. ⁋ Et appellatur efficienda mulier auxiliũ, quia uere eſt auxiliũ ad propagationẽ & educationem prolis & ad officia domeſtica. Quum enim res agant ſ quemadmodũ aptæ natæ ſunt agi & econuerſo, ex hoc ipſo ꝙ in uniuerſo mundo alia ſunt officia domeſtica mulieris & alia uiri/apparet ꝙ ſuapte natura mulier eſt auxiliũ uiri etiã ad officia domeſtica. Quod autẽ dicit contra ipſum/non ſignificat aduerſus ipſum, ſed e regione ipſius/quo ad ſtaturæ rectitudinem ac magnitudinem. Ac ſi dictũ fuiſſet adiutoriũ correſpõdens ei in ſtatura/magnitudine/loquela & huiuſmodi. ⁋ Significãter quoqꝫ dicit faciam/ad inſinuandum ꝙ mulier eſt etiã rationalis animæ: quam oportet fieri immediate a deo.

Formatis igitur dominus deus de humo cunctis animantibus terræ/adduxit ea ad adam ut uideret quid vocaret ea. omne enim quod vocauit adam animæ uiuentis/ipſum eſt nomen eius. Iuxta hebræũ habetur. **Et formauit iehouah elohim de terra omnem beſtiam agri & omne volatile celorum: & fecit venire ad adam ad videndũ quid vocabit ei. & omne illud quod vocabit ei adam animæ vitæ/ipſum nomen eius.** Conſtrue literam ſic. & omne quod adam uocabit ei animæ uitæ/ipſum (ſupple erit) nomen eius. Non digreditur moſes: ſed quũ monſtraſſet neceſsitatem faciendi mulierem ex ſolitudine uiri nõ bona, manifeſtat eandem neceſsitatem ex parte reliquorum animãtium: quia ſcilicet inter animantia non inueniebatur aliquod quod præſtare poſſet huiuſmodi auxilium uiro. hac enim ratione (ut ipſemet moſes ſubiunget) infert hæc de animãtibus, repetendo primum eorum productionem/ad hoc etiã ut manifeſtaret materiam ex qua producta ſunt. aperit enim ꝙ de terra tanq̃ ex materia producta ſunt omnia animantia

tam

tam terreſtria q̃ uolatilia. ubi clare patet tum differentia inter materiam horum & materiam hominis: quia iſta de terra/homo autem de puluere terræ. tum corruptio textus uulgatæ æditionis, ubi ſcriptum eſt ꝙ aues productæ ſunt ex aquis. tum ꝙ productio animalium diuerſis diebus ſcripta & attributa elohim/ fuerit ab ipſo fonte eſſendi. ad hoc enim inſinuandum adiungitur tetragrammaton. ¶ Et ſubiungit ꝙ fecit uenire ad adã/non locali motu ſed intellectuali aduentu. Et ad huiuſmodi ueniendi modum inſinuandum/ſubiungitur ad uidendum: hoc eſt ut ipſe adam uideret oculis mentis naturam terreſtrium & uolatilium animalium/ut ſic ſciret quo nomine quodcunq; animal eſſet uocaturus. Non enim ex corporali uiſu noſſe poterat proprietates animalium/ſed intellectuali opus erat uiſione. Perfectio itaq; adæ in hoc opere ſimul deſcribitur ſecundum mentem quantum ad ſcientiam animalium/tum terreſtrium tum uolatilium. ¶ Quorſum autem impoſitio nominũ tam animantibus terreſtribus q̃ uolatilibus aſcribatur adæ, ſubiungit moſes: dicendo ꝙ omne nomen quod impoſiturus eſſet adam huiuſmodi animalibus ipſum foret nomen uniuſcuiuſq; eorum. ad ſignificandum enim huiuſmodi fines ſeu effectus (uidelicet nominationem & futurum nomen) utitur uerbis futuri temporis uocabit. Et dixit hoc non ſolum ad deſcribendam perfectã notitiam animalium in adam, ſed ad differentiam aſtrorum quoq; nomina reſeruata ſunt deo (iuxta illud/qui numerat multitudinem ſtellarum & omnibus eis nomina uocat), & ad differentiam cœlorum tam primi q̃ reliquorum & terræ ac marium: quæ a deo nomina ſortita fuiſſe ſcriptum eſt ſuperius. ut ex his non intelligamus adæ fuiſſe communicatam ſcientiam perfectam omnium corporalium. Vnde & ſignificantius ſubditur executio facta ab ipſo adam reſpectu horum tantum animalium / dicendo. appellauitq; adam nominibus ſuis cuncta animantia & uniuerſa uolatilia celi & omnes beſtias terre. Iuxta hebræum habetur. & vocauit adam nomina omni iumento/& volatili celorum/& omni beſtie agri. Rationabile autem eſt communicatam quoq; intelligi primo homini ſcientiam piſcium & uegetabilium. eiuſdem enim rationis eſt communicare ſcientiã animantium terreſtrium & uolatilium/& communicare ſcientiam piſcium & uegetabilium. Immo quum in maiori claudatur minus/& terreſtria ac uolatilia perfectiora ſint piſcibus & uegetabilibus, communicata ſcientia perfectiorum/communicata quoq; inſinuatur ſciẽtia imperfectiorum. Nec eſt ſimile de cœlis & terra: quoniam horum perfecta notitia ad totius uniuerſi perfectam notitiam ſpectat. ſunt enim hæc primo prima uniuerſi principia. & propterea merito diuinæ noĩationi reſeruata ſunt/ſimul cũ maribus quoq; etiã notitia nunq̃ perfecta habita eſt ab hoĩe. Ade vero non inueniebatur adiutor ſimilis eius. Iuxta hebræum habetur. & ade non inuenit adiutorium contra ipſum. Et iuxta planum literæ contextum deus ſubintelligitur in uerbo inuenit. Ita ꝙ quum dixiſſet de deo ꝙ formauit de terra & fecit uenire ad adam ad uidẽdum &c. adiungit nunc & non inuenit adæ adiutorium contra ipſum. Et dixit hoc ad manifeſtandum quare deus adduxerit uolatilia & terreſtria ad perfectam notitiam adæ, ut pateret ꝙ inter omnia animantia nullum erat quod poſſet eſſe adiutorium correſpondens adæ: ut hinc neceſſitas producendi mulierem manifeſta fieret. Ad quod etiam magis explicãdum inducit deum tanq̃ per huiuſmodi collectionem animalium ad adam inquirentem ſi forte inueniret aliquod animal quod poſſet eſſe adiutorium correſpondens adæ, & inquiſitione facta nõ inuenientem inter huiuſmodi animantia adiutorium correſpondens adæ. Immiſitq; dominus deus ſoporem in adam: cumq; obdormiſſet, tulit unam de coſtis eius/& repleuit carnem pro ea. Iuxta hebræum habetur. & fecit cadere iehouah elohim ſoporem ſuper adam/& dormiuit: & tulit unam de coſtis eius/& reſtituit carnem pro ea. Cogor ex ipſo textu & contextu intelligere hanc mulieris productionem nõ ut ſonat litera, ſed ſecundum myſterium nõ allegoriæ ſed parabolæ. Textus in primis dicens ablatam fuiſſe coſtam ex adam, ſi ut ſonat litera intelligitur/ineuitabile abſurdũ incurrit: uel ꝙ adã fuerit mõſtrũ ante ſublatam ex eo coſtã / uel ꝙ fuerit mancus poſt ſublatam ex eo coſtã. quorum utrunq; manifeſte eſt abſurdum: nihil autem abſurdũ in prima rerum productione aſſerendum eſſe/cõfeſſum eſt ab omnibus. Et patet ſequela: quia ſi coſta illa erat ſuperflua homini/ergo monſtruoſus homo. Et ſignificanter dico homo/ad differentiam principii: quandoquidem & ſi non fuiſſet monſtruoſum principium humanæ naturæ (quia coſta illa erat de integritate primi hominis quatenus principii: ita ꝙ non erat ſuperflua adæ quatenus erat principium humanæ naturæ) erat tamen monſtruoſus homo/quia habebat coſtam ſuperfluam homini. ſi uero coſta illa neceſſaria erat homini/conſtat ꝙ illa ſublata redditus eſt homo mancus. ¶ Contextus quoq; idem inſinuat. nam adducere animalia coram adam & non inuenire inter ea adiutorium correſpondens ei, ſi ſecundum literã intelligatur ridiculam inquiſitionem ſignificat. in cuius enim mente uerti poterat in dubium an inter aues inueniretur adiutor correſpondens adæ unde huiuſmodi diuina inquiſitio ĩtroducta a moſe (dicendo & non inuenit) ad hoc introducta eſt ut intelligeremus formationem ſubſecutam mulieris

ex coſta uiri non eſſe iuxta ſonū literæ intelligendam ſed ſimilitudinarie:quemadmodum ipſa
inquiſitio diuina ſm ſimilitudinē intelligenda eſt:hoc eſt ꝙ ad ſimilitudinē inquirentis nō inue
nit. Accedit ad idē textus moſi de ſexto die, in quo manifeſte ſcriptū eſt maſculū & fœminam
creauit eos. ex hoc enim ꝙ moſes ſcripſerat mulierē creatam eſſe ſexto die / & poſtea tranſlato
homine in paradiſum deſcribit eam ex coſta uiri formatam, aditū intelligendi huiuſmodi for-
mationē ex coſta nō proprie ſed ſm ſimilitudinē dedit. producta ſiquidē ſexto die mulier non
eſſe intelligendū putauit ꝙ iterum produceret. ¶ Et cōfirmatur aſſertio productionis mulieris
in ſexto die/ex eo ꝙ ibidem & nō hic ſubiungit benedictio diuina, fructificate & multiplicate
&c. quæ tñ benedictio differenda erat poſt productā mulierem ſi mulier ex coſta uiri corpora-
liter formata eſt. data ſiquidē tūc & nō nūc benedictio ad generandū per cōmixtionem uiri &
mulieris atteſtatur ꝙ tunc & nō nūc mulier eſt corporaliter producta. unde & dominus in euā
gelio ex illis uerbis maſculū & fœminā creauit eos/docet tunc inſtitutū fuiſſe cōiugiū ab ipſo
deo. Et rationi ergo rectæ & contextui & textui ſacræ ſcripturæ quadrat ut hæc mulieris forma
tio ex uiri coſta non intelligat corporaliter ſed ſm ſimilitudinem. ¶ Nec obſtat ſi obiiciatur ꝙ
productio mulieris ex coſta uiri a ſcriptura narratur per modū hiſtoriæ ſeu rei geſtæ. tum quia
non minus narrantur per modū hiſtoriæ ſex dies naturales cum ueſpera & mane, & tñ nō opor
tet intelligere opera illa fuiſſe facta per huiuſmodi naturales ſex dies. tum q̄a pœna ſerpentis
inferius per modū quoqꝫ hiſtoriæ deſcribit/& tñ puerile eſſe conſtat intelligere illam corpora
liter ut ſonat. Nō aduerſatur igit ſenſus iſte ſobrio ſacræ ſcripturæ ſenſui: quēadmodū ſobrius
ſenſus inquiſitionis diuinæ ſupradictæ eſt ꝙ ad ſimilitudinē inquirentis & nō inuenientis deus
deſcribitur. ¶ Scito itaqꝫ ꝙ id quod philoſophi tradiderunt de productione mulieris ꝙ eſt uir
læſus/hoc moſes ſub metaphora tradidit. multū tñ intereſt inter cōſiderationē philoſophoꝝ &
moſi: quoniā illi productionē mulieris relatiue ad ſexū conſiderauerūt, moſes uero productio
nem mulieris relatiue non ſolum ad ſexū ſed ad uniuerſam uitam moralē tradidit. & propterea
metaphora uſus eſt conſtante ex multis partibus. ¶ Quarū prima eſt profundus ſomnus in
uiro. Nec deſcribit ſomnus ex euaporatione cibi cōſurgens (ieiunus enim erat quantū ex ſcri
ptura habet) ſed immiſſus a deo. Et ut metaphorice ſomnus intelligeret, deſcribitur adā dor-
miſſe/& tñ non deſcribitur ipſum expergefactū fuiſſe ſeu euigilaſſe. ſomnus enim profundus
immiſſus a deo uiro ex quo producenda eſt mulier, ſimilitudinē gerit defectus uirtutis uirilis
unde naturaliter producit mulier. homo enim dormiens ſemihomo eſt. & ſimiliter principiū
generans mulierē ſemiuirile eſt. & propterea a philoſophis mulier dicit uir læſus. Et quoniā
huiuſmōi defectus non eſt per accidēs reſpectu uniuerſalis naturæ ſed ex intentione diuina ad pro
pagandā & cōſeruādā ſpeciem, ideo deſcribitur ſoporē (hoc eſt profundū ſomnū huiuſmōi)
immiſſum eſſe a deo. Et hebraice a cadendo deſcribit hic uiri ſomnus, quia uere caſus eſt uir-
tutis uirilis. Quemadmodū autē ſomnus uiri defectū productiui pricipii naturalis in produ-
ctione mulieris relatiue ad ſexū ſignificat, ita coſta unica ex uiro ablata ad formandū mulierem
repræſentat productionē mulieris relatiue ad uitā moralē. Ablatio ſiquidē coſtæ ex uiro in for
mandam mulierē quatenus coſta eſt os, ſimilitudo eſt diminutionis roboris ex animo uiri ob
uxorē: quatenus uero eſt coſta/ſimilitudo eſt ſocialis uitæ inter uirū & uxorem. ita ꝙ nec ſupe
rior uiro nec ſerua uiri ſed collateralis eſſet uiri. Quatenus aūt una/ſimilitudo eſt minimi ro-
boris tum corporis tum animi mulieris: & perinde ut proportio uirium muliebrium ad uires
uiriles ſit quēadmodū proportio unius coſtæ ad reliquas coſtas oēs. Reſtitutio uero carnis pro
coſta/ſimilitudo eſt recompēſationis quæ fit uiro dādo illi carnalē gñationē ac propagationē filioꝝ
loco diminuti roboris aīi ex cōiugio. excuſat ſiquidē uir incurrēs diminutionē uirilis aīi ducēdo
uxorē/ex hoc ꝙ dat operā carnali cōſeruatiōi ſpeciei humanæ. Et attribuit ēt tetragammatō
modus producendi mulierē, ut etiā actor intelligatur deficientium modorum producendi.

Et edificauit dominus deus coſtam quam tulerat de adam in mulierem: ⁊ adduxit eam ad adam.
Iuxta hebræum habetur. **⁊ edificauit iehouah elohim coſtam quam tulit de adam in mulierem: ⁊ fecit uenire eam ad adam.** Aedificatio coſtæ in mulierē/ex ipſa metaphora ædificationis ſi
gnificat mulierem ad hoc fieri ut ſit ædificium hominis/ut ſit uelut domus fouens hominem in
hominis initio. ¶ Quod aūt fecit uenire mulierē ad adā/manifeſte repræſentat ꝙ uxor ad ha-
bitandū cū uiro & non uir ad domū uxoris accedere debet: ut nationū omniū mos naturalis in-
clinationis teſtis habet. ¶ Vbi & aduerte ꝙ undiqꝫ moſes inſinuat ſermonem ſuū eſſe metapho
rice intelligendū. nam ſi corporaliter mulier formata fuiſſet ex coſta uiri, ibidem iuxta uirum
fuiſſet formata & non alio abducta/ut inde oportuiſſet eam uenire ad adā. ex hoc itaqꝫ ꝙ deſcri
bitur ꝙ fecit eam uenire ad adā/inſinuat ꝙ metaphorice loquitur. Et hoc opificiū attribuit etiā
tetragrammaton, ut fons eſſendi ſignificetur actor etiā operum imperfectoꝝ quale eſt mulier.
Ita ꝙ moſes ſtudet ad perſuadendum ut contra dogmata philoſophantium credatur ſummum

Digitized by Google

eſſendi principium diſtribuere nõ ſolum diuerſos gradus rerum/ſed etiã imperfectas res quæ
præter intentionem naturæ ſunt & imꝑfectos producendi modos ex defectu agẽtis prouenien
tes aut ex materia. **Dixitq; adam. hoc nunc os ex oſſibus meis & caro de carne mea.** Iuxta he
bræũ habetur. **Et dixit adam. iſta uice/os de oſſibus meis & caro de carne mea.** More eorum
qui tanq̃ decepti incurrunt aliqd quod oportet eos ſubire,deſcribiť adã quum primũ uidit mu
lierem ſibi datã dixiſſe/iſta uice. Debet enĩ ibi fieri pũctus:quia eſt ſermo mutilus ſolitus hmõi
deceptis. conſueuimus enim mutilo ſermone dicere in huiuſmodi euẽtibus cum quadam
emphaſi/iſta uice:ſignificantes ꝙ iſta uice incidi ſeu illaqueatus ſum aut aliquid eiuſmodi. &
hoc ad ſignificandum ꝙ uir illaqueatur laqueo coniugii accipiẽdo uxorem. ¶ Q đ aũt ſubdit
os de oſſibus meis & caro de carne mea/mulieris manifeſtat naturã ſimul & productionẽ. Mu
lier enĩ qualibet quũ ſit uir læſus eſt os ex oſſibus uirilibus & caro de carne uirili quantum ad
productionem. intendit enim uirile ſemen ad producendũ uirum, ſed defectu interueniente
impotens facere uirũ ex integro efficit uirũ læſum hoc eſt mulierem. & ſic mulier eſt os ex oſſi
bus uirilibus intentis & caro de carne uirili intenta. ¶ Et ſignificanter dicit os non ex oſſe ſed
ex oſſibus:ad ſignificandum minimũ uirilis roboris ſaluari in muliere. Quocontra nõ dicitur
& caro de carnibus meis/ſed caro de carne mea:qa quãuis imꝑfectior caro ſit mulieris/non tñ
minor carnalis affectus:immo tãto maior quãto minori aĩ robori eſt iunctus. **hec vocabiť vi
rago,quoniã de viro ſumpta eſt.** Iuxta hebræũ habeť. **Et huic vocabiť vira,qm̃ de viro ſum
pta eſt iſta.** Hebræo idiomate uir appellať iſc:& inde deriuať nomẽ mulieris iſca. & propterea
ad hmõi deriuationẽ manifeſtandã expedit fingere nomen mulieris deriuatũ a uiro: & propor
tionaliter ad hebraicã deriuationẽ fingiť uira. Et ratio deriuati noĩs eſt deriuatio rei ex re/mulie
ris ex uiro/uiri læſi ex uiro. quod qa cõmune eſt quibuſlibet mulieribus. ꝓnomina hæc & iſta
nõ exercent demõſtrationẽ ꝑſonalẽ ſed ſimplicẽ/nõ illi primæ mulieri hoc fuit nomẽ propriũ
ſed cõmune uniuerſo generi mulieꝝ. nomen enĩ propriũ illi primæ mulieri inſerius impone
tur in ca. 3. ¶ Aduerte prudẽs lector ꝙ qa moſes ſcripſerat in ſexto die maſculum & fœminã
creauit eos,ſolicite poſtea ſtuduit explicare neceſſitatem & rationem faciendi mulierem. tum
ne intelligereť ꝙ deus primæua itentione fecerit mulierẽ,creaturã quidẽ rõnalem ſed minimũ
rationis in uſu habentẽ: ac ꝑ hoc mollem aĩo & humanæ ruinæ cauſam. tũ ne eadem ratione
intelligeremus factã fœminã hoĩs & fœminas alioꝝ aĩalium. Deſcripſit aũt neceſſitatem non
ſolũ proprietate(qa non eſt bonum uirum eſſe ſolum)ſed etiã metaphora inqſitionis inter alia
aĩalia. & ſimiliter rõnem,qa de uiro ſumpta eſt. Hoc enĩ uerum eſt proprietate uerboꝝ,ſed mo
dus ꝑ coſtã extractam uerificať metaphorice. conſtat enĩ nõ uirum ex uiro læſo ſed uirũ læſum
ex uiro deriuari ſm primæuã originis rõnem ac ordinem. Quocirca hæc ſententia hæc uoca
biť uira qa de uiro ſumpta eſt iſta/nõ metaphorice ſed ſm proprietatem intelligenda eſt:meta
phora aũt ſomni/coſtæ/reſtitutæ carnis/ædificii/aduentus mulieris & querimoniæ,ad uxoris
cõditiones ueriſſimas deſcribendas intelligenda eſt ut expoſuimus. **Quamobreẽ relinquet ho
mo patrẽ ſuũ & matrẽ,& adherebit uxori ſuæ:& erũt duo ĩ carne una.** Iuxta hebræũ habeť. **Pro
pter hoc relinquet vir patrẽ ſuũ & matrẽ ſuã,& adherebit in ſua uxore/& erunt in carnem vnam.**
Vniuerſa de muliere dicta referunť dicẽdo propter hoc. & mos cõiugii manifeſte deſcribiť. Et
qa dictũ eſt ſuperius ꝙ deus fecit uenire mulierem ad adã, exponiť modo quo pacto cõiũctio
uiri ad uxorẽ quæ uenit ad eũ ĩtelligẽda ſit/tũ quo ad curã tũ quo ad carnẽ. & quo ad curã quidẽ
dicit ꝙ relinquet uir p̃rem ſuũ & m̃rem ſuã/quo ad officia curæ. naturalis ſiquidem ac rationa
lis mos habet ut uir anteq̃ uxorem habeat officia ſua exhibeat p̃ri & m̃ri curã ipſius gerẽtibus:
poſtq̃ uxoratus eſt officia ſua impendat uxori/& cõſequẽter filiis. Vnde adhæſio uiri in ſua uxo
re/mutua officia ĩter uirũ & uxor ſignificat:ut ſic uir officia ſua exhibeat uxori ut ĩ illa ſuſtineã
tur repẽdẽdo muliebria officia. ad differentiã meretricis/cuius nõ eſt repẽdere uices officiis: &
propterea de illa nõ poteſt uerificari ꝙ uir adhærebit in illa. ¶ Officiũ demum carnalis coitus
inter uirũ & uxorem/explicať dicẽdo & erũt in carnem unã:hoc eſt & erũt habentes carnũ pro
indiuiſo. hæc ſiquidẽ eſt uera natura coniugii ut tam caro uiri q̃ mulieris ſit utriuſq;/quemad
modum res quæ pro indiuiſo poſſidetur. unum enĩ indiuiſum ſignificat. Hoc eſt enim quod
poſtea apoſtolus ſub aliis uerbis dixit ꝙ uir non habet poteſtatẽ ſui corporis ſed uxor/& uxor
non habet poteſtatẽ ſui corporis ſed uir. Et ex eo ꝙ abſq; determinatione tpis diciť & erunt in
carnem unã(non ad menſem aut annum)uniuerſum uitæ tp̃s inſinuať eſſe tempus coniugii.
Erat autẽ vterq; nudus(adã. ſ. & vxor eius)& nõ erubeſcebãt. Iuxta hebreũ habet. **Et fuerunt
ambo nudi(adam & uxor eius)& nõ pudebit eos.** Quia nuditas ſm ſe nõ eſt turpis/uerecũdia
aũt eſt de turpi,ideo ĩ primæuo ſtatu ĩnocẽtiæ nullã uerecũdiã pariebat nuditas:ſicut nec pariet
poſt reſurrectionẽ corpoꝝ. Et deſcribiť ꝑ tp̃s futurũ(dicẽdo nõ pudebit)ad ſignificãdũ ꝙ nõ in
momẽto tpis abfuit pudor ſed ꝑſeueraturi erãt nudi abſq; uerecũdia durãte ſtatu innocentiæ.

Digitized by Google

S**Ed & ſerpens erat callidior cūctis animātibus terre que fecerat dominus deus: qui dixit ad mulierē.** Iuxta hebræū habetur. **Et ſerpens fuit callidus pluſq̃ omnis beſtia agri quas fecit iehouah elohim: & dixit ad mulierem.** Tum cōmunibus ſacræ ſcripturæ tū propriis textus huius quadrat/ſerpentis nomine non proprie intelligere illud aīal brutum ſed metaphorice diabolū. cōmunibus quidē, quoniā aīalium nominibus utiť ſacra ſcriptura pro rationalibus creaturis: iuxta illud/ecce agnus dei. & rurſus uicit leo de tribu iuda. & apo. 12. diabolus non ſolū draco ſed etiā ſerpens appellať. Vnde ſicut ibi non intelligiť diabolus in corporea ſpecie ſerpentis/ pari ratione nec hic. ¶ Propriis uero tum qa ſerpenti attribuiť maior prudētia ſeu aſtutia q̃ cæteris aīantibus brutis: qd conſtat eſſe falſum de aīali qui uocatur ſerpens/ſi fides datur phis qui aīalium naturas ſcrutati ſunt. immo ad hoc moſes ſerpentem deſcripſit prudentiorem cæteris/ ut intelligeremus ꝙ non de ſerpente quod eſt aīal irrationale loqtur, ſed de diabolo officiū ſerpentis exercente ſerpendo ad uenenandum. Tum qa locutio attribuiť ſerpenti, quam conſtat aīali bruto non cōuenire: ut ꝑ attributum quoq; ſerpenti ſermonē intelligeremus ꝙ de ſerpente intellectuali loqtur. ¶ At ſi dicať ꝙ ſerpens miraculoſe locutus eſt opa diaboli/quemadmodum aſina balaam locuta eſt opa boni angeli, in promptu eſt excluſio ſimilitudinis: quoniā nu. 22. ubi aſina locuta ſcribitur/manifeſte moſes exprimit cauſam dicendo aperuitq; dñs os aſinæ & locuta eſt: hic autem idem moſes nullā afferendo cauſam miraculi locutionis ſerpentis ſed tantūmodo dicendo ꝙ ſerpens locutus eſt mulieri/inſinuauit nullum interueniſſe miraculum: ac per hoc non ſerpentem aīal irrationale locutum fuiſſe ſed ſerpentem intellectualem. Tū ex pœna quæ inferius infligeť ſerpenti: quā conſtat non aīali irrationali ſed diabolo inflictā. Accedit ad hoc ꝙ nihil ſcribitur de aduentu ſerpentis ad mulierem / nihil de horrore mulieris ad præſentiā ſerpentis, quū tñ moſes fugerit præſentiā ſerpentis exo. 4. nihil de admiratione mulieris ꝙ ſerpens loquereť. ſed deſcribiť ſolum ꝙ ſerpens erat callidior/& ꝙ allocutus eſt mulierem/& ꝙ illa reſponderit tanq̃ domeſtico collocutori: qa uere pluſq̃ domeſticus collocutor eſt diabolus/ſerpentinis ſuggeſtionibus interna noſtra pulſans. ¶ Nec obſtat huic ſenſui ꝙ relatio fiat ad cunctas beſtias terræ: quum diabolus ſit prudentior non ſolū cunctis beſtiis terræ ſed etiā homine. Quadrat ſiquidē & optime quadrat hæc relatio metaphorico ſermoni: quoniā diabolus ex peccato redactus eſt in ordinem beſtiaꝝ/cadens ab ordine intellectualiū creaturaꝝ. & propterea ſerpentis noīe appellať/& cunctis beſtiis comparať. Si hoc nouicie non penetras, ſcito inter creaturas rationales & irrationales hanc eſſe differētiā. ꝙ rationales ſunt creatæ propter ſeipſas (hoc eſt ad fœlicitatem propriā) irrationales uero ſunt creatæ propter alia: utpote non capaces fœlicitatis. & hinc fit ut dæmones qui a fœlicitate conſequenda defecerūt, ceciderint ab ordine rationalium creaturaꝝ/& redacti ſint in ordinem irrationalium: hoc eſt ut ſint iam non propter ſeipſos ſed propter alios/hoc eſt electoꝝ gloriā. Quocirca moſes ſm ordinē gratiæ & relatiue ad ea quæ ſunt cœleſtis patriæ loquendo de dæmone, apte noīauit ipſm noīe beſtiæ & prudentiā eius retulit ad cæteras beſtias tanq̃ ad res ſui ordinis. tanq̃ prudentia eius ſit ſimilis prudentiæ beſtiaꝝ: utpote ad aliqd utile ſibi inutile oīno ad fœlicitatem conſequendam. ¶ Non fuit igiť ſermo uocalis ſed ſermo internæ ſuggeſtionis quo diabolus ſerpere uenenoſa cogitatione incœpit. Et eodem ſermonis genere uniuerſus iſte dialogus inter ſerpentem & mulierem intelligendus eſt. ¶ Sunt aūt ſenſus iſti metaphorici nō ſolū ſobrii ſm ſacrā ſcripturam, ſed non parum utiles chriſtianæ fidei profeſſioni/præcipue coram ſapientibus mundi huius. (percipientes enim ꝙ hæc non ut litera ſonat ſed metaphorice dicta intelligimus ac credimus, non horrent hæc de coſta adam & ſerpente tanq̃ fabellas, ſed ueneranť myſteria/& facilius ea quæ ſunt fidei cōplectunť. Nec hinc datť anſa interpretādi reliqua metaphorice: quoniā nō alia ſed hæc habent ex hoc ipſomet textu teſtimonia ut metaphorice intelligantur.

Cur precepit dominus deus vt non comederetis ex omni ligno paradiſi: Iuxta hebræū habeť. **Etiam quid dixit elohim non comedetis ex omni ligno horti:** Interrogatiue legendum eſt. & phraſi hebraicæ tribuēda uideť tranſpoſitio dictionū. etiā quid pro qd etiā. Plena aſtutiaꝝ eſt huiuſmodi interrogatio. quā ne intellige ſic nude ſuggeſtam: ſed quemadmodū euāgeliſtæ cōcluſiones tm̄ ſuggeſtionū in tentatione chriſti ſcribūt (ſi filius dei es dic ut lapides iſti panes fiāt/ſi filius dei es mitte te deorſum) omittendo alia uerba quæ interuenerunt, ita moſes ſummā ſuggeſtionis tantummodo ſcribit omiſſis præuiis circunſtantibusq; uerbis. Igiť proponēdo etiam accumulationem legis poſitiuæ tum ad legem naturalē tum ad legē fidei ſignificat: ſuggerēdo ꝑ hoc materiā faſtidii ſuper additā legē poſitiuā: implicite ſuggerendo, nōne ſufficit uobis ſubditos eſſe præceptis iuris naturalis & præceptis fidei/qd inſuper adiecit uobis deus præceptum iuris poſitiui/prohibitionem de eo qd nō eſt ſm ſe malū? Hanc enī primā diabolicā aſtutiam explicauit moſes per aduerbium etiam. Latet quoq; ſub eodem aduerbio alia aſtutia tentatiua an

Digitized by Google

mulier abduci poſſit a firma fide φ deus dederit hoc præceptū de nō comedēdo ex illa arbore. interrogādo ſiquidē accumulatiue ad diuina præcepta explorat an mulier diuertat a credēdo φ hoc fuerit diuinū præceptū. ¶ Dicendo uero quid/aſtute tentat quorſum deus hoc adiecerit præceptum:an cōminatorie ſeu ad terrendū/an ſecūdū uerā exequēdi intentionē deus hāc prohibitionē adiecerit.ſic enī omni ex parte ſuggeſtio hæc aſtuta(uidelicet ex pte autoris/ex parte ſuperadiūcti præcepti de indifferēti/& ex pte finis ſeu euētus)propoſita eſt,ut aliqua ex parte aditus ſerpētis ueneno ad mulieris animū aperiret. Nec ab re tacet præcepti nomē/& generico utit uocabulo dixit.ad alleuiandū ſiquidē prohibitionē diuinā ex induſtria ſic ſuggeſſit. Aſtute quoq nō proponit arborē uetitā ſimpliciter & abſolute/ſed per modū exceptionis ab omni arbore(dicēdo nō comedetis ex oī ligno)ut ipſa exceptio ſuggeſta diſplicentiā pareret in aīo mulieris prohibitiōis diuinæ.exceptio nanq ſuapte natura exoſa eſt.præſertim rei eiuſdem generis & eiuſdem rationis ac indifferētiæ:pte ſe fert enim nō rationalē ſed uoluntariam eſſe exceptionem unius arboris a cæteris arboribus.

¶ Cui reſpondit mulier. de fructu lignorū que ſunt in paradiſo veſcimur: de fructu vero ligni quod eſt in medio paradiſi precepit nobis deus ne comederemus ꝛ ne tāgeremus illud,ne forte moriamur Iuxta hebræū habet. Et dixit mulier ad ſerpentem. de fructu ligni horti comedemus: ꝛ de fructu ligni quod eſt i intus horti dixit elohim nō comedetis de ipſo ꝛ nō tangetis in ipſo/ne forte moriemini. Tactus mulieris aīmus circa libertatē ex ſerpētis uerbis/excitat primo ad tuendā libertatē.unde defendēdo ſuā libertatē/reſpōdet ad exceptionē.Propoſuerat ſerpens indefinitā exceptionē,nō explicādo an una arbor an plures arbores exceptæ fuiſſent,ſed dicēdo nō de oī ligno horti.hinc enī pulſatus eſt mulieris aīus ad manifeſtandā libertatē ſuam extendi ad oēs arbores horti/una dūtaxat excepta quæ eſt in intimis horti. Ac ſi aptius dixiſſet. nō multa eſt adēpta nobis libertas,ſed circa illā arborē tm̄. Et dicit in futuro comedemus,uel qa adhuc erāt ieiuni/uel ſaltē ad ſignificandā pſeuerantiā ad libere cōmedendū fructus reliquarum arborū. ¶ Quo ad autorē uero præcepti rñdet immota mulier/aſſerendo deum indixiſſe hmōi prohibitionē tū uiro ſuo tū ſibi:dicēdo dixit elohim nō comedetis. Ex quo textu eliciut duo. Alteꝝ φ deus per ſeipſum(& nō per adā)intimauit hoc præceptū mulieri.hoc nanq fatetur ipſa mulier,dicēdo dixit deus nō comedetis/in plurali numero. Hoc etiā ratio ſuadet.nā ſi ex relatione uiri ſui tantū mulier notitiā habuiſſet præcepti huius,facile deiecta fuiſſet ab aſſertione φ deus dixit,& rñdiſſet uir meus retulit φ deus prohibuit nō comedetis. & hæc fuiſſet facillima uia deducēdi mulierē ad trāſgreſſionem. Ipſa itaq cōſtantia mulieris in aſſertione φ deus dixit/teſtis eſt φ deus utriq dixit. Alteꝝ φ mulier erat creata quando deus dixit hoī/in quacūq die comederis de ligno ſcientiæ boni & mali moriendo morieris. ¶ Quo ad uinculū uero præcepti rñdit mulier exaggerando ipſum.nā deus dixit non comedetis de ipſo, mulier uero exaggerando præcepti uinculū adiūgit & nō tangetis in ipſo. Quemadmodū enī mulier inhibita a marito ne domū exeat,quū interrogat cur nō exit/rñdet mihi nō licet extra camerā meā pedem ponere(exaggerando diſplicens ſibi mariti præceptū)ita pria mulier exaggerādo diuinū præceptū refert φ nec tangere fructū illū ſibi liceret.hmōi enī exaggeratio teſtis eſt internæ diſplicentiæ. Ita φ uere ſerpſit diabolus in mulieris animū.primo excitādo in ea affectū libertatis:& inde cōſequēter diſplicentiā uinculi præcepti tantā ut proruperit in exaggerationē præcepti. ¶ Ad rationē demū præcepti propoſitam a ſerpente/rñdit ne forte moriemini. Vbi aduerte φ dictio hebraica interpretata ne forte nō habet oīno certā interpretationē. Eſt enim unū aduerbiū pen:quod multi dicūt ſignificare nō qñ/multi aūt ſignificare ne forte. Crediderī ego tñ certū eſſe φ eſt aduerbiū dubitādi,& nullā eſſe inter has ſignificationes differentiā quo ad rem ſed tantūmodo quo ad uerba.& frequēter inuenit in dubiis mali:ut patet hic & geñ.27 bis in uerbis iſhac dubitātis ne occideret in geraris.& in pſal.38.ubi uulgata æditio habet ne quando ſupgaudeant mihi inimici mei. Et quāuis in his mulieris uerbis appareat prima fronte manifeſta diminutio diuini præcepti(nam deus aſſeruerat moriendo morieris,mulier uero refert φ dixit ſub dubio ne forte moriamini)ſi tamē pſpicacius cōſideratus fuerit ſenſus internus,apparebit φ propriā interpretationē mulier inſeruit referēdo diuinū præceptū ſm ſenſum quo ipſa itelligit illud.hmōi enī relatio ſuapte natura pullulat ex diſplicētia præcepti.quod enī nobis diſplicet,ex eo φ elongat a nobis(diſplicentia enī elōgatiua eſt)elongat quoq a credulitate.quæ enī nobis diſplicēt minus credimus.& hinc effectū eſt ut q̄uis mulier nō dubitauerit deū indixiſſe præceptū illud,hæſitauerit tñ an pœnā mortis deus appoſuerit cōminādo an cum aīo eā infligēdi,& propterea nō aīo referēdi falſo diuinū præceptū ſed manifeſtādo hæſitationem ſuam de ſenſu diuini præcepti appoſuit forte. Et hic ſenſus quadrat ualde ſubiūctis a ſerpente ſuggeſtionibus. Serpſit ergo diabolicum uenenum in affectum & intellectum mulieris. in affectum quidem per diſplicentiam præcepti,unde ſtatim prodiit exaggeratio uinculi:in intellectum uero per hæſitationem futuræ pœne,unde prodiit hæc relatio.

Digitized by Google

Dixit autẽ ſerpẽs ad mulierẽ. nequaq̃ morte moriemini: ſcit eni deus ꝙ in quacũq; die comede
retis ex eo, aperiẽtur oculi veſtri ⁊ eritis ſicut dij/ſciẽtes bonũ ⁊ malũ. Iuxta hebræum habeť.
Et dixit ſerpẽs ad mulierẽ. nõ moriendo moriemini: q2 ſciens elohim ꝙ in die comedere veſtri
de ipſo, aperiẽtur oculi veſtri ⁊ eritis ſicut dij ſciẽtes bonũ ⁊ malũ. Hæc ſerpentis uerba non
moriẽdo moriemini/cũ adiũcta ratiõe qa deus ſcit, teſtanť ꝙ mulier in dubiũ reuocauerit pœ
nã mortis. directe enĩ & ſtatim diabolus ſciẽs ꝙ dũ in dubio eſt aĩmus paulo momẽto impelliť
ſtatim ſuggerit negatiuã: & affert rationẽ ex certitudine ſciẽtiæ diuinæ de euẽtu. Ac ſi apertius
dixiſſet, noli dubitare de cõminata pœna mortis quã ſub dubio dicis deum protuliſſe qm̃ ipſe
deus nõ eſt dubius ſed eſt certus de euentu oppoſito: hoc eſt de euentu bono ſi comederitis ex
fructu ligni illius. Et argumẽtum aſſumpſit ex noĩe arboris quæ uocabať arbor ſciẽtiæ boni &
mali. hinc enĩ optimũ ſucceſſum comeſtionis proponit præcognitum eſſe a deo. ¶ Diſtinguit
aũt bonitatẽ euentus in tres ptes/iuxta tria bona ualde appetibilia. Primũ eſt libertas ab impe-
dimentis ſciẽdi. & hæc proponiť dicẽdo aperienť oculi ueſtri. Eſt enĩ ſermo metaphoricus de
oculis mentis ad ſimilitudinẽ oculorũ corporis. clauſi ſiquidẽ oculi impediunť a uidendo: apti
aũt liberi ſunt ad uidendũ. Cerne aſtutiã ſerpẽtis. affectui mulieris excitato ad libertatẽ/propo
nit ꝙ ſuccedet ei libertas ad uidendũ. Aliud naturaliter appetibile eſt pfectio ſciẽdi. & hoc pro
ponitur futurũ/dicendo ſcientes bonũ & malũ. Et in hoc libertas quoq; ſciendi promittitur, ex
hoc ipſo ꝙ ſcire diciť nõ arctatũ ad bonũ ſed extẽſum quoq; ad malũ. habet enĩ quãdam ſerui-
tutis ſpeciẽ nõ poſſe ſcire niſi bonũ: & ſimiliter quãdam libertatis ſpeciem/libere ſcire bonum
& malũ. Amborũ aũt appetibiliũ ratio optima proponiť aſſimilatio ad deũ ſeu deos. Et uere in
hoc tangiť ratio amatæ libertatis & cuiuscunq; ſcientiæ. excellentia ſiquidẽ ratio eſt ut hæc pla
ceãt: & multo magis excellẽtia tãta ut homo aſſimileť deo ſeu diis. Dico aũt deo ſeu diis, qa nõ
eſt uſquequaq; certũ an diabolus loquať de uero deo an de angelis. nã dictio elohim (quæ hic ha
beť) in ſcriptura qñq; pro deo ſupponit/qñq; pro ãgelis. Appoſuit etiã hoc diabolus, ut exclu
deret a mulieris aĩo ꝙ ſcire bonũ & malũ (unde arbor illa noĩabať) eſſet malũ. p hoc enĩ ꝙ red
deret eos ſimiles ãgelis ſeu deo/proponit eis ꝙ tale ſcire eſt bonũ: utpote cõueniẽs angelis ſeu
deo. Et de angelis qdẽ ueritatẽ dixit, de deo aũt mẽtitus eſt: qm̃ deus nõ põt noſſe malũ p expe-
riendã: qa experiri malũ tã culpæ q̃ pœnæ/eſt impfectionis. ¶ Aduertẽdũ quoq; eſt in hac ſer
pentina ſuggeſtione/ꝙ in numero plurali ſemp loqtur: dicendo nõ moriemini/comedere ue
ſtri/& hmõi. tẽdit enĩ ad hoc ut mulier nõ ſola comedat ſed ut inducat etiã uirũ ad comedẽdũ
fructũ uetitũ. ¶ Nec prætereas ꝙ in hac ſuggeſtiõe prohibitionẽ comedẽdi fructũ huius arbo
ris retorquet diabolus in uoluntatẽ dei/nolentem ut hoĩes haberent tantũ bonũ ſciendi bonũ
& malũ. Nam dicendo ꝙ deus ſcit hoc tantum bonũ euenturũ ex eſu illius arboris/nihil aliud
dicit q̃ ꝙ ideo prohibuit ut homo nõ haberet tm̃ bonum. Verũ callide noluit hoc explicare/ne
aperte uideretur prouocare mulierem aduerſus deum. Sub ſpecie enim boni ſuggeſtiones ſuas
palliabat/ut non cognoſceretur hoſtis ſed ſuggerens bonum mulieri & uiro eius.

Vidit igitur mulier ꝙ bonũ eſſet lignum ad veſcendum ⁊ pulchrum oculis/aſpectuq; delecta-
bile: ⁊ tulit de fructu illius ⁊ comedit. Iuxta hebræum habetur. Et vidit mulier ꝙ bonum li-
gnum ad comedendum, ⁊ ꝙ iucundum ipſum oculis ⁊ deſiderabile lignum ad faciendum intel-
ligere: ⁊ tulit de fructu eius ⁊ comedit. Quid ſecutum fuerit ex ſuggeſtione ſerpentina expli
cat moſes deſcribendo tres ſubſecutas actiones mulieris. Quarum prima eſt uiſio/non ſolum
oculis corporis ſed præcipue oculis mentis. Vidit enim corporeo intuitu arborem uetitam &
fructum eius: cõſiderauitq; & iudicauit circa fructum arboris tria correſpondentia tribus uitis
hominis: uegetatiuæ/ſenſitiuæ & rationali. Ad uegetatiuam ſiquidem uitam ſpectat ꝙ cenſuit
fructum illum eſſe bonũ ad ueſcendum. ad ſenſitiuam uero ꝙ percæpit fructum illum uiſum
uiſu corporali delectabilẽ: ad rationalem autem ꝙ iudicauit fructum illum concupiſcibilem
eſſe ad efficaciam ſciendi. Et hoc quidem tertium duplici innitebatur rationi: uidelicet rationi
nominis (uocabatur enim arbor ſcientiæ boni & mali. ex nomine ſiquidem putauit arborem
largiri efficaciam ad ſciendum bonum & malũ. Niſi arbor illa uocata prius fuiſſet arbor ſcien
di bonum & malum, nequaq̃ mulier fructum illius ad faciendũ intelligere deſiderabilem pu-
taſſet) & perſuaſionis ſerpentinæ. Quod uero apprahẽderetur a muliere ut deſiderabilis, orie
batur tum ex eo ꝙ nitimur in uetitum, tum ex appetitu experiendi euentum dubium quidem
ſed in meliorem partem interpretatum ex tot conditionibus bonis apparẽtibus in illo fructu.
facilis enim eſt appetitus (præcipue muliebris) ad ſubeundũ experientias delectabiles. ¶ Se-
cũda actio ex priore/fuit tollere fructum illius arboris. tertia comedere. Et apte primũ humani
gñis peccatũ fuit minimũ. tũ ex radice/affectu libertatis. tũ ex ratione peccandi/appetitu aſſimi
latiõis ad ſuperos. tũ ex re appetita/ſcire. tũ ex ſpecie actus exterioris/comedere fructũ arboris
bonum & pulchrum. tum ex cauſa peccati/ſeductione. tum ex conditione peccãtis/quia mu-
lier. tum ex lege uiolata/quia poſitiua. Deditq; viro ſuo qui comedit. Iuxta hebræũ habeť.

Digitized by Google

Et dedit etiã viro ſuo ſecum: ⁊ comedit. Comeſto fructu arboris illius, mulier nihil mortis nihilq; mali in ſeipſa ſentiens/animæquior efficitur ad ſuadendũ marito ut comedat & ipſe de fructu eiuſdem arboris. Et dicendo dedit/monſtrat ꝙ ipſe adam nõ extendit manus ſuas ad arborem/ſed mulier pro ſe & pro uiro legit fructum ex arbore: ut hinc intelligamus inſtantiam mulieris ad prouocandum uirum. Dicendo uero ſecum, quum hæc adiectio nõ niſi ſuperflue adiungi poſſit uerbo dedit (quoniã conſtat ꝙ tempore quo dedit illi fructum erant ſimul abſq; hoc ꝙ dicatur ſecũ) conſequẽs eſt ut referatur ad comeſtionẽ mulieris: ad ſignificandũ ꝙ cum ea erat uir eius quãdo comedit de fructu illius arboris. Et in hoc primũ peccatũ adæ inſinuat: negligẽtia ſcilicet cohibẽdi uxorẽ a comeſtione uetiti fructus. In hoc quoq; inſinuatur facilior aditus datus mulieri ad perſuadendũ uiro, qui præſens neglexerat ipſam cohibere. Et ſic conſummata eſt quarta actio mulieris, qua dedit uiro ſuo tanta efficacia ut ille comederit: nõ ſeductus (ut paulus apoſtolus declarauit) ſed tractus ab uxore. Prędicta negligẽtia/eiuſdẽ moris eſt cum tranſgreſſione præcepti poſitiui, reductiue tamen: quia nõ neglexit cohibere niſi uiolationem iuris poſitiui. Verũ diuina uindicta conſummatũ peccatũ exterioris comeſtionis prohibitæ expectabat, ut ſenſibilis mortis pœna ſenſibili tranſgreſſioni comeſtionis prohibitæ reſponderet. pœnæ enim non ſunt extendendæ ad imperfecta peccata.

Et aperti ſunt oculi amborum. cumq; cognouiſſent ſe eſſe nudos, cõſuerunt folia ficuum: ⁊ fecerunt ſibi perizomata. Iuxta hebræũ habet. Et fuerũt aperti oculi amborum ipſorum, ⁊ ſciuerunt ꝙ nudi ipſi: ⁊ conſuerunt frondẽ ficus, ⁊ fecerunt ſibi cincticulos. Ecce efficacia illius fructus quatenus prohibiti a deo/& nõ naturalis. ſi enim fuiſſet efficacia ex ui naturæ fructus/effectus eius apparuiſſet in ſola muliere: ſed ex eo ꝙ non niſi poſtq̃ uir comedit/effectus ſubſecutus eſt in ambobus, manifeſtatur ꝙ ex ui diuinæ legis annexæ illi fructui efficacia hæc fuit. immo hinc perpẽdimus ꝙ lex diuina annexa huic arbori data eſt maſculo & fœminæ coniunctim. Quod enim utriq; data fuerit/teſtata ſunt uerba mulieris ad ſerpentem. ꝙ uero coniunctim pœna adiuncta fuerit, teſtatur effectus/ꝙ non niſi poſtq̃ ambo comederũt ſubſecuta eſt pœna. ¶ Deſcribitur autẽ pœna per apertionem oculorum mentis nõ ad quemcunq; actum uidẽdi ſed ad percipiendũ ſe nudos, ut intelligeremus apertos fuiſſe mentis eorum oculos ad notitiam experimentalem nuditatis quatenus turpis. prius enim & oculis corporis & mentis uiderant ſe nudos/ſed non nuditate turpi: ſumpto autẽ ligno uetito experti ſunt nuditatẽ ſub ratione turpis. & propterea dicitur ꝙ aperti ſunt oculi eorum & cognouerunt ſe eſſe nudos. Quod autẽ nuditatem tanq̃ turpem tunc primũ experti fuerint/teſtatur ſubiunctæ actione ſ: ꝙ conſuerũt folia ficus ad operiendum pudenda membra tam ante q̃ retro. ad hoc enim ſignificandum utitur appellatione cinctorii/eo ꝙ omni ex parte operiret pudenda membra. Quanuis enim nuditatem abſolute (ut textus dicit) hoc eſt totius corporis/experirẽtur turpem: quia tamen non habebant unde ſe ueſtirent/ad partes maioris turpitudinis tegendas ſe conuertunt. & multitudinem foliorum ficus conſuentes, utendo pediculis frondium pro acu & filo/confecerunt cincticulos operientes partes ab umbilico circumcirca ad media uſq; crura. Hinc habes primum opus artis fuiſſe ſuere. Si quæris qua ratione ex peccato reddita eſt nuditas totius corporis turpis, in promptu cauſa eſt/quoniam redditum eſt corpus indigens ueſtimento. omnes enim partes corporis operimento indigentes/turpes apparent nudæ. partes autẽ quas pudendas appellamus, tanto turpiores ſunt redditæ/quanto nõ ſolum ipſæ ſed earum officia reddita ſunt in occulto exercenda.

ET quum audiſſent vocem dei deambulantis in paradiſo ad auram poſt meridiem, abſcondit ſe adam ⁊ vxor eius a facie domini dei in medio ligni paradiſi. Iuxta hebræum habetur. Et audierunt vocem iehouah elohim ambulantis in horto ad ventum diei: ⁊ abſcõdit ſe adam ⁊ vxor eius a facie iehouah elohim in intus ligni horti. In ſpecie ſenſibilis hominis apparuiſſe deum deſcribitur, ex eo ꝙ deſcribitur tum loquẽs tum ambulans tanq̃ ad refrigeriũ percipiendum ex aura diei/tũ formidatus corporaliter ab adam & eua abſcõdentibus ſe. Apparuit itaq; deus loquens & ambulans illa hora diei qua refrigerans aura quæritur. ¶ Et deſcribitur ſub utroq; nomine deus, ut & dignatio ſummi principii eſſendi uſq; ad hoc ut in ſpecie ſenſibili appareat innoteſcat/& ab ipſo fonte eſſendi iudicium ſingularũ noſtrarũ actionum prodire tanq̃ a proximo iudice intelligamus. Quid autẽ loqueretur/nõ eſt ſcriptũ, ſed ꝙ locutio ipſa audita fuit ab adam & eua: qua audita/erubeſcẽtes ob nuditatẽ reliquarum partium corporis confugerũt ad penetralia inter arbores, ut multitudine arborum tegerẽtur ne uideret eos deus deambulans ad auram diei. Quemadmodũ enim multitudinem frondiũ ficus frondem appellauit, ita multitudinẽ arborũ appellat hic lignum. Vocauitq; dominus deus adam ⁊ dixit ei: vbi es? Iuxta hebræũ habetur. Et vocauit iehouah elohim adam: ⁊ dixit ad eum/vbi tu? Quanuis deus certiſſime noſſet ꝙ adam peccauerat & ubi tunc erat (abſconditus ſcilicet inter arbores)

iudiciario tū ordine procedere uolēs, tanq̄ iudiciū habens a loco occultationis tanq̄ loco accuſante/ citat adam interrogādo ubi tu: ut ex ipſo loco incipiat cōuinci ad cōfitendū peccatū ſuū. exemplum proinde dedit iudicibus/ ut quanuis certiſſimi forent ꝙ aliquis deliquerit nō procedant incitato reo. Et hinc manifeſte habes ꝙ iſta uox diuina altera eſt ab illa quā audierāt deambulante deo ad aurā. nam illa fuit anteq̄ abſconderent ſe inter arbores (fuit enī cauſa ut abſconderent ſe) iſta autē fuit poſtq̄ ſe abſconderāt inter medias arbores. Et ratione iam dicta/ hæc iudiciaria inquiſitio attribuitur deo ſub utroq; noīe. ¶ Qui ait. vocē tuā dn̄e audiui in paradiſo, ⁊ timui eo ꝙ nudus eſſem ⁊ abſcōdi me. Iuxta hebræū habeť. Et dixit. vocem tuā audiui in horto ⁊ timui: quia nudus ego/ ſui abſcōditus. Directe reſpondet ad rationē reddendā occulti loci. Et quod dicitur in horto/ nō refertur ad audiui ſed ad uocē tuam. aſſerit ꝙ uocē dei in horto loquentis audierat: timuit autē qm̄ uerecūdia ſpecies eſt timoris. Et rationem uerēdi reddit/ quia nudus ego. Carebat ſiquidē indumēto & ſola pudenda tecta habebat: & inde confugiſſe ſe aſſerit ad remediū abſconſionis inter arbores. Cui dixit dn̄s. quis enim indicauit tibi ꝙ nudus eſſes, niſi ꝙ ex ligno de quo præceperā tibi ne comederes comediſti? Iuxta hebræū habeť. Et dixit. quis nūciauit tibi ꝙ nudus tu? ſi de ligno qd̄ p̄cepi tibi nō comedere, de ipſo comediſti? Ex cōfeſſa experientia nuditatis, abſq; ullo conuitio abſq; quacunq; exaſperatione procedit ad ulteriora/ formādo duas interrogationes. alterā in genere/ quis indicauit tibi nuditatem tuam ſub ratione turpis. alteram in ſpecie/ an comediſti de ligno uetito? utūtur enim hebræi cōiunctione ſi interrogatiue. ¶ Vbi aduerte ꝙ quum notitia nuditatis potuiſſet ex diuerſis peccatis cauſari, nō interrogauit in ſpecie de quocunq; grauiori peccato/ ſed de minimo. omiſſis enim peccatis cōtra ius naturæ & cōtra credēda, interrogauit tantūmodo de peccato contra ius poſitiuū unicū quod tunc erat latū: ut hinc diſcerēt iudices maleficiorū abſtinere a uitio ſuggeſtionis interrogādo reos. Dixitq; adā. mulier quā dediſti mihi sociā, dedit mihi de ligno ⁊ comedi. Iuxta hebræū habeť. Et dixit adā. mulier quā dediſti mecū, ipſa dedit mihi de ligno ⁊ comedi. Reſpōdet, fatendo quidē ſe comediſſe de ligno uetito/ ſed retorquendo culpā tū in uxorē tum in deū. Dicēdo enī quā dediſti/ retorquet quodāmodo culpam in ipſum deū qui dedit ei talē ſociam. dicēdo autē mecū/ uxorē ſignificat tanq̄ ſociā: ut hiero. interpretatus eſt. Et ad maiorē ſui excuſationē accuſat mulierem ꝙ ipſa dedit ſibi de fructu illius arboris/ & nō ſolum ſuaſit ut comederet. & quod excuſare non potuit/ in alios retorquere curauit.

Et dixit dn̄s deus ad mulierē/ quare hoc feciſti? Iuxta hebræū habeť. Et dixit iehouah elohim ad mulierē. cur hoc feciſti? Præſens mulier accuſationi propriæ & tacēs, nō interrogatur ſi hoc fecit/ ſed cur hoc fecerit: tanq̄ tacēdo cōfeſſa fuerit ſe feciſſe. Et uide dignationē ſummi dei fontis eſſendi & iudicis uniuerſorū/ in hoc ꝙ per ſeipſum etiā mulierē interrogat. Que reſpōdit. ſerpēs decepit me ⁊ comedi. Iuxta hebræū habeť. Et dixit mulier. ſerpēs abduxit me ⁊ comedi. Dictio hebraica interpretata abduxit/ anceps eſt ad abducere uel ſubleuare. & parui refert utrā ſignificationem ſectemur. nam ibi interuenit & ſeductio (ut teſtatur apoſtolus: quæ abductio a uero eſt) & ſubleuatio in appetitum aſſimilationis ad ſuperos quo ad ſcire bonū & malum: quæ ſubleuatio deceptionem manifeſte annexam habet.

Et ait dn̄s ad ſerpentē. quia feciſti hoc, maledictus es inter oīa animātia ⁊ beſtias terre. Iuxta hebræū habeť. Et dixit iehouah elohim ad ſerpentē. quia feciſti hoc, maledictus tu plusq̄ oē iumentū ⁊ plusq̄ oīs beſtia agri. Hæc præſentia ſerpentis teſtatur ꝙ nō fuit animal brutū ſerpens tentās mulierē. nā adā & eua iam receſſerant ab arbore ſciētiæ boni & mali & abſcōderāt ſe inter frequentiā arborū: & ibi inuenti ſunt a deo interrogante. nō erat igitur ibi ſerpēs brutū animal: quē receſſiſſe poſtq̄ uoti cōpos fuerat/ naturalis ratio ſuadet ſi fuiſſet brutū aīal. intellectualis ergo ſerpēs etiā ex hoc ꝙ præſens iudicio fuit manifeſtatur. Nihil interrogat ſerpētem: utpote ex certa ſciētia operantē malum & pertinacem in malo. Et quattuor ei pœnas infligit. quarū prima eſt maledictio præ oībus tū iumentis tū beſtiis: hoc eſt præ oībus animantibus, tum utilibus homini tū nociuis. Iam enim ex ſupradictis patet ꝙ diabolus in ordinē irrationalium redactus eſt: & propterea cōſequenter præ oībus irrationalibus maledictionē incurrit. Et fit mentio tū adiuuantiū tū nocentiū, eo ꝙ officiū eius eſt iuuare exercendo homines/ & eſt nocere uenenādo homines. Et ex hac maledictione declaratur ꝙ eſt maledictus tū in adiuuando tum in nocēdo/ præ oībus irrationalibus. Et uere ſic eſt: qm̄ utrunq; mala intētione agit/ quæ carēt irrationalia. & pro utroq; puniēdus erit: quā etiā pœnā nō expectāt irrationalia. ¶ Idem deus ſub eiſdē noībus punit ſerpētē qui & mulierē & uirū, ut oī ex parte pateat deū q̄ eſt oīum primū principiū & iudex/ eſſe nō agēs remotū in iudicādo & puniēdo ſed tanq̄ iudicē & punitorē proximū interuenire etiā ī minimis pœnis tā dæmonū q̄ hoim. Sup pect⁹ tuū gradieris. Iuxta hebræū habeť. ſup ventrē tuū ibis. Vēter officina eſt cibi digerēdi: ac per hoc ſup uentrem ire eſt proprium uentrem eundo opprimere/ eſt propriā cibi officinā eundo opprimere.

Officium diaboli erga locũ cibi ſui/erga aĩas peccantiũ (illæ enĩ ſunt locus cibi diaboli, qui paſcit̃ peccatis nr̃is) deſcribitur opprimere illas eũdo ſerpẽdo/proficiẽdo de malo in peius. Ac ſi aptius dictũ fuiſſet. nõ ſolũ maledictus eris tu/ſed etiã maledicti erũt tui. oppriment̃ ſiqdẽ a te. ⁊ terrã comedes cũctis diebus vite tue. Iuxta hebræũ habet̃. ⁊ puluerẽ comedes oĩbus dieb⁹ vite tue. Ad ſerpentẽ eſt ſermo: ac ꝑ hoc oẽs dies uitæ eius/uniuerſum tp̃s cõpræhẽdunt quo diabolus uiuit quatenus ſerpens. Terminabit̃ enĩ uita eius ſerpentina adueniente chriſto ad iudiciũ. ceſſante ſiquidẽ tp̃e merendi/ceſſabit & diabolicũ ſerpere: ut nõ ſolũ iſta tertia pœna ſed oẽs hæ pœnæ intelligãtur inflictæ ſerpenti: hoc eſt diabolo officiũ tentãdi exercenti. Vnde & a principio huius ſermonis dr̃ quia feciſti hoc. nõ enĩ eſt hic ſermo de pœnis diaboli rõne primi ſui peccati/ſed rõne ueneni propinati humano generi. ¶ Durãte itaq; hoc tp̃e, puluerẽ hoc eſt rem oĩno ineptã ad cibũ, comedes: qa uſq; ad finẽ mũdi ueſcet̃ malis actiõibus & pœnis hoĩm. Quemadmodũ enĩ puluis oĩno ineptus eſt ad alimentũ tã ſiccũ q̃ humidũ, ita malũ tã culpæ q̃ pœnæ oĩno ineptũ eſt ad rõnalis aĩ quaſi nutrimentũ. inimicitias ponã inter te ⁊ mulierẽ / ⁊ ſemen tuũ ⁊ ſemen illi⁹. Iuxta hebræũ habet̃. ⁊ inimicitias ponã inter te ⁊ mulierẽ, ⁊ inter ſemen tuũ ⁊ inter ſemen ei⁹. Noli putare ex eo ꝙ ſupaſti mulierẽ te habituꝝ dñium ſup uniuerſas mulieres. nã q̃uis mulier ipſa imbecillis ſit, ego tñ ponã inter mulierẽ & inter te odiũ inimicitiæ: ut habeat te nõ in dñm ſed in inimicũ/ut nõ pareat tibi ſed hoſtem te ſentiat/ut hoſtẽ caueat/ut odio te proſequat̃. Et hoc impletũ uidemus in innumeris mulieribus ſanctæ uitæ: non ex propriis mulierũ uiribus ſed ex diuino dono quo poſuit in aĩs eaꝝ odiũ nõ qualecunq; ſed oĩs generis inimicitiæ (propter hoc enim dicit inimicitias in numero plurali) inter ipſas & ſerpentẽ diabolũ. Nõ ſufficit inimicũ eſſe diabolo quo ad ea quæ ſunt fidei aut ſpei, ſed oportet inimicum eſſe ſm oẽs partes: ſm ea quæ ſunt caſtitatis/abſtinentiæ/liberalitatis miæ & reliquoꝝ ſanctoꝝ officioꝝ. ¶ Et ne glorieris ꝙ uniuerſum humanũ genus in primis parẽtibus ſupaſti/ ac ꝑ hoc uniuerſa poſteritas tibi obnoxia ſit, ſcito ꝙ inimicitias ponã inter ſemẽ tuũ & ſemen mulieris. Semen diaboli zizania ſunt: ut dñs explicat in euãgelio. ſemen diaboli peccãtes ſunt: dicente dño/uos ex patre diabolo eſtis. Semen aũt mulieris hoĩes ſunt imbecilles: q nõ poſſent inimicitias exercere aduerſus ſemẽ diaboli niſi dñs poneret in eis hmõi inimicitias. Quocirca appellatione ſeminis mulieris ſortituri a deo inimicitias aduerſus ſemen diaboli/poſteritas eſt primoꝝ parentũ in electis a deo ad uitã æternã. inter quos ſupmũ locũ tenet hõ chriſtus ieſus. ipſa cõteret caput tuũ ⁊ tu inſidiaberis calcaneo ei⁹. Iuxta hebræũ habet̃. ipm cõteret tibi caput ⁊ tu cõteres ei calcaneũ. Nõ de muliere ſed de ſemine eius dr̃ ꝙ cõteret caput diaboli. Et põt ſentẽtia hæc referri tũ ad genus electoꝝ: qa electus quiſq; cõterit caput (hoc eſt ſupmã partẽ) diaboli: hoc eſt officiũ diaboli prouocatiuũ ad malũ culpæ. Conterit̃ autẽ in calcaneo (hoc eſt in infima ſui parte/hoc eſt in corpore ſm malum pœnæ tp̃alis) a diabolo. Põt quoq; referri ad chriſtũ, qd̃ ſingulariſſime eſt ſemen ſolius mulieris: utpote cõceptus & natus ex uirgine. Qui uere ſerpẽtis cõtriuit caput: hoc eſt ſupremã partẽ excellentiã ac principatũ. & cõtritus eſt a diabolo ſm pſonã naturalẽ in calcaneo: hoc eſt in infima ſui parte/in corpore paſſibili affectus paſſione & morte. iuxta dictũ eiuſdem/hæc eſt hora ur̃a & poteſtas tenebraꝝ. ſm autẽ ſuũ corpus myſticũ cõterit̃ quotidie in calcaneo: hoc eſt in infima parte ſui corpis myſtici/hoc eſt in malis chriſtianis. ¶ Perſpicaciter cõtẽplare prudẽs lector has pœnas: & ꝑpẽdes puerile eſſe ĩtelligere has pœnas illatas aĩali irrõnali quẽ ſerpentẽ uocamus: ut hinc firmeris ĩ intellectu metaphorici ſermonis tũ hic tũ ſupius/ubi textus ipſe ad metaphoricũ ſenſum non ſolũ inuitat ſed cogit.

Mulieri quoq; dixit. multiplicabo erumnas tuas ⁊ conceptus tuos. Iuxta hebræum habetur. Ad mulierẽ dixit. multiplicando multiplicabo dolorẽ tuũ ⁊ fetũ tuũ. Quattuor quoq; pœnas infligit mulieri proprias uxoribus, eo ꝙ cõiugali affectu traxerat uirũ ad peccatũ. Prima ſpectat ad ea quæ cõcurrunt ad prolẽ in utero. multitudinẽ doloꝝ nõ ſolũ in una eademq; prole ſed in multiplicatis fœtibus affuturã denũciat. eſt enĩ ipſa multiplicatio cõcipiendi in grauamen mulieris: ut ipſæmet teſtant̃. in dolore paries filios. Iuxta hebræũ habet̃. cũ dolore paries filios. Hinc colligit̃ ꝙ tam cõcurrentia ad geſtandã prolẽ in utero q̃ cõcurrentia ad partũ/fuiſſent in ſtatu innocẽtiæ ſine dolore. dolor enĩ in pœnã adiectus eſt. ⁊ ſub viri poteſtate eris. Iuxta hebræũ habet̃. ⁊ viro tuo deſideriũ tuũ. Impotentia uxoris ad prouidendũ domui ſuæ annexa frequẽter priuationi deſideratoꝝ/tertia pœna deſcribit̃, in hoc ꝙ deſideriũ eius pendere a marito dr̃. Spectant enĩ hæ duæ ultimæ pœnæ ad domeſticã cõuerſationẽ/quã oportet eſſe inter uirũ & uxorẽ. nã quia deſideriũ eſt rei nõ habitæ, frequenter cõtingens carere deſideratis ſignificat̃. ſæpe enĩ uiri minus ſatiſfaciũt deſideriis uxoꝝ. ⁊ ipſe dñabitur tibi. Iuxta hebræũ habet̃. ⁊ ipſe dominabitur in te. Et eſt accuſatiui caſus pronomen te. Quanuis etiã in ſtatu innocẽtiæ uxor ſubdita fuiſſet marito (hoc enĩ integræ naturæ ordo habet) quia tñ fere in ſeruilem ſubiectionem uxor redacta eſt/ideo hmõi pœna illi irrogata deſcribitur.

Digitized by Google

Ade vero dixit. quia audiſti vocē vxoris tue & comediſti de ligno ex quo preceperā tibi ne comederes, maledicta terra in ope tuo. Iuxta hebræū habet̄. Et ade dixit. quia audiſti ad vocē vxoris tue & comediſti de ligno quod p̄cepi tibi dicēdo nō comedes de ipſo, maledicta terra propter te. Ordo literæ eſt/quia ad uocem uxoris audiſti. Ita quod uox uxoris nō ſignificatur audita ſed adimpleta. audiſti eni ponit̄ pro quaſi adimpleſti. Et executio ſubiūgitur comedere de ligno uetito. ¶ Quod autē ſubditur maledicta terra propter te/pœnā in genere ſignificat. nō enim maledicta terra abſolute ſed propter te: hoc eſt relatiue ad te/relatiue ad tuum bonum/pro quanto eſt propter te. Quid autē contineat hæc maledictio, explicatur per partes ſubiungendo. In laboribus comedes ex ea cunctis diebus vite tue: ſpinas & tribulos germinabit tibi / & comedes herbas terre. Iuxta hebræū habetur. cum dolore comedes ipſam omnibus diebus vite tue: & ſpinam & tribulum germinabit tibi/& comedes herbā agri. Ecce maledictiones terræ quatenus eſt propter hominē. Nec dicit cū exercitio agriculturæ ſed dicit cum dolore: qm̄ agriculturā exercuiſſet etiam in ſtatu innocentiæ, ſed dolorem non incurriſſet qui ei in pœnam inflictus eſt. ¶ Quod autē dicit comedes ipſam/ad figurā ſpectat qua cōtinens ponitur pro cōtento. Nec dicitur ꝙ ſpinam & tribulum germinabit abſolute/ſed germinabit tibi. pars enim maledictionis eſt ꝙ germinet homini huiuſmōi impedimenta ſeu aduerſantia. ¶ Nec caret quæſtione ultima harum pœnaꝝ/& comedes herbam agri, quo pacto uerificatur hoe eſſe in pœnam: quū ante peccatū humanum deus ſexto die dixerit homini/ecce dedi uobis omnē hærbam ſeminificantem ſemen &c̄. Solutio eſt ꝙ quia deus ademerat homini neceſſitatem comedendi hærbas/collocando ip̄m in paradiſo terreſtri ut ueſceretur fructibus arborum paradiſi, ideo mō reducitur in pœnā ad hoc ut ueſcatur hærbis. Quanuis etiā dici congrue poſſit/ꝙ pœna hæc non ſonat comedere hærbas ſed comedere hærbas agreſtes. expreſſe enim dicitur hærbā agri: ut intelligamus ꝙ homo collocatus in paradiſo ueſci potuiſſet non ſolū fructibus ſed hærbis horti, in pœnā autē redactus ſit in priſtinū: hoc eſt naturalē ſtatū ad comedendū etiā hærbas agreſtes. In ſudore vultus tui veſceris pane tuo donec reuertaris in terrā de qua ſumptus es: quia puluis es & in puluerem reuerteris. Iuxta hebræū habetur. Cum ſudore vultus tui comedes panem vſq; reuerti tuū ad terram, quia de ipſa ſumptus es. quia puluis tu/& ad puluerē reuerteris. Nō ſolū maledicta eſt terra propter hominē, ſed & ipſe homo punitus eſt hac pœna: quæ comprehendens uniuerſam uitā hoīs uſq; ad mortē incluſiue deſcribitur. ita ꝙ uita quidē uniuerſa laborioſa uſq; ad ſudorē incluſiue futura ſit. quod uidemus in omni hominum ſtatu uerificari. Deſcribitur autē ſudor in facie, quia ea pars facillima eſt ad ſudandum ex magnitudine & humiditate cerebri. fluit enim non aſcendit ſudor. Et appellatione panis uniuerſum alimentum intelligitur. ¶ Mors uero nō uiolenta ſed per reſolutionē naturalē in pœnā data ſignificatur, ad ſignificādum ꝙ propter ademptum beneficium diuinū ſeruatiuum hoīs a morte (merente hoc homine) relictus eſt homo naturali mortalitati. Ita ꝙ mors quæ fuiſſet abſolute loquendo ſuapte natura naturalis hoī, reddita eſt etiā pœnalis/ex hoc ꝙ homo meruit perdere donum diuinū ſeruatiuum a morte. ¶ Et propter hmōi naturalitatem in quā iuſte redactus eſt, afferuntur cauſæ naturales/quia de terra ſumptus es. hæc eſt enim cauſa naturalis reſolutionis in terram. Et qm̄ non de terra immediate ſed de puluere terræ formatus fuerat, ideo ſubiungit̄ proxima materia. quia puluis tu/ſm̄ corpus. & in puluerem reuerteris. ¶ Vbi aduerte ꝙ quum dicitur quia puluis tu/nō ſignificat̄ puluis ſub forma pulueris, ſed ſub forma corporis humani: ſicut ſi diceremus ꝙ panis eſt farina/nō ſignificaretur ꝙ eſt farina ſub forma farinæ ſed ſub forma panis. quum autē dicit̄ & in puluerem reuerteris/ſignificatur puluis ſub forma pulueris. ¶ Aduerte prudens lector ꝙ quēadmodū mors quæ ſuapte natura conſequebat̄ hoīem pœna eſt propter ademptū beneficiū ex peccato, ita impedimēta ſpinaꝝ/dolores/ſudores ac labores niter pœnas ſupputant̄ propter beneficiū diuinū præſeruatiuū hoīs ab iſtis/ademptū ex eodē peccato. Ita ꝙ nō eſt mutata conditio terræ: ſed eſt mutata cōditio hoīs ex ſtatu priuilegiato in ſuū naturalem ſtatū. Et vocauit adā nomē vxoris ſue eua: eo ꝙ mater eſſet cunctoꝝ viuentiū. Iuxta hebræū habetur. Et vocauit adam nomen vxoris ſue hauua: eo ꝙ ipſa fuit mater oīs viui. Ecce nomen propriū primæ mulieris corruptū tā apud græcos q̄ apud latinos. & eſt nomen a uiuere dictū apud hebræos. Vnde & moſes rationē ſubdit noīs/quia fuit mr̄ oīs uiui. Hæc enī uerba nō fuiſſe adæ ſed moſi præteritū tp̄s teſtat̄. Si fuiſſent uerba adæ/ſcriptū fuiſſet quia erit mater oīs uiui: qm̄ tunc nullius adhuc erat mr̄. ſcriptū eſt autē quia fuit mater oīs uiui, ut intelligamus ad tp̄s ſcriptoris referri. Et per oēm uiuū/gratia materiæ intellige omnis hoīs geniti.

¶ Fecit quoq; dn̄s deus ade & vxori eius tunicas pelliceas/& induit eos. Iuxta hebræū habet̄. & fecit iehouah elohim ade & vxori eius veſtes corij/& fecit induere eos. Vide benignitatē diuinā erga primos parētes (q̄uis inobediētes ei) ꝙ nec inter puniēdū omittit prouidere ſingulariſſima curatur q ſeipſos reddiderāt indigētes ueſte nec haberēt unde ſe ueſtirent/habeāt ueſtes

Digitized by Google

diuinitus factas. Et apte primarũ ueſtiũ materia coriũ deſcribitur: utpote quod minimũ operis
expetit inter materias ueſtiũ. laneæ ſiquidē & lineæ ueſtes multas & lōgas præexigunt operas.
**Et ait. ecce adam quaſi vnus ex nobis factus eſt/ſciens bonũ & malum: nūc ergo ne forte mittat
manum ſuā & ſumat etiā de ligno uitæ & comedat & viuat in eternum.** Iuxta hebræum habetur.
**Et dixit iehouah elohim. ecce adā fuit ſicut vnus ex nobis ad ſciendũ bonum & malum: & nunc
ne forte mittet manũ ſuam & tollet de ligno vitarũ & comedet & viuet in ſeculum.** Sermo eſt ra-
tionem peccandi exprobrans uerſam in oppoſitum. Propoſita peccandi ratio fuerat eritis ſicut
dii ſcientes bonũ & malum. hoc modo ironice dicitur adimpletũ/ad ſignificandũ contrarium
eueniſſe: ꝙ ſcilicet adam redditus eſt minor homine experiendo bonũ & malũ/redactus in tot
miſerias. ⁋ Quod uero dicit ſicut unus ex nobis/ad angelos refertur. Et hinc habetur ꝙ quũ
ſerpens dixit eritis ſicut dii/ſignificauit in genere ordinē ſpiritualiũ ſubſtantiarũ, non explican
do ipſum deum neq; angelos in ſpecie. hoc enim præ ſe fert diuinũ hoc uerbũ unus ex nobis.
nam pronomen nobis/ordinem ſpiritualium ſubſtantiarum in cōmuni demonſtrat. ⁋ Et ſu-
pradictis pœnis adiungit pœnam priuationis comedēdi fructũ arboris uitarum. & propterea
dicit & nunc/damnatus ad uitam miſeram, ne forte. Dictio interpretata ne forte/eſt illud met
aduerbium dubitandi cuius ſuperius meminimus. quod minus quadrat hoc in loco interpre-
tari ne forte. imperfectam ſiquidem reddit orationem: ut patet intuenti textum. Quæ imperfe
ctio tollitur ſubintelligēdo cauendũ eſt. ſonat enim conſiderationem diuinam futuri qui poſ-
ſet accidere euentus niſi prouideretur. Et deſcribitur ſub dubio non relatiue ad diuinam ſcien
tiam, ſed relatiue ad libertatem hominis/ad conditionem actionis ſm ſe: ad ſignificandum
ꝙ potuiſſet accidere. ⁋ Dictio autem interpretata in ſeculum/parui refert an interpretetur in
æternum, ſi arbor uitæ tantæ creditur efficaciæ ut etiam hominem laboribus ſudoribus ac do-
loribus ſubiectum ſeruare poſſet ne incurreret ſenectutis defectus. nā repetitis congruo tem-
pore ſumptionibus illius fructus ſucceſſiue/ſeruari potuiſſet in æternũ. At ſi tanta nō erat eius
uis, æternũ ſumitur pro longa ualde duratione: quemadmodũ montes dicuntur æterni.
**Et miſit eum dominus deus de paradiſo voluptatis/vt operaretur terram de qua ſumptus eſt:
eiecitq; adam.** Iuxta hebræũ habetur. **Et miſit eũ iehouah elohim de horto heden ad ſeruien-
dũ terre, quia ſumptus eſt inde: & eiecit adam.** Duas dei actiones deſcribit: & ꝙ miſit/& ꝙ eie-
cit. ut intelligamus eiectionē qualificare miſſionem uiolentia, & eiectionem qualificatam miſ-
ſione/ꝙ non portatus eiectus fuerit ſed ꝙ miſſus fuerit. Quare autē agricultura ſeruitiũ terræ
appelletur/ſuperius dictũ eſt. Nec explicatur certus terræ locus ad quem miſſus fuerit ſeu quo
ierit. quamuis reddatur ratio quare ad ſeruiendũ terræ miſſus fuerit, quia de terra ſumptus eſt.
Vnde non ſcitur ubi adam habitauerit/ubiue mortuus aut ſepultus fuerit: ſicut nec ubi factus
fuerit. Attribuuntur autē deo ſub utroq; nomine omnes narratæ actiones circa ſingularia hæc
infima ratione iam dicta: ut credatur deus qui eſt primũ omniũ principiũ efficere cognoſcen-
do hæc minima tanq̃ proximus actor prouiſor ac iudex omniũ & ſingulorum. **Et collocauit
ante paradiſum voluptatis cherubim/& flammeum gladiũ atq; verſatilem ad cuſtodiendũ viam
ligni vite.** Iuxta hebræũ habet̃. **Et collocauit ab ante ad hortũ heden cherubinos & flammem
gladiũ verſatilis ad cuſtodiendũ viam ligni vitarũ.** Vel deſcribitur hortus tanq̃ omni ex parte
tutus excepta parte anteriori, & propterea in anteriori parte munitus cuſtodia: uel per ab ante
comprahēditur omnis circũcirca pars ante hortũ. nā de qualibet parte extra hortũ circũcirca
uerificatur ꝙ eſt ante hortũ: quemadmodũ uniuerſa foſſa arcis dicitur ꝙ eſt ante arcē. Et hic ſen
ſus magis cōſentaneus eſt rationi, ut undecunq; euntibus uerſus hortũ obuia facta intelligatur
cuſtodia ante hortũ. Quanta autē ſit diſtantia inter hmōi cuſtodiā & hortũ/ſcriptũ nō eſt. Ipſa
autē cuſtodia ex duabus conſtat partibus: altera ſpirituali/altera corporali. pars ſpiritualis ſunt
cherubini: quot autē neſcitur. Nec per cherubinos intelligas octauũ angelorum ordinem/ſed
angelos. hoc enim nomen cōe eſt angelis oībus, quemadmodũ cōis eſt oībus plenitudo ſcien
tiæ. Pars uero corporea/appellatur flāma gladii uerſatilis. Metaphoricā appellationem eſſe con
ſtat. & potes intelligere ignē in forma ſeu efficacia flāmæ procedētē a gladio qui uertit̃/hoc eſt
a cœleſti corpore. Quod ideo gladius appellatur/quia uelut gladius eſt diuinæ poteſtatis: &
incidētis officiũ exercet tanq̃ incidēdo ad hortũ uiā mediante flamma. An autē hæc flāma uere
ſit ignis corporeus/an propter efficaciā ad impediendũ uiam appelletur flamma, incertũ eſt. Id
tantũ ex hoc textu certi habet̃/ꝙ corporeũ aliquod impedimentũ acceſſus ad hortũ ſignificat̃.
metaphora ſiquidē cuius aliũde ex ſcriptura uel rōne naturali nō habet̃ certa ſignificatio/ambi
gua ſemꝑ manet. Ex his autē collige prudēs lector ꝙ ter moſes meminit ſpūalium ſubſtantiarũ
quas angelos dicimus in hoc geneſis principio. primũ dicendo & ſpūs elohim uolās ſuꝑ facies
aquarum, iterũ introducēdo dialogũ inter ſerpentē & mulierē. locutionē nanq; ſerpētis a ſpūali
ſubſtantia profectā eſſe oēs fatent̃. tertio dicēdo & collocauit cherubinos ab ante hortũ heden.

Et primū quidē manifeſtauit quoſdā ſpiritus præſidere cœleſtibus corporibus: deinde quoſdā ſpiritus hoſtes eſſe hoībus ac mūdaces: & demum quoſdam ſpiritus miniſterium exhibere deo in gubernatione generis humani. Quando autē creati fuerint/ moſes non explicauit: ſicut nec explicauit an corporei an oīno incorporei ſunt. niſi de illis qui præſident cœlis: quos ex eo ꝙ appellauit ſpiritus/ aperuit eos eſſe incorporeos: iuxta uerbum domini ieſu ioan. 4. ſpiritus eſt deus. utrobiqꝫ enim ſpiritus ut diſtinguitur contra rem corpoream ſumitur. Sed philoſophiæ longo eget tractatu diſputatio hæc de aliis: quæ ſemper ſub iudice pendet.

CAPVT QVARTVM.

Adam vero cognouit hauuah uxorē ſuam. Deinceps nō proſequemur textum hebræū de uerbo ad uerbū, quia materia nō uidetur hoc exigere: ſeu ubi mutatio ſententiæ eueniet, referemus hebræa uerba. Et dicemus nihilominus qñ ſuperfluum aliquid aut diminutum eſt. ¶ Ex hoc itaqꝫ textu ſine omni aduerbio ordinis per ſolā coniunctionem copulatiuam introducto (nam nō dicitur adam poſtea cognouit, ſed dicitur & adā cognouit) occaſio accepta eſt diſputandi de tempore quando adam cognouit uxorem ſuam/ an poſt eiectionem ex horto an ante. Et quum nihil explicet de hoc ſcriptura/ cōtextus autē inſinuet hoc fuiſſe poſtꝙ fuit eiectus ex horto, in hanc partem declinandum uidetur. Que concepit & peperit cain dicens: poſſedi hominem per deum. Iuxta hebræum habetur. acquiſiui virum cum (uel a) iehouah. Verba ſunt euæ & rationē nominis cain reddūt. ab acquiſitione enim cain dicitur. Dicit autē eua acquiſiui uirum a deo/ agnoſcens uirtutem generatiuam ac generationem non eſſe ſuam ſed a deo. Vel dicit cum deo/ agnoſcens diuinum concurſum peculiariter interuenire ad cōſeruationem ſpeciei in perpetuum, uel agnoſcens ſpecialem dei concurſum creando animam intellectiuam prolis. Et agnoſcit hæc a iehouah, quia ad fontem eſſendi proprie hæc pertinent opera.

Rurſumqꝫ peperit fratrem eius habel. Fuit autē habel paſtor ouium & cain agricola. Hinc coniectura eſt multiplicatos fuiſſe tunc homines, adeo ut opus eſſet grege ouium/ & ut iam eſſent effecta inſtrumenta ad colendū terram. Nulla ſiquidē ſcriptura teſtificatur inſtrumenta ferrea inuenta fuiſſe poſtea a tubalcain: ut ibidē patebit. Et ſimiliter nulla ſcriptura teſtatur homines ante diluuium poſtꝙ eiecti ſunt ex paradiſo/ ſolis fructibus terræ uixiſſe. Beroſus namqꝫ refert homines ante diluuiū etiā humanas carnes comediſſe. Et officiū habelis teſtatur gregem ouiū humanis uſibus ſeruiſſe. cōſtat autē humano more loquendo ꝙ grex ouiū ſeruit humano generi nō ſolū præbendo lanas & agnos, ſed lac & caſeum. ¶ Nec obſtat diuinā ſcripturā diſtincte indulgentiam ueſcendi carnibus poſt diluuium: qm̄ nō indulgentia ſed neceſſitatis explicatio eſt illa. Ante peccatū ſiquidem explicata eſt materia neceſſaria ad cibum in uegetabilibus. poſt diluuium aūt in animalibus. unde & ibi dicitur/ ſicut holera uirentia. Cū quibus ſtat ꝙ medio tempore (poſtꝙ ſcilicet primi parentes peccauerunt & eiecti ſunt ex horto) naturali iure uſi fuerunt ueſcendo carnibus animalium. & ob id habel fuit paſtor ouium. Et cōfirmatur: quia niſi agni tunc fuiſſent hominibus ad eſum/ nulla laus eſſet habel ex hoc ꝙ primogenitos pingues elegiſſet ad diuinum ſacrificium ut ſubiungitur. perinde enim fuiſſet habeli pingues ac macros ſacrificare ſi ſolis coriis incumbebatur.

Factum eſt autem poſt multos dies. Iuxta hebræū habetur. Et fuit de fine dierū/ et offerret cain de fructibus terre munera domino. Ratio religionis offerentis deo ſacrificia/ deſcribitur finis dierum: deſcribitur aūt oblatio tanꝙ proficiſcens a fine dierum. Et appellatur finis dierum finis ſex dierū creationis rerum. Ac ſi apertius dixiſſet ꝙ ad agnoſcendū beneficium creationis mūdi proceſſit uterqꝫ frater ad offerēdū deo. Habel quoqꝫ obtulit de primogenitis gregis ſui & de adipibus eorum. Ipſa narratio diſparitatem inſinuat inter oblata ab habel & oblata a cain/ ex parte electionis. nam oblatum ab habel deſcribitur electum: tum quia primogenitum/ tum quia pingue. Quod enim dicitur & de adipe eorū (primogenitorum) ſignificat ꝙ elegit inter primogenitos agnū pinguē. Oblatum uero a cain abſqꝫ ulla electione deſcribitur. nihil tñ detrimenti in eodē narratur: ut intelligamus penes electionem a cain neglectā diſparitatem fuiſſe.

¶ Et reſpexit dominus. Nomen eſt tetragrammaton/ ad ſignificandum ꝙ curam habet noſtrorum ſacrificiorum ipſe ſummus fons eſſendi. Dictio interpretata reſpexit/ minus explicatur. nā ſignificat nō ſimplicem intuitum, ſed cum applicatione animi ad intuēdum. Et quadrat propoſito. nam & dei ſimplex intuitus cōis fuit oblationi habel & cain (nihil enim ſubterfugit diuinos oculos) ſed proprium fuit oblationi habel ꝙ deus ad ſimilitudinem uidentis oblationem ſibi placitam/ applicaſſe dicitur animum ad uidendum illam. ad habel & ad munera eius: ad cain vero & ad munera illius non reſpexit. Ad ſignificandum ꝙ exteriores oblationes nō ſunt deo gratæ ſm̄ ſeipſas nec etiā diſplicent ſm̄ ſeipſas/ ſed ratione offerentium placent uel diſpli-

cent.

cent, præponuntur perſonæ habel & cain. Rurſus ad ſignificandū ꝙ ipſæ externæ oblationes
non ſunt uanæ ſed ratione offerentium placent uel diſplicent deo, deſcribitur ꝙ non ſolum
habel ſed oblatio eius fuit accepta: & ſimiliter ꝙ nō ſolū cain ſed nec oblatio eius fuit accepta.
¶ Quo autē exteriore ſigno deus monſtrauerit ſe animaduertere ad habel & oblationē eius
& non ad cain eiusq; oblationem, ſcriptum nō eſt explicite: ex aliis autem ſcripturæ ſacræ locis
coniici poteſt ꝙ emiſerit ignem deuorantem oblationem habel & non cain. Nam hoc modo
reſpexiſſe legitur primā immolationem ſummi ſacerdotis aaron/leui. 9. & ſacrificiū gedeonis
iudi. 6. & ſacrificium primum in templo ſalomonis. 2. paralip. 7. & ſacrificium eliæ. 3. reg. 18.
¶ Iratusq; eſt cain vehementer/ & concidit vultus eius. In demiſſione uultus tanq̄ non audentis reſpicere in cœlū triſtitia interna ex qua excandeſcit animus ſignificaꝛ. Pudore enī ſuffuſus
eſt uidens ſe deſpectum a deo: & uidens minorem fratrem ſibi præponi/inuidit atq; excanduit.
Hæ ſunt radices ſubſecuti fratricidii: quæ utinam non ſæpe repeterentur in humano genere.
Dixitq; dominus ad eum. Nomen eſt tetragrāmaton, ut intelligamus ꝙ ipſe ſupremus deus
hoīes etiā peccatores alloqui non dedignatur. Sed quo dicendi genere locutus fuerit deus, ſcriptum non eſt, potuit enī hoc fieri ſermone interno uel externo/aſſumpta aliqua ſpecie uiſibili.
Ex eo tñ ꝙ ſcriptura nullo pacto meminit alicuius ſenſibilis (quēadmodū meminerat formæ
ſenſibilis deſcribendo deū ambulantem ad aurā diei in horto) ſed abſolute refert ꝙ deus allocutus eſt cain, inſinuare uideꝛ ꝙ illo modo locutus eſt quo ſm ſuauem humani generis gubernationem conſueuit alloq; hoīes poſt peccatum, arguendo mediante interno ſynderesis ſermone
ut reſipiſcāt. In cuius ſignū communes tm̄ rationes reſipiſcendi in hoc ſermone cōtinentur: ut
hinc diſcamus officiū ſynderesis attribuere nō naturæ aut angelo, ſed ipſi ſummo deo qui dat
eſſe oībus quæ ſunt. Quare iratus es & cur concidit facies tua? Benignus deus ab effectibus
(a turbato aīo/a caſu uultus) tanq̄ inquirendo cauſam procedit, manifeſtaturus ꝙ nulla eſt externa cauſa hoꝝ effectuum: hoc eſt ꝙ nō ego nō habel ſed tuipſe cauſa es horum effectuum.
Nonne ſi bene egeris recipies: ſin autem male, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit: ſed ſub te
erit appetitus eius & tu dominaberis illius. Iuxta hebræum habeꝛ. Iam ſi benefacies/leuare: & ſi
non benefacies, ad portam peccatum cubans. & tibi appetitus eius/& tu præſidebis in eo. Dictio
interpretata iam non eſt aduerbium tpis. ſed penuria uocabuloꝝ aut potius interpretū/poſitū
eſt iuxta uulgare italicū iam. Nihil enī aliud ab interpretibus haurire potui/niſi ꝙ ſignificat qđ
uulgari italico dicimus ia. unde coniicio ꝙ eſt interiectio expreſſiua. ¶ Nec dicit ſi bonum facies, ſed ſi bene uel male facies: ut intelligamus ꝙ nō ſufficit facere bonū ſed oportet bonū bene facere. ut hinc agnoſceret cain ſe deliquiſſe in hoc ꝙ nō bene fecerit q̄uis fecerit bonū. obtulerat enī deo ſacrificiū, ſed non bene qa non elegerat. ¶ Qđ autē ſubditur leuare, infinitiuū eſt
actiuum: & nominaliter ſumitur. ſubintelligitur enī uerbum erit: perinde ac dictum fuiſſet leuare erit tibi. Senſus autē duplex poteſt eſſe. Alter ut leuare ſumat pro condonare peccatum.
& ſic eſt ſenſus ꝙ ſi benefeceris uenia erit tibi. Hunc ſenſum libenter amplecterer (qm̄ apud
hebræos leuare ſumitur qñq; pro ueniam dare) niſi obſtaret formalitas ſermonis. Benefaciens
enī non eget uenia. rñdet enī ipſi benefacere nō uenia ſed premium aut gratia. ¶ Alter ſenſus
eſt ꝙ eleuatio animi erit tibi. & hic ſenſus e regione quadrat caſui cain. depreſſus ſiquidem fuerat uultus eius/teſtis internæ depreſſionis. Et quadrat ipſi benefacere. conſequitur enī ad bene
facere hilaritas animi leuans animum ad bonum/ad maiora/ad deū. Quadrat & quæſitæ cauſæ/quare iratus es & cōcidit uultus tuus? Manifeſtat enī ꝙ ſi benefeciſſet, leuaſſet aīmū uultūq;
ſuum/nec incurriſſet inuidiā atq; iram. Quadrat & ſequentibus. ſubiungendo enī contradictorium ſi non benefacies, cum illius pœna/ad portam peccatum cubans (ſupple erit) patefacit
cauſam quare depreſſus eſt uultus eius cum ira. ex eo inquit ꝙ nō benefeciſti, cōſecutum eſt ꝙ
peccatū cōmiſſum in non benefaciendo/ad ſimilitudinem cubantis (hoc eſt fouentis) in porta (hoc eſt in exitu) redditum eſt. Aſſimilaꝛ portæ per quā egredimur domum exterior pars
noſtra ꝑ quā animus egrediꝛ ad exteriores motus: quales apparuerunt in cain tum depreſſione
uultus tum excandeſcentia iræ. Et cōmiſſum peccatum abſq; ſubſequente pœnitudine aſſimilatur cubanti: qm̄ uere fouet motū aī ad malū, ut uidelicet prodeat in exteriores motus. ¶ Nec
ab his diſcrepat quod ſubdiꝛ & tibi appetitus eius. Dixerat ſiquidem conditionaliter de opere
ſi benefacies & ſi non benefacies. monſtrat modo utriuſq; appetitum ineſſe homini. Ita ꝙ pronomen eius refert utrunq;: uidelicet benefacere uel non benefacere. ut ex intimo ſuo agnoſcat
cain prodiiſſe ſuum nō benefacere. Et demū ne cauſari poſſit ꝙ appetitus huiuſmodi non eſſet
liber ſubiungit ipſius libertatē. & tu præſidebis in eo. ſ. appetitu. ut tuæ præſidētiæ imputari intelligas ꝙ appetiſti/ꝙ nō bn̄feciſti: ac per hoc ꝙ cecidit uultus tuus iramq; incurriſti. Nō igiꝛ
in me (deum) nō reſpicietē ad te & tuā oblationē/reſpicientē autē ad habel & oblationē eius/
neq; in frēm tuū benefacietē intorqueas cām, ſed in tua libertate totius mali cauſam agnoſce.

¶ Dixitq; cain ad habel fratrem ſuum/egrediamur foras. Superfluũt duæ dictiones/egrediamur foras. Nihil enĩ in textu hebræo explicaẽ in ſpecie dictũ a cain, ſed tantũmodo ꝙ allocutus eſt fratrem ſuum habel. Quocirca incertũ relinquiẽ an pacificus fuerit iſte ſermo/an prouocatiuus ad irã. ¶ Si ad præcedentem monitionem diuinã ſpectetur, fieri potuit ut cain monitus pacifice alloqueretẽ habel/ficte tamen tanq̃ deferens monitioni diuinæ. Si uero ad ſubſequẽs factum ſpectetur, fieri potuit ut inchoaret a uerbis laceſſendo habel: ut uel ſic occaſionem acciperet ſæuiendi in eum. Primus tñ ſenſus quadrat magis contextui & textui. textui quidẽ. nã ex eo ꝙ non narratur ſermo dictus, ſed tantũ ꝙ allocutus eſt fratrem ſuum: inſinuatur ꝙ ira nõ effecit ut cain ſubtraxerit colloquiũ cum fratre ſuo, ſed ꝙ allocutus eſt cũ ſicut prius. Contextui autem, quia ſubiũgiẽ eos ſimul eſſe uerſatos in agro: a qua cõuerſatiõe abſtinuiſſet habel ſi fratrem ſuum iratum aduerſus ſe cognouiſſet. ¶ Et ad huius ſenſus confirmationem ſubiũgitur. Cumq; eſſent in agro, cõſurrexit cain aduerſus habel fratrem ſuũ/ & interfecit eum. Dicendo enĩ ſurrexit, inſinuat ꝙ ex improuiſo quum iaceret aut ſederet ſurrexit. & ut textus hebræus habet, nõ aduerſus ſed ad habel fratrem ſuum/proculdubio aggrediendum. & forte appræhendendum ſedentem: ut facilius & omnino illæſus occideret eum.

¶ Et ait dominus. Iuxta hebræum habetur. Et dixit iehouah ad cain. Quanuis nomen elohim apponendum fuiſſet hic (quia iudicium exercetur) maluit tñ moſes uti tetragrãmaton: ut diſceremus ꝙ ipſe fons eſſendi eſt ſcrutator ſingularum actionum noſtrarũ. & hac ratione in uniuerſo hoc colloquio repetitur tetragrãmatõ. Dialogus iſte qui ſequitur inter deum & cain, in aliqua ſenſibili ſpecie factus uideẽ/ex tot colloquiis cum ſenſibili ſigno impetrato intercedẽtibus. Ubi eſt habel frater tuus? A loco inquiſitiõem inchoat, ut ex hoc ꝙ nuſq̃ apparebat habel inciperet cain agnoſcere crimen ſuum depræhenſum. Inquirit autem ad docendũ iudices hominũ ut citent reum quantuncunq; certum anteq̃ iudicent. Nec aliqua utitur contumelia. non inquit o ſcœleſte/ſed abſolute inquirit: ad inſtruendũ etiã humanos iudices ut abſtineãt a contumeliis. Qui reſpondit: neſcio: nunquid cuſtos fratris mei ſum? Dixitq; ad eum. Quid feciſti. Cerne modum inquirendi. neganti enĩ non dicit ſe ſcire, ſed perſeuerat ex loco conuincẽdo factum. Ita ꝙ non interrogãdo dicit quid feciſti, ſed arguendo & conuincendo. & propterea ſubdit rationẽ conuictionis. Uox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Iuxta hebræũ habetur. Uoce ſanguines fratris tui clamantes ad me de terra. Utunẽ hebræi participio pñtis temporis loco uerbi præſentis tp̃is, quo carent. Eſt enim ſenſus. ſanguines fratris tui clamant uoce ad me de terra. Et dicit ſanguines in numero plurali, uel propter multa uulnera habelis ex qbus multi ſanguĩes fluxerũt, uel propter multos filios quos producturus erat habel lõgo tp̃e uicturus/tanq̃ omnes fuerint ſimul occiſi cum eo. ¶ Quod autẽ dicitur clamãt uoce/hebrææ uidetur locutioni tribuẽdum gaudẽti hmõi cõduplicationibus. Utitur aũt clamoris ac uocis noĩe/ad ſignificãdũ ꝙ etiã iniqua facta relatiue ad deũ loquũtur & querula uoce clamãt. & explicãdo de terra/locum unde inquiſitio inceperat cõuincere ipſum cain manifeſtat. Nunc igitur maledictus eris ſuper terram. Iuxta hebræũ habetur. Et nũc maledictus tu e terra: que aperuit os ſuum, & ſuſcepit ſanguinem fratris tui de manu tua. Ad adam dixerat maledicta terra propter te. ad cain dicit maledictus tu e terra. Lõge maior ẽ hæc pœna illa: qa & crimẽ hoc maius fuit illo. Ibi terra maledicitur relata ad hominem, hic ipſe cain maledictus eſt ab ipſa terra. Et maledictio hæc non ex uerbis ſed ex factis conſtat. quæ maledictionis nomine in genere primo deſcribuntur: & deinde in ſpecie/ſubiungendo. Cum operatus fueris eam, non dabit tibi fructus ſuos. Iuxta hebræũ habeẽ. uim ſuam. Ecce primũ factũ ex quo conſtat maledictio: ꝙ uidelicet terra non reſpondebit ſm uim ſuam fructificando cain colenti terram. Quæ non parua pœna eſt agricolæ. Uagus & profugus eris ſuper terram. Ecce aliud factum ex quo cõſtat maledictio. & in hoc claudunẽ duo mala: incertæ ſcilicet uagationis & lõgæ fugæ. Dixitq; cain ad dominum. maior eſt iniquitas mea q̃ ut ueniam merear. Iuxta hebræum habetur. magnum peccatum meum de leuari. Nullum comparatiuum habetur in textu. uerũ præpoſitio de hebræo idiomati tribuenda uidetur. Latine ſiquidem phraſi utendum fuiſſet præpoſitione ad. nos enim dicimus magnum peccatum meum ad leuari ſeu leuandum: illi uero dicunt magnum peccatũ meum de leuari. Eſt itaq; ſenſus ꝙ peccatum meum magnum relatiue eſt ad hoc ut leuetur: hoc eſt ut cõdonetur. ¶ Et uerum dixit: quoniam magna uenia eget/magna pœnitentia eget/ad hoc ut condonetur. Quo autem affectu cain hoc dixerit, ſcriptũ non eſt: interpretetur quiſq; ut ſpiritus ſanctus ſuggerit ei. Contextus tamen nihil aliud porrigit q̃ ut cain agnoſcens grauitatem peccati ſui/ex ipſa grauitate peccati dubitauerit licitum fore cuilibet ipſum occidere. Ad hoc enim tendunt ſubiuncta. Ecce eiicis me hodie a facie terræ & a facie tua: abſcõdar & ero uagus & profugus in terra. & erit/omnis qui inuenerit me occidet me. Quod dicitur in præſenti eiicis, in hebræo habeẽ in præterito eieciſti. pœnã iuxta grauitatem

Digitized by Google

peccati proprii ſibi illatam cõmemorat, tum eiectionis a facie terræ, tũ a facie dei. Eiectio enim a facie terræ fuit in hoc ꝙ terra nõ reſponderet ei ſm uim ſuam: eiectio autem a facie dei fuit in hoc ꝙ eiectus eſt a terra in qua habitabat cũ patre ſuo & fratre ſuo/ſub ſpeciali cura diuina. ab hac inquidem ſpeciali cura eiectus ſignificatur per eiectionem a facie dei. Apparuit aũt ſpecialis cura dei in terra illa tum diſcernendo inter oblationẽ habel & cain: tũ in hoc dialogo ad cain ibidem: tum in ipſa expulſione cain illinc. ¶ Nec pœnã tantũmodo eiectionis/ſed abſconſionis ac uagationis & longæ fugæ cõmemorat. Et ex his quinqꝫ pœnis penſata grauitate peccati timendo ſubiungit euentũ/dicendo & erit. Minus dicit & plus ſignificat. dicit enĩ ſolũ euentum futurum quẽ timet: ſignificat aũt ꝙ impune quilibet reperiens ipſum occidet eum. Et ꝙ ambo hæc intendat, patet ex duobus remediis adhibitis a deo quæ inferius ſubiunguntur. ¶ Nec te moueat prudens lector uerbum cain omnis reperiens me, eo ꝙ ſcriptura nõ narrat uiros alios niſi tres. ut enĩ ex capitulo ſequẽti conuicit/occiſio habelis fuit circa centeſimũtrigeſimũ annũ uitæ adæ: infra quod tempus multiplicatum fuiſſe humanum genus in multa centena milia hominum/teſtatur multiplicatio filiorũ iſrael infra ducentos ſeptuaginta ãnos. Neqꝫ enim tãtum temporis ſpatiũ fluxit a tpe quo iacob nuptias liæ primæ ſuæ uxoris celebrauit uſqꝫ ad exitum filiorũ iſrael ex ægypto, & tamẽ infra id tpis ſpatium multiplicatum eſt genus eius ad ſexcẽta milia fere uirorum/exceptis mulieribus & paruulis & interim defunctis. Quid igit̃ mirum ſi genus adæ infra circiter triginta ſupra centũ annos multiplicatũ fuerit in multa centena milia hoĩm diſperſorum per orbem: ut merito timuerit cain propter peccatum ſuũ & pœnas ſibi illatas ne omnis qui reperiſſet eum ipſum occideret. ¶ Nec tacuit moſes hmõi hominũ multiplicationem: qa introducendo cain timentem ꝙ oĩs reperiens eum occideret ipſum uagum & longe fugientem, inſinuat ꝙ longe lateqꝫ ſparſum iam erat genus humanũ. Nec uertẽdum eſſe in dubium ꝙ pro hoĩbus diſtribuit dictio omnis, teſtatur reſponſio diuina apponens pœnam occiſori cain. conſtat enĩ leges hominibus non beſtiis imponi.

Et dixit ei dominus. nequaq̃ ita fiet: ſed oĩs qui occiderit cain/ſeptuplũ punietur. Iuxta hebræum habet̃. Et dixit ei iehouah. ideo oĩs occidens cain ſepties vindicabitur. Coniũctio ideo eandem refert cauſam uindictæ quã cain retulerat cauſam licentiæ. Attulerat pro cauſa licentiæ eiectionem a facie dei cum reliquis ãtedictis pœnis. ex eadẽ cauſa inqt deus (qa ſcilicet ego te puniui) non erit licitũ cuilibet occidere te, ſed oĩs occidens te uindictã ſubibit ſepties. ¶ Dictio interpretata ſepties/nõ eſt dictio relatiua qualis eſt ſeptuplum (ſicut duplũ & triplũ & quadruplum) ſed eſt dictio numeralis: & eſt aduerbium ſeptenarii numeri qđ ſignificat ſepties. Nec eſt ſenſus ꝙ ſeptem uicibus puniet̃ (quum nec bis deus iudicet idẽ) ſed ꝙ pfecte & ex integro puniet̃. quemadmodũ & in pſalmo dicit̃ argentum igni examinatum purgatum ſepties, nõ ſeptem uicibus ſed pfecte. Duo itaqꝫ dicũt̃ de occidente cain: & ꝙ puniet̃ & ꝙ pfecte. Punietur quidem ne licitum putaretur cuilibet occidere hominem fratricidam: pfecte autem ne pœnã minorem pœna homicidæ putaretur infligendã eſſe eo ꝙ hominem tam impiũ occidiſſet. quanuis enim fratricida mereatur occidi, nõ tamen a quolibet põt licite occidi ſed tantũmodo a publica poteſtate cuius eſt ius in hmõi dicere & facere. propter quod deus nõ inhibuit adæ qui tũc erat princeps occiſionem cain: ſed inhibuit cuilibet priuatæ perſonæ/in genere dicendo oĩs qui occiderit cain. Et poſuit יהוה (.i. iehouah) in cain ſignũ ut nõ eum interficeret oĩs q̃ inueniſſet eum. Certum non eſt quale fuerit hoc ſignum. q̃uis ex uerbis literæ conſtet ꝙ fuerit ſignum ſenſibile poſitum diuina opera in ipſo cain: qa fuit ſignum apparens cuilibet reperienti eum alioquin non ſuffeciſſet ad hoc ut oĩs reperiens eum non occideret ipſum. Et in hoc apparet non ſolum magna dei clementia minuendo pœnã debitam fratricidæ, ſed etiam maxima benignitas ſeruando eundem ne interficiatur ab aliis.

Egreſſuſqꝫ eſt cain a facie iehouah. Confer hoc factũ cain cũ eius dictis ac ſolicitudine: & perpẽdes ꝙ malũ qdem culpæ ſuæ quantũ ad magnitudinem penſauit, ſed ad malũ pœnæ animũ diuertit/ſolicitus ne occideretur a reperiente ipſum. Mota enĩ eſt eius mens magis a timore pœnæ mortis q̃ ab admiſſa offenſa dei parentum ac fratris. & propterea q̃ eiectus a facie dei debuiſſet ſupplicare pro uenia, manifeſtat ſe non reſipiſcere, ex hoc ipſo ꝙ exiuit a facie dei: hoc eſt a ſpeciali cura diuina quam erga iuſtos deus exercet. habitauit in terra profugus. Iuxta hebræum habetur. et ſedit in terra nod. Et aiunt nomen eſſe proprium loci nod: alii aũt ut nomine appellatiuo utuntur interpretantes profugus. Quid horum uerius ſit neſcio. ad orientalem plagam heden. Iuxta hebræum habetur. ante heden. Neſcio autem qua ratione etiam hebræi interpretentur ante plagam orientalem. Si de heden eſt ſermo in quo plãtatus eſt paradiſus terreſtris/regionis ſeu montis nomen eſt ad cuius anteriorem ſeu orientalem plagã fugiſſe dicitur cain. Si autem de heden cuius meminit ezechiel. 27. cap. eſt ſermo, facilior eſt intellectus ꝙ ante locum illum habitauit cain. Et hic ſenſus quadrat forte loco in quo ædificata

Digitized by Google

fuit a cain ciuitas Veruntamen ſi ad orientalem plagam montis ſeu regionis heden profugus habitauit, non prope ſed lõge ab heben uerſus orientem habitaſſe intelligẽdus eſt. niſi forte uerſus regionem illam tanq̃ ſolitariam confugiſſet. Nihil tamen in re hac certi habemus.

Cognouit autem cain vxorem ſuam. proculdubio ſororem. Tũc enĩ neceſſitate urgente licitũ immo neceſſarium erat coniugium inter fratrem & ſororem. alioquin in primis adæ filiis defeciſſet humanum genus, contra diuinũ præceptum / fructificate & multiplicate & implete terrã. que concepit ⁊ peperit chanoch. ⁊ edificauit ciuitatem: vocauitq̃ nomen eius ex nomine filij ſui chanoch. Cain deſtitutus ab agricultura ob diuinam maledictionem / uertit ſe ad ædificandum ciuitatem. Iam enĩ multiplicatum & ſparſum ualde erat humanum genus: & cain primogenitus adæ / princeps erat iure primogenituræ. & propterea primus ædificator ciuitatis fuit / ut non amplius profugus uagaret. Porro chanoch genuit irad: ⁊ irad genuit mechuiael: ⁊ mechuiael genuit methuſael: ⁊ methuſael genuit lamech. qui accepit duas vxores: nomen vni adah ⁊ nomẽ alteri ſillah. De ſtirpe cain quinta gñatio introduxit pluralitatẽ uxorum. quæ auguſtino teſte qñ mos erat peccatum nõ erat. Genuitq̃ adah iabal: qui fuit pater habitantium in tentoriis atq̃ paſtorũ. Iuxta hebreũ habet. ipſe fuit pater ſedentis tentoriũ ⁊ iumenti. Dictio tñ interpretata iumenti / ſonat etiam armenti: & apud nõnullos pecoris ſeu peculij. Tentoriis tñ magis quadrat uſus iumentorũ: ut idem qui inſtituit habitationem in tentoriis / inuenerit quoq̃ uſum iumentorũ ad uehendum tentoria / & forte ad ſedendũ in iumentis. Et nomen fratris eius iubal: ipſe fuit pater canentium cithara ⁊ organo. Iuxta hebræũ habet. ipſe fuit pater oĩs attrectãtis citharam ⁊ organum. Ita q̃ non eſt ſermo de cantu ſed de ſono qui fiebat tactu: ad differentiam ſonorum q̃ fiunt flatu. Nec ſolicitus ſis circa citharã aut organũ: q̃m propria noĩa inſtrumẽtorũ muſicorum illius temporis ignota ſunt quo ad eorũ propriam ſignificationem. ſufficit noſſe q̃ erant inſtrumenta muſica quæ attrectatione ſonabant. ¶ Sillah quoq̃ genuit tubalcain. qui fuit malleator ⁊ faber in cuncta opera æris ⁊ ferri. Iuxta hebræũ habet, expoliẽtem omne opificium æris ⁊ ferri. Certa igitur ars tubalcain fuit expolire quæcunq̃ ex ære & ferro fiunt. Nec deſunt interpretantes hmõi expolitionẽ factã fuiſſe malleo acuente tam æs q̃ ferrũ. Quocirca ante tubalcain erant opificia ex ferro, q̃uis nõ expolita. & propterea ſuperius diximus q̃ cain quum eſſet agricola habebat inſtrumenta ad colẽdum terram: & ſimiliter habel ad decoriandũ agnos. Soror vero tubalcain naama.

¶ Dixitq̃ lamech vxoribus ſuis, adah ⁊ ſillah: audite vocem meam vxores lamech, auſcultate ſermonem meũ: q̃m occidi virũ in vulnus meũ ⁊ adoleſcentulũ in liuorem meũ, ſeptuplum vltio dabit̃ de cain / de lamech vero ſeptuagieſſepties. Iuxta hebræũ habet. Quia virum occidi ad vulnus meũ ⁊ puerũ ad liuorem meũ, quia ſepties vĩdicabit̃ cain ⁊ lamech ſeptuaginta ⁊ ſeptẽ. Vbi magna apparet diſparitas uulgatæ æditionis ab hebraico textu. Duas enĩ in hebræo textu reddit cauſas quare lamech punietur ſeptuaginta & ſeptem. Alteram q̃a occidit uirum & puerum. eſt autem puer ætatis nomen. Alteram quia cain puniendus eſt ſepties. ¶ Confitetur itaq̃ expreſſe lamech ſe duos occidiſſe hoĩes. tum ex diuerſitate ætatis: alterum uirum / alterũ puerũ. tum ex diuerſo modo occidendi: altero uulnere / altero liuore. Et eſt liuor nomen effectus q̃ fit ex percuſſione abſq̃ uulnere. fit enĩ concurſus ſanguinis ſub cute & redditur pars percuſſa liuida. ¶ Quis autẽ fuerit uir puer ue occiſus / litera non aperte ſignificat: coniecturam tamen ingerit q̃ uir occiſus uulnere fuerit cain. tum ex eo q̃ hæc ſola progenies cain recenſetur & non niſi uſq̃ ad lamech tanq̃ occiſorem cain. uxorum ſiquidem & trium filiorũ eius meminit moſes / ut quis qualis ac quantus fuerit iſte lamech explicaret ex fama & bigamia: & filiorum. Tum ex eo q̃ uniuerſa hæc hiſtoria cain terminatur ad uerba homicidij tanq̃ principaliter intenta. tũ ex comparatione pœnæ cain ad pœnam ipſius lamech. tum quia quadrat literæ q̃ lamech cecutiens / dicente puero dirigente ipſum emitte ſagittam illo, arbitratus beſtiam ibi moueri uulnerauerit cain abſconditum: & poſtq̃ aduertit ſe occidiſſe patrem atauum ſui flagellauerit puerum / qui ex liuore flagelli mortuus fuerit. liuor enim magnus nõ purgatus mortifer eſt. Quadrare enĩ hæc literæ teſtantur ætates occiſorum & modi occidẽdi. Legendo autem ſepties uindicatũ cain, habes iungendo ſuperioribus & q̃ occiſor cain uindicãdus eſſet ſepties. Quod autem infertur & lamech ſeptuaginta ſeptem / ſignificat q̃ lõge maiori pœnã puniendus eſſet: utpote reus parricidij & filicidij, ſi puer iſte filius eius erat, uel ſaltem homicidij, & reus contemptæ iuſtitiæ diuinæ qua punitum ſciebat cain ob homicidiũ. ¶ Significatur autem maior pœna more hebræo per duos primos ſeptenarios / ſeptẽ & ſeptuaginta. Primus ſiquidẽ numerus ſeptenarius appellat̃ ſeptem: ſecundus uero ſeptuaginta. nam a ſeptem uſq̃ ad ſeptuaginta nullus eſt numerus denominatus a ſeptem. Alludendo itaq̃ ad cain uindictam primo ſeptenario (uidelicet ſepties) infert ſuam fore duplici ſeptenario, uidelicet ſeptem & ſeptuaginta. Cur uero non dixerit aduerbialiter ſeptuagies & ſepties ſed nominaliter ſeptuaginta & ſeptem, neſcio. niſi

forte uerũ ſit quod ioſephus dicit/lamech habuiſſe filios & filias ſeptuaginta ſeptẽ: & propterea ſe puniendum eſſe dixerit in ſeptuaginta & ſeptem filiis.

Cognouit quoq; adhuc adam uxorem ſuam. ⁊ peperit filium: uocauitq; nomen eius ſeth/dicens. poſuit mihi deus ſemen aliud pro habel quẽ occidit cain. Iuxta hebræũ habetᷣ. Quĩ poſuit mihi elohim(ideſt iudex)ſemen aliud ſub hebel, qm̃ occidit eũ cain. Reddit ſiquidẽ eua rationem nois ſeth/qm̃ poſuit mihi deus ſemẽ aliud. Vbi aduerte ꝑ totũ hoc capitulũ quartũ noiatũ fuiſſe deũ noie tetragrãmaton niſi hoc in loco/ubi noiatᷣ noie elohim:hoc eſt iudicis.& propterea cõſtruitᷣ cũ uerbo ſingularis numeri poſuit. ¶ Mirũ aũt apparet ꝙ in punitiõe cain nõ ſit noiatus deus iudex/& hic noietur iudex. Ceſſat aũt admiratio, ſi penſauerimus ꝙ in punitiõe cain tam parũ tributũ eſt iuſtitiæ, ut merito tacitũ fuerit iudicis nomẽ. hoc aũt in loco diſtributiuæ iuſtitiæ actus ſurrogantis parẽtibus ſeth pro habel cõmendatᷣ: ut hinc perpendatur prõptiſſimũ eſſe deũ ad exercitiũ iuſtitiæ rependẽdo bonũ/clemẽtiſſimũ aũt inferendo malum pœnæ. & rationẽ ſurrogati ſeminis reddit/qm̃ occidit eũ cain: ut actus repẽſantis iuſtitiæ explicetur. ¶ Et ex hac litera iũcta iis quæ dicuntᷣ in ſequẽti capitulo de ætate adæ qñ natus eſt ſeth, manifeſte apparet ꝙ habel occiſus eſt ante .130. annum uitæ adæ. Et ꝙ parũ ante occiſus fuerit teſtatᷣ ſurrogatio ipſius ſeth habeli: ſi iunctũ his fuerit ꝙ primi parẽtes quantũ tp̃s permittebat/ operã dabant multiplicationi humani gñis: iuxta præceptũ diuinũ/fructificate & multiplicate & implete terrã. Sed ⁊ ſeth natus eſt filius, quẽ uocauit enos. iſte cepit inuocare nomen dñi. Iuxta hebræũ habetᷣ. tunc ceptũ eſt inuocare in noie iehouah. Et eſt tetragrãmaton. Explicat moſes nõ pſonã ſed tp̃s(dicendo tũc)& nõ paſſiue ſed actiue(dicẽdo inuocare)qñ homo incœpit nõ inuocare deũ(qa hoc iam fecerãt habel & cain ſacrificãdo)ſed inuocare in noie quattuor literaꝝ. religioſorum ſiquidẽ inter hebræos actuũ quos exercẽt inuocãdo in hoc ſpeciali dei noie initium moſes narrat. Tribuũt enĩ hebræi admirandas uirtutes inuocationibus huius nois. & propterea moſes ſolicitus fuit circa initium inuocationis in tali nomine. Et ex hac lr̃a habetur ꝙ lingua hæc quæ hebraica nũcupatᷣ fuit añ diluuiũ. nam hoc nomẽ quattuor literaꝝ illius eſt linguæ & illius characteribus ſcribitᷣ. Nec propterea habetᷣ ꝙ ſola hæc lĩgua ante diluuiũ fuerit(quũ ſcriptura id nõ teſtetᷣ)ſed tantũmodo ꝙ filii noe poſt diluuiũ erant unius labii.

CAPVT .V.

Hic eſt liber generationis adam. Iuxta hebræũ habetᷣ in numero plurali generationũ. Nec terminatᷣ hic ſententia/ſed oportet adiũgere ſubiũcta uerba. in die qua creauit deus hominẽ. Iuxta hebræũ habetᷣ. in die creare elohim(ideſt iudicẽ)adam. Vtrobiq; adã nõ eſt nomẽ propriũ uiri, ſed eſt nomẽ cõmune ſignificãs hoiem: ut manifeſte cõteſtatᷣ ſubiũcta lr̃a. & eſt ſenſus. hic ẽ liber gñationum hois in die creatiõis hois a deo. Auertit moſes oẽs ab inquirẽdo gñationẽ hois(uel qñ incœperit uel ſi fuerit æterna)proponẽdo ꝙ hic eſt liber ad quẽ recurrẽdũ eſt pro ueritate: qm̃ hic eſt liber gñationũ hois, nõ ab aliis hoĩbus ĩ infinitũ præcedẽtibus, nõ a corporibus cœleſtibus & elemẽtis ſed a deo in die creationis hois. Iam enim deſcripſerat ꝙ ſexto die produxerat deus hoiem. ¶ Et dicit gñationũ pluraliter, qm̃ de gñationibus paſſiue loquitur: & conſtat alterã fuiſſe gñationẽ paſſiuã maſculi & alterã fœminæ. quemadmodũ & in ſecundo capitulo dixerat iſtæ ſunt gñationes cœloꝝ & terræ. Et attribuitur elohim creatio hois ratione ſuperius dicta in primo cap. Ad ſimilitudinem dei fecit illũ. Iuxta hebræũ habetᷣ. in ſimilitudine elohim(ideſt iudicis)fecit illũ. Quia in primo cap. creationem rerũ deſcripſerat a deo ſub noie elohim. i. iudicis, ideo elohim repetit eadẽ ratione. Et pronomẽ illũ/demõſtrare hominẽ teſtantur ſubiuncta uerba. maſculũ ⁊ feminã creauit eos. ⁊ benedixit illis ⁊ uocauit nomẽ eorũ adã in die quo creati ſunt. Hinc manifeſte patet ꝙ adam eſt nomẽ cõmune utriuſq; ſexui/quẽadmodũ nomẽ hois in lingua latina. Verũ appropriatũ eſſe nomẽ adã prĩo uiro, teſtãtᷣ ſubiũcta uerba. uixit aũt adam centum triginta annis. hæc enĩ uerba de primo uiro dicuntur. In cuius ſignũ tranſit de numero plurali in ſingularẽ. dixerat nãq; eos/illis/eorum: modo aũt dicit ſingulariter uixit. ⁊ genuit filiũ ad ſimilitudinẽ ⁊ imaginẽ ſuã. Superfluit filiũ. & uerbũ uerbo reddẽdo legendũ eſſet. ⁊ genuit in ſimilitudinẽ ſuã/ſicut imaginẽ ſuã: uocauitq; nomẽ eiꝰ ſeth. Mirũ aũt eſt ꝙ moſes recenſendo gñationem tam cain ꝗ̃ habel ꝗ̃ etiã reliquoꝝ filiorũ & filiarum adæ nunꝗ̃ dicit ꝙ genuit ad ſimilitudinem ſuã niſi quũ genuit ſeth. Ceſſat aũt admiratio pcipiendo rationẽ fuiſſe eo ꝙ in ſolo ſemine ſeth ſeruanda eſſet ſimilitudo eius tanꝗ̃ ipſius imago. Delenda ſiquidẽ erat humanũ genus uniuerſum in diluuio, & tantummodo progenies ſeth in noe ſeruanda erat. & propterea moſes adimpletũ hoc ſciẽs/in ſola gñatione ſeth pinxit imaginẽ adæ. Et facti ſunt dies adam poſtq; genuit ſeth octingenti anni: genuitq; filios ⁊ filias. Nõ reſtringitur hoc ad tempus poſt gñationem ſeth: ſed extenditur ad uniuerſum tempus quo uixit adã.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google

Multiplicatum enim ualde fuiſſe humanum genus ante natiuitatem ſeth ſuperius deſcripſerat in uerbis cain/omnis reperiens me occidet me. Et factum eſt omne tempus quo uixit adam, anni nongenti ⁊ triginta: ⁊ mortuus eſt. Si his annis adiungantur anni quos naturali curſu uixiſſet adam ut perueniret ad ætatem qua creatus eſt(creatus ſiquidem eſt uir perfectus)apparebit ꝙ longiori tempore uixit adam q̃ mathuſalem & quicunqꝫ alius. Nullus enim ab ætate uirili ſupputando uixit nongentis & triginta annis. Nam quum ætas uirilis hominū uiuentium annos centū ſit ætas triginta annorum, conſentaneum rationi eſt ut ætas uirilis hominum uiuētium fere mille annos fuerit ad minus ſexaginta annorum: poſt quam ætatem ſolus adam uixit nongentis & triginta annis. Et quadrat rationi ut primus uir a deo formatus/plus uixerit q̃ quicunqꝫ alius.

Vixit quoqꝫ ſeth centum quinqꝫ annis: ⁊ genuit enos. Non ideo hoc dicitur/ꝙ enos fuerit primogenitus ſeth(multos enim filios & filias prius genuerat)ſed ad ſupputandum tempus quo natus eſt enos, ſm quē genealogia uſqꝫ ad noe deſcribit. Et hęc quæ diximus de natiuitate enos & de filiis & filiabus adæ/intellige quoqꝫ in ſimilibus ſubiunctis. Vixitqꝫ ſeth poſtq̃ genuit enos octingentis ſeptem annis: genuitqꝫ filios ⁊ filias. ⁊ facti ſunt omnes dies ſeth/nongentorum duodecim annorum: ⁊ mortuus eſt. ¶ Vixitqꝫ enos nonaginta annis: ⁊ genuit cenan. poſt cuius ortum uixit octingentis quindecim annis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. factiqꝫ ſunt omnes dies enos/nongentorum quinqꝫ annorum: ⁊ mortuus eſt. ¶ Vixitqꝫ cenan ſeptuaginta annis: ⁊ genuit mahalalel. ⁊ uixit cenan poſtq̃ genuit mahalalel/octingentis quadraginta annis: genuitqꝫ filios ⁊ filias. Et facti ſunt omnes dies cenan nōgenti decem anni: ⁊ mortuus eſt. ¶ Vixit autem mahalalel ſeptuagintaquinqꝫ annis. Error eſt numeri. legendū eſt iuxta hebræum. ſexagintaquinqꝫ annos: ⁊ genuit iared. Et uixit mahalalel poſtq̃ genuit iared/octingētis triginta annis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. ⁊ facti ſunt omnes dies mahalalel octingēti nonagintaquinqꝫ anni ⁊ mortuus eſt. ¶ Vixitqꝫ iared centum ſexagintaduobus annis: ⁊ genuit chanoch. ⁊ uixit iared poſtq̃ genuit chanoch octingētis annis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. ⁊ facti ſunt omnes dies iared nongēti ſexagintaduo anni: ⁊ mortuus eſt.

¶ Porro chanoch uixit ſexagintaquinqꝫ annis: ⁊ genuit methuſelach. ⁊ ambulauit chanoch cū deo. Et uixit chanoch poſtq̃ genuit methuſelach trecētis ānis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. Et facti ſunt omnes dies chanoch trecenti ſexagintaquinqꝫ anni. ambulauitqꝫ cum deo: ⁊ non apparuit, quia tulit eum deus. Iuxta hebræū habetur. Et ambulauit chanoch cum iehouah ⁊ non ipſe/quia tulit eum elohim. Bis de enoch dicitur & ambulauit cum deo(ſemel narrando uitā eius uſquequo genuit mathuſalem/& iterū narrando reliquum uitæ eius)ad explicandū ꝙ ab ineunte ætate profecit in uia dei/& perſeuerauit proficiēdo in eadem ſemper. ¶ Nec narratur enoch mors: ſed ad ſignificandum ꝙ non eſt mortuus dicitur & non ipſe. Quod ſignificaſſet ipſum mortuum niſi ſubiuncta cauſā quare non ipſe/ſignificaret oppoſitum: dicendo quia tulit eum elohim/ideſt deus iudex. Vide differentiam. de aliis qui mortui narrant/dicitur & mortuus eſt, proculdubio corpore/ita ꝙ ipſe remanſit ſm corpus. de enoch uero dicitur & nō ipſe, quia nec ſecundum corpus remanſit/ſed omnino non ipſe. & ratio ſubiungitur non quia mortuus fuerit/non quia in nihilum redactus fuerit, ſed quia tulit ipſum deus. Integer ergo ipſe ſublatus ſignificatur a deo. ¶ Quo autem latus fuerit/ſcriptura non dicit: ſed ſm planum literæ ſenſum/integrum ipſum ablatum a deo deſcribit. Et quoniā deum introducit ſub nomine iudicis quemadmodum nominauerat in diſtributiōe rerum in uniuerſo, ſignificatur ꝙ hæc ablatio enoch ad diſtributionem humani generis ſpectat: ut diſtributiuæ iuſtitiæ actio inſinuata ſit in huiuſmodi ablatione. Et quadrat hæc diſtributio iis quæ a ſacris doctoribus dicitur de tranſlatione enoch ad hoc ut tempore antichriſti appareat: tanq̃ deus diſtribuere inceperit teſtes ſuæ curæ erga genus humanum producēdos tempore antichriſti/proſequuturus diſtributionem tollendo eliam. ¶ Sancta autem uita enoch non cum elohim ſed cum iehouah ſcribitur, ut manifeſtetur ꝙ non timore pœnæ ſed amore amicitiæ erga ſummum deum recte uixit. ſocietatem enim quandam inſinuat præpoſitio cum: & iehouah nomen eſt propriiſſimum ſupremi dei. ¶ Vixit quoqꝫ methuſelach centū octogintaſeptē ānis: ⁊ genuit lamech. ⁊ uixit methuſelach poſtq̃ genuit lamech ſeptingentis octogintaduobus annis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. Et facti ſunt omnes dies methuſelach nongenti ⁊ ſexagintanouem anni, ⁊ mortuus eſt. Si recte ſupputentur anni, inuenietur ꝙ mathuſalem mortuus eſt eodem anno quo fuit diluuium. Nam ipſe uixit centū octogintaſeptem annis ante natiuitatē lamech filii ſui: qui uixit ante natiuitatē noe centū octogintaduobus annis: qui omnes anni conficiunt trecentos ſexaginta nouem annos. quibus ſi addātur ſexcenti anni uitæ noe uſqꝫ ad diluuium, conſurget numerus nongentorum ſexagintanouem annorū. Anno igitur diluuii mortuus eſt. an autē in ipſo diluuio

uio perierit/an parum ante mortuus fuerit, quanuis ſcriptura non explicite narret/inſinuare tamen uidetur ꝙ parũ ante mortuus fuerit: dicendo de ipſo & mortuus eſt/anteq̃ aliquid dicat de diluuio. Rationi quoq; conſentaneum eſt ut ante diluuium mathuſalem auus noe mortuus fuerit, ut noe neglectæ pietatis erga auum ſaluandũ nõ arguatur. Patrẽ enim eius (ſcilicet noe) conſtat quinquennio ante diluuium mortuum fuiſſe. Vixit autem lamech centum octoginta duobus annis: & genuit filium. vocauitq; nomen eius noach/dicens. iſte cõſolabitur nos ab operibus & laboribus manuum noſtrarum in terra cui maledixit dominus. Iuxta hebræum loco laboris habetur dolor. & eſt ſingularis numeri tam dolor q̃ opus. Et loco domini habetur tetragrammaton. ¶ Duo ſunt hic incerta. Alterũ de quo opere agriculturæ ſit ſermo. Litera ſiquidem memorando opus & dolorem manuum circa terrã maledictam a deo/teſtatur ꝙ de agricultura eſt ſermo, ſed nõ explicat de quo opere agriculturæ. Aiunt autem noe inueniſſe artem arandi: & propterea conſolationem attuliſſe hominibus/utendo animalibus ad culturã terræ. ſic enim ſubleuauit a dolore manuũ & ab opere manuali ad fodiendum terram. ¶ Alterũ eſt unde pater ipſius noe præſciuerit noe allaturũ huiuſmodi cõſolationem. Ex huiuſmodi nanq; cognitione nomen ei impoſuit: ut litera dicit. Mirũ autẽ eſt ſi ex aſtris hoc cognouerit penſata natiuitate noe. de diuina autem reuelatione ſcriptura nihil dicit. Et tamen altero iſtorum modorum cognouit: niſi ſomnium aut eiuſmodi ſignũ aliquod cauſa nominis fuerit. Vixitq; lamech poſtq̃ genuit noach quingentis nonagintaquinq; annis: & genuit filios & filias. Et facti ſunt omnes dies lamech ſeptingenti ſeptuagintaſeptem anni & mortuus eſt. ¶ Noach vero quum quingentorum eſſet annorum. Iuxta hebræum habetur. Et fuit noach filius quingentorum annorum. Nõ forte ſine myſterio de ſolo noe dicit moſes ꝙ fuit filius tot annorum. & intelligo ꝙ hoc dixerit ad ſignificandum abſtinentiam noe a generando uſq; ad quingenteſimum annum. ac ſi apertius dixiſſet ꝙ noe fuit tantummodo filius & non pater/uſq; ad quingenteſimum annum ſuæ ætatis. In cuius quoq; ſignum ſubiungit ipſum exinde patrem trium filiorum: dicendo. genuit ſem/cham & iapheth. Non enim eſt intelligendum ꝙ quingenteſimo anno ſuæ uitæ noe genuerit iſtos tanq̃ gemellos: ſed ꝙ non ante quingenteſimum ſuæ uitæ annum genuit aliquem iſtorum.

CAPVT .VI.

Quumq; cepiſſent homines multiplicari ſuper terram & filios procreaſſent. Ne putaretur uitiorũ copiam incœpiſſe tempore noe, manifeſtat moſes ꝙ longe prius abundauit multitudo peccatorũ quæ meruit diluuium. & explicat ꝙ a temporẽ quo incœpit multiplicatio hominum, ſimul multiplicata eſt uitiorum copia. videntes filij dei filias hominum ꝙ eſſent pulchræ. Iuxta hebræum habetur. Viderunt filij elohim filias hominis ꝙ pulchræ ipſe. Multitudo uitiorum manifeſtatur ex caſu iuſtorum: ut ex hoc ꝙ iuſti ex tunc declinauerunt a recto/intelligatur innumera multitudo peccantium: immo uitia fuiſſe tunc communia. ¶ Filius autem tam elohim q̃ hominis/non eſt nomen originis ſed ſtudii. Hebræo ſiquidem more moſes loquitur: quo filii nuptiarum/filii lucis/filii huius ſæculi, & huiuſmodi multa dicuntur. Itaq; filii elohim appellantur iuſti: utpote ſtudentes iis quæ diuini iudicii ſunt, & profitentes ſectari ſe diuinam iuſtitiam. Et ſimiliter filiæ hominis appellantur mulieres ſtudentes iis quæ hominis ſunt/ſtudentes placere hominibus. ¶ Declinatio itaq; iuſtorum ex pulchritudine mulierum deſcribitur. Et quoniam hoc fuiſſe deſcribitur ex quo homines cœperunt multiplicari ſuper facies terræ/& huiuſmodi multiplicationem apparet fuiſſe ante mortem habel (dicente cain/omnis me reperiens uagum & profugum occidet me) colligitur ſecundum humani generis peccatum a re uenerea incœpiſſe. Et quadrat primo: quod incœpit a gula quo ad corpus/& quo ad animam ab appetitu excellentiæ penes ſcire. Rationabile enim eſt ut paulatim obrepſerint uitia ſecundũ inclinationes magis naturales: quales ſunt hæ tres/tendentes ad bonum. Priores nanq; ſunt huiuſmodi inclinationes ad bonum (delectabile/utile/ac ſpeciem honeſti habens) q̃ inclinationes ad malum quæ mouerunt cain ad fratricidium. acceperunt uxores ſibi ex omnibus quas elegerunt. Ardorem profitentium iuſtitiam ad pulchritudinem mulierum deſcribit: ex eo ꝙ non ſufficiebat ipſis ut acciperent mulieres pulchras/ſed ex pulchris eligebant, & non ex aliquibus/ſed ex omnibus. ut hinc intelligamus percuſſum iuſtorum animum uehementer a pulchritudine mulierum.

Dixitq; deus. Tetragrãmaton eſt. nõ ꝑmanebit ſpũs meus ĩ hoĩe in eternũ/quia caro eſt: eruntq; dies illius centũ uiginti annorũ. Iuxta hebræũ habet. Nõ iudicabit ſpũs meus in hoĩe in eternum, in quo etiã ipſe caro: erunt dies eius centũ & uiginti anni. Dictio interpretata iudicabit/a quibuſdã interpretatur uaginabit: hoc eſt erit ut in uagina/ad ſimilitudinẽ gladii recõditi in uagina: quo q̃diu in uagina eſt nõ utitur quis ad incidendũ/ad percutiendũ &c. & eſſet ſenſus. nõ erit iuſtitia mea relatiue ad hominẽ puniẽdum ut gladius in uagina in æternũ, ſed euaginabo ipſam poſt centũ uiginti annos. ℣ Quia tñ nõ deſunt dicẽtes impoſſibile eſſe uerbũ hebraicũ deduci a uagina, tutius eſt illos ſectari qui interpretãtur iudicabit: qm̃ interpretatio hæc carere uidet contradictoribus. Et eſt ſenſus. ſpiritualis modus iudicãdi homines quo in diẽ homines iudico/non durabit in æternum, ſed hinc ad centum uiginti annos iudicabo eos corporaliter.

¶ Vbi aduerte q; duæ rationes tãguntur in litera huius corporalis iudicii. Altera ex parte dei: qui ſpũs quum ſit, ſpiritualiter iudicabat prout in cõi gubernatione humani generis deus exercet iudicia ſua. exercet enim ea adeo ſpiritualiter ut nõ exiſtimet iudicare. immo de ipſo dicat/ iuxta cardines cœli perambulat nec nr̃a cõſiderat. Hunc ſpiritualẽ iudicãdi modũ tanq̃ ſuauẽ dei naturæ quæ ſpũalis eſt/deſcribit moſes dicẽdo nõ iudicabit ſpũs meus. Ac ſi aptius dixiſſet nõ iudicabo ſpiritualiter. iudiciũ enĩ quadrãs ſpiritui/ſpirituale eſt. ℣ Et amplius deſcribẽdo qualitatẽ iudicii dicit/in hoĩe in æternum: hoc eſt nõ perſeuerabit ſpirituale iudiciũ in homine perſeuerãte in æternũ. Si genus humanũ totũ corporaliter puniri non fuiſſet, ſpirituale diuinũ iudiciũ fuiſſet in hoĩe in æternũ perſeuerãte: ſed decernẽdo corporaliter punire humanum genus/ſpirituale iudiciũ tranſiit in iudiciũ corporale. Per hanc enim diuina ſententiã/decretam intelligimus fuiſſe uiſibilẽ punitionẽ totius humani generis. nã ſaluatio noe ex grã poſtea deſcribitur tanq̃ ſuperueniens. Et ad totius humani generis punitionẽ ſignificandã dicit in hoĩe, nõ hoc uel illo ſed in hoĩe uniuerſaliter. ℣ Altera ratio eſt in quo etiã ipſe caro. Aperte explicatur q; ex parte hoĩs accedit ratio ad quãdoq; ſubeundũ iudiciũ corporale/in eo q; ipſe homo eſt caro. ex hoc enĩ q; homo carneus eſt/exigit quodãmodo ut etiã carnaliter iudicet. Tum ergo ex parte ſpũs dei oĩa penetrãtis/tũ ex parte hoĩs carnei, expediens decernit ut homo corporaliter iudicet. Et datur eis ſpatiũ pœnitẽtiæ centũ uiginti annorũ. uiginti igit annis anteq̃ noe generaret hos filios/decretũ hoc ſignificat: qm̃ ſexcẽteſimo anno uitæ noe fuiſſe diluuiũ teſtat ſcriptura. Apte autẽ deficiẽte iudicio diuino inter homines ob declinationẽ filiorũ elohim (hoc eſt proiectũ diuinũ ius) deus mutare decreuit iudiciũ ſuũ ſpũale in corporale: ut deſtitutũ humanũ genus monitionibus exẽpliſq; iuſtorũ hominũ experiat ſenſibiliter iudiciũ diuinum.

Gigantes autẽ erãt ſuper terrã in diebus illis. Dictio interpretata gigantes/iuxta hebræũ ſonat lapſi. Et q̃uis cõiter hac appellatione intelligantur gigantes (quod etiã ex cõtextu apparet: qm̃ de eis ſubiũgetur iſti ſunt potẽtes a ſæculo uiri famoſi) ualde tñ obſtruſum eſt quare appellentur lapſi. Si enĩ a lapſu in ſcelera denominãtur, quũ lapſus iſte fuerit cõis (nã oĩs caro corruperat uiã ſuã) minus quadrare uidet. & tanto minus quanto iſti deſcribunt filii iuſtorũ qui exarſerunt in mulieres pulchras: ac per hoc erant filii lapſorũ. Suſpicor ego moſen uulgatum ſecutũ uſum quo gigãtes tanq̃ lapſi e cœlo appellati ſunt: tanq̃ ſint magis diuini q̃ humani generis. Pleni ſunt poetæ hmõi locutionis modo. Vnde & uergilius/iam noua progenies cœlo demittitur alto. ℣ Inſerunt autẽ iſti ad cumulũ malorũ. nã fuerũt (ut beroſus narrat) uiri ualde iniq.

Poſtq̃ enim ingreſſi ſunt filii dei ad filias hominũ/illeq; genuerũt. Iuxta hebræum habetur. Et etiã poſtq̃ ſic q; ueniẽt filii elohim (id eſt iudicis) ad filias hoĩs & gignent eis. Senſus literæ eſt q; iſti gigantes fuerũt etiã poſt cõiugia antedicta iuſtorũ cum filiabus hoĩs. Et q̃uis rigor literæ nõ ſignificet gigantes fuiſſe natos ex his cõiugiis (ſed duntaxat q; fuerunt etiã poſt dicta coniugia) cõtextus tamen monſtrat ſignificari q; etiã ex dictis coniugiis nati ſunt gigãtes. nam ſufficienter expreſſum erat tempus quo fuerũt gigãtes dicẽdo q; lapſi fuerũt in terra in diebus illis. conſtat enim dies illos demonſtrare tempus poſtq̃ cœperunt homines multiplicari ſuper terram: quo tempore inita eſſe dicta coniugia litera teſtata fuerat. Non igitur propter tempus ſed propter originem adiicitur q; etiã poſt dicta cõiugia iſti fuerunt. Et cõfirmatur ſenſus iſte ex eo q; alioquin uana fuiſſet huiuſmodi adiectio. ℣ Habentur itaq; hinc duo. alterum q; gigantes geniti fuerunt ex dictis coniugiis. alterum q; gigãtes geniti fuerunt ex aliis coniugiis. Horum primũ iam deductum eſt ex cõtextu. Alterum autẽ exprimit litera/dicendo & etiam. iungit enim gigãtes gigantibus/gigãtes aliũde genitos gigantibus genitis ex dictis coniugiis. ℣ Dicendo autem poſtq̃ ſic, turpem modũ immo turpiorem modum ineundi dicta coniugia ſignificat. Superius nanq; turpis affectus ad hæc ex pulchritudine mulierũ deſcriptus eſt: modo autem adiungitur altera turpitudo, explicando ſic q; uenient filii elohim ad filias hominis. Naturæ ſiquidẽ mos habet ut mulier ueniat ad uirũ (atteſtante deo, qui formata eua fecit eã uenire ad adam) hic autẽ peruerſus deſcribitur modus: uidelicet q; uiri uenerũt ad mulieres. &

Digitized by Google

forte ad literã etiã corporaliter ad domos uxorũ ſe tranſtulerunt. Illud tamen certũ eſt ꝙ uenerunt moribus ad eas/ꝙ mutati ſunt in mores earũ. Quocirca explicat moſes ꝙ etiam ex iſtis coniugiis nati ſunt gigantes/nõ obſtante ꝙ ſic turpiter inita fuerint. tum ut benignitas diuina etiã inter turpia coniugia ferax tanti boni ſignificetur. tum ut gigantes abuſi dono ſui roboris/ etiã ex turpibus cõiugiis orti deſcribantur tanꝗ hæreditario iure turpes. Deſcribũt autẽ futuri temporis uenient & gignent/nõ relatiue ad tẽpus quo ſcripſit hæc moſes, ſed relatiue ad tẽpus ſic: hoc eſt turpis modi cupiẽdi & cõtrahendi dicta cõiugia. reſpectu enim turpis affectus atꝗ cõtractus/futurũ erat tã uenire ꝗ gignere. Et ſi hebræi haberẽt futurũ optatiui/ſcriptũ fuiſſet. & etiã poſtꝗ ſic ꝙ ueniãt filii elohim ad filias hominis & illæ gignant eis. Planus ſiquidẽ literæ ſenſus eſt/& etiã poſtꝗ ſic conuentũ eſt ꝙ filii elohim ueniant ad filias hoĩs & illæ gignant eis. iſti ſunt potentes a ſeculo/uiri famoſi. Iuxta hebræũ habet: iſti fortes qui ab æterno uiri noĩs. Lapſos qui & gigantes/demõſtrat pronomen iſti. & deſcribũtur tum a robore corporali, tum a fama æterna. In quibus compræhẽduntur fortia geſta: prælia/ſubactiones/uiolentiæ & id genus reliqua. Quæ lege in beroſo. ¶ Quod autẽ dicit ab æterno, hebraico more longiſſimã durationem ſignificat. Commemorantur autẽ gigantes hoc in loco quemadmodũ prius mentio facta eſt filiorum dei/ad deſcribẽdum alterum principiũ peccatorum. illi ſiquidẽ ſuo exemplo libidinem extẽderunt uenereorũ in omnes: iſti ſua elatione mũdum repleuerunt malicia. In quorum ſignum memoratis illis deſcribitur deus decernens uindictam: & memoratis iſtis ſubiungitur uidens & decernens ſpeciem uindictæ.

¶ Videns autẽ deus ꝙ multa malicia hominum eſſet in terra. Dictio interpretata deus/tetragrammaton eſt. A diuino intuitu inchoat iudiciũ diluuii. Et recte introducit deum nõ audientem ſed uidentẽ, ut omnimoda certitudo deſcribatur. Et primũ uiſum deſcribitur in uoluntate hominũ malicia, nõ imbecillitas nõ paſſio/ſed quod in uolũtate peſſimum eſt malicia: nec ea parua aut una ſed multa, ut hinc intelligamus homines uſꝗadeo declinaſſe in malũ ꝙ peccabant ex malicia: ac per hoc incorrigibiles erãt. Et cuncta cogitatio cordis intenta eſſet ad malũ oĩ tẽpore. Iuxta hebræũ habet: & oĩs formatio cogitationũ cordis eius ſolummodo malũ oĩ die. Alterũ uiſum ſpectat ad intellectũ, nõ abſolute ſed motum a uoluntate. Hoc enim ſignificatur dicẽdo formatio cogitationũ cordis. nã cogitationes formare intellectus eſt. cor autẽ pro uoluntate ponitur. Magna ingensꝗ corruptio interius ſignificatur dicẽdo ꝙ ſolũmodo malum, nihil habẽs boni admixtũ niſi relatiue ad malum. & quod amplius eſt nulla hora præſtabat eis ſapere: ſed omni (ſeu tota) die uniuerſa cogitatio eorum formabatur duntaxat ad malum. Pœnituit eũ ꝙ hominẽ feciſſet in terra. Iuxta hebræũ loco pronominis eũ habet tetragrammaton: apponiturꝗ cõiunctio &/dicẽdo & pœnituit. Secũda actio diuina deſcribitur pœnitẽdo ꝙ fecit hominẽ. Et ſi uerũ eſt tetragrammaton deduci ab eſſe, apte deſcribit ꝙ fontẽ eſſendi pœnituit feciſſe hominẽ. nã facere terminat ad eſſe. ¶ Quũ autẽ audis pœnitẽtiã dei, recole ꝙ metaphoricus eſt ſermo. Nõ enĩ in deo pœnitẽtia quẽadmodũ & ira/nõ ſm proprietatẽ ſed ſm ſimilitudinẽ. deſcribitur ſiquidẽ deus ad ſimilitudinẽ pœnitẽtis: quẽadmodũ etiã deſcribit ad ſimilitudinem irati. Viſo enim tanto abuſu eſſendi, cõſequens eſt ꝙ tanꝗ pœnitẽs fuerit ꝙ dederit eſſe homini ſic abutẽti eſſendi dono. ¶ Et præcauẽs in futurũ & tactus dolore cordis intrinſecus. Multa ſunt hic ſuperflua. nam iuxta hebræum habetur. & doluit ad cor ſuum. Tertia actio diuina ſimiliter metaphorice deſcribitur ad ſimilitudinẽ doloris intimi. Pœnitudinẽ ſiqdẽ comitat triſtitia: & ſi rei magnæ eſt pœnitẽtia comitat maxima triſtitia. & propterea deus deſcriptus ſimilis pœnitẽti tãti facti/cõſequẽter deſcribit ſimilis dolẽti dolore penetrãte intima cordis. Delebo inquit hominẽ. Iuxta hebræũ habet: Et dixit iehouah. delebo hõminẽ quẽ creaui a facie terræ. Ex induſtria moſes narrat deũ ſub noĩe tetragrãmaton (hoc eſt fontis eſſendi) dixiſſe (hoc eſt definiſſe) delebo hominẽ: ut doceret deũ ſic eſſe fontẽ eſſendi, ut ab ipſo etiã emanet nõ eſſe. Ita ꝙ nõ eſt prĩcipiũ eſſendi naturale (hoc eſt p modũ naturæ: ut multi philoſophãtes putauerũt) nec eſt principiũ tãmmõ eſſendi, ſed & eſt principiũ priuãdi eẽ & eſt principiũ liberũ. ¶ Vide quoꝗ augmentũ tum peccati tũ pœnæ. Prima nanꝗ uice peccatũ fuit ex cõcupiſcẽtia iuſtorũ: ſecũda autẽ peccatũ eſt ex multa malicia. Tunc pœna decreta fuit iudicii corporale cũ ſpatio pœnitẽtiæ: modo pœna decreta eſt delere hominẽ. a genere pœnæ corporalis deſcendit ad ſpeciẽ deletionis. ab hoĩe uſꝗ ad animantia/a reptili uſꝗ ad uolucres cœli. Iuxta hebræũ rectius habet. ab hoĩe uſꝗ ad iumentum/uſꝗ ad reptile/uſꝗ ad uolatile cœlorũ. Quum dixiſſet delebo hominem, adiũcturus deletionẽ animaliũ innocentũ/rationem deletionis illorum explicat dicendo, ab homine uſꝗ ad iumentum/uſꝗ ad reptile/uſꝗ ad uolatile. ut intelligamus ꝙ ratione hominis decreuit delere omnia habitantia cum homine. Ad ſimilitudinem ſiquidẽ ulciſcentis loquitur. cõſpicimus enim cõminari uindictã in hominem & in omnes habitantes cũ eo. Vnde & dauid cõminabatur occidere uſꝗ ad mingẽtem ad parietem.

Digitized by Google

Tali ſiquidē more narratur deus deleturus hominē cū oībus animātibus habitātibus cū hoīe. & propterea nulla mētio fit piſciū, qui non cōicant in habitaculo cū hoīe, nā piſces habitāt ſub aquis: homo autē & reliqua animantia habitāt ſup terrā in aere. Penitet eni me feciſſe eos. Recte legitur pronomen eos maſculino genere: qm nō demōſtrat aīalia ſed homines, quorum uitæ pœnitebat deū. & ratione huius pœnitentiæ decreuerat delere hominē cū oībus animantibus habitātibus ſuper terrā. Noe vero inuenit gratiā coram domino. Iuxta hebræū habet. Et noach inuenit gratiā in oculis iehouah. Recte dicitur ꝙ inuenit gratiā non iuſtitiā. nec in oculis elohim (id eſt dei iudicis) ſed in oculis iehouah: hoc eſt dei fontis eſſendi. grā ſiquidem fuit ad ſaluandū eſſe hoīs & cæterorum animātiū. Penſa progreſſum diuinæ benignitatis. prima uice dedit ſpatiū pœnitēdi: ſecūda autē aſciuit ad gratiā noe ut in ipſo ſeruaretur genus humanum. ¶ Et dicēdo inuenit cōmendatur ſtudiū noe quærendo diuinam gratiam.

Hæ ſunt generationes noach. De generationibus actiue eſt ſermo: ut teſtātur ſubiūcta/ nō de genealogia patrū noe ſed filioꝝ. Noach vir iuſtus atq; perfect⁹ fuit i generationib⁹ ſuis. Supplet coniūctio atq;. Duabus uirtutibus generalibus præditus deſcribit noe. altera relatiue ad bonū/ dicēdo iuſtus: altera relatiue ad malū/ dicēdo perfectus. Iuſtitia ſiquidē ſuum cuiq; tribuit: perfectio autē nihil abeſſe requiſitoꝝ ſignificans/ defectū omnē excludit. ¶ Nec dicit in generationibus ſui tēporis, ſed in generationibus ſuis/ proculdubio illis quas dixerat hæ ſunt generationes noe. Deſcribit nanq; per hoc ꝙ noe fuit pfectus nō ſolū in ſeipſo ſed etiā in generatiōibus ſuis, ſem/ cham & iapheth. ita ꝙ ſeruauit ſe & filios ſine defectu morali. Et eſt ſermo de generationibus noe ante diluuiū. pro tūc enim deſcribit perfectus in generationibus proprijs. poſt diluuiū ſiquidē peccauit cham. cū deo ambulauit. Iuxta hebræū habet. cū elohim ambulauit noach. ad ſignificandū ꝙ cū deo iudice/ ꝙ iuxta formā diuinæ iuſtitiæ/ iuxta formā iuris diuini ambulauit: hoc eſt profecit. ut hic intelligeremus qualis fuit iuſtitia ac pfectio noe: ſcʒ ſm ius diuinū. Et genuit tres filios: ſem cham & iapheth. Ecce generationes propriæ noe.

¶ Corrupta eſt autē terra corā deo. Iuxta hebræū habet. & corrupta eſt terra i facie elohim. Perpende progreſſum peccati. Primū fuit declinatio filioꝝ dei ex cōcupiſcentia: deinde multa malicia hoīs: & demū corrupta eſt terra. Vſq; ad corruptionē animorū progreſſa deſcribit malicia hominū, ut oīno irreparabiles mali mores deſcribātur. & hoc corā ſupremo iudice, qui teſtis eſt ueritatis intimæ. Deſcribitur aūt tanta corruptio animorū a corrupta terra, ut deſcribendo corruptū etiā locū tā ingēs corruptio animoꝝ ſignificet' ut effuſa etiā ſit in loca: ut intelligamus nō ſolum corruptos mores intus ſed etiā in exterioribus actionibus uſq; adeo ut loca ipſa actionum corrupta etiam ſint/ tanq̄ continentia corruptas actiones. & repleta eſt iniquitate. Ne putares ꝙ alicubi eſſet huiuſmodi corruptio, explicat ꝙ repleta eſt terra iniquitate. Et dicitur recte iniquitas reſpōdet dictioni hebraicæ. ut & malis moribus in proprijs & iniquitate in alienis/ repleti intelligantur, uiolantes & torquentes quicquid recti eſt.

Cumq; vidiſſet deus terrā eſſe corruptam. Iuxta hebræū habetur. Et vidit elohim terram, & ecce fuit corrupta: quia corrupit omnis caro viam ſuā ſuper terram. Penſa progreſſum. extenditur uiſio dei ad locum: ut qui prius uiderat peccata hominum, modo etiā ad locū hominis fixerit intuitum. fixerit autē tanq̄ iudex puniturus etiā locum. Verū quia locus nō erat in culpa ſubiungitur ratio corruptæ terræ. quia omnis caro (hoc eſt omnis homo) corruperat uiā ſuam ſuper terram. quod eſt dictū quia terra erat locus tot corruptionum. Dixit ad noe. Iuxta hebræū habetur. Et dixit elohim ad noach. finis vniuerſe carnis venit coram me. repleta eſt terra iniquitate a facie eorū: & ego diſperdam eos. Tertia hac uice deus dixit circa hoc negocium. Primū quidē non iudicabit ſpiritus meus: deinde delebo hominē: & demū, immittā diluuium/ fac tibi arcā &c. Primū iudiciū in genere, deinde in ſpecie, & demū in indiuiduo (diluuiū ſcʒ) definiuit. Rurſus primū ſpatium pœnitēdi dedit: deinde elegit noe: & demum ſaluandū ipſum per arcam inſtituit. Primi mali occaſio fuit ardor filiorū dei: ſecundi gigantū elatio: tertii corruptio uiæ omnis carnis in terra. ¶ Primo & ſecūdo deus dixit ſecum, tertio autē dixit ad noach: ut hinc pēſemus homines q̄ matura deliberatione/ quot curis/ quot progreſſibus procedendū eſt ad iudicandam cōem. ¶ Rurſus nō ſine myſterio/ primo & ſecūdo dixit deus ſub noīe tetragrammaton, tertio autē ſub noīe iudicis. tanq̄ actor eſſendi ſecū primū meditatus fuerit bis, tertio autē promulgauerit iudex ſententiā. cum terra. Punitionē loci adijcit. punita ſiquidē eſt terra ex inundatione aquaꝝ præcipue ſalſarū. Fac tibi arcā de lignis leuigatis. Iuxta hebræū habet. de lignis ghopher. Nomen proprium ligni eſt ghopher: neſcimus tñ quod ſit illud.

Manſiūculas in arca facies. Iuxta hebræū habetur. Nidos ad arcā facies. Appellauit manſiūculas pro aīalibus nidos, ad ſignificādum ꝙ erant tanq̄ nidi: hoc eſt ſufficiētes ad manēdum tantū & nō ad diſcurrendū. & bitumine linies intrinſecus & extrinſecus. Iuxta hebræū habet. Et picabis eam e domo & de foris cum pice. Et eſt ſenſus ꝙ ex parte interiori qua exercetur officiū domus/ & ex parte exteriori linienda eſſet pice.

Digitized by Google

Et ſic facies eam. trecentorum cubitorũ erit longitudo arcæ: quinquaginta cubitorum latitudo/ & triginta cubitorũ altitudo illius. Iuxta hebræũ loco cubiti habetur brachium/nomen humani membri. Quod etiã ſi ita eſt/non excluditur quæſtio an de cubito mathematico ſit ſermo: quĩ ſicut cubitũ ita & brachiũ nomen eſt naturalis partis corporis, & utriuſq; nomen per tranſlationem eſt nomen menſuræ. Penſata multitudine animaliũ/creditur de cubitis mathematicis eſſe ſermonẽ: ac per hoc longitudinem arcæ fuiſſe forte ſex uel ſeptem ſtadiorũ. Aliis uidetur ſuffeciſſe menſuram brachiorũ trecentorum, præſertim illius temporis: nam arcæ longitudo fuiſſet duorum ſtadiorũ uel circiter. Penſataq; latitudine quinquaginta brachiorũ/& ꝙ nõ tam multæ ſunt ſpecies animaliũ terreſtriũ magnorũ, apparet hoc & rationi & literæ hebraicæ magis conſentaneum. nã tres contignationes multiplicatæ per tantã latitudinem capaciſſimæ apparent omniũ &c̃. Scriptura ſiquidem nõ eximit infimam ab habitatione animalium: nec damnat pluſq̃ tertiam partem arcæ ad ſtercora, ut picturæ ſomniant. Feneſtram in arca facies. Iuxta hebræũ habetur. Luminare arcæ facies: Mandat deus ut prouideat noe de lucerna illuminante arcã. eſt enim arcæ caſus datiui. Nec intelligo unam duntaxat lucernam: ſed hebræo more multitudo lucernarũ uocatur luminare. Et in cubito conſummabis ſummitatem eius. Iuxta hebræũ clarius habet̃. Ad brachiũ perficies eã ſuperne. Non de feneſtra ſed de arca eſt ſermo/ꝙ ſuprema pars eius unius tantũ brachii eſſet: tum ut pluuiales aquæ hincinde elaberentur: tũ ut arca non flecteretur grauedine ſummitatis. Sed hoc poteſt dupliciter intelligi. primo ut ſummitas arcæ fuerit quadrata: hoc eſt ſm ſingula quattuor latera unius cubiti. Et hic ſenſus ualde diſſonat, tũ a ſuperficie pendula arcæ foris, tum a capacitate arcæ intus. Nam ſurgẽte linea altitudinis triginta cubitorum in medio arcæ ſecante in medio lineã longitudinis trecentorum & lineam latitudinis quinquaginta cubitorũ, conſtat ꝙ linea ducta ab extremo ſemilongitudinis uſq; ad ſummitatem lineæ altitudinis/eſſet pluſq̃ centũ quinquaginta cubitorum: ut patet. Et maior adhuc eſſet linea ducta ab angulo arcæ ad eandẽ ſummitatem: ut patet. Exiſtentibus igitur lineis ductis a quattuor arcæ angulis ad ſummitatẽ lineæ altitudinis in medio tam longis & ipſa linea altitudinis exiſtente tã parua, manifeſte apparet ꝙ minime pendula immo fere plana fuiſſet foris arca. Et hinc etiã apparet ꝙ arca fuiſſet intus minimæ capacitatis. nam lineæ tam a quattuor angulis q̃ ab extremis longitudinis arcæ ductæ ad ſummitatem tã breuis lineæ in medio/fuiſſent adeo propinquæ pauimẽto arcæ ut ualde modicũ ſpatiũ uacuum intercæpiſſent: ut patet. ¶ Alter itaq; ſenſus eſt ꝙ ſuprema pars arcæ fuit unius cubiti ſm latitudinem dũtaxat, ſm uero longitudinẽ fuit quantũ erat longa arca/ſcilicet trecentorũ cubitorum. Et quia ſic uerificatur litera & ceſſant oĩa abſurda, ideo hic ſenſus amplectendus eſt. Fouetur q; ex eo ꝙ conſtat arcæ ſupremæ parti ideo decretum fuiſſe cubitum ut capacior eſſet arca intus. niſi enim maioris capacitatis ratio fuiſſet habita, decretum fuiſſet ut tabulæ per longitudinem arcæ uerſus altitudinem ad concludendam ſummitatem utrinq; conſurgentes/ ſeſe in ſummitate tangerent abſq; cubito medio. Non eſt itaq; forma arcæ noſtro accommodanda figmento: ſed quo foris magis pendula & intus magis capax/ eo uerius intelligitur litera. Oſtium autẽ arcæ pones in latere deorſum. Cõmunis error eſt iungere deorſum huic orationi. iungendum eſt enim cum oratione ſequenti, Vnde & in hebræo habetur. Et portam arcæ in latere eius pones. Et proprie loquẽdo ſignificatur pars latitudinis arcæ. Latera enim proprie ſm latitudinem dicuntur: ut patet in lateribus hominis & lateribus arcæ domini. Deorſum cenacula & triſtega facies in ea. Vnde uenerit error neſcio, iuxta hebræũ habet̃. inferã ſecũdã & tertiã facies eam. ſcilicet arcam. Appoſitiua ſiquidem eſt conſtructio/ſignificans arcam diſtributam in tria loca principalia: uidelicet infima/media & ſuprema. Quot autẽ in iſtis contignationibus fuerint cæſuræ neſcitur. in genere enim dictum eſt ut fierẽt in arca nidi: hoc eſt cõmenſuratæ manſiones aĩalibus ad manendũ. Ecce ego adducã aquas diluuii ſuper terrã/ut interficiã omnẽ carnẽ in qua ſpũs vite eſt ſubter celũ: & uniuerſa que in terra ſunt cõſumentur. Ponamq; Iuxta hebræũ habet̃. Et firmabo fedus meũ tecum. Introducendo noe cum ſuis in arcam/firmauit fœdus initum cum ipſo quando inuenit gratiam in oculis eius. ſtabilitũ eſt autem in ingreſſu in arcam facto/ut ſaluaretur per noe genus humanum. Et ingredieris arcam tu & filii tui, vxor tua & vxores filiorum tuorũ tecum. Hinc apparet ꝙ iam natis filiis noe immo & acceptis uxoribus cœpta eſt fabrica arcæ. Ex eo ſiquidem ꝙ præcipiendo fabricationem arcæ/meminit deus filiorum & uxorum, inſinuatur ꝙ tunc tam filii q̃ uxores erant. nam filii futuri nõ ſunt filii: & uxores futuræ non ſunt uxores. ſicut nec futurus rex aut papa eſt rex aut papa. Dicendo igitur tempore quo præcipit fieri arcam tu & filii tui (non futuri filii tui) uxor tua (nõ futura uxor tua) & uxores filiorũ tuorũ (non futuræ uxores futurorum filiorum tuorum) inſinuat ꝙ tunc erant hi omnes. quantũ autẽ temporis interceſſerit uſq; ad diluuium

ſcriptum non eſt. **Et ex cunctis animantibus vniuerſe carnis bina induces in arcam vt viuant tecū ii, maſculini ſexus ꝛ feminini. de volucribus iuxta genus ſuū: ꝛ de iumentis in genere ſuo: ꝛ ex omni reptili terre ſecundū genus ſuū. bina de omnibus ingrediētur tecū vt poſſint viuere.** Iuxta hebræū habet. **venient ad te ad faciendū viuere.** Nota differentiam. Superius quū de ingreſſu animalium in arcam eſſet ſermo/ dixerat facies uenire ad arcam ad faciendum uiuere tecum: modo quū de cōgregatione animalium eſt ſermo/ dicitur ꝙ duo ex oibus uenient ad te ad faciendū uiuere. Soluitur ſiquidē hinc quæſtio/ quomodo noe congregauerit bina ex omnibus animantibus. clare enim deus abſoluit ipſum ab hac cura/ dicendo uenient ad te. Diuino ſiquidem nutu miniſterio angelorū uenerūt ex uniuerſis animantibus mas & fœmina ad noe. ipſius autē noe cura ac opera fuit efficere ut quæ uenerant animātia ingrederētur arcam/ inuenirent nidos in ea & paſcerētur ab eo. Et ab hoc miraculo ueniendi diſce reliqua cōſequentia circa pacem animaliū apud noe. eiuſdem enim rationis ſunt. **Tolles igitur tecū ex omnibus eſcis que mandi poſſunt: ꝛ comportabis apud te: ꝛ erūt tā tibi ꝙ̄ illis in cibum.** Vel neceſſitatis tempus uel ſpecialis tunc diuinæ gubernationis efficacia effecit ut etiā animalia carniuora ueſcerētur uegetabilibus. **Fecit igitur noach omnia que preceperat illi deus.** Nomē eſt elohim, ad ſignificandum prouiſionem hanc eſſe diſtributiuæ iuſtitiæ opus.

CAPVT .VII.

Dixitq; dominus ad eum. Nomen eſt tetragrammaton. Et apte: nam ad fontem eſſendi ſpectat ſaluare eſſe generis humani. **ingredere tu ꝛ omnis domus tua in arcam.** Hinc apparet noe ante hos filios abſtinuiſſe a generatione. tota enim domus eius conſtabat ex octo tantū perſonis ſupputato ipſo. **Te enim vidi iuſtum coram me in generatione hac.** Hinc apparet tum ꝙ ratione noe ſeruata eſt domus eius. tū ꝙ in uniuerſa generatione illa (hoc eſt illius ætatis) ſolus noe cum domo ſua inuētus eſt iuſtus. Ratio ſiquidē ꝙ ſeruatus fuerit/ allegatur iuſtitia ipſius coram deo: quæ nō militaret ſi alii etiā fuiſſent iuſti apud deū in ætate illa. ¶ **Ex oibus animātibus mūdis.** Si de mūdicia relatiue ad humanū cibū intelligitur, obſtat ſentētia diuina inferius ca. 9. ſcripta: qua indiſtincte omnia animalia in cibum humanum tradita narrantur. Nō ergo erat prius diſtinctio inter munda & immunda animalia relatiue ad cibum humanum. Vnde relinquitur ꝙ ſit ſermo de mundicia & immundicia relatiue ad diuinum ſacrificium. Inſinuatur ſiquidem per hanc differentiam in litera ſcriptam ꝙ traditione patrum didicerant nō omnia animalia eſſe ſacrificanda deo/ ſed quædam animalium genera duntaxat: & illa appellabantur munda. & ſic facta eſt differentia inter munda & immunda. **tolles ſeptena ꝛ ſeptena/ maſculum ꝛ feminam.** Iuxta hebræū habet. **tolles tibi ſeptem ſeptem / virum ꝛ vxorem eius. de animātibus vero immūdis duo ꝛ duo/ maſculum ꝛ feminam.** Iuxta hebræum habetur. **duo/ virum ꝛ vxorem eius.** Ita ꝙ non repetitur duo. **Sed ꝛ de volatilibus celi ſeptena ꝛ ſeptena, maſculum ꝛ feminam.** Iuxta hebræū habet. **ſeptē ſeptem/ maſculū ꝛ feminam, vt ſaluetur ſemen ſuper faciē vniuerſe terre.** Scito quoq; ꝙ inferius in hoc eodem capitulo ubi animalia recenſentur ingredientia arcam & in uulgata æditione dicit **duo ꝛ duo**, iuxta hebræum habetur. **duo duo/ maſculus ꝛ femina.** Et ſimiliter ubi iā ingreſſa deſcribūtur/ & in uulgata æditione habetur **duo ꝛ duo**, iuxta hebræum habetur **duo duo**. Ita ꝙ in hebræo in geminatione numeri (ſiue binarii ſiue ſeptenarii) nunq̄ interponitur coniunctio &.

¶ Quæ omnia ideo collegerim, ut quæſtio hinc exorta melius intelligatur. Vertitur ſiquidē in dubiū an bis ſeptem/ an ſeptem tantū de animalibus mundis iuſſa ſint ſeruari. Et eſt ratio dubitandi: qm̄ litera ſemper adiūgit numero maſculū & fœminam: ſeu (quod æquiualet) uirum & uxorem. Ter ſiquidem moſes in hoc capitulo recenſet homines & aīalia. primū ingreſſura/ ſecundo ingredientia/ & tertio ingreſſa. & ſemper recenſitis animalibus adiungit maſculum & fœminam. Hinc enim argumentū ſumitur ꝙ numero pari fuerunt animalia omnia: alioquin fuiſſet mas ſine fœmina aut fœmina ſine mare/ numero exiſtente impari: ac per hoc non fuerunt ſeptem ſed bis ſeptē ex mūdis animantibus & uolatilibus iuſſa tolli. ¶ Ad oppoſitū autē/ argumentū ſumitur ex eo ꝙ ſi dicendo ſeptem ſeptem intelligitur bis ſeptem, pari ſenſu quum toties dicitur duo duo/ intelligendū eſt bis duo. & ſi ſic intelligitur, conſequens eſt ꝙ etiam de qualibet ſpecie animantiū immundorū ſeruata ſunt bis duo. Quod minus quadrat literæ præcedentis capituli. in qua diſponit deus ꝙ ex omnibus animantibus duo uentura eſſent ad noe. & ſimiliter ut de cunctis animātibus duo inducat noe in arcā/ maſculū uidelicet & fœminam.

¶ Solutio eſt tum ex uerbis tū ex ratione ſumēda. Ex uerbis quidē apparet ꝙ tantūmodo ſeptē animalia ex mundis ſaluata ſint: quia geminatio numeri nō ad hoc ſcripta eſt ut ſignificetur duplicatus numerus, ſed ad hoc ut idē numerus in ſingulis ſpeciebus intelligeretur. Ita ꝙ dicēdo

ſeptem

Digitized by Google

ſeptem ſeptem/perinde eſt ac ſi dictū fuiſſet ſeptē per ſingulas ſpecies. Et ſimiliter dicēdo duo duo/perinde eſt ac ſi dictū fuiſſet duo per ſingulas ſpecies. Teſtatur autē hunc eſſe ſenſum literalem nō ſolū inconueniens deductū de quaternario numero animaliū immundorū, ſed etiam binarius numerus abſq; duplicatione aliqua bis ſcriptus in calce præcedētis capituli. Clare enī ibi dicitur ꝙ ex cunctis animātibus duo facies uenire in arcā. & iterū ex omnibus animātibus duo uenient ad te. Teſtatur & frequētiſſimus in his moſi libris/uſus deſcribēdi per repetitionem numeri eiuſdē abſq; coniūctione, nō duplicatum numerū ſed eundē in ſingulis. Quod autem reputatur incōueniens ſeptimū animal ſeptimamq; auē abſq; cōiuge ſaluatam fuiſſe, inconueniens nō eſſe/ex fine apparet. manifeſte ſiquidē ſubiungit̃ in calce capituli octaui/ꝙ noe egreſſus de arca de cūctis pecoribus & uolucribus mūdis obtulit deo holocauſta: ut intelligeremus ad hoc ſeptimū quodq; ſeruatū maſculini ſexus ut offerret̃ deo in holocauſtū. Reliqua aūt ad multiplicationē erant. ⁋ Quare autē nō ſuffecerit tertiū (hoc eſt ꝙ tria tantū fuiſſent ſaluata) ſed fuerint ſeptē, ratio eſt ex eodē fine ſumēda: quia uidelicet holocauſta deo offerēda deinceps non erāt differēda uſq; quo aīalia munda multiplicata eſſent a duobus tantū. Oportuiſſet nanq; uel multū differre holocauſta/uel impedire multiplicationē ſi duo tantū mundorū remāſiſſent poſt primū holocauſtū, in quo ex ſingulis ſpeciebus unū oblatū eſt. ⁋ Et ex eodē fine ſoluitur alia quæſtio quare auium ſeptē ſeruatæ ſint abſq; differētia mundi uel immūdi. uoluit ſiquidem moſes ſubintelligi ꝙ de mūdis auibus loquebatur. Quod curauit explicare in calce octaui capituli, aperte dicens de uolucribus mūdis. ⁋ Vltima autē quæſtio (quare moſes de irrationalibus aīalibus loquens modo utatur noībus uiri & uxoris modo fœminæ & maſculi) ſoluitur ꝙ maſculi quidē & fœminæ noīe utitur ad ſignificādum diuerſitatē ſexus: metaphora autē uiri & uxoris utitur ad ſignificandū ætatē maris & fœminæ aptā ad generandū & multiplicandū. ut explicaretur ꝙ nō pulli ex nido nec ueteli, ſed ætatis iuuenilis tā mas q̃ fœmina ſaluaret̃.

Adhuc enim ⁊ poſt dies ſeptē ego pluā ſuper terrā quadraginta diebus ⁊ quadraginta noctib⁹. In hebræo non habetur poſt/ſed ad dies adhuc ſeptem. Hinc apparet ꝙ infra hos ſeptem dies fuit ingreſſus animātium in arcā. datum ſiquidē eis ſpatiū ſeptem dierū ad ingrediendū in arcā ſignificatur dicendo ingredere tu &c̃. quia ad dies adhuc ſeptem ego faciēs pluere &c̃. ⁊ delebo omnem ſubſtātiam. Iuxta hebræū habetur. omne ſurgens quod feci de ſuperficie terre. Cōmunicāt enim animalia omnia terreſtria & uolatilia in hoc ꝙ ex ſeipſis ſurgūt/mouendo ſeipſa. & propterea hoc nomine appellata ſunt omnia huiuſmodi animalia.

⁋ Fecit ergo noach oīa que mandauerat ei dñs. Nomen eſt tetragrāmaton/apte: utpote cui cōuenit cura ut ſeruet̃ eſſe. Eratq; ſexcētorū annorū. In hebræo dr̃ filius ſexcētorū annorū: ad ſignificādū ꝙ erat præditus copia ſtudiorū & officiorū ſexcentorū annorū. q̃ñ diluuij aque inundauerunt ſup terrā. Et ingreſſus eſt noach ⁊ filij ei⁹/vxor eius ⁊ vxores filiorū eius cū eo in arcā propter aquas diluuij. Vt iā dictū eſt/primū in hoc caplõ deſcribit̃ noe cū familia & reliqs animātibus īgreſſurus arcā infra ſpatiū ſeptē dierū: mō deſcribit̃ cū eiſdē ingrediēs arcā. De animātib⁹ quoq; mūdis ⁊ immūdis ⁊ de volucrib⁹/⁊ ex oī quod mouetur ſup terrā/duo ⁊ duo ingreſſa ſunt ad noach in arcā, maſculus ⁊ femina. Iuxta hebræū habet̃. duo duo. Recēſet ingredictia ſm numerū cōem ſingulis ſpeciebus, qa cōiter de mūdis & immūdis loqtur/tacito numero ſpecialiter adiuncto quibuſdā ualde paucis ſpeciebus propter diuina ſacrificia. ſicut preceperat deus noe. Iuxta hebræū habetur. ſicut precepit elohim ad noach. Apte nomen elohim ſcribit̃ in executione diſtributionis præceptæ ad ſeruādum in diuerſis arcæ locis uniuerſa animalia. Cumq; tranſiſſent ſeptē dies. Cōceſſum ſpatium tpis ad ingrediēdum/adimpletū ſignificatur. aque diluuij inundauerūt ſuper terram.

Anno ſexcēteſimo vite noach/mēſe ſecūdo/ſeptimodecimo die mēſis. Quoto āno/quoto mēſe illius anni/quoto die illius mēſis incœpit diluuiū deſcribit̃. Et ſupputat̃ tp̃s relatiue ad uitā noe. Et id apte. q̃ñquidē noe pr̃ noui ſæculi erat. Agebat itaq; noe ſexcēteſimū ſuæ uitæ annū, agebat mēſem ſecundū illius anni/agebat decimūſeptimū diē illius mēſis ſecūdi quando incœpit diluuiū: ut clare ſubiūgit̃ in hebræo/quod omiſſum eſt in textu latino. in quo ſubdit̃. rupti ſunt oēs fontes abyſſi magne. Nā in hebræo habet̃. in die iſto rupti fuerunt oēs fontes abyſſi ample. In ipſo ergo die decimoſeptimo incœpit diluuiū. ⁊ cataracte celi aperte ſunt. Iuxta hebræū habet̃. ⁊ feneſtre celoꝝ apte fuerūt. Metaphoricus eſt ſermo utrobiq;. deſcribit̃ enī ex parte terræ eruptio aquarū, tanq̃ ſi ampliſſima aquarū multitudo occultata in terra detineret̃/paruis meatibus fontiū nō permittētibus illā exire. Secundū hanc ſiquidē metaphoram deſcribunt̃ ſciſſi fontes oēs ampliſſimæ abyſſi/ut ſic per ſciſſos meatus erūperēt aquæ ampliſſimæ. Et ſiſt ex parte cœli deſcribūtur aquæ tanq̃ detentæ clauſtris feneſtrarū/& aptis feneſtris præcipites ruiſſe. Quorū neutrū eſt uerū ſm proprietatē: ſed utrunq; eſt uerū ſm ſimilitudinē. Significat̃ enī ad literā ꝙ utrinq; (uidelicet ex parte cœli & ex parte terræ) cōcurrerunt duo ad diluuiū faciendū. alterū ut cauſa ſecūda: alterū ut actio ipſius cauſæ. Et ex parte qdē terræ deſcri

Digitized by Google

citur abyſſus magna ſeu ampla, ut cauſa in qua intelligit̃ cauſa proxima generatiua fluminũ & fontiũ in terris exiſtẽs. Actio autẽ deſcribitur talis effluxus ut fuerit ad ſimilitudinẽ ſciſſorũ meatuũ immẽſæ aquæ. ¶ Vbi notã φ nõ dicat̃ ruptæ ſunt uiæ abyſſi/ ſed rupti ſunt fontes: ad ſignificandũ non eſſe ſciſſas uias oceani ad diluenda terrã, ſed eſſe ſciſſos fontes aquarũ dulcium fluminũ uidelicet/ torrẽtiũ/ ſtagnorũ & hmõi. Vſus ſiquidẽ deſcribit deus ad cauſandũ diluuiũ ſimul cauſis ſecũdis infimis ex parte terræ/ & ſuperioribus ex parte aeris & corporũ cœleſtium. ¶ Tanq̃ clauſum cœlum q̃n inde nõ emanat pluuia/ ut Chriſtus in euangelio nominat Luc. 4. non φ clauſa ſit aqua ſit, immo maxime cœlũ patet ſerenitatis tpe) ſed quia ad ſimilitudinẽ m clauſi apprehẽdit̃ a uulgo tanq̃ retẽtis aquis in ipſo ne emanẽt ad nos. Verũ quẽadmodũ cauſa ſiccitatis in cœleſtibus corporibus & in aere ſignificatur per clauſurã, ita cauſæ maximæ humiditatis ſignificatur per apertionẽ feneſtrarũ cœlorũ. uſus enim eſt deus cauſis ſecũdis ſuperioribus (uidelicet cœleſtibus corporibus & aere) ad producendũ tam ingentẽ pluuiã. Ita φ ab inferioribus & ſuperioribus deſcribũtur cauſæ ſecũdæ immenſarũ aquarũ: & actio ſuperiorũ cauſarum deſcribit̃ pluuia nõ qualiſcunq; ſed ad ſimilitudinẽ aquarũ præcipitatarũ per feneſtras tectorũ plenorũ immenſis aquis. ¶ Et facta eſt pluuia ſup terrã quadraginta dieb⁹ & quadraginta noctib⁹. Quod dicit de pluuia/ intellige etiã de emanatione fontium, ita φ tanto quoq; tpe durauit eruptio fontiũ. Et ſcripſit hoc moſes ad ſignificandũ φ deus nõ deleuit hominẽ quemadmodũ creauit eũ. creando ſiquidẽ hominẽ/ creauit ipſum in momento perfectũ: delendo autẽ hominẽ/ nõ operuit in momẽto omnẽ terrã aquis: faciẽdo ſcilicet in momẽto per ſeipſum quod fecit per quadraginta dies ac noctes per cauſas ſecũdas. quod utiq; facere potuiſſet.

¶ In articulo diei illi⁹. Iuxta hebræũ habet̃. In ꝓprietate diei iſti⁹ ingreſſus eſt. Pronomen illius demõſtrat diẽ antedictum: hoc eſt pridie q̃ inciperet diluuiũ, qui fuit dies ſextusdecimus illius menſis, nã decimoſeptimo incœpit diluuiũ. ¶ Quod aũt dr̃ in proprietate/ ſignificat φ in ipſomet ſolo die (& nõ ipo die & alio) introierũt in arcã noe & filii/ uxor eius & uxores filiorũ. Et explicauit hoc ut ſciremus φ nõ præmiſit uxorẽ & filios cũ uxoribus eorũ illis ſex diebus in arcã, ſed oẽs ſimul ſũt uno die ingreſſi ſunt. Noach/ ſem/ cham & iaphet filii eius: & uxor eius/ & tres uxores filiorũ eius cũ eis ĩ arcã. Seorſum mares a fœminis deſcribunt̃, ad ſignificandũ continẽtiã ſeruatã in arca. Ipſi & oẽ aĩal ſm̃ gen⁹ ſuũ: uniuerſaq; iumẽta in genere ſuo: & oẽ quod mouet̃ ſuper terrã in genere ſuo cunctumq; volatile ſm̃ gen⁹ ſuũ. Uniuerſe aues/ omneſq; volucres ingreſſe ſunt ad noach in arcã. Ecce iam ut diximus/ tertio in hoc capĩo receſẽt moſes ſtatum ĩ arcã. receſuit ſiquidẽ prius ingreſſuram/ deinde ingredientia & modo ingreſſa. Bina & bina. Iuxta hebræũ habet̃. duo duo. Quod expone ut immediate ante quã ingredientia receſerent. Ex oĩ carne in qua erat ſpũs vite. Et que ingreſſa ſunt, maſcul⁹ & femina ex oĩ carne introierũt ſicut preceperat ei deus. In hebræo habet̃ elohim, quia præceptũ diſtributiuũ fuerat/ ut declaratũ eſt. Et incluſit eum dominus de foris. Iuxta hebræũ habetur. & clauſit iehouah pro eo. Nõ poterat noe intus exiſtens claudere oſtiũ arcæ foris/ ne per rimas aquæ penetrarẽt, & propterea ſuppleuit deus loco eius. Deſcribitur autẽ deus claudens ſub noĩe tetragrammaton, quia aptiſſime cõgruit dãti eſſe actus claudẽdi ad ſeruãdũ eſſe hominũ & reliquorũ animantiũ. ¶ Factumq; eſt diluuiũ quadraginta dieb⁹ ſuper terrã: & multiplicate ſunt aque, & eleuauerũt arcã in ſublime a terra. Ex hoc φ ante deſcriptũ augmentũ aquarũ ſupra mõtes/ deſcribit arca eleuata ab aquis & ambulãs ſup aquas, inſinuat̃ φ arca fabricata eſt nõ in mõte ſed in planicie. Vehementer enĩ inundauerunt: & oĩa repleuerunt in ſupficie terre. Porro arca ferebatur ſuper aquas: & aque preualuerũt nimis ſuper terrã. In hebræo repetit̃ nimis. habet̃ enĩ ualde ualde. Prius moſes deſcripſit multiplicationẽ aquarum uſq; ad hoc φ arca eleuata eſt ſup terrã: deinde augmentũ earũdẽ uſq; ad hoc φ arca ambulabat ſuper aquas. modo deſcribit augmentũ tam magnũ φ aquæ operuerũt oẽs mõtes. Et hinc patet φ ex aquis diluuii & aquis mariũ effectũ eſt corpus unũ; & commixtis aquis dulcibus & ſalſis ſup terrã/ nõ paruo detrimẽto terra affecta eſt. Opertiq; ſunt oẽs mõtes excelſi ſub uniuerſo cœlo. Iuxta hebræũ interponit̃ relatiuũ: dicẽdo q ſub uniuerſo (ſeu toto) cœlo, immo totis cœlis: q̃m apud eos cœlũ caret ſingulari. Et ex hac litera apparet φ moſes nõ loquit̃ de oĩbus mõtibus excelſis ſimpliciter & abſolute, ſed de illis tm̃ qui ſunt ſub cœlo: hoc eſt ſub regione aeris in qua generant̃ pluuiæ & reliqua hmõi. Conſtat enĩ appellatiõe cœlorũ in ſacra ſcriptura intelligi quãdoq; aerẽ iuxta illud/ uolucres cœli. Conſtat etiã φ moſes nõ uane adiũxit q ſub toto cœlo (ſciebat enĩ nullos mõtes eſſe q nõ eſſent ſub corporibus cœleſtibus) ſed hoc adiecit ad differẽtiã mõtiũ q ſunt ſupra nõ partẽ cœli ſed totũ cœlũ: hoc eſt totũ aereum cœlũ tegens nos nubibus. Quo fit ut nõ aduerſetur ſacræ ſcripturæ exceptio cacuminũ mõtiũ ſupereminẽtiũ uniuerſo cœlo in quo generantur pluuiæ & alia hmõi. Atteſtat̃ quoq; huic ſenſui cõmunis exceptio mõtis in quo eſt paradiſus terreſtris in quo diluuii tempore erat enoch/ adhuc ibidem uiuens. ¶ Nec propterea ſaluati ſunt ho

mines aliqui in cacuminibus talium mõtium: quoniã (ut dominus in euangelio math. xxiiii. & luc. xvii. teſtatur) homines noe tempore non credebant diluuium futurum. & irruentibus repente tam ingentibus aquis ſub & ſupra/ ruentibusq́ ex montibus immenſis aquis in præceps, impediebatur acceſſus ad tantam celſitudinem. Et eo magis ꝙ non credentes diluuium/ per multos dies expectabant ſerenitatem: infra quos tanta exuberantia multiplicata eſt aquarum/ ut impoſſibilis fuerit acceſſus ad huiuſmodi cacumina. Et multo minus potuerũt ad hæc cacumina ire animalia irrationalia tam gradientia q̃ uolantia: quoniam commune eſt eis ſm præſentium diſpoſitionem moueri: ac per hoc in principio tantæ pluuiæ quæſiſſe latebras protegentes, & cõtinuatis q̃ maximis pluuiis prohibita eſſe ab egreſſu. Quindecim cubitis altior fuit aqua ſuper montes quos operuerat. Non ſuffecit moſi deſcribere ꝙ aquæ operuerunt montes ſub cœlo aereo, ſed declarat quantum altior fuerit. Conſumptaq́ eſt omnis caro que mouebatur ſuper terram (volucrum/ animantium / beſtiarum) omniumq́ reptilium que reptant ſuper terram. vniuerſi homines ⁊ cuncta in quibus ſpiraculum vite eſt in terra/ mortua ſunt. Et deleuit deus omnem ſubſtantiam que erat ſuper terram. Superfluit deus. & ſubſtãtiæ nomen eſt illudmet quod ſuperius interpretatum eſt ſurgens. ſubintelligitur tamen deus. Explicat enim moſes prius effectum diluuii, dicendo conſumptam fuiſſe omnem carnem &c̃. & modo effectum diuinæ iuſtitiæ effectricis diluuii. Vnde & repetit uerba dei. ab homine vſq́ ad pecus/ tam reptile q̃ volucres celi: ⁊ deleta ſunt de terra.

¶ Remanſit autem ſolus noe, ⁊ qui cum eo erant in arca. Ad excludendum fabellas omnes dicẽtes aliquos homines extra arcam ſaluatos/ hoc dicit. obtinueruntq́ aque terram. Iuxta hebræum habetur. Et roborauerunt ſe aque ſuper terram/ quinquaginta ⁊ cẽtum diebus. Si iſti centum quinquaginta dies ſupputentur a principio diluuii, abſq́ modificatione aliqua uerum dicitur ut ſonat. ſi uero ſupputantur poſt quadraginta dies pluuiæ, cum moderatione quæ in ſequenti capitulo ſubiungitur/ intelligendi ſunt.

CAPVT .VIII.

Recordatus eſt aũt deus. Nomen eſt elohim. Metaphorice deus recordatus dicitur (quemadmodum & iratus) quia ad ſimilitudinem recordati ſe habuit. Et apte attribuitur recordatio deo ſub ratione iudicis, ad ſignificandum recordationem finientem pœnam. noach cunctorumq́ animantium/ ⁊ omnium iumentorum que erant cum eo in arca. ⁊ adduxit ſpiritum. Iuxta hebræum habetur. ⁊ tranſire fecit elohim vẽtum ſuper terram. Deo ſub ratione iudicis ſm actum iuſtitiæ diſtributiuæ attribuitur productio uenti ad ſiccandum aquas. Magnitudo uenti ſignificatur dicendo fecit trãſire. fuit enim tam ualidus ut permeauerit aquas. ¶ Quod autẽ dicitur ſuper terram/ intellige opertam aquis. prima ſiquidem cauſa ſecunda poſitiua exiccatiua aquarum introducitur uentus. Simile quid deſcribetur in exodo in exiccatione fundi maris rubri/ ca. xiiii. dicendo quumq́ extendiſſet moſes manum ſuper mare, abſtulit illud dominus flante uento uehementi & urente tota nocte/ & uertit in ſiccum. ⁊ imminute ſunt aque. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ quieuerunt aque: ⁊ clauſi ſunt fontes abyſſi ⁊ cataracte celi, ⁊ prohibite ſunt pluuie de celo. Non ſignificatur effectus uenti, ſed cauſas cauſis adiungit. Poſitiuæ ſiquidem cauſæ exiccationis aquarum (uento uidelicet) connumerat cauſas negatiuas/ tam ex parte terræ q̃ ex parte cœli. Et ex parte quidem terræ explicat tum quietem aquarum/ tum clauſos fontes abyſſi. Significatur enim per quietẽ aquarũ ceſſatio a fluxu ex ruptis fontibus: & propterea apte adiungitur clauſos fuiſſe fontes. ex parte uero cœli ſimiliter deſcribit feneſtras cœli clauſas & prohibitam pluuiam. Reuerſeq́ ſunt aque de terra euntes ⁊ redeuntes. Iuxta hebræũ habetur. Et reuerſe ſunt aque ſuper terram/ eundo ⁊ redeundo. Niſi prius receſſiſſent aquæ ab acceſſu & receſſu ſuper terram, non dixiſſet moſes & reuerſæ ſunt. Significatur itaq́ ꝙ tanta fuerat aquarũ copia ut priuauerit aquas officio fluxus & refluxus: primusq́ effectus clauſorum fontium clauſarumq́ feneſtrarum cœli ac noui uenti deſcribitur reuerſio aquarum ad fluendum & refluendum ſuper terram. Et hæc fuit prima deficientia aquarum. ⁊ ceperunt minui poſt centum quinquaginta dies. Iuxta hebræũ habetur. Et defecerunt aque de angulo quinquaginta ⁊ centum dieí. Secunda deſcribitur deficientia aquarum: quæ fuit manifeſta ex effectu quietis arcæ ſuper mõtes. Quod autẽ dicitur de angulo/ ſignificat ꝙ defectus iſte aquarum fuerit a tanq̃ ſtrictiori parte numeri centum & quinquaginta dierum. utũtur enim hebræi frequẽter ſingulari ad ſignificandũ multitudinem. ¶ Et hoc eſt moderamen quod in calce præcedentis capituli diximus adiectum his centum & quinquaginta diebus. Hinc enim intelligendum inſinuatur ꝙ aquæ ſic roboratæ ſunt centũ & quinquaginta diebus ꝙ in angulo eorum ceperunt manifeſte deficere. deficientia ſiquidem aquarum non fiebat in inſtanti, ſed menſurata eſt tempore anguli. Vnde & terminus huiuſmodi deficientiæ ſubiũgitur. Requieuitq́

Digitized by Google

arca menſe ſeptimo/uigeſimoſeptimo die menſis ſuper montes armenie. Iuxta hebræum habetur non in uigeſimoſeptimo / ſed in decimoſeptimo die. Nec habetur armeniæ/ſed ararat. ¶ Si ſupputaueris a die quo incœpit diluuium uſq ad diem hunc, ſummabis centum nonaginta & unum dies: qui conficiunt menſes ſex & dies decem & ſeptem, deputando hebræo more cuilibet menſi uiginti nouem dies. ita φ decimuſſeptimus dies ſeptimi menſis fuit centeſimus nonageſimus primus dies a principio diluuii. Et hinc patet φ numerus centum quinquaginta dierum intelligitur poſt quadraginta dies pluuiæ / ſequentes diem quo inchoatur diluuium. Decimoſeptimo igitur die mēſis ſeptimi ab inchoatione diluuii/arcæ fundū poſitum eſt ſuper montes ararat. Nomen eſt propriū ſignificans armeniā: uel ut aliis placet ſignificans locum armeniæ confinem. At vero aque ibant & decreſcebant uſq ad decimum menſem. Vtrunq colligit moſes: uidelicet fluxum & refluxum/dicendo ibant: & deficientiam/dicendo & decreſcebant. Et utrunq clarius ſonat hebraica litera dicendo. & aque fuerunt eundo & deficiendo uſq ad menſem decimum. proculdubio ab initio diluuii. Septuaginta dies præteriſſe deſcribuntur a quiete arcæ ſuper montes uſq ad menſem decimū. Fluxerunt nanq duodecim dies ſeptimi menſis & quinquagintaocto dies integrantes octauum & nonum menſem. Decimo enim menſe prima die menſis apparuerunt cacumina montiū. Die immediate ſequēti ſeptuaginta dictos dies apparuiſſe dicuntur capita montium. Igitur quando arca quieuit ſuper montes/adhuc capita montium erant cooperta aquis: & tam alta erat aqua ſupra capita montium ut ſeptuaginta dierum ſpatio opus fuerit ad hanc tertiam deficientiam aquarum uſq ad hoc φ capita montiū appareret & tota arca libera eſſet ab aquis, quæ per dies illos ſeptuaginta ſm non paruā partem cingebatur aquis ſenſim deficientibus. Nec refert φ hebraica litera habet uiſa ſunt capita montiū: quoniā ſenſus in idem redit. nā ſignificatur non φ actualiter uiſa fuerint ſed φ reddita ſunt ut uideri potuiſſent: quæ prius uideri nō poterāt/utpote tecta aquis.

¶ Cumq tranſiſſent quadraginta dies, aperiens noe feneſtram arce quam fecerat. Iuxta hebræum habetur. Et fuit de angulo quadraginta dieī/aperuit noach feneſtram arce quam fecit. Primo diei menſis decimi adiungūtur hi quadraginta dies. Quoto autem die intra hos quadraginta aperuerit noe feneſtrā arcæ, non eſt uſquequaq certum propter nomen anguli: attamen finem intelligo ſignificari per angulum. Significanter autem adiungit quam fecit (quia non deſcripſerat in fabricatione arcæ fuiſſe factā feneſtram) tanq̄ ſupplēdo omiſſam deſcriptionem. ¶ Si quæritur quomodo noe nouit fluxum tot dierum clauſus in arca abſq ſenſu ſolaris luminis. reſponderi poteſt φ horologium ſecum habebat neſcio cuius materiæ, quo innoteſcebant ſingulorum dierū naturalium ſpatia. ſic enim facile ſupputabat dies & mēſes more ſuo in arca. Dimiſit coruum: qui egrediebatur & non reuertebatur donec ſiccarentur aque ſuper terram. Iuxta hebræū habetur. & miſit coruum: & exiuit exeundo & redeundo uſq ad ſiccari aquas que ſuper terram. Egreſſus corui deſcribitur tam exigui progreſſus ut exitus ſimul fuerit cum reditu. huiuſmodi enim parua progreſſio corui ſignificatur dicendo φ exiuit exeundo & redeundo. Ac ſi apertius dixiſſet/φ exiuit ſic φ ſimul exiit & rediit. Et quoniam hoc pluribus uicibus repetitum eſt, ideo dicitur uſq ad ſiccari aquas ſuper terram. Cauſa redditur quare coruus tam cito redibat, quia aquæ erant ſuper terram. Ac ſi apertius dixiſſet φ quandiu coruus non uidebat niſi aquas/ſtatim ut exibat regrediebatur. Emiſit quoq columbam poſt eum ut videret ſi iam ceſſaſſent aque ſuper faciem terre. Iuxta hebræū habetur. Et miſit columbam a cum ipſo ad videndum ſi alleuiate aque ſuper facies terre. Videns noe φ coruus non progrediebatur/ſed ſtatim exiens reuertebatur, non potuit percipere ex coruo ſi terra eſſet alleuiata aquis. & propterea emiſit ſimul coruum & columbam. ut ex ſocietate columbæ coruus progrederetur. Simultatem ſiquidem loci & temporis ſignificat litera, dicendo miſit columbam a cum ipſo/ſcilicet coruo. Quemadmodum enim alter currens ad brauium/dicitur inchoare curſum a cum altero, ita columba dicitur miſſa a cum coruo. utrobiq enim ſignificatur identitas loci & temporis. Sed coruus ut prædictum eſt/nō proſequutus eſt uolationem (quoniam uſq ad deſiccationem aquarum ſtatim ut egrediebatur reuertebatur) columba uero proſecuta eſt uolatum. Et propterea de ea ſola ſubiungitur. Que quum non inueniſſet vbi requieſceret pes eius, reuerſa eſt ad eum in arcam. Oritur hic quæſtio quo pacto uerificatur columbam non inueniſſe locū in quo quieſceret pes eius: quum ante multos dies capita montium fuerint detecta. Solutio eſt φ cāpeſtris terra erat operta aquis/ut clare ſubiungit litera: montana autē erant occupata ab arca. & propterea columba niſi uolaſſet ad quærendū alios montes (quod non uidetur congruere colūbæ: eo φ uolatus eius non uidetur multū longus niſi impulſus ab incommodis loci/aeris & huiuſmodi) non inuenit ubi requieſceret pes eius. Aque enim erant ſuper vniuerſam terram. Iunge hoc cum prius uiſis capitibus montiū, & diſcerne φ de terra campeſtri eſt hic ſermo. Extēditq manū ſuā & apprehenſam intulit in arcam. Colūba non ad ipſam feneſtrā ſed ad locū prope eā uenerat: coruus autē ad feneſtrā ipſam regrediebat. & propterea

Digitized by Google

de ſola columba dicitur ꝙ extenſione manus noe ducta eſt ad ipſum noe ad arcã. Habeẽ enim in hebræo. ⁊ fecit venire eam ad ſe ad arcã. Expectatis autẽ vltra ſeptem diebus alijs, rurſum dimiſit columbã ex arca. Et illa venit ad eum ad veſperam, portans ramũ oliue virẽtibus folijs in ore ſuo. Iuxta hebræũ habetur. Et ecce folium oliue raptũ in ore eius. Quoniã hebræus ſermo frequenter utitur ſingulari pro multitudine, non eſt a ratione alienum ut appellatione folii rapti intelligatur ramuſculus multa habens folia. Hic enim ſenſus conſonat rapinæ: & eo magis ꝙ dictio hebraica ſonat rapinã lupino more, quam conſtat fieri morſu. Violentiaq; adhibita ad accipiẽdum hmõi ramuſculũ tenellum (utpote foliis plenũ) ſignificatur per raptum. Intellexit ergo noach ꝙ ceſſaſſent aque ſuper terrã: expectauitq; nihilominus ſeptẽ alios dies/ ⁊ emiſit columbã: que non eſt vltra reuerſa ad eum. Hinc apparet ꝙ tunc exiccatæ ſunt aquæ ſuper terram etiam campeſtrem. ita ꝙ ante ſecundam emiſſionem columbæ/ante hos alios dies ſeptẽ, iam aruerãt aquæ. Scriptura tamen arefactionẽ terræ ita ꝙ uſui humano & animaliũ eſſet magis apta, poſt iſtos alios ſeptẽ dies ſupputat ut tempus arefactionis terræ ſubiungendo.

¶ Igitur ſexcenteſimoprimo anno vite noach/primo mẽſe/prima die mẽſis imminute ſunt aque ſuper terram. In hebræo habetur. Et fuit in vno ⁊ ſexcentis annis/in primo in vno ad menſem aruerunt aque deſuper terram. Supputauerat tẽpora ab inchoatione diluuii per multas partes: uidelicet quadraginta dies/centum quinquaginta dies/ſeptuaginta & unum dies/quadraginta dies/ & bis ſeptem. qui conficiunt trecentos & quindecim dies: ex quibus conſtant menſes lunares decẽ & dies uigintiquinq; qui fluxerunt a principio diluuii uſq; ad arefactam terram. Supputat modo tempus idem: quo ſcilicet noe fuit in arca relatiue ad annos uitæ noe redeundo ad annos noe. dixerat enim ꝙ anno ſexcenteſimo uitæ noe/menſe ſecundo/decimo ſeptimo die illius menſis incœpit diluuium: dicit modo ꝙ anno ſexcẽteſimoprimo uitæ noe/ menſe primo/die primo aruit terra. Supputando adiunge illi menſi & decem & ſeptem diebus (hoc eſt illis quadraginta & ſex diebus) iſtos trecẽtos & quindecim: & ſummabis trecentos & ſexaginta & unum dies. ac per hoc inuenies totum annum ſexcenteſimum uitæ noe/& diem primum anni ſexcenteſimiprimi uitæ noe: ut nec unius diei mentionem moſes omiſerit.

¶ Et ſcito ꝙ menſi lunari deputantur dies uigintinouem: annus uero conſtabat apud ueteres ex diebus trecentis ſexaginta iuxta numerum graduum ſignorum in zodiaco, deputãdo ſingulis gradibus ſingulos dies. Et conſtat tam apud græcos ꝗ romanos hũc fuiſſe annum ſolarem. idemq; creditur apud ægyptios. Et fuiſſe idem tempore noe ſeu moſi/præſens litera teſtatur. Legimus tamen apud græcos & romanos fuiſſe ſexto quoq; anno adiunctum menſem intercalarium: ad colligendum illos quinq; dies qui ſingulis annis non ſupputabantur/ad complementum reditus ſolis ad eundem punctũ zodiaci. Quem menſem iulius cæſar abſtulit: decernens ꝙ annus integraretur ex quinq; diebus ſupra ſexaginta & trecentos, & nihilominus quarto quoq; anno adderetur dies intercalarius quem biſextum dicimus. Et hæc commemorata ideo ſint, ut lectores non mirentur ſi annus iſte cuius dies omnes tam ſtudioſe moſes ſupputat integratum ex trecentis ſexaginta diebus duntaxat/non erat annus ille habens menſem intercalarium. quem græcos ab ægyptiis didiciſſe romanos uero a græcis rationabile eſt. Et aperiens noe tectum arce aſpexit: viditq; ꝙ exiccata eſſet ſuperficies terre. Iuxta hebræum habetur. Et remouit noach operimentum arce/⁊ vidit: ⁊ ecce aruerunt facies terre. Non dicit aperuit/ non dicit ſcidit ſed remouit: ut hinc ſignificetur operimentum arcæ quod remouit/non fuiſſe per modum continui, ſed per modum contigui iunctum reliquis partibus arcæ. Contiguum autem dico quo ad ligna/non quo ad picem: quoniã picatio fuit per modum continui. Erat ergo lignum operimẽti contiguum partibus reliquis, infixum illis/inſertionibus & aliis opportunis firmitatibus ut nulla ex parte moueri poſſet. & propterea de ipſo dicitur ꝙ remouit illud noe. ¶ Nec intelligo ꝙ uniuerſum operimentum arcæ remouerit. nam quum operimẽtum eſſet longum trecentis cubitis, non potuiſſet amoueri niſi per ualde multas partes diuiſum fuiſſet: & multo fuiſſet opus labore, nec apparet quorſum. Litera enim nullum effectum huius remotionis narrat niſi uiſionem: ꝙ noe uidelicet remoto operimẽto uidit terram eſſe aridam. ad hunc autem effectum ſufficit operimentum arcæ ſm aliquam partem (puta longitudinis duorum cubitorum) remotum fuiſſe. ¶ Et hinc habetur ꝙ feneſtra per quam emiſit tum coruum tum columbam, erat ſic diſpoſita ut per eam non eſſet facultas noe uidendi an terra eſſet operta aquis an arida. ad hoc enim noe remouit partem illam tecti ut non ſolo teſtimonio columbæ ſed oculis propriis uideret terram eſſe aridam. Et in menſe ſecundo/ſeptimo ⁊ vigeſimo die menſis arefacta eſt terra. Tripliciter moſes deſcripſit diem exiccationis terræ. primum relatiue ad principium diluuii/ ſupputando tot numeros dierum & menſium; deinde relatiue ad annos menſes ac dies uitæ noe: & demum relatiue ad menſes ſolitorum annorum. Quod enim nunc dicit menſe ſecundo/uigeſimoſeptimo die menſis, nec ad principium dilu-

Digitized by Google

uii nec ad uitam noe referri poſſe/clare patet.& propterea refertur ad ordinem menſium iuxta
ſolitum curſum anni.¶ Et quia non cõſtat unde tunc temporis initiũ anni ſupputaretur, ideo
incertũ reſtat quis fuerit iſte ſecundus menſis.ex eo tamen ꝙ moſes ſcribit apud hebræos, qua
drat ut menſis ſecundus intelligatur ille qui apud eos ſupputatur ſecũdus. Verũ inter hebræos
diſſenſio opinionũ eſt:aliis inchoantibus menſes a lunatione æquinoctii uernalis,aliis a luna-
tione æquinoctii autũnalis.propter quod(ut dictũ eſt)adhuc ſub iudice lis ẽ.Si tñ perſpecta ac
complexa(ut par eſt)fuerit creatio mundi in principio ueris ſole inchoãte iter arietis , clarum
fiet ꝙ menſis ſecundus eſt lunatio relata ad ſolem in tauro/perfecta prima lunatione ad ſolem
in ariete.¶ Hinc habes diem natiuitatis noe.nam uigeſimuſſeptimus dies menſis ſecundi fuit
primus dies anni ſexcenteſimiprimi uitæ noe.idem enĩ fuit dies exiccatæ terræ: ac per hoc fuit
primus dies uitæ noe tot annis repetitus &c̃.

Locutus eſt autem deus ad noach dicens. Nomen eſt elohim : cui ex officio diſtributiuæ
iuſtitiæ incumbit diſtribuere iterum hoĩes & reliqua animantia per orbem terrarũ. egre-
dere de arca tu & vxor tua/filij tui & vxores filiorum tuorũ tecum/cunctaq; animantia que ſunt
apud te ex omni carne tam in volatilibus ꝙ̃ in beſtijs & vniuerſis reptilibus que reptant ſuper
terrã/educ tecum. Quoniam ad multiplicandũ egreſſus præcipitur/deſcribendo iungitur ei
uxor,& filiis iunguntur uxores. & ingredimini ſuper terrã:creſcite & multiplicamini ſuper eã.
Hæc omnia in hebræo habentur in tertia perſona futuri indicatiui.Ita ꝙ non ſunt uerba præ-
cepti ſed explicatiua actionum ſeu officiorum ad quæ perficienda mandabantur exire.
¶ Egreſſus eſt ergo noach & filij eius, & vxor eius & vxores filiorum eius cum eo. Vide diffe
rentiam inter finem præcepti & factum.Quia enim præceptum exeũdi ordinabatur ad mul-
tiplicationem/ideo ibi deſcribuntur uxores iunctæ uiris:quia autem de facto ab ingreſſu in ar
cam uſq; ad exitum continuerant/ideo deſcribunt̃ egredientes ſeorſum uiri & ſeorſum uxores
quemadmodum deſcripti fuerant ingredientes.ut ex ipſa deſcriptione inſinuaretur perſeuerãs
continentia ab ingreſſu uſq; ad egreſſum.ſed & omnia animantia/iumenta & reptilia que reptãt
ſuper terram,ſecundum genus ſuum egreſſa ſunt. Iuxta hebræũ habetur. ad familias ſuas
exierunt de arca. Ad inſinuandum ꝙ non ad gregem ſed ad familiam ſat erant ſingulæ anima
lium ſpecies, utitur uocabulo familiæ.unus enim maſculus & una fœmina/domus principia
ſunt:non ciuitatis aut gregis/niſi poſt multiplicationem familiarum.Et ſpecies animalium ſæ
pe ſuperius commemoratæ ſub numero binario/modo memorantur ad proprias familias : ut
hinc inſinuetur ꝙ etiam irrationalia animalia in arca abſtinuerunt a coitu , exeuntia autem
exierunt ad propagandas familias proprias.

¶ Edificauit autem noe altare domino. Nomen eſt tetragrammaton:cui conſeruatori eſſe de
bebatur gratiarumactio . & tollens de cunctis pecoribus & volucribus mundis / obtulit holo-
cauſta ſuper altare.Ecce quorſum maior eſt ſeruatus numerus mundorum . Odoratuſq; eſt
dominus. Nomen eſt tetragrammaton:cui tanq̃ eſſendi fonti ſacrificabatur . odorem ſuaui-
tatis. Iuxta hebræum habetur. odorem quietis. Et ad differentiam odorum ſenſibilium di-
citur odor quietis : hoc eſt quietem abſq; faſtidio pariens.nullus enim eſt odor ſenſibilis qui
perſeuerans non faſtidio afficiat:ac per hoc nullus odor ſenſibilis eſt odor quietis in ipſo . Ad
excludendũ itaq; faſtidiũ perſeuerantis odoris dicit̃ in ſacra ſcriptura ſæpe odor quietis:qa uere
nunq̃ faſtidit deũ deuotio offerentiũ.perſpicuũ eſt enim ꝙ nõ ratione animalium oblatorũ ſed
ratione deuotæ mentis offerentiũ deſcribitur placere deo ut odorẽ quietis . Et hæc recole pro
intelligẽtia ſæpe ſubiũcti odoris ſuauitatis:qm̃ odor quietis ſignificatur ob dictã rationẽ. Et ait
ad eum. Iuxta hebreum habetur. & dixit iehouah ad cor ſuum. Apte poſt odorẽ quietis fons
eſſendi intra ſemetipſum decernit quietem perpetuã a diluuio. nequaq; vltra maledicam terre
ꝓpter hoĩes. Non decernit qeſcendũ a maledictiõe terræ abſolute,ſed propter hominẽ.reſer
uauit ſiquidem ſibi maledictionem terræ propter alias cauſas.Creditur enim ꝙ maledicet terræ
in fine mundi ſed non propter hominem,ſed propter nouitatẽ futuri ſæculi . Senſus enĩ & co-
gitatio humani cordis in malũ prona ſunt ab adoleſcentia ſua. Iuxta hebræum habet̃ . Quia
formatio cordis hominis mala a pueritijs ſuis.Ratio mitigandæ pœnæ redditur ex pronitate
hominis ad malum ab ineunte ætate : tanq̃ clementiã mereatur id mali quod fere inditum eſt.
¶ Ratio autẽ quare affectus humani ut in pluribus male formẽtur ab ineunte ætate rationis
eſt quia homo naturaliter conſtat ex duabus partibus contra ſeſe pugnantibus:ſenſu uidelicet
& intellectu.natura enim ſenſitiua / prona ad bonũ ſm ſenſum utile ac delectabile eſt : natura
uero intellectiua tendit ad bonum ſm rationẽ rectam honeſtum/utile ac delectabile . rariſſimi
autẽ ſunt qui totis uiribus admituntur ad bonũ intelligibile : ſed prona eſt multitudo ad bonum
ſenſibile. Non igitur vltra percutiã omnẽ animã ſicut feci. Percutiet quidem omne uiuens
in fine mundi huius/ſed non ſicut feci:quoniam tunc percutiet reſtaurando homines omnes.

Digitized by Google

(bonos & malos) in uitā corporis perpetuam: nunc autē ſeruando tm̄ octo homines ad uitam temporalem. Cunctis diebus terre. Et hoc uideť dici ad differentiā futuri mūdi, in quo non erunt amplius terræ dies: iuxta illud apoc. x. iurauit per uiuentem in ſæcula ꝙ tempus non erit ultra. ſemētis ⁊ meſſis/frigus ⁊ eſtus. Iuxta hebræū habetur. frigus ⁊ calor/eſtas ⁊ hyems/nox ⁊ dies nō requieſcēt. Per has quattuor combinationes uniuerſæ mutationes tū temporum tum uegetabiliū ſignificātur. Nox ſiquidem & dies relatiue ad corpora cœleſtia/calor & frigus relatiue ad elementa/æſtas & hyems relatiue ad mutationes temporū/ſemen & meſſis relatiue ad uegetabilia tanguntur. Quæ omnia in anno diluuii confuſa fuerunt.

CAPVT .IX.

Benedixitꝙ deus noach ⁊ filijs eius. Nomē eſt elohim. inter officia ſiquidē diſtributoris humani generis ſupputať prouidere ut multiplicetť genus humanū. Et dixit ad eos. creſcite. Iuxta hebræū habeť. fructificate ⁊ multiplicate ⁊ replete terram. Ex eo ꝙ hæc benedictio non ſolū refertur ad filios noe ſed ad ipſum noe, habetur ꝙ noe poſt diluuium genuit: quanuis ſcriptura eius filios poſt diluuium nō nominet. Et terror veſter ac tremor. In hebræo adiungiť ueſtra. eſt enim ſermo de tremore animaliū cauſato ex actiuo terrore ab hominibus. ſit ſuper cūcta animalia terre: ⁊ ſuper omnes volucres celi/cū vniuerſis que mouētur in terra. omnes piſces maris in manu veſtre traditi ſunt. Vide differētiam. In principio quādo creatus eſt homo/datus eſt homini dominatus animaliū: modo datur eidē territatio animalium. ad inſinuādum ꝙ in ſtatu innocentiæ fuiſſet dominiū pacificū, modo autē dominium terribile.

Omne quod mouetur ⁊ viuit/erit vobis in cibum. Neceſſitas explicať ueſcendi carnibus: hoc eſt ꝙ ante diluuium poterat quidē homo ueſci carnibus ex naturali dominio, ſed nō indigebat alimento carniū: poſt diluuiū uero indiguit alimēto carniū. tum ex parte terræ/quæ ob aquas diluuii reddita eſt minoris roboris ad productionem uegetabiliū. tum ex parte hominis: quos debiliores poſt diluuiū fuiſſe minor eorū ætas teſtatur. Quaſi olera virētia tradidi vobis oīa. hoc eſt ſicut olim tradidi uobis uegetabilia pro alimento neceſſario / ita modo tradidi uobis omnia animalia. Et dicendo omnia, aperte ſignificat nullū animal eſſe immundum relatiue ad cibū humanum. ex lege enim moſi prodiit poſtmodū huiuſmodi immundicia. excepto ꝙ carnem cum ſanguine non comedetis. Iuxta hebræum habetur. ſolum carnem in anima eius (ſanguine eius) nō comedetis. Naturalis modus comedēdi carnes definitur. Ita ꝙ quum primum in ſacra ſcriptura introductus eſt eſus carniū extēſus ex parte carnis ad omnia animalia/duo moderamina adiecta ſunt. Alterū de modo comedendi carnes. qui per modum exceptionis deſcribitur/dicendo ſolū carnem in anima eius &c̄. Ac ſi apertius dictum fuiſſet. comedatis carnes quocunꝙ modo uultis, hoc duntaxat modo excepto ꝙ carnem uiuam animaliū habentium ſanguinē non comedetis. Ferinus ſiquidē eſt iſte modus comedēdi carnes/nō humanus.

¶ Hunc autē eſſe literalem ſenſum/apparet ex ipſa litera. Nā caro in aīa eius planiſſimo ſenſu nihil aliud eſt q̄ caro uiua. Et ſimiliter quod appoſitiue iūgitur ſanguine eius/nihil aliud ſignificat q̄ carnem uiuā habētem ſanguinē. Et hoc ad differētiā multorū animaliū/tum conchiliorum quæ conſueuimus uiua comedere: exanguia enim ſunt. tū ad differentiā quorundā animalium paruulorū exanguium, quibus etiā uiuis ueſcimur. Erudiuit ſiquidē eos deus manifeſtādo modum naturalē homini ueſcēdi carnibus/longe diſtare a modo quo feræ ac multi piſces ueſtuntur carnibus. ¶ Et hinc argumentū ſumitur/ꝙ ante diluuium aut nō fuit eſus carnium apud homines aut fuit tanq̄ abuſus apud aliquos: utpote non adhuc explicite conceſſus filiis dei: hoc eſt illis qui ſ͞m legem dei datam primo homini uiuebāt. Ipſa enim eruditio de modo ueſcendi carnibus/teſtatur ꝙ tunc primo incœpit aut eſus aut cōceſſus a deo eſus carnium. ¶ Veruntamen argumentū retundatur tum ab officio habelis. tum a laude ipſius ꝙ primogenitos eorꝙ pingues elegerit ad ſacrificandū: ut prius annotauimus. Ratio ſiquidē annexæ iſtius eruditionis de modo ueſcēdi carnibus/eſt quia nunc & nō prius neceſſitas ueſcendi carnibus promulgata ſcribitur a deo. par enim fuit ut cū promulgatione neceſſitatis ueſcendi carnibus/promulgaretur ſimul modus ueſcēdi naturalis homini. cū quibus ſtat ꝙ licite homines ante diluuium ueſcebantur carnibus. Sanguinem enim animarum veſtrarum requiram. Et hæc ſimiliter litera longe aliter eſt iuxta hebræum. Et ſolum ſanguinē veſtrū ad animas veſtras/requiram. Non redditur ratio prioris dicti: ſed priori moderamini adiungitur alterum moderamen ſimiliter per modum exceptionis. Ac ſi apertius dictum fuiſſet. etſi dedi uobis tanq̄ herbas uirides omne quod uiuit, declaro ꝙ ſolum hominem excipio a materia alimenti: iniuſtum enim eſſe cenſet ut homo ſit alimentū ſiue homini ſiue cuiq̄ alii animali. Et hoc ſignificatur in genere/dicendo & ſolū ſanguinē ueſtrū qui eſt ad animas ueſtras/ſeruādas (hoc eſt ad uitas ueſtras ſer

uandas) requiram/tanq̄ iniuſte ablatum. Et dicendo ſanguinem ueſtrū ad animas ueſtras/tan gū ex officio ſanguinis, rationem iniuſtæ effuſionis. ex eo enim ꝙ ſanguinis humani officium eſt conſeruare uitam hominis (non ſolum uegetabilem ſed rationalem) exemptus eſt homo ab hoc ut ſit alimentum cuiuſcunq; tam hominis q̄ bruti. Alimentum ſiquidem ſuapte natura oportet eſſe imperfectius illo quod alitur: quoniam alimentū ordinatur ad id quod alitur ut me dium ad finem. conſtat autem uniuerſaliter finem eſſe perfectiorem iis quæ ſuapte natura or dinantur ad finem. Quo fit ut homo ſuapte natura nullius ſit alimentum: quoniam relatiue ad cætera animalia inuenitur præſtantior, relatiue uero ad homines inuenitur par. alimentum au tem naturale (ut dictū eſt) oportet eſſe imperfectius. De manu cunctarum beſtiarum. Iuxta hebræum adiungitur iterum requiram. Ita ꝙ habetur. de manu omnis beſtiæ requiram eum: & de manu hominis/de manu uiri fratris eius requiram animam hominis. Nec interiacet con iunctio inter dictionem uiri & dictionem fratris. Quod dixerat in genere/explicat in ſpecie deſcendendo primum ad irrationalia, deinde ad homines promiſcue, & demum ad proximos. ¶ Quod autem dicitur deum requiſiturum humanum ſanguinē de manu omnis beſtiæ/non ſignificat ꝙ deus uocaturus ſit in ius beſtias occidentes homines, ſed ꝙ huiuſmodi occiſio eſt naturaliter iniuſta: quoniam homo non eſt naturale alimentum cuiuſcunq; beſtiæ. Ac ſi aper tius dixiſſet. non ex ordine naturali a me ſtatuto prouenit ꝙ beſtiæ occidant homines ad come dendū eos: præternaturale enim eſt hoc/non decretū ſed permiſſum a me: utpote naturaliter malū. propterea enim ſignificatur ut requirendū. Meminit autē in ſpecie uiri fratris, quia frequē tius homicidia patrant inter cōmunicātes. perſæ enī nō occidunt ab hiſpanis/aut econuerſo. ¶ Quicunq; effuderit humanum ſanguinem effundetur ſanguis illius. Iuxta hebræum habet. effundens ſanguinem hominis in hominem, ſanguis eius effundetur. Dixerat ſe requiſiturum uitam hominis de manu cuiuſlibet occidentis eum: modo apponit pœnam homicidæ, & eſt pœna talionis. ¶ Et dicit in hominem/tum ad excludendum irrationalia animalia ab hac pœ nali lege. Quam excluſionem oportebat fieri eo ꝙ cōmuniter præmiſerat ſe requiſiturum ui tam hominis de manu beſtiæ & hominis. Excludunt autem irrationalia/ex eo ꝙ non occidūt hominem in hominem: hoc eſt ad iniuriandum homini. Tum ad excludendum occiſionē ho minis ab hominibus iuſtis iudicibus. tales enim non occidunt hominem in hominem, ſed in uindictam criminum/ſed pro communi bono. Niſi enim adiunctum fuiſſet in hominē, pœna hæc ſecundū uerba extenderet ſe etiam ad iuſtos iudices. Intellige autem pœnam talionis de cretam homicidæ ſm meritum: hoc eſt decernitur ꝙ homicida meretur occidi ab ipſo deo/& a uices dei gerentibus hominibus iudicibus. Ad imaginem quippe dei factus eſt homo. No men elohim eſt. & merito, quia in creatione hominis ſcriptus eſt deus ſub nomine elohim: & pœna talionis ad iudices ſpectat. Vos autem creſcite & multiplicamini. Iuxta hebræum habe tur. & uos fructificate & multiplicate & ingredimini ſuper terram & implete eā. Iuxta hebræū habetur. & propagamini in terra & multiplicate in ea. Prius benedixerat/fructificate & multi plicate: modo excluſa diminutione hominum ex occaſione ut eſſent alimentū/ut nulla ex par te intelligerent impediendam multiplicationem, repetit benedictionem tum multiplicationis abſolute tum multiplicationis in terra iam maledicta.

HÆc quoq; dixit deus ad noach & ad filios eius cū eo. Dictio īterpretata deus ē nomē elohim. & quadrat materiæ punitionis per diluuium amplius nō futuræ. Ecce ego. Iuxta hebræū habetur. & ego ecce ego. Dixerat adempta diminutione hominū ex parte occiſionis/uos fru ctificate & multiplicate. obuiat modo tacitæ quæſtioni/quia ſi tu deus iterum deleas nos aquis diluuii. Huic inquam obiectioni contrariæ multiplicationi generis humani obuiando/dicit & ego: ſignificans uos ex parte ueſtra facite quod dixi & ego ex parte mea ecce ego. Ne in lon gum protraham quod ego ex parte mea faciam, ecce ego non ſtatuā (ut uulgata habet æditio) ſed. ſtatuens. hoc eſt ſtatuto in præſenti. pactum meum uobiſcum/& cum ſemine ueſtro poſt uos, & ad omnem animā uiuentem que eſt uobiſcū: tam in uolucribus q̄ in iumentis & pecudib⁹ terre, cunctiſq; que egreſſa ſunt de arca/& uniuerſis beſtiis terre. Conſidera ordinē literæ. nam primo explicatur inter quos ſit hoc pactum: uidelicet inter deum ex una & homines tunc præ ſentes & ſemen eorum & omnia animantia terræ ex alia parte. ¶ Vbi & aduerte illa uerba & uniuerſis beſtiis terræ/legenda eſſe iuxta hebræum. ad omnem beſtiam terre. ne ſuperflua cen ſeantur: ſed per modum extenſionis/ſignificando uſq; ad omnem beſtiam terræ. Statuam pactū meum uobiſcum. Iuxta hebræum præponitur cōiunctio &. poſtq̄ enim explicatum eſt inter quos ſit pactum, explicaturus materiam pacti/reſumit idem pactū ſub uerbo futuri temporis: ad ſignificandum perſeuerantiam fœderis. & nequaq; ultra interficietur omnis caro aquis di luuii: neq; erit deinceps diluuium diſſipans terram. Ecce res pacto firmata. Non dicit aliqua caro/ſed omnis caro. Sicut etiam non excludit ſubiungendo/diluuium alicuius partis terræ.

ſed terræ abſolute:quoniã de uniuerſali diluuio delente omnem carnem eſt ſermo. ¶ Nec dicit non excidetur omnis caro abſolute/ſed aquis diluuii:ad explicandum ſub hoc pacto contineri hunc duntaxat modum occidendi omnem carnem.

Dixitq; deus. Nomen eſt elohim/eadem ratione. hoc ſignum federis quod do inter me ⁊ inter vos ⁊ ad omnem animam viuentem que eſt vobiſcum. Non ſuffecit deo paciſci,ſed ſignũ pacti adiecit. Et pronomen hoc demonſtrat demonſtratione ſimplici quemlibet arcũ futurum in nubibus.Quod ſtatim explicauit. in generationes ſempiternas. Libra bene hãc particulã. refertur enim ad uerbum do:ſeu participium dans in hebræo.Reuelauit ſiquidem deus ꝙ ipſe ad generationes æterni(non ad tempus ſed ad ſuccedẽtes in æternũ generationes) dat hoc ſignum/dat arcũ in nubibus. Hæc reuelatio ſcribitur dicendo & dixit elohim .iam alloquendo noe & filios eius dixit. Et in indeficiẽte(quandiu durant generationes ſæculorum)apparitione arcus conſiſtit ſignum diuini fœderis. ¶ Quod ut penetres ad quietem uſq; intellectus,ſcito ꝙ iris quã ſcriptura appellat arcum/eſt naturale ſignũ diluuii non tunc futuri.non eſt ſignum diluuii nunq̃ futuri, ſed non propinqui diluuii/ſed non diſpoſiti aeris ad diluuium:quoniã arcus cauſatur ex uictoria ſolis ſuper diſpoſitionẽ nubium ad immenſam pluuiã:diluuium autẽ non cauſatur niſi concurrente diſpoſitione ad immẽſas pluuias.Quo fit ut ſi arcus per omnes generationes appareat,ſignũ ſemper habeatur naturale aeris non diſpoſiti ad diluuium.& propterea deus dando ad generationes æternas arcum in nubibus,dat naturale ſignum aeris non diſpoſiti ad diluuium:ac per hoc dat ſemper naturale ſignum non futuri diluuii. ¶ Nec huiuſmodi ſignum naturale ſupponit pluuias eſſe cauſam totalem diluuii:ſed ſupponit ꝙ ſine immẽſis pluuiis nec fuit nec eſt nec erit diluuiũ uniuerſale: ut ipſa quoq; ſacra ſcriptura teſtatur/dicendo concurriſſe ad illud diluuium apertas feneſtras cœlorum ad immenſas pluuias quadraginta dierum & quadraginta noctium ¶ Et ſi altius contemplatus fueris,intelliges fœdus diuinum conſiſtere in hoc ꝙ deus deinceps gubernabit mundum quantũ ad uniuerſale ſpectat diluuium/ſm curſum naturalem:iuxta quẽ nunq̃ uſq; adeo nubes præualent ad pluuias ut omnino uincant apparentiam ſolis/quæ manifeſtatur in iride.Quocirca ex hoc ꝙ arcus ſignum naturale eſt deficientis unius cauſæ requiſitæ ad diluuium/& ſm curſum naturalem nulla generatio præterit ſine iride,habetur ꝙ diluuiũ uniuerſale nõ eſt naturale/ſed immẽſitas illa pluuiarum ad cauſandum diluuiũ fuit ex ſupernaturali cauſa. Deus itaq; paciſcendo ꝙ nõ erit amplius diluuium uniuerſale/& in ſignũ fœderis dãdo iridem ad generationes æterni,manifeſtat ſe paciſci ꝙ non utetur amplius poteſtate ſua ſupernaturali ad cauſandum diluuiũ.Et hoc fuit ſpecialis reuelationis & ſpecialis gratiæ/ꝙ non deſiſtet efficere arcum per generationes ſingulas uſq; in æternum. Suauiter ſiquidem ſe gubernaturum uniuerſum(hoc eſt ſm curſum naturalem)quo ad hoc ſpondet: ac per hoc non monſtrabit unum arcu & aliud faciet poteſtate.

¶ Arcum meum ponam in nubibus. Iuxta hebræum habetur in præterito. arcum meum dedi in nube. Dixerat ſub pronomine/hoc ſignũ:explicat modo nomẽ ſigni/dicendo arcũ meũ. Et dicendo dedi in nube manifeſtat ꝙ nõ tunc primum dederit cauſis naturalibus apparitionẽ arcus,ſed ꝙ olim dedit. Et hinc ſoluitur quæſtio an iris apparuerit ante diluuium.teſtatur enim deus ipſe ꝙ iam dederat arcum in nube. ⁊ erit ſignum federis inter me ⁊ inter terram. Iuxta hebræum habetur. ⁊ erit ad ſignum pacti inter me ⁊ inter terram. Arcum quidẽ in nube olim dedi,ſed non in ſignũ fœderis non utendi mea poteſtate ſupernaturali: deinceps erit in ſignũ fœderis modo initi inter me & terrã/non utendi poteſtate ſupernaturali ad cauſandũ pluuias immenſas requiſitas ad uniuerſale diluuium. Cumq; obduxero nubibus celũ,apparebit arcus meus in nubibus. Explicatur tempus ſigni fore tempus multiplicatæ nubis ſuper terram. ita ꝙ tempus pluuiæ definitur fore tempus iridis. Quod non eſt ſic intelligẽdum ꝙ in omni multiplicatione nubium ad pluuiam promittatur iris:ſed ꝙ nunq̃ erit tanta multiplicatio nubium ad pluuiã ut tollat apparitionem iridis. ⁊ recordabor federis mei vobiſcum / ⁊ cũ omni anima viuente que carnem vegetat:⁊ non erunt vltra aque diluuii ad delendũ vniuerſam carnem. Humano more loquitur deus:deſcribens ſe fore ad ſimilitudinem recordantis / quo ad hunc effectum ut non cauſet diluuium uniuerſale. Eritq; arcus meus in nubibus:⁊ videbo illum ⁊ recordabor. Clarius habetur in hebræo. ⁊ videbo illum ad recordandum federis ſempiterni. Humano more etiam nunc ſe deſcribit.Prius deſcripſerat ſe ſm actionem internæ recordationis:modo deſcribit modũ extrinſecum quo excitabitur ad internam recordationem/dicendo & uidebo illum ad recordandum pacti æterni.Hominibus enim humano more ſe deſcribit,ad ſimilitudinem hominis qui ex ſenſibili ſigno excitatur ad memoriã promiſſi Quæ omnia ſunt intelligenda in deo ſm ſimilitudinem effectus:hoc eſt ꝙ ſic abſtinebo a cauſando diluuium quemadmodum recordatus ex ſigno ſenſibili pacti facti ad non cauſandũ diluuium ut nulla obliuione prætermitti poſſit quod promiſſum eſt. quod pactum eſt inter deum ⁊ oẽm

Digitized by Google

animam uiuentem uniuerſe carnis que eſt ſuper terram. Dictio interpretata deum eſt nomen
elohim: cui conuenit ſeruare fœdus. Ius enim hoc exigit ut etiam princeps ex pacto teneatur.
Dixitq; deus noe. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim ad noach, hoc eſt ſigni federis
quod conſtitui inter me & omnem carnem ſuper terram. Demum deũ iudicem tanq̃ ſubſcriben
tem/ſuaq; ſubſcriptione firmantem ꝙ iris erit ſignum dicti fœderis deſcribit moſes.

Erant ergo filii noe. Ab hoc loco uſq; ad duodecimum capitulum quæ tractaturus ſit mo
ſes præfatione tanq̃ argumento quodã ſummat. Nec in hebræo habetur nota illationis: ſed
litera iſta inchoat a coniunctione, dicendo & fuerũt filii noach. qui egreſſi ſunt de arca, ſem
cham & iapheth. Et hinc rurſus apparet ꝙ noe poſt diluuiũ genuit. niſi eni alios filios habuiſ
ſet non dixiſſet & fuerunt filii noach exeũtes de arca/ſem cham & iapheth. ad differentia ſiqui
dem aliorum filiorum noe meminit exeuntium de arca. Et in hoc præſtaſſe iſtos tres filios reli
quis filiis noe/inſinuatur: uſq; adeo ut nomina aliorũ abolita ſint/& ſoli hi tres tanq̃ patres mũ
di habiti ſint. Porro cham ipſe pater chenahan. Hoc eſt aliud tractãdum quod prælibat hic
moſes. Tres iſti filii noach. Ne putares chenahan priuilegiatum ex huiuſmodi inſerta præ
libatione (tanq̃ ipſe habendus ſit uelut quartus filius noe) explicat numero ternario filios noe,
& ab his diſſeminatum eſt omne genus hominum ſuper uniuerſam terram. Iuxta hebræum ha
betur. & de ipſis ſparſa eſt omnis terra. Pronomẽ ipſis mõſtrare tres iſtos filios noe & ipſum
noe/rigor uerborum permittit. ſuauitas tamen cõtextus exigit ut demõſtret tantum tres iſtos
filios noe: quoniam inferius nulla genealogia noe recenſetur niſi ratione iſtorum triũ filiorũ.
Et hoc eſt aliud tractandum quod prælibatur. quo inſtruimur ꝙ alii noe filii & deſcendẽtes ab
eis, ſub nominibus iſtorum trium filiorum reputati ſunt. Simile quid habes in filiis ioſeph: di
cente iacob auo eorum ad ioſeph gen. 48. ephraim & manaſſes mei erunt filii, reliqui autẽ tui
erunt/& nomine fratrum ſuorum uocabuntur in poſſeſſionibus ſuis. Dicitur autem omnis
terra ſparſa ex iſtis/metaphorice tanq̃ aſperſa fuerit hominibus deſcendentibus ab iſtis.

Cœpitq; noe uir agricola exercere terram. Iuxta hebræum breuiſſime idem ſignificatur. Et
incepit noach uir terre. Recole ꝙ colere terram pluries appellatum eſt in ſuperioribus ſerui
re terræ. inde enim deriuatum eſt ut homo deditus culturæ terræ dicatur uir terræ/tanq̃ ſeruus
terræ. Et more hebræo deeſt uerbum ſubſtãtiuum/incœpit eſſe uir terre. & plantauit uineam.
Non dicit & plantauit uitem ſed uineam: ad ſignificandum multitudinem uitiũ plantatã in or
dine ad faciendum uinum. ad differentiam uitium quæ plantãtur ad comedendum uuas. Bi
benſq; uinum inebriatus eſt & nudatus in tabernaculo ſuo. Et uidit cham pater chenahan turpi
tudinem patris ſui. Hic incipit exequi prælibatũ illud. cham ipſe pater chenahan. Duo ſiquidẽ
hæc litera manifeſtat. Alterũ ꝙ cham iam genuerat quartũ filium qui uocabatur chenahan/tẽ
pore quo noe inebriatus eſt: alioquin nõ eſſet ſcriptũ ꝙ cham pater chenahã uidit turpitudinẽ
patris ſui: quoniã cham non cham pater chenahan uidiſſet. Alterũ ꝙ nunciante chenahan pue
ro cognouit cham patrem nudatum & uidit. niſi enim quatenus pater chenahan uidiſſet, quũ
eſſet pater aliorum filiorum/non ſcriptum fuiſſet ꝙ cham pater chenahan uidit turpitudinem
patris ſui. Vtrunq; itaq; litera iſta inſinuat. & nunciauit duobus fratribus ſuis foras. Multi
plex peccatũ congeritur: & ꝙ non operuit patrẽ/& ꝙ nunciauit non uni tantũ ſed duobus fra
tribus/& ꝙ foras ad hoc exiuit. Accepit uero ſem & iapheth pallium. Iuxta hebræum habet
pannum. nulla expreſſa figura aut conditione ueſtimenti. & impoſuerunt humeris ſuis: & in
cedentes retrorſum operuerunt turpitudinem patris ſui. facieſq; eorum auerſe erant: & turpitu
dinem patris ſui non uiderunt.

Et euigilans noe ex uino ſuo, quũ didiciſſet que fecerat ei filius ſuus minor. Iuxta hebræũ
habetur. & cognouit quod fecit ſibi filius ſuus paruus. Nõ utit litera participio quo uſus eſt
interpres ãtiquus/dicẽdo & euigilãs quũ didiciſſet: ſed utit duobus præteritis, dicẽdo & exper
gefactus eſt & cognouit. Quo fit ut nec ſciamus quãtũ tpis interceſſerit a uigilia uſq; ad notitiã
nec ſciamus modũ quo cognouit ignominiã ſibi illatã. Et appellat chã filius noe paruus nõ ab
ſolute (nã pluſq̃ cẽtũ annorũ erat) ſed relatiue ad fratres duos/ſem & iapheth. Quos eſſe prius
natos/ex hac litera iũcta literæ ſequẽtis capituli inſinuat: ut ibi declarabit. Et dixit maledictus
puer chenahan. Superfluit puer. Et hinc apparet ꝙ chenahan retulerit patri noe iacere nudatũ.
perinde ac ſi dictũ fuiſſet maledictus chã quatenus pater chenahan. Vterq; itaq; maledictus eſt
maledictione pœne ſubiunctæ. Seruus ſeruorum erit fratribus ſuis. Infima ſeruitutis ſpe
cies ſignificatur dicendo ſeruus ſeruorum. tanq̃ non ſat ſit ſeruire fratribus ſed oportere etiam
ſeruire ſeruis fratrum. Pœnalis autem hæc maledictio prophetauit futurã chananæorum ſer
uitutem quæ poſtea ſuperuenit. Dixitq; benedictus dominus deus ſem. Iuxta hebræum ha
betur. benedictus iehouah elohe ſem. Vtrunq; eſt nomen dei: ſed primum proprium (eſt enĩ
nomen tetragrammaton) ſecundum appropriatum. Aiunt enim eſſe plurale nominis eloha: ſic

gnificare autem idem quod elohim. Et dicitur elohe ſem/hoc eſt qui colitur iudex ac guberna tor eius. Secundum hunc ſiquidem ſenſum innuit des dicit ſcriptura deum uerum uel exiſtum tum elohe alicuius hoc eſt qui colitur ab illo. ℣ In ſem igitur benedicendus benedictione laudis prophetatur deus & ſecundum propria & ſim appropriata:hoc eſt & ſm ſe & ſm q̃ gubernat creaturas. ſubauditur enim uerbum ſubſtãtiuum futuri temporis. Et hoc adimpletum eſt: quoniam ex ſem deſcendit abraham/ex quo diuinus cultus propagatus eſt in filiis iſrael. Et tandem ex eodem ſemine natus eſt chriſtus:in quo benedicitur undequaq; deus. ℣ Et chenahan ſeruus eius. Iuxta hebræum habetur. et ſit chenahan ſeruus eis. Significanter enim dicit eis in numero plurali, ad ſignificandum q̃ non ipſi ſem ſed filiis ipſius futurus erat ſeruus chenahan ſemen. ℣ Dilatet deus iapheth & habitet in tabernaculis ſem. Dictio interpretata dilatet/ſum tum laſſcatqui eſt & anceps ad ſignificandum dilatationem uel uenuſtationem. Et nomini quidem iapheth magis quadrat uenuſtabit/ut tanq̃ alludendo ad nomen iapheth ſonans pulchritudinem dictum ſit uenuſtabit pulchrum. ſed contextui magis quadrat ut ſignificet dilatationem. nam explicatur dilatatio tanta ut habitent filii iapheth in tentoriis ſem/ ut non ſufficiant eis loca propria ſed etiam habitent in locis ſem. ℣ Et nominat hic deus elohim ualde cõgrue, ad diſtribuendum tam late filios iapheth ut communicent etiam cum filiis ſem. Si penſarentur diſtributæ nationes, appareret quando hoc fuerit uerificatum: ſed hæc hodie ualde ignota ſunt. ℣ Sitq; chenahan ſeruus eius. Iuxta hebræum habetur. & erit chenahan ſeruus eis. hoc eſt filiis iapheth. Et hæc clauſula manifeſtat q̃ uerbum habitabit refertur ad iapheth:alioquin repeteretur ſeruitus chenahan reſpectu ſem ſm planum contextum literæ. Eſt itaq; chenahan prædictus ſeruus filiorum ſem & aliorum iapheth: iuxta id quod præmiſſum fuerat/ſeruus ſeruorum erit fratribus ſuis. Oporteret autẽ conferre loca locis & nationes nationibus iuxta mutationes ſubſecutas ex bellis:ad uidendum quando hæc fuerint adimpleta.

℣ Vixit autem noe poſt diluuiũ trecentis quinquaginta annis: & impleti ſunt omnes dies eius nongentorũ quinquaginta annorum, & mortuus eſt. Quemadmodum uitam noe ante diluuiũ moſes nec quo ad locum nec quo ad exercitiationem deſcripſit/ſed tñ quo ad tempus & initium ita uitam eius poſt diluuiũ ſilẽtio inuoluit:nec locum ubi uixerit aut ubi mortuus fuerit explicat, ſed tñ q̃ fuit uir terræ & q̃ uixit tantum temporis. feſtinat ſiquidem moſes ad abraham.

CAPVT X.

Hæ generationes filiorũ noe:ſem/cham & iapheth. Repetit iſtos tres filios dũtaxat, quia fratres eorum ſub nominibus iſtorum trium tanq̃ patrũ (utpote qui fuerunt ante diluuium) obſtruſi ſunt. ℣ Natiq; ſunt eis filii poſt diluuium. Hoc dictum eſt ad explicandum q̃ ante diluuium non genuerunt.

℣ Filii iapheth. Retrogrado ordine exequitur. nam proponẽdo incœperat a ſem/terminando in iapheth: exequẽdo autem retrogreditur, inchoando a iapheth/& terminando ad ſem. Septem autem filii ſupputantur iapheth: ſed quorundam nomina ſunt corrupta. ℣ Gomer & magog & madai & iauan. Legendũ eſt iauan. & tubal. Nõ nulli putant legendũ eſſe tatal. & moſoch. Legendũ eſt meſech. & thiras. ℣ Porro filii gomer aſcenez & riphat & togorma. Inter filios quoq; primogeniti iapheth qui appellatus eſt gomer enumerantur tres:& due corruptiones inueniuntur. Nam primus q appellatur aſcenez nominatur aſchenaz. ultimus thogorma/nominandus eſt thogarmah. ℣ Filii autem iauan. pronunciatur . . . Vide q̃ cum ſeptẽ numerauerit filios iapheth, omiſſis quinq; eorum/duorũ tñ (primi uidelicet & quarti) filios ſupputat ad inſinuandũ q̃ non eſt propoſiti ſui texere genealogias omnes. ℣ Quatuor autẽ filios iauan nominat. Eliſa & tharſis: cethim. Legendũ eſt chitim. & dodanim. ℣ Ab his diuiſe ſunt inſule gentium in regionibus ſuis, unuſquiſq; ſecundũ linguam ſuam & familias in nationibus ſuis. Nõ proſequuturus moſes hiſtorias diuiſarũ nationũ præoccupat quod poſt factũ eſt:ualde ſummarie ſcribendo q̃ a filiis iapheth ſeparate ſunt quo ad proprietatẽ habitandi/colendi/dominãdi inſule gentiũ:hoc eſt inſule quas modo tempore moſi inhabitant gentes/inhabitant ethnici. fecerunt enim ſuas regiones quas occupauerunt.

Et filii cham chus & meſraim. Legẽdum eſt miſraim. & phut & chenahan. ℣ Filii chus ſaba. Legendum eſt ſeba. ſeu ſeua. & euila. Legendum eſt chauilah. & ſabatha. Legendum eſt ſabthah. uel ſabthah. & regma. Legendum eſt raghmah. & ſabathaca. Legendum eſt ſabthecah. ℣ Filii regma. Legendum eſt filii raghmah/ſaba & dadan. Proſequitur moſes genealogiam chus per quartũ eius filium. ſupputãdo duos illius raghmah filios. Quorum alter nominatur ſaba: ſed nominãdus eſt ſeba ſeu ſeua. Alter nominat dadã: & nominandus ẽ dedan. ℣ Porro chus genuit nemrod. Legendum eſt nimrod. Quinq; filiis chus adiungit ſextum. Ipſe cepit eſſe potens in terra. Dictio interpretata potens/proprie interpretanda eſt fortis. Apud

nos tamẽ clarius explicat ſenſum potens:quoniã ſenſus eſt ꝙ iſte incœpit habere potentatum in terra,qui potentatus ſignificatur a fortitudine eo ꝙ fortitudine ſua uendicauit ſibi potẽtatum. ⁊ erat robuſtus venator coram domino. Eadem dictio quæ interpretata eſt potens/ repetitur hic.Habetur itaq; iuxta hebræum. ipſe fuit fortis venator in faciebus iehouah. Eſt enim tetragrammaton.De uenatione hominum ab omnibus intelligitur: ad ſignificandum ꝙ uſus eſt fortitudine ſua ad capiendum homines ad ſimilitudinem uenatoris. Quod autem dicitur in faciebus dei/dupliciter exponi poteſt.uel contemptiue:hoc eſt cõtempto conſpectu diuino.ut ſit dictum ad exaggerationem peccati,quemadmodum exaggeratur crimen cõmiſſum ſpectante prætore. Vel ſimulate:ad ſignificandum ꝙ nimrod hinc ſimulabat ſe eſſe deicolam,inde autem exercebat tyrannidem.Oportet enim ſm philoſophorum documẽta principẽ eſſe deicolam,ut populus minus putet ſe pati iniuſtum.Et hic ſenſus magis quadrat contextui: eo ꝙ ſubiungit inde deriuatum prouerbium.nõ eſt autem ueriſimile uerſum fuiſſe in prouerbium dignum ut narraretur a moſe continens tam ingentem blaſphemiam quantam continet primus ſenſus.Meminit autem dei ſub nomine propriiſſimo,ad ſignificandũ uel ꝙ ipſum deũ ſm ſeipſum contẽnebat (iuxta primum ſenſum) uel ꝙ ſummum illud arcanũ quod eſt primũ omnium principium / ſimulabat ſe colere. Ab hoc exiuit prouerbium. Iuxta hebræũ habet. ideo dicetur. Et ſignificatur uerbo futuri temporis ad ſignificandam perſeuerantiã prouerbii. quaſi nimrod robuſtus venator coram domino. Iuxta hebræum habetur. ſicut nimrod fortis venator in faciebus iehouah. Vel de principe aliquo contẽnente deum uel de tyrãno ſimulãte ſe deicolam,huiuſmodi prouerbium dicebatur. Fuit autem principium regni eius babylon ⁊ arach ⁊ archatb ⁊ calanne in terra ſennar. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit principium regnĩ eius/babel ⁊ erech ⁊ achad ⁊ calneh in terra ſinhar. Nomẽ eſt regionis ſinhar/in qua ſunt iſtæ quattuor ciuitates in litera nominatæ. Vide quantum profecerit nimrod.fecit enim ſe regem. Et fuit primus rex poſt diluuium.nam de ipſo ſcriptum eſt/ipſe cœpit eſſe fortis in terra. Regna ergo poſt diluuiũ ab ipſo incœperũt:qui primus cœpit uti fortitudine ad faciendũ ſe principem/ad cogendum alios ſub ſuo dominio. De terra illa egreſſus eſt aſſur. Iſte aſſur fuit ſecundus filius ſem:ut in hoc eodem ſubiungitur capitulo.Et quoniã ipſe imitatus eſt nimrod quo ad principatum,propterea moſes narrat ꝙ ipſe egreſſus eſt ex eadem terra ſinhar / in qua regnum ſibi conſtituit nimrod.Ac ſi apertius dixiſſet ꝙ terra illa fuit ferax principum: quandoquidem ex illa egreſſus eſt aſſur filius ſem/rex niniues. ⁊ edificauit niniuen ⁊ plateas ciuitatis ⁊ chale: ⁊ reſen inter niniuen ⁊ chale. Iuxta hebræum niniue biſyllabum eſt .proferunt enim ninueh . ciuitas autem dicta chale/nominanda eſt calach.Ad explicandum ꝙ ipſe aſſur ſuo tempore ordinauit multas plateas in ciuitate niniues/meminit non ſolius ciuitatis ſed platearũ eius. hæc eſt ciuitas magna. Pronomẽ nõ demõſtrat ciuitatẽ mediã inter niniuen & chalach,ſed ipſam niniuen:quæ apud ionã dicit̃ tam magna fuiſſe ut occupauerit iter triũ dierũ.

¶ At vero meſraim. pro. miſraim. Redit ad genealogiam cham,proſequendo ſecundũ illius filium miſraim patrem ægyptiorum.A quo uſq; hodie ægyptus apud hebræos dicit̃ miſraim, ſicut æthiopia chus. genuit ludim ⁊ anamin ⁊ laabin/nepthuim ⁊ phetruſim ⁊ cheſluim. Iuxta hebræum legendum eſt. genuit ludim ⁊ anamim ⁊ lehauim ⁊ naphthuchim ⁊ pathruſim ⁊ chaſluchim. Sic enim ſcripta ſunt hebraice hæc nomina propria filiorum miſraim. De quibus egreſſi ſunt philiſtim ⁊ caphturim. Iuxta hebræum habetur. Qui exiuerunt ex inde, peliſtim ⁊ caphthorim. Abſq; certis parentibus deſcribuntur iſtæ duæ nationes egreſſæ inde,hoc eſt ex his nominatis filiis miſraim.Forte uerũ eſt quod aiunt, ex mutuatis uxoribus hos deſcendiſſe.

¶ Chenaan autem genuit. Proſequitur genealogiam cham per quartum filium qui fuit maledictus a noe.& ne multiplicemus ſcripturam corrigendo nomina propria,legendum eſt iuxta hebræum. ſidon primogenitum ſuum ⁊ cheth ⁊ iebuſi ⁊ emori ⁊ ghirghaſi ⁊ chiuui ⁊ harci ⁊ ſini ⁊ aruadi ⁊ ſemari et chamathi.et per hos diſſeminati ſunt populi chananeorum. Iuxta hebræum habetur. Et poſtea ſparſe ſunt familie chenabani. Factiq; ſunt termini chanabã venientibus a ſidone geraram uſq; gaſam donec ingrediaris ſodomam et gomorram et adamam et ſeboim uſq; leſam. Iuxta hebræum habetur. Et fuit terminus chenabani de ſidon ad venire te ad gherarah uſq; hazzah,ad venire te ad ſedomah ⁊ hamorah ⁊ admah et ſeboim uſq; laſah. Et hæc ſint correcta ratione nominum propriorum. Hi ſunt filii cham in cognationibus ⁊ linguis ⁊ generationibus terriſq; et gentibus ſuis. Superfluit & generationibus.nec intelligas numeratos oẽs filios cham:quoniã multorũ genealogias ex ipſo contextu apparet eſſe omiſſas.

DE ſem quoq; nati ſunt. Hic faciendus eſt punctus. In hebræo enim habetur. et ſem natus eſt. & eſt datiui caſus ſem. Tria præmittit genealogiæ ipſius ſem.Primũ eſt ꝙ ex ſem nati ſunt multi:multitudo enim ſignificat̃ ſingulari numero natus eſt/hebræo more. Secũdum eſt. patre omnium filiorum heber. Iuxta hebræum habetur. etiam ipſe pater omnium filiorũ heber.

Digitized by Google

heber. Ad dignitatem ſem ſpectare monſtrat moſes ꝙ ipſe fuerit pater omnium filiorum heber:ut per hoc intelligatur ꝙ fuit pater abrę, ꝙ fuit pater populi electi a deo, ꝙ fuit pater meſſię. fratre iapheth maiore. Iuxta hebręum habetur. frater iapheth magnus. Ecce tertium, ſignificans ſem fuiſſe primogenitum noe. Nam ſi hic textus conferatur cum litera pręcedentis capituli (ubi cham appellatus eſt filius noe paruus) ex utraq; litera ſimul iuncta habetur ꝙ ſem fuit primogenitus & cham ultimus. Ex hoc eñi ꝙ cham eſt filius paruus relatiue ad fratres ſuos/& ſem eſt magnus relatiue ad iapheth, manifeſte ſequitur ꝙ ſem fuit primus/iapheth ſecundus/& cham tertius. Nec mireris ſcriptũ eſſe magnus nõ maior: carẽt ſiquidẽ hebręi comparatiuis nominibus. Filii ſem, helam ⁊ aſſur ⁊ arphaſad. pro. arpacſad, ⁊ lud ⁊ aram.

¶ Filii aram. Proſequitur genealogiam ultimi filii ſem. Legenda aũt ſunt nomina filiorum aram ſic. hus ⁊ chul ⁊ ghether ⁊ mas. At vero arphaſad genuit ſale. Legendum eſt. Et arpachſad genuit ſelach. de quo ortus eſt heber.

¶ Natiq; ſunt heber filii duo. Nomen vni phalech. Legendum eſt. peleg. quia in diebus eius diuiſa eſt terra. Non eſt uſquequaq; certum an pronomen eius monſtret heber uel peleg. Si nomen fuit ei impoſitum in natiuitate, monſtrat heber: propterea filio nomen imponentem peleg/quia in diebus heber diuiſa eſt terra. ſonat enim peleg diuiſionem. Si autem aduentitium fuit hoc nomen, monſtratur ipſe peleg/ꝙ ad perpetuam memoriam diuiſionis terrę factę tempore eius ſortitus fuerit nomen peleg. Et eſt ſermo de diuiſione terrę per diuerſas linguas facta poſt confuſionem linguarum. ¶ Et nomen fratris eius iectan. Corruptum quoq; eſt nomen iſtius fratris peleg. Legendum eſt. ioctan. Et nomina filiorum eius legenda ſunt ut ſubiũgitur. Et ioctan genuit almodad ⁊ ſaleph ⁊ chaſarmaueth ⁊ iarach ⁊ hadoram ⁊ vzal ⁊ diclab ⁊ hobal ⁊ abimael ⁊ ſeba ⁊ ophir ⁊ cheuilab ⁊ iobab. Omnes iſti filii ioctan. Et fuit habitatio eorum de meſa pergentibus vſq; ſephar ab montem orientalem. Quis autem ſit iſte mons qui quodammodo antonomaſice appellatus eſt orientis/neſcio. ¶ Iſti filii ſem ſecundũ cognationes ⁊ linguas ⁊ regiones in gentibus ſuis. iſte familie filiorum noach iuxta populos ⁊ nationes ſuas. Legendum eſſet. ad generationes ſuas in gentibus ſuis. ¶ Et ab his diuiſe ſunt gentes in terra poſt diluuium. Adiecit hoc moſes ad differentiam diuiſionis gentium per mundum quę fuerat ante diluuium.

CAPVT .XI.

ERat autem terra. Deficit. omnis. ſeu tota. Explicatur ſiquidem ꝙ non ſolum aliqua pars terrę, ſed uniuerſa terra erat unius linguę. labii vnius ⁊ ſermonum eorundem. Non ſolum omnes homines conueniebant in unitate uerborum, ſed etiam in unitate labii: hoc eſt modi proferendi. Contingit enim italos communicantes in uerbis/differre in labiis: ut clare patet. & ſimile eſt in hiſpanis/germanis &c̃. Ad tollendam itaq; omnem diuerſitatem utraq; unitas explicatur.

¶ Et quanuis ſcriptura non explicet quę fuerit tunc lingua omnibus communis, duas tamen coniecturas habemus ꝙ fuerit hebręa. Altera eſt quia lingua hebręa fuerat ante diluuiũ: ut nomen domini tetragrammaton teſtatur. Altera eſt ꝙ babylonię nomen quod iuxta hebręã linguã ſortita eſt ciuitas illa, apud omnes nationes perſeueraſſe uidetur. Quod ſi ita eſſe cõſtaret, efficax profecto haberetur hinc argumentum: pręcipue quum ciuitas illa non fuerit heber aut filiorũ eius, ſed fuit nimrod/filii chus/filii cham. ¶ Cumq; proficiſcerẽtur de oriente, inuenerunt campum in terra ſinhar: ⁊ habitauerunt in eo. Non intelligas uniuerſum genus humanum profectũ fuiſſe ab oriente & iuiſſe in regionẽ ſinhar (quia nec litera hoc ſonat nec rationi hoc conſentaneũ eſt) ſed ſenſus literę eſt ꝙ perſeuerante una lingua in uniuerſa terra, illi qui mouerũt ſe de oriente uenerunt in uallem ſinhar. Dixitq; alter ad proximum ſuum. Quod nec nimrod nec aliquis certus homo fuerit autor ſubiunctę fabricę, manifeſtat incitatio attributa uagę hominibus: ut intelligamus hinc ꝙ nimrod ciuitatem babylonię inchoatã cõmuni uoto/poſt confuſionẽ linguarũ occupauit & cępit regnare ibidem: ut in pręcedenti ſcriptum eſt capitulo. Venite. Multi putant dictionem hebraicam interpretandam aduerbio hortãdi eia uel age. faciamus lateres: ⁊ coquamus eos igni. Habueruntq; lateres pro ſaxis. Hinc apparet ibidem penuria ſaxorum: ac per hoc calcis/quam cõſtat ex ſaxis fieri. ⁊ bitumen pro cemento. Diſputatur de dictione interpretata bitumen: aliis lutum/aliis cretã/aliis bitumen interpretantibus. Et hoc ultimum magis quadrat ſcriptis de ſemiramide/ꝙ bitumine uſa eſt ad ędificandum. conſtat enim ipſam imperaſſe poſtea in regione illa. ⁊ dixerunt. Venite faciamus nobis ciuitatem. Hinc clare habetur ꝙ non erat ibi uniuerſum humanũ genus. fuiſſent enim ualde ſtulti/cogitando & dicẽdo ędificemus nobis ciuitatem. Sed uox iſta illorũ tantum

eſt qui profecti ex oriente uenerũt ad habitandum in campo ſinhar. delectati enim planicie & forte amœnitate loci/tractarunt de ædificatione ciuitatis propriæ. ⁊ turrim cuius culmen pertingat ad cœlum. Hyperbolicus ſermo eſt, ad ſignificandum maximam celſitudinem turris: proculdubio ad defenſionem & refugium ſi cõtingeret ciuitatem capi. ⁊ celebremus nomen noſtrum anteq̃ diuidamur in uniuerſas terras. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ faciemus nobis nomen, ne forte diſpergemur ſuper facies totius terre. Duplex finis tangitur ædificii huius. Alter eſt cõmunis fama ex ciuitate munita tam excelſa turri, tanq̃ ex facto ſingulari. Alter eſt continere ſeipſos ſimul. facile enim accidere potuiſſet ut quemadmodum ipſi ſegregauerant ſe ab aliis, ita inter ſeſe ſegregarentur ſi nõ eſſet eis communis ciuitas. habitantibus ſiquidem hominibus abſq; ſæptis ciuitatis/facilis eſt dilapſus aliquorum ab aliis. Vnde apparet rationabiliter hæſitãdo dici ne forte diſpergamur: quoniã facile euenire poterat ut a ſeipſis diſpergerẽtur.

DEſcendit autẽ dominus ut uideret ciuitatem ⁊ turrim quam edificabant. Dictio interpretata dominus eſt nõmen tetragrammaton, ad ſignificandum ꝙ ille qui eſt primum eſſendi principium deſcendit: hoc eſt ad ſimilitudinẽ deſcendentis (nõ corporali motu/ſed cura/ſed prouidentia) extendit ſe uſq; ad hæc infima: humanas ſcilicet actiones & ſingularia hæc corporea: qualia ſunt ciuitas & turris. filii adam. Dictionem hebræam reliquit interpres: quum potuiſſet latine dicere filii hominis. Hebræo more filii hominis appellantur hoc in loco non origine ſed affectu ac ſtudio: utpote quorum ſtudium erat ad perpetuitatem nominis, & ad conſtruendam ciuitatem ſibi communem/ueriti diſperſionem. Et dixit. Deficit tetragrammaton. Poſtq̃ ad ſimilitudinem deſcẽdentis uidit ciuitatem & turrim iam ædificatas, quantũis non uſq; ad terminum intentum ab eis (in hebræo ſiquidem nõ habetur ædificabant/ſed ædificauerunt filii adam) ad ſimilitudinem conferentis deſcribitur idem ſummum eſſendi principium. Et ſcribit hæc moſes ad docẽdum ꝙ ille qui eſt fons eſſendi/curã exercet omniũ ſingularium: perinde ac ſi deſcenderet ad uidendum & conferendum quæcunq; apud nos ſunt & geruntur. Ecce unus eſt populus ⁊ unum labium omnibus. Primum quod confert/eſt tam unitas popularis q̃ unitas linguæ. Ambæ enim hæ unitates cauſæ erant huius ædificii/& impediebant propagationem eorum per diuerſas mundi partes. & propterea merito ab earũ incipit collatione. cœperuntq; hoc facere. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ hoc incipere eorũ ad faciendum. Secundũ collatum eſt ꝙ nõ ſufficit iſtis quod ædificatũ eſt ciuitatis & turris, ſed nunc incipiunt tanq̃ nihil egerint. Sic loquitur deus ut conſueuimus nos loqui. nec deſiſtent a cogitationibus ſuis donec eas opere compleant. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ nunc non prohibebitur ab eis omne id quod cogitauerunt ad faciendum. Optime dicit & nunc: uidelicet ſtante unitate populi cum unitate linguæ. his enim perſeuerantibus nihil prohibebit/nihil impediet iſtos a proſecutione cœptorum/ab ædificatione turris ualde excelſæ & ciuitatis munitæ ingentibus mœnibus. Hoc eſt enim tertiũ collatum. ¶ Venite igitur. Iuxta hebræũ habetur eadem dictio quæ ſuperius etiam ab antiquo interprete interpretata eſt uenite: quam ut prædictum eſt/multi putant interpretandam eſſe eia ſeu agite. ¶ Aduerte prudens lector ꝙ moſes deſcribit deum pari referentem. Nam quia excitando ad ædificandam ciuitatem & turrim homo dixerat eia ædificemus &c. ideo diſſipaturus deus hominum conſilia dicit ad ſimilitudinem excitantis eos qui cum eo ſunt eia. deſcendamus ⁊ confundamus ibi linguam eorum ut non audiat unuſquiſq; linguam proximi ſui. Quia miniſterio angelorũ deus operatur, ideo pluraliter loquitur. Et quia ſic per angelos operatur ut magis ipſe operetur/ut ipſe non procul abſit (ut philoſophi fingunt) ſed præſens ſit angelis operantibus circa hæc infima tanq̃ præcipuus operans, ideo dicit deſcendamus & confundamus. Et deſcendere quidẽ conuenit deo ſm ſimilitudinem effectus: cõfundere autẽ proprie. Ecce remedium ex collatis adhibendum. nam ex hoc effectu ablata eſt utraq; unitas/populi uidelicet & linguæ: & conſequẽter impedita eſt proſecutio ædificationis. ¶ Quod autẽ dicitur ut non audiat/nõ refertur ad ſenſibilem auditionem, ſed ad intelligentiam ſermonis. nam diuiſis ſermonibus audiebat unuſquiſq; uocem alterius, ſed non intelligebat alter alterum. Nec tam exacto rigore intelligendum eſt nõ audiſſe unumquemq; ſuum proximum ut nõ relicti fuerint duo communicantes in ſermone. niſi enim aliqui communicantes inter ſeſe in lingua relicti fuiſſent, oportuiſſet ſingillatim ſingulos ſpargi: quod non eſt ueriſimile. Nec etiam ueritas literæ exigit hunc rigorem. ſufficit enim ueritati literæ ꝙ non quilibet intellexerit uocem ſocii ſui: & non oportet ut nullus intellexerit uocem ſocii ſui. Quod hebræa litera melius explicat/dicendo. ꝙ non audient uir labium ſocij ſui. Dictio ſiquidem interpretata uir/quamuis æquipolleat quãdoq; dictioni unuſquiſq; indefinite, non tamen ſignificat unũquemq; uniuerſaliter. Sicut etiã apud latinos uir quandoq; ſupponit pro multitudine uirorũ indefinite. ¶ Et dicendo in numero plurali audient/multos ſignificat (non ſingulos inſinuat) fore nõ intelligentes: hoc eſt cõmunicãtes quidẽ inter ſeſe in ſermone

Digitized by Google

non intelligentes autem ſocios ſuos. Hic itaq ſenſus ut literæ & rationi conſentaneus amplectendus eſt. Atq ita diuiſit eos dominus ex illo loco in uniuerſas terras: & ceſſauerunt edificare ciuitatem. Dictio interpretata dominus eſt nomen tetragrammaton. Significanter moſes attribuit ſparſionem hãc deo quatenus eſt primum eſſendi principium: ne angelis attribueretur tanq̃ propinquis agẽtibus, & deus exiſtimaretur agens remotũ reſpectu executionis. Et huiuſmodi ſparſio illorum hominum a deo facta/ ratio eſt quare diſplicuerit deo unitas populi cum unitate linguæ & ædificio ciuitatis ac turris ad continẽdum illos ſimul. Nihil enim horum ſecundum ſe diſplicuit deo: ſed quatenus impediebat propagationẽ illorũ in diuerſis partibus mundi. Et idcirco vocatum eſt. Iuxta hebræũ habetur. & propter hoc vocauit nomen eius babel. Significatur enim ꝙ deus impoſuit nomen illi ciuitati babel. quia ibi confuſum eſt labium uniuerſe terre. Iuxta hebræũ habetur. quia ibi confudit iehouah labium totius terre. Attribuitur etiã ipſa confuſio linguarum primo eſſendi principio: ad explicandum ꝙ eſt effector proximus quando uult etiã artificialium. diuerſitas enim idiomatum/ artis eſt opus. Et dicit omnis terræ, quoniã ibi fuerũt linguæ uniuerſi orbis. nam adfuit & illa quæ prius erat communis omnibus, & adfuerũt reliquæ tunc genitæ: ex quibus conſtituuntur uniuerſa idiomata. Et inde diſperſit eos dominus ſuper faciem totius terre.

HE generationes ſem. Sem erat centũ annorũ quando genuit arphaſad biẽnio poſt diluuiũ. Iuxta hebræum habetur. Sem filius centum annorum: & genuit arpachſad duobus annis poſt diluuium. Appellatur filius centum annorum nõ tam ad ſignificãdum ætatem q̃ ad ſignificandum uitam ex ſtudio ætatis centũ annorum. Ex hoc autẽ ꝙ duobus annis poſt diluuium deſcribitur ſem centum annorum, inferre aiunt hebræos ꝙ ſem nõ fuerit primogenitus noe: quoniã noe quingẽtorum erat annorũ quũ genuit/ ut patet in fine quinti capituli: ac per hoc biennio poſt diluuium primogenitus eius erat centum & duorũ annorum. ¶ Sed ratio hæc inefficax eſt, & contra literam. Contra literã quidem: quoniã (ut ex duobus præcedentibus capitulis collectũ eſt) ſem fuit primogenitus. nam deſcriptus eſt frater grandis reſpectu iapheth/ & cham deſcriptus eſt filius paruus noe. hæc enim manifeſtant ſem fuiſſe primogenitũ. Inefficax autem, tum quia litera nõ dicit ꝙ ſem quum eſſet centum annorum genuit arpachſad: ſed ſunt duæ orationes interiecta coniunctione. altera/ ſem filius centum annorum, hebræo more ſubintelligens uerbum ſubſtãtiuum. altera/ & genuit arpachſad duobus annis poſt diluuium. Tum quia minus libratur mos loquendi in ſacra ſcriptura. nam & in quinti capituli calce dicitur/ noe quum quingentorum eſſet annorum genuit ſem cham & iapheth: & tamen conſtat ꝙ nõ illo anno genuit illos tres. Niſi quis dicat ꝙ uno eodẽq partu omnes fuerint geniti. Quod ſi hebræi dixerint, dicunt contra ſeipſos: uidelicet ſem biẽnio poſt diluuium fuiſſe centum & duorum annorum. Sed ſenſus uerus eſt ꝙ non ante quingentos annos ſuæ ætatis genuit illos. Similiter inferius in hoc eodem capitulo dicetur de therach (quem corrupte uocamus thare) ꝙ uixit ſeptuaginta annos & genuit abram nachor & haran: & tamen conſtat abram genitum fuiſſe longe poſt ſeptuaginta annos patris ſui. Et eſt idem ſenſus: uidelicet nõ ante ſeptuaginta annos ſuæ ætatis genuit iſtos. Nulla ergo ex parte fundamentum habet ſolidum/ argumentum hoc quod attribuitur hebræis. ¶ Indubie itaq amplectendum eſt (quod ſcriptura teſtatur) ſem fuiſſe primogenitum. An autẽ fuerit centum præciſe annorum biẽnio poſt diluuium, certum nõ eſt. Nam & intelligi poteſt ꝙ genitus fuerit ſecũdo anno poſt quingentos annos noe. ita ꝙ primo anno fuerit conceptus & ſecũdo genitus: ut ſic duobus annis poſt diluuium non exceſſerit ætatem centum annorum. Et poteſt intelligi ꝙ fuerit genitus quum noe habuit quingentos annos: ac per hoc quando genuit arpachſad erat centum & duorum annorum. Scriptura enim non dicit oppoſitum: immo adiungendo bienniũ poſt diluuium ad centũ annos ſem/ implicite inſinuat ꝙ duos annos ſupra centũ habebat quando genuit arpachſad. Vixitq ſem poſtq̃ genuit arpachſad quingentis annis: & genuit filios & filias. ¶ Porro arpachſad vixit trigintaquinq annis: & genuit ſale. pro. ſelach. Vixitq arpachſad poſtq̃ genuit ſelach/ trecentis tribus annis. Error eſt in numero. Legendum eſt. quadringentis & tribus annis: & genuit filios & filias. ¶ Selach quoq vixit triginta annis: & genuit heber. Vixitq ſelach poſtq̃ genuit heber quadringentis & tribus annis: & genuit filios & filias. ¶ Vixit autem heber trigintaquattuor annis: & genuit phalech. Legendũ eſt. peleg. Et vixit heber poſtq̃ genuit peleg/ quadringentis triginta annis: & genuit filios & filias. ¶ Vixit quoq peleg triginta annis: & genuit rehu. Vixitq peleg poſtq̃ genuit rehu ducentis nouem annis: & genuit filios & filias. ¶ Vixit autẽ rehu trigintaquinq annis. Error eſt in numero. Legendum eſt. trigintaduobus annis: et genuit ſaruch. Legẽdum eſt. ſerug. Vixit quoq rehu poſtq̃ genuit ſerug ducẽtis et ſeptem annis: et genuit filios et filias. ¶ Vixit vero ſerug triginta annis: et genuit

nachor. Vixitq; ſerug poſtq̃ genuit nachor ducentis annis: et genuit filios et filias. ¶ Vixit autem nachor uiginti nouẽ annis: et genuit therach. Vixitq; nachor poſtq̃ genuit therach centum decem ⁊ nouem annis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. ¶ Vixitq; therach ſeptuaginta annis: ⁊ genuit abram ⁊ nachor ⁊ baran. He ſunt generationes therach. Therach genuit abram/nachor ⁊ baran. Et ſcribendum eſt haran per aſpirationem in principio. & ut prius dictum eſt, non eſt intelligẽdum ꝙ therach ſeptuageſimo anno genuerit iſtos tres filios: quoniam conſtat abram poſt mortem patris non exceſſiſſe ætatẽ ſeptuagintaquinq; annorum. Nam poſt mortem patris/qui uixit ducentis & quinq; annis (ut in calce huius capituli dicitur) abram ſeptuaginta quinq; annorum exiuit de charan: ut ſtephanus teſtatur act. 7. Hinc enim clare patet ꝙ ad minus centum & triginta annorum erat therach quando genuit abram. Quod ergo hic dicitur ꝙ uixit therach ſeptuaginta annis & genuit iſtos tres, intelligendũ eſt negatiue: ꝙ non ante ſeptuaginta annos incœpit generare iſtos. Porro baran genuit lot. Mortuuſq; eſt baran ante thare patrem ſuum. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ mortuus eſt baran ſuper facies therach patris ſui. Significatur enim ꝙ haran non ſeparatus a patre mortuus eſt coram ipſo. in terra natiuitatis ſuæ: in ur chaldeorum. Hinc clare apparet ꝙ ibi mortuus eſt ubi natus fuerat. Et explicatur nomen ciuitatis ur chaſdim/iuxta hebræum: hoc eſt ur chaldæorum.

Duxerunt autem abram ⁊ nachor vxores. Iuxta hebræum attribuit patri ꝙ acceperit uxores his duobus filiis. Nomen vxoris abram/ſarai: ⁊ nomen vxoris nachor/melcha. Legendum eſt. milchah/filia baran, patris milchah ⁊ patris iſchah. Ex eo ꝙ nominando uxores abræ & nachor ſarai & milchah/de ſola milchah dicitur ꝙ erat filia haran, argumentum habetur ꝙ ſarai nõ erat filia haran. Non enim conſtat ſarai fuiſſe duobus nominibus nominatam in hoc eodem contextu: uidelicet ſarai & iſchah/quæ fuit altera filia haran. ſed multo rationabilius repellitur q̃ facile dicitur. ¶ Et hinc apparet quanto maior natu fuerit haran q̃ nachor: quum nachor acceperit in uxorem filiam ipſius haran. Erat autem ſarai ſterilis: nec habebat liberos. ¶ Tulit itaq; therach abram filium ſuum, ⁊ lot filium baran / filium filii ſui: ⁊ ſarai nurum ſuam/vxorem abram filii ſui. Hinc apparet ꝙ adhuc exiſtentibus in chaldæa patre & filiis abram erat ad minus triginta annorum. immo ex eo ꝙ ſarai deſcribitur ſterilis, coniectura eſt ꝙ multis annis cum ea uerſatus fuerit anteq̃ exirent de chaldæa. Et eduxit eos de vr chaldeorum. Iuxta hebræũ habetur. Et exierunt cum eis de vr chaſdim. Non eſt uſq; quaq; clarum ad quos referatur pronomen eis. Ex eo nanq; ꝙ non dicitur therach tuliſſe nachor & uxorem eius/ſed abram & lot, uidetur ꝙ pronomen eis mulieres demonſtret: uidelicet ſarai & iſchah. illam quidem nurum: hanc autem neptem innuptam/ſororem lot. Non enim fas eſt credere ꝙ illam orbatam patre/ſolam dimiſerit. ¶ Siquis autem contenderit pronomen eis demonſtrare etiam nachor & uxorem eius/ex eo ꝙ inferius in capitulis. 24. & 25. apparet nachor migraſſe etiam & habitaſſe in ciuitate charan, non contendendum puto. vt irent in terram chanaan. Terminus ad quem migrare intendebant explicatur: ut hinc perpendamus habitationem interiectam in ciuitate charan/fuiſſe per modum moræ: ut ſtephanus act. 7. explicauit, dicendo de abram anteq̃ moraretur in charan. Veneruntq; vſq; baran. Iuxta hebræũ habetur. charan. Et eſt charan nomen ciuitatis. ⁊ habitauerunt ibi. Et facti ſunt dies therach ducentorum ⁊ quinq; annorum: ⁊ mortuus eſt in aran. pro. charan. Quanto tempore fuerit habitatio in charan / ſcriptũ non eſt: ex uerbis tamen ſtephani act. 7. certum eſt ꝙ abram moratus eſt in charan uſq; ad mortem patris.

CAPVT .XII.

Dixit autẽ dominus ad abram. Iuxta hebræũ habet nomen tetragrãmaton. cum ſiquidẽ abræ attribuit fonti eſſendi/uſq; adeo ꝙ allocutus fuerit ipſum abram. Modus autẽ alloquendi nõ eſt ſcriptus hic, ſed a ſtephano act. 7. manifeſtatus/dicendo deus gloriæ apparuit patri noſtro abrahæ. In forma ergo glorioſa dormienti abræ apparuit deus per modũ alloquẽtis/dicendo ei quæ ſubiungũtur. ¶ Vbi quoq; fuerit abræ facta hæc reuelatio, explicat ſtephanus act. 7. dicendo ꝙ quum eſſet in meſopotamia anteq̃ moraretur in charan deus apparuit ei. In ur ergo chaldæorũ adhuc erat abram quũ deus allocutus eſt eum. ¶ Et hinc quoq; habetur tempus iſtius allocutionis diuinæ: ꝙ uidelicet fuit anteq̃ migrarent de chaldæa in ſyriam. ¶ Et ſi librata fuerit explicata in calce præcedentis capituli intentio patris & filii eundi in terram chanahan, coniectura haurietur ꝙ abram habita huiuſmodi apparitione in ur chaldæorum mouerit patrem ad migrandũ ex chaldæa in terrã chanahan: & propterea nõ nachor ſed abræ tantũ mẽtionem

fecerit moſes in huiuſmodi migratione. Egredere de terra tua. Iuxta hebræũ habet: vade tibi de terra tua. Et ſignificatur ꝙ ad ipſius abræ utilitatem præcipitur egreſſus de terra ſua. Terra autẽ eius appellatur eo modo loquendi quo quilibet ciuis ciuitatem propriã appellare conſueuit ſuam. chaldæa ſiquidem monſtratur dicendo terra tua. ⁊ de cognatione tua. Præcipitur ut deſerat etiã cõſanguineos. ⁊ de domo patris tui. Iubetur ut deſerat etiã paternã domum: hoc eſt nachor & filios haran. Quod eſſe intelligendũ niſi aliquis eorũ uoluerit tecum egredi/facta manifeſtãt. nam & pater egreſſus eſt uſq; ad charan: & poſteã lot iuit cum abram in terram chanahan. Præcipitur itaq; ut quantum ex ſe eſt, deſerat & terram & conſanguineos & paternam familiam. ut ex hoc præcepto cõiiciamus quod dictũ eſt: uidelicet ad ſuggeſtionem abræ/patrem exiſſe ex ur chaldæorum. Et veni in terram quam monſtrauero tibi. Superfluit & ueni. Legendũ eſt. ad terram quam faciam te videre. Præcepto termino a quo, præcipitur terminus ad quem. Et minus dicitur: plus autẽ ſignificatur. Dicitur enim incerte ad terrã, ſignificatur autẽ certa terra: ut patet tum ex præcedentibus, ubi dictum eſt ꝙ exierunt de ur chaldæorum ut irent in terram chanahan. tum ex ſequẽtibus, ubi dicetur ꝙ abram exiuit de charan ut iret in terram chanahan. Intenta ergo terra chanahan teſtatur ꝙ in hac diuina allocutione manifeſtatus eſt abræ terminus ad quem non incerta terra ſed terra chanahan. Quam promittit deus non dare abræ poſſidendam, ſed uidendam: dum dicit quam faciam te uidere. Teſtatur enim ſtephanus ꝙ nec paſſum pedis poſſidendum dedit abrahæ in terra chanahan. Faciamq; te in gentem magnam: ⁊ benedicã tibi/⁊ magnificabo nomen tuum. Collige has promiſſiones: & ſummabis ſeptenario numero comprehendi, ut hebræo more uniuerſitas bonorum etiã ex ipſo numero ſignificetur. eriſq; benedictus. Imperatiuũ eſt iuxta hebræũ & nomen abſtractũ. & legendũ eſt Et ſis benedictio. utẽdo ſis pro imperatiuo. Poſt tria ſiquidem bona (principatum uidelicet magnæ gentis/hoc eſt paternitatem magnarum gentium: multiplicationem bonorũ/hoc eſt facultatum: & gloriã nominis) quartũ adiungit tanq̃ nolens per ſingula propria ipſi abræ bona diſcurrere/quod comprehendit omnia: dicendo & ſis benedictio. Benedictio ſiquidẽ in abſtracto comprehendit omnia benedictionum genera. Benedicam benedicentibus tibi/⁊ maledicam maledicentibus tibi. Hæc duo & ſubiunctum ſpectant ad abram relatiue ad alios: immo (ut rectius loquar) ſpectant ad alios relatiue ad abram. Nam horum primũ ſpectat ad amicos, ſecundũ ad inimicos, & tertium comprehendit etiã neutros. Et hoc ultimum non uerificatur ex integro de abram, niſi ratione meſſiæ/futuri tunc illius filii. Dupliciter namq; legitur hoc ultimũ: uidelicet. ⁊ benedicẽtur in te vniuerſe cognationes terre. uel. ⁊ benedicent ſe in te omnes familie terre. Neutro autem modo conſtat uerificari de ipſo abram ſm ſe: ſed utroq; modo uerificatur de eodẽ ratione chriſti. quoniã ex uniuerſis familiis terræ aliquis eſt benedictus in chriſto qui mortuus eſt pro omnibus.

Egreſſus eſt itaq; abram ſicut præceperat ei dominus. Nomen eſt tetragrammaton, ratione ſupradicta. Interceptum fuerat iter abræ in terram chanahan ob moram patris in charan. & propterea continuatio cœpti itineris ſignificatur/dicẽdo & iuit ſicut locutus eſt ad eũ deus. Et iuit cum eo lot. Spõtaneus comes deſcribitur lot. & propterea non deſertus eſt ab abram. Nachor autẽ ſi cum patre migrauerat, non iuit cum abram ſed manſit ibidem. ¶ Septuaginta quinq; annorum erat abram. Iunge hoc uerbis ſtephani (ꝙ poſt mortem patris abraham egreſſus eſt de charan) & clara luce uidebis ꝙ pater eius ad minus centũ & triginta annorum erat quãdo genuit abram. quum egrederetur de aran. Iam dictũ eſt ꝙ legendũ eſt de charan. Tulitq; ſarai vxorem ſuam/⁊ lot filium fratris ſui/vniuerſamq; ſubſtantiam quam poſſederant/⁊ animas quas fecerãt in aran. pro charan Homines genitos tam mares q̃ fœminas ibidem ſiue a lot ſiue a familia abræ & lot/appellat animas quas fecerant in charan. Et egreſſi ſunt vt irẽt in terrã chenahan. Ecce cõtinuatio itineris ad intentũ ab initio terminũ terrã chanahan. ¶ Cumq; veniſſent in eam. Iuxta hebræum habetur. Et venerunt ad terram chenahen. Adiungit enim hoc moſes ad differentiam exitus qui fuerat de ur chaldæorum. nam & tunc exierunt ut uenirẽt in terrã chenahan, ſed nõ uenerunt in eam: modo autẽ & exierunt & uenerunt in terram chenahan. ⁊ pertranſiuit abram terram vſq; ad locum ſichem. pro. ſechem: Nomen eſt urbis: quæ forte tunc non erat conſtructa. & ideo nõ dicitur uſq; ſechem, ſed ad locum ſechem. et vſq; ad conuallem illuſtrem. Iuxta hebræũ habetur. Vſq; quercum moreh. ſignificatur enim locus abundans quercubus. Nec eſt certum an moreh ſit nomen proprium (quod eſt ſatis ueriſimile) ſicut & ſechem, an ſit interpretandũ. Septuaginta ſiquidem interpretati ſunt excelſum/alii timoris/alii ſpectabilem. Et ad hoc ultimum uidetur reſpexiſſe hiero. interpretando illuſtrem. Chananeus autem tunc erat in terra. Equiuocatur nomen chananeus. Nam hic eſt nomen unius particularis gentis diſtinctæ ab aliis gẽtibus chananæis: ſuperius uero cum dictum eſt in terram chenahan, nomen eſt genericum commune ſeptem gen-

Digitized by Google

uii nec ad uitam noe referri poſſe/clare patet. & propterea refertur ad ordinem menſium iuxta ſolitum curſum anni. ¶ Et quia non cõſtat unde tunc temporis initiũ anni ſupputaretur, ideo incertũ reſtat quis fuerit iſte ſecundus menſis. ex eo tamen ꝙ moſes ſcribit apud hebræos, quadrat ut menſis ſecundus intelligatur ille qui apud eos ſupputatur ſecũdus. Verũ inter hebræos diſſenſio opinionũ eſt: aliis inchoantibus menſes a lunatione æquinoctii uernalis, aliis a lunatione æquinoctii autũnalis. propter quod (ut dictũ eſt) adhuc ſub iudice lis ẽ. Si tñ perſpecta ac complexa (ut par eſt) fuerit creatio mundi in principio ueris ſole inchoãte iter arietis, clarum fiet ꝙ menſis ſecundus eſt lunatio relata ad ſolem in tauro/perfecta prima lunatione ad ſolem in ariete. ¶ Hinc habes diem natiuitatis noe. nam uigeſimuſſeptimus dies menſis ſecundi fuit primus dies anni ſexcenteſimiprimi uitæ noe. idem enĩ fuit dies exiccatæ terræ: ac per hoc fuit primus dies uitæ noe tot annis repetitus &c̃.

Locutus eſt autem deus ad noach dicens. Nomen eſt elohim: cui ex officio diſtributiuæ iuſtitiæ incumbit diſtribuere iterum hoĩes & reliqua animantia per orbem terrarũ. egredere de arca tu ⁊ uxor tua/filii tui ⁊ uxores filiorum tuorũ tecum/cunctaq; animantia que ſunt apud te: ex omni carne tam in uolatilibus ꝙ̃ in beſtiis ⁊ uniuerſis reptilibus que reptant ſuper terrã/educ tecum. Quoniam ad multiplicandũ egreſſus præcipitur/deſcribendo iungitur ei uxor, & filiis iunguntur uxores. ⁊ ingredimini ſuper terrã: creſcite ⁊ multiplicamini ſuper eã. Hæc omnia in hebræo habentur in tertia perſona futuri indicatiui. Ita ꝙ non ſunt uerba præcepti ſed explicatiua actionum ſeu officiorum ad quæ perficienda mandabantur exire.

¶ Egreſſus eſt ergo noach ⁊ filii eius, ⁊ uxor eius ⁊ uxores filiorum eius cum eo. Vide differentiam inter finem præcepti & factum. Quia enim præceptum exeũdi ordinabatur ad multiplicationem/ideo ibi deſcribuntur uxores iunctæ uiris: quia autem de facto ab ingreſſu in arcam uſq; ad exitum continuerant/ideo deſcribunt̃ egredientes ſeorſum uiri & ſeorſum uxores quemadmodum deſcripti fuerant ingredientes. ut ex ipſa deſcriptione inſinuaretur perſeuerãs continentia ab ingreſſu uſq; ad egreſſum. ſed ⁊ omnia animantia/iumenta ⁊ reptilia que reptãt ſuper terram, ſecundum genus ſuum egreſſa ſunt. Iuxta hebræũ habetur. ad familias ſuas exierunt de arca. Ad inſinuandum ꝙ non ad gregem ſed ad familiam ſar erant ſingulæ animalium ſpecies, utitur uocabulo familiæ. unus enim maſculus & una fœmina/domus principia ſunt: non ciuitatis aut gregis/niſi poſt multiplicationem familiarum. Et ſpecies animalium ſæpe ſuperius commemoratæ ſub numero binario/modo memorantur ad proprias familias: ut hinc inſinuetur ꝙ etiam irrationalia animalia in arca abſtinuerunt a coitu, exeuntia autem exierunt ad propagandas familias proprias.

¶ Edificauit autem noe altare domino. Nomen eſt tetragrammaton: cui conſeruatori eſſe debebatur gratiarum actio. ⁊ tollens de cunctis pecoribus ⁊ uolucribus mundis/obtulit holocauſta ſuper altare. Ecce quorſum maior eſt ſeruatus numerus mundorum. Odoratus q; eſt dominus. Nomen eſt tetragrammaton: cui tanq̃ eſſendi fonti ſacrificabatur. odorem ſuauitatis. Iuxta hebræum habetur. odorem quietis. Et ad differentiam odorum ſenſibilium dicitur odor quietis: hoc eſt quietem abſq; faſtidio pariens. nullus enim eſt odor ſenſibilis qui perſeuerans non faſtidio afficiat: ac per hoc nullus odor ſenſibilis eſt odor quietis in ipſo. Ad excludendũ itaq; faſtidiũ perſeuerantis odoris dicit̃ in ſacra ſcriptura ſæpe odor quietis: qa uere nunq̃ faſtidit deũ deuotio offerentiũ. perſpicuũ eſt enim ꝙ nõ ratione animalium oblatorũ ſed ratione deuotæ mentis offerentiũ deſcribitur placere deo ut odorẽ quietis. Et hæc recole pro intelligẽtia ſæpe ſubiuncti odoris ſuauitatis: qm̃ odor quietis ſignificatur ob dictã rationẽ. Et ait ad eum. Iuxta hebreum habetur. ⁊ dixit iehouah ad cor ſuum. Apte poſt odorẽ quietis fons eſſendi intra ſemetipſum decernit quietem perpetuã a diluuio. nequaq; ultra maledicam terre ꝑpter hoĩes. Non decernit qeſcendũ a maledictiõe terræ abſolute, ſed propter hominẽ. reſeruauit ſiquidem ſibi maledictionem terræ propter alias cauſas. Creditur enim ꝙ maledicet terræ in fine mundi ſed non propter hominem, ſed propter nouitatẽ futuri ſæculi. Senſus eñi ⁊ cogitatio humani cordis in malũ prona ſunt ab adoleſcentia ſua. Iuxta hebræum habet̃. Quia formatio cordis hominis mala a pueritiis ſuis. Ratio mitigandæ pœnæ redditur ex pronitate hominis ad malum ab ineunte ætate: tanq̃ clementiã mereatur id mali quod fere inditum eſt. ¶ Ratio autẽ quare affectus humani ut in pluribus male formẽtur ab ineunte ætate rationis eſt quia homo naturaliter conſtat ex duabus partibus contra ſeſe pugnantibus: ſenſu uidelicet & intellectu. natura enim ſenſitiua/prona ad bonũ ſm ſenſum utile ac delectabile eſt: natura uero intellectiua tendit ad bonum ſm rationẽ rectam honeſtum/utile ac delectabile. rariſſimi autẽ ſunt qui totis uiribus adnitũtur ad bonũ intelligibile: ſed prona eſt multitudo ad bonum ſenſibile. Non igitur ultra percutiã omnẽ animã ſicut feci. Percutiet quidem omne uiuens in fine mundi huius/ſed non ſicut fecit: quoniam tunc percutiet reſtaurando homines omnes

Digitized by Google

(bonos & malos)in uitã corporis perpetuam:nunc autẽ ſeruando tm̃ octo homines ad uitam temporalem. Cunctis diebus terre. Et hoc uidet̃ dici ad differentiã futuri mũdi, in quo non erunt amplius terræ dies: iuxta illud apoc. x. iurauit per uiuentem in ſæcula ꝙ tempus non erit ultra. ſemẽtis ⁊ meſſis/frigus ⁊ eſtus. Iuxta hebræũ habetur. frigus ⁊ calor/eſtas ⁊ hyems/nox ⁊ dies nõ requieſcẽt. Per has quattuor combinationes uniuerſæ mutationes tũ temporum tum uegetabiliũ ſignificãtur. Nox ſiquidem & dies relatiue ad corpora cœleſtia/calor & frigus relatiue ad elementa/æſtas & hyems relatiue ad mutationes temporũ/ſemen & meſſis relatiue ad uegetabilia tanguntur. Quæ omnia in anno diluuii confuſa fuerunt.

CAPVT .IX.

BEnedixitq; deus noach ⁊ filijs eius. Nomẽ eſt elohim. inter officia ſiquidẽ diſtributoris humani generis ſupputat̃ prouidere ut multiplicet̃ genus humanũ. Et dixit ad eos. creſcite. Iuxta hebræũ habet̃. fructificate ⁊ multiplicate ⁊ replete terram. Ex eo ꝙ hæc benedictio non ſolũ refertur ad filios noe ſed ad ipſum noe, habetur ꝙ noe poſt diluuium genuit: quamuis ſcriptura eius filios poſt diluuium nõ nominet. Et terror veſter ac tremor. In hebræo adiungit̃ ueſtri. eſt enim ſermo de tremore animaliũ cauſato ex actiuo terrore ab hominibus. ſit ſuper cuncta animalia terre: ⁊ ſuper omnes volucres celi:cũ vniuerſis que mouẽtur in terra. omnes piſces maris in manu veſtre traditi ſunt. Vide differẽtiam. In principio quãdo creatus eſt homo/datus eſt homini dominatus animaliũ: modo datur eidẽ territatio animalium. ad inſinuãdum ꝙ in ſtatu innocentiæ fuiſſet dominiũ pacificũ, modo autẽ dominium terribile.

Omne quod mouetur ⁊ viuit/erit vobis in cibum. Neceſſitas explicat̃ ueſcendi carnibus: hoc eſt ꝙ ante diluuium poterat quidẽ homo ueſci carnibus ex naturali dominio, ſed nõ indigebat alimento carniũ: poſt diluuium uero indiguit alimẽto carniũ. tum ex parte terræ/quæ ob aquas diluuii reddita eſt minoris roboris ad productionem uegetabiliũ. tum ex parte hominis: quos debiliores poſt diluuiũ fuiſſe minor eorũ ætas teſtatur. Quaſi olera uirẽtia tradidi vobis oia. hoc eſt ſicut olim tradidi uobis uegetabilia pro alimento neceſſario/ita modo tradidi uobis omnia animalia. Et dicendo omnia aperte ſignificat nullũ animal eſſe immundum relatiue ad cibũ humanum. ex lege enim moſi prodiit poſtmodũ huiuſmodi immundicia. excepto ꝙ carnem cum ſanguine non comedetis. Iuxta hebræum habetur. ſolum carnem in anima eius (ſanguine eius) nõ comedetis. Naturalis modus comedẽdi carnes definitur. Ita ꝙ quum primum in ſacra ſcriptura introductus eſt eſus carniũ extẽſus ex parte carnis ad omnia animalia/duo moderamina adiecta ſunt. Alterũ de modo comedendi carnes. qui per modum exceptionis deſcribitur/dicendo ſolũ carnem in anima eius &c̃. Ac ſi apertius dictum fuiſſet. comedatis carnes quocunq; modo uultis, hoc duntaxat modo excepto ꝙ carnem uiuam animaliũ habentium ſanguinẽ non comedetis. Ferinus ſiquidẽ eſt iſte modus comedẽdi carnes/nõ humanus.

¶ Hunc autẽ eſſe literalem ſenſum/apparet ex ipſa litera. Nã caro in aĩa eius planiſſimo ſenſu nihil aliud eſt q̃ caro uiua. Et ſimiliter quod appoſitiue iũgitur ſanguine eius/nihil aliud ſignificat q̃ carnem uiuã habẽtem ſanguinẽ. Et hoc ad differẽtiã multorũ animaliũ/tum conchiliorũ quæ conſueuimus uiua comedere: exanguia enim ſunt. tũ ad differentiã quorundã animalium paruulorũ exanguium, quibus etiã uiuis ueſcimur. Erudiuit ſiquidẽ eos deus manifeſtãdo modum naturalẽ homini ueſcẽdi carnibus/longe diſtare a modo quo feræ ac multi piſces ueſcuntur carnibus. ¶ Et hinc argumentũ ſumitur/ꝙ ante diluuium aut nõ fuit eſus carnium apud homines aut fuit tanq̃ abuſus apud aliquos: utpote non adhuc explicite conceſſus filiis dei: hoc eſt illis qui ſm̃ legem dei datam primo homini uiuebãt. Ipſa enim eruditio de modo ueſcendi carnibus/teſtatur ꝙ tunc primo incœpit aut eſus aut cõceſſus a deo eſus carnium. ¶ Veruntamen argumentũ retunditur tum ab officio habelis. tum a laude ipſius ꝙ primogenitos eorũq; pingues elegerit ad ſacrificandũ: ut prius annotauimus. Ratio ſiquidẽ annexæ iſtius eruditionis de modo ueſcẽdi carnibus/eſt quia nunc & nõ prius neceſſitas ueſcendi carnibus promulgata ſcribitur a deo. par enim fuit ut cũ promulgatione neceſſitatis ueſcendi carnibus/promulgaretur ſimul modus ueſcẽdi naturalis homini. cũ quibus ſtat ꝙ licite homines ante diluuium ueſcebantur carnibus. Sanguinem enim animarum veſtrarum requiram. Et hæc ſimiliter litera longe aliter eſt iuxta hebræum. Et ſolum ſanguinẽ veſtrũ ad animas veſtras/requiram. Non redditur ratio prioris dicti: ſed priori moderamini adiungitur alterum moderamen ſimiliter per modum exceptionis. Ac ſi apertius dictum fuiſſet. etſi dedi uobis tanq̃ herbas uirides omne quod uiuit, declaro ꝙ ſolum hominem excipio a materia alimenti. iniuſtum enim eſſe cenſet ut homo ſit alimentũ ſiue homini ſiue cuiq̃ alii animali. Et hoc ſignificatur in genere/dicendo & ſolũ ſanguinẽ ueſtrũ qui eſt ad animas ueſtras/ſeruãdas (hoc eſt ad uitas ueſtras ſer

uandas) requiram/tanq̃ iniuſte ablatum. Et dicendo ſanguinem ueſtrũ ad animas ueſtras/tangit ex officio ſanguinis rationem iniuſtæ effuſionis. ex eo enim ꝙ ſanguinis humani officium eſt conſeruare uitam hominis (non ſolum uegetabilem ſed rationalem) exemptus eſt homo ab hoc ut ſit alimentum cuiuſcunq; tam hominis q̃ bruti. Alimentum ſiquidem ſuapte natura oportet eſſe imperfectius illo quod alitur: quoniam alimentũ ordinatur ad id quod alitur ut medium ad finem. conſtat autem uniuerſaliter finem eſſe perfectiorem iis quæ ſuapte natura ordinantur ad finem. Quo fit ut homo ſuapte natura nullius ſit alimentum: quoniam relatiue ad cætera animalia inuenitur præſtantior, relatiue uero ad homines inuenitur par. alimentum autem naturale (ut dictũ eſt) oportet eſſe imperfectius. De manu cunctarum beſtiarum. Iuxta hebræum adiungitur iterum requiram. Ita ꝙ habetur. de manu omnis beſtie requiram eum: & de manu hominis/de manu uiri fratris eius requiram animam hominis. Nec interiacet coniunctio inter dictionem uiri & dictionem fratris. Quod dixerat in genere/explicat in ſpecie deſcendendo primum ad irrationalia, deinde ad homines promiſcue, & demum ad proximos. ¶ Quod autem dicitur deum requiſiturum humanum ſanguinẽ de manu omnis beſtiæ/non ſignificat ꝙ deus uocaturus ſit in ius beſtias occidentes homines, ſed ꝙ huiuſmodi occiſio eſt naturaliter iniuſta: quoniam homo non eſt naturale alimentum cuiuſcunq; beſtiæ. Ac ſi apertius dixiſſet. non ex ordine naturali a me ſtatuto prouenit ꝙ beſtiæ occidant homines ad comedendũ eos: præternaturale enim eſt hoc/non decretũ ſed permiſſum a me: utpote naturaliter malũ. propterea enim ſignificatur ut requirendũ. Meminit aũt in ſpecie uiri fratris, q̃a frequẽtius homicidia patrant inter cõmunicãtes. perſæ eñi nõ occidunt ab hiſpanis/aut econuerſo.

¶ Quicunq; effuderit humanum ſanguinem effundetur ſanguis illius. Iuxta hebræum habet. effundens ſanguinem hominis in hominem, ſanguis eius effundetur. Dixerat ſe requiſiturum uitam hominis de manu cuiuſlibet occidentis eum: modo apponit pœnam homicidæ, & eſt pœna talionis. ¶ Et dicit in hominem/tum ad excludendum irrationalia animalia ab hac pœnali lege. Quam excluſionem oportebat fieri eo ꝙ cõmuniter præmiſerat ſe requiſiturum uitam hominis de manu beſtiæ & hominis. Excludunt autem irrationalia/ex eo ꝙ non occidũt hominem in hominem: hoc eſt ad iniuriandum homini. Tum ad excludendum occiſionẽ hominis ab hominibus iuſtis iudicibus. tales enim non occidunt hominem in hominem, ſed in uindictam criminum/ſed pro communi bono. Niſi enim adiunctum fuiſſet in hominẽ, pœna hæc ſecundũ uerba extenderet ſe etiam ad iuſtos iudices. Intellige autem pœnam talionis decretam homicidæ ſm meritum: hoc eſt decernitur ꝙ homicida meretur occidi ab ipſo deo/& a uices dei gerentibus hominibus iudicibus. Ad imaginem quippe dei factus eſt homo. Nomen elohim eſt. & merito, quia in creatione hominis ſcriptus eſt deus ſub nomine elohim: & pœna talionis ad iudices ſpectat. Uos autem creſcite & multiplicamini. Iuxta hebræum habetur. & uos fructificate & multiplicate & ingredimini ſuper terram & implete eã. Iuxta hebræũ habetur. & propagamini in terra & multiplicate in ea. Prius benedixerat/fructificate & multiplicate: modo excluſa diminutione hominum ex occaſione ut eſſent alimentũ/ut nulla ex parte intelligerent impediendam multiplicationem, repetit benedictionem tum multiplicationis abſolute tum multiplicationis in terra iam maledicta.

HEc quoq; dixit deus ad noach & ad filios eius cũ eo. Dictio interpretata deus ẽ nomẽ elohim. & quadrat materiæ punitionis per diluuium amplius nõ futuræ. Ecce ego. Iuxta hebræũ habetur. & ego ecce ego. Dixerat adempta diminutione hominũ ex parte occiſionis/uos fructificate & multiplicate. obuiat modo tacitæ quæſtioni/qua ſi tu deus iterum deleas nos aquis diluuii. Huic inquam obiectioni contrariæ multiplicationi generis humani obuiando/dicit & ego: ſignificans uos ex parte ueſtra facite quod dixi & ego ex parte mea ecce ego. Ne in longum protraham quod ego ex parte mea faciam, ecce ego non ſtatuã (ut uulgata habet æditio) ſed. ſtatuens. hoc eſt ſtatuo in præſenti. pactum meum uobiſcum/& cum ſemine ueſtro poſt uos, & ad omnem animã uiuentem que eſt uobiſcũ tam in uolucribus q̃ in iumentis & pecudib⁹ terre, cunctiſq; que egreſſa ſunt de arca/& uniuerſis beſtiis terre. Conſidera ordinẽ litteræ. nam primo explicatur inter quos ſit hoc pactum: uidelicet inter deum ex una & homines tunc præſentes & ſemen eorum & omnia animantia terræ ex alia parte. ¶ Vbi & aduerte illa uerba & uniuerſis beſtiis terræ/legenda eſſe iuxta hebræum. ad omnem beſtiam terre. ne ſuperflua cenſeantur: ſed per modum extenſionis/ſignificando uſq; ad omnem beſtiam terræ. Statuam pactũ meum uobiſcum. Iuxta hebræum præponitur cõiunctio &. poſtq̃ enim explicatum eſt inter quos ſit pactum, explicaturus materiam pacti/reſumit idem pactũ ſub uerbo futuri temporis ad ſignificandum perſeuerantiam fœderis. & nequaq; ultra interficietur omnis caro aquis diluuii: neq; erit deinceps diluuium diſſipans terram. Ecce res pacto firmata. Non dicit aliqua caro/ſed omnis caro. Sicut etiam non excludit ſubiungendo/diluuium alicuius partis terræ.

ſed terræ abſolute: quoniã de uniuerſali diluuio delente omnem carnem eſt ſermo. ¶ Nec dicit non cædetur omnis caro abſolute/ſed aquis diluuii: ad explicandum ſub hoc pacto contineri hunc duntaxat modum occidendi omnem carnem.

Dixitq; deus. Nomen eſt elohim/eadem ratione. hoc ſignum federis quod do inter me ⁊ inter vos ⁊ ad omnem animam viuentem que eſt vobiſcum. Non ſuffecit deo paciſci, ſed ſignũ pacti adiecit. Et pronomen hoc demonſtrat demonſtratione ſimplici quemlibet arcũ futurum in nubibus. Quod ſtatim explicauit. in generationes ſempiternas. Libra bene hãc particulã. refertur enim ad uerbum do: ſeu participium dans in hebræo. Reuelauit ſiquidem deus ꝙ ipſe ad generationes æterni (non ad tempus ſed ad ſuccedẽtes in æternũ generationes) dat hoc ſignum/dat arcũ in nubibus. Hæc reuelatio ſcribitur dicendo & dixit elohim. nam alloquendo noe & filios eius dixit. Et in indeficiẽte (quandiu durant generationes ſæculorum) apparitione arcus conſiſtit ſignum diuini fœderis. ¶ Quod ut penetres ad quietem uſq; intellectus, ſcito ꝙ iris quã ſcriptura appellat arcum/eſt naturale ſignũ diluuii non tunc futuri. non eſt ſignum diluuii nunq̃ futuri, ſed non propinqui diluuii/ſed non diſpoſiti aeris ad diluuium: quoniã arcus cauſatur ex uictoria ſolis ſuper diſpoſitionẽ nubium ad immenſam pluuiã: diluuium autẽ non cauſatur niſi concurrente diſpoſitione ad immẽſas pluuias. Quo fit ut ſi arcus per omnes generationes appareat, ſignũ ſemper habeatur naturale aeris non diſpoſiti ad diluuium. & propterea deus dando ad generationes æternas arcum in nubibus, dat naturale ſignum aeris non diſpoſiti ad diluuium: ac per hoc dat ſemper naturale ſignum non futuri diluuii. ¶ Nec huiuſmodi ſignum naturale ſupponit pluuias eſſe cauſam totalem diluuii: ſed ſupponit ꝙ ſine immẽſis pluuiis nec fuit nec eſt nec erit diluuiũ uniuerſale: ut ipſa quoq; ſacra ſcriptura teſtatur/dicendo concurriſſe ad illud diluuium apertas feneſtras cœlorum ad immenſas pluuias quadraginta dierum & quadraginta noctium ¶ Et ſi altius contemplatus fueris, intelliges fœdus diuinum conſiſtere in hoc ꝙ deus deinceps gubernabit mundum quantũ ad uniuerſale ſpectat diluuium/ſm curſum naturalem: iuxta quẽ nunq̃ uſq; adeo nubes præualent ad pluuias ut omnino uincant apparentiam ſolis/quæ manifeſtatur in iride. Quocirca ex hoc ꝙ arcus ſignum naturale eſt deficientis unius cauſæ requiſitæ ad diluuium/& ſm curſum naturalem nulla generatio præterit ſine iride, habetur ꝙ diluuiũ uniuerſale nõ eſt naturale/ſed immẽſitas illa pluuiarum ad cauſandum diluuiũ fuit ex ſupernaturali cauſa: Deus itaq; paciſcendo ꝙ nõ erit amplius diluuium uniuerſale/& in ſignũ fœderis dãdo iridem ad generationes æterni, manifeſtat ſe paciſci ꝙ non utetur amplius poteſtate ſua ſupernaturali ad cauſandum diluuiũ. Et hoc fuit ſpecialis reuelationis & ſpecialis gratiæ/ꝙ non deſiſtet efficere arcum per generationes ſingulas uſq; in æternum. Suauiter ſiquidem ſe gubernaturum uniuerſum (hoc eſt ſm curſum naturalem) quo ad hoc ſpondet: ac per hoc non monſtrabit unum arcu & aliud faciet poteſtate.

¶ Arcum meum ponam in nubibus. Iuxta hebræum habetur in præterito. arcum meum dedi in nube. Dixerat ſub pronomine/hoc ſignũ: explicat modo nomẽ ſigni/dicendo arcũ meũ. Et dicendo dedi in nube, manifeſtat ꝙ nõ tunc primum dederit cauſis naturalibus apparitionẽ arcus, ſed ꝙ olim dedit. Et hinc ſoluitur quæſtio an iris apparuerit ante diluuium. teſtatur enim deus ipſe ꝙ iam dederat arcum in nube. ⁊ erit ſignum federis inter me ⁊ inter terram. Iuxta hebræum habetur. ⁊ erit ad ſignum pacti inter me ⁊ inter terram. Arcum quidẽ in nube olim dedi, ſed non in ſignũ fœderis non utendi mea poteſtate ſupernaturali: deinceps erit in ſignũ fœderis modo initi inter me & terrã/non utendi poteſtate ſupernaturali ad cauſandũ pluuias immenſas requiſitas ad uniuerſale diluuium. Cumq; obduxero nubibus celũ, apparebit arcus meus in nubibus. Explicatur tempus ſigni fore tempus multiplicatæ nubis ſuper terram. ita ꝙ tempus pluuiæ definitur fore tempus iridis. Quod non eſt ſic intelligẽdum ꝙ in omni multiplicatione nubium ad pluuiam promittatur iris: ſed ꝙ nunq̃ erit tanta multiplicatio nubium ad pluuiã ut tollat apparitionem iridis. ⁊ recordabor federis mei vobiſcum / ⁊ cũ omni anima viuente que carnem vegetat: ⁊ non erunt vltra aque diluuii ad delendũ vniuerſam carnem. Humano more loquitur deus: deſcribens ſe fore ad ſimilitudinem recordantis / quo ad hunc effectum ut non cauſet diluuium uniuerſale. Eritq; arcus meus in nubibus: ⁊ videbo illum ⁊ recordabor. Clarius habetur in hebræo. ⁊ videbo illum ad recordandum federis ſempiterni. Humano more etiam nunc ſe deſcribit. Prius deſcripſerat ſe ſm actionem internæ recordationis: modo deſcribit modũ extrinſecum quo excitabitur ad internam recordationem/dicendo & uidebo illum ad recordandum pacti æterni. Hominibus enim humano more ſe deſcribit, ad ſimilitudinem hominis qui ex ſenſibili ſigno excitatur ad memoriã promiſſi. Quæ omnia ſunt intelligenda in deo ſm ſimilitudinem effectus: hoc eſt ꝙ ſic abſtinebo a cauſando diluuium quemadmodum recordatus ex ſigno ſenſibili pacti facti ad non cauſandum diluuium ut nulla obliuione prætermitti poſſit quod promiſſum eſt. quod pactum eſt inter deum ⁊ oẽm

animam viuentem vniuerſe carnis que eſt ſuper terram. Dictio interpretata deum eſt nomen elohim: cui conuenit ſeruare fœdus. Ius enim hoc exigit ut etiam princeps ex pacto teneatur. Dixitq; deus noe. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim ad noach, hoc eſt ſigni fœderis quod conſtitui inter me ⁊ omnem carnem ſuper terram. Demum deũ iudicem tanq̃ ſubſcribentem/ ſuaq; ſubſcriptione firmantem ꝙ iris erit ſignum dicti fœderis deſcribit moſes.

Erant ergo filij noe. Ab hoc loco uſq; ad duodecimum capitulum quæ tractaturus ſit moſes præfatione tanq̃ argumento quodã ſummat. Nec in hebræo habetur nota illationis: ſed litera iſta inchoat a coniunctione, dicendo & fuerũt filii noach. qui egreſſi ſunt de arca, ſem cham ⁊ iapheth. Et hinc rurſus apparet ꝙ noe poſt diluuiũ genuit. niſi enĩ alios filios habuiſſet non dixiſſet & fuerunt filii noach exeũtes de arca/ ſem cham & iapheth. ad differentia ſiquidem aliorum filiorum noe meminit exeuntium de arca. Et in hoc præſtaſſe iſtos tres filios reliquis filiis noe/ inſinuatur: uſq; adeo ut nomina aliorũ abolita ſint/ & ſoli hi tres tanq̃ patres mundi habiti ſint. Porro cham ipſe pater chenahan. Hoc eſt aliud tractãdum quod prælibat hic moſes. Tres iſti filij noach. Ne putares chenahan priuilegiatum ex huiuſmodi inſerta prælibatione (tanq̃ ipſe habendus ſit uelut quartus filius noe) explicat numero ternario filios noe, ⁊ ab his diſſeminatum eſt omne genus hominum ſuper vniuerſam terram. Iuxta hebræum habetur. ⁊ de ipſis ſparſa eſt omnis terra. Pronomẽ ipſis mõſtrare tres iſtos filios noe & ipſum noe/ rigor uerborum permittit. ſuauitas tamen cõtextus exigit ut demõſtret tantum tres iſtos filios noe: quoniam inferius nulla genealogia noe recenſetur niſi ratione iſtorum triũ filiorum. Et hoc eſt aliud tractandum quod prælibatur. quo inſtruimur ꝙ alii noe filii & deſcendẽtes ab eis, ſub nominibus iſtorum trium filiorum reputati ſunt. Simile quid habes in filiis ioſeph: dicente iacob auo eorum ad ioſeph gen. 48. ephraim & manaſſes mei erunt filii, reliqui autẽ tui erunt/ & nomine fratrum ſuorum uocabuntur in poſſeſſionibus ſuis. Dicitur autem omnis terra ſparſa ex iſtis/ metaphorice tanq̃ aſperſa fuerit hominibus deſcendentibus ab iſtis.

Cepitq; noe vir agricola exercere terram. Iuxta hebræum breuiſſime idem ſignificatur. Et incepit noach vir terre. Recole ꝙ colere terram pluries appellatum eſt in ſuperioribus ſeruire terræ. inde enim deriuatum eſt ut homo deditus culturæ terræ dicatur uir terræ/ tanq̃ ſeruus terræ. Et more hebræo deeſt uerbum ſubſtãtiuum/ incœpit eſſe uir terre. ⁊ plantauit vineam. Non dicit & plantauit uitem ſed uineam: ad ſignificandum multitudinem uitiũ plantatã in ordine ad faciendum uinum. ad differentiam uitium quæ plantãtur ad comedendum uuas. Bibenſq; vinum inebriatus eſt ⁊ nudatus in tabernaculo ſuo. Et vidit cham pater chenahan turpitudinem patris ſui. Hic incipit exequi prælibatũ illud. cham ipſe pater chenahan. Duo ſiquidẽ hæc litera manifeſtat. Alterũ ꝙ cham iam genuerat quartũ filium qui uocabatur chenahan/ tẽpore quo noe inebriatus eſt: alioquin nõ eſſet ſcriptũ ꝙ cham pater chenahã uidit turpitudinẽ patris ſui: quoniã cham non cham pater chenahan uidiſſet. Alterũ ꝙ nunciante chenahan puero cognouit cham patrem nudatum & uidit. niſi enim quatenus pater chenahan uidiſſet, quũ eſſet pater aliorum filiorum/ non ſcriptum fuiſſet ꝙ cham pater chenahan uidit turpitudinem patris ſui. Vtrunq; itaq; litera iſta inſinuat. ⁊ nunciauit duobus fratribus ſuis foras. Multiplex peccatũ congeritur: & ꝙ non operuit patrẽ/ & ꝙ nunciauit non uni tantũ ſed duobus fratribus/ & ꝙ foras ad hoc exiuit. Accepit vero ſem ⁊ iapheth pallium. Iuxta hebræum habet. pannum. nulla expreſſa figura aut conditione ueſtimenti. ⁊ impoſuerunt humeris ſuis: ⁊ incedentes retrorſum operuerunt turpitudinem patris ſui. facieſq; eorum auerſe erant: ⁊ turpitudinem patris ſui non viderunt.

¶ Et euigilans noe ex vino ſuo, quũ didiciſſet que fecerat ei filius ſuus minor. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ cognouit quod fecit ſibi filius ſuus paruus. Nõ utiť litera participio quo uſus eſt interpres ãtiquus/ dicẽdo & euigilãs quũ didiciſſet: ſed utiť duobus præteritis, dicẽdo & expergefactus eſt & cognouit. Quo fit ut nec ſciamus quãtũ tẽpis interceſſerit a uigilia uſq; ad notitiã nec ſciamus modũ quo cognouit ignominiã ſibi illatã. Et appellať chã filius noe paruus nõ abſolute (nã pluſq̃ cẽtũ annorũ erat) ſed relatiue ad fratres duos/ ſem & iapheth. Quos eſſe prius natos/ ex hac litera iũcta literæ ſequẽtis capituli inſinuať: ut ibi declarabiť. Et dixit maledictus puer chenahan. Superfluit puer. Et hinc apparet ꝙ chenahan retulerit patri noe iacere nudatũ. perinde ac ſi dictũ fuiſſet maledictus chã quatenus pater chenahan. Vterq; itaq; maledictus eſt maledictione pœne ſubiunctæ. Seruus ſeruorum erit fratribus ſuis. Infima ſeruitutis ſpecies ſignificatur dicendo ſeruus ſeruorum. tanq̃ non ſat ſit ſeruire fratribus ſed oportere etiam ſeruire ſeruis fratrum. Pœnalis autem hæc maledictio prophetauit futurã chananæorum ſeruitutem quæ poſtea ſuperuenit. Dixitq; benedictus dominus deus ſem. Iuxta hebræum habetur. benedictus iehouah elohe ſem. Vtrunq; eſt nomen dei: ſed primum proprium (eſt enĩ nomen tetragrammaton) ſecundum appropriatum. Aiunt enim eſſe plurale nominis elohai ſiue

gnificare autem idem quod elohim. Et dicitur elohe ſem/hoc eſt qui colitur iudex ac guberna
tor eius. Secundum hunc ſiquidem ſenſum infinities dicit ſcriptura deum uerum uel exiſtima
tum elohe alicuius: hoc eſt qui colitur ab illo. ¶ In ſem itaq; benedicendus benedictione lau
dis prophetatur deus & ſecundum propria & ſm appropriata: hoc eſt & ſm ſe & ſm q gubet
nat creaturas. ſubauditur enim uerbum ſubſtantiuum futuri temporis. Et hoc adimpletum eſt:
quoniam ex ſem deſcendit abraham/ex quo diuinus cultus propagatus eſt in filiis iſrael. Et eun
dem ex eodem ſemine natus eſt chriſtus: in quo benedicitur undequaq; deus. Sit chenahan ſer
uus eius. Iuxta hebræum habetur. et ſit chenahan ſeruus eis. Significanter enim dicit eis in
numero plurali, ad ſignificandum q non ipſi ſem ſed filiis ipſius futurus erat ſeruus chenahan
ſemen. Dilatet deus iapheth & habitet in tabernaculis ſem. Dictio interpretata dilatet/ſum
tum ſignificatum eſt: & anceps ad ſignificandum dilatationem uel uenuſtationem. Et nomini qui
dem iapheth magis quadrat uenuſtabit: ut tanq alludendo ad nomen iapheth (ſonans pulchri
tudinem) dictum ſit uenuſtabit pulchrum. ſed contextui magis quadrat ut ſignificet dilatatio
nem. nam explicatur dilatatio tanta ut habitent filii iapheth in tentoriis ſem / ut non ſufficiant
eis loca propria ſed etiam habitent in locis ſem. ¶ Et nominat hic deus elohim ualde cogruẽ,
ad diſtribuendum tam late filios iapheth ut communicent etiam cum filiis ſem. Si penſaretur
diſtributæ nationes, appareret quando hoc fuerit uerificatum: ſed hæc hodie ualde ignota ſunt.
Sitq; chenahan ſeruus eius. Iuxta hebræum habetur. & erit chenahan ſeruus eis. hoc eſt fi
liis iapheth. Et hæc clauſula manifeſtat q uerbum habitabit refertur ad iapheth: alioquin repe
teretur ſeruitus chenahan reſpectu ſem ſm planum contextum literæ. Eſt itaq; chenahan præ
dictus ſeruus filiorum ſem & filiorum iapheth: iuxta id quod præmiſſum fuerat/ſeruus ſeruorum
erit fratribus ſuis. Oporteret autẽ conferre loca locis & nationes nationibus iuxta mutationes
ſubſecutas ex bellis: ad uidendum quando hæc fuerint adimpleta.

¶ Vixit autem noe poſt diluuium trecentis quinquaginta annis: & impleti ſunt omnes dies eius
nongentorum quinquaginta annorum, & mortuus eſt. Quemadmodum uitam noe ante diluuium
moſes nec quo ad locum nec quo ad exercitationem deſcripſit/ſed tm̃ quo ad tempus & iuſtitiã
ita uitam eius poſt diluuium ſilentio inuoluit: nec locum ubi uixerit aut ubi mortuus fuerit expli
cat, ſed tm̃ q fuit uir terræ & q uixit tantum temporis. feſtinat ſiquidem moſes ad abraham.

CAPVT X.

Hæ generationes filiorum noach: ſem/cham & iapheth. Repetit iſtos tres filios
dumtaxat, quia fratres eorum ſub nominibus iſtorum trium tanq patrum (utpote
qui fuerunt ante diluuium) obſtruſi ſunt. Natiq; ſunt eis filii poſt diluuium.
Hoc dictum eſt ad explicandum q ante diluuium non genuerunt.
¶ Filii iapheth. Retrogrado ordine exequitur. nam proponendo incœperat a
ſem/terminando in iapheth: exequendo autem retrogreditur, inchoando a ia
pheth/& terminando ad ſem. Septem autem filii ſupputantur iapheth: ſed quorundam no
mina ſunt corrupta. Gomer & magog & madai & iauan. Legendum eſt iauan. & tubal. No
nulli putant legendum eſſe tuual. & moſoch. Legendum eſt meſech. & thiras. ¶ Porro filii go
mer aſcenez & riphat & thogorma. Inter filios quoq; primogeniti iapheth qui appellatus eſt gho
mer enumerant tres: & due corruptiones inueniunt. Nam primus q appellatur aſcenez nomina
tur aſchenaz. ultimus thogorma/nominandus eſt thogharmah. ¶ Filii autem iauan. proue
nit [illegible] Vide q cum ſepte numeraueri filios iapheth, omiſſis quinq; eorum/duorum tm̃ (primi ui
delicet & quarti) filios ſupputat: ad inſinuandum q non eſt propoſiti ſui texere genealogias om
nium. ¶ Quatuor autẽ filios iauan nominat. Eliſa & tharſis: cethim. Legendum eſt chithim. &
dodanim. ¶ Ab his diuiſe ſunt inſule gentium in regionibus ſuis, unuſquiſq; ſecundum linguã
ſuam & familias in nationibus ſuis. Non proſequuturus moſes hiſtorias diuiſarum nationum præoc
cupat quod poſt factum eſt: ualde ſummarie ſcribendo q a filiis iapheth ſeparatæ ſunt quo ad pro
prietatẽ habitandi/colendi/dominandi inſulæ gentium: hoc eſt inſule quas modo tempore moſi
inhabitant gentes/inhabitent ethnici. fecerunt enim ſuas regiones quas occuparunt.

Et filii cham chus & meſraim. Legendum eſt miſraim. & phut & chanaan. ¶ Filii chus ſa
ba. Legendum eſt ſeba. ſeu ſeua. & euila. Legendum eſt chauilah. & ſabatha. Legendum eſt
ſabthah, uel ſauthah. & regma. Legendum eſt raghmah. & ſabathaca. Legendum eſt ſabthe
cha. uel ſauthecah. ¶ Filii regma. Legendum eſt & filii raghmah/ſaba & dadan. Proſequitur
moſes genealogiam chus per quartum eius filium, ſupputando duos illius raghmah filios. Quorũ
unus aliter noiat ſaba: ſed nominandus eſt ſeba ſeu ſeua. Alter nominat dadã: & nominandus ẽ dedan.
Porro chus genuit nemrod. Legendum eſt nimrod. Quinq; filiis chus adiungit ſextum. Ipſe
cepit eſſe potens in terra. Dictio interpretata potens/proprie interpretanda eſt fortis. Apud

Digitized by Google

nos tamẽ clarius explicat ſenſum potens: quoniã ſenſus eſt ꝙ iſte incœpit habere potentatum in terra, qui potentatus ſignificatur a fortitudine eo ꝙ fortitudine ſua uendicauit ſibi potẽtatum. ⁊ erat robuſtus venatoꝛ coꝛam domino. Eadem dictio quæ interpretata eſt potens/ repetitur hic. Habetur itaq; iuxta hebræum. ipſe fuit fortis venatoꝛ in faciebus iehouah. Eſt enim tetragrammaton. De uenatione hominum ab omnibus intelligitur: ad ſignificandum ꝙ uſus eſt fortitudine ſua ad capiendum homines ad ſimilitudinem uenatoris. ¶ Quod autem dicitur in faciebus dei/ dupliciter exponi poteſt. uel contemptiue: hoc eſt cõtempto conſpectu diuino. ut ſit dictum ad exaggerationem peccati, quemadmodum exaggeratur crimen comiſſum ſpectante prætore. Vel ſimulate: ad ſignificandum ꝙ nimrod hinc ſimulabat ſe eſſe deicolam, unde autem exercebat tyrannidem. Oportet enim ſm philoſophorum documẽta principẽ eſſe deicolam, ut populus minus putet ſe pati iniuſtum. Et hic ſenſus magis quadrat contextui: eo ꝙ ſubiungit inde deriuatum prouerbium. nõ eſt autem ueriſimile uerſum fuiſſe in prouerbium dignum ut narraretur a moſe continens tam ingentem blaſphemiam quantam continet primus ſenſus. Meminit autem dei ſub nomine propriiſſimo, ad ſignificandũ uel ꝙ ipſum deũ ſm ſeipſum contẽnebat (iuxta primum ſenſum) uel ꝙ ſummum illud arcanũ quod eſt primũ omnium principium / ſimulabat ſe colere. Ab hoc exiuit prouerbium. Iuxta hebræũ habet. ideo dicetur. Et ſignificatur uerbo futuri temporis ad ſignificandam perſeuerantiã prouerbii. quaſi nimrod robuſtus venatoꝛ coꝛam domino. Iuxta hebræum habetur. ſicut nimrod fortis venatoꝛ in faciebus iehouah. Vel de principe aliquo contẽnente deum uel de tyrãno ſimulãte ſe deicolam, huiuſmodi prouerbium dicebatur. ¶ Fuit autem principium regni eius babylon ⁊ arach ⁊ archath ⁊ calanne in terra ſennar. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit principium regni eius/ babel ⁊ erech ⁊ achad ⁊ calneh in terra ſinhar. Nomẽ eſt regionis ſinhar/ in qua ſunt iſtæ quattuor ciuitates in litera nominatæ. Vide quantum profecerit nimrod. fecit enim ſe regem. Et fuit primus rex poſt diluuium. nam de ipſo ſcriptum eſt/ ipſe cœpit eſſe fortis in terra. Regna ergo poſt diluuiũ ab ipſo incœperũt: qui primus cœpit uti fortitudine ad faciendũ ſe principem/ ad cogendum alios ſub ſuo dominio. ¶ De terra illa egreſſus eſt aſſur. Iſte aſſur fuit ſecundus filius ſem: ut in hoc eodem ſubiungitur capitulo. Et quoniã ipſe imitatus eſt nimrod quo ad principatum, propterea moſes narrat ꝙ ipſe egreſſus eſt ex eadem terra ſinhar / in qua regnum ſibi conſtituit nimrod. Ac ſi apertius dixiſſet ꝙ terra illa fuit ferax principum: quandoquidem ex illa egreſſus eſt aſſur filius ſem/ rex niniues. ⁊ edificauit niniuen ⁊ plateas ciuitatis ⁊ chale: ⁊ reſen inter niniuen ⁊ chale. Iuxta hebræum niniue biſyllabum eſt. proferunt enim ninueh. ciuitas autem dicta chale/ nominanda eſt calach. Ad explicandum ꝙ ipſe aſſur ſuo tempore ordinauit multas plateas in ciuitate niniues/ meminit non ſolius ciuitatis ſed platearũ eius. hec eſt ciuitas magna. Pronomẽ nõ demõſtrat ciuitatẽ mediã inter niniuen & chalach, ſed ipſam niniuen: quæ apud ionã dicit̃ tam magna fuiſſe ut occupauerit iter triũ dierũ.

¶ At vero meſraim. pro. miſraim. Redit ad genealogiam cham, proſequendo ſecundũ illius filium miſraim patrem ægyptiorum. A quo uſq; hodie ægyptus apud hebræos dicit̃ miſraim, ſicut æthiopia chus. genuit ludim ⁊ anamin ⁊ laabim/ nepthuim ⁊ phetruſim ⁊ cheſluim. Iuxta hebræum legendum eſt. genuit ludim ⁊ anamim ⁊ lehabim ⁊ naphthuchim ⁊ pathruſim ⁊ chasluchim. Sic enim ſcripta ſunt hebraice hæc nomina propria filiorum miſraim. De quibus egreſſi ſunt philiſtim ⁊ capthurim. Iuxta hebræum habetur. Qui exiuerunt ex inde, peliſthim ⁊ caphthorim. Abſq; certis parentibus deſcribuntur iſtæ duæ nationes egreſſæ inde, hoc eſt ex his nominatis filiis miſraim. Forte uerũ eſt quod aiunt, ex mutuatis uxoribus hos deſcendiſſe.

¶ Chenaban autem genuit. Proſequitur genealogiam cham per quartum filium qui fuit maledictus a noe. & ne multiplicemus ſcripturam corrigendo nomina propria, legendum eſt iuxta hebræum. ſidon primogenitum ſuum ⁊ cheth ⁊ iebuſi ⁊ emori ⁊ ghirgbaſi ⁊ chiui ⁊ barci ⁊ ſini ⁊ aruadi ⁊ ſemari et chamathi. et per hos diſſeminati ſunt populi chananeoꝛum. Iuxta hebræum habetur. Et poſtea ſparſe ſunt familie chenabani. ¶ Factiq; ſunt termini chanabã venientibus a ſidone geraram uſq; gaſam donec ingrediaris ſodomam et gomorram et adamam et ſeboim uſq; ieſam. Iuxta hebræum habetur. Et fuit terminus chenabani de ſidon ad venire te ad gherarah uſq; hazzah, ad venire te ad ſedomah ⁊ hamorah ⁊ admah et ſeboim uſq; laſah. Et hæc ſint correcta ratione nominum propriorum. ¶ Hi filij cham in cognationibus ⁊ linguis ⁊ generationibus terriſq; et gentibus ſuis. Superfluit & generationibus. nec intelligas numeratos oẽs filios cham: quoniã multorũ genealogias ex ipſo contextu apparet eſſe omiſſas.

De ſem quoq; nati ſunt. Hic faciendus eſt punctus. In hebræo enim habetur. et ſem natus eſt. & eſt datiui caſus ſem. Tria præmittit genealogiæ ipſius ſem. Primũ eſt ꝙ ex ſem nati ſunt multi: multitudo enim ſignificat ſingulari numero natus eſt/ hebræo more. Secũdum eſt. patre omnium filioꝛum heber. Iuxta hebræum habetur. etiam ipſe pater omnium filioꝛũ heber.

Digitized by Google

heber. Ad dignitatem ſem ſpectare monſtrat moſes ꝙ ipſe fuerit pater omnium filiorum heber:ut per hoc intelligatur ꝙ fuit pater abræ, ꝙ fuit pater populi electi a deo, ꝙ fuit pater meſſiæ. fratre iaphet maiore. Iuxta hebræum habetur. frater iapheth magnus. Ecce tertium, ſignificans ſem fuiſſe primogenitum noe. Nam ſi hic textus conferatur cum litera præcedentis capituli (ubi cham appellatus eſt filius noe paruus) ex utraqꝫ litera ſimul iuncta habetur ꝙ ſem fuit primogenitus & cham ultimus. Ex hoc eñi ꝙ cham eſt filius paruus relatiue ad fratres ſuos/& ſem eſt magnus relatiue ad iapheth, manifeſte ſequitur ꝙ ſem fuit primus/iapheth ſecundus/& cham tertius. Nec mireris ſcriptũ eſſe magnus nõ maior:carẽt ſiquidẽ hebræi comparatiuis nominibus. Filij ſem, belam ⁊ aſſur ⁊ arphaſad. pro. arpacſad, ⁊ lud ⁊ aram.

¶ Filij aram. Proſequitur genealogiam ultimi filij ſem. Legenda aũt ſunt nomina filiorum aram ſic. hus ⁊ chul ⁊ ghether ⁊ mas. At vero arphaſad genuit ſale. Legendum eſt. Et arpachſad genuit ſelach. de quo ortus eſt heber.

¶ Natiqꝫ ſunt heber filij duo. Nomen vni phalech. Legendum eſt. peleg. quia in diebus eius diuiſa eſt terra. Non eſt uſquequaqꝫ certum an pronomen eius monſtret heber uel peleg. Si nomen fuit ei impoſitum in natiuitate, monſtrat heber: propterea filio nomen imponentem peleg/quia in diebus heber diuiſa eſt terra. ſonat enim peleg diuiſionem. Si autem aduentitium fuit hoc nomen, monſtratur ipſe peleg/ꝙ ad perpetuam memoriam diuiſionis terræ factæ tempore eius ſortitus fuerit nomen peleg. Et eſt ſermo de diuiſione terræ per diuerſas linguas facta poſt confuſionem linguarum. ¶ Et nomen fratris eius iectan. Corruptum quoqꝫ eſt nomen iſtius fratris peleg. Legendum eſt. ioctan. Et nomina filiorum eius legenda ſunt ut ſubiũgitur. Et ioctan genuit almodad ⁊ ſaleph ⁊ chaſarmaueth ⁊ iarach ⁊ hadoram ⁊ vzal ⁊ diclab ⁊ hobal ⁊ abimael ⁊ ſeba ⁊ ophir ⁊ chauilah ⁊ iobab. Omnes iſti filij ioctan. Et fuit habitatio eorum de meſa pergentibus vſqꝫ ſepharah montem orientalem. Quis autem ſit iſte mons qui quodammodo antonomaſice appellatus eſt orientis/neſcio. ¶ Iſti filij ſem ſecundũ cognationes ⁊ linguas ⁊ regiones in gentibus ſuis. iſte familie filiorum noeh iuxta populos ⁊ nationes ſuas. Legendum eſſet. ad generationes ſuas in gentibus ſuis. ¶ Et ab his diuiſe ſunt gentes in terra poſt diluuium. Adiecit hoc moſes ad differentiam diuiſionis gentium per mundum quæ fuerat ante diluuium.

CAPVT .XI.

Erat autem terra. Deficit. omnis. ſeu tota. Explicatur ſiquidem ꝙ non ſolum aliqua pars terræ, ſed uniuerſa terra erat unius linguæ. labij vnius ⁊ ſermonum eorundem. Non ſolum omnes homines conueniebant in unitate uerborum, ſed etiam in unitate labii: hoc eſt modi proferendi. Contingit enim italos communicantes in uerbis/differre in labiis: ut clare patet. & ſimile eſt in hiſpanis/germanis &c̃. Ad tollendam itaqꝫ omnem diuerſitatem utraqꝫ unitas explicatur. ¶ Et quanuis ſcriptura non explicet quæ fuerit tunc lingua omnibus communis, duas tamen coniecturas habemus ꝙ fuerit hebræa. Altera eſt quia lingua hebræa fuerat ante diluuiũ: ut nomen domini tetragrammaton teſtatur. Altera eſt ꝙ babyloniæ nomen quod iuxta hebræã linguã ſortita eſt ciuitas illa, apud omnes nationes perſeueraſſe uidetur. Quod ſi ita eſſe cõſtaret, efficax profecto haberetur hinc argumentum: præcipue quum ciuitas illa non fuerit heber aut filiorũ eius, ſed fuit nimrod/filii chus/filii cham. ¶ Cumqꝫ proficiſcerẽtur de oriente, inuenerunt campum in terra ſinhar ⁊ habitauerunt in eo. Non intelligas uniuerſum genus humanum profectũ fuiſſe ab oriente & iuiſſe in regionẽ ſinhar (quia nec litera hoc ſonat nec rationi hoc conſentaneũ eſt) ſed ſenſus literæ eſt ꝙ perſeuerante una lingua in uniuerſa terra, illi qui mouerũt ſe de oriente uenerunt in uallem ſinhar. Dixitqꝫ alter ad proximum ſuum. Quod nec nimrod nec aliquis certus homo fuerit autor ſubiunctæ fabricæ, manifeſtat incitatio attributa uage hominibus: ut intelligamus hinc ꝙ nimrod ciuitatem babyloniæ inchoatã cõmuni uoto/poſt confuſionẽ linguarũ occupauit & cæpit regnare ibidem: ut in præcedenti ſcriptum eſt capitulo. Venite. Multi putant dictionem hebraicam interpretandam aduerbio hortãdi eia uel age. faciamus lateres: ⁊ coquamus eos igni. Habueruntqꝫ lateres pro ſaxis. Hinc apparet ibidem penuria ſaxorum: ac per hoc calcis/quam cõſtat ex ſaxis fieri. ⁊ bitumen pro cemento. Diſputatur de dictione interpretata bitumen: aliis lutum/aliis cretã/aliis bitumen interpretantibus. Et hoc ultimum magis quadrat ſcriptis de ſemiramide/ꝙ bitumine uſa eſt ad ædificandum, conſtat enim ipſam imperaſſe poſtea in regione illa. ⁊ dixerunt. Venite faciamus nobis ciuitatem. Hinc clare habetur ꝙ non erat ibi uniuerſum humanũ genus. fuiſſent enim ualde ſtulti/cogitando & dicẽdo ædificemus nobis ciuitatem. Sed uox iſta illorũ tantum

eſt qui profecti ex oriente ueneråt ad habitandum in campo ſinhar. delectati enim planicie & forte amœnitate loci/tractarunt de ædificatione ciuitatis propriæ. ⁊ turrim cuius culmen pertingat ad celum. Hyperbolicus ſermo eſt, ad ſignificandum maximam celſitudinem turris: proculdubio ad defenſionem & refugium ſi cõtingeret ciuitatem capi. ⁊ celebremus nomen noſtrum antequã diuidamur in uniuerſas terras. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ faciemus nobis nomen, ne forte diſpergemur ſuper faciem totius terre. Duplex finis tangitur ædificii huius. Alter eſt cõmunis fama ex ciuitate munita tam excelſa turri, tanq̃ ex facto ſingulari. Alter eſt continere ſeipſos ſimul. facile enim accidere potuiſſet ut quemadmodum ipſi ſegregauerant ſe ab aliis, ita inter ſeſe ſegregarentur ſi nõ eſſet eis communis ciuitas. habitantibus ſiquidem hominibus abſq; ſæptis ciuitatis/facilis eſt dilapſus aliquorum ab aliis. Vnde apparet rationabiliter hæſitãdo dici ne forte diſpergamur: quoniã facile euenire poterat ut a ſeipſis diſpergerẽtur.

DEſcendit autẽ dominus vt videret ciuitatem ⁊ turrim quam edificabant. Dictio interpretata dominus eſt nomen tetragrammaton, ad ſignificandum q́ ille qui eſt primum eſſendi principium deſcendit: hoc eſt ad ſimilitudinẽ deſcendentis (nõ corporali motu/ſed cura/ſed prouidentia) extendit ſe uſq; ad hæc infima: humanas ſcilicet actiones & ſingularia hæc corporea: qualia ſunt ciuitas & turris. filii adam. Dictionem hebræam reliquit interpres: quum potuiſſet latine dicere filii hominis. Hebræo more filii hominis appellantur hoc in loco non origine ſed affectu ac ſtudio: utpote quorum ſtudium erat ad perpetuitatem nominis, & ad conſtruendam ciuitatem ſibi communem/ueriti diſperſionem. Et dixit. Deficit tetragrammaton. Poſtq̃ ad ſimilitudinem deſcẽdentis uidit ciuitatem & turrim iam ædificatas, quantis non uſq; ad terminum intentum ab eis (in hebræo ſiquidem nõ habetur ædificabant/ſed ædificauerunt filii adam) ad ſimilitudinem conferentis deſcribitur idem ſummum eſſendi principium. Et ſcribit hæc moſes ad docẽdum q́ ille qui eſt fons eſſendi/curã exercet omniũ ſingularium: perinde ac ſi deſcenderet ad uidendum & conferendum quæcunq; apud nos ſunt & geruntur. Ecce vnus eſt populus ⁊ vnum labium omnibus. Primum quod confert/eſt tam unitas popularis q̃ unitas linguæ. Ambæ enim hæ unitates cauſæ erant huius ædificii/& impediebant propagationem eorum per diuerſas mundi partes. & propterea merito ab earũ incipit collatione. cœperuntq; hoc facere. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ hoc incipere eorũ ad faciendum. Secundũ collatum eſt q́ nõ ſufficit iſtis quod ædificatũ eſt ciuitatis & turris, ſed nunc incipiunt tanq̃ nihil egerint. Sic loquitur deus ut conſueuimus nos loqui. nec deſiſtent a cogitationibus ſuis donec eas opere compleant. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ nunc non prohibebitur ab eis omne id quod cogitauerunt ad faciendum. Optime dicit & nunc: uidelicet ſtante unitate populi cum unitate linguæ. his enim perſeuerantibus nihil prohibebit/nihil impediet iſtos a proſecutione cœptorum/ab ædificatione turris ualde excelſæ & ciuitatis munitæ ingentibus mœnibus. Hoc eſt enim tertiũ collatum. ¶ Venite igitur. Iuxta hebræũ habetur eadem dictio quæ ſuperius etiam ab antiquo interprete interpretata eſt uenite: quam ut prædictum eſt/multi putant interpretandam eſſe eia ſeu agite. ¶ Aduerte prudens lector q́ moſes deſcribit deum pari referentem. Nam quia excitando ad ædificandam ciuitatem & turrim homo dixerat eia ædificemus &c. ideo diſſipaturus deus hominum conſilia dicit ad ſimilitudinem excitantis eos qui cum eo ſunt eia. deſcendamus ⁊ confundamus ibi linguam eorum vt non audiat vnuſquiſq; linguam proximi ſui. Quia miniſterio angelorũ deus operatur, ideo pluraliter loquitur. Et quia ſic per angelos operatur ut magis ipſe operetur/ut ipſe non procul abſit (ut philoſophi fingunt) ſed præſens ſit angelis operantibus circa hæc infima tanq̃ præcipuus operans, ideo dicit deſcendamus & confundamus. Et deſcendere quidẽ conuenit deo ſm̃ ſimilitudinem effectus: cõfundere autẽ proprie. Ecce remedium ex collatis adhibendum. nam ex hoc effectu ablata eſt utraq; unitas/populi uidelicet & linguæ: & conſequẽter impedita eſt proſecutio ædificationis. ¶ Quod autẽ dicitur ut non audiat/nõ refertur ad ſenſibilem auditionem, ſed ad intelligentiam ſermonis. nam diuiſis ſermonibus audiebat unuſquiſq; uocem alterius, ſed non intelligebat alter alterum. Nec tam exacto rigore intelligendum eſt nõ audiſſe unumquemq; ſuum proximum ut nõ relicti fuerint duo communicantes in ſermone. niſi enim aliqui communicantes inter ſeſe in lingua relicti fuiſſent, oportuiſſet ſingillatim ſingulos ſpargi: quod non eſt ueriſimile. Nec etiam ueritas literæ exigit hunc rigorem. ſufficit enim ueritati literæ q́ non quilibet intellexerit uocem ſocii ſui: & non oportet ut nullus intellexerit uocem ſocii ſui. Quod hebræa litera melius explicat/dicendo. q́ non audient vir labium ſocii ſui. Dictio ſiquidem interpretata uir/quamuis æquipolleat quãdoq; dictioni unuſquiſq; indefinite, non tamen ſignificat unũquemq; uniuerſaliter. Sicut etiã apud latinos uir quandoq; ſupponit pro multitudine uirorũ indefinite. ¶ Et dicendo in numero plurali audient/multos ſignificat (non ſingulos inſinuat) fore nõ intelligentes: hoc eſt cõmunicãtes quidẽ inter ſeſe in ſermone

non intelligentes autem ſocios ſuos. Hic itaq; ſenſus ut literæ & rationi conſentaneus amplectendus eſt. Atq; ita diuiſit eos dominus ex illo loco in vniuerſas terras: & ceſſauerunt edificare ciuitatem. Dictio interpretata dominus eſt nomen tetragrammaton. Significanter moſes attribuit ſparſionem hãc deo quatenus eſt primum eſſendi principium: ne angelis attribueretur tanq̃ propinquis agẽtibus, & deus exiſtimaretur agens remotũ reſpectu executionis. Et huiuſmodi ſparſio illorum hominum a deo facta/ratio eſt quare diſplicuerit deo unitas populi cum unitate linguæ & ædificio ciuitatis ac turris ad continẽdum illos ſimul. Nihil enim horum ſ.a ſe diſplicuit deo: ſed quatenus impediebat propagationẽ illorũ in diuerſis partibus mundi. Et idcirco vocatum eſt. Iuxta hebræũ habetur. & propter hoc vocauit nomen eius babel. Significatur enim ꝙ deus impoſuit nomen illi ciuitati babel. quia ibi confuſum eſt labium vniuerſe terre. Iuxta hebræũ habetur. quia ibi confudit iehouah labium totius terre. Attribuitur etiã ipſa confuſio linguarum primo eſſendi principio: ad explicandum ꝙ eſt effector proximus quando uult etiã artificialium. diuerſitas enim idiomatum/artis eſt opus. Et dicit omnis terræ, quoniã ibi fuerũt linguæ uniuerſi orbis. nam adfuit & illa quæ prius erat communis omnibus, & adfuerũt reliquæ tunc genitæ: ex quibus conſtituuntur uniuerſa idiomata. Et inde diſperſit eos dominus ſuper faciem totius terre.

HE generationes ſem. Sem erat centũ annorũ quando genuit arphaſad biẽnio poſt diluuiũ. Iuxta hebræum habetur. Sem filius centum annorum: & genuit arpachſad duobus annis poſt diluuium. Appellatur filius centum annorum nõ tam ad ſignificãdum ætatem q̃ ad ſignificandum uitam ex ſtudio ætatis centũ annorum. Ex hoc autẽ ꝙ duobus annis poſt diluuium deſcribitur ſem centum annorum, inferre aiunt hebræos ꝙ ſem nõ fuerit primogenitus noe: quoniã noe quingẽtorum erat annorũ quum genuit/ut patet in fine quinti capituli: ac per hoc biennio poſt diluuium primogenitus eius erat centum & duorũ annorum. ¶ Sed ratio hæc inefficax eſt, & contra literam. Contra literã quidem quoniã (ut ex duobus præcedentibus capitulis collectũ eſt) ſem fuit primogenitus. nam deſcriptus eſt frater grandis reſpectu iapheth/ & cham deſcriptus eſt filius paruus noe. hæc enim manifeſtant ſem fuiſſe primogenitũ. Inefficax autem, tum quia litera nõ dicit ꝙ ſem quum eſſet centum annorum genuit arpachſad: ſed ſunt duæ orationes interiecta coniunctione. altera/ſem filius centum annorum, hebræo more ſubintelligens uerbum ſubſtãtiuum. altera/ & genuit arpachſad duobus annis poſt diluuium. Tum quia minus libratur mos loquendi in ſacra ſcriptura. nam & in quinti capituli calce dicitur/noe quum quingentorum eſſet annorum genuit ſem cham & iapheth: & tamen conſtat ꝙ nõ illo anno genuit illos tres. Niſi quis dicat ꝙ uno eodẽq; partu omnes fuerint geniti. Quod ſi hebræi dixerint, dicunt contra ſeipſos: uidelicet ſem biẽnio poſt diluuium fuiſſe centum & duorum annorum. Sed ſenſus uerus eſt ꝙ non ante quingentos annos ſuæ ætatis genuit illos. Similiter inferius in hoc eodem capitulo dicetur de therach (quem corrupte uocamus thare) ꝙ uixit ſeptuaginta annos & genuit abram nachor & haran: & tamen conſtat abram genitum fuiſſe longe poſt ſeptuaginta annos patris ſui. Et eſt idem ſenſus: uidelicet nõ ante ſeptuaginta annos ſuæ ætatis genuit iſtos. Nulla ergo ex parte fundamentum habet ſolidum/argumẽtum hoc quod attribuitur hebræis. ¶ Indubie itaq; amplectendum eſt (quod ſcriptura teſtatur) ſem fuiſſe primogenitum. An autẽ fuerit centum præciſe annorum biẽnio poſt diluuium, certum nõ eſt. Nam & intelligi poteſt ꝙ genitus fuerit ſecũdo anno poſt quingentos annos noe. ita ꝙ primo anno fuerit conceptus & ſecũdo genitus: ut ſic duobus annis poſt diluuium non exceſſerit ætatem centum annorum. Et poteſt intelligi ꝙ fuerit genitus quum noe habuit quingentos annos: ac per hoc quando genuit arpachſad erat centum & duorum annorum. Scriptura enim non dicit oppoſitum: immo adiungendo bienniũ poſt diluuium ad centũ annos ſem/ implicite inſinuat ꝙ duos annos ſupra centũ habebat quando genuit arpachſad. Vixitq; ſem poſtq̃ genuit arpachſad quingentis annis: & genuit filios & filias. ¶ Porro arpachſad vixit triginta quinq; annis: & genuit ſale. pro. ſelach. Vixitq; arpachſad poſtq̃ genuit ſelach/ trecentis tribus annis. Error eſt in numero. Legendum eſt. quadringentis & tribus annis: & genuit filios & filias. ¶ Selach quoq; vixit triginta annis: & genuit heber. Vixitq; ſelach poſtq̃ genuit heber quadringentis & tribus annis: & genuit filios & filias. ¶ Vixit autem heber triginta quattuor annis: & genuit phalech. Legendũ eſt. peleg. Et vixit heber poſtq̃ genuit peleg/quadringentis triginta annis: & genuit filios & filias. ¶ Vixit quoq; peleg triginta annis: & genuit rehu. Vixitq; peleg poſtq̃ genuit rehu ducentis nouem annis: & genuit filios & filias. ¶ Vixit autẽ rehu triginta quinq; annis. Error eſt in numero. Legendum eſt. triginta duobus annis: et genuit saruch. Legẽdum eſt. ſerug. Vixit quoq; rehu poſtq̃ genuit ſerug ducẽtis et ſeptem annis: et genuit filios et filias. ¶ Vixit vero ſerug triginta annis: et genuit

nachor. Uixitq́ꝫ ſerug poſtq̃ genuit nachor ducentis annis: et genuit filios et filias. ¶ Uixit autem nachor viginti nouē annis: ⁊ genuit therach. Uixitq́ꝫ nachor poſtq̃ genuit therach centum decem ⁊ nouem annis: ⁊ genuit filios ⁊ filias. ¶ Uixitq́ꝫ therach ſeptuaginta annis: ⁊ genuit abram ⁊ nachor ⁊ baran. Hę ſunt generationes therach. Therach genuit abram/nachor ⁊ baran. Et ſcribendum eſt haran per aſpirationem in principio. & ut prius dictum eſt, non eſt intelligēdum ꝙ therach ſeptuageſimo anno genuerit iſtos tres filios: quoniam conſtat abram poſt mortem patris non exceſſiſſe ætatē ſeptuagintaquinq́ annorum. Nam poſt mortem patris/qui uixit ducentis & quinq́ annis (ut in calce huius capituli dicitur) abram ſeptuaginta quinq́ annorum exiuit de charan: ut ſtephanus teſtatur act. 7. Hinc enim clare patet ꝙ ad minus centum & triginta annorum erat therach quando genuit abram. Quod ergo hic dicitur ꝙ uixit therach ſeptuaginta annis & genuit iſtos tres, intelligendū eſt negatiue: ꝙ non ante ſeptuaginta annos incœpit generare iſtos. Porro baran genuit lot. Mortuuſq́ꝫ eſt baran ante thare patrem ſuum Iuxta hebræū habetur. ⁊ mortuus eſt baran ſuper facies therech patris ſui. Significatur enim ꝙ haran non ſeparatus a patre mortuus eſt coram ipſo. in terra natiuitatis ſuę in ur chaldeorum. Hinc clare apparet ꝙ ibi mortuus eſt ubi natus fuerat. Et explicatur nomen ciuitatis ur chaſdim/iuxta hebræum: hoc eſt ur chaldæorum.

Duxerunt autem abram ⁊ nachor vxores. Iuxta hebræum attribuit patri ꝙ acceperit uxores his duobus filiis. Nomen vxoris abram/ſarai: ⁊ nomen vxoris nachor/melcha. Legendum eſt. milchah/filia baran, patris milchah ⁊ patris iſchah. Ex eo ꝙ nominando uxores abræ & nachor ſarai & milchah/de ſola milchah dicitur ꝙ erat filia haran, argumentum habetur ꝙ ſarai nō erat filia haran. Non enim conſtat ſarai fuiſſe duobus nominibus nominatam in hoc eodem contextu: uidelicet ſarai & iſchah/quæ fuit altera filia haran. ſed multo rationabilius repellitur q̃ facile dicitur. ¶ Et hinc apparet quanto maior natu fuerit haran q̃ nachor: quum nachor acceperit in uxorem filiam ipſius haran. Erat autem ſarai ſterilis: nec habebat liberos. ¶ Tulit itaq́ꝫ therach abram filium ſuum, ⁊ lot filium baran/filium filii ſui: ⁊ ſarai nurum ſuam/vxorem abram filii ſui. Hinc apparet ꝙ adhuc exiſtentibus in chaldæa patre & filiis, abram erat ad minus triginta annorum. immo ex eo ꝙ ſarai deſcribitur ſterilis, coniectura eſt ꝙ multis annis cum ea uerſatus fuerit anteq̃ exirent de chaldæa. Et eduxit eos de vr chaldeorum. Iuxta hebræū habetur. Et exierunt cum eis de vr chaſdim. Non eſt uſq́ꝫquaq́ꝫ clarum ad quos referatur pronomen eis. Ex eo nanq́ꝫ ꝙ non dicitur therach tuliſſe nachor & uxorem eius/ſed abram & lot, uidetur ꝙ pronomen eis mulieres demonſtret: uidelicet ſarai & iſchah. illam quidem nurum: hanc autem neptem innuptam/ſororem lot. Non enim fas eſt credere ꝙ illam orbatam patre/ſolam dimiſerit. ¶ Siquis autem contenderit pronomen eis demonſtrare etiam nachor & uxorem eius/ex eo ꝙ inferius in capitulis. 24. & 25. apparet nachor migraſſe etiam & habitaſſe in ciuitate charan, non contendendum puto. vt irent in terram chenaban. Terminus ad quem migrare intendebant explicatur: ut hinc perpendamus habitationem interiectam in ciuitate charan/fuiſſe per modum moræ: ut ſtephanus act. 7. explicauit, dicendo de abram anteq̃ moraretur in charan. Ueneruntq́ꝫ vſq́ꝫ baran. Iuxta hebræū habetur. charan. Et eſt charan nomen ciuitatis. ⁊ habitauerunt ibi. Et facti ſunt dies therach ducentorum ⁊ quinq́ꝫ annorum: ⁊ mortuus eſt in aran. pro. charan. Quanto tempore fuerit habitatio in charan/ſcriptū non eſt: ex uerbis tamen ſtephani act. 7. certum eſt ꝙ abram moratus eſt in charan uſq́ꝫ ad mortem patris.

CAPVT XII.

Dixit autē dominus ad abram. Iuxta hebræū habet nomen tetragrāmaton. cum ſiquidē abræ attribuit fonti eſſendi/uſq́ꝫ adeo ꝙ allocutus fuerit ipſum abram. Modus autē alloquendi nō eſt ſcriptus hic, ſed a ſtephano act. 7. manifeſtatus/dicendo deus gloriæ apparuit patri noſtro abrahæ. In forma ergo glorioſa dormienti abræ apparuit deus per modū alloquētis/dicendo ei quæ ſubiungūtur. ¶ Vbi quoq́ fuerit abræ facta hæc reuelatio, explicat ſtephanus act. 7. dicendo ꝙ quum eſſet in meſopotamia anteq̃ moraretur in charan deus apparuit ei. In ur ergo chaldæorū adhuc erat abram quū deus allocutus eſt eum. ¶ Et hinc quoq́ habetur tempus iſtius allocutionis diuinæ: ꝙ uidelicet fuit anteq̃ migrarent de chaldæa in ſyriam. ¶ Et ſi librata fuerit explicata in calce præcedentis capituli intentio patris & filii eundi in terram chanahan, coniectura haurietur ꝙ abram habita huiuſmodi apparitione in ur chaldæorum mouerit patrem ad migrandū ex chaldæa in terrā chanahan: & propterea nō nachor ſed abræ tantū mētionem

Digitized by Google

fecerit moſes in huiuſmodi migratione. Egredere de terra tua. Iuxta hebræū habet. vade tibi de terra tua. Et ſignificatur ꝙ ad ipſius abræ utilitatem præcipitur egreſſus de terra ſua. Terra autē eius appellatur eo modo loquendi quo quilibet ciuis ciuitatem propriā appellare conſueuit ſuam. chaldæa ſiquidem monſtratur dicendo terra tua. & de cognatione tua. Præcipitur ut deſerat etiā cōſanguineos. & de domo patris tui. Iubetur ut deſerat etiā paternā domum: hoc eſt nachor & filios haran. Quod eſſe intelligendū niſi aliquis eorū uoluerit tecum egredi/ facta manifeſtāt. nam & pater egreſſus eſt uſq; ad charan: & poſteā lot iuit cum abram in terram chanahan. Præcipitur itaq; ut quantum ex ſe eſt, deſerat & terram & conſanguineos & paternam familiam. ut ex hoc præcepto cōiiciamus quod dictū eſt: uidelicet ad ſuggeſtionem abræ/ patrem exiſſe ex ur chaldæorum. Et veni in terram quam monſtrauero tibi. Superfluit & ueni. Legendū eſt. ad terram quam faciam te videre. Præcepto termino a quo, præcipitur terminus ad quem. Et minus dicitur: plus autē ſignificatur. Dicitur enim incerte ad terrā, ſignificatur autē certa terra: ut patet tum ex præcedentibus, ubi dictum eſt ꝙ exierunt de ur chaldæorum ut irent in terram chanahan. tum ex ſequētibus, ubi dicetur ꝙ abram exiuit de charan ut iret in terram chanahan. Intenta ergo terra chanahan teſtatur ꝙ in hac diuina allocutione manifeſtatus eſt abræ terminus ad quem non incerta terra ſed terra chanahan. Quam promittit deus non dare abræ poſſidendam, ſed uidendam: dum dicit quam faciam te uidere. Teſtatur enim ſtephanus ꝙ nec paſſum pedis poſſidendum dedit abrahæ in terra chanahan. Faciamq; te in gentem magnam: & benedicā tibi/ & magnificabo nomen tuum. Collige has promiſſiones: & ſummabis ſeptenario numero comprehendi. ut hebræo more uniuerſitas bonorum etiā ex ipſo numero ſignificetur. eriſq; benedictus. Imperatiuū eſt iuxta hebræū & nomen abſtractū. & legendū eſt Et ſis benedictio. utēdo ſis pro imperatiuo. Poſt tria ſiquidem bona (principatum uidelicet magnæ gentis/ hoc eſt paternitatem magnarum gentium multiplicationem bonorū/ hoc eſt facultatum: & gloriā nominis) quartū adiungit tanq̄ nolens per ſingula propria ipſi abræ bona diſcurrere/ quod comprehendit omnia: dicendo & ſis benedictio. Benedictio ſiquidē in abſtracto comprehendit omnia benedictionum genera. Benedicam benedicentibus tibi/ & maledicam maledicentibus tibi. Hæc duo & ſubiunctum ſpectant ad abram relatiue ad alios: immo (ut rectius loquar) ſpectant ad alios relatiue ad abram. Nam horum primū ſpectat ad amicos, ſecundū ad inimicos, & tertium comprehendit etiā neutros. Et hoc ultimum non uerificatur ex integro de abram, niſi ratione meſſiæ/ futuri tunc illius filii. Dupliciter nanq; legitur hoc ultimū: uidelicet. & bn̄ dicētur in te vniuerſe cognationes terre. uel. & benedicent ſe in te omnes familie terre. Neutro autem modo conſtat uerificari de ipſo abram ſm̄ ſe: ſed utroq; modo uerificatur de eodē ratione chriſti. quoniā ex uniuerſis familiis terræ aliquis eſt benedictus in chriſto qui mortuus eſt pro omnibus.

Egreſſus eſt itaq; abram ſicut præceperat ei dominus. Nomen eſt tetragrammaton, ratione ſupradicta. Interceptum fuerat iter abræ in terram chanahan ob moram patris in charan. & propterea continuatio excepti itineris ſignificatur/ dicēdo & iuit ſicut locutus eſt ad eū deus. Et iuit cum eo lot. Spōtaneus comes deſcribitur lot. & propterea non deſertus eſt ab abram. Nachor autē ſi cum patre migrauerat, non iuit cum abram ſed manſit ibidem. Septuaginta quinq; annorum erat abram. Iunge hoc uerbis ſtephani (ꝙ poſt mortem patris abraham egreſſus eſt de charan) & clara luce uidebis ꝙ pater eius ad minus centū & triginta annorum erat quādo genuit abram. quum egrederetur de aran. Iam dictū eſt ꝙ legendū eſt de charan. Tuliſq; ſarai vxorem ſuam/ & lot filium fratris ſui/ vniuerſamq; ſubſtātiam quam poſſederant/ & animas quas fecerāt in aran. pro charan Homines genitos tam mares q̄ fœminas ibidem ſiue a lot ſiue a familia abræ & lot/ appellat animas quas fecerant in charan. Et egreſſi ſunt vt irēt in terrā chenahan. Ecce cōtinuatio itineris ad intentū ab initio terminū terrā chanahan. Cumq; veniſſent in eam. Iuxta hebræum habetur. Et venerunt ad terram chenahan. Adiungit enim hoc moſes ad differentiam exitus qui fuerat de ur chaldæorum. nam & tunc exierunt ut uenirēt in terrā chenahan, ſed nō uenerunt in eam: modo autē & exierunt & uenerunt in terram chenahan. & pertranſiuit abram terram vſq; ad locum ſichem. pro. ſechem: Nomen eſt urbis: quæ forte tunc non erat conſtructa. & ideo nō dicitur uſq; ſechem, ſed ad locum ſechem. et vſq; ad conuallem illuſtrem. Iuxta hebræū habetur. Vſq; quercum moreh. ſignificatur enim locus abundans quercubus. Nec eſt certum an moreh ſit nomen proprium (quod eſt ſatis ueriſimile) ſicut & ſechem, an ſit interpretandū. Septuaginta ſiquidem interpretati ſunt excelſam/ alii timoris/ alii ſpectabilem. Et ad hoc ultimum uidetur reſpexiſſe hiero. interpretando illuſtrem. Chananeus autem tunc erat in terra. Equiuocatur nomen chananeus. Nam hic eſt nomen unius particularis gentis diſtinctæ ab aliis gētibus chananæis: ſuperius uero cum dictum eſt in terram chenahan, nomen eſt genericum commune ſeptem gen-

tibus chananæis. Et dixit hoc moſes ad monſtrãdum in cuius gentis territorio erat locus iſte. Apparuitq́ꝫ dominus abram. Nomen eſt tetragrammaton, ratione antedicta. Apparitionem autẽ intellige in ſomnis/ad confirmandum apparitionem eiuſdẽ in ur chaldæorum. Par enim fuit ut obedienti abræ primæ apparitioni/ſecundo appareret. et dixit ei. ſemini tuo dabo terram hanc. Non dicit tibi/ſed ſemini tuo. & prioribus promiſſionibus adiungit hanc/tanq̃ in ſpecie determinans quod in genere promiſerat. & ſimul adimplens quod promiſerat: ſcilicet faciamq́ꝫ te uidere illam. Qui edificauit ibi altare domino qui apparuerat ei. Nomen eſt tetragrammaton. ſub eadem enim ratione ſacrificauit gratias agendo/ſub qua apparuerat ei.

Et inde tranſgrediens ad montem qui erat contra orientem beth el. Senſus eſt iuxta hebræum ad montẽ orientalem ipſi beth el. Et eſt beth el nomen proprium ciuitatis. tetendit ibi tabernaculum ſuũ, ab occidente habens beth el. Dictio explicata occidente/ſignificat mare. & quia mare ibidem eſt occidẽtale, ideo hiero. ut clarius ab omnibus intelligeretur plaga cœli/loco maris poſuit occidente. & ab oriente hai. Relatiue ad tentorium abræ aſpectus iſti deſcribũtur. Edificauitq́ꝫ ibi altare domino. Nomen eſt tetragrãmaton. Et hoc eſt ſecundũ altare ædificatum ab abram in terra promiſſionis ad ſacrificãdum deo fonti eſſendi: qui iam bis apparuerat ei/& faciebat ipſum uidere terrã poſſidendã a ſemine eius. & inuocauit nomen domini. Iuxta hebræũ habetur. & vocauit in nomine iehouah. Nomen eſt tetragrammaton. Quod eſt exẽptum tempore enos ante diluuiũ/abram hic proſecutus eſt. Non ſolum ſacrificauit, ſed etiã in nomine illo tetragrãmaton inuocationes exercuit. Quales autẽ erant huiuſmodi inuocationes/ignotum eſt nobis. Perrexitq́ꝫ abram vadens et vltra progrediens ad meridiem. Iuxta hebræũ habetur. Et mouit ſe abram eundo et mouẽdo ad meridiem. Ad literã ſignificat φ abram ex illo monte inter beth el & hai perrexit uerſus auſtralem plagã caſtrametando. hoc enim ſignificatur per mouẽdo. per multas ſiquidem manſiones tentoria mouendo ibat.

Facta eſt autem fames in terra. proculdubio illa in qua morabatur abram. et deſcendit in egyptũ vt peregrinaretur ibi. Ratione ſitus dicitur & deſcendit. Preualuerat enim fames in terra. Adiungitur hoc ad monſtrãdum neceſſitatem cogentem abram ad huiuſmodi peregrinationem. Leuis nanq́ꝫ fames tolerabilis fuiſſet: ſed grauis intolerabilis eſt. grauem autẽ ſonat hebræus textus. Cumq́ꝫ prope eſſet vt ingrederetur egyptum/ dixit ſarai vxori ſue. noui φ pulchra ſis mulier: et φ quũ viderint te egyptij/ dicturi ſunt vxor ipſius eſt: et interficient me et te reſeruabunt. dic ergo obſecro φ ſoror mea ſis. Non inſtruxit ut mentiretur: quoniam (ut inferius manifeſtabit) eius erat ſoror/non tamen uterina. ſed inſtruxit ut taceret ueritatẽ (erat enim & ſoror & coniux) ut manifeſtaret ſe ſororem & taceret ſe coniugem. vt bene ſit mihi propter te/et viuat anima mea ob gratiam tui. Ecce cauſa taciti coniugii/ad redimendam uitam. Et hæc erat cauſa principalis. accedebat profectus alter: uidelicet bene tractari ab ægyptiis ex affinitate cõtrahenda ex hoc φ ſarai acciperet in coniugem aliquẽ principẽ ægyptium.

¶ Occurrit hic quæſtio an abram ſeu ſarai peccauerit in huiuſmodi conuentione. Et eſt ratio dubii: quia hæc conuentio ordinabatur ad finem illicitum: uidelicet coniugium ſarai cum alio uiro: ut etiam rei probauit euentus. Oportuit enim interuenire cõſenſum ſarai ad coniugium cum altero: immo ad hoc eam inſtruxiſſe & induxiſſe abram hæc uerba manifeſtant/ut bene ſit mihi propter te. ¶ Huius quæſtionis ſolutio in ſacra ſcriptura nõ habetur. Nec deſunt inter hebræos/damnantes huiuſmodi conuentionem. Sacri autẽ doctores excuſant abræ & ſarai factũ. Et uere ſi aliud non interuenit niſi quod explicite narratur, facile uterq́ꝫ excuſatur. Nulla enim mentio ſit in litera φ abram dixerit ſarai ut conſentiret in coniugium cum altero, nec φ ſarai contraxerit unq̃ coniugium cum altero: ſed narratur duntaxat φ inſtruxit eam tacere φ coniux eſſet/& manifeſtare φ ſoror eſſet propter bonos effectus inde ſecuturos. De ſarai autẽ dicitur duntaxat φ capta ſeu ſublata eſt in domum regiam. & poſtea uerbo pharaonis ſubiungitur/& tuli ſeu cæpi eam mihi in uxorem. Ad quod uerificandum ſufficit φ pharao quando fecit capi ſarai, ad hoc fecerit duci eam ut eſſet ſibi uxor/ut affectu maritali nõ rapinæ tulerit eam. Ad hanc enim actionem nõ oportuit concurrere conſenſum ſarai in nouũ coniugium: ſed ſuffecit φ abſq́ꝫ reluctatione aliqua permiſerit ſe duci tanq̃ futuram coniugem pharaonis. Et intelligamus per modũ præſuppoſiti exiſtimatum fuiſſe φ tam ſarai q̃ abram pro magno beneficio hoc haberet. Nec ab re: quoniam facta hoc præ ſe ferebant. Excuſatur autem uterq́ꝫ ab huiuſmodi factis fere ſimulatis/ex fiducia quam uterq́ꝫ habebat in deo φ prouideret anteq̃ ad coniugium nouum ueniretur. Si quis autẽ alia dixerit interueniſſe, quum hæc ex ſcriptura non habeat/ipſe ſibi ipſi pariat quæſtiones.

¶ Cumq́ꝫ itaq́ꝫ ingreſſus eſſet abram egyptum, viderunt egyptij mulierem φ eſſet pulchra nimis. & nunciauerunt principes pharaoni: & laudauerunt eam apud illũ. & ſublata eſt mulier in domum pharaonis. abram vero bene vſi ſunt propter illam. Iuxta hebræum habetur. & abrę be-

Digitized by Google

neſecit propter illam. Refertur ſiquidem ad pharaonem: qui beneficio affecit abram tanꝗ ſororius. Fueruntq; ei oues ⁊ boues ⁊ aſini ⁊ ſerui ⁊ famule ⁊ aſine ⁊ cameli. Flagellauit autē dominus pharaonem plagis magnis ⁊ domum eius. Nomen eſt tetragrāmaton: ad docendum ꝙ ille qui eſt fons eſſendi eſt etiā effector malorum pœnæ etiā in ſingularibus. Et dicendo pharaonem & domum eius, manifeſtat ꝙ plaga talis fuit ꝙ ipſum pharaonem affecit/& nō ſolum familiam eius. Neſcitur autē quod genus mali fuerit. propter ſarai. In hebræo additur una dictio. propter verbum ſarai. Sed ſenſus eſt idem: quoniā uerbū pro facto ponitur pluries in ſacra ſcriptura. ¶ Vocauitq; pharao abram: ⁊ dixit ei. Tacet moſes modum quo cognouit pharao ꝙ ſarai eſſet coniux abræ. Ioſephus dicit ꝙ ob iſtas plagas ſacerdotes obtulerunt ſacrificia: & cognouerunt ꝙ propter iniuriam peregrino abræ illatam tollendo illius cōiugem/hæc acciderent: & ꝙ tunc pharao diligentius exacta ueritate a ſarai/cognouit ꝙ coniux abræ eſſet. Et ſic acceſſito abræ reſtituit coniugē, excuſando ſe ab iniuria eo ꝙ affectu maritali eam tuliſſet ipſomet abram occaſionem dante. Quidnam eſt quod feciſti mihi: quare non indicaſti mihi ꝙ vxor tua eſſet? quam ob cauſam dixiſti eſſe ſororem tuam / vt tollerem eam mihi in vxorem? Iuxta hebræū habetur. ⁊ tuli eam mihi in vxorem. Quod iam expoſitū eſt. Credimus enim non fuiſſe conſummatum inter eos cōiugium. Argumētum autem ſumitur ex. 2. cap. heſter. ubi mulieres aſcitæ ad regium coniugium per menſes duodecim ungebantur anteꝗ ad opus coniugii ueniretur. Nunc igitur ecce coniux tua: accipe eam ⁊ vade. Hinc apparet ꝙ abram nō eſt moratus in ægypto ultra annū. Præcepitq; pharao ſuper eum viris: ⁊ deduxerūt eum. Iuxta hebræū habetur. ⁊ dimiſerunt eum ⁊ vxorem illius/⁊ omnia que habebat. Non refertur ad uiros iuſſos a pharaone, ſed ad ægyptios. Eſt enim ſenſus ꝙ comitantibus abram uiris deputatis a pharaone, ægyptii nō auſi ſunt iniuriā aliquā inferre tā abræ ꝗ uxori & rebus eius.

CAPVT .XIII.

Aſcendit ergo abram de egypto/ipſe ⁊ vxor eius ⁊ omnia que habebat. Quadrat ut qui de terra chanahan deſcenderat in ægyptum, redeundo in terram chanahan aſcendat de ægypto. ⁊ lot cum eo. Hinc apparet ꝙ lot deſcenderat cum eo. ad auſtralem plagam. Idem ſignificatur locus in terra chanahan ex quo deſcenderat in ægyptum. Lege præcedens caput: & perſpicies ꝙ abram quum eſſet in terra chanahan/uenerat poſtremo ad meridiem: & illuc modo aſcendit. Et appellatur meridies relatiue ad tabernaculum abræ inter beth el & hai. Rediit ergo ad locum unde egreſſus erat. Erat autem diues valde in poſſeſſione. Iuxta hebræū habetur. in armento. & ſubiūgitur. in argento ⁊ in auro. Et eſt ſenſus clarus. Reuerſuſq; eſt per iter quo venerat a meridie in beth el. Iuxta hebræū habetur. Et iuit ad motiones ſuas de meridie vſq; beth el, vſq; ad locum vbi primo fixerat tabernaculum inter beth el ⁊ hai/ in loco altaris quod fecerat primo. Recole ex præcedenti capitulo ꝙ abram ex loco tabernaculi ſui inter beth el & hai uenerat ad plagā auſtralem multas faciendo māſiones, & intelliges hæc: uidelicet ꝙ per eaſdem manſiones modo perrexit ad locū ubi prius fixerat tabernaculum inter beth el & hai. ad locum inquam in quo fecerat altare. Et inuocauit ibi nomen domini. Iuxta hebræū habetur. Et vocauit ibi abram in nomine iehouah. Nomen eſt tetragrammaton. Non recitatur olim factum: ſed narratur ꝙ iterum ibidē abram uocauit deū in nomine tetragrammaton. qui iam bis apparuerat ei: a quo agnoſcebat beneficia tot accepta in ſua peregrinatione. Subintelligi ſiquidem uult moſes ſacrificia denuo oblata/ex hoc ꝙ meminit altaris.

Sed ⁊ lot qui erat cum abram/fuerunt greges ouium ⁊ armenta ⁊ tabernacula. nec poterat eos capere terra vt habitarent ſimul. erat enim ſubſtantia eorum multa: ⁊ non quibant habitare communiter. Vnde ⁊ facta eſt rixa inter paſtores gregum abram ⁊ lot. Eo autē tempore chananeus ⁊ phereſeus habitabāt in terra illa. Locus in quo fuit rixa inter paſtores/declaraē cuius erat: dicēdo ꝙ erat in territorio partim chananaeæ & partim phereſææ gētis. Et corruptū eſt uocabulū phereſæi/pro periſæi. Dixit ergo abrā ad lot. Ne queſo ſit iurgiū inter me ⁊ te/⁊ inter paſtores meos ⁊ paſtores tuos. fratres eni ſumus. Extēſo fraternitatis noīe cōſanguinei appellanē fratres. Sed hoc non proprietate uocabuli ſed extenſione uſurpatum eſt, nam proprie fratres appellantur ſoli geniti ex eodem patre uel matre. Ecce vniuerſa terra coram te eſt. Hinc apparet terram illam quanuis poſſeſſam ab illis populis/parum tamen habitatā fuiſſe: immo nec illos populos habuiſſe tot pecora ut exigerent pro ſe ſua territoria. Niſi enim prompti fuiſſent ad locāda territoria, nō dixiſſet abrā tota terra corā te eſt. recede. pro. ſeparare/a me obſecro. Imperatiuum paſſiuum eſt ſeparare Si ad ſiniſtrā ieris/ego dexteram tenebo: ſi tu dexteram elegeris/ego ad ſiniſtram pergam. Non dixit abram ut lot recederet (immo optionem ei dedit liberam) ſed ſeparationem petiit: quæ poterat fieri lot remanente ibidem & abram recedente

Digitized by Google

inde. ¶ Eleuatis itaqꝫ lot oculis/uidit omnem circa regionem iordanis. Iuxta hebræũ habet. uidit omnem planiciem iordanis: que uniuerſa irrigabatur anteqꝫ ſubuerteret dominus ſedom: ⁊ hamoram / ſicut paradiſus domini ⁊ ſicut egyptus, uenientibus in ſegor. Ordo literæ eſt. quæ uniuerſa irrigabatur uenientibus in ſegor ſicut paradiſus domini & ſicut ægyptus anteq̃ ſubuerteret dominus ſodomam & gomoram. Et deſcribitur irrigatio tum a tempore ante ſubuerſionem ſodomæ/tũ a ſitu ueniendo in ſegor. tum a ſimilitudine & paradiſi terreſtris (de quo ſcripſerat ſupra ꝙ irrigabatur fluuio) & terræ ægypti: quam uiderant filii iſrael quos docebat irrigari flumine nili. Nomen autem ſegor corruptum eſt/pro ſohar. ¶ Et eſt tetragrammaton utrobiqꝫ: ſcilicet ſubuerteret dominus/paradiſus domini. ad ſignificandũ illum qui eſt primum eſſendi principium/& actorem eſſe pœnarum corporalium & amœnitatum corporearum. ¶ Et quod interpres uertit uenientibus in ſegor, iuxta hebræũ habetur ueniendo te in ſohar. Sed ſenſus idem eſt. Elegitqꝫ ſibi lot regionem circa iordanem. Iuxta hebræum explicatur & quantitas & qualitas dicendo. totam planiciem iordanis, ⁊ receſſit ab oriente. Situs illius planiciei relatiue ad locum unde receſſit deſcribitur. erat enim locus ille oriẽtalis reſpectu planiciei iordanis. Diuiſiqꝫ ſunt alterutrũ a fratre ſuo. abram habitauit in terra chenahan. hoc eſt in territorio populi chananæi. Quãuis poſſit intelligi chenahan terra communiter pro terra communi filiis chenahan filii cham. nam in cap. x. terminus chananæorum deſcribitur uſqꝫ ad ſodomam & reliquas ciuitates huius planiciei. ut inde habeatur ꝙ extra terram chanahan erat iſta planicies in qua habitauit lot. lot uero moratus eſt in oppidis que erant circa iordanem. Iuxta hebræũ habetur. in ciuitatibus planiciei. Quæ ſunt illæ quattuor quas poſtea ſubuertit dñs. Et habitauit in ſodomis. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tetendit tentorium uſqꝫ ſedom. Non dicitur ꝙ habitauerit in urbe ſodomæ: ſed ꝙ extendit tentorium ſuum illucuſqꝫ: hoc eſt ꝙ habitauit in campeſtribus iuxta ciuitatem ſodomæ, quæ hebraice appellatur ſedom. Homines autem ſedom peſſimi erant ⁊ peccatores corã domĩo nimis. Iuxta hebræum habetur. mali ⁊ peccatores ad iehouah ualde. Carent hebræi ſuperlatiuis nominibus: & propterea ad ſignificandum ſuperlatiua adiiciunt aduerbium ualde. Et ex eo ꝙ relatiue ad deum ſub nomine tetragrammaton dicuntur ualde mali & peccatores, ſignificatur ꝙ aduerſus ius naturæ ualde peccabãt. Erant mali hominibus, & declinabant a recto naturali: ut eorum uenerea contra naturam teſtantur.

Dixitqꝫ dominus ad abram poſtqꝫ diuiſus eſt lot abeo. Nomen eſt tetragrammaton tertio apparentis abræ ratione antedicta. Et hoc dicere/intelligendum eſt eodem modo: uidelicet in ſomnis apparendo ei tanq̃ loquens & dicens ſubiuncta. Leua oculos tuos, ⁊ vide a loco in quo nunc es ad aquilonem ⁊ meridiem/ad orientem ⁊ occidentem: quoniã omnem terram quam cõſpicis. Vide progreſſum. Quũ eſſet in loco ſechem abram/dixit ei deus ſemini tuo dabo terram hanc. modo dicit omnẽ terram quam tu uides tibi dabo ⁊ ſemini tuo uſqꝫ in ſempiternum. Non eſt ſenſus ꝙ ipſe abraham in propria perſona eſſet poſſeſſurus terram illam: quia nec paſſum pedis dedit illi deus ibidem. ſed eſt ſenſus ꝙ ratione tui dabo ſemini tuo omnem hanc terram. ¶ Quod autẽ dicit in ſempiternum, non ſignificat uerã ſempiternitatem/ſed coæuitatem reſpectu ſeminis eius. Et eſt ſenſus ꝙ q̃diu erit ſemen tuũ dabo ei terrã hanc. Vnde quum ſemen abrahæ deſiuit eſſe ſemen abrahæ, perdidit terrã illam. Et primũ quidem pro magna parte/quum inde tranſlatæ ſunt decem tribus. deinde ex integro/quum deſtructa eſt hieruſalem a nabuchodonoſor. & demum ſine ſpe recuperationis quũ quæ regreſſæ fuerãt reliquiæ perdiderunt totũ occiſo meſſia, quia penitus deſierunt eſſe ſemen abrahæ. Effecti ſunt enim ſemen diaboli: dicẽte domino iudæis aſſerentibus ſe habere patrẽ abraham. ſi filii abrahæ eſtis opera abrahæ facite: uos ex patre diabolo eſtis. Faciamqꝫ ſemen tuũ ſicut puluerem terræ. ſi quis poteſt homo numerare puluerem terræ, ſemen quoqꝫ tuum numerabitur. Vide & hic progreſſum. Prius promiſerat faciam te in gentem magnam. modo augendo dicit/ſicut puluerem terræ innumerabilem. Surge ⁊ perambula terrã in longitudine ⁊ latitudine ſua. An imperando an prædicendo futurã perambulationem per eius ſemen hæc uerba dicta ſint, perſpicuum nõ eſt. Si tamen imperatiue intelliguntur, perambulandũ eſſe reliquum terræ duntaxat iubet. luſtrauerat enim nõ paruã partem. quia tibi daturus ſum eam. Mouens igitur abram tabernaculum ſuum. Iuxta hebræum non habetur mouens: ſed habetur. ⁊ tetendit tentoriũ abram. Ordine præpoſtero ſcribit prius poſitionẽ tentorii q̃ iter, ſubiũgẽdo. ⁊ venit ⁊ ſedit. Non eſt perſpicuum an abram manſerit in territorio chananææ gentis aliquãto tempore poſt ſeparationem a lot/an ſtatim poſt ſeparationem a lot habuerit hanc uiſionem & migrauerit ad territorium mamre amorræi. Et eſt ratio ambiguitatis illud ſupradictum ꝙ lot quidem in planiciei locis iuxta ſodomam/abram uero in terra chanahan habitauit. Nã ſi terra ſpecialis gentis chananææ ſignificatur, conſequens eſt ut aliquanto tempore ante iſtã uiſionem ibi habitaue

rit. ſi autem terra chanahan communi nomine ſignificatur, comprehendit etiam territorium amorrææ gẽtis: ac per hoc nõ aliud territorium q̃ iſtud ſignificatur. quamuis aliter: quia prius noĩe generico chanahan, & poſtea noĩe ſpecifico mamre amorræi. iuxta conuallem mamre quæ eſt in hebron. Iuxta hebræũ habetur. in quercubus mamre que in chebron. Et quæ eſt numeri pluralis, refertur enim ad quercus. Mamre nomen proprium eſt uiri amorræi (ut patet in ſequenti capitulo) cuius erat querceturn illud. Chebron autẽ nomen proprium eſt loci/ ſolito uocabulo appellati hebron. Et appoſuit moſes has circunſtantias ad differentiam querceti moreh/ cuius ſuperius meminerat. ad quod primũ uenerat abram quũ ueniret de charan. Ædificauitq; ibi altare domino. Nomen eſt tetragrammaton. Et eſt hoc altare tertium cõſtructum ab abram in terra chanahan deo danti eſſe/ accumulanti promiſſiones eſſendi in innumerabili ſemine.

CAPVT .XIIII.

Factum eſt autẽ in illo tempore ut amraphel rex. Iuxta hebræũ habet. Et fuit. & hic faciendus eſt punctus: & ſubiungendum. in diebus amraphel regis ſinhar/ arioch regis elaſar/ chedarlahomer regis helam/ & thidhal regis gentium, fecerunt bellum. Hic eſt ordo literæ. Itaq; tempus explicatur, & perſonæ facientes bellũ ſubintelliguntur. Contra bara regem ſodomorum. Iuxta hebræũ habet. cum berah rege ſedom, & cũ birſah rege hamorah, ſinhar rege admah/ & ſemeber rege ſeboim/ & rege belah: ipſa ſohar. Et hæc ſint dicta ad euitandas fabricas fundatas ſuper nominibus quæ habentur in uulgata æditione. Veruntamen quemadmodum ex nominibus propriis regum non innoteſcit nobis qui fuerint nouem iſti reges, ita nec ex nominibus locorum ſcimus propria loca. mutata ſiquidem ſunt nomina. Fatetur ioſephus illos quattuor reges fuiſſe aſſyrios: iſtos autẽ quinq; conſtat fuiſſe reges quinq; ciuitatum quarũ quattuor ſubuerſæ poſtmodum ſunt. Sola ſohar ſeruata eſt. Omnes hi conuenerunt in uallem ſylueſtrem. Iuxta hebræũ habetur. ad uallem ſiddim. Et eſt nomen propriũ ſiddim. Quæ ſit autẽ uallis iſta/ declaratur ſubiungendo. que nunc eſt mare ſalis. Iuxta hebræũ non habetur nunc, ſed ipſe mare ſalis. Et aiunt a tempore ſubuerſionis ſodomæ illam uallem coopertam eſſe aquis. Et hebraico uſu appellatur mare ſalis, quia uere tã ſalſum eſt ut nihil poſſit in eo uiuere. Hoc eſt enim quod appellatur alio nomine mare mortuum/ appellatur lacus aſphalti: cuius meminerunt non ſolũ hiſtorici ſed philoſophi. Verũ an hoc mare ſalis inceperit poſt iſtud bellum an fuerit ante, ſcriptura hæc non manifeſtat: quia nec manifeſte dicit φ illa uallis eſt mare ſalis: quoniã pronomen ipſe/ eſt maſculini generis in hebræo: & poteſt monſtrare tum uallem quæ eſt cõmunis generis/ tum ſiddim maſculini generis. Et ſi demonſtrat ſiddim, clarum eſt φ non oportet fateri mare ſalis factũ poſt hoc bellum. ſicut oportet fateri ſi demõſtrat uallem: quoniã locus qui tunc fuit uallis in qua commiſſum eſt prælium/ ſignificatur φ modo eſt mare ſalis. Et hunc ſenſum ſecutus eſt ioſephus, ſecutus eſt & interpres. Verũ quia ſine autoritate dicitur tam magna nouitas (nam lacus ille longitudinem ſexcentorum octoginta & latitudinem centum quinquaginta ſtadiorum habet ſm ioſephum) non facile fidem adhibeo: ſed potius planum ſenſum literæ ſequendo φ uallis iſta denominata a ſiddim explicatur: hoc eſt φ denominat a loco propinquo qui eſt mare ſalis. Duodecim enim annis ſeruierunt chedarlahomer: & tertiodecimo anno receſſerũt ab eo. Hĩc apparet uerũ eſſe quod dicit ioſephus/ φ fuerat prius bellũ inter aſſyrios & pẽtapolitas, & tũc tributarios ſibi effecerũt aſſyrii habitatores pẽtapolis: ſed tertiodecimo anno ab hac ſeruitute ſe liberarũt. & hæc fuit cauſa huius ſecũdi belli.

Igitur anno quartodecimo uenit chedarlahomer & reges qui erant cum eo: & percuſſerunt raphaim in aſtaroth & charnaim. Iuxta hebræũ habetur. & percuſſerunt rephaim in haſtheroth carnaim. Non dubitatur φ haſtheroth carnaim eſt nomen loci: ſed in dubium uertitur an rephaim ſit proprium nomen gentis alicuius/ an ſignificet gigantes. Gigantes interpretati ſunt tam ſeptuaginta q̃ chaldaica æditio. & zuzim cum eis. Iuxta hebræũ habet. & zuzim in ham. Quod tamen in ham/ quidam interpretãtur in ipſis. Verum contextui magis quadrat ut ham ſit nomen proprium. perſpicienti enim textum apparet φ quattuor qui ſupputãtur percuſſi/ deſcribuntur percuſſi in certis locis. Et hinc conicitur φ etiam iſti zuzim/ percuſſi deſcribantur in loco in quo percuſſi ſunt. Verum zuzim eſſe nomen propriũ gentis/ magis quadrat q̃ φ ſit nomen appellatiuum ſignificans fortes: ut ſeptuaginta tranſtulerũt & gentes fortes/ deſcribendo fortaſſe conditionem gentis illius. & emim in ſaueh chariathaim. Tertia gens percuſſa deſcribitur. ſcribendum tamen eſſet ciriathaim. & chorreos in montibus ſeir uſq; ad campeſtria pharan/ que eſt in ſolitudine. Iuxta hebræũ habetur. & chorri in monte eorum ſehir/ uſq; quercum paran, que ſuper deſertũ. Quarta gens percuſſa ſimiliter etiã a loco deſcribitur: uidelicet

Digitized by Google

a monte eorum ſchir,qui poſtmodum habitatus fuit ab heſau.& extenſa percuſſio dicitur uſq; ad quercetũ paran.nomen eſt loci iuxta deſertum.Hæc quattuor prælia has quattuor uictorias aſſyriorum commemorauit moſes/ad oſtendendũ potẽtiam illorum regum.& ꝙ non inchoauerunt prælium cum pentapolitis:ſed prius percuſſerunt has quattuor gentes:& deinde percuſſerũt duas alias/de quibus ſubiũgitur. Reuerſiq; ſunt ⁊ venerunt uſq; ad fontẽ meſpbath: ipſa eſt cades. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ reuerſi ſunt ⁊ venerunt ad ben miſpat:ipſa cades. Non deſunt quod dicitur hen miſpat interpretantes fontem iudicii:reputantes ea nõ nomina propria ſed appellatiua.Magis tamen quadrat ſubiunctæ clauſulæ(ipſa cades)ꝙ ſint nomina propria.Nam locus ille cognominatus ab iſtis dicitur fons iudicii/ex diuino iudicio aduerſus moſen & aaron in aqua contradictionis.Tunc enim ſententia lata eſt contra eos ꝙ non intrarent terrã promiſſionis propter eorũ incredulitatem.Sed hoc ex ſcriptura non conſtat:ut infra patebit,& hoc iam cognitum erat populo iſrael:nec egebat expoſitione ꝙ is locus eſſet cades. Sed nomini illi uetuſtiori quadrat expoſitio cades.¶ Quod autẽ dicitur & reuerſi ſunt/ad deſcriptionem ſitus pertinet.Progreſſi ſiquidem fuerant digrediendo a uia uerſus pentapolim.& propterea deſcribuntur reuerſi. Et percuſſerunt omnem regionem amalecbitarum. Iuxta hebræũ habet. omnem agrũ hamalecite. Forte nõ percuſſerũt ciuitates ſed agros. ⁊ amorrẽũ qui habitabat in aſaſontamar. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ etiã emori ſedentem in chaſaſon thamar. Ipſam gentem amorræam percuſſam deſcribit:nõ tamen totam/ſed habitantem in chaſaſon thamar.ad differentiam amorræorum alibi habitantium.

Et egreſſi ſunt rex ſedom/⁊ rex hamore/⁊ rex adme/⁊ rex ſeboim/⁊ rex bele:que eſt ſobar. ⁊ direxerunt aciem contra eos in valle ſyluestri. Iuxta hebræũ habetur. in valle ſiddim. ut ſuperius etiã dictum eſt.nec oportet repetere correctionem nominum tam regum ꝗ locorum:ſed corrige ut ſupra. ſcilicet aduerſum chodarlahomer regem helamitarum/⁊ thidbal regem gentium/⁊ amrapbel regem ſinbar/⁊ arioch regem elaſar:quattuor reges aduerſus quinq;. Uallis autem ſyluestris habebat puteos multos bituminis. Iuxta hebræũ habetur. Et vallis ſiddim/putei putei bituminis. Deſcribitur illa eadẽ planicies a multitudine puteorum/ſignificata geminando putei in numero plurali. Et quamuis dictio interpretata bituminis/aliter ab aliis interpretetur:quia tamen puteos fuiſſe bituminis ſcribitur ab illis qui putant uallem ſiddim opertam fuiſſe aquis ſalſiſſimis/ita ꝙ uſq; in diem hodiernũ ex illa palude ſeu ſtagno ſub quo latet tanta multitudo puteorum bitumen habetur,ideo quadrat ut bitumen interpretetur:licet ſm proprietatem uocabuli cõmune genus ad bitumen calcem & ſi quid aliud eiuſmodi eſt/ſignificare uideatur. Amplectere tu quod certũ eſt,nec neges bitumen:quia ex propinquitate uallis ad lacum aſphalti multitudo puteorum bituminis in ualle ſiddim conſequenter haberi poteſt. Itaq; rex ſedom ⁊ rex hamore terga verterunt. Non eſt dubium ꝙ quinq; reges fuerunt uicti:ſed incertũ eſt an in iſtis duobus regibus ſodomæ & gomorræ tanꝗ præcipuis ſubintelligantur alii tres reges etiã fugientes,an iſti duo tantũ reges fugerint & tres alii fuerint occiſi:nam capti non narrantur. cecideruntq; ibi. Ad exercitus quinq; regum caſus refertur. Et qui remanſerant,fugerunt ad mõtem. Explanatur tum ꝙ nõ omnes cæſi aut capti ſunt:tũ quo fugerunt reſidui. Tulerunt autẽ omnem ſubſtantiam ſedom ⁊ hamore/⁊ omnia que ad cibum pertinent: ⁊ abierunt. Non eſt uertendum in dubium/reliquarũ ciuitatum facultates comprahendi ſub iſtis. Necnon ⁊ lot ⁊ ſubſtantiam eius/filium fratris abram:qui habitabat in ſedom.

Et ecce vnus qui euaſerat/nunciauit abram hebræo. Ex hoc ꝙ abram cognominatur hebræus/apparet ꝙ hebræi nomen nõ eſt a nomine abram deductum Et quamuis ſit quæſtio an abram dictus fuerit hebræus ab heber(a quo cõſtat originem habuiſſe abram/& illius tempore diuiſionem fuiſſe linguarum non ambigitur)an ab habar(hoc eſt a tranſire flumen euphratis/quia ex regione trans flumen migrauerat in terrã chanahan)ipſe tamen ſonus uocis præ ſe fert magis heber ꝗ habar.Non enim dicitur abram habræo ſed hebræo. qui habitabat in conualle mambræ amorrei. Iuxta hebræũ habetur. in quercubus mamre emori. ut ſuperius quoq; dictum eſt. fratris eſcbol ⁊ fratris haner. Hi enim pepigerant fedus cum abram. Hinc apparet ꝙ abram iam inclytus erat:utpote fœderatus cum principibus amorræis.& ꝙ ex ſubditis iſtorum cõfœderatorum accepit abram(ut infra explicabitur)ad liberandum lot. Et audiuit abram captum lot fratrem ſuum. Cauſa belli ſuſcepti ab abram aduerſus aſſyrios explanatur:ſed magis in hebræo.nam ſignificatur non qualitercunq; captus ſed in prædam: ita ꝙ peregrinus habitator ſodomæ(non pugnator/nõ ciuis)abductus eſt in prædam. numerauit expeditos vernaculos ſuos. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ armauit exercitatos ſuos natos domus ſue/trecentos ⁊ decem ⁊ octo. Non ſupputauit moſes niſi uiros qui erant uſui continuo abræ:manifeſtãdo ꝙ non erãt alienigenæ ſed nati ex familia ipſius abræ. Et quia trecẽti decem & octo fuerũt armati nati ex familia abræ,patet ꝙ magna ualde erat abræ familia:habens præ-

ter hos/ſenes/paruulos/mulieres/ineptos ad bellum/& relictos ad curã tot animalium &c. ꝛ perſecutus eſt eos uſq; dan. Nomen eſt alterius fontis inchoantis ad radices antiſibani iordanem. Et diuiſis ſocijs irruit ſuper eos nocte. Iuxta hebræũ habetur. Et diuiſus eſt ſuper eos nocte/ipſe ꝛ ſerui eius: ꝛ percuſſit eos. Induſtria abræ deſcribitur. tum diuidendo uiros ſuos in multas partes, ut per diuerſa loca irruẽtes & exterrerẽt incautos quieſcẽtes/& facilius interciperent fere circundatos. tum eligẽdo tempus nocturnum: quo uictores ſecuri quieſcebant ſomno uel etiã ebrietate. Et addit ioſephus ꝙ quinta nocte percuſſit illos. feſtinaſſe ſiquidem illum ait: quod ſcriptura inſinuat/dicendo & perſecutus eſt eos. ¶ Dicendo autẽ ipſe & ſerui eius/excludit alios inclytos (mamre ſcilicet & fratres eius) nõ uiros illorũ. nã illorũ confœderatorum uiri eo ꝙ ad ſeruiendũ abræ in hac expeditione miſſi fuerant/appellati ſunt ſerui abræ. erant enim ſerui eius quo ad illud opus &c. ꝛ perſecutus eſt eos uſq; hoba, que eſt ad leuam damaſci. Iuxta hebræũ habetur. Uſq; chouab, que a ſiniſtra dammaſec. Et eſt caſus datiui dammaſec. Attamen ignota nobis reſtant hæc. Et reduxit omnem ſubſtantiam: ꝛ etiã lot fratrem ſuum cum ſubſtantia illius: mulieres quoq; ꝛ populum. Egreſſus eſt autem rex ſedom in occurſum eius poſtq̃ reuerſus eſt a cæde chedarlaomer ꝛ regum qui cum eo erant/in valle ſaue: que eſt vallis regis. Non locus percuſſionis ſed locus occurſus deſcribitur. Vnde in hebræo habetur ad uallẽ. ad illam ſiquidẽ uallẽ peruenit rex ſodomæ obuiãdo abræ uictori.

AT vero melchiſedec. Non eſt nomen proprium uiri melchiſedec, ſed eſt epitheton regis ſalem: ſicut cæſar ſeu auguſtus imperatorum romanorum. Et eſt compoſitum ex tribus dictionibus/ rex meus iuſtitiæ. tali ſiquidem titulo decorabant ſalemitæ regem ſuum. ¶ Aiunt autem hebræi hunc fuiſſe ſem filium noe. & poteſt eſſe uerum: quia ſupputatis annis a natiuitate in natiuitatem per omnes generationes ſem in cap. xi. recenſitas incipiendo a natiuitate arpachſad geniti a ſem biennio poſt diluuium, manifeſte patet ſem fuiſſe uiuum tempore quo abram hanc habuit uictoriam. immo ſupputando annos a natiuitate abræ uſq; ad natiuitatẽ ishac/& inde uſq; ad natiuitatẽ heſau & iahacob, manifeſte apparet ꝙ abrã eſt mortuus priusq̃ ſem annis trigintaquinq;. Nam ſem uixit uſq; ad quinquageſimũ annũ ætatis heſau & iahacob: abram uero uixit uſq; ad quintũdecimũ duntaxat annũ ætatis eorundem. rex ſalem. Non eſt certũ an ſit ciuitas hieruſalẽ/an ſit ciuitas ſalem iuxta ſcytopolim. proferens panem ꝛ vinum. Nihil refert ꝙ hebraice ſcribitur in præterito protulit. Nihil ſcribitur hic de ſacrificio ſeu oblatione, ſed de prolatione ſeu extractione: quam ioſephus dicit factam ad reficiẽdum uictores. Quod autẽ in uulgata æditione ſubditur ut cauſa oblationis. erat enim ſacerdos dei altiſſimi. in hebræo nõ habetur ut cauſa, ſed ut ſeparata clauſula. ꝛ ipſe ſacerdos el excelſo. Adiungit ſiquidem regiæ dignitati ac liberalitati dignitatem ſacerdotalem non diis gentiũ ſed deo excelſo. & nominatur deus el: & eſt datiui caſus. Tertiũ eſt hoc nomen dei. hactenus ſiquidem nominatus eſt a moſe uel elohim uel iehouah/quod eſt nomen quattuor literarũ: modo incipit nominari el. & eſt nomen cõmune deo & creaturis ſignificãs fortem: ſed appropriatur deo tanq̃ antonomaſice forti. In litera tamen adiũgitur excelſo, ad explicandũ celſitudinem diuinæ fortitudinis ſupra omnium fortitudines. Congruit propoſito ut deus nominetur fortis, quia fortitudine uſus fuit uictoriã præbendo abræ. Benedixitq; ei. Ecce actio ſacerdotalis. Medius ſiquidem eſt ſacerdos inter deum & populum: & propterea uice dei benedicit aliis. ꝛ ait: benedictus abram el excelſo. Datiui quoq; caſus eſt el. Benedictus inquit abrã es ad gloriam dei excelſi quatenus fortis eſt. Qualis ſacerdos talis benedictio. Sacerdos dei refert benedictionem in deum/quatenus autẽ excelſæ fortitudinis ratione materiæ: ut dictũ eſt. qui creauit celum ꝛ terram. Iuxta hebræũ habetur. poſſeſſori celorum ꝛ terre. Non ſolum a fortitudine & celſitudine/ſed a tranquillo ac quieto dominio mundi deſcribitur deus. poſſeſſio enim cœlorum & terræ plusq̃ actuale dominiũ mundi ſignificat. Et quadrat materiæ ut a domino uniuerſorũ redacta fuerint hæc omnia in poteſtatẽ abræ. ꝛ benedictus el excelſus. Creſcit oratio a benedictione abræ proficiſcens ad benedictionẽ dei/ſub eodem nomine propter eandem rationem. Verum deus a ſacerdote benedicitur benedictione laudis: abram uero benedictione opitulari. quo protegente hoſtes in manibus tuis ſunt. Plus habetur iuxta hebræum. qui tradidit anguſtatores tuos in manu tua. Et appellauit reges aſſyrios anguſtatores abræ/anguſtias lot imputando abræ. Et dedit ei decimam ex omnibus. Nõ intelligo quotam hoc eſt decimam quanq; partẽ ſignificari nomine decimæ: ſed ſpeciem pro genere poſitam. Et eſt ſenſus. & dedit abram ipſi melchiſedec tanq̃ ſacerdoti dei excelſi portionẽ ex omnibus: quam conſueuimus decimam nominare. ſic enim apud iſraelitas nominabatur tempore moſi.

Dixit autem rex ſedom ad abram. da mihi animas: cetera tolle tibi. Ab animabus homines ſignificat. Qui reſpondit ei. leuo manum meam ad dominum deum excelſum. Iuxta hebræum habetur. leuaui manum meã ad iehouah el excelſum poſſeſſorẽ celi ꝛ terre, ꝙ a filo ſubtegmi.

nis uſq; ad corrigiam caligę non accipiam ex omnibus que tua ſunt:ne dicas ego ditaui abram. Duo dei nomina hic iunguntur:alterum eſt tetragrammaton/alterũ el.ut unus atq; idem deus explicetur primum eſſendi principium,& fortis/celſus ſuper omnia. ut abram ſignificetur cultor unius dei qui dat eſſe omnibus/qui dat fortitudinem omnibus: & cum hoc eminet ſupra omnia/& regnat & in cœlis & in terra tanq̃ in propriis rebus ſuis. hoc enim explicatur per poſſeſſionem cœlorum & terræ.Profitetur itaq; abram coram regibus fidem ſuã erga cultum unius ſolius dei,tum uerbis iſtis tum factis narrando primum ꝙ uouit deo ſe nõ accepturum quicq̃ rerum illorum/& hoc pro gloria dei:ut ſcilicet opulentia eius attribuatur deo/non hominibus.Dicendo itaq; leuaui manum meam,dicaſſe ſeipſum deo/uouiſſe ſe deo commemorat.Ex a rebus minimis filo & corrigia/cuncta compræhendit. Et dicendo ne dicas ego ditaui abram,cauſam uoti inſinuat fuiſſe ut reſeruetur deo gloria ꝙ abram fuerit diues. ex omnibus que tua ſunt. Hoc additur ad differentiam rerum quæ fuerant regum aſſyriorum,non ad differentiam rerum gomoræorum & aliorum pentapolitarum. Nam quamuis ſolus rex ſodomorum hic nominetur,ab eo tamen tanq̃ præcipuo intelligendi ſunt reliqui pentapolitæ qui fugerant ad montem. Et pari ratione abram nihil pro ſe uoluit rerum quæ fuerant illorum:ſed rerum quæ alias fuerant regum aſſyriorum/non renuit abram portionem ſibi debitam. exceptis his que comederũt iuuenes / & partibus virorum qui venerunt mecum:aner/eſcbol & mamre. iſti accipiant partem ſuam. Hinc apparet ꝙ uiri iſtorum trium confœderatorum abræ/fuerunt cum abram,quos abram non duxit priuandos portionibus ſibi debitis. ¶ Occurrit autem hic quæſtio quare non excæpit etiã decimam datam melchiſedec. Solutio eſt, uel quia illius mentio facta fuerat/& præſente rege ſodomorum data:uel quia decimam dedit de omnibus ſuis nõ aliorum.præter bona ſiquidem direpta in pentapoli/accæpit abram etiam alia bona aſſyriorum regum qui fugerãt:& de illis abram dedit decimam. Prima tamen ſolutio quadrat literæ, ſonanti ꝙ de omnibus dedit decimam non de aliquibus &c̃.

CAPVT .XV.

His itaq; tranſactis / factus eſt ſermo domini ad abram per viſionem, dicens. Quamuis ex ſcriptura non conſtet an fuerit in ſomnis an uigilando hæc uiſio, duo tamen cõiecturam pariunt ꝙ fuerit uigilando. Alterum ꝙ inſeritur actus credendi imputatus ad iuſtitiam. dormientes enim nec iuſti nec iniuſti ſumus. Alterum ꝙ tam accurate deſcribitur a moſe. nam non ſolum narrat uiſionem, ſed ſermonem in uiſione. Nec hoc ſuffecit/ſed adiungit actionem loquẽdi, ad differentiam ſermonis ſcripti mõſtrati in uiſione. Deſcribitur itaq; interna uiſio dei ſub ſpecie alloquentis abram/dicendo ipſi ſubiuncta. Deſcribitur autẽ uiſus & auditus ſub nomine tetragrammaton, ut hæc quarta uiſio ſimilis monſtretur tribus prioribus: ut ipſe eſſendi fons curam ſuſcæpiſſe uideatur abræ/qui profitebatur deum eſſe poſſeſſorem cœlorum & terræ &c̃. Noli timere abrã,ego protector tuus ſum/& merces tua magna nimis. Rectius iuxta hebraeũ habet. Non timebis abram,ego ſcutum tibi/merces tua multa valde. Rationẽ timẽdi abram habebat:quia cõtra reges aſſyrios inſurrexerat,qui erant potẽtes ad redeundũ in pentapolim & opprimendum chebron & omnem terram chanahan:ut teſtantur prius geſta ab eiſdem. Et propterea deus in primis tollit ab eo timorem/prædicendo illi non euenturum illi malũ quod timet:quia defenſionem abræ ſuſcæpit in ſeipſo tanq̃ ſcutum abræ,ad reiiciendum omnes aduerſus abram ſagittas/ictus & huiuſmodi. Hæc metaphora ſuffecit ad reddendũ abram tutum ut ſecurus habitaret in terra chanahan. timor enim talis trahebat eum ad migrandum inde in remotiorem regionem.Nec cõtenta diuina eſt benignitas hoc dono ſeruante a malis,ſed protulit alterum conferens bona/dicendo merces tua multa ualde.Merces operi debetur. ſeruierat deo abram, relinquendo patriam & peregrinando ac peregre commorando in terra chanahan:quã timor cogebat ipſum deſerere. Et propterea utrunq; illi dicitur. Eſto ſecurus/quia ego ſcutum tibi. & peregrinationi tuæ obediẽdo mihi ego quoq; ero merces:hoc eſt reddam mercedem multam ualde. In hoc ſenſu fuiſſe hæc dei uerba intellecta ab abram/teſtatur ſubiuncta abræ reſponſio.

Dixitq; abram. domine deus quid dabis mihi? Iuxta hebraeũ habentur duo dei nomina. adonai iehouah. Et adonai quartum eſt nomen dei a moſe introductum.& eſt ſumptum a dominio.& eſt nomen cõmune deo & creaturis/ſicut dominus.Et cõſtat ex nomine & pronomine. & eſt numeri pluralis/ſignificans domini mei:ſed appropriatum deo uſurpatur ab hebræis ad ſignificandum domine mi/ſeu dominus meus.Alterum autẽ eſt tetragrammaton:aliter tamen ſcriptum. Sed diſputatio de literis relinquatur hebræis: nobis ſat ſit noſſe ꝙ eſt nomen tetragrammaton

grammaton. ¶ Quum duo itaq; dixiſſet deus, abram ſecurus iam redditus ex primo/ſolicitus circa ſecundum cupit intelligere in ſpecie quod deus promittit in genere. Deus dixit ego reddam mercedem multam ualde. abram petit quid dabis mihi in ſpecie? Et eſt ſupplicatio admiratiua ſeu admiratio ſupplicatiua. Admiratur tam largam promiſſionem in genere conferendo eam cum præſenti ſuo ſtatu, ſine filiis & ſine ſpe filiorum. & ſupplex cupit ſcire quid in ſpecie dabit ſibi deus quod erit multum ualde. Ecce ego vadam abſq; liberis. De ire ad aliam uitam eſt ſermo. ſed non in futuro uadam ſed in præſenti uadens/ſignificando continuum progreſſum uitæ ſuæ eſſe abſq; liberis. Nec habetur ecce/ſed coniunctio &. ⁊ filius procuratoris domus mee. Iuxta hebræū habetur. ⁊ filius/relictus domus mee. Ecce ratio admirationis. quid erit hoc multum ualde: quum moriturus ſim abſq; liberis, & loco filii erit hic relictus familiæ meæ. Appellatur elihezer relictus domus/hoc eſt familiæ abræ: quia ex antiqua familia abræ hic erat relictus. Filius itaq; antiquorum domeſticorum ſignificatur. iſte. procurator ipſe/damaſcus elihezer. Verba hæc non ſunt abræ, ſed moſi interponentis hæc ad manifeſtandum de quo loquebatur abram. Tali enim loquendi modo conſueuit moſes explicare ignota/ipſe eſt elihezer damaſcus. Deinde redit ad proſequendum uerba abræ/dicendo.

Addidit q; abram: ecce mihi non dediſti ſemen, ⁊ ecce filius domus mee heredita⁊ me. Sic habetur in hebræo. Dixerat ſe continue ire abſq; liberis: dicit modo præteritum, tanq̃ ex præterito argumentum ſumens futuri quod ægre ferebat. Et quum dixiſſet de elihezer ꝙ foret ſibi filius, modo conſequenter adiungit ꝙ foret ſibi hæres. eundem enim dicit filium familiæ ſuæ quem dixerat relictum eiuſdem familiæ. Dolentis ſunt uerba hæc/accumulantis adiectiua ut ſolemus dolentes loqui. ¶ In hac reſponſione abræ ad deum conſidera prudens lector ꝙ in præteritis tribus uiſionibus ſemper abram fuit auditor tantum: in hac autē quarta & audit & reſpondet. quod ſignum eſt profectus abræ in uita ſpirituali.

Statim q; ſermo domini factus eſt ad eum. Nomen eſt tetragrammaton/qui curam gerebat abræ. Perſeuerante uiſione reſpondit deus. dicens. non erit hic heres tuus: ſed qui egredietur de vtero tuo/ipſum habebis heredem. Omnes quotquot uidi interpretes neſcio quare horruerint interpretari ut iacet iuxta hebræum. quid ſi qui exibit de viſceribus tuis ipſe hereditabit te? Poſt negatiuam non hæreditabit te iſte (elihezer) non ſtatim profert deus affirmatiuam: ſed pedetentim procedit, proponendo interrogatiue ac ſub conditione affirmatiuam. ut paulatim diſponat abram ad credendum tam inſperatum nouum. Eduxit q; eum foras, ⁊ ait illi. Rem geſtam non corporeis greſſibus aut oculis ſed geſtam in uiſione illa narrat moſes. actionem ſiquidem dei uiſi & loquentis deſcribit educere abram foras. Ad ſimilitudinem educentis abram extra tabernaculum in quo iacebat (ſi in ſomnis fuit hæc uiſio) uel orabat ſi in uigilia ecſtaſim hanc habuit/ſe habuit deus tanq̃ educēdo abram foras ſub diuo: ut pluries experimur ſimile quid in ſomnis nobis accidere. Suſpice celum, ⁊ numera ſtellas ſi potes. ⁊ dixit ei. ſic erit ſemen tuum. Ecce affirmatiua aſſerta. Vide progreſſum. primo negationem aſſeruit alieni hæredis. deinde interrogando ſub cōditione proponit proprium filium ac hæredem. poſtea ex ſimilitudine numeri ſtellarum conſpectarum magis diſponit mentem abræ. & demū aſſerit ſic erit ſemen tuum &c̃. Credidit abram domino. Iuxta hebræum habetur. Et fecit credere in iehouah. Tetragrām̄aton eſt ratione iam dicta. Et eſt ſenſus ꝙ abram fecit ſeipſum credere in ſummo deo: ut ſignificetur ꝙ uoluntarie credidit deo. Tale enim credere eſt donū dei/nō credere ex ſola euidentia teſtimoniorum: ut dæmones credunt. Quantum autem ſit donum hoc, non ſolum ex relatione ad incredulos (etiam qui uiderunt lazarum reſuſcitari apud ioannem) ſed etiam relatiue ad zachariam patrem ioannis baptiſtæ (qui uigilando uidit & audiuit angelum loquentem ſibi nec credidit) apparet. ¶ Nec dicit crediſſe deo ſed in deo, quod plus eſt. nam credere deo eſt fidem adhibere uerbis dei utpote ueracibus (credere autem in deo/adiungit confidentiam in deo. Itaq; non ſolum credidit uerum ſibi dici a deo, ſed etiam innixus eſt deo/ſed etiam iecit ſe in deum adimpleturum quæ dixerat. Hic effectus credendi an deſcribatur in illa uiſione/an ſubſecutus ex illa uiſione poſt illam, perſpicuum non eſt. Si tamen fuit uiſio hæc in ſomno, intelligendum eſt poſtq̃ uigilauit credidit: quoniam magni meriti hoc credere apud apoſtolum æſtimatur, & dormiendo non meremur. Per modum autem interpoſitionis moſen inſeruiſſe hunc effectum tanq̃ in uigilia ſubſecutum/inſinuat contextus: poſt hæc quaſi redeundo ad uiſionem proſequendam/quum ſubiungetur dixit q; ad eum &c̃. Et reputatum eſt illi ad iuſticiam. In idem redit litera hebraica. Et reputatum eſt ipſum ei iuſtitia. Credere reputatum eſt iuſtitia abræ. Ecce credere iuſtum reddens abram. ecce iuſtitia abræ non penes opera ſed penes fidem. ecce diuina gratia, tantiſa

ciens credere ut imputet illud ad iuſtitiam hominis apud deum/ad faciendum de peccatore iuſtum. Sed recole ꝙ de credere in deo/de fide formata eſt ſermo.

Et dixit ad eum. Vt prædiximus/redeundo ad proſequendum uiſionem dicit hæc uerba moſes: ut prius quoqꝫ fecerat quum interpoſuerat / ipſe damaſcus elihezer. Et hinc argumentum habetur ꝙ uiſio hæc fuit in ſomno. & hoc crediderim quadrare non ſolum contextui, ſed etiam prioribus uiſionibus. **Ego dominus qui eduxi te de ur chaldeorum ut darem tibi terram iſtam ⁊ poſſideres eam.** Iuxta hebræum habetur. **Ego iehouah qui traxi te de ur chaſdim ad dandum tibi terram hanc / ad hereditandum eam.** Quanuis ex apparendi ſpecie manifeſtauerit ſe deus abræ (alioquin non reſpondiſſet illi abram ſupplex/dicendo adonai iehouah) nihilominus etiam uerbo aperit ſe eſſe illum deum qui apparuit abræ in ur chaldæorum. propter quod ſeipſum eodem illo nomine tetragrammaton appellat. Et dicit traxi/non uiolentia ſed promiſſionibus ac mandato. ⁋ Quod uero dicit ad dandum tibi/non dicitur abſolute, ſed cum additione ſubiuncta/ad hæreditandum. Deus ſiquidem nec paſſum pedis in terra chanahan dedit abſolute perſonæ abræ, ſed uniuerſam terram illam dedit perſonæ abræ ad hæreditandum: hoc eſt ut ſuo legitimo hæredi: hoc eſt inſtituit abram hæredem terræ chanahan. hæredem dico non poſſeſſorem. ⁋ Vide progreſſum. In prioribus uiſionibus promiſit dare terram illam. modo augendo explicat modum dandi: uidelicet per modum hæreditatis. Et in hoc aperit deus arrogaſſe ſibi in hæredem terræ chanahan ipſum abram. Ita ꝙ abræ tanꝙ hæredi dei ius competit terræ chanahan: ſemini autem eius tanꝙ ſucceſſoribus abræ. ille immediatus dei hæres: iſti mediante abram hæredes dei &c̈. ⁋ Quum autem hæredes audis dei, intellige non ad ſimilitudinem hæredum mortui: ſed hæredum uiuentis patris portiones quaſdam dantis hæredibus ipſo uiuente.

Et ille ait. Reſpondet iterum in uiſione hac abram deo. **Domine deus unde ſcire poſſum ꝙ poſſeſſurus ſim eam?** Iuxta hebræum habetur. **Adonai iehouah in quo ſciam ꝙ hereditabo eam?** Eiſdem duobus nominibus eodemqꝫ modo ſcriptis/reſpondet modo quibus reſponderat prius ſimili ratione. Nec increduli aut tentantis deum eſt petitio hæc: ſed conſulens ſemini ſuo/ſupplicat pro ſigno neceſſario ad hoc ut ſemen ſuum cognoſcat & confidat ꝙ hæreditabit terram chanahan. Timebat abram ꝙ ſemen ſuum non crederet ſibi dicenti ꝙ deus apparuit mihi & dixit ac promiſit &c̈. & propterea petit firmitatis ſignum in quo ſciret pro ſuo ſemine hæredem ſe inſtitutum a deo illius terræ.

¶ **Et reſpondit dominus. Sume mihi vaccam.** pro. vitulam/triennem, **⁊ capram trimam/⁊ arietem annorum trium: turturem quoqꝫ ⁊ columbam.** pro. pullum columbe. Quare deus hæc animalia/& ſingula/& duas fœminas/ & tot annorum elegerit tolli ſibi, neſcio rationem literalem aliam ꝙ̄ diuinum beneplacitum. Hinc tamen moſes ſtatuit poſtea ut hæc ſola genera animalium in uſum ſacrificii tollerentur: præter regulariter autem in emundatione lepræ aſſumebatur paſſer.

¶ **Qui tollens vniuerſa hec.** Deficit pronomen ei. Legendum eſſet/& tulit ei omnia iſta. Dixerat deus/tolle mihi hæc: obediens abram tulit deo omnia hæc. Et perſpicuum eſt hanc obedientiam fuiſſe nõ in ſomno nec in eeſtaſi, ſed corporeis actionibus accæpiſſe omnia hæc animalia deo: hoc eſt ad ſacrificandum deo. **Et diuiſit ea per medium: ⁊ vtraſqꝫ partes contra ſe altrinſecus poſuit.** Factum narratur: ſed ratio factæ diuiſionis non explicatur hic. Ioſephus dicit ꝙ deus mandauit diuiſionem hanc: ſed non dicit quorſum. Aiunt fuiſſe illius temporis morem ut pactum firmaretur tranſitu paciſcentium inter duas partes animalis. Et conſonat ratio hæc / inferius ſubiunctis: ut deus humano more firmare uoluerit pactum cum abram: & ad hoc mandauerit tolli ſibi hæc ad ſacrificandum ut ante ſacrificium tranſeundo inter parteis / ſignum fœderis daret abræ pro ſemine eius. **Aues autem non diuiſit.** Hinc apparet ꝙ ſola quadrupedia erant inter quorum partes tranſitus fiebat. ita ꝙ erant pro tranſitu & pro ſacrificio, aues uero pro ſacrificio duntaxat. **Deſcenderuntqꝫ volucres ſuper cadauera: ⁊ abigebat eas abram.** Expectante abram tranſitum dei inter partes quadrupedum anteꝙ̄ ſacrificaret/& ſi ioſepho creditur anteꝙ̄ locarentur ſuper aram, uolucres ſolitæ ueſci carnibus cadauerum uenerunt ad cadauera animalium: & abram aſſiſtens officium exercebat abigentis uolucres. Sic fuit res geſta in figuram futurorum.

¶ **Cumqꝫ ſol occumberet.** Nondum occiderat ſol/ſed occumbebat. extrema ſiquidem diei pars deſcribitur. A mane (ut rationabile eſt credere) hora ſacrificandi/uſqꝫ ad ſerum expectauit abram. **ſopor irruit ſuper abram.** Eadem dictio hic habetur quæ habita eſt ſuper

Digitized by Google

rius de ſopore adæ. Et nec ille nec iſte fuit ſomnus ex naturali cauſa ſomni: ſed diuinitus factus. Iſte tamen fuit non metaphorice ſed proprie corporalis ſomnus: non ad dormiendum ſed eleuandum abram a ſenſibus externis ad percipiendum diuinam reuelationem. ꝛ horror magnus ꝛ tenebroſus inuaſit eum. Iuxta hebræũ habetur. ꝛ ecce timor/obſcuritas magna cadens ſuper eum. Sicut ſopor deſcriptus eſt cadẽs ſuper abram quia deſuper uenit, ita tam timor q̃ obſcuritas deſcribit̃ cadens ſup abram. Et fuit naturalis ordo ꝙ repẽte circũdedit abram corporalis obſcuritas inferendo internum timorem quem ſecutus eſt ſopor. ⁋ Et dixit ad abram. Subauditur deus paciſcens cum abram. ſcito prænoſcens. Parui refert ꝙ hebraico more habetur. ſciens (ſeu ſciendo) ſcies ꝙ peregrinum futurum ſit ſemen tuum in terra non ſua. Ac ſi apertius dixiſſet animalia hæc ſumpta mihi/figurant ſemen tuum nõ totum ſed illud quod mihi dicatum erit (uidelicet per iſhac iſrael) & mora mea ad tranſeundum (qua interim animalia hæc tanq̃ derelicta uiſa ſunt) peregrinationem ſeminis tui ſignificat. Peregrinationem autẽ in terra non ipſorum/dicit ad explicandum ꝙ terra illa non ſtatim foret ipſius aut ſeminis eius, ſed poſt completam peregrinationem tam ibi q̃ in ægypto &c̃. ꝛ ſubijcient eos ſeruituti ꝛ affligent. Aues quæ ad cadauera uenerunt/obſcuritas ac timor, ſigna ſunt ſeruitutis & afflictionum ſeminis tui. quadringentis annis. Non ad afflictionem nec ad ſeruitutem quæ ut qualitates inter peregrinandum incidentes quandoq;/interpoſitæ ſunt, ſed ad peregrinationem refertur hoc tempus. ⁋ Nam ꝙ ducentis & decem duntaxat annis iſraelitæ fuerint in aegypto/ex ſcriptura hac habetur. Facile enim patet ꝙ a natiuitate iſhac (quod eſt ſemen abræ de quo ſemine eſt hic ſermo) uſq; ad exitum de ægypto ſupputantur quadringenti anni: ut hæc litera ſonat. Nam ſi ſupra ſexaginta annos iſhac quando genuit iahacob/addãtur centum triginta anni quos natus erat iahacob quando ingreſſus eſt ægyptum, ſummantur quadringenti anni, cum illis ducẽtis decem quibus perſeuerauerunt in ægypto. Non ergo plures uel pauciores ſupputãdi ſunt anni moræ in ægypto; quia nec plures nec pauciores exiguntur ad integrandum numerum ſupra centũ nonaginta/quos ſacra ſcriptura clare tradit. Uerumtamen gentem cui ſeruituri ſunt/ego iudicabo. Tu abegiſti uolucres infeſtas animalibus. plus faciam q̃ ſignificatum fuerat: ego gentem illã iudicabo decem plagarum iudiciis. ꝛ poſt hec. uidelicet decem plagas. egredientur cum magna ſubſtantia. expoliatis ægyptiis. tu autem ibis ad patres tuos in pace ſepultus. Quæ dixi ad ſemen tuũ ſpectant/non ad tuã perſonam. in ſenectute bona. Hebræa ſonant ætatem decrepitam. Et generatione quarta redibunt huc. Pondera redibunt: ut intelligas ſermonem eſſe de generatione quarta ab ingrediente uſq; ad redeuntem. Et uere ſic fuiſſe patet ſupputando generationẽ chaleb, qui egreſſus de ægypto ingreſſus eſt terrã chanahan. Iahacob ſiquidem qui ingreſſus eſt ægyptũ genuit iehudam: iehuda genuit pares: qui genuit cheſron: qui genuit chaleb. Vbi patet quater tantum generare interueniſſe. Lege ſecundũ caput primi paralipomenon: & inuenies hãc genealogiam. Nondũ enim complete ſunt iniquitates amorꝛ uſq; nunc. Rationẽ reddit deus dilationis, quia nõ ſunt completæ iniquitates quibus amorræi merentur expelli hinc. Vbi docemur & ꝙ deus nõ eſt prius ultor q̃ homo peccat: & quare deus differat etiã iniquorum punitionem in hac uita. Et ꝙ deus non penſat merita pœnarũ ſm grauitatem peccatorum quatenus ſunt offenſæ dei (nam ſic minimum peccatum mortale meretur exterminationem) ſed ſm rationes iudiciorum ſuorum/quæ ſunt nobis ignotæ. ſecundũ enim rationes iudiciorum diuinorum nondum completæ erant iniquitates amorræorum. Si relatiue ad rationem diuini iudicii mala quæ uides pẽſabis, procul eris a murmure.

¶ Cum ergo occubuiſſet ſol. Non ſic habet̃ in hebræo: ſed habetur. Et fuit ſole occidente caligo tenebroſa. Redit moſes ad proſequendum rem geſtam reſumendo tempus prædeſcriptum: uidelicet occidente ſole. Perduxerat enim narrationẽ rei geſtæ uſq; ad obſcuritatem ſole occidente: & diuerterat ſermonem ad effectus ſubſecutos timorẽ ac ſoporem abræ/adiungendo ſermonẽ dei ad abram in ſopore conſtitutũ. Reſumit itaq; idẽ tempus cum eodem externo effectu/obſcuritate ſcilicet. nam in hebræo non caligo tenebroſa/ſed obſcuritas habetur ut prius. ꝛ apparuit clibanus fumans. Iuxta hebræũ habetur. ꝛ ecce furnus fum. Nec ſubiungitur lampas: ſed ſubditur. ꝛ titio ignis qui tranſiuit inter diuiſiones ipſas. Quẽadmodum in euangeliis dominus diſcipulis euntibus in emaus talem ſe exhibuit foris qualis apud illos erat intus, ita olim deus paciſcens cum abram/in tali forma tranſiuit inter partes animalium qualis futurus erat in ſemine abram tempore peregrinationis eorum. in ſpecie clibani non uacui nec pleni flamma/ſed pleni fumo ex titione ſeu titionibus ignis in eo contentis, tranſiuit per medium: ad ſignificandũ ꝙ uſq; ad libertatem ſeminis abram futurus erat in illis continens & conſeruans non flammam ignis ſed titionem ſeu titiones ignis: hoc eſt ea quæ dei ſunt (tum

quo ad intelligentiam, tum quo ad religionem, tum quo ad potentiam) non tanq̃ flammam/ clara/publica ac magna, ſed tanq̃ titionem ignis/parua/priuata ac minus clara: cum fumo tamen. Fumus ſiquidem diuinorum in ſemine abram ſemper ſeruatus eſt: in iſhac/in iahacob/ in ioſeph/in moſe uſq; ad eductionem populi, multipliciter adiutis a deo quem colebant priuatim. Et hæc ad differentiam diuinorum in eodem ſemine poſt annos quadringentos. nam & quo ad intelligentiam affuit diuina lex: & quo ad religionem cultus dei publicus: & quo ad potentiam ſubuerſio pharaonis/exiccatio maris/expugnatio tot regnorum: & deus ipſe nõ in ſpecie furni, ſed ignis ardentis/ſed de cœlo loquens in monte ſina cum prodigiis &c. Dixi titionem uel titiones: quoniã certum non eſt an ſignificetur unus titio/an hebræo more multitudo titionum uocetur titio in numero ſingulari. Et quoniã moſes reſumendo effectum externum (obſcuritatem ſcilicet) adiungit clibanum fumi & titionem ignis, inſinuat φ hæc apparuerunt in ſpecie uiſibili corporeis oculis: ſicut reſumendo tempus occumbẽtis ſolis/inſinuat φ tranſitus huius clibani uiſus fuit anteq̃ ſopor caderet ſup abram. Ita φ abram his uiſis in illa obſcuritate timuit & ſopitus eſt/& audiuit deum dicentem ſibi ſupraſcripta: ſed moſes prius narrauit ſermonem dei manifeſtantem conditiones fœderis, ut ipſam firmitatem fœderis factam tranſitu diuino poſt conditiones fœderis ſubiungeret/& declararet quorſum apparuerit tranſitus iſte: uidelicet ad firmitatem fœderis. Vnde & ad hoc ſubiũgit. In illo die pepigit dominus cum abram fedus. Nomen eſt tetragrammaton. ſub eodem ſiquidem nomine fœdus pepigit ſub quo promiſerat & toties apparuerat. Nec caret myſterio φ primum eſſendi principium deſcenderit ſua cura uſq; ad hoc φ ad ſimilitudinem paciſcentis hominis ſe geſſerit cum homine/ut etiam tanq̃ ex contractu obligatum exhibuerit ſe homini: ut obmuteſcant dicẽtes ſupremo deo fas non eſſe ut cura noſtrarum ſingularum actionum incumbat ei &c. dicendo/ ſemini tuo dabo terram hanc. Hinc clare apparet inter narrandum conditiones fœderis (uidelicet temporis & ſtatus interim peregrini &c.) & materiam fœderis (uidelicet terram hanc) interpoſuiſſe moſen ea quæ de clibano dicta ſunt, quæ prius fuerant q̃ hæc uerba: quoniam illa fuerunt occidẽte ſole, iſta autẽ ſopito abram. nã hæc uerba ſimul cum ſupradictis uerbis dicta ſunt. Nec eſt ſermo de alio ſemine abram q̃ iſrael: quia ſub pacto diuino ſolus populus iſrael compræhenditur, qui ſolus inſtitutus eſt hæres dei. a flumio egypti. Non eſt ſermo de nilo; ſed de flumine qui uocatur rinocorula diuidẽte ægyptum a terra chanahan. uſq; ad flumium magnum/flumium euphratem: ceneos & cenizeos/& cadmoneos/& hitheos/& periſeos/& rephaim/& emoreos/& chenaneos/& ghirghaſeos & iebuſeos. Tempore dauidis executio huius promiſſionis facta legitur. 2. reg. 8. & 1. paralip. 18.

CAPVT .XVI.

Igitur ſarai uxor abram non genuerat ei liberos. Superfluit liberos. ſignificatur enim φ nõ genuerat abſolute. Nec habetur igitur/ſed &. ſed habens ancillam egyptiam nomine hagar/dixit marito ſuo. ecce cõcluſit me dominus ne parerem. Nomẽ eſt tetragrammaton, ut fons eſſendi ſignificetur etiã effector ſterilitatis. ingredere ad ancillam meam, ſi forte ſaltem ex illa ſuſcipiam filios. Vide priſcorum morem. impotens uxor generare ſurrogabat marito ancillam uice ſui, ut nati ex ancilla ſurrogata & marito/eſſent tanq̃ filii ſui. ¶ Perpende quoq; nihil indecentis habuiſſe tunc huiuſmodi pluralitatem uxorum ſed ſolitam ac communi more probatam. non enim ſarai auſa fuiſſet alteram proponere uxorem/niſi communi more uidiſſet huiuſmodi bigamiam probatam. Nihil hic de diuina dicitur diſpenſatione, nihil repræhenſibile inſinuatur. ¶ Et quia hic primum ſacra ſcriptura pluralitatem uxorum apud uiros iuſtos aperit, annotabis prudens lector & que diximus/& conſequenter non eſſe contra ius naturæ pluralitatem uxorum. non eſt fas credere φ abram contra ius naturæ alteram duxerit uxorem. Quinimo ille acquieſceret deprecanti. Iuxta hebræũ habetur. Et audiuit abram vocem ſarai. hoc eſt exaudiuit ſeu acquieuit uerbis ſarai. Vt nullus iniuriæ in uxorem primam ex hac bigamia locus relinqueretur, inſtante ipſa/bigamia hæc fiebat. Et iterũ annotabis φ non dicitur audiuit uocem dei/ſed uocem uxoris. nulla dei conſultatio/nulla dei apparitio ſeu allocutio ſcribitur, ſed ſarai interpellatio. & tulit ſarai uxor abræ hagar egyptiam ancillam ſuam/poſt decem annos q̃ habitare ceperat abram in terra chenahan. Narratur tempus, ad ſignificandum φ ſarai iam erat ſeptuagina & ſex annorum: ac per hoc deſperabat ſe poſſe concipere/experta φ nec puella nec iuuenis nec prouectioris ætatis concæpiſſet. & dedit eam viro ſuo in vxorem: ne putares fornicariam uel concubinatus copulam. Qui ingreſſus eſt ad eam.

Digitized by Google

¶ Ancilla concepiſſe ſe videns deſpexit dominam ſuã. Deſunt tres dictiones. in oculis ſuis. Eſſe ſermonẽ de oculis hagar/teſtatur ſarai: referẽdo hanc iniuriam/dicens in oculis eius. Perſpicuum autem nõ eſt an hebraica phraſi dicatur deſpectio in oculis hagar (hoc eſt iudicio ſeu æſtimatione hagar) an mentio oculorum fiat quia corporeis oculis ſignum deſpectionis monſtrauerit hagar. Et hic ſenſus quadrat, tũ quia ſarai librauit in oculis eius. tum quia certum eſt ꝙ non uilipenſionem in ſolo animo ſed foris monſtratã ægre tulit ſarai. Et quum iam dediſſet eam marito in uxorem/non audebat punire eam (utpote uxorem tanti uiri) ſed in ipſum maritum torquet iniuriã ſibi illatam. Dixitq́ʒ ſarai ad abram. inique agis contra me. Quanuis ſenſus in idem redeat: ne quis tamen hebræa legens offendat in hæc/ſcito iuxta hebræũ haberi. iniquitas mea ſuper te. Et dicit iniquitas mea non actiue/nõ quam feci aut facio. ſed paſſiue/quam patior. iniquitas mea/hoc eſt quã ego patior/quæ in me fit, ſuper te innitĩ/ſuper autoritatẽ tuã fulcitur: non auderet ancilla mea deſpicere me niſi in te confideret. Et ſcito ꝙ propriẽ loquendo iuxta hebræum legendum eſſet. tortum meum ſuper te. Sic enim ceſſaret abſona locutio. ego dedi ancillam meam in ſinum tuum: quæ videns ꝙ cõceperit/deſpectui me habet. Iuxta hebræum habetur. ⁊ vilipenſa ſum in oculis eius. Hinc apparet ꝙ ſarai ponderauerit deſpectionem non qualẽcunq́ʒ ſed in oculis hagar. ad hoc enim adiecit in oculis eius/ut externam deſpectionem explicaret a qualitate ipſius. iudicet dominus inter me ⁊ te. Nomen tetragrammaton eſt. & legendum eſt iudicabit. Querula uxor deum ſupremo nomine tanq̃ ſupremum tribunal appellat/deum arbitrum cauſæ inter ſe & uirum fore minatur. Et muliebri paſſione turbata obliuiſcitur ſolitum honorem exhibere marito/nominando prius ſe q̃ maritum. Et dixit abram ad ſarai. ecce ancilla tua in manu tua eſt, vtere ea vt libet. Moderatius locutus eſt abram iuxta hebræum. fac ei quod bonum in oculis tuis. Non ad libitum ſed arbitrium remiſit. & hoc non mali ſed boni/ſm propriam tamen ſarai cenſuram. Affligente igitur eam ſarai/fugam iniit. Qualitas afflictionis tacetur: quia tamen grauida erat/excluditur ꝙ afflictio fuerit uerbere.

Cumq́ʒ inueniſſet illam angelus domini iuxta fontem aque in ſolitudine. Dictio interpretata domini eſt nomen tetragrammaton. Nuncius primi eſſendi principii deſcribitur: ut etiã per angelos ipſe fons eſſendi/curam etiam muliérculæ exercere ſignificetur, ſingulas ſingulorum actiones conſpiciens. que eſt in via ſur. Repetendum eſt. ſuper fontem in via ſur. Deſcribitur ſiquidem fons prius a loco communi/dicendo in deſerto: deinde a loco ſpeciali/a ſitu in deſerto, dicendo ꝙ nõ in quacunq́ʒ parte deſerti ſed in illa quæ eſt in uia ſur. uerſus ægyptum ægyptia ibat. Dixit ad illam. hagar ancilla ſarai. Proprio nomine & propria conditione ſeruitutis propriæ dominæ uocat illam angelus in ſpecie humana apparẽs, tum ut hagar quæ putabat illum hominem nõ horreat reſpondere ad interrogata homini cognoſcẽti illam: utpote nomen & domũ & conditionem eius explanãti. tum ut noſſent lectores hiſtoriæ ꝙ ratione ac meritis ſarai miſit deus angelum ſuũ ad reducendum hagar. vnde venis ⁊ quo vadis? Iuxta hebræũ habetur. vnde huc veniſti, ⁊ quo ibis? Sententia clara eſt. ¶ Que reſpõdit. a facie ſarai domine mee ego fugio. Dixitq́ʒ ei angelus domini. Tetragrammaton eſt ratione dicta. reuertere ad dominam tuam, ⁊ humiliare. Iuxta hebræũ habetur. Affligе te ſub manu eius. Ex eo ꝙ eadem dictio habetur hic & ſuperius dicẽdo affixit eam, inſinuatur ꝙ utrobiq́ʒ eſt ſermo de afflictione humiliationis ſeu ſubiectionis.

Et rurſum. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit ei angelus iehouah. Tetragrammaton eſt. Ex hoc ꝙ moſes diſtincte narrat hæc alia uerba angeli, inſinuat ꝙ hagar audita monitiõe ut reuerteretur & humiliaret ſe/tacita ſecũ cogitabat neſciens quis eſſet qui eam monebat: quemadmodum beata uirgo ſalutata ab angelo cogitabat qualis eſſet illa ſalutatio. & meditante hagar/angelus ſiluit: & poſtea ſubiunxit. Multiplicans multiplicabo ſemen tuum: ⁊ non numerabitur pre multitudine. In his uerbis cœpit angelus manifeſtare ſeipſum/dicendo in prima perſona multiplicando multiplicabo ſemen tuũ. hoc enim dei officiũ eſt: & in perſona dei angelus hoc dixit. Adiunxit ſiquidẽ triſtibus læta. dixerat contraria uoluntati hagar/reuertere & humiliare: adiungit cõcupita/multiplicabo ſemen tuum. Et eſt ſenſus. reuertente te ac humiliante te ut dixi, faciam ego tibi tam ingens bonũ tantæ multiplicationis ſeminis tui. ut ex hoc allecta bono pareret monenti. Ac deinceps. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit ei angelus iehouah. Et hæc altera diſcretio inſinuat ꝙ hagar læto audito nuncio/iam diſpoſita ad parendum iam ſuſpicans diuinum angelum, meditabatur quiſnam eſſet promittens ſibi talia. & angelo interim ſilente, deus operabatur intus diſponẽdo mentẽ ac uoluntatẽ hagar inter meditandũ uſq́ʒ adeo ut meruerit tertium ſermonem angeli. ecce concepiſti. Iuxta hebræũ habetur. ecce tu pregnans/⁊ paries filium: vocabiſq́ʒ nomen eius iſmahel. Monuerat primo, deinde promiſerat: manifeſtat modo occulta uentris, tum quo ad hoc ꝙ erat prægnans: quũ uterus non appareret

grauidæ in principio cōceptæ prolis. Quod fuiſſe tūc/cōiectura eſt ex eo ꝙ hagar ut uidit ſe concæpiſſe deſpexit dominā; & illa ſtatim cōqueſta afflixit eam: & propterea fugit ac inuenta eſt ab angelo. Tum quo ad ſexū prolis/prænunciādo maſculum. ¶ Simulꝗ prædicit futura, tum quo ad nomen filii/reddendo rationem nominis. ¶ Nec prætereas ꝙ nulli homini ante iſmahelem deus nomen dedit. ipſe ſiquidem primus inter homines ſortitus eſt nomen a deo. Et cum hac tam noua ac non parua gratia nihil ſcitur bonusne an malus fuerit iſmahel: ut ex diuina gratia gratis data nullus glorietur/nullus laudetur/nullus ſperetur bonus. eo ꝙ audiuit dominus afflictionem tuam. Tetragrammaton uſus eſt angelus ratione dicta. Iſmahel nomen eſt compoſitum ex auditione & el/quod appropriatur deo. & propterea ratio nominis optime quadrat. ¶ Triplex aūt afflictio hagar hic legitur. Prima inflicta a ſarai: ſecunda aſſumpta ab ipſa hagar fugiendo: tertia quam poſteā uolūtarie exhibuit/ad mādatum angeli ueniam petendo a domina ſua. Nulla harum excludenda eſt a uerbo angeli, quia nulla excluditur ab exauditione diuina. Prima enim etiā ſi iuſtiſſima fuerit, quatenus tamen pœnalis erat clamabat ad dei miſericordiam: & multo magis reliquæ. & tempore natiuitatis iſmahel/iam omnis afflictio diuinū meruerat auditum. ad illud enim tempus refertur ueritas præteriti audiuit. Tum quo ad uitam filii. Hic erit ferus homo. Iuxta hebræum habetur. Et ipſe erit onager homo. Sub metaphora onagri deſcribitur iſmahel, ad ſignificādum ꝙ fugiet hominum frequentiam. Onager ſiquidem (ut phyſici tradunt) fugit frequentiam hominum præ cæteris animalibus. Manus eius in omnes/⁊ manus omnium contra eum. Non ſolum ſegregatus ab aliis/ſed fortis ac hoſtis omnium futurus prædicitur. Et quadrat ſecundū primo. diſſimilitudo ſiquidem ratio eſt inimicitiæ ſicut ſimilitudo amoris. ⁊ e regione uniuerſorum fratrum ſuorum figet tentoria. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ſuper facies omnium fratrum ſuorū hoſpitabitur. Quamuis ſylueſtris homo & contra omnes, non tamen ad penetralia deſerti fugiet ſed prope omnes fratres ſuos (tum qui naſcentur ex abram/tum qui nati ſunt: lot ſcilicet & filios eius) morabitur ſeu hoſpitabitur. Habitator enim fuit deſerti paran: ut patet infra cap. 21. habitare autē in deſerto/hoſpitari eſt, quia ſimilitudo hoſpitantis eſt &c.

Vocauit autem nomen domini qui loquebatur ad eam. Nomen eſt tetragrammaton. Aduerte prudens lector ꝙ quem hactenus moſes appellauit angelum domini/modo appellat dominum ipſo nomine quattuor literarum incommunicabili: quia hactenus de ipſo nuncio/modo de ipſo deo cuius perſonam nuncius agebat loquitur, coactus transferre ſermonem de nuncio in deum ab intelligētia ac deuotione hagar non erga angelum ſed deum. tu deus qui vidiſti me. Iuxta hebræū habetur. tu el videns mei. Vt ſuperius dictū fuit/el nomen eſt dei a fortitudine ſumptum. Deum ſub ratione fortis uenerata eſt hagar, eo ꝙ & ipſam roborauerat ad redeundū ac manendū domi cū ſarai & abram/& filiū fortē prænūciauerat. A beneficio autē ꝙ dignatus ſit ipſam uiſere prouidēdo illi, peculiare nomen deo appoſuit/uidēs mei. ipſa ſiquidē nominatio eſt beneficii agnitio ac gratiarū actio. Dixit enim. Rationem reddit moſes quia hagar cognouit illum qui locutus cum ea fuerat eſſe deum. Reddit autē rationem ex uerbis hagar ſubiunctis. profecto hic vidi poſteriora videntis me. Iuxta hebræū habetur. ſi etiam hic vidi poſt videre meum? Vt autē ſenſum uerborum rationemꝗ redditam percipias, ſcito ꝙ angelus inter loquendum cum hagar finitis ſupraſcriptis uerbis ſtatim euanuit ab oculis hagar. Ita ꝙ nec manſit ibi, nec receſſit inde ambulando aut uolando/ſed ſtatim euanuit: ita ꝙ quū coram eſſet/ſubito non eſt uiſus amplius. Et hoc repentinum non uidere eum poſt ſermonem, explicat hagar cum emphaſi dicendo/ſi etiam hic uidi. ad manifeſtandum negatam ibi ſtatim uiſionem/dicit ſi etiā hic uidi. nam interrogatiue ſumitur ſi, iuxta conſuctum modum emphatice loquendi ſi feci hoc: ut plusq̄ negando aſſeramus nos non feciſſe illud. hoc enim modo hagar dicit/ſi etiam hic uidi (ſignificando ꝙ nec etiam ibidē uiderit illum) poſt uidere meum: hoc eſt poſtq̄ uidi eum alloquentem me. Et hoc ſtatim euaneſcere a uiſu hagar, fuit ratio ꝙ hagar cognouerit illū eſſe deum. & propterea moſes hæc uerba hagar affert pro ratione qua nominauerit illum/tu el uidens mei. Ita ꝙ narrādo uerba hagar/narrat factum (ſcilicet ꝙ ſtatim euanuit) ſignificatum per uerba hagar. ¶ Perpende hinc prudens lector quanti refert exponere textū interpretatū ſenſu interpretis uel interpretatū ut iacet in hebraico/q̄uis interpres neſciat ſenſum. Propterea vocauit puteū. Nō ſat fuit hagar agere gratias deo, ſed grata amplius in memoriam tanti beneficii puteum illum nuncupauit ab eodem beneficio: puteum viuentis ⁊ videntis me. Iuxta hebræū habetur. puteum ad viuentem videntē mei. Deū quem prius a fortitudine nominauerat el (hoc eſt fortis) modo a uita nominat uiuentem: utpote fortitudinem & uitam omnium fortium ac uiuentium. Præpoſitio uero ad/teſtificationē inſinuat. tanq̄ dixerit/puteus ad teſtificandū ſeu ad recordandū deū uiuū ꝙ uiderit me corporali ſpecie uiſitādo: ipſe eſt inter cades ⁊ bared. Peperitꝗ hagar abræ filiū: q̄ vocauit nomē eius iſmahel. octoginta ⁊ ſex annorū erat abram quando peperit ei hagar iſmahelem.

Poſtq̃ vero nonaginta ⁊ nouem annorum eſſe cœperat. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit abram filius nonaginta annorũ ⁊ nouem annorum. Itaꝙ interpres appoſuit cœperat. ⁊ apparuit ei dominus. Tetragrammaton eſt:ut ſolitus allo qui abram ipſe fons eſſendi ſignificetur. ☞ Qualis autẽ fuerit hæc uiſio nõ eſt omnino clarum ex deſcriptione iſta. Nam ſiue apparuit ſiue uiſus eſt legatur, intelligi poteſt uel in ſpecie uiſibili uel imaginationis: ex ſubiuncta tamen bis adoratione abram proſternendo ſe ſuper terram/ inſinuatur ꝙ fuerit uiſio corporeis oculis. ſenſuum enim externorũ uſus ad proſtrationem/ teſtatur non fuiſſe abram abſtractum a ſenſibus. Ad idem quoq; confert ꝙ in calce huius apparitionis ſcribitur aſcendiſſe deum ſupra abram/ deſcribendo abſceſſum dei. ſonant ſiquidem hæc corporales actiones. ⁊ dixit ad eum. ego dominus omnipotens. Iuxta hebræũ habetur. ego el victor. Iam dictũ eſt ꝙ el nomen eſt dei ſumptũ a fortitudine. Tria itaq; diuina nomina hic concurrũt: fons eſſendi (pronomen enim ego demõſtrat tetragrammaton qui apparuit) fortis/ uictor. tum ut non audiamus ſomnia philoſophorum illorum qui diuerſis principiis attribuerunt eſſe fortitudinem & potentiam uincentem: ſed unum atq; eundem omnes credamus deum in quo & a quo eſt omne eſſe/ omnis fortitudo/ omnis potentia. tum ad ſignificandum ꝙ ad infraſcripta concurret deus ut fons eſſendi/ ut fortis/ ut uictor ſuperans omnes rerum naturas/ omnia contraria omnes uires uoluntatum &c. ☞ Et apte dicit ego fortis uictor/ ad differẽtiam cuiuſq; fortitudinis creatæ. Angeli enim & homines fortes/ ſunt fortes ſic ut non poſſint omnia efficere, immo multa obſiſtentia patiuntur. deus autẽ fortis eſt ſic ꝙ habet potentiam uincentem omnia: nullaq; indiſpoſitio receptiuorum/ nulla uis agentium aut mediorũ reſiſtere ualet. Opportunaq; fuit huiuſmodi nominatio ſubiunctæ materiæ, ut hinc manifeſtaretur ꝙ deus ſic futurus erat fortis ad debellandum hoſtes abram & ſeminis eius ꝙ potẽtia uincente omnia uſurus eſſet: ut rei probauit euentus in exitu de ægypto & in ingreſſu in terrã promiſſionis. ambula coram me ⁊ eſto perfectus. Iuxta hebræum habetur. ambula ante me ⁊ ſis perfectus. Primum quod dicitur a deo/ poteſt ad literã referri uel ad moralem uitã ipſius abræ. Et eſt ſenſus. profice in ſtudio ac actionibus tuis tanq̃ ambulans ante oculos meos. Nullum maius frænum/ nulla efficacior ratio componendi geſtus/ motus/ uerba/ actionesq; hominis apparet q̃ ambulare ante faciem principis. Et fructus huiuſmodi profectus apte ſubditur/ & eris perfectus. huiuſmodi enim ambulatio ducit hominem ad perfectionem. Vnde ſcriptũ eſt / beatus uir qui in ſenſu cogitabit circumſpectionem dei. ☞ Vel ad cõditionem fœderis inter deum & abram: ut ſcilicet manifeſtetur ꝙ hanc conditionem oportet adimpleri ab ipſo abram & ſemine eius/ ſi pactum diuinum ſeruari uolunt. Et eſt ſenſus. ambula tam tu q̃ ſemen tuum quo ad fidem & mores tanq̃ corã me, & eris perfectus/ & nihil tam tibi q̃ ſemini tuo deerit tam ſpiritualium q̃ corporalium rerum requiſitarum ad ueſtram fœlicitatem. Vnde & ſubditur / & dabo pactum meum &c. Ac ſi apertius dixiſſet. ſi non ambulaueris tu aut ſemen tuum ante me, non erit locus pacto: ut experientia teſtata eſt. ☞ Vel ad rationem circunciſionis ſubiunctæ: ut intelligatur ideo mandari circunciſionem abram & ſemini eius quia inde ſumpturus erat carnem fortis omnipotens. Et eſt ſenſus. ambula ante me: hoc eſt antecede me uenturum in carne/ antecede inquam circunciſus diſcretus ab aliis: ſequar enim te circũciſum/ ſumẽdo ex tuo circunciſo ſemine carnem. & ſis perfectus / in termino ambulationis ante me. Imperatiuum eſt ſis. conſtituit enim deus abram perfectionẽ in termino huius ambulationis. Ac ſi apertius dixiſſet. & hæc ſit perfectio tua/ ſis tunc perfectus: utpote conſtans ex omnibus tibi promiſſis & promittendis. in aduentu ſiquidem meſſiæ implentur omnia tam patriarcharum q̃ prophetarum deſideria. Et hanc expoſitionem literalem dixi, quia non dicitur ambula coram me ſed ante me: & præcipuam huius apparitionis diuinæ rationem cõſtat eſſe nouam legem circũciſionis hic promulgatam. Ponamq; fœdus meum inter me ⁊ inter te. Iuxta hebræũ habetur. dabo. Explicata ratione ſeu conditione fœderis, ſubiungit adimpletionem fœderis iam initi anteq̃ abram deſpõſaſſet hagar/ dicẽdo & dabo fœdus. eſt enim ſenſus/ & dabo executioni fœdus quod eſt inter me & inter te. & non eſt ſenſus ꝙ faciam tecum nouum fœdus: ſufficit enim illud ſcriptum ſuperius cap. 15. ⁊ multiplicabo te vehemẽter nimis. Iuxta hebræũ habet: in valde valde. In cap. 15. in quarta apparitione diuina dictũ fuerat abræ/ ſemen eius fore innumerabile ſicut ſtellas cœli. in hac autẽ ſexta uiſione dicitur multiplicabo te in ualde ualde: quia hæc tria in genere propoſuit in principio huius apparitionis deus. & apto ordine / locando in medio pactum: cuius materia eſt tertium/ cuius ſuſcitatio continuaq; uiuificatio eſt primum.

Cecidit abram pronus in faciem. Iuxta hebræũ habetur. Et cecidit abram ſuper facies ſuas. Auditis tribus propoſitis a deo/ adorauit non genu flectens ſed proſtratus ſuper propriam faciem. mente & actu exteriore ueneratur ac colit: uerbo autẽ nihil dicit. ☞ Dixitq; ei deus.

Iuxta hebræũ habetur. Et locutus eſt cum eo elohim dicendo. Quoniã de iuſtitiæ diſtributiuæ actionibus futurus eſt ſermo (uidelicet de diſtributione terrarum & generis abram/& dono circũciſionis quo ſemen abram præferretur reliquis nationibus) ideo ſub nomine elohim deus deſcribitur. Nec uacat quod dicitur cũ eo: ſed inſinuat familiare colloquiũ. Et quoniã durante hoc colloquio abram iterum cecidit ſuper faciem ſuam, intelligendum reliquit moſes ex pronomine cum eo ꝙ abram ſurrexit mandante deo ut deus cum eo loqueretur. ¶ Et niſi deus ſiluiſſet propoſitis illis tribus, non adiunxiſſet moſes & locutus eſt &c. Euenit ſiquidem abram (quanuis alia ratione) quod accidit hagar. uterq; enim ſiluit ſilente deo: ſed iſte adorauit certus ꝙ deus erat qui apparuit: illa cogitabunda ſtetit. Ego ſum/ & ponam pactum meum tecum, eriſq; pater multarum gentium. Iuxta hebræũ habetur. Ego/ecce pactum meum tecum, & eris in patrem multitudinis gentium. Fiat punctus poſt ego: quia ſenſus eſt. ego/hoc eſt ex parte mea. Commemorauerat ſiquidem proponendo fœdus initum inter ipſum deum ex una & abram ex altera parte: & intendens modo explicare per partes tria illa quæ propoſuit in genere, inchoat a perſonis inter quas eſt pactum incipiendo a ſeipſo/ſubiuncturus e regione & tu: ut inferius clare patet iuxta hebræum. Dicit itaq; ego/ſubiuncturus & tu. perinde ac diceretur ex parte mea & ex parte tua: ut ſtipulantes inter contrahentes conſueuerunt tabelliones dicere. Quid autẽ ex parte ſua faciet deus ſubiungit/demonſtrando ecce pactum meũ tecum. Initium adimplendi fœdus demõſtrat. fuit enim initium adimplendi pactum gratia diuina ꝙ ex abram & ſara generaretur iſhac. Et hoc demonſtratur dicendo ecce pactum meum: hoc eſt executio pacti mei. Vnde apte ſubditur & eris in patrẽ multitudinis gentiũ. Relege caput. 15. & inuenies duas partes fœderis. alteram/ſemen tuũ erit ſicut ſtellas cœli. alteram/ſemini tuo dabo terram hanc a fluuio ægypti &c. Vtranq; proſecuturus hic deus incipit a prima (prius enim oportet eſſe ſemen abram/& deinde dari illi terram) ſimul incipiens ab ultimo propoſitis in principio huius apparitionis: uidelicet a multiplicatione abram ex pacto. ¶ Nec uacat myſterio quod dicitur multitudinis gentium. nam librando uerba (utpote dei) ſignificatur occultum a ſæculis, ut paulus dicit myſteriũ ꝙ promittitur abram paternitas multitudinis gentium quæ per uniuerſum mũdum ſparſæ ſunt: & nõ tm̃ paternitas filiorum iſhac aut iahacob/aut omnium filiorum ſm carnem ipſius abram. Et hic uerus literalis ſenſus eſt: ſed latuit donec ſpiritus ſanctus docuit apoſtolos chriſti. interim enim intellectus eſt textus iſte perinde ac dictum fuiſſet multarum gentium: ut uulgata æditio habet. Habetur autem ꝙ hic eſt ſenſus literalis ex eo ꝙ ut inferius patet in hoc capitulo/pactũ diuinũ cũ abram reſtringitur ad iſhac & inter filios iſhac reſtringitur ad iahacob in cap. 26. ut clarius patet malach. 1. iahacob dilexi/heſau odio habui. Conſtat autem ꝙ de multiplicatione abram ex diuino fœdere eſt ſermo: ut etiã toties repetitum fœdus in hoc capite prædicat. uniuerſa enim quæ in hoc capite tractantur/ad diuinum ſpectare fœdus ipſa adiectio fœderis per ſingula repetita teſtatur. ¶ Confirmaturq; ſenſus hic ex eo ꝙ non dicitur & eris pater multitudinis gentium/ſed in patrem multitudinis gentium: ad inſinuãdum ꝙ huiuſmodi paternitas foret magis ſpiritualis q̃ carnalis. Fuit enim carnalis in principio & in medio, ſed in conſummatione fuit & eſt ſpiritualis. generatio ſiquidem iſhac & deinceps uſq; ad meſſiam carnalis fuit: generatio autẽ per fidem meſſiæ qua multitudo gentium filia eſt abrahæ/eſt ſpiritualis. Vnde ſicut de ſalomone deus dicet/ipſe erit mihi in filium & ego ero illi in patrem, ita modo dicitur ad abram eris in patrẽ multitudinis gentium. Nec ultra uocabitur nomen tuum abram, ſed appellaberis abraham. Ab hoc loco ſcribendum & proferendum eſt abraham. Et aiunt nomen abraham componi ex patre & multitudine. quod quadrare patet rationi nominis ſubiũctæ in litera. quia patrem multarum gentium conſtitui te. Iuxta hebræũ habetur. quia patrem multitudinis gentium dedi te. Prius deus dixerat eris in patrem multitudinis gentium: modo dicit dedi te patrem &c. ut ſciatur ꝙ non ex natura erit in patrem, ſed ex dei dono datus eſt pater. Ratio itaq; noui nominis non paternitas ex natura/ſed paternitas ex dono dei redditur. quo fit ut ab hac ratione excludatur genus iſmahelitarum & reliquorum filiorum abrahæ ex concubina. Faciamq; te creſcere vehementiſſime. Iuxta hebræũ habetur. Et creſcere faciam te in valde valde. In confinio duorum modorum multiplicãdi abraham/repetit deus multiplicationem. Hactenus ſiquidem de multiplicatione finali locutus eſt/ſubiuncturus multiplicationem carnalem mediam ad illam ſpiritualem. & propterea uerba hæc in confinio ad utranq; multiplicationem referuntur repetendo. & ponam te in gentibus. Iuxta hebræũ habetur. & dabo te in gentes. Carnalis generis multiplicatio executioni mandanda promittitur. datus enim eſt abraham per iſhac in gentes (hoc eſt nationes) multas/iuxta multitudinem filiorũ iahacob. duodecim ſiquidem gentes ex illo prodierunt. regeſq; ex te egredientur. Impletum eſſe hoc teſtatur hiſtoria librorum regũ. Non ſolum multitudinem ſed dignitatem ſummam generis promittit deus. Et ſta-

tuum pactum meum inter me ⁊ te ⁊ inter ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis fœdere ſempiterno/vt ſim deus tuus ⁊ ſeminis tui poſt te. Iuxta hebræũ habetur. Et ſurgere faciam pactum inter me ⁊ inter te/⁊ inter ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis in pactum ſempiternum,ad eſſe tibi in elohim ⁊ ſemini tuo poſt te. Pedetentim deus mãdaturus circuncisionem/illam introducit.Primo nanq̃ rationem illius propoſuit ad antecedendum ipſum deum.modo relatiue ad initum olim pactum dicit ꝙ rediget illud ſemel initum fœdus in fœdus ſemper uiuidum cum ipſo abraham & ſemine eius.intendens ꝙ olim initum fœdus/ne tanq̃ præteritum aboleſceret faciet ſurgere in fœdus ſempiternum:hoc eſt ſemper uiuidum.Circuncisio ſiquidẽ iugis in ſucceſſione reddidit fœdus ſemper uiuidũ: utpote coæuum cuiq̃ generationi. Nec ſufficit deo hoc explicare,ſed adiungit quorſum:uidelicet ad eſſe tibi & ſemini tuo in elohim.Ecce finis ſuſcitationis antiqui fœderis in ſemper uiuum per circuncisionem:ad hoc ſcilicet ut ego deus ſim tibi & ſemini tuo in elohim/hoc eſt in iudicem. Vere circũcisio eſt profeſsio ꝙ circunciſus diuino ſubiicitur iudicio/diuinæ eſt debitor ſeruãdæ iuſtitiæ. Vnde & paulus docet ꝙ circuncidens ſe/debitorem ſe cõſtituit uniuerſæ legis. Et dabo tibi ⁊ ſemini tuo poſt te terram peregrinationum tuarum / omnem terram chenahan in poſſeſſionem ſempiternam,⁊ ero eis in elohim. Altera pars fœderis fuit promiſsio terræ chanahan. & propterea ſe executurum etiã hoc explicat/& ad eundẽ finem:uidelicet ad hoc ut ſit ſemini abrahæ in iudicẽ:hoc eſt ad hoc ut ambulent in iuſtitiis meis/in lege mea,ad hoc ut colant me deum dicentem illis ius. Et quum dixiſſet terram peregrinationum tuarum/reſtrinxit appoſitiue omnem terrã chanahan:ad differentiam terræ ægypti in qua etiam peregrinus fuerat. Et pluraliter dicit peregrinationum tuarum,quia pluries peregrinus ibi fuerat. Quod autẽ dicit in poſſeſſionem æternam/ſuperius expoſitum eſt quo ſenſu dicatur: uidelicet perſeuerante ſemine abrahæ in uero cultu in uera iuſtitia dei.hic enim finis/hæc ratio fœderis bis hic explanatur.

¶ Dixitq̃ iterum deus ad abraham. Superfluit iterum. nõ deſcribitur enim ꝙ alia uice deus locutus fuit abrahæ: ſed ꝙ interpoſito ſilentio, uel ut rectius loquar interpoſita pauſa proſequutus eſt deus ſermonem. Et ſcribitur non deus ſed elohim/hoc eſt deus quatenus iudex:utpote actiones iuſtitiæ tractans. Et tu ergo cuſtodies pactum meum. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tu/pactum meum cuſtodies tu ⁊ ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis. Ecce altera pars e regione monſtrata contrahens fœdus. Hactenus quum deus demonſtraſſet ſe tanq̃ alteram partem paciſcentem dicendo ego/proſequutus eſt quæ ex parte eius adimplenda ſunt: modo proſequuturus quæ ex parte abrahæ & ſeminis eius adimplenda ſunt/demonſtrat alteram partem paciſcentem dicendo & tu. oportet ſiquidem fieri hic punctum. Et eſt ſenſus/& ex parte tua. Explicãdo autẽ compræhenſos ſub hac parte & tu/ſubiungit cuſtodies pactum meum tu & ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis. ¶ Hoc eſt pactum meum quod obſeruabitis inter me ⁊ vos ⁊ ſemen tuum poſt te. Non nouum fœdus producit deus,ſed nouum ſignum antiqui fœderis:ut ipſemet deus paulo inferius manifeſtat. Circuncisio ſiquidem non nouũ eſt fœdus,ſed eſt nouum ſignum olim percuſſi fœderis. quia tamen eſt ſignum ſeruans ſemper uiuidum initum fœdus,ideo nomen fœderis ſortita eſt: & quandoq̃ appellatur pactum diuinum/quandoq̃ ſignum pacti diuini. Hoc enim eſt uerum formaliter:illud autẽ materialiter/pro quãto eſt materia ſeruans diuinum pactum ſemper uiuidum. Explicat itaq̃ quod ſuperius dixerat ſurgere faciam pactum meum. & pronomen hoc/demonſtrat quod ſubiungitur. circuncidetur ex vobis omne maſculinum. Hoc eſt enim uiuificatio cõtinua pacti/hoc eſt ambulare ante me uenturũ in carne. proſequitur ſiquidem deus propoſita in principio apparitionis huius. Et in pronomine uobis/aduerte prudens lector ꝙ etiã ipſa uerba legis huius monſtrãt ꝙ lex circuncisionis nõ ligauit mundum ſicut ligat lex baptiſmi:ſed ligauit duntaxat abraham & ſemen eius,& illos ad quos ratione abrahæ & ſeminis eius extenſa paulo inferius eſt/natos domus & ſeruos. Propter quod ſemper repetitur huiuſmodi pronomen: ut patet in litera. Et circuncidetis carnem preputii veſtri. Dixerat in genere circuncidetur omne maſculinum: declarat modo per partes/circũcisionis cõditiones. & primo partẽ corporis circuncidendam. vt ſit in ſignum federis inter me ⁊ inter vos. Ad uniuerſum mãdatum circuncisionis refertur hæc clauſula. quæ in hebræo legitur nõ cauſaliter ſed copulatiue/& erit ſignum fœderis inter me & inter uos. ¶ Quare autẽ deus elegerit hoc ſignum & in tali membro/ſola dei libertas ratio ſufficiens eſt. Accommodationes tamen multæ afferri poſſunt:præcipua tamen ratio eſt ꝙ carnaliter meſsias ex genere abrahæ producendus erat. niſi enim huius myſterii ratio habita fuiſſet,quilibet character ſeu quæuis nota in quacunq̃ corporis parte ſuffeciſſet ad diſtinguendum & diſtinctum ſeruandum abraham & genus eius ab aliis nationibus mundi. Et dicendo ſignum fœderis / commemorat proculdubio fœdus initum inter deum & abram in cap. 15. ¶ Nec diſſentit paulus/ſcribens ad ro. abraham accæpiſſe circuncisionem ſignũ iuſtitiæ fidei:

quoniam ſentētia eadem redit. paria ſiquidem ſunt/ſignum diuini fœderis ſuſcepti proculdubio per fidem qua tunc credidit abraham deo & imputatum eſt illi ad iuſtitiam/& ſignum iuſtitiæ fidei. de dicta enim fide & iuſtitia loquitur paulus. **Infans octo dierum circuncidetur in vobis.** Tempus circūcidendi quo ad naſcituros decernitur. Et ratio octaui diei creditur, quia ante octauum diem nimis tener infans ualde læderetur dolore circuncīſionis: poſt octauum autem diem uerſus duriciem tendens/plus doloris ſentiret. **Omne maſculinum in generationibus veſtris (tā vernaculus q̄ʒ emptitius) circuncidetur: & quicunqʒ nō fuerit de ſtirpe veſtra.** Iuxta hebræū habet ſenſus clarior. **Omnis maſculus in generationes veſtras natus domus & emptus argento, ex omni filio alieni qui non ex ſemine tuo ipſe.** Dixerat & repetierat pronomen uos: modo explicat ad quos extenditur pronomen illud. Et primo ꝙ ad infantes. iūgitur enim hæc clauſula cum præcedenti qua dixerat filius octo dierum circuncidetur. Ita ꝙ tria genera filiorum maſculorum compræhenduntur. Primum eſt filiorum eius: quod proprie ſignificauit pronomen uos. ſecundū eſt maſculorum qui nati ſunt & naſcentur ex familia abrahæ & filiorum eius: uidelicet ex procuratoribus/ex paſtoribus/miniſtris & huiuſmodi. tertiū eſt ſeruorū: quos nominat emptos argento. Quod autē ſubiungitur ex omni filio alieni qui non ex ſemine tuo ipſe/refertur ad utrunqꝫ genus: uidelicet natos filios domus & emptos argento. ad explanandum ꝙ uult circuncidi non ſolum ſemen abrahæ ſed domeſticos omnes eorum. **Eritqʒ pactum meum in carne veſtra in pactum æternum.** Deſunt hic multæ dictiones. nam in hebræo habetur. **Circuncidendo circuncidetur natus domus tue & emptus argento tuo: & erit pactum meum in carne veſtra in pactum perpetuum.** Extendit conſequenter pronomen uos/ad adultos tunc domeſticos abrahæ: præcipiendo ꝙ utrunqꝫ genus (ſcilicet tum nati domus tum ſerui empti) circuncidatur. ¶ Quod autem dicit & erit pactum meum in carne ueſtra in pactum perpetuum/iam expoſitum eſt. Eſt enim ſenſus. & erit pactum meum olim tecum initum in pactum perpetuum/in pactū ſemper uiuum in carne ueſtra circunciſa. Hoc enim præmiſerat & promiſerat dicendo: & ſurgere faciam pactum meum &c. illud enim ſic adimplerī modo manifeſtat. **Maſculus cuius præputij caro circunciſa non fuerit, delebitur anima illa de populo ſuo: quia pactum meum irritum fecit.** Aduerte ꝙ hæc litera dupliciter legitur. quidam namqꝫ legunt circuncīſionem paſſiue/ut habet uulgata æditio. alii uero legunt circuncīſionem actiue: uidelicet qui non circūcidet carnem præputii ſui. ¶ Vtra harum lectio uera ſeu uerior ſit/incertum eſt. Secūda tamen lectio ualde quadrat tum rationi tum literæ. Quod ut melius percipiatur, ſcito ꝙ inter has duas lectiones hæc apparet prima fronte differentia ꝙ iuxta primam obnoxii ſunt pœnæ omnes maſculi incircūciſi tam infantes q̄ adulti: iuxta ſecundā uero ſoli adulti. Sed reuera nulla eſt in ſenſu differentia ſi iuxta hebræum uerba penſentur/ſiue actiue ſiue paſſiue lecta. nā ſic habetur. **Clauſus maſculus cuius caro præputij circunciſa nō erit. uel. qui carnem præputij ſui non circuncidet, deſtruetur anima ipſa de populis ſuis: pactum meum fregit.** Quadrat in primis rationi ut non puniatur niſi qui culpam commiſit/ac per hoc ſoli adulti puniantur: quoniam infantes nullam poſſunt culpam committere. Quadrat etiam literæ. clauſus maſculus. Appellant enim hebræi incircunciſum clauſum: & pelliculam circuncīſionis appellant clauſuram/eo ꝙ claudat glandem. Superflue ſiquidem in hac lege diceretur clauſus/niſi ad reſtringendum legem ad adultos. quilibet enim maſculus naſcitur clauſus: ſed non quilibet adultus ex ſemine abrahæ/adultus futurus erat clauſus: immo communiter circunciſus. Si quis autē adultus circunciſus ſit, hic directe compræhenditur ſub hac lege: dicente clauſus maſculus qui non circuncidet carnē præputii ſui, uel cuius caro præputii circunciſa non fuerit/proculdubio uoluntarie. ¶ Quadrat & rationi ſubiunctæ: uidelicet pactum meum fregit. conſtat ſiquidem ꝙ actio iſta quæ eſt frangere pactum meum/nō habet locum in infantibus ſed tantū in adultis: in quorum poteſtate eſt ſeruare uel uiolare circunciſionis fœdus diuinū. Siue actiue itaqꝫ ſiue paſſiue legatur/ligat tantū lex iſta adultos: clarius tamen ſi actiue legatur. ¶ Appoſita autē pœna ad præſentem uitam ſpectat. nā apud hebræos anima pro uita uſurpatur. Et iuxta hebræum pluraliter legitur de populis ſuis: ad ſignificādum ꝙ huiuſmodi pœna mortis corporalis non promulgabatur pro tunc/ſed pro futuro tempore quo ſemen abrahæ in multos populos diuiſum foret. quod tunc fuit quando poſt egreſſum ex ægypto filii iſrael ingreſſi ſunt terrā promiſſionis: & per diuerſas ciuitates ſparſi conſtituerūt plures populos, partes tamen unius totalis populi iſrael. Ad illud itaqꝫ tempus refertur hæc pœna deſtruetur anima ipſa de populis ſuis. præcæpit ſiquidē deus tempore abrahæ ut quum aduenerit tēpus quo ſemen ſuum erit in terra chanahan obtinens ciuitates/non patiātur adultum aliquem incircunciſum, ſed ſi quis nō uult circuncidi exterminetur uita eius.

Dixit quoqʒ deus ad abraham. Nomen eſt elohim. Eandem materiam proſequendo/eodem utitur dei nomine propter eandem rationem. **Sarai vxorem tuam nō vocabis ſarai, ſed ſaram.**

Digitized by Google

Aiunt inter ſarai & ſara hoc intereſſe ꝙ ſarai princeps mea/ſara princeps interpretatur. Extenditur itaq; principatus tollendo pronomen. ⁊ benedicam ei. Fœminini generis eſt ei. refertur enim ad ſaram/ſignificando benedictionem fœcunditatis. ⁊ ex illa dabo tibi filium. Hactenus intellexerat abrahã promiſſiones ſibi factas implendas in ismahele filio ſuo: & ad hanc opinionem tollendam dicit illi deus ꝙ dabo etiam tibi filium ex ſara. cui benedicturus ſum. Iuxta hebræum habetur. ⁊ benedicam eam. Refertur ſiquidem etiam hæc altera benedictio ad ſaram / ſignificando benedictionem multiplicationis futuræ per illius filium. Vnde & ad ipſam ſaram referũtur duo ſubiuncta: uidelicet. Et erit in gentes, reges populorũ ex ea erunt. ut intelligat abraham promiſſiones ſibi factas implendas per ſaram & nõ per hagar.

¶ Et cecidit abraham in faciem ſuam: ⁊ riſit in corde ſuo dicens. Iuxta hebræũ habetur coniunctio copulatiua inter riſit & dixit. Ita ꝙ legendum eſt. ⁊ riſit ⁊ dixit in corde ſuo. Non ſignificatur ꝙ riſerit in corde ſuo ſed ꝙ uere riſerit. Et fuit riſus non irridentis diuina uerba, ſed hilariter ſuſcipientis diuina uerba in feſtiuum nuncium: neſciendo tamen quid myſterii continerent. Non enim credidit tunc uerba illa dici a deo ad illum ſenſum quem ſonabant, ſed ad aliquod myſterium lætum: & propterea hilariter ſuſcipiendo riſit. & nõ credendo dicta ad ſenſum quem ſonuerant/contulit in corde ſuo rationes mouentes ipſum ad interpretandum uerba diuina ſm myſterium & non ſm literam. ¶ Ex hoc actu ridendi iuncto actui proſtrationis propriæ ſuper faciem ſuam/inſinuatur ꝙ abraham nõ erat in ecſtaſi ſed in uſu ſenſuũ & membrorum externorum. iam enim bis in hoc colloquio proſtrauit ſe: & hac ſecunda uice adiunxit riſum. Putas ne centenario naſcetur filius, ⁊ ſara nonagenaria pariet? Ecce rationes naturales ad non interpretandum diuina uerba ut ſonabant. Nec his rationibus innixus abraham reputauit impoſſibile eſſe impleri ad literam quod deus dixerat: ſed difficile eſſe & non intentum a deo. propter quod nõ aſſertiue ſed interrogatiue cõfert has rationes in corde ſuo, & cum maxima reuerentia adorans proſtratus ſuper faciem ſuam. Dixitq; ad dominum. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit abraham ad elohim. Interpoſito ſilentio quid concluſerit abraham ex iſtis rationibus/narratur. utinam iſmahel uiuat coram te. Hinc clare apparet ꝙ non ſperabat ſe habiturum filium ex ſara. & propterea conuertit ſe ad ſupplicandum pro ismahele ut acceptus eſſet/ut benediceretur & multiplicaretur a deo. ¶ Nec huiuſmodi interpretatio aduerſatur dictis pauli apoſtoli ad ro. ſcribentis de abraham. nõ eſt infirmatus in fide nec conſiderauit corpus ſuum emortuum (quum iam fere centũ eſſet annorum) & emortuã uuluam ſaræ. Nam uerba pauli referuntur ad fidem & manifeſtatum ſenſum uerborum diuinorum. nõ eſt ſiquidem infirmatus in fide: ſed fuit ambiguus in ſenſu uerborum an ſm literam an ſm myſterium dicerentur. Et poſtꝗ deus manifeſtauit ſenſum uerborum, firmiter credidit non obſtantibus naturalibus cauſis ex parte ſui & ſaræ in contrarium.

¶ Et ait dominus ad abraham. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ dixit elohim. Iam reddita eſt ratio ex materia fœderis quare moſes utitur nomen elohim. ſara uxor tua. Deficit una dictio. Legẽdum eſt. ſed ſara uxor tua pariet tibi filium. Aduerſatiue reſpõdet interpretationi abrahæ circa ſenſum uerborum diuinorũ/manifeſtãdo ꝙ ſara uxor eius pariet ei filiũ. Vocabiſq; nomen eius iſhac. Nomen filii prædicit, tũ ne minor ismahele uideretur (cuius ab angelo prænunciatum eſt nomen) ſed maior: ex hoc ꝙ nomen ismahelis prænunciatũ eſt quum geſtaretur in utero materno, ishac uero nomen prænunciatur anteꝗ concipiatur. tum ut ex ipſa prænunciatione nominis euidẽtius manifeſtaretur ſenſus diuinorum uerborum. Et conſtituam pactum meum illi in fedus ſempiternum ⁊ ſemini eius poſt eum. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ ſurgere faciam pactum meum cum ipſo in pactum ſempiternum ſemini eius poſt eum. Manifeſtat deus fœdus quod pepigerat cum abraham adimplẽdum eſſe in ishac ſemine: ut & hinc intelligat abraham filium futurum ex ſara/filium fore electũ in cuius ſemine uiuidum ſemper perſeueraret diuinum fœdus. propter quod repetit eadẽ uerba circa ishac quæ dixerat circa ipſum abraham. ¶ Super iſmahel quoq; exaudiui te. Poſtꝗ reſpõdit deus interpretationi abrahæ/reſpondet modo ſupplicationi eiuſdem. Et quoniam manifeſtauerat tam fœdus ꝗ promiſſiones in ſemine ex filio ſaræ adimplendas, ne ismahel totaliter abiectus uideretur/reſpondet ꝙ etiã pro ismahele exaudiui te. Ecce benedicam ei. Iuxta hebræũ habetur in præterito. ecce benedixi ei. hoc eſt diffiniui benefacere ei. ⁊ augebo ⁊ multiplicabo eum valde. Iuxta hebræũ habetur. in valde valde. ad explicãdam magnitudinem multiplicationis. Duodecim duces generabit: ⁊ dabo illum in gentem magnam. ¶ Pactum vero meum ſtatuam ad iſhac. Quanuis effecero ismahelem tam magnum, fœdus tamen meũ non cum ipſo ſed cum ishac firmabitur: ut longe maior prænuncietur ishac ꝗ ismahel. quem pariet tibi ſara tempore iſto in anno altero. Determinat certũ tempus natiuitatis ishac: ut omni ex parte intelligeret abraham ſic ad literã futurũ eſſe. Et finitus eſt ſermo loquẽtis cum eo, ⁊ aſcẽdit deus ab abraham.

Digitized by Google

Iuxta hebræum habetur. ⁊ aſcendit elohim deſuper abraham. Ecce finis huius apparitionis, inſinuans quoq; ꝙ in uigilia facta fuerit hæc apparitio: & manifeſte explicans ꝙ in ſpecie ſenſibili uel imaginabili fuerit hæc apparitio. aſcenſus enim ſupra abraham/ſpeciem motus ſignificat altero iſtorum modorum.

TUlit autem abraham iſmahelem filium ſuum ⁊ omnes vernaculos domus ſue/vniuerſe ſeq; quos emerat/cunctos mares ex omnibus viris domus ſue: ⁊ circũcidit carnem preputij eorum ſtatim in ipſo die, ſicut preceperat ei deus. Narratur prompta executio facta eodem die quo habuerat uiſionẽ. Et hinc colligitur ꝙ nocturna ſeu matutina fuerit hæc uiſio prænarrata. Abraham nonagintanouem erat annorum quando circuncidit carnem preputij ſui. ⁊ iſmahel filius eius tredecim annos impleuerat tempore circumciſionis ſue. Narratꝰ ætas abrahæ & iſmahelis. uerum in hebræo non legitur ꝙ iſmahel impleuerat tredecim annos (ut ſonat uulgata æditio) ſed ꝙ iſmahel erat filius tredecim annorum. Eadem die circunciſus eſt abraham ⁊ iſmahel filius eius, ⁊ omnes viri domus illius tam vernaculi ꝗ̃ emptitij ⁊ alienigene pariter circunciſi ſunt. Narratur ꝙ non ſucceſſiuis diebus ſed uno eodemq; die abraham & iſmahel & uniuerſa familia maſculini ſexus circunciſi ſunt. ¶ Corrige tamen literam dicẽtem & alienigenæ. Legendum eſt. ⁊ emptus argento a filio alienigene. non enim ſignificãtur alienigenæ alii ꝗ̃ emptitii.

CAPVT .XVIII.

APparuit autem ei dominus. Nomen dei tetragrammaton eſt hic ſcriptum: ſub quo nomine ſolitus eſt deus apparere abrahæ. Et hæc eſt ſeptima uiſio diuina quam habuit abraham. & eſt prima certa corporalis apparitio ei facta. de nulla ſiquidem præcedentium apparitionum certum eſt an fuerit corporalis. Et eſt hæc apparitio corporalis inter diuinas apparitiones in ſpecie corporea ſenſibili exterioribus ſenſibus tertia. prima nãq; fuit in paradiſo terreſtri quando primi parentes audierunt uocem dei ambulantis. ſecunda fuit quando hagar fugiebat a facie dominæ ſuæ. tertia eſt hæc. in conualle mambre. Iuxta hebræum habetur. in quercubus mamre. Quercetum deſcribitur illius uiri qui uocabatur mamre. conduxerat ſiquidem abraham a mamre quercetum illud, ibiq; habitabat. ſedenti in oſtio tabernaculi ſui. Non ſolũ certus locus communis ſed locus ſpecialiſſimus (uidelicet oſtium papilionis) cum certo ſitu (uidelicet ſeſſionis) deſcribitur. in ipſo feruore diei. Iuxta hebræũ habetꝰ. ſicut calefacere diẽ. Ita ꝙ diem intelligas perſonam agẽtem grammatice. & eſt ſenſus ꝙ abraham ſedebat in oſtio papilionis ſui illa ratione qua conſueuimus ſedere in oſtiis cum diurnus calor nos afficit.

¶ Quumq; eleuaſſet oculos, apparuerunt ei tres viri ſtantes prope eum. Iuxta hebræũ habetꝰ. Et eleuauit oculos ſuos ⁊ vidit: ⁊ ecce tres viri ſtantes ſupra ipſum. Tum ex eleuatione oculorum abrahæ/tum ex ſitu (ſupra ipſum) deſcribitur ꝙ hi tres uiri erant in loco eminenti reſpectiue ad locũ in quo erat abraham. Nec iſti tres uiri alii ſunt a nominato tetragrammaton: ſed quum moſes incœpiſſet narrare apparitionem dei, interpoſita deſcriptione loci temporis poſitioniſq; abrahæ/proſequitur modum apparitionis diuinæ: manifeſtando & ꝙ apparuit in ſpecie trium uirorum nõ qualitercunq; ſed ſtantium in loco eminenti reſpectiue ad abraham, & ꝙ abraham eleuãdo oculos ſuos uidit illos. Quos quum vidiſſet, cucurrit in occurſum eorum de oſtio tabernaculi ⁊ adorauit in terra. Cõiectura eſt ꝙ uia publica erat in illo loco eminenti in quo uiſi ſunt hi tres uiri. Veritus enim abraham ne uiri illi uia incederent publica/& ſic apud ipſum nõ hoſpitarentur, cucurrit ad eos/& magna ueneratione honorauit illos ſigno proſtrationis in terram. Credimus huiuſmodi honorẽ tunc temporis ſolitum fuiſſe exhiberi magnatibus. Et dixit. domine ſi inueni gratiam in oculis tuis. Iuxta hebræũ habetur. adonai ſi nunc inueni gratiam in oculis tuis. Quamuis adonai ſit pluralis numeri ſignificans domini mei, hic tamen uſurpari pro ſingulari manifeſtat pronomen tuis. Vidit ſiquidẽ abraham inter illos tres unum præcipuum: & propterea ad unum illum dirigit ſermonem. Et quoniam nuſꝗ̃ eos uiderat, accenſus hoſpitalitatis amore rogat citando in primis nouitatem beneficii/dicens ſi nunc inueni gratiam in oculis tuis. ne tranſeas ſeruum tuum. Iuxta hebræũ adiungitꝰ deſuper. Ita ꝙ legitur. Non nunc tranſibis ſuper ſeruum tuum. hoc eſt non nunc ante prandium tranſibis hac uia ſuper habitaculum ſerui tui. afferam nunc pauxillum aque, ⁊ lauentur pedes veſtri. Preces porrexit uni/officia uero hoſpitalitatis offert omnibus. & propterea non dicit pedes tui/ſed pedes ueſtri: & in omnibus adiunctis officiis pluraliter loquitur. ⁊ requieſcite ſub arbore. ponamq; buccellam panis, ⁊ cõfortetur cor veſtrum: poſtea tranſibitis. Ex ultimis his uerbis iunctis præcedentibus non nunc tranſibis/& ſubſecuto facto receſſus ſumpto cibo, inſinuatur ꝙ non de cœna ſed de prandio eſt ſermo. Idcirco enim declinaſtis ad ſeruum veſtrum.

ueſtrum. Iuxta hebræum habetur. **Quia propter hoc tranſiuiſtis ſupra ſeruum ueſtrum.** Alteram citat rationem ad hoc ut prandeant apud ipſum ex propinqtate uiæ qua tranſibant/ utpote imminentis ſupra habitaculum ipſius abrahæ. tanq̃ ipſa propinquitas inuitet & ratio ſit diuertendi ad hoſpitium abrahæ.

¶ **Qui dixerunt.** Quia oĩbus obtulerat hoſpitalitatis officia reſponſio data deſcribitur com muni uoto illorũ triũ. **fac ut locutus es. Et feſtinauit abrahã in tabernaculum ad ſarã: dixitq̃ ei. accelera/ tria ſata ſimile cõmiſce.** Species mẽſuræ ſignificatur noĩe ſati. quod autẽ dicitur ſimilæ/ aiunt ſignificare ſubtiliorẽ partem farinæ. Et eſt ſenſus ꝙ tres menſuras floris farinæ miſceret. **& fac ſubcinericios panes.** Iuxta hebræũ habet. **& fac placentas.** Intelligendo tamen per placẽtas panes rotũdos extẽſos/ altitudinis minime: quos uulgari italico appellamus picze. Citius enim panis ſub hac forma coquitur. **Ipſe uero ad armẽtum cucurrit: & tulit inde uitulum tenerrimum & optimum: deditq̃ puero. Qui feſtinauit & coxit illum.** Iuxta hebræũ habet. **& feſtinauit ad faciẽdum ipſum.** Hebræi oẽs actiones opportunas ad præparandũ uitulum ad eſum/ uerbo faciẽdi ſignificant. Vnde & inferius ubi ſubiũgitur quẽ coxerat, in hebræo habet quem fecit. **Tulit quoq̃ butyrum & lac & uitulum quẽ coxerat: & poſuit coram eis. Ipſe uero ſtabat iuxta eos.** Iuxta hebræũ habet. **Et ipſe ſtans ſupra eos ſub arbore.** hoc eſt ſuperintendens eis. Aſſiſtebat ſiquidẽ coram eis tum humanitatis tum officii gratia.

Cumq̃ comediſſent/ dixerunt ad eum. ubi eſt ſara uxor tua? Et dixit. ecce in tabernaculo eſt. Completo prãdio cœperũt angeli manifeſtare ſeipſos duplici actione. **Cui dixit.** Vide mutationem. nã prius moſes pluraliter loquitur/ dixerunt ad eum ubi ſara uxor tua? modo unum tantũ deſcribit loquentẽ dicẽdo cui dixit: ad ſignificandũ myſteriũ ꝙ deus in illis loquebatur. Et nihilominus credimus ꝙ ille qui apparebat inter eos præcipuus/ uerba proferebat. **Reuertens ueniã ad te tẽpore iſto uita comite.** Iuxta hebræũ habet. **Reuertens reuertar ad te ſicut tempus uitæ.** Duo dicit: reuerſionẽ uidelicet ſuã/ & ſimilitudinẽ adhibet. Et ad ſignificandum certitudinẽ reditus/ affert ſimilitudo. Et eſt ſenſus. erit reditus meus certus quemadmodũ tempus uitæ redibit. Nõ dicit uitæ ueſtræ/ nec dicit uitæ meæ. ſed dicit abſolute ſicut tempus uitæ. promiſerat ſiquidẽ deus poſt diluuiũ rediturũ ſemꝑ tẽpus uitæ: & propterea angelus certificat reditum ſuũ ex ſimilitudine ad certitudinẽ reditus tpis uitæ. **Et habebit filium ſara uxor tua.** Hæc denunciatio eſt primũ mediũ quo deus cœpit manifeſtare ſe. **Quo audito ſara riſit poſt oſtium tabernaculi.** Nõ habẽtur tot in hebræo, ſed. **Et ſara audiẽs in porta papilionis.** Ita ꝙ nihil ſcribitur de riſu: nec dicit poſt oſtiũ ſed in porta. Et aiũt proprie portæ nomine uti: ut hinc intelligamus ꝙ quum dixiſſent angeli ubi ſara uxor tua/ accerſita fuerit ſara & uenerit ad portã tabernaculi. & ſtans in porta/ audierit uerba angeli dicẽtis ad abraham ꝙ reuerteretur ad eum & inueniret ſarã habentẽ filiũ. **Erant autẽ.** Ante hæc uerba deſunt quattuor dictiones. **& ipſa poſt eum.** Deſcribitur in hac clauſula ſitus quo diſpoſitũ erat tabernaculum reſpectiue ad angelos ſedẽtes in mẽſa: dicẽdo ꝙ ipſa porta tabernaculi erat poſt eũ angelũ ſedentẽ ad menſam: hoc eſt ꝙ porta tabernaculi erat poſt tergũ ſedẽtis ad mẽſam. Et deſcripſit moſes hmõi ſitum: ad narrandũ ꝙ angelus nõ uidebat ſarã/ nec ſara uidebat facies angelorũ. & hoc oportuit ſcribere ad manifeſtandum ꝙ nõ corporeis oculis angeli uiderũt ſaram ridere. **Erant autem ambo ſenes prouectæq̃ ætatis: & deſierant ſaræ fieri muliebria. Quæ riſit occulte/ dicẽs.** Iuxta hebræũ habetur. **Et riſit ſara intra ſe ad dicere. poſtq̃ ſenui & dominus meus uetulus eſt/ uoluptati operam dabo?** Familiaris eſt hebrææ phraſi tranſpoſitio dictionu. propterea ordo literæ eſt. & riſit ſara ad dicendũ intra ſe Riſus enĩ fuit exterior, dicere autẽ fuit internũ. Et eſt ſenſus ꝙ riſit ad ducẽdũ in iocũ uerba illius uiri propter indecentiã ætatis ſuæ & abrahæ ad applicandum ſe actibus uenereis. ¶ **Dixit autẽ dominus ad abraham.** Tetragrãmaton eſt hic ſcriptũ: ad manifeſtandũ ꝙ ille met in principio huius capituli uiſus abrahæ/ eſt qui loquit modo. nã & ibidẽ hoc idẽ nomẽ ſcriptũ eſt. Et hinc habet nõ duas uiſiones (ut aliq hebræi dicũtur fingere) ſed unam tantũ eſſe. **Quare riſit ſara uxor tua/ dicẽs.** Iuxta hebræũ habet. **Quare hoc riſit ſara ad dicere/ num uere paritura ſum anus?** Riſerat abraham in præcedẽte uiſione audiendo idẽ nunciũ & non fuit repræhẽſus: riſit ſara & eſt repræhẽſa. Ratio diſparitatis eſt, quia ille riſit ſine culpa: iſta autẽ culpabiliter riſit. Vnde dñs non dicit quare riſit ſara, ſed dicit quare hoc riſit ſara: hoc eſt quare hoc uerbũ meũ in iocũ deduxit ridẽdo & cõferendo ad ſuã ſenilem ætatem. **nunquid deo quicq̃ eſt difficile?** Iuxta hebræũ habetur. **ſi abſcondetur a iehouah uerbum?** Hoc eſt ſecundũ mediũ quo uir ille loquẽs magis manifeſtat ſe eſſe angelũ dei. Annũciauerat primum filium ſaræ anus & ſterilis: declarauerat poſt ſe cognoſcere occulta tũ uerba quæ intra ſemetipſam dixerat ſara, tũ eiuſdẽ riſum quem corporeis ſenſibus nõ perceperat. Et propterea manifeſtat ꝙ diuinitus hæc nouit dicendo interrogatiue/ ſi ſummo deo occultabit uerbum aliquod? quaſi dicat manifeſtũ eſſe ꝙ nullũ factũ nullũ dictũ latet ſummũ deũ. ut hinc intelligere

Digitized by Google

inciperet abraham ꝙ ipſe loquēs diuinitus cognoſcebat occulta. **Iuxta cōdicem reuertar ad te hoc eodē tꝑe uita comite, ⁊ habebit ſara filium.** Iuxta hebræū habetur. **Ad tempus reuertar ad te ſicut tpˢ uite, ⁊ ſare filius.** Repræhenſioni ſaræ & manifeſtationi occultorū adiūgit confutationē incredulitatis ſaræ/cōfirmans repetēdo prænunciatum ſaræ filium in reuerſione ſua tꝑe eodē ſequētis anni. **Negauit ſara/dicēs nō riſi: q̄ timuit. Et dixit. nō/ſed riſiſti.**

ET ſurrexerunt inde uiri/⁊ direxerunt oculos contra ſodomam. Iuxta hebræum habetur. **⁊ fecerunt reſpicere ſupra facies ſodom.** Inſinuatur ꝙ erant in loco eminente unde uideri poterat planicies ſodomæ:& ꝙ quum eſſent ibi/ſubſtiterint angeli, & dixerint abrahæ ut reſpiceret ſuper planiciē pentapolis. niſi ſignificetur (ſolito hebraicæ linguæ more) applicatio propriorū oculorū uerſus ſodomā/ꝑfecerūt reſpicere. **⁊ abrahā ſimul gradiebatur deducēs eos.** Iuxta hebræū habet̄. **ad mittēdum eos.** Et eſt ſenſus ꝙ abraham ibat cū eis officioſe ad ſimilitudinem mittētis eos. Poteſt nihilominus referri miſſio ad ipſos non abſolute ſed quātum ad uiam. declinauerāt enim a uia publica:& propterea abraham comitabatur eos tanq̄ ad mittendum eos per uiam publicam. Et deſcribitur huiuſmodi comitatus ad ſimilitudinem mittentis/ad differentiā comitantium hoſpites ut ſe exonerent. ¶ **Dixitq; dominus.** Tetragrāmaton eſt:ad inſinuandū ꝙ primū eſſendi principium etiā corporea ſpecie apparuit curā habens horum minimorum. **Num celare potero abrahā que geſturus ſum.** Iuxta hebræū non habetur celare potero ſed celans. nec habetur geſturus ſum, ſed in præſenti faciens. **quum futurus ſit in gentem magnam ac robuſtiſſimam.** In hebræo non habetur robuſtiſſimam ſed robuſtam. Quod intellige ſm diuinū robur: ut euentus manifeſtauit in prælijs poſt exitum de ægypto. **⁊ benedicende ſint in eo omnes nationes terre.** Hoc ad literā pronunciatur futurum ratione meſſiæ. **Scio enim.** Iuxta hebræū habetur in præterito. **noui ipſum.** Tertia adiūgitur ratio reuelandi ſecretū abrahæ. Prima fuit paternitatis relatiue ad gentem magnam & robuſtam. Secunda paternitatis relatiue ad meſſiam. tertia eſt doctrina præceptiua uiæ domini &c. **ꝙ præcepturus ſit filijs ſuis ⁊ domui ſue poſt ſe ut cuſtodiāt uiā domini.** Tetragrāmaton eſt, ad ſignificādū ꝙ leges diuini cultus ſunt ab ipſo ſummo eſſendi pricipio. **⁊ faciāt iuſtitiā ⁊ iudicium.** Iuxta hebræū non habetur cōiunctio copulatiua:ſed legit̄. **ad faciēdum iuſtitiam ⁊ iudicium.** Ita ꝙ expoſitiue adiūgitur uiæ dn̄i facere iuſtitiā (actionē uoluntariā) & iudiciū/actionē partis intellectiue:ad inſtruendū nos ꝙ uia dei nō eſt ſine iſtis. Et hæc ſunt quæ ab ipſo ſummo eſſendi principio nō ab humanis adinuētionibus mādant̄. **Ut adducat dominus propter abrahā.** Iuxta hebræū nō habetur propter, ſed ſuper. Ita ꝙ legendum eſſet. **Ut uenire faciat iehouah ſuper abrahā quod locutus eſt ſup ipſum.** Percipe prudēs lector media quæ uult executioni mandari a ſemine abrahæ deus/ad hoc ut adimpleat promiſſa abrahæ. manifeſtat ſiquidē hoc in loco ꝙ oportet eos ambulare in uia dei faciēdo iuſtitiā & iudiciū. Hinc enim factū eſt ut recedētibus iudæis a uia dei/deus expulerit eos de terra promiſſionis.

¶ **Dixit itaq; dominus.** Tetragrammaton eſt:ad inſinuandū ꝙ ipſum ſummum principium eſſendi eſt etiā principiū deſtruendi ſodomā & gomorā. contra philoſophos tradētes ꝙ ſummus deus eſt quidē principiū eſſendi, ſed nō eſt principiū non eſſendi. **Clamor ſodomorum ⁊ gomorræ multiplicatus eſt.** Humano more loquit̄ deus ad inſtruendū homines ut nō præcipites iudicēt & puniāt:ſed quū clamor infamiæ multiplicatæ peruenit ad eos, deſcēdant inquirēdo donec clara luce uideāt an ſit uerū quod infamia detulit. Si enī deus ipſe qui omnia nouit certiſſime/ad ſimilitudinē inquirētis ſe exhibuit, multo magis homo quātūcunq; alias certus/debet iudiciario ordine certificari ante ſententiā. Si hebræam literā cōſtruere uis/recole familiarē eſſe hebræo ſermoni trāſpoſitionē. & ſic planus erit ſenſus literæ. **Clamor ſodom ⁊ gomore quia multus/⁊ peccatum eorum quia aggrauatum ualde, deſcendam nunc ⁊ uidebo. ſi ſicut clamor eorum qui uenit ad me fecerunt/deſtructio: ⁊ ſi non/ſciam.** Ordo literæ planus eſt. quia clamor multus/& quia peccatū aggrauatū, deſcēdam & uidebo. Deinde ſubiūgitur euentus tam ſm partem affirmatiuā (dicendo ſi quemadmodū clamor qui uenit ad me fecerūt conſumptio eorū erit) q̄ ſm partem negatiuā dicēdo. & ſi nō fecerunt iuxta clamorē qui uenit ad me/ſciam. Ut dictū eſt humano more loquitur deus. Hic enī debet eſſe fructus inquiſitionis/hæc debet eſſe intētio inquiſitoris, ut ſi nō inuenerit ita eſſe/ſufficiat ei ſcire: & nō uelit honoris gratia (ad mōſtrandum ꝙ nō fruſtra inquiſierit/ad quaſi tuendā autoritatem) uexare ſubditos. **Conuerteruntq; ſe inde ⁊ abierunt ſodomam.** Tres illi angeli in ſpecie uirorum uerterunt ſe a ſitu quo ſtantes allocuti fuerunt abraham uerſis uultibus ad ipſum ſequentem eos, & uultus ac iter direxerunt uerſus ſodomam tanq̄ ituri illuc.

ABraham uero adhuc ſtabat coram domino. Iuxta hebræū habetur. **Et abraham adhuc ipſe ſtans ad facies iehouah.** Nomen eſt dei tetragrāmaton ratione antedicta. & ſignificatur ꝙ quanuis uiri illi uerterint ſe uerſus ſodomā eundo/atn̄ abraham tanq̄ occupādo uiam poſuit ſe adhuc ante facies eorū. Et q̄m unum præcipuū uenerabatur/ad illū appropinquauit

& direxit ſermonē. ⁊ appropinquās ait. nunquid perdes iuſtum cum impio? Iam ex tot reue latis cognouerat abrahā uirū loquentē ſibi/ nō eſſe hominē ſed angelū dei miſſum ad puniēdū ſodomā. & propterea alloquitur ipſum tanꝗ deum. Si fuerint quinquaginta iuſti in ciuitate. Quanuis multarū ciuitatū clamor narratus fuerit/ad unā tamen ciuitatē uniuerſum negociū deducitur, ut ſi in illa quinquaginta iuſti inuēti fuerint detur uenia omnibus: qm̄ illa erat caput aliarum. peribunt ſimul. Iuxta hebræū habetur. num etiā perdes. Multiplicat ſermones interrogatorios per modū admirātis. ⁊ nō parces loco illi propter quinquaginta iuſtos ſi fue rint in eo? Ex ciuitate digredit̄ ad locū, ut propter quinquaginta iuſtos uenia detur uniuerſo loco mōſtratæ planiciei. Abſit a te vt rē hanc facias/ ⁊ occidas iuſtum cum impio. Iuxta hebræū habet̄. Veta tibi facere ſicut verbum iſtud/ad faciēdum mori iuſtum cum impio. Sen tentia eſt clara/& modus loquendi correctus ualde: arbitrio diuino attribuens elongationem talis operis quale eſt perdere iuſtū cū impio. ſiatqꝫ iuſtus ſicut impius. Iuxta hebræū habet̄. ⁊ erit, ſicut iuſtus/ſicut impius. Ad obuiandū reſpōſioni quæ potuiſſet dari (uidelicet ꝙ mul titudo tā magna impiorū fert ſecum etiā paucorū iuſtorū inter eos corporalē mortem) adiun git hoc abſurdū dicēdo. & erit/hoc eſt & ſequet̄ ex perditione iuſti cum impio hoc abſurdum: uidelicet ſicut iuſtus ſicut impius. Mutilum eſt prouerbiū: ſignificans iuſtū ſicut impium & im pium ſicut iuſtum/ſignificans parē eſſe iuſti & impii cōditionē. quod eſt manifeſte abſurdum. Nō eſt hoc tuum. Iuxta hebræū repetitur. Veta tibi. Et refertur ad facere hoc abſurdū. Ipſa nanqꝫ repetitio uim ſupplicatiōis auget qui iudicas oēm terrā, nequaqꝫ facias iudicium hoc. Iuxta hebræū habetur. ſi iudex totius terre nō faciet iudicium? Vtunt̄ ut dictum eſt hebræi coniunctione ſi pro aduerbio interrogādi. & ad exaggerandā affirmationē dicit num iudex to tius terræ nō faciet iudiciū/diſcernēdo inter iuſtū & impiū? ex hoc enim abſurdiſſimo obtinere nitit̄ ut propter quinquaginta iuſtos uenia detur reliquis. ¶ Dixitqꝫ dominus ad eum. No men tetragrammaton eſt ratione dicta. ſi inuenero ſodomis quinquaginta iuſtos in medio ci uitatis. Hinc clare apparet ꝙ ad unicā tantum ciuitatē redacta eſt inquiſitio iuſtorum. Nec fiat uis in uerbis interpretis/uidelicet in medio ciuitatis: qm̄ iuxta hebræum ſonat intra ciuitatem. Omiſit tamen interpres coniunctionē copulatiuā ſequētis clauſulæ/proſequendo. dimittam omni loco propter eos. Nam iuxta hebræum habetur. ⁊ dimittam omni loco propter eos. Ita ꝙ duas actiones pollicetur deus: inquirere ſi in ciuitate ſodom ſint quinquaginta iuſti/& ue niam dare propter eos uniuerſæ regioni.

¶ Reſpondēs autē abrahā ait. quia ſemel cepi/loquar ad dominum meum: quum ſim puluis ⁊ cinis. Iuxta hebræū habet̄. Ecce nunc volui ad loquēdum ad adonai: ⁊ ego puluis ⁊ cinis. Fatetur nō ex rōne ſed ex uolūtate ſe fuiſſe motum ad loquendū deo petēdo propter quinqua ginta iuſtos. & rationē uoluntatis (hoc eſt audaciæ & præſumptionis) manifeſtat confitendo & ego puluis & cinis. nulla ſiquidē ratio habet, ut puluis & cinis petat a deo iudiciū. Ex parte itaqꝫ ſui fatet̄ abraham ꝙ non ratio ſed uolūtas tantū ſibi audaciæ & præſumptionis tribuit. Et uerū dixit: qm̄ affectus ad ſalutē iuſtorū atqꝫ cōmiſeratio tantæ multitudinis perituræ mouerat & mouebat eum. Eſt autē homo materialiter puluis eo ꝙ reſoluitur in puluerem: & cinis eo ꝙ tandē reſoluitur in cinerē. Quid ſi minus quinquaginta iuſtis/quinqꝫ fuerint, delebis pro pter quadraginta quinqꝫ vniuerſam vrbē. Iuxta hebræū locus aptior ad ſuadendū aſſumitur dicēdo. ſi facies deſtrui propter quinqꝫ totā ciuitatē? Argumentatur ſiquidē a tam paruo nu mero deficiente tanꝗ abſonum ſit propter defectū quinqꝫ delere tantā multitudinem. Et ait. nō delebo ſi inuenero ibi quadragintaquinqꝫ. ¶ Rurſum qꝫ locutus eſt ad eum. ſin autem qua draginta inuenti fuerint, quid facies? Superfluit quid facies. proponit duntaxat interrogatiue ſi quadraginta ibi inuēti fuerint iuſti. hactenus enim uſus fuerat rationibus tanꝗ ad perſuaden dum: modo nō audet rationem aliquā adiungere. Et ait. non percutiā propter quadraginta.

¶ Ne queſo inquit indigneris domine ſi loquar. Nomen eſt adonai. uſurpari tamen pro ſin gulari teſtat̄ uerbū ſingularis numeri indigneris. nā & in hebræo uerbū eſt ſingularis numeri quanuis tertiæ perſonæ. Importunitatis timēs argui/placationē præmittit. Quid ſi inuēti fue rint ibi triginta? Reſpōdit. nō faciā ſi inuenero ibi triginta. ¶ Quia ſemel ait cepi/loquar ad dominum meum. Iuxta hebræū habet̄. Ecce nunc multiplicaui ad loquēdum ad adonai. Ad excuſandū multiplicationē precū/præoccupat quod reprachēdi ueret̄. quid ſi inuenti fuerint ibi viginti? Dixit. non interficiā propter viginti. ¶ Obſecro inquit ne iraſcaris dn̄e ſi loquar adhuc ſemel. Nomen eſt adonai. quid ſi inuēti ibi fuerit decē? Dixit. nō delebo ꝓpter decē.

¶ Abijt dominus poſtqꝫ ceſſauit loqui ad abraham. Nomen eſt tetragrāmaton. in uniuerſo ſiquidem hoc colloquio moſes nominauit angelū loquentē nomine tetragrāmaton: abraham autē nominauit eundē adonai. Ille a ſupremo nomine dei: iſte a dominio ipſius abrahæ. ſonat enim pro ſingulari domine mi. Obſeruantiæ ſimul & fiduciæ ſupplicantis/huiuſmodi nomen

congruebat. ¶ Significantius autē narratur ꝙ quū deus finiſſet ultimā reſponſionē **non delebo propter decem**/receſſit nō expectās ulteriores preces. **⁊ ille reuerſus eſt in locum ſuum.**

CAPVT .XIX.

Veneruntqꝫ duo angeli ſedom veſpe. Hactenus tres uiri nominati ſunt a moſe/quorum ille qui loquebatur nominatus eſt pluries tetragrammaton: modo non tres ſed duos duntaxat ſupputat/non uiros ſed angelos. ad ſignificandum ꝙ ille qui gerebat perſonā dei poſtq̄ receſſit ab abraham nō apparuit amplius, ſed alii duo angelico fungētes officio remāſerunt euntes ſodomam. Venerunt autem ſodomam ſero eiuſdem diei quo pranſi fuerant apud abraham/ut etiam extrema diei pars cōgrueret occaſui ciuitatis. **ſedente lot in porta ſedom. Qui quum vidiſſet eos, ſurrexit ad vocādum eos: ⁊ adorauit pronus in terram: ⁊ dixit. obſecro domini declinate in domum pueri veſtri.** Iuxta hebræū habetur. **ſerui veſtri.** Vide quāta obſeruatia feſtinus inuitauit lo. pegrinos uiros. neſciebat enī eos eſſe angelos. **⁊ manete ibi.** Iuxta hebræū habet. **⁊ manete hac nocte, ⁊ lauate pedes veſtros.** Non ſolū hoſpitiū ſed commoditatē pernoctādi offert. **⁊ mane.** Deficiunt duæ dictiones. Legendū eſt. **⁊ mane ſurgetis ⁊ pficiſcemini in viā veſtram.** Offert ſingulas commoditates: uidelicet ſurgēdi hora matutina & eundi. **Qui dixerunt. minime, ſed in platea manebimus.** Non ſunt mentiti, ſed uerū dixerunt ſm præſentem inuitationem: quemadmodū & petrus dixit ieſu ſm præſentem notitiam/nō lauabis mihi pedes in æternū. Intendebant ſiquidē angeli nō acquieſcere illi inuitationi: cum qua ueritate ſtat ꝙ intendebant poſtea aſſenſum præbere compulſioni.

ET coegit illos valde vt diuerterent ad eum. Ingreſſiqꝫ domum illius fecit conuiuium: ⁊ coxit azima/ ⁊ comederunt. Priuſqꝫ autem irent cubitum, viri ciuitatis. Deſunt duæ dictiones. Legēdum eſt. **viri ciuitatis/viri ſedom.** Non ſat fuit moſi dicere uiri ciuitatis/ſed appoſuit uiri ſedom, explicando ciuitatis nomen: ut cognoſceretur diuina inquiſitio executioni mandata in ciuitate promiſſa abrahæ. **vallauerunt domum.** Dictio hebræa proprie ſignificat gyrare. **a puero vſqꝫ ad ſenē/omnis populus ſimul.** Dictio interpretata ſimul ſonat ab extremo/uel potius ab angulo. Sed ſenſus in idem redit. ſignificatur enim ꝙ ex nulla ciuitatis parte defuit cōcurſus ad gyrandum circa domum lot. Quod autem dicitur a puero/intellige annos diſcretionis habente. ¶ Et ſcripſit hæc moſes ad manifeſtandum ꝙ ipſe aductus angelorum publicus ad domū lot fuit inquiſitio facta ſodomis promiſſa abrahæ/an ſodomis eſſent decem uiri iuſti. cōcurſus enim iſte nō hyperbolice deſcribitur, ſed ad manifeſtandum inquiſitionē diuinam. Lege anteſcriptū colloquiū inter deū & abrahā: & inuenies de maſculino tantū genere fuiſſe ſermonem/dum a quinquaginta uſqꝫ ad decem iuſtos deſcenſum eſt. & propterea uirorum duntaxat hic mētio fit dicēdo a puero uſqꝫ ad ſenem &c̄. ex triplici uniuerſitate uiros omnes ciuitatis illius comprahendēdo. tū ex omni ætate/a puero uſqꝫ ad ſenem. tū ex omni cōditione/oīs populus. tū ex omni loco/ab angulo ſeu extremo. hebræo more omnia extrema oēs angulos ciuitatis/numero ſingulari comprahēdens. **Vocaueruntqꝫ lot: ⁊ dixerunt ei. vbi ſunt viri qui introierunt ad te nocte? educ illos huc vt cognoſcamus eos. Egreſſus ad eos lot, poſt tergum accludens oſtium/ait. nolite obſecro fratres mei nolite hoc malum facere. habeo duas filias que nōdum cognouerunt virum: educā eas ad vos, ⁊ abutimini eis ſicut vobis placuerit.** Honeſtius loquit̄ iuxta hebræū. **⁊ facite eis ſicut bonum in oculis veſtris.** Magna hic oritū quæſtio an lot peccauerit offerēdo filias ſuas ad euitandū iniuriā inferēdā hoſpitibus. Et eſt rō ambiguitatis: quia hinc apparet peccatū eſſe repēſare flagitiū flagitio: iuxta doctrinā pauli/non ſunt faciēda mala ut eueniant bona, & multo minus ut euitentur alia mala. inde autē autoritas eſt petri apoſtoli aſſerētis & repetētis lot iuſtū oppreſſum & liberatū a deo a nefandorū iniuria cap. 2. ſecūdæ ſuæ epiſtolæ. ¶ Solutio eſt ꝙ lot nō obtulit filias animo repēſandi flagitium flagitio, ſed placādi hyperbolica ſubmiſſione furentē populū. arbitrabatur enim & rationabiliter (ut rei probauit euentus) ꝙ populus nō acceptaret huiuſmodi oblationem, ſed ꝙ placatus tanta ſubmiſſione ipſius lot deſiſteret a cœpto: & eo rationabilius ꝙ filiæ eius ſponſæ erāt ciuium ſodomæ. Quemadmodum uir placaturus laceſſitum iniuria pugionem nudum offert/dicendo interfice me: non animo ut interficiatur, ſed ut tanta ſubmiſſione placetur læſus. Et propterea non declinauit lot a iuſtitia in huiuſmodi oblatione. **dummodo viris iſtis nihil faciatis mali: quia ingreſſi ſunt ſub vmbram culminis mei.** Rationem affert ex protectione illorum ſuſcæpta/ ex hoc ipſo ꝙ hoſpitio eos ſuſcæpit: ut intuitu ipſius lot deſiſterent.

¶ **At illi dixerunt. recede illuc.** Iuxta hebræū habetur. **appropinqua longe.** Et eſt ſenſus. Eſto propinquus nobis/ſed a longe. comminatoria ſiquidē uerba ſunt, conſulendo ut lot attendat ſibiipſi & non ſe impediat inter eos & peregrinos: ſufficiat ei ꝙ propinquus eſt populo ha

bitando inter eos. Et rurſus. Non ſat fuit reiicere preces,ſed aggreditur ipſum cõtumelia præſumptionis. ingreſſus es vt aduena, nunquid vt iudices? Iuxta hebræũ habetur. ⁊ ille venit ad habitandũ,⁊ iudicauit iudicando. Improperãt ꝙ ſolus receptus eſt ad beneficium habitandi in ciuitate/& ꝙ uſurpauit officiũ iudicis.inuertunt enim ſupplicationem lot in repræhenſionem. te ergo ipſum magis ꝙ̃ hos affligemus. Vimq́ȝ faciebant lot vehementiſſime. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fecerunt vim in virum lot valde. Exaggerando/uiolẽtiam in perſonam accumulat. Iamq́ȝ prope erat vt effringerẽt fores. Iuxta hebræũ clarius habetur. ⁊ appropinquauerunt ad frangendum ianuam. Ita ꝙ ex parte eorum ſignificatur acceſſus ad frangendũ. ⁊ ecce miſerũt viri manũ:⁊ introduxerunt ad ſe lot. Deſunt duæ dictiones. in domũ. explicatur enim locus ad quem traxerunt lot. clauſeruntq́ȝ oſtium:⁊ eos qui foris erant percuſſerunt cecitate a minimo vſq́ȝ ad maximũ,ita vt oſtium inuenire non poſſent. Iuxta hebræũ plus habeť. ⁊ laſſati ſunt ad inueniendum portam. Significatur ꝙ multum laborauerunt ut inuenirent portam domus lot, & tandem fatigati non inueniendo receſſerunt. erat enim cæcitas illa nõ cæcitas ſimpliciter ſed quo ad hoc: hoc eſt priuans illos uiſione diſcretiua partium & accidentium illius domus.

Dixerunt autem. Deficit. viri/ad lot. Angelos nominat uiros. habes hic tuorum quempiam, generum aut filios aut filias? omnes qui tui ſunt. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ omne quod ad te in ciuitate. ſubaudiendum eſt pertinet. educ de vrbe hac. delebimus enim locum iſtum: eo ꝙ increuerit clamor eorũ coram domino. Nomen eſt tetragrãmaton. qui miſit nos vt perdamus illos. Iuxta hebræũ habeť. ⁊ miſit nos iehouah ad deſtruendum ipſam. Repetitur enim tetragrammaton, ad explicandum ꝙ ille qui eſt fons eſſendi curam habet ſingularium hominum & actionum humanarum: & non ſolum dat eſſe ſed etiã tollit eſſe hominum quorundam propter peccata eorum. Egreſſus itaq́ȝ lot/locutus eſt ad generos ſuos qui accepturi erant filias eius. Ne uacilles propter diuerſos interpretes,ſcito ꝙ nec præteritum nec futurum tempus deſcribitur in hebræo/ſed nomen uerbale. tanꝗ̃ diceretur acceptores filiarum eius. ⁊ dixit. ſurgite/egredimini de loco iſto: quia delebit dominus ciuitatem hanc. Nomen eſt tetragrammaton. ſummum ſiquidem deum qui dat omnibus eſſe annunciat lot ꝙ faciet deſtrui ciuitatem. Et viſus eſt eis quaſi ludens loqui. Attende & perpende prudens lector ꝙ deus humano more per angelos ſuos inquiſitionem promiſſam abrahæ an ſodomis eſſent decem uiri iuſti,primum executus eſt proponendo publice angelos ſuos in ſpecie iuuenum peregrinorum/& inuenit uniuerſum populum furentem.Deinde ne quiſpiam diceret ꝙ multi uiri probi erant in ciuitate qui ſi moniti fuiſſent reſipuiſſent, miſit per angelos ſuos lot iuſtũ ad monendũ eos quos ueriſimile erat (propter hoc ꝙ lot iuſtus elegerat eos in generos) eſſe uiros probos: ut etiã hinc eluceſceret inquiſitionem omni ex parte perfectam fuiſſe.

¶ Cumq́ȝ eſſet mane. Iuxta hebræũ aurora deſcribitur. cogebant eum angeli. Iuxta hebræũ habetur. ſolicitauerunt angeli lot. uidebãt enim lot minus promptum ad exeundum. dicentes. ſurge ⁊ tolle vxorẽ tuã ⁊ duas filias quas habes. Iuxta hebræũ habetur. inuẽtas. uel quæ inueniũtur.ad differentiã aliorũ pertinentiũ ad lot quocunq́ȝ affinitatis uel cõſanguinitatis uinculo qui nõ erant domi. tanꝗ̃ & iſtæ filiæ relictæ fuiſſent niſi fuiſſent inuentæ cum lot. ne ⁊ tu pariter pereas in ſcelere ciuitatis. Diſſimulante illo. Iuxta hebræũ habetur. Et tardauit. Hic manifeſte apparet tepor lot. ⁊ apprehenderunt manum eius/⁊ manum vxoris ⁊ duarum filiarum eius: eo ꝙ parceret dominus illi. Iuxta hebræum habetur. in miſereri iehouah ſuper eum. Ratio uiolentæ ſalutis redditur nõ iuſtitia mulierũ nec iuſtitia lot,ſed miſericordia ſummi dei peculiaris erga lot.ita ꝙ ratione ipſius ſeruabat uxorẽ & filias. ⁊ eduxerunt eum: poſueruntq́ȝ extra ciuitatem. Ibiq́ȝ. Deeſt hic una integra clauſula: uidelicet. Et fuit ſicut expellere eos ipſos foras. Declaratur ꝙ huiuſmodi deductio fuit ſimilis expulſioni: ad manifeſtandũ ꝙ inuiti exibãt lot & mulieres/& quare reliqua familia domeſtica lot nõ eſt ſeruata. ex eo enim ꝙ iſti quattuor tanꝗ̃ expulſi ſeruati ſunt, ratio habetur ꝙ domeſtici ei libenter domi manſerunt. locuti ſunt. Iuxta hebræũ poſt dictã clauſulam immediate ſubiungitur. ⁊ dixit. Vbi clare uides loco totius prædictæ clauſulæ interpretẽ poſuiſſe aduerbiũ ibi: & mutaſſe numerum ſingularem in pluralem. moſes enim ab hoc loco deſcribit unũ angelum loquentem. Salua animã tuam. Iuxta hebræũ habetur. ſeruare ſuper animã tuam. Imperatiuũ paſſiuum ſeruare ſeu ſaluare eſt. Quod autẽ dicit ſuper animã tuam/periculum monſtrat propriæ uitæ niſi pareat. Noli reſpicere poſt tergum. Iuxta hebræũ habetur. non facies reſpicere poſt te. Mandatur lot ut ſtudeat ad hoc ut mulieres non reſpiciant poſt ipſum: hoc eſt ut non tardent in itinere,ſed accelerent ſic ut nec remaneant poſt lot in itinere ſed ſimul uel ante incedant,nec ſequẽdo tardent reſpiciendo retro.Celeritas præcipitur/nõ quaſi ſuperſtitio. nec ſtes in omni circa regione. Loco cuius clarius in hebræo habetur. in omni planicie: ſed in mõte ſaluũ te fac,

ne ⁊ tu ſimul pereas. ¶ Dixitq lot ad eos. Queſo domine mi quia inuenit ſeruus tuus. Iuxta hebræũ habetur. ecce nunc inuenit ſeruus tuus gratiam coram te. Cerne diuerſitatem. Primum deſcribit lot alloquutũ eos in numero plurali: deinde loquendo deſcribitur dirigens ſermonẽ ad unũ, dicẽdo ſeruus tuus/ nõ ſeruus ueſter, & in oculis tuis/ nõ in oculis ueſtris &c. ad inſinuandum ꝙ utrunq uenerabatur, ſermonẽ tamen dirigebat ad eum qui maior uidebatur. credebat enim eos eſſe angelos dei/ ſed alterũ maiorem. ⁊ magnificaſti gloriam ⁊ miſericordiam tuam. Superfluunt duæ dictiones: gloriam &. quam feciſti mecum vt ſaluares animam meam, nec poſſum. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ ego non potero in monte ſaluari ne forte apprehendat me malũ ⁊ moriar. eſt ciuitas hec iuxta ad quam poſſum fugere, ⁊ ipſa parua: ſaluabor obſecro illic. an non modica eſt/ ⁊ viuet anima mea? Sciens lot longum eſſe iter ad montem/ & ꝙ in monte non erat habitaculum, timebat incurrere ægritudinem aliquam uel propter fatigationem in itinere quia ſenex erat/ uel in monte, & conſequenter mori: ac per hoc non effugiſſet mortem eundo in montem. & propterea petiit ut ſeruari poſſet in propinqua ciuitate in qua erant domus ubi poſſet incolumis morari. Et ad hoc ut exaudiretur/ allegauit ex parte ciuitatis tum propinquitatẽ tum paruitatem. ¶ Dixitq ad eum. ecce etiã in hoc ſuſcepi preces tuas vt non ſubuertam. Iuxta hebræum habetur. non euertam vrbem pro qua locutus es. Quod ideo dixerim ne fiat uis in uocabulo ſubuerſionis. Feſtina ⁊ ſaluare ibi: quia nõ potero. Intellige ſm ordinẽ mihi definitũ a deo. facere quicq donec ingrediaris illuc. Idcirco vocatũ eſt nomen vrbis illius ſegor. Legendũ eſt. ſobar. Quod interpretatur paruũ ſeu modicũ.

Sol egreſſus eſt ſuper terram ⁊ lot ingreſſus eſt ſobar. Non ſolum ad deſcribendũ horam/ ſed etiã ad deſcribendũ ſerenitatẽ aeris narratur exitus ſolis ſuper terram. Igitur dominus pluit. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ iehouah fecit pluere. Quãuis ſerenitas eſſet oriente ſole, primum tamen principium eſſendi nõ habens poteſtatem ſuã alligatam diſpoſitionibus elementorum fecit pluuiam. ſuper ſedom ⁊ hamorram. Duas tantũ ciuitates nominat moſes (quum tamen ut patet deutero. 29. ſuper quatuor ſit huiuſmodi pluuia facta: uidelicet ſodomam/ gomoram/ admam & ſeboim, utendo nominibus iuxta uulgatam æditionem) quia illæ duæ principales erant. ſulphur ⁊ ignem a domino de celo. Iuxta hebræũ habetur. ſulphur ⁊ ignem a iehouah e celis. Non ſolum ſignificatur ꝙ ipſe fons eſſendi eſt etiã autor tollendi eſſe uiuentium, ſed etiã ꝙ præter naturalem rerum curſum miraculum operatus eſt puniendo iniquos. Ad differentiam enim naturalium cauſarum naturali ordine concurrentium ad generandum ſulphur & ignẽ/ apponitur a iehouah. ideo ſiquidem nõ ſat fuit dixiſſe ꝙ iehouah fecit pluere ſulphur & ignem/ ſed repetitũ eſt a iehouah. ¶ Atteſtatur autẽ miraculo tum reuelatio facta abrahæ. inutile ſiquidẽ miraculũ fuiſſet humano generi niſi manifeſtatũ fuiſſet. Tum exceptio ſegor. ex eo enim ꝙ ipſa ſola ſeruata eſt in pentapoli, manifeſtatur ꝙ ex libertate pluẽtis plaga illa proceſſit. ¶ Et adiũgitur de cœlis/ ad differentiã conflagrationis naturalis qua pars aliqua terræ ſolet ardere accẽſa terra ex inferioribus. hæc enim cõbuſtio/ hæc flãma, ex ſuperioribus/ e cœlis (hoc eſt ex ſuperno aere) uenit. ⁊ ſubuertit. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ euertit ciuitates has. Ignis enim uis omnia euertit mouẽdo & cõſumendo ab imis. ⁊ omnem circa regionẽ. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ totam planiciem. Hinc colligitur ꝙ oppidũ ſegor ſitum erat in pede montis/ & non in ipſa planicie. Nec intelligas per hanc planiciem locũ qui appellatur lacus aſphalti ſeu mare mortuũ: quoniam planicies iſta adhuc cernit̃ exuſta & nõ merſa ſub aquis. Neſcio unde inſita fuerit uerbis aliquorum huius planiciei ſubmerſio: quia ſcriptura ſubmerſionis aut aquarum nõ meminit. & ioſephus in quinto libro de bello iudaico deſcribit lacũ aſphalti propinquũ terræ ſodomiticæ. ⁊ vniuerſos habitatores vrbiũ/ ⁊ cuncta virentia terre. Reſpicienſq vxor eius poſt ſe. Iuxta hebræũ habet̃. ⁊ reſpexit vxor eius de poſt ipſum/ ⁊ verſa eſt in ſtatuã ſalis. Deſcribit̃ mora uxoris lot nõ ſolũ tardãdo greſſum ad ſequendũ lot/ ſed etiã uertẽdo ſe ad reſpiciẽdum. remanebat ſiquidẽ poſt lot ſenẽ cõtra mandatũ angeli. Et hæc poſitio deſcribit̃ per præpoſitionẽ de/ dicẽdo de poſt ipſum. Eſt enĩ ſenſus ꝙ uxor eius de ſitu poſt lot tardauit reſpiciẽdo retro. Sed & ſi ioſepho credit̃, nõ ſemel ſed ſæpe uxor lot tardabat uertẽdo ſe ad reſpiciendũ ciuitatem. ¶ Tẽpus autẽ quo res hæc geſta eſt/ nõ eſt uſquequaq clarũ an fuerit eundo in ſegor uel aſcendẽdo ex ſegor in montẽ. ſcriptura enim nec in ſegor nec in aſcenſu ex ſegor meminit uxoris: & tñ refert rem hãc poſt relatã pluuiã ignis & ſulphuris, quã cõſtat incœpiſſe non anteq̃ lot uenerit in ſegor. Intelligi poteſt ꝙ uxor lot remãſerat poſt lot ingreſſum ſegor: & repẽtina ſupueniente pluuia ſulphuris & ignis occupãte totã planiciẽ/ uxor lot adhuc extra oppidũ ſegor exiſtens uertit ſe ad uidendũ ciuitatẽ & planiciẽ: & uerſa eſt in ſtatuã ſalis, quã ioſephus dicit poſt tot ſæcula ſe uidiſſe: ut & hinc teſtimoniũ manifeſtũ diuini miraculi haberet̃/ nec naturali curſui attribueretur cõſumptio ciuitatum & planiciei.

Abrahã autẽ conſurgẽs mane vbi ſteterat prius cũ domino. Iuxta hebræũ explicat̃ ꝙ abraham & ſurrexit mane/ & matutinus uenit ad locũ ubi heſterno die fuerat corã adonai. aſpexit ſuper faciẽ ſedom ⁊ hamorre ⁊ vniuerſam terrã regionis illius. Iuxta hebræũ habet̃. ⁊ ſup oĩs facies

Digitized by Google

terre planiciei. viditq; aſcendētem fumū de terra quaſi fornacis fumū. Iuxta hebræū habet. & vidit/& ecce aſcēdit fumus terre ſicut fumus fornacis. Perpende q̄ celer fuerit ſubſequutus effectus ardētis terræ ex pluto igne cū ſulphure. Mane ſiquidē aduenīēs abraham ad locū illū unde proſpicere poſſet regionē ſodomiticā,nō uidit ignē aut ſulphur deſcēdere per modū pluuiæ/ſed fumū aſcēdere de terra tanq̄ ex fornace ardēte.hinc enī inſinuat ꝙ pluuia ignis & ſulphuris exiguo ualde tpe durauit,in magna tn̄ copia fuit:utpote extenſa per totā illā planiciem, & ſufficiens non ſolū ad comburendū omnia ſed ad impediendū fugā habitantiū. nam omnes habitatores cōſumptos eſſe ſcriptura teſtat. Fuit igitur hmōi pluuia repētina occupās uniuerſam planiciē uehemētiſſima & exiguo tpe. Cū enim ſubuerteret dominus ciuitates regionis illius. Iuxta hebræū habetur. & fuit deſtruēdo iehouah elohim ciuitates planiciei,& recordat⁹ eſt elohim abrahe. Vt unus atq; idē manifeſtet fons eſſendi & iudex etiā horū ſingulariū quæ a nobis fiūt/nominat deū iehouah & elohim:explicādo ꝙ actor eſſendi iuſtitiā exercens deſtruxit has ciuitates. Ad cōmendandū autē meritū abrahæ nominat deus elohim recordatus abrahæ:inſinuādo ꝙ abrahā merebat ut deus propter ipſum miſereretur lot. efficere enim aliquid ob alterius meritū/ſpecies iuſtitiæ eſt. Et liberauit lot de ſubuerſiōe vrbiū in quib⁹ habitauerat. Iuxta hebræū plura explicātur. & miſit lot de intus euerſionis in euertēdo ciuitates in quib⁹ habitauit in eis lot. Narrat ſiquidē modus liberationis/uidelicet per modū emiſſionis:& locus/uidelicet de intimis loci euertēdi:& tpˢ/uidelicet qñ euertebat ciuitates: & præſentia lot ibidē habitātis. Et narrauit hæc omnia moſes ad manifeſtandū magnitudinē beneficii diuini ſimul & magnitudinem meriti abrahæ cuius intuitu deus liberauerat lot.

AScenditq; lot de ſobar,& māſit in monte:duæq; filie eius cū eo. Nulla mētio fit uxoris in hoc aſcēſu de ſegor.& ideo hinc cōiicitur uxorē lot nō ingreſſam fuiſſe ſegor,ſed uerſam eſſe in ſtatuā ſalis anteq̄ pueniret in ſegor. Timuerat enī habitare in ſobar. Quantū tpis moratus fuerit in ſegor/nō eſt ſcriptū.Ratio aūt timoris fuit metus ne flāma accēſæ planiciei extēderetur in ſegor.& humana quidē rōne rōnabilis fuit timor propter propinquitatē ad terrā ardentē:manifeſta tn̄ diffidētia lot de uerbis angelicis hīc apparet.promiſerāt enī ſeruare ciuitatē illā. Et māſit in ſpelūca/ipſe & due filie ei⁹. Dixitq; maior ad minorem. pater noſter ſenex eſt,& nullus virorū remāſit in terra q̄ poſſit ingredi ad nos iuxta morē vniuerſe terre. Quod meminerit ſenectutis paternæ/in promptu ratio eſt:uidelicet ut accelerarēt cōcubitū cū patre. Quod autē crediderint oēs uiros mortuos eſſe/muliebris temeritatis fuit.nam uidebāt montē in quo morabant exemptū ab incēdio:& ex illo mōte uidere poterāt alios mōtes diſtātes ſimiliter nō ardētes. & patrē ſuū poterāt interrogare ſi incēdiū hoc eēt erat toti mūdo queadmodū olim diluuiū.& (quod magis urget) ciuitatē ſegor inuenerāt habitatā:uerū quod pater timuit futurū, leuiſſima mulierū mens iudicauit eueniſſe incendiū ſegor/præcipites locutæ ſunt & fecerunt. Veni inebriem⁹ eū vino/dormiamuſq; cū eo:vt ſeruare poſſim⁹ ex patre noſtro ſemen. Quanuis in hebræo nō legat inebriemus/ſed faciemus bibere,quia tn̄ intētio earū ad inebriandū patrē tēdebat/ideo tolerabilis eſt uulgata æditio finē actionis explicās. ¶ Si quæris unde habebāt uinū:quū ex propria domo exierint tanq̄ expulſæ tractæ per manus ab angelis.Reſpōdetur ꝙ ex ciuitate ſegor accæperūt illud anteq̄ inde aſcēderent in montē. Dederūt itaq; patri ſuo bibere vinū nocte illa. Et ingreſſa eſt maior:dormiuitq; cū patre. At ille nō ſenſit nec qñ accubuit filia,nec qñ ſurrexit. Honeſtis uocabulis totū factum moſes deſcribit ab extremis actionibus: uc; iacere & ſurgere de paterno lecto.Eſt enī ſenſus ꝙ lot neſciuit penitus uniuerſam rē geſtā a primo actu(uc; ꝙ filia iacuerit ſecum)uſq; ad ultimū actum/uc; ꝙ filia receſſerit a ſuo lecto. ¶ Nec eſt a rōne alienū ut uir ebrius opus uenereū cū uirgine pficiat nō cognoſcēdo qd facit: quū uniuerſum opus hoc manifeſte pfici poſſit impedito rōnis uſu. ¶ Si de peccato quæris,liquet ꝙ filiæ inexcuſabiles ſunt/abſq; paterna cōſultatione audentes cōmittere inceſtū talē. Lot uero peccauit, nō ſm inceſtū ſibi ignotū & oīno inopinatū/ſed ſm ebrietatē:teſtāte ſcriptura ꝙ nō mixtura aliq̄ deceptus ſed uino potus nō ſenſit &c. ¶ Altera quoq; die dixit maior ad minorē.ecce dormiui heri cū patre meo:dem⁹ ei bibere vinū etiā hac nocte,& dormies cū eo:vt ſaluem⁹ ſemē de patre noſtro. Et bibere dederūt etiā nocte illa patri ſuo vinū. Ingreſſaq; minor filia dormiuit cū eo. Et nec tūc quidē ſēſit qñ illa accubuit vel quādo ſurrexit. ¶ Cōceperūt ergo due filie lot de patre ſuo. Peperitq; maior filiū:& vocauit nomē ei⁹ moab. Aiunt nomē moab cōponi ex duabus dictionibus:præpoſitiōe ex & pr̄e. Inuerecūda ſatis puella publicās inceſtū in noīe filii/deſcribit:ut hīc inſinuet q̄ audax fuerit pri⁹ cōſulēdo ſibi & ſorori inceſtū paternū. Hic eſt pater moabitarū vſq; in pſentē diē. Minor quoq; peperit filiū:& vocauit nomē ei⁹ ammon. Corruptū eſt nomē.Legēdū eſſet benhammi.Quod aūt ſubdit. id eſt fili⁹ ppl'i mei. nō eſt in hebræo:ſed adiectitiū eſt.Aiūt benhammi cōponi ex tribus dictionibus:filius/pl'us & meus.& propterea interpſtādo dictionē hebraicā adiectū fuiſſe.i.filius ppl'i mei. Et in hoc apparet uerecūdia ac ſenſus huius puellæ relatiue ad ſororē,nā in noīe filii nō publicauit inceſtū,& manifeſtauit ſe nō genuiſſe ex pplo dānato a deo ſed ex uiro proprii populi.erat enī proprius eius populus chaldaicus ſeu trāſfluuialis. Ipſe eſt pater ammonitarū vſq; hodie.

CAPVT .XX.

PRofectus inde. hoc eſt de quercubus mamre. abraham in terram auſtralem. Receſſus iſte abrahæ fuit ſtatim ſeu paulo poſt incendiũ: ut patet ex eo ꝙ poſtea ſara concæpit: quæ tamen peperit intra annum ab aduentu angelorũ ante incendium ſodomæ. habitauit inter cades ⁊ ſur, ⁊ peregrinatus eſt in geraris. Iuxta hebræũ habetur. in gherar. & eſt nomen ciuitatis paleſtinæ prouinciæ. Dixitq; de ſara vxore ſua/ſoror mea eſt.

¶ Miſit ergo abimelech rex gherar: ⁊ tulit eam. Mirũ eſt ꝙ mulier nonagenaria tali floreret ſpecie ut & abraham timuerit occidi propter illius ſpeciem/& ipſa concupita fuerit a rege in uxorem. ¶ Venit autem deus. Nomen eſt elohim. & apte iudex nominatur deus apparẽs ad iuſtitiam exercendum, inſtruendo/comminando & præcipiendo. ad abimelech per ſomnium nocte: ⁊ ait illi. en morieris propter mulierem quam tuliſti: habet enim virum. Abimelech vero non tetigerat eam: ⁊ ait. domine num gentem ignorantem ⁊ iuſtam interficies? Iuxta hebræũ habetur. adonai ſi gentem etiam iuſtam occides? Interrogatiue ſæpe utuntur hebræi ſic ad explicandum ꝙ non occides iuſtum tanq̃ reum. nonne ipſe dixit mihi/ſoror mea eſt, ⁊ ipſa ait/frater meus eſt? in ſimplicitate. pro. in puritate/cordis mei ⁊ mundicia manuum mearum feci hoc. Purum cor mundaq; opera ſe habuiſſe in re hac teſtatur. ¶ Dixitq; ad eum deus. Iuxta hebræum habetur. Et dixit ad eum elohim in ſomnio. Vt uniuerſum hoc colloquium manifeſtaretur fuiſſe dormiendo repetit ſomniũ. Et ego ſcio ꝙ ſimplici corde feceris: ⁊ ideo cuſtodiui te ne peccares in me, ⁊ non dimiſi vt tangeres eam. Refert ioſephus(& ex calce huius capituli habetur) ꝙ abimelech accæpta ſara ægritudinem incurrit qua impeditus eſt a coniugio ſaræ. & propterea quadrat ut huiuſmodi ægritudo ſignificetur retẽtiua abimelech a contactu ſaræ/dicendo non dedi ad tangendum eam. Nunc igitur redde vxorem viro ſuo, quia propheta eſt. Non ſolum ex parte ſaræ(quia maritũ habet) ſed etiã ex parte abrahæ(quia propheta eſt) mandat reſtitui eam: ut ex ſanctitate etiã abrahæ trahatur ad reſtituendum. Hinc habetur ꝙ uiſiones diuinæ quas habuit abraham/intelligendæ ſunt ſimiles uiſionibus prophetarum: & ꝙ abraham eſt primus propheta in ſacra ſcriptura nominatus. ⁊ orabit pro te ⁊ viues. Tertio ex beneficio ſanitatis intercedente abraham apud deum/prouocat abimelech ad reſtituendã ſaram. Ac ſi apertius dixiſſet. & in hoc cognoſces ꝙ propterea æger es/ꝙ abraham orabit pro te & ſanaberis. Si autem nolueris reddere, ſcito ꝙ morte morieris/tu ⁊ omnia que tua ſunt. Adiungit quarto pœnam mortis ipſius & ſuorum ſi non reſtituerit.

Statimq; de nocte cõſurgens. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ diluculo ſurrexit abimelech in mane. Non nox ſed diluculum ſignificatur. ⁊ vocauit omnes ſeruos ſuos: ⁊ locutus eſt vniuerſa verba hec in auribus eorum. Timueruntq; omnes viri valde. ¶ Vocauit autem abimelech etiam abraham: ⁊ dixit ei. quid feciſti nobis? quid peccauimus in te/ꝙ induxiſti ſuper me ⁊ ſuper regnum meũ peccatum magnum? que non debuiſti facere/feciſti nobis. Parui refert ꝙ in hebræo habetur in numero ſingulari/tũ quid peccaui, tũ ꝙ ſubiungitur feciſti nobis pro feciſti mecũ. Rurſumq; expoſtulans ait. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit abimelech ad abraham. quid vidiſti vt hoc faceres? Inſinuatur ꝙ abraham reprahẽſus iſtis querulis rationibus tacebat: & rex ſubiunxit/noſſe uolẽs cauſam qua motus fuerit abraham ad ſimulandũ ꝙ ſara eſſet eius ſoror.

¶ Reſpondit abraham. cogitaui mecum dicens/forſitan non eſt timor dei in loco iſto. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit abraham/ꝙ dixi ſolum non timor elohim in loco iſto: ⁊ interficiẽt me propter vxorem meam. Directe reſpõdet quæſito nõ ſe uidiſſe aliquid: ſed ſolũ dixiſſe inter ſe & ſuos non eſſe timorem diuini iudicii in loco iſto. Intellige hoc dictum ab abraham non aſſerendo ſed dubitando: & ſi idolatræ erant præſumendo. Alias autẽ ⁊ vere. Iuxta hebræũ habetur. Et etiã vere ſoror mea filia patris mei ipſa ſolum/non filia matris meæ: ⁊ dixi eã vxorẽ. Refert ioſephus ſaram fuiſſe filiam haran fratris longe maioris abrahæ: erat enim ſoror carnalis lot. Sed contra textum moſi ſcribere quandoq; ioſephum/liquet conferentibus hiſtoriam moſi cum illius antiquitatibus. & propterea non eſt mirum ſi in re hac finxerit. Nam ſm proprietatem uerborum aliud ſignificatur: ſcilicet ꝙ ſara erat ſoror carnalis abrahæ/nõ tamen uterina. Si dixiſſet duntaxat ſoror mea eſt, irem in communem ſenſum: ſed adiungẽdo filia patris mei ipſa/non tamen filia matris meæ, aperte ſignificat ꝙ filia eſt patris ſui/non aui ſui/non fratris ſui. Et hic eſt ſenſus literalis. licitum enim erat tunc connubium cum ſorore non uterina. Quod licitum quia horruit ioſephus/finxit recitata. ¶ Si nomine patris intellexiſſet auum, non adiunxiſſet negatiuam non filia matris meæ. Et rurſus ſicut matris nomine utitur proprie ita & patris. & demum ſi his uerbis/uere ſoror mea filia patris mei ipſa non filia matris meæ, non ſignificatur ſoror carnalis non uterina/quibus quæſo uerbis ſignificanda eſt ſoror carnalis non uterina? finge ſi potes. Poſtq; autem eduxit me deus de domo patris mei. Iuxta hebræum habetur. Et fuit/ſicut errare fecerunt me elohim e domo patris mei. Hebræo more

faciendus eſt punctus poſt fuit. Et ſimiliter aduerbium ſicut iuxta uulgarem loquēdi modum interpretandum eſt. conſueuimus enim ſic reuerenter loqui de diuinis operibus. ¶ Et hic eſt primus textus in quo elohim appropriatū deo/conſtruitur cum uerbo numeri pluralis dicendo fecerunt. Verum ſi perſpicacius cōſideratum fuerit (ut in principio huius libri diximus) ꝙ inepte nedum falſo dicitur de deo ſuppoſita trinitate perſonarum/elohim fecerunt (quēadmodum inepte & falſo diceretur de trinitate/domini fecerunt) apparebit ꝙ elohim in hac litera non ſupponit pro deo ſed pro angelis. Et eſt ſenſus ꝙ ſicut angelis dei placuit ut facerēt ipſum e domo patris ſui tanꝗ errando uagari. ſciebat enim abraham ꝙ deus nō per ſeipſum ſed per angelos ſuos apparebat ei & loquebatur ei. Et manifeſtauit abraham cauſam peregrinationis ſuæ fuiſſe angelos dei: ut crederet abimelech ꝙ non profugus/non leuis/nō inopia actus patriam paternamq́ domum reliquerit & uagetur errando, ſed mandato diuino: ac per hoc ꝙ rationabiliter peregre eundo ſilentium coniugii cum ſara indixerit timor mortis propriæ. **Dixi ad eam. hāc miſericordiā facies mecum: in omni loco ad quē ingrediemur/dices ꝙ frater tuus ſim.**

¶ **Tulit igitur abimelech oues & boues/& ſeruos & ancillas: & dedit abraham. Reddiditq́ʒ illi ſaram vxorem ſuam: & ait. terra coram te eſt: vbicunq́ʒ tibi placuerit habita. Sare autem dixit. ecce mille argenteos dedi fratri tuo.** Res dono datas æſtimauit mille argenteis. & iocando ſemiironia dixit fratri tuo. **Hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes qui tecum ſunt, & quocunq́ʒ perrexeris memento te deprehenſam.** Longe aliter iuxta hebræū habetur. **Ecce ipſe tibi velamen oculorum omnibus qui tecum & omnibus/& fuit caſtigata.** De abraham dicit ecce ipſe tibi maritus, & quatenus maritus uelamen oculorum ad concupiſcendū te in uxorem non ſolum relatiue ad omnes qui tecum conuerſantur ſed abſolute ad omnes. Monitoria uerba ſunt ut in poſterū dicat abraham maritū ſuum, quia hoc titulo uelabit oculos omnium ad concupiſcendum ipſam. Et propterea moſes ſubiungit qualia fuerint hæc uerba regis ad ſaram, manifeſtando & fuit caſtigata: hoc eſt reprahenſa ut in poſterum non diceret abraham fratrem ſuum ſed maritum. **Orante autem abraham ſanauit deus abimelech & vxorem ancillaſq́ʒ eius.** Iuxta hebræū habetur. **Et orauit abrahā elohim: & ſanauit elohim abimelech & vxorem eius & ancillas eius.** Vt adimpleretur ſermo diuinus/orauit abraham deum ſub ratione iudicis iuſti ut innocētes abſolueret a uinculis ægritudinis: & iuſtus iudex exaudiuit eū. **& pepererunt.** Iuxta hebræū habetur. **& genuerunt.** Aiūt dictionem hebraicā ſonare actionem generatiuam communem uiro & mulieri. & ſi ita eſt/nō ſolum ad uxorem & ancillas ſed etiam ad ipſum abimelech referri poteſt & genuerunt: hoc eſt & libere applicarunt ſe ad actus generandi. Et hinc habetur cōmunis ægritudo abimelech & mulieribus: uidelicet impedita facultas coeundi. **Concluſerat enim dominus omnem vuluam domus abimelech.** Iuxta hebræū habetur. **Quia ſtringendo ſtrinxit iehouah per omnē vuluam domui abimelech.** A fœminino ſexu deſcribitur plaga cōmunis utriq́ ſexui. non enim dicitur ꝙ ſtrinxit omnem uuluam/ſed ſtrinxit per omnem uuluam: ad inſinuandum impeditū uſum uuluæ per hoc ꝙ deus ſtrinxerat: hoc eſt facultatem ademerat aperiendi meatus ſeminandi ad generandū hominem. Et attribuitur hoc flagellum non elohim ſed iehouah, ad ſignificandum ꝙ nō punitio ſed prouiſio fuit proficiſcens ab ipſo fonte eſſendi. **propter ſaram.** Deeſt una dictio. Legendum eſt. **propter rem ſare vxoris abrahe.**

CAPVT .XXI.

Viſitauit autē dominus ſarā ſicut promiſerat: & impleuit que locutus eſt. Iuxta hebræū habetur. **Et iehouah viſitauit ſarā ſicut dixit: & fecit iehouah ſare ſicut locutus eſt.** Vtrunq́ opus (uiſitationis internæ/donando ei uim generatiuam, & facti externi/donando ei filium) attribuitur fonti eſſendi: ut a ſupremo principio manifeſtetur proficiſci etiam hæc infima beneficia ſpecialiſſima non qualitercunq́ ſed tanꝗ a uiſitāte curamq́ habente horū ſingulariū. **Concepitq́ʒ & peperit filium in ſenectute ſua.** Iuxta hebræū habet. **Et cōcepit & peperit ſara abrahe filium ſenectutibus eius.** Et eſt pronomen eius maſculini generis. ita ꝙ ſenectus non ſaræ ſed abrahæ refertur. Et eſt conſtructio appoſitiua. ſara peperit abrahæ/ſenectuti abrahæ. Plurali autem numero ſignificāt hebræi ſenectutem propter multitudinem ætatis ſenilis. uariatur enim ætas ſenilis per primum ſenium/per ſenectutem/per decrepitam ætatem. **tempore quo predixerat ei deus.** Non ſaram ſed abraham demōſtrat pronomen ei. Et nomine elohim appellatur deus/ea ratione quia adimplere promiſſum tēpore promiſſo/ſpecies eſt iuſtitiæ. ¶ **Vocauitq́ʒ abrahā nomen filii ſui quem genuit ei ſara iſhac: & circuncidit eum octauo die ſicut preceperat ei deus.** Et hic quoq́ nominatur deus elohim/eo ꝙ lex circuncíſionis a ſupremo iudice promulgata eſt

Digitized by Google

quum eſſet centum annorum. hac quippe etate patris natus eſt iſhac. Neſcio cur confuſus fuerit iſte cõtextus. in hebræo habet. **Et abrahã filius cẽtum annorum in eſſe natum ei iſhac filium eius.** Vbi nulla eſt obſcuritas contextus. ¶ **Dixitq; ſara. riſum fecit mihi deus: quicunq; audiet/corridebit mihi** Et hic deus appellatur elohim eadẽ ratione: quia uidelicet adimpleuit quod dixerat. Et a riſu ſignificat gaudiũ tam magnum ut etiã extra prodeat. riſus enim ſignum eſt lætitiæ. Et utitur ridendi uocabulo ad reddendam rationem nominis iſhac: quod a ridendo dictum eſt/eo ꝙ magna parẽtum lætitia eſſet poſt tantũ temporis in tali ætate cum tot miraculis natus filius. deus enĩ hoc nomen prænũciauit anteq̃ ſara riſiſſet præſentibus angelis. **Rurſumq; ait. quis auditurus crederet abraham ꝙ ſara lactaret filium quem peperit ei iam ſeni.** Longe aliter habetur iuxta hebræũ. **Et dixit. qui locutus eſt abrahe fecit lactare filios ſaram, ꝙ genui filium ſenectutibus eius.** Verba ſaræ ſunt agnoſcentis tria dei beneficia. primum eſt promiſſionis diuinæ factæ abrahæ de iſhac. ſecundũ eſt ꝙ idem qui allocutus eſt abraham effecit ut ipſa ſara abundaret tantũ lacte ut lactaret nõ ſolum filium ſed filios: hoc eſt multos infantes. exuberans ſiquidem lac ſaræ exigebat ut etiã alteri infanti lac præberet. Tertium beneficium eſt ꝙ ipſa peperit filium ſenectuti abrahæ. ¶ Nec mireris præpoſterum ordinem inter partum & abundantiã lactis. Familiaris ſiquidẽ hebræis uidetur huiuſmodi tranſpoſitio. **Creuit igitur puer: ⁊ ablactatus eſt. Fecitq; abraham magnum cõuiuium in die ablactationis eius.** Laudabilis conſuetudo ut initium comedendi primogeniti celebraretur communi lætitia magni conuiuii.

Q**uumq; vidiſſet ſara filium hagar egyptie ludentem cum iſhac filio ſuo.** Iuxta hebræum habetur. **Et vidit ſara filium hagar egyptie quem genuit abrahe facientem irridere.** Nõ nominatur in textu hebraico iſhac ſed interpres addidit. nec narratur iſmahel ludens cũ iſhac ſed faciens irridere: hoc eſt efficiens ut pueri coætanei iſhac ludentes cum eo irriſionem aliquã facerẽt ipſi iſhac. Et hæc actio cõgruit ætati iſmahelis: qui ad minus erat decẽ & octo annorũ uel circiter. nã quattuordecĩ annorũ erat qñ natus eſt iſhac. & trãſierat triẽniũ lactationis iſhac: & neſcit quantũ tẽpis fluxit inter ablactationẽ iſhac & hãc actionẽ qua iſmahel prouocabat alios puellos ad irridendũ iſhac. Cõgruit quoq; hic ſenſus uerbis pauli apoſtoli ad galatas appellantis hanc actionẽ perſequutionẽ. nonnulla ſiquidẽ ſpecies perſequutionis eſt innuere puellis ut illudant iſhac. **dixit ad abraham. eiice ancillam hanc ⁊ filium eius: non enim erit heres filius ancille cum filio meo iſhac.** ¶ **Dure accepit hoc abraham pro filio ſuo.** Iuxta hebræũ plus habetur. **Et fuit malum iſtud verbum valde in oculis abraham ob cauſam filii ſui.** Iniquum atq; crudele uidebatur eiicere filiũ propriũ ac primogenitũ nulla exigente culpa filii. ¶ **Cui dixit deus.** Nomen eſt elohim. & apte quum de actu iniuſtitiæ eſſet quæſtio/deus quatenus iudex apparet alloquens abrahã. **nõ tibi videatur aſperum.** Iuxta hebræũ habetur. **non erit malum in oculis tuis ſuper puero ⁊ ſuper ancilla tua.** Directe tollit deus rationem cuiuſcunq; mali ab eiectione filii & ancillæ matris eius. Quo autẽ modo deus loquutus fuerit abrahæ/ſcriptura non dicit. & ideo incertus nobis remanet modus. **Omnia que dixerit tibi ſara/audi vocem eius: quia in iſhac vocabitur tibi ſemen** Nulla alia ratio redditur diuini huius iudicii/niſi quia in iſhac uocabitur tibi ſemen. Nõ dicit erit/ſed uocabitur tibi ſemen: quoniã etiã iſmahel ſemen erat abraham: ut ipſemet deus ſubiungit dicendo abrahæ de iſmahele quia ſemen tuum ipſe. Vterq; itaq; erat ſemen abrahæ: ſed ſingulare cenſuit deus fore in iſhac ꝙ appellatio ſeminis abrahæ fieret per iſhac & non per utrunq;: & propter hanc cauſam iuſſit eiici iſmahelem de domo abrahæ. Si enim manſiſſet iſmahel domi, quum eſſet primogenitus/propagatio nominis abrahæ in ſemine pertinuiſſet directius & prius ad iſmahelem q̃ ad iſhac: eiectio autẽ iſmahelis effecit ut iſhac ſolus eſſet ſucceſſor in domo abrahæ/& in ipſo propagarẽt nomen ſeminis abrahæ. Et ſi hanc cauſam profundius conſideraueris (hoc eſt relatiue ad meſſiam: quia per iſhac naſciturus erat meſſias ſemen abrahæ in quo benedicendæ erãt omnes gentes) magnipendes cauſam hanc. **Sed ⁊ filium ancille faciam in gentem magnam.** Superfluit magnam. **quia ſemen tuum eſt.**

Surrexit itaq; abraham mane. Hinc apparet ꝙ nocturna fuerit diuina allocutio abrahæ. **⁊ tollens panem ⁊ vtrem aque impoſuit ſcapule eius/tradiditq; puerum: ⁊ dimiſit eam.** Iuxta hebræum habetur. **Et accepit panem ⁊ vtrem aquarum ⁊ dedit ad hagar, poſuit ſuper humerum eius ⁊ puerum: ⁊ miſit ipſam.** Ita iacet textus ad uerbum. Et ambiguã habet conſtructionem. Vel poſuit ſuper humerum eius & puerum: hoc eſt & poſuit ſuper humerum eius puerum. Vel appoſitiue ad dedit ad hagar: ut ſit ſenſus/dedit ad hagar ſic ꝙ poſuit ſuper humerum eius. ¶ Vterq; autẽ ſenſus ingerit quæſtionem. primus quidem quomodo uerificatur ꝙ puer decem & ſeptẽ ad minus annorum poneretur geſtãdus ſuper humerum matris: ſecundus autẽ quomodo decuit ut abraham ditiſſimus prouiderit uxori & filio tam exigue immo tã miſere,

ut quantum panis & aquæ ſuper humerum geſtauerit mulier/dederit duntaxat. ¶ Solutio eſt ꝙ appellatione panis & aquæ intelliguntur omnia uictualia: & ꝙ abraham prouidit copioſe & tam prudenter ut etiã prouiderit de uaſe ſeruatiuo aquæ in itinere:hoc enim decebat patrem diuitem inuitum emittentem filiũ. & ꝙ nec uictualia nec puerũ portanda dedit hagar:ſed aſinos ſeu alia iumẽta pro rebus & pro puero & pro ipſa hagar dedit & famulos. Verũ quia omnium curam dedit ipſi hagar. ideo in medio traditorum (hinc uictualiũ inde pueri) ſcribitur poſuit ſuper humerũ eius/abſolute. Metaphoricus ſiquidem ſermo eſt ad declarãdum ꝙ nõ alicui famulo/ſed ipſi hagar dedit onus curæ rerũ & pueri. Nefas enim eſt credere ꝙ emiſerit pedites uxorem & filium tenellum & abſq; prouiſione. ¶ Sed hic ſenſus literalis eſt non fictus ſed inſinuatus. tum ex decentia abrahæ. tum ex ſexu ac cõditione hagar:erat enim uxor. tum ex ætate pueri filii proprii. tum ex pane:hoc eſt uictualibus portandis. Hæc enim omnia conſignificant iumenta neceſſaria ad hæc:& conſequenter famulos cum reliquis neceſſariis. neq; enim peius tractauit iſmahelẽ q̃ alios filios quos poſtea ex concubina genuit, quibus largitus eſt munera. Sed interpres occaſio fuit alieni ſenſus. Que quum abiſſet/errabat in ſolitudine beerſabah. Cumq; conſumpta eſſet aqua in vtre. Non defecerant neceſſaria ad comedendum ſed ad bibendum. abiecit puerum. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fecit iacere puerum ſubter vnã arborẽ. Et eſt ſenſus ꝙ hagar fecit ut famuli tollerent ex iumento puerum & locarent ipſum ſub una arbore. Appellatur autẽ huiuſmodi locatio iactus non proprie ſed metaphorice. tum ex parte matris/ad ſimilitudinem rei quæ iacitur tractantis filium perdita ſpe uitæ pueri. tum ex parte pueri ſic ſiti afflicti ut tanq̃ exanimis iaceretur potius q̃ adiuuaretur ad quieſcendũ ſub arbore. Nefarium ſiquidẽ eſt cogitare ꝙ tam pia mater adderet afflictionẽ afflicto filio proprio unigenito. ⁊ abiit:ſeditq; e regione procul quantum poteſt arcus iacere. Iuxta hebræum habetur. ſicut ſagittatores arcus. Aſſimilatur & elongatio & directus ſitus ſitui ſagittatorum. Et in tali ſimilitudine cõprahenditur etiã quantitas diſtãtiæ:ad quã ſolã ſpectauit interpres. Dixit enim. nõ videbo morientem puerum. Et ſedẽs cõtra/leuauit vocẽ ſuam ⁊ fleuit.

Exaudiuit autem deus vocem pueri. Hinc habetur ꝙ non ſola mater querula uoce fleuit/ſed etiã puer ſub arbore iacens:immo ꝙ puer uocẽ ſuã direxerit ad deum/mater autẽ ad mortem filii imminentem. nõ enim dicitur ꝙ exaudiuit deus uocem matris ſed uocem pueri. Et nominatur deus elohim tum ad inſinuãdum meritum abrahæ propter quẽ exaudiuit puerum. tum ad inſinuandum huiuſmodi exauditionem fuiſſe ob adimplẽdam promiſſionem diuinã circa iſmahelem pluries factã. Vocauitq; angelus domini hagar. Et hic quoq; nomen eſt elohim. deſcribitur enim angelus elohim:hoc eſt angelus dei quatenus deus iuſtitiã exercet adimplendo promiſſa. de celo dicens. Non eſt perſpicuũ hinc an angelus apparuerit in ſpecie uiſibili (non in terra ſed in aere) an abſq; ſpecie uiſibili/formata fuerit uox in aere tanq̃ a ſupernis loquentis. Primum tamen magis quadrat tot diſcretis clauſulis ſubiũctorum uerborum. quid agis hagar? Iuxta hebræũ habetur. quid tibi hagar? Non quærit quid agat:ſed nomine proprio uocans eam, non interrogat quid illi euenerit/ſed arguendo illius diffidentiam dicit quid tibi? Debebat enim nõ deſperare:ſed confidere in diuina promiſſione quam ab angelo dei audierat dũ geſtaret iſmahelẽ in utero. Vnde ſtatim ſubiungit. Noli timere. pro. nõ timebis. proculdubio mortem pueri. Et ratio ſubiungitur. quia exaudiuit elohim vocẽ pueri de loco in quo eſt ibi. Ecce ratio redarguti timoris:quia deus fidelis in promiſſis audiuit uocem pueri. ſub iuſtitia enim comprahẽditur fides qua fiunt dicta. Surge tolle puerum: ⁊ tene manum illius. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fac inualeſcere manum tuã in eo:quia in gentem magnam ponam eum. Mandat angelus non ſolũ ut tollat puerũ/ſed ut operam det ad hoc ut pueri ualidus fiat:quia princeps magnæ gẽtis futurus eſt. Aperuitq; deus oculos eius. Nomẽ eſt elohim: quia ob adimplenda promiſſa monſtrauit illi puteum. Et hæc demõſtratio appellatur apertio oculorum, quia impedimentum uidendi puteum non erat ex parte putei latentis/ſed ex parte ipſius hagar. Quale autẽ fuerit impedimentum/nõ eſt ſcriptum. ex eo tamen quod ſubiũgitur (& iuit & impleuit utrem) diſtantia nonnulla ſignificatur. Que videns puteum aque, abiit ⁊ impleuit vtrem aqua: deditq; puero bibere. ⁊ fuit cum eo. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit elohim cum puero. Hinc apparet nugas eſſe ꝙ iſmahel exercuerit latrocinia. Si enim deus quatenus iudex erat cũ puero, longe erat a latrociniis. Qui creuit ⁊ moratus eſt in ſolitudine. Hinc apparet ꝙ pater prouiderat ei de tẽtorio. nõ enim ſub diuo habitauit & creuit adoleſcens in deſerto. factuſq; eſt iuuenis ſagittarius. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fuit ſagittator arcus. Vacabat enim uenationi animalium in deſerto habitantium. Habitauitq; in deſerto pharan. Legẽdum eſt. paran. eſt enim nomen propriũ loci. ⁊ accepit illi mater eius vxorẽ de terra egypti. Naturali amore unuſquiſq; afficitur nationi ſuæ. & propterea hagar ægyptia mulierem ægyptiam in nurum aſciuit.

Eodem tempore dixit abimelech ⁊ phichol princeps exercitus eius ad abraham. deus te/ cum eſt in omnibus que facis.** Appellatur deus ab abimelech elohim eo ꝙ iuſtitia dei relu cebat in abraham cum proſperitate temporaliũ facultatum. **iura ergo per dominum.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ nunc iura mihi in elohim nunc.** Tempus locumq́ iuramenti exigit dupli cando aduerbium temporis ad acceleràdum. & in illo eodemq́ deo qui abraham fouet petit iu rari. **ne noceas mihi ⁊ poſteris meis ſtirpiq́ meę.** Iuxta hebræũ habetur. **ſi falſus eris mi hi ⁊ filio meo ⁊ nepoti meo.** Dictio interpretata falſus eris/eſt unicum uerbũ futuri temporis. quo quia caremus, melius circumloqui creditur dicẽdo falſus eris q̃ mentieris: quoniã clarius ſignificat factum diſſonans immo contrarium beneficio recæpto. Falſum ſiquidem ſe exhibet homo beneficiis recæptis reddendo malum pro bono. nam beneficio reſpondet benefacere. ¶ Nec coniunctio ſi/interrogatiue aut cõditionaliter tenetur, ſed exaggeratiue/ad horrorem affirmationis fallendi, perinde ac dixerit/iura ꝙ horrebis falſum te exhibere. Et progeniem to tam ſuã ſignificat a filio & nepote &c̃. **ſed iuxta miſericordiã quam feci tibi facies mihi ⁊ terre in qua verſatus es aduena.** Ecce ratio horrendi falſitatem/ut aſsimileris miſericordiæ quam exhibui tecum. Vnde & in hebræo habetur. ſicut miſericordia quam feci tecũ &c̃. ¶ **Dixitq́ abraham ego iurabo. ⁊ increpauit.** Iuxta hebræũ habetur. **Et fecit increpare abraham abime lech propter puteum aque quem vi abſtulerant ſerui illius.** Dicitur fecit increpare/ad inſinu andum ꝙ non ipſe abraham per ſemetipſum protulit uerba querula repræhenſiua: ſed fecit ꝙ domeſtici ſui proponerẽt huiuſmodi increpationẽ nacta opportunitate temporis quo abi melech petebat ab abraham fœdus perpetuæ amicitiæ. iactanti enim beneficium miſericordiæ oppoſuerunt iniqua opera ſeruorum eius aduerſus familiam abraham.

Reſpondit autem abimelech. neſciui quis fecerit hanc rem: ſed ⁊ tu non indicaſti mihi, ⁊ ego non audiui niſi hodie. Tulit itaq́ abraham oues ⁊ boues: ⁊ dedit abimelech. percuſſeruntq́ ambo fedus: ⁊ ſtatuit abraham ſeptem agnas gregis ſeorſum. Cui dixit abimelech. quid ſibi volunt ſeptem agne iſte quas ſtare feciſti ſeorſum. Et dixit. quoniã ſeptem agnas accipies de manu mea, vt ſint in teſtimonium mihi ꝙ fodi puteum iſtum. Idcirco vocatus eſt locus ille beer ſabah: quia ibi vterq́ iurauit. ⁊ inierunt fedus pro puteo iuramenti. Iuxta hebræum ha betur. **in beer ſabah.** Quod corrupte dicimus berſabee. Et eſt dictio compoſita ex puteo & iuramento.

Surrexit autem abimelech ⁊ phichol princeps militie eius: reuerſiq́ ſunt in terram peliſtim. hoc eſt in ciuitatem. Non enim exierant terminos paleſtinæ: ut patet ex eo ꝙ ſubiũgitur abra ham in beer ſabah habitãtem/fuiſſe multo tempore colonum paleſtinæ. **Abraham vero plan tauit nemus.** Iuxta hebræũ habetur. **Et plantauit arborem in beer ſabab.** Rationabile autẽ eſt ꝙ plantauerit arbores fructiferas potius q̃ nemus/ſi ad plantationẽ ſpectetur. **⁊ inuocauit ibi nomen domini dei eterni.** Iuxta hebræũ habet. **⁊ vocauit ibi in nomine iehouah/el eterni.** Si aduerbium ibi locum plantatarum arborum demõſtrat, rationabilius eſt ut nemus quoddã tanq̃ templum effecerit uelut locũ ſacrum ad inuocandum nomen dei: ut eſſet oratorium tam ſibi q̃ aliis colentibus uerũ deum. Quod quamuis prohibitũ fuerit tempore legis ſcriptæ, ante legem tamen ſcriptam licitum erat. ¶ Nominatur autẽ deus a tribus: uidelicet ab eſſe/a forti tudine & ab æternitate. ad compræhendendũ omnia quæ dei ſunt: eſſentiam/uires/& duratio nem ſine principio & fine. **Et fuit colonus terre peliſtim diebus multis.**

CAPVT .XXII.

Que poſtq̃ geſta ſunt. Non ſignificatur tempus poſt habitationẽ abrahæ multo tempore in paleſtina (quoniã in calce huius capituli manifeſte dicitur ꝙ abrahã ishac & famuli ierunt ad beer ſabah) ſed ſignificatur tempus poſt eiectam hagar cum iſmahele/& poſt initum fœdus abrahæ cum abimelech, poſtq́ plantatum nemus & diuinum cultum ibidem exhibitum. **tentauit deus abraham.** hoc eſt ad ſimilitudinẽ tentantis ſe habuit. tentare enim non conuenit deo proprie (quia eſt actio neſci entis) ſed metaphorice: ſicut iraſci & pœnitere. Et nominatur deus elohim, ad inſinuandum ꝙ non crudeliter/non iniuſte ſed ſm diuini iudicii rationem non alligatam humanæ pietatis re gulis/tentationem hanc exercuit abrahæ. **⁊ dixit ad eum. abrahã abraham.** Iuxta hebræũ ſe mel tantũ uocatur. **abraham.** Et quidem ꝙ nocturna fuerit hæc uocatio/manifeſtant ſequen tia. Verũ an fuerit dormiendo uel uigilando/non omnino perſpicuum eſt. Et eſt hæc nona ui ſio diuina abrahæ. **At ille reſpondit. adſum.** Iuxta hebræũ habetur. **ecce ego.** Apparuit ſi quidem deus in ſpecie uocantis o abraham. & reſpõdit abraham ecce ego/promptiſsimum ſe exhibendo deo. **Ait illi. tolle filium tuum.** Deficit una dictio. nã iuxta hebræũ habetur. **tolle**

nunc filium tuum. Præcipit ut ſine mora ſtatim tollat filiũ ſuum. **Et hinc incipit manifeſtatio** nocturni temporis. nam ſubiungitur ꝙ abraham diluculo executus eſt diuinam iuſsionem. ex his enim duobus collatis manifeſte apparet nocturnum tempus. **vnigenitum.** Iuxta hebræũ habetur. **vnicum tuum.** Habebat abraham duos filios ſm rem/ſed unicum duntaxat ſm electionem diuinam electo iſmahele. & propterea dicitur unicum tuum. **quem diligis.** Iuxta hebræũ habetur. **quem dilexiſti iſhac.** Collige cõditiones tres præter nomen propriũ iſhac. primam a natura/filium tuum: ſecundam ab electione diuina/unicum tuum: tertiam a uehementia amoris firmati/quem dilexiſti. Acſi apertius dixiſſet. non obſtantibus his omnibus fac quod præcipio. **Et vade in terram viſionis.** Iuxta hebræũ habetur. **Et vade tibi ad terram moriah.** Lege ſecundi libri paralipomenon cap. 3. ædificatum eſſe templum domini a ſalomone in monte moriah: & perſpicies unum atq; eundem eſſe locum in quo oblatus eſt iſhac/in quo ſacrificauit dauid in illa magna peſte/& in quo fundatum eſt templum domini, non caſu ſed ex reuelatione diuina facta dauidi. ¶ Et dicitur uade tibi/hoc eſt ad bonum tuum: ut conſideret abraham deo dicenti ꝙ iubet ei hoc ad proprium bonum. **atq; offer eum ibi in holocauſtum.** hoc eſt totum comburendum ut ſoli cineres remaneant. **ſuper vnum montium quem dicam tibi.**

¶ **Igitur abraham de nocte conſurgens.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ anticipauit abraham in mane, ⁊ ſtrauit aſinum ſuum, ⁊ accepit duos iuuenes ſecum ⁊ iſhac filium ſuum.** Ex qua litera non habetur ꝙ uigilauerit a ſomno/aut ꝙ ſurrexerit ex lecto: ſed duntaxat ꝙ ſolicitus præuenit mane ad ſternendum aſinum/ad ſcindendum ligna & alia præparanda ad iter. ¶ Quod circa uiſio iſta nocturna apparet facta uigilante abraham/ex hoc ipſo ꝙ nulla fit mentio ſomni aut ſurgendi ex lectulo. & manifeſte præcipitur tolle nunc filium tuum. dormienti enim non præcipitur tolle nunc, ſed tolle excitatus a ſomno: ut bis patet in ioſeph ſponſo beatæ uirginis math. 2. Et conſentaneum rationi eſt ut tale tantumq; præceptum aduerſus ius naturale & aduerſus promiſsionem diuinam factam abrahæ de progenie per iſhac/fieret modo certiſſimo: perſpicuum eſt autem certiora nobis eſſe quæ uigilantibus ꝗ quæ dormientibus reuelantur &c. **Cumq; concidiſſet.** pro. **⁊ ſcidit ligna in holocauſtum.** Non enim ſignificatur ꝙ tunc inciderit ligna ex arboribus: ſed ꝙ ligna groſſa in minuta ligna ſciderit ut habiliora redderentur ad ignem holocauſti. Nec intelligas ꝙ abraham per ſemetipſum ſtrauerit aſinum & ſciderit ligna/ſed per famulos. **abijt ad locum.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ ſurrexit ⁊ iuit ad locum.** Dicendo & ſurrexit/inſinuat ꝙ abraham ſenex ſedendo fecit ſcindi ligna & præparari famulos ac opportuna uictualia in itinere. **quem præceperat ei deus/die autem tertio.** Separauit interpres tempus itineris ab ipſo itinere. nam in hebræo poſt ſupradicta uerba & iuit ad locum/ſubiungitur. **quem dixit illi elohim in die tertio.** Vbi manifeſte patet menſuram itineris deſcribi uſq; ad diem tertium. Et nominatur elohim ratione antedicta. Deinde ſubiungitur. **Et eleuauit abraham oculos ſuos: ⁊ vidit locum de longe.** Prius enim moſes narrauit ꝙ die tertio peruenit ad locum holocauſti: deinde narrat modum quo illuc peruenit, manifeſtando ꝙ uſq; ad locum quo uidit corporeis oculis montem moriah uenit cum famulis & aſino onuſto: uiſo autem monte/reliquit famulos & aſinum, & iuit cum ſolo iſhac modo ſubiuncto. ¶ **Et dixit abraham ad pueros ſuos. expectate hic.** Iuxta hebræum habetur. **ſedete vobis hic cum aſino.** hoc eſt quieſcite ueſtro commodo hic. noluit ſiquidem abraham famulos intereſſe holocauſto ne impedirent occiſionem iſhac in holocauſtum. **ego ⁊ puer illuc vſq; properantes.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ ego ⁊ puer ibimus vſq; huc.** Cuius ætatis fuerit tunc iſhac non eſt certum: ex ſubiunctis tamen uerbis eius ad patrem/& ex eo ꝙ (quantum ſcriptura tradit) pedes in tertium uſq; diem iter continuauit/& ligna holocauſti in humeris portauit non paruo ſpatio, coniectura rationabilis eſt ꝙ ætatem puerilem & magnam adoleſcentiæ partem peregerat: alioquin mater inhibuiſſet. Appellatur tamen puer extenſo pueritiæ nomine ad adoleſcentiam. ¶ Quod autem dicit uſq; huc/non contrariatur deſcriptioni loci procul uiſi. Futuræ ſiquidem uiæ terminus diuerſis rationibus appellatur diſtans & propinquus. diſtans quidem relatiue ad famulos relinquendos ne impedire poſſent immolationem iſhac: propinquus autem relatiue ad affectum abrahæ. & ex hac parte abraham appellauit locum propinquum, ne ſolicitos redderet famulos longæ moræ & nimii laboris iſhac portantis ligna. **⁊ adorabimus ⁊ reuertemur ad vos.** Non ſimulando promiſit reuerſionem credens iſhac non reuerſurum (utpote immolandum) ſed uel ſperans filium reſuſcitandum (iuxta id quod ſcribitur ad hebræos. xi. quandoquidem deus promiſerat in iſhac uocabitur tibi ſemen) uel loquens ſm ordinem cauſarum ſecundarum. immolatio enim iſhac futura erat non ſm ordinem ſecundarum cauſarum/ſed ſm miraculoſum ordinem ſupremæ

cauſæ. uerum itaqꝫ dixit quod futurum erat ſm ordinem communem cauſarum/tacito ordine ſupernaturali. Et hæc ſermonis ratio magis quadrat magnitudini tũ obedientiæ/tum facti abrahæ. minus enim ualde fuiſſet immolare filium ſtatim reſurrecturum.

¶ Et cepit abraham ligna holocauſti, ⁊ poſuit ſuper isbac filium ſuum. ipſe vero portabat in manibus ſuis ignem ⁊ gladium. Cumqꝫ duo pergerent ſimul, dixit isbac patri ſuo. pater mi. At ille reſpondit. quid vis fili? Iuxta hebræũ habetur. ecce ego fili mi. Promptitudo abrahæ erga filium hebræa phraſi ſignificatur dicendo ecce ego: teneritudo autem dicendo fili mi. Ecce inquit ignis ⁊ ligna: vbi eſt victima holocauſti? Iuxta hebræũ habet. ⁊ vbi pecus ad holocauſtum? Intellige tamen pecus maſculini generis animal, ut compræhendit arietem & agnum. propter quod aliqui tranſtulerunt agnum. ¶ Et dixit abraham. deus prouidebit ſibi victimam. Iuxta hebræum habetur. elohim videbit ſibi pecus ad holocauſtum fili mi. Nominatur deus elohim ratione diſtributiuæ iuſtitiæ, cuius eſt curam habere eorum quæ ad diuinum cultum ſunt opportuna ne deſint religionem exercentibus. Et dicit uidebit uiſione non ſpeculatiua ſed practica: qua dicitur uidere ea quæ uidet cõſulendo/& non uidere ea quæ permittit & quibus tanq̃ non ſit ei curæ non obuiat.

¶ Pergebant ergo pariter: veneruntqꝫ ad locum quem oſtenderat ei deus. in quo edificauit altare: ⁊ deſuper ligna compoſuit. Cumqꝫ colligaſſet isbac filium ſuum/poſuit eum in altari ſuper ſtruem lignorum. Cerne ſtupendam obedientiam/manſuetudinem ac fidem ishac, non reſiſtentis patri (quum facile potuiſſet euadere) & credentis diuino præcæpto per patrem illi tunc patefacto. Vnde ratio ligandi non fuit timor ne fugeret ishac/aut ne exiliret ab altari (ut aries aut uitulus cum mactatur niſi ſit ligatus) ſed ne inuoluntarii (utpote naturales) motus membrorum in actu iugulationis ſurgentes/ordinatum compoſitumqꝫ ſitum uictimæ exturbarent in nonnullam indecentiam diuini ſacrificii. Extenditqꝫ manum ſuam: ⁊ arripuit gladium vt immolaret. Iuxta hebræũ habetur. ad iugulandum filium ſuum. more laniorum iugulantium animalia in macello. ¶ Et ecce angelus domini de celo. Iuxta hebræum habetur. ⁊ vocauit ad eum angelus iehouah de celis. Decima hæc uiſio diuina abrahæ quemadmodum fuit ſenſibilis quo ad uocem/ita ſenſibilis credenda eſt quo ad ſenſum uiſus. ita ꝙ angelus in ſpecie uiſibili apparuit (non in terra ſed in aere) tanq̃ a ſupernis deſcendens uocando abraham. Deſcribitur autem angelus dei quatenus eſt fons eſſendi rationе operis nunciandi. ueniebat enim ad ſeruandum eſſe ishac. et dixit. abraham abraham. Qui reſpondit. adſum. Iuxta hebræum habetur. ecce ego. Promptitudinis eſt. Dixitqꝫ ei. non extendes manum tuam ſuper puerum: neqꝫ facies illi quicq̃. Iuxta hebræũ habetur. et non facies illi nihil. Mors annihilatiua eſt: & præcipue talis mors/uidelicet in holocauſtum. nam ſoli cineres remanent. & propterea angelus huiuſmodi annihilationem ishac prohibendo/dicit & non facies ei nihilum. Nunc cognoui ꝙ timeas deum. Nomen eſt elohim/apte congruens timori. timor ſiquidem debetur ſummo iudici. Et quemadmodum metaphorice tentauit deus abraham, ita metaphorice dicit nunc cognoui: hoc eſt ad ſimilitudinem me habui nunc cognoſcentis experientia facti tui/ꝙ times deum. Eſt enim ſermo de notitia experimentali: quæ non niſi metaphorice conuenit deo. experimentalis enim notitia directe reſpondet tentationi. nam tentatio ſuapte natura ordinatur ad cognoſcendum ab experientia. et non pepercisti vnigenito filio tuo propter me. Iuxta hebræum habetur. et non prohibuiſti filium tuum/vnicum tuum de me. Quantitatem amoris, odium/timor/triſtitia ac euitatio mali contrarii teſtatur. & ideo uocabulo prohibitionis cuius materia eſt malum (prohibemus enim mala) utitur. Et apte timori ſummi iudicis adiungit non prohibitionem tanti mali proprii quantum erat occiſio proprii filii propter deum. nam & timoris materia malum eſt. non enim timemus bona ſed mala. Et abraham timebat mala infligenda ab elohim. ſic enim proprie timemus deum potentem mittere in gehennam. Et propriiſſime ſignificatur magnifica illa actio abrahæ/dicendo & nõ prohibuiſti. nam ſi dixiſſet & ſacrificaſti, actio religioſa ſignificata eſſet. & ſi dixiſſet occidiſti ſeu iugulaſti, actio quidem reſpectu mali ſignificata fuiſſet ſed ſalſo. & ſi dixiſſet uoluiſti iugulare, minor actio ſignificata fuiſſet. Sed dicendo & non prohibuiſti/ſignificatur exterior actio occiſiua, non in animo/non in inchoatione capace pœnitẽtiæ/ſed in actu exteriori exercito abſqꝫ ulla prohibitione ſecuturi effectus occiſionis. Et eſt ſenſus. & non prohibuiſti actionem occiſiuam filii tui ex me proficiſcẽtem. Exaggerando autem magnificum factum/dicit filium tuum unicum tuum.

¶ Leuauit abraham oculos ſuos: viditqꝫ poſt tergum arietem inter vepres herentem cornibus. Quem aſſumens/obtulit holocauſtum pro filio. Appellauitqꝫ nomen loci illius/dominus videt. Iuxta hebræũ habetur. iehouah videbit. A nomine loci/prouidentiam reſpectu ſui

gularium actionum ac rerum omnium in his inferioribus ſummi dei (qui eſt primum principium/dans eſſe omnibus) profitetur non defuturam. **Vnde vſq; hodie dicitur/in monte dominus videbit.** Iuxta hebræū habetur. **in monte a iehouah videbitur.** Apte uulgatū montis nomen/per uerbum paſſiuum reſpondet nomini impoſito ab abraham per uerbum actiuum: ut patet. Et nominatur deus primum eſſendi principium, ut illius prouidentia uſq; minima/teſtimonium etiam ex hoc nomine haberet.

Vocauit autem angelus domini abraham ſecundo de celo/dicens. Dictio interpretata domini eſt nomen tetragrammaton, ut ab ipſo eſſendi fonte angelus idem annunciet multiplicationem extenſionem ac benedictionem eſſendi. **Per memetipſum iuraui dicit dominus.** Nomen eſt tetragrammaton mittētis angelum, ad ſignificandum curam ſingularium ſingulariter illi incumbere. Et dicitur ꝙ deus iurauit in ſemetipſo metaphorico ſermone: hoc eſt ꝙ ad ſimilitudinem iurantis immobiliter deliberauit. & iurauit in ſemetipſo, quia ſuperiorem non habet in quo iuraret ad firmius affirmandum. Annunciat itaq; angelus deum non ſolum decreuiſſe/ſed omnimoda immobilitate definiſſe. quod adhuc non fuerat abrahæ reuelatum. hoc enim iuramentum nouiter anūciatum eſt abrahæ ex merito tanti facti. **quia feciſti rem hanc.** Diſpoſuerat deus ab æterno ſe facturum ea quæ ſubiungūtur: ſed quia diſpoſuerat ſe facturum illa intercedente hoc merito abrahæ tanq̄ cauſa ſecunda, ideo dicit quia feciſti rem hanc. **⁊ non pepercisti filio tuo vnigenito.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ non prohibuiſti filium tuum/vnicum tuum.** Expone ut ſupra. **benedicam tibi ⁊ multiplicabo.** Iuxta hebræum habetur. **benedicendo faciam benedicere te/⁊ multiplicando faciam multiplicare ſemen tuum ſicut ſtellas celi, ⁊ velut arenam que eſt in littore maris.** Manifeſtatur ꝙ benedictiones & multiplicationes quæ fient per cauſas ſecundas/procedent a diuina benedictione & multiplicatione. Et benedictio quidem refertur ad ipſum abraham: multiplicatio autē ad ſemen eius. Comprehendit autem benedictio largitionem rerum ſpiritualium & corporalium. **Poſſidebit.** Iuxta hebræū habetur. **hereditabit ſemen tuum portas inimicorū ſuorum.** Quod eſt longe plus q̄ poſſidere. Et hoc adimpletum fuit poſt exitum populi de ægypto, quando hæreditario iure acquiſiuerunt terram chanahan. **⁊ benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terre.** Hoc adimpletum eſt per meſsiam: quoniam in meſsia benedicuntur uniuerſæ nationes terræ ſucceſsiue. Aduerte ꝙ illud idem promiſſum abrahæ in prima uiſione ſcripta capitulo. 12. modo repetitur. clarius tamen: quia quod ibi implicite dicitur & benedicentur in te/hic explicatur dicendo in ſemine tuo. Neq; enim ibi promiſſum eſt ꝙ in ipſo abraham ſecundū ſeipſum benedicendæ eſſent omnes familiæ gentium: ſed ꝙ (ut hic aperitur) in ipſo ſm̄ eius ſemen qui meſsias eſt/benedicendæ eſſent omnes gentes terræ. **quia obediſti voci mee.** Ecce ratio totius meriti.

Reuerſus eſt autem abraham ad pueros ſuos. ⁊ ſurrexerunt ⁊ iuerunt ſimul ad beer ſabah: ⁊ habitauit abraham in beer ſabah. Hinc apparet ꝙ tempore iſtius ſacrificii abraham adhuc habitabat in paleſtina.

His itaq; geſtis, nunciatum eſt abraham ꝙ milcha quoq; genuiſſet filios nachor fratri ſuo: huz primogenitum ⁊ buz fratrem eius/⁊ cemuel patrem ſyrorum. Iuxta hebræū habetur. **patrem aram.** Nec eſt certum an de aram ſyriæ ciuitate (quæ uocatur aram ſoba) an de aram inter euphraten & tigrim ciuitate ſit ſermo. Primus tamen intellectus apparet uerus: eo ꝙ inferius in cap. 24. aram meſopotamiæ nuncupatur ciuitas nachor: ac per hoc non fuit illius ciuitatis pater/filius nachor. **⁊ cheſed ⁊ chazo ⁊ pildas ⁊ idlaph ⁊ bethuel: de quo nata eſt ribca.** Propter hanc moſes inſeruit uniuerſam hanc generationem. alii enim impertinentes ſunt materiæ libri: ſola q; ribeca uxor iſhac ad propoſitum ſpectat &c̈. ¶ **Octo iſtos genuit milcha nachor fratri abraham. Concubina vero illius nomine reuma peperit etiam ipſa tebach ⁊ ghacham ⁊ thacas ⁊ mahacham.**

Vixit autẽ ſara centum uigintiſeptem annis. Iuxta hebræũ ſic ſcribitur. Et fuerunt vite ſare centum anni ⁊ viginti anni ⁊ ſeptẽ anni/anni vitaꝝ ſare. In qua litera prius deſcribiẽ uita ſaræ:deinde ſupputanẽ anni eiuſdẽ uitæ. Deſcribitur autẽ uita in numero plurali, quia caret ſingulari apud hebræos. ⁊ mortua eſt in ciuitate arbee: que eſt chebron in terra chenaban. Hinc apparet ꝙ abraham migrauerat de beer ſabah in hanc ciuitatem arbee corrupto uocabulo. nam hebraice appellatur arbah.¶ Vbi ſcito ꝙ arbah eſt nomen æquiuocũ. nã & ſignificat quattuor, & eſt nomen propriũ gigãtis cuiuſdã excellẽtis. Et hæc ciuitas cognominata eſt ab illo gigãte: ut teſtaẽ ſcriptura ioſue. 14. in textu hebraico. Nã ubi uulgata æditio habet nomen ebron ante uocabatur cariatharbe adam maximus ibi inter enachim ſitus eſt, hebraica litera habet. & nomen chebron antea fuit ciriath arbah (hoc eſt ciuitas arbah) homo magnus in enachim ipſe. Et eſt ſermo appoſitiuus. Vide quanti refert exponere textum originalem/uel exponere interpretes.

Venitq; abraham vt plangeret ⁊ fleret eam.

Quumq; ſurrexiſſet ab officio funeris. Iuxta hebræũ habetur. Et ſurrexit abraham de ſuper facies mortui ſui. Inſinuatur ꝙ abraham exercuit officium luctus iacens ſeu ſedens in loco ſuperiore reſpectiue ad faciem cadaueris (tanꝗ cõtinue ſpectans faciem uxoris) & ꝙ ex illo loco ſurrexit. ⁊ locutꝰ eſt ad filios cheth/dicẽs. aduena ſum ⁊ pegrinꝰ apud vos. Iuxta hebræũ habetur. habitans ⁊ ſedẽs ego vobiſcũ. inuitat enim populũ qui conuenerat ad honorandũ funus/ex eo ꝙ erat habitator quietus ciuitatis eorum. date mihi ius ſepulchri vobiſcum. Iuxta hebræũ habetur. date mihi poſſeſſionẽ ſepulchri inter vos. Nõ petit licentiam ſepeliendi inter eos, ſed poſſeſſionem: hoc eſt proprietatem ut ſepulchrum ſituũ in territorio eorum. ⁊ ſepeliã mortuum meum. Deſunt tres dictiones. a faciebus meis. Quanuis hebraica phraſi ſcribatur de. & ſubauditur præſentia: deinde ſubditur in datiuo faciebus meis. & ſenſus idem eſt. ¶ Reſponderuntq; filij cheth. Audi nos domine. Deeſt. mi. Vnus qui nomine omnium reſpondit/dixit domine mi. princeps dei es apud nos. Iuxta hebræũ habetur. princeps elohim tu inter nos. Fulgebat in abrahã tanta iuſtitia diuina ut uices ſummi iudicis dei gerere uideretur ibidem. in electis ſepulchris noſtris. Iuxta hebræum habetur. in electo ſepulchrorum noſtrorum ſepeli mortuum tuum. Optionẽ ſepulchri offerũt abrahæ. nullusq; te prohibere poterit quin in monumẽto eius ſepelias mortuũ tuum. Minus habetur iuxta hebræum. vir ex nobis ſepulchrum ſuum non prohibebit a te ad ſepeliẽdum mortuum tuum. Vbi clare patet ſermonem reſtringi ad præſentes/quanuis forte omnes conuenientes nec adeſſe non poterit/ſed non prohibebit. ¶ Surrexit abraham ⁊ adorauit populum terre/filios videlicet heth. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ inclinatus eſt populo terre filijs cheth. Non adoratio ſed honoratio ſcribitur. Dixitq; ad eos. ſi placet anime veſtre vt ſepeliam mortuum meum. Deficit quoq; hic. a faciebus meis. Interpres ſuperflua hæc reputauit, quum tamen ſignificent qualitatem perſonæ mortuæ: uidelicet ꝙ erat uxor eius: utpote iuncta faciei eius. a coniũctione ſiquidem mulieris cum facie uiri/uxor denominata eſt (quanuis coniunctio taceat) nõ nouiter ſed etiã a principio quo creata eſt eua. audite me ⁊ intercedite apud hephron filium ſochar vt det mihi ſpeluncam duplicem quam habet in extrema parte agri ſui: pecunia digna tradat mihi eam coram vobis. Iuxta hebræũ habeẽ. in argento pleno dabit eam mihi inter vos/in poſſeſſionem ſepulchri. Vbi clare uerba ſonant ſpeluncã ipſam in poſſeſſionem ſepulchri uendendam ſibi/proponi ab abraham tam iuſto uiro. Dico autẽ hoc/ut perpendatur nullum peccatũ nullamq; ſpeciem mali eſſe emere aut uendere ſepulchrũ ſemotis legibus poſitiuis. nam homo mortuus non eſt magis ſacer ꝗ homo uiuus: ac per hoc iuſtus mortuus non reddit ſepulchrum ſacrũ magis ꝗ iuſtus uiuus reddat domum quam habitat ſacram. nec actus ſepeliendi eſt ſacratior habitatione. Quo fit ut quũ tunc nõ fuerint huiuſmodi leges poſitiuæ/nullum peccatum fuerit emere aut uendere ſepulchrum.

Habitabat autem hephron in medio filiorum cheth. Scribitur hoc ad inſinuãdum tum ꝙ hephron erat in ciuitate præſens. tum ꝙ ſpelunca illa erat commoditati hephron. Reſponditq; hephron. Deficit hithæus. Explicatur ꝙ etiam hephron erat hithæus. ad abraham cunctis audiẽtibus qui egrediebãtur portã ciuitatis illius/dicens. nequaq̃ ita fiet domine mi: ſed magis auſculta quod loquor. agrum trado tibi ⁊ ſpeluncã que in eo eſt/preſentibus filijs populi mei, ſepeli mortuum tuum. ¶ Adorauit abraham corã populo terre. Iuxta hebræũ habetur. Et inclinauit ſe abraham faciebus populi terre. Nõ adoratio ſed honoratio ſignificatur. ⁊ locutus eſt ad hephron circumſtante populo terre/dicens. queſo vt audias me: dabo pecuniam pro agro, ſuſcipe eam: ⁊ ſic ſepeliã mortuum meum in eo. Reſpõdit hephron. domine mi audi me: terra quam poſtulas/quadringentos ſiclos argenti valet. Iſtud eſt precium inter me ⁊ te, ſed quantum eſt hoc? Non habẽtur hæc omnia iuxta hebræũ: ſed poſt quadringentos ſiclos ar

Digitized by Google

genti immediate ſubiūgitur. inter me & inter te/quid ipſa? ſepeli mortuum tuum. Et uidetur ordo literæ. quid ipſa terra quadringentorū ſiclorū inter me & inter te? Tanq̄ diceret. parui momenti eſt terra huiuſmodi inter te & inter me. Inſinuatur enim φ erant ambo diuites.

Quod quum audiſſet abraham, appendit pecuniam quam hephron poſtulauerat audientibus filijs cheth/quadringētos ſiclos argenti & probate monete publice. Confirmatusq̄ eſt ager quondā hephronis. Iuxta hebræū habetur. Et ſurrexit ager hephron. Vtitur moſes metaphora ſurgendi: ſignificando agrū eleuatum in meliorem conditionem per hoc φ emptus eſt ab abraham. in quo erat ſpelunca duplex reſpiciens mambre. Legendū eſſet mamre. Et clare patet φ nō eſt nomen uiri in hac litera, ſed eſt nomen loci in quo olim habitauerat abraham. Et ſi uerum dicunt deſcriptores terræ ſanctæ, diſtantia mediæ leucæ eſt inter hæc duo loca. tam ipſe q̄ſ ſpelunca & omnes arbores eius in cunctis terminis per circuitum/abrahe in poſſeſſionem. Iuxta hebræū habetur. per emptionem. Prius enim deſcribitur appenſio argenti currēus inter mercatores: deinde proprietas agri acquiſita abrahæ per emptionem. videntibus filijs cheth/& cunctis qui intrabant portam ciuitatis illius. Atq̄ ita ſepeliuit abraham ſaram vxorem ſuam in ſpelunca agri duplici. Crediderim ego appellatam ſpeluncam duplicem, eo φ altera anterior/altera poſterior interſtitio naturali fuerit unicum habens ingreſſum. que reſpiciebat mambre. Iuxta hebræū habetur. ſuper facies mamre Prius deſcripſerat ſitum ſpeluncæ ad facies mamre: modo deſcribit ſitum eiuſdem ſuper facies mamre. ad ſignificandum φ erat ſic ad conſpectum mamre ut emineret. Hec eſt chebron in terra chenahan. Pronomen hæc nō demonſtrat mamre ſed ſpeluncam: quia nomen chebron extēſum eſt uſq̄ ad locum huius agri/ad quem forte non extendebatur antiquum nomen ciuitatis. Et confirmatus eſt ager. Iuxta hebræū habetur. Et ſurrexit ager & antrum quod erat in eo abrahe in poſſeſſionem monumenti a filijs cheth. Eadem utitur metaphora deſcribendo agri poſſeſſionem ab abraham qua uſus fuerat illius proprietatem emendo.

CAPVT .XXIIII.

ERat autem abraham ſenex dierumq̄ multorum. Vere abraham ſenex uenerat in dies: utpote centū quadraginta annorū. & dominus in cunctis benedixerat ei. Nomen eſt tetragrammaton/congruens diuinæ largitati tam affluenti erga abraham in omnibus. Dixitq̄ ad ſeruum ſeniorē domus ſue, qui preerat omnibus que habebat: pone manum tuam ſuper femur meum. Corrupta eſt litera. Legendum eſt ſub femore meo. ſic enī habetur in hebræo. Et erat modus iurādi ualde congruus materiæ de qua tractabatur: uidelicet generationi per coniugiū filii. vt adiurē te p̄ dominum deum celi & terre. Iuxta hebræū habetur. in iehouah elohe celorum & elohe terre. Quanuis modus iurādi eſſet ponere manum ſub femore abrahæ cui iurabatur, non tamen iuramentū fiebat in creatura ſed in creatore. ¶ Et nominatur deus inuocatus in teſtē nō ſolum primum eſſendi principiū, ſed iudex cœlorum & iudex terræ: ut qui dat eſſe omnibus ipſe iudex ſit ſi contra officiū propagādi eſſe fiat. Et dicitur deus iudex cœlorum, eo φ uere iudex eſt omniū ſpiritualiū ſubſtantiarū quæ in cœlis ſuperioribus & inferioribus (aere .ſ.) ſunt. vt nō accipias vxorē filio meo de filiabus chananeorū inter quos habito: ſed ad terram & cognationem meā proficiſcaris, & inde accipias vxorem filio meo iſhac. Nō ad ur chaldæorū neq̄ ad aliquam aliā ciuitatē in ſpecie ſed ad meſopotamiam (hoc eſt terrā inter euphraten & tigrim) mittit, appellando illā terrā ſuam quia uere inde erat oriūdus. Nulla itaq̄ certa ciuitas ſed certa regio ſignificatur dicēdo ad terrā meam. Et per hoc excluſit conſanguineos tam genitos ex lot q̄ ex iſmahele. utriq̄ enim erant in terra chanahan ſeu ſyriæ: & non in terra ultra euphraten unde erat oriundus abraham. Et ne ex quacunq̄ progenie meſopotamiæ ſed ex propria gente (hoc eſt ex propria cōſanguinitate) uxorem acciperet iſhac/adiunxit & cognationem meam. ſeu ut aliis uidetur ad natiuitatē meam: hoc eſt ad gentem de qua natus ſum ego, quæ uocatur conſanguinitas ſeu cognatio. ¶ Vbi aduerte φ quanuis moſes hæc pauca uerba continentia ſubſtantiam dictorum narret, multo tamen plura dicta uel nota fuerunt ſeruo qui mittebatur. præcipue quia ubi uulgata æditio habet φ abraham dixit ad ſeruum ſeniorē domus ſuæ/iuxta hebræū habetur. ad ſeruum inueteratum domus ſue. Hinc enim colligitur φ ſeruus iſte fuerat cū abraham in meſopotamia: & ſciebat immo uiderat omnē cognationē abrahæ, & locum ſeu loca habitationis eorū trans flumen euphratis.

Reſpōdit ſeruus. ſi noluerit mulier venire mecum in terrā hanc, debeo ne ducere filium tuum ad terrā de qua tu egreſſus es? Dixit abraham. caue ne quādo reducas filium meum illuc. Dominus deus celi & terre. Iuxta hebræū habet. Jehouah elohe celorum/qui tulit me de domo

patris mei ⁊ de terra natiuitatis meę, qui locutus eſt mihi ⁊ iurauit dicens/ſemini tuo dabo terram hanc: immittet angelum ſuum corā te, ⁊ accipies inde vxorē filio meo. Si autē mulier noluerit ſequi te, nō teneberis iuramēto iſto: ſolummodo filium meum ne ducas illuc. Nominat abraham deū ab eſſe & iudicio cęlorū/ad perſuadendū ſeruo. primū ex tam excelſis dei conditionibus, deinde ex tot beneficiis ſibi a deo collatis ꝙ non deſeret ipſum in hoc negocio ſed mittet angelū ſuum antecedentem ipſum ſeruū ad hoc ut ſuccedat negociū hoc ad uotum. Et hoc uere rei probauit euētus. ¶ Poſuit ergo ſeruus manum ſub femore abrahā domini ſui: ⁊ iurauit ei ſuper ſermone hoc. Tulitq; decem camelos de grege domini ſui: ⁊ abijt/ex omnibus bonis eius portans ſecum. Profectusq; perrexit in meſopotamiam. Iuxta hebræū habetur. Et ſurrexit: ⁊ iuit ad aram fluuiorum. Appellatur aram fluuiorū/ciuitas quædā in meſopotamia (hoc eſt in terra inter duo flumina euphraten & tigrim) ad differentiam alterius aram quæ eſt in ſyria, cuius in calce cap. 22. mentio facta eſt. Vnde appoſitiue adiungitur. ad ciuitatem nachor. Hactenus non ſcripſerat moſes ubi habitauerit nachor. nam nec ſupputauit ipſum inter euntes cū therach patre de ur in charan/nec ſcripſit ipſum remanſiſſe in ur. Sed ſeruus iſte ſciēs cūcta geſta, iuit recto itinere ad aram trans euphraten/ſciens nachor habitaſſe ibi. & propterea dicit ad ciuitatē nachor, nō tanq̄ domini (quantū ſcitur) ſed tanq̄ habitatoris.

Qumq; camelos feciſſet accumbere extra oppidum iuxta puteum aquę/veſpere (eo tēpore quo ſolent mulieres egredi ad hauriendam aquam) dixit. domine deus domini mei abraham. Iuxta hebræum habetur. iehouah elohe domini mei abraham. Ad ipſum ſummum eſſendi principium recurrit, orando pro proſperitate officii ad coniugium propagatiuum ſeminis abrahæ. Et qui nominatus fuerat iudex cœlorū & iudex terræ/modo inuocatur iudex abrahæ ad dirigendum medios actus congruos effectui promiſſo & iuramēto firmato. occurre obſecro m. h. hodie. Iuxta hebræū habet. fac occurrere nunc faciebus meis hodie: ⁊ fac miſericordiā cum domino meo abrahā. Ecce ego ſto prope fontē aquę: ⁊ filię habitatorum huius ciuitatis egrediētur ad hauriēdam aquam. igitur puella cui ego dixero inclina hydriam tuam vt bibā/⁊ illa reſponderit bibe quin ⁊ camelis tuis dabo potum: ipſa eſt quam præparaſti ſeruo tuo iſahac. ⁊ per hoc intelligam ꝙ feceris miſericordiā cum domino meo. Reſpondet hæc oratio promiſſioni abrahæ/deus mittet angelū ſuum faciebus tuis. ¶ Nondum intra ſe verba compleuerat: ⁊ ecce rebeca egrediebatur filia bethuel filij milche vxoris nachor fratris abraham/habens hydriam in ſcapula: puella decora nimis virgoq; pulcherrima ⁊ incognita viro. Iuxta hebræū habetur. ⁊ puella bona aſpectu valde/virgo/⁊ vir non cognouit ipſam. Niſi ad ampliorem expreſſionem adiūctum ſit & uir nō cognouit ipſam, ſuſpicor uirginis nomine habitum innuptarum uirginū ſignificari. ita ꝙ deſcribitur ab ætate puella/a formoſitate bona aſpectu ualde/ab habitu uirgo/ab integritate carnis & uir non cognouit eam. Deſcenderat autē ad fontem: ⁊ impleuerat hydriam ac reuertebatur. ¶ Occurritq; ei ſeruus/⁊ ait. paulūlum aquę mihi ad ſorbendum præbe de hydria tua. Quę reſpondit. bibe domine mi. Celeriterq; depoſuit hydriā ſuper vlnam ſuā: ⁊ dedit ei potum. Cumq; ille bibiſſet, adiecit. quin ⁊ camelis tuis hauriā aquam donec cuncti bibant. Effundensq; hydriam in canalibus. Iuxta hebræū habetur. ad bibitorium. ſubaudi animalium. recurrit ad puteum vt hauriret aquā: ⁊ hauſtam omnibus camelis dedit. Ipſe autē contemplabatur eā tacitus/ſcire volens. Iuxta hebræū habetur. Et vir ſtupēs. ſeu. attonitus/propter eā, faciens tacere ad ſciēdum vtrum proſperum feciſſet iter ſuum dominus/an nō. Non ſolum ipſe tacebat admiratus uerum aliis ſuis ſilentium innuebat/ad hoc ut hinc cognoſceret profectum itineris ſui a domino. Poſtq; autē biberunt cameli, protulit vir inaures aureas appendētes duos ſiclos. Iuxta hebræū habetur. circulum aureum, becah pōdus eius. Vbi clare uides nullam fieri mētionē inaurium. Quantum autē pondus ſignificet becah/non inueni. ⁊ armillas totidē/pōdo ſiclorum decē. Iuxta hebræū habetur. ⁊ duas armillas ſuper manus eius: decē aurei/pōdus earum. Hæc eſt ueritas hebraici textus. Dixitq; ad eam. cuius es filia? Aduerte ꝙ (ut teſtatur iſtemet ſeruus in hoc eodē capitulo) prius interrogauit eam cuius es filia/& poſtea ornauit illam circulo & armillis tanq̄ conſanguineā domini ſui: ſed moſes narrat prius rem geſtam & poſtea rationē rei geſtæ. indica mihi/eſt in domo patris tui locus ad manēdum? Quę reſpondit. filia bethuelis ſum/filij milche quem peperit nachor. Et addidit dicens. palearum quoq; ⁊ feni plurimum eſt apud nos: ⁊ locus ſpatioſus ad manendum. ¶ Inclinauit ſe homo: ⁊ adorauit dominum. Nomen eſt tetragrāmaton. dicens. benedictus dominus deus domini mei abraham. Iuxta hebræū habetur. Benedictus iehouah elohe domini mei abraham: qui nō abſtulit miſericordiam ⁊ veritatē ſuā a domino meo. Sub eiſdē nominibus laudat deum gratias agēdo quibus inuocauerat eum. Et miſericordia quidem reſpondet primo nomini: ueritas autem ſecundo. ⁊ recto itinere perduxit me in domum fratris domini mei. Iuxta hebræū habetur. Ego in via/

duxit me iehouah domum fratrum domini mei. Subiungit ſeruus materiam beneficii diuini collati abrahæ/dicendo Ego in uia/ſupplo cōſtitutus ſum: & in ipſa uia ducē habui ſummum eſſendi principium ſic ꝙ direxit & duxit me in domum cōſanguineorum domini mei abrahæ. Ratio quare fonti eſſendi attribuuntur hæc beneficia/iam dicta eſt.

Cucurrit itaqꝫ puella: ⁊ nunciauit in domo matris ſue omnia que audierat. Non dixit patris ſui/ſed matris ſuæ: quia tunc uiri habebāt plures uxores habētes plura habitacula. & propterea ribeca ad habitaculū matris ſuæ currens/dicitur ꝙ annunciauit domui matris ſuæ. non enim annūciauit domui (hoe eſt familiæ) nouercæ ſed matris ſuæ. Et pōderando uerbum nūciauit/ ceſſat omnis coniectura de morte patris hinc tracta: quoniā non de domo hoc eſt ædificio ſed de domo hoc eſt familia (cui poteſt nunciari) conſtat eſſe ſermonem. Habebat autē ribca fratrem nomine laban. qui feſtinus egreſſus eſt ad hominē vbi erat foris. Cumqꝫ vidiſſet inaures. pro. circulum/⁊ armillas in manibus ſororis ſue, ⁊ audiſſet cuncta verba referētis hec locutus eſt mihi homo. Cōtextus debuiſſet fieri/quum enim uidiſſet. nam ratio feſtinationis laban deſcribitur tum uiſus armillarum & circuli / tum auditus relatorum a ribeca uerborū. Prius enim moſes deſcribit rem geſtā: & deinde rationē rei geſtæ. venit ad virum qui ſtabat iuxta camelos ⁊ prope fontē aque: dixitqꝫ ad eum. ingredere benedicte domini. Nomen eſt tetragrammaton. ſummum enim deum dantem omnibus eſſe/etiam laban didicerat: & tanq̄ deum communem benefactorem omnium / beneficum quoqꝫ illi nominat. cur foris ſtas? preparaui domum ⁊ locum camelis.

Et introduxit eum in hoſpitium: ac deſtrauit. Iuxta hebræū habet. abſoluit camelos. procuꝉdubio a uinculis clitellarum. deditqꝫ paleas ⁊ fenum: ⁊ aquam ad lauandos pedes camelorum. Iuxta hebræū habetur. pedes eius. hoc eſt illius ſerui abrahæ. ⁊ virorum qui venerant cum eo. Et appoſitus eſt in cōſpectu eius panis. Qui ait. non comedam donec loquar ſermones meos. Reſpondit ei. loquere. At ille. ſeruus inquit abraham ſum: ⁊ dominus benedixit domino meo valde ⁊ magnificatus eſt. Dictio interpretata dn̄s/eſt nomen tetragrammaton/ congruum tantæ largitati. ⁊ dedit ei oues ⁊ boues/argentum ⁊ aurum / ſeruos ⁊ ancillas/ camelos ⁊ aſinos. ⁊ peperit ſara vxor domini mei filium domino meo in ſenectute ſua: dedit ꝙ illi omnia que habebat. Hinc apparet ꝙ abraham poſtq̄ eiecit iſmahelem donauit forte adhuc uiuente ſara omnia ſua filio ſuo iſhac. Et retulit hæc ſeruus ne crederent parentes ribecæ ꝙ diuitiæ abrahæ hæredirandæ eſſent a multis filiis. ⁊ adiurauit me dominus meus/ dicens. non accipies vxorem filio meo de filiabus chananeorum in quorum terra habito: ſed ad domum patris mei perges, ⁊ de cognatione mea accipies vxorem filio meo. Ego vero reſpondi domino meo/quid ſi noluerit venire mecum mulier? Dominus ait in cuius conſpectu ambulo. Parui refert ꝙ in hebræo habetur ambulaui. & eſt nomen tetragrammaton eadem ratione. mittet angelum ſuum tecū, ⁊ diriget viam tuam: accipieſqꝫ vxorem filio meo de cognatione mea ⁊ de domo patris mei. innocēs eris a maledictione mea, quum veneris ad propinquos meos ⁊ nō dederint tibi. Reputauit interpres ſuperfluam eſſe repetitionem quæ in textu hebræo legitur. Tunc eris mundus a iuramēto meo quādo venies ad cognationem meam: ⁊ ſi nō dabunt tibi/⁊ eris mundus a iuramēto meo. Duo ſub iureiurādo comprahendebantur. Alterum ut iret ad cognationem abrahæ que morabatur inter tigrim & euphraten. Et ad implendum hoc per multas forte uagandum erat ciuitates in quas ſparſa erat cognatio abrahæ. & propterea quantū ad iter complendū mentio fit iuramēti. Alterum ꝙ diligentia ſua uteretur apud ſingulos cōſanguineos abrahæ donec inueniret uxorē filio ſuo iſhac. & propterea iterū fit mentio iuramenti. Veni ergo hodie ad fontē: ⁊ dixi: domine deus domini mei abraham ſi direxiſti. Iuxta hebræū habetur. iehouah elohe domini mei abraham ſi es tu nunc faciens proficere viam meā in qua nunc ambulo. Ratio nominum dei inuocati ad hoc negociū iam reddita eſt. ecce ſto iuxta fontē aque ⁊ virgo que egredietur ad hauriendā aquā audierit a me da mihi paululum aque ad bibendum ex hydria tua/ ⁊ dixerit mihi ⁊ tu bibe ⁊ camelis tuis hauriam, ipſa eſt mulier quā preparauit dominus filio domini mei. Dictio interpretata dominus eſt nomen tetragrammaton eadem ratione. Cumqꝫ hec tacitus mecum voluerē apparuit rebeca. Clarius ſignum diuinæ prouidentiæ iuxta hebræū manifeſtatur. Ego adhuc non finierā loqui in corde meo, ⁊ ecce ribca egrediēs cum hydria quā portabat in ſcapula ſua: deſcenditqꝫ ad fontē ⁊ hauſit aquam. Et aio ad eam. da mihi paululum bibere. Que feſtinans depoſuit hydriam de humero: ⁊ dixit mihi. ⁊ tu bibe/⁊ camelis tuis potum tribuam. Et bibi ⁊ etiā adaquauit camelos. Interrogauiqꝫ eā: ⁊ dixi. cuius es filia? Que reſpōdit. filia bethuelis ſum filij nachor quem peperit illi milcha. Ideo enim iſte refert orationē ſuā innixam promiſſioni abrahæ & hmōi occurſum euētus, ut diuinæ prouidētiæ opus agnoſceretur. Suſpendi itaqꝫ inaures ad ornandam faciē eius. Iuxta hebræū habetur. ⁊ poſui circulum ſuper nares

eius. Si mirraris circulum aureum poſitum in naribus puellæ ad ornatum illius, lege capitulũ
tertiũ eſaiæ: ſciens ꝙ ubi uulgata æditio habet & gẽmas in fronte pendentes/textus hebraicus
habet & circulos naris. Certumq; eſt ſermonem fieri de ornamentis mulierum. Habuerunt
illa ſæcula hæc ornamẽta quibus non utuntur noſtrates. ⁊ armillas in manibus eius. Orna-
menta brachiorũ conſtat eſſe armillas. Et in hebræo non habetur præpoſitio in, ſed præpoſitio
ſupra: ne intelligeremus ornamẽta manuum ſed ornamẽta membrorum ſupra manus. Et hæc
quoq; ſunt ornamenta circularia brachiorum quemadmodũ anuli ſunt ornamẽta digitorum.
Pronuſq; adorauit dominum. Nomen eſt tetragrammaton. benedicẽs domino deo. Iuxta
hebræũ habetur. ⁊ benedixi iehouah elohe domini mei abraham. Ratio congruitatis nomi-
num diuinorum non eſt repetenda: quoniã eadem eſt materia. qui perduxit me recto itinere.
Iuxta hebræũ habetur. qui duxit me in via veritatis, vt ſumerem filiã fratris domini mei filio
eius. Ego puto legendũ eſſe in ablatiuo ueritate: ut ſit cõſtructio appoſitiua/in uia in ueritate.
nam in hebræo nullus eſt articulus genitiui caſus. Agnoſcit ſeruus beneficium diuinum ꝙ ue-
rificatum eſt dictũ abrahæ/confidentis in deo nõ ſolum in proſperitate uiæ ſed etiã in ueritate
ſperati cõiugii. Quamobrem ſi facitis miſericordiã. pro. gratiam/⁊ veritatẽ cum domino
meo, indicate mihi. Appellat gratiã/quia nõ tenebãtur: appellat ueritatem/quia erat uerifica-
tio tot ſignorũ diuinæ uoluntatis. Siniautẽ aliud placet/⁊ hoc dicite: vt vadam ad dexteram
ſiue ad ſiniſtram. Iurauerat enim ire per terram illam inter tigrim & euphraten ad uniuerſos
cognatos abrahæ quouſq; inueniret uxorẽ iſhac: & nachor frater abrahæ genuerat duodecim
filios (ut patet ſuperius in calce capituli, 22.) quorum unus erat bethuel pater ribecæ. & pro-
pterea dicit uertam me ad dexteram uel ad ſiniſtram.

Reſponderuntq; laban ⁊ bethuel. Quũ nullus alius bethuel in ſcriptura manifeſtetur niſi pa-
ter ribecæ, nõ eſt opus uertere in dubiũ quis ſit iſte bethuel. Quod aũt nominetur prius filius
q̃ pater/promptitudinis filii ſignum eſt. promptior iuuenis animus præueniens patris reſpon-
ſionem ſuggerendo diuinũ eſſe hoc opus/inſinuatur. a domino egreſſus eſt ſermo. Nomen
eſt tetragrammaton. & hinc apparet ꝙ bethuel & ſui colebant ſummũ deum profitendo nõ ſo-
lum ꝙ dat eſſe oĩbus, ſed etiã ꝙ curã habet horũ ſingularium ſingulariter. Primũ enim cõfiten-
tur nomine iehouah: alterũ agnoſcẽdo actionem egreſſus eſt ſermo: uel ut aliis placet/egreſſa
eſt res. ⁊ non poſſumus extra placitum eius quicq; aliud tecum loqui. En ribca coram te eſt,
tolle eã ⁊ proficiſcere, ⁊ ſit vxor filii domini tui/ſicut locutus eſt dominus. Nomen eſt tetra-
grammaton eadem ratione. Quod quum audiſſet puer abraham, adorauit in terra dominum.
Et hic quoq; nomen eſt tetragrammaton ratione ſæpedicta. Prolatiſq; vaſis argẽteis ⁊ au-
reis ac veſtibus, dedit ea ribce pro munere. Hebraica cõſuetudine quæcunq; inſtrumenta ap-
pellãtur uaſa. & propterea hic ornamẽta appellãtur uaſa. Fratribus quoq; eius ⁊ matri dona
obtulit. Iuxta hebræũ habet. ⁊ poma dedit fratri eius ⁊ matri eius. Teſte ioſepho ſeruus atte-
tulit ſecum fructus terræ quibus meſopotamia carebat. & propterea precioſa appellantur hæc
poma. Initoq; conuiuio/veſcentes pariter ⁊ bibẽtes manſerunt ibi. Iuxta hebræũ habetur.
⁊ comederunt ⁊ biberunt ipſe ⁊ viri qui cum eo/⁊ pernoctarunt. Clare enim explicatur ꝙ
ſequenti die petiit ut recederet.

Surgẽs autẽ mane locutus eſt puer. dimitte me. Legendũ eſt pluraliter. mittite me. allo-
quutus eſt enim parẽtes uirginis & fratrem. vt vadam ad dominum meũ. Reſponderuntq;
frater eius ⁊ mater. Præuenitur ſemp bethuel pater a laban filio: utpote iuuene prono ad re-
ſpondendũ/tanq̃ porrigẽdo tũ patri tum matri quid reſpõdendum ſit. & propterea nominatur
prius q̃ mater/quæ acceſſit, pariter ad reſpõſionẽ filii tacẽte patre. Maneat puella ſaltẽ decẽ
dies apud nos. Optime tranſtulit interpres. quod ideo dixerim, quia dictio interpretata dies
anceps eſt ad diem uel annum: & dictio decem/nullã aliã habet rem numeratam. & propterea
oportet ꝙ reflectatur ſuper dies. Nam uerbum uerbo reddendo iuxta hebræũ habetur. Sede-
bit puella nobiſcum diem vel decem: ⁊ poſtea proficiſcetur. Vbi clare uidere potes ꝙ ſi di-
ctio anceps ad diem aut annũ interpretaretur annum, ſenſus eſſet ſedebit puella nobiſcum an-
nos ſaltem decem. quo quid abſurdius? Nolite ait me tenere: quia dominus direxit viã meam.
Iuxta hebræũ habet. ⁊ iehouah fecit proſicere viam meam. Suadere nititur ex parte diuinæ
uoluntatis ut cõforment uelle ſuum/ſummi dei prouidentiæ. Et quoniam de nuptialibus age-
batur, apte nominat deus fons eſſendi. Dimittite me vt pergam ad dominum meum. Et dixe-
runt. vocemus puellã: ⁊ queramus ipſius volũtatem. Quumq; vocata veniſſet, ſciſcitati ſunt/
vis ire cum homine iſto? Que ait. vadam. Dimiſerunt ergo eam ⁊ delboram nutricem illius.
Iuxta hebræum habetur. Et emiſerunt ribcam ſororem eorum ſeruumq; abrahe ⁊ viros eius.
Cum ſolus laban nominatus hactenus fuerit frater ribecæ, inſinuat pronomen eorum conue-
niſſe conſanguineos ad mittendum ribecam ſororem eorum ut moris eſt. Neſcio autem quis

Digitized by Google

addidit delboram: quum in textu nõ habeatur niſi & nutricem eius. **imprecantes proſpera ſorori ſue/atq; dicentes. ſoror noſtra es: creſcas in mille millia: & poſſideat ſemen tuum portas inimicorũ ſuorum.** Benedictio hæc imprecatiua/ex auditis a ſeruo abrahæ referente promiſſiones diuinas factas ſemini abrahæ profecta eſt.

Igitur ribca & puelle illius/aſcenſis camelis ſecute ſunt virũ. qui feſtinus reuertebatur ad dominum ſuum. Eo autẽ tp̃e deambulabat isbac per viã que ducit ad puteũ/cuius nomen eſt viuẽtis & vidẽtis. Iuxta hebræũ habet. **Et isbac venit a veniẽdo de puteo viuẽti videnti me.** Puteus iſte ille eſt cuius mentio facta eſt cap. 16. ubi hagar fugiens uidit angelũ dei: dicatusq; erat deo uiuo uidẽti me hagar. Ab hoc puteo ueniens deſcribitur ishac. Et ratio ſubditur. **Eo bitabat enim in terra auſtrali.** Inſinuatur ꝙ in plaga calida habitabat: & propterea egreſſus erat ad plagam nõ uerſus meridiẽ ſed forte ſeptentrionalẽ refrigerationis gratia. **Et egreſſus fuerat ad meditandũ.** pro. ad loquendũ/**in agro inclinata iam die.** Non ſolũ cauſa refrigerationis ſed cauſa officii ueniſſe deſcribit: ut uidelicet alloqueretur agricolas/diſponeretq; de exercẽdo agro. **Quumq; leuaſſet oculos, vidit camelos veniẽtes procul.** Superfluit procul. **Ribca quoq; cõſpecto isbac/deſcẽdit de camelo.** Iuxta hebræum promptitudo ac celeritas quædam ſignificatur: tanq̃ iactantis ſe ſeu cadẽtis de camelo. **& ait ad puerũ. quis eſt ille homo qui venit per agrũ in occurſum nobis.** Prius interrogauit quis eſt ille homo/& audita reſponſione ꝙ eſſet ishac iecit ſe de camelo: ſed moſes etiã hic prius ſcribit rem geſtã/& deinde rationem rei geſtæ. **Dixitq; ei. ipſe eſt dominus meus. At illa tollens cito palliũ.** Iuxta hebræũ habetur. **Et accepit velamen, & operuit ſe.** Ex hac enim conſuetudine operiendi faciem/nubẽdi & nuptiarum nomina emanarũt. **Seruus autẽ cũcta que geſſerat/narrauit domino ſuo isbac.** Superfluit dño ſuo. **Qui introduxit eã in tabernaculũ ſare matris ſue.** Hinc quoq; apparet ꝙ abraham omnia dederat ishac. ita ꝙ etiã aulam ſaræ reliquerat nec utebatur ea, ſed ſeruauerat ipſam pro uxore ishac. Mirum eſt autẽ ꝙ nulla mẽtio fit abrahæ in hoc aduentu ribecæ: & quũ debuiſſet ſubiungi ꝙ ſeruus retulit omnia abrahæ q miſerat illum/ſubiunctũ eſt ꝙ retulit omnia ishac nulla mentione facta abrahæ. **& accepit vxorem. & intantũ dilexit eam vt dolorẽ qui ex morte matris eius acciderat temperaret.** Interpres expoſitoris officiũ aſſumpſit. nam iuxta hebræũ habetur. **& amauit ipſam, & conſolationem accepit isbac poſt matrem ſuam.** A cuius morte iam fluxerat triennium.

CAPVT .XXV.

Abraham vero aliam duxit vxorem nomine ceturam. Iuxta hebræũ habetur. **& addidit abraham, & accepit mulierem: & nomen eius cetura.** Vbi aduerte multipliciter inſinuari ꝙ hæc mulier non fuit hagar/ut multi hebræorum crediderunt. Nam & modus loquendi (dicendo & addidit & accæpit mulierem) nouitatem nuptiarũ inſinuat. & quod magis urget/explicatur nõ cognomen ſed nomen mulieris cetura. & in hoc eodẽ capitulo nominatur hagar ſuo nomine hagar. & quod amplius eſt/clare ſubiungitur abraham habuiſſe nõ unam tantũ ſed multas concubinas. Tempus autẽ quando abraham accæpit ceturam/non eſt certum an uiuente adhuc ſara poſt eiectam hagar cum ismahele an mortua ſara. Scripturæ ſiquidẽ narratio ſi rei geſtæ ordine reſpondet, inſinuat ꝙ hoc fuit poſt mortem ſaræ. Mirum tamen eſt ꝙ tam ſenex (agens uidelicet centeſimũquadrageſimum annum uel circa) habẽsq; filios adultos eum promiſſionibus diuinis ꝙ uterq; futurus eſſet princeps gẽtis magnæ/& ꝙ in ſemine ishac benedicendæ erant omnes gentes terræ, accæperit puellam ad generandũ filios in quibus non erat uocandum ei ſemen: quia a deo dictum fuerat/in ishac uocabiturt ibi ſemen. Augetq; admirationem ꝙ horrens abraham dare ishac filio ſuo uxorem ex terra chanahan/accæperit in uxorem mulierem cuius natio ignota eſt nobis. Nec ulla fit mẽtio alicuius diuinæ cõſultationis: immo nec minimæ rationis huius noui coniugii. Ex omnibus collatis ſuſpicor abraham præfeciſſe domui ſuæ ishac tanq̃ hæredem uniuerſalem/& ꝙ ipſe ſeorſum manſerit cum cetura: & propterea in aduentu ribecæ nullam fieri abrahæ mẽtionem nec deinceps/niſi narrando mortem & ſepulturam & exonerationem ishac. **Que peperit ei zimram/& iaceſan/& medan/& midian/& isbac/& ſuach. Et iaceſan genuit ſeban & dedan. Et filij dedan fuerũt aſſurim & letuſim & leumim. Et filij midian bepha & bepher & chanoch/& abidab & eldabab. Oẽs hi filij cetura.**

Deditq; abraham cuncta que poſſederat isbac: filijs autẽ concubinarum largitus eſt munera. Interpres mutilauit. nam iuxta hebræũ habetur. **& filijs concubinarũ que abrahe/dedit abraham dona.** Vbi clare uides multas cõcubinas abrahæ: & per repetitionem commemorari ꝙ abraham dedit omne quod ſibi erat ishac. nam ſeruus eius donationem hanc factam

prium palatium propriam curiam relatiue ad gentem propriam: utpote princeps. ¶ Anni vite iſmahel/centum triginta ſeptem: ⁊ deficiens mortuus eſt ⁊ appoſitus ad populum ſuum. Iuxta hebræum habentur eadem uerba quæ ſcripta ſunt de obitu abrahæ. ⁊ finitus eſt ⁊ mortuus eſt, ⁊ congregatus eſt ad populos ſuos. Quæ expone ut ſupra. intelligendo tñ per populos eius animas defunctorū undecunqꝫ ſimiles in bonitate uel malicia iſmaheli ſm animam. Significatur enim ꝙ ſm animam congregatus eſt ad ſibi ſimiles ex quocunqꝫ populo fuerint defunctorum animas. Habitauit autē. Iuxta hebræū habetur. Et habitauerunt ab heuila uſqꝫ ſur. Non ad iſmahelem tantū/ſed ad iſmahelem & filios refertur. que reſpicit egyptum. Iuxta hebræū habetur. que eſt ſup facies egypti introeuntibus aſſur. ut ſitus regionis coſmographis clarius innoteſcat. Coram cūctis fratribus ſuis obijt. Iuxta hebræū habet. Sup facies omniū fratrum ſuorū cecidit. Dixerat angelus ad hagar de iſmahele & ſuper facies omniū fratrum ſuorum habitabit ſeu morabitur. & propterea narrat moſes hoc adimpletum dicendo ꝙ cecidit: hoc eſt ꝙ habitādo ſuper facies omniū fratrum ſuorum cecidit a uita. Situs regionis habitatæ ab eo poſtq̄ deſcriptus eſt a terminis terrarum/deſcribitur etiā relatiue ad habitata loca a fratribus iſmahelis filiis ceturæ: uidelicet ꝙ erat ſuper facies eorum. eminētia ſiquidem habitatæ ab iſmahele regionis ſignificatur.

HE quoqꝫ ſunt generationes iſhac/filij abraham. Abraham genuit iſhac. Qui quum quadraginta eſſet annorū, duxit vxorem ribcam/filiam bathuelis ſyri de meſopotamia. Iuxta hebræū habetur. filiam bethuelis aramei de padan aram. Nō erat ſyrus bethuel: ſed natione meſopotamius, patria autē aramæus. Et quoniā duæ erant ciuitates nomine aram. altera ſyriæ cognominata ſoba, ad illius differentiā (.ſ. aram ſoba) appellaẗ hæc aram padan. ſororē laban. Deficit. aramei. Patrium eſt nomen ab eadem ciuitate.

Deprecatuſqꝫ eſt iſhac dominum pro vxore ſua. Iuxta hebræum habetur. Et multiplicauit iſhac iehouah e regione vxoris ſue eo ꝙ eſſet ſterilis. Multa narrantur: & ꝙ ribeca orabat/& ꝙ iſhac multiplicauit orationem/& ſitus utriuſqꝫ perſeuerans cum prolixa oratione/& ꝙ ad deum fontem eſſendi ut gignerēt filiū oratio fuſa eſt. In qua oratione (ut gregorius expoſuit) manifeſtatur ꝙ diuina prædeſtinatio per orationū ſuffragia adimpletur. prædeſtinauerat enim ut in iſhac uocareẗ ſemen abrahæ/& tamen fructus orationis ſubiungitur. Qui exauditus eſt. Iuxta hebræū habeẗ. Et fuit exoratus ei iehouah. Ecce manifeſtus fructus orationis iſhac. ⁊ dedit conceptum ribce. Deficit. vxori eius. Sed collidebātur in vtero eius paruuli. Non omnino certus eſt modus commotionis infantū in utero ribecæ: an eſſet motus tanq̄ currentium contra ſeinuicem/an eſſet motus per modū pugnantium/an eſſet motus per modū corꝫ quæ in ſeinuicē colliduntur. Certum autē eſt ꝙ motus ille moleſtus erat matri. Que ait. ſi ſic mihi futurum erat, quid neceſſe fuit concipere. Iuxta hebræū habetur. ſi ſic/cur iſtud ego? Nullū uerbū in hebræo habeẗ, ſed ambæ locutiones mutilæ. Et eſt ſenſus. ſi ſic pati oportet/cur iſtud beneficiū imprægnationis ego habeo? In malū ſiquidē uerſum beneficiū eſſe cōqueriẗ.

Perrexitqꝫ vt conſuleret dominū. Nomen eſt tetragrāmaton, a quo cuncta bona procedunt. Modus autē conſulēdi deum non eſt ſcriptus: an per prophetam aliquem/an per ſacerdotem aut alio modo conſuluerit. Taceo incerta dicta ab hebræis de melchiſedech &c. Qui reſpondens ait. Iuxta hebræū habetur. Et dixit iehouah ipſi. Verba ſonant reuelationē factam fuiſſe ipſi ribecæ. Et primū eſſendi principiū alloquitur ribecam/declarando illi myſterium eſſe motum illū infantum in utero: ad inſinuandū ſæpedictā fidem ꝙ ipſe prouidentiā habet iſtorꝫ ſingularium etiā ſm ſingulariſsimos motus. Quo autē loquendi genere reuelauerit deus ribecæ, nō eſt ſcriptum. due gentes in vtero tuo ſunt. Ecce myſterium/duæ gentes nō in ſeiẗ ſis ſed in ſuis patribus. ⁊ duo populi ex vtero tuo diuidentur. Iuxta hebræū habetur. ⁊ duo regna e viſceribus tuis ſeparabuntur. Non ſolū duæ gentes generādæ ab infantibus qui tūc erant in utero, ſed etiā ꝙ illæ gentes duæ euehendæ eſſent in regna duo/prædiciẗ. populuſqꝫ populum ſuperabit. Iuxta hebræū habetur. ⁊ regnū pluſqꝫ regnum erit forte. Inæqualitas regnorum penes fortitudinem reuelatur. ⁊ maior ſeruiet minori. Iuxta hebræum habetur. ⁊ multū ſeruiet parco. Vbi clare patet uniuerſam hanc reuelationē ſpectare ad illos infantes ſm ſuas familias/& duas inæqualitates inter eas ſignificari. alterā penes fortitudinem: alteram penes multitudinem/cum effectu ꝙ regnū præſtans multitudine ſeruiet regno paucorum. Et ad literam uerificata ſunt hæc tempore dauidis. tūc enim regnum idumeæ (quod amplū erat) ſeruiuit regno iſrael/quod modicū erat. ¶ Nec mireris ꝙ paulus apoſtolus ad romanos ſcribens dicit ꝙ maior ſeruiet minori: quoniā uſus eſt tranſlatione ſeptuaginta: quæ tunc a græcis & romanis in precio habebaẗ. Et ſenſus in idē redit quantū ad rem: quū ſiue multitudine ſiue maioritate deſcribaẗ/ſignificatur idumæa deſcēdens ab heſau. ſi ſcripſiſſet hebraice/uſus fuiſſet hebraico textu: ſed ſcribēs græce/uſus eſt textu græco.

Et dies eius pariēdi impleti ſunt: ⁊ ecce gemini in vtero eius repti ſunt. Qui primus egreſſus eſt/ rufus erat ⁊ totus in morem pellis hiſpidus. Iuxta hebræu habetur. rufus totus ipſe ſicut pallium piloſum. Duæ qualitates infantis primi narrantur. altera pilorum no in parte corporis ſed in uniuerſo corpore. altera coloris pilorum/ ꝙ erant pili rufi. ⁊ vocauerunt nomen eius heſau. Aiunt dictum heſau eo ꝙ natus ſit quaſi perfectus. piloſitas enim perfectæ ætatis ſignum erat quatenus erat effectus adulti hominis. Protinus alter egrediens, plãtam. pro. calcaneum/ fratris tenebat manu. ⁊ idcirco appellauit eum iacob. Vtus eſt ſcriptura hoc nomen ſubtrahendo media ſyllabam. nam apud hebræos triſyllabum eſt ia/ha/cob: uius autē profert iacob. Et a calcaneo aiunt nomen iahacob deductum.

Sexagenarius erat iſhac quando nati ſunt paruuli. Hinc clare apparet ꝙ abraham tunc uiuebat: utpote centum ſexaginta annorum. & ꝙ uixit poſt natiuitatem nepotū annis quindecim. & manifeſtum fit ꝙ argumenta ab ordine narrandi ad ordinem rerum geſtarum carent ſolido fundamento. nam prius narrata eſt mors abrahæ/ & narrata eſt benedictio diuina ſuper iſhac poſt mortem abrahæ: & modo narratur natiuitas heſau & iahacob quæ fuit ante mortē abrahæ anno quintodecimo ad minus. Et hanc regulam habeto prudens lector ſemper ante oculos, ne ſuper infirmū fundamētum ædifices. Quibus adultis, factus eſt heſau vir gnarus venãdi ⁊ homo agricola: iahacob autē vir ſimplex habitabat in tabernaculis. Dictionem interpretatam ſimplex/ multi interpretatur perfectus. Certum aiunt eſſe ꝙ hebraica dictio a plenitudine deducitur: & ad perfectionem ſeu plenitudinem animi referunt. heſau uacabat agriculturæ & uenationi: iahacob uacabat domeſticis officiis & cultui proprii animi. Iſhac diligebat heſau/ eo ꝙ de venationibus illius veſceretur: ⁊ rebca diligebat iahacob. ¶ Coxit autē iahacob pulmentum. ad quem quū veniſſet. Iuxta hebræu habetur. Et venit heſau de agro laſſus. Non dicitur ꝙ uenit ad iahacob: ſed poſtea q̄ fatigatus uenit/ ſubiungit. ⁊ dixit heſau ad iahacob. da mihi de coctione hac rufa quia oppido laſſus ſum. Iuxta hebræū habetur. Fac comedere multum me nunc de rufo rufo iſto, quia laſſus ego. Vt inferius ſubiungitur/ coctas lentes appellat rufum pulmentum. Et uehementis cōcupiſcentiæ eſt & petere multum & concupiſcere rufum. Nec intelligas dictionem hebraicam componi ex comedere & multum: ſed ſignificare ferinū quoddã comedere groſſo bolo/ & circumlocutione ſignificari per comedere multum. Quam ob cauſam vocatum eſt. pro. vocauit/ nomen eius edom. Incertus autor nominis edom ſignificatur ex magna cupidine alimenti rufi. Cui dixit iahacob. vende mihi. Iuxta hebræū habetur. vende ſicut hodie mihi primogenita tua. Penes quid attenditur ſimilitudo non eſt omnino liquidum. Crediderim ego ſimilitudinem attendi penes præſens tempus: ut ſit ſenſus. uende mihi primogenituram/ non ut habendã tempore paternæ hæreditatis ſed ut inchoandam hodie. Ille reſpondit. en morior/ quid mihi proderunt primogenita? Verba ſunt turbati uehementi concupiſcentia illius cibi ſimul & laſſitudine. Ait iahacob. iura ergo mihi. Iuxta hebræū habetur. iura mihi ſicut hodie. Expone ut prius. Iurauit ergo heſau/ ⁊ vendidit primogenita. Et ſic accepto pane ⁊ lentis edulio. intellige a iahacob: ut clare uidetur in hebræo. Et nomine panis intellige uniuerſa adiuncta lentibus. integrum enim prandium ſeu cœnam dedit iahacob. comedit ⁊ bibit: ⁊ abijt paruipendens ꝙ primogenita vendidiſſet. Iuxta hebræū habetur. ⁊ paruipendit heſau primogenituram. Verba ſunt moſi uel rationem reddentis facti ꝙ ideo heſau uendidit primogenituram quia paruipendit eam, uel narrantis qualitatem animi heſau poſt ſaciatam concupiſcentiam/ ꝙ perſeuerauit paruipendendo primogenituram: ad ſignificandum ꝙ non reſipuit. ¶ Circa quæſtiones quæ hic mouētur de peccato tum iahacob tum heſau, certū eſt ꝙ heſau peccauit ſaltē uilitate animi. An autē primogenitura eſſet non uenalis eo ꝙ ſacerdotiū haberet annexum/ ſacra ſcriptura nō tradit: immo rubenitæ aduerſus moſen nō pro ſacerdotio ſed pro principatu tanq̄ debito primogenito cōtendebant numeri. 16. Et niſi iahacob ob reuelationem factam matri diuinitus excuſetur a prouocatione fratris ad huiuſmodi peccatum uendendi, excuſet ipſum qui nouit. ego enim aliter excuſare neſcio.

CAPVT .XXVI.

ORta autē fame ſuper terrã poſt eam ſterilitatē que acciderat in diebus abrahã, abijt iſhac ad abimelech regem peliſthim in gherar. apparuitq̄ ei dominus. Nomen eſt tetragrammaton: apte congruens largitati diuinæ erga iſhac. Et eſt hæc prima uiſio diuina iſhac. quæ an fuerit in uigilia an dormiendo/ ſcriptum non eſt: uerum ex eo ꝙ nulla mentio fit ſomni, intelligenda eſt ſpiritualis uiſio more prophetarum in uigilia. Et mos ſcribendi familiaris moſi/ hinc quoq̄ apparet: prius ſcribendo rem geſtam & deinde rationē rei geſtæ. prius ſcripſit ꝙ iſhac iuit in gherar

rar ad abimelech: & deinde ſcribit mandatum diuinum ꝙ non eat in ægyptum ſed in gherar. Conſtat enim hanc uiſionem fuiſſe anteꝗ̃ iret ad abimelech. ⁊ ait. ne deſcendas in egyptum. in quam deſcendit abraham pater tuus tempore alterius famis. ſed quieſce. pro. appropinqua/in terram quam dicam tibi. Inhibito longo itinere/iter ad propinquum locum mandat: propinquum autẽ non incertum ſed monſtrandum illi. Et hinc inſinuatur ꝙ uel alia interceſsit reuelatio certi loci uidelicet gherat, uel (quod potius crediderim) ex certo accepto ſigno cognouit locum certum quem dixerat deus: ſicut abraham tertio die eleuatis oculis cognouit montem ſuper quem immolaturus erat iſhac. ⁊ peregrinare in ea. Iuxta hebræum habetur. in terra iſta. Terra quam prius propinquam appellauerat/explicat eſſe terram iſtam: hoc eſt infra terminos illius regionis ſemini eius dandæ. eroq́ꝫ tecum ⁊ benedicam tibi. Tibi enim ⁊ ſemini tuo dabo vniuerſas regiones. pro. terras has: complens iuramentum quod ſpopondi abrahã patri tuo. ⁊ multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas celi: dabo q́ꝫ poſteris tuis vniuerſas regiones has. Eadem uerba repetuntur in hebræo. ⁊ dabo ſemini tuo omnes terras iſtas. Primum enim commemorauit hoc tanꝗ̃ promiſſum abrahæ/ac tanꝗ̃ benemerenti iſhac. meritum enim eius ſignificatur præponendo tibi. Iterum autem dicit/ tanꝗ̃ omnino executurus & daturus uniuerſas terras illas ſemini iſhac: ut hinc diſcernatur manifeſte inter ſemen iſhac & ſemen iſmahelis & aliorum filiorum abrahæ. et benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terre. Ecce promiſsio meſsiæ olim facta abrahæ/modo repetitur ad iſhac. non tamen ſine commemoratione meriti abrahæ, cuius obedientia manifeſte affertur pro ratione. eo ꝙ obedierit abrahã voci mee/⁊ cuſtodierit precepta ⁊ mandata mea/⁊ cerimonias legeſq́ꝫ ſeruauerit. Iuxta hebræum plura leguntur. ⁊ cuſtodiuit cuſtodiam meam/precepta mea/ſtatuta mea ⁊ doctrinas meas. Ab obſeruatione quattuor diuinarum rerum commendatur abraham. Prima res eſt cuſtodia diuina: hoc eſt circumſpectio atq́ꝫ uigilantia diuinæ curæ circa ea quæ ei ſunt placita. Huic uſq́ꝫ adeo ſtuduit abraham morem gerere ut non pepercerit chariſsimo filio ſuo iſhac &c. Secunda res comprehendit omnia præcæpta moralia. Tertia uero omnia ſtatuta cerimoniarum: quarum circuncisio erat præcipua. Quarta demum documenta omnia fidei ſpei ac charitatis comprehendit reuelata.

MAnſit itaq́ꝫ iſhac in gherar. Qui quum interrogaretur a viris illius loci ſuper vxore ſua/ reſpondit. ſoror mea eſt. Timuerat enim confiteri ꝙ ſibi ſociata eſſet coniugio: reputans ne forte interficerent eum propter illius pulchritudinem. ¶ Cumq́ꝫ pertranſiſſent dies plurimi/ ⁊ ibidem moraretur, proſpiciens. pro. fecit inſpicere/abimelech rex peliſthim per feneſtram. Senſus eſt ꝙ fixit oculos ad inſpiciendum/effecit ut oculi inſpicerent: & ſic. vidit eum iocantem cum ribca vxore ſua. Actus coniugalis ſignificatur: ut teſtantur ſubiuncta uerba abimelech. ⁊ accerſito iſhac ait. perſpicuum eſt ꝙ vxor tua ſit: cur mentitus es ſororem tuam eſſe? Iuxta hebræum non habetur mentitus es/ſed dixiſti. honeſtius enim locutus eſt. Reſpondit. timui ne morerer propter eam. Dixitq́ꝫ abimelech. quare impoſuiſti nobis? Iuxta hebræum habetur. quare rem iſtam feciſti nobis? Et hic quoq́ꝫ honeſtius increpat. Potuit coire. Iuxta hebræum habetur. ſicut parum coiuit quiſpiam de populo cum vxore tua. Non dicit paulum defuiſſe/ſed ſicut paulum. Aſsimilat periculum concubitus actioni quæ parum abfuit ab hoc ut efficeretur/ex hoc ꝙ ribeca pulchra habebatur ſoluta. ⁊ induxiſſes ſuper nos grande peccatum. Superfluit grande. Precepitq́ꝫ omni populo/dicens. qui tetigerit hominis huius vxorem. Iuxta hebræum habetur. Qui tangens in homine iſto ⁊ in vxore eius, moriendo morietur. Vtriq́ꝫ prouidit abimelech: & uitæ iſhac/& pudicitiæ ribecæ.

SEminauit autem iſhac in terra illa: ⁊ inuenit in ipſo anno centuplum. Iuxta hebræum habetur. centum eſtimationes. ut non tam certum ꝗ̃ æſtimatum centuplum ſignificetur. benedixitq́ꝫ ei dominus. Nomen eſt tetragrammaton/congruum tantæ largitati. ⁊ locupletatus eſt homo. ⁊ ibat proficiens atq́ꝫ ſuccreſcens donec magnus vehementer effectus eſt. Habuit quoq́ꝫ poſſeſsionem ouium ⁊ armentorum/⁊ familiam plurimam. Ob hec inuidentes ei peliſthim, omnes puteos quos foderant ſerui patris eius abrahã illo tempore. Iuxta hebræum habetur. in diebus abrahe patris eius. Tempus enim foſsionis ſignificatur non obſtruſionis. obſtruxerunt/implentes humo. Et dixit abimelech ad iſhac. recede a nobis: quoniam potentior nobis factus es valde. Et ille diſcedens venit ad torrentem. pro. vallem/gherar. appellabatur enim ualis gherar. ⁊ habitauit ibi. Rurſumq́ꝫ fodit. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ reuerſus eſt iſhac ⁊ fodit. Nõ eſt certum an huiuſmodi reuerſio ſignificet tantum iteratam foſsionem (& ſit ſenſus/reuerſus eſt ad fodiendum) an ſignificet localem re-

uerſionem a ualle ad loca puteorum iſtorum. alios puteos. Superfluit alios. quos foderant ſerui patris eius abrahã: ⁊ quos illo mortuo olim obſtruxerant peliſthim. appellauitqꝫ eos iiſdem nominibus quibus ante pater eius uocauerat. Foderuntqꝫ in torrente. Iuxta hebræum habetur. Et foderunt ſerui ishac in valle: ⁊ inuenerunt aquam viuam. Non eſſe puteos iſtos eoſdem cum ſupradictis/ipſa nominum diuerſitas teſtatur. nam illi nominati ſunt nominibus antiquis: iſti autem nominati ſunt nominibus nouorum euentuum. Et nihilominus diuerſitas locorum inſinuatur/narrando de iſtis ꝙ foſſi ſunt in ualle: tanq̄ illi alii extra illam uallem fuerint. Sed ⁊ ibi iurgium fuit paſtorum gherar aduerſus paſtores ishac/dicentium. noſtra eſt aqua. Ac ſi apertius dixiſſent. aqua puteorum quos foderat abraham/ueſtra eſt: iſta autem noſtra eſt. Quamobrem nomen putei ex eo quod acciderat vocauit calumniam Dictionem interpretatam calumniam, alii litigium alii contentionem interpretantur. Et dicit ioſephus utrunqꝫ puteum imperfectum fuiſſe relictum propter huiuſmodi lites. Tertius autem diſtans pacifice perfectus eſt. Foderunt ⁊ alium: ⁊ pro illo quoqꝫ rixati ſunt. appellauitqꝫ eum inimicitias. Profectus inde/fodit alium puteum: pro quo non contenderunt. Itaqꝫ vocauit nomen eius latitudo/dicens. nunc dilatauit nos dominus. Nomen eſt tetragrammaton/congruens effectui. et fecit creſcere ſuper terram. Iuxta hebræum habetur. et fructificabimus in terra. Aqua enim mater eſt fructificandi tam in uegetabilibus q̄ in animalibus.

Aſcendit autem ex illo loco in beer ſebah. Hic eſt locus in quo habitauerat abraham & fœdus inierat cum abimelech: ut ſcriptum eſt ſuperius cap. 21. Ubi apparuit ei dominus in ipſa nocte/dicens. Nomen eſt tetragrammaton. Viſionem iſtam (quæ ſecunda eſt diuina apparitio ad ishac) ſuſpicor fuiſſe in ſomnis, ex eo ꝙ dicitur ipſa nocte. ego ſum deus abraham. Iuxta hebræũ habetur. ego elohe abraham/patris tui. Summum iudicem abrahæ (hoc eſt mercedem reddentem debitam abrahæ) nominat ſeipſum fons eſſendi: ut confidat ishac in eodem ſummo deo ſeruaturo promiſſa abrahæ. noli timere. Iuxta hebræũ habetur. non timebis. exoſus paleſtinis & eiectus ab abimelech. quia tecum ſum. benedicam tibi ⁊ multiplicabo ſemen tuum/propter ſeruum meum abraham. Itaqꝫ edificauit ibi altare: ⁊ inuocato nomine domini. Iuxta hebræũ habetur. et vocauit in nomine iehouah. Non ſolum ædificauit altare ad offerendum ſacrificia/ſed etiam inuocauit in nomine ſummi dei qui dat eſſe omnibus, ad recognitionem beneficii creationis & gubernationis: imitatus abraham patrem qui ibidem ſummum deum coluerat. et extendit ibi tabernaculum ſuum. precepitqꝫ ſeruis ſuis vt foderent puteum. Iuxta hebræum habetur. et foderunt ibi ſerui ishac puteum. Neſcitur an iſte puteus ſit illemet quem foderat olim abraham / & obſtruſus fuerat a paleſtinis.

Ad quem locum quum veniſſent de gherar abimelech ⁊ achuzath amicus eius ⁊ phichol dux militum eius, locutus eſt eis ishac. quid veniſtis ad me/hominem quem odiſtis ⁊ expuliſtis a vobis? Qui reſponderunt. vidimus tecum eſſe dominum. Iuxta hebræũ habetur. videndo vidimus ꝙ fuit iehouah tecum. Et iſti ſummum deum dantem omnibus eſſe/profitentur prouidentiam habere etiam iſtorum minimorum: confitendo ꝙ ipſe proſperum ſucceſſum dedit ishac. ⁊ diximus. ſit iuramentum inter nos ⁊ ineamus fedus. Iuxta hebræum habetur. Erit nunc iuramẽtum inter nos/inter nos ⁊ inter te, ⁊ percutiemus fedus tecum. Prima uice pronomen nos demonſtrat paleſtinos & ishac: ſecunda autem uice demonſtrat paleſtinos tantum. Quod enim confuſe dixerant inter nos, diſtinguunt per partes/dicendo inter nos & inter te. vt non facias nobis quicqꝫ mali, ſicut ⁊ nos nihil tuorum attigimus: nec fecimus quod te lederet, ſed cum pace dimiſimus auctum benedictione domini. Iuxta hebræum habetur. ſi facies nobiſcum malum ſicut non tetigimus te, et ſicut fecimus tecum duntaxat bonum/et miſimus te in pace: tu nunc benedictus iehouah. Ordo literæ eſt. ſi tu nunc benedictus iehouah facies nobiſcum malum ſicut &c̈. Materia fœderis proponitur horrendo tantum facinus/ut tu benedictus a deo reddas nobis malum pro bono. non enim dubitantis ſed horrentis eſt ſi facies nobis malum. Et forma ingratitudinis explicatur dicendo ſicut &c̈. Ratio autem diuini nominis iam reddita eſt. Fecit ergo eis conuiuium: ⁊ poſt cibum et potum ſurgentes mane/iurauerunt ſibi mutuo: dimiſitqꝫ eos ishac pacifice in locum ſuum.

Ecce autem venerunt in ipſo die ſerui isbac: annunciantes ei de puteo quem foderant/⁊ dicentes. inuenimus aquam. Prius narrauerat moſes ꝙ ſerui ishac foderunt puteum, modo uero narrat inuentionem aquæ: ad ſignificandum ꝙ foſsio putei huius prius inchoata/ter minata eſt ad inuentionem aquæ illo die quo fœdus inierunt ishac & abimelech. Vnde appellauit eum abundantiam. Iuxta hebræũ habetur. Et vocauit ipſum iuramentum. Hoc enim nomen quadrat tum hebraicæ dictioni/tum euentui qui illo die fuit. propter quod ſignificantius moſes explicauit & fuit in die ipſo. tum ſupradictis ꝙ ishac nominauit puteos reſtauratos eiſdem nominibus quibus nominati fuerant ab abraham patre ſuo. Conſtat enim ex cap. 21. ꝙ abraham nominauit puteum iuramenti ibidem. ⁊ nomen vrbi. poſt ædificatæ/quã hodie aiunt uocari giblin. impoſitum eſt beer ſebab vſq; in præſentem diem.

HEſau vero quadragenarius duxit vxores: iehudith filiam beeri hitbei/⁊ baſemath filiam elon eiuſdem loci. Inſinuatur ꝙ non mãdato patris/ſed iam quadragenarius ex ſeipſo duxit has uxores: non inuito, nõ renitente patre/ſed condeſcẽdente uotis filii. in quorum ſignum uocauit poſtea eum ut benediceret illi. Et quum heſau expertus fuiſſet ꝙ pater non libenter aſpiceret chananæas, ut rem gratam faceret patri accæpit uxorem ismahelitam. Que ambe offenderunt animum isbac ⁊ ribce. Iuxta hebræum habetur. Et fuerunt amaritudo ſpiritus/isbac ⁊ ribce. Datiui caſus eſt tam ishac q̃ ribcæ. Non fuerunt amaritudo corporis ſed ſpiritus utriq;. diſsimilitudo morum & forte religionis amara erat ſpirituali animo tam ishac q̃ ribecæ.

CAPVT .XXVII.

SEnuit autem isbac: ⁊ caligauerunt oculi eius/⁊ videre non poterat. vocauitq; heſau filium ſuum maiorem: ⁊ dixit ei. fili mi. Qui reſpondit. adſum. Cui pater. vides inquit ꝙ ſenuerim et ignorem diem mortis mee. Sume arma tua/pharetram ⁊ arcum: ⁊ egredere foras. Quumq; venatu aliquid apprehenderis, fac mihi inde pulmentum ſicut velle me noſti: ⁊ affer vt comedam, et benedicat tibi anima mea anteq̃ moriar.

Quod quum audiſſet ribca/et ille abiſſet in agrum vt iuſſionem patris impleret, dixit filio ſuo iahacob. audiui patrem tuum loquentem cum heſau fratre tuo: ⁊ dicentem ei. affer mihi de venatione tua ⁊ fac cibos, ⁊ comedam ⁊ benedicam tibi coram domino anteq̃ moriar. Nomen eſt tetragrammaton/ualde congruum benedictioni: eo ꝙ ab eſſendi fonte omne bonum proficiſcitur. Nunc ergo fili mi acquieſce conſiliis meis. Iuxta hebræum habetur. audi in voce mea ad quod ego præcipiens tibi. Monet ut obediat non conſilio ſed præcæpto ſuo. ⁊ pergens ad gregem/affer mihi duos hedos optimos, vt faciam ex eis eſcas patri tuo quibus libenter veſcitur. quas quum intuleris et comederit/benedicat tibi priuſq; moriatur.

Cui ille reſpondit. Noſti ꝙ heſau frater meus homo piloſus ſit ⁊ ego lenis. ſi attrectauerit me pater meus ⁊ ſenſerit, timeo ne putet me ſibi voluiſſe illudere. Hinc clare apparet bona intentio iahacob exequendi præcæptum maternum/fultum diuina reuelatione facta olim matri de ipſo præponẽdo fratri. Ita ꝙ non animo fallendi patrem/ſed animo aſſequendi diuinum promiſſum, manifeſtat ſe attentaturum hanc rem: ſed uereri ne in paternis oculis mentis appareret illuſor: quoniã etſi animus abeſſet illudendi/factum tamen ſuapte natura erat fallax. ⁊ inducat ſuper me maledictionẽ pro benedictione. Ad quem mater. in me ſit ait iſta maledictio fili mi: tantũ audi vocem meã: et perge/affer que dixi. Confidens mater in diuina reuelatione/fideiuſſoris perſonam aſſumit: ut ſic tutum reddat filium. Abijt/⁊ attulit: deditq; matri ſue. Parauit illa cibos ſicut nouerat velle patrem illius: ⁊ veſtibus heſau valde bonis quas apud ſe habebat domi/induit eum. Hinc quoq; apparet quanta differentia erat inter heſau & iahacob. Ille nanq; primogenitus ueſtibus utebatur (ut in hebræo dicitur) deſideratis/quas interpres appellat ualde bonas: iſte autẽ ueſtibus quæ deſiderabiles erãt (utpote precioſæ ac raræ) carebat. Et inſinuatur mos qui etiam hodie ſeruatur in locis ubi ſolus primogenitus eſt hæres. fratres enim & in ueſtitu & in cæteris habentur fere ut famuli.

Deditq; pulmentum ⁊ panes quos coxerat in manu iahacob filij ſui. Quibus illatis/dixit. pater mi. At ille reſpondit. audio. Iuxta hebræũ habetur. ecce ego. ſed parui refert. quis es tu fili mi? Dixitq; iahacob. Ego heſau primogenitus tuus/feci ſicut precepiſti mihi. Si dixiſſet ego primogenitus tuus/& non addidiſſet heſau, excuſaretur (quia emerat primogenituram) ſed dicendo heſau/inexcuſabilis apparet a mendacio officioſo. Ad quod etiã ſpectat/feci

Digitized by Google

VIx iſhac ſermonem impleuerat / ⁊ egreſſo iahacob foras, venit heſau: coctoſq; de venatione cibos intulit patri / dicens. ſurge pater mi ⁊ comede de venatione filij tui: vt benedicat mihi anima tua. Dixitq; illi iſhac pater eius. quis es tu? Qui reſpōdit. ego ſum filius tuus primogenitus heſau. Expauit iſhac ſtupore vehementi ⁊ vltraq; credi poteſt admirans. Iuxta hebræū habetur. Et tremuit iſhac tremitu magno vſq; valde. Non erat ratio timendi aut tremendi, ſed admirandi & iraſcendi ſm cauſas naturales: quocirca pauor iſte ac tremitus tam magnus & repētinus diuinitus fuit immiſſus. Et quoniā ea quæ exterius fiunt a deo / ſigna ſunt internorum, quemadmodū tremor eſt motus compoſitus ex motibus elementi grauis & animæ / ita animus iſhac mixtus erat ex affectu proprio pro heſau aduerſus iahacob & motione diuina in fauorem iahacob: & hæc præualuit. Diuina itaq; reuelatio nō qualiſcunq; ſed cum huiuſmodi pugna in animo iſhac deſcribitur / inchoando ab ipſa cōtrarietate motuum in corpore & in animo. Et hæc eſt tertia reuelatio diuina facta iſhac. Et ait. quis igitur ille eſt qui dudum captam venationem attulit mihi? Iuxta hebræū habet. Quis ⁊ vbi nunc ipſe qui venatus eſt venationem ⁊ attulit mihi, ⁊ comedi ex omnibus priuſq; tu venires: benedixiq; ei. Non ſolum perſonam ſed & locum & tempus præſens & præteritam uenationē eiuſdem admirando, nō fatetur ſe neſcire ſed neſciuiſſe: ut uerba eius ſubiuncta teſtātur. Et oportuit declarare q̄ neſcius benedixiſſet iahacob: ut cognoſceret heſau q̄ nulla mutatione nulla arte uſus fuerat benedicendo alteri. ⁊ erit benedictus? Hinc clare apparet diuina reuelatio cum mutatione animi iſhac.

Auditis heſau ſermonibus patris, irrugijt clamore magno / ⁊ conſternatus. Iuxta hebræū habetur. ⁊ clamauit clamore magno ⁊ amaro vſq; valde. Excellētia triſtitiæ deſcribitur ex magnitudine tū clamoris tum amaritudinis. Et ait. benedic etiā ⁊ mihi. Iuxta hebræū repetitur mihi. benedic mihi etiā / mihi pater mi. Ad exprimendum / ad commemorādum ſe tam dilectum a patre primogenitum repetit ſeipſum: ut uel ſic prouocet patrem ad benedicēdum etiā ipſum. Ex qua petitione apparet q̄ non inuidia ſed amore proprii boni petebat. Qui ait. venit germanus tuus fraudulenter ⁊ accepit benedictionem tuam. Et hinc apparet reuelatio facta iſhac: & mendacium officioſum iahacob. At ille ſubiunxit. iuſte vocatum eſt nomen eius iahacob: ſupplantauit enim me altera vice. Primogenita mea ante tulit: ⁊ nunc ſecundo ſurripuit benedictionem meam. Interpres mutauit. nam in hebræo eadē dictio habetur hic quam interpres interpretatus eſt tulit / dicendo primogenita mea ante tulit. Et dixit. an nō reſeruaſti et mihi benedictionem? Reſpondit iſhac. dominum tuum illum conſtitui. Eadem dictio eſt quam ſuperius diximus non proprie interpretari dominum: ſed potius ſuperiorem ſeu principem. ⁊ omnes fratres eius ſeruituti illius ſubiugaui. frumento ⁊ vino ⁊ oleo ſtabiliui eum. In hebræo non habetur oleo. nec uino ſed muſto. ⁊ tibi poſt hec fili mi vltra quid faciam? Iuxta hebræū habetur. ⁊ tibi vbi nunc quid faciam fili mi? Nec ex parte rerum nec ex parte locorum reſeruatum eſt aliquid præſenti tempori faciendum. Cui heſau ait. num vnā tantū benedictionem habes pater mi? mihi quoq; obſecro vt benedicas. Verba eadem repetuntur. benedic mihi etiā mihi pater mi. affectu ſuperius expreſſo. Cumq; eiulatu magno fleret. Iuxta hebræū habetur. Eleuauit heſau vocē ſuā, ⁊ fleuit. Sententia clara eſt. Motus iſhac. Iuxta hebræū habetur. Et reſpondit iſhac pater eius. Nihil dicitur de commotione. ⁊ dixit ad eū. in pinguedine terre / ⁊ in rore celi deſuper erit benedictio tua. Iuxta hebræū habet. ecce de pinguedinibus terre erit ſeſſio tua ⁊ de rore celorū deſuper. Nō ſcribitur hic benedictio: ſed ſeſſio ſeu habitatio tua in copia rerum quæ ex cœlorum beneficio & terræ naſcūtur. viues in gladio. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ſuper enſem tuū viues. Militiæ uacaturū genus eius prædicit. Et hoc adimpletum fuiſſe nō eſt dubium. ⁊ fratri tuo ſeruies. Poſt longa tempora hoc impletum fuit quando idumæa ſeruiuit dauidi. tempuſq; veniet quum excutias et ſoluas iugum eius de ceruicibus tuis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ erit quando dominaberis, ⁊ excuties iugum eius de ſuper collū tuum. Quarti reg. 8. cap. legitur q̄ regnante ſuper iuda ioram receſſit idumæa ne eſſet ſub iuda, & cōſtituit ſibi regem. Tunc itaq; impleta eſt hæc prophetia. nō enim dicitur & erit quando dominaberis fratri tuo, ſed abſolute quando dominaberis. quod habendo regem proprium liquidum eſt impleri.

ODerat ergo ſemper. Iuxta hebræū nō tot habentur. ⁊ odit heſau iahacob. Subſecutum odium deſcribitur. propter benedictionem qua benedixerat ei pater eius. Dixitq; in corde ſuo. venient dies luctus patris mei: ⁊ occidam iahacob fratrem meum. Nunciata ſunt hec ribce. Iuxta hebræū habetur. Et nunciata ſunt ribce verba heſau filij eius magni. Hinc clare apparet q̄ non tantū in corde ſuo / ſed etiam ore ſuo heſau machinatus eſt mortem iahacob. Que mittēs ⁊ vocās iahacob filium ſuū paruū. Hinc apparet abſentia iahacob poſtq̄ fratrem offendit. dixit ad eū. ecce heſau frater tu minatur vt occidat te. Iuxta hebræū habet. cōſola,

tur ſe ad te/ad occidendum te. Conſtructio eſt appoſitiua ad te/ad occidendũ te. Et eſt ſenſus.
heſau conſolatur ſeipſum de te/quia occiſurus eſt te. Nunc ergo fili mi audi vocem meam: ⁊
conſurgens fuge ad laban fratrẽ meum in aran. pro. charan. Et hinc apparet ꝙ eadẽ ciuitas
eſt quæ nominatur aram padan & nominatur charan. ribeca enim quæ ibidem fuerat nata &
nutrita/nominat eam charan quæ ſuperius nominata eſt aram fluuiorum & aram padan. ha
bitabiſq; cum eo dies paucos donec requieſcat furor fratris tui ⁊ ceſſet indignatio eius, obli.
uiſcaturq; eorum que feciſti in eum: poſtea mittam ⁊ adducã te inde huc. Cur vtroq; orbabor
filio vno die? altero quia occidet: altero quia nõ erit mihi uſui occiſor filii mei chariſſimi.
Dixit quoq; ribca ad isbac. Tedet me vite mee propter filias cheth. ſi acceperit iahacob vxo
rem de ſtirpe huius terre. Iuxta hebræũ habet. de filiabus cheth ſicut iſtas de filiab⁹ terre.
Non dubitantis alias fore ſimiles/ſed exemplum expertum proponẽtis eſt ſimilitudo. Et forte
non appoſitiue ſed extenſiue adiunxit de filiabus terræ: ad excludendum etiam iſmahelitas, ut
aſſequeretur intẽtum mittendi iahacob in meſopotamiam. propter hoc enim tacita cauſa prin
cipali (ſcilicet timore mortis iahacob) propoſuit cauſam ſecundariam/ueram tamen. nolo vi
uere. Iuxta hebræum habetur. quare mihi vite? Quaſi dicat. fruſtra/immo in amaritudi.
ne ſpiritus.

CAPVT .XXVIII.

Vocauit autem isbac iahacob: ⁊ benedixit. Ecce iterum firmata benedictio
iahacob. precepitq; ei dicens. noli accipere coniugem de genere chenaban:
ſed ſurge ⁊ proficiſcere in meſopotamiam ſyrie. Iuxta hebræũ habetur. in pa
dan aram. Vt dictum eſt/ciuitas eſt inter euphraten & tigrim: quæ alio nomi.
ne dicitur charan. ad domum bethuel/patrem matris tue: ⁊ accipe tibi inde
vxorem de filiabus laban auunculi tui. deus autem omnipotens. Iuxta he.
bræum habetur. Et el victor. Vt ſuperius diximus/el nomen eſt dei penes attributum for.
titudinis. ſignificat enim deum quatenus eſt fortis. Victor quoq; nomen eſt dei ab eo ꝙ uincit
& ſuperat omnia. & propterea interpretatum eſt ab aliis omnipotẽs/tanq̃ idem ſit omnia poſſe
& omnia uincere. Apte autem uictoria adiungitur fortitudini. finis enim fortis eſt uincere. Et
utrunq; attributũ cõgruit ſtatui iahacob, quem oportebat fugere iram heſau. ſignificatur enim
ꝙ ille qui eſt ſumme fortis ac omnia uincit/non ſolum eruet te de ira fratris tui ſed præualebit
ad benedicẽdum te &c̃. benedicat tibi ⁊ creſcere te faciat atq; multiplicet/vt ſis in turbas po.
pulorum: ⁊ det tibi benedictionem abraham. Hæc omnia uerba futuri indicatiui ſunt: benedi
cet/fructificare faciet & multiplicare/& eris/& dabit. ⁊ ſemini tuo. Deeſt tibi. Legendum eſt.
tibi ⁊ ſemini tuo tecum. Poſtq̃ dixerat & dabit tibi benedictionem abrahæ, ſubiũgit exponen
do/tibi & ſemini tuo tecum: ut benedictio diuina abrahæ intelligatur communis iahacob & ſe
mini eius. vt poſſideas. Iuxta hebræũ habetur. vt hereditẽs tu terram peregrinationis tue.
hoc eſt ut hæreditario iure ad te pertineat terra iſta & non ad heſau. declarat enĩ ipſum iahacob
decretum eſſe hæredem benedictionis abrahæ/& promiſſionis eidem a deo factæ. quam pol.
licitus eſt auo tuo. Iuxta hebræũ habetur. quam dedit elohim abrahe. Deus iuſtus diſtribu
tor/nominatur ꝙ dedit terram hanc abrahæ: ut hæreditas iuſta ſanctaq; ſignificetur. Cumq;
dimiſiſſet eum isbac, profectus venit in meſopotamiam ſyrie. Iuxta hebræũ habetur. in pa.
dan aram. Prius moſes narrat perfectũ iter iahacob: & deinde quæ interim euenerunt. ad la
ban filium bethuel ſyri. Iuxta hebræũ habetur. aramei. Nomen eſt patrium a ciuitate aram.
fratrem ribce matris ſue.

Videns autẽ heſau ꝙ benedixiſſet pater ſuus iahacob ⁊ miſiſſet eum in meſopotamiam ſyrie.
Neſcio unde interpres iſte ſumpſerit hæc uocabula. nam in hebræo habetur. in padan aram.
quam conſtat non eſſe in ſyria. vt inde vxorem duceret: ⁊ ꝙ poſt benedictionem. Separauit
interpres particulam hanc a præcedente. nam iuxta hebræum legendum eſt. ⁊ miſit eum in
padan aram ad accipiendum ſibi inde vxorem in benedicẽdo ipſum: ⁊ precepit ei/dicens non
accipies coniugem de filiabus chenaban. Vbi clare apparet & ſeparatio & mutatio. ꝙq; obe
diens iahacob parentibus iſſet in ſyriam. Iuxta hebræum habetur. in padan aram. In ſyria
enim erat. nam terra promiſſionis pars eſt ſyriæ. beer ſebah autem unde egrediebatur iahacob/
extrema pars dicitur terræ ſanctæ ſm longitudinem ex parte auſtrali: iuxta illud a dan uſq;
beer ſebah. 2. reg. ult. videns quoq; ꝙ non libenter aſpiceret filias chenaban pater ſuus, iuit
ad iſmahelem: ⁊ duxit vxorem abſq; his quas prius habebat/machalath filiam iſmahel filij
abraham/ſororem nebaioth.

IGitur egreſſus eſt iahacob de beer ſcbab, ⁊ pergebat aram. Iuxta hebræum habetur. ⁊ iuit in charan. Quam conſtat eſſe inter euphiaten & tigrim. Extremos terminos a quo & ad quem itineris iahacob/narrat moſes priuſq̃ narret euentus medios in uia. Quumq; ueniſſet ad quendam locum/⁊ uellet in eo requieſcere poſt ſolis occubitum. Hebræus textus ſonat neſcio quid fortuiti/ſingularitatis & inuoluntarii. ⁊ occurrit in illum locum, ⁊ pernoctauit ibi:quia declinauit ſol. Occurſus improuiſum quid/articulus quem per pronomen illum circumloquimur ſingularitatem/ratio autẽ temporis neceſſitatem præ ſe fert. tulit de lapidibus qui iacebant. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tulit de lapidibus loci. lapidoſus enĩ locus inſinuatᷣ. ⁊ ſupponens capiti ſuo/dormiuit in eodẽ loco. Viditq; in ſomnis ſcalã ſtantem ſuper terram. Iuxta hebræum habetur. ⁊ ecce ſcala fuit ſtans ad terram/⁊ cacumen illius tangens celum. Hæc eſt prima pars ſomnii, ſcala a terra uſq; ad cœlum ſtans firma in terra. dictio enim hebraica ſtare non qualitercunq; ſed firmiter ſignificat. angelos quoq; dei aſcendentes ⁊ deſcendentes per eam. Iuxta hebræũ ſimiliter habetur. ⁊ ecce angeli elohim aſcendentes ⁊ deſcendentes in ipſa. Nominantur angeli ipſius dei quatenus iudex eſt:eo ꝙ ſunt nuncii dei tũ quo ad iuſtas diſtributiones/tum quo ad iuſta iudicia. ⁊ dominum innixũ ſcale. Iuxta hebræum ſimiliter deſcribitur tertia pars uiſionis. ⁊ ecce iehouah ſtetit ſupra ipſam. Ipſum ſummum eſſendi principiũ ſub propriiſſimo ſibi nomine deſcribitur uiſum ſtãs ſupra ſcalã in qua aſcendebant & deſcendebant angeli:ut intelligamus ꝙ ipſe eſt qui mittit angelos/ad quem redeunt angeli/qui curã habet inferiorũ. Et dixit.ego ſum dominus deus abraham patris tui ⁊ deus iſhac. Iuxta hebræũ habetur. ego iehouah elohe abrahe patris tui ⁊ elohe iſhac. Manifeſtat deus ſtans ſupra ſcalam in cœlis ſeipſum eſſe deũ qui dat eſſe omnibus/& qui ſpecialiter cultus adoratuſq; eſt ſummus iudex tum ab abraham tum ab iſhac:ut iahacob confidat in ipſo eodem deo. Terram in qua dormis/tibi dabo ⁊ ſemini tuo. tibi tanq̃ hæredi, ſemini aũt tuo tanq̃ poſſeſſori. eritq; ſemen tuũ ſicut puluis terre. dilataberis ad orientẽ ⁊ occidentem ⁊ ſeptentrionẽ ⁊ meridiem: ⁊ benedicẽtur in te ⁊ in ſemine tuo cuncte tribus terre. Meſſias promittitur ex progenie iahacob . & æquatur iahacob abrahæ/in hoc ꝙ omnes familiæ terræ benedicendæ ſint & in ipſo & in ſemine eius. Quod intelligendum eſt quemadmodum de abraham declaratũ eſt:uidelicet ꝙ in ſemine eius/hoc eſt in meſſia, & in ipſo tã abraham q̃ iahacob tanq̃ electo patre meſſiæ benedicẽdæ erant omnes familiæ uniuerſæ terræ . Conceſſum eſt aũt hoc abrahæ & iahacob non autẽ iſhac, quia abraham eſt pater fidei/iahacob autẽ pater populi fidelis:iſhac uero pater fuit etiam heſau ſeparati a populo fideli. Et ero cuſtos tuus. Deficit una clauſula . Legendum eſt. Et ecce ego tecum/⁊ cuſtodiam te quocunq; perrexeris. Vbi manifeſte patet plus promitti q̃ cuſtodiam. ⁊ reducam te in terrã hanc, nec dimittam niſi complevero uniuerſa que dixi.

Quumq; euigilaſſet iahacob de ſomno/ait. vere domin⁹ eſt in loco iſto. Nomen eſt tetragrammaton. Agnouit iahacob in hac prima uiſione diuina ſummum deum qui dat omnibus eſſe/adeſſe ibi. ⁊ ego neſciebam. Pauenſq;/q̃ terribilis eſt inquit locus iſte! Subſequutus timor in iahacob uigilante & cogitante quod uiderat/teſtatur diuinam actionem in animo iahacob poſtq̃ uigilauit. Ita ꝙ tria contigerunt. primum in ſomnis uiſio & auditio: deinde in uigilia reuelatio ſeu intelligentia uiſorum: & demum concomitans timor. Intellexit autẽ iahacob quod prius neſciebat, tum deum eſſe in loco illo tanq̃ in loco appropriato auditorii ſui. Nec demonſtratur locus terræ nec locus cœli, ſed uniuerſus ſitus ille a terra ſuper quam ſtabat ſcala uſq; ad illam cœli partem incluſiue in qua apparuerat deus ſupra ſcalam. Tum ꝙ locus ille q̃ timẽdus erat. & hoc ex experto in ſe timore agnouit. Timuit autẽ diuinum iudiciũ, quemadmodũ conſueuimus timere nouiter præſentes principi ſapiẽti ne aliquid ſibi diſplicẽs appareat in nobis. ſic enim iahacob timuit conſiderando ſeipſum relatiue ad præſentiã dei & frequentiam angelorum ne imputarentur ſibi defectus ſui. Tum ꝙ locus ille erat domus dei & porta cœlorum: ut ſubiungitur. non eſt hic aliud niſi domus dei et porta celi. Iuxta hebræũ habetur. non iſte niſi domus elohim, et iſte porta celorum. Non ſunt aduerbia localia ſed pronomina quæ interpretata ſunt hic . Ecce intelligentia uiſionis ꝙ locus ille eſt domus dei & porta cœlorum. Nemo enim melius intellexit hanc uiſionem q̃ ipſe iahacob. uere domum appropriatam deo intellexit, ex eo ꝙ in illa parte cœlorum uiderat deum ad illam terræ partem ſpectantẽ. & uere portam cœli ibidem agnouit/ex eo ꝙ ſcala ad portam cœlorum pertingebat qua egrediebantur deſcendentes & ingrediebantur aſcendentes angeli. ¶ Dixit autem domus elohim/eo ꝙ deus diſtributor bonorum & pœnarum ſemper iuſtus per angelos ſuos officia hæc exercet. Et ad literam uiſio hæc figura fuit & initiũ templi dei ædificãdi ibidem. nam ut ex. 1. parali. 22. & ex. 2. cap. 3. clare habetur, beth el mons moriiah eſt, qui demõſtratus eſt dauidi/in quo obtulit ſacrificium ad ſedandã peſtem/in quo ædificatum fuit templũ a ſalomone. ¶ Et quoniã

ibidem immolãdus ſuper altare poſitus eſt iſhac(ut manifeſte dicitur ſuperius cap. 22.)ideo locus iſte cum articulo ſignificatus eſt a moſe/deſcribendo ꝙ iahacob occurrit in illum locum tanq̃ in locum ſingularem immolationis iſhac & futuri templi. ¶ Et quoniam ſimilitudines corporeæ dei angelorũ & ſcalæ monſtratæ iahacob figuræ ſunt ſpiritualium(quemadmodum templum ſeu domus dei figura eſt eccleſiæ/hoc eſt cogregationis fidelium)ideo ad literam uiſio iſta figura fuit eccleſiæ:hoc eſt congregationis iuſtorum hominum in una fide ſpe & charitate dei. Hæc enim uiua domus dei quæ incœpit ab habel iuſto eſt. ad hãc ſolida ſtat ſcala uſq; ad cœlum:hoc eſt uia gradatim per ordinata merita officia gratiasq;. & in ea continue angeli aſcendunt a nobis/referendo noſtra in deum,& deſcendunt ad nos/afferẽdo diuina ad nos. Et q̃uis ſimpliciter abſoluteq; prior ſit deſcenſus angelorum ad homines q̃ aſcenſus eorum ab hominibus,in ſcala tamen a terra in cœlum erecta/prior eſt aſcẽſus a terra q̃ deſcenſus a cœlo: hoc eſt q̃uis angeli prius ad cuſtodiam hominum uenerint q̃ noſtra retulerint,inchoata tamen eccleſia prius noſtra referũtur in deum q̃ deferãtur diuina ad ipſam congregationẽ iuſtorum. ut merita eccleſiæ intelligãtur prouocare angelos ad deſcẽdendum: & angeli qui prius q̃ ſcala fieret deſcenderunt ſine ſcala ad conſtruendam eccleſiam, præueniant aſcendendo per ſcalam deſcendentes in illa. ideo enim prius nominantur aſcendentes q̃ deſcendentes in ſcala. nam aſcendentes non erant nati in terra: ſed ſupponit eos deſcendiſſe, ſed non in ſcala. In hac ſola domo eſt uia ad portã cœlorum: quia extra eccleſiæ unitatem nullus uiam habet ad cœleſtem patriam. in hac ſupremus deus creator omnium præſidet & iudicia ſua exercet/& bona & mala pœnæ diſtribuit.

Surgẽs ergo mane/tulit lapidẽ quẽ ſuppoſuerat capiti ſuo. Vnũ itaq; lapidẽ ex lapidibus loci acceperat ſupponẽdum capiti ſuo. **ꝛ erexit in titulum.** Ad literã erectio lapidis in ſignum atq; memoriam uiſionis ſignificatur. **fundens oleum deſuper.** Iuxta hebræũ habetur. **ꝛ fudit oleum ſuper caput eius.** Summitas erecti lapidis appellatur caput lapidis. Fuſio autẽ olei/uenerationis gratia ad literam facta uidetur: ut quemadmodum homines iucunditatis gratia ungebantur oleo, ita diuinæ habitationis ſignum oleo cultũ eſt. Nec alienum eſt a credulitate ut lapis ſic erectus ac cultus/non facile a quopiam moueretur. **Appellauitq; nomen urbis beth el.** Iuxta hebræũ habetur. **ꝛ vocauit nomen loci ipſius beth el.** Eſt autẽ beth el nomen compoſitum ex beth & el:hoc eſt domus dei quatenus fortis. el enim ſignificat deum ſm attributum fortitudinis. Promiſerat enim ei officia fortitudinis:cuſtodire eum/& dare terram chananæorum ſemini eius. **que prius luza vocabatur.** Iuxta hebræum habetur. **ꝛ vere luz nomen ciuitatis primum.** Quum nõ dixerit ꝙ uocauit nomen ciuitatis ſed nomen loci/& ſubiungatur antiquũ ciuitatis nomen aliud, inſinuatur ꝙ locus ille erat locus ciuitatis dirutæ quæ olim uocata fuerat luz. & propterea moſes addidit certũ eſſe ꝙ olim appellabaſ ciuitas luz.

Vouit etiam votum. Quæſtio quæ hic mouetur de materia uoti huius incongrua (ex eo ꝙ materia uoti debet eſſe bonum ſupererogationis:hoc eſt ad quod alias uouens non tenetur: & iahacob uouit ſe habiturũ deum in deum/ad quod tenebatur ſine ſuo uoto)ſoluitur dupliciter. Prima ſolutio eſt ꝙ ſe habiturũ deum in deum/nõ eſt intelligendum ut uerba ſonant ſolitarie, ſed ut explicanda per ſubiunctas partes. ſæpe enim ſacra ſcriptura utitur hoc loquendi modo, ut explicanda ſingillatim proponat prius in uno tanq̃ confuſe/& deinde illud met per partes explicet. Sic aũt contingit in hoc textu, ꝙ id quod dicitur erit mihi deus in deum/dicitur explicandũ per ſubiunctas duas partes. quarum altera eſt ꝙ lapis iſte erit domus dei. altera eſt ꝙ decimas omnium offeret deo. Et utrunq; horum bonum fuiſſe ſupererogationis perſpicuũ eſt. ¶ Altera ſolutio eſt/ſeruando rigorem uerborũ: ꝙ non inconuenit quandoq; materiam uoti eſſe bonum ad quod quis alias tenetur, ut ex duplici uinculo ad idem teneatur: uinculo ſcilicet præcepti diuini ſeu naturalis iuris/& uinculo uoti proprii. **dicens. Si fuerit deus mecũ.** Nomen eſt elohim/congruum petitis. nam ad deum quatenus elohim ſpectat diſtributio bonorum iuxta promiſſa ad abraham & iſhac. **ꝛ cuſtodierit me in via per quam ambulo/ꝛ dederit mihi panem ad veſcendum ꝛ veſtem ad induendum/reuerſuſq; fuero proſpere.** pro. **in pace/ad domum patris mei.** Timebat enim & fugiebat perſecutionem fratris ſui in domo patris ſui. **erit mihi dominus in deum.** Iuxta hebræũ habetur. **ꝛ erit iehouah mihi in elohim.** Deum creatorem omnium uouet culturum ſe in iudicem/in diſtributorem/in curã prouidentiamq; exercentem erga omnia. **ꝛ lapis iſte quem erexi in titulum/vocabitur domus dei.** Iuxta hebræum habetur. **erit domus elohim.** Recole ꝙ pars uoti eſt hoc: & intelliges ſignificari ꝙ lapis ille futurus eſſet ipſi iahacob in domum elohim: hoc eſt loco templi dicati ſummo iudici/iuſto diſtributori bonorum & malorum. Vnde & rediens de meſopotamia/ad hunc locum uenit ſacrificaturus deo: ut inferius deſcribitur cap. 35. **cunctorumq; que dederis mihi/decimas offeram tibi.** Iuxta hebræũ habetur. **decimando decimabo ipſum tibi.** Non intelligo deci-

Digitized by Google

mum quodqꝫ uouiſſe,ſed decentem & quam didicerat ab abraham & iſhac ſolitam offerri deo portionem/decimæ nomine ſignificari. ¶ Si quæris cui ſacerdoti dandæ erant iſta decimæ. reſpondeo ꝙ nulli,ſed in honorem dei erant offerendæ deo iuxta ritum tunc ſolitum:& quod erat conſuetum comburi/comburebatur ſacrificando, reliquum autẽ comedebatur/non tanq̃ cibus prophanus ſed tanq̃ deo oblatum, ut mos erat offerentibus ad ſacrificandum participes eſſe ſacrificii & libaminum.

CAPVT .XXIX.

PRofectus ergo iacob. Iuxta hebræũ habet. Et eleuauit iahacob pedes ſuos. Significatur ꝙ diuina uiſione ac promiſſione animæquior redditus iahacob accelerauit iter. ⁊ venit in terram orientalem.⁊ vidit puteum in agro:treſqꝫ greges ouium accubantes iuxta eum. nam ex illo adaquabãtur pecora. ⁊ os eius grandi lapide claudebatur. Moriſqꝫ erat vt cũctis ouibus congregatis deuoluerẽt lapidem:⁊ refectis gregibus/ ruꝛſum ſuper os putei ponerẽt. Dixitqꝫ ad paſtores.fratres vnde eſtis? Qui reſpõderũt.de aram. Iuxta hebræũ habet. de charan nos. Quamuis eadem ciuitas ſit charan & aram. Quos interrogans/nũquid ait noſtis laban filiũ nachor? Et dixerunt.nouimus.Et dixit ad eos. ſanuſne eſt? Iuxta hebræũ habet. ſi pax ei? Et dixerunt.valet. Iuxta hebræũ habetur. pax. Reſpõdentes enĩ interroganti ſi pax laban/ reſponderunt pax. ⁊ ecce rachel filia eius venit cum ouibus. Dixitqꝫ iahacob.adhuc multum diei ſupereſt,nec eſt tempus vt reducãtur ad caules greges. date ante potum ouibus:⁊ ſic ad paſtum eas reducite. Qui reſponderunt. non poſſumus donec omnia pecora congregentur/et amoueamus lapidem de ore putei vt adaquemus greges.

Adhuc loquebãtur:et ecce rachel veniebat cum ouibus patris ſui. nam ipſa paſcebat gregem. Quam quum vidiſſet iahacob/et ſciret conſobrinam ſuam. Iuxta hebræum extenſe habetur. filiã laban fratris matris ſue ⁊ oues laban fratris matris ſue. Quod ideo dixerim/ne grãmatici pro proprietate cõſobrinæ pugnẽt. amouit lapidẽ quo puteꝰ claudebatur:⁊ adaquato grege. Iuxta hebræũ habetur. et potum dedit. Quod ideo dixerim ut lector ſciat non explicari in textu ordinem quem interpres explicauit:uidelicet ꝙ prius dedit potum pecudibus & poſtea oſculatus eſt eam.Ordo enim geſtorũ nõ eſt certus:quoniã perſpicuũ eſt tres ultimo ſcriptas actiones (oſculi/fletus/& annunciationis ꝙ eſſet conſanguineus) præpoſtero ordine ſcriptas. nam primum indicauit ſe cõſanguineum/& fleuit teneritudine amoris, & tertio oſculatus eſt eam. ¶ Incertũ autẽ eſt an quarto appropinquauerit ad os putei/an mouerit lapidẽ potumqꝫ dederit gregi,an prius hæc fecerit.Et eſt ratio dubii:quia hinc apparet ut retrogradus ordo manifeſtus in ultimis actionibus extendendus etiã ſit ad hoc factum primo ſcriptum:inde autem apparet ꝙ hoc factum fuit ſtatim ut iahacob uidit rachelem.nã in hebræo habetur. Et fuit vt vidit iahacob rachelem filiam laban fratris matris ſue/ ⁊ pecudes laban fratris matris ſue,⁊ appropinquauit iahacob ⁊ reuoluit lapidem/⁊ adaquauit oues laban fratris matris ſue. Hic enim loquendi modus inſinuat hoc ſtatim factũ fuiſſe anteq̃ indicaret ei ꝙ eſſet cõſanguineus eius:ut prius officio & deinde uerbo indicaret. Et oſculatus eſt iahacob rachelem:⁊ eleuata voce fleuit: ⁊ indicauit ei ꝙ frater eſſet patris eius/et filius ribce. Nepos erat: ſed fratrem hoc eſt conſanguineum ſe nominat/ſubiungendo ſe filium eſſe ribecæ. ne intelligeretur ꝙ diceret ſe fratrẽ ſimpliciter & abſolute. ¶ At illa feſtinans nunciauit patri ſuo. Qui quum audiſſet veniſſe iahacob filium ſororis ſue,cucurrit obuiam ei:complexuſqꝫ ⁊ in oſcula ruens duxit in domum ſuam. Auditis autẽ cauſis itineris reſpondit. os meum es ⁊ caro mea. Iuxta hebræum habetur. tantum os meum et caro mea tu. Ratio redditur ſuſceptionis iahacob/ſola conſanguinitas.

Et poſtq̃ impleti ſunt dies menſis vnius/dixit ei.num quia frater meus es/gratis ſeruies mihi? dic quid mercedis accipias. Habebat autẽ laban duas filias.nomen maioris lea:⁊ nomen minoris rachel.Sed lea lippis erat oculis. Iuxta hebræũ habet. ⁊ oculi lee teneri. Erat enĩ indigeſta materia oculorum nec redacta in naturalẽ ſoliditatẽ. rachel vero decora facie ⁊ venuſto aſpectu. Iuxta hebræũ habetur. pulchra forma ⁊ pulchra aſpectu. Vtraqꝫ ſiquidem pulchritudo deſcribitur. Quem diligens iahacob ait. ſeruiam tibi pro rachel filia tua minore ſeptẽ annis. Reſpõdit laban.melius eſt vt tibi eam dem q̃ viro alteri:mane apud me.Seruiuit igitur iahacob pro rachel ſeptem annis . ⁊ videbantur ei dies pauci præ amoris magnitudine. Dixitqꝫ ad laban.da mihi vxorem meã:quia iam tempus impletũ eſt vt ingrediar ad eam.Qui vocatis multis amicorũ turbis ad conuiuium/fecit nuptias. Iuxta hebræũ habetur. Et congregauit laban oẽs homines loci,⁊ fecit conuiuium. Nec plus habetur. ⁊ veſpere cepit leam

Digitized by Google

filiam ſuam/⁊ introduxit eam ad illū: dans ancillā filie zilpam nomine. Ad quam quū ex more iahacob fuiſſet ingreſſus, facto mane vidit leam: ⁊ dixit ad ſocerū ſuum. quid eſt quod facere voluiſti? nonne pro rachel ſeruiui tibi? quare impoſuiſti mihi? Reſpondit laban. nō eſt in loco noſtro cōſuetudinis/vt minores ante tradamus ad nuptias. imple hebdomadā dierum huius copule, ⁊ hāc quoqꝫ tibi dabo pro opere quo ſeruiturus es mihi ſeptem annis alijs. Acquieuit iahacob placito: ⁊ hebdomada tranſacta/duxit rachel vxorem. cui pater bilham ancillam tradidit. Tandemqꝫ potitus optatis nuptijs/amorē ſequentis priori prętulit: ſeruiens apud eum ſeptem annis alijs.

Videns autem dominus ꝙ deſpiceret leam. Iuxta hebræū habetur. Et vidit iehouah ꝙ exoſa lea: ⁊ aperuit vuluā eius/ſorore ſterili ꝑmanēte. Primo oſtendi principio attribuitur uidere hæc minima: & prouidere efficiendo unius fœcunditatē/& alterius ſterilitatem. Concepit autē lea, ⁊ peperit filium: vocauitqꝫ nomen eius reuben/dicens. vidit dominus humilitatem meā. Iuxta hebræū habetur. vidit iehouah in afflictione mea. Ratio nominis redditur. nam reuben uiſionis filius (ut aiunt) interpretatur. Et lea etiā profitetur ſummi dei prouidentiā extendi ad hæc minima. nunc amabit me vir meus. Rurſumqꝫ cōcepit: ⁊ peperit filium/⁊ ait. quoniā audiuit dominus haberi me contēptui. Iuxta hebræū habetur. quoniā audiuit iehouah ꝙ exoſa ego. Ratio ſiquidem redditur nominis ſimhon/interpretati auditio. dedit mihi etiam iſtum. vocauitqꝫ nomen eius ſimhon. Et concepit adhuc, ⁊ peperit filium: dixitqꝫ. nunc quoqꝫ. pro. nunc hac vice/copulabitur mihi maritus meus, eo ꝙ pepererim ei tres filios. Et hic quoqꝫ redditur ratio nominis leui interpretati applicatus. Et idcirco appellauit nomen eius leui. Quarto concepit ⁊ peperit filium: ⁊ ait. modo confitebor domino. Iuxta hebræū habetur. hac vice confitebor iehouah. Et eſt ſermo de confeſſione laudis. unde & alij interpretantur laudabo. Gratiarum enim actiones promittit ſummo deo/agnoſcens illius beneficia. Et ſimiliter redditur ratio nois iehudæ interpretati confitens. Et ob hoc vocauit eū iehudam. Ceſſauitqꝫ parere.

CAPVT .XXX.

Cernens autem rachel ꝙ infecunda eſſet/inuidit ſorori ſuę: ⁊ ait marito ſuo. da mihi liberos: alioquin moriar. Iuxta hebræū habetur. mortua ego. Exaggeratio eſt. Cui iratus iahacob reſpondit. num ego pro deo ſum, qui priuauit te fructu vētris tui? Dictio interpretata deo, eſt nomen elohim/diſtributoris bonorum & malorum. At illa. ecce inquit ancilla mea bilha: ingredere ad illam vt pariat ſuper genua mea/⁊ habeā ex ea filios. deditqꝫ ei bilham ancillā ſuam in vxorem. Que ingreſſo ad ſe viro concepit ⁊ peperit filium. Dixitqꝫ rachel. iudicauit mihi dominus. Iuxta hebræū habetur. iudicauit me elohim ⁊ exaudiuit vocē meam/dans mihi filiū. Et idcirco appellauit nomen eius dan. Tanꝗ ius debetur mulieri ut habeat prolem/eo ꝙ ad hoc facta eſt. & propterea rachel a ſummo iudice ius ſibi miniſtratū fatetur. Et propterea filium nominauit dan: hoc eſt iudicium. Rurſusqꝫ bilha concipiens/peperit alterum: pro quo ait rachel. comparauit me dominus cum ſorore mea ⁊ inualui. Iuxta hebræū habetur. colluctationibus elohim colluctata ſum cum ſorore mea, etiam potui. vocauitqꝫ nomen eius naphthali. Non inueni latinum uerbum correſpondens hebræo. Et inter multas interpretationes nulla uidetur magis propinqua ſenſui hebraici textus ꝗ iſta: qua rachel dicit ſe diu cum propria ſorore quaſi luctatam non brachiis aut humanis uiribus, ſed quaſi colluctationibus elohim: hoc eſt dei iuſti diſtributoris fœcunditatis & ſterilitatis. Ex eo namqꝫ tempore quo ambæ nupſerunt uni uiro iahacob/ad ſimilitudinem luctantium inter ſe ad generandum ex iahacob fuerunt: ſed rachel ſæpe uicta eſt. uerum quia mediante ancilla genuit ſecundū filium, dixit etiā potui: hoc eſt nō totaliter depreſſa ſum, ſed etiā ſecunda iam uice potui/in hac quaſi lucta ualui ad generandum. Naphthali itaqꝫ nomen ignotum nobis reſtat proprie/propter obſcuritatē dictam.

¶ Sentiēs lea ꝙ parere deſiſſet, zilpam ancillā ſuā marito tradidit. Que poſt cōceptū edente filium dixit lea. feliciter. Iuxta hebræū habeẗ. venit ſors. ⁊ vocauit nomen eius gad. Aiunt ſortem æquipollere fortunæ: ut ſm communem loquendi morem fortunate ſibi obtigiſſe dixerit. & a ſorte gad nominauerit. Peperitqꝫ zilpa alterum. dixitqꝫ lea. hoc pro beatitudine mea: beatam quippe me dicent mulieres. Iuxta hebræū habetur. in beando me, quia beabunt me filie. Et eſt ſenſus ꝙ genitus iſte eſt tanꝗ ad beādum me in hac uita, quia iuuēculæ beabunt me uerbis. Propterea appellauit eum aſer. A beatitudine nomen aſer impoſitū eſt.

Egreſſus autē reuben tēpore meſſis triticee in agrum/repperit mandragoras: quas lee matri ſue detulit. Aiunt conferre mandragoras mulierum matricibus ad concipiendum. & propterea rachel petiit illas. Dixitqꝫ rachel. da mihi partē de mādragoris filij tui. Illa reſpon

Digitized by Google

dit. parumne tibi videtur ꝙ maritum mihi præripueris. Iuxta hebræum habetur. acceperis. uerbum abſq; iniuria. niſi etiam mãdragoras filij mei tuleris? Et dixit rachel. dormiat tecum hac nocte pro mandragoris filij tui. Redeuntiq; ad veſperam iahacob de agro/egreſſa eſt in occurſum eius lea: 7 ait. ad me intrabis: quoniam mercede cõduxi te. Iuxta hebræũ habetur. quoniam mercando mercata ſum te pro mandragoris filij mei. Mos eſt hebraici ſermonis. Dormiuitq; cum ea nocte illa. 7 exaudiuit deus preces eius. Nomen eſt elohim. ſignificatur enim deus intẽdens cauſis hominum & audiẽs uota eorum/tanꝗ diſtributor rerum omnium. Concepitq; 7 peperit filium quintũ: 7 ait. dedit deus mercedem mihi/quia dedi ancillã meam viro meo. appellauitq; nomen eius iſaſchar. Et hic quoq; nomen eſt elohim/quadrans ad reddendum mercedem boni operis. Et inde uocatus eſt iſaſchar: hoc eſt merces. Rurſusq; lea concipiens peperit ſextum filium: 7 ait. dotauit me deus dote bona. Nomen eſt elohim/congruum diſtributioni bonæ dotis. hac vice mecũ erit. pro. habitabit mecum maritus meus. inde enim appellatus eſt zebulun/interpretatum habitaculum. eo ꝙ genuerim ei ſex filios. 7 idcirco appellauit nomen eius zebulun. Poſt quem peperit filiam nomine dinam.

¶ Recordatꝰ quoq; dominus rachelis. Nomen eſt elohim/ad ſimilitudinẽ recordati ſterilitatis rachelis ut diſtribuẽdo donũ ei fœcũditatis daret. exaudiuit eam. Iuxta hebræũ habetur. 7 audiuit eam elohim. Non ſolum ex parte dei gratia uelut recordatio/ſed etiam ex parte rachelis eadem gratia uelut exauditio precum rachelis deſcribitur: ut utrinq; profectum eſſe effectum inſinuetur. Et attribuitur exauditio elohim/quia elohim nomen eſt iudicis intẽdentis cauſis noſtris. 7 aperuit vuluam eius. Que concepit 7 peperit filium/dicens. abſtulit deus opprobrium meum. Nomen eſt elohim. uelut iniuriam paſſã a ſterilitate/iudici attribuit ſe amplius non uituperandam. Et vocauit nomen eius ioſeph/dicens. addat mihi dominus filium alterum. Nomen eſt tetragrammaton. A ſummo deo ſperat adiungi ſibi alterum filium. & ab huiuſmodi augmento ſperato nominauit ioſeph.

Nato autem ioſeph/dixit iahacob ſocero ſuo. dimitte me vt reuertar in patriã meam. pro. locum meum/7 ad terrã meam. Terram chanahan ſibi promiſſam a deo in qua natus erat appellat locũ ſuum & terram ſuam. da mihi vxores 7 liberos meos pro quibus ſeruiui tibi/vt abeam. tu noſti ſeruitutẽ qua ſeruiui tibi. Ait ei laban. inueniã gratiã in cõſpectu tuo. Iuxta hebræũ habetur. ſi nunc inueni gratiam in oculis tuis. Mutilus ſermo eſt rogantis. ſuſpẽditur enim oratio ſubintelligendo fac quod dicam. Experimento didici. Aiunt hebræi diuinationem quandam ſignificari. & propterea legunt. auguratus ſum. Tanꝗ fœlix auguriũ agnouerit aduentum iahacob in domum ipſius laban. ꝙ benedixerit mihi deus propter te. Iuxta hebræũ habetur. 7 benedixit mihi iehouah per te. Ecce unde & quid auguratus ſum. Apteq; multiplicationem diuitiarum attribuit ſummo deo primo eſſendi principio: quandoquidem illum colebat ſimul cum idolis. Conſtitue mercedem tuam quam dem tibi. Iuxta hebræum habetur. Et dixit. declara mercedem tuam ſuper me, 7 dabo eam. hoc eſt enim quod rogare intendebat/ut merces ipſi debita ab eo declararetur. At ille reſpondit. tu noſti quomodo ſeruierim tibi, 7 quanta in manibus meis fuerit poſſeſſio tua. Iuxta hebræum habetur. tu noſti quod ſeruitium exhibui tibi 7 qui fuit grex tuus cum me. Duo proponit: & propriam ſeruitutem/& differentiam gregis laban in principio ſeruitutis iahacob & poſtea. Vnde & hoc confuſe propoſitum/diſtinguẽdo per partes declarat. Modicum habuiſti anteꝗ venirem: 7 nunc diues effectus es. Circumlocutus eſt interpres quod iuxta hebræũ habetur. 7 creuit ad multitudinem. Dictio tamen hebraica plus ſignificat ꝗ creuit: tanꝗ diceretur & copioſe creuit ad multitudinem. benedixitq; tibi dominus ad introitum meum. Iuxta hebræum habetur. et benedixit tibi iehouah ad pedem meum. Approbat iahacob prouidentiam ſummi dei qui eſt fons eſſendi ob ſeruitutem ſuam. Siue per pedem intelligas introitum/ut interpres intellexit: tanꝗ dixerit/quum applicaui pedem ad domum tuam. uel (quod potius ſonat) paſtorale officium/quod a pedeſtribus exerceri conſueuit. ex ipſo enim ditatus eſt laban. Iuſtum eſt igitur vt prouideam etiã aliquando domui mee.

Dixitq; laban. quid dabo tibi? At ille ait. Nihil volo: ſed ſi feceris quod poſtulo/iterum paſcam 7 cuſtodiam pecora tua. gyra omnes greges tuos 7 ſepara. Iuxta hebræum legitur in prima perſona. tranſibo in omnibus ouibus tuis hodie/faciendo ſeparare ex inde. Scito prudens lector ꝙ uniuerſa hæc pars textus uſq; ad finem capituli paraphraſis eſt potius ꝗ textus. Et propterea non mireris ſi alia pacta in hoc textu leges/& non illa quæ ſolitus es legere. interpres enim antiquus neſcitur quo ſpiritu hæc ita ſummauerit. Iahacob itaq; proponit ſe pertranſiturum inter uniuerſas oues ad faciendum ex ouibus & agnis ſeparare tria genera agnorum/ſubiungendo. omnem agnum punctis ſignatum/et fruſtis ſignatum/7 omnem agnum rufum in agnis. Aduerte ꝙ dictio interpretata rufum/anceps eſt. diuerſa eſt interpretum ſententia: quia hebræi non ſunt certi ſignificati coloris per

Lege prudenter, et caute.

Digitized by Google

dictionem chum . alii nigrum/alii rufum coniectant . nam **dictio non a colore ſed a calore**
(ut aiunt) deriuatur. Appellant autē ſignatum punctis animal/reſperſum coloribus tanq̄ pun
ctis: & ſimiliter ſignatū fruſtis/reſperſum coloribus tanq̄ fruſtis . Hæc enī tria genera agnoꝝ
ſeparanda tunc proponit a gregibus ouiū ut ſint laban: ad hoc ut non miſcerentur cū deinceps
naſcendis agnis harum trium conditionū. Et ſimiliter in capris ſubiungit. **⁊ fruſtis ſignatum/
⁊ punctis ſignatum in capris.** Duo tm̄ genera hædorum ſeparanda proponit. **⁊ erit merces
mea.** Clare hinc apparet tria genera agnorum & duo genera hædorum naſcendorum electa
a iahacob in ſuam mercedem . & propterea tam agnos q̄ hædos qui nati iam erant habētes has
conditiones ſeparandos proponit: ut nō miſcerentur cum naſcendis ſimilium conditionum.
**Et teſtificabitur mihi iuſtitia mea in die craſtino quando ueniet ſuper mercedē meā faciebus
tuis: omne quod nō ipſum punctis ſignatū ⁊ fruſtis ſignatum in capris ⁊ rufum in agnis, furto
ablatum ipſum mecum.** Aduerte hic duo. Alterum ꝙ dictio interpretata rufum/eſt illamer.
Alterum ꝙ accumulando intelligitur & rufum in agnis. ita ꝙ ſubintelligitur repeti punctis ſi-
gnatum & fruſtis ſignatum quod rememoratum eſt in capris/& accumulari etiā hoc. commu
nes ſiquidem erant illæ duæ cōditiones punctorum & fruſtorum hœdis & agnis: hæc autem
tertia propria erat agnis quo ad pactum. **Et dixit laban . ecce utinam erit ſicut uerbum tuum.**
Contenſus eſt laban. **Et ſeparauit in die illo hircos ſignatos in talis ⁊ ſignatos fruſtis, ⁊ oēs
capras punctis ſignatas ⁊ fruſtis ſignatas , omne quod album in eo ⁊ omne rufum magnis.**
Executio narratur facta ab ipſo laban . & quantu textus indicat/inter gregem caprarū & gre-
gem ouium hæc quoqꝫ fuit diſparitas: ꝙ a gregibus ouium ſoli agni ſunt ſegregati, a gregibus
uero caprarum ſegregati ſunt hirci duarum conditionum / & ſimiliter capræ duarum condi-
tionum. Crediderim tamen ego hanc differentiam apparere quidē ſed non eſſe: ſed explicatos
hircos & capras ad explicandum hœdos tam mares q̄ fœminas . ad manifeſtandum ꝙ tam in
grege caprarum q̄ in grege ouium ſeparati ſunt agni & hœdi utriuſqꝫ ſexus. ¶ Signatos autē
in talis appellat habētes in talis uelut maculas albas. Quod uero dicitur omne quod album in
eo/appoſitiue dictum intellige: ad explicandum ꝙ ſignati in talis quorum non fuerat mētio fa
cta in pactis/ſubintelligebantur. uel ab ipſo laban ſuperadditi ſunt/incipiente iam uiolare fœ-
dera ſegregando plura genera q̄ fuerit conuentū. Quod deniqꝫ dicit & omne rufum in agnis/
intellige accumulando dictum ut ſupra: ut ſignificetur executio facta ſimiliter in agnis/& præ
ter dicta genera ſegregatos etiā fuiſſe omnes agnos rufos. Intellige tamen rufos uel nigros/ut
prius dictum eſt. **⁊ dedit in manibus filiorum ſuorum.** Omnes iſtas ſpecies ſegregatorum ex
gregibus tam ouium q̄ caprarum dedit laban paſcendas filiis ſuis. **Et poſuit uiam triū dierū
inter ſe ⁊ inter iahacob.** hoc eſt inter greges quos paſcebant filii eius & greges quos paſcebat
iahacob. **Et iahacob paſcens oues laban reliquas.** Intellige ſimiliter capras reliquas.
**Et accepit ſibi iahacob virgā populeam viridem ⁊ amigdale ⁊ caſtaneē: ⁊ decorticauit in ipſis
decorticationes albas/denudationem albi quod ſuper virgas.** Appoſitiue dixit denudationē
albi. **⁊ diſpoſuit virgas quas decorticauit in canalibus/in potatoriis aquarum ad quę venięt
pecudes bibitum/e regione pecudum.** Appoſitiue dicitur in potatoriis. & ſententia clara eſt.
Et fuerunt calefacte in venire eas ad bibendum. hoc eſt & coierūt in illo loco in quo bibebāt.
⁊ fuerunt calefacte pecudes ad virgas. Nō ſufficit dicere coitum fuiſſe in illo loco, ſed expli
cauit etiā aſpectum uirgarum. **Et genuerūt pecudes ſignatos in talis/ſignatos punctis/⁊ ſi-
gnatos fruſtis.** Ecce effectus ſubſecutus ex induſtria iahacob, qua ad redimendam uexationē
ſuā utebatur licite iahacob. **Et ipſos agnos fecit ſeparare iahacob.** Narrato effectu/narratur
conſequenter diuiſio tempore congruo facta fœtuum iuxta primum pactum . Ita ꝙ prima di-
uiſio agnorum & hœdorum natorum poſt fœdus factum ualde ſummarie deſcribitur, inſinu
ando ꝙ reliquos natos dedit laban . Et dixit hoc moſes ad manifeſtandū ꝙ iahacob tam agnos
q̄ hœdos qui in partem ſuam obtingebant/ſeorſum a gregibus laban quos ipſe iahacob paſce
bat ſegregabat in ſingulis diuiſionibus. **Et dedit facies pecudū ad ſignandū in talis, ⁊ omne
rufum in ouibus laban.** Mutati fœderis meminit. ut enī in ſequēti habetur capitulo/mutauit
laban pactū: & uoluit ꝙ ſoli ſignati in talis naſcerētur iahacob . & quandiu durauit hoc pactū/
iahacob diſpoſuit oues ad aſpiciendum ſic ꝙ generarent ſignatos in talis. Modus autē quo hoc
fecit/non eſt ſcriptus. ¶ Quod autē ſubditur & omne rufum in ouibus laban/tertium ſonat
fœdus. Frequēter enim laban mutabat pacta/uidendo ꝙ illud genus quod futurū erat iahacob
ſemper abūdabat . & quum uidiſſet rufum naſci pecus in ſortem iahacob/abſtulit nouo pacto
omne rufum a naſcendo in ſortē iahacob. Et hoc ſignificatur dicendo/& omne rufum in oui-
bus laban dedit. **⁊ poſuit ſibi greges ſeorſum ab eo: ⁊ nō poſuit eos ſuper oues laban.** Quod
tetigerat ualde breuiter in prima diuiſione natorum poſt primum pactum, explicat modo mo
ſes ſeruatū uniuerſaliter in omnibus diuiſionibus poſt ſingula mutata fœdera factis: uidelicet

ꝙ iahacob ſegregauit ſibi ſemp natorū in ſuā ſortē greges ſeorſum a laban:hoc eſt ꝙ nō habebat greges proprios iuxta greges ouiū labā quos ipſe iahacob paſcebat. ¶ Et fuit in oī calefactione ouiū primitiuarū, ⁊ poſuit iahacob virgas corā oculis ouis in canalib⁹ ad calefiendū ipſas in virgis:⁊ in ſerotina calefactione ouiū nō ponet. ⁊ erūt ſerotina laban ⁊ primitiua iahacob. A calore coitū circūloquiť honeſte. & utiť futuro ad ſignificandū perſeuerantiā relatiue ad pacta. Et poſtꝗ tot mutata fœdera & induſtrias iahacob narrauerat cū diuiſionibus natoꝝ & ſegregatione partiū iahacob, narrat qualitatē ſubſtantialē diuerſam inter ſortē iahacob & ſortē laban. Primiuua enim ſubſtātialiter ſunt meliora ſerotinis. unde & in hebræo a fortitudine appellātur. Dicūtur autē primitiua quæ erāt primi ueris, ſerotina aūt quæ autumni. Hic enī apparet ꝙ bis in anno in regione illa oues pariebāt, quemadmodū & in italia. Et creuit vir valde valde:⁊ fuerunt illi oues multe ⁊ ancille/⁊ ſerui/⁊ cameli/⁊ aſini. Et ſic finitur trigeſimū capitulum.

CAPVT ·XXXI.

AUdiuit aūt verba filioꝝ laban/dicētium. tulit iahacob oia que fuerūt patris noſtri, ⁊ illi⁹ facultate ditatus factus eſt inclytus:⁊ aduertit faciem laban ꝙ nō eſſet erga ſe ſicut heri ⁊ nudiuſterti⁹. maxime dicēte ſibi dño. Iuxta hebræū hř. Et dixit iehouah ad iahacob. Secūda eſt hæc diuina apparitio ad iahacob. Et deſcribiť ipſe fons eſſendi alloquutus iahacob, ut quāta cura ſummo deo eſſet iahacob inſinueť. reuertere in terrā patrū tuoꝝ. hoc eſt promiſſam patribus tuis abrahæ & iſhac. Vñ & ad differētiā terræ unde oriundus fuerat abrahā/ſubiūgiť. ⁊ ad generationē tuā. hoc eſt ad natiuitatē tuā/ad terrā in qua natus es. ⁊ ero tecū. Maxima grā. quam ſolā deſiderabat petēs/pone me dñe iuxta te & cuiuſuis manus pugnet cōtra me. ¶ Miſit aūt iahacob ⁊ vocauit rachel ⁊ leā in agrū vbi paſcebat greges:dixitq̧ eis. video faciem patris veſtri ꝙ non ſit erga me ſicut heri ⁊ nudiuſtertius:deus aūt patris mei. Iuxta hebræū hř. ⁊ elohe patris mei fuit mecū. hoc eſt & deus quē colit pr̄ meus ut ſummū iudicem fuit mecū/ius mihi dicēs & faciēs. et ipſe noſtis ꝙ totis viribus meis ſeruieri patri veſtro, ſed pater vr̄ circūuenit me. Iuxta hebræū hř. deluſit in me. Et qualitatē deluſiōis ſubiūgēdo ait. ⁊ mutauit mercedē meā decē vicibus. Numerū denariū intelligo hyperbolice dictū iuxta cōſuetū loquēdi morē. et tñ nō dimiſit eū deus vt noceret mihi. Nomē eſt elohim/apte cōgruēs actioni iudicis nō pmittētis ut labā damnū inferret iahacob. Si qñ dixit varie erūt merces tue. Genus pro ſpecie interpres poſuit. nā in hebræo loco uarie hř punctis ſignati. Quædā enī uarietatis ſpecies eſt/uelut pūctis coloris uariā eſſe pecudē. pariebāt oēs oues varios fet⁹. Silř hic legēdū eſt. pūctis ſignatos. Significať enī reſtrictio pacti a multis ſpeciebus uarii coloris ad hāc ſpeciē uarii coloris. Qñ vero e cōtrario ait. Nō hř e cōtrario iuxta hebræū, ſed hř. Et ſi ſic ait. Vbi mutatio ſola ſignificať. alba queq̧. Iuxta hebræū hř. ſignati ī talis. Species alia eſt uarietatis/ſi pecus dūtaxat talū habeat altero colore ſignatū. a quo ſigno dicimus equos uulgari italico balſani. erūt merces tue, oēs greges. Iuxta hebræū hř. oēs pecudes. Nihil explicat de capris. alba pepererūt. Legēdū eſt. ſignatos in talis pepererūt. Prius narrauit mutationē pacti quaſi a genere in ſpeciē punctis ſignatorū:poſtea a ſpecie in ſpeciē/a pūctis ſignatis ad ſignatos in talis:ut ex iſtis duobus modis mutādi pactū inſinueť oēs. tulitq̧ deus ſubſtātiā patris veſtri. Iuxta hebræū hř. ⁊ fecit ſeparare elohim gregē patris veſtri, ⁊ dedit mihi. Deo iuſto iudici attribuit effectū diſtinctiōis pecudū prout in ſortē iahacob opus erat. Poſtq̧ enī cōcept⁹ ouiū tps aduenerat. Iuxta hebræū abſq̧ obſcuritate aliq̄ hř. Et fuit in tpe coit⁹ pecudū. Habēt enī certū anni tps ad cōcipiendū. Narrat iahacob ſomniū quod olī uiderat/ad manifeſtandū uxoribus ꝙ diuino agebať tū conſilio tū auxilio:ut ex experimēto cōprobato auxilio ſm ꝙ uiderat in ſomnis/acqeſcant uxores cōſilio recedēdi cū eo. leuaui oculos meos:⁊ vidi in ſomnis aſcēdentes mares ſuper feminas varios ⁊ maculoſos ⁊ diuerſoꝝ coloꝝ. Iuxta hebræū hř. in talis ſignatas/pūctis ſignatas/⁊ grādinibus ſignatas. ut p has tres ſpecies uarii coloris/forte oēs uarii coloris ſpecies intelligant. ¶ Dixitq̧ angel⁹ dñi. pro. angelus elohim/ad me in ſomnis, iahacob. Nūcius iuſti iudicis inter iahacob & labā apte deſcribiť. Et ego reſpōdi, adſum. Iuxta hebræū hř. ecce ego. Prōptitudinē ſui exhibētis eſt. Qui ait. leua oculos tuos. Hinc apparet ꝙ uiſio iſta incœpit ab apparitiōe & allocutiōe angeli. ita ꝙ iahacob iuſſu angeli leuauit oculos ſuos/& uidit mares aſcēdētes ſup fœminas: ſed moſes more ſuo prius factū deinde rōnē facti narrat:quū tñ ratio rei geſtæ præceſſerit factū. ⁊ vide oēs maſculos aſcendentes ſup feminas, varios ⁊ maculoſos atq̧ reſperſos. Lege & intellige hæc ut ſupra:qm̄ eædē dictiones ſunt. vidi enī oia que fecit tibi laban. ego ſum deus beth el. Iuxta hebræū hř. ego el beth el. Agnoſcēdū ſe manifeſtat eūdē deū q apparuerat iahacob ī beth el. Et a fortitudine ſeipm noiat/a q̄ deus loci illius nominať:ut uerū ex hoc ipſo amplius manifeſtet ſe eſſe eundē deū. vbi vnxiſti lapidē. Iuxta hebræū hř. cui vnxiſti ibi erectū, ⁊ votū vouiſti mihi. Cōmemorat geſta ī beth el duo: tū ꝙ lapidē erectū in memoriā unxerit/tū ꝙ uouerit ibidē. ut ex iſtis certior redderet ꝙ ipſemet nūc de⁹ eſſet apparēs ī ſuo angelo & pcipiēs ut reuertať iahacob in terrā natiuitatis ſuæ. Nūc ergo ſurge ⁊ egredere de terra hac/reuertēs ī terrā natiuitatis tue.

Digitized by Google

¶ Reſponderūt rachel ⁊ lea. nūquid habemus reſidui quicq̄ in facultatib⁹ ⁊ hereditate domus patris noſtri? nōne quaſi alienas reputauit nos ⁊ vēdidit/comeditq̄ preciū noſtrū? ſed deus tulit opes patris noſtri, ⁊ nobis eas tradidit ac filijs noſtris. Dictio interpretata deus/eſt nomen elohim. diuino ſiquidē iudicio tranſlatam profitētur opulētiā patris ad ipſas, qm̄ male meritus fuerat pater de ipſis. vnde oīa q̄ pcepit tibi de⁹/fac. Nomen eſt elohī: a quo nō pōt niſi iuſtū dici.

Surrexit itaq̄ iahacob: ⁊ impoſitis liberis ⁊ cōiugib⁹ ſuis ſup camelos abijt. Tulitq̄ oēm ſubſtātiā ⁊ greges ⁊ quicqd acq̄ſierat in meſopotamia. Iuxta hebræū hr̄. in padan arā. quæ ſæpe cōmemorata eſt. pgens ad iſhac patrē ſuū in terrā chenaban. ¶ Eo tpe labā ierat ad tōdendas oues: ⁊ rachel furata eſt idola patris ſui. Hinc apparet parti deū ueru parti idola coluiſſe laban domūq̄ eius. traditione ſiqdē aui ſui nachor colebat uerū deū: exēplo aūt gentiū inter q̄s uiuebat/ colebat idola. Hinc prudēs lector habes q̄ diſparitas cultus nō eſt ex naturæ iure impediēs cōiugiū. Ex hoc. n. q̄ iahacob iuſtus ac fidelis cōiugiū iniit cū idolatris & uxor eius idolatra ſcribit, diſcimus cōnubia fideliū cū infidelibus fieri nō eſſe aduerſus ius naturale. iahacob enī iuſtus nō duxit uxorē cōtra ius naturæ. Noluitq̄ iahacob confiteri ſocero ſuo q̄ fugeret. Iuxta hebræū hr̄. Et furat⁹ eſt iahacob cor labā aramei, eo q̄ nō fecit nūciare ei q̄ fugiēs ipe. Manifeſtat moſes q̄ labā in corde ſuo diſpoſuerat ut diuitiæ iahacob nō trāſferrent ex arā: & propterea ſignificāter dicit labā aramæi. affectus enī ad patriā illā inſinuat cū cōfidētia in aramæis ad impediēdū iahacob ſi recedere uellet. Et hoc cōſiliū latētis ī corde labā qa iahacob nō manifeſtādo receſſuꝫ ſuū ſocero abſtulit/dr̄ q̄ furatus eſt cor labā. ad ſimilitudinē ſiqdē furis abſtulit cōſiliū qd erat ī corde labā. Cūq̄ abiſſet tā ipſe q̄ oīa q̄ iuris ei⁹ erāt/ ⁊ flumio trāſmiſſo pgeret cōtra montē gilhad. Fluui⁹ iſte euphrates eſt diuidens meſopotamiā a ſyria. nūciatū eſt laban die tertio q̄ fugeret iahacob. Qui aſſumptis fratrib⁹ ſuis pſecutus eſt eū dieb⁹ ſeptē: ⁊ cōprehēdit eū in mōte gilhad. Viditq̄ in ſomnis dicentē ſibi deū. Nomē eſt elohī. opportuno enī tpe iuſtus iudex occurrit prohibēdo iniuriā. caue ne qcq̄ aſpe loquaris cōtra iahacob. Iuxta hebræū hr̄. caue tibi ne qn̄ loquaris cū iahacob a bono uſq̄ ad malū. Et ſumit loq pro facere. Eſt. n. ſenſus. caue tibi ne facias mali aliqd iahacob. Qd aūt dicit a bono/ſpectat ad hoc q̄ dictū eſt ei ut nec bonū nec malū aliquod īferret iahacob. Jamq̄ iahacob extēderat ī mōte tabernaculū ſuū, quū laban aſſequut⁹ eū ſtatuit fratres ſuos in mōte gilhad: ⁊ dixit ad iahacob. quare ita egiſti/ vt clā me. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ furat⁹ es cor meū. hoc eſt occulte abſtuliſti id qd cordi mihi erat. ⁊ abduxiſti filias meas quaſi captiuas gladio? cur ignorāte me fugere voluiſti/nec indicare mihi? Deeſt una clauſula intermedia. Legēdū eſt. quare abſcōſus es ad fugiēdū ⁊ furat⁹ es me/ ⁊ nō feciſti nūciare mihi? Dicit ſe furto ablatū metaphorice, pro quāto id qd eius intererat/occulte abſtulerat priuādo ipſm officio ſuo. ⁊ pſecut⁹ fuiſſem te cū gaudio ⁊ cāticis ⁊ tympanis ⁊ cithara. ⁊ nō es paſſus vt oſcularer filios meos ac filias: nūc ſtulte opatus es. Et quidem valet man⁹ mea reddere tibi malū: ſed de⁹ patris tui. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ elohe patris vrī. Deū cultū ab abrahā & iſhac appellat elohe pr̄is urī. heri. Dictio hebraica plus ſignificat: puta nocturnā partē heſterni diei. dixit mihi caue ne loquarꝭ cōtra iahacob qcq̄ duri⁹. Iuxta hebræū hr̄. caue tibi ne loquarꝭ cū iahacob a bono vſq̄ ad malū. Qd prius expoſitū eſt. Et ſi ad tuos ire cupiebas/ ⁊ deſiderio tibi erat dom⁹ patrꝭ tui, cur furat⁹ es deos meos? Iuxta hebræū hr̄. ⁊ nūc eūdo iuiſti qa cōcupiſcēdo cōcupiſti ad domū pr̄is tui, q̄re furat⁹ es elohe meos? Idola ſua appellat diuino noīe elohe, qa colebat ea diuino honore. Et hic hēs q̄ theraphī quos furata eſt rachel/ſignificat ſpeciē idoloꝝ. nā ipſe labā appellat theraphī elohe meos. Reſpōdit iahacob. Qd inſcio te pfectus ſum/timui ne violēter auferres filias tuas. q̄ aūt furti me arguis, apud quēcūq̄ inueneris deos tuos. Iuxta hebræū hr̄. elohe tuos. Expone ut ſupra. necetur corā fratrib⁹ noſtris. ſcrutare, qcqd tuoꝝ apud me inueneris/aufer. Hec dicēs ignorabat q̄ rachel furata eſſet idola. ¶ Jngreſſus itaq̄ labā tabernaculū iahacob ⁊ lee ⁊ vtriuſq̄ famule/ nō inuenit. Cūq̄ intraſſet tentoriū rachelis. Deeſt una clauſula intermedia. Legendū eſt. ⁊ exiuit de tabernaculo lee ⁊ intrauit in tabernaculū rachel. Prius ſummarie reliq tabernacula inq̄ſita narrauerat: modo ordinē narrat/ q̄ inter illa q̄tuor tētoria ultimo inq̄ſitū fuit tētoriū leæ. ita q̄ ex tētorio leæ immediate itū eſt ad tētoriū rachelis. Rachel aūt feſtinās abſcōdit idola ſub ſtramēto cameli: ⁊ ſedit deſup. ſcrutantiq̄ oē tentoriū ⁊ nihil inuenienti/ait. ne iraſcatur dn̄s me⁹ q̄ corā te aſſurgere neq̄o: qa iuxta cōſuetudinē feminaꝝ nūc accidit mihi. Sic deluſa ſolicitudo q̄rentis eſt. Iuxta hebræu hr̄. Et pſcrutat⁹ eſt ⁊ nō inuenit idola. Nulla deluſionis mētio fit. Tumensq̄ iahacob/cū iurgio ait. Iuxta hebræū hr̄. Et irat⁹ eſt iahacob, et cōtendit cū labā: et reſpōdit iahacob/ ⁊ dixit ad laban. Diſpoſitio interna quantū ad paſſionē iræ/ & externa quātū ad iurgiū deſcribit in officio reſpondēdi obiectis & factis labā. Que culpa mea. Genus pro ſpecie/culpā pro rebellione ſeu (ut aliis uidet) præuaricatione poſuit. et qd peccatū meū q̄ ſic exarſiſti poſt me. Iuxta hebræū hr̄. q̄ perſecutus es poſt me? Huic facto primū reſpōdet. Quādo ſcrutatus es omnē ſupellectilem meā, quod inueniſti de cūcta ſubſtātia domus tue/pone hic corā fratribus meis ⁊ fratribus tuis. Cōſanguineos laban/appellat communes fratres. ⁊ iudicēt inter me ⁊ te. Jdcirco. Iuxta hebræū nō hr̄ idcirco/ſed potius. Jſtis viginti annis ego tecū. incipit enim proponere merita ſua. oues tue ⁊ capre tue/ſteriles nō fuerunt. Iuxta hebræū habetur. non abortiue ſunt.

Digitized by Google

Ex culpa ſiquidem paſtoris aborſus ſæpe accidit. arietes gregis tui non comedi.captum a beſtia non oſtēdi tibi,ego damnum omne reddebam. Senſus iudicio meo recte exprimitur limitando omne damnu ad laniatum/de quo eſt ſermo. Quicquid furto perierat/a me exigebas. Mutila eſt hæc clauſula: nam iuxta hebræū habetur. De manu mea requires quicquid furto die & quicquid furto nocte ablatum. Et dicit requires in futuro relatiue ad tempus furti/non ad tēpus locutionis. Collige quatuor cōditiones circa animalia mirabiles ſeruatas a iahacob. Die noctuq; eſtu vrebar & gelu. Iuxta hebræū habetur. Fui/in die cōſumpſit me eſtus & gelu in nocte:fugiebatq; ſomnus ab oculis meis. Narratis perpeſsis in ipſis animalibus/narrat perpeſſa in propria perſona. & propterea dicit fui/ego in pſona propria &c̄. Sic per viginti annos in domo tua ſeruiui: quattuordecim annos pro filiabus tuis & ſex pro gregibus tuis.& mutaſti mercedem meā decē vicibus. Niſi deus patris mei abraham. Iuxta hebræū habetur. niſi elohe patris mei/elohe abraham. Teſtatur & profitetur iahacob eundem deum cultum ab attauis & abraham auo ſuo. appellatione enim patris mei compræhendit uniuerſitatem patrum colentium uerum deum ex quibus deſcenderat abraham.Nominaturq; elohe/eo q̄ adoratus eſt ut curam exercens iuſtam etiam omnium inferiorum. & timor iſhac affuiſſet mihi. De reuerētiali timore quo adhuc uenerabatur iſhac deum eſt ſermo. profitetur enim q̄ etiam meritum patris ſui apud deum tanti eſt q̄ adiuuit eum/q̄ meruit ut deus admoneret in ſomnis laban ne læderet iahacob. forſitan modo nudum me dimiſiſſes. Non eſt in hebræo aduerbium dubitandi.nec eſt nudum ſed uacuum. Afflictionem meā & laborem manuum mearum vidit deus. Nomen eſt elohim/congruens officio iuſtitiæ. & arguit te heri. Pars nocturna heſterni diei ſignificatur in hebræo.

RESpondit ei laban. filie mee & filij & greges tui & omnia que cernis/mea ſunt. Iuxta hebræū habetur. Filie/filie mee,& filij/filij mei, & oues/oues mee,& omne quod tu vidēs/mihi ipſum. hoc eſt meum eſt. quid poſſum facere filijs & nepotibus meis? Iuxta hebræum latius habet̄. et filiabus meis quid faciam iſtis hodie, vel filijs earū quos genuerunt? Ecce fructus diuinæ admonitionis. veni ergo & ineamus fedus: vt ſit teſtimonium inter me et te. Tulit itaq; iahacob lapidem: & erexit illum in titulum. hoc eſt in ſignum & memoriam. Dixitq; iahacob fratribus ſuis.afferte lapides. Qui cōgregantes fecerunt tumulum:comederuntq; ſuper eū.quem vocauit laban tumulū teſtis/& iahacob vocauit aceruū teſtimonij:vterq; iuxta proprietatem lingue ſue. Interpres addidit hæc quinq; ultima uerba. nā in hebræo textu hæc nō habentur,ſed diuerſarum linguarum nomina ſignificantia idem:puta aceruum teſtis. Dixitq; laban.tumulus iſte teſtis erit inter me & te hodie. Et idcirco vocauit nomen eius galaad/id eſt tumulus teſtis:& adiecit laban. Neſcio unde mutatio hæc acciderit. nā in hebræo poſt dictionē galhed quæ corrupte a nobis dicitur galaad/immediate ſubiūgitur. & ſpeculam. Qui dixit.ſpeculabitur iehouah inter me & inter te,quia abſcōdemur vir a ſocio ſuo. Duobus nominibus appellatū fuiſſe locum illū narrat moſes:uidelicet tumulū teſtis & ſpeculā. Ratio primi noīs explicata eſt,eo q̄ aceruus ille officiū teſtis ſuppleret inter eos. Ratio uero ſecundi redditur ex eo q̄ deus nō meus aut tuus ſed deus cōis oībus/qui dat oībus eſſe, uidebit intima cordis & quæ fient inter nos: quandoquidē longe diſtabimus & quæ tu facies latebunt me & econuerſo.propterea enim ſummus deus qui uidet omnia erit ultor. Vnde apparet laban recte ſenſiſſe de prouidentia dei circa humana opera/quanuis coleret etiā idola. Si afflixeris filias meas/& ſi ſumpſeris vxores alias ſuper filias meas: nullus ſermonis noſtri teſtis eſt/preter deū qui preſens reſpicit. Iuxta hebræū habet̄. nō vir nobiſcū:videns elohim teſtis inter me & inter te. Erāt multi uiri ibidē teſtes fœderis inter laban & iahacob:ſed quia nō erat futurus uir aliquis in teſtē producēdus corā iudice ſi uiolaretur fœdus,ideo dicitur nullus uir nobiſcū/ſupple iudiciū exercens inter nos:ideo qui omnia uidet/erit iudex & teſtis inter me & inter te. Dixitq; rurſus ad iahacob.en tumulus hic & lapis quē erexi inter me et te. Iuxta hebræū hr̄. ecce aceruus iſte et ecce ſtatua quā erexi inter me & inter te. Hinc apparet q̄ nō ſolū iahacob ſed etiā laban erexit lapidē in titulū qui ſtatua appellat̄. An autē duo fuerint lapides ſic eleuati (alter a iahacob/alter a laban) an quēadmodū aceruus unus atq; idē cōis fuit utriq;/ita & lapis, non eſt perſpicuū. Quadrat tamen ut fuerint duo lapides eleuati hinc & inde aceruū habētes mediū:alter nomine iahacob/alter nomine laban. tanq̄ fœdus ineūtes ſuper aceruū lapidum. teſtis erit tumulus inquam iſte & lapis in teſtimonium, ſi aut ego tranſiero illū pergens ad te, aut tu preterieris/malum mihi cogitans. Iuxta hebræū habetur. teſtis tumulus iſte & teſtis ſtatua,ſi ego non tranſibo ad aceruum iſtum/et ſi tu non trāſibis ad me aceruū iſtum & ſtatuam iſtam ad malum. Duo exegit laban a iahacob.Alteru ut recte ſe haberet cum filiabus & ad hoc deum ultorem/iudicem ac teſtem inuocauit. Alterum ut neuter alteri nociturus trāſiret aceruum illum:& ad perpetuam fœderis memoriā aceruum cum erectis lapidibus ſtatuit. deus

Digitized by Google

abraham ⁊ deus nachor iudicet inter nos/deus patris eorũ. Iuxta hebræũ habetur. elohe abraham ⁊ elohe nachor iudicabunt inter nos,elohe patris eorũ. Niſi uerba iſta eſſent laban, idolatræ quæſtionem ingererent (eo ꝙ in plurali numero dicitur iudicabunt) ſed ex eo ꝙ prolata ſunt a cultore & ueri dei & falſorum deorum,non oportet ſolicitum eſſe de plurali numero iudicabunt. quocirca propriis diis tanq̃ propriis patronis auorũ laban & iahacob adiungit deum patris utriuſq; aui/tanq̃ patronum communem:utpote patronum communis patris qui uocatur therach. ut quaſi duobus arbitris (alteri hinc & alteri inde) adiungeretur tertius arbiter communis.

¶ Iurauit iahacob per timorem patris ſui ishac. Audiẽs iahacob ex ore laban tot deos,prudenter euitans diſceptationem iurauit per deum quem colebat pater ſuus ishac qui adhuc uiuebat.hoc enim ſignificatur dicendo ꝙ iurauit iahacob in timore patris ſui ishac:hoc eſt in deo quem timebat pater ſuus ishac. immolatisq; uictimis in monte/uocauit fratres ſuos ut ederent panem. Qui quum comediſſent/manſerunt ibi. Iuxta hebræũ habetur. Et comederũt panem/⁊ pernoctauerunt in monte. Somnus nocturnus ſignificatur. Laban uero de nocte conſurgens. Diluculum ſignificatur. oſculatus eſt filios et filias ſuas / et benedixit illis: reuerſusq; eſt in locum ſuum.

CAPVT .XXXII.

IAhacob autẽ abijt itinere quo ceperat:occurreruntq; ei angeli dei. Nomen eſt elohim.Tertia eſt hæc uiſio diuina iahacob. de qua nihil dicit ſcriptura qualis fuerit:an in uigilia an dormiendo/utrũ in eeſtaſi uel utendo corporali uiſione. Librãdo tamen uerba hebraica,apparet ꝙ nõ fuit uiſio corporalis/ſed interna. nam in hebræo textu ſic legitur. ⁊ occurrerunt in eo angeli elohim. Dicendo in eo/occurſum internũ ſignificat.ambiguũ tñ reſtat an uigilando an dormiendo.nulla ſiquidẽ hactenus narrata eſt uiſio iahacob niſi in ſomnis:quo fit ut ſuſpicer hãc quoq; uiſionẽ fuiſſe in ſomnis.In cuius ſignũ nulla interceſſit locutio angelica:ſed ſola apparitio per modũ occurrentiũ cum intelligẽtia iahacob ꝙ erant tanq̃ caſtra ſummi iudicis diſtributoris ꝙ omniũ. Quos quũ vidiſſet/ait.caſtra dei ſũt hec. Iuxta hebræũ ſingularis eſt numeri dictio interpretata caſtra. in latina ſiquidẽ lingua alterius eſt ſignificationis caſtrũ in ſingulari & alterius caſtra in plurali.nam caſtrũ ſignificat oppidũ/caſtra autẽ exercitum.& propterea coactus eſt interpres dicere caſtra. ¶ Nomen autem dei eſt elohim.apparebant ſiquidem ad iuſtitiam tuendam iahacob:immo ad manifeſtandum iahacob ꝙ angeli dei iuſti iudicis tanq̃ exercitus & fuerunt ei præſidio aduerſus laban & erunt ei præſidio aduerſus heſau. Et appellauit nomen loci illius manaim. Legendum eſt. machanaim:id eſt caſtra. Et aiunt ſignificari caſtra non quotcunq; ſed duo duntaxat.tanq̃ duas legiones militũ uiderit ad pugnandũ pro eo.

MIſit autem iahacob nũcios ante ſe ad heſau fratrem ſuum/in terram ſebir regionis edom. Iuxta hebræũ habetur. ad terram ſebir/campum edom. Appoſitiue dicitur campum:ad manifeſtandum ꝙ non ad mõtem ſed ad campeſtrem partem terræ ſchir ſeu edom miſit.ſunt enim hæc quaſi ſynonyma.planicies ſiquidem terræ ſehir finitima ſaltem erat uiæ qua trãſibat iahacob. precepitq; eis/dicẽs.Sic loquimini domino meo heſau.hec dicit frater tuus iahacob. Iuxta hebræum habetur. ſic dixit ſeruus tuus iahacob. Non fratrem ſed ſeruum ſe appellat heſau. apud laban peregrinatus ſum ⁊ fui vſq; nũc.habeo boues ⁊ aſinos/oues ⁊ ſeruos atq; ancillas:mittoq; nunc legationẽ ad dominum meũ vt inueniam gratiã in cõſpectu tuo. Reuerſi ſunt autẽ nũcij ad iahacob/dicentes. venimus ad heſau fratrem tuũ:⁊ ecce properat in occurſum tibi cũ quadringẽtis viris. Timuit iahacob valde ⁊ pterritus. Iuxta hebræũ hr̃. Et timuit iahacob valde,⁊ anguſtat⁹ eſt. Non ſolũ timorẽ in affectu ſed anguſtias in cõſilio incurrit/tanq̃ neſciẽs quid faceret audito occurſu fratris cũ quadringẽtis uiris. nã nec regredi nec diuertere licebat tũc ut euaderet. Humanoq; affectu ac cõſilio rationabiliter timuit occurſum fratris cũ tãta multitudine/conſcius eorũ quæ aduerſus illũ fecerat. ⁊ diuiſit populũ qui ſecum erat/⁊ greges ⁊ oues ⁊ boues ⁊ camelos in duas turmas/dicens. ſi venerit heſau ad vnã turmã ⁊ percuſſerit eã, alia turma que reliqua eſt ſaluabitur. Non eſt a ratione alienũ & ꝙ exemplo duarũ ſocietatũ angelorũ & ꝙ humano uſus eſt cõſilio multiplici, ut ex parte ſua (quantũ anguſtia euctus patiebatur) cõſuleret ſibi & ſuis/ſi forte iſtis tot adhibitis cautelis euadere uel in parte poſſet. ¶ Dixitq; iahacob. deus patris mei abraham ⁊ deus patris mei ishac/dñe q dixiſti mihi. Iuxta hebræũ hr̃. elohe patris mei abrahe ⁊ elohe patris mei ishac/iehouah dicẽs mihi. Humanis officiis adiũgit inuocationẽ diuini præſidii:cõmemorãdo tum merita abrahæ tũ merita ishac/tũ promiſſiones ſibi ab ipſo deo factas.Et deũ reſpectu abrahæ

& iſhac nominat ut cultum ab utroq; /ad allegãdũ utriuſq; merita. nominat & iuſtũ iudicem/
cuius eſt rationem habere benemeritoꝝ de ſeipſo. Quum uero de ſeipſo iahacob loquitur, no
minat deum/nõ ſuum (quia non audet propriũ meritum diuini cultus citare) ſed primũ eſſen
di principium nominat/liberaliſſime dans eſſe omnibus: tanq̃ ad fontem gratiarũ recurrens.
Vnde nihil proprii meriti ſubiũgit: ſed inchoatum beneficium diuinũ/tum uerbo tum facto.
reuertere in terram tuam ⁊ in locum natiuitatis tue/ ⁊ benefaciam tibi. Et beneficium guber-
nationis & commemorationem adimplendi diuinum uerbum continet hæc particula/tu dire
xiſti me ut aggrederer hoc iter promittendo benefacere. **Minoꝛ ſum.** Iuxta hebræũ ſi dici li-
ceret habetur. **me minoꝛaui.** Vere humilitatis theologicæ profeſsio eſt/hominem reddidiſſe
ac reddere ſeipſum minorem q̃ exigant diuina beneficia. Sumus ſiquidem impares diuinis be-
neficiis: & ipſam imparitatem noſipſi efficimus, tum minus præparando ac diſponẽdo nos ad
ſuſcipiẽda, tũ minus reſpõdendo acceptis. **cũctis miſerationibus tuis.** Iuxta hebræũ habet.
de cunctis gratijs. Dictio enim hebraica non eſt nomen cõpaſsionis, ſed beneficii quod ſine
meritis conceditur: quod proprie appellatur gratia. Et frequẽtiſſime ſacræ ſcripturæ interpre-
tes minus aduertunt interpretando miſericordiam dictionem hanc: quæ interpretari deberet
gratia propter dictam rationem. Vnde & hic ſubiungitur. **⁊ de omni veritate.** Vniuerſæ ſi-
quidem uiæ domini gratia & ueritas. **quam expleſti ſeruo tuo.** Rectius diceretur. **quas fe-
ciſti cum ſeruo tuo.** ut relatiuum comprehendat tum omnem gratiam tum omnẽ ueritatem
exhibitam iahacob. Et adiũgit ueritatem gratiæ: quia multæ gratiæ ei collatæ ſunt ad uerifican
dum uerba dei cum abraham & iſhac & etiam ipſo iahacob. **In baculo meo tranſiui iorden
iſtum.** Hinc apparet ꝙ prope iordanem erat. **⁊ nunc cum duabus turmis regredioꝛ.** Nullus
faciat uim in uerbo regredior: quoniam in hebræo non habetur, ſed duntaxat uerbum ſubſtan
tiuum fui. Inter alias gratias commemorat ſe ex tanta inopia ꝙ nihil præter uirgã habens tran
ſierat iordanem eundo in meſopotamiã/in tantam euectum opulẽtiam ꝙ nunc duas poſſidet
turmas. **Erue me de manu fratris mei/ de manu heſau.** Exaggeratio eſt cauſæ. Fratri infen-
ſum ſe ſciebat/& heſau ualde potentem. potentiam itaq; odio adiungit. **quia valde eũ timeo:
ne foꝛte veniat/ ⁊ percutiat matres cum filijs.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ percutiet me/matrẽ
ſuper filios.** Timet penitus extingui. nã timet nõ ſolum ſibi ſed & uxoribus & filiis. **Et tu lo
cutus es ꝙ mihi benefaceres/ ⁊ dilatares ſemen meum ſicut arenam maris: que pꝛe multitu-
dine numerari non poteſt.** Sicut inter gratias commemorauit opulentiam, ita inter ueritates
diuinas commemorat promiſsionem ſibi factam: ut non eius meritis ſed ad uerificandum di-
uina uerba liberet eum.

Cumq; doꝛmiſſet ibi nocte illa, ſeparauit de his que habebat munera heſau fratri ſuo. Iuxta
hebræũ habetur. **Et pernoctauit ibi nocte illa, ⁊ accepit de occurrẽte manu ſue munus heſau
fratri ſuo: capꝛas ducentas/hircos viginti/oues ducentas/arietes viginti/camelos fetas cũ
pullis earũ triginta/vaccas quadraginta/tauros viginti/aſinas viginti ⁊ pullos earũ decem.**
Nullus ordo in litera narratur inter pernoctationem & ſegregationẽ muneris. & ut inferius
apparet/ante noctẽ ſegregatio facta eſt: quanuis prius moſes narret pernoctationem. **Et mi-
ſit per manus ſeruoꝛum ſuoꝛum/ſingulos greges ſeoꝛſum: dixitq; pueris ſuis. antecedite me.**
Iuxta hebræũ habetur. **tranſite ante me.** Iungẽdo hæc cum ſubiunctis/apparet ꝙ die antece
dente noctem illam miſit iahacob ſeruos cum muneribus ut tranſirent fluuium iabboc. Nam
nocte illa ſurrexit iahacob (ut inferius ſubditur) & tranſiuit cum uxoribus & filiis & reliquis
ſuis idẽ flumen de quo hic dicitur tranſite ante me. **⁊ ſit ſpatiũ inter gregẽ ⁊ gregem. Et pꝛæce
pit pꝛioꝛi/ dicẽs. ſi obuium habueris heſau fratrem meum, ⁊ interrogauerit te cuius es/ ⁊ quo
vadis/ ⁊ cuius ſunt iſta que ſequeris? reſpondebis ſerui tui iahacob.** Tres quæſtiones propo
ſuerat: cuius es/quo uadis/& cuius iſta? Docet ad primã quæſtionem reſpondere ſerui tui iaha
cob. ad ſecundã uero & tertiam. **qui munera miſit domino meo heſau: ⁊ ecce etiã ipſe poſt nos.
Similiter mandata dedit ſecundo ac tertio ⁊ cunctis qui ſequebantur greges/ dicens. iiſdem
verbis loquimini ad heſau/quũ inueneritis eũ: ⁊ addetis. ipſe quoq; ſeruus tuus iahacob iter
noſtrũ inſequitur. Dixit enim. placabo illum muneribus que pꝛæcedũt: ⁊ poſtea videbo eũ, foꝛ
ſitan pꝛopitiabitur mihi. Pꝛæceſſerũt itaq; munera ante eũ: ipſe vero mãſit nocte illa in caſtris.**
Ecce clare deſcribitur ordo inter nocturnam dormitionem & deſtinationem munerum. Clare
enim hic dicitur ꝙ munus trãſiuit proculdubio flumen ante iahacob/& ꝙ ipſe mãſerit ſequẽte
nocte illa in caſtris: hoc eſt in loco illo quẽ appellauerat caſtra/eo ꝙ ibi uidiſſet caſtra dei.

**QVumq; mature ſurrexiſſet, tulit duas vxoꝛes ſuas/ ⁊ totidẽ ancillas cum vndecim filijs:
⁊ tranſiuit vadum iabboc.** Quanta diſtantia ſit inter locum appellatum caſtra & uadum
iabboc/ſcriptura non dicit. modica tñ uel fere nulla inſinuatur diſtantia, ex eo ꝙ poſt no
cturnũ ſomnũ tam mulieres q̃ reliqui omnes cũ gregibus tranſierũt ante auroram uadũ illud.

Primus itaq; tanq̃ dux trãſiuit flumen ipſe iahacob nocte illa.nã ubi antiquus interpres tranſtulit quunq; mature ſurrexiſſet tulit/ in hebræo habetur & ſurrexit in nocte illa & accepit &c. **Traductiſq; omnibus que ad ſe pertinebant.** Iuxta hebræũ habetur. **Et accepit eos/⁊ tranſire fecit eos flumum,⁊ fecit tranſire quecunq; ei.** Executio deſcribitur qua iahacob in trãſitu fluminis quodãmodo manuduxit uxores & filios ſuper camelos/& ſuperintẽdit ut ſua omnia tranſirent. **⁊ remãſit iahacob ſolus.** Ex eo ꝙ narrato trãſitu fluuii iabboc/deſcribitur iahacob ſolus,intelligimus ꝙ uxores & filii & greges proſequebanť iter remanẽte iahacob ſolo in loco quẽ poſtea appellauit peniel.Et rationabile eſt ut mãſerit ſolus ut cõmẽdaret ſe & ſuos deo/ſollicitatus ad orãdum timore heſau. ¶ **Et luctat⁹ eſt vir cũ eo.** In ſpecie uiri angelus apparuit corpore aſſumpto.fuit enĩ quarta apparitio iſta ſenſibilis in uigilia corporeis ſenſibus:ut geſta teſtanť corporalia.Qualiter aũt ſeu qua rõne præuia cœpta fuerit hæc lucta,ſcriptura nõ meminit: an uez prouocatio aliqua ad luctandũ præfuerit/an ex improuiſo apparẽs angelus non uerbo ſed facto cõplexionis prouocauerit iahacob ad luctã. **vſq; mane.** Iuxta hebræũ habeť. **vſq; ad aſcẽſum auroræ.** hoc eſt uſq; ad finem fere auroræ. **Qui quũ videret ꝙ eum ſuperare non poſſet.** Iuxta hebræũ habetur. **Et vidit ꝙ non potuit illi.** Geſta circa terminum luctæ narrantur.& eſt ſenſus ꝙ quum colluctati fuiſſent uſq; ad ſummum aſcẽſum auroræ/uidit angelus experientia ꝙ non præualuit luctando. ¶ Sed quæſtione non caret/quo pacto uerificať ꝙ angelus non potuit uincere iahacob luctando. Solutio eſt ꝙ angelus utitur potẽtia ſua non ſm neceſſitatem naturæ ſed ſm arbitriũ præcipue diuinæ uoluntatis: & ꝙ diſpoſitione diuina decretum factumq; eſt ut angelus aſſumeret corpus in tanta menſura uirium ꝙ non poſſet ſupra uires iahacob luctando.& ſic uerificatur ꝙ angelus experimento uidit ꝙ nõ potuit uincere iahacob luctando. **tetigit neruum femoris eius.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ tetigit in femine coxe eius.** Hebraica dictio interpretata fœmine/nõ ſignificat neruum aut latitudinẽ proprie loquendo.nam illamet eſt quæ ſignificat plantam pedis/plantam manus/& ſimiliter plantam coxæ:ſi uſus admitteret plantæ nomen in coxa/ſicut uulgare italicum admittit in manu.Coxæ itaq; pars illa quæ proprie fœmen appellatur quæ lata eſt/ſignificatur tanq̃ planta coxæ. hanc enim coxæ partem ſupremam ex parte interiori(hoc eſt e regione alterius coxæ)tetigit angelus tactu uiolento. **⁊ ſtatim emarcuit.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ fuit motũ femen coxe iahacob luctante illo cum eo.** Effectus uiolenti attactus deſcribitur motus illius ſupremæ partis coxæ/proculdubio a diſpoſitione ſua naturali.Et quia motus localis inſinuatur, ſoluta illa pars a naturali uinculo loci ſui intelligitur.

Dixitq; ad eum. dimitte me:iam enim aſcendit aurora. Præteriti temporis eſt aſcendit.nec eſt iam enim/ſed quia.Hinc apparet maiores uires fuiſſe in iahacob ad luctandum q̃ in corpore illo aſſumpto ab angelo:iuxta teſtimoniũ oſee.12 . dictis de iahacob/& inualuit ad angelum. Niſi enim præualuiſſet,non potuiſſet detinere angelum petentem dimitti. **Reſpondit.non dimittam te niſi benedixeris mihi.** Iuxta hebræũ habetur. **non dimittã te:ꝙ ſi benedixiſti mihi.** Duæ ſunt orationes.altera non dimittã te:altera ꝙ ſi benedixiſti mihi dimittã te.Et præteritum benedixiſti intelligitur relatiue ad dimiſſionem futurã poſt benedictionem:& ſubintelligitur repeti dimittam te. **Ait ergo.quod nomen eſt tibi? Reſpondit . iahacob. At ille. nequaq̃ inquit appellabitur vltra nomen tuum iahacob,ſed iſrael.** Iuxta hebræum habetur. **ꝙ ſi iſrael.** Non enim hoc in loco mutauit angelus nomen iahacob in iſrael:ſed poſtea facta eſt hæc mutatio in loco qui dicitur beth el:ut clare patet inferius cap. 35. Sed hoc in loco prænũciatur nõ aſſertiue/ſed cum ambiguitate quadam tanti nominis ſpes datur,admirationem ingerẽdo ꝙ ſi iſrael erit nomen tuum? oratio ſiquidem ambigua eſt . ſpem tamen magnam præbet ex futura negatione nominis iahacob aſſerta. **Quoniã ſi contra deum fortis fuiſti, quanto magis cõtra homines præualebis?** Iuxta hebræũ habeť. **Quia dominatus es cũ elohim, ⁊ cũ hominibus potuiſti.** Ratio nominis iſrael redditť a dominatione & poſſe. Vbi ſcito ꝙ iſrael eſt dictio compoſita ex iſra(quod eſt dominari)& el/quod eſt deus.& ex utraq; dictione integra ſignificat dominabitur deus.Et ex hoc ꝙ iahacob dominatus eſt luctando cum elohim(hoc eſt cũ angelis/cum uno ſcilicet angelorum.præualere enim ſpecies quædam dominationis eſt)& quia etiam certando cum hominibus laban & conſanguineis potuiſti,ideo iſrael forte appellaberis: hoc eſt deus dominabitur.ad ſignificandum ꝙ deus pugnat pro te aduerſus omnes & præualebis.

¶ **Et interrogauit cũ iahacob. dic mihi obſecro quo nomine appellaris. Reſpõdit.cur queris nomen meũ quod eſt mirabile?** Superfluunt tres ultimæ dictiones.non dixit angelus quod eſt mirabile , ſed tantummodo cur quæris nomen meum . Perinde ac dixiſſet/non ſpectat ad te quærere nomen meũ. in cuius ſignũ iahacob tacuit. **Et benedixit ei in eodem loco.** Qualis fuerit hæc benedictio/non eſt ſcriptum.Dubium tamen nõ eſt ſub hac benedictione comprehendi confortationem iahacob & excuſſionem timendi a fratre ſuo. **Vocauitq; iahacob no**

Digitized by Google

men loci illius/phanuel. Corruptum eſt nomen. Legendum eſt. peniel. hoc eſt facies dei. dimiſſo ſiquidem angelo poſt acceptam benedictionem/nomen loco impoſuit. dicens. vidi dominũ facie ad faciem. Iuxta hebræũ habetur. quia vidi elohim facie ad faciẽ. Angelũ in forma hominis uiderat facie ad faciem: ſed quĩ diuino myſterio omnia tribuebat, ideo a nomi-ne dei locũ appellauit: & non facies angeli ſed facies dei appellatus eſt locus. ⁊ ſalua facta eſt anima mea. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ euaſit anima mea. Si latina lingua admitteret, legendũ eſſet & euaſi eſt anima meã. Antiquũ & uetus eſt timuiſſe in huiuſmodi apparitionibus mor-tem, & propterea iahacob ſpeciale beneficium uitæ collatum ſibi profitetur dicendo ꝙ euaſit a morte anima mea/quatenus officium animæ exercẽt uiuificando corpus.

Ortuſqꝫ ſtatim eſt ei ſol poſtq̃ tranſgreſſus eſt penuel. ipſe vero claudicabat pede. Iuxta he-bræum habetur. ⁊ ipſe claudicans ſuper coxam ſuam. hoc eſt ratio claudicandi erat coxa. Quam ob cauſam non comedunt filij iſrael neruum qui emarcuit in femore iahacob. Iuxta he-bræum habetur. neruum extractum qui ſuper femen coxe vſqꝫ in præſentem diem. Non ne-gatur eſus nerui cuiuslibet ſed nerui duntaxat illius qui eſt in fœmine coxæ: cuius nerui in coxa iahacob abſtractio (hoc eſt motio ex naturalis loci diſpoſitione) cauſa fuit claudicandi. Eo ꝙ tetigerit neruum femoris eius ⁊ obſtupuerit. Iuxta hebræum habetur. quia tetigit in femine coxe iahacob in neruo abſtracto. Hinc clare apparet ꝙ quẽadmodum nõ quamcunqꝫ coxæ partem ſed illam quæ fœmen dicitur, ita quum etiã fœmen diſtinguatur in plures partes (carnem/neruum/uenas) non quamcunqꝫ fœminis partem ſed neruum fœminis uiolento ta-ctu læſit angelus mouendo cum a naturali uinculo loci ſui. Vbi clare uides ꝙ nullus eſt ſermo de membro generationis.

CAPVT .XXXIII.

Leuans autẽ iahacob oculos ſuos, vidit venientẽ heſau/⁊ cũ eo q̃uadringẽtos viros. Apparentem heſau cum turba/in loco aliquantulum eminente uidit ia-hacob eleuando oculos. Diuiſitqꝫ filios lee ⁊ rachel ambarumqꝫ famularum: ⁊ poſuit vtranqꝫ ancillam ⁊ liberos earum in principio: leam vero ⁊ liberos eius in ſecundo loco: rachel autẽ ⁊ ioſeph nouiſſimos. Intellige hoc factum, ſed non poſtq̃ uidit heſau. diſpoſuerat enim prius uxores & filios tali ordine. ⁊ ipſe pro-grediens. Iuxta hebræũ habetur. Et ipſe tranſiuit ante eos. Sequebatur prius iahacob uxo-res & filios: ſed uiſo heſau/mandauit ut uxores & filii tali ordine ſequerentur ipſum anteceden-tem eos. ⁊ adorauit pronus in terram ſepties. Honoris ſignum maximum inter humana ſi-gna honoris quæ proprio corpore exhiberi poſſunt/exhibuit fratri: nec ſemel aut bis ſed ſe-pties. Et hinc habes non eſſe illicitum hmõi honores exhibere principibus etiam infidelibus: quum contineantur infra latitudinem humanorũ honorũ, nec exhibeantur hominibus tanq̃ diis ſed tanq̃ principibus. donec appropinquaret frater eius. Iuxta hebræũ habetur. vſqꝫ ad appropinquare ſuum vſqꝫ ad fratrem ſuum. Spatiũ ſeptem uenerationum deſcribitur ſuc-ceſſiue appropinquando ad fratrem ſuum.

Currens itaqꝫ heſau obuiam fratri ſuo. Non expectauit heſau appropinquationem fratris ſolito gradu, ſed cucurrit obuiam. amplexatus eſt eum: ſtringenſqꝫ collũ eius ⁊ oſculãs. Iuxta hebræum clarius habetur. ⁊ cecidit ſuper colla eius, ⁊ oſculatus eſt eum. Commotus affectus fraternus deſcribitur uſqꝫ adeo ut ſeipſum non potuerit continere, ſed ceciderit ſuper colla iahacob. Et dicit pluraliter colla, eo ꝙ ſuper utranqꝫ colli partem cecidit non contentus altera parte. fleuit. Iuxta hebræũ habet. ⁊ fleuerunt. Vterqꝫ teneritudine fraterna/motus ad lachrymas deſcribitur. Leuatiſqꝫ oculis/vidit mulieres ⁊ paruulos earũ: ⁊ ait. quid ſibi volunt iſti, ⁊ ſi ad te pertinent? Reſpondit. paruuli ſunt quos donauit mihi deus ſeruo tuo. Nomen eſt elohim. Et quoniã eſt nomen iuſtitiæ, non dicitur in hebræo donauit/ſed miſeran do dedit: ad ſignificandum ꝙ iuſtus omnium diſtributor tanq̃ condolendo dedit filios. Et ap-propinquãtes ancille et filij earũ/incuruati ſunt. Acceſſitqꝫ lea cum liberis ſuis: ⁊ quũ ſimiliter adoraſſent/extremi ioſeph ⁊ rachel adorauerunt.

Et ait heſau. ad quid tibi omnes turme iſte quas obuiam habui? Reſpondit. vt inuenirem gra-tiam coram domino meo. Et ille ait. habeo plurima frater mi, ſint tua tibi. Dixit iahacob. noli ita obſecro: ſed ſi inueni gratiam in oculis tuis/accipe munuſculum de manibus meis. Iuxta hebræũ tam hic q̃ fere ubiqꝫ in hoc & præcedenti capitulo ubi muneris nomen habemus/ha-betur potius nomen ſigni: ut non tam munus q̃ ſignum ſubiectionis & honoris ſignificetur. Sic enim vidi faciem tuam quaſi viderim vultum dei. Nomen eſt elohim. & poteſt intelligi tam angelus q̃ deus. Et uterqꝫ intellectus quadrat propoſito. Eſt enĩ ſenſus. ſuſcipe quæſo mu

nus meum q̃uis opulentia abundes, quia non offero tibi ad ſubueniendū indigentiæ ſed tanq̃ deo ſeu angelo cui offertur in ſignū uenerationis .ego enim in ſignum uenerationis tibi hæc offero. eſto mihi propitius. Iuxta hebræum habetur. ꝛ voluiſti me. Dixerat ſi inueni gratiā in oculis tuis, affirmat modo quod cōditionaliter dixerat. & affirmato antecedēte cōditionalis/ infert conſequens. accipe nunc benedictionem meā quam attuli tibi. Munus ipſum benedictionem appellat tanq̃ uenerationē quandam. ꝛ quam donauit mihi deus. Iuxta hebræum habetur. quoniā miſertus eſt mei elohim. Ratio redditur ex parte ipſius iahacob/ ꝙ etiā ipſe non eſt indigens ſed potens hoc ſignum uenerationis offerre. Vnde & in hebræo ſubiūgitur. ꝛ quoniā eſt mihi omne. Loco cuius nos habemus. tribuēs oīa. Nihil ſibi deeſſe ob hāc oblationē profitetur iahacob ex miſeratione ſummi diſtributoris. Vix fratre cōpellente ſuſcipiēs. Iuxta hebræū habetur. Et vim fecit in eo/ ꝛ accepit. Inſtitit inſtantia quaſi uiolēta ad hoc ut heſau ſuſciperet munus: & ſic compulſus accæpit. ¶ Et ait. gradiamur ſimul: eroq; ſocius itineris tui. Dixitq; iahacob. noſti domine mi ꝙ paruulos habeā teneros ꝛ oues ac boues fetas mecum. Iuxta hebræū habetur. ſuper me. hoc eſt ſuper curam meam. quas ſi plus in ambulando fecero laborare, morientur vna die cuncti greges. Precedat dn̄s meus ante ſeruū ſuū: ꝛ ego ſequar paulatim veſtigia eius ſicut videro paruulos meos poſſe. Iuxta hebræū habet̃. ꝛ ego ducā ad ſuaue meum: ad pedē gregis qui ante me ꝛ ad pedē filiorū. Claudicabat enim. & propterea moderandū cenſuit iter ad commodū propriū/ & non ſolū ad commodū gregis & filiorū. Nec dictio interꝑtata ſuaue/ ſignificat ſuaue, ſed circūlocutio eſt. donec veniā ad dn̄m meū in ſehir. Ex antecedētibus & ſubſequētibus apparet ꝙ officioſe iahacob dixit uerba hæc (monſtrando fiduciā in heſau fratre ſuo) & nō animo eundi in ſehir. Reſpondit heſau. oro te vt de populo qui mecū eſt/ ſaltem ſocij remaneant vie tue. Non eſt inquit neceſſe: hoc vno indigeo vt inueniam gratiam in conſpectu domini mei.

REuerſus eſt itaq; illo die heſau itinere quo venerat in ſehir. Iuxta hebræum habetur. ad viam ſuā ad ſehir. Nō narratur reuerſio ad ſehir eodem die completa: ſed reuerſio ad uiam ſuā in territorio ſehir. Et hic ſenſus quadrat uerbis iahacob/ diſtātiam a ſehir ſonantium: dum dixit uſq; quo uenero ad dominum meū in ſehir. Ex uia itaq; communi ad ſehir & alias regiones/ reuerſus eſt illo die heſau ad uiam propriam ad ſehir. ꝛ iahacob venit in ſochot. Legendum eſſet. in ſucchoth. Nomen eſt proprium loci. Vbi edificata domo ꝛ fixis tentorijs. Iuxta hebræū hr̃. Et edificauit ſibi domū, ꝛ gregi ſuo fecit tuguria. Fabricatio domus/ morandi ibidem intentionem demōſtrat. Crediderim ego ruinas ibi fuiſſe domorū antiquarū, & iahacob reſtauraſſe domum aliquam. Propter hoc vocauit nomen loci illius ſucchoth: id eſt tabernacula. Interpres addidit has ultimas tres dictiones. ſucchoth enim tuguria ſeu ſimilia tabernacula ſonat. ¶ Tranſiuitq; in ſalem vrbem ſichimorum. Iuxta hebræū habetur. Et venit iahacob ſalem ciuitatē ſechem. Ambiguitas undiq; cōſurgit. tum ex æquiuocatione dictionis ſalem: quoniā eſt quandoq; nomen proprium urbis quandoq; nomen appellatiuum ſignificans completū ſeu integrum. tum ex defectu præpoſitionis: quia nulla inuenitur præpoſitio antecedens dictionem ſalem aut dictionē ciuitatem. Subiuncta tamen manſio ante ciuitatem cum egreſſu dinæ & geſtis in ciuitate ſechem, teſtatur ꝙ ſalem hoc in loco eſt nomen appellatiuum. Ita ꝙ litera eſt. ꝛ venit iahacob integer ciuitatem ſechem. Narratur enim ꝙ quum quieuiſſet in ſucchoth aliquanto tempore (& ſi hebræis creditur anno & dimidio) uenit inde incolumis quoad coxam/ & uniuerſaliter integer quoad uxores filios & facultates ād ciuitatem ſechem. que eſt in terra chanahan. Prima manſio iahacob narrata a moſe in terra chanahan poſt reditum/ eſt manſio apud ciuitatem ſechem: ea ut creditur ratione ꝙ ſucchoth non ſit in terra chanahan/ ſed ultra iordanem uerſus montem gilhad. poſtq; reuerſus eſt de meſopotamia ſyrie. Iuxta hebræū hr̃. veniēdo de padan aram. Et dixit hoc ad ſignificādum ꝙ iahacob peruenit ad terminū uiæ ſuæ (uidelicet terrā chanahan promiſſam ei a deo) integer in ſe & ſuis omnibus. ꝛ habitauit iuxta oppidum. Rectius dixiſſet. ante ciuitatem. Nō habitauit in ipſa ciuitate. tum quia capax non erat tantæ multitudinis: ut par eſt credere ex ſubſequuto euentu. tum quia nolebat ſubiici principi ciuitatis. Emitq; partem agri in qua fixerat tabernacula/ a filijs hamor patris ſechem. A fratribus ergo ſechem emit partē campi in qua fixit tentoria. Ecce iahacob incœpit emere partem agri in terra chanahan ad habitādum, quod nec abraham nec iſhac fecerat: ſicut & primus inter eos ædificauit domum. centum agnis. Iuxta hebræū habet̃. centū nſimis. Nomen eſt monetæ dictio hebraica. Et erexit ibi altare. Hinc apparet ꝙ intendebat diutius ibidem morari. inuocauitq; ſuper illud. Iuxta hebræū hr̃. ꝛ vocauit ipſi. Altare enim ad ſacrificium offerendum erectum/ narratur nominatum. fortiſſimum deū iſrael. Iuxta hebræū habetur. el elohe iſraelis. Nomen altaris eſt. & ut prius dictū eſt/ nominat̃ deus a fortitudine el: hoc eſt antonomaſice fortis. Et ſimiliter a iudicio elohez

Digitized by Google

hoc eſt antonomaſice iudex. Iſtael autẽ compoſitum eſt ſignificans dominabitur deus. uerum hoc in loco genitiui caſus eſt. Nominauitq; altare diuino nomine mutilo ſermone. nam non ſignificatur ꝙ altare eſt deus: ſed ꝙ altare illud eſt ad ſacrificãdum fortiſsimo iudici dominanti in iahacob & ſemine eius. Crediderim ego fuiſſe conſuetudinem ut nomine dei cui altare dicabatur/inſigniretur altare. & propterea moſes tali modo loquẽdi utitur tã hic q̃ inferius cap. 35. de altari beth el. ¶ Meminit el propter fortitudinẽ: & elohe propter iuſtitiã aduerſus laban & heſau &c̃. Et incipit uti audito ab angelo nomine/cupiens effectu impleri cœpta.

CAPVT .XXXIIII.

EGreſſa eſt autẽ dina. Intellige egreſſam ex tentorio, non ſolam ſed ut decebat comitatam. filia lee. Deſunt tres dictiones. quam genuit iahacob. Vterq; parens nominatur. vt videret mulieres regionis illius. Quã quũ vidiſſet ſechem filius hamoꝛ hiuei/pꝛincipis terre illius, adamauit eã ⁊ rapuit: ⁊ doꝛmiuit cum illa/vi opprimens virginẽ. Et conglutinata eſt anima eius cũ ea: triſtemq; blanditijs deliniuit. Sicut hanc clauſulam/ita multas alias interpres mutauit: ſed in idem uenitur. nam iuxta hebræũ habetur. ⁊ locutus eſt ad coꝛ puelle. hoc eſt ea que ad cõſolandum cor puellæ erãt. ¶ Et pergẽs ad hamoꝛ patrẽ ſuum, accipe inquit mihi puellã hanc coniugem. Quod quũ audiſſet iahacob abſentibus filijs/⁊ in paſtu pecoꝛum occupatis, ſiluit donec redirent. Egreſſo autẽ hamoꝛ patre ſechem vt loqueretur ad iahacob, ecce filij eius veniebant de agro: auditoq; quod acciderat/irati ſunt valde. Deeſt una clauſula. Legẽdum eſt. ⁊ contriſtati ſunt viri ⁊ irati ſunt valde. Naturalis cauſa iræ triſtitia præponitur. eo ꝙ fedam rem operatus eſt in iſrael violando filiam iahacob, ⁊ rem illicitam perpetrauit. Exaggerat iniuriã moſes/interpretãdo iniuriã factã contra deũ pro quanto erat facta contra hominẽ denominatum a dñio dei. perinde ac dictũ fuiſſet/quoniã iniuriam fecit in dominiũ dei uiolando filiam iahacob. ¶ Vbi aduerte ꝙ quanuis adhuc nõ eſſet nomen iſrael impoſitũ iahacob: quia tñ inchoata erat hmõi nuncupatio ex uerbis angeli. ideo moſes inter expreſſam nominationẽ & inſinuationẽ angelicã uſus eſt hoc nomine/medium ab extremo perfectiore nũcupando. Et nihil refert an nomine iſrael intelligas familiã uel perſonam iahacob.

¶ Locutus eſt itaq; hamoꝛ ad eos. Sechem filij mei anima adheſit filie veſtre: date queſo eã illi vxoꝛem, ⁊ iũgamus viciſſim cõnubia. filias veſtras tradite nobis: ⁊ filias noſtras accipite ⁊ habitate nobiſcum. Terra in poteſtate veſtra eſt: exercete/negociamini ⁊ poſſidete eam. Iuxta hebræũ habetur. habitate ⁊ negociamini ⁊ poſſeſſiones facite in ea. Omnes actiones circa terrã offerunt. ¶ Sed ⁊ ſechem ad patrem ⁊ ad fratres eius ait. Dina monſtratur per pronomen eius. inueniã gratiã coꝛam vobis: ⁊ quecunq; ſtatueritis dabo. augete dotem/munera poſtulate: ⁊ libẽs tribuam quod petieritis, tantũ date mihi puellã hanc vxoꝛem. Reſponderunt filij iahacob/ſechem ⁊ patri eius in dolo, ſeuiẽtes ob ſtuprũ ſoꝛoꝛis. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ locuti ſunt ꝙ violauit dinam ſoꝛoꝛem ſuã. Rationẽ doli manifeſtat moſes: ſermone tamen mutilo. ſubauditur enim pronomen illi. Et eſt ſenſus. & locuti ſunt in dolo/utpote loquendo illi qui uiolauit ſororem eorum. Excuſatio eſt doloſi ſermonis. non a toto ſed a tanto. ⁊ dixerunt ad eos. nõ poſſumus facere quod petitis/dare ſoꝛoꝛem noſtrã homini incircũciſo: quod illicitum ⁊ nefarium eſt apud nos. Iuxta hebræũ habetur. quia vituperiũ iſtud nobis. Hinc habetur ꝙ decreta a deo abrahæ circunciſione maſculorum/decretum ſimul eſt ut fœminæ ſeminis abrahæ non nuberent niſi circunciſis. Sed in hoc valebimus federari: ſi eſſe volueritis noſtri ſimiles/⁊ circũcidatur in vobis omne maſculini ſexus, tunc dabimus ⁊ accipiemus mutuo filias noſtras ac veſtras: ⁊ habitabimus vobiſcũ, erimusq; vnus populus. Hinc clare patet uerus dolus. nã promittunt ſechemitis poſtq̃ circunciſi fuerint/mutua connubia & unitatem populi, nihil horum intendentes ſeruare. Si autem circuncidi nolueritis, tollemus filiam noſtram ⁊ recedemus.

PLacuit oblatio eoꝛũ hamoꝛ ⁊ ſechem filio eius. Nec diſtulit adoleſcens quin ſtatim quod petebatur expleret. Iuxta hebræũ habeť. puer. Quod ideo dixerim, ut intelligatur mos loquendi moſi/appellando puerum eum quem longe a pueritia diſtare & facta & dicta teſtãtur. amabat enim puellã valde: ⁊ ipſe erat inclytus in omni domo patris ſui. ¶ Ingreſſiq; poꝛtam vꝛbis/locuti ſunt populo. viri iſti pacifici ſunt/⁊ volunt habitare nobiſcum: negocientur in terra et exerceãt eam, que ſpacioſa et lata cultoꝛibus indiget. filias eoꝛum accipiemus vxoꝛes: et noſtras illis dabimus. vnum eſt quo differtur tantũ bonum: ſi circuncidamus maſculos noſtros/ritũ gentis imitantes, et ſubſtãtia eoꝛũ et pecoꝛa et cũcta que poſſident/noſtra erunt. Iuxta hebræũ habeť. ſi nõ nobis ipſa! Suadentiũ uerba ſunt/utilitatẽ manifeſtãtium

Digitized by Google

huius unionis.ſignificatur enim aperte ꝙ ex hac unione ſequetur hoc utile ꝙ omnes facultates iſraelitarum erunt ciuium huius ciuitatis. Vtitur enim hebræus ſermo cõiunctione ſi interrogatiue. Et eſt ſenſus.an nõ nobis ipſa? quaſi dicat/perſpicuum eſt ꝙ nobis acquiruntur omnia. Et uerum manifeſte dixerunt. **Tantũ in hoc acquieſcamus: & habitantes ſimul/vnum efficiemus populum.**

Aſſenſiq́ʒ ſunt omnes/circuncifis cunctis maribus. Summauit interpres extenſas orationes in hebræo/ſignificates ꝙ omnes habitãtes intra mœnia ciuitatis & aſſenſerũt & circũciſi ſunt. ¶ **Et ecce die tertio quãdo grauiſſimus vulnerũ dolor eſt.** Iuxta hebræũ habetur. **quando ipſi dolore erant affecti.** Inſinuatur tñ per hoc quod interpres dixit: maiorẽ uidelicet eſſe dolorem diei tertii. **arreptis duo filij iahacob (ſimbon & leui) fratres dine gladijs.** Confer prudens lector tempus natiuitatis dinæ & ſimiliter tempus natiuitatis tã ſimhon q̃ leui cũ tempore quo iahacob egreſſus eſt de meſopotamia: & inuenies dinam quidem ætatis uix quattuor annorum ad ſummum,ſimhon autẽ & leui ætatis ad ſummũ duodecim annorũ. nam ut iahacob in monte gilhad dixit ſocero/uiginti annis fuit in meſopotamia: quorum primis ſeptem annis nullum genuit filiũ. Sed eſto ꝙ octauo genuerit reuben/nono ſimhon & decimo leui, clare patet ꝙ neuter duodecim erat annorũ tempore egreſſus de meſopotamia. Dina autẽ quum poſt ſex filios a matre genita fuerit/& multũ temporis interceſſerit inter quartũ & quintum filium uſq; adeo ut lea crederet ſe non amplius genituram,rationabile eſt ut genita fuerit decimo aut potius undecimo anno a connubio matris: ac per hoc in egreſſu ex meſopotamia nõ erat quadriennis. Multis igitur annis poſt reditum ex meſopotamia peractis hoc accidit. & ad minus apparet ꝙ anni fluxerunt decem, ut & dina eſſet nubilis/& ſimhon & leui ad bellum diſpoſiti eſſent. **Ingreſſi ſunt vrbẽ confidenter.** Non intelligo ꝙ ſoli fuerint ingreſſi,ſed cũ ſufficiente numero armatorum: ut ſimul multas domos introirent/& uno fere momento uniuerſos occiderent. alioquin multi aduerſus duos potuiſſent inſurgere/uociferãtibus mulieribus primoq; occiſorũ. **Interfectiſq́ʒ omnibus maſculis/bamor & ſechem pariter necauerunt.** Deſunt tres dictiones. **ad os gladij.** Solitus eſt loquendi modus,quemadmodũ dicere cõſueuimus occiſi ſunt acie enſis. **tollẽtes dinam de domo ſechem ſororẽ ſuã. Quibus egreſſis/irruerunt ſuper occiſos ceteri filij iahacob.** Superfluit cæteri. Significat eni in textu hebræo ꝙ ſimhon & leui reduxerunt dinam ad matrem illam: & ꝙ indefinite filii iahacob uenerũt in ciuitatem ad depopulandum illam. Rationi ſiquidẽ conſentaneũ eſt ꝙ cognita clade omniũ maſculorum omnes illi qui remanſerant in tentoriis iahacob/ſimul cũ ſimhon & leui iuerint ad prædam ciuitatis. **Et depopulati ſunt vrbẽ in vltionem ſtupri.** Iuxta hebræũ habetur. **Et deprædati ſunt vrbẽ que violauerunt ſororem eorũ.** Ex numero plurali uiolauerunt,manifeſtat moſes ꝙ quanuis ſolus ſechem ſtuprauerit dinam/non tamen ſolus fuit culpabilis ſed multitudo adiuuit eum. immo ꝙ ciuitas ipſa crimen hoc commiſit, dicendo prædati ſunt urbem quæ uiolauerunt ſororem eorũ. dictio enim hebraica cõis eſt ad quæ & qui/ad ſingulare & plurale relatiuũ nomen. Et dixit hoc ad manifeſtandũ prædam fuiſſe iuſtam. ¶ Vbi aduerte ꝙ tam clades q̃ præda hæc poteſt iudicari dupliciter: uel ſm rem/uel ſm modũ. Et quidem ſi libretur ſm modũ doloſum/manifeſta eſt iniuſtitia modi: qui ut dictũ eſt excuſatur a tãto ſed nõ a toto. Si uero libretur ſm rei ueritatem,iuſta fuit tam clades q̃ præda: eo ꝙ ciuitas erat in culpa tanti ſceleris. Nec in ueritate filii iahacob pacẽ cum eis fecerunt/ſed ficte ad hoc ut poſſent uindictam exercere. propter quod modus ut dictum eſt/fuit iniquus ualde. nam fides etiã hoſti ſeruanda eſt. **oues & armenta & aſinos eorũ/cunctaq́ʒ vaſtãtes que in domibus & in agris erant.** Iuxta hebræũ habetur. **& que in ciuitate & que in agro acceperunt.** Deficiunt hic quattuor dictiones. **& omnia preciosa eorum.** quanuis dictio hebraic. nõ ſignificet precioſa,ſed id quod circumloquimur per precioſa. **& omnes paruulos & vxores eorum duxerũt captiuas. quibus perpetratis audacter.** Iſtæ tres dictiones ſuperfluæ ſunt. & loco earũ habetur in hebræo. **& depredati ſunt & omne quod in domo.** Prius dixerat ꝙ prædati ſunt omnia quæ in ciuitate & quæ in agro/deſcribendo in genere prædam: modo deſcribendo prædam in ſpecie/dicit ꝙ prædati ſunt etiã omnem ſupellectilem cuiuſcunq; domus.

ET **dixit iahacob ad ſimbon & leui. Turbaſtis me.** Hinc apparet ꝙ iahacob non fuit conſcius doli,ſed credidit filios in ueritate locutos fuiſſe cũ ſechemitis. **& odioſum me feciſtis.** Iuxta hebræũ habetur. **ad faciendũ feterẽ me chananeis & pereſeis/habitatorib⁹ terre huius.** Apta metaphora utitur. **Nos pauci ſumus: illi cõgregati percutient me.** Nõ timebat ab una aliqua ciuitate ſed a congregatione populorum multarũ ciuitatum. **& delebor ego et domus mea. Reſponderũt. nunquid vt ſcorto abuti debuere ſorore noſtra?**

Digitized by Google

Interea locutus eſt deus. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit elohim ad iahacob. Quinta eſt hæc apparitio dei iahacob. Et ratione tẽporis ac materiæ intelligẽda eſt in uigilia. ita ꝙ iahacob contulerit ſe ad ſupplicandũ deo commendans ſe & ſuos deo. Timor enim ſolicitabat ipſum ut confugeret ad diuinum præſidium: ſicq; orantem deus allocutus eſt interno ſermone, eo modo quo poſtea locutus eſt prophetis. Nominatur autẽ elohim/eo ꝙ ad actũ iuſtitiæ monebat iahacob:hoc eſt ad reddendum deo uota propria quæ emiſerat ſtrigẽs heſau. Surge & aſcende beth el/& habita ibi: facq; altare deo qui apparuit tibi quando fugiebas heſau fratrem tuum. Dictio interpretata deo/eſt nomen el:hoc eſt deo quatenus forti. Et merito forti:utpote qui fortitudinẽ ſuã oſtendit pro te aduerſus laban/heſau & ſechemitas, & eandẽ oſtenſurus eſt terrẽdo omnes circum circa ciuitates in hoc tuo itinere.

Iahacob vero conuocata omni domo ſua/ait. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit iahacob domui ſue et omnibus qui cum ipſo. Non ſolũ filiis ac uxoribus ſed omnibus qui cum eo erant etiã captiuis præcepit. abiicite deos. Iuxta hebræũ habetur. Segregate elohe alienos qui in medio veſtri ſunt. Nomen elohim(quod idẽ eſt quod elohe)cõmune eſt deo uero & diis ſm opinionem. Præcepit autẽ hoc iahacob/ſciens ꝙ multa erant ſimulachra deorũ inter eos: præcipue ex hac noua præda. & mũdamini. a peccato idolatriæ. & mutate veſtimenta veſtra. Cerimoniale eſt hoc: quanuis ratio cerimoniæ nõ ſit ſcripta. Surgite et aſcendamus in beth el:vt faciamus ibi altare domino qui exaudiuit me in die tribulationis mee/et fuit mecũ in via qua profectus ſum. Dictio interpretata domino/eſt nomen el:cõgruens fortitudini diuinæ in qua confidendũ monebat cõmemorando beneficium præteritũ. Dederunt ergo ei omnes deos alienos quos habebãt. Idẽ elohe nomen repetitur. & multitudo ſimulachrorũ inuenta ac data iahacob manifeſtatur/ita ut nullum relictũ fuerit ſimulachrum apud eos. et inaures que erãt in auribus eorũ. Intelligo per inaures oĩa ornamenta ſimulachrorum/ut plene mundarentur ab iis quæ idolorũ erant. At ille infodit ea ſubter terebinthũ. Iuxta hebræũ habet. ſubter quercũ. Sed parui refert quæ arbor fuerit. que eſt poſt vrbẽ ſechẽ. Iuxta hebræũ hr. que cũ ſechem. Et eſt nomen ciuitatis illius. Rationabile eſt ut accelerãtes receſſum/caruerint cõmoditate cõſumendi ſimulachra igne: & propterea abſcõderit ſub terra in qua erat quercus. & nihilominus ut nec materia ærea/argentea uel aurea ſimulachrorũ & ornamentorũ eorum relinqueretur apud eos qui cum iahacob ibãt, dimiſit abſcondita.

¶ Cumq; profecti eſſent, terror dei inuaſit omnes per circuitum ciuitates: et nõ ſunt auſi perſequi recedentes. Loco dei habetur in hebræo nomen elohim/cõmunis iudicis inhibentis ciuitatibus ne perſequerentur iahacob. Uenit ergo iahacob luzam que eſt in terra chenahan (ipſa eſt beth el) ipſe et omnis populus qui cum eo. Edificauitq; ibi altare: et appellauit nomen loci domus dei. Iuxta hebræũ habetur. el beth el. hoc eſt el domus dei. Cum eundem locum appellauerat beth el:modo autẽ appellat deus domus dei. ut non ſolum locus nobilitatus ſit nomine domus dei, ſed & ipſe deus qui ibi apparuit cognominaretur a loco: ut illi qui cum eo erant haberent cognomen dei quem colerent/ut ſcilicet uocarẽt eum deũ beth el. Et appellatur deus el propter fortitudinem qua aſtitit iahacob tuẽdo eum. Ibi enim apparuit ei deus. Iuxta hebræũ habetur. quoniã ibi detecti fuerũt ei elohim, quũ fugeret fratrem ſuũ. Non deũ ſed angelos ſignificat hoc in loco elohim: ut uerbum pluralis numeri teſtatur. commemoratur enim apparitio angelorum aſcendentium & deſcendentium in ſcala. Et hæc ratio redditur nominis. nam & tunc apparuit etiam deus ſupra ſcalam. Eodem tempore mortua eſt. Iuxta hebræum non habetur eodem tempore, ſed duntaxat. Et mortua eſt debora nutrix ribce. Ex eo tamen ꝙ moſes mortem hanc interponit narrando geſta in beth el, inſinuatur mortẽ hanc accidiſſe dum morarẽtur in beth el. Si quæris qualiter debora erat cũ iahacob, quum nunq̃ legatur ipſam receſſiſſe a ribeca? Reſpondetur ꝙ mortua ribeca quum audiſſet debora iahacob dilectum filium ribecæ rediſſe ex meſopotamia cum uxoribus & habitare in terra chanahan(multis enim annis ibidem habitauerat)uenit ad eum, cupiens uitã ducere potius cum mulieribus meſopotamiæ uxoribus iahacob q̃ cum chananæis uxoribus heſau. Tempus enim mortis ribecæ quanuis nõ ſit ſcriptũ, ex hac tamen ſcripta abſentia deboræ a domo iſhac inſinuatur. non enim fas eſt credere ꝙ receſſerit a ribeca uiua. et ſepulta ad radices beth el ſubter quercum. Uocatumq; eſt nomen loci quercus fletus.

Apparuit autem iterũ deus iahacob. Iuxta hebræũ non habetur iterũ/ſed adhuc. Et nomen elohim congruit materiæ. nam facturum ſe dicta abrahæ & iſhac promittit. poſtq̃ reuerſus eſt de meſopotamia ſyrie. Iuxta hebræũ habetur. de padan aram. Quod ſupra expoſitum eſt. et venit in beth el:benedixitq; ei. Non intelligo aliã benedictionem q̃ eam quæ ſubiungitur. Manifeſtauit ſiquidem moſes ꝙ ſubiuncta dicta a deo/habent uim benedictionis

Digitized by Google

diuinæ.ita ꝙ deus dixit hæc ad benedicendũ iahacob.Et memento ꝙ dei benedicere eſt tantæ uis ut ſit etiã benefacere. **dicens.** Iuxta hebræũ habet̃. **Et dixit ei elohim.** iuſtus diſtributor bonorum & malorũ. **Non vocaberis vltra iahacob.** Deeſt una clauſula . nam iuxta hebræum habetur. **nomen tuũ iahacob.** ſubaudi eſt. **nõ vocabitur nomen tuũ adhuc iahacob.** Subaudi duntaxat.non enim prohibet deus uocari ipſum iahacob,ſed diuini nominis inſignia adiicere. **ſed iſrael erit nomen tuum.** Iuxta hebræum habetur. **ꝙ ſi iſrael erit nomen tuum.** Eiſdem uerbis utitur deus quibus uſus eſt angelus luctator,ſed alia ratione:quia ille ad inchoandum ſpem tanti nominis,iſte ad paulatim eleuandũ mentem iahacob ad tantũ donum.Fuit enim hæc apparitio ſexta in uigilia facta iahacob/oranti poſt ſacrificium/& gratias agenti deo ꝙ ciuitates circumcirca nõ perſecutæ ſunt ipſum . Nulla ſiquidem ſomni mentio fit:& rationi quadrat ut ſicut ſpes tanti nominis incœpit uigilãdo, ita ipſa nominis collatio fuerit uigilãdo. **Et appellauit eum iſrael.** Eleuata mente ipſius iahacob ad tantũ donũ,cõfertur ei nomen nouum ,quod ut dictum eſt ſonat dominabitur deus:ut intelligere poſſent omnes & ipſe iahacob ex ipſo nomine officiũ diuinum in iahacob & populo eius:uidelicet nõ humanũ ſed diuinum dominium.Et ſic uere impletum legimus.nã quando deus dominatus eſt in cordibus eorum/habuerunt etiã humanum dominium a deo:quando autẽ abiecerunt a ſeipſis dominium dei/perdiderunt etiam dominium humanum. **Dixitq; ei.** Deficit. **elohim.** iuſtus diſtributor. **ego deus omnipotens.** Iuxta hebræũ habetur. **ego el victor.** A fortitudine & uictoria qua omnia ſuperat ſuo poſſe/ſeipſum deus nominat: quẽadmodũ ſe nominauerat abrahæ in principio capituli.17. **Creſce.** Iuxta hebræũ habetur. **fructifica ⁊ multiplicare.** Ecce pars benedictionis ut nõ ſolũ producat fructus uentris/ſed multiplicetur.Quod explicãdo/ſubiũgit ꝙ gentes & cœtus gentiũ & reges naſcentur ex eo:ut ex his & terra promiſſa abrahæ & iſhac/intelligeret ꝙ ipſum iahacob cum ſemine eius elegerit deus ad hoc ut adimpleat promiſſa abrahæ & iſhac. **gens ⁊ multitudo gentiũ ex te erit/⁊ reges de lumbis tuis egredientur. Terramq; quam dedi abraham ⁊ iſhac / dabo tibi.** hoc eſt propter te electum. **⁊ ſemini tuo poſt te.** propter merita ſiquidem horum trium electorum a deo data eſt iſraelitis terra chanahan. **Et receſſit ab eo.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ aſcendit de ſuꝑ ipſum elohim in loco quo locutus eſt cum ipſo.** Hinc apparet ꝙ oranti iahacob apparuit deus in ſpecie ſenſibili. talẽ enim ſpeciem præ ſe fert motus aſcenſus de certo loco in quo allocutus eſt iahacob. ¶ **Ille vero erexit titulum lapideũ in loco quo locutus fuerat ei deus.** Iuxta hebræũ habetur. **Et ſtatuit iahacob titulum in loco quo locutus eſt cũ ipſo/titulũ lapidis.** In memoriam tantæ rei lapideum titulum in loco ubi locutus eſt deus cum eo/ſtatuit iahacob. **Libãs ſuper illum libamen ⁊ effundens oleũ.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ colauit ſuꝑ ipſum colamen , ⁊ colauit ſuper ipſum oleũ.** Quemadmodũ unum atq; eũdem titulum deſcripſit moſes dicendo & ſtatuit iahacob titulum titulum lapidis, ita modo unam atq; eandem colationem/dicẽdo & colauit colamen atq; apponendo & colauit oleum.Quia tamen cõiunctio copulatiua in hoc ſermone habetur quæ non habetur in præcedente/& uerbum colauit prima uice cõmune eſt colationi ceræ ferri argenti olei & reliquis horũ/ſecunda autẽ uice propriũ dicitur oleo,ideo duplex colatio potius intelligenda eſt.altera rei quæ nõ nominatur:altera olei.Et hæc quidẽ ad quandam lapidis conſecrationẽ ſpectare uidetur. de prima autẽ aiunt hebræi appropriari ipſam colationi uini in ſacris. Et hæc appropriatio quadrat interpretantibus libationem.teſtãtur enim hinc ꝙ de materia potabili eſt ſermo.Ita ꝙ ſenſus eſt ꝙ colauit uinũ & colauit oleum ſuper ipſum. **Vocanſq; nomen loci illius beth el.** Iuxta hebræũ habetur. **Et vocauit iahacob nomen loci in quo locutus eſt cum eo ibi elohim/beth el.** Paulo ſuperius locum altaris appellauit iahacob el beth el/propter antiquam ſcalæ angelicæ uiſionem : modo locum tituli appellat beth el . Quocirca beth el fuit nomen a iahacob impoſitum duabus partibus illius loci : loci uidelicet altaris & loci tituli . diuerſis tamen rationibus : nam loco altaris ratione ſcalæ uiſæ, loco uero tituli ratione diuinæ allocutionis.

Egreſſus autẽ inde verno tempore ad terram que ducit ephratam. Iuxta hebræũ habetur. **Et mouerunt ſe de beth el : ⁊ fuit adhuc ſicut prandium terre ad veniendum in ephrath.** Nihil hic dicitur de tempore:ſed de diſtantia locali a bethlechem tanto ſpatio terræ quantum peragi ſolet donec prandetur.A tempore prandii quantitatem interualli menſurauit. **In qua quũ parturiret rachel,ob difficultatẽ partus periclitari cepit. Dixitq; ei obſtetrix. noli timere, quia ⁊ hunc habebis filium. Egrediente autẽ anima pre dolore/⁊ imminente iam morte,vocauit nomen filij ſui ben oni:id eſt filius doloris mei. pater vero appellauit eum biniamin : id eſt filius dextere.** Vtriuſq; nominis expoſitiones interpres addidit. **Mortua eſt ergo rachel : ⁊ ſepulta in via que ducit in ephrath:hec eſt bethlechem. Erexitq; iahacob titulum ſuper ſepulchrum eius. Hic eſt titulus monumenti rachel vſq; in preſentem diem.**

Egreſſus

Egreſſus inde iſrael fixit tabernaculum ſuum trans turrem gregis. Cumque habitaret in illa regione, abijt reuben: et dormiuit cum bilha concubina patris ſui. Quod iſraelē minime latuit. Erant autē filij iahacob duodecim. filij lee, primogenitus reuben/ et ſimhon et leui et iehuda et iſaſchar: et zebulun. Filij rachel/ioſeph et biniamin. Filij bilhe ancille rachelis/dan et naphthali. Filij zilpe ancille lee/gad et aſer. Hi filij iahacob, qui nati ſunt ei in meſopotamia ſyrie. Iuxta hebræū habetur. in padan aram. Quia omnes excæpto biniamin nati fuerat in padan aram/& excæptionem manifeſtauerat, ideo ſciens moſes ſermonē ſuum intelligi ſubintellecta hac excæptione/dixit enumeratis omnibus filiis ꝙ nati ſunt in padan aram.

ET venit iahacob ad ishac patrem ſuum. Non dicit ꝙ de ephrath uenerit ad ishac, ſed abſolute & uenit/incertum relinquendo ordinem ac tempus. Ita ꝙ hinc non habetur ꝙ rachel eſt prius mortua q̄ iahacob uenerit ad ishac patrem ſuum. in mamre ciuitatem arbah. hec eſt chebron in qua peregrinatus eſt abraham et ishac. Hæc eſt ciuitas in qua mortua eſt ſara. & propterea uide ſuperius in cap. 23. Et completi ſunt dies ishac centum et octoginta annorum: conſumptusque etate mortuus eſt/ et appoſitus populo ſuo. Iuxta hebraum habetur. et congregatus eſt ad populos ſuos. Ne eadem repetantur uide ſcripta ſuperius in cap. 25. exponendo hæc eadem uerba in obitu abrahæ. ſenex et plenus. pro. ſatur/dierum. Ad ſimilitudinem ſaturi/deſcribitur ishac dies omnes quos appetiit eius natura indiuidualis habuiſſe. Et ſepelierunt eum heſau et iahacob filij eius. Pax inter fratres perſeuerans manifeſtatur.

CAPVT .XXXVI.

Iſte ſunt generationes heſau: ipſe eſt edom. Circa nomina propria tam mulierum q̄ uirorum in hoc capitulo, aduerte prudens lector ꝙ tanta eſt uarietas ut diuinare quodammodo oporteat. Iſtæ enim uxores heſau aliis nominibus appellantur ſuperius in cap. 26. & aliis hic: & ſimiliter parentes earum aliter ibi nominantur. Et quoniam perſonam aliquam cōſtat multis nominibus nominari/& multis modis contigiſſe apud priſcos patres filiationem etiam ante legem moſi, ideo nullius lectoris mens turbetur: ſed accommodet ſenſum ut melius uidetur/ intelligendo uel de filio naturali uel de filio legali uel adoptiuo. nam & ante legem fuerunt filii legales: ut clare patet in hiſtoria thamar inferius in cap. 38. Heſau accepit vxores de filiabus chenahan hadam filiam elon hithei/et abolibamā filiam hane filij ſebeon hiuei. Iuxta hebræum fœminini eſt generis dictio interpretata filii. Et legendum eſſet non ſebeon ſed ſibhon. ſed correctioni nominum propriorum in hoc capitulo non intendo inſiſtere. et baſemath filiam iſmahel/ſororem nebaioth. Peperit autem hada eliphaz: et baſemath genuit rehuel: et abolibama peperit iehus et iahlam et corach. Hi filij heſau qui nati ſunt ei in terra chenahan. Quinque filios ſupputat heſau: unum ex prima/unum ex tertia/& tres ex ſecunda uxore.

Tulit autem heſau vxores ſuas et filios et filias/et omnem animam domus ſue et ſubſtantiam et pecora et cuncta que acquiſierat in terra chenahan: et abijt in alteram regionem: receſſitque a fratre ſuo iahacob. Diuites enim erant valde, et ſimul habitare non poterant: nec ſuſtinebat eos terra peregrinationis eorum pre multitudine gregum. Complementum facti non initium narratur poſt mortem ishac. nam multis annis uiuente ishac heſau habitauerat in ſehir (ut teſtatur occurſus eius ad iahacob) ſed completo officio ſepulturæ paternæ, tanq̄ primogenitus accæpit facultates ishac/& tranſtulit eas in ſehir. Habitauitque heſau in monte ſehir: ipſe eſt edom. Non refertur mons/ſed perſona: ut clare patet in hebræo. ubi dicitur. heſau ipſe edom. Ratio nominis ſuperius dicta eſt.

HE ſunt generationes heſau patris edom in monte ſehir. Edom non eſt nomen perſonæ ſicut prius: ſed eſt nomen gentis idumææ quæ ab edom nominata eſt. Sicut enim ab iſrael appellati ſunt iſraelitæ, ita ab edom cognomine heſau appellati ſunt idumæi: qui dicūtur edom/ ſicut etiam iſraelitæ dicuntur iſrael. Et hec nomina filiorum eius. eliphaz filius hade vxoris heſau: rehuel filius baſemath vxoris heſau. Fueruntque filij eliphaz theman/omar/ſepho/ gahtham et cenaz. Et thimnah erat concubina eliphaz filij heſau: que peperit ei hamelec. Hi ſunt filij hade vxoris heſau. Filij autem rehuel ſunt iſti: nahath/zerach/ſamma et miza. Iſti fuerunt filij baſemath vxoris heſau. Iſti quoque fuerunt filij abolibame (filie hane filij ſibhon) vxoris heſau/quos genuit ei: iehus/iahlam et corach.

Hi duces filiorum heſau. Recenſitis filiis abſolute/recenſet catalogum ducum qui deſcenderunt ab heſau. Filij eliphaz primogeniti heſau dux theman/dux omar/dux ſepho/dux ce

Digitized by Google

naz/dux corach/dux gatham/dux hamalech. Hi duces eliphaz in terra edom: hi filij hade. ¶ Hi quoqꝫ filij rehuel filij heſau/dux nahath/dux zerach/dux ſamma/dux miza. Hi duces rehuel in terra edom: hi filij baſemath vxoris heſau. Hi autem filij abolibame vxoris heſau: dux iehus/dux ialam/dux corach. Hi duces abolibame filie hane/vxoris heſau. Hi ſilij heſau ⁊ hi duces eorum: ipſe eſt edom. Iſti filij ſehir chorri habitatoris terre. Legendum eſt. habitatores terre. Quis fuerit iſte ſehir pater gentiū quæ habitauerunt in monte ſehir ante heſau non inuenio: niſi ꝙ deute. 2. ſcribitur choreos habitaſſe in monte ſehir, ipſiſq; deletis heſau habitaſſe ibi. Proponit autem tam filios q̄ duces. & filios quidem ſeptem/proſequendo generationes eorum: ut clare patet in litera. lotan et ſobal et ſibbon et hana et diſon et eſer et diſan. Hi duces chorri filij ſehir in terra edom. Fuerunt autem filij lotan/chori et heman et ſoror lotan thimnah. ¶ Et hi ſilij ſobal: haluan et manahath et hebal/ſepho et onan. Et hi filij ſibbon/aia et hana. iſte eſt hana qui inuenit aquas calidas in ſolitudine. Iuxta hebræum habetur. qui inuenit mulos, quum paſceret aſinos ſibbon patris ſui. Aiunt enim ꝙ paſcēdo aſinos miſcuit equos aſinis/& geniti ſunt muli. Et quadrat expoſitio officio paſcendi aſinos. Habuitqꝫ hana filiū diſon ⁊ filiam abolibamem. Et hi filij diſon: chemdan/⁊ eſban/⁊ ithran et cheran. Hi quoqꝫ filij eſer: bilhan et zabauan et hacan. Iſti filij diſan: hus ⁊ aran. ¶ Hi duces chorri: dux lotan/dux ſobal/dux ſibbon/dux hana/dux diſon/dux eſer/dux diſan. Hi duces chorri qui imperauerunt in terra ſehir. Supputatis filiis ſupputat duces/quemadmodum ſupputauerat in generatione heſau.

Et iſti ſunt reges qui regnauerunt in terra edom anteqꝫ haberent regem filij iſrael. Significanter dicit in terra edom/ad ſignificandum ꝙ reges iſti fuerunt poſtq̄ mons ſehir denominatus eſt edom: hoc eſt poſtq̄ ſubiecta fuit dominio heſau. Erāt enim prius duces tum chori tum heſau: ſed tandem prævalentibus filiis heſau / excluſis choreis eleuata eſt idumæa in regnum. & propterea tali ordine moſes ſupputauit filios & duces heſau/& filios ac duces ſehir, & poſtea reges in terra edom. Quod autem dicit anteq̄ haberent regem filii iſrael/ſpectat ad hoc ꝙ filii heſau emerſerunt prius in reges q̄ filii iſrael. & hoc tm̄ habetur ex litera. Non prophetauit moſes futuros reges edom (quum manifeſte octaui ac ultimi regis uxorem ex nomine deſcribat cum nomine matris atqꝫ auiæ) ſed reges qui regnauerant anteq̄ moſes ſcriberet hæc/ recenſet. Et regnauit in edom belah filius behor: ⁊ nomen ciuitatis eius dinhaba. Mortuus eſt autem belah: ⁊ regnauit pro eo iobab filius zerach de boſra. Quumqꝫ mortuus eſſet iobab, regnauit pro eo chuſam de terra themaneorum. Hoc quoqꝫ mortuo/regnauit pro eo hadad filius bedad: qui percuſſit midian in regione moab. ⁊ nomen ciuitatis eius hauith. Quumqꝫ mortuus eſſet hadad, regnauit pro eo ſamla de maſreca. Hoc quoqꝫ mortuo/regnauit pro eo ſaul de fluuio rechoboth. Quumqꝫ ⁊ hic obiſſet, regnauit pro eo bahalchanan filius hachbor. Iſto quoqꝫ mortuo/regnauit pro eo hadar. ⁊ nomen ciuitatis eius pahu. ⁊ nomen vxoris eius meetabel/filia matred filie mezahab. Hec ergo nomina ducum heſau. Non habetur in hebræo ergo: ſed coniunctio copulatiua. Et hec nomina ducum heſau in cognationibus ⁊ locis ⁊ vocabulis ſuis: dux thimnah/dux halua/dux ietheth/dux abolibama/dux ela/dux pinon/dux cenaz/dux theman/dux mibſar/dux magdiel/dux hiram. Hi duces edom habitantes in terra imperij ſui: ipſe eſt heſau pater idumeorum. Superius in hoc eodem cap. recenſuit moſes quattuordecim duces heſau: modo recenſet undecim duces heſau. Illi ſiquidem duces fuerunt ante reges: iſti autem fuerunt poſt reges. Et omnes fuerunt anteq̄ moſes ſcriberet hæc. hiſtoriam enim narrat. & regnum idumeæ ſciſſum in multos duces fuiſſe tempore moſi/patet ex prælio inter hamalecitas & populum iſrael tempore moſi. Conſtat enim hamalec nepotem fuiſſe heſau in hoc eodem cap. ¶ Habitauit autem iahacob in terra chenahan/ in qua peregrinatus eſt pater eius. Redit moſes ad intentam hiſtoriam iſrael. et he ſunt generationes eius. Pronomen hæc demonſtrat longe inferius recenſendas generationes. ita ꝙ duo proponit tractanda: tum geſta habitante iahacob in terra chanahan / tum generationes deſcendentes ab eo.

Ioſeph quum ſexdecim eſſet annorum. Iuxtà hebræū habetur. Ioſeph filius ſeptem ⁊ decem annorum fuit/paſcens gregem cum fratribus ſuis adhuc puer. Ex hac ætate ioſeph tempore quo deſcēdit uenditus in ægyptum, manifeſtatur ꝙ narrata de morte & ſepultura iſhac fuerunt a moſe ante ſcripta ut finem faceret hiſtoriæ iſhac/& nō ꝙ fuerint ante uenditionem ioſeph. Nam mors iſhac anno centeſimouigeſimo uitæ iahacob fuit. nam genuerat iahacob ſexageſimo uitæ propriæ anno & uixit annis centū & octoginta. prædicto autē anno centeſimouigeſimo uitæ iahacob præfectus eſt ioſeph ætatis propriæ anno trigeſimo terræ ægypti:ut patet ex ſcriptura,teſtante ꝙ nono uel decimo anno poſt/ſtetit iahacob centum & triginta annorū coram parhone. Quum igitur a decimoſeptimo anno ioſeph uſq; trigeſimum eiuſdem interſint anni tredecim, perſpicuum eſt ꝙ uenditio ioſeph præceſſit mortem iſhac annis tredecim. non eſt igitur idem ordo narrationis & ordo rerū geſtarum. Primum itaq; accidens habitante iahacob in terra chanahan deſcribitur deſcenſus ioſeph in ægyptum inchoando ab occaſionibus fraterni odii. Et erat cum filijs bilhe ⁊ zilpe uxorum patris ſui. accuſauitq; fratres ſuos apud patrem crimine peſſimo. Iuxta hebræū habetur. ⁊ retulit ioſeph famam eorum malam ad patrem eorum. Non crimen ſed famam criminis denunciauit ioſeph patri. Et quoniā ſcriptura non dicit cuius criminis eſſent infames/ſed inſinuat ꝙ infamia hæc innotuit ioſeph ex eo ꝙ comes erat illorum, ideo ignota remanet ſpecies criminis. genus autē ſcitur ꝙ erat peccatum infame:& ſcitur ꝙ non omnes fratres ſed filii tantū concubinarum delati ſunt. ꝓpterea enim moſes uerſatū ioſeph inter illos narrat. Iſrael autē diligebat ioſeph ſupra omnes filios ſuos. Ecce alia occaſio odii. & prima quidem erat propria quibuſdam fratribus:iſta autē communis erat omnibus fratribus. eo ꝙ in ſenectute genuiſſet eum. In idem redit hebraicū. quia filius ſenectutum ipſe illi. Et in promptu cauſa eſt quare in ſenectute genitus magis diligitur, quia diutius eſt ſeruaturus eſſe paternum. Geniti enim in iuuentute non appræhendūtur ut longe poſt uitā patris uicturi:ſed in ſenectute genitus appræhēditur ut uicturus longo tempore poſt mortem patris:ac per hoc ut diu ſeruaturus eſſe paternū. ¶ Sed obiicitur ꝙ hac ratione debuiſſet magis diligere biniamin. Solutio eſt ꝙ biniamin tunc tēporis non erat adultus/ſed infans forte trium annorum ſi natus erat:ac per hoc nō erat capax adhuc tantæ dilectionis, ſed uelut imperfectum quid habebatur. ioſeph autē iam adultus & patri obſequentiſſimus habebat ætatem communem cum aliis adultis fratribus: & præter hoc erat genitus in ſenectute paterna/ nonageſimo ſcilicet anno patris. Fecitq; ei tunicā polymitam. Græca dictio eſt. ſignificaturq; multorum liciorum tunica:hoc eſt contexta ex uariis liciis. Talibus enim etiam hodie utūtur orientales ueſtibus. apparent enim pulchræ. Videntes autē fratres eius ꝙ a patre plus cunctis filijs amaretur/oderant eum:nec poterant ei quicq; pacifice loqui.

Accidit quoq; ut viſum ſomnii referret fratribus ſuis: que cauſa maioris odij ſeminarii fuit. Dixitq; ad eos. audite ſomnium iſtud quod vidi. Putabam ligare nos manipulos in agro:⁊ quaſi. pro. ecce/conſurgere manipulum meum ⁊ ſtare, veſtroſq; manipulos circunſtantes adorare manipulum meum. Reſponderunt fratres eius. nunquid rex noſter eris/aut ſubiiciemur ditioni tue? Hec ergo cauſa ſomniorum atq; ſermonū/inuidie ⁊ odij fomitem miniſtrauit. Aliud quoq; vidit ſomnium:quod narrans fratribus ait. vidi per ſomniū quaſi ſolem ⁊ lunam ⁊ ſtellas vndecim adorare me. Tertia occaſio odii narratur ex ſomniis narratis a ioſeph. Et ſententia eſt clara/in ſenſu nō diſtans ab hebræo. Quod quū patri ſuo ⁊ fratribus retuliſſet, increpauit eum pater: ⁊ dixit. quid ſibi vult ſomnium hoc quod vidiſti? num ego ⁊ mater tua ⁊ fratres tui adorabimus te ſuper terram? Perplexa ſurgit quæſtio an rachel mater ioſeph uiueret tunc. ex iſtis enim uerbis iahacob apparet ꝙ uiuebat dicendo num ego & mater tua. Ex eo quoq; ꝙ ioſeph filius ſenectutis iahacob deſcriptus eſt & dilectus ſupra omnes fratres ſuos, inſinuatur ꝙ biniamin adhuc natus nō erat. Quod etiam uidetur ex eo ꝙ ioſeph inferius 43. cap. quum uidit biniamin/dixit deus miſereatur tui fili mi. appellando enim eum filium/ monſtrat ꝙ ſm ætatem adoleſcens erat biniamin & filius relatiue ad ioſeph quadragenarium: qui iam annis uigintitribus fuerat in ægypto. ¶ Si autē ſpectatum fuerit ad ſomnium, perplexitas occurrit. nam ſol & luna & ſtellæ undecim (hoc eſt pater & mater & undecim fratres) nodum efficiunt inſolubilem: eo ꝙ in natiuitate biniamin mortua eſt mater ioſeph. Quo fit ut ſi ſtellæ undecim/ergo non luna:& ſi luna/ergo non ſtellæ undecim. ¶ Solutio non habetur clara quo ad uitā rachelis tunc:uerba tamen literæ ſonant magis ꝙ rachel uiuebat, quanuis moſes ad terminandum hiſtoriam genitorum a iahacob prænarrauerit natiuitatem biniamin cum morte rachelis. ¶ Ad nodum autem ſomnii ſoluendum perpendere oportet ꝙ ſiue ui-

na ſiue mortua fuerit tunc rachel/nihil refert ad uerificationem ſomnii: quoniam cõſtat nunꝗ rachelem uenerata eſſe ioſeph, eo ꝙ non deſcendit in ægyptum. Quo ad uiſionem uero ſomnii poſſumus ſuſpicari ꝙ rachel eſſet tunc grauida: & ſic uidit patrem & matrem & fratres undecim adorare ſe. Si autem biniamin natus tunc erat/ac per hoc rachel mortua, per lunam non rachel determinate ſed uxor patris in genere intelligenda uidetur. Inuidebant igitur ei fratres eius: pater vero rem tacitus conſiderabat.

Quumq; fratres illius in paſcendis gregibus patris morarentur in ſechem, dixit ad eum iſrael. fratres tui paſcunt oues in ſechem: veni mittam te ad eos. Quo reſpõdente preſto ſum/ait. vade ⁊ vide ſi cuncta proſpera ſunt erga fratres tuos ⁊ pecora: ⁊ renuncia mihi quid agatur. ¶ Miſſusq; de valle chebron venit in ſechem. Hinc apparet ꝙ iahacob habitabat tunc in chebron, immo in planicie chebron. nam ex ipſa planicie miſit ioſeph in ſechem. Et apparet hinc ꝙ tredecim annis ad minus ante mortẽ iſhac iahacob uenit ad eum. nam hæc geſta ſunt apud chebron ubi habitabat iſhac: & ut declaratũ eſt iſhac uixit uſq; ad trigeſimum annum ioſeph. Inuenitq; eum vir errantem in agro: ⁊ interrogauit quid quereret. At ille reſpondit. fratres meos quero: indica mihi vbi paſcant greges? Dixitq; ei vir. receſſerunt de loco iſto: audiui autem eos dicentes/eamus in dothan. Perrexit ergo ioſeph poſt fratres ſuos: ⁊ inuenit eos in dothan.

Qui quum vidiſſent eum procul, anteq; accederet ad eos/cogitauerunt illum occidere: ⁊ mutuo loquebantur. Ecce ſomniator venit: venite occidamus eum, ⁊ mittamus eum in ciſternam veterem. Iuxta hebræũ habetur. in vnum puteorum. Multi enim putei ibidem inſinuantur. dicemusq;/fera peſſima deuorauit eum. ⁊ tunc apparebit quid illi proſint ſomnia ſua. Audiuit autem reuben: ⁊ nitebatur liberare eum de manibus eorum. Iuxta hebræum moſes narrat primo concluſionem dicendo. ⁊ liberauit eum de manu ipſorum. Deinde narrat medium quo liberauit eum/ſubiungens. ⁊ dixit/non percutiemus animam. Retraxit ſiquidem fratres ab actu percutiendi/ab actu iugulandi ſeu feriendi animam: hoc eſt uitã. hoc enim medio eum liberauit. Deinde ſubiungit in ſpecie huiuſmodi medium quibus uerbis fuerit explicatum/ſubiungens. Et dixit ad eos reuben. non effundetis ſanguinem: proiicite eum in puteũ iſtum qui in deſerto, ⁊ manũ non mittetis in eum. Hic eſt contextus hebraicus. Hoc autẽ dicebat/volens eripere eum de manibus eorum ⁊ reddere patri ſuo.

¶ Confeſtim igitur vt peruenit ad fratres ſuos, nudauerunt eum tunica talari ⁊ polymita. Iuxta hebræũ habetur. tunica ſua/tunica polymita. Non habetur in textu duplex tunica: ſed appoſitiue adiungitur tunica polymita. quæ non ſcribitur longa uſq; ad talos/nec ex qua materia fuerit ſcribitur: ſed dũtaxat ꝙ uariorum liciorum. Nec quadrat ueſtis talaris uagationi campeſtri. Miſeruntq; eum in ciſternam veterem que non habebat aquam. Iuxta hebræum habetur. ⁊ ceperunt ipſum ⁊ proiecerunt eum in puteum: ⁊ puteus vacuus/non in ipſo aque. Et ſic adimpletum eſt conſilium reuben. Tacet moſes preces ioſeph/ſupplicantis fratribus ut miſererentur eius. teſtantur enim fratres inferius in cap. 42. interceſſiſſe huiuſmodi preces. Et ſedentes vt comederent panem/viderunt viatores iſmahelitas venire de galaad. Iuxta hebræum habetur. Et ſederunt ad comedendum panem: ⁊ eleuauerunt oculos ſuos ⁊ viderunt: ⁊ ecce comitatus iſmahelitarum veniens de gilhad. Vbi nota ꝙ non ſoli iſmahelitæ narrantur, ſed comitatus iſmahelitarum. erant enim diuerſarum nationum mercatores ſimul incedentes, ſed uniuerſa ſocietas denominabatur ab iſmahelitis. frequenter enim ſimilia accidunt. ⁊ cameli eorum portantes aromata ⁊ reſinam ⁊ ſtacten in egyptum. Ne contendas de his nominibus. ¶ Dixit autem iehuda fratribus ſuis. quid nobis prodeſt ſi occiderimus fratrem noſtrum/⁊ celauerimus ſanguinem ipſius? melius eſt vt vendatur iſmahelitis/⁊ manus noſtre non polluantur: frater enim ⁊ caro noſtra eſt. Acquieuerunt fratres ſermonibus eius: ⁊ pretereuntibus midianitis negociatoribus/extrahentes eum de ciſterna vendiderunt iſmahelitis viginti argenteis. qui duxerunt eum in egyptum. Iunge prudens lector midianitas cum iſmahelitis: ſciens ꝙ iſmahel & midian fuerunt fratres filii abrahæ, alter ex hagar/alter ex cetura. & uidebis moſen tanꝗ ſynonymis uti in hac negociatione midjanitis & iſmahelitis. Narrat enim mercatores midjanitas & ioſeph uenditum iſmahelitis: quia reuera etiam midjanitæ denominabantur iſmahelitæ a nomine comitatus. ¶ Reuerſusq; reuben ad ciſternam/non inuenit puerum: ⁊ ſciſſis veſtibus pergens ad fratres ſuos/ait. puer non comparet, ⁊ ego quo ibo? Iuxta hebræũ habetur. ⁊ ego/quo ego vadens? Dolentis ſunt imperfectæ ac repetitæ orationes.

Digitized by Google

¶ Tulerunt autem tunicã eius: & in ſanguine hedi quem occiderant tinxerunt. mittentes qui ferret ad patrem/ & dicentes. hanc inuenimus, vide vtrum tunica filij tui ſit an non. De ueſte polymita clare eſt ſermo in hebræo: ſed interpres mutilauit. Quinetiã dictio interpretata mittentes/ anceps eſt ad laniationẽ. & oportet uel ſignificari uel ſubintelligi ꝙ lacerauerũt ueſtem illam acſi fuiſſet a fera lacerata: ut omni ex parte fingerẽt ioſeph fuiſſe occiſum a beſtia. Quam quum agnouiſſet pater/ ait. tunica filij mei eſt. fera peſſima. Tam hic ꝙ ſuperius habetur. fera mala. carẽt enĩ ſuperlatiuo hebræi. comedit eum: beſtia deuorauit ioſeph. Iuxta hebræũ hẽ. rapiendo fuit raptus ioſeph. Intellige tamen accommodari uocabulum raptus ad rapinam animaliũ a feris. Sciditq; iabacob veſtimenta ſua: & indutus eſt cilitio. Iuxta hebræũ habeẽ. & poſuit ſaccum in lumbis ſuis. Signum erat luctuoſi ſtatus. & luxit filiũ ſuũ multo tempore. ¶ Congregatis autẽ cunctis liberis eius vt linirent dolorem patris. Iuxta hebræũ habetur. Et ſurrexerunt omnes filij eius & omnes filie eius ad conſolandum eum. Magnitudo luctus inuitabat tam mares ꝙ fœminas. & noluit conſolationem recipere; & ait. deſcendam ad filium meum lugẽs in infernum. Dictio interpretata infernũ/ foſſam ſeu ſepulchrum ſonare dicitur. Et quadrat ſenſui germano. manifeſtatur enĩ quid fuerit renuere cõſolationem: uidelicet uelle perſeuerare in luctu uſq; ad tempus ſepulturæ propriæ. hoc enim ſignificatur dicendo deſcendam triſtis in ſepulchꝝ ad filium meum iam defunctum eundo. Et illo perſeuerante in fletu. Iuxta hebræũ habetur. & plorauit ipſum pater eius. Narratur executio dictorum: ſicut dixerat ita fecit pater eius/ ad differentiam aliorum qui a luctu ceſſauerunt. Et midianite vendiderunt ioſeph in egypto. Hinc clare apparet ꝙ in ſocietate iſmahelitarũ negociatores midianitæ emerunt a fratribus ioſeph, & poſtea uendiderunt in ægypto. potiphari eunucho parhonis. Eunuchi nomen æquiuocum eſſe patet, ex eo ꝙ iſte habebat uxorem quæ poſtea adamauit ioſeph. Vnde autẽ huiuſmodi æquiuocatio acciderit neſcio: perinde tamen dictum eſt eunuchus parhonis ac ſi dictum fuiſſet miniſter parhonis. magiſtro militum. Iuxta hebræum habetur. principi occiſorum. Sed in dubium uertitur an ſit ſermo de occiſoribus hominũ miniſtris iuſtitiæ qui carnifices uocantur/ an de occiſoribus animalium ad eſum qui lanii uocantur. Conſonat autẽ magis miniſterio parhonis ut iſte intelligatur princeps exequentium iuſtitiam in criminalibus/ ꝙ ꝙ intelligatur princeps laniorum. primum enim officium regia exigit curia; alterum autẽ in nulla apparet curia.

CAPVT .XXXVIII.

Eodem tempore deſcendens iehuda a fratribus ſuis, diuertit ad virum hodullamitem nomine chira. Viditq; ibi filiã hominis chananei vocabulo ſuah. Nomen eſt uiri patris puellæ. & vxore accepta ingreſſus eſt ad eam. Que cõcepit & peperit filium: vocauitq; nomen eius her. Rurſum cõcepto fetu/ natũ filium nominauit onan. Tertiũ quoq; peperit: quẽ appellauit ſelam. quo nato parere vltra ceſſauit. Aduerte prudens lector ꝙ iuxta hebræũ habetur. & fuit in chezib in parere ipſam eum. Diſſentiunt ꝙ hebræi: aliis chezib nomen proprium loci arbitrantibus: aliis interpretantibus deficere/ legendo & fuit in deficere in parere ipſam eum. quem defectũ antiquus interpres interpretatus eſt ceſſauit parere. Quid horũ uerius ſit/ lector decernat. ſciat tñ ꝙ hebraica dictio nõ deficere ſed mẽtiri ſonat: quod a propoſito alienũ uidetur.

¶ Dedit autẽ iehuda vxorem primogenito ſuo her/ nomine thamar. Fuitq; her primogenitus iehude nequam in conſpectu domini. Iuxta hebræũ habeẽ. malus in oculis iehouah. Quæ fuerit iſtius malicia ſcriptura non dicit: factum tamen thamar atteſtatur hebræis dicẽtibus maliciam iſtius fuiſſe ſtudium ad impediendam impr ægnationem uxoris/ propter nimium amoris ardorem erga illam. Vnde & ſignificãter appellatur malus in oculis iehouah: hoc eſt fontis eſſendi. ſeminando enim ita ut generatio non ſequeretur / male merebatur de fonte eſſendi. & ideo ab eo occiſus eſt. Iuxta hebræũ habetur. & fecit mori eum iehouah: ut fons eſſendi manifeſtetur quoq; principiũ occidendi/ ut nõ natura ſed libero arbitrio cognoſcatur & dans eſſe & tollens eſſe. ¶ Dixit ergo iehuda ad onan filium. ingredere ad vxorem fratris tui/ & ſociare illi: vt ſuſcites ſemen fratri tuo. Niſi fuiſſet mos ut defuncto fratre ſine liberis/ leuir acciperet fratriam in uxorem, non dixiſſet iudas hæc uerba: ſed arbitrati ſunt antiqui ꝙ modica læſio honoris mortui fratris quæ interuenit in hoc ꝙ uxor eius effecta n[illegible] car o eum ipſo cognoſcitur a fratre/ uincitur a maiori bono immo a beneficio in ipſum. magnũ ſiquidẽ beneficium cenſuerunt conferri mortuo ſine liberis, ſi frater mortui uices mortui ageret cognoſcendo relictam ad ſuſcitãdum ſemen mortuo. Et hinc patet non incœpiſſe tẽpore moſi legem hãc quæ a moſe ſcripta eſt deutero. 25. Ille ſciens nõ naſci ſibi filios. hoc eſt ꝙ ſi naſcerentur filii/ non

naſcerētur filii ſui ſed filii fratris ſui mortui. Veruntamen ſcito ꝙ iuxta hebræum nō habentur hæc uerba, ſed habetur. Et ſciuit onan ꝙ non ſibi erit ſemen. Sententia tamen eadem eſt. & ſimile quid accidit in ſubiūctis. ⁊ fuit ſi introibat ad vxorem fratris ſui, ſemen fundebat in terram: ne liberi fratris nomine naſcerentur. Et idcirco percuſſit eum dominus, eo ꝙ rem deteſtabilem faceret. Iuxta hebræū habetur. ⁊ fuit malū in oculis iehouah quod fecit: ⁊ occidit etiā ipſum. Diuinum affert iudicium mali operis ſimul cum uindicta. Et iam dicta eſt ratio quare iudicio fontis effundi damnatur tale opus & punitur actor. Quam ob rem dixit iehuda thamar nurui ſue: eſto vidua in domo patris tui donec creſcat ſela filius meus. Perpende prudens lector arctitudinem moris illius temporis: ut tanta fuerit uis moris ſuſcitādi ſemen fratri mortuo, ꝙ puella uidua relicta cogeretur expectare donec leuir ſuus creſceret/ & ad ætatē nuptialem perueniret. timebat eni ne ⁊ ipſe moreretur ſicut fratres eius. Que abijt: ⁊ habitauit in domo patris ſui. Euolutis autē multis diebus/ mortua eſt ſue. Iuxta hebræū habetur. mortua eſt filia ſuah vxor iehude. Nomen uxoris neſcitur: ſed filia patris ſuah dicitur.

Qui poſt luctum conſolatione accepta, aſcendebat ad tonſores ouium ſuarum/ ipſe ⁊ hiras opilio gregis. Iuxta hebræum habetur. ipſe ⁊ chira ſocius eius hadulamites in thimnath. Iſte eſt idemet uir hadulamites ad quē in principio capituli diuertit iudas. Nunciatumq; eſt thamar ꝙ ſocer illius aſcenderet in thimnath ad tondendas oues. Que depoſitis uiduitatis veſtibus/ aſſumpſit teriſtrum. Dictio græca eſt/ ab æſtate ſignificans uelum æſtiuum quo non utebantur uiduæ. crediturq; totius corporis uelamen fuiſſe. nam in hebræo habetur. ⁊ texit ſe in velamine. Deinde ubi ſubiungit. ⁊ mutato habitu. in hebræo habetur. ⁊ inuoluta eſt. Significatur enim ꝙ occultauit ſe inuoluendo faciem ne agnoſceretur. ſedit in biuio itineris quod ducit thamnam. Iuxta hebræū habet. ⁊ ſedit in porta oculorū que eſt ſuper viā ad thimnath: eo ꝙ creuiſſet ſela/ ⁊ nō accepiſſet eum maritum. In dubium uertitur an dictio henaim interpretata oculorum/ ſit nomen proprium loci. Et ſi ſic eſt, ſententia clara eſt. Si autē nomen eſt oculorū, metaphoricus eſt ſermo/ ſignificās ꝙ ſederit in loco qui officio fungebatur portæ reſpectu oculorū: quia inde erat aſpectus ad diuerſa loca, & erat ſuper uiam ducentem in thimnath quo iturus erat iudas. Quam quū vidiſſet iehuda, ſuſpicatus eſt eſſe meretricem. operuerat enim vultū ſuū ne cognoſceretur. Ingrediēſq; ad eam/ ait. dimitte me vt coeam tecum. neſciebat enim ꝙ nurus ſua eſſet. Que reſpondit. quid dabis mihi vt fruaris concubitu meo? Et dixit. mittam tibi hedum de gregibus. Ruſumq; illa dicente/ patiar quod vis ſi dederis mihi arrabonem donec mittas quod polliceris: ait iehuda. quid vis tibi pro arrabone dari? Reſpondit. anulum tuum ⁊ armillam ⁊ baculum quem manu tenes. Iuxta hebræū habetur. ſigillum tuum/ ⁊ iciniam tuam/ ⁊ baculum tuum qui in manu tua. Et ſigillum quidem erat anulus. teniam autem credimus linteum collo geſtatum ac pendens ad extergēdum ſudorem. Ad vnum igitur coitum cōcepit mulier: ⁊ ſurgens abijt. depoſitoq; habitu quem aſſumpſerat/ induta eſt viduitatis veſtibus. Miſit autē iehuda hedum per paſtorem ſuum odolamitem. Iuxta hebræū habetur. in manu ſocij ſui hadulamitis/ vt reciperet pignus quod dederat mulieri. Iſte idemet eſt qui cum eo uenerat; eratq; conſcius & facti & loci. Qui quū non inueniſſet eam, interrogauit homines loci illius vbi eſt meretrix que ſedebat in biuio? Similiter hic habetur. in henaim ſuper viam. Quod multi interpretātur. in oculis ſuper viam. propter metaphoram dictam. Reſpondentibus cunctis nō fuit in loco iſto meretrix, reuerſus eſt ad iehudam: ⁊ dixit ei. non inueni eam: ſed ⁊ homines loci illius dixerūt mihi nunq̄ ibi ſediſſe meretricem. Ait iehuda: habeat ſibi: certe mendacii nos arguere non poterit. Iuxta hebræū habetur. ne quando erimus contemptui. Rationem reddit quare nō eſt ultra quærenda reſtitutio pignorum ne uilipendamur inquirendo hæc minima. Ego miſi hedum quem promiſeram: et tu non inueniſti eam.

Ecce autē poſt tres menſes. Iuxta hebræū (ſi dicere licet) habet. ⁊ fuit ſicut tertiādo mēſes. quod potius ſonat incertū tempus ſimile tertiæ parti menſium a conceptione uſq; ad partum. nunciauerunt iehude/ dicentes. fornicata eſt thamar nurus tua: ⁊ videtur vterus eius intumeſcere. Dixitq; iehuda. producite eam vt comburatur. Sæua ualde ſententia inſinuat iudam fuiſſe principem loci illius. Que quū duceretur ad penam. Ecce altera ſæuitia/ quum mulier grauida cum prole ſimul occideretur immo combureretur. miſit ad ſocerum ſuum/ dicens. de viro cuius hec ſunt concepi: cognoſce nūc cuius ſit anulus armilla ⁊ baculus. Eædē dictiones ſunt quæ ſupra. Et agnouit iehuda: ⁊ dixit. iuſtior me eſt: quia nō tradidi eā ſele filio meo. Collata cauſa thamar cum iniuria quam ei fecerat negando ei maritum/ abſoluit eam. Et hinc apparet ꝙ iudas princeps erat/ pro arbitrio damnans & abſoluens. Nec dicendo iuſtior me eſt/ utrunq; iuſtum præſupponit: ſed quum uterq; iniuſte egerit, minus iniuſtam iudicauit nurum q̄ ſeipſum: quia ipſe cauſam dederat nurui non luxuriandi ſed quærendi ſemen ex ipſo non

ab extraneo. Attamen vltra non cognouit eam. Hinc apparet antiquorum iuſtitia circa nuptias cum affinibus. ſocero enim illicitum erat deſponſare illam quam leuir tenebatur in uxorem ducere. ¶ Inſtante autẽ partu/apparuerunt gemini in vtero eius. atq; in ipſa effuſione infantium/vnus protulit manum: in qua obſtetrix ligauit coccinum/dicens iſte egredietur prior. illo vero retrahente manum/egreſſus eſt alter. Dixitq; mulier. quare diuiſa eſt propter te maceria? Iuxta hebraeũ habetur. cur diuiſiſti ſuper te diuiſio. Scito hic duo. Alterum eſt ꝙ eadem omnino vox eſt quae eſt nomen propriũ pares & quae interpretata eſt diuiſio: & ab huiuſmodi nomine deriuatur uerbũ interpretatum diuiſiſti. Et quia impoſita ſunt, haec a ſepibus quibus muniuntur uineae tanq̃ muris, ideo uaria uocabula miſcentur: uel maceriae/uel ſepis/uel apertionis/uel diſſectionis. ¶ Alterum eſt ꝙ quia nomina ſunt indeclinabilia, legi poteſt dupliciter. uel cur diuiſiſti ſuper te diuiſionẽ, uel diſtinguendo in duas orationes. alterã cur diuiſiſti alteram ſuper te diuiſio. Et ſi una quidẽ eſt oratio, ſenſus eſt. cur diuiſiſti ſuper te: hoc eſt tuo periculo diuiſionem? Sciſſum tegmen naturale appellat diuiſionẽ. Si uero duae orationes ſunt, clarior eſt ſenſus. nam prima ſignificatur impetus infantis egredientis tanq̃ ſcindendo ſe pem: ſecunda aũt ſignificatur ꝙ huiuſmodi impetuoſa ſciſſio retorquebitur ſuper ipſum infantem ſi erit nociua. Et ob hanc cauſam vocauit nomen eius phares. Poſtea egreſſus eſt frater eius, in cuius manu erat coccinum. quem appellauit zarach.

CAPVT .XXXIX.

Igitur ioſeph ductus eſt in egyptũ: emitq; eum putiphar eunuchus pharaonis. Iam diximus quid ſignificat eunuchus hoc in loco. princeps exercit⁹. Iuxta hebraicum habetur. princeps occiſorum. ut ſuperius declarauimus. vir egyptius/de manu iſmahelitarũ a quibus perductus erat illuc. Vniuerſa ſocietas illorum negociatorũ denominabatur ab iſmahel/ut dictum eſt. Vere tamen midianitae erant uẽditores ioſeph: ſicut uſq; hodie uniuerſi chriſtiani appellantur franci a ſyris, eo ꝙ exercitus francorũ chriſtianoꝝ inuaſerit olim ſyriam & ſubegerit eam. ¶ Fuitq; dominus cum ioſeph. Nomen eſt tetragrãmaton fons omniũ gratiarum. & erat vir in cunctis proſpere agens. Habitabatq; in domo domini ſui: qui optime nouerat dominum eſſe cum eo. Nomen quoq; tetragrãmaton eſt eadem ratione. & omnia que gereret/ab eo dirigi in manu illius. Iuxta hebraeũ habetur. in omni quod ipſe faciẽs iehouah faciens proſperari in manu eius. Videbat dominus ioſeph deum fontem omniũ bonoꝝ & eſſe cum ioſeph quo ad dotes animi/& adeſſe operibus ioſeph proſperando uniuerſa quae faciebat. Inuenitq; ioſeph gratiã coram domino ſuo, & miniſtrabat ei. a quo prepoſitus omnibus gubernabat creditam ſibi domũ & vniuerſa que tradita ei erãt. Benedixitq; dominus domui egyptij propter ioſeph. Nomen eſt tetragrammaton/cõgruum benedictioni quae multiplicationẽ bonorum uehit. et multiplicauit tam in edibus q̃ in agris cunctam eius ſubſtantiam. Iuxta hebraeũ habetur. & fuit benedictio iehouah in omni quod fuit ei in domo & in campo. Explicatur tam qualitas q̃ quantitas benedictionis procedentis a fonte eſſendi. Nec quicq̃ aliud nouerat/ niſi panem quo veſcebatur.

Erat aũt ioſeph pulcher facie & decorus aſpectu. Iuxta hebraeũ habetur. pulcher forma/ & pulcher aſpectu. Tum figurae tum coloris pulchritudinẽ habebat. Poſt multos itaq; dies/iniecit domina oculos ſuos in ioſeph: & ait. dormi mecũ. Qui nequaq̃ acquieſcẽs operi nefario/dixit ad eam. ecce dominus meus omnibus mihi traditis ignorat quid habeat in domo ſua: nec quicq̃ eſt quod non in mea ſit poteſtate. Iuxta hebraeũ habetur. non maior in domo hac me. Ad perſonas nõ ad res refertur. & nõ prohibuit a me quicq̃ preter te/que vxor eius es. quomodo ergo faciã malũ hoc/& peccabo in dominũ meum? Iuxta hebraeũ habetur. & peccabo elohim. Et eſt datiui caſus elohim. Poſtq̃ enim cõmemorauit beneficia ſibi collata ab hero ſuo/& reuocauit ad memoriam mulieris ꝙ ipſa uxor eſſet tanti benefactoris/& intulerat horrendo quomodo faciam iſtud grande malum tot deformitatibus plenũ, adiunxit ꝙ non ſolum in hominẽ (in herum/in benefactorem) ſed etiam in deum ſupremum iudicem peccabitur omni ex parte retraheret mulierẽ ab huiuſmodi concupiſcentia. Huiuſcemodi verbis per ſingulos dies loquebatur & moleſta erat mulier adoleſcenti: & ille recuſabat ſtuprum. Accidit aũt quadam die vt intraret ioſeph domum/& operis quippiam abſq; arbitris faceret: & illa apprehenſa lacinia veſtimenti eius, diceret dormi mecum. Qui relicto in manu illius pallio/ fugit & egreſſus eſt foras. ¶ Cumq; vidiſſet mulier veſtẽ in manibus ſuis/& ſe eſſe cõtemptã. Non habetur haec clauſula in hebraeo: ſed loco eius habetur. & ꝙ fugit & egreſſus eſt foras. Narratur ꝙ quũ uidiſſet mulier eũ uoſtem in manibus ſuis/ſum illũ fugiſſe foras: hoc eſt extra

aulam illam. vocauit homines domus ſue: ⁊ ait ad eos. en introduxit virum hebreum vt illuderet nobis. ingreſſus eſt ad me vt coiret mecū. Cumq; ego ſucclamaſſem/⁊ audiſſet vocem meam, reliquit pallium quod tenebam. Iuxta hebræū habetur. penes me. Non fatetur mulier in manibus pallium/ne contra ſeipſam indicium proferret: ſed dicit ꝙ penes ſe reliquit ioſeph ueſtimētum ſuum. Et ſimiliter corrige textū inferius ubi iterum dicitur quod tenebam; ⁊ fugit foras. In argumentum ergo fidei retentū pallium oſtendit marito reuertenti domum ⁊ ait. ingreſſus eſt ad me ſeruus hebreus quem adduxiſti vt illuderet mihi: cumq; vidiſſet me clamare, reliquit pallium ⁊ fugit foras.

His auditis dominus/⁊ nimium credulus verbis coniugis. Non habetur hæc clauſula in hebræo: ſed longus ſermo. Et fuit quū audiſſet dominus eius verba vxoris ſue que locuta eſt ad eum, dicendo ſicut verba iſta fecit mihi ſeruus tuus. Et eſt ſenſus. ſicut uerba iſta ſignificāt ita fecit mihi ſeruus tuus. quaſi retorquendo factum in maritum nimis confidentem in ioſeph. Propterea enim dicit ſeruus tuus/ſeruus a te dilectus/ſeruus tibi charus. iratus eſt valde. Iuxta hebræū habetur. et iratus eſt furor eius. ad ſignificandum cōmotionem animi tantam ut furor uindictam exercuerit. ⁊ tradidit ioſeph in carcerem vbi vincti regis cuſtodiebantur: ⁊ erat ibi clauſus. ¶ Fuit autē dominus cum ioſeph. Nomen eſt tetragrammaton, ad ſignificādum ꝙ fons omnium bonorū non dereliquit ioſeph in hac afflictione(quæ ſm rei ueritatem erat diuinitus ordinata ad exaltationem ioſeph)ſed ꝙ durante ipſa afflictione conſolatus eſt eum. ⁊ miſertus eſt illius. Iuxta hebræū habetur. ⁊ inclinauit ad eum gratiam. Ad humiliatum ioſeph deflexit deus diuinā gratiam. ⁊ dedit ei gratiam. Iuxta hebræū habetur. ⁊ dedit gratiā ſuam in conſpectu principis carceris. Aequiuoce ſumitur gratia utrobiq; nam prius gratiæ nomine intelligitur uoluntas gratuita ſeu donum gratuitum: modo autē ſumitur gratia paſsiue, qua ille denominatur gratioſus apud aliquem qui accæptus eſt illi/cui libenter conferuntur beneficia. Sic enim uerificatur ꝙ deus dedit gratiam ſuam(id eſt gratiā propriā) ioſeph in oculis principis carceris. perinde acſi latine dictū fuiſſet & reddidit eum gratioſum apud principem domus carceris. Qui tradidit in manu ipſius vniuerſos vinctos qui in cuſtodia tenebātur: ⁊ quicquid fiebat/ſub ipſo erat. nec nouerat princeps carceris quicq̄/cunctis ioſeph creditis. Dominus enim erat cum illo. Nomen eſt tetragrammaton. ⁊ omnia opera eius dirigebat. Iuxta hebræū habetur. ⁊ quod ipſe faciens/iehouah proſperans. Eadem repetit de ioſeph in carcere quæ dicta ſunt de eo in domo heri ſui. repetuntur ambo/tum ꝙ fons omnium bonorum erat cum ioſeph in internis animi bonis, tum ꝙ idem omnium bonorum fons proſperitatem largiebatur omnibus quæ faciebat ioſeph.

CAPVT XL.

His itaq; geſtis accidit vt peccarēt duo eunuchi. Tranſpoſuit interpres hæc duo ultima uerba: quæ non hic ſed inferius habētur. ſuperfluit igitur hic duo eunuchi. pincerna regis egypti ⁊ piſtor domino ſuo. Deſunt duæ dictiones. regi egypti. Appoſitiue legendum eſt. Alter nominatus eſt pincerna regis ægypti, quia officium eius immediate iungebatur regi. Alter nominatur piſtor domino ſuo regi ægypti, quia officii eius exercitatio non cōtingebat regem abſq; medio. ipſius enim non erat porrigere panem regi, ſed operādare ut fieret panis pro rege. & propterea tanq̄ remotior miniſter deſcribitur. Iratusq; eſt pharao cōtra eos: nam alter pincernis preerat/alter piſtoribus. Iuxta hebræū hr. Et iratus eſt pharao ſuper duos eunuchos ſuos: ſuper principem pincernarū ⁊ ſuper principem piſtorum. Ecce unde tranſpoſuit interpres antiquus eunuchos. Intelligo autē non eunuchos ſm rem, ſed ſm nomen officii. Suſpicor ſiquidē domeſticos miniſtros regios nominari eunuchos/ea forte ratione ꝙ prioribus temporibus fuerant uere eunuchi, & inde nomen tantū relictum fuiſſe. Nec eſt fas credere principes iſtos pro aliorum peccatis punitos: ſed quos prius dixerat moſes pincernam & piſtorem/eoſdē appellat eunuchos: alterū principem pincernarū/ alterum principem piſtorum. Et miſit eos in carcerem principis militū/in quo erat vinctus ⁊ ioſeph. Iuxta hebræū habetur. Et dedit eos in cuſtodia domus principis occiſorum ad domum carceris: locum quo ioſeph vinctus ibi. Dicendo in cuſtodia, aperit carcerem cuſtodiæ potius q̄ afflictionis ſignificari. Dicendo principis occiſorum (niſi multi fuerint principes occiſorum)ſignificatur potiphar qui erat herus ioſeph. ita ꝙ ſub ipſius officio cōſtitutus erat carcer ille regius. Nec intelligo uinctum ioſeph/hoc eſt uinculis ligatum ferreis aut alterius materiæ: ſed uinculis dūtaxat carceris. iam enim dictum eſt ꝙ ioſeph commiſſa erat cura aliorum detentorum in carcere. At cuſtos carceris tradidit eos ioſeph: qui ⁊ miniſtrabat eis. Iuxta

hebræū habetur. Et ordinauit princeps occiſorum ioſeph cum eis: ⁊ ſeruiuit ipſis. Superius in calce præcedentis capituli dictum eſt ioſeph gratioſum fuiſſe apud principem carceris/nullaq; fuit dubitandi occaſio: uerum nunc legēdo q̄ princeps occiſorum diſpoſuit ut ioſeph ſeruiret iſtis principibus, ſurgit quæſtio an ipſemet herus ioſeph ordinauerit hoc/an ille qui appellatus eſt princeps carceris. ¶ Solutio eſt q̄ tam diuerſitas officiorum (ille enim princeps carceris/iſte princeps occidentium) q̄ diuerſitas geſtorum (illi enim gratioſus fuit ioſeph/hic autē detinebat eum in carcere) manifeſtat diuerſos fuiſſe uiros hunc & illum: & q̄ iſte herus ioſeph de regis mandato cuſtodiendos in carcere ſuſcipiens principes iſtos/recordatus induſtriæ ioſeph/ordinauerit ut ioſeph ſeruiret iſtis ad hoc ut bene tractarētur illi in carcere. Non conſulebatur itaq; per hoc ioſeph/ſed principibus illis.

ALiquantulum temporis fluxerat: ⁊ illi in cuſtodia tenebantur. Iuxta hebræum habetur. ⁊ fuerunt diebus in cuſtodia. Incertus numerus dierū ſcribitur. Uideruntq; ambo ſomnium nocte vna/iuxta interpretationem congruam ſibi. ad quos quum introiſſet ioſeph mane/ ⁊ vidiſſet eos triſtes, ſciſcitatus eſt. Summauit interpres ſermonem extenſum. Et ſomniauerunt ſomnium ambo ipſi/quiſq; ſomnium ſuum in nocte vna/quiſq; iuxta interpretationem ſomnij ſui: pincerna ⁊ piſtor qui regi egypti/q̄ vincti in domo carceris. Et venit ad eos ioſeph in mane ⁊ vidit ipſos, ⁊ ecce ipſi triſtes: ⁊ interrogauit eunuchos parbonis qui erant cum eo in cuſtodia domus domini ſui/dicendo. Hæc ideireo retuli, quia in ultimis uerbis clare dicitur q̄ domus illa carceris erat domus heri ioſeph. Et hinc habet̄ q̄ herus ioſeph erat princeps non laniorum ſed miniſtrorum iuſtitiæ in criminalibus. huiuſmodi enim officio quadrat domus carceris. cur triſtior ſolito eſt hodie facies veſtra? Qui reſpōderunt. ſomnium vidimus, ⁊ nō eſt qui interpretetur nobis. Dixitq; ad eos ioſeph. nūquid nō dei eſt interpretatio? Diuino dono attribuit interpretationem/nominando deum elohim: ad inſinuandum q̄ deus iuſtus diſtributor donorum internorum largitur gratiā interpretandi non minus iis qui in carcere aut aliis afflictionibus detinentur q̄ exemptis ab afflictionibus & liberis. ut ſic intelligerēt in ipſo eſſe huiuſmodi diuinum donum. referte mihi quid videritis. Narrauit prior prepoſitus pincernarum ſomnium ſuum. Uidebam coram me vitem in qua erant tres propagines/creſcere paulatim in gemmas/⁊ poſt flores vuas matureſcere, calicemq; parbonis in manu mea. tuli ergo vuas/⁊ expreſſi in calicem quem tenebam: ⁊ tradidi poculum parboni. Reſpondit ioſeph. Hec eſt interpretatio ſomnij. Tres propagines/tres adhuc dies ſunt poſt quos recordabitur parbo miniſterij tui: ⁊ reſtituet te in gradum priſtinum: dabiſq; ei calicem iuxta officium tuum/ ſicut facere ante conſueueras. Tantū memento mei quū bene tibi fuerit: ⁊ facias mecum miſericordiam, et ſuggeras parboni vt educat me de iſto carcere: quia furto ſublatus ſum de terra hebreorum, ⁊ hic innocens in lacum miſſus ſum. ¶ Uidens piſtorum magiſter q̄ prudenter ſomnium diſſoluiſſet/ait. Et ego vidi ſomniū q̄ haberē tria caniſtra farine. Iuxta hebræū hr. caniſtra alba ſuper caput meum. Sed albedo a quibuſdam refertur ad uimina ex quibus contexta erant caniſtra: a nonnullis uero (de quorum numero fuit interpres antiquus) refertur ad rem contentam. ⁊ in vno caniſtro quod erat excelſius/portare me omnes cibos qui fiunt arte piſtoria, aueſq; comedere ex eo. Reſpondit ioſeph. hec eſt interpretatio ſomnij. Tria caniſtra/ tres adhuc dies ſunt poſt quos auferet parbo caput tuum: ac ſuſpendet te in cruce/⁊ lacerabunt volucres carnes tuas.

Et fuit in die tertio/dies natalitius parbonis ⁊ fecit conuiuium omnibus pueris ſuis, ⁊ recordatus eſt inter epulas magiſtri pincernarum ⁊ piſtorum principis. Iuxta hebræum habetur. ⁊ leuauit ſupputationem principis pincernarū/⁊ ſupputationem principis piſtorum in medio ſeruorum ſuorum. In die natali parhonis recenſita inſinuatur familia parhonis, forte dando ſingulis aliquid: & inter recenſendum oportuit ſupputari pincernas cum ſuo principe & piſtores cum ſuo principe. & hæ ſupputationes hic narrantur. Reſtituitq; alterū in locū ſuum/vt porrigeret regi poculum: alterum ſuſpendit in patibulo/vt coniectoris veritas probaretur. Iuxta hebræum habetur. ſicut interpretatus eſt eis ioſeph. Et tamen ſuccedētibus proſperis, prepoſitus pincernarum oblitus eſt interpretis ſui.

CAPVT .XLI.

POſt duos annos vidit parbo ſomnium. Putabat ſe ſtare ſuper fluuium de quo aſcendebant ſeptem boues pulchre ⁊ craſſe nimis. Iuxta hebræum habetur. pulchre viſu ⁊ pingues carne. Vt oppoſitas cōditiones clarius intelligas expedit iſtas in ſua claritate legere. ⁊ paſcebātur in locis paluſtrib⁹. Iuxta hebræū hr. ⁊ paſcebantur in prato. Tertia deſcribitur conditio primatum boum. Alie quoq; ſeptem emergebant. Deficit. poſt eas/de flumine. ne ſimul aſcendiſſe

cum pinguibus intelligerētur. ſede cōſectecꝙ macie. Iuxta hebræū hr̄. male viſu/⁊ tenues carne. Contrariæ conditiones referuntur. ⁊ paſcebantur in ipſa amnis ripa in locis virētib⁹. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ſteterunt iuxta vaccas ſuper oram fluminis. Intelligēdo tamen in uniuerſo hoc ſomnio nomine fluminis/riuū fluminis.priores paſcebātur in pratis/iſtæ autem manent in arena quæ eſt in ripa fluminis.Quod autē dicitur ſteterunt iuxta uaccas/ſignificat ꝙ iuxta pingues uaccas ſteterunt. ¶ Verum ſuboritur quæſtio quonam pacto uerificatur ꝙ pingues in prato/tenues autē in ripa eſſent & tamen iungerētur.Solutio facilis eſt ꝙ extrema pratorū contermina erant ripæ fluminis:ac per hoc in confinio propinquæ tenues & pingues. deuorauerūtqꝫ eas quarū mira ſpecies ⁊ habitudo corporum erat. Interpres gaudet copia circumlocutionis.in hebræo enim eædem dictiones repetuntur. ¶ Expergefactus pharao/rurſum obdormiuit:⁊ vidit alterum ſomnium. Septem ſpice pullulabant in culmo vno plene atqꝫ formoſe: alie quoqꝫ totidem ſpice tenues ⁊ percuſſe vredine/oriebantur. Deficit. poſt eas. ordo enim ſignificatur. deuorātes omnē priorū pulchritudinē. Iuxta hebræū clarius habetur. ⁊ deglutiuerunt ſpice tenues/ſeptem ſpicas pingues ⁊ plenas. Vbi clare narratur uiſio.

Et expertectus eſt pharao/poſt quietem. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ecce ſomnium. Significatur enim ꝙ quum euigilaſſet pharo/occurrit ſibi ſomniū quod dormiens uiderat. Et facto mane/pauore perterritus. Iuxta hebræū habetur. ⁊ fuit in mane,⁊ fuit fractus ſpiritus eius. Ad ſimilitudinem fracti deſcribitur pharonis animus ſm ſupremum officium:contemplandi ſcilicet ſpiritualia/qualia exiſtimabant huiuſmodi ſomnia a ſpiritualibus cauſis proficiſcentia.Erat enim uelut ſciſſus in uarias cogitationes/diuerſasqꝫ animi perturbationes. ⁊ vocauit omnes coniectores. Iuxta hebræū habetur. omnes magos egypti. Si tamen magorum nomine intelligas diuinatores mediis incantationibus. cunctoſqꝫ ſapientes eius. Et accerſitis narrauit ſomnium:nec erat qui interpretaretur. ¶ Tūc demum reminiſcens pincernarum magiſter. Iuxta hebræū habetur. pincernarum princeps.n Dictio ſolita eſt. ait.cōfiteor peccatum meum. Iuxta hebræū habetur. peccata mea ego recordans hodie. Et dicit peccata in numero plurali,quia commemorabat tum peccatū olim commiſſum in pharonem,tum peccatum ingratitudinis in ioſeph. Iratus rex ſeruis ſuis,me ⁊ magiſtrum piſtorum retrudi iuſſit in carcerem principis militum. Eadem dictio eſt quæ interpretata eſt occiſorum. Et ſimiliter legendo magiſtrum piſtorum ſolitam ſcito haberi dictionem : uidelicet principem piſtorum. Et ne eadē repetantur/eodē modo corrige hæc nomina toties reperita. vbi vna nocte vterqꝫ vidimus ſomniū/preſagium futurorū.Erat autē ibi puer hebreus eiuſdē ducis militū famulus. Habes hinc prudens lector hominem ætatis uigintiocto annorum appellari puerum.ꝙ enim puer ſit nomen ætatis hoc in loco, perſpicuum eſt ex eo ꝙ ſubiungitur ſeruus principis occiſorum : ubi nos habemus eiuſdem ducis militū famulus. cui narrantes ſomnia/audiuimus quicquid poſtea rei probauit euentus. Ego enim redditus ſum officio meo : ⁊ ille ſuſpenſus eſt in cruce.

¶ Protinus ad regis imperium/eductum de carcere ioſeph totonderunt:ac veſte mutata obtulerunt ei. Cui ille ait. vidi ſomnia/nec eſt qui ediſſerat:que audiui te prudētiſſime conijcere. Reſpondit ioſeph.abſqꝫ me deus reſpōdebit proſpera pharoni. Iuxta hebræū habet. præter me elohim reſpondebit pacem pharonis. hoc eſt præter mea merita reſpondebit deus iuſtus diſtributor omniū ea quæ ſunt pacis(hoc eſt bona)pharonis. Cōſueuerāt pacis nomine bona oīa comprehēdere:ut teſtantur ſuperius ſcripta. Deo itaqꝫ interpretādi gratiā tribuit & nulla ſua merita agnouit ioſeph. ¶ Narrauit ergo pharo quod viderat. Putabam me ſtare ſuper ripam fluminis:⁊ ſeptem boues de amne conſcēdere pulchras nimis ⁊ obeſis carnibus/que in paſtu paludis vireta carpebant. Iuxta hebræū habetur. pingues carne ⁊ pulchras forma,⁊ paſcebantur in prato. Corrigenda ſiquidem ſunt hæc ſicut ſuperius. uerum quia ſenſus non uariatur in huiuſmodi repetitione ſomniorum/pertranſeo. ⁊ ecce has ſequebantur ſeptē alie boues/intantū deformes ⁊ macilente vt nunqꝫ tales in terra egypti viderim. Que deuoratis ⁊ conſumptis prioribus/nullum ſaturitatis dedere indicium:ſed ſimili macie ⁊ ſqualore torpebant. Euigilās/rurſum ſopore depreſſus vidi ſomniū. Septem ſpice pullulabāt in culmo vno plene atqꝫ pulcherrime. alie quoqꝫ ſeptem tenues ⁊ percuſſe vredine oriebantur e ſtipula,que priorū pulchritudinē deuorarūt. Narraui cōiectoribus ſomniū:⁊ nemo eſt qui ediſſerat.

¶ Reſpondit ioſeph. Somnium regis vnum eſt:que facturus eſt deus oſtendit pharoni. Nomen eſt elohim/cōgruum diſtributioni hubertatis & penuriæ ſimulqꝫ prouidentiæ exercendæ per ioſeph. Septem boues pulchre ⁊ ſeptē ſpice plene/ſeptē hubertatis anni ſunt/eandemqꝫ vim ſomnij comprehēdunt. Septem quoqꝫ boues tenues atqꝫ macilente que aſcēderunt poſt eas/⁊ ſeptem ſpice tenues ⁊ vento vrente percuſſe,ſeptem anni ſunt venture famis : qui hoc ordine complebuntur. Non eſt hæc clauſula in hebræo : ſed loco eius habetur. hoc verbum

quod locutus ſui ad parbonem: quod elobim faciens/videre fecit parbonem. Dixerat enim ꝙ deus oſtenderat parhoni rem quam erat ipſe deus faciens. nam tam propinqua erat efficientia ut merito diceretur præſens. Ecce ſeptem anni veniēt fertilitatis magne in vniuerſa terra egypti: quos ſequentur ſeptem anni alij tante ſterilitatis vt oblimoni tradatur cuncta retro abundantia. conſumptura eſt enim fames omnem terram: ⁊ vbertatis magnitudinem perditura eſt inopie magnitudo. Quod autem vidiſti ſecundo ad eandem rem pertinens ſomnium/firmitatis indicium eſt: eo ꝙ fiat ſermo dei. Iuxta hebræū habetur. quoniam parata eſt res de cum elobim. Effectus abſq; impedimento futurus ſignificatur ex præparatione rei in cauſis quæ ſe tenent ex parte dei. Et dixit hoc ad differentiam paratæ rei in cauſis ſecundis. nam cum huiuſmodi præparatione ſtat ꝙ effectus impediatur: ſed quum res præparata eſt ut proficiſcatur ex illis quæ cum deo ſunt/impediri non poteſt. ⁊ velocius impleatur. Iuxta hebræū habetur. ⁊ feſtinans elobim ad faciendam ipſam. Non ſolum firmitatis ſed etiam celeritatis indicium/ſecundo ſomniaſſe idem interpretatur. Ratio autem nominis elohim/iam dicta eſt quia ad ipſum ſpectat diſtributio, ac per hoc diſtributionum tempora/conditiones &c. Nunc ergo prouideat rex virum ſapientem ⁊ induſtrium/⁊ preficiat eum terre egypti: qui conſtituat prepoſitos per ſingulas regiones/⁊ quintam partem fructuum per ſeptem annos fertilitatis qui iam nunc futuri ſunt congreget in horrea. ⁊ omne frumentum ſub parbonis poteſtate condatur: ſeruetur q; in vrbibus, ⁊ paretur future ſeptem annorum fami que preſſura eſt egyptum: ⁊ non conſumetur terra inopia.

Placuit parboni conſilium ⁊ cūctis miniſtris eius. Locutus q; eſt ad eos. num inuenire poterimus talem virum/qui ſpiritu dei plenus ſit? Nomen eſt elohim. Diuinū in ioſeph ſpiritum admiratus parho, ſingularem iudicauit tum ex ſingulari interpretatione/tum ex adinuento ſtatim conſilio. Nominauit q; deum elohim, eo ꝙ nomen hoc diuinum commune erat cultoribus dei unius & cultoribus deorum. Et eadem ratione nominauit deum elohim ſubiungendo quia oſtendit tibi deus omnia hæc. Dixit ergo ad ioſeph. quia oſtendit tibi deus omnia que locutus es, nunquid ſapientiorem ⁊ ſimilem tui inuenire potero? Iuxta hebræum habetur aſſertiue. non intelligens ⁊ ſapiens ſicut tu. Planus eſt ſenſus. ex quo deus fecit ſcire te omne hoc/perſpicuum eſt ꝙ non eſt intelligens & ſapiens ſicut tu: & ideo tu eris ſuper domum meam &c. Refertur autē intelligentia ad acumen intellectus penetrando abſcondita: ſapientia uero ad conſilium & prudentiam prouidendi. Tu eris ſuper domum meam: ⁊ ad tui oris imperium cunctus populus obediet. vno tantum regni ſolio te præcedam. Dixit q; rurſus parbo ad ioſeph. ecce conſtitui te ſuper vniuerſam terram egypti. Et tulit parbo anulum de manu ſua: ⁊ dedit in manu eius. veſtiuit q; eum ſtola byſſina. Mos illius temporis ac patriæ inſinuatur/ꝙ linea ueſtis principum erat. ⁊ collo torquem aureā circumpoſuit. fecit q; aſcendere eum ſuper currum ſuum ſecundum/clamante precone. Iuxta hebræum habetur. ⁊ clamauerunt ante ipſum. Sed parui refert: quandoquidem miniſtri regii præcedebant clamantes. vt omnes coram eo genu flecterent. Iuxta hebræum unica habetur dictio. abrech. Hanc dictionem clamabant: quam quidam interpretantur inclina/alii genuflectam/alii pater tener/alii ſis genuflexus. Et hæc interpretatio dicitur magis quadrare hebræo. ⁊ prepoſitū eſſe ſcirent vniuerſe terre egypti. Iuxta hebræū habetur. ⁊ dare ipſum ſuper omnē terrā egypti. Duo clamabant. alterū abrech. alterum & parhonem dare ioſeph ſuper omnē terrā ægypti: ut omnes nouū ægypto præpoſitū a rege noſſent. oportebat enim hoc publicari. Dixit quoq; rex ad ioſeph. ego ſum parbo. Mos loquēdi/autoritatē ſimul & firmitatē præſtans dicēdis eſt. abſq; tuo imperio non mouebit quiſq; manum aut pedem in omni terra egypti. Vertit q; nomen eius: ⁊ vocauit eum lingua egyptiaca. Iuxta hebræū habetur. et vocauit parbo nomen ioſeph. Reliqua addidit interpres/ad manifeſtandum ꝙ ſubiunctum nomen non eſt hebraicum ſed ægyptiacum, magna eſt enim quæſtio de nomine hoc. ſaluatorem mundi. Neſcio quid credendum de nomine hoc ſit. ſeptuaginta nanq; abſq; interpretatione duas has dictiones græcis dederunt: ioſephus interpretatur inuentorem abſconditorum: hebræi nonnulli dubitant an ægyptiæ an chaldaicæ ſint uoces iſtæ: hieronymo attribuitur ꝙ ægyptiacas cenſuerit/& didicerit ſignificare ſaluatorem mundi: hebræi moderni hebraice has dictiones interpretantur abſconditorum reuelator. & adhuc ſub iudice lis eſt. Dedit q; illi vxorem aſenath filiam potipherah ſacerdotis eliopoleos. Iuxta hebræū habetur. ſacerdotis on. Ioſephus tamen eliopoleos dicit.

Egreſſus itaq; eſt ioſeph ad terram egypti. Triginta autē annorum erat quando ſtetit in conſpectu regis parbonis. Hinc apparet ꝙ tredecim annis ſeruus fuit ioſeph. et circuiuit omnes regiones egypti. Venit q; fertilitas ſeptem annorum: ⁊ in manipulos redacte ſegetes congregate ſunt in horrea egypti. Omnis etiam frugum abundantia in ſingulis vrbibus con-

dita eſt. Tãtaqꝫ fuit multitudo tritici, vt arene maris coequaretur/⁊ copia menſurã excederet. Natiqꝫ ſunt ioſeph filij duo anteqꝫ veniret fames, quos ei peperit aſenath/filia potipherab ſacerdotis eliopoleos. Vocauitqꝫ nomen primogeniti menaſſe: dicẽs. Superfluum duxi extenſos ſermones quos antiquus interpres ſummauit afferre. Vbi tamen repetit eliopoleos corrige ut ſupra. obliuiſci me fecit deus omniũ laborum meorum, ⁊ domũ patris mei. Vox interpretata deus/eſt nomen elohim, congruum iuſtitiæ pro laboribus ſeruitutis & afflictionis illatæ a paterna domo. Nomen quoqꝫ ſecundi appellauit ephraim/dicens. creſcere me fecit deus in terra paupertatis mee. Eadẽ ratione iterũ deus nominatur elohim. retributio ſiquidem diuina ad iuſtum ſpectans iudicem agnoſcitur. ¶ Igitur tranſactis ſeptẽ annis ubertatis qui fuerant in egypto, ceperunt venire ſeptem anni inopie quos predixerat ioſeph: ⁊ in vniuerſo orbe fames inualuit. Iuxta hebræũ habet. ⁊ fuit fames in omnibus terris. Quod ideo dixerim, ne fiat uis in uerbo uniuerſi orbis: quoniã dicendo in omnibus terris/nõ oportet compræhendi uniuerſum orbem, ſed omnes terras prouinciarũ communicantiũ negociando cũ ægypto. in cuncta autẽ terra egypti fames erat. Corruptus eſt textus. Legẽdum eſt. ⁊ in omni terra egypti fuit panis. Deinde ſubiungendum eſt. Et eſuriuit omnis terra egypti: ⁊ clamauit populus ad pharaonem pro pane. Hæc eſt litera hebraica/prius narrans diſparitatẽ inter terram ægypti & alias terras: ꝙ in ægypto panis erat/in aliis non. deinde narrans indigẽtiam communem ægyptiis & aliis: ꝙ utriqꝫ indigebant pane emendo. Quibus ille reſpõdit. ite ad ioſeph: ⁊ quicquid vobis dixerit/facite. Creſcebat autẽ fames quotidie in vniuerſa terra. aperuitqꝫ ioſeph vniuerſa horrea: ⁊ vendebat egyptijs. nam ⁊ illos oppreſſerat fames. Omneſqꝫ prouincie veniebant in egyptum vt emerent eſcas/⁊ malum inopie temperarent.

CAPVT .XLII.

Audiens autẽ iahacob. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ vidit iahacob ꝙ alimenta venderentur in egypto. Inſinuatur ꝙ allatum ex ægypto frumentũ uiderat iahacob. & hoc quadrat ſubiunctis ad filios uerbis. ⁊ dixit filijs ſuis. quare aſpicietis vos? Vbi antiquus interpres ſcripſit. quare negligitis? Vidit itaqꝫ ipſe iahacob frumentum ex ægypto allatum: & excitauit filios arguendo cur uiderent & non prouiderent. Audiui ꝙ triticum venundetur in egypto. Significatur modus quo cognouit ꝙ frumentum uenale eſſet in ægypto. uidens ſiquidem frumentum/interrogauerat unde afferebatur: & audiuerat ꝙ in ægypto uendebatur. deſcendite ⁊ emite nobis neceſſaria: vt poſſimus viuere/⁊ non conſumamur inopia.

¶ Deſcendentes igitur fratres ioſeph decem, vt emerent frumẽta in egypto (biniamin domi retento a iahacob: qui dixerat fratribus eius/ne forte in itinere quicqꝫ patiatur mali. Iuxta hebræũ habetur. ne forte occurrat ei mors. Timebat enim ne ſicut occurrerat ioſeph ut putabat mors, ita aliquo malo euentu incurreret mortem biniamin in uia illa.) ingreſſi ſunt terram egypti cum alijs qui pergebant ad emẽdum. Erat autẽ fames in terra chenaban/⁊ ioſeph princeps egypti: atqꝫ ad illius nutum frumenta populis vendebãtur. Cumqꝫ adoraſſent eum fratres eius/⁊ agnouiſſet eos, quaſi ad alienos durius loquebatur/interrogans eos. vnde veniſtis? Qui reſponderunt. de terra chenaban vt emamus victui neceſſaria. Et tamen fratres ipſe cognoſcens/nõ eſt agnitus ab eis. Recordatuſqꝫ ſomniorum que aliquando viderat/ait ad eos. exploratores eſtis, vt videatis infirmiora terre. Iuxta hebræũ habetur. detectionem terre/veniſtis. Terra enim non munita muris & huiuſmodi tuentibus eam, detecta appellatur: utpote patens & peruia. Qui dixerunt. non eſt ita domine, ſed ſerui tui venerunt vt emerent cibos. omnes filij vnius viri ſumus, pacifici venimus. Iuxta hebræum habetur. recti nos. contra obliquam intentionem. nec vllas famuli tui molimur inſidias. Quibus ille reſpondit. aliter eſt: immunita. Iuxta hebræũ habetur. detectionem. eadem enim dictio eſt. terre huius conſiderare veniſtis. Et illi. Duodecim inquiunt ſerui tui fratres ſumus/filij vnius viri in terra chenaban. minimus cum patre noſtro eſt: alius nõ eſt ſuperſtes. Hoc eſt ait quod locutus ſum/exploratores eſtis. iam nũc experimentũ veſtri capiã: per ſalutẽ pharaonis. Iuxta hebræũ habetur. viuens pharao. Iurandi modus eſt: loco cuius hodie diceretur per uitam pharaonis. nõ egrediemini hinc donec veniat frater veſter minimus. Si quæris ueritatem iuramenti huius, ſcito uerificatũ eſſe in eo ꝙ non omnes egreſsi inde ſunt anteq̃ ueniret biniamin. Compræhendebatur enim ſub iuramento duntaxat hoc indefinite/ꝙ non egrederentur inde donec ueniret biniamin: reliqua dicta ſub iuramento non comprehendebãtur. Mittite e vobis vnum/⁊ adducat eum: vos autẽ eritis in vinculis donec probẽtur que dixiſtis/vtrum falſa an vera ſint. Alioquin per ſalutem pharaonis exploratores eſtis. Iterũ habetur. viuens pharao.

parho. Sed occurrit quæſtio quo pacto uerba hæc iuraměto firmata uerificětur: quũ certum fuerit illos exploratores nõ eſſe etiam ſi frater minimus nõ ueniſſet. Solutio eſt/ꝙ in textu hebræo nõ habetur exploratores eſtis,ſed exploratores uos: & ſubauditur habebimini ex ueſtro mendacio. Nã eoipſo ꝙ obiectũ illis fuerat eſſe eos exploratores/& ad obiectioně purgãdam dixerãt ſe habere fratrě minorě,ſi mětiti fuiſſět/reddidiſſět ſe ſuſpectos ꝙ exploratores eſſent. & ſic uerũ iurauit ioſeph ꝙ ſi non diſcerneretur per hoc ueracitas eorũ / haberětur ex proprio mendacio exploratores. Tradidit ergo eos cuſtodie/tribus diebus.

Die autem tertio eductis de carcere / ait. facite quod dixi, ⁊ viuetis: deum enim timeo. Nomen eſt elohim/congruum timori. debetur enim ſummo iudici timor noſter. Si pacifici eſtis. Iuxta hebræum habetur. Si recti vos. Eadem enim eſt dictio. frater veſter vnus ligetur in carcere: vos autem abite ⁊ ferte frumenta que emiſtis in domos veſtras: et fratrem veſtrum minimum ad me adducite, vt poſſim veſtros probare ſermones/⁊ non moriamini. penuria alimenti. Fecerunt vt dixerat: ⁊ locuti ſunt ad inuicem. merito hec patimur: quia peccauimus in fratrem noſtrum, videntes anguſtiam anime illius quum deprecaretur nos/⁊ non audiuimus: idcirco venit ſuper nos iſta tribulatio. E quibus vnus reuben ait. nunquid non dixi vobis nolite peccare in puerum/⁊ non audiſtis me? en ſanguis eius exquiritur. Neſciebant autem ꝙ intelligeret ioſeph: eo ꝙ per interpretem loqueretur ad eos. Auertitꝫ ſe parumper/⁊ fleuit: ⁊ reuerſus locutus eſt ad eos. tollensꝫ ſimbon ⁊ ligans illis preſentibus, iuſſit miniſtris vt implerent eorum ſaccos tritico/⁊ reponerent pecunias ſingulorum in ſacculis ſuis/⁊ darent eis cibaria pro via. Qui fecerunt ita.

At illi portantes frumenta in aſinis/profecti ſunt. Apertoꝫ vnus ſacco vt daret iumento pabulum in diuerſorio, contemplatus pecuniam in ore ſacculi/dixit fratribus ſuis. reddita eſt mihi pecunia: en habetur in ſacco. Et obſtupefacti turbatiꝫ/mutuo dixerunt. quidnam eſt hoc quod fecit nobis deus? Nomen eſt elohim, uſitato nomine dei quatenus cura eſt illi de hominibus/utuntur. ¶ Veneruntꝫ ad iahacob patrem ſuum in terram chenahan: ⁊ narrauerunt ei omnia que accidiſſent ſibi/dicentes. locutus eſt nobis dominus terre dure: ⁊ putauit nos exploratores prouincie. Cui reſpondimus / pacifici ſumus. Iuxta hebræum habetur. recti nos. Eadem ſiquidem repetitur dictio. & ſimiliter quum ſubiungitur ꝙ pacifici ſitis/habetur ꝙ recti uos. Et rurſus idě ſubditur. nec vllas molimur inſidias. duodecim fratres ab vno patre geniti ſumus: vnus non eſt ſuperſtes, minimus cum patre verſatur in terra chenahan. Qui ait nobis. ſic probabo ꝙ pacifici ſitis. fratrem veſtrum vnum dimittite apud me: ⁊ cibaria domibus veſtris neceſſaria ſumite ⁊ abite. fratremꝫ veſtrum minimum adducite ad me: vt ſciam ꝙ nõ ſitis exploratores/⁊ iſtum qui tenetur in vinculis recipere poſſitis: ac deinceps que vultis emendi habeatis licentiam. Iuxta hebræum habetur. ⁊ terram negociabimini. Ponitur continens pro contento/terra pro contentis in terra ægypti.

His dictis, quum frumenta effunderent, ſinguli repperenrunt in ore ſaccorum ligatas pecunias. Exterritiſꝫ ſimul omnibus, dixit pater eorũ iahacob. Abſꝫ liberis me feciſtis. ioſeph non eſt ſuperſtes: ſimhon tenetur in vinculis: biniamin auferetis. in me hec mala omnia ceciderunt. Intellige hæc dicta quando tempus erat redeundi in ægyptum ad emendum frumentum. Cui reſpondit reuben. duos filios meos interfice ſi non reduxero illum tibi. trade eum in manu mea: ⁊ ego eum tibi reſtituam. At ille. non deſcědet inquit filius meus vobiſcum. frater eius mortuus eſt: ipſe ſolus remanſit. ſi quid ei aduerſi acciderit in terra ad quam pergitis. Iuxta hebræum habetur. ⁊ occurret ipſi mors in via qua ibitis. Magnitudo timoris tanq̃ euenturum proferre facit quod timetur. ⁊ deducetis canos meos cum merore ad inferos. Iuxta hebræũ habetur. ad foueam. Immitigabilem uſꝫ ad mortem triſtitiam prædicit.

CAPVT .XLIII.

Interim fames omnem terrã vehementer premebat: conſumptiſꝫ cibis quos ex egypto detulerant/dixit iahacob ad filios ſuos. reuertimini ⁊ emite paruillum eſcarũ. Reſpondit iehuda. Denunciauit nobis vir ille ſub atteſtatione iurandi/dicens. nõ videbitis faciě meã niſi fratrem veſtrũ minimum adduxeritis vobiſcum. Si ergo vis mittere eum nobiſcum, pergemus pariter: ⁊ ememus tibi neceſſaria. ſi autem non vis/non ibimus. vir enim (vt ſepe diximus) denunciauit nobis/dicens non videbitis faciem meam abſꝫ fratre veſtro minimo. Dixit eis iſrael. in meam hoc feciſtis miſeriam / vt indicaretis ei ⁊ alium habere vos fratrem. At illi reſponderunt. Interrogauit nos homo per ordině progeniem noſtram: ſi pater viueret/ſi haberemus fratrem? ⁊ nos reſpondimus ei conſequenter iuxta id quod fuerat ſciſcitatus. nunquid ſcire poteramus ꝙ dicturus eſſet/adducite vobiſcum fratrem veſtrum? Jehuda quoꝫ dixit patri

ſuo.mitte puerum mecum,vt proficiſcamur ⁊ poſſimus viuere:ne moriamur nos ⁊ paruuli noſtri.Ego ſuſcipio puerum. Iuxta hebræum habetur. ego fideiubebo pro illo. Multa quoq; alia eſſent mutanda, ſed pertranſeo:quia materia non exigit tam exactum textum. de manu mea require illum.niſi reduxero ⁊ reddidero eum tibi, ero peccati in te reus omni tempore . ſi non interceſſiſſet dilatio, iam vice altera veniſſemus. Iuxta hebræum habetur. iam reuerſi eſſemus duabus vicibus. Forte exaggeratio eſt potius q̄ ueritas. ¶ Dixit igitur ad eos iſrael pater eorum.ſi ſic neceſſe eſt facite quod vultis. Sumite de omnibus terre frugibus in vaſis veſtris,⁊ deferte viro munera:modicum reſine. Alii theriacā/alii balſamum/alii terminthinam interpretātur. ⁊ mellis ⁊ ſtoracis. Alii cæram/alii aromata intelligunt. et ſtactes. Alii caſtaneam/alii maſticem/alii guttam ſeu florē myrrhæ intelligunt. ⁊ terebinthi. Apud omnes loco terebinthi lego pineas. & his iunguntur amigdalæ, ut in uulgata etiā æditione habetur. ⁊ amygdalarum. Pecuniamq; duplicem ferte vobiſcum:⁊ illam quam inueniſtis in ſacculis reportate,ne forte errore factum ſit.ſed ⁊ fratrem veſtrū tollite: ⁊ ite ad virum.deus autem omnipotens. Iuxta hebræū habetur. ⁊ el victor faciat vobis eum placabilem:⁊ remittat vobiſcum fratrem veſtrum quem tenet in vinculis,⁊ hunc biniamin . ego autem quaſi orbatus abſq; liberis ero. Aduerſus potentiam præſidentis ægypto inuocat confidenter deum quatenus ſumme fortem ac uictorem omnium/& animorum & corporum uires uincentem ad flectendum animum præſidentis ægypto erga filios ipſius iahacob.

¶ Tulerunt ergo viri munera/⁊ pecuniam duplicem ⁊ biniamin:deſcēderuntq; in egyptum. ⁊ ſteterunt coram ioſeph.Quos quum ille vidiſſet ⁊ biniamin ſimul,precepit diſpenſatori domus ſue/dicens . introduc viros domum ⁊ occide victimas.. Nulla fit in hebræo mentio uictimæ:ſed perinde acſi diceretur occide occidenda.quod ideo dixerim ne fiat uis in uerbo uictimæ/& intelligatur ſacrificium. ⁊ inſtrue conuiuiū:quoniā mecum ſunt comeſturi meridie. Fecit ille ſicut fuerat imperatum:⁊ introduxit viros domum. Ibiq; exterriti dixerunt mutuo. propter pecuniā quam retulimus prius in ſaccis noſtris/introducti ſumus:vt deuoluat in nos calumniā,⁊ violēter ſubijciat ſeruituti ⁊ nos ⁊ aſinos noſtros . Quamobrem in ipſis foribus accedentes ad diſpenſatorem/locuti ſunt. Oramus domine vt audias nos . iam ante deſcendimus vt emeremus eſcas:quibus emptis quum veniſſemus ad diuerſorium ,aperuimus ſacculos noſtros/⁊ inuenimus pecuniam in ore ſaccorum , quam nunc eodem pondere reportauimus:ſed ⁊ aliud attulimus argentū vt emamus que neceſſaria ſunt. non eſt in noſtra cōſcientia quis eam poſuerit in ſacculis noſtris.At ille reſpōdit.pax vobiſcum, nolite timere:deus veſter ⁊ deus patris veſtri dedit vobis theſauros in ſacculis veſtris. Iuxta hebræum utrobiq; habetur. elohe. Vt enim iam dictum eſt diuinum elohe nomen in frequenti uſu erat tam fidelium q̄ idolatrarum/ſiue de deo uero ſiue de diis ſm opinionem eſſet ſermo. nā pecuniam quam dediſtis mihi/probatā habeo.Eduxitq; ad eos ſimbon. Et introductis domum/attulit aquam:⁊ lauerunt pedes ſuos:deditq; pabulū aſinis eorū. Illi vero parabant munera/donec ingrederetur ioſeph meridie.audierāt enim q̄ ibi comeſturi eſſent panem.

¶ Igitur ingreſſus eſt ioſeph domum ſuā:obtuleruntq; ei munera/tenētes in manibus:⁊ adorauerunt cū proni in terrā.At ille clemēter reſalutatis eis,interrogauit eos/dicēs.ſanuſne eſt pater veſter ſenex. Iuxta hebræū habet̄. ſi pax patri veſtro ſeni/de quo dixeratis mihi: adhuc viuit? Qui reſpōderunt. ſoſpes eſt ſeruus tuus pater noſter. Iuxta hebræū legēdum eſt. pax ſeruo tuo patri noſtro/adhuc viuit. Mos hebræorū erat ſub pacis nomine interrogare & reſpōdere de bonis alicuius.tanq̄ pax bona omnia cōpræhēdat,in genere tamen.Et propterea in ſpecie/& quæritur & reſpōdetur de uita. Et incuruati adorauerūt eū.Attollēs autē ioſeph oculos , vidit biniamin fratrē ſuū vterinū:⁊ ait.iſte eſt frater veſter paruulus de quo dixeratis mihi? dixitq;.deus miſereatur tui fili mi. Hinc habetur q̄ ætas biniamin relata ad ætatem ioſeph erat filialis.Et hic quoq; nominat̄ deus elohim/noīe conſono miſericordiæ reſpectu biniamin. nā nō iuſtitiā ſupremi iudicis ſed miſericordiā(quæ ſupexaltat iudiciū)decuit imp̄cari. Feſtinauitq; ioſeph,quia cōmota fuerāt viſcera eius ad fratrē ſuum,⁊ erumpebāt lachrymæ:⁊ introiens cubiculū fleuit. Rurſuſq; lota facie egreſſus/cōtinuit ſe:⁊ ait.ponite panes. Quibus appoſitis, ſeorſum ioſeph ⁊ ſeorſum fratribus/egyptijs quoq; qui veſcebantur ſimul ſeorſum (illicitū eſt enim egyptijs comedere cum hebreis:⁊ prophanum putāt huiuſmodi conuiuium. Abominabile ſeu exoſum ſonant hebræa) ſederunt corā eo: primogenitus iuxta primogeniturā ſuam , ⁊ minor iuxta etatem ſuam . Et mirabantur nimis. Admiratio hæc nō quadrat ſeſsioni ordinatæ (quia non eſt admiratione digna) ſed quadrat diſtributioni ſubiunctæ qua biniamin prælatus apparuit omnibus. ſumptis partibus quas ab eo acceperāt. maiorq; pars venit biniamin : ita vt quinq; partibus excederet. Interpres etiā expoſitoris officio fungitur/ſummādo.Sēſus eſt q̄ uel a mēſa ioſeph uel ex cibis oblatis corā ioſeph/primū diſtribuebantur alimenta aliis conuiuis: & diſponēte ioſeph effectum eſt ut biniamin qui ultimus ſedebat/

Digitized by Google

quinq; portionibus excederet alios. **Biberuntꝫ ⁊ inebriati ſunt cum eo.** Hyperbolice eſt/ ſignificans abundanter potos. non enim fas eſt credere tot uiros hoſpites honoratos a tanto domino/tam incontinentes coram eo fuiſſe ut inebriarentur.

CAPVT .XLIIII.

PRecepit autem ioſeph diſpenſatori domus ſue/dicens. imple ſaccos eorum frumēto quantum poſſunt capere: ⁊ pone pecuniam ſingulorum in ſummitate ſacci. ſcyphum autem meum argenteum/⁊ precium quod dedit tritici, pone in ore ſacci iunioris. Factumꝫ eſt ita. Et orto mane dimiſſi ſunt cum aſinis ſuis. Jamꝫ ciuitatem exierant ⁊ proceſſerant paululum, quum ioſeph accerſito diſpenſatore domus ſue/ait. ſurge/perſequere viros: ⁊ apprehenſis dicito. Hinc apparet ꝙ comitatus armatorum multitudine iuit iſte magiſter domus ioſeph. **quare reddidiſtis malum pro bono? ſcyphus quem furati eſtis, ipſe eſt in quo bibit dominus meus/ ⁊ in quo augurari ſolet.** Duæ ſurgunt hinc quæſtiones. Altera circa calumniam/quo pacto excuſatur ioſeph a mortali peccato imponendo furti crimen fratri. Altera circa fictum augurium: quo pacto excuſatur ioſeph a mendacio pernicioſo in ſeipſum/ſimulando ſe eſſe diuinatorem in uaſe argenteo. eſt enim hæc ſpecies diuinandi inexcuſabilis. ¶ Solutio primæ quæſtionis eſt/ꝙ nulla fuit hic calumnia formaliter: hoc eſt ex intentione calumniandi: ut clare patet ex eo ꝙ in fratris dilectiſſimi ſacco poculum argenteum iuſſit poni. intendebat enim ioſeph explorare an fratres ſui paruifacerent ſeruitutem biniamin. Calumnia autem materialiter duntaxat interuenit: quæ quia cognoſcebatur ꝙ in malum nullum biniamin redundaret (utpote infra breuiſſimum temporis ſpatium immo fere ſtatim ueritate patefacta in lucem prodiens) a peccato contra bonum proximi manifeſte excuſatur. quanuis officioſum mendacium interuenerit. ¶ Secundæ autem quæſtionis ſolutio eſt/ꝙ huiuſmodi diuinationes tunc temporis infames non erant ſed honorabiles: & propterea non eſt aduerſus famam propriam locutus ioſeph. Et quidem ꝙ ipſe eſſet diuinator/teſtabatur interpretatio ſomniorum. unde profitendo ſe diuinare/ uerum dicebat. De modo autem diuinandi (uidelicet in poculo illo argenteo) an ſm ueritatem excuſabilis ſit neſcio. Crediderim tamen excuſabilem fuiſſe quemadmodum figuras aſtronomicas. nefas enim eſt intelligere ꝙ aliquod inexcuſabile ex ſuo genere peccatum mortale ſibiipſi imponeret ioſeph. **peſſimam rem feciſtis.** Iuxta hebræū habetur. **male feciſtis quod feciſtis.** Carent enim ſuperlatiuo hebræi.

Fecit ille vt iuſſum erat: et apprehenſis per ordinem locutus eſt. Qui reſponderunt. Quare ſic loquitur dominus noſter vt ſerui tui tantum flagitij commiſerint? pecuniam quam inuenimus in ſummitate ſaccorum reportauimus ad te de terra chenaan: et quomodo conſequens eſt vt furati ſimus de domo domini tui aurum vel argentum? apud quemcunꝫ ſeruorum tuorum fuerit inuentum quod queris, moriatur/⁊ nos ſerui erimus domini mei. Innocentes offerunt facile ſeipſos ad maiores pœnas ſi ſontes inueniantur. **Qui dixit. fiat iuxta veſtram ſententiam. apud quem inuentum fuerit, ipſe ſit ſeruus meus: vos autem eritis innoxij.** Inſtructus ſeruus a ioſeph/ſententiam offerentium in parte approbat: uidelicet quo ad ſeruitutem furis. **Jtaꝫ feſtinanter deponentes in terram ſaccos, aperuerunt ſinguli. quos ſcrutatus (incipiens a maiore vſꝫ ad minimum) inuenit ſcyphum in ſacco biniamin. At illi ſciſſis veſtibus oneratiſꝫ rurſum aſinis/reuerſi ſunt in oppidum. Primuſꝫ iehuda cum fratribus ingreſſus eſt ad ioſeph (nondum enim de loco abierat) omneſꝫ ante eum in terram corruerunt. Quibus ille ait. cur ſic agere voluiſtis? an ignoraſtis ꝙ non ſit ſimilis mei in augurandi ſcientia?** Iuxta hebræum habetur. **an non noſtis ꝙ diuinando diuinat vir qui ſicut ego?** Non ſunt uerba præferentis ſe aliis, ſed dicentis communem eſſe diuinationem ſibi ſimilibus. modeſte loquitur ꝙ principibus qualis eſt ipſe non deeſt diuinatio. ¶ Nec explicat an per ſe an per alios diuinent. Et quia diuinare nullum peccatum eſt (poteſt enim ex dono dei & quandoꝫ beneficio naturæ/ſancte fieri) ideo nihil illiciti de ſe profert ioſeph. **Cui iehuda. Quid reſpondebimus inquit domino meo: vel quid loquemur aut iuſte poterimus obtendere? deus inuenit iniquitatem ſeruorum tuorum.** Nomen eſt elohim/ ualde congruum inuentioni patratæ iniquitatis. ad officium enim iudicis ſpectat. **En omnes ſerui ſumus domini mei: ⁊ nos ⁊ apud quem inuentus eſt ſcyphus. Reſpondit ioſeph. Abſit a me vt ſic agam. qui furatus eſt ſcyphum ipſe ſit ſeruus meus: vos autem abite liberi ad patrem veſtrum.**

Accedēs autē propius iehuda/cōfidenter ait. Oro domine mi, loquatur ſeruus tuus uerbum in auribus tuis: ⁊ ne iraſcaris famulo tuo. tu es enim poſt parhonem dominus meus. Iuxta hebræum habetur. quia ſicut tu ſicut parho. Ad captandam beneuolentiam/æquat ioſeph parhoni, citra tamen adulationem: quia in negociis ſuis eadem erat actio ioſeph & parhonis. Hunc loquendi modum ad ſignificandum æqualitatem/habes in pſalmo illo domine probaſti me. Interrogaſti prius ſeruos tuos/habetis patrem aut fratrem? ⁊ nos reſpondimus tibi domino meo. eſt nobis pater ſenex/⁊ puer paruulus qui in ſenectute illiꝰ natus eſt: cuius uterinus frater mortuus eſt, ⁊ ipſum ſolum habet mater ſua. Iuxta hebræū habetur. ⁊ remanſit ipſe ſolus ipſe matri ſue. Quod ideo dixerim ne fiat uis in uerbo præſentis temporis habet. pater vero tenere diligit eum. Dixiſtiq̃ ſeruis tuis. adducite eum ad me ⁊ ponā oculos meos ſuper illum.. Suggeſſimus tibi domino meo/non poteſt puer relinquere patrem ſuum. ſi enim illum dimiſerit/morietur. Subaudi pater eius. Et dixiſti ſeruis tuis. niſi venerit frater veſter minimus vobiſcum/non videbitis amplius faciem meam. Quum ergo aſcendiſſemus ad famulum tuum patrem noſtrum, narrauimus ei omnia que locutus eſt dominus meus. Et dixit pater noſter. reuertimini ⁊ emite nobis parum tritici. Cui diximus. ire non poſſumus: ſi frater noſter minimus deſcenderit nobiſcum/proficiſcemur ſimul. alioquin illo abſente/non audemus videre faciē viri. Ad que ille reſpōdit. vos ſcitis ꝙ duos filios genuerit mihi vxor mea. Rachelem antonomaſice appellat iahacob uxorem ſuam, non ſolum quia magis dilecta fuerat ſed etiam quia ſola electa ab ipſo fuerat in uxorem. Leam enim præter intentionem habuerat: & aliæ famulæ erant quo ad conditionem & officium. egreſſus eſt vnus: et dixiſti. Iuxta hebræū habetur. ⁊ dixi/beſtia deuorauit eum. Vere enim ipſe iahacob primus dixerat ꝙ ioſeph raptus fuerat a fera. Et quia certitudinem nō habebat mortis ioſeph/ideo ſubiungit. ⁊ non vidi ipſum vſq̃ adhuc. Quod antiquus interpres tranſtulit & hucuſq̃ non comparet. Si tuleritis ⁊ iſtum/⁊ aliquid ei in via contigerit. Iuxta hebræū habetur. ⁊ capietis etiam iſtum de cum facie mea, ⁊ occurret ipſi mors. Vt iam dictum eſt/timor magnus proferre facit euentum dubium quaſi certum. Et eſt hebraica phraſis/de cum facie mea: hoc eſt de ſocietate mea. ⁊ deducetis canos meos cum merore ad inferos. Iuxta hebræum habetur. in malo ad foueam. Perſeuerantia mali uſq̃ ad mortem prænarratur. Igitur ſi mrrauero ad ſeruum tuum patrem noſtrum/⁊ puer defuerit: quum anima illius ex huius anima pendeat/videritq̃ eum non eſſe nobiſcum, morietur: ⁊ deducent famuli tui canos eius cum dolore ad inferos. Iuxta hebræum habetur. ad foueam. de ſepulchro enim eſt ſermo. Veruntamen recte dicitur cum dolore. triſtitia enim ſignificatur, & non generico nomine malum ut prius. Ego proprie ſeruus tuus ſim: qui in meam hunc recepi fidem ⁊ ſpopōdi/dicēs. niſi reduxero eum, peccati reus ero in patrem meum omni tempore. Manebo itaq̃ ſeruus tuus pro puero in miniſterium domini mei: ⁊ puer aſcendat cum fratribus ſuis. nō enim poſſum redire ad patrem abſente puero: ne calamitatis que oppreſſura eſt patrem meum/teſtis aſſiſtam.

CAPVT .XLV.

NOn ſe poterat vltra cohibere ioſeph multis corā aſtantibus. vnde precepit vt egrederentur cuncti foras, ⁊ nullus intereſſet alienus agnitioni mutue. Eleuauitq̃ vocem cum fletu: quam audierunt egyptij omniſq̃ domus parhonis. Superfluit omnis. ⁊ dixit fratribus ſuis. ego ſum ioſeph, adhuc pater meus viuit? Non poterant autem reſpondere ei fratres/nimio timore perterriti. Ad quos ille clemēter/accedite inquit ad me. Et quum acceſſiſſent prope, ego ſum ait ioſeph frater veſter quem vendidiſtis in egyptum. nolite pauere: nec vobis durum eſſe videatur ꝙ vendidiſtis me in his regionibus. pro ſalute enim veſtra miſit me deus ante vos in egyptum. Nomen eſt elohim/congruum diſtributioni qua gubernando uniuerſum diſpoſuit iſraelitis cultoribus unius dei (ex quibus meſsias naſciturus erat) commoditates uiuendi mediante ioſeph. Et eadem ratione nominatur iterum deus elohim ſubiungendo/præmiſitq̃ me deus &c̄. Biennium enim eſt ꝙ fames cepit eſſe in terra: ⁊ adhuc quinq̃ anni reſtant quibus nec arari poterit nec meti. Premiſitq̃ me deus vt reſeruemini ſuper terram, ⁊ eſcas ad viuendum habere poſſitis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ vt uiuificem vos ad euaſionem magnam. E magno periculo tantæ famis euaſuros per ipſum prænunciat. Non veſtro conſilio ſed dei voluntate huc miſſus ſum. Nomen quoq̃ eſt elohim propter eandem rationem. qui fecit me quaſi patrem parhonis/⁊ dominū vniuerſe domus eius/⁊ principē in omni terra egypti. Sup̄fluit dictio quaſi. Et eſt ſenſus ꝙ deus diſtributor officiorū poſuit me in patrē parhoni quo ad officiū gubernādi. uoluit enim parho ut ioſeph tanq̄ ſi eſſet pater eius/curā habe-

Digitized by Google

ret domus & regni. Ita ꝙ relatiue ad parhonem fungebatur officio paterno: relatiue autem
ad familiam parhonis/fungebatur officio domini: relatiue autem ad ægyptum fungebatur
officio principis. Feſtinate et aſcendite ad patrem meum: ⁊ dicetis ei. hec mandat. Iuxta he
bræũ habetur. ſic dixit filius tuus ioſeph. Non eſt enim filii mandata dare patri. Deus fecit
me dominum vniuerſe terre egypti. Nomen eſt elohim/conſonans diſtributioni honorum
& graduum. deſcende ad me/ne moreris: et habitabis in terra geſſen. Corrupta eſt dictio.
legendum eſt. ghoſen. Hoc eſt enim nomen proprium illius terræ. & ſic ſemel pro ſemper
corrige ubiq̃ inferius. eriſq̃ iuxta me/tu et filij tui et filij filiorum tuorum/oues tue et ar,
menta tua/et vniuerſa que poſſides: ibiq̃ te paſcam (adhuc enim quinq̃ anni reſidui ſunt fa,
mis) ne et tu pereas et domus tua et omnia que poſſides. En oculi veſtri et oculi fratris mei
biniamin vident ꝙ os meum loquatur ad vos. Teſtes ipſosmet profert ex eorum certa noti,
tia ꝙ non per interpretem ſed per ſeipſum loquatur hebraice/ut conſueuerat loqui eiſdem an
teq̃ uenderetur: ut hinc certiores eſſent ꝙ ipſe eſſet ioſeph. nunciate patri meo vniuerſam
gloriam meam et cuncta que vidiſtis in egypto. feſtinate, et adducite eum ad me. Quumq̃ am
plexatus cecidiſſet in collũ biniamin fratris ſui/fleuit: illo quoq̃ flente ſimiliter ſuper collũ eius.
Oſculatuſq̃ eſt ioſeph oẽs fratres ſuos: et plorauit ſuper ſingulos. In hebræo non habetur
ſuper ſingulos: ſed ſuper eos. Poſt que auſi ſunt loqui ad eum. ¶ Auditumq̃ eſt ⁊ celebri
ſermone vulgatum in aula regis/venerunt fratres ioſeph. Et gauiſus eſt parho atq̃ omnis fa
milia eius. Superfluit omnis. Dixitq̃ ad ioſeph vt imperaret fratribus ſuis/dicens. oneran
tes iumenta ite in terrã chenahan: ⁊ tollite inde patrem veſtrum ⁊ cognationem, ⁊ venite ad
me: ⁊ ego dabo vobis omnia bona egypti. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ dabo vobis bonum ter,
re egypti: ⁊ comedetis medullam terre. pro. pinguedinem terre. Multa alia eſſent mutan,
da ſi materia exigeret. Precipe etiam vt tollant plauſtra de terra egypti/ad ſubuectionem
paruulorum ſuorum ⁊ coniugum: ac dicito. tollite patrem veſtrum ⁊ properate q̃ocyus veni,
entes, nec dimittatis quicq̃ de ſupellectili veſtra: quia omnes opes egypti veſtre erunt.
Hoc non uſq̃quaq̃ clare concordat cum hebræo: ubi habetur. quia bonum omnis terre egy
pti vobis ipſum. De rebus eſt ſermo. & ſenſus eſt ꝙ propter te cõſanguinei tui chari erunt
omnibus/& communicabunt cum ægyptiis in bonis omnibus. Putabat enim parho ꝙ cõſan
guinei ioſeph nõ eſſent ſeorſum uicturi ſed miſcendi cum ægyptiis in omnibus & per omnia.
& propterea dixit intuitu ioſeph omnia ægypti bona fore illis communia.

Fecerunt filij iſrael vt eis mandatum fuerat. Quibus dedit ioſeph plauſtra ſecundũ parho,
nis imperium/et cibaria in itinere. Singulis quoq̃ proferri iuſſit binas ſtolas: biniamin vero
dedit trecentos argenteos cum quinq̃ ſtolis optimis. tantumdem pecunie et veſtium mittens
patri ſuo: addens ei aſinos decem/qui ſubueherent ex omnibus diuitijs egypti: et totidem
aſinas triticum in itinere paneſq̃ portantes. Dimiſit ergo fratres ſuos: et proficiſcentibus
ait. ne iraſcamini in via. Qui aſcendentes ex egypto/venerunt in terram chenaban ad pa,
trem ſuum iabacob: et nunciauerunt ei/dicentes. ioſeph filius tuus viuit, et ipſe dominatur
in omni terra egypti. Quo audito, iabacob quaſi de graui ſomno euigilans/tamen non cre,
debat eis. Iuxta hebræum habetur. Et vacillauit. uel. et debilitatum eſt cor eius: quia
(uel ꝙ) non credidit eis. Duplex poteſt eſſe ſenſus. Alter ut diſpoſitio cordis fuerit ratio
non credendi. & ſm hunc ſenſum legendum eſt/non quia ſed ꝙ. ſignificatur enim ꝙ tanta
fuit animi uacillatio ſeu potius deſtitutio ex ſtupore rerum auditarum/ꝙ non credidit eis.
¶ Alter ꝙ incredulitas fuit ratio diſpoſitionis animi. Et iuxta hunc ſenſum legendũ eſt quia.
ſignificatur enim ꝙ incredulitas fuit ratio uacillandi ſeu potius debilioris animi. Vtriuſq̃
autem remedium ſubiungitur & ꝙ credidit & ꝙ reuixit ſpiritus eius. Et ex hoc ultimo appa,
ret ꝙ dictio ab aliquibus interpretata uacillauit/interpretanda potius eſt debilitatum eſt. nam
e regione illius ſcribitur & reuixit ſpiritus eius. Illi contra referebant omnem ordinem rei.
Quumq̃ vidiſſet plauſtra et munera que miſerat, reuixit ſpiritus eius: ⁊ ait. ſufficit mihi. Iuxta
hebræũ habetur. multum. Aduerbium eſt ſignificans plusq̃ ſufficit. nec additur pronomen
aliquod: ſed ſignificatur plusq̃ id quod ſufficeret eueniſſe. adhuc ioſeph filius meus viuit: va
dam/⁊ videbo illum anteq̃ moriar.

Digitized by Google

PRofectuſq; iſrael cũ oĩbus que habebat/venit ad puteũ iuramẽti. Hic eſt locus qui uocaẽ beer ſebah, in quo abrahã & abimelech inierunt fœdus geñ. 21. in quo iſhac & abimelech inierunt fœdus geñ. 26. Habitauit enim ibidẽ tam abraham q̃ iſhac: & uterq; inuocauit ibi nomen dei. Et iſhac ædificauit ibidem altare dño. propter quod mẽtio fit iſhac. adhuc enim altare ædificatũ ab iſhac/forte tũc erat: & ſuper illud ſacrificauit iahacob. Et mactatis ibi victimis deo patris ſui iſhac. Nomen eſt elohe: ſignificans deũ quatenus eum colebat & reuerebatur iſhac ut iudicem. audiuit eũ per viſionẽ nocte. Apparitionem in ſomnis intelligo. Et eſt hæc ſeptima diuina uiſio iahacob. vocantẽ ſe & dicentẽ ſibi/iahacob iahacob. Hebræorũ eſt duplicare nomen ad exprimẽdam magnitudinẽ affectus. Qui reſpõdit. ecce adſum. Iuxta hebræũ hẽ. ecce ego. Promptitudinis eſt. Ait illi deus. ego ſum fortiſſimus deus patris tui. Iuxta hebræũ habetur. ego el elohe patris tui. Duo diuina nomina (alterum abſolute/alterum relatiue ad patrem iahacob) ſcribuntur. Et illud quidem ſumme fortem/iſtud autem ſummum iudicem quatenus cultum ab iſhac ſignificat. Et fortitudine quidem opus erat ad aſſiſtendum iahacob peregrinanti. eſſe autem ipſum/deum cultum ab iſhac (hoc eſt deum uerum) manifeſtari oportuit, tum ne illuſio dæmoniaca putaretur, tum ne contraria promiſsis iſhac timeretur. Vnde & ſubiungitur. noli timere, & deſcende in egyptum. Amicum fuit ualde interpreti uerbum noli. ſæpe enim ex propria officina illud addit. Iuxta hebræũ habetur. non timebis a deſcẽſu in egyptum. Ecce neceſſaria fortitudo cõtra timorem. Timebat enim iahacob euenturum malum a deſcenſu in ægyptum: malum uidelicet ſeruitutis/oppreſsionis/diſperſionis ſeu diminutionis. contra quæ mala promittit deus. quia in gentem magnam faciam te ibi. Prima timoris materia inſinuatur minus augmentum gentis ſuæ in ægypto: eo ꝙ in terra chanahan pollicita fuerat magnitudo gentis eius. Impleta ſunt autẽ diuina hæc uerba: quandoquidem in ægypto & numero & potentia diuina magnificata eſt gens iahacob. & ego inde adducam te reuertentem. Iuxta hebræũ habetur. & ego faciam aſcendere te etiam aſcendendo. Secunda timoris materia inſinuatur deſertio diuina/ne deus deſereret quo ad ſpecialem gratiam gentem ſuam in huiuſmodi peregrinatione. Promittit deus ſe ſpecialem comitem: ita ꝙ cum iahacob deſcendente deſcendet/& cum aſcendente redeundo aſcendet. Verificatum autẽ eſt hoc in exitu iſrael de ægypto tempore moſi. & ioſeph ponet manũ ſuã ſuper oculos tuos. Tertia timoris materia inſinuatur propria perſona ipſius iahacob. Timebat enim mori in uia. & propterea promittiẽ ei ꝙ ioſeph teget oculos eius iuxta morem antiquorum. ¶ Surrexit ergo iahacob a puteo iuramẽti: tuleruntq; eũ filij cũ paruulis & vxoribus ſuis in plauſtris que miſerat pharo ad portãdum ſenem & omnia que poſſederat in terra chenahan. Venitq; in egyptum cum omni ſemine ſuo: filij eius & nepotes/filie & cuncta ſimul progenies.

HEc ſunt aũt noĩa filioꝝ iſrael qui ingreſſi ſunt in egyptũ: iahacob & liberi eiꝰ. Primogenitꝰ iahacob reuben. filij reuben/chanoch & phallu & cheſron & charmi. Filij ſimhon/iemuel & iamin & ohad & iachin & ſochar & ſaul filiꝰ chenahanith. Filij leui/gherſon/cehath & merari. Filij iehude/her & onan & ſela & peres & zarach: Mortui ſunt autẽ her & onan in terra chenahan. Et fuerũt filij peres/cheſron & chamul. Filij iſaſchar/tholah & phuua & iob & ſimron. Filij zebulun/ſered & elon & iachleel. Hi filij lee quos genuit in meſopotamia ſyrie. Iuxta hebræũ habetur. in padan aram/& dinan filiam ſuam. Relatiuum quos/non refert omnes numeratos: ſed ſex filios leæ. Omnes anime filiorũ eius & filiarum eius triginta & tres. Occurrit hic quæſtio quo pacto uerificaẽ litera hæc. Et eſt ratio dubii: quia litera clare ſonat utriuſq; ſexus genitos ex lea eſſe trigintatres: ſupputando autẽ nominatos in litera, perſpicuum eſt ꝙ ſunt trigintaquattuor compræhendẽdo duos defunctos filios iehudæ nominatos in litera: uel ſunt trigintaduo excluſis defunctis. Nec poteſt dici ꝙ nõ ſupputatur dina/ac per hoc cum defunctis ſunt trigintatres filii leæ. tum quia expreſſe dicitur filiorũ & filiarum. tum quia inferius clare ſupputatur fœmina inter filios aſer/ſummando animas ſexdecim: ut patet ſupputando. ¶ Solutio eſt ꝙ uerba iſta non ſunt intelligenda ut ſonant ſola, ſed ut pendent ex antecedentibus. habent autẽ pro antecedentibus. Et hec ſunt nomina filiorum iſrael qui ingreſſi ſunt in egyptum/iahacob & filij eius. Nam quatenus hæc uerba pendent ex illo antecedente qui ingreſſi ſunt in ægyptum/excludũt duos illos defunctos: & quatenus pẽdent ex illo antecedente iahacob & filii eius compræhendunt iahacob. Et ſic optime ſummatum eſt trigintatres. adiunctus enim iahacob trigintaduobus filiis uiuis ex lea efficit ſummam trigintatrium. Nec oportuit repetere iahacob: ſed ex eo ꝙ ſemel in principio proponendo hæc ſunt nomina filiorum/explicauerat in hac ſupputatione compræhendi iahacob, ſubiungendo iahacob & filii eius/ſubintelligi uoluit in hac ſumma primogenitorum filiorum ac filiarum compræhendi iahacob.

Digitized by Google

Filij gad/ſiphion ⁊ chagi/ſuni ⁊ eſbon/heri ⁊ arodi ⁊ areli. Filij aſer/imna ⁊ iſua ⁊ iſui ⁊ beriba/ ⁊ ſerach ſoror eorum. Filij beribe/cheber ⁊ malchiel. Hi filij zilpe, quam dedit laban lee filie ſue: ⁊ hos genuit ipſi iahacob ſexdeci animas. Filij rachel uxoris iahacob/ioſeph ⁊ biniamin. Natiq; ſunt ioſeph filij in terra egypti (quos genuit ei aſenath filia potipherah ſacerdotis eliopoleos) menaſe ⁊ ephraim. Filij biniamin/belah ⁊ becher ⁊ aſbel/ghera ⁊ nahaman/echi ⁊ ros/mupim ⁊ chupim ⁊ arede. Hi filij rachel quos genuit iahacob/omnes anime quattuordecim. Filij dan chuſim. Filij naphthali/iachſeel ⁊ guni ⁊ ieſer ⁊ ſillem. Hi filij bilhe quam dedit laban racheli filie ſue: ⁊ hos genuit iahacob, oẽs anime ſeptẽ. Cunctęq; anime que ingreſſe ſunt cum iahacob in egyptum egreſſe de femore eius. Quum audis animas egreſſas de fœmore, reuoca ad memoriam ꝙ hebraica conſuetudine nomine animæ intelligitur uita: quæ conſiſtit in hoc ꝙ corpus animatur a ſpiritu uiuificante ipſum. Et in idem redit dicere anima quatenus anima/ & uita: quoniã q̄diu animatio eſt/uita hominis eſt: & q̄diu uita hominis eſt/ animatio eſt/anima formaliter eſt anima. quũ enim deſinit animare, nõ eſt anima/ſed ſpiritus. Egreſſæ itaq; animæ quatenus animæ de fœmore iahacob / ueriſsime ac philoſophice dicuntur: quoniam uita hominis/quoniã homo compoſitus ex anima & corpore producitur a patre ſuo, undecunq; ueniat res illa quæ eſt anima. preter uxores filiorum eius/ſexagintaſex. Sub hac ſumma non cõpræhendi iahacob/textus ipſe manifeſtat: dicendo quæ ingreſſæ ſunt cum iahacob & egreſſæ ſunt de fœmore illius. ex hoc enim ꝙ dicit egreſſas de fœmore iahacob & uenientes cum ipſo, excluditur ipſe/excluduntur duo defuncti: & excluduntur demum ioſeph & duo filii eius. & ſic uerificatur ſumma uenientium cum iahacob filiorum & filiarum ſexagintaſex. Filij autem ioſeph qui nati ſunt ei in terra egypti/anime due. Omnes anime domus iahacob que ingreſſe ſunt in egyptũ fuerũt ſeptuaginta. Iuxta hebræũ habetur. Omnes anime domus iahacob adducte in egyptum/ſeptuaginta. Nõ meminit in hac ſumma filiorũ/ nec meminit ueniẽtium cum iahacob, ſed domus iahacob ductæ in ægyptum ad compræhendendũ tum ipſum iahacob qui erat paterfamilias, tum ioſeph qui ductus fuerat prius in ægyptum: & conſequenter filios eius, qui erant pars domus iahacob ductæ in ægyptum diuerſo tempore & diuerſis modis.

Miſit autem iehudam ante ſe ad ioſeph, vt nunciaret ei et ille occurreret in ghoſen. Quo quum perueniſſet, vincto ioſeph curru ſuo aſcendit obuiam patri in ghoſen: Videnſq; eum irruit ſuper collum eius: ⁊ inter amplexus fleuit. Dixitq; pater ad ioſeph. iam letus moriar: quia vidi faciem tuam / ⁊ ſuperſtitem te relinquo. Iuxta hebræum habetur. quia adhuc tu viuens. Nullus de futura ſucceſsione eſt ſermo, ſed quia uidit eum uiuum. At ille locutus eſt ad fratres/ ⁊ ad omnem domum patris ſui. Aſcendam ⁊ nunciabo parhoni: dicamq; ei. fratres mei ⁊ domus patris mei qui erãt in terra chenahan/venerũt ad me: ⁊ ſunt viri paſtores ouium/curamq; habent alendorum gregum. pecora ſua ⁊ armenta ⁊ omnia que habere potuerunt, adduxerũt ſecũ. Quumq; vocauerit vos/ ⁊ dixerit quod eſt opus veſtrum? reſpondebitis. viri paſtores ſumus ſerui tui ab infantia noſtra vſq; in preſens/ ⁊ nos ⁊ patres noſtri. Hec autẽ dicetis vt habitare poſſitis in terra ghoſen: quia deteſtãtur egyptij omnes paſtores ouium. Duo ſimul procurat bona. alterum ut habitent in terra feraci herbarum ad uictum animalium: alterum ut ſeorſum ab ægyptiis habitantes/uitent ſigna deſpectionum. ex eo enim ꝙ apud ægyptios abominabiles erant paſtores ouium, ſi mixti fuiſſent cum ægyptiis/ multa ſubſecuta fuiſſent abominationis ſigna quæ ſeorſum habitãdo euitabantur.

CAPVT .XLVII.

Ingreſſus ergo ioſeph/nunciauit parhoni, dicens. pater meus ⁊ fratres/oues eorum ⁊ armenta/ ⁊ cuncta que poſſidẽt, venerunt de terra chenahan: ⁊ ecce conſiſtunt in terra ghoſen. Extremos quoq; fratrum ſuorum quinq; viros. Iuxta hebræũ habetur. Et de extremo fratrum ſuorum accepit quinq; viros. Senſus eſt ambiguus. crediderim tamen ego maiores ex ſingulis uxoribus patris quattuor cum iehuda aſſumptos fuiſſe, & appellatos de extremo: hoc eſt de extremitatibus primis cuiuſq; uxoris. ⁊ ſtatuit eos coram rege. Quos ille interrogauit/ quid haberetis operis? Reſponderunt. paſtores ouium ſumus ſerui tui/ ⁊ nos et patres noſtri. ad peregrinandum in terram tuam venimus: quoniam non eſt herba gregibus ſeruorum tuorum/ingraueſcente fame in terra chenahan: petimuſq; vt eſſe nos iubeas ſeruos tuos in terra ghoſen. Dixit itaq; rex ad ioſeph. pater tuus et fratres tui venerunt ad te/terra egypti in conſpectu tuo eſt: in optimo loco fac habitare eos, et trade eis terrã ghoſen. Quod ſi noſti in eis eſſe viros induſtrios, conſtitue illos magiſtros pecorum meorum.

Digitized by Google

Poſt hec introduxit ioſeph patrem ſuum ad regem: et ſtatuit ipſum coꝛam eo. Qui benedi,
cens illi. Clarius apud hebræum. Et benedixit iahacob parhonem. benedictione laudis &
imprecationis. ¶ Et dixit parho ad iahacob. quot ſunt dies annoꝛum vite tue? Reſpondit
iahacob parhoni. dies peregrinationis vite mee. Non deſunt cenſentes tam hic q̄ inferius in-
terpretandum eſſe habitationis uel potius habitationũ mearum. uitam enim addidit interpres.
Vtraq; autẽ ſignificatio uerificatur ex parte rei. nam & multas habitationes/& multas peregri,
nationes ſubierat. idemq; euenerat patribus eius abrahæ & iſhac. centũ triginta annoꝝ ſunt.
Hinc apparet ꝙ ioſeph qui fere quadragenarius tunc erat/natus eſt nõ ante nonageſimum an
num patris, & ſeptuaginta annorum erat iahacob quando iuit in meſopotamiam. nam uiginti
annis ibidẽ moratus eſt: & nato ioſeph rediit in terrã chanahan. parui ⁊ mali. hoc eſt tũ mali
tum pauci. Et malũ quidẽ pœnæ non aliter explicat q̄ peregrinatione. paucitatem uero mani-
feſtat, quia non attingunt ad annos patrũ ſuorum. Quod ſi diligentius fuerit perſpectum, ad
paucitatem & maliciam ſpectat. nam ſenſus eſt ꝙ citius ſenuit q̄ patres ſui. hoc enim nõ ſolum
paucitatem/ſed diſpoſitionem minus bonam annoꝝ (utpote degenerem) arguit. ⁊ nõ perue
nerũt vſq; ad dies patrũ meoꝝ quibus peregrinati ſunt. Et benedicto rege egreſſus eſt foꝛas.
¶ Joſeph vero patri ⁊ fratribus ſuis dedit poſſeſſionem in egypto / in optimo terre in terra
rahmeſes vt preceperat parho. Partem intelligo meliorem terræ ghoſen. ⁊ alebat eos om,
nemq; domũ patris ſui/pꝛebens cibaria ſingulis. Iuxta hebræum habetur. pane oꝛi paruuli.
Et eſt ſenſus ꝙ pauit domum patris ſui pane tanq̄ dando ori paruulorum: hoc eſt ſine precio/
ſine eorum labore quemadmodum alimus paruulos. Jn tota enim terra panis deerat: ⁊ op
preſſerat fames terram/maxime egypti ⁊ chenahan. e quibus omnem pecuniam collegit pro
venditione frumenti: ⁊ intulit eam in erarium regis.

Quumq; defeciſſet emptoꝛibus preciũ, venit cũcta egyptus ad ioſeph/dicẽs. da nobis pa
nẽ: quare moꝛimur corã te/deficiente pecunia? Quibus ille reſpõdit. adducite pecoꝛa ve
ſtra: ⁊ dabo vobis panẽ pro eis ſi preciũ non habetis. Que quũ adduxiſſent, dedit eis pa
nem pro equis ⁊ ouibus ⁊ bobus ⁊ aſinis: ſuſtentauitq; eos illo anno pro cõmutatione pecoꝝ.
¶ Venerunt quoq; anno ſecundo. Non a principio ſterilitatis ſecundus ſupputatur annus
(quũ anno ſecundo ſterilitatis ioſeph uẽderet alienigenis/ut ſuperius patet) ſed annus ſecun-
dus a defectu pecuniæ ſupputatur. a pecuniæ ſiquidem defectu primus annus fuit quo cõmu-
tatione pecorum ioſeph aluit ægyptũ: ſecundus autẽ eſt iſte quo nec pecora ægyptũ habebãt.
⁊ dixerunt ei. non celamus dominum noſtrum/ꝙ deficiente pecunia ⁊ pecoꝛa ſimul defecerũt.
Nec clam te eſt ꝙ preter coꝛpoꝛa ⁊ terram nihil habemus. Cur ergo moꝛimur te vidente? et
nos ⁊ terra noſtra tui erimus: eme nos in ſeruitutem regiam/⁊ prebe ſemina, ne pereunte cul,
toꝛe redigatur terra in ſolitudinem. Emit igitur ioſeph omnem terram egypti/vendentibus ſin
gulis poſſeſſiones ſuas pre magnitudine famis: ſubiecitq; eam parhoni, ⁊ cunctos populos
eius a nouiſſimis terminis egypti vſq; ad extremos fines eius. Iuxta hebræũ habetur. et po,
pulum tranſire fecit eum ad ciuitates de vna extremitate termini egypti vſq; ad extremitatem
eius. Sonat litera ꝙ ioſeph in ſignum tum ſeruitutis ægyptiorum tum proprietatis terræ ac-
quiſitæ parhoni migrare fecit populos de territorio unius ciuitatis ad territoriũ alterius: ut ſic
agnoſceretur parho proprius dominus ſingulorum agrorũ mutando colonos, & ipſi ægyptii
profiterentur tali facto ſe eſſe ſeruos parhonis & non ſolum ſubditos illi. preter terram ſa,
cerdotum/que a rege tradita fuerat eis: quibus ⁊ ſtatuta cibaria ex hoꝛreis publicis prebeban
tur. ⁊ ideo non ſunt compulſi vendere poſſeſſiones ſuas. Hinc apparet integritas parhonis ꝙ
nec in tanta penuria ſubtraxit ſolita alimenta ſacerdotibus qui diuino cultui erant addicti. &
ſpeculatiuis ſcientiis intenti erant: ut in proœmio metaphyſicæ ariſtoteles refert.
Dixit ergo ioſeph ad populos. En vt cernitis ⁊ vos ⁊ terram veſtram parho poſſidet. accipite
ſemina ⁊ ſerite agros, vt fruges habere poſſitis. quintam partem regi dabitis: quattuoꝛ reli-
quas permitto vobis in ſementem ⁊ in cibos familiis ⁊ liberis veſtris. Qui reſpõderunt. ſalus
noſtra in manu tua eſt. Iuxta hebræũ habetur. viuificaſti nos. Agnitio eſt beneficii tum re-
cepti tum oblati. Non paruũ enim eſt beneficium offerre colendum agrum pro quinta dunta
xat parte. reſpiciat nos tantum dominus noſter: ⁊ leti ſeruiemus regi. Ex eo tempoꝛe vſq; in
preſentem diem in vniuerſa terra egypti regibus quinta pars ſoluitur. ⁊ factum eſt quaſi in le-
gem/preter terram ſacerdotalem: que libera ab hac conditione fuit.

Habitauit ergo iſrael in egypto in terra ghoſen: ⁊ poſſedit eam. Iuxta hebræum habetur.
⁊ poſſeſſiones fecerant in ea. Colendo enim incultos agros/proprios reddiderunt. au,
ctuſq; eſt ⁊ multiplicatus valde. ⁊ vixit in ea decem ⁊ ſeptem annis. Factiq; ſunt omnes dies
vite eius/centũ quadraginta ſeptem annoꝝ. Quumq; appropinquare cerneret moꝛtis diem,
vocauit filium ſuum ioſeph: ⁊ dixit ad eum. ſi inueni gratiam in conſpectu tuo/pone manum

Digitized by Google

tuam ſub femore meo. Ad inſtar abraham iuramentum exigit ſuper fœmur / in quo eſt pars
generatiua, more ut ſuſpicor antiquorũ principium ſeruandæ ſpeciei humanæ magnipenden
tium. tanq̃ iurando per cõſeruationem generis humani: quod eſt maximũ bonum hominum
in hoc mundo. ⁊ facies mihi miſericordiam ⁊ veritatem. Iuxta hebræum habetur. gratiam
⁊ veritatem. Gratiam quidem promittendo, ueritatem autẽ exequendo. vt non ſepelias me
in egypto: ſed dormiam cum patribus meis: ⁊ auferas me de hac terra / cõdasqꝫ in ſepulchro
eorum. Naturalis affectus ad ſocietatem ſuorum fultus affectu ad proprium ſolum diuina lar
gitate conceſſum in perpetuum / mouit iahacob ad hoc ut ſepeliretur in ſepulchro abraham
& iſhac. Cui reſpõdit ioſeph. ego faciam quod iuſſiſti. Et ille / iura ergo inquit mihi. Quo iu-
rante adorauit iſrael dominum / conuerſus ad lectuli caput. Senex in lectulo iacens / ſuper ca
put lectuli ſe incuruauit: uel iuxta lectulum ſedens / ſurrexit, & nõ incuruauit ſe ſuper terram
(quoniã difficile hoc erat ſeni) ſed incuruauit ſe ſuper caput lectuli gratias agens deo.

CAPVT .XLVIII.

His itaqꝫ tranſactis, nūciatum eſt ioſeph ꝙ egrotaret pater eius. Qui aſſum-
ptis duobus filijs (menaſſe ⁊ ephraim) ad eum perrexit. dictumqꝫ eſt ſeni /
ecce filius tuus ioſeph venit ad te. Qui cõfortatus ſedit in lectulo: ⁊ ingreſſo
ad ſe ait. deus omnipotens. Iuxta hebræũ habetur. el victor apparuit mihi
in luz que eſt in terra chenahan. Duo nomina dei apte iunguntur. quadrat
enim ut fortis uincat: ac per hoc ut ſumme fortis ſit uictor omnium / uincat
omnes potentias naturasqꝫ rerum omnium. Et cõgruunt propoſito hæc no
mina: quoniã fortitudine & uictoria opus erat ad adimplendũ hæc promiſſa.
benedixitqꝫ mihi ⁊ ait. ego te augebo ⁊ multiplicabo, ⁊ faciam in turbas populorum: daboqꝫ ti
bi terram hanc / ⁊ ſemini tuo poſt te in poſſeſſionem ſempiternam. Duo igitur filij tui qui nati
ſunt tibi in terra egypti anteqꝫ huc venirem ad te / mei erunt: ephraim ⁊ menaſſe ſicut reuben ⁊
ſimhon reputabuntur mihi. reliquos autẽ quos genueris poſt eos. Iuxta hebræum habetur.
genuiſti. præteritum enim tempus ſignificat. tui erunt: ⁊ nomine fratrum ſuorum vocabũtur
in poſſeſſionibus ſuis. Ordinauit iahacob ut ephraim & menaſſe in diuiſione terræ chanahan
haberentur ſicut alii filii ipſius iahacob: ut ſcilicet ſuccederent tanq̃ filii iahacob & eſſent capita
tribuum, & ipſoꝝ nominibus comprahenderentur non ſolum ipſorum filii ſed etiã ipſorum
fratres poſt eos nati. Modus uero quo fratres & ephraim & menaſſe diſtribuendi erant (uideli
cet qui ſub nomine ephraim & qui ſub nomine menaſſe comprahendẽdi erant) relinquiẽ po-
ſteris diffiniendus. Mihi enim quando veniebam de meſopotamia. pro. de padan / mortua
eſt rachel in terra chenahan in ipſo itinere. eratqꝫ vernum tempus ⁊ ingrediebar ephratam.
In capitulo. 35. habita ſunt eadem uerba: ubi dictum eſt nõ fieri mentionem uerni temporis,
ſed ſpatii terræ. nam iuxta hebræũ habetur. in adhuc ſicut prandiũ terre veniẽdo ad ephrath.
Locus mortis rachel deſcribitur diſtans a bethlechem quantum durante prandio itineris fieri
conſueuit. Et ſepeliui eam iuxta viã ephrath: que alio nomine appellatur bethlechem. Con
ſentaneum rationi eſt ut iahacob exacto a ioſeph iuramento ꝙ ſepeliret eum in ſepulchro pa
trum ſuorum / cogitauerit uel audiuerit rationem ioſeph contra eum ꝙ matrem ipſius ioſeph
non ſepelierit iahacob in ſepulchro maiorum abrahæ & iſhac / ſaræ & ribecæ: tanq̃ iahacob
minor cura fuerit rachelis / & tam ſolicitus ſit de ſepulchro ſuo. huic inquam obiectioni re-
ſpondere intendit, tum excuſando ſe ꝙ erat in itinere, tum commemorando ꝙ ædificauit ra-
cheli titulum perpetuum in eadem patria in loco patulo euntibus in bethlechem & ualde
prope ipſam ciuitatem.

Videns autẽ iſrael filios ioſeph / dixit. q̃ ſunt iſti? Reſpõdit ioſeph. filij mei ſunt quos dedit
mihi deus in hoc loco. Nomen eſt elohim / diſtributioni bonorum congruum. Adduc
inquit eos ad me, vt benedicam illis. Oculi enim iſrael caligauerant pre nimia ſenectute: ⁊ cla
re videre nõ poterat. Applicatosqꝫ ad ſe oſculatus ⁊ circumplexus / dixit ad filium. non ſum
fraudatus aſpectu tuo: inſuper oſtendit mihi deus ſemen tuũ. Iuxta hebræũ habetur. videre
faciem tuã non cẽſui: ⁊ ecce videre me fecit elohim etiã ſemen tuũ. Sentẽtia plana eſt.
Cumqꝫ tuliſſet eos ioſeph de gremio patris, adorauit pronus in terram. Senectus & ægri-
tudo iahacob prohibẽt intelligi hoc de iahacob. quo fit ut intelligamus ioſeph hunc honorem
exhibuiſſe patri ut incuruauerit ſe facie ad terram uſqꝫ / magnipendendo beneficium benedi-
ctionis filiorum. patri enim uolenti benedicere pueros / hunc honorem exhibuit. ⁊ cepit io-
ſeph vtrunqꝫ (ephraim in dextera ſua / ad ſiniſtram iſrael: menaſſe vero in ſiniſtra ſua / ad dexte
ram iſrael) applicuitqꝫ ambos ad eum. Qui extendens manum dexteram poſuit ſuper caput

ephraim iunioris fratris/ſiniſtram autẽ ſuper caput menaſſe primogeniti, commutans manus. Iuxta hebræũ habet̃ uerbũ ab intellectu ductum quo caremus/ac ſi diceremus intellectualiter agens manus ſuas:ad ſignificandũ ꝙ ex interna intelligentia profecta eſt huiuſmodi diſpoſitio manuum. Benedixitq; iahacob filijs ioſeph. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ benedixit ioſeph. Intellige benedictionem ephraim & menaſſe appellari benedictionem ioſeph: quia loco ioſeph ſurrogabantur/ut ioſeph conſtitueret duas tribus. ioſeph ergo benedicebatur in illis. ⁊ ait. deus in cuius conſpectu ambulauerunt patres mei abraham ⁊ isbac. Dictio interpretata deus eſt nomen elohim/congruum tum circumſpectioni omnium/tum ut timeatur a fidelibus. ſummi enim iudicis eſt & circumſpicere & timeri: utrunq; autem horum continetur in ambulatione patrum coram deo. deus qui paſcit me ab adoleſcentia mea. Iuxta hebræum habetur. elohim paſcens me ex quo ego uſq; in præſentem diem. Plus ſignificatur q̃ adoleſcentia. ſignificatur enim totum tempus ex quo fuit ipſe iahacob uſq; in præſentem diem. Et hoc beneficium agnoſcit ab elohim gubernatore omnium. angelus qui eruit me de cunctis malis. Iuxta hebræum habetur præſentis temporis. eruens me de omni malo. Ad ſignificandum enim perſeuerantiam angelicæ cuſtodiæ utitur tempore præſenti. benedicat pueris iſtis: ⁊ inuocetur ſuper eos nomen meum/nomina quoq; patrum meorum abraham ⁊ isbac: ⁊ creſcant in multitudinem ſuper terram. Sciebat iahacob promiſſiones diuinas terminatas in tertio patre (hoc eſt ipſo iahacob poſt abraham & ishac) & iſtorum trium nomina tanq̃ patrum communium uniuerſi iſraelis/ & tanq̃ quibus promiſſio facta eſt diuina de terra promiſſionis & de meſſia, in magnum fauorem ac patrocinium inuocanda eſſe a populo iſrael. Vnde moſes placaturus iram dei orauit recordare abraham ishac & iahacob. Et propterea inter bona quæ imprecatur benedicendo filiis ioſeph/ſupputat inuocationem abrahæ ishac & iahacob ſuper eos.

Videns autẽ ioſeph ꝙ poſuiſſet pater ſuus dexteram manum ſuper caput ephraim/grauiter accepit. Et apprehenſam patris manum leuare conatus eſt de capite ephraim/⁊ transferre ſuper caput menaſſe: dixitq; ad patrem. non ita conuenit pater: quia hic eſt primogenitus/pone dexteram tuam ſuper caput eius. Qui renuens/ait. ſcio fili mi ſcio. ⁊ iſte quidẽ erit in populos ⁊ multiplicabitur: ſed frater eius iunior/maior illo erit, ⁊ ſemen illius creſcet in gentes. Probauit rei euentus hoc. nam de tribu ephraim fuit iehoſuah primus dux populi poſt moſen: fuerunt & primi reges iſrael poſt ſalomonẽ: maximaq; multiplicatio ephraim clare patet in libro iehoſuah. ¶ Benedixitq; eis i ipſo tpe/dicẽs. in te benedicetur iſrael. Antecedẽtia & ſequẽtia pluralis numeri inſinuant ꝙ pronomen te/demonſtrat ioſeph qui in filiis benedicebatur. Nec legendum eſt benedicetur, ſed. benedicet. Eſt enim ſenſus ꝙ populus iſrael imprecando bona alicui/imprecabuntur ad inſtar beatitudinum ioſeph. Nec legendum eſt. atq; dicetur. ſed legendum eſt. dicendo. exercet enim uerba imprecatoria/ſubiungens. faciat tibi deus ſicut ephraim ⁊ menaſſe. Ecce imprecatio bonorum ad inſtar ioſeph in filiis ſuis ephraim & menaſſe/ſurrogatis loco ipſius. Conſtituitq; ephraim ante menaſſe. Scripſit hoc moſes manifeſtando ꝙ non caſu ſed ex diſpoſitione patriarchæ iahacob prælatus eſt ephraim menaſſe. ¶ Et ait ad ioſeph filium ſuum. en ego morior: ⁊ erit deus vobiſcum, reducetq; vos ad terram patrum veſtrorum. do tibi partem vnam ſupra fratres tuos/quam tuli de manu emori in gladio ⁊ arcu meo. Hebraica dictio interpretata partem/& eſt nomen proprium loci ſechem & eſt nomen appellatiuum ſignificans partem. Quod autem in præſenti litera ſit nomen appellatiuum, teſtatur adiectiuum unam. Aequiuocatio itaq; nominis occaſio fuit ut textus iſte exponeretur de ſechem. ¶ Duo itaq; ex textu iſto relinquuntur ambigua. alterum quis ſit ager iſte: alterum quando quaue ratione iahacob acquiſiuerit agrum illum iure belli de manu emori. Et prima quidem quæſtio eſt aliqualiter nota ex euangelio ioannis cap. 4. ubi dicitur ꝙ prædium datum ioſeph a iahacob erat in ſamaria prope ciuitatem ſichar. Secundæ autem quæſtionis nullam penitus notitiam habeo: quia nullibi legi iahacob pugnaſſe cum amorræis. ſed & hæc litera inſinuat multas res geſtas a patriarchis tacitas fuiſſe a moſe. Significantius autem dixi cum amorræis ad excludendum inſultum aduerſus ſechemitas/factum non a iahacob ſed a filiis eius. quandoquidem ſechemitæ non amorræi ſed hiuæi erant ut ſuperius in. 34. cap. patet.

Vocauit autē iahacob filios ſuos:⁊ ait eis.congregamini ut annunciem quę uentura ſunt uobis in diebus nouiſſimis. Non ſignificatur menſura omnium quæ prænunciauit iahacob,ſed menſura præcipuorum.nō eſt ſenſus ut annunciem quæ uentura ſunt duntaxat in fine dierum:ſed eſt ſenſus ſed ut etiā quæ uentura ſunt in fine dierꝫ annunciē.Et hæc erant præcipua:quia erant cōditiones meſsiæ uēturi in fine dierū ſimpliciter & abſolute in ſecūdo aduētu,relatiue aūt ad leges etiam in primo aduentu,nam ultima lex eſt lex chriſti:& quū chriſtus glorioſe adueniet/finis erit mundi iſtius. congregamini ⁊ audite filij iahacob:audite iſrael patrem veſtrum.

¶ Reuben primogenitus meus tu/fortitudo mea ⁊ principium doloris mei. Iuxta hebræū habetur. ⁊ principium roboris mei. Cōditiones reuben primogeniti ſupputat.Quarum prima eſt eſſe patri tanꝗ fortitudinem.primogeniti ſiquidem eſt ſumere arma & pugnare pro patre.& propterea appellatur fortitudo patris.Relatiue autem ad fratres/idem primogenitus eſt principium roboris paterni:quia ipſe eſt dux aliorum,& a duce pendet robur totius exercitus. prior in donis,maior imperio. Paraphraſis eſt hæc non interpretatio.obſcuritas hebraica impulit interpretem ad hoc.Potius itaqꝫ iuxta hebræū legendū eſt. excellentia alta ⁊ excellentia fortis. Quum ſupputaſſet duas conditiones ſui primogeniti penes fortitudinem,ſupputat duas alias penes excellentiam:dicendo ꝙ ſuperioritas eius non eſt ſuperioritas ima ſed cælſa, utpote præſtans tantæ multitudini/tot principibus populi iſrael.& quemadmodum non eſt humilis ſed cælſa huiuſmodi excellentia(quæ meliori uocabulo appellaretur ſuperbia / niſi uſus chriſtianus intelligeret nomine ſuperbiæ uitium)ita non eſt debilis ſed eſt fortis, utpote fulta præſidio tanti populi. effuſus ſicut aqua. Iuxta hebræū habetur. feſtinatio ſicut aque. Quinta cōditio primogeniti ad actionem ſpectat/ꝙ impetus eius eſt ſicut impetus aquarum feſtinantium.Conſentanea eſt ſiquidem huiuſmodi actio tot prærogatiuis antedictis.nam ex tali tantaqꝫ fortitudine atqꝫ ſuperbia/impetus debet emanare cui nullus poſsit reſiſtere ad ſimilitudinem impetus aquarum feſtinantium.In primogenito enim deſcripſit iahacob robur populi ſui/quod ſuapte natura futurum erat ſub reuben primogenito duce. non creſcas,quia aſcendiſti cubile patris tui. Iuxta hebræū habetur dictio ſignificans non plus habebis.Aduerſatiua eſt oratio/tollens a reuben id pluris quod habebat ꝗ alii.Et eſt ſenſus ꝙ quanuis tibi primogenito meo deberentur iure primogeniti hæc quinqꝫ quibus præſtares reliquis fratribus tuis,nō tamen habebis illa/non tamen præſtabis fratribus tuis.Et ratio redditur ex inceſtu patrato cognoſcēdo uxorem paternam.res geſta ſcripta eſt ſuperius cap.35.⁊ maculaſti ſtratum eius. Iuxta hebræū duæ ſunt orationes. tunc polluiſti:lectum meum aſcendit. Prima oratio continuatur eum præcedentibus/alloquendo ipſum reuben ad manifeſtādum eidem crimen proprium quo polluit patrem/contra prima præcepta iuris naturæ agens.primum enim præceptum naturalis iuris erga alterum hominem eſt honorare parentes.Altera uero oratio dirigitur ad filios omnes congregatos.perinde acſi dixiſſet.non miremini ꝙ priuo reuben primogenitum:quia peccatum eius contra me meretur hoc:nā ſtratum meū aſcendit.

¶ Simhon ⁊ leui fratres. Simul iſtorum duorū cauſa agitur propter eorum unanimitatem ad malum.propter quod & appellantur fratres non tam carne ꝗ conſilio & animo. vaſa iniquitatis bellātia. Iuxta hebræū habetur. vaſa iniquitatis/arma eorum. quanuis legi poſsit habitationes eorum.Hebræo more uaſis nomine intelligitur omne inſtrumentum.Et eſt planus ſenſus ꝙ arma eorum ſunt eis inſtrumenta ad faciendum iniuriam. In conſiliū eorum ne veniat anima mea,⁊ in cetu illorum non ſit gloria mea. Iuxta hebræū pulchrius habetur. in ſecretum eorum non veni anima mea:in cetum eorum nō i ſolus honor meus. Duo crimina leguntur patrata a ſimhone & leui.Alterum aduerſus ſechemitas.& ratione huius dicitur in ſecretum eorum non ueni anima mea.Apoſtrophando ad propriā uitam iahacob/declarat crimen filiorum:uidelicet ꝙ in occultum dolum machinātium aduerſus ſechemitas incidit uita ſechemitarum:ut clare ſuperius patet cap.34.¶ Alterum aduerſus ioſeph.Et quanuis nō ſit aperte ſcriptum ꝙ ſimhon & leui fuerint capita aduerſus ioſeph,coniectura tamen eius rei habetur ex eo ꝙ fratribus ioſeph in ægypto anguſtatis a ioſeph tanꝗ exploratoribus,& exiſtimantibus ac dicentibus ꝙ propter iniuriam illatam ioſeph hoc paterentur/reliquerunt ſimhonem tanꝗ obſidem in uinculis.hinc enim coniicitur ꝙ ſimhon fuerat caput iniuriæ aduerſus ioſeph.Et quia huiuſmodi iniuria ex inuidia honoris & gloriæ ioſeph proceſſerat/& ipſi capita cœtus fuerāt(nā reuben primogenitus contradixit,& ſimhon & leui maiores cæteris erāt) ideo iahacob apoſtrophādo ad honorem proprium/manifeſtat huiuſmodi crimen eorum dicens.in cœtum eorum o honor meus non i ſolus/quemadmodum ſolus iuit honor ioſeph in cœtum eorū.Et appellatur cœtus eorum,quia ipſi dixerant ecce ſomniator uenit/uenite occidamus eum. quia in furore ſuo occiderunt virum. Ad primū crimen hoc ſpectat.& hebræo

Digitized by Google

more multitudinem uirorum appellat uirum. occiderunt enim omnes uiros ſechem. **ꝛ in voluntate ſua ſuffoderunt murum.** Iuxta hebræũ habetur. **ꝛ in voluntate ſua euulſerũt bouem.** Ad alterum crimen hoc reſpicit. Et ſub bouis metaphora ioſeph ſignificat/tanꝗ inter animalia magna utiliſsimũ omnium. ipſum enim e domo & terra ſua euulſerant uendendo iſmahelitis eunuchus in ægyptum. **Maledictus furoꝛ eoꝝ, quia pertinax.** Iuxta hebræũ habetur. **quia foꝛtis.** Primi criminis maliciam deteſtatur: quia fortis fuit ad exequendum tantũ malum. **ꝛ indignatio eoꝛum, quia dura.** Siue iram ſiue indignationẽ legas/in idem redit. duricia enim ſimhonis & leui increpatur, ꝙ reuben ſuadenti nolite peccare in puerum/ non acquieuit indignatus animus eorum aduerſus innocentem fratrem. **Diuidam eos in iahacob, ꝛ diſpergam eos in iſrael.** Pœna hæc quo ad tribũ leui adimpleta manifeſte eſt. quo ad tribum uero ſimhonis non tam perſpicua eſt: quoniam nuſꝗ legitur ſparſa inter alias tribus, ſed tantummodo ꝙ ſortẽ non habuit in diſtributione terræ promiſsionis/ſed in ſortem iehudæ recæpta eſt. Aiunt tamen hebræi uerificari hanc prophetiam iahacob, eo ꝙ omnes fere pedagogi & ſimiliter omnes ſcriptores in ſingulis tribubus/erant de tribu ſimhonis.

IEhuda. Deficit pronomen. Legendum eſt. **Iehuda tu.** deinde ſubiungendum eſt. **laudabunt te fratres tui.** Alludit iahacob ad nomen iehudæ. ſonat enim cõfeſsionem laudis. Ac ſi apertius dixiſſet. merito tu diceris iehuda/merito a laude nomen habes, quia laudabunt te fratres tui. Et hoc pluries fuit adimpletum. nam & in exitu iſrael de ægypto fuit iehuda ſanctificatio eius: & poſt mortem iehoſuah/iehuda aſcendit ante fratres ſuos. **Manus tua in ceruicibus inimicoꝝ tuoꝛum: adoꝛabunt te filij patris tui.** Vtrunꝗ horum impletum eſſe liquet tempore dauidis/ qui fuit de tribu iehudæ. ipſe enim domuit hoſtes iſrael/& adoratus eſt ab uniuerſis tribubus iſrael: utpote rex omniũ. **Catulus leonis iehuda.** Iuxta hebræũ nullum ſignum genitiui caſus habetur: & legẽdum cenſent. **Catulus/leo iehuda.** ut duo deſcribantur ſtatus dauidis: alter catuli/alter leonis. Nec intelligas per catulum ut latine ſonat, ſed iuxta hebræum determinate pullum leonis. Iehuda enim in dauide prius fuit uelut pullus leonis: uidelicet ante bellum motum ab ammonitis. poſtea fuit uelut leo: ut patet legẽti geſta ſcripta in libris regum. **Ad prædam fili mi aſcendiſti.** Iuxta hebræũ habetur. **a præda fili mi aſcẽdiſti.** Dictio interpretata præda pluſꝗ prædam ſignificat. nam ſignificat prædationem more lupino. Dixerat de iehuda ꝙ catulus & ꝙ leo: manifeſtat conſequenter modum quo ex pullo emerſit leo. Et ad literam impletũ hoc legimus in ſecũdo libro regũ poſt iniuriã ab ammonitis illatã legatis dauidis. exinde enĩ debellauit dauid tot nationes auxiliãtes ammonitis/ſubegit ſyriam & tot regna ut ex leunculo factus fuerit leo. & ſic ex huiuſmodi bello quod in litera uocatur præda, iehuda aſcendit in dauid/excælſus rex factus eſt. **requieſcens accubuiſti vt leo ꝛ quaſi leena.** Iuxta hebræũ habetur. **genuflexit accubuit ſicut leo ꝛ ſicut catulus.** Vtrunꝗ ſimuliter ſtatum (uidelicet leunculi & leonis) deſcribit. Nam planus ſenſus literæ eſt ꝙ in utroꝗ ſtatu quãtum fuit ex parte ſua fuit pacificus: ne intelligeres ꝙ ex bellica præda per fas & nefas aſcenderit. pacificus enim ſignificatur quantũ eſt ex parte eius, tũ flexione genuum (quæ eſt imperfecta quies quadrupedũ) tum accubitu: quæ quies perfecta eſt eorũdem. Adimpletumꝗ utrunꝗ legimus. nam & dauid tanꝗ leunculus quieſcebat nec aliquid moliebatur mali/legatos mittẽs conſolatorios ad regem ammonitarum: & poſtꝗ tot regna uicit quieuit ut leo. Et aſsimulatur quies utriuſꝗ ſtatus quieti leoninæ, quia quieſcebat ſecurus & fortis. Et dicuntur hæc ad commendandum regnum iehudæ: quod non augebatur cupiditate propagandi imperii, ſed quantum in eo erat quieſcebat. **quis ſuſcitabit ipſum?** Iuxta hebræũ habetur. **quis faciet ſurgere ipſum.** proculdubio a quiete incuruationis & accubitus? quaſi dicat. nullus ſapiens, ex quo quieſcit ſecurus & fortis ut leo ſeu ut pullus leonis. Experiẽtia teſtata eſt ꝙ rex ammonitarum qui fecit ſurgere dauidem quieſcentem leunculum/pœnas dedit propriæ deſolationis.

Nõ auferetur ſceptrũ de iehuda/ꝛ dux de femoꝛe eius. Iuxta hebræu hæc ſecũda clauſula hr̃. **ꝛ preceptoꝛ de medio pedũ eius.** ſeu ad uerbũ. **de inter pedes eius.** Quod autẽ ſubiũgitur. **donec veniat qui mittendus eſt.** iuxta hebræũ habetur. **vſqꝫ quo veniet ſilo.** Quod demum ſubditur. **ꝛ ipſe erit expectatio gentium.** iuxta hebræũ habetur. **ꝛ ei congregatio** (uel auſcultatio) **populoꝝ.** Litera iſta tam obſcura eſt ut niſi cõtextus inſinuaret/neſcirẽ quid mihi dicendum eſſet. nam dictio ſilo nullam habet ſignificationem proprie ſumpta quæ quadret materiæ. ¶ Vbi ante omnia ſcito ꝙ dictio iſta diuerſa eſt a dictione hebraica ſcripta in euãgelio ioannis cap. 9. uade & laua in natatoria ſiloe quod interpretatur miſſus. nam aliter ſcribitur dictio hæc & aliter illa. & hic quidẽ ſilo/ibi autẽ ſiloah legitur. Nõ eſt itaꝗ inde argumentãdum ꝙ ſilo interpretatur miſſus ſeu mittẽdus. Extra propoſitũ quoꝗ eſt ꝙ ſilo ſumatur pro proprio nomine loci in quo erat tabernaculũ domini factũ a moſe: ut cõtextus manifeſtat. ¶ Nullam autem aiunt hebræi habere aliã ſignificationem nomen hoc niſi ſecundas. ita ꝙ ſilo nomen eſt

membranæ

membranæ illius qua inuoluitur proles naſcens:quæ latine dicitur ſecundæ. Ex qua ſignificatione per denominationem ſilo ſignificat filium quatenus membrana opertus ex muliere naſcitur. Et quanuis ſit ſordida denominatio,aliena tamen non eſt a myſterio. tum quo meſsias non niſi naſcendo ueniet.ita ꝙ modus quo meſsias ueniet in mundũ hunc deſcribitur:uidelicet ꝙ ueniet naſcendo ex muliere, & non ueniet miſſus a deo in ætate prouecta abſq; patre & matre/ut uenit in mundum adam. Tum quo meſsias naſciturus ex muliere ſola prophetatur. perinde ac dictum fuiſſet donec ueniat partus habens id quod eſt mulieris/ad differentiã ſeminis uirilis. Quod enim ad literam aduentus meſsiæ hic deſcribatur, non ſolum thargum ſed ſubiuncta teſtantur/& ipſi congregatio populorum:teſtatur & contextus præcedentium & ſequentium. ☞ Diſcurre & diſcute expoſitiones omnes tam hebræorum q̃ aliorum:& nullam inuenies quadrare præmiſsis uerbis nõ auferet̃ uirga de iehuda, niſi hanc nõ auferetur penitus principatus ex tribu iehudæ uſq; quo ueniat meſsias. Ablatus ſiquidẽ eſt ante/ſed nõ penitus: Impeditus eſt ad tempus principatus iehudæ ſed non totaliter deſiit. remanſit ſiquidẽ ſemper certitudo naſcituri meſsiæ de tribu iehudæ. Hoc itaq; ſingulariſsimũ prophetat̃ de principatu iehudæ ad differentiã reliquarũ tribuũ/ꝙ in reliquis tribubus defectus principatus poteſt eſſe defectus penitus ita ꝙ in æternũ non redhibebit principatũ:in tribu uero iehudæ quicunq; & quotcunq; accidãt defectus principatus ſiue regii ſiue ducalis &c̃. nunq̃ auferet̃ penitus principatus iehudæ quouſq; ueniat meſsias de tribu iehudæ. ☞ Nec ſis ita rudis ut intelligas poſtq̃ uenerit meſsias defecturũ penitus principatũ iehudæ:quoniã tũc firmabitur in æternũ. ſed ſat fuit prophetæ tollere id quod poterat eſſe ambiguũ. Nõ uertitur in dubium regnũ meſsiæ fore regnũ æternũ: ſed dubitari poterat an principatus iehudæ cõtinuandus erat uſq; ad meſsiam. & ad hoc tollendũ dubium prædicit iahacob ꝙ q̃uis non cõtinuetur principatus iehudæ, non tamen penitus auferetur:ſed certiſsima expectatione expectãdũ eſt uſq; quo ex muliere tribus iehudæ naſcetur filius &c̃. Simile quid habes in pſal. ſede a dextris meis donec ponã inimicos tuos ſcabellũ pedibus tuis. ☞ Libra reliquas expoſitiones: & inuenies falſa mixta aut uoluntaria. huic autẽ nullum occurrit offendiculum: & propterea præpono illam. ¶ De quali autẽ uirga propheta loquatur, manifeſtãt ſubiẽcta uerba & præceptor de inter pedes eius/ad differentiam poteſtatũ miniſtrãtium. ad explicandã poteſtatem principalẽ deſcribitur inter pedes eius præceptor:hoc eſt doctores quorũ conſiliis princeps & ſtatuta condit & gubernare ſolet. Nec abnuo ꝙ ideo ad literã deſcribit̃ inter pedes principis præceptor/quia cõſueuerint hmõi ſapiẽtes ſedere iuxta pedes regũ. deſcripta enim poteſtate deſcribitur dignitas meſsiæ. Et ad literam uerificatum eſt:quia meſsias nihil ſcripſit per ſeipſum, ſed ſcriptores oẽs doctores legis ipſius inter pedes eius, id eſt ſubditi ipſi fuerũt:apoſtoli uidelicet & euãgeliſtæ. Quod demum aggregatio uel auſcultatio omnium populorum meſsiæ ſit propria, plena eſt ſacra ſcriptura. ¶ Nec te lateat ꝙ ſilo poteſt diuidi in duas dictiones: ſi & lo. Et eſſet ſenſus/uſq; quo ueniet munus ei. Aiunt tamen neſcio quam improprietatem intercedere in hac diuiſione & ſignificatione muneris. Quæ improprietas ſi abeſſet/eſſet de meſsia ſermo ualde congruus. nã meſsias cum ex parte dei tum ex parte noſtri habet rationẽ doni. Et poteſt dici uſq; quo ueniet munus datum ei iehudæ:ſic enim deus dilexit mundum ut filiũ ſuum unigenitum daret. & poteſt dici uſq; quo ueniet ei (iehudæ) munus offerendũ:nam meſsias eſt oblatio noua & præcipua inter omnia quæ offerri poſſunt deo.

Ligans ad vineam pullum ſuum/ꝛ ad vitem o fili mi aſinam ſuam. Iuxta hebræũ habetur. **Ligans ad vitẽ pullũ ſuũ/ꝛ ad bonã vitis filiũ aſine ſue.** Officia meſsiæ manifeſtat/explanando quod dixerat & ipſi congregatio populorũ. de populo nanq; ethnico dicit ligans ad uitem pullũ ſuũ. Indomito pullo indeterminatæ ſpeciei quadrupedũ aſsimilat̃ populus qui uocat̃ gentilis:eo ꝙ a diuinæ legis iugo alienus fuerat, & hũc meſsias ad ſe traxit alligando ipſm nõ ferro nõ quercui ſed uiti:hoc eſt ſibiipſi/dicẽti ego ſum uitis uera & pater meus agricola eſt. ut non uiolenta ſed libera uincula intelligeremus. Populũ uero iudæoꝝ aſsimilauit propheta filio aſinæ:qa illa portio iudæoꝝ quæ adhæſit meſsiæ, filius aſinæ onus legis portãtis nõ ipſa aſina fuit. Et apte alligatus deſcribit̃ meliori parti uitis:q̃m primi eccleſiæ chriſtianæ patres iudæi/iuncti ſunt chriſto potioribus donis. **Lauabit in vino ſtolã ſuã/ꝛ in ſanguine vue palliũ ſuũ.** Iuxta hebræũ hr̃ in præterito. **lauit.** Manifeſtata ſiquidẽ extenſione meſsiæ per uincula libera fidei ſpei ac dilectionis ad gẽtiles & iudæos, manifeſtat modũ quo meſsias his liberis uinculis ligabit utroſq;. myſteriũ enim paſsionis ac mortis eius deſcribit̃:quo cõſummato (& ideo in præterito ſcripto) deuinxit ſibi meſsias liberis uinculis iudæos & gẽtiles. Sub ſpecie autẽ ablutionis propriarũ ueſtiũ in uino rubro/prophetat̃ myſteriũ mortis meſsiæ, ad ſignificandũ ſanguineã mortem ex amore. uinũ enim cauſam amoris eſſe teſtatur lætificatio cordis. Ita ꝙ hmõi mors non tã fuit mors q̃ fuit ablutio uniuerſi corporis immo humanitatis aſſumptæ quaſi ueſtimẽti

ab oībus paſsibilitatibus & mortalitate. q̄uis enī meſsias potuiſſet aliter reddere ſe im mortalē & impaſsibilē, maluit tñ merito crucis id acquirere. pulchriores ſunt oculi eius vino, ⁊ den tes eius lacte cādidiores. Iuxta hebræum hr̄. rubor oculorū a vino, ⁊ candor dentiū a lacte. Teſtat̄ ioānes in apo. oculos ieſu eſſe ſpūs eius miſſos in uniuerſam terrā. Similes itaq; meſsiæ ſanguine abluto deſcribūtur ſpūs apoſtolorū & aliorū miſſorū ab eo: dū rubere deſcribūtur ex uino/proculdubio eodē in quo meſsias lauit ueſtimēta ſua. paſſio enim chriſti ratio eſt patiēdi ſpiritualibus chriſtianis. ¶ Cādor uero dentiū (ad comedendū & loquendū ſeruientiū) cādor eſt notitiæ qua ſpiritales uiri alūtur/quamue docēdo alios ſaluāt. Et hic cādor a lacte procedit: quia quemadmodū lac datur infantibus abſq; eorū labore ex materni officii amore, ita notitia fidei ex diuinæ reuelationis lacte ſolis infantibus abſq; eorū ſtudio ac merito cōicatur: dicente dño ieſu ad patrē abſcondiſti hæc a ſapientibus & prudētibus & reuelaſti ea paruulis. Feruor itaq; ſpiritus ad patiendū & candor ueritatis chriſtianæ fidei deſcribūtur in membris chriſti. ad quæ duo quæcunq; ſunt chriſtianæ religionis reducuntur.

Zebulun in littore maris habitabit ⁊ in ſtatione nauiū: pertingēs vſq; ad ſidonē. Parui refert φ iuxta hebræū neq; littus neq; ſtatio ſed utrobiq; portus habetur. Sors prophetat̄ zebulun futura in mari mediterraneo cum multis portubus iuxta ſidonem.

Iſaſchar aſinus fortis. Iuxta hebræū hr̄. oſſeus. quod eſt plus q̄ fortis. accubās inter terminos. vidit requiē φ eſſet bona/⁊ terrā φ optima: ⁊ ſuppoſuit humerū ſuū ad portandū: factuſq; eſt tributis ſeruiēs. De hoc/ſola ea dicūtur quæ quadrāt aſino oſſeo: uidelicet φ nō uagus extra cōfinia, ſed iudicauit quietē intra cōfinia eſſe expedientē & terrā benignā cultoribus. & propterea ſubmiſit oſſa ſua laboribus agriculturæ: & inde ſecutū eſt φ ſit magis grauatus tributis. Morale apparet hoc eſſe principibus ut cultores feracis regionis plus fructuū terræ perſpicētes plus grauēt. ¶ Aſsimilat̄ autē aſino oſſeo, aſino quidē propter ruditatē ingenii cōtenti laborioſæ ſeruitutis ſtatu: oſſeo aūt propter magnitudinē roboris corporei ad ſuſtinēdum.

Dan iudicabit populū ſuū, ſicut vna tribuū iſrael. Hoc ad literā impletū legitur in ſimſone de tribu dan, qui iudicauit iſrael annis uiginti: ut patet in libro iudicum. Fiat dan coluber in via/ceraſtes in ſemita mordēs vngulas equi, vt cadat aſcenſor eius retro. Iuxta hebræū hr̄. Erit dan ſerpēs ſuper viā/ceraſtes ſuper ſemitā mordens calcaneos equi: ⁊ iecit equitē eius retro. Dictiones interpretatæ uia & ſemita/apud hebræos differūt: quia prima ſignificat uias infra ciuitatē, ſecūda uero uias extra ciuitatē. ſignificatur enī ſerpēs in uiis intus/& ceraſtes in uiis extra. Ambigua ualde eſt hæc ſentētia: qm̄ hactenus geſta in tribu dan non uerificant hæc. nā ſimſonis geſta aliena ſunt a ſerpētinis morſibus & inſidiis. robuſta enī nō ſerpētina fuerūt. Gerenda autē/incerta nobis ſunt. Si tamen uerū eſſet φ antichriſtus ex tribu dan uēturus eſt/quadraret ut de ipſo hæc dicerētur. nam & ueneno & inſidiis ſimilis erit ſerpenti ſuper uiam/communē hominū curſum, & ſerpēti cornuto (ſeu ut aliis placet baſiliſco) mordēti calcaneos equi: hoc eſt a remotis inſidianti tanta efficacia ut morſu lædēdo remota quæq;/uincat multitudinem maximā hominum. Et huiuſmodi ſenſui quadrat quod ſubditur. Salutare tuū expectabo domine. Iuxta hebræū habetur. In ſaluatione tua ſperaui iehouah. Inter tot actiones antichriſti firmat propheta ſpem ſuam in uero meſsia/qui eſt ſalus humani generis a ſummo eſſendi principio procedens.

Gad accinctus præliabitur ante eum: ⁊ ipſe accingetur retrorſum. Iuxta hebræum habetur. Gad cōgregationem congregabit ipſe: ⁊ ipſe cōgregabit calcem. Dictio hebraica ter repetita ſignificat congregationē ad pugnandū uel ad latrocinandū. Et deſcribitur non ſolū primo congregatio ad bellū, ſed etiā congregator reliquiarū qui per finē ſeu calcem ſignificātur. Nec occurrit magis cōgrua uerificatio huius prophetiæ q̄ in ieptha qui fuit cōgregator latronū & militum aduerſus ammonitas: & demū gilhaditas tanq̄ calcē cōgregauit ad ephraim inſurgētem contra eū. & fuit filius gilhad/qui fuit ex tribu gad: ut patet. 1. parali. 5.

Aſer/pinguis panis eius: ⁊ præbebit delitias regibus. Sentētia clara eſt/intelligendo per panem uniuerſum alimentū. laudatur enim & a bonitate & a delitiis ſors terræ eius.

Naphthali ceruus emiſſus ⁊ dās eloquia pulchritudinis. Iuxta hebræū habet. cerua miſſa dans dicta pulchritudinis. Nō occurrit magis certa ac magis quadrans metaphoræ huic res geſta q̄ hiſtoria barac de tribu naphthali ſcripta iudi. 5. Aſsimilat̄ enim miſſæ ceruæ naphthali in barac: eo φ quū mitteretur dux prælii/noluit ſine debora proficiſci timidus ut cerua. Dicta autē pulchritudinis/ad canticū quod cum debora cecinit ſpectant.

Filius creſcens ioſeph/filius creſcens. Ad nomen ioſeph alludit. ⁊ decorus aſpectu. Iuxta hebræum habetur. ſuper fontem. uel ſuper oculum. Et iudicio meo iungenda eſt hæc particula non cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus. Ita φ prius commendauerit ioſeph de augmento/conduplicando filius creſcens (eo φ & creuerit ſibi & creuerit dos

Digitized by Google

mui uniuerſæ iahacob) & poſtea laudet ipſius pulchritudinē/deſcribendo cōcurſum mulieꝝ
ad aſpiciendū ioſeph: concurſum autē ſuper murū ad aſpiciendū tranſeuntē. uel ſuper fontem/
ad aſpiciēdū comedentē æſtiuo tpe in aliquo loco amœno: ut mos eſt principū. Ita ꝙ litera ſit.
ſuper fontē filiæ inceſſerūt ſup murū. Et ſi legaẗ ſup oculū/ſentētia in idē redit, ſignificādo loca
unde proſpicere poſſent ioſeph. **Sed exaſperauerūt eū ⁊ iurgati ſunt inuiderūtq́ꝫ illi habētes
iacula.** Iuxta hebræū hr̄. **⁊ amaricauerūt eū, ⁊ ſagittauerūt ⁊ oderūt eū ſagittarij.** Res geſta
in ægypto aduerſus ioſeph ab hero & hera ipſius ioſeph/ſummarie tangitur. uterqꝫ herus ſub
metaphora principaliū ſagittarioꝝ deſcribitur: quia reuera ipſi fuerūt principia afflictionū io-
ſeph in carcere, & ipſi amarā reddiderūt uitā eius. oderunt eum/uolendo ei malū carceris: & ſa
gittauerunt eū/ſagittis infamiæ & cruciatus. **Sedit in forti arcus eius: ⁊ diſſoluta ſunt vincula
brachiorū ⁊ manuū illius per man⁹ potētis iahacob.** Iuxta hebræū hr̄. **⁊ ſedit in fortitudine
arcus eius: ⁊ aurata ſunt brachia manuum eius de manibus potētis iahacob.** E regione ſagit
tarioꝝ locat fortitudinem ioſeph ſub ſpecie arcus: ſignificādo ꝙ illi quidē ſagittarii ſagittis ap
petierūt eum, ſed ipſe fortiter teſtitit arcu ſuo: ita ꝙ immotus eſt animus eius tendēs ad bonū.
hmōi enī arcu pugnauit cū dña ſua: & inde ſecutū eſt ꝙ brachia illius auro ornata ſunt. nā ex
cōſtātia uirtutis ſuæ meruit exaltari a parhone, tūc enī ornatus eſt auro. Et quia hmōi exaltatio
profecta eſt ex opere diuinæ potētiæ, ideo dr̄ decorata fuiſſe brachia illius de manibus (hoc eſt
ab operibus) potētis dei iahacob. ex eo enī ꝙ ad ſaluandū domū iahacob exaltatus ioſeph eſt a
deo, ideo dr̄ de manu potētis iahacob: acſi aptius dixiſſet ꝙ a potētia ſaluatrice iahacob exalta-
tus eſt ioſeph. **Inde paſtor egreſſus eſt lapis iſrael.** Duo officia ioſeph declaranẗ ſubſecuta.
alterū quo pauit domū iſrael immo uniuerſam ægyptū. alteꝝ quo fuit firmitas ac uelut lapis fir
mamentum ſuſtētans domū iſrael. Nec eſt in hebræo egreſſus eſt: ſed ſine uerbo aliquo habeẗ
inde paſcens lapis iſrael: hoc eſt ex illa diuina operatione conſtitutus eſt ioſeph lapis iſrael pa
ſcendo. ſic enim ſuſtentauit domum iſrael.

Deus patris tui erit adiutor tuus. Iuxta hebræū habeẗ. **ab el patris tui: ⁊ auxiliabitur tibi.**
Dixerat inde paſcēs lapis iſrael: proſequitur manifeſtādo illam particulam inde/dupliciter. pri
mum exponēdo/inde hoc eſt ab el patris tui. Diuinū nomen eſt el/ſignificans deum quatenus
fortem: ut ab eadē diuina fortitudine quæ ſeruauit patrē/intelligaẗ prodiſſe ioſeph lapis iſrael.
Prophetat autē ꝙ illemet deus fortis adiuuabit ioſeph, ut manifeſteẗ beneficus nō ſolū domui
iſrael/ſed etiā ipſi ioſeph. **⁊ oīpotens benedicet tibi.** Iuxta hebræū hr̄. **⁊ a victore: ⁊ benedi
cet te.** Secundo exponit/inde hoc eſt & a uictore. Eſt hoc quoqꝫ nomen dei, ex quo oīpotens
diciẗ eo ꝙ uincit naturas ac uires oīum. Et uere a uictore prodiit paſcēs lapis iſrael: qñquidem
uicit & facta a fratribus & facta ab heris aduerſus ioſeph. Similiterqꝫ prophetaẗ ꝙ deus uictor
omniū benedicet ioſeph. **benedictionibus celi deſuper.** Appellatione cœloꝝ hebræo more
compræhēditur etiā aer. uerū adiūgendo deſuper/explicaẗ uniuerſitas ſuperioꝝ corporū inci-
piēdo ab aere uſqꝫ ad ſupremū cœlū. Ita ꝙ bn̄dictiones cœlorū deſuper/cōpræhendūt benefi-
cia ex uniuerſis corporibus ſupioribus prouenictia. **benedictionibus abyſſi iacētis deorſum.**
Quū abyſſus immēſæ aquæ nomē ſit, appellatione abyſſi iacētis deorſum uel intellexit iuxta
uulgarē loquēdi modū aquas alterius hemiſpherii antipodis nobis: uel infra terrā exiſtimatam
abyſſum unde prodeūt flumina. Et hoc poteſt ſane intelligi, intelligēdo abyſſum nō formaliter
ſed uirtualiter: hoc eſt indefeſſam uirtutē naturaliter generatiuā aquarum intra uiſcera terræ.
Vtro modo intelligas/nihil refert: quoniā intēdit compræhendere beneficia prouenientia ex
oībus corporibus inferioribus. Et quia aquas locat ſub terra, prima expoſitio magis quadrat.
benedictionib⁹ vberū ⁊ vulue. Luſtratis tanꝙ per lineā rectā ſupremis & infimis corporibus
uniuerſis/ad collateralia benedictiones uertit. & beneficia uirtutis generatiuæ in uulua/& uir-
tutis nutritiuæ in uberibus compræhendit.

**Benedictiones patris tui cōfortatæ ſunt benedictionibus patrū eius donec veniret deſideriū
colliū eternorū.** Iuxta hebræū hr̄. **benedictiones patris tui fortes fuerūt ſupra benedictiones
genitorū meorū vſqꝫ ad deſideriū colliū eternorū.** Manifeſtat ipſemet iahacob beneficiū ma-
ius ſuaꝝ quas cōfert ioſeph benedictionū/relatiue ad bn̄dictiones collatas ſibi a patribus ſuis.
¶ Vbi aduerte ꝙ cōferēdo benedictiones bn̄dictionibus/inueniẗ ꝙ citra ſpectātia ad meſſiā
bn̄dictiones collatæ a iahacob ioſeph fortiores ſunt bn̄dictionibus collatis iahacob a patribus
ſuis: ut patet intuēdo & diſcutiēdo eas. Et hoc eſt quod manifeſtat iahacob ipſi ioſeph: dicendo
ꝙ bn̄dictiones patris tui (hoc eſt collatæ a patre tuo tibi) fortes fuerūt ſupra bn̄dictiones geni-
torū meoꝝ collatas mihi uſqꝫ ad deſideriū (excluſiue intelligiẗ uſqꝫ: hoc eſt citra deſideriū) col
liū æternoꝝ: hoc eſt citra partū meſſiæ deſiderati ab æternis collibus/ab æternis celſitudinib⁹
hoīm. Solis enī excælſis animis ad æternitatē inhiantibus notus tunc erat explicite & deſidera-
tus aduentus meſſiæ. **fiant in capite ioſeph ⁊ in ceruice nazarei inter fratres ſuos.** Iuxta he-
bræū habetur. **erunt capiti ioſeph ⁊ vertici coronationis fratrū eius.** Regia dignitas futura

in tribu ioſeph prophetat̃.ueruntñ ex ipſo loquẽdi modo inſinuat̃ ꝙ filii ioſeph erũt pars coro
næ fratrũ eius/nõ integra corona:quia filii ioſeph nunq̃ fuerunt reges ſuper uniuerſum iſrael,
ſed de corona regni partẽ accæperũt diuiſa corona in duo regna:ut patet in libro regum.

Biniamin lupus rapax, mane comedet prædam/ꝛ veſpere diuidet ſpolia. Nõ occurrit con
ſonantior uerificatio q̃ in ſaule primo rege de tribu biniamin. Peccatum enim eius quo re
probatus eſt a regno/prophetatur. nam iuſſus ut non parceret rebus hamalec/uerſus eſt ad
prædam:ut dicitur. 1. reg. 15. Et licet precioſa quæq; ſpolia diuiſerit, perſpicacius tamen intel
ligimus prophetari ꝙ biniamin in ſaule rege futurus erat matutinus ad prædam (hoc eſt ad ſu
perandum inimicos populi iſrael) ſed tardus ad diuidendum ſpolia ſuis: quia acquirere ſciuit,
ſed conſeruare regnũ ſuis neſciuit: ut rei probauit euentus. Perſequẽdo enim dauidem, extulit
illum in opinione hominum: & occaſionẽ illi dedit congregandi uiros: & ſic paulatim creſcen
di in regem. ſuperbiẽdo meruit deiici a regno a deo.

¶ **Omnes hi in tribubus iſrael duodecim.** Iuxta hebræũ habetur. **Omnes iſte tribus iſrael
duodecim.** Subiũxit hoc moſes ad ſignificãdũ benedictiones has/dicta hæc a iahacob, referri
ad ipſas tribus duodecim. **Hec locutus eſt eis pater eorum: benedixitq; ſingulis benedictio
nibus proprijs.** Iuxta hebræũ clarius habetur. **ꝛ benedixit eos: vnumquemq; ſicut benedi
ctio eius benedixit eos.** Ne intelligeres iahacob aliter benedixiſſe filiis q̃ ſcriptum eſt, expli
cauit moſes ꝙ quilibet filius eſt benedictus ſicut exigebat ſingulorum benedictio: ut hinc in
telligeremus ꝙ etiam illa quæ mala ſunt (puta ſimhon & leui uaſa iniquitatis/& alia ſimilia
mala culpæ uel pœnæ) ſunt dicta benedicendo. nã & arguere & punire & præmonere/aliena
nõ ſunt a paternis benedictionibus. **et præcepit eis/dicens. ego congregor ad populũ meum:
ſepelite me cũ patribus meis in ſpelunca duplici, que eſt in agro hephron hithei cõtra mamre
in terra chenahan: quam emit abrahã cum agro ab hephron hitheo in poſſeſſionẽ ſepulchri.
Illic ſepelierunt abraham ꝛ ſaram vxorem eius: ibi ſepultus eſt isbac cum ribca vxore ſua:
ibi ꝛ lea condita iacet. Finitiſq; mãdatis quibus filios inſtruebat, collegit pedes ſuos ſuper
lectulum/ꝛ obijt: appoſituſq; eſt ad populum ſuum.** Iuxta hebræũ habetur. **ꝛ fuit aggrega
tus ad populos ſuos.** Clarum eſt ꝙ de iahacob ſm animam dicit moſes & aggregatus eſt ad
populos ſuos. nam de mortuo & non ſepulto manifeſte loquitur/immortalitatem animæ per
hæc manifeſtans. quod ſuperius in cap. 25. expoſitum eſt tractando mortem abrahæ.

CAPVT .L.

**Quod cernens ioſeph, ruit ſuper faciem patris, flens ꝛ deoſculans eum. Præce
pitq; ſeruis ſuis medicis vt aromatibus condirent patrem. Quibus iuſſa explen
tibus, tranſierunt quadraginta dies. iſte enim mos erat cadauerum conditorum.
Fleuit.q; eum egyptus ſeptuaginta diebus.
Et expleto planctus tempore/locutus eſt ioſeph ad familiam pharaonis. ſi inue
ni gratiam in conſpectu veſtro, loquimini in auribus pharaonis ꝙ pater meus adiurauit me/di
cens. en morior, in ſepulchro meo quod fodi mihi in terra chenahan/ſepelies me. aſcendam
igitur ꝛ ſepeliam patrem meum/ac reuertar. Dixitq; ei pharao. aſcende ꝛ ſepeli patrem tuum
ſicut adiuratus es. Quo aſcendẽte ierũt cum eo omnes miniſtri pharaonis/ſenes domus eius/
cunctiq; maiores natu terre egypti/ꝛ cuncta domus ioſeph/ꝛ fratres eius/ꝛ domus patris
eius: preter paruulos ꝛ greges atq; armenta/que reliquerunt in terra ghoſen. Habuitq; in co
mitatu currus ꝛ equites: ꝛ facta eſt turba non modica. Veneruntq; ad aream atad/que ſita eſt
trans iarden. vbi celebrantes exequias planctu magno atq; vehementi/impleuerunt ſeptem
dies. Quod quum vidiſſent habitatores terre chenahan/dixerunt. planctus magnus eſt iſte
egyptijs. ꝛ idcirco appellauit nomen loci illius/planctus egypti. Fecerunt ergo filij iahacob
ſicut preceperat eis: ꝛ portãtes eũ in terrã chenahan, ſepelierũt eum in ſpelũca duplici: quam
emerat abrahã cum agro in poſſeſſionẽ ſepulchri ab hephron hitheo contra faciẽ mamre. Re
uerſuſq; eſt ioſeph in egyptũ cum fratribus ſuis ꝛ omni comitatu/ſepulto patre.
Quo mortuo timẽtes fratres ioſeph, ꝛ mutuo colloquẽtes/ne forte memor ſit iniurie quam
paſſus eſt ꝛ reddat nobis malũ oẽ quod fecimus: mãdauerunt ei/dicẽtes. pater tuus precepit
nobis anteqũ moreretur/vt hec tibi verbis illi⁹ dicerem⁹. obſecro vt obliuiſcaris ſceleris fratrũ
tuorum/ꝛ peccati atq; malicie quã exercuerunt in te: nos quoq; oramus vt ſeruo dei patri tuo
dimittas iniquitatẽ hanc.** Iuxta hebræũ hr̃. **ꝛ nunc parce obſecro rebellioni ſeruorum elohe
patris tui.** Exaggerãt crimen/tanq̃ rebellionẽ a diuina ordinatione de principatu ioſeph inul
ſo. accumulãt loca ex parte ſeruitutis eorũ deo nõ cuicunq; ſed deo patris ioſeph, ut intuitu dei
& pr̃is parcat ſectatoribus patris. ¶ **Quib⁹ auditis fleuit ioſeph. Veneruntq; ad eũ fratres ei⁹:
ꝛ proni in terrã adorauerũt atq; dixerũt. ſerui tui ſum⁹. Quib⁹ ille reſpõdit. nolite timere: num**

Digitized by Google

dei poſſumus reſiſtere voluntati? Iuxta hebræū habetur. ꝙ ſi loco elohim ego? Senſus inten tus eſt quia ego partes dei ago. Rationem enim reddit quare nō timeant, quia e regione diſpo nentibus uobis & deo (uobis quidē diſponentibus aduerſum me malum/deo uero diſponen te pro me bonū ad communē ſalutem) ego partes dei ſequor: & ad id quod deus fecit attendo/ nō ad id quod feciſtis uos. Ne autem arrogans uideretur, noluit aſſerere quia loco dei ego ſeu quia uice dei ego: ſed moderatus eſt ſermonē ſuum dicendo ꝙ ſi loco dei ego? quaſi ingeren do/quid diceretis ſi ego uices dei ago? modeſte per hoc ſignificans ſe partes dei agere. Et utro biqꝫ eſt nomen elohim: ut & ipſe ioſeph imitator diuinæ diſtributionis/& deus diſtribuendo uertiſſe in bonum quod fratres machinati ſunt malum ſignificetur. ¶ Similiter in hoc capitu lo bis ſubiungitur nomen elohim repetendo futuram diuinam uiſitationem populi iſrael, ad ſignificandum ꝙ deus iuſtus adimplebit quod promiſit patriarchis tribus. Vos cogitaſtis de me malum: ⁊ deus vertit illud in bonum/ vt exaltaret me ſicut impreſentiarū cernitis/ ⁊ ſaluos faceret multos populos. Nolite metuere: ego paſcam vos ⁊ paruulos veſtros. Conſolatusqꝫ eſt eos, ⁊ blande ac leniter eſt locutus: ⁊ habitauit in egypto cū omni domo patris ſui. Vixitqꝫ centum ⁊ decē annos: ⁊ vidit ioſeph filios ephraim vſqꝫ ad tertiā generationem. Filij quoqꝫ machir filij menaſſe nati ſunt in genibus ioſeph.

¶ Quibus tranſactis locutus eſt fratribus ſuis. poſt mortem meā deus viſitabit vos: ⁊ aſcen dere faciet de terra iſta ad terram quam iurauit abraham iſhac ⁊ iahacob. Cumqꝫ adiuraſſet eos, atqꝫ dixiſſet/ deus viſitabit vos/ aſportate oſſa mea vobiſcum de loco iſto: mortuus eſt/ ex pletis centū ⁊ decem vite ſue annis. ⁊ conditus aromatibus/ repoſitus eſt in loculo. Propin quius ad hebræum acceditur dicendo. in theca in egypto. Quanuis nō exprimatur materia/ an marmorea (ut creditur) fuerit.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani, Cardinalis ſancti Xyſti in Geneſim: finis. Romæ die .XII. Iulij .M. D. XXX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI: IN EXODVM commentarij.

HEc ſunt nomina filiorum iſrael/ qui ingreſſi ſunt in egyptum cum iahacob: ſinguli cū domibus ſuis introierūt. reuben/ ſimhon/ leui ⁊ iehudah: iſaſchar/ zebulun ⁊ biniamin: dan ⁊ naphthali: gad ⁊ aſer. Erant igitur omnes anime eorum qui egreſſi ſunt de femore iahacob anime ſeptuaginta. Intellige ut expoſuimus ſuperius in cap. 46. hunc numerum: quoniā repetitio eſt intel ligenda ſm prius dicta. ioſeph autem erat in egypto. Quo mortuo ⁊ omni bus fratribus eius/ omniqꝫ cognatione eius, filij iſrael creuerunt/ ⁊ quaſi germinantes multiplicati ſunt: ac roborati nimis impleuerunt terram. Hy perbole eſt/ magnam eorum multiplicationem ſignificans: tanꝗ uſqꝫ adeo creuerint ut repleta ſit terra ægypti illis hebræis.

SUrrexit interea rex nouus ſuper egyptū/ qui nō nouerat ioſeph. Si ioſepho creditur/ ideo nouus dicitur quia ex alia familia ortus erat rex iſte. ex eo tamen ꝙ ignoraſſe dicit̄ ioſeph, uidetur ꝙ non ægyptius fuerit rex iſte: nam ioſeph notus fuerat familiis omnibus ægyptiorū. Præ ſe ferunt autē uerba eſa. cap. 52. ꝙ fuerit aſſyrius. nam dicit/ in ægyptum deſcendit popu lus meus & aſſur calumniatus eſt eum. Hic enim rex nouus eſt qui oppreſsit abſqꝫ ulla culpa populum iſrael. Et ait ad populum ſuum. ecce populus filiorum iſrael multus ⁊ fortior nobis eſt: venite/ ſapienter opprimamus eum, ne forte multiplicetur ⁊ ſi ingruerit cōtra nos bellum/ addatur inimicis noſtris/ debellatisqꝫ nobis egrediamur e terra. Prepoſuit itaqꝫ eis magi ſtros operum vt affligerent eos oneribus. edificaueruntqꝫ pharaoni vrbes tabernaculorum. Iuxta hebræū habetur. vrbes munitionum. hoc eſt ad ſeruanda ea quæ pro munimine patriæ recondēda ſunt. pithom ⁊ rahamſes. Quantoqꝫ opprimebāt eos, tanto magis multiplicaban tur ⁊ creſcebant. Oderantqꝫ filios iſrael egyptij, ⁊ affligebant illudentes eis ⁊ inuidentes. Iuxta hebræū habetur. et fecerunt ſeruire egyptij filios iſrael in fractione. Et eſt ſenſus ꝙ fe cerunt eos ſeruire uſqꝫ ad confractionem uirium. Ita ꝙ duo præmittit: & ꝙ exoſos haberent tanꝗ abominabiles filios iſrael (quod antiquus interpres appellauit odium) & ꝙ ſupra uires

grauabant eos. atq; ad amaritudinem perducebãt vitam eorum operibus duris luti ꝛ lateris, omniq; famulatu quo in terre operibus premebantur. Appellatione terræ intellige agrũ ſiue campum: quoniam ſic ſonat textus hebraicus. manifeſtat enim ꝙ nõ ſolum in iis quæ ad ædificium ſpectabant, ſed etiam in iis quæ ad campũ ſpectabãt/cogebantur ſeruire.

Dixit autẽ rex egypti obſtetricibus hebreorũ (quarum vna vocabatur ſiphora/altera puha) precipiens eis. quãdo obſtetricabitis hebreas/ ꝛ partus tempus aduenerit, ſi maſculus fuerit interficite illum, ſi femina reſeruate. Non eſt perſpicuũ an duæ iſtæ obſtetrices uice omnium obſtetricũ uocatæ fuerint (tanq̃ præcipuæ ac a quibus aliæ pendebant) an ſolæ iſtæ fuerint nominatæ ad extinguendũ filios hebræorũ nobiliũ & artificũ qui nõ affligebãtur in propriis perſonis ad hmõi uilia ſeruitia. hoc enĩ ſecundũ magis quadrat cõi conſuetudini. nõ enĩ ſolita eſt inter obſtetrices præſidẽtia ut aliæ quibuſdã ſint ſubditæ: ſed quadrat ut qnemadmodũ uiliores hebræorũ afflixit rex operibus uilibus, ita aduerſus nobiles & urbanos hebræos excogitauerit extinctionẽ per iſtas obſtetrices. Timuerũt autẽ obſtetrices deũ: ꝛ nõ fecerũt iuxta preceptũ regis egypti, ſed cõſeruabãt mares. Dictio interp̃tata deũ eſt nomen elohim/congruũ timori. ſummus enĩ iudex timẽdus eſt. ¶ Quib⁹ accerſitis ad ſe/ait rex ad eas. quidnã eſt hoc quod facere voluiſtis vt pueros ſeruaretis? Que reſpõderũt. nõ ſunt hebree ſicut egyptie mulieres ipſe enim obſtetricandi habent ſciẽtiam. Iuxta hebræũ habetur. quia viuaces ipſe: ꝛ priuſq; veniamus ad eas/pariunt. Nihil dicitur de ſciẽtia: ſed de robore/ꝙ ſunt adeo uiuidæ ut prius pariant q̃ obſtetrix adueniat. Bene ergo fecit deus obſtetricibus. Nomen eſt elohim/conſonans iuſtæ retributioni. ꝛ creuit populus confortatuſq; eſt nimis. Quemadmodum de uulgo hebræo afflicto operibus dixerat ꝙ inter afflictiones multiplicabatr. ita de urbanis hebræis dicit ꝙ inter iſtos conatus regios creuit populus ualde. ꝛ quia timuerũt obſtetrices deum edificauit eis domos. Nomen quoq; eſt elohim/quadrãs timori. & meritum apud ſummum iudicem manifeſtatur non mendacium officioſum (quod peccatum fuit ueniale) ſed timor dei iudicis uniuerſalis. Præmium autem quantum litera ſonat/temporale deſcribitur. nam ædificatio domus, aut materiale ædificiũ aut fœcunditatem ſucceſſiuam qua conſtruitur progenies ſignificare cõſueuit proprie loquendo. Si tamen transferatur ad ſignificãdum conſtructionem opulentiæ/uel ad cõſtructionem domorũ ſpiritualiũ pro uita futura, nullus eſt error.

PRecepit ergo pharao omni populo ſuo/dicẽs. quicquid maſculini ſexus natum fuerit/in flumen proiicite: quicquid feminei/reſeruate. Perplexa occurrit quæſtio circa ſenſum huius præcepti/an referatur ad infantulos hebræorum duntaxat an ad infantulos etiã ægyptiorum. Et eſt ratio perplexitatis: quia textus nihil de hebræis in ſpecie dicit, ſed manifeſte ſonat præceptum datum omni populo pharonis: nec precipitur omni populo pharonis ut infantulos hebræorum ſed uniuerſaliter quicquid maſculini ſexus natum fuerit proiicite. horrendum autem & intolerabile eſſe præceptum huiuſmodi apud uniuerſum populũ/nullus dubitat. Accedit ad hoc ꝙ pharonis filia (ut in ſequenti refertur capitulo) uiſo moſe infantulo plorante in arcula dixit/de infantibus hebræorum eſt hic. hæc enim uerba ſignificant ꝙ lex data de infantibus exponendis compræhẽdebat ſolos infantulos hebræorum: alioquin neſciuiſſet an de infantibus hebræorum eſſet infans ille. ¶ Solutio ex coniecturis eſt/ꝙ præceptum pharonis promulgatum quidem eſt uniuerſaliter (ut textus ſonat) ſed non ita crudele ut uulgata æditio ſonat: quia in hebræo non fit mentio fluminis ſed riui. non præcipitur ꝙ infans ſubmergatur/aut ꝙ proiiciatur in uaſtam amplitudinem fluminis, ſed ꝙ exponatur in riuo: conſtat autẽ riuos fluminis longe minus periculi habere. Et ex eo ꝙ licitum erat infantulũ tutum a ſubmerſione exponere (ut teſtatur arcula creta & pice clauſa) & quia miriam ſoror moſi ſpectatrix eſt conſtituta ad uidendum quid fieret infantulo moſi expoſito, coniicere licet ꝙ huiuſmodi præceptum aliquo colore fucatũ erat: ita ꝙ nõ præcipiebatur proiectio infantuli in riuum ad hoc ut infantulus moreretur, ſed ad hoc ut uel nutriretur ad aliquod commune bonum (puta ad uitam militarem) uel ut ex eis deligerentur idonei ad militiã/uel ad hoc ut omnes in unum coirent ſublata differentia paternarum inſtructionum, uel aliquo alio colore. Crediderim ego ꝙ quamuis præceptũ coloratum fuerit cõmune, exactores tamen adhibiti ad obſeruationem præcepti fuerint inſtructi ut nõ ſæuirent niſi in hebræos. In riuum itaq; exponendi mãdantur qui naſcũtur infantes omnes/deputatis in riuo ſuſceptoribus expoſitorum. & propterea ſoror moſis eminus ſpectabat ad uidẽdũ quid fieret expoſito moſi inter cãnas in ripa riui. Accedit ad hunc ſenſum ꝙ alioquin inexcuſabiles a peccato mortali fuiſſent hebræi obediendo huic præcepto. nam clarum eſt ꝙ ſi mihi præcipiatur occide hunc innocentem alioquin occidam te, ego illum occidendo innocẽtem peccarẽ mortaliter/tenererq; potius pati mortem propriam & illius & aliorum innocentium q̃ innocentem occidere. Ita ſi proiectio in riuum infantis fuiſſet ad mortem, perinde fuiſſet ac ſi occidiſſem ipſos infantulos. paria ſunt enim occidere in-

Digitized by Google

fantulum & proiicere in riuum moriturum. Nec obſtat uniuerſalitati noticia filiæ parhonis ꝙ ex infantibus hebræorum eſſet iſſe. nam ex eo ꝙ circunciſus erat infantulus hebræo more/ cognouit infantulum eſſe ex hebræis.

CAPVT .II.

EGreſſus eſt poſt hec vir de domo leui. Iuxta hebræũ non' hr̄ poſt hæc: ſed abſolute legitur. ⁊ iuit vir de domo leui. Quando autẽ iuerit/ textus nõ dicit: ſed ex eo ꝙ iſta eadem mulier anteq̃ cõciperet moſen/ genuerat aharon & miriam, narrat moſes factũ longe ante. ⁊ accepit vxorem ſtirpis ſue. Iuxta hebræũ habet. ⁊ accepit filiam leui. Niſi in cap. 6. aperte diceretur ꝙ accæpit amitam ſuam, poſſet admitti ſenſus interpretis antiqui (ut appellaretur filia leui eo ꝙ eſſet de ſtirpe leui) ſed ex eo ꝙ dicit amita, inſinuatur ꝙ uere erat ſoror cehath patris iſtius uiri & filia immediate leui patriarchæ. Non tamen intelligas hanc fuiſſe genitam a leui ante ingreſſum uel in ingreſſu ægypti, ſed longe poſt. nam leui quinquagenarius ad ſummum erat in ingreſſu ægypti: & uixit annis centum trigintaſeptem/ ut inferius patet: ac per hoc longe poſt potuit generare hanc filiam. & genuit in ægypto: ut inferius ſcribitur. Que concepit ⁊ peperit filium: ⁊ videns eum elegantem/ abſcondit tribus menſibus. quumq; iam celare non poſſet, ſumpſit fiſcellam ſcirpeam: ⁊ liniuit eam bitumine ac pice. Parui refert ꝙ in hebræo loco dictionis bitumine habetur creta. quemadmodum non fiſcella ſed arca ſcribitur. poſuitq; intus infantulum, ⁊ expoſuit eum in carecto ripe fluminis. Certum eſt ꝙ non fluminis ſed riui fit mentio. non eſt autẽ perſpicuum an iuncetum an papyrio an carectum an cannetum fuerit in ora riui. Creditur tamen locus ille iuncorum aut papyrorum fuiſſe. & propterea tutius legeretur in iunceto ſeu in papyrione oræ riui. ibi enim diutius arcula detinenda erat. ſtante procul ſorore eius/ ⁊ conſiderante euentum rei. Iuxta hebræũ habetur. ad ſciẽdum quid fiet ei. Quod ideo notandũ duxi ut hinc conſideretur ꝙ ſoror moſis nõ expectabat quemcunq; euentum, ſed euentũ ex alieno facto: ad inſinuandũ ꝙ luſtratores riui conſtituti erant ad ſuſcipiẽdos expoſitos. huc enim tẽdit ſpectatio ſororis: huc quoq; tendit expoſitio infantuli in iũceto.

Ecce autẽ deſcendit filia parbonis vt lauaretur in flumine: ⁊ puelle eius gradiebantur in crepidine fluminis. Hic quoq; nõ habetur flumen ſed riuus. Que quũ vidiſſet fiſcellam in papyrione/ miſit vnam e famulabus ſuis: ⁊ allatam aperiens/ cernensq; in ea paruulum vagiẽtem miſerta eius ait. de infantibus hebreorum eſt hic. Locum quem prius appellauit carectum appellat modo interpres papyrionem, incertus forte an caricibus an papyris abũdaret locus ille. Referentibus autẽ puellis gradientibus in ripa ꝙ infra papyros ſeu iuncos eſſet arcula direxit oculos filia parhonis in iũcetum ſeu papyrionem/ & uidit ibidem eſſe arculam: & miſit pro ea, & aperta uidit infantulũ plorantem ac circunciſum: & inde cognouit infantem hebræorũ eſſe. Cui ſoror pueri. vis inquit vt vadam ⁊ vocem tibi hebream mulierem que nutrire poſſit infantulum. Reſpõdit. vade. Perrexit puella: ⁊ vocauit matrem eius. Ad quam locuta eſt filia parbonis. accipe puerum iſtum ⁊ nutri mihi: ⁊ ego dabo mercedem tuam. Suſcepit mulier ⁊ nutriuit puerum: adultumq; tradidit filie parbonis. Quem illa adoptauit in locũ filij. Hinc moſes eruditus fuit in omni ſapientia ægyptiorum/ ut ſtephanus dixit act. 7. cõſentaneum enim eſt rationi ut filia parhonis prouiderit ut adoptiuus filius erudiretur: quum eſſet ei tam charus ut putaretur eius filius, ut ad heb. xi. dicit. ⁊ vocauit nomen eius moyſes: ⁊ dixit/ quia ex aquis tuli eum. Apud hebræos non moyſes ſed moſes appellatur/ quaſi tractus. uerum nomen ægyptium tractum ex aquis ſignificat.

IN diebus illis poſtq̃ creuerat moſes/ egreſſus ad fratres ſuos. Moſes nobilis immo illuſtris erat in ciuitate regia habitans. & propterea egreſſus dicitur ad fratres ſuos: hoc eſt ad hebræos laborantes & afflictos tanq̃ ad fratres ſuos. Et ſi ioſepho creditur/ ante hunc egreſſum fuerat moſes imperator exercitus ægypti aduerſus æthiopes. erat enim tunc moſes quadragenarius. vidit afflictionem eorũ ⁊ virum egyptiũ percutientem quendam de hebreis fratribus ſuis. Non dicit percuſſurum uel ꝙ percuſſerat, ſed actualiter percutientem. nec dicit quo genere percuſſionis: an uidelicet percuſſione mortifera uel caſtigationis ſeu paruæ leſionis. Quumq; circumſpexiſſet huc atq; illuc/ ⁊ nullum adeſſe vidiſſet, percuſſum egyptium abſcondit ſabulo. Antiqua occurrit quæſtio de excuſatione facti huius. Apparet enim ex textu ꝙ inexcuſabile ſit. nam ex eo ꝙ non defenſionis neceſſitate ſed ultionis gratia occidit ægyptium (ut teſtatur circumſpectio an aliquis eſſet teſtis) officiũ iudicis uſurpauit moſes. & propterea niſi diuina autoritate excuſetur (contra quam militat huiuſmodi circumſpectio: nam ſignum eſt humanæ cautelæ/ nõ diuinæ inſpirationis) nullã uideo excuſationem certam. Quod ideo

O 4

dico:quia ſi certum eſſet ꝙ ægyptius ille fuiſſet præpoſitus ad affligẽdum filios iſrael, potuiſſet moſes cauſam populi iſrael agens occidere præpoſitũ illum tanq̃ publicum hoſtem: ut hoc iacto inchoaretur liberatio iſraelis. Et hac ratione uidetur uſus ſtephanus act. 7. dicẽdo ꝙ moſes putauit filios iſrael intelligere per hoc factũ liberãdos ſeipſos a ſeruitute ægyptiaca per ipſum moſen/tanq̃ agẽtem cauſam communem deo principaliter efficiente. Quod uero ægyptius ille fuerit præpoſitus, innuere uidentur uerba textus dicendo & uidit in oneribus eorum/& uidit uirum ægyptium percutientem &c. ex eo enim ꝙ uiſio onerum præmittitur, ſignum eſt ꝙ exactor onerũ erat percutiens ægyptius. Et egreſſus die altero/conſpexit duos hebræos rixantes: dixitq; ei qui faciebat iniuriam. quare percutis proximum tuum? Qui reſpõdit. quis te conſtituit principem & iudicẽ ſuper nos? num occidere me vis ſicut heri occidiſti egyptium? Timuit moſes: & ait. quomodo palam factum eſt verbum iſtud?

Audiuitq; pharao ſermonem hunc: & querebat occidere moſen. Qui fugiens de cõſpectu eius, moratus eſt in terra midjan: & ſedit iuxta puteum. Erant autem ſacerdoti midjan ſeptem filie/que venerant ad hauriendã aquam: & impletis canalibus adaquare cupiebant oues patris ſui. Superuenere autẽ paſtores: & eiecerunt eas. Surrexitq; moſes: & defenſis puellis adaquauit oues earũ. Que quũ reuertiſſent ad rehuel patrem ſuũ, dixit ad eas. cur citius ſolito veniſtis? Reſponderunt. vir egyptius liberauit nos de manu paſtorũ: inſuper & hauſit aquam nobiſcum, potumq; dedit ouibus. At ille. vbi eſt inquit? quare dimiſiſtis hominem? vocate eum vt comedat panem. Iurauit ergo moſes ꝙ habitaret cum eo. Iuxta hebraũ habetur. & voluit moſes habitare cum viro. Nulla eſt mentio iuramenti, ſed liberæ uoluntatis. Accepitq; ſiphoram filiam eius. que peperit ei filium: quem vocauit gerſom/dicens. aduena fui in terra aliena. Alterum vero peperit: quem vocauit eliezer/dicens. deus enim patris mei adiutor meus, & eripuit me de manu pharaonis. Tota iſta particula de hoc ſecundo filio ſuperflua eſt, nõ enim habetur in textu hebraico aliquid de hoc ſecundo filio aut de nomine aut de ratione nominis eius: ſed poſt illa uerba aduena fui in terra aliena/immediate ſubiungitur.

POſt multum vero temporis mortuus eſt rex egypti. & ingemiſcẽtes filij iſrael propter opera/& vociferati ſunt. Vbi aduerte diuinæ prouidentiæ ſuauẽ diſpoſitionem, in hoc ꝙ quando uult exaudire/excitat precatores/excitat homines grauatos temporalibus malis ut recurrãt ad ipſum. aſcẽditq; clamor eorũ ad deũ ab operibus. Prius deſcripſit ꝙ ſuſpirarunt ac clamarũt filii iſrael oppreſſi ab oneribus: modo deſcribit ꝙ clamor tantæ fuit uis ut aſcenderet ad deum elohim ex ſeruitiis. decet nanq; ut afflictio tã crudelis ſeruitutis uires præbuerit clamori ad perueniendũ ad aures ſummi iudicis. Et audiuit gemitum eorum. deficit. elohim. Significatur enim conſequenter ꝙ clamor laborum perueniens ad ſummũ iudicem/ad ſimilitudinem excitantis prouocauit ſummum iudicem ad auſcultandum clamorem perſonarum: hoc eſt quid ipſi uolunt. ac recordatus eſt federis quod pepigerat cum abraham/iſhac & iahacob. Conſequenter humano more loquendo, audito deſiderio hebræorum recordatus eſt: hoc eſt ad ſimilitudinem recordati contulit iſraelitarum clamorem cum fœdere inito cum patriarchis de liberatione eorum. Et reſpexit deus filios iſrael. Conſequenter elohim iuſtus in omnibus uerbis ſuis, memor promiſſionis ſuæ reſpexit miſerationis oculis filios iſrael iſhac & ahrahæ/propter merita patrum reſpexit filios. & liberauit eos. Iuxta hebræum habetur. & cognouit elohim. Nihil dicitur de liberatione nec aliquod eſt pronomen. propterea ad cauſam refertur notitia. Ita ꝙ poſt miſericordes oculos erga afflictos/humano more deſcribitur ꝙ ſummus iudex cognouit merita cauſæ, ex qua cognitione proceſſit (ut infra ſcribitur) de liberatio deſcenſus ad liberandum iſrael afflictum iniuſte.

CAPVT .III.

MOſes aũt paſcebat oues ithro ſoceri ſui ſacerdotis midjan. Quumq; minaſſet gregem ad interiora deſerti. Iuxta hebraeũ habetur. retro deſertum. Et quoniam ante & retro opponuntur, relatiue ad midjan deſcriptum uidetur retro. venit ad montẽ dei in choreb. Mons ſinai appellaẽ mons elohim, eo ꝙ ibidẽ deus legiſlator apparuit. Summi enim iudicis eſt legem dare: & a nomine poſtea impoſito prænominauit illũ moſes. Et quoniã non in quamcunq; partem montis ſinai ſed in illam quæ appellatur choreb uenit moſes, ideo ad ſignificandum in ſpecie partem montis ſinai (quæ pars habet formam cuiuſdam parui montis) appoſuit ad choreb. Apparuitq; ei dominus. Iuxta hebræum habetur. Et fuit viſus angelus iehouah ipſi. Sic iacet in hebraico textu. Ita ꝙ non ipſe fons eſſendi ſed angelus eius uiſus deſcribitur. in flamma ignis de medio rubi. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. de medio

Digitized by Google

rubum. In qua ſpecie uiſus fuerit angelus deſcribitur:uidelicet in ſpecie flammæ ignis/ex in-
terioribus ruborũ naſcentis tanq̃ ex lignis ex quibus nutriri ſolet flamma ignis. **⁊ videbat ꝙ
rubus arderet ⁊ non combureretur.** Mirabile uere fuit ꝙ multitudo ruborũ & (ut arbitror)
uirentibus foliis ardebat flamma ignea & tamen nihil perdebat ſuæ uiriditatis. Literalis autem
ratio quare in tali ſpecie apparitionem hanc elegerit deus, eſt ut talem ſe exhiberet deus in hu
iuſmodi apparitione qualis futurus erat in populo iſrael liberando ipſum de ægypto. nam de-
ſcenſus iſte (ut ipſe deus teſtatur) fuit ad liberandum iſrael de ægypto. Perſpicuum eſt autem
ꝙ deus liberando iſrael de ægypto fuit in ipſo populo tanq̃ ignea flamma lucens multitudine
prodigiorum/& ardens in eorum cordibus ad exeundum de ægypto ita ut nullus remaneret,
ſic tamen in eis ardebat ut nihil eorum conſumeret:uſq; adeo ut eum infantibus/mulieribus/
pecoribus & uniuerſis facultatibus/& demum ſanitate corporis (ita ꝙ nullus in tanta multitu
dine erat æger) adduxerit eos. **Dixit ergo moſes. vadam ⁊ videbo viſionem hanc magnam/
quare non comburatur rubus.** Viſo effectu (hoc eſt rubos ardentes non lædi ab igne) delibe
rauit moſes ire ad uidendum cauſam quare rubi non conſumerentur.

Vidit autẽ deus ꝙ pergeret ad videndum. Nomen eſt tetragrammaton, ad manifeſtãdum
ſiquidem ꝙ ipſe fons eſſendi mittit angelum ſuũ in ſpecie flammæ ſic ꝙ ipſe eſſendi fons præ-
ſens quoq; eſſet & non abſens a ſuo nuncio/narrat moſes ꝙ ipſe fons eſſendi uidit moſen ue
nientem ad rubos ardentes. **vocauit eum.** Iuxta hebræũ habetur. **et vocauit eum elohim de
intimis rubi.** Non abſq; myſterio fit mutatio hæc nominum diuinorum. uidere moſen appro
pinquantem attribuitur iehouah: uocare autẽ moſen attribuitur elohim. Et primi quidẽ ratio
dicta eſt: huius uero ratio eſt non ſolum ut idem deus ſignificetur fons eſſendi & iudex uniuer
ſorum, ſed etiã quia dicenda a deo quæ ſubiunguntur congruũt deo ſub ratione elohim: hoc
eſt ſupremi iudicis gubernatoris omnium. Et uox diuina ex internis ruborũ ſonabat, ut ipſe
deus in ſuo nuncio exiſtens loqui deſcribatur. **⁊ ait. moſes moſes.** Excitantis eſt condupli-
catio. **Qui reſpondit. adſum.** Iuxta hebræum habetur. **ecce ego.** Promptitudinis eſt.
¶ **Et dixit. non appropinques huc. ſolue calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo
ſtas/terra ſancta eſt.** Prima actio congruens elohim relatiue ad moſen/eſt inhibitio appro-
pinquandi: adiuncto mandato reuerendi etiã locum, quia ſanctus eſt & non calcandus opertis
ſed nudis pedibus in ſignũ reuerentiæ. ad iudicem enim curam omniũ habentem ſpectat man
dare ea quæ ſunt reuerentiæ. Sanctus autẽ locus ille dicitur, eo ꝙ diuina electione dicatus eſt
mons ipſe ad apparitiones diuinas. **⁊ ait. ego ſum deus patris tui/deus abraham deus ishac
⁊ deus iahacob.** Poſtq̃ docuit moſen ea quæ erant reuerentiæ tum cauſæ apparẽtis miraculi
tum loci, manifeſtat eidem quis ipſe loquens eſt: dicendo. ego/non qui uidetur ſed qui loquor
(qui enim uidebatur erat angelus in ſpecie flãmæ: qui autẽ loquebatur erat deus) ego inquam
qui loquor deus patris tui. Hebræo more primum ſummarie deinde per partes idem dicit.
dicendo deus patris tui, non alios patres intelligit q̃ abrahã ishac & iahacob: ſed primũ omnes
tres ſub communi ratione patris moſi ſingillatim nominat, ut ſe eſſe illum deum manifeſtet
qui tot promiſit abrahæ ishac & iahacob: cui hæreditario iure tenetur moſes cultum exhibere
imitando patres ſuos. ¶ Manifeſtare dignatus eſt dominus ieſus in euangelio in his uerbis
contineri myſterium reſurrectionis/quatenus cõtinetur in eis immortalitas animarũ abrahæ
ishac & iahacob, quia nõ eſt deus mortuorũ ſed uiuorum: hoc eſt quia deus nõ dicitur deus ali
cuius niſi uiui. nam dicendo deus abrahæ ſignificatur deus qui ueneratur ab abraham: conſtat
autẽ deum non uenerari a mortuis ſed a uiuis. Et bene nota hunc ſenſum: quoniã frequenter
ſcriptura ſacra utitur hoc modo loquendi appropriãdo deum alicui. Et ſcito ꝙ dictio interpre-
tata deus eſt elohe. quæ dictio idẽ ſignificat quod elohim, ſed differt in regimine: qm̃ elohim ſi-
gnificat ſummũ iudicẽ ſm̃ ſe, elohe uero ſignificat ſummũ iudicẽ relatiue ad obliquũ appoſitũ:
puta patris tui ſeu abrahæ & ſimiliũ. ego inq̃t ſum deus ſub ratione ſummi iudicis abrahæ &c̃.
hoc eſt qui ut ſummus iudex ueneror a patribus tuis/ab abrahã ab ishac a iahacob. **Abſcõdit
moſes faciẽ ſuã, quia nõ audebat reſpicere ad deũ.** Nõ ſolũ fecit iuſſa deſiſtẽdo a cœpta appro
pinquatione & excalciando ſe, ſed tegmine neſcio quo abſcõdit faciẽ ſuã. & ratio ſubditur, quia
timebat reſpicere elohim. Audita præſentia elohim/timuit oculos ſuos uerſus flammã illam
in qua loquebatur elohim dirigere. & propterea ad cautelam ne reſpiceret/faciem ſuam texit.
Et merito. nam ſummo iudici debetur timor reuerentialis ab omnibus. ¶ Si quæris quorſum
apparuit angelus ſi deus ipſe loquitur ac cognoſcitur loquens. reſpondetur ꝙ angelus non eſt
miſſus ad hoc ut loqueretur (in cuius ſignum non eſt miſſus in ſpecie hominis aut cuiuſcunq;
habentis inſtrumenta loquendi, ſed in forma flammæ ignis quæ ſuapte natura muta eſt) ſed
miſſus eſt ad duo officia. Alterum eſt nunciãdi facto tempus diuini myſterii. & hoc effecit ap-
paritione in flamma ardente & non conſumente rubos. hoc enim miraculo excitauit moſen

Digitized by Google

ad quærendam cauſam: ac per hoc ad audiendum diuini conſilii myſterium. Alterum eſt for mandi uoces ſermonis diuini ad moſen. ille enim ſermo fuit angeli ut formantis uoces loco omnium concurrentiũ in nobis ad formãdum ſermonẽ, & fuit dei ut loquẽtis.

Cui ait dominus. vidi afflictionem populi mei in egypto/ ⁊ clamorẽ eius audiui propter duriciam eorũ qui preſunt operibus: ⁊ ſciens dolorem eius, deſcendi vt liberem eũ de manibus egyptiorum: ⁊ educam de terra illa in terrã bonã ⁊ ſpatioſam/ in terrã que fluit lacte ⁊ melle: ad loca chananei ⁊ hethei ⁊ amorei ⁊ perezei ⁊ heuei ⁊ iebuſei. Quattuor dicit uidiſſe afflictionem/audiſſe clamorem/ſciuiſſe dolorem/& deſcendiſſe ad liberandum. Rationem ſui deſcenſus ad loquendum in illa flamma/ad apparẽdum moſi per flammã in rubo reddit deus ex parte cognitionis & ex parte intentionis tum liberandi a termino a quo/tum ducendi ad terminum ad quem terram lacte & melle manãtem. Et eſt ſermo metaphoricus/ad ſignificandum benignitatem terræ ad fructus & delicias. **Clamor ergo filiorũ iſrael venit ad me: vidiq́ afflictionem eorum qua ab egyptijs opprimuntur.** Reddita ratione ſui deſcẽſus in ſpecie ſenſibili uiſu & auditu, reddit rationem mittendi moſen ad exequendum intentionẽ iam dictam. propterea enim eaſdem repetit cauſas. **Sed veni mittam te.** Iuxta hebræũ habet. **Et nunc vade ⁊ mittam te ad pharaonem, vt educas populũ meum filios iſrael de egypto.** Non mãdat deus ut moſes appropinquet ad ipſum, ſed manifeſtat ei ꝙ mittet ipſum & ꝙ miſſus erat &c. **Dixitq́ moſes ad deum.** Nomen eſt elohim/conſonum (ut dictũ eſt) prædictis actionibus: utpote executionibus pollicitorũ & diſtributioni nationum per terras de qua agebatur. **quis ego ſum, vt vadam ad pharaonem ⁊ educam filios iſrael de egypto?** Prima excuſatio moſis ex agnitione propria ſe tenet. longe enim imparem ſe agnoſcit ad utrunq́ officiũ: uidelicet eundi ad pharaonem/& educẽdi filios iſrael de ægypto. **Qui dixit ei. ego ero tecum.** Omnia ſupplet dicẽdo ego ero tecũ. **Et hoc habebis ſignũ ꝙ miſerim te.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ hoc tibi ſignum ꝙ ego miſi te.** Aduerte prudens lector ꝙ quia occultus eſt literalis ſenſus huius particulæ/oportet exacte intueri hebraicum textum. Eſt itaq́ germanus ſenſus ꝙ pronomen hoc demonſtrat ſubiunctum opus tam populi q̃ dei. & eſt ſermo de ſigno quo cognoſcetur ꝙ moſes eſt miſſus a deo. Ac ſi apertius fuiſſet dictũ. & hoc quod ſubiungam, erit ſignũ tibi/erit uelut character tuus/erit ſignum quo cognoſceris ab habentibus mundos oculos ꝙ ego miſi te/ꝙ nõ malis artibus aggreſſus fueris opus eductionis filiorũ iſrael de ægypto. Sciebat enim deus non defuturos qui dicerent moſen magicis artibus miracula feciſſe quibus eduxit filios iſrael de ægypto. & propterea præuenit dando ſignum quo ab habentibus oculos non ægros cognoſceretur moſes miſſus a deo. **quum eduxeris populum meũ ex egypto/ immolabis deo ſuper montem iſtum.** Iuxta hebræũ habetur. **educente te populũ ex egypto/ſeruietis elohim ſuper montem iſtum.** Particula ſuper montem iſtum/non refertur ad ſeruietis ſed ad elohim. nunq̃ enim populus ſuper montem illum ſeruiuit (quum nunq̃ illuc aſcẽderit) ſed elohim legem dans apparuit ſuper montẽ illum: & apparenti deo ſuper illum montem/exiens populus de ægypto ſeruiuit commorando iuxta montem. Ipſa itaq́ ſeruitus deo apparenti ſuper montem ſinai legiſlatori exhibita tam a moſe q̃ ab aliis/ſignum eſt ꝙ moſes nõ malis artibus ſed a deo miſſus eduxit populum de ægypto. malæ etenim artes non ducunt ducem populi ſimul cum populo ad ſeruitutem ueri ac ſupremi iudicis: cui peccata omnia diſplicent/cuius ſeruituti peccata omnia aduerſantur. & propterea ſignificanter dixit ſeruietis, comprehendendo cũ populo ipſum moſen. Ita ꝙ ſignum hoc uires habet utrinq́: & ex parte cõis ſeruitutis deo/& ex parte futuræ apparitionis diuinæ ſuper montem illum dando legem &c.

Ait moſes ad deum. Nomen eſt elohim ratione iam dicta. **Ecce ego vadã ad filios iſrael, ⁊ dicam eis/deus patrum veſtrorũ miſit me ad vos: ſi dixerint mihi quod eſt nomen eius, quid dicam eis?** Dictio interpretata deus/eſt nomen elohe, ſignificans deum ſub ratione iudicis ueneratum a patribus illorum. Erat enim elohe nomen cõe cuicunq́ uere uel ſm opinionẽ deo alicuius uiri ſeu familiæ/ciuitatis aut nationis. & propterea ex hoc nomine nihil propriũ cognoſcitur, ſed tantũ appropriatio ſeu relatio ad colentes illum. & ideo moſes inquirit nomen proprium ipſius ueri dei: & interrogationis neceſſitatem monſtrat ex parte petentis populi. Nec audet petere proprium nomen ſed quærit quid ipſe reſponſurus ſit petentibus ab eo proprium nomen dei. communia enim nomina iam nota erant. **Dixit deus ad moſen.** Nomen eſt elohim/conſonans reuelationi proprii nominis qua notitiam ſui diſtribuit communicando tantũ bonum electo populo. **ego ſum qui ſum.** Iuxta hebræũ habetur. **ero qui ero.** Anteq̃ dicat nomen proprium, manifeſtat rem ſignificatam per illud nomen proprium. Manifeſtat autẽ dupliciter. primo complexe: deinde incomplexe. Quod ut intelligas, ſcito hanc eſſe eſſentialem diſparitatem inter naturam dei & naturas reliquarum rerũ quantumcunq́ excellentium: ꝙ perſeuerãtia eſſendi ſoli deo cõuenit ſuapte natura (hoc eſt ſeipſo ſolo abſq́ omni

Digitized by Google

dependentia)aliæ autẽ res omnes quantumcunq; immortales & incorruptibiles habent perſe
uerantiã eſſendi mendicando illam a deo, a quo dependent/a quo uniuerſis cõmunicatum eſt
eſſe. omnia enim in nihilum deciderent niſi ea manus omnipotentis conſeruaret. Quia itaq;
nulla res alia a deo ex propriis uiribus habet perſeuerantiam eſſendi ſignificatam futuro indi
catiuo uerbi ſubiũctiui ero: quia inquam nulla res alia a deo poteſt omnino aſſerere ero (eo ꝙ
in poteſtate dei ſtat oppoſitum)& ſolus deus poteſt omnino aſſerere ero, ideo proprietatem di
uinæ naturæ manifeſtat deus moſi dicẽdo ero qui ero: hoc eſt ego ſum ille perſeuerans in eſſe
cui ſuapte natura conuenit perſeuerare in eſſe. ¶ Vbi & ſcito prudens lector ꝙ quamuis po-
tuiſſet deus proprietatẽ naturæ ſuæ aliter manifeſtare(puta dicendo ego ſum qui ſum)maluit
tamen manifeſtare dicendo ero qui ero: quia hic manifeſtandi modus facilior ac manifeſtior
eſt quo ad nos quo ad filios iſrael pro quibus petebat moſes: ille autẽ modus ſubtilior eſt, exi-
gens notitiã æternitatis neſcientis præteritum præſens aut futurum/& notitiam ꝙ in eſſe com
prahẽditur omnis perfectio &c̃. quæ nõ facile percipiuntur cõmuniter. ⁊ ait. ſic dices ad fi-
lios iſrael/qui eſt miſit me ad vos. Iuxta hebræũ habetur. ſic dices filiis iſrael/ero miſit me
ad vos. Manifeſtationem complexam reſoluit in incõplexam. dixerat cõplexe ero qui ero,
dicit incomplexe ero. naturæ enim eius eſt propria perſeuerantia eſſendi. aliis enim conuenit
ad beneplacitum dei. Et uide quo ad nos manifeſtiorem modum electum dicẽdo ſic dices filiis
iſrael. Et ne minor ſuboriretur intelligentia diuinæ naturæ, adiungitur miſit me ad uos. dicen-
do miſit/ſignificat ꝙ ita eſt ero ꝙ etiam fuit: ꝙ non ita eſt ero tanq̃ incipiat eſſe, ſed ꝙ eſt ero
tanq̃ propriam habens perſeuerantiam eſſendi. Per neutram autẽ manifeſtationem manifeſta
eſt res perfecte ſignificata per ſubiunctum nomen: ſed manifeſtatum eſt ſufficienter ad diſcer
nendum naturam dei a naturis reliquarum rerum. & hoc ualde magnum donum fuit & eſt.
Dixitq; iterũ deus. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit adhuc (ſeu amplius) elohim ad moſen.
Non deſcribitur noua locutio, ſed continuatio ſermonis adiungentis ad eandem materiam.
Sic dices ad filios iſrael. dominus deus patrũ veſtrorum. Iuxta hebræũ habetur. Iehouah
elohe patrum veſtrorum/elohe abraham ⁊ elohe iſhac ⁊ elohe iahacob miſit me ad vos: hoc
nomen eſt mihi in eternum, ⁊ hoc memoriale meũ in generationem generationis. Complet
reſponſionem ad quæſitũ de ſuo proprio nomine. prius reſponderat quo ad rem ſignificatam:
nunc reſpõdet quo ad ipſum nomen, & manifeſtat nomen tetragrãmaton eſſe ſibi proprium.
Et quoniã nomen hoc ab eſſendo ſumptum eſt, manifeſtatur ex hoc contextu id quod dictum
eſt complexe ero qui ero/& incomplexe ero expoſitionem eſſe nominis tetragrammaton: mi-
nus perfectam tamen/ut declaratũ eſt. iſtud enim nomen demonſtratur per pronomen hoc di
cendo hoc nomen meũ in æternũ & memoriale meum. Et quia hoc nomẽ ex proprietate ſuæ
naturæ qua ſupereminet cæteris ſibi uendicat, ideo nomen meum / non cõe mihi & aliis ſed
mihi proprium dicit. & hoc idem recordationẽ ſui ut præeminet cæteris/in quocunq; ſucceſſu
generationum conſtituit. nam per hoc diſcernitur deus a populis omnibus ꝙ res omnes pen
dent a deo, ipſe uero ſolus a nullo pendet/ſed ſeipſo ſolo perſeuerat in eſſe. Et ne nouus deus
fingi uideretur/adiungitur ꝙ ipſe eſt quem ut ſummũ iudicem coluerunt patres eorum: coluit
abraham/coluit iſhac/coluit iahacob. Tria itaq; de ſeipſo manifeſtat: & nomen proprium ex
proprietate naturæ/& nomen officii ad indicandũ oẽs/& uenerationẽ ab antiquo ſibi exhibitã
a patribus eorũ: ut omni ex parte ſatisfiat filiis iſrael quærẽtibus nomen dei mittẽtis moſen.

VAde cõgrega ſeniores iſrael. Finita interlocutoria reſpõſione, redit deus ad iniungẽdam
legationem/manifeſtando modum quo moſes hac legatione fungi debet: uidelicet ut pri-
us congreget ſenes iſrael. Et intelligo per ſenes eos qui habebantur in populo primates ad de-
cernendum ea quæ contingebant/quorũ conſilio & autoritate res populi gubernabatur. ſiue
eſſent iudices electi ſiue non. ⁊ dices ad eos. dominus deus patrũ veſtrorum apparuit mihi/
deus abraham ⁊ deus iſhac ⁊ deus iahacob. Iuxta hebræũ habetur. iehouah elohe patrum
veſtrorũ viſus eſt mihi, elohe abrahã iſhac ⁊ iahacob/dicens. Eadẽ dei nomina repetuntur/
eiſdem rationibus manifeſtanda ſenibus quibus manifeſtanda dicta ſunt populo. viſitans vi
ſitaui vos/⁊ vidi omnia que acciderunt vobis in egypto: ⁊ dixi vt educam vos de afflictione
egypti in terrã chenanei ⁊ hithei ⁊ emorei ⁊ perizei ⁊ hiuei ⁊ iebuſei/ad terram fluentem lacte
⁊ melle: ⁊ audient vocem tuam. Prædicit moſi deus fructum fidei in ſenibus iſrael/ut confi-
dentius uadat. Ingredierisq; tu ⁊ ſeniores iſrael ad regem egypti. Vt honorabilis ſit legatio/
mandat ut comitatus ſenibus iſrael eat ad regem. ⁊ dices ad eum. dominus deus hebreorum
vocauit nos Iuxta hebræũ habetur. iehouah elohe hebreorum occurrit ſuper nos. Inſtruit
deus legatum ſuũ quid propoſiturus ſit regi. autoritatẽ legantis ex proprio nomine & ex cultu
hebræorum proponendam docet: ut ex proprio nomine præeminens omnibus cognoſcatur,
ex cultu uero hebræorum perpendatur ꝙ eius intereſt curare ut ſibi ſacrificetur ab hebræis.

Digitized by Google

Quod autē dicitur occurrit ſuper nos/apparitionem diuinam e ſupernis moſi factā ad uocandum populum ſignificat. ibimus. Iuxta hebræū habetur. ⁊ nunc ibimus nunc. ſeu obſecro. viam trium dierum in ſolitudinem. Anceps eſt hebraica dictio ad nunc & obſecro. & urbanitati magis quadrat aduerbiū obſecro q̄ repetitio nunc/improba reputata a regibus. Aduerte prudens lector ꝙ deus mādat moſi ut proponat pharhoni non integrum negocium intentum, ſed minimam eius partem/ſed principiū eius: uidelicet ire in deſertum itinere trium dierum ad ſacrificandum deo. vt immolemus domino deo noſtro. Iuxta hebræū habetur. iehouah elohe noſtro. Ratio nominandi deum ſic/eadem eſt qua deum legantem ſic nominauerant. Sed ego ſcio ꝙ nō dimittet vos rex egypti vt eatis. Non ſolum inſtruit deus legatum ſuum de principio legationis: ſed etiā de uniuerſo progreſſu, tū ex parte pharhonis nō dimiſſuri, tum ex parte ipſius dei mirabilia facturi. niſi per manum validam. Iuxta hebræū habetur. ⁊ non in manu forti. Prædicit ei modū quo pharho detinebit populum: dicendo ꝙ detinebit quidem, & non detinebit hoc modo uidelicet in manu forti: hoc eſt in brachio militari apponēdo exercitum ne populus exeat. Et excluſit deus hūc modum detentionis, ad tollēdum timorem belli inter populum iſrael & exercitum pharhonis in ipſo actu egrediendi. ſciebat enim deus ꝙ filii iſrael inexercitati erāt ad bellicas actiones: & ꝙ ſi egrediēdo oportuiſſet eos pugnare cum exercitu pharhonis/non aſſenſiſſent ut egrederentur. Extendam enim manum meam: ⁊ percutiam egyptum in cunctis mirabilibus meis que facturus ſum in medio eorum. Summarie pertranſitur. nam ſubiuncta inferius innuunt ꝙ deus uniuerſa mirabilia decem plagarū ægypti prædixit moſi. poſt hoc dimittet vos. Non ſolum ingreſſum & progreſſum, ſed etiā finem prædicit pacificū dicendo dimittet uos. ¶ Daboq; gratiam populo huic coram egyptijs. Egreſſus prædicitur non ſolum pace ſed diuitiis donatus. ⁊ quum egrediemini/non exibitis vacui: ſed poſtulabit mulier a vicina ſua ⁊ ab hoſpita ſua vaſa argētea ⁊ aurea ac veſtes: poneti ſq; eas ſuper filios ⁊ filias veſtras, ⁊ ſpoliabitis egyptum. Non oportet ſolicitum eſſe de furti crimine in eo quod diuina iuſſione fit: quum ipſe ſit dominus rerum & perſonarum, quamuis etiam humana ratione liceat publicos hoſtes ſpoliare.

CAPVT .IIII.

Reſpondens moſes ait. non credent mihi neq; audient vocem meam: ſed dicent non apparuit tibi deus. Occurrit quæſtio quonam pacto licite reſpōderit moſes non credent mihi: quum deus prædixerit ei audient uocē tuam. Si enim moſes credidit deo, non erat locus reſpondendi non credent mihi: ſi uero non credidit deo/peccauit. ¶ Solutio eſt ꝙ uerbum dei audient uocem tuam/de ſenibus iſrael eſt: uerbum autē moſis non credent mihi/incredulitatem populi obiicit. Ac ſi apertius dixiſſet. quamuis ſenes credant mihi, populus tamen non credet ꝙ tu mihi apparuiſti ac me miſeris &c. dicendo non apparuit tibi iehouah: directe negantes deum nominatum a moſe uiſum fuiſſe a moſe.

Dixit ergo ad eum. Deficit. iehouah. Frequenter utitur nomine tetragrammaton in hac materia legationis & liberationis. tum ut nouiter manifeſtatum nomen magnificetur, tum ut ab ipſo omnia pendere diſcamus. quid eſt quod tenes in manu tua? Reſpōdit. virga. Dixitq; dominus. proiice illam in terram. Proiecit: ⁊ verſa eſt in colubrum/ita vt fugeret moſes. Dixitq; dominus. Nomen eſt tetragrāmaton/præter rationes dictas ad ſignificandū ꝙ ad ipſum eſſendi fontē pertinet mutare naturas rerum. extende manum tuā, ⁊ apprehende caudā eius. Extendit ⁊ tenuit: verſusq; eſt in virgam. vt credant inquit ꝙ apparuerit tibi dominus deus patrum eorum/deus abraham ⁊ deus isahac ⁊ deus iahacob. Eadē ſunt hic nomina quæ ſuperius dicta ſunt: uidelicet. iehouah elohe patrum eorum/elohe abraham elohe isahac elohe iahacob. Quorū ratio reddita eſt. Dixitq; rurſum ei dominus. Nomen eſt tetragrāmaton rationibus iam dictis. mitte manum tuā in ſinum tuum. Quam quum miſiſſet in ſinum, protulit leproſam inſtar niuis. Retrahe ait manum in ſinum tuum. Retraxit ⁊ protulit iterum: ⁊ erat ſimilis relique carni. Si non crediderint inquit tibi/neq; audierint ſermonem ſigni prioris, credent verbo ſigni ſequētis. Quod ſi nec duobus quidem his ſignis crediderint/neq; audierint vocem tuam, ſume aquā fluminis/⁊ effunde eam ſuper aridam: ⁊ quicquid hauſeris de fluuio/ vertetur in ſanguinem. Deficiunt duæ dictiones. Legendū eſt. vertetur in ſanguinē in ſicco. Significatur enim ꝙ effuſa in terram ſiccam uertetur in ſanguinem.

Ait moſes. obſecro domine nō ſum eloquēs. Iuxta hebræū præmittitur. Et dixit moſes ad iehouah. Frequētatur enī nuper manifeſtatum nomen. deinde ſequitur. obſecro adonai non vir verborum ego/etiā ab heri etiam a nudiuſtertius etiā ex quo loqui tuum ad ſeruum tuum: quoniam

Digitized by Google

quoniam grauis ore & grauis lingua ego. Adonai numeri eſt pluralis ſignificās domini mei. & quum manifeſte habeat ſuum ſingulare/& debuiſſet dici adoni (hoc eſt dñe mi) dicēdo domini mei inſinuat conſuetudinem fuiſſe apud hebræos quæ nunc eſt in uulgari italico ut magnates alioquamur in numero plurali. ¶ Dicendo nō uir uerborū ego/ſignificat ꝙ eſt homo paucorum uerborum:cuius cōtrarium exigitur ad legatum perſuaſiuum. mittebatur enim ad perſuadendū populo. Hæc autē paucitas ſermonis nō noua ſed antiqua erat moſi.& propterea dixit etiā ab heri etiā a nudiustertius.acſi apertius dixiſſet/paucitas uerborū naturali cōſuetudine mecū eſt. Quod autē ſubdit etiā ex quo ſermo tuus ad ſeruū tuum/ſufficienter uerificatur intelligēdo ꝙ ex quo locutus es ad ſeruum tuū non ceſſauit iſta paucitas uerborū ſed perſeuerat mecū:ad ſignificandū ꝙ locutio dei nō abſtulit a moſe hmōi impedimentū. Ratio autē talis conſuetudinis redditur tū ex parte oris tum ex parte linguæ. In qua ratione relucet prudentia moſis:ꝙ quū uideret habere ſe impedimēta ad pulchre loquendū, ſermonis parcū ſeipſum reddidit conſuetudine parū loquendi. Et quū grauitas linguæ & oris/tarditatem pariat, non oportet balbutientem intelligere moſen/ſed organa ſermonis habuiſſe tarda:ut defectus potius opponatur facundiæ q̄ locutioni. hic enim defectus ſufficiebat ad excuſationē moſis ne mitteret. **Dixit dominus ad eum.** Nomen eſt tetragrāmaton ratione iam dicta. **Quis fecit os hominis, aut quis fabricatus eſt mutum & ſurdum/uidētem & cecum! nonne ego!** Iuxta hebræum futuri temporis eſt ſecundū uerbum, quanuis primum ſit præteritum. Et ſe poſuiſſe os homini & ſe poſiturū tam ſurdū q̄ mutum/tam apertum q̄ cæcū manifeſtat deus ſub nomine iehouah. quod deficit in uulgata æditione. nam in hebræo legitur/nonne ego iehouah! Teſtatur enim ipſe deus ꝙ ipſe fons eſſendi eſt ita fons eſſendi ꝙ eſt etiā cauſa non eſſendi. priuationes enim ſignificatæ per ſurdum & mutum ſunt ſpecies nō eſſendi. Et per hoc reſpōdet moſi, mōſtrando ꝙ in poteſtate ſua eſt & facere & tollere & ſupplere omnia impedimenta quantumcunq; naturalia. **Perge igitur.** Parui refert ꝙ in hebræo habetur. **Et nunc vade.** non obſtante hoc impedimento. **& ego ero in ore tuo, doceboq; te quid loquaris.** Vtrunq; defectum ſuppleturum ſe pollicetur deus. & defectum quidem naturalium organorū dicendo & ego ero cum ore tuo:defectū uero uerborum ex conſuetudine parum loquendi/dicendo & docebo te quid loquaris. ¶ **At ille. obſecro inquit domine mitte quem miſſurus es.** Iuxta hebræū habetur. **obſecro adonai mitte obſecro in manu mittes.** Scito ꝙ aduerbiū obſecro ſecundo loco poteſt ſonare nunc: & ꝙ uerbū mittes/genitiuum implicat caſum. acſi diceretur in manu eius quem mittes. Germanus aūt ſenſus eſt ꝙ quū moſes quattuor obiectiones ſeu excuſationes attuliſſet ne mitteretur legatus ad hmōi liberationē populi (primā ex imparitate ſua/ſecundā ex ignoto nomine dei/tertiā ex incredulitate populi/& quartā ex negata facundia) quū uideret ꝙ hmōi excuſationes nō acceptarētur a deo, cōuertit ſe demū ad humiliter ſupplicandū ut non mitteretur ipſe ſed alius/non hic uel ille ſed quē deus elegerit mittēdum. Ita ꝙ ſupplicatio hæc principaliter tēdit ad hoc ut ipſe moſes nō mittatur:ſed ne uideatur impedimentū petere tāti boni (liberationis uidelicet populi) format ſupplicationem petēdo ut mittat aliū ſibi beneplacentē. **Iratus dominus in moſen ait.** Iuxta hebræū habetur. **Et iratus eſt furor iehouah in moſen, & dixit.** Ira dei teſtat̄ moſen petiiſſe ut nō mitteretur. Si culpa uacaſſet petitio moſis/nequaq̄ iratus fuiſſet deus:ſed eo ipſo ꝙ iratus deſcribitur/manifeſtatur culpa moſis:nā ira dei iuſtitia eſt punitiua. Et uere culpa fuit/poſt omnes excuſationes ſuppletas adhuc inſtare ut non mitteretur:cognita ſiquidē ſufficiēter diuina uoluntate, nō eſt fas etiā humiliter ſupplicādo petere oppoſitū. Verū ꝙ leuis culpa fuerit, teſtatur litera dicēdo non ꝙ iratus eſt deus ſed ꝙ iratus eſt furor dei:ut more humano ſignificaret ira per modū paſsionis repentinæ. acſi de hoīe loquendo diceremus ꝙ accenſa eſt colera eius:tanq̄ nō ipſe ex propoſito ſit iratus ſed colera eius. Pari ſiquidē ſimilitudine deſcribitur furor dei iratus, tanq̄ non ipſe deus ſed repentinus furor iratus fuerit. culpa ſiquidē moſis deū more humano exigit ſcribi tanq̄ repente excandeſcentē. Et nominatur ipſe fons eſſendi in quo nulla eſt paſsio aut propaſsio:ut intelligamus ꝙ ipſe ſummus eſſendi fons curā habet horum minimorum. **aharon frater tuus leuites/ſcio ꝙ eloquens ſit.** Non plene redditur textus hebraicus. nam iuxta hebræū habetur. **an non aharon frater tuus leuites ſciui ꝙ loquēdo loquetur ipſe!** Quemadmodum culpam moſis teſtatur ira dei ita rationem culpæ manifeſtat hæc dei ſentētia. nam ex hac ſentētia habetur tū ꝙ moſes nimis ponderauit defectum ſuæ facūdiæ:tum ꝙ minus circumſpectus fuit nō conſiderando facundiā fratris ſui/& ꝙ in promptu erat uti fratre ſuo facundo ad perſuadendū populo. huc enim tendit ſentētia iſta dicēdo an non ſciui. Acſi apertius dixiſſet, cur non conſideraſti ꝙ ego ſciui facundiam fratris tui/& ipſum darem tibi ut organū tuum ad perſuadendū populo! **Ecce ipſe egredietur.** Iuxta hebræū habetur. **Et etiā ecce ipſe egrediēs in occurſum tuū.** Notitiæ propriæ de aharon facundia/adiungit promptitudinē aharon ad idem:ut undiq; culpa moſis appareat.

videnſqꝫ te/letabitur coꝛde. Loquere ad eum, ⁊ pone verba mea in oꝛe eius: ⁊ ego ero in oꝛe tuo ⁊ in oꝛe illius, ⁊ oſtendam vobis quid agere debeatis. Ipſe loquetur ꝓ te ad populum/ ⁊ erit os tuum: tu autẽ eris ei in ijs que ad deum pertinent. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tu eris ei in elohim. Et eſt ſenſus ꝙ ipſe aharon fungetur officio oris tui relatiue ad populũ, tu autẽ fungeris officio oris dei relatiue ad aharon. moſes enim reuelabat diuina & dirigebat aharon (quod eſt eſſe ei elohim) aharon uero cõmunicabat ea populo perſuadendo. Virgam quoqꝫ hanc ſume in manu tua, in qua facturus es ſigna. Poterat deus conferre moſi ut ſine uirga faceret miracula: ſed maluit ꝙ mediante uirga miracula faceret, ad hoc ut ſenſibiliter cognoſcerent homines ꝙ ipſe moſes faceret miracula/ uidẽdo ꝙ eleuata ſeu applicata uirga per manum moſis ſequebantur ſtatim miracula. naturale ſiquidem eſt homini per ſenſus duci in notitiam intelligibilium.

Abijt moſes ⁊ reuerſus eſt ad iether ſocerũ ſuum: dixitqꝫ ei. vadam obſecro ⁊ reuertar ad fratres meos in egyptũ/ vt videã ſi adhuc viuant. Cui ait ithꝛo. vade in pace. Dixit ergo dominus ad moſen in midian. Nomen eſt tetragrãmaton nouiter manifeſtatum. vade ⁊ reuertere in egyptũ: moꝛtui ſunt eni oẽs qui querebãt animã tuam. Modus quo hæc dicta ſunt, ex eo ꝙ nõ eſt limitatus/ intelligendus eſt internus: ſolito ſcilicet modo alloquendi prophetas interna reuelatione. Facta eſt autem hæc reuelatio non ſolum ad proſequendum cœpta, ſed principaliter ad excutiendum timorem ab animo moſis ut ſecurus reuerteretur in ægyptum. Tulit ergo moſes vxoꝛẽ ſuã ⁊ filios ſuos: ⁊ impoſuit eos ſuper aſinum. Ne intelligas unum duntaxat: ſed hebræo more multitudo aſinorum appellatur aſinus. reuerſuſqꝫ eſt in egyptum, poꝛtans virgam dei in manu ſua. Nomen eſt elohim. Et apte dicitur elohim: quia uirga erat ad facienda mirabilia iudicia dei aduerſus ægyptum. Dixitqꝫ ei dominus reuertenti in egyptum. vide vt omnia oſtenta que poſui in manu tua facias coꝛam pharone. Mutauit interpres & uniuit diuerſas ſententias. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit iehouah ad moſen. in ire tuo ad reuertẽdum in egyptum/ vide omnia prodigia que poſui in manu tua, ⁊ facies ea coꝛam pharone. Vbi clare patet ꝙ in litera non dicitur tempus iſtius allocutionis diuinæ fuiſſe quando reuertebatur moſes: ſed litera ſonat potius ꝙ prius fuerit iſta allocutio, eo ꝙ monet ut in ipſo itinere conſideret moſes omnia mirabilia poſita in poteſtate ipſius moſis. Et ex hoc textu habetur ꝙ deus iam reuelauerat moſi omnia mirabilia quæ facturus erat in ægypto. Nominatur autem deus tetragrammaton ratione iam dicta. Ego indurabo coꝛ eius. relinquendo ipſum ſibiipſi. ſic enim deus indurat animum non poſitiue ſed negatiue. ⁊ non dimittet populum. Diceſqꝫ ad eum. hec dicit dominus. Nomen eſt tetragrammaton. Iubet deus ſub nomine ſibi proprio proponendum ſe legantem moſen: ut diſcernat pharo ꝙ non deus ſicut alii dii ſed deus qui dat eſſe omnibus miſit ipſum. Filius meus primogenitus iſrael. Deeſt pronomen meus. legendum enim eſt. filius meus/ primogenitus meus iſrael. Filius quidẽ adoptione: primogenitus autem inter populos. nullum enim populum adoptauit deus ante adoptionem populi iſrael. Dicit tamen genitum, eo ꝙ non prius fuit populus & deinde adoptatus in filium: ſed adoptio populi facta eſt adhue populo exiſtente in patrũ lumbis/ abrahæ ishac & iahacob. & propterea populus/ genitus eſt iam adoptatus in filium: & recto ordine dicitur filius meus/ primogenitus meus iſrael. Dixi tibi/ dimitte filium meum vt ſeruiat mibi, et noluiſti dimittere eum: ecce ego interficiam filium tuum pꝛimogenitum. Hinc clare apparet ꝙ terminum legationis reuelat ac docet. poſtremus enim ſermo moſis ad pharonem fuit de morte primogenitorum. Et reuelauit hæc, ad manifeſtandũ ꝙ induratio pharonis ad dimittendum populum perſeuerabit uſqꝫ ad cladem primogenitorum.

Cumqꝫ eſſet in itinere in diuerſoꝛio, occurrit ei dominus: ⁊ volebat occidere eum. Nomen eſt tetragrammaton: ad conteſtandum ꝙ quanuis ſummus ſit, ad ima tamen in ſenſibili ſpecie hominis armati tanꝗ quærentis occidere moſen deſcendere non aſpernatur. Cepit illico ſiphoꝛa acutiſſimam petram: et circuncidit pꝛeputium filij ſui. Hinc habetur ꝙ apparitio iſta ſenſibilis fuit communis etiam uxori moſis/ & ꝙ interceſſit ſermo ſenſibilis de incircunciſo filio. Ita ꝙ dicendo & quæſiuit interficere eũ/ breuiſsime ſignificatur ꝙ in ſpecie illa hominis apparẽs armatus & motu & actione & uerbis præ ſe ferebat ſe quærere moſen ut occideret eum/ quia filius eius erat incircunciſus. & propterea uxor cauens marito/ circuncidit filium. Tetigitqꝫ pedes eius. Siphora ut ſeruaret moſen/ non ſolum circuncidit filium ſed etiã iecit ſe ad pedes domini inuadentis moſen ut etiam ſic placaret eum. Intelligimus enim hinc ꝙ apparens dominus etiã poſt circunciſum puerum non deſiſtebat a comminatione moſis. & propterea ſiphora tetigit pedes domini perſequentis moſen. et dixit. ſponſus ſanguinum tu mihi es. Ad complendum facta & dicta a ſiphora/ ſubiungit præoccupando moſes hæc uerba ſiphoræ ad maritum: ut ipſemet moſes teſtatur. Et dimiſit eum. Hic eſt faciendus punctus.

Digitized by Google

Et quoniam dimiſit ſeu receſsit maſculini eſt generis apud hebræos, manifeſte patet ꝙ non ad ſiphoram ſed ad dominum refertur. & eſt planus ſenſus ꝙ dominus perſequens moſen poſtꝙ̃ ſiphora tetigit pedes domini, ceſſauit a pſecutione moſis/receſsit ab eo (ſcilicet moſe) tanꝙ̃ placatus. poſtꝗ̃ dixerat. Iuxta hebræũ habetur. tunc dixit/ſponſus ſanguinũ tu mihi es, ob circuncisionem. Ecce ipſe moſes teſtat̃ ꝙ ubi dominus ceſſauit a pſecutione moſis ſiphora uerſa ad maritum dixit illa uerba ſponſus ſanguinũ tu mihi. Et exponit moſes quare dixerit ſpõſus ſanguinũ: uidelicet propter circuncisionem/quæ cũ effuſione ſanguinis fit. ¶ Vnum ſupereſt dubiũ/quare unus tantũ filius narratur circuncisus: quũ clare teſtetur litera ꝙ moſes ducebat ſecũ uxorem & filios. Solutio eſt ꝙ ſiphora circũcidit omnes filios: ſed ſcriptura quẽadmodum dixit ſuper aſinũ ſignificãdo oẽs aſinos ſuper quos equitabãt, ita dicit filii ſui ſignificãdo omnes filios ſuos. Ita ꝙ dñs inſtabat perſequẽdo moſen donec ſiphora circuncidit oẽs filios: & adhuc expectauit ut illa iaceret ſe ad pedes eius rogãdo ut deſiſteret. Si enĩ alter filius circuncisus ante fuiſſet, nõ dixiſſet nũc ſiphora propter circuncisionẽ moſi ſponſus ſanguinũ tu mihi. hæc enim uerba nunc dicta inſinuant ꝙ tunc incœpit effundi ſanguis filiorũ eius in circũcisione.

Dixitq; dominus ad aharon. Nomen eſt tetragrãmaton rationibus iam dictis. dixit autẽ interna inſpiratione. vade in occurſum moſi in deſertũ. Qui perrexit ei obuiã in montem dei, ⁊ oſculatus eſt eum. Nomen eſt elohim. Et eſt ſermo de mõte ſinai. qui dicit̃ mõs elohim eo ꝙ ibi apparuit deus legiſlator. Moſes enim nominat montẽ nomine ſolito in populo iſrael poſt acceptã legem. ſcripſit enim hæc poſt datã legem. Narrauitq; moſes aharon oĩa verba domini pro quibus miſerat eũ/⁊ ſigna que mãdauerat. Nomen eſt tetragrammaton, ad manifeſtandum ꝙ ille qui uere eſt fons eſſendi oĩbus/locutus eſt ſibi. narrauit autẽ & omnia uerba dei/& oĩa mirabilia quæ mãdauerat deus. Veneruntq; ſimul: ⁊ cõgregauerũt cũctos ſeniores filiorũ iſrael. Locutusq; eſt aharon oĩa verba que dixerat dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrãmaton ratione iam dicta. Ecce aharon eſt os moſi alloquẽdo ſenes iſrael & manifeſtãdo quæ dicta fuerãt a deo moſi. ⁊ fecit ſigna coram populo. Vide progreſſum. primũ cõgregat uterq; ſenes iſrael/& aharon loquitur coram ſenibus: deinde moſes fecit ſigna nõ corã ſenibus duntaxat ſed corã populo. ad moſen ſiquidẽ immediate ante nominatũ refertur uerbũ fecit. Et eſt ſermo de tribus ſignis quorũ mẽtio facta eſt in principio huius capituli. ⁊ credidit populus. Ecce plusꝙ̃ promiſſum fuerit. nã nõ ſolũ ſenes populi ſed etiã populus credidit moſen miſſum eſſe a deo ad liberandũ populũ. Audieruntq; ꝙ viſitaſſet dominus filios iſrael/⁊ ꝙ reſpexiſſet afflictionẽ eorũ: ⁊ proni adorauerũt. Dictio interpretata dñs eſt nomen tetragrãmaton uenerandũ a filiis iſrael. Rationem reddit moſes honoris exhibiti deo a populo. audiendo enim ꝙ deus uiſitaſſet eos mittẽdo prophetã moſen & ꝙ prouidiſſet de redẽptore eorũ, incurnauerunt ſe & adorauerunt deum gratias agentes deo.

CAPVT .V.

POſt hec ingreſſi ſunt moſes ⁊ aharon. Nulla fit mentio ſeniorũ: quũ tamen dñs ordinauerit cap. 3. ingredieris tu & ſeniores iſrael ad regẽ ægypti. Solutio eſt uel ꝙ ſenes comitati ſunt/nec aliter exprimuntur ꝙ̃ in iſtis duobus præcipuis: uel ꝙ illud mandatũ intelligitur mutatũ quando datus eſt aharon coadiutor moſi. nam mandatũ illud factũ fuerat prius, & quaſi loco ſenioꝝ ſurrogatus eſt aharon quo ad legationẽ. Subiuncta tñ uerba parhonis (ite ad onera ueſtra) innuũt ſenes iſrael affuiſſe, & ad eos dictũ eſſe ite ad onera ueſtra. ⁊ dixerũt parhoni. hec dicit dominus deus iſrael. Iuxta hebræum habetur. ſic dixit iehouah elohe iſrael. Nomen proprium ueri dei proponunt parhoni, tum ob autoritatẽ/tum ob ueritatem. Adiungunt autẽ elohe iſrael, ad ſignificandum ꝙ quia colit̃ ab iſrael ut deus iudex/eius intereſt cura populi iſrael. propter quod appellat ipſum populũ meum. dimitte populũ meũ/vt ſacrificet mihi in deſerto. Parui refert ꝙ in hebræo habetur nõ ſacrificare ſed feſtiuare. At ille reſpondit. quis eſt dominus vt audiã vocem eius/⁊ dimittã iſrael? neſcio dominũ/⁊ iſrael nõ dimittam. Iuxta hebræũ habetur. Quis iehouah quem audiã in voce eius ad dimittẽdum iſrael? non noui iehouah/⁊ etiã iſrael non dimittam. Inter contemptũ & interrogationẽ medius eſt ſermo. primũ enim ſub forma quæſtionis dicit/nõ quis iehouah ſed quis iehouah quẽ audiã ad dimittendũ iſrael. nõ enim quærit ſcire quis eſt iehouah abſolute, ſed quis eſt relatiue ad ipſum parhonẽ ad hoc ut pareat ei ad dimittẽdũ iſrael. Contemptũ uero admiſcet dicẽdo non noui iehouah & iſrael nõ dimittã. Si animo inquirẽdi notitiã ueritatis formaſſet quæſtionẽ, nõ intuliſſet ex ſua inſcitia detẽtionem populi iſrael: ſed quũ uere neſciret iehouah tã abſolute ꝙ̃ relatiue ad ipſum (hoc enĩ raris hoĩbus cõceſſum eſt) nec crederet ſummũ deũ curare ꝙ ipſe parho dimittat iſrael, contẽpſit mãdatũ diuinũ allegãdo

inſcitiam propriā. Ex hoc colloquio clare apparet ꝙ nomen tetragrāmaton proferri poteſt/& prolatum eſt a moſe & aharon corā parhone/& repetitū ab ipſo parhone. **Et dixerūt. deus hebræorum vocauit ſuper nos vt eamus.** Iuxta hebræū habetur. **elohe hebræorū fuit obuius ſuper nos: ibimus obſecro viam triū dierū in ſolitudinem.** Reſpondent quæſito/manifeſtādo modum quo iehouah ſe habere curam dimiſsionis eorum manifeſtauit. & ubi dixerant elohe iſrael nunc dicunt elohe hebræorū, altius repetendo quis relatiue ad homines eſt iehouah: uidelicet ꝙ nō nouus eſt elohe iſrael, ſed ab antiquo fuit elohe hebræoꝝ filiorū heber cuius tempore diuiſæ ſunt linguæ. Cultum itaq̧ ab antiquo exhibitū iehouah ab hebræis prius q̄ iſrael gigneretur commemorāt, ut notum ac ueneratū antiquiſsimis patribus iehouah manifeſtent. & ꝙ ipſe iehouah nō quæſitus fuit obuius ipſis iſraelitis occurrēdo de ſupernis, ut hinc diſcat parho diuinam curam populi iſrael compertam eſſe in tali occurſu. Et eſt ſermo de apparitione in flamma ruborum. Et exponēdo mitigant petitionem. petierant enim dimitti populum: mitigando declarant peti ut dimittatur populus ad eundum in deſertum itinere triū dierum ad ſacrificandum deo. Sic enim præcæperat deus proponi petitionē apud parhonem, ut omnino inexcuſabilis eſſet. qui enī negat hoc, multo magis negaret abſolute dimiſsionē populi iſrael. Nec mendaciū ſed ſilentiū interuenit integræ ueritatis ut prædiximus. ituri enim erant itinere trium dierum & longiore itinere/ſed hoc tacuerūt: ſacrificaturi deo ituri erāt, & hoc dixerunt. **ꝛ ſacrificemus domino deo noſtro.** Iuxta hebreū habetur. **iehouah elohe noſtro.** Vtrunq̧ dei nomen repetunt, profitendo iehouah olim ab hebræis cultum coli etiam ab ipſis. **ne forte accidat nobis peſtis aut gladius.** Iuxta hebræū habetur. **ne quando occurret nobis in peſte aut in gladio.** Ad ipſum deū refertur occurſus cum peſte aut bello, nō caſui ſed diuinæ prouidentiæ/plaga peſtis aut belli attribuitur.

Ait ad eos rex egypti. quare moſes et aharon ſolicitatis populum ab operibus ſuis! Dictio interpretata ſolicitatis/ſonat facitis uacare. Et hoc conſonat adiunctis operibus. arguit parho moſen & aharon/ꝙ occaſionem dent populo ceſſandi ab operibus in ſeruitium regis. Et nominat moſen & aharon tanq̄ perſonas ſibi notas & capita huius petitionis: immo tanq̄ confictores diuinæ apparitionis ad leuādum populū, huc enim tendit reprahenſio ꝙ faciant uacare populum ab operibus ſuis. **ite ad onera veſtra.** Prius allocutus eſt moſen & aharon capita: deinde alloquitur comites eorum/dicendo ite ad onera ueſtra. ¶ **Dixitq̧ parho.** Quanuis non exprimatur quibus dixerit, ſubiuncta tamen manifeſtant ꝙ dixerit illis quibus incumbebat cura operis hebræorum. **Multus eſt populus terre.** Hinc apparet ꝙ edictū de exponendis infantibus abrogatū fuerat: alioquin nō rediret parho ad primū remediū opprimendi populum oneribus, nec tam multiplicatum teſtaretur. **videtis ꝙ turba ſuccreuerit.** Nō habentur hæc in hebreo. **quanto magis ſi dederitis eis requiē ab operibus!** Iuxta hebræū habetur. **ꝛ facietis vacare ipſos ab oneribus ſuis!** Interrogatiue legendū eſt per modū horrentis negligentiam præfectoꝝ concedentē ocium iſraelitis. **Precepit ergo in die illo.** Prius rationem propoſuit ex multiplicatione iſraelitarū: deinde præceptū adiunxit. **prefectis operum ꝛ exactoribus populi/dicens.** Interpres nō ſolū præpoſtero ordine ſcribit exactores & præfectos/ſed etiā addidit operū. in hebræo enī prius nominātur exactores in populo/& deinde præfecti eius. utriq̧ autē erant ægyptii. Nō ſunt iſti præfecti illi qui inferius referūtur flagellati ſeu percuſſi. iſti enim præfecti erant a parhone & præerāt exactoribus: illi autē hebræi erant/& inſtituti ab exactoribus. **nequaq̄ vltra dabitis paleā populo ad cōficiendū lateres ſicut prius: ſed ipſi vadāt ꝛ colligāt ſibiipſis paleam: ꝛ menſurā laterū quos prius faciebant/imponetis ſuper eos, nec minuetis quicq̄.** Dictio interpretata conficiendū/ſi latinus ſermo admitteret interpretanda eſſet laterādum. perinde enim in hebræo habetur acſi diceremus ad laterandum lateres. Quod ideo dixerim/ut percipiatur neceſsitas ſeu utilitas paleæ ſeu fœni ad lateres. hinc enim inſinuatur ꝙ ad ipſam cōpoſitionem laterū conferebāt. **Vacant enim** Iuxta hebræū habetur. pigri ipſi. Pigritiæ attribuitur religio. **idcirco vociferātur/dicētes. eamus/ſacrificemus deo noſtro.** Iuxta hebræū habetur. **elohe noſtro.** Cōe ut dictū eſt erat elohe nomen. **opprimantur operibus ꝛ expleant ea, vt nō acquieſcāt verbis mēdacibus.** Hinc clare apparet ꝙ parho exiſtimabat moſen & aharon finxiſſe diuinam apparitionem. ¶ **Igitur egreſſi ſunt exactores populi ꝛ prefecti eius: ꝛ dixerūt ad populū. Sic dicit parho. nō do vobis paleā: ite ꝛ colligite a quo inuenietis: nec minuetur quicq̄ de opere veſtro. Diſperſuſq̧ eſt populus per oēm terrā egypti/ad colligendā paleā. Prefecti quoq̧ operū inſtabāt.** Iuxta hebræū hr̄. **Et exactores vrgētes/dicentes.** Præfecti enī maiores erant. **cōplete opus veſtrū quotidie vt prius facere ſolebatis quādo dabātur vobis palee. Flagellatiq̧ ſunt q̄ preerāt operibꝰ filioꝝ iſrael ab exactoribus parhonis.** Deſunt multæ dictiones. nā in hebræo habet̄. **Et percuſſi ſunt p̄fecti filioꝝ iſrael quos poſuerāt ſup ipſos exactores parhonis/dicētes.** Hinc enī clare apparet diſcretio

Digitized by Google

præfectorum quam ſupra diximus. quare non impletis menſurā laterum ſicut prius nec heri nec hodie? Veneruntqꝫ præpoſiti filiorū iſrael: ⁊ vociferati ſunt ad parhonem/dicentes. Cur ita agis contra ſeruos tuos? palea non datur nobis, ⁊ lateres ſimiliter imperantur. en famuli tui flagellis cedimur: ⁊ iniuſte agitur contra populum tuum. Vere huctendunt uerba præfectorum: ueruntamen modeſtius hoc inſinuarunt/dicendo. ⁊ ecce ſerui tui percuſſi/⁊ peccatum populi tui. Proponunt pœnam illatam/proponunt & culpam nullam: eo ꝙ impoſſibile exigatur, ut hinc iniuſtitia manifeſta appareat. Qui ait. vacatis ocio. Iuxta hebræū habet. Pigri vos pigri. Pigritiam imponit exaggerando/& attribuendo illi religionem eorum. Idcirco dicitis/eamus ⁊ ſacrificemus domino. Nomen eſt tetragrammaton. quod repetitum eſt a parhone ut oſtēderet ꝙ percæpit dicta a moſe & aharon. ite ergo ⁊ operamini: palea non dabitur vobis, ⁊ reddetis cōſuetum numerum laterum.

Videbantqꝫ ſe præpoſiti filiorum iſrael in malo: eo ꝙ diceretur eis. nō minuetur quicꝗ̄ de lateribus per ſingulos dies. Occurreruntqꝫ moſi ⁊ aharon/qui ſtabāt ad occurſum eorū quum egrederentur a parhone. Ipſi præpoſiti referuntur manifeſte. ⁊ dixerunt ad eos. videat dominus ⁊ iudicet. Iuxta hebræū habetur. videbit iehouah ſuper vos ⁊ iudicabit: qui fetere feciſtis odorem noſtrum coram parhone ⁊ ſeruis eius/⁊ præbuiſtis ei gladium ut occideret nos. Summum deum appellant ultorem, utentes ſolitis loquendi modis metaphoricis/tum ſimilitudine fœtoris tum ſimilitudine enſis. nihil enim horum ſm proprietatem ſed ſm metaphoram ualde conſuetā hic dicitur ab afflictis & a parhone deſperatis. Reuerſusqꝫ eſt moſes ad dominum. Nomen eſt tetragrammaton. ad ipſum enim fontem eſſendi (a quo & omnes eſſendi & omnes non eſſendi modi proueniunt) reuertitur/mente orando & ſupplicando: utpote a quo miſſus fuerat. ⁊ dixit. domine cur afflixiſti populū iſtum? quare miſiſti me? Iuxta hebræū habetur. adonai. quod nomen (ut dictum eſt) ſignificat domini mei: intelligitur tamen domine mi. Non prædixerat deus moſi afflictionem populi augendam abſolute nec ex legatione ſua. & propterea moſes orando utrunqꝫ admiratur: & quare noua hæc afflictio populi a deo/& quare legauerit ipſum cum tam malo euētu. Nec dicit quare parho afflixit populum ſed quare tu feciſti malum pœnæ hoc populo huic? & ſimiliter quare miſiſti me? ex quo enim ingreſſus ſum ad parhonem vt loquerer ex nomine tuo/afflixit populum tuum: ⁊ non liberaſti eos. Modum declarat quo deus malū fecit populo/infligente illud parhone. & cōſiſtit modus in hoc ꝙ non liberauit populū ab hmōi afflictione/ꝙ non ſuccurrit ne affligeretur.

CAPVT .VI.

Dixitqꝫ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton/congruens mutationibus rerum coram parhone exhibendis. nunc videbis que facturus ſum parhoni. Afflictis reſpondet non tardari ſuccurſum: quoniā nunc abſqꝫ dilatione uidebis mirabilia mea. Per manum enim fortem dimittet eos: ⁊ in manu robuſta eijciet illos de terra ſua. Non parhonis ſed dei robuſta manus ſignificatur qua occidit primogenitos: ex qua clade parho non ſolum dimiſit ſed eiecit compellendo iſraelitas ut exirent ex ægypto. Mutationem itaqꝫ talem ac tantam pollicetur parhonis ut conſoletur afflictos.

Locutusqꝫ eſt dominus ad moſen/dicens. Nomen eſt elohim/conſonū ſubiunctis de obſeruatione fœderis initi cum abraham iſhac & iahacob. ego dominus. Iuxta hebræū habet. ego iehouah. Aptiſſime ſe eſſe iehouah teſtatur/dicturus ꝙ hoc nomen nō indicauit priſcis patribus. qui apparui abraham iſhac ⁊ iahacob in deo omnipotēte. Iuxta hebræū habetur. in el ſadai. hoc eſt in forti uictore. Sunt enim ambo diuina nomina: alterum a fortitudine/alterum a uictoria ſumptum. Et eſt ſenſus ꝙ manifeſtauit ſe deus patribus quatenus ſignificatur tam nomine el ꝗ̄ nomine ſadai: hoc eſt ꝙ manifeſtauit eis ſe fortem & uictorem. manifeſtauit autē aduerſus omnes nocere eis uolentes: ut hiſtoria geneſis teſtatur. ⁊ nomen meum adonai non indicaui eis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ nomen meum iehouah non fuit notum ipſis. Sed occurrit ſtatim quæſtio duplex. Altera circa ueritatem horū uerborum, tum quia abrahæ fuit notum nomen iehouah quod dicitur tetragrammaton. nam geſi. 15. alloquitur deus abraham dicendo ego iehouah qui eduxi te &c̄. Et quod maius eſt/ante diluuiū hoc nomen fuit notum patribus tempore enos filii ſeth. nam in calce quarti cap. geneſis dicitur tunc cœptum eſt uocare in noīe iehouah. Altera quorſum hæc in hoc loco dicūtur: quia nō uidētur ad propoſitū.

¶ Solutio primæ quæſtionis eſt ꝙ hic non eſt ſermo de notitia nominis quantum ad ipſam uocem & quid nominis & confuſam notitiam ꝙ eſt proprium nomen dei (quo ad hæc enim notum fuiſſe patribus nomen iehouah non aduerſatur præſenti textui) ſed eſt hic ſermo de

noticia diſtincta rationis nominis iehouah.talem enim notitiam patres nõ habuerũt:ſed illam docuit deus moſen & per moſen filios iſrael/quando e rubo dixit ero qui ero:ut declaratũ eſt in cap. 3. Et cõſiſtit ſentẽtia in hoc ꝙ patribus manifeſtauit attributa ſua (fortitudinem/potentiam/ſapientiam/bonitatem & hmõi)& nõ manifeſtauit eſſentiã ſuam/patribus manifeſtauit communia ſibi & creaturis & nõ manifeſtauit quod ſibi ſoli proprium eſt. nam tam el q̃ ſadai attributa ſunt cõia deo & aliis:nomen autẽ meum iehouah mihi deo propriũ eſt & propterea meum. ¶ Solutio autẽ ſecũdæ eſt ꝙ deus manifeſtat per hæc uerba ꝙ pluris quodãmodo facit moſen & filios iſrael modernos q̃ patres antiquos:dũ eis cõmunicat notitiã ſui quam patribus negauit. Et fuit ualde opportuna hæc comparatio,ut afflicti iſraelitæ ex perceptione tãti doni ſperarẽt firmiter futurã liberationẽ. Pepigiq; fedus cum eis vt darem illis terrã chenaban/terram peregrinationis eorũ in qua fuerunt aduene. Ego audiui gemitũ filiorũ iſrael quo egyptij oppreſſerunt eos:⁊ recordatus ſum pacti mei. Ne abraham iſhac & iahacob ex negata eis notitia antedicta minus reputarẽtur/ſubiungit deus ꝙ pepigit fœdus cum eis & ad ſimilitudinem recordati deſcendit nunc uiſa afflictione populi:ut intelligant ꝙ ratione parẽtum priſcorũ miſeretur modernorũ filiorũ. Ideo dic filijs iſrael.ego dominus qui educã vos de ergaſtulo egyptiorum. Nomen eſt tetragrammaton. Et eſt uox affirmantis immo ad ſimilitudinem iurantis.nam in hebræo abſolute profertur:nec adiungitur relatiuum qui/ſed coniunctio &. Ita ꝙ abſolute dicitur ego iehouah.ac ſi dixiſſet loquor in autoritate & ueracitate quæ cõuenit mihi qui ſum iehouah. Propter quod apte ſubiungit & educã uos de ſub oneribus ægyptiorum. quod interpres tam hic q̃ inferius nõ inepte uertit ergaſtulum. ⁊ eruam de ſeruitute,ac redimam in brachio excelſo ⁊ iudicijs magnis:⁊ aſſumã vos mihi in populũ/⁊ ero vobis in deum. Iuxta hebræũ habetur nomen elohim. Et eſt ſenſus germanus. & accipiam uos mihi in populum/efficiam uos populũ meum (hoc eſt dignos uos reddam ut nomine & cura peculiari ſitis meus populus) uobis autẽ ego ero elohim:hoc eſt uos coletis me ut iudicẽ ut gubernatorem ueſtrum. Collige prudens lector quot quanta & qualia promittit deus tanq̃ ſub iuramento ad conſolationem afflictorum. Et ſcietis. experimento. ꝙ ego ſum dominus deus veſter qui eduxerim vos de ergaſtulo egyptiorum. Iuxta hebræũ habetur. ꝙ ego iehouah elohẽ veſter educens vos de ſub oneribus egyptiorum. De tempore eductionis loquitur,quo occiſis primogenitis & ſubmerſo parhone in mari rubro/cognouerunt ipſum deum ſummũ cultum ab eis eductorem eorũ eſſe. ⁊ induxerim vos. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ venire faciam vos in terram. Vnde patet ꝙ non refertur iſta particula ad uerbũ ſcietis:ſed quũ dixiſſet & ſcietis ꝙ ego educo uos/adiungit & faciam uos uenire in terrã promiſſam. Et hoc intellige quantũ eſt ex parte mea:hoc eſt ſm præſentem iuſtitiam.nam ſecus euenit propter impedimẽtum incredulitatis eorũ. duo enim tantũ uiri ex iſtis uenerũt in terrã illam:ut inferius narratur. ſuper quam leuaui manũ meã vt darem eam abraham/iſhac ⁊ iahacob. More principũ iurantium eleuatione manus loquitur deus/commemorãs ſe iuramẽto adhibito promiſiſſe abrahæ iſhac & iahacob terrã chenahan. Et quanuis iuramentũ hoc nõ inueniatur ſcriptũ alibi (ꝙ uidelicet fuerit exhibitũ ſingulis/abrahæ iſhac & iahacob) autoritas tñ huius cõmemorationis ſufficit. Licet exactius perſpectus textus nõ ſonet iuramẽtũ exhibitũ ſingulis,ſed iuramentũ adhibitũ ad dandum terrã illis tribus/abrahæ iſhac & iahacob.ad cuius uerificationem ſufficit ſemel iuratum eſſe ꝙ daret terram illis.ad quod ſufficit iuramentũ ſcriptũ geñ. 22. In quo &ſi nõ explicite implicite tñ ſignificatur etiã iahacob:ut poſtea deus ipſe explicauit apparendo iahacob.nã de iſhac præſente iuramẽto nulla eſt ambiguitas:quũ in ipſo promiſſum iam eſſet nomen ſeminis abrahæ. daboq; illã vobis poſſidendã ego dominus. Iuxta hebræũ hr̃. ego iehouah. Iurauit dare patribus:affirmat ſe daturũ iſtis. Et tamen nõ patribus nec iſtis dedit in ſeipſis/ſed in filiis:ut ſenſus intẽtus a deo per facta manifeſtetur. Verũ aduerte ꝙ in hebræo habetur dabo uobis hæreditatẽ/ubi uulgata æditio habet poſſidẽdam.modus ſiquidẽ manifeſtatur/uidelicet tanq̃ hæredibus meis: quod ad magnã dignitatem filiorũ iſrael ſpectat. Et repetit ſeipſum ſub proprio nomine adimpleturum, ut ſub proprio nomine quo omnibus diis præſtat ueneretur ab iſraelitis quos nouerat pronos ad idolatriam.

Narrauit ergo moſes omnia filijs iſrael:qui nõ acquieuerũt ei propter anguſtiã ſpũs ⁊ opus duriſſimũ. Locutuſq; eſt dominus ad moſen/dicens. Nomen eſt tetragrammaton cõſonans efficaciæ effectus quẽ prædicit. vade loquere ad parhonẽ regem egypti vt dimittat. pro. ⁊ dimittet/filios iſrael de terra ſua. Ecce effectus prædictus nõ obſtãte parhõis nouo grauamine. Reſpõdit moſes corã domino. Nomen eſt tetragrãmaton:ut intelligatur ꝙ ipſe eſſendi fons per ſeipſum audit uota noſtra. ecce filij iſrael nõ me audiũt, quõ audiet me parho? præſertim quũ ſim incircũciſus labijs. Iuxta hebræũ hr̃. ⁊ ego clauſus labijs. Non tertiũ defectum ſeu impedimentum intelligo (uidelicet oris linguæ & labiorũ) ſed illud idẽ impedimentũ oris reperi

Digitized by Google

& explicari in labiis. ita ꝙ & ex linguæ & ex labiorum mala diſpoſitione clauſus ſic reddebatur moſes ad loquendū ut oporteret ipſum eſſe tardæ locutionis. Et dixit hoc accumulando argumenta aduerſus ſui legationem ad parhonem. Locutuſq; eſt dominus ad moſen & aharon. Nomen eſt tetragrammaton: ad ſignificandum ꝙ illemet mittit utrunq; qui miſerat moſen. & dedit mandatū. Iuxta hebræū habetur. & præcepit eis ad filios iſrael & ad parhonē regem egypti/ vt educerēt filios iſrael de terra egypti. Tanq̄ legatio ſimplex minoris haberet/ adiungitur iuſsio cogens moſen & aharon ad legationē exequendam tum ad filios iſrael qui ob afflictionem renuebant audire, tum ad parhonē peiora molientem.

ISti ſunt principes domorum per familias ſuas. Aduerte hic ꝙ moſes intendens recenſere capita familiarum leui ſm familias ſuas uſq; ad moſen & aharon (ad manifeſtādū ex origine omnibus poſteris de quo moſe & de quo aharon eſt ſermo hic) in ſequentibus incipit a capitibus familiarū tam reuben q̄ ſimhon/ nec poſtea proſequitur capita familiarū iehudæ & aliorum filiorum iahacob. & mirū uidetur quū potuiſſet ſolius leui tribum per capita recenſere uſq; ad aharon & moſen/ cur meminerit duarū tribuū reuben & ſimhon & non aliarū? Solutio eſt ꝙ moſes nō ſolius tribus leui capita recēſuit/ ne putaret ꝙ illos ſolos magnipēderet tanq̄ ſoli eſſent principes. Meminit autē potius reuben & ſimhon q̄ aliorum, quia ambo erāt prius nati q̄ leui: ut commemorādo capita priorū tribuum/ manifeſtet ꝙ nō reputat capita filiorum leui præeminere aliis capitibus aliarū tribuū. Filij reuben primogeniti iſrael/ chanoch & phallu/ cheſron & charmi. he cognationes reuben. Filij ſimhon/ iemuel & iamin/ & ohad & iachin/ et ſochar et ſaul filius chenahanith. he cognationes ſimhon. Et hec nomina filiorū leui per generationes eorum/ gerſon & cehath et merari. Anni autē vite leui/ fuerunt centū trigintaſeptem. Filij gerſon/ libni et ſimhi per cognationes ſuas. Filij cehath/ hamram et iehar et chebron et huziel. Anniq; uite cehath centū trigintatres. Filij merari/ machli et muſi. he cognationes leui p gnationes ſuas. Et accepit hāram vxorē iochebed patruelē ſuā. Iuxta hebræū hr. amitam ſuam. Ita ꝙ mater moſis & aharon erat ſoror carnalis cehath patris mariti proprii. Et hinc patet ꝙ coniugiū cum amita nō eſt contra ius naturæ: ex eo ꝙ erat licitum in populo dei nulla neceſsitate cogēte ante legē moſis/ quæ prohibuit tale coniugiū. que peperit ei aharon et moſen et mariā. Superfluit & mariā. Fueruntq; anni vite hamram cētum trigintaſeptem. Filij quoq; iehar/ corach et nepheg et zichri. Filij quoq; huziel/ miſael et elſaphan et ſithri. Accepit autē aharon vxorē eliſehah filiā hamminadab ſororē nachſon. De tribu itaq; iehudæ accepit uxorem aharon nondū lata lege ut de ſua quiſq; tribu uxorē acciperet. que peperit ei nadab et abihu/ elhazar et ithamar. Filij quoq; chorach/ aſſir et elcana et abiaſaph. he ſunt cognationes corithæorum. At vero elhazar filius aharon accepit vxorē de filiabus putiel: que peperit ei pinchas. Hi ſunt principes familiarū leuiticarū per cognationes ſuas. Iſte eſt aharon & moſes. Huc tendit uniuerſa recenſita genealogia. quibus precepit dominus vt educerent filios iſrael de terra egypti per turmas ſuas. Nomen eſt tetragrammaton ratione iam dicta. proſequitur enim deſcriptionē perſonarū aharon & moſis. Et defert illi moſes prænominando ipſum, quia erat maior natu. poſtq̄ enim deſcripti ſunt ab origine, deſcribuntur a legatione diuina ad educendū filios iſrael de ægypto. Hi ſunt qui loquūtur ad parhonem regē egypti vt educant filios iſrael de egypto/ ipſe moſes et aharon. Deſcribuntur tertio a magnanimitate alloquendi parhonem ad educendū filios iſrael de ægypto.

IN die qua locutus eſt dominus. Iuxta hebræū habetur. Et fuit in die locutionis iehouah ad moſen in terra egypti. Hic deberet incipere capitulū ſeptimum. nam deſcriptis perſonis moſis & aharon, redit moſes ad ordinē hiſtoriæ ab allocutione diuina in terra ægypti exhibita quam cœperat narrare. ad continuandam ſiquidem hiſtoriā repetit illā allocutionem, narrādo quid fuit in illo allocutionis tempore poſt afflictionē populi grauatā. Et nominatur iehouah ratione dicta: ut ipſe ſcilicet fons eſſendi per ſeipſum curare hæc noſtra intelligatur. Et locutus eſt dominus ad moſen/ dicens. Nomen eſt tetragrāmaton ratione iam dicta. narratur uero ipſa allocutio dei ad moſen in ægypto ſuperius inchoata. ego dominus. Iuxta hebræū hr. ego iehouah: loquere ad parhonem regem egypti omnia que ego loquor tibi. Tanq̄ ſuperius incomplete retulerit ſermonem dei ad moſen, repetendo refert ex integro/ inchoans ego iehouah. Autoritatis ſunt uerba. proponit enim deus autoritatem ſuam moſi, ut reuereatur illam/ & abſq; dilatione exequatur quod præcipit. Et ait moſes corā domino. Nomen eſt tetragrammaton. & eſt repetitio ſuperius datæ reſponſionis deo a moſe. en incircunciſus labijs ſum. Iuxta hebræū habetur. ecce ego clauſus labijs, quō audiet me parho? Quod ſuperius iam expoſitum eſt. eſt enim repetitio impedimēti recitata non dicta corā deo. nā moſes bis narrat ad continuandam hiſtoriā quod ſemel a moſe reſpōſum eſt deo.

Digitized by Google

Dixitqꝫ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrãmaton, ut idẽ reſpondeat moſi ad quem ipſe confugerat. ecce conſtitui te deum parhonis. Iuxta hebræũ habetur. vide dedi te elohim parhoni. Excuſauerat ſe moſes ab officio legationis proſequendæ, tum ꝙ parho non eſſet eum auditurus/tum ꝙ ipſe eſſet clauſus labiis. reſpondet deus quo ad primum uide/attende & perpende in quali quantoqꝫ gradu conſtitui te. nam dedi te ut officio dei fungaris erga parhonem/ magnanimus eſto quia loco mei conſtitui te relatiue ad parhonem/non ibis tanq̃ inferior ſed tanq̃ ſuperior eo: utpote agens deum iudicem parhonis. ⁊ aharon frater tuus erit propheta tuus. Quemadmodum ego per prophetas loquor parhoni & populis, ita tu per prophetam aharon loqueris ad parhonem. ita ꝙ tu officio dei/aharon uero officio prophetæ fungetur. ¶ Vide lector quantum eleuet deus impedimentum loquelæ in moſe. reſpondendo enim ad impedimentum labiorum dat ei aharon non in interpretem quemadmodum dederat eundem relatiue ad iſraelitas, ſed eleuat eum in prophetam mediũ inter moſen & parhonem. Tu loqueris omnia que mando tibi: ille loquetur ad parhonem vt dimittat. pro. ⁊ dimittet/filios iſrael de terra ſua. Prædicit fructum legationis. quia tamen nõ ſtatim producetur hic fructus ſed mediantibus multis ſignis mirabilibus & iudiciis, ideo ſubiungit indurationem parhonis futuram & hæc multiplicanda. ⁊ ego indurabo cor parhonis, ⁊ multiplicabo ſigna ⁊ oſtenta mea in terra egypti: ⁊ non audiet vos. immittamqꝫ manum meam ſuper egyptum: ⁊ educã exercitus meos/populum meum/filios iſrael de terra egypti per iudicia maxima. Appellat ſigna ea quæ etiam magi parhonis fecerunt: miracula uero quæ nõ potuerunt magi efficere. iudicia autẽ eadem miracula quatenus fuerunt punitiones ægyptiorum. Et ſcient egyptii ꝙ ego ſum dominus, quum extẽdam manum meã ſuper egyptum ⁊ educam filios iſrael de medio eorum. Nomen eſt tetragrammaton. Et directe reſpondetur tum ad id quod dixerat moſes/parho afflixit populum tuum ex quo locutus ſum & non liberaſti eos. tum ad id quod dixerat parho neſcio iehouah & iſrael non dimittã. Scient inquit tunc ægyptii ꝙ ego iehouah in extenſione manus meæ ſuper ægyptum. hoc enim ſpectat ad tempus ultimæ plagæ.

Fecit itaqꝫ moſes ⁊ aharon: ſicut preceperat dominus ita egerunt. Nomen eſt tetragrammaton, ad ſignificandum ſummum imperium ſimpliciter & abſolute. Erat autẽ moſes octoginta annorum ⁊ aharon octogintatrium, quando locuti ſunt ad parhonem. Dixitqꝫ dominus ad moſen ⁊ aharon. Nomen quoqꝫ eſt tetragrammaton ratione iam dicta. Quum dixerit vobis parho/oſtendite ſigna. Vult deus ut non incipiant facere miracula niſi rogati. dices ad aharon. tolle virgã tuam/⁊ proiice eam coram parhone: ac vertatur in colubrum. Virga dei/ eademqꝫ uirga moſis, nũc primũ appellatur uirga aharon: eo ꝙ in prophetam eleuatus fuerit/ & uirga illa uirga prophetæ ad faciendum ſigna erat a deo inſtituta.

Ingreſſi itaqꝫ moſes ⁊ aharon ad parhonem/fecerũt ſicut preceperat dominus. Tulitqꝫ aharon virgam coram parhone ⁊ ſeruis eius: que verſa eſt in colubrum. Vocauit autẽ parho ſapientes ⁊ maleficos: ⁊ fecerunt etiã ipſi per incantationes egyptias ⁊ arcana quedam/ſimiliter. Sententia ſeruatur. in hebræo tamen dictio interpretata arcana/ſonat ſermonẽ ſecretũ. Hmõi enim locutione ſolent uti illi quos uocamus magos. nam tales incantatores in hebræo ſignificantur: qui forte nominati ſunt iannes & iambres. 2. ad timo. 3. Dico autẽ forte, quia neſcio an inter ſapientes an inter magos ſupputandi ſint. utroſqꝫ enim textus iſte dicit uocatos a parhone. ¶ Nec habetur ſimiliter, ſed ſic. Quod ideo dixerim ne quis fabricet ſuper aduerbium ſimiliter. Proiecerũtqꝫ ſinguli virgas ſuas, que verſe ſunt in dracones. Nõ eſt uertẽdum in dubium uirgas magorum uerſas in ſerpentes fuiſſe: quum textus eiſdem uerbis utatur narrando tranſmutationem uirgæ aharon & tranſmutationem uirgarum magorũ. uere enim mutatæ ſunt uirgæ in ſerpentes quemadmodũ uere mutata eſt aqua in ſanguinem/& uere productæ ſunt ranæ. Quod etiam ex eo patet ꝙ magi impotentes narrantur in textu ad faciendum quartum ſignum. hæc enim impotentia teſtatur ꝙ non ad apparẽtias ſed ad res ipſas faciendas dabant operam magi. Nec eſt impoſſibile opera dæmonum applicantiũ actiua paſſiuis/uerti cito uirgas in ſerpentes, nam uidemus aerem uerti in aquam ſtatim quũ aqua frigida ponitur in phiala uitrea æſtiuo tẽpore/quũ apparet tanq̃ ſudor extra phialam. Interceſſit etiã multum temporis ſpatium a uocatione magorum uſqꝫ ad proiectionem uirgarum coram parhone: in quo tempore operabantur dæmones, 'diſponendo uirgas per naturalia agentia/& ſic mutãdo ut poſtea proiectæ uerterẽtur in ſerpentes. Et hoc tanto poſſibilius eſt, quanto naturalia agentia plus poſſunt quatenus ſunt inſtrumenta ſubſtantiarum ſpiritualium q̃ poſſint uirtutibus propriis: ut de motu cœli philoſophi tradunt. ſed deuorauit virga aharon virgas eorum. In ſerpentes mutatas eſſe uirgas tam aharon q̃ magorum hæc uerba literæ teſtantur. nã quum eſſent in forma ſerpentiũ nominãtur uirgæ, ad ſignificandum ꝙ uere uirga ſerpens deuorauit

Digitized by Google

uirgas ſerpentes.hic enim eſt planus literæ ſenſus. Induratumqꝫ eſt cor pharaonis. Humanæ indurationis ratio in promptu eſt, quia ſignum factū nō excedebat uires ſecundarū cauſarum. ⁊ nō audiuit eos ſicut preceperat dominus. Iuxta hebræū habetur. ſicut locut⁹ eſt iehouah. Et poteſt referri uel ad ſignificandū indurationē pharaonis non affuiſſe ex improuiſo ſed prædictam a deo:uel ad ſignificandum ꝙ roboratum eſt cor pharaonis ad nō exequendum dimiſſionem populi quam dixerat deus.

Dixit autē dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrāmaton.& utitur moſes in hac miraculorum & plagarū materia hoc nomine frequenter propter rationes iam dictas: uidelicet quia nomen nouiter manifeſtatū/quia primū eſſendi principiū curam habet horū infimorum per ſingula ſingillatim/quia ipſe fons eſſendi eſt autor etiā pœnarū & mutationū omnium ad libitum. Quæ ideo dixerim ne oporteat in hac materia plagarum ægypti amplius repetere. Induratum eſt cor pharaonis ad nō dimittēdum populum:vade ad eū mane. Ecce egredietur ad aquas.⁊ ſtabis in occurſum eius ſuper ripā fluminis:⁊ virgā que cōuerſa eſt in draconem/ tolles in manu tua:dicesqꝫ ad eū.dominus deus hebræorū. Iuxta hebræū habetur. iehouah elohe hebræorū miſit me ad te/dicens. Iam reddita eſt ratio in cap. 3. huiuſmodi nominationis diuinæ. dimitte populum meum vt ſacrificet mihi in deſerto: ⁊ vſqꝫ in preſens audire noluiſti. Hec igitur dicit dominus/in hoc ſcies ꝙ ſim dominus. Vtrobiqꝫ eſt tetragrammaton. Quia dixerat pharao neſcio iehouah, ideo dicitur ei/in hoc ſcies (hoc eſt ſcire poteris) ꝙ ego iehouah. Ecce percutiā virga que in manu mea eſt aquam fluminis, ⁊ vertetur in ſanguinem. Mirabilis loquendi modus.nam nec moſi nec deo quadrant hæc uerba ſimul. nam nec moſes percuſsit uirga aquas,nec uirga erat in manu dei ſed moſis. Cōtextus tamē ſonat ꝙ ſunt uerba dei. ita ꝙ manū moſis appellat deus manū propriā: quia iam cōſtituerat moſen deū pharaonis. piſces quoqꝫ qui ſunt in fluuio morientur:⁊ computreſcent aque:⁊ affligentur egyptij bibētes aquam fluminis. Iuxta hebræū habetur. ad bibēdum aquas de riuo. In tota iſta plaga (quæ eſt prima inter decem plagas ægypti) nunq̄ nominatur flumen ſolitarie, ſed riuus qui pars fluminis eſt. Et ad literam ſignificatur ꝙ fatigabuntur ægyptii quum non poterunt bibere aquam riui ex quo ſoliti ſunt haurire aquam. Dixit quoqꝫ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton ratione dicta. Dic ad aharon. tolle virgam tuam:⁊ extēde manum tuam ſuper aquas egypti/⁊ ſuper fluuios eorū ⁊ riuos ac ſtagna ⁊ oēm congregationē aquarū eorū:vt vertātur in ſanguinem,⁊ ſit cruor in omni terra egypti tam in ligneis vaſis q̄ in ſaxeis. Hic eſt uere nomen fluminis adiunctum riuis paludibus & uniuerſaliter omni congregationi.per quam tam putei q̄ ciſternæ intelligi poſſunt.

Fecerunt itaqꝫ moſes ⁊ aharon ſicut preceperat dominus. Nomen eſt tetragrāmaton. Verum memēto moris moſis. nā prius ſcribit ſummarie integrū factū/dicēdo & fecerūt moſes & aharon ſicut præceperat deus: deinde ſcribit idem diſtinguendo factū per partes/& dicendo. Et eleuās virgā percuſſit aquā fluminis coram pharaone ⁊ ſeruis eius. Et ut dictum eſt/aqua riui eſt in hebræo.nō enim percuſsit tunc omnes aquas iuſſas percuti ſed duntaxat aquam riui coram pharaone. que verſa eſt in ſanguinem:⁊ piſces qui erāt in flumine mortui ſunt.computruitqꝫ fluuius: ⁊ non poterant egyptij bibere aquā fluuij:⁊ fuit ſanguis in tota terra egypti. Non eſt intelligendū fuiſſe hunc effectum tunc præſente pharone apud riuum ſed poſtea.moſes enim more ſuo ſcribit prius ex integro effectus/quāuis poſtea ſubſecutos.& propterea ad ſcribendū cōplete executionē aharon dicit multos effectus qui poſtea ſubſecuti ſunt:uidelicet mortē piſcium (nō enim ſtatim mortui ſunt piſces) & fœtorē/& expāſam conuerſionē aquæ in ſanguinē in uniuerſa terra ægypti. Quod ideo annotādum duximus, ut hinc habeatur ꝙ in promptu ſupererat aqua quam magi pharaonis uerterūt in ſanguinē.ſolus enim riuus ille uerſus erat tunc in ſanguinē. Feceruntqꝫ ſic malefici egyptiorū incantationibus ſuis. Et induratum eſt cor pharaonis:nec audiuit eos ſicut locutus eſt dominus. Auertitqꝫ ſe: ⁊ ingreſſus eſt domum ſuā,nec appoſuit cor ſuum etiā ad hoc. Foderūt autē omnes egyptij per circuitum fluminis aquam vt biberent. nō enim poterāt bibere de aqua fluminis. Quemadmodū inter aquarum parua uaſa artificialia/uaſa teſtacea & ſiqua erant ærea exempta fuerunt (quoniam ſola lignea & lapidea conuerſa ſunt in ſanguinem) ita aquæ puteales exemptæ fuerunt illæ quæ erant putei in potentia.nam expreſſe hic dicitur ꝙ ægyptii foderūt circa riuum ad habendum aquas pro potu/quia de aquis riui non poterant bibere. Et quoniam ægyptiorum tantū meminit, innuit ꝙ iſraelitæ non ſunt ex hac plaga afflicti.modus autem quo ab hac plaga euaſerunt/non eſt ſcriptus. Impletiqꝫ ſunt ſeptem dies. Quamuis non explicetur/ex præmiſſa tamen foſsione inſinuatur ꝙ ſeptem iſti dies ſpectant ad ſanguinem aquarum. Si enim ſtatim ceſſaſſet ſanguis/non oportuiſſet circumcirca fodere pro aqua. poſtqꝫ percuſſit dominus fluuium. Nomen eſt tetragrammaton.

Digitized by Google

CAPV.T .VIII.

D Jxitq̄ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. & mandatur ſecūda plaga/præmiſſa monitione parhonis. Jngredere ad parhonē: ⁊ dices ad eū. hec dicit dominus. Nomen eſt tetragrammaton. dimitte populum meum vt ſacrificet mihi. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ſeruient mihi. ſed parui refert. Si autē nolueris dimittere, ecce ego percutiā omnes terminos tuos ranis: ⁊ ebulliet fluuius ranas, que aſcendent ⁊ ingredientur domum tuam ⁊ cubiculum lectuli tui/ ⁊ ſuper ſtratum tuum/ ⁊ in domos ſeruorum tuorum/ ⁊ in populū tuum. Ad domos populi referendum eſt/& in populum tuum. nam primum tractat domos parhonis & ſeruorum/hoc eſt curialium & populi: deinde tractat de perſonis/dicendo & ad te & ad populum tuum & ad omnes ſeruos tuos. ⁊ in furnos tuos/ ⁊ in reliquias ciborum tuorum. Iuxta hebræum habetur. ⁊ in paſtas tuas. Significatur enim ꝙ non ſolum in habitacula hominum/ ſed etiam in ipſa uaſa tam in quibus fiunt q̄ in quibus coquuntur alimenta ingredientur ranæ. Et ad te ⁊ ad populū tuū ⁊ ad omnes ſeruos tuos intrabūt rane. Dixitq̄ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. Dic ad aharon. extende manum tuam. Iuxta hebræū habetur. inclina manum tuam in virga tua ſuper fluuios ⁊ ſuper riuos ac ſtagna: ⁊ educ ranas ſuper terram egypti. Non ſine uirga/plaga hæc facta eſt per aharon.

Extendit aharon manum ſuper aquas egypti: ⁊ aſcenderunt rane/operueruntq̄ terram egypti. Fecerūt autē ⁊ malefici per incātationes ſuas ſic: eduxeruntq̄ ranas ſuper terram egypti. Uocauit autē parho moſen et aharon: et dixit eis. orate dominū vt auferat ranas a me et a populo meo: et dimittam populum. Dictio interpretata dominum/eſt nomen tetragrammaton. Repleta terra ranis tam productis per aharon q̄ per magos, impotentibus magis extinguere ranas/rogat parho moſen & aharon ut placēt deum & auferat ranas/promittēdo dimittere populum. vt ſacrificet domino. Nomen quoq̄ eſt tetragrammaton. Dixitq̄ moſes parhoni. conſtitue mihi quando deprecer pro te. Iuxta hebræū habetur. gloriare ſuper me ad quando orabo pro te/et pro ſeruis tuis et pro populo tuo, vt abigantur rane a te et a domo tua et a ſeruis tuis et a populo tuo/et tantū in flumine remaneant. Autoritatem limitandi tempus exequendi petita/tribuit moſes parhoni. & hanc appellat gloriationem ſuper ipſum: quia gloriari poterat parho ꝙ ipſe definiret tempus impetrandi per moſen a deo miraculum hoc. Qui reſpondit. cras. Noluit in ſeptimū diē differri quemadmodū ſanguinem, ſed orādi ſpatium minimum conceſſit. eodem ſiquidem die quo ranæ repleuerunt ægyptum hora ueſpertina credimus ſermonem hunc fuiſſe, ex eo ꝙ moſes magnifacit promiſſionem hanc ſubiungendo. At ille. iuxta verbum tuum inquit faciam, vt ſcias ꝙ nō eſt ſicut dominus deus noſter. Iuxta hebræum habetur. ſicut iehouah elohe noſter. Hinc enim apparet ꝙ magnum promittebat opus quod nec magi poterant efficere nec natura. et recedent rane a te/et a domo tua/et a ſeruis tuis/et a populo tuo: et tantū in flumine remanebunt. De riuo eſt ſermo & de remanſione ranarum uiuarū: ut etiam ex hoc ꝙ deus quas uult occidet & quas uult ſeruabit/diuinum oſtendatur opus. Egreſſiq̄ ſunt moſes et aharon a parhone: et clamauit moſes ad dominum pro reſponſione ranarum quam condixerat parhoni. Tetragrammaton eſt. Feruorq̄ orationis internæ ſignificat̄ clamore. non enim externa uoce ſed interna ſupplicatione magna animi eleuatione in deū clamaſſe dicitur. Fecitq̄ dominus iuxta verbum moſis: et mortue ſunt rane de domibus et de villis et de agris. Tetragrammaton quoq̄ eſt dictio interpretata dn̄s. Et nulla uirgæ nulla manus moſis uel aharon operatio interceſſit: ſed deus ipſe ſolus operator miraculi ſignificatur. Congregaueruntq̄ eas in immenſos aggeres. Iuxta hebræū habetur. et congregauerunt eas aceruos aceruos. quod latine diceremus aceruatim. in multitudinem ſiquidem aceruorum redegerūt ægyptii mortuas ranas. et computruit terra. Quia nō combuſſerunt aceruos ranarum/fœtuit terra putreſcentibus ranis.

VIdēs autē parho ꝙ data eſſet requies/ingrauauit cor ſuū: et nō audiuit eos ſicut locutus erat dominus. Nomen eſt tetragrammaton. Dixitq̄ dominus ad moſen. Et hic quoq̄ eſt tetragrammaton. Loquere ad aharon. extende virgam tuam. Iuxta hebræum habetur. inclina virgam tuam et percute puluerem terre. Tertia eſt hæc plaga/nō ex aquis ut duæ priores ſed ex terra cōſurgens. Et hæc quoq̄ mediante uirga per aharon facta eſt. et ſint cinipbes in tota terra egypti. Dictionem hebraicam interpres reliquit intactam. & alii intelligunt quaſdam ſubtiles muſcas aculeo quaſi terebro lædentes: alii autē pediculos. Et quoniā hebræorum eſt hic ſecūdus ſenſus/& dictio hebraica eſt nota etiam mulierculis hebræis quo ad illius primitiuum chinna, amplectēdus eſt. Pediculorum itaq̄ exuberantia tanta ut defenſioni locum non relinqueret/intelligitur in hac tertia plaga tam hominibus q̄ beſtiis.

Feceruntq̄ ita. Et extendit aharon manum/virgam tenens: percuſſitq̄ puluerem terre: et facti ſunt cinipbes in hominibus ⁊ iumentis. Omnis puluis terre verſus eſt in cinipbes per to

tam terram egypti. Feceruntq; ſic malefici incātationibus ſuis vt educerēt cinniphes: ⁊ non potuerunt. erantq; cinniphes tam in hominibus ꝙ̃ in iumentis. Mirum eſt ꝙ dæmones non potuerint tam imperfecta animalia (quæ ex putri materia manifeſte generantur) producere. Potuit tamen hoc contingere ex eo ꝙ incantationes illæ non eſſent appropriatæ ad talem effe ctum/quamuis dæmones potuiſſent illum effectum efficere. & potuit contingere ex eo ꝙ impedita fuerit diuinitus potentia dæmonum. & hoc potius ſonant ſubiuncta. Et dixerunt malefici ad pharaonem. digitus dei eſt hic. Nomen eſt elohim. Nō attribuūt iehouah fonti eſſendi qui ſuper omnia eſt/ſed elohim (quod commune nomen eſt etiā ſpiritualibus ſubſtantiis) impedimentum artis ſuæ magi. fecerant enim ſigna tria (uidelicet ſerpentis/ſanguinis & ranarum) & deficientes in hoc (quarto quidē inter ſigna/tertio autē inter plagas) attribuūt diis ſuperioribus manum impedientem, ſignificatam a digito ad inſinuandum ꝙ tanq̄ dearticulata cura atq; opera ſuperiorum deorum impeditur ipſorum ars ab efficacia ſolita. Vtrum autem ex corde an ficte hoc dixerint ad excuſandos ſe/incertū eſt. Induratumq; eſt cor pharaonis: ⁊ non audiuit eos ſicut locutus erat dominus. Nomen eſt tetragrammaton. & idem nomen eſt quum ſubiungitur.

Dixit quoq; dominus ad moſen. Quarta hic incipit plaga. Cōſurge diluculo, et ſta coram pharaone (egredietur enim ad aquas) et dices ad eum. hec dicit dominus/dimitte populum meum vt ſacrificet mihi. Nomen eſt tetragrammaton. Et quāuis parui referat, ſcito tamen interpretem ſæpe mutare aduerbium ſic in pronomen hæc. & ſimiliter ſeruitutem in ſacrificium. Quod ſi non dimiſeris eum, ecce ego immittam in te ⁊ in ſeruos tuos ⁊ in populum tuum ⁊ in domos tuas/omne genus muſcarū: ⁊ implebuntur domus egyptiorum muſcis diuerſi generis, ⁊ vniuerſa terra in qua fuerint. Vbicunq; in hac quarta plaga legis omne genus muſcarum ſeu muſcas diuerſi generis ſeu muſca grauiſſima & breuiter muſcas/ex officina interpretum ſcito legi. nā in hebræo textu nullū animal nominatur, ſed dūtaxat mixtura. Aiunt. 70. interpretes introduxiſſe genus muſcarū, & uitio ſcriptorū introductas cynomyias: hoc eſt muſcas caninas. ¶ Quorum autē animalium mixtura fuerit/nō eſt certum. Hebræi doctores putant fuiſſe mixturam animaliū ſylueſtrium greſſibilium: nos autē in expoſitione pſalmorum ſecuti ſumus græcos & latinos. nunc autē perſcrutando ex propoſito textum proprium ex iis quæ in litera dicūtur/neutram ſequimur ſententiam. Duo nanq; de hac mixtura in litera annotauimus. Alterum ꝙ domus pharaonis & ægyptiorum implebūtur hac mixtura. & hinc apparet ꝙ non fuit mixtura animalium magnorum. unus enim leo ſufficit ad euertendam domū unam. Alterum ꝙ terra habitata ab ægyptiis fuit comeſta ab iſta mixtura. & hinc apparet ꝙ non fuerūt muſcæ/quæ principaliter moleſtæ ſunt perſonis hominum. nulla enim hominū læſio in perſonis ſed tantūmodo in domibus ſeu terra quam habitabāt ægyptii/ſignificatur. Dixi autē comeſta: quoniā ubi æditio uulgata habet corruptaq; eſt terra/iuxta hebræū habetur dictio ſignificās in genere deſtructionē ruinam & hmōi. Quam ideo ad ſpeciem comeſtionis traximus, quia dauid in pſal. 78. ſic expoſuit/dicendo mittet in eos mixturā & comedit eos. Ex quibus oībus probabilius apparet ꝙ fuerit mixtura animalium agreſtium quidem ſed paruorū. ut propterea dictum ſit in textu hebraico & etiā terram quam ipſi ſuper eam/ubi uulgata æditio habet & uniuerſa terra in qua fuerint. Ex agreſtibus igitur locis in terrā habitatam ab ægyptiis mixtura animalium paruorum (de quibus apte dicitur ꝙ mixtura eorū implebit domos) comedēdo deſtruentium ea quæ erant in domibus & ciuitate/uenit. Nec propterea excluduntur ab hac mixtura agreſtia uolatilia: ſed agreſtia uenenoſa quæ perſonis hominum nocent. Faciamq; mirabilem in die illa terram geſſen in qua populus meus eſt / vt non ſint ibi muſce, vt ſcias ꝙ ego dominus in medio terre: ponamq; diuiſionem inter populum meum ⁊ inter populū tuum. ⁊ cras erit ſignum iſtud. Dictio interpretata dominus eſt nomen tetragrammaton. & aptiſsime ut cognoſcatur ꝙ ego primum eſſendi principiū ego ſummus deus/ſic ſum ſupra omnia ut etiam ſim in medio terræ in qua habitatis faciēdo talem diſtinctionem inter terram habitatam ab iſraelitis & reliquam.

Fecitq; dominus ita. Nomen eſt tetragrāmaton. Nec per moſen nec per aharon (per quem factæ ſunt tres primæ plagæ) nec mediante uirga aut ſigno aliquo ſenſibili fecit deus hoc miraculum ut textus ſonat: ad tollendum occaſionem ſuſpicandi ꝙ in uirga eſſet uirtus faciendi mirabilia per magicas artes & non ipſe deus faceret miracula hæc. Et venit muſca grauiſſima in domos pharaonis ⁊ ſeruorum eius/⁊ in omnem terram egypti. corruptaq; eſt terra ab hmōi muſcis. Vocauitq; pharao moſen ⁊ aharon: ⁊ ait eis. ite ſacrificate deo veſtro in terra hac. Nomen eſt elohe. & pronomen eſt numeri pluralis/perinde ac dictum fuerit diis ueſtris. Monſtrant ſiquidē pharaonis uerba ipſum nō facere differentiā inter unitatem & pluralitatē deorū. & tentat cōcedere partem petitionis: uidelicet cōe ſacrificium totius populi iſrael/infra tamen

Digitized by Google

territorium ægypti. Ita ꝙ locũ negat petitum. **Et ait moſes. nõ poteſt ita fieri.** Iuxta hebræum
habetur. **non rectum ad faciendum ſic.** Non citat impotentiam/ſed non rectitudinem. Et ra
tionem non rectitudinis ſubiungit. **quoniã abominationes egyptiorũ immolabimus domino
deo noſtro.** Solita dei nomina ſunt. **iehouah elohe noſtro.** Et aſſertiue legenda eſt hæc par-
ticula. reddit enim rationem nõ rectitudinis: quia ea quæ abominantur ægyptii relatiue ad oc
ciſionem (hoc eſt quæ abominantur ægyptii occidi) ſunt ea quæ ſacrificabimus domino deo
noſtro. **Quod ſi mactauerimus ea que colunt egyptij coram eis/ lapidibus nos obruent.**
Iuxta hebræũ habetur. **Ecce ſacrificabimus abominationem egyptiorum in oculis eorum, et
non lapidabunt nos?** Interrogatiue legenda eſt hæc particula. in qua concluditur ratio non re
ctitudinis/ quia immineret nobis ex loco periculum lapidationis. Creditur autẽ ꝙ ideo abomi
nabile erat ægyptiis occidi oues/ quia colebant ouem ſeu arietem. abſtinebant etiã romanorũ
tempore ægyptii ab eſu animalium omnium lanatorum: iuxta illud. lanatis animalibus abſti-
net omnis menſa. **uiam trium dierũ pergemus in ſolitudinem: et ſacrificabimus domino deo
noſtro ſicut precepit nobis.** Nomina ſolita ſunt. **iehouah elohe noſtro.** uerũ futuri eſt tem-
poris. **ſicut dicet nobis.** Ad animalia immolãda refertur dicet: quoniã ut inferius ſubiunget/
neſciebant quid in ſpecie immolaturi eſſent: credendo tñ ꝙ ea quæ abominantur ægyptii occi
di/ immolanda eſſent, dixerunt ſupradicta tanq̃ facile euentura. **Dixitq; pharao. ego dimittam
vos vt ſacrificetis domino deo veſtro in deſerto, veruntamen ne longius abeatis: rogate pro
me.** Rectius loquitur q̃ paulo ante: dum nominat **iehouah elohe veſtro.** Et loco quidem
deſerti aſſentit uerbo potius q̃ animo: ut facta teſtantur. **Et ait moſes. egreſſus a te/ orabo do
minum: et recedet muſca a pharone/ et a ſeruis eius/ et a populo eius cras.** Nomen eſt tetra-
grammaton: ut non ceſſet teſtificari ꝙ ipſe ſummus deus eſt qui facit & tollit hæc ad libitum.
ſolummodo noli vltra fallere/ vt non dimittas populum ſacrificare domino. Tetragrãmaton
ſemper repetit propter rationẽ dictam. Et idem eſt nomen quũ ſubditur. **Egreſſusq; moſes
a pharone/ orauit dominum.** Et ſimiliter idem nomen repetitur dicendo. **Qui fecit iuxta ver
bum illius.** nam iuxta hebræũ habetur. **Et fecit iehouah iuxta verbum moſis. et abſtulit mu-
ſcas a pharone/ a ſeruis eius et a populo eius: non ſuperfuit nec vna quidem.** Non per uiam
occiſionis ſed per uiam ablationis ceſſauit mixtura ſic ut nec unũ quidem animal illius mixtu-
ræ remanſerit ibidem. & hoc ad cõteſtationem miraculi. **Et ingrauatum eſt cor pharonis: ita
vt nec hac quidem vice dimitteret populum.**

CAPVT .IX.

DIxit autẽ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrãmaton. & quinta deſcribitur
plaga: uidelicet mors animãtium terreſtrium/ quadrupedum/ gregalium/ ad hu
manos uſus. **Ingredere ad pharonem: et loquere ad eum. hec dicit dominus
deus hebreorum.** Solita nomina ſunt. **iehouah elohe hebreorum.** quorũ ſu
perius ratio reddita eſt. **dimitte populum meũ vt ſacrificet mihi. Quod ſi adhuc
renuis et retines eos, ecce manus mea erit ſuper agros tuos et ſuper equos.**
Iuxta hebræũ habetur. **ecce manus iehouah erit in pecore tuo quod in campo: in equis/ in aſi
nis/ in camelis/ in bobus et in ouibus peſtis grauis valde.** Primũ enim more ſuo moſes uni-
uerſum comprehendit animal in genere: deinde per partes diſtinguit. Vbi aduerte ꝙ in ſola
animalia cãpeſtria ſæuitura peſtis dicitur. **Et faciet dominus mirabile inter poſſeſſiones iſrael,
et poſſeſſiones egyptiorum, vt nihil omnino pereat ex his que pertinent ad filios iſrael.** Hic
quoq; eſt nomen tetragrammaton. & ſimiliter quum dicitur. **Conſtituitq; dominus tempus/
dicens.** Et ſimiliter quum ſubditur. **cras faciet dominus verbum iſtud in terra.** repetitur
enim tetragrammaton etiam ſubiungendo.

Et fecit dominus verbum hoc altera die. Vbi aduerte ꝙ nec moſes nec aharon nec inſtru-
mentum aliquod in hac quinta plaga interuenit eadem ratione qua nec in quarta. **Et mortuaq;
ſunt omnia animantia egyptiorum.** Duplex poteſt eſſe ſenſus. Alter ut li omnia determinet
animantia. & ſic ſignificaretur ꝙ omnes equi/ aſini/ oues &c. in campo mortui fuiſſent: quod
aduerſari uidetur ſubiunctis in ſeptima & decima plaga. nam in ſeptima plaga commemoran
tur animantia in agro: & in decima commemorãtur primogenita animalium occidenda. Nec
ſufficienter reſpõderetur ꝙ poſt iſtam quintam plagam aliunde in ægyptum addrecta fuerint
ſimilia animalia. temporis enim breuitas obſtare uidetur. Nam infra annũ unũ omnes decem
plagas illatas fuiſſe/ teſtatur ſupputatio annorũ uitæ moſis. octogenarius ſiquidem erat moſes
quum allocutus eſt pharonem incipiens ſigna facere: ut patet exo. 7. centũ autẽ & uiginti an-
norum erat qñ mortuus eſt: ut patet deute. ult. & perſpicuũ eſt quadraginta annis fuiſſe ipſum

cum

cum populo iſrael ex ægypto egreſſo. Nõ quadrat igitur ſenſus iſte literæ. ¶ Alter ſenſus eſt ut li omnia determinet ægyptiorũ. perinde ac dictũ fuiſſet & mortua ſunt animãtia/faciẽdo ibi punctũ, & ſubiungẽdo oĩa ægyptiorũ. ita ꝙ determinat̃ ꝙ animantia quæ mortua ſunt/omnia erãt ægyptiorũ. In cuius ſenſus teſtimoniũ ſubiũgitur. de animãtibus vero filiorũ iſrael nihil omnino periit. Et hic ſenſus tanq̃ cõſonus & huic literæ & ſubiũctis oĩbus/amplectẽdus eſt: qm̃ nõ ſignificatur oĩa ægyptiorũ animãtia in agro periſſe: ſed graui ualde peſte multa mortua ſola/hoc eſt illæſis animãtibus iſraelitarũ. Et miſit pharao ad vidẽdũ: ⁊ ecce nihil erat mortuũ de his que poſſidebat iſrael. Ingrauatumq̃ eſt cor pharaonis: ⁊ nõ dimiſit populum.

Et dixit dominus ad moſen ⁊ aharon. Nomẽ eſt tetragrãmaton. & hinc ſexta incipit plaga ulcerũ cũ inflatione/cõis hominibus & iumẽtis. Tollite plenas man⁹ cineris de camino. Iuxta hebræũ hr̃. tollite vobis plenos pugillos veſtros ſufflationis fornacis. Nulla camini fit mẽtio. nec exprimitur cinis aut fuligo: ſed materia illa ſignificatur quam uis flãmæ fornacis eleuat quaſi ſufflans: quæ materia cadit extra fornacẽ quũ non amplius attingit̃ ab impetu eleuantis flãmæ. Et uidet̃ materia nõ tã grauis ut cinis/nec tã leuis ut aſcendẽs fumus, ſed media. Et idẽ intellige quotiẽs inferius in hac plaga repetit̃ cinis camini. ⁊ ſpargat illũ moſes in celũ corã pharaone. Ambo incipiũt hoc miraculum (dum uterq̃ iubetur implere pugillum illius materiæ) ſolus autẽ moſes ſpargendo perficit actionẽ. Et hoc eſt primũ ſignum in quo moſes per ſeipſum immediate cooperatus eſt. ſitq̃ puluis ſuper omnem terram egypti, ⁊ ſint in hominibus ⁊ iumẽtis vlcera ⁊ veſice turgentes in tota terra egypti. Duo effectus ſecuturi prædicuntur. alter pulueris non in aliqua parte ſed in tota terra ægypti. alter ulcerum inflatorum tam in hominibus q̃ in iumentis.

Tuleruntq̃ cinerem de camino/et ſteterũt corã pharaone: et ſparſit illũ moſes in celũ: factaq̃ ſunt vlcera veſicarũ turgentiũ in hominibus et iumentis. nec poterãt malefici ſtare corã moſe propter vlcera que in illis erãt. Hinc apparet perſeuerãtia magorũ aduerſus moſen: & ꝙ non credebant ipſum ſummũ deũ qui eſt fons eſſendi facere hæc mirabilia/ſed aliquos dæmones. ⁊ in oĩ terra egypti. Non dicit in oĩbus hoĩbus ægypti. erat ſiquidem lues hæc ſparſa per uniuerſam ægyptũ: uerumtñ non in ſingulis hoĩbus nec in ſingulis iumẽtis ſed in multis. Indurauitq̃ dominus cor pharaonis. Nomen eſt tetragrãmaton. In quinq̃ præcedẽtibus plagis nõ eſt noĩatus dñs indurãs: ſed in hac ſexta dicit̃ iehouah indurãs/ad ſignificandũ ꝙ ſubtractione grãæ diuinæ fiebat hæc induratio. Quã ſcito in hebræo nõ uocari indurationẽ ſed roborationẽ cordis. & hoc intellige ubiq̃ tã in præcedẽtibus q̃ in ſequẽtibus de induratione cordis pharaonis. ad ſimilitudinem ſiquidem roboris eſt reſiſtere deo loquẽti per prophetas ſuos/per ſigna/per plagas &c̃. et nõ audiuit eos ſicut locutus eſt dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. Et ſimiliter quum ſubiungitur.

Dixitq̃ dominus ad moſen. Et hinc incipit ſeptima plaga grãdinis & ignis. Mane conſurge et ſta corã pharone: et dices ad eũ. hec dicit dñs deus hebreorũ. Solita ſunt noĩa. iehouah elohe hebreorũ. quorũ iam ratio reddita eſt. dimitte populũ meũ vt ſacrificet mihi: quia in hac vice mittã. Iuxta hebræũ habet̃. quia hac vice ego mittens. ut ex præſentis tpis participio intelligamus ſignificari per hãc uicẽ uniuerſam hanc aggreſſionẽ liberãdi iſrael de ægypto. ita ꝙ comprahẽdit & præteritas & futuras plagas tanq̃ ſub una continuata miſſione. hoc enĩ ſignificat ego mittẽs. oẽs plagas meas. Nõ dicit oẽs plagas/ſed apponit meas: quia non oẽs plagas abſolute ſed oẽs ſuas (hoc eſt a ſe decretas) mittit. ſuper cor tuũ et ſup̃ ſeruos tuos et ſup̃ populũ tuũ. Parui refert ꝙ in hebræo nõ habet̃ ſuper/ſed ad. Nõ dicit ad perſonã tuã ſed ad cor tuũ: qm̃ nunq̃ læſit perſonã pharonis, niſi qñ demũ ſubmerſit eũ in mari. Et tunc etiã mortẽ illã miſit prius ad cor eius. uidit enim pharo oẽs decẽ plagas/& uidit ſe & ſuos ſubmergi in mari: & ſingula affecerũt cor eius triſtitia. Vt ſcias ꝙ nõ ſit ſimilis mei in omni terra. De ſciẽtia experimẽtali eſt ſermo/ut experimẽto cognoſcas ꝙ nõ ſolũ homo ſed nec deus aliquis alius ueneratus in quacunq̃ parte mũdi/eſt ſicut ego. Nũc enĩ extendens manũ percutiã te et populũ tuũ peſte: peribiſq̃ de terra. Iuxta hebræũ habetur. Quia nunc miſi manũ meã/et percuſſi te et populũ tuũ in mortalitate: et fuiſti deletus e terra. Prius narrauit ſe mittẽtem plagas decẽ ut experiẽtia diſcat pharo &c̃. modo narrat ultimũ ſuppliciũ ſubmerſionis in mari ipſius pharonis & populi eius. Prædicit aũt illud nõ ut futurũ ſed ut præteritũ ut factũ propter certitudinẽ euentus, ad ſignificãdum factũ iam eſſe in decreto diuinæ iuſtitiæ. Et appellauimus ſubmerſionẽ illã mortalitatẽ, quia carere uidemur uocabulo proprio reſpondente dictioni hebraicæ ſignificãti (ut aiunt) cladem emiſſam a deo. & iſtamet dictio ſcribitur ſuperius in quinta plaga qua mortua ſunt campeſtria aĩalia. Idcirco autẽ poſui te vt oſtendã in te fortitudinem meam. Iuxta hebræũ habetur. Et certe propter hoc feci ſtare te/propter facere videre te robur meũ. Nihil dicitur de peccato pharonis, ſed perſona eius demonſtratur per pronomen te.

Non dicit feci ſtare peccatũ tuum aut indurationẽ tuam/ſed feci ſtare te:ut nullus ſit quæſtio-
ni locus de ordine huius effectus ad finem utrunq; ſubiũctum. primus nanq; finis eſt ut parho
experiẽdo uideat diuinæ potẽtiæ robur:alter eſt ut enarretur nomen dei in uniuerſo terrarum
orbe. Et utrunq; adimpletũ uidemus. Adhuc retines populũ meum. Iuxta hebræũ habetur.
adhuc tu calcas in populo meo, ⁊ nõ vis eum dimittere. Ad ſimilitudinẽ ſiquidem calcantis
opprimẽdo detinebat populũ iſrael. En pluam cras hac ipſa hora grãdinem multam nimis.
Iuxta hebræũ habetur. ecce ego pluere faciens in tempore craſtino grãdinem grauem valde.
Et explicatur grauitas tum ex ſingularitate q̃ nunq̃ fuerit in ægypto ſimilis:tũ ex effectu mor
tis hominum & iumentorũ in agro. qualis nõ fuit in egypto a die quo fundata eſt vſq; in pre
ſens tẽpus. nũc ergo mitte/⁊ cõgrega iumenta tua ⁊ omnia que habes in agro. homines enim
⁊ iumenta et omnia que inuenta fuerint foris ⁊ nõ reducta in domũ/cecideritq; ſuper ea gran
do, morientur. Qui timuit verbũ domini de ſeruis pharaonis, fecit confugere ſeruos ſuos ⁊ iu
menta in domos. Nomen eſt tetragrammaton. Et ſimiliter quum ſubiũgitur. qui autẽ negle
xit ſermonem domini, dimiſit ſeruos ſuos et iumenta in agris. Et ſimiliter quum ſubditur.
Et dixit dominus ad moſen. extẽde manũ tuam in celum. Iuxta hebræũ habetur. ſuper celos.
Nec ſitus ſed uirtus ſignificatur ſuper cœlos:hoc eſt aerẽ in quo generantẽ grãdines. Quanuis
etiã poſsit intelligi extẽſio manus ſuper aerem ſm ſitũ. ut non fuerit extẽſio directa ſurſum ſed
directa lateraliter:ſic enim eſſet ſuper aerem ſitualiter. vt fiat grando in tota terra egypti: ſu-
per homines ⁊ ſuper iumẽta ⁊ ſuper omnẽ herbã agri in terra egypti.

Extenditq; moſes virgam in celum. Et hic quoq; habetur ſuper cœlos. & habetur prono-
men ſuam. Ita q̃ moſes extẽdit manum cum propria uirga, ut appareat hoc miraculũ factum
a deo non mediante aharon ſed moſe & uirga eadem:ut miniſterialis autoritas moſis etiã in ſu
periore aeris regione appareat ſenſibiliter. ⁊ dominus dedit tonitrua. Iuxta hebræũ habetur.
⁊ iehouah dedit voces/⁊ grãdinem. Proculdubio per uoces intelligũtur tonitrua. in hebræo
tamen in tota iſta plaga nõ legitur tonitrua ſed uoces. ac diſcurrentia fulgura ſuper terram.
Iuxta hebræũ habetur. ⁊ iuit ignis ad terrã. Omnia more ſuo moſes ſummarie prænarrat:
grandinem/tonitrua & ignẽ uſq; ad terrã euntem. deinde per partes exequitur. Nec eſt ſermo
de igne coruſcãte in tonitruo: q̃m ille micãdo ad nos uenit:hic autẽ ignis ipſe ueniebat ad ter-
ram, & erat proculdubio exhalatio accenſa proiecta ex aere ad terram, ut ſubiuncta teſtantur.
Pluitq; dominus grandinem ſuper terrã egypti. Nomen eſt tetragrammaton. & exequitur
moſes per partes/incipiendo a grãdine:apponendo ſuper terrã ægypti/in qua non eſt tanta fri
giditas ut poſsit in aere generari pluuia:multoq; minus poteſt generari grando. ⁊ grando et
ignis mixta pariter ferebantur. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fuit grando ⁊ ignis apprehenſus
inter grandinem. Duplex miraculum: & q̃ talis grando fuerit in ægypto/& q̃ ſimul cũ gran
dine fuerit ignis. Et hinc apparet q̃ uiolento motu deſcẽdebat ignis cũ grandine ad terram. ad
ſignificãdum enim uiolentiam motus ignis deorſum/dicitur q̃ ignis fuit appræhenſus ſeu ca
ptus inter grandines. quanuis nec ſic plene exprimatur participiũ hebraicum a tollendo dedu
ctum. Deinde immediate in hebræo ſubditur. grauis valde, cui non fuit ſimilis in tota terra
egypti/ex quo fuit in gentẽ. Quod uulgata æditio explicat. tanteq; fuit magnitudinis quãte
ante nunq̃ apparuit in vniuerſa terra egypti/ex quo gens illa condita eſt. Narratur enim ad-
impletum quod prædixerat deus. Et percuſſit grãdo in tota terra egypti cuncta que fuerunt
in agris / ab homine vſq; ad iumẽtum. cunctam herbam agri percuſſit grando: ⁊ omne lignum
regionis confregit. Tantũ in terra ghoſen vbi erãt filij iſrael/grãdo nõ cecidit.

Miſitq; pharao: ⁊ vocauit moſen ⁊ aharon/dicẽs ad eos. Peccaui etiam nunc: dominus iu
ſtus. Iuxta hebræũ habetur. iehouah iuſtus: ⁊ ego ⁊ populus meus impij. Cõfitetur ſaltem
ficte q̃ ipſe fons eſſendi iuſte punit eum. Orate dominum vt deſinãt tonitrua dei ⁊ grando.
Iuxta hebræũ habetur. Placate iehouah, ⁊ ſufficiet de eſſe voces elohim ⁊ grãdinem. Du-
plex eſt ſenſus. uel ſignificãdo effectum placationis diuinæ:uidelicet ut ſufficiant hæc tonitrua
& grando/& non protrahantur amplius. uel ſignificando effectum futurum in ſeipſo pharo-
ne:uidelicet q̃ placato deo ſufficiet notitia de eſſe uoces elohim: hoc eſt q̃ ſint uoces & gran-
do elohim/hoc eſt iuſti iudicis quem iam dixerat iehouah. nolo ampliorem notitiam de iſtis
effectis q̃ ſint iuſti iudicis dei ſummi. ⁊ dimittam vos, ⁊ nequaq̃ hic vltra manebitis. Ait mo
ſes. quũ egreſſus fuero de vrbe, extendam palmas meas ad dominum. Nomen eſt tetragram
maton. & conſidera uſum extendendi manus uerſus cœlum orando. ⁊ ceſſabunt tonitrua/⁊
grando non erit vltra:vt ſciatis q̃ domini eſt terra. Iuxta hebræum datiui caſus eſt iehouah,
ad ſignificandum q̃ deo incumbit cura terræ. ſummi enim dei prouidentia circa hæc terrena
ſignificatur. Noui autẽ q̃ tu ⁊ ſerui tui necdum timeatis dominum deum. Iuxta hebræũ hr̃.
adhuc non timebitis a faciebus iehouah elohim. Prædicit eis q̃ ceſſante grãdine/adhuc non

Digitized by Google

timebunt præſentiam ſummi dei iudicis:hoc eſt iudicia plagarum harum exercentis. ⁊ Linum ergo ⁊ hordeum leſum eſt:eo ꝙ hordeum eſſet virens. Iuxta hebræũ habetur. primitiuum. Redditur enim ratio læſi hordei,eo ꝙ prius matureſcit/& iam in ſtatu erat nõ hærbæ ſed forte plus ꝗ calami. Nam de lino ſubiũgitur ꝙ etiam læſum eſt quia erat in ſtatu calami.grãdo enim frangendo calamos impediebat uegetationem. ⁊ linum iam folliculos germinaret. Triticum autem ⁊ far. Nonnulli legunt/& ſpelta . ſed parui refert. non ſunt leſa : quia ſerotina erant. Egreſſusq̃ moſes a pharone ciuitatem/extendit manus ſuas ad dominum. Nomen eſt tetragrammaton. ⁊ ceſſauerũt tonitrua ⁊ grando:nec vltra ſtillauit pluuia ſuper terram. Videns autẽ pharo ꝙ ceſſaſſet pluuia ⁊ grando ⁊ tonitrua,auxit peccatum:⁊ ingrauatũ cor ſuum ipſe ⁊ ſerui eius. Hactenus de corde parhonis fuit ſermo , modo adiungitur cor curialium:ut manifeſtetur culpa communis. ⁊ induratum eſt cor pharonis:nec dimiſit filios iſrael ſicut locutus erat dominus per manum moſis. Nomen eſt tetragrammaton.

CAPVT .X.

E T dixit dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton.& hinc octaua incipit plaga locuſtarum : cui magnum præmittitur monitorium. Ingredere ad pharonem.ego enim induraui cor eius ⁊ ſeruorum illius vt faciam ſigna mea hec in eo. Iuxta hebræũ habetur. in prope ipſum. Omnia enim hæc ſigna facta ſunt prope parhonem. Et quoniã induratio cordium non eſt actio dei poſitiua/ſed eſt negatio gratiæ diuinæ,nihil prohibet huiuſmodi negationem ordinari ad efficientiam miraculorum:quum neutrum ſit malum/& utrunq̃ ſit a deo. ⁊ narres in auribus filii tui ⁊ nepotum tuorum quoties contriuerim egyptios. Iuxta hebræum habetur. ꝙ illuſi in egypto/et ſigna mea que feci in eis. Ad ſimilitudinem illudentis manifeſtat deus ſe facere hæc ſigna:hoc eſt tanꝗ iocoſo contemptu parhonis feci hæc in ægypto. Et uere ſigna omnia uſq̃ ad mortem primogenitorum excluſiue/relata ad diuinam omnipotẽtiam, ſimilitudinem habent illuſionis:quaſi nõ ſerio ſed ioco affixerit deus parhonẽ & ægyptios.leuia enim omnia effecit/modo lædẽdo & quaſi ſtatim tollendo læſionẽ. Ita ꝙ & ex parte leuitatis plagarũ & ex parte ceſſationis/ſimilitudo iocoſæ afflictionis potius ꝗ rei geſtæ ſerio a ſummo deo potente maximas plagas infligere apparet.& propterea illuſio uocatᵣ ægypti. Et manifeſtauit deus hanc illuſionis rationẽ narrandã in ſucceſſu generationũ iſrael/ut diſcerent poſteri ꝙ non ex impotẽtia immiſit deus has plagas paruas & tot uicibus abſtulit : ſed ex ſapiẽtia uolẽtis primo ignominiã illuſionis exercere in ægypto & demum punire. more principum qui nobilem aliquem aliquanto tempore illuſoria afflictione afficiunt/& demũ occidunt. ⁊ ſciatis ꝙ ego dominus deus. Iuxta hebræũ habetur. ꝙ ego iehouah. Hic eſt finis/ut populus iſrael etiam in poſteris ſuis cognoſcat ꝙ ego qui facio hæc ſigna ſum ipſe fons eſſendi.

Introierunt ergo moſes et aharon ad pharonem : ⁊ dixerunt ad eum . hec dicit dominus deus hebreorum. Solita ſunt nomina. iehouah elohe hebreorum. iam ſuperius expoſita. Vſq̃quo non vis ſubiici mihi? Parui refert ꝙ in hebræo habetur. vſq̃quo renuiſti ad humiliandum te a faciebus meis. Humiliauit ſe parho coram hominibus & non coram deo/qui intuetur cor . & propterea deus dicit ꝙ renuit ad humiliare ſeipſum a facie ipſius dei. Et inſinuatur per hoc ꝙ humiliatio parhonis coram moſe non ſolum fuerat ficta , ſed etiam ꝙ non proceſſerat ex timore præſentiæ diuinæ(quam ſignificat facies dei) ſed aliunde : puta ex timore afflictionum quas putabat magicis artibus fieri a moſe. dimitte populum meum vt ſacrificet mihi. Si autem renuis dimittere eum , ecce ego inducam cras locuſtam in fines tuos, que operiet ſuperficiem terre : nec quicq̃ terre apparebit , ⁊ comedetur quod reſiduum fuit grandini. Non detrahit ueritati literæ ut intelligatur humano more ſeu hyperbolice dictum ꝙ nihil terræ apparebit.ſat eſt ueritati tam ingens multitudo ut totam fere terram cooperiret. Corrodet enim omnia ligna que germinant in agris : ⁊ implebit domos tuas ⁊ ſeruorum tuorum ⁊ omnium egyptiorum ,quantum non viderunt patres tui ⁊ aui tui ex quo orti ſunt ſuper terram vſq̃ in præſentẽ diem. Auertitq̃ ſe/et egreſſus eſt a pharone. Dixerunt autẽ ſerui pharonis ad eum. vſq̃quo patiemur hoc ſcandalum? Afflictiones appellant ſcandalum:eo ꝙ frequenter uelut impingentes ægyptii cadebant,modo in potu/modo in iumẽtis/modo in ulceribus &c̃. dimitte homines vt ſacrificẽt domino deo ſuo. Noĩa ſolita ſunt. iehouah elohe ſuo. totiens declarata. nõne vides ꝙ perierit egyptus? Reuocaueruntq̃ moſen ⁊ aharon ad pharonẽ: qui dixit eis.ite ſacrificate domino deo veſtro. Eadẽ ſunt noĩa. iehouah elohe veſtro. quinam ſunt qui ituri ſunt? Ait moſes. Cũ pueris noſtris et ſenioribus pergemus/cũ filiis ⁊ filiabus/cũ ouibus ⁊ armentis. eſt enim ſolemnitas domini dei noſtri. Iuxta hebræũ hꝛ. quia feſtũ iehouah

Digitized by Google

nab nobis. Ratio quare omnes ire debent redditur/ex hoc ꝙ imminebat eis feſtum ſummi dei. ad huiuſmodi enim feſtum oportet omnes conuenire eo ꝙ iehouah dat eſſe omnibus. Et reſpondit parbo. ſic dominus ſit vobiſcum quomodo ego dimittam vos ⁊ paruulos veſtros. Dictio interpretata quomodo ſonat ſicut. & dominus eſt iehouah. Et eſt ſermo imprecatorius mali: uidelicet ꝙ deus nō ſit cum eis. loquitur enim parho imprecando ſolito imprecandi modo apud uulgares etiam hodie. Et tendit ſenſus ad hoc ut quemadmodum ego non dimittam uos ita nec deus ſit uobiſcum. dicit enim affirmatiuas intendēdo negatiuas: quoniā ſic eſt mos loquendi in tali imprecationis modo. cui dubium eſt ꝙ peſſime cogitetis? Iuxta hebræū hr̄. videte ꝙ malum cōtra facies veſtras. Rationem reddit parho imprecationis/nitēdo conuincere moſen & aharon ꝙ machinantur ad malū. nam in hoc ipſo ꝙ uolunt omnes etiā paruulos ſecum ducere, uidere clare poſſunt ꝙ nō ad ſacrificandū ſed ad totaliter recedendum tendunt. & hoc appellat malum ad quod directe tendunt facies eorum. Nō fiet ita: ſed ite tm̄ viri ⁊ ſacrificate domino. Nomen eſt tetragrammaton. hoc enim ⁊ ipſi petiſtis. Occaſionē accepit huius petitionis parho ex eo ꝙ a principio petierant licētiam eundi in deſertum itinere trium dierum ad ſacrificandum domino. quia enim paruuli idonei non erant ad ſacrificādum, ideo dicit hoc enim & ipſi petiſtis/interpretando petitionem eorum pro idoneis ad ſacrificandum. Statimq; eiecti ſunt de conſpectu parbonis.

Dixit autē dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. extēde manum tuam ſuper terram egypti ad locuſtam vt aſcendat ſuper eam. Iuxta hebræū habetur. ⁊ aſcendet ſuper terram egypti. Ex inferiori ergo regione ſignificatur uētura locuſta. ⁊ deuorabit omnem herbam que reſidua fuit grandini. Deficiunt aliquæ dictiones. legendū eſt. omnem herbam terre/omne quod fecit remanere grando. Prædicitur ꝙ non ſolum uniuerſa hærba ſed etiam quicquid illæſum fuit a grandine conſumendum eſt a locuſta. Et extendit moſes virgam ſuper terram egypti. Et hanc quoq; plagam per moſen mediante ſolita uirga effecit deus. ⁊ dominus induxit ventum vrentem. Iuxta hebræū habetur. ⁊ iehouah duxit ventum orientalem in terrā tota die illa ⁊ nocte. Non ſignificatur ꝙ a meridie ſed ab oriente aſcēderunt locuſtæ. Et mane facto, ventus vrens. pro. orientalis/leuauit locuſtas. Que aſcenderūt ſuper totam terram egypti: ⁊ ſederunt in cunctis finibus egyptiorum innumerabiles. pro. graues valde. Non ad pondus/ſed ad efficaciam refertur grauitas maxima. quales ante illud tempus nō fuerunt nec poſtea future ſunt. Intelligo in terra ægypti. Operueruntq; vniuerſam ſuperficiem terre vaſtantes omnia. Iuxta hebræū habetur. ⁊ obſcurata eſt terra. Tanta deſcribitur multitudo ꝙ partes aeris propinqui terræ obſcuratæ ſunt/tanq̄ nube locuſtarum operiente eas. Deuorarunt igitur omnē herbā terre/⁊ omnē fructū ligni quē reliquerat grando: nihilq; oīno relictum eſt virens in lignis ⁊ in herbis agri in tota terra egypti.

Quamobrē feſtinus parbo vocauit moſen ⁊ aharon: et dixit eis, peccaui domino deo veſtro. Solita ſunt noīa. iehouah elohe veſtro/⁊ vobis. Verū dicit/ſed nō ex corde. Sed nūc dimitte. Deficit. obſecro/peccatū meum ſolū hac vice. Vere ſcriptū eſt. eſt qui nequiter ſe humiliat/& interiora eius plena ſunt dolo. et rogate dominū deū veſtrū. Solita noīa ſunt. iehouah elohe veſtrū. Dixerat ſe peccaſſe & deo & uobis. & propterea poſtq̄ placauit illos petēdo ueniam/rogat ut placent deum. vt auferat a me mortē iſtā. Vere erat mors uegetabiliū. Egreſſuſq; eſt moſes de cōſpectu parbonis: et orauit dominū. Nomē eſt tetragrāmaton. & idem nomen ſubiungit dicendo. et vertit iehouah ventū a mari fortē valde. Vbi uulgata æditio habet. Qui flare fecit ventū ab occidēte vehemētiſſimum. Aiunt enim mare eſſe occidētale ægypto. & propterea interpres pro claritate ſenſus/loco maris ſcripſit occidens quod e regione eſt maris rubri. ⁊ arreptā locuſtā proiecit in mare rubrū. nō remāſit nec vna quidē in cunctis finibus egypti. Et indurauit dominus cor parbonis, nec dimiſit filios iſrael. Dictio interpretata dn̄s eſt nomen tetragrammaton/negantis gratiam ad mutandum cor parhonis.

Dixitq; dn̄s ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. Et hinc incipit nona plaga tenebrarū, quæ etiā facta eſt per moſen. Et ſi recte ſupputatū fuerit, quattuor prima ſigna facta ſunt per aharon: duo ſequētia/a deo ſine opere tam aharon q̄ moſis: quattuor aūt ſequētia facta ſunt per moſen. extende manū tuā ad celū. Iuxta hebræū tam hic q̄ inferius habetur. ſuper celos. Significatur enī extēſio manus ſuper aerē nō uerſus cœlū ſed lateraliter. et ſint tenebre ſuper terrā egypti, tā denſe vt palpari queāt. Iuxta hebræū hr̄. et obſcurabitur obſcuritas. Ex ſubiuncta caligine apparet ſenſus: uidelicet ꝙ ipſa obſcuritas quæ eſt priuatio luminis cœleſtis/obſcurior reddet admixta caligine. cōſtituta eſt enī plaga hæc nō ſolū ſuſpēſiōe cœleſtis lucis ab actu illuminādi ægyptū ſed etiā ex adiūcta in aere caligine. Extēditq; moſes manū ad celū: et facte ſunt tenebre horribiles. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ fuit obſcuritas caliginoſa in tota terra egypti. Vnde patet ꝙ nō fuit obſcuritas pura/nō fuerūt tenebræ puræ. trib⁹ dieb⁹. Cū præcedēti

Digitized by Google

particula iungendæ ſunt iſtæ duæ dictiones:ut manifeſte patet in hebraico textu/repetēte tres dies in ſequenti particula. Nemo vidit fratrem ſuum/nec mouit ſe de loco in quo erat tribus diebus. Iuxta hebræū habetur. & non ſurrexit quiſq; de ſubter ſe tribus diebus. Non intelligo tāto rigore hanc literam ut triduo nullus alterū uiderit/nullus comederit/nullus biberit niſi forte iuxta ſe habuerit cibum uel potum:ſed intelligo formaliter:uidelicet ꝙ beneficio lucis cœleſtis nullus uiderit alterum/nullus exierit domum.cum quibus ſtat ꝙ beneficio lucernarum domi ſe continentes comedebant & bibebant/coquebant &c. Vbicunq; autē habitabant filij iſrael lux erat. Magnum miraculū ut tam lux cœleſtis q̄ puritas a caligine/inuenirētur in domibus filiorum iſrael.quarum multitudo non parua inter domos ægyptiorū inſerta erat/ita ut iſraeliticæ domus & ægyptiorū domus alternatim iungerētur:ut ſubiūcta ſigna domorū in plaga primogenitorum teſtantur.Et quod de domibus ſit ſermo,apparet manifeſte in textu hebraico/ſic habente. Et omnibus filijs iſrael fuit lux in ſedibus eorum. uel. in habitaculis eorum. Quod ideo annotauimus ne intelligeretur ꝙ in uicis publicis in quibus habitabant iudæi fuerit lux.

Vocauitq; pharao moſen & aharon:& dixit eis.ite/ſacrificate domino. Nomen eſt tetragrammaton.Si quæris quomodo uocatus eſt a parhone moſes,quū nullus ſurrexerit de loco in quo erat.in promptu eſt reſponſio ꝙ abſq; præiudicio ueritatis in genere ꝙ nullus egreſſus eſt domum/uerificatur exceptio miſſi nuncii ad uocādum moſen cum luce ignea.Durātibus enim tenebris fuiſſe uocationem iſtam/intelligitur ex eo ꝙ qualibet tranſacta plaga ſemper parho induratus eſt etiā poſt ſepulturam primogenitorum.Ipſa ergo licentiæ ad ſacrificandum conceſſio teſtatur ꝙ perſeuerabant tenebræ. oues tantū veſtre & armenta remaneant:paruuli veſtri eant vobiſcum. Ait moſes. hoſtias quoq; & holocauſta dabis nobis/que offeramus domino deo noſtro. Solita ſunt nomina. iehouah elohe noſtro.& etiam greges noſtri pergent nobiſcum:nō remanebit vngula ex eis que neceſſaria ſunt in cultū domini dei noſtri. Hic quoq; ſunt ſolita dei nomina. iehouah elohe noſtri.preſertim quum ignoremus quid debeat immolari. Deficit. iehouah/donec ad ipſum locū peruenerimus. Indurauit autē dominus cor pharhonis:& noluit dimittere eos. Nomen eſt tetragrāmaton. Dixitq; pharo ad moſen. recede a me,& caue ne vltra videas faciem meam.quocunq; enim die apparueris mihi/morieris. Reſpondit moſes.ſicut locutus es/non addam vltra videre faciem tuam.

CAPVT .XI.

Et dixit dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrāmaton. alloquitur deus moſen anteq̄ recedat a conſpectu parhonis.Pure ergo interna fuit hæc allocutio abſq; abſtractione moſis a ſenſibus. adhuc vna plaga tangā pharonem & egyptū. Ecce quid reuelauit tunc deus moſi: uidelicet ꝙ una tantū ſupererat plaga poſt quam parho emitteret populum iſrael. & poſt hec dimittet vos & exire cōpellet. Iuxta hebræum habetur. poſt hoc mittet vos hinc/ſicut mittere eius in vniuerſum/expellendo expellet vos hinc. Reuelat deus moſi ꝙ poſt unam plagam non ſolum uos mittet parho ſed etiam mittet uos cum uniuerſis quæ ueſtra ſunt/& hoc faciet per modum expellentis.Dixerat enim parho ꝙ remanerent pecora. & propterea reuelatur moſi ꝙ eiectio erit comprehendens omnia/quemadmodum ſi parho ſponte mitteret eos cum omnibus ſuis. Dices ergo omni plebi. Iuxta hebræū habetur. Loquere nunc in auribus populi. Ecce aliud reuelatum tunc moſi : uidelicet ꝙ nunc eſt tēpus exequendi quod olim ei reuelauerat/ut ſcriptum eſt in. 3.cap.Et dicit in auribus populi/ad inſinuandum modum quo populus inſtruēdus hoc eſſet:uidelicet de aure in aurem. vt poſtulet. proculdubio non dono ſed mutuo. vir ab amico ſuo/& mulier a vicina ſua. Iuxta hebræum habetur eadem dictio fœminini tamen generis quæ interpretata eſt ab amico ſuo/dicēdo ut poſtulet uir ab amico ſuo.Quocirca utrobiq; eſt ſermo de amicitia ſeu ſocietate:ab amico ſuo ab amica ſua/a ſocio ſuo a ſocia ſua. Et hæc dixerim ne fiat uis in uerbo uicina. vaſa argentea & aurea & veſtem. Nulla fit mentio ueſtium in textu hebraico. Dabit autē dominus. Iuxta hebræū habetur. Et dedit iehouah gratiam populo ſuo coram egyptiis. Reuelatur gratia iam data/quia iam diffinita erat. & propter certitudinem euentus quod futurū eſt ſignificatur ut factum. fuitq; moſes. Iuxta hebræū habetur. etiā vir moſes magnus valde in terra egypti corā ſeruis pharonis & omni populo. Quæ continuatio literæ manifeſtat ꝙ præcedens particula non refertur præciſe ad futuram gratiam populi/petendo uaſa aurea & argētea, ſed abſolute narrat gratiā iam datam populo iſrael coram ægyptiis.hoc enim inſinuatur contexendo etiā moſes fuit uir magnus ualde . ut intelligamus populum quidem iſrael gratioſum ægyptiis & moſen uenerādum fuiſſe coram ægyptiis & cu

Digitized by Google

rialibus parhonis. Et ſcriptũ eſt hoc/ad reddendã rationem ex cauſis humanis tantæ magnani-miratis moſis tum in tot prius geſtis tũ in ſubiũctis uerbis coram parhone & curialibus.

Et dixit moſes. Hec dicit dominus. Nomen eſt tetragrammaton. **media nocte.** Non dicit media nocte hac uel immediate ſequente: quoniam multi dies interceſſerunt uſq; ad mediam noctem quintædecimæ lunæ. **egrediar in mediũ egypti: & morietur omnis primogenitus in terra egypti.** Neſcit quãdo fuerit facta reuelatio totius huius plagæ. ſuperius enim in cap. 4. legitur reuelata moſi una pars iſtius plagæ: uidelicet occiſio primogeniti parhonis. & forte tũc ex integro plaga hæc reuelata eſt: quæ modo manifeſtatur quo ad multas particulares conditiones. **a primogenito parhonis qui ſedet in ſolio eius.** Iuxta hebræum ambiguum eſt an ad primogenitum an ad parhonem referatur: quia anceps eſt pronomen eius uel ſuo. Et legendo ſolio ſuo/abſq; omni quæſtione uerificat de parhone. Et confirmatur hic ſenſus quia e regione ſubditur ancillæ quæ eſt ad molam, ita q̄ non officium primogeniti ſed matris deſcribitur. ut intelligamus q̄ parhonis patris ad maiorem emphaſim ſeſſio ſuper ſolium ſuũ eſt explicata. & forte tunc actualiter parho ſedebat ſuper ſolium. At ſi refertur ad primogenitũ legendo eius/intellige in ſpe futuræ ſucceſſionis. **uſq; ad primogenitũ ancille que eſt ad molam: & omnia primogenita iumentorum. Eritq; clamor magnus in uniuerſa terra egypti: qualis nec ante fuit nec poſtea futurus eſt. Apud oẽs autẽ filios iſrael nõ mutiet canis ab homine uſq; ad pecus.** Iuxta hebræum habetur. **non mouebit canis linguam ſuam.** Tanta quies/tanta ſecuritas ab exterminatore primogenitorum ſignificatur tam in hominibus q̄ in animalibus hebræorum, q̄ non ſolum nõ mouebitur canis cuſtos ad latrandum ſed nec linguam ſuam mouebit idem canis/quam poteſt quieſcens mouere. **ut ſciatis quanto miraculo diuidet dominus egyptios & iſrael.** Nomen eſt tetragrammaton. **Deſcendentq; omnes ſerui tui iſti ad me.** Hinc apparet q̄ coram parhone & curialibus eius moſes magnanimiter hæc dixit. **& adorabunt me/dicentes.** Signum uenerationis curuando ſeipſos moſi ſignificatur. **egredere tu & omnis populus qui ſubiectus eſt tibi.** Iuxta hebræũ habetur. **qui in pedibus tuis.** hoc eſt qui pendet a pedibus tuis/a mora & egreſſu tuo. **poſt hec egrediemur.** Iuxta hebræum habetur. **& poſt ſic egrediar.** Prædicit eis & tempus & modum futuri egreſſus. **Et exiuit a parhone iratus nimis.** Iuxta hebræũ habetur. **in ira furoris.** Comminationi parhonis ne ultra redeat ad eum ſub pœna capitis/reſpõdet hæc ira in egreſſu prophetata prius morte primogenitorum.

Dixit autẽ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrãmaton. Summat moſes rationẽ geſtorũ omnium coram parhone: quoniã non amplius redierunt ad parhonem. Summat autẽ ad inobedientiam parhonis & multitudinem miraculorũ. Et inobedientia parhonis ut medium ad finem (multitudinem uidelicet miraculorũ) ſignificatur. nam in hebræo habetur. **non audiet vos parho propter multiplicare mirabilia mea in terra egypti.** Et eſt ſermo de medio ſine quo non. inobedientia ſiquidẽ parhonis non fuit medium per quod deus multiplicauit miracula, ſed fuit medium ſine quo non multiplicaſſet miracula: ut patet in narratione miraculorum ſuperius ſcripta. ¶ Et quoniã ad hæc duo capita (inobedientiam & multitudinem miraculorũ) ſummauit, ideo utriuſq; manifeſtat autores. & miracula quidem ſubiungit facta per moſen & aharon coram parhone: inobedientiã autem quia indurauit dominus cor parhonis ad non dimittendũ populũ. quod iam expoſitũ eſt. **Moſes autẽ & aharon fecerũt omnia prodigia iſta coram parhone: & indurauit dominus cor parhonis, & nõ dimiſit filios iſrael de terra ſua.**

CAPVT .XII.

Dixit quoq; dominus ad moſen & aharon in terra egypti. Nomen eſt tetragrammaton. Poſt egreſſum a parhone reuelatio iſta deſcribitur: quia tunc facta creditur. **menſis iſte.** De menſe lunari eſt ſermo. & demonſtratur lunatio illa cuius ad ſolem in ariete oppoſitio eſt prima. Et adiungitur prima pro cautela ſi euenirent duæ oppoſitiones lunæ ad ſolem in ariete: altera ad ſolem in principio arietis/altera ad ſolem in fine arietis. alioquin regulariter ſeu communiter loquẽdo/oppoſitio lunæ ad ſolem in ariete conſtituit paſcha iudæorum/conſtituit primũ menſem eſſe menſurã illius lunationis inchoatæ ab initio augmenti illius. Hic eſt mẽſis primus (quocunq; uocetur nomine) perſeuerans ſemper primus iuxta hanc certiſſimã & infallibilem regulam. quam ſi eccleſiaſtici ſequerentur, nunq̃ erraret paſcha quemadmodũ errat & frequẽter deuiat. chriſtianum enim paſcha celebrandum eſt dominica prima poſt paſcha iudæorum: quia uere chriſtus reſurrexit dñica prima poſt paſcha iudæorũ. Et cauſa errandi eſt, quia ingreſſus ſolis in arietem (qui appellatur æquinoctium uernale) in calendario eccleſiaſtico manet fixus in uigeſima prima die martii/& in cœlo nõ figitur ſed iam eſt inter decimã & undecimã diem martii

Google

& tempore iulii cæſaris erat uigeſimaquinta die martii: & tempore natiuitatis chriſti erat inter
uigeſimāquartam & uigeſimamquintam diem martii. centeſimo nanq; quoq; anno experiētia
teſtatur unū diem uel circiter præoccupari / ex eo ꝙ a uigeſimoquinto die martii migrauit ad
decimū. ſed hodie uidemus etiā iudæos errātes in tpe ſui paſchatis. **Mēſis iſte vobis principiū menſium/
primus erit vobis in mēſibus anni.** Aptiſsime quādo filii iſrael erigebātur in populū liberum
(qui nunq̄ fuerāt populus: quoniā anteq̄ deſcenderēt in ægyptum/nec populū nec ciuitatem
conſtituerant: poſtq̄ autē fuerunt in ægypto , in principio peregrini inter ægyptios/poſtea ut
ſerui fuerunt : modo autē in populum liberum erigebantur) aptiſsime inquam ordinem anni
proprium dat eis deus/ut annus eorum incipiat a primo uere. ita ꝙ primus anni menſis ſit lu-
natio cuius oppoſitio eſt ad ſolem in ariete. ¶ Et ſi conſideraueris ſapiens lector ꝙ annus na-
turaliter incipit a principio motus ſolis/& ꝙ principium motus ſolis eſt ab ariete (quia ſi ſol
inquiunt philoſophātes inciperet moueri/inciperet ab ariete) conſequēter perpendes ꝙ opti-
me primus anni menſis decretus eſt menſis lunationis quam primo replet ſol in ariete: & uide
bis uериſsime deum diſpoſuiſſe populo ſuo & anni & menſium principium naturaliſsimum.
& merito: quia ipſe diſponit omnia ſuauiter. **Loquimini ad vniuerſum cetum iſrael: & dicite
eis. Decima die menſis huius.** Quot dies præterierint iſtius lunationis tunc quādo dicta ſunt
hæc uerba tum dei ad moſen & aharon tum moſis & aharon ad populum/neſcitur. Hoc tantū
ex textu colligitur ꝙ in principio lunationis illius hæc fuerunt. dicēdo enim menſis iſte/mon
ſtratur inchoatū eſſe menſem : utpote præſentem. mādando uero ut moneant filios iſrael ad ha
bendum agnos decima die lunationis illius/inſinuatur ꝙ principium mēſis erat. **tollat vnuſ-
quiſq; agnum per familias & domos ſuas.** Scito ꝙ in hebraico nomen eſt commune agno &
hædo. **Si autē minor eſt numerus vt ſufficere poſſit ad edendū agnū, aſſumet vicinum ſuum/
propinquum domui ſue in numero animarum que ſufficere poſſunt ad eſum agni.** Intellige ta
men uicinū non gentilem ſed iſraelitam.

Erit autē agnus abſq; macula. Iuxta hebræū habetur. **perfectus.** hoc eſt omni ex parte
integer/incolumis atq; non ſtatim natus. **maſculus/anniculus. Iuxta quem ritum tolletis &
hedum.** Iuxta hebræum habetur. **Ex agnis & ex capris accipietis : & ſeruabitis eum vſq; ad
quartumdecimum diem mēſis huius.** Hinc clare patet ꝙ dictio ſuperius interpretata agnus/
cōmunis eſt tam agno q̄ hædo, ex eo ꝙ iubetur accipi ex agnis & capris: hoc eſt uel ex ouibus
uel ex capris . nam ex utriſq; ſimul impoſsibile erat illū ſumi: niſi medius ſumeretur ex ouibus
& medius ex capris. quod manifeſte repugnat præcæpto ꝙ acceptus ſeruet̄ uiuus uſq; ad quar
tumdecimum diem. **Immolabitq; eum.** Iuxta hebræū habetur. **& iugulabunt eum.** Non eſt
ſermo de immolatione/ſed de modo occidendi agnū uel hædum: uidelicet ꝙ gladio in iugulo
percutiendus eſſet. **vniuerſa multitudo cōgregationis iſrael.** Intellige iuxta prius dicta: hoc
eſt per ſingulas domos ſingulos. **ad veſperam.** Iuxta hebræū habetur. **inter veſperas.** Ho
ra occidendi ſtatuitur inter ueſperas: hoc eſt inter occaſum ſolis & ueſperam/hoc eſt declina-
tionē ſolis ad occaſum: hoc eſt per duas horas uel circiter ante ſolis occaſum . ut habeatur tem-
pus commodum ad excoriandum & ad coquendum , ita ut ſtatim poſt ſolis occaſum poſsint
comedere illum. **& ſument de ſanguine eius/ac ponent ſuper vtrunq; poſtem & in ſuperlimi-
naribus domorum in quibus comedent illum.** Non intelligo liniri debere ſanguine poſtes &
ſuperum limen aulæ in qua comedebatur agnus , ſed poſtes & ſuperum limen externæ portæ
domus in qua comedebatur agnus : alioquin non fuiſſet ſignū uiſibile exterminatori tranſeūti
per uicos ad occidendum primogenitos in domibus non ſignatis ſanguine agni: quod tamen
fuiſſe inferius ſubiūgitur. **Et edent carnes nocte illa/aſſas igni & azimos panes.** Vide diffe-
rentiam. iugulatio fiebat inter ueſperas, manducatio autē nocte: quia mādu catio in initio quin
tidecimi diei præcipitur. incipit enim dies naturalis apud hebræos ab initio noctis. Ita ꝙ man
ducatio agni paſchalis erat cœna quidē quartidecimi diei uſualis: & propterea dicitur ueſpe-
ra quartidecimi diei. ſm uero feſtiuitatem erat ſacrificium quintidecimi diei: quia iam incœpe
rat quintusdecimus dies. & propterea moſes dicit & comedent carnem in nocte iſta. **cum la-
ctucis agreſtibus.** Iuxta hebræū habetur. **ſuper amaris comedent ipſum.** Hærbas amari ſa
poris aut forte ſuccum earum adhiberi mādat. **Nō comedetis ex eo crudum quid.** Aiunt di
ctionē hanc eſſe arabicam, & ſignificare ſemicoctum. Ita ꝙ prohibetur non crudum (ferinum
ſiquidem eſt ueſci cruda carne) ſed ſemicoctū: quod multi auidiores comedunt. **nec coctum
in aqua, ſed tantū aſſum igni caput cum pedibus eius & inteſtinis vorabitis.** Superfluit uora-
bitis. Et iuxta hebræū habetur. **caput eius ſuper genua eius & ſuper ventrem eius.** Ad aſſa-
tionem immediate antedictam refertur hæc particula . & ſignificatur ꝙ agnus nō eſt aſſandus
conciſus in plures partes: ſed integer/ſic ꝙ caput ſit iunctum uentri (& in hoc ſignificatur inte-
gritas corporis iuncta capiti) & ſit ſuper genua . & in hoc ſignificatur integritas membrorum

quattuor quibus graditur/iūcta corpori & capiti. ¶ De uiſceribus autē ſcito ꝙ dictio interpretata uentrem non ſignificat uentrem duntaxat, ſed uentrem habentem inteſtina. & propterea dicēdo ſuper uentrem eius/cointelligūtur inteſtina nō extracta ex uentre. intelligimus enim hinc ꝙ euulſo felle/& uiſceribus continentibus feces eiectis, reliqua in ipſo agno relicta & cocta ſint. Nec remanebit quicꝗ̄ ex eo uſq; mane: ſi quid autem reſiduum fuerit ex eo uſq; mane/igne comburetis.

Sic autē comedetis illum. renes veſtros accingetis: & calciamenta habebitis in pedibus veſtris/& baculos veſtros in manibus veſtris. & comedetis cum feſtinanter. Si literalis ratio caerimoniarum quaritur, in promptu eſt memoria tanti beneficii. Agnus in primis ſeu hœdus illa nocte immolandus praecipuur, eo ꝙ nullum aliud animal tam facile immolari a ſingulis domibus poterat cum comuni laetitia. azima autē ad memoriā reuocatura erant ꝙ cogentibus aegyptiis non fuit tempus fermentationi. & ſimiliter amara amaritudinem aegyptiacae ſeruitutis prae ſe ferunt. aſſatio autem/celeris exitus eſt teſtis. & ſimiliter modus comedendi more paratorum ad iter. Eſt enim phaſe (id eſt tranſitus) domini. Iuxta hebraeum habetur. peſach ipſe iehouah. Quod hebraice dicitur peſach/corruptum a graecis dicitur paſcha & dicitur phaſe. & ſignificat tranſitū: quia ad literā tranſiuit deus per aegyptum occidēdo primogenitos aegyptiorum ad educendos iſraelitas de aegypto. in memoriam enim tanti beneficii inſtitutum eſt hoc ſacrificium ad literam. Et ideo tam ipſe agnus ꝗ̄ feſtiuitas nomen trāſitus accepit & uocatur peſach/quod dicimus paſcha. Trāſitus autē iudaeorū de ſeruitute in libertatem/effectus eſt intentus per tranſitū dei a quo nominatur paſcha, in cuius ueritatis teſtimoniū ſtatim deus ipſe ſubiūgit in textu. Et tranſibo per terram egypti nocte iſta: percutiamq; omne primogenitum in terra egypti ab homine uſq; ad pecus. Non mouetur deus localiter: ſed quemadmodum dicitur metaphorice iraſci quia ad ſimilitudinem irati punit ſeu comminatur, ita dicitur tranſire de loco ad locum quia ad ſimilitudinem tranſeuntis facit effectum/occidit hic & illic. & in cunctis diis egypti faciam iudicia ego dominus. Iuxta hebraeū habetur. & in omnibus elohe egypti faciam iudicia ego iehouah. Qualia fuerint haec iudicia/non eſt ſcriptum. rationi tamen cōſentaneum eſt ꝙ ceciderint uel deleta ſeu comminuta fuerint nocte illa omnia ſimulachra deorum in aegypto. Et aptiſsime ſeipſum nominat iehouah (ſupremum deorum/a quo omnia habent eſſe/a quo omnia pendent in propriis eſſe) in actione exterminatrice primogenitorum & deorum aegypti, ut ipſius prouidentia ac iuſtitia intelligatur. Erit autē ſanguis vobis in ſignum in domibus in quibus eritis. & videbo ſanguinem. Ecce ſanguis uiſibilis a tranſeūte: ac per hoc ut diximus linitus in exteriori porta domus. & tranſibo vos. Iuxta hebraeū habetur. & tranſiliam ſuper vos. In quo manifeſtat inter domos aegyptiorum medias eſſe domos hebraeorum quas quaſi tranſiliendo non percutiebat occiſor primogenitorum. nec erit vobis plaga diſperdens quando percutiam terram egypti. Habebitis autē hanc diem in monimentum: & celebrabitis eam ſolennem domino in generationibus veſtris cultu ſempiterno. Nomen eſt tetragrammaton. Septem diebus azima comedetis. in die primo non erit fermentatum in domibus veſtris: quoniā omnis qui comederit fermentatū, peribit anima illa de iſrael/a primo die uſq; ad diē ſeptimū. Anima pro uita corporali ſumitur. poena ſiquidem mortis decernitᷣ. Et aduerte ꝙ more ſuo moſes ſummarie proponit prius haec praecepta quattuor: uidelicet de feſtiuitate/de azimis/de non fermento in domibus/& de poena comedentis fermentatum: deinde tractat ſingula.

Dies prima erit ſancta atq; ſolennis: & dies ſeptima eadem feſtiuitate venerabilis. nihil operis facietis in eis, exceptis iis que ad veſcēdum pertinent: & obſeruabitis azima. Tractat primum praeceptum/extendēs feſtiuitatem ad diem ſeptimum, ita ꝙ in neutro die liceat aliquid operis ſeruilis facere exceptis pertinentibus ad praeparationem cibi. In eadem enim ipſa die educam exercitum veſtrum. pro. eduxi exercitus veſtros/de terra egypti, & cuſtodietis diem iſtam in generationibus veſtris ritu perpetuo. Relatiue ad tempus feſtiuitatis dicit eduxi. feſtiuitas enim nō tunc ſed poſt ductum populū de aegypto celebrāda erat anniuerſaria in perpetuum. Illa enim prima uice nō fuit celebrata feſtiuitas: ut patet ex eo ꝙ ipſa quintadecima die iter egerūt. & totius feſtiuitatis ratio redditur beneficium primi diei: hoc eſt quintidecimi diei in quo deus eduxit eos de ſeruitute aegypti. Primo menſe quartodecimo die mēſis ad veſperam comedetis azima uſq; ad diem vigeſimumprimū eiuſdem menſis ad veſperum. Tractat ſecundū praeceptum/explicando quando incipiunt ſeptem dies & quota hora finiuntur. Septem diebus fermentatum non inuenietur in domibus veſtris. Corruptus eſt textus tam hic ꝗ̄ ſuperius. Loco dictionis fermentatum legendū eſt fermentum. Prohibetur enim utrobiq; etiam haberi fermentum in domibus propriis illis ſeptem diebus/ne ex cōſuetudine inaduertenter miſcerēt fermentū pani. Et hoc erat tertiū praeceptum. omnis enim qui comederit fer

Digitized by Google

mentatum, peribit anima eius de cetu iſrael tam de aduenis ꝙ de indigenis terræ. Iuxta hebræũ clarius habetur. in peregrino ⁊ in habitatore terræ. Tractat quartũ præceptum extendendo quantũ ad perſonas ad peregrinos. ita ꝙ ligantur non ſolum habitantes in ciuitate ſed etiam ut peregrini morãtes in ea, iſraelitæ tamen. Omne fermentatũ nõ comedetis. Quemadmodum præceptum quartũ extẽſum eſt quo ad perſonas, ita conſequenter extenditur quo ad res fermentatas: declarando ꝙ non ſolum panis fermentatus ſed etiã quæcunꝗ fermentata (ut lagana & ſimilia) prohibẽtur. In cunctis habitaculis veſtris edetis azima. Ad ſecundũ reditur præceptum: uidelicet de azymis. & reſtringitur præceptum ad morantes in locis ubi habitant iſraelitæ. Et hoc ad excipiendum conſtitutos in itinere extra loca ubi habitant iudæi. tales enim impediti erant ab eſu azymorum. ad hoc enim adiunctum uidetur fuiſſe ꝙ in cunctis habitaculis ueſtris comedetis azyma. Ac ſi apertius dixiſſet. ſi contingat uos eſſe extra habitacula iſraelitarum non ligabimini.

Vocauit autẽ moſes omnes ſeniores iſrael: ⁊ dixit ad eos. ite tollentes animal. Iuxta hebræũ habetur. trahite ⁊ accipite vobis pecudem per familias veſtras. Hinc apparet ꝙ principaliter ex pecudibus eligendum erat animal paſchale: & deficiente commoditate agni/ ſumendus erat hædus. quia enim iam hæc expreſſerat ſcribendo uerba dei, ideo ſcribẽdo uerba propria executoria ſummarie ſcribit. Et quia uiuus ex pecore tollẽdus erat agnus, ideo adiungit trahite. ⁊ immolate phaſe: Iuxta hebræũ habetur. ⁊ iugulate peſach. Quod ut dictum eſt dicimus paſcha. agnus ipſe denominatus eſt peſach/ hoc eſt tranſitus. Faſciculumꝗ hyſopi accipite. Modus prius tacitus modo explicatur, quo ſanguine agni linienda erat porta in poſtibus hinc & inde & in limine ſupero. ⁊ intingite in ſanguine qui eſt in limine. Iuxta hebræũ habetur. qui eſt in malluuio. Quum enim iugularetur agnus/ ſupponebatur malluuium ad ſeruãdum ſanguinem. ⁊ aſpergite. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tangetis ex eo ſuperliminare ⁊ vtrunꝗ poſtem. Non per modum aſpergendi ſed per modum liniendi præcipitur uſus hyſopi. ita ꝙ faſciculum hyſopi infuſum ſanguine ſeruato in malluuio adhibere debebãt ad liniendum utrunꝗ poſtem & ſuperliminare: alioquin inuiſibilis fuiſſet ſanguis aſperſus/ præcipue ſiccatus media nocte quando exterminator erat tranſiturus. Nullus veſtrum egrediatur oſtium domus ſue vſꝗ mane. tranſibit enim dominus percutiẽs egyptios. Nomen eſt tetragrammaton. Quumꝗ viderit ſanguinem in ſuperliminari ⁊ in vtroꝗ poſte/ tranſcendet oſtium. Iuxta hebræũ habetur. tranſiliet iehouah ſuper oſtium. quod iam prius expoſitũ eſt. ⁊ non ſinet percuſſorem. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ non dabit vaſtatorem ingredi domos veſtras ⁊ ledere. Ex chaldaica officina aiunt prodiſſe ſinet ſiue permittet: tanꝗ uaſtator fuerit malæ intentionis ad occidendum etiam primogenitos iſrael ſi deus permiſiſſet. Sed hebraica litera habet non dabit. & propterea ceſſat hinc argumentum ꝙ uaſtator fuerit angelus malus. nihil enim aliud hinc habetur niſi ꝙ deus nõ per ſeipſum ſed angelum (hoc eſt multitudinem angelorum) occidit primogenitos ægyptiorum, præſidendo illi multitudini/ & ordinando ꝙ domos ſignatas ſanguine agni non ingrediantur. ordinando autẽ tanꝗ ſi præſens dux diceret hanc domum intrate & hanc non &c. Et cuſtodietis verbum iſtud in præceptũ tibi ⁊ filijs tuis in eternum. Quumꝗ introieritis terrã quã dominus deus daturus eſt vobis vt pollicitus eſt. Iuxta hebræũ habetur dũtaxat nomen tetragrammaton. Nec irrationabiliter ex hac additione ſumitur ꝙ præceptum paſchalis immolationis non obligat populum in uia uſꝗ ad terrã promiſsionis. multa enim tacita ſunt a moſe ſcribendo uerba dei quæ ſuppleta ſunt ſcribendo uerba propria/ ne repetitio faſtidio eſſet lectoribus. obſeruabitis cerimonias iſtas. Non fiat uis in uerbo, quia in hebræo non cerimoniæ ſed ſeruitutis nomen eſt: & ſimiliter quum ſubiungit quæ eſt iſta religio. Sed ſententia bene reddita eſt ab interprete. Et quum dixerint vobis filij veſtri que eſt iſta religio? dicetis eis. victima tranſitus domini eſt. Nomen eſt tetragrammaton. quando tranſiuit. Iuxta hebræũ habetur. qui tranſilijt ſuper domos filiorum iſrael in egypto. quod iam expoſitum eſt. percutiens egyptios ⁊ domos noſtras liberans. Incuruatusꝗ populus adorauit. ¶ Et ingreſſi ſunt ⁊ fecerunt filij iſrael ſicut preceperat dominus moſi ⁊ aharon. Nomen eſt tetragrammaton.

Factum eſt autem in noctis medio. Intellige quintidecimi diei. percuſſit dominus omnem primogenitum in terra egypti. Nomen eſt tetragrãmaton. Vbi conſidera tum ꝙ percuſsio attribuitur domino/ tũ ꝙ attribuit ipſi ſub nomine iehouah: ut intelligamus ꝙ ipſe fons eſſendi non permittendo cauſas ſecũdas facere mala/ ſed ex intentione propria occidit iniquos, ſiue hoc faciat per cauſas ſecundas ſiue non. Et attribuitur deo hmõi primogenitorum occiſio, ad ſignificandum ꝙ non fuit naturalis ſed miraculoſa. propter hoc enim deſcribitur ipſe deus tranſiens per ægyptum & tranſiliens domos ſignatas ſanguine/ tanꝗ præſidens angelo uaſtatori. a primogenito pharaonis qui in ſolio eius ſedebat. Eadem uerba ſunt quæ expoſita fuerunt in

Digitized by Google

cap. xi. interpres enim mutauit ut uoluit. nã in hebræo nõ habetur qui ſedet/nec qui ſedebat ſed utrobiq; habetur ſedens. **uſq; ad primogenitũ captiui qui erat in carcere: ⁊ omne primogenitum iumentorum. Surrexitq; pharao nocte/ipſe ⁊ omnes ſerui eius cunctaq; egyptus: ⁊ ortus eſt clamor magnus in egypto. neq; enim erat domus in qua non iaceret mortuus.** Si miraris in qualibet domo inuentum primogenitum. reſponderi poſſet appellatione primogeniti apud homines intelligi non ſolum eum qui primum natus eſt, ſed etiam eum qui primo nato mortuo ſuccedit in iuribus primogeniti.

Vocatiſq; pharao moſe et aharon nocte/ait. Non obſtante inhibitione ſcripta in calce capituli decimi uocauit ad ſe pharao moſen & aharon nocte illa non expectato mane. **Surgite/egredimini a populo meo ⁊ vos ⁊ filij iſrael: ite/ſeruite deo ſicut dicitis.** Nomen eſt tetragrammaton. **oues veſtras ⁊ armẽta capite vt petiſtis: ⁊ abeuntes benedicite mihi.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ benedicetis etiam mihi.** hoc eſt non ſolum ſacrificabitis pro benedictione ueſtri ſed etiam pro benedictione mei. **Vrgebãtq; egyptij populum de terra exire velociter/dicentes omnes moriemur.** Hinc & ex ſubiunctis in hoc eodem cap. apparet ꝙ non obſtante mandato moſis ut nullus egrederetur domũ uſq; mane, urgentibus ægyptiis cœperunt eadem nocte uerſus diem egredi. **Tulit igitur populus conſperſam farinam anteq̃ fermentaretur: ⁊ ligans in pallijs poſuit ſuper humeros ſuos.** Diſcerne prudẽs lector inter azyma præcepta & azyma neceſſitatis. nã azyma in cœna agni paſchalis fuerunt ex præcepto diuino: azyma autẽ ſubſecuta in receſſu fuerũt neceſſitatis. ſed in anniuerſaria memoria azyma ſeptem dierũ ſunt ex præcepto diuino in memoriã egreſſus de ægypto in azymis. ¶ **Feceruntq; filij iſrael ſicut præceperat dominus moſi.** Iuxta hebræũ habetur. **ſicut verbũ moſis.** Nec intelligas hoc tũc factum in illo impetu: ſed narrari factũ prius/ex eo ꝙ tunc in impetu illo effectus ſecutus eſt expoliationis ægyptiorum. ægyptii ſiquidẽ obliti eorũ quæ cõmodauerant iſraelitis/impellebãt eos ut recederẽt: & ſic receſſerũt cũ rebus ægyptiorum quas commodauerãt eis. **et petierunt ab egyptijs vaſa aurea ⁊ argentea et veſtes plurimas.** Interpres addidit plurimas. **Dedit autẽ dominus gratiã populo coram egyptijs.** Nomen eſt tetragrammaton. **vt commodarent eis.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ fecerunt petere eos.** Tanta gratia narratur data iſraelitis in oculis ægyptiorũ ut non ſolũ commodauerint ſed etiã induxerint ad petendum, offerendo benigne ſua incitando ut confidenter peterent. **et ſpoliauerunt egyptios.**

PRofectiq; ſunt filij iſrael de rahmeſes in ſucchoth. Rahmeſes ciuitas eſt illa quã ædificauerant iſraelitæ pharhoni/ut dicitur exo. i. Et hinc inſinuatur ꝙ erat in cõfinibus ægypti. incipit enim moſes ſupputare itinera a termino ægypti in primã mãſionem extra ægyptũ. Et quia ut ſcribit nu. 33. quintadecima die mẽſis primi uenerũt de rahmeſes in ſucchoth, inſinuatur ꝙ multitudo populi iſrael erat prope rahmeſes/& ꝙ in illa ciuitate habitabat tũc parho. ad hoc enim ſpectare uidetur nominatio rahmeſes pro termino a quo receſſerũt filii iſrael. certũ eſt enim ꝙ a ciuitate in qua erat parho receſſerũt. Quod aũt locus ſucchoth extra terminos ægypti ſit, ſubiuncta innuũt/ſonãtia ꝙ illo die egreſſus eſt iſrael de terra ægypti. **ſexcẽta fere milia peditum virorũ abſq; paruulis ⁊ mulieribus.** Interpres addidit & mulieribus. ſubintelligebat tamen: quoniam maſculorum tantũ ſit mentio. **Sed ⁊ vulgus promiſcuũ innumerabile.** Iuxta hebræũ habetur. **Et etiã mixtio multa aſcẽdit cũ eis.** Mixtura hominũ proculdubio non iſraelitarum ſignificatur/famulorum famularum ac pauperum qui conſueuerant uiuere ſeruiendo iſraelitis. **⁊ oues ⁊ armenta/⁊ animantia diuerſi generis multa nimis.** Iuxta hebræum habetur. **pecus graue valde.** Nec ad pondus ſed ad excellentiam/precium ac multitudinem refertur grauitas maxima omnium ſimul animalium. **Coxeruntq; farinam quam conſperſam de egypto tulerãt ⁊ fecerunt ſubcinericios panes azimos. neq; enim poterant fermentare, cogentibus exire egyptijs/⁊ nullam moram facere ſinentibus: nec pulmenti quicq̃ ſibi præparauerant.** Hinc clare apparet ꝙ non uoluntatis ſed neceſſitatis fuerunt azyma tunc.

Habitatio autẽ filiorũ iſrael qua mãſerunt in egypto fuit quadringentorũ triginta annorum. Iuxta hebræũ habetur. **Et habitatio filiorũ iſrael qui habitauerũt in egypto/triginta annis ⁊ quadraginta annis.** Abſq; uerbo quocunq; hebraica litera eſt. ita ꝙ nec uerbum ſubſtãtiuum nec aliquod aliud uerbum hic inuenitur. Nec refert legere relatiuum in numero plurali qui/uel in numero ſingulari qua. & ſimiliter quia indeclinabilia ſunt nomina & nullus eſt in hac litera articulus, liberum eſt in quocunq; caſu legere tam habitationem q̃ tempus. ¶ Et hæc ideo annotauerim ut nemo fundet ſenſum literæ ſuper uerba interpretum ſonantia manifeſte falſum. Sonãt enim ꝙ habitatio filiorum iſrael in ægypto menſurata eſt tempore quadringentorum triginta annorum. quod ex ſacra ſcriptura facile conuincitur eſſe falſum, ſupputando annos moſis patriſq; eius hamram & aui eius cehath. quem ingreſſum fuiſſe in ægyptum cum iahacob/perſpicuum eſt gen. 46. cap. nam cehath uixit annis centum trigintatribus: ut ſcri

Digitized by Google

bitur exo. 6. hamram uero uixit annis centū triginta ſeptem: ut ibidem ſcribitur. moſes autem octoginta annorum erat in egreſſu ex ægypto: ut patet ex exo. 7. & deute. ult. Ex his enim omnibus non conſurgūt niſi trecenti quinquaginta anni. & tamen non omnes ſupputandi ſunt: quoniam adimendi ſunt omnes anni quos uixerat cehath ante ingreſſum ægypti & quos uixit poſtq̄ genuit hamram/ & ſimiliter adimēdi ſunt omnes anni quos uixit hamram poſtq̄ genuit moſen: ne iidem anni bis ſupputentur. Et iſtæ ademptiones/ ex prædicto trecentorum quinquaginta annorum numero ſubtrahunt annos centū quadraginta. nam ſm ueritatem ducenti & decem anni dūtaxat fluxerūt ab ingreſſu iahacob in ægyptum uſq; ad exitum filiorum iſrael de ægypto: ut etiā hebræi teſtātur, & nos geñ. 15. ex ſcriptura deduximus. Quanuis ioſephus dicat fluxiſſe annos ducentos & quinq;. ſed in hac ſupputatione ſibiipſi non conſtat: ut facile patere poteſt cōferenti ſupputationes eius in calce cap. x. libri. 2. antiqui. Non eſt igit̃ literæ huius ſenſus ꝙ habitatio filioꝝ iſrael in ægypto fuit quadringētis triginta annis: ſed ſenſus eſt ꝙ peruenit ad quadringēteſimū trigeſimū annū peregrinationis abrahæ de ur chaldæorum. ab illo ſiquidē tp̄e uſq; ad exitū de ægypto ſupputatur tp̄s quadringentorū & triginta annoꝝ. nam ducēti & decē in ægypto/ centū triginta uitæ iahacob ante ingreſſum ægypti/ ſexaginta iſhac ante natiuitatem iahacob/ & uigintiquinq; abrahæ ante natiuitatē iſhac, ab egreſſu de charan ſunt. quibus ſi addantur anni quinq; quibus moratus eſt abrahā in charan egreſſus de ur ut iret in terrā chenahan (iuxta ſcripta geñ. xi.) ſupputātur anni quadringenti triginta. ¶ Nec uoluntarie ab egreſſu ab ur chaldæorum ſupputantur anni iſti: quoniā teſtatur ſtephanus act. 7. ꝙ ibidem apparuit deus abrahæ/ & ꝙ inde exiit ut iret in terrā chenahan: & etiam geñ. xi. ut allegatum eſt habetur. ex tunc igitur peregrinationem abrahæ iubēte deo incœpiſſe/ teſtatur ſcriptura. Et quia quinq; duntaxat anni deſunt ad complendum numerum quadringentorum triginta annorum quorum hic mentio fit, ideo nō uoluntarie ſed rationabiliter quinq; annos ſupputauimus moræ abrahæ in charan ab egreſſu ex ur chaldæorum. Litera itaq; ſi habitationis aut temporis nomen in caſu datiuo legatur/ cōſtrui poteſt: uel & habitationi anni quadringēti triginta/ ſubaudi fuerunt. ita ꝙ anni quadringenti triginta terminati ſunt ad habitationem filiorum iſrael in ægypto. Vel & habitatio annis quadringentis triginta/ ſubaudi fuit. ita ꝙ habitatio filiorum iſrael in ægypto terminata eſt ad annos quadringentos triginta: legendo (ut dictum eſt) in caſu datiuo annis quadringētis triginta. ¶ Et hæc dixerim ſequēdo communem lecturam. poteſt enim facilius legi. **trigeſimo anno & quadringēteſimo anno.** Nam & dictio ſignificans annum eſt proprie ſingularis numeri apud hebræos: quanuis ſæpe uſurpetur pro numero plurali. & dictio ſignificans numerum triginta & ſimiliter quadringenta/ anceps eſt apud hebræos ad triginta uel trigeſimum/ ad quadringentos uel quadringenteſimum: ut comprobatur ex principio hieremiæ & ezechielis. Similes enim dictiones numerales ibidē habentur ſignificantes tertiūdecimum/ undecimum/ trigeſimum. Lege itaq;. **Et habitatio filiorum iſrael qua habitauerunt in egypto, triceſimo anno & quadringēteſimo anno.** ſubaudiēdo fuit. Sic enim non oportet ſolicitum eſſe de mutatione caſus: quia ueriſſimum abſq; quæſtione eſt ꝙ habitatio illa fuit illo anno/ immo toto illo anno durauit: ut teſtantur ſubiuncta. **Quibus expletis eadem die egreſſus eſt omnis exercitus domini.** Iuxta hebræū habetur. **Et fuit de fine triginta annorū & quadringentorū annorū, & fuit in proprietate diei iſtius exierunt omnes exercitus iehouah e terra egypti.** Dixerat ꝙ habitatio filiorum iſrael in ægypto peruenerat ad quadringenteſimum trigeſimum annū peregrinationis abrahæ. ſubiungit modo ꝙ non ſolum peruenit ad dictum annum ſed etiam terminauit illum: ita ꝙ ſtatim finito anno exierunt. hoc enim ſignificat præpoſitio de. nō enim dicit in fine/ ſed de fine. ¶ Et refertur hæc particula ad ſequentē. inchoat enim tempus egreſſus ex ægypto. Inchoat aūt oratione imperfecta ſuſpēſa/ dicendo & fuit de fine triginta & quadringentorum annorum/ non explicando quid fuit, ſubiuncturus iterum & fuit/ explicādo quid fuit: uidelicet exitus de ægypto. Et primum quidem narrat ꝙ fuit ſtatim poſt completum quadringenteſimum trigeſimum annum. deinde narrat ꝙ fuit in proprietate iſtius diei: hoc eſt in illo die immediate ſequēte dictum tempus. qui fuit iſte dies tunc quintusdecimus menſis primi. Et dicendo omnes exercitus/ ſignificat & diſcretionē ordinatā in diuerſas partes populi iſrael (puta per tribus ſuas) & exercitus iſtos non eſſe moſis ſed dei: ut nō caſu ſed diuina prouidētia effectum intelligamus ut dies paſchalis liberans iſrael de ſeruitute ægypti fuerit dies immediate ſequens quadringenteſimum trigeſimum annum peregrinationis abrahæ iuſſu diuino.

Nox iſta eſt obſeruabilis domino quādo eduxit eos de terra egypti. Iuxta hebræū habetur. **Nox cuſtodiarum ipſa iehouah ad faciendū educere ipſos e terra egypti.** Deſcripto tempore exitus ex ægypto relatiue ad peregrinationem abrahæ primi patris proprii iſraelitarū/ cui primo facta eſt promiſſio terræ chenahan ad quam poſſidendam egrediebantur: deſcribitur mo

do idem tempus relatiue ad uigilantiam diuinam. Et utitur moſes metaphora cuſtodientium ſm nocturnas uigilias. deſcribit ſiquidem deum in nocte huius diei quintidecimi ad ſimilitudi dem uigilantis cuſtodiēdo in nocturnis uigiliis/ꝙ uigilauerit ad faciendum eos exire de ægy pto. Et deſcripſit hoc ad manifeſtandam diuinam prouidentiam/tanq̄ magnæ curæ ei fuerit li beratio iſraelis hac nocte. eſt enim articulus caſus datiui iehouah. Et uigiliæ nocturnarum ex cubiarū ſignificantur nomine cuſtodiarum. **Hanc obſeruare debent omnes filij iſrael.** Iuxta hebræū habetur. **Ipſa nox iſta iehouah cuſtodie omnibus filijs iſrael in generationibus ſuis.** Ex diuina uigilantia erga filios iſrael in nocte iſta/infert moſes uigilantiam filiorꝫ iſrael debitā deo ſupremo in hac eadem nocte anniuerſaria in perpetuum. hæc enim uigilantia ſignificatur dicēdo ꝙ ipſa nox iſta ipſi iehouah cuſtodiæ (hoc eſt erit in cuſtodias) omnibus filiis iſrael in generationibus ſuis. eſt enim nominatiuus pluralis cuſtodiæ: & ſignificatur ſtudia ad gratias agendum ſummo deo.

D**ixitq; dominus ad moſen ⁊ aharon.** Nomen eſt tetragrammaton. quod ſæpiſſime repetitur ad manifeſtandum ꝙ ipſe fons eſſendi curam habet omnium & ſingulorū circa eductionem populi/& ꝙ eſt autor omnium præceptorum pertinentium ad paſcha. **Hec eſt religio peſach.** Iuxta hebræum habetur non religio ſed ſtatutum. **omnis alienigena non comedet ex eo.** Quilibet non iſraelita appellatur alienigena ſeu filius alieni more hebræo: qui ſcilicet originem habet ex alieno genere. **omnis autem ſeruus emptitius circuncidetur: ⁊ ſic comedet ex eo.** Diſparitas inter ſeruum & mercenarium (quo ad hoc ꝙ ſeruus mandatur circuncidi/mercenarius autē proprio relinquitur arbitrio an circuncidendus ſit) quæſtionē ingerit an ſeruus inuitus fuerit circuncidendus. Et eſt ratio dubii: quia ſi ſerui requiritur uoluntas, pari ratione dicendum erat de mercenario ꝙ circuncidetur & comedet paſcha. ¶ Solutio eſt ꝙ de circūciſione poſſumus dupliciter loqui. Vel ut erat præciſe diſtinctiuum ſignum domus abrahæ & ſuccedentium ex mandato dei. & ſic proculdubio ſeruus iſraelitæ & poterat inuitus circuncidi (quemadmodū poterat cauterio notari ſtigmate domini ſui in aliis partibus corporis) & debebat inuitus circuncidi ex lege diuina promulgata abrahæ geñ. 17. Ita ꝙ eo ipſo ꝙ erat emptus ab iſraelita/erat ſubditus legi circunciſionis: ut patet ibidem. Si uero loquamur de circunciſione ut nos interpretamur illam profeſſionem fidei & huiuſmodi, ſic nō poterat inuitus circuncidi: quia credere/uoluntarium eſſe debet: nec ſeruitus humana ſubiicit hominem homini quo ad fidem diuinorum myſteriorum. Crediderim tamen diuinā erga ſeruos legem nunq̄ intellectam nec unq̄ ſeruatam de ſeruo inuito penitus: ſed ſufficiebat ſeruum non totaliter renuere, ſed permittere ſe circuncidi. mercenarius autē debebat petere ſpontaneus circunciſionem. Et hæc diſparitas ſuifficit huic literæ. **Aduena ⁊ mercenarius.** Iuxta hebræū habetur. **Habitans ⁊ mercenarius non comedet ex eo.** Ne uerteretur in dubium quid de cohabitantibus (puta famulis & miniſtris) ſtatuitur ꝙ ex hoc ꝙ ſunt mercenarii ſeu cohabitantes in domo/non poſſunt comedere paſcha.

In vna domo comedetur, nec efferetis de carnibus eius foras. Sicut integer aſſandus præcipitur/ita totus in una domo comedēdus: ita ꝙ nihil eius poſſit extra domum mitti. Et hoc in memoriam geſtorum prima nocte: uidelicet ꝙ nullus exiuit domum ſuam. **nec os illius confringetis.** In memoriam celeritatis mandatur ut non occupent tempus frangendo oſſa ut comedant medullam. **Omnis cetus filiorum iſrael faciet illud.** Hinc apparet & ꝙ nullus erat exemptus qui eſſet in congregatione/& ꝙ nullus ligabatur qui erat extra congregationem in aliis terris: ſed omnes & ſoli commorātes in congregatione filiorꝫ iſrael obligabantur ad conuiuium agni paſchalis. **Quod ſi quis peregrinorū in veſtram voluerit tranſire coloniam ⁊ facere phaſe domini.** Iuxta hebræū habetur. **Et quādo peregrinabitur cū vobis peregrinus ⁊ faciet peſach iehouah.** De gentili habitante in terris iudæorum eſt ſermo. **circuncidetur prius omne maſculinū eius: ⁊ tunc rite celebrabit, eritq; ſicut indigena terre.** Hinc apparet ꝙ non de ſingularibus perſonis proſelytis/ſed de patrefamilias qui in domo ſua uult facere paſcha eſt ſermo. nam a tali exigitur ꝙ circuncidat prius omnē maſculum ſuum/quemadmodū hoc exigitur a patrefamilias iſraelita: a ſingularibus autē perſonis quæ nō in propriis domibus ſed iuncti aliis uolebāt facere paſcha/nō exigitur niſi ꝙ pſonæ eorū eſſent circūciſæ. & propterea ſubditur. **ſi quis autē circūciſus nō fuerit/nō veſcetur ex eo. Eadē lex erit indigene ⁊ colono qui peregrinatur apud vos.** Ne repetenda ſint dicta/ſtatuitur ꝙ una ſit lex communis circa paſcha iſraelitæ & peregrino habitanti in terris eorū circūciſo. ¶ **Fecerunt omnes filij iſrael ſicut preceperat dominus moſi ⁊ aharon.** Nomen eſt tetragrammaton. **⁊ eadem die eduxit dominus.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ fuit in proprietate diei iſtius eduxit iehouah filios iſrael de terra egypti.** Rem geſtam narrat: uidelicet ꝙ in illo die quintodecimo non moſes ſed ipſe fons eſſendi eduxit de facto filios iſrael de terra ægypti. ut intelligamus ꝙ illo die oēs exierunt

de

Digitized by Google

de terra ægypti:quod fuit mirabile. **per turmas ſuas.** Iuxta hebræū habetur. **ſupra exercitus eorum.** Deſcribitur deus educens ſupra exercitus eorum/tanꝗ manens & ſtudens ad educendum eos. Et hoc poſtea declarabit narrando diuinam nubem ſupra eos educentem illos.

CAPVT .XIII.

Locutus eſt autem dominus ad moſen/dicens. Nomen eſt tetragrammaton. **Sanctifica mihi.** Poſt datum præceptum celebritatis paſchalis perennis,datur præceptum de primogenitis. Præcipitur autem ſanctificatio nō aliqua interueniente benedictione aut cerimonia, ſed ſola recognitione & exhibitione. conſiſtebat enim huiuſmodi ſanctificatio in hoc ꝙ homo recognoſceret primogenitum eſſe dei & daret deo. **omne primogenitum quod aperit uuluam.** Iuxta hebræū habetur. **omnē primogenitū/apertionē omnis uuluę in filijs iſrael tam de hominibus ꝙ̄ de iumētis.** maſculi enī duntaxat ſanctificādi præcipiūtur. Et duæ cōditiones requirebātur. altera ꝙ eſſet maſculus:altera ꝙ eſſet prima proles. Ita ꝙ ſi prima proles fuiſſet fœmina,maſculus qui poſtea fuiſſet genitus nō erat ſanctificandus:quia licet fuiſſet primogenitus/nō tñ erat apertio uuluæ,ſed iā inuenerat apertā per priorē prolē. & propterea in litera utrūq; exprimitī.

¶ Sed occurrit quæſtio an exigeretur ꝙ eſſet maſculus prima proles utriuſq; parentis/an matris tantū/an patris tantū. Et eſt ratio dubitandi : quia tunc erat licita pluralitas uxorum:& contingere poterat ꝙ prima uxor genuiſſet primam fœminam/& altera poſtea maſculum .hic enim maſculus eſt primogenitus apertio uuluæ,quanuis non ſit prima proles patris. Et ſimiliter ſi prima uxor fuiſſet uidua/quæ alteri uiro prius genuiſſet/& genuiſſet primo maſculum huic uiro,hic fuiſſet primogenitus & tamen non fuiſſet apertio uuluæ.hic ergo primogenitus patris tantū/ille autē primogenitus matris tantū. ¶ Solutio eſt ꝙ exigitur ad ſanctificationem ꝙ ſit primogenitus utriuſq;. Quod enim relatiue ad matrem oporteat eſſe primam prolem,teſtatur litera dicens apertionem uuluæ:ꝙ uero non ſufficiat eſſe primogenitum matris,teſtatur ſcriptura ſolū reuben appellādo primogenitū iahacob/quum tamen iuxta matres ioſeph eſſet primogenitus. & breuiter unius uiri fuiſſent innumeri primogeniti . In litera ergo primogenitus refertur ad patrem/apertio uuluæ ad matrem. Et hæc apparēt uera ſiſtendo in ſpecie humana. uerū ſi integre litera perſpiciatur(ſtatuens abſq; diſparitate primogenitum apertionem uuluæ omnis in filiis iſrael in homine & in beſtia)apparebit ꝙ exigitur & ſufficit ꝙ ſit maſculus prima proles matris/quicquid ſit ex parte patris.hoc enim manifeſte in armentis naturaliū brutorum clare apparet. Quot ergo uir genuiſſet maſculos primas uxorū proles , tot primogenitos erat deo daturus:quia ſic ſonat lex diuina. quanuis enim unus eorum tantū fuiſſet primogenitus quo ad hæreditatis iura,quilibet tamen ipſorum erat primogenitus quo ad ſanctificationem. ¶ Et hunc eſſe ſenſum literalem,teſtatur lucas cap.2. referendo hanc legem ſub his uerbis/omne maſculinum adaperiens uuluam ſanctum domino uocabitur. Oportuit autē moſen mētionem facere primogeniti/quia loco primogenitorū occiſorum in ægypto appropriantur deo. Et non ſuperflue dicitur,quia nec aperire uuluam ſufficit(poteſt enim fœmina aperire uuluam)nec eſſe primogenitū ſufficit.poteſt enim primogenitus eſſe & nō aperuiſſe uuluam:ut ſæpe cōtingit primogenitum poſt ſororem genitum eſſe. **Mea enim ſunt omnia.** De primogenitis eſt ſermo.ratio enim redditur ſanctificationis eorū/quia dei ſunt.iuſtum eſt enim ut quæ ſunt dei reddantur deo.

Et ait moſes ad populum. memētote diei huius in qua egreſſi eſtis de egypto/de domo ſeruitutis:quoniā in manu forti eduxit vos dominus de loco iſto. Nomen eſt tetragrāmaton. **et non comedetis fermentatum.** In præcedenti capitulo promulgauerat moſes populo præceptum de agno paſchali ſingulis annis immolando:modo promulgat legem de non fermentato & azymis per ſeptem dies ſingulis annis. **Hodie egredimini/menſe nouarum frugum.** Iuxta hebræū habetur. **menſe primitiuo.** Ita ꝙ non ſignificatur menſis ex eo ꝙ primus inter menſes anni ſtatutus ſit ,ſed ex eo ꝙ eſt initium primi ueris:ac per hoc menſis primitiarū terræ.in regionibus ſiquidē illis primitiæ fructuum terræ ſunt in principio ueris,uſq;adeo ut tempore paſchali primitiæ frugum offerrētur deo. **Cumq; introduxerit te dominus.** Nomen eſt tetragrammaton. **in terram chananei & hethei & amorei & heuei & iebuſei(quam iurauit patribus tuis vt daret tibi)terram fluentem lacte & melle,celebrabis hunc morem ſacrorum mēſe iſto.** Definitur tempus ſeruādæ legis huius fore tempus habitæ terræ promiſſionis.hinc enim clare habetur ꝙ ex ipſa promulgatione legis dilata eſt obligatio ad exequēdum uſq; ad ingreſſum terræ promiſſionis. **Septem diebus veſceris azimis:& in die ſeptimo erit ſolennitas domini.** Nomen eſt tetragrammaton. **Azima comedetis ſeptem diebus : & non appare.**

bit tibi aliquid fermentatum/nec in cunctis finibus tuis? Deſunt multæ dictiones. Legendum eſt. ⁊ non videbitur tibi fermentum in omni termino tuo. In præcedenti capitulo ratio huius reddita eſt. Narrabiſq; filio tuo in die illo/dicens. Doctrina domeſtica præcipitur in ſolennitate paſchali. hoc eſt quod fecit dominus mihi quando egreſſus ſum de egypto. Nomen eſt tetragrammaton. Docemur hinc ut beneficia exhibita patribus noſtris/habeamus ut beneficia nobis collata. Et erit quaſi ſignum in manu tua/⁊ quaſi monimentum ante oculos tuos, ⁊ vt lex domini ſemper ſit in ore tuo. Iuxta hebræũ habetur. Et erit tibi in ſignum ſuper manum tuam/⁊ in recordationem inter oculos tuos, vt ſit lex iehouah in ore tuo. Prima lex data a deo per moſen populo fuit de celebritate paſchali.& tantipendenda cenſetur ut aſſimiletur ſigno in manu & pendulo inter oculos ad hunc effectum ut iſta lex ſummi dei ſit in ore ſemper. Et dixit hæc moſes ne crederent ꝙ ſufficeret ſemel in anno (tempore ſcilicet paſchatis) docere & annunciare tantũ beneficium liberationis ex ægypto: ſed ꝙ eſſet frequentiſſima recordatione recolendum tanq̃ ſignum in manu/tanq̃ res pendula inter oculos, & ſermone crebro celebrandum. in manu enim forti eduxit te dominus de egypto. Nomen eſt tetragrammaton. Cuſtodies huiuſcemodi cultum ſtatuto tempore de diebus in dies. Iuxta hebræum habetur. de anno in annum. ſemel enim in anno præcipitur celebratio paſchalis. Quumq; introduxerit te dominus in terram chananei (ſicut iurauit tibi ⁊ patribus tuis) ⁊ dederit eam tibi. Dictio interpretata dominus/eſt nomen tetragrammaton. Secunda lex fuit primogenitorum.& hæc quoq; promulgatur non obligatura uſq; ad ingreſſum terræ promiſſionis. Quam igitur legem a deo acceperat moſes de ſanctificatione primogenitorum/promulgat modo populo. ſeparabis omne quod aperit uuluam domino: ⁊ quod primitiuum eſt in pecoribus tuis quicquid habueris maſculini ſexus/conſecrabis domino. Sententia ſeruatur/nulla tamen conſecratione cointellecta. interpres enim addidit conſecrationem. Et utrobiq; eſt nomen iehouah. Primogenitum aſini mutabis oue. Iuxta hebræum habetur. agno. Aſinus enim erat animal non immolabile.& propterea redimendus præcipitur. ꝙ ſi non redemeris/interficies. Poterat cõtingere ut primogenitus aſinæ eſſet inutilis/ac per hoc dominus eius nollet redimere eum. & in huiuſmodi euentu præcipitur primogenitus ille interficiendus: quia dei eſt & non redemptus. derogaret enim decori rei diuinæ ſi res dei in prophanos uerteretur uſus/uel neglecta ſeu derelicta haberetur. Omne autem primogenitum hominis de filijs tuis/precio redimes. Quia homo immolari non poteſt, redimendus præcipitur precio explicando inferius/ubi lex iſta plenius tractatur. Quumq; interrogauerit te filius tuus cras/dicens quid eſt hoc? Reſpondebis ei. in manu forti eduxit dominus nos de terra egypti/de domo ſeruitutis. Nomen eſt tetragrammaton. Et idem repetitur nomen/ſubiungendo occidit dominus. & iterum immolo domino. & ſimiliter eduxit nos dominus. Nam quum induratus eſſet pharo/⁊ nollet nos dimittere, occidit dominus omne primogenitum in terra egypti/a primogenito hominis uſq; ad primogenitum iumentorum. idcirco immolo domino omne quod aperit uuluam maſculini ſexus: ⁊ omnia primogenita filiorum meorum redimo. Erit igitur quaſi ſignum in manu tua/⁊ quaſi appenſum quid inter oculos tuos: eo ꝙ in manu forti eduxit nos dominus de egypto. Repetitur præceptum recolendi hanc legem primogenitorum ſimile præcepto recolendi legem paſchalem. iubet enim moſes paris fore diligentiæ memoriam utriuſq; legis. Valde enim priuilegiatæ inſinuantur per hoc iſtæ duæ leges.

IGitur quum emiſiſſet pharo populum, non eos duxit deus per viam terre peliſthim que vicina eſt. Nomen eſt elohim. Apte deſcribitur deus quatenus diſtributor ſuauis penſans fragilitatem populi iſrael. propterea ſiquidẽ nominatur elohim, ut intelligamus ꝙ in hoc ducatu non habuit rationem ſuæ potentiæ/ſed ſuauis ordinis conſiderata conditione filiorũ iſrael qui non erant exercitati ad bellum. reputãs ne forte peniteret populum ſi vidiſſet aduerſum ſe bella conſurgere/⁊ reuerteretur in egyptum: ſed circunduxit eos per viam deſerti maris rubei. Dictio interpretata ne forte/aptius fuiſſet interpretata ne quando. hic enim loquendi modus non dedecet deum: & hoc directe ſonat hebraica dictio. Et armati. Iuxta hebræum habetur. quini/aſcenderunt filij iſrael de terra egypti. Ordo deſcribitur aſcendentiũ/ꝙ non turmatim more fugientium, ſed ordinate more exercitus aſcenderunt quini & quini. Quod intelligo de idoneis ad bellandum: hoc eſt a uigeſimo uſq; ad quinquageſimum annum. Et quoniam non omnibus placet hæc interpretatio/& dictio hebraica quinarium ſonans numerũ inuenitur in libris regum ſignificans locum quinq; coſtarum in corpore hominis, ideo etiã in hac litera a loco quinq; coſtarum in corpore humano deſcribi intelligitur ꝙ filii iſrael armati aſcenderunt. Et quia ſub ſeptem integris coſtis ex quolibet latere unuſquiſq; habet quinq; coſtas mancas

(quas mēdoſas ſeu nothas appellant) ſtomachum hinc & inde terminantes/& ſuper huiuſmodi quinqꝫ coſtarū locum in latere ſiniſtro conſueuimus geſtare enſes & pugiones, ideo a loco quinqꝫ coſtarū denominati ſunt ficto uocabulo quinati: hoc eſt armati: hoc eſt accincti armis in loco quinqꝫ coſtatum. ¶ Tulit quoqꝫ moſes oſſa ioſeph ſecū: eo ꝙ adiuraſſet filios iſrael/ dicēs. uiſitabit vos deus, efferte oſſa mea hinc vobiſcum. Nomen eſt elohim/ad ſignificādum deū quatenus faciet quod dixerat. eſt enim pars iuſtitiæ facere dicta. ¶ Profectiqꝫ de ſuccboth/ caſtrametati ſunt in etham in extremis finibus ſolitudinis. Dominus autem præcedebat eos ad oſtendendam viam. Nomen eſt tetragrammaton. Vide differentiam. ducatus populi quatenus diſponitur ſm conditionem populi attribuitur elohim: quatenus autem diſponitur ſm diuitias diuinæ gratiæ/attribuitur iehouah fonti omnis gratiæ. per diem in columna nubis/⁊ per noctem in columna ignis: vt dux eſſet itineris vtroqꝫ tempore. Nō habebat formam tentorii ſed formam columnæ tam in nocte ꝗ in die: quia non ad operiendū ſed ad monſtrandum uiam erat. & quoniā eadem eſt ratio motus & quietis, ideo columna mota monſtrabat uiam/ quieſcens autē monſtrabat quietem: ut ex uerbis ſtatim ſubiunctis manifeſtatur. ¶ Nunqꝫ defuit columna. Iuxta hebræū habetur. non faciet ceſſare columnā nubis per diem neqꝫ columnam ignis per noctem coram populo. Et uere congruit principio itineris ut deſcribatur columnæ perſeuerantia uerbo futuri temporis. & quia nō qualibet nocte ambulabant ſicut nec quolibet die, ideo ſubiuncta eſt perſeuerantia columnæ quolibet die & qualibet nocte.

CAPVT .XIIII.

Locutus eſt autem dominus ad moſen/dicens. Nomen eſt tetragrammaton/ quadrans mirabili operi propter quod diſponebatur iter ad mare rubrum. Loquere filijs iſrael: ⁊ reuerſi. Non erat directa reuerſio: ſed ſpecies quædā reuerſionis ad locum ægypto propinquiorem eundo. & propterea appellatur reuerſio. caſtrametentur e regione pi hachiroth que eſt inter magdalū ⁊ inter mare e regione bahal ſephon: in conſpectu eius caſtra ponetis ſuper mare. Quia diſpoſitionem ſitus nominatorum locorum neſcimus, nō poſſumus declarare qualiter diſpoſita erant hæc quattuor loca relatiue ad populum: niſi ꝙ populus caſtrametatus eſt inter migdol (quod corrupte uocatur magdalum) & mare rubrum. & forte alia duo loca e regione quoqꝫ ſe mutuo reſpiciebant. Ita ꝙ mare rubrum ex una parte & migdol ex oppoſito quaſi per longitudinem/& quaſi per latitudinem bahal ſephon hinc & pi hachiroth inde erant: populus autem inter hæc iuxta mare. Dicturusqꝫ eſt pharao ſuper filijs iſrael/coarctati ſunt in terra. Dictio hebraica intricatos potius ſonat. concluſit eos deſertum. non quo ad ſpatium loci/ſed quo ad commoditatem itineris. Et indurabo cor eius/ac perſequetur vos: ⁊ glorificabor in pharaone ⁊ in omni exercitu eius: ſcientqꝫ egyptij quia ego ſum dominus. Iuxta hebræum habetur. ꝙ ego iehouah. hoc eſt ꝙ ego qui uocaui uos qui duco uos/ſum ſupremus deus. Feceruntqꝫ ita.

Et nunciatum eſt regi egyptiorū ꝙ fugiſſet populus. Sciebat pharao ꝙ receſsiſſet populus/ ſed neſciebat quod fugiſſet: ſciebat ꝙ receſſerat iturus uiam trium dierum in deſertum ad ſacrificandum deo/ſed neſciebat ꝙ iam manifeſtarēt ſe fugientes. ex hoc enim ꝙ declinauerant ab itinere uerſus deſertū & iuerant ad mare rubrum/præ ſe ferebant ꝙ non in deſertum ad ſacrificandum deo tenderent ſed fugerent ab ægypto. Conuerſumqꝫ eſt cor pharaonis ⁊ ſeruorū eius ad populū: ⁊ dixerūt. quid voluimus facere vt dimitteremus iſrael ne ſeruiret nobis? Iunxit ergo currum ſuū, ⁊ populū ſuū aſſumpſit ſecum: tulitqꝫ ſexcētos currus electos/ ⁊ quicquid in egypto curruū fuit, ⁊ duces totius exercitus. Iuxta hebræū habetur. ⁊ terni ſuper oēm eū. uidelicet currum. Deſcribuntur ſinguli currus ægypti ſic ampli ut terni ſuper quēlibet pugnarent. Ita ꝙ quilibet currus habebat ſaltem nouē uiros pugnatores: tres in parte anteriori/& tres a dextris/& tres a ſiniſtris. ſic enim uerificatur ꝙ terni ſuper quēlibet eorū erāt. ¶ Quibuſdam autem non placet interpretatio hæc. & affirmando ꝙ hebraica dictio a numero trinario deducitur/dicunt ſignificari nō ternos ſed potius tertios/hoc eſt tertii ordinis capita ſeu duces: quia pluries in ſacra ſcriptura hoc nomen inuenitur ſignificans duces ſeu barones & hmōi/denominatos ab ordine tertio. Indurauitqꝫ dominus cor pharaonis regis egypti: ⁊ perſecutus eſt filios iſrael. Dictio interpretata dominus/eſt nomen tetragrammaton. At filij iſrael egreſſi erant in manu excelſa. Diuinū appellatur opus manus excelſa/uere apparēs in columna &c. Cumqꝫ ſequerentur egyptij veſtigia præcedentium, reppererunt eos in caſtris ſuper mare. Omniſqꝫ equitatus ⁊ currus pharaonis ⁊ vniuerſus exercitus erāt in pi hachiroth cōtra bahal ſephon. Cumqꝫ appropinquaſſet pharao, leuātes filij iſrael oculos/viderunt egyptios poſt ſe:

⁊ timuerunt valde, clamaueruntqꝫ ad dominum. Nomen eſt tetragrāmaton. Et quantū ſubiuncta innuunt/fuit clamor uocis potius q̄ cordis. querula enim uerba aduerſus moſen/teſtātur minorem aut nullam eorum fiduciam in diuino præſidio. ⁊ dixerūt ad moſen. Forſitan non erāt ſepulchra in egypto: ideo tuliſti nos vt moreremur in ſolitudine. Quid hoc facere voluiſti vt educeres nos ex egypto? nonne iſte eſt ſermo quem loquebamur ad te in egypto/dicentes recede a nobis vt ſeruiamus egyptiis? multo enim melius eſt ſeruire eis q̄ mori in ſolitudine. Et ait moſes ad populum. nolite timere: ſtate ⁊ videte magnalia domini que facturus eſt hodie. Iuxta hebræū habetur. ſaluationem iehouah quam faciet vobis hodie. Non in genere ſed in ſpecie promittit eis ſalutē. egyptios enī quos nūc videtis, nequaq̄ vltra videbitis uſqꝫ in ſempiternum. dominus pugnabit pro vobis, ⁊ vos tacebitis. Nomen eſt tetragrāmaton, ut nulla actio ſubterfugiat fontem eſſendi.

Dixitqꝫ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrāmaton/reſpōdentis moſi ſupplicanti. quid clamas ad me? Iuxta hebræū habetur. quid clamabis ad me? De clamore cordis eſt ſermo/ſupplicationem qualificantis. Et dicendo quid clamabis ad me, non diutius orādum cenſet: ſed finem ſupplicationi imponendum/& prouidēdum ut populus proficiſcatur diuidēte te mare. loquere filiis iſrael vt proficiſcantur: tu autē eleua virgam tuam/⁊ extēde manum tuam ſuper mare ⁊ diuide illud, vt gradiantur filii iſrael in medio mari per ſiccum. Ego autem indurabo cor egyptiorum vt perſequantur vos: ⁊ glorificabor in pharone/⁊ in omni exercitu eius/⁊ in curribus ⁊ equitibus illius. ⁊ ſciēt egyptii. qui in ægypto māſerunt. quia ego ſum dominus. Iuxta hebræū habetur. ꝙ ego iehouah, quū glorificatus fuero in pharone ⁊ in curribus atqꝫ in equitibus eius. Expone ut paulo ſuperius. Tollenſqꝫ ſe angelus dei qui precedebat caſtra iſrael/abiit poſt eos. Nomen eſt elohim. Adhuc non narrauerat moſes angelum præcedentem populum iſrael/ſed columnam duntaxat. Et dicitur nuncius elohim/eo ꝙ ad ſuauis diſtributionis officium exequendum ducendo iſraelem miſſus fuerat. ad hoc enim exequendum mouit ſe/& iuit ex parte anteriore in partem poſteriorem ad protegendum iſraelem ab ægyptiis. et cum eo pariter columna nubis priora dimittens/poſt tergum ſtetit inter caſtra egyptiorum ⁊ caſtra iſrael. Iuxta hebræum idem uerbum repetitur. ita ꝙ quemadmodum dictum eſt & mouit ſe angelus/ita dicitur & mouit ſe columna. ſignificatur enim per hoc ꝙ columna non tanq̄ pulſa a uento/ſed tanq̄ animal mouens ſeipſum profecta eſt ad locum inter exercitum iſrael & exercitum pharonis. Et ex eo ꝙ appellatur columna nubis/inſinuatur ꝙ adhuc erat dies quando hoc geſtum eſt. nam columna nubis die/& nocte ignis ſolita erat apparere. Et erat nubes tenebroſa ⁊ illuminās noctem. Iuxta hebræū habetur. Et fuit nubes ⁊ obſcuritas, ⁊ illuminauit noctem. Ecce effectus angeli & columnæ. relatiue ſiquidem ad ægyptios fuit nubes caliginis & fuit obſcuritas, illuminatione cœleſti ſuſpenſa quo ad effectum lucendi/non abſolute ſed exercitui pharonis: effectus autem columnæ relatiue ad populum iſrael duntaxat fuit illuminare noctem illam/ut iter agerent uidendo clare uiam & ſeinuicem. ita vt ad ſeinuicem toto noctis tempore accedere non valerent. Iuxta hebræū habetur. ⁊ non appropinquauit iſte iſti tota nocte. Ecce effectus ex tenebris & caligine impedientibus ægyptios ſubſecutus: ꝙ quanuis uterqꝫ exercitus tam uicini erant ut eſſent demonſtrabiles tanq̄ compræſentes iſte & iſte, tota tamen nocte non appropinquauit iſte ægyptius iſti iſrael/proficiſcente utroqꝫ exercitu tota illa nocte. Extendit autem moſes manum ſuper mare: ⁊ abſtulit illud dominus. Iuxta hebræū habetur. ⁊ duxit iehouah mare. Non conſumptio aquarum ſed ductio earundem ſignificatur: ut intelligamus ꝙ quemadmodum ſtante iordanis flumine tempore ioſue tumuerunt aquæ in parte ſuperiori, ita in hoc tranſitu/aquæ maris ad dexteram & ad ſiniſtram ductæ ſunt tumeſcentes in latitudine hinc & inde. Et attribuitur miraculum hoc iehouah, ut ſummi dei operatio etiam in mari contra naturam aquarum manifeſtetur. flante vento vehemente ⁊ vrente. Iuxta hebræū habetur. in vento orientali forti. Et refertur ad clauſulam ſequentem. tota nocte, ⁊ poſuit mare in ſiccum. Ita ꝙ ordo literæ eſt. & poſuit/ſubaudi iehouah, mare ad ſiccum in uento orientali forti tota nocte. Cauſa ſecunda ad exiccandum terram quæ fuerat ſub mari adhibita narratur/non ad diuidendum mare. nam ſeparatio aquarum in tanta latitudine ut uniuerſam multitudinem filiorum iſrael proficiſcentem turmatim caperet/ſubito facta eſt: exiccatio autem fundi per uentum ſucceſſiue facta eſt. Diuiſaqꝫ eſt aqua: ⁊ ingreſſi ſunt filii iſrael per medium maris ſicci. erat enim aqua quaſi murus ad dexteram eorum ⁊ leuam. Ne intelligeretur ꝙ aquæ fuerint ſeparatæ ſic ꝙ hinc & inde fuerint quemadmodum eſt mare iuxta littus, manifeſtauit ꝙ non ſic fuerunt aquæ hinc & inde/ſed eleuatæ hinc & inde & in ſoliditatis formam redactæ tanq̄ muri hinc & inde. Et perſecuti ſunt egyptii: ⁊ ingreſſi ſunt poſt eos omnis equitatus pharonis/currus eius ⁊ equites eius ad medium maris.

Iamq; aduenerat uigilia matutina. in qua maxima pars populi iſrael egreſſa locū maris/erat in terra. ⁊ ecce reſpiciēs dominus ſuper caſtra egyptiorū. Nomen eſt tetragrāmaton. Tanq̄ diſsimulauerit uſq; ad illā horam deus ſupremus/deſcribitur ꝙ reſpexit illa hora ad caſtra ægyptiorū: quia uſq; ad illā horā permiſit ægyptios perſequi iſraelitas/& tūc incœpit aduerſus eos operari. per columnā ignis ⁊ nubis. Parui refert ꝙ in hebræo hr̄ nō per/ſed in columna. ipſe enim ſummus deus deſcribitur in columna ignis & nubis animaduertēs in ægyptios. Ergo & angelus & ipſe deus in columna erat cum populo iſrael: ut intelligamus deum non ſic per angelos operari quemadmodū principes humani, ſed ita angelis uti ut ipſe præſens ſit omnibus & operetur tanq̄ præſens/& nō tanq̄ abſens ipſe & per miniſtros ſeu nuncios præſens. ¶ Et aduerte prudens lector ꝙ ex hac litera ſoluitur quæſtio an duæ fuerint columnæ: altera nubis/altera ignis. hic enim clare narratur ꝙ una & eadē columna fuit columna ignis & nubis: quia utrunq; officiū actualiter tunc exercebat. ignis quidē ad illuminandum iſraelitas: nubis autem ad impediēdum ne lux illa uideretur ab ægyptiis. ſm autē ſolitū curſum exercebat die quidem officium nubis/nocte autē officiū ignis. interfecit exercitum eorum. Iuxta hebræū habetur. ⁊ effecit attonitum exercitum egyptiorum. Ecce prima animaduerſio exterrendo & perturbando animos ægyptiorum quemadmodum terremur & attoniti reddimur ex repente magnis periculis imminentibus. ⁊ ſubuertit rotas curruum. Iuxta hebræū habetur. ⁊ remouit rotam currūū eorum. Secūda actio diuina fuit amotio rotarū ex propriis axibus. uel forte cuiuſlibet currus unica duntaxat rota amota eſt ab axe, ut nō ſolum animo ſed etiam corpore turbarentur declinando. ¶ Nulla cauſa media in litera narratur concurrens ad ambas actiones iſtas: ſed duntaxat ꝙ deus in columna ignis & nubis reſpexit & effecit duo hæc. non nihil enim occaſionis datur uel ſumitur ſuſpicādi actionem aliquam ex columna emanaſſe ſenſibilem (puta fulminationem qua attoniti fuerunt ægyptii/& rotæ curruum amotæ) ex eo ꝙ nō deus abſolute ſed deus in columna ignis & nubis deſcribitur effector utriuſq; repentini effectus. ferebanturq; in profundum. Iuxta hebræū habetur. ⁊ egit eos in grauitate. Remotis rotis ab axibus curruum/conſequens fuit ut loco motus progreſsiui mouerentur deorſum ſm grauitatem & curruum & perſonarum. Hæc prima animaduerſio diuina fuit anteq̄ moſes extenderet uirgam ad reducendum mare. Dixerunt ergo egyptij. fugiamus iſraelem. Ecce effectus primæ plagæ. Et dicēdo fugiamus/manifeſtant ſe uelle redire in ægyptum uia qua uenerant. adhuc enim mare erat apertum, & ipſi erant progredientes uerſus iſraelem quando hac plaga triplex incurrerunt malum. nam animo ſunt attoniti/& corpore ſunt moti deorſum/& rotas curruum amiſerūt. dominus enim pugnat pro eis contra nos. Nomen eſt tetragrammaton. Et uerificatur etiam in eis quod dixerat deus & ſcient ægyptii ꝙ ego iehouah. nunc enim confitentur ꝙ non magica arte ſed ipſe iehouah eſt qui pugnat pro iſraelitis contra ægyptios. Et ex hac confeſsione inſinuatur ꝙ ex illa columna nubis quæ erat in aere inter iſrael & ægyptios/ſenſibilis actio emanabat contra ægyptios perſequentes iſraelem: alioquin non dixiſſent fugiamus iſraelem quia iehouah pugnat pro eis contra nos, ſed putaſſent caſu accidiſſe ſibi huiuſmodi impedimenta.

Et ait dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton ratione ſupradicta. extende manum tuam ſuper mare: ⁊ reuertantur aque ſuper egyptios/ſuper currus ⁊ equites eorum. Fugientibus ægyptiis/præcæpit deus ut mediante uirga moſis reuertantur aquæ in locum ſuum ad operiendum ægyptios. Cumq; extendiſſet moſes manum ſuam ſuper mare, reuerſum eſt primo diluculo. pro. in reuolutione mane. Ita ꝙ a uigilia matutina uſq; ad aductum mane, tempus fuit prioris plagæ/& conſilii ægyptiorum ad reuertendum/& initii reuerſioſionis. oportuit enim nobiles qui erant in curribus habere tempus prouidendi ſibi de equis ſuper quos equitando reuerteretur/& inferioris ordinis milites uel pedeſtres uel ſuper equos qui traxerant currus redire. ad priorem locum. Iuxta hebræū habetur. ad fortitudinē ſuam. Impedita ſiquidem fuerat diuinitus uis naturalis aquarum maris dum in forma muri teneretur. & propterea reuerſum eſt mare ad fortitudinem ſuam/quando relictum eſt naturali fluxui naturæ propriæ. Fugientibusq; egyptiis occurrerunt aque. Clarius in hebræo habetur hæc eadem ſententia/ſonans ꝙ ægyptii fugiebant obuiam mari redeunti ad fortitudinem ſuam. ex qua ſententia habetur ꝙ aquæ incœperūt redire hic & inde nō ſimul ſed ſucceſsiue/inchoando ab illa maris parte per quam ingreſsi erant. ſic enim planus literæ ſenſus uerificatur & ꝙ fugiebāt & ꝙ uerſus rediēs mare ibant. Et hoc etiā quadrat egreſſui iſraelitarum ex altera parte ut totaliter cōpleref quiete/ipſoꝝ egreſſus ex mari, & interim aquæ inciperēt occurrere ægyptiis ne euaderet aliquis eorum. ⁊ inuoluit eos dominus in mediis fluctibus. Iuxta hebræum habetur. ⁊ excuſſit iehouah egyptios intra mare. Quod ideo dixerim/quia nulla fit

Digitized by Google

mentio fluctuum in litera. **Reuerſeq́ ſunt aque: ⁊ operuerunt currus ⁊ equites totius exercitus pharaonis/qui ſequentes ingreſſi fuerant mare. nec vnus quidem ſuperfuit ex eis. Filij autem iſrael perrexerunt per medium ſicci maris: ⁊ aque erant eis quaſi pro muro a dextris ⁊ ſiniſtris eorum.** Repetitur hæc ſententia de filiis iſrael nõ ſuperflue: ſed ad ſignificãdũ perſeuerantiam itineris uſq; ad intentum finem(ire enim per ſiccũ inter aquas uſq; ad reuolutionem mane/commune fuit iſraelitis & ægyptiis: peruenire autẽ ad littus/proprium fuit iſraelitis)& ad hoc inſinuandum ꝙ dum ægyptii inciperent operiri aquis/iſraelitæ adhuc exibant & aquæ erant eis tanq̃ muri hinc & inde. Ad hanc diſparitatem narrandũ adiungit moſes ſuffocationẽ ægyptiorum in mari/ꝙ filii iſrael iuerunt in ſicco & habuerũt aquas pro muris.

Liberauitq́ dominus in die illa iſrael de manu egyptiorum. Nomen eſt tetragrammaton. **⁊ viderunt egyptios mortuos ſuper littus maris.** Magna tractatur quæſtio a nõnullis de ſitu huius littoris/occaſione tum cadauerum eiectorum a mari tũ nominis deſerti. Argumẽtantur enim nõnulli eandẽ fuiſſe ripã maris ad quam appulerũt filii iſrael & ripã ex qua ingreſſi ſunt mare, tũ quia mare eiicit mortuos ad littus propinquius ſubmerſioni: perſpicuũ eſt autem ægyptios uelociter fugiẽtes a uigilia matutina uſq; ad mane/propinquiores fuiſſe littori ex quo ingreſſi erãt. tũ quia nomẽ deſerti idẽ teſtificat̃. nã ex etham ingreſſi ſunt in mare rubrũ: & egreſſi de mari rubro per deſertũ etham iuerũt/ut legit̃ nu. 33. ¶ Sed ſi perſpicacius cõſiderata fuerit litera, facile apparet contrariũ eſſe uerũ: uidelicet ꝙ filii iſrael in alterã ripã iuerunt. nam ex hoc ꝙ ægyptii fugientes iſraelem iuerũt obuiam aquis, manifeſtatur ꝙ ægyptii redibant ad ripam unde ingreſſi erant: & filii iſrael proprium proſequebantur iter ad alterã ripam. ſi enim ad eandem ripam præceſſiſſent, non narrarẽtur ægyptii fugiẽtes iſraelem ſed ſequẽtes. ¶ Nec obſtat ſubmerſionem ægyptiorum propinquiorem fuiſſe littori unde ingreſſi erant. tum quia diuino operi attribuendum eſt ꝙ uiderunt ægyptios mortuos in littore in quo morabãtur filii iſrael. quod miraculum oportet fateri in quocunq; littore uiſa fuerint huiuſmodi cadauera ſequenti die: quia naturaliter homo ſuffocatus in aquis non natat uſq; ad tot dies: ſed oportuit in teſtimonium diuinæ uindictæ & ad perfectam ſecuritatem iſraelitarũ ut iſraelitæ uiderent ægyptios mortuos eiectos ad littus in quo morabant̃. Tũ quia ſuffragatur ad huius miraculi opus cauſa ſecunda: uidelicet mare ex littore unde ingreſſi erant fluens uerſus fugiẽtes ægyptios. talis enĩ impetus pellebat ægyptios quos ſuffocabat uerſus alterũ littus. ¶ Nec identitas deſerti officit: quoniã expreſſe in litera tertiidecimi capituli ſcriptum eſt ꝙ de etham reuertendo uenerũt ad illam ripam maris rubri ex qua ingreſſi ſunt mare. & rurſus ibidem dicitur ꝙ etham erat locus in extremo deſerti. Ex quibus duobus colligitur ꝙ deſertũ cognominatũ ab etham extendebatur uſq; ad alteram ripam ad quam per medium maris uenerũt filii iſrael. Quod confirmatur ex eo ꝙ tam uaſtum erat deſertũ etham ut tribus dietis ambulauerint per illud filii iſrael uſq; in marah: ut ſcribitur in eodẽ capitulo numeri. **⁊ manum magnã quam exercuerat dominus contra egyptios.** Nomen eſt tetragrammaton. **Timuitq́ populus dominum.** Nomen eſt tetragrammaton. uere effectus diuinus in cordibus populi, ut ex uiſa punitione ægyptiorum timerent ſummũ deum omnipotentem ad puniendum inobedientes ei. **⁊ crediderunt domino ⁊ moſi ſeruo eius.** Iuxta hebræũ habetur in ablatiuo. crediderunt in dño & in moſe. Et eſt ſenſus ꝙ tunc crediderunt certa & indubitata fide opera uniuerſa tot mirabilium quæ in ægypto & uſq; ad illã horam uiſa fuerunt/facta eſſe in iehouah ſummo deo & in moſe quatenus erat ſeruus dei, & non in ſcientia aut arte aliqua ſecreta.

CAPVT .XV.

Tunc cecinit. Iuxta hebræũ habetur. **cantabit.** Et relatiue ad crediderunt dicitur cantabit. futurus enim erat cantus quando crediderũt. **moſes ⁊ filij iſrael carmen hoc domino.** Nomen eſt tetragrammaton/quem timebant & in quo credebant ſe liberatos fuiſſe. **⁊ dixerunt. Cantemus domino.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habetur. **cantabo iehouah.** Forte moſes ſolus incœpit canere: & propterea dixit cantabo. uel ad ſignificandũ unitatẽ populi dixit in ſingulari numero cantabo iehouah, qui dat omnibus eſſe/qui omnibus præſidet. **Glorioſe enim magnificatus eſt.** Iuxta hebræũ habetur. **quia ſuperbiendo ſuperbiuit.** Celſitudo diuini operis in hac liberatione iſraelitarũ ſubmergendo ægyptios laudatur. uere enim in iis operibus eminenter operãdo ſuperiuit. Nec horreas ſuperbiæ uocabulum in diuinis actionibus: quoniam deo maxime congruit, & in ſacra ſcriptura pluries inuenitur in bonum. **equũ ⁊ aſcenſorem deiecit in mare.** ¶ **Fortitudo mea ⁊ laus mea dominus.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habet̃. **fortitudo mea ⁊ cantus iah.** Et eſt nominatiui caſus iah. Nouum dei nomen moſes ſcribit.

Digitized by Google

hactenus enim nunq̃ hoc nomine uſus eſt. Aiunt tamen non eſſe nomen aliud a iehouah: ſed eſſe idem nomen per ſyncopen/cõſtans ex prima & ultima litera iehouah. & propterea ſignificare deũ ex parte ſui eſſe. Et hoc eſt nomen quod ponitur in fine halelu iah. ¶ Eſt itaq; ſenſus literæ ꝙ ipſe fons eſſendi fuit & eſt fortitudo pugnans pro me. laudant enim quod experiẽtia didicerant/deum ſcilicet fuiſſe fortitudinem pugnantẽ pro eis: & profitentur non ſe fortes ſed ſuam fortitudinem eſſe deum. relatiue autẽ ad cantũ/agnoſcitur deus ratio cantus & materia cantanda. **⁊ factus eſt mihi in ſalutem.** Parui refert ſed ſæpiſſime interpres utitur/& factum ſeu factus eſt pro & fuit ut in hebræo habetur/& clarior redditur ſenſus. ¶ **Iſte deus meus.** Iuxta hebræum habetur. **Iſte el meus.** Nomen dei ſumptum a fortitudine eſt. & pronomen iſte demonſtrat iehouah ſeu iah/qui fuit ei in ſalutionem. & affirmantis ac agnoſcentis ipſum in deum fortem ipſi populo/ſunt uerba. **⁊ glorificabo eum.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ habitabo eum.** Subintelligi poſſe dicunt præpoſitionem/& legi & habitabo cum eo. Senſus tamen unus eſt: quia idem eſt nos habitare cum deo & deum. nõ enim aliter habitamus ipſum q̃ exiſtentes cum ipſo mente/uotis/affectibus atq; operibus. Et apte quia deus eſt fortis meus, ſubditur ꝙ non habitabo cum alio ſed cum ipſo/immo ipſum (hoc eſt habitaculum eius) ut ſecurus habitem. **deus patris mei.** Iuxta hebræũ habetur. **elohe patris mei, ⁊ exaltabo eum.** Nomen eſt dei ſumptum a iudicio. fatentur ſe non colere nouum deum, ſed eundem deum quem coluerũt patres eorum ut ſummum uniuerſorum iudicem. ¶ **Dominus quaſi vir pugnator/omnipotens nomen eius.** Iuxta hebræũ habetur. **Iehouah vir prelij/iehouah nomen eius.** Metaphorice ſummus deus appellatur uir belli/eo ꝙ officium præliatoris pro filiis iſrael exercuit aduerſus ægyptios. Proprie autẽ dicitur ꝙ iehouah eſt nomen eius/quia eſt nomen ei propriiſſimum: utpote qui ſolus eſt a quo omnia quæ ſunt habẽt eſſe/& eſſe mendicãt. ¶ **Curr⁹ pharonis ⁊ exercitũ eius proiecit in mare. electi principes eius ſubmerſi ſunt in mari rubro.** A græcis mare illud appellatum aiũt rubrum/eo ꝙ arena illius rubra eſt & rubere facit mare. hebraice enim nõ rubrũ mare ſed mare cannæ nominatur/a calamis ſeu iuncis ſeu papyris ibi naſcẽtibus in magna copia. Et hoc ſufficiat pro uniuerſa ſcriptura ueteris teſtamenti circa hoc nomen. **abyſſi operuerunt eos/deſcenderunt in profundum quaſi lapis.** ¶ **Dextera tua domine magnificata eſt in fortitudine.** Iuxta hebræũ habetur. **Dextera tua iehouah fuit roborata in robore.** More humano deum ſummũ tanq̃ uirum præliatorẽ laudãdo alloquitur ſub ſimilitudine dexteræ robuſtæ ad debellandum. **dextera tua domine percuſſit.** Iuxta hebræũ habetur. **franget inimicum.** Et repetitur tetragrãmaton. Et futurum franget/non reſpicit tempus cantici: ſed relatiue ad præteritum fuit roborata dicitur. nã prius intelligitur roborata dextera/& poſtea eadem dextera frangens inimicũ. Futura itaq; erat fractio inimici quum fuit roborata dextera. & propterea uerbo futuri temporis ſignificatur. Et hic loquendi modus ſacræ ſcripturæ in hebraico familiaris eſt. **⁊ in multitudine glorie tue.** Iuxta hebræũ habet. **ſuperbie tue.** coincidit enim cum principio cantici. Eſt autẽ multitudo ſuperbiæ diuinæ ſm multitudinem eminentium actionũ intelligenda, quanta apparuit in hoc tranſitu. **depoſuiſti aduerſarios noſtros.** Iuxta hebræũ habetur. **diruiſti inſurgentes in te.** Vere diruit quando anteq̃ clauderetur mare rotas abſtulit/attonitos reddidit/& deorſum deiecit ægyptios adhuc perſequentes populum dei. in deum enim inſurrexerunt potius q̃ in populum iſrael/quando poſt tot miracula poſtq; mortem primogenitorum perſequi auſi ſunt uocatũ a deo populum. ¶ **Miſiſti iram tuam.** Iuxta hebræũ habetur. **mittes iram tuam.** Relatiue ad præteritum diruiſti proferẽ futurũ mittes. **que deuorauit eos ſicut ſtipulam.** Iuxta hebræũ habetur. **deuorabit.** Igneam iram ſignificari ſimilitudo uorandæ paleæ innuit. quæ forte fuit quum reſpexit in uigilia matutina in columna nubis & ignis/ita ꝙ tunc multi ægyptiorum cõſumpti fuerint igne. Sed quia non niſi hinc poſſumus hoc opinari potius q̃ affirmare, poteſt intelligi litera hæc/mittes iram tuam comedet eos ut paleam: hoc eſt ut ignis comedit paleam/ita ita tua per aquas comedet eos. **⁊ in ſpiritu furoris tui cõgregate ſunt aque.** Minus quadrat beneficium congregationis aquarum hinc & inde attribuere diuino furori/ut litera ſonat: quandoquidem ex diuina benignitate id effectum eſt. & propterea magis quadrat altera lectio. **⁊ in ſpiritu narium tuarum coaceruate fuerunt aque.** Ventus uehemens in diuiſione aquarum commemoratur tanq̃ cauſa ſecunda ad aceruos aquarum faciendos uelut aceruos manipulorũ tempore meſſis. ad talem coaceruationem alludit hebraica dictio: ut intelligamus uẽtum illum cooperatum fuiſſe ad pellendas aquas diuiſas in quaſi aceruos ſuper mare hinc & inde. Meminit autem narium alludendo ad ſpirationẽ quæ per nares fit/tanq̃ uentus ille fuerit emiſſus per nares dei: ad ſignificandum ꝙ uim diuinam habuit uentus ille quemadmodum flatus humanus humanum/& leoninus leoninum quid defert. **Stetit vnda fluens.** Plus habetur iuxta hebraicum. **Fuerunt ſtantes ſicut aceruus colantes.** ſeu fluctes. Miraculũ explanatur ꝙ aquæ quæ ſuapte

natura ſunt coſantes ſeu fluentes fuerūt ſtantes ſolidæ/ſicut ſtat aceruus rerum nō fluidarum. **Congregatæ ſunt abyſſi in medio mari.** Iuxta hebræū habetur. **coagulatæ ſunt abyſſi in corde maris.** Hinc apparet manifeſte ꝙ uentus ille non ſolum fuit ad exiccādum terram/ſed etiam ad coagulādum aquam hinc & inde. Per modū itaqꝫ congelationis aquæ ſteterūt tanꝗ muri/& aceruı aquarū effecti ſunt hinc & inde ſuper mare. Et ad exaggerationē miraculi dicit in corde maris: quia coagulatio maris in ſuperficie & infra paruū terræ ambitū contēti/naturaliter fieri poteſt: ſed in corde hoc eſt in profundo ac medio maris fieri (ut tūc accidit) miraculū eſt.

Dixit inimicus. Perſequar & comprehendam: diuidam ſpolia/implebitur anima mea. euaginabo gladium meū: interficiet eos manus mea. Iuxta hebræū habetur. **faciet pauperes fieri eos manus mea.** Non ad occidendum hebræos perſequebātur/ſed ad redigendum eos in ſeruitutem: ut in præcedenti capitulo ſcriptū eſt. & propterea euaginatio gladii/nō ad interficiendum ſed ad ſpoliandum hebræos rebus ſcribitur. ¶ **Flauit ſpiritus tuus.** Iuxta hebræum habetur. **flaſti in ſpiritu tuo.** Ventum interueniſſe reducendo mare ad locum ſuum narratur. & quadrat ut quemadmodum uentus congelans hinc & inde aquas in diuiſione affuit/ita uentus liquefaciēs in reductione affuerit. **& operuit eos mare: ſubmerſi ſunt quaſi plumbum in aquis vehementibus. Quis ſimilis tui in fortibus domine/quis ſimilis tui?** Iuxta hebræū habetur. **quis ſicut tu in elim iehouah/quis ſicut tu!** Eſt autem elim plurale nominis el. & quadrat ut hoc in loco ſit nomen deorum fortium. Et congrue legitur/quis ſicut tu in diis iehouah. quaſi dicat. nullus/quacunqꝫ ratione dii appellētur. **magnificus in ſanctitate.** Iuxta hebræū habeſ. **robuſtus in ſanctitate.** Rationem reddit ex apparentibus ꝙ nullus deus eſt ſicut iehouah. tam enim homines ꝗ dii exercendo robur ſuum aliquam inquinationem incurrunt. Et homines quidem laſſitudinem in corpore/& commotionem in animo ſaltem incurrunt. ſpirituales autem ſubſtātiæ ſuapte natura animi commotionē & in uiribus laborem propter inclinationem corporis quod mouent ad oppoſitum patiuntur. Solus autē deus (cui omne corpus obedit ad nutum) exercet robur ſuū utēdo corporibus ſenſibilibus ad quodcunqꝫ uult/abſqꝫ aliqua contractione immundiciæ qualiſcunqꝫ. & propterea ſingulariter laudatur robuſtus in ſanctitate. eſt enim ſanctitas libera atqꝫ perfecta mundicia. **terribilis atqꝫ laudabilis.** Iuxta hebræū habetur. **formidatus laudū.** Accumulat rationes quare nullus deus eſt ſicut iehouah. Eſt enim formidatus laudum tum quia laudes eius ſunt formidini/non ſolum hominibus ſed etiam angelis, eo ꝙ excedunt uires omnium laudantium. Tum quia a laudantibus eſt timēdus. hæc eſt enim differentia inter deum & homines ac angelos ſine gratia/ꝙ deo non placet laudari ſine timore eius (unde & cōqueritur/populus hic labiis me honorat cor autē eorū longe eſt a me) aliis autem ſufficit ꝙ laudentur/ſiue laudantes timeant eos ſiue non. nihil enim aliud exigunt a laudatore ꝗ laudari. Tum quia per ſola laudabilia opera timendus eſt. alii ſiquidem timentur quia poſſunt nocere ſiue laudabiliter ſiue uituperabiliter: deo autē proprium eſt per ſola laudabilia opera timeri. **faciens mirabilia.** Tertium deo proprium adiungitur ꝙ ſolus eſt factor mirabilium. Et eſt ſermo de mirabilibus ſimpliciter & abſolute/hoc eſt apud omnes tam homines ꝗ angelos: ad differētiam multorum quæ fiunt a dæmonibus, quæ ſunt mirabilia apud homines non autem apud angelos uidentes ꝙ naturalibus uiribus dæmones illa faciunt.

¶ **Extendiſti manum tuam.** Ad ſimilitudinē extenſionis manus deſcribitur operatio dei ſubmerſiui ægyptiorum: ut intelligamus miraculum/ꝙ tam facile deus fecit hoc perinde ac ſi duntaxat extendiſſet manum. **& deuorauit eos terra.** Iuxta hebræū metaphora tangitur deglutientis. deſcribitur enim tanꝗ terræ guttur aqua: & dicitur & deglutiuit eos terra/ſignificando id quod primum ſubmerſi homines incurrunt: uidelicet iacere in fundo maris. non enim naturaliter natant uſqꝫ quo crepuerit fel. ¶ **Dux fuiſti in miſericordia tua/populo quē redemiſti: & portaſti eum in fortitudine tua/ad habitaculum ſanctum tuum.** Iuxta hebræū eadem dictio repetitur que interpretata eſt dux fuiſti. & proprie ſignificat ducere ſeu agere quemadmodum agimus animalia deducēdo illa. Quod ideo dixerim/ne intelligatur ſignificari perduxiſti, ſed inchoatam ductionem ad locum ſanctitatis ſeu ſanctuarii dei. Laudatur enim ad literam primum ꝙ deus duxit populum quem redemit ex ægypto non pecunia ſed miraculis: deinde ꝙ ducatus iſte fuit ad terrā promiſſionis ut ad terminum quo tenditur. terra enim promiſſionis appellatur habitaculū ſanctū dei, eo ꝙ ibidē habitauerit deus in primis patriarchis (abraham iſhac & iahacob) & habitaturū ſe promiſerit in ſemine eorum.

Aſcēderunt populi/& irati ſunt. Iuxta hebræū habetur. **audierunt populi/trement.** More ſuo ſummarie præmittit in genere quæ ſunt explicanda per partes. Et præteritum audierunt/non refertur ad tempus cantici (quoniā tunc nondum audierant hunc tranſitum) ſed refertur ad futurum trement. prophetatur enim ꝙ poſtꝗ audierint trement. **dolores obtinuerunt.** Iuxta hebræū habeſ. **tremor apprehēdit habitatores peleſeth.** Quod in genere propoſuerat/

Digitized by Google

per ſpecies exequitur inchoans a philiſtæis. philiſtæi enim propinqui erant ægypto. ¶ **Tunc conturbati ſunt.** Iuxta hebræum habetur. **Tunc fuerunt attoniti principes edom.** Et aduerbium tunc/tempus auditi & cogniti tranſitus per mare rubrum demonſtrat. **robuſtos moab obtinuit tremor: obriguerunt.** Iuxta hebræū habetur. **fuerunt liquefacti omnes habitatores chenaan.** Ad ſimilitudinem liqueſcentium deſcribūtur animi chenanæorum quorum terra promiſſa erat iſraelitis/deo operante & prædicēte imminere eis delectionē eorum. ¶ **Irruat ſuper eos formido & pauor.** Hinc apparet prophetata fuiſſe antedicta quemadmodū & hæc: quæ omnia futuri temporis ſunt indicatiui modi. **in magnitudine brachij tui.** Iuxta hebræū habetur. **fortitudinis tue.** Prophetatur enim futurus in populis timor tam longe q̃ prope exiſtentibus hebræis. **Fiant immobiles.** Iuxta hebræū habetur. **Silebunt: quaſi lapis.** Non ſolum intus timor ſed in exteriori actione tantū ociū ut nec loquātur aduerſus eos prædicitur. **donec pertranſeat populus tuus domine/donec pertranſeat populus tuus iſte quē poſſediſti.** Dictio interpretata domine eſt nomen tetragrammaton. Si quæris quare hæc non ſunt adimpleta! in promptu eſt cauſa: peccatum ſcilicet populi iſrael toties in deum cōmiſſum poſt hoc canticum. impediunt enim intercedentia peccata executionem prophetiæ quæ fit ſm præſentem iuſtitiam: qualis eſt hæc. **Introduces eos & plantabis.** Ad ſimilitudinem plantarū tuarū facies nos radices firmare: ut quanuis inde non ſimus oriundi/ſimus tñ naturales uelut plantæ. **in mōte hereditatis tue.** Terrā promiſſionis a mōtibus denominat, eo q illuſtrior pars montana eſt. Et appellatur mons hæreditatis dei, quia eſt terra electa a deo pro habitatione populi iſrael aſciti in hæredem dei: utpote adoptati in primogenitum/ut ſcribitur ſuperius in quarto capitulo. Et hinc apparet ratio plantādi iure iſraelem ibi. **firmiſſimo habitaculo tuo quod operatus es domine.** Nomen eſt tetragrammaton. **Sanctuarium tuum domine.** Legendū eſt. **domine mi.** eo q in hebræo habetur adonai: ſonans domini mei. **quod firmauerunt manus tue.** A tribus nominat terram promiſſionis. primū monte hæreditatis tuæ: deinde firmo ſeu parato habitaculo tuo: & demum ſanctuarium tuum. & ſemper relatiue ad deum. Electa ſiquidem eſt terra illa pro populo hærede dei/& in habitaculum ſtabile ipſius dei: non ſm ſeipſum (qui in ſeipſo ſolo habitat) ſed ſm ſimilitudinem effectus, pro quanto curam habet fouet ac protegit locum illum perinde ut princeps propriū habitaculum. elegit & ibidem ſanctuarium ſuū (hoc eſt locū cultus ſui) firmū acſi manibus diuinis firmatū ſeu paratū eſſet. ¶ **Dominus regnabit in eternum & vltra.** Iuxta hebræum habetur. **Iehouah regnabit in ſeculum & vſq.** Aiunt uariam eſſe ſignificationem dictionis interpretatæ ſeculum. & propterea ad uerā perpetuitatem exprimēdam adiungitur & uſq. infinitatem enim durationis inſinuat. Et ſignificatur ad literam q regnum dei inchoatum in populo iſrael educto de ægypto/durabit in æternum. Et uerificatur intelligendo per populum non iſrael ſm carnem ſed iſrael ſm iuſtitiam: ut paulus docet **Ingreſſus eſt enim equus pharonis cū curribus & equitibus eius mare.** Iuxta hebræū habet. **Quoniā ingreſſus eſt equus pharonis in curru eius & in equitibus eius in mare.** Et explicatur ad literam multitudo equorum trahentium currus exercitus pharonis cum multitudine equitum. **& reduxit ſuper eos dominus aquas maris. Filij autem iſrael ambulauerūt per ſiccum in medio maris.** Explicatur in fine cantici beneficium tranſitus per mare ſicco ueſtigio/ut nec etiam maduerint calcei.

S**Umpſit ergo maria prophetiſſa.** Iuxta hebræū non maria ſed mirjam appellata eſt: uerum uſus (a ſeptuaginta interpretibus originem habens) obtinuit ut quæ hebraice nominatur mirjam/a græcis & latinis uocetur maria. Et commendatur ex prophetiæ dono maria/non ex diuitiis aut nobilitate. **ſoror aharon tympanum in manu ſua.** Quia prius fuit ſoror aharon q̃ moſis, ideo dicitur ſoror aharon & tacetur moſes. ¶ **Egreſſeq; ſunt omnes mulieres poſt eam cum tympanis & choris.** Non eſt nomen inſtrumenti hoc in loco chorus, ſed choreas ducentium. **quibus præcinebat dicens.** Iuxta hebræū habetur. **Et reſpōdit eis mirjam/cantate domino.** Innuitur enim q tot choris mulierū tanq̃ ex una parte canentibus aliquid in diuinam laudem/maria ſola tanq̃ ex altera parte canebat initium ſupraſcripti cantici. nec aliud mutatur niſi q ubi prima dictio cātici habet cātabo/maria dixit cātate. Reliqua corrige ad uerbum ut ſupra. **Glorioſe enim magnificatus eſt: equum & aſcenſorem deiecit in mare.**

T**Ulit autem moſes.** Iuxta hebræū habetur. **Et fecit mouere moſes iſrael de mari rubro.** tanq̃ dux populi. Sed nō dicit quoto die ab egreſſu maris/nec quoto die ab egreſſu ægypti. **& egreſſi ſunt in deſertū ſur.** Vt enim patet nu. 33. hoc idē eſt deſertū etham. Nec ſcimus quare tot noībus appelletur. forte nomen deſerti erat etham/& pars aliqua denominata eſt a ſur: & hæc pars hic ſignificat. **Ambulaueruntq; tribus diebus per ſolitudinē: & nō inueniebāt aquas. Et venerunt in marah: nec poterant bibere aquas de marah, eo q eſſent amaræ. Vnde & congruū loco nomen impoſuit/vocās illud marah.** Qui olim loco illi impoſuerat nomen marah

Digitized by Google

cōmendatur. Quod autē ſubditur. id eſt amaritudinē. interpres addidit. nō enim habetur in hebræo textu. Et murmurauit populus contra moſen/dicens. quid bibemus? Et ille clamauit ad dominum. Nomen eſt tetragrammaton. ad fontem enim gratiarum cordis clamore petit. Qui oſtendit ei lignum. Iuxta hebræū habetur. et docuit ipſum iehouah lignū. Quod quum miſiſſet in aquas/in dulcedinem verſe ſunt. Dicendo docuit, inſinuat ꝙ lignū illud naturalem habebat uirtutem reddēdi dulcem/aquam amaram. multitudinem enim lignorum proiectam in aquas intelligo hebræo more ſignificatam per lignum.

Ibi conſtituit ei præcepta atq; iudicia. Iuxta hebræū habetur. Ibi poſuit ei ſtatutum ⁊ iudicium: ⁊ ibi tentauit ipſum/⁊ dixit. Duplex poteſt eſſe ſenſus. alter ut deus dederit ibi populo aliquod præceptum cerimoniale (puta obſeruationē ſeptimi diei/hoc eſt ſabbati) & aliquod præceptum iudiciale. Et præceptum quidem ſabbati ibidem datū rationabiliter dicitur: quia in ſequēti capitulo commemoratur præceptū ſabbati/& inſtruitur populus ut ſexta die præparent & coquant edenda in ſabbato. de præceptis uero iudicialibus nihil ſubiūgitur teſtificans aliquod iudiciale præceptū datum ibidem. ¶ Alter ſenſus eſt ꝙ deus uim ſui præcepti atq; iudicii appoſuit præceptis paternis ſolitiſq; iudiciis in populo iſrael. ut præſupponamus multa præcepta paterna ab abrahā iſhac & iahacob tū moralia tū cærimonialia fuiſſe in iſraelitis: multaſq; inter ſe habuiſſe regulas iudiciorum ſm̄ quas permittebat parho a propriis iudicibus iſraelitas iudicari. rationi ſiquidem conſentaneum eſt ut hoc permiſerit parho quod hodie permittunt principes in regionibus ubi aliqua natio copioſæ eſt multitudinis. Et hic ſenſus quadrat contextui. nam nullum exprimitur præceptum cuiuſcunq; generis in ſpecie: ſed uis tantummodo diuina in præceptis omnibus reuerenda continetur cum præmio. Quocirca hæc tria & poſuit præceptum & iudicium & ibi tentauit ipſum/uerba ſunt moſis exponentis uim ſubiunctorum diuinorum uerborum. præponit enim ꝙ ſubiungenda dei uerba dicta fuerunt ibidē a deo populo iſrael ad ponendū uim præcepti ac iudicii diuini in auditis a patribus præceptis atq; iudiciis/& ad experimēto uidendū an populus magni uel parui penderet diuinā in præceptis ac iudiciis autoritatē. Et hoc ultimū intellige metaphorice. nā deus nō niſi metaphorice tentat: quia tentare neſciētis eſt. quemadmodū enim deus iraſcitur, ita & tentat pro quanto ad ſimilitudinē tentātis operatur. ¶ Quo autē dicēdi genere ſeu modo deus allocutus eſt populum hac prima uice/nō eſt ſcriptū. Crediderim ego deum per moſen dixiſſe hæc uerba populo/& allocutionem populi per ſeipſum reſeruaſſe monti ſinai. Moueor autē ad hoc credendum: quia ſi hæc fuiſſet allocutio dei per ſeipſum, fuiſſet prima/& non ſine apparatu & facta & ſcripta fuiſſet. Redacto itaq; populo in libertatē & ſecuritatem libertatis ſubmerſis ægyptiis/incœpit deus per moſen liberum iam populum monere: inchoando ab autoritate diuina in præceptis ſolitis/& alliciendo ad reuerentiam autoritatis diuinæ appoſito præmio. Si audieris vocem domini dei tui/⁊ quod rectū eſt coram eo feceris/⁊ obedieris mandatis eius/cuſtodieriſq; omnia precepta illius, cunctū languorem quem poſui in egypto. Languoris ſeu ægritudinis nomen teſtatur ꝙ non de plagis ægypti eſt ſermo. nam in illis decem plagis nulla interuenit ægritudo/niſi in ſexta ægritudo inflatorum ulcerum. De communiter itaq; accidentibus ægritudinibus eſt ſermo. a quibus quia omnino liberi tunc erant oēs iſraelitæ, dicit quas poſui in ægypto: ſignificando ꝙ in ægypto quidē dedi illas uobis ſed nō hic. Vnde & dauid poſtea dixit de iſtis. & nō erat in tribubus eorum infirmus. nō inducā ſuper te. Ecce præmium alliciens ad ſeruanda mandata dei/libertas ab ægritudinibus corporis. ego enim dominus ſaluator tuus. Iuxta hebræū habetur. quia ego iehouah medicus tuus. Rationem reddit & quare nūc oēs ſunt liberi ab ægritudinibus habitis in ægypto/& quare in futurū carebūt illis. ipſe enim iehouah ſummus deus medici officium fecit ſanādo: & ſi tanti medici præcepta ſeruabunt/procul dubio non incurrent ægritudinem aliquam.

Venerūt aūt in elim, vbi erāt duodecim fontes aquarū ⁊ ſeptuaginta palme: ⁊ caſtrametati ſunt ibi iuxta aquas. Secunda eſt hæc manſio iſrael poſt receſſum ex mari rubro.

CAPVT .XVI.

Profectiq; ſunt de elim, ⁊ venit omnis multitudo filiorum iſrael in deſertū ſin: quod eſt inter elim ⁊ ſinai. Nō immediate uenerunt ab elim in ſin: ſed media fuit caſtrametatio ſuper mare rubrum (ut patet nu. 33.) quæ hic tacetur. quintadecima die mēſis ſecūdi poſtq̄ egreſſi ſunt de terra egypti. Nō eſt in hebræo poſtq̄/ſed egreſſui. Et ſignificat mēſis ſecūdus egreſſui (hoc eſt menſi egreſſus) de terra ægypti: ac per hoc trigeſima dies a die exitus de ægypto. ¶ Et murmurauit omnis multitudo filiorum iſrael contra moſen ⁊ aharon in ſolitudine. Conſumpta ſi-

Digitized by Google

quidem erant in illis triginta diebus alimenta ex ægypto habita. **Dixeruntqꝫ ad eos filii iſrael.**
vtinam mortui eſſemus per manũ domini in terra egypti Nomen eſt tetragrãmaton. More hu
mano naturalem mortẽ uocant mori in manu dei: hoc eſt in operatione diuinæ diſpoſitionis.
Et nominant deum iehouah/profitẽdo ꝙ a fonte eſſendi emanat etiam mors. **quando ſedeba**
mus ſuper ollas carnium/ ⁊ comedebamus panem in ſaturitate: quoniã induxiſtis nos in deſer
tum iſtud vt occideretis omnem multitudinem iſtam fame.

D**ixit autem dominus ad moſen.** Nomen eſt tetragrammaton/congruum nouo riuo ge
nerandi manna. **ecce ego pluam vobis panem de celo. Egrediatur populus ⁊ colligat**
quod ſufficiat per ſingulos dies: vt tentem eum vtrũ ambulet in lege mea an nõ. die autẽ ſexta
parẽt quod inferãt: ⁊ ſit duplũ ad id quod colligẽt per ſingulos dies. Vere ſuauis deus huma
no more ad ſimilitudinem tentantis/in leuioribus mãdatis exercet populum ut aſſueſcat obe
dire uniuerſis diuinis præceptis. ideo enim mandatur ut dietim colligant manna & ſexto die
colligant duplicatũ, ut inobediẽtes quum ſe depræhendi in crimine uiderint ex putrefactione
mannæ ſeruati in diem alterum & non putrefactione eiuſdem ſeruati in diem ſabbati/erube
beſcant & obedire diſcant.

Dixeruntqꝫ moſes ⁊ aharon ad omnes filios iſrael. veſpere ſcietis ꝙ dominus eduxerit vos
de terra egypti: ⁊ mane videbitis gloriam domini. Querula uoce eductionem de ægypto in
torſerant in moſen & aharon. & propterea directe ad hoc reſpõdent ꝙ hora ueſpertina cogno
ſcent experimento ꝙ iehouah eduxerit eos de terra ægypti, & mane ſequenti uidebunt facto
gloriam ſeu honorem iehouah. **audiui enim murmur veſtrum contra dominum.** Legendum
eſt in tertia perſona audiuit. Et reſpondetur ad querelas eorũ aduerſus ipſos moſen & aharon
ob defectum alimentorum: manifeſtando ꝙ deus audiuit querelas eorum cõtra iehouah/con
tra ſummum deum ducem ueſtrum & nõ contra nos. **nos vero quid ſumus/ ꝙ murmuraſtis**
contra nos! Conuincunt populum ꝙ non aduerſus eos queſti ſunt/ex hoc ꝙ ipſi moſes &
aharon nihil erant relatiue ad manifeſta opera interuenientia ad eductionẽ populi de ægypto.
Ac ſi apertius dixiſſent. nos quid ſumus ad tot miracula in ægypto facta: ad tranſitum per mare
rubrum ſicco ueſtigio cũ ſubmerſione pharonis & exercitus eius/ad columnã nubis & ignis
ducem itineris. **Et dixit moſes. dabit dominus vobis veſpere carnes edere ⁊ mane panes in**
ſaturitate Poſtq̃ reſponderunt querelæ reſpondet moſes quæſito: promittens ꝙ iehouah qui
eſt fons eſſendi/hora ueſpertina dabit alimentũ carnis & mane alimentum panis. **eo ꝙ audie**
rit. Deeſt. **iehouah/murmurationes veſtras quibus murmuraſtis contra eũ. Nos enim quid**
ſumus! non cõtra nos eſt murmur veſtrum ſed contra dominum. Nomen eſt tetragrãmaton.
Miracula enim ipſi eſſendi fonti attribuũtur: quia par eſt ut a fonte eſſendi emanet non ſolum
naturæ opus ac ordo, ſed etiam quicquid ſupernaturaliter quandoqꝫ fit.

Dixitqꝫ moſes ad aharon. dic vniuerſe cõgregationi filiorum iſrael/accedite coram domino.
Iuxta hebræũ habetur. **appropinquate faciebus iehouah: quoniã audiuit murmurationes ve**
ſtras. Quod ideo annotauerim ut hinc percipiatur ꝙ ante conditum tabernaculũ/ante con
ditam arcam erat locus aliquis deputatus deo, non ab homine ſed ab ipſo deo: locus uidelicet
ſub columna in aere exiſtente. Vnde ordinante moſe mandat aharon congregationi populi
(hoc eſt cœtui illorum qui nomine totius populi loquebantur) ut appropinquẽt ad facies ie
houah/mãdatur ut appropinquent ad locum ſupra quem erat columna nubis: in qua ſuperius
ſcriptum eſt eſſe iehouah cap. 14. Et ꝙ iſte appelletur locus iehouah, ex eo cõfirmatur ꝙ poſtq̃
factum eſt tabernaculum/ſub columna fuit: ut inferius ſcribitur cap. ultimo. **Cumqꝫ loque**
retur aharon ad omnem cetum filiorum iſrael. Hinc clare apparet ꝙ nõ totus populus ſed cœ
tus aliquorum nomine totius populi ſignificatur. impoſſibile enim eſt ut aharon alloqueretur
ſexcenta milia uirorum. Nec in hebræo habetur quumqꝫ loqueretur: ſed. **Et fuit ſicut loqui.**
Inchoatur enim hic actus geſtus: narrando ꝙ quemadmodum dixit aharon/uerterunt ſe ad re
ſpiciẽdum uerſus ſolitudinem. Quod enim in uulgata æditione ſubiungitur. **reſpexerũt ad**
ſolitudinem. iuxta hebræũ habetur. **⁊ verterunt ſe ad deſertum.** Ita ꝙ aharon poſtq̃ appro
pinquauerant iuxta locum columnæ nubis/dixit eis ut uerterent ſe uerſus deſertum. forte uul
tus habebant uerſus mare rubrum. **et ecce gloria domini apparuit in nube.** Parui refert ꝙ
potius honor q̃ gloria ſignificatur. claritas ſiquidẽ aliqua denſa in ſimilitudinem nubis uidetur
apparuiſſe. Nõ enĩ dicit in columna nubis ſed in nube, ut intelligamus nõ apparuiſſe aliquid
in continua columna, ſed nouã nubem ex parte deſerti apparuiſſe/diuinitatẽ præ ſe ferentem.
Locutus eſt autẽ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrãmaton. Bis locutus ſcribitur deus
moſi. ſemel abſqꝫ ſigno ſenſibili/ſtatim ꝙ conqueſti ſunt filii iſrael. & ex illa pure interna allo
cutione prodierunt cuncta hactenus ſcripta. Iterum aũt poſt hæc allocutus eſt deus moſen in
ſigno uiſibili glorioſæ nubis/eadẽ repetens: ut filii iſrael crederẽt ꝙ moſes diuinitus inſpiratus

promittebat ueſpere carnes & mane panes. Oportuit autem talem repetitionem fieri, ne incredulitas filiorum iſrael impedimentum præſtaret promiſſo miraculo. **dicens. audiui murmurationes filiorum iſrael. Loquere ad eos.** Quanuis non ſit ſcripta/proculdubio tamen ſubſecuta eſt executio huius præcepti: quoniam obedientiſsimus erat moſes. **ueſpere.** Iuxta hebræum habetur. **inter ueſperas.** hoc eſt inter occaſum ſolis & ſolem tendẽtem ad occaſum. **comedetis carnes/ & mane ſaturabimini panibus: ſcietiſq; ꝙ ego ſum dominus deus ueſter.** Solita ſunt nomina. **iehouah elohe ueſter.** quæ ſunt ſuperius expoſita. Et declaratur finis miraculorum: ut uidelicet experimentis cognoſcant ꝙ ipſe dux eorum/eſt ſummus deus qui colitur ab eis. ¶ **Factum eſt ergo ueſpere: & aſcendens coturnix operuit caſtra.** Aſcẽſus teſtatur ꝙ ex inferiore regione uenit tanta multitudo coturnicum ut tegeret tantam multitudinem caſtrorum. **mane quoq; ros iacuit per circuitum caſtrorum.** Iuxta hebræũ habetur. **et in mane fuit lectiſternium roris in circuitu caſtrorum: & aſcẽdit lectiſternium roris.** Quæ ideo dixerim ut integra litera hebraica a noſtratibus uideatur. narratur enim ꝙ in ſimilitudinem lecti ſtratus eſt ros circumcirca/& ꝙ huiuſmodi roris lectiſternium aſcendit: hoc eſt eleuatum eſt/reſolutum in aſcendentes uapores. aſcendit enim uelut fumus. **Cumq; operuiſſet ſuperficiẽ terræ, apparuit in ſolitudine minutũ & quaſi pilo tuſum in ſimilitudinẽ pruinæ ſuper terrã.** Iuxta hebræũ habetur. **& ecce ſuper facies deſerti minutum rotundum/minutum ſicut pruina ſuper terram.** Narratur ordo: uidelicet ꝙ ubi aſcendit uelut fumus operimentum roris/apparuit in ſuperficie deſertæ terræ multitudo rerum minutarum ſm quantitatem & rotundarum ſm formam. & rurſus minutarum in ſimilitudinem pruinæ ſuper terram: hoc eſt minutarum non omnino diſgregatarum/ſed cohærentium in ſimilitudinem pruinæ ſuper terram. ita ꝙ erant corpuſcula illarum rerum non contigua quemadmodum grana milii ſeu coriandri/ſed continua tanq̃ pruina: ſicut uidemus ad ſenſum huiuſmodi continuitatẽ in hodierno manna. Quanuis ad ſubtilitatem huiuſmodi corpuſculorum referri poſsit ſimilitudo: eo ꝙ hebraica dictio interpretata minutũ a ſubtilitate ſumpta eſt. unde & multi interpretãtur tenue. ut poſtq̃ dictum fuit tenue rotũdum, explicetur tenuitas dicendo tenue ſicut pruina ſuper terram: quæ eſt ualde tenuis. ¶ Elige prudẽs lector quod rationabilius uidetur. aut potius utrunq; amplectere: qm̃ utraq; cõditio quadrat. nã & humiditas glutinũ/& paruiſsima profunditas tenuitatẽ in ſimilitudinẽ pruinæ præſtare potuit. ¶ Nec prætereas ꝙ deſcripto aſcẽſu lectiſternii roris/ſubiuncta eſt demõſtratio minuti rotũdi dicẽdo ecce/inſinuans nõ ſolũ ordinẽ ſed cauſam. ut intelligamus cum rore ſimul deſcẽdiſſe materiã mannæ: & primo apparuiſſe ſuper terrã uelut lectiſternium roris, deinde euaporantibus partibus ſubtilioribus remanſiſſe partes terreſtres cum groſſo humido: quæ in formã rotundã ſeſe colligẽtes tanq̃ a continente frigido proximo terræ tuẽdo ſeipſas adunatione undiq; æquali/anteq̃ a calido diſſoluerentur conſtituerũt multitudinem minutorum granorum. Ita ꝙ euaporatio partium ſubtiliorũ fuit concauſa ꝙ eſſent & apparerent hæc grana minuta conſtãtia ex partibus terreſtribus mixtis humido groſſo: quæ prius non niſi materialiter erant in illo quaſi lectiſternio roris, & propterea non apparebant. adunatio ſiquidem talium partium ſuapte natura eſt exiccatiua/commiſcendo bene terreſtre cum humido ut poſsint conſtituere granum ſolidum: & euaporatio ſubtilioris humidi cõfert ad bonam mixtionem ſubſiſtentium partium groſsiorum.

Quod quum uidiſſent filij iſrael, dixerunt ad inuicem man hu? quod ſignificat quid eſt hoc? ignorabant enim quid eſſet. Iuxta hebræũ habetur. **man hu, quia non ſciuerunt quid ipſum.** Certum eſt ꝙ hu pronomen eſt: ſed non eſt certum quid ſignificet man. alii enim munus interpretantur: ſed nullos uideo in hoc textu ſectatores. Alii præparationem contẽdunt ſignificari: dicentes man per ſyncopen dictum a mazon: & ꝙ filii iſrael neſcientes quid in ſpecie eſſet dixerunt in genere præparationem/tanq̃ rem præparatam a deo. Alii ab interrogatiuo ma (hoc eſt quid) formatũ putãt. & intelligunt filios iſrael interrogatiue inter ſe dixiſſe quid ipſum? Et huic ſenſui multũ fauent uerba ſubiũcta/quia neſcierunt quid ipſum. ignorãtia enim optima eſt ratio interrogandi. Et proprie loquendo non eſt ratio nominãdi præparationem: quoniam nominatio præparationis ex notitia prouenit ꝙ erat præparatio. Et propterea hic ſenſus tanq̃ literæ quadrans (quem etiã ioſephus lib. 3. anti. cap. 1. ſequitur) complectẽdus eſt: & putãdum ꝙ litera n adiuncta fuerit tanq̃ ſyllabica adiectio. **Quibus moſes ait. iſte eſt panis quem dedit uobis dominus ad ueſcendum.** Nomen eſt tetragrammaton. Quæſtioni ignorantium quid eſſet illud/reſpondet moſes ꝙ eſt panis datus a deo: hoc eſt ꝙ eſt materia ex qua conficiendus eſt panis. quemadmodum diceretur de tritico ꝙ eſt panis/quia eſt materia ex qua fit panis. Ut enim explicatur nu. xi. ex iſtis granis conficiebatur panis tam aſſus q̃ elixus. quemadmodum fit panis ex tritico utroq; modo coctus. ¶ **Hic eſt ſermo quem præcepit dominus. colligat unuſquiſq; ex eo quantũ ſufficit ad ueſcẽdum/gomer per ſingula capita: iuxta numerum animarum**

ueſtrarum

Digitized by Google

veſtrarum que habitant in tabernaculo veſtro tolletis.' Incipit moſes dare præcepta habita a iehouah circa manna. & primum præceptum fuit ut colligerent ſingula homer per ſingula capita ſui tẽtorii. Nihilꝙ dicitur de ſufficiẽtia: ſed interpres ut intellexit tranſtulit quod hebraice dicitur/colligite ex eo uir ad os comedere ſui homer ad caput. in his enim uerbis nulla ſufficientiæ fit mentio: ſed ꝙ iuxta numerum comedentium colligãtur homer. Et in teſtimonium diuinæ autoritatis euenit ut quanuis diſpar fuerit collectio/par tamen fuerit inuentio. nam quum collecta grana menſurarentur, quilibet inuenit tot homer mannæ quot erant capita in ſuo tabernaculo. **Feceruntꝫ ita filij iſrael: ⁊ collegerunt/alius plus alius minus. ⁊ menſi ſunt ad menſuram homer: ⁊ non habuit amplius qui plus collegerat/nec minus repperit qui minus parauerat, ſed ſinguli iuxta id quod edere poterant congregauerunt.** Iuxta hebræũ habetur. **quiſꝫ ad os comeſtionis ſue collegerunt.** hoc eſt iuxta ſingula ora comedẽtium collegerunt. Et nihil dicitur de ſufficientia: ſed ſciebat deus ꝙ ſupputando quamlibet familiam ſimul/ſufficiebat ſumma tot homer quot erant capita: pẽſato eo qui erat minoris alimenti cum eo qui maiori utebatur alimento. **Dixitꝫ moſes ad eos. nullus relinquat ex eo in mane.** Secundũ præceptũ fuit de tempore/ut non ultra diem ſeruaretur. Et in teſtimonium diuinæ autoritatis euenit ut ſeruatum ſcateret uermibus & fœteret. **Qui non audierunt eum: ſed dimiſerunt quidam ex eis uſꝫ mane. ⁊ ſcatere cepit vermibus ⁊ computruit.** Iuxta hebræũ habetur. **fetuit. Et iratus eſt.** intellige ira repræhenſiua. **contra eos moſes. Colligebant autem mane ſinguli quantum ſufficere poterat ad veſcendum.** Iuxta hebræũ habetur. **Et collegerunt in mane in mane quiſꝫ ſicut os eſus eius.** Et eſt ſenſus ꝙ collegerunt ſingulo mane ſingula homer ſicut decretum erat cuilibet ori comedenti. Quod dicitur tam hic q̃ ſuperius ad excipiendum infantes ſugentes ubera. **Quumꝫ incaluiſſet ſol, liqueſiebat.** Mirum ualde eſt ꝙ non ſuſtineret calorem ſolis excellentem/& ſuſtineret tum calorem ignis tum molam & pilum: ut nu. xi. explicatur. Nonnulla tamen humana ratio ſuffragatur: ut quemadmodum ouum quandiu eſt in loco ſuæ generationis/tenellum habet corticem qui ſtatim genito ouo exiccatur & fit durus, ita proportionaliter grana illa in loco in quo formata erãt obnoxia erant liquefactioni/ſegregata autem dureſcebant adeo ut non eſſent amplius liqueſcentis naturæ. ita ꝙ quemadmodum ſuſtinebant poſtea ignem/ſuſtinuiſſent etiam ſolem ſi fuiſſent iterũ expoſita ſoli. **In die autem ſexto collegerunt cibos duplices: id eſt duo homer per ſingulos homines.** Superfluit, id eſt. & intellige collegerunt non ex intentione ſed euentu: hoc eſt ꝙ quum collecta grana mẽſurarent/quilibet inuenit duo homer per ſingula capita: quum ſoliti fuiſſent inuenire ſingula homer per ſingula capita. Et hoc fuit alterum miraculum circa tempus ſtatutum a deo: uidelicet ꝙ die ſexto eſſet dupla annona.

Venerunt autem omnes principes multitudinis: ⁊ narrauerunt moſi. Viſa nouitas mouit principes ut cõſulerent moſen quid facto opus eſſet. **Qui ait eis. hoc eſt quod locutus eſt dominus.** Manifeſtat eis moſes ꝙ iſta duplicatio manauit ab ipſo iehouah/propter obſeruantiã debitam diei ſeptimo. **Requies ſabbati ſanctificata eſt domino cras.** Iuxta hebræũ habetur. **Requies requies ſanctitatis iehouah cras.** Penuria uocabulorum coegit ad bis ſcribẽdum requies. dictio enim ſecunda apud hebræos ſignificat requiem: prima autẽ ſignificat plus q̃ requiem. Et eſt conſtructio appoſitiua: & iehouah eſt caſus datiui. Et eſt ſenſus ac ordo literæ ꝙ cras eſt ſumma requies utpote requies ſanctitatis fonti eſſendi dicata. Et dicitur requies ſanctitatis/hoc eſt perfectæ & liberæ mundiciæ ab operibus. pingit ſiquidem ſanctitatem debitam diei ſeptimo a maxima quiete/a mũdicia ab operibus/a dicatione deo qui dedit omnibus eſſe. **Quodcunꝫ operandum eſt facite, ⁊ que coquenda ſunt coquite.** Iuxta hebræum habetur. **Quod coquetis coquite, ⁊ quod lixabitis lixate.** Nihil de operibus præcipitur: ſed de duplicato manna decernitur ut quod aſſandum eſt/illo ſexto die aſſetur, & quod lixandum eſt/illo ſexto die lixetur. **Quicquid autem reliquum fuerit reponite uſꝫ in mane.** Secundum literæ planum contextum mãdatur ꝙ quicquid non erit coquendum/reſeruetur in diem craſtinum. Et hic ſenſus proculdubio eſt intentus ad literam: quia ad manifeſtandum diuinæ autoritatis teſtimonium reſeruabatur manna in diem ſabbati: ad manifeſtandum inquam ꝙ ſeruatum in craſtinum quolibet alio die putreſceret & fœteret/ſabbato autem in ſua perfectione perſeueraret. hoc enim teſtimonium non fuiſſet exhibitum integre niſi manna in propria forma (non molitum/nõ pilo tuſum/non quouis modo coctum) fuiſſet ſeruatũ in diem ſabbati. **Feceruntꝫ ita ut præceperat moſes: ⁊ non computruit.** pro. **fetuit/neꝫ vermis inuentus eſt in eo. Dixitꝫ moſes. comedite illud hodie.** Mane ſabbati comperta integritate ſeruati mannæ dixit hæc uerba moſes. Et dicendo comedite ipſum/omnia ſimul ſignificauit officia opportu-

Digitized by Google

na ad præparandum illud ut comederetur. adhuc enim non erat indicta tam arcta obſeruatio ſabbati: ſed ſeruabatur tunc ſabbatum quemadmodũ alii dies feſti poſtmodum præcepti ſunt in lege: cum licita uidelicet præparatione alimentorum. quia ſabbatum eſt domino/non inuenietur hodie in agro. Nomen eſt tetragrammaton. Rationem reddit quare illo die non inueniretur manna in terra/ex hoc ꝙ ille dies eſt requies ſummo deo: hoc eſt dies dicata ſummo deo in memoriam perfectæ creationis mundi ab ipſo/ut quieſcendo commemorent quietem dei a creando mundum. Sex diebus colligite: in die autem ſeptimo ſabbatum eſt domino: ideo non inuenietur. Tertium præceptum circa manna promulgatur. & ratio præcepti ſubiungitur: quia ſeptima dies eſt requies dicata fonti eſſendi: & propterea quieſcere debent a collectione mannæ. In cuius præcepti teſtimonium prædicit ꝙ die ſeptimo non inuenietur manna in campo. Venit ſeptima dies: & egreſſi de populo ut colligerent/non inuenerunt. Manifeſtum diuini miraculi teſtimonium erat/nulla die ſabbati inueniri manna in campo & reliquis omnibus diebus inueniri.

Dixit autem dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrãmaton/ad ſignificandum ꝙ ipſi ſummo deo cura eſt ꝙ obſeruentur dies feſti ei dicati. uſquequo non uultis cuſtodire mandata mea & legem meam? Ratio quare diſplicet deo uiolatio ſabbati/redditur inobediẽtia diuinæ legis: ut intelligamus non ſm ſe ſed ratione diuinæ legis requiem ſabbati ſeruandam. Videte ꝙ dominus. Nomen eſt tetragrammaton. dederit uobis ſabbatum: & propter hoc tribuerit uobis die ſexto cibos duplices. Ipſe ſummus deus moſen alloquitur de ſeipſo deo in tertia perſona. Et ratio non colligendi die ſeptimo/redditur ex alio præcepto: uidelicet ſabbati inſtituti ab ipſo fonte eſſendi. Et quidem ꝙ deus dederit ſabbatum filiis iſrael/deus ipſe hic commemorat: quando autem dederit/incertum eſt. rationi conſentaneum eſt ut per patres illud eis dederit: non tamen cum tam arcto uinculo ceſſandi ab omni opere. Et dicit dedit uobis/ut in populi beneficium inſtitutum agnoſcatur. Et apponitur teſtimonium diuinæ inſtitutionis ſabbati/ex hoc ꝙ ſexta die tribuit panem duplicatum. Maneat unuſquiſque apud ſemetipſum: & nullus egrediatur de loco ſuo die ſeptimo. Intellige hoc præceptum ſobrie: hoc eſt non de egreſſu e domo (non enim tabernaculum pro carcere erat illis die ſabbati) ſed de egreſſu ad opus quaſi collecturus eſſet manna. Et ſabbatiſauit. hoc eſt & requieuit obediendo diuino mandato. populus in die ſeptimo: appellauitque domus iſrael nomen eius man. Interrogationis nota uerſa eſt in nomen/adiũcta una litera tanq̃ ſyllabica adiectione. Quod erat quaſi ſemen coriandri. tum quantitate tum figura. album. Ecce color. guſtusque eius quaſi ſimile cum melle. Iuxta hebræum habetur. fritille in melle. Ecce ſapor conſtans ex tribus: ex ſapore panis/ex ſapore olei (utrunque enim complectitur fritilla) & ex ſapore mellis. Ex quibus reſultabat ualde ſuauis guſtatio/quemadmodum ſuauis eſt guſtus fritillæ adhibito melle: ut experientia teſtatur.

Dixit autem moſes. Iſte eſt ſermo quem præcepit dominus. imple homer ex eo/& cuſtodiatur in generationes ueſtras: ut nouerint panem quo alui uos in ſolitudine quando educti eſtis de terra egypti. Intellige hoc præceptum iehouah non tunc promulgatum in deſerto ſin, ſed poſtq̃ perfectum eſt tabernaculum cum arca domini. more ſiquidem ſuo moſes complere intendit præcepta data circa manna. & propterea narrat hic præceptum ſeruandi manna in perpetuas generationes. ¶ Dixitque moſes ad aharon. Sume uas unum: & mitte ibi man quantũ poteſt capere homer: & repone coram domino ad ſeruandum in generationes ueſtras. Nomen eſt tetragrammaton. & idem nomen ſubditur referendo præceptũ domini ad moſen. Sicut præceperat dominus moſi, poſuit illud aharon in tabernaculo reſeruãdum. Iuxta hebræum habetur. faciebus teſtificationis ad cuſtodiam. Quod prius dixerat coram iehouah ad cuſtodiam, modo exponit executioni mandatum/locando phialam aureã plenam manna ante arcam teſtimonii.

Filii autem iſrael manducauerunt man quadraginta annis donec uenirent in terram habitabilem. Hinc apparet quod diximus: uidelicet moſen aſſumpſiſſe prouinciam ſcribendi in hoc capitulo quæ erant ſcribenda de manna. ſcribit enim hic uſque ad quadrageſimum annum continue ſubſecuta circa manna. Hoc cibo aliti ſunt uſquequo tangerẽt fines terre chenaban. Non potuit plus rei geſtæ ſcribere: quia ipſe mortuus eſt anteq̃ populus tranſiret iordanem. ſed iehoſuah cap. 5. ſcribitur ꝙ etiã poſt tranſitum iordanis ueſcebãtur manna uſque ad tempus nouarum frugum, ita ꝙ uſque ad paſcha aliti ſunt manna poſt tranſitum iordanis. Gomor autẽ decima pars eſt ephi. Legendum eſſet homer & epha. & ſunt nomina menſurarum incertæ

Digitized by Google

nobis quantitatis. Sunt autem menſuræ non pondere ſed capacitate/non liquidorum ſed ſolidorum: quemadmodum modius & ſimiles menſuræ.

CAPVT .XVII.

Igitur profecta omnis multitudo filiorum iſrael de deſerto ſin per manſiones ſuas. Parui refert ꝙ in hebræo motiones ſignificantur. Et narratur per hoc ꝙ de deſerto ſin non immediate uenerunt in rephidim, ſed pluribus intermediis motionibus ſeu manſionibus. ut enim patet nu. 33. duæ mediæ manſiones fuerunt inter deſertum ſin & rephidim. **iuxta ſermonem domini.** Nomen eſt tetragrammaton. Et quum multifariam multiſq; modis loquatur deus, modus loquēdi in propoſito erat ipſe motus columnæ. per quietē ſiquidē columnæ dicebat deus populo ut quieſcerēt: per motū autē & iter columnæ dicebat ut mouerētur & ſequerentur columnam. **caſtrametati ſunt in rephidim: vbi non erat aqua ad bibendum populo. Qui iurgatus cōtra moſen/ait. da nobis aquam ad bibendum. Quibus iratus moſes/ait. cur iurgamini contra me, & cur tentatis dominum?** Nomen eſt tetragrāmaton. Duo mala cōmiſit hic populus. alterum iurgii aduerſus moſen. alterum tentationis aduerſus deum/dicendo (ut inferius explicatur) eſtne deus in nobis an non? Et propterea moſes hæc audiēs/arguit eos cur tentatis ſummum deum? Vere enim tentabant/uertendo in dubium propter penuriā aquæ utrū deus eſſet gubernator eorum & exigendo notitiam huius dubii tanq̄ debitam experimento prouiſionis aquæ. debebant enim uiſis tot miraculis/humiliter & confidenter recurrere ad deū ſupplicibus precibus ut daret eis aquam. **Sitiuit ergo ibi populus pro aquis: & murmurauit cōtra moſen/dicens. cur feciſti nos exire de egypto/vt occideres nos & liberos noſtros ac iumēta ſiti?**

Clamauit autē moſes ad dominum/dicens. Nomen eſt tetragrammaton. Non ſimpliciter ſupplicauit/ſed adhibito cordis clamore; ut ex toto animo oraſſe intelligatur. **quid faciam populo huic? adhuc paululum/& lapidabit me. Et ait dominus ad moſen.** Fons eſſendi etiam hic nominatur ad largiendam aquam. **Antecede populum.** Iuxta hebræū habetur. **Tranſi coram populo hoc: & ſume tecum de ſenioribus iſrael/& virgam qua percuſſiſti fluuium tolle in manu tua, & vade.** Dixerat moſes adhuc paulum & lapidabunt me: reſpondet deus/ne timeas tranſi per medium populi. hoc enim ſonat hebraica dictio tranſi faciebus populi: hoc eſt inter facies hinc & inde populi/adiunctis tecum ſenioribus & aſſumpta uirga diuina. **En ego ſtabo coram te ibi.** Demonſtrantis eſt locum: & promittentis propriam præſentiam ſm operationem fœcundam ad producendum ibi aquam/ad ſimilitudinem uiri ſtantis ibi parati ad percuſſionem a moſe efficiendam emittere clauſas aquas. **ſupra petram oreb.** Iuxta hebræū habetur. **ſupra petram in choreb: percutieſq; petram, & exibit ex ea aqua vt bibat populus.** Quia neſcimus choreb niſi montem oreb communiter appellatum, ideo rupes hæc in choreb intelligenda eſt & non rephidim. erat enim uicinus mons choreb loco rephidim: ut patet ex eo ꝙ immediate ex rephidim iuerunt in ſolitudinem ſinai. Et quidem ꝙ rupes hæc diſtaret, litera teſtatur/narrando ꝙ deus miſit moſen dicendo uade tu cum ſenioribus per medium populi tranſeundo. & quia moſes percuſſit ſaxum illud non coram populo ſed coram ſenioribus, credibile eſt ꝙ rupes iſta fuerit uicinior loco rephidim q̄ mons choreb: ſed quia erat in territorio denominato a monte choreb, ideo nuncupatur petra in choreb. non enim ſolus mons nominatur choreb/ſed etiam ſolitudo annexa denominatur a choreb. Et ſic iudicio meo intelligenda eſt litera hæc. ita ꝙ aqua ex illa rupe fluxit uerſus rephidim ad commoditatem iſraelis. dei enim perfecta ſunt opera. **Fecitq; moſes ita coram ſenioribus iſrael.** Non coram populo. nam populus non eſt motus de loco caſtrorum: ſed moſes cum ſenioribus duntaxat iuit ad locum ſibi monſtratum a deo. **Et vocauit nomen loci illius tentatio.** Deficit. **& iurgium.** Et utriuſq; nominis ratio ſubiūgitur præpoſtero ordine. **propter iurgiū filiorum iſrael/& quia tentauerunt dominum.** Nomen eſt tetragrammaton. **dicentes. eſtne dominus in nobis an non?** Parui refert ꝙ in hebræo habetur. **in prope nos.** quoniam ſenſus in idem redit. loquuntur enim ad ſimilitudinem humani principis an iehouah ſit prope eos gubernando & prouidendo. ¶ Aduerte hic ꝙ iſta aqua tentationis & iurgii, non eſt illa aqua quæ uocatur aqua contradictionis/in qua moſes & aharon peccauerunt: ut patet ex temporum differentia. nam hæc fuit in manſione undecima apud rephidim: illa commemoratur in manſione trigeſimatertia in deſerto ſin apud cades. hæc fuit anteq̄ populus iret ad ſinai/illa poſt perfectū tabernaculum. Lege capitulū uigeſimum numeri/& confer cum iſto habita ratione ſupputationis ſcriptæ nu. 33. cap. & inuenies ſic eſſe ut dicimus.

VEnit autem hamalec, ⁊ pugnabat contra iſrael in rephidim. Non eſt uertendum in dubium hamalecitã populũ originẽ habuiſſe ab hamalec nepote heſau: ut ſcribitur gen̄. 36. Dixitqꝫ moſes ad iehoſuah. Hic eſt qui poſtea introduxit populum in terram promiſſionis: & erat de tribu ephraim. Elige viros: ⁊ egreſſus pugna contra hamalec, cras ego ſtabo in vertice collis/habens virgam dei in manu mea. Fecit iehoſuah vt locutus erat moſes: ⁊ pugnauit contra hamalec.

Moſes autẽ ⁊ aharon ⁊ chur aſcenderũt ſuper verticẽ collis. Creditur ꝙ iſte chur fuit maritus mirjam ſororis aharon & moſis: atteſtãte hoc ioſepho. Cumqꝫ leuaret moſes manus/vincebat iſrael: quũ autẽ demittebat/ſuperabat hamalec. Manus aũt moſis erant graues. Sumẽtes igitur lapidẽ/poſuerũt ſubter eũ: in quo ſedit. Grauitas manuũ narraꝰ: ſed totius corporis grauitas inſinuaꝰ ex ſuppoſito lapide ſubſellio. Aharon aũt ⁊ chur ſuſtentabãt manus eius ex vtraqꝫ parte. Iuxta hebiæũ habetur. in manibus eius hinc vnus ⁊ hinc vnus. Et quãuis manus illorum potius q̄ moſis ſignificari appareat, de manibus tñ moſis intellige. Et quia uirgam dei moſes in manu tenebat, non irrationabiliter creditur ꝙ manus eleuatas habebat ſic ꝙ inter utranqꝫ uolam uirgam teneret/extenſis manibus uerſus cœlum. Et factum eſt vt manus ipſius non laſſarentur vſqꝫ ad occaſum ſolis: fugauitqꝫ iehoſuah hamalec ⁊ populum eius in ore gladij.

Dixit aũt dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. & etiã cura ſcribẽdi libros fondi eſſendi attribuiꝰ. ſcribe hoc ob monumentũ in libro: ⁊ trade in aurib⁹ iehoſuah. Rem geſtam ſcribi iubet ad perpetuã rei memoriã, ut diſcant poſteri diuinã opem ſic affuturã illis: intercedente uidelicet aſsidua ſupplicatione/& cooperante quantũ in ſe eſt populo. Futurã autẽ uindictã exercendã in hamalecitas iubet poni in auribus iehoſuah ducis exercitus: ut intelligatur ꝙ in cuiuſqꝫ ſuccedentis ducis auribus ſonare debet hæc exercenda uindicta quum facultas aderit. ob cuius mãdati obedientiam ſamuel quũ ſaulem regẽ uidit potentẽ/inſinuauit illi hoc diuinũ mandatum: ut ſcribitur. 1. reg. 15. delebo enim. Legendũ eſt. ꝙ delebo memoriam hamalec ſub celo. Explicaꝰ enim ſentẽtia ponẽda in ãuribus iehoſuah: ſcilicet ꝙ delẽdo delebo memoriã hamalec. Edificauitqꝫ moſes altare. Hoc eſt primũ altare ædificatũ a moſe. Et quia altare ſuapte natura eſt ad ſacrificandum, inſinuatur ꝙ ibidem obtulit ſacrificium deo pro gratiarũactione ſuperatis hamalecitis. ⁊ vocauit nomen eius dominus exaltatio mea. Nomen eſt tetragrammaton. Nec incõmunicabile nomen iehouah lapidibus cõmunicauit moſes, ſed cognominauit altare a iehouah exaltatore ſuo: quod religionis opus eſt. nõ enim altaria ipſa fatemur eſſe deũ/ſed deo dicata ratione diuerſoꝝ beneficiorũ. & propterea ab ipſo deo quatenus talis beneficii eſt actor/nominaꝰ: hoc eſt denominatur/cognominatur &c̄. dicens. quia manus ſolius domini ⁊ bellũ dei erit. Iuxta hebræũ habetur. quia manus ſuper thronum iah bellũ iehouah in hamalec a generatione in generationẽ. Et eſt genitiui caſus iah, iehouah aũt datiui. Et eſt ſenſus. quia manus diuina iurãs ſuper ſedẽ ipſius dei, ideo bellũ deo aduerſus hamalec erit a generatione in generationẽ: hoc eſt nulla obliuione poſtergandũ. narratur enim cauſa omnino futuri belli cõtra hamalecitas/diuinũ iuramentũ ad ſimilitudinem regis extendentis manum ad iurandũ ſuper ſolium regni ſui: hoc eſt nõ ſuper ſolium corporeũ/ſed ſuper quietẽ ſui regni. quiete enĩ regnare chariſsimum eſt cuilibet regi. Et ſignificatur immobilitas diuinæ uoluntatis circa hoc per iuramentum, non ꝙ deus proprie iuret. Differentia autẽ inter iah & iehouah dicta eſt.

CAPVT .XVIII.

QVumqꝫ audiſſet ietro. Legendũ eſſet. ithro. Et eſt ille met qui in cap. 2. appellatus eſt rehuel. ſacerdos midjan cognatus moſis. Iuxta hebræum habetur. ſocer moſis. Et ſimiliter corrige in toto hoc capitulo quotiẽs repetiꝰ cognatus. omnia que fecerat dominus moſi ⁊ iſrael populo ſuo (ꝙ eduxit dominus iſrael de egypto. tulit ſiphoram vxorẽ moſis quam remiſerat. Iuxta hebræũ habetur. poſt miſſiones eius. Quando moſes remiſerit uxorem & filios in domum patris/non eſt ſcriptum. & propterea nunc primo ſcriptura meminit huius miſsionis. ⁊ duos filios eius. quorum vnus vocabatur gerſom: dicente patre/aduena fui in terra aliena. alter vero elihezer. Similiter non eſt ſcriptum quando aut ubi natus eſt ſecundus filius moſis. nam ſuperius in cap. 2. primi tantũ fit mentio. quæ autem in uulgata æditione habentur ibi de ſecundo filio, adiectitia ſunt & hinc illuc tranſlata. Deus enim ait patris mei adiutor meus/⁊ eruit me de gladio pharaonis. Nomen eſt elohe. Deum abrahã & iſhac & iahacob appellauit moſes elohe patris mei: hoc eſt deũ uenaratũ a patribus ſuis ut iudicẽ uniuerſalem.

Venit ergo iethro cognatus moſis ⁊ filij eius ⁊ vxor eius ad moſen in deſertum/vbi erat caſtrametatus iuxta monté dei. Iuxta hebræũ habetur. ibi mons elohim. Hinc habetur q̃ non in rephidim exiſtente moſe uenit ſocer eius/ſed poſtq̃ caſtrametatus eſt iuxta montem ſinai. expreſſe enim deſeribitur locus caſtrorum iuxta montem dei, quem perſpicuum eſt eſſe montem ſinai. Et quia moſes prænarrabat rem poſt geſtam, ideo deſcripſit locum ne erraretur/ſed ex eo loco intelligeretur quod prænarrabat. Et hoc clare patet ex primo cap. deu. in quo moſes refert ſe inſtituiſſe ſubiunctos hic iudices poſtq̃ in monte ſinai lex data eſt. Et appellat montem elohim eo ꝙ ibi deus legiſlator manifeſtatus eſt. Et mandauit moſi/dicens. ego cognatus tuus iethro venio ad te/⁊ vxor tua ⁊ duo filij tui cum ea. Quamuis hebraice loco mandauit habeatur & dixit, ſenſum tamen optime interpres reddidit:quia non per ſeipſum ſed per nunciũ dixit/quũ uicinus eſſet caſtris: ut patet ex hoc ꝙ moſes auditis his uerbis iuit obuiam illi ad honorandum ſocerum. Qui egreſſus in occurſum cognati ſui adorauit. Honorationem incuruando ſe intellige. ⁊ oſculatus eſt eum: ſalutaueruntq; ſe mutuo verbis pacificis. Cumq; intraſſent tentorium, narrauit moſes cognato ſuo cuncta que fecerat deus pharaoni ⁊ egyptijs propter iſrael. Nomen eſt tetragrammaton. & idem nomen repetitur ſubiungendo liberauit eos dominus. & rurſus quæ fecerat dominus. Cuncta enim attribuuntur fonti eſſendi: quia eius eſt eſſe fontem gratiarum. vniuerſum laborem qui accidiſſet eis in itinere/⁊ liberauit eos dominus. Letatusq; eſt iethro ſuper omnibus bonis que fecerat dominus iſraeli/ ꝙ eruiſſet eum de manu egyptiorum: ⁊ ait. Benedictus dominus. Nomen eſt tetragrãmaton. qui liberauit vos de manu egyptiorũ ⁊ de manu pharaonis. Profitetur & laudat ſacerdos externus/iehouah hoc eſt ſummum deum contuliſſe beneficia hæc populo iſrael. qui eruit populũ ſuũ de manu egypti. Non eſt repetitio, ſed deficiens eſt uulgata æditio. Legendum eſt. de ſub manu egypti. Prius enim commemorauerat beneficium ereptionis a perſecutione ægyptiorum & pharonis: modo autem commemorat beneficium liberationis a ſeruitute ægypti. Nunc cognoui quia magnus dominus ſuper omnes deos. Iuxta hebræũ habetur. ꝙ magnus iehouah præ omnibus elohim. Non ſolum benefactorem hominibus ſed etiã excellentem ac ſuperiorem omnibus uocatis diis profitetur iam notum iehouah. eo ꝙ ſuperbe egerit contra illos. Iuxta hebræũ habetur. quia in re quam impie egerunt ſuper ipſos. Dictio interpretata impie egerunt/peius ſignificat: uidelicet ſtudioſe impietatem exercere. Et eſt ſenſus. quia in illa re qua ſtudioſe uſi ſunt ægyptii ad impie necandos hebræos/deus puniuit ipſos. per aquam enim uoluerunt perdere hebræos/& aquam deus uertit ſuper ipſos. Obtulit ergo. Iuxta hebræum habetur. Et cepit iethro cognatus moſis holocauſta ⁊ hoſtias deo. Ex eo tamen ꝙ non dicitur ꝙ animalia dederit in holocauſta & ſacrificia/ſed ꝙ cœpit holocauſta & ſacrificia ipſi elohim ſupremo & uniuerſali iudici qui tot iudicia exercuit in pharonem & ægyptios, ſignificatur ꝙ ipſe ſocer moſis ſacerdotis officio uſus fuerit. ſic enim proprie loquendo ipſũ holocauſta & ſacrificia cœpiſſe uerificatur quatenus holocauſta & ſacrificia immolãda. Et quadrat ut ſacerdoti detulerint: & ꝙ res geſta fuerit ante unctionem aharon in ſacerdotem/ante conſtitutionem tabernaculi & arcæ domini. non enim poſtea admiſiſſent uel permiſiſſent externum ſacerdoté immolare domino coram tabernaculo domini. ¶ Veneruntq; aharon ⁊ omnes ſeniores iſrael vt comederent panem cum eo. Non interfuit aharon ut ſacrificaret ſed ut conuiua. coram domino. Nomen eſt elohim/congruũ rationi ſacri conuiuii in gratiarumactione pro diuinis iudiciis in ægyptios pro iſraele.

ALtera aũt die ſedit moſes vt iudicaret populũ: qui aſſiſtebat moſi de mane vſq; ad veſperam. Quod cũ vidiſſet auté cognatus moſis oĩa que agebat in populo/ait. quid eſt hoc quod facis in plebe? cur ſolus ſedes, ⁊ oĩs populus preſtolatur de mane vſq; ad veſperũ? Cui reſpondit moſes. venit ad me populus/querens ſententiam dei. Iuxta hebræũ habetur. ad querendum elohim. Sed ſenſum optime expoſuit interpres: quoniã non aliter quærebant deum veniendo ad moſen q̃ quærendo ſententiam dei quatenus iudex eſt. Cum accidit eis aliqua diſceptatio, veniunt ad me vt iudicem inter eos/⁊ oſtendam eis precepta dei ⁊ leges eius. Nomen eſt elohim: quĩ de præceptis dei quatenus ius dicit eſt ſermo. Et parui refert ꝙ iuxta hebraicum habetur futurum indicatiui/& iudicabo & faciam ſcire præcepta elohim. At ille. non bonã inquit rem facis. quia erat minus utilis populo & ualde laborioſa moſi. Stulto labore conſumeris/⁊ tu ⁊ populus iſte. Iuxta hebræũ habetur. Cadendo cades etiã tu etiam populus iſte qui tecum eſt. hoc eſt nimia laſſitudine ſuccumbes tam tu q̃ populus. vltra vires tuas eſt negocium: ſolus illud non poteris ſuſtinere. ſed audi verba mea atq; conſilia: ⁊ erit dominus tecum. Nomen eſt elohim. Vt conſilium ſuum autoret/dicit ꝙ complectendo illud non recedet a uia ſummi iudicis ſed ipſe ſummus iudex deus erit cum eo: utpote cui placent conſilia ſuauis ordinis ſm rectam rationem. Eſto tu populo in ijs que ad deum perti

nent. Iuxta hebræū habetur. **Sis tu populo frons elohim.** Et eſt genitiui caſus elohim: hoc
eſt eſto tu populo uice dei ſummi iudicis. Fungi enim officio frontis elohim/nihil aliud eſt q̃
fungi officio dei ſummi iudicis/q̃ perſonalem præſentiam in iudiciis exhibere quando frons
(hoc eſt apparentia) ſummi iudicis exigitur. **vt referas que dicuntur ad eum.** Iuxta hebræū
habetur. **& adduces tu verba ad elohim.** Vtrunq; officium (uidelicet quæ ſunt perſonæ dei
ad populum/& quæ ſunt populi ad deum) conſulit exercendum moſi/ut utrinq; ſit medius
inter deum & populum. Intellige hoc ſecundū per modū conſultationis: ut ſcilicet dubitante
populo de aliquo ipſe moſes ſupplex cōſulat quid decernit deus ſummus iudex. **Oſtendasq;
populo cerimonias & ritum colendi, viamq; per quam ingredi debeant/& opus quod facere
debeant.** Expoſitio eſt primi: q uidelicet uice dei tria exerceat in populo. Primū eſt promul-
gare eis ſtatuta & leges. ſecundum eſt manifeſtare eis uiam ſm ſtatuta & leges qua progredi
debent tam credēdo ſperando & amando q̃ reuerendo/adorando/colendo &c. quæ religionis
ſunt cōia populo. tertiū eſt manifeſtare eis opera quæ debēt facere: ac per hoc opera quæ debēt
nō facere. Quibus poſtea addit quartū: uidelicet iudiciū maiorū cauſaꝝ duntaxat/inſtitutis di
uerſoꝝ graduū iudicibus ſuper minores cauſas. **Prouide autē de oī plebe viros ſapientes.**
Viros inquit non mulieres: quoniā regimen mulieris peſſimū eſt/adeo ut ſm naturæ curſum
cōmunem loquēdo nulla in muliere affirmetur uirtus. 7. ethicorū. Dictio autē interpretata ſa-
pientes/ualde uarios ſortita eſt interpretes, nā alii potentes/alii fortes/alii uirtutis/alii nobiles
interpretantur. nihil autē propius ad propoſitum accedit q̃ ſapientes. Non tamen ſapientes ſi-
gnificat: ſed proprie ſignificat uiros ualētes ſeu ualoris, quos uulgari italico dicimus ualenti ho
mini. Et etiā apud hebræos hæc nuncupatio cōmunis tam ualentibus ingenio ſeu arte aliqua
q̃ ualētibus uiribus & armis eſt. Vnde & parho dixit ioſeph q ſi fratres eius eſſent uiri ualoris
conſtitueret ſuper pecora ipſius parhonis. & in ultimo cap. iudicum/eadem appellatione no-
minātur duodecim millia uirorum ad iabes gilhad miſſorum. In hoc itaq; loco uiros ualentes
ingenio intelliguntur: acſi in ſpecie dictum fuiſſet uiros ingenii. Et uere prima pars principis
aut iudicis/a naturali ingenio eſt. uiri ſiquidē ingenii naturaliter ſunt aliorum rectores: & ſine
hac parte reliquæ nihil ualent. **timentes deum.** Nomen eſt elohim. Prima animi uirtus re-
quiſita ad principem cuiuſcunq; ordinis/eſt timor dei iudicis. oportet enim ius dicentem aliis
ratione habere ſuperioris iudicis intuentis cor & ſingulas conditiones iudicantis atq; iudicii:
ut ſic iudicet alios tanq̃ certus q redditurus eſt rationem deo de ſuis iudiciis & ratione iudican
di/& q puniēdus eſt ſi peccat/& q timeat puniri a deo. ſi enim ſolus timor humanus in animo
regnat iudicis/innumerabiles iniurias faciet. **in quibus ſit veritas.** Clarius habetur in he-
bræo. **viros veritatis.** Quemadmodum dicitur uir ſanguinum qui effuſor eſt multi ſangui
nis, ita dicitur uir ueritatis qui ſectator eſt ueritatis: hoc eſt & q ſit uerax tum dicendo tum fa-
ciendo quod dixit/& q ueritas rerum geſtarum teſtium & huiuſmodi inueniant locum ſuum
apud eum. hæc enim duo exiguntur ad uirum ueritatis. **& qui oderint auariciam.** Quanuis
ſufficiat homini non eſſe auarum, non ſufficit tamen principi aut iudici: ſed oportet tam alie-
num eſſe ab auaricia ut oderit ipſam. Minus dico: quia participium habetur in hebræo (puta
odiens auariciam) ſignificans affectos continuo odio auariciæ/& nō quia ad horam oderit aua
riciam. Nihil autē refert q dictio hebraica non ſignificat proprie auariciam ſed facultates: hoc
eſt bona quæ poſſidemus/aurum/argentū & reliqua huiuſmodi. quandoquidem non de odio
facultatum abſolute ſed de odio earū illicite habendarum eſt ſermo intentus, ſignificatus cum
maximo horrore ab odio etiam ipſarum facultatum auri/argenti reliquarumq; rerum ex qui-
bus facultates humanæ integrantur. **Et conſtitue ex eis.** Libra prudens lector has quattuor
conditiones uirorum qui aſſumendi ſunt ad principatum iudicium ſeu regimen aliorum: &
perſpicies beatam eſſe rempublicam illam in quā tales eliguntur. **tribunos & centuriones &
quinquagenarios & decanos.** Iuxta hebræum habetur. **principes millium/principes cen-
tum/principes quinquaginta/et principes decem: qui iudicent populum omni tempore.
Quicquid autem maius fuerit/referant ad te, & ipſi minora tantummodo iudicent: leuiusq;
tibi ſit partito in alios onere. Si hoc feceris, implebis imperium domini/& præcepta eius pote-
ris ſuſtinere.** Iuxta hebræū habetur. **& præcipiet tibi elohim/& poteris ſuſtinere.** hoc eſt &
habebis tempus ſuſcipiēdi præcepta a ſummo iudice & poteris corporeū laborem ſuſtinere.
toto ſiquidem die & occupabatur & laborabat iudicādo populū quando ſolus uniuerſis cauſis
attendebat. & propterea minus ei uacabat/minusq; idoneus reddebatˉ perceptioni diuinarum
reuelationum. **& omnis hic populus reuertetur cum pace ad loca ſua.** Nō ſolum tibi ſed po
pulo hoc proderit. nam non expectabit a mane uſq; ad ueſperā iudicium tuum, ſed tranquillo
ordine quiſq; a ſuo iudice reuertetur in locum ſuum.

Digitized by Google

Quibus auditis moſes fecit omnia que ille ſuggeſſerat. Et electis viris ſtrenuis. Iuxta hebræū habetur. Et elegit moſes viros ingenij de cuncto iſrael. Eadē dictio repetitur quæ tot ſortita eſt interpretes. Et in hac naturali conditione repetita intelligūtur repetitæ omnes: quia præmittitur ꝙ moſes fecit totum quod dixit ſocer eius. Iſta quoq; conditio ſola poterat eſſe hominibus omnino certa/utpote naturalis: reliquæ uero conditiones an ſint ueræ uel fictæ/non eſt hominibus certum: & propterea forte non ſunt repetitæ. Quæſitas tamen & electas fuiſſe ſm humana teſtimonia/non eſt dubitandum. ¶ Quod autē dicitur & elegit moſes/intellige concurrente ad hoc conſenſu populi cui detulit moſes anteq̄ inſtitueret iſtos iudices: ut patet deute. 1. ⁊ conſtituit eos principes populi tribunos/centuriones/quinquagenarios ⁊ decanos: qui iudicabant plebem omni tempore. Quicquid autē grauius erat/referebant ad eum, faciliora tantummodo iudicantes. Dimiſitq; moſes cognatum ſuum: qui reuerſus abijt in terram ſuam.

CAPVT .XIX.

Menſe tertio egreſſionis iſrael de terra egypti, in die hac. hoc eſt prima die menſis tertii quæ erat quadrageſimaquinta dies a die egreſſus ex ægypto ſupputatis extremis. nam quindecim dies primi menſis/& uigintinouem ſecundi/& primus tertii conſtituunt quadragintaquinq; dies. menſes enim lunares ſupputantur. venerūt in ſolitudinem ſinai. nā profecti de rephidim/⁊ peruenientes uſq; in deſertum ſinai, caſtrametati ſunt in eodem loco: ibiq; iſrael fixit tentoria e regione montis.

Moſes autem aſcendit in montem ad deum. Non eſt in textu hebræo in mōtem, ſed ꝙ aſcendit ad elohim: hoc eſt aſcendit ad locum in quo uocatus fuerat a deo apparēte in rubo quando paſcebat oues ſoceri ſui. illucuſq; enim fas erat ei ire & nō ultra/prohibēte olim deo in rubo. Et propterea nō dicitur aſcēdiſſe in montē/ſed aſcendiſſe ad elohim (a quo inde miſſus fuerat in ægyptum) tanq̄ relaturus executionem factā cum effectu ſubſecuto. reuera tamen ad illum acceſſit ſupplicaturus deo legiſlatori pro directione populi. Vocauitq; eū dominus de mōte. Nomen eſt tetragrammaton. Quanuis nulla ſpecies ſenſibilis ſcribatur apparens in monte, ipſa tamen uocatio de cælſitudine montis ſcribitur profecta: ut ſpes moſis aſcendentis tanq̄ ad inueniendū deum in monte/nō uana monſtretur. Et ex eo ꝙ e loco corporeo uocatio deſcribitur, inſinuatur ꝙ ſenſibilis uox tanq̄ de altiori parte montis proficiſcens ad aures moſis formata fuerit. Et moſes quidē aſcendit ad elohim, ſed maiori gratia donatus eſt quia iehouah uocauit eum/quanto ſublimius eſt nomen iehouah q̄ elohim: quum hoc ſit propriū/illud commune: hoc ad eſſentiam/illud ad opus ſeu operis rationem referatur. ⁊ ait. Non ſolū uocat ſed alloquitur/iniungendo illi dicenda populo nomine ipſius iehouah. Hec dices domui iacob/⁊ annunciabis filijs iſrael. Appellat deus populum & domum iahacob quatenus ſm carnem erant quaſi una familia iahacob, & filios iſrael quia ſm religionem ſectabantur fidem iſrael a deo cognominati. Et uſus eſt his nominibus deus, quia adhuc nō erant erecti in rempublicam: ſed poſtea in eodem loco ſunt eleuati a deo in unā rempublicam cum legibus & pontifice &c. Vos ipſi vidiſtis que fecerim egyptijs. Prius mala illata ægyptiis/deinde bona collata iſraelitis commemoranda mandat. quomodo portauerim vos ſuper alas aquilarum. Iuxta hebræū habetur. ⁊ portaui vos ſuper alas aquilarum. Metaphorica eſt locutio. Et ſignificatur ꝙ quemadmodum pulli aquilarum portātur ſuper alas aquilarum eleuati/protecti ab inferioribus maternis alis euntes, ita deus eduxit eos de egypto eleuatos non ſitu locali ſed conditione. eleuatos quidē in filios dei/ſic ꝙ ægyptii mortui ipſi uero uiui/ſic ꝙ ægyptii compellebant illos exire/ſic ꝙ ægyptii ſubmerſi ipſi uero incolumes per mare iuerunt. protectos uero ab inferioribus, quum eos ab ægyptiis perſequentibus ſic protexit ut locaret ſe medium inter ægyptios & ipſos/& de ſuperna nube pugnaret pro eis. Quod demum non tam euntes q̄ uecti a deo iter egerint, monſtrat exitus omnium uno eodemq; die/& ſimiliter tranſitus per mare rubrum una eademq; nocte: monſtrat ꝙ non erat inter eos æger aliquis/monſtrat uia ſicca in medio mari/mōſtrat & columna dux itineris. ⁊ aſſumpſerim mihi. Longe maius eſt hoc beneficium finis uectionis. Si ergo audieritis. Iuxta hebræū habetur. Et nunc ſi audiendo audietis vocem meam ⁊ cuſtodietis pactum meum. Commemoratis beneficiis collatis, ſubiungitur obediētia quam requirit quo ad duo. alterum in genere: uidelicet obedire diuinæ uoci. alterum in ſpecie: uidelicet ſeruare pactum inter deū & ipſos. Et eſt ſermo tam de futura uoce diuinæ legis q̄ de futuro fœdere: uidelicet ꝙ ipſi colerent iehouah in deum ſuum/& ꝙ ipſe iehouah haberet eos in populū ſuum. & huiuſmodi obedientiā proponit conditionaliter relatiue ad ſubiuncta præmia. Et dicendo & nunc/differentia ſignificatur inter nunc & olim

Digitized by Google

quando in marah promiſerat ſeruantibus mādata ſua exemptionem ab ægritudinibus corporalibus. longe enim maiora nunc promittit. **eritis mihi in peculiū de cunctis populis.** Iuxta hebræū habetur. **& eritis mihi amabilitas e cunctis populis.** Tria proponit præmia. quorum primum eſt tantus erga illos dei amor ut nō ſolū populus præ aliis populis dilectus ſed etiam tanq̄ res ex cunctis populis eligibilis & amabilis foret. Quod quantæ ſit excellentiæ & q̄ ſingulare ſit beneficium/perſpicuum eſt. **mea eſt enim omnis terra.** Ad manifeſtandū ſingularitatem beneficii ſubiungit ꝙ uniuerſus orbis terrarum eſt ſuus: ut hinc intelligant iſraelitæ ꝙ quamuis oēs populi ſint ipſius dei, ſolus tñ populus iſrael donabiť tali tanto ꝙ amore diuino: & hinc perpēdant magnitudinē huius primi promiſſi præmii. **Et vos eritis mihi in regnū ſacerdotale.** Iuxta hebræū habetur. **Et vos eritis mihi regnū ſacerdotū.** Secundū præmium proponitur. Et ſi diceref & uos eritis regnū ſacerdotū, ſignificaretur ꝙ ipſi futuri eſſent regnū ſub regibus ſacerdotibus: quod nec ſignificari nec uerificatū fuiſſe patet. Et quidē ꝙ iſrael non fuerit regnū ſacerdotū/hiſtoriæ teſtātur. nā nec aharon ſummus ſacerdos nec ſucceſſores eius regnauerūt: ſed primū imperauit moſes/deinde iehoſuah/poſtea iudices/& quandoq; nullus/ & demum reges, qui non erant ſacerdotes. Quod uero nō ſignificetur/adiectum pronomen mihi teſtatur. non enim dicitur & uos eritis regnum ſacerdotum: ſed dicitur & uos eritis mihi regnum ſacerdotum. In quibus uerbis promittuntur duo. Alterum ꝙ uos iſraelitæ eritis mihi regnum: hoc eſt erigemini in regnum/ſupremam & optimā politiam: ac per hoc ego ero ueſter rex. correlatiua enim ſunt rex & regnū. Vnde in primo libro regum hoc commemoratur: dum petente populo regem a ſamuele/deus dicit. non enim te abiecerunt, ſed me ne regnem ſuper eos. 1. reg. 8. Et hoc magnæ dignitatis erat/ut & ipſi regnum conſtituerent & regem haberent deum. Alterum eſt qualitas regni ſignificata apponendo ſacerdotum. promittitur enim opulentia honorabilis ex ſpeciali cura ipſius dei/perinde ac ſi uniuerſum regnum integraretur ex ſacerdotibus. mos enim erat ut ſacerdotibus ex ærario publico prouideretur honorabiliter: ut ipſi iſraelitæ uiderāt ſeruari in ægypto. & propterea deus ab iis quæ nota erant iſraelitis/manifeſtat futuram eorum conditionem ſimilem cōditioni ſacerdotum: ut perpendant quale erit diuinum regimen erga eos/quo uidelicet non poſſet deſiderari melius. **& gens ſancta.** Tertium præmium proponitur. & ſignificatur ꝙ erit gens munda a peccatis: quod eſt maximum donum gratiæ diuinæ. Et uere hæc tria habuiſſet populus iſrael ſi obediens fuiſſet diuinis mandatis. **Hec ſunt verba que loqueris ad filios iſrael.** Ex beneficii/ex obediētia & ex præmiis integrantur diuina uerba dicenda filiis iſrael per moſen diuino nomine.

Venit autē moſes: & cōuocatis maioribus natu populi. Non omnes ſed ſenes per ſeipſum alloquitur moſes ut ordinate per ſenes eadem proponantur populo. **expoſuit omnes ſermones quos mandauerat dominus.** Nomen eſt tetragrāmaton. **Reſponditq; uniuerſus populus ſimul.** Ab hoc effectu inſinuatur ꝙ ſenes uniuerſo populo notificauerunt dicta a deo. **cuncta que locutus eſt dominus faciemus.** Nomen eſt tetragrammaton. Ecce promptitudo populi ad obediendum ſummo deo/ecce fides populi credentis ꝙ deus alloqueretur moſen. **Cumq; retuliſſet moſes verba populi ad dominum.** Intellige cū grano ſalis hæc uerba: quia non ſignificatur relatio dictorum a populo, ſed reuerſio moſis ad referēdum ipſi iehouah uerba populi. præoccupatus enim ab ipſo deo/anteq̄ relationem faceret moſes audiuit deum loquentem ſibi. & propterea in litera ſubiungitur. **ait ei dominus.** Et eſt nomen tetragrammaton. Nec ſubiuncta uerba diuina ſunt uerba reſpondentis relationi: ſed præuenientis promittendo moſi maiora ſeu clariora teſtimonia. **Iam nunc veniam ad te in caligine nubis.** Iuxta hebræū habetur. **Ecce ego veniēs ad te in dēſitate nubis, vt audiat me populus loquentē ad te/ & credat tibi in perpetuum.** Suauis dñs/ad confirmandum fidem credentis populi promittit in ſigno uiſibili ab uniuerſo populo ſe allocuturum moſen. tum ut populus oculata fide perpendat colloquiū inter deū & moſen. tum ut populus credat moſi nō ad horam ſed ſemper. Et quia litera ſonat ecce ego ueniens ad te/& non dicit ecce ego ueniam, intelligendū abſq; omni hæſitatione eſt ꝙ tunc & dixit & uenit deus ad moſen in nube denſa coram uniuerſo populo.

Nunciauit ergo moſes verba populi ad dominum. Ecce relatio uerborum populi per moſen/ſit ipſi iehouah in nube denſa apparenti ei. Relationem autē intellige conſiſtere in hoc ꝙ moſes ſupplex propoſuit coram deo fidem populi & promptitudinem eiuſdem ad obediēdum deo: ut deus qui inchoauit hæc bona in populo ſuo/perficiat illa. ¶ **Cui dixit ei.** Iuxta hebræū habetur. **Et dixit iehouah ad moſen.** Modo reſpondet fons gratiarum relationi. **vade ad populum & ſanctifica illos hodie & cras.** Quia quinquageſimo die datā credimus legem, hæc uerba dicta fuerūt quadrageſimooctauo die. tertius ſiquidem dies quadrageſimioctauo eſt quinquageſimus. ¶ Sed hunc numerum ſupputandum eſſe excluſo extremo termino a quo (hoc eſt die egreſſus ex ægypto/hoc eſt quintadecima die mēſis primi) inſinuat præcepta ſig

Digitized by Google

putatio dierum quinquaginta pro anniuerſario feſto pētecoſtes excluſo primo die azymorum leui. cap. 23. rationis ſiquidem ordo exigit ut feſtum pentecoſtes anniuerſarium inſtitutum fuerit relatiue ad paſcha/quoto a paſchate die fuit lex data: ut colligatur ꝙ lex data fuit ore proprio a deo uniuerſo populo die quinquageſimo a die egreſſus ex ægypto excluſiue.¶ Et quia tam hodie ꝗ cras deputatur ſanctificationi, inſinuatur ꝙ uerba hæc dicta fuerint mane. Sanctificatio autē mundationem in genere ſignificat & ab immūdiciis corporis & ab immundiciis animi. Vnde & in ſpecie ſubiungitur. lauentq; veſtimenta ſua. Quod intellige de ueſtibus quæ ſolent ablui. Tacentur autem ablutiones aliæ/ut ex hac minima intelligantur maiores. ⁊ ſint parati in diem tertium. Finis mundationis manifeſtatur. In die enim tertio deſcendet dominus coram omni plebe ſuper montem ſinai. Nomen eſt tetragrāmaton. Ratio præparationis redditur aduentus ſummi dei/ſignificatus per deſcenſum, quia ad ſimilitudinem deſcendentis de cœlo in montem appariturus erat. Conſtituesq; terminos populo per circuitum. Pro reuerentia diuinæ præſentiæ conſtituuntur termini/ne quiſq̄ accedat ad locum in quo præſens eſt deus: quemadmodū uallantur loca regum in quibus reſident publice. ⁊ dices. cauete ne aſcendatis in montē, nec tangatis fines eius: omnis qui tetigerit montem/morte morietur. Manus non tanget eum: ſed lapidibus opprimetur/aut confodietur iaculis. Siue iumentum fuerit ſiue homo/non viuet. Cum cœperit clangere buccina tunc aſcendāt in montem. Iuxta hebræū habetur. in protrahere cornu/ipſi aſcendent in montem. Significatur ꝙ poſt receſſum dei a monte, cornea tuba ſonus non breuis ſed prolixius tractus agendus erat a tubicinis eorum iubente moſe: & ꝙ ex tunc licitum foret iſraelitis aſcendere in montem. Hæc eſt reſponſio diuina ad relationem moſis/uere proſequens bene cœpta fidei & obediētiæ populi. ad perficiendum enim hæc in populo deus dedit hæc mandata.

Deſcenditq; moſes de monte ad populum: ⁊ ſanctificauit eum. Quid effecerit ſanctificando populum/non eſt ſcriptum. Suſpicor autē nihil aliud feciſſe ꝗ monuiſſe ad mundiciā, tum animi tum corporis ad hoc ut eſſent parati ad occurrēdum deo in die tertio: & huiuſmodi monitionem diffuſo ſermone appellari ſanctificationem. cumq; lauiſſent veſtimēta ſua. Iuxta hebræū habetur. ⁊ lauerūt veſtimenta ſua. Obedientia populi narratur. Et ait ad eos. eſtote parati in diē tertiū: ⁊ ne appropinquetis uxoribus veſtris. Cerne ꝙ ab initio ueteris teſtamēti præparatio mentis ad diuina percipiēda myſteria/per aliquātulam abſtinentiā ab uſu coniugii placuit deo. Hinc paulus apoſtolus poſtea docuit cōiugatos ut orationi uacarent de conſenſu modico tpe abſtinere. decernit enim hoc in loco tēpus præparationis/tempus duorū dierum. Iamq; aduenerat dies tertius ⁊ mane inclaruerat: ⁊ ecce cœperunt audiri tonitrua ac micare fulgura/⁊ nubes denſiſſima operire montem, clangorq; buccine vehementius perſtrepebat. Interpres ſenſum optime reddidit: quanuis litera hebraica nihil aliud habeat niſi. ⁊ fuerūt voces ⁊ fulgura ⁊ nubes grauis ſuper montē/⁊ vox cornu fortis valde. Tonitrua enim hebræi uoces appellant: ut patet ſuperius in nono capitulo in plaga ægypti ſeptima. Sonitum quoq; tubæ corneæ quæ buccina appellatur in litera/uocem cornu appellant. ¶ Quatuor itaq; apparuerūt ſuper mōtem ſinai in mane quinquageſimi diei ab egreſſu ex ægypto. quorum duo ad ſenſum auditus (tonitrua uidelicet & ſonus ſimilis ſono tubæ corneæ) duo uero ad ſenſum uiſus (coruſcationes ſcilicet & denſa nubes) ſpectabāt. Nec in mōte ſed ſupra cacumen montis hæc in aere erāt: ut patet ex eo ꝙ populus uidebat montem fumantem. ſi enim nubes denſa in ipſo mōte fuiſſet operiens illū/nō fuiſſet uiſus fumus mōtis. ⁊ timuit populus qui erat in caſtris. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ tremuit vniuerſus popul⁹ qui in caſtris. Paratus populus & expectans deſcēſum dei ſuper montē/audiēdo & uidendo talia ſupra montē fieri, non ab re tremuit. res enim iſtæ quæ audiebantur & uidebantur, ſigna erant ſolita terrere homines: & præ ſe ferebant deum iratum. Cumq; eduxiſſet eos moſes in occurſum dei de loco caſtrorum. Iuxta hebræū habetur. Et eduxit moſes populum in occurſum elohim e caſtris. Tremēs populus non audebat exire, & propterea moſes eductor eorum de loco caſtrorum uerſus montem ſcribitur: & educi dicitur ad occurrēdum deo legiſlatori. ſteterunt ad radices montis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ſteterunt in ſubiecto montis. hoc eſt in planicie prope mōtem/ad quam immediate deſcendebatur ex monte. Totus autē mons ſinai fumabat. Iuxta hebræū habetur. Et mons ſinai fumauit totus ipſe. Hinc habetur ꝙ populus in nullā montis partem quanuis infimam aſcenderit. totus enim mons & non ſuperior tantū pars/deſcribitur fumans. eo ꝙ deſcendiſſet dominus ſuper eum in igne. Iuxta hebræum aliter ordinatur litera. propterea ꝙ deſcendit ſuper ipſum iehouah in igne. Ita ꝙ non ſignificatur ignis ſuper montem: ſed ſignificatur ſuper montem iehouah in igne/nihil dicendo de loco ignis. & ad explicandum locum ignis ſubiungitur. ⁊ aſcendit fumus eius ſicut fumus fornacis. Iunge hæc ſimul (ꝙ totus mons fumabat & ꝙ fumus ille erat tanq̄ fumus fornacis) cum iis quæ ſcribūtur. 4. & 5. cap.

deute (ſcilicet ꝙ mons ardebat uſq; ad cor cœli) & perſpicies ꝙ ſimul erat fumus & flamma montis ad ſimilitudinem fornacis partim inflammati & partim non inflammati. Ita ꝙ omnes partes montis fumabant, ſed pars fumi accēdebatur & pars non. & propterea tam fumans q̄ ardēs apparebat mons. Et nominatꝰ iehouah, ut ipſe ſummus deus qui dat omnibus eſſe/agnoſcatur tam proximus nobis cura atq; prouidētia & efficientia etiā horum ſenſibilium perinde ac ſine ullis miniſtris operaretur. **Eratq; mons omnis terribilis.** Iuxta hebræū habetur. **Et tremuit totus mons valde.** Motus localis ad ſimilitudinem motus tremoris non parui deſcribitur mōtis totius. Et hic eſt ille terremotus cuius meminit dauid in pſal. 68. terra mota eſt &c. Verum quia uulgata æditio hanc ueritatem non tradit, ideo neſcientes tunc ueritatem hebraicam huius literæ/exponendo illum pſalmum quaſi diuinauimus. nunc enim uidemus ꝙ ad literam loquitur de tremore montis ſinai hic ſcripto. **⁊ ſonitus buccine paulatim creſcebat in maius/⁊ prolixius tendebatur.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ fuit vox cornu eundo ⁊ inualeſcēdo valde.** Augmentum ſonitus quaſi tubæ corneæ/ſucceſsiuum deſcribitur. ita ꝙ continuo augebatur ſonus/& uehementer inualeſcebat. **Moſes loquebatur, ⁊ dominus reſpondebat ei.** Iuxta hebræum habetur. **Moſes loquetur/⁊ elohim reſpondebit ei in voce.** In hoc colloquio inſinuatur ꝙ moſes poſtq̄ eduxit populum in occurſum dei/aſcendit in montem ſinai: & inter tot deſcripta tonitrua/fulgura/nubemq; denſam in aere ſupra montem ipſumq; montem omni ex parte fumantem cum tam uehementi ſonitu buccinæ in tremente monte moſes loquebatur cum deo legiſlatore/& deus reſpondebat ei in uoce: hoc eſt ſenſibili uoce. Et ſcriptum eſt hoc ad narrandum ꝙ moſes non in raptu/non abſtractus a ſenſibus/nō territus inter tot terribilia loquebatur cum deo ita ut ſenſibili uoce reſpondētem deum audiret. Et ſcribūtur uerbis futuri temporis/ad ſignificandum perſeuerantiam colloquii abſq; impedimento ex tot ſonis & terribilibus. Et nominatꝰ elohim, ut intelligamus ꝙ moſes interrogabat petens inſtrui de iis quæ ſunt legis, quamuis non ſit in ſpecie ſcriptū quid dixerint in hoc colloquio.

Deſcenditq; dominus ſuper montem ſinai. Nomen eſt tetragrammaton. Dixerat ꝙ deſcendit dominus ſuper montem, ſed non definierat montis locum certum. & propterea narrat modo certum montis ſitum. **in ipſo montis vertice.** Iuxta hebræum habetur. **ad caput montis.** Non enim in montem deſcendit, ſed ſupra montem directe ad caput montis: ut intelligamus ꝙ deus nō in capite montis ſed in nube exiſtente in aere ſupra caput mōtis apparebat. Et hunc eſſe literalem ſenſum teſtantur uerba dei/in ſequenti capitulo dicentis uos uidiſtis ꝙ de cœlo locutus ſum uobis. de cœlo inquit non de monte: ut intelligamus ꝙ locus in quo apparebat deus loquens/aer erat non montis uertex, ſed nubes in aere ſupra montis uerticem ſic eleuata ut etiam ipſius montis uertex fumans uideretur ab omnibus. nam totus mons fumabat. **⁊ vocauit moſen in cacumen eius.** Non eſt certum an iſta uocatio præceſſerit anteſcriptum colloquium an ſubſecuta fuerit. crediderim ego ꝙ præceſsit: quia hæc omnia licet a moſe ſparſim narrentur/ſimul tamen facta intelligo. Ita ꝙ ordo rerum geſtarum fuit ꝙ mane in aere ſupra uerticem montis ſinai deſcendit deus in quattuor ſenſibilibus ſignis (uidelicet graui nube/tonitruis & coruſcationibus/& ſonitu quaſi tubæ corneæ ſenſim inualeſcēte) & mons ipſe ualde tremuit/& uelut fornax totus fumauit: moſes autē trementem populum in caſtris eduxit in occurſum dei uſq; ad pedē montis excluſiue: deinde aſcendit ipſe in montem: & quū in quadam montis parte ſubſtitiſſet (aut ſubſiſtere uellet) nō audens ultra aſcendere ob reuerentiā diuinæ præſentiæ/uocatus a deo aſcendit in cacumen montis: & ibi anteſcriptū collocuium cum deo habuit. quo finito deus dixit moſi quæ ſubiungūtur in litera. **Quo quū aſcēdiſſet/dixit ad eū.** Iuxta hebræū hr̄. **Et aſcēdit moſes: ⁊ dixit iehouah ad moſen.** ut intelligamus ꝙ poſtq̄ reſpondit moſi/ipſe ex ſeipſo dixit moſi ſubiūcta. **Deſcēde ⁊ cōteſtare populo ne forte velit tranſcendere terminos ad videndū dominū, ⁊ pereat ex eis plurima multitudo.** Allocuturus deus non per moſen ſed per ſeipſum promulgaturus legē audiēte uniuerſo populo, præmittit moſen ad proteſtandū populo ne audiendo deū ex nube ſupra cacumen montis loquentē eis/curioſitate agantur uidendi deū loquentē/& diruant terminos aſcendendo montē: quia ſi hoc facient/morietur nō parua pars eorū. Et ſcribitur hic nomen tetragrāmaton/ad magis comprimēdam curioſitatem uidendi: utpote inuiſibilem & præſidentem toti uniuerſo. **Sacerdotes quoq; qui accedunt ad dominū/ſanctificentur.** Iuxta hebræū habetur. **Et etiā ſacerdotes qui appropinquantes ad iehouah ſanctificabunt ſe, ne percutiat eos dominus.** Similis proteſtatio iubetur ad ſacerdotes/qui illo in tempore erant primogeniti: ne ſacerdotes putarēt ſe exemptos a conteſtatione quæ fiebat populo. monenturq; ut ſeipſos ſanctificent: hoc eſt mundos cuſtodiant a tranſgreſsione terminorum. Et facta eſt mentio ſacerdotum in ſpecie, eo ꝙ ipſi (utpote ſacrificantes deo) ſunt propinqui deo/& hinc occaſionem fiduciæ aſcendendi in montem aſſumere poterāt. **Dixitq; moſes ad dominū.** Nomen eſt tetragrāmaton. quod nomen etiā eſt in textu

hebraico in calce præcedẽtis ſententiæ. **non poterit vulgus aſcendere in montem ſinai.** Moſes cupiens morari cum deo/reſpondet ꝙ non oportet ſolicitum eſſe de tali euentu: quia iam populus huiuſmodi prohibitionem audiuit ſub pœna mortis. Et dicendo nõ poterit/non ſignificat impotentiam uirium ſed impotentiam libertatis impunis. **Tu enim conteſtatus es nobis/dicens. pone terminos circa montem & ſanctifica illum.** hoc eſt & dica illum præſentiæ meæ/reddendo illum mundum ab acceſſu quorumcunq;. **Cui ait dominus.** Nomen eſt tetragrãmaton. **Vade/deſcende.** Imperfecta reſponſio moſis ac mutila minusq; ſatisfaciens/ meruit non admitti. nam primum monitorium populo in genere datum fuerat: hoc autem & populo in genere & ſacerdotibus in ſpecie. unde & ipſe moſes reſpondẽdo/populi duntaxat meminit. Rurſus in illo pœna mortis infligenda erat ab hominibus lapidantibus ſeu ſagittantibus: in hoc uero pœna mortis a deo infligenda & multitudini & ſacerdotibus prædicitur. & propterea firmatur præceptum ut deſcẽdat. Et hæc quidem deſcenſus ratio narratur in litera. altera autem tacetur: uidelicet ut moſes ſit ſimul cum populo/ſit unus de populo audiendo legem promulgari ex ore dei: ut & ipſe ſubditus legi diuinæ ex hoc comprobetur & manifeſtetur omnibus. **aſcendesq; tu & aharon tecū.** Non eſſe hæc uerba præcepti ſed libertatis/ſubiuncta teſtantur. Subiungitur enim ꝙ nec populo nec ſacerdotibus licitum erit aſcendere ad iehouah. ut per hoc intelligamus moſen ſimpliciter & abſolute exemptũ ab hac inhibitione: aharon uero nõ ſimpliciter & abſolute ſed comitem moſis exemptum eſſe ab eadem. **Sacerdotes autem & populus ne tranſeant terminos nec aſcendant ad dominum: ne forte interficiat illos.** Senſum bene reddidit interpres, quanuis nõ ſeruet alluſionem uocabulorum iuxta hebræum. ibi enim tranſcendere terminos ſignificatur per uerbum diruendi: & conſequenter punitio ſignificatur per effringendi uerbũ quemadmodum effringuntur ſæpes. **Deſcenditq; moſes ad populum: & omnia narrauit eis.** Expoſuit interpres quod in hebræo dicitur. **& dixit eis.** proculdubio conteſtando ut deus mandauerat.

CAPVT .XX.

Locutuſq; eſt dominus cūctos ſermones hos. Iuxta hebræũ habetur. **Et locutus eſt elohim omnia verba iſta dicendo.** Nõ ſcribitur in litera modus quo locutus eſt nec quibus locutus eſt, ſed quæ locutus eſt: uidelicet iſta ſubiuncta/ non quædam ſed omnia. Et dicendo omnia/manifeſtat ꝙ omnia decem præcæpta quæ unico cõtextu immediate ſubiũguntur promulgauit deus per ſeipſum. Et nominatur deus loquens elohim/quod eſt nomen officii uidelicet iudicis: quia legiſlatoris officium exercebat. Verum in hoc eodẽ capitulo ſcribitur quibus locutus eſt & ubi manebat loquens/quum diuina uoce dicitur uos uidiſtis ꝙ de cœlis locutus ſum uobiſcum. Et inde habetur etiam modus loquendi: uidelicet humana uoce percæpta ab uniuerſis filiis iſrael: alioquin non ad ſenſum certiores redditi fuiſſent ꝙ deus locutus fuerit cũ eis: quæ tamen certificatio ad ſenſum ſignificatur/dicendo uos uidiſtis ꝙ locutus ſum uobiſcum e cœlis. Ex illa ergo litera iuncta præcedentibus habetur ꝙ ex illa nube quæ in aere ſupra cacumen montis erat, formabatur uox ſimilis uoci humanæ/perueniens ad aures ſingulorũ. Nec oportet hic fingere inæſtimabilem uocis magnitudinem: quoniã uno & eodem diuino miraculo quo formabatur uox illa humana/dearticulata &c̈. fiebat etiã ut proportionata eſſet tã propinquis q̃ diſtantibus auditoribus/& ꝙ ab omnibus intelligerentur uerba uocis illius, quod deut. 4. &. 5. cap. explanatur. **Ego ſum dominus deus tuus.** Iuxta hebræũ habetur. **Ego iehouah elohe tuus.** Initium diuinæ legis eſt tum autoritas legiſlatoris/ tum confirmatio cultus religioſi iam inchoati in populo iſrael. Quemadmodũ enim princeps notus quidẽ beneficiis & obſeruãtia/ignotus autẽ facie, quãdo præſens daturus eſt leges/a propria autoritate incipit (dicendo ego ille princeps quẽ colitis/qui olim contuli uobis talia) ita deus daturus leges/ incipit a manifeſtatione ſuiipſius. tum quo ad excellentiam naturæ/dicendo ego iehouah. eſt enim ut dictum eſt nomen eſſentiæ diuinæ omnino incõmunicabile. Tum quo ad officium/ dicendo elohe. eſt enim nomen iudicis gubernantis in iudicio & iuſtitia. Tum a cultu iam ſibi exhibito ab eis ut deo/dicendo tuus. dicebatur enim elohe iſraelis cui cultus latriæ exhibebatur ab iſrael: & elohe ægypti cui cultus latriæ exhibebatur ab ægypto: & elohe ſyriæ cui cultus latriæ exhibebatur a ſyria/& ſic de aliis. **qui eduxi te de terra egypti/de domo ſeruitutis.** Manifeſtat quoq; ſe benefactorem/commemorando beneficium nuperrime eis collatum: beneficium inquam libertatis/ꝙ ex ſeruis ægypti reddidit liberos educẽdo eos inde. hæc enim uerba propoſita ſunt a deo tũ ad manifeſtandũ autoritatẽ legiſlatoris, tum ad confirmandũ iſraelitas in cultu ipſius. magnam ſiquidem uim ad firmandos animos colentiũ deum præſtat præſentia

oblata ipſius dei colloquentis cum ipſis e cœlis. unde & poſtea hanc uim repetit ipſe deus/dicendo uos uidiſtis ꝙ e cœlis locutus ſum uobiſcum. Et in hoc quia præſupponitur (utpote inchoatus) cultus dei, præcipitur non ipſe cultus ſed perſeuerātia in cultu. huc enim tendunt principaliter hæc uerba. Et propterea in his uerbis continetur ex intentione uerborū primum præceptum affirmatiuū: uidelicet perſeuerantia in cultu ſummi dei/qui dat eſſe omnibus &c. qui gubernat omnia/qui curam habet & exercet humanorum & reliquorum ſingulariter: ut opera facta in eductione iſraelis de ægypto teſtantur. Ideo enim hæc cōmemorantur. ¶ Et ſi conſideraueris ꝙ ſine uerbo proponit ſeipſum deus populo dicens ego iehouah elohe tuus, intelliges & uerbum ero in uim præcepti primi affirmatiui: & ſum & fui ad manifeſtandum ſeipſummet eſſe quē populus iſrael colit & coluit. Teſtatur autē tum hieremias. 7. tum moſes deute. 9. hoc eſſe præceptum affirmatiuum de habendo dominum in deum: dum ille aſſerit deum hoc locutum fuiſſe populo in die eductionis ex ægypto/ & iſte tabulas decem præceptorum dicit tabulas pacti. perſpicuum enim eſt ꝙ fœdus hoc niſi in hoc initio intelligatur/ non inuenitur in reliquis nouem præceptis. Et ad huius fœderis explicationem ſpectat quod dicitur elohe tuus. ex hac enim parte ſignificatur pactum: quia altera pars fœderis (ſcilicet tu populus meus) conſequens neceſſario erat. nō enim poteſt deficere deus: & nō poteſt fieri ut ſit deus noſter & nos non ſimus populus eius. Non eſt itaq; dubitādum hoc eſſe primum præceptum continens etiam fœdus inter deum & populum. Multo autem apertius manifeſtatur hic tum ueritas tum unitas dei. nam dicendo iehouah/manifeſtat fontem eſſendi a quo eſt eſſe omnium. perſpicuum eſt autē illum eſſe uerum deum qui dat eſſe omnibus. Et dicendo ego/ manifeſtat ſe eſſe unum: non enim dicit nos iehouah. Nec dicit abſolute iehouah, ut dubitare poſsis an unus uel plures ſint iehouah: ſed dicit ego iehouah, ut nullum relinquat dubitandi locum de unitate fontis eſſendi. ¶ Et altius ſcrutatus hæc prima dei uerba/perpēdes ꝙ in his uerbis determinatur præceptū de fide/ſpe/dilectione/timore ac cultu unius ueri dei, qui dat eſſe omnibus/qui reuelatus eſt iſraelitis. Nā manifeſtādo ſe unum iehouah elohe iſraelitar. nihil aliud intēdit niſi ꝙ credatur talis/cōfidatur in tali/ametur talis/timeatur & colatur talis. & propterea abſq; omni uerbo deus hæc dicit/ut comprehēdat uniuerſum pelagus actionum noſtrarum ſibi debitarum ex eo ꝙ eſt unus uerus deus. Hoc eſt igitur primum præceptum legis: ut ſaluator in euangelio affirmat matth. 22. Præcepti ſiquidē modus non abeſt/dicendo in principio tum legis tū fœderis (ut clare dicitur deute. 5.) ego iehouah elohe tuus. nā hoc ad nihil aliud dicitur niſi ad hoc ut acceptetur loquēs iehouah elohe iſrael. Quemadmodū enim nuncius procurator ſeu legatus principis cōparens dicendo ego talis legatus &c. ad hoc hæc dicit ut acceptetur & habeatur nūcius procurator uel legatus, ita deus ipſe legem laturus fœdusq; initurus cum iſraele/ dicit ego iehouah elohe tuus ad hoc ut habeatur & tractetur ut iehouah elohe eorum: quod eſt amari/timeri/& coli ut uerum deum. perſpicuum eſt igitur ꝙ non ad ſolam autoritatem monſtrandam ſed ꝙ principaliter ad primum præceptum affirmatiuum de cultu dei promulgādum inchoauit deus legem ſuā a uerbis iſtis. ¶ Si quæris quo pacto ſummus deus aſſerit ſe loqui illis: quum locutio iſta fieret per angelum. In promptu eſt reſponſio: quia ipſe deus loquebatur in angelo ad populum non ut rex loquitur per legatum aut per interpretem, ſed ut præſens intus in angelo & formans uerba huius ſermonis magis ꝙ angelus. Et hoc eſt plus ꝙ angelum agere perſonam dei in hoc ſermone: quia hoc ſecundū poſſumus etiam nos: nam legatus poteſt loqui in perſona principis ſui. ſed primum inter homines eſt impoſsibile.

i **non habebis deos alienos coram me.** Iuxta hebræū habetur. **non erit tibi elohim alij ſuper facies meas.** Si ad ipſum rerum ordinem ſm ipſum rerum ordinem ſpectatur, non eſt aliud præceptum/ſed eſt pars altera dati iam præcepti primi. religio ſiquidem debitum deo cultum reddens/pars eſt iuſtitiæ, quæ integratur ex duabus partibus. altera affirmatiua/uidelicet facere bonum debitum: altera negatiua/uidelicet declinare a malo. Et propterea ex prima parte religionis (uidelicet perſeuerare in debito cultu ſummi dei) infertur non colere alium deum. Dixi infertur: quia teſtatur deus hanc illationem inferius/dicendo uos uidiſtis ꝙ de cœlis locutus ſum uobiſcum non facietis mecum deos argenti &c. Quanuis etiam ſuapte natura hæc negatio ex præcedēte affirmatione oriatur. ex eo enim ꝙ ſummus deus nec parem habet nec prope parem (quoniā a qualibet creatura in infinitum ſm naturam eleuatur) conſequens eſt ut cultus ei debitus nulli alteri tribuatur, ut nullus ei par aut quaſi par habeatur. ¶ Sed ſi ad nos homines/ſi ad noſtræ conſuetudinem religionis ſpectetur, aliud eſt præceptum. Et differt hoc a primo penes differentiam inter deum & deum ſolum. primo præcepto mādatur ꝙ ipſe deus colatur: ſecundo mandatur ꝙ ſolus/ꝙ non cum alio/ꝙ non alius. Quanta autē ſit apud homines inter hæc duo differētia, teſtatur reſpōſio ſenatus romani ad tyberiū uolentem

christum

Digitized by Google

chriſtum transferre inter deos/obſtando quia chriſtus uult adorari ſolus.Samaritani quoq; colebant uerum deũ ſed non ſolum. Quia itaq; ſpeciali eget præcepto ꝙ ſolus adoretur,ideo rationabiliter hoc/ſecundũ intelligitur præceptũ decalogi. ¶ Et quadrat diſtinctio hæc uerbis ſacræ ſcripturæ.Nam ex deut.ca.4.habetur ꝙ hæc dei præcepta ſunt decem. & perſpicuũ eſt ꝙ media ſeptẽ (uidelicet de periurio/de ſabbato/de honore parentum/de homicidio/de adulterio/de furto/de falſo teſtimonio)diuidi nõ poſſunt.oportet ergo uel primũ uel ultimum diuidere ut ſint decem:ſed ultimũ de concupiſcentia eſſe unũ ex teſtimonio ſcripturæ monſtrabitur: igitur primũ in duo ſectũ oportet intelligere. Nulla autẽ eſt rationabilior ſectio q̃ iſta: ut patet tum ex ratione aſſignata diſtinctionis inter primum & hoc. tum ex eo ꝙ non colere alium deũ & non colere idola ſe habent ſicut genus & ſpecies/ſeu ſicut forma ad materiã.nam colere deum in idolo eſt colere alium deum/eſt colere alium deum in materia ſenſibili:ac per hoc nõ ſpectant iſtæ duæ negationes ad diuerſa præcepta/ſed ad unum & idem ordine quodam. Et cerne ordinem:quia prius negatio generica cuiuſcunq; alterius dei/deinde negatio ſpecifica deorũ in ſtatua & ſimilitudine præcipitur. ¶ Significanter autẽ dicitur non erit tibi/& nõ dicitur nõ erit abſolute:ut intelligamus ꝙ ſm ſe/ꝙ in rerum ordine non eſt deus alius/ſed tibi uel illi eſt alius deus: hoc eſt ꝙ ſm ueritatem nullus eſt deus niſi iehouah(qui dat eſſe omnibus) ſed ſm exiſtimationẽ hominũ/ſm humanos cultus/multi ſunt dii. Et dicit elohim tangendo rationẽ quare homines colunt aliquẽ aliũ ut deum:quia uidelicet timent illum tanq̃ iudicem/tanq̃ curã eorũ habentẽ uenerãtur. ¶ Adiungẽdo autẽ ſuper facies meas/rationem præceptæ negationis reddit. nõ enim inuidus eſt deus ut ex inuidia ægre ferat alios uenerari ut deos,ſed iniuriam propriam depellit.& hmõi iniuria ſignificatur dicẽdo ſuper facies meas. Facies nõ proprie ſed metaphorice deo attribuitur.quemadmodũ enim facies hoĩs eſt qua homo agnoſcitur,ita facies dei eſt id quo agnoſcit deus a nobis. Et quoniã multis attributis multisq; radiis prouidẽtiæ ſuæ agnoſcitur deus a nobis, ideo facies meas in plurali numero dicit. Et quia quilibet alius deus uel ſm aliquod diuinũ attributũ(ſapiẽtiæ/potẽtiæ/bonitatis/fortitudinis &c.)uel ſm aliquẽ radium diuinæ prouidẽtiæ conſtituitur/creditur & ueneratur,ideo quicunq; alius deus colatur colitur tanq̃ tegens faciẽ dei/tanq̃ uelamen ſuper faciẽ dei ſm effectũ,pro quãto tegit hoĩbus id quo agnoſcitur deus.tegitur enim cura ſummi dei circa hoc uel illud/tegitur gubernatio eius circa noſtros actus &c. dum hæc attribuuntur aliis tanq̃ diis. Huiuſmodi enim tegmen diuinæ notitiæ/iniuriam eſſe ueri dei perſpicuum eſt. & propterea rationem præcepti manifeſtãdo dixit ſuper faciem meam. ¶ Nec mireris ſi incõgrua grammatica dicitur.erit in numero ſingulari/elohim alii in numero plurali.Non dixit erunt/ne errares intelligendo excludi multos deos alios & non unum deum alium. dicendo enim non erit/præcipitur ꝙ nullus aliorum erit tibi in deum. Et ex hoc ꝙ elohim cum uerbo ſingularis numeri conſtruitur/ſignificatur ꝙ plurale pro ſingulari ponitur: perinde ac ſi dictum fuiſſet non erit tibi deus alius.

Nõ facies tibi ſculptile neq; omnẽ ſimilitudinẽ. Parui refert ſiue ſculptile ſiue dolatũ legas: quod potius hebraica litera ſonat.Inter dolatũ autẽ & ſimilitudinẽ in propoſito hãc differentiã intellige/ꝙ ſimilitudo habet in rerũ ordine id cui eſt ſimilis: ut eſt ſimilitudo hoĩs aut equi aut piſcis & hmõi. dolato autẽ nihil reſpõdet in rerum natura ſimile:ut dolato conſtãti ex hoĩe & cane & ſimilibus nulla res reſpõdet in rerum ordine. Et ſimiliter ſi quouis figmento formetur idolum dei/nulla res reſpondet ſimilis illi idolo: quia deus ipſe nulli idolo eſt ſimilis. ¶ Nec inhibetur iſraelitis facere idola & ſimilitudines abſolute ſed cũ pronomine tibi.Non enĩ dicit non facies idolũ & ſimilitudinẽ:quod fuiſſet inhibere artẽ pingendi & artẽ dolandi ſculpendi ac fundendi imagines & ſimilitudines.perſpicuũ enim eſt in tabernaculo dei fuiſſe idola cherubinorũ & ſimilitudines malogranatorũ & liliorum.Sed dicitur nõ facies tibi/hoc eſt non facies ut tuũ deum idolũ neq; omnẽ ſimilitudinem. **que eſt in celo deſuper & que in terra deorſum/nec eorũ que ſunt in aquis ſub terra.** hoc eſt piſcium exiſtentium in aquis quarum ſitus eſt inferior terra habitabili. Et hunc eſſe literalẽ ſenſum patet deut. 4. ubi hæc repetũtur cum hac expoſitione. explanando ſiquidẽ omnẽ ſimilitudinem diſcurrit per ea quæ ſunt in cœlis quæ ſunt in terra & quæ ſunt in aquis/appoſitis ſitibus ſingulorũ. **Nõ adorabis ea neq; coles.** Iuxta hebraeũ habetur. **Non curuaberis eis & nõ ſeruies eis.** In hac ſpecifica negatione ex ſecũdo illata præcepto/tres actiones exteriores prohibẽtur. prima eſt efficere deum aliquem in idolo ſeu ſimilitudine: ſecunda eſt nõ exhibere diis in imagine ſeu idolo ſignũ alicuius honoris curuãdo caput/flectendo genu & hmõi:tertia eſt nõ offerre illis quocunq; oblationis genere.omnis enim oblatio ſub ſeruitutis nomine compræhẽditur.Interna autẽ actio cõpræhenditur in ipſo ſecũdo præcepto/dicẽdo nõ erit tibi deus alius.Et ſic ſecundũ præceptum diuini cultus integratur ex quattuor negationibus.& cõtra quamcunq; negationem fiat/peccatũ in-

currítur. & propterea nõ excuſantur philoſophi, qui deos gentiũ nihil eſſe arbitrãtes rationem
habentes populi colebant illos exterioribus ſignis: ſicut nec excuſatur marcellinus, qui timore
actus exteriori actu obtulit illis thura. Vult enim deus nec intus nec extra coli aliũ deum: quia
fit ei iniuria uel in corde uel in exterioribus ſignis. & propterea omnia prohibendo expreſsit.
Ego ſum dominus deus/fortis zelotes. Iuxta hebræũ habeť. **quia ego iehouah elohe tuus/
el zelotes.** Primam rationẽ huius præcepti reddidit ex iniuria propria: alterã modo reddit ex
uindicta & præmio. Repetitis autẽ noĩbus eiſdẽ ad magis imprimendũ populo debitũ colen
di ipſum ſolũ/adiungit aliud nomen ſuũ penes attributũ fortitudinis, dicẽdo el/qualificãdo
ipſum zelotypia. nõ ꝙ in deo ſit aliquis inuidiæ modus (qm̃ omnis triſtitia & quæcunq; animi
paſsio lõge eſt ab eo) ſed metaphorice diciť zelotes ſm̃ ſimilitudinẽ effectus, pro quãto tanq̃
zelotes nõ uult colẽtes ipſum eſſe cõmunes ſibi & alii deo: quẽadmodũ maritus nõ uult uxo-
rem ſuã cõem eſſe alteri/& propterea occidit illã. Et ideo ſubiungitur uindicta. **uiſitens ini-
quitatem patrũ in filios in tertiã & quartã generationem iis qui oderũt me.** Ecce fortitudo ze
lotypi tum ad puniendum oſores ſuos tum ad benefaciẽdum amatoribus ſuis. Sed cerne diffe
rentiam: qm̃ uindicta nõ extenditur ultra quartos filios/beneficia autẽ extenduntur in millia:
ad ſignificandũ ꝙ ad conferendũ bona deus eſt propenſiſsimus/ad inferendum autẽ mala eſt
parcus. Et ratio eſt: quia bona cõfert ſua ſponte/mala autẽ infert exigẽtibus demeritis noſtris.
Et dicit uſq; ad quartã generationem, ne patres aut filii impunes hic/exiſtimẽt ſe omnino im-
punes fore hic: quoniã punientur in tertia uel quarta generatione ſaltem. Exempla habentur
multa in ſcriptura hmõi punitionũ. Et quanuis deus in lege moſis mandauerit nõ occidi filios
pro peccatis patrum, ipſe tamen qui creator cõſeruator & dñs eſt uitæ cuiuſcunq;/nulli facit
iniuriam puniẽdo temporaliter filios pro patribus: ut uel ex hac punitione tolerationem diui-
nam nõ paruipendãt patres/& in ſolius dei cultu perſeuerent. **& faciens miſericordiã in mil
leſimos iis qui diligunt me & cuſtodiunt præcepta mea.** Significãtiſsime non meminit tñ ſer
uantium opere præcepta eius, ſed meminit præcipue amatorum ſuorum & oſorum ſuorum: ut
intelligamus præcepta quidẽ omnia hæc decẽ dari de actibus iuſtitiæ ad reddendũ deo & ho-
minibus debitũ, præcipuam autẽ rationem ſeruãdi & nõ ſeruãdi præcepta/exigi amorem dei
& odiũ dei. pœnã ſiquidem comminatur oſoribus ex intentione uel interpretatiue: præmium
autẽ promittit amatoribus & obediẽtibus opere: ne ſint quales deſcribũtur apud eſa. populus
hic labiis me honorat cor autẽ eorum longe eſt a me. ¶ Et ex uerbis dei in hac litera in hoc
contextu primorũ præceptorũ/habes theologe ꝙ præceptũ charitatis quod eſt primũ & ma-
ximum mandatũ in lege, nõ eſt prætermiſſum nõ eſt tacitum a deo tradendo decẽ præcepta:
ſed eſt explicatũ ut prima ratio ſeruãdi omnia præcepta. & propterea non eſt connumeratum
decem præceptis tanq̃ unum ſeorſum præceptũ: ſed ut dictũ eſt promulgatũ eſt dupliciter.
Explicite quidẽ ut ratio meriti in omnibus præceptis. hoc enĩ manifeſte ſignificat promiſſum
præmium amatoribus ſuis/adiungendo effectũ amoris cuſtodire præcepta diuina. implicite
uero in primo præcepto affirmatiuo: ut declaratum eſt.

Non aſſumes nomen dei tui in uanũ. Iuxta hebræũ habetur. **Non iurabis nomen iehouah
elohe tui falſitati.** Ex chaldaica officina aiũt ſcribi hic in uanũ. hebraice enim habetur falſitas
in caſu datiuo. Tertiũ præceptũ promulgatur: & eſt negatiuum. Iurat autẽ falſo tam quicunq;
iurando aſſerit falſum cognitum/q̃ falſum dubiũ: qui aũt exacte diſcuſſã ſua memoria fallitur
iurando falſum, nõ formaliter iurat falſo/nec eſt periurus formaliter. Dubius uero ſi aſſertiue
iurat, periurus eſt: quia ex parte materiæ dubiæ redit actus in naturã falſi iuramenti. perſpicuũ
enim eſt ꝙ qui aſſerit quod eſt dubium, mẽdax eſt & falſum dicit: utpote dicens certum quod
eſt dubium. Similiter iurat falſo quicunq; iuramẽto promiſſorio promittit quod nõ intendit
efficere. Periuriũ itaq; prohibetur formaliter/per hæc uerba nõ iurabis falſitati: hoc eſt ex in-
tentione falſi. ¶ Inſeritur autẽ nomen iehouah elohe tui/ad reddendũ rationem præcepti ex
iniuria quæ fit ſummo deo quẽ tuipſe colis & profiteris iudicẽ. magna ſiquidẽ irrogatur irreue
rentia illi afferẽdo eũ in teſtem falſi qui eſt ſummus deus quẽ colis & profiteris iuſtũ iudicem.
Et meminit noĩs, quia intẽtio iurantis falſo nõ eſt ut deus teſtimoniũ perhibeat dicto iurãtis,
ſed diuini noĩs atteſtatione autorare quod dicit. & propterea directe fit iniuria diuino nomini.
Nec enim habebit inſontẽ dominus. Nomen eſt tetragrãmaton. Et pœna apponiť ſummi dei
iudicio inſtigẽda falſo iuranti: ut utrinq; (uidelicet ex irreuerẽtia diuini noĩs & ex diuina puni
tione) uitetur periuriũ. Et qm̃ futurũ hoc iudiciũ diuinũ raro impletũ uidemus in hac uita, con
ſeques eſt ut uerificatio iſtius literæ diuinũ iudiciũ poſt hanc uitam compræhẽdat. Quod an-
notare debẽt illi qui negant in libris moſis contineri aliquid futuræ poſt mortẽ uitæ. **eum qui
aſſumpſerit nomen domini ſui fruſtra.** Iuxta hebræũ habetur. **eum qui iurabit nomen eius fal
ſitati.** Eſt enim huiuſmodi iuramentũ peccatũ mortale ex proprio genere: utpote contra reue
rentiam debitam diuino nomini.

Digitized by Google

Mementovt diem ſabbati ſanctifices : ſex diebus operaberis. Iuxta hebræũ habetur. **Recordando diem requiei ad ſanctificandum ipſum/ſex diebus ſeruies & facies omnia opera tua.** Quartum præceptum promulgatur de ſeptima quaq; die dicanda deo quieſcendo ab omni ſeruili opere. Vbi quo ad ordinem literæ aduertere potes ꝙ non ſunt tot orationes in hebræo, ſed e.. unica oratio inchoans a gerundio: & ſignificans ꝙ reuocando ad memoriam diem deputatum quieti ſanctificandum (hoc eſt mundificandum) eſſe/proculdubio ab operibus ſeruilibus, ſex diebus exercebis opera : hoc eſt ſic operaberis ſex diebus ut non reſerues aliquid operandum in diem ſeptimum. ad hoc enim ſeruit recordatio. Et ſi ſex dierum mentio hæc perſpicacius fuerit librata, apparebit ratio exceptionum. ex eo enim ꝙ nullum opus reſeruãdum in diem ſeptimum decernitur, excipiuntur opera tum ex euentibus in die ſeptimo opportunæ puta ex prælio/ut apud maccabæos . tum ex caſu bouis in puteum: ut in euãgelio & ſimilibus. tum ex penuria alimenti illius diei: ut cõtigit diſcipulis chriſti fricantibus ſpicas. tum ex onere diei/ſiue quotidiano (ut ſoluere animal & ducere ad aquã) ſiue illis diebus: ut ſeruire grauiter ægris coquendo & c. Hæc enim & ſimilia non poſſunt præueniẽdo fieri ſexto die uel ante/nec poſſunt differri in diem octauum . & excepta intelliguntur dicendo ſex diebus ſeruies recordando & c. alioquin fruſtra fieret mentio ſeruitiorũ ſex dierũ. nõ enim præcipitur ut ſex diebus homo operetur , ſed ꝙ ſeptimo quieſcat. ¶ Promulgatur autẽ hoc modo iſtud præceptũ/ut intelligamus ratione præcepti eſſe recordationem : ut intelligamus non placere deo quietẽ ab operibus ſeptima quaq; die niſi ratione memoriæ/niſi ratione interni cultus. exterior ſiquidem mũdicia ab operibus niſi ex interno proueniat cultu/uana eſt. Vnde & ſcriptum poſtea ab hieremia eſt/deriſerunt ſabbata eius . deridenda ſiquidem eſt ſola externa requies : utpote iactura ſeptimæ partis temporis. Et dicitur in hebræo. **ſeruies & facies opus tuum.** In die ſeptimo non ſolũ opera ſeruilia ſed etiã alia opera ſignificantur prohibita. nõ enim fas erat emere/uendere/contrahere/ſcribere/iter agere/& id genus reliqua facere die ſeptima, quamuis hæc non ſint opera ſeruilia. arctior enim erat obſeruatio diei ſeptimi q̃ reliquorum dierũ feſtorum poſtea ſtatutorum. ¶ Et dicendo tuum/excipit opus diuinum : hoc eſt opus diuini cultus quamuis ſeruile: ut excoriare agnos & animalia in ſacrificiũ. hmõi enĩ opus licitũ erat reſeruare in diem ſeptimum iuxta deuotionẽ offerẽtium. Et ratione operũ non hoĩs ſed dei dicitur ꝙ ſacerdotes in templo ſabbatũ uiolant & ſine crimine ſunt. & eadẽ ratione circuncifio fiebat in die ſabbati. **Septimo autẽ die ſabbatũ domini dei tui eſt.** Iuxta hebræũ clarius hr̃. **& dies ſeptimus requies iehouah elohe tuo.** ad ſignificãdum ꝙ totus dies ſeptimus eſt dicatus quieſcendo ſummo deo ac iudici qui colitur a te. **Nõ facies omne opus in eo.** Manifeſtat penes quid attẽdit̃ requies de qua eſt ſermo . Et intellige nullum opus proprium/ut prædictũ eſt. **tu & filius tuus & filia tua/ſeruus tuus & ancilla tua/iumentũ tuũ & aduena qui eſt intra portas tuas.** Quia populo libero præcepta dantur, præcipitur ut etiã ab ethnicis ſeruari faciãt diem ſeptimã quo ad quietem ab operibus: quoniã dedecet publicũ feſtũ turpe reddi a peregrinis. ¶ Aduerte hic prudens lector ꝙ nulla fit mentio paſtorũ ſed tantũmodo ſerui & ancillæ qui ſunt partes domus, tanq̃ impoſſibile ſit priuare magnos ouium greges ſeptima quaq; die aliquo ſuperintendente. **Sex enim diebus fecit dominus celum & terram & mare/& omnia que in eis ſunt.** Nomen eſt tetragrammaton . & idem nomen repetitur dicendo benedixit dominus. **& requieuit die ſeptimo. idcirco benedixit dominus diei ſabbati & ſanctificauit eum.** Ratio redditur quieſcendi die ſeptimo ex quiete diuina a creando mundum ſcripta die ſeptimo/& benedictione ac ſanctificatione eiuſdem diei . Quæ omnia expoſita uide in principio geneſis. ¶ Aduerte hic ꝙ inter omnia hæc decẽ præcepta/iſtud dũtaxat eſt nõ penitus morale . reliqua enim ſunt omni ex parte debita ſm rectam rationem naturalẽ: hoc autẽ partim eſt morale (hoc eſt ſm rectã rationẽ naturalẽ debitum) partim uero cerimoniale: hoc eſt debitũ quia ſtatutũ/quia lege poſitũ. Et quidẽ ꝙ aliquod tẽpus dicetur deo ad uacandũ diuino cultui ad commemorandũ diuina beneficia & præcipue beneficiũ creationis/recta ratio exigit: ad cõmemorãdũ inquam nõ ſolum ſingillatim ſed publice/nõ ſolũ cultu interno ſed aliquo exteriori ſigno. homines enim ſumus ex intellectu & ſenſu cõpoſiti: & ſinguli & uniuerſi tenemur ad hoc humanã ſequẽtes rationẽ. Quod uero tẽpus dicandũ diuino cultui publico/ſit quæq; dies ſeptima aut alia dies/ꝙ ſit dies integer aut pars diei/ꝙ tot opera inhibeat̃ illo die, cærimoniale eſt. poſſet enĩ recta rõne aliter ſtatui. Et hinc fit ut licite nõ habeatur dies feſtus tpe reuelatæ gratiæ dies ſeptimus: ſed propter reſurrectionem chriſti tranſlatus eſt in diem octauũ/& nõ cum tam arcta quiete ab operibus. ¶ Inſeruit autẽ deus ore proprio aliquid iuris poſitiui iuri morali naturali/ad autorandũ alia poſitiua iura quæ per moſen promulgaturus erat . niſi enĩ ipſe deus aliquod ius poſitiuũ promulgaſſet, ſuſpicatus forte fuiſſet populus ꝙ nihil iuris poſitiui proficiſceret̃ a deo, & nõ mandata dei ſed mãdata hominũ exiſtimaſſet omnia poſitiua iura promulgata a moſe.

Honora patrē tuum & matrem tuam. Quintū præceptū promulgatur. & eſt affirmatiuum. Et eſt primum præceptum datū homini relatiue ad alios homines. prima enim quattuor præcepta data ſunt homini relatiue ad deum: primū ad ipſum deum/ſecundū ad ipſum ſolum/tertium ad nomen dei/quartum ad beneficia dei. Hoc itaq; relatiue ad homines a primis inter homines benefactoribus noſtris (patre uidelicet & matre) nomen ac initiū habet. Dico autem initium: quia paulus apoſtolus timotheo ſcribens/hoc præceptū extendi exponit ad perſonas omnes ad quas ſe extendit pietatis uirtus. interpretatur enim promiſsionē hic ſcriptā factā eſſe pietati/& nō duntaxat pietati honorandi patrem & matrem. Ergo a primo pietatis actu qui eſt honorare patrem & matrem, intellige uniuerſam pietatē debitam patri & matri & reliquis ſanguine iunctis/patriæ ciuibus patriæq; beneuolis præcipi. Vnde & dn̄s in euāgelio ſub honore debito patri & matri/intelligit etiā ſubuentiones debitas patri & matri. **vt ſis longeuus ſuper terram.** Apte prolongatio uitæ corporalis retribuit piis erga parētes/tanq̄ gratis accepto a parentibus beneficio uitæ. decet ſiquidem ut grati benefactoribus fruantur beneficio longo tempore. Et hanc promiſsionem intellige quantum eſt ex parte pietatis. aliunde ſiquidem impedimentū præſtari poteſt efficaciæ huius promiſsionis. & hinc fit ut aliqui in parētes pii/parū uixerint. **quam dominus deus tuus dabit tibi.** Iuxta hebræū hr̄. **quam iehouah elohe tuus dans tibi.** Non promittitur tantūmodo uita longæua, ſed etiā in patria propria lacte & melle manante/dicendo ſuper terram quam deus tuus dans tibi. Et dicit dans: quia quantum erat ex parte dei erat tunc dans (utpote ducens eos in terrā illam) ſed peccata eorum impedierunt & diſtulerunt quadraginta annis. Diuinorū autē nominū ratio iam reddita eſt.

Non occides. Sextum præceptū promulgatur. & eſt negatiuum. Et ut aiunt hebræi/dictio interpretata occides appropriata eſt occiſioni hominis. ita ꝙ nō eſt cōmunis occiſioni hominis & occiſioni aliorū animalium. Et ſi ita eſt, nō eſt opus ut apponatur tanq̄ gloſa hominem. perinde enim dictū eſt non occides, acſi dictum fuiſſet non homicides/data fingendi licentia. Quocunq; aūt modo legas/proculdubio homicidiū duntaxat prohibetur. Ita ꝙ nec animalia irrationalia prohibemur occidere: quæ naturali iure occidere poſſumus ut ueſcamur eis/uel ne moleſta ſint nobis. Nec iuſta hominis occiſio prohibetur: immo inferius ſubiungetur/maleficos non patieris uiuere ſuper terram. homicidium enim iniuſtam hominis occiſionem ſonat. Et hoc eſt primū mandatū inter prohibentia nocere homini, quia maximum nocumentum eſt tollere uitam. ¶ **Non mechaberis.** Clarius legeretur non committes adulterium: quoniā mœchari quāuis proprie ad adulterium ſpectet, dicimus tamen qui uiderit mulierem ad concupiſcendum eam iam mœchatus eſt in corde ſuo. Septimum itaq; præceptum adulterium prohibet: quo iniuria fit coniugi & prolis certitudini quo ad patrē. ¶ **Nō furtū facies.** Octauum præceptum res alienas inuito domino tollere occulte uetat. has enim omnes conditiones exigit furti ratio. Et multo magis rapina intelligitur prohibita, quanto deterior eſt rapina furto. ¶ **Non loqueris contra proximum tuum falſum teſtimonium.** Poſt tria peccata operis cōtra proximum (uidelicet homicidium/adulterium & furtum) prohibetur peccatum locutionis efficacis ad nocendum: quale eſt falſum teſtimonium, quod poteſt nocere & uitæ & honori & rebus &c̄. ¶ **Non concupiſces domum proximi tui: nec deſiderabis vxorem eius/non ſeruum/nō ancillam/nō bouem/non aſinum/nec omnia que illius ſunt.** Decimum & ultimum præceptum prohibet peccatum cordis/ad differentiam omnium humanarum legum. nulla enim lex humana prohibet peccatum cordis: quia non poteſt iudex eſſe cordis homo aliquis. Ad monſtrandum itaq; ꝙ lex iſta decem præceptorū uere eſt lex diuina/expreſſe prohibet peccata cordis ſub uno præcepto prohibēdo illicitum appetitum tam boni delectabilis q̄ boni utilis. delectabilis quidem/dicendo non concupiſces uxorem alterius: utilis uero dicendo non concupiſces domum alterius/non ſeruum/non ancillam &c̄. exigit enim deus præcipue mundiciam ac bonitatem internam. Et propterea in pœna & præmio primorum præceptorum/corda pēſare ſe dixit (dum oſoribus ſuis pœnam & amatoribus ſuis præmium promiſit. odiū enim & amor dei in corde ſunt) & legem terminauit prohibēdo peccata cordis: ut ex principio & fine legis perpenderemus quātum librentur a deo ea quæ ſunt in cordibus noſtris. ¶ Et quanuis nouerim hoc præceptum diſtingui poſſe in duo præcepta dupliciter (uel iuxta hic ſcripta: alterū de appetitu rerum immobilium/ſignificato per appetitum alienæ domus: alterum appetitus rerū mobilium/ſignificati appetitu alienæ uxoris/ſerui/ancillæ &c̄. habet enim quandam ſpecialem rationē alliciēdi res immobilis atq; perpetua: ut domus/ager/regnum & hmōi. Vel iuxta ſcripta deute. 5. ubi hæc reperiūtur præpoſtero ordine: dicēdo non concupiſces uxorē proximi tui/nec cōcupiſces domū proximi tui agrū eius & ſeruū eius &c̄. ita ꝙ alterum inhibeat appetitum delectabilis in uxore aliena: alterum appetitum utilis in re aliena tam immobili q̄ mobili) rationi tamen magis conſentaneum uiſum eſt ut ipſa mixtura

Digitized by Google

uaria (uidelicet hic uxoris cum aliis rebus quæ poſsidentur / in deuteronomio autem domus cum aliis rebus tã mobilibus q̃ immobilibus) ut hæc inquam uaria mixtura uxoris & domus ex induſtria facta ſit a moſe ad inſinuandũ ꝙ nõ refert quouis modo miſceas hæc appetibilia/ quia unius ſunt præcæpti. prohibentur enim omnia hæc appetẽda quia aliena. Vnde nõ prohibeť mulier ſed alterius uxor/ & ſimiliter domus & reliqua quia alterius ſunt: ut ex una eademq; ratione prohibendi/ unum præcæptum intelligatur.

C**Unctus aũt populus uidebat uoces & lãpades & ſonitũ buccine.** Iuxta hebræũ habetur. **Et totus populus uidẽs uoces & fulgura & uocem cornu & montẽ fumantem.** Non narrat hic moſes omnia. omittit ſiquidem quattuor, quæ in deuteronomio ſuppler. Primum eſt flamma ardens uſq; ad cor cœlorum: ſecundum eſt caligo: tertium eſt nubes: quartũ eſt obſcuritas. hæc enim omnia uiſa ſunt ab uniuerſo populo. Qualiter autẽ diſpoſita erant/ non facile dixerim. poteſt enim intelligi ꝙ eſſent nubes atræ in aere ſupra montem/ in quibus nubibus fiebant tonitrua & coruſcationes/ & forte inde etiam manabat uox cornea: in monte autẽ flamma ardens mixta fumo & caligini. & propterea obſcuritas erat tam in nubibus q̃ in monte. Fumus enim & caligo reddebant flammã ſubobſcuram. uidebatur enim flamma magna ualde pertranſiens illam aeris partẽ in qua erat nubes ſupra cacumen montis ex qua procedebat uox diuina (quia expreſſe pluries dicitˀ in deuteronomio ꝙ deus e medio ignis locutus eſt. & hic ſubiungitur ꝙ e cœlis locutus eſt populo) ſed flãma nõ conſpiciebatur clara/ ſed ſubobſcura. Et legendo uidens uoces hoc eſt tonitrua, memento ꝙ uidere pro certa notitia ad ſenſum quocunq; ſenſu ſæpe ponitur. Et cum his omnibus confer commemoratas aquas ex cœlis per nubes & fluentes de monte iudi. 5. in cantico deboræ: & diſpone hæc omnia mirabiliter ſimul. **& perterriti ac pauore concuſſi ſteterunt procul.** Plus dicitur q̃ ſit in textu hebræo. **& uiderunt populus & mouerunt ſe & ſteterunt procul.** An hæc fuerint loquente deo an finito ſermone dei, non facile diffinitur. rationi ſiquidem humanæ conſentaneum eſt ut tonitrua fulgura & tubæ corneæ ſonus, & præceſſerint ſermonem dei (propter quod meminit eorũ ſcriptura ante ſermonem dei) & ſubſecuta fuerint ſermonem dei (& propterea ſcriptura iterum meminit eorum/ finito ſcilicet dei ſermone. expreſſe enim dicitur deutero. 5. ꝙ dictis his decem deus ſiluit) loquente autem deo hæc tria quieuerint. uidemus enim ꝙ huiuſmodi uocum & ſonorum ſigna antecedunt & ſequuntur ſermones regios, loquẽte autem rege ſilent omnia. reliqua uero quinq; (uidelicet flamma/ fumus/ caligo/ nubes & obſcuritas) continua perſeuerauerint. Nonum autem (ſcilicet magnus tremor montis qui fuit ante ſermonem dei) an fuerit repetitum/ ſcriptum non eſt. & propterea quum nec rationabile ſit ꝙ perſeuerauerit loquente deo (quoniam impediſſet magni tremoris ſonitu ſermonem dei) intelligendum eſt ꝙ finitum fuerit ante ſermonem dei nec poſtea repetitum. Retroceſsio autem populi finito dei ſermone quum repeterentur tonitrua coruſcationes & uehemens quaſi tubæ corneæ ſonus/ fuit. timuit enim populus ne iterũ deus loqueretur. Et propterea ſubditur. **dicentes moſi. Loquere tu nobis & audiemus: non loquatur nobis dominus/ ne forte moriamur.** Vt explanatur in deuteronomii quinto/ capita tribuum dixerunt hæc uerba moſi. Et duas rationes formidandæ mortis attulerunt. alteram ex parte magni ignis/ quæ hic tacetur. alteram ex parte locutionis dei cum eis immediate: cuius hic fit mentio. ¶ Vbi conſidera ꝙ homines qui nunq̃ uiderunt regem ſeu imperatorem, ſi coram maieſtate regia tanq̃ allocuturi uenerint/ præſente regia maieſtate & alloquente in maieſtate tremerent omnes. experientia enim teſtatur quotidiana inſolitos pauere & tremere. Multo minus præſentiam dei colloquẽtis in maieſtate tot ſignorum terribilium, ſufferre abſq; pauore & tremore poterat populus. & arbitratus primam partem ſermonis diuini duntaxat finitã tunc eſſe, timens ſecundam partem rogauit ut per moſen reliqua diuina mãdata audiret. cognoſcebant enim ꝙ hæc decem præcæpta nõ ſufficiebant ad regimen populi/ ſed alia addẽda erãt. & propterea rationabiliter cogitauerũt ſupereſſe multum diuini ſermonis, & rationabiliter timuerunt ac poſtularunt: ut approbatio diuina ſcripta in deuteronomio teſtatur. Et apte deus operatus eſt in cordibus eorum hæc. nã & rectæ rationis ordo poſcebat ut præcæpta hæc decẽ quæ deus per ſeipſum indidit mẽtibus hominũ tanq̃ principia quæ cognoſcuntur ſtatim cognitis terminis/ per ſeipſum quoq; iſraelitis ſenſibiliter promulgaret: & præcæpta alia quæ homo ab hoĩe ſolitus eſt diſcere/ per moſen promulgaret. Et nomen elohim hic ſcribitˀ: quia cũ maieſtate legiſlatoris deus loquebatˀ. & propterea timebant iterum audire illum. ¶ **Et ait moſes ad populum. nolite timere.** Valde amicũ fuit huic interpreti uerbũ nolo. infinities ſiquidem in uulgata æditione inuenitur noli ſeu nolite ex officina interpretis. Iuxta hebræũ habetur. **nõ timebitis.** hoc eſt ne timeatis. **ut enim probaret uos/ uenit deus.** Nomen eſt elohim/ ratione iam dicta. Et eſt ſenſus ꝙ deus uenit præſens ad ſimilitudinem tentãtis uos qualiter uos exhiberetis in præſentia eius: an ſcilicet cum debita

Digitized by Google

reuerentia & animi promptitudine ad obediendum/an ſecus. **humano enim more de deo lo**quitur. Non enim deus proprie ſed metaphorice tentat (ſicut & iraſcitur) ſm ſimilitudinem effectus/pro quanto facit effectum tentantis: facit ſcilicet apparere reuerentiam populi & animi promptitudinem ad obediendum deo legislatori. **& ut terror illius eſſet in uobis.** Iuxta hebræũ habetur. **ſuper facies ueſtras, & non peccaretis.** Altera redditur ratio præſentiæ dei. Et directe eſt ratio maieſtatis terribilis in ſignis apparentibus, ut ſuper eorum facies ad ſenſum appareret unde timerent deum ne peccarent: ita ꝙ timor tutor eſſet eorum ne peccarent. per timorem enim dei declinat quilibet a peccato: ut ſcribitur prouer. 15.

Stetitq; populus de longe: moſes autẽ aſcendit ad caliginem in qua erat deus. Nomen eſt elohim. nec proprie habetur acceſſit/ſed appropinquauit. Non eſt reuerſus populus in tabernacula ſua, ſed ſubſtitit remotior tamen a monte/expectando reſponſionem diuinam per moſen eorum legatum ad elohim: qui aſcẽdens in montem uſq; ad montis cacumen acceſſit, ad locum ſcilicet in quo prius fuerat cum deo. Deus enim non in monte ſed in nube in aere ſupra mõtem erat. & propterea dicitur in litera ꝙ moſes appropinquauit ad caliginẽ (hoc eſt ad nubem caliginoſam/quæ ſcilicet caligine continuabatur cum cacumine montis) in qua erat elohim deus legislator. Et tacet hic moſes quæ ſuppleuit in deutero. ꝙ deus remiſit moſen ad populum approbando petitionẽ populi, & cõcedendo ut reuerterẽtur in tabernacula ſua/ipſe uero moſes maneret cum deo auditurus alia præcepta. **Dixitq; preterea dominus.** Iuxta hebræũ habetur. **Et dixit iehouah ad moſen.** Hæc poſt reditum populi ad tabernacula ſua/regreſſo moſe ad deum dicta fuerunt. Et nominatur iehouah, ad ſignificandum ꝙ ab ipſo fonte eſſendi data fuerint etiam hæc præcepta iudicialia cærimonialia & moralia. **Hæc dices filiis iſrael. uos uidiſtis ꝙ de celo locutus ſim uobis.** Iuxta hebræũ explicatur plus/dicendo. **locutus ſum uobiſcum.** ut quãuis maieſtas fuerit in loquente/familiaritas tamen fuit in locutione. Et hinc ut prælibatum eſt/habetur ꝙ non in monte ſed in aere ſupra montem apparebat deus loquens. hebraica enim conſuetudine appellatione cœlorum comprehenditur etiã aer. Commemorandam autẽ hanc uiſionem præcipit, ut hinc perpendant ꝙ ipſe quem colunt eſt uerus deus dominus cœlorum & terræ/& ꝙ nõ moſis ſunt artes ſeu figmenta ſed diuina opera quæ ipſi ad ſenſum uiderũt. nõ enim fingi poteſt ꝙ fuiſſet opus moſis quod uos uidiſtis & audiſtis: loquẽtem ſcilicet me de cœlis uobiſcum/ita ut omnes intelligeretis ſermonem meum decem præceptorum. **nõ facietis.** Deficit. **mecũ/deos argẽteos, nec deos aureos facietis uobis.** Sciens deus pronitatem populi ad idolatriam ex uiſis/repetit ſecundũ præceptum. Et dicendo mecum/teſtatur ꝙ ipſa prima frõte allocutionis præceptum & fœdus ꝙ ipſe eſſet deus eorum habitum fuerit. Et elohe nomen ſcribitur/dicendo elohe argenti & elohe auri. **Altare de terra facietis mihi.** Ad differentiã altarium quæ conſtruebãtur idolis/præcipitur altare terreum hoc eſt lateritiũ. **Et offeretis ſuper ipſum holocauſta & pacifica veſtra/oues veſtras & boues.** Occurrit quæſtio ex hiere. cap. 7. quoniam ibi deus dicit/non ſum locutus cum patribus ueſtris nec præcepi eis in die qua eduxi eos de terra ægypti ſuper uerbis holocauſti & uictimæ. Qua itaq; ratione ſtant hæc duo ſimul. hic enim manifeſte diuinus eſt ſermo de holocauſtis & uictimis. ❡ Solutio eſt ꝙ hieremias uerum dicit de ſermone & præcepto domini ore proprio ad populũ. & propterea dicit cum patribus ueſtris. Decem enim duntaxat præcepta dedit deus colloquẽdo cũ populo per ſeipſum immediate/nihil dicẽdo de holocauſtis & uictimis. hæc enim quæ de altari & ſacrificiis præcipiuntur/mandauit deus poſtea populo per moſen. ❡ Differentia inter pacifica & holocauſta/inferius patebit in loco proprio. **in omni loco in quo memoria fuerit nominis mei.** Iuxta hebræum habetur. **in omni loco quo faciam memorare nomen meum.** Electionem loci ſibi reſeruat. Et eſt ſermo de loco tabernaculi ſeu templi in terra promiſſionis. nam præcepta hæc data poſt decem præcepta/non obligabant niſi in terra promiſſionis. expreſſe enim dicitur deute. 5. de omnibus his præceptis hoc. **ueniam ad te & benedicam tibi.** Exauditio promittitur ſacrificantibus obediendo. **Quod ſi altare lapideum feceris mihi, nõ edificabis illud de ſectis lapidibus. Si enim leuaueris cultrum tuum ſuper ipſum/polluetur.** Ad differentiam idolatrarum facientium altaria ex marmore polito & uario opere ſculpto/prophanum cenſet quodcunq; altare ex lapidibus ſectis. uult enim altare ſuum uel lateritium uel ex lapidibus quales apponuntur in communibus fabricis.

Non aſcendes per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua. Multitudo graduum tanta prohibetur quæ pudenda uiri abſq; fœminalibus conſpicienda redderet exiſtentibus in planicie. & non prohibentur gradus pauci alieni a periculo huiuſmodi: ut ratio ſubiuncta teſtatur.

Digitized by Google

HÆc ſunt iudicia. hoc eſt præcepta iudicialia ad gubernandum populum iuſte.
que propones eis. Si emeris ſeruum hebræum, ſex annis ſeruiet tibi: in ſeptimo
egredietur liber gratis. Cũ quali veſte intrauerit/cũ tali exeat. Iuxta hebræũ
habetur. Si in corpore ſuo veniet, in corpore ſuo exibit: ſi habens vxorem, ⁊
vxor eius egredietur ſimul. Nulla fit mentio ueſtium: ſed propoſita ſubſtantia
legis/apponuntur circunſtãtiæ diuerſæ iuxta diuerſas cõditiones hebræi empti
in ſeruum. Et libratur cõditio an ſolus intrauerit an cũ uxore: decernẽdo ꝙ ſi ſeruitutẽ intrauit
ſolus/exibit ſolus: ſi uero cũ coniuge/exibit cũ cõiuge. Si autẽ dominus eius dederit ei vxo
rem/⁊ pepererit ei filios vel filias, mulier ⁊ filij eius erunt domini ſui: ipſe vero exibit cum ve
ſtitu ſuo. Legendum eſt. in corpore ſuo. Alteram conditionem cõſiderat: ꝙ ſi emptor illius
dederit illi uxorẽ quæ infra illos ſex annos genuerit filios aut filias, quia mulier illa eſt domini
remanebit cum filiis apud dominum/& hebræus ſeruus exibit anno ſeptimo in corpore ſuo:
hoc eſt ſolus. Conſidera hic prudens lector/abſq; libello repudii alterum ſeparandi coniuges
modum in lege moſis. ¶ Quod ſi dixerit ſeruus/diligo dominum meum vxorem ac liberos/
non egrediar liber, offeret eum dominus eius diis. Iuxta hebræũ habetur. elohim. hoc eſt
iudicibus gubernatoribus ciuitatis. ⁊ applicabitur ad oſtiũ ⁊ poſtes. Iuxta hebræũ habetur.
vel ad poſtem: perforabitq; aurem eius ſubula. Interpres actionem domini (uidelicet facere
appropinquare ſeruũ ad oſtium ſeu poſtem) imperſonaliter ſignificauit. Et eſt ſermo de oſtio
ſeu poſte domus propriæ. Et exigebatur huiuſmodi appropinquatio ad poſtem uel oſtium/ut
ſimul perforaretur auricula & poſtis ſeu oſtium. Sic enim fiebat perforatio tanq̃ detentio ſerui
ad domum illam. & ſic deſcribitur in hebræo deute. 15. Et propterea dicitur diſiunctiue uel po
ſtem/quia lignea erant poſtis & oſtium: ac per hoc penetrabile utrunq; erat ſubula. Fiebatq;
huiuſmodi perforatio publice & autoritate publica (a domino tamen illius ſerui petentis ma-
nere in ſeruitute) ad hoc ut rari inuenirẽtur hebræi appetitores huiuſmodi ſeruitutis: ut ſi non
horrerent ſeruitutem/horrerent ſaltem talem ignominiã publicam. ⁊ erit ei ſeruus in ſeculũ.
hoc eſt uſq; ad iubileum.

Si quis vẽdiderit filiam ſuam in famulam, non egredietur ſicut ancille. Corrupta eſt litera.
Legendum eſt. ſicut ſerui exire conſueuerunt. Non eadem lex decernitur de hebræa uẽdita
in ancillam quæ decreta eſt de hebræo uendito in ſeruum. aliam ſiquidem legem de muliere
promulgat. Niſi enim de hebræa loqueretur, nõ diceret nõ exibit ſicut ſerui/de quibus præmi
ſit legem. Si d ſplicuerit oculis domini ſui cui tradita fuerit/dimittet eam. Iuxta hebræũ hr̃.
Si mala in oculis domini ſui qui non deſponſauit ipſam/redimere faciet eam: populo autem
alieno vendendi non habebit licentiam/ſi ſpreuerit eam. ſi autem filio ſuo deſponderit eam,
iuxta morem filiarum faciet illi. Quod ſi aliam ſibi acceperit, prouidebit puelle nuptias ⁊ veſti
menta/⁊ precium pudicitie non negabit. Iuxta hebræũ habetur. alimentum eius/opercimen
tum eius ⁊ tempus eius non minuet. ſi autẽ tria iſta non fecerit, egredietur gratis abſq; pecu
nia. Lex puellarum hebræarũ uenditarum in ancillas/conſiderat multas diuerſitates quæ com
muniter eueniebãt tunc quãdo licitum erat habere plures uxores/& ancillas ſpecioſas domini
accipiebant in concubinas: hoc eſt in uxores quantum ad thorum non autem quantum ad gu
bernationẽ domus. & propterea non uxores ſed concubinæ appellantur. Et omnes hos euen
tus intellige ante ſeptimum annum a ſeruitute. nam nõ deterioris cõditionis cenſentur ancillæ
hebrææ q̃ ſerui hebræi in litera/ut patet. ¶ Cõſiderat itaq; lex ut hebræa ancilla ſtante ſeptimũ
a ſeruitute annum diſplicuerit domino ſuo, uel eſt incognita a domino ſeu filio eius. & tunc li
cite uendet eam: non tamen poteſtatem habebit uendẽdi eam populo ignoto/hoc eſt uenden-
di eam homini hebræo alterius populi. uetat enim lex transferri puellam de ciuitate in ciuita-
tem. & merito, tum quia contra intentionem parentum qui in illa ciuitate filiam locauerunt,
tum quia naturaliter exoſus eſt ignotus conuerſatione populus puellis. Vel eſt cognita a do-
mino uel filio eius. & tunc ſi diſplicentia trahit ad eiiciendũ illam/tenebitur tractare illam ut fi
liam: hoc eſt dotare illam dote qua dotata fuiſſet a patre ſuo. & merito, quia abſtulit ab ea uirgi
nitatem: eſt enim dos quaſi precium pudicitiæ. Si uero diſplicentia non inducit ad eiiciendam
eam ſed ad accipiendam alteram concubinam, tunc tenebitur ad tria: uidelicet ad alimenta/ad
ueſtitum & ad tempore competente reddẽdum debitum coniugale. Et ſi hæc tria non fecerit,
poterit ancilla illa exire a ſeruitute libera abſq; precio aliquo. ex eo enim ꝙ nõ eiicitur ſed ipſa
recedit, quamuis ex cauſa rationabili (puta quia minuitur ei debitum coniugale) non dotatur/
ſed uendicat ſibi libertatem. in caſu uero eiectionis/uendicabat (ut dictum eſt) & libertatem
& dotem. Hæc eſt lex puellarum hebræarum quæ uendebantur in ancillas. ¶ Vbi prudens
lector cõſidera ꝙ in huiuſmodi uilis cõditionis perſonis (ſeruis ſcilicet & ancillis: utpote non
dominis ſuimet) lex uetus diuortia ſine ſolennitate inſtituit ſeu permiſit iuxta uſum illius tem

poris.ſunt enim ſeparationes iſtæ quædã ſpecies libelli repudii abſq; ſolennitate libelli. Nam & ſeruus nolens perſeuerare cum cõiuge ſerua domini ſui/tanq̃ repudiãs illam eſt. & ſimiliter ancilla cognita cui minus bene prouidetur/tanq̃ repudiata habetur.

Qui percuſſerit hominem volens occidere. Iuxta hebræũ habetur. **Percutiens hominem & morietur, morte moriatur.** Poſt leges ſeruorum leges homicidii promulgantur. quarum prima ſimpliciter & abſolute pœnam homicidii decernit mortem. Et quia uerba formaliter intelligenda ſunt, ſenſus legis eſt q̃ percutiens ex intentione percutiendi hominem. Nullaq; differentia fit inter hebræum & non hebræum. & ſimiliter nullum adiectiuum apponitur excuſans (puta hominem perſecutorem aut aliquid eiuſmodi) ſed dicitur abſolute hominem: ut ex re percuſſa iniquitas percutientis manifeſtetur. iniquũ eſt enim ut homo percutiat hominem abſolute loquendo. Dicendo autẽ & morietur/penſat lex effectũ ſecutæ mortis ex percuſſione, nõ curando an ille percuſſerit animo occidendi uel duntaxat animo percutiendi. & merito, quia percuſſiones non menſurantur. **Qui autem non eſt inſidiatus.** Iuxta hebræum nõ ſic continuatur: ſed habetur. **Et qui non eſt inſidiatus.** Limitatio eſt antedictæ legis ex parte percutientis. excipitur enim qui non eſt inſidiatus: hoc eſt qui prius non expectauit commoditatem ad percutiendum/utpote nihil habens aduerſus hominem illum. Et ad hoc magis explicandum ſubiungitur. ſed **deus illum tradidit in manus eius.** Iuxta hebræũ habetur. **& elohim parauit manui eius.** Homicidium repẽtinum iuſto dei iudicio ſcriptura attribuit. ut quanuis percutiens non parauerit occiſionem illius/deus tamen iuſto iudicio parauit illum occidendum inopinate ab hoc. Et ſcribitur hoc, ut diſcamus non caſui aut fortunæ occurſus iſtos attribuere/ſed prouidentiæ ſupremi & occulti nobis iudicis. **conſtituam tibi locum quo fugere debeat.** De ciuitatibus refugii eſt ſermo/ad quarum aliquã confugiens huiuſmodi homicida liberabatur a pœna mortis. ſed de his erit latior ſermo in loco proprio. **Si quis per induſtriam occiderit proximum ſuum & per inſidias.** Iuxta hebræũ habetur. **Et quando ſtuduerit vir ſuper ſocium ſuum ad occidendum eum in ingenio.** Multæ ſunt in hac lege conditiones quæ non fuerunt in lege de homicidio abſolute. Ibi enim decernitur de occiſo homine, hic uero de occiſo ſocio. ibi nihil dicitur de intentione occidendi: hic uero nõ ſolum intentio occidendi ſed mentis utraq; pars (hoc eſt intellectus & uoluntas) machinans ad occiſionem deſcribitur. intellectus quidem dicendo in ingenio: uoluntas autẽ dicendo ſtuduerit. Nec deſcribuntur hæc intus in animo ſed prodeuntia extra in actiones/dicendo ad occidendum: quemadmodũ fecit ioab occidendo abner & hamaſam. **ab altari meo euelles eum vt moriatur.** Non ſolũ pœna mortis infligẽda decernitur/ſed omnis ſpes refugii adimitur: ſtatuẽdo q̃ nec loco altaris deferatur. Et ſic de facto fuit adimpletũ in ioab a ſalomone.

¶ **Qui percuſſerit patrẽ ſuũ aut matrẽ, morte moriatur.** Non dicitur qui percuſſerit & mortuus fuerit: ſed ſola percuſſio patris aut matris pœna mortis punitur. Et merito propter atrocitatem iniuriæ ex parte perſonæ percuſſæ relatiue ad percutientem. Et intellige ſemper leges formaliter: hoc eſt ex intentione. Et eſt ſermo de percuſſione quæ non excuſatur propter imperfectionẽ actus: puta quia modicũ pro nihilo reputatur. ¶ **Qui furatus fuerit hominem & vendiderit eum/conuictus noxe.** Iuxta hebræum habetur. **Furans virum & vendet ipſum/ & erit inuentus in manu eius, morte moriatur.** Furtum uiri in utroq; caſu punitur morte: ſiue uendiderit illum/ſiue apud ſe retinuerit illum. Hos enim euentus hebraica ſignificat litera. alterum dicendo & uendet eum: alterum dicendo & inuentus fuerit in manu eius/proculdubio furis. Et maiori ratione raptor uiri puniebatur morte. ¶ **Qui maledixerit patri ſuo uel matri, morte moriatur.** Quemadmodum de percuſſione parentum ita de eorum maledictione intellige niſi imperfectio actus excuſet: puta ſi non deliberate aut leue uerbum maledicentiæ dixerit. Et intelligo legem hanc de maledicentia per modum contumeliæ. ſecus autem de maledicentia per modum detractionis: quia contumelia coram fit/& directe contrariatur honori debito parẽtibus: detractor autem reueretur eum cui detrahit eo ipſo q̃ occulte eſt maledicus. Sub contumelia autem cõtinetur etiam publica detractio. nam ex eo q̃ detractor palam detrahit/nec eſt ei curæ an hæc in notitiam ueniant parentum, reducitur detractio in naturam contumeliæ. publice enim detrahens/perinde ſe habet ac ſi detraheret coram. Punitur autem contumelia in parentes morte/quemadmodum & blaſphemia dei. Et eſt ratio legis. quia nec deo nec parentibus poſſumus reddere æquale. conſiderauit enim lex q̃ quemadmodum parentes in hoc conueniunt cum deo/ita pœna contumeliæ in parentes conueniat cum pœna contumeliæ in deum.

¶ **Si rixati fuerint viri/& percuſſerit alter proximum ſuum lapide vel pugno.** Iuxta hebræũ habetur. **ſocium ſuum in lapide vel in pugno/& ille mortuus non fuerit ſed iacuerit in lecto.** Pondera huius legis conditiones ſingulas, ut perpendas cenſuram legis ualde æquam. **ſi ſur-**

Digitized by Google

rexerit, ⁊ ambulauerit foris ſuper baculum ſuum, innocens erit qui percuſſerit. Ex eo enim ꝙ non gladio non ex intentione ſed ex repentina rixa percuſſio facta eſt ſocii/& tantũ conualuit percuſſus ut quũ prius in lecto iacuerit poſtea cũ adminiculo baculi ambularet, rationabiliter iudicatur percuſſor abſoluẽdus a pœna mortis: quum etiã ſi percuſſus fuiſſet mortuus haberet ciuitates refugii. ita tamen vt operas eius ⁊ impẽſas in medicos reſtituat. Quanuis a reatu mortis abſoluatur, punitur tamen ad ſoluendum tam lucrum ceſſans tempore imbecillitatis percuſſi q̄ damnum emergens ex precio medici & medicinarum. ¶ Qui percuſſerit ſeruum ſuum vel ancillam ſuam virga/ ⁊ mortuus fuerit ſub manibus eius, criminis reus erit. hoc eſt pœna homicidii punietur. Si autem vno die vel duobus ſuperuixerit, non ſubiacebit penę: quia pecunia illius eſt. hoc eſt quia ius habebat dominus percutiendi uirga ſeruum eo ipſo ꝙ erat ſeruus. ex hoc enim iure excuſat lex dominum a pœna homicidii/quando percuſſus non gladio ſed uirga ſeruus uixit uno die. exceſſit enim non percutiendo ſed in menſura, nec tam enormiter ui ſub percuſſionibus fuerit mortuus. ¶ Si rixati fuerint viri/ ⁊ percuſſerit quis mulierem pregnantem/ ⁊ abortiuum quidem fecerit ſed ipſa vixerit. Iuxta hebræum habetur. ⁊ exibunt infantuli eius ⁊ non erit mors, ſubiacebit damno quantum expetierit maritus mulieris ⁊ arbitri iudicauerint. Pondera & non erit mors: quoniam negatur mors tam matris q̄ prolis. Conſiderat enim lex iſta de percuſſore mulieris grauidæ duos caſus. alterum ſi non erit mors ſiue matris ſiue prolis: & tũc punietur percuſſor pœna arbitraria. alterum ſi interuenerit mors: & tunc punietur pœna homicidii. In utroq; autem caſu uita ſeu mors prolis ex egreſſu prolis manifeſtatur. propterea enim dicit & exibunt infantuli eius. Et dicit pluraliter, quia contingere poteſt ꝙ mulier habeat plures proles in uentre. Meminit quoq; fœtus ſub nomine infantuli ſeu puelli, ad differentiam aborſus fœtus non formati in puellum aut puellam. ſi enim percuſſa mulier grauida fœtum informem emitteret/nulla eſſet mors hominis quo ad prolem: quia homo in potentia non eſt homo. Si autem mors fuerit ſecuta, reddet animam pro anima. Iuxta hebræum habetur. ⁊ dabis animam pro anima/oculum pro oculo/dentem pro dente/manum pro manu/pedem pro pede/aduſtionem pro aduſtione/vulnus pro vulnere/liuorem pro liuore. Ad iudicem conuertitur ſermo legis. Et nomine animæ hebræa conſuetudine ſignificatur uita corporalis/non irrationabiliter: quia uita corporalis conſiſtit in officio illius rei quam dicimus animam/non quocunq; ſed animandi corpus. & propterea idem eſt tollere animam quatenus eſt anima (hoc eſt quatenus animat corpus) & tollere uitam corporalem. Et extendit lex iuſtum quod appellant contrapaſſum/ad omnia nocumẽta perſonalia. ¶ Et bene conſidera ꝙ lex moſis non ſtatuit iuſtum contrapaſſum uniuerſaliter, ſed duntaxat in nocumentis perſonalibus perſonarum non qualificatarũ. omnia ſiquidem hic numerata nocumenta ſunt perſonalia. Secus autẽ iuſtum ſtatuit in nocumentis rerum: ut patet in ſequenti capitulo. nam ad minus duplum reddendum ſtatuit. Et ſimiliter in nocumentis illatis perſonæ qualificatæ longe maior pœna ſtatuta eſt: ut patet in percuſſione patris aut matris. non enim repercutiendus ſed occidendus ſtatuitur. Et ſimile eſt iudicium de percuſſore principis &c. ¶ Si percuſſerit quiſpiam oculum ſerui ſui aut ancille/ ⁊ luſcos eos fecerit, dimittet eos liberos pro oculo quẽ eruit. Dentem quoq; ſi excuſſerit ſeruo vel ancille ſue, ſimiliter dimittet eos liberos.

Si bos cornu percuſſerit virum aut mulierem/ ⁊ mortui fuerint, lapidibus obruetur/ ⁊ nõ comedentur carnes eius. In deteſtationem & horrorem facti ſtatuuntur hæc circa animalia. dominus autẽ bouis innocens erit. ¶ Quod ſi bos cornupeta fuerit ab heri ⁊ nudiuſtertius/ ⁊ cõteſtatum eſt domino eius nec recluſit eum/occideritq; virũ aut mulierem, ⁊ bos lapidibus obruetur/ ⁊ dominus eius morietur. Quod ſi precii fuerit ei impoſitum. Tacendo a quo/inſinuat a iudice. concedit enim lex ꝙ poſſit iudex decernere ut dominus bouis cornupetæ qui negligens fuit/redimat uitam ſuam precio. dabit pro anima ſua quicquid fuerit poſtulatus. Iuxta hebræũ habetur. fuerit poſitum ſuper ipſum. Nulla mentio fit poſtulationis. Filium quoq; ⁊ filiam ſi cornu percuſſerit, ſimili ſententie ſubiacebit. ¶ Si ſeruũ ancillamq; inuaſerit, triginta ſiclos argenti dabit domino: bos vero lapidibus obruetur. Occiſis perſonis liberis a cornupeta ex negligentia domini/pœna ſtatuitur arbitraria: occiſis autem ſeruis/quantitas pœnæ ab ipſa lege definitur. ¶ Si quis aperuerit ciſternam ⁊ foderit/ ⁊ non operuerit eam/ cecideritq; bos vel aſinus in eam, reddet dominus ciſterne precium iumentorum: quod autem mortuum eſt ipſius erit. Si bos alienus bouẽ alterius vulnerauerit/ ⁊ ille mortuus fuerit, vendent bouem viuum ⁊ diuident precium: cadauer autem mortui inter ſe diſpertient. Nota ꝙ dicendo ſi bos percuſſerit bouem/æqualitatem animalium inſinuauit. & propterea non dixit uitulum aut agnum percuſſum. Et æqualitate inter percutientẽ & percuſſum ſuppoſita/ſtatuitur diuidẽdum tam precium uiui q̄ mortuus bos. nam ſi inæqualitas eſſet (puta ꝙ mortuum ani

mal parum ualeret) nõ eſſet æquis portionibus facienda diuiſio,ſed ad æquitatem reducenda. Si autẽ ſciebat ꝙ bos cornupeta eſſet ab heri ⁊ nudiuſtertius/⁊ non cuſtodiuit eum dominus eius,reddet bouem pro boue/⁊ cadauer integrum accipiet.

CAPVT .XXII.

Si quis furatus fuerit bouem aut ouem. Lege. aut agnum/⁊ occiderit vel vendiderit. De occiſione in macello loquitur litera hebraica: & intẽdit ſiue uendiderit animal uiuum/ſiue occiderit comedendum. Et exigit hæc lex duas conditiones:uidelicet furtum & uẽditionem ſeu iugulationem:alioquin nõ eſt locus pœnæ huius legis. Et appellatione bouis & agni intellige omnia animalia tam magna q̃ parua, lex enim ſimilia omnia compræhendit:alioquin oporteret multiplicare leges iuxta numerum rerum. ¶ Et ſcito ꝙ iſta lex de furto eſt iuxta textũ hebraicum una/diſtincta in quinq; partes. quarum prima tractat de fure conſummato/qui furatus eſt & uendidit:ſecunda de fure inuento nocte in furando:tertia de eodem inuẽto die:quarta de fure carente unde reddat: & quinta de fure apud quem inuenitur res furto ablata. quinq; boues pro vno boue reſtituet. Magnitudo pœnæ cum differentia ſubiuncta inferius ꝙ ſi bos,inuentus fuerit apud furem duplũ duntaxat reſtituet, cogit ad inueſtigandã rationem tantæ pœnæ. Et eſt ratio:quia uendens aut iugulans bouem,tollit & a ſe facultatem reſtituẽdi idem ad quod realiter tenetur/& a domino facultatem inueniendi animal ſuum.nam ueriſimile eſt ꝙ uendet diſtrahendo ut nõ facile inueniatur a domino. Quia itaq; furto accumulauit has impotẽtias/tam grandi pœna punitur. ⁊ quattuor oues pro vna oue. Diſparitatis iſtius (ꝙ pro boue quinq;/pro agno uero quattuor reſtituuntur) ratio eſt: quia maius crimen non ſolum æquali proportionaliter pœna ſed etiã plus eſt puniendum. punirentur enim æqualiter ſm proportionem ſi quadruplum utrobiq; reſtitueretur:punitur autem plus q̃ proportionaliter fur bouis q̃ fur agni reſtituẽdo quinq; boues pro uno/ne quis audeat maiora crimina attentare. Hæc intellige ſm communẽ lectionẽ: ſecus autẽ ſi hebraica uerba penſentur. nã hebraice habetur. ⁊ quattuor oues pro agno. Iuxta hoc enim plus proportionaliter punitur fur agni q̃ fur bouis:quia pluris ſunt quattuor oues q̃ quinq; agni. Et ratio maioris pœnæ eſt maior pronitas ad furandum agnum q̃ bouem.ne paſſim itaq; aut facile furtum agni & ſimiliũ committeretur/maior adiecta eſt pœna. ¶ Si effringens fur domum ſiue ſuffodiens fuerit inuentus. Iuxta hebræũ nulla fit domus mentio:ſed habetur. Si in perfoſſione erit inuentus fur. Ita ꝙ actus perfodiendi penſatur a lege,ſiue perfodiat murum domus ſiue alium murum. ⁊ accepto vulnere mortuus fuerit,percuſſor nõ erit reus ſanguinis. Quod ſi orto ſole hoc fecerit,homicidiũ perpetrauit: ⁊ ipſe morietur. Hinc apparet ꝙ præcedens lex/de nocturno fure duntaxat ſtatuit. Vbi aduerte ꝙ neq; nocturnum neq; diurnum furem permittit lex impune occidi ſimpliciter & abſolute etiã in actu furandi inuentũ:ſed præter intentionem/dicendo ſi erit percuſſus & morietur.tanq̃ percuſſio fuerit intenta/mors aũt per accidens ſecuta ex hmõi percuſſione in uno duntaxat caſu in præcedẽti lege ſcripto:uidelicet ſi nocte inuentus fuerit in actu perfodiendi.quia nocte perforans/præ ſe fert ſeipſum inuaſorem uiolentum:& quantum ex opere eius eſt/excitat ac prouocat dominum ſeu cuſtodem ad occurrẽdum uiolentiæ ignotæ in nocte quo tendat. Violẽtiæ aũt in nocte ignotę/armis occurritur.& propterea ipſe fur perforans nocte/prouocat ſuiipſius percuſſionem:quæ quia ſine menſura fit,ſibi imputet ſi inde eius ſequitur mors. Orto autẽ ſole etiam ſi perforans inuenitur/non impune percutitur:quia uidetur quo tendit uiolentia furis. Quod intellige ſi non habet arma inuaſiua:quia tunc non fur haberetur perforans/ſed inuaſor ad percutiendum. ¶ Si nõ habuerit quod pro furto reddat/venundabitur. Vide diſparitatem temporum.priſcis temporibus fur non erat reus mortis,& tamen uendebatur ſi non habebat unde reſtitueret quod tenebatur reddere pro furto. noſtris ſæculis fur laqueo ſuſpẽditur/nec unq̃ chriſtianus liber uenditur. Si inuentum fuerit apud eum quod furatus eſt viuens. Altera primæ in hoc capitulo legis pars ex parte rei ablatæ promulgatur.prima enim pars fuit ſi quis furatus fuerit bouem & uendiderit ſeu occiderit:altera pars eſt ſi nec uendiderit nec occiderit ſed apud ſe retinuerit furto ablatũ animal uiuum. ſiue bos ſiue aſinus ſiue ouis,duplum reſtituet. Ex hoc ꝙ aſinus adiũgitur habẽtur duo. alterum quod iam dictum eſt/ꝙ appellatione bouis & agni intelliguntur in hac lege animalia omnia magna & parua. Alterũ ꝙ ex eo ꝙ aſinus & non aſinus ſubiugalis nec aſinus gregarius dicitur,lex iſta compræhẽdit etiã bouem nõ gregariũ:& ſimiliter equũ & mulũ & reliqua animalia.

Si leſerit quiſpiam agrum vel vineam/⁊ dimiſerit iumentum ſuum vt depaſcatur aliena. Iuxta hebræum idem uerbum eſt quod interpres uariauit/modo lædere modo depaſci. Et pri-

Digitized by Google

na ſignificatio eligenda eſt. nec habetur dimiſerit ſed mittet. Duos complectitur caſus lex iſta. alterum in genere ſi læſerit: alterum in ſpecie ſi quis miſerit iumenta ſua. **quicquid optimū habuerit in agro ſuo vel in vinea, pro damni eſtimatione reſtituet.** Legendū eſt. **bonitatem agri eius vel bonitatem vinee eius reſtituet.** Pronomen eius refert non dominum iumentorum non lædentem, ſed læſum dominum uineæ ſeu agri. decernitur enim ꝙ teneatur ad reſtituendum tantū quanti æſtimatur bonitas uineæ ſeu agri: bonitas inquam læſa in uitibus/in fructibus/in arboribus & reliquis. ¶ **Si egreſſus ignis inuenerit ſpicas/⁊ cōprehēderit aceruum frugum/ſiue ſtantes ſegetes in agris, reddet damnum qui ignem ſuccenderit.** Iuxta hebræum habetur. **Quando egredietur ignis, ⁊ inueniet ſpinas/⁊ comedet aceruū vel ſegetē vel agrū.** Duo genera damnorū tanguntur. alterum ſæpis/dicendo & inuenerit ſpinas. alterum fructuū dicendo aceruum/proculdubio frugum, uel ſegetem ante meſſem/uel agrum paſcuorum. Et ſignificanter dicitur quando egredietur ignis/ad differētiam incendiarii. ille enim qui ex intentione incenderet eſt pœna mulctandus: ſed ille cuius negligentia egredietur ignis ad aliorum damnum, non tenetur ad pœnam ſed ad reſtituendum quantum damnificauit. Et ne uertatur in dubium quis fuerit negligens, decernit lex ꝙ ille qui facit ſuccendi ignem reſtituet. In hebræo ſic legitur. **reſtituendo reſtituet faciens ſuccēdere ſuccenſionem.** Scriptū enim eſt hoc ne in miniſtros pauperes intorta culpa/damnum paſſus priuetur reſtitutione.

Si quis commendauerit amico ſuo pecuniam vel vas in cuſtodiam/⁊ ab eo qui ſuſceperat furto ſublata fuerint Iuxta hebræū habetur. **Quando dabit vir ſocio ſuo argentum vel vaſa ad cuſtodiendum/⁊ ſurreptum erit e domo viri: ſi inuenietur fur/ſoluet duplū.** Prima eſt hæc lex circa depoſita: & diſponit de depoſitis inanimatis in caſu quo res depoſita fuerit furto ablata ex domo. Et quia obſcura eſt diſpoſitio huius legis, ſententia prælibāda eſt/& deinde litera exponēda. Diſponit lex ꝙ ſi inuenitur fur qui ſurripuit rem illam e domo, cogetur fur ad reſtituendum duplum: ſi uero non inuenitur fur (hoc eſt ſi non poteſt depoſitarius probare ꝙ furto ablata ſit res depoſita e domo ſua) & is qui depoſuit ſuſpectū habet dominum domus, citabitur apud iudices: & inquiretur a iudice ſi dominus domus aliquo malo modo/ullo unq̄ tempore extēdit manum ſuam in ſocii ſui rem: cuiuſcunqꝫ generis: argentū/aurum/ueſtem/bouem/aſinū/agnum &c. & domino domus affirmante ſe nunq̄ aliquid horum patraſſe, ſi ex oppoſito aliquis dixerit ꝙ ipſe dominus domus aliquid horum patrauit/cauſa hæc inter hos duos a iudice diffinietur: & qui damnabitur/duplum ſoluet ſocio ſuo. Hæc eſt diſpoſitio legis. In qua conſidera ꝙ cauſa cauſæ adiungitur: dum cauſæ depoſiti ſurrepti adiungitur cauſa imputationis furti ſeu fraudis ſeu rapinæ domino domus. & quo ad hanc ſecundā cauſam decernitur ꝙ damnatus a iudice ſiue imputās ſiue imputatus reddet duplum/proculdubio illius rei quæ imputabatur. uerbi gratia ſi imputabatur fraus unius bouis/ſoluebat ſuccumbens duos boues. Et hic oportet ſubintelligere ꝙ ſi dominus domus ſuccumbebat/ꝙ tenebatur etiam ſoluere rem depoſitā illi qui depoſuerat. **ſi non inuenietur fur, dominus domus applicabitur ad deos.** Iuxta hebræū nō præcipitur hoc: ſed dicitur. **⁊ erit applicatus dominus domus ad elohim.** hoc eſt iudices. Significatur enim ꝙ ſi ſuſpectus fuerit dominus domus/& erit citatus ad iudices. poſſet enim uir eſſe omni exceptione maior/cuius ſimplici uerbo communiter crederetur & non citaretur ad iudices. **⁊ iurabit ꝙ non extenderit manum in rem proximi ſui ad perpetrandam fraudem: tam in boue ꝙ̄ in aſino ⁊ oue ac veſtimento/⁊ quicquid damnum inferre poteſt.** Nulla fit mentio iuramenti in textu hebraico: ſed dicitur. **ſi non miſit manum ſuam in rem ſocij ſui ſuper omnē rem malicie, ſuper bouem/ſuper aſinum/ſuper agnum/ſuper veſtem/ſuper omne damnum.** Quia qui ſemel malus/præſumitur iterum malus in eodē genere mali, ideo innocētia domini domus manifeſtāda decernitur inquiſitione ſi unq̄ quacunqꝫ arte mala extēderit manū in rē alienā. hæc enī inquiſitio ſignificatur per hæc uerba. **ad deos.** Deeſt in uulgata æditione una integra clauſula ante iſtam particulam ad deos. prælegendum enim eſt. **Qui dicet ꝙ ipſum hoc.** Deinde ſequit. **vſqꝫ ad iudices veniet cauſa duorū ipſorū.** Decernitur enim ꝙ dicente aliquo cōtra dominum domus ꝙ ipſum hoc/ſubaudi eſt (ſcilicet ꝙ extendit manum ſuam in rem alienam) cauſa horum duorum (uidelicet iſtius cōtradictoris & domini domus) diſcutietur a iudicibus. **⁊ ſi illi iudicauerint.** Iuxta hebræū habetur. **quem facient impiū iudices ſoluet duplū ſocio ſuo.** hoc eſt ille quē damnabūt iudices &c.

Si quis commendauerit proximo ſuo. Iuxta hebræū habetur. **Quando dabit vir ſocio ſuo aſinum vel bouem vel agnum ⁊ omne iumentum ad cuſtodiendum/⁊ mortuum fuerit aut debilitatum vel captum ab hoſtibus/nullusqꝫ hoc viderit, iuſiurandum erit in medio ꝙ non extenderit manum ad rem proximi ſui: ſuſcipietqꝫ dominus iuramētum, ⁊ ille reddere non cogetur. Quod ſi furto ablatum fuerit/reſtituet damnū domino. Si comeſtum a beſtia, deferat ad eum quod occiſum eſt: ⁊ non reſtituet.** Altera lex circa depoſita promulgatur/tractans de depoſitis

Digitized by Google

animalibus. Diſponit autē in quinꝗ caſibus. & primum tres caſus ſimul: uidelicet ſi depoſitum animal fuerit mortuum uel fractū uel prædatum nemine uidente. ſtatuit enim ꝙ in his caſibus ſtetur iuramento depoſitarii: ita ꝙ dominus rei depoſitæ teneatur acquieſcere iuramento. Et appellatur prædatum quod ab hoſtibus in prædam abductum eſt. Et dicitur nemine uidentes quia ſi fuiſſent teſtes non opus eſſet iuramento. Et dicitur in hebræo iuſiurandum iehouah, ut deus in ſupremo nomine inuocetur in teſtem: cui nomini maxima exhibebatur ab hebræis reuerentia uſqadeo ꝙ erat eis nomen ineffabile. ¶ Deinde diſponit quartum caſum: uidelicet ſi commendatum animal furto ablatum fuerit. & ſtatuit ꝙ depoſitarius reſtituet domino animalis. Non dicit reſtituet duplum/ſed abſolute reſtituet: ut intelligamus ꝙ ſufficit reſtituere tantū quanti precii erat animal ſurreptū. ¶ Sed occurrit hic quæſtio/quo iure decernitur hæc reſtitutio: & in lege immediate præcedente decretum eſt contrarium, ſtatuendo ꝙ argentum depoſitum furto ſublatum non tenetur depoſitarius reſtituere/ſi nunꝗ̃ alias manum ſuā miſit in rem alienam. Iniuſtū præterea uidetur ut depoſitarius teneatur reſtituere depoſitum furto ablatum ſine culpa ſua: quum acceperit depoſitum in fauorem deponentis. ¶ Solutio eſt ꝙ inter præcedens decretum & hoc manifeſta in litera ſignificatur diſparitas. Nam in illo res depoſita fuit ſurrepta ex domo depoſitarii/quæ domus electa implicite fuit a deponente pro idonea ad cuſtodiam rei inanimatæ depoſitæ: ſciebat enim ꝙ non niſi in domo ſua depoſitarius cuſtodiret res inanimatas depoſitas. in hoc uero animal furto ſublatum cum ipſo depoſitario exiſtens/decernitur reſtituendum: quia nullus locus a deponente eſt electus, & negligentia depoſitarii præſumitur circa cuſtodiam loci ex quo ſurreptum eſt animal ex eo ꝙ apud ipſum erat. explicatur enim in hebræo ſi erit ſurreptum de cum ipſo/proculdubio depoſitario. Intellige tamen decretum hoc ſi illud animal tm̄ eſt furto ſublatum. nā ſi ſimul cū illo animalia propria depoſitarii furto ſublata fuiſſent/nō teneretur reſtituere. Et hinc ſoluitur ſecūda obiectio: quia lex iſta loquitur in caſu quo rebus propriis depoſitarii ſaluis animal commendatū ſurreptum eſt. bona enī fides abeſſe præſumitur ſi rebus tuis ſaluis depoſitas amiſiſti. ¶ Demū in quinto caſu ſi animal comeſtum fuerit a beſtia, dicitur iuxta hebræum. **Faciet venire ipſe teſtem/comeſtam non reſtituet.** Et anceps eſt cōſtructio an iungas comeſtam appoſitiue ad teſtem/an cum ſequenti particula non reſtituet. Certū tamen eſt ꝙ ſiue per partem comeſti animalis ſiue humano teſtimonio probetur raptus a beſtia/non tenetur depoſitarius reſtituere. ¶ **Qui a proximo ſuo quicꝗ̃ horum mutuo poſtulauerit/⁊ debilitatum aut mortuum fuerit.** Iuxta hebræum habetur. **Et quando poſtulabit vir de cum ſocio ſuo/⁊ erit fractus vel mortuus domino non præſente, reddere compelletur. ꝙ ſi in præſentia dominus fuerit / non reſtituet.** Lex iſta de commodato tractat animali: ut patet ex ipſo contextu. propter quod incipit a poſtulatione. Priores enim leges de depoſito/incipiunt a dare: quia ex parte deponētis incipit depoſitum. hæc autē incipit a petere: quia petente eo cui commodatur fit commodatio. Et quia dupliciter contingit commodare/uel gratis uel cum mercede, propterea lex prius diſponit de animali commodato gratis/diſtinguēdo inter confractionem ſeu mortem animalis præſente domino uel abſente eodem. decernit enim ꝙ ſi dominus animalis comitatur cõmodatum animal/nō tenebitur ad ſoluendū caballum caſu confractum aut mortuum ille cui commodatus fuit: ſi uero fuerit abſens/tenebitur ad ſoluendum. Et ratio diſparitatis eſt/tum quia præſens dominus teſtis eſt innocentiæ utentis equo. tum quia præſens dominus poterat & debebat inhibere periculū caſus aut mortis/ſi periculum tale erat ꝙ poterat ei obuiam iri. Deinde diſponit lex ſi ſub mercede fuit animal commodatum/dicendo. **Maxime ſi conductum venerat pro mercede operis ſui.** Iuxta hebræum habetur. **Si mercenarius ipſe, venit in mercede ſua.** Non ad hominem ſed ad animal refertur mercenarius. Et eſt ſenſus. ſi caballus aut mulus eſt mercenarius (hoc eſt mercede habitus/hoc eſt conductus) uenit ipſe equus ſeu mulus in mercede ſua: hoc eſt abſqꝫ diſtinctione præſentiæ uel abſentiæ domini, non tenebitur conductor ad ſoluendum animal caſu confractum aut mortuum. Et ratio redditur, quia non in fauorem utentis ſed in mercede ſua uenit. Ita ꝙ decernit lex ꝙ ſi gratis cõceſſus eſt uſus equi, tenebitur utens ſoluere equum caſu confractum aut mortuum: quia in fauorem utentis conceſſus eſt, & ipſi ſoli incumbebat cura animalis abſente domino. ſi autē conductus erat/non tenebitur ſoluere, tanꝗ̃ precium mercedis faciat equum ire periculo domini, gratioſa autē conceſſio faciat equum ire periculo utentis abſente dn̄o.

Si ſeduxerit quis virginem. Iuxta hebræum habetur. **Si allexerit vir virginem nondum deſponſatam.** blandis uerbis/ſignis &c̈. Hoc enim relatiue ad uirginem non irrationabiliter uocatur ſeducere. Et aduerte ꝙ hæc ſeductio tanꝗ̃ furtum eſt uirginitatis: & ideo inſeritur hic. **dormieritꝙ cum ea, dotabit eam/⁊ habebit eã vxorem. Si pater virginis dare noluerit, reddet pecuniam iuxta modum dotis quam virgines accipere conſueuerunt.** ¶ **Maleficos non patieris**

terris uiuere. Iuxta hebræū habetur. **Maleficam non viuificabis.** Et eſt ſermo de muliere quam uocamus incantatricem uulgari italico factuchiara. pœna mortis mulctāda decernitur. Et forte adiecta eſt lex iſta ſtupro uirginis/ad inſinuandū frequentem uſum artis maleficarum circa uenerea promouenda. Ad literam tamen præcæptum hoc inſeritur hic pro quanto lædit diuinum cultum incātatio/& eſt quaſi furtum animarum a deo ad dæmones: quemadmodum & indirecte coitus cum bruto eſt furtum coitus debiti humano generi. ¶ **Qui coierit cum iumento/morte moriatur.** ¶ **Qui immolat dijs occidetur: preterꝗ͂ domino ſoli.** Nomen eſt tetragrammaton/ad clare explicandum ꝙ ſoli illi qui dat eſſe omnibus eſt ſacrificandum. Ita ꝙ diruendus cenſetur qui ſacrificauerit cuicunqꝫ ſpirituali ſubſtantiæ quæ non eſt creatrix omnium. Et has uocat elohim: quælibet enim gens appellabat deū ſuū elohim. Et hoc quoqꝫ hic inſeritur: quia ſacrificare alteri/eſt furari honorem deo.

Aduenam non contriſtabis nec affliges eum. Iuxta hebræū habetur. **non decipies ꝛ nō vexabis eum: aduene enim ꝛ ipſi fuiſtis in terra egypti.** Quod nulli eſt faciendum/ſpecialiter inhibetur faciendum peregrinis, tum quia facilius decipi & opprimi peregrinus poteſt: tum quia hebræi deſpiciebant reliquas gentes. & propterea exemplum a ſeipſis olim peregrinis in ægypto adiungit. Et ad literam inſerunt præcæpta hæc peregrinos & uiduas ac pupillos, pro quanto ſunt tanꝗ͂ furta officiorum debitorum peregrinis uiduis & pupillis. ¶ **Vidue ꝛ pupillo non nocebitis.** Iuxta hebræū habetur. **viduam ꝛ pupillam non affligetis. Si affligeris eos, vociferabuntur ad me/ꝛ ego audiam clamorem eorum: ꝛ indignabitur furor meus/percutiamqꝫ vos gladio: ꝛ erunt vxores veſtre vidue ꝛ filij veſtri pupilli.** Similiter quum nullus affligendus ſit/inhibetur in ſpecie afflictio uiduarum & pupillorum: utpote qui facile affligi poſſunt/carēdo patre ſeu marito. Et ne impunitatem ſibi promittant, ſeipſum deus uindicem manifeſtat futurum gladio occidente uiros &c.

Si pecuniam mutuo dederis populo meo pauperi tecum. Redeūdo manifeſte ad materiam iniuſtæ accæptionis rei alienæ/inſinuat quare media inſeruit. Libra itaqꝫ tres conditiones. dicit populo meo/iſraelitas ſignificando ab eo ꝙ ſunt populus dei. Nec eſt ſenſus ſi mutuaueris populo meo in cōmuni/ſed alicui homini populi mei. Et appoſitiue adiungit pauperi. & amplius apponendo adiungit tecum/hoc eſt conciui habitanti tecum in eadem ciuitate: ut intelligamus legē hāc ſic. ſi mutuaueris alicui homini populi mei præſertim pauperi præſertim habitanti in ciuitate in qua habitas tu. **non vrgebis eum quaſi exactor nec vſuris opprimes.** Pulcher ſenſus/ſed in hebræo habetur. **non eris ei ſicut mutuator, non ponetis ſuper eum morſum.** Ordo præpoſterus/apud hebræos frequens. prius enim inhibendum eſt maius malum & deinde minus. Appellatione itaqꝫ morſus uſura ſignificatur: ut ex ipſo nomine manifeſtaret deus loquens uſuram eſſe illicitam: utpote ex ſuo genere nociuam ſeu læſiuam quemadmodum morſus ſuapte natura læſiuus eſt. mordendi itaqꝫ officium exercet ſm̄ diuinum iudicium uſurarius. Et uere ſm̄ naturalis rationis ius/plus ex mutuo uelle ꝗ͂ mutuatū ſit, iniquum eſt/apponere eſt mutuo uim mordēdi res illius cui mutuatur. Huiuſmodi morſum apponere præcipue prohibet deus. Et deinde circa modum tam mutuandi ꝗ͂ exigendi prohibet ut non ſit illi ſicut mutuator. mutuator ſiquidem quia pecunia ſua non lucratur quandiu mutuo gratis tenetur, ſolicitat ſtimulat atqꝫ exigit: mutuando autem uult eſſe plusꝗ͂ ſecurus de pecunia quam mutuat. Mandat deus ut erga pauperes populi ſui non fiat ſic.

Si pignus a proximo tuo acceperis veſtimētum, ante ſolis occaſum redde ei. Iuxta hebræū habetur. **vſqꝫ venire ſolem redde ipſum ei.** Sic enim ad uerbum habetur. **ipſum enim eſt ſolum quo operitur/ipſum veſtis carnis eius/in quo dormiet.** Diuerſa dicuntur de uocato ueſtimento/hebraice autem panno. nam dicitur ꝙ eſt operimentum eius unicum/& ꝙ eſt pannus eius pelli eius/& ꝙ eſt in quo iacebit. Extrema paupertas ſignificaretur, ſi una & eadem re ſola opus eſſet ad operimentum hominis tam die ꝗ͂ nocte: & nudum oportuiſſet manere uſqꝫ ad aduentum ſolis data re illa in pignus. Et quoniam caſus abſurdus eſt, ideo nulla ueſtis mentio hic intelligenda eſt (quanuis alias panni nomine apud hebræos ueſtis appelletur) ſed de operimento tm̄ nocturno (panno ſcilicet quo dormientes egent) litera loquitur: ut teſtatur ſpatium reſtituendi. præcipitur enim ad literam ꝙ reſtituatur non ſimpliciter ſed uſqꝫ ad uenire ſolem: hoc eſt nocte uſqꝫ ad ortum ſolis. Et eſt ſenſus ꝙ ſi accæptum fuerit in pignus operimentum unicum neceſſarium ad dormiēdum/reſtituatur quotidie hora ueſpertina uſqꝫ ad ortum ſolis. Et in hoc ſubintelligitur ꝙ quotidie debitor reportabit mane pignus ad creditorem. Hic eſt ad literam ſenſus planus legis huius. Vnde & deus ſubiungit ſe tutorem pauperis ſimul & miſericordem: ut illinc mutuator timeat priuare pauperē neceſſario operimento/& hinc imitetur diuinam miſericordiam concedendo uſum pignoris. **Si clamauerit ad me/exaudiam eum: quia miſericors ſum.**

Digitized by Google

Dijs non detrahes. Iuxta hebræũ habetur. **Elohim non maledices.** ſeu deſpicies. Prohibetur ut iudicibus debitũ honorẽ non ſubtrahamus officio linguæ contemnendo tam coram q̃ in abſentia. maledictio enim compræhendit omnes maledicentiæ ſpecies. **& principi populi tui non maledices.** Contumelia/detractio/imprecatioq; mali inhibetur: utpote tollens quantum ex ſe eſt bonum principis. **Decimas & primitias tuas non tardabis offerre.** Iuxta hebræum habetur. **Plenitudinem tuam & lachrymam tuam non differes.** Senſus eſt. debitum ex frugibus tuis/& ex liquoribus tuis non differes deo reddere. fruges enim plenitudinem & liquores uini ac olei lachrymas a fluendo appellauit. Et uidetur hac metaphora uti ad ſignificandum ut quantumlibet parum quaſi ſtillantium lachrymarum uini ſeu olei collegeris/non differatur debita pars in alterũ annum. Ita ꝙ utrunq; tempus (ubertatis & ſterilitatis) complectitur: illud ſub nomine plenitudinis/hoc ſub nomine lachrymæ. Et utroq; tempore non differendum debitum præcipitur. tolleretur enim res deo debita quo ad tempus. Et nulla quota pars decernitur hic a deo: ut litera teſtatur.

Primogenitum filiorum tuorum dabis mihi. de bobus quoq; & ouibus ſimiliter facies. Ne furtum committatur in primogenitis tam uirorum q̃ animalium mandatur. **Septem diebus ſit cum matre ſua: die octauo reddes illum mihi.** Decernitur tempus offerendi primogeta animalium. **Uiri ſancti eritis mihi.** Ne ſurripiatur debita deo in hominibus quæcunq; mundicia præcipitur, dicendo & uiri ſanctitatis eritis mihi.

Carnem que a beſtijs fuerit pregustata/non comedetis. Nec occaſione animalis rapti a beſtia uult eos pollui: ad inſinuandũ ꝙ non ſolum ipſi alieni eſſe debent a furto/ſed ꝙ nec etiam inquinari debent comedendo animal quaſi furto a fera occiſum. **ſed proijcietis canibus.** Proiicietis intellige potius q̃ comedetis/ſi uendere non poteritis commode illam gentilibus: ut intelligamus ꝙ ad literam intelligendum eſt ut ſonat/ceſſante commoditate uendendi ethnicis.

CAPVT .XXIII.

NOn ſuſcipies vocem mendacij. Iuxta hebræũ habetur. **auditionem falſitatis.** Poſt leges circa furta/ad leges circa actiones iudiciales tranſit. Et quia initium iniuriæ in iudiciis eſt falſitas/eſt ſuaſio falſitatis, ideo primum præceptum datur ut nullus admittat ſuaſionem falſitatis. Non dicit non credes/nec dicit non audies, ſed non ſuſcipies: hoc eſt non admittes. ut ſiquidem audias hominem nitentem perſuadere tibi ut conſentias machinatæ falſitati aduerſus aliquem, non tamen admittas/non conſentias. **nec iunges manum tuam vt pro impio dicas falſum teſtimonium.** Iuxta hebræũ habetur. **non pones manum tuam cum impio vt ſis teſtis torti.** Apte hoc præceptum iungitur primo. illud enim animum/hoc locutionem prohibet: illud cauſam/hoc effectum inhibet. Lex eſt clara.

Non ſequeris turbam ad faciendum malum. In hebræo non habetur turbam, ſed multos. Poſt leges ne quis aſſentiat uni impio, ſubiunguntur duæ quoq; leges ne quis ſequatur multitudinem; contra prouerbium/malo errare cum multis. Decernit ſancta lex ut ad opus malum non conueniat quis cum multitudine: ut ſi multitudo petat aliquem occidi/tu iudex non conuenias cum ea ad faciendum homicidium: ut fecit pilatus. & ſimiliter ſi multitudo iudicum malefacit damnando aliquem/tu coniudex non ſequaris eos. **nec in iudicio plurimorum acquieſces ſententie vt a vero devies.** Iuxta hebræum habetur. **et non teſtificaberis ſuper litem ad declinandum poſt multos ad faciendum declinare.** Altera eſt lex prohibens ſequi multitudinem. prima enim prohibet ſequi multitudinem ad opus malum: hæc autem prohibet ſequi multitudinem ad teſtificationem obliquam. Contingit enim ꝙ ad complacendum multitudini uel ad non diſplicendum multis/concurrat quis ad teſtificandum inique. & ideo hoc ſpecialiter prohibetur.

Pauperis quoq; non miſereberis in iudicio. Iuxta hebræum habetur. **Et pauperem non pulchrifacies in lite ſua.** Præcipit deus ut in iudicio non habeatur ratio pauperis/ſed iuſtitiæ duntaxat. & propterea prohibet blandis ſermonibus ornari cauſam pauperis: & multo magis aliorum. O utinam non ſæpiſsime pulchrifierent cauſæ diuitum. tot enim coloribus ornãtur ut quanuis turpes immo turpiſsimæ/honeſtæ appareãt. & propterea deus hoc uitium prohibet etiam gratia miſericordiæ erga pauperem.

Digitized by Google

Si occurreris boui inimici tui aut aſino erranti/reduc ad eum. Præcepta hæc de boue errāte & de iumento ſuccumbēte oneri/duas ingerūt quæſtiones. Altera eſt quo pacto in lege ueteri erga inimicos tanta charitas præcipiatur: quum ſæpe ruina inimicorum in præmium iſraelitis promittatur. & matth. 5. dicatur, audiſtis quia dictum eſt diliges proximum tuum & odio habebis inimicū tuum. Altera eſt quorſum hæc præcepta hoc in loco? uidelicet inter iudicialia. nam in medio iudicialium locantur: ut patet intuenti præcedentia & ſequētia. Sunt enim hæc impertinentia ad actus iudiciales/immo oīno aliena: qm̄ errātem bouē reducere & ſuccūbenti iumēto ſuccurrere negligens/accuſari nō poteſt. ¶ Solutio eſt φ hæc mādata inſerta ſunt hic nō ut præcepta eorū quæ ſonāt ſm proprietatē uerborū, ſed ut prouerbia metaphorice intelligenda & ſeruāda in iudiciis. Quod ut intelligas, ſcito φ nō eſt hic ſermo de inimicis hoſtibus ſeu hoſtiliter/ſed de iis qui nos odio uidentur habere: propter quod altera iſtarū legum nō nominat inimicū ſed oſorem. & φ beneficia hæc (uidelicet reducere bouē errātem & ſuccurrere iumēto oppreſſo ſub onere) ad beneficia cōia notis & ignotis / iſraelitis & ethnicis/amātibus nos & odientibus ſpectant. cōiter enim cuilibet exhibebātur. & propterea deus beneficia hæc cōia etiā inimicis ab omnibus probata/tanq̄ prouerbia in leges metaphoricas uertitur ex iſtis perſuaſibilis redderet iudicibus & teſtibus miniſtratio iuſtitiæ inimicis ſiue teſtiū ſiue iudicū. Intendit enim ad literā per has leges φ ſi in iudicio cauſa inimici quaſi errans ex ignorātia neſcientiū tueri cauſam aut neſcientiū teſtes &c. occurrerit/φ debes tu qui uides reducere errantem ad rectitudinem nō obſtante φ ſit tibi inimicus. & ſimiliter ſi cauſa inimici in iudicio tanq̄ oppreſſa onere propter fauores/munera/potētiam &c. uiſa fuerit, ſi ſolus non potes ſubleuare adiuua etiā inimicū ad ſubleuandū cauſam ſuam. ¶ **Si videbis aſinum odientis te iacentem ſub onere, nō pertrāſibis ſed ſubleuabis cū eo.** Iuxta hebræū habet. **Et vetabis te auxiliari ei/ auxiliando auxiliaberis cum ipſo.** Et eſt ſenſus. & cohibebis te ab opem ferendo oppreſſo iumento/conſiderādo te ſolū hoc nō poſſe, iunctus ſimul cū ipſo quamuis oſore tuo auxiliaberis. Intēdit enim per has leges φ in iis quæ ſunt iudicii nō eſt habēda ratio inimici: & multo magis aliena debet eſſe a iudicio ratio inimici q̄ in iſtis euētibus.

Non declinabis in iudiciū pauperis. Iuxta hebræū habetur. **Nō inclinabis iudiciū miſelli tui in lite ſua.** Dictio interpretata miſelli/proprie ſignificat quem uulgo dicimus meſchino. Et apponitur pronomen tui/hoc eſt a te pendētis, tanq̄ miſellus nō ſit ſuimet, ſed iudicis ſeu teſtis a quo pendet efficacia iuris eiuſq̄; q̄m ipſe non poteſt ſe adiuuare. Nec rationē ergo inimici nec rationē miſelli haberi præcipit in iudicialibus. ¶ **Mendaciū fugies.** Iuxta hebræū habetur. **A verbo falſitatis elōgabis te.** Superius præceperat ut nō ſuſciperet auditā falſitatem, modo præcipit ut nullus in iudicio dicat falſum. Minus dico: quia præcipit elōgatio a dicēdo falſum. Superius prohibita eſt falſitas inſtante altero: modo prohibetur ne quis motu proprio dicat falſum in iudicio. ¶ **Inſontē & iuſtū nō occides, quia aduerſor impiū.** Iuxta hebræū habet. **Et mundū & iuſtū non occides, quia nō iuſtificabo impiū.** Differētia inter mundū & iuſtū eſt: quia mūdus eſt qui nō cōmiſit homicidiū/adulteriū &c. iuſtus autē eſt qui fecit quidē opus ſed iuſtum. Neuter occidēdus præcipitur iudicialiter. extra iudiciū enī nec etiā iniquus & immundus occidēdus eſt/iuxta cōe præceptū nō occides. Et ſcito φ quū iudex nō ſit deus ſed homo, in foro eius ille eſt iuſtus & mundus qui nō eſt confeſſus aut cōuictus/quamuis ſm rem fuerit iniuſtus ſeu immundus: & econuerſo ille eſt in foro eius iniuſtus ſeu immundus qui eſt confeſſus aut cōuictus/etiam ſi ſm rei ueritatem eſſet innocens. Et hæc proculdubio ſunt regulariter uera: alioquin iudex qui non interfuit crimini/nunq̄ eſſet in conſcientia ſua ſecurus. ¶ Quæſtio aūt rariſſimi caſus an iudex ut eſt ſingularis homo/certiſſimus nō per auditum ſed per uiſum φ cōuictus eſt innocēs/poſſit ferre ſententiā mortis, tractata eſt in cōmentariis ſecūdæ ſecundæ: ubi ex propoſito materia hæc tractatur. hoc enim in loco ſufficit leges exponere regulariter: quia & leges dantur ſm id quod regulariter agendum eſt. Adiungitur autem ratio diuini timoris/dicēdo quia nō iuſtificabo impium: ut timeāt iudices diuinum iudicium, ſcientes φ ſi huiuſmodi impietatem commiſerint nō iuſtificabūtur in diuino iudicio quamuis apud homines impunes euadent. ¶ **Nec accipies munera: que excecant etiam prudentes.** Iuxta hebræum habetur. **apertos.** hoc eſt ad ſimilitudinem uidentium apertis oculis diſpoſitorum quo ad oculos mentis. Et ſignificatur ad literam φ tanta eſt uis munerum ut non ſolum parum aut mediocriter uidentes ea quæ ſunt iuris ſed etiam perfecte uidentes quæ iuris ſunt/excæcent intus. mutādo enim affectū/efficiunt ut appareat etſi nō ſpeculatiue ſaltem practice: hoc eſt ut appareat fouēda uel excuſanda uel tolerāda pars a qua ſuſcæpit munera. qualis enim unuſquiſq; eſt ſm affectum, tale (hoc eſt correſpondens ſeu conſonum illi affectui) uidetur ei proſequendum. **Et ſubuertunt verba iuſtorum.** Iuxta hebræū habetur. **Et torquebunt verba iuſtorum.** Non ſolum munus excæcat internos oculos, ſed etiam torquet uerba/

flectendo illa hinc & inde. quod utinam non ſæpe palparetur. Vbi libra ꝙ ſm utranq; partem optime diſpoſiti (uidelicet in parte intellectiua uidentes apertis oculis/ & in parte affectiua iuſti) mutantur ſuſcipiẽdo munus. nec humana ſed diuina hæc eſt ſententia. Quid igitur eueniet ex munere in minus uidentibus/in minus iuſtis. nullus igitur tutus eſt ſuſcipiens munus iudex. ¶ Peregrino moleſtus non eris. Iuxta hebræum habetur. ⁊ peregrinum non vexabis. Non eſt repetitio præcepti ſuperioris: ſed illud communiter, hoc ſpecialiter datur iudicibus/teſtibus & accuſatoribus. Scitis enim aduenarum animas: quia ⁊ ipſi peregrini fuiſtis in terra egypti. Ad ſuſcipiendum in ſeipſis peregrini perſonam/ad tractandum peregrinos in iudicialibus quemadmodũ uoluiſſent ipſi tractari quando erant peregrini in ægypto, reuocat ad eorum memoriam ꝙ ipſi experientia nouerunt qualis eſt animus peregrini.

Sex annis ſeminabis terram tuam ⁊ congregabis fruges eius. Ad cærimonialia præcepta tranſit. Statuitur ut memoria creationis non ſolum ſm dies ſeptima quaq; die/& ut inferius dicetur ſm menſes ſeptimo quoq; anni menſe, ſed etiam ſm annos ſeptimo quoq; anno memoria haberetur. propterea enim ſeptimi anni quies ſtatuitur a cultura agrorum/uinearum & oliuetorum. Septimo autem anno dimittes eam ⁊ requieſcere facies. Iuxta hebræũ plus habetur. ⁊ deijcies eam. ut tanq̃ ſi ſperneret illam deſerat. Vt comedant pauperes populi tui. Eadem dictio eſt quæ interpretata eſt miſelli. Sed occurrit quæſtio/quid miſelli comedent ſi ager non eſt ſatus. Solutio eſt ꝙ herbæ ſponte naſcentes in agris quieſcentibus erant miſellorum: ita ꝙ uendebant eas, & ex earum precio uiuebant. & propterea dicitur ꝙ comedent. ⁊ quicquid reliquum fuerit/edent beſtie agri. Ita facies in vinea ⁊ in oliueto tuo. ¶ Sex diebus operaberis: ſeptima aũt die ceſſabis, vt requieſcat bos ⁊ aſinus tuus/⁊ refrigeretur filius ancille tue ⁊ aduena. Ne putaretur ꝙ anno ſeptimo ſufficeret requies a cultu terræ/& non tenerentur illo anno ad quietem ſeptimo quoq; die, repetitur præceptum ſeptimi diei in omnibus & per omnia ſicut aliis annis. Et propterea ſubiũgit. Omnia que dixi vobis cuſtodite. Quod in hebræo habeẽ. Et in omni quod dixi vobis eritis cuſtoditi. uniuerſa enim a quibus cauere debent ſeptimo die comprehendit. ¶ Et per nomen externorum deorum non iurabitis, neq; audietur ex ore veſtro. Iuxta hebræũ habetur. Et nomen elohim aliorum non memorabitis, non erit auditum ſuper os tuum. Super præcepta prima prohibentia cultum aliorum deorum adduntur præcepta duo. Alterum ut præteriti dii non memorentur, ſed tanq̃ non fuerint/alieni ſint a commemorationibus. Alterum ut de modernis pro tempore diis nullus loquatur honorabiliter. honorabilis enim loquendi modus ſignificatur dicendo ſuper os tuum. Et has leges dedit deus ad penitus exterminandum ab iſraelitis cultum aliorum deorum. & longe plus prohibetur per leges has q̃ iurare per alios deos: ut patet.

Tribus vicibus per ſingulos annos mihi feſta celebrabitis. Inſtituit deus præter ſeptimũ quemq; diẽ/tria feſta ſingulis annis. ¶ Solennitatẽ azymorũ cuſtodies. ſeptẽ diebus comedes azyma ſicut præcepi tibi. Aduerte prudens lector ꝙ numerãdo hæc tria feſta inchoat a feſto paſchali/ nulla mentione facta agni paſchalis ſed duntaxat azymorum: ea (ut reor) ratione, ꝙ non ſingulis annis omnes tenerentur ad immolandum agnum paſchalem/ſed omnes ubiq; tenerentur ad azyma ſeptem illis diebus. Tempore menſis nouorum. Parui refert ꝙ in hebræo habetur. menſis primitiui. Significatur enim tempus primi ueris poſtq̃ ſol ingreſſus eſt arietem. nã in oppoſitione lunæ ad ſolẽ in ariete/egreſſi ſunt de ægypto, & in regionibus illis incipiunt primitiæ etiã ſpicarum, & propterea menſis primitiuorũ dicitur. Quoniã in eo egreſſus es de egypto. ⁊ nõ apparebis in cõſpectu meo vacuus. Statuitur ut non ſolum perſonaliter ſed etiã cum aliqua oblatione ſpõtanea ueniatur ad tria hæc feſta: ut & perſonarũ & rerũ fiat deo oblatio/qui dat & perſonas & res oẽs. Et ſolennitatẽ mẽſis primitiuorũ operis tui. Corrupta eſt litera. nã iuxta hebræũ hẽ. ⁊ feſtum meſſis primitiuorũ operũ tuorũ quecunq; ſeueris in agro. Secundũ feſtũ promulgatur/quod uocatur feſtum pentecoſtes. hoc enim quinquageſimo die a paſcha tempore meſſis/uno die celebratur. Et fit mẽtio meſſis primitiuorum ſatorum, eo ꝙ primi panes tunc offerebãtur deo: ſicut in fine paſchæ offerebant primæ ſpicæ. propterea enim in utroq; feſto fit mentio primitiuorum. Solennitatem quoq; in exitu anni. Iuxta hebræum habetur. Et feſtũ collectionis in exitu anni/quando cõgregaueris oẽs fruges tuas de agro. Tertium feſtum promulgatur tempore recõditarum frugum/quod feſtum tabernaculorum uocatur. Quod quintadecima die menſis ſeptimi incipiebat, & per octo dies durabat. octauus enim dies erat feſtum cœtus ſeu collectionis. ¶ Quod autẽ dicitur in exitu anni/nec ſpectat ad annũ inchoatũ primo uere (qm̃ non in fine talis anni ſed in menſe ſeptimo fiebat hoc feſtũ) nec ſpectat ad annum ut multi dicunt apud hebræos incipientem in autumno: quia dicẽdum fuiſſet in principio anni & non in exitu anni. nam menſis qui dicitur ſeptimus eſt ſm iſtos initium anni: & feſtũ hoc celebrabatur quintadecima die menſis ſeptimi. Supereſt ergo ut exitus

anni referatur ad fructificationẽ terræ.nam tunc eſt ultima pars anni relatiue ad fructus terræ/
in regionibus præcipue illis:quandoquidem & uuæ & oliuæ citius matureſcũt. Vnde & in he
bræo non ſignificatur completus annus, ſed per infinitiuum dicitur in exire anni: & ſimiliter
ſubiungitur in cõgregare tuo.ut intelligamus ſupereſſe adhuc aliquid anni & aliquid congre
gandum:quod optime quadrat dicto tempori. ¶ **Ter in anno.** Quanuis nõ explicetur in li
tera hic, explicatur tamen deut. 16. ꝙ in præfatis tribus feſtis intelligitur præceptum hoc.
apparebit omne maſculinum tuum coram domino deo tuo. Iuxta hebræũ habetur. **ad facies
domini iehouah.** hoc eſt ut in allegato capitulo explicatur/ad domum ſeu tabernaculũ ſum
mi dei. ¶ Sed occurrit quæſtio de poſsibilitate legis huius. abſurdum nanq̃ eſt ut omnes ci
uitates/omnia oppida/omnes uillæ uno eodemq̃ tempore deſtitutæ manerẽt abſq̃ omni ho
mine maſculini ſexus ter ſingulis annis.Solutio eſt ꝙ lex iſta non obligat niſi maſculos a uige
ſimo uſq̃ ad quinquageſimũ ætatis ſuæ annum uel circa: quoniã tales duntaxat numerabãtur:
alii autẽ tanq̃ imperfecti uel emeriti habebantur. & propterea nihil abſurdi lex iſta præcipit.
Et cum hoc intellige exceptionẽ legitimi impedimẽti:quia ſale diſcretionis conditæ ſunt leges
diuinæ. **Non immolabis ſuper fermentum ſanguinẽ victimæ tuæ.** In hebræo hr̃. **meæ.** Et eſt
ſermo de immolatione paſchali: quæ in azymis excluſo omni fermento & fermentato fiebat.
nec remanebit adeps ſolẽnitatis meæ uſq; mane. Quanuis carnes uictimæ poſſent ſeruari in
diem alterum,adeps tñ incendi debebat eodem die per modũ holocauſti. **Primitias frugum.**
Iuxta hebræũ habetur. **Principiũ primorũ fructuũ terræ tuæ.** Superius ſtatuerat oblationem ta
tum tpe plenitudinis tũ tpe ſterilitatis:modo in ſpecie ſtatuitur ut primitiarũ initia non ſolum
offerantur ſed uehãtur ad domum dei. **deferes in domũ domini dei tui.** Nomina ſunt ſolita.
iehouah elohe tui. quæ pluries expoſita ſunt. **Nõ coques hedũ in lacte matris ſuæ.** Iuxta he
bræũ habetur. **nõ ſtrabis.** Quia inter cærimonialia lex hæc promulgatur/& pluries repetit
in ſubſequentibus, intelligendũ uidetur ꝙ ad literã prohibetur ritus idolatrarũ lixantiũ hœdũ
in lacte matris:hoc eſt ꝙ lac maternũ erat loco aquæ/& ſi non totius tñ partis.

E**cce ego mittã angelũ meum.** Iuxta hebræũ habetur. **Ecce ego mittẽs angelum.** Poſt le
ges perpetuas in terra promiſsionis, legem ſtatuit interim (hoc eſt in uia ad terrã promiſ
ſionis)ſeruandam:ne interim abſq; lege uiuat populus.Et eſt ſermo de angelo non cœleſti ſed
terreſtri:hoc eſt de moſe/quem ut nunciũ deus mittebat. ut teſtãtur ſubiuncta uerba:uidelicet
audi uocem eius/& rurſus ſi audies uocem eius. Manifeſtãt ſiquidẽ hæc ꝙ de angelo locuturo
populo eſt ſermo:perſpicuũ eſt aũt ꝙ moſes fuit dei nũcius loquens populo.lex itaq; in uia ſer
uãda eſt obedire moſi. **qui præcedat te & cuſtodiat in via.** Iuxta hebræũ hr̃. **ad cuſtodiendũ te
in via & ad introducendũ te ad locũ quem paraui.** Duo officia huius angeli deſcribũtur,alteꝝ
cuſtodire in uia populum : alterũ introducere eundem in terrã promiſsionis.quã ſe eis paraſſe
deus dicit.Nec te moueat ꝙ hoc nõ fuit uerificatũ .nã teſtat̃ ipſe deus/impedimentũ præſtaſſe
ipſum moſen peccãdo in aquis cõtradictionis. intelligunt̃ enĩ hmõi diuinæ promiſsiones niſi
impedimentũ præſtetur peccando. **Obſerua eum.** Iuxta hebræũ habet̃. **Caue a facie eius/
& audi vocẽ eius.** Duobus beneficiis angeli iungũtur duo præcepta populo relatiue ad ange
lum:alterũ cautelæ/alterũ obedientiæ. **nec contemnendũ putes.** Iuxta hebræũ habetur. **non
præuaricaberis in ipſo.** Explicatur cautela a tranſgrediẽdo mãdata angeli.Et ratio ſubiũgitur.
quia nõ dimittet quũ peccaueris. In hebræo nõ habet̃ ſimplex peccare,ſed grauiſsimũ genus
peccãdi.tanq̃ diceretur quia nõ parcet ſceleribus ueſtris.Et uerificatũ eſt : ut patet in uindictis
tũ dathan & abiram/tũ corach & ſociorũ/tũ eladis populi per leuitas. **& eſt nomen meũ in illo.**
Iuxta hebræũ reddit̃ ratio. **quia nomen meũ in intus eius.** Acſi apertius dixiſſet ꝙ nõ animo
uindicãdi proprias iniurias moſes ſed quia nomen meũ erit in intimis eius,ideo nõ parcet uin
dicãdo iniurias nõis mei. ¶ **Qd' ſi audieris vocẽ eius.** Manifeſtato ſucceſſu nõ cauentis/ma
nifeſtat ſucceſſum obedictis. **& feceris oĩa quæ loquor.** Parui refert ꝙ hebraice hr̃. **loquer.**
niſi ꝙ ideo futuro utitur ut ſignificet ſermonẽ moſis angeli ſui ſermonẽ ſuũ fore. **inimicus ero
inimicis tuis.** Et hoc quo ad internũ odiũ. **& affligam affligentes te.** Iuxta hebræũ habetur.
& anguſtabo anguſtatores tuos. Et hoc quo ad actus exteriores. Et aduerte prudens lector ꝙ
iſtæ promiſsiones diuinæ pendent ex cõditione/ſi audies uocẽ angeli & facies totũ quod loq̃r.
Præcedetq; te angelus meus. Iuxta hebræũ ratio redditur/dicẽdo. **quia.** Executio enim
anguſtationis inimicorũ promittitur ex hoc/quia præcedet te angelus meus: hoc eſt moſes.
**& introducet te ad emoreũ & bitheum & perizeum & chenaneũ/hiueum & iebuſeum:quos ego
conteram.** Iuxta hebræũ habetur. **& faciã diruere ipſum.** hoc eſt uniuerſitatem ipſorũ tanq̃
ſi eſſet unus. Cerne & admirare promiſſa diuina contra hoſtes hebræorũ.pollicetur enim mit
tendo moſen ante eos/diruturum ſe omnes iſtas gentes.Et hæc ſunt pollicita in uia:ſequuntur
pollicita poſt dirutas a deo gentes illas.

Digitized by Google

Non adorabis deos eorum/nec coles eos. Dictio interpretata adorabis/ſignificat proprie ſignū honoris exhibere: puta incuruari/genu flectere & huiuſmodi. Non facies opera eorū. Quamuis uniuerſaliter de operibus gentium illarum intelligi poſsit, directe tamen de operibus earum pertinentibus directe uel indirecte ad ſuperſtitiones deorum uidetur intelligendum quum dicitur non facies ſicut opera eorum. Et ratio ſubditur. quia diruēdo diruēs eos, ⁊ frangēdo facies frangere ſtatuas eorum. Merito nō imitaberis eos, quia ex hmōi operibus meruerunt ꝙ tu diruas eos (hoc eſt templa eorum) & frangas ſtatuas deorum eorum. Seruietisq; domino deo veſtro. Nomina ſunt ſolita. iehouah elohe veſtro. Subiungit deus ꝙ contritis ab eo gentibus illis, non ſolum declinent a malo (idolatriæ uidelicet) ſed etiā faciant bonum, ſeruitutem debitam exhibendo ei qui dat eſſe omnibus/qui iam colitur ab eis uniuerſalis iudex. Inducitur enim hæc religionis ſeruitus ut una cōditionum immo ut præcipua conditio ſeruanda ſimul & ſucceſsiue cum antedictis in uia. vt benedicam panibus tuis. Iuxta hebræū habetur copulatiue. ⁊ benedicet panem tuum ⁊ aquas tuas ⁊ auferet infirmitatem de medio tui. De ſeipſo loquitur deus in tertia perſona. Ecce pollicita ſub conditionibus antedictis/pollicita inquam in terra promiſsionis quattuor ualde deſiderabilia. Primum eſt multiplicatio panis & aquæ: hoc eſt uniuerſorum ſpectantium ad alimentum. ſecundū eſt ſanitas corporis: tertium eſt fœcūditas fœminarum: & quartum longæua uita. Quæ ideo adimpleta non ſunt, quia iſraelitæ non ſeruarunt conditiones/ſed obicem poſuerunt diuinis beneficiis præuaricando. Non erit infecunda. Iuxta hebræū habetur. non erit abortiens nec ſterilis in terra tua. Sterilitate enim uel aborſu impeditur multiplicatio humani generis. numerum dierum tuorum implebo. Terrorem meū mittam ante te. Dixerat ſuperius deus ſe diruturum gentes illas: manifeſtat nunc modū quo diruet. Et modus eſt ꝙ immittam in animos populorum illorum timorem meum coram uobis. ⁊ occidam omnem populū ad quem ingredieris. Dictio hebraica interpretata occidā/anceps eſt ad frangam uel ſtupefaciam ſeu attonitum reddam. Ita ꝙ primum terrebit: deinde ſtupefaciet ſeu franget animos. Et hoc ſecundū natum eſt ſequi ex primo ſi timor eſt uehemens. ad ſignificandū enim magnitudinem timoris ſubiungit effectum hunc: & conſequenter aliū effectum in factis/dicēdo. ⁊ dabo omnes inimicos tuos tibi occiput. Non ſolū timebunt & ſtupefient ſed obuiantes uertent tibi occiput: quæ eſt pars capitis directe contraria fronti. Emittens ſcabrones prius. Iuxta hebræū habetur. Et mittam ſcabronem ante te. Multitudo ueſparum ſeu ſimilis animalis ſignificatur. qui fatigabunt hiueum ⁊ chenaneum ⁊ hitheum anteq; introeas. Ecce quartum pollicitum in modo diruēdi inimicos. loco pugnantium promittit animalia cum aculeis pugnantia pro iſraelitis, & tantæ efficaciæ ut expellant gētes illas. Nec hoc adimpletū eſt impedientibus peccatis populi.

Non eiiciam eos a facie tua anno vno: ne terra in ſolitudinem redigatur/⁊ creſcāt contra te beſtie campi. paulatim paulatim expellam eos de conſpectu tuo: donec augearis ⁊ poſſideas terram. Ponam autē terminos tuos a mari rubro vſq; ad mare paleſthim, ⁊ a deſerto vſq; ad fluuium. tradam enim manibus veſtris habitatores terre: ⁊ eiiciam eos de conſpectu veſtro. Non inibis cum eis fedus nec cum diis eorum. Nō habitabūt in terra tua, ne forte peccare te faciant in me ſi ſeruieris diis eorum: quoniam erit tibi in ſcandalum. De tempore intermedio eſt ſermo: uidelicet ne tempore medio inter poſſeſſam partem terræ contentæ infra terminos dictos & poſſeſsionem reliquæ partis paulatim paulatim poſsidendæ permittant illos idolatras habitare in terris poſſeſsis ab iſraelitis. Et ratio ſubditur periculi idolatriæ propriæ: quia huiuſmodi cohabitatio erit iſraelitis tanq̄ offendiculum ad cadēdum. uel ſm alios interpretes tanq̄ laqueus uenatorius ad capiendum ſeu illaqueandū animos ueſtros.

CAPVT .XXIIII.

Moſi quoq; dixit. Hactenus locutus quidem moſi eſt deus, ſed non facienda ſpecialiter a moſe ſed communiter ab omnibus/proponēda autē per moſen populo: modo mandat ſpecialiter facienda ab ipſo moſe cum quibuſdam. & propterea dicitur & moſi dixit. Aſcende ad dominum/tu ⁊ aharon/nadab ⁊ abihu ⁊ ſeptuaginta ſeniores ex iſrael: ⁊ adorabitis procul. Dictio interpretata dñm eſt nomen tetragrammaton. Erat tunc moſes cum deo, ſed non erat cum deo ipſe ſimul cum aharon & cæteris ſubiunctis. Et propterea ſenſus eſt. poſtq̄ promulgaueris leges quas dixi populo, aſcendes tu & aharon &c. ¶ Et aduerte prudens lector ꝙ nunq̄ tam in hoc mandato q̄ in executione eius quæ poſtea ſubiungetur/mentio mōtis fit. non mandatur aſcende in montem/nec in executione dicitur ꝙ aſcēderint in montem: ſed hic dicitur aſcende ad iehouah ſummum deum. Dubium tamen non eſt ꝙ de aſcenſu locali eſt ſer

mo: ut patet ex eo ꝙ ſubiungitur & adorabitis procul. hi[illegible]c enim patet mandari ꝙ moſes & aharon & duo filii aharon & ſeptuaginta ſenes aſcēdant qui[illegible]lem/ſed ſiſtant procul. Et ſi cum his collatum fuerit ꝙ deus ſuper uerticem montis ſinai appar[illegible]bat & loquebatur moſi, intelligemus ꝙ ſiſtere procul relatiue ad ſummitatem montis dicitur. & conſequenter aſcendere ad iehouah eſt aſcendere partem montis. Neſcitur autē quanta fuerit iſta montis pars. **Soluſqꝫ moſes aſcendet ad dominum.** Iuxta hebræū non habetur aſcendet, ſed appropinquabit. & repetitur tetragrammaton. Superius in cap. 19. conceſſum fuerat ut cū moſe poſſet aharon aſcendere in montem: modo autē non permittitur ꝙ aharon appropinquet cum moſe ad uerticem montis. **⁊ illi nō appropinquabunt, nec populus aſcendet cum eo.** Vide diſparitatem. populus nec appropinquat nec aſcendit: aharon & ſeptuaginta ſenes aſcendunt quidem ſed nō appropinquant: moſes autē & aſcendit & appropinquat. Et hic eſt finis ſermonis dei ad moſen quando dedit ei leges promulgandas populo.

ET venit moſes: ⁊ narrauit populo oīa verba domini atqꝫ iudicia. Auditis diuinis legibus deſcēdit moſes a mōte: & narrauit populo omnia tā uerba moralia q̃ iudicia pœnalia, nō propria ſed iehouah/ipſius ueri dei qui dat eſſe oībus. **Reſpōditqꝫ cūctus populus vna voce oīa verba domini que locutus eſt faciemus.** Accæptat populus unanimiter omnes leges, affirmando tum ꝙ illas protulit iehouah/tū ꝙ illas opere exequētur. Fidem itaqꝫ exhibēt/& opera promittūt. **Scripſit aūt moſes vniuerſos ſermones domini.** Et hic quoqꝫ eſt tetragrāmaton. Et per uniuerſos ſermones intelligo tam per eum promulgatos q̃ ore proprio a deo promulgatos. legimus enim ſcriptas a moſe etiā leges decem præcæptorū. Et cōfirmatur hic ſenſus/ex eo ꝙ ille liber quem tunc ſcripſit moſes/appellatur in hoc capitulo liber pacti. perſpicuum ſiquidem eſt ꝙ fœdus inter deum & populum præcipue conſiſtit in decem præcæptis. unde & inferius tabellæ decem præcæptorum appellantur tabellæ pacti. Et oportuit moſen ſcribere in libro pacti in capite libri decem præcæpta, tum ut integrum pactum ſimul celebraretur aſperſione ſanguinis: tum quia adhuc ei reuelatum non fuerat ꝙ deus uellet decem præcæpta ſcribere in tabellis lapideis: quod poſtea factum eſt ad perpetuam memoriam ꝙ in illis ſubſtantia pacti conſiſtit, & reliqua ſunt concomitantia & adiecta ad conſeruandum illa. **⁊ mane conſurgens.** Non dicitur & poſtridie ſurrexit mane, ſed duntaxat ꝙ ædificaturus altare & ſacrificaturus ſurrexit mane. Quod ideo dixerim, quia non eſt ſcriptum quantum temporis interceſſerit a promulgatione legum uſqꝫ ad iſtud mane: certum eſt ꝙ medium tempus fuit quo ſcripſit moſes uniuerſas ſupradictas leges/comprænhendēdo (ut par eſt credere) etiam leges ſuperius ſcriptas cap. 12. & 13. **edificauit altare domino.** Superfluit domino. Hoc eſt ſecundū altare ædificatum a moſe. primum enim ædificauerat in rephidim fugatis hamalecitis. **ad radices montis.** Iuxta hebræū habetur. **ſub monte.** ut clare intelligamus in planicie ædificatū altare immediate ſub monte ſupra cuius uerticem apparebat deus. **⁊ duodecim titulos per duodecim tribus iſrael.** Iuxta hebræum ſignificantur duodecim lapides erecti iuxta numerū duodecim tribuum iſrael. Ita ꝙ ædificauit unum altare quadratum habēs quattuor lapides erectos per ſingula latera. quattuor enim lapides in quattuor angulis & duo medii æquidiſtantes in ſingulis lateribus/conficiūt duodecim lapides erectos tanq̃ integrantes altare. materia enim omnis media erat ad implendum intercæptum uacuum. **Miſitqꝫ iuuenes de filiis iſrael.** Primogenitos filiorum iſrael qui ante inſtitutum ſacerdotium aharon/ante appropriatum ſacerdotium tribui leuiticæ ſacerdotes habebantur, intellige. nam de ipſis ſubditur ꝙ ſacrificauerunt. **⁊ obtulerūt holocauſta/immolaueruntqꝫ victimas pacificas domino.** Tetragrāmaton eſt. Duo ſacrificiorum genera obtulerunt: holocauſta uidelicet (quæ ſm omnes partes incendebantur) & pacificas uictimas, quorum pars tantū cremabatur deo/reliquis uero partibus ueſcebantur offerentes. **vitulos duodecim.** Superfluit duodecim. nec ſcribitur uitulos ſed tauros: uel ut aliis placet iuuencos. Et hoc ad ſolennitatem ſacrificii ſpectat. Quot autem fuerint/neſcitur. ¶ Si quæritur quomodo uerificatur hoc cum uerbis hamos cap. 5. in perſona dei. nunquid hoſtias obtuliſtis mihi in deſerto quadraginta annis? Solutio eſt ꝙ in deſerto fuerunt rara ſacrificia, quæ non aduerſantur ſentētiæ dei apud hamos loquentis de iugi ſacrificio & ſolitis in terra promiſſionis hoſtiis. neutrum enim horum in deſerto ſeruatum eſt annis quadraginta.

Tulit itaqꝫ moſes dimidiam partem ſanguinis/⁊ miſit in crateras. Nulla fiat uis in nomine uaſis: in hebræo tamen aiunt ſignificari malluuia. Et rationabile eſt ut uaſa fuerint argentea in tam ſolenni actu. **partem autem reſiduam fudit ſuper altare.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ dimidium ſanguinis aſperſit ſuper altare.** Clare deſcribitur diuiſio ſanguinis in duas partes æquales: dimidium aſpergendum ſuper altare/& dimidiū aſpergendum ſuper populum. **Cepitqꝫ volumen federis.** Ecce quod prius annotauimus, appellari librum hunc librum fœderis eo

ꝙ eſt uelut chirographum fœderis inter deum & populum iſrael. continet enim & promiſſa dei populo & promiſſa populi deo. Et ſignificantiſſime dicitur fœderis ſeu pacti/ad explicandum ꝙ per modum cõtractus uoluit deus promiſſiones ſuas intelligi: & ſimiliter ꝙ populus per modum contractus obligaretur ad ſeruãdum præcæpta dei, ad quæ tamen tenebatur ex eo ꝙ ſubditus erat. Et admiranda immo ſtupenda eſt dei benigniſſima ſuauitas, in hoc ꝙ quũ homo princeps ſolutus ſit a legibus & nõ teneatur niſi ex contractu/ipſe omniũ princeps uoluit promiſſiones ſuas ſubiacere contractui: ut uel ſic certiores redderet homines ꝙ implerentur promiſſa/& ipſi arctius ſe obligatos agnoſcerent ad exequendum quod promiſerunt. **⁊ legit audiente populo.** Iterum promulgat leges legendo librum/quæ prius promulgatæ erant anteq̃ ſcriberetur liber. **Qui dixerunt. omnia que locutus eſt dominus.** Tetragrammaton eſt. Et iterum acceptant fœdus, & exhibent fidem/profitendo eſſe ſermones iehouah. **faciemus ⁊ erimus obedientes.** Iuxta hebræũ habetur. **faciemus ⁊ audiemus.** Præpoſterus ordo apparet, ſed frequẽs hebraico idiomati. Poteſt tamen & prout ſonat intelligi. faciemus modo in uia ſeruanda in uia, & audiemus in terra promiſſa exequenda ibi. iterũ enim promittunt quod prius promiſerant. **Ille vero ſumptum ſanguinem reſperſit in populum: ⁊ ait. hic eſt ſanguis federis quod pepigit dominus vobiſcum ſuper cunctis ſermonibus iſtis.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **ecce ſanguis pacti quod pepigit iehouah vobiſcũ ſuper cuncta verba iſta.** Aſpergendo populum dimidio ſanguinis ſeruato in malluuiis/dicit. ecce ſanguis pacti inter ſummum deum & uos/ſuper contenta in hoc libro quæ pluries audiſtis. Humano ſiquidem more firmitas pacto adhibetur. quum enim arctiſſimum aliquod fœdus inter ſeſe confirmare uolunt homines, cõmunione ſanguinis (uel humani uel hoſtiæ ſacræ) mixti uino id faciunt: ut ex communione in uno eodemq; ſanguine unus atq; idem omnium eorum animus/comprobetur firmus atq; ſtabilis habeatur. Iuxta hunc morem (qui frequẽtior forte apud antiquos erat) aſſumptus eſt ſanguis uictimæ diuinæ quaſi ſanguis dei/qui eſt princeps in hoc pacto, & æquis portionibus diuiſus in duas partes: & altera aſperſum eſt altare uice dei/& altera aſperſus eſt populus. ut ex communione unius atq; eiuſdem ſanguinis diuini/firmaretur ſolenniter pactum inter deũ & populũ. & propterea moſes dicit ecce ſanguis pacti iehouah uobiſcum. Et niſi ſolennitas iſta in firmãdis pactis nota tunc fuiſſet cõmuniter populo, nõ demõſtratiue dixiſſet moſes populo ecce ſanguis pacti iehouah uobiſcum.

Aſcenderũtq; moſes ⁊ aharon/nadab ⁊ abihu ⁊ ſeptuaginta de ſenioribus iſrael. Ecce executio mandati a deo moſi ut cum aharon & aliis aſcenderet. **Et viderunt deum iſrael.** Et ſcribitur non iehouah ſed elohe iſraelis. Textus clare ſonat ꝙ uiderunt deum iſraelis. qua autem uiſione uiderint/non dicitur: nec dicitur ſub qua ſpecie deum uiderint. certum eſt enim ꝙ non uiderunt deum in ſeipſo: quoniam hoc eſt proprium beatorum. Et ad hoc inſinuandum ſcripſit moſes ꝙ uiderunt elohe iſraelis/& non ſcripſit ꝙ uiderunt iehouah: hoc enim eſt nomen diuinæ eſſentiæ, illud autẽ eſt nomen officii. ut intelligamus ꝙ uiderunt deum in ſpecie ſummi iudicis. **ſub pedibus eius quaſi opus lapidis ſaphyrini, ⁊ quaſi celum quum ſerenum eſt.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ ſub pedibus eius ſicut opus lateris ſappir, ⁊ ſicut proprietatem celorum in mundicia.** Narratur ꝙ non ſolum uiderunt elohe iſraelis, ſed ꝙ etiã uiderunt pauimentum ſub pedibus eius tanq̃ ſtratum lateribus ſaphyrinis/& tanq̃ cœlos quum apparẽt nobis mundi. Non eſt perſpicuum an de cœlis ſimul cum ſtellis an de cœlis ſolis ſit ſermo: ex eo tamen ꝙ nulla ſit ſtellarũ mentio, innuitur ꝙ ad augendũ colorẽ ſaphyri adiunxerit colorem cœli apparentem quum nulla immundicia nobis offuſcatur. Et hinc apparet ꝙ uiſio illa fuerit uel imaginaria uel exteriori uiſu. nam ex parte elohe uiſi deſcribuntur pedes/ad inſinuandum ꝙ ſub ſpecie iudicis quaſi hominis uiſus eſt: & ex parte loci tanq̃ artis opus/pauimentum lateritium non ex luto ſed ex ſaphyris uiſum eſt. iſtæ nanq; ſimilitudines corporearum rerum inſinuant ꝙ uel imaginaria uel exterior fuerit uiſio. **Nec ſuper eos qui procul receſſerant de filiis iſrael miſit manum ſuam.** Iuxta hebræũ habetur. **Et ad primates filiorũ iſrael non miſit manum ſuam.** Primates appellantur moſes aharon & filii & ſeptuaginta ſenes. Et mittere manum metaphorico ſermone ſumitur: & ſignificat percutere ſeu affligere. Et hinc inſinuatur ꝙ uiſio illa fuerit ſm exteriorem uiſum. nam nõ exiſtimabatur ꝙ uidens deũ imaginaria uiſione pateretur mali aliquid, ſed putabatur ꝙ uidẽs deum exteriori ſenſu moreretur: ut ex pluribus ſcripturæ locis apparet. & ad narrandũ ꝙ nullũ malum euenit iſtis uidentibus deum exteriori ſenſu, dicit ꝙ deus non miſit manum ſuam læſiuam ad primates filiorum iſrael qui uiderunt ipſum. Et ad hoc magis explicandũ ſubiũgitur. **Et viderunt elohim ⁊ comederũt ⁊ biberunt.** Significatur enim ꝙ non ſolũ euaſerũt læſionem in corpore/ſed penitus omnẽ pœnalitatem (puta magni timoris/ſeu ꝙ ſemianimes fuerint redditi) dicendo ꝙ ſic uiderũt elohim ꝙ tanq̃ omnino incolumes & comederũt & biberũt. Non ꝙ in illa parte montis in qua adorauerunt

Digitized by Google

& uiderunt elohim comederint & biberint: ſed ꝙ ex tali uiſione nō impediti ſunt quin libere comederent & biberent. Et nihilominus quia rationi conſentaneum eſt ut hæc adoratio & uiſio fuerit mane ante horam prandii, intelligi poteſt ſignificatus etiam reditus in caſtra ad comedendum & bibendum. ¶ Hanc apparitionem intelligo fuiſſe illam cuius moſes in deut. 33. cap. meminit/& cuius meminit dauid in pſal. 68. Et uere quadrat ut deus in ſpecie ſummi iudicis uniuerſorum/cum ſanctorum angelorum infinito apparatu uiſus fuerit, ſed moſes hic ſolius ſpeciei iudicis & pauimenti meminit: ut ex iſtis manifeſtatis reliqua intelligeremus quæ poſtea in deuteronomio explicauit clare/dicens ꝙ filiis iſrael deus apparuit cum ſanctorum millibus.

Dixit autē dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. ex quo innuitur ꝙ interno ſermone allocutus poſt reditum fuerit moſen. **aſcende ad me in mōtem & eſto ibi.** Mandat non ſolum aſcendere in montem ſed morari in eo. & hoc ut moſes diſponat de agendis interim ꝙ ipſe erit in monte/ne improuiſa populo contingat mora moſis in monte. **daboq̧ tibi tabulas lapideas & legē ac mādata que ſcripſi/ad docendū eos.** ¶ **Surrexeruntq̧ moſes & ieboſuah miniſter eius.** Iſte eſt iehoſuah qui fuerat dux in prælio contra hamalecitas: hunc duntaxat aſſumpſit ſecum moſes aſcenſurus in mōtem. Et dicitur miniſter eius, quoniam erat domeſticus ſeruitor eius quemadmodum magnus cubicularius principis. Et dicendo ſurrexerunt, innuit ꝙ mane ſurrexerint a ſomno ad hoc ut aſcenderent. **Aſcēdensq̧ moſes in montem dei/ſenioribus ait.** Iuxta hebræū habetur. **& aſcendit moſes ad montē elohim & ad ſenes dixit.** Vide frequētiam præpoſteri ordinis. nam prius allocutus eſt ſenes & poſtea aſcendit. **expectate hic.** Iuxta hebræum habetur. **ſedete nobis in iſto/uſq̧quo reuertemur ad vos.** Duo hinc habentur. Alterum ꝙ cum moſe aſcendit iehoſuah: alioquin non diceret uſq̧quo reuertemur ad uos. Alterum ꝙ moſes monet ut quieſcant in eo quod acceperant: hoc eſt in inſtitutis acceptis/in ſtatu in quo erant. Et addidit nobis obſecrando/hoc eſt intuitu noſtro: tanq̄ ſpiritus loqueretur timendo inopinatum euentum. non enim quieuerunt in illo ſtatu, nulla ratione habita moſis & iehoſuah ducis eorū in bello. **Habetis aharon & hur vobiſcum: ſiquid natum fuerit queſtionis/referetis ad eos.** De arduis hoc eſt intelligendum, ſi inſtituti iam erant iudices ad cōmunes cauſas de quibus ſermo habitus eſt cap. 18. **Cumq̧ aſcēdiſſet moſes.** Iuxta hebræū habetur. **Et aſcendit moſes ad montem.** Bis ſcribitur iſte aſcenſus: ſemel ad narrandum geſta in initio aſcenſus/hoc eſt quum aſcenſurus eſſet: & iterum ad narrandum factum ſubſecutum aſcendendo. hoc enim factum ſubiungitur/dicendo. **& operuit nubes montem/& habitauit gloria domini ſuper ſinai.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **honor iehouah ſuper montem ſinai.** Duo effecta narrantur. alterū ꝙ nubes operuit montem: alterum ꝙ honor iehouah erat ſuper uerticē mōtis. Intellige (ut ſequentia teſtantur) ꝙ moſes cum iehoſuah aſcendit in montem choreb, qui eſt quædam pars montis ſinai. & propterea uerificatur bis dictū ꝙ moſes aſcendit in montem/& ꝙ ibi ſubſtiterunt uidentes reliquū montis uerſus ſuperius opertū nube & gloriā dei apparentē ſuper uerticē mōtis. **Et texit illum nubes ſex diebus: ſeptimo autē die uocauit eū dominus de medio nubis.** Dixerat operuiſſe nubem montem: ſubiungit modo tempus quo ſubſtitit moſes uidens mōtem opertum nube. ad hoc enim narratur ꝙ nubes ſex diebus operuit montem/& ꝙ die ſeptimo uocauit iehouah ex intimis nubis moſen: ut intelligamus ꝙ ſex diebus ſubſtitit cum iehoſuah moſes, & die ſeptimo diuina uox ſenſibiliter tanq̄ in intimis nubis formata/audita eſt uocans moſen. **Erat autem ſpecies glorie domini quaſi ignis ardens ſuper verticem montis in conſpectu filiorum iſrael.** Iuxta hebræū habetur. **Et aſpectus honoris iehouah ſicut ignis conſumens in vertice mōtis oculis filiorum iſrael.** Dicendo ſicut ignis/inſinuat ꝙ non erat uerus ignis ſed erat ſimilitudo ardentis ignis, quemadmodum linguæ igneæ quæ apparuerunt apoſtolis. In capite ergo montis erat hæc ſimilitudo ignis quæ uidebatur a filiis iſrael exiſtētibus in caſtris: inferiores autem partes montis opertæ erant nube. **Ingreſſusq̧ moſes in medium nebule aſcendit in montem.** Iuxta hebræū habetur. **Et venit moſes intra nubem & aſcendit in montem.** Hinc clare apparet ꝙ moſes ſubſtiterat extra partem montis opertam nube: & ꝙ non niſi uocatus auſus eſt ingredi nubem die ſeptimo, & tunc aſcendit ſub nubē. Quod ideo dico quia ſcriptura non dicit ꝙ aſcenderit ad cacumen montis: quod tamen colligitur ex forma mandati diuini/aſcende ad me in montē & eſto ibi. dicēdo ſiquidē ad montē ad me/mādat ut uſq̧ ad ipſum aſcēdat. & quū ipſe eſſet in uertice mōtis, cōſequens eſt ut moſes aſcēderit ad ſummitatem montis: immo ad hoc inſinuandū interpoſita eſt deſcriptio loci gloriæ dñi inter uocationē moſis & executionē. **& fuit ibi quadraginta diebus & quadraginta noctibus.** Non eſt quærēda ratio numeri: quia diuini miraculi opus fuit. Nec eſt quærendū quid fecerit: quia perſpicuū eſt cōtemplationi uacaſſe. immo minus dico: quia ſequētia monſtrāt ipſum raptū in ſpiritu abſtractū ab uſu ſenſuū in contemplatione diuina abſorptum.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton, ad ſignificandum ꝙ infraſcripta ab ipſo ſummo deo reuelata ſunt. Nec eſt dubium ꝙ locutio iſta fuerit intellectualis. Loquere filijs iſrael/ vt tollant mihi primitias. Iuxta hebræū habetur. eleuationem. Quod offerebatur deo appellatur eleuatio, tum ab actu eleuandi quum offerebatur deo eleuatis manibus. tum a dignitate: quia ex re profana eleuabatur in rem diuinā. res enī deo oblata/ in diuinum tranſlata eſt ordinē. Ab oī hoīe qui offert vltroneus accipietis eas. Iuxta hebræū plus explicatur. Ab omni hoīe qui ſponte volet ipſe cor eius / accipietis eleuationē meam. Conditiones offerētis deo deſcribūtur ab ipſo deo duæ. altera ꝙ ſponte uelit: altera appoſitiue ꝙ cor eius uelit. uult enim ꝙ non ſolū ſpōte ſed ex intimo corde uelit offerre quicunq; offert. Et dicendo accipietis/ docet miniſtros eccleſiaſticos ut non niſi a talibus accipiant oblationes. per hoc enim excludit non ſolum extortas & minus ſpontaneas/ ſed etiam minus lætas oblationes. Hec ſunt autem que accipere debetis: aurum & argētum & es & hyacinthum & purpuram/ coccumq; bis tinctum. Superfluit bis tinctum. & byſſum & pilos caprarū & pelles arietum rubricatas/ pelleſq; hyacinthinas. Iuxta hebræū habetur. & pelles techaſim. hoc eſt taxorum ut quidam interpretantur: uel animalium quorundam maculoſas habentium pelles tanq̄ naturaliter pictæ pelles ſignificantur. & ligna ſittim. Aiunt hebræi nonnulli ſignificari ligna magnarum cedrorum. An uerum ſit neſcio. rationabile tamen eſt ut ſignificentur ligna magnarum arborum in illis regionibus: utpote ex quibus cōſtructum eſt etiā tabernaculum. Ita ꝙ ſinguli aſſeres erant decem cubitorum ſm longitudinem & unius ac dimidii cubiti ſm latitudinem: ut in ſequenti patet capitulo. oleum ad luminaria concinnanda/ aromata in vnguentum/ & thymiamata boni odoris: lapides onychinos & gemmas ad ornandum ephod ac rationale. Nomina ſunt eorum quibus induebatur ſacerdos. primum amictus erat humerorum: alterum amictus erat pectoris. Et in hebræo illud humerale/ hoc pectorale uocatur: de quibus erit ſermo diffuſus.

Facientq; mihi ſanctuarium, & habitabo in medio eorum. Iuxta omnem ſimilitudinem tabernaculi quod oſtendam tibi & omnium vaſorum in cultum eius/ ſicq; facietis illud. Iuxta hebræū latius habetur. Sicut omnia que ego faciens videre te/ ſimilitudinem tabernaculi & ſimilitudinem omnium vaſorum eius, & ſic facietis. Non ſolū dixit ſed monſtrauit deus formam tabernaculi (hoc eſt templi mobilis) & omnium uaſorum eius/ hoc eſt omniū contentorum in eo & pertinentium ad illud. more enim hebræo uaſis nomen, cōmuniſſimum eſt. Arcam de lignis ſethim compingite. Iuxta hebræum habetur. Et facient thecam de lignis ſittim. Dicendo thecam/ proculdubio integrā ſignificat thecam. Quod ideo dixerim/ ne quæras de operculo thecæ: ſicut non quæris de fundo nec de lateribus eiuſdem. manca ſiquidem fieret ſi quid omitteretur. Vnde tam longitudo q̄ latitudo cū altitudine deſcribitur/ ut aſſerū omnium menſura haberetur. cuius longitudo habebit cubitos duos & ſemiſſem/ latitudo cubitum & dimidium/ altitudo cubitum ſimiliter ac ſemiſſem. Et deaurabis eam auro mundiſſimo. Iuxta hebræū plus habetur. Et veſties eam auro mundo intus & foris. Ad deaurandum ſat fuiſſet foliis auri colorare eam: ſed mādatur ut ueſtiatur laminis aureis intus & extra. ſic enim intelligūt propter uerbum ueſtiendi tam hic q̄ ubiq; inferius. Quod apud me nō eſt certum. neq; enim credo uniuerſos aſſeres ueſtitos laminis aureis: quamuis exponendo ſequar alios. facieſq; ſupra coronā auream per circuitum. Iuxta hebræū habetur. & facies ſuper eam limbum auri in circuitu. Non ligneum auro ueſtitum ſed aureum ornamentum hoc erat ſuper thecā circumcirca. De figura aūt eius in litera nihil dicitur. & ideo nulla habetur ratio unius figuræ magis q̄ alterius, niſi quatenus artis opificio conſonat magis una q̄ altera. Et quattuor circulos aureos. Iuxta hebræū habetur. Et fundes ei quattuor anulos auri. Fuſorio operę fieri debebant iſti anuli aurei. & dabis ſuper quattuor angulos eius. Præpoſitio ſuper/ ſignificat ſitum ſuperioris partis cuiuſlibet anguli. mādatur enim ꝙ non ponantur iſti circuli in inferioribus partibus angulorum quæ ſunt iuxta fundum thecæ: ſed in ſuperioribus partibus angulorum quæ ſunt iuxta operculum thecæ. & duos anulos ſuper latus eius vnum, & duos anulos ſuper latus eius ſecūdum. Latera thecæ frequenti uſu conſueuimus appellare partes thecæ extremas ſm longitudinem: & ideo proculdubio intelligendum eſt ꝙ in angulis ex ea parte qua terminant longitudinem thecæ/ affigendi erant circuli iſti. Ita ꝙ theca uehebatur ſm latitudinem ſic ꝙ anterior pars qua aperiebatur obuiaret occurrenti. Et hoc ad dignitatē ſpectabat: ne tanq̄ oneraria theca ſm longitudinem portaretur. ¶ Facies quoq; vectes de lignis ſittim: & operies eos auro. inducesq; per circulos qui ſunt in arce lateribus vt portetur in eis: qui ſemper erunt in circulis/ nec vnq̄ extrahentur ab eis. ¶ Ponesq; in arca teſtificationem quam dabo tibi. Tabulas decē præceptorū appellat teſtificationē ratione officii: quia ad officiū teſtificandi fœdus inter deū & populū ponebātur in theca.

Digitized by Google

Facies & propitiatorium de auro mundo: duos cubitos & dimidium tenebit lõgitudo eius/ & cubitum ac ſemiſſem latitudo. Tabula hæc erat nõ lignea ſed aurea/æqualis tam ſm longitudinem q̄ ſm latitudinem dictæ thecæ. Et quoniam nihil dicitur q̄ groſſa eſſet, intelligentiæ humanæ relinquitur ut ſic eſſet groſſa ne tenuitate flecteretur/hinc & inde tantummodo ſuſtentata. ⁋ **Duos quoqꝫ cherubim aureos & productiles facies.** Hebraica dictio eſt cherubim. & ſignificat magnos, non quantitate molis ſed uirtute ſeu potẽtia ſeu ſciẽtia & hmõi. Et angelis appropriatur: quia uere ſunt magni magnitudine ſpirituali tũ naturæ tũ ſcientiæ tum potentiæ. Et ambo iſti nõ lignei ſed aurei erant. Nõ opere fuſorio ſed malleo aurum ducẽdum erat ad faciẽdũ has ſtatuas. mirabileqꝫ apparet opus ut nulla eſſent fruſta ſtatuæ, ſed ex integro fieret ſtatua ductilis. **ex utraqꝫ parte oraculi.** Iuxta hebræũ habet̃. **a duabus extremitatibus propitiatorij.** Intellige extrema propitiatorii/hoc eſt extrema longitudinis: quemadmodum de lateribus thecæ dictum eſt. **Et facies cherub unum ab extremitate hinc, & cherub unum ab extremitate hinc propitiatorij.** Diſtribuit cherubim hinc & hinc. prius enim abſqꝫ diſtributione dixerat ad duo latera: modo ſuũ cuiqꝫ extremũ deputat. **Facietis cherubim ſuper duas extremitates eius.** Applicatio ſignificatur cherubinorum ad extremitates propitiatorii illis deputatas. Et eſt ſermo de applicatione ad ſuſtentãdum propitiatorium. Præpoſitio autẽ ſuper ſignificat ꝙ propitiatorium non erat locandum ſuper capita cherubinorum: ſed ꝙ ipſi cherubini ſm partem eorũ ſuperiorem eſſent eminentiores propitiatorio. Hũc autẽ eſſe ſenſum literalem ipſe contextus inſinuat. nam primum duos deinde a duobus lateribus poſtea diſtribuit, & demum applicauit eoſdem. **extendentes alas.** Iuxta hebræũ plus habetur. **& erunt cherubim extenſores alarum ad ſuperna.** Alas expanſas non ad latera dextrũ & ſiniſtrũ ſed uerſus partes ſuperiores præcipit fieri. **& operientes oraculum.** Iuxta hebræum habetur. **tegentes in alis ſuis ſupra propitiatorium.** Quia diuerſimode intelligi poteſt ſitus alarum expanſarum ad ſuperiora, determinatur ut ſitus ſit talis ꝙ internæ ſuperficies alarũ ſint uerſus propitiatorium. talis enim ſitus ſignificatur dicendo tegentes in alis ſuis ſupra propitiatorium. Officium enim tegendi cõuenit alis ſm internas ſuperficies. & propterea ab officio tegendi deſcribitur expanſarum alarum interna ſuperficies uerſus propitiatorium: ita ꝙ umbra earum erat directe ad tegendum propitiatorium hinc & inde. **Reſpicianteqꝫ ſe mutuo verſis vultibus in propitiatorium.** Iuxta hebræũ habetur. **Et facies eorum vir ad fratrem ſuum/ad propitiatorium erunt facies cherubim.** Iunge hæc duo ſimul (uidelicet ꝙ facies cherubinorum erant ſic ſituatæ ꝙ altera uerſus alteram & ꝙ ambæ uerſus propitiatorium) & manifeſte penſatis antedictis perpendes ꝙ propitiatorium erat medium inter duos cherubinos ſm lineam rectam. ita ꝙ duo cherubini non ex obliquo non torquendo collum ſed ſm rectam lineam mutuo ſe reſpiciebant & propitiatorium medium inter eos. ⁋ Et caue ne fallaris ex ſitu cherubinorum deſcripto. 3. reg. 6. quoniã ſalomon non fecit cherubinos illos iuxta deſcriptionem moſis hic mandatã. Vt conuincitur tum ex eo ꝙ fecit illos ligneos: quũ hic præcipiãtur aurei. tum ex eo ꝙ inter duos cherubinos fecit diſtantiam decem cubitorum: quum tamen propitiatoriũ duorum cubitorũ & dimidii eſſet, & iuxta latera medii propitiatorii eſſe deberẽt cherubini. Et ex hac litera dicẽte uir ad fratrẽ ſuũ/inſinuatur ꝙ figuræ humanæ erãt cherubini. **Quo operienda eſt archa.** Iuxta hebræũ habetur. **Et dabis propitiatorium ſuper thecam de ad ſuperna.** Locus propitiatorii definitur. in qua definitione ſi diceretur ſuper thecam/forte intellexiſſes ꝙ immediate ſuper thecam (hoc eſt tangẽdo thecam) locaretur: ſed ſenſum hũc manifeſte excluſit adiungendo ad ſuperna. ut utrunqꝫ dicendo (uidelicet ſuper thecã ad ſuperna) manifeſtaret ꝙ ſupra thecam quidem ſed non tãgendo ſed eminentius locaretur. Et rurſus ſi dixiſſet ſuper thecam ad ſuperna, intellexiſſes forte ꝙ eminentius quidem perpendiculariter tamen ſuper thecam propitiatorium locaretur: fauẽte huic ſenſui æqualitate propitiatorii & thecæ ſm longitudinem & latitudinem. ſed hic ſenſus excluditur adiungendo præpoſitionem de/dicendo de ad ſuperna. Ordo enim motus aſcenſus & deſcẽſus inter ſuperficiem thecæ & locum propitiatorii inſinuatur: ut uidelicet ex propitiatorio deſcenderetur ſuper thecam & econuerſo ex theca aſcenderetur ad propitiatoriũ: quemadmodũ ex gradu ſuppedaneo aſcẽditur ad ſedem & econuerſo ex ſede deſcenditur ad gradum ſuppedaneum. huiuſmodi enim locorum ordo ſignificatur dicendo ſuper thecam de ad ſuperna. Nec nos huiuſmodi ordinem confingimus: ſed hunc eſſe ſenſum literæ teſtimonio ſacræ ſcripturæ cõprobamus. in pſalmo enim. 99. clare dicitur adorate ſcabellũ pedum eius/loquẽdo ad literam de hac theca. & in pſalmis. 80. & 99. dicitur deus ſedens ſuper cherubim. erat igitur theca tanq̄ ſcabellum ſuppedaneum ſedenti ſuper propitiatorium ſuſtentatum a cherubinis. ⁋ Nec obſtat diſſenſio inter hebræos de præpoſitione ad/nonnullis illam hic negantibus: quia neutra pars ſenſus fundatur ſuper præpoſitionem ad. ſed ſitus eminens propitiatorii ex repetito de ſuper poſt ſuper thecam/ordo autem ex

Digitized by Google

adiuncto de habetur cum autoritate pſalmorum. Et cherubini erant nõ habentes pedes ſuper thecam: ut conuincitur ex hoc ꝙ propitiatoriũ oportuiſſet eſſe minus longum q̄ ipſa theca, tanto minus quantum occupatum fuiſſet thecæ hinc & inde a cherubinis. Sed ſtabãt ſuper pauimentum iuxta poſteriores partes laterũ thecæ ſuſtentãtes propitiatoriũ/ita ꝙ ſi quis ſediſſet in propitiatorio pedes habuiſſet ſuper thecam: & alæ cherubinorum hinc & inde expanſæ ac eleuatæ ad ſuperna erant uelut ſpondæ ſedis diuinæ. Deus enĩ infigurabilis in ſede ſic diſpoſita adorari uoluit, ad exterminandum idolatriam/& docendum ꝙ ipſe infigurabilis omnino eſt. **In qua pones teſtimonium quod dabo tibi.** Non eſt repetitio ſed manifeſtatio excellentiæ propitiatorii relatiue ad thecam quanuis continentem diuinum teſtimonium tabularum decem præceptorum.

Unde precipiã & loquar ad te (ſupra propitiatoriũ ſcilicet) ac de medio duorũ cherubim qui erũt ſuper arcã teſtimonij/cũcta que mãdabo per te filijs iſrael. Iuxta hebræũ habetur. **Et ero paratus tibi ibi: & loquar tecum, deſuper propitiatorium/de intra duos, cherubim qui ſupra thecam teſtificationis/omnia que precipiam tibi ad filios iſrael.** Ne uanum reputaretur propitiatorium, daclarat deus ꝙ ipſe non in illo contentus ſed ſuper illud/a ſupernis paratus erit ad officium audientiæ. Et ſpecialiter dicit tibi/acſi apertius dixiſſet. non oportebit te uenire in hunc montem ſinai ad conſulendum me, ego enim facto propitiatorio ero ibi paratus ad audiendum te. Humano more loquitur deus/more principis ſtatuentis locum audiẽtiæ. ubi etiã clare uides ſitum propitiatorii inter duos cherubinos. Quod autem dicitur de cherubinis qui ſuper thecam/intellige non ſuper thecam habentes pedes: ſed ſupra thecam/hoc eſt eminentiores theca. immo quum theca eſſet altitudinis unius cubiti & dimidii duntaxat, crura cherubinorum cum omnibus ſuperioribus partibus erant ſupra thecam. probatũ eſt enim ex ipſa longitudine propitiatorii quod erat inter cherubinos/nõ poſſe intelligi ꝙ cherubini haberent pedes ſuper thecam: & eadem ratione nec genua.

Facies & menſam de lignis ſittim. Deſcripto opificio thecæ cum propitiatorio/deſcribitur opificium menſæ propoſitionis. **habentem duos cubitos longitudinis/& in latitudine cubitum/& in altitudine cubitum ac ſemiſſem.** Intellige altitudinem pedum menſæ. pedes enim menſæ nõ erant ſeparati a menſa, ſed erant de integritate menſæ tanq̄ partes ipſius. ita ꝙ unico motu mouebatur mẽſa ſimul cũ pedibus quattuor. **& inaurabis eam.** Iuxta hebræũ habetur. **& veſties eam auro mundo.** erat enim ueſtienda laminis aureis. Verũ aduerte ꝙ theca ueſtita eſt auro intus & extra: de menſa aũt non dicitur ꝙ ueſtiatur auro ſuper & ſubtus, ſed duntaxat ueſties eam auro. propter quod ambiguũ relinquitur an inferior ſuperficies mẽſæ eſſet ueſtienda auro. Crediderim ego omni ex parte ueſtitam auro quemadmodũ & pedes eius. **Faciesq́ illi labium aureum per circuitum.** Quod interpres appellauit labium/planius appellatur limbus. Nec dicitur ꝙ limbus fiat ſuper menſam circumcirca/quemadmodum deſcriptus fuerat limbus thecæ: ſed dicitur & facies illi limbum circumcirca. Intelligo itaq; hunc aureum limbum circumcirca non ſuper menſam ſed applicatum menſæ: ita ꝙ augebat longitudinem & latitudinẽ eius. De figura autẽ eius nihil dicitur. **& ipſi labio coronam interraſilem altã quattuor digitis/& ſuper illam alteram coronam aureolam.** Iuxta hebræũ habetur. **& facies ei clauſuram quattuor digitorum in circũitu/& facies limbum auri clauſure eius in circũitu.** Nihil hic dicitˀ de corona aliqua nec de figura aliqua. ſed materia clauſuræ & materia limbi uidetur diuerſa: quoniã limbus etiã iſte aureus deſcribitur: clauſuræ autẽ materia nulla manifeſtatur. propter quod crediderim ſubintelligi ꝙ clauſura ſit lignea ueſtienda tamen auro tanq̄ pars menſæ. Menſura autẽ quattuor digitorum/proculdubio intelligenda eſt ſm altitudinem & latitudinem. an autẽ ſm profunditatem undiq; eſſet quattuor digitorum nihil dicitur: ipſa tamen turpitudo ſuadet partem negatiuam. turpis enim apparuiſſet menſa unius tm̃ cubiti ſm latitudinem/clauſa circumcirca muro groſſo quattuor digitis. Intelligẽdum itaq; uidetur ꝙ clauſura hæc lata quidem inferius & ſimiliter alta erat quattuor digitis/hoc eſt quãtum lata eſt manus: ſed groſsitudo eius fabrili arte diuerſis ordinibus cœlata. Dicẽdo itaq; & facies ei/pronomen ei menſam demonſtrat: quia menſa claudenda præcipitur circumcirca ne aliquid poſsit ex menſa elabi. Et huic clauſuræ alter limbus aureus circumcirca apponendus mandatur. nec ſcribitur cuius figuræ erat limbus. Quocirca ſi diligentius perſpiciatur/menſa iſta componebatur ex quattuor partibus: uidelicet ipſo corpore menſæ/ſua clauſura circũcirca/& duobus limbis aureis: quorum alter ambiebat corpus mẽſæ/alter uero ambiebat clauſuram. Hæc erat ſuperior menſæ diſpoſitio: de inferiore autẽ eius diſpoſitione ſubiungitur. **Quattuor quoq́ circulos aureos preparabis.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **Et facies ei quattuor anulos auri.** Et intelligendum uidetur quemadmodum ſuperius dictum eſt/opere fuſorio. **& pones eos in quattuor angulis eiuſdem menſe per ſingulos pedes ſubter coronam.** Iuxta

hebræum

hebræum habetur. ⁊ dabis anulos ſuper quattuor angulos, qui quattuor pedibus eius e regione clauſure. Si exacte hæc cõſiderentur, apparebit ꝙ mẽſa ſubtus erat ſic diſpoſita ꝙ pedes quattuor nõ erant in poſtremis partibus extremitatum menſæ/ſed aliquantulũ menſæ hinc & inde ſupererat ultra pedes: & ꝙ iſtis portionibus menſæ erant ſubtus in quattuor angulis affixi anuli quattuor/e regione reſpondentes clauſuræ in ſuperiori ſuperficie exiſtenti. ſic enim locatis anulis uerificatur ad literam ꝙ erant contra clauſuram/uerificatur ꝙ erant in quattuor angulis/uerificatur ꝙ erant in angulis qui pedibus quattuor ſupererant/uerificatur & ſuauis uectio menſæ. nam uectibus intra anulos ſic ſituatos miſsis/ſuauiſsime menſa portabatur. Nec te moueat ꝙ dicitur ſuper angulos: quia licet ſubter menſam eſſent, affixio tamen fiebat ſuper angulos/hoc eſt in ſuprema parte angulorum ex oppoſito ad clauſuram. Erunt circuli aurei, vt mittantur vectes per eos ⁊ poſſit menſa portari. Iuxta hebræũ habetur. erunt anuli domus vectibus ad portandum menſam. Officium anulorum deſcribitur ꝙ erunt domus (hoc eſt loca propria) uectibus quibus portabitur menſa. Ipſos quoq; vectes facies de lignis ſittim, ⁊ circundabis eos auro: ⁊ portabitur in eis menſa.

Parabis ⁊ acetabula ac phialas ⁊ thuribula ⁊ cyathos. Iuxta hebræũ quattuor uaſorum genera habẽtur: ſed interpretes diſſentiũt ita ut non poſsim percipere qualia fuerint hæc uaſa. niſi tertium quod ſignificat medios calamos: hoc eſt uas aureum ad ſimilitudinem dimidiæ cannæ ſciſſa groſsitudine cannæ in duas partes æquales. Eſt & aliud certum in textu hebraico ꝙ ſingulis nominibus uaſorũ apponitur pronomen eius/ad ſignificandum ꝙ omnia hæc uaſa erant uaſa eius/hoc eſt menſæ illius. & omnia ſignificãtur in numero plurali. Ingenue fateor me neſcire diuinare tum formas uaſorum, tum (quod magis urget) officia uaſorum opportuna huic menſæ. crediderim tamen ꝙ erant uaſa ad panes menſæ & ad thus eiuſdem opportuna. Quæ tamen interpretatio propius accedit ad hebræũ/uidetur hæc. Et facies ſcutulas eius/⁊ coclearia eius/⁊ calamos medios eius/⁊ mundatoria eius. in quibus offerenda ſunt libamina. Iuxta hebræũ habetur. quibus parabitur in eis. Ecce officia uaſorum: uidelicet ꝙ in eis parabitur/proculdubio panis proponendus cum thure. hæc enim omnia aurea eſſe debebant pro reuerentia diuina. ¶ Et mundatoria quidem non eſt difficile intelligere ad officium mundandi panes infra hebdomadam. Calamos quoq; medios ſm̃ groſsitudinem cannæ aiunt ſupponi debere panibus ne panes calidi ſuper menſam auream cõtraherent aliquid indecens. uitabatur enim hoc/intercæpto aere ſub panibus quanta erat altitudo ſemicalami ſm̃ groſsitudinem. Cocleariorum autem & ſcutularum officia libenter diſcerem. Ex auro mundo facies ea: ⁊ pones ſuper menſam panes propoſitionis in cõſpectu meo ſemper. Iuxta hebræum habetur. ⁊ dabis ſuper menſam panes facierũ faciebus meis iugiter. Duodecim panes iuxta numerum filiorum iſrael ſingulis ſabbatis renouati quare appellentur panes facierum/non facile patet. forte notati erant faciebus ſeu characteribus duodecim filiorum iſrael: ita ut iugis eſſet quaſi aſsiſtentia filiorum iſrael coram deo. Et forte denominatione extrinſeca nuncupantur panes facierum a diuina facie. erant enim ſemper tanq̃ ante faciem dei. ita ut appoſitiue litera intelligatur/panes facierum appoſitiue faciebus meis. Facies enim apud hebræos caret numero ſingulari. & propterea deus dicit faciebus meis/hoc eſt faciei meæ.

Facies ⁊ candelabrum ductile ex auro mundo. Tranſitur ad deſcribendum candelabrum ſeptem lucernarum. & non fuſorio opere decernitur efficiendum candelabrum, ſed ex auro ducẽdo ui mallei. haſtile eius ⁊ calamos/ſcyphos ⁊ ſpherulas ac lilia ex ipſo procedẽtia. Iuxta hebræum nõ ſcribitur lilium in ſpecie/ſed flos in genere in tota iſta materia. Sex calami egredietur de lateribus: tres ex vno latere ⁊ tres ex altero. Tres ſcyphi quaſi in nucis modum per calamos ſingulos. Iuxta hebræũ habetur. Tres calices amygdalati in calamo vno. Vbi ſcito ꝙ dictio hebraica ſignificans poculum optime interpretatur calix/ad exprimẽdum poculum cum pede. ita tamen ꝙ nomine calicis intelligamus poculum habens pedem abſq; differentia figuræ. In hodiernum enim uſq; diem in fornice titi apparet candelabrum hoc ſculptum ut ductum eſt ſub triumpho: & apparent ibi calices diuerſarum figurarum. & apparent amygdalati: hoc eſt non habentes ſuperficiem planam ſed in cõcauas conuexasq; diſtributam partes tanq̃ amygdalas. Et ſic in tota iſta materia intellige ſcyphos inſtar nucis apud uulgatam æditionem. ſpherulaq; ſimul ⁊ lilia: ⁊ tres ſimiliter ſcyphi inſtar nucis in calamo altero/ſpherulaq; ⁊ lilia. Iuxta hebræũ habetur in numero ſingulari. ſpherula ⁊ flos. Et propterea in quæſtionem uerſum eſt an cuilibet calici reſponderet una ſphærula & unus flos/an eſſent tres calices cum una ſphærula & uno flore. Pulchritudini magis quadrat ut cuilibet calici adiuncta ſit ſphærula cum flore. Iſti tamen calices decem & octo in iſtis ſex hinc & inde calamis/non apparent in illo ſculpto candelabro. & forte quando conſtructum fuit ſecundi templi candelabrum/deſueuerat huiuſmodi ornatus haberi pro ornatu: & cõformando ſe tempori con

Digitized by Google

ſtruxerunt iſtos ſex calamos cum ſphærulis & floribus abſq; huiuſmodi poculis. ita ꝙ loco poculorum ſimplices calamos conſtruxerunt. tale enim apparet candelabrum ſculptum. ſic erit opus ſex calamorum qui producẽdi ſunt de candelabro. ¶ In ipſo autem candelabro erunt quattuor ſcyphi in nucis modum: ſpheruleq; per ſingulos ⁊ lilia. Iſtorum quattuor calicum in haſtili candelabri/duo ſiti inter pedem candelabri & ſphæram unde exeunt infimi calami laterales apparent in ſculpto candelabro: alii autẽ duo locandi in haſtili inter ſupremam ſphæram unde exeunt ſupremi calami laterales & lucernam non apparent ibidem. Ratione forte temporum abſtinuerunt ab huiuſmodi calicibus: & ad deferendum autoritati exempli diuini duos calices conſtruxerunt, ut uel ſic ſeruaretur antiquæ ſtructuræ memoria. Sphærule ſub duobus calamis per tria loca, qui ſimul ſex fiunt procedentes de haſtili vno. Iuxta hebræum habetur. Et ſpherula ſub duobus calamis ex ipſo/⁊ ſpherula ſub duobus calamis ex ipſo/⁊ ſpherula ſub duobus calamis ex ipſo: ſic ſex calamis egredientibus e candelabro. Tres ſphærulæ in haſtili deſcribuntur ſic diſpoſitæ ꝙ ex qualibet earum egrederentur duo calami: alter hinc alter inde. Et quælibet erat ſub duobus calamis, ad ſignificandum ꝙ calami egrediebantur aſcendendo non per lineam rectam ſed per lineam circularem. ita ꝙ quilibet duo calami hinc & inde conſtituebãt ſemicirculum: & ſex iſti calami conſtituebant tres ſemicirculos ad unam eandemq; lineam rectam diametralem terminatos ad quam terminabatur haſtile candelabri. ſm enim unam & eandem lineam rectam erant omnes lucernæ. Et ſpherule igitur ⁊ calami ex ipſo/erunt vniuerſa ductilia ex auro puriſſimo. Iuxta hebræũ habetur. Et ſpherule eius ⁊ calami eius ex ipſo/erũt totum ipſum ductile vnũ auri mundi. Opificium candelabri ſine conciſione partium ita ꝙ totum ſit unum continuum mandat fieri: & non fuſorio opere ſed ductili.

Facies ⁊ lucernas ſeptem. unã in ſummitate haſtilis/& ſex in ſex ſummitatibus calamorum. ⁊ pones eas ſuper candelabrum. Iuxta hebræum habetur. ⁊ accẽdere facies lucernas eius. ad hoc enim fiebat candelabrum ut ſeruiret lucernis accendendis. vt luceant ex aduerſo. Iuxta hebræum habetur. ⁊ facient lumen ſuper plagam faciei eius. Facies candelabri procul dubio uerſa erat uerſus menſam propoſitionis/ut infra patet: & propterea facere lumen ſuper plagam faciei candelabri eſt illuminare directe diaphanum uerſus menſam propoſitionis. candelabrum enim erat ſic locatum ut omnes ſeptem lucernæ reſpicerent ex æquo menſam illam e regione ipſius. Et hinc habetur ꝙ lucernæ non erant in forma lampadis. nam lampas æque diffundit lumen circumquaq;: de his autem lucernis mandatur ꝙ faciant lumen ad certam partem. Erat igitur quælibet lucerna tanq̃ habens roſtrum in una parte in quo ardebat. & propterea mandando ꝙ faciant lumen ſuper plagam faciei, mandatur ꝙ roſtra lucernarum ſint uerſus illam plagam. Et hic eſt literalis ſenſus: qui comprobatur figura lucernarum ſculptarum in prædicto candelabro. nam roſtratæ ſunt. Emunctoria quoq; ⁊ vbi ea que emuncta ſunt extinguãtur/fiant de auro puro. Omne pondus candelabri cum vniuerſis vaſis ſuis/habebit talentum auri mundi. Menſura ſecundum pondus ſignificari uidetur: ſed quantum auri pondus comprætenderet neſcimus. Inſpice ⁊ fac ſecundũ exemplar quod tibi in monte monſtratum eſt. In hac concluſione comprehenditur mandatum reliquorum quæ non ſunt ſcripta: puta de quantitate haſtilis ſm longitudinem/de forma lucernarũ & capacitate earum/de pede candelabri, qui pulcherrimus apparet ductus ſub triumpho titi &c̈.

CAPVT .XXVI.

Tabernaculum vero ita facies. Aduerte prudens lector duo. Alterum ꝙ moſes tranſit ad opus tabernaculi omiſſo altari thymiamatis (quod medium fuit inter candelabrum & menſam propoſitionis) non ex obliuione ſed ex induſtria: ut intelligamus ex hoc ſilentio hic ꝙ multa tacet hic quæ ei dicta & monſtrata ſunt in monte. ¶ Alterum ꝙ deus appellat tabernaculum opificium conſtans ex decem ſubiũctis cortinis lineis. Et merito nomen ſibi tabernaculi uendicauit: quia reliqua erant opertoria tabernaculi uel erant latera tm̃ tabernaculi. ſtructura enim tabularum tria tm̃ latera cõſtituebant. nullum enim tectum tabulatum erat. Ita ꝙ exacte inſpiciendo textũ & contextum/apparet ꝙ tabernaculum conſtituitur ſubſtantialiter ex ſubiunctis decem cortinis. coaſſatio autem tabularum per tria latera erat ad ſuſtinendum tabernaculum: cortinæ uero ex filis caprarum erant ad operiendum tabernaculum. Vnde & in hebræo non habetur aduerbium ita, ſed. Et tabernaculum facies. Statimq; appoſitiue ſubiungitur. decem cortinas : lini torti. ut clare intelligeremus corpus tabernaculi eſſe iſtas decem cortinas lineas & ſericas. ⁊ hyacinthi ac purpure coccíq; bis tincti. Iam dictũ eſt ꝙ ſuperfluit

Digitized by Google

bis tincti. **uarietas.** Iuxta hebræum habetur. **cherubim.** Deinde ſequitur. **opere plumario.
facies eas.** Clarius dictum fuiſſet opere polymitario. non enim ſignificatur ꝙ fierent cortinæ
ſuendo ſed texendo: ita ꝙ fili lini retorti cum filis ſericis purpureis hyacinthinis & coccꝫis/
conſtituebant materiam cortinarum. Et tale texturæ opus a multiplici uarietate filorum poly
mitarium græce appellatur: hebraice autem ponitur hic quædam dictio ſignificans artificem
ingenii, eo ꝙ ingenio oportet pollere qui uarietatem filorum texendo pictor ſit. ad huiuſmo
di enim picturam ſignificandam dicitur cherubim. formas enim cherubinorum texendo fieri
præcipitur. Nec intelligas cherubinos duntaxat textos, ſed adiunctis floribus & aliis conſonis.
Deſcripta itaq; eſt cortinarum tum materia in filis uariis/tum forma artis polymitariæ/tum
ſpecies cherubinorum. ¶ **Longitudo cortine vnius habebit vigintiocto cubitos: latitudo
autem quattuor cubitorū erit. Vnius menſure fient vniuerſa tētoria.** Dicendum fuiſſet omnes
cortinæ. Et intellige de cubito humano uniuerſa ſcripta in hoc opificio.

Quinq; cortine ſibi iungentur mutuo: & alie quinq; nexu ſimili coherebunt. Iuxta hebræum
plus exprimitur. **Quinq; cortine erunt coniungentes/mulier ad ſororem ſuam: & quinq; cor-
tine coniungentes/mulier ad ſororem ſuam.** Significantur duo. Tum ꝙ ſegregentur quinq;
& quinq;. & hoc ut quum mouerentur nec ſingulæ ſeorſum diſſoluerentur: nec omnes ſimul
iunctæ inuoluerentur, ſed quinæ & quinæ. hoc enim commodum erat. Tum ꝙ tanꝗ ſorores
iungantur pares collateraliter/& non conſuantur ſimul. modus autem quo iungent ſeſe tanꝗ
ſorores/ſubiungitur. **Anſulas hyacinthinas in lateribus ac ſummitatibus cortinarū facies/
vt poſſint inuicem copulari. Quinquaginta anſulas cortina habebit in vtraq; parte ita inſertas
vt anſa cōtra anſam veniat/& altera alteri poſſit aptari.** Non facile eſt proprium inuenire uo
cabulum iſtarum anſularum quas hebræi feneſtrellas interpretantur. non enim erant ſuperad
diti aliqui laqueoli cortinis: ſed in ipſo corpore cortinæ erant cōciſiones quinquaginta/texen-
do conſtructæ ex filis hyacinthinis in extremitate longitudinis: eo modo quo utimur in extre-
mitate diploidis in pectore. Cum hac tamen diſparitate ꝙ extremitatū diploidis/altera eſt ma-
ſculina altera fœminina: extremitates autem cortinarum quæ cōiungendæ erant/ambæ fœmi
neæ erant: & erant tanꝗ ſorores habentes ſingulæ quinquaginta conciſiones fœmineas. Ita ꝙ
quælibet conciſio unius extremitatis reſpondebat compari in extremitate alterius cortinæ: ita
ut conciſio conciſioni reſponderet ut mulier ſorori ſuæ. Iuxta hebræum itaq; habetur. **Et fa
cies feneſtrellas hyacinthi ſuper oram cortine vnius ab extremitate in coniunctione: & ſic fa-
cies in ora cortine extreme in cōiunctione ſecūde. quinquaginta feneſtrellas facies in cortina
vna, & quinquaginta feneſtrellas facies in extremitate cortine que in coniunctione ſecunde
e regione feneſtrelle mulier ſorori ſue.** Et horum quidē ſenſus iam expoſitus eſt: ſed per hæc
non apparet integer modus coniunctionis cortinarū. deeſt enim uinculū quo iſtæ conciſiones
uinctæ eſſent. Et hoc eſt quod ſubiūgitur dicendo. **Facies & quinquaginta circulos aureos.**
Dictio interpretata circulos (& ab aliquibus uncinos) nullam certam figuram ſonat niſi auri fi
guræ flexæ. Conſentaneū autē eſt rationi ꝙ eſſet figuræ uncini utrinq;: ut ſimili officio utriuſq;
cortinæ conciſiones uinciret. Quinquaginta autē huiuſmodi uncinos intellige per ſingulas
coniunctiones: ita ꝙ in qualibet cōiunctione duarum cortinarum opus erat quinquaginta un
cinis. Vnde & iuxta hebræū ſubiungitur. **& coniunges cortinas/mulierem ad ſororem ſuam
in vncinis: & erit tabernaculum vnum.** Clare enim de cortinis ſingulis loquitur quas dixe-
rat mulierem ad ſororem ſuam. & ex his omnibus clare dicit conſtrui tabernaculum unum:
ut aperte intelligamus manifeſtatum quod ſupra diximus/tabernaculi corpus componi ex
his decem cortinis ſic diſpoſitis ꝙ cuiuſlibet cortinæ longitudo extenſa fuit ad conſtruendum
tres partes tabernaculi: tectum uidelicet & latus dextrum & latus ſiniſtrum. Et hoc intellige
uſq; ad ſeptimam cortinam & dimidium octauæ. nam triginta tantū cubitorum erat longitu-
do tabernaculi, quæ replebatur ſic extenſis ſeptem cortinis cum medietate octauæ: quoniam
cuiuſlibet cortinæ latitudo erat quattuor cubitorum. Ex dimidio autē octauæ cortinæ & dua-
bus aliis cortinis conſtruebatur poſtrema pars tabernaculi/pendendo a tecto uſq; ad terram.
decem enim cubitorum erat altitudo tabernaculi carentis parte anteriore. Hæc erat diſpoſitio
tabernaculi carentis parte anteriore. nihil enim cortinarum pendebat in parte anteriore.
¶ Et ut facile ex his patet/non per modū teſtudinis ſed per modū ſuperficiei rectæ tectū erat
tabernaculi. Et nō tangebāt terrā cortinæ hinc & inde, ſed uno cubito ad minus diſtabāt a ter-
ra: qm̄ non triginta ſed uigintiocto cubitorū erat longitudo cuiuſq; cortinæ, & ad tangendum
terram hinc & inde opus erat triginta ſaltem cubitis: decem (ut aiunt) pro tecto/& decē hinc
& decē inde. Patet etiā & pulchra ſpecies tabernaculi tū in tecto tum in lateribus, ex ornatu
aureo tam frequenti in tot coniunctionibus cortinarum.

Facies & ſaga cilicina vndecim ad operiendum tectum tabernaculi. Iuxta hebræum habetur. **Et facies cortinas caprarum ad tendendum ſuper tabernaculum: vndecim cortinas facies eas.** Alias cortinas fieri præcipit, quarum materiam decernit ex lana ſeu pilis caprarum: officium autem operire tabernaculum: numerum uero undecim. Nec uileſcant in oculis tuis cortinæ iſtæ: ſed recole ꝙ ex lana caprarum fit quod uocatur ſymballorum / ex quo fiunt ueſtes nobilium. nobiles itaqꝫ cortinæ ſignificantur ſymballori. **Longitudo ſagi vnius habebit triginta cubitos/& latitudo quattuor. Equa erit menſura ſagorum omnium. E quibus ſagis quinqꝫ iunges ſeorſum: & ſex ſibi mutuo copulabis ita vt ſextum ſagum in fronte tecti duplices.** Diſparitas inter has cortinas & priores decernitur. tum in numero: quia illæ decem / iſtæ undecim. tum in longitudine: quia illarum quælibet uigintiocto cubitorum / iſtarum autem quælibet triginta cubitorum fit. In latitudine autem æquales erant iſtæ illis. ¶ Circa anſas uero & coniunctiones nulla eſt diſparitas: niſi ꝙ illæ coniungebantur uncinis aureis / iſtæ uncinis æreis. rurſus illæ erant ſegregatæ in quinqꝫ & quinqꝫ quum mouebantur: iſtæ autem in quinqꝫ & ſex & non in duas partes æquales. Eſt & alia differentia: quia illæ omnes erant extenſæ ſimpliciter: iſtarum autem prima ex parte ingreſſus in tabernaculum erat reflexa in ſeipſam in dimidio ſui / ut maiorem haberet facultatem obſtandi contrariis in extremitate anteriori tabernaculi. Et hæc reflexa cortina appellatur in litera ſexta cortina/in fronte tecti duplicata: quia ad hoc adiuncta erat ſexta ut prima reflecteretur in ſeipſam in dimidio latitudinis ſuæ. **Facies & quinquaginta anſas in ora ſagi vnius/vt coniungi queat cum altero: & quinquaginta anſas in ora ſagi alterius/vt cũ altero copuletur. Facies & quinquaginta fibulas eneas quibus iungantur anſe: vt vnũ ex omnibus operimentum fiat.** ¶ **Quod autẽ ſuperfuerit in ſagis que parãtur tentorio: id eſt vnum ſagum quod amplius eſt, ex medietate eius operies poſteriora tabernaculi.** De undecimæ cortinæ medietate ſm latitudinem (hoc eſt duobus cubitis latitudinis cortinæ) eſt ſermo. medietas enim undecimæ cortinæ reflexa eſt in parte anteriori/& medietas pẽdebat ad terram ad protegendum tabernaculum in parte poſteriori. ¶ Nec ſis ita rudis ut intelligas unius atqꝫ eiuſdem cortinæ dimidium in parte anteriori reflexum & dimidium pendens in poſteriori ad terram: ſed intellige ꝙ quantitas dimidii (hoc eſt duo cubiti) erat ante, & quantitas dimidii (hoc eſt duo alii cubiti ſuperflui) pendebat retro. ad hoc enim undecima addita eſt cortina ut duo ante & duo poſt ſuperfluerent cubiti. erat enim latitudo quattuor cubitorũ. **& cubitus ex vna parte pendebit & alter ex altera, qui plus eſt in ſagorũ longitudine: vtrunqꝫ latus tabernaculi protegens.** Diſtributa undecima cortina/diſtribuuntur duo cubiti quibus iſtæ cortinæ erant longiores illis. iſtæ enim triginta/illæ uiginti & octo cubitorum erant. Et dicitur ꝙ illorum duorum cubitorum alter hinc/alter inde pendebit plus ꝗ cortinæ tabernaculi ad protegendum tabernaculi latera hinc & inde uerſus terram.

Facies & operimentum aliud tentorio de pellibus arietum rubricatis. Hoc operimentum ex pellibus arietum rubricatis non erat æquale operimento ex lana caprina. nam illud operiebat uniuerſum tabernaculum: hoc autem tegebat tectum duntaxat. Et quia male fuiſſet protectum a pluuia tectum ſi omnia eius operimenta fuiſſent plana, ideo intelligendum eſt ꝙ hoc operimentum ſupra tectum eleuabatur in angulum medium ſuperius/ita ut hinc & inde pendentes eſſent pelles: eo modo quo ex tegulis teſtaceis operiuntur domus. **et ſuper hoc rurſum aliud operimentum de hyacinthinis pellibus.** Sententiam expoſuit clarius interpres. nam in hebræo habetur. **& operimentum pellium taxorum deſuper.** Duo itaqꝫ ſignificantur operimenta pellium: tum dicendo copulatiue & operimentum/tum adiungendo deſuper. Taxos autem intellige ut ſupra. Et uere opus erat hoc alio tegmine: quoniam pelles arietum ineptæ ſunt ad ſuſtinendam pluuiam. ſunt enim impatientiſsimæ (ut experientia teſtatur) aquarum.

Facies & tabulas ſtantes tabernaculo de lignis ſettim: que ſingule denos cubitos in longitudine habeant/& in latitudine cubitum ac ſemiſſem. Deſcripto tabernaculo deſcribuntur parietes ſuſtentantes ipſum. Et materia quidem decernitur lignea: forma autem non trabium ſed tabularum/non qualitercunqꝫ ſitarum ſed ſtantium. ita ꝙ quælibet erat erecta longitudinis decem cubitorum/latitudinis uero cubiti & dimidii. **In lateribus tabule duas incaſtraturas facies quibus tabula alteri tabule connectatur.** Si ſic clare ſonaret textus hebræus nulla eſſet difficultas: ſed in hebræo habetur. **duas manus tabule vni graduatas/mulierem ad ſororem ſuam.** Vbicunqꝫ in his tabulis legeris incaſtraturas/lege manus. Et quia baſes erant ſub manibus/ita ꝙ ſingulis manibus ſubmiſſæ erant ſingulæ baſes (ut clare dicitur in litera) ideo manus iſtæ erant in imo tabulæ. Et quia baſis unius tabulæ non impediebat coniunctionem imo

Digitized by Google

mediatam unius tabulæ cũ alia, conſequẽs eſt ꝙ baſes cuiuſcunq; tabulæ nõ erãt in extremitatibus tabulæ hinc & inde (impediſſent enim contiguitatẽ tabularum) ſed erãt citra extrema latitudinis cuiuslibet tabulæ: ita ꝙ hinc & inde ultra baſes erat aliquid tabulæ nudum. Et hinc percipitur ꝙ manus duæ in imo tabulæ quæ in baſes duas introibãt, nõ erãt in extremitatibus tabulæ hinc & inde/ſed citra extrema latitudinis hinc & inde. Immo rõnabile uidef ut ſi exempli gratia latitudo fuiſſet quinq; palmoꝝ, duo extremi palmi & tertius eſſent nudi/ſecũdus aũt quartus conſtituerent duas manus compræhenſas a duabus baſibus. nam ſic optime ſuſtinerent abſq; detrimẽto roboris partium infimarum ex inciſionibus manuum. ¶ Nec intelligas manus iſtas cum diſcretis digitis, ſed quantitatem tabulæ claudendæ intra baſem ſm quantitatem & formam forte manus. Inciſiones ſeu ſectiones itaq; concurrentes ad conſtituendam manum quamlibet erant duæ exempli gratia: altera inter primum & ſecundum palmum/altera inter ſecundum & tertium. ſic enim manus media inter duas ſectiones inueniretur. Et quia graduatæ deſcribũtur (hoc eſt ad ſimilitudinem graduum ligneorum in domibus) ideo ſectiones iſtæ non erant perpendiculariter rectæ: ſed quanto magis diſtabant ab imo/tanto inter ſeſe magis diſtabant. ita ut manus media eſſet ſtricta in imo & lata utrinq; in ſummo. ſic nanq; manus duæ cuiuslibet tabulæ erant graduatæ. Et quia æquales erant in omnibus inciſiones/ſpatia/arctitudines/latitudines & altitudines, ideo dicitur mulierem ad ſororem ſuam. atq; in hunc modum cunctę tabulę parabuntur. Quarum viginti erunt in latere meridiano/quod vergit ad auſtrum. quibus quadraginta baſes argenteas fundes, vt binę baſes ſingulis tabulis per duos angulos ſubijciantur. Nulla eſt in textu hebraico mentio fuſorii operis, nec cuius figuræ erant baſes iſtæ quæ erant duo fundamenta cuiusq; tabulæ. An autem baſes iſtæ eſſent acutæ inferius ad hoc ut figerentur in terram/an eſſent inferius planæ (ut etiã ſuper marmoreum ſtratum locari potuiſſent/tabulamq; tanq̃ pedes ſuſtinere) ſcriptura non dicit. quia tamen fundamenti uices tenent, rationabile uidetur ꝙ fuerint planæ rotundæ & ſuauis ambitus ad ſtabiliendum tabulam. In latere quoq; ſecundo tabernaculi quod vergit ad aquilonem, viginti tabulę erunt/quadraginta habentes baſes argenteas: binę baſes ſingulis tabulis ſupponentur. Ad occidentalem vero plagam tabernaculi facies ſex tabulas: & rurſum alias duas quę in angulis erigantur poſt tergum tabernaculi. Iuxta hebræum habetur. & duas tabulas facies angulis tabernaculi in extremitatibus. Iſtæ duæ tabulæ ſimul cum antedictis ſex conſtituebant integram latitudinem tabernaculi. ita ꝙ paries occidentalis conſtabat ex octo tabulis: ſed iſtæ duæ angulares ſeorſum deſcribuntur propter diſparitatem ab aliis ſex. Quæ diſparitas in uulgata æditione nõ legitur ſed legitur. Eruntq; ſibi coniunctę a deorſum vſq; ad ſurſum, & vna omnes compago retinebit. duabus quoq; tabulis quę in angulis ponendę ſunt/ſimilis iunctura ſeruabitur. Iuxta hebræũ enim habetur. Et erunt geminatę inferius & ſimiliter erunt equatę ſuper caput ſuũ ad anulum vnum. ſic erit duabus ipſis/duobus angulis erunt. Hæc eſt litera hebraica. in qua deſcribitur diſparitas tabularum angularium ab aliis ſex. Et conſiſtit diſparitas in hoc ꝙ utraq; angularis tabula non per totum ſed tam in parte inferiori q̃ in parte ſuperiori erat ueſtita fruſtis tabulæ. ſic enim conſueuerunt ueſtiri anguli ut hæc fruſta ſint quaſi capita & baſes angulorum. Quod autem dicit ad anulum unum/ſignificat ſitum cuiuslibet fruſti non in tabulæ ſummo & imo abſolute ſed immediate ad anulum unum tam in ſummo q̃ in imo. Et eſt ſermo de anulis ſubiungendis. & ſignificatur ad literam ꝙ fruſtum ſuperius/locandum erat immediate ſub uecte ſummo, & fruſtum inferius locandum erat immediate ſuper uectem infimum. ſic enim uerificatur ꝙ utrunq; erat ad anulum unum. Et quod dicitur de una tabula unius anguli/idem intellige de altera alterius anguli. duo enim duntaxat anguli erant in tabernaculo. Et erunt ſimul tabulę octo. Summa hæc tabularum manifeſtat duo. Alterum ꝙ dictarum duarum tabularum altera in uno altera in altero angulo erat. alioquin plures q̃ octo fuiſſent in pariete occidentali. Alterum ꝙ paries iſte occidentalis ex octo tabulis erat duodecim cubitorum ſm latitudinẽ. nam abſq; exceptione aliqua/præſcripta eſt quantitas cuiusq; tabulæ tabernaculi: ut uidelicet longitudo ſit decem cubitorũ & latitudo ſit cubiti & dimidii. Quocirca ſi quantitas tabernaculi exacte ſummetur, altitudo quidem inuenitur decem cubitorum: longitudo uero pertingebat ad trigeſimum cubitum: latitudo autem duodecim inuenitur cubitorum. Et talis figura decentior apparet q̃ ſi latitudo eſſet decem duntaxat cubitorum. baſes earum argenteę ſedecim: duabus baſibus per vnam tabulam ſuppputatis. Hinc apparet ꝙ fruſta adiuncta angularibus tabulis affixa erant tabulis ipſis. non enim proprias habebant baſes ſed contenta erant baſibus ſuæ tabulæ. Sexdecim enim baſes duntaxat ſummantur pro octo tabulis: quarum duæ angulares/erant geminatæ ſuperius & inferius.

Facies & uectes de lignis ſettim quinq́ ad continendas tabulas in uno latere tabernaculi, &
quinq́ alios in altero, & eiuſdē numeri ad occidentalem plagam. Nulla eſt mentio in hebræo
continendi, ſed tantummodo dicitur ꝙ fiant quinq́ uectes tabulis unius lateris tabernaculi, &
ſimiliter quinq́ tabulis alterius lateris, & ſimiliter quinq́ tabulis occidentalis lateris/quod con
ſtabat ex octo tm̄ tabulis. Et ex hoc ꝙ tam in lateribus lōgitudinis q̄ in paruo latere latitudinis
tabernaculi diſponuntur quinq́ uectes/manifeſte ſignificatur ꝙ ſolius altitudinis ratio habet̄.
nam in ſola altitudine cōueniebat occidētale latus cū latere meridionali & latere aquilonari.
Erant igitur quinq́ uectes diſpoſiti ſm̄ lōgitudinem cuiuſq́ tabulæ: ita ꝙ ſic erant diſtributi ut
duo eſſent extremi (alter in ſummo alter in imo) tres uero eſſent medii æquidiſtātes. **qui mit**
tentur per medias tabulas a ſummo uſq́ ad ſummū. Iuxta hebræū habetur. **& uectis medius**
intra tabulas claudens ab extremo ad extremum. Tria deſcribūtur circa quemlibet uectem.
primum eſt ꝙ quilibet uectis ſit intra tabulas, ne ambigeres an foris uel intus ponendi eſſent
uectes. Quanuis etiā hoc potuiſſet intelligi ex eo ꝙ uectes mādantur ueſtiēdi laminis aureis.
ornatus enim iſte non exigebatur foris ſed intus. Secundū eſt ꝙ quilibet uectis iret medius ad
claudēdum tabulas: ut intelligeremus ꝙ ſm̄ latitudinem tabularum meatus eſſet uectium. ſic
enim officiū claudēdi tabulas exercebat. Et meare ſic medium/cōuenit uectibus tam in medio
diſtributis q̄ in ſummo & imo: quilibet enim meat medius/tabulas claudendo. Tertium eſt ꝙ
quilibet extēdebatur ab extremo ad extremū totius lateris tabernaculi. **Ipſas quoq́ tabulas**
deaurabis, & fundes in eis anulos aureos per quos uectes tabulata cōtineant: quos operies
laminis aureis. Iuxta hebræū habet̄. **Et tabulas ueſties auro, & anulos earū facies ex auro**
domos uectibus: & ueſties uectes auro. Nulla fuſorii operis/nulla continentiæ mentio fit:
ſed ꝙ laminis aureis ueſtiendæ ſint tabulæ & uectes: & ꝙ anuli qui ſunt tanq̄ domus uectium
ſint non lignei ueſtiti auro, ſed ſint aurei/& ſint affixi tabulis. hanc enim affixionem ſignificat
adiunctum pronomen, dicendo anuli ſui/ſeu anuli earum. Perpende itaq́ internas ſuperficies
parietum ueſtitas auro: & præter hoc in ſuperficie cuiusq́ tabulæ quinq́ ordines anulorum
aureorū per quos tranſibant uectes quinq́ auro ueſtiti, tanq̄ quinq́ zonæ nō ſolum fulcientes
ſed etiā ornantes tabernaculum circumcirca. Et oportuit hos uectes apponi: quia non erant ta
bulæ clauis fixæ, ſed ex his uectibus fiebat totū corpus unum/ita ut nulla pars poſſet ſine altera
moueri. nam uectes in angulis ſe interſecabant, quanuis ſcriptum explicite non ſit. non enim
omnia ſcripta ſunt explicite. Vnde & ſubiungitur. **Et eriges tabernaculum iuxta exemplar**
quod tibi in monte monſtratum eſt. Duo hinc habentur. alterum ꝙ tabernaculum ſuſtentaba
tur ſuper hanc ſtructuram tabularum tanq̄ in parietibus. alterum ꝙ multa præter explicite ſcri
pta/ſunt facta quæ implicite inſinuantur dicēdo iuxta exemplar tibi monſtratum.

Facies & uelum de hyacintho & purpura coccoq́ bis tincto & byſſo retorta/plumario opere
& pulchra uarietate contextum. Materia huius ueli eadem deſcribitur quæ & tabernaculi: &
ſimiliter forma artis eadem. Nam quū dicitur opere plumario/intellige per omnia ut ſupra:
hoc eſt opere polymitario. & ſimiliter quū dicitur pulchra uarietate/intellige cherubim: hoc
eſt formas cherubinorum/ut ſuperius dictum eſt. Neſcio quare interpres toties horruit cheru
bim. **quod appendes ante quattuor columnas de lignis ſettim.** Iuxta hebræū habetur nō an
te ſed ſuper quattuor columnas dandum uelum. **quæ quidem deauratæ erunt.** Iuxta hebræū
ut ſæpe dictum eſt habetur. **ueſtitas auro.** hoc eſt laminis aureis. **& habebunt capita aurea.**
Iuxta hebræum habetur. **& uncini earum aurei ſuper quattuor baſes argenteas.** Nihil ſcri
bitur de capitellis columnarum: ac per hoc inſinuatur ꝙ capitella erant lignea ſicut columnæ.
ſed mandatur ꝙ catenæ quibus columnæ adinuicem colligabantur ut firmiter ſtarent/ſint au
reæ. Et quanuis dictio interpretata uncini/non proprie ſignificet uncinos ſed neſcio quid ad
firmandum ſeu roborandum columnas, ab extremis tamen partibus cuiusq́ catenæ aduncis
appellantur uncini: quia non affixæ erant catenæ columnis, ſed aduncis extremitatibus firma
bantur in columnis & ſtabiliebant columnas. **Inſeretur autem uelum per circulos.** Iuxta
hebræū habetur. **Et dabis uelum ſuper uncinos.** Quanuis non ſit eadē dictio hic & paulo
ante, ſignificari tamen intelligimus catenam utrinq́ aduncam & hic & ibi. Et iſti uncini ſi fu
iſſent ſuper capitella columnarum/fruſtra adderetur ſitus ueli ſubter uncinos. non enim pen
dere poterat niſi ſub uncinis. Ex hoc itaq́ ꝙ ſub uncinis pēdet uelū, inſinuatur ꝙ uncini erant
ſiti inter columnam & capitellum. Et quadrat talis ſitus uſui quem uidemus ſeruari in ferris
ligantibus columnas. Quia tamen hic clare ſignificātur uncini & non ut paulo ante, ideo hæc
litera proprie intelligitur de uncinis & non de catenis: & decernitur ꝙ uelum nō immediate
pendeat ſub catenis antedictis, ſed mediantibus uncinis aureis. ita ꝙ ſicut cortinæ iunguntur
uncinis aureis, ita uelum pēdeat ſub uncinis aureis a catenis aureis. ¶ Et aduerte ꝙ nihil ex
primitur de quātitate columnarum, incertumq́ relinquitur an columnæ eſſent altæ uſq́ ad te

Digitized by Google

ctum an breuiores: ex eo tamen ꝙ ad ſuſtinẽdum uelũ ſegregans ſanctum a ſancto ſanctorum fiebant, rationabile eſt ꝙ quemadmodũ ſegregabant ſm latitudinem integram/ita & ſm altitudinem. Erant itaq; quattuor hæ columnæ ſic diſpoſitæ ꝙ duæ extremæ erant fere contiguæ parietibus (altera aquilonari & altera meridiano) aliæ autẽ duæ mediæ erant æquidiſtantes. Ita ꝙ tres aditus inter quattuor colũnas patebãt. **intra quod pones arcã teſtimonij.** Intra partem tabernaculi clauſam hoc uelo/uehẽda erat theca cuius ſuperius mẽtio facta eſt. **quo ⁊ ſanctuarium ⁊ ſanctuariũ ſanctuariorũ diuidẽtur.** Officiũ ueli dicitur ſegregare ſanctitatem ſanctitatũ a ſanctitate. imponuntur enim nomina utriq; parti tabernaculi. Et pars intra uelum appellatur ſanctitas ſanctitatum, ad ſignificandũ locum excellentiſsime ſanctum: pars uero extra uelum appellatur ſanctitas, ad ſignificandũ locum quidem ſanctũ ſed non tam ſanctum ſicut alterum. ¶ Et ſcito ꝙ in hebræo adiungitur pronomen uobis/dicendo ꝙ uelum diuidet uobis: ad inſinuãdum ꝙ relatiue ad humanam uenerationem fit iſta diuiſio/ut alter locus ſit altero apud homines uenerabilior. Et uere ſic fuit. nam ſolus pontifex ſemel in anno ingrediebatur ſanctum ſanctorum: ut inferius dicetur. ¶ Nihil autẽ dicitur de loco columnarum & ueli penes longitudinem tabernaculi/an diuiderent tabernaculum in partes æquales an in partes inæquales ſm longitudinem. & propterea ambigua diuiſio hæc eſt quo ad longitudinem: ex eo tamen ꝙ Salomon tertiam partem templi conſtituit ſanctum ſanctorum, credimus ꝙ diuiſio iſta tabernaculi fuerit ſm partes inæquales/ita ꝙ tertia pars tabernaculi ſm longitudinem erat intra uelum & duæ partes extra uelum. ¶ **Pones ⁊ propitiatorium ſuper arcam teſtimonij in ſanctoſanctorum.** Nihil dicitur de cherubinis, eo ꝙ tanq̃ partes erant propitiatorii. ſuſtinebant enim ipſum. **menſamq; extra uelum, ⁊ contra menſam candelabrum in latere tabernaculi meridiano: menſa autẽ erit in latere aquilonis.** De menſa propoſitionis eſt ſermo, ut non intra uelum ſed in parte tabernaculi extra uelum locetur in parte ſeptẽtrionis/& e regione illius locetur candelabrum in parte meridiana. Homini itaq; ingredienti tabernaculum, theca cũ propitiatorio (poſt uelum tamen) e regione occurrebat/utpote in occidente: mẽſa autem propoſitionis extra uelum a dextris/cãdelabrum autẽ a ſiniſtris. nam ingreſſus erat ab oriente. Hæc erat diſpoſitio eorum quæ erãt in tabernaculo. Deficit tamen altare thymiamatis/de quo inferius eſt ſermo: quod erat extra uelũ inter mẽſam propoſitionis & candelabrũ. & erat locatum ante uelũ ad occidentalẽ plagã directe ad thecam & propitiatoriũ: ita ꝙ ingredienti homini in tabernaculũ occurrebat hoc altare e regione/quemadmodũ & arca cum propitiatorio.

Facies ⁊ tentorium in introitu tabernaculi de hyacintho ⁊ purpura coccoq; bis tincto ⁊ byſſo retorta opere plumario. Quod interpres tentorium appellat/tegmen eſt loco parietis orientalis. uniuerſum enim latus orientale tabernaculi appellatur oſtiũ tabernaculi: quia inde erat ingreſſus. Nec latus hoc operiebatur tabulis, ſed cortina una, cuius materia eadem deſcribitur quæ & interni ueli, ſed forma artis diuerſa. nam cortina hæc opere acupictoris/illa uero opere polymitario cõſtruenda erat: & rurſus in illa cherubinorũ fit mẽtio, in hac minime. quanuis interpres ſemper ſcripſerit opere plumario. **Et quinq; columnas deaurabis lignorũ ſettim.** Ecce alia diſparitas. nã internũ uelum quattuor ſuſtinent columnæ: hoc autẽ externũ ſuſtinent quinq; columnæ. quæ erant ſic diſpoſitæ ꝙ duæ extremæ iungebantur extremitatibus tabularũ tabernaculi uerſus plagã orientalem, & tres erant mediæ æquidiſtantes: ita ꝙ quattuor patebãt ingreſſus inter colũnas quinq;. Et erãt ueſtitæ laminis aureis/quẽadmodũ & quattuor internæ. **ante quas ducetur tentorium.** Non habẽtur in hebræo iſtæ quattuor dictiones. **quarũ erunt capita aurea.** Iuxta hebræũ habetur. **uncini earũ aurei.** Nihil de capitellis dicitur: ſed uncini ligantes inuicẽ columnas/aurei deſcribũtur nõ ferrei nec lignei. **⁊ baſes eneæ.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ fundes eis quinq; baſes eneas.** Fuſorio opere & has ſolas baſes ex ære fieri mandauit deus: quũ non ſolũ internarum columnarũ ſed etiã ſingularũ tabularũ baſes argẽteas fieri iuſſerit. quod eo mirabilius eſt/ꝙ corpora iſtarũ columnarũ laminis aureis ueſtiri mãdant.

CAPVT .XXVII.

Facies ⁊ altare de lignis ſettim: quod habebit quinq; cubitos in longitudine ⁊ totidem in latitudine (quadratum erit altare) ⁊ tres cubitos in altitudine. De altari holocauſti (quod extra tabernaculũ ſub diuo erat ante oſtia tabernaculi) ſermo eſt. Significanter aũt dicit de lignis & non dicit de tabulis: quia ut ſubiungetur/nullæ concurrebant tabulæ ad conſtruendum hoc altare, ſed hæc ligna erant tigilla quædã uacuitatem altaris ambientia/iuxta ſubiunctam quantitatem longitudinis latitudinis & altitudinis. Et per altitudinẽ intellige tigillos ſub quattuor angulis (quorum quilibet erat longus tres cubitos) quaſi quattuor altaris pedes. **Cornua autẽ per an**

gulos ex ipſo erunt. De cornibus his duo manifeſtãtur in litera. alterũ ꝙ erant ſuper quattuor angulos altaris: alterũ ꝙ nõ erant adiectitia ſed ex ipſo altari prodibant. ut intelligamus tigillos officium pedum exercẽtes/cornuum quoq; officium exercuiſſe. Ita ꝙ tigilli iſti iuxta hæc duo officia habebãt duas figuras. erãt enim figuræ quadræ ſeu columnaris ſm tres cubitos, & erant figuræ forte cornu ſm partem eminentem ſupra altare. nam tigilli lõgitudinis & latitudinis altaris iungebantur & ſuſtinebantur ſuper iſtos quattuor ſub cornibus. **⁊ operies illud ere.** Vniuerſa hæc tigilla ſm omnes partes ueſtiebãtur ære. Si quæris quo pacto deus qui inter prima mandata moſis præcæperat fieri altare de terra aut de lapidibus impolitis/modo mandat altare fieri ex ligno & ære. Solutio eſt ꝙ æquiuocatur de altari. nam in primis mãdatis/altaris nomine intelligitur corpus altaris ſuper quod fit ignis & immolatur hoſtia: hic uero noĩe altaris intelligitur id quod ambit altare. ut enim patet ex uniuerſa hac ſtructura, nulla menſa nullum corpus conſtruendum mandatur in hoc altari: ſed ea tñ quæ circumcirca erant conſtrui præcipiuntur partim ex ligno & ære partim ex ære, uacuo remanente corpore altaris niſi in fundo: ut infra manifeſtabitur.

Facieſq; in vſus eius lebetes ad excipiendos cineres/⁊ forcipes atq; fuſcinulas ⁊ ignium receptacula. Iuxta hebræũ inter prima uaſa ad remouendum cinerem/& ultima in quibus recipiebatur ignis, ponuntur tria alia: quum tamen in uulgata ædítione non niſi duo habeãtur. Et apponitur ſemper pronomen/dicendo. **⁊ ſcopas eius ⁊ malluuia eius ⁊ fuſcinulas eius.** Malluuia autẽ intellige ad recipiendum ſanguinem holocauſtorum. & fuſcinulis etiã hodie utimur ad quaſi excutiẽdum ignem ex lignis minus diſpoſitis ad ardendum. recæptacula ignis neceſſaria erant ad communicandũ ignem altaris tam interno thuribulo q̃ multitudini ſacrificiorum quæ extra illud altare coquebãtur aut cremabãtur. Et ne omnia inſtrumẽta opportuna numerata crederes/ſubiungitur uniuerſaliter. **omnia vaſa eius facies ex ere.** Nihil ex ferro admittitur. **Craticulamq; in modũ retis eneam: per cuius quattuor angulos erunt quattuor anuli enei quos pones ſubter arulã altaris: eritq; craticula vſq; ad altaris mediũ.** Litera iſta quia nec iuxta uulgatã ædítionem nec ut ex hebræo a nõnullis recitatur ueritatẽ integram manifeſtat, ideo iuxta hebræũ ad uerbũ affertur. **Et facies ipſi cribrũ/opus retis eris: ⁊ facies ſuper rete quattuor anulos eris/ſuper quattuor extremitates eius. ⁊ dabis ipſum ſub ambitu altaris de inferno: ⁊ erit rete vſq; ad mediũ altaris.** Hæc eſt litera hebraica. in qua ſi ſingula librata fuerint, clãre apparebit ꝙ rete hoc ambiebat circumcirca altare ſurgendo ab imis altaris uſq; ad mediũ eiuſdem. nã dicẽdo facies ipſi cribrum/manifeſtat ꝙ rete hoc pars eſt altaris. & locus eius deſcribitur ſub ambitu: hoc eſt ſub tigillis ambiẽtibus longitudinẽ & latitudinem. Et ne intelligeres ꝙ immediate ſub ambitu locaretur rete, ſubiungitur de inferno: ut de imo intelligeremus ſurgere rete. Et ne ambigeretur uſq; quo extenderetur uerſus partem ſuperiorem altaris, manifeſtatur ꝙ uſq; ad medium altaris erit. ¶ Ex quibus habetur ꝙ rete hoc erat uiginti cubitorum: utpote ambiens altare quinq; cubitorum quadrum. ſm altitudinem uero erat cubiti unius & dimidii: nam tota altitudo altaris erat trium cubitorum. ¶ Forma autem huius retis in litera deſcribitur ſimilis cribro & ſimilis reti. Si enim rete duntaxat nominaſſet, intelligeremus ꝙ inter filos æreos ad inſtar retis uniuerſum uacuum pateret. & ſimiliter ſi nominaſſet cribrum dũtaxat, intelligeremus tanq̃ corium æreum cum foraminibus paruis tanq̃ cribrum/ita ut uacui parum eſſet. Sed nominando utrunq;/& dicendo cribrum opus retis, inſinuauit ut aliquid cribri & aliquid retis intelligeremus. Et retis quidem figuram ſeu formam/dicendo opus retis: cribri autẽ tegmen/dicendo facies cribrum. Tegmen autẽ dico, ut non ex filis æreis ſed ex lineis latis æreis/paruis uacuitatibus intercæptis rete hoc conſtrueretur, ut defenderet a uenti impetu ignem internũ/& tamen uideretur tam focus q̃ ignis per huiuſmodi rete. Anuli autẽ quattuor ſuper quattuor retis extremitates quæ in angulis erant/locati erant. ex eo enim ꝙ anuli conueniebant in materia cum reti/ſuper rete facti ſunt: & ex eo ꝙ ſupremum retis ad medium altitudinis altaris aſcendebat, anuli in medio altitudinis altaris erant in quattuor angulis/loco idoneo ad hoc ut uectibus per anulos tranſeuntibus portaretur altare. **Facies ⁊ vectes altaris de lignis ſitim duos, quos operies laminis eneis: ⁊ induces per circulos, eruntq; ex vtroq; latere altaris ad portandum.**

Non ſolidũ ſed inane ⁊ concauũ intrinſecus facies illud. Iuxta hebræũ habetur. **Uacuum tabularum facies illud ſicut tibi in monte mõſtratum eſt.** Neq; locus mẽſæ altaris plenus neq; locus laterum altaris inter rete & tigillos ſupremos plenus/ſed uacuus deſcribitur dicendo uacuum tabularum. Hæc enim duo loca capacia & idonea erant ut eſſent tabulata. & propterea de his locis intelligitur quum dicitur uacuum tabularũ facies ipſum. Erat itaq; altare omnino ſine tabulis ex tigillis & reti in parte inferiori cõſtans. De corpore autẽ altaris nihil dicitur: ſed iuxta primo mandata terreũ relinquitur intelligendum & faciẽdum. Et quoniã corpus altaris

Digitized by Google

ædiſicatum ſæpe legimus, ideo intelligendum eſt ꝙ in uacuo contento inter hæc tigilla ædiſicandum erat corpus altaris ex lateribus ſeu lapidibus impolitis. Et quoniã ignis ſuper corpus altaris defendendus erat a reti, conſequens eſt ut parua eſſet altitudo corporis altaris: uidelicet dimidii cubiti uel circa. ſic enim & ignis defendebatur per rete a uentis: & ex uacuo inter rete & tigilla ſuprema/ligna ponebantur in foco: & animalia offerenda in holocauſtum/ponebantur ſuper ligna: & uniuerſaliter omnia officia exercẽda ſuper corpus altaris ſiebant. ideo enim uniuerſa illa pars circumcirca relicta eſt uacua. Ex quibus potes prudens lector cõſpicere formam altaris holocauſtorũ iuxta hebraicã literam/longe differentẽ a ſolitis conſpici.

Facies & atriũ tabernaculi: in cuius plaga auſtrali contra meridiem/erunt tentoria de byſſo retorta. centum cubitos latus vnum tenebit in longitudine: & columnas viginti/cũ baſibus totidem eneis. Circa opificium atrii quia clare in litera ſcribitur, tria aduertenda ſunt/& quædam declarãda. Aduertendum primo eſt ꝙ uniuerſum ſpatiũ atrii tam uenerabiliter ambiebat tabernaculũ ut ſm longitudinẽ trigintaquinq; cubitorũ ſpatiũ ex parte occidentis/& triginta quinq; ex parte orientis interciperetur: ſm latitudinẽ uero ex parte meridiei fere uiginti/& ſimiliter ex parte ſeptentrionis fere uiginti cubitorũ ſpatiũ interciperetur, æqualiter ſpatia atrii diſtribuẽdo. Aliud eſt ꝙ ingreſſus atrii qui ex parte orientali erat/tantæ erat latitudinis ut uniuerſum tabernaculũ ab exiſtẽtibus extra atriũ uideret. nã latitudo tabernaculi ad ſummũ erat duodecim cubitorũ: latitudo autẽ ingreſſus atrii/uiginti erat cubitorũ. Et qm̃ quattuor habebat columnas medias æquidiſtantes, conſequens eſt ꝙ quinq; aditus inter ſex columnas paterent in ingreſſu atrii. Tertiũ eſt ꝙ cortina operiens ingreſſum atrii/differebat in materia & forma artis a reliquis cortinis atrii. nam omnes aliæ erant ex puro lino textæ: hæc autẽ erat ex lino & ſericis filis diuerſis/ex quibus erãt uela templi, & ſiebat opere polymitario. Adde & his ꝙ nec in atrio admiſſum eſt aliquid ferreum, ſed etiã claui ærei præcipiuntur. ¶ Declarandæ autem ſunt quædam particulæ literæ: & in primis una quæ repetitur. Que capita cum celaturis ſuis habebũt argentea. nam iuxta hebræũ habetur. & vncini columnarũ & cingula earũ argentea. Sed aduerte ꝙ appellatione uncinorum intelligas catenas utrinq; aduncas ligantes columnas inter ſe ad firmandum columnas. conſueuerunt enim fieri catenæ ferreæ inter columnas: ſed iſtæ erant argenteæ. Et quia atrium oportebat eſſe diſſolubile, ideo catenæ non erant affixione firmatæ/ſed aduncis extremitatibus: & ab extremitatibus denominantur uncini. Cingula uero argentea ad ornatũ cuiuslibet columnæ erant. Similiter & in latere aquilonis per longum erunt tentoria centum cubitorum, & columne viginti & baſes enee eiuſdem numeri: & capita earum cum celaturis ſuis argentea. In latitudine vero atrij que reſpicit ad occidentem erunt tentoria per quinquaginta cubitos: & columne decem & baſes decem. Quæſtio eſt de angularibus columnis an in ſingulis angulis fuerint duæ an una communis longitudini & latitudini. Et ratio dubii eſt: quia ſi ponitur una, exiſtentibus ſexaginta columnis/oportet uel in longitudine uigintiduas uel in latitudine duodecim inueniri: ut patet ſupputanti. Et quia utrunq; aduerſatur literæ, ideo intelligendum eſt ꝙ quilibet quattuor angulorum atrii conſtabat ex duabus columnis: quarum una longitudinis cortinæ/altera cortinæ quæ erat ſm latitudinẽ ſeruiebat. ſic enim integer ſeruatur numerus columnarum & baſium earum, ut uiginti inueniantur in longitudine & decem in latitudine cum totidem baſibus. In ea quoq; atrij latitudine que reſpicit ad orientem/quinquaginta cubiti erũt: in quibus quindecim cubitorum tentoria lateri vni deputabuntur, columneq; tres & baſes totidẽ. & in latere altero erunt tentoria cubitos quindecim obtinentia: columne tres & baſes totidẽ. In introitu vero atrij fiet tegumẽtum cubitorum viginti ex hyacintho & purpura coccoq; bis tincto & byſſo retortaopere plumario. columnasq; habebit quattuor cum baſibus totidem. Omnes columne atrij per circuitum veſtite erunt argenteis laminis, capitibus argenteis & baſibus eneis. Iuxta hebræum habetur. Omnes columne atrij in circuitu cincte argẽto, & vncini earum argentei & baſes earũ enee. Dixerat cingula columnarũ argentea: declarat nunc modum cingendi/dicendo in circuitu: hoc eſt circueundo columnam a ſummo uſq; ad imum ſm formam lineæ helicæ. In longitudine occupabit atrium cubitos centum. Aduerte ꝙ lõgitudo atrii comprædendit non ſolum ſpatium uacuum inter columnas ſed etiam ſpatium quod occupatur ab ipſis columnis. & quia neſcimus quantũ ſpatii quælibet columna cũ ſua baſi occupabat, conſequens eſt ut neſciamus quantum uacui erat inter columnas: hoc tamen certum eſt ꝙ columnæ erant æquidiſtantes. Et hæc eadem intellige de latitudine atrii. In latitudine quinquaginta: altitudo quinq; cubitorũ erit, fietq; de byſſo retorta, & habebit baſes eneas. ¶ Cuncta vaſa tabernaculi in omnes vſus & cerimonias. Iuxta hebræũ nihil habetur de cerimoniis, ſed dicitur. Omnibus vaſis tabernaculi in omni ſeruitio ipſius. De reliquis (quorũ ſcilicet mentio facta non eſt intellige. decretum ſiquidem prius fuit ꝙ tam uaſa menſæ propoſitionis q̃ candelabri eſſent aurea. tam

Digitized by Google

paxillis eius & paxillis atrij es. Siue clauos ſiue paxillos intelligamus/ferrum excluditur. Et clauis quidem opus fuit in tabernaculo/tum ad figendum fruſta tabularum angularium/tum ad figendum baſes tabularum: paxillis autem opus fuit ad figendum extrema uectium in angulis. Paxillo enim penetrãte utrunq; uectem in angulo/connectebantur uectes: & amoto paxillo ſoluebantur uectes quum tabernaculum diſſoluendum erat.

¶ Præcipe filijs iſrael vt afferant tibi oleum de arboribus oliuarum purum piloq; contuſum. Iuxta hebræũ nihil habetur de pilo: ſed oliua non molita ſed tuſa deſcribitur/ut oleum ex carne oliuæ ſeu pulpa oliuæ & non ex oſſe eiuſdem fieret. molendo enim etiam oſſa franguntur: tundendo autẽ ſeu præmendo ſola caro frangitur. vt ardeat lucerna ſemper in tentorio parationis extra velum quod appenſum eſt teſtimonio. Hinc apparet q̄ indeficiẽs lumen erat candelabri tam die q̃ nocte. & cõcinnabunt eam aharon & filij eius. Nõ erat leuitarum officium ſed ſacerdotũ qui ex ſtirpe erant aharon/diſponere lucernas candelabri. vt vſq; mane luceat. Iuxta hebræũ habetur. a veſpere vſq; mane. Nec additur luceat. non enim tempus lucendi ſed tempus diſponendi lucernas decernitur: ut ſic ſcilicet diſponantur ut unica diſpoſitio ſufficiat a ueſpere uſq; mane. Et ſimiliter ſubintelligat̃ q̄ unica alia diſpoſitio ſufficiat a mane uſq; ad ueſperum: ut explicatur inferius cap. 30. Et ſubditur. coram iehouah. ne uile officium pontifici & ſacerdotibus imponi uideatur. facies enim iehouah dignitatem maximam confert officio componendi lucernas ad ardendum. ¶ Perpetuus erit cultus per ſucceſſiones eorum a filijs iſrael.

CAPVT .XXVIII.

Applica quoq; ad te aharon fratrem tuum cum filijs eius de medio filiorum iſrael/vt ſacerdotio fungantur mihi: aharon/nadab & abihu/elhazar & ithamar, filij aharon. Ordo præpoſterus. prius enim faciendæ ſunt ueſtes: & deinde appropinquabunt aharon & filii ad moſen ut ueſtiantur & conſecrẽtur. Faciesq; veſtes ſanctas aharon fratri tuo in gloriã & decorem. Et loqueris cunctis ſapientibus corde quos repleui ſpiritu ſapientie/vt faciant veſtes aharon in quibus ſanctificatus miniſtret mihi. ¶ Hec autem erunt veſtimenta que facient: rationale. Iuxta hebræũ habetur. pectorale & ſuperhumerale/tunicam & lineam ſtrictam/cidarim & balthcum. In iſtis ſex enumeratis ornamentis compræhẽduntur omnia ornamẽta ſacerdotalia ſiue aharon ſiue filiorum eius. & propterea ſola hæc enumerantur. Significanter autem dico ornamenta: quia fœminalia quæ ſub his non compræhenduntur/non erant ad ornatum. Et dixi compræhenduntur: quia quædam horum diſtinguuntur in plura genera. pectorale enim diſtinguit̃ in pectorale correſpondens humerali (quod eſt pars ſuperhumeralis) & in pectorale iudicii quod uocatur rationale. & baltheus diſtinguitur in baltheũ cingentem lineam/ & in baltheum cingentem ſuperhumerale. & ſimiliter cidaris diſtinguitur in cidarim lineam & ſericam/ut multis placet. Verũtamen in litera neq; hic neq; in leuit. tam. 8. q̃. 16. cap. inuenitur cidaris niſi linea. multa enim de his ornamentis referuntur quæ faciliter reiici poſſunt: quia ſcripturæ autoritate carent. Diſtinguitur tamen in mitram & pileũ ſeu thiaram: ut patebit. & facient veſtimẽta ſancta aharon fratri tuo & filijs eius vt ſacerdotio fungãtur mihi. Accipientq; aurum & hyacinthum & purpuram/coccumq; bis tinctum & byſſum. Vniuerſa materia ornamẽtorum decernitur in his quinq;: non q̄ quodlibet ornamentum construeretur ex omnibus his, ſed quia nullum ornamentum erat quod non ex iſtorum aliquo uel aliquibus uel etiam omnibus conſtrueretur: ut patet in textu. Verum circa aurum aduerte q̄ ſignificatur tam aurũ in filis q̃ aurũ in ſubſtantia ductili. cõcurrebant enim ad hæc ornamenta & fili aurei opere textili/& anuli aurei opere ductili & catenulæ &c. ut patebit.

Facient autẽ ſuperhumerale de auro & hyacintho ac purpura coccoq; bis tincto & byſſo retorta/opere polymitario. Ornamentum iſtud erat in forma loricæ tegentis ante & retro corpus ab humeris uſq; ad umbilicum uel circa ex parte anteriori & æqualiter ex parte poſteriori: quia baltheo cingebatur ut patebit. Et opere polymitario textum erat ex filis aureis laneis uel ſericis diuerſi coloris/& lineis. nec erat pars poſterior conſuta cum parte anteriore: ſed quælibet pars habebat extremitatẽ ſuã tam in humeris q̃ in lateribus. & propterea ſubiũgitur. Duas oras iunctas habebit in vtroq; latere ſummitatũ/vt in vnum redeant. Iuxta hebræum habetur. Duæ oræ in humero iunctæ erunt ſibi ad duas extremitates/& coniungetur. Ecce q̄ partes anterior & poſterior habent proprias oras in ſummitatibus quibus iungendæ ſunt tam in dextro q̃ in ſiniſtro humero: & ſic non ſuendo cõiungetur ueſtis iſta. Ipſaq; textura & cuncta operis varietas. Iuxta hebræũ habetur. Et artificium accõmodationis eius quod ſuper

Digitized by Google

ipſum ſicut opus ipſius ex ipſo, erit ex auro ⁊ hyacintho ac purpura coccoq́ bis tincto ⁊ byſſo retorta. Dictio interpretata accommodationis/non ad proprietatem nominis explicandam ſed ad prope accedendum interpretata ſic eſt. intelligimus enim deſcribi texturam quandam ſuper hanc ueſtem circumcirca firmiorem ad hoc ut ueſtis iſta acccommodetur corpori per anulos palas & catenas. Et hæc textura ſuper extrema circũcirca non adiciẽda ueſti ſed ex ipſa ueſte neri & eſſe præcipitur: & ex eadẽ materia quinq́ filorum:/& eodem polymitario opere. **Sumesq́ duos lapides onychinos, ⁊ ſculpes in eis nomina filiorũ iſrael: ſex nomina in lapide vno ⁊ ſex reliqua in altero/iuxta ordinẽ natiuitatis eorum. Opere ſculptoris ⁊ celatura gemmarum.** Iuxta hebræũ habetur. **ſigilli ſculpes eos nominibus filiorum iſrael.** Non figuras ſed nomina filiorum iſrael ſculpi iubet inſtar ſigilli. Oportebatq́ lapides iſtos non paruos eſſe/ ut ordinate quilibet capax eſſet ſex nominum. **inclusos auro atq́ circundatos.** De auro ductili intellige ꝙ uterq́ lapis habebat uelut propriam domum auream ſub ſe & circa ſe/quemadmodũ habent lapides precioſi domos in anulis. **Et pones in vtroq́ latere ſuperhumeralis.** Loca iſtorum lapidũ definiũtur ſuper humeros in oris ueſtis ſuperhumeralis: alter in dextro/ alter in ſiniſtro humero. Et ſicut prius geniti filii erãt prius ſculpti, ita prius nati erãt in dextro. **memoriale filijs iſrael.** Manifeſtatur officium lapidum eſſe ad memoriã filiorũ iſrael. Qualis autem memoria intelligatur/ſubiungẽdo manifeſtat: dũ dicit ꝙ aharon portabit hæc nomina coram iehouah ad memoriam. non itaq́ ad memoriam gloriæ ſed ad memoriã ſuffragii præſtandi a pontifice apud iehouah uniuerſo populo iſrael/ſculpta erant nomina filiorum iſrael in his lapidibus geſtatis ſuper humeros pontificis. & propterea nõ ſunt ſculpta in eis nomina patriarcharũ abrahæ iſhac & iahacob. Si enim de memoria gloriæ eſſet ſermo, patriarcharum nomina fuiſſent ſculpenda: ſed quia de memoria ſuffragii (quo patriarchæ ſuperiores erant) agitur, ideo nomina filiorum iſrael in memoriam ſuffragii pro uniuerſis tribubus ſculpta ſunt.

Portabitq́ aharon nomina eorũ coram domino ſuper vtrunq́ humerum ob recordationem. Facies ⁊ vncinos ex auro. Iuxta hebræum habetur. **Et facies palas aureas.** Ad coniungendum oras ſuperhumeralis ſic textas/laminas aureas in ſimilitudinẽ palarũ hinc & inde ſuper utrunq́ humerum apponendas præcipit. Et erant palæ iſtæ perforatæ ut catenula aurea per foramina immitti poſſet. ita ꝙ non erant in ſimilitudinem exiguorum circulorum quibus communiter utimur iungendo extremitates ueſtis/laqueolo per frequẽtes circulos immiſſo: ſed erant in ſimilitudinem palarum perforatarũ ad maiorem decorem. Et ſine numero dicitur facies palas aureas/non quattuor aut ſex: ut intelligeremus tot palas fieri quot opus erat ſuper utrunq́ humerum utrinq́. **⁊ duas catenulas auri puriſſimi ſibijnuicem coherentes, quas inſeres vncinis.** Hæc clauſula iuxta hebræũ ſic habetur. **⁊ duas catenas auri mundi terminatas facies ipſas opus funis, ⁊ dabis catenas funis ſuper palas.** Catenæ iſtæ loco laqueorum duæ fiunt, ut altera illaqueet partes ſuperhumeralis in altero humero & altera in altero. & propterea forma earũ eſt ad ſimilitudinẽ funis: & immittuntur ſuper palas per earũ foramina illaqueãdo. & materia catenarum mũdum aurum decernitur. Quod autem dicitur terminatas/ſignificat ꝙ quælibet catena eſſet terminata quaſi aculeo idoneo ad hoc ut per foramina palarum facile & ſuauiter immitteretur illaqueando. Et ſic completum eſt opificium ueſtis ſuperhumeralis ſm ſeipſam. Dico autem ſm ſeipſam: quia relatiue ad pectorale iudicii deſunt ei quidam anuli & quædam palæ de quibus inferius erit ſermo.

RAtionale quoq́ iudicij facies opere polymito iuxta texturam ſuperhumeralis: ex auro hyacintho ⁊ purpura coccoq́ bis tincto ⁊ byſſo retorta facies ipſum. Vt prædictum eſt iuxta hebræum non rationale ſed pectorale iudicii uocatur hoc ornamentum: cuius tam materia q̃ forma artis ſimilis erat materiæ & arti ſuperhumeralis. Et uere appellatur pectorale/quia pectus tm̃ operiebat: ita ꝙ pars anterior ſuperhumeralis in pectore tegebatur hoc ornamento. **Quadrangulum erit.** Iuxta hebræũ habetur. **Quadrum erit.** hoc eſt quattuor laterũ æqualis quantitatis. **⁊ duplex.** Quia in ornamento hoc ponẽdi ſunt duodecim lapides precioſi, ideo non unius telæ (ut ſuperhumerale erat) ſed ex duabus telis conſtabat. & propterea duplex dicitur. **menſuram palmi habebit tam in longitudine q̃ in latitudine.** Ecce quantitas laterum/ ecce quantitas huius ornamenti. **Ponesq́ in eo quattuor ordines lapidum. in primo verſu erit lapis ſardius ⁊ topazius ⁊ ſmaragdus: in ſecundo carbunculus/ſaphirus ⁊ iaſpis: in tertio ligurius/achates ⁊ amethiſtus: in quarto chryſolithus/onychinus ⁊ berillus.** Proculdubio ſm ſub & ſupra diſponuntur iſti quattuor ordines, & non diſtribuuntur ſm quattuor latera: ut conuincitur ex hoc ꝙ quilibet ordo habebat tm̃ tres lapides/& erant lapides duodecim. & propterea minor erat diſtãtia unius ordinis ab altero q̃ diſtantia lapidũ unius ordinis inter ſe: quia ab imo uſq́ ad ſummum erant quattuor lapides, inter dextrum autem & ſiniſtrum erant tres. De nominibus autem lapidum ne ſis ſolicitus: quia periiſſe aiunt apud hebræos notitiam

Digitized by Google

nominum propriorum lapidum/animaliũ atq; locorum. **incluſi auro erũt per ordines ſuos.** Eo modo quo lapides figuntur in anulis claudendi auro ſignificantur. **Habebuntq; nomina filiorum iſrael duodecim nominibus: celabuntur ſinguli lapides nominibus ſingulorum per duodecim tribus.** Sententia hæc clare refert ſenſum hebraicæ literæ. unum tamen tacet: uidelicet ꝙ per modum ſigilli ſculpta erant nomina.

Facies in rationali catenas ſibijnuicẽ coherentes ex auro puriſſimo. Iuxta hebræũ habetur. **Et facies ſuper pectorale catenas terminationis/opus funis ex auro mũdo.** Catenæ iſtæ ideo terminationis appellantur, quia erant loco extremitatum pectoralis circumcirca. ab officio ſiquidẽ terminandi omni ex parte iſtud pectorale/appellantur catenæ terminationis. ¶ Cerne diſparitatem. ueſtis ſuperhumeralis artificio texturæ eſt undiq; terminata: pectorale autẽ aurea catena ſimili funiculo undiq; terminatur. **& duos anulos aureos.** Iuxta hebræũ alia eſt clauſula. **Et facies ſup pectorale duos anulos aureos: quos pones in utraq; rõnalis ſummitate.** Completo ſiquidem opificio pectoralis in ſeipſo, deſcribitur modo relatiue ad accommodandum ipſum geſtationi in pectore põtificis. & inchoat a duobus anulis aureis in parte ſuperiori pectoralis locãdis ſuper duos angulos ſuperioris partis: ut clare ſubiũgitur in hebraica litera. **Catenaſq; aureas iunges anulis qui ſunt in marginibus eius.** Iuxta hebræum habetur. **Et dabis duos funes aureos ſuper duos anulos angulorum pectoralis.** Iſti funiculi alii ſunt ab omnibus antedictis. Et numerus eorum determinatur & loca & officium. duo enim: & alter in anulo unius anguli/alter in anulo alterius anguli uerſus ſurſum locãdus eẽſetur. Officium autem utriuſq; ſubiungitur. **Et ipſarum catenarum extrema duobus copulabis uncinis in utroq; latere ſuperhumeralis quod rationale reſpicit.** Iuxta hebræũ clarius habetur. **Et duo extrema duorum funium dabis ſuper duas palas: & dabis ſuper humeros ſuperhumeralis contra facies eorũ.** Ecce palæ duæ quæ deerant ueſti ſuperhumerali relatiue ad pectorale. & deſcribitur locus earũ: uidelicet ſuper humeros ueſtis: hoc eſt altera ſuper unum humerum/ & altera ſuper alterum. Et ne haſitetur an de humero ueſtis anteriore uel poſteriore ſit ſermo, manifeſtatur ꝙ de humero poſteriore eſt ſermo/dicendo contra facies eorũ. contra facies enim extremitatum catenarum aſcẽdentium a pectore occurrunt ueſtis humeri poſteriores: utpote e regione ipſarum. ad iſtas inquam palas perforatas applicanda erant extrema funiculorum pectoralis, ut ab illis pendens pectorale ſuſtentaretur. ¶ **Facies & duos anulos aureos, quos pones in ſummitatibus rationalis & in oris que e regione ſunt ſuperhumeralis & poſteriora eius aſpiciũt.** Iuxta hebræũ habetur. **Et facies duos anulos aureos, & dabis eos ſuper duo extrema pectoralis/ſuper oram eius que ad latus ſuperhumeralis intrinſecus.** Alii duo anuli eiuſdem pectoralis non in reliquis duobus angulis ſunt locati/ſed in duabus extremitatibus: dextera uidelicet & ſiniſtra eiuſdẽ pectoralis. Et appoſitiue adiungitur. ſuper oram eius (ſcilicet pectoralis) quæ reſpicit latus ſuperhumeralis/proculdubio ſm partem poſteriorem ſuperhumeralis. Quod autẽ adiũgitur intrinſecus/ad pectorale refertur. locãdi ſiquidem iſti anuli mandãtur in extremis/non foris ſed intus. foris enim tegerent catenulam auream/& non nihil moleſti eſſent infimo ordini lapidum: intus autẽ poſiti liberam relinquũt uniuerſam externam ſuperficiem pectoralis. **necnon & alios duos anulos aureos, qui ponendi ſunt in utroq; latere ſuperhumeralis deorſum.** Ecce anuli duo qui deerãt ſuperhumerali relatiue ad pectorale. præcipitur enim ꝙ in lateribus poſterioris partis ſuperhumeralis duo anuli aurei locentur: alter ſub dextera & alter ſub ſiniſtra/e regione anulorum pectoralis. ita ꝙ laqueo hyacinthino per anulũ pectoralis & anulũ ſuperhumeralis ligetur pectorale cum ſuperhumerali in utroq; latere/ut neutrum ab altero ſeparari poſsit. Quod autẽ dicitur. **quod reſpicit contra faciem iuncture inferioris / ut aptari poſſit cum ſuperhumerali.** iuxta hebræum habetur. **e regione faciei eius contra coniunctionem eius/ad artificium ſuperhumeralis.** Recole ſuperhumerale circumcirca quodam ſpeciali artificio contextum: & intelliges anulos iſtos locandos in huiuſmodi artificio/utpote parte firmiore, quæ e regione eſt pectoralis nõ abſolute ſed ſm coniunctionem eius ad ipſum artificium. **ut ſtringatur rationale anulis ſuis cũ anulis ſuperhumeralis uitta hyacinthina, & maneat iunctura fabrefacta.** Iuxta hebræum habetur. **ad eſſendum ſuper artificium ſuperhumeralis, & non ſeparabitur pectorale a ſuperhumerali.** Situs anulorũ & ligaminis definitur ut ſic ſit in inferiori parte ſuperhumeralis/ut tamen non ſit in penitus infima, ſed ſit ſuper artificiũ terminans oram inferiorem ſuperhumeralis. **Portabitq; aharon nomina filiorum iſrael in rationali iudicij.** Rationem reddit ſculptorum nominum filiorum iſrael in pectorali/quemadmodum reddiderat rationem eorũdem ſculptorum ſuper humeros. **ſuper pectus ſuum.** Iuxta hebræum habetur. **ſuper cor ſuum quando ingredietur ſanctuarium.** Corporeum pectorale iudicii geſtabat aharon in pectore, ſed nomina filiorũ iſrael quatenus iudicanda geſtanda erant ſuper cor: hoc eſt habenda erant in intimis cordis

dis pontificis. **memoꝛiale coꝛā domino in eternū.** Iuxta hebræū habetur. **ad memoꝛiā coꝛam iehouah iugiter.** Quemadmodū ſuper humeros põtificis ſculpta erant noīa filiorum iſrael in memoriam ſuffragii apud deum, ita in pectore põtificis eadē ſculpta erant in memoriā iudicii coram iehouah/hoc eſt ſm rationes diuinas. ut perpenderet põtifex & in corde ſuo iugiter retineret iudiciū populi iſrael ſibi datū ſm deū/nõ ſuperficietenus ſed ſm intima ueritatis uiuinæ. propterea enim nomen iehouah appoſitū eſt: ut ſcilicet in iudiciis haberetur ratio ſummi dei fontis eſſendi/ut ſic iudicia fiāt ut tñ dei eſſe & ipſum iudicē & eos qui iudicātur meminerit iudex. Et ex iudicio ornamentū hoc nominatur pectorale iudicii. & propterea nomina patriarcharum nec in pectorali ſunt ſculpta: utpote ſuperiorū iudicio pontificis legalis.

Pones aūt in rationali iudicij doctrinā ⁊ veritatē, que erunt in pectoꝛe aharon quando ingredietur coꝛā domino: ⁊ geſtabit iudiciū filioꝛū iſrael in pectoꝛe ſuo in cõſpectu domini ſemp. Iuxta hebræū habetur. **Et dabis ad pectoꝛale iudicij vrim ⁊ tummim: ⁊ erūt ſuper coꝛ aharon veniente ipſo coꝛā iehouah. ⁊ poꝛtabit aharon iudicium filioꝛum iſrael ſuper coꝛ ſuum coꝛam iehouah iugiter.** Quid intelligatur nominibus urim & tummim/nullus (quantū nouimus) hactenus explicauit. diuerſi diuerſa dicunt: nec certi aliquid habetur. Scito certum eſſe ꝙ urim & tummim nomina ſunt pluralis numeri/& ꝙ alterum lucem alterum perfectionem ſonat: tanq̃ urim ſignificet lumina & tummim ſignificet perfectiones. ita ꝙ proculdubio mādatur ut dentur pectorali iudicii illuminationes & perfectiones. Et hoc nõ uertiť in dubiū: ſed neſcitur materia luminum & perfectionum/neſcitur modus quo hæc ponebātur in pectorali iudicii. ☞ Si quis tñ exactius ſcripta leuit. 8. qñ moſes ueſtiuit aharon iſtis põtificalibus indumentis cõſiderauerit, percipiet ꝙ urim & tummim nõ erant aliquæ res firmatæ in pectorali quemadmodum lapides catenæ anuli &c. ſed erant res quæ in ipſa accõmodatione pectoralis ſuper pectus põtificis dabantur. nam ibidem de moſe ueſtiente aharon legitur/& poſuit ſuper eum pectorale & dedit ad pectorale urim & tummim. Duo enim hinc certa habentur. alterum ꝙ iſtæ luces & perfectiones non erāt integrātes pectorale. nā ſi de integritate fuiſſent pectoralis, non diceretur de moſe ꝙ poſtq̃ induit aharon pectorali/poſuit in pectorali urim & tummim: ſicut nec dicitur ꝙ poſuit in pectorali lapides precioſos. Alterū ꝙ iſtæ luces & perfectiones fiebant in pectorali non a deo ſed ab hoīe. nam dicitur de moſe ueſtiente aharon ꝙ dedit ad pectorale urim & tummim. Quāuis idem ex hac exodi litera habeaturdū dicitur & dabis ad pectorale. nõ dicit deus & dabo ad pectorale urim & tummim, ſed dabis. Et hinc fabellæ quorundam hebræorum arguuntur. erant itaq; luces & perfectiones iſtæ in pectorali uelut res aduētitiæ nõ diuino miraculo ſed opere humano. Hæc ſunt ex ſcripturæ litera certa. ☞ Et ſi conſideratū fuerit ꝙ moſes ueſtiendo aharon dedit ad pectorale urim & tummim, elicietur ꝙ ad actionem induendi põtificem pertinēt hæc duo. Et ſi his iunctū fuerit ꝙ pectorale indigebat in ipſo actu quo accõmodabatur pectori põtificis duabus cõditionibus, apparebit ꝙ illæ duæ cõditiones ſignificatæ ſunt nominibus urim & tummim. pectorale ſiquidem conſtructum erat nõ ex auro ſed textum ex filis lini ſerici & auri: & ideo ex parte materiæ multas rugas habere poterat multaſq; obliquitates. Nec quattuor eius latera paxillis aureis tendebantur (ut uel ſic euaderet rugas) ſed terminabatur undiq; catenis aureis/quæ non ſufficiunt ad tollendum rugas a pectorali. & propterea indigebat pectorale ut ſic accommodaretur pectori ſm catenas & laqueos & extenſionem & directionem, ut & ſm omnes ſui partes manifeſtum pateret/& ſm omnes ſui partes rectitudinem ſitum cõmenſurationemq; ad brachia ad barbam & reliqua haberet. & iſtæ duæ conditiones ſignificātur ad literā nominibus urim & tummim. Et eſt ſenſus. & dabis ad pectorale/accommodando ipſum pectori põtificis, urim/hoc eſt luces (id eſt ut omnes illius partes clare luceant/clare pateāt/nullo tegmine nulla ruga aliqua eius pars lateat ſeu obtenebretur) & tummim/hoc eſt perfectiones: id eſt ut totū & quælibet eius pars diſponatur tam recte ac commēſurate relatiue ad brachia & pilos barbæ ad catenas & laqueos ad baltheum &c̃. ut habeant omnia requiſita ad perfectā diſpoſitionē totius & ſingularū partium. ☞ Et quia iſtæ duæ conditiones pectoralis deus ordinauit ut nõ ſolū corporaliter adhiberentur pectorali ſed etiā ut iſtæ cõditiones corporeæ eſſent ſigna ipſi aharon duarū conditionū ſpiritualium quas debebat in corde ſuo iugiter retinere ad utendū eis in iudicio, ideo de iſtis cõditionibus ſubiūgitur & erunt ſuper cor aharon. oportet enim iudicādo & quantū ad ſubſtantiā iudicii decernere iuſtum ſm diuinas leges/quod prius dictum eſt, & quantū ad exhibitionem iudicii habere luces & perfectiones. luces quidē ut nulla ex parte obtenebretur quod debet iudicari: perfectiones autem ut quando ubi ſicut quare qualiter &c̃. oportet/ius exhibeatur. imperfectum enim eſſet iudicium niſi iudex etiam executioni operam integre daret. & propterea apte ſubiungitur ꝙ portabit aharon iudicium filiorum iſrael ſuper cor ſuum. Prius dixerat ꝙ portabit nomina filiorum iſrael ſuper cor ſuū ut iudicanda, modo adhibitis cõditionibus iudicii dicit & portabis

Digitized by Google

aharon iudicium filiorum iſrael ſuper cor ſuum coram iehouah / ratione iam dicta. Hunc eſſe ſenſum literalem ideo affirmarim, quia quadrat omnibus ſcriptis tam hic q̃ in leuitico / & nullam ingerit ambiguitatem.

Facies & tunicam ſuperhumeralis totã hyacinthinam. Tertiũ ornamẽtum pontificis deſcribitur nuncupatum tunica, ſiue palliũ: cuius materia erat ſericũ hyacinthinum. Vbi aduerte ꝙ ſi uerũ eſt fuiſſe coloris aerei, falſo ſcribitur hyacinthus nõ ſemel ſed millies: & econuerſo ſi uere erat color hyacinthinus, falſo clamatur aereus. nã nec hyacinthus lapis nec hyacinthus harba coloris eſt aerei: ſed lapis eſt uiolaceus/ & ſuaue rubens hyacinthus. Appellatur autẽ tunica hæc ſerica tunica ſuperhumeralis, quia immediate erat ſub ueſte ſuperhumerali. in cuius medio ſupra erit capitium. Iuxta hebræũ hr̃. & erit os capitis eius intra ipſum. Cerne differentiam inter hanc tunicã & ſuperhumerale. hæc enim tunica quia cõſuta erat in humeris, habebat os in ſummitate ſua/ per quod tranſibat caput quum indueretur põtifex: ueſtis autem ſuperhumeralis non eſt deſcripta cũ huiuſmodi ore, quia non erat conſuta in humeris. Et erat iſta tunica ſimilis dalmaticæ qua utitur noſter ſubdiaconus. & ora per gyrũ eius textilis ſicut fieri ſolet in extremis veſtiũ partibus, ne facile rũpatur. Iuxta hebræum habetur. ora erit oris eius in circuitu opus textoris/ ſicut os lorice erit ei: non lacerabitur. De ſolo ore ſummitatis mandatur ut fiat firmius textorio opere quemadmodũ os loricæ fieri ſolet. & ratio redditur ne inter ueſtiendum facile frangeretur. Deorſum vero ad pedes eiuſdẽ tunice per circuitũ quaſi mala punica facies. Non tot circumlocutiones habentur in hebræo. Et facies ſuper fimbrias eius malogranata ex hyacintho & purpura & cocco bis tincto & byſſo retorta/ mixtis in medio tintinabulis, ita vt tintinabulum ſit aureum & malũ punicum: ruſumq́ tintinabulum aliud aureum & malum punicum. Ecce fimbriæ in infima parte ueſtis: & ſuper fimbriam circumcirca appendebantur malogranata & tintinabula. uerum malogranata erant ſerica ex hyacintho purpura & cocco, quamuis in cõmuni æditione addatur byſſus: tintinabula autẽ erant aurea. Et erant appenſa ſic ordinate ut tintinabulum ſequeretur malogranatum & econuerſo. Et quia minus rationi quadrat ut hæc malogranata & tintinabula percuterent pedes põtificis, ideo ueſtis iſta non erat tam longa: quamuis de termino longitudinis eius nihil ſit ſcriptum. Et veſtietur ea aharon in officio miniſterij, vt audiatur ſonitus. Iuxta hebræũ habetur. & audietur vox eius/ quando ingredietur ſanctuariũ in cõſpectu domini & egredietur. Præcipitur ꝙ tintinabula ſic fiant ut ingrediente pontifice in tabernaculum coram iehouah ſonent: ut intelligeremus ꝙ ad officium ſonandi appenſa erant/ & nõ ad ſimplicem ornatum. & non moriatur. Iuxta hebræũ habetur. et nõ morietur. Pœna mortis pontifici ingredienti ſanctum ſanctorum abſq́ his tribus ornamentis promulgatur/ manifeſtando ꝙ mortẽ euadet pontifex ingrediens & egrediens tabernaculum ueſtitus ſic. Et propterea nõ eſt quærendum quid conferret ſonus ad euadendum mortem, obediẽtia enim eſt illa quæ confert. Et ꝙ hic ſit ſenſus literalis, teſtatur ſubiuncta eiuſdẽ mortis euaſio poſt præceptũ fœminalium. obediẽtia ſiquidem diuinæ legi debita/ utrobiq́ penſanda inſinuatur.

Facies & laminam de auro puriſſimo, in qua ſculpes opere celatoris. Iuxta hebræũ habetur. ſculpturis ſigilli. Figura huius laminæ incerta eſt: materia ſola cum forma artis deſcribitur in litera. ſanctum domino. Iuxta hebræum habetur. ſanctitas iehouah. Et eſt datiui caſus iehouah. Iſtæ duæ dictiones erant ſculptæ in lamina illa aurea: ſignificantes tum ꝙ ſanctitas eſt propria deo/ aduerſus falſo ſentientes de natura diuina. ipſe enim ſolus mundus eſt ab omni potentialitate. ſolus enim eſt actus purus: ut etiam philoſophi confitentur. Tum ꝙ ſanctitas inuenitur in omnibus operibus dei: contra blaſphemantes aliquod dei opus. Tum ꝙ ſanctitas debetur deo in omnibus quæ referuntur ad ipſum/ tam internis mentis & animi motibus q̃ externis oblationibus ſacrificiis &c̃. & hoc aduerſus minus religioſos. ¶ Vbi aduerte maius eſſe hoc (ſcilicet ſanctitas deo) q̃ illud quod eccleſia canit/ gloria patri & filio &c̃. quanto ſanctitas maior eſt gloria. Vnde & angeli apud eſaiam canunt deo/ ſanctus ſanctus ſanctus. & in nouo teſtamento ſaluator docet primum orare/ ſanctificetur nomen tuum. Ligabisq́ eam vitta hyacinthina: et erit ſuper thiaram imminens fronti pontificis. Sententia hæc clarius in hebræo habetur. Et pones ipſam ſuper vnum filum hyacinthi: et erit ſuper mitram/ ad contra faciem mitre erit: et erit ſuper frontem aharon. Situs laminæ deſcribitur/ in primis ꝙ non ſit cincta ſed ipſa ſit ſuper filum quod ambiendo mitram ſuſtinet laminam: & rurſus ſit ſuper filũ/ hoc eſt ut filũ ſit in infima parte laminæ. his enim duobus modis lamina ſuper filum eſt unicum, non filos duos hinc & inde ſed unum ambiens mitram, deinde ꝙ lamina non flectatur ad mitram/ ſed ſit erecta contra faciem mitræ: & demum ꝙ ſit ſuper frontem pontificis. Si collegeris itaq́ has tres relationes laminæ/ & penſaueris exacte, apparebit ꝙ unicum filum ex ſerico hyacinthino rotundum tanq̃ circulus ad menſurã capitis ſupra frontem deuinctum

erat internæ ſuperficiei laminæ in infima laminæ parte.ita ꝙ poſito iſto filo tanq̄ capitis cingulo ſuper frontem pontificis præhabentis mitram, manebat lamina recta tanq̄ ſtans/& non inclinabatur ad mitram. Et ex tali diſpoſitione inſinuatur ꝙ paruæ quantitatis erat hæc lamina:quæ ſoli fronti reſpondere dicitur/& unico filo infimo ſuſtineri e regione mitræ. Nec fiat uis in uerbo mitræ: quoniam incerta nobis eſt forma illius mitræ. **et portabit aharon iniquitatem ſanctificationum quas ſanctificabunt filij iſrael ad omnes donationes ſanctificationum ſuarum.** Ratio redditur quare pontifex portet hanc laminam:ut uidelicet profitendo ſanctitatem ſummo deo/tollat immūdiciam ſacrificiorum & oblationum filiorum iſrael. Quod ut intelligas/ aduerte ꝙ quemadmodum ſcriptura altare & tabernaculum mundanda ſingulis annis cenſet ab iniquitatibus filiorum iſrael tanq̄ peccata populi redundent in tabernaculum dei, ita ſacrificia & oblationes filiorum iſrael immūda modo dicuntur: & eorum iniquitas tollenda dicitur per hanc geſtatam laminam profitentem ſanctitatem deo. Sanctitas enim directe opponitur immundiciæ:& conſequenter cuilibet generi immundiciæ,& præcipue immūdiciæ iniquitatis.ad tollendum ergo maculam ſacrificiorum & oblationum/profeſsio ſanctitatis in hac lamina a pontifice portatur. **erit autē lamina ſemper in fronte eius/ut placatus ſit eis dominus.** Iuxta hebræū habetur. **ad placandum eis facies iehouah.** Ne erraretur audiendo ꝙ aharon geſtando laminā tolleret iniquitatem ſacrificiorum, explicatur modus tollendi iniquitatem/ dicendo ꝙ lamina hæc erit iugiter ſuper frōtem pontificis ad placandum ſummum deum eis (hoc eſt filiis iſrael) præſentando diuinæ faciei ſanctitatem deo. placatio itaq; diuina ſignificatur tollens iniquitatem. Et hæc quarta ratio ſcriptorum in lamina ſola redditur in litera:quia ſola ſpectat ad ordinem gratiæ.aliæ enim tres ſupradictæ ad naturæ ordinē ſpectant. ¶ **Stringesq; tunicā byſſo & thiaram byſſinā facies.** Iuxta hebræū hr. **Et ſtringes tunicā byſſinam/ & facies mitram byſſinam.** Quintum ornamentū deſcribitur tunica linea ſtricta/longa proculdubio uſq; ad terrā.hoc enim erat primū ornamētū: & erat ſub tunica hyacinthina. Sextum quoq; cuius iam meminerat(mitra uidelicet)deſcribitur quo ad materiam/ꝙ ſit linea. Vbi clare uides non ſericam aut auream ſed lineā ſcribi mitram pontificis. **facies & baltheum opere plumario.** Iuxta hebræum habetur. **opere acupictoris.** Septimum ornamentum eſt cingulum.quod ex arte acupictoris apparet fuiſſe latum ac pulchrum. Et hoc cingulum ponebatur ſuper ueſtem ſuperhumeralem. ita ꝙ cingebat nō ſolum hyacinthinam tunicam ſed etiam ſuperhumeralem ueſtem in loco ubi communiter cingimur. Et hoc cingulum appellatur cingulum ſuperhumeralis,quia immediate cingit ſuperhumerale.

Porro filijs aharon. Hinc apparet ꝙ ſupradicta ſeptem ornamenta erant propria pontifici: ſubiuncta autem quattuor erant communia pontifici & ſacerdotibus. **tunicas lineas parabis & baltheos ac thiaras.** Iuxta hebræum non habetur lineas. Trium enim iſtorum ornamentorum nulla materia in litera ſcribitur:nec forma artis aliqua circa tunicam cingulum aut thiaram dicitur. Nec eadem dictio habetur hic ad ſignificandum tegmen capitis quæ habetur ſuperius circa tegmen capitis aharon. Et inde apparet diſparitas inter hæc duo tegmina/ inter proprium pontifici & commune pontifici & ſacerdotibus. Et quia proprium pontifici lineum erat,conſequens eſt ut cōmune quoq; fuerit lineum:& ſimiliter tam cingulum q̄ tunica ex lino fuerit. **in gloriam & decorem.** Parui refert ꝙ iuxta hebræū habetur. **ad honorem & gloriam.** Et refertur hoc ad omnia antedicta:ut uidelicet conſtructio omniū ornamentorum tam ex parte materiæ q̄ formæ ſit honorabilis & glorioſa,quia hæc ad honorem & gloriam ſacerdotii fiunt. **Veſtiesq; his omnibus.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **Et facies induere illa aharon fratrē tuū & filios eius cum eo.** Hinc clare apparet ꝙ hæc tria ornamenta communia erant pōtifici & ſacerdotibus:dum communia dicūtur aharon & filiis eius. Quod non ſic intellige ꝙ pontifex uteretur iſtis tribus & ſuper hæc tria uteretur illis aliis ſeptem. ſequerentur enim ex hoc intellectu duo abſurda. Alterum ꝙ pontifex uſus fuiſſet ſimul duabus thiaris. Et hoc quanuis a multis non reputetur abſurdum,alterum tamen nullum habet defenſorem: uidelicet ꝙ pōtifex ſub tunica ſua linea ſtricta haberet hanc ſacerdotalem tunicā.quod etiam a litera octaui capituli leuitici diſſonat. ¶ Sed intellige ſic ꝙ pōtifex quandoq; utebatur iſtis & quandoq; illis.& hoc conſonat ſcriptis leui. 8. & .16. nam leui. 8. quū induitur pontifex pōtificalibus(primū tunica linea/deinde cingulo lineo/poſtea tunica hyacinthina & poſtea ſuperhumerali/poſtea cingulo ſuperhumeralis/poſtea pectorali)ſeptimo mitra & poſtremo lamina memoratur. Sextodecimo autem capitulo expiaturus pōtifex tabernaculum præter fœminalia(quæ ſubintelligūtur etiā in pontificalibus)tria tm̄ induit ornamēta:uidelicet tunicam lineam/cingulum lineum & mitram lineam.& expiationis opere peracto præcipitur ut depoſitis lineis ornamētis induat ſe ueſtibus pōtificalibus. ¶ Ex quibus omnibus clare patet hunc eſſe ſenſum literalem:nullumq; ex iſtis ornamētis aſſumi inter pōtificalia niſi cingulū lineum.

Si tamen admittitur cingulum hoc lineum fuiſſe: alioquin cingulum ſuper tunicam lineam pōtificis tacitum in hac litera eſt. quod quia abſurdū reputo, ideo in cingulo communi ſacerdotibus & pontifici ſignificatum intelligo. ⁊ cunctorum cōſecrabis manus: ſanctificabiſqꝫ illos vt ſacerdotio fungātur mihi. Iuxta hebræū habetur. ⁊ vnges eos ⁊ implebis manum eorum ⁊ ſanctificabis eos, ⁊ ſacerdotio fungentur mihi. Diſponit actus de conſecratione pontificis & ſacerdotum/ poſtq ordinauit ornamenta eorum.

Facies ⁊ feminalia linea vt operiant carnem turpitudinis ſuæ a renibus vſqꝫ ad femora: Hoc quod ultimo loco decernitur, erat primum induendum tam a pontifice q̄ a ſacerdotibus. Et vtentur eis aharon ⁊ filij eius quando ingredientur tentoriū parationis/ vel quando appropinquabunt ad altare vt miniſtrent in ſanctuario: ne iniquitatis rei moriatur. Ecce cuaſio mortis iterum ſcribitur, & cauſa explicatur manifeſta a culpa: ut hinc intelligamus pœnam mortis indictam ſuperius pontifici/ & modo cōmuniter pōtifici & ſacerdotibus ſi culpam incurrunt ſacrilegii præſumēdo miniſtrare in diuinis officiis abſqꝫ huiuſmodi ſtatutis a deo indumētis/ ornatibus &c̄. Legitimum ſempiternum erit aharon/ ⁊ ſemini eius poſt eum.

CAPVT .XXIX.

SEd ⁊ hoc facies eis vt mihi in ſacerdotio cōſecrentur. Tolle vitulum de armento/ ⁊ arietes duos immaculatos/ paneſqꝫ azymos/ ⁊ cruſtulam abſqꝫ fermento. Iuxta hebræū habetur. ⁊ placentas azymas, que conſperſa ſint. pro. inuolutas (ſeu permixtas) oleo. lagana quoqꝫ azyma oleo lita. De ſimila triticea cuncta facies, ⁊ poſita in caniſtro offeres. vitulū autem. Legēdum eſt. ⁊ vitulū (hoc eſt iuuencum) ⁊ duos arietes. cum clauſula caniſtri, ut offerenda omnia ex una parte intelligantur. Et aharon ac filios eius applicabis ad oſtiū tētorij teſtimonij. Iuxta hebræū hr̄. tentorij parationis. eo ꝙ erat locus omnibus paratus. Cumqꝫ laueris patrē cū filijs ſuis aqua, indues aharon veſtimentis ſuis: id eſt linea ⁊ tunica ſuperhumerali ⁊ rationali, quod cōſtringes baltheo. Iuxta hebræum habetur. ⁊ accommodabis ipſi in artificio ſuperhumeralis. Nulla fit mentio cinguli/ ſed de accommodatione pectoralis cum ſuperhumerali in extremis ſuperhumeralis, quæ ſpeciali artificio fulta erant: ut in præcedenti capitulo dictum eſt. Et pones thiaram in capite eius/ ⁊ laminam ſanctā ſuper thiaram. Iuxta hebræū habetur. ⁊ dabis diadema ſanctitatis ſuper mitram. Dictio interpretata diadema/ ab aliis interpretatur corona. & utraqꝫ interpretatio cōſonat rei ſignificatæ. Certū eſt enim ꝙ ſignificat lamina hyacinthino laqueo ambienti mitram innixa: & propterea aliquid coronæ plurimum autē diadematis ſapit. ⁊ oleū vnctionis fundes ſuper caput eius: atqꝫ hoc ritu cōſecrabitur. Filios quoqꝫ illius applicabis: ⁊ indues tunicis lineis. Nō eſt in hebræo lineis. Cingeſqꝫ baltheo aharon ⁊ filios eius. Quia nō meminerat cinguli ueſtiēdo aharon, ideo quaſi ſupplēdo meminit aharon tractās de cingulo filiorū. cingulū enim cōe erat pōtifici & ſacerdotibus. ⁊ impones eis mitras. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ ligabis eis pileos. Dictio interpretata pileos, mitras/ thiaras/ tegmen capitis ſignificat. quod ut hæc teſtatur litera ligabatur: ſed an ſub mento an in occipite/ neſcitur. ſicut nec eius forma mihi nota eſt. eruntqꝫ ſacerdotes mihi religione perpetua.

POſtq̄ initiaueris manus eorū, applicabis ⁊ vitulū coram tabernaculo teſtimonij. Iuxta hebræū habet. tētorio parationis. imponentqꝫ aharon ⁊ filij eius manus ſuper caput illius. Et mactabis eū in cōſpectu dn̄i. Nomen eſt tetragrāmaton. iuxta oſtiū tabernaculi teſtimonij. Iuxta hebræū hr̄. tētorij parationis. Sumeſqꝫ de ſanguine vituli: ⁊ pones ſup cornua altaris digito tuo. Intellige de altari holocauſtorū. reliquū autē ſanguinē fundes iuxta baſim eius. Iuxta hebræū hr̄. fundes ad fundamentū altaris. Aduerte prudens lector ꝙ diſponēdo conſtructionē altaris/ nulla eſt facta mētio loci alicuius in fundamento in quo reciperetur ſanguis animaliū quæ offerebātur. Et quia abſurdū eſt immediate extra altare/ hoc eſt extra tigillos & rete in fundamēto receptū fuiſſe ſanguinē (nā & turpis fœdus fœtiduſqꝫ manſiſſet locus ille in quo mortuus fuiſſet ſanguis/ & impedimēto fuiſſet ſacerdotibus miniſtrātibus) cōſequēs eſt ut fundamentū hoc altaris intelligat intus inter tigillos reteqꝫ ambiētes altare terreū/ & ipſum altare terreū: ut intelligamus in fundamēto altaris terrei circūcirca relictū aliquid uacui in quo recipiebatur ſanguis animaliū quū legitur ꝙ ſacerdos fudit ſanguinē ad fundamentū altaris. ſic enim nihil indecens proueniebat: quoniā iugis ignis altaris tollebat omnē indecentiam fœtoris & putredinis: tigilli autē & rete tollebant omne indecentiā relatiue ad uiſum. Sumes ⁊ adipem totū qui operit inteſtina ⁊ reticulū iecoris. Dictio interpretata reticulū/ ab aliis fibra interpretatur. in hebræo tamen ſonat ſuperfluum. Ita ꝙ legendū eſt. ⁊ ſuperfluum ſuper epar. quod ut medici dicunt eſt panniculus cui appenditur epar: & habet aliquid pinguedinis.

Digitized by Google

Et ne ſæpius idem repetatur, corrige ſimiliter ubi in huiuſmodi ſacrificiis inueneris reticulum iecoris. ac duos renes/⁊ adipē qui ſuper eos eſt. ⁊ offeres incēſum ſuper altare. Quia ſæpe repetitur hoc in huiuſmodi & in holocauſtorū ſacrificio, ideo ſemel pro ſemper ſcito prudens lector ꝙ in hebræo ſonat thurificationem. mandat deus hæc (uidelicet adipem renes &c̄.) & ſimiliter mandat holocauſta thurificari ſuper altare:hoc eſt ad ſimilitudinē thuris incendi:hoc eſt non comburi flamma conſumente in momento, ſed ad inſtar thuris paulatim reſolui in fumum. Ita ꝙ ignē temperandū præcipit ſic ut carnes holocauſti & ſimiliter adipes & renes &c̄. non inflammentur & ſtatim incinerentur, ſed ſic conſumantur ut paulatim reſoluantur in fumales euaporationes. carnes vero vituli ⁊ corium ⁊ fimum combures foris extra caſtra: eo ꝙ pro peccato ſit. Unum quoqꝫ arietem ſumes, ſuper cuius caput ponēt aharon ⁊ filij eius manus: quem quum mactaueris/tolles de ſanguine eius ⁊ fundes circa altare. ipſum autem arietem ſecabis in fruſta: lotaqꝫ inteſtina eius ac pedes pones ſuper conciſas carnes ⁊ ſuper caput illius. ⁊ offeres totum arietē incenſum ſuper altare: oblatio eſt domino odor ſuauiſſimus victime domini. Iuxta hebræum habetur. holocauſtum ipſum iehouah/odor quietis/incenſum iehouah ipſum. Et utrobiqꝫ iehouah eſt datiui caſus. A tribus commendatur hoc ſacrificii genus. primum a totalitate/ꝙ totum animal immolatur ſummo deo: deinde a fumali euaporatione in quam totū reſoluebatur/dicēdo odor quietis. Humano more loquitur deus. nulla enim maior eſt commendatio odoris ꝗ ut ſit dignus quiete hominis in ipſo. rari enī ſunt odores nō parientes aliquid faſtidii aut mali ſi quieſcat homo odorando. Nec hoc dicitur proprie ſed metaphorice:hoc eſt ꝙ ad ſimilitudinē odoris digni quiete/placet hic fumus ſacrificii. Tertio ab igne/dicendo incenſum ſeu ignitum ipſum. inter elementa enim ignis ſupremum & natura & ſitu & actione & puritate locum tenet. Et dicitur hoc ad differentiā elixorum, quæ mediante aqua & non immediate ab igne attinguntur. Tolles quoqꝫ arietem alterum, ſuper cuius caput aharon ⁊ filij eius ponent manus. quem quum mactaueris/ſumes de ſanguine ipſius: ⁊ pones ſuper extremum dextre auricule aharon ⁊ filiorum eius/⁊ ſuper pollices manus eorum ac pedis dextri: fundesqꝫ ſanguinem ſuper altare per circuitum. Cumqꝫ tuleris de ſanguine qui eſt ſuper altare/⁊ de oleo vnctionis, aſperges aharō ⁊ veſtes eius/filios eius ⁊ veſtimenta eorum. Conſecratisqꝫ ⁊ ipſis ⁊ veſtibus, tolles adipem de ariete ⁊ caudam/⁊ aruinam que operit vitalia/ac reticulū iecoris/⁊ duos renes atqꝫ adipem qui ſuper eos eſt/armumqꝫ dextrum eo ꝙ ſit aries cōſecrationis/tortamqꝫ panis vnam/⁊ cruſtulam conſperſam oleo vnam/⁊ laganum de caniſtro azymorum quod poſitum eſt in conſpectu domini. Nomen eſt tetragrammaton. ponesqꝫ omnia ſuper manus aharon ⁊ filiorū eius:⁊ ſanctificabis eos/eleuans coram domino. Iuxta hebræum habetur. ⁊ eleuabis ea/eleuationē coram iehouah. Suſcipiesqꝫ vniuerſa de manibus eorum. Si ordo rei gerendæ eſt ſm ordinem literæ/ſenſus eſt ꝙ moſes iſtas res uolis aharon & filiorum ſuſtentatas/eleuauit intercedentibus eorum manibus (unde & nonnulli interpretati ſunt & eleuare facies) & peracta huiuſmodi eleuatione moſes accæpit de manibus eorum uniuerſa quæ fuerant eleuata. ⁊ incendes ſuper altare in holocauſtum/odorem ſuauiſſimum in conſpectu domini. Iuxta hebræum habetur. ⁊ thurificabis altare ſuper holocauſtum/in odorem quietis iehouah. Modus ſacrificādi hæc eleuata deſcribitur: uidelicet per modum holocauſti/ut ad inſtar thuris in altari crementur impoſita ſuper carnes holocauſti. Et adiūgitur ſimilis ſuauitas odoris coram iehouah/& ſimilis dignitas igniti ſacrificii: ſubiungendo. incenſum ipſum iehouah. Et eſt datiui caſus iehouah. Sumes quoqꝫ pectuſculum de ariete quo initiatus eſt aharon: ſanctificabisqꝫ illud/eleuatum coram domino. Iuxta hebræum habetur. ⁊ eleuabis illud/eleuationem coram iehouah. Et eſt conſtructio appoſitiua. ⁊ cedet in partem tuam. Sanctificabisqꝫ pectuſculum conſecratum ⁊ armum quem de ariete ſeparaſti/quo initiatus eſt aharon ⁊ filij eius: cedentqꝫ in partem aharon ⁊ filiorum eius iure perpetuo a filijs iſrael. Sanctificatio hæc eſt definitio ꝙ iſta (uidelicet pectus & armus) munda ſint ab uſu filiorum iſrael offerētium ſacrificia/& cedant in portionem ſacerdotū. quia primitiua ſunt ⁊ initia de victimis eorū pacificis que offeruntur domino. Iuxta hebræum habetur. quia ſeparatio ipſa: ⁊ ſeparatio erit a filijs iſrael de ſacrificijs pacificorum eorum/ſeparatio eorum iehouah. Et eſt datiui caſus iehouah. Ratio redditur ſanctificationis harum partium, quia ſunt partes ſeparatæ deo. Et quia multiplex erat ſacrificii genus (ut infra patebit) manifeſtat hanc legē intelligi in ſacrificiis pacificorū quæ offerētur a filiis iſrael.

Veſtem autem ſanctam qua vtitur aharon, habebunt filij eius poſt eum/vt vngantur in ea ⁊ conſecrentur manus eorum. Dicendo poſt eum/manifeſtat ꝙ non de omnibus filiis aharon ſed de ſucceſsiue ſuccedentibus in pontificatu loquitur. nō uult ꝙ fiant ueſtes nouæ ſuccedēte nouo pontifice: ſed ꝙ ueſtes aharon tranſeant ad ſucceſſorem. Non ſepeliebatur ergo pontifex cum ſanctis pontificalibus ueſtibus. Septem diebus vtetur illa qui pōtifex pro eo fuerit con

ſtitutus de filijs eius: & qui ingredietur tentoriũ parationis vt miniſtret in ſanctuario. Arietem
autem conſecrationis tolles: & coques carnes in loco ſancto. Non dicit elixabis carnes arie-
tis in altari/ſed in loco ſancto. Crediderim ego in altari tantũmodo holocauſta & ea quæ per
modum holocauſti cremabantur ſacrificari, reliqua autem in loco quidem ſancto & igne ex
altari ſumpto ſed non in altari ſacrificari: ut hæc inſinuat litera. Et uere ſic fuiſſe reuerẽtia altari
debita confirmat. nam ſi uictimæ pacificorum in altari coctæ fuiſſent, quum ab offerentibus
coquerentur/licitum fuiſſet cuilibet offerenti miniſtrare in altari: quod abſurdum ualde eſt.
Taceo de frequenti impoſſibilitate coquendi multitudinem uictimarum ſuper altare. Et con
firmatur hoc rurſus ex. 3. reg. 8. in quo narratur ꝙ in dedicatione templi ſanctificauit ſalomon
medium atrii ante templum pro holocauſtis, quia altare non erat capax iugis ſacrificii & ho
locauſtorum & adipum ex pacificis. Significanter itaq; hic dicitur in loco ſancto/ad differen-
tiam tum altaris holocauſtorum tum profani loci. Quibus veſcetur aharon & filij eius/& pa
nibus qui ſunt in caniſtro/in veſtibulo tẽtorij parationis. comedẽt ea vt ſit placabile ſacrificiũ/
& ſanctificentur offerentium manus. Iuxta hebræum habetur. & comedent ea quibus propi-
tiatum fuit in eis, ad conſecrandum manus eorum/ad ſanctificandum eos. Relatiue ad diui-
nam gratiã condonantem peccata per huiuſmodi ſacrificium/manifeſtatur præcipue ſanctitas
oblatorum quibus ueſci debent aharon & filii eius: & ſecundario manifeſtatur quia illis ſacrifi
ciis cõſecratæ ſunt ipſorũ manus/& ipſimet ſanctificati ſunt. Alienigena nõ veſcetur ex eis:
quia ſancta ſunt. Quod ſi remanſerit de carnibus conſecratis ſiue de panibus vſq; mane, com-
bures reliquias igni: non comedentur/quia ſanctificata ſunt.

Omnia que præcepi tibi facies aharon & filijs eius: ſeptẽ diebus conſecrabis manus eorum.
Et vitulum pro peccato offeres per ſingulos dies ad expiandum. mundabiſq; altare quum im
molaueris expiationis hoſtiã, & vnges illud in ſanctificationem. Quam expiationem inter-
pres uocat / propitiationem alii appellãt. ſed ſenſus in idem redit. præcipitur enim ꝙ illis ſeptẽ
diebus quibus conſecratur pontifex/conſecretur & altare hora qua immolatur iuuencus pro
peccato. Septem diebus expiabis altare & ſanctificabis, & erit ſanctum ſanctorum: omnis qui
tetigerit illud/ſanctificabitur. Epitheton intimi loci tabernaculi cõmunicatur altari holocau
ſtorum. & ratio nominis redditur quia altare ſanctificat omne quod tãgit ipſum: hoc eſt reddit
munda ſeparando a profano uſu ea quæ tangunt altare. ſiue ſint animalia quæ immolãtur/ſiue
res quæ offerũtur/ſiue inſtrumẽta/ſiue ignis &c̃. ¶ Hoc eſt quod facies in altari. Ecce offi
cium altaris holocauſtorum. agnos anniculos duos per ſingulos dies iugiter. Ecce iuge ſa
crificiũ. Agnũ vnũ facies mane/& alterũ veſpere. Iuxta hebræũ habetur. & agnum ſecundũ
facies inter veſperas. Initium itaq; ſacrificii iugis fuiſſe ſacrificium matutinum teſtatur litera,
appellando agnum ſacrificii ueſpertini agnum ſecundũ. Et quia non expectãdus erat occaſus
ſolis pro hora ſacrificii ueſpertini, ideo dicitur inter ueſperas: hoc eſt inter occaſum ſolis & ſo-
lem propinquũ occaſui. Et decimã partẽ ſimile conſperſe. Iuxta hebræũ habetur. inuolute
oleo tuſo quod habeat mẽſuram quartam partẽ hin: & vinum ad libandum eiuſdem menſure
in agno vno. Nec menſura ſimilæ nec menſura uini nec modus quo res iſtæ adhibẽtur agno
qui cremabaẽ, innotuit nobis. Scimus dũtaxat ꝙ agnus tã matutinus ꝗ ueſpertinus cremaba-
tur/adhibitis ei tribus iſtis rebus: ſimila/oleo & uino. ut in his quattuor uniuerſi fructus terræ
iugiter deo ſacrificarentur. Alterum vero agnum offeres ad veſperam: iuxta ritum matutine
oblationis & iuxta ea que diximus / in odorem ſuauitatis ſacrificiũ eſt domino. Iuxta hebræũ
habetur. in odorẽ quietis/incenſum iehouah. Commẽdat iuge ſacrificium a ſex. Primum ab
odore digno quiete. & in hoc continetur ꝙ ſacrificium cremabatur ad inſtar thuris reſoluẽdo
in fumales euaporationes. Deinde ab igne/dicẽdo incẽſum ſummo deo. & tertio a totalitate/
ſubiungẽdo holocauſtũ. & quarto a cõtinuitate. nã in hebræo ſubditur. Holocauſtũ iugiter in
generationibus veſtris. Quinto a loco. nã ſubditur. ad oſtium tabernaculi teſtimonij. pro.
tentorij parationis. Et eiuſdem loci dignitatem longe maiorem ꝗ ex eccleſia manifeſtat ex
parte dei/ſubiungendo. coram iehouah. Sexto ex parte fructus in illo loco. nam ſubiũgitur
immediate. qui ero paratus vobis illic/ad loquendum tibi ibi. Duo fructus promittuntur.
alter ad inſtar principis parati in loco certo ad dandum audientiam: alter iuxta eãdem ſimilitu-
dinem ad inſtar principis parati ad loquendũ ibidem cum moſe. Et cerne differentiam: quoniã
relatiue ad moſen promittit allocutionem proculdubio diuinæ reuelationis: relatiue uero ad
ſacerdotes promittit ſe duntaxat paratum. pronomen enim uobis demonſtrare ſacerdotes/ſe-
quens teſtatur particula. nam ſequitur. Et ero paratus ibi filijs iſrael. proculdubio ad exau-
diendum uota eorum. & ſanctificabitur altare in gloria mea. Non eſt in hebræo altare: ſed ha
betur. & ſanctificabitur in honore meo. Ratio redditur decretæ ſanctificationis tabernaculi,
atrii & reliquorum omnium quæ ſupra dicta ſunt. & propterea imperſonaliter dicitur & ſan-

ctificabitur in honore meo: hoc eſt ratio futuræ ſanctificationis eſt honor meus. Deinde per partes numerantur ſanctificãda. **Et ſanctificabo tentorium parationis ⁊ altare.** Significãter dicit ſanctificabo, ad manifeſtãdum ꝙ non ſolum cærimoniæ actionum humanarum concurrent ad ſanctificationem tabernaculi altaris pontificis & ſacerdotum/ſed diuina actio ſanctificans aderit. Et oportuit hoc reuelari ne putaremus huiuſmodi ſanctificationes in humanis tm̃ conſiſtere operibus. **⁊ aharon ⁊ filios eius ſanctificabo vt ſacerdotio fungantur mihi.** Hanc ſententiam ſi hæretici negantes conſecrationes ſacerdotum/negantes ſacramentum ordinis libtarent atq; perpenderent, uiderent ꝙ in ſtatu teſtamenti ueteris ſpecialis diuina actio ſanctificans aharon & filios eius ad hoc ut ſacerdotio fungerentur affuit. multo ergo magis tempore reuelatæ gratiæ quando ſanctius eſt ſacerdotium (ſicut incomparabiliter ſanctior eſt hoſtia) ſpecialis diuina actio concurrit ad ſanctificandum aliquos ex chriſtianis, ad hoc ut ſacerdotio fungantur. Non fiunt ergo ſacerdotes in chriſti eccleſia ſolis humanis cærimoniis, ſed diuina cõcurrente actione cõſecrante eos ad ſacerdotium: ut hæc ſcriptura clare teſtatur. **Et habitabo in medio filiorũ iſrael.** More humano loquitur/tanq̃ tabernaculũ ſit domus dei in medio filiorum iſrael. interna tamen habitatio in animis eorum ſignificatur. Vnde in hebræo habetur. **Et habitabo intra filios iſrael.** habitat enim deus per fidem & gratiã ſuam in animis noſtris. **eroq; eis deus.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ ero eis in elohim.** hoc eſt in iudicem & gubernatorem hæc enim omnia promittuntur tanq̃ fructus religionis ſeruãdæ his cærimoniis. **Et ſcient quia ego dominus deus eorum.** Iuxta hebræũ habetur. **Et ſcient ꝙ ego iehouah elohe eorũ: qui eduxi eos de terra egypti vt habitarẽ ego intra eos/ego iehouah elohe eorum.** Alius fructus diuini cultus manifeſtatur: uidelicet ꝙ experimento cognoſcent me eſſe illum deum qui eduxi eos de terra ægypti ad hunc finem ut habitarem intra eos/ego inquam fons eſſendi gubernator eorum. Et in hoc continetur ꝙ beneficia mea quæ ipſis colentibus me percipient, talia tantaq; erunt ut experimento cognoſcant me eſſe ſummũ deum quem ipſi colent qui eduxi eos de terra ægypti &c.

CAPVT .XXX.

Facies quoq; altare ad adolendum thymiama. Sententia clare redditur. hebræi enim uocabulis ſumptis a thure utuntur/deſcribendo officium huius altaris a thurificatione: quum tamen non thus ſed mixtura quædã aromatica quam thymiama uocant cremanda eſſet ſic ut in fumales euaporationes reſolueretur quemadmodum thus. Et hoc eſt altare quod ſuperius diximus tacitum a moſe in conſtructione tabernaculi. **de lignis ſittim.** Ecce materia huius altaris. **habens cubitum longitudinis ⁊ alterũ latitudinis: id eſt quadrangulum.** Iuxta hebræũ habetur. **quadrum erit.** Paruulum ſiquidem altare quattuor laterum æqualium erat/unius cubiti exiſtẽte quolibet latere. **⁊ duos cubitos in altitudine: cornua ex ipſo procedẽt.** Supputata quantitate pedum qui erant infixi altari/hoc dicitur. Immo ſi quis exacte ſubiuncta cõſideret, altaris nomine tigilli ambientes & ſuſtentãtes intelliguntur. & propterea altitudo deſcribitur duorũ cubitorum. Et ſimiliter ꝙ cornua ex ipſo procedant: hoc eſt ꝙ non ſint adiectitia, ſed ex tigillis quattuor angularibus officio pedum fungentibus ſurgant cornua quattuor eminentia ſupra mẽſam altaris. **Veſtiesq; illud auro puriſſimo: tam craticulam eius.** Iuxta hebræũ habetur. **tectum eius ⁊ parietes eius per circuitũ ⁊ cornua eius.** Nulla eſt mentio craticulæ, ſed tecti & parietum eius circumcirca. Vbi prudens lector ſi perſpexeris conferendo hæc cum litera de conſtructione altaris holocauſtorum cap. 27. inuenies manifeſtam diſparitatem penes hæc. nam altare illud neq; parietes neq; tectum habet: hoc autem altare habet tectum & parietes circumcirca. Vtrunq; ergo uacuum erat intus: ſed illud abſq; mẽſa & parietibus, iſtud uero cum parietibus & tecto/hoc eſt menſa. & omnia lignea quum eſſent/ueſtita ſunt laminis aureis. **faciesq; ei coronam aureolam per gyrum.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ facies ipſi limbũ aureum circumcirca.** Cuius figuræ fuerit limbus iſte neſcitur: ſola materia cum ſitu in litera ſcribitur. rationi autem cõſentaneum eſt ꝙ aurificis arte pulcher fuerit. **Et duos anulos aureos facies ei ſub corona.** Iuxta hebræũ habetur. **ſub limbo eius, per ſingula latera.** Falſa & manca eſt litera. nam in hebræo habetur. **ſuper duo latera eius facies ſuper duos angulos eius: ⁊ erunt domus palis ad portandum ipſum in eis.** Non itaq; per ſingula latera ſed in duobus lateribus/non in quacunq; parte laterum ſed in angulis in parte ſuperiori ſub limbo tamen locãdi ſunt anuli quibus immittendi ſunt uectes ad portandum hoc altare. **Ipſos quoq; vectes facies de lignis ſittim, ⁊ inaurabis.**

Digitized by Google

Poneſq; altare contra velum quod ante arcam teſtimonij pendet. Locus huius altaris deſcribitur a duobus. primum ꝙ ſit in loco ante uelū exiſtens ante thecam: hoc eſt diuidēs inter ſanctum & ſanctū ſanctorum. Erat ergo locandum altare hoc non in loco qui dicitur ſanctum ſanctorum, ſed in loco qui dicitur ſanctum ad faciem ueli. ſic enim dicitur in hebræo & dabis ipſum faciebus ueli. Et quia facies ueli extendebatur per totam latitudinem tabernaculi, ideo ſecundo deſcribitur certus ſitus coram uelo: uidelicet e regione propitiatorii. Ex quibus clare patet ꝙ altare hoc erat coram uelo directe ad propitiatorium: ac per hoc erat in medio latitudinis tabernaculi. Ita ꝙ ſacerdos incendens ſuper illud thymiama ibidemq; orans/faciē ſuam habebat directe ad propitiatorium, intercedente tamen uelo. Et a dextris (ut dictum eſt) erat ibidem menſa propoſitionis: a ſiniſtris uero candelabrum. **et coram propitiatorio quo tegitur teſtimonium.** Iuxta hebræū habetur. **quod ſuper teſtificationem.** Theca tabularum diuinæ legis/appellatur theca teſtificationis, & ipſæ tabulæ decem præceptorum appellantur teſtificatio: quia ad teſtificandum fœdus inter deum & populum datæ ac reconditæ erant. **vbi loquar ad te.** Iuxta hebræum habetur. **quo ero paratus tibi ibi.** Pluries repetitur paratum deū fore in diuerſis locis (modo in propitiatorio/modo in altari holocauſtorum/modo in altari thymiamatis) ad ſignificandum horū trium ſpecialiter cultum placere deo. **Et adolebit incēſum ſuper ipſum aharon ſuaue fragrans.** In hebræo dūtaxat habetur acſi diceremus & thurificabit thus aromatum ſuper ipſum aharon. Quia nō thus ſed mixtum quoddam ex aromatibus cremandum ſuper ipſum erat per modum thuris, ideo tali modo loquēdi utitur. Et quoniam officium adolendi hoc mixtū erat & quotidianū & annuū, ideo prius tractat quotidianū officium: ſtatuēdo ꝙ bis in die aharon (hoc eſt ſacerdos) cremet ſuper illud altare thymiama: mane uidelicet & inter ueſperas, hoc eſt hora ſacrificii matutini & hora ſacrificii ueſpertini. Et inſerit huic ſtatuto ſimile decretū componēdi lucernas. ita ꝙ eiſdē horis (mane ſcʒ & inter ueſperas) ſacerdotis officium erat componere lucernas cādelabri. erat enim candelabrū in eodem loco. ¶ Hinc accæpit autor epiſtolæ ad hebræos ꝙ ſacerdotes quotidie introibant in ſancta/ſacrificiorū officia conſummātes. **mane quando cōponet lucernas/incēdet illud. et quādo collocat eas ad veſperū/vret thymiama ſempiternū coram domino in generationes veſtras.** Nomen eſt tetragrammaton. **Non offeretis ſuper ipſum thymiama cōpoſitionis alterius.** Recte redditur ſententia: quia prohibetur quodcunq; odoriferū alienum a prædicto. unicum enim odoriferum incendendum præcipitur. **nec oblationem et victimam nec libamina libabitis ſuper ipſum.** Holocauſtū quodcunq; ſeu ſacrificium prohibetur aliud ſuper idem altare. **Et deprecabitur aharon ſuper cornua altaris ſemel in anno: in ſanguine qui oblatus eſt pro peccato placabit ſuper ipſum in generationes veſtras.** Tranſit ad officium anniuerſarium ſuper idem altare, ſpectans ad aharon (non ſimplicem ſacerdotem ſed pōtificem) in die expiationis qui erat dies decimus ſeptembris. de quo leuit. 16. diffuſe ſcribitur. **ſanctum ſanctorum erit domino.** Nomen eſt tetragrammaton. & communicatur hoc epitheton huic altari/ad ſignificādum excellentiam ſanctitatis eius ſuper omnia quæ erant in loco qui dicitur ſanctum.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrāmaton. **Quando tuleris ſummam filiorum iſrael iuxta numerum.** Statuitur quid agēdum eſt quando numeratur populus. **dabunt ſinguli precium pro animabus ſuis domino.** Iuxta hebræū habetur. **et dabit redemptionem anime ſue iehouah numerando ipſos.** Duo ſtatuuntur. alterum ꝙ quilibet redimat animam ſuam (hoc eſt uitā ſuam) offerendo quaſi illius precium ſummo deo. alterum ꝙ hæc ſolutio non differatur ſed fiat tunc quando fit numeratio. **et nō erit plaga in eis quum fuerint recenſiti.** Ecce fructus redemptionis & pœna non redemptionis. Quam pœnā experientia comprobauit tempore dauidis quando numerauit populum abſq; huiuſmodi redemptione. Secuta eſt enim peſtis quam hic cōminatus eſt deus: ut patet in fine. 2. reg. **Hoc autē dabit omnis qui tranſit ad nomen/dimidium ſicli iuxta mēſuram templi. Siclus viginti habet obulos. Media pars ſicli offeretur domino. Qui habetur in numero a viginti annis et ſupra/dabit precium. Diues non addet ad dimidium ſicli: et pauper nihil minuet.** Ne intelligeretur ꝙ quilibet teneretur ad hmōi redemptionem, manifeſtatur ꝙ ſoli illi qui tranſierunt ad numeratos/ſoluere debēt. & ſubiūgit ꝙ iſti ſunt uiri a uiginti annis & ſupra. Quod ſupra/intelligo uſq; ad ætatē emeritæ militiæ/puta quinquageſimū annū: quia ſic diffinita eſt numeratio populi quādo numeratus eſt a moſe populus nu. 1. Et ætas quidē emeritæ militiæ ibi clare habetur. ad quinquaginta uero annos definita ætas illa non legitur in litera: quanuis autore ioſepho dicatur. Quantitas autē precii decernitur media pars ſicli offerenda iehouah. **Suſceptamq; pecuniam.** Ante hæc uerba deſunt multæ dictiones: uidelicet. **ad dandum eleuationē iehouah/ad propitiandum ſuper animas veſtras.** Et explicatur per hanc ſententiam ꝙ redemptio iſta datur ut ſit eleuatio ſummo deo: hoc eſt ut ſit oblatio eleuata coram ſummo deo eo modo quo

Digitized by Google

oblationes eleuabantur manibus coram deo ante altare. Debebat enim pecunia hæc a ſacerdotibus eleuari ſic coram deo. & hoc ad intercedendum ut deus ſit propitius animabus populi. Vnde & ſubditur iuxta hebræum. **Et accipies argẽtum propitiationum a filijs iſrael.** Nonnulli tamen legũt expiationum / alii ueniarum. Senſus tamen in idem redit. ſignificatur enim pecunia illa oblata deo pro propitiatione diuina erga eos. **⁊ trades ipſum in vſum tentorij parationis, vt ſit monimentum eorum coram domino/ ⁊ propitietur animabus eorum.** Nomen eſt tetragrammaton. Pecunia hæc cedens in uſus tabernaculi diuini/ tanq̃ cõtinua recordatio erat apud deum ut propitius eſſet populo ſuo. loquitur enim deus de ſeipſo more humano/ ad ſimilitudinẽ principis cuius memoria excitatur ex iis quæ gerũtur coram eo.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton. **Facies ⁊ labium eneum cum baſi ſua ad lauãdum.** Iuxta hebræũ habetur. **cõcham eneam ⁊ baſim eius eneam ad lauandum: ⁊ pones illam inter tentorium parationis ⁊ altare.** Concha hæc in ſpatio inter tabernaculum & altare holocauſtorũ erat. **⁊ pones in ea aquã. Et lauabũt in ea aharon ⁊ filij eius.** Iuxta hebræũ habetur. **Et lauabũt aharon ⁊ filij eius de ipſa manus ſuas ⁊ pedes ſuos.** Non ergo in ipſa concha ſed ex ipſa lauabãt manus & pedes pontifex & ſacerdotes. Modus autem non eſt aliter ſcriptus: ſed hinc inſinuatur ꝙ per fiſtulam quæ claudi poterat & aperiri/ fluebat ex concha aqua ad abluẽdum manus & pedes. **Quando ingreſſuri ſunt tentorium parationis.** Deſunt multæ dictiones. nam in hebræo ſubditur. **lauabunt aquis et nõ morientur.** Pœna ergo mortis incurrebatur omittendo ablutionem manuum & pedum & ingrediendo tabernaculũ. **et quando acceſſuri ſunt ad altare vt offerant in eo thymiama domino.** Iuxta hebræũ habetur. **vel appropinquãdo ad altare ad ſeruiendum/ ad faciendum thurificare incenſum iehouah.** Coniunctio diſiunctiua teſtatur ꝙ de altari holocauſtorum eſt ſermo. nam ſub ingreſſu in tabernaculum continentur ſeruitia quæ pertinent ad altare thymiamatis & candelabri & menſæ propoſitionis. hæc igitur quæ diſiũguntur ab ingreſſu in tabernaculũ, ad altare quod erat extra tabernaculum referuntur: in quo holocauſta & quæ per modum holocauſti offerebantur/ ad inſtar thuris incendebãtur ſummo deo. Ex quibus elicitur ꝙ nudis pedibus ſacrificabant ſacerdotes in altari holocauſtorum & miniſtrabant in tabernaculo. ad hoc enim lauabãtur eorum pedes. Placuiſſe ſiquidem deo tale uenerationis genus/ apparet ex eo ꝙ moſi quum primum apparuit in rubo mandauit ut denudaret pedes ſuos propter ſanctitatem loci. Sed cerne mutationem. nam totum oppoſitum fit in nouo teſtamẽto. pontifex enim ille tecto capite nudis uero pedibus ſacrificabat: noſter uero põtifex nudo capite / calciatus autem non ſolum pedes ſed tibias ſacrificat. **ne forte moriantur.** Non eſt in hebræo forte: ſed repetitur. **Et lauabũt manus ⁊ pedes ſuos et nõ morientur.** Eadem enim pœna definitur relatiue ad altare holocauſtorum quæ definita fuerat relatiue ad ingreſſum tabernaculi. **legitimum ſempiternum erit ipſi ⁊ ſemini eius per ſucceſſiones eorum.**

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton. **Sume tibi aromata prime myrrhe et electe.** Iuxta hebræum habetur. **capitis myrrhe munde quingentos ſiclos, et cinamomi.** Iuxta hebræum habetur. **et cinnemon aromatis dimidium eius / ducentos et quinquaginta ſiclos, et calami ducentos quinquaginta, ⁊ caſie quingentos ſiclos in pondere ſanctuarij, ⁊ olei oliue menſuram hin. Facieſq; vnctionis oleum ſanctum/ vnguentum compoſitum opere vnguentarij: ⁊ vnges ex eo tentorium parationis et arcam teſtimonij / menſamq; cum vaſis ſuis/ candelabrum ⁊ vtenſilia eius, altaria thymiamatis et holocauſti/ ⁊ vniuerſam ſupellectilem que ad cultum eorum pertinet. Sanctificabiſq; omnia/ ⁊ erunt ſancta ſanctorum.** Si toties repetitum hoc epitethon perpẽditur, apparebit ideo communicatum quia illa quibus communicatur habent quandam uim ſanctificãdi alia: ut quemadmodũ altare ſanctificat oblata ſuper ipſum/ ita hæc omnia ſanctificent ea quibus adhibentur & quæ eis adhibentur. concha enim ſanctificabat aquam/ & ſic de aliis. Propterea ſubditur. **omne tangens ea ſanctificabitur.** Et dicitur hoc ne aliquis præſumat uti uaſis & inſtrumentis iſtis & cõtentis in eis immo tactis ab eis ad prophanos uſus. **Aharon ⁊ filios eius vnges ſanctificabiſq; eos vt ſacerdotio fungantur mihi. Filijs quoq; iſrael dices. hoc oleum vnctionis ſanctum erit mihi in generationes veſtras. Caro hominis non vngetur ex eo/ ⁊ iuxta compoſitionem eius non facietis aliud: quia ſanctificatũ eſt/ ⁊ ſanctum erit vobis. Homo quicunq; tale compoſuerit/ ⁊ qui ex eo dederit alieno, exterminabitur de populo ſuo.** Non ſolum prohibetur eiuſdem rationis unguẽtum fieri/ ſed etiam factum dari cuicunq; extraneo. Alienum autem hic intellige non ſacerdotem.

Dixitq; dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. **Sume tibi aromata: ſtacten ⁊ onycham/ galbanum boni odoris ⁊ thus lucidiſſimũ. equalis ponderis erunt omnia. Facieſq; thymiama compoſitum opere vnguentarij/ mixtum diligenter ⁊ purum/ ⁊ ſanctificatione di-**

gniſſimum.! Nomen thymiama appropriatũ eſt huic mixto odorifero/cremãdo per modum thuris ſuper altare internum. Cumqȝ in tenuiſſimum puluerem omnia contuderis, pones ex eo coram teſtimonio in tentorio parationis. Nõ ſpectat hoc ad opus aromatarii: ſed ſacerdos inſtruitur quomodo uti debet thymiamate iam compoſito: ut ſcilicet utatur eo prius tuſo & ſubtili reddito. inſtruitur enim ut non thymiama groſſum ſed comminutum & in tenues particulas redactũ ſacerdos incendat ſuper altare. Nihilqȝ dicitur de puluere ſed tm̃ de contuſione & tenuitate, ut ſtatim euaporatio fieret. in loco quo apparebo tibi. Iuxta hebræum habetur. quo ero paratus tibi illic. Sæpe hoc repetitur ad imprimendum mentibus humanis magnitudinem tanti beneficii. Sanctum ſanctorum erit vobis thymiama. Talem compoſitionem non facietis in vſus veſtros: quia ſanctum eſt domino. Homo quicunqȝ fecerit ſimile vt odore illius perfruatur, peribit de populis ſuis.

CAPVT .XXXI.

Locutusqȝ eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrãmaton. Ecce vocaui ex nomine. Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habetur. Vide vocaui in nomine. Monet deus moſen ꝙ ipſe uocauit ad opus tabernaculi &c. nominatim pro principali artifice iſtum ne quæſtio oriretur ſuper hoc. beſalel filiũ vri filij chur de tribu iehude. Ioſephus hunc deſcendiſſe ex miriam ſorore moſis affirmat: eo ꝙ intelligit uri patrem beſalel fuiſſe filium chur & miriam. ⁊ impleui eum ſpiritu dei. Iuxta hebræum habetur. ſpiritu elohim. hoc eſt ſpiritu diuini iudicii/ut diuinus archifaber ſit in huiuſmodi operibus. ſapientia/intelligentia ⁊ ſcientia in omni opere ad excogitandum fabre quicquid fieri poterit ex auro ⁊ argento ⁊ ere/marmore ⁊ gemmis. Iuxta hebræum habetur. ⁊ in fabrefactione lapidis ad implendum. Et eſt ſermo de gemmis quæ per modum impletionis alligantur. ⁊ in diuerſitate lignorũ. Et ego ecce dedi ei ſocium aboliab filium achiſamac de tribu dan: ⁊ in corde hominis erudit. Iuxta hebræum habetur. ⁊ in corde omnis ſapientis corde dedi ſapientiam. Propter reliquos cooperarios ſubiũctum hoc eſt/ad ſignificandum ꝙ nõ iſtis duobus ſolis ſed omnibus aliis bene eruditis in huiuſmodi artibus ipſe deus dedit ſcientiam. & propterea ſubditur. ⁊ facient omnia que precepi tibi: tentorium parationis/⁊ arcam teſtimonij/⁊ propitiatorium quod ſuper eam eſt/⁊ cuncta vaſa tentorij/menſamqȝ ⁊ vaſa eius/cãdelabrum puriſſimum cum vaſis ſuis/⁊ altaria thymiamatis ⁊ holocauſti ⁊ omnia vaſa eorum/labium cum baſi ſua/veſtes ſanctas et miniſterij aharon ſacerdoti ⁊ filijs eius vt fungantur officio ſuo in ſacris/oleũ vnctionis et thymiama aromatum in ſanctuario. omnia que precepi tibi facient.

Et locutus eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton. Loquere filijs iſrael: et dices ad eos. videte vt ſabbatum meum cuſtodiatis. Iuxta hebræum habetur. tantũ ſabbata mea cuſtodietis. Attende prudens lector ꝙ præcepta cærimonialia per moſen populo data a deo, ut ex ſupradictis patet non obligabant uſqȝ ad ingreſſum terræ promiſſionis. & quia ſanctificatio ſabbati præceptum erat cærimoniale, excipit deus hoc præceptum ab aliis cærimonialibus/decernendo ut hoc ex tunc executioni mandetur. & propterea ſignificantius dicit tm̃ ſabbata mea cuſtodietis: ac ſi apertius dixiſſet. inter cærimonialia præcepta exigo ex nunc duntaxat cuſtodiam ſabbatorum. Nec intelligo de ſabbatis omnium feſtiuitatum, ſed tm̃ de ſabbatis ſeptimo quoqȝ die. nunq̃ enim legitur tempore quo fuerũt in deſerto celebrata fuiſſe feſta inſtituta nec niſi ſemel immolatum fuiſſe paſcha: ſed ſabbatum fuiſſe ſeruatum in deſerto/patet nu. 14. ubi narratur collectorem lignorum die ſabbati fuiſſe pro ſacrilegio lapidatum. quia ſignum eſt inter me et vos in generationibus veſtris vt ſciatis ꝙ ego dominus qui ſanctifico vos. Nota primam rationem ſabbati/quia ſignum eſt ad ſciendum ꝙ ego iehouah ſanctifico uos: hoc eſt quia dedi uobis ſabbatum in ſignum quo cognoſceretis me eſſe ſanctificatorem ueſtri/ideo ſanctificaui diem ſeptimũ ut ſanctificatio temporis duceret uſqȝ in cognitionem ꝙ ego fons eſſendi ſanctifico uos. Hæc eſt enim prima ratio inſtitutionis dierũ feſtorũ, ut ex dicato deo tempore a deo/credamus multo magis nos ipſos dicari deo ab ipſo deo. ſanctificatio enim temporis eſt propter ſanctitatem hoĩs ut finẽ & non econuerſo. Cuſtodite ſabbatum meum, ſanctum enim eſt vobis. Iuxta hebræũ habetur. Et cuſtodietis ſabbatum, quia ſanctum ipſum vobis. Secũda ratio relatiue ad utilitatẽ hominis ſumitur. prima ſiquidẽ relatiue ad noſtrum intellectum/hæc autẽ relatiue ad uoluntaria opera cõſideratur. nam ex eo ꝙ ſabbatum/ſanctum eſt: hoc eſt mundum eſt ab hominum operibus: utpote in quo diuinis duntaxat uacandum eſt. ſanctum autem uobis (hoc eſt ad ueſtrum bonum) mandatur cuſtodiendum. Qui polluerit illud/morte moriatur. Apponitur pœna pollueñti ſabbatũ. Et ne ſit

Digitized by Google

quæſtio de illis quibus polluitur/ſubiūgitur. **quia omnis faciēs in eo opus, excidetur anima illius de medio populi ſui.** ut intelligamus ꝙ ſabbatū polluitur operibus quanuis alias licitis. Et hoc intellige de operibus ſeruilibus. **Sex diebus facietis opus: in die ſeptimo ſabbatum eſt requies ſancta domino: omnis qui fecerit opus in hac die/morietur.** Tertia ratio ſabbati redditur relatiue ad deum. ex eo enim ꝙ requies ab operibus hominum die ſeptimo non quacunq́ʒ ratione fit ſed quia dicatur iehouah, ideo celebrandum eſt ſabbatum die ſeptimo. & repetitur pœna mortis operanti in die ſeptimo, tū ut arctius imprimatur mentibus populi ſeruare hoc præceptum. tum ut intelligant ꝙ utrinq́ʒ (hoc eſt ex parte boni eorum & ex parte honoris diuini) decernitur pœna mortis. **Cuſtodiant filij iſrael ſabbatum: & celebrent illud in generationibus ſuis. pactum eſt ſempiternū inter me & filios iſrael.** Nihil refert utrū clauſula hæc ſeorſum legatur uel ſit pars præcedentis ſententiæ/legendo. **Et cuſtodiēt filij iſrael ſabbatum ad faciendum ſabbatum generationibus ſuis pactum perpetuum.** nam ſm utranq́ʒ lectionem quarta ratio ſabbati ſignificatur pactum inter deum & filios iſrael. Secunda tamen lectio iuxta hebraicum/adiūgit utilitatem ſeruādi ſabbatū: quæ eſt reddere ſuccedentibus generationibus requiē ipſam diuino pacto debitam. Et in hoc ſignificatur eminentia huius cærimonialis præcepti reſpectu reliquorum cærimonialium: quia hoc duntaxat contentū eſt in fœdere inter deū & filios iſrael. Et eſt ſermo de fœdere quod ipſe deus tanq̄ ore proprio pepigit cū populo dando illis decē præcepta. illud enim proprie eſt & appellatur pactū inter deū & filios iſrael. & perſpicuū eſt nullius cærimonialis mentionem in eo fieri niſi ſabbati. Eſt itaq́ʒ ſenſus huius quartæ rationis ꝙ ſeruādo ſabbatum/efficient in ſuccedentibus generationibus pactum inter deum & filios iſrael uiuidum ſemper. **ſignum eſt perpetuum: ſex enim diebus dominus fecit celū & terrā, & in ſeptimo ab omni opere ceſſauit.** Iuxta hebræū habetur. **ſignū ipſum in ſempiternū ꝙ ſex diebus fecit iehouah celos & terrā & in die ſeptimo vacauit & requieuit.** Quinta ratio ſabbati redditur ex eo ꝙ eſt ſignum rememoratiuum creationis mundi deſcriptæ per ſex dies, ita ꝙ ſeptimo quieuit deus a nouis creaturis condendis.

Dedit quoq́ʒ dominus moſi completis huiuſcemodi ſermonibus. Iuxta hebræum habetur. **Et dedit moſi ſicut finire eius ad loquendum cum ipſo in monte ſinai.** Et hæc ideo attulerim ne fiat uis in uerbis interpretis. clare enim ſonat hebraica litera ꝙ in fine ſermonis (proculdubio prætectati) dedit has tabulas. Quod autē dicit ſicut finire eius/aduerbium ſicut non eſt nota ſimilitudinis, ſed iuxta uſitatum uulgare eſt nota temporis. eſt enim ſenſus ꝙ finiendo ſermonē/poſtremo dedit moſi has tabulas. **duas tabulas teſtimonij.** Parui refert ꝙ hebraice dicitur haberi teſtificationis. Appellantur tabulæ decem præceptorum tabulæ teſtificationis ab officio teſtificandi: quia datæ ſunt ad teſtificandum iugiter populo ꝙ deus ore proprio præcepit illa. **lapideas.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **tabulas lapidis.** Phraſis enim hebraica huiuſmodi repetitionibus gaudet. Nec explicatur ſpecies lapidis: quāuis hebræi dicāt lapidem ſaphirinum fuiſſe. **ſcriptas digito dei.** Iuxta hebræū habetur nomen elohim. Et apte tabulæ legis ſcriptæ dicūtur digito ſummi legiſlatoris, tanq̄ manu propria non ſubſcripſerit ſed ſcripſerit ipſe ſummus iudex hæc decem præcepta. Et meminit digiti/quia digitis ſcribimus. more enim humano de deo loquitur.

CAPVT .XXXII.

Vidit autē populus ꝙ morā fecit deſcendēdi de monte moſes. Neſcitur quantum temporis ſignificetur per hanc moram. ex ſubiunctis tamen colligitur ꝙ non paruo tempore ante deſcenſum moſis tumultus iſte fuerit. nam interceſſit non ſolum collectio auri ſed etiam tempus conflandi uitulum aureum: & certum eſt huiuſmodi opus multo tēpore egere. **congregatus aduerſus aharon.** Iuxta hebræū habetur. **et fuit congregatus populus ſuper aharon.** Quanuis moſes aſcenſurus in montem ſurrogauerit loco ſui aharon & chur, quia tamen aharon erat præcipuus ideo ad aharon concurrerunt. Nec dicitur ꝙ totus populus ſed ꝙ populus congregatus eſt. popularis concurſus ſignificatur/quanuis nō de conſenſu omnium. Nec dicitur aduerſus ſed ſuper aharon, ad inſinuādum ꝙ tanq̄ ſuperiores proculdubio potentia concurrerūt ad aharon. **et dixerunt ad eum. Surge fac nobis deos qui nos præcedant.** Ex uerbo ſurge/inſinuatur ꝙ matutinus fuit hic concurſus. tanq̄ aharon adhuc iacentem excitauerint/dicēdo ſurge & fac nobis elohim. Et hinc quoq́ʒ apparet ꝙ elohim nomen erat cōmune uero deo & quibuſcunq́ʒ aliis qui colebantur ut deus. Nec petunt fieri plures deos dicendo elohim in numero plurali, ſed uſitato loquēdi modo deū numero plurali ſignificant. Et hinc teſtimonium habes rationis redditæ in principio geneſis quare moſes nominat uerum deum elohim in nu

Digitized by Google

mero plurali. **Et dicunt qui nos præcedant**/manifeſtando ſe confidere in idolo tanꝗ in duce & gubernatore exercitus ac populi. **Moſi enim huic viro qui eduxit nos de terra egypti/ignoramus quid acciderit ei.** Ratioñe reddūt petitionis ſuæ ignorantiam eius quod accidit moſi. In quibus uerbis manifeſtāt ſe nihili pendere deū/nullā dei rationē habere ſed moſis dūtaxat. aiunt enim ꝙ moſes eduxit eos de ægypto/pro nihilo habentes tot diuina miracula in illa eductione. & quia neſciūt quid acciderit moſi,pro nihilo habent ꝙ deus ore proprio ipſis audientibus mandauerit non fieri idola/non adorari aliū deum. Deum itaqꝫ ſenſibilem fieri exigunt/poſthabito deo qui de cœlis locutus eſt. **Dixitqꝫ ad eos aharon. tollite inaures aureas.** Poterat aharon petere aurū aliud ab illo quod erat formatum in aures: ſed quærens caute diuertere furorem populi/propoſuit hoc difficile.quod & difficilius reddidit dicendo. **ex auribus vxorum filiorumqꝫ ⁊ filiarum veſtrarum:⁊ afferte ad me.** ut diſſenſio domeſtica in domo quālibet oriretur reluctantibus mulieribus & pueris. **Fecitqꝫ populus.** Iuxta hebræum habetur. **totus populus quod iuſſerat / deferens inaures ad aharon.** Ecce augmentum mali. prius populus congregatus eſt furens,deinde totus populus dedit inaures deferendas ad aharon. Nec in hebræo habetur quod iuſſerat:ſed ſimplex executio ſcribitur. **Quas quum ille accepiſſet.** Iuxta hebræū habetur. **Et accepit e manu eorum.** aharon ſcilicet inaures aureas. **formauit opere fuſorio.** Iuxta hebræū dupliciter legitur hæc litera. **⁊ formauit illud in ſtylo:** uel ligauit illud in crumena. Si prima admittitur lectio,non facile patet ſenſus: quia non apparet ad quid opus fuerit ſtylo exercendo ad formandum aurum/quod ut ſubiungitur fundendum erat. Poteſt tamen dici ꝙ figurauit ſtylo aurum/non in ipſo auro ſed in forma ſeu exemplo ipſius fundendi. ¶ Si uero altera admittitur lectio,ſignificatur ꝙ uniuerſas inaures ligauit in uase uno tanꝗ ſigillās illas publice in crumena:ad tollendam ſuſpicionem omnis furti/fraudis/uſurpationis & exemptionis:ut certus eſſet populus ꝙ omnes inaures pariter ad faciēdum deum eorū funderentur. Et quia hic actus quadrat negocio fundēdi inaures collectas omnes/& literam non torquet ſed plano ſenſu currit, ideo hæc ſecunda lectio amplectenda uidetur. æquiuocæ enim ſunt iſtæ dictiones apud hebræos:& liberū eſt utramlibet eligere lectionem. **⁊ fecit ex eis vitulum conflatilem.** Nihil refert ꝙ hebraice habetur non ex eis ſed illud/proculdubio aurum. Non fuit itaqꝫ uitulus ſculptus ſtylo ſed fuſoria arte cōflatus. Et in hoc apparet multo fuiſſe opus tempore ad faciendnm hunc uitulum. oportuit enim prius facere formam & reliqua neceſſaria ad fundendum aurum & formandum ipſum in figuram uituli. Et ſi notaueris uerbum fecit,perpendes ꝙ ex induſtria aharon fecit figuram uituli/& fabellam eſſe ꝙ diabolico opere formatus fuerit uitulus:de ipſo enim aharon dicitur & fecit uitulū fuſilem. Intellige tamen fecit per artificē. **Dixeruntqꝫ.** Cōmunis uox de uitulo iam fuſo ſignificatur. **Hi ſunt dij tui iſrael.** Iuxta hebræū habetur. **iſti elohe tui iſrael qui te eduxerūt de terra egypti.** Vide ſtultitiam. nunc nouiter facto uitulo attribuunt præteritum beneficium eductionis de ægypto:uolūt uitulum agnoſci & coli ut deum benefactorem etiā præteriti beneficii. **Quod quum vidiſſet aharon/edificauit altare coram eo.** Aharon primatum nolēs perdere/ædificat altare coram uitulo non expectans rogari: ſed ſtatim ut uidit uitulum primus ædificauit illi altare ad ſacrificandum ei. **⁊ preconis voce clamauit dicens/cras ſolennitas domini eſt.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ clamauit aharon ⁊ dixit/feſtum iehouah cras.** Non meretur tanta blaſphemia aharon excuſationem quam alios ſecuti appoſuimus circa petitionem inaurium: ſed potius meretur ut pro honore futuri idoli petierit inaures aureas ex uxoribus filiis & filiabus. Inſaniuit enim ipſe longe magis ꝗ alii.nam alii non niſi elohim & elohe (quæ ſunt nomina communia) attribuerunt idolo:ipſe autem incommunicabile & ineffabile nomen tetragrammaton attribuit idolo/nullo ad hoc inſtigante:& quod peius eſt uoce publica. Scriptum eſt autem hoc quemadmodum & peccatum petri in nouo teſtamento (quod tamen petri peccatum fuit longe minus) ad commendationem diuinæ gratiæ, quæ poſt tantū ſcelus aharon aſſumpſit ad pontificatum. Et uide ſtudiū aharon ad accelerandum ſacrificium.ut uidit uitulum/ædificauit altare:& clamauit cras feſtum uitulo tanꝗ ſummo deo. Non poterat feſtum citius indici.ecce quo ducit ambitio principatus. **Surgentesqꝫ mane:** Iuxta hebræū ſignificatur ꝙ matutini ſurrexerunt:ut intelligamus ꝗ prompti fuerint. **obtulerunt holocauſta ⁊ hoſtias pacificas: ⁊ ſedit populus manducare ⁊ bibere.** proculdubio pro ſolennitate idoli. **⁊ ſurrexerunt ludere.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ ſurrexerunt ad illudendum.** Ecce fructus idolatriæ. qualis deus talis & fructus cultus eius:leuitatibus irriſionū uacant/ex illo cultu ſurgētes.

Locutus eſt autē dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrāmaton. Poſtꝗ dedit deus tabulas moſi reuelauit ei peccatum populi. An autē reuelatio iſta fuerit facta deſcēdente iam moſe cum tabulis an anteꝗ inciperet deſcendere/certum non eſt. ſupradictis tamen in calce præcedentis capituli magis quadrat ut poſtꝗ incœpiſſet deſcendere/deus hæc ei reuelauerit.nam

ibidem

Digitized by Google

ibidem dicitur ꝙ deus finiēdo ſermonē ad moſen dedit ei tabulas ſcriptas. Innuitur enī ꝙ tunc acceptis tabulis incœperit deſcēdere (utpote diuino eloqo finito) & in uia deus dixerit ei hæc. Vade ⁊ deſcēde. Non eſt in hebræo cōiunctio copulatiua: ſed hr̄. vade deſcēde/quia diruit populus tuus quē eduxiſti de terra egypti. Ironice dici uade deſcende/ſubiūcta teſtantur. Loquitur enī deus humano more ad moſen lætū euntē & deſcendentē cum tabulis/dicēdo uade deſcende quia diruit populus tuus quicquid boni erat in eis: ſignificando ne eas ne deſcendas quemadmodū is & deſcēdis quia totū oppoſitū reperies in populo/deſtruxit enī quicqd boni conſtructū erat in eis. Significāter autē dicit populus tuus (hoc eſt tā dilectus a te) ad cumulū criminis: ut etiā in ipſum moſen peccaſſe ſignificetur. Receſſerūt cito de via quā oſtēdiſti eis. Iuxta hebræū hr̄. quam præcepi eis. Declarat in ſpecie peccatū populi tū a cōtempto ſe præceptore ore proprio, tū a celeritate cōtemptus. feceruntq; ſibi vitulū conflatilē/⁊ adorauerūt eū: atq; immolātes ei hoſtias/dixerūt. iſti ſunt dij tui. Iuxta hebræū habetur. elohe tui iſrael/ qui te eduxerunt de terra egypti. ſic enim cōiter dixerunt. ¶ Rurſumq; ait dominus. Iuxta hebræū hr̄. Et dixit iehouah ad moſen. Diſtinctio iſta ſermonis diuini innuit ꝙ moſes audito tāto ſcelere populi ingemuit ratione diuinæ iniuriæ & mali in populo. cerno ꝙ populus iſte dure ceruicis ſit. Iuxta hebræū habetur. vidi populū iſtū, ⁊ ecce populus dure ceruicis ipſe. Poteſt intelligi de uiſione ut ſonat: hoc eſt ut humano more deus dicat ꝙ diligētius cōſideraui non audiendo ſed uidēdo corda & opera populi huius/& ſeſe offert populū duræ ceruicis: hoc eſt populū non cedentē præceptis meis/qui nō emollitꝰ tot beneficiis. Poteſt & intelligi de uiſione uiſitationis. ut deus dicat ſe uiſitaſſe populū iſtū tanta multitudine beneficioꝝ/eū tot manifeſtis miraculis, & ipſe ſeſe offert duræ ceruicis: hoc eſt inflexibilem ad obediēdum mihi/ad agnoſcendū me benefactorē. Et aſſimilatur cōditio populi duræ ceruici, ad inſinuandū ꝙ q̄uis aliquando quaſi uiolentia beneficii coactus ſubiiciat caput mihi/cito tñ tanq̄ dura ceruix redit in ſtatū ſuæ duriciæ/in ſtatū erecti cōtra me capitis. dimitte me vt iraſcatur furor meus cōtra eos ⁊ deleā eos. Iuxta hebræū habetur. ⁊ nunc dimitte me, ⁊ iraſcetur furor meus in eos ⁊ deſtruā eos: faciamq; te in gentē magnā. Niſi moſes meritis & precibus tanq̄ detinēs diuinæ iuſtitiæ executionē fuiſſet, nō dixiſſet deus nūc dimitte me & iraſcetur furor meus. Peccata populi merebātur ut deus tunc deleret eos: merita autē & preces moſis merebātur ut nō tunc delerētur. & propterea ſcriptura utrunq; dicit: & uim precum moſis/dicēdo & nunc dimitte me, & meritum populi/dicendo & iraſcetur &c̄.

Moſes autē orabat dominū deū ſuū. Iuxta hebræū habetᷣ. Et orauit moſes faciē iehouah elohe ſui dicens. Cōditiones orōnis huius deſcribūtur, tū dicendo faciē. ſignificatᷣ enī magna mentis eleuatio tanq̄ uſq; ad faciē dei. tū dicēdo elohe ſui. magna enim deſcribitᷣ fiducia orantis tanq̄ cōfidenter ſupplicātis gubernatorē deū ſummū. Iungūtur aūt hæc duo diuina noīa iehouah & elohe/ad inſinuandū ꝙ ad ipſum fontē eſſendi ac per hoc fontē oīs gratiæ ſalua iuſtitia eius recurrit. nō enim petit aduerſus iuſtitiā diuinam, ſed ut nō tūc fiat punitio quam populus meretᷣ: quod ſalua iuſtitia miſericorditer fieri poterat. cur domine iraſcitur. Iuxta hebræū hr̄. vt quid iehouah iraſcetur furor tuus cōtra populū tuū quem eduxiſti de terra egypti in fortitudine magna ⁊ in manu robuſta. Ex euētu malo qui ſequeretur hmōi executionē iuſtitiæ delendo populū/ſupplicat dicendo ut quid ſeu quare. Ne queſo dicāt egyptij. Iuxta hebræū repetitur. vt quid dicēt egyptij. Ecce euētus malus: blaſphemia uidelicet dei in ore ægyptiorum, quæ uere caret bono fine. callide eduxit eos. Peius ſonant hebraica. in malo (ſeu malicia) eduxit eos ad occidendū eos in mōtibus/⁊ ad delendū eos de terra. Futura uox ægyptioꝝ aduerſus deum ſi tunc deleret populum/recitatur. Quieſcat ira tua. Iuxta hebræū habetur. Reuertere ab ira furoris tui: ⁊ eſto placabilis ſuper nequitia populi tui. Quia deus dixerat dimitte me nunc/tanq̄ progrediens ad uindictā, ideo moſes ſupplicat ut ad euitādam blaſphemiam reuertatᷣ ab ira furoris inchoata ex parte meritorū populi. Recordare abrahā iſhac ⁊ iſrael ſeruorū tuorum: quibus iuraſti per temetipſum dicens. multiplicabo ſemen veſtrū ſicut ſtellas celi: ⁊ uniuerſam terrā hanc de qua locutꝰ ſum dabo ſemini veſtro, ⁊ poſſidebitis eam ſemper. Primū ſupplicauit ex parte diuini honoris: modo ſupplicat ex parte diuinæ ueracitatis. & e regione peccati populi proponit merita patriarchaꝝ abrahæ iſhac & iahacob. Placatuſq; eſt dominus ne faceret malū quod locutꝰ fuerat aduerſus populū ſuū. Nulla in deo mutatio ſignificatᷣ: ſed quod reuelauerat ſe facturum nō ſimpliciter ſed ſm̄ merita populi, reuelat abſq; omni ſui mutatione ſe nō facturꝫ ſimpliciter propter honorē ſuum/propter uerificādas promiſſiones factas patribus/propter preces moſis/propter merita patriarcharum.

Et reuerſus eſt moſes. Iuxta hebræum habetur. Et vertit ſe ⁊ deſcēdit moſes de monte. Hinc elicitᷣ ꝙ moſes deſcendēdo de mōte/citatus a deo uertit ſe uerſus mōtis cacumen & in tali ſitu audiuit deū & ſupplicauit deo, tanq̄ deus ſupra mōtis cacumē loqueretur & audiret. ad inſinuandū enim ꝙ moſes aſpiciens uerſus mōtis cacumen orauerat/ſcriptum eſt & uertit

ſe & deſcendit de mōte. **portans duas tabulas teſtimonij in manu ſua, ſcriptas ex vtraq; parte & factas opere domini: ſcriptura quoq; dei erat ſculpta in tabulis.** Iuxta hebræum habetur utrobiq; nomen elohim. ita ꝙ & tabulæ dicitur opus elohim/ & ſcriptura dicitur ſcriptura elohim. Significatur enim deus artifex tabularū & ſcriptor/ nō calamo ſed ſcalpello. nā ſubiungitur ꝙ ſcriptura erat ſculpta. Et utrunq; opus attribuitur deo quatenus eſt iudex, ut nihil humani operis ſed totum dei ſit/ & ex integro officiū dei legiſlatoris non ſolū ſcribēdo leges ſed etiā conficiēdo legis tabulas ſignificetur. ſcripta ſunt enim hæc ad manifeſtandū ꝙ nihil cooperatus eſt moſes ad hmōi tabulas. ¶ **Audiēs aūt iehoſuah tumultū populi vociferātis/ dixit ad moſen. vlulatus pugne auditur in caſtris.** Hinc clare apparet ꝙ iehoſuah non eſt reuerſus in caſtra: ſed expectauit moſen quadraginta diebus in parte illa mōtis in qua ſubſtiterat. Qualiter autē interim uixerit neſcitur. **Qui reſpōdit. nō eſt clamor adhortantiū ad pugnā/ neq; vociferatio compellentiū ad fugā: ſed vocē cantantiū ego audio.** Dixerat iehoſuah uocē bellicā: reſpondet moſes nō eſſe uocē bellicā fortiorū in bello nec eſſe uocē bellicā debiliorū in bello (ac per hoc negat oēm uocē bellicā) ſed eſſe uocē canentiū. Et recte audiuit: qm̄ ſubiūgitur ꝙ poſtea uidit uitulū & choros ducentiū choreas: quod nō fit ſine cantu.

Cumq; appropinquaſſet ad caſtra, vidit vitulū & choros: iratuſq; valde/ proiecit de manu tabulas/ & cōfregit eas ad radicē montis. in pœnā populi: utpote indigni beneficio diuinarū tabularum. **Arripienſq; vitulū quē fecerāt, cōbuſſit & cōtriuit vſq; ad puluerē.** Iuxta hebræū explicaē modus contritionis. **& moluit vſq; ad tenue.** Proculdubio puluis aureus ſignificatur. **quam ſparſit in aquā.** Clarius ſonāt hebræa. **& ſparſit ſuper facies aquarū: & dedit ex ea potū filijs iſrael.** ſignificatur enim ꝙ in ipſa actione qua pocula ſumebanē ad potandū/ ſpargebatur modicū pulueris ſuper aquā. ſi enim diutius puluis in aqua māſiſſet, nō fuiſſet in ſuperficie: & conſequēter nō fuiſſet bibitus. Quorſum autē moſes potauerit populū hmōi potione/ perſpicuum nō eſt. ſcriptura enī tacet finē. Suapte autē natura potus iſte fuit annihilatiuus idoli, ita ut nullæ manerēt illius reliquiæ. ¶ **Dixitq; ad aharon. quid tibi fecit hic populus/ vt induceres ſuper eū peccatū maximū?** Iuxta hebræū habetur. **ꝙ feciſti venire ſuper ipſum peccatū magnū?** Hinc apparet ꝙ moſes nouerat aharon fuiſſe cauſam talis idolatriæ. **Cui ille reſpondit. ne indignetur domin⁹ meus.** Iuxta hebræū plus habetur. **nō iraſcetur furor domini mei.** Timentis ſunt uerba. **tu enī noſti populū iſtū ꝙ pronus ſit ad malum.** Iuxta hebræū hr̄. **ꝙ in malo ipſe.** Et eſt ſenſus ꝙ ipſe populus eſt ſubiectus malis diſpoſitionibus regnantibus in eo. **Dixerūt mihi. fac nobis deos qui precedāt nos: huic enī moſi qui nos eduxit de terra egypti/ neſcim⁹ quid acciderit. Quib⁹ ego dixi/ quis veſtrū habet aurū, & tulerūt.** Iuxta hebræum hr̄. **cui aurū amouete.** Breuiſsime refert petitionem inaurium. dictio enim interpretata amouete extractionē ſonat inauriū. Deinde ſequitur. **& dederūt mihi: & proieci illud in ignem, & exiuit vitulus iſte.** Subſtantia facti narratur/ tacito modo faciēdi. Iecerat ſiquidē aurum in ignē, ſed arte & modo fundēdi: & exiuit uitulus ex tali materia & opere/ eo modo quo artificialia exeunt ex materia & arte. fatetur enim aharon peccatū ſuum.

Vidēs ergo moſes populū ꝙ eſſet nudatus: ſpoliauerat enī eū aharon in ignominiā ſordis/ & inter hoſtes nudū conſtituerat. Iuxta hebræum coniunctione copulatiua cōtinuatur litera. **Et vidit moſes populū ꝙ diſcoopert⁹ ipſe: quia diſcooperuit ipſum aharon ignominiæ in inſurrectorib⁹ eorū.** Et eſt caſus datiui ignominiæ. & dictio interpretata ignominiæ/ æquoca eſt ad ignominiā uel modicū. Ita ꝙ pōt legi quia nudauerat ipm aharon modico in inſurrectoribus eorū. Sentētia obſcura eſt. effectus tñ ſubſecutus (uez ꝙ hæc nuditas populi inuitauit moſen ad adiungendū ſibi quoſdā ut armati diſcurrerēt & occiderēt) inſinuat populū fuiſſe nudatum armis: & ꝙ aharon morāte moſe in mōte/ abſtulerat arma a populo, ad hoc ut improbi inter eos proni ad inſurgēdū aduerſus alios/ haberēt modicā uim carēdo armis. Vel ad ignominiā hmōi inſurgentiū abſtulit arma a toto populo. uel ad ignominiā cohibendā quæ ab hmōi inſurgentibus inferebaē aliis/ abſtulit arma ab uniuerſo pplo. quadrat enī nuditas armorū tum cōtextui tum rationi/ ne abſente moſe ſcādala orirētur in populo. **Et ſtans in porta caſtrorū ait.** Per præteritū cōtinuatur. quū dixiſſet & uidit moſes, ſubiūgit & ſtetit moſes in porta caſtrorū & dixit. Et meminit portæ, quia caſtra munita erāt tanq̄ ciuitas: & porta caſtrorū erat tanq̄ porta ciuitatis/ in qua antiquitus erat præclarior ciuitatis locus, in quo reſidebāt primates conferendo & iudicādo. **ſi quis eſt domini iūgatur mecum.** Nomen eſt tetragrāmaton. ¶ **Cōgregatiq; ſunt ad eū oēs filij leui. Quibus ait. hec dicit dominus deus iſrael.** Solita ſunt noīa. **ſic dixit iehouah elohe iſrael.** Sed interpres ſæpe mutat aduerbiū ſic in pronomen hæc. **Ponat vir gladium ſuper femur ſuum.** Arma ſublata a populo/ apud aharon ſeruabātur. & propterea in promptu fuerūt ad armandū leuitas. **ite & redite de porta vſq; ad portā per mediū caſtrorum: & occidat vnuſquiſq; fratrē & amicū & proximū ſuum.** Iuxta hebræum habetur. **ſocium & propinquum** (ſeu uicinum) **ſuum.** Attende prudens lector ꝙ non cōmittitur iſtis ut ingrediantur

tentoria/quæ erãt uelut domus:ſed ꝙ per uias publicas eant & redeãt de porta uſq; ad portam (hoc eſt per uniuerſas uias publicas) & occidant nõ habita ratione fraternitatis ſocietatis aut propinquitatis. Per quæ inſinuatur ꝙ occurrẽtes quoſq; interficerent. Et quoniã deo iubẽte factum ſcribitur, nõ eſt quærendũ an innocẽs aliquis occiſus fuerit. deus enim ipſe qui mãdauit ſic fieri/cuncta recte diſponit. ¶ Et iuxta hunc ſenſum non reſtat locus quæſtioni quomodo uerificatur ꝙ leuitæ interfecerint fratres ſuos: quum leuitæ omnes iunxerint ſe moſi & fuerint interfectores. nõ enim eſt ſenſus mandati ut quiſq; interficiat fratrẽ: ſed ꝙ nõ habeat rationem fraternitatis in occurrentibus uiris. Et fraternitatis nomine uniuerſam tam cõſanguinitatem ꝗ affinitatem comprahẽdi teſtãtur alia duo uincula: uidelicet ſocietatis & uiciniæ. ſub his enim tribus uinculis omniũ neceſſitudinum uincula comprahẽdi dubium non eſt. Hunc autẽ eſſe ſenſum literalem, perſpicuũ fit ex eo ꝙ alioquin non fuiſſent occidendi occurrẽtes illi qui nec fratres nec ſocij nec uicini fuiſſent diſcurrentium: quod eſt ridiculum. Mãdat ergo omnes occurrentes occidi/nullius neceſſitudinis ratione habita. Et cũ huius mandati executione ſtat ꝙ nullus occiſus fuerit frater/nulluſq; ſocius nulluſq; uicinus, ſi nullus horũ occurrerit in uia. **Feceruntq; filij leui iuxta ſermonẽ moſis: cecideruntq; in die illo quaſi uigintitria millia hominũ.** Iuxta hebræũ habetur. **et cecidit e populo in die illa ſicut tria millia viri.** Et eſt caſus genitiui uiri. ita ad uerbũ habetur. Corrupta eſt itaq; litera uulgatæ æditionis in numero uigintitriũ millium. nã hebraica litera nec integrũ trium milliũ numerũ affirmat: ſed cum aduerbio ſicut. **Et ait moſes.** Non dicit quibus: ut intelligamus hæc ſubiuncta uerba fuiſſe dicta a moſe leuitis ſimul cum anteſcriptis. **cõſecraſtis manus veſtras hodie domino.** Iuxta hebræũ habet. **conſecrate manus veſtras hodie iehouah.** Non eſt præteriti temporis ſed imperatiuum in hebræo. Et hinc manifeſtum fit ꝙ uerba iſta non fuerunt dicta poſt occiſionẽ ſed ante: ſed moſes more ſuo prius narrat factum & deinde rationem illius. Continent enim hæc uerba rationem diſcurrendi & occidendi. adhortantis enĩ ſunt & manifeſtantis ꝙ interfectio hæc erit tanq̃ conſecratio manuũ eorũ ſummo deo. **vnuſquiſq; in filio & in fratre ſuo vt detur vobis benedictio.** Iuxta hebræũ habetur. **quia vir in filio ſuo & in fratre ſuo, & ad dandũ ſuper vos hodie benedictionem.** Mutila ſentẽtia/ac per hoc obſcura eſt. Non poteſt intelligi ꝙ quilibet cõſecret manum ſuam occidẽdo propriũ filium: quandoquidẽ omnes interfectores erant leuitæ & omnes leuitæ iunxerant ſe moſi: nullus ergo filius leuitarũ poterat occurrere occidendus. Aduerſatur itaq; uerbis ſcripturæ ſenſus iſte. Non itaq; ſubintelligitur repeti conſecrate: ſed ad initium benedictionis ſubiunctæ ſpectãt hæc prima uerba. Et eſt ſenſus. quia unuſquiſq; in filio ſuo & in fratre ſuo erit per hanc actionẽ conſecratus/hoc eſt dicatus deo: & ultra hoc erit actus iſte meritorius ad dandũ ſuper uos hodie benedictionem: hoc eſt ut deus hodie uobis benedicat. Duo itaq; bona leuitis promittit ex hac actione: & ꝙ filij ac fratres eorum erunt etiã conſecrati deo/ & ꝙ ſuper eos omnes dabitur a deo benedictio. Ita ꝙ pronomen uos/demonſtrat leuitas illos & filios & fratres eorũ. Et meminit filiorũ, quia minores nõ concurrebãt ad hãc interfectionẽ/ eo ꝙ eſſent pueri. fratrũ quoq;, quia multi leuitarũ manſerunt cum moſe: ſiue propter ætatem ſenilem ſiue ad cuſtodiam. Vos inquit euntes conſecrate manus ueſtras hac actione: quia non ſolum uos ſed & filij & fratres ueſtri erunt hinc cõſecrati/& ſuper uos omnes dabit deus benedictionẽ. Et utrunq; impletũ fuit: quia tribus tota leuitica dicata eſt deo, & benedictionem habuit decimarum/primitiarum/oblationũ &c̃.

Facto autẽ die altero/locutus eſt moſes ad populũ. peccaſtis peccatũ maximum: aſcendã ad dominum. Nomen eſt tetragrãmaton. Nota hũc aſcẽſum/proculdubio in montẽ: ut ſubiuncta reuerſio teſtatur. nota autẽ propter ſcripta deute. 9. **ſi quo modo quiuero eũ deprecari pro ſcelere veſtro:** Iuxta hebræũ habetur. **forte faciã cõdonare peccatũ veſtrũ.** Nõ audet moſes promittere impetrationem ueniæ: ſicut nec impetrauit abſolute. ¶ **Reuerſuſq; ad dominum ait.** Nomen eſt tetragrãmaton. & fuit reuerſio ad montis cacumen. **obſecro.** Non eſt uerbũ, ſed interiectio obſecrãtis. **peccauit populus iſte peccatũ maximũ: feceruntq; ſibi deos aureos.** Iuxta hebræũ habetur. **elohe auri.** quod iam expoſitũ eſt. **aut dimitte eis hãc noxam, aut ſi non facis/dele me de libro tuo quẽ ſcripſiſti.** Metaphorico ſermone appellat librũ/ordinem definitũ a deo de agẽdis. Et eſt ſermo de libro principatus in hoc mũdo. nã tanq̃ liber apud deũ eſt/decretũ ꝙ iſti & illi principẽtur in hac uita. Et quia dixerat deus moſi/dimitte me ut iraſcatur furor meus cõtra populũ te autẽ faciã in gentẽ magnã, intellexerat moſes deũ ſcripſiſſe ipſum in libro principatus: ex hoc ꝙ etiã ſi deſtrueretur populus ille/deus nihilominus conſtitueret ipſum principẽ ſuper gentẽ magnã. ideo petit ꝙ aut cõdonet peccatũ hoc aut deleat ipſum de libro principatus: ſignificãs per hoc ꝙ nõ uult eſſe princeps alterius gẽtis ſi gens iſta cõſumitur. **Cui reſpõdit dominus.** Nomen eſt tetragrãmaton. **qui peccauerit mihi/delebo eũ de libro meo.** Incipit reſpõſio diuina ab ultimo: declarãdo ꝙ nõ uult delere eum a libro principatus/

eo ꝙ deletio a principatu ſit propter peccatũ illius qui deſcriptus erat princeps, tu autẽ nõ peccaſti. Et intellige deletionẽ quemadmodũ & librũ metaphorice. Significatur autẽ per hmõi ſimilitudinẽ ꝙ peccatũ alicuius decreti in principẽ meretur ut nõ ſit princeps: & ponit obicem executioni qua fieret uel cõſeruaretur princeps. hoc enim impedimentũ ſignificatur per metaphorã deletionis. **Tu autẽ vade.** Iuxta hebræũ hr̃. **⁊ nũc vade ⁊ duc populũ iſtũ quo locutus ſum tibi.** Reſpõdet quo ad ueniã/ꝙ pro nũc nõ delebit populũ ſed cõcedit ut ipſe moſes ducat populũ in locũ alias dictũ: hoc eſt in terrã chananæorum. Sed deus more hominis minus placati/non nominat locũ ſed dicit quẽ dixi tibi. **Angelus meus precedet te.** Deficit. **ecce.** Et hoc minoris eſt placationis. nã ſenſus eſt/ecce angelus meus deputatus a me ad præcedendum te. Et in hoc latet quod poſtea explicabit̃: uidelicet ꝙ nõ præcedã ego ſed angelus meus. **ego aũt in die vltionis viſitabo ⁊ hoc peccatũ eorũ.** Iuxta hebræũ hr̃. **⁊ in die viſitãdi viſitabo ſuper eos peccatũ eorum.** quanuis modo abſtineam a deletione eorũ/tempore tñ uiſitationis puniam eos. Non eſt nobis notum tempus iſtud uiſitãdi: qm̃ ſm diuini iudicii rationes decernuntur tẽpora uiſitationũ pœnaliũ. **Percuſſit ergo dominus populũ pro reatu vituli quẽ fecit aharon.** Iuxta hebræũ hr̃. **Et percuſſit iehouah populũ ſuper quod fecerũt vitulũ quẽ fecit aharon.** Qualis fuerit iſta percuſſio & qñ/nõ eſt ſcriptũ. Et narratur crimen tã populi q̃ aharon: punitio autẽ aharon nõ narrat̃, quia moſes impetrauit illi uitã: ut ipſe teſtat̃ deute. ca. 9.

CAPUT .XXXIII.

Locutuſq; eſt dominus. Iuxta hebræũ hr̃. **Et locut⁹ eſt iehouah ad moſen dicens.** Diſcretio iſta ſermonis diuini ad eundẽ moſen in mõte perſeuerantẽ cũ deo, innuit ꝙ moſes audita ſentẽtia diuina quæ ſcripta eſt in præcedẽti capitulo/ intelligens deũ partim placatũ & partim iratũ perſeuerauit ſupplicãdo ad impetrandũ plus clemẽtiæ: & ꝙ orãte moſe/iterũ deus allocutus eũ fuerit clemẽtius dicẽdo ſubiũcta. **Vade aſcende de loco iſto.** Prius tanq̃ adhuc iratus in genere dixerat uade duc populum quo dixi tibi: modo tanq̃ magis placatus/dicit in ſpecie. aſcende (aſcendẽdo enĩ itur a deſerto ad terrã promiſſionis) **tu ⁊ popul⁹ tuus.** Superfluit tuus. Prius dixerat duc populum: modo clemẽtior erga populũ/dicit ut ipſe populus cum moſe aſcẽdat. **quẽ eduxiſti de terra egypti.** Ratio rãgitur clementiæ, quia promiſerat moſes populo in ægypto educere eũ ad hoc ut poſſideret terrã promiſſionis. **in terrã quã iuraui abrahã iſhac ⁊ iahacob dicẽs/ſemini tuo dabo eã.** Prius dixerat quo dixi tibi: modo explicat terrã & rationem clemẽtiæ ex parte diuinæ ueritatis (qa iurauerat) & ex parte meritoꝝ abrahæ iſhac & iahacob. **Et mittã præcurſorẽ tui angelũ.** Parui refert ꝙ in hebræo hr̃. **Et mittã facie tua angelũ.** Perſeuerare ſe manifeſtat deus in hac punitione/ꝙ nõ uult ipſe præcedere ſed mittere angelũ ſuũ antecedentẽ eos. **vt eijciã.** Corrupta eſt litera. legendũ eſt. **⁊ eijciã chenanæũ ⁊ emoræũ ⁊ hithæũ ⁊ perizæũ ⁊ hiuæũ ⁊ iebuſæũ: ⁊ intrabis in terrã fluentẽ lacte ⁊ melle.** Prius promiſerat angelũ antecedentẽ ſed nihil dixerat de eiectione hoſtiũ: modo adiũgit ꝙ eiiciet gentes illas habitantes terrã promiſſam **Nõ enim aſcendã tecum.** Iuxta hebræũ habetur. **quia nõ aſcẽdam in intra te.** Ecce explicat̃ quod latebat mittẽdo angelũ. Idẽ autẽ ſignificatur dicẽdo in intra te/ quod latine dr̃ ab interpretibus in medio tui. Lege prudẽs lector calcẽ capituli. 29. & inuenies nõ ſemel deũ dicere ſe habitaturũ in medio filioꝝ iſrael. promittit enĩ ibi ꝙ ratione tabernaculi habitabit in medio filioꝝ iſrael & erit eis in deum: & dicit ꝙ ideo eduxit eos de terra ægypti ut habitaret in medio eorũ. ex illis enĩ intellectus huius literæ pẽdet. Reuocat ſiquidẽ deus quod alias promiſerat: uidelicet ꝙ habitaret intra populũ iſrael/intercedẽtibus officiis tabernaculi, quod in medio eoꝝ locandũ erat. Intelligo itaq; ꝙ deus placatus eſt quo ad beneficiũ colũnæ nubis & ignis in officio dei antecedẽdi populũ/& quo ad beneficiũ eiectionis hoſtiũ & terræ promiſſionis: nõ placatus aũt quo ad beneficiũ decreti tabernaculi & ſacerdotii ĩ medio illoꝝ. angelus in colũna præibat: & ipſe deus in tabernaculo paratũ ſe fore promiſit millies. Et utitur uocabulo aſcẽſus, quia ad literã loquitur de corporali populi aſcẽſu in terrã promiſſionis: manifeſtãdo ꝙ cũ aſcẽdente populo non aſcendã tanq̃ inter ipſos exiſtens modo quo promiſerã/ ſcilicet paratus in tabernaculo ad audiendũ & reſpondendũ. **quia populus duræ ceruicis eſt.** Iuxta hebræũ dirigit̃ ſermo diuinus ad populũ. **quia populus duræ ceruicis tu.** reddit enim deus rationẽ ex cõditione mala populi quare nõ uult ire inter eos. **ne forte diſperdã te in via.** Alterã reddit rationẽ. prima enĩ ex parte culpæ ſeu culpabilis cõditionis/hæc aũt ex parte pœnæ ſe tenet. Et dicit forte nõ dubitãdo ex parte ſui, ſed propter liberũ arbitriũ populi ſub dubio ponit̃ euẽtus deuorationis. habet̃ enĩ in hebræo ne qñ deuorẽ te in uia proculdubio recidiuãte te ob durã tuã ceruicẽ. Vide clementiã dei. ideo negat ſe iturũ inter eos ne eis noceat. Negatio ergo iſta quanuis iuſta/ad beneuolentiã tñ erga populũ ſpectat.

Digitized by Google

Audienſq; populus ſermonẽ hunc peſſimum. Iuxta hebræũ habetur. **Et audiuit populus verbũ malum iſtud.** Hinc in primis habetur ꝙ moſes de monte rurſus deſcẽderit/& retulerit populo ſentẽtiam dei.deinde habetur ꝙ quamuis multæ clemẽtiæ uerba diuina eſſent, quia tñ deus negabat aſſuturam præſentiã ſuam/malũ ſimpliciter & abſolute habitũ eſt uerbum iſtud: utpote negãs præcipuũ bonũ/diuinã uidelicet præſentiã inter eos. **& luxit:& nullus ex more indutus eſt cultu ſuo.** Interna triſtitia in luctu/externa uero in abdicatione exterioris ornatus in propriis pſonis ſignificaẽ.intus enĩ & extra ſtatũ pœnitẽtiæ aſſumpſerũt. ¶ **Dixitq; dñs ad moſen.** Nomen eſt tetragrãmaton.Et hoc intelligo dictũ quũ moſes eſſet in monte,ſed nunc commemoratũ ad declarandũ rationẽ depoſiti ornatus tam prædicti q̃ ſubiungẽdi. **Loquere filiis iſrael.popul⁹ duræ ceruicis es:ſemel aſcendã in medio tui,& delebo te.** Iuxta hebræũ hr. **momento vno aſcendã in intra te,& cõſumam te.** Declaratio eſt eius quod dixerat ne quando deuorem te in uia.prædicit enim illis ꝙ ipſi tam proni ſunt ad contemptũ dei ut ſi deus cũ ipſis aſcendentibus in terrã promiſsionis aſcẽderet inter eos,paruiſsimo tempore (tanq̃ momento uno) perſeueraret hic aſcenſus:quoniã ſtatim ipſi contemnerent deum quaſi in faciem eius,& deus conſumeret eos.iſte enim euẽtus prænunciatur dicendo momẽto uno aſcendam in intra te & finiam te. **Iam nunc depone ornatũ tuum.** Iuxta hebræũ habetur. **Et nunc fac deſcendere ornatum tuum de ſupra te.** Ornatum perſonalem ſpontanei depoſuerunt:ornatum autẽ qui erat in loco ſupra eos iubẽtur deponere.Quod enim hic ſermo ſit de ornatu loci ſuperioris,inſinuant uerba mandati/fac deſcendere.& rurſus/de ſupra te.Quis autem eſſet locus iſte ſuperior,manifeſtatur in ſubiuncta executione. **vt ſciam.** Iuxta hebræum habetur. **& ſciam quid faciam tibi.** Metaphoricus eſt ſermo.loquitur enim deus more hominis nouiter cognoſcentis ex nouis factis quid faciendum ſit.Eſt enim ſenſus.ut ad inſtar cognoſcentis ex factis/ſciam ex operibus tuis quæ facies quid boni uel mali faciam tibi.Et manifeſtat deus per hunc modum loquendi ꝙ faciet eis ſm opera eorũ ſequentia.prouocat enim eos ad pœnitentiam: & tanq̃ ſuſpenſus expectans pœnitẽtiam eorum dicit.deponite ornatum/tanq̃ indigni ornare locum meum , & ſciam conſequenter iuxta pœnitentiam ueſtram quid boni uel mali faciam uobis. **Depoſuerunt ergo filii iſrael ornatum ſuum a monte oreb.** Iuxta hebræum habetur. **Et depoſuerunt filii iſrael ornatum ſuum de monte choreb.** Ecce locus ſuperior,qui utpote mons dei/ornatus fuerat a filiis iſrael . tenuit enim deus perſeuerantiam huius ornatus/propter commiſſum crimen in eum.

Moſes quoq; tollens tentorium tetendit extra caſtra procul : vocauitq; nomen eius tentorium parationis. Aduerte/iterum dico aduerte prudens lector totam hanc literam de hoc tentorio aliter haberi in hebræo & aliter tranſlatam. nã hebraice omnia uerba ſunt futuri temporis:tranſlata autem ſunt præteriti temporis.Quo fit ut totum quod hebraice ſignificatur ut diuinum præceptum/ab interpretibus ſignificetur factum : ac per hoc diuinũ ſtatutũ uerſum eſt in hiſtoriam remq; geſtam.quum tamen nullibi legatur decretum hoc fuiſſe executioni mandatum:quia deus placatus reuocauit illud.Ad literam itaq; recitatur mandatum diuinũ conſonum antedictis.dixerat enim ꝙ non uult ire in intra eos:conſequenter mandat tentoriũ ſuum locari extra eos longe a caſtris eorum & priuat aharon ſacerdotio/mandando ꝙ iehoſuah ſit in tentorio.manifeſtatq; ꝙ ibi alloquetur moſen:& uenerabitur a populo deſcendente colũna nubis ad portam tentorii.Iuxta hebræũ itaq; habetur. **Et moſes accipiet tentorium.** Continuantur uerba hæc dei cum antedictis/& ſciam quid faciam tibi . uerba enim illa ſunt,dei ad populum per moſen dicẽda/& ſimul hæc ſubiungenda per eundem moſen ad populum:ut cognoſcat populus ſe priuatum diuina præſentia intra eos.Et nõ dicit faciet ſed tollet moſes tentorium:ut hinc intelligamus reuocare deum tot & talia quæ ordinauerat circa tabernaculum faciendum, & decernere ꝙ moſes non faciat ſed tollat factum tentorium:in quo forte conſueuerat moſes cõcilia celebrare & reſidere pro tribunali . ex eo enim ꝙ nõ dicit tollet tentorium ſuum aut dei,conſequens eſt ut intelligatur de tentorio communi. **& tendet illud extra caſtra procul a caſtris:& vocabit illud tentorium parationis.** uel ut aliis placet adunationis ſeu eccleſiæ . dictio enim hebraica proprie quidem ſignificat præparationem/uerum limitatam ad adunandũ. Et hoc ſit etiã dictũ pro ſupra ſcriptis & inferius ſcribendis.Et nomen tabernaculo imponendũ nominat deus : & eſt idẽ nomen quo nominatũ eſt ſæpe decretũ illud tabernaculum dei.Et hinc etiam elicitur ꝙ nõ eſt hic ſermo de illo tabernaculo prius decreto.nam illi hoc nomen iam impoſitum erat. **Et erit,omnis querens iehouah/exibit ad tentorium adunationis quod extra caſtra.** Et ratio redditur nominis/& dignitas ſignificaẽ tabernaculi ut ſit tanq̃ templum dei/& priuata manifeſtantur caſtra templo dei in ipſis. **Et erit exeũte moſe ad tentoriũ:** De exitu moſis ex caſtris ad tentorium eſt ſermo . habitabat enim moſes in caſtris cum aliis,& diſponit deus quid agendum ſit a populo quando moſes e caſtris egredietur iturus ad tento-

Digitized by Google

rium eccleſiæ. **ſurgent omnis populus/ & ſtabunt in porta tentorÿ ſui: & reſpicient poſt moſen uſq; quo ibit ad tentorium.** Ecce officium populi eunte moſe ut non ſequantur ipſum ſed ſtent in oſtiis tentoriorum ſuorum reſpicientes euntem illum. **Et erit/ ueniente moſe ad tentorium, deſcendet columna nubis & ſtabit ad oſtium tentorÿ & loquetur cum moſe.** Promitit deus in ſigno uiſibili columnæ nubis ſe affuturum extra caſtra ad loquendũ cum moſe in oſtio tentorii. **Et uidebit omnis populus columnam nubis ſtantem ad oſtium tẽtorÿ: & ſurget uniuerſus populus, & adorabũt unuſquiſq; ad oſtium tentorÿ ſui.** Ecce officium populi relatiue ad deum apparentẽ in columna nubis. uidebũt quidẽ columnam, ſed non illã ſed deum in illa præſentem quem non uidebunt adorabunt. Ecce q̃ procul extra caſtra promittitur præſentia diuina. **Et loquetur iehouah ad moſen facie ad faciem/ ſicut loquetur uir ad ſocium ſuum.** Non dicit & uidebitur iehouah facie ad faciem (hoc enim negat deus in ſubiunctis) ſed dicit & loquetur facie ad faciem. ſtat enim loqui facie ad faciem & non uideri faciem loquentis: ut patet de colloquẽtibus in tenebris. Loquens enim deus facie ad faciem nõ manifeſtat ſeipſum niſi ſermone/ nec percipitur niſi per modum auditus: ſi aũt facies eius uideretur, intelligeretur per modum intuitus/ & uideretur ſicuti eſt. Et ne in dubiũ uertatur quid ſignificatur per loqui facie ad faciem ſubiungitur explicatio/ ſicut uir ad ſocium ſuum. Ergo deum loqui facie ad faciem/ eſt deum loqui familiariter. ſic enim uir loquitur ſocio ſuo. Et hoc ad differentiam locutionis diuinæ ad populũ. nam populo locutus eſt non familiariter ſed cum maieſtate/ quando dedit decem præcepta. Nec dicitur ꝙ moſes loquetur deo ſicut uir ſocio ſuo: quia licet deus familiarem ſe exhibeat colloquẽdo, moſes tamen cum omni humilitate & reuerentia auditurus erat & locuturus. **Et reuertetur ad caſtra.** Duo hinc habentur: & ꝙ moſes habitaturus erat in caſtris & non extra caſtra in tentorio adunationis/ & ꝙ populus tandiu adorans perſeueraret quandiu duraturũ erat colloquium inter deum & moſen: finito enim colloquio diuino reuerſurus dicitur ad caſtra moſes. **et ſeruitorem ſuũ iehoſuah filium nun puerum/ non faciet recedere de intra tentorium.** Quia iſti duo duntaxat (moſes & iehoſuah) immunes manifeſte fuerant a peccato populi, ideo deus hos duos tm̃ admittendos cenſet ad tẽtorium eccleſiæ. Et in hoc manifeſtat ſe excludere aharon & filios eius: immo & reuocare quicquid diſpoſuerat de miniſtris tabernaculi. Et appellatur iehoſuah puer a qualitate innocentiæ qualis eſt in pueris. non enim ætate erat puer, qui fuerat dux belli in prælio contra hamalecitas: ſed & eius innocentia tangitur ratio quare eligitur/ & manifeſtatio innocentiæ inſinuatur dicendo ſeruitorem ſuum. fuerat enim in monte tanq̃ miniſter moſis expectans eum quando populus fecit uitulum conflatilem. hinc enim notoria erat eius innocentia. Et hic finitur ſupradicta literæ uarietas. redeamus ergo ad textum uulgatæ æditionis/ cognita ordinatione diuina qualiter de cætero tracturus erat illos quo ad cultum quaſi templi & quaſi habitationem ipſius dei.

D**ixit autẽ moſes ad dominum.** Nomen eſt tetragrammaton. Prænarratus ſermo diuinus recitatusq; a moſe coram populo/ ut prædiximus reuelatus fuit moſi in monte ad ſignificandum populo huiuſmodi priuationes & modũ de cætero diuini cultus: hæc aũt quæ ſubiungitur oratio moſis poſt dictam recitationem/ facta eſt etiã in mõte anteq̃ moſes rediret ad populum. ſed hic narrantur & ſcribũtur ſm ordinem effectuum. Reuelatum enim intelligimus moſi ꝙ deus etiã has priuationes remitteret ſed ordine quodam: ſcilicet populo prius audiente diuinam ſententiam & pœnitentiam agente. & propterea prius narratur pœnitentia populi cum diuina ſentẽtia: & deinde ſupplicatio moſis, quæ coram deo præceſſerat/ ſed ſm effectum ſubſecuta eſt populi pœnitẽtiam. Et ratio orandi fuit, quia nec moſi nec populo quies erat audita huiuſmodi dei ſententia. & propterea tanq̃ populo perſeuerante in pœnitẽtia/ moſes ſupplicauit ut deus ampliore gratia uteretur. **Præcipis ut educã.** Iuxta hebræũ habet. **Uide.** Non audet moſes inchoare orationem a petitione effectus concupiti, ſed petẽdo uide: hoc eſt ad inſtar meditantis confer ac libra quæ ſubiungo. **tu dicens mihi fac aſcendere populum iſtum, & tu non feciſti ſcire me quem mittes mecum.** Duo hæc in primis libranda proponit tanq̃ minus ſibiinuicem cohærentia. dixerat enim deus ꝙ mittet angelum ſuum ante eum, ſed non manifeſtauerat quem angelum miſſurus eſſet. & propterea moſes uerum proponit/ intendens per hæc proponere ꝙ gratia non eſt perfecta. Et rationabiliter proponit: quia conſueuerunt principes manifeſtare duci exercitus quem cum eo mittẽt. **præſertim quum dixeris/ noui te ex nomine & inueniſti gratiam coram me.** Iuxta hebræũ habetur. **& tu dixiſti/ noui te in nomine & etiam inueniſti gratiam in oculis meis.** Poſtq̃ propoſuit mãdata nõ perfecta/ proponit reuelata ualde perfecta de ipſo moſe. Alterum noui te in nomine: hoc eſt approbaui te nominatim/ hoc eſt ſm propria tibi. & hoc ad differentiam populi, quem nouerat deus non in proprio populi nomine/ ſed nominibus abrahæ iſhac & iahacob: hoc eſt non propriis ſed alienis meritis. Significatur enim per hoc moſes tanta præditus uirtute ut propriis meritis appro

Digitized by Google

betur etiã ſi non eſſet filius abrahæ iſhac & iahacob.hoc enim ſignificatur/dicendo In nomine
(proculdubio tuo) noui te:& etiam dixiſti mihi inueniſti gratiam in oculis meis.More enim
humanorum principum deſcribitur ꝙ moſes erat tam gratioſus coram deo ut impetraret etiã
gratias pro aliis/quemadmodũ gratioſi apud principes mũdi huius.Q uorſum autẽ hæc reue-
lata proponit/manifeſtat ſubiũgendo. **Si ergo inueni gratiã in cõſpectu tuo/oſtende mihi fa
ciem tuã.** Iuxta hebræũ hr̃. **nũc ſi obſecro inueni gratiã in oculis tuis,fac ſcire me nũc viã tuã.**
Vide diſparitatem literæ.in uulgata æditione petit oſtende mihi faciẽ tuam: iuxta hebraicam
autem ueritatem petit fac me ſcire nunc uiam tuam.Non petit fac ut ſciam quem miſſurus es
mecum,ſed longe plus petit.intelligebat ſiquidem moſes ꝙ iſtæ ordinationes antedictæ de an
gelo mittẽdo/de tabernaculo extra caſtra locãdo &c̃. erãt ſm merita populi/erant ſm præſen
tem iuſtitiam,& ignorabat quid deus diſpoſuerit ſimpliciter & abſolute:& hoc cupiebat ſcire.
& hoc petit dicẽdo fac me ſcire uiam tuam.Ac ſi apertius dixiſſet.intelligo uiam ſeu ordinem
quem diſpoſuiſti ſm merita noſtra, ſupplico ut ſciam uiam hoc eſt ordinem quem diſpoſuiſti
ſm te.ordinem enim gubernãdi populum appellat uiam . Et quia alius erat ordo gubernatio-
nis relatiue ad merita alius relatiue ad diffinitionem diuinã abſolute/& iſte appellatur a moſe
uia tua (utpote a te ſolo pendens/non noſtris reſpondẽs meritis) ideo hunc ordinẽ petit ſcire.
Et in hoc petit non ſeruari modum iudicatum & publicatum populo. **vt ſciam te & inueniam
gratiam ante oculos tuos.** Iuxta hebræũ habetur. **& ſciam te : propter quod inueniã gratiam
in oculis tuis.** Fructus exauditionis manifeſtatur duplex:ita tamen ꝙ primus erit ratio ſecun
di.Et eſt ſenſus ꝙ ſi manifeſtaueris mihi uiam qua ſm te diſpoſuiſti ducere populum iſtum,
ſequetur in me hic fructus:uidelicet ꝙ cognoſcam te:& hinc ſequetur alter ꝙ inueniã gratiam
in oculis tuis. Humano ſiquidẽ more alloquitur moſes deum ac ſi alloqueretur regem/ſi ma-
nifeſtas mihi quid diſponis ſm cor tuum cognoſcam te(hoc eſt cognoſcam diſpoſitionem ſeu
conditionem animi tui)& animo tuo cognito exhibebo me morigerũ ac gratioſum in oculis
tuis.Q uãdiu enim homo neſcit qualitatem animi principis,difficile eſt ut exhibeat ſe in om-
nibus morigerum ac gratioſum in oculis principis:cognita autẽ natura principis/facile eſt.co
gnoſcitur autẽ optime principis natura manifeſtante ipſomet quid ipſe uelit ex ſeipſo. & pro-
pterea hoc ordine procedit moſes in petitione & fructibus. **reſpice populũ tuũ gẽtem hanc.**
Iuxta hebræum habetur. **& vide ꝙ populus tuus gens iſta.** Secunda petitio eſt ut deus libret
ꝙ gens iſta nõ eſt gens alicuius regis/non eſt gens noua deo:ſed eſt populus tuus/ut tuiipſius
rationem habeas ducendo & gubernãdo gentem hanc.Optimo ad impetrandum loco utitur.
Dixitq; dominus.facies mea precedet te/& requiem dabo tibi. Iuxta hebræũ habetur. **facies
mea ibit/& requieſcere faciam te.** Ecce maior gratia/ecce reuocatio ſententiæ qua dixerat ſe
non iturum ſed angelum duntaxat miſſurum/ecce manifeſtatio uiæ eius ꝙ ipſe ſm propriam
faciem ibit ſic ꝙ moſes quieſcet : hoc eſt non erit ſolicitus de euentibus me aſſumente prouin
ciam eundi.

Et ait moſes . ſi non tuipſe præcedas. Iuxta hebræum habetur. **ſi non facies tua ambulans.**
Dixerat deus duntaxat/facies mea ibit : nec explicauerat modum eundi/an uidelicet ante eos
uel cum eis uel poſt eos aut ſupra eos diſtans.& propterea moſes inſtat ſupplicãdo ut eat cum
eis ſicut promiſerat ante peccatum populi . Et hoc incipit ſignificare dicendo ſi non facies tua
ambulans.ſubauditur enim nobiſcũ:ut clare ſubiungitur. **ne facias nos aſcendere hinc.** po
tius uolumus manere in deſerto ꝙ̃ aſcendere in terram promiſſionis facie tua non ambulãte
nobiſcum. **In quo enim ſcire poterimus ego & populus tuus inueniſſe nos gratiam in con-
ſpectu tuo/niſi ambulaueris nobiſcũ?** Iuxta hebræum habetur. **Et in quo cognoſcetur hic ꝙ
inueni gratiam in oculis tuis ego & populus tuus ſi non in ire tuo nobiſcum?** Auget moſes
orationem a cognitione diuinæ gratiæ/dicendo ꝙ niſi tu ambules nobiſcum nõ cognoſcetur
gratia tua erga nos hic.hmõi enĩ notitiæ priuatio diminutiua eſt gloriæ diuinæ inter homines.
vt glorificemur ab omnibus populis qui habitant ſuper terram. Iuxta hebræũ habetur. **& ſe-
parati erimus ego & populus tuus ab omni populo qui ſuper facies terre.** Hebraica cõſuetu-
dine ea quæ admiranda ſunt/appellantur ſeparata . & propterea hic ad literam ſignificatur &
erimus mirabiles ab omnibus populis.Aptiſſime fructus iſte adiungitur notitiæ ac famæ di-
uinæ præſentiæ in populo iſrael.hinc enim (ut rei probauit euentus) admiratus eſt eos/& ad-
miratur uſq; hodie geſta legens mundus uniuerſus. ¶ **Dixit autem dominus ad moſen.**
Nomen eſt tetragrammaton. **etiam verbum iſtud quod locutus es faciam.** Ecce plena ex-
auditio. Et ratio ſubditur. **quia inueniſti gratiã in oculis meis.** Vbi clare patet non propter
patriarchas ſed propter moſen deum plenitudinem beneficii præſentiæ ſuæ cum populo con-
ceſſiſſe. **et teipſum noui ex nomine.** Iuxta hebræum habetur. **& cognoſcam te in nomine.**
Non ſolum gratioſus es apud me ad impetrandũ pro populo/ſed etiã in futurum cognoſcam

te notitia approbationis in nomine tuo:hoc eſt in proprio merito tuo. Ad inſtar principis lo-
quitur deus,poſt magnam gratiam conceſſam ſupplicanti pro aliis/ſubiungentis & nihilomi
nus perſonam tuam magnipendam.

Qui ait. oſtende mihi gloriam tuam. Iuxta hebræũ habetur. **fac videre me nunc hono-
rem tuum.** Expertus moſes tam ingentem erga ſe diuinã gratiam/accenſus eſt ad ſuppli
candum pro eleuatiore uiſione diuinorum. Et quanuis alibi paruipenderim legi gloriam
pro honore,hoc tamen loco non eſt paruipendendum ut cognoſcatur petitio moſis. Inter ho
norem & gloriam manifeſta eſt differẽtia/ꝙ gloria nõ exigit præſentiam eius qui glorificatur
honor autẽ præſenti tm̃ exhibetur.præſenti autem uel tanq̃ præſenti:ut quum quis honoratur
in ſua ſtatua. Petendo itaq; uidere honorem, petitur & uiſio perſonæ ex hoc ipſo ꝙ honor an-
nexam habet præſentiam honorati. Verũtamen nõ habetur hinc ꝙ petatur uiſio perſonæ quæ
honoratur abſolute/ſed quatenus honoratur.hoc enim ſufficit ad ſatisfaciendum petitioni fac
me uidere honorem tuum. quocirca non petit moſes uidere deum ſicuti eſt, ſed petit uidere
deum ſm ꝙ honoratur. Et dicit fac me uidere nunc hoc eſt in præſenti uita/ad differẽtiam ſpe-
ratæ in alia uita fœlicitatis.

Reſpõdit.ego oſtẽdam omne bonum tibi. Iuxta hebræũ habetur. **ego faciam tranſire omne
bonum meum ſupra faciem tuam.** Tria promittuntur/ſingillatim declaranda. Primũ eſt obie
ctum uiſibile/omne bonũ meum. Et eſt ſermo de omni bono dei interno. Quod dico ad diffe
rentiam omnis dei boni externi: quale eſt bonum uniuerſi. non promittit deus ꝙ faciet tran-
ſire bonum uniuerſi/ſed omne bonum ſuum quod eſt in ipſo: ut teſtatur executio huius pro-
miſsionis ſcripta in capitulo ſequenti/dicendo & tranſiuit iehouah. Omnia itaq; bona quæ
continentur in ipſo deo (uidelicet potẽtiam/ſapiẽtiam/bonitatem/iuſtitiam/miſericordiam/
& id genus reliqua) promittit deus ſe facturum tranſire ſupra faciem moſis. ¶ Secundum eſt
faciam tranſire. Non dicit faciam manere,ad inſinuandum ꝙ omne bonum ſuum monſtrabit
non ſic ut poſsit figi in illud intuitus uidentis/ſed per modũ tranſeuntis. manifeſte enim expe
rimur in uiſu corporali ꝙ ſi obiectum uiſibile proponitur non manens ſed motum motu tran
ſeuntis/non poſsumus in illud figere aciẽ uiſus.ſimili ſiquidẽ modo promittit deus monſtrare
omne bonũ ſuum moſi uiſione intellectuali. ¶ Tertiũ eſt ſupra faciem tuam. Nõ dicit faciei
tuæ ſed ſupra faciem tuam.experimur enim ꝙ uiſu corporali quæ apparent ſupra nos/non ui
demus niſi ſm ſuperficiẽ uerſus inferiora. ſimiliter enim promittit monſtrandũ omne bonum
ſuum ſupra faciem moſis:hoc eſt ꝙ uidebuntur bona ſua quatenus referũtur ad hæc inferiora
ut cauſæ/ut exemplaria/ut fines &c̃. & non penetrabuntur ſm ꝙ ſunt in ſeipſis. Collige pru-
dens lector tres limitationes in hac promiſsione.promittit enim pro obiecto mõſtrando non
ſeipſum ſed omne bonũ ſuum: pro modo uero monſtrandi non fixe ſed tranſeundo:pro quaſi
ſitu ſupra faciem/hoc eſt ut monſtretur non omnino ſed quatenus reſpicit inferiora. Verba ſi-
quidem dei ſunt hæc:& propterea librãda exacte ſunt. **& vocabo in nomine domini coram te.**
Iuxta hebræũ habetur. **& vocabo in nomine iehouah faciei tue.** Primo promiſſum quanuis
magnum tot tamen limitationibus fultum eſt ut illius excellentia admirationem potius q̃ no
titiam paritura fuerit.& ideo adiungit promiſsionẽ notitiæ/dicẽdo & uocabo.ex ſimilitudine
ſiquidẽ ſenſibilis modi notificãdi excelſa quæ habemus in mẽte noſtra/inſinuat intelligibilem
modum quo utetur notificando moſi in promiſſo tranſitu bona ſua. Cõſueuimus enim ad no-
tificandum excelſa formare uoces ſignificatiuas ut ex huiuſmodi uocibus intelligãtur excelſa.
ad inſtar itaq; formãtis huiuſmodi uoces/promittit deus notificare moſi bona ſua,dicendo &
uocabo:hoc eſt & tanq̃ uoces formabo/ad inſtar uoces formãtis manifeſtabo,cõdeſcendendo
ad imbecillitatem intellectus humani. Et propterea dicit non ſupra faciem tuã ſed faciei tuæ:
hoc eſt manifeſtando commenſurate ad intuitum tuum. Manifeſtanda autẽ ſignificat dicendo
in nomine iehouah. non promittit formare uoces omnium abſolute ſed in nomine iehouah:
hoc eſt in re ſignificatã noĩe iehouah/non ſimpliciter & abſolute ſed quatenus ſignificatur &
nominatur ſupremo nomine eſſentiæ. Quæ fuerint autẽ iſta, neſcimus aliter q̃ ex notificatis in
tali tranſitu moſi ſcriptis in capitulo ſequenti. nam ibi ſcribitur executio huius promiſsionis
& quid moſes cognouerit ac dixerit. **& miſerebor cui voluero, & clemẽs ero in quem mihi pla
cuerit.** Iuxta hebræum habetur. **& miſerebor cuius miſerebor, & miſerabor quem miſerebor.**
Scito ꝙ hebraice utrunq; uerbũ ſignificat humanum affectum condolentis alienæ miſeriæ:&
ꝙ primũ maius eſt ſecũdo, frequentiq; uſu primũ ſignificat miſericordiã. Ex quibus omnibus
rationi cõſentaneum eſt ut ſecundũ ſignificet miſerationem.& propterea bene redduntur he-
braica dicendo miſerebor cuius miſerebor & miſerabor quẽ miſerabor. miſereri enim intima
cordis penetrat, miſeratio autem ad exteriora ſpectar. ¶ Sed quorſum hæc diuina ſententia
hoc in loco,niſi ad præmanifeſtandum moſi ꝙ in antedicta promiſsione uocabo faciei tuæ in

Digitized by Google

nomine iehouah/non intelligitur manifeſtatio electorũ & reproborum in ſingulari. ad inſinuandum enim ꝙ hæc erũt exempta ab illa manifeſtatione/adiungit & miſerebor cuius miſerebor. Aeſi apertius dixiſſet. cum hac tamen manifeſtatione nõ apparebit cuius miſerebor & cuius nõ/& quem miſerabor & quẽ non:ſed hoc reſeruatur manifeſtãdum in illo cuius miſerebor & in illo quẽ miſerabor. Et ratio exemptionis eſt in promptu: quia tam miſericordia q̃ miſeratio pro quanto terminatur ad hunc uel illum ſingulariter & nõ ad illũ, non ex eſſentia ſignificata nomine iehouah ſed ex ſimplici gratia diuinæ uolũtatis pendet.

Rurſumq; ait. Non eſt in hebræo rurſum:ſed habetur. **Et dixit.** hoc eſt ad amplius manifeſtandum quid continetur ſub promiſsionibus ſuis adiunxit. **non poteris videre faciẽ meã.** Quia ut dictum eſt petẽdo moſes uidere honorem dei petebat uidere deum quatenus honoratur, ad hoc directe reſpõdet deus nõ poteris uidere faciem meam:ut intelligat moſes ꝙ nec per modum tranſitus uidenda eſt ab eo facies dei/nec manifeſtando ad inſtar formantis uoces eſſentiæ diuinæ nominatæ uidebitur facies dei:hoc eſt uidebitur deus ſicuti eſt. Et ratio ſubiungitur ex parte conditionis humanæ. **non enim videbit me homo & viuet.** proculdubio uita corporali qualis nunc agitur. Quod dicitur ad differentiam hominum beatorum poſt reſurrectionem. tunc enim uidebit deum homo & uiuet uita corporali/ſed non uita animali qualis agitur nunc:hoc eſt uita quæ fouetur cibo & potu. tunc enim uiuet homo nullo indigens alimento/nõ ſolum immortalis ſed impaſsibilis. ¶ Nota qui temere negas in libris moſis mentionem fieri futuræ fœlicitatis hæc uerba diuina/non uidebit me homo & uiuet. Si nullus homo poſt hanc uitã uiſurus eſt deum, ſuperflue deus adiunxit & uiuet:ſat erat dicere nõ uidebit me homo. hoc enim ſufficit ad reddendam rationem quare non poteris uidere faciem meam. Adiungendo ergo & uiuet/inſinuat ꝙ adempta hominis uita poterit homo uidere ipſum: ac per hoc proculdubio ſᷓm animam manens. ſic enim omnia quadrant & ratio perfecta redditur quare moſes uiuens uita corporali iſta non poterit uidere faciem dei, quia nullus homo poteſt hanc uiſionem aſſequi uiuendo. ¶ **Et iterum.** Iuxta hebræum habetur. **Et dixit iehouah.** Adiunctio iſta nouum quid inſinuat, & uere noua eſt manifeſtatio prædictorum ex noua ſimilitudine continente omnia antedicta tam pollicita q̃ negata. **Ecce eſt locus apud me, ſtabis ſupra petram: quumq; tranſibit gloria mea, ponam te in foramine petre/& protegam manu mea donec tranſeam: tollamq; manum meam/& videbis poſteriora mea, faciem autẽ meam, videre non poteris.** Quia uerba ſunt dei/exactius reddẽda ſunt. iuxta hebræum habetur. **Ecce locus mecum, & ſtabis ſuper rupem: & erit, tranſeũte honore meo & ponam te in foramine rupis/& velabo vola mea ſuper te donec tranſeam: & remouebo volam meam/& videbis poſteriora mea, & facies mea non videbitur.** Non promitti rem gerẽdam multa manifeſtant:ſed quod potiſsime urget eſt/quia uiſio qua moſes uidit deum in hm̃oi tranſitu nõ fuit uiſio corporalis ſed uiſio intellectualis:ut manifeſte patet ex cognitis dictis a moſe ſcriptis in ſequẽti capitulo:hæc autem ſi ad rem gerendã referantur/manifeſte ſpectant ad uiſionẽ corporalem. ¶ Ridiculum in primis eſt intelligere ꝙ tanq̃ remedium impotentiæ uidendi deum monſtretur locus corporeus in mõte ſinai. minus deinde quadrat ut moſi præcipiatur ut ipſe ſtet ſuper rupem & deus introducat ipſum in rupem concauam/tanq̃ non potuiſſet ipſe ingredi concauitatem. plus deniq; diſſonat ꝙ ſola oppoſitio manus hominis tranſeuntis ſufficiat ad hoc ut non uideatur tota pars anterior ipſius hominis tranſeuntis/ſi res gerenda eſſet, quia poſteriora duntaxat uidenda conceduntur remota manu oppoſita. Nunq̃ demum legitur executioni mandatũ hoc:ut patet intuenti ſequens capitulum in quo narratur executio diuini tranſitus. Nõ præcipitur ergo res gerenda per hæc uerba. ¶ Sapientibus autẽ loquor/nõ ignorans uulgatã apud hebræos haberi hiſtoriam ꝙ moſes ſic euaſit mortẽ tranſeunte deo coram eo:& ꝙ hinc uulgatum eſt ꝙ omnis uidens deum moreretur cito. Vulgaris eſt hic ſenſus: diſſonusq; tam ab apparitionibus prioribus q̃ a poſterioribus:ſed ut diximus nõ uulgo ſed prudentibus ſcribimus. Quum promiſiſſet igitur deus moſi tranſitum omnis boni ſui ſuper faciem eius/& manifeſtationem ſuæ eſſentiæ ad inſtar formantis uoces negata manifeſtatione electorum in particulari ac negata uiſione diuinæ faciei, declarãtur hæc omnia aſſumendo parabolam iſtam. In qua introducitur moſes tranſituro diuino honore quem petierat uidere (tranſituro inquam ſenſibiliter deo ſub ſpecie humana ualde honorabili) ſtans ſuper certam rupem in monte ſinai/& per foramen rupis introductus tunc diuino miraculo in concauum rupis:& ꝙ deus tanq̃ manum ſuam apponat ſuper foramen illud donec tranſeat, & ubi trãſierit manu remota moſes deum qui iam tranſiuit aſpiciendo uidebit partem eius poſteriorem: ſicut hominis qui iam tranſiuit nõ uiderem ego retro manens niſi partem poſteriorem. Hæc eſt parabola. ¶ Senſus autẽ eſt ꝙ in intelligibili quaſi tranſitu dei coram intellectu moſis ipſe moſes ſtabit ſuper rupẽ/hoc eſt erecta & fixa mente eleuatus, ſed tamen quaſi abſcondetur in concauitate rupis ab ipſo deo/dum uniuerſa

capacitas mētis humanæ offuſcatur in ſeipſa & opprimēdam ſe experitur a tam excellenti obiecto. Quanuis enim excellens intelligibile non corrumpat intellectum ſed cōfortet illum, eſt tamen illi improportionatū & excedit capacitatē illius: & hoc eſt offuſcare & opprimere illū. Et quia huiuſmodi improportio impediens noſtrum intellectum ad uidendum diuinū intelligibile/nō eſt ſuppleta relatiue ad diuinā faciem/ſed eſt ſuppleta relatiue ad diuina quędā bona ut reſpiciunt effectus, ideo manus impediens uiſionem faciei/& ablata ut uideantur poſteriora deſcribitur. ut intelligamus negatum lumen maius ſignificari per appoſitam manum/& infuſum lumen minus ſignificari per remotionem manus. Et in his compræhenduntur promiſſa & negata. Et dicta ac ſcripta ſunt hæc etiam in metaphora ut uel ſic retineat populus ꝙ deus eſt inuiſibilis & ꝙ poſteriora duntaxat dei uidit moſes: & audiendo hæc & non intelligendo admirentur myſteria & uenerentur.

CAPVT .XXXIIII.

Ac deinceps præcide ait tibi duas tabulas lapideas. Iuxta hebræum habetur. Et dixit iehouah ad moſen. dola tibi duas tabulas inſtar priorum: & ſcribam ſuper eas verba que habuerunt tabule quas fregiſti. Manifeſtat per hoc deus reuocari pœnas adempti tabernaculi in medio eorum. ex eo enim ꝙ tabulas decem præceptorum locandas in theca decernit, cōcomitanter uniuerſam tabernaculi fabricam quam decreuerat & mōſtrauerat moſi in monte anteq̄ populus deccaret decernit. Et dicit dola tibi non mihi. ego enī non indigeo tua dolatione/ ſicut nec tuis tabulis. Prima ſiquidem uice ego tabulas dedi/dolaui & ſcripſi, tanq̄ ex me operans: modo autem tuis precibus operaturus/ uolo ut doles tu tabulas, ego autem ſcribam. Eſto paratus mane. Non dicit mane diei craſtini/ſed abſolute mane: ut intelligamus ꝙ non eſt præceptum ut mane diei immediate ſequentis eſſet paratus ad aſcendendum in montem (plus enim temporis exigebat dolatio lapidum) ſed ut præparatis tabulis non quacunq; hora ſed matutina aſcenderet in montem. Vnde in hebræo ſubiungitur. & aſcendes mane in montem ſinai, & ſtabis mihi ibi ſuper verticem montis. Sentētia clara eſt/mandans etiam modum expectandi ipſum deum ſtando. Nullus aſcendat tecum/nec videatur quiſpiam per totum montem: bouesq; & oues nō paſcantur econtra. Etiam e regione montis paſci animalia prohibet. Partem certā intelligo quæ erat e regione montis ex illa parte qua aſcendebatur in montem, & hoc pro reuerētia diuinæ præſentiæ in ſigno uiſibili illic.

Excidit ergo duas tabulas lapideas ſicut priores: & de nocte conſurgēs. Iuxta hebræū hr̄. & antelucatus eſt moſes in mane: & aſcendit in montem ſinai ſicut ei præceperat dominus, & cepit in manu ſua duas tabulas lapideas. Surrexit enim ea hora qua matutinus aſcēderet/ſicut præceperat ei iehouah. Cumq; deſcendiſſet dominus per nubem/ſtetit moſes cum eo. Interpres officii ſui limites egreſſus/expoſitoris officio fungit̄ in uniuerſa hac particula. & quoniam maximi momenti eſt/referēda eſt litera adamuſſim iuxta hebraicam ueritatem: exponat poſtea quilibet ut ſcit. Et deſcēdit iehouah in nube, & ſtatuit ſe cum eo ibi. Significatur itaq; ſm planum literæ ſenſum ꝙ poſtq̄ moſes aſcendit ad cacumen montis/deſcēdit deus in ſigno uiſibili nubis: & ꝙ idem deus in illo ſigno uiſibili nō motus manſit ibidem cum moſe. Et ſcriptum eſt hoc ne intelligeres ꝙ deus in illa nube apparuerit tranſeundo. ad excludendum enim hoc dicitur ꝙ ſtatuit ſe ibi cū eo. & vocauit in nomine iehouah. Et eſt caſus genitiui iehouah. nec eſt dubium ꝙ ſm planā literæ continuationem ille qui deſcendit in nube/qui conſtituit ſe cum moſe ibi, ipſemet uocauit in nomine iehouah: exequendo quod promiſerat in præcedēti capitulo/dicēs & uocabo in nomine iehouah. Ibi ſcribitur promiſſio/hic ſcribitur executio: ſed interpres antiquus mutauit utrobiq;. Quid autem ſignificet huiuſmodi diuinum uocare/ expoſitum eſt. Et tranſiuit iehouah ſuper faciem eius. Ecce executio alterius polliciti. duo enim promiſerat alterum ego faciam tranſire omne bonū meum ſupra faciem tuam: alterum & uocabo in nomine iehouah. utriuſq; executio hic ſcribitur ordine retrogrado. Vbi prudens lector aduerte tria. Primum eſt ꝙ promittēdo dicitur ego faciam tranſire omne bonū meum/ exequendo autē dicitur & tranſiuit iehouah: ut intelligamus ꝙ deus quatenus in ſe habet omnia ſua bona tranſiuit. Secundum eſt ꝙ tranſitus iſte non ſenſibilis ſed intelligibilis ſignificatur in litera, ex eo ꝙ deus in nube deſcribitur manēs/& deus ipſe deſcribitur tranſiens. Deſcribitur enim deus in nube manens, ut intelligamus ꝙ in ſigno ſenſibili in quo apparuit non mouebatur / nō tranſiuit. Deſcribitur autem ipſemet iehouah nulla mentione facta ſigni ſenſibilis tranſiens/ut intelligamus tranſitum intelligibilem: ut in præcedēti expoſitum eſt capitulo. talis enim tranſitus congruit tam excellenti obiecto relato ad intellectum humanum. Tertium eſt

ꝙ ſimul executus eſt deus utrunq; promiſſum: ita ꝙ dum trāſiret uocauit in nomine iehouah. Et quia tranſitus fuit intelligibilis/uocatio quoq; fuit intelligibilis. **Et vocauit.** Tum plana continuatio literæ/tum ſtylus moſis/tum ſubiuncta geſta & dicta a moſe inuitāt ad ſubintelligendum deum uocantem. Ita ꝙ de eodem iehouah dicitur & uocauit. dixerat enim & uocauit in nomine iehouah/nō explicādo quas uoces formauerat. & propterea more ſuo moſes explicaturus quas uoces deus formauit, repetit & uocauit: hoc eſt & formauit ſubiunctas uoces in eſſe intelligibili. Et ſi adhuc fluctuas/lege iuxta hebræū capitulū. 14. libri numeri: & clare inuenies ſcriptū ꝙ deus dixit ſubiuncta moſi/& acquieſces ueritati. **iehouah iehouah.** Aduerte ꝙ in hebræo nullus præponitur articulus alicuius caſus: & quum nullū apponatur uerbum/conſequens eſt ut in nominatiuo legantur hæc & ſequētia nomina. Eſſentia diuina in primis manifeſtatur moſi/uocem propriam ipſius eſſentiæ formando & repetendo: quia eſſentiæ diuinæ notitia communicata eſt illi quatenus eſt fons eſſendi omnibus exiſtētibus tum in fieri tum in conſeruari. propterea enim conduplicatū eſt nomen iehouah. **el.** Tertia uox ad manifeſtandum deum quatenus eſt fortis formatur. & in hac continetur manifeſtatio diuinæ potentiæ. **miſerator.** Quarta uoce manifeſtatur deus quatenus pronus ad miſerādum: hoc eſt ad factis conſolandū afflictos. **& miſericors.** Quinta uoce manifeſtatur deus quatenus tanq̄ ex intimo corde pronus ad gratis miſerendum: ut in quarta & quinta intelligamus deum manifeſtaſſe omniquaq; pronum ſe ad ea quæ pertinent ad miſericordiæ opera. **longus furoris.** Sexta uoce manifeſtatur deus quatenus protrahit in longum uindictam per modum furoris. aperit ſiquidem deus ꝙ quamuis ſæpe mereamur furorē erga nos diuinum, ipſe tamen ſua bonitate ſolet protrahere furores quos meremur in longum/dando ſpatium pœnitendi. **& multus gratie & veritatis.** Septima hæc uox comprætendit genera uiarum dei/de quibus in pſalmo uniuerſæ uiæ domini gratia & ueritas. Manifeſtatur itaq; hac uoce deus non ſolū largitor gratiarum & fotor ueritatis, ſed etiā ꝙ eſt multus tam magnitudine q̄ multitudine tum ad concedendum gratis & ad executionem pollicitorum. Tum ad concedendum gratias (hoc eſt beneficia quæ non meremur) & ad conferendum ea quæ ueritas, hoc eſt commenſuratio rerum exigit: ut ꝙ homo habeat manus/ꝙ bono retribuatur/ꝙ intellectus perficiatur uero, & reliqua eiuſmodi. ita ꝙ tam ad beneficia gratuita q̄ ad beneficia ſm̄ merita cuiuſq; rei etiā inanimatæ manifeſtatur propēſiſſimus. Tum præcipue ad communicandū bona diuini ordinis (etiā fœlicitatem) gratis & ueritatem credendorum. **Cuſtodiens gratiam millibus.** Octaua uoce manifeſtat ſe deus cuſtodem gratiæ non uni nō quibuſdā, ſed millibus, hoc eſt innumerabilibus: ut qui ſeptima uoce ſe manifeſtauerat largitorem gratiarum/manifeſtet octaua uoce ſe quoq; curam habere & diligenter cuſtodire conceſſam gratiam innumerabilibus. ut hinc intelligamus ꝙ non ſolum ſine pœnitentia donat deus, ſed etiā ꝙ tanq̄ cuſtos uigilat & curat ut dona ſua conſeruentur. **eleuans iniquitatem & ſcelus & peccatum.** Hebraice condonare peccata appellatur eleuare peccata: forte quia homo per hoc eleuatur ab imo ſtatu, qualis eſt ſtatus ſubiecti peccato. Senſus itaq; proculdubio eſt/condonans iniquitatem & ſcelus & peccatum. Nona igitur uoce manifeſtat ſe deus condonātem omne genus peccatorum. omnia ſiquidem peccatorum genera comprahendūtur ſub his tribus. Nam hebraice ſic graduantur ꝙ tertium ſonat malum/primum peius/ſecundū autē peſſimum. ſub tertio ſiquidem continētur peccata per ignorantiam infirmitatem uel paſſionem facta: ſub primo autem peccata ex propoſito ſtudioſe patrata: ſub ſecundo uero peccata ex malignitate uel cōtemptu. Nec dicit ꝙ deus omnia hæc peccata omnibus condonet (hoc enim nō eſſe uerum reproborum multitudo teſtatur) ſed dicit ꝙ condonat omnia genera peccatorum/ad explicandum ꝙ nullum eſt peccati genus exemptum a uenia. Et niſi ſæpe deus condonaret omnia/non diceret ſe condonantem participio præſentis temporis. hinc enim inſinuatur ꝙ nullum peccatum ſuperat diuinam propitiationem, ſed quodlibet peccati genus ueniam apud illum iugiter inuenit. ¶ Nec aduerſatur huic ſententiæ euangeliū dicens ꝙ peccatum in ſpiritum ſanctum nec in hoc ſeculo nec in futuro remittetur: quoniā hic eſt ſermo de uenia peccatorum ex parte dei: ibi autem ex parte peccantis indiſpoſiti immo elōgantis ſe a ratione conſequendæ ueniæ. propter huiuſmodi enim elongationem dicitur ꝙ regulariter non conſequentur ueniam: propter diuinam autē clementiam ꝙ nullum peccatum ſuperat diuinam propitiationem/ſed quodlibet peccati genus ueniam apud illum continue inuenit. **& mundando non mundabit.** Aduerte hic ꝙ in hebræo unum atq; idem eſt gerundium & poſtea futurum: & eſt uerbū ductum a mundicia communi & mundiciæ innocentis & mundiciæ abluti per ueniam. quo uerbo latinos carere puto. Et ſententiam hanc de utraq; mūdicia uerificari certum eſt: propter quod ſingillatim oportet ſm̄ utranq; mundiciā literam exponere. Applicando itaq; ad mundiciam per ueniam, & uocabula habemus legendo & mundando non mundabit: & ſenſum in promptu habemus ꝙ deus mun

Digitized by Google

dando peccatores nunꝗ mundat eos impunes penitus. Ita ꝙ **nona uoce manifeſtauit ſe deus**
erga peccatores piiſsimum condonando omne genus peccati: hac autem decima uoce manife
ſtat ſe erga peccatores illos quos mundat iuſtum, eo ꝙ non mundat ſic ꝙ impunita relinquat
peccata. Et uerificatur hoc: quia nullus mūdatur a peccato niſi imputando peccata ieſu chriſto
ſatisfactori pro peccatis totius mundi/ & non ſolum pro peccatis electorum. Et præter hoc in
mundatione adultorum concurrit pœnitentia propria ſaltem cōtritionis. ⁋ Applicando au‑
tem ad mundiciā innocentiæ caremus uerbo. propter quod quidam tranſtulerunt. **ꝛ innocen
tando non innocentabit.** quod ab aliis hoc circumloquendo transfertur & iudicādo innocen
tem non iudicabit innocentē. Quomodocunqꝫ autē interpretetur, ſenſus eſt ꝙ quanuis deus
multos habeat pro innocentibus nullum tamen haberet innocētem ſi exacto rigore uti uellet.
Ita ꝙ decima hac uoce manifeſtat ſe deus clementiſsimum erga innocentes/ admittendo eos
pro innocentibus qui relatiue ad debitum deo non ſunt innocentes. ut intelligamus ꝙ primus
homo in ſtatu innocentiæ ſi fuiſſet ſm rigorem debiti deo iudicandus, nō fuiſſet admiſſus pro
innocente. & ſimiliter in angelis ſuis deus reperiret prauitatem ſi exactius iudicaret illos: quia
nec homo innocens nec angelus innocens integras reddit gratiarumactiones/ nō tantū ſoluit
deo quantum teneretur rigoroſe exactus. Clemētiam itaqꝫ ſuam deus nona uoce manifeſtauit
erga peccatores, decima autē erga innocentes. Vterqꝫ & non alter duntaxat ſub hebraica litera
ſenſus compræhēditur: quia uerbū cōmune uelut genus eſt utriqꝫ actioni/ ſcilicet erga utroſqꝫ
mundos. & propterea comprahendit utranqꝫ. **uiſitans iniquitatem patrum ſuper filios ꝛ ſu‑
per filios filiorum/ ſuper tertios ꝛ ſuper quartos.** Vndecima ac ultima uox diuina eſt hæc:
quanuis hebræi in tredecim illas diſtinguant pietates. Manifeſtat itaqꝫ ſe deus quatenus iuſtū/
penes hoc ꝙ punit iniquitatem patrum in filiis uſqꝫ in quartam generationem. Si in ſingulis ge
nerationibus iniquitates patrum diligentius ponderaremus/ & cum ſubſecutis in eorum filiis
pœnis conferremus, diuina perpēderetur iuſtitia quæ ab ipſo deo hic reuelatur: ſed nos mor‑
tes reliquaqꝫ mala filiorum ſeu nepotum/ naturæ aut infortunio attribuentes diuinæ obliuiſci‑
mur iuſtitiæ, nec diuina iſta reuelatione utimur/ in noſtrum proculdubio detrimentum. nam ſi
hanc libraremus reuelationem diuinam, multi patres cohiberent ſe amore ſaltem filiorū a ſtu
dioſe peccando. non enim in litera ſcribitur tertium genus peccati/ quod ex paſsione uel igno
rantia uel humana fit infirmitate: ſed ſcribitur primū genus peccati/ quū quis ſtudioſe peccat.
hoc enim peccati genus ſignificatur dicendo uiſitans iniquitatem. ❡ Sed occurrunt duæ quæ‑
ſtiones circa hanc partem. Altera eſt nunquid deus præcipit contrarium eius quod ipſe facit:
nam ipſe præcipit deute. 24. ꝙ nō occidantur filii pro iniquitate patrum: & tamen hic dicit ſe
uiſitare iniquitatem patrum ſuper filios etiā tertios & quartos. Solutio eſt ꝙ non eſt contraria
lex dei iuſtitiæ dei: ſed ibi decernitur iudicium humanum, hic uero declaratur quid reſeruatur
iudicio diuino. Decernit deus ut iudex homo non occidat filium pro peccato patris / reſeruat
ſibi deus iudicium tale: quia ipſe ſolus eſt qui dat eſſe patri & filio/ qui dedit & cōſeruat ſua lar
gitate eſſe utriuſqꝫ/ & nulli facit iniuriam occidendo quemcunqꝫ. & propterea etiā iuſte iubet
interfici paruulos lactentes chananæorum. ⁋ Altera eſt an reuocata eſt hæc ſententia per re‑
uelationem factam ezechieli cap. 18. ubi de diuino tractans deus iudicio dicit/ filius non por
tabit iniquitatem patris. Solutio eſt ꝙ non eſt reuocata ſententia iſta illic: quia hic eſt ſermo de
pœna corporis/ ibi autem de pœna animæ.

FEſtinuſqꝫ moſes incuruatus eſt pronus in terram. Hæc ſunt geſta & dicta moſis/ atteſtātia
ꝙ officiū audiendi (intellectuali tamen auditu/ qui non differt ab intellectuali uiſu) attente
exercuit moſes. & ut rationi conſentaneum eſt, completa hac uiſione per modum tranſitus/
moſes inclinauit occiput ad terrā uſqꝫ adorans/ ſi corporalis intelligitur hæc proſtratio. magis
tamen quadrat tantæ mentis eleuationi & efficaciæ orationis ut moſes a principio huius uiſio‑
nis intelligibiliter caput flexerit proſtraueritqꝫ ſe/ ſummū honorem exhibendo deo tranſeūti.
& ad hoc forte inſinuandum hebraice dicitur & inclinauit occiput/ ut mentem ex integro hu‑
miliaſſe deſcribatur. Niſi enim a principio tranſitus hæc proſtratio fuiſſet/ nō ſcriberetur & fe
ſtinauit moſes. huiuſmodi enim feſtinatio innuit ꝙ incipiente tranſitu fuit: ac per hoc non in
corpore ſed in animo fuit. eleuatus enim a ſenſuum uſu tunc erat moſes/ ut ad tam excellētem
eſſet diſpoſitus uiſionem intelligibilem. **ꝛ adorans ait. ſi obſecro inueni gratiā in oculis tuis
adonai / ibit obſecro adonai in intus nos: quia populus duræ ceruicis ipſe.** Non allegat pro
impetranda gratia diuinæ præſentiæ inter eos duram ceruicem populi quaſi rationem prouo‑
candi ad exaudiendum, ſed tanꝗ rationem cogentem moſen ad ſic precandum: uidelicet ex
diuina gratia erga ipſum moſen. Et eſt ſenſus ꝙ ideo peto perſeuerantiam præſentiæ tuæ
inter nos in toto itinere/ ex hoc ſcilicet ſi inueni gratiam in oculis tuis quia populus iſte duræ
ceruicis eſt, & peccabit & merebitur ut priuet eos præſentia tua. Acſi apertius dixiſſet. nō ob‑
ſtante

Digitized by Google

ſtante ꝙ populus iſte duræ ceruicis ſit / & ſæpe te offendet ac irritabit, ſupplico ut perſeueres eundo intra nos ob gratiã tuã qua me proſequeris. Nominat autẽ moſes in hac ſupplicatione deum domine mi/teneritudinem affectus conduplicando explicans repetito aduerbio obſecrandi, ut teneritudo comitem habeat reuerentiam. **⁊ vt auferas iniquitates noſtras atq; peccata/noſq; poſſideas.** Iuxta hebræũ habetur. **et condonabis iniquitatem noſtrã et peccata noſtra/⁊ hereditabis nos.** Primi & tertii generis peccatorum meminit/tacendo ſecundum quod eſt peſſimum. uidebat enim moſes populum quamuis duræ ceruicis nõ tamen ex cõtemptu dei pronum ad peccandum. Et addendo tertiã petitionem dicit & hæreditabis nos: hoc eſt poſſidebis nos ut hæredes tuos in terra promiſſionis. Ad magnum beneficii cumulum ſpectat ſingulare hoc priuilegium ut filii iſrael quaſi hæreditario iure tanq̃ proprii dei hæredes introducantur in terrã promiſſam patriarchis. Si tamen in ſecunda petitione intellexeris ꝙ ideo iniquitates & peccata moſes dicit etiã ſua quia iniquitatem peccatumq; aharon tanq̃ etiam ſuum reputat intercedendo pro illo, non aberraſti. nam diuina reſpõſio manifeſtat ꝙ moſes ſupplicauerat non ſolum pro populo ſed pro aharon.

Reſpõdit dominus. ego inibo pactũ vidẽtibus cũctis. Iuxta hebræũ habetur. **Et dixit. ecce ego feriens fedus e regione totius populi tui.** Nõ dicit cum quo feriet fœdus: ſed tum ex eo ꝙ dicit e regione omnis populi/tum ex eo ꝙ in calce concludit uidebit omnis populus terribile quod ego faciam tecum, intelligimus ꝙ de fœdere principatus & ſacerdotii eſt ſermo. Reuelat ſiquidem deus moſi ꝙ faciet mirabilia ac terribilia ad ſeruandũ ipſum moſen in principem & aharon in pontificem. quæ omnia ſubſecuta leguntur in libro numeri cap. 16. & 17. hæc enim fuerũt facta e regione totius populi/non ſolũ ſpectante populo ſed quaſi pugnante contra moſen & aharon pro uſurpatis principatu & pontificatu. Præuidebat enim deus has ſeditiones futuras. & propterea dicit moſi ſupplicãti pro aharon ecce ego feriẽs fœdus/ſubaudi tecum etiam pro aharon. Et ſignificãter dicit populi tui: quoniam ſeditio futura erat in populo non quatenus erat populus dei ſed quatenus populus hominis. **ſigna faciam que nunq̃ ſunt viſa ſuper terram nec in vllis gentibus: et cernet populus in cuius es medio opus domini terribile.** Nomen eſt tetragrammaton. **quod facturus ſum.** Iuxta hebræũ habetur. **quod ego faciens tecum.** Vere fuerunt terribilia opera aduerſus dathan & abiram & corach, quæ fecit deus in fauorem moſis ad teſtificandum ꝙ ipſe miſit eum prophetam ac ducem populi/& ꝙ ipſius dei autoritate diſponebat moſes de ſacerdotio. **Obſerua cuncta que hodie mandaui tibi.** Ab hoc loco dirigit deus ſermonem ad populum. Ita ꝙ alloquitur moſen in perſona populi/repetendo quæ altera uice (hoc eſt in priore moſis ieiunio quadraginta dierum) dixerat. & hoc ad manifeſtandum ꝙ quæ tunc ordinauerat anteq̃ populus peccaret / uult executioni mandari tanq̃ nouiter præcepta. Et quoniam ſuperius hæc expoſita ſunt / pertranſibimus. **ego ipſe eiciam ante faciem tuam amorreum ⁊ chananeum ⁊ hetheum et pherezeum et heueum et iebuſeum.**

Caue ne vnq̃ cum habitatoribus terre illius iungas amicitias / que tibi ſint in ruinam: ſed aras eorum deſtrue/confringe ſtatuas/lucoſq; ſuccide. Noli adorare deum alienum. Iuxta hebræum habetur. **quia non adorabis alium el.** Ratio prohibiti fœderis cum illis gentibus redditur uitatio idolatriæ. Et hic habes nomen el/commune etiam deo non uero ſed ſm opinionem: ſicut & nomen elohim. **dominus zelotes nomen eius, deus eſt emulator.** Iuxta hebræum habetur. **quia iehouah zelotes nomen eius, el zelotes ipſe.** Ratio adiungitur comminando ultionem diuinam ſi adorauerint alium deum/quia ipſe fons eſſendi & in re & in nomine zelotes eſt: hoc eſt ad ſimilitudinem zelotypi non tolerat conſortem in cultu deitatis. Et uere quia natura diuina non poteſt habere parem/ac per hoc nomen eius non habet par, ideo & ipſe zelotes & nomen eius zelotes dicitur: & cultus qui ei debetur/nõ debet alteri exhiberi. magnaq; pœna dignum ſe reddit qui diuinum cultum alteri exhibet: utpote quantũ in ſe eſt/profitens alium parem deo. Et ſignificanter dicitur el zelotes ipſe: ut intelligatur ꝙ eſt fortis ad puniendum & propulſandum iniuriam. **Ne ineas pactum cum hominibus illorum regionum: ne quum fornicati fuerint cum diis ſuis ⁊ adorauerint ſimulachra ſua, vocet te quiſpiam ⁊ comedas de immolatis.** Ecce diuina prohibitio circa eſum immolatorũ ſimulachris. & propterea mala moraliter erat durante ſtatu legis manducatio immolatorum: ſoluta autem lege (ut ad corinthios paulus ſcribit) non eſt mala moraliter / niſi propter conſcientiam uel ſcandalum. **Nec vxorem de filiabus eorũ accipies filiis tuis, ne poſtq̃ ipſe fuerint fornicate/ fornicari faciant ⁊ filios tuos in deos ſuos: deos conflatiles nõ facies tibi. Solennitatem azymorum cuſtodies: ſeptẽ diebus veſceris azymis ſicut precepi tibi in tempore menſis nouorum: menſe enim verni temporis egreſſus es de egypto.** Iuxta hebræum eadem dictio repetitur

Digitized by Google

quam interpres modo nouorum modo uerni temporis tranſtulit. utrobiqꝫ enim ſignificatur
primitiuus menſis, qui ſm ueritaté eſt principiũ ueris: utpote iuxta ingreſſum ſolis in arietem.
Et appellatur (ut prædictum eſt) primitiuus, quoniã tunc ſunt primitiæ frugum & fructuum
terræ. Omne quod aperit uuluã generis maſculini, meum erit: de cunctis animãtibus (tam
de bobus ꝙ de ouibus) meum erit. Primogenitum aſini redimes oue: ſi auté nec precium pro
eo dederis/ occidetur. Primogenitum filiorum tuorum redimes: nec apparebis in conſpectu
meo uacuus. Sex diebus operaberis: in die ſeptimo ceſſabis arare ⁊ metere. Iuxta hebræum
habetur. die ſeptimo requieſces: in aratione ⁊ in meſſe requieſces. Præcipitur quies die ſe-
ptima abſolute/ & deinde in ſpecie tempore arandi & tempore meſsis: ne putaretur dies ſepti-
mus ob continuandam meſſem aut arationem exemptus a quiete. Solennitatem hebdoma-
darum facies tibi in primitijs frugum meſſis tue triticee: ⁊ ſolennitatem quãdo redeunte anni
tempore cuncta conduntur. Clarius iuxta hebræum habetur. ⁊ feſtum collectionis/ reuolu-
tionem anni. Quod ſuperius in cap. 23. dixerat finem anni/ modo appellat reuolutionem an
ni eadem ratione. Tribus anni temporibus apparebit omne maſculinum tuum in conſpectu
omnipotẽtis domini dei iſrael. Non eſt in hebræo omnipotentis, ſed domini iehouah elohe
iſraelis. Plurieshæc ſunt expoſita. Cum enim tulero gentes a facie tua/ ⁊ dilatauero termi
nos tuos, nullus inſidiabitur terre tue aſcendente te ⁊ apparente in conſpectu domini dei tui
ter in anno. Duo hinc habentur. alterum ꝙ præceptum apparendi ter in anno/ nõ obligabat
tempore ſuſpecti belli. alterum ꝙ non obligabat uſqꝫ ad dilatatos terminos terræ promiſſæ/
quando ſecura uniuerſa regio futura erat ita ꝙ nullus remanſiſſet concupiſcens terram iſrael.
Vbi enim uulgata æditio habet nullus inſidiabitur, hebraica litera habet & non deſiderabit uir
terram tuam aſcendẽte te ter in anno ad apparẽdum coram iehouah elohe tuo. quandiu enim
ſecura non erat regio, rationabile non erat ut omnes maſculi ter in anno relinquerent urbes
& oppida regionemqꝫ circumcirca inermem. Non immolabis ſuper fermentum ſanguinem
hoſtie mee: neqꝫ reſidebit mane de victimis ſolennitatis peſach. Non uniuerſaliter ſed de ſa-
crificio duntaxat paſchali eſt ſermo. Primitias frugum terre tue offeres in domo domini dei
tui. Iuxta hebræũ habetur. Principium primitiarũ terre tue facies venire domum iehouah
elohe tui. Sententia eſt clara. non coques. Iuxta hebræum habetur. Non elixabis hedum
in lacte matris ſue. Declaratum eſt hoc ſuperius.

Dixitqꝫ dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. ſcribe tibi verba hec. De de-
cem præceptis eſſe ſermonem teſtantur ſubiuncta (quanuis ſub aliis uerbis) in hebræo.
quoniam ſuper os verborum iſtorum pepigi tecum fedus et cum iſrael. Perſpicuum eſt enim
ꝙ fœdus dei ore proprio loquentis populo & moſi/ in illis decem præceptis cõſiſtit. Nec mu
tat deus ſententiam qua in principio huius capituli dixerat moſi/ dola tibi duas tabulas & ego
ſcribam ſuper eas. nam non mandat moſi ut ſcribat decem præcepta ſuper tabulas lapideas,
ſed ſimpliciter & abſolute ut ſcribat/ proculdubio in uolumine legis. acſi apertius dixiſſet. non
ſufficiet ſcriptura decem præceptorum in tabulis lapideis recondendis in theca ſub propitia-
torio, ſed ſcribe eadem in uolumine legis ut uſui ſint lectioni omnium/ & quando legetur lex
audiãtur ab omnibus. Fuitqꝫ ibi cum domino quadraginta dies ⁊ quadraginta noctes. No
men eſt tetragrammaton. panem non comedit et aquam non bibit. Ecce ſecundo ieiunium
moſis quadraginta diebus & quadraginta noctibus in continua mentis eleuatione perſeueran
tis/ deo illum conſeruante. et ſcripſit in tabulis verba federis decem. Iuxta hebræum ex-
planatur. et ſcripſit ſuper tabulas verba federis/ decem verba. Ecce clare aperitur ꝙ decem
illa præcepta ſunt uerba fœderis inter deum & populum. Nec ſubintelligitur moſes/ ſed ieho
uah cum quo erat moſes. eſt enim ſenſus & iehouah ſcripſit ſuper tabulas. Hunc autem eſſe li-
teralem ſenſum/ teſtatur non ſolum promiſsio in principio huius capituli ſcripta (dicente deo
dola tibi duas tabulas & ſcribam ſuper tabulas) ſed etiam ipſe moſes deute. 10. clare referens
ꝙ deus ſcripſit ſuper iſtas ſecundas tabulas. & propterea nullus relinquitur quæſtioni locus de
ſcriptore harum tabularum.

Cumqꝫ deſcenderet moſes de monte ſinai, tenebat duas tabulas teſtimonij. Eædem tabu
læ appellantur etiam tabulæ teſtimonii ſeu teſtificationis. ratione ſiquidem uerborum appel-
lantur tabulæ fœderis/ quia in illis conſiſtit fœdus inter deum & populum: ratione uero offi-
cii appellantur tabulæ teſtificationis ſeu teſtimonii/ quia ad officium teſtificandi fœdus inter
deum & populum erant. et ignorabat ꝙ cornuta eſſet facies ſua ex conſortio ſermonis domi-
ni. Iuxta hebræum habetur. ꝙ cornificauit cutis faciei ſue in locutione ſua cum ipſo. Emiſ-
ſio radiorum appellatur metaphorice cornificatio, eo ꝙ tanꝗ emiſsio cornuum ſit emiſsio ra-
diorum. Nihil ergo cornuum ad literam ſignificatur, ſed ꝙ pellis faciei moſis nõ ſolum lucida

Digitized by Google

erat ſed etiã ſplendoris radios emittebat. Et ratio redditur gratia diuini colloquii. Et ſic intellige ſequentia. **Videns autem aharon & filij iſrael cornutam moſis faciem, timuerunt prope accedere. Vocatiq; ab eo/reuerſi ſunt ad eum.** Deſcripta reuerſio manifeſtat ꝙ tanta fuerat reuerentia ut non ſolum deſtiterint ab appropinquatione/ſed nec ſubſtiterint ſed retroceſſerint. **tam aharon ꝙ̃ principes ſynagoge.** Iuxta hebræum habetur. **aharon & omnes principes in ſynagoga.** Significatur enim ꝙ non ſingillatim ſed ſimul omnes primates cum aharon acceſſerunt ad moſen. **et locutus eſt ad eos. Et poſtea ſic venerunt ad eum omnes filij iſrael: quibus precepit cuncta que audierat a domino in monte ſinai.** Nomen eſt tetragrammaton. **Impletiſq; ſermonibus poſuit velamen ſuper faciem ſuam.** Caue prudens lector ab hac interpretatione/nec literæ nec ſenſui conſona. in hebræo habetur. **et finiuit moſes loqui cum eis.** Et hic eſt punctus ultimus narrationis progreſſus totius: uidelicet ꝙ deſcendenti moſi occurrerunt aharon & primates/ & ꝙ uerita ſplendorem faciei retroceſſerunt ſed uocati a moſe ſimul acceſſerũt/& ꝙ moſes locutus eſt illis/& ꝙ poſt ſermonem ad illos omnes filii iſrael uenerunt ad moſen & moſes dixit illis omnia quæ præceperat illi deus, ita ꝙ ad finem uſq; omnia dixit. hoc ſiquidem progreſſu narrato ſubiungitur narratio modi quo moſes durante ſplendore faciei eius loquebatur hominibus:narrando ꝙ diuerſimode loquebatur hominibus & deo. nam alloquẽdo deum erat diſcooperta facies eius: homines autẽ alloquebatur facie uelata/ne radii ſplendoris impedirent intuitus hominũ uerſus ipſum. Hic eſt ſenſus ſubiunctæ literæ hebraicæ, in qua habetur. **et dedit ſuper faciem ſuam velamen.** Vnde & ſubiungitur uiciſsitudo. **Et veniente moſe coram iehouah ad loquendum cum eo/remouebit velamen uſq; ad exitum ſuum: et exibit et loquetur filijs iſrael quod erit preceptum. Et viderunt filij iſrael faciem moſis ꝙ cornificauit cutis faciei moſis: et reducet moſes velamen ſuper faciem ſuam uſq; ad venire ſuum ad loquendum cum eo.** proculdubio deo. Hæc eſt litera hebraica/ clare manifeſtans uiciſsitudines apponendi & remouendi uelamen quandiu uiſa eſt facies eius quaſi cornificando ſplendens. Quanto autem tempore huiuſmodi ſplendor durauit/ ſcriptum non eſt. ex iſtis tamen dictis habetur ꝙ moſes non unico contextu recenſuit omnia præcepta dei, ſed in multos diuiſus eſt dies hic ſermo: & propterea in litera dicitur ꝙ moſes reducet uelamen. non enim ſcriberetur ꝙ iterum apponet uelamen niſi pluries oportuiſſet hoc fieri. Elicitur quoq; ꝙ durauerit donec compleuit recitare præcepta dei: & propterea in litera dicitur & loquetur filiis iſrael quod erat præceptum. Et ad perſeuerantiam ſplendoris inſinuandam utitur moſes uerbis futuri temporis: remouebit/exibit/loquetur &c. Significatur nihilominus locus certus in quem ingrediebatur moſes allocuturus deum/ dicendo uſq; ad ſuum exire & exibit.

CAPVT XXXV.

Igitur congregata omni turba. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **Et adunauit moſes totam ſynagogam filiorum iſrael.** Narrato modo quo moſes loquebatur populo, narratur conſequenter ſermo habitus non cum uniuerſo populo quemadmodum locutus fuerat deus/ ſed cum deputatis ab uniuerſo populo. ſynagoga enim filiorum iſrael appellatur cõgregatio electorum a populo. impoſsibile enim erat audiri moſen a tanta multitudine. **& dixit ad eos/ hec ſunt que iuſſit dominus fieri.** Nomen eſt tetragrammaton. **Sex diebus facietis opus: ſeptimus dies erit vobis ſanctus/ſabbatũ & requies domini:qui fecerit opus in eo/occidetur.** Propoſiturus cærimonialia inchoat a ſabbatis: quia hoc erat præcipuum præceptum inter cærimonialia. Rationes autem ſubiunctæ/fuerunt in calce capituli, 31. expoſitæ. **Non ſuccendetis ignem in omnibus habitaculis veſtris per diem ſabbati.** Non eſt hæc prohibitio noua: quia ad literam non prohibetur accenſio ignis abſolute/ſed relatiue ad coquendum & alia ſeruilia officia: alioquin prohibita fuiſſet accenſio candelæ in die ſeptimo, quod eſt ridiculum. Hoc itaq; ſingulare explicatur in die ſeptimo/ꝙ nec coquere neceſſaria alimenta liceat dicendo non accenderis ignem. coquere enim alimẽta licitum erat aliis feſtiuis diebus: & hoc mandatum iam promulgatum fuerat ſuperius cap. 16.

Digitized by Google

Et ait moſes ad omnē cateruam filiorum iſrael. iſte eſt ſermo quē precepit dominus dicens. Nomen eſt tetragrammaton: ſicut & ubiq; in toto hoc capitulo/niſi aliter expraeſſerimus. ſeparate apud vos primitias domino. Iuxta hebræū hr̄. eleuationem iehouah. Ab actu eleuandi coram deo res quæ deo offeruntur/appellatur oblatio quæ hr̄ deo eleuatio deo ſeu dei. Omnis voluntarius et prompti animi offeret eam domino. Cerne ordinem. primo proponit oblationem diuinam: deinde quales exigit offerentes/uidelicet ſpontaneos ex intimo corde. dein le explicat res offerendas. aurum et argētum et es/et hyacinthum et purpurā et coccum bis tinctum et byſſum piloſq; caprarum/⁊ pelles arietum rubricatas et hyacinthinas. Corrige ut ſupra. ⁊ pelles taxorū ⁊ ligna ſettim/⁊ oleū ad luminaria cōcinnanda ⁊ aromata vt conficiatur vnguentū ⁊ thymiama ſuauiſſimum/⁊ lapides onychinos ⁊ gemmas ad ornatū ſuperhumeralis ⁊ rationalis. Quiſquis veſtrum eſt ſapiens/veniat ⁊ faciat quod dominus imperauit. Proponit in genere opificium egens ſapiente artifice. tabernaculum ſcilicet et tectum eius. Iuxta hebræū hr̄. tabernaculum, tentoriū eius ⁊ operimētum eius/anulos et tabulata cum vectibus/colūnas et baſes. Fac pūctum poſt dictionē tabernaculum. nā primo proponit ipſum tabernaculum: & deinde ſingillatim ſeptem eius quaſi partes/ſingulis adiungendo pronomen eius/inchoando a tentorio. ſed interpres omiſit pronomina. Vnde quaſi appoſitiue legendum eſt. tabernaculū/tentoriū eius &c̄. Et nomine tabernaculi (ut ſuperius cap. 26. patet) ſignificatur uniuerſitas cortinarum ex byſſo/hyacintho purpura &c̄. nomine uero tentorii uniuerſitas cortinarum ex lana caprina: nomine uero operimenti uniuerſitas pellium ad tegendū tectum tabernaculi. arcā et vectes eius/propitiatorium ⁊ velum quod ante illud appenditur: mēſam et vectes eius et omnia vaſa eius et panes propoſitionis: cādelabrum ad luminaria ſuſtentanda, et vaſa eius et lucernas eius et oleum ad nutrimentum ignium: altare thymiamatis ⁊ vectes eius ⁊ oleum vnctionis ⁊ thymiama ex aromatibus ⁊ tentorium ad oſtium tabernaculi. Interpres bis utitur tentorii nomine ad ſignificandum uelum loco ualuarum. altare holocauſti ⁊ craticulā eius eneam/vectes eius ⁊ omnia vaſa eius/labrum ⁊ baſim eius: cortinas atrij/colūnas cū ⁊ baſes eius/⁊ tentoriū porte atrij: paxillos tabernaculi ⁊ paxillos atrij cū funiculis ſuis. Non eſt perſpicuum an ſignificentur funiculi, quorum nulla eſt facta mētio ſuperius narrādo ordinationē diuinā. parui tamen refert legere in ſpecie funiculos, uel in genere & reliqua eius/ſcilicet atrii. nam & funiculis opus erat ad retrahendum cortinas atrii. veſtimenta quorum vſus eſt in miniſterio ſanctuarij. Dictio interpretata ueſtimenta tam hic ꝗ in ſubiunctis ueſtibus aharon & ueſtibus filiorū eius/proprie ſignificat pannos. & propterea de pannis neceſſariis ad inuoluendū ea quæ erant in ſanctuario/cōgrue intelligitur. hi enim panni explicabuntur inferius quum de transferendo tabernaculo erit ſermo. veſtes aharon pontificis ac filiorum eius/vt ſacerdotio fungantur mihi.

Egreſſaq; eſt omnis multitudo filiorū iſrael de cōſpectu moſis. Narratis faciendis/narratur executio oblationis: manifeſtata prius qualitate offerentium. et obtulit mente promptiſſima atq; deuota. Iuxta hebræum habetur. et venit omnis vir quem eleuauit cum cor eius/et omnis quem ſpontaneum fecit ſpiritus eius ipſum: et obtulit primitias domini/ad faciendū opus tentorij adunationis/et quicquid ad cultum eius et ad veſtes ſanctas neceſſarium erat. Ex intimo corde eleuatus & ex proprio ſpiritu ſpōtaneus redditus ad diuina/deſcribitur quilibet offerens. Viri cum mulieribus. Deſunt quattuor dictiones. Legendum eſt. Et venerūt viri cū mulieribus omnis ſpōtaneus corde. Memento ꝙ maſculinum concipit fœmininum. de utriſq; enim dicitur omnis ſpontaneus corde. ⁊ obtulerunt armillas et inaures/anulos et dextralia/omne vas aureum. Hæc ſola uerba habentur in hebræo. & non ſubiungitur in donaria domini ſeparatum eſt. ſi quis habebat aurū. Iuxta hebræū habetur. ⁊ omnis vir qui eleuauit eleuationem auri iehouah. Deinde ſequitur & omnis uir cui fuit inuenta cum ipſo hyacinthus &c̄. Vbi non ſignificatur ꝙ omne uas aureum ſeu ꝙ omne aurum oblatū eſt deo: ſed ꝙ illa oblata erant aurea uaſa/more hebraico extendendo uaſis nomen. Subiūgitur autem & omnis uir qui eleuauit eleuationem auri, ad inſinuandum ꝙ illa enumerata prius/oblata fuerunt a mulieribus: utpote aurea ornamēta mulierum. adiungit enim aurum oblatū a uiris. Et omnis vir qui habebat hyacinthum et purpuram et coccum bis tinctum et byſſum et pilos caprarum ⁊ pelles arietum rubricatas/⁊ hyacinthinas. Iuxta hebræū habetur. ⁊ pelles taxorum/et argenti eriſq; metalla, obtulerunt domino: lignaq; ſettim in varios vſus. Sed et mulieres docte dederunt que neuerant. Iuxta hebræum habetur. Et omnis mulier ſapiens corde manibus ſuis neuerunt/et attulerunt netam hyacinthum et purpuram et vermiculum et byſſum. Et poſt enumerata neta quattuor generum ſubiungitur. Et omnes mulieres quarum eleuauit cor earum ipſas in ſcientia/neuerūt lanam caprarum. Et hanc apparet quod ſupra diximus/non ignobiles fuiſſe cortinas e capris ſed ex uocato uulgariter zymbalioto.

Digitized by Google

Principes vero obtulerunt lapides onychinos & gemmas ad ſuperbumerale & rationale: aromataq; & oleum ad luminaria concinnanda/& ad preparandū vnguentum/& ad thymiama odoris ſuauiſſimi componendum. Omnes viri & mulieres. Non ſic abſolute ſcribitur in hebræo, ſed cum limitatione. quos ſpontaneos reddidit cor eorū ipſos ad afferendum donaria vt fierent opera que iuſſerat dominus per manum moſis. Similiter non habetur in hebræo ut in uulgata ſubditur æditione. cuncti filij iſrael. ſed habetur. attulerunt filij iſrael voluntaria domino. interpres enim addidit.

Dixitq; moſes ad filios iſrael. ecce vocauit dominus ex nomine. Parui refert ꝙ in hebræo habetur. videte vocauit iehouah in nomine beſalel filium viri filij chur de tribu iehude. Ne oriatur cōtentio inter artifices/manifeſtat moſes diuinā electionem: monēdo eos uidete/quia dñs nominauit beſalel caput artificum. impleuitq; eum ſpiritu dei. Iuxta hebræū habetur. & impleuit eum ſpiritu elohim in ſapientia & intelligentia & ſcientia & in omni doctrina ad excogitandum & faciendum opus in auro & argento & ere. Deo quatenus eſt diſtributor donorum attribui poteſt huiuſmodi impletio: ego tamen intelligo hoc in loco nomine elohim nō ſignificari deum ſed iudicem. Ita ꝙ ad literam ſignificatur ꝙ iehouah impleuit illum ſpiritu iudicis in ſapientia in intelligentia & in ſcientia & in omni opere, & ad cogitandum cogitationes/ad faciendum in auro &c. eminentia ſiquidem beſalel manifeſtatur in hoc ꝙ impletus eſt ſpiritu iudicis relatiue ad alios artifices: ut intelligatur cōſtitutus eorum princeps/cuius officium eſt iudicare. & ferro. Non habetur hoc in hebræo. ſculpendisq; lapidibus, & opere carpētario quicquid fabre adinueniri poteſt. Iuxta hebræū una eſt ſententia. & officio ligni ad faciēdum in omni opere cogitationis. nec plus habetur. Nec dicitur in omni opere cogitabili ſed cogitationis. ad quod uerificandum ſufficit ſcire facere omnia opera excogitata. Deinde immediate ſubiungit. Et ad docēdum dedit in corde eius ipſum & abaliab filium achiſamac de tribu dan. Excellentiam ahaliab ſignificatur in hoc ꝙ adiungitur beſalel comes ad officium docendi alios artifices. ambos impleuit ſapientia cordis ad faciēdum omne opus abietarij/polymitarij & plumarij de hyacintho ac purpura coccoq; bis tincto & byſſo, & texendi oia ac noua queq; reperiendū. Scito ꝙ quattuor artis genera commemorantur. nā in calce ſubiungitur. & textoris. Et hic nominatur tertio acupictor/ſecundo polymitarius: primo autē nomen eſt ualde genericū, quod alii interpretātur fabrū/alii opificem/alii magiſtrum/alii induſtrium.

CAPVT .XXXVI.

Fecit ergo. Iuxta hebræū habetur. Et faciet beſalel & abaliab & omnis vir ſapiens, quibus dedit dominus ſapiētiam & intellectum vt ſcirent fabre operari que in vſus ſanctuarij neceſſaria ſunt/& que precepit dominus fieri. Proſecutio eſt/manifeſtās artifices nominatos adhibitis aliis artificibus eruditis facturos uniuerſum opus mandatum a iehouah. & propterea hæc ſententia iungenda erat præcedenti capitulo. Cumq; vocaſſet. Iuxta hebræū habetur. Et vocauit moſes beſalel & abaliab & omnem eruditum virum cui dederat dominus ſapientiā cordis & qui ſponte ſua obtulerat ſe ad faciendum opus: & tradidit eis vniuerſa donaria filiorum iſrael. Hic debe ret incipere trigeſimumſextum capitulum: quoniā completo ſermone moſis ad populum/incipit hic executio a uocatione artificum. Et quoniā executio in his capitulis ſcripta/declarata quo ad opera eſt & correcta ſuperius in capitulis uigeſimoquinto & ſequētibus uſq; ad trigeſimumprimum, ideo ad ſcripta ibidem recurre prudens lector ne eadem repetamus. ¶ Monemus quoq; lectorem ut non moueatur a ſupraſcriptis ſiquid legerit in uulgata æditione aut alio interprete diſſonum: quoniā hebraica nō diſſonant ſi ad uerbum interpretētur. interpretes enim expoſitorum officio quandoq; funguntur: qualia ſunt quæ in hoc capitulo quū de uocatis incaſtraturis agitur dicuntur: puta ut altera alteri iungeretur/& ex utraq; parte angulorū. quæ in hebræo non habentur. Et ut dictum fuit/per incaſtraturas intelligendæ ſunt manus. Et ſimiliter quum de uectibus tabularū agitur/dicitur fecit quoq; uectem alium: quum tamen in hebræo nō habeatur nomen alium, ſed legatur & fecit uectem medium, quæ clauſula ut ſuperius expoſitum fuit, manifeſtat cōditiones cuiuslibet uectis/ꝙ quilibet trāſibat medius per tabulas ab extremo uſq; ad extremū. In calce quoq; capituli de colūnis in introitu tabernaculi dicitur ꝙ operuit eas auro: quū tamen in hebræo hoc non habeatur, ſed tantummodo ꝙ operuit ſummitates earum & radios ſeu filos cingentes eas auro. per quod ſignificatur ꝙ columnæ ligneæ fabrefactæ erant tanq̄ ſi eſſent ſculptæ per lineam helicam/ita ꝙ linea illa a ſummo uſq; ad imum erat operta auro. Quod autem de baſibus æneis ſubiungitur quas & operuit auro/non eſt in hebræo. Prætereo multa alia/ad ſupradicta ac ſupraſcripta remittens.

Q ui quum inſtarent operi, quotidie mane uota populus offerebat. Vnde artifices
uenire compulſi dixerunt moſi, plus offert populus q̄ neceſſariū eſt. Iuſſit ergo mo
ſes præconis uoce cātari, nec uir nec mulier quicq̄ ultra offerat ad opus ſanctuarii.
Sicq; ceſſatum eſt a muneribus offerēdis: eo ꝙ oblata ſufficerēt & ſuperabūdarent.
FEceruntq; omnes corde ſapiētes ad explendū opus tabernaculi, cortinas decem
de byſſo retorta & hyacintho & purpura coccoq; bis tincto, opere uario & ar-
te polymita: quarum una habebat in longitudine uigintiocto cubitos, & in latitudi
ne quattuor. una menſura erat omniū cortinarum. Coniunxitq; cortinas quinq; al-
teram alteri: & alias quinq; ſibiinuicem copulauit. Fecit & quinquaginta anſas hya
cinthinas in ora cortinæ unius ex utroq; latere, & in ora cortinæ alterius ſimiliter:
ut contra ſeinuicem uenirent anſæ & mutuo iungerentur. Et quinquaginta fudit cir
culos aureos qui morderent cortinarū anſas: & fieret unū tabernaculum. ¶ Fecit
& ſaga undecim de pilis caprarū ad operiendum tectū tabernaculi. unum ſagū in
longitudine habebat cubitos triginta, & in latitudine cubitos quattuor. Vnius
menſuræ erant omnia ſaga: quorum quinq; iunxit ſeorſum, & ſex alia ſeparatim.
Fecitq; anſas quinquaginta in ora ſagi unius, & quinquaginta in ora ſagi alterius,
ut ſibiinuicē iungerētur. Fecit & fibulas æneas quinquaginta quibus necteretur ten
torium, ut unū pallium ex omnibus ſagis fieret. Fecit & opertorium tabernaculi de
pellibus arietum rubricatis: aliudq; deſuper opertoriū de pellibus taxorū. ¶ Fecit
& tabulas tabernaculi de lignis ſittim ſtantes. decem cubitorum erat longitudo ta
bulæ unius, & unū ac ſemis cubitū latitudo retinebat. Binæ incaſtraturæ erant per
ſingulas tabulas, ut altera alteri iungeretur. ſic fecit in omnibus tabulis tabernaculi.
E quibus uiginti ad plagam meridianam erant contra auſtrū cum quadraginta ba
ſibus argenteis. Duæ baſes ſub una tabula ponebantur ex utraq; angulorum parte,
ubi incaſtraturæ laterum in angulis terminātur. Ad plagam quoq; tabernaculi quæ
reſpicit ad aquilonem, fecit uiginti tabulas cum quadraginta baſibus argenteis, &
duas baſes per ſingulas tabulas. Contra occidentem uero (id eſt ad eam partem ta
bernaculi que mare reſpicit) fecit ſex tabulas: & duas alias per ſingulos angulos ta-
bernaculi retro: quæ iunctæ erāt de deorſum uſq; ſurſum, & in unam cōpaginem pa
riter ferebantur. Ita fecit ex utraq; parte per angulos. Et fuerunt octo tabulæ, & ba
bes earum argenteæ ſedecim: binæ ſcilicet baſes ſub ſingulis tabulis. Fecit & uectes
de lignis ſittim quinq; ad continendas tabulas unius lateris tabernaculi: & quinq;
alios ad alterius lateris tabulas coaptādas: & extra hos, quinq; alios uectes ad occi
dentalem plagam tabernaculi contra mare. Fecit quoq; uectem alium, qui per me-
dias tabulas ab angulo uſq; ad angulū perueniret. Ipſa autem tabulata deaurauit: &
circulos eorum fecit aureos, per quos uectes induci poſsent: quos & ipſos laminis
aureis operuit. ¶ Fecit & uelū de hyacintho & purpura & uermiculo ac byſſo re
torta, opere polymitario uariū atq; diſtinctū. & fecit ei quattuor colūnas de lignis
ſittim: quas cum capitibus deaurauit, fuſis baſibus earū argenteis. ¶ Fecit & uela
men in introitu tabernaculi ex hyacintho & purpura & uermiculo byſſoq; retorta
opere plumarii, & columnas quinq; cum capitibus ſuis quas operuit auro: baſesq;
earum fudit æneas, quas & operuit auro.

FEcit autem beſalel & arcam de lignis ſittim, habentem duos cubitos & ſemiſſem in longitudine, & cubitum ac ſemiſſem in latitudine: altitudo quoq; uno cubito fuit & dimidio. Veſtiuitq; eam auro puriſſimo intus ac foris: & fecit illi coronã aureã per gyrum. & fudit ei quattuor anulos aureos per quattuor angulos eius: duos anulos in latere uno, & duos in altero. Vectes quoq; fecit de lignis ſittim: quos ueſtiuit auro, & quos miſit in anulos qui erãt in lateribus arcæ ad portandum eam. ¶ Fecit & propitiatoriũ (ideſt oraculum) de auro puriſſimo, duorum cubitorum & dimidii in longitudine & cubiti ac ſemiſſis in latitudine. Fecit & duos cherubim ex auro ductili, quos poſuit ex utraq; parte propitiatorii: cherub unum in ſummitate unius partis: & cherub alterum in ſummitate alterius partis. & fuerunt cherubim in ſummitatibus propitiatorii extendẽtes alas & tegentes propitiatorium: ſeq; mutuo & illud reſpicientes.

Fecit & mẽſam de lignis ſittim in longitudine duorũ cubitorũ: & in latitudine unius cubiti: quæ habebat in altitudine cubitũ ac ſemiſſem. Circũdeditq; eam auro mundiſſimo: & fecit illi labium aureum per gyrum. Ipſiq; labio fecit coronã auream interraſilem quattuor digitorum: & ſuper eandem alteram coronam auream. Fudit & quattuor circulos aureos: quos poſuit in quattuor ãgulis p ſingulos pedes mẽſæ contra coronã: miſitq; in eos uectes ut poſſet mẽſa portari. Ipſos quoq; uectes fecit de lignis ſittim: & circũdedit eos auro. Fecit & uaſa ad diuerſos uſus mẽſæ (acetabula, phialas & cyathos & thuribula) ex auro puro, in quibus offerrẽtur libamina.

¶ Fecit & cãdelabrũ ductile de auro puriſſimo: de cuius uecte calami, ſcyphi, ſphærulæ ac lilia procedebãt. Sex in utroq; latere: tres calami ex parte una & tres ex altera. tres ſcyphi in nucis modũ per calamos ſingulos, ſphærulæq; ſimul & lilia: & tres ſcyphi inſtar nucis in calamo altero, ſphærulæq; ſimul & lilia. Aequũ erat opus ſex calamorũ qui procedebãt de ſtipite cãdelabri. In ipſo autẽ uecte erant quattuor ſcyphi in nucis modũ, ſphærulæq; per ſingulos & lilia: & ſphærulæ ſub duobus calamis per loca tria: qui ſimul ſex fiunt calami procedẽtes de uecte uno. Sphærulæ & calami ex ipſo, erãt uniuerſa ductilia ex auro puriſſimo. Fecit & lucernas ſeptẽ cũ emunctoriis ſuis, & uaſa ubi ea quæ emuncta ſunt extinguãtur, de auro mũdiſſimo. Talentum auri appendebat candelabrum cum omnibus uaſis ſuis.

Fecit & altare thymiamatis de lignis ſittim, habens p quadrũ ſingulos cubitos & in altitudine duos: e cuius angulis pcedebant cornua. Veſtiuitq; illud auro puriſſimo cum craticula ac parietibus & cornibus: & fecit ei coronam aureolã per gyrũ. Fecit quoq; duos anulos aureos ſub corona p ſingula latera, ut mitterẽtur in eos uectes, & poſſet altare portari. Ipſos autem uectes fecit de lignis ſittim & operuit eos laminis aureis. ¶ Compoſuit & oleum ad ſanctificationis unguentum, & thymiamata de aromatibus mundiſſimis opere pigmentarii.

In hoc capitulo multa eſſent corrigenda. tria tñ monebimus. Quum de propitiatorio agitur, noĩe ſummitatis intellige extremitatẽ. ¶ Quum de menſa propoſitionis agitur, per coronam auream interraſilem intellige clauſuram. Nec legas ipſi quoq; labio / ſed ipſi mẽſæ. nec alteram coronam ſuper, ſed limbum clauſuræ / ut ſuperius correctum fuit. & ſimiliter corrige quæ de uaſis huius menſæ ſubiunguntur. Et quum de altari thymiamatis agitur, tolle craticulam & lege tectum.

FEcit ⁊ altare holocauſti de lignis ſittim / quinqȝ cubitorum per quadrū ⁊ trium in altitudine: cuius cornua de angulis procedebant. operuitqȝ illud eneis laminis. Et in vſus eius parauit ex ere vaſa diuerſa: lebetes/forcipes/fuſcinulas vncinos ⁊ igniū receptacula. Craticulamqȝ eius in modum retis fecit eneam, ⁊ ſubter eam in altaris medio arulam: fuſis quattuor eneis anulis per totidem retiaculi ſummitates/ad immittendum vectes ad portandum. Quos ⁊ ipſos fecit de lignis ſittim ⁊ operuit laminis eneis: induxitqȝ in circulos qui in altaris lateribus eminebant. Ipſum autem altare non erat ſolidum: ſed cauum ex tabulatis ⁊ intus vacuum. In hoc quoqȝ capitulo eadem incede regula. Et hic ubi de altari holocauſti agitur, ne legas cauum ex tabulatis uel uacuum inter tabulas: quoniā hebraice habetur uacuum tabularum/hoc eſt ſine tabulis: ut ſuperius declaratum fuit. Quum uero epilogus fit materiæ atrii, & dicitur ꝙ capita columnarum cum cunctis cælaturis ſuis fuerunt argentea, legēdum eſſet & uncini earum & ligamina eorum ex argento / & tecta ſunt capita eorum argento. ſic enim habetur in litera hebraica. In qua hoc eſt nouum quod de ligaminibus uncinorum dicitur. nam hoc ſuperius tacitum fuit. Et ſimiliter quod ſubiungitur ꝙ columnas atrii ueſtiuit argento/intellige per ueſtiuit cinxit. Verū nouum quiddam ſcribitur hic de concha ærea/dicendo. Fecit ⁊ labrum eneum cū baſi ſua de ſpeculis mulierū que excubabant in oſtio tabernaculi. Iuxta hebræū hr̄. Et fecit concham eream ⁊ baſim eius eream in ſpeculis conuenientium que conuenerunt ad portam tentorij adunationis. Dictio interpretata conuenientium/participium eſt deductum ab exercitu, ſicut & uerbum conuenerunt. Et quia fœminini generis eſt, ſignificat mulieres ad inſtar exercitus (ſi dici liceret) exercituantes quæ exercituauerunt portam tabernaculi. concurſus ſiquidem mulierum ad portam tabernaculi deſcribitur ad inſtar exercitus: ad inſinuādum uel multitudinem ſpeculorū æreorum quibus incruſtata eſt concha tota/& propterea dicitur facta ex ære in ſpeculis: uel qualitatem conchæ/ab occurſu tot mulierum ſpectantium ſeipſas in illa. dictio enim interpretata ſpeculis/ſignificat uiſiones: acſi dictū fuiſſet in uiſionibus conuenientium. Acſi apertius diceretur/fecit concham æream talem ꝙ in illa uidebāt ſeipſas exercitus mulierum. ita ꝙ non ſignificatur concha incruſtata ſpeculis æreis: ſed ipſum æs conchæ tam terſum ac politum ut eſſet in quo ſiſterēt ad ſeipſas uidēdum mulieres ad inſtar exercitus conuenientes ad portam tabernaculi. Et hunc ſecundū ſenſum crediderim literalem, ſi uerum eſt ꝙ dictio illa uiſiones ſignificet ut audio.

Fecit ⁊ atrium, in cuius auſtrali plaga erant tentoria de byſſo retorta/cubitorum centum. columne eorum viginti ⁊ baſes earum viginti enee: capita columnarū ⁊ tota operis celatura argentea. Et ad ſeptentrionalem plagam tētoria centū cubitorum: columne eorū viginti ⁊ baſes earum viginti enee: capita columnarum ⁊ tota operis celatura argentea. Ad plagam vero que ad occidentem reſpicit fuerunt tentoria cubitorū quinquaginta: columne eorū decem ⁊ baſes earum decē enee/capita columnarū ⁊ tota operis celatura argentea. Porro contra orientem quinquaginta cubitorum parauit tentoria. e quibus quindecim cubitos columnarū trium cum baſibus ſuis vnū tenebat latus: ⁊ in parte altera quia inter vtranqȝ introitum atrij fecit/quindecim eque cubitorum erant tentoria columneqȝ tres ⁊ baſes totidem. Cuncta atrij tentoria byſſus retorta texuerat: baſes columnarū fuere enee, capita autē earum cum cunctis celaturis ſuis argentea: ⁊ ipſas columnas atrij veſtiuit argento. Et in introitu eius opere plumario fecit velamen ex hyacintho ⁊ purpura ⁊ vermiculo ac byſſo retorta: quod habebat viginti cubitos in longitudine: altitudo vero quinqȝ cubitorum erat iuxta menſurā quam cuncta atrij tentoria habebant. Columne autē in ingreſſu fuere quattuor cum baſibus eneis: capitaqȝ earum ⁊ celature argentee. Paxillos quoqȝ tabernaculi ⁊ atrij per gyrum fecit eneos.

HEc ſunt inſtrumenta. Iuxta hebræum habetur. Iſta numerata tabernaculi teſtimonij/que enumerata ſunt iuxta preceptum moſis. Tanq̄ rubrica ſubiunctarum ſummarum auri argenti & æris præponitur. in cerimonijs. Iuxta hebræū habetur. miniſterio leuitarum per manum ithamar filij aharon ſacerdotis: que beſalel filius vri filij hur de tribu iehude/domino per moſen iubēte compleuerat. iuncto ei ſocio ahaliab filio achiſamac de tribu dan: qui ⁊ ipſe artifex lignorum egregius fuit/⁊ polymitarius atqȝ plumarius in hyacintho ⁊ purpura ⁊ vermiculo ⁊ byſſo. Deſcribitur ꝙ ſupputatio fuit facta iuſſu moſis/miniſterio leuitarū/præſidēte illis ithamar filio aharon, facientibus autē opera beſalel & ahaliab: ut percipiamus ꝙ ordinate & fideliter contrectatæ ſunt res oblatæ pro tabernaculo diuino. ad hoc enim meminit moſes perſonarum quarum curæ commiſſæ ſunt res. Et ithamar quidē ac leuitis tanq̄ ratiocinia ſcribentibus / beſalel uero & ahaliab principalibus artificibus: ut ex iſtorum omnium relatione ſubiunctarum ſummarum noticia habita fuerit.

Digitized by Google

Omne aurũ quod expenſum eſt in opere ſanctuarij ꝛ quod oblatum eſt in donarijs, viginti ꝛ nouem talentorũ fuit/ ꝛ ſeptingentorum triginta ſiclorum in ſiclo ſanctuarij. Oblatum eſt autẽ ob ijs. Valde manca eſt litera iſta. nam in hebræo poſt explicatam ſummam auri ſubiũgitur ſumma argenti/ dicendo. ꝛ argentum numeratorum ſynagoge centum talenta, ꝛ mille ſeptingenti ſeptuagintaquinq; ſicli in ſiclo ſanctuarij. Ad differentiam argenti aliter oblati dicitur argentum numeratorum ſynagogæ: quia de argento duntaxat eſt ſermo quod oblatum fuerat numerãdo populũ a numeratis/ uidelicet uiris a uigintiannis & ſupra. Et hinc habetur prima numeratio populi executioni mandata iuxta præcæptum ſuperius ſcriptum/ facta eodẽ anno quo egreſſus eſt populus de ægypto iuxta mõtem ſinai ante cõditum tabernaculum diuinum. Deinde ſequitur. Partitio ad caput dimidium ſicli in ſiclo ſanctuarij/ omni tranſeunti ſuper numeratos a filio viginti annorum ꝛ ſupra ſexcentis millibus et tribus millibus et quingentis et quinquaginta. Perpende ꝙ præter mulieres & uiros infra uigeſimũ annum/ & ut creditur præter uiros emeritæ militiæ ſm ætatem tantus erat numerus uirorum a uigeſimo anno & ſupra. Nec oportet immorari ad declarandum partitionem ſeu diſtributionem hanc: quoniã ex ſuperius ſcriptis quum ordinata fuit numeratio populi/ patet. Quod autem dicitur in ſiclo ſanctuarii/ ad differentiam ſicli cõis ſeu non exacte menſurati dicitur. Deinde ſubditur. Et fuit centum talenta argenti ad fundendũ baſes ſanctuarij et baſes veli: centũ baſes centũ talentis/ talentum baſi. Manifeſtatur quid de argento iſto effectum fuerit. & primũ ꝙ de cẽtum talentis factæ ſunt centum baſes argenteæ: nonaginta uidelicet ſex baſes ſub tabulis quadragintaocto/ & quattuor baſes ſub quattuor columnis ueli ſeparãtis ſanctũ a ſancto ſanctorum. Et ex æqualitate cuiuslibet baſis deſcripta dicẽdo talẽtum baſi/ innuitur quod rationabilius iudicauimus: ſcilicet ꝙ baſes ſub tabulis erant rotundæ/ & plana ſuperficie terram tangentes, ſicut baſes columnarum. & ad hoc forte inſinuandum/ paris argenti ſingulæ declarantur. De mille autem ſeptingentis et ſeptuagintaquinq; ſiclis fecit capita columnarum. Iuxta hebræum habetur. fecit uncinos columnis: et veſtiuit capita earum et cinxit ipſas. Hæc tria ex reliquo argento confecta dicuntur: quæ omnia ſuperius declarata fuerunt. nam nihil hic additur niſi ꝙ capita columnarum ueſtita ſunt argento. hoc enim recitando diuinam ordinationem tacitum fuit. Eris quoq; oblata ſunt talenta ſeptuaginta. Hic debet fieri punctus, & cum cõiunctione copulatiua ſubiungi. et duo millia et quadringenti ſicli. errore ſiquidem ſcriptorum legitur ſeptuagintaduo millia. ex quo facte ſunt baſes in introitu tentorij adunationis: et altare eneum cũ craticula ſua/ et omnia vaſa altaris: ꝛ baſes atrij tam in circuitu ꝙ̃ in ingreſſu eius/ et oẽs paxilli tabernaculi atq; atrij per gyrum. Luſtra prudẽs lector uniuerſa facta ex ære: & perpendes nullam columnam fuiſſe æream, ſed omnes (ut ſupra diximus) ligneas.

CAPVT .XXXIX.

De hyacintho uero & purpura & uermiculo ac byſſo fecit ueſtes quibus indueretur aharon quando miniſtrabat in ſanctis, ſicut præcæperat dominus moſi. Et fecit ſuperhumerale de auro, hyacintho & purpura coccoq; bis tincto & byſſo retorta opere polymitario. Inciditq; bracteas aureas & extenuauit in fila, ut poſſent torqueri cum priorum colorum ſubtegmine. fecit & duas oras ſibiinuicem copulatas in utroq; latere ſummitatum: & baltheum ex eiſdem coloribus ſicut præcæperat dominus moſi. Parauit & duos lapides onychinos aſtrictos & incluſos auro, & ſculptos arte gẽmaria nominibus filiorum iſrael: ſex nomina in lapide uno, & ſex in altero iuxta ordinem natiuitatis eorum. Poſuitq; eos in lateribus ſuperhumeralis in monimentũ filiorum iſrael, ſicut præcæperat dñs moſi. ¶ Fecit & rationale opere polymito iuxta opus ſuperhumeralis, ex auro hyacintho & purpura coccoq; bis tincto & byſſo retorta. quadrangulum fuit, duplex, mẽſuræ palmi. Et poſuit in eo gemmarum ordines quattuor. in primo uerſu erat ſardius, topazius, ſmaragdus: in ſecũdo carbũculus, ſaphirus, iaſpis: in tertio ligurius, achates & amethiſtus: in quarto chryſolithus, onychinus, berillus: circun

dati & incluſi auro per ordines ſuos. Ipſiq; lapides duodecim ſculpti erant nominibus duodecim tribuũ iſrael: ſinguli per nomina ſingulorum. Fecerũt in rationali & catenulas ſibiinuicē coherētes de auro puriſſimo: & duos uncinos aureos, totidemq; anulos aureos. Porro anulos poſuerũt in utroq; latere rationalis, e quibus pēderent duæ catenæ aureæ: quas inſeruerũt uncinis qui in ſuphumeralis angulis eminebant. Hæc & ante & retro ita conueniebãt ſibi, ut ſuphumerale & rationale mutuo necterentur, ſtricta ad baltheũ, & anulis fortius copulata: quos iungebat uitta hyacinthina ne laxa fluerent & a ſeinuicē mouerentur, ſicut præcæpit dominus moſi. ℂ Fecerunt quoq; tunicam ſuperhumeralis totam hyacinthinam: & capitium in ſuperiori parte contra medium, oramq; per gyrum capitii textilem. Deorſum autem ad pedes malapunica ex hiacyntho & purpura & uermiculo ac byſſo retorta, & tintinabula de auro puriſſimo: quæ poſuerũt inter malogranata in extrema parte tunicæ per gyrum, tintinabulum aureum & malũpunicum: quibus ornatus incedebat pontifex quãdo miniſterio fungebatur, ſicut præcæpit dominus moſi. ℂ Fecerũt & tunicas byſſinas opere textili aharon & filiis eius: & mitras cum coronulis ſuis ex byſſo, & fœminalia linea byſſina: & cingulum de byſſo retorta & hyacintho & purpura ac uermiculo, diſtinctũ arte plumaria ſicut præcæpit dñs moſi. ℂ Fecerunt & laminã ſacræ uenerationis de auro puriſſimo: ſcripſeruntq; in ea opere gēmario ſanctũ dñi: & ſtrinxerunt eam cum mitra & uitta hyacinthina, ſicut præcæpit dñs moſi.

In hoc quoq; capitulo recurre ad ſupraſcripta: ſeruata differentia ꝙ ibi mandatur facies, hic uero ſcribit̃ executio/fecerunt. Vnde multa mutãda aduerte. nã & balthei nomen pro artificio ſumitur quũ de ſuperhumerali & pectorali agit̃. & magna eſt uarietas deſcribendo pectorale/quod interpres uocat rationale. De tunica quoq; hyacinthina ne fallaris legendo deorſum autem ad pedes: quoniã in hebræo nulla ſit mentio pedum. Quod autem dicitur & mitras cum coronulis ſuis/non tibi ingerat mitras coronatas: quoniam in hebræo habetur & mitram ex byſſo & glorias galerorum. ut tamen diximus/neſcimus figuras horum quibus tegebantur capita aharon & filiorum.

PErfectum eſt igitur omne opus tabernaculi tentorij adunationis. Aduerte prudens lector ꝙ tam hic q̃ ſæpe alibi ſcriptura diſtinguit tentorium a tabernaculo diuino/ad inſinuãdum utrunq; concurriſſe: uidelicet tentorium & tabernaculum. Et tabernaculum quidem appellat iuxta ſuperius deſcripta illud lineum operimentum/contextum ut ſupra deſcriptum eſt: tentorium autem operimenta deſuper appoſita ex pilis caprarum & pellibus &c̈. Poſſet nihilominus intelligi ꝙ ſupra totum ædificium tabernaculi extendebatur tentorium protegens tabernaculum a pluuia. tegmen enim ex pellibus non ſufficiebat ad hoc: & frequens in hebræo repetitio tentorii adiuncti tabernaculo/innuit hunc ſenſum eſſe complectendum ad literam. Feceruntq; filij iſrael cuncta que preceperat dominus moſi. Et obtulerunt tabernaculum & tectum. Iuxta hebræũ habetur. Et fecerunt uenire tabernaculum ad moſen, tentorium & uniuerſam ſupellectilem eius, anulos/tabulas/uectes/columnas ac baſes eius: & opertorium de pellibus arietum rubricatis/& aliud operimentum de pellibus taxorum & uelum cortine. arcam teſtimonij & uectes eius & propitiatorium: menſam cum omnibus vaſis ſuis & panibus propoſitionis: candelabrum mundum/lucernas eius & omnia vtenſilia eius cum oleo luminaris: altare aureum & vnguentum & thymiama ex aromatibus/& velamen introitus tentorij: altare eneum & retiaculum eius eneum/uectes eius & omnia vaſa eius/labrum cum baſi ſua: tentoria atrij/columnas eius cum baſibus ſuis/& velamen introitus atrij/funiculoſq; & paxillos eius, & omnia vaſa miniſterij tabernaculi in tentorio adunationis: veſtes quoq; quibus ſacerdotes vtuntur in ſanctuario (aharon ſcilicet & filij eius) obtulerunt filij iſrael/ſicut preceperat dominus. Que poſtq̃ moſes cuncta vidit completa/benedixit eis. Narrata cõfectione rerum omnium/narratur ꝙ portauerunt res omnes ad moſen. & iterum numerãtur in litera/ad inſinuandũ ſolennitatem lationis: ut intelligeremus ꝙ ordinata proceſſione cũ magna celebritate tulerunt res diſtincte ad moſen/& moſes benedixit illis.

Digitized by Google

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton tam hic ꝗ in omnibus illis capitulis: ut etiam tempus erectionis tabernaculi & uſus illius diceretur a deo. Menſe primo/die prima menſis eriges tabernaculum tentorij adunationis: ⁊ pones in eo arcam/dimitteſqꝫ ante illā velum. ⁊ illata menſa/pones ſuper eam que rite precepta ſunt: candelabrum ſtabit in lucernis ſuis. pones ⁊ altare aureum in quo adoletur incēſum coram arca teſtimonij, ⁊ velamen introitus ad tabernaculum. et pones altare holocauſti coram introitu tabernaculi tentorij adunationis. Labrum quoqꝫ pones inter altare ⁊ tētorium adunationis, quod implebis aqua. ⁊ pones atriū circumcirca, ⁊ dabis velamen porte atrij. Et aſſumpto vnctionis oleo vnges tabernaculum cum vaſis ſuis vt ſanctificentur: altare holocauſti ⁊ omnia vaſa eius/labrum cum baſi ſua, omnia vnctionis oleo conſecrabis vt ſint ſancta ſanctorum. Interpres omnia ſimul inuoluit. nam in hebræo poſt ſanctificādum tabernaculum cum uaſis ſuis ſubditur. ⁊ erit ſanctum. Et vnges altare holocauſti ⁊ omnia vaſa eius: ⁊ ſanctificabis altare, ⁊ erit altare ſanctum ſanctorum. Deinde ſubditur. et vnges concham ⁊ baſim eius, ⁊ ſanctificabis ipſam. In quibus uerbis triplex ſanctitatis gradus inter hæc manifeſtatur. nam concha unctione ſanctificatur, ſed de ea non dicitur & erit ſanctum: tabernaculum uero unctione & ſanctificatur & erit ſanctum: altare autē holocauſtorū unctione & ſanctificatur & erit ſanctum ſanctorum/utpote ſanctificans alia. Applicabiſqꝫ aharon et filios eius ad fores tentorij adunationis: et lotos aqua induces ſanctis veſtibus vt miniſtrent mihi, ⁊ lotio eorum in ſacerdotium proficiat ſempiternum. Iuxta hebræum ſententia clara eſt. et erit eis ad eſſe eis vnctionem eorum ad ſacerdotium ſemper in generationibus ſuis. Vbi manifeſte deus ſtatuit aharon & filios eius ſm carnalem ſucceſsionem perpetua generatione fore ſacerdotes. & hoc poſt peccatum aharon tum ad commendationē diuinæ gratiæ: tum ad tollendā humanā ambiguitatem an moſes affectu fraterno an deus ipſe dederit ſacerdotium aharon/præcipue poſt tantū idolatriæ crimen. Fecitqꝫ moſes omnia que preceperat dominus.

Igitur menſe primo anni ſecundi in prima die menſis collocatum eſt tabernaculum. Clare patet ꝙ adhuc non completo primo anno a die egreſſus ex ægypto erectum eſt tabernaculum. nam ex ægypto egreſsi ſunt quintadecima die primi menſis. Erexitqꝫ illud moſes: et poſuit baſes ac tabulas ⁊ vectes eius/ſtatuitqꝫ columnas eius. ⁊ expendit tentorium ſuper tabernaculum, impoſito deſuper operimēto ſicut dominus imperauerat moſi. Poſuit et teſtimonium in arca. Iuxta hebræum clarius habetur. Et tulit ⁊ dedit teſtificationem theca. De tabulis lapideis eſt ſermo. illas enim teſtificationem appellat. Et dicit ꝙ moſes accæpit eas ex loco ubi recōdiderat illas/& locauit illas in theca. Et ſtatim ſubditur. ⁊ poſuit vectes ſuper thecam. Præceptum ſiquidem diuinum erat ut uectes thecæ eſſent ſemper in anulis. qui erant in ſuperiori parte laterum thecæ: & propterea dicitur ſuper thecam. et oraculum deſuper. Iuxta hebræum habetur. et dedit propitiatorium ſupra thecam deſuper. Superius expoſita ſunt hæc. Et aduerte prudens lector ꝙ nec in cōfectione nec in oblatione rerum facta eſt mentio propitiatorii, ſed modo in collocatione rerum fit mentio illius: ad inſinuandum ꝙ non omnia explicite ſcripta ſunt in huiuſmodi ſupputationibus. ut per hoc intelligamus multa fuiſſe facta quæ non ſunt ſcripta. In cuius ſignum nec etiam in iſta collocatione fit mentio cherubinorum ſuſtentantium propitiatorium: ſed dicendo ꝙ dedit propitiatorium ſupra arcam deſuper/implicite inſinuauit ꝙ dedit illud cherubinis. alioquin in aere fuiſſet ſuſpenſum: quū non ſolum eſſet ſupra arcam/ſed deſuper. Quumqꝫ intuliſſet arcam in tabernaculum, poſuit velum ſuper arcam teſtimonij vt expleret domini iuſſionem. Poſuit et menſam in tentorio adunationis ad plagam ſeptentrionalem extra velum: ordinatis ſuper eam panibus coram deo/ſicut preceperat dominus moſi. Poſuit et candelabrum in tentorio adunationis e regione menſe in parte auſtrali: locatis per ordinem lucernis coram deo iuxta preceptum domini. Poſuit ⁊ altare aureum in tentorio adunationis contra velum. Hinc clare apparet ꝙ altare thymiamatis erat extra ſanctum ſanctorum inter candelabrum & menſam propoſitionis directe contra uelum/& (ut ſuperius patet) directe contra arcam & propitiatorium: quod eſt eſſe in medio/reſpiciendo ad occidens. ⁊ ſuper ipſum adoleuit incenſum aromatum/ſicut preceperat dominus moſi. Poſuit ⁊ velamen introitus tabernaculi. Et altare holocauſti poſuit in veſtibulo tabernaculi tentorij adunationis: offerens in eo holocauſtū ⁊ ſacrificia. Iuxta hebræū habetur. ⁊ munus. Sonat autem apud hebræos oblationem ex flore farinæ. vt dominus imperauerat moſi. Labrum quoqꝫ ſtatuit inter tentorium adunationis ⁊ altare/implens illud aqua. Laueruntqꝫ in eo. Iuxta hebræum habetur. Et lauabunt de ea moſes ⁊ aharon ac filij eius manus ⁊ pedes ſuos/quum ingredientur tentorium adunationis ⁊ accedent ad altare ſicut precepit

Digitized by Google

dominus moſi. Nec ſignificatur igitur præterita ablutio ſed futura : nec ſignificatur ꝙ in ipſa concha fieret ablutio/ſed ꝙ de ipſa : hoc eſt ꝙ de ipſa fluebat aqua abluens manus & pedes. Erexit ⁊ atrium per gyrum tabernaculi ⁊ altaris. Hinc apparet ꝙ altare holocauſti erat intra ambitum atrii: & ſic intus ut cortina loco ualuaꝝ atrii non poſſet lædi ab igne altaris. ⁊ dedit uelamen portæ atrij.

POſtꝙ autem cuncta perfecta ſunt, operuit nubes tentorium adunationis/⁊ gloria domini impleuit illud. Iuxta hebræum habetur. ⁊ honor iehouah impleuit tabernaculum. Nec poterat moſes ingredi tentorium adunationis : nube ipſum operiente/⁊ maieſtate domini implente tabernaculum. Ecce diuinæ præſentiæ ſignum : ecce promiſsio diuinæ præſentiæ inter eos executioni mandata. Et tunc quidem abundantius. nam duplex ſignum ſenſibile ſcribitur : nubes ſupra tentoriū tegens illud: honor autē (hoc eſt ſplendida lux) intus nō in una parte ſed uniuerſum tabernaculum impleuit, ita ꝙ totum ſplendebat. Et propterea nec moſes poterat licite ingredi tabernaculum. magnæ ſiquidem temeritatis fuiſſet attentare ingreſſum loci occupati a diuina præſentia. poſtea autem perſeuerauit diuina præſentia in uno duntaxat ſigno : uidelicet in nube ſupra tabernaculum, die quidem in forma nubis/nocte autem in forma ignis. Et quia ut inferius deſcribetur/tabernaculū locabatur in medio populi, ideo etiam ad literam uerificatur diuina præſentia in ſigno ſenſibili cōtinua in medio populi. Siquando nubes tabernaculum deſerebat, proficiſcebantur filij iſrael per turmas ſuas : ſi pendebat deſuper/manebant in eodem loco. Iuxta hebræum non deſertio ſed aſcenſus nubis deſcribitur. ita ꝙ in aſcenſu nubis a ſupra tabernaculum/profecturi erant filii iſrael in omnibus profectionibus ſuis/& in non aſcenſu nubis non mouebantur uſqꝫ quo eſſet aſcēſus nubis. Sic enim hebraica ſonat litera / manifeſtans aliud miraculum diuini ducatus : uidelicet ꝙ ſenſibili ſigno aſcenſus & non aſcenſus/manifeſtabat deus tanꝗ eorum dux quando debebant proficiſci & quando quieſcere. Nubes enim domini incubabat per diem tabernaculo ⁊ ignis in nocte : uidentibus cunctis populis iſrael per cunctas manſiones ſuas. Iuxta hebræū habetur. oculis omnis domus iſrael in omnibus profectionibus eorum. Perſeuerātia deſcribitur nubis in die & ignis in nocte extenſa ad omnes profectiones eorum. perſeuerauit ergo quouſqꝫ uenerunt ad terram promiſsionis diuina præſentia in medio eorum. Et ſic finitur liber exodi: amen.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani cardinalis ſancti Xyſti in ſecundum librum Moſis : finis.

Digitized by Google

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS
ſancti Xyſti in Leuiticum commentarij.

Et vocauit moſen, ⁊ locutus eſt dominus ei de tentorio adunationis dicē.
Scito in primis ꝙ in his tribus capitulis deus ſemper nominatur iehouah.
Et uocatio iſta moſis ac allocutio diuina de tabernaculo ſcripta eſt ad mani
feſtandum nō ſolū per hoc aliud ſignū placuiſſe deo tabernaculū factū/ſed
etiā adimpleſſe deū pollicita: ut & uocet & alloquat moſen in tabernaculo
& nō ſit opus aſcēdere in montē ſinai ad loquendū deo ſeu ad audiēdū ipſū.
Loquere filijs iſrael, ⁊ dices ad eos. homo quando offeret ex vobis hoſtiā
domino de pecoribus. Leges promulgat deus iā erecto tabernaculo de ſa
crificiis & oblationibus. Quarū prima eſt de materia ſacrificij quadrupedū/ꝙ ſi oblatio fuerit ex
quadrupedibus duo tm̄ quadrupedū genera offerātur: uidelicet bouinū & pecudis. ſub pecude tm̄
compręhendēdo etiā caprinū. Ita ꝙ reliqua aīalia quadrupedia & reptilia excludunt a diuinis ſa
crificiis. & propterea quū dr̄ de pecoribus intellige quadrupedia. Et quū ſubdit. id eſt de bobus ⁊
ouibus offerens victimas. corrige literā. de bobus ⁊ de pecudibus offeretis oblationē veſtrā.
Non ſignificātur oues, ſed eſt nomen cōe ouibus & capris: ut ſubiūcta clare manifeſtant.

Si holocauſtū fuerit eius oblatio ac de armēto. Iuxta hebręū hr̄. de bobus. Dicit ſi holocauſtū
fuerit ad differentiā aliorū ſacrificiorū. holocauſtū enī appellat illud ſacrificiū in quo totū aīal cre
mabatur deo. Dicit de bobus ad differentiā aliorū animaliū. maſculū immaculatū offeret. Cōſi
dera prudēs lector ſingulas particulas huius ſecūdę legis de holocauſto bouino, quia cōtinet etiā
ritū holocauſti: ut intelligas uniuerſum ritū holocauſti. Decernūtur enī in primis cōditiones bo
uis offerēdi in holocauſtū duę. altera quo ad ſexū/ꝙ ſit maſculus: altera quo ad qualitatē/ꝙ ſit im
maculatus. Vitula ergo excludit: & ſimiliter uitulus ęger ſeu mācus. ad oſtiū tētorij adunatiōis.
Decernit locus ad quē ducēdus eſt uitulus ab offerēte: uidelicet ante oſtiū tabernaculi. ad placan
dū ſibi dominū. Manca eſt hęc litera, legendū eſt. ad voluntatē ſuā faciei iehouah. Et dicendo
ad uoluntatē ſuā (proculdubio hoīs offerētis) tp̄s liberū decernit: hora uidelicet quam elegerit
ipſe offerēs. ut intelligeret populus ꝙ quacunq; hora poſſet quiſq; ad libitū offerre propriū holo
cauſtū. Dicēdo autē faciei iehouah/ſitus decernit: uidelicet ꝙ iuxta portā tabernaculi offerat uitu
lus uerſus faciē iehouah/hoc eſt uerſus propitiatoriū: ut per hūc ſitū & oblatio mōſtretur directa
deo/& offerētis deuotio excitet ad deū. Ponetq; ſuper caput hoſtię manus. Decernit modus
iſtius primę actionis hoīs offerētis: uidelicet ꝙ uitulo ſtatuto corā deo/ponat offerēs utranq; ma
num iunctā ſuper caput uituli. legendū enī cēſent. Et cōiunget manū ſuā ſuper caput holocauſti.
Nō deſunt hebręi dicētes ꝙ cōiunctio nō refert ad manus inter ſe ſed ad manū & holocauſtū: ut
manu tāgatur caput holocauſti. Sic perficiebat prima actio cuiuſq; hoīs offerentis in impoſitione
manuū ſuper caput uituli corā deo. ita ꝙ ipſa impoſitio manuū corā deo erat dicatio uituli coram
deo. & propterea ſubiungit illius quaſi efficacia. ⁊ acceptabilis erit atq; in expiationē eius proſi
ciens. Effectus oblationis promittit: ſed iuxta hebraicum unicus. nō enī dr̄ & ꝙ placebit & ꝙ ex
piabit: ſed duntaxat ꝙ placebit ei (proculdubio deo) ad expiandū ipſum offerentē a peccatis ſuis.
Immolabitq; vitulū corā dn̄o. Iuxta hebręū hr̄. Et iugulabit. Statuit ſiquidē tam modus occi
dēdi q̄ occiſor. modus quidē ꝙ in iugulo percutiat: occiſor aūt ꝙ ille homo qui offert holocauſtū
occidat uitulū. Et hęc eſt ſecūda actio immolātis hoīs: occidat autē ibidē corā iehouah. ⁊ offerēt
filij aharō ſacerdotes ſanguinē eius, fundētes per altaris circuitū. Statuit conſequēter officiū ſa
cerdotū qñ offert holocauſtū ab aliquo hoīe. & prima ſacerdotis actio decernit offerre ſanguinē
iugulati uituli: ſecūda aūt aſpgere ſanguinē ſup altare in circūitu. Et hęc quidē ſecūda manifeſta
eſt: primā autē crediderim fieri eleuādo malluuium cū ſanguine corā deo. hebraica enī litera cum
coniunctione copulatiua explicat utranq; actionē, ſed interpres cōiunctionem abſtulit: ſicut etiā
aſpſionis nomen mutauit & tacuit prępoſitionē ſup. Legendū eſt. ⁊ aſpergent ſanguinē ſuper al
tare in circuitu/quod eſt ante oſtiū tētorij adunationis. hoc eſt ſpargēt ex ſupnis circūcirca altare
terreū. non enī altaris noīe intelligit hic ambitus tigillorū ueſtitorū ęre, ſed ipſum corpus altaris
ſup quod fiebat holocauſtū. Ita ꝙ ſacerdos tenēs manu malluuiū cū ſanguine/extendendo manus
ſupra tigillos uſq; ad ppendicularē lineā ſup corpus altaris terrei ſpargebat eundo circūcirca ſan
guinē. erat enī iuxta annotata in exodo inter cribrū & corpus altaris quędā foſſa circūcirca in qua
moriebat ſanguis ſparſus abſq; dedecore & fœtore. ¶ Detractaq; pelle hoſtię. Cōfundit inter
pres ſenſum. nam hebraice hr̄. ⁊ faciet excoriare holocauſtū. Tranſitus de numero plurali in nu
merū ſingularē/manifeſtat ꝙ nō de ſacerdotibus ſed de hoīe offerente loquit. decernitur enim ꝙ
excoriare holocauſtū pertinet ad hominē offerentē: & cōceditur offerenti ut per aliū excoriet/di
cendo & faciet excoriare. artus in fruſta concident. Iuxta hebręum hr̄. ⁊ dimembrabit illud ad
membra ſua. Quarta hoīs offerētis actio decernit/ualde manifeſta. Et ſubijciēt in altari ignem/
ſtrue lignorū ante cōpoſita. Iuxta hebręū hr̄. ⁊ dabūt filij aharon ſacerdos ignem ſuper altare.

Digitized by Google

⁊ ordinabunt ligna ſuper ignem. **Et membra que ceſa ſunt deſuper ordinabūt.** Cerne q̄ diſpar eſt uulgata æditio. decernunť ii quidē poſt ſacerdotis officiū circa ſanguinē uituli actiones ſacerdotis circa cremandū uitulū/tum ignē in altari pro hoc holocauſto locare extrahendo aliquid ignis de perpetuo igne iugis holocauſti: tū cōſtruere ligna ſup illū ignē: tū tertio cæſa mēbra uituli ſup dicta ligna diſponere ut cremētur. Et dr̄ filii aharon appoſitiue ſacerdos/ut intelligamus ꝙ unus ſacerdos ſufficit ad ſacrificiū holocauſti: nec refert quiſnā ex filiis aharon ſacerdos affuerit: ſoli enī filii aharon erāt ſacerdotes. & propterea utrunq̄ dr̄: primum filii aharon/deinde ſacerdos. **caput videlicet ⁊ cuncta que adherent iecori.** Iuxta hebræū hr̄. **caput ⁊ adipem ſuper ligna que ſuper ignē/qui ſuper altare.** Decernit ordo locādi mēbra uituli ſuper ligna: ut uidelicet immediate ſup ligna locentur caput & adeps. **Inteſtinis ⁊ pedibus lotis aqua.** Iuxta hebræū habeť. **Et illud intra ipſum ⁊ genua eius lauabit in aquis.** Trāſitus iterū de numero plurali in numerū ſingularē/teſtatur ꝙ hæc actio pertinet ad hominē offerentem & nō ad filios aharon. Et quadrat ut illius ſit officiū abluere cuius eſt excoriare & dimēbrare: ut purgata & mūda oīa dentur ſacerdoti cremāda ab eo. **adolebitq̄ ea ſacerdos ſuper altare.** Iuxta hebræū hr̄. **⁊ thurificabit ſacerdos omnia ad altare.** Dictio interpretata thurificabit/a thure quidē deducta eſt, ſed tranſlata ad ſignificandum cremare ad inſtar thuris. & ideo quo ad rē ſignificatā recte transferūt transferētes & ſuffire faciet. Significať enī ignis temperatus ſic ut incendatur holocauſtū euaporādo quēadmodū thus & non ardeat flamma. Et quia ſæpe uerbū hoc repetiť/& repetitio expoſitionis faſtidiret, circūloquemur ne lector fallať dicēdo inſtar thuris incēdet. **holocauſtū incenſum odor quietis iehouah.** Manifeſtatio eſt totius ſacrificii a totalitate/ab igne/ab euaporatione/a ſuauitate digna quiete diuina. Quod ultimū metaphorice dicitur ad ſignificādum ꝙ quemadmodū odor ſuauis placet homini & ſine faſtidio ſi eſt odor quietis, ita offerentiū & ſacrificantiū deuotio placet deo. Et quia hoc ſæpe repetitur/ſufficiat ſemel expoſuiſſe.

Quod ſi de pecoribus oblatio eſt/de ouibus ſiue de capris in holocauſtum. Lata lege de holocauſto quadrupedū maiorū/promulgatur cōſequēter lex de holocauſto quadrupedū paruorum. Vbi manifeſte explicātur duo genera: ouium ſcilicet & caprarū. ut hinc intelligamus utrunq̄ genus cōpræhēſum in prima lege ſub noīe pecudis. **agnū anniculū ⁊ abſq̄ macula offeret.** Iuxta hebræū hr̄. **maſculū immaculatū offeret ipſum.** Eædē conditiones decernūtur in holocauſto ex capris uel ouibus quæ decretæ ſunt in holocauſto ex bobus: & breuiter uniuerſus ritus in holocauſto ex bobus ſtatutus/ſtatuiť quoq̄ in holocauſto ex ouibus uel capris. **Immolabitq̄ ad latꝰ altaris quod reſpicit ad aquilonē corā domino.** Hoc nō fuerat explicatū in ritu bouis: uidelicet ꝙ iuxta ſeptētrionale latus altaris iugulareť holocauſtū. Sed intellige hoc cōe holocauſtis etiā bouinis. ſuppleť enim hic quod ibi tacitū fuit: & interpres utiť immolare pro iugulare. **ſanguinē vero illius fundēt ſuper altare filii aharon per circuitū. Diuidentq̄ mēbra/caput ⁊ oīa que adherēt iecori.** Singularis eſt numeri apud hebræos. **⁊ dimēbrabit illū mēbris eiꝰ/caput eiꝰ ⁊ adipē eius.** quia de offerēte hoīe loquiť/ut & dimēbret & ſeparet adipē. quod ultimū prius nō explicauerat. **⁊ imponet ſuper ligna/quibꝰ ſubiiciendus eſt ignis.** Iuxta hebræū hr̄. **⁊ ordinabit ſacerdos ea ſuper ligna que ſuper ignē/qui ſuper altare.** Eadem eſt ſententia quæ de capite & adipe uituli dicta fuerat. **Inteſtina vero ⁊ pedes lauabūt aqua.** Iuxta hebræū hr̄. **Et inteſtinū ⁊ genua lauabit in aquis.** de offerēte enī hoīe eſt ſermo. Vnde & ſtatim reſumiť ſacerdotis nomen/dicēdo. **⁊ offeret ſacerdos oīa, ⁊ inſtar thuris incendet ad altare.** quæ ſuperius expoſita ſunt. Deinde ſubditur. **holocauſtū ipſum incēſum odor quietis iehouah.** Quæ intellige ut prius.

Si aūt de auibꝰ holocauſti oblatio eiꝰ fuerit domino. Lex de holocauſto ex uolatilibus ſtatuiť. & primo decerniť materia holocauſti dicēdo. **offeret de turturibꝰ vel de filiis colūbe oblationē ſuam.** Per hanc legē excludūtur cætera uolatilia a ſacrificio dei. Deinde ſubdiť. **Et offeret eā ſacerdos ad altare.** Nō decernūtur ſimiles cærimoniæ in holocauſto auiū quæ decretæ ſunt in holocauſto quadrupedū: ſed ſtatuitur ꝙ immediate ſacerdos oblatā turturē offerat ad altare/eleuādo ipſam coram iehouah. **⁊ retorto ad collū capite ac rupto vulneris loco.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ incidet caput eius, ⁊ inſtar thuris ad altare incendet.** Nihil dr̄ de tortione colli nec de uulnere: ſed amputatio capitis & incēſio ipſius capitis ſuper altare ſtatuiť. Et qm̄ abſq̄ ulla diſcretione contextus ſit/apparet ꝙ ſacerdos incidebat caput eius. ueruntn̄ qa dictio interpretata incidet (ut aiūt) nō ſignificat inciſionē totalē, ideo uulnus intelligiť infixū gutturi abſq̄ præciſione capitis a corpe turturis. Et quod ſubdiť & incēdet/rationē reddit quare nō ſeparať hac inciſiōe caput: quia reſeruať incēdendū inſtar thuris in holocauſtū cū corpore turturis. **⁊ decurrere faciet ſanguinē ſuper crepidinē altaris.** Iuxta hebræū hr̄ paſſiue. **⁊ exprimetur ſanguis eiꝰ ſup parietē altaris.** Nō ſufficit legi decurſus ſpōtaneus ſanguinis, ſed exigit expreſſionē ſanguinis ne pars ſanguinis moriať in turture. Sup parietē uero altaris intellige ut ſupra: niſi ꝙ nō circūcirca ſed in uno tm̄ loco ſanguis iſte exprimebať abſq̄ medio malluuio. **Veſiculā vero gutturis ⁊ plumas.** Iuxta hebræū hr̄. **Et faciet remouere veſiculā eius cū pluma eius.** Quis eſſet miniſter hæc faciēs, nō eſt ſcriptum. Deinde ſubdiť. **⁊ proiiciet illā ad latus altaris ad orientē/ad locū cineris.** Ne intelligas locum

Digitized by Google

cineris foueā aliquā, ſed uas æreū in quo portabaṫ cinis q̃ remouebaṫ ex altari. Et cōſidera hic honorari magis locū iuxta altare uerſus tabernaculū q̃ locū iuxta altare uerſus populū. oriētale enī latus altaris erat uerſus populū, occidētale aūt uerſus diuinū tabernaculū. Statuiṫ .n. ut uaſa cineris & immūdiciaꝝ in oriētali plaga ſint/ut remotiſsima ſint a diuino tabernaculo: ut intelligamus ꝙ ī hmōi etiā corporeis immūdiciis/pluris facere debemus loca corā deo q̃ loca corā hoībus. **Cōfringetq̧ aſcellas eius, ⁊ nō ſecabit neq̧ ferro diuidet eā.** Iuxta hebræū hṙ. **Et findet eā cū alis ſuis, non faciet ſeparare.** Nihil dṙ de ferro: ſed planus ſenſus literæ eſt ꝙ turtur nō dimembretur/nō ſeceṫ in plures partes, ſed findaṫ in medio, & ſic cū alis integra cremetur. nā ſtatim ſubiungiṫ. **⁊ inſtar thuris incēdet eā ſacerdos ad altare ſuper ligna que ſuper ignē.** Intellige hæc ut ſupra. oīa clara ſunt niſi ꝙ dubiū ingerit ſacerdotis nomen reaſſumptum/tanq̃ inſinuet ꝙ actus findēdi turturē nō fiebat a ſacerdote ſed per miniſtrū. in cuius etiā ſignum ſcriptū eſt nō faciet ſeparare: tanq̃ ſacerdos iuberet findi quidē turturē integrā cū alis/ſed nō ſeparari mēbra. Forte ꝑ leuitas hoc faciebat ſacerdos. **holocauſtū eſt ⁊ oblatio ſuauiſſimi odoris domino.** Iuxta hebræū hṙ. **holocauſtū ipſum incēſum, odor quietis iehouah.** & eſt datiui caſus iehouah. Hæc ſuperius expoſita ſunt.

CAPVT .I I.

ANima quū obtulerit oblationē ſacrificij domino. Iuxta hebræū hṙ. **Et anima quū offeret olationē mun⁹ iehouah.** & eſt datiui caſus iehouah. Poſt leges de holocauſto ex aīalibus dat deus leges de holocauſto ex non aīalibus. uerunt tñ & re & noīe differt hoc genus holocauſti ab illo: qm̄ illud ſecundū rē cremabaṫ totū, huius uero pars una cremabaṫ. & propterea illud appellaṫ holocauſtū, hoc uero appellatur munus: ſed munus tale ꝙ aliqd eius cremabaṫ deo ꝑ modū holocauſti. & propterea poſt leges de holocauſto ſimplṙ/ſubiungiṫ lex de holocauſto ſm̄ qd. **ſimila erit ei⁹ oblatio.** Sicut mā holocauſti ex aīalibus limitata eſt ad certas aīaliuꝫ ſpecies, ita mā muneris cuius aliquid eſt ꝑ modū holocauſti cremādū/limitaṫ ad ſimilā. intelligēdo per ſimilā florē farinæ, & extēſo ſimilæ noīe ad ipſam ſub diuerſa forma: ucꝫ ſub forma farinæ/ſub forma panis ſiue aſsi ſiue frixi/& deniq̧ ſub forma grani in ſpica. Ita ꝙ ſola hmōi ſimila decerniṫ materia offerēda deo in munus cuius pars cremāda ſit ꝑ modū holocauſti. Solā aūt ſimilā intellige abſq̧ excluſiōe annexaꝝ ei rerū: olei ucꝫ & ſalis & thuris/ut infra patet. Significāter autē dṙ aīa ad inſinuandū differentiā huius oblationis a priore. quia .n. offerre holocauſta ſolis uiris cōgruebat ꝑ ſeipſos (ut actiones offerēti attributæ teſtanṫ) ideo lex holocauſtoꝝ incœpit dicēdo homo q offeret: quia uero offerre munus cuius aliquid eſt cremandū cōe erat uiris & mulieribus, ideo lex incipit dicēdo & aīa. **fundetq̧ ſup eā oleū ⁊ ponet thus.** Annexæ res decernunṫ oleū & thus. **Ac deferet ad filios aharon ſacerdotes: quoꝝ vnus tollet pugillū.** Nō eſt in hebraico textu claꝝ an de ſacerdote an de offerēte ſit hic ſermo: quia ſacerdotes pluraliter ſunt prænoīati dicēdo ad filios aharon ſacerdotes. & ſtatī ſubdiṫ in numero ſingulari. **⁊ accipiet inde plenū pugillū ſuū de ſimila eius ⁊ de oleo ei⁹ ſuper oē thus ei⁹: ⁊ inſtar thuris incendet ſacerdos recordationem eius ad altare.** Poteſt tñ referri ſacerdos ad utrunq; præpoſitū uerbū: ucꝫ & accipiet & inſtar thuris incēdet. & hūc arbitror eſſe ſenſum literalē: & fuiſſe hunc ritū ut hoīe offerēte ſimilā cōſperſam oleo adhibito thure ſup ſimilā in uaſe/ſacerdos ex illo uaſe accipiens pugillū plenū incēderet ſup altare holocauſti totū id quod cōprachēſum eſt pugillo. Quod autē dṙ ſuper oē thus/nō eſt claꝝ an dictio oē iungaṫ præpoſitioni ſup/& ſit ſenſus & thus ſup oē: an iūgatur cū noīe thus/& ſit ſenſus & oē thus deſup. Et iuxta hunc ſecundū ſenſum nō ſolū decerniṫ ſitus ſuperior thuris/ſed differentia inter thus & ſimilā ac oleū: penes hoc ꝙ ſimilæ ac olei pars tantū incēdebatur/thus aūt totū incēdebatur. Et hic ſenſus quadrat materiæ: ut ucꝫ ſimila cum oleo cederet in uſus ſacerdotū, thus aūt ſoli deo. Et appellaṫ id quod incēdiṫ recordatio eius (hoc eſt offerētis) humano more loquēdo. quū enī uas plenū aliquoꝝ fructuū alicui principi offerṫ, ſumit uel ſumi mādat princeps aliqd inde pro ſeipſo ī recordatiorē offerētis: & hoc fit in ſignū beneuolæ acceptiōis. ad inſtar ergo principis ſtatuit deus ut ex munere oblato aliqd incendaṫ ſibi tanq̃ beneuole ſuſcipiēti munus ab offerēte hoīe. **in odorē ſuauiſſimū dn̄o.** Iuxta hebræū hṙ. **incēſum odorem quietis iehouah.** Manifeſtatio eſt ſacrificii. in qua cerne differentiā. in præcedenti .n. caplō de holocauſtis ſcriptū eſt/holocauſtū incenſum odor quietis iehouah: In hoc uero de muneribus quoꝝ aliqd cremaṫ ſcribiṫ dūtaxat/incēſum odor qetis iehouah. quia .n. nō totū munus incendebaṫ/holocauſti nomen adimiṫ. **Quod aūt reliquū fuerit de ſacrificio.** Iuxta hebræū hṙ. **de munere (ſeu oblatione) erit aharon ⁊ filioꝝ eius ſanctū ſanctoꝝ de oblationibus domini.** Legendū eſſet. **de incēſis iehouah.** Propterea enī ſanctū ſanctoꝝ (hoc eſt præcipuū inter ſancta alimenta) eſt hoc/quia eſt de incenſis hoc eſt de oblatis ut aliquid incendaṫ deo. & hoc ad differentiā aliaꝝ oblationū quarū nihil cremabaṫ deo.

QUum autẽ obtuleris ſacrificium coctum in clibano de ſimila. Nomen ſacrificii in hoc capitulo placuit interpreti. nam iuxta hebræum habetur nomen muneris. Tractauit prius ritum offerẽdi ſimilam crudam/ac per hoc ſub forma farinæ: ſubiungit modo ritum offerendi ex ſimila coctum in furno. panes ſcilicet abſq; fermento cõſperſos oleo. Iuxta hebræũ habetur. placente azyme mixte oleo. Miſcendum præcipitur oleum paſtæ placẽtarum quando fiunt. & lagana azyma oleo lita. Inducit me modus qui in litera ſeruatur ſcribendi diuerſa coquendi genera/ad intelligendum non lagana ſed cruſtulas: quia lagana coquuntur lixando, cruſtulæ autẽ aſſando. ita ꝙ placentis quæ aſſando coquuntur/adiungũtur cruſtulæ quæ etiam aſſando coquuntur: ut intelligamus ſiue placentas ſiue cruſtulas offerat. Sunt autem cruſtulæ tenuiſſimæ placẽtulæ: ut merito appellentur cruſtulæ/quia totũ quod ſunt cruſta eſt. quarum uſus uſq; hodie eſt inter delitias cum ſaccharo tamen. Legẽdum itaq; eſt. & cruſtule azyme uncte oleo. Non admiſcetur cõfectioni cruſtularum oleum ſed factæ liniuntur oleo/ut habiles ſint diuinæ oblationi. ¶ Si oblatio tua fuerit de ſartagine. Iuxta hebræũ habetur. Et ſi munus ſuper clibano. Ecce modus qui ſeruatur in litera ſcribendi diuerſa coquendi genera. poſt ſcriptum ſiquidem genus aſſandi in furno quod fit ex ſimila/deſcribitur genus aſſandi in clibano: hoc eſt in uaſe æreo ſub teſto. uas enĩ hic nominatũ nõ eſt ſartago (hoc eſt uas frixorium: quoniã hoc tertio loco ſignificatur) ſed aiunt hebraicã dictionem ſonare uas amplum quidem ſed non multum altum: & propterea interpretata eſt ſartago. Et uere nomen quadrat/ſed non ad frixationis officium. Hoc in loco intelligẽdum eſt uas ſartagini ſimile, in quo etiam hodie fiunt ex paſta mixta oleo huiuſmodi panis ſpecies/difficilis digeſtionis ſm medicos. ſimila conſperſa oleo & azyma erit. Intellige per conſperſionem mixturam: ita ꝙ paſta miſcẽda erat oleo. ſic enim ſonant hebraica. Diuides eam minutatim. Plus dicit interpres. nam hebraicæ literæ ſufficit diuidere in fruſta. hr̃ enim. Diuidendo ipſam in fruſta fundes ſuper eam oleum. Nõ coquebatur integre, ſed cũ partitione in fruſta paſta iſta hoc ſecundo modo. munus ipſa. Quod uulgata æditio nõ habet. & dicitur pro ratione fundendi oleũ ſuper illam. ¶ Si autem de craticula fuerit ſacrificium, eque ſimila cõſpergetur oleo. Iuxta hebræũ habetur. Et ſi munus frixorũ oblatio tua, ſimila in oleo fiet. Semper itaq; in iis quæ ex ſimila fiunt/oleum adhiberi quando fiunt præcipitur. Et hic quoq; prudens lector cernere potes modũ ſeruatum in litera deſcribẽdo diuerſa genera coquẽdi. hic enĩ eſt tertius & ultimus. Ex quibus patet ꝙ nulla ſpecies panis elixi/nulla ſpecies ſubcinericii panis ſed quattuor duntaxat ſpecies panis ad huiuſmodi oblationem admittebantur: placentæ/cruſtulæ/clibanitii & frixi panes. Quam offerens domino/trades in manibus ſacerdotis. Iuxta hebræũ cõis omnibus antedictis ritus deſcribitur. Et offeres munus cõfectũ ex iſtis iehouah: & offeres ipſam ſacerdoti. Primũ offert deo placentam tanq̃ munus: deinde offert illam ſacerdoti. Qui quum obtulerit eam. Iuxta hebræum habetur. & offeret ipſam ad altare. Præcipitur ut ſacerdos acceptam placentã offerat deo iuxta altare. tollet memoriale de ſacrificio & adolebit ſuper altare. Iuxta hebræum hr̃. Et eleuabit ſacerdos ex munere recordationem eius, & ad inſtar thuris incendet ad altare. Non ſufficit ut offerens obtulerit deo & ſacerdos obtulerit placentam ad altare: ſed exigitur ut fruſtum illud quod eſt incendendũ (quod in multas particulas diuiſum eſt/ſuper quod fuſum eſt oleum) eleuet coram iehouah, & deinde incendat inſtar thuris ſuper altare. in odorẽ ſuauitatis domino. Iuxta hebræũ habetur. incẽſum odor quietis iehouah. Et omnia iam ſunt expoſita. Quicquid autẽ reliquum eſt/erit aharon & filiorum eius: ſanctũ ſanctorum de oblationibus domini. Legendum eſt. de incenſis iehouah. Expone ut ſupra.

Omnis oblatio que offertur domino/abſq; fermento fiet: nec quicq̃ fermenti ac mellis adolebitur in ſacrificio domini. Primitias tñ eorũ offeretis & munera: ſuper altare uero non ponentur in odorem ſuauitatis. Generalis lex promulgatur ꝙ nec fermẽtatum nec mellitum aliquid offeratur in munus cuius aliquid cremandũ ſit deo, poſſint tamen offerendo primitias deo offerri & mellita & fermentata: quia oblatio primitiarum nõ erat munus cuius aliquid cremandum eſſet deo. Et appellatione mellis intellige tam mel apum q̃ mel cannæ. Quicquid obtuleris ſacrificij. Legendum eſt. muneris tui/ſale condies. Generaliſſima uidetur lex de ſale/ex eo ꝙ ſubditur in omni oblatione tua offeres ſal. Et ratio interponitur dicendo. nec auferes ſal pactum elohe tui de ſacrificio tuo: in omni oblatione offeres ſal. Alibi ſcriptum eſt pactum ſalis: hic uero ſcribitur appoſitiue ad ſal pactum elohe tui. Ratio ſiquidem nunq̃ omittendi ſalem redditur/quia oblatio ſalis erat profeſſio fœderis inter deum & populum. ad iugem itaq; memoriã/ad iuge ſignũ/ad iugem profeſſionẽ fœderis inter deũ legiſlatorem & ipſum populũ, mãdatur ꝙ ſemper adhibeatur ſal diuinæ oblationi. & propterea mãdatur hoc perſonæ offerẽti cuiuſcunq; cõditionis eſſet. Quare aũt ſal ſignũ erat fœderis nec hic nec ibi ſcriptũ eſt: quia tũc temporis in regionibus illis frequẽti uſu hoc erat notorium.

Digitized by Google

Si autem obtuleris munus primitiarum frugum tuarum domino de ſpicis adhuc uirētibus. Tractatur poſtremo de munere ſimilæ in forma granorum in ſpica. torrebis eas igni, ⁊ confringes in morem farris: ⁊ ſic offeres primitias tuas domino, fundens ſuper eas oleum ⁊ thus imponens. Iuxta hebræū nihil dicitur de farre: nec fractionis ſed cōtuſionis mentio fit. Ita ꝙ ritus erat. ſpicæ torrebantur: deinde grana tundebantur: & ſuper tuſa oleum & deſuper thus ponebatur: & pars eius incēdebatur deo inſtar thuris, reliquum uero erat ſacerdotum quemadmodum de aliis muneribus dictum eſt. Vnde & in hebræo poſt appoſitum oleum & thus ſubiungitur. munus ipſa. Et inſtar thuris incēdet ſacerdos recordationē eius de cōtuſione eius ⁊ de oleo eius ſuper omne thus eius: incenſum iehouah. Vnde apparet interpretem expoſitoris officium aſſumpſiſſe. nec oportet hæc aliter exponere q̄ ſupra.

CAPVT .III.

Si autem hoſtia pacificorū fuerit eius oblatio/ ⁊ de bobus uoluerit offerre marem ſiue feminam, immaculata offeret coram domino: ponetq; manum ſuper caput uictime ſue. Primum ac ſupremum ſacrificii genus erat holocauſtum: de quo tam ſimpliciter q̄ ſm quid tractatum eſt. conſequenter tractatur de ſecundo ſacrificii genere/ quod appellatur ſacrificium pacificorum. Et a pace nominatur hoc genus ſacrificii quod pro gratiarū mactione uel pro impetratione alicuius gratiæ offerebatur, ea ratione quia hominibus in ſtatu quietis tranquillæ congruebat. tempori enim tribulationis holocauſta uel hoſtiæ pro peccato congruebant: quoniam ex illis nihil comedebant offerentes: in ſacrificio uero pacificorum offerentes epulabantur in lætitia. totum enim fere quod ſacrificabatur animal comedebatur ab offerentibus: & propterea a ſtatu offerentium appellatur ſacrificium pacificorum. ¶ Et quoniā materia facile intelligibilis eſt/ colligemus legem rituumq; eius. Materia in primis pacificæ hoſtiæ erat dūtaxat animal bouinū aut ouinum aut caprinum. tacendo enim uolatilia/ excludit omnes aues ab huiuſmodi ſacrificio. Et hæc eſt prima differentia quo ad materiam inter holocauſtum & hoſtiam pacificam. Altera eſt ꝙ in holocauſto maſculus tm̄/ in hoc uero ſacrificio tam mas q̄ fœmina ſacrificari poterat, ſine macula tamen. Ex hac hoſtia portio cremāda deo per modū holocauſti/ erat uniuerſa pinguedo ſeparabilis & ambo renunculi. an autē cauda etiam incendenda deo eſſet, non clare patet/ niſi quando ſacrificium pacificum erat ex ouibus. Et eſt ratio ambiguitatis, quia in ſolis ouibus fit mentio caudæ. Mos autem ſcripturæ ſupplendi in ſubſequentibus omiſſa in præcedentibus/ ſuadet ut intelligamus etiā in bouinis & caprinis caudam compræhendi ſub portione dei. de parte autem ſacerdotum nihil hic dicitur: ſed reſeruatur inferius explicādum. Ritus autē idem erat qui & in holocauſto: uidelicet ꝙ offerens offerebat animal coram iehouah/ & cōiungebat manum ſuam ſuper caput eius/ & iugulabat ipſum ad oſtium tabernaculi diuini: ſacerdos uero ſumptum ſanguinem ſpargebat ſuper altare in circumitu/ & omnem pinguedinem & renunculos & caudam inſtar thuris incendebat ſuper altare. Circa literam uero corrige. que immolabitur in introitu tabernaculi teſtimonij. Legendum eſt. ⁊ iugulabit ipſum ad portam tentorij aduuationis. fundētq; filij aharon ſacerdotes ſanguinem per circuitum altaris. Et offeret de hoſtiis pacificorū incenſum domino/ adipem qui operit uitalia/ ⁊ quicquid pinguedinis intrinſecus eſt/ ⁊ duos renes cum adipe quo teguntur ilia/ ⁊ reticulū iecoris cum renunculis. Iuxta hebræum habetur. adipem qui operit inteſtinū/ ⁊ omnem adipem qui ſuper inteſtinum: ⁊ duos renunculos/ ⁊ adipem qui ſuper ipſos qui ſuper ilia, ⁊ qui ſuperfluit ſuper epar/ ſuper renunculos auferet. Et hanc lectionem ſerua etiā in ſequētibus: qm̄ idem repetitur in ouibus & capris. Ex quibus apparet ꝙ pinguedinē ſeparabilem a uiſceribus & internis animalis duntaxat reſeruat ſibi deus: & nō decernitur ut caro pinguis ſecetur ita ꝙ particulæ pingues tollantur & incendantur deo. Quod ideo annotauerim ut ſubiunctæ in calce capituli legis ſenſus appareat. Adolebuntq; ea filij aharon ſuper altare in holocauſtum. Iuxta hebræum habetur. ad altare ſuper holocauſtum/ lignis igne ſuppoſito. Et ſm proprietatem uerborum ſtatuitur ꝙ huiuſmodi portio non conſtituat holocauſtum ſeorſum, ſed apponatur ſuper holocauſtum iuge quod perſeuerabat in altari. Nec diſſonat intelligere ꝙ concurrente multitudine pacificarum hoſtiarum ſimul, ſi aliud q̄ iuge holocauſtū inueniebatur in altari holocauſtum/ ſuper illud quoq; poni poſset huiuſmodi portio. litera enim non dicit ſuper holocauſtum iuge/ ſed ſuper holocauſtū. in oblationem ſuauiſſimi odoris domino. Iuxta hebræū habetur. incenſum odor quietis iehouah. quod & ſuperius expoſitum eſt.

Si vero de ouibus fuerit eius oblatio ⁊ pacificorum hoſtia, ſiue maſculum ſiue feminam obtulerit/ immaculata erūt omnia. Si agnum obtulerit coram domino, ponet manum ſuam ſuper

Digitized by Google

caput victime ſue/que immolabitur coram tentorio adunationis. Fundentq; filij aharon ſanguinem eius per circuitum altaris: ⁊ offerent de pacificorum hoſtia ſacrificium domino/adipem ⁊ caudam totam cum renibus. Iuxta hebræum habetur. caudam totam contra renes. Significatur enim nõ ꝙ cauda cum renibus/ſed cauda ipſa integra uſq; ad ſpinam dorſi excluſiue incẽdatur. Cõligatur enim cauda ſpinæ dorſi: quæ hic appellatur renes, eo ꝙ in illa parte qua iungit caudæ renunculos ſuſtinet. ⁊ pinguedinem que operit vẽtrem atq; vniuerſa vitalia/ ⁊ vtrunq; reniculum cum adipe qui eſt iuxta ilia/reticulumq; iecoris cum reniculis: ⁊ adolebit ea ſacerdos ſuper altare in pabulum ignis ⁊ oblationis domini. Iuxta hebræum habetur. panis incẽſi iehouah. Aſsimilatur pani portio iſta, eo ꝙ quemadmodũ panis eſt præcipuum inter alimẽta ita hoc eſt præcipuũ inter ea quæ incendũtur deo: ut per hanc ſimilitudinẽ intelligeretur ꝙ quemadmodũ panis in paſtu exigitur hominũ ita hoc in ſacrificiis exigebat deus.

Si capra fuerit eius oblatio ⁊ obtulerit eam domino, ponet manum ſuam ſuper caput eius: immolabitq; eam coram tẽtorio adunationis. Et fundent filij aharon ſanguinem eius ſuper circuitum altaris: tollentq; ex ea in paſtum ignis dominici. In hebræo nihil habetur de paſtu. adipem qui operit ventrẽ ⁊ qui tegit vniuerſa vitalia/ ⁊ duos reniculos cũ reticulo qui eſt ſuper eos iuxta ilia/ ⁊ arũinam iecoris cum renunculis: adolebitq; ea ſacerdos ſuper altare in alimoniam ignis ⁊ ſuauiſſimi odoris. Iuxta hebræũ habetur. panis incẽſum in odorem quietis. Complectitur integram rationem portionis quæ cremabatur: neceſsitatem a pane/ignem altaris ab incenſione/modum incendendi ab odore/& demum ꝙ deo placet a quiete.

Omnis adeps/domini erit iure perpetuo in generationibus et cunctis habitaculis veſtris. Non ſufficit deo ut incendatur adeps pacificorum: ſed ſtatuit perpetua lege ut omnis adeps reſeruetur incendendus deo. dicendo enim in cunctis habitaculis ueſtris/manifeſtat ꝙ non tm̃ de adipe uictimæ pacificæ ſed etiam de adipe animalium quæ communiter comedebãtur ſiue domi ſiue in macello occiderentur loquitur: dicendo uero ꝙ reſeruatur deo (proculdubio incendendus) reſtringit ad adipem animalium immolabilium. adipem enim animalium nõ immolabilium (qualis eſt adeps ceruorum/bubalorum/anſerum/gallinarum &c̃.) non comprææhenditur ſub hac lege, ſed animalium duntaxat quæ ſunt in genere immolabilium: ut boues/capræ/oues/turtures & columbæ. nec adipem nec ſanguinem omnino comedetis. Iuxta hebræũ habetur. omnem adipem ⁊ omnem ſanguinem non comedetis. Lex iſta quantum ad eſum ſanguinis/uniuerſaliter proculdubio eſt intelligenda: quantũ uero ad adipem/in quæſtionẽ uertitur propter adipem animalium non immolabilium quæ licite mãducari poterant. Et quia lex iſta tanq̃ appendix præcedentis legis inſtituitur, ratio legis inſinuatur quia adeps omnis debitus eſt iehouah. & propterea quanuis lex ſm̃ ſonum uerborum comprææhendat omnem adipem, ſm̃ tamen rationem legis (quæ eſt uelut anima legis) non comprææhẽdit niſi adipem animalium quæ licite immolari poſſunt: quoniam ſolus talis adeps comprææhenditur ſub præcedente lege omnis adeps iehouah. Et hic eſt ſenſus literalis. in cuius ſignum inferius cap. 17. longo ſermone tractatur prohibitio eſus ſanguinis adiuncta ratione legis, nunq̃ autem reperitur prohibitio eſus adipis: ut & hinc intelligeremus ꝙ lex prohibens eſum adipis appendix eſt legis de reſeruato deo adipe. Et intellige (ut ſupra diximus) utranq; legem de adipe ſeparabili ab internis animalium. quilibet enim tenebatur reſeruare adipem huiuſmodi & offerre in uſum altaris holocauſtorum ad parendum legibus iſtis.

CAPVT .IIII.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton ubiq; in his duobus capitulis. Poſt holocauſtum & hoſtiam pacificam tertium ſacrificii genus ſtatuitur quod appellatur ſacrificium pro peccato. & diſtinguitur in duo genera: quorum alterum nominatur pro peccato/alterum pro delicto. Et illud quidem eſt pro peccato cõmuniter: hoc autem eſt pro peccato in deum. De illo itaq; eſt ſermo in hoc capitulo: de altero uero in ſequẽtibus. Loquere filijs iſrael. anima que peccauerit. Apte peccare attribuitur animæ: quoniã ipſa eſt quæ principatur in actu peccandi. corpus enim miniſtrat animæ. per ignorãtiam. Iuxta hebræum habetur. in errore. Sed ſenſus in idem redit: quoniã errare neſcientis eſt. Et per hoc excluditur a legibus huius capituli peccatum commiſſum non errore ſed ſtudioſe: hoc eſt a ſciente & uolente. ⁊ de vniuerſis mãdatis domini que precepit vt nõ fierent quippiam fecerit. Clare ſenſum hebraicæ literæ reddidit interpres. nam de præcæptis negatiuis eſt ſermo: ſed hebraice obſcurior. Si autem percæperis ꝙ ſicut fides ſumitur quãdoq; pro re credita ita præcæptum nominatur res præcæpta, facile intelliges & latina & hebraica: quæ ſonant diuina præcæpta non

facienda/hoc eſt actiones non faciendas diuinitus præceptas. præceptis enim negatiuis contraitur peccato commiſsionis. Per tranſgreſsionem tamen præceptorũ negatiuorũ intellige & uiolationem negatiuorum & uiolationem affirmatiuorũ illorum quæ non pura omiſsione uiolantur ſed uiolantur cõmuniter admixta commiſsione. uetbi gratia unum cole deum/communiter uiolatur colendo alium pro deo. & propterea compræhẽditur eius & ſimilis uiolatio ſub uiolatione præceptorum negatiuorum. Affirmatiua uero illa quæ puta omiſsione uiolantur communiter (ut præcepta de teſtificando / de exequendo promiſſa & huiuſmodi) diſtinguũtur in hoc tractatu contra præcepta negatiua: ut teſtãtur ſubiunctæ tres leges in ſequenti capitulo. **Si ſacerdos qui vnctus eſt.** Ex eo ꝙ non dicit ſi ſacerdos abſolute ſed ſi ſacerdos unctus/de põtifice eſt ſermo: quoniam ſolus ipſe fuſo ſuper caput oleo unctionis erat unctus: ut patet exo. 29. & inferius cap. 8. Tractatur ſiquidem in hoc capitulo de peccato per errorem relatiue ad quattuor peccantium genera: pontificem/populum/principem & quemlibet popularem. & incipit a pontifice tanq̃ a ſupremo. **peccauerit delinquere faciens populum.** Iuxta hebræum habetur. **peccabit in delictum populi.** Ambiguum eſt an adiecta particula in delictum populi/ſit limitatio an manifeſtatio. poteſt enim intelligi ꝙ nõ de quocunq; pontificis peccato eſt ſermo/ſed de illo peccato quod redundat in populum: & ſic eſſet limitatio. & poteſt intelligi ut ſit ſermo de omni peccato põtificis, & manifeſtetur grauitas omnis peccati eius ex redundantia in populum. peccatum enim pontificis ſuapte natura redundat in populum uel ſcandalo uel exemplo/& magnam uim habet trahendi alios ad peccãdum. Hic ſenſus amplectendus uidetur/ut non exigatur populum peccaſſe ex peccato pontificis: ſed ſat ſit ꝙ pontifex peccauerit/non peccato penitus occulto ſed peccato ex quo etiã populus potuit peccare. Et eſt ſermo de peccato per errorem: ut clare contextus manifeſtat. **offeret pro peccato ſuo vitulum immaculatum.** Iuxta hebræũ adiũgitur. **ad iehouah in chatath.** hoc eſt in ſacrificium pro peccato. Taurus ſiue iuuencus hebraice habetur. materia huius ſacrificii taurus immaculatus (hoc eſt abſq; ægritudine & defectu) decernitur. **et adducet illum ad oſtiũ tentorij adunationis coram domino: ponetq; manum ſuper caput eius, & immolabit eum domino. Hauriet quoq; de ſanguine vituli/inferens illum in tẽtorium adunationis. Cumq; intinxerit digitum in ſanguine, aſperget eum ſepties coram domino contra velum ſanctuarij. ponetq; de eodem ſanguine ſuper cornua altaris thymiamatis gratiſſimi domino, quod eſt in tẽtorio adunationis: omnem autem reliquum ſanguinem fundet in baſim altaris holocauſti in introitu tentorij adunationis. Et omnẽ adipem vituli offeret pro peccato, tam eum qui vitalia operit q̃ omnia que intrinſecus ſunt/& duos renunculos & reticulum quod eſt ſuper eos iuxta ilia & adipem iecoris cum renunculis / ſicut offertur de vitulo hoſtie pacificorum: & adolebit ea ſuper altare holocauſti. Pellem vero & omnes carnes cum capite & pedibus & inteſtinis & fimo & reliquo corpore efferet extra caſtra in locum mundum vbi cineres effundi ſolent: incendetq; ea ſuper lignorum ſtruem, que in loco effuſorum cinerum cremabũtur.** Ritus huius ſacrificii ſtatuitur ut ipſe pontifex offerat taurum iuxta oſtium tabernaculi: & coniungat manum ſuam ſuper caput tauri & iugulet taurum coram iehouah: & ex ſuſcepto ſanguine tauri in malluuio ſumat in uaſculo, & ingrediatur cum illo in tabernaculum/& intincto digito ſuo in ſanguine aſpergat ſepties contra uelum diuidens inter ſanctum & ſanctum ſanctorum: deinde ſuper cornua altaris thymiamatis de eodẽ ſanguine ponat: & demum quo ad ſanguinem/totum ſanguinem tauri exiens de tabernaculo uerſet ad fundamentum altaris holocauſtorum: deinde duos tauri renunculos & adipem uniuerſum quemadmodum ſuperius deſcriptum eſt inſtar thuris incendat ſuper altare holocauſti: & poſtremo ipſum taurum integrũ comburat extra caſtra in loco mundo ubi effunduntur cineres/ſuper ipſos cineres. Hic eſt ritus ſacrificii pro peccato pontificis. ¶ Litera autẽ in multis corrigenda eſſet: ſed parui refert ꝙ baſim pro fundamento & ꝙ bis renunculos cremandos dicat. eſt enim ſimilis error quemadmodũ in antedictis deſcriptionibus adipis. & ꝙ immolare utitur pro iugulare/& huiuſmodi. Aduerte clerice quantum erat ſtudium erga honorem diuini cultus/ꝙ etiã definitus erat locus in quo cinis ſublatus ex altari recondebatur/& locus ille mundus non profanus erat: ut intelligamus nefas fuiſſe cineres altaris in humanos uſus conuerti. ſuper illos enim cineres taurus pro peccato pontificis ſuppoſitis lignis comburebatur, & non inſtar thuris incendebatur.

Quod ſi omnis turba filiorum iſrael ignorauerit. Iuxta hebræum habetur. **Et ſi omnis ſynagoga iſrael errabũt.** ¶ Et parui refert ꝙ iuxta hebræũ diffuſior eſt ſermo/ſubiungẽdo. **& erit occulta res ab oculis adunationis/& facient vnum ex omnibus preceptis iehouah que non fient & peccabunt/& ſcietur peccatum quod peccabunt ſuper illud.** Tangitur enim primum in genere error latens: deinde in ſpecie actio contra mandata diuina negatiua/talis ut conſtituerit eos peccantes. quod dicitur ad differentiã ignorãtiæ totaliter excuſantis. Sed quæ-

ſtio eſt an ſit ſermo de peccato totius iſrael duntaxat/an etiã de peccato populi unius ciuitatis. hebræi enim carẽt diuerſitate nominũ ad ſignificandũ omne uel totũ. & propterea dubitatur an tota ſynagoga iſrael an oĩs ſynagoga iſrael ſignificetur. ¶ Solutio eſt ꝙ hic eſt ſermo de cuiuſcunq; ciuitatis populo: ut ex duobus inſinuat̃ ſubiũctis. Alterũ eſt/ſenes ſynagogæ cõiungent manus ſuas: & nõ dicitur ſenes ſynagogæ totius iſrael. Alterũ eſt in calce/pro peccato congregationis: & non dicitur pro peccato congregationis totius iſrael. Cum hoc tamen intellige ꝙ idem intelligitur ſtatutũ ſacrificium pro peccato totius iſrael. Quum ergo dicitur & ſi omnis ſynagoga iſrael peccabunt, ad differentiam aliarum congregationum (ſcilicet ſectarum: puta ſynagogæ phariſæorum/ſynagogæ eſſæorum/& eiuſmodi) apponitur iſrael. priuilegiũ enim ſynagogæ iſraelitæ decernitur ꝙ pontifex expiet peccatum illius. Si enim pro peccato alicuius particularis congregationis ſacrificãdum eſſet/ſufficiebat ſimplex ſacerdos. Nec intelligas peccatum ſynagogæ ſic ꝙ ſinguli peccauerint: ſed ſufficit ꝙ communi conſenſu contra præcepta negatiua dei aliquid fecerint. **ignorauerit ⁊ per imperitiam fecerit.** Iuxta hebræũ habetur. **errabunt/⁊ latebit res ab oculis adunationis.** Vbi clare error latens peccantes deſcribitur. Et ſignificanter ſcribitur ignorãtia adunationis/ad inſinuãdum ꝙ de peccato loquitur communi. Nec intelligo adunationem tumultuariam in campo uel in platea ciuitatis, ſed adunationem quæ fit in concilio ciuitatis. de peccato enim huiuſmodi ſynagogæ hinc apparet eſſe ſermonẽ. **quod contra mãdatum domini eſt.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ fecerint unum de omnibus præceptis iehouah quæ nõ fient ⁊ delinquẽt.** Vbi manifeſte (ut expoſuimus) intelligendo præcepti nomine rem præceptam/ſermo eſt de peccato contra præcepta negatiua. **⁊ poſtea intelligẽt peccatum ſuum, offerẽt pro peccato ſuo uitulum.** Et in hebræo adiũgitur chatath: hoc eſt ſacrificiũ pro peccato. **Adducẽtq; eũ ad oſtiũ tentorij adunationis: ⁊ ponẽt ſeniores populi manus ſuper caput eius corã domino.** Taurus ſeu iuuẽcus materia eſt huius ſacrificii. Ritus quoq; idẽ eſt qui in præcedenti, ſeruata tamen diuerſitate offerẽtium: quia hic ſynagoga offert taurum iuxta portã tabernaculi/& ſenes ſynagogæ ponũt manus ſuas ſuper taurum, quanuis in uulgata æditione dicat̃ ſeniores populi. **Immolatoq; uitulo in conſpectu domini/inferet ſacerdos qui unctus eſt de ſanguine eius in tabernaculum teſtimonij.** Iuxta hebræum tranſitur de plurali numero in ſingularem. **Et iugulabit taurum coram iehouah: ⁊ faciet uenire ſacerdos unctus de ſanguine tauri ad tẽtorium adunationis: tincto digito aſpergens ſeptics contra uelum.** Non eſt perſpicuũ an & iugulabit iungatur ſubiuncto pontifici/an iungatur cum ſynagoga. Crediderim ego iungi cum ſynagoga: quia regulare erat ut offerens iugularet animal quod offerebat in ſacrificium tam ex bobus q̃ ex ouibus q̃ ex capris. **Ponetq; de eodem ſanguine in cornibus altaris quod eſt coram domino in tẽtorio adunationis: reliquũ autẽ ſanguinem fundet iuxta baſim altaris holocauſtorum/quod eſt in oſtio tẽtorij adunationis. Omnemq; adipem eius tollet, ⁊ adolebit ſuper altare. et ſic faciet de hoc uitulo quomodo fecit et prius: ⁊ rogante pro eis ſacerdote/propitius erit eis dominus.** Hoc nõ fuit ſcriptum in ſacrificio pro peccato pontificis. nec hebraica ſonãt rogare ſeu orare, ſed quaſi parcere. Vnde & transferẽdum cenſent. **⁊ expiabit ſuper eos ſacerdos/⁊ dimittetur eis.** Incertus nobis relinquitur modus quo pontifex expiabat ſuper eos/an orando an manus imponendo an ſigno aliquo quaſi abſoluendi. Et ſubiungitur promiſſa a deo uenia, ut ſacerdotis miniſterio deus aſſiſtens intelligatur ad efficiendũ id quod actio pontificis ſignificat. Et diſcerne inter hoc & præcedens ſacrificium, ꝙ hic promittitur uenia/ibi non: quia ibi pontifex pro peccato proprio ſacrificans priuatur promiſſione ueniæ/ut pauidus perſeueret: hic uero promittitur populo uenia intercedẽte pontifice/ut populus confidat in deo per diuinum cultum ab ipſo inſtitutum. **Ipſum autẽ uitulum efferet extra caſtra atq; comburet/ſicut ⁊ priorem uitulum: quia pro peccato eſt multitudinis.**

SI peccauerit princeps. Nomen principis nõ reſtringitur ad regem ſeu ducem populi: ſed ſignificatur quilibet primas. hac enim dictione utuntur hebræi ad ſignificandum primates: ut patet in exodo. **⁊ fecerit unum e pluribus per ignorãtiam quod domini lege prohibetur.** Iuxta hebræum ſimilia uerba repetuntur/ſignificantia præcepta negatiua & peccatum per errorem. uerũ deus nominatur iehouah eloha eius. Quia primates ſæpe ſe habent tanq̃ non cognoſcentes ſuperiorem, propterea præcepta dei commemorantur eis præcepta ſummi dei iudicis eorum, ut uel ſic agnoſcant ſuperiorem. **⁊ poſtea intellexerit peccatum ſuum.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ delinquentem ſe agnoſcet/uel fuit notificatum ipſi peccatũ eius quod peccauit in ipſo.** Scito tamen ꝙ prima pars huius diſiunctiuæ circumloquendo tranſlata eſt. caremus enim uerbo reciproce ſignificante hoc: uerum ſententia eſt clara. Nec ab re adiũgitur uel fuit notificatum ipſi: ſed ad inſinuandum ut primatibus ſuggerendo manifeſtetur ꝙ peccauerunt/quãdo creditur eos peccaſſe errãdo. latet enim eos ſæpe ueritas. **offeret hoſtiam domino**

Digitized by Google

hircum de capris immaculatum. Parui refert ꝙ iuxta hebræum explicatur maſculum. ponetq; manum ſuam ſuper caput eius. Cumq; immolauerit eum in loco vbi ſolet mactari holocauſtum coram domino quia pro peccato eſt, tinget ſacerdos digitum in ſanguine hoſtie pro peccato/tangens cornua altaris holocauſti, ⁊ reliquum fundens ad baſim eius. Adipem vero omnem adolebit ſuper altare/ſicut in victimis pacificorum fieri ſolet. Pro pontifice & pro ſynagoga ſacrificatur taurus: pro principe autem hircus caprarum maſculus immaculatus. Differt quoq; ritus: quoniã minor eſt. ibi enim ſacerdos unctus/hic ſimplex ſacerdos. ibi ſanguis infertur in tabernaculum/& ſepties aſpergitur contra uelum/& eo ungũtur cornua altaris thymiamatis: hic nihil horum fit, ſed duntaxat tincto digito in ſanguine ſacerdos cornua altaris holocauſti tangit. ibi corpus animalis offertur comburendum extra caſtra, hic nihil dicitur de corpore animalis: quia ſubintelligitur ꝙ ſit ſacerdotis iuxta legem de ſacrificio pro peccato. Rogabitq; pro eo ſacerdos ⁊ pro peccato eius. Iuxta hebræum habetur. et expiabit ſuper eum ſacerdos a peccato eius, ⁊ dimittetur ei. Neſcio aliter exponere q̃ prius. eadem enim eſt ſententia: quanuis ibi de põtifice hic de ſimplici ſacerdote ſit ſermo.

QUod ſi peccauerit anima per ignorantiam de populo terre. Aduerte prudens lector ne ponderes præpoſitionem per/diſtinguendo peccatum ignorantis a peccato per ignorantiam: quoniam in capitulo iſto locum non habet hæc diſtinctio de ignorãtia cauſante uel concomitante. nam in hebræo habetur præpoſitio in/dicendo in errore: peccare autem in errore commune eſt utriq; ignorantiæ. Significantius autẽ dicitur anima una e populo terræ/ad differentiam tum pontificis tum principis tanq̃ maioris populari: tum ſynagogæ/quæ non eſt anima una ſed multæ. vt faciat quicq; ex ijs que domini lege prohibentur. Similia repetuntur uerba ſignificantia præcæpta negatiua. atq; delinquat ⁊ cognouerit peccatum ſuum. Similis repetitur ſententia diſiunctiua: uidelicet. ⁊ delinquentem ſe agnoſcet vel fuit notificatum ei peccatum ipſius quod peccauit. Sæpe oportet officium notificandi peccata apud idiotas exercere: & propterea diſiunctiue ſcribitur. offeret caprã immaculatam: ponetq; manum ſuper caput hoſtie que pro peccato eſt/⁊ immolabit eam in loco holocauſti. Tolletq; ſacerdos de ſanguine in digito ſuo: ⁊ tangens cornua altaris holocauſti/reliquũ fundet ad baſim eius. Omnem autem adipem auferens (ſicut auferri ſolet de victimis pacificorum) adolebit ſuper altare in odorem ſuauitatis domino: rogabitq; pro eo/⁊ dimittetur ei. Si autem de pecoribus obtulerit victimam pro peccato (ouem ſcilicet immaculatam) ponet manum ſuper caput eius: ⁊ immolabit eam in loco vbi ſolent cedi holocauſtorum hoſtie. Sumetq; ſacerdos de ſanguine eius digito ſuo: ⁊ tangens cornua altaris holocauſti/reliquũ fundet ad baſim eius. Materia huius ſacrificii decernit̃ capra immaculata uel ex pecudibus fœmina immaculata. Ritus autẽ per omnia ſimilis eſt præcedenti. & propterea litera intelligatur & corrigatur ut præcedens. Omnem quoq; adipem auferens (ſicut auferri ſolet adeps qui immolatur pro pacificis) cremabit ſuper altare incenſum domini. Vnum hic adiungitur præcedenti ritui. nam iuxta hebræum habetur. ſuper incenſa iehouah. Sed ſi ad memoriam reuocetur ritus ſacrificii pacificorum, apparebit ꝙ nihil nouum decernitur: ſed ꝙ adeps inſtar adipis pacificorum cremetur ſuper holocauſta. hæc enim appellantur hic incenſa domini. rogabitq; pro eo et pro peccato eius, ⁊ dimittetur illi.

CAPVT .V.

SI peccauerit anima/⁊ audierit vocẽ iurantis/teſtisq; fuerit ꝙ aut ipſe vidit aut conſcius eſt, niſi indicauerit/portabit iniquitatem ſuam. Quia obſcura eſt lex iſta/oportet uerba hebraicæ literæ põderare. Et anima quãdo peccabit ⁊ audiet vocem iuramenti/⁊ ipſa teſtis vel vidit vel ſcivit, ſi non annunciabit ⁊ portabit delictum ſuum. Imperfecta pendet tam hæc ſentẽtia q̃ immediate ſequens uſq; ad tertiam: quia uno eodemq; ſacrificio expiandũ ſtatuitur quodlibet horum peccatorum. Inſtitutis itaq; ſacrificiis pro peccatis cõtra præcæpta negatiua in genere, inſtituuntur ſacrificia pro peccatis contra præcæpta affirmatiua nõ in genere/ſed in tribus ſpeciebus quæ in pura omiſſione conſiſtunt. nam primum conſiſtit in non teſtificari: ſecundum in non legaliter mundari: & tertium in non exequi quod iurauit. Et ultimum in deum/medium in ſcipſum/primum in proximum eſt: ut omnia compræhendantur peccatorum genera quæ in pura omiſſione conſiſtunt. ¶ Eſt & alia differentia inter peccatum materiam harum trium legum & præcedentis: quia in præcedentibus de peccato per ignorantiam/in iſtis uero de peccato per paſſionem patrato eſt ſermo. Caſus autem iſtius legis eſt ſilentium hominis qui poſſet teſtificari de uiſu aut certa notitia uocati in teſtem: ſilentium inquam/quia audiuit uocem iuramenti: hoc eſt quia

Digitized by Google

bræum habetur. ⁊ faciet venire delictum ſuum iehouah ſuper peccatum ſuum quod peccauit/ feminam de pecudibus agnam vel hircã de capris pro peccato. Materia huius ſacrificii decer nitur fœmina ex ouibus uel capris. Et quod in calce dicitur pro peccato/circumlocutio eſt ſa crificii pro peccato. Et hinc prudens lector habes ꝙ ſacrificium pro peccatis omiſsionis comprahenditur ſub ſacrificio pro peccato. eadẽ enim dictio (uidelicet chatath/ſignificans ſacrificium pro peccato) quæ in præcedẽti capitulo ſæpe repetita eſt/hic ſcribitur: & clarum eſt eſſe hic ſermonẽ de peccato eius qui omiſit teſtificari & eius qui omiſit purgare ſe mundicia legali. Orabitq; pro eo ſacerdos ⁊ pro peccatis eius. Iuxta hebræũ habetur ut ſupra. Et expiabit ſuper eum ſacerdos a peccato eius. Sententia eadem eſt quæ ſuperius.

Si autem nõ potuerit offerre pecus, offerat duos turtures vel duos pullos columbarum domino: vnum pro peccato. Et hic quoq; repetitur dictio chatath. ⁊ alterum in holocauſtum: dabitq; eos ſacerdoti. Qui primũ offeret pro peccato: ⁊ retorquebit caput eius ad pennulas/ ita vt collo adhereat ⁊ non penitus abrumpatur. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ incidet caput eius contra occiput/⁊ non ſeparabit. Simile quid ſuperius ſcriptũ eſt. implicite modo enim explicatur ꝙ inciſio colli ſit talis ut non ſeparet caput a corpore. ⁊ aſperget de ſanguine eius parietem altaris: quicquid autem reliquum fuerit/faciet diſtillari ad fundamentum eius, quia pro peccato eſt. Ex hac litera manifeſtantur duo. alterum ꝙ altare terreum (ſiue ex lateribus ſiue ex lapidibus impolitis) habebat & parietem & fundamẽtum. erat ergo ut ſuperius diximus aliquantulum eleuatũ a terra/foſſa interiacẽte inter ipſum & tigillos eum reti. hæc enim foſſa appellatur fundamentum altaris. nõ enim poteſt intelligi de fundamẽto altaris lignei ueſtiti ære: quoniam illud non egebat fundamento. Alterum ꝙ diuerſa erat cærimonia ſpargendi ſanguinem ſuper fundamẽtum altaris: manifeſte enim diſtinguuntur hic iſtæ duæ cærimoniæ. & prima ſignificatur ꝙ paries corporis altaris aſpergeretur ſanguine: ſecunda autem ꝙ ſanguis funderetur ſuper foſſam fundamenti corporis altaris. Et hoc in loco adiungitur modus: uidelicet ꝙ exprimatur ſanguis. quam expreſsionem interpres omiſit utendo diſtillandi uerbo. Alterum vero in holocauſtum adolebit vt fieri ſolet: rogabitq; pro eo ſacerdos ⁊ pro peccato eius. Corrige ut ſupra. ⁊ expiabit ſuper eũ ſacerdos a peccato eius quod peccauit, ⁊ dimittetur ei. eadem enim eſt ſententia.

Quod ſi nõ quiuerint manus eius offerre duos turtures aut duos pullos columbarum, offeret pro peccato ſuo ſimile partem ephe decimam. Non mittet in eam oleum nec thuris aliquid imponet: quia pro peccato eſt. Et hic quoq; repetitur dictio chatath. tradetq; eam ſacerdoti. Qui plenum ex ea pugillum hauriens/cremabit ſuper altare in monimentum eius qui obtulit. Vt ſuperius dictum eſt, pars illa ſimilæ quæ cremabatur deo/recordatio offerentis uocabatur: & propterea hic dicitur ꝙ ſacerdos accipiet ſimilæ pugillum recordationẽ eius. Cremabatur autẽ inſtar thuris. & in hebræo adiũgitur. ſuper incenſa iehouah. Et ratio immediate ſubdit. chatath ipſa. Mãdatur itaq; ut inſtar thuris incendatur in altari nõ ſeorſum ſed ſuper incenſa dei: hoc eſt ſuper iuge ſaltem ſacrificium/quia eſt pro peccato. Et dixi ſaltem: quia ſi aliud eſſet in altari holocauſtum/ſuper illud poterat poni. nam pluraliter dicitur ſuper incenſa iehouah. rogans pro illo ⁊ expians. Noluit interpres integram literã transferre. ⁊ expiabit ſuper eum ſacerdos/ſuper peccatum eius quod peccauit in vno ex iſtis, ⁊ dimittetur ei. De multis caſibus agitur: & propterea dicitur in uno ex iſtis. reliquam vero partem ipſe habebit in munere. hoc eſt ſimili lege quam debet ſeruare circa oblatum munus cuius aliquid cremãdum eſt deo: de quo in. 2. cap. tractatum eſt.

ET locutus eſt dominus ad moſen dicens. Pondera prudens lector ſermonem diuinum in his tribus ſequentibus legibus dirigi ad moſen, ut intelligas cuius arbitrio reſeruatur æſtimatio. Anima ſi preuaricans cerimonias per errorem in his que domino ſunt ſanctificata peccauerit. Iuxta hebræũ habetur. Anima quãdo preuaricabitur preuaricationem ⁊ peccabit in errore de ſanctis iehouah. Vt ſubiuncta manifeſtant ſermo eſt de peccato quo non ex intentione ſed errando uſurpauit aliquis rem aliquam dicatam deo. huiuſmodi enim res ſignificãtur dicendo de ſanctis. Sunt autẽ res iſtæ tum primogenita tum ſimilia deo dicata. Et ſcito ꝙ hinc deberet aliud capitulũ incipere: quoniã hic incipit tractare de ſacrificio pro delicto. hactenus enim tractatum eſt de ſacrificio pro peccato/quod uocatur chatath: ſacrificium uero pro delicto uocatur aſam. Et de hoc eſt ſermo in his tribus legibus. nam ipſum in ſingulis nominatur. offeret pro delicto ſuo arietem immaculatum de gregibus: qui emi poteſt duobus ſiclis iuxta pondus ſanctuarij. Iuxta hebræũ habetur. in eſtimatione tua argentum ſiclorum in ſiclo ſanctuarij pro delicto. Pronomen tua refert moſen/ad quem dirigitur ſermo diuinus. Statuitur itaq; ut ſacrificiũ pro delicto ſit aries immaculatus/nõ cuiuſcũq; precii ſed precii duorũ ſaltem ſiclorum, nõ qualiumcunq; ſed ſm ſiclũ ſanctuarii. Et ne ſit quæſtio de ualore arietis, æſtimatio

Digitized by Google

moſis pro ſententia habeatur. Quis autẽ eſſet ſucceſſor moſis in hoc officio/in litera non ſcribitur. ſi tamen cõſiderata duo fuerint (& ꝙ agitur de ſacrilegio/& ꝙ moſes tũc erat tanꝗ ſummus ſacerdos) conſentaneum rationi apparebit ꝙ ſummus ſacerdos ſuccedebat moſi in hoc æſtimandi officio. Lege ergo literam. arietem immaculatum/appoſitiue argentum: hoc eſt qui ualet argentũ ſiclorum/ac per hoc ſaltem duorum. Et quod dicitur pro delicto/circumlocutio eſt ſacrificii pro delicto. ſcribitur enim hic aſam. **ipſumq́ quod intulit damni reſtituet.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ quod peccauit de ſancto reſtituet.** Hinc clare apparet ꝙ de ſacrilegio per errorem commiſſo uſurpando rem deo dicatam eſt ſermo. **⁊ quintam partem ponet ſupra/tradens ſacerdoti.** Quæſtio ſuboritur ex hoc ꝙ ſacerdoti fit reſtitutio. nam hinc ſequitur ꝙ de ſolis iis quæ ſacerdoti debebantur loquatur lex: ac per hoc uſurpatio decimarum quæ debebantur leuitis/non compræhenderetur ſub hac lege. Solutio eſt ꝙ lex ipſa compræhendit etiam decimas leuitis debitas: ſed reſtitutio fiebat ſacerdoti capiti leuitarum/ut per ipſum perueniret res uſurpata ad leuitã cui debebatur. **Qui rogabit pro eo offerens arietem.** Corrige ut ſupra. **et ſacerdos expiabit ſuper eum in ariete aſam / ⁊ dimittetur ei.** Quorum ſenſus iam patet ex ſupradictis.

Et ſi anima peccauerit per ignorantiam/feceritq́ unum ex his que domini lege prohibentur/ ⁊ peccati rea intellexerit iniquitatem ſuam, offeret arietem immaculatũ de gregibus ſacerdoti iuxta menſuram eſtimationemq́ peccati: qui orabit pro ipſo/eo ꝙ neſciens fecerit. Iuxta hebræum habetur. **uenire faciet arietem immaculatum de pecoribus in eſtimatione tua in aſam ſacerdoti: ⁊ expiabit ſuper eum ſacerdos/ſuper errorem eius quo errauit ⁊ ipſe neſciuit, ⁊ dimittetur ei.** Aduerte prudens lector ꝙ peccatum de quo agitur in hac lege/in nullo differt a peccato tractato in ultima lege quarti capituli. eſt enim utrobiq́ ſermo de peccato contra præcepta negatiua ignoranter commiſſo. Et propterea magnam ingerit ambiguitatem diuerſitas ſacrificii hic & ibi ſtatuta. nã ibi fœmina ex capris uel ouibus immaculata ſacrificatur pro peccato: hic uero aries immaculatus ex pecudibus & æſtimatus a moſe/ſacrificatur pro delicto. Solutio eſt ꝙ ibi eſt ſermo de peccato ignoranter commiſſo contra præcepta negatiua in genere: hic autẽ eſt ſermo de peccato ignoranter commiſſo contra præcepta negatiua in ſpecie/hoc eſt circa ſancta. Quod ex tribus colligitur. primum ex eo ꝙ dicitur & faciet uenire arietem immaculatum de pecudibus in æſtimatione tua. ex hoc enim ꝙ arbitrio moſis ſubiicitur æſtimatio arietis offerendi in ſacrificium pro delicto, inſinuatur ꝙ de ſacrilegio agitur: quemadmodum & in præcedẽti lege & ſequenti ſimiliter de ſacrilegio/æſtimatio moſi reſeruatur. Secũdo ex eo ꝙ in calce huius legis explicatur hebraice. **Delictum ipſum/delinquendo deliquit iehouah.** Vbi uulgata æditio habet. **quia per errorem deliquit in dominum.** & eſt datiui caſus iehouah. Niſi enim peccatũ eſſet ſpecialiter contra diuina non diceretur delinquendo deliquit deo. Tertio ex eo ꝙ lex iſta media locatur inter leges duas ſacrilegii. hoc enim ſignũ eſt ꝙ etiã ipſa de ſacrilegio diſponit. Prima itaq́ lex de ſacrilegio circa res deo dicatas ignoranter commiſſo/hæc autem de ſacrilegio circa actiones ſacras ignoranter quoq́ commiſſo diſponit. uerbi gratia ſi quis ignoranter uiolaret diem feſtum uel uteretur neſciens ſimili mixtura mixturæ thymiamatis uel unguẽti ſacri. Et imponitur ſacrificium pro delicto immediate poſt illa uerba in æſtimatione tua/ſubiungendo in aſam ſacerdoti: hoc eſt in ſacrificium pro delicto offeret ſacerdoti.

CAPVT .VI.

Locutusq́ eſt dominus ad moſen dicẽs. Nomen eſt tetragrammaton. **Anima que peccauerit ⁊ contempto domino.** Iuxta hebræũ habetur. **Anima quũ peccabit ⁊ præuaricabitur præuaricationem in iehouah.** Hinc habes ꝙ in lege hac peccatum in deum penſatur. ita ꝙ peccatum iniuſtitiæ aduerſus proximum/in hac lege conſideratur ut materia: formale autem eſt peccatum in deum/hoc eſt periurium. Et propterea in principio legis dicitur præuaricabitur præuaricationem in iehouah: & in calce legis dicitur uel de omni ſuper quo iurabit falſo. eſt enim lex iſta cum duabus præcedentibus de peccatis in deum: uerum duæ priores de peccato in deũ ignoranter/hæc autẽ de peccato in deũ ex cupiditate temporalium rerũ tractat. **negauerit proximo ſuo quod fidei eius creditum fuerat/vel vi aliquid extorſerit/aut calumniam fecerit/ſiue rem perditam inuenerit.** Vulgata æditio ex quinq́ caſibus refert quattuor. iuxta hebræũ enim ſub diſiunctione legũtur quinq́: uidelicet depoſitum/uel poſitũ in manu/uel raptum/uel fraude acceptũ/uel res alterius perdita inuenta. Et omnia clara ſunt excepto ſecundo: quod exponitũ de re poſita in manu alicuius negociandi gratia. ut in nomine manus intelligatur operatio ſeu exercitatio.

Digitized by Google

exercitatio. ⁊ inficians inſuper peieraverit ⁊ quodlibet aliud ex pluribus fecerit in quibus peccare ſolent homines. Iuxta hebræū non tria ſed duo habētur. ⁊ negabit in illo ⁊ iurabit ſuper falſum/ſuper vnū ex oībus que faciet homo ad peccandū in eis. Duæ cōditiones adiūguntur: altera negationis debiti:altera periurii. Et hæc extenditur ad ſimiles caſus:puta ſi negauerit mutuum aut accōmodatum &c. & ideo periurium extenditur, quia ut formale cōſideratur in hac lege. conuicta delicti. Iuxta hebræū nihil habetur de conuictione:ſed ſcribitur. ⁊ erit quum peccabit ⁊ delinquet, ⁊ reſtituet raptū quod rapuit/vel fraude acceptū quod fraude accepit/vel depoſitum quod fuit depoſitum apud ipſum/vel amiſſum quod inuenit/vel de omni ſuper quo iurauit falſum. Deinde immediate ſequitur. ⁊ reddet illud in capite eius, ⁊ quintū eius addet ſuper illud. Vbi clare patet diffuſe mandari reſtitutionem nulla facta mentione iudicii: quia dantur nunc præcepta cærimonialia. Et ſubiunguntur in hebræo duæ cōditiones ſeruandæ in hac reſtitutione. altera cui eſt reſtituendum/dicendo. cui ipſum/illi dabit ipſum. Et non dicit ꝙ dabit ſacerdoti aut iudici/ſed illi cuius erat. Altera quando eſt reſtituendum/ſubiungendo. in die aſam eius. hoc eſt in die ſacrificii eius pro delicto. Et intellige prudens lector legem hanc non concedere dilationem reſtitutionis uſq; in diem quo offert pro delicto: ſed decernere ꝙ non fiat oblatio pro delicto niſi ſimul fiat reſtitutio. prohibetur enim dilatio reſtitutionis poſt oblationem. Et hinc habes ꝙ non placet deo nec placere debet ſacerdoti confeſſori/pœnitentia differens reſtitutionē. ad hoc enim mandat deus in die oblationis pro delicto fieri reſtitutionem ut reſtitutio nō poſtponatur ſacrificio.

Pro peccato autem ſuo offeret arietem immaculatum de grege: ⁊ dabit eum ſacerdoti iuxta eſtimationem menſuramq; delicti. Iuxta hebræū habetur. Et aſam eius faciet venire ad iehouah arietem immaculatum e pecudibus in eſtimatione tua/in aſam ſacerdoti. Prius ſatiſfaciendum eſt homini reſtituendo:deinde deo ſacrificando. Et materia huius ſacrificii una & eadem eſt quæ fuit in præcedētibus duabus legibus:uidelicet aries immaculatus ualoris ſm̄ æſtimationem moſis. Forma autem ſacrificii erat ſacrificium pro delicto. & propterea non chatath ſed aſam nominatur. Et quia peccatum erat in deum/ideo æſtimatio ſubiicitur arbitrio moſis. Qui rogabit pro eo coram domino: ⁊ dimittetur illi pro ſingulis que faciendo peccauit. Corrige ut ſupra. Et expiabit ſuper eum ſacerdos coram iehouah, ⁊ dimittetur ei ſuper vnum ex omni quod faciet ad delinquendum in eo. Futurū faciet/non refertur ad tempus expiationis ſed ad tempus libertatis cuiuſq; hominis:ut nullum ſimile exemptum intelligatur peccatum a uenia diuina per huiuſmodi cultum. ¶ Aduerte prudens lector ꝙ conferendo has tres leges ultimas/ſeptem præcedentibus ſcriptis a principio quarti capituli uſq; ad iſtas/& perſpiciendo ꝙ in illis mētio fit chatath (hoc eſt ſacrificii pro peccato) & in iſtis mentio fit aſam (hoc eſt ſacrificii pro delicto) & perpendendo ꝙ materia iſtarum trium in hoc differt a materia illarum ſeptem ꝙ iſtarū triū materia eſt peccatum proprie directe cōtra res diuini ordinis (quales ſunt res ſanctæ/actiones ſanctæ & iurare) materia autē illarum ſeptem eſt peccatum contra præcepta negatiua in genere quoad primas quattuor/& peccata quædā in ſpecie quo ad tres ſequentes contra proximum uel ſeipſum uel incompletum iuramentum, ex omnibus inquam iſtis hauritur differētia inter ſacrificium pro peccato & ſacrificium pro delicto:ꝙ ſacrificiū pro delicto appellatur quod offertur pro peccato in deum ſeu diuina/ſacrificium autē pro peccato appellatur quod offertur pro aliis peccatis comprahēdendo etiā imperfectos actus in genere diuinorum. Et aduerte aliam differentiam, ꝙ in ſacrificio pro delicto animal offerēdum æſtimandum erat a moſe/in ſacrificio autē pro peccato nulla æſtimatio decreta eſt. Et ex utraq; differentia apparet ꝙ maius erat ſacrificium pro delicto q̄ pro peccato. ¶ Occurrit autem quæſtio duplex circa has leges. Altera quare in ſacrificio pro peccato habita eſt ratio pontificis/ſynagogæ & principis diſtinguendo ſacrificia eorum a ſacrificiis populariū:in ſacrificio uero pro delicto nulla habetur ratio principis aut ſynagogæ aut pontificis/ſed abſq; diſtinctione aliqua leges ſacrificii pro delicto promulgantur. Altera quare in peccato contra præcepta negatiua fit diſtinctio ſynagogæ/principis ac popularis, in peccato autem contra præcepta affirmatiua nulla fit diſtinctio iſtorum. ¶ Solutio iſtarum quæſtionū ex cōtextu literæ inſinuatur. ex hoc enim ꝙ initium omnium iſtarū decem legum de ſacrificio pro peccato & delicto incipit ſub nomine animæ (ut patet in principio quarti capituli) & ſtatim ſubiungitur ordinate diſtinguendo ſi ſacerdos ſi ſynagoga ſi princeps & reliquos comprahendendo ſi anima una e populo terræ/& poſtea ſemper quælibet lex incipit anima: ex iſtis inquam inſinuatur ꝙ in omnibus ſequentibus legibus ſubintelligitur repeti anima una e populo terræ. nec oportuit hoc repeti: quia propoſita in principio anima/& ſubiuncta tanq̄ exceptione ſpeciali prærogatiua pōtificis ſynagogæ & principis, redit ſermo ad ſui initium dicendo anima in genere/non comprahendendo

excepta. Non fuit itaq; opus diſtinguere in ſacrificio pro delicto: quia leges iſtæ popularibus duntaxat dantur: priuilegiati autem ſacrificium pro peccato/offerebant etiam pro delicto cum ritu in ſuis priuilegiis ſcripto. cõburebatur enim extra caſtra animal oblatũ a pontifice uel ſynagoga pro delicto/nõ minus q̃ pro peccato. ¶ Et ſimiliter nõ oportuit in peccatis ex paſsione contra præcepta affirmatiua diſtinctionem talem facere: quia popularibus dãtur: priuilegiati autem quomodolibet peccarent (ſiue ignorãter ſiue ex paſsione/ſiue cõtra negatiua ſiue cõtra affirmatiua præcepta) offerebãt ſm priuatas ſuas leges. Cõſentaneũ ſiquidẽ rationi eſt ut non minus præſidentes aliis offerant pro peccato ex paſsione q̃ ex ignorantia/& pro peccatis commiſsionis q̃ omiſsionis & econuerſo. ¶ Nec prætereas prudens lector librare ꝙ omnia peccata pro quibus ſacrificium inſtituitur, ſcribuntur uel ex ignorantia uel ex paſsione uel ex cupiditate pecuniæ & huiuſmodi patrata: & nullũ inſtituitur ſacrificiũ pro peccato ex malicia.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Nomen eſt tetragrammaton. Præcipe aharon & filijs eius dicens. Promulgatis legibus de ſacrificiis/ſubiungũtur leges de eiſdem quatenus intereſt ſacerdotum: & propterea dicitur præcipe aharon & filiis eius. & ideo in hac parte deberet eſſe initium capituli. Et quum quinq; decreta ſint ſacrificia (uidelicet holocauſtum/munus/hoſtia pacifica/pro peccato/& pro delicto) inchoat ab holocauſto. Hæc eſt lex holocauſti. quo ad aharon & filios eius. cremabitur in altari tota nocte uſq; mane. Iuxta hebræum habetur. ipſum holocauſtum ſuper combuſtionem ſuam ſuper altare omni nocte uſq; mane. De holocauſto iugi ſermonem eſſe perſpicuum eſt. & præcipitur ſacerdotibus ut cum effectu ſic offerant iuge holocauſtum ut nullo tempore deſit holocauſtum. Significatur enim uniuerſum tẽpus cuiuſq; diei ab ultima parte naturalis diei: hoc eſt a nocte uſq; mane. naturalis enim dies incipit ab ortu ſolis: ut in principio geneſis patet/& fuit ueſpera & fuit mane dies unus. Incendebatur ſiquidem holocauſtum inſtar thuris. & propterea mandat deus ut holocauſtum matutinum duret uſq; ad ueſperam/& ueſpertinum duret uſq; ad mane: hoc eſt ut ſic temperetur ignis ut agnus ſuper ignem continue euaporet: ille tota die & iſte tota nocte. hoc enim ſignificatur dicendo ipſum holocauſtum ſuper combuſtionẽ ſuã uſq; mane. ignis ex eodem altari erit. Iuxta hebræũ habetur. & ignis altaris incendetur in ipſo. Nouus ignis prohibetur, mandando ꝙ non alius ignis q̃ ignis altaris in uſum holocauſti erit/ſed in ipſo igne altaris incendatur holocauſtum. Veſtietur ſacerdos tunica & feminalibus lineis. Iuxta hebræũ explicatur ueſtis linea. tolletq; cineres quos uorãs ignis exuſſit. Hic annotatione duo digna ſunt. alterum ꝙ tollere cineres ex altari non leuitarum ſed ſacerdotis erat officium. alterum ꝙ nec hoc officium exercebat ſacerdos abſq; ſacra ueſte. et ponẽs iuxta altare/ſpoliabitur prioribus ueſtimentis: indutuſq; alijs/extra caſtra efferet eos. Ad cumulum dignitatis holocauſti ſpectat ꝙ nõ famulus nec leuita ſed ſacerdos educit cinerem holocauſti extra caſtra, ſine ueſtibus tamen ſacris. et in loco mundiſſimo uſq; ad fauillam conſumi faciet. Hoc non habetur in hebræo: ſed locus tantummodo mundus nominatur. Ignis autem in altari ſemper ardebit. Non habetur in hebræo ſemper: ſed habetur. Et ignis ſuper altare ardebit in ipſo/non extinguetur. Diſponitur modus ſeruandi ignem altaris: uidelicet ut non ſeruetur tranſlatus in lampades accenſas/ſed ſeruetur ardens in ipſo altari: ardens autẽ ſic ut nunq̃ extinguatur. Quem nutriet ſacerdos/ſubijciens ligna mane per ſingulos dies. Modus ſeruandi ignem in altari/decernitur per appoſitionem lignorum quolibet mane a ſacerdote. Vbi annotatione quoq; dignum eſt ꝙ nec leuita admittitur ad officium ponendi ligna ſuper altare. Nec eſt dubium ꝙ officium hoc exercebat ſacerdos cum ueſtibus ſacris: tum quia actio iſta maior eſt q̃ tollere cineres: tum quia hanc actionem exercebat tunc quum holocauſtum offerebat. Et quod dicitur de ſingulo mane/intellige quoq; de ſingulo ueſpere: quoniã eadem militat ratio. et impoſito holocauſto deſuper/adolebit adipes pacificorum. Abſq; ambiguitate cõſtructionis habetur in hebræo. et ordinabit ſuper ipſum holocauſtũ, et inſtar thuris incendet ſuper ipſum adipes pacificorum. Vnus & idem ignis ſufficiebat holocauſto & adipi pacificorum ſuperuenienti. Ignis eſt iſte perpetuus/qui nunq̃ deficiet in altari. Iuxta hebræũ habetur. Ignis iugis ardebit ſuper altare/non extinguetur. Concluſio ſtudii ſacerdotalis ad ſeruandum ignem eſt ꝙ ignis ſit continuus ſuper altare/ita ꝙ nunq̃ extinguatur. ſic enim nunq̃ opus erit nouo igne, & ſic ſeruabitur lex prohibens nouum ignem.

Hæc eſt lex ſacrificij. Iuxta hebræum habetur. Et iſta lex muneris. Recole prudens lector tractata ſuperius de munere in cap. 2. & intelliges materiam huius legis. diſponit enim de pertinentibus ad ſacerdotem circa munus: hoc eſt circa oblationem cuius aliquid cremandum erat deo per modum holocauſti. erat enim oblatio hæc ex ſimila uel ſub forma farinæ uel ſub forma placentæ &c. ut ſuperius ſcriptũ eſt. quod offerent filij aharon corã domino et corã

altari. Iuxta hebræum habetur. **et offerent ipſum filij aharon coram iehouah/coram altari.** Non eſt ſermo de munere quod offerunt ſacerdotes (nam de illo erit ſequens lex) ſed de munere quod ab aliis offertur. Et prima ſacerdotis actio circa oblatum ſibi munus ab offerente/ deſcribitur offerre ipſum munus coram altari uerſa facie ad propitiatorium: ſecunda autem actio ſubiungitur tollere pugillum ſimilæ ex munere & ex oleo eius. Et hic aperte explicatur & totum thus quod ſuper munus. ita ꝙ tam ſimilæ q̃ olei in illa tollebat partem/thus uero ſuper illam tollebat totum: deinde inſtar thuris incendebat hoc quod acceperat in pugillo ad altare. **Tollet ſacerdos pugillum ſimile que conſperſa eſt oleo/et totum thus quod ſuper ſimilam poſitum eſt: adolebitq; illud in altari in monimentum odoris ſuauiſſimi domino.** In hebræo habetur. **odorem quietis/recordationem eius iehouah.** in caſu datiuo: quæ ſunt ſuperius declarata. **reliquam autem partem ſimile comedet aharon cum filijs ſuis abſq; fermento: et comedet in loco ſancto atrij tabernaculi.** Iuxta hebræum habetur. **in loco ſancto/in atrio tentorij adunationis.** explicatur enim quis eſt ille locus ſanctus. **Ideo autem non fermentabitur.** Iuxta hebræum habetur. **non coquetur panis fermentatus.** Manifeſte inhibetur fieri ex illa ſimila quamcunq; ſpeciem panis fermētati. uult enim deus ut abſq; fermento coquatur quicquid coquetur ex illa ſimila. Et ratio ſubiungitur. **partem eorū dedi ipſam de muneribus incenſi mei.** Ex eo enim ꝙ munus incendendum deo oportebat eſſe abſq; fermento (ut in. 2. cap. decretum eſt) conſequens eſt ut pars muneris ſacerdotibus data a deo/ſit ſimilis parti incenſæ deo: ac per hoc ſine fermento comedatur quemadmodum pars dei ſine fermento incenditur. **Sanctum ſanctorum.** De hac portione ſacerdotum dicitur ꝙ ipſa eſt ſanctum ſanctorum: hoc eſt præcipuæ ſanctitatis/excedens alia ſimpliciter ſancta. Et declarãdo hanc excellentem ſanctitatem ſubiungitur. **ſicut chatath et ſicut aſam.** hoc eſt ſicut caro ſacrificii pro peccato & caro ſacrificii pro delicto. utraq; enim erat etiam ſanctum ſanctorum. Et manifeſtatur hæc excellens ſanctitas/ſubiungendo. **Omnis maſculus in filijs aharon comedet illud.** Et eſt ſenſus ꝙ maſculi tm̄ non leuitæ ſed filii aharon comedēt illam portionem/quemadmodum iſtis tm̄ licet comedere carnes chatath & aſam. **legitimum ſempiternum eſt in generationibus veſtris de incenſis iehouah: omnis qui tetigerit illa/ſanctificabitur.**

L**ocutusq; eſt dominus ad moſen dicens.** Nomen eſt tetragrammaton tam hic q̃ ubiq; per totum capitulum: & adiungitur alia lex de munere pontificis & ſacerdotum in ſpecie. **Hec eſt oblatio aharon & filiorum eius quam offerre debent deo in die vnctionis ſue.** Quia litera huius legis contra ſeſe pugnantia præ ſe fert, ideo libranda uerba hebraica cenſui. nam iuxta hebræū habetur. **in die eſſe vnctum ipſum.** Subiuncta ſiquidem in hac lege (uidelicet munus iuge/& partitio in dimidium mane & dimidium ueſpere/& executio cærimoniarum conſecrationis aharon & filiorum ſcripta inferius cap. 8. & .9.) inducunt immo cogunt me ad intelligendum hanc legem de munere debito ab aharon & filiis eius/quotidie adiungēdo iugi ſacrificio. Et quia debitum hoc incipiebat a die quo unctus fuit ſummus ſacerdos, ideo dicitur in die eſſe unctum ipſum. Lege cærimonias omnes conſecrationis aharon & filiorum: & nunq̃ inuenies munus hoc quod hic ſcribitur tunc oblatum fuiſſe/niſi in exceptione iugis holocauſti cointelligatur. & ſi ſic cointelligatur/confirmat noſtram intelligentiam: nunq̃ inuenies in illa conſecratione bis in die (mane ſcilicet & ueſpere) oblatum aliquid. Lege ſubiuncta hic/& libra ſingula contexendo: & eundem probabis ſenſum. nam ſubiungitur. **decimum ephe ſimilam munus iuge: dimidium eius mane et dimidium veſpere.** Dicendo munus iuge/ manifeſtat ꝙ de munere continuo loquitur. & diſtinguendo in duas partes illud decimum/diſpēſandoq; in mane & ueſpere, apertiſsime manifeſtat ꝙ de munere adhibendo quotidie iugi holocauſto matutino & ueſpertino eſt ſermo. **Que in ſartagine oleo conſperſa frigetur.** Iuxta hebræum habetur. **Super ſartaginem in oleo fiet.** Dictio interpretata ſartaginem/non ſignificat frixorium, ſed uas ſimile frixorio. **oleatam offeret ipſam.** Præpoſterus eſt ordo. nam prius oleo inuoluitur ſimila dum conficitur paſta: & deinde in uaſe ſartagini ſimili coquitur. **Coctiones munus fruſtorum offeret odorem iehouah.** Ecce forma in quam reducenda eſt hæc ſimila. Significatur enim coquenda in uaſe ſimili ſartagini diſtincta in multas portiones/ ita ꝙ efficeretur non munus placentæ ſed munus fruſtorum. Recole ſcripta ſuperius in. 2. cap. & inuenies ſimilam coctam in huiuſmodi uaſe diuidendam in fruſta: & hæc plenius intelliges. Fiebant igitur de huiuſmodi ſimila tanq̃ fritillæ uel paſtilli/& offerebantur quotidie cum agno iugis holocauſti. Hoc eſt munus ad quod obligabatur aharon cum filiis ſuis quotidie mane & ueſpere. & nihil dicitur an calidum uel frigidum offeratur. Et ſi uerum eſt ꝙ dictio interpretata coctiones ſignificat apud hebræos coctionem in furno, non fruſta ſimilia fritilliis ſed paſtillis ſignificari uidentur. ueruntamen furni nomen ad clibanum extendi intelligo.

Ec quoq; eſt lex hoſtie pro delicto. Conſequenter relatiue ad ſacerdotes tra
ditur lex hoſtiæ pro delicto: quæ hebraice uocatur aſam. ſanctum ſanctorum
eſt. Idcirco vbi immolabitur holocauſtum, mactabitur ⁊ victima pro delicto.
Sententia clara eſt ex dictis/intelligẽdo immolationis nomine iugulationem.
ſanguis eius per gyrũ altaris fundetur. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ ſanguinem
eius aſperget ſuper altare in circuitu. Et eſt ſermo de corpore altaris. Quæ
uero ſubiunguntur de adipe/corrige ut ſuperius ſæpe. Offeretq; ex ea omnẽ adipem/caudam
⁊ adipem qui operit vitalia: ⁊ duos renunculos ⁊ pinguedinem que iuxta ilia eſt/reticulumq;
iecoris cum renunculis. ⁊ adolebit ea ſacerdos ſuper altare: incenſum eſt domini pro delicto.
Omnis maſculus de ſacerdotali genere/in loco ſancto veſcetur his carnibus: quia ſanctum
ſanctorum eſt. Sicut pro peccato offertur hoſtia ita ⁊ pro delicto: vtriuſq; hoſtie lex vna erit.
Ad ſacerdotem qui eam obtulerit pertinebit: ſacerdos qui offert holocauſti victimam/habe
bit pellem eius. Et omne ſacrificium ſimile quod coquitur in clibano/⁊ quicquid in craticula
⁊ in ſartagine preparatur, eius erit ſacerdotis a quo offertur. ſiue oleo conſperſa ſiue arida fue
rit, cunctis filijs aharon equa menſura per ſingulos diuidetur. Corrupta eſt hæc litera. nam
iuxta hebræũ habetur. Et omne munus mixtum in oleo ⁊ aridum omnibus filijs aharon erit,
vir ſicut frater eius. Diſtinguit lex munus crudum a munere cocto: & munus coctum quo-
cunq; trium modorum ſupra ſcriptorum (uidelicet in furno/in frixorio/& in uaſe ſub teſto)
decernit fore ſacerdotis illius qui partem muneris cocti incendit deo: crudum uero munus
decernit fore commune omnibus ſacerdotibus. Et appellatur in litera ſimila cruda quæ offere
batur ſub forma farinæ/munus mixtum in oleo & aridum. mixtum quidem in oleo, quia (ut
in. 2. cap. patet) appoſito oleo & thure offerebatur: aridum uero, quia ſub forma farinæ erat/
& pugillum ex eo ſacerdos incendebat deo. Hanc muneris ſpeciem decernit lex nõ fore pro-
priam ſacerdotis incendentis/ſed cõmunem omnibus ſacerdotibus: communem autẽ æqua-
liter. nam æqualitas ſignificatur dicendo uir ſicut frater eius. ¶ Et ſcito ꝙ quam nos ſimilam
dicimus in his muneribus/hebræi appellant florem farinæ. Quod ideo dixerim ne quis nomi
ne ſimilæ fallatur. Hæc erat diſtributio muneris. in ſacrificio uero tã pro peccato q̃ pro delicto
nulla erat exceptio, ſed caro erat ſacerdotis ſpargentis ſanguinem & incendentis adipem. in
holocauſto uero pellis holocauſti hominis/erat quoq; ſacerdotis incendentis. Et dicitur homi
nis/ad excipiendum holocauſtum pro pontifice & pro populo. huius enim pellem nullus ha-
bebat ſed comburebatur extra caſtra. Sed in uulgata æditione deficit hominis ſeu uiri.

ET hec eſt lex hoſtie pacificorum que offertur domino. Similiter intellige relatiue ad ſacer
dotes & participantes. nullius enim ſacrificii participes erant alii q̃ ſacerdotes niſi iſtius.
Si pro gratiarumactione. Iuxta hebræum habetur. Si ſuper laude fuerit oblatio. In idem
tamen redit laus cum gratiarumactione. hæc enim hebraica dictio ſolet interpretari confeſsio:
ſed quia de confeſsione laudis in propoſito eſt ſermo, ideo dicitur ſuper laude. offerent panes
abſq; fermento cõſperſos oleo ⁊ lagana azyma vncta oleo/coctamq; ſimilam. Iuxta hebræum
habetur. ⁊ offeret ſuper ſacrificio laudis placẽtas azymas mixtas in oleo/⁊ cruſtulas azymas
vnctas in oleo/⁊ ſimilam oleatam. Hæc tria tm̃ habetur in hebræo. deinde immediate ſubiun
gitur. placentas mixtas in oleo. Super placentas panis fermentati offeret oblationem ſuã ſu
per ſacrificio laudis pacificorum ſuorum. Ex eo ꝙ ex tribus nominatis (placentis/cruſtulis &
flore farinæ) ſolas placentas reſumit, ſuſpicor non obligari offerẽtem uictimam pacificorum
ad offerẽdum hæc tria ſed aliquod horum. ita ꝙ offerebãt panem utrunq;: ſcilicet abſq; fermen
to & fermentatũ. Nõ enim offerebatur ut incenderetur deo. & propterea fermentatum offerri
poterat. Ex quibus vnus pro primitijs offertur domino. Iuxta hebræũ habetur. Et offeret ex
ea vnũ de omni oblatione elevationẽ iehouah: ⁊ erit ſacerdotis qui fundet ſanguinem hoſtie.
Et eſt ſenſus ꝙ ex qualibet ſpecie eorum quæ offerũtur offerat unũ deo: uidelicet ex placentis
infermentatis unam/ex cruſtulis unam/ex placentis fermentatis unam &c̃. & quælibet una
oblata deo erat ſacerdotis ſpargentis ſanguinem illius uictimæ. Cuius carnes eadem come-
dentur die: nec remanebit ex eis quicq̃ vſq; mane. ¶ Si voto vel ſponte quiſpiam obtulerit
hoſtiam, eadem ſimiliter edetur die. Sed ⁊ ſi quid in craſtinum remanſerit, veſci licitum eſt:
quicquid autẽ tertius inuenerit dies/ignis abſumet. Cogor ex duplici capite intelligere non
eſſe aliud ſacrificium pro gratiarumactione ſeu laude a ſacrificio uoto uel ſponte oblato. Alte-
rum caput eſt: quia omnis hoſtia pacifica comprehenditur ſub hoc quod offertur uel uoto uel
ſponte. quod enim pro gratiarumactione ſeu laude offertur, aut ex uoto offertur aut ſine uoto
ſponte. non ergo eſt tertius modus offerendi ſacrificium pacificum offerre pro laude ſeu gra-
tiarumactione: ſed dicendo pro laude/finis hoſtiæ pacificæ manifeſtatur, ne populus ad hoſtias
pacificas cõueniret tanq̃ ad cõuiuia humana/ſed & ſciret & intẽderet ad huiuſmodi cõuiuium

(hoc eſt per modum terminorum ſignificatis dicendo ad uolatile & ad quadrupes) inſinuatur comprahendi omniũ animalium ſanguinẽ, nec excludi piſces nec excipi ſanguinem piſcium aut cuiuſcunq; alterius. Et hunc eſſe literalem ſenſum teſtatur nõ ſolum litera in calce tertii capituli/ſed etiã ſubiuncta litera. Omnis aĩa quę comedet omnẽ ſanguinem, deſtruetur anima ipſa e populis ſuis. Dicendo omnem ſanguinẽ/nullum exemptũ ſanguinẽ manifeſtat.

LOcutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Loquere filijs iſrael: qui offert victimam pacificorum domino, offerat ſimul ⁊ ſacrificium id eſt libamenta eius. Non habentur hæc in hebræo: ſed habetur. offerens ſacrificium pacificorum ſuorum iehouah, offeret oblationem ſuam iehouah de ſacrificio pacificorũ ſuorum. Et planus literæ ſenſus eſt ut homo offerens hoſtiam pacificam/offerat deo portionem debitã deo. illa enim portio appellatur oblatio ſacrificii deo. traditur enim hoc in loco modus offerendi portionem ſuam deo: inſtruiturq; populus quas cærimonias facere debet in huiuſmodi ſacrificio/inchoando ab hoc ꝙ ipſemet ſacrificans offerat deo portionem ſuam. Vnde & ſtatim ſubiungitur tum quomodo tum quæ. Manus eius offerent incenſa iehouah. Ecce modus: uidelicet ꝙ manibus propriis offerat ea quæ ſunt incẽdenda: hoc eſt adipem, & ut ſubiungitur pectus. quod non erat incẽdendum, ſed deus dabat illud ſacerdoti. adipem ſuper pectus. Sic habetur in hebræo. Vbi nota duo. Alterum ſpectans ad ſitum/ꝙ in uaſe pectus ſub adipe locabatur. & merito quia adeps incendebatur deo/pectus uero comedebatur a ſacerdote. Alterum ꝙ ſub nomine adipis comprahẽditur totum quod erat cremandum. & ſimiliter ſub nomine pectoris comprahenditur etiam armus dexter quo ad locationẽ in illo uaſe. Ita ꝙ cærimonia erat hæc ut in uno uaſe locarẽtur pectus & armus dexter/& ſuper hæc adeps cum renibus &c̃. ſic enim impletur præceptum ut tota portio deo debita ex hoſtia pacifica ab homine ſacrificante tenente hoc uas in manibus ſuis offerretur. Vnde & ſubditur. adducet ipſe pectus ad eleuandum ipſum eleuationem coram iehouah. Ecce actio: uidelicet ꝙ offerens tenens uas illud in manibus/eleuabat coram iehouah: hoc eſt uerſus ad propitiatorium tanq̃ offerens illud deo. Et loco horum in uulgata æditione habetur. quamq; ambo oblata domino conſecrauerit tradet ſacerdoti. Dubium enim non eſt ꝙ ſubintelligitur ſacerdos ibi aſsiſtens & dirigens: immo per manus tenentis uas offerens/tanq̃ ſupponens manum brachiis offerentis & eleuantis, & accipiens poſtq̃ erant eleuata coram deo. Et adolebit ſacerdos adipem ſuper altare: eritq; pectuſculum aharon ⁊ filiorũ eius. Armus quoq; dexter de pacificorum hoſtijs cedet in primitias ſacerdotis. Qui obtulerit ſanguinem ⁊ adipem filiorum aharon, ipſe habebit ⁊ armum dextrum in portione ſua. Idem intellige de pectore: quia non alii traditur pectus. Pectuſculum enim eleuationis ⁊ armum ſeparationis. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ armum eleuationis. tam enim pectus q̃ armus dexter appellatur eleuationis, eo ꝙ utrunq; eleuabatur offerendo deo uictimã pacificorum. tuli a filijs iſrael de hoſtijs eorũ pacificis/⁊ dedi aharon ſacerdoti ac filijs eius lege perpetua ab omni populo iſrael.

HEc eſt vnctio aharon ⁊ filiorum eius in cerimonijs domini. Iuxta hebræũ habetur. Hec vnctio aharon ⁊ vnctio filiorum eius ex incenſis iehouah. Ratio redditur appropriationis omnium appropriatarum rerum ſacerdotibus: & aſsignatur pro ratione unctio ipſorum. ita ꝙ ideo ex diuinis ſacrificiis omnia in legibus iſtis applicata ſacerdotibus debẽtur ipſis/quia uncti ſunt. Et propterea quum legis hæc unctio, intellige hoc ex unctione debitũ eſt/hoc unctio exigit. Et hunc eſſe literalem ſenſum/manifeſtatur ſubiungẽdo ex incenſis iehouah, quæ præcæpit iehouah dari ipſis. Sic enim dicitur hæc eſt unctio/quemadmodum de regi ex coronatione debitis dicitur hæc eſt corona regis. Et ut clare percipias, uide literã hebraicam totam. Subiungitur immediate. in die fecit appropinquare eos ad ſacerdotio fungendum iehouah, que præcepit iehouah ad dandum eis in die vnctionis ipſorum a filijs iſrael preceptum perpetuum generationibus eorum. Perpende hinc prudens lector duo. Alterum quod diximus: uidelicet de debitis portionibus ex ſacrificiis domini ſacerdotibus eſſe ſermonem: & rationem debiti reddi tum ex officio ſacerdotali non uſurpato ſed a deo iniuncto eis, tum ex præcæpto diuino quia deus præcæpit has portiones ſacerdotibus dari a filiis iſrael, tũ ex unctione ipſorũ. Alterum ꝙ quum bis dicitur in litera in die, non ſignificatur dies ut tempus accipiendi hæc debita (quoniam hæc debita ſucceſsiue ſm̃ occaſiones uel holocauſti uel ſacrificii pro peccato uel hoſtiæ pacificæ uel muneris perſoluebantur) ſed ſignificatur initium temporis obligantis. a die enim unctionis ipſorum ad officium ſacerdotale cœperũt deberi aharon & filiis eius portiones iſtæ ſacrificiorum. prius enim q̃ eſſet ſacerdotium aharon/nõ erant debitæ iſtæ portiones ipſis. & quantum legitur/nulli erant debitæ: ſed ex diuina inſtitutione debentur aharon & filiis eius incipiendo a die ſacerdotii eorum. Et hic proculdubio eſt literalis ſenſus. Nec ſunt duo tempora dies quo fecit appropinquare ipſos ad ſacerdotio fungendum & dies unctionis ipſorum: ſed dies unctionis ſubiungitur ad manifeſtandum diem appropinquationis ad ſacer-

dotium. unctio autem & ſacerdotium manifeſte differunt ſicut cōſecratio & officium ad quod quis conſecratur. ¶ **Iſta eſt lex holocauſti ꝛ ſacrificij pro peccato atqꝫ delicto/ꝛ pro conſecratione ꝛ pacificorum victimis.** Iuxta hebræū ſex enumerātur:uidelicet holocauſtum/munus/chatath/aſam/conſecrationes/& ſacrificium pacificorum. epilogus enim eſt omnium ſupradictarum legum a principio huius libri. Et quanuis parui referre uideatur, nō nocet tamen ſcire ꝙ hebraice hæc omnia datiui caſus ſunt/ad inſinuādum leges non imponi ipſis ſed actionibus circa ipſa. Et quod quinto loco dicitur cōſecrationibus/intellige ut prædiximus quo ad debita ex conſecrationibus. nam lex conſecrationis non cōtinetur inter iſtas (ut patet legēti a principio libri) ſed lex debitorum ipſis ſacerdotibus ex eorum conſecratione promulgata eſt/ſingillatim ex holocauſtis ex muneribus ex ſacrificiis pro peccato & pro delicto & ex pacificis. **quam conſtituit dominus.** Ne humana autoritate ſtatutæ leges iſtæ crederentur/manifeſtatur diuina autoritas. **moſi in monte ſinai.** Quia has leges non promulgauerat deus alloquendo populum & dando decem præcepta, ideo hic dicitur ꝙ has leges præcæpit iehouah moſi. & ſubiungitur locus ubi moſes ſuſcæpit hæc præcæpta: uidelicet in monte ſinai. & ſubiungitur tempus/dicēdo iuxta hebræum. **in die ſui precipere filijs iſrael ad offerēdum oblationes ſuas iehouah in deſerto ſinai.** Vt intelligamus hoc fuiſſe poſt legem datam decem præcæptorum/ dicitur in die ſui præcipere &c̈. filiis iſrael. præcæptū enim de oblationibus fuiſſe poſtea/teſtatur ipſe deus apud hiere. ca. 7. Et nihilominus dicendo in die ſui præcipere filiis iſrael/manifeſtat deū ſic decreuiſſe ut per moſen præciperet hæc filiis iſrael, & nō reliquit in libertate moſis præcipere uel nō præcipere hæc filiis iſrael. Quod autē dicitur in deſerto ſinai/nō refertur ad offerendū ſed ad filios iſrael. nō enim eſt ſenſus deū præcæpiſſe filiis iſrael ut in deſerto offerrēt deo hmōi ſacrificia: teſtante hoc ipſo deo apud amos cap. 5. Sed eſt ſenſus ꝙ filiis iſrael non in ægypto ſed in deſerto ſinai exiſtētibus/præcæpit deus moſi hæc præcipiēda populo.

CAPVT .VIII.

L**ocutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicēs. Tolle aharon cum filijs ſuis/ꝛ veſtes eorum ꝛ vnctionis oleum: ꝛ vitulum pro peccato/ꝛ duos arietes/ꝛ caniſtrum cum azymis. ꝛ congregabis omnem cetum ad oſtium tentorij adunationis.** Capitulum hoc executionem narrat conſecrationis aharon & filiorum eius peractæ a moſe. Et ne ipſius moſis autoritati ſeu amori fraterno tribuatur electio aharon & filiorum eius ad ſacerdotium, præponitur diuina autoritas. elegerat enim deus aharon cum filiis ſuis ad ſacerdotiū ante peccatū uituli: ut patet exo. 28. & quoniam aharon grauiſsime peccauerat, ideo iterum diuinus ſermo de electione aharon & filiorū eius factus ad moſen ſcribitur hic. Et quia executio ſcribitur ſtatutorum in exodo cap. 28. & 29. & ſummarie narratur executio, ideo prudēs lector intelligat cuncta fuiſſe executioni mādata & cōferat hæc cū illis/ſi in aliquo dubitat. Cōferat & cum ſcriptis legibus in hoc libro de holocauſto & ſacrificio pro peccato pōtificis &c̈. ut intelligat & corrigat quandoqꝫ quæ hic ſcribuntur: uerbi gratia uitulū pro peccato, intelligat taurū uel iuuencū pro peccato immaculatum.

F**ecitqꝫ moſes vt dominus imperauerat ei: cōgregataqꝫ omni turba.** Iuxta hebræū habetur. **ꝛ fuit adunata ſynagoga ante fores tentorij adunationis.** Non eſt perſpicuū an uniuerſus populus an quaſi ſenatus fuerit congregatus: quandoquidem & ſynagoga iuſſa eſt cōgregari non populus iſrael. **Et dixit moſes ſynagoge. iſte eſt ſermo quem precepit dominus fieri.** Verbum pro re dicta ſumitur. **Statimqꝫ obtulit aharon ꝛ filios eius. Cumqꝫ lauiſſet eos, veſtiuit pontificem ſubucula linea/accingens eum balteo ꝛ induens eum tunica hyacinthina: ꝛ deſuper humerale impoſuit, quod aſtrinxit cingulo.** Bis fit mentio cinguli. Semel cingendo tunicam lineam primo ueſtitā: & illud in hebræo nominatur cingulū abſqꝫ aliqua additione. iterum autem nominatur cingulum cingēdo ſuperhumerale quod erat ſupra tunicam hyacinthinam. & hoc in hebræo nominatur cingulum cogitationis ſuperhumeralis/ſubiungendo & accommodauit ei in ipſo. Hæc enim diuerſa appellatio cinguli inſinuat ꝙ primum cingulum erat lineum/ſecundū autem erat polymitario opere factum. Et quadrat: quia primum latebat ſub tunica hyacinthina: ſecundū autem patebat/& aliquantulam latitudinem habuiſſe dicitur. **ꝛ aptauit rationali: in quo erat doctrina ꝛ veritas.** Iuxta hebræū habet. **Et poſuit ſuper illud pectorale: ꝛ dedit pectorali vrim ꝛ tummim.** Hæc eſt litera quam ſuperius citauimus, ex qua manifeſtauimus quid ſignificatur per urim & tummim. quæ non oportet repetere: ſed confer hæc cum ſcriptis in cap. 28. exo. **Cydari quoqꝫ texit caput: ꝛ ſuper eam contra frontem poſuit laminam auream conſecratam in ſanctificationem.** Iuxta hebræū habetur. **coronam ſanctitatis, ſicut preceperat ei dominus.** Laminam auream appoſitiue dicit coronam ſanctitatis.

coronam quidem nō rotundam ſeu circularem/ſed in parte anteriori capitis duntaxat. Et quia ſic [illegible] hebræi dictionem hebraicam, ideo ſententiā complectere ſed linguam corrigas qui [illegible]. Conſtat enim ꝙ lamina illa filo hyacinthino adiuta coronabat caput/ipſa in anteriore parte [illegible]. ſanctitatis autē, quia in ea ſculptū erat ſanctitas iehouah: ut in exodo patet

Tulit ⁊ vnctionis oleum: quo liniuit tabernaculum cum omni ſupellectili eius. Cumq̃ ſanctificans aſperſiſſet ad altare ſeptem vicibus, vnxit illud ⁊ omnia vaſa eius: labrumq̃ cum baſi ſua ſanctificauit oleo. Confunduntur ſententiæ in uulgata æditione. nam iuxta hebræū diſtincte dicit̄ ꝙ unxit tabernaculū & omne quod in ipſo & ſanctificauit ea, & aſperſit ex ipſo ſuper altare ſeptem uicibus. Et eſt ſermo de altari thymiamatis: ut patet ex exo. 30. Deinde ſubiungitur de altari holocauſtorū, & unxit altare & omnia uaſa eius & concham & baſim eius ad ſanctificandum ea. Quod fundens ſuper caput aharon/vnxit eum ⁊ conſecrauit. Aduerte ꝙ ſolius aharon caput ungitur. Filios quoq; eius oblatos conſecrauit. Non habetur hoc in hebræo: ſed habetur. Et fecit appropinquare moſes filios aharon. Et deinde ſubiungitur de ueſtitu & cingulo eorum. Quod ideo annotauerim/ne quis erraret intelligendo filios aharon fuiſſe quoq; conſecratos ſicut & patrem. veſtiuitq̃ tunicis lineis ⁊ cinxit baltheis: impoſuitq̃ mitras. Iuxta hebræū plus ſignificat̄. ⁊ ſtrinxit (ſeu uinciuit) eis mitras (ſeu pileos) vt iuſſerat dominus. Ignota eſt mihi forma huius tegminis capitis/& quomodo ligaretur.

Obtulit ⁊ vitulum pro peccato. Cumq̃ ſuper caput eius poſuiſſent aharon ⁊ filij eius manus ſuas, immolauit eum hauriens ſanguinem: ⁊ tincto digito tetigit cornua altaris per gyrum. Quo expiato ⁊ ſanctificato/fudit reliquum ſanguinem ad fundamenta eius. Adipem autem qui erat ſuper vitalia ⁊ reticulum iecoris/duosq̃ renunculos cum aruinulis ſuis adoleuit ſuper altare: vitulum cum pelle/carnibus ⁊ fimo cremans extra caſtra, ſicut preceperat dominus. ¶ Obtulit ⁊ arietem in holocauſtum. Super cuius caput quum impoſuiſſent aharon ⁊ filij eius manus ſuas immolauit eum: ⁊ fudit ſanguinem eius ſuper altare per circuitum. Ipſumq̃ arietē in fruſta concidēs, caput eius ⁊ artus ⁊ adipem adoleuit igni: lotis prius inteſtinis ⁊ pedibus. Totumq̃ ſimul arietē incēdit ſuper altare: eo ꝙ eſſet holocauſtum ſuauiſſimi odoris domini ſicut preceperat ei. Obtulit ⁊ arietem ſecundū in conſecratione ſacerdotum: poſueruntq̃ ſuper caput eius aharon ⁊ filij eius manus ſuas. Quem quum immolaſſet moſes/ſumens de ſanguine eius tetigit extremū auricule dextere aharon, ⁊ pollicē manus eius dextere/ſimiliter ⁊ pedis. Obtulit ⁊ filios aharon: cumq̃ de ſanguine arietis immolati tetigiſſet extremū auricule ſingulorū dextere/⁊ pollices manus ac pedis dextri, reliquū fudit ſup altare per circuitū. adipē vero ⁊ caudā oēmq̃ pinguedinē que operit inteſtina/reticulūq̃ iecoris ⁊ duos renes cū adipibus ſuis ⁊ armo dextero ſeparauit. Tollens aūt de caniſtro azymorū quod erat corā domino/panē abſq̃ fermēto ⁊ collyridā cōſperſam oleo/laganumq̃, poſuit ſuper adipes ⁊ armum dexterum: tradens ſimul omnia aharon ⁊ filijs eius. Qui poſtq̃ leuauerūt ea coram domino, rurſum ſuſcepta de manibus eorum adoleuit ſuper altare holocauſti: eo ꝙ conſecrationis eſſet oblatio in odorem ſuauitatis ſacrificij domini. Tulit ⁊ pectuſculum eleuans illud coram domino de ariete conſecrationis in partem ſuam/ſicut preceperat ei dominus. Confer hæc eum ſupraſcriptis in cap. 29. quia non differunt. quæ enim ibi ſtatuuntur/hic executioni mandantur. Aſſumenſq̃ vnguentum ⁊ ſanguinem qui erat in altari, aſperſit ſuper aharon ⁊ veſtimenta eius ⁊ ſuper filios illius ac veſtes eorum. Diſcerne prudens lector. primum ſolus aharon unctus eſt in capite oleo ſanctæ unctionis: deinde cōis aharon & filiis unctio auris manus ac pedis celebrata eſt ſolo ſanguine arietis cōſecrationis: & demū cōi aſperſione mixturæ ex eodē ſanguine & eodē oleo ſancto aſperſi ſunt aharon & filii cū ueſtibus ſuis.

Qumq̃ ſanctificaſſet eos in veſtitu ſuo, precepit eis dicēs. coquite carnes ante fores tentorij adunationis: ⁊ ibi comedite eas. Panes quoq̃ conſecrationis edite qui poſiti ſunt in caniſtro: ſicut precepit mihi dominus dicens/aharon ⁊ filij eius comedēt ea. quicquid autē reliquum fuerit de carne ⁊ panibus/ignis abſumet. De oſtio quoq̃ tentorij adunationis non exibitis ſeptem diebus/vſq̃ ad diem quo cōplebitur tempus cōſecrationis veſtre: ſeptem enim diebus finitur cōſecratio. ſicut ⁊ impreſentiarū factum eſt/vt ritus ſacrificij compleretur. Relege capitulū. 29. & inuenies ꝙ oēs cærimoniæ peractæ primo die cōſecrationis/repetēdæ erant ſingulis diebus. ita ꝙ etiā repetendum erat holocauſtū & ſacrificiū pro peccato pōtificis. Die ac nocte manebitis in tētorio adunationis obſeruātes cuſtodias domini ne moriamini: ſic enim mihi preceptū eſt. Iuxta hebræū loco cuſtodias hr̄ cuſtodiam. Quod ideo dixerim ne cogamur intelligere ꝙ uigilaturi eſſent uiciſſim quēadmodū fit a cuſtodibus arcis in uigiliis nocturnis. nō eſt enim lege aliqua ſtatuta talis cuſtodia uigiliarū in tabernaculo dei: ſed ſufficere ur̄ ad uerificandū præſentē literā ꝙ in atrio tabernaculi manerēt cuſtodes tabernaculi quēadmodū ante aulas regū manēt cuſtodes regii. & hmōi cuſtodia imponit̄ pōtifici durāte tpe conſecrationis eius. Feceruntq̃ aharon ⁊ filij eius cūcta que locut⁹ eſt dominus p manū moſis.

Digitized by Google

FActo autẽ octauo die vocauit moſes aharon ⁊ filios eius ac maiores natu iſrael. Peractis omnibus per dies ſeptem/narratur octauo die initium officii põtificalis celebratum ab aharon. in præcedentibus nanq; ſeptem diebus completa eſt conſecratio eius: octauo autem die incœpit officium pontificis exercere mandante moſe. dixitq; ad aharon. tolle de armento vitulum pro peccato/⁊ arietem in holocauſtum, vtrunq; immaculatum: ⁊ offer illos coram domino. Optimum principium ut pontifex incipiat a ſacrificio pro peccato proprio & a proprio holocauſto. Et ad filios iſrael loqueris. tollite hircum pro peccato/⁊ vitulum atq; agnum anniculũ ⁊ ſine macula in holocauſtum/bouemq; ⁊ arietẽ pro pacificis: ⁊ immolate eos coram domino/in ſacrificio ſingulorũ ſimilam oleo conſperſam offerentes. Secundo ſacrificat unico contextu pro populo in commune omnia ſacrificiorũ genera: uidelicet hircum pro peccato/uitulum & agnum in holocauſtum/bouem & arietem in hoſtiam pacificam/ & munus floris farinæ mixtæ in oleo. Interpres addidit in hoc ultimo illa uerba in ſacrificio ſingulorum. Hodie enim dominus apparebit vobis. Iuxta hebræum præſentis eſt temporis. quia hodie iehouah apparens vobis. caremus enim participio paſsiuo præſentis temporis. Sciebat moſes hora ſacrificii uidẽdum deum in igne mirabiliter facto: & propterea tanq̃ præſens ſignificauit.

TUlerunt ergo cũcta que iuſſerat moſes ad oſtium tentorij adunationis. Ubi quum omnis ſtaret multitudo/ait moſes. iſte eſt ſermo quẽ precepit dominus: facite/⁊ apparebit vobis gloria eius. Non ſuffecit moſi ſignificare populo per aharon, ſed etiam per ſeipſum poſtq̃ populus conuenit idẽ cõfirmauit. Paruiq; refert ꝙ non gloria ſed honor iehouah uidendus promittitur. Dixitq; ad aharon. accede ad altare/ ⁊ immola pro peccato tuo ⁊ offer holocauſtum/⁊ deprecare pro te ⁊ pro populo: quumq; mactaueris hoſtiam populi, ora pro eo ſicut precepit dominus.

Statimq; aharon accedens ad altare/immolauit vitulũ pro peccato ſuo. cuius ſanguinem obtulerunt ei filij ſui: in quo tingens digitum/tetigit cornu altaris/⁊ fudit reſiduum ad baſim eius. Adipemq; ⁊ renũculos ac reticulum iecoris que ſunt pro peccato, adoleuit ſuper altare/ ſicut preceperat dominus moſi: carnes vero ⁊ pellem eius extra caſtra combuſſit igni. Immolauit ⁊ holocauſti victimam: obtuleruntq; ei filij ſui ſanguinem eius, quem fudit per altaris circuitum. Ipſam etiã hoſtiã in fruſta cõciſam cum capite ⁊ membris ſingulis obtulerunt: que omnia ſuper altare cremauit igni/ lotis prius aqua inteſtinis ⁊ pedibus. ⁋ Et pro peccato populi offerens mactauit hircum, expiatoq; altari. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ iugulauit ipſum, ⁊ fecit chatath ipſum ſicut primum. hoc eſt ſicut primũ ſacrificium pro peccato. idem enim erat modus offerendi pro peccato põtificis & pro peccato populi. Significatur enim ꝙ combuſsit hircum extra caſtra ſicut taurũ combuſſerat. Dictio interpretata fecit chatath/ex penuria uocabuli eſt ſic interpretata. hebræi enim a chatath deducunt uerbum quaſi chatathauit: ſed nos carentes nomine caremus & uerbo. Fecitq; holocauſtũ. Deficit hic una clauſula. nam ſtatim ſubiungitur. ⁊ fecit ipſum ſicut ratio. ſubaudi expoſcit holocauſti. Addens in ſacrificio libamenta que pariter offeruntur/⁊ adolens ea ſuper altare. Iuxta hebræum habetur. Et fecit appropinquare munus/⁊ impleuit volam ſuam ex ipſo: ⁊ inſtar thuris incẽdit ſuper altare. Flos farinæ adhibito oleo & thure ſignificatur oblatus a populo. & propterea aharon impleuit pugillũ & incendit iuxta legem ſcriptam in in capitulo ſecundo. abſq; cerimonijs holocauſti matutini. De iugi holocauſto eſt ſermo: quod nunq̃ intermittebat. & propterea dicitur ꝙ hæc holocauſta oblata ſunt ab aharon in principio ſui pontificatus abſq; omiſsione holocauſti matutini. illud enim erat primum & præcipuum. ⁋ Immolauitq; bouem atq; arietem hoſtias pacificas populi: obtuleruntq; ei filij ſui ſanguinem, quem fudit ſuper altare in circuitu. Adipes autem bouis ⁊ caudam arietis/renũculoſq; cum adipibus ſuis ⁊ reticulum iecoris. Iuxta hebræum habetur. Et adipes e boue/⁊ ex ariete caudam/⁊ quod operit/⁊ renunculos / ⁊ ſuperfluens epatis. Quæ ideo afferẽda cenſui ut iacent in hebræo/ne quis ex uulgata æditione fallatur. Intellige autem hæc ſecundum ſuperius dicta & expoſita de adipibus. poſuerũt ſuper pectora. Executio legis ſcribitur ad offerendum deo portionem ſuam ex ſacrificio pacificorum. Quumq; cremati eſſent adipes in altari, pectora eorũ ⁊ armos dextros ſeparauit aharon/eleuans coram domino ſicut preceperat moſes. Et extendens manum ad populum benedixit ei. Iuxta hebræũ habetur. Et eleuauit aharon manus ſuas ad populum/⁊ benedixit eis. Non dicit ꝙ eleuauit manus ſuas in cœlum ſed ad populum: ut intelligamus ꝙ eleuauit quidem manus ſuas ſed uerſus populum patentibus uolis/tanq̃ ſi imponeret manus ſupra populum. Verba autem quibus uſus eſt benedicendo populum/neſcimus alia q̃ illa quæ ſcripta ſunt nu. 6. cap. in calce. ſicq; completis hoſtijs pro peccato ⁊ holocauſtis pacificis deſcendit. Iuxta hebræũ habet. ⁊ deſcẽdit a facere chatath ⁊ holocauſtũ ⁊ pacifica. Nõ eſt perſpicuum

an ſit ſermo de deſcenſu locali an de deſcenſu a celſitudine officii. Si tamen de deſcenſu locali intelligitur, inſinuari uidetur ꝙ altare fuerit cõſtructum in aliquo loco tumente (ſiue arte ſiue natura) ut in loco eminenti conſpiceretur a populo. Ex hunc eſſe literalem ſenſum/teſtantur ſubiuncta: uidelicet ꝙ uniuerſus populus uidit ignem egreſſum a dño ſuper altare.

Ingreſſi autem moſes ⁊ aharon tentorium adunationis. Ingreſſus iſte in tabernaculum fuit ad incendendum thymiama ſuper altare thymiamatis. Comes ꝗ fuit moſes tanq̃ aſsiſtens & dirigens nouum põtificem. ⁊ deinceps egreſſi benedixerũt populo. Nõ intelligo alteram benedictionem, ſed prius dictam. Ordo enim rerum geſtarũ longe diſtat ab ordine narrationis: ut patet ex hoc ꝙ poſtremo narratur miraculum ignis/quũ tamen prius fuerit miraculũ ignis q̃ ingreſſus in tabernaculum ad incendendum thymiama: quia de altaris holocauſtorum igne portabatur ignis ad altare thymiamatis. Fuit itaq; ordo rei geſtæ ꝙ compoſitis holocauſtis & iis quæ incendẽda erãt ſuper altare/aduenit ignis miraculo diuino, & populus laudauit deum: deinde fuit ingreſſus in tabernaculũ: poſtea fuit data benedictio. Quæ aſcribit moſi & aharon: quoniã ab utroq; proceſsit. ſed aharon tanq̃ nouus põtifex uolente moſe eleuauit manus & protulit uerba. Et ſic finitum eſt officium pontificis noui. ¶ Poſſet tamen & aliter intelligi litera: hoc eſt ut aharon obtulerit holocauſtum matutinum ſuper ignem quo eſt uſus moſes ſeptem præcedentibus diebus conſecrando aharon: & ꝙ ſuper eundem ignem incendit inſtar thuris aharon adipes & munus & holocauſta ſua & populi: & ꝙ de eodem igne intulit in altare thymiamatis: & ꝙ moſe & aharon exiſtentibus in tabernaculo apparuit ignis non inſtar thuris incẽdens ſed uorans holocauſta: & exierunt moſes & aharon, & populo iam proſtrato ſuper facies proprias ambo benedixerunt ratione tantæ deuotionis. prius enim ſolus aharon benedixerat populo. Et hic ſenſus iudicio meo eſt ſenſus literalis: quia quadrat antedictis in hoc eodem capitulo. nam in eo narratur pluries ꝙ aharon inſtar thuris incendit: quod non poteſt uerificari iuxta primum ſenſum. Accedit & ad hunc ſenſum litera hæc hebraica dicens. ⁊ fuit uiſus honor iehouah ab omni populo. Et exiuit ignis a facie iehouah, ⁊ comedit ſuper altare holocauſtũ ⁊ adipes: ⁊ uidit omnis populus/ ⁊ cãtauerũt ⁊ ceciderũt ſuper facies ſuas. Dicendo comedit/manifeſtat ꝙ non excludit ignẽ priorem inſtar thuris incendentem: immo ad differentiam prioris ignis deſcribitur ꝙ iſte nouus ignis comedit holocauſta & põtificis & populi. Quod autẽ dicitur a facie iehouah/excludit omnem humanam operam: inſinuans ꝙ ignis non perpendiculariter deſcendit de cœlo ſuper altare, ſed ꝙ apparuit tanq̃ exiens a propitiatorio. tum ad monſtrandam diuinam erga peccatores nõ ſolum miſericordiam ſed gratiam poſt tantũ ſcelus aharon. tum ad approbandum initium legalis ſacerdotii: nusq̃ enim legitur prius ſimile factum in tot patrum ſacrificiis. tum ad hoc ut diuino igne ſemper uterentur in ſacris. ſeruatus eſt enim iſte ignis iugiter in holocauſto iugi.

CAPVT .X.

ARreptisq; nadab ⁊ abihu filii aharon thuribulis poſuerunt ignem et incẽſum deſuper: offerẽtes corã domino ignem alienum/quod eis preceptũ non erat. Quo die hæc res geſta fuerit incertũ eſt. nã & in hebræo nullum tempus inſinuatur certum: ſed dicitur. Et tulerũt filii aharon nadab et abihu unuſquiſq; acerram ſuam, et dederunt in eis ignem et poſuerunt ſuper eum incenſum: et fecerunt appropinquare corã iehouah ignem extraneũ quem nõ precepit eis. Ex hoc enim ꝙ quilibet accæpit acerram ſuam/& inſtar thuris incenderunt (ut ſubiuncta inſinuant) pugillum muneris (hoc eſt floris farinæ adhibito oleo & thure) cõiectura habetur ꝙ hoc non fuit eodem die quo aharon primitias pontificatus ſui exercuit: quia non eſt ueriſimile ꝙ eodem die poſt tot holocauſta & ſacrificia ſpectante uniuerſo populo poſtq̃ unuſquiſq; iuit ad propria/iterum uacatum ſit ſacrificiis. Quum autẽ dicitur quem nõ præcæpit eis/nõ pure negatiue ſed contrarie intellige. precæperat enim deus contrarium: uidelicet ꝙ de igne altaris aſſumerẽt/nec nouus ignis adhiberetur. Egreſſusq; ignis a domino. Iuxta hebræũ habetur. et exiuit ignis a facie iehouah. Eiſdem penitus utitur moſes uerbis quibus eſt uſus deſcribendo in calce præcedentis capituli miraculum ignis. & propterea ſimilis exitus ignis ſignificatur a facie dei. Ex eo enim ꝙ non dicit & egreſſus eſt ignis ab altari ſed a facie iehouah, inſinuat ꝙ etiã hic ignis tanq̃ exiens a propitiatorio apparuit. ⁊ comedit eos ⁊ mortui ſunt corã domino. Significanter dicit eos: quia (ut ſubiuncta teſtantur) ignis iſte nec illorum tunicas lineas nec eorum corpora cõſumpſit, ſed eoſdem quaſi torrendo interfecit ſubito. ſubiungitur enim ꝙ ibi mortui ſunt coram iehouah.

Digitized by Google

Dixitqꝫ moſes ad aharon. hoc eſt quod locutus eſt dominus. Quamuis ſuperius non ſit hic diuinus ſermo ſcriptus, teſtatur tamen moſes hoc fuiſſe a deo dictũ: ut & hinc intelligeremus multa fuiſſe reuelata a deo moſi quæ non ſunt ſcripta. **ſanctificabor in iis qui appropinquant mihi.** Deus in ſeipſo ſanctus fieri nequit: ſed in hominibus ſanctificatur uariis effectibus, inter quos unus eſt punitio offendentium ipſum. fit enim ſic deus ſanctus in punitis/eo ipſo ꝙ punit ſacrilegos. **ꝛ in conſpectu omnis populi glorificabor.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **honorabor.** detrahitur ſiquidem honori diuino per ſacrilegia: ſed honoratur coram omni populo deus puniendo publice ſacrilegos. **Quod audiens tacuit aharon.** Quamuis tanta mœſtitia ſauciatus/tacet tamen audita diuina uoluntate. ¶ **Uocatis autem moſes miſael et elſaphan filiis huziel patrui aharon/ait ad eos. ite ꝛ tollite fratres veſtros de conſpectu ſanctuarij, ꝛ exportate extra caſtra.** Leuitas mittit moſes ad ſepeliendũ ſacerdotes. **Cõfeſtimqꝫ iuerunt/ꝛ tulerunt eos ſicut iacebant veſtitos lineis tunicis/ꝛ eiecerunt foras vt eis fuerat imperatum.** Interpres addidit ſicut iacebant, nam iuxta hebræũ habetur. **ꝛ portauerunt ipſos in tunicis ſuis extra caſtra vt locutus fuit moſes.** Hinc enim apparet ꝙ nec tunicæ eorum nec ipſi conſumpti fuerant ab igne. ſi enim cõſumpti fuiſſent non ſcriberetur & portauerũt ipſos, ſed portauerunt cineres eorum. Et hoc ad cumulũ acceſſit miraculi.

Locutuſqꝫ eſt moſes ad aharon ꝛ eleazar ꝛ ithamar filios eius. capita veſtra nolite nudare/ ꝛ veſtimenta nolite ſcindere, ne forte moriamini/ꝛ ſuper omnem cetum oriatur indignatio. Fratres veſtri ꝛ omnis domus iſrael plangant incendiũ quod dominus ſuſcitauit: vos autem non egrediemini fores tentorij adunationis: alioquin peribitis. oleum enim ſancte vnctionis eſt ſuper vos. Qui fecerũt omnia iuxta preceptum moſis. Exteriora ſigna luctus prohibet tria: nudationẽ capitis/ſciſſionem ueſtiũ & egreſſum ex oſtio tabernaculi. tribus adiectis rationibus: prima ut euadant mortem, ſecũda ut euadant diuinam iram ſuper totum populum, tertia quia oleum ſanctæ unctionis eſt ſuper eos. Et hoc ultimum intellige quantum ad filios aharon per modum aſperſionis. filii enim aharon nõ erant uncti quemadmodũ pater, ſed aſperſum fuerat ſuper eos oleum ſanctæ unctionis mixtum ſanguini. Quod autem dicitur ut non egrediantur fores tabernaculi/intellige hoc in loco ſub nomine tabernaculi ipſum ut cõpræhendit uniuerſum ſuum atrium & non ut diſtinguitur ab atrio.

Dixit quoqꝫ dominus ad aharon. Ex eo ꝙ non moſes ſed iehouah ſcribitur allocutus aharon, inſinuatur diuina reuelatio facta tunc ad aharon in tanto mœrore cõſtitutum. **vinũ ꝛ omne quod inebriare poteſt non bibetis tu et filii tui.** Hinc inſinuatur ꝙ illi duo filii aharon combuſti/exceſſerant bibendo. Ita ꝙ & ſi nõ ebrii, uino tamen pleni incurrerant ſacrilegium/non reuocando ad memoriam diuinum præceptum de uſu ignis altaris duntaxat. hac enim occaſione accepta prohibuit deus potũ uini tam pontifici ꝗ ſacerdotibus, nõ tamen iugiter ſed tempore quo erant in tabernaculo dei. expreſſe enim dicitur. **quando intrabitis in tentorium adunationis.** hoc eſt diebus illis quibus uacabitis ſacrificiis. ſacerdotes enim uacantes ſacrificiis/bis in die ingrediebantur tabernaculum conſummantes ſacrificiorum officia/cremando thymiama ſuper altare thymiamatis. **ne moriamini: quia preceptũ ſempiternum eſt in generationes veſtras.** Tres rationes reddũtur huius perpetui ſtatuti. prima eſt euaſio mortis corporalis ab exemplo duorum combuſtorum ſacerdotum. Et ne pœna mortis ſine culpa incurri uideatur, manifeſtatur culpa manifeſtãdo diuinum ſtatutum perpetuum. **ꝛ vt habeatis ſcientiam diſcernendi inter ſanctum ꝛ prophanum/inter pollutũ ꝛ mũdum.** Secunda ratio præcepti eſt ut ſacerdotes diſcernant inter ſanctum & non ſanctum/inter mundum & immũdum. uinum enim impedit actualem diſcretionem inter hæc: ut experientia teſtata eſt. Si nanqꝫ diſcreuiſſent inter ignem ſanctum & ignem nõ ſanctum, nequaꝗ mortui fuiſſent. Oportebat enim ſacerdotes ſacrificantes diſcernere inter mũdum & immũdum in rebus illis quæ offerebantur: & inter ſanctum & non ſanctum in iis quibus utebãtur. **doceatiſqꝫ filios iſrael omnia legitima mea que locutus eſt dominus ad eos per manum moſis.** Tertia ratio præcepti eſt bona diſpoſitio ad exercendum officium docendi filios iſrael uniuerſa diuina præcepta mandata per moſen. Vbi clare manifeſtatur ad omnium ſacerdotum officium ſpectare doctrinam legis. nam ſicut omnes tenebantur uiciſſim uacare ſacrificiis, ita tenebantur ad docendũ populum. ad eoſdem enim ſpectat docere ad quos ſpectat uacare ſacrificiis. Et eiſdẽ illis diebus tenebãtur ad utrunqꝫ officium. & propterea interdicitur illis tunc potus uini/& omnis quod inebriare poteſt.

Locutuſqꝫ eſt moſes ad aharon ꝛ ad eleazar ꝛ ithamar filios eius qui erãt reſidui. Tollite ſacrificium quod remanſit de oblatione domini, ꝛ comedite illud abſqꝫ fermento. Iuxta hebræũ habetur. **Tollite munus quod remanſit de incenſis iehouah, ꝛ comedite illud infermentata iuxta altare: quia ſanctum ſanctorum eſt.** De ſimila ſeu flore farinæ eſſe ſermonem/teſta-

tur

Digitized by Google

tur adiectiuum infermentata. Et ex hoc ꝙ meminit reſiduorum filiorum & relictæ partis muneris, inſinuatur ꝙ ſacerdotes illi qui combuſti fuerunt incenderant partem huius muneris ſuper altare. Et quia munus hoc erat ſanctum ſanctorum, ideo moſes mandat ut comedatur ibidem infermentatum. **Comedetis autem in loco ſancto quod datum eſt tibi et filijs tuis de oblationibus domini/ſicut preceptum eſt mihi. Pectuſculum quoq; quod oblatum eſt et armum qui ſeparatus eſt, edetis in loco mundiſſimo tu et filij tui ac filie tue tecum.** Differentia adiungitur inter munus & pectus & armum penes duo. alterũ eſt ꝙ munus comedendum eſt in loco ſancto: pectus autem & armus in loco mũdo. Alterum ꝙ munus eſt comedendum a ſacerdotibus & filiis maſculis duntaxat: pectus autem & armus a ſacerdotibus & filiis & filiabus cum eis. Et ne fruſtra additum intelligatur tecum, ad differentiam filiarum ſacerdotum quæ non habitabant cum patribus/dictum uidetur. illæ enim cum maritis ſuis cenſebantur. **Tibi enim ac liberis tuis repoſita ſunt de hoſtijs ſalutaribus filiorum iſrael: eo ꝙ armum ⁊ pectus ⁊ adipes qui cremantur in altari eleuauerint corã domino/et pertineant ad te ⁊ ad filios tuos lege perpetua, ſicut precepit dominus.**

Inter hec hircum qui oblatus fuerat pro peccato quum quereret moſes/exuſtum repperit. Non poteſt intelligi de hirco oblato pro peccato populi ab aharon in die primo pontificatus eius: quoniã de illo ſcriptũ eſt fuiſſe effectũ quemadmodũ de oblato tauro pro peccato pontificis. Sed hircus iſte fuit unus ex hircis oblatis pro peccato a duodecim principibus duodecim tribuum iſrael: ut ſcribitur nu. 7. Et ſi collata fuerint ſcripta in libro numeri (uidelicet ꝙ oblatio iſtorum duodecim hircorum incœpit die erectionis tabernaculi & conſecrationis altaris) cum anteſcriptis (uidelicet ꝙ aharon & filii eius omnes erant adhuc in tabernaculo quando accidit hæc combuſtio) apparebit ꝙ iſte hircus fuit unus ex ultimo oblatis quando iam filii aharon fungebantur ſacerdotum officio: & hic illo die quo combuſti fuerunt ſacerdotes/oblatus fuerat. & comedendus erat ab aharon & filiis eius: ſed ſuperueniente incendio duorum ſacerdotum/aharon fecit comburi hircum illum: ut ſubiuncta inſinuant. Et prudenter fecit: ut moſes tandem teſtatus eſt cognita cauſa. **Iratusq; contra eleazar et ithamar filios aharon qui remanſerant/ait. cur non comediſtis hoſtiam pro peccato in loco ſancto: que ſanctum ſanctorum eſt/⁊ data vobis vt portetis iniquitatem multitudinis ⁊ rogetis pro ea in conſpectu domini: preſertim quũ de ſanguine illius non ſit illatum in ſancta.** Iuxta hebræum habetur. **ecce nõ fuit illatus ſanguis intro in ſanctuariũ: comedẽdo comedere debebatis ipſam in ſanctuario ſicut precepi.** Ratio redditur quare comedẽdus erat & non comburendus/quia ſanguis eius non eſt illatus in tabernaculum. Differentia erat inter ſacrificium pro peccato aliorum & ſacrificium pro peccato pontificis uel populi: ꝙ ſanguis ſacrificii pro peccato pontificis uel populi inferebatur intra tabernaculum & aſpergebatur ſepties cõtra uelum, ſanguis autem ſacrificii cuiuſcunq; alterius nõ inferebatur intra tabernaculum. Et hinc oriebatur alia differentia ꝙ ſacrificium pro peccato comburendum erat cuius ſanguis illatus fuerat intra tabernaculum: cuius uero ſanguis illatus non fuerat non comburebatur, ſed manducabatur a ſacerdotibus tamen & eorum filiis maſculis. **Reſpondit aharon moſi. oblata eſt victima hodie pro peccato ⁊ holocauſtum coram domino: mihi autem accidit quod vides, quomodo potui comedere eã aut placere domino in cerimonijs mente lugubri?** Iuxta hebræum habetur. **et comedam chatath hodie? an placebit in oculis iehouah?** Audita increpatione filiorum tacentium/rationem combuſti hirci reddit aharon. & narrando res geſtas illo die & conferendo cum agendis ab ipſo/infert execrando & comedam chatath hodie? Cenſuit & recte cenſuit aharon ieiunandum eſſe illo die, & non ueſcendum carnibus in tali tantaq; plaga. & propterea horrendo eſum carnium eodem die/dicit & comedam chatath hodie? Et ne rationem ſui non dei habere crederetur, ſubiungit nunquid placebit in oculis iehouah? quaſi dicat nequaq̃ placebit deo ut in tanta ira eius ego & filii mei ueſcamur carnibus/ſed potius ut affligamus noſmetipſos. Et hinc ſumitur ꝙ ipſe aharon propter hanc rationem iuſſerat comburi hircum pro peccato. **Quod quum audiſſet moſes/recepit ſatiſfactionem.** Iuxta hebræum habetur. **placuit in oculis eius.** Ecce approbatio rationis aharon. intuitu enim diuino omiſerat aharon comeſtionem ſacrificii/& tanq̃ totum ſuperfluum comburẽdum iudicauit. Vere nanq; ſuperfluum erat ieiunantibus ob diuinam reuerẽtiam: & ſm legem ſuperfluum comburendum erat nec poterat in diem alterum ſeruari.

Locutus eſt autem dominus ad moſen ⁊ abaron dicens. Dicite filijs iſrael. Communis omnibus lex ſequens manifeſtatur/dicendo filiis iſrael. **cuſtodite omnis que ſcripſi vobis vt ſim deus veſter.** Tota hæc clauſula ſuperflua eſt. nam in hebræo immediate ſubiungitur lex de animalibus mundis & immundis/dicendo. **Hec ſunt animalia que comedere debetis de cunctis animātibus terre.** Hinc clare apparet ꝙ relatiue ad comeſtionem fit diſcretio inter munda & immunda animalia. **Omne quod habet diuiſam vngulam et ruminat in pecoribus/comedetis.quicquid autē ruminat et habet vngulam ſed non diuidit eam(ſicut camelus et cetera) non comedetis illud:⁊ inter immunda reputabitis.** Iuxta hebræum prima lex de animalibus terreſtribus mere gradientibus(hoc eſt nō repentibus/non ſeſe trahentibus ſed eleuato corpore a terra gradientibus)tractat. Et tres exigit cōditiones ad hoc ut animal habeatur mūdum ad eſum: uidelicet ꝙ ruminet/& ꝙ findat ungulam/& ꝙ findat fiſſuram ungulæ. Sed interpres antiquus has duas in unam coegit, nam in hebræo clare ſcribuntur tres, dicendo quod findit ungulam/findens fiſſuram & ruminans. Ita ꝙ niſi has tres conditiones habeat/immūdum cenſendum eſt. Et ad hoc ſubiunguntur exempla quattuor animalium: camelus/cuniculus(loco cuius in uulgata æditione ponitur chirogylius)& lepus & porcus. prima tria tanq̄ non findentia fiſſurā ungulæ/quanuis & findant ungulam & ruminent: porcum non ruminantem licet diuidat ungulam & findat fiſſuram ungulæ. **Chirogylius(qui ruminat/vngulamq̄ nō diuidit) immundus eſt. Lepus quoq̄: nam ⁊ ipſe ruminat/ſed vngulam non diuidit. ⁊ ſus: qui quum vngulam diuidat/non ruminat. Horum carnibus non veſcemini nec cadauera contingetis.** Immunda definiuntur hæc animalia non ſolum relatiue ad cibum ſed etiā relatiue ad tactum/ non quando uiuūt ſed quando ſunt mortua. & ut hebraica ſonāt/quādo ſunt mortua ex ſeipſis. Ita ꝙ filiis iſrael nec ueſci abſolute/nec tangere ſic mortua hæc animalia licebat. **quia immunda ſunt vobis.** Significanter dicit deus immunda uobis/ad inſinuandum ꝙ non ſunt immunda ſm ſeipſa. omnis enim creatura dei in ſeipſa eſt bona & munda/ſed uobis erunt immunda. Lex quanuis diuina tamen poſitiui iuris eſt hæc: qua nō quia iuſtum ideo ſancitur, ſed quia ſancitur ideo iuſtū. & hoc ſignificat pronomen uobis. Ex ſancita enim lege animalia hæc redduntur immunda uobis/non in ſeipſis nec aliis nationibus mundi.

Hec etiam ſunt que gignuntur in aquis, ⁊ veſci licitum eſt. Omne quod habet pennulas et ſquamas tam in mari q̄ȝ in fluminibus ⁊ ſtagnis/comedetis: quicquid autem pennulas ⁊ ſquamas non habet eorum que in aquis mouentur ⁊ viuūt, abominabile vobis execrandumq̄ erit. carnes eorū non comedetis/⁊ morticina vitabitis. Cuncta que non habent pennulas ⁊ ſquamas in aquis/polluta erunt. De aquatilibus animalibus communis lex traditur exigēs duas cōditiones ad hoc ut munda habeantur aīalia: ita ꝙ niſi ambas habeāt/immūda cēſentur.

Hec autem ſunt que de auibus comedere non debetis, ⁊ vitanda ſunt vobis: aquilam ⁊ gryphem ⁊ alietum ⁊ miluum ac vulturem iuxta genus ſuum: ⁊ omne coruini generis in ſimilitudinem ſuam: ſtruthionem ⁊ noctuam ⁊ larum ⁊ accipitrem iuxta genus ſuum: bubonem ⁊ mergulum ⁊ ibin ⁊ cygnum ⁊ onocrotalum ⁊ porphyrionem ⁊ herodionem ⁊ charadrion iuxta genus ſuum: vpupam quoq̄ ⁊ veſpertilionem. Omne de volucribus quod graditur ſuper quattuor pedes, abominabile erit vobis. quicquid autem ambulat quidem ſuper quattuor pedes/ſed habet longiora retro crura per que ſalit ſuper terram, comedere debetis: vt eſt bruchus in genere ſuo, ⁊ atacus atq̄ ophiomachus ac locuſta/ſingula iuxta genus ſuum. Cerne differentiam. tā de terreſtribus & aquaticis animalibus data eſt regula generalis: de uolatilibus uero nulla datur generalis regula, ſed per modū excipiendi prohibētur quædam genera uolatilium. Inter quæ genera locatur omne uolucre quattuor pedū cū exceptione quorundā: uidelicet habentiū poſteriora crura longiora ad ſaltandū ſuper terrā. Et hinc cōceduntᷓ locuſta & bruchus.

Non mirare prudēs lector omittere me diſcuſſionē auiū: quia nec auium nec animalium in hoc capite nominatorꝫ hebraice/certam habeo aut ſpero notitiam: & propterea pertranſeo. ſcripſerit interpres ut uoluit & exponat quilibet ut libet: alias dixi apud hebræos periſſe notitiam propriorum nominū animalium locorū & lapidum.

Quicquid autē ex volucribus quattuor tm̄ habet pedes/execrabile erit vobis: ⁊ quicunq̄ morticina eorū tetigerit/polluetur, ⁊ erit immundus vſq̄ ad veſperum. Tempus hmōi immundiciarꝫ cōtractarum decernitur uſq̄ ad occaſum ſolis. Ita ꝙ qui immūdus ſic erat/tenebatur abſtinere ſe ab actibus mundorum uſq̄ ad ſolis occaſum: poſtea mūdus erat. lapſus enim tēporis reuerēter ſeruati reddebat eū mūdum. **Et qui portauerit quippiā horū mortuū, lauabit veſtimēta ſua: ⁊ immūdus erit vſq̄ ad ſolis occaſum.** Vide diſparitatem. immūdus ex cōtactu ſola reuerētia & tpe mundabatur: immūdus autē ex eo ꝙ portabat morticinū hmōi animaliū immundorū, præter abſtinentiā uſq̄ ad occaſum ſolis/ablutionē exigebat ueſtiū ſuarꝫ. Ablutio autē creditur ſola aſpſione aquæ ſacræ: de qua inferius erit ſermo.

Digitized by Google

Omne animal quod habet quidem vngulam ſed nõ diuidit eam. Corrupta eſt litera. nam in hebræo habetur. **quod findit vngulam ⁊ fiſſuram non findit ⁊ non ruminat, immundum erit.** Aduertendum eſt ꝙ hebraica litera penes ungulã tria genera animalium diſtinguit. unum findentium ungulam & findẽtium ipſam fiſſuram ungulæ: ut bos/ouis/capra &c. Aliud findentium quidem ungulam ſed nõ findẽtium fiſſuram ungulæ: ut camelus, cuius ungula diuiditur quidem ſed ipſa diuiſio nõ eſt talis ꝙ pars a parte penitus ſeparetur. iunguntur enim partes in infimo quo terrã tangunt. Et in hoc genere ſunt lepus & cuniculus. & propterea inhibita ſunt. Tertium eſt quod nullo modo diuidit ungulam. **⁊ quicquid tetigerit illud/contaminabitur.** Non intelligo nouã legem/ut etiã cõtactus animalium uiuentiũ reddat immundum: ſed ſummaria repetitio ad declarata ſe remittit. **Quod ambulat ſuper manus.** Iuxta hebræũ habetur. **ſuper plãtas ſuas ex cũctis animãtibus que incedũt quadrupedia, immũdũ erit. Qui tetigerit morticina eorũ, polluetur vſqȝ ad veſperũ. Et qui portauerit huiuſmodi cadauera, lauabit veſtimẽta ſua/⁊ immũdus erit vſqȝ ad veſperũ: quia oĩa hec immunda ſunt vobis.** Propter aĩalia terreſtria nõ ambulantia ſuper ungues ſed ſuper plantas/adiuncta eſt lex iſta. nã generalis lex nõ uidebat cõpræhendere niſi animalia ambulãtia ſup ungues. Et ſignificãter limitat̃ hæc lex ad aĩalia quadrupedia. anſeres enĩ gallinæ & hmõi quæ ſup plantas ambulãt, quia nõ quattuor pedũ ſunt/nõ compræhẽduntur ſub hac lege: ſed ſimiæ/canes & ſimilia quattuor pedũ quæ ſuper plantas ſuas ambulãt, immũda cenſentur. **Hec quoqȝ inter polluta reputabũtur de his que mouẽtur in terra.** Iuxta hebræũ tertia lex de terreſtribus datur/dicẽdo. **Et hoc vobis immundum in reptili quod reptat ſuper terrã: muſtella ⁊ mus ⁊ crocodilus/ſingula iuxta genus ſuũ: migale ⁊ cameleon ⁊ ſtellio ⁊ lacerta ⁊ talpa.** Propter aĩalia reptantia ſuper terrã lex iſta prohibens octo genera eoꝝ lata eſt. **Hec oĩa immũda ſunt vobis in oĩ reptili: qui tetigerit morticina eorũ, immũdus erit vſqȝ ad veſperũ. Et ſup quod ceciderit quicqȝ de morticinis eorũ polluet̃.** Iuxta hebræũ habetur. **Et omne in quod cadet ſuper ipſum de eis in mori eorũ/immũdabitur.** Hanc literã perſpiciẽdo & ponderando/intelligitur ꝙ nõ eſt ſermo de qualicunqȝ cõtactu ſed de cõtactu in actu mortis. Ita ꝙ lex fertur in caſu quo aliquod aĩal immundũ euẽtu aliquo moritur ſuper aliquod utenſiliũ: decernẽdo ꝙ quælibet res ſuper quam accidet mors alicuius aĩalis immũdi/immũda erit. **tam vas lignẽũ ⁊ veſtimentũ ꝙ̃ pelles ⁊ cilicia.** Iuxta hebræũ habet̃. **ab omni vaſe ligni vel panno vel pelle vel ſacco.** Et ſtatim ſubiũgitur uniuerſalis. **omne vas quibus fiet opus in ipſis ad aquas ducetur/⁊ immũdabitur vſqȝ ad veſperum ⁊ erit mundum.** Intellige noĩe uaſis non ſolũ quæ uaſa dicimus/ſed uniuerſa inſtrumẽta: quĩ ſic extendũt uaſis nomen hebræi. & ſimiliter de aquis intellige ut ſupra. **Uas autẽ fictile in quod horũ quicqȝ intro ceciderit/polluetur: ⁊ idcirco frangendũ eſt.** Plus in hebræo habetur. **Et omne vas ex creta intra quod cadet, totũ quod intra ipſum immũdabitur: ⁊ ipſum cõfringetis.** Nõ ſolũ immundicia uaſis ſed immũdicia eius quod cõtinetur in uaſe manifeſtat̃. **Ois cibus quẽ comedetis ſi fuſa fuerit ſuper eũ aqua/immundus erit.** Iuxta hebræũ aliter hr̃. **Ois cibus qui manducabitur qui veniet ſuper aquas/immũdabitur.** De cibo ergo qui ſuper aquas ducit̃ eſt dũtaxat ſermo. & per hoc excludit̃ tam cibus aſſus q̃ etiã caro lixa ab aquis iã ſeparatã. Et ſi perſpicacius ſequẽs clauſula cõſiderata fuerit, apparebit ꝙ hæc quæ dicũtur de manducãdo & bibendo/dicũtur ad explicandũ id quod in genere dictũ fuerat de re contenta in uaſe: uidelicet ꝙ fiebat immũda. declaratur enim per hæc ꝙ alimentũ contentũ in uaſe nõ reddebatur immũdum niſi eſſet alimentũ in aqua ſiue coctum ſiue crudum. nam ſubiungitur. **⁊ omne potabile quod bibetur in omni vaſe/immũdabitur.** Certum eſt enim ꝙ adiectio illa in omni uaſe/nõ refertur ad bibetur, ſed ad potabile: ut intelligamus idem ſubintelligi de alimẽto in quocunqȝ uaſe ſi alimentũ erat in aqua. **Et quicquid de morticinis iſtiuſmodi ceciderit ſuper illud/immundũ erit: clibani ⁊ ſytropodes deſtruentur/⁊ immũdi erunt. vẽrũ fontes ⁊ ciſterne ⁊ omnis aquarum congregatio mũda erit.** Intelligo hanc legem tanq̃ partem inchoati caſus: uidelicet ſi in actualiter mori animal immũdum ceciderit ſuper aliquid. Repetitur enim hoc ad declarandũ tum extenſionem tum exceptionem. extenſionem quidẽ ad furnos & ſytropodes/ſi contigerit intra eos mori aliquod immundum animal: exceptionem uero fontiũ & ciſternarum. **qui morticinum eorũ tetigerit/polluetur. Si ceciderit ſuper ſementẽ/non polluet eam.** Iuxta hebræũ habetur. **Si cadet de morticino eorum ſuper omne ſemen ſatum quod erit ſatum, mundum ipſum: ſi autem quiſpiã aqua ſemẽtem perfuderit/⁊ poſtea a morticinis tacta fuerit, ilico polluetur.** Et ut ſubiuncta immediate teſtantur/differẽtia ponitur inter ſemen & ſemen: penes hoc ꝙ ſi ſemen perfuſum fuerit aqua anteq̃ ſeratur/ & ſuper ipſum ceciderit in ſuo mori aliquod animal immũdum, polluetur ſemen illud: ſi autẽ ſemen iam ſatũ eſt, quãtumcunqȝ ſuper illud moriatur **animal immundum/mundum erit quod ſatum fuerit.**

Digitized by Google

Si mortuum fuerit animal quod licet vobis comedere, qui cadauer eius tetigerit/immūdus erit vſq; ad veſperum: ⁊ qui comederit ex eo quippiam ſiue portauerit, lauabit veſtimenta ſua/ ⁊ immundus erit vſq; ad veſperū. Omne quod reptat ſuper terram, abominabile erit/nec aſſumetur in cibū. Quicquid ſuper pectus graditur/ ⁊ quicquid quattuor ſeu multos habet pedes ſi per humū trahitur, non comedetis: quia abominabile eſt. Prius octo genera reptilium/modo uniuerſaliter omne reptans prohibetur: explicando tam ambulantia ſuper uentrem/q̃ reptantia ſuper quatuor uſq; ad reptantia ſuper plures pedes immunda fore.

Nolite contaminare animas veſtras/nec tangatis quicq̃ eorum: ne immundi ſitis. Explanatis animalibus immundis & quæ ex illis immūda redduntur, manifeſtatur ꝙ huiuſmodi immundicia penetrat animas/dicendo animas ueſtras. quod uerificatur ratione inobedientiæ. Et hinc patet ꝙ quanuis ſine peccato immo eum merito quandoq; huiuſmodi immūdiciæ contraherentur (ſicut & hodie irregularitates) peccatum tamen intercedebat quando ſine rationabili cauſa contrahebantur. peccabatur quoq; ſemper ſi poſt qualitercunq; immundiciam contractam omiſſa fuiſſet legalis mundatio. & propter hæc duo tranſibat immundicia ad animam. Ego enim ſum dominus deus veſter: ſancti eſtote quoniam ego ſanctus ſum. Iuxta hebræum habetur. Quia ego iehouah elohe veſter, ⁊ ſanctificabimini ⁊ eritis ſancti/quia ſanctus ego: ⁊ nō polluetis animas veſtas in omni reptili quod mouetur ſuper terrā. Aſsimilari ſibi deus præcipit homines colentes ipſum. & hac ratione prohibet contrahi immundicias animi ut homines imitentur mundiciam diuinam: imitentur autē ut ſi immūdos habent animos mundentur & mundi ſint. Quia ego dominus eduxi vos de terra egypti. Altera adiicitur ratio tangens beneficium eductionis de ægypto cum fine illius/dicēdo. vt eſſem vobis elohim, eritis ſancti quia ſanctus ego. Prima ratio ex parte imitandæ diuinæ mundiciæ in humanis animis ſumpta eſt: hæc autem ex parte debiti ipſius populi ad ſeruandum legem a iehouah datam ſumitur: quia ad hoc ego iehouah eduxi uos de terra ægypti ut eſſem uobis legiſlator/ut me haberetis in gubernatorem actionum ueſtrarum. hinc enim manifeſte naſcitur obligatio ad ſeruandum uos mundos ſm legem meam/ad imitādum me quia ego mundus ſum. Iſta eſt lex animantium ac volucrum/ ⁊ omnis anime viuentis que mouetur in aqua ⁊ reptat in terra: vt noueritis differentias mundi ⁊ immundi, ⁊ ſciatis quid comedere ⁊ quid reſpuere debeatis.

CAPVT .XII.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens: Loquere filiis iſrael dicens ad eos. mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum. Iuxta hebræum habetur. mulier ſi faciet ſemen ⁊ pariet maſculum. Nihil dicitur de ſuſceptione ſeminis ſed de efficientia ſeminis. Nec eſt ſermo de ſemine quod eſt principium generationis, ſed de ſemine hoc eſt prole: ſumitur enim hic ſemen pro prole quemadmodum in multis ſcripturæ ſacræ locis. Et eſt ſenſus. mulier ſi fecerit prolem. & hoc ad differentiam mulieris ſterilis. Et more ſuo moſes prius ſcribit in genere/deinde diſtinguit per partes: prius dicit ſi fecerit prolem /deinde diſtinguit inter prolem maſculinam & fœmininam. Millies autem ſemen pro prole in ſcriptura habes: incipiendo a tempore adæ/inimicitias ponam inter ſemen tuum & ſemen illius: & ſemen abrahæ ſicut ſtellæ cœli &c̃. immunda erit ſeptē diebus iuxta dies ſeparationis menſtruate. Qualis ſit ſeparatio menſtruate cap. 15. huius libri ſcribitur: ritus ille ſeruari præcipitur in muliere quæ peperit maſculum. Nec eſt differentia quo ad legem huius capituli inter primogenitum & poſtea genitos. communis enim eſt hæc lex. ⁊ die octauo circumcidetur infantulus: ipſa vero trigintatrib⁹ diebus manebit in ſanguine purificationis ſue. Intellige ſupra priores ſeptē. ita ꝙ quadraginta dies integrant tempus purificationis mulieris quæ genuit maſculum. Omne ſanctum non tanget nec ingredietur ſanctuarium: donec impleantur dies purificationis eius. Non legimus aliud iniunctum mulieri quæ peperit maſculum niſi diebus ſeptem ſeruare legem menſtrui: reliquis uero trigintatribus diebus abſtinere a duobus/uidelicet a tactu cuiuſcunq; rei ſanctæ (qualis erat caro uictimæ pacificæ) & ab aditu in ſanctuarium. Si autē feminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus iuxta ritum fluxus mēſtrui: ⁊ ſexagintaſex diebus manebit in ſanguine purificationis ſue. Duplicatur utrunq; tempus/& ſeptem dierum & trigintatrium. ita ꝙ uſq; ad octoginta dies extendebatur tempus purificationis ſi proles erat fœmina.

Qumq; expleti fuerint dies purgationis eius pro filio ſiue pro filia, deferet agnū anniculum in holocauſtum ⁊ pullum columbe ſiue turturem pro peccato ad oſtium tentorij federationis/ ⁊ tradet ſacerdoti. qui offeret illa coram domino/et rogabit pro ea: et ſic mun

Digitized by Google

dabitur a profluuio ſanguinis ſui. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ expiabit ſuper eam,⁊ erit munda ab abundantia ſanguinũ ſuorũ. Iſta eſt lex parientis maſculũ aut feminam. Quemadmodum ſuperius dictum eſt/neſcimus actionem & latet nos modus qua & quo fiebat huiuſmodi interpretata expiatio a ſacerdote. frequentiſsime tamen ſcribitur quum de ſacrificio pro peccato ſeu delicto eſt ſermo. Quod autem ſubditur & erit munda ſeu mundabitur, intellige legaliter. exigebatur enim ad mundiciã legalem nõ ſolũ lapſus tanti temporis, ſed cærimonialis oblatio tam holocauſti q̃ pro peccato. Et quia regulare eſt ut offerens pro peccato intelligatur offerre pro peccato ſuo, idcirco ex eo ꝙ mandatur mulieri ut offerat & in holocauſtum & pro peccato/regulariter intelligitur de peccato mulieris. & quia nullum explicatur genus peccati/intelligitur in genere pro peccatis mulieris illius. ¶ Quod ſi non inuenerit manus eius nec potuerit offerre agnum, ſumet duos turtures vel duos pullos columbarum: vnum in holocauſtum ⁊ alterum pro peccato. orabitq; pro ea ſacerdos: ⁊ ſic mundabitur.

CAPVT .XIII.

Locutusq; eſt dominus ad moſen ⁊ aharon dicens. Homo in cuius carnis cute ortus fuerit diuerſus color/ſiue puſtula aut quaſi lucens quippiam (id eſt plaga lepræ) adducetur ad aharon ſacerdotẽ vel ad vnũ quẽlibet filiorũ eius. Qui quũ viderit lepram in cute/⁊ pilos in albũ mutatos colorem/ipſamq; ſpeciem lepræ humiliorem cute ⁊ carne reliqua, plaga lepræ eſt: ⁊ ad arbitriũ eius ſeparabitur. Si autem lucens candor fuerit in cute que non fuerit humilior carne reliqua/ ⁊ pili coloris priſtini, recludet eum ſacerdos ſeptem diebus. Et conſiderabit eum die ſeptimo: ⁊ ſi quidem lepra vltra non creuerit nec tranſierit in cute priores terminos, rurſum includet eum ſeptem diebus alijs. Et die ſeptimo contemplabitur eũ ſecũdo: ⁊ ſi obſcurior fuerit lepra/ ⁊ non creuerit in cute, mundabit eum: quia ſcabies eſt: lauabitq; homo veſtimenta ſua/ ⁊ mundus erit. Quod ſi poſtq̃ a ſacerdote viſus eſt vt mundaret eum/lepra creuerit in cute eius, adducetur ſecundo ad ſacerdotem: qui immundiciæ condemnabit eum/quia lepra eſt.

Plaga lepræ ſi fuerit in homine, adducetur ad ſacerdotem/ ⁊ videbit eũ. Quumq; color albus in cute fuerit/ ⁊ capillorum mutauerit aſpectum/ipſa quoq; caro viua apparuerit, lepra vetuſtiſsima iudicabitur in cute carnis eius. Contaminabit itaq; eum ſacerdos/ ⁊ non recludet: quia perſpicue immũdus eſt. Si autem effloruerit diſcurrens lepra in cute/ ⁊ operuerit omnem cutem/a capite vſq; ad pedes quicquid ſub aſpectũ oculorum cadit, conſiderabit eum ſacerdos/ ⁊ teneri lepra mundiſſima iudicabit: eo ꝙ omnis cutis in candorem verſa ſit: ⁊ idcirco homo mũdus erit. Quando vero caro viuens in eo apparuerit, tunc ſacerdotis iudicio polluetur/ ⁊ inter immũdos reputabitur. caro enim viua ſi lepra aſpergatur/immũda eſt. Quod ſi rurſum verſa fuerit in alborem/ ⁊ totum hominem operuerit, cõſiderabit eum ſacerdos/ ⁊ mundũ eſſe decernet.

Caro autem in cuius cute vlcus natũ eſt ⁊ ſanatum/ ⁊ in loco vlceris cicatrix apparuerit alba ſiue ſubrufa, adducetur homo ad ſacerdotem. Qui quum viderit locum lepræ humiliorem carne reliqua/ ⁊ pilos verſos in cãdorem, contaminabit eum: quia plaga lepræ orta eſt in vlcere. Quod ſi pilus coloris eſt priſtini/ ⁊ cicatrix ſubobſcura ⁊ vicina carne non eſt humilior, recludet eum ſeptem diebus. ⁊ ſi quidem creuerit/adiudicabit eum lepræ: ſi autem ſteterit in loco ſuo, vlceris eſt cicatrix/ ⁊ homo mundus erit.

Vel caro cuius cutem ignis exuſſerit/ ⁊ ſanata albam ſiue rufam habuerit cicatricem, cõſiderabit eam ſacerdos. Et ecce ſi verſa eſt in alborem/et locus eius reliqua cute humilior, contaminabit eum: quia plaga lepræ in cicatrice orta eſt. Quod ſi pilorum color non fuerit immutatus/nec humilior plaga carne reliqua/ ⁊ ipſa lepræ ſpecies fuerit ſubobſcura, recludet eum ſeptem diebus. Et die ſeptimo contemplabitur eum. et ſi creuerit in cute lepra/contaminabit eum: ſi autem in loco ſuo candor ſteterit non ſatis clarus, plaga combuſtionis eſt. et idcirco mundabitur: quia cicatrix eſt combuſture.

Et vir ſiue mulier in cuiꝰ capite vel barba germinauerit lepra, videbit eos ſacerdos. Et ſi quidẽ humilior fuerit locus carne reliqua/et capillus flauus ſolitoq; ſubtilior, contaminabit eos: quia lepra capitis ac barbe eſt. Si aũt viderit locum macule equalem vicine carni/ ⁊ capillum nigrum, recludet eum ſeptẽ diebus. Et die ſeptimo intuebitur plagam. et ſi nõ creuerit macula/ ⁊ capillus ſui coloris eſt/ ⁊ locus plage carni reliquæ equalis, radetur homo abſq; loco macule/ ⁊ includetur ſeptem diebus alijs. ⁊ ſi die ſeptimo viſa fuerit ſtetiſſe plaga in loco ſuo/nec humilior carne reliqua, mundabit eum: lotisq; veſtibus mundus erit. Si autẽ poſt emundationẽ rurſum creuerit

macula in cute, nõ queret amplius vtrũ capillus in flauum colorem ſit commutatus: quia aperte immundus eſt. Porro ſi ſteterit macula/ ⁊ capilli nigri fuerint, nouerit hominem eſſe ſanatum/ ⁊ confidenter eum pronunciet mundum. ¶ Et vir ſiue mulier in cuius cute candor apparuerit, intuebitur eos ſacerdos. ⁊ ſi deprehenderit ſubobſcurum alborem lucere in cute, ſciat non eſſe lepram ſed maculam coloris candidi/ ⁊ hominem mundum.

Et vir de cuius capite capilli fluũt/ caluus ac mũdus eſt. Et ſi a frõte ceciderint pili, recaluaſter ⁊ mundus eſt. ſi autẽ in caluitio vel in recaluatione albus vel rufus color fuerit exortus/ ⁊ hoc ſacerdos viderit, condemnabit eum lepre/ que orta eſt in caluitio vel in recaluatione eius.

¶ Quicunq; ergo maculatus fuerit lepra/ ⁊ ſeparatus ad arbitriũ ſacerdotis, habebit veſtimẽta diſſuta/ caput nudum/ os veſte contectum: contaminatũ ac ſordidum ſe clamabit. omni tempore quo leproſus eſt/ immundus erit: ſolus habitabit extra caſtra.

VEſtis lanea ſiue linea que lepram habuerit in ſtamine vel ſubtegmine/ aut certe pellis vel quicquid ex pelle confectũ eſt, ſi alba vel rufa macula fuerit infecta/ lepra reputabitur: oſtendeturq; ſacerdoti, qui conſideratam recludet ſeptem diebus. Et die ſeptimo rurſus aſpiciens/ ſi deprehẽderit creuiſſe, lepra perſeuerans erit: pollutumq; iudicabit veſtimentum ⁊ omne in quo fuerit inuenta: ⁊ idcirco comburetur flammis. Quod ſi eam viderit non creuiſſe, precipiet ⁊ lauabunt id in quo lepra eſt: recludetq; illud ſeptem diebus alijs. Et quum viderit faciem quidem priſtinam non reuerſam nec tamen creuiſſe lepram, immundum iudicabit/ ⁊ igne comburet: eo ꝙ infuſa ſit in ſuperficie veſtimenti vel per totũ lepra. Si autẽ obſcurior fuerit locus lepre poſtq̃ veſtis eſt lota, abrumpet eum ⁊ a ſolido diuidet. Quod ſi vltra apparuerit in ijs locis que prius immaculata erãt/ lepra volatilis ⁊ vaga, debet igne comburi. ſi ceſſauerit, lauabit ea que pura ſunt ſecundo/ ⁊ mũda erunt. Iſta eſt lex lepre veſtimẽti lanei vel linei/ vel ſtaminis vel ſubtegminis vel cuiuſlibet ſupellectilis pellicee, quomodo mundari debeat vel contaminari.

IN uniuerſo hoc capitulo tertiodecimo de diſcretione lepræ in homine & in ueſtibus nihil mihi exponendũ occurrit: ſed medicis hanc curã relinquo. ¶ Rationabili tamen quæſtione non caret cur ſacerdoti iniunxit lex onus diſcernendi lepram: quum hoc officium ſit non ſacerdotis ſed medici. Altera quoq; ſuboritur quæſtio/ cur inter tot morbos populi/ ſolius lepræ morbus tanta ſubtilitate diſcernendus ſtatuitur. ¶ Solutio ſecundæ quæſtionis eſt ꝙ lepræ morbus inter incurabiles & contagioſos ſolus eſt humanæ conuerſationi horribilis ualde. & propterea non eſt mirum ꝙ tam exacta perſcrutatio iubetur. Ad primam autẽ quæſtionem dicitur ꝙ iudiciũ lepræ iniungitur ſacerdoti quatenus curam habenti reipublicæ: quia ſolus pontifex ſm moſis legem erat certus ac perpetuus gubernator populi. nullus enim inſtitutus eſt rex/ nullus princeps totius populi: ſed moſi ſucceſſit iehoſuah dux populi: & deinde uage ſucceſſerunt iudices/ ita ut ſæpe non eſſet qui regeret populũ. Nec intelligo ꝙ teneretur ſacerdos per ſeipſum diſcernere lepram: ſed ꝙ ſacerdoti incumbebat ſi neſciebat adhibere ſecum qui diſcernerent, & ipſe iudicabat ſequens conſilium peritorum. Et quanuis mentio fiat tam aharon q̃ filiorũ, rationabile tamen eſt ut nõ põtifex ſed ſimplices ſacerdotes hoc exercerẽt officium.

CAPVT .XIIII.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens: hic eſt ritus leproſi quãdo mũdandus eſt. adducetur ad ſacerdotem: qui egreſſus e caſtris quum inuenerit lepram eſſe mũdatam, precipiet ei qui purificatur vt offerat pro ſe duos paſſeres viuos quibus veſci licitum eſt/ ⁊ lignum cedrinum vermiculumq; ⁊ hyſopum. Et vnum ex paſſeribus immolari iubebit in vaſe fictili ſuper aquas viuẽtes: aliũ autẽ viuum cum ligno cedrino ⁊ cocco ac hyſopo tinget in ſanguine paſſeris immolati: quo aſperget illum qui mundandus eſt ſepties vt iure purgetur, ⁊ dimittet paſſerem viuum vt in agrum auolet. Quumq; lauerit homo veſtimenta ſua, radet oẽs pilos corporis ⁊ lauabitur aqua ⁊ poſtea ingredietur caſtra: ita duntaxat vt maneat extra in tentorio ſuo ſeptem diebus.

Et erit, die ſeptimo radet capillos capitis/ barbamq; ⁊ ſupercilia/ ac totius corporis pilos: lauabitq; veſtes ſuas ⁊ carnem ſuam in aquis/ ⁊ mundabitur.

Die autẽ octauo aſſumet duos agnos immaculatos/ ⁊ ouem anniculam abſq; macula/ ⁊ tres decimas ſimile in ſacrificium que conſperſa ſit oleo/ ⁊ ſeorſum olei ſextarium. Quumq; ſacerdos purificans hominem/ ſtatuerit eum ⁊ hec omnia corã domino in oſtio tẽtorij adunationis, tollet agnum ⁊ offeret eum pro delicto/ olei q; ſextarium: ⁊ oblatis ante dominũ omnibus, immolabit

Digitized by Google

agnum vbi immolari ſolet hoſtia pro peccato ⁊ holocauſtum/id eſt in loco ſancto. ſicut enim pro peccato ita ⁊ pro delicto ad ſacerdotem pertinet hoſtia, ſancta ſanctorum eſt. Aſſumenſq; ſacerdos de ſanguine hoſtie que immolata eſt pro delicto, ponet ſuper extremũ auricule dextre eius qui mũdatur/⁊ ſuper pollices manus dextre ⁊ pedis dextri: ⁊ de olei ſextario mittet in manum ſuam ſiniſtram. tingetq; digitum dextrum in eo/⁊ aſperget ſepties contra dominum. quod autẽ reliquum eſt olei in leua manu, fundet ſuper extremũ auricule dextre eius qui mundatur/⁊ ſuper pollices manus ac pedis dextri ſuper ſanguinem qui fuſus eſt pro delicto/⁊ ſuper caput eius. rogabitq; pro eo ſacerdos coram domino. Et faciet ſacerdos ſacrificium pro peccato/⁊ rogabit pro eo qui mundatur: ⁊ poſtea immolabit holocauſtum. ⁊ ponet illud ſacerdos in altari cum libamentis ſuis: ⁊ homo rite mundabitur.

Quod ſi pauper eſt/⁊ nõ poteſt manus eius inuenire que dicta ſunt, ſumet agnum pro delicto ad oblationem vt roget pro eo ſacerdos/decimamq; partem ſimile conſperſe oleo in ſacrificium/ ⁊ olei ſextarium: duoſq; turtures vel duos pullos columbe, quorũ vnus ſit pro peccato ⁊ alter in holocauſtũ. Offeretq; ea die octauo purificationis ſue ſacerdoti ad oſtiũ tentorij adunationis coram domino. Qui ſuſcipiens agnum pro delicto ⁊ ſextarium olei/leuabit ſimul: immolatoq; agno, de ſanguine eius ponet ſuper extremũ auricule dextre illius qui mundatur/⁊ ſuper pollices manus eius ac pedis dextri. Olei vero partem mittet ſacerdos in manum ſuam ſiniſtram: in quo tingens digitum dextre manus/aſperget ſepties contra dominum: tangetq; extremum dextre auricule illius qui mundatur/⁊ pollices manus ac pedis dextri in loco ſanguinis qui effuſus eſt pro delicto. Reliquam autẽ partem olei que eſt in ſiniſtra manu/mittet ſuper caput purificati vt placet pro eo dominum: ⁊ turturem ſiue pullum columbe offeret vnum pro delicto/et alterum in holocauſtum cum libamentis ſuis. Hoc eſt ſacrificium leproſi qui habere nõ poteſt omnia in emundatione ſui.

Circa mundationem leproſi duo loca pro cærimoniis exercendis decernũtur. alter extra caſtra: alter iuxta oſtiũ tabernaculi diuini in loco ſacrificiorum. Extra caſtra autẽ cærimonia quædam fiebat non ſacrificiũ. nam iuxta hebræũ nihil ſcribitur immolari: quanuis interpretes immolationis uocabulum inſeruerint. quemadmodũ etiã determinauerũt ad ſpeciem paſſeris decretas in genere duas auiculas uiuas mundas. Ritus itaq; erat ut præcipiente ſacerdote duæ mundæ auiculæ uiuæ haberẽtur: & una auicula iuſſu ſacerdotis iugularetur ſuſtẽtata eminens ſuper aquas uiuas in uaſe fictili/ad hoc ut ſanguis in aquã uiuã flueret. altera autẽ auicula uiua ſimul cum hyſopo alligaretur filo coccineo/ligno cedrino tanq̃ manubrio: & totum hoc intingeret ſacerdos in mixturam ſanguinis & aquæ/& aſpergeret ſepties mundandum a lepra: & poſtea dimitteret auiculã uiuam liberam ſuper faciem agri. In quibus euidenter apparet neutram auiculam immolari: & nihil magis de paſſere q̃ de quacunq; alia auicula (munda tamen) dici. ¶ In loco uero iuxta altare die octauo offerebat qui mũdabatur tria animalia. unum in aſam/hoc eſt in ſacrificium pro delicto: & unum in chatath/hoc eſt in ſacrificiũ pro peccato: & unum in holocauſtum. Vngebatur autẽ ibidem is qui mundabatur bis: ſemel ſanguine hoſtiæ pro delicto/iterum autẽ oleo. Vngebatur autem utraq; uice in aure dextra/pollice manus dextræ & pollice pedis dextri. ita ut unctio olei poneretur ſuper præunctam ſanguine portionem: & reſiduũ olei quod in uola erat ſacerdotis/ſuper caput fundebatur eius qui mũdabatur. ¶ Alia nõ occurrunt dicenda in hoc capitulo: niſi monere q; ubi de mundatione domus agitur/non paſſeres in ſpecie ſed auiculæ in genere in hebræo ſcribuntur. Similiſq; cærimonia ſtatuitur circa purificationem domus quæ decreta eſt circa purificationem leproſi extra caſtra.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen ⁊ aharon dicens. Quũ ingreſſi fueritis terrã chanaan quam ego dabo vobis in poſſeſſionem, ſi fuerit plaga lepre in edibus/ibit cuius eſt domus nuncians ſacerdoti: ⁊ dicet/quaſi plaga lepre videtur mihi eſſe in domo mea. At ille precipiet vt efferantur omnia de domo priuſq; ingrediatur eam ⁊ videat vtrum leproſa ſit: ne immunda fiant omnia que in domo ſunt. Intrabitq; poſtea vt conſideret domus lepram: ⁊ quum viderit in parietibus illius quaſi valliculas pallore ſiue rubore deformes/⁊ humiliores ſuperficie reliqua, egredietur oſtium domus/⁊ ſtatim claudet eam ſeptem diebus. Reuerſuſq; die ſeptimo conſiderabit eam: ⁊ ſi inuenerit creuiſſe leprã, iubebit erui lapides in quibus lepra eſt/⁊ proijci eos extra ciuitatem in loco immundo: domum autẽ ipſam radi intrinſecus per circuitum/et ſpargi puluerem raſure extra vrbem in loco immũdo: lapideſq; alios reponi pro ijs qui ablati fuerint/⁊ luto alio liniri domũ. Si aũt poſtq̃ eruti ſũt lapides ⁊ puluis elatus ⁊ alia terra lita/ingreſſus ſacerdos viderit reuerſam lepram ⁊ parietes aſperſos maculis, lepra eſt perſeuerãs

Digitized by Google

& immunda domus: quam ſtatim deſtruent, ⁊ lapides eius ac ligna atq; vniuerſum puluerem proiicient extra oppidum in loco immundo. Qui intrauerit domum quando clauſa eſt/ immundus erit vſq; ad veſperum: ⁊ qui dormierit vel comederit in ea, lauabit veſtimēta ſua.

Quod ſi introiens ſacerdos viderit lepram non creuiſſe in domo poſtq; denuo lita eſt, purificabit eam reddita ſanitate. Et in purificatione eius ſumet duos paſſeres/ lignumq; cedrinum ⁊ vermiculum atq; hyſopum. ⁊ immolato vno paſſere in vaſe fictili ſuper aquas viuas, tollet lignum cedrinum ⁊ hyſopum ⁊ coccum ⁊ paſſerem viuum: ⁊ intinget omnia in ſanguine paſſeris immolati atq; in aquis viuentibus/ ⁊ aſperget domū ſepties: purificabitq; eam tam in ſanguine paſſeris q̄ in aquis viuentibus/ ⁊ in paſſere viuo lignoq; cedrino ⁊ hyſopo atq; vermiculo. Cumq; dimiſerit paſſerem auolare in agrum libere, orabit pro domo/ ⁊ iure mundabitur. Iſta eſt lex omnis lepræ ⁊ percuſſure: ⁊ lepræ veſtiū ⁊ domorū/ ⁊ cicatricis/ ⁊ erumpētium papularum ⁊ lucentis macule in varias ſpecies coloribus immutatis: vt poſſit ſciri quo tēpore mundum quid vel immundum ſit.

CAPVT .XV.

Locutusq; eſt dominus ad moſen ⁊ aharon dicens. Loquimini filiis iſrael ⁊ dicite eis. Vir quando patietur fluxū ſeminis, immundus erit. ⁊ tunc iudicabitur huic vitio ſubiacere, quum per ſingula momenta adheſerit carni eius atq; concreuerit fedus humor. Iuxta hebræū hr̄ diiunctiua. humeſcens caro eius a colatione ſua/ vel fecit ſigillare carnē ſuā a colatiōe ſua, immūdicia eius ipſa. Vt certior quiſq; eſſe poſſet ſi uere eſt feminifluus, manifeſtatur q alter duorū effectuum ſufficit ad cōſtituendum immundū legaliter ex ægritudine hac. primus eſt ſi uirilis uirga inuenitur continue humeſcens ex ſemine fluente. alter eſt ſi coagulatur ſemen & quaſi cæra ſigillat uirilem uirgā. aiunt enim medici hoc quandoq; ſic accidere ut difficile poſſit emittere urinam. Omne ſtratum in quo dormierit/ immūdum erit: ⁊ vbicunq; ſederit. Si quis hominum tetigerit lectum eius/ lauabit veſtimenta ſua: ⁊ ipſe lotus aqua/ immundus erit vſq; ad veſperum. Si ſederit vbi ille ſederat, ⁊ ipſe lauabit veſtimēta ſua: ⁊ lotus aqua/ immūdus erit vſq; ad veſperum. Deriuatio huius immundiciæ ad alia & alios decernitur. ad alia quidē tum quo ad lectum/ tum quo ad ſedem manſionis/ tum quo ad ſedē equitationis/ tum quo ad uaſa: ad alios uero tum tangētes lectum/ tum ſedētes ſuper ſedem/ tum tangentes carnem eius/ tum ſuper quem ſpuerit/ tum portantem immundata ab eo/ tum tactū ab eodē non lotis manibus. Qui tetigerit carnem eius. Ad literam eſt ſermo de carne uirilis membri. lauabit veſtimēta ſua: ⁊ ipſe lotus aqua/ immundus erit vſq; ad veſperum. Si ſaliuam huiuſmodi homo iecerit ſuper eum qui mundus eſt, lauabit veſtem ſuam: ⁊ lotus aqua/ immundus erit vſq; ad veſperū. Sagma ſuper quod ſederit. Iuxta hebræum habetur. equitabit, immundum erit: ⁊ quicquid ſub eo fuerit. Iuxta hebræū habetur. ⁊ omnis tāgens omne quod erit ſub ipſo, immūdus erit vſq; ad veſperum. De tangētibus ſagma illud eſt ſermo. Qui portauerit horum aliquid/ lauabit veſtem ſuam: ⁊ ipſe lotus aqua/ immūdus erit vſq; ad veſperum. Omnis quem tetigerit qui talis eſt non lotis ante manibus/ lauabit veſtimenta ſua: ⁊ lotus aqua/ immundus erit vſq; ad veſperum. Vas fictile quod tetigerit confringetur: vas autē ligneū lauabitur aqua.

Si ſanatus fuerit qui huiuſmodi ſuſtinet paſſionem/ numerabit ſeptem dies poſt emundationem ſui: ⁊ lotis veſtibus ac toto corpore in aquis viuentibus/ erit mundus. Iuxta hebræum lotio in aqua uiua nō refertur ad ueſtes ſed ad carnem. nam ibi habetur. ⁊ lauabit veſtes ſuas/ ⁊ lauabit carnem ſuam in aquis viuis ⁊ mundabitur. ut intelligamus q ablutio ueſtium fieret aſperſione aquæ ſacræ: ablutio autē corporis fieret abluendo in aqua fontis. Die autē octauo ſumet duos turtures aut duos pullos columbe: ⁊ veniet in conſpectū domini ad oſtiū tentorii adunationis, dabitq; eos ſacerdoti. qui faciet vnum pro peccato ⁊ alterum in holocauſtum: rogabitq; pro eo coram domino vt emundetur a fluxu ſeminis ſui. Iuxta hebræum habetur. et expiabit ſuper eum ſacerdos coram iehouah a fluxu eius. Sæpe de hac expiatione dictum eſt: & hac peracta mūdus erat legaliter is qui iam naturali ſanitate erat mūdus.

Vir de quo egredietur ſemen coitus. Iuxta hebræū habetur. Et vir quādo exibit de ipſo iacere ſeminis. Nulla fit mētio coitus ſed uocatæ pollutionis nocturnæ. & ideo ſignificanter dicitur quando exierit de ipſo/ ad differētiam quando uir ſponte ſeminat. tanq̄ non ipſe ſeminauerit/ ſed de ipſo exierit ſemen. Et dictio interpretata iacere, interpretanda (ſi nomen haberemus) fuiſſet iacere in abſtracto. nam in hebræo eſt nomen abſtractū, a quo deriuatur iaceo iaces. & dicunt hebræi q utuntur hoc loquendi modo (ſcilicet iacere ſeminis) ad ſignificādum ſeminationem extra coitum. Et hoc aduerte ſemel pro ſemper: quia non repetemus. lauabit

aqua totum corpus ſuum: & immundus erit uſq; ad veſperum. Quia communiter huiuſmo
di ablutiones intelliguntur cũ aſperſione aquæ ſacræ, ideo & hæc quoq; ſic intelligẽda uidetur:
niſi forte ex eo q dicitur tota caro/trahatur ad ablutionem balnei. Veſtem & pellem quam ha
buerit/lauabit aqua. Manca eſt litera. nam iuxta hebræũ habetur. Et omnis veſtis & omne
corium ſuper quod iacere ſeminis/lauabitur in aquis: & immũdabitur uſq; ad veſperum. Vbi
clare patet q de effuſo ſemine pollutionis inuoluntariæ eſt ſermo. prius enim de ipſo uiro/
nunc de pannis & ſtatim agitur de muliere dormiente in eodẽ lecto. Mulier cum qua coierit,
lauabitur aqua: & immunda erit uſq; ad veſperum. Iuxta hebræum habetur. Et mulier que ia
cebit vir ipſa/iacere ſeminis, & lauabunt in aquis & immũdabuntur uſq; ad veſperum. Sic eſt
in hebraico textu: ſonante q ſi mulier iacebit ſic q uir & ipſa pariter iacebunt/accidente exitu
ſeminis ex uiro lauabuntur ambo &c.

Mulier que redeunte menſe patitur fluxum ſanguinis. De muliere naturaliter menſtruata
traditur lex: uerum in hebræo adiungitur. erit fluxus eius in carne eius. quaſi dicat/erit
ſic in carne eius q nõ communicabitur alteri. Et hoc eſt primum quod ſtatuitur. deinde decer
nitur tempus ſeptem dierum/dicendo. ſeptem diebus ſeparabitur. Et omnis qui tetigerit
eam, immundus erit uſq; ad veſperum: & locus in quo dormierit vel ſederit diebus ſeparatio
nis ſue/polluetur. Qui tetigerit veſtimentum eius/lauabit veſtimenta ſua: & ipſe lotus aqua
immũdus erit uſq; ad veſperũ. Omne vas ſuper quod illa ſederit quiſquis attigerit, lauabit ve
ſtimenta ſua: & ipſe lotus aqua/pollutus erit uſq; ad veſperum. Non ſolum ipſa immunda
diebus ſeptem decernitur, ſed immũdicia eius ad omnes tangẽtes eam deriuatur: & ad lectum
& ad ſedem/& quod plus eſt ad omnes tangentes lectum uel ſedem eius. Si coierit cũ ea vir.
Iuxta hebræũ adiũgitur. & erit menſtruũ eius ſuper eum. Limitatio eſt ad differentiã coeuntis
cum muliere uerbi gratia quinto die perfecte iam purgato menſtruo. talis enĩ concubitus non
erat cum menſtruata in ueritate/ſed cum menſtruata ſm legem. & propterea nõ incurrebatur
immundicia ſeptem dierum. Sed ſi mulier non erat perfecte purgata, tunc erat cõcubitus cum
uere menſtruata & menſtruum eius (ut in litera dicitur) fluebat ſuper carnem uiri: & incurre
batur immundicia ſeptem dierũ. Et hæc dixerim iuxta interpretes. ſecus enim iuxta hebraicam
ueritatem intelligẽdum arbitror. Hebræa ſic habent. Et ſi iacendo iacebit vir ipſa/& erit men
ſtruum eius ſuper ipſum, immundabitur ſeptem diebus. Non dicendo uir cum ipſa/ſed abſq;
ulla præpoſitione uir ipſa, inſinuatur q de mere iacentibus abſq; concubitu eſt ſermo quemad
modum & paulo ante. Ita q ſenſus eſt q ſi uir iacuerit pariter cũ muliere mẽſtruata abſq; ullo
concubitu, ſi mulieris menſtruum tanget carnem uiri/immundus erit ſeptem diebus. Nec ſo
lum ipſe reddetur immũdus ſed etiam lectus ſuper quem iacebit illis ſeptem diebus/reddetur
immũdus: ut ſtatim ſubiungitur clare. Et hæc ſunt de muliere menſtruata naturaliter. & omne
ſtratum in quo dormierit/polluetur.

Mulier que patitur multis diebus fluxum ſanguinis nõ in tempore menſtruali/ vel que poſt
menſtruum ſanguinẽ fluere non ceſſat, quãdiu huic ſubiacet paſſioni immũda erit quaſi ſit in tem
pore menſtruo. Omne ſtratum in quo dormierit/& vas in quo ſederit, pollutum erit. Quicunq;
tetigerit eã/lauabit veſtimẽta ſua: & ipſe lotus aqua immũdus erit uſq; ad veſperũ. Et ſi ſteterit
ſanguis & fluere ceſſauerit, numerabit ſeptem dies purificationis ſue: & octauo die offeret pro
ſe ſacerdoti duos turtures vel duos pullos columbarum ad oſtium tentorij adunationis. qui
vnum faciet pro peccato & alterum in holocauſtum: rogabitq; pro ea coram domino et pro flu
xu immundicie eius. De præternaturali fluxu ſanguinis duplex caſus ſcribitur. alter fluxus
extra naturale tempus menſtrui. alter indeſinentis fluxus menſtrui ultra naturale tempus. Et in
utroq; caſu decernitur ut quandiu ſubiacet huiuſmodi fluxui ſit immũda iuxta ritũ menſtruate:
& ſi ſana reddita fuerit ab huiuſmodi ægritudine/decernitur ſacrificium.

Docebitis ergo filios iſrael vt caueant immundicias. Poſt tot leges de immũdiciis/com
munis lex omnibus qualitercunq; immundis ſtatuitur: uidelicet ut nullus immundus ac
cedat ad tabernaculum dei. Et appellatione tabernaculi intellige uniuerſum ambitum deputa
tum ad diuinum cultum. populus enim non introibat in tabernaculum ipſum nec in atrium
clauſum cortinis, ſed in exterius atrium ad orandum & offerendum. & ab hoc loco prohibe
tur: quoniam hoc erat ire populum ad tabernaculum dei. Nec hebraice habetur docebitis: ſed
habetur. Et facietis ſeparare filios iſrael ex immundicijs ſuis. anteq̃ ueniant ad tabernacu
lum. hic enim ſenſus manifeſtatur ſubiungendo. et non morientur in immundicia ſua in pol
luere ſuo tabernaculum meum quod eſt inter eos. Periculum mortis corporalis imminere
ſignificatur immundis præſumentibus cum immundicia ire ad locum dei. dictio enim inter
pretata tabernaculum/non ſignificat tabernaculum: ſed caſtra ſi in latina lingua caſtrum in ſin
gulari numero reſpõderet ſuo plurali. ſignificat enim tanq̃ hoſpitium ſeu habitaculum: ad inſi

Digitized by Google

nuandum ꝙ uniuerſus ambitus deputatus ad orandum/erat habitaculũ dei quod polluebatur ex aduentu immundorum. **Iſta eſt lex eius qui patitur fluxum ſeminis, ⁊ qui polluitur coitu: ⁊ que menſtruis tẽporibus ſeparatur vel que iugi fluit ſanguine, ⁊ hoĩs qui dormierit cũ ea.**

CAPVT .XVI.

LOcutuſq; eſt dominus ad moſen poſt mortem duorum filiorum aharon/quan do offerentes ignem alienum interfecti ſunt. Non ſolum tempus reuelationis per hoc deſcribitur, ſed etiam ab exemplo mortis illorum duorum monetur aharon ut caueat ſibi a mortis periculo in ſubiũctis. **Et precepit ei dicens. loquere ad aharon fratrem tuum.** Lex propria ſummo ſacerdoti promulganda ſignificatur. **ne omni tempore ingrediatur ſanctuariũ quod eſt intra velum coram propitiatorio quo tegitur arca.** Negatiua iſta per ſubiuncta in calce capituli affirmatiuam (uidelicet ſemel in anno mẽſe ſeptimo decima die menſis) perficitur. Ita ꝙ ſenſus eſt ne omni tempore ſed ſemel in anno decima die mẽſis ſeptimi ingrediatur ſanctumſanctorum: quod appellatur ſanctuarium intra uelum. Hæc eſt ergo lex. **vt non moriatur.** Ecce periculũ mortis ſi ſecus fecerit. **quia in nube apparebo ſuper oraculum.** Parui refert ꝙ in hebræo habetur. **quia in nube ero viſus ſuper propitiatorium.** Ratio periculi mortis redditur ex eo ꝙ propitiatorium ſuccedit loco uerticis montis ſinai: ita ꝙ quemadmodum deus nõ in ſeipſo ſed in nube uidebatur ſupra uerticẽ montis ſinai/& mors imminebat eunti illuc, ita ſuper propitiatorium elegit deus uideri non in ſeipſo ſed in nube. & propterea periculũ mortis imminet præſumẽti accedere ad locũ propitiatorii/qui erat locus intra uelum. ¶ Si quæris qualis eſt nubes in qua apparet deus ſuper propitiatorium. reſpondetur ꝙ non eſt inſiſtẽdum circa qualitatem nubis nec circa modum efficiendi nubem. Nam uis rationis conſiſtit in hoc ꝙ propitiatorium eſt electum ad hoc a deo ut ipſe deus uideatur ſuper illud in nube: ſiue illa nubes miraculoſe fiat/ſiue fiat per miniſterium pontificis in ſanctoſanctorum cremantis thymiama. ad hoc enim ordinabat deus illã nubem ut repræſentaret ſe deum apparentẽ in nube dando legem in monte ſinai. **Niſi hec ante fecerit.** Iuxta hebræũ habetur. **In hoc veniet aharon ad ſanctuarium.** Data lege de tempore / promulgatur lex de modo ſeruando quãdo aharon ingrederetur ſanctumſanctorum. **offeret vitulum pro peccato/⁊ arietem in holocauſtum.** Parui refert ꝙ (ut ſæpe dictum eſt) taurus in hebræo ſcribiť pro peccato pontificis. **Tunica linea veſtietur et feminalibus lineis verẽda celabit: accingeturq; zona linea ⁊ cydarim lineã imponet capiti. hec enim veſtimenta ſunt ſancta, quibus cunctis quum lotus fuerit induetur.** Attende prudens lector ꝙ in ſanctoſanctorum põtifex nec auratis nec ſericis utebatur ſed mere lineis. **Suſcipietq; ab vniuerſa multitudine filiorum iſrael duos hircos pro peccato, ⁊ vnum arietẽ in holocauſtum. Quumq; obtulerit vitulum.** Legendum eſt. **Et faciet appropinquare aharon taurũ chatath qui ſibi: ⁊ orabit pro ſe ⁊ pro domo ſua. ⁊ capiet duos hircos: ⁊ ſtare faciet eos corã domino in oſtio tentorij adunationis.** De collocatione tauri & ſimiliter hircorum coram iehouah eſt ſermo. erat enim huiuſmodi locatio initium ſacrificii. **Et mittet aharon ſuper duos hircos ſortes: ſortem vnam domino ⁊ alteram capro emiſſario.** Hebraice habetur. **capro eunti.** hoc eſt eunti abſq; cura quocunq; eat: hoc eſt eunti in perditionem/eunti in ſuam malam ſortem. hoc enim ſonat hebraicus ſermo ſcḋm uſum hebræorum. hircus enim alter emittebatur in perditionem ad loca deſerta. **Cuius exierit ſors domino/offeret illum pro peccato: cuius autem in caprum emiſſarium/ſtatuet eum viuum coram domino, vt fundat preces ſuper eum ⁊ emittat illum in ſolitudinem.**

Iſtis rite celebratis. Interpres hæc addidit uerba. nam in hebræo poſt locata huiuſmodi animalia coram deo/ſubiũgitur. **Et offeret aharon taurũ chatath qui ſibi: ⁊ expiabit pro ſe ⁊ pro domo ſua: ⁊ iugulabit taurum chatath qui ſibi.** Tres actiones deſcribunť: offerre imponendo manus ſuas ſuper eum/& expiare (cuius modum neſcimus) & demum iugulare. & ſubintelligitur quarta: ſcilicet colligere ſanguinẽ in malluuio. **Aſſumptoq; thuribulo quod de prunis altaris impleuerit/⁊ hauriens manu compoſitum thymiama in incenſum, vltra velum intrabit in ſancta: ⁊ poſitis ſuper ignẽ aromatibus/nebula eorum ⁊ vapor operiet oraculum quod eſt ſuper teſtimonium.** Quia ut in hoc codẽ capitulo patet/põtifex ſolus erat intra tabernaculum durante hac cærimonia, ipſemet pontifex portabat acerrã prunis plenam/& thymiama altera manu in ſanctumſanctorum: & ibidẽ coram propitiatorio ponebat thymiama ſuper prunas/ & eleuabatur nebula fumi ex thymiamate operiens propitiatoriũ. **⁊ non morietur.** Securum reddit deus pontificem ꝙ ex præſentia dei in tali nube ſuper propitiatorium non morietur. Et hinc habes ꝙ conſpici deũ in nube ſuper propitiatorium/eſt in nube thymiamatis ſuper pro-

Digitized by Google

pitiatorium repræſentari. **Tollet quoqꝫ de ſanguine vituli: ⁊ aſperget digito ſepties contra propitiatoriū ad orientē.** Operto propitiatorio nube/redibat pōtifex ad accipiendū uaſculum ſanguinis iugulati tauri: & iterum ingrediēs ſanctum ſanctorū cum hoc ſanguine/aſpergebat ſepties intincto digito ſuo in ſanguine. Aſpergebat autē ut hebraica habet litera/ **ſuper facies propitiatorij, ad orientem ⁊ ad facies propitiatorij.** Duo dicuntur: uidelicet ſuper faciem & ad faciem. & utrunqꝫ clare repetitur in ſubiuncta aſperſione ſanguinis hirci ſimili ritu aſpergēdi: & in neutro ſanguine uulgata æditio hæc tranſtulit. ¶ Quod autem dicitur ad orientem/dupliciter referri poteſt. uel ad aſperſionem: hoc eſt ꝙ actio aſpergendi fieret uerſus plagā orientalem. Et hic ſenſus ualde diſſonat a reliquis cærimoniis: quoniā omnes reliquæ cærimoniæ quæ fiebāt coram iehouah & ſimiliter coram propitiatorio/fiebāt uerſus plagam occidētalem. Vel ad partem propitiatorii aſpergendā. & eſt ſenſus/aſperget ſuper & contra partem orientalem propitiatorii. Et hic ſenſus eſt complectendus: quoniā quadrat reliquis cærimoniis, & quadrat literæ apponenti particulam ad orientem propitiatorio: acſi apertius dixiſſet/ſuper faciem propitiatorii oriētalem. Certum eſt enim ꝙ pars propitiatorii uerſus plagam orientalem erat pars propinquior pōtifici/recto itinere eunti ad propitiatorium: quoniā pontifex ſic gradiens reſpiciebat directe plagam occidentalem: ac per hoc in partem propitiatorii orientalem impegiſſet ſi progreſſus fuiſſet. **Cumqꝫ mactauerit hircum pro peccato populi, inferet ſanguinem eius intra velum ſicut præceptū eſt de ſanguine vituli: vt aſpergat e regione oraculi, ⁊ expiet ſanctuarium ab immundicijs filiorum iſrael/⁊ a præuaricationibus eorum/cunctiſqꝫ peccatis.** Tanq̃ pollutum non ſolum ab immūdiciis legalibus ſed a grauioribus peccatis/reputat deus ſanctuarium ſuum ex hoc ꝙ eſt in medio eorum, tanq̃ immundiciæ & peccata filiorum iſrael redundauerint in domum dei. propterea enim ſemel in anno ſtatuit mundādam domū ſuam. Ita ꝙ nihil exemptum a contractione immundiciæ relinquebatur in ueteri lege: ſed nō ſolum immundabantur inanimata & animalia & homines, ſed etiam ipſum dei templum immundiciam contrahebat ita ut ſemel in anno egeret mūdatione. **Iuxta hunc ritū faciet tabernaculo teſtimonij.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ ſic faciet tentorio adunationis.** De loco tabernaculi extra uelū qui appellatur ſancta (in quo erant altare thymiamatis/candelabrū & mēſa panum) eſt ſermo: & decernitur ut quemadmodum mundatus eſt locus intra uelum qui dicitur ſanctum ſanctorum, ita mundetur locus extra uelū qui dicitur ſancta: uidelicet aſpergendo ſepties contra uelum. **quod ſitum eſt inter eos in medio ſordium.** Legendum eſt. **ſordium eorum.** nam in hebræo habetur dictio ſonans immundicias. **Nullus hominum ſit in tentorio adunationis quando pōtifex ſanctuarium ingreditur vt roget pro ſe ⁊ pro domo ſua ⁊ pro vniuerſo cetu iſrael/donec egrediatur.** Nulli licebat eſſe in quacunqꝫ parte tabernaculi pontifice exiſtente intus/in hac ſolennitate expiatiua tū ipſius tū domus eius tum uniuerſi iſraelis. **Cum autē exierit ad altare quod coram domino eſt, oret pro ſe/⁊ ſumptum ſanguinē vituli atqꝫ hirci fundat ſuper cornua eius per gyrum: aſpergenſqꝫ digito ſepties/expiet ⁊ ſanctificet illud ab immundicijs filiorū iſrael.** Quia expiatio utriuſqꝫ partis tabernaculi iam deſcripta eſt/& ſubiungitur exitus ad altare, cogor ſm planum literæ contextū intelligere hæc de altari holocauſtorum: & eo magis ꝙ in hoc eodē capitulo inferius bis repetitur ordinate expiatio trium/uidelicet ſanctuarii & tabernaculi & altaris. In cuius etiā ſignum poſtq̃ inferius dictum eſt & finiet expiare ſanctuarium & tabernaculum & altare, ſtatim ſubiungitur oblatio hirci uiui & emiſſio eiuſdem abſqꝫ alio exitu a tabernaculo. Eſt itaqꝫ intelligendum ꝙ ad expiandum partem tabernaculi quæ dicitur ſancta/ſufficiebat facere ſic quemadmodum expiatum erat ſanctum ſanctorum (hæc enim expiatio ſufficiens erat pro omnibus contētis in parte illa) ſolum autem altare holocauſtorum quod erat extra tabernaculum/relinquebatur expiādum. & propterea eius expiatio decernitur. **Poſtqꝫ vero emundauerit ſanctuarium ⁊ tentorium adunationis ⁊ altare, tunc offerat hircum viuentem: ⁊ poſita vtraqꝫ manu ſuper caput eius/confiteatur omnes iniquitates filiorum iſrael ⁊ vniuerſa delicta atqꝫ peccata eorum.** Tria ac per hoc omnia peccatorum genera confitebatur pontifex ſuper hircum uiuum/& dabat illa ſuper caput eius. Cærimonia erat myſterii potius q̃ rei quæ gerebatur. ſuper caput ſiquidem hirci uiui dantur peccata hominum/hoc eſt ſuper uitam amittēdam hirci expoſiti feris in deſerto: ad inſinuandum dignum morte eſſe grauatum peccatis hominem/multo magis q̃ hircum cui cærimonialiter imputantur peccata. **que imprecās capiti eius/emittet illū per hominem paratum in deſertum.** Iuxta hebræum dictio interpretata paratum/deriuatur a tempore. & propterea in quæſtionem uertitur an tempus in promptu ſignificetur (ut interpres intellexit dicendo paratum) an tempus referatur ad deſertum: & ſit ſenſus per hominem diuturnum in deſerto/qui ex notitia experientiæ ſciat ducere hircum ad intima deſerti. Et hic ſenſus quadrat materiæ & ſtudio legis.

Quumq́; portauerit hircus omnes iniquitates eorum in terram ſolitariam/⁊ dimiſſus fuerit in deſerto, reuertetur aharon in tentoriũ adunationis: ⁊ depoſitis veſtibus quibus prius indutus erat quum intraret ſanctuariũ/relictisq́; ibi, lauabit carnẽ ſuam in loco ſancto/indueturq́; veſtibus ſuis. hoc eſt ueſtibus pontificalibus. Et poſtq̃ egreſſus obtulerit holocauſtũ ſuum ac plebis, rogabit tam pro ſe q̃ pro populo: ⁊ adipem qui oblatus eſt pro peccatis adolebit ſuper altare. Ille vero qui dimiſerit caprum emiſſarium, lauabit veſtimenta ſua ⁊ corpus aqua: ⁊ ſic ingredietur caſtra. Uitulum autẽ ⁊ hircum qui pro peccato fuerant immolati/⁊ quorum ſanguis illatus eſt in ſanctuariũ vt expiatio cõpleretur, aſportabunt extra caſtra: ⁊ comburent igni tam pelles q̃ carnes eorum ac fimum. Et quicunq́; combuſſerit ea, lauabit veſtimenta ſua ⁊ carnem aqua/⁊ ſic ingredietur caſtra: eritq́; vobis hoc legitimum ſempiternum. Non eſt perſpicuum an combuſtor eſſet ſacerdos. quanuis enim in capitulo quarto actio iſta attribui uideatur pontifici, ex dictis tamen hic appatet ꝙ põtificis erat educere & comburere imperando/& non exequẽdo. nam ipſe pontifex occupatus erat in oblatione holocauſtorũ & adipum/pontificalibus ueſtibus fulgens: comburens autẽ reddebatur immundus ita ut indigeret ablutione tum carnis tum ueſtium ad hoc ut regrederetur in caſtra. Et hinc coniectura eſt ꝙ nec etiam ſacerdos comburebat hæc: quoniã ſacerdotes tunc duo aharon filii cum ſacris ueſtibus miniſtrabant pontifici: ut ex geſtis ſcriptis in capitulo. 9. apparet. Per laicũ ergo aut quod uerisimilius eſt/per leuitam aliquem executioni mandabatur huiuſmodi combuſtio in loco cinerum: ut ſtatutum eſt cap. 4.

Menſe autem ſeptimo decima die menſis affligetis animas veſtras: nullumq́; facietis opus ſiue indigena ſiue aduena qui peregrinatur inter vos. In hac die expiatio erit veſtri atq́; mundatio: ab omnibus peccatis veſtris coram domino mundabimini. ſabbatum requietionis eſt: ⁊ affligetis animas veſtras religione perpetua. Non eſt perſpicuũ an intelligatur de afflictione ieiunii. certum tamen eſt ꝙ afflictio côtritionis internæ indicitur, ut exterior expiatio/internæ diſplicentiæ deteſtationiq́; peccatorum reſpõderet. Expiabit autem ſacerdos qui vnctus fuerit: et cuius manus initiate ſunt vt ſacerdotio fungatur pro patre ſuo. Quoniam ſingulis annis ſolennis hæc expiatio celebranda erat, decernitur ut non ſimplex ſacerdos ſed pontifex ſit qui hoc expiationis officium celebrabit. Indueturq́; ſtola linea et veſtibus ſanctis: ⁊ expiabit ſanctuarium ⁊ tentorium adunationis atq́; altare, ſacerdotes quoq́; et vniuerſum populum. Eritq́; vobis hoc legitimũ ſempiternũ/vt oretis pro filijs iſrael ⁊ pro cunctis peccatis eorum ſemel in anno. fecitq́; ſicut preceperat dominus moſi.

CAPVT .XVII.

ET locutus eſt dominus ad moſen dicens: loquere aharon et filijs eius et cunctis filijs iſrael, et dices ad eos. Ad inſinuandũ ꝙ ſubiunctæ legi non ſolum populus ſed etiã ſacerdotes ſed etiã põtifex ſubiectus erat/ſcribuntur hæc: ut intelligeret ꝙ nec de cõſenſu ſacerdotũ nec de cõſenſu põtificis licitũ erat mutare locũ ſacrificii/ſacrificare alibi q̃ ante tabernaculũ dei. Iſte eſt ſermo quem mãdauit dominꝰ dicẽs. homo quilibet de domo iſrael ſi occiderit ouẽ aut bouẽ vel caprã in caſtris vel extra caſtra. Nõ de quacunq́; occiſione ſed de occiſione ad ſacrificãdũ eſt ſermo: ut ſubiũcta teſtãtur/dicendo. et ad oſtiũ tentorij adunationis nõ fecit venire ipſum ad offerendum oblationem iehouah coram tabernaculo iehouah. Decernitur itaq́; locus iugulationis cuiuſcunq́; uictimæ/locus ante oſtium tabernaculi diuini. Et quod dicitur de boue oue & capra/intellige etiã de auibus columba & turture. hæc enim dũtaxat quinq́; animalium genera poterant licite deo ſacrificari. ſanguinis reus erit. hoc eſt homicidii reus erit: hoc eſt tanq̃ homicida/tanq̃ effuſor humani ſanguinis punietur. ipſe ſanguinem fudit/et peribit de medio populi ſui. Lex terribilis ualde eſt, & tamen male ſeruata. ſæpe enim immo paſsim uiolata uidetur/& tanq̃ lex conſenſu utentiũ non comprobata habita eſt. nã legimus ante conſtructum templũ oblatas deo uictimas fuiſſe ubilibet: & poſt conſtructum templũ ſacrificatũ ſæpe eſſe in excelſis hiſtoria librorum regum teſtatur. Ideo ſacerdoti offerre debent filij iſrael hoſtias ſuas quas occidũt in agro. Iuxta hebræum habetur. Propter quod facient venire filij iſrael ſacrificia ſua que ipſi ſacrificãt ſuper facies campi. Et ſtatim ſubditur. et faciẽt venire ipſa ad iehouah ad oſtium tentorij adunationis ad ſacerdotem: et ſacrificabunt ſacrificia pacificorum iehouah ipſa. Poſt legem prohibitiuam alterius loci/ſubiũgitur manifeſtatio certi loci: uidelicet ante oſtiũ tabernaculi diuini, tum ex parte tabernaculi/tum ex parte ſacerdotis/tum ex parte altaris ſuper quod fundendus eſt ſanguis uictimæ/tũ ex parte adipis incendendi ſuper eodem altari in odorem quietis iehouah. Fundetq́; ſacerdos ſanguinẽ ſuper altare domini

mini ad oſtium tẽtorij adunationis: ⁊ adolebit adipem in odorẽ ſuauitatis domino: ⁊ nequaq̃ vltra immolabunt hoſtias ſuas demonibus cum quibus fornicati ſunt. Iuxta hebræũ habetur. **⁊ non ſacrificabunt adhuc ſacrificia hircis poſt quos fornicantur.** Non tam ut diuerſitas locorum ſacrificandi in unum reduceretur locum (ut quæ ſparſim per diuerſa campi loca ſacrificabantur/in uno tabernaculi loco ſacrificarentur) q̃ ad tollendum ſacrificationem quæ fiebat diuerſis in locis campi quibuſdam creditis numinibus/lex iſta inſtituta inſinuatur. Et dicendo hircis/deos ſyluestres ſignificauit. & propterea meminit ſacrificiorũ in campo. Ad tollendum enim huiuſmodi ſacrificia lex hæc ſignificatur inſtituta. & ob hanc (ut reor) cauſam minus ſeruata eſt & impune tanto tempore lex iſta. intelligentes enim finem legis, licere ſibi arbitrabantur ſacrificare alibi modo ſacrificarent uero deo. **legitimum ſempiternum erit illis ⁊ poſteris eorum.**

Et ad ipſos dices. Ad comprehendendũ pontificẽ ſacerdotes & omnes/dicitur & ad ipſos dices. **Homo quicunqʒ de domo iſrael ⁊ de aduenis qui peregrinãtur apud vos/qui obtulerit holocauſtum ſiue victimam/ ⁊ ad oſtium tẽtorij adunationis nõ adduxerit eam vt offeratur domino, interibit de populo ſuo.** Non ſuffecit deo præcipere ꝙ iugulatio uictimæ fieret in loco ante oſtium tabernaculi: ſed adiecit ut etiã actio præcedẽs iugulationem (actio uidelicet cuiuſcunq; præparãtis ſeu adducẽtis animal in holocauſtũ ſeu quodcunq; ſacrificium) fieret in loco ante oſtiũ tabernaculi. ita ꝙ nõ erat licitũ alicui uolenti offerre animal pro ſacrificio quocunq; adducere illud ad ſacerdotem ſeu põtificem extra locum ante oſtium tabernaculi. Et oportuit hoc etiam inhibere, quia huiuſmodi oblationes extra locum tabernaculi inducebãt ſacerdotes ad ſacrificandum alibi. & apponitur pœna mortis.

Homo quilibet de domo iſrael ⁊ de aduenis qui peregrinantur inter eos. Intellige proſelytos. nã incircunciſis nulla datur lex. **ſi comederit ſanguinem.** Arbitror non tam repeti inhibitionem comedendi ſanguinem q̃ inhiberi ritum idolatrarum/in ſuis ſacris ad eſum ſanguinis conuenientium. **obfirmabo faciem meam cõtra animam illius, ⁊ diſperdam eam de populo ſuo.** Non indicit pœnam mortis humano miniſterio: ſed prædicit ſe ad ſimilitudinem adhibentis faciem ſuam ad hoc ut occidat aliquem/deſtructurum uitã illius qui comedit ſanguinem. **Quia anima carnis in ſanguine eſt.** Tum nomine animæ intelligendo animã formaliter (hoc eſt rem quæ eſt anima quatenus animat corpus) tum nomine animæ intelligẽdo uitam corporalem/uerificatur ꝙ anima carnis in ſanguine eſt: hoc eſt in ſanguine ſuſtẽtatur. Nam uiuẽtia omnia quæcunq; aluntur, tamdiu uiuunt q̃diu aluntur. aluntur autem ſanguine quæcunq; ſanguinem habent: quoniã ſanguis eſt nutrimentum ultimum. Significanter autem dicitur anima carnis, quia uiuentia exanguia carent carne: ut intelligamus ꝙ carẽtia ſanguine carent etiam carne proprie dicta. ¶ Sed occurrit quæſtio quorſum hæc? quid ad prohibitionem eſus ſanguinis confert ꝙ uita animalis conſiſtit in ſanguine? Solutio eſt ꝙ quia uita animalis conſiſtit in ſanguine, perinde eſt comedere ſanguinem ac comedere uitam animalis/ac comedere animal uiuũ more ferino. **⁊ ego dedi illum vobis vt ſuper altare meũ expietis pro animabus veſtris, ⁊ ſanguis pro animę piaculo ſit.** Altera affertur ratio inhibiti eſus ſanguinis: quia diuina autoritate dicatus eſt ſanguis ad expiandum animas ſuper altare propter connexionẽ ſanguinis cum anima, ut ſanguis expiet animas tanq̃ anima offeratur pro expiatione animarum. **Idcirco dixi filijs iſrael. omnis anima ex vobis non comedet ſanguinem, nec ex aduenis qui peregrinãtur inter vos.** ¶ **Homo quicunqʒ de filijs iſrael ⁊ de aduenis qui peregrinantur inter vos, ſi venatione ſeu aucupio ceperit feram vel auem quibus veſci licitum eſt/ fundat ſanguinẽ eius ⁊ operiat illum terra.** Ecce quid agẽdum erat de ſanguine animalium quando non ſacrificabantur. fundendus erat & operiendus terra: ut ſic ab humano uſu penitus tolleretur omnis ſanguis animalium mundorum ad ueſcendum. immũdorum ſiquidem non ſolum ſanguis ſed etiã caro inhibebatur. **anima enim omnis carnis in ſanguine eſt. Vnde dixi filijs iſrael. ſanguinem vniuerſe carnis non comedetis: quia anima carnis in ſanguine eſt: ⁊ quicunqʒ comederit illum/interibit.** Non intelligo pœnam mortis infligendam per iudicem ſed ſuperius dictam infligendam a deo.

Anima que comederit morticinum vel raptum a beſtia tam de indigenis q̃ de aduenis. Iuxta hebræum coniunctio copulatiua habetur tam hic q̃ in calce capituli ubi interpres dicit uel corpus. **lauabit veſtimenta ſua ⁊ ſeipſum aqua: ⁊ cõtaminatus erit vſqʒ ad veſperũ: ⁊ hoc ordine mundus erit.** Leuis purgatio comedẽtis carnem non plene purgatã ſanguine, teſtatur peccatum comedentis animal non iugulatum ſed ſuffocatum eſſe paruum. **Quod ſi non lauerit veſtimenta ſua vel corpus, portabit iniquitatẽ ſuam.** perſeuerando immũdus. tenebatur enim poſtea ad ſacrificium offerendum rediens ad cor.

Locutuſqȝ eſt dominus ad moſen dicens. loquere filijs iſrael, & dices ad eos. ego ſum dominus deus veſter. Iuxta hebræum habetur. ego iehouah elohe veſter. Daturus leges ad diſcernendum inter licitos & illicitos concubitus, præmittit legiſlatoris autoritatem: ut non tanq̄ leges moſis ſed leges dei ſuſcipiantur & præferantur omnibus humanis legibus ac conſuetudinibus. propterea enim nominat ſe iehouah (hoc eſt ipſum fontem eſſendi a quo eſt omnium eſſe) ut ab eodẽ qui dat eſſe oĩbus agnoſcatur lex licitæ propagationis humanæ eſſe. Et adiungit elohe ueſter, ut timore tanti iudicis pareatur legibus iſtis. Iuxta conſuetudinem terre egypti in qua habitaſtis nõ facietis: & iuxta morem regionis chenaham ad quam ego introducturus ſum vos/non agetis, neqȝ in legitimis eorum ambulabitis. Parui refert ꝙ dictio interpretata conſuetudinem & morem/proprie ſonat opus. prohibet ſiquidem deus imitari opera ægyptiorum & chananæorum: quia facile erat utroſqȝ imitari. ægyptios quidem, quia multo tempore habitauerãt in ægypto: chananæos uero quia cõuerſaturi erant cum eis. Et eſt ſermo de opere connubiorum, ut non haberent omnia licita quæ apud ægyptios uel chananæos habebantur connubia licita. Facietis iudicia mea. Hinc clare patet ꝙ præcæpta iudicialia ſunt hæc quæ ſubiunguntur. et precepta mea ſeruabitis ad ambulandum in eis. Dictio interpretata præcæpta/ſignificat apud hebræos illa præcæpta quæ ſola legiſlatoris autoritate ſunt fulta: quæ uocamus præcæpta iuris poſitiui. ego dominus deus veſter. Iuxta hebræum habetur. ego iehouah elohe veſter. Repetitur autoritas legiſlatoris/ad imprimendum in mentes populi diuinam autoritatem harum legum. Cuſtodietis leges meas atqȝ iudicia. Eadem dictio quæ interpretata eſt præcæpta repetitur dicendo leges, ad inſinuandum ꝙ multa ſubiunguntur præcæpta iuris poſitiui diuina tamen autoritate. que faciens homo viuet in eis. Vide diſparitatem inter fidem & opera legis. de operibus legis ſcribitur faciens uiuet in eis: de fide autem habacuc dicit, iuſtus ex fide/uiuet. Faciens opera uiuet in eis: credens autem uiuet abſolute: ut paulus apoſtolus annotauit ad ro. 10. & ad gal. 3. Eſt igitur ſermo de uita corporali/quum dicitur uiuet in eis. Et uerificatur de omnibus: quoniam omnes facientes opera legis euadent mortem corporalem quam mererentur negligendo legis opera/uel infligendam a deo uel ab hominibus: ut merito dictum ſit uiuet in eis, pro quanto ea faciendo euadet meritum mortis & afflictionum quæ ſunt amicæ mortis. ego dominus deus veſter. Superfluunt duæ dictiones, nam hebraice habetur. ego iehouah. Repetit tertio autoritatem legiſlatoris commemorando ſe ſummum deum/ad arctius imprimendum diuinam ſubiunctarum legum autoritatem.

Omnis homo ad proximam ſanguinis ſui nõ accedet vt reuelet turpitudinem eius. Iuxta hebræum habetur. Vir quicunqȝ ad omnem propinquam carnis ſue non appropinquabitis ad detegendum turpitudinem. Dictio interpretata turpitudinem/ ut aiunt ſignificat detectionem: ſed appropriata eſt ad ſignificandum pudibundum membrum tam mulieris q̄ uiri etiam ab hebræis. In uniuerſo igitur hoc capitulo quum ſcribitur reuelatio turpitudinis/ſignificatur ad literam detectio pudendæ partis: circumloquendo per huiuſmodi detectionem non puram detectionem ſed detectionem ad concubitum. Dictio quoqȝ interpretata propinquam / extenſione quadam ſignificat propinquam: nam proprie ſignificat reſiduum. & tangitur in hoc nomine ratio legis. ideo enim tibi inhibetur concubitus cum propinqua, quia illa eſt tanq̄ reſiduum carnis tuæ / quia illa eſt tanq̄ aliquid carnis tuæ / quia eſt tanq̄ pars quæ extra te remanſit carnis tuæ. concubitus enim debet eſſe cum carne aliena & non carne propria. More itaqȝ ſolito / prius proponuntur tractanda in genere, & deinde in ſpecie per partes ſingulas. & propterea proponendo in genere inhibetur concubitus cum quacunqȝ propinqua carnis ſuæ. ¶ Et ſtatim occurrit quæſtio: quia ſm hanc legem prohiberi uidetur coniugium cum quacunqȝ propinqua ſm carnem: cuius contrarium ſemper factum eſt. Solutio eſt ꝙ appellatione omnis propinquæ intelliguntur duntaxat illæ perſonæ propinquæ quas lex ipſa diuina diffinit propinquas/ita ꝙ ratione propinquitatis carnalis inhibet inter illas connubia. Vocabula enim legalia ſunt intelligenda ſm legis definitionem ſeu uſum. conſtat autem ſolas diuina lege definiri perſonas propinquas quæ in hoc capitulo ſubiunguntur. & propterea iſtæ ſolæ comprehẽduntur ſub hac lege in genere: ut quod in genere ſancitur/ per ſingulas ſpecies ſtatim explicatum intelligamus. ego dominus. Iuxta hebræum habetur. ego iehouah. Quarto repetit diuinam autoritatem/ut imbibatur in omnium & ſingulorum mentibus. tangunt enim leges iſtæ quotidianas actiones communes tam diuitibus q̄ pauperibus.

Digitized by Google

Turpitudinem patris tui ⁊ turpitudinem matris tue non diſcooperies. Prima ſunt hæc
1 naturalis iuris præcæpta. Et primum quidem dirigitur ad filiam. filiæ ſiquidem mandatur/tur-
pitudinē patris tui non reuelabis. contra quod fecerūt filiæ lot. Alterū uero dirigitur ad filium/
dicendo turpitudinem matris tuæ non diſcooperies. & tanta refertur cæcitas in quibuſdam na-
tionibus ut promiſcua fuerint apud eos connubia/nulla habita ratione etiam propriæ matris.
mater tua eſt, nō reuelabis turpitudinem eius. Ratio legis redditur non aliunde q̃ ex ratione
propriæ matris: hoc eſt caro tua/pars eſt carnis illius. filius enim conſtat ex ſubſtantia matris.
Et idem intellige de filia & patre. filia enim conſtat ex ſubſtantia patris. & perinde eſt filiū coire
cum matre ſeu filiam cum patre/ac coire cum carne propria. hæc eſt enim ratio naturalis iuris
in litera ſcripta. Et uere efficax ratio eſt: quia rectæ rationis ordo dictat ut concubitus ſit inter
diuerſas carnes & nō inter eandem & ſeipſum: parentes autē & proles eiuſdem ſunt carnis ſm
2 ſeipſos abſq; medio aliquo: ut patet. **Turpitudinem vxoris patris tui non diſcooperies.** Poſt
Nouerca inhibitum cōnubium inter parentes & filios, inhibetur primus affinitatis gradus/prohibendo
connubium cum nouerca. **turpitudo enim patris tui eſt.** Ratio legis ex parte patris redditur,
quia genitalia nouercæ ſunt patris tui: ac per hoc habenda ſunt tanq̃ pudenda proprii patris:
quæ perſpicuum eſt non eſſe detegenda. Perſpice diſparitatem. connubium inter filium & ma-
trem inhibetur propter coniunctionem eorum inter ſeſe: cōnubium autem cum nouerca in-
3 terdicitur ratione tertii/hoc eſt patris. **Turpitudinem ſororis tue ex patre vel matre que do-
mi vel foris genita eſt/non reuelabis.** Clarior lex iſta ſcribitur hebraice. **Turpitudinem ſoro-**
ſoror **ris tue/filie patris tui vel filie matris tue/naſcentis domi vel naſcentis foris, non deteges tur-
pitudinem earum.** Explicādo filiæ patris tui uel filiæ matris tuæ, reſtringit legem ad ſororem
carnalem/non comprachendendo ſorores conſobrinas. Et dicendo natæ domi uel foris/com-
prachendit legitimas & ſpurias quomodolibet genitas. Vniuerſalis ſiquidē lex traditur/interdi-
cens connubia inter fratrem & ſororem carnales ſeu primi gradus.

4 **Turpitudinem filie filij tui vel filie filie tue non reuelabis.** Iuxta hebræū adiūgitur. **turpitu-
dinem earum.** Lex clara eſt. in qua etiam librandum eſt ꝙ non procedit ultra lex iſta: hoc eſt
Avus non procedit ad tertiam & quartam generationem deſcendendo, ſed ſiſtit in filia filii & in filia
filiæ. prohibet enim connubia cū auo. **quia turpitudo tua eſt.** Parui refert ꝙ iuxta hebræū ha-
betur. **quia turpitudo tua ipſe.** Ratio legis redditur/& iudicio meo cōmunis huic & præce-
denti legi cuius nulla eſt reddita ratio. eſt enim communis ratio ſororibus & neptibus ex filiis
ꝙ turpitudo ipſarum eſt turpitudo tua. nam & ſorores & neptes iunctæ ſunt tibi naturali uin-
culo ratione tertii. Sorores quidem ratione patris uel matris: & multo magis ſi ratione utriuſq;
parentis. neptes uero ratione filii ſeu filiæ. Et propterea quadrat ut una utriuſq; legis intelliga-
tur reddita ratio: utpote prohibentis connubiū inter conſanguineos unico tantum medio iun-
5 ctos. **Turpitudinē filie vxoris patris tui quam peperit patri tuo ⁊ eſt ſoror tua/nō reuelabis.**
ſoror In hebræo adiungitur. **turpitudinem eius.** Attēde prudens lector ꝙ lex iſta pars eſt legis po-
ſitæ immediate ante præcedentē. ibi enim fuit ſermo de ſorore tua filia patris tui ſiue domi ſiue
foris nata: & hic eſt ſermo de filia patris tui nata ex nouerca tua. Abundantia chartæ non fuit ra-
tio huius repetitionis: ſed licentia ſed pronitas hominum ad connubia cum ſororibus nō ute-
rinis/ratio fuit huius repetitionis. Teſtantur thamar ſororis abſalom uerba/huiuſmodi con-
nubia non reputata fuiſſe penitus illicita. niſi enim uidiſſet uel audiſſet fieri huiuſmodi connu-
bia, non dixiſſet ad amnon fratrem ſuum non uterinum/pete me a rege & non negabit me ti-
bi. 2. reg. 13. Accedit ad hæc uerborū ſenſus proprius quē ſonant uerba abrahæ ad abimelech
de uxore ſua ſara/ſoror mea eſt filia patris mei & non filia matris meæ & duxi eam in uxorem
geñ. 20. Ad extinguendū itaq; penitus huiuſmodi connubia/non ſuffecit moſi ut tanq̃ pars le-
gis ſed cenſuit ut etiam tanq̃ propria lex promulgaretur inhibitio talis cōnubii. **Turpitudi-
6 nem ſororis patris tui non diſcooperies.** Connubium cum amita prohibetur. ex quo tamen
Amita connubio natus eſt ipſe moſes: ut patet exo. 6. iuxta hebraicam ueritatem. **quia caro eſt pa-
tris tui.** Iuxta hebræū habetur. **reſiduum patris tui ipſa.** Dictio eadem repetitur quæ in pri-
ma lege interpretata eſt propinqua ſeu proxima: quam diximus proprie ſignificare reſiduum.
Ratio itaq; legis redditur ex parte tertii (patris uidelicet) quia reſiduum patris tui eſt. ſoror
enim mea eſt tanq̃ reſiduum meum/& econuerſo ego ſum reſiduum ſororis meæ, pro quan-
to id quod eſt ſubſtantia patris ſeu matris quæ in multas proles diuiditur eoipſo ꝙ commu-
nis eſt omnibus prolibus & in multas partes ſecatur/quicquid eſt unius prolis eſt reſiduum
alterius & econuerſo. & propterea dicitur de ſorore patris/reſiduum patris tui ipſa. **Tur-
7 pitudinem ſororis matris tue non reuelabis, eo ꝙ caro ſit matris tue.** Iuxta hebræum ha-
betur. **quia reſiduum matris tue ipſa.** Eadem ratio redditur de ſorore matris quæ reddita eſt
MATERTERA de ſorore patris.

Digitized by Google

TVrpitudinem fratris patris tui non reuelabis/nec accedas ad vxorem eius,que tibi affi 8
nitate coniungitur. Iuxta hebræū habetur. Turpitudinē fratris patris tui non reuelabis/
ad vxorē eius non appropinquabis:patrua tua ipſa. Fuerit licitum fingere nouū uocabulum
ad exprimendum hebraicam dictionem:ad ſignificandum uinculum inter uxorem fratris pa
tris tui & te liceat patrui nomen extendere ad uxorē ipſius patrui/& appellare ipſam patruam
tuam. ¶ Attēde diligentius ꝙ nō præcipiuntur duo/ut uulgata æditio ſonat:non præcipitur
mulieri ut turpitudinem patrui ſui non reuelet. nam tale cōnubium licitum ſemper fuit apud
hebræos:& uſq; in hodiernum diem apud eos patruus in uxorē ducit filiam fratris ſui.& apud
priſcos hathniel frater chaleb duxit in uxorē hachſam filiā chaleb:ut patet in libro iehoſuæ &
iudicum.Sed unū duntaxat præcipitur/uidelicet ut non fiat connubium cum patrua ſua . nam
appoſitiue ſcribitur non reuelabis turpitudinem fratris patris tui/ad uxorem eius nō accedes.
exponendo enim quid eſt reuelare turpitudinem fratris patris tui/adiungitur ad uxorem eius.
Vnde & ratio unica ſubditur/quia patrua tua ipſa. ¶ Si quæris quare lex inhibuit cōnubium
cum amita & non cum patruo/quum eadem ſit carnalis neceſsitudo utrobiq;.in promptu cau
ſa eſt/quia uxor naturaliter ſubdita eſt marito.hinc enim cēſuit lex indecens fore ut amita uel
matertera quæ in linea ſuperiori eſt/redderetur ex connubio ſubdita illi uiro quo eſt ſuperior.
Hæc autem indecentia locum non habet quum mulier nubit patruo:eo ꝙ ſubiicitur in coniu
gio illi cui etiam alias eſt ſubdita. Turpitudinem nurus tue non reuelabis : vxor filij tui eſt, 9
non diſcooperies ignominiā eius. Neſcio cur interpres mutauit ſolitum turpitudinis nomen
in ignominiam:niſi forte ad inſinuandū ꝙ pronomen eius refert filiū. quod tamen diſſonat ab
hebræo:quia pronomē eius eſt hic fœmininū.Quo ad rem uero / proculdubio dehonoraret
filius accipiendo relictā eius in uxorem. Vnde & iehuda noluit accipere thamar nurum ſuā in
uxorem, quamuis ex ignorantia facti genuerit ex ea.& dauid noluit amplius dormire cū aliqua
ſuarum uxorū poſtq̄ abſalom filius eius dormiuit cum eis/horrens dormire cum quaſi nuru.
et vxorem fratris ſui nullus accipiat. Tota hæc clauſula ſuperflua eſt.nō enim habetur in he
bræo. Turpitudinem vxoris fratris tui non reuelabis : quia turpitudo fratris tui eſt. Inhi 10
betur connubium cum fratria. & ratio redditur,quia pudibundum fratriæ eſt fratris.Hanc le
gem intellige regulariter/ad differentiam caſus quo frater mortuus eſſet abſq; prole.nam licet
regulariter illicitum eſſet cōnubium inter leuirum & fratriam,licitum tamen(immo conſue
tum ac præceptum)erat huiuſmodi connubium ad ſuſcitandum ſemen fratris:quia nō deho
norabatur frater,ſed officioſum fratri mortuo ſe leuir exhibebat uice ipſius generās ex fratria 11
filios defuncto : ut deute. 25. ſtatuitur. Turpitudinem vxoris tue & filie eius non reuelabis.
Iuxta hebræum habetur. Turpitudinem mulieris & filie eius non reuelabis. Latior eſt lex de
muliere & filia eius q̄ de uxore & filia eius.ſiue enī uxor fuerit ſiue non/inhibet lex duci in uxo
rem filiam mulieris cognitæ ab eodē uiro . coniunctim enim intelligitur mulieris & filiæ eius.
filiā filij eius & filiā filie illius nō ſumes vt reueles ignominiā eius. Iuxta hebræū hæc ultima 12
uerba habētur ſic. ad detegendū turpitudinē eius. Nō ſolū filia uxoris ſeu mulieris cognitæ
ſed etiam neptis ex filio uel filia excluditur a tuo cōnubio.Et ratio ſubiügitur. quia caro illius
ſunt. Iuxta hebræum habetur. reſiduum ipſe. Ratio redditur utriuſq; legis,quia uxoris ſeu
mulieris tam filia q̄ neptis ex filio aut filia reſiduum eſt:utpote aliquid remanens de ſubſtantia
eius.Quamuis in hebræo nullo pronomine determinetur reſiduū:quia non dicitur reſiduum
illius nec reſiduum tuum:ſed ſubintelligitur illius/ut expoſuimus. & talis coitus inceſtus eſt.
Iuxta hebræū habetur. fornicatio ipſa. Exaggerat̄ huiuſmodi concubitus,ut penitus horrori
ſit. Sororem vxoris tue in pellicatū illius non accipies,nec reuelabis turpitudinē eius adhuc 13
illa viuente. Iuxta hebræum habetur. et mulierem ſorori ſue non accipies,ad anguſtandum
ad detegendum turpitudinem eius ſuper illam in vita illius. Connubium cum duabus ſoro
ribus utraq; uiuente inhibetur . & ratio redditur quia hinc naſcitur mutua ſororum anguſtia.
conſueuerunt enim eiuſdem uiri uxores eſſe æmulæ:ac per hoc altera alteram anguſtat. inde
cens autem cenſetur ut cōnubium pariat anguſtiā inter ſorores,inter quas naturalis eſt amor.
Nec prohibetur huiuſmodi connubium propter affinitatem (quia ſorore mortua licebat du
cere alterā ſororem in uxorem)ſed propter pacem inter ſorores. Iahacob tamen duas ſorores
ſimul habuit uxores:rachelem & leam.

ET quoniā leges iſtæ a chriſtianis ſæpe citantur/& connubia hic interdicta tanq̄ diuino iure
prohibita a multis habētur/præceptaq; hæc partim moralia partim iudicialia prædicātur,
diſcutiendum eſt quid ueritatis in his eſt. ¶ Scito igitur ꝙ multa in his legibus interdicta con
nubia nō ſunt cōtra ius naturale:ut patet ex eo ꝙ apud fideles multa horum ante legem moſis
erāt cōnubia licita. Et ab ultimo inchoādo/iahacob fidelis duxit in uxores duas ſorores ſimul
uiuētes.nō eſt igit̄ cōtra naturale ius connubiū cū duabus ſororibus uiuis.

Connubium deinde leuiri cum fratria/ante legem & poſt legem fuit non ſolum licitum ſed
conſuetum, & poſtea per legem præceptum ad ſuſcitãdum ſemen fratris. Nam iehuda fidelis
nurum ſuam thamar ante legem ſcriptam dedit duobus fratribus ſucceſsiue: & illis defunctis
dixit nurui ut expectaret innupta donec ad ætatem perfectam ueniret tertius filius. hæc enim
facta teſtantur ex cõſuetudine fuiſſe nõ ſolũ licitũ ſed debitum hmõi connubiũ. Et ſimile quid
euenit poſt legem tpe ruth: ut patet in libro ruth. Hæc autem nõ ideo dixerim quia cõnubium
inter leuirũ & fratriam in caſu ſuſcitandi ſemen fratris intelligatur cõtra has leges (iam enim
manifeſtauimus ꝙ non eſt contra iſtas leges) ſed ideo ut hinc appareat ꝙ connubium inter le
uirum & fratriam abſolute loquendo non eſt contra ius naturale: quia concubitus contra ius
naturale in nullo caſu redditur licitus: & ex hoc ipſo ꝙ concubitus leuiri cum fratria in aliquo
caſu ante legem ſub lege & per legem fuit licitus cõſuetus & præceptus, manifeſtum fit ꝙ ſim
pliciter & abſolute non eſt contra ius naturale. ¶ Et confirmatur ex eo ꝙ poſt omnes has le-
ges licitum erat connubium cum ſorore uxoris mortuæ etiam relictis filiis. ex hoc enim con-
uincitur ꝙ carnalis coniunctio præcedens non efficit contra ius naturæ carnale commertium
ſequens. nã æque facti ſunt una caro uir & uxor irĩ primo connubio: ac per hoc ſicut turpitudo
mulieris facta eſt uiri, ita turpitudo uiri facta eſt mulieris. & conſequenter ſi ſoror uxoris mor
tuæ poteſt abſq; iniuria naturalis iuris reuelare turpitudinem uiri quæ fuit turpitudo ſororis
eius, ita frater uiri mortui poteſt abſq; iniuria naturalis iuris reuelare turpitudinem mulieris
quæ fuit turpitudo fratris eius.

Quod autẽ connubium cum amita non ſit cõtra ius naturæ, ex eo patet ꝙ ante legem inter
fideles erat licitum. nã hamram pater moſis accæpit amitam ſuam in uxorẽ nomine iochebed
filiam leui ſororẽ carnalem cehath patris hamram. exodi enim. 2. ſcribitur ꝙ mater moſis fuit
filia leui. & exodi. 6. non ſolum ſcribitur ꝙ cehath pater hamram fuit filius leui, ſed etiam ꝙ
hamram accæpit uxorem iochebed amitam ſuam quæ peperit ei aharon & moſen. & nu. 26.
etiã in uulgata æditione ſcribitur. at uero cehath genuit hamram: qui habuit uxorẽ iochebeb
filiã leui quæ nata eſt ei in ægypto: quæ genuit uiro ſuo filios/aharon & moſen & miriam ſoro
rem eorum. Et hæc ideo attulerim ut nullus negare poſsit matrem moſis fuiſſe uere amitam
mariti ſui. nefas autem eſt credere ꝙ contra ius naturæ fuerit inter fideles connubium ante
legem ſcriptam.

Connubium denique cum ſorore carnali non uterina non eſſe contra ius naturæ/patet ex eo
ꝙ abraham accæpit ſaram in uxorem, quæ erat ſoror eius carnalis non uterina: ut ipſemet teſta
tur gen̄. 20. dicendo. uere ſoror mea ipſa, filia patris mei ipſa/nõ tamen filia matris meæ. Hæc
enim uerba ſm proprietatẽ uerborum/planiſsimo ſenſu ſignificant ſaram fuiſſe ſororem car
nalem abrahæ ex parte patris duntaxat. Et ut negãtes cõuincantur, põdera ꝙ quemadmodum
dicẽdo nõ filia matris meæ proprie accipit̃ mater/eadẽ ratione dicẽdo filia patris mei proprie
accipitur pater. ¶ Et cõfirmatur: quia in legibus iſtius capituli/carnalis ſoror eiſdẽ deſcribitur
uerbis: uidelicet ſoror tua/filia patris tui. qua ergo ratione per hæc uerba in iſtis legibus indu-
bie intelligitur ſoror carnalis, eadẽ ratione per eadem uerba prolata ab abrahã eſt proculdubio
intelligenda ſoror carnalis. ¶ Et confirmatur iterũ/quærendo ab inficiantibus quibus uerbis
propriis ſignificanda eſt ſoror carnalis, ſi iſta uerba (uidelicet uere ſoror mea/filia patris mei)
non ſignificant ſororem carnalem! dicant quæſo quibus uerbis deſcribenda ſit. Et ſi diligẽtius
perſpexeris ꝙ abraham dixit hæc uerba ad iuſtificandum ſe, hauries ꝙ connubium inter fra-
trem & ſororem non uterinam erat tunc temporis licitum, non ſolũ in chaldæa (ubi abraham
accæperat ſaram in uxorẽ) ſed etiã in paleſtina/ubi tunc erat abraham: alioquin ſcandalizaſſet
abimelech hoc ſermone. ¶ Et ſi altius repetamus, apparebit ꝙ cõnubium inter fratrem & ſo-
rorem uterinam non eſt contra ius naturæ. nam oportuit ad multiplicãdum humanum genus
cain accipere in uxorem ſororem uterinam. nefas autem eſt dicere ꝙ deus creauit humanum
genus multiplicandum neceſſario cum iniuria iuris naturalis: quum facillime hæc iniuria ui-
tari potuiſſet creando duos uiros & duas mulieres. ſic enim humanũ genus non per connubia
fratrum & ſororum ſed per connubia conſobrinorum multiplicatum fuiſſet. In nulla enim
ſpecie generabiliũ legitur deũ creaſſe duo tm̃ indiuidua niſi in ſpecie humana: nec hoc decuit
fieri cum neceſsitate iniuriæ naturalis iuris in propagando. ¶ Et confirmatur hoc ratione:
quia ſi connubium inter fratrem & ſororem uterinam eſſet contra ius naturæ/ſeu eſſet per ſe
malum moraliter, nulla humana neceſsitate aut ratione poſſet reddi licitum: quia quod eſt per
ſe prauum moraliter/nulla neceſsitate redditur rectum. Mendacium enim quia eſt per ſe pra-
uum/nulla ratione redditur licitum. & ſimiliter adulterium homicidium blaſphemia & id ge-
nus reliqua quæ ſunt per ſe mala moraliter, nulla neceſsitate nulla humana ratione reddi poſ-
ſunt licita: ac per hoc ex eo ꝙ connubiũ inter fratrẽ & ſororem uterinã licitum aliquando fuit

Digitized by Google

propter multiplicandum genus humanum, manifeſta ratione conuincitur ꝙ non eſt per ſe
malum moraliter. ¶ At ſi quiſpiam dixerit huiuſmodi cōnubia facta a fidelibus patribus ante
legem/diſpenſatione diuina fuiſſe facta. maiore facilitate reiicitur q̄ dicitur: quia uoluntarie
dicitur & rationabiliter reiicitur. Vnde & aug. 15. de ci. de. religioni attribuit inhibitionē con
nubiorum olim licitorum inter fratres & ſorores.

Ex his patet ꝙ nō omnia connubia iſtis diuinis legibus interdicta/ſunt contra ius naturale/
ſunt per ſe mala moraliter. Siſte tamen pedem prudens lector: & diſcerne inter connubia mala
per ſe moraliter & cōnubia ſolitarie mala moraliter. Nā cōnubia mala per ſe moraliter/nulla
unq̄ ratione humana redduntur licita. & haec ſunt cōnubia inter matrē & filiū/& inter patrem
& filiam duntaxat. habent enim perſonæ hæ ex ſeipſis immediate indecentiam ad coniugium:
& hoc omnes fatentur. Dixi duntaxat: quia ut ex antedictis apparet/reliqua fuerunt quandoq;
licita. unde & diuus thomas in ſecūda ſecūdæ. q. 154. ar. 9. ad argumentū tertium/dicit ꝙ cir
ca connubium aliarum perſonarum decentia uel indecentia uariatur ſm conſuetudinem &
legem humanam uel diuinam. Connubia uero ſolitarie mala ſunt quæ non ex ſeipſis uen-
dicant ſibi indecentiam/ſed indecentia annexa eſt ſolitudini eorum. ita ꝙ indecentia non
eſt per ſe annexa ipſis, ſed ratione ſolitudinis: hoc eſt ꝙ connubia nude ſumpta comitatur in-
decentia moralis, quæ tamen indecentia non comitatur connubia ueſtita honeſtātibus circum
ſtantiis. Verbi gratia cōnubium inter fratrem & ſororem ſi cōſideretur ſolitarie (hoc eſt abſq;
aliqua honeſtāte circunſtātia) annexam habet indecentiam moralem: puta nimium ardorem
amoris/& facilem molliciem animorum &c̄. ſi autē idem connubium ueſtiatur circunſtātiam
neceſſariæ multiplicationis humanæ, ceſſat ratio moralis indecētiæ: quia quod nude ſumptum
rationi rectæ aduerſatur/ueſtitum rationi rectæ conſonat. Exemplum. hominem occidere ho
minem/nude ſumptū aduerſatur rationi rectæ: quia homo homini naturaliter amicus eſt. ue-
ſtitum autē conditionibus honeſtantibus/conſonat rationi rectæ: puta hominē autoritate fun
ctum publica occidere hominem confeſſum uel conuictum de proditione patriæ. non ſolum
enim deſinit eſſe mala moraliter occiſio hominis ex tali indumento, ſed fit bona moraliter. Ta
lis eſt natura connubiorum extra parentes & filios/ſecluſa omni ſcripta lege & conſuetudine
in iſtis legibus prohibitorum. Et propterea de illis dicitur ꝙ ſunt partim moralia. uerificatur
enim hoc non eo ſenſu ꝙ ſunt per ſe indecētis moris, ſed eo ſenſu ꝙ ſolitarie ſeu nude ſumpta
annexam habent indecentiam moralem: ſed perſpicaciter penetrata nullā habent indecentiam
moralem annexam ſi ueſtiūtur conditiones honeſtantes ipſa. & propter hoc aliquando fuerūt
licita: & hodie poſſunt reddi licita ex cōditionibus honeſtantibus ſm rectam rationem/inter-
ueniente tamen apoſtolica autoritate, non ad diſpenſandū in iure diuino (quod hodie nullum
quo ad hæc eſt: quia ieſus chriſtus liberauit nos a iudicialibus & cærimonialibus præceptis)
ſed ad diſpenſandū in iure canonico & conſuetudine populi chriſtiani/& ad autorandum con
ditionem honeſtātem quæ pro cauſa talis cōiugii affertur. quam autorationem perſpicuum eſt
fieri quū apoſtolica autoritas decernit ex aliqua expreſſa rationabili cauſa ſe diſpenſare ut tale
coniugium fiat. ¶ Collige ex his prudens lector ꝙ connubia extra parētes hic prohibita/nec
ſunt ſuapte natura mala quæ nulla humana ratione licita ſunt/nec ſunt indifferentia quæ paſ-
ſim licita ſunt: ſed ſunt media inter penitus mala & penitus indifferētia: utpote quæ nude ſum-
pta annexam haberent aliquā moralem indecentiam/& ueſtiri poſſunt aliquam conditionem
humanam qua redderentur bona moraliter.

AD mulierem que patitur menſtrua non accedes, nec reuelabis feditatem eius. Manifeſta
eſt indecentia concubitus cum mēſtruata. non eſt tamen indecētia talis quæ ex ſuo genere
ſit peccatum mortale: quum nō ſit contra ordinē ſeminationis (quia in uaſe debito ſeminatur
in propria uxore) nec ſit contra bonum uiri aut uxoris (neutri enim nocet) nec ſit contra debi
tum a parentibus bonum proli. tum quia rarus uidetur cōceptus tali tempore: quia natura oc
cupata eſt circa purgationem. tum quia etiam ſi uerū eſſet concipi infectam prolem, hoc non
conſtituere peccatum mortale in parentibus teſtatur coniugium leproſorum. hoc enim teſti-
monium eſt non indici hinc parentibus abſtinētiam ab actu coniugali. **Cum vxore proximi
tui non coibis, nec ſeminis commixtione macularis. De ſemine tuo non dabis vt cōſecretur
idolo molech.** Iuxta hebræū habetur. **Et de ſemine tuo non dabis ad faciendum tranſire ad
molech.** Abſq; dubio ritus idolatriæ prohibetur: ſed qualiter fieret iſte tranſitus ſeminis neſci-
tur. Et quia inter inordinatas ſeminationes hoc prohibetur, ſignū habetur ꝙ de ipſo humano
ſemine eſt ſermo. ita ꝙ culpa duplex interueniebat: altera mollicie i/altera idolatriæ. propter
quam ſubditur. **Et non pollues nomen elohe tui/ego iehouah.** Optime dicitur & nō pollues
nomen/nec dicitur & non pollues elohe tuum: quia ipſe deus non poteſt pollui, ſed nomen
eius apud homines polluitur idolatriis/quū debitus ſoli deo cultus alii tribuitur. propter quod

Digitized by Google

ad horrorem tantæ pollutionis adiungitur ego iehouah. Noli tamen contendere cum intelligentibus hic nomine ſeminis prolem: quia intelligi poteſt, ſed nec ſic certus mihi eſt ritus tráſitus de quo eſt hic ſermo. Cũ maſculo non commiſceberis coitu femineo: quia abominatio eſt. cum omni pecore non coibis, nec maculaberis cum eo. Mulier non ſuccumbet iumento nec miſcebitur ei: quia ſcelus eſt.

NEc polluamini in omnibus his quibus contaminate ſunt gentes vniuerſe/ quas ego eiiciã ante conſpectum veſtrum: ⁊ quibus polluta eſt terra, cuius ego ſcelera viſitabo vt euomat habitatores ſuos. Cuſtodite legitima mea atq; iudicia: ⁊ non faciatis ex omnibus iſtis abominationibus tã indigena q̃ colonus qui peregrinatur apud vos. omnes enim execrationes iſtas fecerunt accole terre qui fuerunt ante vos ⁊ polluerunt eam. Cauete ergo ne ⁊ vos ſimiliter euomat quum paria feceritis: ſicut euomuit gentem que fuit ante vos. omnis anima que fecerit de abominationibus his quippiam, peribit de medio populi ſui. Cuſtodite mandata mea/ ⁊ nolite facere que fecerunt ij qui fuerunt ante vos/ ⁊ ne polluamini in eis. Primum ab exemplo pollutarum gentium pollutæq; terræ/ deinde a pœna eiectionis earũdem propter hæc ſcelera/ & tertio a pœna mortis infligenda per iudicem/ & demum ab autoritate diuina dicendo. ego iehouah elohe veſter. monet populum ut nõ polluantur in huiuſmodi peccatis carnis. Et quod dicitur pollutam eſſe terram/ intellige q̄ quemadmodum templum dei polluitur ſacrilegiis ita terra polluta dicitur peccatis contra legem naturæ.

CAPVT .XIX.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. Loquere ad omnẽ cetum filiorum iſrael: ⁊ dices ad eos. ſancti eſtote quia ego ſanctus ſum dominꝰ deus veſter. Iuxta hebræũ habetur. quia ſanctus ego iehouah elohe veſter. Poſtq̃ extenſum eſt illud decalogi præceptum non mœchaberis/ extendũtur alia præcepta decalogi. & propterea a primo incipiendo præcepto de cultu ipſius dei/ mandatur uniuerſis non ſolum ſacerdotibus & leuitis ſed filiis iſrael ut mundi ſint ad imitationem diuinæ mundiciæ. Generale ſiquidem datur mandatum ut imitẽtur deum ſuum/ ut ſint mundi ab immundicia peccati quia ipſe deus mundus eſt penitus. Vnuſquiſq; patrem ſuum ⁊ matrem ſuam timeat. In decalogo mandatus eſt honor, hic uero mandatur timor. extenditur enim honor ad timorem. Et quoniã timor ſolius mali eſt, poteſtas parentum ad infligendum malum per hoc inſinuatur. hinc enim deus ipſe manifeſtat non eſſe uanam maledictionem a patre uel matre. Ideo enim timendi parentes ab omnibus filiis dicuntur/ quia poſſunt infligere malũ maledictionis: quẽadmodũ ideo timẽdus eſt deus quia poteſt infligere malũ. ⁊ ſabbata mea cuſtodite. Abſq; ordine & ſummarie hoc repetit/ extendendũ in ca. 23. ego dominus deus veſter. Iuxta hebræũ ſolita ſunt noĩa. ego iehouah elohe veſter. Ratio cuſtodiẽdi ſabbata redditur diuina autoritas ſimul cũ debito gratitudinis officio fonti eſſendi. Nolite conuerti ad idola, nec deos conflatiles facietis vobis: ego dominus deus veſter. Si immolaueritis hoſtiam pacificorum domino vt ſit placabilis, eo die quo fuerit immolata comedetis eam/ ⁊ die altero: quicquid autem relictum fuerit in diem tertium/ igne comburetis. Aduerte prudens lector q̄ indiſtincte hoſtia pacificorũ conceditur comedẽda duobus diebus, ut hinc perpẽdas recte fuiſſe expoſita a nobis ſcripta in cap. 7. Si quis poſt biduũ comederit ex ea, prophanus erit ⁊ impietatis reus, portabitq; iniquitatẽ ſuã/ quia ſanctũ domini polluit: ⁊ peribit anima illius de populo ſuo. Pœna mortis indicitur præſumẽti comedere die tertio pacificam uictimam propter ſacrilegium. Reliqua ſunt expoſita & correcta cap. 7.

Quũq; meſſueris ſegetes terre tue, nõ tõdebis vſq; ad ſolũ ſuperficiẽ terre. Iuxta hebræũ hr̃. non finies angulum agri tui ad metendũ/ nec remanẽtes ſpicas colliges: neq; in vinea tua racemos ⁊ grana decidentia cõgregabis, ſed pauperibus ⁊ peregrinis carpenda relinques. Ad literam intuitu pauperum & peregrinorum mandatur ut nõ penitus metatur extremitas agri: & ſimiliter nõ colligantur a domino agri ſpicæ euadentes metẽtium manus. & ſimile quid præcipitur in uinea. Et ratio omnium ſubditur. ego iehouah elohe veſter. acſi apertius dixiſſet/ autoritate mea hoc facite. Non facietis furtum/ nõ mentiemini: nec decipiat vnuſquiſq; proximum ſuũ. Non periurabis in nomine meo/ nec polluas nomen dei tui. Iuxta hebræũ habet. elohe tui. Et ſtatim ſubditur. ego iehouah. Ratio non polluendi nomen dei redditur, quia ipſe eſt fons eſſendi/ cui omnis & ſummus honor debetur. Hæc in. 20. cap. exodi tractata ſunt: & ideo pertranſeo. Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum. Dictio interpretata calumniam ſonat fraudem. Non morabitur opus mercenarij tui apud te vſq; mane. Ad literam præcipitur ut non differatur ultra tempus debitum ſolutio mercedis: ut intelliga

Digitized by Google

mus non ſolum iniuſtum eſſe auferre alienum ſed etiam differre dare alicui quod ei debetur. **Non maledices ſurdo, nec coram cæco pones offendiculum.** Duo hæc præcepta circa ſurdum & cæcum/parabolica ſunt. ad literã enim inhibetur iniuria tam uerborum q̃ factorum ſecura, quia ille cui fit non ualet percipere quis fecit. Surdus enim nõ poteſt audire maledicum, & cæcus nõ poteſt uidere quis ponit offendiculum. Et propterea ſubditur. **& timebis ab elohe tuo, ego iehouah.** Si nõ times eum cui iniuriaris, retrahat te timor pœnæ infligendæ a deo iudice tuo: quia ego ſum ſuper omnia/qui do eſſe & conſeruo etiã cæcos & ſurdos. **Non facies quod iniquum eſt.** Iuxta hebræũ adiũgitur. **in iudicio.** loco cuius interpres addidit nec iniuſte iudicabis. **Nec cõſideres perſonam pauperis, nec honores uultum potentis.** Senſus quadrat. quanuis hebraice præcipiatur ut in iudicio non eleues faciem pauperis nec pulchrifacias faciem magni. Vtrunq; enim eſt uitiũ acceptionis perſonarum. & propterea concluditur. **in iuſtitia iudicabis ſociũ tuum.** Poſt tot enim præcepta negatiua ponitur affirmatiuum ratio omnium. non ſufficit ad iudicium uitare iniurias/ſed oportet efficere iuſtitiam. Et dicẽdo ſocium tuum/omnem hominem compræhendit. immo ratio miniſtrandi iuſtitiam unicuiq; homini tangitur: quia homo homini ſocius eſt. **Nõ eris criminator nec ſuſurro in populis.** Iuxta hebræum loco horum habetur. **Non ibis explorator in populo tuo.** Explorare aliorum uitam officium eſt quærentis iniquitatem in domo iuſti/& euertere requiem aliorum. & propterea interdicitur dicendo non ibis. aliud enim eſt occurrentia aliorum geſta uidere/aliud eſt ire ad explorandum quæ ab aliis fiunt. Et ratio tangitur auerſiua ab exploratione/dicẽdo in populo tuo. ad differentiã enim explorationis in hoſtibus/hoc dicitur. **non ſtabis contra ſanguinem proximi tui.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habet. **nõ ſtabis ſuper ſanguinis ſocij tui.** Quodlibet homicidium ex propoſito/prohibetur dicendo non ſtabis ſuper effuſionem ſanguinis. Et a ſignificandum ſuperioritatem uacantium effundendo ſanguini/dicitur non ſtabis ſuper. Et ſubiungitur ſanguinis in genitiuo/ne placeat ſuperioritas quæ acquiri uel conſeruari uidetur effuſione ſanguinis. Et omnis homo cõpræhenditur dicendo ſocii tui. **ego iehouah.** Diuina adiicitur autoritas. ut non timentibus humanum iudiciũ timor inſit ex diuino/in quem redundat iniuria: quia ipſe eſt qui dat eſſe omnibus.

Non oderis fratrem tuum in corde tuo. Nomine fratris quilibet homo compræhenditur/ & ratio repugnans actui aſsignatur. frater enĩ non eſt materia odii ſed amoris. Et quia propria odii ſedes cor eſt, non ideo adiungitur in corde tuo/quia extra cor poſsit eſſe odium: ſed ideo ut intelligatur duntaxat. Eſt enim ſenſus legis. non odio occulto habebis fratrem tuum: quemadmodum odit abſalom fratrem ſuum amnon/quemadmodũ & cain odit fratrem ſuũ habel. **ſed publice argue eum.** Iuxta hebræum habetur. **corrigendo corriges ſocium tuum.** Nihil dicitur de modo corrigendi publice uel ſecreto: ſed relinquitur modus eligendus prudẽter ſm qualitatem negocii. Et hinc apparet ꝙ occultum prohibetur odium. nam ſine aliqua coniunctione ſubiunctum eſt corripiendo corripies ſocium tuum. **ne habeas ſuper illo peccatum.** Iuxta hebræum habetur. **& non eleuabis ſuper ipſum peccatum.** Ecce fructus correctionis/ uitatio augendi peccati. Auxit tam abſalom q̃ cain peccatũ ſuum diſsimulãdo internũ odium. hinc enim uterq; fratrem occidit. Tanq̃ enim euaporatio ſurgẽtis odii eſt arguere eum qui offendit: præter hoc ꝙ occaſio inde præbetur ut conſanguineus aut amicus aliquis intercedat ad conciliandum eos. Et nihilominus odio habitus cauebit ſibi/uel admiſſa correctione placabit offenſum. omni itaq; ex parte prodeſt ad euitandum augmentum peccati corrigere offendentem. Diſcerne prudens lector finem correctionis fraternæ in lege & in euangelio. hæc enim ad uitandũ augmentũ peccati proprii/illa uero ad lucrandũ fratrẽ ordinatur. ita ꝙ iſta ad bonum propriũ/illa ad bonũ proximi tendit. **Non quæras ultionẽ.** Iuxta hebræũ hr̃. **nõ ulciſceris.** Non prohibetur quærere ultionem a iudice: ſed propria autoritate ulciſci/ſiue ſe ſiue ſuos. reſeruata eſt enim uindicta autoritati publicæ/ut tam pax q̃ iuſtitia in ciuitate ſeruetur. **nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum.** Iuxta hebræũ habetur. **& non cuſtodies odium ad filios populi tui.** Quemadmodũ legem cuſtodit qui obedit præceptis eius, ita cuſtodit odium quantumcunq; manifeſtum qui curam habet ut nacta opportunitate noceat. Diuturnitas itaq; odii inhibetur/nõ uniuerſaliter ſed relatiue ad filios populi iſrael. Quæ limitatio fit ad differẽtiam non particularium perſonarum/ſed populorum inimicorum filiis iſrael. ſignificanter enim dicitur filiis populi tui, ad inſinuandum ſecus eſſe de filiis alieni populi. alieni autẽ non negatiue ſed contrarie: hoc eſt ad differentiã filiorũ populi inimici tui non quatenus perſonæ ſingulares ſed quatenus inimici. Et ex hoc (ut reor) textu immediate coniuncto diliges proximum tuum ſicut teipſum/ſumptum eſt illud matthæi. 5. diliges proximum tuum & odio habebis inimicum tuum. limitãdo enim inhibitionẽ cuſtodiendi odium ad filios populi tui/inſinuat licitum eſſe odium ad filios populi inimici. Et cuſtoditum fuiſſe huiuſmõi odium multo tempore/teſtatur

bellum ſaulis aduerſus hamalecitas mandante ſemuele. **diliges amicum tuum ſicut teipſum.** Iuxta hebræū habetur. **& diliges ſocium tuum ſicut teipſum.** Hinc in primis habetur ſenſus præcedentis legis/ꝙ ad differentiam inimicorū dictū eſt filios populi tui.hæc enim copulatiua & diliges ſocium tuum/teſtatur ꝙ inimici tm̄ excluduntur. nam homo homini ſocius eſt/niſi ipſemet ſeipſum cōſtituat inimicū homini alteri.Habes quoqꝫ hinc omnes homines quatenus homines ſunt/comprahēdi ſub nomine ſocii tui dicendo diliges ſocium tuum.Modus autem diligendi manifeſtatur dicendo ſicut teipſum.amor ſiquidem amicitiæ præcipitur/ad differentiam amoris concupiſcentiæ. Diſcernendus amor meus erga homines/ab amore erga res inanimatas & animalia reliqua mādatur,præcipiendo ut amem ſocium meum ſicut me.amo enim & iumenta & agros non uolendo illis ſed mihi bonum:non ſic amo me,quia amo me uolendo bonum mihiipſi.Ergo mandatur mihi ut diligam ſocium meum non ſicut uineam meam aut equum meum,ſed ſicut me:hoc eſt ut amem ſocium meum uolendo bonum ipſi ſocio. Hic eſt amor amicitiæ:in quo uniuerſa lex erga proximum perficitur. ¶ Et hic amor amicitiæ ad quemlibet hominē inditus eſt naturaliter cuilibet homini/in genere tamen. cuius ſignum eſt ꝙ homo homini erranti quem nunq̄ nouit uiam monſtrat. cuius ratio eſt,quia omne animal diligit ſimile ſibi:ut ſcribitur eccli.13.Dixi autē in genere:quia non eſt mihi naturaliter inditum ut diligam quemlibet hominem ad hoc uel illud bonum in ſpecie.& propterea lex datur præcipiens dilectionem ſocii amore amicitiæ abſqꝫ limitatione alicuius boni:ad inſinuādum mandari ut quemadmodum diligo me ex debito/uolendo mihi debita bona,& gratuito/uolendo mihi bona gratuita:ita diligam ſociū,uidelicet ex debito/uolendo ei debita bona,& gratuito/uolendo ei gratuita bona. omnis enim amor amicitiæ uel eſt iuſtitiæ uel gratiæ. **ego dominus.** Iuxta hebræum habetur. **ego iehouah.** Autoritas diuina ſæpe repetitur propter ſupradictas rationes.

L**Eges meas cuſtodite.iumenta tua non facies coire cū alterius generis animātibus:agrum non ſeres diuerſo ſemine:& veſte que ex duobus texta eſt/non indueris.** Hæc tria ſubiuncta præcepta eodem nomine ſignificantur hebraice. ſcribuntur enim ſic. **iumētum tuum non facies coire in mixtura: & agrum tuum nō ſeres in mixtura:& veſtis in mixtura pectinata neta torta nō aſcendet ſuper te.** Dictio hebraica interpretata ueſtis/ſignificat proprie pannum qui eſt materia ueſtis.Et dictio interpretata tribus participiis paſſiuis/compoſita eſt a tribus:ſcilicet a pectendo/nendo & torquēdo. & ideo oportuit illam tribus nominibus interpretari ut totaliter explicaretur. Et quia hoc nunq̄ fit communiter loquendo (quis enim unq̄ mixturam pexuit/quis mixturam neuit/quanuis torſerit!) & ſimiliter nullus conſueuit agrum ſeminare in mixtura/& perſpicuum eſt non prohiberi generationem mularum & mulorum(tum quia earum uſus legitur apud hebræos: tum præcipue quia paulus apoſtolus abſurdum reputat ꝙ deus legem inſtituat bobus) ideo hæc tria præcæpta in diuerſis materiis eadē ratione(ut identitas nominis teſtatur) data,ſunt altero duorum ſenſuum intelligenda:uel ſuperſtitioſe uel parabolice.Et ſi quidem ſuperſtitioſe intelligātur, imitatio ſuperſtitionum gentilium inhibetur. ita ꝙ quemadmodum in euangelio dicitur orantes nolite multum loqui ſicut ethnici faciunt, ita ſubintelligatur inhibita eſſe hæc tria non abſolute ſed more ethnicorū.Si uero parabolicus eſt ſermo(ſicut & ille non alligabis os boui trituranti) in promptu eſt ratio parabolarum graduata. prohibetˀ enim his tribus metaphoris ut homo abſtineat penitus a nouitatibus præter rationem. mixtio enim animalium/nouum parit animal præter naturam/neutrius ſpeciei:& mixtio ſeminum ſata nouam ſegetem/mutuo ſe impedientem (ac per hoc præter naturam) efficit:mixtio quoqꝫ uariorum filorum intextorum/neutrius ueſtem efficit. Studium itaqꝫ ad nouitates præter rationem rectam inhibetur trifariam. nam & inhibetur inchoatio dicendo non ſeres agrum tuum in mixtura. & contra hanc legem fit quoties in populo ſeu collegio ſeminat quis uaria unde naſcatur diſſenſio mutuo ſe impediens. Prohibetur & pronorum ad nouitatem applicatio/dicendo nō facies coire iumentum in mixtura. & contra hoc utinam non ſæpe fieret. Et demum inhibetur ut factas ab aliis nouitates præter rationem/non induamur. cuius contrarium quotidie fit/ſequendo adinuentiones aliorū minus bonas. Crediderim ego hunc uel ſimilē moralem ſenſum eſſe harum legū ad literam: ut ex his metaphoris abſtinerent iſraelitæ a nouitatibus tam inchoando q̄ adiuuando q̄ imitando. **Homo ſi dormierit cum muliere coitu ſeminis.** Lex iſta exceptio quædā eſt. **que ſit ancilla etiam nobilis.** Iuxta hebræū habetur. **vituperata viro/& tamen precio non redempta vel libertate non donata.** Ad differentiam ancillæ tam uirginis q̄ nuptæ immo etiā uiduæ caſtæ/limitatio fit ad ancillam iam uituperatam quo ad coitum. uel effectus ſecutus ex præſenti concubitu deſcribitur: uidelicet ꝙ concubitus non latuit ſed inde ſecutum eſt ꝙ ancilla ipſa uituperata eſt uiro/hoc eſt ad nubendum. **Et hunc ſenſum arbitror eſſe literalem:quia tota ratio euadendi mortem ſubiungitur ſer**

Digitized by Google

ultus/& non quia iam uituperata fuerat. circunſtantia ergo aggrauans non alleuians per uituperium deſcribitur. Et cōfirmatur. quia coitus cum muliere uituperata quantumcunq; libera/ nulla lege punitur morte, nō eget excuſatione a pœna mortis: ſed coitus inferens uituperium mulieris, quia meretur mortē/excuſatur ex hoc ꝙ mulier eſt conditionis ſeruilis. **Vapulabunt ambo ⁊ non morietur, quia nō fuit libera.** Iuxta hebræū habetur. **inquiſita erit/nō morientur quia non libera.** De ambobus dicitur non morientur quia non libera/ſed ancilla eſt. nec cum damno domini occidi debet/& uir nō uituperauit liberam. Sed de ſola muliere dicitur inquiretur. arbitrio enim ſacerdotis committitur pœnitentia ancillæ: uiri uero pœnitentia taxatur in litera. **Pro delicto autē ſuo offeret domino ad oſtium tentorij adunationis arietē. orabitq; pro eo ſacerdos ⁊ pro delicto eius corā domino: ⁊ repropitiabitur ei/dimittetur q; peccatum.** Iuxta hebræum habetur. **Et expiabit ſuper ipſum ſacerdos in ariete aſam coram iehouah/ ſuper peccatum eius quod peccauit: ⁊ remittetur ei peccatū quod peccauit.** interpres enim mutilauit hæc: quæ ex ſuperius expoſitis clara ſunt.

Quando ingreſſi fueritis terrā/⁊ plantaueritis in ea ligna pomifera. Iuxta hebræū habetur. **omnem arborem edendorum.** ad differentiam arborum non producentium humanū cibum. **⁊ abſtuleritis preputia eorum.** Hebraice habetur. **⁊ clauſeritis clauſuram eorum.** Quia hebræi appellant præputium clauſuram, ideo interpres exponendo dixit præputia: ſed uerbum clauſeritis mutauit in abſtuleritis. Quocirca quum clauſura arboris ſit arboris cortex, literalis ſenſus eſt. & clauſeritis corticem eorū/ut natura uacet augmēto arboris & nō luxurietur. **poma que germinant, immunda erūt vobis/nec edetis ex eis.** Iuxta hebræum habetur. **fructus eorum tribus annis erit vobis clauſus/non comedetur.** Duo dicit. alterum ut procurent ꝙ arbor non faciat fructum tribus annis: alterum ꝙ ſi fecerit infra triennium fructum/non comedatur. Forte ſuperſtitio aliqua annexa a gētilibus fructui arboris infra triēniū/ratio fuit huius prohibitionis: alioquin inſtructio uidetur agriculturæ ad omnino non permittendum ꝙ fructus infra triēnium uegetetur/ex hoc ꝙ non poteſt comedi. **Quarto anno omnis fructus ſanctificabitur laudabilis domino.** Iuxta hebræū habetur. **erit ſanctum laudis iehouah.** Et eſt datiui caſus iehouah. Sanctum laudis deo tum pacifica uictima tum primitiæ deo oblatæ appellantur, eo ꝙ ad diuinam laudem offerebantur deo. **Quinto autem anno comedetis fructus/ congregantes poma que proferunt.** Iuxta hebræū habetur. **ad faciendum creſcere vobis fructum eorum.** Finis ac ratio legis manifeſtatur augmentum fructus futuri tum ex prouide uegetata arbore/tū ex gratia diuina agnita in oblatione fructus quarti anni. **ego dominus deus veſter.** Iuxta hebræū ſolita ſunt nomina. **ego iehouah elohe veſter.** Et ad ſequētia refertur commemoratio hæc præcæpta.

NOn comedetis cum ſanguine. Iuxta hebræū habetur. **Non comedetis ſuper ſanguinem.** Superſtitionē prohiberi/annexa præcæpta teſtātur: qualis autē erat huiuſmodi ſuperſtitio & quorſum fieret/non inuenio. **non augurabimini.** Iuxta hebræū habetur uerbum a ſerpēte deductum/ tanq̃ diceretur non ſerpentiabitis. Et ſuperſtitio aliqua per ſerpentes prohibetur. **nec obſeruabitis ſomnia.** Iuxta hebræum ponitur uerbum a tempore deductum: tanq̃ ſi dicere liceret. **et non temporabitis.** Superſtitio proculdubio penes tempora ſeruanda inhibetur. **Neq; in rotundū attondebitis comam.** Iuxta hebræū habetur. **Non facietis gyrare angulum capitis veſtri.** Nihil dicitur de tōſione/ſed de gyratione. Et crediderim inhiberi ſuperſtitionē ſertorū quæ gyrabant capita celebrantium ſacra deorum. coronati enim circulo hederæ/ſacra bacchi celebrabant &c. ut refert autor libri maccabæorum. Sic enim gyrantur anguli capitis. **nec radetis barbam.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ non facies deſtruere angulum barbe tue.** Inhibetur ad literam totalis raſio angulorū barbæ. Et appellātur anguli barbæ (ut hebræi teſtātur) ſupremæ partes barbæ quæ iungūtur temporibus. Superſtitio inhibetur: & uſq; hodie hebræi piloſos ſeruant hos angulos/quanuis reliquum barbæ radant. **Et ſuper mortuo non incidetis carnes veſtras.** Iuxta hebræū habetur. **Et lacerationē pro anima nō dabitis in carne veſtra.** Prohibetur ad literā cutis ſeu pellis corroſio quæ fit unguibus propriis a mulieribus flentibus occiſum filium fratrem aut maritū. hoc enim ſignificatur dicendo pro anima/hoc eſt pro uita ſucciſa. Et hoc ſuperſtitionis fuiſſe intellige. **neq; figuras aliquas aut ſtigmata facietis vobis.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ ſcripturam cauam nō dabitis in vobis.** Dictio interpretata cauam/ ſignificat uel cauatū uel infixum: ſed in idem redit ſenſus. prohibetur enim ſcribi in carne propria, ut ſuperſtitioſe fiebat/literis tanq̃ cauterio utendo. ſic enim caua erat ſcriptura & infixa. Et forte alio modo fiebat. **Ego dominus.** Iuxta hebræū habetur. **Ego iehouah.** Et ad ſubſequentia refertur diuina hæc autoritas. **ne proſtituas filiam tuam, ne contaminetur terra ⁊ impleatur piaculo.** Simplex fornicatio inhibetur. **Sabbata mea cuſtodite, ⁊ ſanctuariū meum metuite: ego dominus.** Similiter habetur. **ego iehouah.** Et refertur ad timorem ſanctuarij

& cuſtodiam ſabbatorum. præcipue enim fornicatio diebus feſtis exercetur quibus quieſcunt homines a ſuis operibus, & pollutio terræ in iniuriam ſanctuarii redūdabat. & propterea hæc duo præcæpta commemorata ſunt inhibendo fornicationē: ad inſinuādum ꝙ fornicatio quæ quaſi licita habetur/redūdat in iniuriam diuinam & propter tempus dierum feſtorum & propter locū ſanctuarii. non ꝙ in ſanctuario fieret ſed ꝙ pollutio terræ redundaret in ſanctuarium electum in terra illa. **Non declinetis ad magos.** Iuxta hebræū habetur. **Non voluetis vos ad oboth.** quos interpres intellexit magos/alii pythones. **nec ab ariolis aliquid ſciſcitemini.** Iuxta hebræū habetur **⁊ ad idebonim.** iungitur enim cum præcedēti clauſula. Et hos interpres intellexit ariolos: alii aruſpices. ſunt enim ambo nomina pluralis numeri. Et proculdubio ſunt nomina diuinatoꝝ. nam ſtatim ſubiungitur. **non queretis ad immundandū in ipſis.** Et hæc ſententia ad utroſq; refertur. ita ꝙ inhibetur & interna auerſio a deo ad iſtos/& externa inquiſitio ab eis. Et ratio redditur uitanda pollutio in huiuſmodi incātationibus. diuerſa enim incantationum genera ibidē cognita/prohiberi per hæc intelligo. **ego iebouab elohe veſter.** Diuina repetitur autoritas propter prædictorum enormitatem.

CORam cano capite conſurge ⁊ honora perſonam ſenis. Iuxta hebræum habetur. **⁊ pulchrifacies vultum ſenis.** Duo mandantur: & honor ſurgendo & placiditas ſignorum. **⁊ time dominum deum tuum.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ timebis ab elohe tuo.** Non intelligo hoc in loco deum ſignificari nomine elohe, ſed iudicem. Senes enim iudicabant populum in qualibet ciuitate. & propterea honori ſenibus exhibendo adiungitur timor propriorum iudicum: ad inſinuandum ꝙ ſenibus omnibus quidem honor placidus/propriis autem iudicibus etiam timor debetur. **ego ſum dominus.** Iuxta hebræū habetur. **ego iebouab.** Diuina præceptis adiungitur autoritas.

Si habitauerit aduena in terra veſtra/⁊ moratus fuerit inter vos, non exprobretis ei. Iuxta hebræum habetur. **non decipietis eum.** Promptitudo ad decipiendum peregrinos/ratio eſt inhibitionis. **ſed ſit inter vos quaſi indigena, ⁊ diligetis eum quaſi voſmetipſos.** Quod in genere mandatum fuerat diliges ſocium tuum ſicut teipſum/mādatur modo in ſpecie relatiue ad peregrinos: ne interpretarentur hebræi peregrinos nō ſupputari inter ſocios. **fuiſtis enim ⁊ vos aduene in terra egypti. Ego dominus deus veſter.** Iuxta hebræū ſolita ſunt nomina. & refertur diuina autoritas ad ſubiuncta præcæpta iuſtitiæ. **nolite facere iniquum aliquid in iudicio/in regula.** Iuxta hebræū habetur nomen menſuræ liquidorum. **in pōdere/in mēſura.** Nomen eſt menſuræ aridorum. **Statera iuſta.** Iuxta hebræum habetur. **Bilances iuſtitie.** De ſtatera uero ſubditur. **pondera iuſtitie.** Quæ autē ſubiungūtur. **iuſtus modius equuſq; ſextarius.** iuxta hebræum ſignificant paruas menſuras. Et primum quidem paruam mēſuram aridorum: alterū uero paruam menſuram liquidorum. mandat enim deus ut non ſolum menſuræ magnæ ſed etiā menſuræ paruulæ iuſtæ ſint: ut nec in paruis iniuſtitia committatur. **ego dominus deus veſter qui eduxi vos de terra egypti. cuſtodite omnia precepta mea ⁊ vniuerſa iudicia mea: ⁊ facite ea.** Dictiones interpretatæ dn̄s deus ueſter/ſunt ſolita noīa. & repetuntur ad imprimendum mentibus populi ꝙ magnipendit uiolationem iuſtitiæ & in magnis & paruis. Vnde & commemorat beneficium eductionis ex ægypto, addendo uniuerſale præceptum curam habendi omnium præcæptorum & faciendi ea. Et repetit. **ego iebouab.** ut diuina autoritas ſit eis continua ratio obediendi.

CAPVT .X X.

LOcutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. hec loqueris filiis iſrael: homo quicunq; de filiis iſrael ⁊ de aduenis qui habitant in iſrael/qui dederit de ſemine ſuo idolo molech, morte moriatur: populus terre lapidabit eum. Capitulum hoc nō eget noua expoſitione: quoniam repetitio eſt legum. 18. & 19. capituli, non ad repetendum ſed ad decernendum pœnas tranſgreſſoꝝ. Paucula tamen exponenda ſunt. **Et ego ponam faciem meam contra illum/ſuccidamq; eum de medio populi ſui: eo ꝙ dederit de ſemine ſuo molech/⁊ contaminauerit ſanctuariū meum.** Iuxta hebræū habetur. **vt immundaret ſanctuarium meum ⁊ vt pollueret nomen ſanctū meū.** Quanuis offerens molech nō intenderet iniuriari templo dei & nomini dei, ex natura tamen facti/ipſa oblatio quæ fiebat molech redundabat in iniuriam diuini templi & diuini nominis. ſanctuarii quidē, tum quia cōtaminabatur locus in quo dignatus eſt deus habere ſanctuarium ſuum, tum quia cultus diuinus qui in ſanctuario eius debet fieri alibi fiebat. nominis autē quia diuinum nomen colebatur in molech nefario. **Quod ſi negligens populus terre ⁊ quaſi paruipendens imperiū meum.** Non habetur hæc clauſula in hebræo, ſed ſola clauſura oculorum

Digitized by Google

populi ad non faciēdum mori idolatram ſcribitur/dicendo. **Et ſi claudendo facient claudere populum terre oculos ſuos ab homine ipſo in eius dare ſemen ſuum ad molech/ut non faciat mori ipſum.** Culpa populi ex quibuſdā oriri deſcribit/amicis forte uel propinquis idolatræ. unde & pœna augetur: quia ſi idolatra lapidatur, ira dei in illo quieſcit: ſi autem a populo nō lapidatur, ſubiungitur ira dei extendenda ad cognationem illius. Significanter autem dicitur in eius dare, ad inſinuandum ꝙ de publica actione idolatriæ quæ ex natura facti coram omnibus fit eſt ſermo. **ponam faciem meam ſuper hominem illum ⁊ cognationē eius: ſuccidamq; ipſum ⁊ omnes qui conſenſerunt ei ut fornicarentur cum molech.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ omnes fornicantes poſt ipſum ad fornicandum poſt molech/de medio populi ſui.** Principiis obſtare iubet: & nihilominus ſequaces pari pœna mulctandos prædicit. **Anima que declinauerit ad magos ⁊ ariolos ⁊ fornicata fuerit cum eis.** Eadem noīa ſunt quæ in præcedēti capitulo. **ponam faciem meā contra eam, ⁊ interficiam illā de medio populi ſui. Sanctificamini ⁊ eſtote ſancti: quia ego ſanctus ſum dominus veſter.** Iuxta hebræum non habetur ſanctus ſum, ſed duntaxat. **quia ego iehouah elohe veſter.** Sufficientiſſima enim hæc ratio eſt ad hoc ut ipſi & mundi fiant & mundi perſeuerent. Et amplius poſtea ſubiungitur. **Et cuſtodite precepta mea, ⁊ facite ea: ego iehouah faciens ſanctificare vos.** ut & hinc diſcernant inter ipſum uerũ deum & exiſtimatos deos: ꝙ illis immunda placent & ad immūda trahūtur homines colentes eos, ego autē autor ſum ueſtræ mundiciæ. Et ad literam eſt ſermo de mūdicia animæ.

Qui maledixerit patri ſuo aut matri, morte moriatur. Non eſt iniuſtum ut ex intentione maledicens patri/morte puniatur, etiam ſi ſemel maledixerit: quoniam ex proprio genere crimen punitur regulariter & non ex multiplicatione. Vnde & in hebræo rationem ex propria criminis grauitate reddit deus/ſubiūgendo. **patri ſuo ⁊ matri ſue maledixit/ſanguines eius in ipſo.** Quēadmodū ergo blaſphemus ex unica blaſphemia occidebat, ita & maledicēs parētibus.

Et qui mœchatus fuerit cum uxore hominis/qui adulterium perpetrauerit cum uxore proximi ſui, morte moriatur mœchus ⁊ adultera. Qui dormierit cum nouerca ſua/⁊ reuelauerit ignominiam patris ſui, morte moriātur ambo/ſanguis eorum ſit ſuper eos. Si quis dormierit cum nuru ſua, uterq; moriatur: quia ſcelus operati ſunt/ſanguis eorum ſit ſuper eos. Hæc quæ dicuntur de coitu cum nouerca uel nuru/intellige de eiſdem uiduis. nam coitus cum quacunq; nupta, morte utriuſq; puniēdus decretus immediate ante hæc eſt. Qui itaq; cum nouerca aut nuru mortuis earum maritis dormierit fornicarie uel coniugaliter, morte puniebatur cū illa. **Qui dormierit cum maſculo coitu feminco, uterq; operatus eſt nefas: morte moriantur/ſit ſanguis eorū ſuper ipſos. Qui ſupra uxorem filiā duxerit matrem eius, ſcelus operatus eſt: viuus ardebit cum eis, nec permanebit tantum nefas in medio veſtri.** Intellige niſi inuita matre filia ducta fuerit in uxorem uel econuerſo. & tunc tenebatur diſſentiens recedere a uiro. **Qui cum beſtia coierit, morte moriatur: pecusq; occidite.** in deteſtationem & horrorē tanti criminis. **Mulier que ſuccubuerit cuilibet iumento, ſimul interficietur cum eo/ſanguis eorum ſit ſuper eos. Qui acceperit ſororem ſuam (filiā patris ſui vel filiā matris ſue) ⁊ viderit turpitudinem eius/illaq; conſpexerit fratris ignominiam, nefariam rem operati ſunt/occidentur.** Iuxta hebræū habetur. **incidentur in conſpectu populi.** Suſpicor ſpeciem mortis ſignificari/forte multis inciſionibus. **eo ꝙ turpitudinem ſuam mutuo reuelauerint/portabunt iniquitatem ſuam. Qui coierit cum muliere in fluxu menſtruo.** Non habetur in hebræo menſtruo, ſed fluxus duntaxat. Quod ideo dixerim, quia nō ad fluxum qui ſingulis menſibus accidit limitatur hæc lex. **⁊ reuelabit turpitudinem eius** In hebræo additur. **venam eius fecit detegere/⁊ ipſa detexit venam ſanguinū ſuorū.** Quāuis nec proprie uena ſignificetur: ſed ſententia clara eſt. **interficientur ambo de medio populi ſui. Turpitudinem matertere tue ⁊ amite tue nō diſcooperies: qui hoc fecerit/ignominiam carnis ſue nudauit.** Iuxta hebræū habetur. **quia reſiduum ſuum fecit nudare.** Superius hæc expoſita ſunt. **portabunt ambo iniquitatē ſuam.** Non apponitur pœna mortis cōiugio cum matertera uel amita, quanuis utrunq; coniugiū in .18. capitulo prohibitum fuerit: ut intelligamus ꝙ huiuſmodi connubia illicita quidem erant ſed non intolerabilia: quemadmodum intolerabilia cenſentur alia punienda pœna mortis/ut exterminentur coniuges & cōiugia. **Qui coierit cū uxore patrui vel auunculi ſui/⁊ reuelauerit ignominiam cognationis ſue.** Interpres expoſitoris officio fungitur adiungendo auunculi ſui/& exponendo turpitudinem patrui ignominiam cognationis: ſed parui refert. de cōiugio enim cum uxore patrui relicta uel repudiata eſt ſermo. Nec hic adiungitur pœna mortis. **portabunt ambo peccatum ſuum/abſq; liberis morientur.** Hæc pœna reſpicit nō ſolum coniugium cū uxore patrui ſed & cum matertera & amita. Iſtis ſiquidem tribus generibus cōiugiorum illicitis non pœna mortis ſed priuatio liberorū imponitur: hoc eſt ꝙ filii nati ex huiuſmodi coniugiis non uocabuntur filii eorum/non ſupputabuntur in genealogiis eorum: & conſequenter nō erunt

hæredes

hæredes eorum. Hæc erat pœna legalis ad cohibendũ huiuſmodi coniugia: & præter hoc portabant iniquitatem ſuam/ continue perſeuerãdo in illicito cõiugio. hoc enim ad culpam/ illud uero ad pœnã ſpectat. **Qui duxerit vxorem fratris ſui.** Intellige relictã uel repudiatã fratris ſui duxerit in cõiugem. **Rem illicitam facit.** Iuxta hebræũ habetur. **elongatio ipſa.** hoc eſt/ coniugium hoc cum muliere quæ elongari debet a tali uiro eſt. Et uerum dicitur propter fratris honorem. **turpitudinẽ fratris ſui reuelauit/ abſꝗ filiis erit.** Iuxta hebræũ hr̃ in numero plurali. **ſoli erunt.** Eadẽ pœna legalis imponitur leuiro & fratriæ illicite cõiugatis quæ eſt impoſita tribus antedictis generibus coniugiorum. Vbi aduerte diſparitatẽ inter hoc coniugium in caſu licito & idẽ illicitum. nam quũ regulariter eſſet illicitũ, ſi fiebat de facto/ uterꝗ coniunx priuabatur filiis natis ex tali cõiugio: ſi uero in caſu licito (hoc eſt ad ſuſcitandũ ſemen fratris) huiuſmodi coniugiũ fiebat, nulla pœna incurrebatur/ immo legalis pœna euitabatur. Erãt ergo hæc quattuor coniugiorũ genera regulariter illicita, ſed nõ intolerabilia. & propterea non exterminabãtur coniuges ab hac uita: ſed puniebãtur priuatione liberorũ/ ꝙ nec nominarentẽ eorum filii nec eſſent eorum hæredes.

Cuſtodite leges meas atꝗ iudicia & facite ea: ne & vos euomat terra quam intraturi eſtis & habitaturi. A pœna eiectionis ex terra promiſſa monet primũ obedire diuinis præceptis. **Nolite ambulare in legitimis nationũ quas ego expulſurus ſum ante vos: quia omnia hec fecerunt/ & abominatus ſum eas.** Ab exemplo quoꝗ nationum monet. **Vobis autẽ loquor/ poſſidete terrã eorũ.** Iuxta hebræũ hr̃. **Et dixi vobis, vos hereditabitis terrã eorũ quã dabo vobis in hereditatẽ/ terrã fluentẽ lacte & melle.** A beneficio promiſſæ terræ nõ qualitercunꝗ ſed hæreditario iure/ & nõ qualiſcunꝗ ſed fluẽtis lacte & melle, monet ad idem tertio. **ego dominus deus veſter/ qui ſeparaui vos a ceteris populis.** Solita ſunt nõia. ego iehouah elohe ueſter, ut ex diuina autoritate perficiatẽ monitio. **Separate ergo & vos iumentũ mundum ab immundo & auem mundam ab immũda: ne polluatis animas veſtras in pecore & in auibus & in cunctis que mouẽtur in terra que vobis oſtendi eſſe polluta. & eritis mihi ſancti/ quia ſanctus ego dominus: & ſeparaui vos a ceteris populis vt eſſetis mei.** Dictio interpretata iumẽtum/ proprie ſonat beſtiã. & ſimiliter quũ paulo poſt ſubditur. **in pecore.** ex beneficio enim quo deus ſeparauit populũ iſrael a reliquis populis ad hoc ut eſſet populus dei/ monentur ut & ipſi quoꝗ ſeparent ueſcendo munda ab immũdis animalibus. Et ratio adiungitur: quia par eſt ut ſi ſunt populus dei/ ſint mũdi: quia & ipſe iehouah mũdus eſt.

Vir ſiue mulier in quib' pythonicus vel diuinationis fuerit ſpiritus. Iuxta hebræũ nulla fit mẽtio ſpiritus. nõ enim loquitur lex de uexatis a ſpiritibus (qualis erat puella diuinatrix deſcripta in actis apoſtolorũ cap. 16.) ſed iuxta hebræũ habetur. **Vir ſiue mulier quũ erit in eis ob vel idedoni.** Et ſunt nomina ſubſtãtiua a quibus deriuãtur ſuperius dicta adiectiua pythones & aruſpices: tanꝗ hic ſignificetur python & aruſpicium. Mulieres ſiue uiri proculdubio ſignificãtur incãtationibus uacãtes/ & præcipue ad diuinandũ: qualis erat mulier deſcripta. 1. reg. 28. & propterea lapidatione mulctantur: utpote iniuriam inferentes diuino nomini. **morte moriatur: lapidibus obruẽt eos/ ſanguis eorũ ſit ſuper eos.**

CAPVT .XXI.

Dixit quoꝗ dominus ad moſen/ loquere ad ſacerdotes filios aharon: & dices ad eos. ne cõtaminetur ſacerdos in mortuis ciuiũ ſuorũ, niſi tm̃ in cõſanguineis ac propinquis: in patre & matre & filio ac filia & fratre & ſorore virgine que non eſt nupta viro. ſed nec in principe populi ſui contaminabitur. Nõ radent caput. Iuxta hebræũ habetur. **non pilabunt pilũ in capite ſuo.** Mos detrahendi capillum in luctu mortuorũ interdicitur. **nec barbam.** Iuxta hebræũ habetur. **& angulum barbe ſue nõ radẽt.** Intelligo ꝙ nec angulũ barbæ radant ſed integrã ſeruent barbam. **neꝗ in carnibus ſuis faciãt inciſuras** Lacerationes carnis quæ unguibus propriis ſolent fieri a mulieribus in luctu/ ſignificãtur ad literam. **Sãcti erũt deo ſuo & nõ pollnẽt nomen eius: quia incẽſum domini & panes dei ſui offerũt/ ſancti erunt.** Appellatione incenſi intelligitur tam qui crematur adeps ꝗ̃ quod crematur thymiama. utrunꝗ enim quotidie a ſacerdote fiebat. Et eſt de panibus propoſitionis ſermo. **Scortum & vile proſtibulum.** Plus prohibetur. **Mulierem fornicariam & pollutam nõ ducet vxorem.** Non oportet ꝙ fuerit ſcortum, ſed ſufficit ꝙ fuerit polluta. **nec eã que repudiata eſt a marito: quia cõſecratus eſt deo ſuo/ & panes propoſitionis offert. ſit ergo ſanctus: quia & ego ſuz ſanctus dominus qui ſanctifico vos. Sacerdotis filia ſi deprehenſa fuerit in ſtupro.** Iuxta hebræũ habetur. **que incipiet fornicari.** Hinc enim comprahẽditur etiã uidua filia ſacerdotis. **& violauerit nomen patris ſui, flammis exuretur.**

PONtifex autẽ (id eſt ſacerdos maximus inter fratres ſuos) ſuper cuius caput fuſum eſt unctionis oleũ/ & cuius manus in ſacerdotio cõſecratæ ſunt/ veſtitusq́ eſt ſanctis veſtibus, caput ſuũ non diſcooperiet. Iuxta hebræũ habetur. nõ augebit. Mos antiquorũ lugẽtium erat operire caput:ut patet. 2. regum. 15. de dauide & populo. operimentum autẽ capitis eſt tanq̃ augmentũ capitis. & propterea ad literã inhibeť ut põtifex nec hoc minimũ ſignũ luctus aſſumat. veſtimenta nõ ſcindet. Et ad omnẽ mortuũ nõ ingredietur oino:in patre ſuo & matre ſua non cõtaminabitur. Nec egredietur de ſanctis. Nõ uult lex ut põtifex in propria domo ſit cũ lugẽtibus mortuũ patrẽ aut matrẽ:ſed aliis lugentibus ipſe maneat in loco ſancto/ puta in atrio tabernaculi. ne polluat ſanctuariũ domini. Iuxta hebræũ hř. & nõ polluet ſanctuariũ elohe ſui. Redũdare in immundiciã ſanctuarii immũdiciã põtificis teſtanť hæc uerba. Et uere ſi immundiciæ filiorũ iſrael redundãt in ſanctuariũ dei ut ſuperius affirmatũ eſt, multo magis immũdiciæ pontificis redũdare cenſetur in immundiciã templi. & ad inſinuandum hoc/ ſignificãter dicitur elohe ſui:tanq̃ deus ſit ſpeciali modo deus põtificis. Et uere ſic eſt:quia põtificis ſolius eſt ut capitis populi & ſanctuarii. quia oleũ ſancte unctionis dei ſui ſuper eſt/ ego dominus. Iuxta hebræũ habetur. quia corona olei unctionis elohe ſui ſuper ipſum/ ego iehouah. Duæ reddunť rationes propriæ põtifici. altera a corona:hoc eſt a lamina aurea quã geſtabat pontifex in parte anteriori capitis/ ut ſupra ſcriptũ eſt. altera ab oleo fuſo ſup caput põtificis. Neutrũ enim horũ cõe erat pontifici & ſacerdotibus. & propterea tanq̃ ſanctus ſanctorũ pontifex ſeruãdus erat ne ullã cõtraheret immũdiciæ ſpeciem. Et adiungitur ego iehouah/ ut intuitu ipſius dei põtifex hæc ſeruaret. Virginem ducet uxorem:viduã aũt & repudiatã & ſordidam atq́ meretricem nõ accipiet. Iuxta hebræũ loco dictionis meretricẽ habetur. fornicariam. ut non ſolũ meretrix ſed quæcunq́ fornicata fuerit/ aliena ſit a cõiugio põtificis. ſed puellã. Iuxta hebræũ habetur. ſed virginem. non enim ſufficit ꝙ ſit puella. de populo ſuo/ ne cõmiſceat ſtirpem generis ſui vulgo gentis ſuæ. Iuxta hebræũ habetur. Et nõ polluet ſemen ſuũ in populis ſuis. Generale adiungitur mandatũ ut pontifex tale connubiũ ineat ut proles eius in nulla tribu cẽſeri poſſit contaminata ex parte matris:ſed nobilitas ex parte patris (utpote põtificis) ſerueť immaculata etiã ex parte matris. quia ego dominus ſanctifico eum.

LOcutusq́ eſt dominus ad moſen dicens/ loquere ad aharon dicens. homo de ſemine tuo per familias qui habuerit maculã, nõ offeret panes deo ſuo nec accedet ad miniſteriũ eius. More ſolito primũ in genere quilibet maculatus/ deinde in ſpecie numerantur multæ ſpecies maculæ quibus excludebať ab uſu ſacerdotii omnis quantumcunq́ de ſtirpe aharon. Et eſt ſermo nõ ſolũ de põtificatu, ſed etiã de ſimplici ſacerdotio. nã inhibeť exercere actiones ſimplicis ſacerdotis:uidelicet offerre panes propoſitionis/ & adolere tã adipes q̃ thymiama. Si cecus fuerit vel claudus vel paruo vel grãdi vel torto naſo. Iuxta hebræũ nihil hř de naſo:ſed habeť ſi dici liceret. vel deſtructus vel ſuperfluus. Prima enĩ dictio cõtraria eſt facto quẽadmodũ deſtructũ eſt contrariũ conſtructo. Et ambæ denominationes intelligendæ ſunt tales ꝙ denominẽt ſimpliciter hominẽ. eodẽ enim cõtextu dicitur uir cæcus uel claudus uel deſtructus uel ſuperfluus. Et quidẽ ſuperfluus homo diciť ſi haberet duo capita/ uel aliquid ſimile:deſtructus uero/ ſi membra indiſtincta haberet:ut in nõnullis hoĩbus facile apparet. vel fracto pede vel manu. Subintellige fracta. interpres enim breuitatis cauſa omiſit. vel gibboſus vel lippus. Iuxta hebræũ hř. vel tenuis. & forte pthiſicus ſignificatur, qui cõtinue attenuatur. vel albuginem habens in oculo. Speciem pro genere interpres poſuit. nã in hebræo oĩs macula in oculo compræhenditur. vel ſcabioſus vel impetiginem patiens vel hernioſus. omnis qui habuerit maculam de ſemine aharon ſacerdotis, nõ accedet offerre hoſtias domino nec panes deo ſuo. Veſcetur tamẽ panibus qui offeruntur in ſanctuario. Iuxta hebræũ habetur. Panẽ elohe ſui e ſanctis ſanctorũ & e ſanctis comedet. Nomen elohe quod ſcriptum fuerat immediate ante (dicẽdo panem elohe ſui non offeret) repetitur:ut deus ex hoc ꝙ eſt ſacerdotis ſpeciali modo/ & ratio ſit reuerentiæ ut non præſumat maculatus ſacerdos miniſtrare ei/ & ratio ſit ut ius habeat ueſcẽdi cibis ſanctis. Et fit mentio nõ ſolũ cibi ſancti ſed etiã cibi ſancti ſanctorũ, ut nullus cibus ſanctus intelligatur ei prohibitus. Differentia inter cibum ſanctũ & cibum ſanctum ſanctorum/ ex ſupraſcriptis patet:uidelicet ꝙ cibus hoſtiæ pacificæ appellatur ſanctus:cibus uero hoſtiæ pro peccato & reſiduum oblationis cuius pars cremabatur / appellatur ſanctum ſanctorum. Duntaxat intra velum nõ ingrediatur nec accedat ad altare/ quia maculam habet:& contaminare non debet ſanctuarium meum/ quia ego dominus ſanctifico eos. Appellatione ueli intellige tabernaculum, quod uelo claudebatur. poterat tamen ingredi in atrium. Locutus eſt ergo moſes ad aharon & filios eius & ad omnem iſrael cuncta que fuerant ei imperata. Scribitur executio omnium a deo mandatorũ moſi ſupraſcriptorũ/ ut diceret tam pontifici q̃ ſacerdotibus q̃ populo.

Digitized by Google

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. loquere ad aharon & filios eius vt
caueant ab ijs que conſecrata ſunt filiorum iſrael. Iuxta hebræum habetur.
& erunt ſeparati a ſanctis filiorum iſrael. Intentio ſubiunctorum præceptorum
præponitur. ad hoc enim tendunt ut diſcernãtur ſacerdotes quibus licet ueſci
ſanctis/a ſacerdotibus quibus nõ licet ueſci ſanctis. Quãuis enĩ in præcedẽti
capitulo indultũ ſit ſacerdotibus maculatis ueſci ſanctis,nõ tñ propterea licitũ
hoc erat ſacerdotibus oĩbus.nam licet macula nõ excluderet ſacerdotes ab eſu ſanctorũ/exclu
debat tñ eos immũdicia. & huc tẽdit ſeparatio iſta. & nõ cõtaminabũt nomen ſanctificatorum
mihi que ipſi offerũt. Iuxta hebræũ hr̃. & non pollnent nomen ſanctũ meũ que ipſi faciunt ſan
ctificare mihi. Ordo literæ eſt.erunt ſeparati a ſanctis filiorum iſrael quæ ipſi faciunt ſanctificare
mihi,& non polluẽt nomen ſanctũ meum. Ratio ſiquidem ſeparationis ab oblatis a filiis iſrael
ad ſacrificandũ domino/redditur ne polluatur nomen ſanctum dei. Si enim immundi ſanctis
ueſcerentur, quũ ratione diuini noĩs inuocati ſuper oblata redditi ſint cibi ſancti/conſequens
eſſet ut nomen dei in ſeipſo mũdum tanq̃ immundum haberetur. ego dominus. Solita ſunt
nomina. ego iehouah. diuina ſiquidem adiicitur autoritas. Dic ad eos & poſteros eorum:
omnis homo qui acceſſerit de ſtirpe veſtra ad ea que cõſecrata ſunt/& que obtulerũt filij iſrael
domino. Iuxta hebræũ nõ habetur copulatiua:ſed habetur. ad ſancta que facient ſanctificare
filij iſrael iehouah/in quo eſt immũdicia. More ſolito primum in genere excluditur omnis ſa-
cerdos immundus:& apponitur pœna mortis/non infligenda per iudicem ſed ab ipſo deo.Et
ad hoc inſinuandũ dicitur. deſtruetur anima ipſa a facie mea. & ſubditur. ego iehouah. tanq̃
ad firmãdum ſententiam mortis. Homo de ſemine aharon qui fuerit leproſus aut patiens flu
xum ſeminis. Non ſuffecit ut in genere excluderetur omnis ſacerdos immundus/ſed ad octo
immundiciæ ſpecies deſcẽditur:uidelicet lepram/fluxũ/tactũ mortui/pollutionẽ nocturnam/
contactũ reptilis immũdi/contactũ hoĩs immundi/immũdiciã quãcunq; durãtẽ uſq; ad ueſpe
ram/& demũ immũdiciam abluẽ quæ etiã durat uſq; ad ueſperam. quæ interpres nõ multum
diſtinguit. nõ veſcetur de ijs que ſanctificata ſunt mihi donec ſanetur. Iuxta hebræũ habet̃.
vſq; quo mundabitur. quod in ſubiunctis etiã uerificatur. Qui tetigerit immundũ ſuper mor
tuo/& ex quo egreditur ſemen quaſi coitus/& qui tetigerit reptile & quodlibet immũdũ cuius
tactus eſt ſordidus,immũdus erit vſq; ad veſperũ/& nõ veſcetur ijs que ſanctificata ſunt: ſed
quum lauerit carnẽ ſuam aqua/& occubuerit ſol,tunc mũdatus veſcetur de ſanctificatis/quia
cibus illius eſt.morticinũ & raptum a beſtia nõ comedent/nec pollnentur in eis:ego dominus.
Cuſtodiant præcepta mea. Iuxta hebræũ habetur. Et cuſtodient cuſtodiã meam. Miſcetur
ſeparationi ſacerdotum mundorũ ab immũdis præceptũ de cuſtodiis:ad inſinuãdum q; etiam
a cuſtodiis excludebãtur immundi ſacerdotes,ita q; mũdos oportebat eſſe ſacerdotes tempore
quo erant in cuſtodia tabernaculi.per uices enim cuſtodias exercebãt. Nõ intelligo tñ per hoc
nocturnas uigilias quemadmodũ fiũt in arcibus:ſed ſat uidetur fuiſſe q; die noctuq; ſacerdotes
aliqui ibi erãt ad officiũ cuſtodiæ diuini tabernaculi,& illimet eodẽ tẽpore uacabant ſacrificiis.
& nõ ſubiacebũt peccato/& morientur in ſanctuario quum polluerint illud. Iuxta hebræũ nõ ha
betur in ſanctuario:ſed. & morientur in ipſo quia pollnent ipſum. Et eſt ſermo de cuſtodia.mo
nentur enim ut nõ peccent omittẽdo uel paruipẽdendo cuſtodiã/comminãdo pœnã mortis
ex cuſtodiæ pollutione. eſt enim apud hebræos cuſtodia nomen cõis generis. ego iehouah
ſanctificans eos. Ratio hæc ſæpe repetitur,ut mente reuoluatur ſæpe beneficium diuinæ ſan
ctificationis illis collatũ/& mẽte ac factis ſtudeãt ſe tales exhibere quales eſſe decet ſanctificatos
a deo. Omnis alienigena nõ comedet de ſanctificatis. Nõ eſt ſermo de incircũciſis (qm̃ ma
nifeſtũ eſt ethnicos ab oĩbus eſſe excluſos) ſed eſt ſermo de alienis a genere ſacerdotali. Ita q;
poſtq̃ excluſi ſunt ſacerdotes immũdi ab eſu ſanctorum ciborũ qui cedebant in portionẽ ſacerdo
tis/excluditur quilibet mũdus ex genere nõ ſacerdotali. In cuius ſignũ ſubiũgitur. inquilinus
ſacerdotis & mercenarius nõ veſcetur ex eis:quem aũt ſacerdos emerit/& qui vernaculus do
mus eius fuerit,hi comedent ex eis. Quanuis hebræi eſſent & mundi mercenarius & inqui-
linus ſacerdotis/non tñ poterant comedere ſancta. Vbi aduerte prudẽs lector diſparitatẽ inter
portionẽ ſacerdotis & reliquũ pacificæ uictimæ quo ueſcebant̃ offerentes.nã ſi inquilinus aut
mercenarius ſacerdotis inuitabat̃ ab offerẽtibus ad cõuiuiũ pacificæ uictimæ/licite ueſcebat̃
ſi mũdus erat:ſed ad comedendũ de portione ſacerdotis ex eadẽ uictima/nõ admittebat̃ (ut lex
iſta dicit) ad cuius tñ eſum admittebat̃ ſeruus ſacerdotis & natus domi. Si filia ſacerdotis cui-
libet ex populo nupta fuerit. Iuxta hebræũ habetur. Et filia ſacerdotis quũ erit in viro alie-
nigena,ipſa in eleuatione de ijs que ſanctificata ſunt & de primitijs non veſcetur. In hebræo
non hr̃ & de primitiis. Dicitur in uiro alienigena hoc eſt alterius generis/ad differẽtiam illius
quæ nupta eſt alteri ſacerdoti.Et dr̃ in eleuatione/ad inſinuandum q; filia ſacerdotis nõ erat tra

den la in cõiugem alicui nõ ſacerdoti niſi ad eleuandũ ipſam. Et hinc factum eſt ut ſacerdotale genus mixtũ ſit generi regio. eleuabãtur enĩ ſacerdotis filiæ quũ nubebant regibus ſeu regum filiis. Si aũt filia ſacerdotis vidua vel repudiata ⁊ abſq; liberis reuerſa fuerit ad domũ patris ſui, ſicut puella cõſueuerat aletur cibis patris ſui: omnis aũt alienigena/ comedẽdi ex eis nõ habebit facultatẽ. Repetit̃ excluſio eorũ qui nõ ſunt ex genere ſacerdotali/ ad reddendũ (ut reor) rationem quare filia ſacerdotis tam cõiugata nõ ſacerdoti q̃ uidua habens prolem excluditur: quia iam ad aliud genus (mariti ſcilicet) ſpectat. Qui comederit de ſanctificatis per ignorantiam, addet quintam partem cũ eo quod comedit/ ⁊ dabit ſacerdoti in ſanctuarium. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ dabit ſacerdoti ſanctum. Res quæ reſtituitur ſignificatur/ ſimul cum ratione reſtituendi. Sanctus enim cibus ignorãter al latus fuerat comedendo/ & ratione ſanctitatis reſtituitur. Nec contaminabunt ſanctificata filiorũ iſrael que offerũt domino/ ne forte ſuſtineant iniquitatẽ delicti ſui quum ſanctificata comederint: quia ego dominus qui ſanctifico eos. Legendum eſt. ea. nam ad ſancta refertur.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. loquere ad aharon ⁊ filios eius ⁊ ad oẽs filios iſrael: diceſq; ad eos. Homo de domo iſrael ⁊ de aduenis qui habitãt inter vos/ qui obtulerit oblationẽ ſuã vel vota ſoluẽs vel ſpõte offerẽs, quicquid obtulerit in holocauſtũ domini vt offeratur per vos/ maſculus immaculatus erit ex bobus ⁊ ouibus ⁊ capris. quicquid maculam habuerit nõ offeretis/ neq; erit acceptabile. Repetitur lex de animalibus ſacrificandis/ ut adiungantur cõditiones eorundem ſuperius nõ explicatæ. Repetitur aũt q; ſiue in holocauſtum ſiue in quodcunq; ſacrificium/ oportet animal eſſe nõ ſolum mundũ ſed etiã ſine macula. & præter hoc ſi offertur in holocauſtũ oportet eſſe maſculũ: alioquin nõ erit acceptabile deo. Homo qui obtulerit victimã pacificorũ domino (vel vota ſoluẽs vel ſponte offerens) tam de bobus q̃ de ouibus, immaculatũ offeret vt acceptabile ſit: omnis macula nõ erit in eo. Cecum vel fractũ/ vel cicatricẽ habens. Iuxta hebræũ habetur. vel ſemifractũ. excludit enim non ſolũ fractũ plene ſed tuſum ſeu paſſum aliquã hmõi ſemifractionem. vel papulas. Iuxta hebræũ habetur. vel verrucatũ. excluditur enim aĩal habẽs uocatos uulgariter porros. vel ſcabioſum vel impetiginoſum, nõ offeretis ea domino: neq; adolebitis ex eis ſuper altare domini. Nõ ſuffecit in genere excludere maculatũ: ſed multæ explicatæ ſunt ſpecies maculæ/ ut ex his omnes intelligerẽtur. Bouem ⁊ ouẽ aure ⁊ cauda amputatis. Iuxta hebræũ habetur. Et bouem ⁊ agnũ ſuperfluũ vel cõtractum voluntarie offerre potes: votũ autẽ ex his ſolui nõ poteſt. Conceditur ut mundũ aĩal abundãs aliquo mẽbro uel habẽs membꝝ contractũ, poſsit ſacrificari ſponte/ nõ autẽ ex uoto: hoc eſt ꝙ ſi quis uouit ſacrificare uitulũ unũ/ non ſatisfacit ſuo uoto offerendo uitulũ ſuperfluũ mõſtro uel contractũ pede, ſed debet offerre uitulũ abſq; omni præternaturali cõditione. Secus aũt eſſet ſi uouiſſet illum uitulum mõſtruoſum ſacrificare. hoc enim non prohibetur. Omne aĩal quod vel cõtritis vel tuſis vel ſectis ablatiſq; teſticulis eſt nõ offeretis domino: ⁊ in terra veſtra hoc oĩno nõ facietis. Iuxta hebræũ habetur. Et tuſum ⁊ tritum ⁊ erectum ⁊ inciſum non facies ſanctificare iehouah, ⁊ in terra veſtra non facietis. Hæc adiecta clauſula (uidelicet & in terra ueſtra nõ facietis) inſinuat ꝙ quattuor modi caſtrandi ſignificãtur per tuſum fractũ &c̃. niſi enĩ hæc in aĩalibus humana fierẽt uoluntate, nõ ſubiungeretur & in terra ueſtra nõ facietis. Prohibẽtur itaq; duo. alterũ ut animal quouis modo caſtratum non ſacrificetur deo: alterũ ut genus animalium immolabilium deo non caſtretur in terra promiſsionis. Non prohibentur iudæi ueſci caſtratis bobus & huiuſmodi, ſed prohibentur caſtrare quæ ex bobus ouibus & capris ſunt.

De manu alienigene nõ offeretis panes deo veſtro. Iuxta hebræũ hr̃. De manu filiĳ incogniti nõ offeretis panem elohe veſtri ex oĩbus iſtis. Loco quorum ultimoꝝ uerborũ uulgata æ. itio habet & quicquid aliud dare uoluerit. Pronomen iſtis, boues oues & capras habẽtes oẽs optimas cõditiones demõſtrat. prohibetur enĩ ſacerdotibus ut nõ offerãt ſacrificia animalium quæ offerũtur ab incircũciſis. Et ſignificãter prohibẽtur ſub noĩe panis qui magis alienus eſt a macula, ut nec ſimila offerẽda deo ab incircũciſis ſumatur. Et appellatur quilibet incircunciſus ignotus/ quia ignotus eſt legi. lex enim nõ nouit niſi ſuos. quia corrupta ⁊ maculata ſunt oĩa/ nõ ſuſcipietis ea. Iuxta hebræũ habetur. quia deſtructio eorũ in ipſis macula in ipſis, nõ placebit vobis. Inopinatum genus maculæ manifeſtat deus reddẽdo pro ratione quare reiiciẽda ſunt a ſacrificiis oblata ab incircunciſis: quia incircunciſorũ conditio deſtruit ac maculat aĩalia relatiue ad ſacrificia. Cum his tñ intellige ꝙ ſi incircũciſi pecunias dediſſent ut emerẽtur aĩalia pro ſacrificiis/ poterant licite ſacrificari: iuxta id quod legitur. 2. macca. 3. tempore oniæ pontificis factũ a ſeleuco aſiæ rege. inhibetur enim ne incircunciſus admittatur ad altare ad offerendum per ſacerdotem ſacrificium: & non inhibetur eleemoſyna ſeu prouiſio animaliũ & rerum pro ſacrificiis ſi ab incircunciſis fiat accæptanda.

Digitized by Google

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicẽs. bos ouis & capra quũ genita fuerint, ſeptẽ diebus erunt ſub vbere matris ſue: die autem octauo & deinceps offerri poterunt domino. Et bos ſiue ouis non immolabitur vna die cum fetu ſuo. Tempus ſacrificandi/duplicem limitationem habebat ex parte animalium. alteram ut non ante octauũ diem a natiuitate ſacrificarẽtur. alteram ut nunq̃ uno eodemq; die iugularetur parens cum prole. Et primi quidẽ ratio eſt imperfectio animalis ante octauum diem: ſecundi autẽ non nulla quaſi crudelitatis ſpecies. Si immolaueritis hoſtiam pro gratiarum actione domino. Iuxta hebræũ habetur. Et quãdo ſacrificabitis ſacrificium laudis iehouah/ad voluntatem veſtram ſacrificabitis. Hanc adiectionem (loco cuius in uulgata æditione habetur ut poſsit eſſe placabilis) intelligo appoſitiue. Et eſt ſenſus. quando ſacrificabitis hoſtiam laudis deo etiam ſi ſponte ſacrificabitis/ad differẽtiam hoſtiæ pacificorum quæ fiebat ex uoto. eodem die comedetis eam/non remanebit quicq; in mane diei alterius: ego dominus. Nõ reuocatur indultum ſuperius ſcriptum cap. 7. & cap. 19. ut altero die etiam ueſci liceat uictima pacifica: ſed manifeſtatur ꝙ conſumere illam eodem die/legis eſt, ueſci autem die craſtino/indulgentiæ eſt.

Cuſtodite mandata mea & facite ea: ego dominus. Ne polluatis nomen meum ſanctum/vt ſanctificer in medio filiorum iſrael: ego dominus qui ſanctifico vos. & eduxi vos de terra egypti vt eſſem vobis in deum: ego dominus. Iuxta hebræũ habetur. Quia educens vos de de terra egypti ad eſſe vobis in elohim: ego iehouah. Beneficiũ eductionis de ægypto (quod tunc temporis adhuc pendebat quãtum ad terminum ad quem / terram ſcilicet promiſsionis) commemoratur relatũ ad finem maioris beneficii iam collati/uidelicet ut ipſe deus eſſet illis legislator. Iam enim dederat illis legẽ ore proprio. & propterea tanto amplius tenebantur ad obediendum illi/ad ſanctificandum nomen eius & ad ſeruandũ ſeipſos mundos deo.

CAPVT XXIII.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. loquere filijs iſrael, & dices ad eos. hę ſunt ferie domini quas vocabitis ſanctas. Iuxta hebræum hr. quas vocabitis vocationes ſanctitatis. Iſtud eſt nomen quo mandat deus appellari ſolennitates ſuas. & ut repetitio huius nominis frequens inſinuat, hoc nomen appropriatur illis diebus feſtis præcipue quibus non licebat operari. Ratio nõis in promptu eſt, quoniã tempus feſtiuum nihil aliud erat q̃ uocatio hominum ad ſanctitatem eorum exhibendã deo. ad hoc enim inſtituuntur feſtiuitates diuinæ. Sex diebus facietis opus: dies ſeptimus quia ſabbati requies eſt/vocabitur ſanctus. Iuxta hebræum habetur. dies ſeptimus requies requiei/vocatio ſancta. Duo nomina diei ſeptimo imponuntur. Alterum cõmune ei & aliis diebus feſtiuis: uidelicet uocatio ſancta. & hinc habes ꝙ nihil refert dicere uocatio ſancta uel uocatio ſanctitatis ut prius dictum eſt. nam idem repetitur. Alterum eſt requies requiei. maxima enim requies indicitur in die ſabbati: & propterea dicitur requies requiei. Perſpicacius tamen intelligitur hoc nomine reddi rationem feſtiuandi diem ſeptimum: quia uidelicet eſt requies cõmemoratio requiei diuinæ qua requieuit deus die ſeptimo ab omni opere quod patrarat. ad hoc enim dies ſeptimus ſanctificatus eſt ut requies hominum repræſentaret illo die requiem dei. omne opus non facietis in eo: ſabbatum domini eſt in cunctis habitationibus veſtris. Nõ dicit omne opus ſeruile/ut dicet in aliis feſtis: ſed dicit omne opus, quia in die ſeptimo etiam neceſſaria opera erant inhibita: ut ſcribere/uendere/emere/& alia huiuſmodi. ¶ Hę ſunt ergo ferie domini ſancte. Iuxta hebræũ habetur. vocationes ſanctitatis quas celebrare debetis temporibus ſuis. Nec habetur ergo: ſed ſine aliqua coniunctione poſt feſtiuitatem diei ſeptimi qualibet hebdomada repetendam/ſubiunguntur feſtiuitates ſemel tñ in anno celebrandæ. & propterea adiungitur tempore ſuo. & appellantur etiam ipſæ uocationes ſanctitatis. Menſe primo quartadecima die mẽſis ad veſperũ. Iuxta hebræũ habetur. inter veſperas. Occidebatur enim paſcha ante ſolis occaſum, quanuis comederetur poſt ſolis occaſum, & propterea tempus iugulationis ſignificatur inter ueſperas. phaſe domini. Parui refert ꝙ hebraice dicitur. peſach iehouah. in datiuo caſu. commemoratur enim deo (hoc eſt ad dei honorem) tranſitus ad occidẽdum primogenitos ægyptiorum in paſchali ſacrificio. Et quintadecima die menſis huius ſolennitas azymorum domini eſt: ſeptem diebus azyma comedetis. Iũgebatur ſacrificio paſchali feſtiuitas azymorum/durans ſeptem dies & incipiẽs ab occaſu ſolis quartidecimi diei. tũc enim incipiebat quintuſdecimus dies/& comedebatur agnus paſchalis cum panibus azymis, in memoriam exitus de ægypto die illo quo non potuit fermentari panis urgentibus ægyptiis ut exirent. Ad commemorandum igitur diuinum beneficium in hoc miraculo ꝙ ægyptii qui eos retinebant in ſeruos/im

puſerunt eos ad exeundum ut ſacrificarent deo quemadmodum petierant, azyma comedebantur quintodecimo die cum ſex ſequẽtibus. **Dies primus erit vobis celeberrimus ſanctuſq.** Iuxta hebræum repetitur ſupradictum nomen. **In die primo vocatio ſanctitatis erit vobis.** Iam enim dictum eſt hoc eſſe nomen appropriatum diei feſto. **omne opus ſeruile nõ facietis in eo.** Ecce diſparitas. in feſtiuitate diei ſeptimi inhibetur omne opus, in feſtiuitatibus autem aliis inhibetur omne opus ſeruile. licitũ eni erat in aliis feſtiuitatibus emere/uẽdere/coquere/ ſcribere/& alia huiuſmodi neceſſaria exercere, & ſola ſeruitutis opera inhibita erant. Et appellantur ſeruitutis opera/opera mechanica: & uniuerſaliter quæ propria uidẽtur eſſe ſeruorum. **Et offeretis ſacrificium in igne domino ſeptem diebus.** Mirum eſt ꝙ interpres quum millies nomen hoc habeatur/ſemel dixerit ſacrificium in igne. ſignificat enim incenſum. precipitur nanq ꝓ iis ſeptem diebus offerant incenſum iehouah. Quod autem ſit incenſum tunc offerendum/manifeſtabitur nu. 28. **dies autem ſeptimus erit celebrior ⁊ ſanctior.** Iuxta hebræum repetitur ſupradictum nomen. **in ſeptimo vocatio ſanctitatis: nullum opus ſeruile facietis in eo.** Par decernitur ſeptimus dies azymorum primo. in neutro enim licebat opus ſeruile exercere: diebus autem mediis ſufficiebat excludere fermentata & offerre ſacrificia/ſalua ſemper feſtiuitate ſabbati.

Locutuſq eſt dominus ad moſen dicens. loquere filiis iſrael, ⁊ dices ad eos. Quando ingrediemini terrã quam ego do vobis ⁊ metetis ſegetem, feretis manipulos ſpicarum. Iuxta hebræũ hẽ. **homer ſpicarũ.** quod non eſt nomen faſcis ſeu faſciculi, ſed eſt nomen menſuræ aridorum. Lege ſecundũ huius libri caput: & inuenies ꝙ in hac oblatione primitiarũ torrebantur ſpicæ, excuſſaq ac tuſa grana ſuperfuſo oleo ſuperpoſitoq thure/offerebant deo ſic ꝙ pars cremabatur inſtar thuris a ſacerdote tanq̃ holocauſtum: & intelliges ꝙ nomen homer ad menſuram granorũ ex primis ſpicis refertur. **primitias meſſis veſtre ad ſacerdotem.** Non intelligo præcæptũ hoc dari ſingulis, ſed uniuerſitati. difficile enim ſeu impoſſibile fuiſſet ut & tam cito & uno eodemq die ex quolibet agro portaretur homer granorum ex primis ſpicis: ſed ſat erat ꝙ uniuerſitas populi prouideret ut illo die haberetur homer granorũ ex primis ſpicis. In cuius ſignum nõ dicitur ex cunctis agris ueſtris, ſed primitias meſſis ueſtræ/in genere. & præmiſſum eſt & metetis meſſem eius/ſcilicet terræ quam ego do uobis: & non eſt dictum & metetis meſſes agrorum ueſtrorum. **Qui eleuabit faſciculum coram domino vt acceptabilis ſit pro vobis.** Iuxta hebræũ habetur. **Et eleuabit homer coram iehouah ad voluntatẽ veſtram.** Hora (ut reor) diei in arbitrio populi ponitur qua cærimonia eleuationis a ſacerdote publice fieret. dies autem lege decernitur ſubiungendo. **altero die ſabbati ⁊ ſanctificabit illum.** Iuxta hebræum habetur. **a die poſt ſabbatum eleuabit illum ſacerdos.** Subiuncta de hoc eodẽ die/ manifeſtant ꝙ appellatione ſabbati intelligitur primus dies azymoꝝ. qui uere erat ſabbatum: quia erat dies feſtus in quo nullũ opus ſeruile licitum erat: & conſequenter dies poſt ſabbatum appellatur dies ſecũdus azymorum. Oblatio itaq hæc primitiarum meſſis fiebat die ſecundo azymorum: & dicitur a die hoc eſt ab inchoato die poſt ſabbatum/ad beneplacitum ueſtrum quacunq hora. **Atq in eodem die quo manipulus conſecratur, cedetur agnus immaculatus anniculus in holocauſtum domini: ⁊ libamẽta offerentur cum eo/due decime ſimile conſperſe oleo in incenſum domini odorem ſuauiſſimum.** Intellige ſemper loco ſuauitatis quietem, nam hebraice ſemper habetur. **odor quietis iehouah.** nec opus ſit ſemper corrigere. **liba quoq vini/quarta pars hin. Panẽ ⁊ polentã ⁊ pultes.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ toſtum ⁊ tenerum.** hoc eſt granũ in ſpica. **non comedetis ex ſegete vſq ad diem qua offeretis ex ea deo veſtro.** Prohibetur comeſtio grani ſub quacunq forma ante oblatũ homer primitiarum deo. **præceptum eſt ſempiternũ generationibus veſtris in cunctis habitaculis veſtris.**

Et numerabitis ab altero die ſabbati in quo obtuliſtis manipulum primitiarum ſeptem hebdomadas plenas vſq ad alterã diem expletionis hebdomade ſeptime: id eſt quinquaginta dies. Hinc clare patet ꝙ dies pentecoſtes erat quinquageſimus a primo die azymorum excluſiue: quia a ſecundo die perficiebantur quinquaginta dies. & propterea diximus hinc haberi ꝙ ſabbatum hic appellatur prima dies azymorum. **et ſic offeretis ſacrificium nouum domino.** Iuxta hebræũ habetur. **munus nouum iehouah.** Et explicãdo hoc nouũ munus ſubiũgitur. **panes primitiarũ duos/ex omnibus habitaculis veſtris.** Hinc apparet ꝙ præcæptũ hoc obligabat ſingulos non per capita ſed per domos. quælibet enim domus tenebatur offerre duos panes primitiarum. hebraice tñ nõ habetur primitiaꝝ/ſed eleuationis, quia eleuabãtur corã deo. **de duabus decimis ſimile fermentate, quos coquetis in primitias domino.** Hinc clare apparet ꝙ dictio ſepiſſime interpretata ſimila/nihil aliud ſignificat q̃ uocatũ florẽ farinæ. **Offeretiſq cum panibus ſeptẽ agnos immaculatos anniculos/⁊ vitulũ de armẽto vnũ/⁊ arietes duos: ⁊ erunt in holocauſtũ cum libamẽtis ſuis in odorẽ ſuauiſſimũ domino. Facietis ⁊ hircũ pro pec**

Digitized by Google

cato: duoſq; agnos anniculos hoſtias pacificorū. Cumq; eleuauerit eos ſacerdos cū panibus primitiarum coram domino, cedent in uſum eius. Diſcerne prudens lector inter id quod erat uniuerſitatis & id quod erat ſingulorum. holocauſtum enim hoc in die pentecoſtes ab uniuerſitate offerebatur/ut mandatur nu. 28. & ſimiliter hircus pro peccato/ut ibidem patet. & idem intellige de duobus agnis in uictimam pacificorum: quorū nulla fit mentio in dicto capitulo. Nimis enim graue fuiſſet ꝙ quælibet domus obligata fuiſſet ad offerendum duos agnos in die pentecoſtes: præter hoc ꝙ abſurdiſsimum eſt intelligere ꝙ tanta multitudo agnorū cæſa illo die fuiſſet pro uictima pacifica in uſum ſacerdotum. Duo itaq; tantummodo agni offerebātur pro pacificis: qui cum hirco pro peccato & uniuerſis panibus cedebant in uſum ſacerdotis. Et vocabitis hunc diem celeberrimum atq; ſanctiſſimum. Iuxta hebræū ſupradictum nomen repetitur: ſcilicet uocatio ſanctitatis. omne opus ſeruile non facietis in eo: legitimū ſempiternum erit in cunctis habitaculis veſtris generationibus veſtris. Poſtq; autē meſſueritis ſegetem terre veſtre. Iuxta hebræū habetur. Et in metēdo meſſem terre veſtre. præcipitur enim quid agendum eſt metendo. non ſecabitis eam vſq; ad ſolum. Iuxta hebræū habetur. non finies angulum agri tui/nec remanentes ſpicas colliges, ſed pauperibus & peregrinis dimittes eas. repetitur enim ſupradictū præceptum/ut mētibus eorum imprimeretur. Et adiungitur. ego iehouah elohe veſter. ut intuitu dei relinquerent hæc pauperibus & peregrinis.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. loquere filijs iſrael: mēſe ſeptimo prima die menſis erit vobis ſabbatum memoriale clangentibus tubis, & vocabitur ſanctum. Poſt inſtituta feſta ſeptimi cuiuſq; diei & azymorum & pentecoſtes/inſtituitur feſtum primi diei menſis ſeptimi. Et quattuor nominibus appellatur: requies/recordatio/clangor/uocatio ſanctitatis. Ratio primi & ultimi nominis cōmunis eſt etiam aliis feſtis diebus/in quibus illicita erant opera ſeruilia. Secundum autē nomen (uidelicet recordatio) appropriatur huic feſto: quia inſtitutus eſt dies iſte ad commemorationem præceptorum diuinæ legis. & propterea dicitur recordatio abſq; aliqua determinatione quorum ſit recordatio. Inſinuatur enim per hoc ꝙ illorū præceptorum eſt recordatio quæ tenebantur ad memoriam omnes reuocare ne peccarent: hæc autem perſpicuum eſt eſſe præcepta legis. in cuius ſignum. 2. eſdræ. 8. legimus ꝙ primo die menſis ſeptimi eſdras legit legē dei populo. Et hinc habetur ratio tertii nominis. clangebatur enim tuba illo die ad conuocandum populum ad audiendum præcepta legis quæ concernebant populum. Omne opus ſeruile non facietis in eo: & offeretis holocauſtū domino. Parui refert ꝙ hebraice habetur. incenſum. quod cuiuſmodi fuerit manifeſtabitur nu. 29.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. decimo die. Iuxta hebræum habetur. tantum in decimo menſis huius ſeptimi. Significanter præponitur tm̄/ad manifeſtādam diuinam clementiam ꝙ unum dūtaxat diem exigit afflictionis pro expiatione. dies expiationum. Iuxta hebræū habetur. dies veniarum erit. ſignificatur enim dies quo condonātur peccata & expiantur immundiciæ. celeberrimus & vocabitur ſanctus. Iuxta hebræū repetitur ſæpedictum nomen. Vocatio ſanctitatis erit vobis. inſtituitur ſiquidem dies decimus menſis ſeptimi feſtus. affligetiſq; animas veſtras in eo. Triſtitiam cordis pœnitendo male geſtorū præcipit. & forte arctiſsimum indicitur ieiunium/ut dicetur. & offeretis holocauſtum domino. Hoc inferius manifeſtabitur nu. 29. Omne opus ſeruile non facietis in tempore huius diei. Non eſt in hebræo ſeruile: ſed quemadmodum in ſeptimo quoq; die inhibetur omne opus/ita & in decimo die mēſis ſeptimi: ita ꝙ nec coquere licebat in eo. quia dies propitiationis eſt/vt propitietur vobis dominus deus veſter. Eadem hebraice repetitur dictio. quia dies veniarū eſt ad propitiādum ſuper vos coram iehouah elohe veſtro. Ratio ſingularis inhibitionis in hoc feſto plus q̄ in aliis anniuerſariis feſtis/ redditur ex officio huius diei pro uenia peccatorū pro qua intercedebat pontifex coram deo iudice in illo die. Omnis anima que afflicta non fuerit die hoc/peribit de populis ſuis: & que operis quippiam fecerit/delebo eam de populo ſuo. Pœna apponitur cuilibet tam omittenti afflictionem q̄ facienti aliquid operis die illo. pœna autem mortis a deo infligēda. Nihil facietis in eo: legitimū ſempiternum erit generationibus veſtris in omnibus habitaculis veſtris. Sabbatum requietionis eſt. Iuxta hebræum habetur. Requies requiei ipſe vobis. Maxima requies debita in hoc die ſignificatur. & ſtatim ſubditur. & affligetis animas veſtras in nono menſis in veſpere. Mādatur tempus afflictionis inchoandum a ueſpere diei noni. Iubetur itaq; ut per totum diem decimum a principio illius uſq; ad finem duret afflictio. & propterea ſuſpicor ꝙ arctiſsimum uigintiquattuor horarum indicatur ieiunium cum interna pœnitudine & exteriori depoſitione cultus: ut omnia illo die ſint humilitatis. Deinde ſubditur. a veſpera vſq; ad veſperam celebrabitis ſabbata veſtra. Regula traditur generalis initii & termini cuiuſq; feſti quo ad quietem. nam hebraice non habetur celebrabitis, ſed quieſcetis.

ET locutus eſt dominus ad moſen dicens. loquere filiis iſrael: A quintodecimo die menſis huius ſeptimi/erunt feriæ tabernaculorum ſeptem diebus domino. Tertium feſtum in ſeptimo menſe inſtituitur, quod uocatur feſtum tabernaculorum. Dies primus vocabitur celeberrimus atq; ſanctiſſimus. Ne ſæpius repetatur/corrige ubiq; in hoc capitulo ſimilia. nam hebraice reperitur. In die primo vocatio ſanctitatis: omne opus ſeruile nõ facietis in eo. Septem diebus offeretis holocauſta domino. Quod hic de holocauſtis iſtorũ dierum dicitur/ manifeſtatur nu. 29. in die octauo vocatio ſanctitatis erit vobis, & offeretis holocauſtum domino. Feſtiuitas tabernaculorum ſeptem tñ durabat dies/quorũ primus ſolus erat ſabbaturũ & tamen ſuboritur dies octauus qui erat etiam ſabbatũ, non ea ratione ꝙ extenderetur feſtum tabernaculorum in octauum diem/ſed quia quartum erat feſtum menſis ſeptimi. Cuius ratio redditur ſubiungendo. eſt enim cetus atq; collecte. Iuxta hebræũ habetur. vocatio ſanctitatis ipſa/collectio ipſa. Et uocatio quidem ſanctitatis communis eſt feſtis omnibus: collectio autem appropriatur huic feſto, quia (ut ex calce ſecundi eſdræ octauo habetur) die iſto fiebat collectio pecuniarũ & rerũ pro uſu tabernaculi diuini. Sanctificatus eſt itaq; dies iſte octauus a primo die tabernaculorum ad congregandum populũ ad tabernaculũ dei ut fieret huiuſmodi collecta cum holocauſto decreto nu. 29. omne opus ſeruile nõ facietis in eo. Hæ ſunt feriæ domini. Dupliciter exponi poteſt hæc litera: uel ꝙ pronomen hæ demõſtret omnes feſtiuitates ſupraſcriptas/uel ꝙ demonſtret hos octo dies. Et iuxta hũc ſenſum oporteret extendere repetitum nomen (uidelicet uocationes ſanctitatis) etiã ad iſtos medios dies qui erant ſemifeſti. nam hebraice ſubditur. quas vocabitis vocationes ſanctitatis. Quod pro tanto tolerabile eſt, quia hebraice nõ ſubditur ut in uulgata æditione. offeretisq; in eis. Sed ſubditur. ad offerendum incenſum iehouah/holocauſtum & munus & libamẽta iuxta ritum vniuſcuiuſq; diei. In prædicto ſiquidem capitulo numeri decernitur diuerſa oblatio quolibet iſtorum dierum. Exceptis ſabbatis domini doniſq; veſtris, & que offeretis ex voto/vel que ſponte tribuetis domino. Primo ſenſui fauet hæc excæptio. quanuis trahi poſſit numerus iſte pluralis ſabbatorum ad euentum quo primus dies tabernaculorũ eueniret in ſabbato. tunc enim duo ſeptimi dies concluderẽtur intra iſtos octo dies. Tolerabilẽ fateor ſenſum fotum ex eo ꝙ inter tradendum cærimonias horũ octo dierũ poſita eſt hæc clauſula. abſolute tamen primus ſenſus excæptionibus magis quadrat: ut enumeratis omnibus feſtis anniuerſariis, anteq̃ modus ſeruãdi feſtum tabernaculorum deſcribatur/epilogatum ſit iſtæ ſunt ſolennitates iehouah quas uocabitis uocationes ſanctitatis ad offerendum holocauſtum & munus &c̃. & ſtatim ſubiuncta ſit excæptio ab oblatione holocauſtorũ/muneris &c̃. manifeſtãdo ꝙ hæc offerenda in dictis ſolennitatibus a populo ſunt præter offerenda pro ſabbatis iehouah: hoc eſt præter offerẽda pro ſeptimo quoq; die/& præter donationes ueſtras/& præter uota ueſtra/& præter ſpõtanea ueſtra quæ dabitis iehouah. Et appellatione donorũ intellige illa quæ offerebãtur pro peccato: ut oĩs oblatio cõpræhendatur. Et uocat̃ oblatio pro peccato donũ, ad inſinuãdum ꝙ per modũ doni offerendũ eſt deo/ut dignet̃ accipere & recõciliare peccatorem. At ſi donorũ noĩe intelligãtur ea quæ ad ornatũ tabernaculi ſeu atriorũ dñi offerebant̃/nõ erratur: ſed inſinuatur ꝙ hæc non debent conuerti in ſumptus pro ſupradictis holocauſtis, q̃m illa debẽtur præter hæc quattuor excæpta. A quintodecimo ergo die menſis ſeptimi/quando congregaueritis omnes fructus terre veſtre. Non eſt in hebræo omnes. celebrabitis ferias domini ſeptem diebus: die primo & die octauo erit ſabbatum/id eſt requies. Ratio redditur tum inſtitutæ lætitiæ ſeptẽ dierum/tum materiæ gratiarum actionis deo/tum inſtitutæ illo tempore collectæ. hæc enim omnia fouet congregatio fructuum terræ. Sumetisq; vobis die primo fructus arboris pulcherrime ſpatulas palmarum/& ramos ligni denſarum frondium/& ſalices de torrente. Modus celebrandi feſtum tabernaculorum in habitaculis ſingulis mandatur. & letabimini coram domino deo veſtro. Iuxta hebræum habetur. coram iehouah elohe veſtro ſeptem diebus. quæ ſæpe expoſita ſunt. Celebrabitisq; ſolennitatem eius ſeptem diebus in anno: legitimum ſempiternum erit generationibus veſtris: in mẽſe ſeptimo feſta celebrabitis. In vmbraculis habitabitis ſeptẽ diebus: omnis qui de genere iſrael eſt. Iuxta hebræũ habetur. omnis cognitus in iſrael manebit in tabernaculis. Et ad literam ſignificare uidetur quod explicat communis æditio: uidelicet omnem qui eſt ex genere iſrael. immo quod arctius eſt/omnẽ qui eſt cognitus filius iſrael. Et dicitur hoc ad differentiam proſelytorum: ut iſraelitæ tñ obligentur ad repræſentandum beneficium collatum eorum patribus in deſerto quum educerẽtur de ægypto. in memoriam enim diuini operis (uidelicet ꝙ deus fecerit patres eorum tunc habitare in tabernaculis) inſtitutum eſt hoc feſtum. & propterea ſignificantius dicitur. Ut diſcant poſteri veſtri ꝙ in tabernaculis habitare fecerim filios iſrael quum educerem eos de terra egypti. Vult deus ut ſciant poſteri per hanc feſtiuitatem ꝙ non ex induſtria moſis ſed ex diuina prouidentia educti

ex ægypto fuerint iſraelitæ per uiam deſerti/habitando in tabernaculis ob bonum ipſius po
puli. Et in hoc beneficio compræhenduntur omnia beneficia tunc eis collata/neceſſaria ad ha
bitandum in tabernaculis in deſerto: uidelicet beneficia cibi & potus/mannæ/auium/aquæ/
ueſtium non conſumptarum & calceorum nõ attritorum, præter ducatum columnæ nubis &
ignis. Ad horum enim omnium commemorationẽ feſtiuitas iſta inſtituta declaratur, dicendo
ut ſciant generationes ueſtræ ꝙ in tabernaculis feci habitare filios iſrael faciẽte me exire ipſos
de terra ægypti. Et ſubiungitur immediate. **ego iehouah elohe veſter.** ut diuina magnipen
datur autoritas. **Locutuſq; eſt moſes ſuper ſolennitatibus domini ad filios iſrael.**

CAPVT .XXIIII.

Et locutus eſt dominus ad moſen dicens. præcipe filijs iſrael. Sumptu populi
prouidendum eſſe de oleo pro candelabro tabernaculi mandatur. **vt afferãt tibi
oleũ de oliuis.** Et per hoc excluduntur reliqua olei genera. **puriſſimum.** Parui
refert ꝙ iuxta hebræũ mundicia refertur ad oliuam/dicendo. **de oliua munda.**
excludũtur enim oliuæ ſemiputridæ aut maculatæ. **ac lucidum.** Iuxta hebræum
habetur. **tritum.** Ad differentiam olei extracti ex oliuis molitis ita ꝙ etiam oſſa
oliuarum ſimul frangũtur/exigitur oleum ex pulpa oliuæ pro candelabro ſancto. **ad concin
nandas lucernas iugiter extra velum teſtimonij in tẽtorio adunationis. Componetq; eas aha
ron a veſpera uſq; in mane coram domino/cultu ritúq; perpetuo in generationibus veſtris.**
Hæc uerba & ſimilia exo. cap. 27. quæſtionem ingerunt an candelabrum arderet nocte dun
taxat an etiã die: quia ſcripta exo. 30. clare ſonant officium aharon bis in die (mane uidelicet &
ueſpere) circa lucernas candelabri. & quia etiam hic poſtq̃ dictum eſt oleum de oliua munda
tritum/ſubiũgitur ad luminare ad accendẽdum lucernam continue. Hinc enim ſoluitur quæ
ſtionis nodus/intelligẽdo ꝙ per hæc uerba manifeſtatur tempus lucendi: uidelicet ꝙ lucernæ
candelabri luceant ſemper die noctuq;: alioquin nõ continue lucerent. Et quadrat rationi: quia
candelabrum illud non accendebatur propter officium aliquod in tabernaculo exercẽdum no
cturno tẽpore/ut patet: par ergo eſt rationi ut luceret die ac nocte. per uerba autẽ alia (ſcilicet
a ueſpera uſq; mane) non ſignificatur tempus lucendi: ſed ſignificantur tempora componendi
lucernas duo dũtaxat (ſcilicet ueſpera & mane) & ꝙ compoſitio ueſpertina ſufficiebat uſq; ma
ne & non plus: hoc eſt ꝙ nõ imputabatur ſacerdoti ſi quis defectus lucis accidiſſet inter ueſpe
ram & mane, ſed ei imputaretur ſi ueſpere non compoſuiſſet illas. Et idem intellige de defectu
accidente inter mane & ueſperam: uidelicet ꝙ ſi mane compoſuit illas/non ei imputatur. Col
lige igitur ꝙ exo. 30. manifeſtantur dicta duo tempora componendi & accendendi lucernas:
hic autẽ & in cap. 27. exodi manifeſtatur non imputatio defectus lucis ſeruanti hæc tempora:
& hic & ibidem manifeſtatur tempus lucendi continuum. & ſic omnia quadrant. Iniungitur
autem officium accendendi lucernas quotidie aharon/ad manifeſtandum ꝙ ſacerdotis non le
uitæ erat officium hoc. **Super candelabrum mũdiſſimum ponentur ſemper in conſpectu do
mini. Accipies quoq; ſimilam.** intellige florẽ farinæ. **& coques ex ea duodecim panes.** Iuxta
hebræũ habetur. **placentas.** Non ſolum panis ſed forma panis explicatur. **qui ſinguli habe
bunt duas decimas.** Nomen eſt menſuræ ſæpe repetitæ ſed nobis ignotæ. **Quorum ſenos
altrinſecus ſuper menſam puriſſimã coram domino ſtatues.** Clarius in hebræo hr̃. **Et pones
ipſos duos ordines/ſex ordo ſuper menſam mundam faciebus iehouah.** Subintellige uerbũ:
uidelicet ſex ordo habebit. Et eſt ſermo de menſa propoſitionis ueſtita laminis aureis deſcripta
diffuſe in exodo. **Et pones ſuper eos thus lucidiſſimum.** Iuxta hebræũ habetur. **Et dabis
ſuper ordinem thus mundum.** Non eſt perſpicuũ quomodo locaretur thus: quia non dicitur
thus poni ſuper ſingulos panes/ſed ſuper ſingulos ordines. & quum ordines decreti ſint duo in
quorum quolibet erant ſex panes/ambiguũ reſtat quo ſitu thus locaretur ſuper ſingulos ordi
nes: & cõſequenter quot grana thuris apponẽda erant. Fateor me neſcire diuinare: ſat ſit nunc
noſſe ꝙ thus apponebatur ut pars oblationis. Forte dicendo ſuper ordinem/ſignificatur ſuper
placentas ordinatas ſingulis placentis ſuperponendo ſingula grana thuris mũdi. Hunc ſenſum
amplectere quouſq; inuenias meliorem. **vt ſit panis in monimentũ oblationis domini.** Iuxta
hebræum habetur. **et erit pani in recordationem incenſi iehouah.** Officium thuris manife
ſtatur. quod ut intelligas reuocandus eſt ad memoriam ritus ſupraſcriptus in oblatione mune
ris cap. 2. munus enim quodcunq; ex ſimila ſub quacunq; forma, offerebatur ſic ꝙ pars quædã
illius cremabatur inſtar thuris deo/reliquũ erat ſacerdotis, & erat ſanctum ſanctorum. Ad ſer
uandum itaq; hũc ritum in panibus propoſitionis decernitur ꝙ thus poſitum ſuper panes erit
ipſis panibus tanq̃ portio illa muneris quæ cremabatur deo. illa enim portio ſignificatur dicen

Digitized by Google

do in recordationē incēſi:quia illa portio cremabatur tanq̄ recordatio muneris apud deum.& appellata eſt recordatio non ſemel ſed infinities. Decernitur itaqꝫ ut quolibet die ſabbati thus illud quod per totam hebdomadam fuit ſuper panes cremetur deo tanq̄ portio diuina in recordationem oblatorum/& panis totus ſit ſacerdotum tanq̄ reliquum muneris oblati. **Per ſingula ſabbata mutabitur.** Iuxta hebræū bis dicitur. **In die ſabbati in die ſabbati ordinabit eū coram domino ſemper.** Mandatur ꝙ in quolibet die ſabbati(hoc eſt die ſeptimo)ſacerdos ordinet panem nouum cum nouo thure,cremato eodem ut dictum eſt thure priore & applicato ſacerdoti pane priore. **ſuſceptum a filijs iſrael ſedere ſempiterno.** Quemadmodum oleum pro candelabro ita & farinæ flos pro panibus propoſitionis non ſacerdotum ſed populi ſumptibus procurandus mandatur. Et ſi collegeris ſupraſcripta,uidebis ꝙ neceſſaria pro ſacrificiis ſolennitatū omniū & ſeptimi cuiuſqꝫ diei & pro oleo cādelabri & pro panibus propoſitionis, non ſacerdotum ſed populi ſumptu prouidenda erant. **Eritqꝫ aharon ⁊ filiorum eius/⁊ comedent eum in loco ſancto:quia ſanctum ſanctorum eſt de ſacrificijs domini.** Iuxta hebræum habetur. **ex incenſis iehouah iure perpetuo.** Ratio redditur quare panis hmōi eſt ſanctū ſanctorum:quia uidelicet eſt reſiduum ex incenſis iehouah.

ECce autē egreſſus filius mulieris iſraelitidis/quem pepererat de viro egyptio inter filios iſrael,iurgatus eſt in caſtris cū viro iſraelita. Cumqꝫ blaſphemaſſet nomen ⁊ maledixiſſet ei. Iuxta hebræum habetur. **Et nominauit filius iſraelitidis nomen ⁊ blaſphemauit.** Dictio interpretata nominauit/nihil refert ſi interpretetur explanauit ſeu declarauit.& ſimiliter dictio interpretata blaſphemauit/ſi interpretetur maledixit ſeu deſpexit.Maledictio ſiquidē & deſpectio diuini nominis blaſphemia eſt : & uir iſte & nominauit nomen iehouah & deſpexit illud. & propterea ſine additione aliqua dicitur nomen,ut per antonomaſiam intelligatur nomen domini tetragrāmaton. **⁊ adductus eſt ad moſen:vocabaturqꝫ mater eius ſelomith filia dibri de tribu dan. Miſeruntqꝫ eum in carcerem donec noſcent quid iuberet dominus.** Iuxta hebræū habetur. **ad declarandum eis ex ore iehouah.** Ad hoc ſignificatur detentus in cuſtodia ut declararetur populo ex ore dei quid agendum . adhuc enim non erat lata lex de pœna blaſphemi in ſpecie. **Qui locutus eſt ad moſen dicens.educ blaſphemum extra caſtra : ⁊ ponant oēs qui audierunt manus ſuas ſuper caput eius.** Teſtes imponentes manum ſuper caput rei/ipſa impoſitione manuum offerebant eum morti. **⁊ lapidet eum vniuerſus populus.** Ecce diuini iuris decretum de pœna blaſphemi.& utinā hodie ſeruaretur,quando iam blaſphemare licet impune/non ſolum in iracundia(ut iſte litigando blaſphemauerat)ſed etiā colloquendo quiete. ſignificanter enim deſcribitur iſte lapidatus ob blaſphemiam in iurgio diuina ſentētia,ut hinc intelligeremus multo magis puniendos qui quieto animo blaſphemant. **Et ad filios iſrael loqueris . homo qui maledixerit deo ſuo.** Iuxta hebræū habetur. **elohe ſuo,portabit peccatum ſuum.** Non ſignificari hoc in loco nomine elohe deum ſed iudicem humanū/inſinuatur ex eo ꝙ nulla certa decernitur pœna,ſed dicitur portabit peccatū ſuum : quum tamen maiori pœna plectendus eſſet maledicens deū q̄ maledicens nomen dei.Repetitur itaqꝫ lex in. 22. cap.exo. lata:uidelicet elohim non maledices,tanq̄ ſi apertius diceretur alias ſtatui ꝙ qui maledixerit iudici ſuo portet peccatum ſuum,modo autē aſcendendo ſtatuo. **Et qui blaſphemauerit nomen domini/morte moriatur.** Iuxta hebræū hr̄. **Et explanans nomen iehouah/moriēdo morietur.** Minus dicit & plus ſignificat.dicit explanans ſeu nominans ſeu declarans:ſignificat autē nominantem ignominioſe nomen iehouah. Et ex hoc ſuſpicor textu apud hebræos non nominari nomen iehouah , ſed loco eius uti nomine adonai. **lapidibus opprimet eum omnis multitudo populi:ſiue ille ciuis ſiue peregrinus fuerit/qui blaſphemauerit nomē domini/morte moriatur.** Hoc ſi iuxta hebræū legeretur non eſſet repetitio.nam iuxta hebræū habetur. **ſicut peregrinus ſicut cognitus,in maledicere ſuo declaratum nomen morietur.** Aequa enim decernitur conditio peregrini & iſraelitæ quo ad hoc.& manifeſtatur ſimul ſenſus legis/& declarans nomen iehouah moriendo morietur:ꝙ uidelicet de ignominioſa nominatione loquitur. **Qui percuſſerit ⁊ occiderit hominem.** Breuius hebraice dicitur. **Et homo qui percutiet animā hominis/moriendo morietur.** anima ſiquidem pro uita ſumitur,quæ non niſi occiſione percutitur. Repetitur lex lata exo. 21. cum ſubiuncta pœna talionis:de quibus ſcripſimus ibidem. **Qui percuſſerit animal,reddet vicariū:id eſt animā pro anima. Qui irrogauerit maculā cuilibet ciuium ſuorum,ſicut fecit ſic fiet ei:fracturam pro fractura/oculum pro oculo/dentem pro dente reſtituet.qualē inflixerit maculā, talem ſuſtinere cogetur. Qui percuſſerit iumētum/reddat aliud:⁊ qui percuſſerit hominem punietur.** Iuxta hebræū habetur. **morietur.** Repetitio ſiquidem eſt prius dictæ legis,non uana ſed propter additionem ſubiunctam : uidelicet. **Judicium vnum erit vobis/ſicut peregrinus ſicut cognitus erit:quia ego iehouah elohe veſter.** Hæc eſt ratio repetitionis ut nō ſint duo genera iudiciorum(alterum pro peregrinis alterū pro iſraelitis)ſed

unum atq; idem iudiciũ cõmune ſit omnibus in huiuſmodi pœnis. Et ratio redditur ex diuina autoritate: ut ſcilicet & timore diuini iudicii hoc ſeruent iudices: & quia deus præcepit ſic iudicari, obediãt iudices diuinæ legi/nec declinẽt ab ea amore propinquitatis ſuorũ iſraelitarum.

Locutusq; eſt moſes ad filios iſrael: & eduxerunt eum qui blaſphemauerat extra caſtra ac lapidibus oppreſſerunt: feceruntq; filii iſrael ſicut preceperat dominus moſi. Non ſuperflue nec poſt lapidationẽ hoc adiũgitur: ſed narrata eductione ac lapidatione/narrãtur lapidãtes. præceperat enĩ deus ut populus lapidaret: & hoc manifeſtat̃ executioni mandatũ per hæc uerba.

CAPVT .XXV.

Locutusq; eſt dominus ad moſen in monte ſinai dicens. Ad differẽtiam multorum ſupraſcriptorum quæ fuerũt reuelata moſi poſt erectum tabernaculum loquente deo ad moſen in tabernaculo (ut in principio libri huius ſcribitur) dicitur hic in mõte ſinai. Nec ſignificatur ꝙ moſes poſt reuelationes diuinas in tabernaculo/redierit ad mõtem ſinai: ſed commemoratur quæ prius fuerat diuina allocutio in mõte ſinai. nõ enim omnes ſermones dei ad moſen in monte ſinai octoginta diebus habiti/ſcripti ſunt in libro exodi: & ideo ad manifeſtãdum tacitos in exodo/dicit ꝙ locutus eſt dominus ad moſen in mõte ſinai. **Loquere filiis iſrael, & dices ad eos: quando ingreſſi fueritis terrã quam ego dabo vobis.** Iuxta hebræũ habetur. **quam ego dans vobis.** præſentis enim temporis eſt. **ſabbatizet ſabbatum domino.** Iuxta hebræum habetur. **quieſcet terra quiete iehouah.** Et eſt datiui caſus iehouah. Primum more ſolito lex in genere proponitur cum ratione legis: uidelicet ꝙ quies terræ refertur ad deum qui dat eſſe omnibus, ut etiam terra quieſcẽdo repræſentet quietem dei ab uniuerſo opere quod patrarat. deinde per partes explicatur qualis & quando mandatur hæc quies terræ. **Sex annis ſeres agrum tuum, & ſex annis putabis vineam tuam/colligesq; fructus eius: ſeptimo autem anno ſabbatum erit terre requietionis domini.** Iuxta hebræũ habetur. **& in anno ſeptimo requies requiei erit terre, requies iehouah.** in caſu datiuo. Non ſolum ſeptimo quoq; die ſed etiam ſeptimo quoq; anno uult deus commemorari beneficium creationis per repræſentationem quietis: & ſeptimo quidem die per quietem hominis, ſeptimo autẽ anno per quietem terræ. **agrum nõ ſeres/ & vineam non putabis.** Manifeſtatur quies terræ a quattuor actionibus. prima eſt non ſerere: ſecunda eſt non putare: tertia eſt non metere ea quæ ex caditiis granis orta ſunt. nam quod in uulgata æditione legitur. **Que ſponte gignit humus nõ metes.** iuxta hebræum habetur. **caducum meſſis tue nõ metes.** grana enim quæ præterito anno ex meſſe remãſerunt in terram cadentia/appellãtur caduca meſsis: quæ ſequẽti anno abſq; alia cultura germinant. & hæc non metenda eſſe præcipitur. Quarta uero actio ſcribitur. **& uuas primitiarũ tuarum non colliges quaſi vindemiam.** Iuxta hebræum habetur. **& vuas ſeparationum tuarum non vindemiabis.** prohibetur enim uindemia anno ſeptimo. Et appellantur uuæ ſeparationum tuarum, uel quia ſæpibus ſeparãtur uel quia ſolitæ erant ſegregari in uſum domini uineæ. In ceſſatione itaq; ab his quattuor actionibus (uidelicet a ſerendo & metendo/a putãdo & uindemiando) conſiſtit quies terræ anni ſeptimi. Et intellige hæc de ſeminatione agrorũ. non enim prohibetur ſerere hærbas in horto: ſicut nec putare arbores & colligere fructus earum. **annus enĩ requietionis terre eſt. Sed erũt vobis in cibum: tibi & ſeruo tuo/ancille & mercenario tuo/& aduene qui peregrinatur apud te. iumentisq; tuis & pecoribus omnia que naſcuntur prebebunt cibũ.** Iuxta hebræum agreſtia animalia ſignificãtur per dictionem interpretatam pecoribus. & nihil aliud ſignificat̃ niſi ꝙ agri anno ſeptimo liberi relinquantur ad uſum cuiuſcunq; indifferenter, ita ut melior ſit ſemper cõditio occupãtis accipiendo in uſum cibi nõ ad uẽdendum.

Numerabis quoq; tibi ſeptem hebdomadas annorũ. Iuxta hebræũ habetur. **ſeptem requies annorum.** Septimus quiſq; enim annus erat requies annorũ. & propterea ſeptem requies annorum exponuntur/ſtatim ſubiungendo. **ſeptem annos ſepties.** Et amplius exponẽdo ſubiungitur. **& erũt tibi dies ſeptem requietum annorum/quadragintanouem anni.** Sentẽtia eſt planiſsima. **Et clanges buccina.** Iuxta hebræũ habetur. **Et facies tranſire cornu clangoris menſe ſeptimo/decima die menſis/propitiationis tempore in vniuerſa terra veſtra.** De menſe ſeptimo quadrageſiminoni anni iuxta planum literæ cõtextum eſt ſermo: quia ad publicandum ſequentem annum eſſe annum iobelei præcipitur ut per uniuerſam terram ſuam mittant cornicinem menſe ſeptimo decima die menſis. Et ne ſit quæſtio quis menſis appelletur ſeptimus hoc in loco, explanatur dies ueniarum ſeu expiationis. ¶ Aduerte prudens lector ꝙ annus quantum ad agriculturam incipit tempore arandi terrã pro ſeminatione. nam tunc incipimus ſerere agros. Et quia in anno iobelei inhibitum erat ſerere & metere, ideo menſe ſeptimo

Digitized by Google

quadrageſiminoni anni publicabatur iobeleus. & ideo ſupputatio annorum mandatur ſm ſeptem requies annorum. Hoc enim ideo ſcriptum eſt, ut intelligeremus ꝙ ſupputatio iſta annorũ erat ſm annos agriculturæ: ita ꝙ anni iſti incipiebant a primo menſe agriculturæ & non a primo menſe in quo celebratur paſcha. ita ꝙ ſeptimus menſis erat ultimus menſis anni agriculturæ. Vnde & ſuperius in cap. 23. tractando de feſto tabernaculorum menſe ſeptimo/dicitur quando cõgregaueritis fructus terræ ueſtræ. Valde itaq; congruo tempore publicabatur annus iobelei/qui incipiebat ſtatim poſt primã partẽ menſis ſeptimi. nã ipſa die decima menſis ſeptimi proclamabatur libertas (ut infra ſubditur) & ex tunc incipiebat iobeleus. nullũ enim in litera tempus medium interponitur. **Sanctificabisq; annũ quinquageſimum.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habetur. **Et ſanctificabitis annũ quinquaginta annorum.** Et per hãc literam excluditur quæſtio de quinquageſimo anno a multis mota/an quinquageſimus annus intelligeret relatiue ad præteritum iobeleum. manifeſte enim poſt ſupputatos quadragintanouem annos ſubiungitur & ſanctificabitis annum nõ quadrageſimumnonum nec quinquageſimum ſed quinquaginta annorum. Quanuis etiã hoc ſit manifeſtum: & cõuincatur ex eo ꝙ primus iobeleus non poteſt dici annus quinquaginta annorum relatiue ad præcedentem iobeleum/& ſm ueritatem literæ primus iobeleus erat annus quinquaginta annorum. Cõtrariatur itaq; ueritati ſcripturæ ꝙ ultimus annus ſeptem hebdomadarum annorum eſſet annus iobelei: ſed annus immediate ſequens erat annus iobelei. Sanctificãdus autẽ præcipitur, quia deo annus ille dicãdus cẽſetur quo ad multa: & præcipue quo ad libertatem & hominum & rerũ intuitu dei. **⁊ vocabis remiſſionem cũctis habitatoribus terre veſtre.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ vocabitis libertatẽ in terra cũctis habitatoribus eius.** Ecce ad quid ſanctificatur annus iobelei. **ipſe eſt enim iobeleus.** Iuxta hebræũ habetur. **iobel ipſe erit vobis.** Nomen iobel a germine terræ ſumptum eſt. & annus quinquageſimus nominatur iobel tanq̃ annus germinis/tanq̃ ferax libertatum hominũ & agrorum/tanq̃ ſit reſtitutio proprii germinis terræ promiſſionis. redibat ſiquidem quilibet ad cognationem familiæ ſuæ & agrum ſortis ſuæ ſicut fuerat diſtributa terra promiſſionis ab initio diſtributionis eius. **Reuertetur homo ad poſſeſſionẽ ſuam/⁊ vnuſquiſq; rediet ad familiam priſtinam: quia iobeleus eſt ⁊ quinquageſimus annus.** More ſolito ſumma dicendorum proponitur/explicanda poſtea per partes. Duo itaq; proponuntur. alterum ꝙ ager uẽditus redeat libere ad eum qui uendidit: alterum ꝙ quilibet ſeruus redeat libere ad progeniẽ ſuã. hæc enim duo tractãda ſunt diffuſe in hoc capitulo. **Nõ ſeretis neq; metetis ſponte in agro naſcẽtia/⁊ primitias vindemie nõ colligetis.** Iuxta hebræũ repetitur ut ſupra. **Non ſeretis ⁊ nõ metetis cadiua eius, ⁊ non vindemiabitis ſeparationes eius.** Hæc ex prius expoſitis patent. ſimilis quies indicitur anno iobelei qualis indicta eſt anno ſeptimo. Et ex hac noua indictione quietis apparet quod diximus/annum iobelei nõ eſſe ſeptimũ annũ ſeptimæ annorum hebdomadæ. ſuperflue enim indicta fuiſſet iterũ quies terræ pro eodẽ anno. **ob ſanctificationem iobelei.** Extenditur ſanctitas iobelei ad quietem terre. **ſed ſtatim oblata comedetis.** Iuxta hebræũ habetur. **ex agro comedetis fructum eius.** ab ſq; cultura fructum comedetis/ut in anno ſeptimo dictum fuit.

Anno iobelei redient omnes ad poſſeſſiones ſuas. Incipit tractare primo propoſitam libertatem de recuperatione poſſeſſionum: & primũ de agris/deinde de domibus. **Quãdo vendes quippiam ciui tuo/vel emes ab eo, ne contriſtes.** Iuxta hebræũ habetur. **nõ decipies fratrem tuum.** Poterat enim facile cõmitti fraus/æſtimãdo emolumentũ agri ſubductis ſumptibus & laboribus ſeu induſtria uſq; iobeleum. **ſed iuxta numerũ annorũ iobelei emes ab eo, ⁊ iuxta ſupputationem frugũ vẽdet tibi.** Iuxta hebræũ habetur tota ſentẽtia ſic. **in numero annorum poſt iobel emes a ſocio tuo, in numero annorum poſt nõ vendet tibi.** Vbi clare inhibetur uenditio tranſgrediẽs iobeleum futurum. decernitur enim ut æſtimetur tempus poſt præteritum iobeleum reſtans uſq; ad futurum: & nec æſtimatio nec uenditio extẽdatur ad tempus poſt futurum iobeleum. **Quanto plures anni remanſerint poſt iobeleum, tanto plus creſcet precium: ⁊ quanto minus temporis numeraueris, tanto minoris emptio cõſtabit. tempus enim frugum vẽdet tibi.** Iuxta hebræũ habetur. **quia numerum fructuum ipſe vendens tibi.** Hæc eſt ratio ſupputandi & æſtimandi annos uſq; ad iobeleum: quia ſcilicet non uenditur ager ſed fructus uſq; ad iobeleum. **Nolite affligere contribules veſtros.** Iuxta hebræũ habetur. **Et non decipietis quiſq; ſocium ſuum.** Repetitur hoc præceptum propter facilitatem decipiendi indigentes qui uendunt in huiuſmodi æſtimationibus. & propterea adiungitur. **⁊ timebis ab elohe tuo.** ut diuinus timor retrahat emptorem a fallendo. **quia ego iehouah elohe veſter.** non ſum ſicut dii gentium, ſed ſum qui do eſſe omnibus/a quo omnes res pendẽt. **Facite precepta mea ⁊ iudicia cuſtodite/⁊ implete ea: vt habitare poſſitis in terra abſq; vllo pauore, et gignat vobis humus fructus ſuos quibus veſcamini vſq; ad ſaturitatem/nullius impetum formidantes.**

Digitized by Google

midantes. Monitio eſt alliciens tum a ſecura habitatione in terra promiſſa, tum ab abundantia fructus terræ ad ſacietatem.

Quod ſi dixeritis/quid comedemus anno ſeptimo ſi nõ ſeuerimus neq; collegerimus fruges noſtras? dabo benedictionem meã vobis anno ſexto, ⁊ faciet fructus trium annorum. ſeretisq; anno octauo: ⁊ comedetis fruges veteres vſq; ad annum nonum: donec noua naſcãtur edetis vetera. Similem proportionaliter benedictionem intellige pro anno iobelei: eo ꝙ duobus continuis annis terra tunc quieſcebat

Terra quoq; non vendetur in perpetuũ: quia mea eſt, ⁊ vos aduenæ ⁊ coloni mei eſtis. Iuxta hebræũ dictio interpretata in perpetuum ſignificat ad inciſionem. Modus (ut reor) loquendĩ tunc temporis erat uti hoc nomine ad ſignificandum uenditionem uel acquiſitionem alicuius rei ſimpliciter & abſolute. Dupliciter enim poteſt fieri uenditio. uel quibuſdam appoſitis conditionibus: ut cum pacto de retrouendendo & ſimilibus. uel ſimpliciter & abſolute: ut communiter fit. Modus itaq; ſignificatus per ſimpliciter & abſolute/ſignificatur in litera dicendo ad inciſionem: hoc eſt incidendo quaſcunq; conditiones. uendendo enim ſimpliciter & abſolute/ inciduntur omnes conditiones quæ poſſunt apponi: puta uſq; ad iobeleum/uel cum poteſtate redimendi & hmõi. ¶ Duæ itaq; leges ſtatuuntur circa uenditionem terrarum. altera eſt/terra non uendetur ad inciſionem: hoc eſt ſimpliciter & abſolute. Et hæc lex radix eſt reditus terræ cuiuſq; ad eũ cui ſorte obtigerat in diuiſione terræ promiſſionis. Et ratio huius legis ſubiungitur/quia terra eſt mea: quia directum dominium terræ nõ eſt ueſtrum/non dedi illud uobis ſed tm̃ dominium utile: & uos mecũ eſtis tanq̃ peregrini & coloni mei. Et ex hoc textu dauid appellabat ſe apud deũ peregrinum. Altera lex eſt. ⁊ cuncta regio poſſeſſionis veſtre/ſub redemptionis conditione vendetur. Latior eſt lex in hebræo. et in omni terra poſſeſſionis veſtre redemptionẽ dabitis terre. Non arctatur lex ad uenditionem. Prima lex eſt negatiua: hæc autẽ eſt affirmatiua, diſponẽs ꝙ in oĩ alienatione terræ appoſita intelligatur facultas redimẽdi. ¶ Si attenuatus frater tuus vendiderit poſſeſſiunculam ſuam, veniens propinquus eius poterit redimere quod ille vendiderat. Si autẽ non habuerit proximum/⁊ ipſe precium ad redimendum potuerit inuenire, computabuntur fructus ex eo tempore quo vendidit/⁊ quod reliquum eſt reddet emptori: ſicq; recipiet poſſeſſionem ſuam. Quod ſi non inuenerit manus eius vt reddat precium, habebit emptor quod emerat vſq; ad annum iobeleum. in ipſo enim omnis venditio redibit ad dominum ⁊ poſſeſſorem priſtinum Caſus iſti tres quo ad ſenſum uere ſcribuntur in uulgata æditione, quamuis uerba hebraica alio modo idem ſignificent: ſed materia non exigit hanc uerborum exactionem. ¶ Qui vendiderit domũ intra vrbis muros, habebit licentiam redimendi donec vnus annus impleatur. Si non redemerit/⁊ anni circulus fuerit euolutus, emptor poſſidebit eam ⁊ poſteri eius in perpetuum: ⁊ redimi non poterit etiam in iobeleo. Si autẽ in villa fuerit domus que muros nõ habet, agrorum iure vẽdetur: ſi ante redempta non fuerit, in iobeleo reuertetur ad dominum ſuum. Specialis lex promulgatur de redemptione domorum: quia domus non eſt ferax fructus quemadmodum ager ſeu uinea. Et inter ipſas domos diſparitas cenſetur: quoniã domus agreſtis quia propter agrum communiter fit, cenſetur quemadmodum ager ut ſemper poſsit redimi uſq; ad iobeleum & in iobeleo reuertatur ad herum. Aduerte hic ꝙ iuxta hebraicum ubi in uulgata æditione dicitur. emptor poſſidebit eam. iuxta hebræũ repetitur ſupradictũ inciſionis nomen dicendo. conſurget domus que in ciuitate ad inciſionem emptori ipſi in generationes eius. Quod ideo annotauerim ut percipiatur ꝙ etiã acquiſitio ſimpliciter & abſolute deſcribitur ad inciſionem: & cognoſcatur ꝙ non ſonat malum pœnæ iſte loquendi modus. ¶ Edes leuitarũ que in vrbibus ſunt/ſemper poſſunt redimi. Iuxta hebræũ multa habẽtur quæ in uulgata æditione omittitur. nã dicit. Et ciuitates leuitarũ/domus ciuitatũ poſſeſſionis eorũ, redemptio ſemper erit leuitis. Nõ eſt priuilegium leuitarũ ſed locorum. nõ enim excipiũtur quæcunq; domus leuitarũ, ſed domus duntaxat leuitarũ quæ erãt in ciuitatibus leuitarum. Ita ꝙ ſi leuita habebat domũ in alia ciuitate & uendebat eam, nõ gaudebat domus illa hoc priuilegio ꝙ poſsit ſemper redimi/ſed ſubiecta erat legi cõi. Si redempte nõ fuerint in iobeleo/reuertentur ad dominos. Iuxta hebræũ hr̃. ⁊ qui redimet a leuitis, exibit vẽditio domus ciuitatis poſſeſſionis eius in iobel: quia domus ciuitatum leuitarũ pro poſſeſſionibus eorũ ſunt inter filios iſrael. Prima horũ uerborũ clauſula iungẽda eſt præcedenti. Ita ꝙ ordo literæ eſt. redẽptio ſemper erit leuitis/& qui redimet ex leuitis. Facultas redimẽdi non ſolũ leuitæ qui uendidit, ſed etiã alteri leuitæ cõceditur. Et poſtea ſubdit ꝙ in iobeleo uẽditio finitur: & cõſequenter redemptio ab altero facta quæ ſucceſsit emptioni. finito enĩ uẽditionis tẽpore finit̃ uis emptionis, & cõſequẽter redemptionis. Et ſubiungitur omnium iſtorũ ratio/quia domus ciuitatũ leuitarũ ſunt tanq̃ agri eorũ. & propterea iure agrorũ cẽſentur: quia nõ aliam partẽ terræ habebãt leuitæ in diuiſione terræ promiſſionis niſi ciuitates ad habitandum. Suburbana aũt eorũ nõ veneãt: quia poſſeſſio ſempiterna eſt.

Si attenuatus erit frater tuus ⁊ infirmus manu. Iuxta hebræũ habetur. **⁊ inclinabit manum ſuam tecum.** Scripturus moſes de ſeruitute hominis iſraelitæ propter perficiẽdam libertatem iobelei, præmittit antecedenter caſum paulo minorem ſeruitute: ꝙ ſi attenuatus fuerit frater tuus rebus & inclinabit manum ſuã tecum: hoc eſt operam ſuã ſub te ponet/miniſtrũ tuum ſe exhibebit negociando procurando uel aliquid eiuſmodi efficiendo: ut frequenter contingit. **⁊ ſuſceperis eum quaſi aduenam ⁊ peregrinum.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ facies inualeſcere in ipſo peregrinum ⁊ habitantem.** Contingens ſæpe ſcribitur caſus: uidelicet ꝙ diues aliquis adiuuat pauperẽ negociatorem induſtrium/credendo illi pecuniã uel fruges. huiuſmodi enim adiutorium ſiue mutuãdo ſiue ad negociandũ dando ſignificatur dicendo & facies inualeſcere. Et dicitur ad diuitem ꝙ ſi facies inualeſcere in ipſo peregrinum & habitãtem: hoc eſt ſi tua ope & opibus facies ipſum inualeſcere tanq̃ peregrinum & habitãtem tecum/non tanq̃ filium aut ſeruum. Deinde quarta cõditio ſubditur. **⁊ viuet tecum.** Bonus & ingenioſus miniſter non ingratus diuiti/ad pinguiorem fortunã tendẽs & perſeuerans uiuẽdo cum diuite deſcribitur. Collige prudens lector ex quattuor cõditionibus deſcriptum hunc miniſtrum diuitis: & uide ſubiuncta præcepta data diuiti. **ne accipias vſuras ab eo.** Dictio interpretata uſura proprie ſignificat morſum. Gratias deo/qui uſuram nominat morſum ad docendũ homines læſionem & iniquitatem uſuræ. uere enim mordet: & q̃ iniquum ſit mordere/omnes ſciunt. Inhibetur ſpecialiter diuiti ut non mordeat uſura talem miniſtrum: quia facile accidere poteſt ut inducatur ad mordẽdum lucrum pauperis miniſtri. **nec amplius q̃ dediſti.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ multiplicationem.** Vt enim infra exponitur/morſus refertur ad pecunias: multiplicatio uero refertur ad alimentũ. inhibetur enim dari modium tritici ut reſtituatur modius cũ dimidio. **Time deũ tuum.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ timebis ab elohe tuo: ⁊ viuet frater tuus tecum. pecuniam tuam nõ dabis ei ad vſuram, ⁊ frugum ſuperabundãtiam nõ exiges.** Diuinus timor frænum apponitur: ad inſinuandum ꝙ cõtractus iſti puniendi ſunt a deo quanuis non puniantur ab homine. ***Ego dominus deus veſter.*** *Solita ſunt nomina.* ***Ego iehouah elohe veſter qui eduxi vos de terra egypti, vt darẽ vobis terram chenahan ⁊ eſſem deus veſter.*** Diuina adducitur autoritas/commemorans beneficium eductionis de ægypto ad largiendum eis duo: alterũ terram chenahan/alterũ eſſe eis in elohim: hoc eſt in gubernatorẽ & iudicem. ut ex hoc magis timeant male tractare pauperes iſraelitas.

Q**Vando attenuabitur frater tuus ⁊ vendet ſe tibi.** Iuxta hebræũ latior eſt caſus. nam dicitur. **⁊ vendetur tibi.** compræhẽditur enim nõ ſolũ uenditus a ſe ſed uenditus a patre. **non eũ opprimes ſeruitute ſeruorũ. Velut mercenarius ⁊ colonus erit tecũ: vſq; ad annũ iobeleũ operabitur apud te. ⁊ poſtea egredietur cum liberis ſuis: ⁊ reuertetur ad cognationem ſuam/⁊ ad poſſeſſionem patrũ ſuorum. mei enim ſerui ſunt/qui eduxi eos de terra egypti: non veneant conditione ſeruorum.** Hinc incipit tractare alterum propoſitorũ. expedito enim primo propoſito (uidelicet reuertetur homo ad poſſeſſionem ſuam) & incidente caſu, tractatur ſecũdo propoſitum: uidelicet & unuſquiſq; redibit ad familiam priſtinam. talis enim reditus fiebat in iobeleo: quia omnes iſraelitæ ſerui liberi tunc erant ipſo iure. Et hoc hic tractatur: & adiungitur ꝙ uſq; ad iobeleũ iſraelita ſeruus nõ tractetur ut ſeruus/ſed mercenarius ſeu colonus. & omnium rationem reddit deus quia mei ſunt ſerui iſraelitæ/eo ꝙ eduxi eos de terra ægypti. ¶ Sed occurrit quæſtio: quia tam exo. 21. q̃ deute. 15. ſeruus iſraelita ſex duntaxat annis decernitur ſeruire/& ſeptimo anno erat liber: quomodo ergo uſq; ad iobeleũ (ut hic ſcribitur) durabat iſraelitæ ſeruitus? Solutio eſt ꝙ nulla eſt inter iſtas leges cõtrarietas: quia nõ intercedẽte iobeleo expectabatur annus ſeptimus a ſeruitute ſupputãdus: intercedente autẽ iobeleo liberabatur quotocunq; anno ſeruitutis accidiſſet iobeleus. hæc enim amplior gratia decernitur lege iobelei. **Nec affligas eum per potẽtiam.** Iuxta hebræũ hr̃. **Non ſubiugabis eũ in fractione.** Forte ad literã ſeruis utebanẽ aliqui ad arandũ loco boum: & propterea inhibeẽ ut non ſubiugetur iſraelita in fractione terræ. alioquin ſubiugatio in fractione ſignificatur ſubiectio in multo labore: frãgente uires ſerui ad tẽpus. **ſed metuito deũ tuũ.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ timebis ab elohe tuo.** Vbi deeſt timor humanus/oportet ꝙ ſuppleat timor diuinus. **Seruus ⁊ ancilla ſint vobis de nationibus que in circuitu veſtro ſunt: ⁊ de aduenis qui peregrinãtur apud vos/vel qui ex his nati fuerint in terra veſtra. Hos habebitis famulos.** Iuxta hebræũ hr̃. **⁊ erunt vobis in poſſeſſionem.** hoc eſt tanq̃ res pleno iure ueſtra ſimpliciter & abſolute. **⁊ hereditario iure tranſmittetis ad poſteros/ac poſſidebitis in eternum.** Deficit hic una clauſula. nã hebraice adiungitur. **in eis exercebitis ſeruitutẽ.** & ſtatim ſubiungitur. **⁊ in fratribus veſtris filijs iſrael/quiſq; in fratre ſuo non ſubiugabis in fractione.** Duæ differẽtiæ inter iſraelitas & alios decernũtur. altera quo ad ſeruitutem/altera quo ad opera ſeruorũ. alii enim erãt ſerui ſimpliciter & opprimebãtur omni ſubiectione ſeruorũ: iſraelitæ autẽ nec ſerui ſimpliciter nec opprimendi omni famulatu ſeruorum erant.

Digitized by Google

Si inualuerit manus peregrini & habitantis tecum. Hactenus actum eſt de ſeruitute iſraeli-tarum relatiue ad dños iſraelitas, modo agit de ſeruitute eorũdem relatiue ad dominos alienæ nationis habitantes tamen in terris iſrael: alioquin fruſtra imponeretur eis lex. alieni enim habitantes extra/non erant ſubiecti legi moſis. & attenuatus frater tuus vendiderit ſe ei. Iuxta hebræũ habetur ut ſupra. & erit venditus peregrino & habitanti tecum. latior enim eſt caſus/ut dictum eſt. aut cuiq̃ de ſtirpe eius, poſt venditionem poterit redimi. Qui voluerit ex fratribus eius redimet eum: vel patruus vel patruelis vel conſanguineus vel affinis. Si autem & ipſe potuerit/redimet ſe: ſupputatis duntaxat annis a tempore venditionis eius uſq̃ in annum iobeleũ, & pecunia qua venditus fuerat iuxta numerũ annorũ & ratione mercenarij ſupputata. Si plures fuerint anni qui remanent uſq̃ ad iobeleũ, ſecundũ hos reddet & precium. ſi pauci, ponet rationẽ cum eo iuxta numerũ annorũ: & reddet emptori quod reliquũ eſt/annorũ quibus ante ſeruiuit mercedibus ſupputatis. Lex eſt clara. eſt enim ſimilis legi uenditorũ agrorum. nam & conceditur redemptio: & decernitur ſupputatio annorum uſq; ad iobeleũ. & quemadmodum emolumentũ percæptũ ex agro ita emolumentũ percæptũ ex ſeruo quaſi mercenarii ſupputandum decernitur in caſu redemptionis. & demum ſi non fuerit redemptus/in iobeleo egredietur liber cum filiis ſuis. non affliget eum violenter in conſpectu tuo. Supradicta uerba repetuntur. non ſubiugabit ipſum in fractione in oculis tuis. Præcipitur magiſtratibus ut non permittant iſraelitam ſeruum alienigenæ habitantis in terra iſrael ſubiugari in fractione uel terræ uel uirium: ut expoſitum eſt. Quod ſi per hec redimi non poterit, anno iobeleo egredietur cum liberis ſuis. mei enim ſerui ſunt filij iſrael/quos eduxi de terra egypti.

CAPVT .XXVI.

EGo dominus deus veſter. Solita ſunt nomina. Ego iehouah elohe veſter. Sciebat deus pronos iſraelitas ad idolatriam. & propterea repetit per moſen prima præcæpta quæ per ſeipſum dederat eum de ſeipſo colendo/dicens ego iehouah elohe ueſter: tum de ſimulacris non uenerandis/ſubiungens. non facietis vobis idola & ſculptile (ſeu inciſum) nec titulos erigetis. Iuxta hebræum habetur. & ſtatuam non erigetis vobis. Quod fecerat olim iahacob erigendo lapidem in honorem dei cum effuſo oleo deſuper, prohibet lex fieri decreto iam tabernaculo & altari diuini cultus, Mos enim ille erigendi lapidem communis erat idolatris & colentibus deum uerum: & hunc deus exterminat a populo ſuo. eadem ſiquidem dictio ſcribitur hic & ibi in facto iahacob. nec inſignem lapidem. Iuxta hebræum habetur. et lapidem pictum. Siue inciſione ſiue pictura imago quælibet prohibetur/non abſolute ſed colenda: ut teſtantur ſubiuncta. non dabitis in terra veſtra vt incuruetur ei. Non enim prohibetur iſraelitis habere ſimulacra & picturas niſi ad adorandum: ut clare teſtantur cherubini in tabernaculo tum aurei tum contexti. ego enim ſum dominus deus veſter. Iuxta hebræum habetur. quia ego iehouah elohe veſter. Ratio præcæpti negatiui (uidelicet non colendi ſimulacra) redditur ex affirmatiuo: quia ego ſum cui ſoli debetur diuinus honor. Cuſtodite ſabbata mea/& pauete ad ſanctuarium meum. Poſt repetita præcæpta directe reſpicientia deum/repetuntur præcæpta reſpicientia diuina. tempora quidem dicendo ſabbata: loca autem/dicendo ſanctuarium: præcæpta uero generaliter/dicendo ſi in præcæptis meis &c.

EGo dominus. Iuxta hebræum habetur. Ego iehouah. ſummus deus qui do eſſe oĩbus. Et apte præponitur fons eſſendi ſubiũctæ largitati. Et litera ſequẽs ualde clara eſt: quædam tamen corrigenda ſeu exponenda ſunt. ſi in preceptis meis ambulaueritis / & mandata mea cuſtodieritis & feceritis ea, dabo vobis pluuias temporibus ſuis: & terra gignet germen ſuum & pomis arbores replebuntur. Apprehendet meſſium tritura vindemiã/& vindemia occupabit ſementem: & comedetis panẽ veſtrum in ſaturitate, & abſq; pauore habitabitis in terra veſtra. Dabo pacem in finibus veſtris: dormietisq; & nõ erit qui exterreat. auferam malas beſtias: & gladius non tranſibit terminos veſtros. Perſequemini inimicos veſtros & corruẽt coram vobis. perſequẽtur quinq; de vobis centũ alienos/& centum ex vobis decẽ millia: & cadẽt inimici veſtri gladio in cõſpectu veſtro. Reſpiciam vos & creſcere faciã & multiplicabimini: & firmabo pactum meum vobiſcum. comedetis vetera inueterata, & vetera nouis ſuperuenientibus projicietis. Ponam tabernaculum meum in medio veſtri: & non abijciet vos anima mea. ambulabo inter vos & ero veſter deus: voſq; eritis mihi populus. Ego dominus deus veſter qui eduxi vos de terra egyptiorum ne ſeruiretis eis: & qui confregi catenas ceruicum veſtrarum vt incederetis erecti. Iuxta hebræum habetur. & fregi inclinationes iugorum veſtrorum/& feci ire vos in erectione. Ad literam iugum onerum quibus opprimebãtur ab ægyptiis quæ ſcripta ſunt circa principium exodi / ſignificatur.

QUod ſi non audieritis me nec feceritis omnia mandata mea / ſi ſpreueritis leges meas ⁊ iudicia mea contempſeritis (vt non faciatis ea que a me cõſtituta ſunt/ ⁊ ad irritum perducatis pactum meum) ego quoqꝫ hec faciam vobis. Uiſitabo vos velociter in egeſtate. Iuxta hebræum habetur. Uiſitare faciam ſuper vos ſtuporem. Quanuis hebraica dictio peius ſignificet q̄ ſtuporem. nam ſignificat internam paſsionem qua homo eſt attonitus. peſsima enim ægritudo eſt. Et ſubditur. frigus ⁊ febrem, faciendo conſumere oculos/ ⁊ faciendo dolere animam. De frigore interno cauſante tremorẽ & ardente febre eſt ſermo. Et hæc quidem duo uniuerſi corporis ſunt ægritudinea: prima autem eſt capitis, quarta uero oculorum: ultima ſenſibilis doloris interni (& tanti ut uiuere dolorẽ ſenſibilem ingerat) ægritudinem ſonat. Fruſtra ſeretis ſementẽ: que ab hoſtibus deuorabitur. ponam faciem meã contra vos/ ⁊ corruetis corã hoſtibus veſtris: ⁊ ſubiiciemini ĩis qui oderũt vos/ fugietiſqꝫ nemine perſequente. ¶ Si autem nec ſic obedieritis mihi, addam correptiones veſtras ſeptuplum propter peccata veſtra. Tam hic q̄ in ſequentibus non habetur hebraice ſeptuplum, ſed ſemper habetur ſeptem. Nec ſignificatur ꝙ deus puniet ſepties (quandoquidem de ipſo ſcriptum eſt ꝙ nec bis punit idem) ſed ſignificatur ꝙ multiplicabit flagella quæ merentur peccata eorum. Significatur autem multiplicatio ſeptenario numero/ ad manifeſtandum ꝙ non excedet multiplicatio flagellorum ſeptem: hoc eſt integram ſeu uniuerſam punitionem quam merentur peccata eorum. Ita ꝙ duo dicuntur: & adiunctio & ſeptem. ut adiectio iram/ ſeptem uero infra limites iuſtitiæ ſignificet. deus enim quantumcunqꝫ multiplicet pœnas/ punit citra condignum. ⁊ conteram ſuperbiam duricie veſtre. Iuxta hebræum habetur. fortitudinis veſtre. Daboqꝫ celum vobis ſicut ferrum, ⁊ terram veſtram ſicut es. Conſumetur incaſſum labor veſter. Iuxta hebræum habetur. vis veſtra. non proferet terra germen, ⁊ arbores non dabunt fructum ſuum. Et ſi ambulaueritis ex aduerſo mihi/ nec volueritis audire me, addam plagas veſtras vſqꝫ in ſeptuplum propter peccata veſtra. Emittamqꝫ in vos beſtiam agri que conſumat vos. Iuxta hebræũ habetur. que orbabit vos. hoc eſt priuabit uos filiis. ⁊ conſumet pecora veſtra, ⁊ ad paucitatem cuncta rediget. Iuxta hebræum habetur. ⁊ minuet vos. de perſonis eorum eſt ſermo. deſerteqꝫ fient vie veſtre. ¶ Quod ſi nec ſic volueritis recipere diſciplinam/ ſed ambulaueritis, ex aduerſo mihi, ego quoqꝫ cõtra vos aduerſus incedam/ ⁊ percutiam vos ſepties propter peccata veſtra: inducamqꝫ ſuper vos gladiũ vltorẽ federis mei. Cumqꝫ confugeritis in vrbes, mittã peſtilẽtiam in mediũ veſtri: ⁊ trademini in manus hoſtium. Poſtqꝫ cõfregero baculum panis veſtri, coquent decẽ mulieres panem veſtrum in clibano vno: ⁊ reddent eum ad pondus: ⁊ comedetis ⁊ non ſaturabimini. Fames cũ gladio & peſte ſimul ſcribitur/ & non poſtea. ¶ Si autem nec per hec audieritis me/ ſed ambulaueritis contra me, ⁊ ego incedam aduerſus vos in furore contrario: ⁊ corripiam vos ſeptem plagis propter peccata veſtra, ita vt comedatis carnes filiorum veſtrorũ ⁊ filiarum veſtrarum. Deſtruam excelſa veſtra: ⁊ ſimulacra confringam. Iuxta hebræum habetur. ⁊ faciam incidere que ſolis ſunt veſtra. Dictio hebraica interpretata quæ ſolis ſunt/ ſignificat loca in uenerationem ſolis culta. tam enim excelſa q̄ hoc nomen/ nomina ſunt locorum ad cultum deorum dicata. cadetis inter ruinas idolorum veſtrorum. Iuxta hebræum habetur. ⁊ dabo cadauera veſtra ſuper corpora abominationum veſtrarum. Et ſcito ꝙ dictio interpretata cadauera/ ſignificat cadauera non naturaliter morientium ſed morte uiolenta. corpora autem abominationum/ aut corpora ethnicorum (quos abominabãtur hebræi etiã in ſepulchro) uel corpora animaliũ ſignificãtur: ut inhumata eorum cadauera tanq̄ animalium brutorũ fore deſcribãtur. ⁊ abominabitur vos anima mea. Et redigam ciuitates veſtras in ſolitudinẽ ⁊ deſerta faciã ſanctuaria veſtra: nec recipiam vltra odorẽ ſuauiſſimũ. Deſolaboqꝫ ego terrã: ⁊ deſolabũt ſuper eam inimici veſtri habitantes in ea. vos aũt diſperdã in gẽtes/ ⁊ euaginabo poſt vos gladiũ: eritqꝫ terra veſtra deſerta ⁊ ciuitates veſtre dirute. Tunc placebũt terre ſabbata ſua cũctis diebus ſolitudinis ſue quãdo fueritis in terra hoſtili: tũc ſabbatizabit ⁊ requieſcet in ſabbatis ſuis/ cũctis diebus ſolitudinis ſue requieſcet, eo ꝙ nõ requieuerit in ſabbatis veſtris quando habitabatis in ea. Et qui de vobis remanſerint dabo pauorẽ in cordibus eorũ in regionibus hoſtium: terrebit eos ſonitus folii volantis. Iuxta hebræũ habetur. folii impulſi. De ſonitu foliorum impulſorũ a uento eſt ſermo. ⁊ ita fugiẽt quaſi gladiũ/ cadentqꝫ nullo perſequẽte. Et corruent ſinguli ſuper fratres ſuos. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ ceſpitabũt quilibet in fratrẽ ſuũ. Ad ſimilitudinẽ ceſpitãtium impingendo in prauitatẽ uiæ ſcribunt. quaſi bella fugientes. Iuxta hebræũ hr̄. ſicut a facie gladii, ⁊ tamen nullus inſecutor. effectus enim interni pauoris ſcribũtur. ⁊ nemo veſtrũ inimicis audebit reſiſtere. Peribitis inter gẽtes/ ⁊ hoſtilis terra vos cõſumet.

QUod ſi ⁊ de his aliqui remanſerint. Iuxta hebræũ non ſcribitur dubitando, ſed. Et remanẽtes in vobis/ liqueſcient in iniquitatibus ſuis in terra inimicorum ſuorum: ⁊ etiam in iniquitatibus patrum ſuorum cum eis liqueſcient. Prius dixerat & hoſtium terra uos comedet/ quanuis uulgata æditio habeat conſumet. modo dicit liqueſcient remanentes non come

Digitized by Google

ſta terra. Et hæc eſt ultima plaga/ſignificans ꝙ quemadmodum liqueſcentes niues ſeu pruinæ deficient propter peccata ſua & peccata patrum ſuorum. Et idem uerbum (ſcilicet liqueſient) repetitur ubi uulgata æditio habet affligentur. Donec confiteantur. Iuxta hebræū habetur. Et confitebuntur iniquitates ſuas ⁊ iniquitates patrum ſuorum in mentiri ſuo in me/⁊ etiam quia ambulauerunt mihi ex aduerſo. Videntes poſt tot plagas ſe continue tanꝗ liqueſcendo deficere/reſipiſcent cōfitendo iniquitates ſuas & iniquitates patrum ſuorū tum in mentiri ſuo quo mentiti ſunt in me: tum ꝙ iuerunt mecum ex aduerſo: tum ꝙ propterea ambulaui & ego contra eos & feci uenire eos in terras inimicorum ſuorum. ¶ Aduerte prudens lector ꝙ hæc quattuor confitenda ſcribuntur/diuerſimode tamen: quia prima duo clare ſcribuntur confitenda: reliqua uero obſcure inaſſuetis hebraico ſtylo. nam in litera ſignificantur uerbis futuri temporis ſic. etiam ego ibo cum eis ex aduerſo/⁊ faciam venire eos in terram inimicorum ſuorum. Sed uerba futuri temporis referuntur ad peccata eorum. relatiue enim ad culpas eorū futura ſemper fuit punitio dei. Et ad hoc ſignificatur punitio præterita uerbis futuri temporis/ut confeſſio ipſa ſignificet ꝙ actio diuina ſecuta eſt peccata eorū: ut confiteantur ꝙ non caſu aut humana ratione ſed ꝙ diuina ultione paſſi ſunt propter peccata ſua & patrū ſuorum. donec erubeſcat incircuncisa mens eorum. Iuxta hebræum habetur. vel tunc erit humile cor eorum incircuncisum. hoc eſt ſaltem tunc deprimetur cor eorum ethnicum. quandiu enim non agnouerunt diuinum eſſe opus ꝙ patiebantur/cor ethnicum habuerunt. negant enim ethnici ipſum ſummū deum curam habere humanarū actionum & paſſionum in particulari. tunc orabunt pro impietatibus ſuis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ tunc acceptabunt culpam ſuam. Dictio interpretata orabunt uel acceptabūt/neutrum horum ſignificat, ſed ad uolitionem ſpectat: nec inuenio ſcientem dare ei correſpondens in latino & uulgari noſtro. Intelligo tamen ꝙ humiliato corde uolent ſe eſſe culpabiles: ita ꝙ non ſolum intellectu cōfitebuntur ſe peccaſſe, ſed etiam uoluntatem flectent ad habendum ſeipſos iniquos. Et ſcito ꝙ hæc dictio & nomine & uerbo ſæpe repetitur, & interpretatur placet uel acceptabile uel aliquid eiuſmodi. Et recordabor federis mei quod pepigi cū iahacob ⁊ ishac ⁊ abraham/⁊ terre memor ero. Et terra relinquetur ab eis: ⁊ complacebit ſibi in ſabbatis ſuis quum erit deſtituta ab eis. Dictio interpretata complacebit ſibi/eſt illa quæ paulo ante uerſa eſt acceptabunt. Et ſimiliter quum ſubiungitur. ipſi vero rogabunt pro peccatis ſuis. eadem dictio repetitur/dicendo. et ipſi volēt culpā ſuam. Quod male ſonat apud nos: ſed ſenſus eſt ſanctus/intelligēdo ut diximus uoluntate ferētur in ſeipſos ut uere iniquos. eo ꝙ abiecerint iudicia mea/⁊ leges meas deſpexerint. Iuxta hebræū habetur. eo ꝙ ⁊ in eo ꝙ iudicia mea abominati ſūt,⁊ precepta mea elongauit anima eorum. Vtrunꝙ ſignificatur deteſtandum a uoluntate tum ratio tum materia iniquitatis abiectio diuinæ legis. Attamen etiam quum eſſent in terra hoſtili, non penitus abieci eos: neꝙ ſic deſperi vt conſumerentur/⁊ irritum facerem pactum meum cum eis. Ne quæras quod eſt iſtud pactum cum populo iſrael/ſtatim explanatur ſubdendo. ꝙ ego iehouah elohe eorum. Hoc fuit inter deum & populum iſrael fœdus ꝙ ipſe iehouah fons eſſendi eſſet deus illius populi. Et recordabor eis federis mei priſtini/quādo eduxi eos de terra egypti in conſpectu gentium. Declarando tempus quando fuit fœdus hoc initum, ſubiungit deus ſe re uocaturum ad memoriam primū fœdus cum eis in exitu de ægypto. nam in monte ſinai quinquageſimo die ab exitu de ægypto fecit deus primum cum populo fœdus hoc/ore proprio alloquendo populum. Propter quod ipſe fœdus repetit/ſubiungendo. vt eſſem deus eorum ego dominus deus. Quod hebraice dicunt. ad eſſe eis in elohim ego iehouah. Commemorat ꝙ pactum in monte explanatum ore proprio/præmanifeſtauerat factis mirabilibus coram gentibus dum educēdo iſraelitas de ægypto exhibuit ſeipſum ſummum deum in elohim (hoc eſt in deum gubernatorem) eorum. hac ſiquidem ratione educti ſunt de ægypto: & ad hoc facta ſunt tot ſtupenda miracula in ægypto & in uia uſꝗ ad montem ſinai. ¶ Si quæris fractionem fœderis dicti ſi deus pro peccatorum meritis conſumpſiſſet penitus iſraelitas, reſponſio in promptu eſt: quia non fuiſſet amplius iſraelitarum deus. ſi enim iſraelitæ omnes extincti fuiſſent/deus deſiſſet eſſe iſraelitarū elohim: hoc eſt gubernator & iudex/ut patet. ad ſeruandum itaꝗ fœdus (ut ſcilicet ipſe fons eſſendi eſſet iſraelitis in deum) non extinxit iſraelitas omnes. Et manifeſtauit deus hanc ſuæ clementiæ rationem, ut & hoc cognoſcant ꝙ quamuis ipſi iſraelitæ uiolauerint fœdus cum deo factum toties/attamen deus noluit pactum frangere/finem imponendo pacto ab eis toties uiolato. Hec ſunt precepta atꝗ iudicia ⁊ leges quas dedit dominus inter ſe ⁊ inter filios iſrael in monte ſinai per manū moſis.

Digitized by Google

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. loquere filiis iſrael / ⁊ dices ad eos. Homo qui votum fecerit ⁊ vouerit. Iuxta hebræum habetur. **Homo quando faciet ſeparare votum in eſtimatione.** Duo uotorum genera fuiſſe apud hebræos hoc capitulum teſtatur. quorum alterum appellatur uotum æſtimationis: alterum uotum deſtructionis. Et ad differentiam uoti deſtructionis (de quo infra erit ſermo) dicitur in litera uotum in æſtimatione. Formalis autem differentia inter hæc duo uotorum genera conſiſtit in hoc / ꝙ uotum æſtimationis formaliter eſt alicuius rei utilis: uotum autem deſtructionis formaliter non promittit utile (quanuis extendatur etiã ad utile/ut infra patebit) ſed formaliter eſt ad deſtruendum relatiue ad dei gloriam. Primum itaq; tractatur de uotis æſtimationis: hoc eſt de uotis quibus directe promittitur deo aliquod bonũ utile/uel tabernaculo dei/uel dei miniſtris/& huiuſmodi. Et propterea ſub hoc uotorum genere non compræhendebatur uotum holocauſtorum: quoniam holocauſtum totum incendebatur deo/& nõ erat ad utilitatem æſtimabile. **⁊ ſpoponderit deo animam ſuam.** Expoſuit interpres quod breuiſsime hebraice dicitur. **animas iehouah.** Et eſt datiui caſus iehouah. Et appoſitiue dicit animas. dixerat enim quando fecerit ſeparare uotum/appoſitiue animas. Sumitur enim uotum pro re uoto affecta. & propterea apponitur animas: hoc eſt uitas hominum. Vouebant enim quandoq; propriam uel filiorũ uitam ſeparare dandam in obſequium dei/ad miniſtrandum uel ſacerdotibus in templo ſeruientibus/uel ad obediendum eiſdem in uariis ſeruitiis pro iis quæ diuini cultus erãt. **hec erit eſtimatio. Si fuerit maſculus, a vigeſimo anno vſq; ad ſexageſimum annum dabit quinquaginta ſiclos argenti ad mẽſuram ſanctuarii: ſi mulier/triginta. A quinto autẽ anno vſq; ad vigeſimum/maſculus dabit viginti ſiclos: femina decem. Ab vno mẽſe vſq; ad annũ quintum/pro maſculo dabũtur quinq; ſicli: pro femina tres. Sexagenarius ⁊ vltra maſculus dabit quindecim ſiclos: femina decẽ. Si pauper fuerit/⁊ eſtimationem reddere nõ valebit, ſtabit coram ſacerdote: ⁊ quãtum ille eſtimauerit ⁊ viderit eum poſſe reddere/tantũ dabit.** Quattuor ætates in utroq; ſexu diſpari ſemper æſtimatione clare diſtinguuntur in litera: & quinto loco paupertatis uouentium ratio habetur/arbitrariaq; decernitur æſtimatio. Aetatũ autẽ limitatio non ad tempus diuini obſequii refertur (nã perſpicuum eſt infantem duorum menſium ad omne obſequium inhabilem eſſe) ſed tempus redimendi diſcernitur. ita ꝙ ſi debitus ex uoto parentum homo deo/redimitur infra tempus infantiæ, a menſe ſecundo uſq; ad quinquennium ſoluitur tantũ: ſi uero redimitur ab anno quinto uſq; ad uigeſimum ſoluitur tantum: & ſic de aliis redemptionibus proprii uoti in ætatibus conſequentibus. Aetas enim infantilis tam facilis eſt ad mortem propter uermes ut philoſophi tradunt. ut minimum cenſeatur redemptionis precium tunc: & multitudo ſimiliter periclitãtium incertiq; euentus ratio uidẽtur modici precii tempore pueritiæ. Aliarum uero ætatum ratio manifeſta eſt ex perfectione & imperfectione.

Animal autẽ quod immolari poteſt domino ſi quis vouerit, ſanctum erit ⁊ mutari nõ poterit. Ad uota animalium tranſitur/diſtinguendo duo animalium genera. alterum immolabile deo: alterum nõ immolabile/nõ propterea ꝙ uotum factum fuerit ad immolandum (nam animal non immolabile non poterat eſſe materia uoti ad immolandum) ſed uoto facto dandi deo animal/diſtinguit lex animal in duo genera quemadmodum diſtinxit quattuor ætates hominis. **id eſt nec melius malo nec peius bono.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ nõ faciet commutare ipſum bonum in malum vel malum in bonum.** Exigit lex ut illud met animal quod ſemel uoto affectum eſt/deo detur ſiue bonum ſiue malum: hoc eſt maculatum aut ægrum. Et hinc clarius apparet ꝙ non eſt ſermo de uoto ad immolandum. **Quod ſi mutauerit.** Manca eſt litera. nam hebraice adiungitur. **animal in animal.** Ita ꝙ nõ eſt ſermo de quacunq; mutatione ſed unius animalis pro altero animali. **⁊ ipſum quod mutatum eſt ⁊ illud pro quo mutatũ eſt/conſecratum erit domino. Animal immũdum (quod immolari domino nõ poteſt) ſi quis vouerit, adducetur ante ſacerdotem: qui diiudicans vtrum bonum an malum ſit.** Iuxta hebræum habetur. **inter bonũ ⁊ inter malum.** hoc eſt penſabit ſacerdos quid boni & quid mali eſt in illo animali. hæc enim penſanda ſunt/ut iuſta fiat æſtimatio. **ſtatuet precium. ⁊ ſi redimere voluerit is qui offert, addet ſupra eſtimationem quintam partem.** Aduerte ꝙ deterioris cõditionis ſtatuit lex fore eum qui uouit/ad emendum animal uoto deo datum: & ſimiliter inferius agrum ſeu domum. nam alii emere poterãt a ſacerdote equum uel camelum deo oblatum æſtimato precio: is autẽ qui uoto dederat/nõ poterat redimere illum niſi adiuncta quinta parte æſtimati precii. Ratio huius legis fuit ne minuendi iuſtum precium occaſio daretur ſacerdoti, petente illo qui obtulit uẽdi ſibi. frequenter enim erubuiſſet ſacerdos exacte æſtimare/quia ut apparet æquitas requiſiſſet ut illi qui uouit gratioſe uenderetur: ſed ex eo ꝙ oportet ſacerdotem æſtimare precium cuicunq; uendatur/& poſt æſtimationem oportet redemptorem ſuperaddere quintum, tollitur occaſio minuendi precium rei deo oblatæ.

Digitized by Google

Homo ſi vouerit domum ſuam ꝛ ſanctificauerit domino, conſiderabit eam ſacerdos vtrum bona an mala ſit. Iuxta hebræũ ſimiliter habetur. **inter bonũ ꝛ inter malũ.** Et ſentẽtia eſt clara. **ꝛ iuxta preciũ quod ab eo fuerit cõſtitutum/venundabitur. Si autem ille qui vouerat voluerit redimere eam, dabit quintam partem eſtimationis ſupra/ꝛ habebit domum. Quod ſi agrum poſſeſſionis ſue vouerit ꝛ conſecrauerit domino, iuxta menſurã ſementis eſtimabitur precium.** Non diſtinxit lex domos: uerum diſtinguit inter agros an ſit ager poſſeſsionis ſuæ ab initio/an ſit ager emptus: quia domus nõ redibant in iobeleo ad eos qui uẽdiderant ſed agri. Et ideo agri empti non erant ſimpliciter & abſolute poſsidentis: agri uero poſſeſsionis ſuæ erãt ſimpliciter & abſolute ipſius. & propterea diſpar lex datur. **ſi triginta modijs hordei ſeritur terra:** Iuxta hebræũ habetur. **ſemen cori hordeorum/quinquaginta ſiclis argenti uendetur.** Corus nomen eſt menſuræ. **Si ſtatim ab anno incipiẽtis iobelei vouerit agrũ, quantum valere poteſt tanti eſtimabitur. Si autem poſt iobeleum vouerit agrum ſuum, ſupputabit ſacerdos pecuniam iuxta numerum annorũ qui reliqui ſunt vſqꝫ ad iobeleum/ꝛ detrahetur ex precio. Quod ſi voluerit redimere agrũ ille qui vouerat, addet quintã partem eſtimate pecunie/ꝛ poſſidebit eum. Si autem redimere noluerit/ſed alteri cuilibet fuerit venũdatus, non vltra poterit redimere: quia quũ iobelei venerit dies/ſanctificatus erit domino.** Cõſidera decretũ ꝙ ager uoto oblatus deo nõ redemptus ſed alteri uenditus a ſacerdote/non redibit in iobeleo ad eũ qui uouerat & erat ipſius originaliter ſed redit ad deum.' **ꝛ poſſeſſio conſecrata ad ius pertinet ſacerdotũ.** Iuxta hebræũ habetur. **ſicut ager deſtructionis ſacerdoti erit poſſeſſio eius.** Aequiparat lex agrũ ex uoto æſtimationis in dicto euentu/agro ex uoto deſtructionis, de quo paulopoſt ſubiungũtur leges: & decernit agrũ hmõi fore iure perpetuo ſacerdotum quemadmodũ ager qui offerebatur ex uoto deſtructionis. **Si ager emptus ꝛ non de poſſeſſione maiorum ſanctificatus fuerit domino.** Ecce lex de agris emptis. **ſupputabit ſacerdos iuxta annorũ numerum vſqꝫ ad iobeleũ preciũ: ꝛ dabit ille qui vouerat ipſum domino.** Iuxta hebræum nõ tot leguntur, ſed duntaxat. **ꝛ dabit eſtimationẽ in die ipſa ſanctitatẽ iehouah.** Et eſt datiui caſus iehouah. Non arctatur a lege is qui uoto dedit ad redimendum agrum illũ: ſed decernitur ꝙ non tenetur ipſe addere quintã partem ſi uult redimere illũ iuxta æſtimationem a die illo uſqꝫ ad iobeleũ. Et precium æſtimatũ dicitur appoſitiue ſanctitas dño. **in iobeleo aũt reuertetur ad priorẽ dominum qui vendiderat eum ꝛ habuerat in ſortem poſſeſſionis ſue. Omniſqꝫ eſtimatio ſiclo ſanctuarij ponderabitur: ſiclus viginti obolos habet.**

Primogenita (que ad dominũ pertinent) nemo ſanctificare poterit ꝛ vouere. Prohibet lex affici uoto æſtimationis primogenita: eo ꝙ abſqꝫ uoto primogenita ſunt dei/& nõ egẽt humano uoto dante illa deo. Et hinc tractũ uidetur ꝙ materia uoti eſt bonũ ſupererogationis: hoc eſt bonũ ad quod quis alias nõ tenetur. Sed bene nota ꝙ iuxta hebræũ hr. **Tm̃ primogenitũ quod erit primogenitũ iehouah in animali nõ ſanctificabit vir ipſum: ſiue bos ſiue ouis/iehouah eſt.** Quod ideo annotauerim ut perpẽdatur ꝙ lex nõ loquitur de primogenitis hominũ. unde & channa mater ſemuelis uouit primogenitum filiũ ſuũ deo.1.reg.1. **Quod ſi immundũ aĩal eſt, redimet qui obtulit iuxta eſtimationem tuam ꝛ addet quintam partem precij. ſi redimere noluerit, vendetur alteri iuxta eſtimationem tuam.**

Omne quod domino cõſecratur (ſiue homo fuerit/ſiue aĩal/ſiue ager) nõ veniet nec redimi poterit. Expeditis uotis æſtimationis, tractatur de uoto deſtructionis. nã iuxta hebræũ hr. **Tm̃ oĩs deſtructio quã faciet deſtruere homo iehouah ex oĩ quod ipſi (ex hoĩe ꝛ beſtia ꝛ agro poſſeſſionis eius) nõ vẽdetur ꝛ nõ redimetur.** Ita iacet in hebræo ad uerbũ. Vbi ſcito ꝙ dictio interpretata deſtructio/illa eſt quam noſtri reddiderũt anathema in iehoſua & alibi. Quod ut melius intelligas, ſcito ꝙ hæc dictio proprie ſignificat deſtructionẽ: & inde formatur uerbum ſignificãs deſtruere/ſicut anathema & anathematizo. Et appropriãtur deſtructioni ratione dei: tranſlataqꝫ ſunt ad ſignificandum ea quæ penitus dicata ſunt deo/ea ratione quia deſtructio imminet uſurpãtibus illa: ut patet de hachan qui uſurpauit hæc iehoſuæ.7. Et ſimiliter uouere ſeu offerre ſic penitus deo aliquid/uocatur facere deſtruere illud deo. a primæua enim actione (quæ ſcilicet principalis actio eſt uoti huius) tranſlata eſt noĩatio omniũ quæ ſm rem nõ ſunt deſtructiones ſed ſm modũ, uerbi gratia quũ uouebat quis agrũ ſuũ per modũ uoti deſtructionis, ipſo facto ager ille penitus dei erat/anathema erat/nõ erat uẽdibilis nec poterat redimi: ſed erat ſacerdotũ iure perpetuo. Ex modo itaqꝫ uouẽdi (uidelicet ad ſimilitudinẽ uoti deſtruẽdi terras & iumẽta & homines) appellatur uotũ deſtructionis/diſtinctũ cõtra uotũ æſtimationis. Hoc uotũ clare factum a populo iſrael ſm primæuã ſuã rationem habes nu.21. cõtra chananæũ. Materia huius uoti in litera dicitur in genere quicquid homo poſsidet: in ſpecie uero dicitur homo aĩal & ager poſſeſsionis eius/ad differentiam agri empti, qui non poterat hmõi uoti eſſe materia: quia ager emptus in iobeleo redibat ad eũ qui uẽdiderat: materia aũt affecta hmõi uoto erat penitus

dei. Quod autē in principio huius legis dicitur **tñ**/ad excludendum omne alio modo uotum dicitur. ¶ Etſi exactū ſenſum literæ deſideras, intellige ut prius intellexiſti animas iumēta domos & agros: uidelicet rē affectā uoto æſtimationis. intellige inquam rem affectā uoto deſtructionis/quū legis tñ oīs deſtructio quam faciet deſtruere: hoc eſt per modū deſtructionis offeret ſummo deo. Ad literā enim lex iſta diſponit de oblatis deo per modū deſtructionis/& non de deſtructionibus ſm rem. & propterea diſponit ꝙ nec uendātur nec redimātur. **oīs deſtructio ſanctū ſanctoꝝ ipſa iehouah.** Sic immediate ſequitur in textu hebraico. & ſimul uniuerſalis lex de deſtructione relata in deū (quæ anathema dr̄) promulgatur: & ratio tum præcedentis tum cōſequentis legis redditur. Decernit enim ꝙ oīs deſtructio cenſenda eſt iure ſancti ſanctorū deo. quodcunꝙ enim in lege eſt ſanctū ſanctorū deo, erat penitus dei/ad ius ſacerdotum ſpectans ſi cibus aut utile bonū erat: alioquin totū ad ſolum honorē dei erat. ex hac ſiquidem cōditione (ſcilicet quia ſanctū ſanctoꝝ erat) naſcitur ꝙ nulla deſtructio relata in deum poteſt uendi aut redimi. **Omnis deſtructio quā faciet deſtruere ex homine, nō redimetur/moriēdo morietur.** Tertia lex ſpecialis eſt diſponens de deſtructione hoīs ꝙ ſi deſtruēdus homo eſt ex uoto, nō eſt locus redemptioni ſed oportet illū occidi. ſic enim habet ad uerbū hebraica litera. Pro cuius intelligētia ſcito ꝙ dupliciter cōtingit uoto deſtructionis uouere hominē: uel deſtructione reali/uel per modū deſtructionis. Vouere hominē deſtructione reali eſt uouere deo occiſionem hoīs: quemadmodū iepthach uouit deo (in genere tñ) filiam ſuam iudic. xi. uouere uero hominem per modum deſtructionis erat promittere deo hominē quemadmodū agrum: uidelicet in ſeruitutē tabernaculi ſeu ſacerdotū quatenus miniſtrabāt in tabernaculo dei. Et de uoto quidē hominis per modum deſtructionis diſponit prima lex ꝙ nō poteſt uendi aut redimi: de uoto autē hoīs deſtructione reali/diſponit hæc tertia lex non ſolū ꝙ non poteſt redimi ſed etiā ꝙ moriēdo morietur. ¶ Siſte tamen pedē prudens lector: & cōſidera ꝙ duplex poteſt eſſe huius legis ſenſus. Alter ſm uerborum ſuperficiem. & ſic intelligere legem iſtā occaſio uidetur fuiſſe ꝙ iepthach ſacrificauit filiā ſuam in holocauſtū deo/arbitratus ſe teneri ad hoc ex lege iſta: in qua omnis redēptio negatur/occidendusꝙ omnino præcipitur homo ex uoto deſtruendus deo. Alter ſenſus eſt ꝙ lex diſponit de uoto licito deſtruendi hominem/& non de quocunꝙ uoto deſtruēdi hominem. præſupponit ſiquidem lex uotiuā promiſſionem eſſe ſm ſeipſam licitam/non ſolū in hac lege ſed in omnibus legibus diſponentibus de uoto. Illicitum enim uotum nō eſt uotum. & propterea nō oportuit hoc explicari: qm̄ ſemper ſubintelligitur. Licitū eſt autem uouere deſtructionē hominis realē, tū quando homo eſt hoſtis diuini populi, tum quando homo eſt maleficus ſeu blaſphemus, & id genus reliquorū uitiorū contra deum. Et hic eſt literalis ſenſus huius legis ſanctiſſimæ.

Omnes decime terre (ſiue de frugibus ſiue de pomis arborū) domini ſūt & illi ſanctificantur. Iuxta hebræū hr̄. **Et oīs decima terre ex ſemine/terre ex fructu ligni, iehouah ipſa/ſanctū iehouah.** Dicendo terræ ex ſemine/excludit prata hærbarum & hortos hærbarū. quæ quamuis ſatæ fuerint/tranſplātatione tñ egent: ita ꝙ fructus nō eſt ex ſemine ſed ex plātatione. Et proprie loquēdo/terræ ſeminis appellantur non horti ſed agri in quibus ſerit & metitur. Et ſimiliter dicēdo terræ ex fructu ligni, excludit ſyluas/& ſingularē arborē in horto hærbarum uel domi/& ſimiliter ſingularē uitem. & ut uno uerbo dicatur/compræhēduntur tantūmodo olíueta/uineæ/pomaria & ſimilia. ideo enī dicit terræ ex fructu ligni/ut intelligamus terram deputatā ad ligna fructifera. Reliqua de decimis clare ſcribunt in uulgata æditione. Ex quibus colligere potes prudens lector ꝙ mitior erat lex decimarum ꝗ lex primogenitorū. nam lex primogenitorū exigebat primogenita etiā animaliū immundoꝝ/puta aſini: lex uero decimarum non exigebat decimā ex aīalibus immūdis licet gregariis (ut aſini/equi/cameli) nec etiā ex anſeribus/galllinis/columbis/turturibus &c̄. **Si quis autem voluerit redimere decimas ſuas, addet quintā partem earum. Et omnis decima/bouis & pecoris omnis quod ſub virga tranſit decimum ſanctificabitur domino. nō eligetur nec bonum nec malū/nec altero cōmutabitur: ſi quis aūt mutauerit, & quod mutatū eſt & pro quo mutatū eſt/ſanctificabitur domino & nō redimetur. Hec ſunt precepta que mandauit dominus moſi ad filios iſrael in monte ſinai.** Omnia ſcripta in his tribus capitulis ultimis/narrātur reuelata moſi in monte ſinai ad differentiam reuelatorum eidem in tabernaculo dei.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani cardinalis ſancti Xyſti in tertium librum Moſis: finis.

Digitized by Google

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS

ſancti Xyſti in Numerum commentarij.

ET locutus eſt dominus ad moſen. Nomen eſt tetragrammaton. quod ubiq; in hoc libro intellige reperi (ne oporteat ſæpe hoc annotare) niſi in ſpecie aliud annotauerimus. in deſerto ſinai. ad differentiam aliorum deſertorum. in tẽtorio federis. ad differentiam montis ſinai. Quamuis hebraice non dicatur fœderis ſed adunationis: ſed idem tentorium paulo poſt appellabitur in litera tabernaculum teſtimonii. prima die menſis ſecundi in anno ſecundo egreſſionis eorum de terra egypti dicens. Non ſolum certus locus ſed etiã certũ tempus huius diuinæ allocutionis ſcribitur/ad differẽtiam allocutionũ diuinarũ tam ante q̃ poſt ibidẽ ad moſen. in principio quidem leuitici ſcriptum eſt poſtq̃ erectum fuit tabernaculum ꝙ uocauit deus moſen de tabernaculo & locutus eſt ei ſupraſcripta in libro leuitici uſq; ad ultima tria capitula: modo autem elapſo menſe ab erectione tabernaculi reuelata ſcribũtur. Tollite ſummam. Iuxta hebræum habetur. eleuate ſummam. Quod ideo annotatione dignum duxi ut perpendatur quorſum tendit hæc numeratio populi. non enim ad numerãdum populum ſed ad habẽdum ſummam ex ſummis ſingularum tribuum per cognationes & domos & ſingula capita nominatim facta eſt hæc numeratio. Ita ꝙ inter hanc numerationem factam anno ſecundo ab exitu de ægypto primo die menſis ſecundi/& numerationem factam anno primo ab exitu ex ægypto menſe & die incerto ſcriptam exo. 38. narrando ſummam argẽti oblati ex quo factæ ſunt baſes centum tabularum & columnarum tabernaculi, differentia eſt in forma. ita ꝙ non differũt hæc & illa tanq̃ duæ numerationes, ſed tanq̃ numeratio imperfecta & numeratio perfecta: quoniã in illa ſolus numerus quo ad maſculos a uiginti annis & ſupra cognitus eſt/præcedente mandato ut quilibet a uiginti annis & ſupra offerret dimidium ſicli: in hac uero formata eſt numeratio ſingillatim per ſingulas tribus/per ſingulas cognationes/per ſingulas domos/per ſingula capita nominatim. Hæc itaq; eſt uelut forma & perfectio illius: & propterea non oportuit iterum quemlibet offerre deo dimidium ſicli. Vnde idem penitus eſt numerus populi numerati hic & ibi: ut patet legenti. & propterea ſignificantius dicit deus eleuate ſummam, ſubiungẽdo formam per cognationes & domos & nomina &c. uniuerſe congregationis filiorum iſrael per cognationes eorum ⁊ domos patrum eorum/⁊ nomina ſingulorum capitum maſculini ſexus. Non uult deus numerari uulgus innumerabile adiũctum populo iſrael. A filio uiginti annorum ⁊ ſupra omnium virorum fortium. Iuxta hebræũ habetur. omnem egredientem exercitus in iſrael. Et hoc repetitur ſæpius in hoc capitulo: quod in uulgata æditione exponitur procedentes ad bellum. Et proculdubio ſenſus in idem redit: quoniam ſignificatur omnis idoneus pro exercitu. Et hinc ſumitur ꝙ ſenes non amplius idonei pro exercitu non numerabantur. & ſimiliter ſiqui erant incurabili ægritudine perpetuo impediti ad egrediẽdum cum exercitu. Non tamen excludebãtur inepti ad pugnandum: quoniam idonei erant ad ſeruiendum exercitui. Et propter hoc ſignificanter non dicitur omnes pugnatores ſed omnem egredientem exercitus: ad comprahendendum etiam ineptos ad pugnam/aptos autem ad ſeruitia exercitus. numerabitis eos per turmas ſuas. Iuxta hebræum habetur. per exercitus ſuos. hoc eſt per cõgregationes eorum ordinate diſpoſitas. tu ⁊ aharon. Eruntq; vobiſcum principes tribuum ac domorum per cognationes ſuas: quorum iſta ſunt nomina. De tribu reuben eliſur filius ſedeur: de tribu ſimhon ſelumiel filiꝰ ſuriſaddai: de tribu iehude nachſon filius hamminadab: de tribu iſaſchar nethanel filius ſuhar: de tribu zebulun eliab filius chelon. filiorũ autẽ ioſeph de tribu ephraim eliſamah filius hammihud: de tribu menaſſe gamliel filius pedahſur: de tribu biniamin abidan filius gidhoni: de tribu dan achiheзer filius hãmiſaddai: de tribu aſer pagbiel filius hachran: de tribu gad eliaſaph filiꝰ dehuel: de tribu naphthali achirah filius henan.

HJ nobiliſſimi principes multitudinis per tribus ⁊ cognationes ſuas ⁊ capita exercitus iſrael. Iuxta hebræũ habetur. Iſti vocati ſynagoge/principes tribuum patrum ſuorum: capita millium iſrael ipſi. A tribus deſcribuntur duodecim iſti uiri. Primum a concilio/dicendo uocati ſynagogæ. quemadmodum enim apud romanos dicebantur patres cõſcripti/ita longe prius apud hebræos dicebantur uocati ſynagogæ ii qui electi erant ad concilium. Secundo ab autoritate/principes tribuum. quilibet enim erat princeps tribus non ſuæ ſed patris ſui: uerbi gratia tribus reuben/tribus ſimhon. ſoli enim filii iahacob uocabãtur & erant patres tribuum exceptis menaſſe & ephraim/quos adoptauit ſibi iahacob. Tertio a celſitudine/capita millium iſrael. quilibet enim erat multorum millium hominũ populi iſrael (ut ſubiũcta manifeſtant)

caput. **Et tulerunt moſes ⁊ aharon homines iſtos.** Manca eſt litera. nam hebraice adiungitur. **qui fuerunt ſpecificati in nominibus.** Et deinde ſubiungitur. **Et totam ſynagogam fecerunt adunare primo die menſis ſecundi.** Quod autem in uulgata ſubditur æditione. **recenſentes eos per cognationes ⁊ domos ac familias ⁊ capita ⁊ nomina ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra.** iuxta hebræum ad recenſitos refertur. & habetur uerbū a genere deductum tanq̄ ſi a genealogia liceret formare uerbū genealogizo. **⁊ genealogizauerunt ſe ſuper cognationes ſuas per domum patrū ſuorū, in numero hominum a filio viginti annorum ⁊ ſupra per capita ſua/ſicut preceperat dominus moſi.** Narratur enim ꝙ ſeruata eſt forma recēſendi, eo ꝙ unuſquiſq; recēſendus iunxit ſe cognationi ſuæ & domui patris ſui/& nominatim eſt agnitus. **Numeratiq; ſunt in deſerto ſinai de filijs reuben primogeniti iſrael per generationes ⁊ familias ac domos ſuas ⁊ nomina ſingulorum capitum maſculini ſexus a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium procedentium ad bellum/quadragintaſex millia ⁊ quingenti.** ¶ **De filijs ſimhon per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarū recenſita ſunt per nomina ſingulorum capitum maſculini ſexus a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium procedentium ad bellum/quinquagintanouem millia ⁊ trecenti.** ¶ **De filijs gad per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt per nomina ſingulorum a viginti annis ⁊ ſupra omniū ad bella procedētium/quadragintaquinq; millia ⁊ ſexcenti ⁊ quinquaginta.** ¶ **De filijs iehude per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum per nomina ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium qui poterant ad bella procedere/recenſita ſunt ſeptuagintaquattuor millia ⁊ ſexcenti.**

¶ **De filijs iſaſchar per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum per nomina ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium qui ad bella procederent recenſita ſunt quinquagintaquattuor millia ⁊ quadringenti.** ¶ **De filijs zebulun per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt per nomina ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium qui poterant ad bella procedere/quinquagintaſeptem millia ⁊ quadringenti.** ¶ **De filijs ioſeph/filiorum quidem ephraim per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt per nomina ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omniū qui poterant ad bella procedere quadraginta millia ⁊ quingēti. Porro filiorū menaſſe per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt per nomina ſingulorum a viginti annis ⁊ ſupra omnium qui poterant ad bella procedere/trigintaduo millia ⁊ ducenti.** ¶ **De filijs biniamin per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt nominibus ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium qui poterant ad bella procedere trigintaquinq; millia ⁊ quadringenti.** ¶ **De filijs dan per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recēſita ſunt nominibus ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium qui poterant ad bella procedere/ſexagintaduo millia ⁊ ſeptingenti.** ¶ **De filijs aſer per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt per nomina ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra/omnium qui poterant ad bella procedere quadraginta millia ⁊ mille ⁊ quingenti.** ¶ **De filijs naphthali per generationes ⁊ familias ac domos cognationum ſuarum recenſita ſunt nominibus ſingulorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omniū qui poterāt ad bella procedere. quinquagintatria millia ⁊ quadringēti.** ¶ **Hi ſunt quos numerauerunt moſes ⁊ aharon ⁊ duodecim principes iſrael/ſingulos per domos cognationum eorum. fuerunt q; omnes recenſiti filiorum iſrael per domos patrum ſuorum a vigeſimo anno ⁊ ſupra omnium qui poterant ad bella procedere ſexcenta millia ⁊ tria millia ⁊ quingenti ⁊ quinquaginta.** Lege. 38. caput exodi: & inuenies eundē p̄ciſe numerum. **Leuitæ autem in tribu patrum ſuorum non ſunt numerati cum eis.**

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicēs. tribum leuitarum noli numerare, neq; pones ſummam eorū cū filijs iſrael: ſed conſtitue eos ſuper tabernaculū teſtimonij ⁊ cuncta vaſa eius. Ecce ratio quare leuitæ non ſunt numerati nec nunc nec tunc cum populo iſrael: quia numeratio fiebat relatiue ad exercitum: leuitarum autem ſtudium & opera circa tabernaculum dei & ea quæ ad illud ſpectabant erat. **⁊ quicquid ad cerimonias pertinet.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ ſuper omne quod ipſi.** tabernaculo. **Ipſi portabunt tabernaculum ⁊ omnia utenſilia eius/ ⁊ erunt in miniſterio: ac per gyrum tabernaculi metabuntur. Quum proficiſcēdum fuerit/deponent leuitæ tabernaculum: quum caſtrametandum/erigent.** Ecce opera leuitarum: portare ſcilicet tabernaculum (non integrum ſed ſolutum)& uniuerſam ſupellectilem eius in uia: quieſcendo autem ſeruire tabernaculo. & ideo nō exibant ad exercitum. Et inter eorum officia ſupputatur ſoluere tabernaculum quum proficiſcendum eſt/& componere illud quum caſtrametandum eſt. **quiſquis externorum acceſſerit/morietur.** Tam propria leuitis opera circa tabernaculum decernitur ut quiſquis nō leuiticæ tribus præſumpſerit quod eſt leuitarum/occiden-

Digitized by Google

dus ſit. Et comprehendit hæc pœna mortis tam opera q̃ loca leuitarum circa tabernaculum uſurpantes. utraq; enim præmiſſa ſunt. Vnde & magis hæc explicando ſubditur diſtinctio locorum. **Metabuntur autem caſtra filij iſrael/ unuſquiſq; per turmas ⁊ cuneos atq; exercitum ſuum.** Iuxta hebræum habetur. **Caſtrametabuntur autem filij iſrael/ unuſquiſq; ſuper caſtra ſua/ ⁊ unuſquiſq; ſuper uexillū ſuum per exercitus ſuos. Porro leuitæ per gyrū tabernaculi figent tentoria.** Differentia locorum ſummarie deſcribitur inter caſtra leuitarum & caſtra populi/ ꝙ locus leuitarum ſit circumcirca tabernaculum: locus autē populi ſic erat ꝙ unuſquiſq; attenderet ad uexillum tribus ſuæ ordinata diſpoſitione caſtrorum, ita ꝙ non miſcerentur caſtra unius tribus cum caſtris alterius. Sed hæc in ſequenti capitulo diffuſe manifeſtantur: hic autem ſummarie tanguntur. **ne fiat indignatio ſuper multitudinem filiorum iſrael.** Ecce ratio elōgationis caſtrorum populi a tabernaculo/ euitatio iræ dei ſuper populum. Prius dixerat ꝙ appropinquans morietur, modo dicit uitandā eſſe iram dei ſuper populum: ut intelligamus ꝙ ſi in culpa eſſet ſingularis perſona/ illi mors imminebat: ſi autē culpabilis eſſet multitudo/ imminebat mors populo. **⁊ excubabunt in cuſtodijs.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ cuſtodiēt leuitæ cuſtodiam tabernaculi teſtimonij.** Ratio redditur quare leuitæ immediate circumcirca tabernaculum caſtrametarētur, quia ad cuſtodiam tabernaculi deputati ſunt tanq̃ cuſtodes perſonæ ſeu domus regiæ. Et hoc eſt ſeruitium de quo dictum eſt & ipſi ſeruient tabernaculo: quod uulgata æditio tranſtulit & erunt in miniſterio. **Fecerunt ergo filij iſrael iuxta omnia quę præceperat dominus moſi.**

CAPVT .II.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen ⁊ aharon dicēs. ſinguli per turmas ſigna atq; uexilla ⁊ domos cognationum ſuarum. Iuxta hebræū habetur. **Vnuſquiſq; ſuper uexillum ſuū in ſignis per domum patrum ſuorum caſtrametabuntur filij iſrael.** Tria dicuntur. primum unitas uexilli in qualibet tribu uel in qualibet triplicitate tribuum. ut enim in hoc patet capitulo/ diſtinctus eſt populus tum in caſtrametando tum in progrediendo non ſolum per tribus ſed per quattuor triplicitates. Et quælibet triplicitas denominabatur a capite illius triplicitatis. triplicitas enim orientalis denominabatur a iehuda/ occidētalis ab ephraim/ meridionalis a reuben/ & ſeptentrionalis a dan: ut clare ſcribitur in hoc eodem capitulo. Et ſimiliter ſcribitur ꝙ progrediendo præibat triplicitas iehudæ/ & ſequebatur triplicitas reuben: & poſt has duas triplicitates progrediebantur leuitæ cum rebus tabernaculi: & poſtea progrediebatur triplicitas ephraim/ & demum triplicitas dan. Vnitas itaq; uexilli non ab re intelligitur uexillū triplicitatis: pluralitas uero ſignorum ad ſingulas tribus refertur. & mādatur ut quælibet triplicitas curet ut ſequatur uexillum ſuum ſic ut quilibet ſequatur ſignum tribus ſuæ (quod erat uexillum humilius) & quilibet in familia cognationis ſuæ caſtrametaretur. Si tamen quis uexillū ad tribum & ſigna ad familias retulerit/ reprehendi non poteſt: eo ꝙ appoſitiue legi poteſt in ſignis per domum patrum ſuorum. Primus tamen intellectus quadrat ſubiunctis: eo ꝙ nulla fit mentio uexilli in litera hac/ niſi in quattuor capitibus triplicitatū quattuor: ut patet intuenti ueritatem textus hebraici. uulgata enim æditio multis caret. **per gyrum tabernaculi fœderis.** Iuxta hebræum habetur. **e regione per gyrum tētorij adunationis caſtrametabūtur.** Dicēdo e regione/ manifeſtat ꝙ non terga ſed facies caſtrorum diſponerent uerſus tabernaculum: hoc eſt enim e regione tabernaculi caſtrametari. Et inſtitutus eſt hmōi ſitus ad honorandū tabernaculum.

Ad orientem iudas figet tētoria. Iuxta hebræū habetur. **Et caſtrametatores ab ante.** Primum in genere proponūtur poſituri caſtra e regione anterioris partis tabernaculi/ in qua ſcilicet erat oſtium tabernaculi. **ad orientem uexillum caſtrorum iehude per exercitus ſuos.** Non ſat fuit deſcribere ſitum relatiue ad anteriorem partem tabernaculi, ſed deſcribitur etiam relatiue ad plagas cœli/ dicendo ad orientem: ita ꝙ anterior pars tabernaculi ad orientē reſpiciebat. Et ex iſta unica deſcriptione intelligi uoluit poſteriorem tabernaculi partem reſpicere occidentem: & alterum latus ſeptentrionem/ alterū meridiem. Et habes hic primum uexillum/ quod erat uexillum triplicitatis orientalis. **fuitq; princeps filiorum eius nachſon filius aminadab. Et omnium de ſtirpe eius pugnantium ſumma.** Interpres hanc ſententiam quæ in ſingularum tribuum numero repetitur uarie profert: iuxta hebræum autē ſemper eiſdem uerbis repetitur. **Et exercitus eius ⁊ numerati eius.** Hæc uerba duodecies repetuntur iuxta numerum tribuum. in quibus uerbis ſignificatur tum numeratio tum habilitas uirorum pro exercitu. **ſeptuagintaquattuor millia ⁊ ſexcenti. Iuxta eum caſtrametati ſunt de tribu iſſachar: quorū princeps fuit nathanael filius ſuhar. ⁊ omnis numerus pugnatorum eius/ quinquaginta**

Digitized by Google

quattuor millia ⁊ quadringenti. Jn tribu zebulun princeps fuit eliab filius chelon: omnis de ſtirpe eius exercitus pugnatorum/quinquagintaſeptē millia ⁊ quadringenti. ¶ Uniuerſi qui in caſtris iehude annumerati ſunt/fuerunt centum millia ⁊ octogintaſex millia ⁊ quadringenti: ⁊ per turmas ſuas primi egrediebãtur. Hinc clare habetur ꝙ tota triplicitas denominabatur a capite triplicitatis. nam dicitur omnes numerati in caſtris iehudæ cētum millia & octoginta millia & ſex millia & quadringenti in exercitibus ſuis: & perſpicuum eſt ſummari tres tribus: uidelicet iehudæ iſſaſchar & zebulun. Et quod hic dicimus/intellige repeti in calce cuiuſq; triplicitatis ſimili modo: ne oporteat ſimile toties repetere in hoc capitulo.

Jn caſtris filiorum reuben ad meridianam plagam. Iuxta hebræum habetur. Uexillum caſtrorum reuben ad meridiem. Et hoc eſt uexillum ſecundū: & eſt caput ſecundæ triplicitatis. quorum princeps fuit eliſur filius ſedeur. ⁊ cunctus exercitus pugnatorum eius qui numerati ſunt/quadragintaſex millia ⁊ quingēti. Juxta eum caſtrametati ſunt de tribu ſimbon: quorum princeps fuit ſelamiel filius ſuriſaddai. ⁊ cūctus exercitus pugnatorū eius qui numerati ſunt/quinquagintanouē millia ⁊ trecenti. Jn tribu gad princeps fuit eliaſaph filius deuhel. ⁊ cunctus exercitus pugnatorū eius qui numerati ſunt/quadragintaquinq; millia ⁊ ſexcēti ⁊ quinquaginta. ¶ Omnes qui recenſiti ſunt in caſtris reuben/cētum ⁊ quinquaginta millia ⁊ mille ⁊ quadringenti ⁊ quinquaginta: ⁊ ſecundo loco per turmas ſuas proficiſcebantur. Leuabitur autē tentoriū adunationis per officia leuitarū ⁊ turmas eorum: quomodo erigetur ita ⁊ deponetur/ſinguli per loca ⁊ ordines ſuos proficiſcentur. Iuxta hebræum habetur. Et mouebitur tentorium adunationis/caſtra leuitarum inter caſtra: ſicut caſtrametabuntur ſic mouebuntur/vnuſquiſq; ſuper locū ſuū per vexilla ſua. Manifeſte deſcribitur ordo proficiſcendi: uidelicet ꝙ inter ſex tribus antecedentes & ſex conſequentes medium proficiſcatur tabernaculū/appoſitiue caſtra leuitarum. Et ratio redditur: quia quemadmodum leuitæ cum tabernaculo mediū caſtrametantur inter tribus duodecim/ita mediū proficiſci debent. Ordo autem inter ſeipſos leuitas proficiſcendo/deſcribitur dicendo unuſquiſq; in loco ſuo ſequendo uexillum ſuum. & in hoc prærogatiua leuitarum inſinuatur, ꝙ quū qualibet tribuum triplicitas unico eſſet contenta uexillo/in tribu leuitica erant multa uexilla: & quia in tres erat diſtincta partes/tria habebat uexilla.

Ad occidentalem plagam erūt caſtra filiorum ephraim. Iuxta hebræū habetur. Uexillum caſtrorum ephraim per exercitus ſuos ad occidentem. Tertium eſt uexillum caput tertiæ triplicitatis. quorum princeps fuit eliſamab filius hammihud. ⁊ cūctus exercitus pugnatorum eius qui numerati ſunt/quadraginta millia ⁊ quingenti. Et cum eis tribus filiorum menaſſe: quorū princeps fuit gamliel filius pedahſur. ⁊ cunctus exercitus pugnatorum eius qui numerati ſunt/trigintaduo millia ⁊ ducenti. Jn tribu filiorum biniamin princeps fuit abidan filius gidboni. ⁊ cunctus exercitus pugnatorum eius qui recenſiti ſunt/trigintaquinq; millia ⁊ quadringenti. ¶ Omnes qui numerati ſunt in caſtris ephraim centū millia ⁊ octo millia ⁊ centū: ⁊ tertio loco per turmas ſuas proficiſcebantur.

Ad aquilonis partem caſtrametati ſunt filij dan. Iuxta hebræū habetur. Uexillū caſtrorum dan ad ſeptentrionem. Et eſt uexillum quartū caput quartæ triplicitatis. Vbi aduerte prudens lector ꝙ locando dicta quattuor uexilla ad orientem/ad meridiem/ad occidentē & ſeptentrionem, inſinuat ꝙ uexilla locabantur directe ad has plagas: ac per hoc tribus illa quæ erat caput triplicitatis/caſtrametabatur media inter tribus duas ſibi annexas. & conſequenter non idem inter eas erat ordo proficiſcendo & caſtrametādo: quia proficiſcēdo tribus iehudæ erat prima: caſtrametādo uero erat media inter tribum iſſaſchar & zebulun. Sed eſſe mediam/erat eſſe primam ſm dignitatem. Et quod dicimus de uexillo & tribu iehudæ in ſua triplicitate/ſimile intellige in uexillis & capitibus aliarum triplicitatum. quorū princeps fuit achiezer filius hammiſaddai. ⁊ cūctus exercitus pugnatorū eius qui numerati ſunt/ſexagintaduo millia ⁊ ſeptingenti. Juxta eum fixere tentoria de tribu aſer: quorum princeps fuit pagbiel filius hechran. ⁊ cunctus exercitus pugnatorum eius qui numerati ſunt/quadraginta millia ⁊ quingenti. Jn tribu filiorum naphthali princeps fuit achirab filius henan. ⁊ cūctus exercitus pugnatorum eius quinquagintatria millia ⁊ quadringēti. ¶ Omnes qui numerati ſunt in caſtris dan fuerūt centum millia ⁊ quinquagintaſeptem millia ⁊ ſexcēti: ⁊ nouiſſimi proficiſcebãtur.

¶ Hic numerus filiorū iſrael per domos patrū ſuorū ⁊ turmas diuiſi exercitus/ſexcēta millia et tria millia ⁊ quingēti ⁊ quinquaginta. Leuitæ autem nō ſunt numerati inter filios iſrael: ſic enim preceperat dominus moſi. Feceruntq; filij iſrael iuxta omnia que mādauerat dominus moſi: ſic caſtrametati ſunt per turmas ſuas ⁊ profecti per familias ac domos patrum ſuorum. Narratur in calce capituli clare in hebraico executio duorum: uidelicet ꝙ quemadmodū præcepit deus moſi ſic & caſtrametati ſunt in uexillis ſuis/& ſic profecti unuſquiſq; in cognationibus

Digitized by Google

ſibus ſuis per domos patrum ſuorum . utrunq; enim in hoc capitulo diſponitur/& utrunq; executioni mandatum ſcribitur. Intellige temporibus ſuis ſic caſtrametari tempore caſtrametationis/& ſic proficiſci tempore profectionis.

CAPVT .III.

Hę ſunt generationes aharon ⁊ moſis. Quia maior ætate erat aharon/ideo narrādo generationes ſm carnē præponitur aharon. Sed quæſtio oritur quomodo uerificatur iſtas eſſe generationes etiā moſis: quum nulla ſubiungatur generatio moſis. Solutio eſt ꝙ generatio moſis ſubiungitur ſpecificādo hamramitas. nam hamram pater fuit aharon & moſis: & aharonitæ ſacerdotes erant/qui in litera nominātur: filii autē moſis ab auo hamramitæ nominātur primi inter familias cehath. In die qua locutus eſt dominus ad moſen in mōte ſinai. Meminit tēporis: quia numerantur filii aharon quorum duo uiuebāt tempore quo locutus eſt deus in monte ſinai, ſed non uiuebāt tēpore quo facta eſt hæc ſegregatio in hoc capitulo ſcripta. Et hec nomina filiorum aharon: primogenitus eius nadab, deinde abihu/eleazar ⁊ ithamar. Hec ſunt nomina filiorum aharon ſacerdotum qui uncti ſunt: ⁊ quorum replete ſunt manus vt ſacerdotio fungerentur. Iuxta hebræū non habetur cōiunctio copulatiua: ſed appoſitiue legitur quorum impleuit manum. exponēdo enim qualiter ſint uncti/fit mentio manus, ad differentiam ſummi ſacerdotis qui ſolus appellatur ſimpliciter & abſolute unctus eo ꝙ ſolus ungebatur fuſo ſancto oleo ſuper caput. ſimplices uero ſacerdotes mixtura quadam ex oleo & ſanguine ungebantur non in capite ſed in manu: ut patet exo. 29. Mortui ſunt nadab ⁊ abihu quū offerrent ignē alienum in conſpectu domini in deſerto ſinai abſq; liberis: functiq; ſūt ſacerdotio eleazar ⁊ ithamar coram aharon patre ſuo.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. applica tribum leui. Iuxta hebræū habetur. fac appropinquare tribū leui. Et eſt ſenſus/fac offerre tribum leui. utūtur enim hebræi appropinquatione pro oblatione. Et præcipiendū mādat populo ut populus offerat tribū leui. Ad quid autē offerebatur ſubiūgitur/dicēdo. ⁊ facies ſtare ipſam corā aharon ſacerdote. Quorſum autē ſubiūgitur. ⁊ ſeruient ei. Hoc eſt primum leuitarum officium. Et excubēt ⁊ obſeruent quicquid ad cultū pertinet multitudinis coram tabernaculo teſtimonij: ⁊ cuſtodiāt vaſa tabernaculi/ſeruiētes in miniſterio eius. Iuxta hebræū habetur. Et cuſtodient cuſtodiā ſuam ⁊ cuſtodiam totius ſynagoge corā tentorio adunationis, ad ſeruiendū ſeruitutem tabernaculi. Sic iacet in hebræo/quæ uulgata æditio exponit ut uides. Officium alterū leuitarum explicatur, ut non ſolū ſint prompti ad ſeruiendū pōtifici ſed cuſtodiant cuſtodiā ſuam ſeu eius. utroq; enim modo legi poteſt. Et ſi legitur eius/demōſtratur aharon: ſi uero legitur ſuā/demōſtratur tribus leuitica. & eſt ſenſus ꝙ cuſtodient cuſtodiā uice aharon uel uice ꝓpria & uice populi iſrael. Et hic ſecūdus ſenſus magis quadrat, ut officiū leuitaꝝ manifeſtet eſſe cuſtodire tabernaculum tam pro tribu leuitica q̄ loco tribuum duodecim quæ circumcirca caſtrametabantur: quoniā reuera ſic erat. nam & pro ſe & pro populo officiū gerebant cuſtodiēdi tabernaculum. Quod autē ſubditur ad ſeruiendū ſeruitutem tabernaculi/ad differentiā dicitur miniſterii dignioris. nam præter actiones ſacrificandi erant quædā tabernaculi miniſteria ad quæ nō admittebātur leuitæ/ſed ſpectabāt ad ſacerdotes: ut inuoluere ea quæ continebantur in tabernaculo: arcam/propitiatoriū &c̄. & ſimiliter accendere lucernas. Quædā uero erāt miniſteria ſubordinata antedictis, & hæc erāt minus ſancta. & quia erāt tanq̄ ſeruilia relatiue ad ſeruitutē ſacerdotū, ideo dicūtur ad ſeruiendū ſeruitutē tabernaculi, ut infima tabernaculi ſeruitus ſignificaretꝰ: uidelicet portare inuoluta ſacra/ſoluere tabernaculū & cōponere, ueherēq; tabulas/cortinas & reliqua ad tabernaculū ſpectātia. Et hoc eſt tertiū leuitarū officiū ad quod offerebātur leuitæ. Dabiſq; dono leuitas aharon ⁊ filijs eius, quibus traditi ſunt a filijs iſrael. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ dabis leuitas aharon ⁊ filijs eius: datos datos eos ipſi a filijs iſrael. Manifeſtatur ſuperius dictū fac offerre leuitas/declarando duas dationes. alteram qua leuitæ dati ſunt a filiis iſrael pōtifici & ſacerdotibus: alteram qua ipſe moſes diuina autoritate dat etiā pontifici & ſacerdotibus leuitas. Aharon aūt ⁊ filios eius cōſtitues ſuper cultū ſacerdotij. Iuxta hebræum hr̄ ultima particula. ⁊ cuſtodiēt ſacerdotiū ſuum. Cura ſacerdotū a cura leuitarū diſtinguitur ꝙ aharon & filii eius curam habebūt ſacerdotii: leuitæ autē ut dictū eſt curā habebūt ſeruitutis. externus. procul dubio a tribu leuitica. qui ad miniſtrādum acceſſerit/morietur.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. ego tuli leuitas a filijs iſrael pro omni primogenito qui aperit uuluam in filijs iſrael. Adiungitur qui aperit uuluam / ad ſignificandum penes quid attenditur primogenitum: ꝙ uidelicet cenſetur relatiue ad matrem/ſiue ſit primoge

Digitized by Google

nitus patris ſiue non. eruntqꝫ leuite mei. meum eſt enim omne primogenitum/ex quo percuſſi omne primogenitum in terra egypti ſanctificaui mihi quicquid primum naſcitur in iſrael ab homine vſqꝫ ad pecus: mea erunt ego dominus.

Locutusqꝫ eſt dominus ad moſen in deſerto ſinai dicens. numera filios leui per domos patrū eorū ⁊ familias oēm maſculū ab vno mēſe ⁊ ſupra numera. Numerauitqꝫ eos moſes vt preceperat domin⁹:⁊ fuerūt iſti filij leui per noīa ſua/gerſon ⁊ cehath ⁊ merari. Et filij gerſon lobni ⁊ ſimbi. Filij cehath/hamram ⁊ ieſaar/chebron ⁊ huziel. Filij merari/machli ⁊ muſi. De gerſon fuerunt due familie: libnica ⁊ ſimbica. quarum numeratus eſt populus ſexus maſculini ab vno menſe ⁊ ſupra/ſeptē millia ⁊ quingenti. Sæpe reperit interpres nomen populi in hoc capitulo numerando leuitas:& tamen hebraice non legitur populus ſed familia ſeu cognatio. Hi poſt tabernaculū metabuntur ad occidētem ſub principe eliaſaph filio lael. Numerando tres familias leuiticas (gerſon/cehath & merari) in qualibet familia primum ſummatur numerus:deinde decernitur locus caſtrametandi. nam omnes caſtrametabātur circumcirca tabernaculum immediate poſt atrium tabernaculi. Diſtinguebātur autē inter ſe ſm plagas cœli relatiue ad tabernaculum. nam gerſonitæ ad occidentem/cehathitæ ad meridiem/meraritæ ad ſeptentrionem/moſes uero & aharon cum ſacerdotibus ad orientem caſtrametabātur. & ſic tribus leuitica circumcirca tabernaculum erat media inter tabernaculum & populum iſrael circumcirca caſtrametatum. Tertio decernūtur res tabernaculi/quarum cura familiæ illi incumbebat. & gerſonitis quidem aſsignātur omnia uela & cortinæ (præter uelum quod diuidit ſanctum ſanctorum) & alia eiuſmodi ex corio/lino & cānabe: cehathitis uero aſsignātur omnia quæ erant intra tabernaculū (præter columnas) & altare holocauſtorū/quanuis eſſet extra tabernaculum: meraritis autē aſsignantur tabulæ/columnæ/baſes & uectes. ⁊ cuſtodient filij gerſon in tentorio adunationis, ipſum tabernaculū ⁊ tentoriū ⁊ operimentum eius/⁊ velamen ante fores tentorij adunationis: ⁊ cortinas atrij/⁊ velamen quod appenditur in introitu atrij tabernaculi ⁊ quicquid ad ritum altaris pertinet/funes tabernaculi ⁊ omnia vtenſilia eius. Iuxta hebræū habetur. quod ſuper tabernaculū ⁊ ſuper altare in circuitu, ⁊ funes eius pro omni ſeruitute eius. Dicendo in circuitu/manifeſtat ꝙ non loquitur de iis quæ ſunt ſupra tegendo ſuperius:nam altare erat ſub diuo. ſed ſuper pro iuxta ponitur/ad ſignificandum quæ ad defenſionem tabernaculi & altaris erant iuxta. nā propter hæc erat atrium/ut ſcilicet clauderet tabernaculum & altare.

Cognatio cehath habebit populos hamramitas ⁊ iſaaritas ⁊ chebronitas ⁊ huzielitas: he ſunt familie cehathitarum. In numero oēs maſculini generis ab vno mēſe ⁊ ſupra/octo millia ⁊ ſexcenti: cuſtodientes cuſtodiā ſanctuarij. ⁊ caſtrametabūtur ad meridianam plagam tabernaculi: princepſqꝫ eorum erit eliſaphan filius huziel. Et cuſtodient arcā menſamqꝫ ⁊ candelabrum ⁊ altaria ⁊ vaſa ſanctuarij in quibus miniſtratur/⁊ velamen cunctamqꝫ huiuſmodi ſupellectilem. Princeps autem principum leuitarum eleazar filius aharon ſacerdotis/erit ſuper excubitores cuſtodie ſanctuarij.

De merari vero erūt populi machlite ⁊ muſite: ⁊ recēſiti eorū oēs generis maſculini ab vno mēſe ⁊ ſupra/ſex millia ⁊ ducēti. ⁊ princeps eorū ſuriel filius abiheil: ⁊ in plaga ſeptētrionali tabernaculi caſtrametabūtur. Et ſub eorū cuſtodia erunt tabule tabernaculi ⁊ vectes ⁊ columne ac baſes earū ⁊ omnia que ad cultū hmōi pertinent: colūneqꝫ atrij per circuitū cū baſibus ſuis/et paxilli cū funibus. Diuerſi ſunt iſti funes a funibus aſsignatis gerſonitis. nam illi funes ſunt funes cortinarū in omni ſeruitute eius ut hebraice ſcribitur ibidem:funes aūt iſti ſunt funes columnarū. Et caſtrametabūtur ante tabernaculū tentorij adunationis (id eſt ad orientalem plagā) moſes ⁊ aharon cū filijs ſuis/habētes cuſtodiā ſanctuarij in medio filiorū iſrael. quiſquis alienus. proculdubio a tribu leuitica. acceſſerit/morietur. Intellige acceſſerit ponendo tentorium ſuum in loco caſtrorum tribus leuiticæ. ad hoc enim adiicitur pœna mortis. Et non inhibetur perſonalis acceſſus alicuius de populo ad loca leuitarum. ¶ Omnes leuite quos numerauerunt moſes et aharon iuxta preceptum domini per familias eorum in genere maſculino a menſe vno et ſupra/fuerūt viginti duo millia. Collige tres ſummas ſupraſcriptas (uidelicet gerſonitarum ſeptem millia & quingentos/cehathitarum octo millia & ſexcentos/meraritarum ſex millia & ducentos) & ſummam ſummarum inuenies uigintiduo millia & trecentos: & tamen in litera ſummantur uigintiduo millia duntaxat, & nulla redditur ratio quare detrahuntur ab uniuerſorum leuitarū ſumma trecenti. Soluitur quæſtio credendo ꝙ ratio detractionis trecentorum fuit quia trecēti erant primogeniti:qui debebant eximi a ſumma leuitarum aſſumptorum a deo pro primogenitis duodecim tribuum, quoniam primogeniti inter leuitas ſm ſeipſos erant dei ut primogeniti: & ideo non debebant ſupputari uice primogenitorum populi.

Digitized by Google

ET ait dominus ad moſen. numera primogenitos ſexus maſculini de filijs iſrael a mēſe vno ⁊ ſupra: ⁊ habebis ſummam eorum. tolleſq; leuitas mihi pro omni primogenito filiorum iſrael/ego dominus: ⁊ pecora eorum pro omnibus primogenitis pecorum filiorum iſrael. Et recenſuit moſes ſicut preceperat dominus ei/omnes primogenitos filiorum iſrael: ⁊ fuerunt primogeniti maſculi per nomina ſua a menſe vno ⁊ ſupra/viginti duo millia ⁊ ducēti ⁊ ſeptuaginta tres. ¶ Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. tolle leuitas pro primogenitis filiorum iſrael/⁊ pecora leuitarum pro pecoribus eorum: eruntq; leuite mei/ego dominus. In precio autem ducentorum ⁊ ſeptuaginta trium qui excedunt numerum leuitarum de primogenitis filiorum iſrael/accipies quinq; ſiclos per ſingula capita ad menſuram ſanctuarij: ſiclus habet obolos viginti. dabiſq; pecuniā aharon ⁊ filijs eius/precium eorū qui ſupra ſunt. Tulit igitur moſes pecuniā eorū qui fuerāt amplius ſuper eos qui redempti erant per leuitas pro primogenitis filiorum iſrael/pecuniā mille ⁊ trecētorum ⁊ ſexagintaquinq; ſiclorum iuxta pondus ſanctuarij: ⁊ dedit eam aharon ⁊ filijs eius iuxta verbum quod preceperat ei dominus. Intellige prudens lector has commutationes pro præſentibus tunc primogenitis hominum & aīalium. noluit deus primam redemptionem & oblationem primogenitorum aliter fieri: ſed pro prima uice loco primogenitorum ex animalibus tam redimendorum q̄ offerendorum/aſſumpſit abſq; ſupputatione animalia leuitarum quæ tunc habebant: loco uero primogenitorum ex mulieribus/ſupputatione facta aſſumpſit uigintiduo millia leuitarum. Et quoniam ſupputādo/plures q̄ uigintiduo millia inuenti fuerant primogeniti in populo, redimi iuſſit precio quinq; ſiclorum ſingulos ſupra uigintiduo millia. deinceps autē perpetuo tēpore ſeruādam legem de redimendis uel offerēdis primogenitis hominum & animalium decreuit: ut patet inferius cap. 18.

CAPVT .IIII.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Tolle ſummam filiorum cahath de medio leuitarum per domos ⁊ familias eorum a trigeſimo anno ⁊ ſupra vſq; ad quinquageſimum annum. Si ratio diuini cultus duntaxat haberetur decernendo ætatem leuitarum, non excluderētur leuitæ poſt quinquageſimum ætatis annum: quoniam ætas illa magis eſt ueneranda. Quo fit ut intelligamus rationē roboris ſimul & maturæ ætatis haberi: & ex defectu roboris corporalis excludi leuitas poſt quinquageſimum annum, ex indomita autem ætate excludi leuitas ante trigeſimum annum. omnium qui ingrediuntur vt ſtent ⁊ miniſtrent in tabernaculo federis. Iuxta hebræum habetur. omnem venientem ad exercitum ad faciendum opus in tētorio adunationis. Dicitur omnem uenientem ad exercitum/ad excludendum ægros incurabili ægritudine ſeu defectu infra trigeſimi & ſupra quinquageſimi anni ætatem. Dicit ad faciendum opus/ad ſignificandum laborem ſimul & ſanctitatem exercitii ad quod aſcribuntur leuitæ in dicta ætate. Hic eſt cultus. Iuxta hebræū habetur. Hec ſeruitus filiorum cahath. Veturum materia huius capituli minus exigit diſcuſſionem tam exactam literæ, propter quod pertranſibimus: annotando tamen quæ uariant ſenſum. tabernaculum federis ⁊ ſanctum ſanctorum. Iuxta hebræū habetur. in tentorio adunationis/ſanctū ſanctorū. Et eſt ſenſus ꝙ inter ea quæ ſunt tabernaculi, portio cui deputata eſt ſeruitus filiorum cehath eſt totum illud quod appellatur ſanctum ſanctorum. Et nō ſignificat hic ſanctum ſanctorum locum/ſed res præcipuæ ſanctitatis: qualia erāt arca/propitiatoriū/altare thymiamatis/menſa propoſitionis/candelabrum & altare holocauſtorum. Et ingredientur aharon ac filij eius quando mouenda ſunt caſtra. Inter cehathitas quanuis ſm originē eſſent aharon & filii eius, non tamen ſupputabantur inter eos ſed ſeorſum, quū ſupputabātur relatiue ad officia: eo ꝙ aharon & filii eius ad ſacerdotium/alii uero ad leuiticum miniſterium deputabantur. Iuſſit tamen deus ut pontifex & ſacerdotes non eſſent exempti ab officio ſeruiēdi quando caſtrametādum erat & quando proficiſcendum erat. nam ſtatuit ꝙ ſeruirent inuoluēdo hæc omnia quæ dicūtur ſancta ſanctorum. & ſimiliter intellige ꝙ tenebantur poſtea detegere. ⁊ deponent velum. De uelo quod diuidit inter ſanctum & ſanctum ſanctorum eſt ſermo: ut teſtātur ſubiuncta inferius de uelo oſtii tabernaculi & de uelo oſtii atrii. Et propterea non eſt legendum. quod pendet ante fores. ſed iuxta hebraicum. cortinam (ſeu uelū) ſepimēti. eodem enim uelo tegenda decernitur arca quo ſecernebatur locus eius a loco aliarū rerum ſanctarum. inuoluentq; in eo arcā teſtimonij. Et operient rurſus velamine pelliū taxorum: extēdentq; deſuper pallium totū hyacinthinum/et inducent vectes. Iuxta hebræū habetur. et ponent vectes eius. Nō dicitur ponēt uectes in ea: quia non ſignificatur appoſitio uectium (nam uectes ſemper erant in arca) ſed ſignificatur ꝙ diſponant ſic tegmina ut poſſit commode uehi uectibus ſuper humeros hominū/& nō uehi ſu

per curtus. Et ꝙ iſte ſit literalis ſenſus, apparet ex eo ꝙ in ſex partes diſtinguũtur in litera hæc onera/ & in quolibet onere fit mentio uectium. diuerſimode tamen in hebræo: quia in ſingulis quattuor onerum (uidelicet arcæ/altaris thymiamatis/mẽſæ propoſitionis & altaris holocauſtorum) dicitur & ponẽt uectes eius, in duobus autẽ oneribus (uidelicet cãdelabri & uaſorũ) dicitur & dabũt ſuper uectem: manifeſte ſignificando ꝙ ita inuoluant hæc onera aharon & filiũ eius ut poſsint uecte portari. & hæc quidem duo nouis uectibus: illa uero quattuor propriis uectibus. & ideo ibidẽ apponitur pronomen/ dicendo uectes ſuos: hic autẽ abſqꝫ pronomine. hæc enim duo non erant talia ut ſm ſeipſa haberent uectes, ſed totum inuolucrum appendebatur uecti ſeu uectibus. Et cum his ſignificatur altera ſpecies uectis in his duobus/ & altera in illis quattuor. Menſam quoqꝫ propoſitionis inuoluent hyacinthino pallio, & ponent cum ea thuribula & mortariola & cyathos & crateras ad liba fundenda: & panes ſemper in ea erunt. extendentqꝫ deſuper palliũ coccineum/ quod rurſum operient velamẽto pellium taxorũ, & ponent vectes eius. Sument et pallium hyacinthinum quo operient candelabrum cum lucernis et forcipibus ſuis et emunctorijs et cunctis vaſis olei que ad concinnãdas lucernas neceſſaria ſunt/ et ſuper omnia ponent operimẽtum pellium taxorum: et dabunt ſuper vectem. Nec nõ & altare aureũ inuoluent hyacinthino veſtimento/ et extendent deſuper operimentum taxorum: et ponẽt vectes eius. Oĩa vaſa quibus miniſtratur in ſanctuario inuoluẽt hyacinthino pallio/ & extendent deſuper operimentũ pelliũ taxorũ: & dabũt ſuper vectem. Sed & altare mũdabunt cinere/ & inuoluent illud purpureo veſtimento: ponentqꝫ cum eo omnia vaſa quibus in miniſterio eius vtũtur (id eſt ignium receptacula & fuſcinulas & tridentes & vncinos & batilla/ cuncta vaſa altaris) extendentqꝫ ſuper ipſum velamen pellium taxorum/ & ponent vectes eius. Cumqꝫ inuoluerint. Iuxta hebræũ habetur. Et terminabũt aharon & filij eius opertionẽ ſanctuarij & omnium vaſorum eius in motione caſtrorum. Non ſufficit deo ut põtifex & ſacerdotes incipiant inuoluere: ſed uult ꝙ perficiant inuoluere & tegere omnia ſupradicta. & tunc intrabũt filij cahath vt portẽt inuoluta, & nõ tangãt vaſa ſanctuarij ne moriãtur: iſta ſunt onera filiorũ cahath in tẽtorio adunationis. Super quos erit. Hoc non habetur in hebræo: ſed ſubiungit immediate cura elhazar/ dicẽdo. Et ordinatio elhazar filij aharon ſacerdotis, ad cuius curam pertinet oleũ ad cõcinnandas lucernas/ & cõpoſitionis incẽſum. Committuntur curæ elhazar quæcunqꝫ neceſſaria erant pro tabernaculi uſu. quorum quattuor explicãtur: uidelicet oleum pro candelabro/ thymiama pro altari thymiamatis/ & munus pro altari holocauſti/ & oleum ſanctũ pro põtifice. Deinde ſubditur clauſula generalis/ ut ex iſtis reliqua ſimilia intelligãtur. Verũ in litera corrige uerba. & ſacrificiũ quod ſemper offertur. nam iuxta hebræũ hr̃. & munus iugis. Significatur enim ad literam munus annexum quotidie iugi holocauſto. Et ſi nõ es immemor ſupraſcriptorum in leuitico, intelliges munus eſſe ſimilam ſeu florem farinæ cũ oleo & thure &c̃. & oleum vnctionis, & quicquid ad cultum tabernaculi pertinet/ omniaqꝫ vaſa que in ſanctuario ſunt. Iuxta hebræũ hr̃. ordinatio totius tabernaculi & oĩs quod in eo/ in ſanctuario & in vaſis eius. Hæc eſt clauſula generalis ad cõprehendendum oĩa commiſſa curæ elhazar ſacerdotis: nõ ut hæc ipſe portaret (quum nõ quadret ut oleum pro cãdelabro ſacerdos primus in itinere portaret) ſed ut horũ curã haberet ipſe utueherẽtur ac cuſtodirẽtur & haberentur quũ opus eſſet. ¶ Aduerte prudens lector ꝙ multa hic tacẽtur nõ ex obliuione ſed ex induſtria: ut dũ uidemus nõ oĩa ſcripta/ intelligamus nihil fuiſſe omiſſum in rerum uectione reali, eoipſo ꝙ quædã præcipua omiſſa ſunt ſcribendo. nulla enĩ fit mẽtio propitiatorii/ nulla cherubinorũ/ nulla diuini ignis: ſed hæc oĩa uecta fuiſſe pari honore/ nõ eſt ambigendũ. ¶ Et inter hæc quoqꝫ aduerte ꝙ ſiquis iuge holocauſtũ ambulãdo intermitteret, nũꝗ tñ deerat iugis panis. nã expreſſe in litera mãdatur ꝙ panes facierũ ſuper mẽſam ueherentur, ut eſſet etiã in itinere ſemper iugis oblatio panis & thuris corã deo pro uniuerſis tribubus iſrael.

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen & aharon dicẽs/ nolite perdere populũ cahath de medio leuitarũ. Sed hoc facite eis vt viuãt & nõ moriãtur ſi attigerint ſancta ſanctorũ: aharon & filij eius intrabunt, ipſiqꝫ diſponent opera ſingulorũ/ & quid quiſqꝫ portare debeat. Ne paruipenderet ſeruitus aharon & filiorũ ad inuoluendum tegendumqꝫ prædicta, manifeſtat deus imminere mortem cahathitis ſi ſecus factũ fuerit. Et fuit hæc manifeſtatio opportuna tum põtifici & ſacerdotibus/ ne ſe ſubtraherẽt ab hoc officio. tum cahathitis/ ne ſe ingererẽt ad hoc officium. Alij nulla curioſitate videant que ſunt in ſanctuario priuſqꝫ inuoluantur: alioquin morientur. Iuxta hebræũ habetur. Et non venient ad videndum ſicut tegere ſanctuarium/ & morientur. Præcipitur ut inuoluta compoſitaqꝫ onera ſingillatim diſtribuantur cahathitis/ & nõ ſint præſentes ad uidendum quomodo inuoluũtur & teguntur: quoniã inde incurrent pœnam mortis a deo inffligendæ. Reliqua huius capituli expoſitione nõ egeat: ſed correctione aliqua literæ/ quam gratia materiæ omittimus.

LOcutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. Tolle ſummam etiam filiorum gerſon per domos patrum ⁊ familias eorum: a triginta annis ⁊ ſupra vſqꝫ ad annos quinquaginta numera omnes qui ingrediuntur ⁊ miniſtrant in tētorio adunationis. Hoc eſt officiū familie gerſonitarum vt portēt cortinas tabernaculi ⁊ tētorium adunationis operimentū eius/⁊ operimentū de taxis quod eſt ſuper ipſum ſuperius/⁊ velamen porte tentorij adunationis: ⁊ cortinas atrij/⁊ velum oſtij atrij quod eſt ſuper tabernaculum ⁊ altare, ⁊ funiculos ⁊ omnia vaſa miniſterij eorum. iubente aharon ⁊ filijs eius portabunt filij gerſon, ⁊ ſcient ſinguli cui debeant oneri mancipari. Hic eſt cultus familie gerſonitarum in tentorio adunationis: eruntqꝫ ſub manu ithamar filij aharon ſacerdotis.

Filios quoqꝫ merari per familias ⁊ domos patrū eorū recēſebis: a triginta annis ⁊ ſupra vſqꝫ ad annos quinquaginta recenſebis eos/omnes qui ingrediuntur ad officium miniſterij ſui ⁊ cultum tentorij adunationis. Hec ſunt onera eorum. portabunt tabulas tabernaculi ⁊ vectes eius ⁊ columnas eius ac baſes earum: ⁊ columnas atrij per circuitum cum baſibus ⁊ paxillis ⁊ funibus ſuis. omniaqꝫ vaſa ⁊ ſupellectilem ad numerum accipient/ſicqꝫ portabunt. Hoc eſt officium familie meraritarum ⁊ miniſterium in tentorio adunationis: eruntqꝫ ſub manu ithamar filij aharon ſacerdotis.

REcenſuerunt igitur moſes ⁊ aharon ⁊ principes ſynagoge filios cahath per cognationes ⁊ domos patrum eorū/a triginta annis ⁊ ſupra vſqꝫ ad annum quinquageſimum omnes qui ingrediuntur ad miniſteriū tentorij adunationis: ⁊ inuenti ſunt duo millia ⁊ ſeptingenti ⁊ quinquaginta. Hic eſt numerus populi cahath qui intrat tentoriū adunationis: quos numerauit moſes ⁊ aharon iuxta ſermonem domini per manū moſis. ¶ Numerati ſunt ⁊ filij gerſon per cognationes ⁊ domos patrum eorum a triginta annis ⁊ ſupra vſqꝫ ad annum quinquageſimum/omnes qui ingrediuntur vt miniſtrent in tentorio adunationis: ⁊ inuenti ſunt duo millia ⁊ ſexcenti ⁊ triginta. Hic eſt populus gerſonitarum quos numerauerunt moſes ⁊ aharon iuxta verbum domini. ¶ Numerati ſunt ⁊ filij merari per cognationes ⁊ domos patrum eorum a triginta annis ⁊ ſupra vſqꝫ ad annum quinquageſimū/omnes qui ingrediuntur ad explendos ritus tentorij adunationis: ⁊ inuenti ſunt tria millia ⁊ ducenti. Hic eſt numerus filiorū merari quos recenſuerunt moſes ⁊ aharon iuxta preceptum domini per manum moſis. ¶ Omnes qui recenſiti ſunt de leuitis quos numerauit moſes ⁊ aharon ⁊ principes iſrael per cognationes ⁊ domos patrum eorū a triginta annis ⁊ ſupra vſqꝫ ad annū quinquageſimum/ingredientes ad miniſteriū tentorij adunationis ⁊ onera portāda, fuerunt ſimul octo millia ⁊ quingenti ⁊ octoginta. Iuxta verbum domini recenſuit eos moſes, vnumquemqꝫ iuxta officium ⁊ onera eius/ſicut preceperat ei dominus.

CAPVT .V.

LOcutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. precipe filijs iſrael vt eijciant de caſtris omnem leproſum/⁊ oēm ſeminifluum ⁊ omnem pollutum per mortuum. Non per ſeipſum moſes ſed per præpoſitos populo eiectionem hanc exercuit in tribus duntaxat generibus immundorum: quorum uidelicet immundicia manifeſta erat aliis. lepra enim & luctus mortui patent: ægritudo uero fluxus ſeminis cōiter non eſt occulta propter remedia quæſita. Tam maſculum ꝙ feminam eijcite de caſtris. Non eſt ambigendum ſermonē eſſe de uniuerſo ambitu caſtrorum: quoniā ſic ſignificat litera/& ſic militat ratio ſubiūcta iuxta hebræum. ⁊ nō pollnēt caſtra ſua, quia ego habitās inter eos. Expreſſe dicitur ꝙ filii iſrael non polluant caſtra ſua: & ratio redditur quia ipſe deus habitat in medio eorū. Nō fuerunt itaqꝫ eiecti immundi extra caſtra anteꝗ erigeretur tabernaculum dei: ſed poſtꝗ habitaculū dei erectum eſt/propter illius honorē eiecti ſunt immundi, ut caſtra iſraelitarum (in quorū caſtrorum medio erat locus tabernaculi dei) eſſent munda. Feceruntqꝫ ita filij iſrael/⁊ eiecerūt eos extra caſtra: ſicut locutus eſt dominus moſi/ſic fecerunt filij iſrael.

LOcutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. Loquere ad filios iſrael: vir vel mulier quum fecerint ex omnibus peccatis que ſolent hominibus accidere/⁊ per negligentiam tranſgreſſi fuerint mandatū domini atqꝫ deliquerint. Iuxta hebræū habet. ad mentiēdum mētitionem in iehouah ⁊ deliquerit aīa ipſa. præter hoc ꝙ hebraice unica habet dictio (uidelicet hoīs) quam uulgata ædirio circumloquitur dicendo quæ ſolent hoībus accidere. Lex itaqꝫ iſta quanuis ſm uerba peccatū ſonet in genere, ſubiūcta tñ teſtantur ꝙ de peccato occultæ fraudis ſeu cuiuſuis ablationis rei alienæ eſt ſermo. Dicendo enim uir uel mulier quando facient ex oībus peccatis

Digitized by Google

hominis ad mentiendum in iehouah, peccatum ſignificat coram deo manifeſtum. idemq́ inſinuatur dicendo anima ipſa: tanq̃ peccatū ſit notum duntaxat deo & ipſi peccāti. Quod autem apponitur ad mentiendum mentitionem, hebraicæ phraſis eſt/gaudentis conduplicationibus. Eſt itaq́ ſenſus legis ꝙ quum quis ex omnibus humanis peccatis (hoc eſt ex quacunq́ ratione peccādi humana: puta infirmitate animi/cupiditate/metu/ignorantia &c.) alienū uſurpauerit occulte/hoc eſt ꝙ nō poteſt probari in iudicio. **confitebitur.** Iuxta hebræū præponitur coniunctio copulatiua. **⁊ cōfitebuntur peccatū ſuum.** Spontanea pœnitentia ſignificatur/ad differentiam conuicti in iudicio: de quo in exodo lata eſt lex alia. **⁊ reddent ipſum caput quintamq́ partem deſuper ei in quem peccauerint.** Hinc clare apparet ꝙ de peccato uſurpationis rei alienæ lex iſta diſponit/præcipiendo reſtitutionem adiuncta inſuper quinta parte. mitius enim agitur in foro pœnitentiæ q̃ in foro iudiciali: in quo ad minus reſtituebatur duplum/ut patet exo. 22. **Si autem non fuerit qui recipiat, dabunt domino ⁊ erit ſacerdotis.** Iuxta hebræū habetur. **delictum reſtitutum iehouah ſacerdoti.** Vide diſparitatem. ſi reſtituēdum eſt certo homini/reſtituebatur ablatum quinta adiuncta parte: ſi autē incertus eſt homo cui reſtituendū eſſet, reſtituitur deo illud duntaxat quod fuerat ablatum/nec adiunngitur quinta pars. Et hinc tractum eſt ꝙ reſtitutio incertorum facienda eſt deo. Quod autē ſubditur ſacerdoti/applicationem ſignificat diuinam reſtitutæ rei ad ſacerdotem. Hodie autem erogantur reſtitutiones incertæ in pauperes chriſti. abſoluti enī ſumus ab hac lege diſponēte ꝙ ſint ſacerdotis. **excepto ariete qui offertur pro expiatione.** Collige prudens lector ꝙ in reſtitutione ſpōtaneæ pœnitentiæ ſi reſtitutio debebatur certo homini/ſacerdos habebat carnes arietis pro peccato: deus enim placandus in omni fraude erat. ſi uero reſtitutio incertorum erat/ſacerdos habebat utrunq́: uidelicet & arietem pro peccato/& rem quæ reſtituebatur. **ut ſit placabilis hoſtia.** Iuxta hebræum habetur. **qui expiabit in ipſo ſuper ipſum.** Determinatur ſacerdos cui utrunq́ appropriatur: uidelicet ille qui expiationis officium ſuper pœnitentem exercebit ſacrificando arietem datum a pœnitente. **Omnes quoq́ primitie quas offerunt filij iſrael, ad ſacerdotem pertinēt: ⁊ quicquid in ſanctuario offertur a ſingulis ⁊ traditur manibꝰ ſacerdotis, ipſius erit.** Tota hæc clauſula longe aliter habetur hebraice. nam legitur. **Et omnis eleuatio in omnibus ſanctitatibus filiorum iſrael quam offerēt ſacerdoti/ipſi erit. ⁊ vir ſanctitates eius ipſi erūt: vir quod dabit ſacerdoti/ipſi erit.** Tres ſententiæ ſunt. Prima diſponit de eleuationibus: hoc eſt de illis rebus quas lex præcipit eleuari coram iehouah a ſacerdote. Et in hoc comprahendūtur diuerſa rerum genera. nam & munus floris farinæ/& pectuſculum/& armus dexter/& multa alia præcipiuntur eleuanda coram iehouah a ſacerdote. & de omnibus diſponitur ꝙ ſint ſacerdotis/dicendo & omnis eleuatio ſanctitatum filiorū iſrael. Significanter enim dicitur filiorum iſrael (ad differentiam muneris quod offerebant ex ſuo ipſi ſacerdotes: quoniā illud totum cremabatur, & nihil illius cedebat in uſum ſacerdotis. ¶ Secunda uero ſententia diſponit ꝙ cuiuſq́ uiri ſanctitates eius (hoc eſt ſacrificia eius & quælibet illis annexa) non erunt ſacerdotis ſed ipſius offerentis. portio enim ſacerdotis comprahenditur ſub eleuatione: & reliquæ partes comprahenduntur ſub cuiuſq́ uiri ſanctitatibus eius. ¶ Tertia autem ſententia/ratio eſt primæ. nam ſignificat rationi eſſe conſentaneum ut quod uir dat ſacerdoti ſit ipſius ſacerdotis. eſt enim tanq̃ donare ſacerdoti/offerre ſacerdoti ut eleuet coram deo. Et ſcito ꝙ nihil refert ſi dictio interpretata uir interpretetur unuſquiſq́. nam idem redit ſenſus. Et hæc ideo repetita hoc in loco uidentur ut nouerint omnes ſi quis fraudem in iis quæ eleuanda ſunt coram deo commiſerit/ꝙ reſtitutio facienda eſt ſacerdoti.

Locutuſq́ eſt dominus ad moſen dicēs. loquere ad filios iſrael, ⁊ dices ad eos. Vir cuius vxor errauerit/maritumq́ cōtemnens dormierit cū altero viro, ⁊ hoc maritus comprehendere non quiuerit/ſed latet adulteriū ⁊ teſtibus argui nō poteſt quia nō eſt inuēta in adulterio. Iuxta hebræū non habetur coniunctio quia, ſed cōiunctio &. dicitur enim & ꝙ deſunt teſtes/& ꝙ ipſa non fuit depræhenſa. **ſi ſpiritus zelotypie cōcitauerit virum cōtra vxorem ſuam/que vel polluta eſt vel falſa ſuſpicione appetitur, adducet eam ad ſacerdotē: ⁊ offeret oblationem pro illa/decimam partem ſati farine hordeacee. non fundet ſuper eam oleū nec imponet thus: quia ſacrificiū zelotypie eſt/⁊ oblatio inueſtigans adulteriū. Offeret igitur eam ſacerdos/⁊ ſtatuet corā domino. aſſumetq́ aquam ſanctā in vaſe fictili.** proculdubio illam qua aſpergebantur immundi. **⁊ pauxillum terre de pauimento tabernaculi mittet in aquam. Cumq́ ſtatuerit ſacerdos mulierem in cōſpectu domini, diſcooperiet caput eius/⁊ ponet ſuper manus illius ſacrificiū recordationis ⁊ oblationem zelotypie.** Iuxta hebræū habetur. **munus recordationis/munus zelotypie ipſum.** Farina enim illa hordeacea munus recordationis appellat, tum communi ratione nominis/quia quodlibet munus farinæ appellabatur munus recordationis ut in leuitico declaratum eſt. tum ſpeciali ratione/quia ad faciēdum recordari culpam erat hoc mu-

nus:ut hebraica litera ſonat.nã ſuperius ubi uulgata æditio habet & oblatio inueſtigans adulterium/hebraica ueritas habet munus recordationis faciens recordari culpam. in manu autem ſacerdotis erunt aque amariſſime in quas cum execratione maledicta congeſſit. Iuxta hebræũ habetur. aque amaritudinum facientes maledicere. Exponit amaritudines ex efficacia efficiendi maledictiones:hoc eſt exequendi maledicta quæ ſubiunguntur.Et intellige quum ſi multa uerba repetuntur ſimilem correctionem & ſenſum. Adiurabitq; eam ſacerdos:⁊ dicet ei.ſi nõ dormiuit vir alienus tecum/⁊ ſi non polluta es deſerto mariti thoro,non tibi nocebunt aque iſte amariſſime in quas maledicta cõgeſſit:ſi autem declinaſti a viro tuo/atq; polluta es/⁊ cõcubuiſti cum altero viro,his maledictionibus ſubiacebis. Det te dominus in maledictionem exemplumq; cunctorũ in populo ſuo:putreſcere faciat femur tuum/⁊ tumẽs vterus tuus dirumpatur:ingrediantur aque maledicte in ventrem tuum,⁊ vtero tuo tumeſcente putreſcat femur.Et reſpõdebit mulier/amen amen. Scribetq; ſacerdos in libro iſta maledicta:⁊ delebit ea aquis amariſſimis in quas maledicta cõgeſſit/⁊ dabit mulieri eas bibere.Quas quũ exhauſerit. In hebræo non habetur iſtæ tres ultimæ dictiones.immo contradicunt ſubiunctis.nam manifeſte ſm literam poſt deletam ſcripturam illa aqua/accipiebat ſacerdos ex uolis mulieris munus farinæ hordeaceæ,& eleuabat illud coram deo:& offerebat ſuper altare/incẽdendo pugillum illius farinæ inſtar thuris ſuper altare:& poſtea dabat potum aquæ illius mulieri. ⁊ venient in eam aque amariſſime. Tolletq; ſacerdos de manu eius ſacrificiũ zelotypie:⁊ eleuabit illud coram domino,offeretq; ſuper altare. ita dũtaxat vt prius pugillum ſacrificij tollat de eo quod offertur/⁊ incẽdat ſuper altare:⁊ ſic potũ det mulieri aquas amariſſimas.Quas quum biberit,ſi polluta eſt ⁊ contempto viro adulterij rea, pertranſibunt eam aque maledictionis/⁊ inflato vẽtre computreſcet femur:eritq; mulier in maledictionem ⁊ in exemplũ omni populo. ꝙ ſi polluta non fuerit,erit innoxia/⁊ faciet liberos. Iuxta hebræum habetur. ⁊ ſeminabitur ſemine. Non promittitur ꝙ faciet liberos:ſed decernitur ꝙ nõ deſeratur a marito quo ad thorum.hoc enim ſignificatur dicẽdo ſeminabitur ſemine.ad hoc enim ſufficit cõcubitus mariti. ¶ Iſta eſt lex zelotypie:ſi declinauerit mulier a viro ſuo ⁊ polluta fuerit/vel ſi vir zelotypie ſpiritu cõcitatus adduxerit vxorem ſuam in cõſpectu domini ⁊ fecerit ei ſacerdos iuxta omnia que ſcripta ſunt,vir abſq; culpa erit. Manifeſtat lex ꝙ ſiue mulier fuerit uere adultera ſiue nõ,maritus innocens erit/utendo iure legis huius:tanq̃ nulli faciat iniuriam qui utitur iure ſuo. ⁊ illa recipiet iniquitatem ſuam. Iuxta hebræũ habetur. portabit culpã ſuam. Quod poteſt intelligi in utroq; caſu.nam & in caſu ueri adulterii ſuſtinebat culpam ſuam moriẽdo uel &c. & in caſu ſuſpecti adulterii ſuſtinebat pœnam culpæ ſuæ qua occaſionẽ dederat tam malæ ſuſpicionis. erat enim nõ parua pœna ſubire huiuſmodi purgationem publicam.

CAPVT .VI.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Loquere ad filios iſrael/⁊ dices ad eos. Uir vel mulier quum fecerit votum vt ſanctificetur/⁊ ſe voluerit domino cõſecrare,a vino ⁊ omni quod inebriare poteſt abſtinebit. Aduerte prudens lector ꝙ in tota hac lege nazareorum nunq̃ iuxta hebræum fit mentio ſanctificationis aut conſecrationis/niſi ſemel de ſanctificatione capitis,ſed ſemper ſeparatio ſeu ſeparare nominatur:ſed interpres conſecrationis & ſanctificationis uocabulis utitur. Verum parui refert:quoniam materia clara eſt. quocunq; enim nomine utaris, omnes intelligunt de ſtatu eorum qui uocabantur nazarei eſſe ſermonem. ¶ Erat autem nazareatus deditio quædam ſiue maris ſiue mulieris deo quodam tempore / non limitato a lege ſed a uouente. Deditio autem quo ad abſtinentiam triplicem in litera exprimitur/& quo ad ſacrificium:quo ad actionem uero tacetur. nulla enim explicatur actio uitæ actiuæ aut contemplatiuæ ad quam obligaret nazareatus.Et ſcito ꝙ hebraica dictio eſt nazareus/& latine dicitur ſeparatus:quia ſeparatus erat a communione aliorum quo ad potum uini & cibum ex uuis/& luctum mortui/& tonſurã capitis propter deum. Acetum ex vino ⁊ ex qualibet alia potione. Iuxta hebræum habetur. ex quolibet quod inebriare poteſt. Et ſimiliter quum ſubiungitur. ⁊ quicquid de vuis exprimitur. iuxta hebræum habetur. omnem dilutionem ex vuis nõ bibet. Prohibetur enim non ſolũ potus uini & cuiuſcunq; ualentis inebriare/& ſimiliter potus aceti tam ex uino q̃ ex quocunq; ualẽte inebriare:ſed etiã potus aquæ quæ diluit uuas/quam poſcam uocamus. ⁊ vuas recentes ſiccaſq; nõ comedet cunctis diebus quibus ex voto domino conſecratur. Sub hac prima abſtinentia comprehenditur non comedere uuas ſiue recentes ſiue ſiccas:ita ꝙ nec acinos nec cortices comedere licebat.nã quod legitur. quicquid ex vinea eſſe poteſt ab vua paſſa vſq; ad acinum non comedet. iuxta hebræũ habetur. ex omni quod fiet

Digitized by Google

ex vite vini ab acino ⁊ vſqꝫ ad corticē non comedet. Hæc eſt ergo prima abſtinentia ſpectanſ ad potum & cibum. Omni tempoꝛe ſeparationis eius/nouacula non tranſibit ſuper caput ipſius: vſqꝫ ad completum diem quo domino conſecratur/ſanctus erit creſcente ceſarie capitis eius. Abſtinentia a nouacula ſic præcipitur ut nec incideret capillum capitis/ſed comam deo offerendā ſeruaret. Omni tempoꝛe conſecrationis ſue/ſuper moꝛtuum non ingredietur. nec ſuper patris quidem ⁊ matris ⁊ fratris ſoꝛoꝛiſqꝫ funere contaminabitur: quia cōſecratio dei eius ſuper caput ipſius eſt. Nomen eſt elohe. ut timeat nazareus offendere deum/nominatur deus elohe: hoc eſt iudex.

Omnibus diebus ſeparationis ſue ſanctus erit domino. Et ſi moꝛtuus fuerit ſubito quiſpiam coꝛam eo, polluetur caput conſecrationis eius. Exigit lex continuari huiuſmodi mundiciam uſqꝫ adeo ꝙ ſi interrupta fuerit pro nihilo habetur. quod radet ilico in eadem die purgationis ſue/⁊ rurſum in ſeptima. Secus habetur hebraice. ⁊ radet caput ſuum in die mundationis ſue/in die ſeptima radet ipſum. Non præcipitur bis radi caput/ſed ſemel tm̄ in die mundationis eius: hoc eſt in die ſeptimo. immundus enim uſqꝫ ad ſeptimum diem erat ex mortuo. Tertia itaqꝫ negatio erat ꝙ nazareus non intereſſet alicui mortuo. In octauo autem die offeret duos turtures vel duos pullos columbe ſacerdoti in introitu tentoꝛij adunationis. facietqꝫ ſacerdos vnum pꝛo peccato ⁊ alterū in holocauſtum/⁊ oꝛabit pꝛo eo quia peccauit ſuper moꝛtuo: ſanctificabitqꝫ caput eius in die illo. Octauo die dicabat iterum caput ſuum deo ad abſtinentiam a nouacula & inciſione quacunqꝫ capilli/iterū incipiens nazareatum ſuum. Et conſecrabit domino dies ſeparationis illius/offerens agnū anniculū pꝛo delicto. Hinc habetur quod tacitum fuit in principio capituli: uidelicet ꝙ in die quo incipiebat nazareatus alicuius offerebat ille agnum anniculū pro delicto. illud enim quod hic iterum iubetur fieri/fuiſſe quoqꝫ factum ab initio inſinuant uerba literæ, ſonantia. Et faciet ſeparare iehouah dies ſeparationis eius/⁊ adducet agnum filium anni ſui in aſam. In initio itaqꝫ dierum nazareatus eius hoc ſacrificium fiebat: & ideo præcipitur interrupto nazareatu fieri iterum. ita tamen vt dies pꝛioꝛes irriti fiant. Non ſupputandi cenſentur priores dies ſi interruptus eſt nazareatus immundicia mortui. Et idem intellige ſi interruptus fuiſſet uiolatione alicuius ſupradictarum abſtinentiarum. Et ratio aſſignatur. quia polluit ſeparationem ſuam.

Iſta eſt lex cōſecrationis. quum dies quos ex voto deuote decreuerat complebuntur, adducet eum ad oſtium tentoꝛij adunationis: ⁊ offeret oblationē eius domino agnum anniculum immaculatum in holocauſtum/⁊ ouem anniculam immaculatam pꝛo peccato/⁊ arietem vnum immaculatum hoſtiam pacificam: ⁊ caniſtrum panum azymoꝛum qui conſperſi ſint oleo/⁊ lagana abſqꝫ fermento vncta oleo. Deficiunt tres dictiones. nam immediate ſubiungitur. ⁊ munera eorū ⁊ colamina eoꝛum. Et eſt ſermo de munere expoſito in leuitico: uidelicet ſimila ſeu flore farinæ &c. Hæc enim ſunt ſacrificia ad quæ tenebatur nazareus in fine nazareatus ſui quum cremabat uniuerſos capillos capitis ſui raſi corā domino. Que offeret ſacerdos coꝛam domino: ⁊ faciet tam pꝛo peccato ꝙ̄ in holocauſtū. Arietem veꝛo immolabit hoſtiā pacificam domino: offerens ſimul caniſtrum azymoꝛum/⁊ libamenta que ex moꝛe debentur. Et radetur nazareus ante oſtium tentoꝛij adunationis ceſarie conſecrationis ſue: tolletqꝫ capillos eius, ⁊ ponet ſuper ignem qui eſt ſuppoſitus ſacrificio pacificoꝛū. Tollet ⁊ armum coctum. Iuxta hebræum habetur. brachium lixum arietis/toꝛtamqꝫ abſqꝫ fermento vnam de caniſtro/⁊ laganum azymum vnum: ⁊ tradet in manibus nazarei poſtqꝫ raſum fuerit caput eius. Suſceptaqꝫ rurſum ab eo eleuabit in conſpectu domini: ⁊ ſanctificata ſacerdotis erunt/ſicut pectuſculum quod ſeparari iuſſum eſt ⁊ femur. Iuxta hebræum habetur. ſuper pectus eleuationis ⁊ ſuper armum eleuationis: ⁊ poſtea bibet nazareus vinum. Speciale quid ſignificari apparet in hoc ſacrificio pacificorum nazarei, ut ſacerdos non ſolum pectus & armum ſed etiā brachiū arietis haberet. Ego tamen intelligo nihil ſpeciale dici: ſed explicari ꝙ brachium computatur cum armo & pectore in omnibus ſacrificiis. tota enim quarta portio anterior dextra/erat ſacerdotis. Iſta eſt lex nazarei quum vouerit oblationem ſuam domino tempoꝛe conſecrationis ſue/exceptis ijs que inuenerit manus eius: iuxta q̄ mente deuouerat/ita faciet ad perfectionē ſanctificationis ſue. Iuxta hebræum habetur. ſuper legem ſeparationis ſue. Monetur nazareus ut quam ſibiipſi ſtatuit legem offerendi deo in nazareatu ſuo exequatur. Aduerte prudens lector ex hac nazareorū lege haberi/ꝙ placent deo uota abſtinētiæ & ſeparationis etiā ab actionibus humanis quæ uidentur piæ: ut luctus parentum & conſanguineorum/& abſtinere a raſura & ſimilibus relatiue ad deum.

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicēs. Loquere aharon ⁊ filijs eius. ſic benedicetis filijs iſrael/dicēdo eis. Benedicat tibi dominus ⁊ cuſtodiat te. Aduerte prudens lector/in hac a deo tradita forma benedictionis tres inueniri cōbinationes: & in cuiuſlibet prima parte ſcri

bi tetragrammaton/loco cuius in uulgata æditione ſcribitur dominus. Et ut clarius elueſcat
diuina hæc forma benedictionis/tota ad uerbum ex hebraico ſubiungetur. Benedicet te ie-
houah ⁊ cuſtodiet te. Hæc eſt prima combinatio. Faciet lucidam iehouah faciem ſuam tibi
⁊ miſerebitur tui. Hæc eſt ſecũda combinatio. Eleuabit iehouah faciem ſuam tibi ⁊ ponet ti-
bi pacem. Hæc eſt tertia & ultima combinatio. Vide ſingula. Benedicere diuinum eſt beneſa
cere. communiſsime itaq; diuinum beneficium ſignificatur dicendo benedicet te. Et directe ad
bonum refertur hæc prima pars: altera autem ad malum futurum/dicendo & cuſtodiet te. cu-
ſtodia enim eſt a futuris ſeu imminentibus malis. Et ſi quemadmodũ ſecũda pars iſtius primæ
combinationis non reſpicit omne malum ſed duntaxat futurum tibi/ita reſtringẽda cenſetur
prima pars, poteſt iuxta ſcripturæ ſacræ cõſuetudinem benedicere appropriari fructificationi
& multiplicationi: ut ſit ſenſus/fructificare & multiplicare te faciet deus. ¶ Secũda autẽ com
binatio ad ea quæ ſunt propria animæ ſpectat. nam quum facies ſit qua cognoſcimur, dicendo
faciet lucidam iehouah faciem ſuam tibi/ſignificatur diuinæ notitiæ donum ita ꝙ deus nõ ue-
lut in obſcuro ſed tanq̃ in luce monſtret ſe tibi. Et quoniã communis erat hæc benedictio uni-
uerſis filiis iſrael, nõ de lumine ſcientiæ ſed de lumine fidei eſt ſermo/ut deus tam clarũ lumen
fidei præbeat ut ipſe deus qui eſt fons eſſendi cognoſcatur: quod eſt magnum mentis bonum.
Et huic adiungitur uerus fidei effectus (remiſsio uidelicet peccatorum) dicẽdo & miſerebitur
tui. Quemadmodum cuſtodia reſpicit mala ita & miſericordia: ſed cuſtodia reſpicit mala futu
ra/miſericordia præſentia. præcipua autẽ mala hominis ſunt mala culpæ. & propterea ad hæc
principaliter ſpectat diuina miſericordia. ¶ Tertia autẽ combinatio maior eſt. Et quoniam ele
uatio faciei ad aliquid/ſpecialis noſtræ curæ circa illud eſt ſignũ, ideo dicendo eleuabit iehouah
faciem ſuam tibi/ſignificatur ſpecialis cura dei erga te. Et quemadmodum per dei faciem luci-
dam tibi/ſignificatur ad literam id quo deus cognoſcitur lucidum tibi (hoc eſt teſtimonia ueri
dei quibus diſcernitur ac creditur deus uerus/lucida tibi fieri ab ipſo deo) ita per eleuationem
faciei diuinæ tibi/ſignificatur ad literã eleuatio diuinæ erga te curæ: hoc eſt eleuatio mediorum
concurrentium in diuina tui gubernatione. eleuatio inquam ad bona electorum/ad ordinem
cœleſtis patriæ. Vnde & aptiſsime adiungitur & ponat tibi pacem: hoc eſt tranquillitatem or-
dinis in te ponat: ut inferior appetitus ſubſit ſuperiori & ſuperior deo/ut unicuiq; quod ei debe
tur tribuas tranquille. hæc enim eſt uera & ſola pax hominis: & eſt initium fœlicitatis æternæ.
Vniuerſorum itaq; bonorum largitatem & malorum amotionem complectitur hæc diuina
benedictio. Inuocabunt⁊c. Iuxta hebræũ habetur. Et ponẽt nomen meũ ſuper filios iſrael.
Tradita forma benedictionis, manifeſtatur efficacia illius ex parte ſacerdotũ/ex parte filiorum
iſrael & ex parte dei. Actio ſiquidem ſacerdotum & actio filiorũ iſrael ſimul deſcribitur/dicẽdo
& ponent nomen meum ſuper filios iſrael. ſacerdotum officium eſt ſic benedicere uerbis inuo
cando nomen dei ut non uoce tm̃ ſed re ponãt in mentibus populi diuinum nomen ſuper eos
ut amandum/ut uenerandum/ut in quo confidant. hoc eſt enim ponere nomen dei ſuper eos.
Ad quod requiritur modus benedicendi/ex parte ſacerdotum non ſolum ut reuerenter bene-
dictionis uerba proferrent ſed ut uita eſſet conformis actioni. ſic enim excitabatur populus ad
ſuſcipiendum ſuper ſe nomen dei actibus amandi colendi atq; confidẽdi: & ex his ſequebatur
efficacia benedictionis tanq̃ ex diſpoſitionibus præuiis. Et propterea ſubiungitur. ⁊ ego be-
nedicam eis. hoc eſt ego efficiam quæ in benedictione ſignificantur. Ac ſi apertius dixiſſet. ſa
cerdotes diſponant populum ad uenerãdum amandumq; nomen meũ ſuis miniſteriis, & ego
efficiam in populo quæ in benedictionibus imprecãtur.

CAPVT .VII.

Factum eſt autem in die qua compleuit moſes tabernaculũ ⁊ erexit illud/unxitq;
⁊ ſanctificauit cũ omnibus vaſis ſuis, altare ſimiliter ⁊ omnia vaſa eius. Iuxta
hebræũ habetur. Et fuit in die qua finiuit moſes erigere tabernaculum/et vnxit
ipſum et ſanctificauit ipſum et omnia vaſa eius et altare et omnia vaſa eius, et
vnxit ipſa ⁊ ſanctificauit ipſa. Faciendo mentionem diei finitionis erigendi ta
bernaculum/inſinuat multos dies duraſſe erectionem tabernaculi. Et uere tale
tantumq; ædificium tabernaculi cum atrio & uniuerſis contentis in eis, uno eodemq; die erigi
conſummate/alienum ab humana ratione eſt. Eſt itaq; ſermo de die quo terminata eſt erectio
non ſolũ tabernaculi ſed etiam altaris/quoue terminata eſt unctio & ſanctificatio tabernaculi
& altaris & uaſorum ſpectantiũ ad illa. qui rationabiliter alter creditur dies: niſi excluſiue reſpe
ctu erectionis & incluſiue reſpectu unctionis/unus atq; idem dies ſignificetur. quod literali ſen
ſui quadrat. Et hinc prudens lector habes ambiguum eſſe quo ſenſu intelligenda ſint ſcripta in

Digitized by Google

ultimo capitulo exodi de erectione tabernaculi & altaris/an de die qui erat terminus erectionis an de die quo inchoata fuit erectio. certũ eſt enim ꝙ non omnia illa quæ ibi præcipiuntur fieri (dicente deo/in die prima menſis primi erigere facies tabernaculum) executioni mãdata ſunt illo die. Vnde & hic nullus certus dies ſcribitur: ſed dies termini erectionis tabernaculi & altaris/dies unctionis utriuſqꝫ &c̃. commemoratur hic ad narrandũ oblationes populi illo die. Obtuleruntqꝫ principes iſrael capita familiarum que erant per ſingulas tribus præfecti eorum qui numerati fuerãt, munera corã domino ſex plauſtra tecta cum duodecim bobus. unum plauſtrum obtulere duo duces ꝛ unum bouem ſinguli: obtuleruntqꝫ ea in conſpectu tabernaculi. Oblatio iſta ſex plauſtrorum a duodecim principibus illomet die facta eſt nomine totius populi ad prouidendũ tabernaculo dei de uehiculis quibus uehẽdæ erãt tabulæ/columnæ/cortinæ & reliqua tabernaculi. ⁋ Oportuit autẽ plauſtra eſſe tecta, ne paterẽtur a pluuia/rore &c̃. res ſanctæ. ¶ Ait autẽ dominus ad moſen. ſuſcipe ab eis ut ſeruiant in miniſterio tabernaculi: ꝛ trades ea leuitis iuxta ordinẽ miniſterij eorum. Itaqꝫ quum ſuſcepiſſet moſes plauſtra ꝛ boues, tradidit ea leuitis. Duo plauſtra ꝛ quattuor boues dedit filijs gerſon, iuxta id quod habebant neceſſarium. quattuor alia plauſtra ꝛ octo boues dedit filijs merari/ſecundũ officia ꝛ cultum eorum ſub manu ithamar filij aharon ſacerdotis. Ratio diſtributionis manifeſta eſt ex ſupradictis. nã gerſonitæ quibus incumbebat uehere cortinas & huiuſmodi mollia/ſufficiebant duo plauſtra. meraritæ autem egebant quattuor: quoniam tot columnas & tabulas uehebant. Vnũquodqꝫ autẽ plauſtrũ a duobus trahebatur bobus. Et hinc prudens lector habes ꝙ tabulæ tabernaculi non erant groſſæ neqꝫ ligni grauis. namquattuor plauſtris quorũ quodlibet non niſi duo trahebant boues/impoſſibile fuiſſet uehi tantũ onus tantæ multitudinis tabularum & columnarum: quũ etiã ueherent multa uaſa ærea & centũ baſes argenteas. Filijs autẽ caath nõ dedit plauſtra ꝛ boues: quia in ſanctuario ſeruiunt. Iuxta hebræũ habetur. quia ſeruitus ſanctitatis ſuper eos. hoc eſt quia incumbit eis uehere ſancta. hæc enim antonomaſice dicebantur ſancta. & propterea ut ſubiungitur/non plauſtris ſed humeris hominũ portanda erant. ꝛ onera proprijs portant humeris. Igitur obtulerunt duces in dedicationem altaris die qua unctum eſt/oblationem ſuam ante altare. Iuxta hebræum habetur. Et obtulerunt principes initiationem altaris in die unctionis ipſius: ꝛ obtulerũt principes oblationẽ ſuã corã altari.

Dixitqꝫ dominus ad moſen. ſinguli duces per ſingulos dies offerãt munera in dedicationem altaris. Narrata oblatione cõmuni/narratur oblatio ſingularum tribuum ſigillatim: de qua tria dicuntur. Primo quorſum/dicendo initiationem altaris. oblatio ſiquidem plauſtrorum directe fiebat pro tabernaculo: hæc autẽ oblatio directe fiebat pro altari. æquum enim cenſuerũt ut altare initiaretur a qualibet tribu: & propterea ſignificanter dicitur ꝙ principes obtulerunt initiationẽ altaris. Secũdo manifeſtatur tempus oblationis huius: uidelicet in die quo unctum fuit. Et tertio locus eiuſdem oblationis/dicẽdo coram altari. Intellige prudens lector has oblationes ſingularum tribuum per ſuos principes factas illo die non quo ad executionem ſed quo ad actum offerẽdi uerbo. Ita ꝙ oblatio plauſtrorum cum ſuis bobus fuit realiter facta illo die: oblatio aũt initiãdi altare fuit illomet die facta uerbotenus ab illiſmet duodecim principibus: & diſponente deo per moſen decretum eſt ut hæc oblatio ſingularum tribuum diſtribueretur in duodecim dies/ita ꝙ ſingulis diebus unus princeps offerret. fiebant enim hmõi oblationes cũ ſolẽnitate. Et ſcito ꝙ ubicunqꝫ in hoc capitulo habet̃ dedicatio/hebraice habet̃ initiatio.

PRimo igitur die obtulit oblationem ſuam nachſon filius hamminadab de tribu iehude. fueruntqꝫ in ea acetabulum. Iuxta hebræum habetur. ſcutella una argentea/pondo centum ꝛ triginta ſiclorum: phiala. Iuxta hebræũ habetur. malluuium unum argenteũ habens ſeptuaginta ſiclos iuxta põdus ſanctuarij, utrunqꝫ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: mortariolũ. Iuxta hebræum habetur. coclear unum ex decem ſiclis aureis plenum incenſo. Et quemadmodũ correcta ſunt hæc in prima oblatione/ſic corrige in cæteris oblationibus. bos de armento/aries/agnus anniculus in holocauſtum, hircuſqꝫ pro peccato: ꝛ in ſacrificium pacificorum boues duo/arietes quinqꝫ/hirci quinqꝫ/agni anniculi quinqꝫ. hec eſt oblatio nachſon filij hamminadab. ⁋ Secundo die obtulit nethanel filius ſuhar dux de tribu iſaſchar ſcutellam unam argenteam appendentem centũ ꝛ triginta ſiclos: malluuium unum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos iuxta pondus ſanctuarij, utrunqꝫ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear unũ aureum habens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnũ anniculũ in holocauſtum, hircumqꝫ pro peccato: ꝛ in ſacrificium pacificorum boues duos/arietes quinqꝫ/hircos quinqꝫ/agnos anniculos quinqꝫ. hec fuit oblatio nethanel filij ſuhar. ⁋ Tertio die princeps filiorum zebulun eliab filius chelon obtulit ſcutellã unam argenteam appendentem centum ꝛ triginta ſiclos: malluuium unum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, utrunqꝫ

Digitized by Google

plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnum anniculum in holocauſtū, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in ſacrificium pacificorū boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/ agnos anniculos quinqȝ. hec eſt oblatio eliab filij helon. ¶ Die quarto princeps filiorum ruben eliſur filius ſedeur obtulit ſcutellam vnam argenteam appendentē centum ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnū anniculū in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorum boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quīqȝ. hec fuit oblatio eliſur filij ſedeur. ¶ Die quinto princeps filiorum ſimeon ſelumiel filius ſuriſaddai obtulit ſcutellam vnā argenteam appendentem centum ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos pl·num incenſo. bouem de armēto/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorum boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio ſelumiel filij ſuriſaddai. ¶ Die ſexto princeps filiorum gad eliaſaph filius dehuel obtulit ſcutellam vnam argenteam appendentem centū ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorum boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio eliaſaph filij dehuel. ¶ Die ſeptimo princeps filiorū ephraim eliſamah filius hammiud obtulit ſcutellā vnam argenteā appendētem centū ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenū ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorū boues duos/arietes quinqȝ/hircos quīqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio eliſamah filij hammiud. ¶ Die octauo princeps filiorum manaſſe gamliel filius pedahſur obtulit ſcutellam vnam argenteam appendentem centum ⁊ triginta ſiclos: malluuiū vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila cōſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorum boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio gamliel filij pedahſur.

¶ Die nono princeps filiorum biniamin abidan filius gidhoni obtulit ſcutellam vnam argenteā appendētem centum ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argēteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appēdens decem ſiclos plenum incēſo. bouem de armēto/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircūqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiā pacificorum boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio abidan filij gidhoni. ¶ Die decimo princeps filiorum dan achiheȝer filius hammiſaddai obtulit ſcutellam vnam argenteam appendentem centum ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenū incenſo. bouem de armento/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorū boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio achiheȝer filij hammiſaddai. ¶ Die vndecimo princeps filiorum aſer pagbiel filius hachran obtulit ſcutellam vnam argenteam appendentem centum ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argenteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pōdus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila cōſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouē de armento/arietem/agnum anniculum in holocauſtum, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiam pacificorū boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio pagbiel filij hachran. ¶ Die duodecimo princeps filiorū nephthali achirah filius henan obtulit ſcutellam vnam argenteam appendentem centum ⁊ triginta ſiclos: malluuium vnum argēteum habens ſeptuaginta ſiclos ad pondus ſanctuarij, vtrunqȝ plenum ſimila conſperſa oleo in munus: coclear vnum aureum appendens decem ſiclos plenum incenſo. bouem de armento/arietem/agnum anniculū in holocauſtū, hircumqȝ pro peccato: ⁊ in hoſtiā pacificorū boues duos/arietes quinqȝ/hircos quinqȝ/agnos anniculos quinqȝ. hec fuit oblatio achirah filij henan.

Hec in dedicatione altaris oblata ſunt a principibus iſrael in die qua conſecratum eſt, ſcutelle argentee duodecim / mallauia argentea duodecim / coclearia aurea duodecim. ita vt centum & triginta argenti ſiclos haberet vna ſcutella/ & ſeptuaginta ſiclos vnum malluuium: totum argentum vaſorum/ duo millia & quadringenti ſicli pondere ſanctuarij. coclearia aurea duodecim plena incenſo/ denos ſiclos appendentia pondere ſanctuarij: totum aurum coclearium/ centum & viginti ſicli. omnes boues de armento in holocauſtum duodecim/ arietes duodecim/ agni anniculi duodecim & libamina eorum, & hirci duodecim pro peccato: & omnes boues hoſtie pacificorum viginti quattuor/ arietes ſexaginta / hirci ſexaginta/ agni anniculi ſexaginta. Hec oblata ſunt in dedicatione altaris quando vnctū eſt. Iuxta hebræū hr̄. **Iſta initiatio altaris poſt vnctū ipſum.** Hæc uerba poſt narratas oblationes & in ſummam redactas/ ſi contuleris cum conſecratione pontificis ſcripta leui. 8. & 9. & præcæpto dei exodi ultimo, hauries mecum ꝙ poſt unctum altare a moſe forte primo die menſis primi/ executamq; illo die oblationem plauſtrorum/ die immediate ſequenti inchoata eſt conſecratio pontificis & ſacerdotum: octauoq; die pontifex primitias pontificatus ſui exercuit: & ſequenti die (qui erat decimus dies menſis primi) incœperunt iſtæ oblationes duodecim tribuum. rationi enim conſentaneum eſt ut altare prius initiaretur a pontifice q̄ a ſingulis tribubus. Immo crediderim ego die decimo fuiſſe factam cōſecrationem leuitarum cum ſacrificio eorum/ & die undecimo cœpiſſe principes tribuum offerre. litera enim hæc non dicit aliud niſi ꝙ poſt unctū altare iſtæ initiationes oblatæ ſunt: & non dicit ꝙ immediate poſt unctū altare. Dixi forte: quia ambigo de primo die erectionis: & conſequenter quotus dies primi mēſis fuerit dies unctionis altaris &c. incertum remanet.

Cumq; ingrederetur moſes tentoriū adunationis. Occaſione ſermonis de die uncti tabernaculi & altaris/ narratur diuinū cum moſe colloquiū in tabernaculo. **vt cōſuleret oraculum.** Iuxta hebræum habetur. **in loqui cum ipſo.** Non explicatur cum deo aut cum ſeipſo moſes ſed ſenſus in idem redit. nam moſes nō ingrediebatur tabernaculum ad loquendum cum deo aliter q̄ ſecum. loquebatur enim cum deo contemplando: & ſimiliter loquebatur ſecum contemplando. Eſt itaq; ſenſus ꝙ quum ingrederetur moſes in tentorium adunationis & contemplationi uacaret ibidem. **audiebat vocem loquentis ad ſe.** Iuxta hebræum habetur. **& audiuit vocē ex loqui ipſi.** Et dictio interpretata audiuit/ ſignificat audire a remotis. propter quod non ab re exponitur litera iſta de uoce ſenſibili: ut narretur ꝙ ueniens moſes/ anteq̄ ueniret ad ſancta ſanctorum audiuit ſenſibilem uocem non tanq̄ tonitrui aut tubæ ſed uocem locutionis ad ipſum ex ſupra propitiatorium. Nam hebraice ſubditur. **ex ſupra propitiatorium quod ſupra thecam teſtimonij/ ex inter duos cherubinos: & loquebatur ipſi.** Crediderim tamen ego narrari intelligibilem uocem ac locutionem diuinam ex ſitu ſupra propitiatorium/ quēadmodū narrata eſt intelligibilis allocutio diuina in uertice mōtis ſinai ex nube ſupra montem. Solicitus ſiquidem fuit moſes ad narrandum ꝙ tabernaculum ſucceſsit loco montis dei/ & ꝙ propitiatorium ſucceſsit loco uerticis ſeu nubis in qua loquebatur deus. Et ob uenerationem loci a deo electi deſcribitur populo intelligibilis locutio ex certo loco. rudis enim populus non eſt capax eorum quæ abſtrahunt ab omni loco. Et ꝙ hic ſit ſenſus literalis, inſinuatur ex eo ꝙ deſcribitur moſes loquendo ſecum uel cum deo audiēs hanc uocem. certum eſt enim ꝙ ſiue ſecum ſiue cum deo loqueretur, non niſi contemplando loquebatur: eleuatus autem homo in contemplationem non uacat ſenſibilibus uocibus audiendis, ſed ſicut non dicit ita nec audit. Suauitati quoq; diuinæ diſpoſitionis minus quadrat ut eleuato in contemplationem loquatur deus uoce ſenſibili. Nec uacat myſterio/ contemplantem audire a remotis diuinam uocem: ſed inſinuatur per hoc tam prompta diuina allocutio ad moſen/ ut nō expectaret appropinquationem moſis per longam cōtemplationem ſed tanq̄ a remotis adhuc uenientem contemplando alloquebatur deus. Et deſcribitur locus allocutionis non ſolum ex ſitu ſupra propitiatorium ſed etiam ex ſitu inter cherubinos: ne intelligeretur ſitus celſior/ ſed ſitus ſupra propitiatorium qui erat inter cherubinos. & hoc ad commendandum ſitum illum tanq̄ electum a deo ad loquendum ibidem/ & ad exaudiendum uenerantes deum ibi cultum. Et hæc omnia intellige ſcripta ad narrandum frequens familiare colloquium dei & moſis in tabernaculo. & propterea dicitur in calce & locutus eſt ipſi/ nullū particularem ſermonem explicando. de frequenti enim locutione eſt ſermo: & modus quo deus frequenter alloquebatur moſen in tabernaculo/ narratur per hæc omnia.

Locutusq;

Digitized by Google

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Loquere aharon, ⁊ dices ad eum: quum poſueris ſeptem lucernas/candelabrum in auſtrali parte erigatur. hoc igitur præcipe ut lucernæ contra boream e regione reſpiciant ad menſam panum propoſitionis: contra eam partem quam candelabrū reſpicit lucere debebunt. Aduerte prudens lector ꝙ uulgata æditio non textus ſed commentarium eſt/ minus notans præcipue intentum. nam hebraice principaliter ſignificatur numerus ſeptenarius. legitur enim ſic. accendēdo tu lucernas/contra faciem candelabri facient lucem ſeptem lucernæ. Recole ꝙ ſuperius præceptum fuit ꝙ lucernæ lucerent contra faciem candelabri: & percipies præcipi nunc ut nō aliquæ ſed omnes ſeptē lucernæ accendantur & luceant uerſus eandem partem. Diximus ſuperius in exodo ꝙ lucernæ erant roſtratæ/& roſtra earum uerſus mēſam propoſitionis uerſus ſeptentrionem reſpiciebant: & iſta plaga appellatur contra faciem cādelabri. facies ſiquidē candelabri penes roſtra lucernarū attēdebatur: quoniam tanq̃ tergum lucernæ eſt pars lucernæ poſterior. Reliqua neſcio unde addita ſint uulgatæ æditioni. Fecitq; ſic aharon: ⁊ impoſuit lucernas ſuper candelabrū ut præceperat dominus moſi. Hæc autem erat factura candelabri. ex auro ductili tam medius ſtipes q̃ cuncta quæ ex utroq; calamorum latere erant/facta ſunt: iuxta exemplum quod oſtendit dominus moſi/ita operatus eſt candelabrum.

Et locutus eſt dominus ad moſen dicens. tolle leuitas de medio filiorū iſrael: ⁊ purificabis eos iuxta hunc ritum. Non ſolum aharon & filios eius conſecrauit moſes pōtificem & ſacerdotes/ſed etiam leuitas in miniſtros tabernaculi. Aſpergātur aqua luſtrationis. Iuxta hebræū habet. aqua chatath. hoc eſt aqua ſanctificata cinere uaccæ rufæ cōbuſtæ pro peccato: ut infra ſcribitur cap. 19. & propterea appellatur aqua chatath. ⁊ radant omnes pilos carnis ſuæ/lauentq; veſtimenta ſua: ⁊ erunt mundati. Tollent quoq; bouem de armento/⁊ libamentum eius ſimilam conſperſam oleo: ⁊ bouem alterum accipies de armento pro peccato. Sæpe diximus hebraice haberi munus quod interpres uocat libamentum: quemadmodum uocat bouem de armento taurum filium bouis. quod hebraice ſcriptum eſſe puto ad differentiam tauri bubalorum. Et applicabis leuitas coram tentorio adunationis: ⁊ cōuocabis omnem multitudinem filiorum iſrael. Quumq; leuitæ fuerint coram domino, ponent filij iſrael manus ſuas ſuper eos. Quemadmodum offerentes animal ponebant manus ſuper illud animal tanq̃ dicantes deo, ita principes duodecim tribuū uice totius populi imponebant manus ſuper leuitas coram deo tanq̃ donantes illos deo uice populi ad miniſtrandū tabernaculo. Et offeret aharon leuitas munus in cōſpectu domini. Iuxta hebræū habetur. Et eleuabit aharon leuitas eleuationem corā iehouah a filijs iſrael. Quemadmodum munus oblatum ab aliquo ſacerdos eleuabat coram deo/ſic pontifex oblatos a populo leuitas eleuabat coram deo. Nec ſis ita rudis ut intelligas pōtificem ſingulos leuitas eleuaſſe coram deo, ſed unū uel duos in perſona omniū leuitarum eleuaſſe coram deo. ut ſeruiant in miniſterio eius. Iuxta hebreū habetur. ⁊ erūt ad ſeruiendū ſeruitutem iehouah. in caſu genitiuo. Ecce ad quid offeruntur leuitæ/non ad miniſtrandum in altari aut in tabernaculo: ſed ad officia ſeruitutis/relatiue tamen ad deum uice populi. Leuitæ quoq; ponent manus ſuas ſuper capita boum: e quibus unum facies pro peccato ⁊ alterum in holocauſtum domini. Iuxta hebræum loco facies habetur. faciet. procul dubio aharon qui eleuauit leuitas coram deo. Iam enim conſecratus erat aharon: alioquin non feciſſet actum eleuandi leuitas munus populi coram deo: & cōſequenter de ipſo pontifice dicitur/& faciet unū chatath & unum holocauſtum. ut depreceris pro eis. Iuxta hebræum habetur. ad expiandum ſuper leuitas. Officium pontificis quo expiabat ſuper leuitas tanq̃ offerentes holocauſtum & pro peccato/tangitur: ſed ut ſupra diximus ignotus eſt nobis qualis erat iſte expiandi ritus.

Statueſq; leuitas in cōſpectu aharon ⁊ filiorū eius. Diſcerne prudens lector ꝙ primo populus offerebat leuitas deo: & poſtq̃ pontifex eleuauerat illos coram deo, ſubſecutis ſacrificiis & peracta expiatione/tunc ſecundo moſes faciebat ſtare leuitas corā pontifice & ſacerdotibus & eleuabat eos deo. nam ubi in uulgata æditione ſubiūgitur. ⁊ conſecrabis oblatos domino. Iuxta hebræū habetur. ⁊ eleuabis eos eleuationem iehouah. in caſu datiuo. Prima eleuatio leuitarum facta eſt ab aharon, hæc autem ſecunda eleuatio eorundem fiebat a moſe. Et neceſſitas quidē huius ſecūdæ eleuationis manifeſtabit quū ſubdetur & poſtea ſic uenient. Et ſeparabis leuitas de medio iſrael: ⁊ erunt mei. Et poſtea ingredientur tabernaculū federis ut ſeruiant mihi. Iuxta hebræū habet. Et poſtea ſic venient leuitæ ad ſeruiendū tentorio adunationis. Nō conceditur leuitis ingreſſus in tabernaculum: ſed monſtratur ꝙ non ante dictam ſecundam eleuationem præſumant ſeruitutis officia aggredi, ſed poſtq̃ dicto ſeruato ritu fuerint mundati &

oblati deo. Ratio uero huius ſecũdæ eleuationis ſubditur reſumendo. ſicq́ purificabis ⁊ conſecrabis eos in oblationẽ domini: quoniã dono donati ſunt mihi a filijs iſrael. Iuxta hebræum habetur. ⁊ mũdabis eos ⁊ eleuabis eos eleuationẽ. quia dati dati ipſi mihi de medio filiorum iſrael: pro primogenitis que aperiunt omnem uuluam in iſrael accepi eos mihi. mea enim ſunt omnia primogenita filiorum iſrael tam ex hominibus q̃ ex iumentis: ex die quo percuſſi omne primogenitum in terra egypti / ſanctificaui ea mihi. Ambas moſis actiones circa leuitas reſumit: uidelicet mundationis & ſecundæ eleuationis. Et prius hebraico more redditur ratio ultimi / quia dati dati ipſi mihi. Differẽtia inter eleuationem leuitarũ factam ab aharon & alteram poſtea factam a moſe / inſinuatur penes hoc ꝙ illa fuit conſummatio actionis donandi leuitas deo (donatio enim leuitarum deo a populo / incipiebat ab impoſitione manuum & terminabatur in eleuatione a pontifice) iſta autẽ fuit donatorum iam deo eleuatio ad deum. & proptèrea ratio illius hoc ſignificat dicendo quia dati / dati inquam mihi ſunt. Deinde redditur ratio mundationis / quia erant debiti deo pro primogenitis filiorum iſrael &c̃. quæ clara ſunt. Et tuli leuitas pro cũctis primogenitis filiorũ iſrael: ⁊ dedi leuitas datos aharon ⁊ filijs eius de medio filiorum iſrael, vt ſeruiant mihi pro iſrael in tentorio adunationis / ⁊ orent pro eis. Iuxta hebræum habetur. ⁊ ad expiãdum ſuper filios iſrael. Quemadmodum hoſtia deo oblata erat ad expiationẽ offerẽtis, ita leuitæ tanq̃ hoſtia populi erat apud deũ ad expiationẽ filiorũ iſrael. ne ſit in populo plaga. Iuxta hebræũ copulatiue habetur. ⁊ non erit in filijs iſrael mortalitas quum accedẽt filij iſrael ad ſanctuarium. Fructus oblatorũ leuitarum declaratur: euitatio uidelicet mortis imminentis ſi populus miniſtraret tabernaculo. ¶ Feceruntq́ moſes ⁊ aharon ⁊ omnis multitudo filiorum iſrael leuitis que preceperat dominus moſi. purificatiq́ ſunt ⁊ lauerũt veſtimenta ſua: eleuauitq́ eos aharon in cõſpectu domini. Summa fit factorũ inchoando a mundatione. Quod autẽ dicitur. ⁊ orauit pro eis. intellige ut ſupra. ⁊ expiauit ſuper eos ad purificãdum eos. hæc enim expiatio ſæpe repetitur in ſcriptura. Et poſtea ſic venerunt leuite ad officia ſua in tẽtorio adunationis coram aharon ⁊ filijs eius: ſicut preceperat dominus moſi de leuitis / ſic factum eſt eis.

Locutusq́ eſt dominus ad moſen dicens. hec eſt lex leuitarum: a vigintiquinq́ annis ⁊ ſupra venẽt vt miniſtrent in tentorio adunationis. Occurrit ſtatim quæſtio: quia in cap. 4. huius libri ſtatutum eſt ut a trigeſimo anno & ſupra deputarentur leuitæ ad miniſterium tabernaculi. Solutio eſt ꝙ ibi eſt ſermo de deputatis etiam ad portandum curamq́ habẽdum uehendorum: hic autẽ eſt ſermo de miniſterio in genere. & propterea hic fit declaratio ꝙ leuitæ poſt quinquageſimum annum ſola cuſtodia grauentur. Quumq́ quinquageſimum annum etatis impleuerint / ſeruire ceſſabunt. Eruntq́ miniſtri fratrum ſuorum. Rectius legitur. Et ſeruient cum fratribus ſuis in tentorio adunationis. Nec ſubditur ut uulgata habet æditio. vt cuſtodiant que ſibi fuerint commendata / opera autem ipſa non faciant. ſed habetur. ad cuſtodiendam cuſtodiam / ⁊ ſeruitutem non ſeruient. Officium itaq́ cuſtodiæ duntaxat commune leuitis omnibus a uigintiquinq́ annis & ſupra remanet poſt quinquageſimũ annum. ſic diſpones leuitas in cuſtodijs ſuis.

CAPVT .IX.

Locutusq́ eſt dominus ad moſen in deſerto ſinai / anno ſecundo poſtq̃ egreſſi ſunt de terra egypti menſe primo / dicens. Hinc clare apparet ꝙ ſcribẽdo non ſeruat moſes ordinem rerum geſtarum. nam in principio huius libri ſcripſit reuelata ſibi prima die menſis ſecũdi: & nunc ſcribit reuelata ſibi menſe primo eiuſdem anni ſecundi tacito die certo. Faciãt filij iſrael peſach in tempore ſuo quartadecima die menſis huius. Non dicit ſingulis annis / ſed de illo tñ anno loquitur. nec legitur celebratum fuiſſe poſtea paſcha uſq́ ad tranſitum iordanis. ad veſperam. Iuxta hebræũ habetur. inter veſperas. Et ſic etiã corrige inferius: & intellige ut ſupra expoſuimus. iuxta omnes ceremonias ⁊ iuſtificationes eius. Preceptiq́ moſes filijs iſrael vt facerent peſach. Et fecerunt peſach tempore ſuo quartadecima die menſis ad veſperam in monte ſinai: iuxta omnia que preceperat dominus moſi ſic fecerunt filij iſrael.

Ecce autẽ quidam immũdi ſuper animam hominis. hoc eſt ſuper uitã hominis extinctam. hebræi enim uitam uocant animam. Et immundicia luctus mortui ſignificatur. qui nõ poterant facere paſcha in die illo, accedentes ad moſen ⁊ aharon / dixerunt eis immũdi ſumus ſuper animam hominis: quare fraudamur vt non valeamus oblationem offerre domino in tempore ſuo inter filios iſrael? Quia ſine culpa huiuſmodi immũdicia legalis cõtrahebatur, ideo

Digitized by Google

conſulunt moſen & tanq̃ rem admirandam proponunt quare prohibemur celebrare paſcha? Quibus reſpondit moſes. ſtate, ⁊ conſulam quid præcipiat dominus de vobis. Locutusqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. Loquere filijs iſrael: homo qui fuerit immundus ſuper animam ſiue in via procul in gente veſtra. Iuxta hebræum habetur. vel in via procul vobis vel generationibus veſtris, faciet peſach domino. menſe ſecũdo quartadecima die menſis ad veſperam facient ipſum: cum azymis ⁊ lactucis agreſtibus comedent illud. Ad inſinuandum ꝙ non tm̃ pro præſentibus ſed etiam pro futuris perpetua lex ſancitur/dicitur ꝙ in utroqꝫ caſu (uidelicet immundiciæ uel itineris procul) differẽdum eſt paſcha in quartamdecimam diem menſis ſecundi. Et fit mentio itineris procul: quoniam uiator uicinus debebat uenire ad celebrandum paſcha cum aliis. Et aduerte ꝙ non eſt hic ſermo de obſeruatione azymorum per ſeptem dies: ſed de immolatione agni/cum azymis tamen & lactucis agreſtibus & reliquis cærimoniis decretis circa agnum paſchalem. Nõ relinquent ex eo quippiam vſqꝫ mane/⁊ os eius non confringent: omnem ritum peſach obſeruabunt.

Si quis autẽ mũdus eſt/⁊ in itinere non fuit/⁊ tamen nõ fecit peſach, exterminabitur anima illa de populis ſuis: quia ſacrificium domino nõ obtulit tempore ſuo/peccatum ſuum ipſe portabit. Cum grano ſalis oportet hanc legem intelligere: quia nunq̃ forte fuit ad unguem ſeruata poſt tranſitum iordanis: quia nunq̃ ex tunc conuenit uniuerſus populus ad locum in quo erat tabernaculum domini/ſed multi remanebant in propriis domibus. Et quando peregrinabitur apud vos peregrinus, faciet peſach domino iuxta cerimonias ⁊ iuſtificationes eius: præceptum idem erit apud vos aduenæ ⁊ indigenæ. De proſelytis eſt ſermo.

ET in die qua erectum eſt tabernaculum/operuit nubes tabernaculum in tentorio teſtimonij: ⁊ veſperi fuit nubes ſuper tabernaculum quaſi ſpecies ignis vſqꝫ mane. Sic fiebat iugiter: per diem operiebat illud nubes/⁊ per noctem quaſi ſpecies ignis. Quanuis hic legatur & in die erectionis tabernaculi, in calce tamen exodi manifeſtatur ꝙ conſummata erectione tabernaculi operuit nubes tabernaculum. & ad ea quæ ibidem ſummarie dicta ſunt de nube hac amplius manifeſtanda/ſcripſit hæc moſes. Cumqꝫ ablata fuiſſet nubes que erat ſupra tentorium/tunc proficiſcebantur filij iſrael: ⁊ in loco vbi ſtetiſſet nubes/ibi caſtrametabantur. Vbicunqꝫ ablationem uel receſſum iſtius nubis hic legis/intellige aſcenſum. nam hebraice aſcenſio ſignificatur. Itaqꝫ nubes non recedebat/ſed aſcendebat in celſiorem ſitum: & hoc erat ſignum mouendi caſtra ad iter. Ad imperium domini proficiſcebantur/⁊ ad imperium illius caſtrametabãtur: cũctis diebus quibus ſtabat nubes ſupra tabernaculum/manebant in eodem loco. Non aliud ſignificatur imperium q̃ aſcenſus nubis ſignificans proficiſcendum eſſe/& manſio nubis ſupra tabernaculum ſignificans quieſcendum eſſe. Et quãdo eueniebat vt multis diebus maneret ſupra tabernaculum, erant filij iſrael in excubijs domini/⁊ non mouebantur. Et quãdo erat nubes diebus numeri ſupra tabernaculum, ad imperiũ domini caſtrametabantur ⁊ ad imperium illius mouebantur. Si fuiſſet nubes a veſpere vſqꝫ ad mane/⁊ diluculo tabernaculum reliquiſſet, proficiſcebantur: vel ſi poſt diem ⁊ noctem receſſiſſet/mouebantur. Hinc inſinuatur ꝙ eadem erat nubes diei & ignis noctis. ex eo enim ꝙ nocturna ſpecies appellatur eodem nomine quo nominatur diurna (ſcilicet nubes) inſinuatur ꝙ una eademqꝫ res erat die & nocte apparens: ſed die ſub ſpecie nubis/nocte ſub ſpecie ignis. Quanuis hoc idem alia duo ex litera argumenta inſinuent. quorum alterum eſt ꝙ in litera non dicitur ignis/ſed dicitur ſicut aſpectus ſeu ſpecies ignis: ad ſignificandum ꝙ eadem nubes a ueſpera non mutabatur in ignem/ſed aſpectum induebat ignis. Alterum ꝙ millies in hac litera reperitur nubis uocabulum deſcribendo moram ac eleuationem ſupra tabernaculum/ad inſinuandum ꝙ de una eademqꝫ re eſt ſermo die & nocte. Si vero biduo aut vno menſe vel longiori tempore fuiſſet nubes ſupra tabernaculum, manebant filij iſrael in eodem loco ⁊ nõ proficiſcebantur: ſtatim autẽ vt receſſiſſet/mouebant caſtra. Per verbum domini figebant tentoria/⁊ per verbum illius proficiſcebãtur: erantqꝫ in excubijs domini iuxta imperiũ eius per manum moſis. Iuxta hebræum ſignificatur cuſtodire cuſtodiam iehouah: quod nihil aliud erat q̃ obſeruare quietem uel motum nubis/& conformare quietem populi quieti nubis & motũ populi motui nubis. hoc enim erat filios iſrael cuſtodire cuſtodiam iehouah.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicēs. fac tibi duas tubas argēteas ductiles. ad differentiam tubarum fuſarum. quibus congregare poſſis multitudinem quando mouenda ſunt caſtra. Manca eſt litera.nam hebraice habetur copulatiua. ⁊ erunt tibi in vocationem ſynagoge ⁊ ad faciendū mouere caſtra. Duo tubarum officia ſignificantur/& non unum ut uulgata ſonat æditio. Cumq; increpueris tubis, congregabitur ad te omnis turba. pro. tota ſynagoga/ad oſtium tentorij adunationis. Tertium officium tubarum ſignificatur ad cōuocandum uniuerſum populum. Si ſemel clangueris. Iuxta hebræū habetur. Et ſi in vna ſonabunt. Iuxta tria officia tubarum diſtinguit modos tres ſonādi.quorū primus eſt ſonare una duntaxat tuba. ⁊ tunc venient ad te principes ⁊ capita multitudinis iſrael. Parui refert ꝙ hebraice ſcribitur. principes/capita milliū iſrael. Ecce ſynagoga adunanda ſono tubæ unius. Si autē prolixior atq; conciſus clangor increpuerit, mouebunt caſtra primi qui ſunt ad orientalē plagam. Parui refert ꝙ hebraice copulatiua continuatio textus fit. ſecundus enim modus ſonandi deſcribitur: abſq; definitione unius uel duarum tubarum. niſi forte ipſe modus ſonandi claudat in ſe multarum tubarum concurſum. Quod uerum fuiſſe credo. hoc enim ſigno mouebantur caſtra ad proficiſcendum. Ita ꝙ prima uice mouebant caſtra orientales: ſecunda autem meridiani: tertia occidentales: & quarta ſeptentrionales. In ſecundo autē ſonitu ⁊ pari vlulatu tube/leuabunt tentoria qui habitant ad meridiem: ⁊ iuxta hunc modum facient reliqui vlulantibus tubis ad profectionem. Quando autem congregandus eſt populus, ſimplex tubarum clāgor erit/⁊ non conciſe vlulabunt. Iuxta hebræū habetur. Et in adunando adunationem, ſonabitis ⁊ non facietis ſonum prolixum ac conciſum. Non ꝙ hebraice tot ſcribantur: ſed unicum tm̄ uerbum habetur/ſignificans ſonare cōciſe. Tertius modus ſonādi ſcribitur ad conuocandū uniuerſum populum. Et hinc inſinuatur ꝙ ad hunc tertium modū & ſecundū concurrebant ambæ tubæ. differentia enim inter ipſos decernitur penes ſonū conciſum uel non conciſum. Et ſi non concurrerent ambæ tubæ/nulla eſſet differentia inter primum & tertium: quoniā ambo abſq; conciſo ſono erant, ſed ille una tuba/hic duabus. Filij autem aharon ſacerdotes clangent tubis: eritq; hoc legitimum ſempiternum in generationibus veſtris. Hinc apparet ꝙ quamuis uile ſit officiū ſonare tuba, ut tamen admonerentur & ſcirent omnes ꝙ diuinæ debebant eſſe ſynodi/diuinæ profectiones/diuina bella/diuinaq; feſta propter quæ inſtitutæ ſunt tubæ/ſtatuit deus ut ſacerdotes eſſent tubicines. Et quando exibitis ad bellum in terra veſtra/cōtra hoſtes qui dimicāt aduerſus vos. Iuxta hebræū habetur. ſuper anguſtatorem qui anguſtat vos. Ratio iuſti belli manifeſtatur/ne bella iniuſta aggrediantur. non enim opem promittit aggredientibus bella iniuſta. clangetis vlulantibus tubis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ facietis ſonum cōciſum in tubis. Idem ſonandi modus qui ſtatutus eſt ad proficiſcēdum decernitur ad bellandum. & ambæ nominātur tubæ. ⁊ erit recordatio veſtri corā domino deo veſtro. Nomina ſunt ſolita. coram iehouah elohe veſtro: ⁊ eripiemini de manibus inimicorum veſtrorum. Vide fructum tubarum ſacerdotalium. ex eo nanq; ꝙ obediebant diuinæ legi recurrendo ad ſacerdotes ut ſonarent tubis ad bellum/profitebantur deum prouocare ad bellum. Et hinc promittit deus auxiliari & ſeruare eos ab inimicis.

Si quando habebitis epulum ⁊ dies feſtos ⁊ calendas. Iuxta hebræū habetur. Et in die letitie veſtre ⁊ in diebus feſtis ⁊ in capitibus menſiū veſtrorum canetis tubis ſuper holocauſta ⁊ pacificas victimas. Vbi aduerte prudens lector in tribus his temporibus (uidelicet die lætitiæ/die feſto & die calendarum) non decerni ſonitum tubarum abſolute ſed ſuper ſacrificia, ut diuina ſit ratio utendi tubis. Nec decernitur idem modus ſonādi qui ad bellū atq; ad mouendum caſtra: ſed abſolute iuxta hebræū dicitur. ⁊ ſonabitis in tubis ſuper holocauſta veſtra ⁊ ſuper pacifica veſtra. Ambabus tubis ſonabant in ſacrificiis ſolennibus. & nulla fit mētio ſacrificii pro peccato ſeu pro delicto: quia eum mœſtitia pœnitudinis oblationes pro peccato & delicto debebant fieri. vt ſint vobis in recordationem dei veſtri. Iuxta hebræū habetur. ⁊ erunt vobis in recordationem coram elohe veſtro. Et ſtatim ſubditur. ego iehouah elohe veſter. Vide ſimilem in ſacrificiis fructum tubarum ſacerdotalium/ut læta ſacrificia placeant deo ſic ꝙ deus gubernator eorum recordetur eorum: hoc eſt ad ſimilitudinem recordantis non obliti benefaciat eis. Perpende diuinā benignitatem/in iucunditatibus noſtris proferētem iucundas excitationes ad diuinam prouidentiam cōmemorandam: ad hoc enim apponitur diuina autoritas commemorādo fontem eſſendi gubernatorem eorum.

Et fuit anno ſecundo. proculdubio ab exitu ex ægypto. morati ſunt enim fere annū iuxta montem ſinai. nam illuc uenerunt anni primi prima die menſis tertii. nouē itaq; dies duntaxat deerant ad conſummationem anni ibidem. menſe ſecundo vigeſima die menſis/eleuata eſt nubes de tentorio teſtimonij. Profectiq; ſunt filij iſrael per turmas ſuas. Iuxta hebræum

Digitized by Google

habetur. In profectionibus ſuis de deſerto ſinai, ⁊ recubuit nubes in ſolitudinē paran. Sum‑ mat enim moſes more ſuo uniuerſam hanc profectionem a termino a quo uſq; ad terminum ad quem: & deinde per partes eandem narrat. & propterea tum motū nubis a deſerto ſinai uſq; ad deſertū paran/tum profectionē filiorum iſrael ſm ſingularū tribuū profectiones ſummat. Mouerūtq; primi caſtra iuxta imperiū domini in manu moſis filij iehude. Iuxta hebræum h[...]r. Et profectum eſt uexillum caſtrorum filiorum iehude primum. Omittit interpres quattuor triplicitatum uexilla. per turmas ſuas. Iuxta hebræū habetur. in exercitibus ſuis. Et ne ſæpius oporteat repetere amicum turmæ nomen interpreti/corrigēdo lege exercitum. quorū princeps erat nachſon filius hāminadab. In tribu filiorū iſaſchar fuit princeps nethanel filius ſuhar. In tribu zebulun erat princeps eliab filius chelon. Depoſitūq; eſt tabernaculum: quod portantes egreſſi ſunt filij gerſon ⁊ merari. Quæſtio ſtatim occurrit ex capitulo ſecun‑ do: quia ibi decretum eſt ꝙ caſtra leuitarum cum tabernaculo proficiſcerentur in medio duo‑ decim tribuum/ſic ꝙ ſex præcederent & ſex ſequerentur. nā hic narratur non ſeruata hæc lex: quia gerſonitæ & meraritæ uehentes tabernaculum deſcribuntur profecti immediate poſt pri‑ mam triplicitatem tribuum. Solutio eſt ꝙ lex illa loquitur in genere de caſtris leuitarum & ta‑ bernaculo/nec diſtincte ordinat aliquid de partibus. & propterea interpretanda eſt prout fuit intellecta a moſe: uidelicet ꝙ tabernaculum quo ad ſancta ſanctorū quæ portabantur humeris a cehathitis proficiſceretur medium inter ſex antecedentes & ſex ſubſequentes tribus: quo ad reliqua uero quæ hic appellanī tabernaculū quæ uehebātur plauſtris a gerſonitis & meraritis/ declarauit moſes ꝙ proficiſceretur medium inter primam & ſecundam triplicitatem. Cuius ra‑ tio inferius in litera redditur. Profectiq; ſunt ⁊ filij reuben per turmas ⁊ ordinē ſuum. Iuxta hebræū habetur. Et proficiſcetur uexillum caſtrorum reuben in exercitibus ſuis. Secūdæ tri‑ plicitatis uexillum deſcribitur. quorū princeps erat eliſur filius ſedeur. In tribu autē filiorum ſimeon princeps fuit ſelumiel filius ſuriſaddai. Porro in tribu gad erat princeps eliaſaph fi‑ lius deuel. Profectiq; ſunt ⁊ cehathite portantes ſanctuarium. Ecce cehathitæ portantes ſuper humeros ſancta ſanctorum in loco medio decreto a deo. tam diu tabernaculum porta‑ batur donec venirent ad erectionis locum. Iuxta hebræum habetur. ⁊ facient erigere taber‑ naculū uſq; venire eorum. Sic iacet in hebræo. & redditur ratio quare gerſonitæ & meraritæ uectores tabernaculi præcedebant cehathitas portantes ſancta ſanctorum: quia interim ꝙ ceha‑ thitæ uenirent ad terminum/illi gerſonitæ & meraritæ qui præierant erigebāt tabernaculum: ut quum appuliſſent cehathitæ/inferrent ſancta inuoluta in loca ſua intra tabernaculum. Hæc enim ratio ſignificatur dicēdo & facient erigere tabernaculum uſq; uenire eorum. pronomen enim demōſtrat cehathitas. Mouerūt caſtra ⁊ filij ephraim per turmas ſuas. Iuxta hebræū habetur. ⁊ proficiſcetur uexillum caſtrorum filiorum ephraim in exercitibus ſuis. Tertiæ de‑ ſcribitur triplicitatis profectio cum ſuo uexillo. in quorum exercitu princeps erat eliſamah filius hammihud. In tribu autē filiorum menaſſe princeps fuit gamliel filius pedahſur. Et in tribu biniamin erat dux abidan filius gidhoni. Nouiſſimi caſtrorum omnium profecti ſunt filij dan per turmas ſuas. Iuxta hebræum habetur. Et proficiſcetur uexillum caſtrorū filiorum dan adunās in omnibus caſtris in exercitibus ſuis. Quartæ triplicitatis uexillum deſcribitur proficiſcens uerbo futuri temporis quemadmodum tertiæ & ſecūdæ. primi enim duntaxat ue‑ xilli profectio deſcribitur uerbo præteriti temporis: ut uel hinc perpendamus conſuetudinem loquēdi in ſacra ſcriptura/ꝙ futuri temporis uerbo utitur relatiue ad factum prius narratum. Ideo enim de primo uexillo dicitur & profectum eſt/de ſecūdo autē tertio & quarto dicitur & proficiſcetur, quia profectio cuiuſq; iſtorū erat futura relatiue ad profectionem primi. Et hanc regulam intelligendi ſcripturam narratiuam ſi ſeruaueris, non mutabis uerba futuri temporis in præterita. Quod autē dicitur ſpecialiter de hoc quarto uexillo adunans in omnibus caſtris/ referri poteſt tum ad collectionem rerum quouis modo relictarum a præcedentibus: tum ad complexum hominum qui præcedentia caſtra non fuiſſent ſecuti: tum ad comprahenſionem promiſcui uulgi quod nō ſupputabatur in numero filiorum iſrael. hi enim quanuis diſperſi fu‑ iſſent per tribus omnes, magna tamen forte pars iungebatur ultimæ triplicitati. in quorū exer‑ citu princeps fuit achiheſer filius hammiſaddai. In tribu autem filiorum aſer erat princeps paghiel filius bachran. et in tribu filiorum naphthali princeps fuit achirah filius henan. Hæc ſunt caſtra ⁊ profectiones filiorū iſrael per turmas ſuas quando egrediebantur.

Dixitq; moſes chobab filio rehuel midianite cognato ſuo. Iuxta hebræum habetur. ſoceri moſis. Si non te delectat uertere in dubium quod poteſt plane intelligi / accipe ſoceri nomen in caſu genitiuo: & quadrantem omnibus ſenſum habebis. quia certum eſt rehuelem fuiſſe ſocerum moſis exo. cap. 2. Iſte itaq; chobab frater erat uxoris moſis. & ut ſubiuncta inſi‑ nuant/redeunte patre ad propria (ut ſcribitur exo. 18.) remāſit iſte cum ſorore quæ erat uxor

moſis ducis populi. **profiſciſcimur ad locū quem dominus daturus eſt nobis: veni nobiſcum vt benefaciamus tibi/quia dominus promiſit bona iſraeli. Cui ille reſpōdit. nō vadam tecum, ſed reuertar in terram meam in qua natus ſum. Et ille. noli inquit nos relinquere: tu enim noſti in quibus locis per deſertū caſtra ponere debeamus ⁊ eris ductor noſter.** Iuxta hebræū hr̄. **quia ſuper ſic ſciuiſti caſtrametari noſtrum in deſerto/⁊ eris nobis oculis.** Nō eſt ſermo de loco caſtrametandi: quoniā diuina electione decernebatur locus a quieſcente & deſcendēte nube: & diuino decreto ordinatum erat ut circumcirca tabernaculū quod ſub nube erigebatur, caſtrametarentur ſic ꝙ prima triplicitas ad oriētem/ſecūda ad meridiem/tertia ad occidētem/& quarta ad ſeptentrionē caſtrametaretur. & propterea non egebant quo ad locū officio iſtius midianitæ. Sed eſt ſermo de modo caſtrametādi: circa quem modū iſte midianita erat peritus. huiuſmodi enim notitia illi attribuitur in litera/dicēdo quia tu noſti ſuper ſic caſtrametari noſtrum in deſerto. Dicēdo ſuper ſic caſtrametari/modum caſtrametandi ſignificat. & propterea officium eius conſequenter deſcribitur/dicendo & eris nobis oculis. nō erit officium tuum laborare ſed uidere: hoc eſt eris nobis prouiſor ſuper modū caſtrametandi: ut ordinate uidelicet caſtrametarentur ſingulis ſeruatis, diſtantiis/plateis/uiis &c. erat enim midianita hic/uir ualde induſtrius in hoc officio. **Quumq; nobiſcum veneris, quicquid optimū fuerit ex opibus quas nobis traditurus eſt dominus/dabimus tibi.** Non habetur hebraice optimū nec quicquid: ſed duntaxat ꝙ benefaciemus tibi ex bono quod dabit nobis dominus.

Profecti ſunt ergo de monte domini. Non eſt in hebræo ergo: ſed cōiunctio copulatiua/& profecti ſunt a mōte iehouah. Et nihil dicitur an iſte midianita aſſenſerit ire cum moſe: ipſa tamen mētio requiſitionis ut iret cum eo ſubiuncta profectione/inſinuat ꝙ aſſenſerit. Et mons ſinai appellatur mons iehouah. **viam trium dierum.** proculdubio abſq; caſtrametatione media. Vtrum autē etiam noctibus proficiſcerentur/incertum uidetur. uerba tamen literæ ſonant ꝙ noctibus non proficiſcebantur: quia non dicitur uiam trium dierum & trium noctium, ſed uiam trium dierum. certum eſt enim ꝙ uſitato loquēdi modo uia trium dierum non ſignificat uiam trium dierū naturalium/ſed uiam trium dierum artificialium: hoc eſt ab ortu ſolis uſq; ad occaſum. Et rationi conſentaneum eſt ut quemadmodum quieſcebant ſumendo cibum, ita etiam quieſcerent pro ſomno. nubes enim diuina quanuis quieſceret nocte/nō tamen erat ſignum caſtrametandi: quia quieſcebat in excelſo. tunc enim duntaxat ſignificabat caſtrametandum eſſe/quando & deſcendebat & quieſcebat. & ideo ſignificātius ſemper in receſſu litera ſonat motum nubis non qualemcunq; ſed aſcenſionis. Et ſignificanter de quiete nubis huius in deſerto paran (termino huius profectionis) hebraice ſcribitur ſuperius in hoc eodem capitulo & caſtrametata eſt nubes in deſerto paran. ubi uulgata æditio habet & recubuit nubes in ſolitudine paran. **arcaq; federis domini præcedebat eos per tres dies/prouidēs caſtrorū locum.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ theca federis iehouah proficiſcens in faciebus eorum via trium dierum ad prouidendum eis quietem.** Cerne in primis intelligentiam moſis circa diſpoſitionem diuini decreti de tabernaculo uehēdo in medio. prius enim excæpit uehenda a gerſonitis & merariitis/cauſa inueniendi tabernaculū erectum. & modo manifeſtatur ꝙ excæperit etiam ipſam uocatam arcam. in qua erant tabulæ decem præcæptorum tanq̄ fœderis inter deum & populum iſrael. Et ex eo ꝙ in faciebus populi proficiſcebatur arca, manifeſte ſignificatur ꝙ ante uniuerſum populū uehebatur a cehathitis arca inuoluta & tecta ut ſupra ſcriptū eſt. Et ex eo ꝙ dicitur ad prouidēdum eis quietem/inſinuatur ꝙ nubes diuina in excelſo ibat perpendiculariter ſupra arcam. identitas enim officii nubis & arcæ/hunc ſitum manifeſtat. nam officium prouidendi quietem quod perſpicuum eſt attributum eſſe nubi/attribuitur arcæ: ad ſignificandum ꝙ nubes comes erat arcæ/& ꝙ ratione arcæ erat & ibat & ducatū exercebat itineris. Nec ſis ita rudis ut intelligas arcam triduo ante populū appuliſſe: ſed ꝙ tota illa uia tridui arca ſemper iuit ante populum. **Nubes quoq; domini ſuper eos erat.** Ex dictis habes quomodo intelligas ſuper eos: quia uidelicet ibat nubes in excelſo ſitu ſupra eos antecedēdo quemadmodum arca. **per diem quum incederent.** Duo hinc inſinuantur. alterum ꝙ nubes in itinere non deſerebat eos. alterum ꝙ ſolo die proficiſcebantur/dicendo per diem quum incederent. nam & hebraice habetur. **die in proficiſci eorum ex caſtris.** Ideo enim ſolius diei meminit/ut inſinuet ꝙ die duntaxat proficiſcebātur. ¶ **Quumq; eleuaretur arca.** Iuxta hebræū habetur. **Et fuit in proficiſci thecam.** Initium proficiſcendi ſignificatur & non eleuatio. **dicebat moſes. ſurge domine/⁊ diſſipentur.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ diſpergentur inimici tui.** Et ſimiliter uerbo futuri temporis ſubiungitur. **⁊ fugient qui oderunt te a facie tua. Quum autem deponeretur aiebat.** Iuxta hebræū habetur. **Et in quieſcere eius dicet.** Et ſcribitur in futuro dicet/relatiue ad dictum in principio proficiſcendi. **reuertere domine ad multitudinem exercitus iſrael.** Iuxta hebræū habetur. **requieſce iehouah in millibus milliū iſrael.** Numerus finitus pro infi-

Digitized by Google

nito ponitur. Diſcerne inter orationes moſis: in profectione propulſationem inimicorum/in caſtrametatione autem quietem dei in filiis iſrael petit.

CAPVT .XI.

Interea ortum eſt murmur populi quaſi dolentium pro labore contra dominum. Expoſitoris officio interpres utitur. nam hebraice habetur. **Et fuit populus ſicut dolentes** (uel ſeducentes) **malum in auribus iehouah.** Germanus ſenſus iſtius literæ ex ſubiunctis pendet & manifeſtatur. Subiungetur enim ꝙ alienigenæ qui erant inter eos reuerſi ſunt/& fleuerũt etiã filii iſrael concupiſcendo carnes. ita ꝙ peccatum hoc fuit initiũ peccati concupiſcendi carnes/excitato ad hoc populo ab alienigenis inter eos exiſtentibus. Duo enim genera peccantium narrãtur hic & ibi. nam ibi narrantur primo peccantes alienigenæ/& conſequenter filii iſrael: hic quoq; narratur ꝙ populus fuit ſicut ſeducentes ſeu dolentes malũ in auribus iehouah. Quod ergo hic dicitur populus/ibi dicitur filii iſrael. & quod hic dicitur ſicut ſeducentes ſeu dolentes, ibi dicitur manifeſtando ſeducẽtes/& collectio quæ inter eos cõcupiuit &c̃. Et ꝙ ſimile peccatũ fuerit hic & ibi, teſtantur uerba literæ/dicendo de alienigenis cõcupiſcentibus & reuerſi ſunt/recidiuum peccatũ ſignificando. Quia ergo alienigenæ erant initiũ peccandi & prouocantes ad cõcupiſcendum carnes dolendo & flendo, ideo dicitur ꝙ populus iſrael fuit ſicut ſeducentes (hoc eſt fuit ſimilis ſeducentibus eos ad malum) in auribus iehouah. concupiſcentia enim huiuſmodi male ſonabat in auribus dei: quia redũdabat in diuinam iniuriam tanq̃ deus male tractaret populum ſuum/tanq̃ minus bene prouideret populo ſuo. Et quia hebraica dictio anceps eſt/ideo diximus dolentes uel ſeducentes.

Quod quũ audiſſet/iratus eſt ⁊ accenſus in eos ignis domini, ⁊ deuorauit extremã caſtrorũ partem. Iuxta hebraeũ hr̃. **Et audiuit iehouah ⁊ iratus eſt: ⁊ cõbuſſit in eis ignis iehouah/⁊ comedit in fine caſtrorum.** In uia cõtigiſſe hoc peccatum/inſinuatur dicendo in fine caſtrorum. Vnde autẽ aduenerit hic ignis (an tanq̃ de cœlo deſcẽderit an uelut e terra emerſerit) in litera nõ dr̃: ſed dũtaxat ꝙ fuit ignis dei/ad differẽtiã ignis naturaliter occurrẽtis. Et primo deſcribit̃ actio comburẽdi eos: deinde in qua parte/uidelicet in calce caſtrorum. **Cumq; clamaſſet populus ad moſen, orauit moſes dominũ: ⁊ abſorptus eſt ignis.** Hinc conÿcitur ꝙ quaſi e terra emerſerit ignis, qui abſorptus deſcribitur orante moſe. **Vocauitq; nomen loci illius incenſio: eo ꝙ ſuccenſus fuiſſet contra eos ignis domini.** Hinc quoq; inſinuatur ꝙ in itinere fuit hoc peccatum. nã terminus profectionis iſtius non eſt appellatus combuſtio/ſed ſepulchra concupiſcentiæ: ut inferius patet. ¶ **Vulgus quippe promiſcuũ quod aſcenderat cum eis, flagrauit deſiderio carniũ ſedens ⁊ flens/iunctis ſibi pariter filÿs iſrael.** Iuxta hebræum habetur. **Et collectio que in medio ipſius concupierunt concupiſcentiam: ⁊ reuerſi ſunt ⁊ fleuerunt etiam filÿ iſrael, ⁊ dixerunt quis dabit nobis carnes ad veſcẽdum?** Libra prudens lector & reuerſi ſunt & fleuerunt. & quum nõ ſit ſermo de reuerſione locali/& nullus reuertatur niſi illo unde uenit, perpendes per reuerſionem deſcribi recidiuũ: ac per hoc intelliges quale fuerit primum peccatum. recidiuum enim/ſimile monſtrat fuiſſe utrunq; peccatum. Hinc itaq; habemus ꝙ in itinere uulgus hoc excitauit hoc gulæ peccatum in populo: ſed populus diuino igne correctus/clamauit ad moſen, & ceſſauit plaga in uia. deinde quum iam eſſent caſtrametati, iterum uulgus peccauit eodem gulæ peccato & fleuit quia carebat carnibus/& filii iſrael cum eis: quia imitati ſunt eos concupiſcendo & flendo quia carebant carnibus principaliter: quanuis etiam adiecerint cõcupiſcentiam piſcium fructuumq; hortorum. **Recordamur piſcium quos comedebamus in egypto gratis: in mentem nobis veniunt cucumeres ⁊ pepones/porriq; ⁊ cepe ⁊ allia.** Verba ſunt uilipendentium uictum ſuum in deſerto relatiue ad uictum in ægypto: ſonant enim præferenda eſſe uilia quæ ſine precio in ægypto comedebant iis quæ habebant in deſerto. **Et nunc anima noſtra arida eſt.** hoc eſt uita noſtra tanq̃ arida quo ad cibum eſt. Aſſimilatur cibus ex diuerſis conſtans rei pingui/& cibus ſolius panis rei aridæ. & propterea dicunt anima noſtra arida eſt/ut aridum diſtinguitur contra pingue. **nihil aliud reſpiciunt oculi noſtri q̃ man. Erat autem man quaſi ſemen coriandri.** Incidenter conditiones mannæ moſes deſcribit iterum. prius enim exo. cap. 16. quaſdam illius conditiones deſcripſerat. Figura ſeu potius magnitudo mannæ deſcribitur dicendo ſicut ſemen coriandri. **coloris bdellÿ.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ oculus eius ſicut oculus bedolach.** Hinc habetur ꝙ bdellium græce/hebraice autẽ bedolach, margarita eſt quæ uulgari italico dicitur perla. hæc enim ſicut ſemen eſt coriãdri & coloris albi: qualis coloris fuiſſe mãna ſcribit̃ exo. 16. Et ꝙ hic dicitur & oculus eius & nõ dr̃ color eius, inſinuare uidetur ꝙ apparẽtia eius (ſeruata quãtitate ſeminis coriãdri)

erat tam in colore q̃ in figura ſicut apparentia bdellii: hoc eſt perlæ. **Circuibantq; populus ⁊ collegerunt ⁊ fregerũt mola.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ molüerunt in molis.** quod plus eſt q̃ frangere mola. **vel triuerunt in mortario/ ⁊ coxerũt in olla/ ⁊ fecerũt ex eo tortulas.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ fecerunt ipſum placẽtas.** Deſcribit moſes ꝙ utroq; modo coquebatur manna/ & lixabatur & aſſabatur: & ſimiliter tam durum erat ꝙ & molebatur & terebatur. redigẽbatur enim in quaſi farinam, & inde placentæ aſſatione uel aliud edulium lixando fiebat. **ſaporis quaſi panis oleati.** Iuxta hebræũ habetur. **et fuit ſapor eius ſicut ſapor mollis in oleo.** In cap. 16. exo. aſsimilatus eſt ſapor panis confecti ex manna / ſapori fritillæ in oleo: hic uero communiore uocabulo idem ſignificatur. nam res mollis ſeu tenera cocta in oleo/ uelut genus eſt ad fritillam in oleo & alias res molles coctas in oleo. **Cumq; deſcẽderet nocte ſuper caſtra ros, deſcẽdebat pariter ⁊ man.** Iuxta hebræũ habetur. **deſcendit man ſuper ipſum.** narratur enim ꝙ manna deſcendebat ſuper rorem.

A**Udiuit autem moſes populum flentem per familias/ vnumquemq; ad oſtium tentorij ſui. iratuſq; eſt furor domini valde, ſed ⁊ moſi intolerãda res viſa eſt.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ in oculis moſis malum.** Fletus populi & iram prouocauit dei & moſi intulit mœrorem. Et merito, quia incorrigibilis apparebat populus ex tam celeri recidiuo. **Et ait moſes ad dominũ cur afflixiſti ſeruũ tuũ?** Magna afflictio eſt paſtoris animarũ/ peccatum quaſi incorrigibile populi. **cur nõ inuenio gratiã corã te/ ⁊ cur impoſuiſti põdus.** Iuxta hebræũ unica ſcribiť ſñia. **⁊ vt quid nõ inueni gratiã in oculis tuis ad ponendũ onus oĩs populi iſtius ſuper me?** Videns moſes officium ſuum minus fructiferum/ petit a deo quorſum ipſe deus non fecit ei gratiam exonerandi ipſum a cura oĩs populi iſtius (hoc eſt tam proni ad malũ/ tam incorrigibilis) uel potius nõ onerandi ipſum cura iſtius populi. A principio enim quũ deus eligeret eum ad ducatum populi/ petierat moſes non imponi ſibi hoc onus. & propterea nunc illam petitionem cõmemorando petit ſuſpirãdo quorſum nõ feciſti mihi illam gratiã. Et petit ut quid, quia ſine fructu experitur ſe laborare. **An ego cõcepi oẽm hanc multitudinẽ/ an ego genui eã, ꝙ dicis mihi porta eos in ſinu tuo ſicut portare ſolet nutrix infantulũ/ ⁊ defer in terrã pro qua iuraſti patribus eorum?** Confert moſes neceſsitudinem inter ſe & populum cum onere a deo ſibi impoſito, ut non ſolum ex parte fructus ſed etiam ex parte libertatis ſuæ / grauitatem oneris deo proponat. Si eſſem inquit mater aut pater huius populi/ tenerer ad ſubeundum onus geruli. ſed ego quum ſim exemptus ab huiuſmodi uinculis (utpote qui nec concœpi nec genui eos) graue eſt onus quod mihi imponis/ ut geruli officio fungar ad portandũ populum quaſi infantem (hoc eſt ad tolerãdum pueriles animos eorum) donec introducam eos in terram promiſſionis. Et tu prudens lector ex his diuinis uerbis ad moſen, perpende ꝙ deus quanuis iratus erga populum/ dixerat moſi ut conſideraret populum tanq̃ paruulum (utpote flentem quia careret concupito cibo qualem alias habuit) & haberet rationem populi tanq̃ infantis. in quo magna dei clementia manifeſtatur. **Unde mihi carnes vt dem tante multitudini? flent enim/ contra me dicentes da nobis carnes vt comedamus.** Tertia mœroris ratio affertur coram deo ſatis clara. **Non poſſum ſolus ſuſtinere omnem hunc populum.** Occurrit ſtatim quæſtio quomodo uerificatur hic ſermo moſis. tum quia nõ ſolus ſed cum diſtributa multitudine iudicum gubernabat populum: ut patet exo. 18. tum quia ſeptuaginta ſenes ex iſrael iam habuerat: ut patet exo. 24. Solutio eſt ꝙ tribuni & centuriones quo ad iudicandũ duntaxat populum adiuuabant moſen: ſeptuaginta autẽ ſenum officium nõ legitur. & propterea aut priores inter illos iudices erant/ aut uelut patres conſcripti ad cõcilium conueniebant. Primum tamen quadrare uidetur literæ: eo ꝙ moſes aſcenſurus in montem dixerit illis ſeptuaginta/ habetis aharon & chur uobiſcum ſi quid natum fuerit quæſtionis referetis ad eos exo. 24. hinc enim apparet ſeptuaginta illos fuiſſe iudices minorum cauſarum: eo ꝙ maiores moſi reſeruatas cauſas iubentur referre ad aharon & chur uice moſis. Non eſt itaq; ſermo de onere iudicii aut cõſilii/ ſed de onere curæ animarũ. in hoc enim reſoluitur onus moſis. uidebat enim experientia teſte ꝙ ipſe ſolus non ſat erat ad inſtruendum & excolendũ animas tantæ multitudinis. Et uere minor erat ad hæc: quoniã oportebat particulares diſtribui diuinos inſtructores & monitores ad ea quæ erant dei/ morum & legis in tanta multitudine. & quia tales monitores oportebat diuina tum gratia tum autoritate præſtare (ut populus ſuauiter eorum inſtructiones & monita ſuſciperet) ideo moſes uere & rationabiliter proponit deo. non potero ego/ ſolus ego portare omnem populum iſtum. **quia grauis eſt mihi.** Iuxta hebræũ habetur. **quia grauis pre me.** hoc eſt grauitas oneris ſuperat uires meas. **Si aliter tibi videtur, obſecro vt interficias me/ ⁊ inueniã gratiam in oculis tuis ne tantis afficiar malis.** Iuxta hebræum habetur. **Et ſi ſic tu facienis mihi/ occide me obſecro occidendo ſi inueni gratiam in oculis tuis: ⁊ nõ videbo in malo meo.** Non ſunt impatientiæ uerba hæc aut mollis animi: ſed præferẽtis portum nauigationi fere uanæ &

periculoſæ. præfert enī eximi a uita corporali cū diuina gratia tutuſꝗ in ſinu abrahæ quieſcere/
præſenti uitæ cum cura tot animarum uidēdo malum ſuum (uidelicet laborare abſꝗ fructu)
& periculum peccandi/quia non poterat ſatisfacere.

ET dixit dominus ad moſen. cōgrega mihi ſeptuaginta viros de ſenioribus iſrael/quos tu
noſti ꝙ ſenes populi ſint ac magiſtri. Dictio interpretata magiſtri/ſonat potius primates
& apponitur pronomen eius: ita ꝙ dicitur moſi quos tu noſti tum ſenes populi tum primates
eius. Pondera prudens lector ꝙ ſi ætatem ſenilem duntaxat deus exigeret, non diceret congre
ga ſeptuaginta ſenes quos tu noſti ſenes (ſenilis enim ætas omnibus manifeſta eſt/& nō eget
ut notitiæ committat moſis) ſed hinc inſinuatur ꝙ ſenes exigit ætate & animo: hoc eſt ut mo
ribus & prudentia etiam ſenes ſint. talium enim electio committitur moſi. Et quoniam exigit
ſenes ætate mente & animo non ſolum relatiue ad ſeipſos (quales multi probi ſenes inueniun
tur/uitam propriam prudēter moribusꝗ bonis ornatam agentes) ſed etiā relatiue ad regimen
aliorum, ideo adiungitur & primates eius. Noluit autē deus qui omnia nouit per ſeipſum ſe
ptuaginta ſenes tales eligere/ſed commiſit electionem moſi, ut illi penderēt a moſe/& unitas
capitis populi iſrael detrimentū nullum ex hac prouiſione ſuſciperet. ⁊ duces eos ad oſtium
tabernaculi ſederis. Iuxta hebræū habetur. ad tētorium adunationis. Vt tamen inferius ma
nifeſtatur/nō ſignificatur locus intra tabernaculum ſed circa tabernaculum. facieſꝗ ibi ſtare
tecum. Et deſcendam/loquarꝗ tibi ibi, ⁊ auferam de ſpiritu tuo: tradamꝗ eis vt ſuſtentent
tecum onus populi/⁊ tu non ſolus graueris. Dictio interpretata auferam/hebraice uerbum
eſt deriuatum uel ab angulo (ac ſi diceretur & angulabo de ſpiritu qui ſuper te) uel a grandi/
ac ſi diceretur & grādibo de ſpiritu qui ſuper te. Et ſi primam quidem deriuationem ſequeris,
ſenſus eſt ꝙ ad inſtar producētis in angulos producam de ſpiritu qui ſuper te eſt & ponam ſu
per ipſos ſeptuaginta. Si uero altera deriuatione malueris uti, ſenſus eſt ꝙ ad inſtar grādientis
extendā ſpiritum qui ſuper te eſt & ponā ſuper ipſos ſeptuaginta. Et ſm̄ utranꝗ deriuationem
metaphoricus eſt ſermo: & in idem fere redit. nā nunꝗ̄ ſignificatur diminutio ſpiritus exiſten
tis in moſe, ſed extenſio eius/uel abſolute uel in angulos: ad inſinuandum ꝙ ſeptuaginta illi ſe
nes diſponebantur a deo uel tanꝗ̄ anguli moſis uel tanꝗ̄ partes quedā extenſiuæ. Ita ꝙ ſpiritus
moſis ſm̄ utranꝗ ſignificationem inſinuatur ut præcipuus: & ſimilitudine corporali loquēdo/
ut corpus ipſum reſpectu angulorum ſeu particularum ad quas extenditur. Non ergo ſignifi
catur ablatio alicuius partis e ſpiritu moſis, ſed extenſio ſpiritus qui ſuper moſen. Quæ exten
ſio quia non corporalis eſt (quum ſpiritus nō ſit corpus) communicatio eſt ſimilis ſpiritus ſpi
ritui moſis: ſimilis autem non æqualitate ſed imitatione ad inſtar participis. Inſinuatur enim ꝙ
talem ſpiritū illis dabit, qualē participarēt a ſpiritu qui eſt in moſe ſi ſpiritus ille eſſet diffuſiuus
ſui quemadmodū lux candelæ diffundit lumen ſuū in diaphano.

Populo quoꝗ dices, ſanctificamini cras. Iuxta hebræū hr̄. ſanctificamini in craſtinum.
Mandat deus ut moſes moneat populum ad mundandum ſe pro die craſtino: hoc eſt ad pœni
tendum cōmiſſi peccati ut mundi ſuſcipiant diuinum die craſtina beneficium. hebraice enim
ſubiungitur copulatiue. ⁊ comedetis carnem. hoc eſt enim beneficiū craſtinum. ego enim
audiui vos dicere/quis dabit nobis eſcas carniū, bene nobis erat in egypto. Iuxta hebræū hr̄.
quia fleuiſtis in auribus iehouah/dicendo quis faciet comedere nos carnem quia bonū nobis
in egypto. Cauſa qua egebant ſanctificari commemoratur. deinde immediate ſubiungitur co
pulatiue. ⁊ dabit iehouah vobis carnem ⁊ comedetis. Futurum denunciatur beneficium.
Non vno die comedetis/nec duobus nec quinꝗ nec decem nec viginti: ſed vſꝗ ad menſem
dierum/donec exeat per nares veſtras ⁊ vertatur in nauſeam. Iuxta hebræū habetur. ⁊ erit
vobis in ſparſionem. Sparſio per uomitum inſinuatur. eo ꝙ repuleritis dominū qui in medio
veſtri eſt. Rectius loco repuleritis legeretur abominati eſtis: ut futuræ abominationis tibi ra
tio reddatur abominatio qua abominati ſunt deum. ⁊ fleueritis corā eo/dicētes quare egreſſi
ſumus ex egypto vt periremus in ſolitudine! Iuxta hebræum non tot habentur, ſed duntaxat.
quare iſtud/exiuimus de egypto! Sic iacet in textu hebraico. Et eſt ſenſus. quare ad iſtud/hoc
eſt ad hūc uictū, exiuimus de ægypto. in deteriorē enim uictū ſe incurriſſe conquerebātur.

ET ait moſes ad dominum. ſexcenta millia peditum huius populi ſunt: ⁊ tu dicis / dabo eis
eſum carnium menſe integro. nunquid ouium ⁊ boum multitudo cedetur vt poſſit ſufficere
ad cibum/vel omnes piſces maris in vnū congregabuntur vt eos ſacient! Iuxta hebræum hr̄.
num pecudes ⁊ boues iugulabuntur eis/⁊ ſufficiet eis! num omnes piſces maris adunabitur
eis/⁊ ſufficiet eis! Et ſunt uerba dubitantis & admirantis magnitudinem pollicitorum: confe
rendo ſolitudinem eorum cum quantitate carnis ſufficiētis ad uictū tantæ multitudinis menſe
integro tam repente habendum. Et quemadmodum hyperbolice confert omnes piſces maris
minus ſufficere/ita hypbolice intelligēdus eſt ſermo de pecudibus & bobus. Meminit autem

non ſolum carnis ſed piſcium, quia populus etiam piſcium meminerat/dicendo recordamur piſciū &c̃. Nec propterea peccauit moſes in hac dubitatione: quia dubitatio nō fuit de diuina potentia/ſed de uolūtate. nō dubitauit an deus poſſet hoc facere, ſed an deus uellet hoc facere. Ambiguus erat an iſta promiſsio diceretur a deo ſimpliciter & abſolute/an ſm̄ præſentia merita: eo ꝙ ualde exceſsiua pollicitatio uidebatur. promittit enim deus utroq; modo/ſicut etiam utroq; modo comminatur: ut patet hiere. cap. 18. Et perſpicuum eſt ꝙ nec promiſsionem nec comminationē ſm̄ præſens meritū/deus ſemper exequitur. Nō male itaq; dubitauit moſes.

Cui reſpondit dominus. nūquid manus domini inualida eſt. Iuxta hebræū habetur. **abbreuiata.** ac per hoc directe reſpondet admirationi/manifeſtando ꝙ nec manus (hoc eſt operatio) iehouah eſt abbreuiata. Quia dubitabat moſes non de potentia ſed de executione, ideo directe reſpondit num manus (hoc eſt operatio/executio) fontis eſſendi quæ omnia attingit/abbreuiata eſt? quaſi dicat non. **iam nūc uidebis utrum meus ſermo opere compleatur.** Iuxta hebræū habetur. **nunc uidebis an eueniet tibi verbū meum an non.** Dubio & interrogationi admixtæ reſpondet ſe facto monſtraturum ſtatim ita ꝙ ipſe moſes nunc uidebit. Et uere uidit experiētia facti ꝙ euenit pollicitum diuino uerbo/dum uidit tantam copiā carnis uolatilium. Et tu prudens lector ex hac diuina reſpōſione habes tria. primum ꝙ moſes dubitauit & quæſiuit an deus uellet facere quod pollicebatur an non: quia ad hoc directe reſpondet deus/dicendo uidebis an eueniet uerbum meum an non: & nihil dicit de materia aut modo. Secūdo ꝙ ratio interrogandi (quæ ſcilicet mouit moſen ad quærendum a deo ſi pollicita erat executurus) fuit quia moſes timuit ſibiipſi/ne reperiretur propheta fallax promittendo populo bonū quod non eueniret. Et hæc ratio inſinuatur dicendo an eueniet tibi. pronomen ſiquidē tibi inſinuat hanc timoris rationem. Tertio ꝙ per hæc oīa deus manifeſtauit moſi ꝙ pollicitationem fecerat ſimpliciter & abſolute. In cuius ſignū, moſes omni hæſitatione remota/uerba dei ſupraſcripta dicenda populo/dixit populo: ut ſtatim ſubditur in litera.

VEnit igitur. Iuxta hebræum habetur. **Et exiuit moſes.** proculdubio de tabernaculo in quo ſupraſcriptam reuelationem habuit. **& narrauit populo verba domini: & cōgregauit ſeptuaginta viros de ſenioribus populi.** Vtrunq; executus narratur: & ꝙ retulit populo uerba dei ad populum/& ꝙ collegit ex ſenibus populi ſeptuaginta uiros. **quos ſtare fecit circa tentorium.** Hic clare ſignificatur locus ad quem ducendi erant ſeptuaginta ſenes: uidelicet in circumitum tabernaculi. **Deſcenditq; dominus per nubem.** Ad nouum effectū conſtituendi prophetas ſeptuaginta/in ſigno uiſibili apparuit deus per modum deſcēdentis in nube. & quia non alius deſcribitur locus, intelligendus relinquitur locus circa tabernaculum in quo erant ſeptuaginta ſenes. ad hoc enim uiſibile ſignū apparuit nouæ nubis ut ipſi ſeptuaginta uiderēt. **& locutus eſt ad eum/auferēs de ſpiritu qui erat in moſe.** Iuxta hebræū habetur ſupradicta dictio: uidelicet. **& grandiuit (ſeu angulauit) de ſpū qui ſuper ipſum, & dedit ſeptuaginta viris.** Intellige hæc ut ſupra. **Quumq; requieuiſſet in eis ſpūs/prophetauerūt, nec ultra ceſſauerūt.** Iuxta hebræū hr̄. **& nō addiderūt.** Hebraicus contextus oppoſitum ſonat uulgatæ æditioni. nam ſcribitur. **et fuit ſicut quieſcere ſuper eos ſpiritum, & prophetauerunt & nō addiderunt.** Hæc enim uerba ſonant ꝙ tunc quidem prophetauerunt & non addiderunt prophetare: hoc eſt ꝙ deinceps non prophetauerunt. Et ſignificatur per hoc ꝙ ſpiritus datus eis non fuit datus ad conſtituendum eos prophetas: ſed prophetia pro tunc data eſt eis in ſignum ſenſibile ꝙ ſpiritum dei acceperant ad regendum animas populi/ad quod erant aſſumpti.

Remanſerant autē in caſtris duo viri (quorum unus vocabatur eldad & alter medad) ſuper quos requieuit ſpiritus: qui & ipſi deſcripti fuerant/et nō exierant ad tētorium. Quæſtio ſtatim oritur quomodo uerificatur paulo ante ſcriptum/& collegit ſeptuaginta uiros & fecit ſtare eos in circūitu tabernaculi: quum nūc dicatur ꝙ duo remanſerant in caſtris qui non exierant ad tabernaculum. ¶ Solutio eſt ꝙ narratio illa intelligenda eſt tanq̄ pendens uſq; ad hanc exceptionem. Ita ꝙ reuera ſexaginta & octo duntaxat fuerant cōgregati, ſed appellantur ſeptuaginta quantū erat ex actione moſis: de quo dicitur ꝙ collegit ſeptuaginta & fecit ſtare eos iuxta tabernaculum. latuit enim moſen ꝙ iſti duo ſe ſubduxerant. Quorum tamen ſubductio ꝙ ex ſancta humilitate proceſſerit/effectus teſtatus eſt. ¶ **Quumq; prophetarēt in caſtris, cucurrit puer & nūciauit moſi dicens/eldad & medad prophetāt in caſtris.** Neſcitur quis fuerit iſte puer. & eſt ætatis nomen puer: hebraico tamen more appellādo pueros etiam adoleſcentes. **Statim iehoſuah.** Iuxta hebræū habetur. **Et reſpōdit iehoſuah filius nun/miniſter moſis.** Quia iehoſuah præuenit reſponſionem moſis quum nunciaret puer, ideo reſpondiſſe ſcribitur/relatiue ad nunciata. **& electus e pluribus.** Iuxta hebræū habetur. **a iuuentutibus ſuis.** Legi tamen poteſt ex iuuenibus eius. Prima tamen lectio magis quadrat: quoniam nulla fit mētio electionis/nec unq̄ legitur moſen multos habuiſſe iuuenes miniſtrantes ſibi: ſed optime quadrat

Digitized by Google

ut dicendo & reſpondit iehoſuah filius nun ſeruitor moſis/adiungatur ꝙ non erat ſeruitor nouus ſed erat ſeruitor a iuuentutibus ſuis. Nec mireris ꝙ pluraliter dicitur a iuuentutibus ſuis. hebraica ſiquidem cõſuetudine pluraliter ſignificantur ætates: pueritiæ/ſenectutes/iuuẽtutes. ⁊ dixit/domine mi moſes prohibe eos. Dixitq; ei moſes. quid æmularis pro me? quis tribuat ut oĩs populus prophetet/⁊ det eis dominus ſpiritũ ſuũ? Optantis eſt/ac ſi diceretur utinam quiſpiam det &c. Reuerſusq; eſt. Iuxta hebræũ habetur. Et collectus eſt moſes ad caſtra/ ipſe ⁊ ſeniores iſrael. Significatur enim ꝙ quum ſeparati fuiſſent moſes & ſenes ex caſtris in tabernaculo/iuncti ſunt iterum caſtris.

VEntus autẽ egreſſus eſt a domino. Ad differẽtiam naturalis motus uenti deſcribitur uentus profectus a iehouah. uſus ſiquidem eſt deus cauſis ſecũdis, ſed non natura ſed ipſo impellente. et arreptas trans mare coturnices/detulit ⁊ dimiſit in caſtra itinere quantũ uno die confici poteſt ex omni parte caſtrorum per circuitum: uolabantq; in aere duobus cubitis in altitudine a terra. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. ⁊ fecit uolare coturnices a mari ⁊ extendit ſupra caſtra/ſicut via diei ſic ⁊ ſicut via diei ſic per circuitum caſtrorum: ⁊ ſicut duo brachia ſuper facies terræ. Diuinus effectus ex huiuſmodi uento deſcribitur. & extẽſa quidem multitudo coturnicum uolans deſcribitur iuxta caſtra ſ͠m lõgitudinem quanta eſt uia itineris unius diei/ſ͠m uero latitudinem circumcirca. huiuſmodi enim longitudo ſignificatur hebraica conſuetudine conduplicando/ſicut uia diei ſic & ſicut uia diei ſic. ſimili enim loquẽdi modo in ſimilibus deſcriptionibus utitur. Scd͠m aũt altitudinem duobus tm̃ brachiis ſupra terram/ut ab omnibus maſculis & mulieribus caperentur. Quo ad tempus uero ſubiungitur tempus duorum dierum & unius noctis integrũ: ut ex his omnibus intelligatur adimpletũ eſſe uerbũ dei. Surrexit ergo populus toto die illo ⁊ nocte ⁊ die altero, ⁊ congregauit coturnicum multitudinem/qui parum decem coros: ⁊ ſiccauerũt eas per gyrum caſtrorum. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ extenderunt eas extendẽdo in circuitibus caſtrorum. Ne putreſcerent ſed ſeruarentur/expanſæ ſunt coturnices iugulatæ & exenteratæ. ¶ Adhuc carnes erant in dentibus eorũ/nec defecerat huiuſcemodi cibus: ⁊ ecce furor domini cõcitatus in populũ/percuſſit eũ plaga magna nimis. Infra illum menſem plaga hæc facta ſignificatur/ex eo ꝙ adhuc utebantur hoc cibo promiſſo per menſem. Qualis autem fuerit hæc plaga neſcitur. tm̃ ſcimus ꝙ fuit percuſſio magna ualde populi/& ꝙ percuſſio fuit mortifera: quia hoc ſepultura teſtatur. Uocatuſq; eſt ille locus ſepulchra concupiſcentie: quia ibi ſepelierunt populum qui deſiderauerat carnes. Ad inſinuandum ꝙ nullus innocens percuſſus eſt/dicitur ꝙ ibi ſepelierunt populum qui concupiuit. An autẽ omnes qui cõcupierũt ſcribatur per hoc fuiſſe ſepultos/affirmare non audeo: quia ſuperius in hoc eodem capitulo ſcriptum eſt & audiuit moſes populũ flentem in familiis ſuis/uirũ in oſtio tentorii ſui. & dictio interpretata uirum/ſæpe ſonat unũquemq;. Ex quibus uerbis apparet maximam multitudinem populi peccaſſe huiuſmodi gulæ peccato: quam non audeo affirmare fuiſſe percuſſam ac mortuam totam. ¶ Egreſſi autẽ de ſepulchris concupiſcentie venerunt in haſeroth: ⁊ manſerunt ibi.

CAPVT .XII.

Locutaq; eſt miriam ⁊ aharon in moſen. Quia etiam hebraice fœminini eſt generis uerbum hoc, inſinuatur ꝙ miriam fuit origo huius ſermonis/aharon uero comes. & propterea ſubiungitur in plurali numero & dixerunt. propter vxorem eius ethiopiſſam. Iuxta hebræum hr̃. ſuper cauſam mulieris ethiopiſſe quã accepit, quia mulierem ethiopiſſam accepit. Quanuis uerba ſonẽt cauſam ſermonis fuiſſe quia moſes accæperat uxorẽ ethiopiſſam, prolata tamen uerba quæ ſubiungũtur minus quadrãt huic cauſæ. quid enim ſpectat ad hanc cauſam ꝙ ipſi æquales eſſent moſi? Alia itaq; eſt cauſa huius murmuris. nam ſubiunctis uerbis conſonat occaſionem fuiſſe murmuris amorem miriam erga ethiopiſſam uxorem moſis/eo ꝙ deſerta erat a uiro ſuo quo ad thorũ quia propheta erat. huic enim cauſæ optime quadrant ſubiũcta uerba. nec aliena eſt litera ab hoc ſenſu: & quadrat ut mulier mulieris cauſam ageret. Quũ ergo in litera dicitur ſuper cauſam mulieris/cauſa deſerti thori ſignificatur. Et quum ſubiungitur quia mulierem ethiopiſſam accæpit/non redditur cauſa murmuris, ſed cauſa iniuriæ. ac ſi apertius dictum fuiſſet, quia accæpit ipſam/tenetur nõ deſerere ipſam. An autẽ hæc mulier ethiopiſſa fuerit princeps illa ethiopum cuius meminit ioſephus/an fuerit ſiphora midianitis, incertum eſt. Et dixerunt. num per ſolũ moſen locutus eſt dominus? nonne ⁊ nobis ſimiliter locutus eſt? Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. num tantũ tantũ in moſe locutus eſt iehouah, an non etiam in nobis locutus eſt? Pares miriam & aharon ſe eſſe aiũt moſi in hoc ꝙ deus locutus eſt in eis.

Digitized by Google

Et per hoc intendunt inferre ꝙ quemadmodum ipſi uacant proprijs coniugijs/ita moſes red dere deberet propriæ coniugi ſua eius. inſinuatur enim per hoc ꝙ cauſa deſerẽdi thorum pro priæ uxoris/afferebatur a moſe allocutio diuina. Et uere quadrat ut uir tam aſsiduus diuino colloquio/a carnis delectationibus ſe abſtraheret. aduerſatur enim tantæ mentis eleuationi in deum/affectus animi ad carnis delectationem.

Quod cum audiſſet dominus/iratus eſt valde. Nõ habentur tot in hebræo, ſed duntaxat. **et audiuit iehouah.** Nec per hoc ſignificatur ſimplex auditio/ſed ad animaduertendum, ad ſimilitudinem ſiquidem principis non diſsimulantis dicitur & audiuit iehouah. **Erat enim moſes vir mitiſſimus ſuper omnes homines qui morabãtur in terra.** Iuxta hebræum co pulatiue habetur. **Et vir moſes humanus valde præ omni homine qui ſuper faciem terræ.** Man ſuetudo moſis ideo hoc loco commendatur/ut ratio reddatur quare deus reſponderit pro eo. Et libra in moſe utranq; ſenſibilis appetitus partem tam perfecte ſubactam ut appetitus qui di citur concupiſcibilis etiã a proprio uxoris thoro retractus ſit/& appetitus qui dicitur iraſcibilis tanta ſit manſuetudine affectus ut reliquis hominibus præferatur illius manſuetudo. Et uere oportet animum hominis tam eleuatæ in deum mentis/hmõi uirtutibus moralibus eſſe perfe ctum. Impoſsibile eſt enim ſuperioribus & inferioribus uacare.

Statim locutus eſt. Iuxta hebræũ habetur. **Et dixit iehouah ſtatim ad moſen et ad aharon et ad miriam/egredimini vos tres ad tẽtorium adunationis.** Non diſtulit deus defendere moſen/& arguere aharon & miriam. **et exierũt tres ipſi. Deſcẽdit autẽ dominus in columna nubis/et ſtetit in oſtio tẽtorij: vocauitq; aharon et miriam, qui cum iſſent.** Iuxta hebræũ hr. **et exierunt duo ipſi.** Vide ordinem. deus præcepit exire tres uos ad tabernaculũ: & obediẽdo exierunt tres ipſi/proculdubio e caſtris ad tabernaculum. Deſcendit deinde deus in ſigno uiſi bili columnæ nubis/& ſtetit in oſtio tabernaculi: & inde uocauit aharon & miriam/de quibus dicitur & exierunt duo ipſi. Per quod ſignificatur ꝙ erant cum moſe intra tabernaculum. uel (quod potius crediderim) erant cum moſe in tentorio aharon pro tempore quo pontifex mo rabatur in tabernaculo diuino/quod erat iuxta tabernaculum in atrio. egreſſus enim iſte uel ex dei tabernaculo (in quod minus quadrat introiſſe mulierem) uel ex huiuſmodi tentorio fuit.

¶ **Et dixit. audite nunc ſermones meos: ſi quis fuerit inter vos propheta domini.** Iuxta he bræũ habetur. **ſi erit propheta veſter iehouah.** Et ſcito ꝙ quia iehouah in hac litera nullius eſt certi caſus, ideo alij iungunt iehouah cum ſequentibus/alij cum præcedentibus. quod ma gis quadrare uidetur/ad determinandũ ꝙ non de prophetis bahal ſed de prophetia ueri dei eſt ſermo. **in uiſione apparebo ei vel per ſomnium loquar ad illum.** Iuxta hebræũ habetur. **in vi ſione ei notificabo me, in ſomnio loquar in eo.** Duo genera diuinæ reuelationis tanguntur: al terum uiſionis/alterum locutionis. nec tertium inuenitur. Ruſus in utroq; genere tangitur ſu premus ordo. nam ſupremum cognoſcibile in uiſione eſt deus: & hoc ſignificatur dicendo no tificabo me. ſupremus quoq; loquens eſt deus: & hic allocutor ſignificatur dicẽdo loquar. Et ſi gnificanter dicitur in eo/ad inſinuãdum ꝙ de internis uiſionibus & allocutionibus eſt ſermo. Affirmat itaq; deus ꝙ prophetas ſuos uſq; adeo eleuat ut & in uiſione notificet ſeipſum/& ipſemet loquatur in eis. ¶ Aduerte prudens lector duo. alterũ ꝙ hæc non ea ratione dicuntur ut cuilibet prophetæ hæc ſint cõia: ſed ꝙ prophetarũ ordo eleuatur in aliquibus prophetis in hanc tantam celſitudinem. multis enim prophetis minus communicatum eſt. Alterum ꝙ non ſolum genera iſta uiſionis & locutionis habẽt ſpecies multas, ſed etiã ſupremæ ſpecies habent latitudinem magnam. multi enim ſunt gradus quibus in uiſione cognoſcitur deus: & ſimiliter multi ſunt gradus quibus deus alloquitur hominem. ¶ Quum autẽ nouicie legis deum lo quentem in prophetis/intellige ad differẽtiam angelorum hoc ſcribi: nec eo ſenſu ut deus per ſeipſum abſq; miniſterio angelico alloquatur hominẽ, ſed ea diſcretione ut angelus alloquens hominem quandoq; loquatur ut nuncius dei/quandoq; uero alloquatur in perſona dei. Et hoc ſecundo modo ad differẽtiam primi/dicit deus in litera loquar in ipſo. tangit enim ut dictum eſt ſupremam alloquendi ſpeciem, quando uidelicet loquens loquitur in perſona dei: quemad modũ ad moſen dixit angelus ego ſum deus abraham deus iſhac & deus iahacob. ¶ Memi nit autẽ ſomnij/ad manifeſtandum ꝙ non ſolum uigilantibus ſed etiã dormiẽtibus prophetis deus reuelat ſua myſteria.

At nõ talis ſeruus meus moſes, qui in omni domo mea fideliſſimus eſt. Iuxta hebræum hr. **Non ſic ſeruus meus moſes: in omni domo mea fidelis ipſe.** Excellẽtia moſis relatiue ad alios prophetas manifeſtaturus deus/primum præfert ipſum reliquis quo ad ſtatum: uidelicet ꝙ ſta tus moſis eſt ſtatus ſerui fidelis conſtituti a deo patrefamilias ſuper totã domum eius: alij uero prophetæ non ſic, ſed tanq̃ ſub principali ſeruo decreti ſunt ad curam domus dei. Et magna eſt laus moſis ꝙ appellatur a deo ſeruus meus. nam non cõmuni creaturarum cõditione laudatur

eius

Digitized by Google

eius ſeruitus ſed uoluntate. Seruus enim quicquid eſt domini ſui eſt:& moſes quia uoluntarie
ſe dei ſeruituti dederat/ideo commẽdatur ſeruus meus. Et adiungitur uolũtari uirtus requiſita
ad ſeruum diſpenſatorem:uidelicet fidelitas/nõ in aliquo uno particulari negocio ſed in uni-
uerſa domo dei.& hinc officium moſis ſuper totam domũ dei inſinuatur. Et tu prudens lector
annotabis ꝙ uniuerſa eccleſia una eſt domus dei: ac per hoc deus dignatur tanq̃ paterfamilias
ſe habere cũ uniuerſa congregatione fidelium. Oꝛe enim ad os loquoꝛ ei. Iuxta hebræũ ha-
betur. Oꝛe ad os loquar in eo. Vide diſparitatem/cerne excellentiam.de reliquis prophetis
dixerat/in ſomnio loquar in eo:de moſe autẽ dicit ore ad os loquar in eo.quanta eſt diſparitas
inter alloquentem in ſomnio & alloquẽtem ore ad os/tanta ſignificatur diſparitas inter deum
quatenus alloquitur alios prophetas & quatenus alloquebatur moſen: quantum eminet mo-
dus alloquẽdi ore ad os modo alloquẽdi in ſomnio/tm̃ eminet gradus prophetiæ moſis gradui
prophetiæ aliorũ in genere allocutionis diuinæ:plus dicã/in ſpecie qua deus ipſe apparet allo-
quẽs. utrobiq; enĩ dicit deus in prima perſona loquar in eo:& tota diſparitas cõſiſtit penes hoc
ꝙ ibi dicitur in ſomnio hic autẽ ore ad os. ¶ Duæ autẽ eminẽtes cõditiones per hoc inſinuan-
tur. Altera penes præſentiam & abſentiam.alloquens enim in ſomnio/alloquitur abſens:allo-
quens autem ore ad os/alloquitur præſens.in ſomnio enim loquitur tanq̃ per internuncium:
ore uero ad os loquitur per ſeipſum. Altera penes familiarem loquẽdi modum/iuxta id quod
ſcriptum eſt exo. 33. deum loqui ad moſen ſicut uirum ad ſocium ſuum.Eminentior itaq; allo-
cutionis diuinæ gradus ſignificatur,tum quia deus tanq̃ præſens/tum quia tanq̃ familiariter
alloquebatur moſen:alios uero prophetas tanq̃ abſens & tanq̃ dñs. ¶ Significãter autem dicit
loquar in futuro/ad inſinuandũ perſeuerãtiam:ut intelligamus ꝙ nõ ſemel aut bis ſed aſsidua
erat hmõi allocutio. palã ⁊ nõ per enigmata ⁊ figuras dominũ videt. Iuxta hebræũ habetur.
⁊ viſionẽ et nõ in enigmatibus ⁊ ſimilitudine iehouah videbit. Duo genera diuinæ reuelatio-
nis propoſuerat:uidelicet uiſionis & locutionis. & hebraico more primum proſecutus eſt ulti-
mo propoſitũ:deinde proſequitur primo propoſitum.Et quoniã quædã ſunt hic affirmatiua &
quædã negatiua,explanãdus eſt ante omnia ordo literæ.Scito igitur ꝙ in textu hebræo duæ di-
ctiones(uidelicet uiſionẽ & ſimilitudine)incerti ſunt caſus/pro quãto nullus eis præponĩt arti-
culus.& propterea accipiẽdæ ſunt in caſu regiminis(quemadmodũ & accæpimus) uiſionẽ in
accuſatiuo ponẽdo ut quadret regimini uerbi uidebit ſeu aſpiciet/ſimilitudine aũt in ablatiuo
ut quadret regimini præpoſitionis præcedẽtis dictionis in ænigmatibus & ſimilitudine. Dictio
autẽ iehouah manifeſte eſt genitiui caſus.Ita ꝙ ordo literæ eſt. & uiſionẽ dei uidebit/& nõ in
ænigmatibus & ſimilitudine. ¶ Scito tñ ꝙ hebræi ſemipũctũ faciũt inter ænigmata & ſimilitu-
dinem: legẽdo & uiſionẽ & nõ in ænigmatibus/deinde ſubiũgẽdo & ſimilitudinẽ dei aſpiciet.
Quam conſtructionẽ notificaui nõ ut ſequaris illam (quia minus quadrare uidetur cõtextui)
ſed ut noueris ꝙ nec hebraice nec latine ſignificatur hic uiſio dei per eſſentiam:ſed uel aſpicere
uiſionem dei uel aſpicere ſimilitudinẽ dei. ¶ Vide ſingula.Cõſidera prudens lector ꝙ deus lo-
quendo de aliis prophetis,quantũ ad genus uiſionis dixerat in uiſione ei notificabo me/& non
dixerat modum uiſionis: modo autẽ reſumendo genus uiſionis dicit & uiſionem.ut intelliga-
mus ꝙ de uiſione prophetica de qua prius locutus fuerat modo loquitur/& nõ de uiſione illa
de qua dixerat ad moſen non uidebit me homo & uiuet. Et quia dixerat in uiſione notificabo
me ei/nec dixerat modum, ideo ad manifeſtãdum diſparitatem inter uiſionẽ moſis & aliorum
prophetarum/explicat modum dicendo & uiſionem non in ſimilitudine.negatio enim præpo-
ſita ænigmatibus afficit etiam ſimilitudine. Ita ꝙ alii prophetæ uiſionem in ſimilitudine uident:
moſes autẽ uiſionem nõ in ſimilitudine uidet.Et eſt ſermo de ſimilitudine ſenſibili:unde & alii
interpretati ſunt figuram. Significatur enim per hoc ꝙ uiſio moſis erat intellectualis/& nõ per
ſpecies imaginarias. Vnde & dictio interpretata aſpiciet ſeu uidebit/ſignificat perſpicaciter ui-
dere. Et dicitur aſpiciet futuri temporis/ad inſinuandam perſeuerantiam talis modi uidendi
in moſe. ſignificatur ſiquidem per hoc ꝙ aſsidue uiſio eius prophetica erat uiſio intellectualis.
¶ Quod autem miſcetur & non in ænigmatibus/directe refertur ad aliud genus reuelatio-
nis:uidelicet ad locutionem. Simul enim uterq; imperfectionis modus ſcriptus eſt: & imperfe-
ctior modus loquẽdi per ænigmata/& imperfectior modus uidendi per ſpecies imaginarias.
Vbi conſidera ꝙ quantum ad allocutionem præfertur moſes aliis prophetis non ſolum quia
deus aliis tanq̃ in ſomnio moſi uero ore ad os,ſed etiam quia moſi abſq; ænigmatibus loque-
batur/aliis uero in ænigmatibus: hoc eſt obſcuris ſermonibus. ¶ Et ſcito ꝙ dictio interpre-
tata ænigma/ſignificat ſententiam obſcuram.ita ꝙ ſignicat ſpeciem locutionis:idemq; proprie
ſignificat apud græcos ænigma. Quod ideo dixerim/ut ſcias ꝙ proprietatem ſermonis ſecu-
tus ſum exponendo literam: non ignorans ꝙ per tranſlationem poſſunt uocabula hæc appli-
cari ad uiſibilia:ut paulus apoſtolus græce ſcribens.1.ad cor. 13. ænigma ad uiſibilia tranſtulit/

dicendo uidemus per ſpeculum in ænigmate. & poſtea latini doctores extenderunt uidere in ænigmate ad omnẽ uiſionem dei citra beatam. Sed nec paulus ſic tranſtulit ænigma ſed adiecit in ſpeculo/nec ſacræ ſcripturæ literalis expoſitio extenſionem tantam uocabuli poſcit. Patet itaq; diuino teſtimonio excellentia prophetiæ moſis relatiue ad alios prophetas/tum in genere allocutionis tum in genere uiſionis. & propterea arguũtur aharon & miriam. ꝛ quare non timuiſtis loqui in ſeruum meum/in moſen?

Iratusq; eſt contra eos dominus ꝛ abijt. Nubes quoq; receſſit que erat ſupra tentorium. Vtraq; ergo nubes deſijt: & columna nubis ab oſtio tabernaculi & nubes iugis ſupra tabernaculum. Et columna quidem receſsit per modum abeuntis. nam hebraice ſcribitur & iratus eſt furor iehouah in eos & abiit/proculdubio in columna in qua deſcenderat: de nube autem ſcribitur & nubes ceſſauit de ſupra tabernaculum. Intellige hanc ceſſationem ut effectum iræ: hoc eſt durante excandeſcentia. propterea enim deſcribitur ceſſatio ex furore, ut intelligamus ad horã tunc ceſſaſſe nubem/& rediſſe quũ deus tanq̃ placatus precibus moſis pepercit etiam miriam: quamuis ſeptem dierum pœnitentiam exegerit. Ceſſatio enim nubis ob peccatum aharon pontificis fuit: qui ſtatim humiliter petiit ueniam/& obtinuit. et ecce miriam apparuit candens lepra quaſi nix. Quumq; reſpexiſſet eam aharon/ꝛ vidiſſet perfuſam lepra, ait ad moſen. obſecro domine mi ne imponas nobis hoc peccatum quod ſtulte commiſimus: ne fiat hec quaſi mortua/ꝛ vt abortiuum. Superflue ſunt iſtæ tres ultimæ dictiones. nam iuxta hebræum habetur. Non obſecro erit ſicut mortuus qui in exitu ſuo de vulua matris ſue. Et ſtatim ſubiungitur. et fuit comeſtum dimidium carnis eius. In quo contextu etiam hoc appareret ꝙ ambiguum eſt an clauſula & fuit comeſtum dimidium carnis eius / iungatur cum mortuo exeunte de uulua matris quod per fruſta egreditur/an referatur ad miriam (ut interpres antiquus intellexit) niſi pronomen eſſet maſculini generis apud hebræos: ac per hoc primus ſenſus eſſet certus. ¶ Clamauitq; moſes ad dominum dicens. deus obſecro ſana obſecro eam. Cui reſpondit dominus. ſi pater eius ſpuiſſet in faciem illius, nonne debuerat ſaltem ſeptem dierum rubore ſuffundi? ſeparetur ſeptem diebus extra caſtra / et poſtea reuocabitur. Iuxta hebræum habetur. claudetur ſeptem diebus extra caſtra/ꝛ poſtea adunabitur. Duo præcipiuntur: clauſio metaphorice/ut inſtar clauſæ ab aliorum conuerſatione ſeparetur: & locus/uidelicet extra caſtra. Vnde nõ ſubditur & poſtea aperietur/ſed adunabitur. Excluſa eſt itaq;. Iuxta hebræũ habetur. Et fuit clauſa miriam extra caſtra ſeptẽ diebus: ꝛ populus nõ eſt motus de loco illo donec reuocata eſt miriã. Iuxta hebræũ habet. donec adunata eſt miriam. proculdubio ad populum in caſtris.

CAPVT .XIII.

PRofectusq; eſt populus de chaſeroth, fixis tentorijs in deſerto paran. Quæſtio ſtatim occurrit: quia apparet ꝙ redierint & non progrederentur ultra. nam in deſerto paran caſtrametati fuerant manſione prima poſt receſſum a monte ſinai: ut clare ſcriptum eſt in cap. 10. ¶ Solutio eſt ꝙ idem eſt deſertum paran nominatum hic & nominatum ibi, ſed diuerſæ ſunt partes eiuſdẽ deſerti. nam ibidem eſt ſermo de illa deſerti paran parte quæ appellata eſt ſepulchra concupiſcentiæ: hic uero eſt ſermo de alia uel aliis partibus eiuſdem deſerti. Dico autem alia uel aliis: quia incertum eſt an chaſeroth ſit pars eiuſdem deſerti (ita ꝙ egreſsi de deſerto paran manſerint in chaſeroth/& iterum progrediẽdo tamen ingreſsi fuerint deſertum paran: & propterea moſes dixerit & poſtea profectus eſt populus de chaſeroth & caſtrametatus eſt in deſerto paran) an chaſeroth ſit etiam pars deſerti paran/& multitudo manſionum ſimul comprehendatur dicendo & caſtrametatus eſt in deſerto paran. ac ſi apertius dixiſſet ꝙ profectus de chaſeroth populus caſtrametatus eſt per deſertum paran/modo hic modo ibi. Et hic ſenſus quadrat ſubiunctis eum ſcriptis deuteronomii cap. tam. 1. q̃. 9. uidelicet ꝙ de cades barneah miſsi ſunt duodecim exploratores terræ. per multas enim manſiones itum eſt ad cades barneah: ut in catalogo manſionum ſcripto inferius capitulo. 33. patet. Signum autem ꝙ nulla certa pars deſerti paran ſignificetur / eſt quia commune nomen deſerti paran abſq; alicuius partis nomine hic ſcribitur.

Ibiq; Non eſt in hebræo ibi: ſed duntaxat. Et locutus eſt iehouah moſi dicens. mitte viros. Iuxta hebræum habetur. mitte tibi viros qui conſiderent terram chenaham quam daturus ſum filijs iſrael/ſingulos de ſingulis tribubus ex principibus. Lege primũ capitulum deutero. & inuenies ꝙ dicente moſe ad populum in cades barneah ut aſcenderet & poſsideret

terram ſibi promiſſam/rogarūt eum omnes ut præmitterentur uiri exploratores. Non ergo ex diuino proceſsit conſilio miſsio exploratorum ſed ex humano. fatetur enim moſes ibidem placuiſſe ſibi conſilium hoc humanum. & propterea deus dicit mitte tibi uiros/& non dicit abſolute mitte uiros: ut ex hoc diuino ſermone inſinuaret ꝙ huiuſmodi miſsionem non præcipiebat ſed permittebat, præuidens malum ex illa euentum/& ſignificans ꝙ non mihi deo ſed tibi homini congruit mittere huiuſmodi uiros. Et uere tibi non ut regeris a me ſed a te. debebat enim moſes perſiſtere in diuino mandato progrediendi & non complecti conſilium populi. uniuerſum enim hoc ſignificatur dicendo mitte tibi uiros. Fecitq; moſes quod dominus iuſſerat/de deſerto paran mittens principes viros. Hinc apparet locū qui dicitur cades barneah eſſe in deſerto paran: quia de cades barneah miſſos eſſe exploratores iſtos/clare ſcribitur in deute. 1. & 9. ca. Quorum iſta ſunt nomina: de tribu reuben ſamuah filium zachur. de tribu ſimbon ſaphat filium chori. de tribu iehude chaleb filium iephune. de tribu iſaſchar igal filium ioſeph. de tribu ephraim hoſeah filium nun. de tribu biniamin palti filium raphu. de tribu zebulun gadiel filium ſodi. de tribu ioſeph ſcepti menaſſe. Iuxta hebræum habetur. in tribu ioſeph in tribu menaſſe gaddi filium ſuſi. Vna eademq; tribus menaſſe ſignificatur duobus nominibus/dicendo in tribu ioſeph appoſitiue in tribu menaſſe: alioquin ſub tribu ioſeph compræhenderetur quoq; tribus ephraim. de tribu dan hammiel filiū gemalli. de tribu aſer ſethur filium michael. de tribu naphthali nachbi filiū vaphſi. de tribu gad geuel filiū machi.

Hec ſunt nomina virorum quos miſit moſes ad conſiderādum terram: vocauitq; moſes hoſeah filium nun iehoſuah. Mutatio iſta nominis quando fuerit a moſe facta incertum eſt: quoniam nominatus ſæpe ante hanc legationem eſt iehoſuah. narratur autē hic/quia præpoſitus fuit a moſe reliquis principibus: utpote qui fuerat dux in prælio cōtra hamalecitas. & quia tunc ſalutaris fuit dux, ideo nomen quod ei tunc forte impoſitum fuit commemoratur/ut ſalutaris proficiſcatur aliis præfectus. Miſitq; eos moſes ad conſiderandum terram chenaan: ⁊ dixit ad eos/aſcēdite hinc ad meridianam plagam. cumq; veneritis ad montes conſiderate terram qualis ſit: ⁊ populum qui habitator eſt eius/vtrum fortis ſit an infirmus/pauci numero an plures. ipſa terra bona an mala: vrbes quales/murate an abſq; muris: humus pinguis an ſterilis/nemoroſa an abſq; arboribus. Confortamini ⁊ afferte nobis de fructibus terre: erat autē tempus quando iam precoque vue comedi poſſunt. Aeſtiuum tempus intelligo/in regionibus præſertim illis: quum etiam in italia primæ uuæ menſe iulii abundanter comedantur bene maturæ. unde & uua iulia uulgo appellatur. Cumq; aſcēdiſſent/explorauerūt terram a deſerto zin vſq; ad rechob intrantibus chamath. Aſcenderuntq; ad meridiem/⁊ venerunt vſq; ad chebron: vbi erant achiman/ſeſai ⁊ thalmai, filij hanac. ⁊ chebron ſeptem annis condita eſt ante tanim. Iuxta hebræum habetur. ante ſoban egypti. Neſcitur quare nomen urbis mutatum ſit a ſeptuaginta interpretibus. forte ægyptia lingua uocatur tanim. Perrexeruntq; vſq; ad torrentem botri. Iuxta hebræū habetur. vallem botri. & ſimiliter corrige inferius. ⁊ abſciderunt palmitem cum vua ſua. Iuxta hebræū habetur. ramum ⁊ botrum vuarū vnum. Quod explicatur ad monſtrandum magnitudinem unius racemi integri. quem portauerūt in vecte duo viri. De malis granatis quoq; ⁊ de ficis loci illius tulerūt: qui appellat[9] eſt nachal eſchol (id eſt torrens botri) eo ꝙ botrū inde portaſſent filij iſrael.

Reuerſiq; exploratores terre poſt quadraginta dies oi regione circuita. Iuxta hebræū hr. Reuerſiq; ſunt ab explorando terram in fine quadraginta dierum: ⁊ venerunt ad moſen ⁊ aharon ⁊ omnem cetum filiorum iſrael in deſertum paran/quod eſt in cades. In hebræo non adiungitur quod interpres expoſuit quod eſt in cades. in idem tamen redit hebraica litera. ad deſertū paran ad cades. In ca. enim. 33. diſcutiēdus eſt ſitus iſte. ex hoc namq; loco miſſos iſtos fuiſſe/iam monſtratum eſt: & hic ſcribitur ꝙ ibidem inuenerūt populum reuerſi poſt quadraginta dies. Et hæc oportet annotare ſupputātes moras manſionū populi in uia hac. Locutiq; eis ⁊ omni multitudini/oſtenderunt fructus terre: ⁊ narrauerunt dicentes. venimus in terram ad quam miſiſti nos: que reuera fluit lacte ⁊ melle (vt ex his fructibus cognoſci poteſt) ſed cultores fortiſſimos habet/⁊ vrbes grandes atq; muratas: ⁊ etiam ſtirpem hanac vidimus ibi. Giganteum ſemen ſignificatur uiſum. Hamalec habitat in terra meridiei: hethreus ⁊ iebuſeus ⁊ emoreus habitant in mōtanis: chenaneus vero moratur ſuper mare ⁊ ſuper fluenta iarden. Inter hec chaleb compeſcens murmur populi qui oriebatur contra moſen ait. aſcēdamus ⁊ poſſideamus terram. Iuxta hebræū habetur. aſcendēdo aſcēdemus ⁊ hereditabimus eam/quoniam poterimus obtinere eam. Diuinis innititur chaleb promiſsionibus terræ in hæreditatem: & propterea accendebat alios ad aſcendēdum in terram promiſſam/promittendo poſſeſſionē illius hæreditatis. Alij vero qui fuerāt cum eo dicebāt. nequaq; ad hūc populū valemus aſcendere: quia fortior nobis eſt. Detraxeruntq; terre quam inſpexerant apud filios iſrael, di

centes/terra quam luſtrauimus deuorat habitatores ſuos. Nõ ſuffecit exploratoribus decem exterrere populum/narrando gigantes uiſos & urbes munitas: ſed adiecerunt mendacium/ꝙ paruo tẽpore uiuerent homines illius terræ. Populus quem aſpeximus procere ſtature eſt: ibi vidimus monſtra quedam filiorum hanac de genere giganteo, quibus comparati quaſi locuſte videbamur. Interpres ad exaggerandum addidit duas dictiones/mõſtra quædam. nam hebraice nulla fit monſtri mentio.

CAPVT .XIIII.

Igitur vociferans omnis turba fleuit nocte illa: ⁊ murmurauerũt contra moſen ⁊ aharon cuncti filij iſrael dicentes eis. vtinã mortui eſſemus in egypto ⁊ non in hac vaſta ſolitudine/vtinã pereamus. Iuxta hebræũ habetur coniunctiue. vel in deſerto iſto vtinam mortui eſſemus. Vox eſt præferentium mortẽ uel in ægypto uel in deſerto occiſioni ab hoſtibus. Et nõ inducat nos dominus in terram iſtã ne cadamus gladio. Iuxta hebræũ habetur. Et vt quid iehouah faciens venire nos ad terrã iſtam ad cadẽdum gladio? vxores ac liberi noſtri ducẽtur captiui. Diuinum uertunt beneficium in ſuam cladem/& mulierum ac filiorum captiuitatem. nonne melius eſt vt reuertamur in egyptum? Dixeruntq; alter ad alterum. cõſtituamus nobis ducem/ ⁊ reuertamur in egyptum.

Quo audito moſes ⁊ aharon ceciderunt proni in terram coram omni multitudine ſynagoge filiorum iſrael. In hebræo nõ habentur illæ duæ dictiones quo audito: ſed duntaxat ꝙ moſes & aharon coram omni multitudine querula/ceciderũt in facies ſuas. Nõ proſternũt ſe populo tanꝗ petẽtes ueniam: ſed quũ eſſent iuxta tabernaculũ diuinũ (quo cõuenerant moſes aharon & ſeniores ad audiendum relationem exploratorum) proſtrauerũt ſe ſub diuo corã omni multitudine ad ſupplicandũ deo, ita ꝙ ceciderunt uerſis uultibus uerſus propitiatorium. At vero iehoſuah filius nun ⁊ chaleb filius iephune (qui ⁊ ipſi luſtrauerãt terram) ſciderũt veſtimẽta ſua: ⁊ ad omnẽ multitudinẽ filiorũ iſrael locuti ſunt. terra quam circuiuimus/valde valde bona eſt: ſi propitius fuerit dominus inducet nos in eam/⁊ tradet humum lacte ⁊ melle manantem. Nolite rebelles eſſe contra dominũ neq; timeatis populũ terre huius: quia ſicut panẽ ita poſſumus eos deuorare. Tacẽtibus moſe & aharon reſpõdent iehoſuah & chaleb impatiẽtes diuinæ blaſphemiæ: teſtificando oppoſitum quo ad terrã (dicendo eſſe bonã ualde ualde) & ꝙ uno duntaxat opus eſt: uidelicet ut nõ ſint rebelles deo/ſic enim non timebũt. hebraice enĩ ſcribitur/ tm non ſitis rebelles &c. Receſſit ab eis omne preſidiũ. Iuxta hebreũ habetur. Ceſſauit vmbraculum eorũ ex ſupra eos. Metaphoricus eſt ſermo. quemadmodum homines umbraculo proteguntur ab æſtu ſolis & umbraculo ceſſante æſtuant, ita nationes illæ narrãtur deſtitutæ diuina protectione eo ꝙ tẽpus aduenerat diuinæ ultionis. dominus nobiſcũ eſt/nolite metuere. Iuxta hebræũ habetur. nõ timebitis eos. Et ſimiliter habetur ſuperius. promittũt enim deſuturum timorem ſi confident in deo.

Cumq; clamaret oĩs multitudo/⁊ lapidibus vellet eos opprimere, apparuit gloria domini in tentorio adunationis/cunctis filijs iſrael vidẽtibus. Parui refert ꝙ hebraice ſcribitur non gloria ſed honor. ſed hinc inſinuatur ꝙ uolentibus illis lapidare iehoſuah & chaleb/confugerunt ad diuinum tabernaculum, & ſtatim uiſa eſt glorioſa ſpecies ad protegendũ eos qui erant in tabernaculo: & propterea deſtiterunt a cõminata lapidatione. nã hebraice nõ habet uelle lapidare/ſed dicere lapidãdos. Et dixit domin⁹ ad moſen. vſq;quo detrahet mihi populus iſte? Nõ facile hebraica dictio ſm propriam ſignificationem redditur/quæ diſpoſitionem hominis ex contemptu irritati ſignificare uidetur. propter quod ſat ſit ab actiuo uerbo ſignificare irritabunt me. quouſq; nõ credent mihi in omnibus ſignis que feci coram eis? Feriam eũ peſtilẽtia atq; cõſumam. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ expellã eum. proculdubio a terra uiuẽtium. te autem faciam principẽ ſuper gentẽ magnã/⁊ fortiorem ꝗ hec eſt. Quamuis hebraice habeatur. ⁊ faciam te in gentem magnam/⁊ fortem plus iſta. optime tamen interpres ſenſum expoſuit. quandoquidem principatum maiorem deus illi promittit ad literam: ut comparatio gentis ad gentẽ tam ſm multitudinẽ ꝗ ſm fortitudinẽ teſtatur. Et ait moſes ad dominũ. vt audiant egyptij de quorũ medio eduxiſti populũ iſtũ. Iuxta hebræũ hr̃. ⁊ audient egyptij ꝙ aſcendere feciſti in fortitudine tua populũ iſtum de medio eorũ. Et immediate ſubiunguntur. Et dicẽt habitatori terre huius, audierũt ꝙ tu iehouah in medio populi iſtius/ꝙ oculo ad oculũ viſitãs tu iehouah/⁊ nubes tua ſtans ſupra eos/⁊ in columna nubis tu iens ante eos per diẽ ⁊ in columna ignis per noctẽ. Futurã collationẽ inter ægyptios & chananæos de actionibus dei in populo iſrael proponit. Eſt.n. ſenſus ꝙ ægyptii chananæis & ecõuerſo dicẽt hæc/eo ꝙ utriq; audierãt

Digitized by Google

hæc.Eſt enim ſermo mutilus: & ſubintelligitur relatiuũ qui.Et referũtur uterq́; ægyptii ſcilicet & chananæi:illi a quibus exierat populus iſrael/iſti ad quoꝝ terrã ibant.ambo enim audierunt hæc quæ commemorantur diuina beneficia collata populo iſrael.Quod autem dicitur oculo ad oculum uiſitas tu/ad diuinã apparitionem ſenſibiliter ſæpe uiſam refertur/& in mõte ſinai & poſtea: præter nubem iugem. Occides populũ iſtum ſicut virum vnum: ⁊ dicent gentes que audierint, quia non potuit dominus introducere populum iſtum in terram quam iurauit eis/occidit eos in ſolitudine. Magnificetur ergo fortitudo domini ſicut iuraſti dicens. Iuxta hebræum habetur. Et nunc grãdeſcat obſecro fortitudo domine mi/ſicut locutus es dicẽdo. Nulla fit hic mentio iuramenti quod in uulgata legitur æditione:ſed commemorat moſes uerba ipſius dei olim ad eum dicta in monte ſinai/ſcripta in exo. cap. 34. Et hic eſt textus conuincens errorem interpretum in eodem capitulo/attribuentium ibidem illa uerba moſi. manifeſte enim hic dicitur ꝙ deus dixit uerba illa quæ ibi ſcribuntur & hic commemorantur. & tanti fiunt a moſe ut quũ olim ante illa diuina uerba oraret pro uenia populi/citaret merita abrahæ iſhac & iahacob iuramentumq́; dei illis exhibitum/poſt illa autem diuina uerba orauerit pro uenia populi citãdo ipſa diuina uerba tanq̃ potiora ad impetrãdum ueniã: utpote quia illa ſoli ueracitati diuinæ innitebantur: hæc autẽ diuina omnia attributa comprehendunt ſimul cum natura diuina quantum fas eſt homini noſſe citra incarnationis trinitatisq́; myſterium/ut ibidem patet. Dominus patiens ⁊ multe miſericordie/auferẽs iniquitatem ⁊ ſcelera/nullumq́; innoxium relinquẽs:qui viſitas peccata patrum in filios/in tertiam ⁊ quartam generationem. Iuxta hebræũ habetur. Jehouah longus furorum ⁊ multus gratie/eleuans iniquitatem ⁊ ſcelus: ⁊ mundando nõ mundabit/viſitans iniquitatem patrum ſuper filios ſuper tertios ⁊ ſuper quartos. Hæc diuina uerba commemorat moſes/ad impetrandum ueniam ualde idonea: utpote commemorantia diuinam præcipue gratiam uerſus peccatores ſolitam.Quorũ expoſitionem diffuſam uide in allegato capitulo exo.34. Dimitte obſecro peccatũ populi tui huius ſecundũ magnitudinem miſericordie tue,ſicut propitius fuiſti egredientibus de egypto vſq́; ad locũ iſtum. Iuxta hebræũ hr. cõdona obſecro iniquitatẽ populi iſtius ſecundũ magnitudinem gratie tue,⁊ ſicut eleuaſti populo huic ab egypto ⁊ vſq́; nunc. hoc eſt & ſicut eleuaſti gratiam tuam huic populo a uiſitatione in ægypto & uſq́; nunc multiplicãdo mirabiles gratias.

Dixit ꝙ dominus/dimiſi iuxta verbum tuum. viuo ego. Iuxta hebræũ habetur continuatio altera anceps ad. ⁊ profecto viuens ego. uel ad & ſed uiuens ego.Quadrat autẽ aduerſatiua continuatio datæ ueniæ. nam ſenſus literalis eſt ꝙ condonaui iniquitatem iuxta uerbũ tuum/ſed non penitus impunes relinquam eos qui peccauerunt.Et ad hoc/ad ſimilitudinem iurãtis dicit deus ſe uiuo ego:ut intelligamus non ad inſtar comminantis ſed firmiter diffinientis decerni ab ipſo ſubiſtas pœnas. ⁊ implebitur gloria domini vniuerſa terra. Parui refert ꝙ gloria pro honore utitur interpres.Ratio redditur quare non penitus impunitum relinquit peccatum/ut impleatur terra honore iehouah. Audiens ſiquidem mundus deum ſic miſereri populi ut tamen aliqualiter caſtiget etiam in hac uita peccantes/honorat deum. cuius honori ualde detrahitur ex eo ꝙ putatur peccatores impunes agere quicquid libet. Attamen oẽs homines qui viderũt maieſtatẽ meam ⁊ ſigna que feci in egypto ⁊ in ſolitudine. Interpres ſupradictam continuationem huc tranſtulit:quũ tamen hebraice hic legatur. Quia omnes homines inſpectores honoris mei ⁊ ſignorum meorũ que feci in egypto ⁊ in deſerto. Crebra ad iniquitatem reuerſio poſt tot uiſa mirabilia/manifeſtatur cauſa punitionis ex parte eorũ. ⁊ tentauerũt me iam per decem vices nec obedierũt voci mee. Quanuis finitus pro infinito numero intelligi poſſit per hunc perfectum numerum, poteſt tamen ad literam denarius tẽtationum numerus uere ſupputari.Primum quidem offenderũt in ægypto parhone aggrauante populũ poſt uerba moſis exo. 5. ſecundo ante ingreſſum maris rubri exo. 13. tertio ad aquas marah exo.15. quarto pro pane & carnibus exo. 16.quinto egrediendo ad colligendum manna die ſeptimo eodem ca. ſexto pro defectu aquæ in rephidim exo.17. ſeptimo in idolatria uituli exo.32.octauo in itinere ex monte ad ſepulchra concupiſcentiæ nu. xi. nono in ſepulchris cõcupiſcentiæ nu. eodem cap. decimo in reditu exploratorũ hic narrato. nõ videbũt terram pro qua iurauit patribus eorum: nec quiſq̃ ex illis qui detraxit mihi intuebitur eam. Seruum meum chaleb qui plenus alio ſpiritu ſecutus eſt me, inducam in terram hanc quam circuiuit/⁊ ſemen eius poſſidebit eam. Et quoniã hamalecites ⁊ chenaneus habitant in vallibus, cras mouete caſtra ⁊ reuertimini in ſolitudinẽ per viam maris rubri. Vide diuinam benignitatem.quanuis iratus attamen ſolicite curat ne incidant in manus hoſtium. Diſpoſuerat ſiquidẽ non adiuuare eos in prælio quouſq́; morerẽtur antedicti omnes:& ſciebat ꝙ propriis uiribus non poterat populus uincere. & propterea prohibet progreſſum cœpti itineris ad promiſſam terram/& mandat ut reuertantur uerſus mare rubrum.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen ⁊ aharon dicens. vſq; quo multitudo hec peſſima murmurat cõtra me: querelas filiorũ iſrael audiui. Dic ergo eis, viuo ego dicit dominus/ſicut locuti eſtis audiente me ſic faciam vobis. in ſolitudine hac iacebũt cadauera veſtra: ⁊ omnes qui numerati eſtis ⁊ ſupra/⁊ murmuraſtis cõtra me. Explanantur qui ſunt morituri: ne adoleſcẽtuli & pueri qui uiderant etiam mirabilia dei/intelligerentur puniendi. nõ intrabitis terram ſuper quam leuaui manũ meã vt habitare vos facerẽ in ea, preter chaleb filium iephune ⁊ iehoſuah filium nun. Antiquorum mos iurandi ſignificatur eleuando manum. more ſiquidem humano deus loquitur dicendo ſe iuraſſe. Paruulos autẽ veſtros de quibus dixiſtis q̃ prede hoſtibus forent/introducam vt videant terram que vobis diſplicuit: ⁊ cadauera veſtra iacebunt in hac ſolitudine. filij quoq; veſtri erũt vagi in deſerto quadraginta annis. Numerum iſtum intellige ſupputando ab exitu ex ægypto. ⁊ portabunt fornicationem veſtram donec conſumantur cadauera patrum in deſerto. Ecce reuelatæ diuinæ iuſtitiæ executio/uiſitando iniquitatem patrum in filiis. Iuxta numerum quadraginta dierum quibus conſideraſtis terram, annum pro die imputando recipietis iniquitates veſtras quadraginta annis: ⁊ ſcietis vltionem meam. Quoniam ſicut locutus ſum ita faciam omni multitudini huic peſſime que conſurrexit aduerſum me: in ſolitudine hac deficiet ⁊ morietur. Parui refert q̃ alia phraſis hebraice habetur. Ego iehouah locutus ſum, ſi non hoc faciam in omni ſynagoga mala iſta qui conuenerunt contra me: in deſerto iſto conſumentur ⁊ ibi morientur. Confirmatio eſt diffinitiuæ ſententiæ, epilogans autoritatem iudicis/maliciam populi/ſpeciem ſceleris/& locum ac ſpeciem pœnæ. Viri igitur quos miſerat moſes ad contemplandam terram, reuerſi murmurare fecerunt contra eum omnem multitudinem / detrahentes terre q̃ eſſet mala. copulatiue continuatur hebraicus textus. Noua pœna narratur illata exploratoribus decem qui populum induxerant ad rebellionem: & tangitur in ſpecie peccatum detractionis quo infamem reddiderunt terram tanq̃ uoratricem habitatorũ: quod falſum erat/& directe diuinæ aduerſabatur promiſſioni terræ optimæ. hoc enim manifeſtat q̃ iniqua uoluntate terruerunt populum. Vnde & hebraice hoc crimen repetitur ſubiungendo. Et mortui ſunt homines facientes exire nomen terre malum/in mortalitate coram iehouah. Quam clauſulam omiſit interpres antiquus/dicens duntaxat mortui ſunt atq; percuſſi in cõſpectu domini. Non ſcribitur aliter ſpecies mortis huius. & ſi a ſimili arguere licet, diuino igne coram tabernaculo domini combuſti ſunt/ut ſenſibili ſigno euidẽter appareret diuinum iudicium. Hebraica autem dictio repentinam duntaxat ſonat mortem in uſu ſermonis. Iehoſuah autem filius nun ⁊ chaleb filius iephune/ vixerunt ex omnibus qui perrexerant ad conſiderandum terram. ¶ Locutuſq; eſt moſes vniuerſa verba hec ad omnes filios iſrael: ⁊ luxit populus nimis. Parui refert q̃ legendum eſt non nimis/ſed ualde. mutatio iſta populi uiſa morte exploratorum qui terruerant eos/& uiſa ſpecie honoris diuini ad protectionem iehoſuah & chaleb fuit. ex iſtis enim uiſis crediderunt auditis de mora quadraginta annorum in deſerto & ſua ibidem morte: & propterea contriſtati ſunt ualde.

Et ecce mane primo ſurgentes/aſcenderũt verticem mõtis atq; dixerũt. parati ſumus aſcendere ad locum de quo dominus locutus eſt/quia peccauimus. Credidit populus diuinam ſententiam/comminationis eſſe non diffinitionis: & propterea putauerunt pœnitendo poſſe progredi. Quibus dixit moſes. cur tranſgredimini verbum domini quod vobis non cedet in proſperum? nolite aſcendere/quia nõ eſt dominus vobiſcũ: ⁊ nõ corruetis coram inimicis veſtris. Quoniam hamalecites ⁊ chenaneus ante vos ſunt/quorum gladio corruetis: eo q̃ nolueritis acquieſcere domino. Iuxta hebræũ habetur. quia idcirco reuerſi eſtis poſt iehouah/ ⁊ non erit iehouah vobiſcum. Declarat illis moſes q̃ iſta reuerſio ad parendum deo/non eſt (ut ipſi putant) in eorum bonum, ſed idcirco ut cædãtur gladio hoſtium. quod & rei probauit euentus. At illi cõtenebrati aſcenderunt. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ inualuerunt ad aſcendendum in verticem mõtis. Impetuoſe ſeipſos confortãtes inuicem/progreſſi ſunt. Vbi rem geſtam ſic ſcribi intellige q; primo ſcribitur aſcenſus in montem/qui tamen fuit poſt uerba moſis nitentis retrahere eos. & ſcribendo aſcenſum/primo ſcribitur terminus: deinde eundi modus qui præceſſerat. Simile quid ſæpe fit in ſcriptura ſacra. arca autem teſtamenti domini ⁊ moſes nõ receſſerũt de caſtris. Deſcenditq; hamalecites ⁊ chenaneus qui habitabãt in mõtibus. Non aduerſatur hoc ſupradictis ab exploratoribus q̃ chananeus iuxta mare eſſet/& a deo q̃ hamalecites & chananeus in ualle habitarent: quoniã utrunq; uerificatur: ſed ſm diuerſas occaſiones diuerſa nominantur loca per quæ iſtæ nationes extenſæ erant. ⁊ percutientes eos atq; concidentes/perſecuti ſunt eos vſq; horma.

Et locutus eſt dominus ad moſen dicens. Reuelatio iſta non eſt intelligenda facta in cades barneah, ſed ſimul cum aliis reuelationibus ſacrificiorum ſcriptis in leuitico factis in tabernaculo dei in deſerto ſinai: ut ſcribitur in principio leuitici. nam in hoc capitulo ſupplentur ea quæ ibi minus dicta ſunt, tum circa ritum ſacrificiorum, tum circa officia pro peccatis. Loquere ad filios iſrael/⁊ dices ad eos. quum ingreſſi fueritis terram habitationis veſtre quam ego dabo vobis/⁊ feceritis oblationē domino in holocauſtum. Iuxta hebræū dictio interpretata oblationem/ſonat incenſum. non enim ſignificatur qualiſcunq; oblatio, ſed ignita ſeu in igne. aut victimam pacificam/vota ſoluentes vel ſponte offerentes munera. Non eſt in hebræo pacificam, ſed abſolute ſacrificiū. Et ſimiliter non ſubiungitur in hebræo munera, ſed abſolute uoto uel ſponte. Et qui ſubditur ſæpe odor ſuauitatis/intelligēdus ſemper eſt odor quietis, ne oporteat idem ſæpius repetere. aut in ſolennitatibus veſtris adolentes odorem ſuauitatis domino de bobus ſiue de ouibus. Legēdum eſt. vel de pecudibus. quia eſt nomen cōmune ouibus & capris. offeret quicunq; offeret oblationē ſuā domino/ſacrificium. Iuxta hebræū habetur. munus ſimile decimā partem ephe conſperſam oleo quod menſuram habebit quartam partem hin. Hic incipit præceptum. muneris enim quātitas nō explicata ſuperius/in hoc decernitur capitulo. Et appellatur munus ſimila/hoc eſt flos farinæ: & decernitur ut ſi ſacrificatur agnus ſeu hœdus/una decima ſimilæ cum quarta olei nec non quarta uini, ſi uero aries/duæ decimæ cum tertia olei tertiaq; uini, ſi autem uitulus ſeu bos/tres decimæ cum dimidio olei & dimidio uini offerantur. Et farinæ quidem decima refertur ad menſuram ephæ: uini autē & olei quarta tertia uel dimidia pars refertur ad mēſuram hin. Et vinum ad liba fundenda eiuſdem mēſure dabit ſuper holocauſtum vel victimam. Iuxta hebræū tam hic q̄ ubiq; in ſimilibus uocatis ab interprete libaminibus/nulla eſt bibēdi mentio, ſed colandi. ſignificatur enim uinū colandum. Et ne hoc appareat alicui alienum a ſacrificiis, legatur capitulum trigeſimūquintum geneſis: & quum inuenerint ꝙ iahacob ſuper titulum erectum colauit uinum & colauit oleum, ſentient forte ꝙ iſraelitæ imitantes patriarcham iahacob in ſacrificiis ſuis utebantur colatione tam uini q̄ olei. per agnos ſingulos. Præoccupauit interpres quod poſtea ſubiūgitur. hebraice enim habetur. agno vni. & ſimiliter ſubditur diſiunctiue. Vel arieti facies munus ſimile duarum decimarum, que cōſperſa ſit oleo tertie partis hin: ⁊ vinū ad libamētum tertie partis eiuſdem menſure offeres in odorē ſuauitatis domino. Quando vero de filio bouis facies holocauſtum aut victimam vt impleas votum vel pacificas victimas, dabis ſuper filiū bouis munus ſimile trium decimarum cōſperſe oleo quod habeat medium menſure hin: ⁊ vinum ad liba fundenda eiuſdem menſure in oblationem ſuauiſſimi odoris domino. Sic facietis per ſingulos boues ⁊ arietes ⁊ agnos ⁊ hedos. Summauit interpres longum ſermonem hebraicum, explicantem ꝙ ſic fiat ſingulis/& ꝙ agno ſiue ſit ex ouibus ſiue ſit ex capris/& ꝙ iuxta numerū animalium quæ ſacrificantur erit numerus muneris. Indigene ⁊ peregrini eodem ritu offerent ſacrificia: vnum preceptum erit atq; iudicium vobis ⁊ aduenis terre. Multa ſummauit interpres extenſa in hebraico textu: quæ quia in idem redeunt omitto. Vnum tamen prætereundum non eſt: uidelicet. ſic faciet adunatio. Decernitur enim ꝙ leges iſtæ de quantitate muneris exhibēdi cuilibet ſacrificio ſ'm ſingula animalia/nō ſolū ſeruādæ ſunt a ſingularibus perſonis ſed etiam a coetu filiorum iſrael quando uniuerſitas populi offert ſacrificium. & bis dicitur leges has ſeruandas eſſe perpetuis generationibus.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens: Loquere filiis iſrael, ⁊ dices ad eos. quū veneritis in terram quam dabo vobis/⁊ comederitis de panibus regionis illius, ſeparabitis primitias domino de cibis veſtris. Iuxta hebræū habetur. facietis eleuare eleuationē iehouah principium paſtarum veſtrarum. Nouum eſt hoc præceptum ut principium paſtæ offeratur deo. Et ſtatim ſubditur. Placētam facietis eleuare eleuationem. Dictio tamen interpretata placentam/non proprie ſignificat placētam ſed aliquid eiuſmodi. parua enim quantitas ex paſta primum offerenda deo decernitur. Et ſtatim ſubiungitur. ſicut eleuationem de area ſic facietis eleuare eam. In quibus uerbis aliud præceptum (uidelicet de decima ex area ſeparanda deo) ſignificatur. Ita ꝙ præter primitias ſpicarum in paſchate/& primitias panis in pentecoſte & decimam frumēti ex area, debebant principium paſtæ offerre deo. Et immediate ſubiungitur. Ex principio paſtarū veſtrarū dabitis iehouah eleuationem per generationes veſtras. Non ſufficit deo ut offeratur ſibi aliquid ex paſta, ſed uult primum ex paſta offerri ſibi: & hoc perpetuis temporibus. Et in hodiernum uſq; diem hebræi dicunt ſe ſeruare præceptum hoc: quoniam qualibet perfecta paſta primum ex ea ſeparant fruſtum quoddam pro ſacerdote. quod communiter coctum dant ſacerdoti: uel in ignem proiiciunt ſi ſacerdoti dari nequit/ut portio dei alio non diuertatur.

Q Vod ſi per ignorantiam præterieritis quicq̃ horum que locutus eſt dominus ad moſen/
⁊ mandauit per eum ad vos a die qua cepit iubere ⁊ vltra/ obliti q; facere fuerit multitu
do, vitulum offeret de arméto in holocauſtum in odorem ſuauiſſimum domino/ ⁊ munus
eius ac liba vt cerimonie poſtulant/hircumq; pro peccato. Et rogabit ſacerdos pro omni mul
titudine filiorum iſrael/ ⁊ dimittetur eis: quoniam nõ ſponte peccauerunt, ⁊ obtulerunt obla
tionem incenſi domino ⁊ ſuſi chattath coram domino pro errore ſuo. ⁊ dimittetur vniuerſe mul
titudini filiorum iſrael/ ⁊ aduenis qui peregrinátur inter vos: quoniã culpa eſt omnis populi
per ignorantiam. Quæſtio ſtatim occurrit circa relationem iſtarum legum de ſacrificiis pec
cantium per ignorantiam ad leges promulgatas in. 4. cap. leui. de ſacrificiis peccantium per
ignorantiam. Et eſt ratio dubii: quia ibi pro peccato multitudinis per ignorantiã præcipitur ſa
crificari taurum/ hic uero hircum pro peccato: & hic adiungitur taurus in holocauſtum.
Solutio eſt ꝙ ibi eſt ſermo de peccato contra præcepta diuina ſpectãtia ad diuinum ius: hic
autẽ eſt ſermo de peccato contra præcepta diuina ſpectantia ad ius poſitiuum. Cuius differen
tiæ ſignum eſt ꝙ hic expreſſe dicitur & quando errabitis & non facietis omnia præcepta iſta
quæ locutus eſt iehouah moſi/ omne quod præcepit iehouah uobis in manu moſis a die quo
præcepit uobis & inde in generationibus ueſtris: in leuitico uero nulla fit mentio præcepto
rum dei per moſen/ ſed præceptorũ dei duntaxat. Hinc enim inſinuatur ꝙ ibi de peccatis con
tra ea quæ abſolute ſunt diuini iuris (hoc eſt circa ea quæ non ideo mala quia prohibita/ non
ideo bona quia præcepta, ſed quia bona ideo præcepta & quia mala ideo prohibita) eſt ſermo:
hic uero de peccatis contra ius poſitiuum/ diuina tamen autoritate ſancitum (hoc eſt circa ea
quæ ideo bona quia præcepta & ideo mala quia prohibita) ſermo eſt. Vnde ibi decernitur ꝙ
taurus pro peccato populi comburatur extra caſtra: hic autẽ hircus pro peccato abſq; combu
ſtione offerendus dicitur: & rurſus ibi pontifex debet pro peccato populi ſacrificare: hic uero
ſimplex ſacerdos. Hæc enim inſinuant de grauioris peccati expiatione legem ibi dari. Quod
ſi anima vna per ignorantiã peccauerit, offeret capram anniculam pro peccato ſuo. In leuitico
unica quæ errando peccauit anima capram quidem offert, ſed non paruulam eiuſdem anni.
rurſus ibi capram fœminã ſtatuit lex, hic uero capram filiam anni ſui. ⁊ deprecabitur pro ea
ſacerdos que inſcia peccauit corã domino: impetrabitq; ei veniam/ ⁊ dimittetur illi. indigenis
⁊ aduenis vna lex erit peccantibus per ignorãtiam.

Anima vero que per ſuperbiam aliquid commiſerit/ ſiue ciuis ſit ille ſiue peregrinus. Intelli
ge non de interna ſuperbia (cuius ſolus deus eſt iudex) ſed actionis exterioris. nam hebraice
clare dicitur & anima quæ faciet in manu celſã: hoc eſt quæ contra legem faciet/ non ignoran
do aut timendo ſed ſic ꝙ ex modo faciẽdi ſeu uerbis apparet ꝙ renuit ſubiici legis ſtatutis/ ſed
tanq̃ excelſam habeat manum operatur tanq̃ operatio eius ſit tam celſa ꝙ non ſubiiciatur ſtatu
tis legis. quoniam aduerſus dominum rebellis fuit. Iuxta hebraicũ habetur. iehouah ipſe vi
tuperans. Ratio criminis redditur ex uituperio illato deo/ qui legis etiam poſitiua ſtatuta ſan
ciuit. contra legiſlatorem ſiquidem directe conſurgit qui ſe tanq̃ celſum a lege eximit. peribit
de populo ſuo. iudicio publico occidetur. Verbum enim domini contempſit/ ⁊ preceptum
illius fecit irritum: idcirco delebitur ⁊ portabit iniquitatem ſuam. Exponitur prius dictum ui
tuperium illatum deo/ ꝙ ratione contemptus legis datæ a deo redundat iniuria in deum, &
ideo meretur occidi.

F Actum eſt autem quum eſſent filii iſrael in ſolitudine/ ⁊ inueniſſent hominem colligentem li
gna in die ſabbati, obtulerũt eum moſi ⁊ aharon ⁊ vniuerſe multitudini. Dictio interpretata
collectorem/ ſignificat hebraice collectorẽ minutulorum. ita ꝙ colligebat iſte minutula ligna.
Qui recluſerunt eum in carcere/ neſciẽtes quid de eo facere deberent. Quæſtio oritur quo
modo uerificatur nõ fuiſſe declaratum quid faciendum huic/ ut hebraice habetur: quũ exo. 31.
decreta iam fuerit pœna mortis uiolanti ſabbatũ. Solutio eſt/ uel ꝙ hic caſus euenit ante pro
mulgatam legem illam de pœna mortis infligenda uiolanti ſabbatum. nam in litera hac non
ſcribitur in quo deſerto hic caſus acciderit: immo ex induſtria dici uidetur & fuerunt filii iſrael
in deſerto & inuenerunt hominem collectorẽ lignorum in die ſabbati/ ad ſignificandum forte
ꝙ hoc non fuit in cades barneah. Et confirmatur: quia inſeritur iſte caſus narrationi priorum
reuelationum. hinc enim inſinuatur ꝙ caſus iſte prius acciderat: puta in deſerto ſinai. Vel ideo
declarationem non fuiſſe factam ſcribitur/ quia peccatum uidebatur eſſe paruum (utpote col
lectio minutulorum lignorum) & durum uidebatur ꝙ lex de pœna mortis intelligenda eſſet
pro tam paruo delicto pauperis indigẽtis minutulis lignis. Dixitq; dominus ad moſen. mor
te moriatur homo iſte: obruat eũ lapidibus omnis turba extra caſtra. Hinc apparet ꝙ de ipſa
pœna mortis dubitabatur: & deus declarauit & pœnam mortis & ſpeciem mortis/ ſubiungen
do lapidationẽ: & locum/ extra caſtra: & lapidatores/ oẽm populum. Cumq; eduxiſſent eum

foras, obruerunt eum lapidibus ⁊ mortuus eſt: ſicut preceperat dominus. Cōſidera prudens lector in primos trāſgreſſores ſemper animaduerſione magna deū uſum fuiſſe: ut patet diſcurrenti inchoādo a primo peccato gulæ in primis parētibus/in primo peccato homicidii in cain/in primo peccato luxuriæ in diluuio/in prima ſodomia in ſodomis/in peccato blaſphemiæ in filio iſraelitidis/in primo peccato idolatriæ in populo iſrael/in primo peccato ſacrilegii in filiis aharon/& hic in prima uiolatione ſabbati. & poſt hæc in prima uiolatione anathematis apud iehoſuah in hachan/& in prima inobedientia inter reges in ſaulis deiectione: & in nouo teſtamento/in primo mēdacio in anania & ſapphira.

Dixit quoq; dominus ad moſen. loquere filiis iſrael: ⁊ dices ad eos vt faciāt ſibi fimbrias per quattuor angulos palliorum. Non eſt in hebræo quattuor. ponentes in eis vittas hyacinthinas. Iuxta hebræū habetur. filum tortum hyacinthi. Et eſt ſermo de filo non lini ſed lanæ. materia ſiquidem fimbriæ decernitur filum lanæ tortum. Et hebræi ex octo filis aiunt ſe conficere fimbriam hanc: dicētes multos uſq; in hodiernum diem ſeruare hanc legem/induentes ſuper camiſiam ueſtem quandam ſimilem nuncupatæ patientiæ religioſorum: ita ꝙ in quattuor angulis inferioribus (duobus anterioris partis & duobus poſterioris partis) apponūt huiuſmodi fimbriam. Sed reuera non ſatisfaciunt legi: ut ſubiuncta teſtantur. Et ſcito ꝙ dictio interpretata hyacinthi/non ſignificat colorē aereum (hoc eſt cæli ſereni) ſed ut hebræi dicunt colorem quaſi paleæ. Quas quum viderint, recordentur omnium mandatorum domini/⁊ faciant ea. Hinc apparet ꝙ in angulis externæ ueſtis hmōi fimbriæ apponēdæ erant: quoniam frequenti uiſu excitatiuæ erant ad recordationem omnium mandatorum dei. nec ſequantur cogitationes ſuas ⁊ oculos per res varias fornicantes. Iuxta hebræū habetur. ⁊ non explorabitis poſt cor veſtrum ⁊ poſt oculos veſtros quibus vos fornicantes poſt ipſos. Vtilitas recordationis mandatorum dei manifeſtatur ad retrahēdum eos ab exquiſitione eorum ad quæ incitabantur tum a corde tum ab oculis: hoc eſt a concupiſcētiis tum internis tum externis ducentibus ad fornicandum. Per quod præcipue ſignificatur idolatria, ad quam proni erant & ex corde & ex uiſis idolis & diis gentium. Sed recordabimini ⁊ facietis omnia mandata mea, ⁊ eritis ſancti deo veſtro. Iuxta hebræum habetur. elohe veſtro. Et hæc omnia quæ ad tertiam perſonam tranſtulerat interpres/in hebræo habētur in ſecūda perſona. Et merito dicitur & eritis ſancti elohe ueſtro/ut reuocet eis ad memoriam mundiciam quam debent ſummo iudici. Vnde & ſtatim ſubiungitur tanti iudicis ſuprema natura atq; autoritas/dicendo. Ego iehonah elohe veſter. Et ſtatim adiungitur commemoratio beneficii. qui eduxi vos de terra egypti. non tam ad commemorandum beneficium ꝗ ad commemorandum finem beneficii: uidelicet. vt eſſem vobis in elohim: ego iehonah elohe veſter. Huc tendunt omnia ut ipſe habeatur eorum gubernator: & ad hoc repetit ſupremam ſuam naturam atq; autoritatem.

CAPVT .XVI.

Ecce autem. Iuxta hebræū habetur. Et tulit corach filius iſhar filiū cehath filii leui, ⁊ dathan ⁊ abiram filios eliab ⁊ on filiū peleth/filios reuben. ⁊ ſurrexerunt contra moſen. Ideo hanc literam ut iacet integram attuli/ut perpēdatur nō eſſe defectiuam literam nec egere ſuppletione: quia planus literæ ſenſus & ordo eſt. & corach tulit & dathan & abiram & on (hoc eſt & corach tulit tum dathan tum abiram tum on) filios reuben: hoc eſt de tribu reuben. Significatur enim ꝙ core (qui hebraice uocatur corach) fuit origo ſubiunctæ rebellionis/ꝙ ipſe mouit & accepit eos ſecum & nō econuerſo. aliiq; filiorū iſrael ducenti ⁊ quinquaginta viri, proceres ſynagoge/⁊ qui tempore concilii per nomina vocabantur. Iuxta hebræum plus habetur. vocati præparationis/viri nominis. Deſcribūtur iſti complices non ſolum a principatu ꝙ erant principes populi, ſed etiam ex eo ꝙ erant patres conſcripti. hoc enim ad literam ſignificatur dicendo uocati præparationis: hoc eſt non ab aliquo euentu/non ex gratia ſed ex præparatione uocabantur ad concilium. erant enim deputati ſeu electi ordinarii conſiliarii. Commendātur quoq; tertio a fama, dicendo ꝙ erant uiri nominis/proculdubio in populo. Et hæc omnia ſcribuntur ut magnitudo conſpirationis contra moſen & aharon ex qualitate conſpirantium perpendatur. Incitauit corach magnates tribus reuben primogeniti iahacob patris totius populi/tanꝗ eos quibus debebatur principatus quo fungebatur moſes: ipſe autē corach ad ſummum aſpirabat ſacerdotium cum fauore illorum cōtra aharon. quum tamen ſi ad primogenitum leui ſpectaretur, non ipſi ſed gerſonitis deberetur pōtificatus (quia gerſon fuit primogenitus leui) ſed ſuperbia neſcit rationē. ¶ Quumq; ſtetiſſent aduerſus moſen ⁊ aharon/dixerūt. ſufficiat vobis. Iuxta hebræū habetur. multū vobis. Proponunt in his uerbis uniuerſam iniuriam, aſſerēdo

multum (hoc eſt pluſq̄ par eſt) **arrogaſtis uobis.** Et explanando huiuſmodi exceſſum/ſubiun
gunt rationem. **quia omnis multitudo ſanctorum eſt.** Iuxta hebræũ habetur. **quia tota ſyna
goga omnes ipſi ſancti.** ſupple ſunt. Ecce ratio arrogantiæ/quia omnes pares ſunt relatiue ad
deum: quia omnes ſunt dicati deo. **⁊ in ipſis eſt dominus.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ inter eos
iehouah.** non ſolum ſumus omnes pares ex parte noſtri, ſed etiã ex parte dei/quia inter om-
nes eſt deus tanq̄ communis omnibus. Et hoc dicebant quia tabernaculum diuinũ cum nube
deſuper/medium reſidebat cõmune omnibus: tanq̄ repræſentans deum communẽ omnibus.
cur eleuamini ſuper populũ domini? Iuxta hebræũ habetur. **⁊ quare eleuatis uos ſuper con-
gregationem iehouah?** Ecce concluſio arrogati principatus ſuper pares. Et ad exaggeratio-
nem iniuriæ torquetur iniuria in deum/dicendo ſuper cõgregationem iehouah eleuatis uos.
Religionis ſpeciem præ ſe fert hæc obiectio: & inſinuat ꝙ ſub zeli religioſi ſpecie conſpiratio
hæc facta eſt.

Quod cũ audiſſet moſes/cecidit pronus in faciem. Deficit. **ſuam.** Nulla legitur reſpon
ſio a moſe & aharon data huic adunationi corach/dathan/abiram & on cum ducentis quinqua-
ginta primatibus: ſed duntaxat ꝙ moſes his auditis ad ſolitum orationis præſidium proſtratus
confugit. Et quantum contextus ſubiunctorum inſinuat, receſſerunt inde abſq; reſponſione
dathan & abiram/cum aliquanta multitudine: corach autem mãſit ibi ante tabernaculum do-
mini cum aharon donec moſes oratione completa ſurrexit. **Locutusq; eſt ad core ⁊ ad om-
nem multitudinem.** Iuxta hebræũ habetur. **Et locutus eſt ad corach ⁊ ad totam ſynagogam
eius dicens.** Quia inferius ſubiungitur ꝙ moſes miſit pro dathan & abiram, ideo nomine to
tius ſynagogæ corach ſignificatur non tota congregatio quæ conuenerat aduerſus moſen &
aharon: ſed propria congregatio corach quæ aſpirabat ad ſacerdotium/quæ remãſerat cum co
rach. Cuius ſignum eſt ꝙ de ſolo ſacerdotio moſes loquitur ad corach & cõgregationem eius.
mane notum faciet dominus. Parui refert ꝙ hebraice habetur. **mane.** abſolute. Et deinde
ſubiungitur. **⁊ notificabit iehouah.** Tanq̄ apertius dixiſſet. expectemus mane hora ſacrificii/
non protrahatur quæſtio in longũ ſed mane diffiniatur. Et diffinitorẽ explicat ſummũ deum.
Sed iuxta hebræũ in ſingulari numero ſubiungitur. **quem ſibi/⁊ ſanctum ⁊ faciet appropin-
quare ſibi: ⁊ quem eliget in ipſo/faciet appropinquare ſibi.** Et eſt ſenſus. & deus notificabit
quis ſibi placet, & quis ſanctus eſt ad ſacerdotiũ & faciet illũ appropinquare ſibi in ſacerdotẽ:
ita ꝙ abſq; exceptione aliqua quem elegerit/faciet ſibi appropinquare ad ſacrificãdum. Propo
ſuit itaq; moſes corach & cõgregationi eius abſq; tumultu/diffinitionẽ quæſtionis ex electio-
ne diuina expectãdam craſtino mane. Nec ſolũ tempus & iudicem propoſuit, ſed etiã modum
exquirẽdi diuinæ electionis iudicium/ſubiũgens. **Hoc facite: accipite uobis acerras corach
⁊ tota congregatio eius, ⁊ ponite in eis ignem/⁊ ponite in eis incenſum coram iehouah cras.**
Ex hoc ꝙ quilibet iſtius cõgregationis accepturus erat acerrã ſuã, apparet ꝙ oẽs iſti aſpirabant
ad ſacerdotium. Et quia nõ decernitur alienus ignis nec aliud incendendũ, ſubintelligẽdum ui-
detur ut apponerent de igne dñi: hoc eſt altaris. uiderant enim oẽs/punitos filios aharon quia
uſi fuerant alio igne coram deo. Et ſimiliter intelligendũ eſt incendendũ fore id quod ſolitum
erat incẽdi deo: puta thus uel thymiama. **⁊ quemcunq; elegerit.** Non explanatur modus ſeu
ſignum diuinæ electionis: ſed moſes reſeruauit explicandum die ſequenti/paratis iam oĩbus.
ipſe erit ſanctus. hoc eſt mundus & addictus deo ad ſacrificia offerenda. **multum erigimini
filii leui.** Iuxta hebræũ habetur. **multum uobis filii leui.** Eadem uerba quæ obiecerant moſi
& aharon (dicendo illis multũ uobis) retorquet moſes in corach & ſuos. Et eſt ſenſus idem:
uidelicet pluſq̄ par eſt arrogatis uobis. Et dicendo filii leui/manifeſtat ꝙ ex tribu leui cõſtabat
hæc propria congregatio corach: ut hinc intelligamus corach cum complicibus ſibi leuitis re-
manſiſſe, dathan aũt & abiram cum aliis primatibus iſrael complicibus receſſiſſe. leuitæ enim
ad ſacerdotium/illi autẽ ad principatum aſpirabant.

Dixitq; rurſum ad corach. Poſtq̄ mitigauerat moſes impetũ ſupradicta propoſitione, tanq̄
quietum redditũ corach alloquitur. **audite filii leui.** Iuxta hebræũ interponitur aduerbium
obſecrãtis. **audite obſecro filii leui.** familiaris ſiquidẽ ſermo inter moſen & corach deſcribit:
& ad cõſiderationem diuini doni tributi tribui leui inuitatur corach in perſona tribus leuiticæ.
an parum uobis eſt ꝙ ſeparauit uos deus iſrael ab omni populo. Nõ iehouah ſed elohe iſrael
hoc in loco nominatur deus. quadrat enim officio gubernatoris electio aliquorũ ad miniſtran-
dum diuino cultui. **⁊ iunxit ſibi ut ſeruiretis ei in cultu tabernaculi, ⁊ ſtaretis coram frequẽtia
populi ⁊ miniſtraretis ei? Idcirco ad ſe fecit accedere te ⁊ omnes fratres tuos filios leui ut
uobis etiam ſacerdotium uendicetis?** Iuxta hebræum non tam durus eſt ſermo: ſed habetur.
Fecitq; appropinquare te ⁊ oẽs fratres tuos filios leui tecũ, ⁊ queretis etiã ſacerdotiũ? Et eſt
ſenſus clarus/monens ad conſiderandum non parum eis donatum eſſe: & propterea irrationa

Digitized by Google

bile eſſe nt quærerent etiam ſacerdotium. Et quod peius eſt ſubiungitur. **Idcirco tu & tota ſynagoga tua qui congregantur contra iehouah.** Declarat eis moſes ꝙ propter ſacerdotiũ congregatio eorum eſt/non aduerſus hominem ſed aduerſus deum. Vnde & ad hoc magis explanandum ſubiungit. **& aharon quis ipſe ꝙ conqueremini aduerſus eum?** Familiari colloquio manifeſtat moſes corach & ꝙ ex parte eorum non habent iuſtam querelæ cauſam/habentes tantum donum electionis diuinæ præ aliis tribubus: & ꝙ ex parte aharon non eſt cur conquerantur/quia nõ ipſius ſed dei cauſa impugnatur. quod eſt dicere ꝙ non ipſe ſe fecit pontificem ſed deus elegit ipſum.

Miſitq; moſes ad vocandum dathan & abiram filios eliab. Sedato impetu corach & complicium aſpirantium ad ſacerdotium, ex conuẽtione ut expectaretur craſtino mane diuinæ electionis iudiciũ, cogitauit moſes ſi poſſet aliquod mediũ interponere ad ſedandũ impetũ dathan & abiram ambientiũ principatũ. & ideo miſit pro eis ut ſimul cũ corach tractarẽt ut pacifice quoq; quæſtio de principatu abſolueretur/quemadmodũ conuenerat cũ corach de pacifica abſolutione quæſtionis de ſacerdotio. **Qui reſponderunt. non veniemus: an parum eſt tibi ꝙ eduxiſti nos de terra quæ lacte & melle manat vt occideres in deſerto/niſi & dominatus fueris noſtri? Reuera induxiſti nos in terrã quæ fluit riuis lactis & mellis & dediſti nobis poſſeſſiones agrorum & vinearum.** Ironia eſt ad arguendum moſen fallaciæ. **an & oculos noſtros vis eruere?** Iuxta hebræũ habetur. **num oculos virorũ ipſorum erues?** hoc eſt num etiam excæcabis uiros iſtos ut non uideant ambitionem tuam qua principatum ſuper populum tibi uendicaſti pollicendo tot & tanta/ſicut nos uidemus illam? **non veniemus.** Hebraice tam hic ꝗ paulo ante legitur. **non aſcẽdemus.** Inſinuatur enim ꝙ locus diuini tabernaculi iuxta quod erat moſes/in celſo ſitu erat.

Iratusq; eſt moſes valde. Quamuis manſuetus præ omnibus hominibus moſes/attamen excanduit (homo enim erat) & ualde cõmotus eſt animus eius ira: quia ſpem tractandi pacifice negocium hoc perdiderat. iniuria enim nõ erat ei noua, ſed deſperatio tractandi pacifice cum dathan & abiram quæſtionẽ motam. **& ait ad dominum/ne reſpicias ſacrificia eorum.** Cerne radicatæ manſuetudinis uim. licet ualde iratus fuerit moſes, nõ tamen ira eo duxit illum ut cuperet lacesſentibus malum/ſed non certum quid nouũ bonum: uidelicet exauditionis diuinæ in hoc facto. Nec dicitur ad ſacrificia ſed ad munus eorum. **tu ſcis ꝙ ne aſellum quidem vnq; acceperim ab eis.** Iuxta hebræũ habetur. **non aſinum vnum ex eis oneraui.** nec in hoc minimo grauaui aliquẽ ut aſello eius uterer ad aliquod onus portandũ: quod tamen ſæpe fit a ſecularibus dominis. **nec afflixerim quempiam eorum.** Iuxta hebræũ habetur. **& nõ feci malum vni ex eis.** Vniuerſaliter excludit omnem illatam læſionem. Et tam ex his ꝗ ex obiectis a dathan & abiram/habetur mũdicia principatus moſis in gubernatione populi. & propterea nihil ei obiiciturniſi ambitio. ¶ **Dixitq; ad corach.** Repetitio ſubiuncta prius tractatorum cum corach/ideo fuit ne ob pertinaciam dathan & abiram reſiliret corach a conuentis. timuit enim moſes ne corach audita pertinacia dathan & abiram (quibus erat confœderatus) perſiſteret & ipſe pertinax/nolens ſtare in iis quæ concluſerant: & propterea poſt auditã pertinaciã illorum iterum alloquitur corach ad firmandum pactum quod concluſerant. **tu & omnis congregatio tua ſtate ſeorſum coram domino & aharon die craſtino ſeparatim.** Iuxta hebræũ habetur. **eritis coram iehouah/tu & ipſi & aharon cras.** Nec habetur ſeorſum nec ſeparatim: ſed ꝙ ipſe corach & ſui tanq̃ una pars/& aharon tanq̃ altera pars & c̃. **Tolliteq; ſinguli thuribula veſtra & ponite ſuper ea incenſum/& offerte corã domino ducẽta & quinquaginta thuribula.** Non ſunt iſti ducenti quinquaginta uiri illi ducẽti quinquaginta primates deſcripti in principio capituli huius: quoniã iſti erant de tribu leui (ut ſuperiora inſinuant) illi uero ex diuerſis erãt tribubus. **aharon quoq; teneat thuribulũ ſuum.** Iuxta hebræũ habetur. **& tu & aharon quiſq; acerram ſuam.** Honorabat moſes corach/parem illum aharon ſtatuendo. **Quod quum feciſſent ſtantibus moſe & aharon.** Nimis ſtuduit breuitati interpres. nam hebraice diffuſe ſcribitur. **Et ceperunt vnuſquiſq; acerram ſuam/& dederunt ſuper eas ignem/& poſuerunt ſuper eas incenſum: & ſteterunt ad oſtiũ tentorij adunationis & moſes & aharon.** Executio ſubſecuta ſequenti mane narratur quo ad ſingula. narrando ꝙ ad oſtium tabernaculi conuenerunt corach cũ ſuis & moſes & aharon: ibi enim erat altare holocauſtorum ante quod ſtabant iſti. quibus ſic diſpoſitis multa quæ interceſſerunt anteq̃ incenderent thus ſiue thymiama ſubiunguntur. Intellige prudens lector ꝙ quamuis moſes ad proſequẽdum complete narrationem geſtorum a corach & ſuis iuxta conuenta cum moſe/prius narrauerit ꝙ poſuerunt incẽſum, ſm tamen ordinem rei geſtæ poſitio thuris ſeu thymiamatis incẽdendi fuit poſt receſſum moſis inde ad dathan & abiram. Ordo enim hiſtoriæ fuit ꝙ adueniente ad oſtium tabernaculi corach cum ſuis mane/moſes & aharon parati ad conuenta ſeruanda erant: ſed uidentes ꝙ corach procurauerat uni-

uerſum fere populum congregari aduerſus eos/fuerũt protecti a nube diuina apparente.& ſic
ſedatis rebus moſes cum ſenioribus iuit ad dathan & abiram,aharon uero remanſit ad ſeruan
dum pacta ad oſtium tabernaculi cum corach & ſuis: & abſente moſe occupato circa dathan
& abiram/aharon & corach cum ſuis incẽderunt unuſquiſq; in acerra ſua thus ſiue thymiama
coram deo/expectãtes iudicium diuinæ electionis.Hic eſt ordo rei geſtæ:uide modo literam.
⁊ coacerualſent aduerſus eos omnem multitudinem ad oſtium tabernaculi. Iuxta hebræũ ha
betur. Et fecit cõgregare contra eos corach omnẽ ſynagogam ad oſtiũ tentorij adunationis.
hoc eſt non ſuffecit corach uenire cum ſynagoga ſua ducentorum & quinquaginta/ſed procu
rauit congregari uniuerſum populum aduerſus moſen & aharon. apparuit cũctis gloria do
mini. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fuit viſus honor iehouah a tota ſynagoga. Diuina protectio
ſignificatur retrahens uniuerſam ſynagogam ab impetu cõtra moſen & aharon.Nulla fit men
tio nubis ſupra tabernaculũ: quoniã ſpecies hæc quæ nouiter apparuit/ſub ſpecie honorabili
uiſa eſt, ut populus non irrueret in moſen & aharon/retracti ob honorem dei tali ſenſibili ſi
gno protegentis moſen & aharon . nam ſteterunt ad oſtium tabernaculi , & ibidem ſupra eos
conſpecta eſt ſpecies honorabilis dei: quoniã litera nõ dicit honorẽ dei apparuiſſe ſupra taber
naculũ,ſed ſimpliciter & abſolute apparuiſſe cõgregato cõtra moſen & aharon populo.

Locutuſq; dominus ad moſen et aharon ait. Deus in illa honorabili ſpecie protegens
moſen & aharon etiam alloquitur eos offerendo uindictam. ſeparamini de medio congrega
tionis huius vt eos repente diſperdam. Hinc apparet ꝙ moſes & aharon uidentes populum
contra ſe congregatum/nec timuerunt nec ingreſſi ſunt ſanctuarium:ſed perſtiterũt ubi erant
ante oſtium tabernaculi cum corach & aliis.Si enim nõ fuiſſent inter eos,nõ diceret illis deus
ſeparamini ex intra ſynagogam iſtam & deſtruam eos ſicut in momẽto/quod interpres expo
ſuit ut eos diſperdam repente.uindicta enim offertur/non differenda ſed ſtatim exhibenda.
¶ Qui ceciderunt proni in faciem ſuam. Vide ſanctitatem uirorum : audita comminata uin
dicta/proſtrauerunt ſe coram deo ibidem ad orandum pro populo congregato contra ipſos.
atq; dixerunt . fortiſſime deus. Iuxta hebræum habetur. el elohe ſpirituum vniuerſe carnis.
Aptiſsime orantes pro populo/non ex ſe ſed a corach excitato & decæpto/nominant deum a
fortitudine & iudicio ſpirituũ uniuerſæ carnis.Ex duobus enim naſci conſueuit uindicta prin
cipis in populum:uel ex eo ꝙ neſcit uel non ponderat quo ſpiritu mouentur animi populi.&
ad hoc excludendum dicunt elohe ſpirituum in omni carne.ſignificant enim deum & noſſe &
librare ſpiritus/non unius tm̃ nationis ſed omnium nationũ mundi:profitendo in deo eſſe ple
niſsimam notitiam & exactiſsimam librationem ſpirituum omnium hominum.Vel ex impo
tentia ſeu timore ne deinceps peiora attentet populus eũ periculo ipſius principis aut ſuorum.
& ad hoc excludendum dicũt el:hoc eſt fortis per antonomaſiam/in quem nullus cadit timor/
cui nihil unq̃ poteſt uim inferre. & profitentur deum eſſe talem quem dedeceat ob unius pec
catum punire totam ſynagogam:tanq̃ non diſcernendo inter ſpiritum & ſpiritum/inter ſpiri
tum ambitionis in capitibus & ſpiritum erroris in decæpto populo. num vno peccante/con
tra omnes ira tua deſeuiet? Iuxta hebræum habetur. contra totam ſynagogam tu iraſceris?
Nulla ſæuitia nominatur/ſed ira tm̃.Et fit unius peccatoris duntaxat mentio ,non quia ſolus co
rach peccaret/ſed quia comparatio peccantium non ex errore ad tantam populi congregatio
nem erat ſicut cõparatio unius.ita ꝙ corach cum ſuis ducẽtis quinquaginta ſupputantur tanq̃
unus peccator relatiue ad tantam multitudinem decœptam ad fauẽdum illis.
n Et ait dominus ad moſen . præcipe vniuerſo populo. Iuxta hebræũ habetur. loquere ſyna
goge. Nec præcæptum nominatur/nec uniuerſo populo dicẽda erant ſubiuncta ,ſed illis qui
erant prope tabernacula impiorum . ſcribitur enim reuelatio monitionis quam facturus erat
moſes populo. vt ſeparetur a tabernaculis. Iuxta hebræum habetur. aſcẽdite ex circumitu
tabernaculi corach dathan ⁊ abiram. Dicendo aſcendite/monentur ut ad ſuperiores partes ſe
transferant. ¶ Surrexitq; moſes ⁊ abijt ad dathan ⁊ abiram/⁊ ſequentibus cum ſenioribus
iſrael. Iuxta hebræũ habetur. Et ſurrexit moſes ⁊ iuit ad dathan ⁊ abiram:⁊ iuerũt poſt ipſum
ſenes iſrael. Diſpoſitis pacifice omnibus circa ſacerdotii quæſtionem (uidelicet ꝙ aharon &
corach cum ſuis cum tranquillitate offerrent incenſum deo)par fuit ut moſes quæſtionem de
principatu non relinqueret pendentem . & propterea reliquit aharon (contra quem agebatur
de ſacerdotio)cum corach ante altare , & ipſe contra quem agebatur de principatu / iuit ad
dathan & abiram/ut uno eodemq; tẽpore terminaretur utraq; quæſtio:ne una terminata quæ
ſtione de ſacerdotio per combuſtionem corach & ſuorum/dathan & abiram uniuerſum popu
lum ad arma excitarent ad trucidandum moſen & aharon cum ſuis. dixit ad turbam. Parui
refert ꝙ hebraice habetur. Et locut⁹ eſt ſynagoge. procuḻdubio quæ erat prope tabernacula
illorum trium. recedite nunc a tentorijs hominum impiorum. Iuxta hebræũ adiungitur pro
nomen

nomen iſtorum. uidelicet corach dathan & abiram. et ne tangatis que ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum. Iuxta hebræum habetur. ne pereatis in omnibus peccatis eorum. exequitur enim moſes quod mandauerat illi deus. Cumq; receſſiſſent a tentorijs eorum per circuitum. Iuxta hebræũ habetur. Et aſcenderũt ex iuxta tabernaculum corach dathan ꝛ abiram ex circuitu. Vnde apparet ꝙ moſes per nuncios has ſeparationes executus eſt. non enim ſimul erant hæc tabernacula. Et quia ſcriptum eſt ꝙ ipſe iuit ad dathan & abiram, inſinuatur ꝙ perſonaliter iuit ad eos/ad tabernaculũ uero corach miſit. ipſe enim corach non erat in ſuo tabernaculo, ſed erat cum aharon coram altari. dathan ꝛ abiram egreſſi ſtabant in introitu papilionum ſuorum. Iuxta hebræum habetur. et dathan et abiram exierunt ſtantes in porta tentoriorum ſuorum cum vxoribus ꝛ liberis et familijs ſuis. Significatur ꝙ dathan & abiram cognito aduentu moſis/intrepidi egreſsi ſunt cum ſuis familijs extra tabernacula ſua, tanꝙ cuſtodientes portas ſi moſes aliquid attentaret aduerſus eos. nec ſcribitur interceſsiſſe ſermonem aliquem inter moſen & eos tunc.

Et ait moſes. in hoc ſcietis ꝙ dominus miſerit me ad faciendum omnia opera iſta/et ꝙ non ſint ex proprio corde meo. Non diriguntur hæc uerba ad dathan & abiram, ſed ad ſenes iſrael & circunſtantes: ut patet ex eo ꝙ loquitur de dathan & abiram in tertia perſona. ſi conſueta hominum morte interierint. Iuxta hebræum adiungitur pronomen iſti. Et demonſtrantur nõ ſolum dathan & abiram ſed etiam corach & ſui. reſeruauit ſiquidem hucuſq; moſes manifeſtare ſignũ & electionis aharon ad ſacerdotium & principatus ſui/ monſtrãdum a deo. et viſitauerit eos plaga qua et ceteri viſitari ſolent. Iuxta hebræum habetur. et ordinatio omnis hominis ordinabitur ſuper eos, non miſit me dominus. Meminit non ſolum ſolitæ mortis ſed etiam ordinis moriendi/ut diutinitus diſpoſitam mortem manifeſtet futuram. Si autem nouam rem fecerit dominus. Iuxta hebræum habetur. Et ſi creationem creabit iehouah/et aperiet terra os ſuum. Primum refertur ad ignem nouum comburentem corach & ſuos: ſecundum autem ad interitum dathan & abiram & eorum qui erant in tabernaculo corach. et deglutiet eos et omnia que ad illos pertinent / et deſcendent viuentes in infernum. Iuxta hebræum habetur. in foueam. Ad differentiam aliorum hominum (nam mortui ſepeliuntur) dicit de iſtis ꝙ deſcendent uiui in ſepulchrum: hoc eſt ꝙ ſepelientur uiui. ſcietis ꝙ blaſphemauerint dominum. Parui refert ꝙ hebraice ſignificatur. cõtempſerunt iehouab. Non tamen proprie ſignificatur contemptus, ſed peior quædam uilipendendi ſpecies.

Cõfeſtim igitur vt ceſſauit loqui, fiſſa eſt terra ſub pedibus eorũ. Ecce diuinũ miraculum ſtatim. que aperiens os ſuum deuorauit illos cum domibus ꝛ vniuerſa ſubſtantia ipſorum. Litera manca eſt: legendum eſt. et omnem hominem qui corach. Et tunc ſubiungitur. et omnem ſubſtantiam. Narratur enim ꝙ terra deglutiuit tum eos (uidelicet dathan & abiram cum ſuis) tum domos eorum / tum omnes homines qui erant in tabernaculo corach/tum omnes prædictorum res. Deſcenderuntq; viui in infernum operti humo. Iuxta hebræum habetur. Et deſcenderunt ipſi ꝛ omnis qui ipſis viui in foueam, ꝛ operuit ſuper eos terra. Vt uere ſepultos eſſe uiuos manifeſtetur, narratur ꝙ iterum terra clauſa eſt/rediens ad priſtinum ſtatum operiendo deglutita omnia. et perierunt de medio multitudinis. Et omnis iſrael qui ſtabat per gyrum/fugit ad clamorem pereuntium. Iuxta hebræum habetur. in voce eorum. Sonus fracturæ terræ in tot locis ſimul cum clamoribus ſignificatur. dicens/ne forte ꝛ nos terra deglutiat. Sed ꝛ ignis egreſſus a domino/interfecit ducentos et quinquaginta viros qui offerebant incenſum. Refer tempus ignis prudens lector ad idem tempus/confeſtim ut ceſſauit moſes loqui: quia hoc ad literam ſignificatur/ut cõtextus inſinuat. Simul enim puniuit deus dathan & abiram & corach cum ſuis, quanuis diuerſo genere mortis.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. precipe elhazaro filio aharon ſacerdotis vt tollat thuribula que iacent in incendio. Non pontifici ſed ſimplici ſacerdoti ſucceſſuro tamen in pontificatu hoc demandatur opus: ut & pontifici deferatur / & primus inter ſacerdotes honoretur. et ignem huc illucq; ſpargat. Mixtus erat ignis incenſi cum igne combuſtionis: & propterea ſpargendus cenſetur / & non ad altare reducendus. quoniam ſanctificata ſunt in mortibus peccatorum. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. quia ſanctificate acerre peccatorum iſtorum in animabus eorum. Hebræo more uitam etiam extinctam appellat animam, & acerræ ſanctificatæ dicuntur, quia redditæ ſunt ſanctitatis ſigna ex morte peccatorum aſpirantium ad ſacerdotium. Quemadmodum enim urina dicitur ſana quia eſt ſignum ſanitatis, ita & acerræ effectæ ſunt ſanctæ quia effectæ ſunt ſignum ſanctitatis/tum ſacerdotii aharon/tum requiſitæ ad diuinum ſacerdotium: ut nemo ſibi aſſumat hunc honorem, ſed qui

Digitized by Google

uocatur duntaxat a deo. huiuſmodi enim ſanctificatio ex morte corach & ſuorum reſultauit in acerris eorum. **Facientqꝫ ex eis laminas et affigent altari**/eo ꝙ **oblatum ſit in eis incenſum domino et ſanctificata ſint.** Ratio quare congruat huiuſmodi laminis operire altare redditur: quia ipſæ acerræ iam ſunt dicatæ deo eo ipſo ꝙ in eis eſt incenſum thus ſeu thymiama domino. & hinc quoqꝫ ſanctificatæ ſunt alia ſanctificationis ſpecie: uidelicet ut uaſa ſacrificii. **vt cernant ea pro ſigno et monimento filij iſrael.** Iuxta hebræum habetur copulatiue. **et erunt in ſignum filijs iſrael.** Ecce fructus huiuſmodi operis. **Tulit ergo elbazar ſacerdos thuribula enea in quibus obtulerant ij quos incendium deuorauit: et extenderunt in laminas affigendas altari, vt haberent poſtea filij iſrael quibus commonerentur ne quis alienigena et qui non eſt de ſemine aharon accedat ad offerendum incenſum domino.** Non habetur in hebræo coniunctio &: ſed explanatur alienigena/qui non eſt de ſemine aharon. **ne patiatur ſicut paſſus eſt corach et tota congregatio eius/loquente domino ad moſen.** Iuxta hebræum habetur. **ſicut locutus eſt iehouah in manu moſis ei.** proculdubio aharon. narratur enim ꝙ ſacerdotium deus per moſen loquendo dedit aharon/ut nullus humana autoritate aſpiret ad ſacerdotium.

M**Urmurauit autem.** Iuxta hebræum habetur. **Et conqueſta eſt tota multitudo filiorum iſrael ſequenti die contra moſen et aharon dicens.** coram enim obiecerunt. **vos interfeciſtis populum domini.** Mirum eſt tot manifeſtis uiſis miraculis heri/attribuere hodie mortem illorum moſi & aharon: opera ſiquidem ipſa ſupernaturalem teſtabantur operationem. ¶ At ſi calumniatus fueris imputando populo ꝙ putauerit moſen magicis artibus effeciſſe mortes illorum. conſidera alienam ab omni ratione eſſe ſuſpicionem hanc: tum quia uniuerſus conatus moſis teſtatur ꝙ ad hoc præcipue tendebat ut populus coleret deum qui eſt fons eſſendi/qui creauit & gubernat omnia, qui proculdubio eſt uerus deus ſolus: hoc autem directe aduerſatur ſtudio dæmonum qui operantur per magicas artes. nam dæmones uolunt adorari, & nihil magis appetunt & procurant q̃ adorari. Similiter lex moſis referta eſt bonis moribus/quorum contrariis ſtudent dæmones replere mundum. Penitus igitur aliena eſt a ratione huiuſmodi calumnia: ſed populus ſtultus ac præceps quia occaſione moſis & aharon/uidebat illos repente periſſe qui ſub ſpecie religioſæ libertatis contra moſen & aharon non contra deum ſurrexerant, attribuit moſi & aharon occiſionem illorum. **Cumqꝫ oriretur ſeditio et tumultus increſceret, moſes et aharon fugerunt ad tabernaculum federis: quod poſtqꝫ ingreſſi ſunt.)** Neſcio unde hæc in textum aduecta ſint: quum in hebræo non habeantur, ſed habetur. **Et fuit quum eſſet adunata congregatio contra moſen et contra aharon, et verterunt ad tentorium adunationis: et ecce texit ipſum nubes/et viſus fuit honor iehouah: et venit moſes et aharon ad faciem tentorij adunationis.** Hæc ſunt quæ habentur in hebræo. in quibus narrantur in primis geſta populi congregati aduerſus moſen & aharon/ꝙ uerbis antedictis (uos occidiſtis populum iehouah) attentarunt iungere facta: uidelicet ꝙ uerterunt ſe ad tabernaculum: hoc eſt iter direxerunt uerſus tabernaculum diuinum/putantes ꝙ moſes & aharon in eo ſe ſaluos facerent. & uel præoccupare uiam ad tabernaculum dei/uel in ipſum tabernaculum ingredi uolebant. ¶ Narrantur deinde geſta dei ad occurrendum impetui populi attentantis aggredi tabernaculum dei/duo. alterum ꝙ operuit tabernaculum nube/ne populus attingeret ad illud. alterum ꝙ fuit conſpectus honor dei. nubes quidem ad impediendum uiſum, honor autem dei ad terrendum animos. Nec his duobus tanq̃ armis defenſiuis moſis & aharon contentus fuit deus, ſed adiecit arma offenſiua inferius ſubiuncta. ¶ Narrantur tertio geſta moſis & aharon/inſerta tertia actione diuina tanq̃ cum armis offenſiuis. Et de moſe & aharon quidem/primum dicitur ꝙ uenerunt ad faciem tabernaculi diuini. & quia non aliter explicatur unde uenerint, intelligendum eſt ꝙ ad locum ante oſtium tabernaculi uenerunt a principio quando dixerunt eis uos occidiſtis populum dei. ſubintelligendum eſt enim ꝙ moſes & aharon in loco ſolito audierunt loquentes nomine populi: locus autem ſolitus erat ante faciem tabernaculi diuini. Nulla ergo fuga ſcribitur moſis & aharon/nullus ingreſſus in tabernaculum/nullus timor: ſed ex ſubiunctis haberi poteſt conuerſio moſis ad orandum. nam ſubiungitur.

Digitized by Google

Et locutus eſt iehouah ad moſen dicens. hinc enim conijcitur ꝙ moſes auditis illis uerbis uos occidiſtis populum dei/uertit ſe ad deum: nec aliter reſponſum dedit illis. Et hoc eſt quod ſecundo geſtum eſt a moſe & aharon. **recedite de medio huius multitudinis.** Hinc clare apparet ꝙ non fugerant/ſed erant cum congregata aduerſus eos multitudine. Si enim fugiſſent/ & intra tabernaculū fuiſſent, non diceret eis deus ſeparamini ab intra congregationem. **& iam nunc delebo eos.** Iuxta hebræum habetur. **& deſtruam eos ſicut in momento.** Non fuit hæc comminatio/ niſi referēdo ad uniuerſum populum. nam executio ſubſecuta manifeſtat diuinam diffinitionem. **Quumq; iacerent in terra.** Iuxta hebræū habetur. **& ceciderunt ſuper facies ſuas.** Intellige hanc proſtrationē ab initio: hoc eſt poſt audita illa uerba uos occidiſtis populum dei. tunc enim proſtrauerunt ſe deo moſes & aharon: & deus allocutus eſt moſen/ monendo receſſum & reuelando uindictam. **Et dixit moſes ad aharon.** Duo audierat a deo/ receſſum & uindictam: ſed omiſſo primo ad placandam iram dei attendit moſes: uere uir perfectus/nō ſolū orans pro perſecutoribus ſuis ſed etiā ſolicite procurās ſedare diuinā ultionem. **tolle thuribulum, & hauſto igne de altari mitte incenſum deſuper: & perge cito ad populum ut roges pro eis.** Iuxta hebræū habetur. **& expia ſuper eos.** Alias diximus ignotum eſſe nobis modum quo hæc ſæpeſcripta expiatio fiebat. **iam enī egreſſa eſt ira a domino/ & plaga deſeuit.** Iuxta hebræum habetur. **incepit mortificatio.** Quod fuerit mortifera diuina ira narratur, ſed ſpecies mortis non dicitur.

Cepitq; aharō ut locut⁹ erat moſes, & cucurrit ad mediā multitudinē/quā iā uaſtabat incēdiū. Iuxta hebræū hr̄. **& ecce incepit mortificatio in populo.** Non tam cito peruenit aharon ad locum intra congregationē quanuis currēdo iuerit/quin mortificatio inchoata fuiſſet nō in quibuſdā ſed in populo. Nec ulla fit mentio incēdii in textu hebraico. **& obtulit thymiama.** Iuxta hebræū hr̄. **& dedit incēſum/& expiauit ſuper populū.** Vtrūq; mādatū ſibi a moſe executus eſt. **et ſtetit inter mortuos & inter uiuos, & fuit reſtricta mortalitas.** Hinc inſinuatur ꝙ ultio hæc diuina qualiſcūq; fuerit, ordine quodā a certa parte progrediebat. hmōi enim progreſſus ſignificatur deſcribendo ſitum aharon inter mortuos & uiuos: tanq̃ mortui ex una & uiui ex altera parte eſſent/timētes occidi. Eundemq; ſenſum fouet ſignificata reſtrictio mortalitatis. Et huic ſuffragatur ꝙ paulus apoſtolus. 1. ad cor. 10. de iſtis dicit & perierunt ab exterminatore: tanq̃ fuerit a deo miſſus exterminator ordinate progrediēs. Et ſi uerba literæ fuerint librata, bis narratur incœpta mortificatio: ſemel mittente moſe aharon/iterum autē quum peruenit aharon ad locum intra congregationem. Sed hac ſecunda uice adiungitur in populo: ut intelligamus ꝙ ab initio quando miſit moſes aharon incœperat exterminator percutere congregationem adunatam aduerſus moſen & aharon/quæ uenerat ad tabernaculū dei: & poſtea quādo aharon appulit/exterminator inchoauerat ſeu inchoabat percutere etiā populum. propter quod ſignificantius dicitur ꝙ aharon expiauit ſuper populum: tanq̃ congregatio illa adunata fuerit exterminata/& inter inchoādum mortificationem populi occurrerit aharon & fuerit reſtricta mortalitas. Hic uidetur literalis ſenſus. Habetur quoq; hinc ꝙ ſtatim moriebātur: alioquin nō ſcriberetur aharon inter uiuos & mortuos ſtans. **Fuerunt autē qui percuſſi ſunt quattuordecim millia hominum & ſeptingenti: præter eos qui perierāt in ſeditione corach. Reuerſuſq; eſt aharon ad moſen ad oſtium tentorij adunationis poſtq̃ quieuit interitus.**

CAPVT .XVII.

ET locutus eſt dominus ad moſen dicēs. loquere ad filios iſrael: & accipe ab eis uirgas ſingulas per cognationes ſuas. Iuxta hebræū hr̄. **per domū patris.** Et eſt ſermo de patre tribus, definitur enim penes quid numerandæ ſint uirgæ/uidelicet penes patres tribuum. Et ſignificanter non nominātur tribus ſed domus: quia duodecim tm̄ erant patres (uidelicet duodecim filii iahacob) ſed domus ioſeph cōſtituebat duas tribus ex mandato iahacob. quia ergo noluit deus duas uirgas accipi ex domo ioſeph, ideo ſm̄ paternas domos & non ſm̄ tribus decernitur numerus uirgarum. Nec propterea facta eſt iniuria filiis ioſeph: quoniā teſtamentum iahacob ad ea quæ hæreditatis erant reſpicit. unde non ſolum hoc in loco ſed etiam in ornamentis ſacerdotalibus ioſeph nominatur, & nō ephraim & menaſſe. **a cunctis principibus tribuum.** Nulla fit mentio in hebræo tribuum, ſed habetur. **a cunctis principibus eorum per domū patrum eorum duodecim uirgas.** A principibus in domo reubem/ſimhon/ioſeph &c̃. accipiēdæ mādantur uirgæ duodecim. **& uniuſcuiuſq; nomen ſuperſcribes uirgæ eius.** Vniuſcuiuſq; patris nomen intellige (uidelicet reuben/ſimhon &c̃.) excepta uirga tribus leui: quoniam in illa mandatus

ſcribi nomen aharon, quia iam erat in poſſeſsione ſacerdotii. Clare enim ſcribitur hebraice. **Et nomen aharon ſcribes ſuper virgam leui: ⁊ vna virga cunctas eorum familias continebit.** Iuxta hebræum habetur. **quia virga vna per caput domus patrum eorum.** Ratio manifeſte redditur non multiplicandi uirgas ultra numerum duodenarium: quia ſm̃ capita domus patrum eorũ debet eſſe unitas uirgæ. **Ponesq́ eas in tentorio adunationis coram teſtimonio.** Arcam quæ erat in ſancto ſanctorũ appellat teſtimonium. **vbi loquar ad te.** Iuxta hebræũ habetur. **quo ero paratus vobis ibi.** Pluries promiſit deus ſe fore paratum in tabernaculo: & nunc in ſpecie pollicetur ſe fore paratum uniuerſis in arca teſtimonii/ad comprobandum facto miraculi ſacerdotium collatum aharon a moſe. **Et erit, vir quem elegero/germinabit virga eius: ⁊ cohibebo a me querimonias filiorum iſrael quibus contra vos murmurant.**

L**ocutusq́ eſt moſes ad filios iſrael: ⁊ dederũt ei oẽs principes virgas per ſingulas tribus.** Vt ſynonyma reputauit interpres per ſingulas tribus & per domos patrũ ſuorum. **fueruntq́ virge duodecim/preter virgã aharon.** Iuxta hebræũ hr̃. **⁊ virga aharon in medio virgarum eorũ.** Nõ dicitur ꝙ uirga aharon fuerit tertiadecima, ſed ꝙ fuerit inter duodecim. cõtrariatur enĩ iam bis explicato numero duodenario & rõni redditæ in litera/ꝙ fuerint tredecim uirgæ. **Quas quum poſuiſſet moſes coram domino in tentorio teſtimonij, ſequenti die regreſſus inuenit germinaſſe virgam aharon pro domo leui: et turgentibus gemmis eruperant flores, qui folijs dilatatis in amygdalas deformati ſunt. Protulit ergo moſes omnes virgas de conſpectu domini ad cunctos filios iſrael: videruntq́ ⁊ receperunt ſinguli virgas ſuas.**

¶ **Dixitq́ dominus ad moſen. refer virgam aharon in tẽtoriũ teſtimonij.** Iuxta hebræum hr̃. **in faciem teſtimonij ad cuſtodiã in ſignum filijs rebellionis.** Non præcipitur ut locetur uirga aharon intra arcam, ſed coram arca teſtimonii ut ibi cuſtodiatur in ſignum filiis rebellionis: hoc eſt in perpetuũ ſignũ ad inhibendũ ne ſint aliqui rebelles ſacerdotio aharon. **⁊ quieſcent querele eorum a me.** Iuxta hebræum habetur. **de ſuper me.** hoc eſt de ſacerdotio quo miniſtratur mihi. Et ſic ut deus dixit fuit. nam deinceps non fuit amplius querela contra ſacerdotium aharon. **⁊ non moriẽtur. Fecitq́ moſes ſicut preceperat ei dominus.** ¶ **Dixerũt autem filij iſrael ad moſen. ecce conſumpti ſumus/omnes nos perijmus. quicunq́ accedit ad tabernaculum domini moritur: an vſq́ ad internitionem cuncti delendi ſumus?** Occaſio horum uerborum fuit mors illorum quattuordecim millium quos uiderant mortuos: & intellexerant ideo mortuos quia uerterant ad tabernaculum domini/proculdubio (ut etiam iſti teſtantur) ut accederent ad tabernaculum domini quemadmodum expoſitum eſt. Hinc enim mouẽtur filii iſrael ad petendum ut moſes prouideat, ne diuina ultio progrediatur ſed quieſcat. exterriti ſiquidem erant/pauentes uenire prope tabernaculum.

CAPVT .XVIII.

D**ixitq́ dominus ad aharon.** Nõ ſolũ per moſen ſed etiã per ſeipſum reuelauit deus primo pontifici ſpectãtia ad ſacerdotes & leuitas. **tu ⁊ filij tui ⁊ domus patris tui tecum.** More ſolito ſumma proponitur dicendorum. compræhenditur enim in his uniuerſus ordo miniſtrorum: uidelicet pontifex/dicendo tu: & ſacerdotes/dicẽdo filii tui: & leuitæ, dicẽdo & domus pr̃is tui/proculdubio leui. Et reuelatio iſta aptiſsime ſubiungitur tanq̃ prouiſio ne moriãtur filii iſrael appropinquando ad ſanctuarium. transfertur enim iniquitas ſanctuarii in tribum leuiticam. **portabitis iniquitatem ſanctuarij.** hoc eſt periculũ tum pœnæ tum culpæ iniqui acceſſus ad ſanctuariũ. Quod eſt dicere uos tm̃ accedite nec ullus accedat niſi per uos/ut ſic tam culpa q̄ pœna ſit ueſtra: hoc eſt enim leuiticã tribum portare iniquitatem ſanctuarii/& eximere populum a timore mortis accedẽdo ad ſanctuariũ. **tuq́ ⁊ filij tui ſimul portabitis peccata ſacerdotij veſtri.** Gaudet interpres copia uocabulorũ: hebraice enim repetitur iniquitas. More enim ſolito diſtinguitur per partes quod in uniuerſum dictum eſt/inchoando a præcipua parte tribus leuiticæ (domo uidelicet aharon) & ſanciendo ꝙ pontifex & ſacerdotes portent iniquitatem ſacerdotii: hoc eſt ſubiaceant periculo tam culpæ q̄ pœnæ officii ſacerdotalis. Et in hoc comprænhenditur ꝙ ſacerdotibus imputabitur/ſi forte aliquem minus legitime accedere facerent ad loca ſacrificii. **Sed ⁊ fratres tuos de tribu leui ⁊ ſceptro patris tui ſume tecum/preſtoq́ ſint ⁊ miniſtrent tibi: tu autẽ ⁊ filij tui miniſtrabitis in tentorio teſtimonij.** Ecce altera pars miniſtrorum nõ ſacerdotum ſed leuitarum: ad ſanciendum ꝙ ipſi quoq́ proportionaliter ſubiacebunt periculo officiorum ſuorum. Vnde & ſtatim ſubiungitur diſcretio ſacerdotum a leuitis penes acceſſum uel receſſum a magis ſacris. nam ſacerdotum officium ſcribitur miniſtrare coram ta

Digitized by Google

bernaculo, leuitarum autẽ cuſtodire. Et hebraice ſcribitur. **Et cuſtodient cuſtodiã tuam/ ⁊ cu
ſtodiam totius tentorij : tñ ad vaſa ſanctuarij ⁊ ad altare nõ appropinquabunt.** Repetitio eſt
ſuperius ſanctorum:& propterea non oportet immorari. **ne ⁊ illi moriantur ⁊ vos pereatis
ſimul.** Vtriſq; (ſacerdotibus uidelicet & leuitis) imputaretur ſi leuitæ ex culpa ſacerdotum
præſumerent exercere officia ſacerdotum : quoniam utriq; ſciebant propria officia. **Eruntq;
tecum ⁊ excubabũt in cuſtodijs tentorij adunationis ⁊ in omnibus cerimonijs eius.** Iuxta he
bræũ habetur. **in omni ſeruitute tentorij.** ad ſeruitutem enim duntaxat admittebãtur leuitæ.
alienigena. proculdubio a tribu leuitica. **non miſcebitur vobis. Excubateq; in cuſtodia ſan
ctuarij ⁊ in miniſterio altaris: ne oriatur indignatio ſuper filios iſrael.** Iuxta hebræũ habetur.
⁊ non erit adhuc ira ſuper filios iſrael. Non eſt ſenſus q pro culpa ſacerdotum puniendus ſit
populus: ſed ut ſic ſacerdotes uacent officiis ſuis circa tabernaculũ & altare ne tantus ſit eorum
lapſus ut etiam filii iſrael peccent accedẽdo ad tabernaculum uel altare domini . facile enim in
ſacrilegia laici labuntur/licẽtia ſacerdotum inuitati. **Ego dedi vobis fratres veſtros leuitas
de medio filiorum iſrael/ ⁊ tradidi donum domino.** Iuxta hebræũ habetur. **Et ego ecce tuli
fratres veſtros leuitas ex filijs iſrael vobis/ donum datos iehouah.** Superius ſcriptum eſt le
uitas dono datos a filiis iſrael deo:& hic cõmemorat deus/datos ſibi ſe dediſſe in donum pon
tifici & ſacerdotibus. **vt ſeruiãt in miniſterijs tabernaculi eius.** Iuxta hebræũ habetur. **ad ſer
uiendũ ſeruitutem tẽtorij adunationis.** ſic enim loquuntur hebræi ad ſeruiendum ſeruitutem.
**Tu autẽ ⁊ filij tui tecum cuſtodite ſacerdotiũ veſtrum in omnibus que ad cultum altaris perti
nent ⁊ que intra velum ſunt : per ſacerdotes adminiſtrabuntur.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ ſer
uietis , ſeruitutem doni dabo ſacerdotium veſtrum.** Et ordo literæ eſt q illa particula & ſer
uietis iungitur præcedentibus/ & ſeruietis in omni re altaris & in domo intra uelum. Et quia di
xerat pontifici & ſacerdotibus & ſeruietis, ſubiunxit qualitatem ſeruitutis/dicendo ſeruitutem
doni dabo ſacerdotium ueſtrum ,ad differẽtiam ſeruitutis leuitarũ. nam leuitæ ad ſeruiendum
ſeruitutem tabernaculi/ſacerdotes autem ad ſeruiẽdum ſeruitutem doni aſciti erant. Sacrificia
ſiquidem/munera & oblationes quæcunq; appellantur dona:& perſpicuum eſt omnem ſacer
dotum ſeruitutem circa dona huiuſmodi occupari : ut patet diſcurrendo. **ſi quis externus.**
proculdubio a domo aharon. **acceſſerit/morietur.**

Locutusq; eſt dominus ad aharon. Summa omnium quæ debẽtur ſacerdotibus ex ſacrifi
ciis/oblationibus &c̃ . ſubiungitur reuelata etiam ipſi aharon primo pontifici. **ecce dedi ti
bi cuſtodiam primitiarũ mearum/omnia que ſanctificantur a filijs iſrael.** Iuxta hebræum hr̃.
eleuationum mearum in omnibus ſanctitatibus filiorum iſrael. Explanaturus prouẽtus/præ
mittit tanq̃ rationem quare ipſi pontifici & filiis eius dat huiuſmodi prouentus . propter hoc
enim reſumẽdo officium ſacerdotale dicit ecce ego dedi tibi cuſtodiam eleuationum mearum
(hoc eſt curam illarum) & officium circa illas non in aliquibus ſed in omnibus ſanctitatibus
(hoc eſt ſanctis oblationibus) filiorũ iſrael. Et nomine eleuationũ intellige omnia oblata deo.
tibi tradidi ⁊ filijs tuis pro officio ſacerdotali legitima ſempiterna. Iuxta hebræum habetur.
tibi dedi ipſa in vnctione ⁊ filijs tuis precepto ſempiterno. iure unctionis qua unctus es in
ſummum ſacerdotem & filii in ſacerdotes ſimplices/dedi tibi & illis eleuationes meas.

Hec ergo accipies de ijs que ſanctificãtur ⁊ oblata ſunt domino. Iuxta hebræum hr̃. **Hoc
erit tibi de ſancto ſanctorũ de igne.** More ſolito poſtq; in genere dictũ eſt/tibi dedi omnes ele
uationes, diſtinguitur per partes inchoãdo ab illo oblatorum genere quod appellatur ſanctum
ſanctorũ: cuius mentio facta eſt in leuitico . Et quia ſanctum ſanctorũ dupliciter inueniebatur
(uel cuius pars cremabatur deo/uel ſine aliquo interueniẽte incẽdio) ideo adiũgitur de igne,
declaratur enim in primis q ſacerdoti debetur quicquid ſupereſt ex ſancto ſanctorũ ex igne.
**oĩs oblatio ⁊ ſacrificiũ ⁊ quicquid pro peccato atq; delicto redditur mihi ⁊ cedit in ſancta ſan
ctorum, tuũ erit ⁊ filiorũ tuorum.** Iuxta hebræũ habetur. **omnis oblatio eorũ in omni munere
eorũ ⁊ in omni chatath eorũ ⁊ in omni aſam eorum que reddẽt mihi, ſanctũ ſanctorum tibi ipſa
⁊ filijs tuis.** Tres ſpecies ſancti ſanctorum ex igne numerantur: quæ in leuitico ſunt declaratæ.
In ſanctuario. Parui refert q hebraice hr̃. **In ſancto ſanctorũ comedes illud.** Nec appellat
hic ſanctum ſanctorum locus intra uelum , ſed locus iuxta tabernaculum: atrium uidelicet. erat
enim locus ille relatiue ad comedendum/ſanctum ſanctorum : utpote quo nullus ſanctior ad
uſum comedẽdi. **mares tñ edent ex eo, quia cõſecratum eſt domino.** Iuxta hebræũ habetur.
ſanctum erit tibi. Hanc particulam non minuendo a ſancto ſanctorum intellige ,ſed monẽdo
ſacerdotẽ ut hanc mundiciã curet ſeruari: uidelicet q ſoli mares ueſcãtur ex ſancto ſanctorum.
¶ **Primitias autẽ quas vouerint.** Iuxta hebræũ habetur. **Et hoc tibi.** Secũdus prouentus
ſacerdotum adiungitur. & manifeſtatur/dicẽdo. **eleuationẽ doni eorũ in oĩbus eleuationibus
filiorum iſrael/tibi dedi ipſas ⁊ filijs tuis ⁊ filiabus tuis tecũ precepto perpetuo.** Directe hoc

reſpicit portiones ſacerdotum ex ſacrificiis pacificis. portio enim illa quæ eleuabatur deo manibus ſacerdotis/ſignificatur nomine eleuationis. qui mundus eſt in domo tua/veſcetur eis. ☞ Omnem medullam olei ⁊ muſti ac frumenti, quicquid offerunt primitiarū domino dedi tibi. Tertius prouentus ſacerdotum ex primitiis oblatis deſcribitur. Sed ubi interpres ſcripſit medullam/lege iuxta hebræum pinguedinem. & utitur pinguedinis nomine ad inſinuandum ꝙ optima debebant offerri. Uniuerſa frugum initia que gignit humus ⁊ domino deportantur/ cedent in vſus tuos: qui mundus eſt in domo tua/veſcetur eis. ☞ Omne quod ex voto reddiderint filij iſrael/tuum erit. Iuxta hebræum habetur. Omnis deſtructio in iſrael/tibi erit. Quartus prouentus ſacerdotum appellatur deſtructio/hoc eſt anathema: de quo in leuitico locuti ſumus diffuſe. ☞ Quicquid primū erumpet ex vulua cuncte carnis quā offerūt domino (ſiue ex hominibus ſiue ex pecoribus fuerit) tui iuris erit: ita duntaxat vt pro hoīs primogenito precium accipias/⁊ omne animal quod immundū eſt redimi facias. Cuius redemptio erit poſt vnum menſem ſiclis argenti quinqꝫ pondere ſanctuarij: ſiclus viginti obolos habet. Primogenita autē bouis ⁊ ouis ⁊ capre non facies redimi: quia ſanctificata ſunt domino. ſanguinem tm̄ eorum fundes ſuper altare/⁊ adipem adolebis in odorem ſuauiſſimū domino: carnes vero in vſum tuum cedent, ſicut pectuſculum conſecratum ⁊ armus dexter tui erunt. Quintus prouentus ſacerdotum in primogenitis conſtituitur. & hæc etiam ſuperius tractata ſunt. ☞ Omnes primitias ſanctuarij. Iuxta hebræum habetur. Omnes eleuationes ſanctitatum quas offerunt filij iſrael domino. Vniuerſalis ſexto loco ſubiungitur clauſula/ut quicquid ex oblationibus ſiue ex uoto ſiue aliter prouenit ſit ſacerdotum. tibi dedi ⁊ filijs ac filiabus tuis. Deficit. tecum. ad excludendum alias extra paternam domum. iure perpetuo: pactum ſalis eſt ſempiternum coram domino tibi ac filijs tuis. Alias diximus ignotum eſſe nobis unde pactum firmum & immutabile/appellatum fuerit pactū ſalis. ¶ Dixitqꝫ dominus ad aaron. in terra eorū nihil poſſidebitis/nec habebitis partē inter eos: ego pars ⁊ hereditas tua in medio filiorū iſrael. Ad literam ſignificatur ꝙ oblata mihi deo erunt tibi ſacerdoti uice portionis tuæ & hæreditatis tuæ quam ſortitus eſſes inter filios iſrael ſicut alii.

Filijs autem leui dedi omnes decimas iſraelis in poſſeſſionem pro miniſterio quo ſeruiunt mihi in tabernaculo federis. Iuxta hebræum habetur. in hereditatem commutationem ſeruitutis eorum qua ſeruiunt tentorio adunationis. Expreſſe deus manifeſtat decimam dari leuitis uice hæreditatis quam ſortituri fuerant in terra promiſsionis inter filios iſrael. Et quia decima plus compræhendit q̄ fuiſſet hæreditaria portio eorum (quia duodecima tm̄ pars eis obtigiſſet) ideo ius decimæ ſubiūgitur commutatio pro ſeruitute qua ſeruiūt tabernaculo diuino. par enim eſt ſm iuſtitiæ commutatiuæ rationem ut leuitæ qui pro uniuerſis filiis iſrael ſubeunt ſeruitutem tabernaculi/plus habeant. merces enim debetur ſeruitio eorum. Et non venient vltra filij iſrael ad tentoriū adunationis, ne committant peccatum mortiferum. Iuxta hebræū habetur. ad portandum peccatum ad moriendum. Si filii iſrael appropinquaſſent tabernaculo/incurriſſent periculum peccandi peccato digno morte corporali: tranſlato autem officio appropinquandi ad ſeruitia & cuſtodiam tabernaculi in leuiticam tribum/exempti fuerunt filii iſrael ab huiuſmodi periculo. Et hoc hic ſignificari ad literam/teſtantur ſubiuncta. ſolis filijs leui mihi in tentorio adunationis ſeruientibus/⁊ portātibus peccata populi. Iuxta hebræum habetur. Et ſeruiet leui ipſe ſeruitutem tētorij adunationis/⁊ ipſi portabūt iniquitatem eorum. Repetitio eſt ſupradictæ ſententiæ/ꝙ quemadmodū ſacerdotes portabunt iniquitatem ſacerdotii ita leuitæ iniquitates ſeruitutis tabernaculi. & ſic populus exemptus erit ab huiuſmodi periculis. legitimum ſempiternum erit in generationibus veſtris. ☞ Nihil aliud poſſidebunt, decimarum oblat one contenti quas in vſus eorum ⁊ neceſſaria ſeparaui. Summauit interpres diffuſum heb aice ſermonem. Et inter filios iſrael non hereditabunt hereditatem: quia decimam filiorum iſrael quam eleuabunt iehouah eleuationem dedi leuitis in hereditatem. idcirco dixi eis/inter filios iſrael nō hereditabunt hereditatem. Hæc omnia tranſiliuit interpres. in quibus clare redditur ratio diuini ſtatuti ꝙ leuitæ non hæreditent agros & uineas in diuiſione terræ promiſsionis. Nec ſis ita rudis ut intelligas leuitas priuari ſucceſsione in bonis paternis uel maternis: quoniā non eſt de hmōi hæreditate ſermo, ſed de hæreditate diuina quum ſorte diuidetur terra promiſsionis.

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. Inter ſacerdotes & leuitas medius interponitur moſes, ne uideatur ꝙ pontifex imponat leuitis ſubiunctum onus. precipe leuitis atqꝫ denuncia. Iuxta hebræū habetur. Et leuitis loqueris ⁊ dices eis. quum acceperitis decimas a filijs iſrael quas dedi vobis. Deficiunt tres dictiones. in hereditatem veſtram. Commemoratur ꝙ decimæ datæ ſunt leuitis uice hæreditatis propriæ: ut hinc intelligāt debitum ſibi fore offerendi decimam deo/quemadmodum aliæ tribus iſrael offerunt decimam ex propria hære

ditate. primitias earum offerte domino/id eſt decimam partem decim . Iuxta hebræũ habet. & eleuabitis ex ea eleuationem iehouah/decimam e decima. Septim s ſcribitur prouentus ſacerdotum: uidelicet decima decimæ leuitarũ. Huiuſmodi enim deci a decimæ tanq̃ oblatio deo eleuãda decernitur ex portione leuitarum. & propterea ſubditur uxta hebræum. Et ſupputabitur vobis eleuatio veſtra. proculdubio ex hæreditate ueſtra. nde & apte ſubiungitur. ſicut frumentũ de area & ſicut plenitudinem de torculari, ſic eleuabitis etiam vos eleuationem iehouah ex oĩbus decimis veſtris quas accipietis a filijs iſrael. Ex ſimilitudine ad reliquas tribus declaratur hoc debitum: uidelicet ꝙ quemadmodũ reliquæ tribus dant decimã frumẽti ex area & decimam uini ex torculari, ita uos leuitæ ex acceptis decimis dabitis decimam deo. decimæ enĩ datæ uobis ſunt tanq̃ area & tanq̃ torcular ueſtrũ. Vide quanta inuoluit interpres. & date ea aharon. Iuxta hebræũ hr̃. & dabitis ex ipſa eleuationẽ iehouah aharon ſacerdoti. Non ſoli põtifici ſed põtifici & ſacerdotibus danda decernitur decima decimæ: quæ eſt ex ipſa decima leuitarũ eleuatio dei/hoc eſt portio offerẽda deo tanq̃ id quod eleuatur deo.

Omnia que offertis ex decimis/& in donaria domini ſeparatis, optima & electa erunt. Iuxta hebræũ habetur. Ex omnibus donis veſtris eleuabitis omnem eleuationem iehouah/ex omni pinguedine eius ſanctitatem eius ex ipſa. Duo hic præcipiũtur. Alterum ut quælibet decima dei ſit ex quolibet quod datur leuitis/proculdubio in decimam. ita ꝙ cuilibet rei reſpondeat propria decima. Alterum ut ſit ex pingui: hoc eſt ex meliori dato. Et huius ratio tangitur quia eſt ſanctitas: hoc eſt portio ſancta/portio dicanda deo. hinc enim ſequitur ꝙ melior pars debet eſſe/quemadmodum deus cui datur præſtat omnibus. Diceſq; ad eos. ſi preclara & meliora queq; obtuleritis ex decimis, reputabitur vobis quaſi de area & torculari dederitis primitias. Ratio alia adiungitur ex ſimili in area & torculari. Et comedetis eas in oĩbus locis veſtris/tam vos q̃ familie veſtre: quia preciũ eſt pro miniſterio quo ſeruitis in tentorio adunationis. Nullus locus ſanctus decernitur leuitis ad comedendum decimas, quia tanq̃ preciũ ſeruitutis eorũ ſunt. Et nõ peccabitis ſuper hoc/egregia vobis & pinguia reſeruantes. Ne intelligeretur ꝙ leuitas dare decimã ex meliori eſſet conſiliũ & nõ præceptũ, manifeſtatur eſſe præceptum/ex hoc ꝙ incurritur peccatũ faciẽdo oppoſitũ. ne polluatis oblationes filiorũ iſrael. Ratio peccati adiũgitur dicẽdo. & ſanctitates filiorũ iſrael nõ polluetis. Ex decimis ſiquidẽ datis leuitis a filiis iſrael dare minus bona deo in decimã decimæ/eſt polluere ſanctificationes filiorũ iſrael relatiue ad deũ: dũ melius ſeruatur leuitis & minus bonũ datur deo. Vt hinc intelligãt leuitæ ꝙ hmõi decimã decimæ nõ quaſi de proprio leuitarũ ſed de proprio filiorũ iſrael dant deo: ac per hoc perfidiæ crimen incurrũt ſi meliora ſibi reſeruãdo minus bona offerũt deo. nã intelligitur & ſanctiſsime præſumitur ꝙ filii iſrael dantes decimã intendũt ut optima pars ſit dei/intendũt ut deus præferatur hoĩbus. Conſidera dei benignitatẽ/in hoc ꝙ decima decimæ ſm rei ueritatem proficiſcebat ex propriis filiorũ iſrael, & tñ deus acceptare ſe profeſſus paulo ſuperius eſt illam a leuitis tanq̃ oblationẽ leuitarum ex propria hæreditate leuitarũ. gaudet enim diuina benignitas multiplicatione meritorũ noſtrorũ ſuper re eadem/placet deo ut & leuitæ mereantur & filii iſrael mereãtur in una & eadẽ oblatione. nihil deperit merito meo ex hoc ꝙ mille alii in eadem actione merentur, ſed diuinæ multiplicatur benignitatis effectus. & moriamini. Iuxta hebræum habetur. & non moriemini. Apponitur demum periculum mortis/ut uel euaſio a morte trahat leuitas ad offerẽdum meliora deo: ut ſi non pro honore dei/ſaltem ut euadant periculum mortis ſeruent legem.

CAPVT .XIX.

Locutusq; eſt dominus ad moſen & aharon dicẽs. iſta eſt religio victime quam conſtituit dominus. Iuxta hebræum habetur. hoc ſtatutum legis quod precepit iehouah dicendo. Nouum genus ſacrificii/ſeorſum ab aliis merito decernitur, non ſolum quia diuerſo modo fiebat/ſed ideo ſpecialiter præceptum legis appellatur quia tunc in deſerto executioni mandãdum erat: leges uero reliquæ ad tempus ſpectãt terræ promiſſæ. precipe filiis iſrael vt adducãt ad te. Quia pro uniuerſo populo ſacrificium hoc erat/ideo uniuerſus populus ipſum offerebat. Et quamuis pronomen te/principaliter moſen demõſtrare uideatur, ſubiuncta tñ inſinuant ꝙ demonſtrat utrunq; pro indiuiſo: ut lex perpetua ſignificet uaccam hanc deferendã ad põtificem pro tempore. ideo enim ſingulari pronomine utitur. vaccã rufam. pro. rubeam. ſic enim habetur hebraice. Intelligitur tamen color rubeus in genere bouino. etatis integre. Iuxta hebræũ habetur. perfectam. ut & ſm ætatem & ſm omnes ſui partes habeat quicquid ad perfectionem uaccæ exigitur. in qua nulla ſit macula/nec portauerit iugum: tradetisq; eam. Iuxta

hebræű habetur. **⁊ dabitis ipſam elhazaro ſacerdoti.** Ambobus præcipitur/ut executio intelligatur in deſerto facienda. **Qui eductam extra caſtra immolabit.** Singulariſsimum eſt hoc/ ꝙ nõ iuxta altare dei ſed extra caſtra iugularetur hoſtia. **in conſpectu omnium.** Iuxta hebræű habetur. **in facie ſua.** Et per hoc inſinuatur ꝙ iugulatio non per ipſummet ſed per alium fieret ab elhazaro/præſente tamen & inſpiciente ipſo. **⁊ tingens digitum in ſanguine eius aſperget contra fores tabernaculi.** Clarius habetur iuxta hebræum. **ad contra faciem tentorij adunationis ſeptem uicibus.** Per hæc enim clare ſignificatur ꝙ elhazarus ibidem extra caſtra exiſtens/uertens ſeipſum uerſus faciem tabernaculi aſperſurus erat ſepties. Et per hoc manifeſtatur ꝙ locus ille extra caſtra quanuis diſtaret a facie tabernaculi/nõ abſoluebať a tabernaculi reuerentia. **Combureťꝫ eam cunctis videntibus.** Iuxta hebræum habetur. **in oculis ſuis.** ad ſignificandum ꝙ nõ per ſeipſum ſed per alium elhazarus comburebat uaccam/ipſo tamen ſpectante. **tã pelle ⁊ carnibus eius ꝗ̃ ſanguine ⁊ fimo igni traditis.** Et hoc eſt aliud ſingulare in hoc ſacrificio/ꝙ ſanguis etiã comburitur. **Lignum quoꝫ cedrinum ⁊ hyſopum coccumꝫ bis tinctum ſacerdos mittet in flammam que vaccam vorat.** Tertium ſingulare in hoc ſacrificio eſt appoſitio cedri/hyſopi & cocci. **Et tunc demum lotis veſtibus ⁊ corpore ſuo/ingredietur in caſtra: commaculatusꝫ erit vſqꝫ ad veſperum.** Et hoc eſt quartum ſingulare/ꝙ ipſe ſacerdos ex ſacrificio & reddebatur immundus uſqꝫ ad ueſperam & ingredi non poterat caſtra niſi prius lotis ueſtibus & carne ſua. ¶ Vbi aduerte prudens lector ſemel pro ſemper/ꝙ quia nõ dicitur mutatis ueſtibus ſed lotis aqua, nõ intelligitur talis ablutio quæ exigat mutationem ueſtis ſeu expectationem donec ueſtis abluta exiccetur: ſed intelligitur ablutio per modum aſperſionis. Et quia nulla certa aqua decernitur, communis aqua ſufficiebat. Et idem intellige ubicunqꝫ mãdatur ablutio ueſtis ſeu carnis ad ſimiles immũdicias tollẽdas/ſi nihil aliud adiungitur. Quod ideo dico: quia quandoqꝫ adiungitur ꝙ aqua ſit aqua ſancta: ut inferius ſubiuncta manifeſtant. **Sed ⁊ ille qui combuſſerit eam, lauabit veſtimenta ſua ⁊ corpus: ⁊ immundus erit vſqꝫ ad veſperum.**

Colliget autẽ vir mundus cineres vacce/⁊ efferet eos extra caſtra in locũ mundũ: ⁊ erunt multitudini filiorum iſrael in cuſtodiam ⁊ in aquam aſperſionis. Non habetur coniunctio copulatiua, ſed dicitur in cuſtodiam in aquam: quia ad hoc cuſtodiebãtur ut inde ſanctificaretur aqua quæ proprie iuxta hebræum appellatur aqua elongationis, quanuis ab interpretibus uocetur aqua aſperſionis uel luſtrationis. Et uocatur aqua elõgationis/quia eſt inſtituta ad tollendum elongationem hominum a diuino tabernaculo. multa enim immundorũ genera tamdiu longe erant a diuinis ꝗ̃diu non erant mundati aqua iſta. ad hoc enim ſacrificabatur hæc uacca ut ex ipſius cinere ſanctificaretur aqua ad tollendũ elongationem immundorum. ¶ Sed nota ꝙ nullum certum tempus decernitur uſqꝫquo ſeruari deberet hic cinis. nõ inuenitur ſcriptum ꝙ ſingulis annis fieret huiuſmodi ſacrificium. propter quod rationabile uidetur ut ꝗ̃diu duraret cinis, non repeteretur hoc ſacrificium: quia pro cinere hoc fiebat. Et ſi hebræis creditur, multis annis ſeruabatur cinis/& ualde raro huiuſmodi ſacrificium fiebat. **quia pro peccato vacca combuſta eſt.** Iuxta hebræum habetur. **chatath ipſa.** Ratio redditur ſanctitatis & efficaciæ talis aquæ/ex hoc ꝙ ſacrificium uaccæ eſt ſpecies ſacrificii pro peccato: ut hinc intelligamus ꝙ non eſt penitus nouum/non eſt omnino alienum a decretis in leuitico ſacrificiis hoc ſacrificium, ſed eſt quædam ſingularis ſpecies ſacrificii pro peccato: quia eſt pro peccato multitudinis/hoc eſt pro immundiciis totius populi. **Lauabitꝫ qui vacce cineres portauit veſtimenta ſua/⁊ immũdus erit vſqꝫ ad veſperum: eritꝫ hoc filijs iſrael ⁊ aduene habitanti inter eos ſanctum iure perpetuo.**

Qui tetigerit cadauer hominis/⁊ propter hoc ſeptem diebus fuerit immũdus. Mundandi hac aqua decernuntur/inchoando ab immũdo ex tactu cadaueris humani. **aſpergetur ex hac aqua die tertio ⁊ ſeptimo: ⁊ ſic mundabitur. ſi die tertio aſperſus non fuerit, ſeptimo nõ poterit emũdari.** Tempus aſperſionis decernitur cum tanto uinculo ut ſi omiſſa fuerit aſperſio die tertio uana ſit purificatio. **Omnis qui tetigerit humane anime morticinũ/⁊ aſperſus ex hac commixtione non fuerit.** Neceſsitas aſperſionis manifeſtatur ex tribus. primum dicendo. **polluet tabernaculũ domini.** hebraice tamen habetur in præterito. **polluit.** Et ſubintelligitur coniunctio copulatiua: hoc eſt ꝙ non fuit purgatus & polluit tabernaculum iehouah: hoc eſt ꝙ ſine purgatione auſus eſt ire ad diuina quæ celebrabantur in tabernaculo dei. Et hinc ſubditur ſecundo pœna. **⁊ peribit de iſrael.** Pœna mortis imminentis diuino iudicio prædicitur. Tertium autem ſubiungitur. **quia aqua expiationis non eſt aſperſus, immundus erit ⁊ manebit ſpurcitia eius ſuper eum.** Declaratur enim ꝙ immundicia illius perſeuerabit ſuper eum: ut uel ex huiuſmodi perſeuerantia timeat diuturnam immundiciam elongantem a diuinis.

Digitized by Google

Iſta eſt lex. Hic fiat punctus: quoniam lex ſubiungitur/diuerſa diſponens de mortuo domi & de mortuo in agro. Inchoauerat enim declarare immūdos purificandos hac aqua/inchoādo a tangente cadauer hominis: proſequitur modo compræhendendo omnifariam immundos occaſione hominis mortui. **hominis qui moritur.** Legēdum eſt. **homo quando morietur in tentorio, omnes qui ingrediuntur tentorium illius ⁊ vniuerſa vaſa que ibi ſunt/polluta erunt ſeptem diebus. ⁊ omne vas quod nō habuerit operculū ⁊ ligaturam deſuper, immundum erit.** Diſtinguit lex inter communicantes cum mortuo domi uel cum mortuo in agro. & diſponit immundiciam hominis mortui domi/redundare tum in omnes uenientes ad domum illam/tum in omnes in domo illa exiſtentes (& hoc deficit in uulgata æditione) per dies ſeptē/tum in omne uas nō opertū operculo affixo. Et hæc intellige ꝗdiu cadauer eſt domi. tempus enim ſeptem dierum refertur ad immundiciam contractam tam hominū domi exiſtentium ꝗ ingredientium domum. De communicantibus uero cum mortuo in agro/nō diſponitur tam larga redundantia immundiciæ, ſed in tangentes tm̄. uerum tactus cauſans ſimilem immundiciam extenditur/dicendo. **Et omnis qui tanget ſuper faciem agri occiſum gladio vel mortuum vel os hominis vel ſepulchrū, immundus erit ſeptem diebus.** Extra domum locus quicunqꝫ per faciē agri ſignificat. Nec eſt ſermo iſte diſtinctiuus (tanꝗ e regione domus diſtinguat agrum: quum tactus cuiuſcunqꝫ horum quattuor in litera nominatorum ubicunqꝫ acciderit reddat hominem tangentem immundum) ſed eſt ſermo extenſiuus: manifeſtans ꝙ contactus cuiuſcunqꝫ horum quattuor etiam in agro reddit tangentē immundum diebus ſeptem/& egentem aſpergi hac aqua die tertio & ſeptimo. Diſtinctio autem conſiſtit in hoc ꝙ mortuus domi contaminat non ſolum tangentes ſed exiſtentes domi & conuenientes intra domum: mortuus autem extra (& ſimiliter os mortui/& ſimiliter ſepulchrum) contaminat ſolos tangētes. nō erant immūdi concurrētes ad occiſum in platea hominem uel ad funus honorandum in uia aut ad ſepulchrū/niſi tangerent. ¶ **Tollentqꝫ de cineribus combuſtionis atqꝫ peccati.** Legendum eſſet pro peccato. nā hebraice hr̄ combuſtionis chatath. Ritus deſcribitur purificationis iſtius. **⁊ mittent aquas viuas ſuper eos in vas. Tolletqꝫ vir mūdus hyſopū ⁊ tinget in aquis.** Non dicitur ſacerdos aut leuita, ſed duntaxat uir mundus. **⁊ aſperget ex ea ſuper tentorium ⁊ cunctam ſupellectilē ⁊ homines huiuſmodi contagione pollutos.** Multa ſummat interpres. nam in textu hebraico ſingillatim deſcribuntur immundi/dicendo. **⁊ ſuper animas que fuerūt ibi, ⁊ ſuper tangentem os vel decollatū vel mortuū vel ſepulchrum.** reperiuntur enim mundandi hoc ritu. **Atqꝫ hoc modo mūdus luſtrabit immundū tertio ⁊ ſeptimo die: expiatuſqꝫ die ſeptimo lauabit ſe ⁊ veſtimēta ſua, ⁊ immūdus erit vſqꝫ ad veſperum.** Poſt aſperſionē ſuſceptam die ſeptimo aquæ ſanctæ/exigebatur ut altera aqua ſe & ueſtimēta ſua aſpergeret mundatus: & nihilominus perſeuerabat immūdus uſqꝫ ad ueſperam. ¶ Cōſidera prudens lector & hoc ſingulariſſimum in hac aqua ſancta/ꝙ aſpergens & aſperſus reddebatur immūdus alia ſpecie immundiciæ. Ita ꝙ aſperſus ꝗuis mundaretur ab immundicia contracta occaſione mortui/incurrebat tamen aliā immūdiciam ex hoc ꝙ aſpergebatur aqua ſancta. & propter hanc nouam immundiciā exigebatur ꝙ lauaret ſe & ueſtimenta ſua pura aqua/& perſeueraret immūdus uſqꝫ ad ueſperam. **Si quis hoc ritu nō fuerit expiatus, peribit anima illius de medio eccleſie ſue: quia ſanctuariū domini polluit/aqua luſtrationis nō eſt aſperſus.** Intellige hanc pollutionem ſanctuarii ut prædiximus: uidelicet ſi immundus præſumpſit adire diuina. **Eritqꝫ eis in præceptum perpetuum: ⁊ qui aſperget aquas luſtrationis/lauabit veſtimēta ſua.** Minus exigitur ad mundandum aſpergentem: quia non exigitur ut lauet ſe/ſed ſolūmodo ut lauet ueſtimēta ſua. **⁊ qui tetigerit aquas luſtrationis/immundus erit vſqꝫ ad veſperum. Et quicquid tetigerit immundus/immundū faciet: ⁊ anima que horū quippiā tetigerit/immūda erit vſqꝫ ad veſperum.** Collige tot ſpecies immūdiciæ diuerſimode mundandas. quædā enim mūdabatur aqua ſancta die tertio & ſeptimo: quædā mūdabat̄ ablutiōe ſui & ueſtiū aqua pura/cū perſeuerātia immundiciæ uſqꝫ ad ueſperā: quædā ſola ablutione ueſtiū: quædā ſolo decurſu tp̄is uſqꝫ ad ueſperam.

CAPVT .XX.

VEneruntqꝫ filii iſrael/omnis multitudo in deſertum ſin. Non eſt idem ſin hoc & illud cuius mentio facta eſt in principio capituli. 16. in exodo. nam illud ſin ſcribitur per literam ſamech: iſtud autē per literam ſaddi. **menſe primo.** Nec dicitur quoto anno. creditur tamen a multis ꝙ fuerit menſis primus anni quadrageſimi ab egreſſu ex ægypto. Et argumentū ſumitur ex eo ꝙ mors aharon quam certum eſt fuiſſe anno quadrageſimo ab egreſſu ex ægypto (ut clare dicitur inferius cap. 33.) ſubiungitur in manſione immediate ſequente hanc. hæc enim manſio ſupputatur manſio trige

Digitized by Google

ſimatertia in catalogo manſionũ ſcripto inferius ca. 33. **⁊ manſit populus in cades.** Quæſtio eſt an hæc cades ſit illamet cades cuius mentio facta eſt in ca. 13. Illa enim pluries appellata eſt cades barneah (ut patet deute. 1. & 2. & iehoſuæ. 14) & appellata nihilominus eſt cades ſine aliqua additione/tum ſuperius in. 13. ca. tum in calce primi capituli deute. iſta autem appellatur cades abſq; additione aliqua tam hic q̃ in ca. 33. in catalogo manſionum. Et appellatur rurſus in hoc capitulo ciuitas ſita in extremis finibus idumææ. illa cades deſcribitur ſita in deſerto paran ſuperius in ca. 13. iſta in deſerto zin tam hic q̃ in catalogo mãſionum. Duæ itaq; apparent diſtinctiones. altera penes ſitũ: quia illa in deſerto paran/iſta in deſerto zin. altera penes cognomen: quia illa cades barneah cognominatur/iſta ciuitas in extremo idumææ. ¶ Crediderim tñ ego eandem eſſe cades dirutam ciuitatẽ quæ uocabatur cades barneah iuxta quam bis manſerunt filii iſrael: primũ ex latere deſerti paran/& ſecundo ex latere deſerti zin. In cuius ſignum nunq̃ commemoratur cades ut locus manſionis, ſed ut adiacens uel deſerto paran uel deſerto zin. hebraice enim ſcribitur in deſertũ paran in cades/& ſimiliter in deſertũ zin in cades: tanq̃ utriuſq; deſerti pars illa deſcribatur quæ prope ciuitatem cades erat. Moueor autẽ ad hoc opinandum, quia circumitus idumææ ſubiunctus in hoc capitulo ex illa cadea fuit: ut ſcribitur in calce primi cap. deute. & ex hac cades fuiſſe miſſos nuncios ad regem edom/in hoc ſcribitur capitulo. una igitur & eadem cades eſt hæc & illa. Accedit ad hæc ꝙ tam hæc q̃ illa deſcribitur contigua ſeu ualde propinqua chananæo: cum quo bis aut ter conflixit iſrael/ut in ſequẽti inſinuatur capitulo. **mortuaq; eſt ibi miriam/⁊ ſepulta in eodẽ loco.** Propterea meminit moſes temporis & loci huius manſionis trigeſimætertiæ omiſsis reliquis/ut tempus & locũ mortis miriam notificaret. Mortua eſt igitur miriam paruo tempore ante mortem aharon fratris ſui: ipſa enim menſe primo ille autem menſe quinto eiuſdem anni mortuus eſt. ſed illa iuxta ciuitatem cades/iſte in monte hor.

Quumq; indigeret aqua populus. Aduerte prudens lector ꝙ ſi uerum eſt ſignificari menſem primum anni quadrageſimi, penuria hæc aquæ non eſt intelligenda tunc ſed commemorata duntaxat. ita ꝙ mors miriam ſm ordinem hiſtoriæ ſcripta intelligatur in manſione trigeſimatertia: penuria autẽ aquæ intelligatur ſcripta hic commemorãdo penuriã aquæ quæ olim acciderat. Moueor autẽ ad ſic intelligendum, quia inſurgentes contra moſen & aharon fuerunt illi qui egreſsi erant ex ægypto/ut ipſimet fatentur: perſpicuum eſt autẽ anno quadrageſimo nullum eorũ qui egreſsi ſunt ex ægypto ſuperſtitem fuiſſe niſi moſen & aharon/iehoſuah ac chaleb. commemoratur igitur aquæ penuria quæ olim acciderat: & quia commemoratur inter ea quæ acciderunt in cades/coniectura eſt ꝙ penuria iſta in cades acciderit. Veruntamen coniectura iſta uincitur ab ordine rerũ geſtarum. ex eo enim ꝙ poſt mortẽ decem exploratorum fuit hæc murmuratio (ut infra patet) conſequens eſt ut non fuerit in cades barneah. nam deus tunc mandauit ut inde recederent/ut patet ſuperius ca. 14. In cuius negatiuæ ſignum in litera iſta legatio miſſa ad edom/ſcribitur miſſa e cades: indigẽtia autẽ aquæ nõ ſcribitur in cades ſed abſq; loci nomine. eundo igitur de cades ad circumgyrandum mõtem ſehir accidit hoc (quemadmodũ & morſus ſerpentum) in locis nobis incertis. **coierunt aduerſus moſen ⁊ aharon, et verſi ſunt in ſeditionem.** Iuxta hebræum habetur. **et litigauit populus cum moſe.** Collectio fuit aduerſus utrunq;, ſed iurgium cum moſe. **⁊ dixerunt/utinam periſſemus inter fratres noſtros coram domino.** Viderant iſti mortuos coram domino decem exploratores reuerſos qui exterruerant populum: ut clare ſcribitur ſuperius ca. 14. & illos appellant fratres ſuos cõſumptos coram iehouah. & tanta paſsione excæcati erant ut præferrent mortem illorum uitæ ſuæ in hac penuria. Intellige tamen hæc uerba non ut ſonant ex corde prodiiſſe, ſed hyperbolice manifeſtaſſe magnitudinẽ internæ triſtitiæ & deſperationis. Et hæc litigantium cum moſe uerba ualde annotabis: quoniã hæc ſola ſufficiunt ad manifeſtandum ꝙ aqua de qua eſt hic mẽtio/eſt alia aqua ab illa aqua quæ exo. 17. ſcribitur producta de petra: quoniam illa fuit anteq̃ ueniſſent filii iſrael in montem ſinai: iſtam autem poſt mortem exploratorum coram domino fuiſſe hæc uerba teſtantur. Et ſcito ꝙ nulli alii leguntur cõſumpti coram domino niſi illi decem exploratores & duo filii aharon leui. 10. & quoniã perſpicuum eſt non eſſe ſermonem de duobus filiis aharon, conſequens eſt ut de cõſumptione exploratorum ſit ſermo. **Cur eduxiſtis eccleſiam domini in ſolitudinem/ut moriamur nos ⁊ iumẽta noſtra? et quare feciſtis nos aſcendere de egypto.** Hinc habetur ꝙ queruli iſti/erant illi qui egreſsi fuerant de ægypto. **et eduxiſtis nos in locum iſtum peſſimum, qui ſeri non poteſt/et qui nec ficum gignit nec vitem nec malogranatum/et qui aquam nõ habet ad bibendum?** Viderant exploratores attuliſſe ficus uuas & malogranata/ut ſcriptum eſt ca. 13. & propterea hæc in ſpecie commemorant.

Google

Ingreſſiqꝫ moſes ⁊ aharon dimiſſa multitudine tabernaculum federis/corruerunt proni in terram:clamaueruntqꝫ ad dominum ⁊ dixerunt. domine deus audi clamorem populi huius, ⁊ aperi eis theſaurum tuum fontẽ aque viue/vt ſaciati ceſſet murmuratio eorum. ⁊ apparuit gloria domini ſuper eos. Iuxta hebræũ habetur. Et venit moſes ⁊ aharon a facie adunationis ad oſtiũ tentorij adunationis/et ceciderunt ſuper facies ſuas: ⁊ fuit viſus honor iehouah eis. Sic habetur in hebræo. & nihil dicitur de ingreſſu in tabernaculum/nulla ſcribitur oratio moſis & aharon ad deum. Quis autem hæc addiderit uulgatæ æditioni/neſcitur. Nec etiã dicitur ꝙ honor dei uiſus ſit ſuper eos, ſed eis/moſi & aharon. Nec ſignificatur fuga moſis & aharon: ſed ꝙ auditis querelis uenerunt a loco ubi erant cum multitudine adunata/ad locũ orationis ad oſtium tabernaculi. Et in hoc inſinuatur ꝙ dixerunt congregatis aduerſus eos/ſe recurſuros ad deum. Qualis autẽ fuerit honorabilis ſpecies dei quæ apparuit, nõ aliter ſcribitur.

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. accipe virgam. proculdubio illam in qua fecerat tot miracula in ægypto. cum qua etiam alias eduxerat aquas de petra in manſione apud rephidim. et congrega populum tu ⁊ aharon frater tuus,: ⁊ loquimini ad petram coram eis. Iuxta hebræũ habetur. et loquemini ad rupem in oculis eorum. Non dicitur & percutietis rupem/ſed loquemini ad rupem: quoniam ſolo imperio diſponebat deus ut educerẽtur aquæ ſpectãte populo. et illa dabit aquas. Deficit. ſuas. Promittit deus ꝙ ad ſermonem eorum rupes dabit aquas ſuas. Et dicendo ſuas/inſinuat ꝙ mons ille cuius erat rupes eſſet locus generatiuus aquarum. non enim fruſtra adiungitur ſuas. cumqꝫ eduxeris aquam de petra/bibet omnis multitudo ⁊ iumenta eius. Iuxta hebræũ habetur. et facies exire eis aquas e rupe, et potabis ſynagogam et iumẽta eorum. Efficacia tanta promittitur ut aqua ſat ſit & uniuerſo populo & uniuerſis pecoribus eorum.

Tulit igitur moſes virgã que erat in cõſpectu domini ſicut preceperat ei. Hinc habeť ꝙ illa moſis uirga cum qua facta fuerãt tot mirabilia/locata eſt poſt perfectũ tabernaculũ intra illud coram arca dei. Cõgregataqꝫ multitudine ante petram/dixit eis. audite rebelles ⁊ incredulĩ. Parui refert ꝙ iuxta hebræũ hř. audite nũc rebelles. Deus mãdauerat ut alloquerẽtur rupem: moſes autem a mandato diuino diuertens/non alloquitur rupem ſed arguit populum. num de petra hac vobis aquam poterimus eijcere? Iuxta hebræũ habetur. num de rupe iſta faciemus exire vobis aquas? Nihil dicit de poteſtate ſua aut alterius, ſed de opere. uertit enim in dubium ipſam eductionem aquæ de petra. Ita ꝙ peccauit uertẽdo in dubium quod deus promiſerat aſſertiue. & in hoc occaſionem dederunt populo minus credendi. Cumqꝫ eleuaſſet moſes manum, percutiens virga. Iuxta hebræum habetur. et percuſſit virga ſua bis rupem: ⁊ egreſſe ſunt aque largiſſime/ita vt populus biberet ⁊ iumenta. Et ex pronomine ſua addito uirgæ/manifeſtatur quod diximus: uidelicet uirgam hanc fuiſſe uirgã moſis cum qua fecerat tot mirabilia. propterea enim additur ſua. Quod autẽ percuſſerit duabus uicibus/ex peccato proceſſit. nam nec ſemel percutere ei mandatum erat: & tam percutere ꝗ iterum percutere rupem illam ex peccato fuit. Deus enim mandauerat ut alloquerentur petram cum uirga moſis: ipſi autẽ non ſunt allocuti petram, ſed quantum ad uirgam paruerunt: quia moſes eleuauit manum ſuam tenentem uirgam. & hoc debebat ſufficere/quemadmodũ in ægypto expertus fuerat. Nam nõ eſt hic iuſſa percuſſio lapidis/quemadmodum iuſſa fuerat in rephidim: ſed humano ſenſu moſes intellexit percutiendam eſſe rupem hic quemadmodum & ibi. Vide tamen diuinam benignitatem, ꝙ quanuis moſes & aharon minus obediẽtes ſe exhiberent/beneficium tamen promiſſum dedit poſt ſecundam tamen percuſſionem: ut etiam facto monſtraret minus bene diſpoſitam mentem moſis & aharon. merebatur enim ambigua eorum mens peius ꝗ hanc dilationem.

Dixitqꝫ dominus ad moſen ⁊ aharon. quia nõ credidiſtis mihi vt ſanctificaretis me coram filijs iſrael. Iuxta hebræum habetur. quia non feciſtis credere in me/in facere ſanctificare me in oculis filiorum iſrael. Scito ꝙ dictio interpretata credidiſtis/apud hebræos proprie ſignificat feciſtis credere: ueruntamen quia uerbum hoc caret præterito primæ perſonæ/ideo uſurpari aiunt quandoqꝫ pro credidiſtis. Et hinc fit ut anceps ſit lectio ad credidiſtis uel feciſtis credere: quanuis dicant magis quadrare adiunctæ dictioni in me/feciſtis credere. Et ſi librata fuerint diuina uerba/hæc lectio præferenda uidetur. nam peccatũ moſis ſignificatur commiſſum non anteꝗ ueniret ad rupem cum populo, ſed poſt cõgregatum ab ipſo populum ad rupem in ipſa actione ad educendum aquas. tunc enim eos peccaſſe clare ſonant hebraica uerba/dicendo in facere ſanctificare me in oculis filiorum iſrael. In ipſo ergo facere/peccatũ uel incredulitatis propriæ uel incredulitatis alienæ commiſerunt. conſentaneum autẽ rationi eſt ut in ipſo facere peccauerint potius non faciendo credere ꝗ non credendo. Verum quia nõ facere credere non ex induſtria aut ignorantia ſed ex diffidentia ipſorum moſis & aharon procede-

bat/in idem redit utraq; lectio quo ad peccatũ moſis & aharon. niſi ꝙ plus ſignificat nõ feciſtis credere in me q̃ non crediſiſtis in me:quia ſignificatur eos non ſolũ peccaſſe ſed fuiſſe cauſam peccandi filiis iſrael. Igitur peccatum moſis & aharon/deo atteſtante fuit ſaltem incredulitas. Et quoniã dicitur in me/inſinuatur ꝙ proprie fuit diffidẽtia in deo. nõ enim confiſi ſunt ꝙ efficerent ſolo ſermone eductionem aquæ de petra illa.& ideo dicitur nõ crediſiſtis in me. Et iſte defectus fiduciæ euenit eis/quia quo ad hanc fiduciã derelicti ſunt a deo ſibiipſis: hoc eſt deus non præſtitit eis gratuitum ſuum auxilium ad habẽdum hunc actum fiduciæ. Et hinc prudens lector conſidera q̃ uerum ſit ꝙ non ſufficimus etiam habentes gratiam dei ad utendum gratia habitante in mẽtibus noſtris/abſq; aſsiſtente gratuito dei auxilio:ecce moſes tam ſanctus tam aſsiduus diuinis colloquiis/in una actione relictus ſibiipſi defecit. ⁋ Diffidentia itaq; moſis & aharon & in ſeipſis & ut cauſa diffidentiæ filiorum iſrael/fuit ſm rem peccatum hoc quomodocunq; legatur. Et exaggeratur peccatum/quia commiſſum eſt in ipſa actione quæ exercebatur ad ſanctificandum deum coram populo (congregatus enim erat populus ad actionem mirabilem eductionis aquæ de petra) ad ſanctificandum deum nõ in ſeipſo deo ſed in oculis populi. tanto enim grauius fuit peccatum quãto in illa actione commiſſum eſt quæ ordinata eſt ad glorificãdum deum. nam peccatũ faciendi diffidere populum deo/directe contrariatur glorificationi diuinæ debitæ a populo. **Nõ introducetis hos populos in terram quam dabo eis.** Pœna quidem manifeſtat culpam: ſed quantitas pœnæ non manifeſtat quantitatem culpæ/ ſicut nec qualitatem.

Hec eſt aqua contradictionis vbi iurgati ſunt filij iſrael contra dominum. Iuxta hebræum habetur. **He aque litis quibus litigarunt filij iſrael cum iehouah: ⁊ fuit ſanctificatus in eis.** Ad differentiã aquarum alias eductarum de petra choreb dum eſſent in rephidim/dicitur iſtæ aquæ litis. Et quanuis ſm ſonum uerborum filii iſrael iurgati fuerint cum moſe, ad manifeſtandum tamen ꝙ iurgium redundabat in deum (quia moſes quatenus miniſter dei eduxerat eos de ægypto) ſcribitur ꝙ contẽderunt cũ deo: ut per hoc intelligamus ꝙ contendere cum miniſtro dei eſt contendere cum deo. ❡ Sed occurrit duplex quæſtio. Altera cur potius aquæ iſtæ appellatæ ſint aquæ litis: quũ utrobiq; fuerit lis. & maior ibi: dicente ibi moſe/adhuc paululum & lapidabũt me. Altera cur potius hic ſcribitur & ſanctificatus eſt in eis: tanq̃ alias dãdo aquas de petra non fuerit ſanctificatus in eis. ⁋ Solutio ſecundæ quæſtionis eſt ꝙ quia deus in his aquis puniuit moſen & aharon/ac per hoc euidenter apparuit ꝙ deus non ſolum alios peccatores nolẽtes progredi ad terram promiſſam puniuit, ſed ꝙ nec moſi & aharon pepercit (dum ſimili eos pœna mulctauit) ideo ſanctificatus dicitur in eis: deus enim in eis effectus eſt mundus ab acceptione perſonarum. Nec ab re hoc ſcribitur. nam aharon qui conflauerat uitulum aureum/impunis euaſerat: & apparebat populo ꝙ iſti duo (moſes uidelicet & aharon) etiam peccando nõ puniebantur. ſed in iſtis aquis deus redditus eſt mundus/ſanctificatus eſt (non in ſeipſo ſed apud illos) priuando moſen & aharon ingreſſu in terrã promiſſam. Et hinc ſoluitur prima quæſtio ꝙ ratione effectus ſeu euentus iſtæ aquæ appellatæ ſunt aquæ litis: quia ſcilicet habuerunt effectum litis/punitionẽ uidelicet moſis & aharon. ab huiuſmodi enim euentu qui ſolet eſſe euentus litis/appellatæ ſunt aquæ litis.

Miſit interea. Non eſt in hebræo interea: ſed. **Et miſit nũcios moſes de cades ad regem edom qui dicerent.** Nec dicitur quando miſit iſtos nuncios: ſed ex calce primi ca. deute. apparet ꝙ hæc legatio miſſa eſt non anno quadrageſimo ſed longe ante: hoc eſt quando prima uice manſerunt in cades. clare enim ibidem recẽſetur ꝙ ſubiunctus circumitus idumææ ſecutus eſt regreſſum per uiam maris rubri/præceptum a deo poſtq̃ populus exterritus fuit ab exploratoribus: ſed commemoratur a moſe hoc in loco/quia de eodem loco olim miſſa fuerat hæc legatio anteq̃ deus iratus populo præcepiſſet ut per uiam maris rubri redirẽt. miſit enim moſes legationem hanc e cades anteq̃ rediſſent exploratores/putando ꝙ eſſent tunc progreſſuri ad terram promiſſam. **Hec mandat.** Iuxta hebræũ habetur. **Sic dixit frater tuus iſrael.** Non præſumit mandare, ſed narrat fraterne quæ acciderunt. **noſti omnem laborem qui apprehendit nos: quomodo deſcenderint patres noſtri in egyptum ⁊ habitauerimus ibi multo tempore/affliterintq; nos egyptij ⁊ patres noſtros: ⁊ quomodo clamauerimus ad dominum, et exaudierit nos/miſeritq; angelum qui eduxit nos de egypto.** Incertum eſt an ad literam appellent moſen angelum (hoc eſt nuncium miſſum a deo) an ſpiritualem ſubſtantiam uocatam angelum ſignificent: eo ꝙ manifeſte apparuerit angelus in nube dux eorum. **Ecce in vrbe cades que eſt in extremis finibus tuis.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habetur. **in extremo termini tui poſiti.** Contigua ſignificatur terra in qua erãt terræ idumææ. **obſecramus vt nobis tranſire liceat per terrã tuam. non ibimus per agros nec per vineas/nec bibemus aquas de puteis tuis: ſed gradiemur via publica/nec ad dexteram nec ad ſiniſtram declinantes donec tranſeamus**

Digitized by Google

mus terminos tuos. Cui reſpondit edom: non tranſibis per me: alioquin armatus occur-
ram tibi. Dixeruntq; filij iſrael. Replicatio nunciorum obſecrantium regem eſt. per tritam
gradiemur viam: & ſi biberimus aquas tuas ego & pecora mea/ dabo quod iuſtum eſt. Iuxta
hebræum habetur. et dabo venditionem earum. Ita φ non dicitur dabimus quod iuſtum eſt,
ſed abſolute dabo precium aquarum quod uenditores petent/ nulla mentione iuſtitiæ facta.
Et ſtatim ſubiungitur. tantũ non verbum/ in pedibus meis tranſibo. hoc eſt tantũ non ſit uer
bum contrarium noſtræ petitioni. quod eſt dicere dummodo concedas nobis tranſitum ſol-
uemus aquas quantum uendentur nobis. Quod autem ſubditur in pedibus meis tranſibo/ ad
tollendã moram in territorio idumææ ſpectat. Significatur enĩ trãſitus aſſiduo officio pedum:
quod opponitur moræ. nam quieſcendo non exercemus pedes. At ille reſpondit/ non tranſi-
bitis. Statimq; egreſſus eſt obuius cum infinita multitudine. Iuxta hebræum habetur. in po
pulo graui. proculdubio ſm multitudinem. et manu forti: nec voluit acquieſcere deprecan
ti vt concederet tranſitum per fines ſuos. Annotabis prudens lector φ nedum per medias ci
uitates ſed nec per fines ſuos uoluit concedere tranſitum: ut intelligas quæ ſcripta ſunt in. 2.
ca. deute. quæ apparent contraria iſtis, ſed non ſunt: ut ibi declarabitur.

Quamobrem diuertit ab eo iſrael. Cumq; caſtra mouiſſent de cades, venerunt in montem
hor/ qui eſt in finibus terræ edom. Et hoc quoq; fuiſſe bis/ teſtantur geſta. nam & prima uice
de cades uenerunt in montem hor (quamuis in catalogo manſionum neutrius fiat mentio pri-
ma uice, ſed immediate hic ſequenti capitulo clare hoc ſcribitur) & hac ſecunda uice tum hic
tum clarius in catalogo manſionum ſcribitur φ de cades uenerunt in montem hor. Ubi lo-
cutus eſt dominus ad moſen dicens. Tranſpoſuit interpres. nam hebraice poſt illa uerba in
montem hor/ immediate ſubiungitur. Et dixit iehouah ad moſen & aharon in hor monte
iuxta terminum terræ edom dicendo. Reuelatio utriq; facta & locus reuelationis deſcribitur:
& ad hiſtoriæ ordinem reditur/ finitis interpoſitis alias geſtis. nam obitus aharon fuit anno
quadrageſimo: ut in ca. 33. clare dicitur. pergat aharon. Iuxta hebræum habetur. congre-
gabitur aharon ad populos ſuos. Non poteſt hic diuinus ſermo uerificari de aharon quo ad
corpus: quia corpus eius per mortem non adunabatur ad corpora populorum eius. non enim
ſepeliendus erat in ſepulchro patrum ſuorum/ qui erant ſepulti in ægypto & in chebron. Ve-
rificatur igitur de aharon quo ad animam: de qua niſi immortalis eſſet/ non uerificaretur con
gregabitur ad populos ſuos. res enim quæ nõ eſt non cõgregatur: ut patet. Immortalitas igi-
tur animæ populiq; multi in alia uita clare ſignificantur in litera hac. Et appellantur populi
eius animæ ex quacunq; natione defunctorum/ ſimiles ſm iuſtitiam ſeu gratiam aharon: ut
in geneſi declarauimus. quia non intrabit terram quam dedi filijs iſrael/ eo φ incredulus fue
rit ori meo ad aquas contradictionis. Iuxta hebræum habetur. quia rebellaſtis ori meo in
aquis litis. Non ſolius aharon ſed commune ipſius & moſis peccatum citatur rebellio com
miſſa in deum in dictis aquis/ pro cauſa mortis aharon. Et hinc prudens lector habes tum gra-
uitatem peccati: rebellio enim graue peccatum eſt. tum qualitatem peccati: φ uidelicet inobe
dientes fuerint mandato dei. hoc enim inſinuatur dicendo ori meo. Tolle aharon & filium
eius cum eo. Legẽdum eſt. et elhazarũ filium eius. nominatur enim quis inter filios electus
eſt. et duces eos in montem hor: cumq; nudaueris patrẽ veſte ſua/ induces ea elhazarum fi-
lium eius. Iuxta hebræum habetur. et fac exuere aharon veſtes ſuas, et facies veſtire ipſas
elhazarum filium eius. Non enim mandatur ut ipſe moſes quaſi degradando exuat aharon:
ſed φ mandet ut ipſe aharon exuat ſeipſum pontificales ueſtes. ſtatutum ſiquidem ſuperius eſt
ut ueſtes pontificales eſſent pro aharon & ſucceſſoribus eius. Ita φ non ſepeliebatur pontifex
cum ornamentis pontificalibus: ſed ueſtes prioris pontificis erant ſucceſſoris. Et hoc erat com
mune cuilibet morienti pontifici: ſed fuit ſingulare in morte primi pontificis φ quemadmo-
dum ſingulari modo moriendi tanq̃ ſponte ſubiit mortem monitus a deo, ita ſingulari modo
iuit ad locum mortis cum apparatu põtificali: & ibidem ueſtibus ſimul & uitæ ceſſit/ uiſo filio
in habitu pontificali. & aharon colligetur & morietur ibi. Ordo præpoſterus. prius enim ſm
naturæ ordinem morietur/ & deinde congregabitur ad populos ſuos.

Fecitq; moſes vt preceperat dominus: et aſcenderunt in montem hor coram omni multi-
tudine. Aſcendentes in montem moſen & pontificem in habitu ponitficali uniuerſus ſpecta-
bat populus. Nec ſis ita rudis ut hos tres ſolos aſcendiſſe intelligas, ſed cum honorabili ſocie-
tate: quandoquidem & opus erat miniſtris tum ad exuendum & ueſtiendum tum ad ſepelien
dum aharon/ & decens erat ut pontifex cum apparatu pontificali honeſtaretur comitantium
grauitate. Cumq; aharon ſpoliaſſet veſtibus ſuis/ & induiſſet eis elhazarũ filium eius. Iuxta

hebræũ hr̃. **Et fecit exuere moſes aharon veſtes ſuas, ⁊ fecit induere eas elbazarũ filiũ eius.** Executio deſcribitur in monte facta ante mortem aharon. Vnde & ſubiungitur. **Et mortuus eſt aharon ibi in capite montis.** Si mouetur quæſtio de loco mortis aharon ex ſcriptis ca. 10. deuteronomii, uide ibi ſolutionem: quia ibi tractabitur unde occaſio ſumitur dubitandi. **Et deſcendit moſes ac elbazarus de monte. Omnis autem multitudo videns occubuiſſe aharon.** Iuxta hebræum habetur. **Et viderunt omnis ſynagoga ꝙ obijt aharon.** Non ſcriberetur ꝙ uiderunt/niſi locus ubi obiit & ſepultus eſt uelut locus ſpectaculi eminentis coram populo fuiſſet. **et luxit eum triginta diebus per cunctas familias ſuas.** Iuxta hebræum habetur. **tota domus iſrael.** publicus enim luctus deſcribitur triginta diebus.

CAPVT .XXI.

Quod quum audiſſet chenanæus. Et hoc ad ordinem ſpectat hiſtoriæ geſtorum anno quadrageſimo uel circiter: ut inſinuant tum ſcripta in catalogo manſionum/tum ſubiuncta hic de propitiatione diuina. **rex harad qui habitabat ad meridiem.** Chenanæus nomen eſt generis, harad uero nomen eſt regionis: quia non inuenitur harad nomen generis niſi ſcriptorum uitio geñ. 10. ubi falſo ſcribitur haradius inter filios chenahan: ut hebraica ueritas teſtatur. **veniſſe ſcilicet iſrael per exploratorum viam.** Quod dicitur per exploratorum uiam/uel refertur ad auditionem regis: ꝙ ſcilicet rex audierit ab exploratoribus. uel (quod magis quadrat) refertur ad habitantem in meridie: declaratur enim ꝙ chenanæus iſte habitabat in meridie in illa terra qua tranſierunt exploratores olim miſſi ad luſtrandam terram promiſſionis. Lege capitulum tertiumdecimum: & inuenies moſen mandaſſe exploratoribus ut aſcenderent per meridiem/& ꝙ illi paruerunt. Deſcribitur itaq; terra chenanæi huius etiã ab hoc ꝙ fuit uia exploratorum. Et ut ſubiuncta inſinuant/hic eſt ille chenanæus qui olim reuerſis exploratoribus contriuit populum iſrael contra mandatum domini audentem progredi ad bellum/ſcriptum ſuperius ca. 14. Et apparet hoc ex tribus. primo ex identitate nominis: quia chenanæus etiam fuit ille/quanuis iunctus hamalecitis. Secundo ex propinquitate locorum. quoniam propter chenanæum illum mandauerat deus iratus ut recederent: & nunc erant reuerſi iterum filii iſrael ad eadem loca: & audito eorum aduentu rex chenanæorum qui olim uicerat iſraelem/non immerito aggreditur iſraelitas. Tertio ex identitate nominis loci. nam ibi ſcribitur ꝙ chenanæus & hamalecita contriuerunt iſraelitas uſq; ad chorma: & hic quoq; ſcribitur & uocauerunt nomen loci chorma. ¶ Hiſtoriæ itaq; ordo eſt ꝙ mortuis omnibus qui exierant de ægypto, quum ueniſſent filii iſrael ad loca in quibus a principio fuerant propinqua chenanæo habitanti in meridie/chenanæus qui olim iſraelitas contriuerat pugnauit contra illos. **pugnauit contra illum: ⁊ victor exiſtẽs duxit ex eo prædam.** Non tot habetur in hebræo, ſed duntaxat. **⁊ pugnauit in iſrael, et prædatus eſt ex eo prædam.** Dicendo in iſrael/inſinuat ꝙ chenanæus aggreſſus eſt iſraelitas/ꝙ tanq̃ in territorio iſrael pugnauerunt. Qualem autem aut quantam prædam chenanæi ex iſrael acceperint/ſcriptum non eſt.

At iſrael votum vouit domino/⁊ ait. ſi tradideris populum iſtum in manum meam, delebo vrbes eius. Quanuis deſtructio urbium nõ ſit abſolute in genere bonorum (ac per hoc non ſit materia uoti/cuius materia eſt bonum ſupererogationis) deſtructio tamen non ſolum urbium ſed etiam hominum inimicorum dei relata in deum/in genere bonorum eſt: & tam placens deo ut meruerit exaudiri uotum hoc. ¶ **Exaudiuitq; dominus preces iſrael/et tradidit chenanæum.** Hinc apparet rem hanc geſtam fuiſſe poſt obitum patrum quibus deus noluit adeſſe ad pugnandum contra chenanæos/immo ad quorum mortem deus tanq̃ opem ferens concurrit: ut dicitur deute. 2. **quem ille interfecit ſubuerſis vrbibus eius.** Sub uoto delendi ciuitates comprahendi etiam debere homines/executio manifeſtat. **et vocauit nomen loci illius chorma/id eſt anathema.** Iuxta hebræum nihil aliud habetur niſi chorma. Quod aiunt ſignificare deſtructionem. a uoto enim deſtruẽdi ad honorem dei nominauerunt locum ad quem uſq; patres eorum contriti fuerant.

Digitized by Google

PRofecti ſunt autem de monte hor/per viam que ducit ad mare rubrum vt circumirent terram edom. Quemadmodum narrando quæ acciderunt in cades anno quadrageſimo/commemorata ſimul ſunt quæ olim acciderant,ita narratis iis quæ euenerunt in monte hor anno quadrageſimo/commemorantur quæ olim acciderant ibidem. profectio enim iſta nō fuit anno quadrageſimo: ſed fuit poſt iram dei exterrito populo ab exploratoribus,mādante tunc deo ut per uiam maris rubri redirent:ut ſuperius ſcriptum eſt ca.14. Tunc enim armatis idumæis ne iſraelitæ tranſirent per fines eorum circumierunt idumæam: ut clare patet ex uerbis moſis in deuteronomio in principio capituli ſecundi. **et tedere cepit populum itineris ac laboris.** Iuxta hebræū habetur. **et decurtata eſt anima populi in via.** Via iſta triginta & octo annos durauit: ut dicitur deute.2.& in illa decurtata eſt uita populi. deus enim ut hebraica litera ibidem ſonat/operatus eſt ad breuiandum uitam populi rebellis: & huiuſmodi breuiatio hic deſcribitur executioni mandata in hac uia. Nihilq; dicitur de tædio itineris aut laboris:ſed decurtatio animæ (hoc eſt uitæ) in uia ſignificatur. perſpicuū eſt enim hebraica conſuetudine corporalem uitam appellari animam. **Locutusq; eſt contra dominum.** Iuxta hebræum hr̄. **Et locutus eſt populus in elohim & in moſen.** Quādo aut in quo certo loco hoc peccatum fuerit commiſſum/non ſcribitur:ſed ſubiuncta manifeſtant q hoc fuit uiuentibus illis qui fuerant rebelles deo poſt reuerſos exploratores. per quod inſinuatur q in iſta uia trigintaocto annorum commiſſum eſt peccatum hoc. Et ſignificanter ſcribitur populum contra deum ſub nomine elohim locutum fuiſſe,ut intelligamus q contra deum uindicem decurtantem uitam eorum murmurabant. **cur eduxiſti nos de egypto?** Iuxta hebræum habetur. **cur feciſtis aſcendere nos ex egypto ad moriēdum in deſerto?** Dicendo feciſtis/inſinuatur q uiuebat tunc aharon.ambo enim fecerant populum aſcendere de ægypto. Et dicēdo nos/inſinuatur q murmurantes erant illi qui aſcenderant ex ægypto. Et dicendo ad moriendum in deſerto/teſtantur frequentes mortes quas ex diuina ſententia experiebantur: quanuis ipſi cauſarētur defectū panis & aquæ. **quia non eſt panis / non ſunt aque, & anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſimo.** Iuxta hebræum habetur. **& animam noſtram faſtidiuit panis leuis.** Mentiebantur attribuendo mortem penuriæ panis & aquæ: quoniam deus ſemper ſuppleuerat defectum tum panis tum aquæ. & propterea defectum panis inuertunt in qualitatem panis/dicentes panem quo ueſcuntur eſſe leuem. In quo apparet eorum cæcitas: quandoquidem leuitas in pane eſt ualde deſiderabilis: & uituperando panem eis a deo datum/ualde laudant. ſed ſicut mentiebantur citantes defectum aquæ,ita mentiuntur citando faſtidium panis ex manna:ut ſubſequens pœna teſtatur.

Quamobrem miſit dominus in populum ignitos ſerpentes. Iuxta hebræum habetur. **ſerpentes ardentes.** Non eſt perſpicuum an ſpecies ſerpentum tanq̄ ardens ſignificetur (ita q uel ſm totum corpus uel ſm aliquam partem ſerpentis color erat ſicut ignis ardentis) an ad effectum referatur ardor. ita q ſignificentur ſerpētes facientes ſuo morſu ardere:hoc eſt ſenſum ac dolorem incendii inferentes. **ad quorum plagas & mortes plurimorum.** Iuxta hebræū explicatur. **et momorderunt populum, & mortuus eſt populus multus ex iſrael.** Et hinc quoq; habetur q hæc non ſunt geſta anno quadrageſimo: ſed dum adhuc uiueret generatio iſta rebellis. **Et venit populus ad moſen & dixit. peccauimus quia locuti ſumus contra dominum & te: ora dominum vt tollat a nobis ſerpentes. orauitq; moſes pro populo. Et locutus eſt dominus ad eum. fac ſerpentē eneum.** Iuxta hebræū habetur. **fac tibi ardētem.** Non qualiſcunq; ſerpentis ſed illiuſmet ſpeciei (uidelicet ſerpentis ardentis qui mordebat & occidebat eos) figuram mandat deus fieri dicendo fac ardentem/ſubaudi ſerpentem. Significantius autem dicit fac tibi/non mihi: quia nolo adorari in figura ſerpentis/nolo ut facias ſerpentem mihi ut idolum mei/nolo ut facias ſerpentem ut ueneretur & adoretur:ſed fac tibi tanq̄ tuam medicinam ad curanda uulnera. **et pone eum pro ſigno.** Iuxta hebræum habetur. **et pone eum ſuper perticam.** Nihil dicitur de ſigno,ſed locandus ſuper ſtipitem ligneum decernitur. **qui percuſſus aſpexerit eum vivet.** Nulla ueneratio nulla monſtratio uulneris ſed ſola uiſio intercedebat. **Fecitq; moſes ſerpentem eneum/et poſuit eum pro ſigno.** Iuxta hebræum habetur. **et poſuit eum ſuper perticam.** executio enim ſcribitur. **quem quum percuſſi aſpicerent/ſanabantur.** Vertunt interpretes hic ſicut & alias ſæpe/futurum in præteritum. nam hebraice habetur. **et erit ſi momordit ſerpens hominem et aſpiciet ad ſerpentem eneum/et vivet.** Non refertur futuræ ad tempus quo ſcripſit hæc moſes: ſed ad tempus poſiti ſerpentis ſuper perticam. relatiue enim ad illam actionem dicitur in futuro & erit. & ſimiliter relatiue ad morſum dicitur futurū & aſpiciet. Huiuſmodi enim ſtylus ſcripturæ ualde ſolitus minus cōſideratus/occaſio eſt ut interpretes mutent ſæpe tempora.

PRo'ectiq; filij iſrael caſtrametati ſunt in oboth. Redit moſes ad ordinem hiſtoriæ geſtorum anno quadrageſimo.nam(ut apparet ex catalogo manſionum) trigeſimaſeptima manſio fuit in oboth,quam perſpicuū eſt fuiſſe poſt mortem aharon. Unde egreſſi fixere tentoria in bije babarim. Iuxta hebræū habetur. in vallibus trāſituum in ſolitudine que reſpicit moab ad exortum ſolis. Multi tamen nomen proprium loci interpretantur habarim. Et inde mouentes venerunt ad torrentem zered. Iuxta hebræū habetur. in vallē zered. Lege ſecūdum capitulū deuteronomii:& inuenies moſen recitantem φ tempus itineris ex cades barneah uſq; ad tranſitum torrentis zered fuit annorum triginta & octo/quo cōſumpta eſt uniuerſa illa generatio rebellis. & intelliges clare quod diximus:uidelicet moſen rediſſe ad texendū hiſtoriam geſtorum anno quadrageſimo. Quam relinquentes caſtrametati ſunt contra arnon. Iuxta hebræū habetur. caſtrametati ſunt a trāſitu arnon qui in deſerto. Nomen fluminis eſt arnon: & ad differētiam ſuiipſius in aliis locis/dicitur qui eſt in deſerto.deſcribitur enī φ uenerunt ad illā partē fluminis arnon quæ eſt in deſerto. & prominet in finibus amorrei. Iuxta hebræū hr̄. eriēs a termino emorei,quia arnon terminus eſt moab inter moabitas & emorreos. Fluuius ille deſcribitur egrediens a terminis emoræorum/ita φ eſt cōfinium inter moabitas & emoræos. Unde dicitur in libro bellorum domini.ſicut fecit in mari rubro/ſic faciet in torrētibus arnon. Iuxta hebræū hr̄. Super ſic dicetur in libro bellorū iehouah/& dedit in vento forti & torrētes arnon. Dictio interpretata liber proprie ſignificat librū,& ad narrationē extenditur:ſed parui refert an prophetetur narratio ſcribēda uel dicēda,ſed futuri tēporis eſt dicetur. Dictio interpretata uento forti/iuxta proprietatem interpretata dicitur:quanuis interpretetur mari cannæ ſeu rubro.adiuncta enim litera hanc uarietatē parit:ſed ſenſus in idem redit. ¶ Aduerte hic ut intelligas hæc/φ in his locis incœpit uictoria & hæreditas populi iſrael.& propterea initia hæc bellorū dñi ad dandum hæreditatem filiis iſrael/prædicuntur commemoranda tanq̄ præcipua quædam inter bella diuina/inter præcipua facta a deo quemadmodum & facta in mari rubro. Et uidemus hæc ad literā adimpleta in pſalmis. nam cōmemorantur ibidē facta contra ſichon regem emoræorum & hog regem baſan/quemadmodū & facta in mari rubro:ut patet in pſalmis.135. &.136. Ita φ ordo literæ eſt.ſuper ſic geſtis(uel ut aliis placet/idcirco:hoc eſt propter geſta in his locis) dicetur/ſiue in ſermonibus ſiue in ſcriptis de bellis dei, & dedit in uēto forti (hoc eſt φ dedit deus in mari rubro in nocte uenti uehementis præbentis iter ſiccum iſraelitis in medio maris)& torrentes arnon:hoc eſt & geſta in torrentibus arnon. Scopuli torrētium inclinati ſunt vt requieſcerent in arnon: Iuxta hebræum habetur. Et effuſio torrentium que inclinauit ad ſedendum bar. Finita interpoſitione dicendorū in libro bellorū dei,redit moſes ad deſcribendum ſitum arnon.incœperat enim deſcribere ipſum a deſcenſu ex termino emoræorum & ex confinio inter emoræos & moabitas : proſequitur modo deſcribēdo eundem ex hoc φ exuberantia aquarum arnon flectitur ad quieſcendum in har.quod nomen eſt loci tunc emoræorum/olim moabitarum:ut inferius ſubiungitur . Et dicitur fluminum ſeu torrentium in numero plurali/ad inſinuandū φ in multos alueolos diſtinctus erat arnon. et recumberent in finibus moabitarum. Iuxta hebræum habetur. & innitetur in termino moab. De effuſione eadem aquarum dicitur & innixa erit in termino moab .quod ſonat modum quo aquæ arnon defluunt exuberantes:uidelicet φ ex parte moabitarum habent terram cui innituntur(hoc eſt habent terram celſam) ex parte uero emoræorum habēt terram decliuem. Vide q̄ diuerſus eſt textus noſter ab hebraico.

Et et eo loco apparuit puteus. Iuxta hebræum habetur. Et inde ad puteum. Non apparitio ſed profectio ſignificatur.nam profectio alia ſcribitur ex arnon ad puteum. Et ſtatim ſubditur. ipſe puteus quem. hoc eſt ob quem. dixit iehouah ad moſen/congrega populum et dabo eis aquas. Qualiter res hæc geſta eſt/nullibi inueni.defectus enī aquæ præſuꝑ ponitur: & reuelatio diuina facta moſi narratur ad congregandū populum indigentem aqua ſine murmure.Erat enim populus iſte populus nouus/extinctis iam patribus omnibus rebellibus . Et propterea nihil ſcribitur de petitione populi:ſed tanq̄ ultro offerēs aquas deſcribitur deus/reuelando moſi locum ex quo habiturus eſſet populus aquam .Et ad hoc ut uideat populus diuinam prouiſionem/mandatur moſi ut congreget populum ad locum illum. Tunc cecinit. Iuxta hebræum habetur. Tunc cantabit iſrael cantum iſtum. Futurum cantabit relatiue ad habitam aquam intelligitur. moſes enim nō aliter deſcribit modum quo producta ſeu educta eſt aqua q̄ recitādo carmen lætitiæ & gratiarumactionis cantatum a populo. Et ſcripſit hoc ad inſinuandum diſparitatem iſtius noui populi a priore.nunq̄ prior populus gratias egit deo habita aqua mirabiliter tot uicibus/nunq̄ habitis carnibus/nunq̄ habito manna:iſte autē nouus populus exultat habito puteo . Sed appellatione putei intelligo nō puteum profundum unde oportuiſſet haurire aquam fune(quoniam tantæ multitudini ſuffeciſſet nihil) ſed puteum per mo

Digitized by Google

dum fontis fluentem. Ita ꝙ locus aliquis celſior erat in quo & aqua quaſi in concha appellatur
puteus/& cum hoc fluebat abunde currens ad ſatisfaciendū populo. **aſcendat puteus.** Iuxta
hebræū habetur. **aſcende putee.** Principium carminis eſt. & in hoc inſinuatur ꝙ aqua ad con
cham illam non deſcendebat ſed aſcēdebat. inſinuatur enim ꝙ concha illa erat in loco eminen
tiore: & hinc apparebat ꝙ aqua non deſcendendo ſed aſcendendo ſcaturiebat in concha/ q̄uis
d: cōcha deflueret ad inferiora. **cōcinebant.** Iuxta hebræū habetur. **cantate ei.** Pars eſt car
minis. & eſt uox lætantium adhortantium alios ad canendum ob beneficium putei. **puteus
quem foderunt principes & parauerunt duces multitudinis.** Parui refert ꝙ hebraice habetur.
puteus cauarunt ipſum domini/cauarunt ipſum nobiles populi. Modus miraculi deſcribitur
cantatus: dum canitur ꝙ nō ruſtici nō plebei ſed nobiles principes populi cauarūt huiuſmodi
puteum. **in datore legis & in baculis ſuis.** Iuxta hebræū habetur. **in ſculptore in baculis ſu
ſtentantibus ipſos.** Et ſcito ꝙ circumlocutio eſt in baculis ſuſtentantibus ipſos. dictio enim
hebraica ſimplex eſt/ſignificans baculos quibus ſuſtētantur debiles ſenes uel claudi eundo. Et
per hoc inſinuatur ꝙ nō ligonibus & ſarculis cauatus eſt puteus, ſed baculis quibus utebantur
nobiles ad ſubleuamen laboris in itinere: ut hinc intelligatur non humani operis ſed diuini fu
iſſe miraculi puteum/ad percuſſionem baculorum emergentem. Quod autem dicitur in ſcul
ptore/perſpicuum non eſt quorſum dicatur. poteſt ſiquidem intelligi appellatione ſculptoris
deus quatenus ſculpſit in tabulis lapideis decem præcæpta: ut in fide & obediētia ſculptoris no
biles iſti percuſſerint ſuis baculis confidenter, quum tamen patres eorum etiā in deo loquente
illis ore proprio nō fuerint confiſi. commendantur enim nobiles iſti relatiue ad patres eorum
ꝙ iſti non niſi ſculpta præcæpta dei habentes confiſi ſunt in deo/illis diffidentibus non ſolum
in ſculptore ſed etiam in allocutore deo. Poteſt & intelligi ꝙ per hoc deſcribitur interueniſſe
aliquam ſculpturam ad hoc miraculum: puta ꝙ in rupe illa fuerit ſculptum nomen domini/&
in terra iuxta illam ſculpturā percuſſerint nobiles & emerſerit puteus. & propterea dictum ſit
ꝙ cauarunt ipſum nobiles in ſculptore in ſuſtentaculis ſuis/coniungēdo ambo inſtrumenta:
uidelicet & nomen dei ſculptum/& baculos quibus cauarūt modicum terræ nobiles. Planius
autem per ſculptorem intelligitur moſes: quia huiuſmodi appellatione legiſlatorem ſeu do
ctorem aiunt ſignificari.

Profectiq; ſunt de ſolitudine mathana. Ex duabus profectionibus ſcribitur unica. nā he
braice habetur. **Et de deſerto in mathana/& de mathana in nachaliel.** Vbi clare ſcribuntur
duæ profectiones. & ſubiunguntur aliæ duæ in hebræo/quæ in uulgata æditione conficiunt
unā. propter quod ſuſpicor alterius q̄ ſcriptoris errore hæc accidiſſe ad euitādam quæſtionem
de numero māſionum. Tres enī profectiones ſupprimi apparet in uulgata æditione: ut patet
colligenti has correctiones. unam ad puteum/aliam ad mathana/& tertiam de bamoth in ual
lem. quia ſupputando profectiones hic ſcriptas ab oboth inueniuntur octo profectiones: quæ
ſi addantur trigintaſeptem/efficient quadragintaquinq;: & tamen catalogus māſionum quadra
gintaduas duntaxat ſupputat. Sed ibidem (hoc eſt in capitulo trigeſimotertio) eſt hæc quæſtio
tractanda: hic noſſe ſat ſit ꝙ hebraice ſubditur. **Et de nachaliel in bamoth: & de bamoth in val
lem que in campo moab capite collis, & reſpicietur ſuper faciem ieſimon.** Clare dicitur ꝙ de
bamoth profecti ſunt in uallem/& non ꝙ bamoth eſt uallis. immo hebræi dicunt bamoth non
eſſe nomen proprium, ſed ſignificare loca celſa ex quibus uenerunt in hanc uallem quæ eſt in
campo moabitarum: & eſt caput cuiuſdā collis/& in calce reſpicitur a quodā loco appellato
ieſimon. ¶ Aduerte hic prudens lector ꝙ iſtæ ultimo ſimul ſcriptæ quattuor profectiones ſcri
buntur egrediēte populo ex deſerto: ut ex ipſa deſcriptione intelligamus moſen uoluiſſe finire
ſupputationem profectionū uſq; ad ultimā reſeruatam ad calcem capituli/narratutus interim
bella inchoata populo adhuc in deſerto manente. ex his enim habetur ꝙ tam arnon q̄ puteus
in deſerto erat. Et ut ſubiuncta teſtātur, populus adhuc in deſerto erat quando commiſſum eſt
prælium cum ſichon rege emoræorum.

Miſit autem iſrael nuncios ad ſichon regem emoreorum. proculdubio ex deſerto: ut clare
recitatur deute. 2. **dicens. tranſibo per terram tuam: non declinabo in agros & vineas/
non bibemus aquas ex puteis: via regia gradiemur donec trāſeamus terminos tuos. Qui con
cedere noluit vt tranſirent per terminos eius: quin potius exercitu cōgregato egreſſus eſt ob
uiam iſraeli in deſertum.** Ecce clare apparet populum adhuc tunc fuiſſe in deſerto. **et venit
in iabſa: pugnauitq; cōtra eum. Et percuſſit eum iſrael in ore gladij: & poſſeſſa eſt terra eius.**
Iuxta hebræum habetur. **et hereditauit terram eius ab arnon vſq; iabboc.** Et hinc apparet
quod diximus/hæreditatē iſraelis inchoaſſe in arnon proſtrato rege emoræorū. & propterea
prophetatum fuiſſe ꝙ hæc initia cantabuntur inter præclara bella dei. **vſq; ad filios hammon/
quia forti præſidio tenebantur termini hammonitarū.** Iuxta hebræū habetur. **quia fortis ter,**

Digitized by Google

minus filiorum hammon. Ratio redditur non occupati territorii filiorum hammon, quia terminus eorum erat fortis/fortitudine diuinæ cuſtodiæ. inhibuerat enim deus ne moleſti eſſent filiis hammon: ut patet deute. 2. **Tulitqꝫ iſrael oēs ciuitates iſtas: ⁊ habitauit in omnibus ciuitatibus emorei/in eſebon ſcilicet.** Superfluit ſcilicet: & corrupte cheſbon profertur eſebon. **⁊ viculis eius.** Iuxta hebræū hr̄. **⁊ in omnibus filiabus eius.** Cheſbon enim erat urbs regia. & propterea aliæ ciuitates uocantur filiæ eius/tanq̄ dependentes ab ea ut matre.

Quia cheſbon ciuitas ſichon regis emorei fuit: qui pugnauit cōtra regem moab. Deficit. **primum.** & iuxta planum literæ ſenſum ſignificatur primus rex moab. **⁊ tulit omnem terram eius de manu ipſius vſqꝫ arnon.** Aduerte ꝙ hiſtoria hæc fuit occaſio poſt trecētos annos belli quod narratur iudi. xi. tempore iepthe. repetebatur enim a filiis lot terra iſta tanq̄ terra moabitarum. Ex hoc enim commemorato bello olim inter emoræos & moabitas/apparet uerū fuiſſe ꝙ terra iſta fuerat moabitarum. hoc enim hic narratur a moſe. **Idcirco dicitur in prouerbio.** Iuxta hebræum habetur. **Super ſic dicēt parabolatores.** Et futurum dicent refertur ad præteritum olim bellum. afferuntur enim ſubiuncta in teſtimonium commemorati belli. **venite in cheſbon, edificetur ⁊ cōſtruatur ciuitas ſichon.** Initium eſt prouerbii. apparet enim ꝙ per modum cuiuſdam canticı ſeu epigrammatis ſcripta ſint hæc ſubiūcta de uictoria emoræi contra moabitas. & propterea diuerſimode formatur ſermo: modo inuitando/uenite ad ædificandum cheſbon & conſtruendum eam in ciuitatem ſichon regis emoræorum. Et metaphorice ſubiungitur. **Quia ignis exiuit de cheſbon/flamma de ciuitate ſichon.** ad inſtar enim egredientis ignis & flāmæ deſcribitur oppreſſio cheſbon ciuitatis præcipuæ, quia oppreſſio illius redundauit in oppreſſionem totius adiacētis regionis. Et hoc eſt quod ſubiungitur. **deuorauit har moab** (quanuis uulgata æditio corrupte habeat arnon moabitarum) **comedit heros excelſorum locorum arnon.** ¶ Modo apoſtrophat ad moab. **Veh tibi moab/periſti popule chemos.** erat enim chemos deus filiorum hammon: ut ſcribitur iudi. xi. ¶ Modo de eiſdem loquitur in tertia perſona/dicēdo. **dedit filios ſuos in fugam/⁊ filias ſuas in captiuitatē regi emoreorum ſichon.** & ad deū chemos referunturꝙ dedit filios ſuos in fugam/arguendo deum illum impotentiæ. ¶ Quod autē ſubiungitur. **Iugū ipſorū diſperijt a cheſbon vſqꝫ dibon.** hebraice hr̄. **Dominium perdidit cheſbon/ceſſauit dibon.** Et dictio interpretata dominium/anceps eſt ad dominium uel ſagittationem. ſed ſenſus in idem redit: quoniam paria ſunt/amittere arma & amittere dominium. Dibon autē nomen uidetur ciuitatis ſimul oppreſſæ. Quod autem ſubditur. **laſſi peruenerūt in iophe ⁊ vſqꝫ medaba.** hebraice habetur. **⁊ deſolauimus vſqꝫ nophach que vſqꝫ medba.** In prima perſona concludunt epigramma/narrādo extenſos terminos deſolationis. ¶ **Habitauit itaqꝫ iſrael in terra emorei.** Ad inſinuandum ꝙ in terra illa tanq̄ emoræorum & nō tanq̄ moabitarum habitauerit iſrael, ſubiungitur poſt hiſtoriam ꝙ olim fuerat moabitarum/habitaſſe iſrael in terra emoræi.

Miſitqꝫ moſes qui explorarēt iabzer: cuius ceperūt vicos ⁊ poſſederūt habitatores. Iuxta hebræū habetur. **et percuſſerūt filias eius/⁊ expulit emoreum qui ibi.** Alia ciuitas deſcribitur prius explorata & deinde percuſſa uſqꝫ ad expulſionem habitatorum. **Verteruntqꝫ ſe ⁊ aſcenderūt per viam baſan: ⁊ occurrit eis hog rex baſan cum omni populo ſuo/pugnaturus in edrehi. Dixitqꝫ dominus ad moſen. ne timeas eum, quia in manu tua tradidi illum ⁊ omnē populum ac terrā eius: faciesqꝫ ei ſicut feciſti ſichon regi emoreorum/habitatori cheſbon. Percuſſerūt igitur eum ⁊ filios eius ⁊ totum populum eius vſqꝫ ad internitionem: ⁊ poſſederunt terram illius.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ hereditauerūt terram eius.** Tanq̄ hæreditario iure utrunqꝫ regnū ſignificatur poſſediſſe iſraelem/eo ꝙ deus in partē hæreditatis hæc illi dabat.

CAPVT .XXII.

Profectiqꝫ filij iſrael caſtrametati ſunt in cāpeſtribus moab, vbi trans iordanem iericho ſita eſt. Vltima profectio ac manſio deſcribitur: ſed hebraice aliter deſcribitur ſitus relatiue ad iericho. **a tranſitu in iarden iericho.** In planicie territorii moabitarum in illa parte qua trāſitur per iordanem ad iericho/caſtrametati deſcribuntur ultimo filii iſrael.

Vidit autē balac filius ſipor omnia que fecerat iſrael emoreo. Geſta a rege moabitarum his uiſis uictoriis ſubiungitur. **⁊ ꝙ pertimuiſſent eum moabite ⁊ ꝙ impetū eius ferre non poſſent.** Iuxta hebræū hr̄. **Et timuit moab a facie populi valde/quia multus ipſe: ⁊ faſtiditus eſt moab a facie filiorum iſrael.** De rege quidem dicitur ꝙ conſiderauit uictorias: de populo autē moabita & ꝙ timebat & ꝙ faſtidio afficiebatur/q̄uis iſraelitæ non eſſent illis moleſti. narrātur enim internæ paſſiones, nō externa mala/quæ nulla tunc erant. **Dixitqꝫ ad**

Digitized by Google

maiores natu madian. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit moab ſenibus midian. Vicinæ gentes colloquunt. moabitæ enim filii erãt lot: midianitæ uero filii abrahæ ex cetura: ut patet in geneſi. ita delebit hic populus omnes qui in noſtris finibus commorãtur ut ſolet bos herbas uſq; ad radices carpere. Sententia quis aliis uerbis in idem redit. materia conſilii inter moabitas & midianitas narratur. ipſe autẽ balac rex erat in moab eo tempore. Miſitq; nuncios ad bilham filium behor ariolum. Iuxta hebræum habetur. ad pedor. nomen eſt loci. qui habitabat ſuper flumen terre filiorum hammon. Iuxta hebræũ habetur. que ſuper flumen terre filiorum populi eius. Situs loci deſcribitur. & pronomen eius uel regem refert. & eſt ſenſus ꝙ pedor erat ſuper flumen terræ populi ipſius balac regis. Vel bilham. & eſt ſenſus ꝙ pedor erat ſuper flumen populi ipſius bilham. An autẽ populus iſte ſit moab an populus alter unde originem traxerat balac rex uel ipſe bilham/ perſpicuũ nõ eſt hic. hoc tamen ſecundũ inſinuari uidetur: dum non dicitur iuxta flumen terræ moab, ſed iuxta flumen terræ filiorum populi eius. Nec deſunt qui dicant flumen hoc eſſe euphraten/ & bilham fuiſſe chaldæum: & ex eadẽ forte natione fuiſſe balac regem moabitarum. ut vocarent eum ⁊ dicerent. ecce egreſſus eſt populus ex egypto/ ecce operuit ſuperficiem terre, ⁊ ipſe ſedet contra me. veni igitur ⁊ maledic populo huic quia fortior me eſt: vt poſſim eum percutere ⁊ eijcere de terra mea. Non eſt in hebræo mea. noui enim ꝙ benedictus ſit cui benedixeris/ ⁊ maledictus cui maledixeris. Rationi conſentaneum eſt ꝙ rex iſte expertus fuerat ueracitatem ſeu efficaciam uerborum bilham/ & ꝙ diuina diuinis opponere nitebatur. audierat ſiquidem ꝙ iſrael diuinis innitebatur interueniente moſe. & propterea ipſe diuinam maledictionem interueniẽte bilham quem ut prophetam uenerabatur/ opponere ſtudebat: ut prophetam bilham contra prophetam moſen/ & diuina per bilham contra diuina per moſen opponeret.

Perrexeruntq; ſeniores moab ⁊ maiores natu midian. Ecce effectus cõſilii ꝙ ſenes utriuſq; nationis nomine regis iuerunt ad bilham. habentes diuinationis precium in manibus. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ diuinationes in manibus eorum. Nihil dicitur de precio muneribus aut inſtrumentis in litera ut ſonat. propter quod nõ ab re intelligimus ꝙ moſes hæc uerba adiecit ad manifeſtandum ꝙ non tanq̃ ad prophetam ſed tanq̃ ad diuinatorem & ibant & miſſi erant. manus ſiquidem loco officiorum ponuntur. Et eſt ſenſus. & diuinationes erãt in officiis eorum: ita ꝙ officia eorum non erant officia conſulentium deuote prophetam dei/ ſed officia euntium ad diuinationes damnatas diuina lege. ⁊ venerũt ad bilham/ ⁊ narrauerunt ei omnia verba balac. Quibus ille dixit. manete hic nocte, ⁊ reſpõdebo vobis quicquid dixerit mihi dominus. Nomen eſt tetragrammaton. quod ideo ſpecialiter annotauerim/ ut intelligatur ꝙ bilham profitebatur ſe a ſummo deo reuelationem habere. Manentibus ergo illis apud bilham. Iuxta hebræũ habetur. Et ſederunt domini moab cum bilham. Incertum eſt an comprahendantur etiam ſenes midian/ an (ut hebræi quidã dicunt) receſſerint ſenes midian: & propterea ſcriptum ſit ꝙ manſerunt domini moab ad excludendũ ſenes midian. Venit deus. Iuxta hebræũ habetur. Et venit elohim ad bilham: ⁊ dixit/ quid ſibi volunt homines iſti apud te? Deus ut gubernator ut director & diſtributor actionũ deſcribitur aduenisse/ & allocutus procul dubio per modũ ſomnii. apparuit enim dormienti in ſpecie iudicis ſupremi/ & per modum interrogantis colloquendo. Reſpondit. Iuxta hebræũ habetur. Et dixit bilham ad elohim/ balac filius ſipor rex moabitarum miſit ad me dicens. ecce populus qui egreſſus eſt de egypto operuit ſuperficiem terre: veni ⁊ maledic ei/ ſi quo modo poſſim pugnans abijcere eum. Colloquium habitum in ſomnio deſcribitur. Dixitq; deus. Iuxta hebræum habetur. Et dixit elohim ad bilham. noli ire cum eis, neq; maledicas populo quia benedictus eſt. Ratione ſupradicta nominatur elohim. Qui mane cõſurgens dixit ad principes. Hinc clare apparet ꝙ dormiens nocte habuerat hanc uiſionem. ite in terram veſtram, quia prohibuit mihi deus venire vobiſcũ. Reuerſiq; principes dixerũt ad balac. noluit bilham venire nobiſcum.

ET rurſum ille multo plures ⁊ nobiliores q̃ ante miſerat/ miſit. Opinatus eſt rex ꝙ bilham rogari & honorari plus uellet: & propterea honorabiliorem legationem miſit. Qui quum veniſſent ad bilham/ dixerũt. ſic dicit balac filius ſipor, ne cuncteris venire ad me paratũ honorare te. Iuxta hebræum hr̃. ne obſecro vetaberis ab ire ad me, quia honorãdo honorabo te valde. Humiliter loquũtur legati nobiles, promittẽdo tum magnũ honorẽ tum promptum obſequiũ/ ſubiũgendo. ⁊ oĩa quod dices mihi faciam. noĩe enim regis promittũt obſequium regium. Quod autem dicunt non uetaberis/ uel ad non parcendum labori itineris uel ad hoc ut nõ retrahatur aliquo ſomnio ab itinere ſpectat. veni ⁊ maledic. Iuxta hebræum adiũgitur. mihi populum iſtum. Petit rex ut ad ipſius regis bonum maledicas populo iſrael. Reſpondit bilham. ſi dederit mihi balac domum ſuam plenã argenti ⁊ auri, non potero immutare verbum domini dei mei vt vel plus vel minus loquar. Iuxta hebræũ habetur. non potero tranſgredi

Digitized by Google

os iehouah elohe mei ad faciendum paruum vel magnum. Sanctiſsima uerba ſunt/profitentis tum ſummum deum gubernatorem ſuum alloquentem ipſum/tum firmam ac fixam promptitudinē ad obediendum uerbo dei. Et in his compræhēditur ipſum eſſe cultorē ſummi dei: alioquin non appellaſſet iehouah elohe ſuum. Obſecro vt hic maneatis etiam hac nocte, vt ſcire queam quid mihi rurſum reſpondeat dominus. Iuxta hebræū hr̄. Et nunc ſedete obſecro hic etiā vos nocte, & ſciam quid addet iehouah loqui mecum. Tanta obſecratio nō honoris ſed etiā cupientis morem gerere regi ſignum eſt. Et dicendo etiam uos/ad priores alludit legatos qui ibi nocte manſerant: ut expectent iſti una nocte ſicut & illi expectarunt. Et dicendo addet loqui/relatiue ad priorem allocutionem diuinam dicit addet: nec alium ꝙ ſummū deum expectare ſe profitetur. Venit ergo deus ad bilham nocte. Iuxta hebræum nomen habetur elohim: & ratione iam ſupradicta in ſimili ſpecie dormienti apparuit. & ait. ſi vocare te venerunt homines iſti. Interrogatiue legendum ſicut in priore allocutione uidetur. an ad vocandum te venerunt viri? Et facto puncto ſubiungitur altera oratio. ſurge & vade cum eis/& tamē id quod tibi præcepero facias. Cupienti ire concedit uel permittit deus ut uadat/ſalua tamen executione diuini ſermonis futuri. nō enim malum erat ire qualificatum ſic/ꝙuis petitio regia eſſet mala. Surrexitꝙ bilham mane: & ſtrata aſina profectus eſt cū principibus moab.

Et iratus eſt deus. Iuxta hebræum habetur. Et iratus eſt furor elohim ꝙ pergens ipſe. Hinc apparet ꝙ permiſsiue dictum fuerit a deo ſurge & uade cum eis. Ita ꝙ ſenſus fuerit. ſi uis ire uade cum eis/hoc tamen ſerua ut non facias niſi quod loquar tibi. Apparet etiam hinc ꝙ cupiebat bilham morem gerere regi: & quia ad hoc pronus ibat, ideo deus iudex cordium iratus apparuit/eo ꝙ iret bilham proculdubio animo prono ad malum. Stetitꝙ angelus domini in via contra bilham. Iuxta hebræū habetur. & ſtetit angelus iehouah in via ad odiendū ipſum. Odium pro effectu odii qui eſt aduerſari ponitur. ad aduerſandū enim ſtetit angelus in ſpecie corporali. Quam tamen nō uidebat bilham: quia in poteſtate angeli erat immutare uel nō immutare uiſum bilham, ita ꝙ corpus illud angeli aereum immutabat uiſum aſinæ & non uiſum bilham & eorum qui cum ipſo erant. et ipſe ſedebat ſuper aſinam/& duos pueros ſuos habebat ſecum. Cernensꝙ aſina angelū domini ſtātem in via euaginato gladio, auertit ſe de itinere & ibat per agrum. quam quū verberaret bilham/& vellet ad ſemitam reducere. Parui refert ꝙ hebraice reducta ſignificatur aſina ad uiam. nam ſcribitur. & percuſſit bilham aſinam faciendo declinare eam ad viam. Statimꝙ ſubiūgitur. Et ſtetit angelus iehouah in ſemita vinearum/maceria hinc & maceria hinc: & vidit aſina angelum iehouah & fuit impulſa ad parietem/& impulit pedem bilham ad parietem. Secundus occurſus angeli deſcribitur cum ſecunda percuſſione aſinæ. At ille iterum verberabat eam: & nihilominus angelus domini ad locū anguſtum tranſiēs vbi nec ad dexteram nec ad ſiniſtram poterat declinari/obuius ſtetit. Quumꝙ vidiſſet aſina ſtantem angelum/cecidit ſub pedibus ſedētis. Rectius ſcribitur hebraice. cubauit ſub bilham. nō habens enim aſina quo diuerteret cubauit. Qui iratus/vehemētius cedebat fuſte aſinam. & aperuit dominus os aſine: & locuta eſt/quid feci tibi ꝙ percutis me iam tertio? Vt petrus apoſtolus in ſecundo capitulo ſecūdæ ſuæ epiſtolæ exponit/diſpoſuit deus inſipientiam bilham per ſtolidū animal repræhēdi, ut uel ſic reſipiſceret a malo ſuo affectu. ¶ Nec ſis adeo rudis ut putes per hoc colloquium inter aſinam & bilham/intellexiſſe aſinam uerba quæ dicebat. angelico ſiquidem miniſterio formabantur uerba aſinino ore: quæ aſina ipſa non intelligebat/quaſi aſina intelligeret & tueretur cauſam propriam. Reſpōdit ei bilham. quia illuſiſti mihi: vtinam haberem gladiū vt te percuterem. Peius ſcribitur. quia nunc occidi te. hoc eſt quia nunc occidiſſem te. nullum enim præteritum habent hebræi niſi præteritum indicatiui. Dixitꝙ aſina. nonne animal tuū ſum cui ſemper inſidere cōſueuiſti vſꝙ in præſentē diem? dic an ſimile vnꝙ fecerim tibi? At ille ait/nō. ¶ Protinusꝙ aperuit. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. et detexit dominus oculos bilham. nā detectio iſta nihil aliud fuit ꝙ tollere impedimentum quo impediebatur immutatio oculorum bilham a corpore angeli: quod fuit extendere immutationē illā ad oculos bilham. & vidit angelum ſtātem in via euaginato gladio: adorauitꝙ eum pronus in terram. Iuxta hebræū habetur. & inclinauit cū occipite & adorauit in facie ſua. Nō dicitur ꝙ in terrā ſe proſtrauerit: ſed ꝙ caput flexerit/& uenerationis ſignum demiſſa facie exhibuerit. ſedebat enim ſuper aſinam. Dixitꝙ ei angelus domini. cur iam ter verberaſti aſinā tuā? ecce ego veni vt aduerſarer tibi, quia peruerſa eſt via tua & mihi contraria. & niſi aſina declinaſſet a facie mea, te occidiſſem & illa viueret. Summat interpres longiorem angeli ſermonem de beneficio aſinæ tribus uicibus declinantis in bonū ipſius bilham. Et dixit bilham angelo domini. peccaui/neſciēs ꝙ tu ſtares cōtra me: & nunc ſi diſplicet tibi vt vadam/reuertar. Ecce fructus apparitionis iſtius: accuſat præteritū & promptum ſe exhibet ad reuertendum. Aitꝙ ei angelus domini. vade cum iſtis. Maniſeſte conceditur ire/qualifi-

Digitized by Google

eatum tamen ad parēdum deo. ⁊ caue ne aliud q̃ precepero tibi loquaris. Parui refert ꝙ hebraice loco praecepero habetur loquar. loqui enim ſuperiorē interpretamur praecipere. iuitꝫ bilbā n cum principibus balac.

Quod quum audiſſet balac, egreſſus eſt in occurſum eius in oppidum moabitarum/quod ſitum eſt in extremis finibus arnon. Iuxta hebraeum habetur. ſuper terminum arnon qui in extremo termini. proculdubio moabitarum. eſt enim ſenſus ꝙ uenit ad ciuitatem moab ſitam ſuper terminum arnon qui arnon eſt in extremo termini moabitarum: hoc eſt ad illam partem arnon quae terminat moabitas. Dixitꝫ ad bilbam. miſi nuncios vt vocarent te, cur nō ſtatim veniſti ad me? an quia mercedem aduētui tuo reddere nō queo? Iuxta hebraeum omnes iſti ſermones interrogatorie ſcribuntur. An nō mittendo miſi ad te vocando te? quare non veniſti ad me? an certe nō potero honorare te? Verba ſunt repraehēſiua ꝙ prima uice uocatus nō uenerit. Cui ille reſpōdit. ecce adſum. Iuxta hebraeū habet. ecce veni ad te nunc. Ex rationē quare prius nō uenerit ſubiūgendo ſimul cum proteſtatione futuri ſui officii dicit. an aliud loqui potero q̃ quod deus poſuerit in ore meo? Prudenter bilham manifeſtat regi ꝙ non promittit ei quod petierat (uidelicet maledicere populo iſrael) ſed promittit in genere loqui quod elohim quod deus gubernator & director poſuerit in ore eius. Iuitꝫ bilbā cum balac: ⁊ venerūt in vrbem que in extremis regni eius finibus erat. Iuxta hebraeum habetur. in ciuitatem chuſoth. & nihil aliud dicitur. An autē chuſoth ſit nomen proprium an interpretandum ſit platearum/neſcio. Cumꝫ occidiſſet balac boues ⁊ oues, miſit ad bilbam ⁊ principes qui cum eo erāt munera. Honoris cauſa ſtatuerat rex primates aliquos manere cum bilham. Mane aūt facto duxit eum ad excelſa babal. Locus ſignificatur ubi colebatur bahal in monte ſub diuo. ⁊ intuitus eſt extremam partem populi. Nō eſt in hebraeo partem, ſed duntaxat ꝙ uidit inde extremitatem populi. ſed ſubiuncta teſtantur ꝙ ita uidit extremitatem ut uideret populum ſm omnes extremitates illius.

CAPVT .XXIIII.

Dixitꝫ bilbam ad balac. edifica mihi hic ſeptem aras, ⁊ para ſeptem vitulos/⁊ ſeptem arietes. Cumꝫ feciſſet balac iuxta ſermonem bilbam, impoſuerūt ſimul vitulum ⁊ arietem ſuper aram. Superfluit ſimul. & eſt ſenſus ꝙ ſuper ſingulas aras obtulerunt duo animalia: taurum uidelicet & arietem. Dixitꝫ bilbam ad balac. ſta paulliſper iuxta holocauſtum tuum, ⁊ vadam/forte occurret mihi dominus. Nomen eſt tetragrammaton. ſemper enim profitetur ſe expectare reuelationem a ſummo deo. ⁊ quodcunꝫ mihi imperauerit. Iuxta hebraeum habetur. ⁊ quod faciet videre me nūciabo tibi. Quod ideo annotauerim/ut poſſit prudens lector cōferre haec expectata a bilham. ſperabat enim occurſum dei obuiam ſibi/ſperabat rurſus uiſionē nouam habere. Quae duo conferendo/apparet ꝙ nō corporalem ſed ſpiritualem occurſum ſperabat. nam ad ſpiritualem uiſionem habendam tendebat. Ire tamen ipſius bilham corporale fuit: an autem religioſum uel ſuperſtitioſum/inferius dicetur. Cumꝫ abiſſet velociter. Iuxta hebraeum habetur. ⁊ iuit fractus. Siſte tamen: quia dictio interpretata fractus/anceps eſt ad fractus uel celſus, q̄uis chaldaice habeatur ſolus. deſcribitur enim ꝙ iuit uel eleuato in coelū uultu uel fractus animo: hoc eſt ad ſimilitudinem attoniti & quaſi extra ſe hominis poſiti. Et hic ultimus ſenſus quem hebraica ſonant/quadrat diſpoſitioni incantationes exercentium: ac per hoc pro ſenſu literali eſt habendus: quia clare ſubditur a moſe ꝙ incantando ibat. ¶ Occurritꝫ illi deus. Nomen eſt elohim, quia ſub ſpecie iudicis uidetur apparuiſſe nō corporali occurſu ſed interno: & proculdubio quia ad officium gubernatoris exercendum occurrit. Significāter dicitur occurrit/quia deus nō quaeſitus ſe obtulit: ut inferius manifeſtatur. dixitꝫ ei bilbam. ſeptem aras erexi/⁊ impoſui vitulum ⁊ arietem in ara. Hinc apparet ꝙ non ad ſacrificandum bahal altaria conſtruxerat & holocauſta offerebat. non enim auſus fuiſſet allegare coram uero deo has aras cū holocauſtis/niſi ipſi uero deo ſacrificaret. citat enī ſacrificia ut merita apud deū ad hoc ut reuelet quid dicendum aut agendum. Dominus autem poſuit verbum in ore eius. Iuxta hebraeum habetur. Et poſuit iehouah verbum in ore bilbam: ⁊ ait/reuertere ad balac ⁊ ſic loqueris. Summus deus nominatur, ut indubia adhibeatur fides dictis quae ſubiunguntur/ nec quiſq̄ putet illuſiones aut phantaſias fuiſſe bilham.

Reuerſusꝫ inuenit ſtantem balac iuxta holocauſtū ſuum/⁊ omnes principes moabitarum. Superfluit omnes. Aſſumptaꝫ parabola ſua dixit. Sermo per ſimilitudines ſignificatur/non ad excludendum proprietatem uerborum, ſed ad inſinuādum mixtas ſimilitudines/ut melius intelligantur uel ſeruentur ſententiae. De aram. Quanuis duas legamus aram (alterā ſyriae

uocatam aram ſoba: alterã meſopotamiæ/in qua fuit iahacob peregrinus annis uiginti) quia tamen tam ſeptuaginta q̃ ioſephus intellexerũt aram meſopotamiæ/& ſubiunctis bilham uerbis cõſonare uidetur, ideo hinc rationabiliter habetur ꝙ bilham aramæus fuerit prope euphratem habitans. nam ſuperius dictum eſt ꝙ habitabat ſuper flumen terræ filiorum **populi ſui. adduxit me.** Iuxta hebræũ habetur. **faciet ducere me balac rex moabitarum.** Futuri temporis uerbo utitur/non relatiue ad tempus locutionis (quia præterierat ductio) ſed relatiue ad quietem ſuam in aram. Et utitur hoc loquendi modo/ad inſinuandũ perſeuerantem impulſum regis ad hoc ut bilham ueniret. utuntur enim ſæpe hebræi futuro ad inſinuandum perſeuerantiam. geminauerat enim rex nuncios ad ducẽdum bilham. Et quia uanam intẽdit manifeſtare tantam ſolicitudinem regis tantumq; iter quo ad intentum regis, ideo commemorat eductionem ſui a regione diſtante. **de mõtibus orientis.** Q uanuis irrepræhenſibilis ſit interpretatio orientis, ſm tamen proprietatem uerborum iuxta hebræũ habetur. **de mõtibus antiquitatis:** non ꝙ illi montes antiquiores ſint aliis, ſed quia antiquior erat habitatio eorum. Forte illorum montium iugum erat in quo habitauit noach. diuinando enim huiuſmodi antiquitatem exponimus: ad commendationẽ tamen loci ſui non eſt dubium bilham dixiſſe hoc, ut genus ſuum ab antiquitate commẽdaret. **ueni inquit & maledic iahacob/propera & deteſtare iſrael. Quomodo maledicam cui non maledixit deus?** Nomen eſt el. ſignificatur enim deus quatenus fortis. Ac ſi apertius dixiſſet. cur maledicam cui non maledixit ille in cuius fortitudine conſiſtit benedicere & maledicere. agebatur enim de malo eiectionis populi iſrael, quod a fortitudine debellantis pendebat. & propterea aptiſsime nominauit deum el. **et qua ratione deteſtabor quem dominus non deteſtatur?** Iuxta hebræum habetur tetragrammaton. Apte quoq; nominatur ſummus deus fons eſſendi circa effectum iræ. nam quod interpres appellat deteſtari/hebraice ad iram ſpectat. Q uaſi diceret/cur iraſcar erga quem non eſt iratus iehouah? ut nec uerba maledictionis nec ſigna iræ aſſumenda cenſuerit: & populus erga quẽ fons eſſendi nullum punitionis ſignum mõſtrat/cur me iratũ habebit? quũ a fonte eſſendi omnes pendere perſpicuum ſit. **De ſummis ſilicibus uidebo eũ.** Iuxta hebræũ habetur. **Quia de uertice petrarum uidebo ipſum, & de collibus intuebor eum.** Amphibologica eſt conſtructio. poteſt enim celſitudo petrarum & collium referri uel ad uidentem uel ad populum uiſum: quanuis modus loquendi/ſitum ex parte uidentis magis ſonet. & poteſt ad literam uerificari de ipſo bilham conſpiciẽte corporeis oculis populũ ex ſummitate collis petroſi. Q uia tamen parabola titulus eſt huius ſermonis, celſa & firma reuelatio ei facta de populo iſrael/per huiuſmodi ſitum intelligi poteſt ad literam. ita ꝙ prius qualitatem luminis quo uidet futura in populo iſrael explicat: & deinde ſubiungit futura. At ſi ex parte rei uiſæ intelligitur celſitudo & firmitas populi iſrael/prophetatur. **Populus ſolus habitabit, & inter gentes nõ reputabitur.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ præponitur ecce. dicitur enim ecce populus ſolus caſtrametabitur. Et ueriſsime adimpletur in hodiernum uſq; diem. nulla eſt enim natio nõ mixta nationibus aliis niſi iudaica. ſola enim (hoc eſt non mixta aliis) etiam diſperſa ubiq; gentium perſeuerat. Ita ꝙ non ſupputatur cum uniuerſi mundi nationibus. ad ſolitudinem enim iſraeliticæ gentis explicãdam dicitur ꝙ non ſupputabitur inter gentes/ſed ſemper erit ab aliis gẽtibus ſeparata: non locorũ interuallis ſed religione/lege/cõnubiis & moribus. **Quis numerauit puluerẽ iahacob.** Q uanuis ſolus/innumerabilis tamen futurus deſcribitur ſicut puluis terræ. **& nouit numerum ſtirpis iſrael?** Iuxta hebræũ hr̃. **& numerauit quartum iſrael?** Non ſolum uniuerſus populus iſrael innumerabilis prædicitur/ſed etiam quarta pars eius. **moriatur anima mea morte iuſtorum, et fiant nouiſſima mea horum ſimilia.**

D**Jxitq; balac ad bilham. quid eſt hoc quod agis? ut malediceres inimicis meis uocaui te, & tu ecõtrario benedicis eis. Cui ille reſpõdit. an aliud poſſum q̃ quod iuſſerit dominus?** Iuxta hebræũ habetur. **an non quod ponet iehouah in ore meo/cuſtodiã ad loquendũ ipſum?** Non citatur impotentia, ſed obſeruatio/ſed obedientia ad exequendum diuinum ſermonem. **Dixitq; balac ad bilham. ueni mecum in alterum locum unde partem iſraelis uideas & totum uidere nõ poſſis: & inde maledicito ei.** Duo hinc habẽtur. Alterũ ꝙ hinc inſinuatur ex priore loco uiſum fuiſſe totum iſrael. Sed ſcito hebraice nõ haberi partẽ ſed extremitatem/ut in calce præcedentis capituli: ſed hic adiungẽdo & non totum, manifeſtat ꝙ ibi de extremitate omni/hic uero de extremitate aliqua eſt ſermo. Alterum eſt ſuperſtitio regis/ſuſpicantis ꝙ ex loco unde uideretur duntaxat pars iſrael mutaretur diuina ſententia. **Quumq; duxiſſet eum in locum ſublimem ſuper verticẽ montis phaſga.** Iuxta hebræũ habetur. **in campũ ſpeculatorum ad caput piſga.** Nomina ſunt locorum. **ędificauit bilham ſeptem aras, & impoſuit uitulum atq; arietem in ara. Dixitq; ad balac. ſta hic iuxta holocauſtũ tuum donec ego pergam obuius.** Iuxta hebræum habetur. **& ego occurram ſic.** Eundi modus ſimilis primo ſignificatur. **Cui**

Digitized by Google

quum dominus occurriſſet. Nomen eſt tetragrammaton/ut ſubiũcta nõ dubitemus eſſe di-
cta a deo. poſuiſſetq; verbum in ore eius/ait.reuertere ad balac,⁊ hec loqueris ei.
Reuerſusq; inuenit eum ſtantem iuxta holocauſtũ ſuum/⁊ principes moabitarum cum eo.
⁊ dixit ei balac/quid locutus eſt dominus? Et hic quoq; nomen eſt tetragrãmaton.ita ꝙ etiam
rex petebat quid ſummus deus dixiſſet. At ille aſſumpta parabola ſua ait.ſta balac ⁊ auſculta/
au.ſi fili ſipor: non eſt deus quaſi homo vt mẽtiatur. Sententia bene redditur. & deus hic no
minatur el/quia de deo quatenus fortitudine utebatur pro iſrael eſt ſermo. Et directe cõfutat
expectationem regis ſperantis mutationem dei.Primo enim excludit a deo mẽdacium/ad ma
nifeſtandum ueritatem prius dictorum. deinde pœnitentiam/ſubiungendo. nec vt filius ho
minis vt peniteat ipſum. Interpres aũt genus pro ſpecie poſuit. nam pœnitentia ſpecies eſt
mutationis.Et bilham quidem loquitur proprie.nam proprie loquendo pœnitentia longe eſt
a deo:quanuis metaphorice de pœnitentia loquẽdo ſacra ſcriptura quandoq; dicit deum pœ-
nitere/quemadmodum etiã dicit deum iraſci,quatenus effectus facit inſtar irati ſeu inſtar pœ
nitentis. dixit ⁊ non faciet? Interrogatiue legenda eſt hæc particula:quaſi dicat nequaq̃.Et ſi-
militer particula ſubiiũcta. locutus eſt ⁊ non implebit? Quanuis hebraice in futuro tempore
ſignificetur. ⁊ loquetur ⁊ nõ faciet ſurgere illud? Quaſi dicat/minime:quia & quod dixit fa
ciet, & quod loquetur faciet ſurgere:hoc eſt efficiet ut ſcḋm rem ſit.ad ſimilitudinem enim dereli
ctæ ſeu iacentis rei quæ eleuatur dicit faciet ſurgere: ut intelligamus ꝙ q̃uis ima q̃uis mortua
res ſit,ſi tamen deus dicet faciet ſurgere illã.Et quadrat propoſito,quoniã de eleuatione populi
iſrael oppreſſi ſeruitute ægyptiaca tractaẽ. Ad benedicendũ adductus ſum. Iuxta hebræũ hẽ.
Ecce benedicere accepi. De ſeipſo loquitur bilham ꝙ accœpit a deo mandatum benedicendi
iſraelem. benedictionem prohibere non valeo. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ benedixit ⁊ non fa
ciam reuerti ipſam. De ſeipſo in tertia perſona dicit ꝙ iam benedixit iſraeli, benedixerat enim
prima uice ,& ꝙ nunc non reuocabit benedictionem.fatetur enim per hæc ſe imitatorem dei/
ut quemadmodũ deus proſequitur cœpta ita & ipſe. Quanuis de deo poſſit intelligi ꝙ bene-
dixit. & eſſet ſenſus ꝙ quia deus benedixit populo/ego nõ reuocabo benedictionem. Nõ eſt
idolum in iabacob/nec videtur ſimulachrũ in iſrael. Iuxta hebræũ habetur. Non aſpexit ini-
quitatẽ in iabacob ⁊ non vidit laborẽ in iſrael. Cauſa & effectus/meritũ & præmium reuelata
ſcribuntur. ex eo enim ꝙ in iſrael non erat iniquitas,efficiebatur ut non eſſet in iſrael labor ad
debellandos hoſtes/ad poſſidendum terram promiſſam a deo. Parui aũt nihil refert an tertia
perſona (uidit/aſpexit) intelligatur deus qui reuelauit/an bilham cui reuelatio facta eſt. do-
minus deus eius cum eo eſt. Iuxta hebræum habetur. iehouah elohe eius cum ipſo. Ratio
utriuſq; redditur/inchoando a prima radice: quia ſummus deus gubernator agnitus & cultus
ab ipſo populo/eſt cũ eo. ⁊ clangor victorie regis in illo. Optime circũlocutus eſt interpres
clangore uictoriæ hebraicam dictionem/ſignificantem illã ſoni ſpeciem in qua exercebantur
tubæ ad bellum. Et ſignificatur ad literam diuinum adiutoriũ in prælio affuturum iſraeli.nam
& hoc promiſerat deus quando inſtituit iſtiuſmodi ſonum faciẽdum per ſacerdotes in prælio.
Et hoc ſpectat etiã ad id quod dixerat nõ uidit laborẽ in iſrael.Regius tñ appellatur clãgor iſte,
quia regia dignitas futura in iſrael prophetatur principaliter per hæc uerba. Dominus deus.
Iuxta hebræũ habetur. El eduxit eos ex egypto. Deo quatenus forti attribuitur eductio po-
puli,quia uere tũc apparuit fortitudo dei nõ hominũ. cuius fortitudo ſimilis eſt rhinocerotis.
Iuxta hebræũ habetur. ſicut fortitudo rhinocerotis ei. Populi fortitudo in deo/ſimilis forti-
tudini rhinocerotis deſcribitur:ut intelligamus præcipuam eius fortitudinem ad percutiẽdum
hoſtes/quemadmodũ rhinoceros percutit elephãtem. Eſt enim animal quadrupes habẽs duo
cornua:alterum in naſo ex quo nominatur/alterum ſuperius. & hoc quidem ua'de forte:illud
autẽ exacuere dicitur ad lapidem & quaſi limare in mucronem ad percutiendum. nõ eſt augu
rium in iabacob nec diuinatio in iſrael: tẽporibus ſuis dicetur iabacob ⁊ iſrael quid operatus
ſit deus. Iuxta hebræũ habetur. quia nõ incantatio in iabacob ⁊ non diuinatio in iſrael,ſicut
tempus dicetur iabacob ⁊ iſraeli quia operatus eſt el. Ex merito cultus ueri dei abſq; mixtura
non ſolum idolatriæ ſed etiam cuiuſcunq; incãtationis & diuinationis/prophetatur dicẽdum
ut tempus feret (hoc eſt tẽpore cõgruo) ꝙ deus quatenus fortis operatus eſt in fauorẽ iſraelis.
Quanuis poſſit cõſtrui aliter litera: uidelicet dicetur iahacob & iſraeli ꝙ deus fortis operatus
eſt.in fauorem enim iſraelis prophetatur narrandum ꝙ deus fortis fecit:hoc eſt ꝙ nõ humana
fortitudine ſed diuina iſrael acquiſiuit terram promiſſam &c. Ecce populus vt leena. Iuxta
hebræũ habetur. vt leunculus conſurget. Aſſimilatur iſrael ſurgens ad præliandũ leunculo,
eo ꝙ minor erat in ægypto/& exiẽs de ægypto nõ exercitatus in armis. Sed nõ ſemper leuncu
lus.ſubiungiẽ enim. ⁊ ſicut leo eleuabit ſe. quod iam inchoatum erat. non accubabit donec
deuoret predam/⁊ occiſorum ſanguinem bibat. Perſeuerantia ſubiungitur quam rei probauis

euentus: uidelicet ꝙ non quieſcet donec deuoret prædam terræ promiſsionis quo ad res, & donec occiſorum ſanguinem bibat quo ad homines: hoc eſt donc ſacietur occiſione hoſtium. parabolicus enim eſt ſermo. Et prædicitur ꝙ non in captiuos aut tributarios acquiſiturus ſit homines, ſed ꝙ percuſſurus eſt eos gladio.

Dixitq́ balac ad bilbam. nec maledicas ei nec benedicas. Et ille ait. nõne dixi tibi ꝙ quicquid mihi deus imperaret/ hoc facerem? Nomen eſt tetragrammaton: quũ autẽ ſubduntur uerba regis. Et ait balac ad eum. veni ⁊ ducam te ad alium locum, ſi forte placeat deo vt inde maledicas ei. nomen eſt elohim. adhuc enim dubitat ſi deo gubernatori & diſtributori actionum/ ex alio loco conſulto placebit mutare ſentẽtiam. Et duxit eũ balac ſuper verticem montis pehor. Superfluit montis. qui reſpicit ſolitudinem. Iuxta hebræũ habetur. qui reſperit ſuper facies ieſimon. Deſcriptio eſt ſitus loci. Et dixit bilbam ad balac. edifica mihi hic ſeptem aras: ⁊ para mihi hic ſeptem vitulos ⁊ ſeptem arietes. Fecitq́ balac vt bilbam dixerat: ⁊ impoſuit vitulum ⁊ arietem in ara.

CAPVT .XXIIII.

Et vidit bilbam ꝙ placeret domino vt benediceret iſraeli. Nomen eſt tetragrammaton. et nequaq́ abijt vt ante perrexerat/ vt augurium quereret. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ non iuit ſicut vice in vice/ in occurſum incantationum. Quod ideo ad uerbum attulerim, quia hinc tam ſenſus uerborũ quæ ex ſeipſo dixit bilham q̃ ratio geſtorum ab eo habetur. Hinc enim patet ꝙ tam prima uice q̃ ſecunda impoſitis in altaribus holocauſtis/ iuerat ſuperſtitioſe & non religioſe/ iuerat non ad conſulẽdum uerum deum ſed ſm regulas incantationum ſuarum/ iuerat ad occurſum habendum alicuius uiſionis internæ ex ui holocauſtorum & incantationum quas exercebat etiam in modo eũdi. Habetur quoq́ hinc ꝙ ficte bilham utebatur nomine ſummi dei quando ex ſeipſo dicebat ſe conſulturum deum. Habetur & tertio ꝙ deus uerus nõ quæſitus a bilham/ ſponte occurrit ipſi, præueniendo dæmonem ſolitum uenire per incãtationes: nec ſolum præueniendo ſed etiã impediẽdo occurſum dæmonis. Et propterea ſcriptum eſt utraq́ uice deum dixiſſe ad bilham reuertere, ut nõ expectaret ſuæ incantationis effectum ſolitum/ dæmonem. Narratur itaq́ ꝙ uidens bilham incantationes ſuas uanas impediente deo uolente ut benediceret populo iſrael/ ceſſauit ab incantationis ritu. et direxit contra deſertum vultum ſuum. proculdubio uerſus illam plagam in qua erat iſrael. Eleuansq́ oculos ſuos vidit iſrael in tentorijs commorantem per tribus ſuas: ⁊ irruẽte in ſe ſpiritu dei. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ fuit ſuper ipſum ſpiritus elohim. Spirituale lumen dei quatenus gubernantis & diſtribuentis uniuerſa/ deſcribitur infuſum bilham: ut nõ dubitemus ſubiũcta dicta emanaſſe a uero deo.

Et aſſumpta parabola ait. dixit bilbam. Parui refert ꝙ hebraice habetur. dictũ bilbam filij behor. Et ſimiliter quum ſubiungitur. dixit homo. habetur enim. ⁊ dictum viri. Nec plene explicatur hebraica dictio nomine uiri: quoniã ſignificat uirum qualificatum & non uirum abſolute. erat enim bilham perſona qualificata. cuius obturatus eſt oculus. Oppoſitum ſcribitur hebraice. aperti oculi. Et eſt utrunq́ genitiuum. deſcribit enim ſeipſum non ſolum ex genere & ex qualitate perſonæ/ ſed ex acumine ſeu expeditione interni uiſus. Sicut enĩ habens oculos corporeos clauſos impeditur ne uideat/ habens autem oculos apertos expeditus eſt ad uidendum quæ occurrũt & apparent, ita expeditos mentis oculos deſcribitur habere qui diſpoſitam habet mentẽ ad uidendum futura in lumine interno. Dixit auditor ſermonum dei qui viſionem omnipotentis intuitus eſt: qui cadit ⁊ ſic aperiuntur oculi eius. Iuxta hebræum habetur loco dei el: & loco omnipotentis ſaddai. Et loco ſic aperiuntur oculi eius habetur & detectus oculos. Primũ dixerat apertos/ nunc dicit detectos oculos. ſed nihil refert ad ſenſum: ſed quũ prius depinxiſſet ſeipſum bilham ex interno tam uiſu q̃ auditu (hi enim duo ſenſus præcipue ſeruiunt intellectui/ & transferuntur metaphorice ad partem intellectiuam) & actionem interni oculi manifeſtaſſet uidere uiſionẽ dei, declarat poſtremo modũ uidẽdi: uidelicet cadendo ab uſu ſenſuũ exteriorũ pec ecſtaſim uel ſomnũ. hoc enim modo detectos ſortiebatur mentis oculos ad ſuperiora uidenda. Nominat autẽ deum el & ſaddai, quia materia reuelationum harũ ſpectat ad dei fortitudinẽ aduerſus hoſtes & ad diuinã uictoriã: ut patet in progreſſu.

Quam pulchra. Iuxta hebræũ habetur. Quam bona tentoria tua iahacob/ ⁊ tabernacula tua iſrael! commẽdatur enim bonitas iſraelis. Ut valles nemoroſe. Iuxta hebræũ habetur. Sicut torrentes inclinati. Ab impetu in hoſtes ſimili præcipiti aquæ torrẽtis inclinati/ deſcribitur iſrael. vt horti iuxta fluuios irrigui. Interpres addidit irrigui/ quia ſubintelligitur. commendãtur enim iſraelitæ tanq̃ horti irrigui ex flumine proximo. Et in hoc fœcũditas iucunda

populi

Digitized by Google

populi commendatur. **ut tabernacula que fixit dominus.** Rectius legitur. **ſicut aromata.**
quoniam non fixit ſequitur, ſed. **plantauit iehouah.** Aromaticis uirgultis hac tertia ſimi-
litudine aſsimilantur iſraelitæ. Et attribuitur aromatum plantatio ſummo deo ut fonti eſſen-
di propter nobilitatem talium uirgultorum: tanq̃ ſupra humani ingenii adinuentiones &
uires. Et in hoc precioſitas cum bona fama iſraelitarum commendatur: utpote uacantium
cultui ſummi dei & cuſtodientium legem eius/ tanq̃ ab ipſo deo plantatorum. **quaſi cedri
prope aquas.** Quarta ſimilitudine celſitudo iſraelis commendatur ad inſtar cedrorum ſu-
per loca aquarum creſcentium. **Fluet aqua de ſitula eius / & ſemen eius in aquas multas.**
Parui refert φ iuxta hebræum habetur. **de ſitulis eius.** Quoniam metaphoricus eſt ſer-
mo, congrue intelligitur φ aqua ſapientiæ diuinæ legis tanq̃ colando ſpargetur e ſitulis iſrael:
hoc eſt ex libris ſeu prophetis iſrael in alias nationes. Et propterea eadem diuina ſapientia
nomine ſeminis ſubiungitur ſpargenda in aquis multis: hoc eſt in populis multis. hoc enim
perſpicuum eſt adimpletum fuiſſe: quoniam ex multis partibus mundi multi redditi ſunt
colentes uerum deum ex hebraica doctrina quaſi ſtillante extra. **tolletur propter agag rex
eius.** Iuxta hebræum habetur. **et eleuauit ſe ex agag regnum eius.** Ex hiſtoria primi
regum apparet impletum hoc, quum eleuatum fuit regnum iſrael/ ſaule rege debellante
agag regem hamalecitarum. **et auferetur regnum eius.** Iuxta hebræum habetur. **et ele-
uabitur imperium eius.** Euectio imperii in iſrael deinceps tempore dauidis & ſalomonis/
manifeſtat hæc impleta. **Deus eduxit illum de egypto.** Nominatur deus el, quia fortitu-
dine diuina eductus eſt iſrael de ægypto. **cuius fortitudo ſimilis eſt rhinocerotis.** Corrige
ut ſupra. **ſicut fortitudo rhinocerotis ei.** deſcribitur enim uerum fortitudo iſraelis ſimilis
fortitudini rhinocerotis ad percutiendum hoſtes ſuos. Vnde & ſubditur. **deuorabunt gen-
tes hoſtes illius.** In ſingulari numero hebraice legitur. **uorabit gentes.** appoſitiue. **angu-
ſtatores ſuos, & oſſa eorum exoſſabit.** De iſraele prophetatur φ faciet hæc: quæ & feciſſe le-
gimus. **et perforabunt ſagittis.** Iuxta hebræum habetur. **et ſagittas eorum franget.** Ap-
pellatione ſagittarum intellige arma uniuerſa offenſiua. **Accubans dormiuit ut leo & quaſi
leena.** Iuxta hebræum habetur. **Genuflexit accubuit ſicut leo & ſicut catulus.** ſubaudi leo-
nis. Status iſraelis poſt ſubactos hoſtes deſcribitur quietus/ nulli moleſtus. quies enim uolun-
taria ſignificatur per genuflexionem & accubitum: ueruntamen cum fortitudine & magna-
nimitate leonina tanq̃ paruulus quieſcens. Quod adimpletum legimus tempore dauidis.
quem ſuſcitare nullus audebit. Iuxta hebræum habetur. **quis faciet ſurgere ipſum?** quaſi di-
cat nullus ſapiens. Et ratio ſubditur: quia. **benedicentes tibi erunt benedicti / & maledicen-
tes tibi erunt maledicti.**

**Iratusq; balac contra bilham/ comploſis manibus ait. ad maledicendum inimicis meis uo-
caui te, quibus ec̃otrario ter benedixiſti. Reuertere ad locum tuum.** Iuxta hebræũ habetur.
Et nunc fuge tibi ad locum tuum. Indignati uerba ſunt regis. **decreueram quidem magnifice
honorare te, ſed priuauit te dominus honore diſpoſito.** Nomen eſt tetragrammaton. Etiam
ipſe rex confitetur ſummum deum priuaſſe bilham præparato ei præmio. ¶ **Reſpondit bil-
ham ad balac. nonne nunciis tuis quos miſiſti ad me dixi, ſi dederit mihi balac plenã domum
ſuam argenti & auri non potero præterire ſermonem domini dei mei ut uel boni quid ſeu mali
proferã ex corde meo.** In hebræo nõ hr̃ dei mei, ſed ſolũ nomen tetragrãmaton. Et idem repe-
titur ſubiungendo. **ſed quicquid dominus dixerit/ hoc loquar? Veruntamen pergens ad po-
pulum meum.** Iuxta hebræum habetur. **Et nunc ecce ego pergẽs ad populum meum.** Obe-
dientem ſe exhibet ad reuertendum. **dabo tibi conſilium.** Iuxta hebræum habetur. **i & con-
ſulam tibi.** Et hic faciendus eſt punctus: deinde immediate ſequitur in uulgata quidem ædi-
tione. **quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore.** Contrarium hebraice habe-
tur. **quod faciet populus iſte populo tuo in fine dierum.** Patet enim in primis manifeſtus er-
ror in uulgata æditione. Patet deinde φ per hæc uerba non ſignificatur materia conſilii pro-
miſſi a bilham regi. non enim ſubeſt conſilio regis moab quod facturus eſt populus iſrael
moabitis in fine dierum. Senſus itaq; literæ eſt. ego conſulam tibi ob id quod in fine dierum fa-
ciet populus iſte populo tuo. ita φ non materia ſed occaſio conſilii ſcribitur. Et hic ſenſus aptiſ-
ſime quadrat conſilio promiſſo quod inferius ca. 31. explicatur: uidelicet ut mitterentur mulie-
res prouocantes iſraelitas ad idolatriam: quod etiam ſcribitur in apoc. ca. 2. Bilham enim cu-
piditate ductus, ne uacuus remitteretur a rege/ obtulit conſiliũ ad impediẽdum executionem
reuelationum ſibi factarum a deo: impediendum autem ponendo obicem dei erga populum

iſrael gratiæ: obicem autem peccati idolatriæ. Exiſtimauit enim ꝙ ſi populus iſrael duceretur ad idolatriam / executioni non mandarentur propheriæ de fœlicitate iſraelis: quia populus ipſe iſrael impediſſet ſeipſum a ſuſceptione diuinæ gratiæ. ¶ Sed libra prudens lector tempus ſignificatum dicendo in fine dierum. nam hinc pendet intelligentia ſubiunctorum quæ prophetantur de iſrael aduerſus moab. tempus enim meſiæ in ſacra ſcriptura ſignificatur per extremitatem ſeu finem dierum: quoniam ultimus ſtatus eſt uitæ præſentis relatiue ad cœleſtem patriam.

Sumptaq; parabola/rurſum ait. dixit bilham filius behor/dixit homo cuius obturatus eſt oculus/dixit auditor ſermonum dei. Hæc omnia corrige & intellige ut paulo ante correcta & expoſita ſunt. eadem enim uerba repetuntur/una tm̃ particula adiecta: uidelicet. qui nouit doctrinam altiſſimi. quod iuxta hebræũ habetur. & ſciens ſcientiam altiſſimi. quanuis hebræi ſuperlatiuo careant. viſionem omnipotentis videns, cadens & apertos habens oculos. Expedito mentis ſuæ oculo ad uidendum & parato auditu ad audiendum ſermones fortiſsimi dei, reddendo ſingula ſingulis fructum auditus profitetur ſcire ſcientiam eius qui eſt ſupra omnia: fructum uero aperti oculi profitetur uiſionem omnipotentis. cuius uidere modum poſtea ſubiungit ut expoſitum eſt.

Videbo eum & non modo/intuebor ipſum & non prope. Si libramus titulum prænotatum (uidelicet dicendum fore quod faciet populus iſrael populo regis balac in fine dierum/in ultima mundi ætate/in tempore meſiæ) apparebit ſenſus huius propheriæ. Et dicendo uidebo eum/pronomen eum meſiam demonſtrat in fine dierum uenturum. Et abſq; proprio nomine demonſtratur ſolo pronomine meſias/propter excellentiam ſingularem illius: ut non ſit dubium de illo eſſe ſermonem qui præſtat omnibus/cui nullus eſt comparabilis. Per pronomen autem primæ perſonæ ſubintellectum in uerbo uidebo/demonſtratur ipſe bilham non in ſeipſo ſed in ſuis filiis ſeu ſequacibus. adimpletum enim fuit hoc ad literam quum magi uiderunt meſiam & adorauerunt. Vnde ad inſinuãdum ꝙ non in propria perſona uidebit meſiam, excludit tum tempus præſens (dicendo & non nunc) tum tempus propinquum/dicendo & non prope. fluxerunt enim anni mille quingenti a tempore bilham uſq; ad aduentum meſiæ. Orietur ſtella ex iahacob. Iuxta hebræum habetur. Dirrexit ſtellam de iahacob. Lege euangelium: & adimpletum cerne ad literã ꝙ natus meſias ex iahacob direxit ſtellam indicem ſuæ natiuitatis/ducem magorũ ad uidendum & adorandũ ipſum. Et hinc habetur ꝙ magi fuerunt filii aut diſcipuli bilham. hoc enim ſignũ prophetat hic bilham, manifeſte aperiẽdo ꝙ ex iahacob (hoc eſt ex populo iahacob) erit ille demonſtratus per uerba præcedentia/& ꝙ ipſe diriget ſtellam. Et uere direxit indicem nati & indicem domus ubi erat puer. Et in hoc potentiam pueri ſuper humanam naturam/immo diuinam implicite inſinuauit: quoniam dirigere ſtellam actio eſt diuina. et conſurget virga de iſrael. Statim natus direxit ſtellam: in progreſſu uero temporis prophetatur ꝙ ipſemet ſurget ex iſrael uirga. Surrexit enim uirga quum & poteſtate docuit/miracula fecit/peccata remiſit/omnemq; poteſtatem in cœlo & in terra acquiſiuit merito paſsionis/ſpiritum ſanctum miſit/mundum conuertit. & percutiet duces moab/& vaſtabit omnes filios ſeth. Ecce quid faciet populus iſte populo moab in fine dierum. An autem hæc intelligenda ſint de actionibus meſiæ in ſecundo aduentu quando ſenſibiliter meſias effringet duces moab / hoc eſt omnium idolatrarum: & uaſtabit omnes filios ſeth quum uenerit iudicare uiuos & mortuos, & non inueniet uiuos niſi filios ſeth/omnes fere infideles iuxta euangelicum dictum) an de actionibus ſpiritualibus in primo aduentu contra peccata & idolatrarum & uniuerſi generis humani intelligendus ſit ſermo iſte, non facile patet. Secundo tamen ſenſui fauet litera/ſonans omnes filios ſeth: quoniam a tempore noe uſq; ad iudicium/ex ſolis filiis ſeth conſtat mundus: filii enim aliorum filiorum adam perierunt in diluuio/& ſola ſtirps ſeth ſeruata eſt in noe & filiis. in ſecundo autem aduentu non ſoli filii ſeth ſed & filii cain & reliquorum filiorum adam comparebunt. Sed parui refert quouis modo intelligas. Et erit idumea poſſeſſio eius/& hereditas ſehir cedet inimicis ſuis. Iuxta hebræum habetur. Et erit edom hereditas/& erit hereditas ſehir inimicis ſuis. Recole ꝙ parabola eſt titulus ſermonis bilham: & intellige ꝙ gens reproba erit hæreditas electorum. iſrael vero fortiter aget. Iuxta hebræum habetur. & iſrael faciens exercitum. Ita tamen ut per exercitum intelligas multitudinem ex qua fit exercitus: quia dictio hebraica non ſignificat multitudinem ordinatam, ſed potius quæ conuocatur ad conſtruendum exercitum. e regione enim deſcribuntur edom & iſrael/reprobi & electi quo ad ſecundum aduentum: uel chriſtiani ue

ri & infideles quo ad primum aduentum. chriſtiani enim ueri ſunt iſrael ſm ſpiritum, infideles autem edom aut ſehir. Et utroq; modo uerificatur. nam & reprobi ſunt propter electos, & ſubdentur electis: utpote conſtitutis ſuper omnia bona dei. & poſt miſsionem ſpiritus ſancti, ueri chriſti diſcipuli fecerunt exercitum ex toto mundo, ſubactis iugo fidei idumæis: hoc eſt infidelibus. **De iahacob erit qui dominetur.** quanuis ſubiectio hebraice ſignificetur futura ex iahacob. Aptiſsime enim adiungitur facienti exercitum ꝙ ſubiiciet. fit enim exercitus ad ſubiiciendum hoſtes & quoſcunq; renitentes. Voti enim compos per hoc ſignificatur futurus uir ex iahacob, proculdubio meſias qui ſubiiciet mundum. **et perdet reliquias ciuitatis.** Neſcio melius interpretari ciuitatem hanc q̃ illam deſcriptam a ioanne apocalypſis. 18. illius enim ciuitatis reliquias deſtruet chriſtus. quæ ibidem appellatur babylon: & utinam non ſit illa quam petrus apoſtolus appellauit babylonem, cum qua fornicati dicuntur omnes mercatores & negociatores terræ.

Aduerte prudens lector ꝙ apud me nullum eſt inconueniens in prophetiis intelligere mixtionem, non tamen abſq; ordinis ratione. Exiſtimo enim ꝙ bilham fuerint reuelata extrema duntaxat meſiæ duo (uidelicet natiuitas cum directione nouæ ſtellæ, & aduentus glorioſus: de quo dicet heu quis uiuet &c.) reliqua autem ſpectare ad meſiam non ſm ſe ſed ſm ipſius primum patrem regem: hoc eſt dauidem cui ſoli inter reges & cui primum poſt tempus bilham promiſſus eſt meſias. Ita ꝙ prophetata natiuitate meſiæ cum directione nouæ ſtellæ, prophetatur primus rex ipſius meſiæ pater: ut ex regia ſtirpe meſias naſciturus intelligatur, dicendo. **⁊ ſurget virga de iſrael.** uidelicet primus rex pater meſiæ. Et tanto magis quanto pariter legi poteſt. **et ſurget tribus de iſrael.** ſurrexit enim tribus iehudæ in poteſtatem & dignitatem regiam perpetuam propter generationem meſiæ. **et percutiet duces moab.** Lege ſecundum librum regum: & inuenies impletum ad literam ab ipſo dauide. Nec obſtat ꝙ illa percuſsio non fuit in fine dierum: quoniam finis dierum extenſus intelligi poteſt ad tempus inchoatæ iam domus regiæ ex qua naſciturus erat meſias conſtituens proprie finem dierum. **Et erit edom hereditas, ⁊ erit hereditas ſehir inimicis ſuis.** Hoc quoq; adimpletum eſſe tempore dauidis in eodem libro patet. **et iſrael faciens exercitum.** Lege geſta dauidis ibidem ſcripta: & omnia impleta uidebis. Et quod in calce dicitur. **et perdet reliquias ciuitatis.** habes commemoratum. 3. regum. xi. quando ioab interfecit omnem maſculum in edom poſt rebellionem: & ſubegit dauid tot regna uſq; ad euphratem ut merito de ipſo dictum ſit, de iahacob erit ſubiectio, & totius terræ promiſsionis & aliorum qui auxilio fuerunt hammonitis. Elige prudens lector magis quadrantem ſenſum literæ.

QVumq; vidiſſet hamalec, aſſumens parabolam, ait. principium gentium hamalec.** hoc eſt prima gentium inſurgentium contra iſrael fuit hamalec: ut patuit in exodo. & propterea aptiſsime ſubiungitur ipſius pœna propter illud peccatum, dicendo. **⁊ finis eius ſempiterna perditio.** Hanc punitionem cōminatus eſt deus in exodo, & executus eſt per ſaulem regem iſrael: ut ſcribitur in primo libro regum.

Vidit quoq; cenæum: ⁊ aſſumpta parabola ait. robuſtum quidem eſt habitaculum tuum: ſed ſi in petra poſueris nidum tuum, ⁊ fueris electus de ſtirpe cain, quandiu poteris permanere? aſſur enim capiet te. Iuxta hebræum habetur. **et pone in rupe nidum tuum: quia ſi erit deſtructioni cain, uſq;quo aſſur prædabitur te.** Lege in. 15. capitulo primi regum qualiter ſaul rex iſrael deſtructurus hamalec, monuit & ſaluauit cenæum: & intelliges prophetiam hanc. prædicitur enim hic futura illa populi cenæi euaſio & ſalus, dicendo ſub metaphora ꝙ ponat in rupe nidum ſuum, ſubiungendo de ipſo nido. quia ſi erit: hoc eſt perſeuerabit & ſaluabitur tempore deſtructionis cain. Appellatur hamalec cain propter ſimilitudinem criminis. quemadmodum enim cain inſurrexit aduerſus ſuum fratrem habel, ita hamalec ex ſtirpe heſau fratris iahacob inſurrexit aduerſus fratrem ſuum populum iſrael: & in deſtructione hamalec ſeruatus eſt cenæus. Subiungitur autē ꝙ & ipſe cenæus erit tandem in prædam aſsyriis. quod creditur impletum eſſe quum rex aſſyriorum ſubegit etiā terram iſrael.

Aſſumptaq; parabola/iterum locutus eſt. heu quis victurus eſt quando iſta faciet deus? Iuxta hebræũ habetur. **heu quis viuet a ponere ipſum el?** Obſcura ſententia eſt/nec ab re ſeparata a præcedentibus: dum præmittitur repetendo & eleuauit parabolam ſuam & dixit heu quis uiuet a ponendo ipſum el? Tempus ſecundi aduentus meſiæ deſcribitur: dolendo & prophetando ꝙ a facie meſiæ ueniẽtis in fortitudine omnes tam territi erunt ut uix inueniatur qui ſubſiſtere poſsit. tempus enim aduẽtus ad iudicium ſignificatur ab actione dei fortis/ponentis (hoc eſt locantis) unũquemq; ſm merita propria. Et propterea dicitur heu quis uiuet quando ponet el ipſum: hoc eſt quemlibet/proculdubio ſm ſua merita. ad differẽtiam ſiquidem totius curſus præteriti temporis antecedentis aduentũ illum/ſcribitur actio iſta. nam in toto de curſu huius mundi homo eſt qui ponit unũquemq; uiuentem in hoc uel illo ſtatu gradu ordine &c̃. tunc autẽ ipſe el ponet (hoc eſt locabit) unumquemq; uiuentem. & propterea dolendo exclamatur heu quis uiuet: hoc eſt ſubiſtet. cupient enim mori areſcentes præ timore eorum quæ ſuperuenient uniuerſo, paucis exiſtentibus quibus dicitur leuate capita ueſtra quoniã appropinquat redemprio ueſtra. **Venient in trieribus de italia.** Iuxta hebræũ habetur. **Et naues de manu chitthim.** Præcedentia ſecundũ aduentũ meſiæ prædicũtur. Chitthim (ut patet geñ. 10.) nomen eſt proprium unius nepotis iapheth filii noe: a quo inſulas quaſdam denominatas clare patet apud hieremiam ca. 2. & in primo ca. mace. græciæ regionẽ appellari chitthim perſpicuum eſt: dum alexander magnus ſcribitur egreſſus de terra chitthim. Idemq; ſentit interlinearis gloſa eſa. 23. Quocirca ſi chitthim hoc in loco eſt nomen proprium/græca regio ſignificatur. & quæ hic prophetãtur/forte adhuc adimpleta nõ ſunt: ſed paulatim adimplẽtur in regno turcharũ/quorũ ſedes eſt in terra chitthim. Si aũt chitthim nomen intelligimus appellatiuũ ut ſonat cõtundentes, appellatione chitthim romanũ imperiũ non incõgrue intelligitur: quoniã & apud danielẽ ferro (quod domat aurũ/argẽtum/æs &c̃) aſsimilatur. de manu ſiquidẽ (hoc eſt operatione) romanorum/claſsibus itum eſt ad partes orientis & auſtrales. **& ſuperabunt aſſyrios vaſtabuntq; hebræos.** Hiſtoriæ teſtãtur & aſſyrios & hebræos afflictos a romanis. **& ad extremum etiã ipſi peribunt.** Quoduis imperium intelligatur, aut iam uerificatum eſt aut uerificabitur/& etiam ipſe ſempiterna perditio. Et ſi de romano intelligitur imperio, conſonat dictis pauli apoſtoli ad theſſa. ſcribẽtis defuturum romanũ imperium anteq̃ ueniat antichriſtus. **Surrexitq; bilbam & reuerſus eſt in locum ſuum: & balac quoq; via qua venerat redijt.**

CAPVT .XXV.

Morabatur autẽ eo tempore iſrael in ſittim. Nomen eſt loci uſq; ad quẽ extendebatur caſtrametatio populi iſrael in ultima mãſione: ut patet in ca. 33. **& fornicatus eſt.** Iuxta hebræũ hr̃. **& cepit fornicari populus cum filiabus moab.** ad inſinuandum tum locũ initii tum initium peccati (non in aliquo ſed in populo) tum occurſum diuinæ iræ in principio mali ſerpẽtis in populo. **Que vocauerunt eos ad ſacrificia ſua.** Iuxta hebræũ habetur. **ad ſacrificia elohe ſuorum.** Vt alias dictũ eſt/nomen elohe cõmune erat uero deo & diis ſm opinionem. **at illi comederunt.** Iuxta hebræũ habetur. **& comedit populus/& adorauerunt deos earum.** multitudo enĩ ſignificatur comedẽs de ſacrificatis idolis. & quod peius eſt adorauerũt deos earum. & quod peſsimũ fuit. **Initiatus quoq; eſt iſrael in baal pehor.** Minus malum fuiſſet ſi quaſi tranſeunter adoraſſent: ſed ex eo ꝙ initiatus eſt/profeſsionem incœpit facere in cultu idoli pehor. Hebræa enim dictio bene interpretata eſt initiatus: nec latine melius interpretari forte poteſt. ſignificat enim quaſi applicatum. **& iratus dominus.** Iuxta hebræũ habetur. **& iratus eſt furor iehouah in iſrael.** Quo fuerit modo executioni mandatus iſte furor/ſcriptum non eſt: effectus tamen ſcriptus inferius eſt mors uigintiquattuor millium. Et apte iratus furor deſcribitur, ad ſignificandum ꝙ non expectauit deus ulteriorem progreſſum tanti ſceleris/ſed inſtar ſtatim irati uindictam exercuit. Deinde ſequitur in litera.

Et dixit iehouah ad moſen. Præter hoc ꝙ per ſeipſum deus ulciſcebatur/mandat moſi ut etiam fiat per homines punitio. **tolle cunctos principes populi & ſuſpẽde eos contra ſolem in patibulis.** Etiam hebraice ſubobſcura q̃uis minus eſt ſententia. **accipe omnia capita populi & fac ſuſpendere ea iehouah contra ſolem.** Et proculdubio ut ſubiuncta teſtantur ſenſus eſt. manda principibus ut ſuſpendant illos qui adorauerunt deos: ſuſpendant autẽ deo/hoc eſt ad honorem dei. contra ſolem uero in deteſtationẽ ſuperſtitionis qua uenerabantur ſolem. Pehor enim ab officio aperiẽdi nominatus/in ſolis honorem colebatur: ut hæc innuunt. ſol enim & annum aperit & terram ad fructificandum. **vt auertatur furor meus ab iſrael.** Vide benignitatem diuinam. deſiderat minus punire/docet & mandat modum quo mereatur populus auer

Digitized by Google

ſionem iræ. ¶ **Dixitqꝫ moſes ad iudices iſrael.** Hæc obedientia manifeſtat ſenſum diuini præcæpti iam expoſitū. capita enim populi erāt iudices. Et hinc habes ꝙ publica iuſtitia/meritum eſt quo auertitur ira dei a populo. hanc enim ſe exigere deus teſtatur/& promittit ceſſationem iræ ob hanc. nam hebraice copulatiue legitur & auertetur ira furoris iehouah ab iſrael. **occidat vnuſquiſqꝫ proximos ſuos.** Iuxta hebræum habetur. **occidite vnuſquiſqꝫ viros ſuos qui initiati ſunt baal pehor.** Diſtributæ enim erant partes iuriſdictionis. alii nanqꝫ erant ſubditi huic iudici/& alii ſubditi illi. & propterea dicitur uiros ſuos/ut unuſquiſqꝫ ponat falcem in meſſem propriam.

Et ecce vnus de filijs iſrael intrauit coram fratribus ſuis ad ſcortum madianitem. Iuxta hebræū habetur. **venit ⁊ fecit appropinquare ad fratres ſuos midianitem.** Deſcribitur ad literam audacia zimri deducentis mulierem midianitem per mediam plateam quæ erat ante tabernaculum diuinum ad tabernacula iſraelitarū. ita ꝙ non ſuffecit huic extra caſtra conuerſari cum mulieribus alienigenis/ſed ducebat unam earū ad fratres ſuos: hoc eſt ad tabernaculum inter iſraelitas. **vidente moſe ⁊ omni turba.** Iuxta hebræū non habetur turba/ſed. **ſynagoga filiorum iſrael, qui flebant ante fores tētorij adunationis.** Augetur crimen/ex eo ꝙ deductio iſta facta eſt in oculis tum moſis tum totius ſynagogæ filiorum iſrael/nō abſolute ſed flentium ad oſtium tabernaculi diuini. non enim ſignificatur omnis populus congregatus, ſed congregatio uirorū proborū qui coram deo flebant uidentes ruinā populi in hoc ſcelere.

Quod quum vidiſſet phinees filius elbazari filij aharon ſacerdotis/ſurrexit de medio multitudinis. Corruptum eſt cōiter nomen iſtius uiri. nā hebraice uocatur pinchas. **⁊ arrepto pugione.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ accepit lāceam in manu ſua. Et venit poſt virū iſraelitem ad tabernaculum.** quod interpres uocauit lupanar. **⁊ perfodit ambos ſimul.** Nō habetur in hebræo ſimul: ſed duntaxat ꝙ transfixit duos ipſos. **in locis genitalibus.** Ad mulierem untaxat hæc particula refertur iuxta hebræum. nam dicitur. **virum iſraelitem ⁊ mulierem ad vuluam eius.** Rectius tamen intelligitur officium ſignificari ꝗ partem percuſſam. Ita ꝙ ſenſus eſt. transfixit duos ipſos/uirum iſraelitem & mulierem ad uuluam eius: hoc eſt officio uuluæ incumbentes. **ceſſauitqꝫ plaga a filijs iſrael.** Iuxta hebræū habetur. **⁊ reſtricta eſt mortalitas.** Species mortis non dicitur. hæc enim mortalitas eſt quam inferebat ira dei. **Et occiſi ſunt.** Iuxta hebræū habetur. **Et fuerunt mortui in mortalitate quattuor ⁊ viginti millia.** An inter iſtos ſupputentur occiſi a iudicibus/non ſcribitur. ſed ideo nihil dicitur de occiſis a iudicibus, quia non fuerunt iudices executi iuſſa: non ex inobedientia ſed ex præuentione placatæ iræ diuinæ ob factum pinchas. Iuſſerat enim deus ſuſpendendos idolatras a iudicibus ut merito publicæ iuſtitiæ ceſſaret ira ſua: occurrit interim unus publicæ iuſtitiæ tā magnus & placens deo actus factus a pinchas ut ſatisfecerit deo pro oībus actibus publicæ iuſtitiæ quos facturi erant iudices: ut effectus teſtatus eſt/ipſo deo manifeſtāte. nam promiſſa ceſſatio iræ ad meritum publicæ iuſtitiæ per iudices/cōceſſa eſt ob iuſtitiam unicam miniſtratam a pinchas. hæc enim ſonant ſubiuncta dei uerba.

Dixitqꝫ dominus ad moſen. pinchas filius elbazari filij aharon ſacerdotis auertit irā meam a filijs iſrael. Ac ſi apertius dixiſſet. pinchas ſolus effecit quod per cunctos principes efficiendum erat. **quia zelo meo cōmotus eſt contra eos.** Iuxta hebræū habetur. **in ſuo zelari zelum meum in medio eorum, ⁊ non deleui ipſe filios iſrael in zelo meo.** Publicus zelus monſtratus a pinchas/ualde placens deo ſignificatur. **Idcirco loquere ad eum. ecce do ei pacem federis mei: ⁊ erit tam ipſi ꝗ ſemini eius pactū ſacerdotij ſempiternum.** Promittitur tum ꝙ ipſe tum ꝙ ſemen eius ſuccedet in pontificatu. ita ꝙ promittitur perpetua propagatio ſeminis pinchas cum iure pontificatus: ꝗuis de facto non ſemper ſucceſſerit in pontificatu propter diuerſa accidentia. **quia zelatus eſt pro deo ſuo.** Nomen eſt elohe. Et utitur hoc nomine tanꝗ e regione opponentium elohe midianitarum: ut quemadmodū illi ſuum elohe in iniuriam elohe iſrael opponebāt, ita pinchas zelo elohe ſui/impatiētia tantæ iniuriæ commotus ſignificetur. **⁊ expiauit ſcelus filiorū iſrael. Erat autē nomen viri iſraelite qui occiſus eſt cum midianitide/zimri filius ſalu: dux domus patris ſimbonitaꝝ. Porro mulier midianitis que pariter interfecta eſt/vocabatur cbozbi filia ſur: principis gentiū ⁊ domus patris in midian.**

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. hoſtes vos ſentiant midianite. Iuxta hebræum habetur. **Anguſta midianitas ⁊ percutite eos.** Quia uult ab ipſo moſe prælium hoc executioni mandari, ideo illi dicitur anguſta madianitas. **quia ⁊ ipſi hoſtiliter egerunt contra vos ⁊ decepere inſidijs per idolū pehor ⁊ cbozbi filiā ducis midian ſororem ſuam.** Iuxta hebræū hř. **quia ipſi anguſtatores veſtrum in ingenijs ſuis quibus ingeniati fuerunt erga vos ſuper rem pehor/⁊ ſuper rem cbozbi filie ducis midian ſororis eorum.** Ratio iuſti belli redditur machinatio midianitarum ad inducendū per mulieres ad cultum pehor iſraelitas. hinc enim apparet

ꝙ midianitæ principales fuerunt in cauſa huius criminis: moabitæ autem adiuncti ſunt. nihil enim dicitur de bello contra moabitas/nec de ingenio eorum aduerſus iſrael, ſed duntaxat ꝙ mulieres eorũ prouocauerunt iſraelitas ad ſacrificia deorum ſuorum. Cuius etiam ſignum eſt ꝙ bilham qui hoc conſiliũ dederat/inferius narratur interfectus cum midianitis. **que percuſſa eſt in die plage pro ſacrilegio.** Iuxta hebræũ habetur. **ſuper rem pehor.**

CAPVT .XXVI.

Poſtꝗ̃ noriorum ſanguis effuſus eſt. Iuxta hebræũ habetur. **Et fuit poſt mortalitatem.** De antedicta morte uigintiquattuor milliũ eſt ſermo. ita ꝙ numeratio populi ſubiuncta/facta fuit purgato populo nouo a crimine idolatriæ nouo ob amorem mulierum. **Et dixit dominus ad moſen et elhazarum filiũ aharon ſacerdotis dicens. tollite omnem ſummam filiorum iſrael a viginti annis et ſupra per domos patrum eorum/omnium qui poſſunt ad bella procedere.**

Locutiq; ſunt moſes et elhazar ſacerdos in campeſtribus moab ſuper iarden cõtra iericho ad eos qui erant viginti annorũ et ſupra/ſicut dominus imperauerat. Quorũ iſte eſt numerus. Reuben primogenitus iſrael. filij reuben chanoc/a quo familia chanocitarũ: et phallu/a quo familia phallutarum. et cheſron/a quo familia cheſronitarum: et charmi/a quo familia charmitarum. Hæ ſunt familie reubenitarum: quorum numerus inuentus eſt quadragintatria millia et ſeptingẽti et triginta. ¶ **Filij autẽ phallu eliab. et filij eliab nemuel et dathan et abiram: iſti ſunt dathan et abiram principes populi qui ſurrexerunt contra moſen et aharon in ſeditione corach quando aduerſus dominũ rebellauerunt. et aperuit terra os ſuum et deuorauit corach morientibus plurimis.** Iuxta hebræum habetur. **et deglutiuit eos et corach in morte ſynagogæ in comedere ignem ducentos et quinquaginta viros.** hoc eſt moriente ſynagoga/comedente igne quinquaginta & ducentos uiros. ¶ Sed aduerte ꝙ ſuperius ca. 16. ſcribitur ꝙ terra deglutiuit tabernaculum corach cum omnibus illius: de perſona autẽ eius qualiter mortuus ſit ipſe (uel incendio cum ducentis quinquaginta/uel deglutitus a terra ut hæc litera ſonat) nihil ſcriptum ibi eſt. Quanuis poſſet quis dicere ꝙ nomine corach hic intelligitur tabernaculum eius. quia perſonaliter erat cum ducentis & quinquaginta. **Et factum eſt grande miraculum/vt corach pereunte filij illius nõ perirẽt.** Iuxta hebræũ habentur duæ orationes. **et fuerũt ad miraculum. Et filij corach non ſunt mortui.** Quarum duarum orationum prima refertur ad præcedẽtia: ſignificando ꝙ illi mortui fuerunt in perpetuam admirationem/in rem perpetuo miraculo dignam apud filios iſrael: ut deinceps nõ inſurgerent aduerſus principatũ moſis & ſacerdotium aharon. Altera uero manifeſtat filios corach non fuiſſe complices patris ſui: & propterea non fuiſſe mortuos cũ patre & familia eius. & hoc non fuerat ſuperius narratũ. Sed nullo miraculo factum hoc dicitur in litera hebraica: quia reuera exemptio a crimine exemit eos a morte/ſicut & reliquos qui non fuerunt criminis participes.

Filij ſimhon per cognationes ſuas: nemuel, a quo familia nemuelitarum: & iamin, a quo familia iaminitarum: & iachin, a quo familia iachinitarum: & zerach, a quo familia zerachitarum: & ſaul, a quo familia ſaulitarum. Hæ ſunt familiæ filiorum ſimhon: quorum omnis numerus fuit uigintiduo millia & ducenti. ¶ Filij gad per cognationes ſuas: ſephon, a quo familia ſephonitarũ: & chaggi, a quo familia chaggitarum: & ſuni, a quo familia ſunitarũ: & ozni, a quo familia oznitarum: & heri, a quo familia heritarum: & arod, a quo familia aroditarũ: & areli, a quo familia arelitarum. Iſtæ ſunt familiæ filiorum gad: quorum omnis numerus fuit quadraginta millia & quingenti.

Filij iehudæ her & onan: qui ambo mortui ſunt in terra chenahan. Fueruntq; filij iehudæ per cognationes ſuas: ſela, a quo familia ſelanitarum: & peres, a quo familia pereſitarum: & zerach, a quo familia zerachitarum. Porro filij peres: cheſron, a quo familia cheſronitarum: & chamul, a quo familia chamulitarum. Iſtæ ſunt familiæ filiorum iehudæ: quorum omnis numerus fuit ſeptuaginta millia & quingenti. ¶ Filij iſaſchar per cognationes ſuas: tholah, a quo familia tholahitarum: & phuua, a quo familia phunitarum: & iaſub, a quo familia iaſubitarum: & ſimron, a quo fa-

Digitized by Google

milia ſimronitarum. Hæ ſunt cognationes filiorum iſaſchar: quorum numerus fuit ſexagintaquattuor millia & trecenti. ¶ Filij zebulun per cognationes ſuas: ſered, a quo ıamilia ſereditarum: & elon, a quo familia elonitarum: & iachleel, a quo familia iachleelitarum. Hæ ſunt cognationes filiorum zebulun: quorum numerus fuit ſexaginta millia & quingenti.

Filij ioſeph per cognationes ſuas, menaſſe & ephraim. De menaſſe ortus eſt machir, a quo familia machiritarũ: & machir genuit gilhad, a quo familia gilhaditarũ. Gilhad aũt habuit filios ihezer, a quo familia ihezeritarum: & chelec a quo familia chelecitarum: & aſriel, a quo familia aſrielitarum: & ſechem, a quo familia ſechemitarum: & ſemidah, a quo familia ſemidahitarum: & chepher, a quo familia chepheritarum. Fuit autẽ chepher pater ſelophchad: qui filios non habebat, ſed tm̃ filias: quarum iſta ſunt nomina, machla & noha & chogla & milcha & thirſa. Hæ ſunt familiæ filiorum menaſſe: quorũ numerus fuit quinquagintaduo millia & ſeptingẽti. ¶ Filij aũt ephraim per cognationes ſuas fuerũt hi: ſuthelach, a quo familia ſuthelachitarũ: & becher, a quo familia becheritarũ: & thachan, a quo familia tachanitarũ. Porro filius ſuthelach fuit heran, a quo familia heranitarũ. Hæ ſunt cognationes filiorum ephraim: quorũ numerus fuit trigintaduo millia & quingenti. Iſti ſunt filij ioſeph per familias ſuas. ¶ Filij biniamin in cognationibus ſuis: belah, a quo familia belahitarum: & asbel, a quo familia asbelitarũ: & achiram, a quo familia achiramitarũ: & ſephupham, a quo familia ſephuphamitarũ: & chupham, a quo familia chuphamitarũ. Filij aũt belah fuerũt arde & nahaman. de arde fuit familia arditarũ: & de nahaman familia nahamitarum. Hi ſunt filij biniamin per cognationes ſuas: quorũ numerus fuit quadragintaquinq; millia & ſexcenti.

Filij dan per cognationes ſuas: ſucham, a quo familia ſuchamitarũ: hæ ſunt cognationes dan per familias ſuas. Omnes fuere ſuchamitæ: quorũ numerus fuit ſexagintaquattuor millia & quadringenti. ¶ Filij aſer per cognationes ſuas: imna, a quo familia imnatarum: & iſui, a quo familia iſuitarũ: & beriha, a quo familia berihitarum. Filij beriha fuerũt cheber, a quo familia cheberitarũ: & malchiel, a quo familia malchielitarũ. nomen autẽ filiæ aſer fuit ſerach. Hæ ſunt cognationes filiorũ aſer: & numerus eorũ fuit quinquagintatria millia & quadringenti. ¶ Filij naphthali per cognationes ſuas: iachſeel, a quo familia ıachſeelitarũ: & guni, a quo familia gunitarum: & ieſer, a quo familia ieſeritarum: & ſillem, a quo familia ſillemitarum. He ſunt cognationes filiorũ naphthali per familias ſuas: quorũ numerus fuit quadragintaquinq; millia & quadringenti. ¶ Iſta eſt ſumma filiorũ iſrael qui recenſiti ſunt, ſexcenta millia & mille & ſeptingenti & triginta.

LOcutusq; eſt dominus ad moſen dicens. iſtis diuidetur terra in hæreditatem iuxta numerum nominum. Pluribus maiorem partem dabis & paucioribus minorem: ſingulis ſicut nunc recenſiti ſunt tradetur poſſeſsio.

Non uult deus terram diuidi in duodecim partes æquales: ſed diuidi quidẽ iuxta numerum nominum in duodecim partes, ſed non æquales. multis enim multiplicanda pars/ & paucis minor danda cenſetur. Ita duntaxat vt ſors terram tribubus diuidat & familijs. Iuxta hebræũ habetur. Tm̃ in ſorte diuidetur terra: in nominibus tribuum patrum ſuorum hereditabunt. Non explicatur quod uulgata æditio ſonat/ de ſorte inter familias: ſed abſolute diuiſio ſorte ſtatuitur/ & ꝙ quilibet ſub ſua tribu hæreditet. Quicquid ſorte contigerit/ hoc vel plures acci-

piant vel pauciozes. Non aduerſatur ſtatutum hoc ſuperiori decreto/ut multis maior pars & paucis minor detur: quia ſenſus huius ſtatuti eſt ꝙ ante omnia ſorte diuidatur terra quantũ ad ſitum (uerbi gratia ad ſitum orientalem uel auſtralem & huiuſmodi) & poſtq̃ ſorte obtigerit terra ad talem ſitum huic tribui/& terra ad alterũ ſitum illi/& ſic deinceps, tunc habeatur ratio multitudinis uel paucitatis: ita ut quælibet tribus in ſitu quem ſortita eſt accipiat multum uel paucum terræ prout mu'ta uel pauca eſt. hoc enim hic ſignificatur.

Hic quoqꝫ eſt numerus filiorũ leui per familias eorum. gerſon/a quo familia gerſonitarum: cehath/a quo familia cehathitarum: merari/a quo familia meraritarum. Hæ ſunt familie leui: familia libnitarum/familia chebronitarum/familia machlitarum/familia muſitarũ/familia corchitarum. Et cehath genuit hamram. nomen autem vxoris hamram fuit iochebed filia leui que nata eſt ei in egypto: que genuit ipſi hamram aharon ⁊ moſen ⁊ miriam ſororem eorum. Hinc clare habetur ꝙ mater moſis fuit amita mariti ſui. nam fuit filia leui: ac per hoc ſoror carnalis cehath aui moſis. Et ne putaretur uetula/declaratur in litera ꝙ iſta genita eſt in ægypto: ut hinc intelligamus eam fuiſſe iuuenem quum nupſit filio fratris ſui/non uterini ut creditur. De aharon orti ſunt nadab ⁊ abihu ⁊ elhazar ⁊ ithamar: quorum nadab ⁊ abihu mortui ſunt quum offerrẽt ignem alienum corã domino. ¶ Fueruntqꝫ qui ex eis numerati ſunt uigintitria millia generis maſculini ab vno mẽſe ⁊ ſupra: qui nõ ſunt recenſiti inter filios iſrael/quia non fuit eis data hereditas inter eos.

Hic eſt numerus filiorum iſrael qui deſcripti ſunt a moſe ⁊ elhazaro ſacerdote in campeſtribus moab ſuper iarden cõtra iericho. Hinc apparet ꝙ hæc numeratio fuit facta poſt ſubacta regna ſichon & hog. nam facta ſcribitur in ultima manſione: prælia autem illa fuerunt ante/ut teſtantur ſupraſcripta. Inter quos nullus fuit eorum qui ante numerati ſunt a moſe ⁊ aharon in deſerto ſinai. predixerat enim eis dominus ꝙ omnes morerentur in ſolitudine: nullusqꝫ remanſit ex eis niſi chaleb filius iephune ⁊ iehoſuah filius nun.

CAPVT .XXVII.

Acceſſerunt autem filie ſelophchad/filiĳ chepher/filiĳ gilhad/filiĳ machir/filiĳ menaſſe: qui fuit filius ioſeph. Quarum hec ſunt nomina/machla ⁊ noha ⁊ chogla ⁊ milcha ⁊ thirſa. Steteruntqꝫ corã moſe ⁊ elhazaro ſacerdote ⁊ cunctis principibus populi ad oſtium tentoriĳ adunationis: ⁊ dixerunt. pater noſter mortuus eſt in deſerto/nec fuit in ſeditione que cõcitata eſt cõtra dominũ ſub corach ſed in peccato ſuo mortuus eſt. Excuſationis uerba ſunt. eſt enim ſenſus ꝙ non eſt mortuus ob communionem in crimine coniurationis corach propter quod mereretur priuari hæreditate: ſed eſt mortuus ſicut alii mortui ſunt/unuſquiſqꝫ ob peccatum proprium. Mortui enim erant omnes numerati olim in deſerto ſinai ob peccatum commune omnibus (uidelicet quia redeũtibus exploratoribus noluerũt progredi) ſed iſti nõ propterea priuati ſunt hæreditate in filiis ſuis. ⁊ nõ habuit filios maſculos. Cur tollitur nomen illius de familia ſua quia non ei filius? Dixerat deus in præcedenti ca. iſtis diuidetur terra/demõſtrando nuperrime numeratos uiros a uigeſimo anno & ſupra: & quia inter iſtos nullus erat filius ſelophchad patris iſtarum mulierum, ideo conſequenter deficiebat nomen ſelophchad cum familia ſua. da nobis poſſeſſionem inter cognatos. Tam hic q̃ inferius habetur. inter fratres patris noſtri. Petunt mulieres ut detur eis pars terræ inter fratres patris ſui: hoc eſt ꝙ pater earum ſupputetur hæres inter fratres ſuos/& ipſæ ſuccedant loco patris ſui. & ſic nõ pereat nomen patris earum, ſed ſeruetur in filiabus hæredibus eius.

Retulitqꝫ moſes cauſam earum ad iudicium domini. Qui dixit ad eum. iuſtã rem poſtulant. Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habetur. rectum loquẽtes filie ſelophchad: da eis poſſeſſionem inter cognatos patris earum/⁊ ei in hereditatem ſuccedãt. Ad filios autẽ iſrael loqueris dicendo. homo quũ mortuus fuerit abſqꝫ filio/ad filiã eius trãſibit hereditas. Diuino iudicio recta cenſetur ſucceſsio ꝙ filia ſit hæres patris deficiente filio. & hac occaſione ſubiũgitur promulgata lex de tali ſucceſsione. Vbi bene nota ꝙ non cenſetur rectum/filiam ſuccedere patri abſolute, ſed cum cõditione ſi caret filio. extante enim filio excludebãtur filiæ ab hæreditate immobilium bonorum/de quibus eſt ſermo. Si filiam nõ habuerit, habebit ſucceſſores fratres ſuos. Et ſi fratres nõ habuerit, dabitis hereditatem fratribus patris eius. Si autẽ nec patruos habuerit, hereditas dabitur his qui ei proximi ſunt. Iuxta hebræum habetur. ⁊ dabitis hereditatem eius propinquo eius/qui prope ipſum ex familia eius hereditabit eum. hoc eſt qui propior eſt illi ex propria illius familia erit hæres eius. eritqꝫ hoc filiis iſrael ſanctum lege perpetua ſicut precepit dominus moſi.

Digitized by Google

Dixitq; dominus ad moſen.aſcende in montem iſtum habarim, ⁊ contemplare inde terram quam daturus ſum filijs iſrael. Quumq; videris eam, ibis ⁊ tu ad populum tuum ſicut iuit frater tuus aharon. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ cõgregaberis ad populos tuos etiã tu ſicut fuit congregatus aharon frater tuus. Placidũ moriendi modũ prædicit dicendo ſicut frater tuus. Quia offendiſtis me. Iuxta hebræũ habetur. Sicut rebellaſtis ori meo in deſerto ʒin/in lite multitudinis ad ſanctificandũ me in aquis in oculis eorum. quemadmodum ſimiles fuiſtis in culpa rebellionis/eritis & ſimiles in pœna mortis ante ingreſſum terræ promiſsionis. hę ſunt aque litis in cades deſerti ʒin. ¶ Cui reſpondit moſes.prouideat dominus deus ſpirituũ oĩs carnis. Iuxta hebræũ habetur. prouideat iehouah elohe ſpirituũ in omni carne virum qui ſit ſuper multitudinem hanc/⁊ poſſit exire ⁊ intrare ante eos/⁊ educere eos ac introducere,ne ſit populus domini ſicut oues abſq; paſtore. Nõ reluctatur moſes(q̃uis ut deute. 3. commemorat/humiliter ſupplicauerit ut tranſiret iordanẽ &c̃. & nõ fuerit exauditus)ſed ſupplicat exaudiẽdus pro duce populi qui ſuccedet ei. Et apte ad hoc officiũ nominat deũ non ſolum fontem eſſendi ſed diſtributorem & iudicem ſpirituum internorum non ſolum in populo iſrael ſed in omni carne:hoc eſt in uniuerſo genere humano.

Dixitq; dominus ad moſen.tolle iehoſuah filiũ nun virũ in quo eſt ſpiritus dei. Interpres addidit dei. hebraice enim dicitur duntaxat in quo ſpiritus.Sed quũ non ſit ſermo de ſpiritu naturali qui cõis eſt bonis & malis,appellatione ſpiritus intelligitur proculdubio ſpũs diuinus: ſed appellatur ſpiritus ad inſinuãdũ ꝙ in iehoſuah uigebat ſpiritus ad ſpiritualia/ad ea quæ dei ſunt.Et per hoc uirtus principis inſinuatur præcipua conſiſtens in ſpiritu :hoc eſt in ſtudio ad ſpiritualia/ad ea quæ dei ſunt præferenda omnibus quæ carnis & quæ mũdi ſunt.hæc enim uirtus ſignificatur in iehoſuah/dicendo ꝙ in eo eſt ſpiritus. ⁊ pone manũ tuã ſuper eum. Diuino decreto incœpit cærimonia imponẽdi manũ ſuper eum qui promouetur ad publicũ officium publice. Qui ſtabit corã elhazaro ſacerdote ⁊ omni multitudine, ⁊ dabis ei pręcepta cunctis vidẽtibus. Iuxta hebræũ habetur. et pręcipies ei in oculis eorũ. Præcæpto publico compellendum iehoſuah ad principatũ cenſet deus.nam dicendo & præcipies ei/& nihil aliud præcipiendum explicando,ad ſuſcæptionẽ officii refert præcæptũ publicũ:ut uideant omnes ꝙ non uſurpat ſibi principatum iehoſuah. ⁊ partem glorie tue. Iuxta hebræũ habetur. Et dabis ex gloria tua ſuper eum. Inſignia gloriæ neſcio quæ ſignificãtur quibus dux populi tũc utebatur. mandatur enim ut cõmunicet moſes iehoſuæ inſignia gloriæ/tanq̃ inueſtiens ipſum de principatu populi.propter quod aptiſsime ſubiungitur. vt audiat eũ omnis ſynagoga filiorũ iſrael. Hebraice tñ non hr̃ pronomen eũ . ſignificatur enim ꝙ publica inueſtitura audiatur ab uniuerſo iſraele/& ad omniũ notitiã deducatur ꝙ iehoſuah inſtitutus eſt princeps. non enim omnes poterant uidere propriis oculis actiones moſis præcipientis iehoſuæ/imponẽtiſq; manũ ſuper eum & cõferentis inſignia:ſed a uidentibus hos actus publicos in notitiã omniũ deducebatur principatus iehoſuæ/ut nullius eſſet ſolicitus de futuro principe. Pro hoc ſi quid agendũ erit elhazar ſacerdos conſulet dominũ. Iuxta hebræũ habetur. Et corã elhazaro ſacerdote ſtabit ⁊ interrogabit eũ in iudicio vrim corã iehouah. Deſcripto principatu iehoſuæ relatiue ad populum in genere/deſcribitur modo relatiue ad pontificẽ quo ad tria. Primum eſt ꝙ iehoſuah princeps ſtabit corã põtifice,& in hoc mãdatur ꝙ princeps uenerabitur pontificẽ ut prælatum ſibi.Secundũ eſt ꝙ interrogabit põtificem in iudicio urim coram iehouah. & urim eſt numeri pluralis & caſus genitiui:ſignificans(ut dictũ eſt exo.28.) illuſtrationes ſeu aliquid huiuſmodi ſpectans ad lucem . In iudicio ergo dubiarũ cauſarum quarũ illuſtratio expectanda erat a deo debebat princeps interrogare pontificem . in huiuſmodi ergo iudiciis pẽdebat princeps a pontifice. Tertiũ autẽ ſubiungitur. ad verbũ eius. Suprema autoritas reſeruatur põtifici per hæc uerba. ſuper os eius egredientur ⁊ ſuper os eius venient ipſe ⁊ omnes filij iſrael cum eo ⁊ tota ſynagoga. Pronomen eius/pontificẽ demõſtrat: & pronomen ipſe/demõſtrat principem. Et eſt ſenſus ꝙ egreſſus principis ad bellum/& ſimiliter regreſſus pendebit ex ore pontificis. Et altius cõſiderando ꝙ per egreſſum & ingreſſum uniuerſæ actiones ſignificantur,reſeruatur a deo per hæc diuina uerba pontifici poteſtas tam ſuper principem q̃ ſuper ſingulos & uniuerſos filios iſrael . nam mandat deus per hæc uerba ꝙ egrediantur & ingrediantur ad os pontificis ipſe princeps & ſinguli filii iſrael cum ipſo & uniuerſa ſynagoga. huiuſmodi enim obedientia præcæpta/facultatem imperandi reſeruari pontifici ſignificat. ¶ Fecitq; moſes vt pręceperat dominus : et tulit iehoſuah/et ſtatuit eum coram elhazaro ſacerdote et omni frequentia populi. ⁊ poſuit manus ſuas ſuper caput eius , ⁊ cuncta replicauit que mandauerat dominus. Iuxta hebræum habetur. et pręcepit ei ſicut pręcepit iehouah in manu moſis. Executio narratur.

DIxit quoqꝫ dominꝰ ad moſen. præcipe filijs iſrael, & dices ad eos. Quia ſummptibus populi prouidẽdũ eſt de ſubiũctis/ideo præceptũ dirigit ad filios iſrael. **oblationẽ meã/panẽ meũ & incẽſa mea odoris ſuauiſſimi offeretis mihi per tempora ſua.** Quemadmodũ in. 23.ca. leuitici ſcriptus eſt catalogus feſtiuitatũ, ita in his duobus capitulis ſcribitur catalogus holocauſtorum/ſacrificiorũ & munerum quæ deo debentur. Et utriuſqꝫ capituli litera ualde clara eſt: correctione tamen eget magis q̃ expoſitione. Et ad tria capita reducuntur omnia: uidelicet oblationem/panem & incenſa. ſub incenſis enim compræhendũtur omnia quæ cremabãtur: ſub pane uero panes propoſitionis. ſub oblatione autẽ reliqua. **Et dices ad eos.** hoc eſt **incenſum quod offeretis domino/agni anniculi immaculati duo per diem in holocauſtum continuum: vnum offeretis mane/& alterum ad veſperum.** Iuxta hebræũ habetur. **Agnum vnum facies in mane/& agnum ſecundũ facies inter veſperas.** Ubi duo habes: & ꝙ ſacrificiorũ ordo incipiebat mane (alioquin agnus ueſpertinus non diceretur ſecundus) & ꝙ nõ poſt ſolis occaſum ſed inter ueſperas offerebatur ſacrificium ueſpertinum: hoc eſt prope ſolis occaſum. **Et decimã partem ephi ſimile in munus que conſperſa ſit oleo puriſſimo.** Iuxta hebræũ habetur. **oleo tuſo.** ad differentiam olei moliti. **& habeat quartã partem hin. holocauſtũ iuge eſt.** Vt ſuperius expoſuimus/perſeuerabat crematio tota die ac nocte: & propterea appellatur holocauſtum continuum. Ita ꝙ erat non ſolũ holocauſtũ quotidianum bis in die, ſed erat holocauſtũ continuum: immo ad hoc mane & ueſpere quotidie renouabatur ut eſſet holocauſtum continuum. Et hoc erat primum & maximum omnium ſacrificiorum. propter quod & ſubditur. **quod obtuliſtis in mõte ſinai in odorem ſuauiſſimũ incenſi domino.** Parui refert ꝙ hebraice hr̃. **quod factũ eſt in mõte ſinai in odorẽ quietis incẽſum iehouah.** Ratio redditur a dignitate loci in quo inchoatum fuit hmõi ſacrificium. Et hinc inſinuatur ꝙ moſes hæc præcepta promulgauit in campeſtribus moab. ipſa enim cõmemoratio mõtis ſinai innuit hoc. **Et libabitis vini quartã partem hin.** Iuxta hebræũ habetur. **Et colamen eius quarta pars hin per agnos ſingulos.** Ne hoc frequenter repetere oporteat/intellige in his capitulis per libare & libamina colare & colamina. non enim ad uſum bibendi ſed ad uſum colandi admiſcebatur uinũ holocauſtis ſeu ſimilæ (hoc eſt flori farinæ) quum cremabatur deo. **in ſanctuario domini.** Ad menſuram hoc refertur: ut uidelicet menſura ſit menſura ſanctuarii. **Alterumqꝫ agnum ſimiliter offeretis ad veſperam iuxta omnem ritum ſacrificij matutini & libamentorum eius/oblationem ſuauiſſimi odoris domino.** Et ne hoc etiam ſæpius repetatur/intellige ſemper odorem quietis.

Die autẽ ſabbati offeretis duos agnos anniculos immaculatos. Poſt holocauſtum iuge/de holocauſto cuiuſqꝫ diei ſeptimi agitur. **& duas decimas ſimile oleo cõſperſe in ſacrificium.** Nec hoc ſæpius repetatur ꝙ interpres ſacrificii nomine utitur pro munere. munus enim floris farinæ in ueritate ſignificatur comes holocauſti, ſm̃ diuerſam tamen menſuram. nam holocauſto unius agni reſpõdebat decima pars ephæ: arietis uero duæ decimæ: uituli autẽ ſeu tauri tres decimæ. **et liba que rite funduntur per ſingula ſabbata in holocauſtũ ſempiternum.** Iuxta hebræũ habetur. **ſuper holocauſtum iuge & munus eius.** In omnibus enim inſtitutis ſacrificiis (ſiue per ſingula ſabbata/ſiue per ſingula principia menſium/ſiue per feſtiuitates quaſcunqꝫ) non ſupputatur ſed præſupponitur iuge holocauſtum cum illius munere. & propterea dicitur ſuper iuge holocauſtum. Et ſic corrige inferius ubi interpres minus expreſſit: quoniam hebraice ſemper exprimitur clare.

In calendis autẽ (id eſt in menſium exordijs) **offeretis holocauſtum domino vitulos de armento duos/arietẽ vnum/agnos anniculos ſeptem immaculatos: & tres decimas ſimile oleo conſperſe in munus per ſingulos vitulos/& duas decimas ſimile oleo conſperſe per ſingulos arietes.** De holocauſto calendarum ſingulorum menſium clare tractatur. **& decimã decime ſimile oleo conſperſe in munus per agnos ſingulos: holocauſtum ſuauiſſimi odoris atqꝫ incenſi eſt domino.** Vbicunqꝫ hoc in iſtis capitulis legis intellige per decimam decimæ unam decimam. **Libamẽta autem vini que per ſingulas fundenda ſunt victimas hec erunt: media pars hin per ſingulos vitulos/tertia per arietẽ/et quarta per agnũ: hoc erit holocauſtũ per omnes menſes/qui ſibi anno vertente ſuccedunt. Hircus quoqꝫ vnus pro peccatis domino ſuper holocauſtum continuum fiet & colamen eius.**

MEnſe autẽ primo in quartadecima die menſis peſach domino erit. & quintadecima die ſolennitas: & ſeptem diebus azyma comedentur. In die primo erit vocatio ſanctitatis: omne opus ſeruile non facietis. Offeretiſqꝫ incẽſum in holocauſtũ domino vitulos de armẽto duos & arietem vnum/& agnos anniculos immaculatos ſeptem. & munera eorũ/ſimile oleo cõſperſe tres decimas per ſingulos vitulos/& duas decimas per arietem/& decimã decime per vnumquemqꝫ ſeptem agnorum: & hircum pro peccato vnum ad expiandum ſuper vos. preter holo,

cauſtum matutinum quod ſemper offeretis. Iuxta hebræũ habetur. quod in holocauſtũ iuge, facietis iſta. Declaratur iſta eſſe faciẽda præter holocauſtum matutinum quod fit in holocauſtum continuum. Ita facietis per ſingulos dies ſeptem dierũ in fomitem ignis ⁊ in odorem ſuauiſſimũ domino, qui ſurget de holocauſto ⁊ de libationibus ſingulorum. Iuxta hebræũ hr̃. Sicut iſta facietis per diem ſeptem diebus panem ignitum in odorem quietis iehonab: ſuper holocauſtum cõtinuum fiet ⁊ colamen eius. Bis enim fit hic exceptio iugis holocauſti: ſemel ſtatuendo holocauſtum primi diei paſchalis/& iterum ſtatuẽdo repetitionem holocauſti per ſingulos dies. Dies quoq; ſeptimus celeberrim⁹ ⁊ ſanctus erit vobis. Et hoc quoq; ſemper intellige iuxta hebræum. vocatio ſanctitatis erit vobis. ſic enim hebraice deſcribitur ſanctitas diei. omne opus ſeruile non facietis.

Dies etiã primitiuorum quando offeretis nouas fruges domino expletis hebdomadibus, vocatio ſanctitatis erit vobis: omne opus ſeruile nõ facietis. Offeretisq; holocauſtum in odorem ſuauiſſimum domino vitulos de armento duos/⁊ arietem vnum/⁊ agnos anniculos immaculatos ſeptem: atq; in munera eorum/ſimile oleo conſperſe tres decimas per ſingulos vitulos/duas decimas per arietem/⁊ decimã decime per vnumquemq; ſeptem agnorum: ⁊ hircum vnum ad expiandum ſuper vos. preter holocauſtũ cõtinuum ⁊ munus eius: immaculata offeretis omnia ⁊ colamina eorum. De holocauſto in feſto pentecoſtes tractatur ſatis clare iuxta ſupradicta.

CAPVT .XXIX.

MEnſis etiã ſeptimi prima dies venerabilis ⁊ ſancta erit vobis. Conſequenter inſtituuntur ſacrificia reliquarum feſtiuitatum. Vbi cerne differentiam ꝙ reliquorum menſium primus dies non erat dies feſtus/ſed ſacrificia duntaxat offerebant̃ in eis: ſolius autẽ menſis ſeptimi prima dies erat ſãcta. omne opus ſeruile nõ facietis, quia dies clãgoris eſt ⁊ tubarũ. Circũloquitur interpres hebraicam dictionem ſignificantem illam ſoni ſpeciem quæ fiebat uel ad bellum uel ad caſtra mouendum. Offeretisq; holocauſtũ in odorem ſuauiſſimũ domino vitulum de armẽto vnum/arietem vnum/agnos anniculos immaculatos ſeptem: ⁊ munera eorũ/ſimile oleo conſperſe tres decimas per ſingulos vitulos/duas decimas per arietem/⁊ vnã decimam per vnumquemq; ſeptem agnorum: ⁊ hircum vnũ pro peccato ad expiãdum ſuper vos. preter holocauſtũ calẽdarum ⁊ munus eius ac holocauſtũ continuũ ⁊ munus eius/⁊ libamina eorum cum cerimonijs ſuis: in odorem ſuauiſſimũ incenſum domino.

DEcima quoq; die menſis huius ſeptimi vocatio ſanctitatis erit vobis/⁊ affligetis animas veſtras: omne opus ſeruile nõ facietis. Offeretisq; holocauſtum domino in odorem ſuauiſſimum vitulũ de armento vnum/arietem vnũ/agnos anniculos immaculatos ſeptem: ⁊ munera eorũ/ſimile oleo cõſperſe tres decimas per vitulum/duas decimas per arietem/decimam decime per vnumquemq; ſeptem agnorum: ⁊ hircum vnũ pro peccato. De holocauſto in ſanctiſsima expiationis die agitur. preter ea que offerri pro delicto ſolent in expiationem ⁊ holocauſtum continuum ⁊ munus eius ac colamina eorum. Decreta in cap. 16. leuitici holocauſta & ſacrificia in die expiationis cum multis cærimonijs tanguntur. hæc enim offerenda præcipiuntur poſtq̃ expiatio facta eſt/& hircus emiſſus in deſertum/& pontifex pontificales ueſtes aſſumpſit.

QVintadecima vero die menſis ſeptimi vocatio ſanctitatis erit vobis: omne opus ſeruile non facietis, ſed celebrabitis feſtiuitatem domino ſeptẽ diebus. Offeretiſq; holocauſtum in odorem ſuauiſſimum domino vitulos de armento tredecim/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera eorum/ſimile oleo cõſperſe tres decimas per vnumquemq; tredecim vitulorum/duas decimas per vnumquemq; duorum arietum/⁊ decimam decime per vnumquemq; quattuordecim agnorum: ⁊ hircum vnum pro peccato. preter holocauſtum cõtinuum, ⁊ munus ac colamen eius. ¶ In die ſecundo offeretis vitulos de armento duodecim/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera ac colamina eorum per vitulos ⁊ arietes ⁊ agnos in numero eorum vt ratio poſtulat: ⁊ hircum pro peccato/preter holocauſtum continuum ac munus eius ⁊ colamina eorum. ¶ Die tertio offeretis vitulos vndecim/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera ac colamina eorum per vitulos ⁊ arietes ⁊ agnos in numero eorum vt ratio poſtulat. hircumq; vnum pro peccato: preter holocauſtum continuum ⁊ munus ac colamen eius. ¶ Die quarto offeretis vitulos decẽ/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera ac colamina eorũ per vitulos ⁊ arietes ⁊ agnos in numero eorum vt ratio poſtulat:

⁊ bircum vnum pro peccato: preter holocauſtum continuum/munus ⁊ colamen eius. ¶ Die quinto offeretis vitulos nouē/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera ac colamina eorum per vitulos ⁊ arietes ⁊ agnos in numero eorũ vt ratio poſtulat. ⁊ bircum vnũ pro peccato: preter holocauſtum cõtinuum ⁊ munus ac colamen eius. ¶ Die ſexto offeretis vitulos octo/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera ac colamina eorũ per vitulos ⁊ arietes ⁊ agnos in numero eorum vt ratio poſtulat. ⁊ bircum vnum pro peccato: preter holocauſtum cõtinuum/munus ⁊ colamen eius. ¶ Die ſeptimo offeretis vitulos ſeptem/arietes duos/agnos anniculos immaculatos quattuordecim: ⁊ munera ac colamina eorũ per vitulos ⁊ arietes ⁊ agnos in numero eorum vt ratio poſtulat. ⁊ bircum vnũ pro peccato: preter holocauſtũ cõtinuum/munus ⁊ colamen eius. De holocauſtis in feſto tabernaculorum agitur ſatis clare.

Die octauo qui eſt celeberrimus. Iuxta hebræũ habetur. Et in die octaua retentio erit vobis. Vltima legis feſtiuitas quæ iuxta communem uſum collectio uocatur, ſi ſm proprietatem uocabuli nominanda eſt / retentio appellatur: ea forte ratione quia retinebatur populus qui conuenerat ad feſtum tabernaculorũ pro oblatione ad neceſſarios ſumptus in ſacrificiis & tabernaculo dei. uel potius quia pro retinẽdis per totum annum pro uſu tabernaculi diuini inſtituta erat hæc dies octaua. omne opus ſeruile nõ facietis. Offeretisq; holocauſtum incenſi in odorem ſuauiſſimũ domino vitulũ vnum/arietẽ vnum/agnos anniculos immaculatos ſeptem: munera ⁊ colamina eorum per vitulum ⁊ arietem ⁊ agnos in numero eorum vt ratio poſtulat. ⁊ bircum vnum pro peccato: preter holocauſtum cõtinuum ⁊ munus ac colamen eius. Hec offeretis domino in ſolennitatibus veſtris: preter veſtra vota ⁊ oblationes ſpõtaneas in veſtris holocauſtis ⁊ muneribus ⁊ colaminibus ⁊ pacificis.

CAPVT .XXX.

Narrauitq; moſes filiis iſrael omnia que ei dominus imperauerat: ⁊ locutus eſt ad principes tribuũ filiorũ iſrael dicẽs. Iſte eſt ſermo quem precepit dominus. ſi quis virorum. Capitulum hoc de executione uotorum/quo ad uiros nullam exceptionem facit. ueruntamen appellatione uiri nõ intelligitur puer infra annos pubertatis: quoniã non ſui iuris eſt. votũ vouebit domino. Nomine uoti in ſacris literis intelligiť promiſſio facta deo de bono ſupererogationis. Quamuis hæc ultima particula non ſit uſquequaq; uera/uel rectius loquendo neceſſaria: ſed explicans propriã materiã uoti propter quam oportet fieri uota. nã propter bona ad quæ alias tenemur/ non oportet uouere, ſed propter bona ad quæ alias non tenemur. ¶ Si quis tñ uoto ſe aſtringeret ad ea ad quæ alias tenetur (puta ad non fornicandum/ad ieiunãdum in ieiuniis eccleſiæ) ualet uotũ: quia obligaretur duplici uinculo ad illa met: uidelicet & præcæpto dei uel eccleſiæ & proprio uoto. ¶ Et quia materia uoti eſt bonũ, nõ eſt uotũ ſi quis promittat deo aliquid illicitũ uel indifferens ad bonũ uel malum. ¶ Ex hoc autẽ ꝙ uotum eſt promiſſio, excluditur a uoto quicquid non ſubeſt poteſtati promittentis. nemo enim poteſt promittere factũ alienum/ſicut nec rem alienam. ¶ Ex parte uero actus quantumcunq; aliquis proponat uel deliberet, non eſt uotum niſi promittat nõ cuicunq; ſed deo. nulla enim promiſſio quæ fit homini/eſt uotum formaliter. Vnde & in litera diciť uir quando uouebit uotũ iehouah: hoc eſt deo fonti eſſendi. aut ſe aſtringet iuramento. Parui refert ꝙ iuxta hebræũ habetur. vel iurabit iuramentũ ad ligandum ligamen ſuper animã ſuam. Modus loquendi hebraicus eſt, ſed conferens intelligentiæ uotorum. ideo enim adiungitur ad ligandum ligamen ſuper animã ſuam, ut intelligamus exigi ad rationẽ tam uouẽtis q̃ iurantis ut cognoſcat & intendat ſe obligare/imponere ſibipſi uinculum per huiuſmodi uotum ſeu iuramẽtum. Et dicitur hoc tum ad ſubueniẽdum neſciis/ non cognoſcẽtibus ſe per huiuſmodi promiſſiones obligari. taliũ enim promiſſiones nõ ſunt uota/& iuramenta nõ ſunt uincula quo ad deũ. Tum ad ſubueniendũ illis qui promittẽdo deo non intẽdunt ſe obligare. diſtrahũt enim iſti promiſſionis nomen/appellantes promiſſionem quæ uere nõ eſt promiſſio ſed ſimilitudo promiſſionis: ſicut homo mortuus aut pictus appellatur homo. Et ſimiliter ſi iurãt deo non ſuper executione/ſed ſuper propoſito. iurant enim ſe habere deliberatum propoſitũ faciendi ſed non obligant ſe ad faciendum: quia non intendunt inducere ſuper ſe hanc obligationem. nõ faciet irritum. Iuxta hebræũ habetur. non polluet (ſeu nõ faciet pollutum) verbũ ſuum: ſed omne quod promiſit implebit. Ad ſubueniendum emergẽtibus inopinatis euẽtibus impedientibus executionẽ uoti uel iuramẽti diciť nõ polluet uerbũ ſuũ. in hmõi enim euẽtibus q̃uis nõ ſequať executio uoti, reus nõ eſt qui uouit: quia ipſe non polluit uerbũ ſuũ, ſed ſuperueniens euẽtus efficit ne fiat quod promiſit.

Mulier

Mulier ſi quippiam vouerit ⁊ ſe cõſtrinxerit iuramento que eſt in domo patris ſui. Poſt legem de uotis uirorum ſtatuitur de uotis mulierum in triplici ſtatu: uidelicet nubili/coniugali & uiduitatis. ⁊ in etate adhuc puellari. Nõ dicitur hoc ad ſignificandũ ætatẽ inhabilem nuptiis ante annum duodecimum, ſed ad differentiam uiduæ ad domum patris ſui reuerſæ. Si enim dixiſſet mulier in domo patris ſui/& nõ addidiſſet ætatẽ puellarem, fuiſſet compta hĩc ſa etiam mulier uidua reuerſa ad domum patris/uel etiã mulier cõiugata manẽs in domo patris: puta quia unica eſt/& uir eius habitat cum ea. ſed copulando utrunq; (uidelicet ꝙ eſt in domo patris & in ætate nubili) excluſit huiuſmodi ambiguitates. ſi cognouerit pater votum quod pollicita eſt ⁊ ligamen quo ligauit animam ſuam/⁊ tacuerit. Iuxta hebræum adiungitur pronomen. nam dicitur. ⁊ tacebit ei pater eius. Quæ uerba non ſignificant ſimplex ſilentium, ſed ſilentium illi: ut per hoc intelligamus ꝙ non de quocunq; ſilentio patris ſed de ſilentio patris requiſiti a puella de facultate exequendi uotum lex loquitur. hoc enim prætendunt uerba legis/& tacebit ei pater eius. Et hunc eſſe literalem ſenſum legis huius/ex eo habetur ꝙ lex interpretatur ſilentium patris conſenſum. Et hoc in foro conſcientiæ: ut inferius explicatur. alienum autem a ratione legis eſt ut ſilentium patris non requiſiti quanuis ſcientis uotum filiæ habeatur pro cõſenſu in foro præſertim conſcientiæ. naturalis enim ratio dictat ut expectet pater ſe requiri: quum filia ſm rectæ rationis ordinem teneatur ad requirendũ conſenſum patris cui ſubiicitur ad hoc ut adimpleat uotũ ſuum. ipſa enim nõ iuſſa a patre fecit uotum: & propterea ad ipſam ſpectat requirere cõſenſum paternum. voti rea erit: quicquid pollicita eſt ⁊ iurauit/opere complebit. Iuxta hebræum habetur. et firma erunt omnia vota eius, ⁊ omne ligamen quod ligauit ſuper animam ſuam firmum erit. Infirma pendere uota puellæ uſq; ad conſenſum patris hinc habes. nam conſenſu patris firmari cenſentur. Et ligamen iuramenta etiam comprehendit. Si autẽ ſtatim vt audierit contradixerit pater. Iuxta hebræũ habetur. Et ſi fregit pater eius eã in die quo audiuit ipſe. Non dicit lex ſtatim ut audierit, ſed in die auditionis. Et dicendo fregit ipſam/rationem tangit paternæ poteſtatis ex parte perſonæ ſubditæ. ita ꝙ pater non uiolat promiſſiones factas deo, ſed frangit quod ſuum eſt/frangit facultatem filiæ ſibi ſubditæ. vota et iuramenta eius irrita erunt, nec obnoxia tenebitur ſponſioni eo ꝙ contradixerit pater. Iuxta hebræum habetur. ⁊ iehouah parcet ei quia fregit pater eius ipſam. Ad ſecuritatem conſcientiæ puellæ dicitur ꝙ deus non imputabit illi peccatum/propter hoc quia fregit pater eius eam.

Si maritum habuit ⁊ vouit aliquid. Poſt legem de uotis mulieris nubilis ſtatuitur de uotis mulieris nuptæ. ⁊ ſemel verbũ de ore eius egrediens/animã illius obligauerit iuramento. Iuxta hebræũ habetur. vel apertio labiorũ eius ligauit ſuper animam eius. ſignificatur enim disiunctiua uoti uel iuramenti. Quam intellige in omnibus huius capituli caſibus/etiam ſi iuramenti nomen non repetatur. nam nec hic repetitur, ſed ſufficit in primis legibus explicaſſe. quo die audierit vir ⁊ non contradixerit. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tacebit ei. Sicut de patre dixerat relatiue ad filiam/ita dicit de marito relatiue ad uxorem. & propterea intellige de ſilentio mariti requiſiti ab uxore ad executionem uoti. voti rea erit/reddetq; quicquid promiſerat. Ne in hac materia circa literã per ſingula moremur/corrige ut ſupra: quoniã iuxta hebræum nomen firmitatis habetur. & ſimiliter uerbum frangendi ubi uulgata æditio uerbo cõtradicendi utitur. hæc enim non uariant ſenſum in hac materia. Si autẽ audiens ſtatim contradixerit. Iuxta hebræũ habetur Et ſi die quo audit vir eius, rumpet eam ⁊ irritas faciet pollicitationes eius verbaq; quibus obſtrinxerat animam ſuam, propitius erit ei deus. Idem decernitur de marito quod fuit decretum de patre eadem ratione, quia uxor ſubdita eſt marito non minus q̃ filia patri.

Vidua ⁊ repudiata quicquid vouerint/reddent. Tertius ſtatus mulierum quo ad uota tractatur. idemq; ſtatuitur de uidua & repudiata: quoniam par eſt uiduæ mulier quæ libello repudiĩ ſeparata eſt a uiro. ¶ Duplex autem ſtatus tam uiduæ q̃ repudiatæ cõſideratur a lege. Alter uiduitatis ſeu repudii: & uota facta in hoc ſtatu decernũtur firma, eo ꝙ tam uidua q̃ repudiata proprii iuris eſt. Alter coniugii prioris/quando ſcilicet erat cum marito ſuo. & de hoc ſtatu ſubiungitur lex. Vxor in domo viri quum ſe voto conſtrinxerit iuramento. Non ſic habetur hebraice: ſed legitur. Et ſi in domo viri ſui vouit/vel ligauit ligamen ſuper animam ſuam in iuramento: ſi audierit vir ⁊ tacuerit nec contradixerit ſponſioni/reddet quicquid promiſerat, ſi autẽ extemplo contradixerit, non tenebitur promiſſionis rea quia maritus contradixit: ⁊

dominus ei propitius erit. Contextus ipſe clare teſtatur ꝙ de uidua & repudiata loquitur. nullam enim aliam nominauerat immediate ante: ſed nominata uidua & repudiata/ſubiungit & ſi in domo uiri ſui uouit: manifeſte per hoc aperiens ꝙ prius dixit de uotis factis in uiduitate & repudio/nunc autẽ de uotis olim factis tempore cõiugii. Et oportuit legem hoc decernere/ne uiduæ uel repudiatæ errarent circa uota quæ olim fecerant dum eſſent coniugatæ. decernitur enim hac lege ꝙ ſi maritus tacuit in die auditionis/ꝙ adhuc tenetur ad implendũ illud uotum: & ſi maritus fregit in die auditionis/nec etiam uiduata aut repudiata tenebitur. Ita ꝙ ſemel abſoluta/eſt ſemper libera a uoto: & econuerſo ſemel ligata ex conſenſu uiri/perſeuerat ſemper obligata ad implendum uotũ tempore coniugii factum. Literam dicentem ex templo corrige ut ſupra.

SI autem vouerit & iuramento ſe conſtrinxerit vt per ieiunium vel ceterarum rerum abſtinentiam affligat animam ſuam, in arbitrio viri erit vt faciat vel non faciat. Iuxta hebræum habetur. **Omne votum & omne iuramentum ligaminis ad affligendum animam, vir eius firmabit illud & vir eius franget illud.** Poſt leges de uotis mulierum in genere/traditur lex in ſpecie de uoto afflictionis corporalis mulieris nuptæ. Vbi uide differentiam: penes hoc ꝙ facultas irritandi uota uxoris in genere/arctata eſt ad diem auditionis: facultas uero irritandi uota uxoris ad affligendum uitam ſuam/ad nullum limitatur tempus, ſed libera decernitur omni tempore ad irritandum/dicendo uir eius firmabit & uir eius franget. & hoc quia corpus uxoris pleno iure eſt uiri. Spectant autem ad afflictionem animæ ieiunia/abſtinentiæ/aſpera indumenta/& ſimilia quæ corporalem uitam affligunt. **Si autem audiens vir tacuerit & in alteram diem diſtulerit ſententiam.** Iuxta hebræum habetur. **Et ſi tacendo tacebit ei vir eius de die ad diem.** Poſt promulgatas leges uotorum/ſoluit lex quæſtionem ex uerbis legis ortam. Statutum eſt enim in his legibus ꝙ irritatio uel firmatio uoti mulieris nuptæ pẽdeat a fractione uel ſilentio uiri in die auditionis. oriri hinc poterat quæſtio quid iuris ſi maritus in die auditionis tacuerit & altera die fregerit: hanc quæſtionem proponit lex iſta in uerbis iſtis. Nec eſt ſenſus quid iuris ſi uir in die auditionis ſuſpenderit reſponſionem (quoniam dubium non eſt ꝙ poteſt ſuſpendere conſenſum proprium & reſponſionem non ſolum in alterum diem ſed ad quodcunq; ſibi beneplacitum tempus) ſed eſt ſenſus quid iuris ſi ſimpliciter & abſolute uir eius tacuerit a die auditionis uſq; ad alium diem. Et hunc ſenſum teſtatur litera iuxta hebraicam ueritatem ſubiuncta. **et firmabit omnia vota eius vel omnia ligamina eius que ſuper ipſam: firmauit ipſa/quia tacuit ei in die audire ſui.** In qua litera clare patet duo dici. primum ꝙ uir tacendo firmat omnia uota & uincula quæ ſunt ſuper uxorem: deinde reddi rationem quare firmat/reſumendo firmauit ipſa quia tacuit in die auditionis. hinc enim clare habetur ꝙ non eſt ſermo de uiro ſuſpendente & differente reſponſionem/ſed de uiro ſuo ſilentio firmante. ¶ Vbi ut plenius intelligas materiam hanc, ſcito ꝙ uir requiſitus de conſenſu ad uota emiſſa ab uxore/tacens præſumitur a lege iſta conſentire: ita ꝙ legis præſumptione ſilentium habetur pro cõſenſu. Nec ab re: quoniam cõmuniter ſilentes tam patres q̃ mariti requiſiti/ideo ſilent quia conſentiunt in huiuſmodi quæ ſunt in fauorem animarum. ita ꝙ ſm communem curſum, ſilentium mariti uel patris in huiuſmodi requiſiti/ſignum eſt conſenſus: &ſi non explicite ſaltem implicite. Ad propoſitam itaq; quæſtionem reſpondendo declarat lex efficaciam ſilentii in die auditionis: & deinde directe reſpondet quæſito. **Et ſi frangendo franget ea poſt audire ſuum/& portabit iniquitatem ſuam.** Quod ſuperius dixerat de die ad diem/nunc dicit poſt audire ſuum. ita ꝙ ſenſus eſt poſt diem quo requiſitus audiuit. Reſpondetur ergo quæſtioni ꝙ ſi uir poſtq̃ ſilentio firmauit uxoris uota franget illa/etiã portabit iniquitatem ſuã: hoc eſt peccabit. Et quanuis nihil aliud explicite dicatur, implicite tamen innuitur ꝙ uxor eſt excuſata. ideo enim lex iniquitatem iacit ſuper uirum ut excuſet uxorem. nõ enim uult lex ut uxor inuito uiro uota perſoluat: quum nec corporis proprii nec rerum habeat dominium uxor/nec aliquod ſit exemptũ tempus quo uir nõ poſſit in officio aliquo illa uti. Et hinc habes ꝙ etiã in foro conſcientiæ ſilentiũ requiſiti uiri habetur pro cõſenſu, &ſi nõ ex natura rerum/autoritate ſaltem legis. Ita ꝙ ſilentium illud ſi ſm rem manat ex conſenſu interno/uere ſignificat conſenſum: ac per hoc ligat in foro conſcientiæ. ſi autem ſm rem non manat ex conſenſu, legis non ſolum præſumptione ſed etiam autoritate habet uim conſenſus: alioquin non diceret lex ꝙ ipſe portabit iniquitatem ſuam: ſed dixiſſet/ipſe uiderit. Veruntamen quantum ad hoc/lex iſta ad ius poſitiuum ſpectat. ſiſtendo enim infra limites moralis rectitudinis/ſilentium requiſiti non eſt ſufficiens ſignũ interni cõſenſus. Et propterea hodie quo ad hoc/lex iſta

Digitized by Google

non ligat: ſed maritus ſi in ueritate nõ conſenſit, quantumcunqꝫ requiſitus ſiluerit/poteſt abſqꝫ peccato aliquo irritare uota uxoris. leges enim iſtæ de facultate patris & mariti abſolute loquẽdo ſunt morales: & propterea ſemper durant. ¶ Iſte ſunt leges quas precepit dominus moſi inter virum ⁊ vxorem/ inter patrem ⁊ filiam que in puellari adhuc etate eſt vel que manet in patris ſui domo.

CAPVT .XXXI.

Locutuſqꝫ eſt dominus ad moſen dicens. vlciſcere prius filios iſrael de midianitis: ⁊ ſic colligeris ad populum tuum. Iuxta hebræũ habetur. poſtea congregaberis ad populos tuos. Intellige iuxta prius expoſita. Locutuſqꝫ eſt moſes populo/ ⁊ dixit. armate ex vobis viros ad pugnam qui poſſint vltionem domini expetere de midianitis. Midianitæ nocumentum quidem intulerant filiis iſrael/iniuriam autẽ deo uero: & propterea in litera appellatur ultio tum filiorum iſrael tum dei. mille viri de ſingulis tribubus eligantur ex iſrael qui mittantur ad bellum. Paruus numerus bellatorum eligitur & mittitur/ut pugna & uictoria deo attribuatur. Fuerũtqꝫ delecti de millibus iſrael mille per tribum: duodecim millia expeditorũ ad pugnam. Quos miſit moſes cum pinchas filio elhazari ſacerdotis: vaſa quoqꝫ ſancta ⁊ tubas ad clangendum tradidit eis. Nihil dicitur de iehoſuah: quum tamen rationi conſentaneum ſit ut qui fuerat dux in prælio contra hamalecitas/& inſtitutus uel ſtatim inſtituendus erat ſucceſſor moſis, caput fuerit iſtorum duodecim millium. hebraice enim ſupputatur tanq̃ ſeorſum exercitus pugnatorum & pinchas ſacerdos. nam dicitur. Et miſit eos ⁊ pinchas filium elhazari ſacerdotis in pugnam: ⁊ vaſa ſanctitatis ⁊ tube clangoris in manu eius. Hinc enim inſinuatur ꝙ pinchas non fuit miſſus dux exercitus: ſed ſuperintendens uaſis ſanctitatis & tubis/tanq̃ ſacerdos primus ſub pontifice patre ſuo. Per uaſa autẽ ſanctitatis intellige arcam dei: quoniam illam filii iſrael deferebant præliaturi. in cuius ſignum ſuperius in calce capituli. 14. euntibus ad præliandum contra imperium domini ſcriptum eſt ꝙ arca dei non eſt mota de loco ſuo: inſinuando ab oppoſito ꝙ ſi bellum fuiſſet factum uolũtate dei/arca fuiſſet delata ad prælium. Deferebatur autem arca dei ad pugnandum pro maximo populi præſidio: tubæ autem argenteæ de mandato dei ſcripto ſuperius ca. 10. ferebantur. & ſacerdotum erat clangere tubis: & propterea dicitur ꝙ tubæ erant in manu pinchas. Nec ſis adeo rudis ut intelligas in manu hoc eſt in corporeo membro quod uocamus manum ſacerdotis delatas fuiſſe tubas (quum ridiculum ſit unũ ſacerdotem clangere duabus tubis) ſed intellige tam arcam dei q̃ tubas commiſſas manui hoc eſt directioni & curæ pinchas. Et dictio interpretata clangoris ſignificat illam ſoni ſpeciem quæ fiebat ad prælium.

Qumqꝫ pugnaſſent contra midianitas. Iuxta hebræum adiungitur. ſicut precepit iehouah moſi. Pugna ex obedientia diuina deſcribitur/ut ex ea cauſa ſubiunctus effectus tantæ uictoriæ profectus intelligatur. omnes mares occiderunt. Et reges eorum. Iuxta hebræum adiungitur. ſuper occiſos eorum. Ordo ſignificatur interfectionis ꝙ prius occiderunt alios & deinde reges: ne putaretur ꝙ in prima acie corruiſſent reges, & propterea reliqui deſtituti capitibus/occiſi fuerint. fuiſſet enim minor uictoria. Ad magnitudinem itaqꝫ uictoriæ ſpectat ꝙ occiderunt alios & ſuper occiſos etiam occiderunt eorum reges/nõ fugientes ſed ſuperintendentes prælio. nam & hoc ſignificatur dicendo & reges midian occiderunt ſuper occiſos/uidelicet inſtantes. eui ⁊ recem ⁊ ſur ⁊ chur et rebab quinqꝫ reges midian: et bilham filium behor interfecerunt gladio. Hic bilham proculdubio eſt propheta ille de quo diffuſus eſt habitus ſermo ſuperius in multis capitulis: an autem cum midianitis inuentus interfectus fuerit/an excurſione aliqua iuerint aliqui filii iſrael inde ad locum ubi habitabat bilham in territorio aramæorum, neſcitur. Ceperũtqꝫ filij iſrael mulieres midian ⁊ paruulos eorum: ac omnia iumenta et pecora et totam ſupellectilem eorum depredati ſunt. ⁊ omnes ciuitates vicos et caſtella eorum flamma conſumpſit. Tuleruntqꝫ predam ⁊ vniuerſa que ceperant tam ex hominibus q̃ ex iumentis: et adduxerunt ad moſen ⁊ elhazarum ſacerdotem ⁊ ad omnem multitudinem filiorum iſrael: reliqua etiam vtenſilia portauerunt ad caſtra in campeſtribus moab iuxta iordanem contra iericho. Non ſic habetur hebraice: ſed legitur. Et adduxerunt ad moſen et ad elhazarum ſacerdotem et ad ſynagogam filiorum iſrael captiuitatem/predam ⁊ ſpolia ad caſtra: ad planicies moab que ſuper iarden iericho. Omnia deſcribit: & ad quos & quæ & quo (tum quo ad caſtra tum quo ad certũ caſtrorum locum) adduxerint.

Egreſſi ſunt autẽ moſes ⁊ elhazar ſacerdos ⁊ oẽs principes ſynagoge in occurſum eorum extra caſtra. Iratuſq; moſes principibus exercitus (tribunis ac centurionibus qui venerant de bello) ait. cur feminas reſeruaſtis! nonne iſte ſunt. Hinc habetur ꝙ nõ puellæ uirgines fuerant illæ midianitæ quæ prouocauerant ad deorum ſacrificia iſraelitas. pronomen enim iſtæ/ monſtrat mulieres cognitas a uiris: ut manifeſte teſtatur ſubiuncta diſcretio inter cognitas a uiris & uirgines. iſtæ enim cognitæ a uiris/tanq̃ cauſæ ruinæ populi mandantur occidi: uirgines autem ſeruantur. que deceperunt filios iſrael! Iuxta hebræũ habetur. ecce ipſe fuerunt filijs iſrael in verbo bilham ad dandum preuaricationẽ in iehouah ſuper rem pehor: ⁊ percuſſus eſt populus domini. Non excuſat moſes peccatum iſraelitarum ꝙ fuerunt decæpti: ſed accuſat illas quæ fuerunt in cauſa. ¶ Ex hoc autẽ ꝙ dicit in uerbo bilham/habetur ꝙ bilham dederat conſilium ut per mulieres prouocarentur iſraelitæ ad idolatriam. Et nunc cunctos mares interficite etiam in paruulis. Q uanuis innocẽtes fuerint paruuli/diuina tamen autoritate licuit illos occidere. ⁊ mulieres que nouerunt viros in coitu iugulate: puellas autẽ ⁊ oẽs feminas virgines reſeruate vobis. Et vos manete extra caſtra ſeptẽ diebus: omnis qui occiderit hominem vel occiſum tetigerit/luſtrabitur die tertio ⁊ ſeptimo, ipſi ⁊ preda veſtra. ⁊ omnis pannus ⁊ omne vas corij ⁊ omne opus e pilis caprarũ ⁊ omne vas ligni expiabitur. ¶ Elhazar quoq; ſacerdos ad viros exercitus qui pugnauerãt/ſic locutus eſt. Officium ſuum exercet pontifex inſtruendo militares uiros ea quæ legis erant ad illorum actiones dirigendas tunc quum opus erat. hoc eſt preceptũ legis quod mandauit dominus moſi. Q uia nullibi niſi hic legitur hoc præcæptũ, ex hoc ipſo inſinuatur multas ſpeciales cærimonias a deo fuiſſe mandatas quæ non ſunt ſcriptæ. iſte enim modus purgãdi per ignem niſi eſſet per elhazarũ commemoratus non eſſet ſcriptus: quemadmodum etiã nouiter promulgta cærimonia/iuſsit moſes manere milites ſeptem diebus extra caſtra, quod tamen nõ erat iuſſum ſuperius ca. 19. inter ſeruãda ab iis qui mundabantur aqua luſtrationis die tertio & ſeptimo. Aurum et argentũ ⁊ es ⁊ ferrũ et plumbum et ſtannum, et omne quod poteſt tranſire per flammas/igne purgabitur: quicquid autem ignem nõ poteſt ſuſtinere/aqua expiationis ſanctificabitur. Litera iſta aliter habetur hebraice: quæ ut iudicari poſsit/afferenda eſt ad uerbum. Tantũ aurum ⁊ argentũ ⁊ es ⁊ ferrum ⁊ ſtannum ⁊ plumbum/omnem rem que ingredietur ignem facietis tranſire in igne ⁊ mundabitur. Et immediate ſubiungitur. tantũ in aquis elongationis expiabitur. Deinde immediate ſubiungitur. ⁊ omne quod nõ ingredietur ignẽ facietis trãſire in aquis. Hæc eſt hebraica litera. quam intelligo ſic ꝙ inter ſufferentia & non ſufferentia ignẽ diſcernatur penes hoc, ꝙ ſufferentia ignem mundẽtur igne/nõ ſufferentia autẽ mundentur aqua: commune autem ſit utriſq; ꝙ expientur aſperſione aquæ ſanctæ. Lauabitiſq; veſtimenta veſtra die ſeptimo: ⁊ purificati poſtea caſtra intrabitis.

D Ixitq; dominus ad moſen. tolle ſummam eorũ que capta ſunt ab homine vſq; ad pecus/ tu ⁊ elhazar ſacerdos ⁊ omnes principes vulgi: diuideſq; ex equo predam inter eos qui pugnauerũt ⁊ egreſſi ſunt ad bellum ⁊ inter omnẽ reliquam multitudinem. ⁊ ſeparabis partem domino ab ijs qui pugnauerunt ⁊ fuerunt in bello/vnam animam de quingentis tam ex hominibus q̃ ex bobus ⁊ aſinis ⁊ ouibus: ⁊ dabis eam elhazaro ſacerdoti oblationẽ domini. ex media quoq; parte filiorũ iſrael accipies quinquageſimum caput hominũ ⁊ boum ⁊ aſinorum ⁊ ouiũ cunctorumq; animantiũ: ⁊ dabis ea leuitis qui excubãt in cuſtodijs tabernaculi domini. ¶ Feceruntq; moſes ⁊ elhazar ſicut preceperat dominus. Fuit autem preda quam exercitus ceperat/ouium ſexcenta ⁊ ſeptuagintaquinq; millia: boum ſeptuagintaduo millia: aſinorum ſexaginta millia ⁊ mille: animarum humanarũ ſexus feminei que non cognouerant viros trigintaduo millia. Dataq; eſt media pars ijs qui in prelio fuerant: ouium trecenta ⁊ trigintaſeptem millia ⁊ quingẽte. E quibus in partẽ domini ſeparate ſunt oues ſexcente ⁊ ſeptuagintaquinq;: ⁊ de boum trigintaſex millibus boues ſeptuagintaduo: ⁊ de aſinorum triginta millibus ⁊ quingentis/aſini ſexaginta vnus: ⁊ de animarũ humanarũ ſedecim millibus ceſſerunt in partẽ domini trigintadue anime. Tradiditq; moſes numerum primitiarum domini elhazaro ſacerdoti ſicut fuerat ei imperatum/ex media parte filiorum iſrael quam ſeparauerat ijs qui in prelio fuerant. De media vero parte que obtigerat relique multitudini (id eſt de ouium trecentis trigintaſeptem millibus ⁊ quingentis/⁊ de boum trigintaſex millibus/⁊ de aſinorũ triginta millibus ⁊ quingentis/⁊ de hominũ ſedecim millibus) tulit moſes quinquageſimum caput: ⁊ dedit leuitis qui excubabãt in tabernaculo domini/ſicut preceperat dominus. Non eget expoſitione litera iſta de diuiſione prædæ: quoniã clare ualde deſcribitur. Et ſentẽtia eſt ꝙ præda quantum ad homines & animalia erat cõmunis: quantũ uero ad res alias uniuſcuiuſq; erat quod accæperat. Communis autem præda primo diuiſa eſt in partes duas æquales: unam militibus qui fuerant ad bellum/alteram populo qui remanſerat in caſtris. & ex portione quidẽ militum/quin-

Digitized by Google

genteſimum quodq̧ caput erat ſacerdotū: ex portione autē populi quinquageſimum quodq̧ caput erat leuitarum.

Quumq̧ acceſſiſſent principes exercitus ad moſen (tribuni ⁊ cēturiones) dixerūt. nos ſerui tui recenſuimus numerū pugnatorū quos habuimus ſub manu noſtra: ⁊ ne vnus quidē deſuit. Plusq̄ admiranda fuit hæc uictoria cum tanta ſtrage hoſtium occiſorum ab ipſis iſraelitis ut textus clare dixit: ſic q̧ nullus eorum defuerit/uere diuinum opus fuit. Ob hanc cauſam offerimus in donarijs domini vaſa aurea que vnuſquiſq̧ inuenit: periſcelides ⁊ armillas/anulos/dextralia ⁊ murenulas. Aiunt hebræi hæc quinq̧ ornamenta ſic diſtingui q̧ primum eſt ornamentum pedis/ſecundū ornamentum manus/tertiū ornamentum digiti/quartum ornamentum quoddam rotundum: quintum autē nomen ornamentum uuluæ quod periſcelidem græci uocare uidentur ſignificat, niſi q̧ appenſum aurū periſcelidi hic ſignificatur non ipſa periſcelis. huiuſmodi enim ornamēta ex propriis principes militum obtulerunt. vt depreceris pro nobis dominum. Iuxta hebræum habetur. ad expiandum ſuper animas noſtras in facie iehouah. Pro ſalute animarū ſuarū ſe offerre hæc profitentur ultra officium gratiarūactionis. Suſceperūtq̧ moſes ⁊ eleazar ſacerdos ab eis omne vas aureum. fuitq̧ omne aurū a tribunis ⁊ centurionibus domino oblatum ſedecim millia ⁊ ſeptingenti et quinquaginta ſicli: quod enim vnuſquiſq̧ in præda rapuerat/ſuum erat. et ſuſceptum intulerūt in tētorium adunationis in monimentum filiorum iſrael coram domino. Iuxta hebræum habetur. recordationem filijs iſrael coram iehouah. Vel tanq̄ ſacrificium ad quaſi continue reducendum ad recordationem dei locatum fuiſſe aurum hoc in tabernaculo dei/uel ad ſucceſsiue in futuris uictoriis monendum filios iſrael ex memoria huius oblationis & tanti beneficij, huiuſmodi aurū in tabernaculo dei locatum ut memores ſint ſimilia efficere ſcribitur.

CAPVT .XXXII.

Filij autem reuben et gad habebant pecora multa: et erat eis in iumentis infinita ſubſtantia. Quumq̧ vidiſſent iabzer et gilhad aptas animalibus alendis terras/ venerunt ad moſen et ad eleazarū ſacerdotem et ad principes multitudinis: atq̧ dixerūt. hataroth et dibon et iabzer et nimra et cheſbon et elhale et ſebam et nebo ⁊ behon, terra quam percuſſit dominus in cōſpectu filiorū iſrael/regio vberrima eſt ad paſtum animalium: ⁊ nos ſerui tui habemus iumenta plurima. precamurq̧ ſi inuenimus gratiā coram te vt des nobis famulis tuis eam in poſſeſſionem/nec facias nos tranſire iarden. ¶ Quibus reſpondit moſes. Nunquid fratres veſtri ibunt ad pugnam/ ⁊ vos hic ſedebitis? Cur ſubuertitis mentes filiorum iſrael ne tranſire audeāt in locum quem eis daturus eſt dominus? Ita egerūt patres veſtri quādo miſi eos de cadesbarneah ad explorandam terram. quumq̧ aſcēdiſſent vſq̧ ad vallem hotri/⁊ vidiſſent terram, ſubuerterūt cor filiorum iſrael vt non intrarent fines quos eis dominus dedit. Quibus iratus iurauit dicens. ſi videbūt homines iſti qui aſcenderūt ex egypto a viginti annis ⁊ ſupra terrā quam ſub iuramento pollicitus ſum abraham iſhac ⁊ iahacob, quia noluerūt ſequi me: præter chaleb filiū iephune cenezzeum ⁊ iehoſuah filium nun, quia impleuerunt voluntatem domini. Iratuſq̧ dominus aduerſum iſrael/circūduxit eum per deſertum quadraginta annis donec cōſumeretur vniuerſa generatio que fecerat malum in conſpectu eius. Et ecce ſurrexiſtis pro patribus veſtris incrementa hominum peccatorum, vt augeretis furorem domini cōtra iſrael. qui ſi nolueritis ſequi eum in ſolitudine, populum derelinquet/⁊ vos cauſa eritis necis omnium. ¶ At illi prope accedentes dixerunt. ſtabula fabricabimus iumentis noſtris ⁊ ciuitates paruulis noſtris: nos autem ipſi armati ⁊ accincti pergemus ad prelium ante filios iſrael donec introducamus eos ad loca ſua, ⁊ paruuli noſtri ⁊ quicquid habere poſſumus erunt in vrbibus muratis propter habitatorum inſidias. nō reuertemur in domos noſtras vſq̧quo poſſideant filij iſrael hereditatem ſuam: nec quicq̄ poſſidebimus trans iarden, vtpote iam habentes poſſeſſionem noſtram in orientali eius plaga.

Quibus moſes ait. Si facitis quod promittitis/⁊ expediti perrexeritis coram domino ad pugnam/⁊ omnis vir armatus tranſierit iarden donec ſubuertat dominus inimicos ſuos ⁊ ſubijciatur ei omnis terra, tunc eritis inculpabiles ⁊ apud dominū ⁊ apud iſrael/et obtinebitis regiones quas vultis coram domino. ſi autē quod dicitis non feceritis, nulli dubium quin peccetis in deum: ⁊ ſcitote quoniā peccatum veſtrum apprehendet vos. edificate ergo ciuitates paruulis veſtris ⁊ ſtabula pecoribus veſtris: ⁊ quod polliciti eſtis implete. ¶ Dixeruntq̧ filij gad ⁊ reuben ad moſen: ſerui tui facient ſicut iubet dominus noſter. paruulos noſtros ⁊ mulieres ⁊ pecora ac iumenta relinquemus in vrbibus gilhad: nos autem famuli tui

omnes expediti pergemus ad bellum/ſicut tu domine loqueris. ¶ Precepit ergo moſes eliazaro ſacerdoti ⁊ ieboſuab filio nun ⁊ principibus familiarum per tribus iſrael: ⁊ dixit ad eos. Si tranſierint filij gad ⁊ filij reuben vobiſcũ iarden oẽs armati ad bellũ coram domino/⁊ vobis fuerit terra ſubiecta, date eis terrã gilbad in poſſeſſionem: ſi autem noluerint tãſire armati vobiſcum, poſſeſſionem habebũt inter vos in terra chenaban. ¶ Reſponderuntq́ filij gad ⁊ filij reuben: ſicut locutus eſt dominus ſeruis tuis ita faciemus. ipſi armati pergemus corã domino in terram chenaban: ⁊ poſſeſſionem hereditatis noſtre iam ſuſcepiſſe nos confitemur trans iarden. Dedit itaq́ moſes filijs gad ⁊ reuben ⁊ dimidie tribui menaſſe filij ioſeph regnum ſichon regis emorei/⁊ regnũ hog regis baſan: terrã eorũ cum ciuitatibus ſuis per circuitum.

Igitur extruxerũt filij gad dibon ⁊ hataroth ⁊ haroher/⁊ hatroth ſophan ⁊ iabzer ⁊ iogbeba ⁊ bethnimra ⁊ betharan ciuitates munitas, ⁊ ſtabula pecoribus ſuis. Filij vero reuben edificauerũt chesbon ⁊ elhale ⁊ ciriathaim ⁊ nebo ⁊ bahalmehon verſis noibus ⁊ ſibma: imponẽtes vocabula ciuitatib' quas extruxerãt. ¶ Porro filij machir filij menaſſe perrexerũt in gilbad: ⁊ vaſtauerũt eam interfecto emoreo habitatore eius. Deditq́ moſes terrã gilbad machir filio menaſſe, qui habitauit in ea. Et iair filius menaſſe abijt ⁊ occupauit vicos eius: quos appellauit chauoth iair/id eſt villas iair. Nobach quoq́ perrexit ⁊ apprehẽdit cenath ⁊ filias eius: vocauitq́ eam ex nomine ſuo nobach. Capitulum hoc nulla uideo expoſitione indigere: & propterea tranſeundum cenſeo ad alia.

CAPVT .XXXIII.

HÆ ſunt mãſiones. Iuxta hebræũ habetur. He profectiones filiorũ iſrael. hoc eſt capitulũ qui catalogus manſionũ appellatur. Et ſupputãtur in eo quadraginta duæ profectiones: ac per hoc manſiones in terminis ad quos profecti ſunt ab exitu de ægypto uſq; ad iordanem. qui egreſſi ſunt de egypto per turmas ſuas. Iuxta hebræum habetur. per exercitus ſuos. Ordinata profectio ſignificatur. in manu moſis ⁊ aharon. Nõ refertur hoc ad profectiones, ſed ad egreſſum ex ægypto. Quas deſcripſit moſes iuxta caſtrorũ loca que domini iuſſione mutabant. Iuxta hebræũ habetur. Et ſcripſit moſes exitus eorũ ad profectiones eorum ſuper os iehouah. Scriptor præſens ſingulis profectionibus narratur & autor profectionũ deus deſcribitur: ut ex his intelligamus profectiones fuiſſe & ordinatas & a deo diſpoſitas quo ad tp̃s & locũ. Profecti ſunt igitur de rahmeſes. Prima profectio deſcribit̃ a ciuitate ægypti quæ uocat̃ rahmeſes tanq̃ termino a quo. menſe primo. Dicẽdo abſolute in mẽſe primo/inſinuat ꝙ mẽſis ille abſolute erat primus mẽſis anni. Eſt autẽ ut in exodo diximus/menſis primus lunatio illa cui primo opponitur ſol in ariete. Et perſpicaciſsime primus menſis anni qui ſm̃ curſum ſolis attẽditur/ponitur mẽſis illius lunationis quã primo replet ſol in ariete: hoc eſt ſol in illo ſigno unde incipit naturaliter motus diurnus. nã & ſm̃ philoſophos negantes motũ cœli incœpiſſe/ſi incœpiſſet motus cœli incœpiſſet ab ariete. quintadecima die mẽſis primi altera die peſach. Quintãdecimum diem mẽſis primi appellat diem immediate ſequentem paſcha/eo ꝙ paſcha erat cœna quartidecimi diei. filij iſrael in manu excelſa. Nõ tanq̃ humiliati & eiecti ſed tanq̃ potẽtes tanq̃ uictores in celſitudine manus diuinæ ſuperãtes pharonẽ exierunt. vidẽtibus cũctis egyptijs. Nõ clam uelut fugitiui ſed in oculis totius ægypti exierũt: nõ ꝙ uniuerſa ægyptus ibi adeſſet, ſed uſitato loquendi modo deſcribit publicum egreſſum coram omnibus uolentibus uidere. ⁊ ſepeliẽtibus primogenitos quos percuſſerat dominus. Ecce occupatio ægyptioꝝ in egreſſu filiorum iſrael. nam ⁊ in dijs eorũ exercuerat vltionem. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ in elohe eorũ fecit iehouah iudicia. Qualia fuerint hm̃õi iudicia in idolis ægyptioꝝ/ſcriptũ non eſt. forte quemadmodũ occidit omnes primogenitos ita cõtriuit idola eorum. ⁊ caſtrametati ſunt filij iſrael in ſuccoth. Et de ſuccoth venerũt in etham/que eſt in extremis finibus ſolitudinis. Indeq́ deſcendẽtes venerũt cõtra pihachiroth/que reſpicit bahalſephon: ⁊ caſtrametati ſunt ante migdol. Profectiq́ de pihachiroth/tranſierũt per medium maris in ſolitudinem: et ambulãtes tribus diebus per deſertũ etham/caſtrametati ſunt in mara. Profectiq́ de mara/venerũt in elim: vbi erãt duodecim fontes aquarũ ⁊ palme ſeptuaginta: ibiq́ caſtrametati ſunt. Et inde egreſſi/fixerũt tentoria ſuper mare rubrum. Profectiq́ de mari rubro/caſtrametati ſunt in deſerto ſin. Vnde egreſſi venerũt in dophca. Profectiq́ de dophca/caſtrametati ſunt in alus. Egreſſiq́ de alus/in rephidim fixere tentoria: vbi populo defuit aqua ad bibendum. Non eſt hæc aqua contradictionis, ſed aqua educta de petra choreb in hoc loco undecimæ mãſionis: ut diffuſe ſcribitur exo. 17. Profectiq́ de rephidim / caſtrametati ſunt in deſerto ſinai.

Et de ſolitudine ſinai egreſſi/venerūt ad ſepulchra cōcupiſcentie. Profectiq; de ſepulchris cōcupiſcentie/caſtrametati ſunt in chaſeroth. Et de chaſeroth venerūt in rithma. Profectiq; de rithma caſtrametati ſunt in rimmon peres. Unde egreſſi/venerunt in libna. Et profecti de libna/venerunt in riſſa. Egreſſiq; de riſſa/venerunt in celelatha. Unde profecti/caſtrametati ſunt in mōte ſepher. Egreſſiq; de mōte ſepher/venerūt in charada. Et inde profecti/caſtrametati ſunt in macheloth. Profectiq; de macheloth/venerūt in tachath. Indeq; profecti/caſtrametati ſunt in tharach. Unde egreſſi/fixerūt tentoria in mithca. Et de mithca egreſſi/caſtrametati ſunt in chaſmona. Profectiq; de chaſmona/venerūt in moſeroth. Et de moſeroth egreſſi/caſtrametati ſunt in beneiabacan. Egreſſiq; de beneiabacan/venerūt in mōtem gidgad. Unde profecti caſtrametati ſunt in iotbatha. Et de iotbatha venerūt in hebrona. Egreſſiq; de hebrona/caſtrametati ſunt in heſiongaber. Lepra mariæ contigit in quartadecima manſione apud chaſeroth. A quo loco quot profectionibus itum primo fuerit ad cadesbarneah/neſcitur. certum eſt enim tū ex ſuprascriptis ca. 13. tum ex ſcriptis deute. 1. & 2. ꝙ populus caſtrametatus eſt in cadesbarneah anno ſecundo egreſsionis ab ægypto. nā inde miſerūt exploratores terræ & tempus trigintaocto annorum ut dicitur deute. 2. fluxit a profectione ex cadesbarneah uſq; ad tranſitum torrētis zered. Neſcitur itaq; quota fuerit illa prima manſio in cadesbarneah quæ in iſto catalogo ſub alio nomine ſcribitur. q̄uis certum ſit ꝙ una iſtarū manſionum quæ fuerūt in deſerto paran/poſt quartādecimam manſionē chaſeroth fuerit. Profectiones itaq; iſtæ poſt quartādecimam uſq; ad trigeſimātertiam/intelligendæ ſunt diſtinctæ in eam uel eas quæ fuerunt uſq; ad cadesbarneah prima uice (hoc eſt in ipſo ſecūdo anno progrediendo uerſus terram promiſsionis) & in eas quæ fuerunt regrediēdo a cadesbarneah ex mandato dei irati populo nolenti progredi propter uerba exploratorum. regreſsi enim tunc ſunt/& circumierūt mōtem ſehir: ita ꝙ trigeſimamtertiā manſionem fecerunt iterum in cadesbarneah. Et hæc in hoc catalogo ſcribitur dicendo. Indeq; profecti/venerūt in deſertum ſin/hec eſt cades. nam ut ſcribitur ſuperius ca. 20. hoc fuit menſe primo anni quadrageſimi (ut communiter creditur) uel forte trigeſiminoni. prima enim uice in cades miſerunt exploratores/& expectarunt eos ibi, & peccauit populus/& iratus eſt deus &c̄. ſecunda autem uice cuius hic textus meminit/mortua eſt ibi maria.

Egreſſiq; de cades/caſtrametati ſunt in mōte hor in extremis finibus terre edom. Aſcēditq; aharon ſacerdos in mōtem hor iubēte domino: & ibi mortuus eſt anno quadrageſimo egreſſionis filiorū iſrael ex egypto. Aduerte ꝙ bis etiam iuxta mōtem hor fuit populus: ſemel quum pergerēt ut circūirent terram edom/ut clare ſcribitur ſuperius in ca. 21. & iterū poſt circūitum montem edom in anno quadrageſimo quando mortuus eſt ibidē aharon/ut in hoc textu clare dicitur. mēſe quinto prima die mēſis. Menſes lunares intellige inchoādo a lunatione quam replet ſol in ariete. quum eſſet annorū centum & vigintitrium. Hinc clare habetur ꝙ eodem anno mortuus eſt moſes: quoniā mortuus eſt annorum centū & uiginti/& in exodo dictū eſt aharon per trienniū ante moſen natum fuiſſe. Audiuitq; chananeus rex harad qui habitabat ad meridiem/in terrā chanaban veniſſe filios iſrael. Hiſtoria hæc hac ſecunda uice accidit: ut in ca. 21. huius libri ſcriptū eſt. & propterea mentio illius fit in hac trigeſimaquarta manſione. Et profecti de mōte hor caſtrametati ſunt in ſalmona. Unde egreſſi venerūt in phunon. Egreſſiq; de phunon/venerunt in oboth. Duæ occurrunt hic quæſtiones. Altera ex eo ꝙ ab iſta manſione trigeſimaſeptima in oboth uſq; ad iordanem/in hoc catalogo quinq; tm̄ manſiones ſupputātur: in ca. uero 21. huius libri ſupputātur octo. Altera ex eo ꝙ in hoc catalogo nulla fit mentio torrentis ſeu uallis zered/nulla mētio arnon in iſtis reliquis māſionibus: quū in ca. 21. tam diffuſe deſcriptus fuerit locus arnon: & tam ibi q̄ in ca. 2. deute. cōmemoretur uallis ſeu torrens zered. ¶ Solutio primæ quæſtionis eſt ꝙ in hoc capitulo ſupputātur profectiones ſm manſiones fixas (quod ex eo patet, ꝙ una profectio ſupputatur a ſinai uſq; ad ſepulchra concupiſcentiæ/non ſupputatis intermediis: & tamen ſcriptū eſt ca. xi. intermediū locum nomen ſortitum fuiſſe ab igne diuinitus immiſſo) ibi uero hoc eſt in ca. 21. narrātur profectiones etiam ſine māſionibus fixis: & propterea multiplicant̄. Et diſtinxit illas profectiones moſes exactius/ad manifeſtandū qua uia ex oboth iuerint ad iordanem. ſuſpicor enim ꝙ declinationē a recta uia deſcripſerit nominādo profectiones illas. In cuius differentiæ ſignū hic extenſe ſcribuntur profectiones, dicēdo ſingillatim & profecti ſunt quo ad terminum a quo/& caſtrametati ſunt quo ad terminū ad quem. ibi uero abſq; huiuſmodi extēſione dicitur & de deſerto in mathana/& de mathana in nachaliel & de nachaliel in bamoth: ut ex ipſo loquendi modo uia deſcripta intelligeretur/non fixio manſionum. ¶ Solutio uero, ſecundæ quæſtionis eſt ꝙ ſub aliis nominibus in hoc catalogo hæc loca comprahenſa ſunt. Et de oboth venerūt in hiie habarim in finibus moabitarum. Profectiq; de hiie habarim fixere tētoria in dibon gad. Unde egreſſi

caſtrametati ſunt in helmon deblathaim. Egreſſiq; de helmon deblathaim/venerunt ad montes abarim contra nebo.

Profectiq; de mõtibus abarim/tranſierũt ad campeſtria moab ſupra iarden cõtra iericho: ibiq; caſtrametati ſunt de beth ieſimoth vſq; ad belſathim. Corruptum eſt uocabulum: legendum eſt. vſq; ad abel ſittim in planioribus locis moabitarum. Quod annotauerim ut hinc perpẽdat lector hunc eſſe locum in quo morabatur populus quãdo fornicatus eſt cum filiabus moab. Sittim enim appellatus eſt locus ille in principio ca. 25. uſq; enim ad abel (hoc eſt planiciem ſeu uallem) ſittim extendebatur ultima manſio. ¶ Ubi locutus eſt dominus ad moſen dicẽs. Loquere filiis iſrael ⁊ dic ad eos. quando trãſieritis iarden intrãtes terram chanaan, diſperdite cunctos habitatores regionis illius/⁊ cũctos titulos cõfringite/omnesq; ſtatuas comminuite/⁊ omnia excelſa vaſtate. Quanuis ſubobſcura ſit hebraica litera/paruũ refert: quoniã omnia quæ idolatriæ erant deſtruenda mãdantur/quibuſuis nominibus ſignificentur. mundãtes terram. Iuxta hebræũ habetur. et expelletis habitatores terre. Repetit deus expulſionem habitatorum propter periculum imminens iſraelitis ſi non expulerint eos. ⁊ habitabitis in ea: quia ego dedi vobis illam in poſſeſſionem. Legẽdum eſt. in hereditatem. uult enim deus ꝙ iſraelitæ non occupatores ſed hæredes poſſideant terram. Quam diuidetis vobis ſorte per generationes veſtras, pluribus dabitis latiorem ⁊ paucis anguſtiorem: ſingulis vt ſors ceciderit ita tribuetur hereditas, per tribus patrũ veſtrorum hereditabitis. Repetuntur quattuor præcæpta circa diuiſionem terræ ſeruanda/ſcripta ſuperius in ca. 26. ubi & expoſita ſunt. Si autẽ nolueritis interficere habitatores terre. Iuxta hebræũ habetur. Et ſi non expelletis habitatores terre a facie veſtra. Non ſat fuit deo monuiſſe bis in hac litera expulſionem habitatorum/ſed tertio periculũ imminens eis manifeſtat tum ex parte remanẽtium. qui remãſerint erunt vobis quaſi claui in oculis ⁊ lancee in lateribus. Iuxta hebræũ habetur. in ſpinas in oculis veſtris ⁊ in ſentes in lateribus veſtris. Inſtar ſpinarum paruarum moleſtarum oculis/& ſpinarum maiorum moleſtarũ lateribus deſcribũtur futuri extranei remanentes: eo ꝙ & impedient progreſſum in uia dei/internos mentis oculos abducendo a religione, & angent utrinq; quaſi collaterales ſcindendo & cruentando iſraelitas. ⁊ aduerſabũtur vobis. Plus habetur hebraice. ⁊ anguſtabũt vos in terra habitationis veſtre. non ſolum aduerſabuntur ſed anguſtiis afficient uos. Tum ex parte ipſius dei/dicẽdo. ⁊ quicquid illis cogitaueram facere/faciam vobis. Maxima comminatio eſt, ut uel ſic territi obediant diuinæ iuſſioni.

CAPVT .XXXIIII.

Locutusq; eſt dominus ad moſen dicens. Precipe filiis iſrael ⁊ dices ad eos: Cum ingreſſi fueritis terrã chanaan/⁊ in poſſeſſionem vobis ſorte ceciderit, his finibus terminabitur. Aptiſſime præcæpto exterminãdi habitatores terræ promiſſæ/adiungitur præcæptum terminorum eiuſdẽ terræ, tum ut acquirant illam terrã totam, tum ut ſciant diſcernere exterminandos a nõ exterminandis. Pars meridiana. Parui refert ꝙ hebraice terminus ſeu ora meridiana ſignificatur. Nec immorandum cenſeo in hoc capitulo de terminis terræ & de diſtributoribus eius: quandoquidẽ correctione potius nominum ꝗ expoſitione egere uidetur. incipiet a ſolitudine ſin que eſt iuxta edom: ⁊ habebit terminos contra orientem mare ſalis. qui circuibunt auſtralem plagam per aſcẽſum ſcorpionis, ita vt tranſeant ſin ⁊ perueniant ad meridiem vſq; ad cadesbarne: indeq; egredientur confinia ad villã nomine addar/⁊ tẽdent vſq; ad aſemon. ibitq; per gyrum terminus ab aſemon vſq; ad torrentẽ egypti: ⁊ maris magni littore finietur. Plaga autem occidentalis a mari magno incipiet: ⁊ ipſo fine claudetur. Porro ad ſeptentrionalem plagam a mari magno termini incipient/peruenientes vſq; ad montem altiſſimum: a quo venient in emath vſq; ad terminos ſedad, ibuntq; confinia vſq; ad zephron ⁊ villam enan: hi erunt termini in parte aquilonis. Inde metabuntur fines contra orientalem plagam de villa enan vſq; ad ſepham. ⁊ de ſephan deſcendent termini in rebla contra fontẽ: ⁊ inde peruenient contra orientem ad mare cenereth/⁊ tendent vſq; ad iarden: ⁊ ad vltimum mari ſalis claudentur. Hanc habebitis terram per fines ſuos in circuitu.

Præcepitq; moſes filiis iſrael dicens. hec erit terra quam poſſidebitis ſorte/⁊ quam iuſſit dominus dari nouem tribubus ⁊ dimidie tribui. tribus enim filiorum ruben per familias ſuas/⁊ tribus filiorum gad per familias ſuas/⁊ dimidia tribus manaſſe (id eſt due tribus ⁊ dimidia) acceperunt partem ſuam trans iarden contra iericho ad orientalem plagam. ¶ Et ait dominus ad moſen. hec ſunt nomina virorũ qui diuident vobis terram/eleazar ſacerdos ⁊ ioſue filius nun/⁊ ſinguli principes de ſingulis tribubus: quorũ iſta ſunt nomina. De tribu iuda caleb

filius iephune. de tribu filiorum ſimbon/ſemuel filius bammihud. de tribu biniamin elidad filius chislon. de tribu filiorum dan/bucci filius iogli. filiorum ioſeph de tribu menaſſe/haniel filius ephod. de tribu filiorum ephraim/cemuel filius ſiphtan. de tribu filiorũ zebulun/eliſaphan filius parnac. de tribu filiorũ iſaſchar/paltiel filius bazzan. de tribu filiorũ aſer/achibud filius ſelomi. de tribu filiorum naphthali/pedahel filius bammihud. Iſti ſunt quibus precepit dominus vt di uiderent filijs iſrael terram chenahan.

CAPVT .XXXV.

LOcutusqꝫ eſt dominus ad moſen in campeſtribus moab ſuper iarden cõtra ieri cho dicẽs. Precipe filijs iſrael vt dent leuitis de poſſeſſionibus ſuis vrbes ad habitandum ⁊ ſuburbana earum per circuitum: vt ipſi in oppidis maneant/⁊ ſuburbana ſint pro pecoribus ac omnibus iumẽtis eorum. Significanter dicitur & repetitur ꝙ ad habitandi uſum dabantur urbes leuitis. erant enim urbes illæ quo ad dominium illarũ tribuũ in quarum diſtrictu cõtinebantur: ſed quantum ad habitationis uſum attribuebantur leuitis. Que a muris ciuitatis forinſecus per circuitum mille paſſuũ ſpatio tendentur. Recte interpretata eſt litera, niſi ꝙ dictio interpretata paſſuum interpretanda erat cubitorum. Quod ideo annotauerim ut nullus erret intelligendo diuerſa menſurarũ nomina in hac mẽſuratione ſuburbanorum. nã hebraice quinquies reperitur idem menſuræ nomen/quod ſonat brachiũ ſeu cubitũ: ſemel hic/& quater ſubiungendo duo millia ad orientem &c̃. Et eſt ſenſus literalis ꝙ linea ſm longitudinẽ protracta a muro ciuitatis forin ſecus circũcirca/ſit ubiqꝫ mille cubitorum. Cõtra orientẽ erũt cubiti duo millia: ⁊ cõtra me ridiem ſimiliter erunt duo millia: ad mare quoqꝫ quod reſpicit occidẽtem/eadem menſura erit: ⁊ ſeptẽtrionalis plaga equali termino finietur. Iuxta hebræũ habetur. Et metiemini ab extra ciuitatem angulũ orientis duo millia cubitorum/⁊ angulũ meridiei duo millia cubitorum/⁊ an gulum maris duo millia cubitorum/⁊ angulum ſeptentrionis duo millia cubitorum, ⁊ ciuitas erit in medio: hec erũt eis ſuburbana ciuitatum. Et eſt ſenſus literalis ꝙ quãtitas circũferentiæ ſuburbanorum ſit quantitas octo millium cubitorum. Ita ꝙ ſuburbanum ciuitatis circumcirca ſm longitudinem diſtantiæ a muro ciuitatis occupabat ſpatium mille cubitorum: linea aũt cir cunferentiæ iſtarũ linearũ mille cubitorũ ambiebat ſpatiũ octo milliũ cubitorum. Et ſi acutius perſpexeris, perpendes hmõi mẽſuram ſm geometricas proportiones eſſe inſtitutam. nam ut in litera dicitur ciuitas in medio huius ſpatii tanq̃ centrũ omniũ linearum quarũ qualibet erat mille cubitorum ſita erat: ac per hoc ſi cõficeretur circulus ducendo a centro lineam longitudi nis ſemidiametri mille cubitorum, cõſequens eſt ꝙ diameter huius circuli eſſet linea duorum milliũ cubitorũ. Et hinc ſequitur ꝙ circunferentia iſtius circuli eſſet ſex milliũ cubitorꝫ & pau lo plus. nã proportio circunferentiæ circularis ad diametrũ/eſt proportio tripla & paulo plus. At ſi imagineris cẽtrum huius circuli non eſſe punctum indiuiſibile ſed aliquod paruulum ſpatium, creſcet quantitas circũferentiæ proportionaliter ad diſtantiã talis ſpatii a uero centro. Et quia moſes centrũ linearum ponit ciuitatẽ/& lineas trahit nõ a centro ciuitatis ſed a muro ciuitatis circũcirca, ideo circunferentiã ſuburbanorũ non ſex milliũ cubitorum & paulo plus ſed octo milliũ cubitorum inſtituit/ſiue ciuitas ſit magna ſiue parua: ut una eſſet lex cõis de ſpa tio ſuburbanorum. Arbitratus eſt enim æquũ eſſe ut cuiuslibet ciuitatis diameter intrinſecus haberetur ſexcẽtorum cubitorum. q̃uis enim una ciuitas maior eſſet alia, penſando tamen ma iorem cum minore & ecõuerſo/inſtituit ſuburbana æqualia. exiſtẽte enim diametro duorum millium & ſexcentorum cubitorum, æque ſm geometricas proportiones circũferentia decer nitur octo milliũ cubitorum ſm proportionem triplam & paulo plus. De linea itaqꝫ circunfe rentiæ ſuburbanorum eſt ſermo in litera ꝙ angulus orientis erit duorum milliũ cubitorum. & ſimiliter de angulo occidentis meridiei & ſeptentrionis.

De ipſis autẽ ciuitatibus quas dabitis leuitis/ſex erunt ciuitates refugij, vt fugiat ad eas qui fuderit ſanguinem: ⁊ preter has dabitis alias quadragintaduas ciuitates. Omnes ciuita tes quas dabitis leuitis/erunt quadragintaocto cum ſuburbanis ſuis. Ipſeqꝫ ciuitates que dabuntur de poſſeſſionibus filiorum iſrael, ab ijs qui plus habent plures auferentur/⁊ ab ijs qui minus pauciores: ſinguli iuxta menſuram hereditatis ſue dabunt ciuitates leuitis. Non decernitur ut quælibet duodecim tribuum det quatuor ciuitates leuitis (quod eſſet æqualis ter grauare ſingulas tribus ad dandum quadragintaocto ciuitates leuitis) ſed decernitur ut tribus pus habens plus det: ſicut etiam ſuperius decretum eſt ut terra nõ diuidatur æqualiter/ ſed proportionaliter.

Locutuſq; eſt dominus ad moſen dicens. Loquere ad filios iſrael, ⁊ dices ad eos. quando tranſgreſſi fueritis iarden in terram chenaan, decernite uobis ciuitates refugij/quo confugiant qui nolentes ſanguinem fuderint. Iuxta hebræum habetur. ⁊ fugiet illuc homicida percutiens animã in errore. Sic enim occidentẽ hominem non animo occidendi lex appellat: eo ꝙ proprie non eſt homicida qui hominem occidit abſq; animo occidendi, ſed tanq̃ errans ab animo ſuo/ab intentione & propoſito ſuo occidit hominem. & propterea lex ciuitates inſtituit euaſionis. In quibus quũ fuerit profugus, cognatus occiſi eum non poterit occidere donec ſtet in cõſpectu multitudinis ⁊ cauſa illius iudicetur. Expoſitio potius eſt q̃ interpretatio. nam iuxta hebræum non cognatus ſed redemptor ſcribitur: & millies in hac materia repetitur. Legitur enim hic. et erunt uobis ciuitates in receptionem a redemptore: ⁊ nõ morietur homicida uſq; ad ſtare ſuum coram ſynagoga ad iudicium. Ritus ſeruandus ſtatuitur, ut confugientem homicidam ad inſtitutam ciuitatem euaſionis/ſuſcipiant quidem regentes ciuitatem protegẽdo a redemptore uitæ occiſi (qui regulariter cõſueuit eſſe propinquus ſm carnem occiſo) donec cognoſcatur iudicialiter an iſte homicida ſit occidendus uel ſeruandus. Sex autem ciuitatum refugij/tres erunt trans iarden ⁊ tres in terra chenaan: que filijs iſrael ⁊ peregrinis atq; aduenis erunt in refugiũ, vt confugiat ad eas qui nolens ſanguinẽ fuderit.

Si quis ferro percuſſerit/⁊ mortuus fuerit qui percuſſus eſt, reus erit homicidij ⁊ morietur. Proprie ſumitur percuſſio ut eſt actio ex intentione percutiendi. percutiens enim ferro ſaluandus non erat. Ad hoc enim tradũtur iſtæ regulæ ut ſciant iudices diſcernere inter homicidam ſeruandum & homicidam occidendũ. datur enim pro prima regula ꝙ ſi uaſe ferreo percuſſit & ſubſecuta eſt mors percuſſi/homicida moriendo morietur. Hebraica autẽ conſuetudine appellatur uas ferri gladius/enſis/lancea/& reliqua arma ferrea. Nulla excuſatio admittitur ſi ferro percuſſit: quia ſuapte natura huiuſmodi percuſſio eſt illatiua mortis. ¶ Si lapidẽ iecerit et ictus occubuerit/ſimiliter punietur. Non ſic habetur hebraice: ſed cõtinuatur. Et ſi in lapide manus quo morietur in ipſo percuſſit eum ⁊ mortuus eſt/homicida ipſe: moriendo morietur homicida. Quod dicitur quo morietur in ipſo/hebraicæ attribue phraſi. latine enim diceremus mortifero. ad differentiam enim lapidis nõ mortiferi appoſita eſt hæc conditio. Eſt itaq; ſenſus legis ꝙ ſi percuſſit hominem non ferro ſed lapide manus hoc eſt lapide tanq̃ inſtrumento extrinſeco & manu tanq̃ inſtrumento coniuncto/ſiue lapis ſit retentus manu ſiue iactus: ita ꝙ lapis fuerit ſuapte natura illatiuus mortis, abſq; excuſatione homicida cenſetur/& non ſeruãdus ſed occidendus eſt. Secus ergo ſi percuſſio per lapidem non fuiſſet facta manu uel non fuiſſet lapis mortifer. in his enim caſibus locus erat arbitrio iudicũ/ſi mors ſubſecuta fuiſſet percuſſi. ¶ Si ligno percuſſus interierit/percuſſoris ſanguine vindicabitur. Iuxta hebræum habetur. Vel in vaſe ligni in manu quo morietur in ipſo percuſſit eũ ⁊ mortuus eſt/homicida ipſe: moriendo morietur homicida. Similis regula traditur de inſtrumento ligneo regulæ de lapide. nam & lignum manus & mortiferum deſcribitur. & propterea ſimiliter intellige. ¶ Vbi & diſcerne inter ferrum & lapidem ſeu lignum, ꝙ in percuſſione facta ferro/nulla appoſita eſt limitatio: in percuſſione autẽ facta lapide uel ligno/duæ limitationes apponuntur: ea proculdubio ratione quia percuſſio ferrea ſuapte natura eſt mortifera, lapidea autem uel lignea non ſic. Propinquus occiſi homicidam interficiet: ſtatim vt apprehenderit eum percutiet. Iuxta hebræũ habetur. Redemptor ſanguinis interficiet homicidam: quum obuiauerit ipſe ei/ipſe interficiet eum. Sola impunitas legalis decernitur per hæc uerba. non enim conceditur ꝙ licite ultor interficiat homicidam (quum nec iudici licitum cenſeatur occidere homicidam niſi poſt legitimos teſtes) ſed permittit lex ut is ad quem ſpectat ulciſci occiſum/impunis ſit ſi occidit homicidam non quæſitum ſed obuium ſibi. propterea nanq; ſcribitur prius ꝙ redemptor ſanguinis impune occidet: & ſtatim adiũgitur tempus impunitatis in obuiatione homicidæ/tanq̃ obuiatio excuſet a pœna legali.

Si per odium quis hominẽ impulerit/vel iecerit quippiam in eum per inſidias. Deficit hic. ⁊ mortuus eſt. Deinde ſequitur. vel in odio percuſſit ipſum manu ſua ⁊ mortuus eſt, moriẽdo morietur percuſſor/homicida ipſe. Tribus antedictis caſibus adiungũtur alii tres caſus in quibus ſimiliter non eſt ſeruandus ſed occidẽdus homicida. Et quoniam caſus clari ſunt/immorandum nõ eſt. cognatus occiſi ſtatim vt inuenerit eũ iugulabit. Iuxta hebræũ hr̃. redẽptor ſanguinis interficiet homicidam/obuiante ipſo ei. Repetitio eſt prius dictæ ſententiæ: & eſt intelligenda ut ſupra. ¶ Quod ſi fortuitu abſq; odio ⁊ inimicitijs quicq̃ horũ fecerit. Summauit interpres diffuſe ſcripta hebraice. Et ſi repente ſine odio impulit ipſum/vel iecit ſuper ipſum quodlibet vas ſine inſidijs, vel in omni lapide quo morietur in ipſo in nõ videre ⁊ fecit cadere ſuper eũ et mortuus eſt/⁊ ipſe non inimicus ei ⁊ non quærens malum eius. Vide quot interpres uno uerbo pertranſiuit. tanguntur enim hic caſus tam impulſus q̃ iactus cuiuſcunq; inſtrumenti (ac per

Digitized by Google

hoc etiā ferrei & lapidis mortiferi) abſq odio/abſq inſidiis/abſq inimicitia & repente. hmōi enim cōditiones excuſatoriæ ab intētione homicidii/tangūtur. ¶ Vbi aduerte ꝙ non excipitur ſi quis repēte occidit percutiēdo gladio uel aliquo hmōi conuicto inſtrumēto, ſed ſi impulſione uel iactu cū tot circūſtantiis. repētina enim percuſſio uoluntaria/manifeſte eſt uiolentia ſua pte natura occiſiua: repētina autē impulſio nō eſt ex ſe mortifera: & multo minus ex uoluntare mortifer eſt iactus tot cōditionibus uallatus. ⁊ hoc audiente populo fuerit cōprobatum/ atq inter percuſſorē ⁊ propinquū ſanguinis queſtio ventilata, liberabitur innocens de vltoris manu: ⁊ reducetur per ſententiā in vrbē ad quam cōfugerat. Iuxta hebræū hr̄. et iudicabunt ſynagoga inter percutientē ⁊ inter redemptorē ſanguinis ſecundū iudicia iſta: ⁊ faciēt euadere ſynagoga homicidā e manu redēptoris ſanguinis, ⁊ facient reuerti ipſum ſynagoga ad ciuitatē receptionis ſue ad quam fugit. Duo hinc habentur. Alterum ꝙ ſententia intercedebat ad liberandum uel damnandum homicidam: ſententia autē ſm leges ſupradictas. Alterū ꝙ iudices in hac cauſa nō erant ſenes ciuitatis ad quam homicida cōfugerat: ut patet ex hoc ꝙ ſi iudicatur ſeruandus/mādatur reduci ad ciuitatē ad quam cōfugerat. oportebat igitur homicidā ex ciuitate ad quam confugerat/ire ad locū iudicii ut perſonaliter compareret. Et qm̄ regulare eſt ꝙ actor ſequitur forū rei, ordinarius iudex uidetur fuiſſe ſenatus ciuitatis in qua cōmiſſum erat homicidium. ille enim ſenatus uocatur hic ſynagoga, & iudicās & liberās & reducēs. manebitq ibi donec moriatur ſacerdos magnus/qui oleo ſancto vnctus eſt. Nullus certus principatus erat decretus in populo iſrael ſuper uniuerſum populum niſi ſummi ſacerdotis. & propterea exilii pœna temporalis uſq ad obitum ſummi ſacerdotis extendebatur: quemadmodum in obitu principis aperiūtur carceres. Si autē interfector extra fines ciuitatis ad quam cōfugit fuerit inuentus/ ⁊ percuſſus ab eo qui vltor eſt ſanguinis, abſq noxa erit qui eum occiderit. quia in ciuitate refugii ſui habitabit vſq ad mortem ſacerdotis magni: poſtq autem ſacerdos magnus obierit/reuertetur homicida in terram poſſeſſionis ſue.

Eruntq hec vobis in ſtatutum iudicii generationibus veſtris in cūctis habitaculis veſtris. Homicida ſub teſtibus punietur. Iuxta hebræum habetur. Quocunq percutiente animam/ ſecundū teſtes occidet homicidam. Ecce lex legitimæ occiſionis homicidæ: uidelicet ꝙ quouis modo quocunq percutiente uitam (proculdubio hominis) nec iudex occidat homicidam niſi ſm teſtes. Et ut fiat uis in numero plurali/ſubiungitur. et teſtis vnus non teſtificabitur in animam ad moriēdum. propterea enim dixit teſtes in plurali numero. Significanter autē dicitur ad moriendum/ut intelligamus quandoq ſufficere unum teſtem omni exceptione maiorem in iis quæ nulli nocent. Vnde & in eccleſia chriſti ſolus antonius ſat fuit ad teſtificādum de ſanctitate pauli primi heremitæ, ut catalogo ſanctorū aſcriberet & ueneratione publica coleretur. Nō accipietis preciū ab eo qui reus eſt ſanguinis: ſtatim ⁊ ipſe morietur. Iuxta hebræum hr̄. qui ipſe impius ad moriendū, quia moriēdo morietur. Contra hanc legē utinā non ſæpiſsime fieret. crebro enim obtenta pace a parte/redimit uitā ſuā a curia homicida. ¶ Exules ⁊ profugi/ante mortē pōtificis nullo modo in ciuitates ſuas reuertētur. Iuxta hebræū habetur eadem prohibitio: uidelicet non eſſe accipiendū preciū pro redimendo exilio uſq ad mortē pontificis. ne polluatis terrā habitationis veſtre, que inſontiū cruore maculatur: nec aliter expiari poteſt q̄ per eius ſanguinē qui alterius ſanguinē fuderit. Ratio legum prohibentiū redemptionem homicidæ redditur ex pollutione terræ: quia uidelicet terra polluitur ſanguine innocētis hoīs occiſi/nec aliter expiatur q̄ ſanguine occiſoris. Et ſignificāter dicitur terra in qua habitatis: qm̄ non terra ſm ſe ſed quatenus habitaculū eſt iuſtorū/polluitur effuſione ſanguinis innocentis. nefas eſt enim in habitatione iuſtorū hoc fieri & factū ſufferre. Atq ita emūdabitur poſſeſſio veſtra/me cōmorante vobiſcū: ego enī ſum dominus qui habito inter filios iſrael. Oppoſitum hr̄ hebraice. Et nō polluetur terra in qua vos habitātes/in cuius medio ego habitans: quia ego iehouah habitās inter filios iſrael. Rationem alteram adiungit non polluendæ terræ ex parte ipſius dei habitātis in ea. Ita ꝙ prima ratio ſumit̄ ex terra quatenus eſt habitatio iuſtorū: ſecūda autē ex eadē quatenus eſt habitatio dei. Qualiter autē ipſe deus habitet ibi, manifeſtatur dicendo quia habitat inter filios iſrael. quod uerificatur tum quo ad habitationem internam in mentibus filiorū iſrael per fidem: tum quo ad habitationē externam ſm tabernaculū diuinum/ in quo erat arca dei & ſedes dei ſuper cherubinos.

CAPVT .XXXVI.

Acceſſerunt autē principes familiarum gilhad filii machir filii menaſſe de ſtirpe filiorum ioſeph: locutiq ſunt moſi coram principibus iſrael/⁊ dixerūt. Vere humano more (quanuis a deo) datas eſſe leges populo iſrael/uel hinc manifeſte patet. Lex enim de ſucceſsione filiarum ſcripta ſuperius ca. 27. moderatione indigebat. & propterea iſti quorum intererat tunc/ conſuluerunt moſen, manifeſtantes inconueniens

quod ex illa lege ſequi facile poterat. Tibi domino noſtro precepit dominus vt terram ſorte diuideres filijs iſrael, ⁊ vt filiabus ſelophcbad fratris noſtri dares poſſeſſionem debitam patri. quas ſi alterius tribus viri vxores acceperint, ſequetur poſſeſſio earũ: ⁊ tranſlata ad aliam tribum/de noſtra hereditate minuetur. Hinc habes ꝙ ante moderationẽ iſtius legis/liberum erat cõnubium cuiuſq; cum quocunq; ex populo iſrael. atq; ita fiet vt quum iobeleus (id eſt quinquageſimus annus remiſſionis) aduenerit, cõfundatur ſortiũ diſtributio/⁊ aliorũ poſſeſſio ad alios tranſeat. Ecce inconueniens: uidelicet ꝙ anno iobelei nõ redibit integra terra tribus menaſſe ad ſuã tribum. Ac ſi apertius dixiſſent. tolerabile eſſet ſiuſq; ad iobelei annũ hæreditas aliquorum ab alia tribu poſſideretur, ſed intolerabile eſt ꝙ in iobelco non redeat integra terra ad tribum cui ſorte contigit in principio diuiſionis terræ.

RESpondit moſes filijs iſrael: ⁊ domino precipiente ait. ut intelligamus diuina autoritate moderationem ſubiunctam fieri. recte. Lege. rectum tribus filiorum ioſeph locuta eſt. Non modum loquẽdi ſed rem dictam commendat. Iſtud eſt verbũ quod precepit dominus filiabus ſelophcbad dicẽs. ad beneplacitum oculorũ ſuorum erunt in vxores, tñ vt ſue tribus hominibus. Iuxta hebræum habetur. tñ in familia tribus patrum ſuorum erunt in vxores. Non ſolum ſtatuitur ut infra tribũ ſuam ſed etiã ꝙ in familia patrum ſuorum nubant. Et non vertetur hereditas in filijs iſrael de tribu in tribum. Minus dicitur & plus ſignificatur. dicitur enim ꝙ hæreditas filiorum iſrael non uertetur de tribu in tribum ſeruata hac moderatione: ſignificatur autẽ ꝙ nec uertetur de familia in familiam. hoc enim manifeſte ſequebatur. Et hoc ſtatutum fuit ſuperius in ca. 25. leui. uidelicet ut in anno iobelei integra terra redeat non ſolum ad tribum ſed ad familiã cui in prima terræ diuiſione obtigerat. omnes enim viri ducent vxores de tribu ⁊ cognatione ſua. Non habetur hæc clauſula in textu hebraico: ſed legitur. quia vnuſquiſq; in hereditate tribus patrum ſuorum adherebunt filij iſrael. Ratio manifeſte redditur quare non uertetur hæreditas de tribu in tribum ſeruata hac moderatione. ratio ſiquidem eſt & redditur, quia uir quilibet inter filios iſrael adhærebit hæreditati tribus patrum ſuorum & in nuptiis filiarum hæredũ & in iobeleo: & ſic nunq̃ ſequetur deuolutio terræ de tribu in tribum. Et cuncte femine de eadem tribu maritos accipient/vt hereditas permaneat in familijs. Iuxta hebræum habetur. Et omnis filia hereditans hereditatem ex tribubus filiorum iſrael/vni ex familia tribus patris ſui erit vxor: vt heredutẽt filij iſrael vnuſquiſq; hereditatem patrum ſuorum. Vide quot & quales conditiones legis ſiluit interpres. Non traditur lex de qualibet filia, ſed de filia hærede. immo & adiungitur hærede nõ cuiuſcunq; hæreditatis ſed hæreditatis ex tribubus filiorum iſrael/ad differentiam hæreditatis alibi: puta ſi pater eius habuiſſet agrum extra terram datam a deo filiis iſrael. talis enim hæreditas non impediebat filiam nubere uiro alterius & familiæ & tribus. Et quia ſm legem extante filio maſculo nulla filia erat hæres, ideo ex hac lege non prohibentur mulieres nubere uiris alterius tribus niſi eſſent hæredes: ſicut nec maſculis ex hoc capitulo lex aliqua imponitur ducendi uxores ex tribu ſua. Tota enim ratio legis huius capituli eſt ne filiæ hæredes transferant hæreditatem terræ in aliam tribum & in aliam familiã, ſed maneant portiones terræ diuiſæ ut a principio diuiſæ ſunt. Vnde & hebraice repetuntur ſupradicta uerba. Et nõ vertetur hereditas de tribu ad tribum aliam: quia vnuſquiſq; in hereditate ſua adherebunt tribus filiorum iſrael. Nec habetur in hebraico textu quod legitur in uulgata æditione ſed ita maneant ut a domino ſeparatæ ſunt. immediate enim poſt hæc uerba ſubiungitur.

Sicut precepit iehouah moſi/ſic fecerunt filie ſelophcbad. executio enim ſcribitur. Et nupſerunt macola/thirſa et chogla et milcha et noba filie ſelophcbad filijs patrui ſui. Iuxta hebræũ habetur. Filijs patruorum ſuorum de familia menaſſe filij ioſeph: ⁊ hereditas que illis fuerat attributa manſit in tribu cognationis patrum earum. Hinc patet decreuiſſe deum ut non ſolum infra tribum ſed etiã infra familiam ſuam nuberent mulieres hæredes: alioquin nõ fuiſſet euitatum inconueniens ſequens tempore iobelei. Hec ſunt mãdata atq; iudicia que precepit dominus per manum moſis ad filios iſrael in campeſtribus moab ſuper iordan contra iericho. Ad differentiã præceptorũ dei tum in monte ſinai tum in tabernaculo quando tabernaculum erat in deſerto ſinai tum alibi reuelatorũ/ſcribitur hæc ſupraſcripta præcepta atq; iudicia fuiſſe reuelata moſi in campeſtribus moab ſuper iordanẽ cõtra iericho: ut intelligamus diuinæ legis præcepta nõ fuiſſe integre data ante annũ quadrageſimũ egreſſus ex ægypto quo populus fuit in campeſtribus moab iuxta iordanẽ iericho. Et ſic finit liber Numeri.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani cardinalis ſancti Xyſti in quartum librum Moſis: finis.

Digitized by Google

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI IN DEVTERONOMIUM COMMENTARIJ.

HEc ſunt verba que locutus eſt moſes ad omnem iſrael trans iordanem in ſolitudine campeſtri contra mare rubrum inter pharan ⁊ tophel ⁊ laban ⁊ aſeroth/vbi auri eſt plurimum. Iuxta hebræum habetur. Hec verba que locutus eſt moſes ad omnē iſrael, in tranſitu iarden/in deſerto/in planicie/in fronte ſuph/inter paran ⁊ inter tophel ⁊ laban ⁊ chaſeroth ⁊ dizahab. Hæc ultima dictio quia interpretatur ſufficientia auri, ideo interpretata eſt ut nomen appellatiuum dicendo ubi eſt auri plurimum: quum tamen contextui quadret ut ſit nomen proprium loci/quemadmodū & reliqua quibus iungitur. ¶ Scito itaq; ꝙ hebraice nulla eſt intercißio librorum: ſed a principio geneſis uſq; ad finem deuteronomij unicus eſt liber. & propterea quum immediate ante ſcripſiſſet moſes hæc mandata atq; iudicia quæ mādauit deus in campeſtribus moab, ad differētiam illorum ſubiungit iſta uerba quæ locutus eſt moſes. Ac ſi apertius dixiſſet. prædicta mandata atq; iudicia locutus eſt deus in manu moſis quemadmodum & reliqua hactenus ſcripta mandata a deo: quæ autem ſubiunguntur ſunt ea quæ moſes inſtruendo populum locutus eſt. Ita ꝙ ſignificatur primum diſparitas loquentis. nam hactenus deus locutus eſt & moſes tanq̃ dei interpres fuit: in ſubiūctis uero quæ apud nos quinto libro cōtinētur/moſes tanq̃ doctor loquitur. & propterea ſignificantius in prima demonſtratione dicitur hæc quæ præcepit iehouah in manu moſis: in hac autē ſecunda demonſtratione dicitur hæc uerba quæ locutus eſt moſes. Rurſus in prima demonſtratione dictum eſt mandata & iudicia: hic uero dicitur uerba, quoniam doctoris non eſt præcipere ſed declarare. ¶ Vnum autē atq; eundem locum in prima demonſtratione uocatum planicies moab ſuper iordanem iericho/in hac demonſtratione nominat quatuor nominibus: uidelicet in tranſitu iordanis/in deſerto/in planicie/in fronte ſuph. ad manifeſtandum qualitatem loci in quo caſtrametatus erat populus: uidelicet iuxta iordanē quo ad cōmodum aquæ/in ſolitudine quo ad indemnitatem aliorum/in planicie quo ad commoditatem ſitus/in fronte ſuph ad ſignificandum magnitudinem planiciei extenſam uſq; ad paludem cannis plenam. ſuph enim cannas ſonat: & inde apud hebræos mare rubrum appellatur mare ſuph (hoc eſt cannæ) quia canneto adiacet uel cannas parit. Nec ſat fuit deſcribere a qualitatibus, ſed pingit eandem planiciem deſcribendo illam inter quinq; montes ſubiunctos. arduus ſiquidem ſermo ac prolixus inſinuatur futurus ex tam diligenti deſcriptione loci. ¶ Quod autem dicitur ad omnem iſrael/intellige nō per ſeipſum: ſed quia moſes publice loquutus eſt capitibus omnium & tribuum & familiarum, ut per illos ad notitiam omnium deducerentur quæ dicebat.

Vndecim diebus de oreb per viam mōtis ſeir vſq; ad cades barne. Iuxta hebræum habetur. Vndecim dies a choreb via montis ſehir vſq; cades barneah. Lege ca. 34. libri numeri: & inuenies inter terræ datæ a deo filiis iſrael terminos in plaga meridionali ſupputari cades barneah: & intelliges quare moſes uiam a monte choreb (qui pars dicitur montis ſinai) uſq; ad cades barneah duntaxat ſupputauerit: quia uidelicet ibi incipiebat terra data a deo filiis iſrael. Et hoc quidem ſcribi oportuit, ut ſciremus quantum diſtat terra data filiis iſrael a monte ſinai. Annexum eſt autē huic ſermoni, quia conſentaneum rationi eſt ut deſcripto loco ubi moſes ſubiuncta locutus eſt/tam longæ lataeq; uaſtitati locorum annecteretur diſtantia hæc tam modica a monte dei uſq; ad terram iſrael: ut & hinc perpendamus q̃ magnam iacturam fecerint qui noluerunt ex cades barneah progredi ſecundo anno. ¶ Quod autē dicitur uia montis ſehir/ad manifeſtandum a notioribus iter diſtantiæ ſpectat. uia enim de monte ad montem manifeſtior omnibus eſt q̃ uia de monte ad ciuitatem aliquam: tum quia montes ſunt perpetui/tum quia montes ſunt manifeſtiores. Cades autem erat ciuitas contermina idumææ: ut clare ſcriptum eſt in. 20. ca. numeri/ciuitas autem (ut creditur) deſtructa: & propterea diſtantia a monte choreb ad ciuitatem conterminam monti ſehir/deſcribitur penes uiam qua itur a choreb ad ſehir.

Et fuit, quadrageſimo anno. Deſcripto loco/deſcribitur tempus ſubiectorum ſermonum moſis ad populum. Et eſt ſermo de anno quadrageſimo ab egreſſu ex ægypto. vndecimo menſe/primo die menſis locutus eſt moſes ad filios iſrael. In extremo tempore uitæ moſis fuiſſe hunc ſermonem ſignificatur. nam in fine illius anni mortuus eſt. Nec intelligas unico die ſer-

monem qui ſubiungitur factum eſſe: ſed ꝙ primo die undecimi menſis incœpit hic **ſermo. omnia que preceperat illi dominus vt diceret eis.** Iuxta hebræum habetur. **ſicut omne quod precepit iehouah ei ad ipſos.** Ne putaretur ꝙ ſubiunctus ſermo moſis ad populum eſſet noua doctrina/prodiret ex proprio ingenio moſis, ſolicitus fuit ad explanandum quod dixerat (uidelicet hæc uerba quæ locutus eſt moſes) manifeſtando ꝙ locutus eſt conformiter ad uniuerſum id quod præcepit iehouah ei mãdandum filiis iſrael. Loquitur itaqꝫ moſes in hoc libro tanꝗ doctor conſonus ſibi prius reuelatis a deo: & non tanꝗ interpres nouiter reuelatorum/quemadmodum locutus eſt in libris præcedentibus. **Poſtqꝫ percuſſit ſichon regem emoreorum qui habitabat in cheebon/ɫ hog regem baſan qui habitabat in baſtaroth in edrehi.** Non ſat fuit deſcribere tempus ſubiuncti ſermonis ab anno menſe & die relatiue ad egreſſum ex ægypto, ſed deſcribitur etiam tempus eiuſdẽ relatiue ad ſubacta regna ſichon & hog: ut intelligamus moſen nacta temporis opportunitate inſtruxiſſe populũ. tunc enim quũ populus experientia teſte uidebat ſe uictorem/& deũ dare illis plus ꝗ promiſerat, tempus erat inſtruendi ipſum circa ea quæ diuini cultus & legis ſunt diuinæ.

I**N tráſitu iarden in terra moab cepitqꝫ moſes.** Superfluit cõiunctio copulatiua: legẽdũ eſt. **cepit moſes declarare legem iſtam dicendo.** Libra prudens lector tantum apparatum omni ex parte præmitti ſubiuncto ſermoni. nam reperit locum ad manifeſtandum tria. primum ꝙ ibi fuit initium huius ſermonis die ſupradicto: ſecundum ꝙ ſermo iſte qui ſubiungitur eſt declaratio legis. & tertio ꝙ eſt declaratio legis iſtius: ut hinc intelligamus ꝙ non protulit moſes nouam ſeu alteram legem, ſed legẽ iſtam/proculdubio in hoc libro ſcriptam (unus eſt enim liber, ut dictum eſt) iſtam proculdubio quam deus dederat populo/iſtam quam ut interpres dei moſes promulgauerat/iſtam deniqꝫ quam populus acceperat quæ in ſubiunctis declaratur ſermonibus. Liber ergo iſte declaratio legis eſt, quam declarationem ipſe moſes proprio ore inſtruendo populum nouum protulit & ſcripſit: ut inferius patet. **Dominus deus noſter.** Iuxta hebræũ habetur. **Iehouah elohe noſter locutus eſt ad nos in choreb dicens.** Initium declarationis legis/a præcepto proficiſcitur diuino ut populus iret a monte ſinai ad terrã promiſſam. Et nomina quidem dei ſunt ſolita. & ne oporteat ſæpe repetere, intellige ubiqꝫ in hoc libro ſcribi nomen dei tetragrãmaton niſi aliud annotauerimus. **ſufficit vobis ꝙ in hoc monte manſiſtis.** Iuxta hebræũ habetur. **multum vobis ſedere in monte iſto.** Fuerant enim ibi fere per annum: & uidebat deus animos eorum ꝙ magna uidebatur eis mora. & propterea dicit multum uobis. quaſi dicat quanuis non ſit multum abſolute, uobis tamen uidetur multum. **Reuertimini ɫ venite ad montem emoreorum.** Iuxta hebræũ habetur. **Vertite ɫ proficiſcimini vobis/ɫ venite ad montem emoreorum ɫ ad omnia que ei vicina ſunt (campeſtria atqꝫ montana ɫ humiliora loca) ad meridiem ɫ ad littus maris: terram chenaneorum ɫ libani vſqꝫ ad flumen magnum euphraten.** Niſi declinaſſent a uia recti itineris caſtrametando iuxta montem ſinai, non diceretur uertite & proficiſcimini uobis. ac ſi apertius dixiſſet & proficiſcimini iuxta deſiderium ueſtrum/hic enim morati eſtis ex præcepto meo. Adiungit autem & uenite/ut ſeipſum ducem patefaciat. Meminit uero montis emoræorum tum ad manifeſtandum primum locum illis dandum/tum ad manifeſtandum locum in quo futurum erat initium prælii. Subiunguntur autem conſequenter tum loca uicina tum terra promiſſionis/ad manifeſtandum ꝙ quantum erat ex parte dei ducturus erat eos tunc ad terram promiſſionis. propter quod explicite manifeſtandum ſubiungitur. **En inquit tradidi vobis.** Iuxta hebræum habetur. **Vide/dedi ad facies veſtras terram.** hoc eſt perpende popule ꝙ uniuerſam dictam terram dedi ad præſentiam ueſtram illic/nihil deeſt niſi ꝙ conferatis uos illuc. Hoc ſi mentis oculis populus uidiſſet, non fuiſſent quadraginta annis in deſerto: ſed tunc ſeipſos contuliſſent ad loca ad quæ deſtinabantur a deo. Ob hoc enim deus præmonet uide ꝙ dedi terram ad facies ueſtras in illa. Vnde & ſubditur. **ingredimini ɫ poſſidete eam.** Iuxta hebræum habetur. **venite et hereditate terram quam iurauit iehouah patribus veſtris (abraham isbac ɫ iahacob) vt daret illam eis ɫ ſemini eorum poſt eos.** Inuitat eos ad accipiendum poſſeſſionem hæreditatis promiſſæ patribus/ad hoc ut confidant & ſecuri progrediantur ſub fide iuriſiurandi diuini.

Dixiqꝫ vobis illo in tempore. Demonſtratur tempus moræ in deſerto ſinai. **non poſſum ſolus ſuſtinere vos.** Non aduerſatur ſententia hæc ſcriptis exo. 18. uidelicet ꝙ ſocer eius monuit eum circa hoc. nam utrunqꝫ uerum fuit: & ꝙ ſocer eius prius monuit eum/& ꝙ ipſe poſtea dixit populo non poſſum ſolus ferre uos. Inter tot autem geſta in deſerto ſinai poſtꝗ declarauit moſes diuinum præceptum de progreſſu/commemorat inſtitutionem iudicũ quam ipſe

Digitized by Google

fecerat, quia ad eſſentiam ordinis iuſtitiæ populi ſpectat huiuſmodi diſtributio iudicum ⁊ ut quemadmodum ex primo commemorato finis & dux itineris manifeſtatur/ita ex ſecundo ordinatus iam populus intelligatur. quia dominus deus veſter. Iuxta hebræũ habetur. iehouah elohe veſter multiplicauit vos. Solita ſunt nomina. ⁊ eſtis hodie ſicut ſtelle celi plurimi. Iuxta hebræum habetur. ad multitudinem. aſsimilantur enim quo ad multitudinem ſtellis cœli. Dominus deus patrum veſtrorum. Iuxta hebræum habetur. Iehouah elohe patrum veſtrorum. Solita ſimiliter ſunt nomina. addat ad hunc numerum multa millia. Iuxta hebræum habetur. addet ſuper vos ſicut vos mille vicibus. Non ſolum multiplicationem tantam ſed qualitatem addendorum explicat/dicendo ſicut uos. et benedicet vobis ſicut locutus eſt. Non valeo ſolus veſtra negocia ſuſtinere ⁊ pondus ac iurgia. Iuxta hebræum habetur. Quomodo feram ſolus laborem veſtrum ⁊ onus veſtrum ⁊ litem veſtram? Quod ſuperius dixerat in genere uos, modo explicat per partes/labores onera & lites. multitudo enim iudiciorum fert ſecum tria hæc: laborem magnum audiendo/onus magnum ad diffiniendum/ & difficultatem magnam ad ſedandum lites. Date ex vobis viros ſapiẽtes ⁊ gnaros ⁊ quorum conuerſatio ſit probata. Iuxta hebræũ habetur. ſapientes/intellectuales ⁊ ſcientes per tribus veſtras. Tres iudicum partes tangũtur. prima ut ſint naturaliter boni iudiciũ: ſecunda ut ſint etiam naturaliter bonæ intelligentiæ ad penetrandum in quo conſiſtit difficultas: tertia ut ſciant iura. Quodcunq enim horum defuerit/ineptus eſt iudex. et ponam eos vobis principes. Et reſpõdiſtis mihi. bona res eſt quã vis facere. Tuliq de tribubus veſtris viros ſapientes ⁊ nobiles. Iuxta hebræum habetur. ⁊ ſcientes. eadem enim eſt dictio quæ ſupra interpretata eſt ſcientes. et cõſtitui eos principes ſuper vos/tribunos. Recte interpretatur/ ſi tribuni nomine præfectum mille intelligis. et centuriones ⁊ quinquagenarios ⁊ decanos, qui docerent vos ſingula. Iuxta hebræũ habetur copulatiue. et præfectos tribubus veſtris. fitq copulatio ad uerbum principes. Ita ꝙ ordo literæ eſt. & conſtitui eos principes ſuper uos & præfectos tribubus ueſtris/tribunos & centuriones &c̃. ut intelligamus annexas ſimul curas extraiudiciales fuiſſe iſtis iudicibus. Præcepiq eis dicens/audite illos. Iuxta hebræum habetur. audite inter fratres veſtros. Ne prælati alius eleuentur/proponit ſubditos eis ſub nomine fratrum. et quod iuſtũ eſt iudicate inter virũ ⁊ inter fratrem eius ⁊ inter peregrinum eius. Nulla erit diſtantia perſonarum. Iuxta hebræum habetur. Non agnoſcetis facies in iudicio. hoc eſt non fauebitis in iudicio amico/conſanguineo &c̃. ita paruum audietis vt magnum: nec accipietis cuiuſq perſonam. Iuxta hebræum habetur. non timebitis a facie viri. Tria uitia iudicis prohibet: uidelicet habere rationem ſanguinis/amicitiæ & huiuſmodi: diſcernere audiendo inter magnum & paruum diuitiis/potentia/ſtatu & huiuſmodi: & demum timere a potentia cuiuſcunq uiri. Et omnium ratio ſubditur. quia dei iudicium eſt. Et ſcribitur hic nomen elohim in caſu datiuo. Et eſt ſenſus. quia iudicium ipſum ſupremo iudici/ſupple famulatur. Debet enim miniſter ſupremi iudicis conformare ſe in iudicio ſummo iudici, a quo tam aliena ſunt hæc uitia ut illius diſpoſitioni etiam aduerſentur. ⁊ ſi difficile vobis aliquid viſum fuerit, referte ad me/⁊ ego audiam. Præcepiq omnia que facere deberetis. Iuxta hebræum habetur. Et precepi vobis in tempore illo omnia verba que facietis. Annota prudens lector hanc literam: quoniam clauis eſt aperiens ſenſum inferius ſubiunctorum. ex eo enim ꝙ hinc perſpicuum eſt moſen in campeſtribus moab anno quadrageſimo alloquentem populum/per pronomen uos demonſtrare populum qui fuerat in deſerto ſinai ante annos fere quadraginta quem allocutus fuerat/qui interim erat defunctus ſm omnes a uiginti annis & ſupra, manifeſte habetur ꝙ moſes in hoc ſermone utitur pronomine uos potius ſm demonſtrationem ſimplicem q̃ perſonalem: hoc eſt non penitus demonſtrat illaſmet perſonas ſed quæ ſunt loco illarum. Significanter autem dico non penitus: quia aliquo modo demonſtrantur illæmet perſonæ. nam inter auditores aliqui uiri erant penitus iidem/ſalatem iehoſuah & chaleb & elhazar/& alii forte leuiticæ tribus: quia non comprehendebantur ſub numeratis a uiginti annis & ſupra. Erant quoq illimet ex diuerſis tribubus iſrael qui tempore numerationis non erant uiginti annorum, & tamen erant doli capaces & audierant in deſerto ſinai moſen loquentem publice uniuerſis. Non ſolum itaq commemorat ſe inſtituiſſe & inſtruxiſſe iudices, ſed etiam docuiſſe populum omnia quæ facere deberent anteq̃ progrederentur.

PRofectiqꝫ de choreb/tranſiuimus ſolitudinem magnam ⁊ terribilem (quam vidiſtis) per
viam montis emorei. hoc eſt uia tendente ad montem emoræi. Vnde & ſubditur. ſicut
præceperat iehouah elohe noſter nobis: ⁊ venimus in cades barneah. paulo enim ſuperius
relatum eſt diuinum præceptum uenite ad montem emoræorum. Et hinc habes ꝙ eadem
erat uia a choreb ad montem ſehir & ad montem emoræorum. Cades barneah enim conter-
mina idumææ/erat etiam prope montem emoræorum: & populus uenit (ut par eſt credere)
recto tramite a choreb uſqꝫ ad cades barneah. Dixiqꝫ vobis. veniſtis ad monte͂ emorei, quem
dominus deus noſter daturus eſt nobis. Iuxta hebræũ habetur. quem iehouah elohe noſter
dans nobis. Mons iſte emoræorum non eſt pars terræ promiſſionis: ſed tanq̃ ſuperadditum
donum a deo promiſſum populo in mõte ſinai. Vide terram quam dominus deus tuus dat
tibi. Iuxta hebræũ habetur. Vide dedit iehouah elohe tuus ad facies tuas terram. Monen-
tis uerba ſunt & cõfortantis ut confidant in diuina promiſſione qua deus promiſit ꝙ terra eſſet
populi ad facies populi: hoc eſt ad præſentiam populi. Vnde & accendendo eorum animos
ſubiungit. aſcende heredita ſicut locutus eſt iehouah elohe patrum tuorum tibi. Non dicit
ſicut locutus eſt patribus noſtris (quoniã non promiſerat patribus hanc portionem terræ) ſed
ſicut locutus eſt tibi populo per meipſum in mõte ſinai. noli timere nec quicq̃ paueas. Iuxta
hebræũ habetur. non timebis ⁊ non te franges. proculdubio animo.

Et acceſſiſtis ad me omnes: atqꝫ dixiſtis. mittamus viros qui conſiderent terram, ⁊ renun-
cient. Deſunt duæ dictiones. nobis verbum. ſeu rem. viam per quam aſcendemus/⁊ ciui-
tates ad quas ibimus. Tria enim uolebant ſcire: qualitatem terræ/uiam & urbes. Cumqꝫ
mihi ſermo placuiſſet, miſi e vobis duodecim viros/virum vnum de qualibet tribu. Recole ꝙ
nu. 13. ſcriptum eſt deum dixiſſe moſi ut mitteret exploratores: & conferẽdo hæc cum illis in-
tellige ꝙ origo mittendi exploratores non a deo ſed a populo profecta eſt: ſed ꝙ conſenſus di-
uinus acceſſit permiſſiue/ut rei probauit euentus. Magna enim ex parte diffiſi ſunt petentes
mitti exploratores, quum haberent deum ducem qui promiſerat ꝙ ad præſentiam eorum illic
daret eis terram. Qui quum perrexiſſent ⁊ aſcendiſſent montana/venerunt vſqꝫ ad vallem bo-
tri: ⁊ conſiderata terra ſumentes de fructibus eius vt oſtenderent vbertatem/attulerũt ad nos
atqꝫ dixerunt. bona eſt terra quam dominus deus noſter daturus eſt nobis. Iuxta hebræũ ha-
betur. quam iehouah elohe noſter dans nobis. Primam partem relationis exploratorum re-
fert cum contrario effectu.

Et noluiſtis aſcẽdere, ſed increduli fuiſtis ad ſermonem domini dei noſtri. Iuxta hebræum
habetur. ⁊ rebelles fuiſtis ori iehouah elohe veſtri. audientes bonã eſſe terrã ut deus dixerat.
⁊ murmuraſtis in tẽtorijs veſtris, atqꝫ dixiſtis. odit nos dominus. Nomen eſt tetragrãmaton.
et ideo eduxit nos de terra egypti vt traderet in manus emorei ad delendum nos. In deum
intorquent: & amorem in odium/beneficium in maleficium uertunt. Sentẽtia eſt clara iuncta
dictis ca. 13. nu. Quo aſcendemus? nuncij terruerunt cor noſtrũ dicẽtes. populus magnus eſt
⁊ nobis in ſtatura procerior/ciuitates magne ⁊ ad celum vſqꝫ murate, ⁊ etiam filios henacim
vidimus ibi. Et dixi vobis. nolite metuere nec timeatis eos: dominus deus qui ductor eſt ve-
ſter/pro vobis ipſe pugnabit. Iuxta hebræũ habetur. nõ vos frangetis/⁊ nõ timebitis ab eis.
iehouah elohe veſter ambulans ante vos/ipſe pugnabit vobis, ſicut fecit in egypto in oculis
veſtris. ⁊ in ſolitudine ipſe vidiſti ꝙ portauit te dominus deus tuus ſicut ſolet homo geſtare
paruulũ filiũ ſuũ, in omni via per quam ambulaſtis donec veniretis ad locũ iſtum. Exhortatio
olim facta commemoratur ſatis clare. Et hebraice habentur ſolita nomina iehouah elohe tuus/
ubi in noſtro textu dicitur dominus deus tuus. Et nec ſic quidem credidiſtis domino deo ve-
ſtro. Iuxta hebræum habetur. in iehouah elohe veſtro. incredulitas enim pro diffidentia ſu-
mitur. qui præceſſit vos in via/⁊ metatus eſt locum in quo tentoria figere deberetis. Iuxta
hebræum habetur. ad explorandum vobis locum ad faciendum caſtrametari vos. Res geſta
clara ex ſuperioribus eſt. nocte oſtendens vobis iter per ignem/⁊ die per columnam nubis.
Niſi quandoqꝫ etiam nocte iter egiſſent, non dixiſſet moſes ꝙ in igne monſtrata eſſet uia qua
irent nocte.

QVumqꝫ audiſſet dominus vocem ſermonum veſtrorum, iratus iurauit ⁊ ait. Ad immobi-
litatem ſententiæ diuinæ ſubiunctæ inſinuandã ſcribitur ꝙ deus iurauit/ne putaretur ſim-
plex comminatio. non videbit. Parui refert ꝙ hebraice habetur. ſi videbit quiſpiam de
hominibus generationis huius praue terram bonam quam ſub iuramẽto pollicitus ſum patri-
bus veſtris. quoniam ſenſus eſt quem interpres expreſſit, ſed irati more hebraice ſcriptus.
Preter chaleb filium iephune, ipſe videbit eam/⁊ ipſi dabo terrã quam calcauit ⁊ filijs eius:
quia ſecutus eſt dominum. Nec miranda indignatio in populũ, quum mihi quoqꝫ propter vos
indignatus ſit dominus dicens. Non tot habentur hebraice: ſed legitur. etiã in me iratus eſt

iehouah in propter vos dicẽdo. Si dixiſſet propter uos, ſignificaſſet ꝙ uos fuiſtis cauſa iræ dei in me: ſed dicendo in propter uos/ſignificat ꝙ deus iratus eſt etiam in me in mea actione propter uos/in meo agere pro uobis/dum agerẽ cauſam ueſtram. Deus enim non propter populi peccatum ſed propter peccatum ipſius moſis iratus eſt/agente moſe cauſam populi petentis aquã: eo ꝙ diffiſus eſt/ut ſcriptum eſt nu. 20. Et ſcriptum eſt hoc ut perpendamus ꝙ præfecti aliis q̃uis ſm proprias curas recte ſe habeant, ſm tamen curam aliorum deum quandoq; offendunt. etiam tu non venies illuc. Confer prudens lector dicta a deo cum rebus geſtis: & comperies diſtinguendum eſſe inter terram promiſſam patribus (abrahæ ishac & iahacob) & portionem terræ poſtea promiſſam populo iſrael in monte ſinai. nam illa hic manifeſte demonſtratur/contextu atteſtante dicendo non uenies illuc: & facto comprobatum eſt hoc. in iſtam uero uenit moſes poſt hanc diuinã ſententiã latam ad aquas contradictionis tẽpore quo adhuc uiuebat prima illa progenies egreſſa ex ægypto: quæ progenies nec ad hãc portionem uenit, ſed tota extincta eſt priuſq̃ moſes poſſideret hanc portionem terræ. Jehoſuah filius nun ſtans in facie tua ipſe intrabit: hunc exhortare ⁊ robora/quia ipſe ſorte terram diuidet iſraeli. Paruuli veſtri de quibus dixiſtis ꝙ captiui ducerẽtur ⁊ filij veſtri qui hodie boni ac mali ignorant diſtantiam/ipſi ingredientur. Aduerte ꝙ copulatiua eſt. nam & paruuli infra uigeſimum annũ/& infantes ac puelli infra diſcretionis annos compræhenduntur. ⁊ ipſis dabo terram ⁊ poſſidebunt eam: vos autẽ reuertimini ⁊ abite in ſolitudinem per viam maris rubri.

Et reſpondiſtis mihi. peccauimus domino, aſcendemus atq; pugnabimus ſicut precepit dominus deus noſter. Nomina ſunt ſolita. iehouah elohe noſter. quæ pluries expoſita ſunt. Cumq; inſtructi armis pergeretis in montẽ. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ armauit ſe vnuſquiſq; ⁊ voluiſtis aſcendere in mõtem. ſignificatur enim ꝙ armati uolebant aſcendere. Aitq; mihi dominus. dic ad eos/non aſcendatis neq; pugnetis (non enim ſum vobiſcum) ne cadatis coram inimicis veſtris. Mirãda ualde diuina benignitas/ſolicita ne populus (quanuis rebellis) corruat gladio inimicorũ, ſimulq; tria eis inſinuat. primum ꝙ ipſe deus non eſt cum eis ad adiuuandum in huiuſmodi progreſſu propter rebellionem eorum. ſecundũ ꝙ ipſi ſolis propriis uiribus pugnando ſuccumbent hoſtibus: ut & rei probauit euentus. tertium ꝙ diuinus erga eos amor perſeuerat ad monendum & manifeſtandũ ne pugnent ne corruant hoſtili gladio. Locutuſq; ſum ⁊ non audiſtis: ſed aduerſantes imperio domini ⁊ tumentes ſuperbia/aſcendiſtis in montem. Itaq; egreſſus emoreus qui habitabat in montibus/⁊ obuiam veniens, perſecutus eſt vos ſicut ſolent apes perſequi. Iuxta hebræũ habetur. ſicut facient apes. Res olim geſta & ſcripta nu. 14. repetitur. & aſſimilantur perſequentes tunc iſraelem apibus moleſtis & improbis/quum multitudine nos uexando pungunt. ⁊ concidit de ſehir uſq; chorma. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ contriuerunt vos in ſehir uſq; chorma. Cõterminæ erant patriæ iſtæ emoræorum & idumæorũ: & propterea fugientes uerſus ſehir/cõtriti ſunt uſq; ad chorma. Hic eſt locus in quo poſt annos fere quadraginta iſrael uictoriã habuit/& loco nomen hoc impoſuit: ut ſcriptum eſt nu. 21. Cumq; reuerſi ploraretis coram domino, nõ audiuit vos/nec voci veſtre voluit acquieſcere. Vana pœnitentia quo ad aliquem temporalem effectum obtinendum a deo/hinc manifeſte inſinuatur. Sediſtis ergo in cades barneah multo tempore. Iuxta hebræũ habetur. Et ſediſtis in cades diebus multis, ſicut diebus quibus ſediſtis. Non illatiue ſed copulatiue reuertitur ad hiſtoriam progreſſus. Et moram quidem in cades barneah anno ſecundo non definit ſed audientium notitiæ relinquit: utpote qui fuerant ibi/dicendo diebus multis iuxta dies quibus fuiſtis: hoc eſt ſm dies quos uos ſcitis qui fuiſtis ibi.

CAPVT .II.

Profectiq; inde/venimus in ſolitudinem que ducit ad mare rubrum. Iuxta hebræum habetur. Et vertimus ⁊ profecti ſumus ad deſertum via maris ſuph/ſicut dixerat dominus mihi. Quia uſq; ad cades barneah ierant progrediendo ad terram promiſſam/& poſt reuerſos exploratores non progrediendo uerſus promiſſam terram ſed redeundo ibant a cades barneah, ideo dicitur & uertimus & iuimus ad deſertum uerſus mare cannæ: hoc eſt mare rubrum. ⁊ circuiuimus montem ſehir longo tempore. Iuxta hebræũ habetur. diebus multis. Paulo inferius explicabitur quantitas huius temporis. Recole prudens lector ſcriptum eſſe nu. 20. ca. ꝙ de cades barneah moſes miſit nuncium ad regem edom petendo tranſitum: & ꝙ rex edom negauit tranſitum/& armauit ſe contra iſrael ſi attentaret tranſire per terminos eius. Duæ itaq; cauſæ cõcurrerunt ad circũitum iſtum. altera (quæ præcipua fuit) ira dei: altera paratus exercitus idumæorum. In hoc circũitu euenerũt quæ ſcripta ſunt tã nu. 20. de aqua contradictionis/q̃. 21. de ſerpentibus & de morte omniũ numeratorũ a uiginti annis & ſupra.

Dixitq; dominus ad me. ſufficit vobis circumire montem iſtum. Iuxta hebræum habetur. multum vobis circumire montem iſtum. Hæc diuina uerba anno quadrageſimo protulit deus iam extincta uniuerſa illa multitudine numeratorum: ut teſtantur ſubiuncta paulo poſt uerba. Dicit autẽ multum uobis circumire ac ſi apertius dixiſſet. ſi uiueret adhuc illa praua natio non eſſet multum adhuc circũire, ſed uobis innocentibus multum eſſet amplius circũire montem idumææ. ite contra aquilonem. Iuxta hebræũ habetur. vertite vobis ad ſiniſtram. Septentrionalis plaga ſiniſtra uocatur/& merito relatiue ad nos habitantes in hac terræ quarta: eo ꝙ quemadmodũ in homine dextra pars calidior eſt ſiniſtra, ita habitatio noſtra uerſus meridiem calore abundat/ad ſeptentrionem uero eſt frigida. Fuit autẽ reuelatio hæc facta moſi in cades barneah quando menſe primo anni quadrageſimi iterum populus caſtrametatus eſt ibi: iuxta ſcripta in principio. 20. ca. nu. Completo enim ſemel circumitu montis ſehir/noluit deus ꝙ iterum circumirent: ſed ꝙ uerterent iter ſuum uerſus ſeptentrionem. terra enim promiſsionis ſeptentrionalis eſt relatiue ad cades barneah. nam cades barneah inter terminos plagæ meridionalis terræ filiorũ iſrael ſupputatur in. 34. ca. nu. Et populo precipe dicẽs. tranſibitis per terminos fratrũ veſtrorũ filiorũ heſau qui habitant in ſehir. Per uiam rectam qua a principio progrediendum fuerat/tranſeundum ſignificatur. Et ſiletur hoc in loco noua legatio miſſa ad idumæos/petendo tranſitũ. ſubintelligitur enim huiuſmodi legatio: utpote ſolita/& (ut in hoc eodem capitulo explicatur) miſſa ad regem cheſbon. pari enim ratione inſinuatur miſſa ad regem edom/& poſtea ad regem moab. Quanuis enim ante annos fere quadraginta rex edom negauerit tranſitum, quadrageſimo tamen anno ille uel ſucceſſor illius regis tranſitum conceſſit. clare enim dicitur in litera hac/uos tranſeuntes in termino fratrum ueſtrorũ filiorum heſau habitantium in ſehir. ⁊ timebunt vos. Ratio timoris in promptu erat uictoria tunc habita a filiis iſrael contra regem harad/ſcripta nu. 21. &. 33. tunc enim urbes eius deſtruxerant &c̃. Et huiuſmodi timor induxit idumæos ad concedendum tranſitum per terminos ſuos iſraelitis: ut in hoc eodem capitulo inferius clare ſubditur. videte ergo diligẽter. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ cuſtodietis vos valde. Illi quidem timebunt a uobis malum ſibi, uos autem ueſtras cuſtodias habete ne incauti offendamini. Ne moueamini contra eos. Prohibet deus ultionem eo ꝙ olim negauerint illis tranſitum. neq; enim dabo vobis de terra eorum quantum eſt unius pedis veſtigium, quia in poſſeſſionem. Iuxta hebræũ habetur. quia hereditatẽ heſau dedi montem ſehir. Ex his uerbis & ſimilibus docet ſcriptura ſacra ꝙ diuina diſtributione dantur dominia omnia. Cibos emetis ab eis pecunia ⁊ comedetis: ⁊ aquam etiã emptam haurietis ac bibetis. Dominus deus tuus. Iuxta hebræũ habetur. Quia iehouah elohe tuus benedixit tibi in omni opere manuum tuarum/nouit iter tuũ per ſolitudinem hanc magnam. Ratio redditur facultatum ex quibus poſsint emere omnia ad uictum neceſſaria. multiplicatio enim opum ſignificatur per benedictionem in opere manuũ. Et ne ſæpius oporteat repetere idem, ubicunq; ſubiungitur dominus deus tuus/noſter aut ueſter ſeu patrum noſtrorũ, intellige hæc nomina iehouah elohe tuus/meus/ueſter &c̃. his quadraginta annis fuit dominus deus tuus tecum/⁊ nihil tibi defuit. Hinc clare hr̃ ꝙ reuelatio iſta fuit anno quadrageſimo, perfecto circumitu montis ſehir/extincta uniuerſa illa praua generatione.

Cumq; tranſiſſemus. Parui refert ꝙ hebraice clarior eſt cõtextus. Et trãſiuimus fratres noſtros filios heſau qui habitabant in ſehir, per viam campeſtrem de elath ⁊ de heſiongaber. Tranſitus per terminos filiorum heſau perfectus deſcribitur non per uiam montanam ſed per uiam campeſtrẽ. cuius termini deſcribuntur duo/elath & heſiongaber. venimus ad iter quod ducit in deſertum moab. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ vertimus ⁊ tranſiuimus via deſerti moab. Clare deſcribitur progreſſus itineris apud habẽtes notitiã ſitus idumææ relatiue ad moabitas. Dixitq; dominus ad me. non oppugnes moabitas nec ineas aduerſus eos prelium: non enim dabo tibi quicq; de terra eorum/quia filijs lot tradidi har in poſſeſſionem. Emim primi habitauerunt in ea: populus magnus ⁊ multus ⁊ excelſus vt hanacim. Non uane moſes interſerit hiſtorias priſcas/ut apparet impertinentes (affertur enim hiſtoria expulſionũ antiquarum gentium ex terra moab, & ſimiliter ex monte ſehir & poſtea ex terra hammon) ſed tum ad teſtificandum ꝙ deus dedit regna illa moabitis/idumæis & hammonitis expellẽdo inde habitatores eorum: tum ad confortãdum animos iſraelitarum ab exemplo, ut cõfidant in deo nec timeant relata olim ab exploratoribus de proceritate gentis trans iordanem/ꝙ quemadmodum contriuit deus gentes iſtas (quanuis & multitudine & magnitudine corporum eſſent validæ) multo magis conteret propter iſrael gentem fortem & magnam trans iordanem. Rephaim reputabantur etiã ipſi ſicut hanacim: ⁊ moabitæ appellant eos emim. hoc eſt formidandos. In ſehir autem prius habitauerunt chorim, quos filij heſau expulerunt ⁊ deleuerunt a facie ſua ⁊ habitarũt pro eis: ſicut fecit iſrael in terra poſſeſſionis ſue quam dedit ei dominus. deleuerat enim

tunc iſrael regna ſichon & hog. ¶ Surgentes igitur vt trâſiremus torrentem zered/venimus ad eum. Iuxta hebræum habetur. Nunc ſurgite ⁊ tranſite vobis vallem zered, ⁊ tranſiuimus vallem zered. Redit moſes ad continuandum uerba dei ad eum quũ eſſent tranſituri per moabitas. interceperat enim ea narrando expulſiones gẽtium olim factas a moab & ſehir/ad uerificandum uerba dei dedi montem ſehir heſau & dedi filiis lot &c. Tempus autem quo ambulauimus de cades barneah vſq; ad tranſitum zered/trigintaocto annorum fuit: donec cõſumeretur omnis generatio hominum bellatorum de caſtris ſicut iurauerat dominus eis. Non eſt dubium ſermonẽ eſſe de manſione in cades barneah prima uice: hoc eſt anno ſecundo egreſſus ex ægypto/quando inde miſerunt exploratores iuxta ſcripta ca. 13. nu. ab illo enim tempore ſupputantur anni trigintaocto uſq; ad tranſitum zered: qui fuit anno quadrageſimo egreſſus ex ægypto. Cuius manus fuit aduerſus eos. Iuxta hebræũ clarius habetur. Et etiam manus domini fuit contra eos ad perdendum eos de medio caſtrorum quouſq; conſumerentur. ut intelligeremus ꝙ nõ ſolum morte naturali ſed etiam diuina plaga conſumpta eſt infra tempus illud uniuerſa illa generatio ita ꝙ nec unus remanſit ex eis. Quales autem fuerint plagæ iſtæ, neſcimus in ſpecie niſi plagam ſerpentum & plagam occiſorum in bello ab emoræis/quando contra uoluntatem domini uoluerunt pugnare.

POſtq; autem vniuerſi ceciderunt pugnatores, locutus eſt dominus ad me dicens. tu tranſibis hodie terminos moab vrbem nomine har. Iuxta hebræũ habetur. Tu trâſiens hodie terminum moab/har. expoſuit enim interpres har eſſe nomen urbis. Et accedens e regione filiorum hammon, non oppugnes eos nec mouearis ad prelium contra eos: non enim dabo tibi de terra filiorum hammon in poſſeſſionem/quia filijs lot dedi eam in poſſeſſionem. Clare patet ex geneſi tam moab ꝗ hammon fuiſſe filium lot: & propterea utrunq; eximit deus a bello filiorum iſrael. Terra gigantum reputata eſt etiam ipſa: ⁊ in ipſa olim habitauerunt gigantes/quos hammonite vocât zommin. Legẽdum eſt. zamzummim. hoc eſt abominabiles. Populus magnus ⁊ multus ⁊ procere longitudinis ſicut henacim: quos deleuit dominus a facie eorum ⁊ fecit illos habitare pro eis. ſicut fecit filijs heſau habitãtibus in ſehir: delẽs chorros ⁊ terram eorum illis tradens/quam poſſident vſq; in preſens. Heueos quoq;. Legendum eſt. Et hauim habitatores i chaſerim vſq; ghazam, cappadoces egreſſi de cappadocia deleuerũt eos/⁊ habitauerũt pro eis. An adiuncta nomina ghazæ & cappadociæ reſpondeant hebræis nominibus/neſcio. difficile eſt enim hæc hodie ſcire. ¶ Surgite ⁊ tranſite torrentem arnon: vide tradidi in manum tuam ſichon regem cheſbon emoreum ⁊ terram eius, incipe poſſidere ⁊ gere bellum aduerſus eum. Hodie incipiam mittere terrorem ⁊ formidinem tuam ſuper populos qui habitant ſub omni celo: vt audito nomine tuo paueant. Iuxta hebræum habetur. qui audient nomen tuum. Non dicit deus territurum ſe populos ſub omni cœlo abſolute/ſed populos ſub omni cœlo qui audient nomen tuum. ⁊ in morem parturientium contremiſcant ⁊ dolore teneantur. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ trement ⁊ dolebunt a facie tua. Dolorem enim illum expoſuit interpres in morem parturientium.

Miſiq; nuncios de ſolitudine cedemoth ad ſichon regẽ cheſbon/verbis pacificis dicens: tranſibo per terrã tuam/publica via gradiar: nõ declinabo neq; ad dexteram neq; ad ſiniſtram. alimẽta precio vendes mihi ⁊ comedam, aquamq; pecunia mihi tribues ⁊ bibam: tm̃ cõcedas mihi tranſitum. Hinc certum ſumitur argumentum ꝙ ſimiliter miſerat nuncios ad regem edom & ad regem moab. Vbi & aduerte ꝙ quanuis deus præſcius futuræ negationis tranſitus a rege ſichon/reuelauerit moſi committendũ eſſe prælium contra ſichon regem, noluit tamen prius exequi punitionem ꝗ rex peccaret/noluit ut moſes moueret bellum prius ꝗ requiſitus rex negaret tranſitum: ut iuſta eſſet cauſa belli aduerſus refutantẽ æquiſsimas conditiones tranſitus. Sicut fecerũt mihi filij heſau habitantes in ſehir ⁊ moabite habitantes in har: vſq; quo, tranſiuero iarden ad terram quam dominus deus noſter daturus eſt nobis. Ab exemplo idumæorum & moabitarum ſecuri redduntur emoræi/ut omnino ſint inexcuſabiles negãdo tranſitum. Et hinc clare habetur quod ſupra diximus: uidelicet ꝙ quanuis anno ſecũdo idumæi negauerint tranſitum filiis iſrael, anno tamen quadrageſimo timentes conceſſerunt eis tranſitum & alimenta/precio tamen. ſimiliter enim petebant iſraelitæ fieri a rege cheſbon. Noluitq; ſichon rex cheſbon dare nobis trãſitum: quia indurauerat dominus deus ſpiritum eius. Deus dimittendo hominem ſibiipſi/negatiue indurat ad id quod eſt malum ipſi homini. ⁊ obfirmauerat cor eius. Vtranq; hominis partem (ſpiritum & cor: hoc eſt ſuperiorem & inferiorem) male diſpoſitam a deo intellige negatiue penes dona gratuita, poſitiue autem quo ad iudicium inclinationem & proſecutionem boni ſenſibilis. Ita ꝙ deus ſpiritum regis durum (hoc eſt non cedentem petitionibus) reddidit/& non dando ei gratiam acquieſcendi & cooperando eidem ad affectum ſecuritatis & boni proprii. & ſimiliter roborauit cor ad affectum boni uictoriæ &

huiuſmodi.cor enim animum ut eſt efficiendi principium/ſpiritus autem eundem ut rationes ſcrutatur & ſm eas iudicat,ſignificat. vt traderetur in manus tuas ſicut nunc vides. Iuxta hebræū habetur. vt daret eum in manū tuā/ſicut dies iſte. ſubaudi teſtatur. Tam negatio gratuitæ auxilii q̄ cooperatio diuina in internis motibus regis ad ſenſibile bonum,ordinata ad dandum eum in manum iſrael ad diuinam gloriā ſignificatur. ¶ Dixitq́ꝫ dominus ad me. ecce incepi tradere tibi ſichon ⁊ terram eius,incipe poſſidere eam. Egreſſuſq́ꝫ eſt ſichon obuiam nobis cum omni populo ſuo ad prelium in iabes. ⁊ tradidit eum dominus deus noſter nobis: percuſſimuſq́ꝫ eum cum filiis ⁊ omni populo ſuo. cunctaſq́ꝫ ciuitates eius tempore illo cepimus, interfectis cunctis habitatoribus earum/viris ac mulieribus ⁊ paruulis:non reliquimus in eis quicq̄ꝫ.tm̄ iumenta diripuimus nobis ⁊ ſpolia vrbium quas cepimus. Ab aroher (que eſt ſuper ripā torrentis arnon) oppido quod in valle ſitum eſt. Deficit & ante dictionē oppido.non exponitur aroher/ſed adiungitur alius terminus. Et ſimiliter adiungenda eſt coniunctio copulatiua ſubiungendo. et vſq́ꝫ gilhad. tertius enim terminus deſcribitur. non fuit ciuitas que noſtras effugeret manus: omnes tradidit dominus deus noſter nobis. Tm̄ ad terrā filiorum hammon nō acceſſimus:omnem manum torrētis iabboc ⁊ ciuitates montanas/⁊ omnes quas prohibuit dominus deus noſter.

CAPVT .III.

ET conuerſi aſcēdimus per iter baſan:egreſſuſq́ꝫ eſt hog rex baſan contra nos cum populo ſuo ad bellandum in edrei. Dixitq́ꝫ dominus ad me.ne timeas eum,quia in manum tuam tradidi eum cum omni populo ac terra ſua: facieſq́ꝫ ei ſicut feciſti ſichon regi emorreorū qui habitabat in heſbon. Tradiditq́ꝫ dominus deus noſter in manus noſtras etiam hog regem baſan ⁊ totum populum eius: percuſſimuſq́ꝫ eos vſq́ꝫ ad ad internitionē. ⁊ vaſtauimus cunctas ciuitates eius illo tempore/nō fuit oppidum quod non ceperimus: ſexaginta ciuitates/totam regionem argob regni hog in baſan. Omnes iſte ciuitates erant munite muris altis/portiſq́ꝫ ⁊ vectibus: preter ciuitates multas valde que non habebant muros. Et deleuimus eos ſicut feceramus ſichon regi heſbon: deſolantes oēm ciuitatem/viroſq́ꝫ ⁊ mulieres ac paruulos.iumenta autem ⁊ ſpolia ciuitatum diripuimus. Tulimuſq́ꝫ illo in tempore terram de manu duorum regum emorreorum qui erant trans iarden/a torrente arnon vſq́ꝫ ad montem hermon: quem ſidonii vocant ſarion/⁊ emorrei ſanir. Annotanda ſunt hæc ad intelligendum ſcripturam quum hæc leguntur nomina,ne unum montem multos credamus. Corrupte tamen ſeribuntur hæc nomina. legendum enim eſſet ſirion & ſenir. omnes ciuitates que ſite ſunt in planicie ⁊ totum gilhad ⁊ totum baſan vſq́ꝫ ſalcha ⁊ edrei,ciuitates regni hog in baſan. ſolus enim hog rex baſan reſtiterat de ſtirpe gigantum. Ne n aduerſatur ſententia hæc de remanſione ſolius hog/dictis cap.13. nu. uidimus gigantes filios hanac. tum quia hic eſt ſermo de gigantibus trans iordanem: exploratores uero dicebant ſe uidiſſe gigātes in terra chenahan.tum (quod uerius crediderim) quia moſes loquiť de uere gigātibus dicendo ꝙ ſolus hog remāſerat: exploratores uero de hominibus proceræ ſtaturæ quorū origo fuerat ex ſemine giganteo locuti ſunt. cuius ſignū eſt ꝙ indefinite multos ibi uidiſſe ſe tales dixerunt. Et affertur iuxta contextum hebraicum hoc/ad reddendum rationem quare omnes ciuitates planiciei & totus gillad & totus baſan erant ſub imperio hog. nam ſcribitur. Onus enī hog rex baſan remanſit ex reſiduo gigantum. Et dicit ex reſiduo,quia dixerat in præcedenti capitulo ꝙ in terra filiorum hammon habitauerant gigantes. Monſtratur lectus eius ferreus qui eſt in rabbath filiorum hammon,nouem cubitos longitudinis habens ⁊ quattuor latitudinis/ad menſuram cubiti uirilis manus. Iuxta hebræū habetur. in cubito (ſeu brachio) viri. Nec aliter deſcribitur quanta ſit menſura brachii ſeu cubiti.ad differentiam ſiquidem cubiti mathematici declaratum eſt ꝙ nouem dicti cubiti ſunt cubiti ſm cubitum uiri.

TErramq́ꝫ hanc poſſedimus in tēpore illo ab haroher (que eſt ſuper ripam torrentis arnon) vſq́ꝫ ad dimidiam partem montis gilhad: ⁊ ciuitates eius dedi reubenitis ⁊ gaditis. Aduerte ꝙ hinc incipit noua oratio.deſcribitur enī terra data reubenitis & gaditis ab haroher &c. Reliquam autem partem gilhad ⁊ totum baſan regni hog tradidi dimidie tribui menaſſe/oēm regionem argob. Legēdum eſt. omnis regio argob in vniuerſo baſan vocabatur terra gigantum. deſcribitur ſiquidem pars illa appellata terra gigantum. ¶ Iair filius menaſſe cepit totam regionem argob vſq́ꝫ ad terminos geſurei ⁊ mahachathei:vocauitq́ꝫ ex noīe ſuo baſan chauothiair (id eſt villas iair) vſq́ꝫ in preſentem diem. Machir quoq́ꝫ dedi gilhad. ⁊ reubenitis ac gaditis dedi a gilhad vſq́ꝫ ad torrentem arnon medium torrentis ⁊ confine, ⁊ vſq́ꝫ ad torren-

tem labboc terminum filiorum bammon. Et planiciem ſolitudinis? Non eſt in hebræo ſolitudinis. atq; iordanem ⁊ terminos cenereth vſq; ad mare deſerti, quod eſt ſalſiſſimũ ad radices montis phaſge contra orientem. Legendum eſſet. ⁊ iarden ⁊ terminum, a chinnereth vſq; ad mare planiciei mare ſalis/ſub effuſionibus collis miſpacha. Nomina ſunt propria locorũ mihi ignotorum: niſi ꝙ mare ſalis intelligo mare mortuum in terra ſodomorũ. & chinnereth nomen eſt maris galilææ quod appellatur geneſareth. ¶ Præcepiq; vobis in illo tẽpore dicẽs. Ad reubenitas/gaditas & medietatem menaſſe conuertitur ſermo. commemorãtur enim ſcripta nu. ca. 32. dominus deus veſter dedit vobis terrã hanc in hereditatem: expediti precedite fratres veſtros filios iſrael omnes filij exercitus. Tũ vxores ⁊ paruuli ac armenta veſtra (noui enim ꝙ multa habetis armẽta) remanebunt in ciuitatibus quas tradidi vobis. donec requiem tribuat dominus fratribus veſtris ſicut tribuit vobis/⁊ poſſideant etiam ipſi terram quam daturus eſt eis trans iarden: ⁊ reuertemini quilibet in poſſeſſionem ſuã quam dedi vobis. ¶ Iehoſuah quoq; in illo tempore precepi dicens. oculi tui viderunt que fecit dominus deus veſter his duobus regibus, ſic faciet omnibus regnis ad que tranſiturus es. ne timeas eos: quia dominus deus veſter pugnabit pro vobis.

Precatusq; ſum dominum in tempore illo dicens. Domine deus. Iuxta hebræũ habetur. Adonai iehouah. Tanq̃ familiari blandoq; nomine inuocat ſummum deum adonai: hoc eſt domini mei/ſeu noſtro loquendi modo domine mi. tu cepiſti oſtendere ſeruo tuo magnitudinem tuam/⁊ manũ tuam fortiſſimam. Ecce alius locus ad impetrãdum: uidelicet a perfectione cœptorum. Incœperat enim deus delendo hæc duo regna/mõſtrare moſi cum effectu magnitudinem & fortitudinem ſuam in executione promiſſæ terræ. neq; enim eſt alius deus vel in celo vel in terra. Iuxta hebræũ habetur. quis enim el in celis ⁊ in terra qui poſſit facere ſicut opera tua ⁊ comparari fortitudini tue? Multiplicat moſes loca orationis ab incomparabilitate cuiuſcunq; ſpiritualis ſubſtãtiæ tam in cœlo q̃ in terra. Nomen eni el (a fortitudine ſumptum) applicat ad ſpiritualem quamcunq; ſubſtantiã diſtinctã a deo ſiue in cœlo ſiue in terra: hoc eſt in toto uniuerſo. longe enim maior eſt fortitudo ſpiritualis ſubſtantiæ q̃ corporeæ. Tranſibo igitur ⁊ videbo terrã hanc optimã. Iuxta hebræũ habetur Trãſibo obſecro ⁊ videbo terram bonam que eſt trans iarden. Ecce petitio procedens ex ſpe impetrandi/eo ꝙ neſciebat deum diffinitiue dixiſſe ꝙ ipſe moſes nõ eſſet ingreſſurus terrã promiſſam abrahæ ishac & iahacob. exiſtimãs enim ꝙ cõminatorie deus dixiſſet illa uerba/ſupplicabat petens oppoſitum. ⁊ montem iſtũ egregium. Iuxta hebræũ habetur. montem bonum iſtũ ⁊ lebanon. Quis mons monſtretur dicẽdo mõtem bonum iſtum/nõ facile dixerim: quis ſcit an mons thabor aut mons carmeli mõſtretur? Quanuis propter excellẽtiam factorũ intelligi cõgrue poſsit mons moriiah: in quo abrahã obtulit ishac/in quo iahacob uidit ſcalam angelorũ/qui appellatus eſt mons diuinæ uiſionis. hic enim mons propter hæc merito dicitur bonus. Et demõſtratur pronomine tum ob uicinitatem ad iordanem/tum quia electus & approbatus a deo cum quo loquebatur moſes. Mõs aũt libani ſcrupulo quæſtionis caret. ¶ Iratuſq; eſt dominus mihi propter vos/ nec exaudiuit me. Perſeuerantia diuinæ iuſtitiæ aduerſus moſen deſcribitur ratio nõ exaudiendi eum. Quod autẽ dicit propter uos/intellige ut ſupra: hoc eſt propter rem ueſtram. Et repetit hoc ad manifeſtandum ꝙ ob ipſorum curam deterioris effectus eſt conditionis q̃ iehoſuah & chaleb. Ac ſi apertius dixiſſet. ſi curam ueſtri nõ egiſſem, quũ eſſem innocens ſicut iehoſuah & chaleb/nõ eſſem priuatus trãſitu ad terram promiſsionis/ſed propter cauſam ueſtram agendam incurri hanc irã dei. Dixitq; dominus mihi/ſufficit tibi. Iuxta hebræũ habetur. multum tibi, nõ vltra loquaris de hac re ad me. Vel ad rem uel ad ſupplicationẽ refertur. Et ſi ad rem, ſenſus eſt/multũ tibi collatũ eſt plusq̃ meruiſti. uiderat enim moſes proſtrata regna duo/quod non uiderat aharon pari detẽtus crimine. Si autẽ ad ſupplicationem, ſenſus eſt. plus ſupplicaſti q̃ oportuerit/ne addideris amplius de re hac loqui. Aſcẽde cacumen piſga/⁊ ibi oculos tuos circunfer ad occidentẽ ⁊ ad aquilonem ⁊ ad auſtrũ ⁊ ad oriẽtem/⁊ vide oculis tuis: quia non tranſibis iarden hunc. Precipe iehoſuah ⁊ corrobora eum atq; cõforta: quia ipſe precedet populũ iſtum ⁊ diuidet eis terrã quam viſurus es. Manſimuſq; in valle cõtra domũ pehor.

CAPVT .IIII.

Et nunc iſrael audi precepta ⁊ iudicia que ego doceo te. Expedita prima parte ſui ſermonis moſes tranſit ad ſecundam. hactenus enim progreſſum a monte ſinai uſq; ad iordanem tot beneficiis diuinis comitatum narrauit: in hac autẽ ſecunda parte ad legis obſeruationem in genere monet populum per totũ hoc capitulum. vt faciẽtes vitas/⁊ ingrediens poſſideas terram quam dominus deus patrum veſtrorum daturus eſt

vobis. Ad obſeruandum legem in genere/monet primo a præmio, quod tenet locum finis: & quod leui. 18. ſcriptū fuerat quæ faciens homo uiuet in eis/repetitur & declaratur. nam hic manifeſtatur ꝙ præmium obſeruationis legis eſt uita præſens/dicēdo quæ ego doceo uos ad faciendū ut uiuatis & ingrediamini & hæreditetis terrā quam iehouah elohe patrū ueſtrorum dat uobis. Temporalis itaq; uita præmium eſt iuſtitiæ legalis.

Non addetis ad verbū quod vobis loquor. Iuxta hebræū habetur. præcipio: nec auferetis ex eo. Iuxta hebræum adiungitur. ad cuſtodiendum mandata iehouah elohe veſtri que ego precipio vobis. Secundus locus monitionis a perfectione legis ſumitur. Vbi aduerte ꝙ duo hic inſinuantur, alterum ꝙ lex iſta perfecta eſt: utpote cui nec addendum nec ſubtrahendū eſt. alterum ꝙ per modum inhibitionis ſignificatur perfectio legis/inhibendo additionem uel diminutionem etiam prætextu cuſtodiendi mandata dei. Et per hoc ad literam inhibetur ut non fingamus aliquid contineri in lege quod in ea non continetur: & ſimiliter non ſubtrahamus a lege quod in ea continetur/ducti hac ratione ut cuſtodiantur mādata dei. quia nō eget lex dei noſtris mendaciis, nec uult deus adminicula figmentorum. Oculi veſtri viderūt que fecit dominus contra bahal pehor: quia contriuit omnes cultores eius de medio veſtri: vos autem qui adheretis domino deo veſtro/viuitis vniuerſi vſq; in preſentē diem. Manifeſtat ipſe moſes ab experientia præmiū iuſtitiæ legalis eſſe uitam præſentem: quia uidiſtis inquit paulo ante omnes cultores bahal pehor occiſos a deo/uos aūt obſeruatores legis ſeruatos uiuos. Aduerte prudens lector ꝙ ex hac declaratione habetur ꝙ ad literam uita corporalis ſcribitur præmium iuſtitiæ legis per euaſionem pœnæ mortis/ut ſuperius expoſuimus. manifeſte enim declarat hic moſes propoſitū uitæ præmiū per euaſionē mortis inflictæ uiolatoribus legis.

Scitis ꝙ docuerim vos. Iuxta hebræum habetur. Vide/docui vos precepta & iudicia ſicut mandauit mihi dominus deus meus. Tertius monitionis locus a diuina ſumitur autoritate. ego quidem docui uos ſed non ex me ſed quemadmodum præcæpit mihi deus meus. ſic facietis ea in terra quam poſſeſſuri eſtis. Rectius habetur hebraice. ad faciendū ſic in medio terre ad quam vos proficiſcentes ad hereditandum eam. Quartus monitionis locus/a tempore & loco congruo docendi ſumitur. ex eo enim ꝙ lex data erat ſeruanda in terra promiſsionis/& iam erat tempus ingrediēdi terram illam & erant in confinio illius, tempus & locus quadrabant doctrinæ.

Et obſeruabitis atq; implebitis opere: hec eſt enim veſtra ſapientia & intellectus coram populis. Quintus monitionis locus/a gloria ſpargenda in populis oībus audiētibus populum iſrael obſeruatorem diuinorum præcæptorū ſumitur. clare enim hebraice ſcribitur in oculis populorum qui audient omnia præcæpta iſta & dicent. Non eſt uana gloria (q̄uis ſit gloria humana) complacētia ꝙ populus diuinis uacans/clara cum fama laudetur. ¶ Sed uide prudentiam moſis/monet ad cuſtodiendum & faciendum ſm diuinam legem quia ipſa eſt ſapiētia ueſtra & intellectus ueſter etiam in oculis populorum. Clauditur enim hic alius locus: uidelicet ab eminētia legis. inducitur enim eminētia legis cum annexa ſibi gloria populi ſeruātis ipſam. Et excluditur per hoc in primis uilitas legis. ex hoc enim ꝙ ipſa eſt ſapiētia & intellectus, in ſupremo locatur ordine perfectionū mentis. Adiūgitur autē pronomen ueſtra/ad inſinuandum ſpecialem gratiam ipſis indultam: ac ſi apertius dixiſſet/quia hæc eſt ſapientia uobis ſpecialiter & ſimiliter intellectus uobis ſpecialiter diuina reuelatione traditus. Excluditur deinde uanitas gloriæ/ex hoc ipſo ꝙ fundata ſignificatur ſuper opus ſm ſapientiam & intellectum. Et per hoc ꝙ additur in oculis populorum/excluditur ſeductio. ex hoc enim ꝙ non ſolū in oculis ueſtris ſed in oculis populorum audientium legem ueſtram/habebimini ſapientes & intelligentes uiuendo ſm hanc legem, perſpicuum eſt ꝙ non ſeducimini quum prouoco uos ad obſeruationem legis. Affirmaturq; demum per hoc ꝙ lex iſta collatiua eſt & intelligentiæ & iudicii diuinarū rerū/regularū & operū etiā coram nationū aliarū populis: ut multiplex probauit euentus in ſucceſſu temporum. vt audiētes vniuerſa precepta hec dicant, en populus ſapiens & intelligens/gens magna. Iuxta hebræum hr̄. tm̄ populus ſapiens & intelligēs/gens magna iſta. Verba ſunt laudis in perſona populorum dicentium de iſrael nō ſolum ꝙ eſt populus ſapiens & intelligens ſed etiā ꝙ eſt ſolus ſapiens & intelligens, non abſolute ſolus ſed inter gentes tam magnas: hoc eſt ꝙ q̄uis inueniatur aliquis homo/aliqua familia/aliqua ciuitas ſapiens & intelligens extra iſrael, nō tamen inuenitur gens aliqua tā magna ſapiēs & intelligens. Et hunc eſſe literalem ſenſum/teſtantur ſubiuncta uerba in perſona moſis.

Nec eſt alia natio tam grādis que habeat deos appropinquātes ſibi/ſicut deus noſter adeſt cunctis obſecrationibus noſtris. Iuxta hebræū habetur. Quia que gens magna cui elohim propinqui ſicut iehouah elohe noſter in omni vocare noſtro ad eum! Manifeſte hinc patet ꝙ

compáratio ſit gentis iſraelitæ ad gentes æquales in quantitate. Et per hæc ſextus locus monitionis a propinquitate dei ad populum ſingulari ſumitur. Inferius autē manifeſtatur in ſpecie in quibus apparuit propinquitas hæc. hic enī in genere dicitur propinquitas dei quandocunq; inuocatus eſt. Deficiunt ſiquidem gentibus aliis dii earum ſæpe inuocati: uerus aūt deus nunq̄ defuit inuocatus ab iſraele: ut teſtantur geſta ab ægypto uſq; ad iordanem. Que enim eſt alia gens ſic inclyta vt habeat cerimonias iuſtaq; iudicia. Iuxta hebræum habetur. Et que gens grandis cui ſtatuta & iudicia iuſta, ſicut in vniuerſa lege iſta quam ego proponam hodie ante oculos veſtros? Septimus locus monitionis/a ſingulari iuſtitia legis ſumitur. Singularem autem intellige (ut dictum eſt) relatiue ad gentes magnas. Et hanc literam ualde notabis, quia in tota lege fatetur moſes ſtatuta atq; iudicia eſſe iuſta: quoniam hinc habetur ꝙ lex uetus nullum iniuſtum conceſſit/quanuis non omne iniuſtum puniuerit. hoc enim diuino reſeruatur iudicio in alia uita.

CUſtodi igitur teipſum & animam tuam ſolicite. Iuxta hebræum habetur. Tm̄ caue tibi & cuſtodi animam tuam valde. Propoſitis excellentibus conditionibus legis, octauus ac ſupremus locus ab ipſa legis traditione (quæ a deo ore proprio facta eſt coram & audiente populo uniuerſo) ſumitur. Introducit autē traditionem legis ſub ratione memorabilis ſemper: & propterea ut materiam mandati ſub periculo uitæ proponit ꝙ hoc dūtaxat ſupereſt ut tuiipſius & uitæ tuæ curam habeas ualde. lex quidem habet omnes has excellentes cōditiones/& nihil aliud exigitur niſi ut tu curam habeas tuiipſius. Q uum debuiſſet dicere hoc ſolum ſupereſt ut curam habeas ſeruandæ legis, dixit ut curam habeas ſeruandi teipſum & animā tuam/monendo a proprii mali periculo. quemadmodū enim in principio propoſuerat præmium obſeruationis legis uitam præſentē per euaſionem a mortis merito, ita nūc ad traditionem legis deſcendens/ex eodem capite monet ut caueant ſibi a morte: animam enim pro uita ponit. ne obliuiſcaris verborum que viderunt oculi tui. Ad generalem obſeruationem legis ſpectat mandatum non obliuiſcendi uiſa propriis oculis quando deus ipſe legem tradidit. nam hinc pendent & excellentes cōditiones legis quæ prius ſunt propoſitæ/& ipſa legis traditio. Q uod autem dicitur oculos uidiſſe uerba/rectius interpretatū fuiſſet ne obliuiſcaris rerū quas uiderunt oculi tui. dictio enim hebraica q̄uis uerbū ſignificet, ſæpe tamen pro re ſumitur/hebraica conſuetudine extendente dictionem illā ad rem. & ne excidāt de corde tuo cūctis diebus vite tue. Continetur in hoc mandato ut in parte animæ memoratiua nō interueniat obliuio/& in parte affectiua nō interueniat caſus. niſi enim illa uiſa & in memoria ſeruentur & in affectu uigeant/facile periculum uitæ incurritur. docebiſq; ea filios tuos & filios filiorum tuorum. Die quo ſtetiſti coram domino deo tuo in choreb. Explicatur tempus uiſionis. dixerat enim quæ uiderunt oculi tui/& non dixerat quando. Subiungendo ergo tempus/dicit die quo ſtetiſti. ſteterant enim & iſti tunc adoleſcentes coram deo ſub monte ſinai. quando dominus locutus eſt mihi dicens/congrega ad me populum. Eundē diem deſcribit a iuſſa congregatione uniuerſi populi. & audient ſermones meos: quos diſcāt ad timēdū me omni tēpore quo viuūt in terra, doceāntq; filios ſuos. Et acceſſiſtis ad radices mōtis qui ardebat vſq; ad celum. Hyperbole eſt/magis patēs iuxta hebraicum. & mons ardēs in igne vſq; ad cor celorum. Tanq̄ immēſus in excelſum ignis ſignificatur. erantq; in eo tenebre & nubes & caligo. Nō ignis duntaxat ſed obſcuritas ſed nubes ſed caligo in monte apparebat/ut inuolucrum quoddam uideretur: ut in exodo ſcriptum eſt. Locutuſq; eſt dominus ad vos de medio ignis. Exodi. 19. & 20. hæc tractata ſunt, hoc eſt enim quod primo mandat moſes retinendum & docēdum filios & nepotes/ꝙ deus ipſe per ſeipſum locutus eſt ad uos. hæc eſt enim legis traditio/hic eſt ſupremus locus admonitionis. Et uere ſupremus & ſufficientiſſimus: ut uidelicet uniuerſus populus audierit deum dantem ſibi legem. vocem verborum eius audiſtis. Non dicit uocē eius ſed uocem uerborum/ad ſignificandum tum ꝙ non audiſtis uocem eius (tanq̄ deus ſit res corporea) ſed uocem uerborum eius: hoc eſt uocem uerborū formatorum ab eo. tum ꝙ non audiſtis uocem confuſam, ſed uocem uerborum diſtinctæ prolationis. & formam penitus nō vidiſtis. Iuxta hebræū habetur. & ſimilitudinem non vos videntes niſi vocem. Ad loquentem refertur uniuerſa hæc negatio. eſt enim ſenſus ꝙ ſimilitudinem dei loquentis non uidiſtis, ſed uocem tm̄ ad ſenſum percipiebatis inde proficiſci ad uos. Et oſtendit vobis. Melius habetur iuxta hebræum. Et annūciauit vobis fedus ſuum quod precepit ad faciēdum/decem verba. Appoſitiue dicitur decem uerba/exponendo pactum præceptum ut fieret. Vbi ſcito ꝙ ſubſtātia pacti inter deum & populum conſiſtit in decē præceptis/ut hic habes: ſed inter decem præcepta conſiſtit principaliter in primis præceptis de cultu ſolius ueri dei/ut inferius in hoc eodem capitulo manifeſtatur. Hoc enim pactum locutus eſt deus non qualitercunq; ſed cum autoritate præcipiendo ad hoc ut executioni mādaretur. finis enim fœderis præcepti eſt operari ſm̄ con

tenta in fœdere. ⁊ ſcripſit ea ſuper duas tabulas lapideas. Non ſat fuit ore proprio dicere: ſed ad perpetuum teſtimonium ſcripſit ea in duabus tabulis lapideis. Mihiq; mādauit in illo tempore vt docerem vos precepta ⁊ iudicia que facere deberetis. Vide differentiam. decem præcæpta deus per ſeipſum promulgauit & uerbo & ſcripto, reliqua autē præcæpta legis per moſen dedit. in terra quam poſſeſſuri eſtis. Ecce alia differētia. nā decem præcæpta ſeruanda erant ubiq;, reliqua uero ſeruanda erant in terra promiſsionis.

Cuſtodite igitur ſolicite animas veſtras: quia nō vidiſtis aliquam ſimilitudinem in die qua locutus eſt dominus vobis in choreb de medio ignis. ne forte decepti faciatis vobis ſculptam ſimilitudinē cuiuſlibet figure: imaginē maſculi vel femine: imaginem omniū beſtiarū que ſunt ſuper terrā/vel auiū in celis volantiū: imaginē omniū reptiliū que mouētur in terra/vel piſciū qui morātur in aquis ſub terra. Et ne forte oculis eleuatis ad celū/videas ſolē ⁊ lunam ⁊ oīa aſtra celi, ⁊ errore deceptus adores ea ⁊ colas. Proſequitur moſes ſupremū locū a traditione legis/declarando ipſam legis traditionem: & ex ipſa monēdo ad obſeruationem primi ac præcipui uirtualiterq; continentis uniuerſam legem præcæpti/de cultu ſcilicet ſolius ueri dei. hoc enim ad generalem obſeruationē legis ſpectat/tanq̄ a quo pendent omnia reliqua: utpote conſequenter ſe habentia ad hoc. Proſequitur autē tali ordine ꝙ primo monet ex uiſis in ipſa legis traditione: deinde ex auditis tunc ex ore dei. Ex eo igitur ꝙ nulla dei ſimilitudo uiſa eſt quando deus locutus eſt/monet ut nullum idolum colatur/nulla ſimilitudo cuiuſcunq; rei naturalis/ nec ulla res corporea: ſol luna & aſtra. que creauit dominus deus tuus in miniſterium cūctis gentibus que ſub celo ſunt. Iuxta hebræū habetur. que diuiſit iehouah in omnibus populis ſub omnibus celis. Lege principium geneſis: & inuenies ꝙ deus primo fecit lucem/deinde diuiſit lucem in ſolem & lunam & ſtellas ad hoc ut eſſent in ſigna & tempora & annos: & intelliges quare hic ſcribitur ꝙ deus diuiſit ſolem & lunam & ſtellas ad hoc ut eſſent omnibus populis qui ſub oībus cœlis ſunt in tempora ſigna &c̄. Et vos tulit dominus. E regione oīum populorū ſub cœlo locantur iſraelitæ: utpote ſpecialiter electi a deo. ſol ſiquidem luna & ſtellæ communicantur omnibus populis, diuina autē electio tibi uni populo eſt propria. ⁊ eduxit vos de fornace ferrea de egypto, vt eſſetis ei populus hereditarius vt in preſenti die. Ad literam ſeruiebant fornaci coquēdo lateres: ſed appellatur fornax ferrea a ſimilitudine effectus: quia dura & domans ualde uelut ferrum erat oppreſsio illa. Ex hoc igitur ꝙ deus dedit aſtra communia omnibus populis/& ipſemet elegit te, non illa colenda ſunt ſed ille qui ea diuiſit & te elegit. Iratuſq; eſt dominus contra me propter ſermones veſtros. Iuxta hebræū habetur. ſuper verba veſtra. hoc eſt ſuper cauſam petitionis ueſtræ petendo aquam. ⁊ iurauit ꝙ non tranſirem iarden/nec ingrederer terram bonam quam daturus eſt vobis in hereditatem. quia ego morior in hac terra/non ego tranſibo iarden: vos autē tranſibitis ⁊ poſſidebitis terrā iſtam bonam. Tertio repetit moſes ſeipſum ob curam eorum incurriſſe iram dei/ad teſtificandum electionem diuinam præferentem eos moſi: quoniam uos elegit ad poſsidendam terram promiſsionis/me autem reiecit. Vndiq; ergo debetis deum colere/qui & omnibus populis & mihi uos prætulit.

Cauete ne quando obliuiſcamini pacti domini dei veſtri quod pepigit vobiſcum. Poſtq̄ monuit ex uiſis/monet ex auditis in ipſa legis traditione ad idē: & propterea dicit ne obliuiſcamini pacti. ⁊ faciatis vobis ſculptā ſimilitudinē eorum que dominus prohibuit. Ecce præcipuum in quo conſiſtit pactum. Sed aduerte ꝙ in duo ſecatur hoc præcipuum: in negatiuam uidelicet & affirmatiuam/hoc eſt in cultū ueri dei & non cultum alterius. Et moſes quidem prius proſequitur partē negatiuam/quam ipſe deus tradendo legem clare explicauerat in prima parte fœderis: ut patet exo. 20. Quia dominus deus tuus ignis conſumens eſt/deus emulator. Iuxta hebræū habetur. Quia iehouah elohe tuus ignis vorans ipſe/el zelator. Lege. 20. ca. exodi: & inuenies tunc a deo dictum ꝙ ipſe eſt el zelator. additq; moſes ꝙ eſt ignis uorans/ex ſimilitudine ignis uiſa ex cuius medio proficiſcebatur uox decem præcæptorum. Eſt itaq; deus proprie el: hoc eſt fortis. eſt & zelator: hoc eſt impatiens conſortii in honore diuino. quemadmodum enim naturæ eius incōpoſsibilis eſt natura æqualis, ita uoluntati eius cōtrariatur æqualis honor exhibitus alteri tanq̄ deo. Eſt & ſm̄ ſimilitudinem ignis conſumens ſeu uorans eos qui diuinum honorem alteri exhibent. Si genueritis. Legēdum eſt. Quando generabis filios ⁊ filios filiorum/⁊ morati fueritis. Legendū eſſet. ⁊ ſeneſcetis in terra. Monet enim etiam futuro tempori ſenectutis in qua ſolet iuuētus filiorū inſoleſcere. deceptiq;. Iuxta hebræum habetur. ⁊ deſtruetis vos/⁊ facietis vobis aliquam ſimilitudinem/⁊ facietis malū coram domino deo veſtro vt eum ad iracundiā prouocetis, teſtes inuoco hodie celum ⁊ terram cito perituros vos eſſe de terra quam tranſito iarden poſſeſſuri eſtis. non habitabitis in ea longo tempore: ſed delebit vos dominus atq; diſperget in omnes gentes, ⁊ remanebitis pauci in nationibus

Digitized by Google

nibus ad quas vos ducturus eſt dominus. ibiqꝫ ſeruietis dijs qui manu hominum fabricati ſunt/ligno ⁊ lapidi: qui non vident nec audiunt/non comedunt nec odorantur. malum enim proprium repetis fore huiuſmodi peccatum idolatriæ: effectumqꝫ ignis ac punitionem dei zelantis prædicit eis/inuocatis cœlo & terra iuxta audita in traditione legis. dixit enim tunc deus ſe uiſitare iniquitates odientium ipſum uſqꝫ ad quartam generationem. Quęreſqꝫ ibi dominum deum tuum ⁊ inuenies eum, ſi in toto corde ⁊ tota anima tua quęſieris eum. in tribulatione tua quū te inuenerint omnia quę prędicta ſunt, nouiſſimo tempore reuerteris ad dominum deum tuum ⁊ audies vocem eius. Et hoc etiam ex auditis in traditione legis procedit: nam & ibi dixit deus quod hic ſubditur. Quia deus miſericors/dominus deus tuus eſt. Iuxta hebræū habetur nomen el. Quia el miſericors iehouah elohe tuus non dimittet te nec omnino delebit: neqꝫ obliuiſcetur pacti patrum tuorum quod iurauit eis. Vnus atqꝫ idem el (hoc eſt ſumme fortis) eſt & zelator ignisqꝫ conſumens oſores dei/& miſericors erga eos qui conuertuntur ad cor.

Interroga de diebus antiquis qui fuerunt ante te ex die quo creauit deus hominem ſuper terram/⁊ a ſummo celi uſqꝫ ad ſummum eius, ſi facta eſt aliquando huiuſmodi res aut vnqꝫ cognita eſt. Magnificat conſequēter moſes beneficium traditionis legis ex hoc ꝙ eſt ſingulariſſimum: ut patet diſcurrendo per omnia tempora a principio creationis humanæ/& per omnia loca uniuerſi ab extremo uſqꝫ ad extremum cœlorum. Si audiuit populus vocem dei loquentis de medio ignis/ſicut tu audiſti ⁊ vidiſti. Iuxta hebræum habetur. et vixit! refertur enim ad populum. Et exaggeratur beneficium: dum auditioni diuinæ uocis adiungitur uita. uulgatum enim erat ꝙ moreretur cui uigilanti appareret deus. Et ſcito ꝙ in hac litera nominatur deus elohim tum quum dicitur creauit elohim hominem, tum quum dicitur ſi audiuit populus uocem elohim loquentis de medio ignis. Et ratio primi eſt/quia ſub nomine elohim ſcripta eſt creatio rerum in geneſi: ratio uero ſecūdi/legiſlatio eſt. legem enim tulit loquendo de medio ignis. Si fecit deus. Iuxta hebræum habetur. Vel ſi mira fecit elohim vt veniret ad capiendum ſibi gentem de medio nationum. Dixerat ſuperius non eſſe aliam gentem quæ haberet elohim propinquos ſibi ſicut deus propinquus eſt iſrael in omnibus inuocationibus eius: manifeſtauitqꝫ propinquitatem hanc primo in ipſa traditione legis. manifeſtat modo in eductione de ægypto in tot mirabilibus effectibus quibus affuit cunctis inuocationibus populi. per tentationes/per ſigna atqꝫ portenta. Geſta in ægypto a deo per moſen multis nominibus nominantur ob multiplices eorum conditiones. nam quatenus examinauerunt pharaonis & ægyptiorum animos erga iſrael/appellantur tentationes: quatenus uero teſtimonia erant diuinæ legationis iniunctæ moſi/appellantur ſigna: quatenus autem ſupra naturalem curſum naturæ/appellantur mirabilia ſeu portenta. ⁊ per pugnam ⁊ manum robuſtam extentumqꝫ brachium. Tria hæc ad geſta in mari rubro ſpectant, quum deus pugnauit pro iſrael angelo intermedio/ſubmerſione ægyptiorum & libera eductione iſraelis per mare. ⁊ horribiles viſiones. Iuxta hebræum habetur. ⁊ in timoribus (ſeu terroribus) magnis. fuit enim timor tam in mari rubro q̄ in ægypto: ut patet in exodo. iuxta omnia que fecit pro vobis dominus deus veſter in egypto in oculis tuis! vt ſcires quoniam dominus ipſe eſt deus ⁊ nō eſt alius preter vnum. Iuxta hebræum habetur. Tu fuiſti viſus ad ſciendū ꝙ iehouah ipſe elohim: nō adhuc ab in ſolo ipſo. Phraſis eſt hebraica: ſignificans ꝙ ipſe eſt deus ſolus ſic ꝙ nullus alius eſt deus. Poſtq̄ proſecutus eſt moſes partē negatiuā (uidelicet nō eſſe colendū idola &c̈.) proſequitur partē affirmatiuam: uidelicet eſſe colendū unum uerū deum. hæc enim fuit prima pars fœderis diuini/ego iehouah &c̈. Propter hoc enī per modū beneficii proponit: quia uere magnum beneficiū eſt eſſe populū electum a deo ad ſciendū ꝙ ipſe fons eſſendi eſt ſolus deus/eſt el: hoc eſt ſumme fortis potens omnia efficere. & ipſemet eſt elohim/diſtributor oīum rerū & iudex uniuerſorum. Significanter autē dicit ad ſciendū/& non dicit ad credendū: quia uere electus eſt populus ille tunc ad ſciendū hæc ab effectibus manifeſtiſſimis eis: ut facile patet diſcurrendo. Et uere moſes officiū declarandi exercet/aperiēdo eis ꝙ hæc mirabilia facta ſunt in oculis eorū: ut ex his agnoſcant ſe eſſe electos ad ſciendū ꝙ ſolus fons eſſendi eſt qui gubernat mundum. ¶ De celo te fecit audire vocem ſuā vt doceret te: ⁊ in terra oſtēdit tibi ignē ſuum magnum. Vide prudētiam doctoris. quum dixiſſet ꝙ iehouah ipſe el elohim/ſingulorū trium nominum effectus proprios affert. Et quo ad iehouah fontem eſſendi affert in primis primas uniuerſi partes/cœlos & terrā. affert autē ut ſeruientes deo ad officiū erudiēdi iſrael: ut & hinc intelligant deū ad hoc hæc feciſſe & dixiſſe ut iſrael ſciret ꝙ ipſe iehouah eſt deus ſolus. ⁊ audiſti verba illius de medio ignis. Ad nomen elohim ſpectat non ſolum uocem ſed etiam uerba dei audita fuiſſe: quia loquens deus legē dederat nominans etiam ſe elohim. Quia dilexit. Iuxta hebræū præponitur coniunctio. Et pro eo ꝙ dilexit patres tuos ⁊ elegit ſemen eorum

poſt eos. Ad perſuadendum ꝙ electus eſſet populus a deo, ad hoc affert moſes officiũ elohim inchoatum in patribus/abraham ishac & iahacob. diſtribuendo ſiquidẽ mundi nationes deus dilexit patres tuos ac elegit ſemen eorum. eduxitq́ꝫ te ante ſe in virtute ſua magna ex egypto. vt deleret gentes maiores ⁊ fortiores te a facie tua ⁊ introduceret te daretq́ꝫ tibi terrã earum in poſſeſſionem/ſicut cernis in preſenti die. Ad nomen el ſpectat officium eductionis de ægypto in fortitudine magna ad debellandas gentes &c̃. Si tamen non admittitur in hoc contextu nomen el (quia nõ inuenitur in aliquibus hebraicis libris hic niſi ꝙ iehouah ipſe elohim) paruí refert.

Scito ergo hodie ⁊ cogitato in corde tuo ꝙ dominus ipſe eſt deus in celo ſurſum ⁊ in terra deorſum, ⁊ non eſt alius. Iuxta hebræũ habetur. Et ſcies hodie ⁊ facies redire ad cor tuum ꝙ iehouah ipſe elohim in celis deſuper ⁊ ſuper terram deorſum: non adhuc. ſupple eſt alius elohim. Concluſio principaliter intenta cõtinens internum dei cultum ſm utranq́ꝫ animi partem (intellectiuam & affectiuam ſignificatam nomine cordis) infertur. Cuſtodi. Lege. Et cuſtodies precepta eius atq́ꝫ mandata que ego precipio tibi hodie, vt bene ſit tibi ⁊ filijs tuis poſt te. Non ſufficit internus cultus/ſi tempore opportuno deficit externa obſeruatio mandatorũ dei. ⁊ permaneas longo tẽpore ſuper terrã quam dominus deus tuus daturus eſt tibi. Deficit. omnibus diebus. Iunge hæc duo (ꝙ deus dat terram populo cunctis diebus/& ꝙ in præmium ſeruandæ legis promittitur populo diuturna mãſio ibidem) ut ex his collatis intelligas deũ quantũ eſt ex ſe nõ limitare tempus manendi in terra, ſed bonitati uel maliciæ eorum reſponſuram breuem uel longã manſionẽ in terra promiſsionis.

TUnc ſeparauit moſes tres ciuitates trans iarden ad ortum ſolis. vt confugiat ad eas qui nolens occiderit proximũ ſuum/nec fuerit inimicus ante vnum ⁊ alterum diem: fugietq́ꝫ ad vnam harũ ciuitatũ ⁊ viuet. Beſer in ſolitudine que ſita eſt in terra campeſtri de tribu reuben: ⁊ ramoth in gilhad que eſt in tribu gad/⁊ golan in baſan que eſt in tribu menaſſe. Per ſeipſum executus eſt moſes ſtatutum de ciuitatibus refugii ſcriptum in libro numeri ca. 35. quo ad regionem trans iordanem quam poſsidebant.

Iſta eſt lex quam propoſuit moſes corã filijs iſrael/hec teſtimonia ⁊ ſtatuta atq́ꝫ iudicia que locutus eſt ad filios iſrael quando egreſſi ſunt de egypto: trans iarden in valle contra domum pehor/in terra ſichon regis emorei qui habitabat in cheſbon, quẽ percuſſit moſes ⁊ filij iſrael in exitu ſuo ex egypto. Poſſederuntq́ꝫ terrã eius ⁊ terram hog regis baſan duorũ regum emoreorum, qui erant trans iarden ad ortum ſolis: ab aroher que ſita eſt ſuper ripã torrẽtis arnon vſq́ꝫ ad montẽ ſion/qui eſt hermon. ⁊ omnem planiciem trans iarden ad orientem vſq́ꝫ ad mare ſolitudinis, ſub radicibus montis piſga.

CAPVT .V.

VOcauitq́ꝫ moſes omnem iſraelem: ⁊ dixit ad eum. Tanq̃ aliud principium ſcribitur hoc/ad inſinuandum ꝙ alio die ſermonem hunc habuit ad populũ moſes. priorem enim ſermonem prima die undecimi menſis abſoluit, tum narrando progreſſum a monte ſinai uſq́ꝫ ad iordanem: tum declarãdo conditiones legis & traditionem eius/adiũcta monitione de cultu unius dei generaliq́ꝫ obſeruatione legis. Audi iſrael cerimonias. Iuxta hebræum habetur. ſtatuta ⁊ iudicia que ego loquor in auribus veſtris hodie. Incipit declarare legis præcæpta in ſpecie. diſcite ea. Iuxta hebræum habetur. ⁊ docete ea ⁊ opere complete. mandat enim ut & faciant ipſi & doceant filios.

DOminus noſter pepigit nobiſcum fedus in choreb. A decem præcæptis incipit inchoando ab autore. Et quia per modum fœderis dignatus eſt deus legem decem præcæptorum dare, ideo dicit ꝙ pepigit fœdus nobiſcum. Et librando nobiſcum/ſubiungit. Non cum patribus noſtris iniit pactum. Quanuis mortua eſſet uniuerſa illa generatio numeratorum in deſerto ſinai tempore quo moſes dicebat hæc uerba: quia tamen magna multitudo eorum qui præſentes fuerunt ſermoni diuino uiuebat, ideo dicit non cum patribus noſtris. Et uerificatur, quia ſenſus literalis eſt ꝙ non mediantibus patribus noſtris ſed per noſipſos audiuimus deum loquentem: non accæpimus a patribus noſtris ꝙ deus pepigit cum eis fœdus hoc decem præcæptorum/ſed nobiſcum deus pepigit hoc fœdus. Et cum hac ueritate ſtat & ꝙ patres fere omnium illorum iam mortui etiam interfuerint pacto/& ꝙ multi audientes tunc moſen accæperint a patribus ſuis anteq̃ morerentur ꝙ deus pepigit cum eis fœdus hoc: ut patet de iis qui loquente deo erant infra annos diſcretionis/& iis qui nati erant poſtea. quadrageſimus enim agebatur annus a ſermone dei. ſed nobiſcum qui im-

Digitized by Google

pꝛeſentiarum ſumus ⁊ viuimus. Summauit interpres.nam iuxta hebræũ habetur. Nõ cum
patribus noſtris pepigit iehouah pactũ iſtud:quia cũ nobis nobis iſtis/hic hodie omnibus no
bis viuentibus. Dicit pactum iſtud / ad differentiam pacti circuncíſionis quod pepigit deus
cum abraham.illud enim fecerat deus cum patribus/ & non cũ eis niſi mediantibus patribus.
Et propterea hoc magis explanando / ſubiungit quia cum nobis . Et quia multi inter nos non
interfuerunt diuino ſermoni,ideo adiũgitur nobis iſtis:demõſtrando per pronomen Iſtis/in-
numeram multitudinem quæ cum ipſo moſe interfuerat diuino ſermoni. erant enim ibi pre-
ſentes.& propterea adiungitur hic quantum ad locum/hodie quantum ad tempus.Et ad diffe-
rentiam mortuorum qui interfuerant etiã diuino ſermoni/ ſubiungitur omnibus nobis uiuen
tibus.pro demonſtratis enim diſtribuit omnibus.Et dixit hæc/ut innumera multitudo teſtium
præſentium induceretur ad eos qui non uiderant:quorum magna quoq; erat multitudo. Fa
cie ad faciem locutus eſt nobis. Legendum eſt. vobiſcum iehouah in monte de medio ignis.
Non aduerſatur ſentẽtia hæc dictis in præcedenti capitulo/non uidiſtis aliquam ſimilitudinem
dei loquentis:quia non eſt hic ſermo de facie dei/ ſeu de aliqua ſimilitudine faciei diuinæ, ſed
eſt ſermo de modo loquendi.non deſcribitur ꝙ deus faciem monſtrauerit populo (nam non
dicitur facie ad faciẽ uiſus eſt uobis) ſed deſcribitur modus loquendi/dicendo facie ad faciem
locutus eſt.Et eſt ſenſus ꝙ non per internuncium ſed per ſeipſum locutus eſt uobiſcum . iſte
enim loquendi modus ſignificatur per loqui facie ad faciem.Et hoc quidem uerisſimum fuit.
nam prima dei uerba ad populum fuerũt ego iehouah &c̃.hæc enim ſignificant ꝙ per ſeipſum
deus loquebatur.Nec obſtat ſi obiiciatur ꝙ miniſterio angelico deus loquebatur. nam modus
loquendi erat per ſeipſum:cũ tali enim loquendi modo ſtat intercedere miniſteriũ angelicum.
Ego ſequeſter ⁊ medius fui inter deum ⁊ vos tempoꝛe illo. Parui refert ꝙ hebraice habetur.
Ego ſtans inter iehouah ⁊ inter vos in tempoꝛe ipſo vt annunciarem vobis verba eius. De-
claraturus moſes & decem præcepta & alia legis præcepta/præmittit autorem præceptorum
omniũ deum fuiſſe, diuerſimode tamen diuerſorum.Quia enim decẽ præcepta per ſeipſum
deus promulgauit populo/reliqua uero per moſen,ideo hunc diuerſum modum declarat mo
ſes populo.ad ſecundũ enim modum ſpectat hæc ſententia. timuiſtis enim ignem ⁊ non aſcen
diſtis in montem. Rationem reddit huius diuerſi modi timorem populi/inferius magis expli
candum in hoc eodem capitulo.

ET ait.ego dominus deus tuus qui eduxi te de terra egypti/de domo ſeruitutis. Nõ habe
bis deos alienos in conſpectu meo. Non facies tibi ſculptile cuiuſuis figure eorum que in
celo ſunt deſuper ⁊ que in terra deoꝛſum, ⁊ que verſantur in aquis ſub terra. Nõ adoꝛabis ea
⁊ non coles:quia ego ſum dominus deus tuus deus emulatoꝛ,reddens iniquitatẽ patrũ ſuper
filios ⁊ ſuper tertios ⁊ ſuper quartos ijs qui oderunt me/ ⁊ faciẽs miſericoꝛdiã in millesimos
diligentibus me ⁊ cuſtodiẽtibus precepta mea. Initium eſt diuini ſermonis ad populum/ſcri
pti exo. 20. & ibidem declarati . & propterea pertranſibimus, ſignificando ꝙ deus nominatur
ei quum dicitur deus æmulator:ut ſuperius expoſitũ eſt. ¶ Non aſſumes nomen domini dei
tui in vanum:quia non erit impunitus qui ſuper rem vanam nomen eius aſſumpſerit. Obſerua
diem ſabbati vt ſanctifices eũ:ſicut pꝛecepit tibi dominus deus tuus. Verba moſis quædam
inſeruntur in hac recitatione,quia ad declarandum recitantur. Sex diebus ſeruies/⁊ facies
omnia opera tua.Et dies ſeptimus ſabbatum (id eſt requies) eſt domino deo tuo : non facies
in eo quicq̃ operis/tu ⁊ filius tuus ⁊ filia tua/⁊ ſeruus tuus ⁊ ancilla tua/⁊ bos tuus ⁊ aſi-
nus tuus ⁊ omne iumẽtum tuum/⁊ peregrinus qui eſt intra poꝛtas tuas,vt requieſcat ſeruus
tuus ⁊ ancilla tua ſicut tu. ¶ Et memẽto ꝙ ⁊ ipſe ſeruieris in egypto/⁊ eduxerit te inde domi-
nus deus tuus in manu foꝛti ⁊ bꝛachio extento. Apte ad inducendum populum ut quietem
dent ſeruis/monet a propriæ olim ſeruitutis oppreſsione:ut uel hinc miſereantur ſeruorum.
idcirco pꝛecepit tibi vt obſeruares diem ſabbati. Iuxta hebræũ habetur. ſuper ſic pꝛecepit tibi
iehouah elohe tuus ad faciendum diem ſabbati. Cauſa ſine qua non redditur mandati ut cele
bretur ſabbatum libertas populi.q̃diu enim populus ſeruitute ægyptiaca præmebatur/nõ erat
capax præcepti ſeruandi ſabbatum (oportebat enim inuitos operari) ſed ubi eductus eſt de
ſeruitute/diſpoſitus fuit ad celebrandum ſabbatum. Et propterea dicit moſes ꝙ ſuper ſic (hoc
eſt modo uiuẽdi libere) præcepit tibi deus obſeruationem ſabbati:ut gratus deo de beneficio
libertatis/etiam ſeruos tuos facias ſeruare ſabbatum.hoc enim in tua eſt libertate. ¶ Honoꝛa
patrem tuum ⁊ matrem tuam ſicut pꝛecepit tibi dominus deus tuus : vt longo viuas tempoꝛe
⁊ bene ſit tibi in terra quam dominus deus tuus daturus eſt tibi. Non occides/⁊ nõ mechabe-
ris/⁊ non furaberis : nec loqueris contra pꝛoximum tuum falſum teſtimonium. Non concupi-
ſces vxoꝛem pꝛoximi tui:non domum/non agrum/nõ ſeruum/non ancillã/non bouem/non aſi

Audi iſrael/dominus deus veſter deus vnus eſt. Iuxta hebræũ habetur. **iehouah elohe noſter/iehouah vnus.** Explanat moſes prima dei uerba ad populum/ego iehouah elohe tuus.& tanq̃ explanet pronomen ego iehouah/dicit audi iſrael iehouah elohe noſter non diſtinguitur in multos iehouah ſed eſt iehouah unus .hoc enim ſpectat ad explanationẽ pronominis ego iehouah. non enim dixit nos iehouah ſed ego iehouah/ut unus intelligeretur fons eſſendi a quo pendet eſſe omnium. Vnitatẽ itaq; dei moſes declarauit/quam ipſe deus promulgauerat. **Diliges dominum deum tuũ ex toto corde tuo.** Iuxta hebræũ habetur. **et diliges iehouah elohe tuum in toto corde tuo, ⁊ in tota anima tua ⁊ in tota virtute tua.** Ad declarationẽ primi præcepti(ego iehouah elohe tuus)hoc ſpectat. declarauit enim illud præceptum prius ex parte unitatis diuinæ agnoſcendæ: declarat conſequenter ex parte ſummæ bonitatis amandæ. Et quia ſaluatore teſte hoc eſt primum & maximum mãdatum in lege, utrinq; habes ꝙ quum deus dixit ego iehouah elohe tuus/ſeipſum acceptandum deum unũ amandum atq; timendum ut deum præcepit.hoc eſt enim quod modo moſes declarat. Et cor quidem pro uoluntate(quæ eſt appetitus intellectualis)anima uero iuxta ſolitũ hebraicæ linguæ morem pro uita quæ in corpore exercetur/uirtus autem ad circumloquendum aduerbium ualde ponitur. nam dictio hebraica a ualde deriuatur : tanq̃ ſi liceret dicere in toto ualde tuo. Quod ideo annotandum duxi/ut intelligatur ꝙ prima duo (cor & anima) ſignificant res/tertium autẽ ſignificat modum ſcilicet ualde:& diſtribuitur ut concurrat totum ualde tuum/ſicut exigitur ꝙ concurrat cor tuum totũ & anima tua tota ad diligendum deum. Et eſt ſenſus ut in toto quod eſt noſtri diligamus ſm totũ modum noſtrum deum/ſic ꝙ in nulla hominis parte ſit aliquid contrarium dilectioni dei.diligere enim deum in corde toto eſt diligere deum ſic ꝙ in nulla cordis parte aliquid contrarium dilectioni dei habeatur.& ſimiliter diligere deum in tota anima eſt diligere deum ſic ꝙ nihil animæ aliquid contrarium dilectioni dei admittat. & ſimiliter diligere deum in omni ualde ſeu uirtute eſt diligere deum ſic ꝙ in nulla parte totius modi noſtri magni ſit aliquid contrarium diuinæ dilectioni. Et uere hoc eſt primum & maximum mandatum in lege dei : quia amor eſt ratio reliquorum actuum liberorum / & magnitudo modi amandi ratio eſt quantificans reliquas affectiones & actiones : ut experienda continua teſtatur. ¶ Sed occurrit quæſtio non diſsimulanda / quo pacto cum hoc legis præcepto uerificatur doctrina pauli apoſtoli ad ro . tradentis legem moſis eſſe legem factorum & neminem iuſtificare &c. quũ dilectio dei quæ hic præcipitur ſit maxime iuſtificatiua : iuxta uerbũ domini/dimiſſa ſunt ei peccata multa quoniã dilexit multum . Solutio eſt ꝙ lex uetus q̃uis præciperet dilectionem dei/non tamen conferebat gratiam diligẽdi deum:& propterea appellatur lex factorum abſq; iuſtificatione.Ita ꝙ nec fides nec dilectio dei ſufficiũt ad iuſtificandũ abſq; gratia quæ per ieſum chriſtum facta eſt:ſed inter facta ſupputãtur fides acquiſita & dilectio acquiſita . ſola enim fides formata & ſimiliter dilectio formata(quam noſtri theologi charitatem ſoliti ſunt appellare)eſt quæ diſtinguit inter filios regni & perditionis . Iudæus enim diligit dilectione acquiſita deum unum in toto corde ſuo & in tota anima ſua & in toto modo magno ſuo:ita ꝙ non deficit diligendo,ſed deficit agnoſcendo myſterium uerbi incarnati. Lex uero noui teſtamenti eſt lex ſpiritus uitæ/eſt ipſa gratia ſpiritus ſancti formans dilectionem & fidem,quæ ſcribitur(iuxta hieremiæ uaticiniũ) in mentibus hominum. Et hæc eſt differentia inter ueterem & nouam legem quam docet apoſtolus in epiſtola ad ro . penes hanc ſiquidem differentiam uerificantur hinc & inde dicta. Lex itaq; hæc de dilectione dei lex ſcripta eſt : & ſicut aliæ leges ſcriptæ (quarum nulla iuſtificat) intelligenda eſt. Primum tamen tenet locum inter leges ſcriptas. & propterea moſes ſubdit.

Eruntq; verba hec que ego precipio tibi hodie in corde tuo. Maximum ſtudium adhibendum ſeruando huic præcepto ſignificatur.nam retentio huius præcepti præcipitur non in tabulis aut pergamenis ſed in corde. **Et narrabis ea filijs tuis.** Iuxta hebræum habetur. **Et doces ea aſſidue filijs tuis.** Frequentem repetitionẽ horum præceptorum(uidelicet de unitate dei & de amore eiuſdem)faciendam filiis mandat. **⁊ meditaberis.** Bene ſenſum expreſsit interpres uerbi hebraici. **⁊ loqueris in eis.** Quanuis ad ſermonem exteriorem extendi poſsit hoc tertium ſtudium (uidelicet ut tam ſedendo q̃ eundo/tam accumbendo q̃ ſurgendo delectetur loqui de iſtis)rectus tamen ſenſus eſt ut mediteur in iſtis quacunq; accidẽte diuerſitate. **ſedens in domo tua ⁊ ambulans in via/dormiens.** Legendum eſſet. **accumbens.** eſt enim ſermo de tempore quo homo it cubitum/& nõ quando dormit. **atq; conſurgens. Et ligabis ea in ſignũ ſuper manũ tuam.** Quartum ſtudium non eſt ut litera ſonat accipiendum/ut ſcripta hæc duo præcepta geſtanda ſint ligata ſuper manum in ſignũ recordationis ſeu excitationis ad diligendum unum deum:ut multi hebræorum intellexiſſe dicũtur:& ex iis quæ ſcribuntur math. 23. apparet/dum dicitur dilatant enim phylacteria ſua. Quod non uoluntarie dici

mus, ſed ex ſequenti præcepto accipimus. nam ſubditur. **eruntq; & mouebuntur inter oculos tuos.** Quod iuxta hebræum habetur. **& erunt in duo ornamenta inter oculos tuos.** Si ut ſonat litera de corporeis ſignis & ornamẽtis eſſet ſermo, ridiculum uidetur præceptum: ut non ſufficeret geſtare ſignum ſcriptum alligatum manui ſed etiam duo alia ſigna in fronte. Quocirca metaphorice eſt ſermo iſte intelligendus: ut tñ adhibeatur ſtudii ad hæc duo præcepta ut habeantur tanq̃ ſigna alligata in manu frequenti excitatione/& habeãtur inter mentis oculos ut ualde chara ac precioſa quemadmodum ornamenta inter oculos. Et hæc ſint dicta iuxta ſonum literæ. Si quis tamen hæc duo intellexerit pro unico mandato, nihil incurrit abſurdi: intelligendo ad literam mandari ut hæc duo præcepta ſcripta alligentur/alterum in uno brachio & alterum in altero: quæ ſint tanq̃ duo ornamenta inter oculos uerſanda iugiter ad excitandam dilectionem unius dei ex uiſione. nam ſimile quid mãdatum eſt de fimbriis in angulis ueſtium ad excitandum obſeruationem omnium mandatorũ dei in genere ſimiliter ex uiſione fimbriarũ: ut patet nu. 15. Et ſic intellexiſſe uidẽtur iudæi antiquo tempore. nam hæc ſola commemorari uidẽtur matth. 23. dilatant phylacteria & magnificant fimbrias. Iſtæ enim erant pro recordatione mãdatorum in genere/illa uero pro recordatione horum duorũ præceptorum in ſpecie. quia enim in his duobus & ex his duobus pẽdet uniuerſa lex diuina, ideo tot ſimilitudinibus obſeruationem horum iugem commẽdauit. Et propter hoc etiam addidit ſexto loco. **Scribeſq; ea in limine & oſtiis domus tue.** Iuxta hebræum hr̃. **Et ſcribes ea in poſtibus domus tue & in portis tuis.** Nec hoc ut ſonat litera intelligo/propter annexionem cum præcedentibus metaphoris. nõ eſt tamen abſurdũ intelligere hoc ad literam. Si tamen metaphorice intelligatur, ſenſus eſt ꝙ præcepta hæc ſcribantur (hoc eſt firmentur) in poſtibus & in portis/ut nihil contrarium ingrediatur tam in domum q̃ in ciuitatem.

QVumq; introduxerit te dominus deus tuus in terrã pro qua iurauit patribus tuis (abraham/iſhac & iahacob) & dederit tibi ciuitates magnas & bonas quas non edificaſti/& domos plenas cunctarum opum quas non extruxiſti/& ciſternas quas non fodiſti/vineaſq; & oliueta que non plantaſti, & comederis & ſaturatus fueris: caue diligenter ne obliuiſcaris domini dei tui qui eduxit te de terra egypti/de domo ſeruitutis. Lege prima dei uerba exo. 20. & inuenies ſubiunxiſſe deum ſe eſſe qui eduxit iſrael de terra ægypti. & propterea moſes non egrediendo limites primi præcepti ut compleret monitionem de iugi recordatione primi præcepti, ſimul monet ut tanto beneficio non abutantur obliuioni tradendo tantum benefactorem quũ aſſecuti fuerint ciuitates magnas/domos plenas & ciſternas &c̃. ſciebat enim periculum obliuionis poſt adepta beneficia. ¶ **Dominum deũ tuum timebis.** Poſt præceptum amoris diuini congrue ſubditur præceptum timendi deum. nam & timor ex amore naſcitur. tm̃ enim timemus mala quantum amamus bona contraria. Et ſpectat timor dei ad primum præceptum/ego iehouah elohe tuus. ordinate enim progreditur. nam ex pronomine ego unitatem dei/ex nomine iehouah dilectionem dei/ex nomine uero elohe timorem dei declarat. Timendus eſt autẽ deus non ut obiectum timoris (quoniam obiectum timoris malum eſt) ſed ut potens infligere mala: quod elohe nomen a iudicio ſumptum præ ſe fert. præcipitur enim ut timeatur deus tanq̃ ſummus iudex. **et illi ſoli ſeruies.** Superfluit ſoli. Præceptis internorum actuum (agnoſcendi unum deum/amandi & timẽdi illum) adiungitur præceptum ſeruiẽdi eidem: ut intelligamus ad primum ſpectare præceptum exteriorem cultum dei/indeterminate tamen. præcepta enim colendi deum tali uel tali exteriori cultu/non ſpectare ad primum præceptum, ipſe deus teſtatus eſt hiere. ca. 7. **ac per nomen illius non iurabis.** Iuxta hebræum habetur affirmatiue. **& in nomine eius iurabis.** Vbi aduerte ꝙ præceptum hoc affirmatiuum eſt: & ſm̃ germanum ſenſum nõ præcipitur iurare, ſed quando iurandum eſt iurare in nomine iehouah. Et hoc præceptum etiam ſpectat ad prima dei uerba/ego iehouah elohe tuus. iurare enim eſt religionis actus inuocans deum in teſtem. ¶ Manifeſtatur autem hunc eſſe literalem ſenſum ex differentia inter iurare & alios actus uirtutum qui præcipiuntur. nam alii uirtutum actus (puta diligere deum/honorare parentes/tribuere unicuiq; quod ſuum eſt) actus boni ſunt etiam ſi perfecti non ſint: iurare autem actus malus eſt niſi ſit actus perfectus iudicio iuſtitia & ueritate. eſt enim iurare actus bonus quemadmodum potio medicinalis bona eſt non ſimpliciter ſed præſuppoſita ægritudine. & propterea non cadit ſub præcepto iurare niſi in euentu iudicii iuſtitiæ & ueritatis. ¶ Quocirca ſi quis contendat utrunq; præcipi (& iurare & in nomine iehouah) ſed præcipi nõ abſolute ſed ueſtitum circunſtantiis iudicii iuſtitiæ & ueritatis, noli contentionibus uacare: quoniam ſenſus in idem redit quo ad rem. Prima tamen expoſitio quadrat tũ euãgelicæ doctrinæ prohibenti iurare, tum contextui præceptorũ dei. aliud enim præceptum promulgatur de iuramento, dicendo non aſſumes nomen domini dei tui in uanum.

Digitized by Google

Non ibitis poſt deos alienos cunctarum gentium que in circumitu veſtro ſunt. Iuxta hebræum habetur nomen elohim bis. legitur enim. **poſt elohe alios, ex elohe populorum qui in circumitu veſtro.** Ad ſecundum tranſit præceptum negatiuum, quod ex primo affirmatiuo pendet, ex eo enim ꝙ iehouah unus eſt colendus, manifeſte ſequitur ꝙ nullus alius colendus eſt deus. Sed intentio moſis declarantis legem tendit ad obuiandũ periculis: & propterea applicat ad deos populorum in circũitu. periculum enim imminebat iſraelitis declinandi ad cultum deorum propinquorum populorum. facile eſt enim homines conformare ſe iis cum quibus conuerſantur. **Quoniam deus emulator.** Iuxta hebræũ habetur. **Quia el zelotes iehouah elohe tuus in medio tui.** Hæc ratio ab ipſo deo reddita fuit in ſecundo præcepto: ſed adiungit moſes hanc particulam in medio tui, ad exaggerandum iniuriam quæ fieret deo habitanti in medio tui/proculdubio per tabernaculum uum in quo erat diuina ſedes ſuper cherubim. **ne quando iraſcatur furor domini dei tui cõtra te/ & auferat te de ſuperficie terre.**

Non tentabis dominum deum tuum/ſicut tentaſti in loco tentationis. Parui refert ꝙ pluraliter hebraice habetur. **Non tentabitis iehouah elohe veſtrũ ſicut tentaſtis in maſſa.** hoc eſt in tentatione. Lege. 17. capitulum exodi: & inuenies locũ rephidim appellatum maſſã (hoc eſt tentationem) eo ꝙ ibi populus tentauit deum, dicendo eſtne deus in nobis? Ille enim locus hic ſignificatur in quo populus deficiente aqua, tentauit deum anteq̃ uenirent ad mõtem ſinai. Eſt autem proprie & formaliter tentare deum, dicere uel facere aliquid intentione experiendi diuinum poſſe uel ſcire uel uelle. & propterea peccatum eſt: utpote actus cõtra debitam deo reuerentiam. dehonorat ſiquidem deum ſtudens ad experimento nouo explorãdum quæ ſunt diuinæ perfectionis ſeu libertatis: multo magis q̃ ſeruus dehonorat principem ſi auderet facere aut dicere aliquid ad experimentum ſumendum de principe ſuo. Et quia in hoc formaliter conſiſtit peccatum tentãdi deum, ideo etiam in neceſſitatis articulo peccatũ eſt tentare deum. Et ad hoc inſinuandum in litera dicitur non tentabitis dominum deum ueſtrum ſicut tentaſtis in maſſa: hoc eſt in loco in quo deficiente aqua tentaſtis dominum. erat ſiquidem tunc neceſſitas aquæ: & tamen peccatum declaratur fuiſſe tentare deum petendo aquam. debebant enim petere non tentando, hoc eſt non animo experiendi diuinum opus. huiuſmodi enim animus ſemper eſt peccatum. Et hinc oritur ꝙ petens ſignum a deo nõ animo experiendi diuinum miraculum ſed ob aliquam neceſſitatẽ aut piam utilitatem, alienus eſt a tẽtatione dei. ¶ Recole tamen prudẽs lector ꝙ quemadmodum in aliis peccatis redit actus materialis quandoq; in naturam ſuæ ſpeciei, ita & in hoc uitio. Si quis enim abſq; neceſſitate ſeu pia utilitate aliquid facit aut dicit ſuapte natura exigens miraculum, q̃uis non intentione tentandi deum id faceret/rediret tamen actus in ſpeciem tentationis dei: eo ꝙ actus talis cum dictis circunſtantiis ſuapte natura proficiſcitur ab animo tentandi deum. & propterea conuincitur ſic dicens aut faciens/ꝙ implicite intendit tentare deum. Et hoc modo ſaluator math. 4. uſus eſt hac lege/non tentabis dominum deũ tuum. mittere enim ſe deorſum abſq; neceſſitate aut rationabili utilitate (ut tũc erat) fuiſſet actus ex ſuo genere tentans deum. Et hoc præceptum declarauit moſes reduci ad prima dei uerba/ego ego iehouah elohe tuus. Et directe præcepta hæc (de iuramẽto & de non ſequẽdo deos propinquarũ gentiũ nec tentandi dominum) hoc in loco tractãtur a moſe ratione illius pronominis tuus: dicente deo ego iehouah elohe tuus. intẽdit enim ex hoc ꝙ deus dixit ꝙ ſum deus tuus/deberi ei ꝙ quando iurãdum eſt iuretur in noĩe illius: nam quælibet gens iurat per deum ſuum [illegible] ſimiliter ꝙ non declinent in deos proximarum gentium/ſed ſtent in ſuo deo qui eſt in medio ueſtri: & ſimiliter ꝙ non dehonorent ipſum tẽtando eum. **Cuſtodi precepta domini dei tui.** Quia dixerat ſicut tentaſtis in maſſa deficiente aqua, ad obuiãdum tacitæ quæſtioni quid faciendum eſt nobis neceſſitate urgente ſi tentare eſt peccatum/ſubiungit moſes remedium: cuſtodire uidelicet præcepta dei. **ac teſtimonia & cerimonias.** Legendum eſt. **& ſtatuta que precepi tibi.** Remedium eſt curam habere & ſtatutorum & præceptorum & teſtimoniorum: ut præcepta referantur ad moralia/ſtatuta autem ad ea quæ ſunt quaſi poſitiui iuris/teſtimonia uero ad facta & dicta teſtimonium perhibentia dei. **Et fac quod placitum eſt & bonum in conſpectu domini.** Iuxta hebræum habetur. **Et facies rectum & bonum in oculis iehouah.** Non ſufficit curam gerere prædictorum, ſed oportet facere tum rectum tum bonum/non iudicio tuo aut iudicio hominum ſed in oculis dei. Ex his duobus integratur remedium ſufficiens in quolibet articulo neceſſitatis & piæ utilitatis. cum his enim recurrendum eſt ad deum & non tentando eum. Vnde & fructus ſubiungitur. **vt bene ſit tibi/ & ingreſſus poſſideas terram bonam de qua iurauit dominus patribus tuis, ad delendum omnes inimicos tuos a facie tua/ſicut locutus eſt dominus:** Et in genere & in ſpecie explicantur fructus.

Quumqꝫ interrogauerit te filius tuus cras dicens quid ſibi volunt teſtimonia hec ⁊ ſtatuta atqꝫ iudicia que precepit dominus deus noſter nobis: dices ei. ſerui eramus pharaonis in egypto/ ⁊ eduxit nos dominus de egypto in manu forti: fecitqꝫ ſigna ⁊ prodigia magna ⁊ mala in egypto contra pharaonem ⁊ omnem domum eius in conſpectu noſtro, ⁊ eduxit nos inde vt introductis daret terram ſuper qua iurauit patribus noſtris. Cerne prudentiam doctoris/ uniuerſa legis præcæpta ſubordinantis præcæpto timēdi deum. ad hoc enim tēdit documentum hoc quo patres debent inſtruere filios. nam infertur. Præcepitqꝫ nobis dominus vt faciamus omnia legitima hec ⁊ timeamus dominum deum noſtrum: vt bene ſit nobis cunctis diebus vite noſtre ſicut eſt hodie. Lege iuxta hebræum. Et precepit nobis iehouah ad faciendum omnia ſtatuta iſta timēdo iehouah elohe noſtrum: in bonum nobis omnibus diebus vt viuamus nos ſicut die iſta. Dictio interpretata timendo/ ſi uerbum uerbo reddere licet interpretanda eſſet in timere. Patres ergo debēt inſtruere filios ꝙ deus ad hoc præcæpit quæcunqꝫ præcæpit ut ſeruentur ſtatuta timendo. ad excludendum ſiquidem religionem fictam (qua homines exteriorem cultum ſeruant abſqꝫ interno dei timore/ immo quandoqꝫ nihil credentes de diuina prouidentia) dicitur ꝙ deus præcæpit ſeruari ſtatuta legis timendo fontē eſſendi iudicem noſtrum. & in timore cointelligitur omnis actus ſpectās ad internum cultum dei: puta diligere deum/ confidere in deo/ & huiuſmodi. Meminit autem potius timoris q̃ dilectionis: quia timor dei & communior & prior (ut pote introductorius amoris) & cōgruus magis pueris atqꝫ adoleſcentibus eſt. timēdo enim deum diſcunt amare illum. Et ne timor dei uanus reputetur, aptiſsime ſubiūgitur fructus eius in genere/ dicendo in bonū nobis. Ac ſi apertius dixiſſet. non indiget deus bono aliquo ob cuius indigentiā præcæperit nobis hæc: ſed præcæpit facere hæc timendo ipſum propter bonum noſtrum. Et ſtatim ſubiungit bonum corporeum/ dicendo ut uiuamus ſicut die iſta: hoc eſt in opulentia terræ lacte & melle manantis. Deinde ſubiungit bonum ſpirituale dicendo. Eritqꝫ noſtri miſericors. Iuxta hebræū habetur. Et iuſtitia erit nobis. Non ſolum in bonum nobis corporeum ſed etiam in bonum nobis ſpirituale præcæpit deus ſeruare legem in timore dei, quia erimus iuſti ſeruando ſic legem. ſi cuſtodierimus ⁊ fecerimus omnia precepta hec coram domino deo noſtro/ ſicut precepit nobis. Quod dixerat in timere/ modo dicit coram domino deo noſtro. actus enim interni ſoli deo patēt. Et pro eodem accipit ſeruare legem in timore dei/ & ſeruare legem coram deo. utrunqꝫ enim dicitur ad excludendum fictionem/ ad damnandum externum cultum abſqꝫ interno: iuxta illud. populus hic labiis me honorat/ cor autem eorum longe eſt a me.

CAPVT .VII.

Quum introduxerit te dominus deus tuus in terram quam poſſeſſurus ingrederis/ ⁊ deleuerit gentes multas coram te (hetheū ⁊ gergeſeum ⁊ amorreum ⁊ chananeum ⁊ pherezeum ⁊ heueum ⁊ iebuſeum/ ſeptem gentes maioris numeri q̄ tu es ⁊ robuſtiores te) tradideritqꝫ eas dominus deus tuus tibi, percuties eas vſqꝫ ad internitionem: non inibis cum eis fedus nec miſereberis earum. neqꝫ ſociabis cum eis coniugia: filiam tuam non dabis filio eius/ nec filiam illius accipies filio tuo. Quia ſeducet filium tuum ne ſequatur me/ ⁊ ſeruient dijs alienis. Intendit moſes proſequēdo declarationem primorum præcæptorum dei (uidelicet de cultu unius dei ſolius) ex illis reddere rationem præcæptorum diuinorum ſcriptorum exo. 23. illa enim hic repetuntur & declarantur: eorumqꝫ ratio ex primis dei præcæptis redditur tū ratione periculi/ tū ratione beneficii. Et periculum quidem ſubiungitur idolatriæ: propter quam cum his ſeptem nationibus inhibetur omne fœdus/ omnis miſeratio/ omneqꝫ coniugiū. iraſceturqꝫ furor domini/ ⁊ delebit te cito. ne confideret populus in diuina patientia. Quin potius ſic facies eis: aras eorum ſubuertite ⁊ ſtatuas eorum confringite/ lucoſqꝫ ſuccidite ⁊ ſculptilia comburite. Quia populus ſanctus es domino deo tuo: te elegit dominus deus tuus vt ſis ei populus peculiaris de cunctis populis qui ſunt ſuper terram. Ecce ratio beneficii. ſanctitas ſiquidem populi nō ex ſeipſo erat populo, ſed ex beneficio electionis diuinæ qua præ cunctis populis elegerat populū iſrael ad hoc ut eſſet populus ſanctus: hoc eſt dicatus & mundus ad cultum unius dei.

Non quia cūctas gētes numero vincebatis, vobis iunctus eſt dominus ⁊ vos elegit: quum cūctis populis ſitis pauciores. Sed quia dilexit vos dominus ⁊ cuſtodiuit iuramētum. Iuxta hebræum habetur non uerbum præteriti temporis/ ſed præſentis infinitiui: ac ſi dicere liceret. Quia ex amare iehouah vos ⁊ ex cuſtodire ipſum iuramentum quod iurauit patribus veſtris/ eduxit vos in manu forti: ⁊ redemit de domo ſeruitutis/ de manu pharaonis regis egypti. Ratio prima electionis redditur dilectio. Cōtrario ſiquidem modo procedimus nos. nos enim eli

Digitized by Google

gimus quem diligamus: deus autē quia diligit ideo eligit. Vbi prudens lector conſidera duo. Alterum ꝙ primum dei erga nos beneficium radix omnium reliquorum beneficiorum/eſt dilectio qua deus nos diligit. Et quãuis generalis dilectio diuina communis ſit omnibus creaturis (diligit enim omnia, & nihil eorũ quæ fecit odio habet) ſpecialis tamen dilectio ad tale bonum/non eſt communis omnibus ſed ſpecialis amor gratuitus: & de huiuſmodi amore eſt hic ſermo. dilexit enim deus populũ iſrael ad tale bonum (uidelicet ad hoc ꝙ eſſet populus mundus deditus cultui unius dei) ad quod non dilexerat cæteros populos. & ideo elegit ipſum: & ideo cuſtodiuit pactum cum abraham iſhac & iahacob/& eduxit filios iſrael ex ægypto. ¶ Alterum eſt ꝙ quum in præcedenti capitulo mandatũ fuerit diliges dominum deum tuum &c. & debitum colendi unum deum ex hoc ꝙ deus eſt deus unus iudex declaratũ fuerit, modo prudentiſsime declarat ſimul & debitum colendi deum & rationem præceptorum/ex hoc ꝙ deus ſpeciali amore diligit populum iſrael: ad inſinuandum ꝙ diligere debent deum/timere & colere ipſum duplicato iure: hoc eſt & quia deus eſt/& quia diligit uos. primũ enim conuenit deo ex natura/ſecundũ ex libertate. Et hæc omnia afferuntur a moſe ad primorum præceptorum dei declarationem, ut penetret mentes populi quãtum ex parte dei debeant deo. **Et ſcies quia dominus deus tuus ipſe eſt deus fortis & fidelis.** Iuxta hebræũ habetur. **Et ſcies ꝙ iehouah elohe tuus ipſe elohim: el fidelis cuſtodiens pactum & miſericordiam diligentibus ſe & iis qui cuſtodiunt precepta eius.** Multiplex bonum ad quod deus diligit populum iſrael manifeſtatur. eſt enim ſenſus ꝙ non ſolum elegit te deus ut ſis ei populus peculiaris, ſed etiam ut ſcias ex diuinis operibus concomitantibus te ꝙ ipſe eſt elohim (hoc eſt gubernator ſeu iudex) ꝙ ipſe eſt el (hoc eſt ſumme fortis) ꝙ ipſe eſt uerax ſeu fidelis faciẽs quod dixit/ac per hoc cuſtodiens pactum & miſericordiam diligentibus ſe: & demum ꝙ eſt reddens oſoribus ſui quod merentur. Ad hæc enim omnia ſciendum ex operibus diuinis concomitantibus/ dilectus & electus eſt populus iſrael. **in mille generationes.** Numerus finitus pro infinito ponitur. & dicitur hoc ad differentiam iuſtitiæ uindicatiuæ. declarat enim moſes diſparitatem inter diuinam miſericordiam relatiue ad diligentes deum/& diuinam iuſtitiam relatiue ad oſores dei. De iuſtitia ſiquidem dixerat deus in primis ſuis præceptis ſe uiſitare iniquitatem patrum uſq; ad quartam generationem: de miſericordia autem ex uerbis eiuſdem dei ibidem declarat ꝙ extenditur non ad quartam ſed ad milleſimam generationem/ut eminẽtia miſericordiæ perpendatur. **Et reddens odientibus ſe ſtatim.** Iuxta hebræũ non habetur ſtatim, ſed. **in faciebus ſuis ad perdendum eum.** Et immediate ſubiungitur. **non tardabit oſori ſui/in facie ipſius reddet ei.** Nec caret quæſtionis ſcrupulo ſententia hæc: quandoquidem experientia teſte apparuit non ſolum in nationibus aliis ſed etiã in populo iſrael differre deum uindictam. clare enim apparet tempore ieroboam peccaſſe decem tribus idolatria iugi/& tamen non fuiſſe tunc populum punitum ut iſta litera ſonat. ¶ Solutio eſt ꝙ iuxta contextum literæ quum hæc dicantur ſcienda ab ipſo populo (proculdubio ex factis dei) & ad populum iſrael non ſpectet ſcire opera ſpecialia dei niſi facta circa eos uel propter eos, conſequens eſt ꝙ de iudiciis dei circa eos ſpecialiter ſit ſermo iſte: iuxta interpretationem autoris ſecundi libri macca. ca. 6. dicentis penes hoc differre populum dei ab aliis nationibus ꝙ populus dei cito caſtigatur/aliæ autem nationes permittuntur diutius impunes. Et ſi conſiderarentur facta dei/etiam ieroboam in facie puniri cœpit: nam & aruit manus eius & filium amiſit. Sed nõ ſunt ſcriptæ omnes punitiones. & propterea non apparet uerificatio huius ſententiæ ſemper: ex frequenti tamẽ uerificatione ſcripta in libro iudicum/colligendum eſt uerificatam ſemper fuiſſe. ¶ Sed aduertendum ꝙ non habetur ex litera iſta ꝙ deus quẽlibet oſorem ſui perdet in illius facie abſolute: quoniam moſes declarãdo ſenſum ſuæ ſentẽtiæ ſubiungit nõ tardabit oſori ſui/in facie eius reddet ei. Per hoc enim ꝙ adiungit non tardabit/manifeſtat ꝙ non differet ultra tempus congruum punitionem: ita ꝙ reddet oſori ſui in facie eius/nõ abſolute ſed non differendo ultra tempus cõgruum ſm diuinum iudicium. dicitur enim hoc ad differentiam iuſtitiæ humanæ, quæ quandoq; non fit & quandoq; differtur ultra debitum tempus. Et iuxta hunc ſenſum uniuerſalis eſt hæc ſententia ut litera ſonat. Et dixit hæc moſes ſpecialiter populo illi tunc præſenti, ad inſinuandum illis ꝙ iam erat tempus puniendi illas ſeptem gentes/iam uenerat tempus expectatum a deo de quo dixerat ad abraham nondũ completæ ſunt iniquitates emoræorũ. Et quadrat uerbis moſis/dicentis populo illi & ſcies ꝙ deus eſt reddens oſoribus ſui in faciebus ſuis abſq; tarditate. ſtatim enim ut congruum tẽpus uindictæ aduenit/uidentes iudicia dei contra illos ſciuerunt ꝙ deus nunq̃ tardus eſt. Hic ſenſus uidetur complectendus tanq̃ literalis.

Cuſtodi ergo precepta et cerimonias atq; iudicia que ego mando tibi hodie vt facias. Propoſitis bonis ad quæ diligit & elegit deus populum iſrael/declarat modum aſſequendi illa manifeſtando mediũ ad illa aſſequendũ eſſe obſeruationem iſtorum præceptorũ diuinorum.

Si poſtq; audieris. Iuxta hebræum habetur. **Et erit vſq; audieris iudicia hec/ ⁊ cuſtodietis ac facietis ea.** Declaratur ꝙ tamdiu habebunt hæc bona/ q̄diu obedient diuinis præceptis. Et hinc habes ꝙ diuina dilectio & electio noſtrā exigit obedientiam ad ſui executionem. **cuſtodiet dominus deus tuus tibi pactum ⁊ miſericordiam que iurauit patribus tuis.** Exequitur ſingula propoſita ſcienda/ incipiens ab illa particula cuſtodiens pactum. declarat enim ꝙ q̄diu obedieritis/ deus cuſtodiet pactum & gratiam iuratam patribus. **Et diliget te.** Intellige dilectione ſubſequente. dupliciter enim diuina conſideratur dilectio. Vel ut præueniens. & ſic eſt abſq; noſtris meritis, & eſt primum donum & radix omnium donorum. Vel ut ſubſequens. & ſic reſpondet noſtris meritis. & ſic de ea eſt hic ſermo. **et benedicet ac multiplicabit.** Deficit, te. Ecce pactum cum gratia promiſſa patribus/ multiplicatio populi quaſi ſtellarum & arenæ maris cum opulentia quæ ſubiungitur in benedictione fructus uentris & terræ &c̄. **benedicet q; fructui ventris tui et fructui terre tue (frumento et muſto et oleo tuo armentis et gregibus ouium tuarum ſuper terrā pro qua iurauit patribus tuis ad dandum eam tibi. Benedictus eris inter omnes populos: non erit apud te ſterilis vtriuſq; ſexus/ tam in hominibus q̄ in gregibus tuis. Auferetq; dominus a te omnem languorem: ⁊ infirmitates egypti malas quas nouiſti non inferet tibi.** Quales fuerint ægritudines iſtæ malæ neſcimus. **ſed cunctis hoſtibus tuis.** Tranſit ad declarandum aliam particulam/ uidelicet ad ſciendum ꝙ deus eſt el: manifeſtando fortitudinem qua utetur deus pugnādo pro eis aduerſus hoſtes eorum, & monendo ad magnanimitatē ab exemplo diuinæ fortitudinis monſtratæ pro eis aduerſus ægyptios. **Deuorabis omnes populos quos dominus deus tuus daturus eſt tibi/ non parcet eis oculus tuus: nec ſerules diis eorum/ quia in ruinam tuam erit.**

SI dixeris in corde tuo plures ſunt gētes iſte q̄ ego/ quomodo potero delere eas? noli timere, ſed recordare que fecerit domin⁹ deus tuus pharoni ⁊ cūctis egyptijs. plagas magnas quas viderunt oculi tui ⁊ ſigna atq; portenta/ manumq; robuſtam ⁊ brachium extētum vt educeret te dominus deus tuus: ſic faciet cunctis populis quos metuis. ¶ Inſuper ⁊ ſcabrones mittet dominus deus tuus in eos. Non eſt dubitandum ꝙ effecerit deus quod hic promittitur ſeruante populo legem eius: uerum neſcimus ubi & quādo in ſpecie hoc fuerit impletum. niſi quod commemorando ſcribitur iehoſuæ. 24. factum quidem, ſed contra quos & quando obſcure: ut ibi diſcutietur. **donec deleat omnes atq; diſperdat qui te fugerint ⁊ latere non potuerint.** Iuxta hebræū habetur. **quouſq; perdet remanentes ⁊ abſcōdentes ſe a facie tua.** neſcimus enim ſi huiuſmodi remanentes & occultantes ſe deus perſecutus fuerit huiuſmodi animalibus quæ ſcabrones a quibuſdam/ ueſpæ autem ab aliis uocātur. **Non timebis a facie eorum: quia dominus deus tuus in medio tui eſt/ deus magnus ⁊ terribilis.** Iuxta hebræum habetur. **el magnus ⁊ terribilis.** hæc enim omnia ad deum quatenus fortis & magnus eſt magnitudine uirtutis & incutiēs timorē factis ſuis/ ſpectant. ¶ **Ipſe conſumet gentes has in conſpectu tuo paulatim atq; per partes: non poteris delere eas pariter / ne forte multiplicentur contra te beſtie terre.** Ad tertiā tranſit partem/ uidelicet ad ſciendum ꝙ ipſe eſt elohim. nam ad ſuauem gubernationem ſpectat ꝙ deus non conſumet omnes gentes terræ illius ſimul ſed paulatim propter rationem ſubiunctam: uidelicet ne in terra deſtituta habitatoribus & cultoribus multiplicentur beſtiæ contra ipſum populum iſrael. ipſe enim populus iſrael non erat adhuc tantæ multitudinis ut ſufficeret ad habitandum & colendum uniuerſam terram hoſtium. **Dabitq; eas dominus deus tuus in cōſpectu tuo.** etſi differet/ attamen tradet illas gētes deus tibi. **et interficiet illas donec penitus deleantur.** Iuxta hebræū habetur. **et reddet attonitas eas ſtupore magno vſq; quo deſtruentur.** Dictio interpretata ſtupore/ ob penuriam uocabuli eſt ſic interpretata. hebraice enim ſonat (ſi dicere liceret) attonitionem. eſt enim nomen illius uerbi quod ſignificat facere attonitum. Et promittitur per hoc ꝙ gentes illæ quæ deſtruendæ paulatatim relinquentur/ non inſurgent aduerſus iſraelitas interim: quia deus faciet illas attonitas nō parum ſed ualde/ uſq; ad tempus quo deſtruētur. Et diſponitur hoc a ſuauiſſimo gubernatore/ ut omni ex parte electus populus tutus ſciat ꝙ ipſe eſt elohim ſuauiter gubernans omnia. **Tradetq; reges earum in manus tuas / ⁊ diſperdes nomina earum de ſub celo: nullus ſtabit in facie tua donec conteras eas.**

SCulptilia deorum ipſarum igne combures: non concupiſces argētum ⁊ aurum ex quibus facta ſunt/ ⁊ accipies tibi. Et hoc ad ſuauem gubernationem ſpectat. prohibetur argentū uel aurum quod eſt materia idoli in humanos uſus conuerti. **ne offendas propter ea.** Legendum eſt. **ne offendas in ipſum.** Sonat enim litera hebraica ne ad ſimilitudinē ceſpitantis offendas in huiuſmodi aurum & argentum: & cadas conſequenter a rectitudine. **quia abominatio eſt domini dei tui.** Prima ratio peccati approprianti ſibi materiam idoli redditur ex eo ꝙ in iniuriam ueri dei materia illa formata eſt in idolum. & propterea abominabilis directe eſt deo: ac.

per hoc deſtruēda eſt igne, & deo in cuius iniuriam poſita erat danda eſt. **Non inferes ex ido-**
lo quippiam in domū tuam/ ne fias anathema ſicut & illud eſt. Altera ratio peccati redditur
quia materia illa eſt anathema. Et dictio interpretata anathema ſignificat deſtructionem. in leui
tico enim diximus ab hebræis appellari deſtructionē quod græce dicimus anathema, quia de-
ſtructionis periculum imminet uſurpanti illud. Et hæc pœna hic ſignificatur dicēdo ne ſis de-
ſtructio ſicut illud: hoc eſt ne ſis deſtructioni obnoxius ſicut & illud. **quaſi ſpurcitiam deteſta-**
beris/ & velut inquinamentum ac ſordes abominationi habebis, quia anathema eſt. Prius di-
xerat non concupiſces: modo declaratis conditionibus eius (quia uidelicet res abominabilis eſt
deo quia anathema eſt) infert ꝙ corā te etiā erit tanꝗ abominabile/ ita ut nec uelis uidere illud.

CAPVT .VIII.

OMne mandatum quod ego præcipio vobis hodie cuſtodietis ad faciendum: vt
viuatis & multiplicemini/ & ingrediamini & poſſideatis terram pro qua iurauit
dominus patribus veſtris. Et recordaberis cuncti itineris per quod duxit te do-
minus deus tuus quadraginta annis per deſertum. Non recedit moſes a de-
claratione contentorum in primis dei mandatis. continetur enim in eis inter
alia etiam hoc/ uidelicet qui eduxit te de terra ægypti. ad eductionem enim iſra-
el ex ægypto ſpectat uniuerſa uia uſq; ad terram promiſſam: quia ad hoc eductus eſt ut induce-
retur in terram promiſſam patribus primis. Tractans itaq; plenius uerba dei in primis præce-
ptis moſes, declaraturus geſta in uia incipit rationem reddere quare deus multas afflictiones
populo dederit in uia. **vt affligeret te atq; tentaret & nota fierent que in tuo animo verſaban-**
tur. Iuxta hebræum non habetur & nota fierent: ſed habetur uerbum actiuum. **ad ſciendum**
que in corde tuo/ vtrum cuſtodires mandata illius an non. Ratio afflictionis prima redditur
tentatio ad experimento noſcendum in opere exteriore diſpoſitionem cordis. Et eſt ſermo
iſte metaphoricus. deus enim nouit corda hominum abſq; extrinſeca tentatione: ſed humano
more facta dei declarat moſes ad inſtar hominis affligentis aliquem ut exploret cor afflicti in
tempore afflictionis: an uidelicet murmuret/ an patiens ſit & manſuetudinem ſeruet. Simili ſi-
quidem modo deſcribitur deus ꝙ afflixerit populū in uia/ multipliciter tentando ad ſciendum
experientia operis cor populi relatiue ad mandata dei: an ſcilicet in afflictione ſeruaret manda
ta dei an non. cor enim recte diſpoſitum & erga deum integrum atq; perfectum/ non recedit a
mandatis eius tēpore afflictionis: ſicut nec uerus amicus afflictus recedit ab amico. ¶ Vbi ad-
uerte prudens lector ꝙ quemadmodum deus dicitur iraſci ſecundum ſimilitudinem effectus
(quia operatur inſtar irati) ita dicitur tentans ad ſciendum quia operatur ad ſimilitudinem ten
tantis ad ſciendum cor. In deo tamen non inuenitur ira ſm proprietatem/ nec tentare ad ſcien
dum cor. hæ enim ſimilitudines ut nos intelligamus more noſtro aſſumuntur in ſacra ſcri-
ptura. **Afflixit te penuria.** Iuxta hebræū habetur. **Et afflixit te & fecit eſurire te.** Explicatur
in ſpecie afflictio famis ob defectum panis in uia. **& dedit tibi cibum manna quod ignorabas tu**
& patres tui. Quanuis afflixerit non tamen in afflictione deſeruit, ſed fecit te comedere man
na ignotum tibi & patribus tuis. loco communis panis prouidit deus manna tanto diuinius
quanto nec tibi nec patribus tuis ante fuerat notificatum. Quāuis hoc etiam ad excellētiam
mannæ ſpectare poſſit, ut tanto intelligatur excellentius pane communi quanto rarius: utpotē
nec tibi nec patribus tuis antea datum. **vt oſtenderet tibi.** Finis proprius huius prouiſionis
manifeſtatur communicatio notitiæ ut hinc quod deus ſciebat ſcires & tu/ experientia teſte ui-
delicet. **vt oſtenderet tibi ꝙ non in ſolo pane viuit homo.** Communis enim humano generi
ſubſtantia cibi eſt panis: & cōiter abſq; pane non uiuit homo uita proportionata uegeta & ro-
buſta. experientia autem quadraginta annorum tantus populus aſſuetus ueſci pane/ uixit abſq;
pane generando & multiplicando corporibus uegetis & robuſtis ex alimento mannæ loco pa
nis. **ſed in omni verbo quod egreditur ex ore dei.** Iuxta hebræum habetur. **quia in omni**
egreſſione ex ore iehouah viuet homo. Sed quo ad ſenſum nihil refert: quoniam hebraicæ lin
guæ conſuetudine uerbum non ſolum ſumitur pro ſermone/ ſed etiam pro re quæ ſermone
proferri poteſt. & propterea licuit interpretibus loco egreſſionis ex ore (quod eſt cōmune uer
bis & rebus) ponere uerbū: ut matth. etiam. 4. ſcribitur. Ex ore ſiquidem dei egreditur omne
quod fit: quoniā ipſe dixit & facta ſunt. Nec eſt ſenſus ꝙ homo uiuet in omni quod egredit̃ ex
ore dei abſolute (quū homo nō poſſit uiuere ex ferro & aliis eiuſmodi factis a deo ineptis ad
eſum) ſed eſt ſenſus ꝙ in omni egreſſione ex ore dei ad hoc ut homo uiuat/ homo uiuet. Et
per hoc inſinuatur ꝙ manna illud non naturale opus erat: ſed mixtura diuinitus facta ad alen
dum loco panis/ ſuauius ꝗ panis alit. **Veſtimentum tuum quo operiebaris nequaꝗ vetuſtate**

defecit. Iuxta hebræũ habetur. **Veſtimentũ tuum non veterauit deſuper te.** Non ſolum non
defecit uetuſtate ſed nec deterius effectũ eſt. hoc enĩ potius ſignificat hebraica dictio:nã ad lite
ram ſignificatur ꝙ ueſtimenta ex uſu quadraginta annorum nõ effecta ſunt deteriora. Vide be
nignitatẽ dei in uia:q̃uis paululũ afflixerit fame panis, prouidit tamen nõ ſolũ de manna loco
panis/ſed & de ueſtitu ne uſu deterior efficeret. Et quod amplius eſt. **⁊ pes tuus nõ eſt ſubtri
tus.** Iuxta hebræũ hr̃. **⁊ pes tuus nõ tumuit iſtis quadraginta annis.** Magna gratia ut itinere
quadraginta annorum de uictu/de ueſtitu deq; incolumitate prouideret deus. ex hoc enim ꝙ
pes non tumuit/inſinuatur ꝙ nullam aliam ægritudinem incurrerunt. Exceptione tamen ſub
intellecta percuſsionis peccatorũ:qui infra illos annos damnati fuerãt a deo ad mortem. **Vt
recogites in corde tuo.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **Et ſcies cum corde tuo ꝙ ſicut eru
dit vir filium ſuum ſic dominus deus tuus erudit te: vt cuſtodias mandata domini dei tui ⁊
ambules in vĳs eius/ ⁊ timeas eum.** Ecce quorſum deus affligit & tentat ad ſciendum cor/
uidelicet ad exercendum officium paternæ eruditionis:hoc eſt ad hoc ut uos homines huma
no more ab ipſo erudiamini ut filĳ a patre/ad effectum obſeruationis mandatorum dei & pro
fectus in uiis eius (quæ ſunt uirtutes) & ad timendum ipſum.

**Dominus enim deus tuus introducet te in terram bonam:terram torrentium aquarum/fon
tium ⁊ abyſſorum/erumpentium in vallibus ⁊ in montibus. terram frumẽti ⁊ hordei/⁊ ficus ⁊
vitis ⁊ granati : terram oliue/olei ⁊ mellis. terrã vbi abſq; penuria comedes panẽ tuũ/⁊ rerum
omnium abundantia perfrueris.** Manifeſtat paternum officium caſtigando ab effectu:uideli
cet quia deus introducet te in terram bonam &c̃. ex hoc enim ꝙ deus præparauit tibi tot bo
na, noſſe potes ꝙ ad erudiendum te/affligendo quandoq; tentat paterne. **cuius lapides fer
rum ſunt/⁊ de mõtibus eius metallum eris foditur.** Petroſam aiunt eſſe terram feracem fer
ri. terra enim habens mineras ferri & æris ſignificatur. **Et comedes ⁊ ſaturaberis : ⁊ benedi
ces domino deo tuo propter terram bonã quam dedit tibi.**

**Caue tibi ne quando obliuiſcaris domini dei tui, ⁊ negligas mandata eius atq; iudicia ⁊ ce
rimonias que ego precipio tibi hodie:ne poſtq̃ comederis ⁊ ſaciatus fueris/domoſq; pul
chras edificaueris ⁊ habitaueris in eis/habuerioſq; armenta boum ⁊ ouium greges ac argenti
⁊ auri cunctarumq; rerũ copiam, eleuetur cor tuum ⁊ obliuiſcaris domini dei tui qui eduxit te
de terra egypti de domo ſeruitutis.** Facile eſt opulentiam parere eleuationem cordis & obli
uionem beneficiorum. & propterea moſes declarando uiam , præmonet ne adueniente opu
lentia obliuiſcantur beneficiorum diuinorum quæ recæperunt in uia. **⁊ ductor tuus fuit in ſo
litudine magna atq; horribili:in qua erat ſerpens flatu adurens et ſcorpio ac dipſes.** Iuxta
hebræũ habetur. **ſerpens ardens et ſcorpio.** Nihil dicitur ꝙ flatu adureret : ſed ſermo eſt de
ſerpentibus ſcriptis nu. 21. de quibus nec hic nec ibi ſcribitur ꝙ flatu adurerent:ſed ibi ſcribitur
ꝙ mordendo lædebãt. ubi & declaratum eſt quare dicantur ardentes. ¶ Quod autem dicitur
de ſcorpionibus/nouum eſt:nec ſcimus quãdo iſta afflictio a ſcorpionibus fuerit. Nec ex con
textu habetur ꝙ ſimul fuerit cum ſerpentibus : quia eodem contextu immediate ſubiungitur.
⁊ ſiccitas quã non aqua. Huiuſmodi enim penuria aquæ pluries fuit (ut patet exo. 17. & nu.
20.) in diuerſis locis, ſed nunq̃ ſcribitur ꝙ fuerit in loco ſerpentum. **qui eduxit tibi aquas de
petra duriſſima. Qui cibauit te manna in ſolitudine quod neſcierunt patres tui: ⁊ poſtq̃ afflixit
ac probauit te/ad extremũ miſertus eſt tui.** Iuxta hebræũ habetur. **vt affligeret te ⁊ vt tenta
ret te/ad benefaciendum tibi in fine tuo.** Primũ dixerat deum affligere & tentare ad ſciendum
cor relatiue ad mandata dei : poſtea adiunxit ꝙ hoc fecit deus paterno officio erudiendo tanq̃
filium. modo dicit ꝙ uniuerſum hoc officium refert deus ad benefaciẽdum tibi in fine uiæ tuæ
ad dandum tibi opulentiam terræ promiſſæ. ¶ **Ne diceres in corde tuo.** Iuxta hebræũ habe
tur. **Et dices in corde tuo.** Continuatur enim litera longa conſtructione cum præcedenti
bus/ne quando comedes & ſaturaberis &c̃. & eleuabitur cor tuum &c̃. huic enim continuatur
hæc particula & dices in corde tuo. explicatur ſiquidẽ cogitatio eleuati cordis. **fortitudo mea
⁊ robur manus mee hec omnia mihi preſtiterunt.** Arrogare propriis uiribus diuinũ benefici
um inhibetur. **Et recordaberis domini dei tui/quia ipſe vires tibi prebuit.** Quanuis de be
neficio naturalium uirium loquendo/hoc uerum ſit in uniuerſo (quia opus naturæ eſt benefi
cium diuinum) hic tamen eſt ſermo de ſpeciali beneficio gratuito quo deus uires animi & cor
poris dedit populo:ut teſtantur ſcripta. **vt impleret pactum ſuum quod iurauit patribus tuis/
ſicut preſens indicat dies.**

**Si autẽ oblitus fueris domini dei tui ⁊ ſecutus fueris deos alienos/colueriſq; illos ⁊ ado
raueris, ecce nunc predico tibi ꝙ omnino diſpereas.** Iuxta hebræũ habetur. **teſtificor vobis
hodie ꝙ pereundo peribitis.** Verum teſtimonium ꝙ deus gratuito dat uires perhibetur ab
effectu/ex hoc ꝙ relinquentibus uobis deum peribitis. hinc enim manifeſtatur ꝙ deus eſt qui

roborat

roborat uos. Sicut gentes quas delebit dominus in introitu veſtro, ita ⁊ vos peribitis ſi inobedientes fueritis. Iuxta hebræum habetur. uſq; non audietis voci domini dei veſtri. Augetur manifeſtatio teſtimonii/ex eo ꝙ tamdiu perſeuerabit ueſtra ruina q̃diu non obedientis uoci iehouah elohe ueſtri.

CAPVT .IX.

AVDI iſrael: tu tranſis hodie iarden ut heredites gentes maiores & fortiores te, ciuitates ingentes & ad cœlum uſq; muratas: populum magnum atq; ſublimem filios hanacim, quos tu noſti & audiſti/ quibus nullus poteſt ex aduerſo reſiſtere. Iuxta hebræum habetur. quis ſtabit in faciebus filiorum gigantis! Refert moſes uerba audita a populo. fuerunt enim hæc uerba dicta ab exploratoribus. Scies ergo hodie ꝙ dominus deus tuus ipſe tranſibit ante te ignis deuorans atq; conſumens. In hebræo non habetur & conſumens. Proſequitur moſes diuina beneficia in uia quæ ſupereſt: promittendo ꝙ deus ad ſimilitudinem ignis deuorantis præcedet populum. qui conterat eos et deleat atq; diſperdat ante faciẽ tuam velociter. Iuxta hebræũ habetur. Ipſe deſtruet eos ⁊ ipſe humiliabit eos coram te: ⁊ hereditabis eos ⁊ perdes eos cito ſicut locutus eſt dominus tibi. Iſti ſunt effectus dei præcedẽtis inſtar ignis uorantis.

Ne dicas in corde tuo quũ deleuerit eos dominus deus tuus a facie tua/propter iuſtitiam meã duxit me deus ad poſſidendũ terrã iſtam. Prius monuit ne arrogarent ſibi potentiam ſed diuinam agnoſcerent potentiã pugnantem pro eis: modo monet ne propriis meritis arrogent diuinum beneficium. Contingit enim quandoq; agnoſcere benefactorem/ſed errare in hoc ꝙ propriis meritis deberi huiuſmodi beneficium creditur. quum propter impietates ſuas iſte gentes delete ſint. Aliud eſt debitum alienæ impietati/& aliud eſt debitum tuis meritis. Neq; enim propter iuſtitiam tuam & æquitatem cordis tui ingrederis ut poſſideas terras earum: ſed propter impietatem gentium iſtarũ dominus deus tuus expellit eas a facie tua, & ut compleat uerbum quod ſub iuramento pollicitus eſt dominus patribus tuis/abraham iſhac ⁊ iahacob. Rationem monitionis reddit triplicem. Prima eſt negatiua: quia neq; propter iuſtitiam tuam in exteriori opere neq; propter rectitudinem cordis tui in intimis/deus introducit te in terram promiſſam. Secunda autem eſt affirmatiua/ & ſimiliter tertia: uidelicet ꝙ propter impietates ſuas gentes iſtæ deſtruentur/& propter fidem ſeruandam patribus deus dat tibi terram iſtarum gentium. Et iunxit has rationes ad inſinuandum ꝙ deus ut benefaciat populo iſrael ſeu ut ſeruet pactum cum patribus/non nocet aliis: ſed expectat tempus quo iuſtitia exigente humiliandi ſeu delendi ſunt alii/& ſic bona illorum tradit iis quibus uult benefacere. ¶ Scito igitur ꝙ non propter iuſtitiam tuam dominus deus tuus dederit tibi terram hanc bonam in poſſeſſionem: quum dure ceruicis ſis populus. Longo ſermone manifeſtare intendit primam rationem: uidelicet non propter iuſtitiam tuam. ad hoc enim primum affert conditionem populi ualde malam/metaphorico ſermone ſignificatam per duriciem ceruicis. inflexibilitas ſiquidem ſignificatur. Habentes enim ceruicem mollem/flectuntur & perſeuerant in ceruice flexa: habentes autem ceruicem duram/reſiſtunt flexioni, & ceruicis cum capite ſimul inclinationem potius q̃ ceruicis flexionem patiuntur. & propterea modico tempore perſeuerant humiliato capite: hoc eſt ſubiecto diuinis traditionibus. Hæc populi conditio (tanq̃ omnium rebellionum quas deo fecerunt radix) præponitur & pluries repetitur.

MEmento & ne obliuiſcaris quomodo ad iracũdiam prouocaueris dominum deum tuum in ſolitudine: & ex eo die quo egreſſus es de ægypto uſq; ad locum iſtum ſemper aduerſus dominum contendiſti. Manifeſtat moſes ab effectu hanc malam populi conditionem/ex eo ꝙ in toto itinere ab exitu ex ægypto uſq; ad iordanem prouocauerit iram dei rebellando. nam ubi legitur. aduerſus dominum contendiſti. iuxta hebræum habetur. rebelles fuiſtis iehouah. Sufficiens enim teſtimonium internæ ceruicis duræ habetur

ex tam crebra tanto tempore recidiua rebellione. Nam & in choreb prouocaſti eum, & iratus delere te voluit. Non eſt in hebræo, nam. incipiendum enim fuiſſet a ripa maris rubri: ſed omiſſis illis incipit commemorare in ſpecie rebelliones eorum a monte ſinai. Quando aſcendi in montem ut acciperem tabulas lapideas, tabulas pacti quod pepigit uobiſcum deus: & perſeueraui in monte quadraginta diebus & quadraginta noctibus, panem non comedens & aquam non bibens. Tempus rebellionis ſignificatur tempus quo moſes fuit in mōte ex præcæpto dei ad accipiendū duas tabulas lapideas: ut ſcriptū eſt exo. 24. Deditq; mihi dominus duas tabulas lapideas ſcriptas digito dei: & continentes omnia uerba que uobis locutus eſt in monte de medio ignis, quando concio populi congregata eſt. Dictio interpretata dei eſt nomen elohim/quadrans ſcripturæ. legislatoris enim officium eſt ſcribere leges. Cumq; tranſiſſent quadraginta dies & totidem noctes, dedit mihi dominus duas tabulas lapideas/tabulas federis: dixitq; mihi. ſurge deſcende hinc cito. Ex hoc ꝙ dicitur ad moſen ſurge, inſinuatur ꝙ non ſtabat moſes coram deo ſed uel genuflexus uel proſtratus erat. reliqua in exodo expoſita ſunt. quia populus tuus quem eduxiſti ex ægypto deſeruit cito uiam quam monſtraſti eis: feceruntq; ſibi conflatile. Rurſumq; ait dominus ad me. cerno ꝙ populus iſte dure ceruicis ſit; dimitte me ut conteram eum & deleam nomen eius de ſub cœlo, conſtituamq; te ſuper gentem quæ hac maior & fortior ſit.

Cumq; de monte ardente deſcenderem. Iuxta hebraum habetur. Et verti me & deſcendi de monte, & mons ardens in igne: & duæ tabulæ fœderis in duabus manibus meis. Dicendo uerti/inſinuat ꝙ uerſus ad cacumen montis fuerat loquens cum deo. uertit enim ſe uerſus montis deſcenſum. Ardentem autem igne montem ſuſpicor non uero igne/ſed ignis ſpecie qualis ignis fuit qui ardebat in rubo. & propterea abſq; ſpeciali miraculo moſes in monte ardente igne fuit incombuſtus Reſperiq; & ecce peccaueratis domino deo veſtro/feceratis vobis vitulum conflatilem: defeceratis cito de via quam præceperat vobis dominus. Et proieci tabulas. Deficiunt quinq; dictiones. Et apprehendi in duabus tabulis. Deinde ſequitur. & proieci eas de manibus meis: confregiq; eas in conſpectu veſtro. Non eſt ſenſus ꝙ depoſitas iterum appræhenderit tabulas (nam deſcripſit ſe deſcendentem cum duabus tabulis in duabus manibus ſuis) ſed eſt ſenſus ꝙ tabulas quas in manibus habebat/ad mutuam colliſionem appræhendit ut altera alteram frangeret. Et hoc ſignificatur dicendo ꝙ appræhendit in duabus tabulis: hoc eſt in percuſſione mutua duarum tabularum. hinc enim ſecuta eſt fractio & proiectio e manibus. Et procidi ante dominum. Clarius habetur hebraice. Et ieci me coram iehouah ſicut primo. Et hinc haberi poteſt ꝙ non genuflexus ſed proſtratus ante deum ſtetit moſes utraq; uice quadraginta diebus & quadraginta noctibus. Vbi aduerte ꝙ non diuino præcæpto ſed proprio ſpiritu deſcribitur iſte ſecundus aſcenſus ad deum tam hic q̄ exodi trigeſimoſecundo. ibi enim ſcribitur moſen poſt peccatum populi dixiſſe/aſcendam ad dominum ſiquo modo quiuero eum deprecari pro ſcelere ueſtro &c. hic quoq; dicitur & ieci me coram domino ſicut prius. quadraginta diebus & quadraginta noctibus panem non comedens & aquam non bibens. Hoc quod fuit tacitum in exodo ſupplendo narratur hic: uidelicet ꝙ in hoc aſcenſu moratus fuerit moſes in monte quadraginta diebus & quadraginta noctibus ieiunus. propter omnia peccata veſtra que geſſiſtis contra dominum/& eum ad iracundiam prouocaſtis. Parui refert ꝙ ſingularis numeri ſcribitur peccatum hebraice: ſed multum refert inter cauſam & cauſam. nam prima uice aſcendit in montem & ieiunauit ad accipiendum tabulas de manu dei: ſecunda autem hac uice aſcendit & ieiunauit ad placandum deum iratum pro ſcelere populi. Timui enim indignationem & iram eius/qua aduerſum vos concitatus delere vos voluit. Ex magnitudine iræ dei ad perdendum populum, timendi rationem habebat ne maior pars populi deſtrueretur propter peccatum illud/poſt obtentam gratiam ne totus conſumeretur ut primo dixerat. et exaudiuit me dominus etiam hac vice. Lege paulo ſuperius ſcripta/& ſimiliter ſcripta exo. 32. & inuenies prima uice oraſſe moſen pro populo poſt acceptas tabulas primas/reuelāte ei deo ꝙ populus peccauerat: & tunc exauditus fuit quo ad hoc ꝙ deus non conſumeret tunc populum. relati

Digitized by Google

re enim ad illam uicem dicitur & exaudiuit me dominus etiā uice ipſa. **Exauditus autem fuit** hac ſecunda uice quo ad multa quæ ſcribūtur in exodo in calce trigeſimiſecundi capituli/& in trigeſimotertio capitulo.& ut hic etiam ſcripta inſinuant/exauditus eſt quo ad hoc ꝙ deus non deſtrueret populum quo ad magnam ualde partem. Scribitur autem in calce trigeſimiſecundi capituli ꝙ dominus percuſſit populum propter hoc peccatum poſtq̃ prima uice placatus dixerat ſe non conſumpturum populum. **Aduerſum quoq; aharon vehementer iratus voluit eum conterere: & pro illo ſimiliter deprecatus ſum.** Ne putares deum iratum contra populum qui fuit cauſa peccati & nō contra aharon prouocatum a populo ad peccatum, deſcribitur ira dei aduerſus aharon. **Peccatum autem veſtrum quod feciſtis vitulum accepi & ipſum igne combuſſi.** Ipſum aureum uitulum appellat peccatum, quia eſt non ſolum effectus peccati ſed factus ad peccandum. huiuſmodi enim loquendi modo ſæpe utitur ſcriptura. **et in fruſta comminuens/omninoq; in puluerem redigens.** Iuxta hebræum habetur. **& contriui ipſum molendo bene vſq; quo tenuis in puluere.** ſubaudi eſſet. **proieci in torrentem.** Legēdum eſt. **& proieci puluerē eius ad torrentē deſcendentē e monte.** Quæſtio occurrit, ex eo ꝙ exodi trigeſimoſecundo ſcribitur de puluere huius uituli ꝙ moſes ſparſit illum ſuper aquas & bibere fecit filios iſrael: quomodo itaq; proiecit illū in torrentem ſi potauit ex eo filios iſrael? Solutio eſt ꝙ uel partem pulueris in potū dedit filiis iſrael & partem proiecit in torrētem: uel (quod rationabilius uidetur) appellatione torrentis intelligit aquam torrentis. ita ꝙ hic declaretur ꝙ non in aqua qualicunq; (puta maledicta) ſed in pura aqua torrentis potandum dedit populo puluerem uituli.

In incendio quoq;. Proſequitur moſes commemorando peccata populi in uia. Et nomine incendii intelligitur peccatum ſcriptum nu. xi. in prima profectione ex monte ſinai/quando accenſus eſt ignis conſumens extremitatem caſtrorum. **et in tentatione.** An ſit ſermo de tentatione in rephidim/an ſit ſermo de tentatione ad aquas contradictionis, incertum habeo. utrobiq; enim fuit quæſtio de aqua. Primus tamen locus ſolus ſortitus eſt nomen tentationis: ut paulo ſuperius declarauimus. **et in ſepulchris concupiſcentie prouocaſtis dominū.** Nulla eſt quæſtio de loco huius peccati/ſicut nec de ſubiūcto in cades barneah. **Et quādo miſit vos dominus de cades barneah/dicens aſcēdite & poſſidete terrā quam dedi vobis: contempſiſtis imperiū domini dei veſtri/& non crediſtiſtis ei neq; vocē eius audire voluiſtis. ſemper rebelles fuiſtis deo a die qua noſſe vos cepi. ¶ Et iacui coram domino quadraginta diebus & quadraginta noctibus: quibus eum ſuppliciter deprecatus ſum ne deleret vos vt fuerat comminatus.** Regreditur moſes ad narrandum interceſſionem ſuam pro peccato populi/ut adiungat orationem quam tunc pro populo fudit. **Et orans dixi/domine deus.** Iuxta hebræum habetur. **adonai iehouah.** ac ſi dicerem domine mi fons eſſendi. tali enim familiari ac blando loquendi modo pluries uſus eſt moſes/quaſi ad placandum deum humano blandientis more teneritudinem affectus inſinuando. **ne diſperdas populum tuum & hereditatē tuam quam redemiſti in magnitudine tua: quam eduxiſti de egypto in manu forti. Recordare ſeruorū tuorum/abraham iſhac & iaacob: nō reſpicias ad duriciā populi huius & ad impietatē atq; peccatū eius. Ne forte dicant habitatores terre de qua eduxiſti nos: non poterat dominus introducere eos in terram quam pollicitus eſt eis & oderat illos, idcirco eduxit illos vt interficeret eos in ſolitudine. Qui ſunt populus tuus.** Rectius habetur hebraice. **Et ipſi populus tuus & hereditas tua: quos eduxiſti in fortitudine tua magna & in brachio extento.** Ac ſi apertius diceret/conſidera ꝙ ipſos ſemel elegiſti & effeciſti populum tuum & hæredem tuum & redemiſti: ut quis ipſi non mereantur, tua tamen opera erga eos merētur ut miſerearis eorum.

CAPVT .X.

In tempore illo dixit dominus ad me. Certum eſt demonſtrari tempus quo populus morabatur iuxta mōtem ſinai. & (ut ſcripta hic & in exodo inſinuant) hoc fuit uel poſtq̃ moſes ſecundo deſcendit de monte annuncians populo deum quidem placatum quantum ad pœnas poſitiuas/non autem quantum ad pœnas negatiuas. Vt enim ſcribitur in capitulo trigeſimotertio exodi deus pepercerat populo/ſed nolebat ire in medio eorum: hoc eſt nolebat tabernaculum ſuum eſſe in medio eorum ſed extra caſtra: priuauerat aharon ſacerdotio decreto/& ſimiliter populum arca decreta &c. Itaq; moſes cum populo exiſtens/adhuc inſiſtit uiſa populi pœnitentia apud deum. & ibidem mandatum hoc accæpit a deo placato: uel (quod rationabilius uidetur) hoc mandatum accæpit moſes in fine ſecundæ quadragenæ peractæ in

monte. ita ꝙ uniuerſa illa ſupplicatio ſcripta exodi trigeſimotertio facta fuit in mõte in ſecunda quadragena, ſed propter effectus in populo ſubſecutos ſcribi uidetur aliter: ut ibidem etiam declarauimus. Sed reuera ideo ſic ibidem ſcribitur, quia moſes manifeſtauit populo pœnas negatiuas durare. & uerum dixit, quia expetebant populi pœnitentiam ſubſecutam: & peracta pœnitentia manifeſtauit deum placatum etiam quo ad pœnas negatiuas: quia tunc fuit placatus ſm effectum. Tempus itaqꝫ illud met quo moſes adhuc erat in monte ſecunda uice/ſignificatur dicendo in tempore ipſo. **Dola tibi duas tabulas lapideas ſicut priores fuerũt, ⁊ aſcende ad me in montem.** Mandat deus moſi ut dolet prius tabulas/& deinde aſcẽdat in montem cum tabulis. **Facieſqꝫ tibi arcam ligneam.** Placatus deus redintegrat decretam thecam ſimul cum tabulis. **Et ſcribam in tabulis verba que fuerunt in his quas ante fregiſti: poneſqꝫ eas in arca.**

FEci igitur arcam de lignis ſettim: cumqꝫ dolaſſem duas tabulas lapideas inſtar priorum/aſcendi in montem habens eas in manibus. Scripſitqꝫ in tabulis iuxta id quod prius ſcripſerat/verba decem que locutus eſt dominus ad vos in monte de medio ignis quando populus congregatus eſt: ⁊ dedit eas mihi. Reuerſuſqꝫ ſum ⁊ deſcendi de monte ⁊ poſui tabulas in arca quam feceram. non propriis manibus ſed artificum: quemadmodum & marmoreas tabulas non per ſeipſum ſed per artifices dolauerat. **et fuerunt ibi ſicut preceperat mihi dominus.**

Filij autem iſrael mouerunt caſtra ex beeroth filiorum iabacan in moſera: vbi mortuus eſt aharon ⁊ ſepultus ibi, pro quo functus eſt ſacerdotio eleazar filius eius. Multæ occurrunt circa literam quæſtiones. Prima quia iſta profectio ex beeroth in moſera/non habetur in catalogo manſionum numeri trigeſimotertio. Secunda quia moſera longe diſtat a loco ubi eſt mortuus aharon. nam in catalogo manſionum multæ profectiones deſcribuntur a moſeroth uſqꝫ ad montem hor in quo mortuus eſt aharon. Tertia quia extra propoſitum inſeri uidentur iſtæ profectiones huic loco: apparent enim impertinentes. ¶ Solutio primæ eſt ꝙ locus ille iuxta montem hor in quo fuit trigeſimaquarta manſio appellabatur moſera, ſed in catalogo manſionum tacetur nomen eius & denominatur a monte hor. ita ꝙ mors aharon deſcribitur in monte hor tanq̃ in loco proprio in quo mortuus & ſepultus eſt/& in moſera tanq̃ in loco cõmuni uniuerſo populo in manſione illa trigeſimaquarta. Similiter locus deſerti zin iuxta cades barneah uocabatur beeroth, quanuis in catalogo taceatur. Et hinc patet ſolutio ſecundæ: quia moſera non eſt idem locus qui uocatur moſeroth/in quo fuit manſio uigeſimaſeptima. Tertiæ autem quæſtionis ſolutio eſt ꝙ profectiones iſtæ commemorantur hoc in loco ad commemorandum tempus & locum mortis aharon: nec erat impertinens ſed opportunum ut recenſendo peccata populi in uia/recenſeretur quoqꝫ peccatum aharon in illius pœna: morte ſcilicet quam in uia incurrit propter peccatum in uia ad aquas contradictionis. ¶ **Inde venerunt in gudgoda: ⁊ de gudgoda in iotbatha/terram torrentium aquarum. Eo tempore.** Certum eſt demonſtrari tempus manſionis moræ populi iuxta montem ſinai. **ſeparaui.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **ſeparare fecit iehouah tribum leui vt portaret arcam federis domini: ⁊ ſtaret coram domino in miniſterio eius ac benediceret in nomine illius vſqꝫ in præſentem diem.** Et commemoratio hæc ad peccatum uituli ſpectat. nam ſeparatio iſta exodi trigeſimoſecundo ſcripta eſt ex merito quo leuitæ iuncti ſunt moſi & occiderunt eundo per caſtra de porta ad portam fere tria millia hominum. nihilqꝫ extraneum recenſetur, ſed ſpectans ad pœnam peccati & ad meritũ redintegrationis tribus leuiticæ ad decretũ ſibi prius a deo miniſterium. **Quamobrem non habuit leui partem ⁊ poſſeſſionẽ cum fratribus ſuis: quia ipſe dominus poſſeſſio eius eſt/ſicut locutus eſt ei dominus deus tuus.**

EGo autem ſteti in monte ſicut prius. Iuxta hebræum habetur. **Et ego ſteti in monte ſicut diebus primis/quadraginta diebus ⁊ quadraginta noctibus.** Narrauerat moſes ſe cum tabulis dolatis aſcendiſſe in montem & deſcendiſſe, ſed nõ narrauerat moram ſuam in monte: & propterea narrat modo illam/dicendo ego ſteti in monte quadraginta diebus & quadraginta noctibus. Nec dicit ſicut prius (ut antea dixerat) ſed ſicut diebus primis/ad ſignificandum ſicut duabus aliis uicibus. dictio enim primis non eſt ſuperlatiuum apud hebræos, ſed nomen poſitiuum. ¶ Ita ꝙ hinc habetur ꝙ moſes tres quadragenas exegerit in monte: primam ad ſuſcipiendas tabulas de manu dei/ſecundam ad placandum deũ pro ſcelere populi: tertiam ad hoc ut deus ſcriberet in tabulis decem præcepta/& ad reuelationem illam magnam ac præcipuam inter omnes quas unq̃ habuit moſes ſcriptam exo. 34. habendam. Rurſus primam & tertiam iubente deo/ſecundam autẽ interno charitatis ſpiritu accenſus aggreſſus eſt. Et ſi perſcrutatus fueris ſcripta exo. 32. 33. & 34. manifeſte inuenies ꝙ poſt cõfractas tabulas ante de-

Digitized by Google

ſatas alias tabulas (hoc eſt inter duas extremas quadragenas in exodo ſcriptas) moſes aſcendit in montem ad placandũ deum/& deſcendit referens populo deum ſemiplacatum. ſed ibi non ſcribitur mora moſis in monte ex illo ſpõtaneo aſcenſu: hoc autẽ in loco quũ commemoratur ille ſpontaneus aſcenſus in præcedenti capitulo, explanatur mora/dicendo & ieci me ante dominum ſicut prius quadragīta diebus & quadraginta noctibus. Nullũ igitur dubitationi relinquit locum liber iſte deuteronomii ꝙ mora ex illo medio aſcenſu fuerit quadraginta dierum & quadraginta noctium. perſpicuum itaq; ac ab omni hæſitatione alienum relinquitur ꝙ tres quadragenas moſes exegerit in monte. Et ad hoc etiã confert quod ſubiungitur. **exaudiuitq; me dominus etiam hac vice.** niſi enim tertiam uicem ſignificaret, quum in ſecundo aſcenſu dixerit & exaudiuit me dominus etiam ipſa uice/non dixiſſet modo & exaudiuit me dominus etiam uice ipſa. **et te perdere noluit.** Non caret quæſtione quomodo effectus tertiæ interceſſionis ſcribatur ꝙ deus perdere noluit populum: quum iam hoc obtentum fuiſſet anteq̃ moſes aſcenderet in montem cum dolatis tabulis. ¶ Solutio eſt ꝙ unum adhuc remanſerat non obtentum/ualde periculoſum: uidelicet ꝙ ſi deus per tabernaculum ſuum in medio populi habitaret/irritatus recidiuis peccatis populi duræ ceruicis perderet populum. Hoc enim inter alia ſcripta exo. 33. dixerat deus: & quo ad hoc exauditus fuit moſes hac tertia uice. Lege capitulum trigeſimumquartum exodi: & inuenies moſis petitionem ad hoc tendere. Pondera uerba ſubiuncta hic. **Dixitq; mihi/vade & precede populum.** Iuxta hebræũ habetur. **ſurge vade per profectionem ante populum: vt ingrediatur & poſſideat terrã quam iuraui patribus eorum ad dandum eis.** Mandat enim (utpote totaliter placatus) ut per profectiones ducat populum ad hæreditandum terram iuxta iuramentũ patribus factum. hoc enim claudit in ſe relaxationem antedictæ comminationis ex futura in itinere irritatione/quæ pluries accidit.

ET nunc iſrael quid dominus deus tuus petit a te: niſi vt timeas dominum deum tuum/vt ambules in viis eius & diligas eum/ac ſeruias domino deo tuo in toto corde tuo & in tota anima tua, cuſtodiasq; mandata domini & cerimonias eius que ego precipio tibi hodie vt bene ſit tibi? Redit ad principale intentum. poſtq̃ enim declarauit ꝙ non propter iuſtitiam ſuam populus introducitur in terram promiſſam, ad obſeruationem primorum mãdatorum (quod eſt principale & quod præcipue intendit) reuertitur: monendo ad timendũ amandumq; deum ac ſeruandum mandata eius a duobus. tum ex eo ꝙ deus conferens tibi tot & tanta nihil aliud a te exigit: tum ex eo ꝙ hoc exigit propter bonum tuum. hæc enim duo motiua continet prima hæc ratio. ¶ **En domini dei tui celi ſunt & celi celorũ/terra & omne quod in ea eſt.** Secunda ad idem ratio affertur ex ſingulari amore dei ad eligendum ſemen patrum tuorum/uos iſraelitas. quod eſt ualde magnipendẽdum/ex eo ꝙ uos uix minima pars eſtis eorum quæ ſunt dei. nam ipſius ſunt & cœli inferiores & cœli cœlorũ (hoc eſt ſuperiores) & terra & quicquid in ea eſt. **Et tamen patribus tuis conglutinatus eſt dominus & amauit eos.** Iuxta hebræum habetur. **tñ in patribus tuis voluit iehouah ad amandum eos: elegitq; ſemen eorum poſt eos in vobis de cunctis gẽtibus/ſicut hodie comprobatur.** Et eſt ſermo de amore ad eligendum populum ex eis colentem ipſum. dilexit enim deus etiam alios uiros, ſed nõ ad hoc. Et ſignificanter dicitur ꝙ elegit ſemen eorum in uobis/ad differẽtiam ſeminis eorum in aliis filiis: puta heſau/iſmahele/midian &c̃.

Circuncidite igitur preputium cordis veſtri. Dictio interpretata præputium/ſignificat hic ſicut & ubiq; clauſuram: ſed alibi dicitur clauſuram carnis ueſtræ/hic uero cordis ueſtri. Et eſt ſermo metaphoricus. appellatur enim clauſura cordis tegmen ſeu uelum appetitus: quod procul dubio eſt ſuperflua appetitio ſeu delectatio/tum delectabilium ſm ſenſum/tum delectabilium ſm animum: ut honor & gloria. hæc enim præcidenda mandantur ab animo relatiue ad appetibilia bona: relatiue autem ad parendum deo ſubiungitur aliud mandatum. **& ceruicem veſtram ne induretis amplius.** Iuxta hebræum habetur. **& occiput veſtrum non indurabitis adhuc.** Ac ſi apertius dixiſſet. quanuis ſitis duræ ceruicis, nolite tamen uti duricia capitis ueſtri ſed humiliamini ſub potenti manu dei. Et rationem ſubdit, in qua conſiſtit hæc tertia ratio. **Quia dominus deus veſter ipſe eſt deus deorum.** Iuxta hebræũ habetur. **ipſe elohe elohim & dominus dominorum: el/magnus/potens & terribilis.** Ratio humiliandi caput animi ſub deo/excellentia diuina qua eminet ſupra omnes affertur. elohim enim eſt genitiui caſus hoc in loco: & perinde dicitur elohe elohim acſi diceretur iudex iudicum/ſeu deus deorum. Iudex enim gubernator & dominus omnium iudicum & dominorum ſumme fortis/magnus uirtute/& ſumme potens deſcribitur: ut omni ex parte agnoſcant deberi ei ſubiectionem animi noſtri. **qui perſonam non accipit nec munera. Qui facit iudicium pupillo & vidue.** Diuina gubernatio relatiue ad rationales creaturas deſcribitur tum quo ad ea quæ ſunt iuſtitiæ/tum quo ad ea quæ ſunt gratuitæ collationis: ut in his duobus uniuerſum regimen ſummarie intelligatur.

Iuſtitia enim deſcribitur clare prius:& deinde liberalitas/ſubiungendo. **amatq; peregrinum & dat ei victum atq; veſtitum.** Et ut hæc eſſent populo tanq̃ regulæ & exempla imitanda,adiungit moſes monitionem communem omnibus (ut exemplo dei ament peregrinos) præter rationem quam alias dixerat:uidelicet quia & uos peregrini fuiſtis. **Et vos ergo amate peregrinos:quia & ipſi fuiſtis peregrini in terra egypti. ¶ Dominum deum tuum timebis/et ſervies: ipſiq; adherebis & in nomine illius iurabis.** Ad adiungendum ſubiunctam rationem repetit mandatum timendi adherendi colendiq; deum ac iurandi in nomine illius . omnia enim hæc ſpectant ad primum mandatum. **Ipſe laus tua & ipſe deus tuus : qui fecit tibi hec magnalia & terribilia que viderũt oculi tui.** Ecce ratio. Et eſt ſenſus. quia ipſe talem ſe tibi exhibet factis ut habeas unde laudes ipſum/non qualitercunq; ſed ut rationem omnis quod in ſe laudabile eſt. Et hoc manifeſtat duobus generibus factorum . alterũ eſt in magnis & terribilibus ſignis. alterum in admirabili multiplicatione populi in tam breui tempore/dicendo. **In ſeptuaginta animabus deſcenderunt patres tui in egyptum:& nunc multiplicauit te dominus deus tuus ſicut aſtra celi.** Et in hoc etiam aperit/uere deum eſſe eorum:quia adimpleuit quod promiſit abrahæ de huiuſmodi multiplicatione.

CAPVT .XI.

AMa itaq; dominum deum tuum. Non ſaciatur moſes repetitione præcepti amandi deum:quia inde uidebat pendere uniuerſam legem. **et obſerua cuſtodias eius & cerimonias & iudicia atq; mãdata omni tempore. ¶ Cognoſcite hodie que ignorant filij veſtri.** Longa conſtructio fecit interpretem mutare literam.nam hebraice habetur. **Et ſcietis hodie q̃ non filij veſtri qui non cognouerunt & qui non viderunt diſciplinã domini dei veſtri.** Et pendet hæc ſententia uſq; ad illam textus particulam/oculi ueſtri uiderunt. Eſt enim ſenſus q̃ conſiderabitis hodie q̃ non filii ueſtri (qui non uiderunt ſubiuncta opera dei) ſed uos qui oculis ueſtris uidiſtis uniuerſa dei opera &c. monemini . Proſequitur adhuc moſes narrationem geſtorum in uia relatiue ad prima præcæpta dei. Et quoniam multitudo magna populi audiẽtis tunc ipſum iuxta iordanem/in ætate adoleſcentiæ cõſtituta fuerat in ægypto/exierat de ſeruitute/uiderat atq; perceperat mirabilia dei opera tum in ægypto tum in mari rubro tum in uia deinceps facta,ideo moſes alloquendo eos dicit q̃ non filii ueſtri qui non uiderunt hæc monentur:hoc eſt non tm̃ filii ueſtri qui non uiderunt ſed credunt hæc dei opera ſed uos qui uniuerſa hæc uidiſtis monemini . ſuadet enim a conditione propriarum perſonarum quæ ſunt teſtes de uiſu tot mirabilium operum dei,ut ex hac diſparitate inter filios eorum & ipſos & conuincantur & accendantur ad amandum deum & ſeruandum mandata eius. **magnalia eius/manum eius fortem/& extentam brachium eius : ſigna & opera eius que fecit in medio egypti pharaoni regi egypti & uniuerſe terre eius:& que fecit exercitui egyptiorum/equis & curribus eius, inundare faciens aquas maris rubri ſuper eos quum vos perſequerentur/& deleuit eos dominus uſq; in preſentem diem : & que fecit vobis in ſolitudine donec veniretis ad locum iſtum : et que fecit dathan atq; abiram filij eliab filij reuben / quos aperto ore ſuo terra abſorbuit cum domibus et tentorijs eorum & uniuerſa ſubſtantia eorum quam habebant in medio iſraelis. Oculi veſtri viderunt.** Iuxta hebræum habetur. **Quia oculi veſtri videntes omnia opera domini magna que fecit.** ratio ſiquidẽ redditur eius quod dixerat & ſcietis hodie q̃ non filii ueſtri/ſubaudiendo ſed uos: quia oculi ueſtri uidentes uniuerſa quæ fecit dominus . Quod autem ſubditur. **vt cuſtodiatis.** hebraice habetur. **& cuſtodietis omnia mandata eius que ego hodie precipio vobis.** cuſtodire enim dei mandata conſequens eſt ad dilectionem eius. **& poſſitis introire & poſſidere terram ad quam ingredimini.** Iuxta hebræũ habetur. **vt inualeſcatis & ingrediamini & hereditetis terram ad quam vos tranſitis ad hereditandum eam:& vt longo tempore viuatis ſuper terrã quam ſub iuramẽto pollicitus eſt dominus patribus veſtris & ſemini eorũ/ terram lacte & melle manãtem.** præmiũ enim obſeruationis mandatorũ dei adiungitur.

TErra enim ad quam ingrederis poſſidẽdam/non eſt ſicut terra egypti de qua exiſti. Non ſat fuit moſi laudaſſe terram promiſſam ſecundum ſeipſam ,ſed commendat eam a diſparitate inter ipſam & terram ægypti:penes hoc q̃ terra ægypti etiam in agris eget cultura humanæ irrigationis quemadmodum conſueuerunt horti irrigari ubiq; tempore æſtiuo. Hæc enim conditio annexum habet tum laborem irrigationis agrorum omni tempore anni.tum q̃ terra tantum campeſtris poteſt ſeri:ac per hoc aut ibi non eſſe montes aut ſine frugibus. Et ratio eſt quia ibi nunq̃ pluit. quo contra terra promiſſa/& montoſa eſt & campeſtris/ & cœleſti pluuia irrigatur. **vbi iacto ſemine/in hortorum morem aque ducuntur irrigue.** Sententia bene reddi-

Digitized by Google

tur ab interprete:quanuis hebraicæ labor humanus conſignificetur dicendo. ⁊ irrigabis in pe
de tuo vt hortum holeris. Significauit enim moſes artificialem irrigationem,ex hoc ꝙ opor
tet homines pedibus ire ad irrigandum agros / deducendo per riuos aquam fluminis.Et forte
ad literam alludit ad ligonem ſeu ſarculum quod pede figitur in terra.tanꝙ inſtrumento pedis
officio agitato apud ægyptios claudatur meatus aquæ & aperiatur/ ut in ſingulis porcis horto
rum fit. Sed montoſa eſt ⁊ campeſtris/de celo expectans pluuiã:quam dominus deus tuus
ſemper inuiſit,⁊ oculi illius in ea ſunt a principio anni vſqꝫ ad finem eius. Ad ſimilitudinem
agri frequenter uiſitati a domino ſuo deſcribitur terra promiſſa/& quo ad uiſitationem & quo
ad inſpectionem.dicitur enim ꝙ deus quærit ipſam uiſitãdo per ſingulas partes, & ꝙ continue
oculi eius proſpiciunt a principio anni uſqꝫ ad finẽ/prouidendo ſingulis temporibus de pluuia
opportuna.Et dicũtur hæc ad diſparitatem terræ ægypti:quæ tanꝙ derelicta a deo nõ uiſitatur
pluuiis,ſed humanæ induſtriæ utenti deriuatione fluminis commiſſa agnoſcitur. Et per hæc
inſinuat moſes quod philoſophi tradunt:uidelicet ꝙ ægyptum carere pluuia/pertinet ad defe
ctum regionis non ad bonitatem. huiuſmodi nanqꝫ defectum manifeſtat moſes deſcribendo
deum non uiſitare terram ægypti.

Si ergo obedieritis. Iuxta hebræum habetur. Et erit ſi audiendo audietis mãdata mea que
ego hodie precipio uobis ad diligendum dominum deum veſtrum ⁊ ſeruiendum ei in toto corde
ueſtro ⁊ in tota anima veſtra,dabit pluuiam terre veſtre in tempore ſuo/primitiuam ⁊ ſerotinam
vt colligatis frumentum ⁊ vinum ⁊ oleum:dabitqꝫ herbam ex agris ad paſcenda iumenta,come
detiſqꝫ ⁊ ſaturabimini.Cauete vobis ne forte decipiatur cor veſtrum/ ⁊ recedatis a domino ſer
uiatiſqꝫ dijs alienis / ⁊ adoretis eos:iratuſqꝫ dominus claudat celum / ⁊ pluuie non deſcendant
nec terra det germẽ ſuum,peratiſqꝫ velociter de terra bona quam dominus daturus eſt vobis.
Quanuis deus quantum eſt ex parte ſua ſicut dictum eſt & requirat & prouideat terræ promiſ
ſæ,ſcitote tamen ꝙ ſi audieritis uocẽ dei ad amãdum ipſum & colendum ſequetur effectus plu
uiæ primitiuæ & ſerotinæ cũ opulẽtia:& ecõuerſo ſi receſſeritis a deo & ſeruieritis aliis elohim/
iratus deus tollet pluuiam &c̃. Aduerte tñ in hac litera duo. alterum ꝙ hebraice moſes loqui
tur in perſona dei dicendo. ⁊ dabo pluuiam. Et ſimiliter dicendo. ⁊ dabo herbã in agro tuo.
Alterum ꝙ quanuis aſſertiue promittatur pluuia colentibus deum,non tamen aſſertiue prædi
citur priuatio pluuiæ ſi non coluerint deum:ut intelligamus deum eſſe pronum magis ad be
nefaciendũ bonis ꝙ̃ ad puniẽdum malos. Ponite hec verba mea in cordibus ⁊ in animis ve
ſtris/⁊ ligate ea in ſignũ in manibus veſtris/⁊ inter oculos veſtros collocate. doceteqꝫ ea filios
veſtros vt illa meditentur/quando ſedebis in domo tua ⁊ ambulabis in via ⁊ accumbes atqꝫ
ſurges:ſcribeſqꝫ ea ſuper poſtes ⁊ ianuas domus tue. Iterum moſes præcæpta data de re
cordatione iugi primorum præcæptorum in capitulo ſexto repetit.nec eſt opus repetere expo
ſitionẽ.Iſthæc tñ repetitio inſinuare uidetur ꝙ ad literã intelligẽda ſunt hæc cõſilia/ſm ſenſum
tñ ſuperius in ca.6. intellecta.Dico autẽ cõſilia:quia nullũ inecõueniens eſt in lege moſis multa
cõtineri conſilia: & hæc quæ ſcientibus legere dũtaxat congruunt/nõ oĩbus mandata intelligo.
Vt multiplicẽtur dies tui ⁊ filiorum tuorum in terra quam iurauit dominus patribus tuis ad
dandum eis ꝙ̃diu celum immineret terre. Iuxta hebræum habetur. ſicut dies celorum ſuper
terram. hoc eſt ut tamdiu terra ſit ueſtra/ꝙ̃diu durant dies cœlorum ſuper terram.Quod in
tellige niſi peccata ueſtra impediãt:ut de facto millies impedierũt. Si enim cuſtodieritis man
data que ego precipio vobis ad faciendum ea/vt diligatis dominum deum veſtrum ⁊ ambuletis
in omnibus vijs eius ⁊ adhereatis ei, diſperdet dominus omnes gẽtes iſtas ante faciẽ veſtram:
⁊ poſſidebitis eas que maiores ⁊ fortiores vobis ſunt.omnis locus quem calcauerit pes veſter/
veſter erit:a deſerto ⁊ libano ⁊ flumine magno euphrate vſqꝫ ad mare occidentale erunt termini
veſtri. Nullus ſtabit contra vos:terrorem veſtrum ⁊ formidinem veſtram dabit dominus deus
veſter ſuper omnem terram quam calcaturi eſtis ſicut locutus eſt vobis. Ad perſuadendam di
ctam ſempiternitatem ſub conditione amoris cultuſqꝫ diuini intelligendam,procedit ab immi
nenti ſub ſimili cõditione uictoria multarum & fortiorum gentium/& extenſione imperii ab
euphrate uſqꝫ ad mare magnum:ut omnia intelligant pẽdere ex amore cultuqꝫ dei. En propo
no in conſpectu veſtro hodie benedictionem ⁊ maledictionem.benedictionem ſi obedieritis man
datis domini dei veſtri que ego hodie precipio vobis:maledictionem ſi non audieritis mandata
domini dei veſtri,ſed receſſeritis de via quã ego nunc oſtẽdo vobis/⁊ ambulaueritis poſt deos
alienos quos ignoratis. Exaggerando manifeſtat in libertate eorum poni benedictionem &
maledictionem, ut uel ſic accendantur ad amandũ colendumqꝫ deum.

Digitized by Google

Quum vero introduxerit te dominus deus tuus in terram ad quam pergis habitādam, pones benedictionem ſuper montem gerizim ⁊ maledictionem ſuper montem hebal. Non ſat fuit moſi per ſeipſum proponere populo benedictionem & maledictionem, ſed ſtatuit ut tranſito iordane ſuper duos montes cum ſolenni apparatu proponerētur benedictiones & maledictiones: prout inferius ca. 27. explicatur. Qui ſunt trans iarden poſt viam que vergit ad ſolis occubitū in terra chenabanei qui habitat in cāpeſtribus/cōtra gilgal que eſt iuxta vallem tendentē ⁊ intrantē procul. Iuxta hebræū dūtaxat hr̄. cōtra gilgal iuxta arbores moreh. Nomen eſt loci ſeu ſyluæ cuius mentio facta eſt geñ. 12. narrando progreſſum abrahæ quū primo uenit in terram chenahan/ꝙ tranſiuit uſq; ad locum ſechem uſq; ad quercum moreh. quercetum enim erat notiſſimum quod hic appellatur arbores moreh. Vos enim tranſibitis iarden vt poſſideatis terram quam dominus deus veſter daturus eſt vobis: ⁊ poſſidebitis eam ⁊ habitabitis in ea. Videte ergo vt impleatis cerimonias atq; iudicia que ego hodie ponam. Iuxta hebræū habetur. que ego do coram vobis hodie. Non futura ſed præſentia præcepta ſeruanda monet.

CAPVT .XII.

Hec ſunt precepta atq; iudicia que facere debetis in terra quam dominus deus patrum tuorum daturus eſt tibi: vt poſſideas eam cunctis diebus quibus ſuper terram gradieris. Hactenus prædicauit moſes populo prima dei præcepta: hinc autē incipit declarare præcepta & cærimonialia & iudicialia. & propterea determinatur locus in quo ſeruari debent/uidelicet in terra promiſſa. Inchoat autem a præcepto diuino promulgato leui. 17. de unico ſacrificii loco. ad hoc enim tendit hoc capitulum ut in uno duntaxat loco ſacrificia & oblationes offerantur deo: ſed ad hoc diuerſa argumenta affert. Subuertite omnia loca in quibus coluerunt gētes quas hereditaturi eſtis deos ſuos: ſuper montes excelſos ⁊ colles ⁊ ſub omni ligno frondoſo. diſſipate aras earum ⁊ cōfringite ſtatuas earum/lucos earum igne comburite ⁊ idola earum comminuite: diſperdite nomina eorum de locis illis. Ad inſtituendum unum dūtaxat locum diuini cultus deſtruere prius oportet multitudinem locorum cultus diuini exhibiti aliis diis.

Non facietis ita domino deo veſtro: ſed ad locum quē elegerit dominus deus veſter de cunctis tribubus veſtris vt ponat nomen ſuū ibi ⁊ habitet in eo/venietis ⁊ offeretis ibi holocauſta ⁊ victimas veſtras/⁊ decimas veſtras ⁊ primitias manuum veſtrarum ⁊ vota atq; donaria veſtra ⁊ primogenita boum ⁊ ouium veſtrarum: ⁊ comedetis ibi in cōſpectu domini dei veſtri ac letabimini in cūctis ad que miſeritis manū vos ⁊ domus veſtre in quibus benedixerit vobis dominus deus veſter. Primū argumentum ad unitatem loci diuini cultus aſſumitur a diſparitate ethnicorum. illi enim tot diuerſa loca ad colendū elohe ſuos habent, nō ita facietis uos iehouah elohe ueſtro. ¶ Nō facietis ibi que nos hic facimus hodie. Parui refert ꝙ legēdum eſt. Non facietis ſicut omnia que nos facimus hic hodie/quilibet quod ſibi rectū videtur. Aliud argumentum ad idem affertur a loco: uidelicet ab ipſa terra promiſſionis. Et in hoc monentur ut diſcernant inter locum & tempus illud ex una parte & locum tempuſq; præſens ex altera: ne tunc ibi imitentur quæ nos hodie hic facimus/ſacrificantes ubi melius occurrit. Et oportuit hoc declarari, ne poſtea ab exemplo geſtorum tempore moſis dicerent aliqui licere in diuerſis locis ſacrificare deo. Neq; enim vſq; in preſens tempus veniſtis vſq; ad requiem ⁊ poſſeſſionem quam dominus deus veſter daturus eſt vobis. Tranſibitiſq; iarden ⁊ habitabitis in terra quam dominus deus veſter daturus eſt vobis: vt requieſcatis a cunctis hoſtibus per circuitum, ⁊ abſq; vllo timore habitetis in loco quem elegerit dominus deus veſter vt ponat nomen ſuum in eo. Illuc omnia que ego precipio vobis conferetis: holocauſta ⁊ hoſtias ⁊ decimas ⁊ primitias manuum veſtrarum ⁊ quicquid precipuum eſt in muneribus que vouiſtis domino. Ibi epulabimini corā domino deo veſtro/vos ⁊ filij ac filie veſtre ⁊ famuli ac famule veſtre: ⁊ leuites qui in vrbibus veſtris commoratur/quia non habet partem ⁊ hereditatem inter vos.

Caue tibi ne offeras holocauſta tua in omni loco quem videris: ſed in eo quem elegerit dominus in vna tribuum tuarum offeres holocauſta tua/⁊ facies quecunq; precipio tibi. Si autem comedere volueris ⁊ te eſus carnium delectauerit, macta ⁊ comede iuxta benedictionem domini dei tui quam dedit tibi in vrbibus tuis: ſiue immūdum fuerit (hoc eſt maculatū ⁊ debile) ſiue mundum (hoc eſt integrum ⁊ ſine macula quod offerre licet) comedes. Aliud argumentum ad idem a pœna (non tamen explicata hic ſed leui. 17.) aſſumitur dicendo caue tibi. Et in hoc diſtincte procedit: prius tractando de animalium ſacrificiis/& deinde de oblationibus.

Digitized by Google

Vbi circa animalium ſacrificia aduerte ꝙ mos erat celebrando cõuiuia ſacrificare: & propterea in locis conuiuiorum ſacrificabatur. hunc morem nititur moſes abolere: declarando ꝙ ſacrificia quæcunq; & ſimiliter oblationes eorum quæ debentur deo/ in uno duntaxat loco offerantur: conuiuia autem propria celebrent ubi uolunt/ abſq; ſacrificio tamen. hoc enim ſignificatur dicendo. ſicut capream ⁊ ceruum. eſt enim ſenſus ꝙ ita celebrabis conuiuia extra locũ illum unicum perinde acſi animalia eſſent nõ immolabilia deo/ ut ceruus & caprea. Et ſcito ꝙ interpres in uulgata æditione fungitur officio expoſitoris/ ponens textum & gloſam. nam hebraice non habetur niſi. immundũ ⁊ mundũ comedes ipſum/ ſicut capream ⁊ ſicut ceruum. Timens autem interpres ne minus eruditi intelligerent nomine immundi animalia quorum eſus prohibitus eſt in lege/ declarationem interpoſuit. ad literam ſiquidem eſt ſermo de animali immũdo non ad eſum ſed ad ſacrificium. Tm̃ ſanguinẽ non comedes: ſuper terrã quaſi aquã effundes ipſum. Non cum cærimonia aut religioſitate aliqua ſed tanq̃ aquã quæ proiicitur fundẽdum ſanguinem mandat animalium pro conuiuiis. ¶ Non poteris comedere in oppidis tuis decimam frumenti ⁊ vini ⁊ olei tui ⁊ primogenita boum ⁊ ouium tuarum, ⁊ omnia que voueris ⁊ que ſponte offerre volueris ⁊ primitias manuum tuarum: ſed coram domino deo tuo comedes ea in loco quem elegerit dominus deus tuus/ tu ⁊ filius ac filia tua/ ⁊ ſeruus ac ancilla tua/ ⁊ leuita qui manet in vrbibus tuis, ⁊ letaberis corã domino in cunctis ad que extenderis manũ tuã. Pronomen ea (dicendo & comedes ea) ad uotiua & ſpõtanea refertur ſacrificia: & non ad primogenita debita ſacerdotibus/ nec ad decimas debitas leuitis. Vnde hebraice pronomen eſt numeri ſingularis: & refertur ad ultimo dictam eleuationem manuum tuarum continentem ſpõtanea & uotiua. Caue ne derelinquas leuitã in omni tẽpore quo verſaris in terra tua.

QVando dilatauerit dominus deus tuus terminos tuos ſicut locutus eſt tibi/ ⁊ volueris veſci carnibus quas deſiderat anima tua, iuxta omne deſiderium anime tue comedes carnem. Quando autem procul erit a te locus quem elegerit dominus deus tuus ad ponendum nomen ſuum ibi/ ⁊ mactabis de bobus ⁊ ouibus quas dedit dominus tibi ſicut precepit tibi, comedes in oppidis tuis vt tibi placet. tãtum ſicut comeditur caprea ⁊ ceruus ita veſceris eis. mundus ⁊ immundus in commune veſcentur. Repetit moſes præceptum de ſacrificando in unico loco ita ꝙ ſacrificiũ non trahatur ad loca conuiuiorũ/ ut adiũgat rationẽ ex diſpari effuſione ſanguinis ſacrificii & cõuiuii: quia ſanguis ſacrificii fundendus eſt ſuper altare quod eſt ante tabernaculũ diuinũ: ſanguis uero aĩalium pro cõuiuio fundẽdus eſt abſq; cærimonia/ ut dictum eſt. Et q̃uis moſes tantũ adhibuerit ſtudiũ ad hoc ut ſeruaretur præceptum hoc, uix tñ aliquãto modico tempore ſeruatum eſt. nam frequẽter legimus & ante ædificatũ templum & poſt ſacrificia deo alibi oblata fuiſſe etiã a uiris ſanctis. Hoc ſolũ caue ne ſanguinem comedas, ſanguis enim eorũ pro anima eſt: ⁊ idcirco nõ debes animã comedere cum carnibus. Iuxta hebræum habetur. quia ſanguis ipſe anima: ⁊ nõ comedes animã cum carne. Hebraica conſuetudine uita nominatur anima: & perinde eſt dicere non comedes animam acſi diceretur nõ comedes uitam. Quia enim uita animalis ſanguine ſeruatur (nam animal ſanguine alitur tanq̃ alimento proximo) ideo uita animalis ſanguis dicitur. unumquodq; enim animal nõ plus uiuit q̃ alitur. Nec te fallant animalia exanguia: quoniam proportionali alimẽto ſeruantur. Non comedes ipſum, ſed ſuper terram tanq̃ aquam effundes eum. non comedes ipſum: ut bene ſit tibi, ⁊ filiis tuis poſt te/ quum feceris quod rectum eſt in conſpectu domini. Tantũ que ſanctificaueris ⁊ voueris domino, tolles ⁊ venies ad locum quem elegerit dominus, ⁊ offeres holocauſta tua carnem ⁊ ſanguinem ſuper altare domini dei tui: ſanguinemq; hoſtiarũ tuarum fundes in altari, carnibus autem ipſe veſceris. Obſerua ⁊ audi omnia que ego precipio tibi: vt bene ſit tibi ⁊ filiis tuis poſt te in ſempiternũ/ quũ feceris quod bonũ eſt ⁊ placitũ in conſpectu domini dei tui.

QVando diſperdiderit dominus deus tuus ante faciem tuã gentes ad quas ingrederis poſſidendas/ ⁊ hereditaueris eas atq; habitaueris in terra earum. Ad aliam tranſit materiam/ ſimilem tamen præcedenti. caue tibi ne imiteris eas poſtq̃ fuerint ſubuerſe a facie tua: ⁊ ne requiras cerimonias earũ dicẽs/ ſicut coluerũt gẽtes iſte deos ſuos ita ⁊ ego colam. Quemadmodum quantum ad locorum multitudinem inhibita eſt imitatio ethnicorum, ita inhibetur quo ad ritus & cærimonias cultus diuini: & præcipitur ad literam ut non colant deum ſimilibus cærimoniis & ritibus quos ſeruarunt ethnici colẽtes elohe ſuos. Vnde & ſubiungitur. Non facies ſimiliter domino deo tuo. Et ratio ſubiungitur/ quia ritus eorum abominabiles ſunt deo. omnes enim abominationes quas auerſatur dominus/ fecerunt diis ſuis, offerentes filios ⁊ filias ⁊ cõburentes igni. Legendũ eſt. quia etiã filios ſuos ⁊ filias ſuas comburent in igne elohe ſuis. Ad manifeſtandum exoſas eſſe deo cærimonias ſimiles cærimoniis ethnicorum/ affert manifeſtiſſime impium: uidelicet innocentes filios comburere. Et ſcribitur

uerbo futuri temporis ad ſignificandum perſeuerantiam in huiuſmodi ritu. **Omne quod ego præcipio tibi hoc facies: non addes quicquam ſuper illud nec minues ex eo.** Vtrunq; ſuperſtitionis uitium inhibetur. Religionis enim uirtus in medio conſiſtit: & quædam ei cõtrariantur ex parte exceſſus & quædam ex parte defectus. & propterea prohibetur additio conſtituens exceſſum & diminutio conſtituens defectum religionis.

CAPVT .XIII.

SI ſurrexerit in medio tui propheta aut ſomniator ſomnii/⁊ prædixerit tibi ſignum vel portentum. Iudicia exercenda contra auertentes a cultu dei declarantur in hoc capitulo. **⁊ euenerit quod locutus eſt, ⁊ dixerit tibi/eamus ⁊ ſequamur deos alienos quos ignoras ⁊ ſeruiamus eis: non audies verba prophete aut ſomniatoris illius.** Non eſt ſermo de propheta falſo ſed de propheta malo: qui uerum prædicit ſed malum ſuadet. **quia tẽtat vos dominus deus veſter.** Ratio redditur quare deus dat malo uiro donum prædicendi uerum: quia uidelicet deus ad ſimilitudinem tentantis exercet uos. **vt palam fiat.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **ad ſciendũ vtrum diligatis eum an non in toto corde ⁊ in tota anima veſtra.** ſimilia enim ſuperius dixit. & eodem modo intelligenda ſunt: uidelicet metaphorice ꝙ deus ſe habet ad ſimilitudinẽ tentantis ad ſciendũ in opere conſtantiã animi ueſtri: an uidelicet prouocati ab hmõi prophetis relinquatis eum, an ametis ipſum in toto corde ueſtro ita ꝙ nullã cordis ueſtri partem ingredi poſſit amor dei alterius. **Dominum deum veſtrum ſequimini ⁊ ipſum timete: mandataq; eius cuſtodite ⁊ audite vocem eius/ipſi ſeruite ⁊ ei adherete. Propheta autem ille aut fictor.** Non eſt in hebræo fictor, ſed. **ſomniator ſomnij interficietur.** Ecce iudicium exercendum. & cauſa ſubiungitur ualde manifeſta. **quia locutus eſt vt auerteret a domino deo veſtro qui eduxit vos de terra egypti ⁊ redemit de domo ſeruitutis / vt errare te faceret de via quam præcepit tibi dominus deus tuus ad eundum in ea: ⁊ auferes malũ de medio tui.**

Si tibi voluerit perſuadere frater tuus filius matris tue/aut filius tuus vel filia ſiue vxor ſinus tui/aut amicus quem diligis vt animã tuam. Poſt cautelam & iudicium occurrẽte propheta malo, ſubiungitur ſimilis cautela cum ſimili iudicio/occurrẽte quocunq; ſuaſore ad cultum alterius dei, etiam ſi ille fuerit uterinus frater aut filius aut filia aut uxor aut ſocius charus ſicut anima. ¶ Si quæris cur nulla fit mentio patris. reſponderi poteſt uel quia non preſumitur huiuſmodi ſcelus ſuaſionis in parentibus: uel quia maior eſt amor ad filium q̃ ad patrem, in lege non miſerendi filii clauditur lex non miſerendi patris. **clam dicens.** ergo multo magis ſeuiẽdum eſt ſi publice prouocet. **eamus ⁊ ſeruiamus dijs alienis (quos ignoras tu ⁊ patres tui) ex dijs gentium que ſunt in circuitu veſtro propinque tibi vel remote a te/ab initio vſq; ad finem terre, non acquieſcas ei nec audias eum: neq; parcat ei oculus tuus/nec miſerearis eius nec occultes eũ.** Intellige hæc ſeruato rectæ rationis ordine: uidelicet ſi probari poteſt/ ſi monitus non eſt conuerſus. nam ſi fuiſſet cõuerſus/uel ſi probari non poſſet, non eſſem reus non procedendo ad interfectionem illius ſuaſoris. **Sed ſtatim interficies.** Iuxta hebræũ habetur. **Quia occidendo occides eum.** Præceptum eſt affirmatiuum: in quo ſubintelliguntur debitæ circunſtantiæ ſeruandæ. **ſit primum manus tua ſuper eum.** Deficit. **ad faciendum mori ipſum.** Hinc ritus apud hebræos ſeruatus legitur ut primus teſtis manum ponat in reũ ad hoc ut occidatur. **⁊ poſtea manus totius populi. Lapidibus obrutus necabitur.** Species mortis decernitur. **quia voluit te abſtrahere a domino deo tuo qui eduxit te de terra egypti/ de domo ſeruitutis. Et totus iſrael audiens timebit, ⁊ nõ addet vt faciat quicq̃ huic rei ſimile in medio tui.**

SI audieris in vna vrbiũ tuarũ quas dominus deus tuus dabit tibi ad habitandũ/dicentes. Tertio loco decernitur iudicium exercendum a populo iſrael aduerſus ciuitatem aliquam quæ coluerit alium deum. **egreſſi ſunt filij belial de medio tui.** Pronomen tui/uniuerſum iſrael demonſtrat. **⁊ auerterunt habitatores vrbis tue.** Iuxta hebræum habetur. **vrbis ſue.** eadem enim ciuitas eſt totius iſrael ut pars regni/& eſt ciuium illius ut proprii populi. **atq; dixerunt/eamus ⁊ ſeruiamus dijs alienis quos ignoratis. Quere ſolicite ⁊ diligenter rei veritate inſpecta.** Iuxta hebræum habetur. **Et queres ⁊ ſcrutaberis ⁊ interrogabis bene.** Præcipitatio inhibetur inueſtigando an uerum ſit quod dictum fuerat. & immediate ſubiungitur. **⁊ ecce veritas/rectum verbum/facta fuit abominatio iſta in medio tui.** Effectus inquiſitionis ſubiungitur dicendo & ecce ueritas/ſubaudi comperta eſt. Relatiue autem ad famam auditam ſubditur rectum uerbum / ſubaudi compertum eſt. ex eo enim ꝙ fuit dictum uerum de tanto ſcelere commiſſo/appellatur uerbum rectum: quia non ſolum habuit rectitudinem ueritatis/

Digitized by Google

ſed etiam rectitudinem diuini zeli. Et materia explicatur dicendo facta fuit abominatio hæc. Statim percuties. Iuxta hebræũ habetur. Percutiẽdo percuties habitatores ciuitatis illius in ore gladij: delebiſq; eam ⁊ omnia que in illa ſunt ⁊ pecora eius in ore gladij. Ecce iudicium exercendum. Et totam ſupellectilem eius congregabis in medio platee eius, ⁊ combures igne ciuitatem ⁊ totam ſupellectilem eius domino deo tuo. Igne conſumendas res illius ciuitatis cenſet in deteſtationem ſceleris. et erit tumulus ſempiternus/non edificabitur amplius. Et non adherebit de anathemate quicq; in manu tua. Alias dictum eſt hebraice ſcribi deſtructionem quod græce dicimus anathema. uniuerſa enim illa ciuitas ſub anathemate conſtituitur ad exemplum aliorum. vt auertatur dominus ab ira furoris ſui/miſereaturq; tui ⁊ multiplicet te ſicut iurauit patribus tuis. quia audies vocem domini dei tui, cuſtodiens omnia precepta eius que ego precipio tibi hodie/ad faciendũ quod placitũ eſt in cõſpectu domini dei tui.

CAPVT .XIIII.

Filij eſtote domini dei veſtri. Iuxta hebræum habetur. Filij vos iehouah elohe veſtro. A ratione inchoat inhibitionem luctus defunctorũ ſimilis luctui ethnicorum/a gradu & dignitate adoptionis diuinæ monet ut agnoſcãt ſe filios per adoptionem iam eſſe dei: ut hinc dedignẽtur imitari ethnicos in luctu mortuorum. non vos incidetis. Hebraice ſcribitur. lacerabitis. Et ſignificat hebraica dictio eum lacerandi modum qui fit unguibus: qualem lacerationem uſq; in tempus præſens a mulieribus fieri patet. nec facietis caluitium ſuper mortuo. Iuxta hebræum habetur. ⁊ non ponetis depilationem inter oculos veſtros mortuo. Quia ignotus eſt nobis mos ethnicorum circa hoc/obſcurus redditur ſenſus. Poteſt enim particula illa inter oculos ueſtros/referri ad mortuum. & ſic ſenſus eſſet clarus / ꝙ mortuo exiſtente inter oculos ueſtros non depilabitis uos. Si uero particula inter oculos ueſtros/refertur ad depilationem, ſenſus uidetur ꝙ non ſit depilanda pars anterior capitis quæ reſpõdet ſitui inter oculos: ſiue depilatio fieret raſorio gladio (quod credibilius eſt) ſiue quomodolibet aliter. Quoniã populus ſanctus es domino deo tuo, ⁊ te elegit vt ſis ei in populum peculiarem de cunctis populis qui ſunt ſuper faciem terre. Quod dixerat filii uos/modo manifeſtat a mundicia communi toti populo relatiue ad diuinum cultum. Et huiuſmodi mundiciam non ex ſeipſis ſed ex diuina electione conſecutos fuiſſe commemorat/ut omnino ſe agnoſcant prælatos reliquis omnibus populis: ac per hoc non degenerent in mores aliorum.

NE comedatis que immunda ſunt. Apte ſeparationi a ſimilibus cærimonis & luctibus adiungitur ſeparatio ab eſu animalium immundorum/ diffuſe tractata leui.xi. Hoc eſt animal quod comedere debetis/bos/ouis ⁊ capra/ceruus ⁊ caprea ⁊ bubalus, ⁊ tragelaphus ⁊ pygargus ⁊ oryx ⁊ camelopardalus. Circa nomina animalium non ero ſolicitus: quoniam & hodie parui refert & incertus ſcriberem. Omne animal quod in duas partes findit vngulam ⁊ ruminat. Iuxta hebræum habetur. Et omne animal findens vngulam ⁊ findens fiſſuram duarum vngularum/ruminans in animali, ipſum comedetis. Repetuntur enim tres conditiones ſcriptæ leui .xi. quas ibi declarauimus: nec repetenda cenſemus dicta exponendo huiuſmodi immũda animalia. ¶ Tantũ hec nõ comedetis de ruminantibus ⁊ de findentibus vngulam diuiſam: camelus ⁊ lepus ⁊ chirogylius quia ruminãt ⁊ vngulam non diuidunt/ immundi erunt vobis. porcus quoq; quoniam diuidit vngulam ⁊ non ruminat/immundus erit vobis: carnibus eorum non veſcemini/⁊ cadauera eorum non tangetis.

Hec comedetis ex omnibus que ſunt in aquis: que habent pennulas ⁊ ſquamas comedite. omnia autem que non habent pennulas ⁊ ſquamas non comedetis, immunda erunt vobis. ¶ Omnes aues mundas comedite. immundas ne comedatis: aquilam ſcilicet ⁊ gryphem ⁊ halyetum, ⁊ ixionem ⁊ vulturem ac miluum iuxta genus ſuum, ⁊ omne coruini generis, ⁊ ſtruthionem ⁊ noctuam ⁊ larum ⁊ accipitrem iuxta genus ſuũ, herodium ⁊ cygnum ⁊ ibin, ⁊ mergulum ⁊ porphyrionem ⁊ nycticoracem, ⁊ onocrotalum ⁊ caradrion iuxta genus ſuum ⁊ vpupam ⁊ veſpertilionem. Et omne reptile volatile, immundum erit nec comedetur: omne quod mundum eſt comedite. Quicquid autẽ morticinũ eſt/ne veſcamini ex eo. Repetitur & ibidem promulgatum præceptum de morticino non edendo. peregrino qui intra portas tuas eſt da vt comedat aut vende ei, quia tu populus ſanctus domini dei tui es. Hoc adiungitur ut ei qui licite veſci poteſt dono aut precio detur. non coques hedum in lacte matris ſue. Præceptum ſcriptum exo.23. repetitur: uide ibi.

Decimam partem ſeparabis de cunctis frugibus tuis. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. Decimando decimabis omnē prouentum ſeminis tui qui erit de agro per annos ſingulos: ⁊ comedes in conſpectu domini dei tui in loco quem elegerit vt habitet nomen ſuū ibi/ decimā frumenti tui ⁊ vini tui ⁊ olei tui ⁊ primogenita de bobus ⁊ ouibus tuis. Aduerte prudens lector ꝙ quia decima hoc in loco ſcripta comedenda decernitur in loco tabernaculi diuini ab ipſis offerentibus (ut contextus manifeſte ſignificat) ideo non eſt hic ſermo de decima quam debebāt filii iſrael leuitis/iuxta ſcripta nu. 18. Similiter non eſt hic ſermo de primogenitis debitis a filiis iſrael ſacerdotibus eadem ratione: quia uidelicet hæc quæ hic ſcribuntur comedenda mandantur ab offerentibus/illa autem erant ſacerdotū. Eſt itaq; nouum ſtatutum hoc quod moſes declarando legem promulgat: uidelicet ut præter decimam leuitis debitam & primogenita ſacerdotibus debita offerant aliam decimam & alia primogenita. Sed inter decimam & decimā/inter primogenita & primogenita/inter ſtatutū & ſtatutū diſcernendū eſt. decima enim leuitis debita erat uere decima pars: & ſimiliter primogenita debita ſacerdotibus erat uera primogenita. hæc autē noua decima nō erat uere decima pars, ſed arbitraria quædam portio appellata decima/quemadmodum & iahacob uouit offerre decimas. & ſimiliter appellatione primogenitorum non intelliguntur uera primogenita, ſed eximia animalia: ut uidelicet optima offerrent. Statutum quoq; illud/debitum legale decernit: ſtatutum autē hoc decernit debitum morale. ad ſoluendas nanq; decimas leuitis poterant compelli: ad offerēda autem hæc non poterant compelli, ſed inter ſpontanea ſacrificia hæc ſupputabantur. uniuſcuiuſq; enim conſcientiæ committebatur huiuſmodi decimarum & primogenitorum oblatio iuxta facultates proprias. Eratq; huiuſmodi ſtatutum medium inter conſilia & præcepta iudicialia: utpote ſpectans ad debitum duntaxat morale. in cuius ſignum finis huius ſtatuti ſcribitur. vt diſcas timere dominum deum tuum omnibus diebus. Diſciplina quædam timendi deum iugiter erat huiuſmodi oblatio: tum quia uiuidus ſeruabatur timor dei frequentibus oblationibus in honorem dei: tum quia eūdo ad locum tabernaculi diuini cum domo ſua/diſcebant ibidem a ſacerdotibus quæ ad timorem dei ſpectant. ¶ Quum autem longa fuerit via ⁊ remotus a te locus quem elegerit dominus deus tuus ad ponendum nomen ſuum ibi/ tibiq; benedixerit nec potueris ad eum hec cuncta portare, vendes omnia ⁊ in precium rediges: portabiſq; manu tua/ ⁊ proficiſceris ad locum quem elegerit dominus deus tuus. ⁊ emes ex ea pecunia quicquid tibi placuerit in bobus ⁊ ouibus ⁊ in vino ⁊ ſicera/ ⁊ omni quod deſiderat anima tua: ⁊ comedes ibi coram domino deo tuo, ⁊ epulaberis tu ⁊ domus tua. Et leuitam qui intra portas tuas eſt non deſeres: quia non habet aliam partem ⁊ hereditatem tecum.

Anno tertio ſeparabis aliam decimam ex omnibus que naſcuntur tibi eo tempore. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. Ex fine trium annorum proferes omnem decimam prouentus tui in anno ipſo: ⁊ repones in portis tuis. Venietq; leuita (qui non habet partem ⁊ hereditatem tecum) ⁊ peregrinus ac pupillus ⁊ vidua qui intra portas tuas ſunt, ⁊ comedent ac ſaturabitur. Intelligo & hoc nouum ſtatutum tertiæ huius decimæ quemadmodum & præcedēs: uidelicet tanq̄ ſtatutum debiti non legalis ſed moralis ad exhibendū pauperibus tertio quoq; anno non ueram decimam partem ſed aliquantam portionem. nam & recta ratio dictat ut præter ea quæ legaliter debemus (ad quæ ſcilicet poſſumus compelli) offeramus in honorē dei portionem aliquam & communicemus indigentibus portionem aliquam rerum noſtrarum. hæc enim duo in his duobus ſtatutis decernuntur. Et iſtius ſecundi fructus in litera ſcribitur. vt benedicat tibi dominus deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum que feceris. Benedictio ad multiplicationem ſpectat in ſacra ſcriptura. multiplicatio itaq; bonorū in omnibus operibus fructus eleemoſynariæ largitatis promittitur.

CAPVT .XV.

Septimo anno. Iuxta hebræū habetur. A fine ſeptem annorum: Et eſt ſermo de ſeptem annis ſupputandis ab ingreſſu in terram promiſſionis, inchoando annum quo ad hoc a principio culturæ terræ/quæ incipit ab æquinoctio autumnali. ſex enim annis colēda erat terra & anno ſeptimo erat quies terræ iuxta ſcripta leui. 25. Finis itaq; annorum ſeptem ſeptimus ſignificatur annus. nam relatiue ad ſeptenarium numerum/ultima unitas eſt terminus & finis ſeptenarii. ita ꝙ finis ſeptem annorum ultimus eſt annus annorum ſeptem. Præpoſitio autem præpoſita dicēdo a fine ſeptem annorum/ad ſignificandū integritatem ſeptimi anni poſita eſt. Et eſt ſenſus/ab initio finis ſeptem annorum: hoc eſt ab initio ultimi (hoc eſt ſeptimi) anni. ſubintelligitur enim uſq; ad finem eiuſdem. facies remiſſionem. Dictio interpretata remiſſionē/non ſignificat remiſſionem

hoc

Digitized by Google

hoc eſt cõdonationem,ſed ſignificat remiſsionẽ hoc eſt quietem ab exactione. Et hoc eſt ualde
notandum hic/ne fallaris intelligendo ſtatui donationem mutui anno ſeptimo:quoniam non
decernitur hac lege donatio/ſed quies ab exigendo.hebraica ſiquidem dictio hoc manifeſte ſo
nat.Latinus autem interpres uſus eſt remiſsionis uocabulo ſm eam ſignificationem qua nega-
tionem operis remiſſionem ſignificamus:appellantes animũ remiſſum & hominem remiſſum
eum qui nõ intẽdit negocio. Que hoc ordine celebrabitur. Parui refert ꝙ hebraice habetur.
Et hoc verbum remiſſionis. Pronomen hoc demonſtrat quod ſubiungitur. cui debetur ali-
quid. Iuxta hebræũ habetur. remittere omnem mutuantem manum ſuam. Ecce uerbum re-
miſsionis: uidelicet omnẽ hominẽ qui mutui eſt creditor/remittere manũ ſuam ab exigendo
mutuum. Vnde & hoc clarius manifeſtando ſubiungitur. qui mutuabit ſocio ſuo,non exiget
a ſocio ſuo & fratre ſuo. Sola negatio exigẽdi mutuũ præcipitur anno ſeptimo:ut quemadmo
dum nõ exigitur a terra fructus anno ſeptimo/ita nõ uexet illo anno debitor mutui. Et quẽad
modũ ad uniuerſam terrã promiſsionis extenditur quies illius anni, ita ad uniuerſos iſraelitas
debitores mutui extẽditur hæc quies/abſqꝫ diſcretione aliqua dicẽdo nõ exiget a ſocio ſuo &
fratre ſuo.proſelytos enĩ appellat ſocios/& iſraelitas fratres. quia annᵘ remiſſionis eſt domini.
Iuxta hebræũ hẽ. quia vocauit remiſſionẽ iehouah. in caſu datiuo: hoc eſt ideo non uexabis
debitorẽ quia beneficio gaudet appellationis quietis dicatæ ſummo deo fonti eſſendi. Et hinc
inſinuatur ratio huius ſtatuti: uidelicet in memoriam & uenerationem ꝙ fons eſſendi quieuit
die ſeptimo ab uniuerſo opere quod patrarat.decretum ſiquidem diuina eſt lege ut non ſolum
ſeptimus dies ſed ſeptimus mẽſis ſeptimusqꝫ annus in memoriam tanti beneficii(ſcilicet crea-
tionis mundi) ſanctificaretur. A peregrino & aduena exiges: ciuem & propinquum repetẽdi
non habes facultatem. Iuxta hebræum habetur. Ab alienigena exiges: & quod erit tuum/fra
tri tuo remittes manum tuam. Ad declarandum quod dixerat non exiges a ſocio tuo & fratre
tuo/dicit ab alienigena exiges:manifeſtam ponẽdo differentiã penes hoc ꝙ etiã anno ſeptimo
licitum erat exigere mutuũ ab alienigena/hoc eſt nec iſraelita nec proſelyto,ut intelligamus le
gem hanc conditã eſſe nõ ad inhibendũ actionem exigendi a creditoribus/non ad quietẽ cre-
ditorum ſed ad quietẽ & beneficiũ fidelium colentiũ deũ iſrael debitorũ. Et dicẽdo quod tuum
erit fratri tuo,niſi reſtringatur ad materiã mutui/extendit legem ad debitũ non ſolum ex cauſa
mutui ſed ex quacunqꝫ cauſa.latiſsima enim ſunt hæc legis uerba. Nec alienum a ratione eſt ut
lex de quiete ab exactione mutui/extenſa ſit ad quietem omnis debiti ex quacunqꝫ cauſa ſi debi
tor eſt iſraelita. Et omnino indigens & mẽdicus nõ erit inter vos/vt benedicat tibi dominus
deus tuus. Iuxta hebræũ habetur. Profecto ꝙ non erit in te pauper: quia benedicendo be-
nedicet tibi iehouah in terra quam iehouah elohe tuus dat tibi in hereditatem. Verba ſunt
moſis,non præcipientis ſed promittentis & prænunciantis inter alios fructus obſeruandi diui-
nam legem/fore fructum hunc ꝙ non erit ex eis quiſqꝫ pauper ualde.dictio enim interpretata
pauper/nõ proprie ſignificat mendicum (ut contextus paulo poſt teſtatur) ſed ſignificat pluſqꝫ
pauperem:quem circũloquimur dicendo ualde pauperem. Et dixit hoc moſes hoc in loco/ne
grauis uiderẽ lex iſta creditoribus. nã ſi nullus eorũ erit ualde pauper ex eo ꝙ ſeruãt diuinã le
gem; conſequens erit ꝙ nullus beneficio remiſsionis anni ſeptimi utetur/ſed abſqꝫ exactione
reddet quod debet tempore ſuo. Tñ ſi audieris vocẽ domini dei tui/& cuſtodieris vniuerſa
que iuſſit & que ego hodie precipio tibi,quia dominus deus tuus benedixit tibi vt locutus eſt
ad te/fenerabis gẽtibus multis & ipſe a nullo accipies mutuũ. Iuxta hebræũ habetur. & mu-
tuabis cũ pignore gẽtibus multis & tu nõ pignorabis. Copia facultatũ promittitur:nihilqꝫ de
uſura dicitur. dominaberiſqꝫ nationibus multis & tui nemo dominabitur.

SI vnus de fratribus tuis intra portas ciuitatis tue in terra quam dominus deus tuus datu
rus eſt tibi/ad paupertatẽ venerit,nõ obdurabis cor tuũ nec contrahes manũ tuã pauperi.
Dictio interpretata paupertatem & pauperi/eadem eſt quæ ſuperius interpretata eſt ualde pau
per. ſed aperies ipſam ei,& dabis mutuũ quo eum indigere perſpexeris. Iuxta hebræũ habet.
& mutuãdo cũ pignore mutuabis ei ſufficientiã defectui eius/quod deficiet ei. Appoſitiue ad
ſufficientiam dicitur quod deficiet ei. Et hinc apparet ꝙ appellatione ualde pauperis/nõ intelli
gitur mẽdicus,ſed pauper qui tamen habet quod pignoret. Caue ne forte ſurrepat tibi impia
cogitatio/& dicas in corde tuo appropinquat ſeptimus annus remiſſionis, & auertas oculos
tuos a paupere fratre tuo nolens ei quod poſtulat mutuũ commodare. Iuxta hebræũ habetur.
& malignabitur oculus tuus in fratrẽ tuũ pauperẽ & nõ dabis ei. & dictio interpretata pauperẽ/
eſt illamet quæ ſignificat ualde pauperem. Dicitur aũt malignari per oppoſitũ ad benignũ eſſe,
benignus enĩ ferax eſt boni:malignus aũt ferax mali. Negãs enim mutuũ ualde indigenti/ferax
eſt malorũ oĩum inde prouenientiũ. ne clamet cõtra te ad dominũ/& fiat tibi in peccatũ. hoc eſt
& puniaris pro peccato.cõminatur enĩ pœnã clamante neceſsitate pauperis ad deũ,nõ ipſum

Digitized by Google

peccatum quod cõmittitur ante clamorem. Dando dabis ei/nec ages quippiã callide in neceſſitatib⁹ eius ſubleuãdis. Clarius ſcribiť hebraice. ⁊ nõ malignabitur cor tuũ in dare tuo ei. Prius monuit ut nõ malignetur ad negandũ/modo monet ut nõ maligneť mutuando:hoc eſt ut nõ aliqua mala intẽtione mutuet. ut ſæpe fit:puta ad utendũ obſequiis pauperis/ad munera habẽda/ad uxorẽ forte uiolandã &c̃. vt benedicat tibi dominus deus tuus. Iuxta hebræũ hr̃. quia vice rei iſtius benedicet tibi iehouah elohe tuus in oi opere tuo ⁊ in cunctis ad que manũ miſeris. Deum promittit retributorẽ mutuanti gratis pauperi. Quia nõ deerũt pauperes in terra habitationis tue,idcirco ego precipio tibi vt aperias manũ tuã fratri tuo egeno ⁊ pauperi in terra tua. Eadem dictio ſignificans ualde pauperem/bis hic repetitur. Nec aduerſatur ſententia hæc paulo ſuperius aſſertioni/profecto non erit in te ualde pauper: quoniam illud affirmatum eſt cum conditione ſi ſeruauerint omnia præcæpta dei;hoc autẽ aſſeritur præuidẽdo ꝙ non ſeruabunt diuina præcæpta. Et oportuit hoc explicari ne interpretaretur lex in hoc capitulo promulgata de ſeptimo remiſſionis anno/tanq̃ lex fundata ſuper præſumptione nõ futurorũ inter eos ualde pauperum.ad tollendum ſiquidẽ hunc errorẽ oportuit ſubiungere ꝙ non deerũt ualde pauperes quibus mutuandum eſt &c̃.

QUũ tibi vẽditus fuerit frater tuus hebre⁹ aut hebrea/⁊ ſex annis ſeruierit tibi, in ſeptimo anno dimittes eũ liberũ. Præcæptum ſcriptũ exo. 21. repetitur/ad addendũ ſeu declarandum idẽ de hebræa quod ibi decretũ eſt de hebræo. Et quẽ libertate donaueris,nequaq̃ vacuũ abire patieris:ſed dabis viaticũ. Iuxta hebræũ habetur. Onerãdo onerabis eũ de ouib⁹ tuis ⁊ de area tua ⁊ de torculari tuo. largũ enim donũ ſignificat. que dominus deus tuus benedixerit tibi dabis ei. Memẽto ꝙ ⁊ ipſe ſeruieris in terra egypti ⁊ liberauerit te domin⁹ deus tuus:ideo ego precipio tibi hoc in die iſto. Si autẽ dixerit tibi nolo egredi quia diligo te ⁊ domum tuã/quia bene eſt ei apud te,aſſumes ſubulã ⁊ perforabis aurẽ eius in ianua. Clarius hebraice hr̃. et capies ſubulam ⁊ dabis in aure eius ⁊ in ianua. Eſt enim ſenſus ꝙ eadẽ ſubula perforabitur auris ſimul cum ianua:ita ꝙ auris applicabitur ianuæ & utraq; ſimul perforabitur. ⁊ ſeruiet tibi in eternũ. hoc eſt uſq; ad iobeleum. Ancille quoq; ſimiliter facies. propter ancillas enim hoc repetitum eſt. Nõ auertes ab eo oculos tuos quando dimittes eum liberum/ quia iuxta mercedẽ mercenarij per ſex annos ſeruiuit tibi:⁊ benedicet tibi dominus deus tuus in cunctis operibus que agis.

OMne primogenitũ maſculũ quod naſcetur in bobus ⁊ ouibus tuis/ſanctificabis domino deo tuo:nõ operaberis in primogenito bouis ⁊ nõ tõdebis primogenitũ ouis. Præcæptum de primogenitis ſcriptũ exo. 13. repetitur/ad declarandũ ꝙ intacta primogenita ſunt offerẽda deo:ita ꝙ nõ eſt detrahẽda lana primogeniti nec fructus aliqs laboris eoꝝ. In cõſpectu domini dei tui comedes ea per annos ſingulos in loco quẽ elegerit dominus/tu ⁊ domus tua. Repetitur præcæptũ paulo ſuperius (hoc eſt ca.12.) de eximiis offerẽdis deo ſcriptũ/ad declarãdum ꝙ ſingulis annis hoc facere debẽt. Si aũt habuerit maculã/⁊ vel claudũ fuerit vel cecũ aut in aliqua parte deforme vel debile,nõ immolabitur domino deo tuo. intra portas tuas comedes illud;tã mũdus q̃ immũdus ſimiliter veſcẽtur eo ſicut caprea ⁊ ceruo. Loco dictionis ſimiliter legendũ eſſet ſimul.ad differentiã conuiuioꝝ ſacroꝝ/a qbus excludebãtur immũdi. Hoc ſolũ obſeruabis vt ſanguinẽ eius non comedas,ſed effundas in terram quaſi aquam.

CAPVT .XVI.

OBſerua menſem nouarum frugũ ⁊ verni primũ tpis. Iuxta hebræũ hr̃ dũtaxat. Obſerua mẽſẽ primitiuũ. q proculdubio eſt mẽſis primus:hoc eſt primæ lunæ plenæ a ſole in ariete.illo eñi mẽſe primitiæ frugũ in ſpicis erãt:& cõſequenter aliorũ fructuũ. et facies peſach domino deo tuo:qm̃ in mẽſe primitiuo eduxit te dominus deus tuus de terra egypti nocte. Repetiť præcæptũ feſti paſchalis/ſcriptũ in primis exo. 12. repetitũ autẽ pluries/& leui. 23. & nu. 28. Repetitur autẽ ad declarãdum tum locum:uidelicet ꝙ non ubiq; in terra promiſſionis ſed in loco ubi eſt tabernaculũ dei immolãdus eſt agnus paſchalis. tũ tempus morãdi in illo loco:uidelicet ꝙ immolato ueſpere agno paſchali/liberũ erit ſequẽti mane redire in domũ ſuã:ita ꝙ nõ oportebit morari in illo loco diebus ſeptem. tum ad declarãdum panem infermentatum eſſe panem paupertatis.tum ad declarãdum ſeptimũ diem fore diẽ collectionis.hæc enim quattuor hic adiunguntur. Immolabisq; peſach domino deo tuo de ouibus ⁊ de bobus in loco quẽ elegerit dominus vt habitet nomen ſuum ibi. More ſuo moſes prius in genere/deinde in ſpecie tractat paſchalem ſolennitatẽ. dicendo enim & ſacrificabis paſcha de ouibus & bobus/in genere compræhendit ſacrificãda tunc:poſtea in ſpecie dicet immolabis peſach (hoc eſt agnũ paſchalem) ueſpere ad ſolis occaſum. Non comedes in eo panem fermentatum,ſeptem diebus comedes

Digitized by Google

in eo azyma/panem afflictionis. Legendum eſt. panem paupertatis. Azymus panis eſt pau
pertatis:quoniam pauperum eſt carere commoditate fermentandi panem,utendo pane ſubci
nericio qui ſtatim fit & coquitur. Ad paupertatem tamen temporis refertur cauſa.nam ſubiun
gitur. quoniam in pauore. Legendum eſt. quia in feſtinatione egreſſus es de terra egypti/ut recor
deris diei egreſſionis tue de egypto omnibus diebus vite tue. Penuria enim temporis (ut di
citur exo.12.) coegit eos ad coquendum panes azymos. Et dixit hoc ne erraretur putando ꝙ
propter paupertatem rerum uſi fuerint azymis. Et cauſa redditur huius anniuerſariæ afflictio
nis/memoria egreſsionis ex ægypto,quia tunc contigit ex feſtinatione ueſci azymis. Non ap
parebit tibi fermentatum in omnibus finibus tuis ſeptem diebus: & nõ remanebit de carnibus
eius quod immolatum eſt veſpere in die primo/uſqꝫ mane.

Non poteris immolare peſach in qualibet vrbium tuarum quas dominus deus tuus datu
rus eſt tibi: ſed in loco quem elegerit dominus d us tuus vt habitet nomen ſuũ ibi/immola
bis peſach veſpere ad ſolis occaſum. Non intelligitur reſtrictus locus ad ambitum circa ta
bernaculum dei, ſed tota ciuitas in qua eſſe contingebat tabernaculum dei intelligitur hic no
mine loci: ut patet ex ſtatuto paſchalis cærimoniæ exo.12. quilibet enim in domo ſua immo
labat paſchalem agnum. quando egreſſus es de egypto. Iuxta hebræum habetur. prepara
tionem egreſſus tui de egypto. Refertur enim appoſitiue ad peſach.ipſe enim agnus paſchalis
fuit præparatio ad egreſſum populi de ægypto. Et hoc eſt clarum. falſum autem eſt ꝙ occiden
te ſole quando iugulabatur paſcha exierit populus de ægypto: ut patet exo.12. Et coques ac
comedes in loco quem elegerit dominus deus tuus:maneqꝫ conſurgens vades ad tentorium
tuum. Ecce libertas redeundi ad propria immediate poſt immolatum agnum paſchalem.
Sex diebus comedes azyma. Non ad excludendum ſeptimum diem a lege azymorum dici
tur ſex diebus comedes azyma:ſed ad declarandum ꝙ dies immediate ſequens ſex dies azymo
rum eſt dies ſtrictionis,ne intelligeretur ꝙ de die ſeptima abſolute eſt ſermo. & in die ſeptima
quia collecta eſt domini dei tui/non facies opus. Interpres addidit quia. Nec affirmare nec
negare auſim decerni alteram collectionem. ita ꝙ altera ſeptimo menſe/altera primo menſe
ſtatuta ſit:preſertim quũ nullũ aliunde e ſcriptura habeatur de hac teſtimonium. & hebraica di
ctio non proprie ſignificat collectionem pecuniarum aut rerum:ſed potius retentionem,quæ
frequentem cõuentum in die illo ſeptimo (utpote celebri) in quo non licebat operari/ſignifi
care forte poſſet.

SEptem hebdomadas numerabis tibi. Repetitur præceptum de feſto pentecoſtes/ad decla
randũ eum oblationem ſpontaneam ſm quantitatem frugum a quolibet faciẽdam:tum con
uiuium ſacrum in loco tabernaculi diuini celebrãdum tunc. ab ea die qua falcem in ſegetem
miſeris. Tempus paſchæ ſignificatur,quo primũ oblatio ex ſpicis fiebat iuxta ſcripta leui.23.
Et celebrabis feſtum hebdomadarum domino deo tuo/oblationem ſpontaneam manus tue:
quam dabis iuxta benedictionẽ domini dei tui. Et epulaberis coram domino deo tuo / tu & fi
lius tuus & filia tua & ſeruus tuus & ancilla tua/& leuita qui eſt intra portas tuas/& aduena &
pupillus & vidua qui morãtur vobiſcum,in loco quem elegerit dominus deus tuus vt habitet
nomen ſuũ ibi.et recordaberis ꝙ ſeruus fueris in egypto:cuſtodieſqꝫ ac facies ſtatuta hec.

Solennitatem quoqꝫ tabernaculorũ celebrabis per ſeptem dies quando collegeris de area
& torculari fruges tuas. Et epulaberis in feſtiuitate tua: tu & filius tuus & filia tua/& ſeruus
tuus & ancilla tua/& leuita ac aduena & pupillus & vidua qui intra portas tuas ſunt. Septem
diebus feſta celebrabis domino deo tuo in loco quem elegerit dominus: quia benedicet tibi
dominus deus tuus in cunctis frugibus tuis & in omni opere manuum tuarum,eriſqꝫ tñ in le
titia. Repetitur & feſtum tabernaculorum,ad declarandum conuiuium etiã ſacrum celebran
dum tunc in loco tabernaculi diuini. Tribus vicibus per annũ apparebit omne maſculinum
tuum in conſpectu domini dei tui in loco quem elegerit:in ſolennitate azymorũ/& in ſolẽnitate
hebdomadarum/& in ſolennitate tabernaculorum. Repetitur præceptũ exo.23.ſcriptum/ad
declarandum quæ ſint illa feſta tria quibus apparere debet quiſqꝫ uir in loco tabernaculi dei.
& non apparebit ante dominum vacuus. Vnuſquiſqꝫ offeret ſecundũ ꝙ habuerit/iuxta benedi
ctionẽ domini dei ſui quam dederit ei. Repetitur præceptũ ibidem ſcriptũ ut nullus appareat
corã deo uacuus/ad declarandũ ꝙ quilibet offerat ſm facultates ſuas.

IVdices & magiſtros. Dictio interpretata magiſtros/ſonat prælatos ſeu ſenatores.& ad lite
ram ſignificare uidetur patres cõſcriptos/cũ quibus iudices tractare & definire debent cauſas.
cõſtitues in oĩbus portis tuis quas dominus deus tuus dederit tibi per ſingulas tribus tuas.
Non eſt ſenſus ꝙ in ſingulis portis ciuitatis habentis plures portas conſtituantur iudices:ſed ꝙ
in ſingulis urbibus inſtituantur iudices proprii/miniſtraturi iuſtitiam in porta ciuitatis. locus
enim portæ tũc tẽporis erat celebrior ciuitatis locus. & iudicẽt populũ iuſto iudicio. Iuxta he

Digitized by Google

bræũ habetur. **& iudicabũt populũ iudicio/iuſtitia.** Phraſi hebraicæ tribue loquendi modum. appoſitiue iuſtitia additur iudicio/ut iudicii autoritas iuſtitiæ ſit iuncta. **Nec in alterã partem declinent.** Iuxta hebræũ habetur. **Nõ inclinabis iudicium.** Duo dixerat uidelicet iudicium & iuſtitiã: tractat ſingula/incipiens a iudicio. Inclinatio enĩ rectitudini opponitur: & propterea rectitudo iudicii præcipitur. **non agnoſces perſonam & nõ accipies munus.** Duæ occaſiones præcipue tollunt rectitudinẽ iudicii ex parte iudicis: altera eſt acceptio perſonarum/altera acceptio munerum. & propterea ambæ inhibentur. Et ſubditur ratio. **quia munus excæcat oculos ſapientum & torquet verba iuſtorum.** Perpẽde uim munerum contra utranque partem animi: intellectum ſcilicet & affectum. & quod amplius eſt/intellectum perfectũ ſapientia & affectum præditum iuſtitia. Si enim ſapientes & iuſti mutantur ex muneribus, quis iudex ſeu princeps poteſt tute accipere munera? Et magnipende hanc ſententiam nõ eſſe moſis ſed dei, cui nota ſunt corda hominũ/qui ſcit inſtabilitatẽ humani animi etiã uirtute prædit. exo. enim. 23. ex ore dei eadem habetur ſententia. **Iuſte quod iuſtũ eſt perſequeris.** Iuxta hebræũ habetur. **Iuſtitiam iuſtitiam ſequeris.** Proſequitur alterũ propoſitorum. hebraico more conduplicatio eiuſdem dictionis/diſtributionem omnia compræhẽdentem ſignificat. Quemadmodũ enim dicendo die die intelligunt quotidie/ & uir uir intelligunt ſingulos uiros/& tribus tribus per ſingulas tribus, ita dicẽdo iuſtitiam iuſtitiam ſequeris/intelligunt ꝙ de iuſtitia in iuſtitiã abſque laſsitudine procedant/ꝙ in ſingulis cauſis nulla prætermiſſa iuſtitiam ſequantur. **vt viuas & poſſideas terram quam dominus deus tuus dabit tibi.**

Non plantabis lucum & omnem arborem iuxta altare domini dei tui nec facies tibi. Parui refert ꝙ hebraice habetur. **Non plantabis tibi lucum cuiuslibet arboris/ad latus altaris iehouah** elohe tui quod facies tibi. Repetuntur præcepta quædam circa cultum diuinum/ut adiungatur hoc in quod facile declinare poterant propter conuiuia ſacra ſub umbra arborum. Inſeruntur autem hæc inter tractandum de iudicibus/ne autoritate iudicum permittatur huiuſmodi arborum plantatio prope altare dei. huius tamen contrarium ſæpe factum uidetur populo ſacrificãte in excelſis. **Nec eriges tibi ſtatuam, quam odit dominus deus tuus.** Ideo tam hoc præceptum de ſtatua q̃ ſequens de non immolando animali maculato hic repetitur/ut ſimile crimen intelligatur eſſe plãtare lucum iuxta altare dei & erigere ſtatuã ſeu offerre animal habens maculam. Et uere ſic eſt formaliter intelligẽdo: hoc eſt idolatriæ more plantare lucum perinde eſt ac erigere ſtatuam qua adoretur deus more idolatrarum: plantare autẽ ibidem propter conuiuia/abominabile eſt deo tanq̃ ſi offeratur animal habens maculam. Excuſabatur autẽ forte ſacrificatio in excelſis a tanto q̃uis non a toto: quia non plantabant ipſi arbores apud altare, ſed iuxta inuentas arbores altaria cõſtruebant. **Nõ immolabis domino deo tuo bouem & ouem in qua eſt macula aut quippiã vitij: quia abominatio eſt domino deo tuo.**

CAPVT .XVII.

Quum repertus fuerit apud te intra vnam portarum tuarum quas dominus deus tuus dabit tibi/vir aut mulier faciens malũ in conſpectu domini dei tui. Nõ eſſe habendam rationem ſexus in huiuſmodi crimine manifeſtat. **& tranſgrediens.** Clarius habetur hebraice. **ad tranſgrediẽdum pactum eius/& iuit & ſeruiuit dijs alienis & adorauit eos & ſolem & lunam & omnem militiam celi (quae nõ præcepi) & hoc tibi fuerit nunciatum/audiensque inquiſieris diligenter & verum eſſe inueneris ꝙ abominatio iſta facta eſt in iſrael, educes virum & mulierem qui rem hanc ſceleratiſſimam perpetrauerit ad portas ciuitatis tuæ: & lapidibus obruetur.** Species mortis ſignificatur. **In ore duorũ aut trium teſtium peribit qui interficietur: & non occidetur vno contra eũ dicente teſtimonium.** Superius in ca. 13. dictum fuerat ꝙ inquirenda eſſet diligẽtiſsime ueritas: modo declaratur numerus teſtium neceſſarius ad damnandum aliquem ad mortem. Et ne tertius teſtis neceſſarius crederetur, ſubiungitur nõ ꝙ duo teſtes non ſufficiant/ſed ꝙ unicus teſtis nõ ſufficiat ad damnandum hominem ad mortem. **Manus teſtium erit in eum prima ad interficiendum ipſum/& deinde manus totius populi: vt auferas malum de medio tui.** Ratio occidendi hominem malum redditur purgatio populi, & eſt rectæ rationi conſona.

Si difficile & ambiguum. Parui refert ꝙ hebraice habetur. **Si occultum.** in idẽ enim redit ſenſus. **apud te iudicium eſſe perſpexeris inter ſanguinem & ſanguinem.** ſubaudi fundendum eſſe uel non eſſe fundendũ. **cauſam & cauſam.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **& inter iudiciũ & iudicium.** hoc eſt quod duorum iudiciorum ſit approbãdum. **lepram & nõ lepram.** Hebraice habetur. **et inter plagam & plagam.** Perſonales percuſsiones dubiæ inſinuantur: ut per hæc tria uniuerſæ cauſæ ambiguæ ſignificentur. in ſanguine enim cauſa mortis/in plaga

uero cauſa corporalis afflictionis / in iudicio autẽ cauſa rerum comprahenditur. **et iudicium**
intra portas tuas videris verba variari. Iuxta hebræũ hr̃. **verba litium in portis tuis.** Bene
interpres expoſuit. porta enim erat locus iudicii: & nihil aliud eſt eſſe uerba litis in portis q̃
remanere litem indeciſam, quia occultum eſt apud iudices quid agẽdum. **ſurge ⁊ aſcende ad**
locum quem elegerit dominus deus tuus. Venieſq; ad ſacerdotes leuitici generis. Iuxta he
bræum habetur. **Et venies ad ſacerdotes leuitas ⁊ ad iudicẽ qui erit in diebus illis/quereſq;**
ab eis qui annunciabunt tibi verbum iudicij. Non dicit uel ad iudicem. intellexiſſes enim ꝙ
ſm cauſæ materiam eundum fuiſſet ad ſacerdotem uel iudicem ſupremum. Dicendo itaq; &
ad iudicem/ decernit ꝙ ad utrunq; ſimul eatur. Et in hoc manifeſtatur intentio legis/ut pon
tifex & iudex ſimul regant populum. Dicit autẽ ſacerdotes pluraliter, quia in rebus arduis con
ſilium multorum debebat concurrere ſacerdotum. Et adiungit leuitas (hoc eſt ex tribu leui)
ad inſinuandum ꝙ ſubiuncta autoritas nõ conceditur ſacerdotibus qui ex abuſu fierent ex alia
tribu: ut tempore ieroboam regis iſrael factum eſt. **Et facies quodcunq; dixerint qui præſunt**
loco quem elegerit dominus. Iuxta hebræũ habetur. **Et facies ſuper os verbi quod annun**
ciabunt tibi ex eo loco quem eliget iehouah. Supremam autoritatem iudicii in ambiguis de
cernit ex loco tabernaculi diuini: quia locus ille erat locus diuini nominis, hoc eſt diuinæ no
titiæ. Et in hoc inſinuatur ꝙ in huiuſmodi ambiguis conſulendus erat deus. ideo enim ex loco
annunciationem deſcribit/ut ex conſulto ibidem deo procedendum intelligamus. Ob cuius
conſultationis defectum tempore iehoſuæ errauerunt pactum ineuntes cum gabaonitis incon
ſulto domino/dubitando tamen de fraude. **⁊ docuerint te iuxta legem eius.** Pondera condi
tiones tres. prima eſt ex parte ſupremi officii (ſacerdotii ſcilicet) & ſupremi iudicis. ſecũda eſt
ex parte loci electi a deo pro tabernaculo ſuo. tertia autẽ ex parte legis diuinæ: ut uidelicet con
formis ſit doctrina eorum diuinæ legi. Vnde & hebraice habetur. **Super os legis quod do**
cebunt te ⁊ ſuper iudicium quod dicent tibi facies. Niſi enim diuinæ legis ori congruat tam
quod docent q̃ quod iudicant ſacerdotes & iudex in ambiguis/diuina non eſt fultũ autoritate.
Et hic eſt textus ſuper quem fundatur regula ꝙ in ambiguis tam naturalis q̃ diuini iuris/ad
ſummi ſpectat ſacerdotis officiũ interpretatio ſeu declaratio: immo (ut uerbis literæ utamur)
docere & iudicare. docere inquã autoritatiue/& ſimiliter iudicare. Et bene nota ꝙ nullus actus
uolũtarius deſcribit̃ ſed uterq; rationis actus: uidelicet docere & iudicare/autoritatiue tamen.
& ideo parendum ſancitur. **non declinabis a verbo quod annũciabunt tibi ad dexteram ⁊ ad**
ſiniſtram. Simpliciter & abſolute parẽdum in ambiguis doctrinæ & iudicio primorum ſacer
dotum & iudicis ſm legem decernitur. Et ſcito ꝙ in ambiguis præſumitur ſm legẽ quod legi
congruere diffinitur nec manifeſte apparet contrarium. **Qui autẽ ſuperbierit nolens obedire**
ſacerdotis imperio qui eo tempore miniſtrat domino deo tuo. Dictio interpretata ſuperbia/
ſtudioſam (ut aiunt) impietatem ſonat. ita ꝙ omnis ſe opponens ex propoſito/includi ſignifi
catur. **et decreto iudicis.** Interpres mutauit. nam hebraice habetur. **vel iudici.** disiunctiue
enim dicitur non obediendo ſacerdoti uel iudici. Vbi prudens lector aduerte ꝙ definitio ambi
guæ cauſæ non ab uno ſed a multis ſacerdotibus & iudice deſcribitur/& ex loco ſancto ſm le
gem: præcipere autẽ executionem diffinitorum attribuitur pontifici uel iudici/prout uel mate
ria uel tempus uel aliqua alia circunſtantia ſuadebat. Et par pœna decernitur opponentis ſe ſa
cerdoti uel iudici. nam ſubditur. **morietur homo ille ⁊ auferes malum de iſrael. cunctuſq; po**
pulus audiẽs timebit, ⁊ nullus deinceps intumeſcet ſuperbia. Ecce una eademq; pœna/cum
duplici fructu: uidelicet purgationis iſrael/& cautelæ deinceps attentandi ſimilia.

Q**Vum ingreſſus fueris terram quam dominus deus tuus dabit tibi/⁊ poſſederis eam ha**
bitaueriſq; in illa/⁊ dixeris conſtituã ſuper me regem ſicut habent omnes per circũitum
nationes, eum conſtitues quem dominus deus tuus elegerit de numero fratrũ tuorum.
Prima in cõſtitutione regis conditio ſeruanda/eſt ut conſulatur deus & ipſi deo electio regis
committatur. quod eſt dicere ꝙ deus dignetur uel ſigno aliquo uel reuelatione uel ſorte mon
ſtrare quem elegerit. **nõ poteris alterius gentis hominem regem facere qui nõ ſit frater tuus.**
Facultas adimitur eligendi in regẽ hominem nõ iſraelitam. **Cũ nõ multiplicabit ſibi equos.**
Huius oppoſitũ manifeſte fecit ſalomon. Ratio tamen præcepti huius ad literam uidetur ad
tollendum commercium iſraelitarũ cum ægyptiis. ſubiungitur enim iuxta hebræum. **⁊ non**
faciet reuerti populum in egyptum vt multiplicet equos. Ita ꝙ non dicitur (ut uulgata habet
æditio) ꝙ ſubleuatus equitatus numero non reducat populum in ægyptum ad præliandum:
ſed dicitur ꝙ ad habendum equorũ copiam non faciat reuerti populum in ægyptum. Nec ſis
adeo rudis ut intelligas reuerſionẽ uniuerſi populi: ſed iuſſionem inhiberi qua populus pro
uocetur ad eundum in ægyptum pro huiuſmodi commerciis. Et ratio ſubditur inhibitio di
uina. **præſertim quum dominus præceperit vobis.** Hebraice habetur cõiunctio copulatiua.

ꝛ iehouah dixit vobis/nõ amplius per iſtam viam reuertamini. Altera inſinuatur ratio ſermo diuinus:altera (quæ tacetur) pronitas forte populi erat ad mores ægyptios,quos moſes extirpare nitebatur. Nõ habebit vxores plurimas que alliciant animũ eius. Optime ſenſum reddidit interpres:& effectus malus prædictus a moſe/ſubſecutus in ſalomone conſpicitur. neq; argenti ꝛ auri immenſa pondera. Iuxta hebræũ habetur. ꝛ argentũ ꝛ aurum nõ multiplicabit ſibi valde. Pondera uerbum ſibi: & non repræhendes reges multiplicantes ualde argentum & aurũ non ſibi ſed reipublicæ/ne opprimatur populus tempore publicæ neceſsitatis.

Poſtq; autem ſederit in ſolio regni ſui,deſcribet ſibi deuteronomium legis huius in libro. Iuxta hebræum habetur. ꝛ ſcribet ſibi emẽdationem legis huius/accipiens exemplar a ſacerdotibus leuiticæ tribus. Et habebit ſecum/legetq; illam omnibus diebus vite ſue: vt diſcat timere dominum deum ſuum ꝛ cuſtodire omnia verba legis huius ꝛ ſtatuta iſta ad faciendum ea. nec eleuetur cor eius ſuper fratres ſuos/neq; declinet in partem dextram vel ſiniſtram. Dictio interpretata emendationem/ſignificat exemplum optime etiam punctis & lineamentis emendatum:ad differentiam uulgarium librorum in quibus lex non exacte ſcribitur ut deberet.& ut adamuſsim ſcriberetur/exemplar a ſacerdotibus habendum cenſetur. Primum præceptum affirmatiuum datum regi eſt ut habeat apud ſe uolumen diuinæ legis, & legat in eo non ſemel aut bis ſed omnibus diebus uitæ ſuæ:ut ex frequenti lectione legis diuinæ quattuor fructus conſequatur.primus eſt timere deum:ſecundus ſeruare præcepta legis omnia: tertius non eleuare cor ſuum ſuper fratres ſuos filios iſrael: quartus prorogare imperium ſuum & filiorum ſuorum. vt longo tempore regnet ipſe ꝛ filij eius ſuper iſrael. In hoc inſinuatur q; ſi conſtituerent regem/per ſucceſsionem regnum ad regis filios ſpectaret.

CAPVT .XVIII.

Non habebunt ſacerdotes leuite ꝛ omnes qui ſunt de tribu leui/partem ꝛ hereditatem cum iſrael: ſacrificia domini ꝛ oblationes eius comedẽt.ꝛ hereditatem non habebunt apud fratres ſuos: dominus ipſe eſt hereditas eorum ſicut locutus eſt illis. Et hoc erit iudicium ſacerdotum a populo/ab eo qui offert victimas ſiue bouem ſiue ouem: dabit ſacerdoti armum ac ventriculum. Repetitur ſtatutum nu. 18. ad declarandum quædam & ibi & exo.29. tacita.Et iuxta hebræum habetur. et dabit ſacerdoti brachium/maxillas ꝛ ventrem. In præcedẽtibus enim nihil de maxillis (hoc eſt de capite) nihil de uentre dictum eſt decernendo portionem ſacerdotis ex ſacrificiis pacificis,ſed dũtaxat de armo & pectore:quorũ utrunq; ſub brachii nomine compræhẽditur/extendẽdo brachii nomen ad partẽ quartã anteriorẽ animalis:ut cõſueuerunt hœdi præcipue & agni diuidi. Primitias frumẽti/vini ꝛ olei ꝛ lanarũ partẽ ex ouiũ tõſione. Iuxta hebræũ habetur. ꝛ primitias tõſure ouiũ tuarũ dabis ei. Et hoc etiã nouiter declaratum eſt cõtineri ſub primitiis debitis ſacerdoti. Quia ipſum elegit dominus deus tuus de cũctis tribubus tuis vt ſtet ꝛ miniſtret nomini domini/ipſe ꝛ filij eius in ſempiternum.

Et quando exibit leuita ex vna vrbium tuarum ex toto iſrael in qua habitat/ꝛ voluerit venire deſiderans locum quem elegerit dominus. Iuxta hebræum habetur. ꝛ veniet in toto deſiderio anime ſue ad locum quem eliget iehouah. Scribitur hoc ad declarandum q; non eſt ſermo de leuitis qui cupiditate aut leuitate ſeu ambitione aliqua ſed de iis qui integra deuotione ad diuinum tabernaculum mouentur. miniſtrabit in nomine domini dei ſui: ſicut omnes fratres eius leuite qui ſtabunt ibi coram domino. Partem ciborum eandem accipiet quam ꝛ ceteri. Iuxta hebræum habetur. Partem ſicut partem comedent. Obſcurum eſt quid ſignificetur per huiuſmodi partem.nam uniuerſa lege proſpecta nulla pars ſacrificiorum aut oblationum decreta eſt leuitis miniſtrantibus in domo domini:ſed ex decimis duntaxat uiuebant/ſicut & alii leuitæ.Poteſt dici (quia liber iſte ſupplet tacita in præcedentibus libris) ex hac litera haberi q; leuitis miniſtrantibus in domo domini prouidebatur de cibo ex ærario domus domini:& propterea ſcriptum hic eſſe q; comedent partem ſicut partem:hoc eſt comedẽt partem quemadmodum datur pars aliis miniſtrantibus.ut intelligamus leuitas miniſtrãtes quemadmodum laborem miniſterii/ita & portionẽ cibi præ aliis leuitis non miniſtrantibus habuiſſe. excepto eo quod in vrbe ſua et paterna ei ſucceſſione debetur. Iuxta hebræũ habetur. præter a venditionibus ſuis ſuper patres. Duo rerum genera habebãt leuitæ. quædã non uenalia/lege prohibente uendi:ut ſuburbana.quædam uenalia:ut acquiſita ab ipſis uel eorum patribus.Et ad differentiam non uenalium dicitur in litera præter id quod ex uenditionibus (hoc eſt uenalibus rebus) ſuis habent ſuper patres:hoc eſt etiam ſi habeant a patribus illas res uenales. iſtis enim rebus non priuabatur leuita miniſtrans in domo domini,q̃uis non uteretur rebus non uenalibus in ciuitate ſua.

QVando ingreſſus fueris terram quam dominus deus tuus dabit tibi, non diſces facere abominationes illarum gentium. Non inuenietur in te qui tranſire faciat filium ſuum aut filiam ſuam per ignem: aut qui ariolos ſciſcitetur. Iuxta hebræum habetur. diuinator diuinationum. Quod autē ſequitur. ⁊ obſeruet ſomnia atqꝫ auguria. iuxta hebræū habetur. obſeruator temporū ⁊ augur ⁊ maleficus: ⁊ incātator ⁊ cōſulens pythones ⁊ magus ⁊ querēs a mortuis. Hæc tamen non ſic affirmauerim ut omnino proprietatē crediderim ſeruari uocabulorum: certum tamen id eſt diuinationum genera omnia inhiberi. Quia abominatur dominus omnes facientes iſta: ⁊ propter iſtiuſmodi abominationes delebit eos dominus in introitu tuo. Perfectus eris ⁊ abſqꝫ macula cum domino deo tuo. Iuxta hebræum habetur. Immaculatus eris cum iehouah elohe tuo. Niſi enim hæc omnia macularent animam, nequaq̄ ſubiungeretur ut immaculati eſſent cum ſummo deo.

Quia gentes iſte quarum poſsidebis terram/augures ⁊ diuinos audiunt. Iuxta hebræum habetur. obſeruatores temporum ⁊ diuinos audiunt. Et ſcito ꝙ dictio interpretata obſeruatores temporum/penuria uocabulorum ſic interpretatur. ſonat enim (ſi dici liceret) temporatores: quales ſunt doctores temporum obſeruandorum ad quælibet attentanda/quos mathematicos uocant. tu autem a domino deo tuo. Iuxta hebræum habetur. ⁊ tu non ſic. Deinde immediate ſequitur. dedit tibi iehouah elohe tuus. Inhibetur auditio mathematicorum & diuinorum (qui minus mali uidentur alijs ſupradictis) dicendo & tu non ſic. Subiungiturq; ratio, quia non intercedente officio mathematicorum diuinorum &c̄. cōſecutus es tot bona/ſed iehouah elohe tuus dedit tibi bona iſtarum gentium quæ audiunt mathematicos & diuinos. ¶ Aduerte hic prudens lector ꝙ conſulere & audire mathematicos ad obſeruandum tempora ſecundum curſus ſyderum/contingit dupliciter. uel relatiue ad actiones corporales totaliter ſubditas elementaribus & cœleſtibus diſpoſitionibus: ut agricultura/nauigatio/medicina/& id genus reliqua. & ſic obſeruare tempora nullum peccatum eſſe manifeſtum eſt. Vel quo ad actiones uoluntarias. & hic periculum eſt peccandi: quoniam actiones uoluntariæ directe ſunt exemptæ ab influxu corporum cœleſtium, eo ꝙ uoluntas libera eſt: immo quia mens uniuerſa immaterialis eſt & nulli corpori ſubditur. Indirecte autem (hoc eſt ratione corporis) poteſt corporalis actio ſiue cœleſtium ſiue inferiorum corporum/mutare uoluntatem: ut teſtantur corporales paſsiones iræ & uenereorum. uel uttamen huiuſmodi indirecte poſſe/non eſt tantæ uis ut compellere poſsit uoluntatem: ſed ſapiens dominabitur aſtris quemadmodum & paſsionibus propriis. Quocirca quia communiter conſulentes mathematicos conſulunt eos ut regulas operum habeant tanq̄ leges agendorum/ac per hoc profitentur facto uoluntaria opera directe ſubiici cœleſtibus diſpoſitionibus ut regulis, ideo peccant maculando animam ſuam: & ideo prohibetur diuina lege huiuſmodi conſultatio. Et propterea ſi quis ſapiens hæc noſſe uellet ad cauendum a diſpoſitionibus cœleſtibus ſicut ab internis paſsionibus/uel ad utendum prudenter cœleſtibus diſpoſitionibus quemadmodum utitur propriis membris & aliorum, nullum ex proprio genere peccatum incurrit. Dico autem ex proprio genere/ne ratione ſcandali aut ſuo exemplo peccet apud ignorantes huiuſmodi ſapientiam eius: uel apud minus timentes deum qui prouocarentur ad ſimilia faciendum abſqꝫ ſimili ſapientia.

PRophetā de gente tua ⁊ de fratribus tuis ſicut me/ſuſcitabit tibi dominus deus tuus, ipſum audies: ut petiſti a domino deo tuo in choreb/quando concio congregata eſt atqꝫ dixiſti. Iuxta hebræū habetur. Prophetam de medio tui ex fratribus tuis ſicut me/ſuſcitabit tibi iehouah elohe tuus: ad ipſum audietis. ſicut omne quod petiſti ex cum iehouah elohe tuo in choreb in die adunationis dicendo: non ultra audiam uocem domini dei mei ⁊ ignem hunc magnum nō uidebo amplius/⁊ non moriar. Libra prudens lector hanc circunſtantiam prophetæ huius de quo eſt ſermo (uidelicet ꝙ eſt ille propheta qui promiſſus eſt a deo quando dedit legem ore proprio in monte ſinai uniuerſo audiente populo: huc enim tendit uniuerſa hæc commemoratio dictorum a populo in die quo adunatus eſt populus ad audiendā ex ore dei legem) ut hinc haurias ꝙ non de propheta in genere/ſed de propheta uice dei latore legis eſt ſermo. Deum ſiquidem timebant audire ad ulteriora legis procedentem/ut contextus manifeſtat. & niſi deſipere liceat/ad huiuſmodi cauſam referēda eſt promiſsio prophetæ: alioquin moſes non citaſſet populi petitionem deſcripturus huius prophetæ promiſsionem tunc reuelatam ſibi. Et ait mihi dominus. Præterita dei locutio recitatur. bene oīa locuti ſunt. Parui refert ꝙ hebraice habetur. fecerūt bonum quod locuti ſunt. Superius in ca. 5. hoc idem commemoratum eſt: laudat deus tum factum tum ſermonem populi uerentis audire amplius deum per ſeipſum in maieſtate loquentem. ſed ideo repetit hæc moſes, ut manifeſtet diuinam promiſsionem de meſia tunc factam & tamen hactenus non ſcriptam. Prophetam ſuſcitabo eis de medio fratrum ſuorum. Ecce diuina promiſsio meſiæ/ſub nomine prophetæ aptiſsime facta poſt data

Digitized by Google

decem præcæpta populo timenti audire deum amplius in maieſtate loquentem. aptiſsime ſe quidem ex tunc promittitur ipſemet deus in natura humana allocuturus populum humaniſſime, non in maieſtate ſed officio prophetæ prædicantis uerbum dei & manifeſtantis arcana dei. Si uerba librare ſtudes, ſcito hebraice haberi non ſuſcitabo, ſed faciam ſurgere ſeu faciam firmare. dictio enim hebraica anceps eſt ad utranq; ſignificationem tam hic q̃ paulo ante. Impleuit enim deus utrunq;. nam & fecit meſiam ſurgere prophetam, dum ex fabro abſq; diſciplina literarum ſurrexit ad officium prædicandi &c̈. & firmatus eſt affluctiſsima copia innumerabilium miraculorum. **ſimilem mi.** Iuxta hebræum habetur. **ſicut te.** Et hinc apparet ꝙ de meſia eſt ſermo. tum quia non ſurrexit ultra propheta in iſrael ſicut moſes (ut dicitur in calce iſtius libri) niſi meſias nouus legiſlator cum tanta multitudine miraculorum &c̈. Tum quia extra propoſitum erat tunc deum reuelare moſi futurum prophetam ſimilem ipſi moſi niſi de propheta legiſlatore loqueretur. hæc enim cauſa (ſcilicet ferēdæ legis) quadrat uniuerſis commemoratis hic a moſe. nam quadrat petitioni populi horrētis ulteriorem legiſlationem ex ore dei in maieſtate: quadrat materiæ quæ tractabatur tunc: quadrat ſimilitudini moſis: quadrat pe næ ſubiūctæ illis qui nō audierint uocem illius prophetæ: quadrat imperfectioni legis ueteris perficiēdæ per meſiam: quadrat & ſingularitati ac excellentiæ illius prophetæ, cum tanto apparatu tali tempore reuelati moſi & in hac litera deſcripti. **et ponam verba mea in ore eius: loqueturq; ad eos omnia que precepero illi. Qui autem verba eius que loquetur in nomine meo audire noluerit, ego vltor exiſtam.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **ego requiram a cum eo:** Diuinum iudicium imminere non credentibus meſiæ decernitur: iuxta id quod ipſe in euangelio dicit qui uero non crediderit condemnabitur. Hic eſt textus ratione cuius Ieſus in euangelio dicit, de me moſes ſcripſit.

P**Ropheta autē qui arrogantia depravatus.** Studioſus ad malum animus hebraice ſignificatur. repetitur enim illa dictio pluries ſuperius habita & interpretata ſuperbia. **voluerit loqui in nomine meo que ego nō precepi ei vt diceret/ ꝛ qui locutus fuerit in nomine alienorum deorum, interficietur.** Conſidera hic ꝙ inter tractatum inhibentem diuinationes & tractatum punientem falſos prophetas mediā locauit moſes promiſsionē meſiæ/ad inſinuandum ꝙ futurus erat hoſtis utrorumq;. ¶ **Et ſi dixeris in corde tuo/quomodo poſſum intelligere verbum quod dominus non eſt locutus: hoc habebis ſignū. Quod in nomine domini propheta ille predixerit ꝛ non euenerit, hoc dominus non eſt locutus/ſed per tumorem animi ſui propheta confinxit: ꝛ idcirco non timebis eum.** Aduerte prudens lector ꝙ moſes non dat ſignum affirmandi ſed negandi: non dat ſignum cognoſcendi quod deus dicit per hominem/ ſed dat ſignum cognoſcendi quod deus non dicit. nam ex non euentu rei prædictæ cognoſcendum docet non eſſe a deo miſſum prophetam: non autem dicit ꝙ ſi euenerit fuiſſe illum miſſum a deo: quoniā hoc ſignum fallax eſt/ut in ca.13. ipſe moſes dixit. ¶ Sed aduerte circa ſignum datum non euentus ꝙ intelligitur manentibus immutatis diſpoſitionibus hominum. nam ſicut promiſsiones bonorum intelliguntur ut lex teſtatur niſi declinauerint a deo, ita comminationes malorum intelliguntur niſi pœnitentia agatur: ut clare teſtatur deus apud hiere. cap. 18. Et propterea nec eſaias nec ionas arguendus eſt: quia euentus quos prædixerunt/pœnitentiæ ezechiæ & niniuitarum impedierunt.

CAPVT .XIX.

Q**Uum exciderit dominus deus tuus gentes quarum terram tibi traditurus eſt ꝛ hereditaueris eas/habitaueriſq; in ciuitatibus ꝛ domibus earū, tres ciuitates ſeparabis tibi in medio terre tue quam dominus deus tuus dat tibi in poſſeſsionem. ſterneſq; diligenter viam/ ꝛ in tres partes equales totam terre tue prouinciam diuides: ꝛ erit/illuc fugiet omnis homicida.** Statutum inchoatum exo. 21. & ſcriptum nu. 35. repetitur / ad declarandum multa ibidem tacita.

E**T hec eſt lex homicide qui fugiet illuc ꝛ viuet. Qui percuſſerit proximum ſuum neſciens/ꝛ qui heri ꝛ nudiuſtertius nullum contra eum odium habuiſſe comprobatur.** Iuxta hebræum habetur. **ꝛ ipſe non odiens eum ab heri et nudiuſtertius.** Non deſcribitur alius caſus a primo: ſed primus caſus (uidelicet occidentis hominem ignoranter ignorantia facti / puta emittendo ſagittas aduerſus feras percuſsit hominem) fulciri debet teſtimonio nō præcedentis odii erga illum percuſſum. Si enim præceſsiſſet odium, non crederetur dicenti ſe neſciſſe ꝙ homo erat ibi: ſed præſumeretur ex induſtria patratum homicidium. **ſed abiſſe cum eo ſimpliciter in ſyluam.** Iuxta hebræum habetur. **Et qui ibit cum ſocio ſuo in ſyluam ad cedendum li-**

Digitized by Google

gna/ ⁊ impelletur manus eius in ſecurim cedendo lignum/ ferrumq; lapſum de manubrio proxi-
mum eius percutiet ⁊ morietur. Alter caſus deſcribitur homicidu inuoluntarii. primus enim
penes ignorantiam exiſtentis ibidem hominis/ alter autem penes caſualem euentum actio-
nis inuoluntariæ attenditur: ut ex his duobus caſibus reliqui diſcerni poſsint. hic ad vnam ſu-
pradictarum ciuitatum confugiet ⁊ viuet. ne forte proximus eius cuius effuſus eſt ſanguis do
lore ſtimulatus inſequatur homicidã/ ⁊ apprehendat eũ ſi longior via fuerit/ ⁊ percutiat animam
eius qui non eſt reus mortis: quia nullũ cõtra eũ qui occiſus eſt odium prius habuiſſe mõſtratur.
Alias dictum eſt in hac eadem materia hebraice non ſcribi proximum eius cuius effuſus eſt
ſanguis/ ſed redemptorem ſanguinis. qui quanuis communiter ſit propinquus ſm carnem,
lex tamen non arctatur ad propinquum ſm carnem: poſſet enim redemptor ſanguinis eſſe
amicus. Idcirco precipio tibi dicendo/ tres ciuitates ſeparabis tibi. Quum autẽ dilatauerit do
minus deus tuus terminos tuos ſicut iurauit patribus tuis/ ⁊ dederit tibi cunctam terram quam
eis pollicitus eſt (ſi cuſtodieris mãdata eius ⁊ feceris que ego precipio tibi hodie/ vt diligas do
minum deum tuum ⁊ ambules in vijs eius omni tempore) addes tibi adhuc tres alias ciuitates
ſuper iſtas tres. ⁊ non effundetur ſanguis innocẽs in medio terre tue quam dominus deus tuus
dat tibi in hereditatem, ⁊ erit ſuper te ſanguis. Dictum ſuperius fuerat ꝙ deus non in primo
ingreſſu daturus erat uniuerſam terrã promiſsionis (quia populus qui tunc erat nõ ſufficiebat
ad habitandũ & colendũ eam) ſed ꝙ paulatim multiplicato populo daret totam. & propterea
moſes decernit ut in primo ingreſſu definiant tres ciuitates refugii/ & quãdo deus dabit totam
terram promiſſam definiãt alias tres ciuitates refugii: ut ſanguis innoxius poſsit commode ſal-
uari. Erant ergo legis decreto nouem ciuitates refugij: tres trans iordanem in regnis ſichon
& hog (quas ipſe moſes definiuit) & ſex in terra promiſsionis cis iordanẽ uerſus ieruſalem.

Si quis autem odio habuerit proximum ſuum ⁊ inſidiatus fuerit ei/ ⁊ ſurrexerit contra eum ⁊
percuſſerit eum ⁊ mortuus fuerit, fugeritq; ad unam de ſupradictis ciuitatibus: mittent ſeniores
ciuitatis illius/ ⁊ capient eum inde. Pronomen illius/ occiſum demõſtrat. decernitur enim ꝙ
inter ſenes utriuſq; ciuitatis cauſa tractetur: ita ꝙ quum iudices ciuitatis occiſi manifeſtauerint
iudicibus ciuitatis refugii ꝙ homicidium fuerit per inſidias/ mittent uiros qui uinctum accipi
ant homicidam. tradantq; in manum proximi cuius ſanguis effuſus eſt: ⁊ morietur. Ne intelli-
gas tradendum eſſe homicidam in manus redemptoris ſanguinis ut ipſe ſit carnifex: ſed traden
dum iuſtitiæ petitæ a redemptore ſanguinis ad hoc ut occidatur. Non miſereberis eius: ⁊ auſe
res noxium ſanguinem de iſrael. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ auferes ſanguinẽ mundi ab iſrael: ⁊
bene erit tibi. Sanguis occiſi ab homicida per inſidias/ appellatur ſanguis mũdi: qui tamdiu ad-
iacet iſraeli quandiu non fit ultio puniendo homicidam. & propterea mandatur non miſerebe
ris homicidæ, & auferes ſanguinem mundi occiſi per mortem uiui homicidæ ab iſrael: ne ſci
licet imputetur iſraeli omiſsio uindictæ. eſt enim uindicta iuſtitiæ ſpecies.

NOn aſſumes ⁊ transferes terminos proximi tui quos fixerunt priores in poſſeſſione tua.
Iuxta hebræum habetur. non addes confinium ſocij tui quod definierunt primi in heredita
te tua quam poſsidebis in terra quam dominus deus tuus dat tibi ad hereditandum eam.
Vſurpatio partis agri contigui prohibetur. fit enim hoc adiungendo proprio agro partem agri
propinqui: quod eſt adiicere confinium ſocii agro meo. Significanter autem meminit primo-
rum ſtatuentium confinia agrorum: quoniam ſeruanda erat diſtinctio primo facta in diuiſio-
ne terræ inuiolata, ut unuſquiſq; tempore iobelei rediret ad propria.

Non ſtabit teſtis vnus contra aliquem/ quicquid illud peccati ⁊ facinoris fuerit. Superius
in cauſa occiſionis decretus fuit numerus teſtium in. ca. 17. hic autẽ extenditur prædictus nu-
merus teſtium ad omnem cauſam criminalem. hebraice enim dicitur. Non oſtinabit teſtis
vnus in virum in omni iniquitate ⁊ in omni peccato. & immediate ſubiũgitur. in omni pecca-
to quod peccabit ſuper os duorum teſtium vel ſuper os trium teſtium affirmabit rem. ſeu uer
bum. Vbi clare patet ſolas & omnes cauſas criminis compræhendi. ſ. n Si ſteterit teſtis mẽdax
contra hominem/ accuſans eum preuaricationis. Iuxta hebræum habetur. Quando affirma
bit teſtis iniqui in virũ ad reſpondendũ in eo declinationem. De teſte loquitur lex, qui quum
deberet ueritatem teſtificari reſpondet loco ueritatis declinationem a recto in eũ qui eſt inno-
cens. ſtabũt ambo quorum cauſa eſt ante dominum. Libra locum diuini tabernaculi. in con-
ſpectu ſacerdotum ⁊ iudicum qui erunt in diebus illis. Et diuini reuerentia loci/ & ſacerdo-
tum & iudicum autoritas concurrit ad diſcutiendum falſum teſtem. Quumq; diligenter per-
ſcrutantes inuenerint. Iuxta hebræum officium inquirẽdi attribuitur iudicibus. nam legitur.
Et inquirẽt iudices bene. Potius enim ad iudices maleficii q̃ ad ſacerdotes ſpectat huiuſmodi
diſcuſsio. falſum teſtem dixiſſe contra fratrem ſuum mendacium. Iuxta hebræum habetur.

& ecce teſtis falſitatis teſtis, falſum teſtificatus eſt in fratrem ſuum. Facietiſq; ei ſicut cogitauit facere fratri ſuo: & auferes malum de medio tui. Et remanentes audient & timebuut: & non addent ut faciãt amplius ſicut malum hoc in medio tui. Non miſereberis eius: ſed animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede exiges. Pœnam talionis decernit infligendam falſo teſti.

CAPVT .XX.

QVum exieris ad bellum contra hoſtes tuos, & uideris equos & currus & maiorem q̃ tu habeas aduerſarii exercitus multitudinem, non timebis eos: quia dominus deus tuus tecum eſt, qui eduxit te de terra ægypti. Diſpoſitio populi relatiue ad bellum ſcribitur/ conſiſtens præcipue in confidentia diuina. Quanuis enim aggredi bellum iuſtum contra fortiorem/ ſit abſolute ſtultum & criminoſum (utpote tentantis deum) aggredi tamen illud promittente deo ſe pugnaturum pro eis ſeu cum eis ut promiſſum eſt iſraelitis/ uirtutis eſt ſpei immo fiduciæ in deo: & propterea præcipitur ut non timeant. Appropinquãte autem iam prelio, accedet ſacerdos/ & ſic loquetur ad populum. audi iſrael, uos hodie acceditis ad pugnam cõtra inimicos ueſtros, non molleſcat cor ueſtrum, non timeatis & non paueatis nec formidetis a facie eorum: quia dominus deus ueſter in medio ueſtri eſt, & pro uobis contra aduerſarios ueſtros dimicabit. ¶ Duces quoq; loquentur ad populum dicendo. quis eſt uir qui ædificauit domum nouam & nõ dedicauit eam, uadat & reuertatur in domum ſuam: ne forte moriatur in bello & alius dedicet illam. Dictio interpretata dedicare/ initium habitandi cum quadam (ut opinor) ſolennitate ſignificat. & quis eſt vir qui plãtauit vineam/ & nõdum fecit eam eſſe communem & de qua veſci omnibus liceat. Interpres circumlocutione huiuſmodi unicam hebraicam dictionem ſignificantem contrarium eius quod eſt ſanctificare ſignificat. Et ſenſus eſt/ qui non fructum uineæ illum qui nõ deo ſanctificatus eſt percæpit. ut enim ſuperius ſtatutum eſt leui. 19. de arboribus fructiferis, uineæ fructus tribus annis erat immũdus/ quarto ſanctificabatur deo/ quinto autem erat ad uſum domini uineæ. Eſt ergo ſenſus ꝙ ſi quis plantaſſet uineam & ad quinti anni fructus nõ perueniſſet reuertatur. prouidit ſiquidem lex ut homines obligati ad eundum ad bellum carerent manifeſtis paſsionibus impedientibus uirilitatem animi ad pugnandum: & propterea tam affectus ducendæ uxori q̃ percipiendo fructui plãtatæ uineæ aut habitationi ædificatæ domus aut timidus liber erat a progreſſu a l bellum. Et in his caſibus intelligũtur ſimiles. vadat & reuertatur in domum ſuam: ne forte moriatur in bello & vir alius faciat eam communem. Et quis eſt vir qui deſponſauit vxorem & non accepit eam/ vadat & reuertatur in domum ſuam: ne forte moriatur in bello & vir alius accipiat eam. ¶ Et addẽt duces vt loquãtur ad populũ/ & dicent. quis eſt uir formidoloſus & corde tenero/ reuertatur in domum ſuam: ne diſſoluat cor fratrum ſuorum ſicut ſuum. Cumq; ſiluerint duces exercitus & loquendi finem fecerint, vnuſquiſq; ſuos cuneos ad bellandũ preparabit

QVando accedes ad ciuitatem vt expugnes eam, offeres ei primum pacem. Sancta lex ut q̃uis iuſtum ſit bellum/ offeratur tamen pax ad ſaluãdam uitã & libertatem ſingulorum & res eorum a præda. Et ſi pacem reſponderit tibi & aperuerit tibi portas, cunctus populus qui in ea inuenietur/ erit tibi tributarius & ſeruiet tibi. ſi autem pacem non fecerit tecum & ceperit contra te bellũ, oppugnabis eam. Cumq; tradiderit illam dominus deus tuus in manum tuam, percuties omne quod in ea eſt generis maſculini in ore gladii. tantum mulieres & infantes & iumẽta & cetera que erũt in ciuitate/ oẽs ſupellectilẽ eius predaberis tibi: & comedes ſpolia boſtium tuorum que dominus deus tuus dederit tibi. Aere ualde ius decernitur, præſumendo uniuerſos mares illius ciuitatis eſſe in culpa/ ſolaſq; mulieres cum pueris excipiendo. quanuis uulgata æditio habeat infantes. Et libertatem intellige cõceſſam occidendi omnes mares ſupra pueritiam/ non præceptum ut occidant. non enim eſt interpretãda lex cum obice clementiæ. nam intentio legis non tendit ad exterminium huiuſmodi ciuitatum quæ ſunt extra terram promiſsionis: immo manifeſtam diſparitatem decernit inter ciuitates terræ promiſsionis & alias quo ad exterminium: ut clare patet in litera. Sic facies cunctis ciuitatibus que procul valde a te ſunt: & non ſunt de his ciuitatibus quas in poſſeſsionem accepturus es. De his autem

Digitized by Google

ciuitatibus que dabuntur tibi/nullam omnino permittes uiuere. Quanuis hebraice habeatur. non uiuificabis omnem animam. ſeu ſpirantem. ſed perdendo perdes eas/hitheum ⁊ amorreum ⁊ chananeū ⁊ perizeum ⁊ hiueum ⁊ iebuſeum. Ad homines dūtaxat refertur non uiuificatio omnis ſpirantis: & non extenditur ad animalia / ſed ad mulieres & paruulos. Vnde & ſubditur. ſicut precepit tibi dominus deus tuus. exo. 23. & . 34. repetitumq́ eſt in hoc libro ca. 7. Et quanuis ſex duntaxat gentes hic numerentur, intelliguntur tamen omnes ſeptem quæ in prædictis locis ſupputātur. ne forte doceant vos facere cunctas abominationes quas ipſi operati ſunt diis ſuis: ⁊ peccetis in dominum deum veſtrum.

Quando obſederis ciuitatem multo tempore pugnando aduerſus eam vt capias ipſam, non perdes arbores eius impellendo ſuper eas ſecurim / quia ex fructibus earum comedes ⁊ ipſas non ſuccides: quoniam lignum eſt ⁊ non homo/nec poteſt bellantium contra te augere numerum. Circumloquutur interpres ſenſum hebraicæ literæ/habentis. quia homo arbor campi ad veniendum a facie tua in anguſtiam. Et eſt literalis ſenſus / quia homo eſt illa campi arbor quam tu anguſtare quæris quæ eſt a facie tua deducenda in anguſtiam. ratio ſiquidem manifeſte redditur non ſuccidendi fructiferas arbores / ex eo q́ non contra arbores ſed contra homines exiſti ad bellum: quia non ad anguſtandum arbores ſed ad anguſtandum homines tendit bellum. Propterea enim dicit q́ homines ſunt illæ campi arbores ad quas anguſtandas tendit bellum: humana ſiquidem eſt ualde lex / & utinam ſeruaretur. Arbores autem quas noſti non eſſe fructiferas/perdes ⁊ ſuccides: ⁊ inſtrues machinas contra ciuitatem que contra te dimicat donec dominieris ei.

CAPVT .XXI.

Quando inuentus fuerit occiſus in terra quam dominus deus tuus daturus eſt tibi in hereditatem/iacens in agro, nec ſcitum fuerit quis percuſſerit eum: egredientur ſeniores tui ⁊ iudices tui, ⁊ metientur a loco occiſi ſingularum per circuitum ſpatia ciuitatum. ⁊ erit, ſeniores ciuitatis vicinioris occiſo capient vitulam de armento que non traxit iugum nec terram ſcidit vomere: ⁊ ducent eam ad vallem aſperam que non arata eſt nec ſementem recepit, ⁊ frangent in ea ceruicem vitule. Accedentq́ ſacerdotes filii leui/quia eos elegit dominus deus tuus vt miniſtrent ſibi ⁊ benedicant in nomine domini: ⁊ ad verbum eorum omne negocium pendet / ⁊ quicquid mundum vel immundum eſt iudicatur. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ſuper os eorum erit omnis lis ⁊ omnis plaga. Tria ſeu quattuor ſacerdotum officia ſummantur; uidelicet ad miniſtrandum deo / ad benedicendum in nomine dei/& ad definiendum tum omnem litem tum omnem plagam. legis enim decreto nullus inſtitutus eſt uniuerſalis iudex niſi ſacerdos. & propterea officium diffiniendi ambigua tam in litibus q̄ in plagis tam in ciuilibus q̄ criminalibus/attribuitur ſacerdotibus, tanq̄ electis a deo ad hoc. ¶ Et omnes ſeniores ciuitatis illius que propinqua eſt occiſo, lauabunt manus ſuas ſuper vitulam fractam habentem ceruicem in valle. Quanuis facile ſit intelligere rationem abluendi manus in ſignum innocentiæ (quemadmodum & pilatus fecit) non tamen perſpicua eſt ratio omnium quæ in hac iuſtificatione fiebant. ſacerdotes enim & iudices adhibebantur ut ſenes ciuitatis coram eis profiterentur ciuitatis ſuæ innocentiam: ſed quorſum uitula talis in ualle tali occideretur/perſpicuum non eſt. ⁊ reſpōdebunt ac dicent: manus noſtre non effuderunt ſanguinem hunc nec oculi noſtri viderunt. Pronomen demōſtrat omnes perſonas ciuitatis illius. in perſona enim omnium ſenes loquuntur profitentes ſe nec feciſſe nec ſciuiſſe. Propitius eſto populo tuo iſrael quem redemiſti domine, ⁊ non reputes ſanguinē innocentem in medio populi tui iſrael. Non ſolum alloquendo homines ſed alloquendo deum iubētur ſenes profiteri ciuitatem innocentem. Nec habetur hebraice propitius eſto, ſed dictio interpretata expiare, ita q́ legendum eſſet. Expia populum tuum iſrael quem redemiſti iehouah, ⁊ non dabis ſanguinem mundum in medio populi tui iſrael. Supplicatio execratiue intelligenda eſt: alioquin ſacerdotibus præſentibus attribueretur ſupplicare deo. Petunt igitur ſenes a deo ut quod ipſi nequeunt expiare deus expiet puniendo, ne iſraeli imputetur omiſſio uindictæ occiſi hominis. ⁊ auferetur ab eis reatus ſanguinis. Parui refert q́ hebraice habetur. ⁊ expiabitur eis ſanguis. Non eſt perſpicuum an hæc ſint uerba moſis/ an ſint pars ſupplicationis ſenum. effectus enim qui eſt expiari ſanguinem iſraelitis/poteſt ad utrunq́ referri. Tu autem alienus eris ab innocentis cruore qui effuſus eſt/quum feceris quod precepit dominus. Vniuerſus conuentus ſacerdotum/iudicum & ſenum ad diſcuſſionem huius cauſæ demonſtratur per pronomen tu.

Q Uum egreſſus fueris ad pugnam contra inimicos tuos/⁊ tradiderit eos dominus deus tuus in manus tuas captiuoſq; duxeris,⁊ videris inter captiuos mulierem pulchram forma/⁊ adamaueris eam cuperiſq; in vxorem: introduces eam in medium domus tue. Que radet ceſariem. Non intelligo per raſuram capitis hebraice ſcriptam totum caput radendum (turpis nanq; redderetur mulier/cuius gloria eſt coma) ſed aliquid radi pro cærimonia quadam abſq; indecentia,ob mutationem ritus iudaici ad quem tranſit. ⁊ circumcidet vngues. Iuxta hebræum habetur. ⁊ faciet vngues ſuos. Suſpicor tam raſum capitis pilum q̃ inciſionem unguium igne comburi debuiſſe:& propterea dici faciet ungues ſuos.utuntur enim uerbo faciendi ad ultimas:ut intelligamus mulierem debere per huiuſmodi ſuperfluitatum aduſtionem profiteri a ſe uanitates priſtinas abdicare.Propter quod & ueſtes etiam priſtinas iubetur deponere. Et deponet veſtem in qua capta eſt,ſedenſq; in domo tua flebit patrem ſuum ⁊ matrem ſuam vno menſe:⁊ poſtea intrabis ad eam,eriſq; maritus eius ⁊ ipſa vxor tua. Si autẽ poſtea non complacueris in ea,dimittes eam liberam/⁊ vendendo non vendes eam pecunia nec negociaberis de ea: quia humiliaſti eam.

Si habuerit vir vxores duas (vnã dilectam ⁊ alteram exoſam) genuerintq; ex vtraq; liberos/⁊ fuerit filius primogenitus exoſe, die qua heredes conſtituet filios ſuos bonorum ſuorum/non poterit primogenitum conſtituere filium dilecte ante filium exoſe primogenitum: ſed primogenitum filium exoſe agnoſcet,dabitq; ei de hijs que habuerit cuncta duplicia. iſte eſt enim principium liberorum eius. Iuxta hebræum habetur nõ liberorum ſed fortitudinis. Et poteſt fortitudo referri uel ad uim generandi/eo ꝙ ex fortitudine ſeminis uirilis prouenit generatio maſculi:ac per hoc primogenitus eſt initium fortitudinis paterni ſeminis. Vel ad huius ſæculi potentiam.roboratur enim pater filiis/& fortis redditur filiorum armis:& propterea primogenitus appellatur principium fortitudinis patris. ⁊ huic debẽtur primogenita.

Si genuerit vir filium contumacem ⁊ rebellem. Iuxta hebræũ habetur. declinantem ⁊ rebellem/voci patris ⁊ matris non obedientem. Similiter quod ſubditur. ⁊ coercitus obedire contempſerit. iuxta hebræum habetur. ⁊ caſtigabunt eum ⁊ non audiet eos, apprehendent eum pater ⁊ mater eius: ⁊ educent eum ad ſeniores ciuitatis eius ⁊ ad portam loci ipſius, dicentq; ad eos.filius iſte noſter proteruus ⁊ contumax eſt, monita noſtra audire cõtemnit/comeſſationibus vacat ⁊ luxurie atq; conuiuijs. Iuxta hebræũ habetur. filius noſter iſte declinans ⁊ rebellans/non audiens vocem noſtram,epulo ⁊ potator. Hæc ſunt crimina quæ recitantur de filio. Lapidabuntq; eum omnes homines ciuitatis eius ⁊ morietur/⁊ auferes malum de medio tui:⁊ omnis iſrael audiet ac timebit. Durum præ ſe fert ius lex iſta:quoniã nihil apparet morte dignum in adoleſcente adhuc ſubiecto diſciplinæ parentum.nam neq; peccata gulæ neq; domeſtica rebellio tam uerbis q̃ factis inobedientiæ morte digna uidetur. Solutio eſt ꝙ in crimine rebellionis includitur tranſgreſsio diuini præcepti leui.20. qui maledixerit patri uel matri morte moriatur.quemadmodum enim honor parentum non conſiſtit in ſolis ſignis uenerationis ſed & in officiis & ſubſidiis,ita maledicere parẽtibus non ſolum cõſiſtit in uerbis opprobrii ſed & in rebellionibus manifeſtis adiecta incorrigibilitate adoleſcentis. hanc enim præcipue conſideraſſe uidetur lex/cẽſens membrum pernicioſum reipublicæ nutriri.Magna enim præſumptio eſt ꝙ qui rebellis eſt parentibus nec blanditiis nec caſtigatione emendatur ſed deterior efficitur/futurus ſit rebellis rectoribus ciuitatis. præſumit quoq; lex enormes ualde rebelliones poſt tam blandas q̃ ſæuas parentum monitiones eſſe quæ inducant animos parentum ad proprii filii deductionem ad iudicium mortis.Et ad declarandum illam leuitici legem uidetur lex iſta tanq̃ illius declaratio promulgata.

Et quando commiſerit vir peccatum iudicij mortis/⁊ adiudicatus morti ſuſpẽſus fuerit in ligno,non permanebit cadauer eius in ligno/ſed eadem die ſepelietur: quia maledictus a deo eſt qui pendet in ligno. Patui refert ꝙ hebraice habetur. quia maledictio elohim ſuſpenſus:⁊ non cõtaminabis terrã tuã quam dominus deus tuus dat tibi in hereditatem. Ratio ſepeliendi occiſum pro crimine in ligno redditur/ne terra contaminetur tali cadauere pendente. pendens enim mortuus in ligno & maledictionem mali culpæ quo ad meritũ / & maledictionem mali pœnæ (uidelicet ſuſpenſionis a iudice inflictæ) in ſeipſo continet:& propterea tanquam res immunda tollenda eſt ſepeliendo eum. ¶ Vbi prudens lector aduerte/primum ꝙ ſuſpenſio morte digni quatenus neceſſaria actio iuſtitiæ eſt ſe tenet ex parte boni, & non polluit ſed purgat potius terram:mora autem iam mortui in ipſo ſuſpendio ultra tẽpus congruum (quod limitatur ad diem mortis) pollueret terrã, quia ſe teneret ex parte mali quod ille fecit & quod meruit,& propterea ex ratione maledictionis redditur ratio polluendæ terræ. ¶ Aduerte ſecundo ꝙ quia ſuſpendium in ligno eſt id quod clamat & malum culpæ & malum pœnæ, ideo

Digitized by Google

ſi ſuſpenſus ſepeliatur tollitur maledictio/ideo ſingulariter dicitur de ſuſpenſo & non de decapitato ꝙ maledictio eſt & ꝙ ſepeliatur ipſo die ne polluat terram: decapitatio enim non durat ſicut ſuſpenſio. ¶ Aduerte tertio ꝙ quia elohim ſignificat iudices/& nulla circunſtantia literæ aut actionis uel paſsionis ſignificatæ trahit elohim hoc in loco ad ſupponendum pro deo, idcirco legendum eſt quia maledictio iudicum ſuſpenſus. ſæpe enim in ſcriptura elohim ſupponit pro humanis iudicibus. Et perſpicuum eſt ꝙ ſuſpenſus eſt maledictus a iudice ſuſpenſionis malo, & ipſa ſuſpenſio eſt maledictio: hoc eſt a maledictione iudicis emanans. Sententia enim iudicis eſt dicere malum pœnæ: dicere autem imperatiue. Si tamen legitur maledictio dei, non mutatur ſenſus: quia intelligitur maledictio dei mediante officio iudicis. ſunt enim iudices miniſtri dei ſummi iudicis.

CAPVT .XXII.

Non videbis bouem aut ouem fratris tui errantem ⁊ preteribis: ſed reduces fratri tuo. Etiam ſi non eſt propinquus frater tuus. Repetuntur præcepta multa ſcripta exo. 23. ad declarandum quædam ibi tacita. & errore ſcriptorum legitur etiam: legendum eſt enim. Et ſi non appropinquans frater tuus tibi ⁊ non noniſti eum. Multos enim comprehendit caſus. primum ut inuentum animal reducat fratri ſuo propinquo & noto: deinde ſi frater ſit diſtans uel ſi ſit ignotus/ut ducat errans animal in domum propriam uſq; quo frater requirat animal. præſumitur enim ꝙ qui perdidit quærat rem ſuam. Duces eam in domum tuam, ⁊ erit apud te donec querat ipſam frater tuus ⁊ recipiat. Nõ dicitur quærat ipſam a te/ſed dicitur abſolute quærat ipſam: quia inquiſitio ad eũ qui amiſit directe ſpectat, & publica præſumitur inquiſitio facienda ab eo qui perdidit ut ad notitiã poſsit uenire cuiuſq; qui inueniſſet. Hæc eſt lex moſis de omnibus inuentis (ut clare ſubiungitur) ualde æqua/ut onus inquirendi incumbat ei qui perdidit.

Sic facies de aſino ⁊ de veſtimento ⁊ de omni re fratris tui que perierit ab eo ⁊ inueneris eam: ne negligas quaſi alienam. Iuxta hebræum habetur. non poteris occultari. Illicitum cenſet lex ꝙ is qui inuenit rem alienam occultet ſe inueniſſe. ¶ Si videris aſinum fratris tui aut bouem eius cecidiſſe in via/non abſcondetis ab eis: ſed ſubleuabis cum eo. ¶ Non induetur mulier veſte virili, nec vir vtetur veſte feminea. Iuxta hebræum habetur. Non erit vas viri ſuper mulierem, et non induet vir veſtem mulieris: quia abominatio domini dei tui eſt omnis faciens hec. Vbi ſcito ꝙ dictio interpretata uir/ſonat hebraice uirum uirilem. Et appellatione uaſis arma quibus uiri utuntur intelliguntur. ritus ſiquidem idolatrarum ad literam interdicitur quo in ſacris quibuſdam & mulieres arma aſſumebant uirilia/& uiri fortes habitum muliebrem. & propterea utrunq; abominatio dicitur apud deum.

Si ambulans per viam/in arbore vel in terra nidum auis inueneris/⁊ matrem ſuper pullos vel oua cubantem, non capies matrem cum filijs: ſed matrem abire patieris ⁊ capies tibi filios, vt bene ſit tibi ⁊ lõgo viuas tempore. Idem intellige de ouis quod de pullis. bis enim in textu hebraico repetuntur diſiunctiue pulli uel oua. Et niſi hoc ad deteſtationem alicuius ſuperſtitionis decretum ſit, myſtico ſenſu intelligendum eſt præceptum hoc iuxta doctrinam pauli apoſtoli/nunquid deo cura eſt de bobus? Non eſt enim fas ꝙ deus legem hominibus ſtatuat propter animalia irrationalia: ſed quemadmodum non eſſe alligandum os boui trituranti metaphorice præceptum eſt, ita ſub metaphora matris & pullorum clementia præcipitur: ut quis homo iuſte poſsit/nõ tamen totũ malum quod poteſt inferat hominibus aliis in ſuam redactis poteſtatem, ſed benignitate temperet ius potentiæ ſuæ. ¶ Quum edificaueris domũ nouam, facies murum tecti per circuitũ: ⁊ non pones ſanguinem in domo tua ſi quis ceciderit ex eo. In regione illa ſuprema domorum tecta ſunt plana quemadmodum pauimenta/& cruſtata quemadmodum ciſternæ ne pluuialis aqua illa penetret: & niſi fierent pectorales muri circumcirca inhabilia eſſent domeſtico uſui. experimur enim non paruo commodo habitantium eſſe talia tecta. Et uulgariter huiuſmodi muri appellantur pectoratæ: eo ꝙ uel pectore innititur ſuper illum murum homo inde proſpiciens extra/uel quia uſq; ad pectus aſcẽdit. & propterea præſeruat ambulantes ſuper ipſa tecta (& præcipue pueros) a periculo caſus mortiferi. Teſtatur autẽ locus in quo ambulabat dauid proſpiciens bathſabah lauantem ſe/talia fuiſſe tecta in regione illa. Non ſeres vineam tuam altero ſemine: ne ⁊ ſementis quam ſeuiſti et que naſcuntur ex vinea/pariter ſanctificentur. Iuxta hebræum habetur. Non ſeres vineam tuam in mixtura: ne quando polluas plenitudinem ſemen quod ſeminabis ⁊ fructum vinee. Duo

ſunt hic ambigua. alterum ꝙ dictio interpretata pollues/directe ſignificat ſanctificabis, ſed uſurpatur quandoq; ad ſignificandum contrarium uidelicet polluere. Et quia hic nou apparet unde ſeminata mixtura in uinea pariat ſanctificationem utriuſq; (uidelicet fructus uineæ & fructus mixturæ) ideo ſanctificatio trahitur ad pollutionẽ. nam ſeminario mixturæ in agro abſq; uinea/prohibita erat in lege leuitici.19. & conſequenter immũda habebatur: & hinc polluendi etiam fructum uineæ periculum imminere dicitur. ¶ Alterum ꝙ non perſpicuum eſt huiuſmodi pollutionis periculum. Si enim fieret ex contactu inter uites & culmos, non ſcriberetur pollutio ambigua. in cõtactu igitur fructuum (uidelicet granorum & uuarum) qui poteſt euenire & non euenire/uidetur conſiſtere periculum pollutionis. Et hoc uidetur ſignificatum dicendo ne quando polluas plenitudinem/appoſitiue adiungendo ſemen: ut granum ipſum fructum ſeminis intelligeremus nomine plenitudinis. ſunt enim grana plenitudo ſpicæ. ¶ Non arabis cum boue ⁊ aſino pariter. Et hoc præceptũ metaphorice intelligendum eſt/ ut diſpares uires hominum non æque grauentur nec exigantur æqua ab imparibus. optime enim ſub hac metaphora præceptum hoc morale memoriæ commendatur. ¶ Non indueris veſtimento quod ex lana linoq; contextum eſt. Et hoc morale quoq; præceptum metaphoricum crediderim. ſacerdotalia enim ex lana & lino fuiſſe hebræi aiũt: ſed quemadmodum eis onera æqua exigere ab imparibus inhibitum eſt ſub metaphora arandi in boue & aſino, ita in rationibus uiuendi atq; agendi inhibemur ſub metaphora ueſtis ex lana & lino incongruis inter ſeſe rationibus uti/conſonæ debent eſſe rationes rationibus. tanq̃ ueſtitus enim animi ſunt rationes uiuendi & agendi. ¶ Funiculos in fimbriis facies per quattuor angulos pallii tui quo operiris. Iuxta hebræum habetur. Appendices facies tibi ſuper quattuor alas operimenti quo operieris in eo. Repetitur præceptum de fimbriis/ſcriptum numeri quintodecimo. & propterea uide ibi.

SI duxerit vir vxorem ⁊ ingreſſus fuerit ad eam ⁊ odio habuerit eam, quæſieritq; occaſiones quibus dimittat eam/⁊ obiecerit ei nomen malum ⁊ dixerit vxorem hanc accepi ⁊ ingreſſus ad eam non inueni in ea virginitatem: tollent eam pater ⁊ mater eius, ⁊ ferent ſigna virginitatis eius ad ſeniores ciuitatis ad portam. Et dicet pater puelle ad ſeniores. filiã meã dedi viro huic in vxorem: quam quia odit/imponit ei nomen malum dicens non inueni in filia tua virginitatem: ⁊ ecce hec ſunt ſigna virginitatis filie mee. et expandent veſtimentum coram ſenioribus ciuitatis. Camiſia filiæ ſignificatur ad literam in qua erat uirginitatis ſignum. ¶ Apprehendentq; ſenes ciuitatis illius virum ⁊ verberabunt illum. ⁊ condemnabunt eum centum ſiclis argenti ⁊ dabunt patri puelle, quia emiſit nomen malum ſuper virginem iſrael: habebitq; eam in vxorem/non poterit dimittere eam toto tempore vite ſue. Quæſtio occurrit/eo ꝙ ſm legem falſus accuſator ſeu teſtis pœna talionis mulctabatur: ac per hoc iſte calumniator occidendus erat: quoniam puella occidenda erat ſi non fuiſſet inuenta uirgo: ut in hoc eodem ſubiungitur capitulo. ¶ Solutio eſt ꝙ iſte uir nec accuſauit nec fuit teſtis in iudicio, ſed diffamauit puellam: ut textus ipſe manifeſte ſonat. & propterea nou punitur pœna talionis: ſed parentibus uxoris trahentibus cauſam ad iudicium & actione iniuriarum agentibus & uincentibus/ diffinitur hæc pœna. Et ſi verum fuerit verbum hoc/non eſt inuenta virginitas in puella, educent eam ad portam domus patris ſui. ut ex paterna eiiciatur domo quam fœdare auſa eſt. et lapidibus obruent ipſam homines ciuitatis eius et morietur (quoniam nefas fecit in iſrael fornicando in domo patris ſui) et auferes malum de medio tui. Quæſtio oritur: quoniam nec exodi uigeſimoſecundo ſeducta uirgo rea cenſetur mortis, ſed definitur uxor eius qui uiolauit eam ſi pater puellæ conſenſerit: nec in hoc eodem capitulo (ubi de uiolata uirgine non deſponſata agetur) rea mortis puella dicitur, ſed decernitur uxor uiolatoris. quomodo ergo nũc dicitur ꝙ rea eſt mortis/eo ꝙ in paterna domo perdidit uirginitatem? ¶ Solutio eſt ꝙ ſimpliciter & abſolute rea erat mortis puella libera in paterna domo conſentiens ſtupro: ut in hoc loco clare lex decernit/ex hoc ipſo ꝙ non eſt inuenta uirgo definiendo pœnam mortis abſq; diſcretione temporis an perdiderit uirginitatem ante diſcretionis annos an ante deſponſationem uel poſt. Sed lex in exodo promulgata/de puella loquitur quæ prætextu futurarum nuptiarum conſentit ſtupro, rationem habens ſeductionis puellæ: lex autem inferius ſubiuncta uiolentiam præſumit. Ita ꝙ præſens lex eſt ad declarandum ꝙ niſi præſumatur uiolatam fuiſſe puellam uel ſeductione futuri coniugii uel quaſi uiolentia (quorum neutrum præſumitur in puella quæ ad nuptias tranſiit reputata uirgo & tamen ſtuprata) mortis pœna afficiatur.

Si dormierit vir cū vxore alterius, vterq; morietur (adulter ⁊ adultera) ⁊ auferes malū de iſrael. ¶ Si fuerit puella virgo deſponſata viro/ ⁊ inuenerit eā vir in ciuitate ⁊ iacuerit cū illa, educes vtrunq; ad portam ciuitatis illius ⁊ lapidibus obruentur: puellam quia nō clamauit in ciuitate. Arma puellæ ſolo clamore definiuntur: ita ꝙ clamor etiam ſi ei ſubuentū non fuerit (quia teſtis eſt mundi cordis) liberet eam a pœna mortis. et virum quia humiliauit vxorem proximi ſui: ⁊ auferes malum de medio tui. Si autē in agro reppererit vir puellam que deſponſata eſt/ ⁊ apprehenderit eam vir ⁊ iacuerit cum ea, morietur vir ſolus. Puella autem nihil patietur nec eſt rea mortis: quia ſicut vir conſurgit contra proximum ſuum ⁊ occidit animā eius, ſic eſt res iſta. ſola erat in agro: clamauit/ ⁊ nullus affuit qui liberaret eā. Iuxta hebræū habet. Quia in agro inuenit eam: clamauit puella erraſa/ ⁊ nō ſaluator ei. Conſidera circunſtantias, ꝙ ſi in agro clamans puella potuiſſet opem ſperare/ nō eſſet excuſata a pœna mortis: ſed quando clamor non poteſt audiri, etiā ſi puella non clamaſſet/ præſumitur ipſam clamaſſe & ui oppreſſam. ¶ Si inuenerit vir puellam virginem non deſponſatam ⁊ apprehenderit eam ⁊ iacuerit cum ea/ ⁊ inuēti fuerint, dabit qui iacuit cum ea patri puelle quinquaginta ſiclos argenti/ ⁊ habebit eam in vxorem quia humiliauit ipſam: non poterit dimittere eam cunctis diebus vite ſue. Appræhenſio uiolentiam facit præſumere. & propterea puella non eſt rea mortis: & uir quia poteſt repenſare iniuriam coniugio, pecunia & cōiugio mulctatur indiſſolubili per libellum repudii. ¶ Non accipiet vir vxorem patris ſui: nec reuelabit oram patris ſui.

CAPVT .XXIII.

Non intrabit eunuchus attritis vel amputatis teſticulis ⁊ abſciſo veretro. Parui refert ꝙ hebraice duo tm̄ ſpadonum genera ſcribuntur. fractus contritus ⁊ inciſus teſticulos. ita ꝙ fractus cōtritus circumloquitur unū in textu hebraico fractum contritione uel attritū fractione/ & inciſus alterum. Sed quoniā in his duobus compræhēditur oē genus euiratorū, ideo parui refert. eccleſiā domini. Ambiguū eſt quid in hoc tractatu ſonet eccleſia ſeu adunatio iehouah: id tamen perſpicuum eſt ꝙ non ſignificat commixtionem connubiorum/ ex hoc ipſo ꝙ hmōi adunatio inhibetur ſpadonibus. ſuperflua eſſet enim hmōi inhibitio: ac per hoc aliena a lege. An autem ſignificet adunationem ad ſacra an collegium patrum conſcriptorum, in quæſtionem uertitur. Si quis tamen decretum legis exo. 12. de extraneis uolentibus concelebrare paſcha conſiderauerit, perpendet ꝙ non eſt hic ſermo de adunatione ad ſacra. decernitur enim ibidem licitum alienigenis poſtq̄ circuncisi fuerint celebrare paſcha ſimul cum filiis iſrael. pari ergo ratione admittebātur proſelyti omnes ad reliqua ſacra: quum ſacrificium paſchale fuerit primum ſacrificium inſtitutū in iſrael. & ipſum ſolum ſacrificabatur immediate ab omni populo: reliqua enim ſacrificia per ſacerdotes immolabantur, & populus minus ſacre concurrebat ad illa. Si enim ad ſacrificandum per ſeipſos proſelyti admittebantur cum reliquo populo, multo magis admittebantur cum eodem populo ad ſacra quæ fiebant per ſacerdotes. Relinquitur itaq; ꝙ in hoc tractatu de eunuchis & alienigenis relatiue ad adunationē ſeu eccleſiam dn̄i, appellatione eccleſiæ dn̄i intelligitur collegium patrum cōſcriptorum qui præerant in qualibet urbe gubernando populo. excludūtur enim in primis ab hoc collegio omnes euirati tanq̄ ſemimulieres. ¶ Non ingredietur mamzer (hoc eſt de ſcorto natus) in eccleſiam domini. Hebraica dictio eſt mamzer: & proprie ſignificat natum ex adultera/ ut hebræi aiunt. talem enim filiū duntaxat ex uitio originis excludit lex a collegio patrum conſcriptorum. In cuius ſignum filii iehudæ quamuis ex inceſtuoſo concubitu/ non ſunt excluſi uſq; ad decimam incluſiue generationem a collegio aliquo. vſq; ad decimā generationem. Hebraice habetur. etiā generatione decima non ingredietur eccleſiā domini. ut incluſiue intelligas decimam generationem.

Non ingredietur hammonita ⁊ moabita eccleſiā domini: etiā decima generatione nō ingredietur eccleſiā domini in eternum. Intellige per hoc genitos ab hāmonitis uel moabitis uiris: nam de uiris duntaxat eſt ſermo. genitos enim ab iſraelitis uiris ex quacunq; uxore (ſiue moabitide ſiue idumæa ſiue undecunq;) nō excludit lex. Quia noluerunt vobis occurrere cū pane ⁊ aqua in via quando egreſſi eſtis ex egypto. Iuxta hebræū habetur. Super re quā nō præuenerunt vos in pane ⁊ in aquis in via in exitu veſtro de egypto. Sed ſtatim occurrit quæſtio: eo ꝙ in ca. 2. huius libri moſes dixit moabitas dediſſe eis tranſitū & uēdidiſſe alimēta tam cibi q̄ potus. ¶ Solutio eſt uel ꝙ moabitæ non per ſeipſos ſed per mulieres uendiderunt alimēta, ut tradunt hebræi moabitis uiris armatis ad ſui defenſionem ſi iſraelitæ moleſti forent tranſeundo. & hæc ſolutio ſufficeret ſi eſſet certa. Vel ꝙ aliqui duntaxat moabitæ (uidelicet habitan-

Digitized by Google

tes in har) fuerunt benigni iſraelitis/alii autem ſicut & hammonitæ nec malum nec bonum fecerunt:utpote remotiores a uia. Et hæc ſolutio fulcitur ex litera dicti ſecundi capituli: dum nominantur moabitæ habitantes in har benigni iſraelitis tranſeuntibus. Vel modus culpatur hoc in loco/dicendo ſuper re qua non præuenerunt. ita ꝙ in ſecundo capitulo narratur res tandem geſta (uidelicet ꝙ moabitæ uendiderunt eis alimenta) hic autem narratur ꝙ cum difficultate & tarde hoc fecerunt/dicendo ſuper re qua non præuenerunt, inſinuatur enim per hoc multas intercesſiſſe difficultates/tardamq; fuiſſe uenditionem alimentorum retardando eos ab itinere ob huiuſmodi difficultates. Et hæc ſolutio complectenda uidetur: utpote quadrans tum literæ tum negocio. Et hinc inſinuatur quod hactenus non fuerat ſcriptum/hammonitas ſimul & moabitas conueniſſe in huiuſmodi difficultatibus. **et quia conduxit contra te bilbam filium beboꝛ de meſopotamia ſyꝛie.** Iuxta hebræum habetur. **e petboꝛ aram fluuioꝛum vt malediceret te.** Et hinc apparet ꝙ nõ tam clare ſcriptum eſt nu. 23. de patria bilham. manifeſte enim ſcribitur aram fluuiorum: hoc eſt aram inter euphraten & tigrim / unde ribca orianda fuit. **et noluit dominus deus tuus audire bilbam: vertitq; maledictionẽ eius in benedictionẽ tuam/ eo ꝙ diligeret te.** Superfluunt pronomina eius & tuam. Et eſt ſenſus ꝙ uertit deus maledictionem non factam ſed intentam & procuratam in benedictionem:ut teſtantur ſupraſcripta in libro numeri. **Non facies cum eis pacem nec queras eis bona.** Iuxta hebræũ habetur. **Non queres pacem eoꝛum ⁊ bonum eoꝛum omnibus diebus tuis in ſeculum.** Minus ſonat hebraica litera q̃ uulgata æditio. nam non inhibetur aſſenſus oblatæ paci/ſed quærere pacem. **Non abominaberis edomeum/quia frater tuus eſt: nec abominaberis egyptium/quia peregrinus fuiſti in terra eius.** Antiqui beneficii tempore ioſeph memoria commẽdatur. Et hinc inſinuatur ꝙ alienigena fuerit rex nouus q poſtea oppreſſit in ægypto iſraelitas. **Qui nati fuerint ex eis, tertia generatione intrabunt eccleſiã domini.**

Quando egreſſus fueris aduerſus hoſtes tuos in pugnam, cuſtodies te ab omni re mala. Quando erit in te vir qui nocturno pollutus ſit ſomnio, egredietur extra caſtra/nõ ingredietur caſtra. ⁊ erit/quũ declinauerit veſpera lauabit ſe aqua: ⁊ poſt ſolis occaſum regredietur in caſtra. Quia milicia ſolet eſſe licentia ad multa mala perpetrãda, ideo generale mandatum præmittitur ordinando militarem ſtatum. Et quia abſq; uxoribus immo abſq; fœminis (quum meretrices inhibitæ ſint a lege) militaria caſtra progrediebantur, ideo de nocturna pollutione militantium ſolicitus fuit moſes:& ad corporalem fœditatem purgandam/ſtatuit pollutum morari per diem extra caſtra & ablutum redire. Fœdantur enim huiuſmodi pollutionibus præcipue dormiẽtes ueſtiti: qualiter dormire milites/uriæ ethæi uerba ad dauidẽ teſtãtur. **¶ Habebis locum extra caſtra: ⁊ egredieris illuc foras/gerens paxillum in baltheo.** Parui refert ꝙ hebraice deſcribitur paxillus ſuper arma: hoc eſt ꝙ quilibet ultra arma habeat paxillum annexum ipſis armis: puta haſtili lanceæ uel uaginæ gladii. hoc enim ſonat præpoſitio ſuper. **Cumq; ſederis fodies per circuitum: ⁊ egeſta humo operies quo releuatus es.** Iuxta hebræum nõ habetur releuatio/ſicut nec habetur fodere per circuitum:ſed legitur. **Et erit ſedente te foris/⁊ cauabis in eo: ⁊ vertes ⁊ operies egeſtionẽ tuam.** Senſus eſt planus/ſeſſione deſcribens ſitum egerentis. **Dominus enim deus tuus ambulat per medium caſtroꝝ tuorum vt eripiat te ⁊ tradat inimicos tuos coꝛam te/vt ſint caſtra tua ſancta: ⁊ nihil in eis appareat fœditatis nec derelinquat te.** Iuxta hebræum habetur. **et erunt caſtra tua ſancta: ⁊ non videbit in te detectionem rei ⁊ reuertetur poſt te.** Præceptum hoc de mundicia caſtrorum / ad caſtra duntaxat militaria extenditur, in quibus non erant uxores & paruuli. Et ad ſimilitudinem principis diſcurrentis per caſtra militaria deſcribitur deus / ut ob honorem diſcurrentis principis munda ſeruẽtur caſtra. & propterea ad ſimilitudinem principis retrocedentis ſi repperit tiam fœdatam deſcribitur deus ſi fœdatus fuerit locus caſtrorum immundiciis egeſtorum/ quanuis extra poſitis detectis tamen. offendunt enim uiſum tranſeuntium huiuſmodi immundiciæ detectæ. ¶ At ſi quæris quid ſignificetur relatiue ad deum per huiuſmodi ambulationis diuinæ parabolam. Reſpondetur ꝙ quanuis deo ſm ſeipſum ita pateant feces opertæ ſicut detectæ, ad deum tamen in miniſtris ſuis uel etiam in arca ſua quæ in caſtris militaribus uehebatur/non eodem modo ſe habent feces tectæ uel detectæ: quoniam detectæ dedecent: utpote ad quandam inhonorationem pertinentes. Pro quanto igitur corporeæ immũdiciæ ſm rectæ rationis ordinem non diſponũtur/pro tanto etiã diſplicent deo: ita ꝙ tota diſplicentia relatiue ad deum conſiſtit in declinatione a morali ordine. Et huiuſmodi diſplicẽtia diuina per hanc parabolam ſignificatur.

NOn trades ſeruum domino ſuo qui ad te confugerit. Pronomen te/populū iſrael demonſtrat. Et eſt ſenſus q̄ ſi ad ritum iſraeliticum fugiens ſeruus a dominis ſuis confugerit, non reſtituatur dominis impedientibus eius cōuerſionem ad iſraeliticum ritum: ſed fiat proſelytus & liber habitet cum populo iſrael ubi ſibi bonū uidebitur. Habitabit tecum in loco quem elegerit in vna portarū tuarū/in bono ſibi: nec contriſtes eum. Iuxta hebræū habetur. non decipies eum. Fideliter agendum cum fugitiuo ſeruo mandatur.

Non erit meretrix de filiabus iſrael. Illicitam diuina lege eſſe fornicationem ſimplicem/ ex hoc textu perſpicuum eſt. nec ſcortator. Iuxta hebræū habetur. nec meritorius de filiis iſrael. idem enim nomen repetitur uariato genere fœminino in maſculinū. Et propterea ſicut priore præcepto inhibetur fœmina meretrix, ita altero præcepto inhibetur maſculus meritorius. quæ abuſio niſi fuiſſet publica apud ethnicos/nequaꝗ̄ moſes meminiſſet illius in ſpecie. non afferes mercedem fornicationis. De oblatione ad ſacra eſt ſermo / non de eleemoſyna. indignum ſiquidem eſt turpe lucrum ut transferatur ad ſacra. Et quod dicitur de precio fornicationis/idem intellige de quolibet turpi lucro . utinam tantifaceremus diuina ut huiuſmodi oblationes nequaꝗ̄ admitteremus. et precium canis in domū domini dei tui pro voto aliquo: quia abominatio eſt vtrunq̨ apud dominum deum tuum. Intelligo per canem non ſolum canem ſed quodlibet aliud animal immundum paris uilitatis: ita q̄ nec primogenita huiuſmodi animalium digna cēſentur commutatione propter eorū uilitatem. Indigna ergo diuino uoto/ indigna diuina dedicatione cēſentur a lege huiuſmodi uilia.

Non fenerabis fratri tuo ad vſuram pecuniam nec fruges nec quamlibet aliam rem/ſed alieno: fratri autem tuo abſq̨ vſura id quo indiget commodabis. Litera iſta reddenda eſt ut iacet in hebræo / ut inde perpendatur ꝗ̄ exoſa fuerit uſura moſi ex uocabulis quibus utitur. Non facies mordere fratrem tuum morſu argenti/morſu cibi/morſu omnis rei que mordebit. extraneum facies mordere / ⁊ fratrem tuum non facies mordere: vt benedicat tibi iehouah elohe tuus in omnibus ad que mittes manus tuas ſuper terram ad quam ingrederis ad hereditandum eam. Vbi prudens lector conſideret q̄ fœnerari appellat mordere/& fœnus ſeu uſuram appellat morſum , ut ex ipſis uocabulis manifeſtet iniquitatem uſuræ . Eſt enim uſura per ſe praua : utpote contra rectitudinem rationis naturalis . nam iniuſtum manifeſte eſt ut rei non fructiferæ exigatur fructus . Vnde & philoſophi naturalis rationis lumine fulti/iniuſtum lucrum fœnoris definierunt. Et ſi uniuerſam moſis legem ſcrutatus fueris , nihil in ea aduerſus rectæ rationis ordinem decretum inuenies niſi hoc q̄ iſraelita fœneretur extraneo. Quod etiam eſſe contra legem decem præceptorum ab ipſo deo promulgatam , ex eo conuincitur q̄ ultimo præcepto inhibetur cupido rei alienæ . certum eſt enim q̄ illud quod inhibemur concupiſcere/inhibemur etiam mordere. inhibendo ergo cupidinem rei alienæ inhibuit morſum rei alienæ. ¶ Nec poteſt dici q̄ ibi eſt ſermo de re aliena hoc eſt fratrum iudæorum & proſelytorum . tum quia uerba dei ſunt cōmunia de re alterius cuiuſcunq̨ ſint, tum quia idem ibidem datur præceptum de cupidine alienæ uxoris & rei : & propterea ſicut cupere alienam uxorem non reſtringitur ad uxorem iudæi, ita cupere rem alienam non reſtringitur ad rem iudæi. Vniuerſaliter itaq̨ deus inhibuit cupere rem alienam : & multo magis mordere rem alienam. Omni ergo ex parte uſura eſt praua : & hæc contra hebræos uſuram tuentes. Quocirca quum ſcriptum ſit lex domini immaculata, intelligendum eſt q̄ non cōcedendo ſed permittendo in lege domini continetur q̄ iſraelita fœneretur extraneo. permiſſio enim peccati non maculat legem nec legislatorem, ꝗ̄uis permiſſione utēs maculetur . Nec tacuit diuina lex uſuram eſſe peccatū in ſpecie: quoniā in pſal. 15. inter alias cōditiones uiri iuſti ſupputatur qui pecuniā ſuam non dedit ad uſuram/abſq̨ diſcretione fratris uel extranei . Et mētiuntur hebræi uſurariā tuentes prauitatem ſuam præcepto moſis: quoniam non uerbo imperatiui modi ſed futuri indicatiui dicit extraneum mordebis/ſeu facies mordere . quod permitti nē morderent fratres ſuos, ex hoc ipſo q̄ in medio repetiti præcepti nō mordendi fratres locatur patet. uallatur enim hinc & inde præcepto non fœnerandi fratribus : ut hinc intelligerent omnes rationem permittendi peccatū illud/ne fratribus (quos tenentur plus diligere) damnū uſuræ inferrent.

QVum votū voueris domino deo tuo/nō tardabis reddere illud: quia requirēdo requiret illud dominus deus tuus : ⁊ ſi moratus fueris/reputabitur tibi in peccatū. Et ſi nolueris polliceri/non erit in te peccatū. quod autē ſemel egreſſum eſt de labiis tuis obſeruabis ⁊ facies: ſicut promiſiſti domino deo tuo propria voluntate quod ore tuo locutus es. Duo declarantur præcepta circa uoti obſeruationem ordine prępoſtero, alterū reddēdi quod promiſſum eſt deo: alterū nō tardandi ad reddendū. Et appellatur tarditas/ſola illa mora quæ eſt ultra definitā a uouēte tempus. nā circūſtantia tpis/ex uouētis pendet intētione qn̄ uotū emiſit. Vtrunq̨ ergo eſt infidelitatis peccatum, ſi uel penitus non fit quod promiſſum eſt/uel non fit tempore

debito. non enim eſt in poteſtate eius qui uouit poſtq̄ uouit differre/ſicut nec auferre. ¶ Si ingreſſus fueris vineam proximi tui, comede vuas quantum tibi placuerit/vſq; ad ſacietatem: in vaſe autē tuo nō pones. Si intraueris ſegetē proximi tui/decerpes ſpicas manu tua: falcem autem non extendes in ſegetē proximi tui. Humanæ ualde ſunt ambæ leges iſtæ/neceſsitati eſurientium condeſcendentes abſq; iniuria proximi. Sed aduerte ꝙ non datur licentia frangen di ſepem: ſed eſt ſermo de ingrediente per oſtium.

CAPVT .XXIIII.

Quum acceperit vir vxorem ⁊ habuerit eam, ſi non inuenerit gratiam in oculis eius propter aliquam fœditatem. Iuxta hebræum habetur. quia inuenit in ea detectionem rei. Eædem dictiones hic ſcribuntur quæ ſcriptæ ſunt in præce denti capitulo tractando de operiendis egeſtis/dicendo de deo & non uidebit in te detectionem rei. Cauſa itaq; dandi libellum repudii obſcura ualde ſcribitur di cendo quia inuenit in ea detectionem rei/non explicando cuius rei. hinc enim duntaxat conditiones tres rei detectæ inſinuantur: prima ꝙ ſit in ipſa muliere/ſecunda ꝙ ſit no uiter patens uiro/& tertia ꝙ ſit res ſuapte natura exoſa. hanc enim conditionem inſinuat dete ctio/ſecundam inuentio/& primam pronomen. Fuiſſe autē olim ambiguam rem hanc/teſta tur quæſtio mota a phariſæis in euangelio matthæi. ſcribet libellum repudij. Iuxta hebræum habetur. ⁊ ſcribet ei librum repudij ⁊ dabit in manu illius. In fauorem itaq; mulieris ſcribi libellum teſtatur aſsignatio libri in manu mulieris. & proculdubio erat in teſtimonium liber tatis eius a cōiugio: ut iam non coniux ſed ſoluta mulier eſſet & haberetur. et dimittet eam de domo ſua. Non patitur lex repudiatam retineri domi propter ſcandalum & periculum.

¶ Quumq; egreſſa perreuerit alterumq; mariti duxerit/⁊ ille quoq; oderit eam dederitq; ei li bellum repudij ⁊ dimiſerit de domo ſua/vel certe mortuus fuerit. Ex hoc ꝙ repudiata libere poterat nubere alteri/clare patet ſolutum fuiſſe uinculum prioris coniugii: alioquin adulterii rea eſſet nupta alteri. Nullum ergo peccatum repudiata committebat nubendo alteri: quum mulier ſoluta a lege uiri/libere poſsit nubere. non poterit prior maritus recipere eam in vxo rem. Perpende hinc non ſolum ſolutum fuiſſe primum coniugium ex diuortio/ſed etiā fuiſſe inde ortam inhabilitatem inter eos ut non poſsint iterum connubio iungi. & hoc in pœnam mariti inſinuat lex/dicendo non poterit maritus eius prior qui emiſit ipſam reuerti ad accipien dum ipſam in uxorem. Quod autem immediate ſubiūgitur. quia polluta eſt ⁊ abominabilis facta eſt coram domino. hebraice habetur. poſtq; fuit polluta/quia abominatio ipſa coram iehouah. Pollutam mulierem appellat quæ alterius mariti ſemen ſuſcæpit. Et dicendo poſtq̄/ inſinuat pœnitentiæ locum relictum uſq; ad ſecundas nuptias. itaq; inhabilitas iterum iungen di ſeipſos connubio/non oriebatur ex libello repudii immediate ſed poſt tranſitum mulieris ad ſecundas nuptias. Ratio autem (uidelicet quia abominatio ipſa coram deo) non ſignificat ꝙ mulier ſit abominatio coram deo: ſed ꝙ cōnubium prioris uiri cum ipſa iterū/eſt abominatio apud deū. hoc enim directe rationē reddit quare primus nō poteſt iterū eā accipere in uxorē.

¶ Si quæris unde naſcitur hmōi abominatio coram deo, in promptu cauſa eſt: quia reditus ad priorem uirum poſt ſecundas nuptias/ſpeciem præ ſe fert adulterini concubitus ſecunda rum nuptiarum. appareret enim tanq̄ fucatum fuiſſe diuortium. & facilis pararetur uia diuor tiis ſi licitum eſſet poſt ſecundas nuptias iterum redire ad primas. ne peccare facias terram quam dominus deus tuus dat tibi in hereditatem. Non eſt ſenſus cauēdum eſſe ne terra pec cet committendo peccatum (quum terra peccare nō poſsit) ſed ne terra polluatur peccato/ne deus imputet peccatum terræ puniendo terram plaga aliqua.

Quum acceperit vir vxorem nouam/non procedet ad bellum nec ei quippiam neceſsitatis iniungetur publice: ſed vacabit abſq; culpa domui ſue/vt vno anno letetur cum vxore ſua. Iuxta hebræū habetur. ⁊ non tranſibit ſuper eum in nulla re: mūdus erit domui ſue anno vno ⁊ letificabit vxorem ſuam quam accepit. Perſpicuum eſt exemptionem ſignificari a quibuſ cunq; exigentibus receſſum a domeſtica conuerſatione: alioquin nō eſſet mundus domui ſuæ anno uno. Et quoniam ad hoc tendit beneficium huius legis, non quadrat ut intelligatur exem ptus ab oneribus & officiis in ciuitate: quæ uidelicet non exigebant receſſum a ciuitate.

NOn accipiet in pignus inferiorem ⁊ ſuperiorem molam: quia animam ſuam appoſuit tibi. Iuxta hebræū habetur. quia animam ipſe accipit in pignus. Inhibetur hoc præcepto ſu mi in pignus omne id quod neceſſarium eſt ad uitam debitoris. ſub exemplo enim utriuſq; par tis molæ neceſſariæ ad molēdum triticum pro pane ſine quo homo nō alitur/comprehendit

omne neceſſarium ad ducendam uitam. ¶ Si inuentus fuerit vir ſolicitans fratrem ſuum de filijs iſrael. Iuxta hebræum habetur. furans animam e fratribus ſuis e filiis iſrael. Clare enim eſt ſermo de furto non rerũ ſed hominum/non quorumcunq; ſed iſraelitarum. ⁊ vendito eo acceperit precium. Iuxta hebræum habetur. ⁊ negociabitur in eo ⁊ vendet eum. Finis furti manifeſtatur negociatio non qualiſcunq; ſed ſeruilis. talem enim negociationem ſonat hebraica dictio. Eſt itaq; ſermo de furto hominis ad negociandum de eo ut ſeruo: quæ negociatio exponitur ſubiungendo uenditionem. negociatio ſiquidem ſeruilis/ad uendendum homines in ſeruos directe ordinatur. interficietur. Deſunt duæ dictiones. fur ipſe. Pœna mortis huiuſmodi fur afficiẽdus decernitur. ⁊ auferes malum de medio tui. ¶ Obſerua in plaga lepre vt cuſtodias diligẽter ⁊ facias iuxta omnia que docebunt te ſacerdotes leuitici generis: iuxta id quod precepi eis cuſtodietis ad faciendum. Mementote que fecerit dominus deus veſter miriam in via quum egrederemini de egypto.

Quũ repetes a proximo tuo rem aliquã quam debet tibi. Iuxta hebræum habetur. Quando mutuabis ſocio tuo mutuum. Non agitur de repetitione debiti/ut uulgata ſonat æditio: ſed de pignore pro mutuo. non ingredieris domũ eius vt pignus auferas. foris ſtabis: ⁊ ille cui mutuaſti efferet tibi pignus. Species enim uexationis eſſet ingredi domum. Et ſi vir pauper fuerit/non pernoctabit apud te pignus eius. ſed ſtatim poſt ſolis occaſum reddes ei: vt dormiẽs in veſtimento ſuo benedicat tibi/⁊ habeas iuſtitiam coram domino deo tuo. Ex eo ꝙ meminit panni in quo dormitur/clare apparet ꝙ de neceſſariis ad dormiendum eſt ſermo. ita ꝙ quemadmodum inhibuit neceſſaria pro alimento ſumi in pignus, ita modo prohibet neceſſaria pro quiete nocturna accepta in pignus retineri nocte. Singulis itaq; diebus hora ueſpertina reddendum erat huiuſmodi pignus pauperi reportanti illud mane. ¶ Non negabis mercedem indigentis ⁊ pauperis fratris tui/ſiue aduene. Iuxta hebræũ habetur. Non fraudem facies mercenario pauperi ⁊ egeno, de fratribus tuis/vel de peregrinis tuis qui ſunt in terra tua intra portas tuas. Quia facile homines fallunt pauperculos mercenarios minus uel male ſoluẽdo, ne paruipendatur huiuſmodi fraus lex mandat. In die eius dabis ei precium laboris eius ante ſolis occaſum: quia pauper eſt ⁊ ex eo ſuſtẽtat animam ſuam. Præceptum ſcriptum leui. 19. nõ morabitur opus mercenarii tui apud te uſq; mane/declaratur præcipue intelligi de pauperibus quorum uita quotidiana mercede ſuſtentatur. tales enim non poſſunt expectare uſq; ad finem hebdomadæ. ⁊ non clamabit cõtra te ad dominum/nec reputabitur tibi in peccatum. Quanuis hebraice habeatur. ⁊ erit in te peccatum. quo ad pœnam tamen intelligitur. peccatum enim ante clamorem pauperis erat. ¶ Non morientur patres pro filiis nec filii pro patribus: ſed vnuſquiſq; pro peccato ſuo morietur. Sanctiſſima lex aduerſus ethnicorũ leges/occidentes filios pro peccatis patrum. Extenſio enim occiſionis ad innocentes pro aliorum criminibus/deo reſeruata eſt: qui ſolus eſt actor uitæ. homini enim quantuncunq; ſupremo iudici/non licet occidere innocentem. hoc enim directe prohibetur/dicente deo non occides. & hic declaratur intelligi etiam de iudicibus. ¶ Non peruertes iudicium aduene ⁊ pupilli. Quia facile infertur iniuria huiuſmodi perſonis, ideo in ſpecie repetitur miniſtranda iuſtitia iſtis. ⁊ non capies in pignus veſtimentum vidue. Vnicum uiduæ ueſtimentũ uiduale præſumit lex. & propterea illud tanq̃ neceſſarium ad operiendum uiduam prohibet ſumi in pignus: ut intelligamus de ſimilibus idem iudicium. Memento ꝙ ſeruus fuiſti in egypto/⁊ redemit te dominus deus tuus inde: idcirco precipio tibi vt facias hanc rem. Ad commiſerandum perſonas miſeratione indigentes (pupillos/uiduas/peregrinos) multũ prodeſt memoria ſui ipſius olim in miſeria conſtituti. ut talem ſe exhibeat illis quales deſiderauerat olim alios eſſe ſibi.

Quando meſſueris meſſem in agro tuo/⁊ oblitus fueris manipuli in agro, non reuerteris vt tollas eum/ſed aduenam ⁊ pupillum ⁊ viduam auferre patieris: vt benedicat tibi dominus deus tuus in omni opere manuum tuarum. Quum excuſſeris oliuas tuas, quicquid remanſerit in arboribus non reuerteris vt colligas: ſed relinques aduene/pupillo ⁊ vidue. Quum vindemiaueris vineam tuam/non colliges remanẽtes racemos: ſed cedent in vſus aduene/pupilli ⁊ vidue. Præceptis datis leui. 19. de meſſe & uindemia adiũgitur ꝙ oblitus manipulus relinquatur pauperibus: & ꝙ ſimile ſeruetur in olivetode oliuis remanentibus quod præceptum eſt in uinea de remanentibus racemis. Et memento ꝙ ſeruus fuiſti in terra egypti: idcirco precipio tibi vt facias hanc rem.

Q[V]um fuerit lis inter aliquos ⁊ acceſſerint ad iudices ⁊ iudicabunt, iuſto tribuent palmam iuſtitie ⁊ impium cōdemnabunt impietatis. Et ſi impius dignus fuerit plagis, proſternet eum iudex ⁊ coram ſe faciet verberari: pro menſura peccati erit ⁊ plagarum modus. Interpres expoſitoris officio pulchre functus eſt. hebraice enim habetur. ſicut ſufficientia impietatis eius in numero. Et uere ſenſus eſt quem interpres manifeſtauit. numerus enim percuſsionum decernitur proportionatus iniquitati: citra tamen exceſſum numeri quadragenarii/ut ſubiungitur. Ita duntaxat vt quadragenarium numerum non excedat: ne fede laceratus ante oculos tuos obeat frater tuus. Iuxta hebræum habetur. Quadraginta verberibus cedet eum/non addet: ne quando addet ad percutiendum ipſum ſuper hec percuſſione multa / ⁊ vileſcet frater tuus in oculis tuis. Nihil ſcribitur in litera de morte, ſed de uilitate duntaxat. præſumit lex ꝙ uir poteſt ſuſtinere uerbera uſq; ad quadrageſimum ictum & abire: & ſi nimis uerberaretur/caderet ſemiuiuus: ac per hoc fieret ſimilis perſonis uilibus ſemiuiuis publice iacentibus deſtitutis. Huiuſmodi enim uilitatem horret lex incurri ab iſraelitis coram iudice: & propterea definit numerū percuſsionum obuiando huic periculo. ¶ Non ligabis os bouis triturantis. Paulus apoſtolus declarat hoc præceptum metaphorice intelligendum: quia nefas eſt ꝙ deus legem ſtatuat ſcriptam pro bobus. ſub metaphora itaq; triturantis bouis/ miniſter officium ſuum exequens ſignificatur non priuandus uictu.

Q[V]ando habitauerint fratres ſimul. Recole prudens lector leui. 18. inhibitum connubium cum relicta fratris/fuiſſeq; punitum leui. 20. ſed (ut ibidem dictum eſt) ibi eſt ſermo de connubio inter leuirum & fratriam in genere/hoc autem in loco ſermo eſt de connubio inter leuirum & fratriam in uno duntaxat euentu. & propterea lex iſta non aduerſatur legibus illis. Illicitum ſiquidem erat in lege moſis connubium inter leuirum & fratriam abſolute loquendo: licitum autem immo præceptum in euentu quo frater defunctus fuiſſet ſine filio: quia leuir ad exercendum officium fratris ſui defuncti tanq̄ uices eius gerens iungebatur fratriæ: ac per hoc non ſolum ceſſabat ratio legis promulgatæ in leuitico (iniuria uidelicet defuncti fratris) ſed officium præſtabatur fratri defuncto. Fit autē mentio de fratribus cohabitantibus, quia frater cohabitans prius obligabatur ad hoc officiū q̄ frater non cohabitans/tanq̄ maiori uinculo iunctus defuncto. ⁊ mortuus fuerit vnus ex eis abſq; liberis. Iuxta hebræum in ſingulari numero habetur. et filius non ipſi. proculdubio fratri defuncto. Nec dicitur & filius non ipſi ex illa/ſed abſolute & filius non ipſi. ſi enim haberet filium ex alia muliere / non eſſet locus huic legi. vxor defuncti non nubet alteri. Iuxta hebræum habetur. non erit vxor mortui foris viro extraneo. Negatur uiro extraneo a conſanguineitate defuncti: & negatur foris/hoc eſt extra domum habitanti q̄uis conſanguineo. ſed accipiet eam frater eius ⁊ ſuſcitabit ſemen fratris ſui. Iuxta hebræum habetur. leuir eius veniet ſuper eam, ⁊ accipiet eam ſibi in vxorem ⁊ leuirabit eam. Dictio interpretata leuirabit coegit ad fingendum uerbum a nomine leuir/ut redderetur hebraica dictio ad uerbum. officiū enim leuiri erga fratriam ſignificat/ quod antiquus interpres interpretatus eſt ſuſcitare ſemen fratris ſui: quia ad hoc directe ordinabatur officium leuiri. Et primogenitū ex ea filiū noīe illius appellabit. Iuxta hebræū habetur. Et erit/primogenitum qui naſcetur firmabit ſuper nomen fratris ſui defuncti, ⁊ non delebitur nomen eius ex iſrael. Vetuſtiſsimus mos fuit filios nominare ex patribus (puta filium iſrael/ filium leui/& ſic de aliis) uſq; adeo ut propria nomina aliquorum uirorum illuſtrium ignoremus eo ꝙ ſunt inſcripti filiatione patrum/tanq̄ filii eſſent ſeruātes nomen patris. Et quoniam ad hoc præcipue ſtuduit antiquitas, ideo filius primo natus ex fratria nomen defuncti firmare decernitur ad ſeruandum illius nomen/quemadmodum etiam erat illius hæres. Et dicitur primogenitus, quia lex exigit ut primogenitus ſit hæres defuncti & illius legalis filius: reliquos autem filios ex eadem ſuſceptos liberum erat patri an ſibi an fratri arrogare.

Si autem noluerit accipere vxorem fratris ſui que ei lege debetur, perget mulier ad portam ciuitatis ⁊ interpellabit maiores natu: diceteq;/non vult frater viri mei ſuſcitare ſemen fratris ſui in iſrael nec me in coniugium ſumere. Iuxta hebræū habetur. Et ſi noluerit vir accipere fratriam ſuam, ⁊ aſcendet fratria eius ad portam ad ſenes: ⁊ dicet, renuit leuir meus firmare fratri ſuo nomen in iſrael/noluit leuirare me. Sententia clara eſt ex declaratis. Vocabuntq; eum ſeniores ciuitatis eius ⁊ interrogabunt ipſum: ⁊ ſtabit ⁊ dicet nolui accipere eam. Accedetq; fratria eius ad eum coram ſenioribus ⁊ ſoluet calciamentū de pede eius/ſpuetq; in faciem illius: ⁊ reſpondebit ac dicet/ſic fiet viro qui non edificauerit domum fratris ſui. In duabus extremis partibus (pede ſcilicet & facie) ignominiæ ſigna ſtatuit lex, ut totus homo turpis haberetur. Nec ſputum in faciem intelligo ſic ꝙ ſputum attingeret faciem uiri, ſed ꝙ uerſus faciem uiri ſpueret

Digitized by Google

fratris. ⁊ vocabitur nomen eius in iſrael domus diſcalciati calceum. Non ſit eſt legi momentanea pœna, ſed perpetuam adiicit ut uel ad hoc ꝙ careant tot ignominiis / fraternæ pietatis officium exerceant.

SI rixati fuerint inter ſe homines vir ⁊ frater eius / ⁊ acceſſerit vxor vnius vt eripiat virum ſuum de manu percutientis / miſeritq; manum ſuam ⁊ apprehenderit verenda eius, abſcides manum illius / non flecteris ſuper eam vlla miſericordia. Horret lex ut membra uiri directe ad perficiendum muliebrem ſexum producta audeat mulier lædere. ¶ Non habebis in ſacculo tuo diuerſa pondera / maius ⁊ minus: nec erit in domo tua modius ⁊ modius / maior ⁊ minor. Pondus perfectum ⁊ iuſtū erit tibi / ⁊ modius perfectus ⁊ iuſtus erit tibi: vt multo viuas tempore ſuper terrā quam dominus deus tuus dat tibi. abominatio enim domini dei tui eſt oīs qui facit hec / oīs faciēs iniuſtitiā. Non ſis ita rudis ut diuerſa pōdera diuerſaſq; menſuras inhiberi intelligas, ſed diuerſas ad fallendum: puta maiorē ad recipiendū / minorē ad dandum.

Memento que fecerit tibi hamalec in via quando egrediebaris ex egypto. Inter alias iuſtitias mandatur uindicta hamalecitarum. qui occurrit tibi, ⁊ extremos agminis tui qui laſſi reſidebant cecidit / quando tu eras fame ⁊ labore confectus. Iuxta hebræū habetur. ⁊ decaudauit in te omnes debiles poſt te / ⁊ tu laſſus ⁊ fatigatus: ⁊ non timuit elohim. Quæ tacita fuerunt exo. 17. ſuppletur. & quæ narratur læſio exaggeratur tum ex qualitate læſorum / tum ex qualitate populi iſrael / tum ex diuini iudicii timore non habito. Cum ergo dominus deus tuus dederit tibi requiem ab omnibus inimicis tuis in circuitu in terra quam tibi pollicitus eſt, delebis nomen hamalec de ſub celo: caue ne obliuiſcaris. Huius præcepti memor ſamuel monuit ſaulem primum regem iſrael ut deleret hamalec. 1. reg. 15.

CAPVT .XXVI.

Cumq; intraueris terram quam dominus deus tuus dat tibi in hereditatem / ⁊ obtinueris eam atq; habitaueris in illa, tolles de primitiis omnis fructus terre quē afferes e terra tua quam dominus deus tuus dat tibi / ⁊ pones in carthallo: pergesq; ad locum quem elegerit dominus deus tuus vt habitet nomen ſuū ibi. Accedesq; ad ſacerdotem qui fuerit in diebus illis / ⁊ dices ad eum: profiteor hodie coram domino deo tuo ꝙ ingreſſus ſum in terram pro qua iurauit patribus noſtris vt daret nobis. Suſcipietq; ſacerdos carthallū de manu tua: ⁊ ponet illud ante altare domini dei tui. ¶ Et loqueris. Parui refert ꝙ hebraice habet. Et propones ⁊ dices corā domino deo tuo. Inſtruit moſes idiotas offerentes primitias fructuum terræ non ſolum ut offerendo profiteātur ore accæpiſſe ſe promiſſam a deo patribus terram, ſed etiam ut poſt oblationem morentur ibidem reuocando ad mentis oculos & ſecum meditando diuina beneficia collata patribus / inchoādo a beneficio liberationis iahacob a perſecutione laban ſoceri ſui. ſyrus perſequebatur patrem meum. Iuxta hebræū habetur. arameus perditor patris mei. Iniquitas omnis laban & filiorum eius aduerſus iahacob cōpræhenditur ſub perditoris nomine. erāt enim aramæi / non ſyri. aram enim in meſopotamia eſt / non in ſyria. Et in his uerbis meditatio beneficiorum diuinorum ad reducendum iahacob cum uxoribus & filiis & opulentia multa / compræhenditur. qui deſcendit in egyptum ⁊ ibi peregrinatus eſt in pauco numero: creuitq; ibi in gentem magnam / robuſtam ⁊ multam. Et maleſecerūt nobis egyptii ⁊ afflixerunt nos: ⁊ poſuerunt ſuper nos ſeruitutem duram. Et clamauimus ad dominum deum patrum noſtrorum: ⁊ exaudiuit dominus vocē noſtram / ⁊ vidit afflictionē noſtram ⁊ laborem noſtrum ⁊ oppreſſionem noſtram. Et eduxit nos dominus de egypto in manu forti ⁊ brachio extento ⁊ ingenti terrore / ⁊ in ſignis atq; portētis / ⁊ introduxit nos ad locum iſtum: ⁊ tradidit nobis terram iſtam / terram lacte ⁊ melle manantem. Summarie tanguntur beneficia collata iſraelitis a deſcenſu in ægyptum uſq; ad poſſeſſam terram promiſſam / reuocanda ad memoriam coram deo ibidem. Et ecce nūc attuli primitias fructus terre quam dediſti mihi domine. Ne idiotæ tanq̄ ex quadam conſuetudine abſq; notitia eius quod opere implent primitias offerant / inſtruuntur meditari & agnoſcendo intra ſe dicere ꝙ ad gratias agendum deo de antedictis beneficiis offerunt primitias fructuum terræ deo. ⁊ dimittes eas in conſpectu domini dei tui / ⁊ adorabis dominum deum tuum. ⁊ epulaberis in omnibus bonis que dominus deus tuus dederit tibi ⁊ domui tue / tu ⁊ leuita ⁊ aduena qui eſt in medio tui.

QUum compleueris decimationem omnis fructus tui anno decimarum tertio. Iuxta hebræū habetur. anno tertio āno decime, dabis leuite / aduene / pupillo ⁊ vidue: ⁊ comedēt intra portas tuas ⁊ ſaturabuntur. Quāuis ſingulis annis decima daretur leuitis, tertius

Digitized by Google

tamen quiſq; annus dicebatur annus decimæ/quia tertio quoq; anno dabatur decima pauperibus: iuxta legem decretã ſuperius ca.14. **Loquerisq; in conſpectu domini dei tui.** Quemadmodum inſtruxit idiotas ad meditandum quare offerunt primitias, ita inſtruit eoſdem ad agnoſcendum diuinum beneficium in hoc ꝙ cõceſsit eis ſeruare legem decimarũ abſq; uiolatione. attuli quod ſanctificatum eſt. Legendum eſt. **abſtuli ſanctificationem de domo ⁊ etiam dedi illam leuitæ ⁊ aduenæ/pupillo ⁊ uiduæ ſicut præcepiſti mihi: non præteriui mandata tua nec ſum oblitus.** Decima tam leuitis ꝙ pauperibus debita ſanctificatio appellat̃,quia dicata eſt deo ad uſum leuitarum & pauperũ.& nõ retenta domi ſignificatur/ſed diſtributa leuitis &c̃. ¶ **Non comedi in triſtitia mea ex ea.** Tres modos abutendi decima declarat moſes ſub ſpecie agniti beneficii diuini in meditatione mea ꝙ nullo illorum modorum uiolaui decimam: itaꝙ ſimul docet gratitudinem & integritatem. Primus autẽ modus erat ꝙ ipſe qui recondiderat decimam pro pauperibus/in euentu triſtitiæ tanꝗ triſtis uteretur illa: utpote ſimilis pupillis/uiduis &c̃. **nec ſeparaui eam in qualibet immundicia.** Iuxta hebræum habetur. **⁊ non abſtuli ex ea in immundo.** Secundus quoq; modus quaſi licitus uiolandi decimam/erat auferre ex illa decima ad dandum immundis pauperibus: quia decima illa pauperum dicata erat ad pauperes/leuitas/uiduas/pupillos & aduenas, non quoſcunq; ſed intra portas: ac per hoc mundos. **nec expendi ex ea quicq; in re funebri.** Tertius quoq; quaſi licitus modus abutẽdi decima/erat dare ex ea in luctu defuncti. ſunt enim lugentes defunctum tanꝗ pupilli & uiduæ. Huiuſmodi enim abuſus uitatus ſignificatur/dicendo & non dedi ex ea in defuncto. **obediui uoci domini dei mei/feci omnia ſicut præcepiſti mihi. Reſpice de ſanctuario tuo ⁊ de excelſo celorum habitaculo.** Legendum eſt. **Reſpice de habitaculo ſanctitatis tuæ e celis, ⁊ benedic populo tuo iſrael ⁊ terræ quam dediſti nobis: ſicut iuraſti patribus noſtris/terre lacte ⁊ melle mananti.** Inſtruuntur etiam idiotæ ſeruatis mandatis legis/orare etiam domi pro uniuerſo populo & communi bono.

HOdie domin⁹ deus tuus præcepit tibi vt facias ſtatuta hec ⁊ iudicia: cuſtodieſq; ⁊ facies ea ex toto corde tuo ⁊ ex tota anima tua. Annotandum diem illum quo moſes declarauit legem nouo populo tanꝗ diem præcepti diuini ad ſeruandum uniuerſa legis mandata duxit, ut intelligant & commemorẽt deinceps ꝙ uice dei alloquitur eos moſes. **Dominum elegiſti hodie vt ſit tibi in deum.** Iuxta hebræum habetur. **Iehouah exaltaſti hodie vt ſit tibi in elohim.** Humano more loquitur. ad inſtar ſiquidem exaltati habetur qui colitur ut deus ſupremus gubernator & iudex populi. Deus enim qui eſt fons eſſendi omnibus/ in ſeipſo non exaltatur: ſed apud hominum notitiam exaltatur in hoc ꝙ agnoſcitur & colitur ſupremus gubernator & iudex hominum. **⁊ ambules in vijs eius/⁊ cuſtodias ſtatuta ⁊ mandata atq; iudicia eius/⁊ obedias voci eius. En dominus elegit te hodie.** Iuxta hebræum habetur. **Et iehouah exaltauit te hodie vt ſis ei populus peculiaris ſicut locutus eſt tibi/⁊ cuſtodias omnia præcepta eius.** Mutua manifeſtatur exaltatio/ꝗuis diſpar: quia a populo deus non exaltatur in ſeipſo ſed in notitia hominum/a deo autẽ exaltatur populus in ſeipſo. magnificatur enim & eleuatur præ aliis populis per hoc ꝙ eſt populus cultui dei addictus & obſequens uniuerſis præceptis diuinæ legis. eleuantur enim animæ in ueram perfectionem & appropinquationem uero deo. **⁊ vt faciat te excelſiorem cunctis gentibus quas creauit in laudem ⁊ nomen ⁊ gloriam ſuam.** Iuxta hebræum habetur. **in laude ⁊ in nomine ⁊ in gloria.** Nec ſubiungitur pronomen aliquod: quia hæc non referuntur ad deum. non enim referuntur ad uerbum creauit: ſed referuntur ad celſitudinem populi ſupra reliquas omnes gentes. Et eſt ſenſus ꝙ deus exaltauit te ad dandum te excelſum ſupra omnes creatas gentes/excelſum inquam in his tribus: uidelicet in laude & nomine & gloria: ut laus eius cuiuſcunq; populi laudem/& nomen nomen/& gloria gloriam ſuperet. **⁊ vt ſis populus ſanctus domino deo tuo ſicut locutus eſt.**

CAPVT .XXVII.

PRecepitq; moſes ⁊ ſeniores iſrael populo dicens: cuſtodite omne mandatum quod ego precipio vobis hodie. Adhibet moſes ſenes ad maioris autoritatis uim/ut mandata dei per eum ſint etiam mandata principum populi. **Cumq; tranſieris iordan.** Iuxta hebræum habetur. **Et erit in die quo trãſibitis iordenad terram quam dominus deus tuus dat tibi.** Dicendo in die/inſinuat præceptum ſubiũctum non perpetuum ſed ad tempus: uideſlicet pertranſito iordane. **eriges tibi ingentes lapides ⁊ lintes eos calce.** Lapides iſti magni erigendi mandantur ſtatim tranſito iordane in mõte hebal/in ſignum ꝙ diuina lex acceperat poſſeſsionem terræ promiſſæ abrahæ iſhac & iahacob. & propterea liniendi erant calce ut habiles eſſent ad hoc ut ſcri-

heretur in eis. **vt poſſis in eis ſcribere.** Iuxta hebræum habetur. **Et ſcribes in eis omnia verba legis iſtius quum tranſieris.** Intelligo uel decem legis præcæpta/uel illa duo præcæpta de unitate & dilectione dei (ſcripta ſuperius ca. 6. & ſcribenda in poſtibus & in portis/ligandaq́ in manibus) ſcribenda eſſe in his duobus lapidibus. ex eo enim ꝙ plurali numero ſcribuntur lapides/nec determinatur numerus, intelligitur binarius numerus. **vt introeas terrã quam dominus deus tuus dat tibi (terram lacte & melle manantem) ſicut locutus eſt dominus deus patrum tuorum tibi. Et erit quum tranſieritis iarden, erigetis lapides iſtos quos ego præcipio vobis hodie in monte hebal: & linies eos calce. Et edificabis ibi altare domino deo tuo: altare de lapidibus/non eleuabis ſuper eos ferrum:** Ne intelligas altare ædificandum ex dictis duobus lapidibus, ſed de lapidibus impolitis prout ædificatur quilibet murus. **& de ſaxis informibus & impolitis:** Iuxta hebræum habetur. **Lapidibus perfectis edificabis altare domini dei tui: & offeres ſuper ipſum holocauſta domino deo tuo. immolabiſq́ hoſtias pacificas & comedes ibi: epulaberiſq́ coram domino deo tuo. Et ſcribes ſuper lapides omnia verba legis huius.** Ordo inter erectionem lapidum & ædificationem altaris ſcribitur: ut prius completũ ſit opus erectorum lapidum cum inſcriptione legis/& deinde ædificetur altare: ut prius figant quaſi uexilla poſſeſſæ terræ & deinde in terra tanq̃ iam diuina ædificent altare. **plane & incide.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **declarando bene.** Modus ſcribendi in lapidibus calce linitis/manifeſtatur ut ſint characteres clari & bene formati.

Locutuſq́ eſt moſes & ſacerdotes leuitici generis ad omnem iſrael dicendo. Nihil omittit autoritatis moſes. nã & adhibuit ſenes/adhibuit & ſacerdotes: ut mandata legis ab eo promulgatæ/omni ex parte autoritatem haberent. **attende & audi iſrael/hodie factus es in populum domino deo tuo. audieſq́ vocem domini dei tui: & facies mãdata ac ſtatuta eius que ego precipio tibi hodie. ¶ Precepitq́ moſes populo in die illo dicẽs.** Eodẽ cõtextu peragenda eſſe ſubiuncta de benedictionibus & maledictionibus in duobus montibus & antedicta de erectione duorum lapidũ & ædificatione altaris/inſinuatur & ex tempore præcæpti & ex cõtextu præcæptorum. **Hi ſtabunt ad benedicẽdum domino.** Hebraice habetur. **ad benedicendum populum.** hoc eſt ad aſsiſtendũ ſacerdotibus benedicentibus populo. ſacerdotũ enim officium erat benedicere populo publice. Vnde & poſtea ſubiũgitur & pronũciabunt leuitæ &c̃. **ſuper montem gerizim quũ trãſieritis iarden: ſimhon & leui & iehuda & iſaſchar & ioſeph & biniamin. Et iſti ſtabũt ad maledicendũ in mõte hebal: reuben & gad & aſer & zebulun & dan & naphthali. ¶ Et pronunciabũt leuite dicentq́ ad omnẽ virũ iſrael excelſa voce.** Nõ eſt ſermo de leuitis ut eſt nomen gradus diuerſi a ſacerdotio/ſed ut eſt nomen tribus compræhendentis & ſacerdotes & leuitas. Et dicitur pluraliter leuitæ/quia duo erant: alter ad maledicẽdum alter ad benedicendum. & utriq́ mãdatur ut excelſa uoce reſpõdeat/quaſi alter alteri.

Maledictus vir qui faciet ſculptile & cõflatile/abominationẽ domini/opus manuũ artificis: Ad differentiam ſculptilium & imaginum quæ ſine diuina fiebant iniuria apponitur abominationem domini. licitum enim erat ſtatuas ad humanos uſus facere/non autem ad colendum. **et ponet in abſcondito.** Diſcurre & conſidera prudens lector duodecim iſtas maledictiones ꝙ circa peccata occulta (hoc eſt quæ communiter ſunt peccata elongata a foro iudiciali) uerſantur: ut quilibet a ſacerdotibus & principibus tribuum uniuerſarum uice totius populi/nouerit ſe maledictum etiam in iis in quibus iudex maledictionem pœnæ non infligit. **& reſpõdebit omnis populus & dicet amen.** Non ſat fuit decernere ꝙ ad has maledictiones autoritas ſacerdotis & principũ tribuũ cõcurreret/ſed totius populi affirmatione firmari ſtatuitur: ut ipſimet etiã a ſeipſis execratos agnoſcerent. Et uide diſparitatem, ꝙ in maledictionibus decernitur a lege affirmatio populi/non autẽ in benedictionibus: quia unicuiq́ placere propriã benedictionem perſpicuum eſt, imprecari autẽ ſibiipſi maledictionẽ horridum eſt. **¶ Maledictus qui non honorat.** Iuxta hebræũ habetur. **faciens uilipẽdere patrẽ ſuum & matrẽ ſuam.** Occulte enim ſolent filii procurare ſeu incitare aliquem ad huiuſmodi uilipenſionem. **et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui transfert terminũ proximi ſui.** Vſurpatio cõfiniorum (quæ & clam fieri ſolet) ſignificatur. **et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui errare facit cecum in via.** Metaphoricus eſt ſermo de præbentibus mala conſilia neſciẽtibus & cupientibus recta uia incedere. **& dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui peruertit iudicium aduene/pupilli et vidue: et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui dormit cum vxore patris ſui/quia diſcooperuit oram patris ſui: et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui dormit cum omni beſtia: et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui dormit cum ſorore ſua/filia patris ſui vel matris ſue: et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui dormit cũ ſocru ſua: et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui clam percutit proximũ ſuũ: et dicet oĩs populus amen. ¶ Maledictus qui dormit cũ vxore proximi ſui: et dicet oĩs popul⁹ amen.** Tota hæc ultima

claufula ſuperflua eſt. ¶ Maledictus qui accipit munus ut percutiat animã ſanguinis innocentis: & dicet omnis populus amen. ¶ Maledictus qui non permanet in ſermonibus legis huius nec eos opere perficit. Iuxta hebræũ habetur. Maledictus qui nõ firmabit verba legis huius ad faciendum ea. Ad differentiam aſſentientium uerbis legis nõ opere ſed ſermone/adiungitur ad faciendum ea. Et quoniam ualde ampla eſt hæc maledictio, ſcito φ tãtum maledictionis quiſq; incurrebat quantum declinabat a lege. & propterea paulus apoſtolus ad galatas ſcribit omnes ſub lege ſubiici maledicto. nullus enim erat qui non aliqualiter declinaret a lege. & dicet omnis populus amen.

CAPVT .XXVIII.

SI autem audieris uocem domini dei tui ut cuſtodias & facias omnia mandata eius quæ ego præcipio tibi hodie, faciet te dominus deus tuus excelſiorem cunctis gentibus quæ uerſantur in terra. Venientq; ſuper te uniuerſæ benedictiones iſtæ & appræhendent te, ſi audieris uocem dñi dei tui. Benedictus tu in ciuitate, & benedictus tu in agro. Benedictus fructus uentris tui & fructus terræ tuæ & fructus iumenti tui: armenti boum tuorum & gregis ouium tuarum. Benedictũ caniſtrum tuum, & reliquiæ tuæ. Benedictus tu ingrediens, & benedictus tu egrediens. ¶ Dabit dominus inimicos tuos qui conſurgunt aduerſum te corruentes in conſpectu tuo: per unam uiam egredientur contra te, & per ſeptẽ uias fugient a facie tua. Emittet dominus benedictionez ſuper cellaria tua & ſuper omnia opera manuum tuarum: benedicetq; tibi in terra quam dat tibi. Eleuabit te dominus ſibi in populum ſanctum ſicut iurauit tibi, ſi cuſtodieris mandata domini dei tui & ambulaueris in uiis eius. Videbuntq; omnes populi terræ φ nomen domini inuocatum ſit ſuper te: & timebunt te. Abundare te faciet dominus bonis, fructu uentris tui & fructu iumenti tui & fructu terræ tuæ: ſuper terram quam iurauit dominus patribus tuis ut daret tibi. Aperiet dominus tibi theſaurum ſuum bonũ, cœlum ut tribuat pluuiam terræ tuæ in tempore ſuo, & benedicet cunctis operibus manuum tuarum: fœnerabisq; gentibus multis & ipſe a nullo fœnus accipies. Conſtituet te dominus in caput & non in caudam, eriſq; ſemper ſupra & non ſubter: ſi audieris mandata domini dei tui quæ ego præcipio tibi hodie ut cuſtodias & facias. & non receſſeris ab omnibus uerbis quæ ego præcipio uobis hodie ad dexteram & ad ſiniſtram: eundo poſt deos alienos ut colatis eos.

QVod ſi audire nolueris uocem domini dei tui ut cuſtodias & facias omnia mãdata & ſtatuta eius quæ ego præcipio tibi hodie, uenient ſuper te omnes maledictiones iſtæ & appræhendent te. Maledictus tu in ciuitate, & maledictus tu in agro. Maledictum caniſtrum tuum, & reliquiæ tuæ. Maledictus fructus uentris tui & fructus terræ tuæ: armenti boum tuorum & gregis ouium tuarum. Maledictus tu ingrediens, & maledictus tu egrediens. Mittet dominus in te maledictionẽ & perditionem & increpationem in omnibus operibus tuis quæ tu facies: donec deleаris & pereas uelociter a facie maliciæ operum tuorum quibus reliquiſti me. Adiunget tibi dominus peſtilentiam: donec conſumat te de terra ad quam ingrederis ut poſſideas eaz. Percutiet te dominus frigore & febre & ardore & æſtu & gladio & percuſſione uenti orientalis & aurigine: & perſequentur te donec pereas. Eruntq; cœli qui ſunt ſupra caput tuum ænei, & terra quæ ſubter te eſt ferrea. Dabit dominus

nus pluuiã terræ tuæ cinerẽ & puluerem: de cœlis deſcẽdet ſuper te donec delearis. ☞ Tradet te dominus corruentem ante hoſtes tuos, per unã uiam egredieris cõtra eos & per ſeptem uias fugies coram eis: & diſpergeris per omnia regna terræ. Eritq; cadauer tuũ in eſcã cũctis uolatilibus cœli & beſtꝗs terræ: & nõ erit qui abigat. Percutiet te dñs ulcere ægypti & hemorrhoidibus & ſcabie & prurigine: a quibus non poteris curari. Percutiet te dñs amentia & cæcitate, ac furore cordis. Et palpabis in meridie ſicut palpare ſolet cæcus in tenebris, & non diriges uias tuas: erisq; tñ calumniã ſuſtinens & oppreſſus oĩbus diebus, & nõ erit liberator. Vxorem deſpõſabis & uir alius dormiet cum ea, domum ædificabis & non habitabis in ea: uineã plantabis & non uindemiabis eam. Bos tuus mactabitur coram te & nõ comedes ex eo, aſinus tuus rapietur a conſpectu tuo & nõ reddetur tibi: oues tuæ dabuntur inimicis tuis & non erit tibi liberator. Filꝗ tui & filiæ tuæ tradentur populo alteri, uidentibus oculis tuis & deficientibus propter eos tota die: & nõ erit fortitudo in manu tua. Fructũ terræ tuæ & omnem laborem tuũ comedet populus quem non nouiſti: erisq; tñ calumniã ſuſtinens & cõtritus omnibus diebus. & obſtupeſces propter ea quæ uidebis oculis tuis. Percutiet te dñs ulcere malo in genibus & in ſuris a quibus non poteris curari: a planta pedis tui uſq; ad uerticem tuũ. Traducet te dñs & regem tuũ quem conſtitues ſuper te in gentem quam nõ nouiſti tu & patres tui: & ſeruies ibi dꝗs alienis, ligno & lapidi. Et eris in perditionem, in prouerbiũ ac fabulam omnibus populis ad quos introducet te dominus. Semen multũ iacies in terram: & modicum congregabis, quia conſumet illud locuſta. Vineas plantabis & coles: & uinũ non bibes nec colliges, quia comedet illud uermis. Oliuas habebis in oĩbus terminis tuis: & non ungeris oleo, quia decidet oliua tua. Filios & filias generabis: & non erunt tibi, quoniã ducentur in captiuitatem. omnes arbores tuas & fructum terræ tuæ rubigo conſumet. ☞ Aduena qui eſt in medio tui aſcendet ſupra te ſupra ſupra: & tu deſcẽdes ſubter ſubter. Ipſe fœnerabit tibi & tu nõ fœnerabis ei: ipſe erit in caput & tu eris in caudã. Et uenient ſuper te omnes maledictiones iſtæ, & perſequentur te & appræhẽdent te donec intereas: quia nõ audiſti uocem domini dei tui nec ſeruaſti mandata & ſtatuta eius quæ præcæpit tibi. Et erunt in te in ſignũ & in prodigium, & in ſemine tuo uſq; in ſempiternum. eo ꝙ nõ ſeruieris domino deo tuo in lætitia & bonitate cordis, propter rerum omnium abundantiã. Et ſeruies inimicis tuis quos immittet tibi dñs in fame & ſiti & nuditate & penuria omnium: & ponet iugum ferreum ſuper collũ tuum donec te conterat.

Adducet dñs ſuper te gentem de lõginquo (de extremis terræ finibus) in ſimilitudinem aquilæ uolantis: gentem cuius non intelliges linguam. gentem fortem facie: quæ non eleuabit faciem ad ſenem & puero non parcet. Et comedet fructũ iumenti tui & fructum terræ tuæ donec intereas: quæ non relinquet tibi triticum uinum & oleum, armentũ boum & greges ouium tuarum donec te perdat. Et coarctabit te in omnibus portis tuis donec deꝗciãtur muri tui alti & firmi in quibus confidis in tota terra tua: & coarctabit te in omnibus portis tuis in tota terra tua quam dedit dominus deus tuus tibi. Et comedes fructum uentris tui, carnem filiorũ tuorum & filiarum tuarũ quos dederit tibi dominus deus tuus: in coarctatione & oppreſsione

Digitized by Google

qua opprimet te inimicus tuus. Viri teneri in te & delicati ualde, malignabitur oculus in fratrem ſuum & in uxorem ſinus ſui & in reſiduum filiorum quod remanſerit, non dando uni ex eis de carne filiorum ſuorũ quam comedet: ne non remaneat ei quicq; in coarctatione & oppreſsione qua opprimet te inimicus tuus in omnibus portis tuis. Teneræ in te & delicatæ (quæ non tentauit plantam pedis ſui figere ſuper terram præ delitijs ſuis & teneritudine) malignabitur oculus in uirum ſinus ſui & in filium ſuum & filiam ſuam. & in ſecundinas ſuas quæ egrediuntur de inter pedes eius & in filios ſuos quos pariet; quia comedet eos propter defectũ omnium clam in coarctatione & oppreſsione qua opprimet te inimicus tuus in portis tuis.

☞ Niſi cuſtodieris & feceris omnia uerba legis huius quæ ſcripta ſunt in libro hoc, timendo nomen hoc glorioſum & terribile (dominum deum tuum) augebit dominus plagas tuas & plagas ſeminis tui, plagas magnas & perſeuerantes, & infirmitates malas ac perſeuerãtes. & reducet in te omnes infirmitates ægypti a quarum conſpectu timuiſti, & adhærebunt tibi. Inſuper omnes infirmitates & plagas quæ non ſunt ſcriptæ in libro legis huius, inducet dominus ſuper te donec te conterat. Et remanebitis pauci numero qui prius eratis ſicut aſtra cœli in multitudine: quoniam nõ audiſtis uocem domini dei ueſtri. Et ſicut ante lætatus eſt dominus ſuper uos benefaciendo uobis & multiplicando uos, ſic lætabitur dominus ſuper uos perdendo ac delendo uos: & auferemini de terra ad quam poſsidendam ingredimini. Diſperget q; te dominus in omnes populos ab extremo terræ uſq; ad extremum eius: & ſeruies ibi dijs alienis quos non nouiſti tu & patres tui, lignis & lapidibus.

In gentibus quoq; illis non quieſces, neq; erit requies plantæ pedis tui: & dabit tibi dominus ibi cor pauidum & deficientiam oculorum & mœrorem animi. Et erit uita tua quaſi pendens ante te: & timebis nocte ac die, & non credes uitæ tuæ. Mane dices quis dabit ueſperam, & ueſpere quis dabit mane? propter cordis tui terrorem quo terreberis, & propter ea quæ uidebis oculis tuis. Et reducet te dominus nauibus in ægyptũ per uiam de qua dixi tibi nõ addes ad uidendum eam: ibiq; uendes te inimicis tuis in ſeruos & ancillas, & non erit qui emat.

IN hoc capitulo quanuis multa corrigenda eſſent, quia tamen ad materiam parui refert (benedictiones enim & maledictiones temporales explicantur) nihil ſcribendum occurrit: niſi cautum reddere lectorem ꝙ nulla fit in hoc capitulo mentio fœnoris, ſed interpres mutuare uertit in fœnerare tam in benedictionibus q̃ in maledictionibus. Et hoc ideo annotauerim ne errares audiẽdo ꝙ inter benedictiones populi ſupputaretur fœnerari aliis: quod peccatũ eſſe contra diuini naturaliſq; iuris præcepta perſpicuum eſt.

Digitized by Google

HEc ſunt verba ſederis quod precepit dominus moſi vt feriret cum filiis iſrael in terra moab. Pronomen hæc/ſubiuncta demonſtrat, compræhendentia tamen ſupraſcriptas maledictiones & benedictiones tanq̃ conditiones fœderis inter deum & populum. preter illud ſedus quod pepigit cum eis in choreb. Tum quia multæ tranſgreſsiones poſt fœdus initum iuxta montẽ ſinai interceſſerant/ tum quia magna pars populi noua erat, iterum moſes fœdus inter deum & populum pepigit iuxta iordanem paulo poſt moriturus. ¶ Vocauitq; moſes omnẽ iſrael/⁊ dixit ad eos. vos vidiſtis omnia que fecit dominus corã vobis in terra egypti/pharaoni ⁊ oibus ſeruis eius ⁊ toti terre eius. Magna eni pars populi uiuebat tunc quæ iam diſcretionis annos attigerat nec ad uigeſimũ peruenerat ætatis annũ/qui uiderãt geſta in ægypto. Tentationes. Iuxta hebræũ habetur. percuſſiones magnas quas viderũt oculi tui. de plagis enim ægypti eſt ſermo. ſigna ⁊ portenta illa magna. Et non dedit vobis dominus. Inter tot tanta & talia externa dona collata populo a deo/teſtatur moſes negata eis dona interna tria: uidelicet. cor ad ſciendũ ⁊ oculos ad videndũ ⁊ aures ad audiendum/vſq; in diẽ iſtum. Relatiue ad diuina intellige non datum iſraelitis cor ad ſciẽdum: hoc eſt uoluntatẽ propenſam ad ſciendũ diuina/ ad applicãdum intellectum ut ſcirẽt quæ dei ſunt. Et ſimiliter intellige negatos oculos mentis ad uidendum in tot mirabilibus id quod dei erat: & demum nõ ſolum uoluntatis & intellectus dona quibus ſeipſos agerent ad diuina/ſed etiã donũ ſuſcipiendi diſciplinam ab alio negatum ſignificatur per negatas aures ad audiendum. quanuis enim docuiſſet eos moſes/docuiſſent & ſeptuaginta quibus communicatus fuerat ſpiritus moſis, donum tamen ſuſcipiendæ intus eruditionis negatum dicitur. teſtãtur crebra populi peccata huiuſmodi negationes. Carnalis itaq; manifeſtatur hinc populus ille/& ſenſibilis ac externis tantũmodo bonis affectus. Duxit vos quadraginta annis per deſertum: nõ ſunt attrita veſtimenta veſtra. Deficit. ſuper vos. Et ſimiliter ſubiungẽdo. nec calciamenta pedũ veſtrorũ vetuſtate cõſumpta ſunt. legendum eſt. et calceus tuus nõ veterauit ſuper pedem tuum. explicatur enim ꝙ utendo ueſtibus & calceis nihil uetuſtatis incurrerunt ueſtes & calcei: quod erat continuũ miraculum per annos quadraginta. Et repetitur quod ſcriptum eſt ca. 8. ad ſupplendum tacita ibidem. Panem non comediſtis/⁊ vinum ac ſiceram nõ bibiſtis: vt ſcietis quia ipſe eſt dominus deus veſter. Hebraice habetur. ꝙ ego iehouah elohe veſter. mutatur enim perſona loquentis. Et veniſtis ad hunc locum: egreſſusq; eſt ſichon rex cheſbon ⁊ hog rex baſan in occurſum noſtrum ad pugnam/⁊ percuſſimus eos. Et cepimus terram eorum: ac tradidimus eam in hereditatem reubenitis et gaditis ⁊ dimidie tribui menaſſe. Summat moſes in hac præfatione fœderis diuina beneficia ad tria tempora: primum in ægypto/ſecundum in uia/& tertium in termino citra tamen iordanis tranſitũ. Cuſtodite ergo verba pacti huius ⁊ facite ea. Ad fœdus ipſum uenit. vt intelligatis vniuerſa que facitis. Parui refert ꝙ hebraice habetur. facietis. Ac ſi aptius dixiſſet. non ſit hoc fœdus quemadmodũ primum abſq; intelligentia, ſed curate ut intelligatis quæ facturi eſtis/ad quæ uos obligatis ex hoc fœdere.

VOs ſtatis hodie omnes vos corã domino deo veſtro: principes veſtri/tribus veſtre ⁊ ſeniores veſtri. Quia quod omnes tãgit ab omnibus debet approbari, ideo moſes explicat omnes adeſſe. et doctores. legẽdum eſt. ⁊ ſenatores veſtri. ſignificantur enim patres conſcripti prælati aliis. omnis vir iſrael. paruuli veſtri/vxores veſtre/⁊ aduene tui qui tecum morãtur in caſtris: exceptis lignorũ ceſoribus ⁊ his qui comportãt aquas. Oppoſitũ hr̃ hebraice. ab inciſore lignorum tuorum vſq; ad haurientem aquas tuas. non enim excipiuntur ſed compræhenduntur præſentes etiã peregrini uiliſsimæ conditionis. Vt tranſeas in ſedus domini dei tui ⁊ in iuſiurandũ eius: que dominus deus tuus percutit tecũ hodie. Ecce ad quid præſentes erant omnes/ad firmandum fœdus iuramento cum deo. Vt ſuſcitet te ſibi in populum et ipſe ſit deus tuus. Parui refert ꝙ hebraice habetur. Vt eleuet te hodie ſibi in populum ⁊ ipſe ſit tibi in elohim: ſicut locutus eſt tibi ⁊ ſicut iurauit patribus tuis/abraham iſhac ⁊ iahacob. Ecce materia fœderis hinc & inde ſatis clara ex ſupra declaratis. ¶ Nec vobis ſolis. Hebraice ſcribitur. Et non cum vobis/ſolis vobis ego ferio ſedus hoc ⁊ iuramentum hoc. emphaſis enim quædam eſt idiomatis. ſed cunctis preſentibus ⁊ abſentibus. Lanor eſt hebraica litera. quia cum eo qui eſt ipſe hic nobiſcum ſtans hodie coram iehouah elohe noſtro/ et cum eo qui non ipſe hic nobiſcum hodie. compræhendit enim ſermo iſte etiam naſcituros. Vos enim noſtis quomodo habitauerimus in terra egypti/⁊ quomodo tranſiuerimus per medium nationum: quas tranſeuntes vidiſtis abominationes ⁊ ſordes (id eſt idola) eorum, lignum ⁊ lapidem/argentum ⁊ aurum que colebant. Interpres ad claritatem ſenſus appoſuit/ id eſt idola.

Ne forte ſit inter vos vir aut mulier/familia aut tribus que cor ſuū auertat hodie a domino deo veſtro vt vadat ⁊ ſeruiat dijs gentiū iſtarum. Ratio redditur exactæ præſentiæ omnium. et ſit inter vos radix germinans fel ⁊ amaritudinem. Hebraice prima dictio interpretata fel/ ſignificat uenenum: altera autē in genere interpretatur amaritudo/in ſpecie autē abſynthium uel aliquid huiuſmodi. ſed parui refert: quoniam ſententia clara eſt. Quicunq; audierit verba iuramenti huius. Iuxta hebræum habetur. Et erit audiente illo verba iuramenti huius, benedicet ſibi/in corde ſuo dicens. Ad excludendum erroneam opinionem alicuius maligni non præſentis huic fœderi (impoſsibile enim erat tantam multitudinem uirorum ac mulierum/præſentem realiter fuiſſe audiendo & intelligendo uerba fœderis) tendunt hæc uerba: manifeſtando φ ſi quis cuiuſcunq; ſexus uel cōditionis talis fuerit, ita φ quum audierit poſtea uerba & ſenſum iurati fœderis cum tot execrationibus/putet ſe exemptum a uinculo huius fœderis & conſequenter a maledictionibus/& benedicat ſibiipſi in corde ſuo: hoc eſt promittat ſibiipſi bona/dicēdo. pax mihi erit. Appellatione pacis excluſio omnium maledictionum ſupraſcriptarum intelligitur. et ambulabo in prauitate cordis mei. Iuxta hebræum habetur. quia in viſione cordis mei ibo. hoc eſt quia liber ſum ab huius fœderis obligatione/& faciam quod ſm cor meū uidebitur faciēdum. ⁊ aſſumat ebria ſitientem. Iuxta hebræ ū hr̄. vt addat (ſeu addam) ſaciatam cum ſitiente. Anceps eſt hebraicus ſermo ad primā uel tertiā perſonā. eſt enim infinitiui modi. Et poteſt hic ſermo intelligi uel φ ſit moſis uel φ ſit illius maligni putantis ſe exemptum. Vtrouis autē intelligas modo, prouerbium ſonat metaphoricum/quemadmodum apud nos deſcribi ſolet libertas hominis ad malum prouerbio faciendi ex omni herba faſcem. Sic enim tunc conſueuerat libertas ad malum deſcribi prouerbio addendi ſaciatam cum ſitiente. ſignificatur enim per huiuſmodi prouerbia/propenſio ad adiungendum ſibi quæcunq; inter ſeſe diſſona. Et propterea ſi in prima perſona leguntur, ipſemet malignus explicat libertatem ſuam ad malum: ſi autem leguntur in tertia perſona, moſes hoc prouerbio explicat malam illius maligni libertatem. Et dominus nō ignoſcat ei. Iuxta hebræū habetur. Non volet iehouah parcere ei. Recitata opinione putantis ſe exemptum ab hoc fœdere/& propterea impunem poſſe agere quod libebit, ſubiungit moſes falſitatem huiuſmodi opinionis manifeſtando φ deus non parcet ei. quia tunc fumabit furor domini ⁊ zelus eius in virum talem. More humano deus deſcribitur iratus/ad ſignificandum φ ualde deo diſplicet huiuſmodi opinata exemptio. Et hæc omnia ideo explicauit moſes ut nullus nullaue fallere ſe/ putādo ſe non aſtringi huiuſmodi fœdere/ſe non ſubiici huiuſmodi maledictionibus: quia intelliguntur omnes conſenſiſſe fœderi qui non manifeſte contradixerunt. ⁊ accubabit in eo omnis maledictio que ſcripta eſt in libro iſto: ⁊ delebit dominus nomen eius de ſub celo. ⁊ ſeparabit eum dominus in malum ex omnibus tribubus iſrael, iuxta omnes maledictiones federis ſcripti in libro legis huius. Diceta; ſequens generatio/filij veſtri qui ſurgent poſt vos/⁊ peregrinus qui de longinqua terra veniet: ⁊ videbunt percuſſiones terre huius/⁊ infirmitates eius quibus eam afflixit dominus. Perpende contextum: declarato conſenſu omnium & ſingulorum ad fœdus/ſtatim ſubiungitur pœna populi uiolantis fœdus. & noua adiūgitur punitio: uidelicet ſimilis exuſtioni quatruor ciuitatum tempore abrahæ. Quæ tamen pœna adhuc executioni mandata non apparet: qua autem ratione/non eſt noſtrum ſcrutari. ſulphure ⁊ ſolis ardore comburens. Iuxta hebræū habetur. Sulphur ⁊ ſalis combuſtio. mutauerūt enim forte ſcriptores ſalem in ſolem. Vrit enim ſal cum ſulphure uſtione peſsima. ita vt vltra non ſeratur nec virens quippiam germinet. Hebraice habentur tria: uidelicet. omnis terra eius non ſeretur ⁊ non florebit ⁊ non aſcendet in ea omnis herba. Senſus eſt clarus. iuxta ſubuerſionem ſodom ⁊ gomorre/adme ⁊ ſeboim, quas ſubuertit dominus in furore ſuo ⁊ in ira ſua. Et dicent omnes gentes/quare ſic fecit dominus terre huic? que eſt ira furoris huius magni? Et reſpondebunt. quia dereliquerunt pactum domini dei patrum ſuorum/quod pepigit cum eis quando eduxit eos de terra egypti. et ierunt ⁊ ſeruierunt dijs alienis ⁊ adorauerunt eos: deos quos non nouerant/⁊ quibus non fuerant attributi. Iuxta hebræum habetur. et non partitus eſt eis. De alienis diis nominatis elohim in litera eſt ſermo, exaggerando φ huiuſmodi deos ad quos declinauerunt nec ipſi iſraelitæ nouerunt nec ipſi dii partiti ſunt iſraelitis terram: ut omni ex parte magnificetur eorum crimen. Et iratus eſt furor domini in terram iſtam: vt induceret ſuper eam omnem maledictionem que in hoc libro ſcripta eſt. Et eiecit eos dominus de terra ipſorum in ira ⁊ in furore et in indignatione magna: proiecitq; in terram alienam/ ſicut hodie comprobatur.

Abſcõdita a domino deo noſtro. Iuxta hebræũ habetur. Abſcondita domino deo noſtro: & detecta nobis & filiis noſtris vſq; in ſeculum. Abſq; uerbo loquitur moſes/ſubintelligendo uerbum ſubſtantiuum. Et eſt ſenſus ꝙ diuina iudicia ſupraſcripta non ſunt ratione naturali cognita/ſed ſunt in genere & ordine reconditorum apud diuinam notitiam. excedunt enim non ſolum lumen rationis humanæ, ſed etiam naturale lumen cuiuſcunq; creaturæ diuina iudicia. & propterea tanto maius eſt beneficium nobis & filiis noſtris collatum a deo/in hoc ꝙ manifeſtauit nobis iudicia ſua. Et dixit hoc moſes ut populus audiens tot maledictiones & iudicia/& non putaret eſſe minas & agnoſceret beneficium diuinum in hoc ꝙ recondita apud deũ reuelantur ei. vt faciamus omnia verba legis huius. Ecce fructus diuinæ reuelationis. ad hoc enĩ tendit ut ſeruemus uerba legis diuinæ.

CAPVT .XXX.

Quũ ergo venerint ſuper te omnes ſermones iſti/benedictio & maledictio quam propoſui in conſpectu tuo. Iuxta hebræum habetur. benedictio & maledictio quas dedi in facie tua. tractat enim de tempore futuro quo utranq; experti fuerint/benedictionẽ prius & deinde maledictionem. Tempus enim illud futuræ pœnitudinis intendit deſcribere: ut clare teſtantur ſubiuncta. et ductus penitudine cordis tui. Iuxta hebræũ habetur. & reuerteris ad cor tuum in omnibus gentibus in quas eiecerit te dominus deus tuus. Primum hominis motũ redituri ad deum/deſcribit reditum ad cor proprium. ſignificatur enim inſinuando per hoc ꝙ recedendo a lege dei, receditur a proprio corde/elõgatur homo a ſeipſo. Et reuerſus fueris ad eum. Iuxta hebræum habetur. Et reuerteris vſq; iehouah elohe tuum. Vide progreſſum. prius redit ad cor proprium, & inde redit uſq; ad deum. idcirco enim annotaui hæc ut hebraice habẽtur, quia uniuerſa peccatoris conuerſio hic relucet. Et ne quid deſit ſubiungitur promptitudo ad parendum diuinæ legi. & obedies voci eius iuxta omnia que ego precipio tibi hodie cum filiis tuis. Legendum eſt. tu & filii tui in toto corde tuo & in tota anima tua. Et eſt ſenſus ꝙ huiuſmodi conuerſio cõis eſt tam tibi q̃ filiis tuis: ut perpenderetur ꝙ ſiue tempore ipſorum ſiue tempore filiorum eorũ hæc euenient/pœnitudinis gratiæ locus erit, dũmodo reuerſio ſit ad deũ in toto corde & in tota aĩa. Reducet dominus deus tuus captiuitatẽ tuã & miſerebitur tui: & reducet ac cõgregabit te de oĩbus populis in quos te diſperſerit domin⁹ deus tuus. Si ad extremum celi fueris eiectus, inde cõgregabit te dominus deus tuus & inde accipiet te. Et venire faciet te dominus deus tuus ad terrã quam poſſederũt patres tui: & obtinebis eam/& benefaciet tibi & multiplicabit te magis q̃ patres tuos. Et circuncidet dominus deus tuus cor tuum & cor ſeminis tui. Vere deſcribit moſes gratiam conuerſionis peccatoris ad deum. nam ubi actiones ex parte hominis pœnitentis deſcripſit/aſcendit ad actiones ex parte dei concurrentes ad ueram hominis pœnitentiam. Huiuſmodi enim diuina actio ſignificatur dicendo ꝙ circuncidet cor tuum. circuncisio enim cordis eſt abſciſio uitiorum/utpote tegẽtium cor in immundicia eius. impoſſibile eſt enim conuerti hominem ad fructuoſam pœnitentiam abſq; deo circuncidente cor. vt diligas dominum deum tuũ in toto corde tuo & in tota anima tua/propter vitã tuam. Ecce fructus diuinæ actionis. Vbi prudens lector perpende ꝙ una atq; eadem actio (uidelicet diligere deum toto corde & uita) deſcribitur actio quidem noſtra/ſed pendens a gratia circuncisionis ſpiritualis. Et dabit dominus deus tuus omnes maledictiones iſtas ſuper inimicos tuos: & ſuper odio habentes te qui perſecuti ſunt te. Et tu reuerteris & audies vocem domini: facieſq; omnia mãdata eius que ego precipio tibi hodie. Et abundare faciet te dominus deus tuus in omni opere manuũ tuarum/in fructu ventris tui & in fructu iumẽti tui & in fructu terre tue in bonum: quia reuertetur dominus vt gaudeat ſuper te in bonũ/ſicut gauiſus eſt ſuper patres tuos. Quia audies vocẽ domini dei tui/ad cuſtodiendũ precepta & ſtatuta eius ſcripta in libro legis huius: quia reuerteris ad dominũ deũ tuũ in toto corde tuo & in tota aĩa tua.

Quia mandatũ hoc quod ego precipio tibi. Ad differentiam innumerabilium præceptorũ legis ſcriptæ dicit mandatum hoc: uidelicet internæ cõuerſionis ad deum. ante hoc ſiquidem capitulum tractauit moſes de præceptis externis/adiunctis tamen internis: modo autẽ de acquiſitione internorum præceptorum (quibus anima iuſtificatur apud deum iuſtitia fidei/ſpei & dilectionis diuinæ) tractat. propoſuerat enim ſuperius ſæpe diligẽdum eſſe deum ex toto corde/& hoc eſſe præcipuũ requiſitum a deo: ſupererat ut conditiones hmõi interni præcepti manifeſtaret. non ſupra te eſt. Iuxta hebræũ habetur. non ſeparatum ipſum a te neq; procul poſitum. Non in celo eſt: vt dicas quis aſcendet nobis in celum & capiet illud nobis/& audire faciet nos illud & faciemus ipſum? Ad differentiam præceptorum externorum de ſacrificiis &

aliis exterioribus in lege mandatis/negantur quattuor de hoc interno præcæpto . & primum tria ſimul : uidelicet ꝙ nõ eſt in cœlo ſitum/nec procul poſitum/nec eſt ſeparatum a te:quemadmodum lex ſcripta/eſt a quolibet ſeparata & procul poſita ab iis qui diſperſi erunt. Et non trans mare eſt:vt dicas quis tráſibit nobis mare ⁊ capiet illud nobis/⁊ audire faciet nos illud ⁊ faciemus ipſum: Quartum negatum ſubiungitur /ad differentiam etiam legis ſcriptæ. Sed iucta te eſt ſermo valde. Parui refert ꝙ hebraice habetur. Quia appropinquauit verbũ ipſum tibi valde/in ore tuo ⁊ in corde tuo ad faciẽdum ipſum. Poſt quattuor negationes ſubiungitur affirmatio propinquitatis huius mandati cuilibet homini ubicunq; fuerit:propinquitatis autẽ nõ modicæ ſed ualde/utpote & in ore tuo & in corde tuo . tam ſiquidem ſpiritualis circuncíſionis gratia q̃ reuerſio ad cor proprium uſq; ad deum cum diſpoſitione animi ad parendum deo/propinqua ualde eſt internis animæ uiribus ita ut propinquior eſſe nõ poſsit.Et fit etiam mẽtio oris, quia corde creditur ad iuſtitiã & ore fit confeſsio ad ſalutem . Hoc eſt mandatum a quo nullus excuſare ſe poteſt/hoc eſt mãdatum (ut ſcribit paulus ad romanos) quod prædicamus in lege euangelica. ¶ Vide dedi coram te hodie vitam ⁊ bonum/⁊ mortem ac malum . Qui precipio tibi hodie vt diligas dominum deum tuum/ambulãdo in viis eius ⁊ cuſtodiendo mandata ac ſtatuta ⁊ iudicia eius:⁊ viues ac multiplicaberis ⁊ benedicet tibi dominus deus tuus in terra ad quam poſſidendam ingrederis.

SI autẽ auerſum fuerit cor tuum ⁊ non audieris/atq; errore deceptus adoraueris deos alienos et ſerui eris eis, predico vobis hodie ꝙ pereundo peribitis : non prolongabitis dies ſuper terram ad quam tranſis iarden vt ingrediaris ad poſſidendum eam. Teſtes inuoco vobis hodie celum ⁊ terram. hoc eſt habitantes in cœlis & in terra : uel quatenus teſtificari poſſunt factis bonis uel malis non ſm ſe ſed ſm ꝙ regimini angelico ſubduntur .nã ſic & cœleſtia & terreſtria corpora poſſunt inuocari in teſtes. vitam et mortẽ dedi coram te/benedictionem ⁊ maledictionem : elige vitam vt viuas tu ⁊ ſemen tuum. Vt diligas dominum deum tuum/ obediendo voci eius ⁊ illi adherendo ; quia ipſe eſt vita tua ⁊ longitudo dierum tuorum vt habites ſuper terram quam iurauit dominus patribus tuis (abraham iſhac ⁊ iahacob) ad dandum eis. Intellige hæc de uita & longitudine dierum non formaliter ſed effectiue:hoc eſt ipſe eſt largitor tum uitæ tuæ i.deſt ſingulorum/tum longitudinis dierum populi ad habitandum in terra promiſſa patribus.

CAPVT XXXI.

ABijt itaq; moſes. Iuxta hebræum habetur. Et iuit moſes ⁊ locutus eſt verba iſta ad omnem iſrael. Aliud ſermonis initium inſinuatur alio die factum. Et dixit ad eos. filius centum ⁊ viginti annorũ ſum hodie:nõ poſſum ultra egredi ⁊ ingredi. Hebraice habetur. non potero. Ita ꝙ non negat præſentem ſed futuram potentiam . rationem ſiquidem reddit futuræ impotentiæ ex ætate, q̃uis tantæ incolumitatis ut nec caligauerit oculus eius nec fugerit uiror eius : ut in ultimo huius libri capitulo dicitur.Et more hebraico per ingredi & egredi ſignificatur uniuerſitas actionum, quæ communiter indigent corporali exercitatione egrediẽdi ad prouidendum & regrediendi uiciſsitudines frequentare. preſertim quũ ⁊ dominus dixerit mihi. Hebraice habetur. et iehouah dixit mihi/non tranſibis iarden iſtum. Futuræ ex ætate impotẽtiæ adiungitur ratio imminentis ei mortis ex diuina reuelatione. Dominus deus tuus ipſe tranſibit ante te/ipſe diſperdet gentes iſtas a facie tua ⁊ hereditabis eas:iehoſuah ipſe tranſibit ante te ſicut locutus eſt dominus. Ad hoc tendunt uerba omnia hæc moſis: ad ſurrogandũ uidelicet iehoſuah in ducem populi loco ipſius moſis. Facietq; dominus eis ſicut fecit ſichon ⁊ hog regibus emoreorũ ⁊ terre eorum:quos diſperdidit.Et dabit eas dominus ante faciẽ veſtram: ⁊ facietis eis iuxta omne preceptum quod precepi vobis. Viriliter agite ⁊ cõfortamini/non timeatis et non paueatis a facie eorum:quia dominus deus tuus ipſe ibit tecum/nõ deſeret nec derelinquet te.

Vocauitq; moſes iehoſuah/et dixit ei coram omni iſrael.confortare et eſto robuſtus : quia tu introduces populũ iſtũ in terrã de qua iurauit domin⁹ patribus eorũ ꝙ daret eis. Prius declarauit populo ſucceſſorẽ ſuum fore iehoſuah:deinde corã uniuerſo populo accerſitũ ipſum conſtituit ſibi ſucceſſorem/ne poſt mortem moſis quæſtio oriatur de ſucceſſore. et tu eam ſorte diuides. Iuxta hebræũ habetur. ⁊ tu facies hereditare ipſam eos. Nihil dicitur de diuiſione aut diuiſionis modo: ſed prædicitur ꝙ ipſe executurus eſt diuinam promiſsionem factam patribus. et dominus ipſe vadit ante te / ipſe erit tecum/non deſeret nec derelinquet te : non timeas nec paueas.

Scripſitq; moſes legem hanc, ⁊ tradidit eam ſacerdotibus filiis leui qui portabant arcam fœderis domini ⁊ omnibus ſenioribus iſrael. Non caret quæſtione quomodo uerificatur ꝙ ſacerdotes leuitæ portantes arcam fœderis domini dicuntur: quia nu. 4. ſcriptum eſt ꝙ ſacerdotum officium eſt inuoluere contenta in ſancto ſanctorum, cehathitarum autem officium erat portare illa. ¶ Solutio eſt ꝙ hoc in loco ſuppletur quod in libro numeri tacitum fuit. portare ſiquidem arcam dei pertinebat ad ſacerdotes ex officio, & hoc hic manifeſtatur: portare autem eandem ſpectabat ad leuitas in articulo neceſsitatis, & hoc fuit ſcriptum nu. 4. Patet autẽ hæc eſſe uera ex geſtis. nam iehoſuæ ca. 3. clare patet ſacerdotes portaſſe arcam: & ſimiliter 3. reg. 8. tempore ſalomonis. Habenda ſiquidẽ eſt ratio temporũ. nam tempore quo portanda fuit arca per deſertum / duo tantum erant ſacerdotes ſimplices: & propterea leuitis incubuit onus ferendi arcam. tempore autem quo moſes hæc uerba dixit prope mortem propriam, multiplicati erant ſacerdotes ex ſemine aharon: & ideo ſacerdotes leuitæ (hoc eſt de tribu leui) ſcribuntur portantes arcã dei. Præcepitq; eis moſes dicens. poſt ſeptẽ annos. Parui refert ꝙ hebraice habetur, a fine ſeptem annorum. hoc eſt anno ſeptimo. nam ſeptimus annus eſt ultimus numeri ſeptennii annorum. in tempore remiſſionis in ſolennitate tabernaculorum / quando uenient omnis iſrael ut appareat coram domino deo tuo in loco quem elegerit, leges legem hanc coram omni iſrael in auribus eorum. congrega populũ virorum ⁊ mulierum ⁊ paruulorum ⁊ peregrinorum tuorum qui ſunt intra portas tuas: ut audiant ⁊ ut diſcant ⁊ timeant dominum deum veſtrum / ⁊ cuſtodiant faciendo omnia verba legis huius. ⁊ filii eorum qui non cognouerunt / audiant ⁊ diſcant timere dominum deum veſtrum, omnibus diebus quibus viuitis ſuper terram ad quam tranſitis iarden ut poſſideatis eam. Intellige hoc præceptum quo ad uinculum debitæ præſentiæ omnium utriuſq; ſexus. ſingulis enim annis legebatur (ut par erat) lex in feſto tabernaculorum, ſed non tenebantur omnes intereſſe: ſeptimo autem quoq; anno tenebantur intereſſe omnes lectioni legis.

ET ait dominus ad moſen. ecce prope ſunt dies mortis tue, voca iehoſuah ⁊ ſtate in tẽtorio adunationis ⁊ præcipiam ei. Non ſat fuit conſtitui populi ducem iehoſuah a moſe, ſed ab ipſo deo approbari deſcribitur admittendo eũ ad diuinum colloquium. iuitq; moſes ⁊ iehoſuah ⁊ ſteterunt in tentorio adunationis. Et apparuit dominus in columna nubis: que ſtetit ſupra introitũ tẽtorii. Mediante ſigno ſenſibili quod ab omni populo uideri poterat / approbat deus ducatum iehoſuæ. Et dixit dominus ad moſen. ecce tu dormies cũ patribus tuis: ⁊ ſurget populus iſte ⁊ fornicabitur poſt deos alienos terre ad quam vadit in medium eius, derelinquetq; me ⁊ franget pactum quod pepigi cum eo. Et iraſcetur furor meus contra eum in die illo / ⁊ derelinquam eos ⁊ abſcondam faciem meam ab eis ⁊ erit in deuorationem / inuenientq; eum mala multa ⁊ anguſtie: ⁊ dicent in die illo / nonne quia non eſt dominus mecum inuenerunt me mala hec? Ego autem abſcõdẽdo abſcõdam faciem meam in die illo propter omnia mala que fecit quia conuerſus eſt ad deos alienos. Apparens deus moſi & iehoſuæ, prius alloquitur moſen reuelãdo ei futuram populi idolatriam in terra promiſſa cum adiecta pœna. reuelat enim ei materiam cantici ſcribendi. Nunc itaq; ſcribite vobis canticum iſtud ⁊ doce illud filios / pone illud in ore eorum: ut ſit mihi canticum hoc in teſtimoniũ contra filios iſrael. Introducã enim eum in terram pro qua iuraui patribus eius / lacte ⁊ melle manantem: quumq; comederit ⁊ ſaturatus craſſuſq; fuerit, conuertetur ad deos alienos ⁊ ſeruiet eis / irritabitq; me ⁊ franget pactum meum. Et erit quum inuenerint eum mala multa ⁊ anguſtie, reſpondebit canticum iſtud coram eo in teſtimonium / quia non tradetur obliuioni ab ore ſeminis eius. Non ſolum materiam cãtici reuelat, ſed etiam mandat ut conditum canticum ſcribatur & cõmunicetur populo ut cantet illud paſsim & perſeueret teſtimonium diuinum prædictæ iniquitatis populi & pœnæ. ſcio enim cogitationes eius quas facturus ſit hodie anteq; introducam eum in terram quam ei pollicitus ſum. Iuxta hebræũ habetur. quia ſciui creationẽ eius quam ipſe faciens hodie anteq; faciam venire ipſum ad terram quam iuraui. Et eſt ſenſus. quia hodie anteq̃ introducam populum in terram promiſſam ſciui creationem eius / nõ quam ego deus feci ſed quam ipſe populus ſibiipſi facit. Conditionẽ populi ad declinandũ a deo ad idolatriã / appellat creationẽ populi quam ipſemet populus ſibiipſi facit: quia uoluntaria eſt & non a deo / qui nõ eſt cauſa ꝙ nos peccemus. Scripſitq; moſes canticũ iſtud in die illa: ⁊ docuit illud filios iſrael. ¶ Præcepitq; dominus iehoſuah filio nun. Poſtq̃ deus allocutus eſt moſen, alloquitur conſequẽter iehoſuah / conſtituẽdo ipſum ducem populi. ⁊ ait. confortare ⁊ eſto robuſtus. Parui refert ꝙ hebraice repetitur imperatiuũ fortitudinis: puta inualeſce & inualeſce. ut prima fortitudo referatur ad ſigna miraculorum / ſecũda autem ad uires armorum. Vtroq; enim modo fortis fuit & præualuit iehoſuah. quia tu introduces filios iſrael in terrã quam iuraui eis, ⁊ ego ero tecum.

Quumq; compleſſet moſes ſcribere verba legis huius in libro, precepit leuitis qui portabant arcam federis domini dicens. Dictio leuitis/nomen eſt tribus non gradus. ſacerdotibus enim præcipiebatur quibus incumbebat ingredi tabernaculum. tollite librum legis huius/⁊ ponite in latere arce federis domini dei veſtri. Iuxta hebræū habetur. ⁊ ponetis eum e latere thece federis iehouah elohe veſtri. Non dicitur ꝙ locetur liber intra thecā/ſed a latere eius. ut enim dicitur .3. reg. 8. in arca nihil aliud erat niſi duæ tabulæ lapideæ decem præceptorum: ſed uolumen hoc locatum fuit in ſancto ſanctorum prope latus arcæ. vt ſit ibi contra te. Hebraice habetur. ⁊ erit ibi in te in teſtimonium. tanq̄ ad perpetuum teſtimonium fœderis initi de ſeruanda lege ſeruabatur ibi. Ego enim ſcio contentionem tuam ⁊ ceruicem tuam duriſſimam. Parui refert ꝙ iuxta hebræū habetur. quia ego noui rebellionem tuam ⁊ occiput tuum durum. ecce adhuc me viuente vobiſcum hodie rebelles eſtis domino, quāto magis poſt mortem meam: Congregate ad me omnes ſeniores tribuum veſtrarum atq; doctores. Vt ſuperius dictum eſt patres conſcripti ſignificantur per dictionem interpretatam doctores. ⁊ loquar audientibus eis ſermones iſtos, ⁊ conteſtabor in eos celum ⁊ terram. Noui enim ꝙ poſt mortem meam corrumpemini ⁊ declinabitis de via quam precepi vobis: ⁊ eueniet vobis malum in extremo tempore, quum feceritis malum in conſpectu domini/irritando eum per opera manuum veſtrarū. Locutus eſt moſes audiēte vniuerſo cetu iſrael verba carminis huius, ⁊ ad finem vſq; cōpleuit.

CAPVT .XXXII.

Audite. Hebraice uerbum ab aure deducitur, puta. Auriculate celi. inuitantur enim cœli ad præbendum attentas aures. que loquar. Iuxta hebræum habetur. ⁊ loquar ⁊ audiet terra eloquia oris mei. Quadrat calci præcedentis capituli ut cœli & terra inuocētur in teſtes dicendorum: ita ꝙ moſes anteq̄ ſermonem proponat/ teſtes rogat cœlos & terram. Et in hoc arduam ſermonis materiam ſignificat adhibendo in teſtes cœlos & terram: ſiue per cœlos & terram intelligas corpora cœleſtia & terreſtria (ut in .30. ca. expoſuimus) ſiue habitātes in eis. totū enim uniuerſum citat in teſtem. ¶ Concreſcat in pluuiam. Iuxta hebræum habetur. Effundetur ſicut pluuia doctrina mea. Modus quo deſcendit pluuia uehemēs ſignificatur / uidelicet tanq̄ cum impetu: ſed ſenſus per metaphoram intentus eſt ꝙ doctrina ſubiuncta eſt e ſuperis emanans/neceſſaria ac utilis ſicut pluuia & ſicut ros. fluat vt ros. Parui refert ꝙ hebraice habetur. ſtillabit vt ros eloquium meum. modus enim quo deſcēdit ros ſignificatur. quaſi imber ſuper herbam. Iuxta hebræū circumlocutione opus eſt: quoniam ſignificatur pluuia ſubtilis inſtar capillorum. Nec dicitur ſuper herbam: ſed ſignificatur potius herbarium / locus herbarum quaſi promiſcue germinantium deſiderans pluuiam ſubtilem, quæ non ſpargitur ſed figitur & penetrat. Legi itaq; poſſet. ſicut pluuia ſubtilis ſuper germen. porportionata enim doctrina incipientibus in uia dei ſignificatur. ⁊ quaſi ſtille ſuper gramina. Iuxta hebræū circūlocutione opus eſt: quia aquæ grandis ſuper herbam ſignificatur. Ita ꝙ legi poſſet. ⁊ ſicut pluuia ſuper herbam. ſignificatur enim doctrina moſis proportionata proficientibus in uia dei quemadmodum herbis utilis eſt magna pluuia. Magnam autem hic intellige pluuiam relatiue ad pluuiam tenuem. ſignificatur enim regularis pluuia/quæ dicitur magna reſpectu tenuis.

Quia nomen domini inuocabo. Ecce manifeſta ratio ardui ſermonis nomen iehouah qui dat eſſe omnibus. date magnificentiam. Iuxta hebræum habetur. date magnitudinem elohe noſtro. Hactenus uelut procemium cantici fuit: hinc uero incipit doctrina cantici. & primum monet referre in deum magnitudinem: hoc eſt agnoſcere deum qui colitur ab hebræis (qui uocatur iehouah / qui eſt fons eſſendi) eſſe antonomaſice magnum non mole ſed uirtute. ¶ Dei perfecta ſunt opera. Iuxta hebræum habetur. Sur perfectum opus eius. Agnoſcendus mandatur deus non ſolum magnus ſed etiam ſur (hoc eſt fortis/id eſt ſumme fortis) & opus eius agnoſcendum eſt perfectum. uidit enim cuncta quæ fecerat & erant ualde bona. Ipſum itaq; uniuerſum appellat opus eius perfectum. nihil enim illi deeſt nec aliquid ſuperflui continet. Et eſt uere opus dei: utpote ab ipſo ſolo creatū. Quamuis poſſit hoc intelligi de quolibet dei opere quatenus eſt a deo/ quicquid ſit de opere operato in ſeipſo. cum hoc enim ꝙ res facta eſt in ſeipſa imperfecta (qualis eſt homo cæcus) ſtat ꝙ quatenus eſt a deo ſit perfecta: quia actio diuina perfecta eſt, ſed factum aliunde habet imperfectionem. Et omnes vie eius iudicia. Iuxta hebræum habetur. quia omnes vie eius iudicium. Redditur enim ratio perfectionis uniuerſi ſeu cuiuſq; diuinæ operationis / ex hoc ꝙ omnes

Digitized by Google

uiæ dei ſunt iudicium:hoc eſt ſunt ius dicentes/ſunt rationabiles non declinantes a iure.ſed rationes iudiciorum apud deum latẽt,nec ſunt nobis in ſpecie manifeſtæ.Ex hoc enim ꝙ omnes uiæ dei quibus regit mundum iudicium ſunt (hoc eſt iuri innituntur) manifeſte ſequitur ꝙ nihil imperfectionis admiſcetur diuinæ operationi.Nec eximũtur a iudiciis diuinæ miſerationes:quoniam iuri diuinæ diſpoſitionis innituntur omnia miſericordiæ opera. **deus fidelis ⁊ abſq; vlla iniquitate/iuſtus ⁊ rectus.** Senſus bene redditur: quanuis hebraice legatur in abſtracto. el **veracitas ⁊ non iniquitas/iuſtus ⁊ rectus ipſe.** Quia el diuinum nomen / commune erat uero deo & diis ſecundum opinionem,ideo declarat conditiones ueri el qui colitur ab hebræis ꝙ eſt ipſa fidelitas/ꝙ aliena eſt a deo omnis iniquitas:ad differentiã dæmonum qui colebãtur pro diis qui ſunt fallaces & iniqui.Et adiũgitur ꝙ eſt iuſtus & rectus/ad manifeſtandum cum ſumma fortitudine ſeruare iuſtitiam cum uera rectitudine,quæ ſunt rariſsimæ conditiones eorum qui ualde fortes potenteſq; ſunt,rarus eſt enim fortis qui uel non iniquus aut fallax quandoq; ſit/qui ius ſuũ unicuiq; reddat/qui in oĩbus rectitudinem ſeruet. ¶ **Peccauerunt ei ⁊ nõ filii eius in ſordibus.** Iuxta hebræũ habetur. **Deſtruxit ei/nõ filii eius macula eorum,generatio praua ⁊ peruerſa.** Quemadmodum conditiones dei ſcripſit , ita deſcribit ſummarie conditiones populi iſrael/ad quattuor capita colligendo eas.Primum eſt deſtructio eorum quæ ad deũ ſunt:hoc eſt deſtructio diuini cultus diuinæq; legis.Et hinc ſequitur ſecundum ꝙ priuati ſunt filiatione & hæreditate dei. ex eo enim ꝙ ipſi non innixi ſunt diuinæ legi/reddiderũt ſe indignos adoptiua filiatione:& cõſequẽter hæreditate dei . Tertiũ uero (uidelicet macula eorũ)ſignificat ꝙ ipſimet faciũt ſibi hanc maculam.uere eorũ eſt macula : qm̃ libere ex ſeipſis ſe maculant peccatis auerſionis a deo . Quartum autem manifeſte ſonat genus illud hebræorum tanq̃ inditas habere duas cõditiones/uidelicet obliquitatem & uerſionem:hoc eſt ꝙ pronum eſt ad declinãdum a recto/& ad uertẽdum cultũ diuinum in cultus deorum gentium. Iſtas quattuor conditiones populi non ea ratione dicit ꝙ tunc fuerint, ſed prophetando & prædicendo futura.nam in præcedenti capitulo reuelauerat ei hoc deus.

HEcne reddis domino popule ſtulte ⁊ inſipiens! Dirigit moſes ſermonem ad populum arguendo illum. **nonne ipſe eſt pater tuus/qui poſſedit te.** Iuxta hebræũ habetur. **emptor tuus.** Commemoratur enim beneficium redemptionis ex ſeruitute ægyptiaca/nõ precio pecuniæ ſed miraculorum. **ipſe fecit te ⁊ creauit te.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ dixerit te!** Quattuor ſiquidem beneficia commemorantur. paternitatis adoptiuæ : de qua ſcriptum eſt exo.4. primogenitus meus iſrael.redemptionis ex ſeruitute ægyptiaca.efficientiæ/ qua uidelicet effecit ipſum populum liberum: & demum directionis quadraginta annis in columna nubis per deſertum & per legem inſtruendo &c̃. ¶ **Memento dierũ antiquorum.** Quanuis hebraica dictio ſonet perpetuitatem(quam hebræi ſæculum interpretantur)interpres uidetur bene ſenſum reddidiſſe:quoniã ſubiuncta nõ remittunt ad æternitatem/ſed ad tempora poſt diluuium. **cogita generationes ſingulas.** Iuxta hebræũ habetur. **intelligite annos generationis ⁊ generationis.** Annos proculdubio multarum generationum præteritarum cõſiderandos monet. **Interroga patrem tuũ ⁊ annũciabit tibi:maiores tuos.** Parui refert ꝙ hebraice habetur. **ſenes tuos.** in idem enim redit ſenſus. **⁊ dicẽt tibi.** ¶ **Quando diuidebat.** Iuxta hebræũ habetur. **Quando faciebat hereditare excelſus gentes.** Tanq̃ iure hæreditario quælibet gens terram accæpit ut ſuam quam occupauit in principio diuiſionis terræ. **quando ſeparabat filios adam.** Non te fallat nomen adam,& putes ſermonem eſſe de diuiſione terræ ante diluuium tempore primi parentis factæ:quoniam adam apud hebræos nomẽ eſt commune ſicut apud nos homo. Et hic eſt ſermo ad literam de diuiſione terræ facta poſt diluuium.illa enim ſcripta eſt,& illam ſenes annunciare poterant filiis/quam ex geneſi didicerant. **cõſtituit terminos populorũ iuxta numerum filiorũ iſrael.** Iuxta hebræũ habetur. **faciet ſtare terminos populorum in numero filiorũ iſrael.** Sententia obſcura eſt:& oportet ſenſum intelligere fultum non ambiguis ſed ſcripturæ ſacræ teſtimoniis.Conſidera prudens lector contextũ: & perpendes ſingulare quoddam beneficium a deo decretum filiis iſrael tempore quo diuiſa eſt terra ſignificari.ad hoc enim planus ſenſus literæ contextus ſuauiter ducit/hunc ſenſum uerbum futuri temporis faciet ſtare (ſeu ſtatuet)inſinuat.Modus itaq; ſingularis prouidendi filiis iſrael de terra propria deſcribitur dicendo ꝙ quando deus diuiſit terram gentibus/decreuit futuros terminos temporis & locorũ populis multis relatiue ad numerum filiorum iſrael cõſtituentem perfectum populum regni. Et ſignificatur per hoc magna dei cura ad prouidendum filiis iſrael de terra propria . nam hinc habetur in primis ꝙ ex quo deus diuiſit terram/decreuit locum terræ proprium filiis iſrael.Habetur ſecundo ꝙ ſingulari quodam modo deus tunc decreuit locum proprium filiis iſrael.nam aliis gentibus diuiſit terram per familias: unaquæq; enim familia appropriauit ſibi aliquam terræ partem,& propagando filios extendit habitationem . filiis autem iſrael non ſic dedit terram

Digitized by Google

propriam / nec reſeruauit eis aliquam partem terræ inhabitatam & incultam: ſed decreuit eis terram chenahan ſtatuendo terminos locorum & temporum infra quos populi alii habitarent & colerent terram illam, ita ut filii iſrael habituri eſſent terram habitatam & cultam. Habetur tertio ꝙ modus iſte ſingularis prouidendi filiis iſrael de terra / conſiſtit in conſtitutione terminorum locorum & temporum relatiue ad numerum filiorũ iſrael: hoc eſt relatiue ad tempus quo filii iſrael erunt in numero ſufficienti ad conſtituendum regnum. hoc enim ſignificatur dicendo ſtatuet terminos populorum in numero filiorũ iſrael. Statuti ſunt enim a deo multorum populorum termini relatiue ad multitudinem filiorum iſrael: uſq; adeo ut ſuperius ſcriptum ſit ꝙ non ſimul delebit deus populos terræ promiſſæ filiis iſrael / quia multitudo filiorũ iſrael non erat tanta tempore iehoſuæ ut ſufficere poſſit ad habitandum & colendũ uniuerſam terram promiſſam. Lege prudens lector & libra perſpicaciter ſcriptas in geneſi promiſſiones diuinas ad abraham de multiplicatione in gentem magnam / de peregrinatione quadringentorum annorum / de terra chenahan: & percipies (ni fallor) hunc ſenſum quadrare huic literæ: præter id ꝙ contextus citat & cõplectitur ipſum. Vnde & ratio tanti beneficii ſtatim ſubiũgitur. ¶ **Pars autem domini populus eius: iahacob funiculus hereditatis eius.** Legendum eſt. **Quia pars iehouah populus eius: iahacob ſors hereditatis eius.** Cernis profecto ꝗ quadret ratio hæc expoſito ſenſui.

Inuenit eum in terra deſerta / in loco horroris & uaſte ſolitudinis. Dictio interpretata inuenit / anceps eſt ad inuenire uel ſufficere. Et quia minus quadrat hiſtoriæ inuentio populi iſrael in deſerto (quoniam deus non inuenit eum in deſerto / ſed duxit eum in deſertum: ut clare ſcribitur exo. 13.) ideo altera ſignificatio eligenda eſt. Et quia futuri eſt temporis / legendum eſt. **Sufficiet ei in terra deſerti & uacui / ululatus deſolationis.** Teſtatur hiſtoria ſcripta a moſe ꝙ deus prouidit populo ad ſufficientiam uictus & ueſtitus annis quadraginta, quãuis fuerit in terra deſerta & uacua frugibus / digna mœrore deſolataq; hominum cultura & habitatione. huiuſmodi enim diuina beneficia hic cõmemorantur. Et futurum ſufficiet non ad tempus conditi cantici ſed ad tempus decreti ſtatuti de terminis refertur. **circunduxit eum & docuit / & cuſtodiuit eum quaſi pupillam oculi ſui.** Iuxta hebræũ omnia hæc uerba ſunt futuri temporis. **circumibit eum / intellectificabit eum, cuſtodiet eum ut pupillã oculi ſui.** Diuinæ actiones erga populum iſrael annis quadraginta in deſerto deſcribuntur: declarando tempus illud fuiſſe tempus tum cuſtodiæ tum inſtructionis. Et intelliguntur actiones iſtæ relatiue ad adoleſcentes & ſuccedentes patribus extinctis in deſerto. inſtar ſiquidem circũeuntis uigilando ſuper aliquos deſcribitur deus reſpectu illorum. Fictum eſt autem uerbum intellectificabit ad reddendum hebraicam dictionem. deſcribitur enim deus faciens eos intelligentes. Et omnia deſcribuntur uerbis futuri temporis, ad inſinuandum perſeuerantiam diuinam in iſtis actionibus. ¶ **Sicut aquila prouocans ad volandum pullos ſuos / ſuper eos volitans.** Optime ſenſus redditur / intelligẽdo per uolitare uolatum abſq; agitatione alarum quaſi alis immotis: ut ſæpe uidemus huiuſmodi aues rapaces uolare. Et ut perſpicias optime interpretem reddidiſſe ſenſum hebraicæ literæ / ſubiungo literam hebraicam ad uerbum. **Sicut aquila faciendo mouere nidũ ſuum ſupra pullos ſuos mouebit.** Et dictio interpretata mouebit (ut aiunt hebræi in lingua illa doctiſſimi) ſignificat motum alarum abſq; earum agitatione: qui eſt uolare expanſis alis non concutiendo non agitando eas / ſed tanꝗ alis quieſcentibus. Quod autem dicitur faciendo mouere nidum ſuum / perſpicuum eſt ſignificare prouocationem pullorum ad uolandum. neq; enim alium motum pullorum procurat aquila ꝗ motum uolatus / ad quem excitat pullos faciendo eos ſurgere & alis geſtire tanꝗ uolationem inchoantes. **expandit alas ſuas & aſſumpſit eum atq; portauit in humeris ſuis.** Et hæc quoq; futuri ſunt temporis. **expandet alas ſuas / accipiet eum, portabit eũ ſuper alam ſuam.** Modus quo aquila dicitur uehere pullos ſuos (uel ad animæquiores reddendum ad uolatum / uel ut quidam dicunt ad transferendum alio) deſcribitur. Futurum autem tempus relatiue ad antecedentem actionem deſcribitur. ita ꝙ ſignificatur ꝙ reſpectu actionis excitatiuæ ad geſtiẽdum futura eſt actio uolitationis ſupra eos: & reſpectu iſtius futura eſt expãſio alarum ſic diſpoſita ut ſuper eas poſſit aſſumere pullum. & ſic deinceps intellige alias actiones.

Dominus ſolus dux eius fuit & non erat cum eo deus alienus. Iuxta hebræũ habetur. **Iehouah ſolus ducet eum: & nõ cum eo el extraneus.** Applicat ſimilitudinẽ aquilæ actionibus diuinis. & utitur tempore futuro ad ſignificandum (ut dictum eſt) perſeuerantiam quadraginta annorum. Quum autem dicitur & non cum eo / pronomen eo demonſtrat iehouah. declaratur enim illa particula ſolus / per hoc ꝙ iehouah perſeuerauit ducendo populum abſq; auxilio alicuius dei extranei. ¶ **Cõſtituit eũ ſuper excelſam terrã.** Iuxta hebræũ habetur. **Faciet equitare eum ſuper altitudines terre.** De terra emorræorũ quam poſſidebat tunc iſrael eſt ſer-

Digitized by Google

mo:quia enim ſita eſt in loco eminēti reſpectu terræ ægypti unde eduxerat deus populū, ideo aſcenſionis progreſſum ſignificat per equitationem ſuper celſitudines terræ. Et futurum faciet refertur ad ducatum per deſertum. relatiue enim ad illum deſcribitur futura acquiſitio terræ ſi-chon & hog regum. vt comederet. Iuxta hebræum habetur. ⁊ comedit fructus agri. Res iam geſta ut geſta narratur. Et ſimiliter præteriti temporis uerbum ſubditur. ⁊ fecit ſugere eum mel de petra. hoc eſt de terra petroſa. cōditio terræ illius ſignificatur/fructiferæ etiam in partibus lapidoſis. oleumq́ʒ de ſaxo duriſſimo. Hebraice habetur. de ſaxo forti. ſed ſenſus in idem redit. oliueta enim inter loca duri ſaxi ſignificātur. ¶ Butyrū de armento. Hebraice habetur. Butyrum bonum. Non in genere ſed in ſpecie explicatur butyrum ex bobus. et lac ouium cum adipe agnorum ⁊ arietum. Hebraice habetur. arietum ⁊ ueruecum filiorum baſan. Inuenerant & caſtratos & non caſtratos pingues in baſan. ⁊ hircos cum medulla tritici. Iuxta hebreum habetur. cum adipe renum tritici. Metaphoricus eſt ſermo laudans triticum tanq̄ adipem renum. Ego autem legendum exiſtimo. ⁊ hircos cum adipe. & facto puncto. renes tritici. ut grana tritici illius magna tanq̄ renes laudentur. hyperbole enim ad excellentiam ſignificandā inuenta eſt. ⁊ ſanguinē vue biberēt meraciſſimum. Iuxta hebræum habetur. bibes meracum. Apoſtrophat ad populum. forte quia adhuc non uenerat tempus uindemiæ/dixit bibes: alioquin ad perſeuerantiam ſpectat futurum.

Incraſſatus eſt. Legendum eſt. Et impinguatus eſt. non enim de groſſitudine ſed de pinguedine eſt ſermo. dilectus. Vitio ſcriptorum corrupta eſt litera. nam hebraice habetur. di rectus. ſeu rectiſſimus. Et ſignificatur ſtatus impinguationis: uidelicet q̄diu rectiſſimus ſeu directus perſeuerauit populus/ proculdubio a lege diuina. ⁊ calcitrauit, incraſſatus impinguatus dilatatus. Iuxta hebræum legendū eſt in ſecunda perſona. impinguatus es/incraſſatus es/operuiſti. Conuertit ſermonem ad populū: prophetando tamen deſcribit futura tanq̄ præterita, & progreſſus impinguationis deſcribitur. prius enim impinguatur homo, deinde incraſſatur, & demū operit ſeipſum abdominis magnitudine. Dereliquit. Deficit cōiunctio. Et dereliquit. Iterum redit ad loquēdum de populo in tertia perſona forte ratione meriti uel (quod rationabilius eſt) emphaſis quædā interiecta eſt ad ſecundā perſonā quaſi parēthesis/ & ſtatim redit ad proſequendū ſermonem exceptū in tertia perſona. deum factorem ſui. Dictio interpretata deū/eſt nomen eloha. ⁊ receſſit a deo ſalutari ſuo. Iuxta hebræū hr̄. ⁊ deſperit ſur ſaluationē ſuam. quod longe peius eſt q̄ recedere. Reliquit ergo iudicē qui fecit eū/ & fortem ſaluatorē ſuum deſpexit, quid peius? Et tū peiora prophetātur. ¶ Prouocauerunt eū in diis alienis. Iuxta hebræū hr̄. Faciēt inuidere ipſum extraneis. Non ſolū relinquent deum ſed colent deos alios extraneos ab ipſis & eorū patribus. & hoc eſt (humano more loquendo) ingerere deo inuidiam: hoc eſt triſtitiā de honore proprio ablato ab ipſo & exhibito extraneis. ⁊ in abominationibus ad iracundiā cōcitauerunt. Deficit. eum. Et eſt futuri nō præteriti temporis oratio: prophetatur enim quod uere futurū erat. Et certum eſt abominationum noīe idola ſeu idolatrias ſignificari: naturali enim ſequela triſtatus concitatur ad uindictam. ¶ Immolaueruntq́ʒ demoniis/non deo. Senſus elatus eſt. & nomē eloha habetur ubi legimus deo. Et eſt ſenſus/non iudici non gubernatori qui & ſuapte natura eſt iudex & gubernator uniuerſi & eorum. exaggerādo enim crimen adiungit hæc moſes. diis quos non nouerunt. Nomen eſt elohim. exaggeratio eſt ꝙ ſacrificauerint ut diis iudicibus & gubernatoribus quos neſciebant. noui recentesq́ʒ venerunt/quos non coluerunt patres eorum. Iuxta hebræū habetur. noui e propinquo venerunt/non adierunt eos patres veſtri. Ad populum conuertit ſermonem: & non ſolum nouos ſm̄ tempus & de propinquo ſm̄ locum ſed etiam alieni a patrum timore & cultu dicuntur dii iſti, ut omni ex parte enormitas peccati luceat. ¶ Deum qui te genuit dereliquiſti: ⁊ oblitus es domini creatoris tui. Iuxta hebræū habetur. Sur genuit te oblitus es: ⁊ oblitus es el parturitoris tui. Dixerat deum patrem iſraelis: modo dicit deū matrem eiuſdem. parturire enim matris eſt. Et ſignificatur per hoc non ſolū utrunq́ʒ dei ergā iſrael officium (patris uidelicet & matris) ſed etiā diuinus olim amor ad efficiendum iſraelem populū inſtar matris cupientis partum edere. hoc enim quadrat antiquo decreto terminorū populorū quouſq́ʒ eſſet iſrael in numero perfecto.

VIditq́ʒ dominus ⁊ ad iracundiam concitatus eſt: quia prouocauerunt eum filii ſui ⁊ filie. Iuxta hebræum q̄uis irregularis ſit ſermo cauſans uarias interpretationes. propinquius tamen redderetur litera legēdo. & exacerbatus eſt pre ira in filios ſuos ⁊ filias ſuas. ut intelligamus deſcribi deum ualde commotum ira aduerſus filios ſuos & filias ſuas. ¶ Et ait. Attende prudens lector/ & perſpecto cōtextu ſubiunctorum intellige hoc diuinū dicere non eſſe comminari aut diſponere ſe hæc facturū: ſed eſt manifeſtare pœnas quas merētur peccata filiorum ſuorum & filiarum ſuarum. Diſpoſitio itaq́ʒ diuina non in ſeipſa ſed in ordine meritorum pec-

Digitized by Google

cantis populi ſignificatur. **abſcondam faciem meam ab eis.** Prima pœna quam merentur/humano more deſcribitur ad ſimilitudinem patris irati nolentis uidere miſerias filiorũ & filiarum ne ad cõmiſerandũ moueatur. **⁊ cõſiderabo nouiſſima eorum.** Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. **uidebo quis finis eorum.** inſtar hominis occultantis faciem ſuam non miſerabor/non ignorans euentum malorum ſed præuidens quis futurus ſit eorũ finis. Et ad differentiam humanorum patrum hoc dicitur. neſciunt enim quis finis filiorum a quibus auertunt faciem, ſed deus ſic auertit faciem ut uideat clare quis illorum finis futurus erit. **generatio enim peruerſa eſt ⁊ infideles filii.** Iuxta hebræum hebetur. **Quia generatio verſionum ipſi, filii nõ firmitas in eis.** Verſatiles relatiue ad diuinum cultum deſcribuntur iſraelitæ ex ſuo genere: & conſequenter filii inſtabiles dicuntur. ¶ **Ipſi me prouocauerunt in eo qui non erat deus.** Iuxta hebræũ habetur. **Ipſi fecerunt me inuidum in non el.** Metaphorice attribuitur deo inuidia: ſignificando ꝙ populus colendo non deum reddiderunt deum tanq̃ inuidum in non deũ. Et in hoc maior triſtitiæ ratio ſignificatur/ꝙ cultus uero deo debitus exhibitus ſit non forti. ſi enim exhibitus eſſet forti/minor triſtitiæ ratio eſſet. **⁊ irritauerũt me in vanitatibus ſuis.** Proprie legendum eſſet. **in vacuitatibus.** Vacuitates appellantur tam idola q̃ idolatriæ, quoniã uacuæ erant religionis. **Et ego prouocabo eos in eo qui non eſt populus.** Legendum eſt. **Et ego faciam inuidere eos in non populum.** Directe redditur par pari: ipſi fecerũt inuidere me in non el/& ego faciam inuidere eos in non populum: faciam ut inuideant non populo/ut deterioris ſint conditionis q̃ non populus. **in gente ſtulta irritabo illos.** Proportionale redditur: irritauerunt me in uacuitatibus ſuis/ego irritabo eos in gente ſtulta: hoc eſt faciam ꝙ inter gentes ſtultas ſic tractentur ut habeant unde iraſcantur. **Quia ignis ſuccenſus eſt in furore meo, ⁊ ardebit uſq; ad inferni nouiſſima.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ combuſſit uſq; ad infernum inferiorem.** & dictio interpretata infernum/foueam ſignificat. Ratio pœnarum hebraice redditur. nam habetur quia ignis inflammatus eſt in furore meo & cõbuſſit uſq; foueam inferiorem. Et manifeſtatur per hoc paruitas pœnæ prius deſcriptæ: quia merita eorum exigũt pœnam ignis/tanq̃ ſic excanduerim ut ignem emittam. ¶ Cuius effectus deſcribuntur quattuor. primus eſt comburere uſq; ad foueam inferiorem: ut non intelligatur ignis ſuperficialis ſed radices etiam arborum & uſq; ad infimas foueas comburens. Secundus eſt. **⁊ comedit terram.** Tertius eſt. **⁊ fructum eius.** Quartus eſt. **⁊ inflãmauit fundamenta montium.** has enim omnes pœnas exigere illorum merita ſignificatur. ¶ **Congregabo.** Rectius diceretur. **Addam ſuper eos mala.** non ſat ſunt dictæ pœnæ/ſed additio malorũ exigitur. **⁊ ſagittas meas cõplebo in eis.** Ad ſimilitudinem hominis emittẽtis uniuerſas ſuas ſagittas dicit deus complebo ſeu cõſumam ſagittas meas aduerſus eos. ¶ **Conſumentur fame.** Iuxta hebræũ habetur. **Combuſti fame.** exiccat enim fames, & propterea aduritur corpus ab intrinſeco igne. **⁊ deuorabunt eos aues.** Hebraice habetur. **et debellati calore intenſo.** ut calor internus ex fame comburat/& calor externus debellet coactos ſub intenſis caloribus manere ad ſeruitia dominorũ ſuorum. **morſu amariſſimo.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ inciſionem amarã ⁊ dentem beſtie mittam in eos.** Non eſt perſpicuum quæ pœna in ſpecie ſignificetur per inciſionem amaram/an ſæuitiæ brutalis an humanæ incidendo. **cum furore trahentium ſuper terram atq; ſerpentium.** Iuxta hebræum habetur. **cum ira trahentium pulueris.** Et ſignificatur ad literam uel genus animalium gradientium trahendo ſeipſa ſuper terram: & propterea appellata tractores pulueris/utpote quæ trahendo ſe trahunt ſecum puluerem. uel ſiue homines ſiue feræ trahentes in ira homines ſuper puluerem. Et hunc ſecundũ ſenſum ſonat litera/mentionem faciens iratrahentiũ, immo eorũ qui tractores ſunt. Et ꝙ de hoĩbus iratis ſit ſermo/nonnihil inſinuant ſubiuncta. ¶ **Foris vaſtabit eos gladius.** Genus pro ſpecie interpres poſuit. nam hebraice habetur uerbum ſignificans priuare filiis/quod interpretatus eſt uaſtabit. ſignificatur enim ꝙ egredientes filii occidentur gladio. **⁊ intus pauor.** Iuxta hebræũ habetur. **et e cubiculis timor.** Et hinc habetur ꝙ foris appellatum eſt extra domum. **etiã iuuenem etiã virginem/lactẽtem cum viro ſene. Vbinam ſunt.** Iuxta hebræũ hr̃. **Dixi faciam angulare eos, ceſſare faciam ex homine memoriã eorum.** Fingitur uerbũ angulare/ad reddẽdum uerbum hebraicum. & ſignificatur ad literam ſeparatio reliquiarum a ſupradictis plagis ita ut nõ audeant in plateis & publicis locis comparere ſed in angulis morẽtur: & ſic ceſſet memoria populi iſrael ex humano genere.

Sed propter iram inimicorum diſtuli. Iuxta hebræũ habetur. **Si non iram inimici timebo.** Hactenus manifeſtauit deus pœnas quas ſm̃ merita peccatorum populi illaturus eſſet: modo ſubiungit alias cauſas ſecundas retrahẽtes ab huiuſmodi illatione pœnarũ: negationẽ uidelicet diuinæ iuſtitiæ ab arrogãtibus ſibi ſe deleuiſſe iſraelitas/& nõ diuina uindicta iſraelitas deletos eſſe. Significat aũt loquens deus tanq̃ homo humano more hm̃õi cauſam/deſcribẽdo ſeipſum tanq̃ timentem iram inimici ſæuientis in iſraelitas. tanq̃ enim homo dicit ſi non timebo iram inimici.

Digitized by Google

inimici. Quod dupliciter exponitur: uel niſi timebo iram inimici/uel an non timebo iram ini
mici? Et utrouis legas modo, ſenſus eſt ad inſtar hominis in quo perſeuerat timor iræ inimici
ſe habere. Attribuitur autẽ deo timor ſm ſimilitudinem effectus: quia uidelicet facit timentis
effectũ qui eſt cauere. Vnde & ſubditur. **ne forte ſuperbirent hoſtes eorum.** Iuxta hebræum
legendum eſſet. **ne quando extrariabunt anguſtatores eorum: nequando dicent/manus no
ſtra celſa ⁊ non dominus fecit totum hoc.** Diuinam iuſtitiam trahere in extraneum/eſt homi
nem arrogare ſibi opus diuinæ iuſtitiæ. ¶ **Gens abſq; conſilio eſt ⁊ ſine prudẽtia: utinam ſa
perent ⁊ intelligerent ac nouiſſima prouiderẽt.** Hebraice habetur. **Quia gens perdens con
ſilia ipſi ⁊ nõ in eis intelligentia: utinam ſapient intelligent hoc, intelligent in fine ſuo.** Altera
redditur ratio omittendi punitionem quam merentur peccata populi idolatriam cõmittentis:
uidelicet deſiderium pœnitudinis populi ex cõſideratione diuinorum beneficiorum/immo ex
collatione operum dei cum operibus aliorum deorum. Quocirca hanc rationẽ inducit deſcri
bendo conditionem populi iſrael quo ad duo: uidelicet conſiliũ & intelligentiã. relinquit enim
bona conſilia & perit malis conſiliis/caretq; intelligẽtia penetrante in operibus deum cauſan
tem opera. Et propter has conditiones ad inſtar cupiẽtis expectationem reſipiſcentiæ ſubiun
git deus, utinã quandoq; ſapiant/rectis conſiliis, ⁊ intelligant hoc/opus uidelicet diuinũ quod
ſubiungitur, intelligantq; quid eos manet in fine eorum. ¶ **Quomodo perſequeretur unus
mille ⁊ duo fugarent decẽ millia.** Iuxta hebræũ habetur. **Quomodo perſequetur unus mille
⁊ duo fugabunt decem millia.** Futuri tẽporis ſunt: & diuinũ opus diuinumq; beneficium con
ferendum iſraelitis anteq̃ peccent derelinquẽdo deum ſuũ/prophetatur. Et eſt opus diuinum
demonſtratum per pronomen hoc/quum dictum eſt utinam ſapient intelligent hoc: uidelicet
ꝙ unus iſraelita perſequetur mille & duo fugabũt decẽ millia. Et eſt locutio hyperbolica: ſigni
ficans ꝙ pauciſſimi fugabunt immenſam multitudinem hoſtium, quod impletum eſſe patet le
genti ſacras hiſtorias. Hoc opus conſiderandum & intelligendum cupit deus/ut ex eo confe
rant ipſum uerum deum cum aliis diis. & propterea ſubiungit. **nonne ideo.** Nihil refert an
legatur. **niſi quia** (uel an nõ quia) **fur eorum vẽdidit eos ⁊ iehouah fecit reſignare eos. Quia
non ſicut fur noſter fur eorum.** Ecce quid in antedicto opere intelligendo penetrandum cu
pit deus: uidelicet ꝙ cauſa talis facti ꝙ unus perſequatur mille/eſt quia deus fortitudo hoſtium
uendidit ſuos: hoc eſt tanq̃ uenditor eorum reliquit eos accepto precio cultus. quod eſt dicere
ꝙ deus eorum non amat eos, ſed negociatur de eis tanq̃ de ſeruis/dummodo ipſe colatur non
curat de ſalute eorum. ¶ Conſidera hic prudẽs lector ꝙ inter alias diſparitates quæ ſunt inter
deum uerum & deos gentium manifeſtatur iſta/ꝙ dii gentium nõ amant eos qui colũt ipſos
ſed tanq̃ negociatores utuntur eis: & propterea hic dicitur ꝙ fortis eorum uendidit eos. Alia
autẽ diſparitas penes potentiam manifeſtatur/dicendo & iehouah fecit reſignare eos. ſignifica
tur enim per hoc ꝙ ipſe fons eſſendi uerus deus tanq̃ dominus deorũ omnium fecit reſtituere
illos dandos in prædam populo iſrael. Ita ꝙ in prima diſparitate mala uolũtas/in ſecũda ſubie
ctio deorum ſignificatur. & utriuſq; ratio redditur quia deus eorum non eſt ſicut deus noſter.
Et hæc uerba ultima non ſunt uerba dei, ſed moſis interiecta cum ſubiunctis. **⁊ inimici noſtri
ſunt iudices.** Parui refert ꝙ iuxta hebræũ ſine uerbo ſcribitur hæc oratio. Et eſt ſenſus ꝙ diſpa
ritas inter deum hebræorũ & deos alios/iudicatur aſſeritur & approbatur ab inimicis noſtris:
ut clare patet de bilham propheta inimico iſrael/& propterea occiſo. patet etiam de moabitis
& midianitis, qui ideo miſerunt mulieres ſuas ad ſeducendum ad idolatriam iſraelitas quia ſcie
bant ꝙ deus iſrael nõ offenſus a ſuis erat inſuperabilis in populo ſuo. Inimici itaq; iſrael iudi
cabant ꝙ non eſt deus eorum ſicut deus iſrael. ¶ **De uinea ſodomorũ uinea eorũ/⁊ de ſubur
banis gomore: uua eorum uua fellis ⁊ botri amariſſimi. fel draconum vinũ eorum, ⁊ uenenum
aſpidum inſanabile.** Iuxta hebræum habetur. **Quia de uite ſedom uitis eorum/⁊ de uitibus
gamore: uue eorũ uue ueneni/botri amaritudinis eis. uenenum draconum uinum eorum, ⁊ ue
nenum aſpidum crudele.** Proſequitur deus cœptum ſermonẽ ſuæ cupiditatis. dixerat enim in
primis utinam ſaperent. Huiuſmodi enim imprudentiã modo manifeſtat: conſiſtentem in hoc
ꝙ non conferunt bona tempore diuini cultus cum malis tempore cultus deorum. deſcribun
tur ſiquidem mores iſraelitarum tempore cultus deorũ ſub metaphora uineæ quo ad tria: tum
quo ad uites/tum quo ad uuas/tum quo ad uinum: ut principia media & fines morum deſcri
bantur peſſima. ut per hoc manifeſtetur ꝙ non ſolũ peccabũt contra deum per idolatriam, ſed
peccabũt in moralibus in malis principiis/in malis mediis & in malis finibus. Signum autem
ꝙ de morali materia eſt ſermo/eſt crudelitas in calce explicata.

Nonne hec recondita ſunt apud me/ſigillata in theſauris meis? Dixerat futura peccata po
puli tam aduerſus deũ q̃ in moralibus/dixerat ſe abſtinere a pœnis quas merentur: dicit nunc
conſequenter ꝙ non ſic abſtinet a punitione ut obliuioni tradat peccata eorum, ſed recondita

Digitized by Google

apud ſe tenet & ſigillata in theſauris ſuis: hoc eſt in locis ſeruatoriis. ¶ Mea eſt vltio, ⁊ ego
retribuam in tempore vt labatur pes eorum. Parui refert ꝙ iuxta hebræū habetur. Mibi vin
dicta ⁊ retributio in tempore quo labetur pes eorum. Non ſolum peccata ſed etiā pœnas pec
catis debitas ſeruari apud ſe dicit: immo ſibi reſeruari uindictam & retributionem pro meritis
a qua nunc abſtinet. Tempus autē quando exercebit deus uindictam & retributionem manife
ſtatur tempus lapſus pedis eorum: hoc eſt tempus mortis. Tempus quo nō amplius ſubſiſtere
poſſunt in hac uita deſcribitur ad ſimilitudinē hominis impotentis ſubſiſtere in terra labētibus
pedibus. tunc enim labuntur ab hominibus peccatoribus affectus omnes humani: qui per pe-
des metaphorice in ſacra ſcriptura ſignificātur. Vnde & ſubiungitur. Iuxta eſt dies perditio-
nis. Iuxta hebreū habetur. Quia propinquus dies ruine eorū. Ne putares in longū protra-
hi uindictā/manifeſtatur prope eſſe: & ſimul declaratur quid ſignificet lapſus pedis eorum. tem
pus enim lapſus pedis coincidit cū tempore ruinæ eorum. ⁊ adeſſe feſtinant tempora. Iuxta
hebræū habetur. et accelerabit ventura eis. De ſeipſo deo in tertia perſona loquitur ꝙ q̄uis
in præſenti uita nō puniat/nō tardat tamen ſed celeriter efficiet quæ diſpoſita ac præparata ſunt
malis peccatoribus. ¶ Vnde & ſubiungitur iuxta hebræum. Quia iudicabit iehouah popu-
lum ſuum. Vbi & modus uindictæ manifeſtatur non per modum prælii ſed per modum iudi
cii. tunc enim ius dicet populo ſuo qui dereliquit eū & tot malis moribus inuolutus eſt. et in
ſeruis ſuis miſerebitur. Iuxta hebræū habetur. et ſuper ſeruos ſuos conſolabitur ſe. Dictio
interpretata conſolabitur ſe/quanuis hebraice a conſolatione deriuetur, ſignificare tamen con
ſueuit pœnitudinem: ea forte ratione ꝙ poſt conſolationem uſq; ad plenam ſacietatem facti
uenit pœnitudo diuina. ex hoc enim deus inſtar hominis qui ſe ſaciauit de aliquo facto/pœ-
nitere ſignificatur: & non niſi metaphorice hæc deo attribui inſinuatur. ¶ Duo itaq; dicit deus
de ſeipſo. alterū relatiue ad peccatores toleratos/ꝙ iudicabit eos. Et hic eſt finis de quo dixerat
utinam intelligant in fine eorum. Alterum relatiue ad partem populi ſui ſeruientem ei/dicēdo
& ſuper ſeruos ſuos pœnitebit eum. ſignificatur enim per hoc ꝙ multitudine populi peccāte/
& q̄uis non plene aliqualiter tamen punito populo uniuerſo in hac uita, inſtar pœnitētis deus
benefaciet ſeruis ſuis. videbit ꝙ infirmata ſit manus, clauſi quoq; defecerūt ⁊ reſidui conſum
pti ſunt. Iuxta hebræū habetur. quia videbit ꝙ iuit manus/⁊ nō retentus ⁊ relictus. Ratio
redditur diuinæ pœnitudinis ſeu miſerationis in hac uita. quia uidebit: hoc eſt ad ſimilitudinē
nouiter uidentis ſe habebit uidēdo hæc tria. primum ꝙ abiit manus: hoc eſt ꝙ receſſit poteſtas
a ſeruis ſuis/perdiderūt imperium. ſecundū ꝙ nullus eſt retentus: hoc eſt tam penitus extincta
eſt eorum poteſtas ꝙ nec fuit poteſtas retinendi unum. tertium ꝙ nec fuit relictus ab hoſtibus
aliquis liber. Viſio iſtarū trium miſeriarū ratio redditur diuinæ miſerationis/ut intelligamus
tempus diuinæ miſerationis ſcripta ſunt hæc. ¶ Et dicent vbi ſunt. Iuxta hebræū habetur.
Et dicet. de deo enim in tertia perſona eſt ſermo. vbi elohe eorū, ſur ſperauerunt in eo. Ver
ba ſunt ueri dei iudicātis peccatores populi ſui in morte, per modum inſultantis ſcripta ad ma
nifeſtandum iſraelitis finem eorum, ad declarandum ꝙ in morte eorum nuſq̄ comparebunt
dii eorum quos tanq̄ gubernatores coluerūt/neq; deus eorum in quo tanq̄ fortitudine eorum
confiſi ſunt. De quorum victimis comedebant adipes ⁊ bibebant vinū libaminum. Hebraice
ſcribitur uerbis futuri temporis. Qui pinguedinem ſacrificiorum eorum comedent/bibent vi
num colaminis eorum. ad ſignificandum perſeuerantiam: uidelicet ꝙ cum affectu comeden
di & bibendi ſacrificia deorum mortui ſunt/ꝙ impœnitētes mortui ſunt. ſurgant ⁊ opitulen-
tur vobis/in neceſſitate vos protegant.

Videte ꝙ ego ſum ſolus/⁊ nō ſit alius deus preter me. Iuxta hebræum habetur. Videte
nunc ꝙ ego ego ipſe/⁊ non elohim mecum. Poſt inſultationem & non comparitionē aliorum
deorum, cōfutatio manifeſtatiua unius duntaxat dei ab ipſomet deo ſubiungitur/experimen-
to comprobata in morte. tunc enim peccatores uidebunt ꝙ deus ille met qui dedit legem/eſt
ita deus ꝙ non eſt cum eo alius deus iudex & gubernator. ego occidam ⁊ ego viuere faciam.
Parui refert ꝙ hebraice habetur. ego faciam mori ⁊ viuificabo. Subiunguntur hæc ad tollen
dum errorem putātium duo principia: alterum malorum/alterum bonorum. ego inquit deus
inferam malum mortis & bonū uitæ. percutiam. Hebraice habētur in præterito. fregi ⁊ ego
ſanabo. Non ſolum extrema mala & maxima bona/ſed etiam mediorum tam malorum q̄ bo
norum ſe autorē deus manifeſtat. ⁊ non eſt qui de manu mea poſſit eruere. ¶ Leuabo enim
ad celum manum meam. Leuare ad cœlos manum/erat aſſerentis aliquid iureiurando. ad in-
ſtar enim hominis ſic aſſerentis loquitur deus. et dicam viuo ego in eternum. Ecce quid affir
mat: uidelicet ꝙ ipſe uiuit in æternum. Quod poteſt dupliciter exponi. Primum relatiue ad
deos, & eſſet ſenſus/uiuo ſolus ego deus in æternum. Perſpicacius autē intelligitur relatiue ad
omnes creaturas etiam uiuentes in æternum: ad ſignificādum ꝙ ipſe ſolus poteſt aſſerere uiuo
ego in æternum. aliæ autem creaturæ etiam incorruptibiles non poſſunt aſſerere uiuo ego in

Digitized by Google

æternum: quoniam uiuere earum pendet ex poteſtate & uoluntate dei qui poteſt ſi uult eas redigere eas in nihilum.

Si acuero vt fulgur. Iuxta hebræum habetur. Si acui in fulgore gladium meum. Humano more arma dei deſcribuntur. fulgentes gladii a nobis acuuntur, ita ꝙ primum fiunt fulgidi & poſtea acuuntur: ut perfecte præparati gladii ſignificentur. Et coniunctio ſi/non eſt nota ambiguitatis ſed ad excludendū tam rubiginem ꝙ hebetudinem diuini gladii dicitur per modum confutantis ſi acui, quaſi dicat procul dubio acui. ſolemus enim tali modo loquēdi & affirmare & negare. Hactenus enim manifeſtauit deus uindictam in populum ſuū partim inferendam in hac uita & partim reſeruādam in aliam uitam/cum pœnitudine commiſerante erga ſeruos ſuos: ab iſto autē cantici loco manifeſtat uindictam erga alienigenas oppreſſores populi iſrael. Subiunxit autē hoc moſes tum ad manifeſtandum diuinam iuſtitiam relatiue ad alias gentes: tum præcipue ad manifeſtandum ꝙ quamuis iſraelitæ peccatores meruerint puniri & dari in prædam/oppreſſores tamen eorū non excuſantur. ſed & ipſi peccata peccatis accumularunt/ ſuos deos & proprias paſsiones ſecuti: & propterea deus puniet eos uindicando iniurias illatas populo ſuo. ad hoc enim tendūt ſubiuncta omnia. ⁊ arripuerit iudicium manus mea. ſubaudi ad exequendum illud. reddam vltionem hoſtibus meis. Hoſtes ſuos appellat deus hoſtes populi ſui. et his qui oderunt me retribuam. ¶ Inebriabo ſagittas meas ſanguine/⁊ gladius meus deuorabit carnem: de cruore occiſorū ⁊ de captiuitate nudati inimicorū capitis. Iuxta hebræū habetur. ⁊ prede de capite in vltiones inimici. Et iungitur ſententia præcedentibus: & eſt ordo literæ. gladius deuorabit carnes de ſanguine occiſorū tanꝙ in prælio/& prædæ de capite: hoc eſt nō ſolum de ſanguine occiſorū in prælio ſed etiā de ſanguine prædæ hominum ſeu etiā animalium. talis enim præda ſignificatur per prædam de capite. Tantæ cladis ratio ſubiungitur in ultiones inimici. magnitudo ſiquidem uindictæ ſignificatur. ¶ Laudate gentes populum eius. Pariter legi poteſt. Cantate gentes populus eius. nullum enim eſt ſignum accuſatiui caſus in hebræo. Et ſecunda lectio magis quadrat: ut in calce cantici inuitentur iſraelitæ diſperſi & iam diuerſarum nationum effecti (ex eo ꝙ nati ſunt in diuerſis regionibus/conſtituentes tamen populum iſraeliticum) ad cantandū. Et ratio cantandi ſubiungitur. quia ſanguinem ſeruorum ſuorum vlciſcetur/⁊ vindictam reddet hoſtibus eorum. Verba ſunt moſis prophetātis diſperſis iſraelitis gaudium ob diuinā uindictā in hoſtes eorum. ⁊ propitius erit terre populi ſui. Legendū eſt. terre ſue/populo ſuo. Duo ſiquidē prophetātur: & ꝙ propitius erit populo iſrael/& ꝙ propitius erit terræ promiſsionis ita ꝙ reddet eam populo iſrael.

VEnit ergo moſes ⁊ locutus eſt omnia verba cantici huius in auribus populi, ipſe ⁊ iehoſuah filius nun. Conſentaneū rationi eſt ut moſis tam ſenis uox minus audiretur: & propterea iehoſuah adiutor eius tanꝙ eius interpres cōnumeretur. Compleuitq; moſes loqui omnia verba iſta ad totū iſrael: ⁊ dixit ad eos. ponite cor veſtrū ad omnia verba mea que ego teſtificor vobis hodie: que precipietis filiis veſtris vt cuſtodiant ⁊ faciant omnia verba legis huius. Quia nō incaſſum precepta ſunt vobis/ſed vt ſinguli in eis viuerent. Iuxta hebræū habetur. Quia non verbū vacuum ipſum de vobis/quia ipſum vita veſtra: ⁊ in verbo hoc prolōgabitis dies ſuper terram ad quam vos tranſitis iarden vt poſſideatis eam. Declarat nō uacuitatem uerbi/ex eo ꝙ plenū eſt uitæ ſingulorū & longitudinis dierū populi in terra promiſsionis.

LOcutusq; eſt dominus ad moſen in eadem die dicens. aſcende in montem iſtum habarim/ montē nebo qui eſt in terra moab/qui eſt contra iericho: ⁊ vide terram chenaban quam ego do filiis iſrael in hereditatē. Et morere in monte quem tu cōſcendis/⁊ iungaris populis tuis: ſicut mortuus eſt aharon frater tuus in monte hor/⁊ appoſitus populis ſuis. eo ꝙ preuaricati eſtis in me in medio filiorū iſrael ad aquas contradictionis cades deſerti ʒin: eo ꝙ non ſanctificaſtis me in medio filiorū iſrael. Quia e regione videbis terrā: ⁊ nō ingredieris terrā quam ego do filiis iſrael. Modus & cauſa mortis moſis ante ingreſſum terræ promiſsionis deſcribitur ſatis clare ex parte mandati diuini.

CAPVT .XXXIII.

ET hec eſt benedictio qua benedixit moſes vir dei filiis iſrael/anteꝗ moreretur. Dictio interpretata dei/eſt nomen elohim. & eſt genitiui caſus elohim. Sectator ac miniſter ſummi iudicis deſcribitur per hoc moſes. & hinc inoleuit ut tanꝙ epitheton moſis habeatur uir elohim: ita ꝙ quandocunq; dicitur moſes uir elohim/ non alius intelligatur moſes ꝙ ille legiſlator. Et dixit. dominus de ſinai venit. Præteriti temporis eſt uenit: & nomen ſcribitur tetragrāmaton. Res geſta cōmemoratur ſcripta exo. 24. apparitio ſiquidē dei in ſpecie regia coram moſe aharon & filiis eius

Digitized by Google

ſeptuagintaq; uiris ibidem ſcripta/hic amplius manifeſtatur, ſupplendo ibidem tacita. Supple-tur enim in primis modus apparẽdi, declarando ꝙ deus non apparuit tanq̃ ſubito ibi apparens ſed tanq̃ deſcendens ex ſummitate montis ſinai: hoc eſt ex aere ſupra montem ſinai tanq̃ a loco proximo. **& de ſehir ortus eſt nobis.** Iuxta hebræũ habetur. **eis.** & dictio interpretata ortus eſt/ſignificat ortum ſimilem ortui ſolis. Poſtq̃ enim deſcripſit ꝙ apparuit ueniens tanq̃ de ſummitate ſinai, declarat plagam (ex qua uidelicet cœli parte incœpit uenire) dicẽdo ꝙ ortus eſt e ſehir: hoc eſt ex plaga cœli in qua eſt mons ſehir relatiue ad mõtem ſinai. **apparuit de monte pharan.** Iuxta hebræũ habetur. **illuxit ex monte paran.** Alterius montis meminit ex eadem cœli plaga. inſtar enim ſolis incipientis diluculum ex hoc monte & ex altero quaſi collaterali orientis deſcribitur aduentus dei apparentis. Primum illuxit ex mõte paran/& clarius de monte ſehir ortus eſt: q̃uis præpoſtero ordine narrẽtur in litera. **& cum eo ſanctorum millia.** Iuxta hebræũ habetur. **& uenit e millibus ſanctitatis.** Deſcriptis locis unde uenit deus apparens/deſcribitur comitiua eius: uidelicet ꝙ apparebat ueniens tanq̃ egrediens nõ ex loco ſolitario ſed ex innumerabilibus angelicis ſpiritibus, qui a ſanctitate (hoc eſt a mundicia) decente diuinam curiam deſcribuntur. Et ſignificatur per hoc ꝙ deus apparuit non ſolum ipſe in forma uiſibili elohim (ut in exodo ſcribitur) ſed etiam ꝙ apparuit tanq̃ ſtipatus innumerabilibus angelis in forma uiſibili comitantibus ſic eum ꝙ ex ipſis uidebatur egredi. quod dicitur ad denotandam immenſam eorum multitudinẽ omni ex parte comitantem. **in dextera eius ignea lex.** Iuxta hebræũ habetur. **a dextera eius ignis/lex eis.** Non dicit ꝙ in manu dextera geſtaret ignẽ aut legem, ſed ꝙ a dextera eius erat tam ignis q̃ lex. in ſpecie ſiquidẽ principis apparebat ad cuius dexterã a miniſtris geſtabatur lex/geſtabatur & ignis. lex quidẽ ad docendũ / dirigendum &c. ignis uero ad puniendum. imperfectus enim ſtatus ueteris teſtamenti nõ ſinit ignem ad generandum amorem interpr. tari. ¶ **Dilexit populos/omnes ſancti in manu illius ſunt: & qui appropinquãt pedibus eius/accipient de doctrina illius.** Iuxta hebræũ habetur. **Etiam dilexit populos/omnes ſancti eius in manu tua: & ipſi fuerunt aſſociati pedibus tuis / recipiet ex uerbis tuis.** Hæc eſt litera iuxta hebraicam ueritatem/ſubobſcura propter uarietatem pronominum: & ambigua quo ad ſenſum an clauſula hæc ſit pars apparitionis deſcriptæ/an ſit narratio alterius apparitionis diuinæ. Sed uarietas pronoĩs quo ad numerũ nihil officit: quia propter unitatem populi mutatur plurale in ſingulare. ita ꝙ pronomen eius demonſtrat populũ iſrael. Quo ad ſenſum autem ſi clauſula hæc eſt pars præſcripte apparitionis, deſcribitur apparuiſſe ſub deo multitudinem populorum tanq̃ ſub pedibus eius manentem/ſub protectione eius audientẽ uerba dei. & ex hoc ꝙ ſic apparuit deus / dicit moſes ꝙ etiam dilexit populos: hoc eſt ꝙ apparuit etiam tanq̃ diligens populos. Et apoſtrophãdo ad deum/dicit in manu tua (hoc eſt in protectione tua) omnes ſancti eius: hoc eſt populoꝝ quos dilexiſti. Et conſequenter deſcribit quomodo apparuerũt: uidelicet aſſociati pedibus tuis ita ꝙ quilibet recipiet ex uerbis tuis/non uacuus redibit ex uerbo tuo ſed perſeuerabit recipiẽs fructum ex uerbis tuis. ¶ Si uero altera apparitio diuina cõmemoratur, tangitur diuina apparitio ſcripta exo. 20. quãdo deus ore proprio allocutus eſt uniuerſum populum promulgando eis decem præcepta. deſcripta ſiquidem apparitione in forma principis facta nõ omni populo ſed ſeptuaginta electis, cõmemorat moſes ꝙ deus non ſolum dilexit quoſdã electos quibus apparuit ſed etiam dilexit populos: iſraelitas ſcilicet & diuerſarum nationum innumerabile uulgus mixtum iſraelitis. Et declarando ſignum dilectionis ſubdit ꝙ omnes ſancti (hoc eſt mundi) populorum præſentium olim in deſerto ſinai, ſub protectione tua / ſupple uitã duxerunt: & illi met appropinquauerunt pedibus tuis (hoc eſt pedibus montis ſinai) ad recipiendum ex uerbis tuis. deus enim ipſe tunc loquebatur, & populus non per moſen recipiebat legem ex uerbis dei. Et in hoc plus datum populo q̃ ſeptuaginta ſignificatur: quoniã ſeptuaginta non eſt allocutus deus in anteſcripta apparitione. Elige prudens lector quem malueris ſenſum: cum utroq; enim ſtant ſubiuncta.

Legem precepit nobis moſes, hereditatem multitudinis iahacob. Commemoratis beneficiis diuinarum apparitionum tanq̃ præcipuis ſignis diuinæ benedictionis relatiue ad uniuerſum populum/commemoratur conſequẽter beneficium quoq; cõmune a deo per moſen exhibitum populo. Et ſeipſum in tertia perſona moſes dicit legiſlatorem. Vbi & perſpice ꝙ nõ dicit præcæpit uobis, ſed præcæpit nobis/ ſupputando ſeipſum inter ſubditos legis. talis enim debet eſſe legiſlator ut ſeruet legem quam fert/talis debet eſſe lex ut communis ſit legiſlatori & aliis. Et appellatur lex moſis hæreditas cõgregationis iahacob: tũ quia ut filio dei primogenito tanq̃ hæreditas data eſt. terra ſiquidem promisſionis eſt hæreditas iahacob quo ad bona corporis facultatumq; exteriorum: lex uero hæreditas eſt eiuſdẽ quo ad bona animi uitæq; moralis. tum quia debet iſraelitis ſic chara eſſe ut hæreditas. **Erit apud rectiſſimum rex.** Iuxta hebræũ habetur. **Et fuit in rectiſſimo rex congregatis principibus populi cum tribubus iſrael.** Dictio interpretata rectisſimo/eſt illa cuius ſuperius meminimus in cantico moſis incraſſatus eſt dile

ctus.hinc enim clare apparet antiquum interpretem tranſtuliſſe ibi directus. Putant tamen hebræi ſignificare pluſq̄ rectum:puta rectiſſimum. carent enim ipſi comparatiuis & ſuperlatiuis nominibus. ¶ De lege itaq; moſis dicitur ꝙ fuit rex in rectiſſimo adunatis capitibus populi ſimul & tribubus iſrael:quod eſt dicere ꝙ q̄diu capita populi & tribus iſrael unanimiter conueniẽt in id quod eſt ualde rectũ/lex ipſa ſat erit & pro lege & pro rege, ita ꝙ nõ erit opus rege. Significatur autẽ hoc in præterito ad inſinuandũ ꝙ ad hoc fuit data ut ſufficeret etiã pro rege/ ſtante hmõi unanimitate. Et dixit hoc ut perpẽdat populus liber ab oneribus regiis/ut ponderẽt primates ꝙ ex eoꝝ diſcordia ſeu caſu a rectitudine neceſſitas naſcetur creãdi regem.

V**iuat reuben & non moriatur, & ſit paruus in numero.** Iuxta hebræũ habetur. **Viuet reuben & non morietur, & erit gens eius numeri.** Deſcendit moſes ad ſingularum tribuum benedictiones/inchoans a tribu reuben primogeniti iahacob. Duo aũt bona prædicit.alterum perpetuæ durationis/dicẽdo uiuet reuben(hoc eſt tribus reuben) & nõ morietur:hoc eſt non deficiet in ſucceſſione. Alterũ multitudinis/dicẽdo & erit gens eius numeri. Ne intelligeretur ꝙ perpetua erit in paucis hominibus/dicit ꝙ eius gens erit numeri.

Et hec eſt iehude benedictio. audi domine vocem iehude, & ad populum ſuum facies venire ipſum. Deprecando fontem eſſendi/benedictionẽ tribus iehudæ profert propter expectationem meſiæ promiſſi ex tribu iehudæ. Supplicat itaq; moſes pro aduẽtu meſiæ dicẽdo.audi iehouah uocem/hoc eſt deſiderium iehudæ:& fac uenire ipſum iehudam (ideſt meſiam ex iehuda) ad populum ſuum. **Manus eius pugnabunt pro eo.** Dictio interpretata pugnabunt/non eſt uerbum ſed nomen anceps ad litem uel multum. Ita ꝙ hebraica litera eſt. **manus eius lis**(uel multum) **ei.** Et utraq; lectio congruit meſiæ.nam de ipſo uerificatur manus eius lis ei.opera enim eius fuerunt occaſio litis aduerſus ipſum.ex eo enĩ ꝙ curabat in ſabbatis/ex eo ꝙ diuinis miraculis conuertebat ad ſe animos populorum, inſurrexerunt pontifices aduerſus eum &c̃. Rurſus de ipſo uerificatur manus eius multum ei.ſufficientia enim propriarum manuum meſiæ ſignificatur:utpote non puri hominis ſed etiam dei. **& adiutor illius cõtra aduerſarios eius erit.** Iuxta hebræũ habetur. **& auxilium ab anguſtatoribus ſuis erit.** Anguſtatores meſiæ hoſtes populi iſrael intellige. prædicitur enim ꝙ manus meſiæ nõ ſolum ſat erunt populo gubernando/ſed etiam ꝙ erunt auxilio aduerſus hoſtes populi.ipſe enim (ut angelus dixit) ſaluum faciet populum ſuum a peccatis eorum.ipſe auxilium populi deſcribitur:quoniam qui creauit te ſine te/non ſaluabit te ſine te.

Leui quoq; ait. perfectio tua & doctrina tua a viro ſancto tuo, quem probaſti in tentatione & iudicaſti ad aquas cõtradictionis. Iuxta hebræũ habetur. **tummeca & vreca** (hoc eſt perfectiones tuæ & illuſtrationes tuæ) **viro miſericordi tuo:quem tentaſti ipſum in maſſa** (hoc eſt in tentatione) **litigaſti cum ſuper aquas litis.** Subiuncta inſinuant ꝙ ſermo iſte dirigitur ad deum.& prima leuiticæ tribus benedictio pontificatus ſignificatur / intuitu ipſius moſis conceſſus a deo tribui illi. nã ut ex exodo & leuitico habetur, tummim & urim pectorali põtificis dabantur:a pectorali itaq; pontificis pontificatũ deſcribit. Et eſt ſenſus. perfectiones tuæ & illuſtrationes tuæ deus datæ tribui leuiticæ in pontificatu uiro miſericordi tuo/hoc eſt moſi:de ſe ipſo enim loquitur in tertia perſona. Et appellatur ad propoſitũ miſericors,qm̃ magna commotus miſericordia ſupplicauit pro uenia populi/quadragita diebus & quadragita noctibus non comedẽs neq; bibẽs:ut ipſemet retulit in hoc eodẽ libro ca. 9. & pro aharon in ſpecie ſe oraſſe retulit. Ita ꝙ nõ eſt dubiũ ipſi moſi dono datũ pontificatũ in tribu leuitica.priuauerat enim deus aharon pontificatu propter peccatum uituli: & reliquos filios leui abiecerat a tabernaculo / ſut rogato eis iehoſuah, ut ſcribitur exo.33. ¶ Quod autem de ipſo moſe ſit hic ſermo, teſtantur adiunctæ conditiones:uidelicet quem tentaſti in maſſa. Lege exodi decimũſeptimum: & inuenies locum rephidim appellatum maſſa(hoc eſt tentationem)quia ibi tentauerũt deum petendo aquam:nullaq; fit ibi mentio aharon ſed ſolius moſis uexati a populo petẽte aquam. Et quoniam non eſt malum in ciuitate quod nõ faciat dominus, attribuit moſes deo actionem populi/dicendo quem tentaſti. ¶ Altera autem conditio ſubiungitur, & litigaſti cum ſuper aquis litis. Res geſta ſcripta nu. 20. quum iterũ deficeret aqua tangitur. Et appellatæ ſunt aquæ litis: tunc enim diffidentia quædam fuit in moſe. & propterea deus tunc litigauit cum moſe:hoc eſt ad ſimilitudinem litigantis eiecit eum a gratia ingrediendi in terram promiſſionis. In primo miraculo aquarum fuit dũtaxat tentatus, ſed confidens in deo nihil aduerſus deum commiſit: in ſecundo autem quia diffiſus eſt/contrarium quid egit aduerſus deum: propter quod meruit litem dei aduerſus ſe. **Qui dixit patri ſuo & matri ſue neſcio vos.** Iuxta hebræũ habetur. **Dicens patri ſuo & matri ſue nõ vidi eum/ & fratres ſuos nõ agnouit/ & filios ſuos non cognouit.** Dixerat pontificatum moſi miſericordi a deo datum:uerum quia non in perſona propria accepit pontificatum moſes ſed pro aharon & ſucceſſione eius, ideo pontificem ipſum deſcribit a

ſingulari conditione pontificis ſcripta leui.21.uidelicet ꝙ non lugeret patrem/matrem/filium fratres,ut penitus eſſet alienus a cuiuſq; defuncti luctu.hae enim ſingularisſima conditione deſcribitur pōtifex/deſcribendo eum dicentem ꝙ nō uidit patrem & matrem/& ꝙ nō cognouit fratres & filios. qui enim non luget patrē matrē fratres filiosq;/perinde ac ſi neſciret illos ſe habet.Vnde & ſubiūgitur ratio iuxta hebræū. quia cuſtodierunt eloquiū tuū/ ⁊ pactum tuū cuſtodient. Quanuis clauſula hæc aptius referatur ad ſubiuncta: ita ꝙ initium ſit extenſæ benedictionis etiam ad ſacerdotes ſimplices & leuitas.In cuius ſignum pluraliter dicit cuſtodierūt/cuſtodient/docebunt/ponēt &c. incipit enim a ratione agendi & exercēdi actiones ſacerdotales. ¶ Iudicia tua o iahacob ⁊ legem tuam o iſrael. Iuxta hebræū habetur. Docebunt iudicia tua iahacob ⁊ legem tuam iſrael. Et tam iahacob q̄ iſrael eſt datiui caſus.deū enim alloquitur moſes/non populum .hæ ſunt enim actiones ſacerdotum. ponent thymiama in furore tuo. Iuxta hebræū habetur. in naribus tuis, ⁊ holocauſtum ſuper altare tuum. non faciendo difficultatem in dictione interpretata thymiama:quæ fumigationem inſtar incenſi thuris ſignificat. & ideo in naribus diuinis poni dicitur:quoniā odoratus apud nos ad nares ſpectat.Hæc eſt enī alia ſacerdotum actio :cui adiungitur appoſitio holocauſti ſuper altare. ¶ Benedic domine fortitudini eius, ⁊ opera manuum illius ſuſcipe. Iuxta hebræū habetur. Benedicendo iehouah ſubſtantiam (ſeu exercitum) eius, ⁊ opus manuum eius voles. Exercitus ſacerdotum appellatur exercitus populi iſrael/ſacerdotum autoritate & officio fultus, iuxta legem ſuperius ſcriptam.inter benedictiones ſiquidem leuiticæ tribus ſupputat moſes benedici propter ſacerdotes exercitum legitime congregatum .præerant enim exercitui ſacerdotes cum tubis &c. percute dorſa inimicorum eius. Ad complementū benedictionis exercitus ſacerdotibus fulti/ſupplicat moſes frange lumbos ſurgētium in eos.percuſsis enim lumbis tota uis hominis concidit. ⁊ qui oderunt eū nō conſurgant. Iuxta hebræū habetur obſcurisſima litera. ⁊ ab oſoribus ſuis ab ſurgent. Si diuinare licet,ſenſus eſt ꝙ non ſolū inſurgentes tanq̄ prælientes percutiat ſed etiam ab initio quo ſurgent percutiat eos.hoc enim intelligo ſignificari per præpoſitionem & uerbum futuri temporis.Mutila enim eſt oratio/perinde ac dictū fuiſſet ex quo ſurgent. ſæpe enim apud hebræos ſubintelligitur relatiuum quo.Et præpoſitio ita ſignificat ex/quemadmodum de uel ab.

Biniamin dixit. amantisſimus domini habitabit confidenter in eo. Parui refert ꝙ hebraice habetur. dilectus iehouah habitabit confidenter ſuper eum. Prophetatur tribus biniamin habitatura cōfidenter tanq̄ innixa deo:eo ꝙ (ut rei probauit euētus) in hieruſalē quæ erat in ſorte biniamin/ædificatum eſt templum dei. quaſi in thalamo tota die morabitur. Iuxta hebræum habetur. tegens ſuper eum tota die. Declarat ſecuritatem biniamin ſub deo/manifeſtando ꝙ deus erit tegens ipſum biniamin tota die. per quod diuina protectio ſignificatur continua. et inter humeros illius requieſcet. Ad literam tribus biniamin ſemper iuncta inuenitur cum tribu iehudæ ædificato templo. & propterea habitatura dicitur inter humeros dei:hoc eſt inter præcipuas uires domus dei.

Ioſeph quoq; ait.de benedictione domini. Iuxta hebræū habetur. benedicta iehouah terra eius. Vide ordinem . poſt benedictionem reuben (utpote primogeniti) inchoauit a tribu meſiæ:ſubiunxitq; tribum miniſtrorum diuini cultus/& demum tribum loci templi.nunc aūt completo ordine ſpiritualium/trāſit tanq̄ aliud initiū faciens ad ordinē mundanæ fœlicitatis, incipiendo a tribu ioſeph . & terram quidem eius multiplici benedictione ditatam prophetat. de pomis celi de rore/atq; abyſſo ſubiacente. Dictio frequenter repetita in hac benedictione interpretata pomum/delitias ſeu delicata ſonat.Et ad literam prophetatur ꝙ terra regni iſrael (quod incipiet a domo ioſeph tempore ieroboam) habebit has omnes delitias, & in primis de delitiis cœli hoc eſt delicatos fructus qui ex clementia cœli alicubi producuntur.Et ſimiliter de delitiis roris intellige,atq; abyſſi ſubiacentis/hoc eſt de delitiis prouenientibus ex aquis ſcaturientibus. De pomis fructuū ſolis ac lune. Parui refert ꝙ iuxta hebræum habetur. Et de delitiis nouorū fructuum ſolis ⁊ de delitiis germinis menſium lune. Anni ſolaris primitias de ſimi iter menſium delitias intellige. uidemus enim ſingulis menſibus noua germina delicataq; herbarum & etiam florum apud principes haberi. Et de vertice antiquorum montium, ⁊ de delitiis collium eternorum. Siue antiquitatis ſiue orientis legas, ſignificantur delitiæ illorum montium uel tranſplantatione uel fructuum delatione communicandæ regno iſrael.Similiq; ſenſu intellige de delitiis colliū æternorū. Et de frugibus terre ⁊ de plenitudine eius. Iuxta hebræū habetur. Et de delitiis terre ⁊ plenitudinis eius. Tanq̄ generalem clauſulā poſt tot ſpecies intellige hoc. benedictio illius qui apparuit in rubo veniat ſuper caput ioſeph/ ⁊ ſuper verticem nazarei inter fratres ſuos. Iuxta hebræū habetur. ⁊ voluntas habitatoris rubi veniet ad caput ioſeph ⁊ ad verticē ſeparatū fratrū ſuorum. Narratis benedictionibus corporeis

terræ/explicatur regia dignitas affutura tribui ioſeph ex uoluntate dei. Appellatur autẽ deus
habitator rubi ratione apparitionis in rubo ſcriptæ exo. 3. Nominatur autem ſic in propoſito,
quia quemadmodum deus tunc apparuit ſoli moſi in loco ſyIueſtri ita in ahia propheta ſolum
ieroboam allocutus eſt/prophetando ei regnum: ut ſcribitur. 3. reg. xi. Voluntas itaqꝫ habita-
toris rubi manifeſtanda per ahiam prophetam uentura ad caput ioſeph & uerticem eius/regia
corona eſt. Meritũ autẽ ioſeph quo meruit tribui ſuæ regnum/tãgitur dicẽdo ſeparatũ fratrum
ſuorum. ex eo enim ꝙ fuit ſeparatus ioſeph uẽditione &c̃. meruit filiis ſuis regnum. Quanuis
potius ſeparatio iſta poſsit apte intelligi ſeparatio iſraelis a iehuda: ut intelligamus prophetari
coronam ioſeph quando ſeparabitur uertex a regno fratrum ſuorum biniamin & iehudæ. ſic
enim fuit adimpletum ad literam ex uolũtate dei: ut patet in tertio regum. **Quaſi primogeniti
tauri pulchritudo eius.** Iuxta hebræũ habetur. **Primogenitus bouis eius pulchritudo ei.**
Quanuis regia dignitas magnũ quid fuerit: quia tamen tribus illa abuſa eſt poteſtate regia ad
magnũ ſuum dedecus, ideo de iehoſuah prophetans moſes (qui & ipſe erat ex tribu ioſeph) di
cit ipſum fore decori ac pulchritudini ioſeph. Et appellatur iehoſuah primogenitus bouis io-
ſeph, tum quia fuit ſimilis primogenito bouis & in fortitudine & præcipue in iis quæ ad deum
ſunt. nobiliſsimũ enim primogenitorũ dicatorũ deo erat primogenitus bouis. Tũ quia fuit pri
mus princeps populi ex tribu ioſeph per ephraim bouẽ ipſius ioſeph, pro quanto prælatus fuit
a iahacob reliquis filiis ioſeph. **cornua rhinocerotis cornua illius.** Ad eundem iehoſuah hoc
ſpectat/cuius fortitudo in debellatione tot regum apparuit. Vnde & ſubditur. **in eis populos
cornupetet ſimul terminos terre.** De terra promiſsionis eſt ſermo, quam iehoſuah acquiſiuit
populo uſqꝫ ad præfinitos terminos pro tunc. **he ſunt multitudines ephraim/& hec milia me-
naſſe.** Ad manifeſtandũ ꝙ utranqꝫ tribũ filiorũ ioſeph ſub unica comprahẽdit benedictione/
extẽdit benedictionem ad multiplicationẽ utriuſqꝫ tribus. Nec refert ꝙ interpres multitudinis
noĩe utitur ubi hebraice decẽ millia habẽtur: quia numerus finitus pro infinito ponitur.

**Et zebulun ait. letare zebulun in exitu tuo, & iſaſchar in tentoriis tuis. Populos ad montem
vocabunt/ibi immolabunt victimas iuſtitie.** Abſqꝫ diuinatione loquendo, quantum ſubiũcta
inſinuant/materia lætitiæ harum duarũ tribuum (zebulun & iſaſchar) opulentia ſignificatur.
ideo lætari intus & extra prædicuntur/ideo uocaturi populos ad montẽ dei prædicũtur: utpote
exemplo ſuo alios inuitantes ad immolandum deo uictimas iuſtitiæ. diuites enim frequenter
ſacrificantes deo/inuitant alios ad idem. Significanter autẽ dicitur ſacrificia iuſtitiæ, ne intelli-
geres ex diuitiis male partis eos ſacrificia oblaturos. Et oportuit hoc ſubiungere, tum quia raræ
ſunt diuitiæ abſqꝫ iniquitate: tum quia diuitiæ iſtarum tribuum prædicuntur futuræ ex nego-
ciationibus/ſubiungendo. **qui inundationem maris quaſi lac ſugent/& theſauros abſconditos
arenarum.** Iuxta hebræũ habetur. **quia abundantiam marium ſugent/& recondita abſcondi-
torum arene.** Primæ particulæ ſenſus clarus eſt. patet enim quid ſignificetur per ſugere abun
dantiam marium: naues enim uehentes maximas rerum copias delectabilium ac utilium/tanq̃
ſugendam lactis abundantiam præbent. uerum recondita occultorum arenæ nõ niſi gemmas
& aurum quæ arenis occultantur (utpote quæ arenæ immiſcentur) ſignificant. hæc enim ne-
gociationibus maritimis aduehuntur.

Et gad ait. benedictus in latitudine gad. Iuxta hebræum habetur. **benedictus faciẽs dila
tare gad.** Sors gad inſinuatur finitima alienigenis in quorum terminos extendi poterat. **quaſi
leo requieuit/cepitqꝫ brachium & verticem.** Fortitudo gaditarum deſcribitur, & ex eo ꝙ habi
tat ut leo confidens in fortitudine ſua/& ex eo ꝙ rapiet ſimul brachiũ & caput: ut tam habitans
q̃ prælians fortis ualde deſcribatur. **Et vidit principatum ſuum.** Iuxta hebræũ habetur. **Et
vidit principium ſibi.** Terra trans iordanem quæ fuerat regum ſiehon & hog/appellatur prin
cipium. quis enim terra illa non eſſet pars terræ promiſsionis, gaditæ tamen uidentes terram
illam ſibi commodam reddiderunt illam principium terræ iſrael. de principio itaqꝫ terræ ad li-
teram eſt ſermo. **ꝙ in parte ſua doctor eſſet repoſitus.** Iuxta hebræũ habetur. **quia ibi pars
ſcribe abſconditi.** Dicendo quia ibi/manifeſtat ꝙ de principio terræ locutus eſt. Et quoniam
moſes procuidubio intelligitur appellatus ſcriba legis/abſcõditus autẽ hoc eſt ſepultus, noua
hic ratio redditur quare gaditæ elegerũt ſortem ſuam in illo principio terræ: uidelicet quia con
ſiderarunt ibidem ſepeliendum eſſe moſen. ſciebant enim decretũ eſſe diuina iuſtitia ut moſes
non ingrederetur terram promiſsionis: & uidentes eum iam perueniſſe uſqꝫ ad terminos terræ
promiſsionis/recte concluſerunt ibidem moriturum & ſepeliẽdum moſen. & propterea non
alienum a ratione eſſe putarunt ut illud terræ principium eſſet terræ iſraelis, & petierunt eam
ſibi ſimul cum reubenitis & dimidia tribu menaſſe. ¶ Verũ ex hoc textu inſinuatur ꝙ tribus
gad fuit caput huius electionis. nam de ipſa dicitur & uidit principiũ ſibi quia ibi pars ſcribæ
abſconditi. Tanq̃ pars obtingens moſi ex uniuerſa terra eſt locus ſepulturæ eius. & propterea

Digitized by Google

dicitur quia ibi pars ſcribæ abſcōditi/ſub terra. **qui fuit cū principib⁹ populi.** Iuxta hebræū hꝛ.
⁊ venit capita populi. Significatur ad literam ꝙ tribus gad uenit: hoc eſt obtulit ſe ad uenien
dum. Vel prophetice dicitur & uenit capita populi: hoc eſt præcedēdo populum tanq̄ capita/
tanq̄ primi ad præliandum. hoc enim fuit impletum ad literam: ut patet in libro iehoſuæ. Pro
pter quod & ſubditur. **⁊ fecit iuſtitias domini/⁊ iudicia eius cum iſrael.** Executio promiſſo
rum quæ erant iuſta coram deo & iudicata per moſen/cōpleta per gaditas (præcedendo cum
armis populum) deſcribitur.

Dan quoq; ait. dan catulus leonis. Creditur propter ſimſonē (qui fuit de tribu dan) pro
phetice dicta fuiſſe hæc uerba. **pluet largiter de baſan.** Iuxta hebræū habetur. **ſaltabit de ba
ſan.** Situs ſortis dan tāgitur, uidelicet in ciuitate lachis quam appellauerūt dan: ut ſcribitur iu
dicum. 18. Aiunt enī eſſe ibi fontē principium fluminis iordanis, qui fons ſubterraneo meatu
fluit a quodam fonte in terra baſan: & propterea dicitur ꝙ dan ſaltabit de baſan. aqua enim ſca
turiens in uno fonte quæ non manifeſto meatu procedens inuenitur ſcaturiens in alio fonte/
appellatur ſaltans de loco ad locum.

**Et naphthali dixit. naphthali abundantia perfruetur ⁊ plenus erit benedictionis domini,
mare ⁊ meridiem poſſidebit.** Iuxta hebræū habetur. **naphthali ſatur voluntatis ⁊ plenus be
nedictione iehouah, mare ⁊ meridiem hereditа.** Abundātia delectabilium quæ uoluntate con
cupiſcimus/ſignificatur per ſaturitatem uoluntatis. Benedictionem autē diuinam aiunt pecu
liariter ſpectare ad tribum naphthali eo ꝙ præcoces matureſcerent in tribu illa fructus terræ/
unde primitiæ offerebantur in templo dei. Per mare autē occidentalem plagam ſæpe moſes ſi
gnificat, eo ꝙ mare mediterraneū occidentale eſt terræ promiſſionis.

Aſer quoq; ait. benedictus in filijs aſer. Iuxta hebræū habetur. **benedictus præ filijs aſer.**
Et in hoc aiunt ſignificari filias aſer præſtare alijs filiabus pulchritudine. propter quod ſubditur.
erit placens fratribus ſuis. pulchras enim puellas libenter uiri accipiunt in uxores. **⁊ tingēs
in oleo pedē ſuum. Ferrū ⁊ es calciamēta tua.** Abundātia olei in ſorte naphthali ſignificatur/
ex hoc ꝙ infundit pedē ſuum in oleo quaſi in aqua: quemadmodū abundātia ferri & æris expri
mitur/per hoc ꝙ calceus ex ære & ferro dicitur. tanq̄ ſit tāta abūdantia ferri & æris quāta corii/
& olei quāta aquæ. **ſicut dies iuuētutis tue ita ⁊ ſenectus tua.** Iuxta hebræū hꝛ. **⁊ ſicut dies
tui fortitudo tua.** Tanti roboris tribus naphthali deſcribitur ut fortitudo æquetur tēpori uitæ:
ut licet tranſeāt dies & mutētur ætates hominis/non tū mutetur fortitudo, ſed in eodem homo
perſeueret robore uſq; ad mortem. Hyperbole proculdubio eſt ad inſinuandū longū uigorem
hominum illius tribus. Et hic eſt finis benedictionū ſingularum tribuū. inter quas nulla fit men
tio tribus ſimhonis. Creditur autem omiſſa tum propter crimen aduerſus ioſeph: nam ipſe ca
put illius criminis immo inuitationis ad fratricidium habetur, ex eo ꝙ a fratribus ipſe in uincu
lis obſes relictus eſt ſub carcere ioſeph/putantibus propter crimen commiſſum in ioſeph acci
dere omnibus mala illa. tum propter crimen zimri principis de tribu ſimhon/ſcriptum nu. 25.
fuit enim crimen illud in ſcandalum totius populi.

NOn eſt deus alius vt deus rectiſſimi. Iuxta hebræum habetur. **Non ſicut el/rectiſſime.**
Dictio interpretata rectiſſime/illa eſt quæ iam habita eſt bis. nec in hebraico textu eſt certi
caſus: ſed contextus inuitat ad caſum uocatiuum. Apoſtrophat itaq; moſes ad uniuerſum iſrael
quatenus rectiſſime uiuit ſecundum diuinam legem: & illi dicit non eſſe quemadmodū el, hoc
eſt deus ſumme fortis. Et declarando non habere ſimilem ſubiungit. **equitans celos in auxili
um tuum.** nullus enim equitare poteſt cœlos niſi uerus deus. & alii fortes equitant equos uel
elephantos ad auxiliandum ſuis: deus autem iſrael ex hoc ipſo apparet carens ſimili ꝙ equitat
cœlos ad adiuuandum iſraelem rectiſſimum. Et ſignificatur per hanc metaphoram ꝙ deus uti
tur cœlis ad adiuuandum populum rectum. teſtantur enim hoc geſta nō ſolum in mari rubro
ſed tempore iehoſuæ, mouente deo inferiores cœlos ad grandines aduerſus hoſtes/ & firman
te deo ſolem uictori populo. **magnificentia eius diſcurrunt nubes.** Iuxta hebræū habetur. **⁊
in altitudine ſua celos.** Duo de deo dicuntur manifeſtantia ꝙ caret ſimili. alterum ꝙ ueniens
in auxilium tuum equitat cœlos: alterū ꝙ manens in celſitudine ſua equitat etiam cœlos. quod
uerificatur pro quanto ipſe eſt qui per angelos ſuos mouet cœlos. Vnde & in pſal. dicitur ꝙ
equitat ſuper cherubim. **habitaculū eius ſurſum/⁊ ſubter brachia ſempiterna.** Iuxta hebræū
hꝛ. **habitaculum elohe antiquitatis/⁊ de ſubter brachia ſeculi.** Magnificauerat moſes deum
ex parte loci dicendo ꝙ equitat cœlos: magnificat conſequenter eundem ex parte temporis, di
cendo ꝙ habitaculum elohe (hoc eſt dei) eſt habitaculū antiquitatis. Aeternitatem intellige per
habitaculum antiquitatis. dicitur enim hoc ad excludendum deum habere habitaculū nouum:
& propterea intelligere æternitatem per habitaculum antiquitatis / ualde quadrat. & quadrant
ſubiuncta: uidelicet ꝙ brachia cuiuſq; ſeculi ſunt de ſubter: quoniā uires potentiæq; cuiuſcunq;

Digitized by Google

ſæculi oriuntur de ſub æternitate, ſiue ſint uires angelorũ/ſiue corporum cœleſtiũ ſiue inferiorum. **eijciet.** Iuxta hebræũ hr̃. **ꝛ eiecit a facie tua inimicum.** Vere geſta cõtra ſehonem & hamalecitas & reges multos teſtabãtur tunc ꝙ deus eiecit a facie iſrael inimicum. **diceturqꝫ conterere.** Iuxta hebreũ habetur. **ꝛ dixit deſtrue.** Ne intelligerent deum ſine ipſis debellaturum inimicos, explanatur modus quo iam eiecit deus inimicos etiã a terra promiſſionis: uidelicet ex hoc ipſo ꝙ ſtatuit & dixit tibi iſraeli/deſtrue inimicos.

Habitabit. Iuxta hebræum præteriti eſt temporis. **Et habitauit iſrael confidenter ſolus.** Futurus effectus prophetice deſcribitur tanꝗ̃ præteritus. Et eſt ſenſus ꝙ quilibet iſraelita habitabit ſolus confidenter abſqꝫ timore inimicorum. ſecuritas enim ſingulorum habitantium pingitur. **oculus iahacob ad terram frumenti ꝛ vini.** Non ſolum ſecuritas hominum ſed feracitas terræ promiſſionis deſcribitur. **celiqꝫ caligabunt rore.** Iuxta hebræũ habetur. **etiam celi eius effundẽt rorem.** Dictio interpretata effundent/ſignificat magnum deſcenſum. eſt enim illamet quæ in principio cantici moſis ingentis imbris deſcenſum ſignificat. hic enim ſignificat ingentis roris deſcenſum ad fœcũditatem terræ. **Beatus tu iſrael.** Laudato deo/laudata terra, laudat populum. **quis ſicut tu populus ſaluatus in iehouah ſcuto auxilii tui, ꝛ qui gladius altitudinis tue.** ſubaudi eſt. Ita iacet hebræa litera: & ſenſus clarus eſt. **ꝛ negabunt inimici tui te/ꝛ tu eorũ colla calcabis.** Parui refert ꝙ hebraice habet̃. **ꝛ tu ſuper excelſos eorũ calcabis.** quod ad literã impletũ eſt qñ iubẽte iehoſuah iſraelitæ ſuper reges gentiũ pedes poſuerunt.

CAPVT .XXXIIII.

A**ſcenditqꝫ moſes de campeſtribus moab in montem nebo/verticẽ phaſga.** Iuxta hebræũ habetur. **verticem collis cõtra iericho.** Ita ꝙ appoſitiue ad montem nebo ſcribitur uerticem collis. ſuprema enim pars montis eſt, qui paruus mons quaſi collis inſinuari uidetur ex hac appoſitione. **oſtenditqꝫ ei dominus omnem terram/gilhad vſqꝫ dan. ꝛ totum naphthali/terramqꝫ ephraim ꝛ menaſſe ac omnẽ terram iehude.** Certum eſt partes illas terræ nõ ſic cognominatas fuiſſe tunc quãdo moſes uidit eas: ſed iehoſuah qui (ut creditur) adiunxit hoc capitulum deuteronomio/ſic nominauit eas ut intelligeremus partes terræ uiſas. **vſqꝫ ad mare nouiſſimum.** Si mare mortuum ſeu ſalſum poſt terrã promiſſionis eſt ſitũ/ipſum intellige. nã hebraice ſcribitur uſqꝫ ad mare poſterum. **ꝛ meridionalem partem ꝛ latitudinẽ campi iericho ciuitatis palmarũ vſqꝫ ſohar.** Scribunt iericho appellari ciuitatem palmarũ eo ꝙ ſit ferax palmarum. **Dixitqꝫ dominus ad eum. hec eſt terra quam iuraui abrahã iſhac ꝛ iahacob dicens/ſemini tuo dabo eam.** Quæſtio oritur quomodo uerificatur hanc eſſe terrã promiſſionis in quã tranſiturus nõ erat moſes: quũ tamen ſub hac terra cõpræhẽdatur terra gilhad quã iam poſſidebat moſes/utpote citra iordanẽ ſitam. dedit enim moſes terram gilhad filiis menaſſe: ut ſcriptũ eſt nu. 32. Solutio eſt ꝙ licet terra gilhad connumeretur hic inter uiſas a moſe quia perſonaliter non acceſſerat ad eam, non tamen continetur ſub demõſtratis per pronomen hæc/dicente deo hæc eſt terra quã iuraui abrabam iſhac &c̃. Et ad hoc inſinuandum ſubiungitur. **videre feci te oculis tuis/ꝛ illuc non tranſibis.** Plus deus mõſtrauit & dedit ꝗ̃ promiſerat: nihil ergo adimitur ueritati.

Mortuuſqꝫ eſt ibi moſes ſeruus iehouah in terra moab. Non eſt raptus ut elias/neqꝫ diſparuit ut enoch: ſed uere mortuus eſt, nõ ægritudine ſed. **ſuper os iehouah.** hoc eſt ex efficacia uerbi quod dixit deus aſcende in montem & morere ibi: ut ſcriptum eſt in ca. 32. **Et ſepeliuit eũ in valle in terra moab cõtra domũ pehor.** Ipſe deus ſcribitur ſepeliens moſen/nõ in monte in quo mortuus eſt ſed in ualle exiſtẽte in terra moab e regione domus pehor. tanꝗ̃ ab ædificio ualde noto definitur uallis in qua ſepultus eſt moſes. Omnia itaqꝫ humana officia a ſepultura moſis excluduntur/ex hoc ꝙ deus angelico miniſterio ſepeliuit ipſum. Rurſus ex hoc ꝙ nõ in monte ubi mortuus eſt ſed in ualle terræ moab ſita e regione templi pehor ſepultus ſcribitur, inſinuatur ꝙ uiſibiliter corpus moſis uectum eſt a loco obitus ad uallẽ in qua ſepultus eſt: alioquin ignotũ fuiſſet an ſepultus fuiſſet in loco mortis an in ualle dicta an alibi. nam morti eius præſentes erant multi: & quemadmodum ſcriptum eſt ꝙ mortuus eſt in uertice mõtis eo ꝙ uiderunt ipſum mori ibidem & mortuũ iehoſuah elhazarus & alii principes populi cũ quibus aſcendit in montẽ, ita quia uiderunt corpus moſis mortui uehi per aerem ad uallem illam/ſcripſit iehoſuah ꝙ deus ſepeliuit eum in illa ualle. **ꝛ non cognouit vir ſepulchrum eius vſqꝫ in preſentem diem.** Monſtrauit deus cadauer moſis uehi ad uallẽ illam, ſed nõ mõſtrauit locum determinatum in illa ualle in qua ſepultus eſt moſes. nubes enim operuit aliquantum ſpatium illius uallis/ut nõ poſſet quiſꝗ̃ uidere in quo loco illius ſpatii ſepeliretur moſes. Hic enim mo-

Digitized by Google

dus quadrat humanis ſenſibus, & propterea credendus eſt: quoniam deus diſponit omnia ſua uiter. & uoluit hebræos uidere ꝙ moſes non eſt ſepultus in loco in quo obiit/ ne colerent eum ibi: & uoluit eos uidere ꝙ eſt ſepultus in ualle illa & nõ uidere in quo loco illius uallis ſepultus eſt, ut nec crederetur tranſlatus in deũ ex hoc ꝙ ſepultus eſt in ualle illa/ nec idolatriæ locus relinqueretur ex hoc ꝙ certum ſepulchri eius locum neſcierunt & neſciunt. ob hãc enim cauſam occultatum fuiſſe corpus moſis inſinuat iudas in canonica epiſtola/ dicẽdo michaelem archangelum certaſſe cũ diabolo de corpore moſis. **Et moſes filius centum ⁊ viginti annorum erat quando mortuus eſt: nõ caligauit oculus eius/ nec dentes illius moti ſunt.** Iuxta hebræũ habetur. **⁊ nõ fugit viror eius.** quod longe maius eſt q̃ immotio dentium. **Fleueruntꝙ filij iſrael moſen in cãpeſtribus moab triginta diebus: ⁊ cõpleti ſunt dies fletus lugentiũ moſen.**

ET iehoſuah filius nun repletus eſt ſpũ ſapientie/ quia poſuit moſes manus ſuas ſuper eũ. Et hoc ad commẽdationem moſis ſpectat. & ſeipſum agnoſcit & profitetur iehoſuah perfectum ſpiritu ſapiẽtiæ miniſterio manuũ moſis: ut intelligamus ꝙ quãuis ſucceſſor moſis eſſet/ non tñ æquabat ſe illi, ſed agnoſcebat ab illo etiã internum ſapiẽtiæ ſpiritumqꝫ: perſpicuum eſt a ſolo deo dari. **⁊ obedierũt ei filij iſrael/ feceruntꝙ ſicut precepit dominus moſi.**

ET nõn ſurrexit propheta vltra in iſrael ſicut moſes. Aiunt (& nõ irrationabiliter) eſdram adieciſſe huic capitulo hæc. eſdras enim prophetas omnes qui fuerũt in iſrael uſqꝫ ad reuerſionem ex captiuitate babylonica ſcrutatus fuerat: & optime teſtificari potuit quod hic dicitur de excellẽtia moſis relatiue ad alios prophetas. **quem noſſet dominus facie ad faciem.** Familiare colloquium quale ſolet eſſe inter colloquẽtes facie ad faciẽ inſinuatur. nulli enim prophetarum legitur huiuſmodi familiaritas cõmunicata niſi moſi. **In omnibus ſignis atꝙ portẽtis ad que miſit eũ dominus vt faceret in terra egypti, pharoni ⁊ omnibus ſeruis eius ⁊ toti terre illius.** Hoc eſt aliud ſingularis excellentiæ in prophetia moſis: uidelicet ꝙ confirmata ſunt dicta eius a deo tanta frequentia ſignorum. **Et in omni manu forti ⁊ in omni terrore magno, quẽ fecit moſes in oculis totius iſrael.** Geſta in deſerto teſtantur terrores multos magnos: ut patet de igne in monte ſinai/ & de igne comburẽte populum/ & de igne qui combuſſit filios aharon & qui cõbuſſit ducentos quinquaginta cũ thuribulis/ & de deglutitione dathan & abiram &c̃. Et ſic finit deuteronomium. Romæ die. 25. maii anno ſalutis. 1531. ætatis autem meæ anno ſexageſimotertio/ ad dei gloriam. Amen.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani cardinalis ſancti Xyſti per Ioannem Danielis. S. D. P. pœnitentiarium ac autoris operis familiarem accurate recognitorum, finis.

Exo. cap. 22. fo. 113. fa. 2. uerſu. 42. lege uiolentiæ autem in actu ignotæ.
Leui. ca. 26. fo. 176. fa. 2. uer. 48. lege tunc requieſcet terra & uolet ſabbata ſua.
Nu. ca. 17. fo. 200. fa. 2. uer. 27. lege ecce conſumpti ſumus periimus/ oẽs nos periimus.
Nu. ca. 29. fo. 216. fa. 1. uer. 47. lege duas decimas per utrunqꝫ arietem.
Ibidem fa. 2. lege munus & colamina eius/ die ſeptimo &c̃.
Deu. ca. 15. fo. 241. fa. 2. uer. 28. lege quia produplo precii quo appreciatus eſt ſeruiuit tibi.

ROMAE APVD ANTONIVM BLADVM
Aſulanum, Anno .M. .D. .XXXII.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x.

Omnes ſunt terniones.

Digitized by Google